

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ 2 ТОМУ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Голова редакційної колегії — В. М. ЛОКТЕВ

П. І. АНДОН (заступник голови редакційної колегії)
А. М. КИРИДОН (заступник голови редакційної колегії)
А. В. АРИСТОВА (відповідальний секретар)

Члени редакційної колегії:

А. Ф. БУЛАТ, В. А. ВЕРГУНОВ, П. Ю. ГРИЦЕНКО, В. П. ГОРБАТЕНКО,
В. Т. ГРИНЧЕНКО, І. М. ДЗЮБА, А. М. ЄРМОЛЕНКО, М. Г. ЖЕЛЕЗНЯК,
М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, М. Т. КАРТЕЛЬ, О. В. КИРИЛЕНКО,
С. В. КОМІСАРЕНКО, Т. С. КРАЙНІКОВА, Е. М. ЛІБАНОВА,
Л. М. ЛОБАНОВ, В. В. МОРГУН, І. М. МРИГЛОД, О. С. ОНИЩЕНКО,
О. М. ПОНОМАРЕНКО, О. О. РАФАЛЬСЬКИЙ, Л. Г. РУДЕНКО,
А. М. САМОЙЛЕНКО, В. А. СМОЛІЙ, Я. І. ФОЩАН, Б. О. ЧЕРВАК,
С. Б. ШЕХУНОВА, М. Ф. ШУЛЬГА, Я. С. ЯЦКІВ

НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНА РАДА ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Голова науково-редакційної ради — В. М. ЛОКТЕВ

Члени науково-редакційної ради:

Б. Є. ПАТОН, Я. М. ГАДЗАЛО, В. М. КРЕМЕНЬ, В. І. ЦИМБАЛЮК,
О. В. ПЕТРИШИН, А. В. ЧЕВИКІН, В. П. ГОРБУЛІН, А. Г. НАУМОВЕЦЬ,
А. Г. ЗАГОРОДНІЙ, В. Г. КОШЕЧКО, С. І. ПИРОЖКОВ,
В. Л. БОГДАНОВ, В. П. АНДРУЩЕНКО, С. А. АНДРОНАТІ,
С. В. БАБАК, В. С. БАКІРОВ, Л. В. ГУБЕРСЬКИЙ, О. В. ДЕГТЯРЬОВ,
М. З. ЗГУРОВСЬКИЙ, О. Н. КУБАЛЬСЬКИЙ, З. Т. НАЗАРЧУК,
О. І. НАЛИВАЙКО, Г. І. НОВОСАД, В. П. СЕМИНОЖЕНКО,
С. В. СТОЄЦЬКИЙ, Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Київ
Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»
2020

УДК 030 (477)
В27

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби незалежності універсальне багатомне енциклопедичне видання з усіх галузей знань.

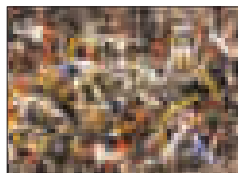
У стислій і доступній формі представлено найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретовано найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтерпретації.

Видання призначене науковцям, студентам, школярам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

Усі права застережено. Передрук дозволяється лише за згодою редакції.

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Акціонізм. Конвергенція.
Художник Дж. Поллок, 1952

Акціонізм (від лат. *actio* — дія, рух) — течія авангард. мистецтва — «мистецтво дії», в якому втором є жест, розіграна «вистава» або спровокована «подія». В А. поєднуються елементи абстракт. *експресіонізму*, *дадаїзму*, *поп-арту*, *кітчю*. Акцент зміщується з результату творчості на сам процес створення худ. твору (суб'єктом і об'єктом є художник) й перетворюється на театраліз. дійство, де присутні запрошені глядачі можуть ставати співучасниками «вистави». Термін «А.» з'явився у 1960-х під впливом «віденського А.». А. бере початок у творчості футуристів, дадаїстів, сюрреалістів, абстракціоністів. Зокрема, у творчості амер. худ. Дж. Поллока чільним був спонтан. процес розливання або розбризкування фарб по полотну; утворена картина розглядалася лише як доказ того, що акція відбулася. Великого поширення «мистецтво дії» набуває від 1960-х. Найяскравіші прояви: «віденський А.» (1960–1971) т. з. тілесних ритуалістів (Г. Брус, О. Мюль, Г. Нітш, А. Шиллінг, Р. Шварцкоглер та ін.); «московський А.» 1990-х і діяльність рос. арт-групи «Е. Т. І.» (рос. «Э. Т. М.» — скорочення від «Експроприация территории искусства» — «Експроприація території мистецтва»); творчість арт-групи «Війна» (рос. «Война») і панк-гурту «Пуссі Райот» (англ. «Pussy Riot» — «Бунт кицьок», або «Бунт піхов») у 2000-х (обидва — РФ). Близькими до А. є поняття *геппенінгу*, *перформансу*. На відміну від перформансу (де є сценарій) і геппенінгу (де сценарій і мети зазвичай бракує), А. має сценарій без конкрет. мети.

Лит.: Braun K. Der Wiener Aktionismus: Positionen und Prinzipien. Vienne, 1999; Jahraus O. Die Aktion des Wiener Aktionismus: Subversion der Kultur und Dispositionierung des Bewusstseins. Munich, 2001; Кауфман В. Гра в гру. Львів, 2002; Гумбрехт Х. У. Производство присутствия: чего не может передать значение. Москва, 2006; Грідяева Т. Перформанс та просторові мистецькі події-акції в Україні 1960-х — перша пол. 1990-х років // Народознав. зosh. 2015. № 4 (124); Петров В. О. Акционизм в искусстве XX века: генезис // Новый ун-т. Актуальные проблемы гуманитар. и обществ. наук. 2015. № 11–12 (56–57); Weiner A. S. Reevaluating Actionism: Austrian Performance, Then and Now // PAJ: A Journal of Performance and Art. 2015. Vol. 37. № 3.

І. В. Шліхта

Акціонерний — процес утворення або реорганізації підприємств шляхом формування акціонерного капіталу. Процес А. регулюється законодавчими актами (див. *Акціонерне право*). Перший закон стосовно А. — «Про мильні бульбашки» (Велика Британія; 1720). Відповідно до нього акціонерні товариства (АТ) утворювалися тільки за рішенням парламенту або монарха. А. на ранніх стадіях (17–18 ст.) здійснювалося переважно в міжнар. торгівлі. У 19 ст. розпочався пром. переворот, що призвело до переміщення капіталу до сфери вир-ва. Наслідком цього стало домінування впродовж 19 — поч. 20 ст. в країнах Європи, у США та ін. країнах акц. компаній. У 20 — на початку 21 ст. А. охопило всі сфери матер. та нематер. вир-ва та стало міжнар. явищем. З'явилися транснац. корпорації, банки тощо. У 21 ст. акц. капітал домінує у світ. економіці. На теренах України, яка перебувала у складі Російської імперії, першим законом, що регулював акціонування, було «Положення про компанії на акціях», затверджене 06.12.1836 імп. Миколою І і

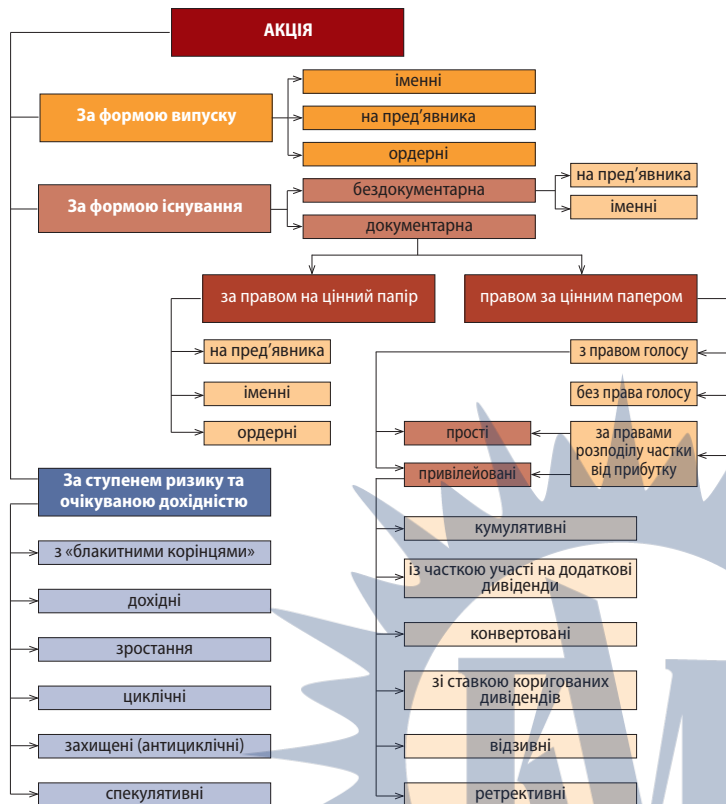
згодом включене до Зводу законів Російської імперії (ч. 1, том 10) під назвою «Про товариства по ділянках або компаніях на акціях». Акц. форма підприємництва, із залученням інозем. капіталу, позитивно вплинула на появу на укр. землях наприкін. 19 ст. нових пром. центрів, а саме: буд-во металург. заводу на Донбасі (Дж. Дж. Юз; Велика Британія); Дружківський металург. завод (1891; АТ «Донецьке товариство залізороного й сталеливарного виробництва» з основним франц. капіталом) тощо. У період 1995–1998 в Україні відбувся процес масового А. серед. і великих держ. підприємств з використанням іменних приватизац. майн. сертифікатів (зокрема шляхом викупу майна труд. колективом — т. з. «паперова», «безкоштовна» приватизація). А. ставить за мету здійснити концентрацію та централізацію капіталу, що сприяє акумуляції фін., матер. та нематер. ресурсів з їх наступним цільовим спрямуванням на потреби екон. розвитку країни, регіон. та світової економіки. А. відбувається шляхом випуску (емісії) акцій АТ. Різновидом «А.» для країн з перехід. економікою є процес «корпоратизації», що передбачає зміну форми власності держ. підприємств, 100% статут. капіталу яких належить д-ві, та закритих АТ, 75% статут. капіталу яких належить д-ві, у відкриті АТ. А. (корпоратизація) відбувається шляхом: публ. (відкритого) розміщення емітованих акцій, що дозволяє залучити всіх бажаних; закритого розміщення емітованих акцій, що передбачає продаж акцій лише за попередньо узгодженим списком акціонерів; продажів аукціон. пакетів акцій (лотів) на фонд. біржах.

Дж.: Про приватизаційні папери: Закон України № 2173-ХІІ від 06.12.2012 // Відомості ВР України. 1992. № 24; Про фонд державного майна України: Закон України № 4107-VI від 09.12.2011 // Відомості ВР України. 2012. № 28; Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України № 2269-VIII від 18.01.2018 // Відомості ВР України 2018. № 12.

Лит.: Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу / За ред. Б. Д. Лановика. Київ, 1999; Біла С. О. Реформування відносин власності // Державотворчий процес в Україні (1991–2006) / За ред. В. А. Смоля. Київ, 2007; Шкодіна І. В. Самоорганізація фондового ринку в умовах глобальної невизначеності. Київ, 2013; Кравчук І. С. Стабільність ринків обігових фінансових інструментів: онтологічно-регуляторний дискурс. Тернопіль, 2018.

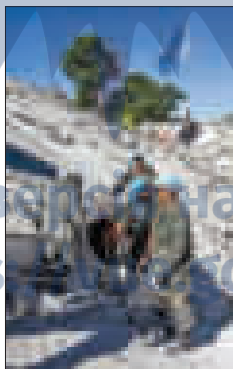
С. О. Біла

Акція (франц. *action*, від лат. *actio* — рух, дія) — 1) Цінний папір без визначеного часу обігу, що засвідчує участь його власника у статут. капіталі акціонерного товариства (АТ), дає власникові право на одержання частини прибутку у вигляді *дивідендів*, а також на участь у розподілі майна в разі ліквідації т-ва. А., подібні сучасним, виникли у 19 ст., коли з'явилися перші *фондові біржі*, на яких вони вільно продавалися. А., що випускаються в обіг, класифікуються за рзн. ознаками. За участю в розподілі частки в прибутку т-ва А. поділяються на прості й привілейовані. Прості А. надають їхнім власникам право на отримання частини прибутку АТ у вигляді дивідендів, на отримання частини майна АТ у разі його ліквідації, а також право на участь в управлінні АТ. Привілейовані А. відрізняються від простих переважним правом на

отримання частини прибутку АТ за рахунок резервного капіталу. За формою існування — документарні та бездокументарні. Документарні А. є паперовим або електрон. документом, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити. Бездокументарні А. є обліковим записом на рахунку в системі депозитарного обліку. Від 2010 АТ в Україні випускають тільки бездокументарні А. (ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства», 2008). За формою випуску: 1) на пред'явника — не вказано належність А. особі; 2) іменні або ордерні — вказано назву юридичної особи або прізвище, ім'я та по-батькові власника А. Іменні А. існують виключно в бездокументарній формі. Ордерні А. — виключно в документарній формі. А. оцінюються за *вартістю*: номінал. (ціна А. отримана шляхом розподілу статут. капіталу АТ на випущену кількість А.), ринков. (ціна А., що визначається на біржов. чи позабіржов. ринку в процесі купівлі-продажу і може бути вищою, нижчою або рівною номінал.) і баланс. (ціна, отримана шляхом ділення різниці між величинами активів і пасивів АТ на кількість випущених А.). А. можуть консолідуватися або дрібнитися, що не призводить до зміни розміру статут. капіталу АТ. Показник прибутковості А. розраховується у фін. звітності АТ шляхом ділення суми прибутку після сплати податку на кількість А. Правовий статус А. та порядок їх використання в Україні регулюються Законами України «Про цінні папери та фондовий ринок» (2006) та «Про акціонерні товариства» (2009).

Класифікація акцій.
Джерело: Закон України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17.09.2008

Акція гуманітарна.
Миротворці ООН розшукують людей, які вижили після землетрусу на о. Гаїті (м. Порт-о-Пренс, 2010)

Дж.: Про акціонерні товариства: Закон України № 514-VI від 17.09.2008 // Відомості ВР України. 2008. № 50–51; Про

депозитарну систему України: Закон України № 5178-VI від 06.07.2012 // Відомості ВР України. 2013. № 39.

Лит.: Височанський В. Ю. Курсова динаміка акцій. Ужгор., 2003; Шевченко Г. Категорії і види акцій // Банк. право. 2005. № 2; Підлісний П. І., Бакаєва І. Г., Небога М. М. Механізм захисту прав акціонерів при випуску додаткової емісії акцій // Економіст. 2011. № 6; Цінні папери / За ред. В. Д. Базилевича. Київ. 2011; Редзюк Є. В. Шляхи покращення інтеграції ринку цінних паперів України до світових фінансово-інвестиційних процесів // Економіст. 2014. № 7; Мацелюх Н. П. Структурування та ціноутворення на ринку цінних паперів // Актуальні пробл. економіки. Київ, 2015. № 6; Шцока С. В., Заборовський В. В. Поняття й види акцій та процедура їх конвертації // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. 2015. Вип. 4.

Л. І. Слюсарчук

2) У маркетингу — захід або комплекс заходів, здійснюваних для збільшення обсягів продажу, залучення нових покупців або підвищення зацікавленості постійних клієнтів, зміцнення позицій на ринку чи завоювання нових ринків. Осн. метою А. є отримання прибутку. Орієнтована на кінцевих споживачів, посередників, партнерів або на вдосконалення маркетинг. каналу (просування товару від виробника до споживача). А. має стимулювати покупця до придбання товару чи групи товарів за рахунок приваб. пропозиції (розпродаж за зниж. ціною, додат. безкошт. бонус або подарунок, можливість довгострок. гарантії, безкошт. доставка, покупка трьох одиниць товару за ціною двох і т. п.). Основ. засобом впливу на споживача є *реклама*, яка втілюється за допомогою А.

Лит.: Гузь Н. Г., Лысенко Ю. Г., Садеков А. А. и др. Управление маркетинговым потенциалом предприятия. Донецк, 2005; Каракай Ю. В. Маркетинг інноваційних товарів. Київ, 2005; Павленко А. Ф., Войчак А. В., Кардаш В. Я. та ін. Теорія і практика маркетингу в Україні / За наук. ред. А. Ф. Павленка. Київ, 2005; Ветрова Ю. А., Купчинская Ю. А. Особенности и классификация маркетинговых акций // Бизнес-образ. в экон. знаний. 2017. № 3; Лялюк А. Маркетингові стратегії на ринку об'єктів інтелектуальної власності // Екон. часопис Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2017. № 1.

3) Дія, вчинена всередині країни або на міжнар. арені для досягнення і вирішення конкретної політ., економ., дипломат. та ін. мети.

Див. також *Акція гуманітарна*, *Акція політична*, *Акція протесту*.

Акція гуманітарна — сукупність сусп.-політ. заходів, спрямованих на надання *допомоги гуманітарної* гр-нам певної країни, що постраждали від стихійних лих, техноген. катастроф, військ. конфліктів, *епідемій* і *епізootій*, ін. катастроф. деструктив. подій та явищ, які створюють загрозу життю та здоров'ю населення. Включає також *допомогу адресну* в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертв або у вигляді виконання робіт, надання послуг з гуманних мотивів. Надання гуманітар. допомоги здійснюється відповідно до норм міжнар. гуманітар. права — системи міжнар.-правових норм та принципів, спрямованих на гуманізацію збройних конфліктів і захист їх учасників, на створення законодав. передумов для реалізації допомоги постраждалим від природ. і техноген. катастроф (*Гаазьких конвенцій з міжнародного гуманітарного права* 1899 і 1907, *Женевських конвенцій* 1864, 1906, 1925 і 1949 та Додаткових

протоколів до них 1977). Гуманітар. втручання санкціонуються *Радою Безпеки ООН* у випадках захисту прав людини, коли д-ва не спроможна влас. силами змінити ситуацію на краще (в Гаїті, Камбоджі, Сомалі, Мозамбіку, Сьєрра-Леоне, Косово тощо); здійснюються задля утвердження універсал. прав людини (кодифікованих у декларації ООН 1948). Для вироблення рекомендацій щодо погодження гуманітар. втручання створено міжнар. комісію (ст. 2.7 Статуту ООН). Комісія дійшла висновку, що д-ви повинні забезпечувати захист своїх гр-н мир. шляхом. Якщо д-ва ігнорує цю відповідальність, здійснюючи агресію проти своїх гр-н, світ. спільнота може розглянути варіант збройної інтервенції для запобігання чи припинення геноциду, етніч. чисток, військ. злочинів чи злочинів проти людяності (концепція «обов'язок захищати», ухвалена 2005 Всесвіт. самітом ООН). В Україні надання гуманітар. допомоги регулюється Законом України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999, ін. нормативно-прав. актами, міжнар. договорами, згода на обов'язковість яких надана *Верховною Радою України*. Відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу», гуманітар. допомога вважається різновидом добродійності й регулюється ст. 3 Закону України «Про добродійність і благодійні організації». Підставою для початку процедури визнання допомоги гуманітар. є письмова пропозиція донора, тобто юрид. чи фіз. особи (іноземної чи вітчизняної), яка надає гуманітар. допомогу. Підставою для здійснення гуманітар. допомоги в Україні є письмова згода одержувача гуманітар. допомоги на її одержання. Одержувач гуманітар. допомоги має ті ж права, що й набувач гуманітар. допомоги. Україна є донором в міжнар. А. г. 2009 Ефіопія отримала допомогу від України в рамках Всесвіт. продовольчої програми ООН. 2011 Україна надала допомогу Туреччині, що постраждала від масштаб. землетрусу, 2012 — сирійським біженцям, 2017 — Молдові для ліквідації наслідків сильних снігопадів та Грузії, що постраждала від ліс. пожеж.

Дж.: Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // Відомості ВР України. 1999. № 51. Ст. 451.

Лит.: Гогоша О. І. Гуманітарна складова миротворчих операцій ООН // Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Міжнар. відносини. 2013. Вип. 32; Коваль Н. О. Загальні принципи переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України // Митна справа. 2013. № 4; Миколаєнко Я. Ю. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок // Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту 2015. Вип. 32. Т. 3; Аракелова І. О. Гуманітарна допомога міжнародних організацій-донорів постраждалим від воєнного конфлікту в Україні // Менеджер. 2016. № 1; Патлашинська І. І. Специфіка міжнародних гуманітарних операцій // Грані. 2016. № 8; Ryfman Ph. Une histoire de l'humanitaire. Paris, 2016; Le Coconnier M., Pommier B. L'action humanitaire. 3e éd. Paris, 2017.

Л. В. Чупрій

Акція політична — активний виступ окр. осіб, груп гр-н чи суб'єктів політики, спрямований на досягнення певної політ. мети. Такою метою може бути формування, підтримка або зміна політ. ін-тів (напр., акція «Україна без Кучми»); декларування певної політ. позиції (А. п. проти чи за демонтаж пам'ятників рад. доби в Україні, акція «Ланцюг Злуки») та ін. Найпошир. форми

А. п.: мітинги, демонстрації, пікети, захоплення приміщень тощо. А. п. може бути мирною або, навпаки, проводитися методами *екстремізму* та насильства, переростаючи в протистояння з використанням зброї, засобів рукопаш. бою. А. п. може бути погодженою з владою, але найчастіше виникає стихійно. Різноманітність А. п. спонукає владні структури своєчасно реагувати на виступи гр-н. А. п. може сприяти прийняттю ефектив. рішень із політ. питань на глобальному

Акція політична.
Ланцюг Злуки
(71-а річниця Акту Злуки між
УНР і ЗУНР, 1990)

та локальному рівнях, стати важливим етапом в урегулюванні політ. конфліктів, визначити зміст діяльності суб'єктів політики та об'єктів політики, на яких ці дії спрямовані.

Лит.: Sharp G. The Politics of Nonviolent Action : in 3 vol. Boston, 1973; Шарп Д. 198 методів ненасильствених дій // Филос. науки. 1990. № 12; Дубровин В. Ю. Политические акции как способ реализации молодежной агрессии // Динамика полит. систем и междунар. отношений. 2006. Вып. 1; Олешук П. М. Флеш-моб як технологія політичного позиціонування // Гілея. 2010. Вип. 39; Бавикіна В. М. Феномен політичного акціонізму в сучасному суспільстві // Грані. 2016. № 9; Груєва О. В. Методологічні засади аналізу політичного акціонізму // Політикус. 2016. Вип. 4.

Л. М. Півнева

Акція протесту — дія, пов'язана з неприйняттям конкрет. ситуації, заява про незгоду з певними діями, позицією, рішенням; заперечення, відмова від здійснення якихось дій. А. п. тісно пов'язана з конфліктом, протистоянням позицій, ідей, підходів і зазвичай виникає після того, як супротивні сторони використали всі можливості мир. врегулювання ситуації. А. п. полягає у певних діях однієї зі сторін конфлікту, висловленні нею поглядів, позицій, що суперечать інтересам другої сторони конфлікту. В окремих випадках А. п. може перерости у революц. акт, *політичний переворот*, криваве зіткнення з армією, поліцією. А. п. розрізняють за кількома критеріями. За формою проведення А. п.: а) мирні (мітинг, хода, страйк, припинення роботи на деякий час, зрив голосування чи відмова від нього, пікетування установ); б) мирні з ризиком для життя (голодування, самоспалення); в) насильницькі (бунт, заколот). За змістом А. п.: а) конструктивні (учасники А. п. висувають ін. варіант розв'язання проблеми, альтернативну програму); б) деструктивні (всі варіанти, запропоновані учасниками А. п., спрямовані на дестабілізацію ситуації). За масштабістністю проведення та участі в ній гр-н А. п.: а) одноособові (проводить одна особа); б) групові (бере участь група людей); в) локальні (охоплює один чи кілька насел.

пунктів); г) регіональні (охоплює певний регіон); г) загальнодержавні (проводиться на більшості тер. країни). Дем. сусп-во повинно бути готовим до А. п. з боку *опозиції* або гр-н. Пошук шляхів

Акція протесту.
Страйк шахтарів Донбасу (1989)

до згоди у таких ситуаціях, прагнення компромісу та консенсусу є одним із осн. принципів функціонування дем. д-ви.

Лит.: Sharp G. The Politics of Nonviolent Action. Boston, 1973; Marsh A. Protest and Political Consciousness. London, 1977; Tilly Ch. From Mobilization to Revolution. Reading, 1978; Агитон К. Альтернативний глобалізм. Новые мировые движения протеста / Пер. с фр. Москва, 2004; Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Пер. з англ. Львів, 2004; Гарт Р. Т. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург, 2005; Купцова І. І. Політико-правові засади права на протест // Актуальні пробл. політики. 2014. Вип. 53; Ченовет Е., Стефан М. Чому ненасильницький спротив ефективний. Стратегічна логіка громадянського конфлікту / Пер. з англ. С. І. Гірка. Київ, 2014; Хома Н. М. Політичний геленінг як акціоністська форма протесту // Панорама політолог. студій. 2015. Вип. 13.

М. І. Пірен

Акче́ (тур. акче — монета, кримськотат. Акъче — біленький, білуватий; назву пов'язано з тим, що початково А. карбувалися зі срібла високої проби) — 1) Срібна монета, осн. номінал монет. системи *Кримського ханства* у сер. 15—кін. 17 ст. Як додат. розмін. номінал А. карбувалися до перших років правління остан. хана з династії *Гераяв Шахін-Герая*. У 15 ст. А. карбувалися на монет. дворі в м. Крим (тепер м. Старий Крим), пізніше — у Кирк-Ер (тепер фортеця Чуфут-Кале біля м. Бахчисарая) і Кафі (тепер м. Феодосія). Наприкінці 16 — на поч. 17 ст. А. карбувалися в м. Гезлеві (тепер м. Євпаторія). Пізніше — у м. Бахчисарая. Вага А. у сер. 15 ст. (правління *Хаджі-Герая*) становила бл. 0,7–0,8 г. Пізніше внаслідок псування монети вага А. зменшувалася, у 1720-х вона становила приблизно 0,15 г. Під час правління *Шахін-Герая* карбувалися також мідні А. вагою бл. 6,4 г. На *аверсі* А. вказувалося ім'я хана, на *реверсі* — тамга (родовий знак) *Гераяв*, ім'я і титул хана, рік і місцезнаходження монет. двору. У зв'язку з тим, що А. карбувалися на руч. пресах і зазвичай мали неправ. форму, окремі елементи монетної легенди на них нерідко відсутні. А. часто виявляють у складі скарбів або поодинок. знахідками на тер. АР Крим, Донец., Запоріж., Миколаїв., Одес., Херсон. обл. та у Молдові, рідше — у Вінниці та Хмельниць. обл.

2) У монет. системі *Османської імперії* А. — дрібна розмінна срібна монета, вартість якої щодо ін. номіналів поступово зменшувалася. А. Осман. імперії карбувалися від 14 ст. до першої

третини 19 ст. Спочатку вага А. Осман. імперії становила бл. 1,15 г, однак внаслідок псування монети вона поступово зменшувалася. На поч. 17 ст. вага А. становила близько 0,35 г, наприк. 17 ст. — 0,15–0,19 г. Паралельно зі зменшенням ваги монети зменшувалася й якість металу, у 18 ст. А. стала *білонною монетою*. Знахідки А. в Україні трапляються у АР Крим та Одес. обл., рідше — у Чернівець., Хмельниць., Вінниць. обл.

Лит.: Retowski O. Die Münzen der Girei // Труды Моск. нумизмат. об-ва. 1901. Т. 2. Вип. 3; 1903. Т. 3. Вип. 1; Вип. 2; Бертье-Делагард А. Ценность монетных номиналов в Крымском ханстве // Известия Таврич. ученой архив. комиссии (Симферополь). 1914. Т. 51; Гірк С. Монетна справа Кримського ханату: Огляд історіографії // Укр. орієнталістика. 2012. Вип. 6; Нечитайло В. Каталог монет кримського хана Шахін-Герая. Київ, 2012; Бакалець О. Срібні акче Кримського ханства в складі монетних скарбів Поділля XV — першої половини XVII ст. // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. 2015. Вип. 43.

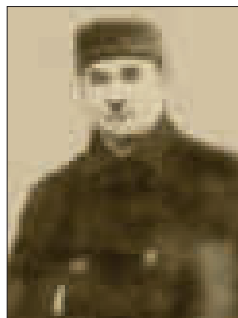
С. І. Гірка

Акчокраклі́, Осман Нурі Асан-оглу́ (кримськотат. Ақчоқрақли, Osman Nuri Asan-oğlu; 03.01.1878, м. Бахчисарай, тепер АР Крим, Україна — 17.04.1938, м. Сімферополь, тепер АР Крим, Україна) — письменник, поет, перекладач, публіцист, історик, літературознавець, етнограф. Діяч кримськотатар. культ. відродження. Писав кримськотатар. мовою. Нар. у родині профес. каліграфів селян. походження. У 1895 навчався в *медресе* Дауд-Паша в м. Стамбулі (тепер Туреччина), 1908 — в Ун-ті Аль-Азгар у м. Каїрі (Єгипет). Наприкінці 1890-х мешкав у м. Санкт-Петербурзі (тепер РФ), працював у Петербур. татарсько-араб. літографії під керівництвом видавця й друкаря І. *Бораганського*. Завдяки їхній співпраці видано навч. посібник «Зразки мусульманських письмен» (1900). У 1899–1901 викладав *каліграфію* на ф-ті сх. мов Санкт-Петербур. ун-ту. Після служби в армії (1901–1905) працював у редакції газ. «*Терджиман*», редагованої просвітником І. *Гаспринським*. А. перебував під значним впливом цього діяча. 1908–1910 А. — редактор татар. журн. «Шура» («Рада»; м. Оренбург, тепер РФ). Від 1910-х — у Криму: працював у газ. «Терджиман», викладав у Зинджирли-медресе, з 1922 — у Крим. ун-ті (від 1925 Крим. пед. ін-т, тепер *Таврійський національний університет ім. В. Вернадського*). 1917 обирався делегатом Курултайа кримськотатар. народу. З 1923 — член *Таврійського товариства історії, археології та етнографії*. 1925 у складі археолого-етнограф. експедиції у Сх. Криму знайшов у с. Капсихор рукопис поеми кримськотатар. літописця, поета Джан Мухамеда, присвячений спільному походу (1648–1649) крим. хана *Іслам-Герая III* та гетьмана Б. *Хмельницького*. Написав низку іст. нарисів про міста й села Криму (опубл. у 1920-х), досліджень із кримськотатар. епіграфіки. Зібрав близько 400 тамг (родових знаків) крим. татар. Як письменник відомий завдяки іст. оповіданню «Мавзолей Ненкенджан ханім» («Хикаят. Ненкеджан ханым тюрбеси», 1899). Перекладач твори рос. л-ри кримськотатар. мовою («Бахчисарайський фонтан» і «Талісман» О. *Пушкіна*, байки І. *Крилова*, комедію «Одруження» М. *Гоголя* та ін.). 1923 у співавт. з А. Рефатовим написав лібрето до муз. драми «Чора-батир» про оборону м. Казані від військ *Івана IV Грозного*. Контактував з

Акче Кримського ханства, правління Менлі I Герая (кін. 15 ст.). Аверс та реверс

Акче Османської імперії (1430–1431 рр.) правління султана Мурада II. Аверс та реверс

Акчокракли Осман Нури

укр. сходознавцями, зокрема А. Кримським. Брав участь у Другому Всеукр. з'їзді сходознавців у м. Харкові (1929). Підготував добірку укр. перекладів кримськотатар. поезії часів *Кримського ханства* й кін. 19 — поч. 20 ст., яку опублікував А. Кримський у зб. «Студії з Криму» (1930). У 1934 звільнений із Крим. пед. ін-ту, переїхав до м. Баку. 1937 заарештований за звинуваченням у контрреволюц. пропаганді й шпигунстві, етапований до м. Сімферополя. Розстріляний одразу після суду. Інформації про реабілітацію не виявлено.

Пр.: Старокримские и отузские надписи 13–15 вв. // Известия Таврич. об-ва ист., археологии и этн. 1927. Т. 1; Старокримские надписи по раскопкам 1928 г. // Известия Таврич. общества истории, археологии и этнографии. 1929. Т. 3; Татарська поема Джамухамедова про похід Іслям-Гірея II (III) спільно з Б. Хмельницьким на Польщу 1648–1649 рр. за рукописом з матеріалів етнографічної експедиції КримНКО по Криму влітку 1925 р. // Сх. світ. 1930. № 3 (перевид.: Сх. світ. 1993. №1); Крымско-татарские и турецкие исторические документы XVI—XIX вв., вновь поступившие в Крымский Централхив // Бюллетень ЦАУ Крым. АССР. 1932. № 2 (8); Эсерлер топламы / Тертип эткен ве неширге азырлагъан: проф. И. А. Керим. Акъмесджит, 2006.

Тв.: Антологія з кримськотатарських поетів // Студії з Криму I–IX / За ред. А. Кримського. Київ, 1930; Що думає татарка // Студії з Криму I–IX / За ред. А. Кримського. Київ, 1930.

Лит.: Кримський А. Література кримських татар // Студії з Криму I–IX / За ред. А. Кримського. Київ, 1930; Урсу Д. П. Очерки истории культуры крымскотатарского народа (1921–1941) // Осман Акчокраклы — последний крымский энциклопедист. Симферополь, 1999; Керимов И. Осман Акчокраклы нынъ шахсиети хуусунда базы эски ве янғы малюматлар // Йылдыз. 2006. № 2; Урсу Д. Акчокраклы Осман // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. Київ, 2011; Керимов И. Жизнь и деятельность Османа Акчокраклы (1879–1938) // Голос Крыма. 2017. № 6 (98).

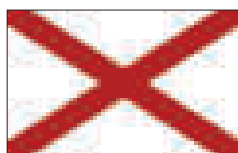
А. Р. Дочу

Алабама (англ. Alabama) — штат на Пд. Сх. *Сполучених Штатів Америки*. А. межує на Пн. зі шт. *Теннессі*, на Сх. — *Джорджією*, на Пд. — *Флоридою*, на Зх. — *Міссісіпі*, має вихід до *Мексиканської затоки*. Тер. — 135 765 км², протяжність з Пн. на Пд. — 306 км, із Зх. на Сх. — 531 км. Столиця штату — м. Монтгомері. Тер. поділено на 67 округів. Статус штату — з 17.12.1819. Топонім походить від назви індіан. племені алабама, що мешкало в зх. частині сучас. тер. штату та зх. частині шт. Міссісіпі до поч. 19 ст.

ПРИРОДА. Тер. штату переважно рівнинна з поступ. зниженням примор. низовини в бік Мексик. затоки (найнижча точка — місце впадіння р. *Алабама* в Мексик. затоку), на пн. Сх. гірська місцевість *Аппалачів* (найвища точка — г. Чіха — 735 м). На Пн. домінують глин. ґрунти, в центр. частині — *чорноземи*, у прибережж. смузі Мексик. затоки — суглинок. ґрунти та різновиди *ґрунтів піщаних*. У Бірмінгем. регіоні є знач. поклади сировини для чор. металургії — *ватняку*, *доломіту*, *руди залізної* та *вугілля кам'яного* з низьким вмістом *Сульфур*. У бас. Чорний воїн виявлено поклади *газу природного* (шахт. *метану*) та *нафти*. Клімат — субтроп. океан., теплий і вологий. Літо тривале, дощове й спекотне (сер. т-ра 32 °С). Зима м'яка, на Пн. зрідка випадає

сніг (сер. т-ра +5–+12 °С). Пд. частина А. розташ. в зоні дії троп. ураганів та циклонів, фіксуються торнадо (див. *Смерч*). Найбільші річки: *Алабама* з *притоками* Кахаба та Куса; *Чаттахучі* — формує частину сх. кордону А. зі шт. Джорджія, Теннессі. На Пн. річки мають характер гірських й утворюють *водоспади*, у пд. частині А. характер течії річок рівнинний, з відрогами й рукавами, зі сформ. *дельтами*. Річк. система розгалуж., більшість річок зазнали знач. антропог. впливу (*дамби, канали*). Найбільші озера мають штуч. походження: Гантерсвілл — пл. 280 км², Вілер — 272 км², Мартін — 179 км², Піквік — 174 км². На тер. А. майже 4000 видів *судинних рослин* — *рослин спорових і рослин насінних*. Знач. частина тер. А. зайнята лісами, переважно хвойними (сосна) і *лісами мішаними* (кіпарис, горіх, дуб, тополя). На Пд. штату, в прибережж. районах, ростуть різ. види пальм. У *степ* А. понад 150 видів *чагарників*. До автохтон. видів тварин належать 62 види *ссавців*, 93 види рептилій, 73 види *амфібіонтів*, прибіл. 307 природ. видів прісновод. *риб* та 420 видів *птахів*. *Безхребетні* включають 97 видів *раків* та 383 види *моллюсків*. У лісах і степах живуть чор. ведмеді, олені, пуми, бобрині, ондатри, єноти, білки, лисиці, куниця й багато ін. звірів. Серед птахів поширені білогол. орлани, беркути, скопи, дикі індички, качки й гуси, золотий шиловоклювий дятел. У річках, озерах і прибережж. водах Мексик. затоки водяться різ. види *риб*: *лящі, чукучан, великороті окуні, мор. окуні, скумбрія, атлант. тарпон* та ін. В А. 11 нац. заповідників дикої природи, 21 держ. парків. *Небезпеку для населення А. становлять стихійні лиха* — *землетруси, шторми, урагани, торнадо, блискавки, повені* внаслідок злив. *Небезпеч. є виток*и займистих та вибухонебезпеч. речовин, які транспортують *газо-, бензо- та нафтопроводами*, а також складування на полігонах і перероблення *небезпеч. відходів*, що доправляють ін. штати.

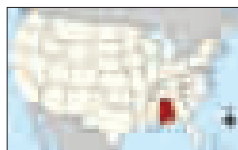
НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 4, 841 млн осіб (2016, оцінка), густота — 36,5 осіб/км² (2011, перепис). Склад нас. (2010, перепис) за етніч. групами: європейці (68,5%), афроамерикан-

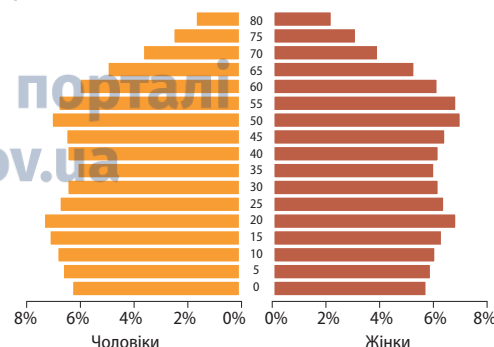
Прапор штату Алабама

Печатка штату Алабама

Розташування штату Алабама на мапі США

Вікова піраміда населення **Алабами**
ці (26,2%), латиноамериканці (3,9%), азіати (1,1 %), американські індіанці (0,6%), гавайці (0,1%), ін.; за реліг. групами: християни (87%; серед них — 78% протестантів, 7% католиків, 1% свідків Єгови, 1% мормонів), юдеї (1%), мусульмани (1%), буддисти (1%), атеїсти (1%), ін. Частка жінок — 51,54%, чоловіків — 48,46%. Приріст нас. — 0,26% на рік. Міське нас. становить 76,5%, сільське — 23,5%. Найбільші міста — Бірмінгем, Монтгомері, Мобіл, Гантсвілл.

 Капітолій штату **Алабама**
(м. Монтгомері)

ГОСПОДАРСТВО. Пром-сть А. виробляє *чавун, сталь* та труби; папір, пиломатеріали та виробу з деревини; пластик. виробу; легк. й вантаж. автомобілі, одяг. Є потужні вир-ва *цементу, глинозему, алюмінію*, суднобудування та ремонту, з видобутку нафти й природ. газу та їх глибока переробка (окруж. центр Мобілі). А. є виробником аерокосм. та електрон. продукції. У штаті працює понад 160 аерокосм. компаній. Розвинута автомоб. пром-сть — 4-е місце в країні за експортом автомобілів. У А. понад 200 хім. компаній; кілька вел. виробників харч. продуктів, зокрема «Тайсон Фудз», «Зіглер», «Пепсі Кола Боттлінг», «Мейфілд Молочні Ферми», «Кока-Кола» та ін. Поширені с.-г. культури: бавовна, *цукрова тростина, тютюн*, важливу роль відіграє тваринництво. У структурі продажу агропромисл. продукції домінують птиця (переважно бройлери) та яйця — 65%, ВРХ — 11%, продукти розплідників та парників (зокрема) — 8%, бавовна — 4%. У шт. А. працює понад 57 тис. роздріб. підприємств торгівлі (2017). Розвивається туризм, у 2017 А. відвідало 26,6 млн осіб. В А. розгалуж. трансп. система — автомоб. дороги нац. значення перетинаються в містах Монтгомері, Бірмінгемі та Гантсвіллі; мор. порт Мобілі; кілька річк. портів; міжнар. аеропорти в містах Гантсвілл, Монтгомері.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. В А. розвинуті біол. наука (понад 660 наук. орг-цій, де працює більше 12 тис. науковців) та біотехнології. У м. Гантсвіллі розміщено 4-й у світі дослід. парк — Дослід. парк Каммінгс (Cummings Research Park), де функціонує провідний у дослідженні геному людини Ін-т біотехнологій «ГадсонАльфа» («HudsonAlpha»). У Півден. наук.-досл. ін-ті (м. Бірмінгем) розроблено препарати проти онкол. захворювань. У м. Гантсвіллі нар. засновник «Вікіпедії» Дж. Вейлз. В А. функціонує 1496 початк. і середніх шкіл, бл. 30 держ. та приват. закладів вищої освіти та дослід. центрів, найстарішим та найбільшим з яких є Ун-т Алабама (м. Таскалуса). Найпопуляр. об'єкти культ. спадщини А. — Капітолій штату, Білий дім *Конфедерації*, будинок президента Сполуч. Штатів Конфедерації Дж. Девіса, Музей Р. Паркс, громад. діячки за рів. права, будинок-музей письменника Ф. С. Фіцджеральда (усе — у м. Монтгомері); іст. місця та природоохорон. тер. пд. частини штату на о. Дофін; найвища в світі 17-м. чавун. статуя рим. бога Вулкана та

тематич. парк із експеримент. лаб. в Бірмінгемі; доістор. метеорит. кратер Ветампка pobl. од-нойм. міста; збереж. фортеця Форт Морган в затоці Мобілі; музей мініатюр із 125 репродукціями найвизнач. сакр. споруд та ін. будівель в м. Каллмен. У театрі Керолайн Блунт у м. Монтгомері з 1972 щорічно проходить Шекспірів. фестиваль. У м. Камдені в окр. Вілкокс функціонує Центр культ. мист-ва «Скарби чорного поясу», де працюють понад 400 художників та ремісників. Розширений у 2002 Музей мистецтв у м. Мобілі — найбільший худ. музей уздовж узбережжя Мексик. затоки від Нового Орлеана до Тампи. Музей автоспорту «Барбер Вінтаж» у парку «Барбер Мотоспортс» — одна з найвідвідуваніших пам'яток у США.

СПОРТ. Розвинений профес. й amator. спорт: *баскетбол, футбол, американський футбол, гольф, мото-* та автоперегон. Проводяться щоріч. змагання та фестивалі з вод. видів спорту: *дайвінг*, сплав на *каюках* та *каное*. Стадіон Брайант-Денні шт. А. (місткість 101,821 тис. осіб) у м. Таскалуса та стадіон «Джерден-Хее» (87,451 тис. осіб) в м. Обурні є одними з найбільших футбол. стадіонів у країні. У м. Бірмінгемі розташовано найстаріший бейсбол. стадіон в Америці, побуд. у 1910. Відомі спортсмени з А. — бейсболіст Г. Л. Аарон, боксер Дж. Луїс. Олімп. призері й чемпіони — боксер Д. Л. Вайлдер (бронз. медаль на *Літніх Олімпійських іграх 2008*), легкоатлет А. К. Баберс (дворазовий чемпіон *Літніх Олімпійських ігор 1984* — біг на 400 м й естафета).

Лит.: Walker A. B. Alabama: a Guide to the Deep South. New York, 1975; Rogers W. W., Atkins L. R., Ward R. D. et al. Alabama: The History of a Deep South State. Tuscaloosa, 1994; Evans C. M. The Complete Guide to Alabama Weather. Birmingham, 1999; Flynt W. Alabama in the Twentieth Century. Tuscaloosa, 2006; Lambert M., Kornegay J. Alabama: Moving Forward. Montgomery, 2012; Duncan S. Southern Wonder: Alabama's Surprising Biodiversity. Tuscaloosa, 2013; Hollis T. See Alabama First: The Story of Alabama Tourism. Charleston, 2013.

Н. І. Середя

Алаба́ма — річка в пд. частині шт. Алабама в США. А. формується в результаті злиття (за 7 км на Пд. Сх. від м. Монтгомері) річок Куса та Талапуза, що мають *витоки* в Апалачах — гір. системі на Сх. *Північної Америки*, у США та Канаді. У *гирлі* — мор. порт Мобілі. Протяжність — 640 км. А. звивисто протікає на Пд. Зх., далі зливається з р. Томбігбі й утворює р. Мобілі, що

 Дамба на річці **Алабама**

впадає в затоку Мобіл (частина Мексиканської затоки). Живлення переважно дощове. Річка повновод. більшу частину року, коливання рівня води незначне. Сер. витрата води — 1790 м³/с. Найбільша притока — р. Кахаба — протікає заболоч. залісен. рівниною, де в неї впадають малі річки та числ. струмки. А. — середовище пошир. та ендеміч. (див. Ендеміки) видів риб (описано 144 види): окуна смугастого, видів роду лопатокосів родини осетрових, представників короноподібних, осетроподібних, хіодоноподібних та ін.; прісновод. молюсків, ракоподібних, ін. безхребетних. Річка судноплав. південніше м. Монгомери. Річк. система, яку утворюють А. та її притоки, є важл. транспорт. артерією Пд. США. Русл. для поліпшення навігації та вироблення електроенергії зазнало значного антропог. впливу (збудовано греблі, шлюзи, штуч. канали, рукави). Греблі та дамби сформували штуч. озера, які використовують як місця відпочинку та риболовлі.

Лит.: Alabama River Navigation Charts, Alabama River to Head of Navigation on the Coosa and Tallapoosa Rivers. Mobile, 2016; Moor C. B. Certain Aboriginal Remains of the Alabama River. London, 2017.

Н. І. Середа

Алагоас (порт. Alagoas) — штат Бразилії, розташований на Пн. Сх. країни. А. займає пн.-сх. окраїну Бразильського плоскогір'я й прибережну рівнину. Межує на Пн. та Пн. Зх. зі шт. Пернамбуку, на Зх. — зі шт. Баїя, на Пд. та Пд. Зх. — зі шт. Сержипі, на Сх. омивається Атлантичним океаном. Пд. межа А. проходить р. Сан-Франсиску. Назва штату походить від португ. lagoa — «лагуна». А. входить до складу Бразил. федерації. Тер. — 27 848 км². Адм. центр — м. Масейо. Штат поділяється на три мезорегіони, 13 мікрорегіонів і 102 муніципалітети. У 16 ст. почалася колонізація тер. португальцями. 1710 створено обл. (комарку) А. У 1817 тер. виділено в самост. капітанство. Після проголошення незалежності Бразилії від Португалії А. у 1822 набув статусу провінції. 1889 А. отримав статус штату; першу його конституцію прийнято в червні 1891.

ПРИРОДА. Геолог. будова змінюється зі Сх. на Зх. На вуз. примор. смуз (літоралі) домінують осад. породи (піщ. відклади на пляжах і піщаники на підвищ. ділянках). Далі на Зх. на горб. ділянках домінують глин. відклади з родючими ґрунтами. У центр. частині на невеликій глибині залягає кристал. фундамент із порід гірських магматичних і порід гірських метаморфічних, переkritий осад. породами невеликої потужності. В окремих місцях фундамент виходить на поверхню, утворюючи каньйони. Крайній Зх. А., де розміщені відроги Бразильського нагір'я й найвищі висоти, має кристал. основу й складається з гнейсів, гранітів, сланців, утвор. у докембр. періоді. У долинах річок і дельті річкової р. Сан-Франсиску пошир. алювій. Рельєф А. переважно рівнинний із підвищенням від узбережжя на Зх. Бл. 86% тер. розміщено нижче 300 м над рів. м. Сх. штату зайнятий Прибереж. рівниною, у ландшафті якої поширені низовини, прибережні лагуни (Мангуаба, Мундау) та дюни. У внутр. частині (обл. Табулейрос) — рельєф горб. із кристал. або осадковими впадинами, які зрідка перериваються ізольов. плато з вис. понад 600 м. На крайньому Зх. в гір. р-ні Мата-де-Санта-Крус розташована найвища точка шта-

ту — г. Серра-Санта-Крус (844 м над рів. м.). Корис. копалини: нафта, газ природний, азбест, галіт, руди залізни, глина, ваяники. Клімат — троп. жаркий і вологий на Сх. штату з дощами в осінньо-зим. період, на Зх. — троп. напівсухий із періодичними засухами. Середньоміс. т-ри — від +24 °С на Сх., до +26 °С на Зх. Середньоріч. кількість опадів: від 1400 мм на Сх., на Зх. — до 1000 мм і менше. Усі річки штату належать до бас. Атлант. ок. Найбільші річки — Сан-Франсиску (на кордоні зі шт. Сержипі), Камаражібе, Параїба-ду-Мейо, Корурупі, Мундау та ін. Пошир. 3 типи рослинності. На прибереж. рівнині — троп. ліси з цін. породами дерев (різ. види пальм) та мангр. зарості в гірлах річок і струмків. У центр. районах штату — перехід. зона до посухостійких лісів. На Зх. — низькорослі посухостійкі широколист. ліси з малих колючих листопад. ксерофітних і сукулентних дерев і чагарників, де поширені рослини-ендеміки з товстими стовбурами (пляшк. дерево, рожкове дерево, мармелад. дерево, дерево кеш'ю), кактусові, опунції, молочаї, колючі чагарники та посухостійкі трави. У заплавних галереїних лісах росте карнаубська, або воск. пальма, а також олійна пальма бабасу. Тварин. світ багатий на різ. види плазунів, змій, птахів, гризунів, черепах. Пошир. понад 200 видів тварин, серед яких сірий мазамаз родини оленячих, броненосці, золоті левові тамарини й малі мавпи-ігрунки звич., жаба-куруру, крокодили, гризуни агуті й бразил. свинка тощо. Водиться понад 50 видів ендем. птахів, поміж яких малий синій ара з родини папугових (під загрозою пов. зникнення). У 2006 Зх. частину штату без урбаніз. тер. включено до екол. коридору каатинги Бразилії. Ліси прибереж. зони входять до складу біосфер. заповідника Мата Атлантика. У штаті є природ. парки (Екопарк, нац. парк Серра-да-Барріга, ліс. заповідник Болівар-ду-Вальє-Ферро та ін.). **НАСЕЛЕННЯ.** Заг. кількість нас. — 3375,823 тис. осіб (2017, оцінка), або 1,1% нас. країни, густо-

Прапор штату Алагоас

Герб штату Алагоас

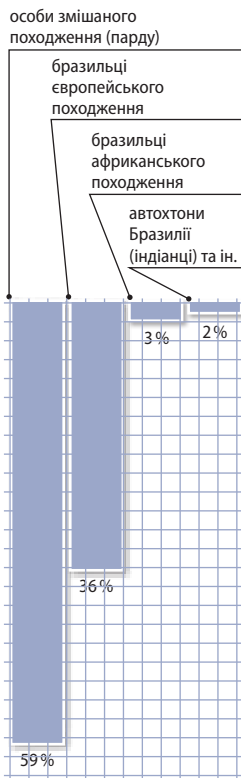

Розташування штату Алагоас на мапі Бразилії

Столиця штату Алагоас м. Масейо (пляж)

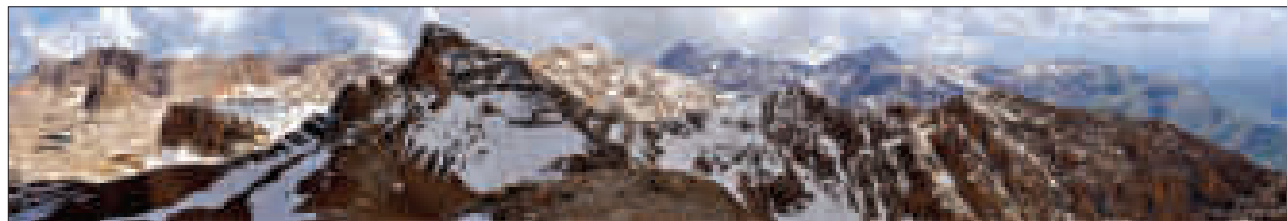
та — 122 осіб/км². А. — один із найгустіше заселених штатів Бразилії. 2010–2017 приріст нас. становив 254,9 тис. осіб. Склад населення (2010, перепис) за етніч. групами: особи зміш. походження — парду (59%), бразильці європейського походження (36%), бразильські афр. походження (3%), автохтони Бразилії — індіанці та ін. (2%); за реліг. групами: католики (72,2%), протестанти (15,9%), не сповідують жодної релігії (9,7%), спірити (0,5%), сповідують ін. релігії

Склад населення штату **Алагоас** за етнічними групами (2010, перепис)

Аладаглар.

Панорама південної частини масиву з вершини піку Емлер. В центрі панорами пік Кизилкая

(1,7 %). Нас. сконцентровано переважно в узбереж. зоні Атлантич. ок. Частка міськ. нас. — понад 58%. Найбільші міста — Масейо, Арапірака, Ріу-Ларгу, Палмейра-дуз-Індіус, Пенеду. Навколо Масейо формується *агломерація міська* (понад 1,3 млн осіб), до складу якої входять 14 муніципалітетів. Офіц. мова — португальська (держ. мова Бразилії).

ГОСПОДАРСТВО. Рівень розвитку економіки штату невисокий (0,7% від ВВП Бразилії). ВВП штату — 41 млрд бразил. реалів (2014), на душу нас. — 12 335 бразил. реалів. На тер. штату добувають нафту, газ природний (штат — один з найбільших виробників у країні), галіт, азбест, буд. матеріали. Розвинуті гідроенергет., хім., бавовн., цукр., спирт, харч., тютюн., цемент. промисловість. А. є найбільшим виробником цукр. тростини на Пн. Сх. та одним із найбільших світ. виробників цукру (понад 25 млн т щорічно). На р. Сан-Франсиску біля водоспаду Паулу-Афонсу на кордоні зі шт. Баїя діють ГЕС «Паулу-Афонсу I — III», «Паулу-Афонсу — IV» та «Аполлоній Сарес» («Моксото»), а на кордоні зі шт. Сержипі — ГЕС «Шінго». Вирощують бавовну, кукурудзу, рис, кавові дерева, тютюн, боби, квасолю, ананаси, банани, кокос, пальму, маніок. Розводять велику рогату худобу, свиней, буйволів, коней, овець, кіз, свійську птицю. Збирають горіхи кеш'ю. Поширене мисливство й рибацтво. У сфері послуг домінує екол., курорт., пляжний і сільський туризм. Транспорт мало розвинутий, є автошляхи й залізниці. Річч. транспорт здійснює перевезення у ниж. течії р. Сан-Франсиску. Діють мор. порт Джарагуа (Масейо) з вел. цукр. терміналом і міжнар. аеропорт Зумбі-дос-Палмарес, розташований між містами Масейо та Ріу-Ларгу.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА, СПОРТ. А. має низку навч. закладів, найвідоміші з яких розташовано в столиці штату. Діють держ. заклади вищої освіти: Федер. ун-т А., Держ. ун-т А., Держ. ун-т мед. наук А. Приват. вищі навч. заклади: Центр вищих досліджень Масейо, Школа управління, маркетингу й комунікації, Ін-т вищої освіти Санта-Чечілія, Університет. центр Тірантес та ін. У м. Масейо функціонують театри (Густаво Лейте, Деодоро і Міранте, Театр Арени тощо), музеї (Музей Флоріано Пейшото, Музей зображень і звуку, Музей антропології, фольклору та спорту Теона Брандау, Музей Історико-геогр. ін-ту А., Музей бразил. мист-ва в Масейо та ін.). Щорічно проходять муз. фестивалі (Масейофест, Андерсона Фрейре та ін.). В А. функціонує понад 10 футбол. клубів (найвідоміші — «Сентро Спортиво Алагоано» та «Клуб де Регатас Бразіл», обидва — у м. Масейо), кілька стадіонів, найбільший — «Трапічао» («Короля Пеле») у м. Масейо. У штаті нар. спортсмени: футболіст і тренер М. Загалло (чемпіон світу як гравець 1958, 1962 і як тренер 1970), футболіст Пепе (К. Л. Ліма Феррейра; переможець Ліги

Чемпіонів, 2014, 2016, 2017, чемпіон Європи у складі збірної Португалії, 2016), футболістка *Марта* (М. Віейра да Сілва) та ін. В А. розвинуті ін. види спорту (регбі, плавання, легка атлетика, велоспорт, серфінг).

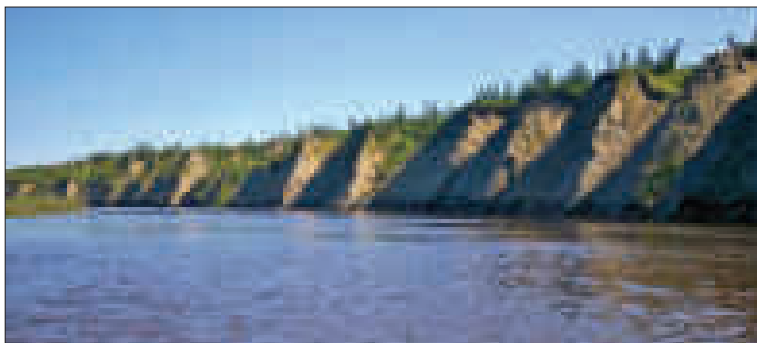
Лит.: Мочалов А. Н. Территориальное устройство стран БРИКС: сравнительный обзор // Рос. право. Образ. Практика. Наука. 2017. № 2; Estimativas da população residente nos municípios brasileiros com data referência em 1º de julho de 2017. Rio de Janeiro, 2017.

В. Й. Лажнік

Аладаглар, Антитавр — найвищий хребет гір. системи Центр. Тавру на Пд. Туреччині, у межах ілів (провінцій) Нігде, Адана і Кайсері. Довж. — 45 км, шир. — 20 км. Геолог. будова — палеозойські відклади (див. *Палеозойська ера*). Умовно поділяється на три приблизно однакові за довж. ділянки (по 15 км), на яких понад 60 вершин заввишки понад 3000 м. Найвищі піки: Кизилкая (3767 м), Демірказик (3756 м), Калди (3736 м), Емлер (3723 м) і Кизил'яр (3654 м). *Рельєф* масиву належить до альп. типу, для якого характерні льодовик. *ерозія*, численні долини, зубчасті хребти та піки. Середземномор. клімат примор. схилів Тавру — спекотне безхмарне літо та дощова зима. Середні т-ри: січня — +5 °С, липня — +32 °С; річна сума опадів різна: 800–1300 мм на зовн. схилах і 500–900 мм на внутр. схилах, що звернені углиб п-ова *Мала Азія*. 1995 у центр. частині масиву створено Нац. парк Аладаглар (або Гори Аладаг) пл. 545,24 км². Місцеві пейзажі вирізняються унікал. природ. пам'ятками: гір. піки, круті й стрімкі скелі з льодовиками, високогірні плато, каньйони, долини, ущелини, печери та водоспади Капузбаші (7 водоспадів, найвищий — 70 м), де підземні води вириваються з гротів у прямовисній скелі. Схили гір (до висоти 2000 м) вкриті переважно хвойними лісами різноманіт. порід (сосна, ялина, кедр, модрина, кілька видів ялівця); вище кордону лісу у вологих улоговинах подекуди поширені альп. луки, а в менш вологих місцях зростають пустельні й напівпустельні гір. рослини — полин, ксерофіти тощо. У гір. лісах водяться благород. олень, лань, косуля, кабан, леопард, шакал, вовк, лисиця, ведмідь, борсук, а на безлісних горах — бородатий козел і муфлон. А. — єдиний в Туреччині масив для альпінізму з маршрутами до 7+ рівня складності. Найпопуляр. походи — період травня–червня. Одним із найпривабл. місць для туристів є плато семи озер, що розташоване на висоті понад 3000 м. Набувають поширення спостереження за птахами, спелеол. наук. дослідження (*карсту* і печер).

Лит.: McNeill J. R. The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History. Cambridge, 1992; Toğrul E., Ünalı Eser Ü. Ecologic Conditions of Vegetation on the Aladaglar (Taurus Mountain) // Fırat University Journal of Social Science. 2008. Vol. 18 (2).

А. С. Івченко

Алазея

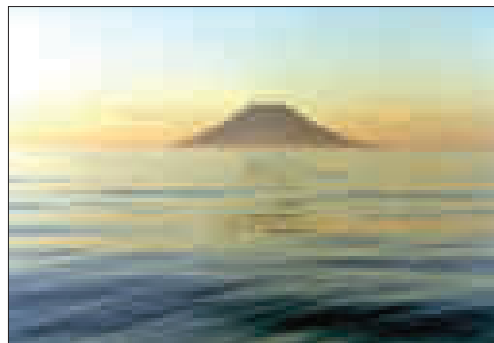
Алаз'янська доли́на — див. *Кахетинська річка*.

Алазе́я — річка на Пн. Сх. Якутії (РФ). Назва походить від алаїв — однієї з груп (родів) *юкагірів* — народу, який кочував у межах її басейну. Розташована східніше р. *Індигірки*. Бере початок на Алазейському плоскогір'ї від злиття річок Нелькан і Кадилчан (на висоті бл. 120 м). Впадає в *Східносибірське море* Пн. Льодовитого ок. Довж. — 1590 км, пл. водозбірн. басейну — 64,7 тис. км², серед. витрата води в гирлі — 320 м³/с. Верхів'я А. (упродовж бл. 100 км від витоку) має гір. характер, далі річка протікає тундрою Колимської низовини. Річище дуже звивисте. Нижня частина А. розділяється на протоки (найбільші — Логашкіна і Тинялькут). Найбільша притока — Россоха (ліва). Живлення річки переважно снігове й дощове. Для вод. режиму характерна затяжна весняно-літня повінь (бл. 70% стоку), чому сприяє велика кількість озер (у басейні понад 24 тис. малих озер, що становить 14% водозбору); замерзає в кін. вересня — на поч. жовтня, повністю перемерзає з сер. грудня — до сер. травня, скресає в кін. травня — на поч. червня, льодохід триває 1–2 доби. У водах річки водяться: таймень, харіус, ленок го-строносий, калуґа та ін.

Лит.: Протас'єва М. С. Лено-Индигирский район // Ресурсы поверхностных вод СССР: в 20 т. Ленинград, 1972. Т. 17; Поспелов Е. М. Географические названия мира. 2-е изд. Москва, 2002; Парфенова О. Т., Ноговицын Д. Д. Оценка экономического ущерба от наводнений на реке Алазея Республики Саха (Якутия) // Пробл. современ. экон. 2018. № 1 (65).

А. С. Івченко

Алаї́д — діючий вулкан Великої Курильської гряди (Сахалін. обл., РФ). Розташований на о. Атласова (пл. — 150 км²) в *Охотському морі*. Найвищий вулкан *Курильських островів* (разом із підвод. вулканом Григор'єва утворює єдиний вулкан. масив). *Стратовулкан* із вершинним кратером (висота — 2339 м). Над дном моря сягає висоти 2850–3000 м. Розмір основи на рівні моря — 12–17 км. Вершина — вибуховий кратер діам. 900–1300 м і глибиною 200 м. Усередині кратера розташований молодий шлак. конус заввишки 250 м. Вік А. — 40–50 тис. років. У складі містить андезитово-базальтові *лави* і *туфи*. Характерною особливістю А. є численні (понад 30) побічні конуси, сконцентровані в кількох групах і розташовані на схилах і біля основи. Схили вкриті заростями чагарник. вільхи й високим різнотрав'ям. Виверження засвідчені в 1778, 1793, 1854, 1860, 1894, 1933–1934, 1972, 1981 і

Алаїд

1986; останнє слабке виверження експлозивного (вибухового) типу — 23.08.1997. Викид парових та газових *плюмів*, що здійнявся на 200 м над кратером А., зареєстровано супутником 15.10.2012. З жовтня 2015 впродовж кількох місяців зафіксовано помірну аномальну активність вулкана. За цей час у результаті накопичення лави в кратері утворилася лавова пробка, а також новий шлак. конус діаметром основи близько 250 м.

Лит.: Горшков Г. С. Вулканизм Курильской островной дуги. Москва, 1967; Гущенко И. И. Извержение вулканов мира. Москва, 1979; Мархинин Е. К., Абдурахманов А. И. Под боком у вулкана. Южно-Сахалинск, 1990; Рыбин А. В., Чибисова М. В., Дегтерев А. В., Гурьянов В. Б. Вулканическая активность на Курильских островах в XXI в. // Вестн. Дальневост. отделения РАН. 2017. № 1.

А. С. Івченко

Алаї́ський хребі́т — гір. хребет Паміро-Алайської гір. системи в *Киргизстані* й частково в *Таджикистані*. Розділяє *Ферганську долину* (на Пн.) та Алайську (на Пд.). Мандрівник першої половини 19 ст. О. *Гумбольдт* згадає його як хр. Асфар (ймовірно видозмінено від назви р. Іс-

Алаїський хребет

фара). Рос. географ О. *Федченко* в 1871 називав його Пд.-Коканським через близьке розташування до *Кокандського ханства*. Сучас. назва вживається після Коканд. походу (1875–1876) рос. генерала М. Скобелева (1843–1882) і приєднання Кокандського ханства до Рос. імперії (1876). Висота — від 5539 м на Зх. (найвища точка — г. Алай) до 5051 м у центр. частині (г. Ско-

белева) і 4701 м на Сх. (г. Сьогьот). Довж. А. х. — 400 км. Майже весь А. х., особливо на Зх., вкритий вічним снігом і льодовиками (заг. пл. зледеніння — 568 км²). У сх. частині існує зручний для транспорту перевал Таддик (3588 м), що сполучає Киргизстан із Таджикистаном. Ін. перевали надто високі й важкопрохідні. А. х. утворений товщами піщано-глинистих порід (мезозой-кайнозойські відклади) і кристаліч. сланців. Для А. х. притаманний високогір. рельєф із альп. формами в гребеневій частині. Пн. схили пологі й переходять у поздовжні долини, пд. — круто обриваються до Алайської долини. У передгір'ях (до висоти 1500 м) поширена напівпустельна та степова (ковильно-типчакова) рослинність, вище (1500–2000 м) — лугово-степова, а також ліси з арчі, горіхів, абрикосів, які змінюють (вище 3000 м) альп. луки.

Лит.: Максимов Л. А., Фоменко Д. Е., Сипачев Г. Ф. Горные путешествия по Высокому Алаю. Москва, 1980; Поспелов Е. М. Географические названия мира. 2-е изд. Москва, 2002; Троицкий В. И. Тянь-шань — область сопряжения палеозойских коллизионных складчатых систем Азиатского палеоокеана и океана Палеотетис // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. 2016. № 1.

А. С. Івченко

Алалія (від грец. ἄλαλος — німий) — відсутність або недорозвинення мовлення, спричинене органіч. ураженням мовленнєвих зон кори гол. мозку внутрішньоутробно чи в ранньому віці. А. призводить до порушення специф. механізмів мовлення у мовно-слух. чи мовно-рух. ланках, що значно ускладнює та спотворює процес засвоєння та використання мови дитиною. Це порушення мовлен. розвитку поєднує складні дефекти моторики, сприймання, специфіч. недоліки пізнавальної діяльності (мислення, пам'яті, уваги), мотивації до мовлен. комунікації та грубі дефекти операційного складу діяльності, засвоєння й використання мови в процесі сприймання та породження висловів. У клініко-педагог. класифікації порушень мовлен. розвитку А. належить до групи порушень структурно-семантич. (внутр.) оформлення вислову. У психолого-педагог. класифікації А. входить до групи порушень засобів спілкування. Залежно від глибини порушення може бути співвіднесена з заг. недорозвиненням мовлення та, зрідка, з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення (у випадках, коли дефект проявляється лише на рівні звукового боку мовлення). Виділяють А. моторну і А. сенсорну. А. моторна — це первинне недорозвинення експресивного (зовн.) мовлення. Її поділяють на моторну аферентну (кінестетичну) та моторну еферентну (кінетичну). А. моторна аферентна (кінестетична) виникає під час ураження постцентр. відділів кори гол. мозку: у нижній третині задньої частки, звинини та нижній частині тім'яної частки. Її центр. симптомоутворювал. механізмом є оральна (кінестетична) *апраксія*, пропріоцептивної (кінестетичної) чулливості. У результаті втрачається контроль за рухами органів артикуляц. апарату. Це значно ускладнює процес оволодіння правильними артикуляц. укладами та утруднює їх відтворення. А. моторна еферентна виникає у разі ураження прецентр. моторних зон кори гол. мозку, розміщених у нижніх задніх відділах лобової частки (*центр Брока*). Симптомоутворювал. механізмом цієї форми А. є кінетична (ди-

намічна) *апраксія*, що проявляється порушенням механізмів відтворення серійно організованих артикуляційних рухів. А. сенсорна — це первинне недорозвинення імпресивного (рецептивного) мовлення в дітей із достатнім рівнем сформованості тонального слуху. Вона настає внаслідок ураження гностичних полів слухової, скроневої частки кори домінантної півкулі гол. мозку. Зазвичай ураженим виявляється *центр Верніке* та ділянки кори, що прилягають до нього. У разі значного ураження патол. процес може зачепити негностичні поля в центрі та задніх ділянках скроневої частки, що забезпечують запам'ятовування та відтворення фонологічних і лексичних одиниць мови. Виділяють дві форми А. сенсорної: з переважним порушенням сенсорного рівня слухосприймання; з переважним порушенням перцептивного рівня слухосприймання.

Лит.: Гриншпун Б. М. Классификация нарушений речи. Логопедия / Под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. Москва, 1998; Шеремет М. К., Тарасун В. В., Конопляста С. Ю. та ін. Логопедия. 2-ге вид., перероб. і доп. / За ред. М. К. Шеремет. Київ, 2010; Долганюк Е. В., Коньшева Е. А., Васильева И. И. и др. Моторная алалия: коррекционно-развивающая работа с детьми дошкольного возраста. Санкт-Петербург, 2017.

Д. І. Заболотний

Алам'ак — див. *Альмах*.

Аламб'ер, Жан Лерон'д — див. *Даламбер*.

Алан Лілльський (лат. Alanus de Insulis), Ален де Лілль (франц. Alain de Lille; між 1115 і 1120, м. Лілль, тепер регіон О-де-Франс, Франція — 07.05.1202, абатство Сіто, побл. м. Ньюї, тепер м. Ньюї-Сен-Жорж, регіон Бургундія — Франш-Конте, Франція) — схоласт-натураліст, чернець, теолог, філософ і поет, представник середньовіч. енциклопедизму. Писав лат. мовою. Навчався у *Сен-Вікторській школі* (1148–1155; м. Париж), по закінченні якої став священником. З 1174 був послушником у монастирі Крайстчерч (Англія). З 1174 — у монастирі Сент-Марс'аль у м. Ліможі (Франція), 1179–1186 — настоятель цього монастиря. Боровся з ерессю *альбігойців* (катарів), у 1179 брав участь у роботі III *Латеранського собору*, що засудив катаризм. Викладав *теологію* у м. Парижі (ймовірно, у Сорбонні; бл. 1194), а згодом у м. Монпельє (бл. 1200). Наприкінці життя був послушником у монастирі Сіто, там і похований. За поглядами був близький до неоплатоніч. установок (див. *Неоплатонізм Шартрської школи*). А. Л. належить класич. визначення проповіді як відкритого та публічного наставлення про звичай та віру, що служить для просвіти людей, спосіб якої походить від розуму, а джерело — від *авторитетів*. Стверджував, що завдяки вихованню Богом і Природою досконалої людини має постати новий Золотий вік. Засобами виховання досконалої людини проголошував теологію й вільні мистецтва. Намагався створити теол. вчення як дедуктив. науку, що ґрунтується на самоочевидних принципах і будується за тією ж моделлю, що й геометрія. Осн. праці: «Плач природи» (опис філософсько-моралістич. бачення природи у прозі та віршах; бл. 1167–1169), «Розрізнення слів» (упорядкування бібл. понять за трьома рівнями смислу), «Правила священної теології» (містить 134 теол.

Алан Лілльський.
Ксилографія

максими), «Правила небесного права», «Протлінну й нетрівку природу людини», «Антиклавдіан» (алегор. поема, написана *гекзаметром*, вважається космол. енциклопедією; бл. 1181–1185), «Сума про мистецтво проповіді» (1199) з додатком 44 гомілій, «Книга про теологічні речі у речах», «Про мистецтво католицької віри», «Про католицьку віру проти еретиків», «Поема про втілення й сім мистецтв», «Книга про покаєння», «Проти альбігойців, вальденсів, юдеїв та сарацин». Праці А. Л. опубліковано 1653 в м. Антверпені. Ідеї алгорично-моральної поеми «Антиклавдіан» А. Л. вплинули на творчість Данте («Чистилище») і Дж. Мільтона («Втрачений рай»).

Пр.: Anticlaudianus. Texte critique avec une introduction et des tables publié par R. Bossuat. Paris, 1955; Opera omnia. Textes inédites. Paris, 1985; Французька версія. — Textes inédits. Avec une introduction sur sa vie et ses œuvres par Marie-Thérèse d'Alverny. Paris, 1965; Règles de théologie; Sermon sur la sphère intelligible / Trad. F. Hudry. Paris, 1995; Lettres familières (1167–1170) / Trad. F. Hudry. Paris, 2003; La plainte de la nature. De planctu naturae. Paris, 2013; Французька версія. — О брэнном и непрочном естестве человека / Пер. с лат. Ф. А. Петровского // Памятники средневековой латинской литературы X–XII вв. Москва, 1972; Плач природи / Пер. с лат. М. Л. Гаспарова // Памятники средневековой латинской литературы X–XII вв. Москва, 1972.

Лит.: Гаспаров М. Л. Алан Лилльський // Памятники средневековой латинской литературы 10–12 вв. Москва, 1972; Russel H., Suard F. Alain de Lille, Gautier de Châtillon, Jakemart Gielée et leur temps. Villeneuve-d'Ascq, 1980; Libera A. de Alain de Lille ou Alanus ab Insulis // Dictionnaire des philosophes : in 2 vol. Paris, 1993. Vol. 1; Théologiens et mystiques au Moyen Âge. La Poétique du Dieu. V^e–XVe siècle. Paris, 1997; Erisman Ch. Alain de Lille // Dictionnaire du Moyen Âge. Paris, 2002; Шипков А. М. Средневековая интеллектуальная культура. Москва, 2003; Alain de Lille // Patat B. Dictionnaire des philosophes médiévaux. Montreal, 2006.

О. В. Саратін

Аландська криза — політ. криза 1917–1921 у Фінляндії з питання держ. належності та статусу *Аландських островів*. Причина кризи мала іст. підґрунтя. До російсько-шведської війни 1808–1809 Аланд, о-ви належали Швеції. Результатом поразки останньої стало приєднання Фінляндії включно з Аланд, о-вами до *Російської імперії* й поширення там фін. мови та культури, що раніше перебувала у дискримінов. (порівняно з панівною швед. мовою і культурою) становищі. Швед. нац. меншина у Фінляндії, яка вважала себе частиною єдиного скандинав. простору, прагнула зберегти свої позиції привілейов. групи, а також демілітаризов. статус островів відповідно до Аланд. конвенції 1856 (див. *Аландські конвенції*). На поч. *Першої світової війни* Рос. імперія порушила її, спорудивши на островах військ.-мор. базу. Після здобуття Фінляндією незалежності 1917 протистояння між швед. громадою Аланд, о-вів (понад 90% всього їх нас.) і фін. урядом різко загострилося. Переважна більшість мешканців регіону схвалили і подали швед. королю колективну петицію про включення островів до складу Швеції. Фінляндія, не бажаючи втрачати стратегічно важливу тер., запропонувала жителям Аландів розширення самоуправління. Пропозицію було відхилено. Мешканці островів звернулися до *Ліги Націй* з клопотанням про включення островів до складу

Швеції. У 1920 аланд. парламент надіслав представників до швед. уряду з проханням нагадати про своє бажання приєднатися до Швеції. Проте, швед. уряд зайняв вичікувальну нейтральну позицію, прагнучи зберегти якомога кращі відносини з сусідами. 20.10.1921 Рада Ліги Націй ухвалила остат. рішення щодо Аланд, о-вів, закріплене відповід. документом. Нова Аланд. конвенція забезпечувала суверенітет Фінляндії над островами з умовою гарантування мешканцям права на збереження швед. мови, культури, традицій. Фінляндія та Швеція підписали договір про дотримання гарантій шир. автономії й визнання нейтралітету Аланд, о-вів. Населення островів підтримали й визнали таке рішення. 1921 відбулися перші вибори до Лагтингу (законодав. зборів або парламенту Аланд, о-вів). 10.07.1922 першим прем'єр-міністром Аландів став К. Бьоркман. У світ. політиці розв'язання А. к. вважається ідеал. зразком мирного вирішення нац.-тер. проблеми.

Лит.: История дипломатии : в 6 т. / Под ред. А. А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина и др. Москва, 1963. Т. 2; Москва, 1965. Т. 3; Zetterberg S. Die Liga der Fremdvölker Russlands. Helsinki, 1978; Кузьмін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки. Житомир, 2011; Åkermark S., Heinikoski S., Kleemola-Juntunen P. Demilitarization and International Law in Context: The Åland Islands. Routledge, 2018.

С. С. Троян

Аландські конвенції — угоди 1856 і 1921 щодо статусу *Аландських островів*. Першу укладено 30.03.1856 у м. Парижі (Франція) між Великою Британією, Францією та Росією як додаток до *Паризького договору*, що завершив *Кримську війну* 1853–1856. Проголошувала демілітаризацію Аланд, о-вів, забороняючи Росії споруджувати там водн. або мор. об'єкти та відновлювати побудовану 1809 фортецю Бомарсунд (зруйнована 1854). Другу конвенцію підписали 20.10.1921 у м. Женеві (Швейцарія) Велика Британія, Німеччина, Данія, Естонія, Італія, Латвія, Польща, Фінляндія, Франція, Швеція. Вона стала результатом розв'язання *Лігою Націй* суперечки між Фінляндією та Швецією щодо держ. належності та статусу Аланд, о-вів. Конвенція забезпечувала суверенітет Фінляндії над островами, водночас гарантуючи жителям островів збереження швед. мови, культури й традицій. Як додаток Фінляндія та Швеція уклали договір про дотримання гарантій шир. автономії й одночасне визнання нейтралітету Аланд, о-вів. Відповідно до цієї конвенції Аланд, о-ви стали повністю демілітаризованою зоною, а їхнє нас. не підлягало призову на військ. службу.

Лит.: История дипломатии : в 6 т. / Под ред. А. А. Громыко, И. Н. Земскова, В. А. Зорина и др. Москва, 1963. Т. 2; Москва, 1965. Т. 3; Zetterberg S. Die Liga der Fremdvölker Russlands. Helsinki, 1978; Кузьмін О. С. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки. Житомир, 2011; Åkermark S., Heinikoski S., Kleemola-Juntunen P. Demilitarization and International Law in Context: The Åland Islands. Routledge, 2018.

С. С. Троян

Аландські острови (Аланди; швед. Landskapet Åland, фін. Ahvenanmaa) — 1) *Архіпелаг* у *Балтійському морі* на вході в *Ботнічну затоку*. А. о. відокремлені від материк. Фінляндії (пров. Варсінайс-Суомі) *Архіпелаговим морем* (на Сх.), від

Швеції (лени Стокгольм і Упсала) прот. Сьодра-Кваркен (на Зх.), у протоці лежить о. Меркет (пл. — бл. 0,03 км²), де пролягає сухопут. ділянка кордону між Швецією та Фінляндією. Протяжність архіпелагу з Пн. на Пд. — 130 км, його заг. пл. — 13 324 км² (89% з яких — вод. поверхня), заг. пл. островів — 1 552 км² (з них бл. 27 км² зайнято річками й озерами). Архіпелаг складається з 6 757 островів і *шхер* (із них 60 заселено), що є найбільшим скупченням островів на Землі. Найбільший з островів — Аланд (пл. — 685 км²). Найвища точка архіпелагу — пагорб Оррдальсклінт (132 м) на Пн. Сх. о. Аланд (комуна Сальтвік). Клімат помірний, прохолодний (один із найсоняч. регіонів поміж пн. країн), з довгою та м'якою осінню. Навесні повітря прогрівається істотно довше, ніж на континенті. Льодостав звичай відбувається в сер. січня, сходить лід у 2-й пол. квітня або на поч. травня. Серед. т-ра січня становить -4 °С, липня — +15 °С; кількість опадів — 550 мм/рік. На островах зростають сосна звичайна, ялина звичайна, береза бородавчаста, осика звичайна, вільха чорна, ясен звичайний, дуб звичайний, липа серцеподібна, клен гостролистий, в'яз шорсткий, яблуня лісова, терен, ліщина звичайна, калина червона, горобина звичайна, глід різних видів, тис ягідний (негній-дерево), яловець звичайний, а також деякі ін. дерева й чагарники. Соснові й широколистяні (переважно ясеневі) ліси рясніють горіхами, ягодами — суницею, чорницею, брусницею, а також грибами, з яких місцеві жителі особливо цінують лисички. В озерах і морі поширені щука, сьомга, таймень. Райдужну форель розво-

Прапор Аландських островів

Герб Аландських островів

Аландські острови.
Лагтинг

Аландські острови.
Середньовічний замок
Кастельгольм

дять штучно в невел. озерах. У лісах проживає значна популяція лосів, а також птахів, для гніздування яких створено кілька *резерватів*.

Лит.: Поспелов Е. М. Географические названия мира. 2-е изд. Москва, 2002; Кривцов Н. В. Финляндия. Страна тысячи озер. Москва, 2015.

А. С. Івченко

2) Автономія в складі Фінляндії, розташ. на одноймен. архіпелазі. насел. фін. шведами. Столиця — м. Маріегамн. Автономія поділяється на 16 комун: Бранде, Вордьо, Еккерью, Ета, Йомала, Кумлінге, Лемланд, Лумпарланд, Маріегамн, Сальтвік, Соттунга, Сунд, Фегле, Фінстрем, Хаммарланд, Чекар). А. о. мають свій прапор: на синьому тлі зображений шир. скандинав. хрест жовтого кольору, в сер. якого — хрест червоного кольору. Прапор затверджено 1954. Герб А. о. — золотий олень на синьому тлі, над ним угорі — графська корона. Єдина офіц. мова — шведська. Грошова одиниця — *євро*.

СТАТУС І УСТРІЙ. А. о. мають особл. демілітариз. та нейтральний статус, визначений *Аландськими конвенціями*. Законодав. орган — Лагтинг. Складається з 30 депутатів, обраних на 4 роки на основі пропорц. представництва. До компетенції Лагтингу входять питання розвитку економіки, формування бюджету, комунальне управління, освіта та культура, соц. захист, охорона здоров'я, транспорт, поліція, пошта, телеграф, радіо й телебачення. У цих сферах А. о. виступають практично як незалежна д-ва, на ін. поширюється законодавство Фінляндії (зовн. політика, митна система, грош. обіг тощо). Ухвалені Лагтингом закони затверджує президент Фінляндії, який має право вето та використовує його, якщо певний закон виходить за межі повноважень Аланд. парламенту або загрожує безпеці країни. Лагтинг призначає уряд А. о. у складі 5–7 міністрів на чолі з прем'єр-міністром. У парламенті Фінляндії А. о. мають одного представника. Уряд Фінляндії за згодою спікера Аланд. парламенту призначає губернатора, який є другою після спікера особою на островах. Існує спільний орган — Аланд. делегація, головним призначенням якої є запобігання можливим конфліктам між центр. владою та островами. До складу Аланд. делегації входять по два представники від д-ви та від А. о., очолює губернатор. Мешканці А. о. мають статус «внутр. громадянства», який дає право висувати свою кандидатуру та брати участь у місцевих і регіон. виборах; володіти нерухомістю; займатися підприємн. діяльністю; обіймати певні посади. Цей статус набувається від народження (якщо один із батьків його має) або за клопотанням особи (за умов наявності громадянства Фінляндії, проживання на тер. автономії не менше 5 р. та володіння швед. мовою). Відсутність «внутрішнього громадянства» не може бути перешкодою для проживання на островах. Демілітаризов. статус означає, що на тер. А. о. заборонено: розміщення військ. баз; перебування збройн. сил і кораблів будь-яких країн; буд-во військ. споруд; ввезення зброї. На мешканців А. о. не поширюється загальнонац. обов'язок служити в Збройних силах Фінляндії (замість цього вони проходять цивільну службу в соц. службах автономії). А. о. — нейтральна тер., тому у випадку збройних конфліктів вони не можуть бути місцем бойових дій. Від 1970 А. о. мають представництво в *Північній Раді*, з 1995 — у складі місії Фінляндії в

Європейському Союзу (ЄС). Договір про вступ Фінляндії до ЄС (Протокол 2) визначає спец. статус А. о.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 29214 осіб (2016, оцінка), густина — 18 осіб/км². Склад нас. (2016, оцінка) за етніч. групами: шведи (91,2%), фіни (5%), інші (3,8%); за реліг. групами: більшість лютерани (див. *Лютеранство*). Єдине місто на островах — Марієгамн (11565 осіб, 2016, оцінка), засн. росіянами (1861) й назване на честь імператриці Марії Олександрівни (1824–1880), дружини рос. імп. *Олександра II*.

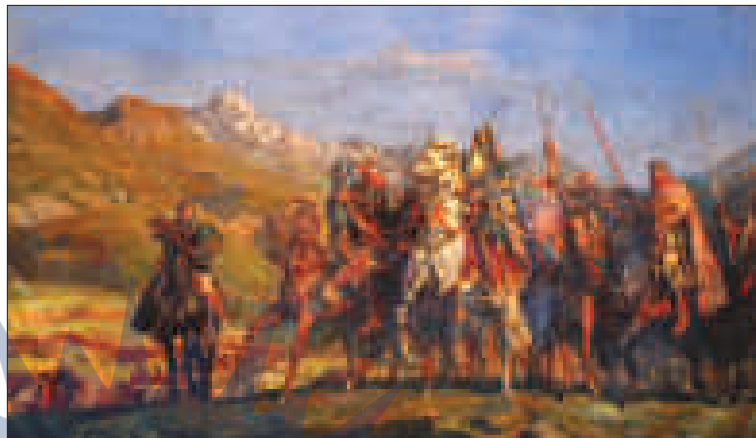
ГОСПОДАРСТВО. Економіка регіону базується на вир-ві та переробці продукції рослинництва (цукр, буряк, картопля, пшениця, ячмінь, овес, цибуля), мол. тваринництва, рибальства; на туризмі, целюлозно-папер. пром-сті, послугах торгівлі й транспортування товарів. На островах працює бл. 2 600 компаній, 700 з яких належать до с.-г. сектору. Близько 90% підприємств налічує менше 10 працівників. Безробіття найнижче в Європі, становить бл. 2%. У м. Марієгамні є аеропорт. 2005 створено місц. авіакомпанію. Діє поромне сполучення між островами, а також із Фінляндією та Швецією. На островах — автобусні маршрути, велосипед. доріжки. Залізничі немає.

КУЛЬТУРА, СПОРТ. На островах збереглися середньовічні замки, фортеці та церкви. Типова сіл. архітектура А. о. 18–19 ст. представлена в музеї просто неба «Ян Карлсгорден» (засн. 1930). У культ. житті значну роль відіграють Пн. Аланд. ін-т, створений за підтримки Пн. Ради, та Ін-т музики А. о. На островах 49 спорт. комплексів (2016), є футбол. команди та клуб із регбі, мешканці займаються гандболом, хокеєм, волейболом, плаванням та ін. видами спорту.

Лит.: Ішуніна Н. Етнічні процеси у сучасній Фінляндії. Українці на фінляндських теренах // Етнічна іст. народів Європи. 2001. Вип. 9; Беліцер Н. Фінляндія: досвід територіальної автономії Аландських островів і національно-культурна автономія корінного народу Саамі // Сучасність. 2002. № 7–8; Лунден Т. Конфлікти по вопросам границ в Северной Европе // Северная Европа: проблемы истории / Отв. ред. А. Комаров, О. Чернышева. Москва, 2011. Мейнандер Х. История Финляндии: линии, структуры, переломные моменты / Пер. со швед. З. Линден. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2016.

Ала́ни — іраномовна спільнота, яка мешкала у степах Євразії в добу Пізньої *Античності* та Середньовіччя. Термін «А.» почали вживати давні греки та римляни. Пізніше він зустрічається у візант. і західноєвроп. авторів. Тюркомов. автори та (під їхнім впливом) представники ін. мусульман. народів, у Середньовіччі на позначення А. користувалися назвою «аси». У давньорус. літописах зживалася форма «яси», яка, ймовірно, є видозміною тюрк. «аси». Тюрк. вплив також відчувається в монгол. назві А. («асут»). Ймовірно, предки тюрків близько контактували лише з тією частиною А., яка називала себе «ас». Походження цього етноніма невідоме. Натомість, ендоетнонім «А.» найімовірніше походить від самоназви давніх іранців — «аріани» («агу-ана»). Походження носіїв цього етноніму є дискусійним. На думку сучас. дослідників, ранніх А. не можна розглядати як одне з племен *сарматів* або *скіфів*. У 1 ст. н. е. А. несподівано з'являються в різних місцях сх. частини Євраз. степу, а у 3 ст. етнонім «А.» повністю витісняє колишні назви

іраномов. кочівників «сармати» або «аорси». *Амміан Марцелін* стверджував, що А. — узагальнювальна назва для низки іраномов. кочових

Алани. Джанаєв Азанбек. Алани в поході, 1947

племен, які мали багато спільних рис у способі життя та традиціях. Не виключено, що первісні носії етноніму «А.» мали центральноаз. походження. Мова А. належала до пн.-сх. підгрупи іран. групи індоєвроп. мовної сім'ї (див. *Іранські мови; Індоевропейські мови*). Питання про *атрибуцію* алан. писемних пам'яток є дискусійним, однак більшість дослідників погоджуються, що Зеленчукський напис 10–12 ст. на Пн. Кавказі виконано алан. мовою за допомогою грец. графіки. Відомі також глосарії, що містять окр. слова з мови середньовічних А.

В епоху *Великого переселення народів* А. вплинули на етнополіт. розвиток народів не лише Євраз. степу, а й Зх. та Центр. Європи, Пн. Африки; за часів Середньовіччя — взяли участь у формуванні *Хозарського каганату* та *Монгольської імперії*. Від сер. 10 ст. до кінця 12 ст. на Пн. Кавказі існувало держ. утворення Аланія. З початку 10 ст. більшість А. сповідували *християнство*. Окр. дослідники припускають, що деякі групи А. прийняли *юдаїзм* та *іслам*. А. півдня Сх. Європи та Пн. Кавказу у Ранньому Середньовіччі перейшли від кочового скотарства до землеробства. На пд. Сх. Європи А. зникли у 15 ст., хоча на Пн. Кавказі носіїв цього етноніма згадували ще на поч. 19 ст. Нащадками аланів на Кавказі можна вважати іраномов. осетинів, тюркомов. карачаєво-балкарців та ін. етнічні групи регіону.

Лит.: Bachrach B. A History of the Alans in the West, from Their First Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages. Minneapolis, 1973; Яценко С. Аланская проблема и центральноазиатские элементы в культуре кочевников Сарматии рубежа I–II вв. // Петербург. археол. вестн. 1993. № 3; Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. Москва, 2003; Бубенок О. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII–XV вв.). Киев, 2004; Бубенок О. Від Атtili до Чингіз-хана. Алани і тюркомовні номади Євразії. Біла Церква, 2012; Alemany A. Alans in Khazaria and Khazars in Alania: On the Nature and Role of North Iranian Elements in the Khazar Empire // NARTAMONG.E. The Journal of Alano-Osettic Studies: Epic, Mythology & Language. Paris; Vladikavkaz, 2017. Vol. 12. № 1–2.

О. Б. Бубенок

Аланін — аліфатична *амінокислота* складу C₃H₇NO₂. Існує у формі α- та β-амінопропанових

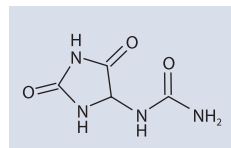
кислот. α -Аланін утворює два *енантиомери* — L і D. А. уперше 1850 синтезував А. Штреккер (1822–1871; Німеччина). У 1875 П. Шютценбергер (1829–1897; Франція) виокремив його *dипептид* із *гліцином* із продуктів автоклав. *гідролізу шовку* під дією баритової води — насиченого вод. розчину барій гідроксиду $\text{Ba}(\text{OH})_2$. У 1888 Т. Вейл (Австрія) виокремив А. з продуктів кислот. гідролізу шовку. На поч. 1900-х Е. Г. Фішер добув L-А. з шовку й установив його структуру й конфігурацію методом перетворення на молочну к-ту. L- α -А. — безбарв. кристал. речовина. $t_{\text{пл}}$ — 297 °С з розкладанням, т-ра сублимації 250 °С, питоме обертання $[\alpha]_D^{25}$ становить +1,8° (вода, $c = 2$), +14,6° (5н.НCl, $c = 2$), +33,0° (оцтова к-та, $c = 2$). Розчинний у воді: 166,5 г/л (25 °С) та 671,7 г/л (100 °С). Погано розчинний у *спирті етиловому* (етанолі), *ацетоні*. Нерозчинний в *ефірі діетиловому* (діетиловому етері). pK_a по карбоксильній групі COOH і аміногрупі NH_2 становлять, відповідно, 2,34 і 9,69, $pI = 6,9$. β -А. — безбарв. кристал. речовина. $t_{\text{пл}}$ — 199–200 °С (з розкладанням). Питоме обертання $[\alpha]_D^{20}$ становить +14,2° (6н.НCl, $c = 10$). Розчинний у воді: 545 г/л (25 °С), погано розчинний в етанолі, ацетоні. Нерозчинний у діетиловому етері. pK_a по карбоксильній групі COOH і аміногрупі NH_2 становлять, відповідно, 3,6 і 10,19, $pI = 6,01$. Без смаку й запаху. А. вступає в реакції по карбоксильній групі (з основами утворює солі, зі *спиртами* за участі кислот. каталізатора — *естери* та ін.) та по аміногрупі (з сильними к-ми утворює солі, з ацилювальними агентами — ацильні похідні, з алкілювальними — N-алкільні похідні тощо). Із солями важких метал. елементів α -А. утворює комплекс. сполуки. У природі може зустрічатися 2 *енантиомери* α -А.: L-А. — широко поширений, заміна амінокислота та D-А. — знайдений тільки в деяких орг-мах або в продуктах їх життєдіяльності. А. в орг-мах перебуває у вільному стані або входить до складу білків та ін. біол. актив. речовин, напр., пантотенової к-ти (вітамін B5). Залишок α -А. є складником багатьох білків, міститься у вільному стані в плазмі крові. Залишок β -А. входить до складу низки біол. актив. сполук. Він не трапляється в складі білків, однак є продуктом проміж. обміну амінокислот. L- і D-форми аланіну є складниками муреїну (вуглеводо-білк. комплексу) — буд. матеріалу бактер. клітин. стінок. У пром-сті А. добувають мікробіол. методом, який ґрунтується на використанні орг-мів роду *Corinebacterium*, *Brevibacterium* та ін. Сировиною є *нафта*, *кромаль*, *глюкоза*, а джерело *Нітрогену* — солі *аміоні* або *карбамід*. β -А. добувають з D, L-аланіну за допомогою мікроорганізмів роду *Penicillium*, *Aspergillus* та ін. У процесі, відомому як аланіновий цикл, L-А. залучено до вуглевод. обміну за зниження надходження глюкози до орг-му. Він також переносить Нітроген з перифер. тканин до печінки з метою виведення його з орг-му. β -Аланін застосовують для приготування буфер. розчинів, синтезу пантотенової кислоти й аналогів біологічно актив. *пептидів*. А. використовують у медицині, спорт. харчуванні тощо.

Лит.: Справочник химика : в 6 т. Москва, 1964. Т. 2; Гринштейн Д., Виниц М. Химия аминокислот и пептидов. Москва, 1965; Якубе Х.-Д., Ешкайт Х. Аминокислоты, белки, пептиды. Москва, 1985; Химическая энциклопедия : в 6 т. Москва, 1988. Т. 1; Фармацевтична хімія /

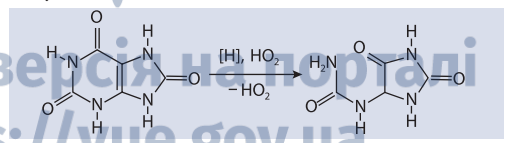
ред. П. Безуглого. Вінниця, 2008; Kelly V. G., Leveritt M. D., Brennan C. T. et al. Prevalence, Knowledge and Attitudes Relating to β -alanine Use among Professional Footballers // Journal of Science and Medicine in Sport. Saunders B., Elliott-Sale K., Artioli G. et al. β -alanine Supplementation to Improve Exercise Capacity and Performance: a Systematic Review and Meta-Analysis // British Journal of Sports Medicine. 2017. № 51 (8).

О. В. Головенченко

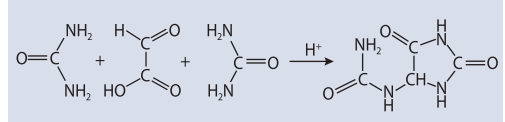
Алантаїн — $\text{C}_4\text{H}_6\text{O}_3\text{N}_4$ (діуреїд гліоксил. к-ти), низькомолекуляр. гетероцикл. сполука. Назва за номенклатурою IUPAC — 2,5-(діоксоїмідазолідин-4-іл) сечовина. Синоніми: гліоксилдіуреїд; 5-уреїдогідантоїн. Віднос. мол. маса — 158,12. Безбарв. кристали без смаку й запаху, слабозрочин. в холод. воді та *спирті етиловому* (етанолі), добре — у гарячих, не розчиняється в *ефірі діетиловому* (діетил. етері), хлороформі (трихлорометані). $t_{\text{пл}}$ (розкладається) — 238–240 °С. У ссавців (за винятком людини і вищих приматів) є осн. продуктом *метаболізму* пуринів із сечової к-ти, який каталізує *уратоксидаза*. А. трапляється в насінні й коренях деяких рослин (напр., у коренях живокосту лікар. (*Symphytum officinale*) уміст може досягати 4,72%). Також А. є в сечі дріб. тварин і рогатої худоби, у біол. рідинях деяких видів молюсків (*Helix aspersa* Muller) і комах. Розроблено спосіб добування А. з клітин. культури рослини *Mertensia maritima* (L.) SFGGray. А. уперше виділено 1800 італ. натуралістом і лікарем М. Ф. Буніва (1761–1834) та франц. хіміком Л. Н. Вокленом, який уважав, що А. є складником навколоплід. вод. 1821 франц. хімік Ж. Л. Лассень (1800–1859) виявив його в рідині *алантоїсу* птахів і назвав алантаїн. к-тою. 1837 нім. хіміки Ф. Велер та Ю. Лібіх (1803–1873) синтезували цю речовину з сечової к-ти й перейменували на А. Структур. ф-лу А. (рис. 1) уперше встановлено 1964 на основі *рентгенівського структурного аналізу* за методом Вейсенберга. А. добувають переважно синтезом. Відомо кілька методів його синтезу, зокрема окиснення сечової к-ти калій перманганатом або пльомбум (IV) оксидом у нейтр. розчинах (рис. 2). А. також добувають конденсацією гліоксалевої к-ти та її

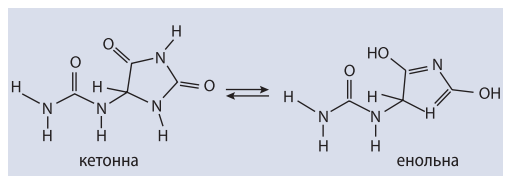
Алантаїн. Рис. 1. Структурна формула

похідних і сечовини за участі каталізаторів — сильних к-т (рис. 3). У вод. розчині А. є рівно-

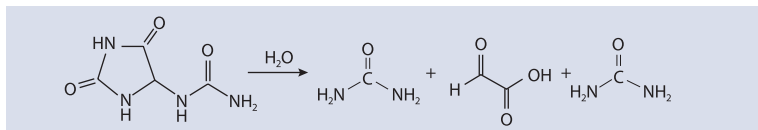
важною сумішшю двох таутомерних форм (див. *Таутомерія*) — кетонної та енольної (рис. 4). У сухому повітрі А. стійкий, а внаслідок тривал.

Алантаїн. Рис. 2. Синтез окиснення сечової кислоти калій перманганатом або пльомбум (IV) оксидом

Алантаїн. Рис. 3. Синтез конденсацією гліоксалевої кислоти та її похідних і сечовини за участі каталізаторів — сильних кислот

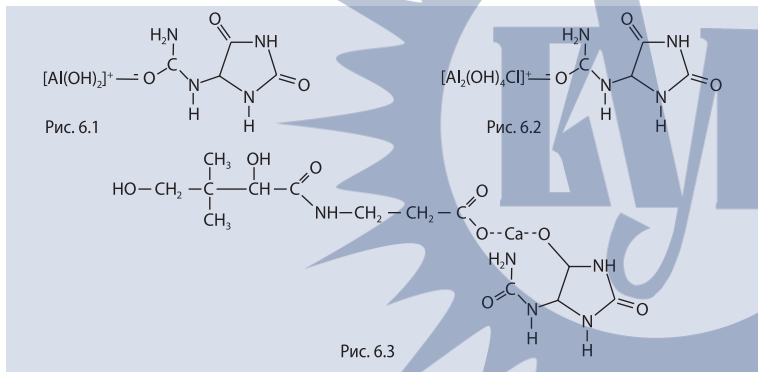
Алантаїн. Рис. 4. Таутомерні форми

Алантаїн. Рис. 5. Гідроліз

кп'ятіння у воді чи розчині лугу зазнає гідролізу (рис. 5). А. забезпечує життєздатність ембріонів ссавців, а його дефіцит призводить до багатьох порушень ембріогенезу та патол. вагітностей у тварин. А. виявлено в невел. кількостях в навколоплід. водах людини. Підвищ. концентрації А. в орг-мі людини виявлено за різ. станів, супроводжуваних розвитком окиснювального стресу — фіз. навантаженнях, ревматоїд. артриті, інфаркті міокарда, Дауна синдромі. Дослідження з окиснювального стресу на поч.1990-х показали, що можливе не тільки фермент. утворення А., а й унаслідок атаки молекул сечової к-ти вільними радикалами Оксигену (кисню). В А. виявлено низку цін. фармак. властивостей (антисепт., в'язучу, протизап.). Тому його використовують як добавку в зуб. пастах, засобах гігієни рот. порожнини, шампунях, помадах, різних космет. лосьйонах, кремах і фармацевтичних продуктах.

Алантаїн. Рис. 6. Структурні формули деяких похідних

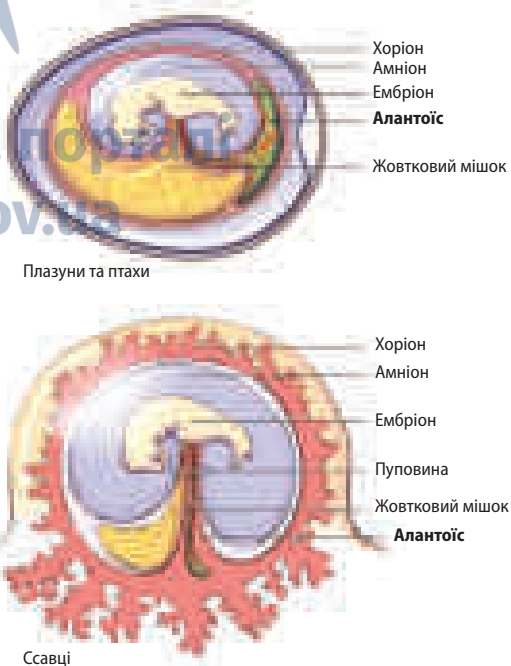
На основі А. синтезовано його похідні: дигідроксисалюмінат (рис. 6.1), амінобензоатну сіль, хлоротетрагідроксидиалюмінат (рис. 6.2), пантотенат (рис. 6.3), аскорбат, алантаїн. сіль вітаміну В₇, алантаїн біотин, які використовують у складі космет. і фармацевт. продуктів.

Лит.: Buniva et Vauquelin. Sur l'eau de l'amnios de femme et de vache (On the amniotic fluid of women and cows) // Annales de chimie. 1800. Vol. 33; Lassaigne. Nouvelles recherches sur la composition les eaux de l'allantoïde et de l'amnios de la vache (New Investigations into the Composition of the Allantoic and Amniotic Fluids of the Cow) // Annales de chimie et de physique. 2nd ser. 1821. Vol. 17; Liebig F., Wöhler J. Ueber die Natur der Harnsäure (On the nature of uric acid) // Annalen der Physik und Chemie. 1837. Vol. 41 (8); Uyeno D. The Physical Properties and Chemical Composition of Human Amniotic Fluid // American Journal of Physiology. 1917. Vol. 37. № 1; Mootz D. The Crystal Structure of DL-allantoin // Acta Crystallographica ogr. 1965. Vol. 19 (5); Dennis R., Dezelak C., Grime J. Studies on Symphytum species — HPLC Determination of Allantoin // Acta Pharmaceutica Hungarica. 1987. Vol. 57; Araújo L. U., Mosqueira V. C., Carneiro C. M. et al. Profile of Wound Healing Process Induced by Allantoin // Acta Cirúrgica Brasileira 2012. Vol. 25 (5).

Л. В. Кобріна

Алантаїн (від грец. ἄλλαντοειδής — ковбасоподібний) — зародковий сечовий міхур хребетних, сечова перетинка, одна із зародкових оболонок в

амніот. Характерний для вищ. хребетних (рептилій, птахів і ссавців), які завдяки А. дістали назву Allantoidea. Виконує функції ембріон. органів дихання, виділення й живлення. Утворюється як мішкоподіб. виріст задньої кишки зародка. У плазунів і птахів А. з'являється дуже рано (напр., на третій день розвитку кур. яйця) у вигляді невел. пухирця на перед. стінці кінцевої кишки й швидко перетворюється на сліпий мішок, який, розростаючись, оточує ембріон разом із жовтковим мішком та амніоном й вистилає зсередини серозну оболонку, що прилягає до шкаралупи і підшкаралупової оболонки яйця. У стінці А. розвивається потужна мережа кровонос. судин. Вона слугує для газообміну як безпосередньо через стінку шкаралупи, так і через перетинку, яка відокремлює повітряну камеру яйця. Крім того, А. птахів і рептилій є резервуаром для сечі, що до кінця ембріон. періоду згущується й поступово зникає. На момент вилуплювання з яйця А. атрофується, а в порожнині мішка залишається тільки осад солей. У ссавців, у зв'язку з переходом до внутрішньоутроб. розвитку, функції і розмір А. змінилися. Разом із ближньою частиною серозної оболонки А. бере участь в утворенні плаценти й пупкового канатика, через який проходять кровонос. судини, що з'єднують зародок із плацентою. А. ссавців сприяє не тільки диханню й виділенню, а й живленню ембріона. У людини А. розвивається на третьому тижні ембріогенезу майже відразу після утворення задньої кишки ембріона. Він виникає у вигляді впинання в її стінці. По ходу А., від зародка через амніотичну ніжку до ворсинок хоріона, проростають кровонос. (пуповинні) судини, що з'єднують зародок із хоріоном. Далі разом із жовтковим мішком А. формує пупковий канатик. Кровоносні судини ніжки А. (дві артерії та одна вена), з'єднуючись із судинами хоріона, утворюють судини пупкового канатика, що сполучають плаценту з плодом. Трубочастий

Алантаїн. Зародок та зародкові оболонки аміот

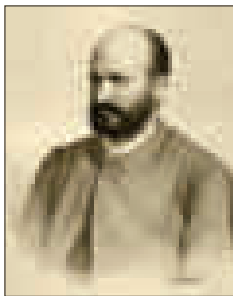
просвіт А. людини лишається тільки поблизу місця відходження від кінцевої кишки. Цей відділ А. зберігає свою порожнину й утворює веретеноподібне розширення, з якого згодом розвивається сеч. міхур. Від вершини порожнини А. відходить вузький прохід — урахус (сеч. прохід), який, починаючи з п'ятого місяця внутрішньоутробного життя, поступово заростає, перетворюючись до моменту нар. на середину пупково-частого зв'язку. Після нар. у ссавців позазародкова частина А. відпадає — лишається тільки розташована всередині черевних покривів невел. частина, з якої утворюється сеч. міхур.

Лит.: Downs K. M. The Murine Allantois // Current Topics in Developmental Biology. 1998. Vol. 39; Anatomie. Makroskopische Anatomie, Histologie, Embryologie, Zellbiologie : in 2 bd. München, 2008. Bd. 1; Bartel H. Embriologia. 4 wyd. Warszawa, 2010; Головінська Л. К., Головацький А. С., Попович Ф. А. Топографоанатомічні особливості розвитку сечової протоки у ранньому пренатальному періоді онтогенезу людини // Наук. вісник Ужгор. ун-ту. Сер.: Медицина. 2013. Вип. 3 (48); Патоморфологія та гістологія / За ред. Д. Д. Зербіно, М. М. Баргія, Я. Я. Боднара та ін. Вінниця, 2016.

Аларіх I

Я. О. Межжеріна

Аларіх I (лат. Alaricus; бл. 370–410) — держ. діяч, вождь (з поч. 390-х) і король (395–410) *вестготів*. Уперше згадується в іст. джерелах (391) як «герцог» (полководець) вестготів на Балканах, однак точна дата початку правління невідома. На службі Зх. Рим. імперії (див. у ст. *Римська імперія*) від 394, командував загоном вестготів у складі рим. армії на боротьбу з узурпатором (самопроголошеним імператором Рим. імперії) Євгенієм. Після смерті *Феодосія I* 395 А. очолив похід вестготів на *Константинополь*. Його війська пройшли через Македонію у Грецію, грабуючи міста на своєму шляху. Вестоти розграбували м. *Афіни*, спалили м. *Коринф*, спустошили весь п-ів *Пелопоннес* та закріпилися в *Епірі*. У цей же час вестоти проголосили А. королем (у готських джерелах вживався термін «Alareiks» — «могутній король»). Імператор Сх. Рим. імперії Аркадій тимчасово заспокоїв вестготів, призначивши А. намісником *Іллірії*. Наприк. 401 вестоти вторглися в Італію. Це було перше вторгнення на *Апеннінський півострів* від часів походу *кімарів* і *тевтонів* наприк. 2 ст. до н. е. А. зміг захопити кілька міст. 402 А. повернувся в Епір, 408 рим. головнокомандувач *Стіліхон* мав намір відправити А. до *Галлії* проти узурпатора *Константина*. Однак того ж року *Стіліхона* було усунуто з посади й страчено. У Римі перемогло угруповання, що прагнуло вирішити конфлікт військ. шляхом. А. висунув імператору Зх. Рим. імперії *Гонорію* вимогу виплатити вестготським військам значні суми як союзникам Риму. Після оточення м. *Рима* ці вимоги було прийнято. Через зволікання щодо їх виконання А. вдруге оточив м. *Рим* і змусив сенат визнати імператором римського префекта *Приска Аттала*. Внаслідок беззупинних перемовин із *Гонорієм* А. знову взяв *Рим* в облогу, наслідком чого став сильний голод у місті. Уночі 24.08.410 війська А. взяли *Рим*. Після розграбування міста А. рушив у Пд. Італію, готуючись до захоплення *Сицилії* й *Африки* (*Африканський діоцез* у складі Зх. Рим. імперії). Ці плани не вдалося здійснити через загибель значної частини його флоту під час шторму. Того ж року А. помер. Згідно зі

Аларкон, Педро Антоніо де

свідченням готського історика *Йордана*, тіло А. разом із численними скарбами опустили на дно р. *Бузент*. Королем вестготів після А. став його племінник *Атаульф*.

Лит.: Клауде Д. История вестготов. Санкт-Петербург, 2002; Kulikowski M. Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric. Cambridge, 2006; Salisbury J. The Third Christian Empress: Galla Placidia Rules at the Twilight of the Empire. Baltimore, 2015; Історія війн і військового мистецтва : у 3 т. / За ред. Л. Войтовича. Харків, 2017. Т. 1.

М. О. Рудь

Аларкон, Педро Антоніо де [ісп. Alarcón, Pedro Antonio de; повне прізвище та ім'я — Аларкон-і-Аріза, Педро Антоніо Хоакін Мелітон (ісп. Alarcón y Ariza, Pedro Antonio Joaquín Melitón); 10.03.1833, м. Гуадікс, пров. Гранада, Іспанія — 19.07.1891, м. Вальдемор, пров. Мадрид, Іспанія] — письменник, академік іспан. Королів. академії мови (з 1877). Один із засновників реалізму в іспан. л-рі. Нар. в дворян. родині, яка втратила статки внаслідок війни за незалежність (1808–1814). Навчався в семінарії Сан-Торкуато в м. Гуадікс, де 1847 здобув ступінь бакалавра. Того ж року відвідував лекції з права в Гранад. ун-ті, але через матеріальну скруту був змушений у січні 1848 повернутися до семінарії, де вивчав теологію. Під час навчання у семінарії почав писати оповідання та п'єси. 1853 залишив семінарію заради літ. творчості та переїхав до м. Мадрида. 1854 А. — співзасновник газ. «Еко де Оксіденте» («El Eco de Occidente») в м. Кадісі (де, зокрема, брав участь у повстанні) та «Латіго» («El Latigo») в м. Мадриді. Член політ. партії Ліберальний союз (від 1856). У 1859 вирушив як солдат-доброволець на війну до Марокко. Подорожував Італією та Францією (1860–1862). Упродовж наступних років присвятив себе політиці. 1863 засн. газ. «Політика» («La Política»). Обирався депутатом від м. Гуадікс (1864, 1865, 1871, 1872) і м. Гранаді (1869). Був сенатором від м. Гранаді (1876, 1877). У 1869 призначений повноваж. послом Іспанії у Швеції та Норвегії, але відмовився від посади заради депутатства в Установ. кортесах. Його підпис стоїть під прийнятою Установ. кортесами Конституцією 1869. У 1875–1881 — держ. радник. В останні роки життя відійшов від політики, займався літ. творчістю. Перша драм. п'єса «Блудний син» («El hijo prodigo»; 1857) була схвально прийнята публікою, але не театр. критиками. Оповідь про війну в Марокко лягла в основу «Щоденника свідка африканської війни» («Diario de un testigo de la guerra de África»; 1959), враження від мандрівки Європою — книгу «З Мадрида в Неаполь» («De Madrid a Nápoles»; 1861), «Альпуджарара» («La Alpujarra»; 1873), «Подорожі Іспанією» («Viajes por España»; 1883). Щоденники та дорожні нотатки А. належать до самот. літ. жанру. Визнання принесла повість «Трикутний капелюх» («El sombrero de tres picos»; 1874), присвячена життю іспан. сусп-ва поч. 19 ст. У реліг.-філософ. романі «Скандал» («El escándalo»; 1875) А. захищав традиц. цінності іспанців. Твір став одним зі зразків реаліст. роману. Серед літ. спадщини А.: романи «Дитина з кулькою» («El niño de la bola»; 1880), «Блудниця» («La prodiga»; 1883); зб. оповідань: «Маленькі національні історії» («Historietas nacionales»; 1881), «Любовні оповідання» («Cuentos amatorios»; 1881), «Неймовірні оповідання» («Narraciones inverosimiles»; 1882); зб. літ.

творів «Серйозні та гумористичні вірші» («Poesias serias y humoristicas»; 1870); зб. критич. етюдів «Все, що було» («Cosas que fueron», 1871). Підсумком його діяльності стала «Історія моїх книг» (1883) — своєрідна книга-рекомендація для правильного тлумачення іншими його творів. Укр. мовою повість А. «Трикутний капелюх переказала Ж. Конєва.

Тв.: Diario de un testigo de la guerra de África. Madrid, 1859; El clavo (causa célebre). Madrid, 1944; Obras completas : in 19 vol. Madrid, 1957; Р о с . п е р е к л . — Повести и рассказы / Пер. с исп. Ж. Конєва. М. Ватсон. Санкт-Петербург, 1886; Треугольная шляпа / Пер. с исп. Н. Томашевского // Библиотека всемирной литературы. Литература XIX века. Москва, 1976. Укр. п е р е к л . — Трикутний капелюх / Пер. з исп. Київ, 1983;

Лит.: Martínez Kleiser L. Don Pedro Antonio de Alarcón. Madrid, 1943; Montesinos J. F. Pedro Antonio de Alarcón, novelista romántico. Zaragoza, 1955; Плавский З. И. О «комедии характеров» Аларкона // Романо-германская филология. Сборник в честь академика В. Ф. Шишмарева. Ленинград, 1957; Pardo Canalís E. P. A. De Alarcón. Estudio y antología. Madrid, 1965; Lara Ramos A. Pedro Antonio de Alarcón. Granada, 2001; Кива Т. О. Особливості перекладу українською мовою іспанських лексичних архаїзмів (на матеріалі повісті Педро Антоніо де Аларкона «Трикутний капелюх») // Мовні і концептуальні картини світу. 2012. Вип. 41. Ч. 2.

Алармізм (франц. alarmisme, від *alarme* — тривога, з італ. *all'arme* — до зброї) — емоц. стан особи чи групи осіб, вираж. у тривозі, схильності до паніки й поширення неперевір. чуток переважно негатив. відтінку та фаталістич. характеру. Супроводжується розгубленістю, збентеженістю перед проблемами, що, можливо, призведуть у майбутньому до катастрофи або кризових ситуацій. Поняття «А.» вживається в соц. *філософії*, соц. *психології* тощо.

Див. також. *Алармізм соціальний*

Лит.: Кикель П. В., Сороко Э. М. Краткий энциклопедический словарь философских терминов. 2-е изд. Минск, 2008.

Алармізм соціальний — сукупність ідей та уявлень, пов'язаних із песимістич. прогнозами, негатив. глобал. *сценаріями* щодо майбутнього людства чи окремої спільноти внаслідок впливу природ., техноген., соц. *катастроф*. Часто загрози, що лежать в основі А. с., перебільшені чи безпідставні. А. с. — інтегральна течія, яка почасти спирається на філос. ідеї *екзистенціалізму*, *екстремізму*, *песимізму* та *неофрейдизму*. А. с. не оформився в самостійну цілісну концепцію, не отримав достатнього теор. обґрунтування. Натомість на фоні аларміст. теорій розвивалися близькі до них теорії криз і катастроф. Поняття «А. с.» з'явилося в наук. дискурсі наприк. 1960-х — на поч. 1970-х у контексті песиміст. прогнозів у теоріях сусп. розвитку, зокрема *футурології*. А. с. притаманний доповідям *Римського клубу*. До кін. 20 ст. прогнозувалося виснаження корисних копалин, запасів прісної води, глобал. зміна клімату тощо. У період *холодної війни* і *гонки озброєнь* йшлося про загрозу «ядерної зими» після можливого застосування *ядерної зброї*. У кін. 1980–1990-х А. с., як соц.-філософ. уявлення про майбутнє людства, втратив свою гостроту й значимість. Це пов'язано з завершенням холодної війни та покращенням екол. ситуації в низці країн (Німеччині, Японії

та ін.). З 2000-х А. с. апелював до загроз глобал. потепління, а з 2010-х, крім того, до проблем забруднення світ. океану. Негатив. прогнози щодо розвитку цивілізації викладено у працях Т. *Мальтуса*, Ж. Б. *Ламарка*, А. Печчеї, Д. Медоуза, Й. Рандерса, Р. *Гейлбронера*, Р. *Арона*. К. *Ціолковський* обґрунтовував необхідність виходу людства у космос через загрозу перенаселення Землі. Ці ідеї в 2010-ті впроваджує інженер та підприємець І. *Маск*. Виділяють два види А. с.: конструктивний (спонукає до розрахунків та прогнозів, розроблення можливих шляхів подолання наявних загроз і запровадження необхід. заходів безпеки) та афективний (провокує спонтанні, необдумані дії у відповідь на негативну ситуацію, що склалася). За характером загроз виділяють техноген., екологіч., кліматич., воен., економіч. та ін. типи. А. с. може відігравати такі функції: інформаційну (попередження про небезпеку); оціночну (визначення рівня небезпеки в умовах загрозової ситуації); мобілізаційну (заклик протидіяти загрозі); дезінтаграційну (породження в сусп.-ві панічних настроїв та відчуття приреченості). До А. с. вдається «жовта преса», публікуючи сенсац. повідомлення про епідемії хвороб, кінець світу за певними календарями та ін. У політ. сфері можливе маніпулювання *алармістськими настроями*, щоб відвернути сусп. увагу від реал. проблем, дискредитувати політ. опонентів тощо.

Лит.: Murray D., Schwartz J. Alarmism is an Infectious Disease // Society. 1997. Vol. 34; Раумовский О. С. Социальный алармизм // Политгнозис. 1999. № 2; Rorpeik D. How Risky Is It, Really?: Why Our Fears Don't Always Match the Facts. Columbus, 2010; Горбатюк Т. В. Опозиція трансгуманізму і алармізму: перспективи розвитку // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Теорія культури і філос. науки. 2011. № 940. Вип. 41; Політологічний енциклопедичний словник / За ред. М. П. Требіна. Харків, 2015; Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Межі зростання. 30 років потому. Київ, 2018.

В. Л. Бабка

Алармістський настрій — див. *Тривожність*.

Алас — 1) (якут. алаас) плоске улоговиноподібне просадне зниження рельєфу зем. поверхні переважно округло-овал. форми, що трапляється в районах розвитку багаторічно-мерзлих гір. порід. Діам. — від десятків метрів до кількох (іноді десятків) кілометрів, глибина — 1–15 м (іноді до 30 м). Утворюється під час локал. сезон. потепління клімату, внаслідок танення підзем. льодів (*термокарсту*), усадки ґрунту й гір. порід, *суфозії*, *карсту* та ін. процесів. А. — це автоном. *біотоп*, для якого характерні залишкові озера та заболочені ділянки, накопичення торфу (в найнижчій частині). Сухі ареали (у вищій частині) вкриті лучно-степ. рослинністю, зазвичай використовуються під с.-г. угіддя. А. є типовими утвореннями для рівнин. тер. Якутії й Тюмен. обл. (РФ), найпоширеніші у межах Лено-Амгінського межиріччя на Пд. Республіки Саха (Якутія). А. виконували важливу госп. роль — саме тут переважно розташовувалися поселення якутів.

Лит.: Общее мерзлотоведение. Москва, 1978; The Far North: Plant Biodiversity and Ecology of Yakutia / Ed. by E. I. Troeva, A. P. Isaev, M. M. Cherosov et al. Springer, 2010; Вовк В. М. Геологічний словник. Кіровоград, 2012.

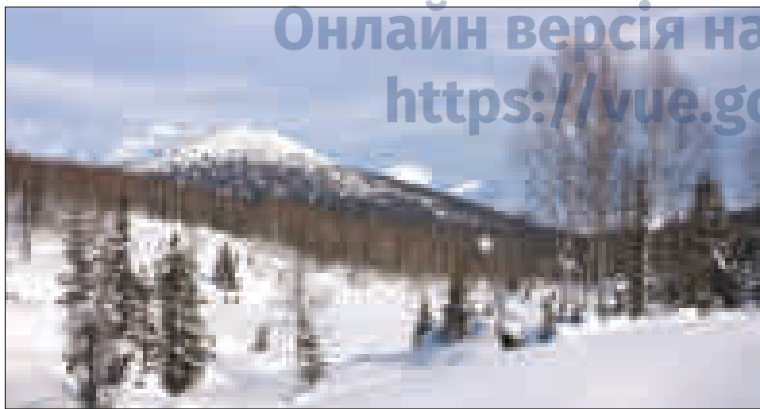
А. С. Івченко

2) У народів Азії — обряд очищення вогнем від нечистої сили. А. виконують під час святкування с. Нового року — Навруза чи Нооруза (21.03 у день весняного рівнодення). Це обов'язкове читання особл. замовляння й обкурювання приміщення димом богородичної трави. У замовляннях багаторазово повторюється «Алас, алас», що можна перекласти як «Свят, свят». У давнину це слово означало священ. вогонь. У *Хакасії* такий обряд проводили при кожному молінні. Схожим було обрядовиконання в Казахстані: при зміні помешкання після зимової кочівлі, а також перед тим, як уперше вносили дитину в помешкання й укладали в колиску (найшанованіша жінка, промовляючи замовляння, обкурювала приміщення димом). Обряд називався «аластау» — очищення вогнем від нечисті, вигнання злих духів. А. також називають обряд, який виконують знахарі під час лікування хворого.

Лит.: Кан Г. В. История Казахстана. 2-е изд., перераб. и доп. Алматы, 2002; Бутанаев В. Я. Бурханизм тюрков Саяно-Алтая. Абакан, 2003; Маничкин Н. А. Некоторые современные магические обряды киргизов в перспективе шаманства // Вестн. Калм. ин-та гуманитар. исследований. РАЦ. 2017. Т. 29. № 1.

3) Народ в Індонезії, у провінції Пн. Суматра. Кількість — 89 тис. осіб (2016, оцінка). Більшість представників — мусульмани-суніти. Розмовляють мовою алас-клуєт. Займаються землеробством і скотарством.

Алатау, Ала-Тоо (тюрк. ала тау — пістрява гора) — гір. різновікові хребти в Середній Азії, на Пд. Уралу та в Сибіру. Названі так через строкатість забарвлення (переважно в теплу пору року), які гір. схилам надає чергування ліс. покриву з білими плямами снігу чи кам'яними розсипами. Назву «А.» має лісистий гір. хребет (довж. — 40 км, шир. — до 5 км, найвища точка — 845 м) на Пд. Уралі у межах Башкортостану (РФ), що простягається з Пн. (від верхів'я р. Урюк) на Пд. (до гирла р. Великий Шишеняк — приток р. Зілім) та є вододілом річок Зілім і Нугуш (праві прит. р. Біла). А. складається з кварцитів-пісковиків зільмердакської світи верхнього рифею, від основ. хребта відходять численні дрібні відроги, що є вододілами невел.

Кузнецкий **Алатау**

річок. Рельєф асиметричний (зх. схили стрімкі, сх. — пологі); виділяються 7 плоских вершин, на Пд. — однойменна вершина А. (заввишки 657,4 м). Біля підніжжя хребта поширене різно-трав'я, вище — сосново-березові, а з висоти 550 м — сосново-широколисті ліси (ліпа,

ільм, дуб). Понад двохсотлітня лісогосподар. діяльність призвела до зміни видового складу лісів — на місці хвойних сформувалися вторинні осикові та березові. А. також є складовою назв кількох гір. систем: Джунгарський А. — гір. пасмо на кордоні Казахстану і Китаю, між р. Ілі та оз. Алаколь, довж. — 450 км, шир. — 50–90 км, найвища точка — 4 562 м (пік Семенова-Тянь-Шанського); Заїлійський А. — гір. хребет на кордоні Казахстану і Киргизії (у межах Пн. Зх. Тянь-Шаню), довж. — бл. 350 км, найвища точка — 4 973 м (пік Талгар); Киргизький А. — гір. хребет на тер. Киргизії та Казахстану, з Пд. обмежує Чуйську долину і пустелю Мойинкуч, довж. — 380 км, найвища точка — 4 875 м (пік Зх. Аламедин); Кузнецький А. — гір. хребет на Пд. Сибіру (Кемеров. обл. і Краснояр. край РФ) між Кузнец. і Мінусин. улоговинами, довж. — бл. 300 км, шир. — 150 км, найвища точка — 2 176 м (г. Верхній Зуб); Кунгей-А. — гір. хребет на кордоні Киргизії та Казахстану (з Пн. обмежує улоговину оз. Иссык-Куль) разом із Заїлійським Алатау (розташований паралельно північніше) утворює Пн. Тянь-Шань, довж. — 280 км, шир. — 30 км, найвища точка — 4 771 м (г. Чоктал); Терскей-А. — гір. хребет у пн.-сх. частині Киргизії, з Пд. обмежує Иссык-Кульську улоговину, довж. — 375 км, найвища точка — 5 281 м (пік Каракольський).

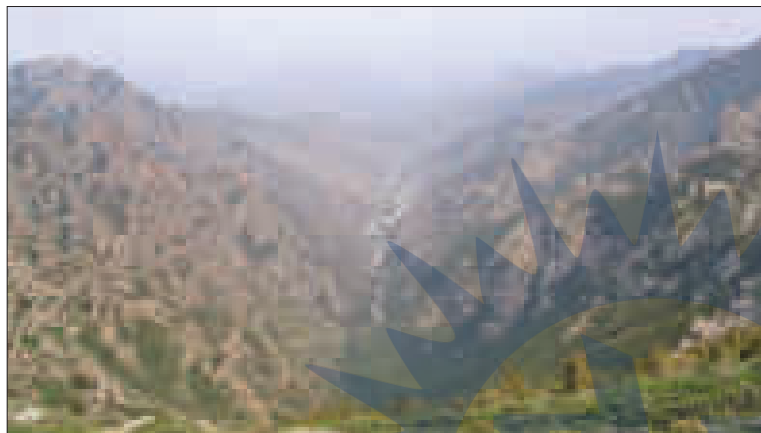
Лит.: Мариковский П. И. В Таласском Алатау. Москва, 1975; Вуколов В. Н. По Северному Тянь-Шаню. Горные туристские маршруты по Заилийскому Алатау и Кунгей-Алатау. Москва, 1991; Киргизия // Атлас мира. Москва, 2010; Braimoh A. K., He Q. H. Vulnerability of Land Systems in Asia. Chichester; Hoboken, 2015.

А. С. Івченко

Алашань — піщана пустеля на Сх. Центр. Азії, в пн. частині Китаю, частина пустелі *Гобі*. Розташована на крайн. Сх. пояса Великих азійс. пустель, на Зх. автоном. району Внутр. Монголії й Пн. провінції Ганьсу. Простягається на 550 км із Пн. Зх. (шир. — 275 км) на Пд. Сх. (де звужується), заг. пл. — бл. 1 млн км². Обмежована хребтами *Алашань* (Хеланьшань) і р. Хуанхе (на Сх.), долиною р. Жошуй (на Зх.), передгір'ями Наньшаня (на Пд.), високим уступом відокремлена від Сх.-Монгол. рівнини (на Пн.). На Пн. Зх. серед. висота А. — 820 м, а з просуванням на Пд. підвищується до 1 660 м над рів. м. Клімат теплий, помірно континентальний, дуже сухий (річна кількість опадів — 40–200 мм), зі значним перепадом температур упродовж року (серед. т-ра січня — -10 °С, липня — +22 °С). А. займає однойменне плато, що є зх. частиною Монгол. плато. Рельєф А. рівнинний, хвилястий, із Пд. на Пн. знижується. На рівнині розташовані островні кражі й ділянки дрібно-горбистої поверхні, численні зниження, що вирізняються близькістю до поверхні ґрунт. вод і зайняті прісними або солоними (іноді пересохлими) озерами. Досить густа річкова мережа (найбільша річка — Жошуй) складається в осн. з тимчас. потоків, річища яких вода наповнює лише влітку в період мусон. дощів. Багато озер (найбільше — Сого-Нур), але переважно незначної площі й таких, що пересихають. У пустелі А. поширені рухомі піски (дюнні моря), виділяють тризначні масиви: Бадин-Джаран (Пд. Зх.), Тенгер (Пд. Сх.) та Уланпухо (Пн. Сх.). Піщані дюни сягають висоти до 300 м та вважаються одними з найбільших у

світі (макс. зафіксована висота *барханів* — 405 м). Рослинність пустелі переважно бідна — на піщано-гальковій рівнині зростають парнолистник та ефедра, бархани подекуди вкриті убогою рослинністю (полин, караган і копіючник), за винятком ділянок, де до поверхні підступають ґрунт. води та поширені очерет, тростина, рогорога і солодець. Серед представників фауни мешкають плазуни (черепахи, змії та ящірки), з ссавців зустрічають-

ся сайгаки, пустельні зайці, ховрахи, тушканчики і піщанки, подекуди трапляються дикі осли — кіанги. Нас. переважно кочове, осн. заняття — тваринництво (скотарство). Постійні нас. пункти історично розташовані у великих цайдамах (територіально значних улоговинах із близьким заляганням ґрунт. опріснених вод).

Лит.: Обручев В. А. Восточная Монголия. Географическое и геологическое описание : в 2 ч. Москва; Ленинград, 1947. Ч. 1–2; Синицын В. М. Центральная Азия. Москва, 1959; Петров М. П. Пустыни Центральной Азии : в 2 т. Москва, 1966. Т. 1; Чернышева В. В. Состояние природной среды, техносфера и экологическая политика Китая // Вестн. Тихоокеанического гос. экон. ун-та. 2008. № 2.

А. С. Івченко

Алашань, Хеланьшань — гір. хребет на Пн. центр. частині *Китайської Народної Республіки*, на кордоні автоном. р-нів Внутр. Монголія та Нінся-Хуейського. Хребет витягнувся майже з Пд. на Пн. на лів. березі р. *Хуанхе*, захищаючи її долину від значного масиву рухливих пісків Тенгер-гір (пд.-сх. частина пустелі *Алашань*). Довж. гір. пасма — бл. 210 км, шир. — 10–50 км, заг. пл. — 6 730 км²; висота поволі збільшується з Пд. на Пн., серед. висота оцінюється в 2 000 м, найвища точка — 3 556 м над рів. м. Хребет утворений гранітами та гнейсами протерозою, вапняками та сланцями палеозою, має круті (подекуди стрімкі) та дуже розчлен. схили. У передгір'ях пасма розташовані пустелі (на Зх.) й с.-г. угіддя на річк. терасах Хуанхе (на Сх.), вище — чагарник. степ із ділянками луків та переважно хвойних лісів на пн. і пн.-зх. схилах. У горах живуть дикі осли, антилопи, леопарди, бурі ведмеді та деякі ін. ссавці й рептилії.

Лит.: Обручев В. А. Восточная Монголия. Географическое и геологическое описание : в 2 ч. Москва; Ленинград, 1947. Ч. 1–2; Синицын В. М. Центральная Азия. Москва, 1959; Лебедев В. Г. Основные проблемы геоморфологии Восточного Китая. Саратов, 1968; Ганшин Г. А., Ушаков И. В. Китай: экономико-географический очерк. Москва, 2004.

А. С. Івченко

Алашань

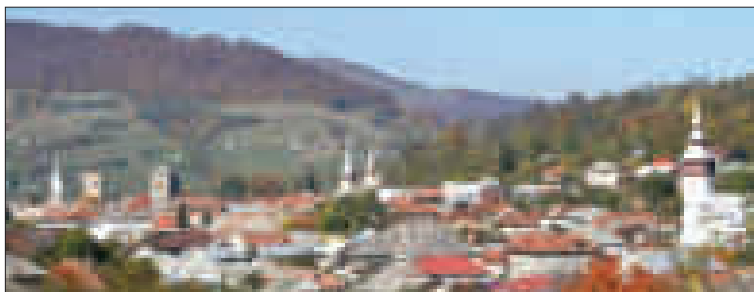

Герб жудця Алба

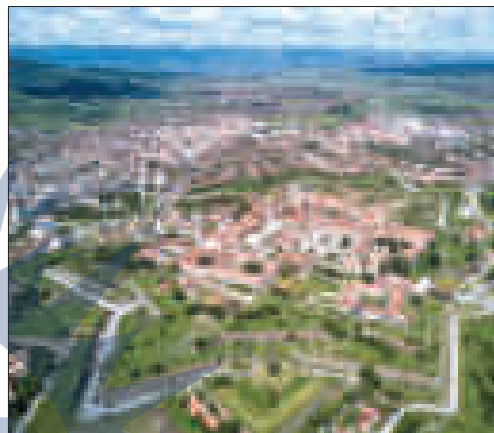

Розташування жудця Алба на карті Румунії

Алба. Панорама м. Абруд

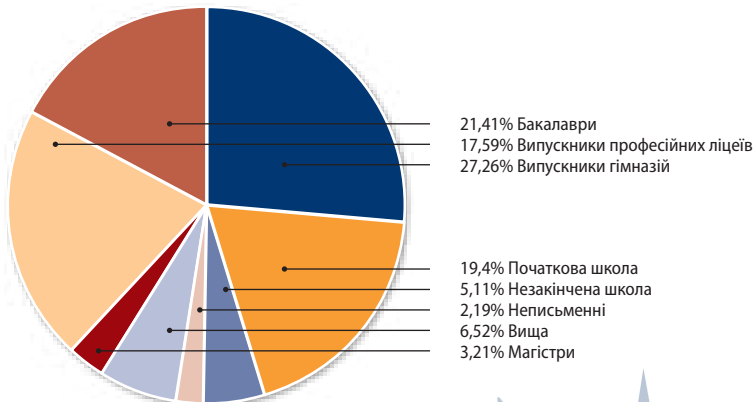
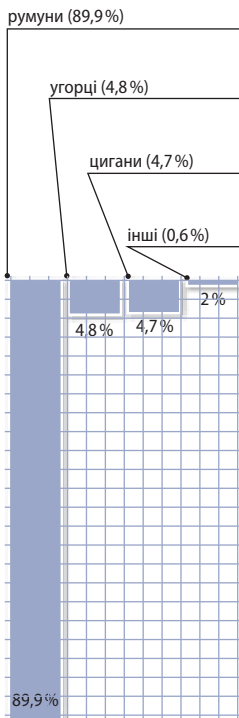

Алба (рум. Alba) — жудець (адм.-тер. одиниця) *Румунії*. Розташ. у центр. частині Румунії. Межує з жудцями: *Клуж* — на Пн., *Бихор* і *Арад* — на Зх., *Хунедоара* — на Пд. Зх., *Вилча* — на Пд., *Сібіу* — на Сх., *Муреш* — на Пн. Сході. Тер. — 6,242 км². Утворений 1968. Адм. центр — м. Алба-Юлія. В А. 7 міст (Абруд, Бая-де-Арьеш, Кимпени, Куджир, Окна-Муреш, Теюш, Златна) та 68 комун (сільських поселень).

Алба. Барокова фортеця (м. Альба-Юлія, 1-а половина 18 ст.)

ПРИРОДА. На Пн. Зх. — гори Апусені (Зх. Румун. гори), які складаються з *Бихору* (край Куркубата, 1849 м) з масивом Гайна (1486 м), Великої гори та гір Траскеу; на Пд. — *Карпати*, представлені горами Суреану (Себесул) з масивом Пагру (2130 м) і частково гір. о-вами Сіндрелул; на Сх. — гори Плайя Трансильванія. Є поклади *золота* (Баї де Аріеш, Рошіа Монтана), поліметалевих (Бая де Аріеш, Алмашу Маре) та мідних руд (Рош'я Поені, Бусіум-Ізбіта). Родовище глинозем. сировини (Рошіа Монтана), соляні поклади побл. Вікна-Муреш, родовище природ. газу в Білій Балті, поклади *вапняку, доломіту, глини, базальту, дацити, кварцу, амфіболіту, піску та гравію*. У гір. місцевості А. переважають *грунти бурі лісові*, на виположених схилах гір поширені буроземно-підзолисті ґрунти (див. *Ґрунти підзолисті*). Під гір. луками й високогірним рідколіссям сформувалися гірсько-лущно-буроземні ґрунти полонин. На крутих схилах і вершинах гір переважають скелетні, кам'яністі ґрунти. У горбистій частині — сірі лісові ґрунти, буроземи, *чорноземи* та ін. Для заплавл. районів річок характерні родючі алюв. ґрунти (див. *Алювії*). Головна природ. пам'ятка А. — гір. область, яка включає частину Природ. парку Апусені з особл. пейзажами, видовищними карстовими явищами (печери Скерішоара),

Алба. Структура населення за освітнім рівнем

Склад населення жудця Алба за етнічними групами (2014, оцінка)

гори Траскеулуй та Шуреану (на Пд.). *Заповідниками природними* оголошено: печеру льодовика Скарсора; льодовик Вартоп, Койба Марє; вапняки Малої долини; вапняки Гарбова-де-Сус та ін. Гідрограф. мережа належить до басейну річкового Муреша з притоками — праві: Овен, Аюд, Джоагіу, Галда та Ампої; ліві — Тарнава, Себеш, Піань та Кутгір. Клімат континентальний, змінюється відповідно до рельєфу: у гір. районах холодний і дощовий, на пагорбах — жаркий і сухий. Середньоріч. т-ра — +7–+9 °С. Серед. т-ра січня +3–+10 °С, липня — бл. +20 °С. У горах абсолютна мін. т-ра — -31 °С, макс. — +39 °С. Річ. кількість опадів на плоскогір'ях і в долині р. Муреш — 450–550 л/м², у гір. місцевості — 1 000–1 100 л/м². Переважають пд.-зх. вітри. У передгір'ях на вис. до 700 м — степ та лісостеп, до вис. 900–1 000 м — дубово-бук ліси та дубови, до 1 700 м — хвойні ліси, вище — альп. луки (див. Альпійський висотний пояс). Водяться ведмеді бурі, карпат. олені, вовки, свині, кролі. Серед птахів — жовна чорна, горіхівка, скеляр строкатий. У горах — беркут, глухар. Води багаті рибою: сом звичайний, головень європейський, карп, марена звичайна, гір. форель.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 336,859 тис. осіб (2014, оцінка). Густина нас. — 59 осіб на км². Склад нас. за етніч. групами: румуни (89,9%), угорці (4,8%), цигани (4,7%), ін. (0,6%). Нас. переважно розмовляє румунською. Склад нас. за реліг. групами (2002, перепис): православні (86,2%), протестанти (3,9%), греко-католики (3,6%), п'ятидесятники (1,9%), ті, що не визначилися (4,4%). Частка молодого нас. в А. зменшується, водночас збільшується частка людей похилого віку. У статевій структурі переважають жінки (50,6%). Рівень урбанізації — 58,2%. **ГОСПОДАРСТВО.** Розвинуті добувна (кольорові руди, буд. каміння, сіль), хім. (вир-во кухон. солі), деревооброб., харч., текстильна та взуттєва пром-сть, машинобудування. Осн. енергоресурси А. — гідроенергія та біомаса. На р. Себеш — 4 гідроелектричні станції, кілька ін. невеликих ГЕС на менших річках. Орні землі — понад 131 тис. га, пасовища — майже 120 тис. га, луки — понад 71 тис. га, виноградники — бл. 4500 га. Вирощують зернові (63% від заг. пл., в основному кукурудза), кормові (22% від заг. пл.), техн. культури та овочі. А. — найважливі виробник винограду та вин у Румунії. Розвивається птахівництво, бджолярство, вівчарство, вирощування равликів. У сфері послуг доміну-

ють торг. фірми (майже 35% від заг. кількості). Вел. потенціал в А. має туризм (завдяки природ. та культ. спадщині). Заг. довжина нац. доріг — 450 км. Заг. довжина залізниць — 306 км. **ОСВІТА, КУЛЬТУРА. СПОРТ.** Вищу та незакінчену вищу освіту мають бл. 31% населення А., серед. та спец. серед. — бл. 45%, не закін. серед. — бл. 17,6%, неписьменні — 3,2%. (за даними перепису 2011). У 1991 в муніципалітеті Алба-Юлія створено Ун-т «1 грудня 1918 року». У м. Алба-Юлія розташовані культ.-іст. пам'ятки: залишки рим. фортеці, фортеця 18 ст., католический собор Св. Михайла (13 ст.) та православ. Собор Коронації (18 ст.), князів. палац (15 ст.), б-ка Батгьянеум (засн. 1794, тепер філія Нац. б-ки Румунії), Нац. музей Союзу (засн. 1888) та ін. У м. Аюд — фортеця (13–16 ст.), замок (16–17 ст.), природнич. та іст. музеї тощо. Церква у с. Кільник входить до складу об'єкту Всесвіт. спадщини ЮНЕСКО *Трансильванські села з укріпленими церквами*, фортеця у с. Кепілна — до складу об'єкту Всесвіт. спадщини ЮНЕСКО *Орештіє дакські фортеці*. В м. Алба-Юлія 1982 відкрито стадіон «Цетат-Вікторія» (18 тис. місць). Серед спортсменів, що народилися в А., — чемпіон *Літніх Олімпійських ігор 1956* Н. Лінка (бокс).

Лит.: Болован І., Поп І.-А. История Румынии / Пер. с рум. Москва, 2005; Profilul Județului ALBA. Oportunități de dezvoltare și afaceri. Alba Iulia, 2012; Achim F. Geografia fizică a României. București, 2015.

І. І. Косташиу

Албанія, Республіка Албанія (албан. Shqipëria, Republika e Shqipërisë) — д-ва у Пд.-Сх. Європі, на Пд. Зх. Балкан. п-ова. Існує кілька версій походження назви д-ви: від назви іллірійського племені албанів (грец. Ἀλβανοί), що в давнину мешкало на тер. Балкан. п-ова, або від назв м. Албанополіса (грец. Ἀλβανόπολις), уперше згаданого у сер. 2 ст. *Толемеем*; від індоевроп. кореня albh-, що означає «білий»; від лат. слова altus — високий, крутий). Албан. назва країни (Shqipëria) перекладається як «країна орлів»; уперше вжита вождем антиосман. повстання *Скандербегом*, на гербі якого були орли.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. На Зх. країна омивається *Адріатичним та Іонічним морями*, на Пн. Зх. й Пн. межує з *Чорногорією* (довж. кордону — 186 км), на Пн. Сх. — із *Сербією* (або частково визнаною *Республікою Косово*; кордон — 112 км), на Сх. — з *Грецією* (кордон — 181 км, на Пд. Сх. — з Грецією (кордон — 212 км). Геогр. координати: 41°00' пн. ш., 20°00' сх. д. Тер.: заг. — 28,748 км²; суходіл — 27,398 км²; вода — 1,350 км²; довж. кордону — 1,053 км; довж. сухопут. кордону — 691 км; берегова лінія — 362 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. Тирана (виділена як окр. адмін. одиниця). Країна складається з 12 повітів (албан. мовою «qark»): Берат, Влера, Дібер, Дуррес, Герокастер, Ельбасан, Корсе, Кукес, Лежа, Тирани, Фієрі, Шкодер. Повіти поділяються на 61 муніципалітет.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн — «Гімн прапору» (албан. — «Hymni Flamurit»), затверджено 1912. Слова А. Асдрені (А. Ставре Дренова). Музика Ч. Порумбеску (справжнє прізвище — Голубовський; укр. походження),

Прапор Албанії

Герб Албанії

написана для румун. патріот. пісні «На нашому прапорі написано єднання...»

Державний прапор. На червоному тлі зображено чорного двоголового орла. Пропорції 5:7. Затверджено 1992.

Державний герб. Щит червоного кольору, на якому зображено чорного двоголового орла, над ним угорі — шолом Скандербега з головою козла. Затверджено 1998.

Державна мова — албанська. Національне свято — День прапора (28 листопада).

Грошова одиниця — лек.

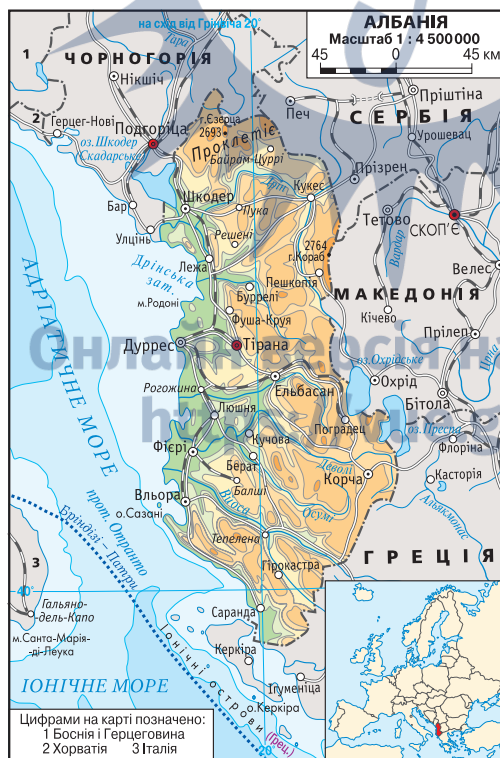
ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Передісторію сучасної албан. державності започаткувало завершення 2-ї балкан. війни 1913, коли Лондон. мирним договором та Лондон. конференцією послів Австро-Угорщини, Великої Британії, Німеччини, Італії, Росії та Франції 29.VII 1913 було визнано незалежність А. від Туреччини. Однак у роки Першої світ. війни А., чия територія стала театром воєнних дій, фактично припинила існування як д-ва. По війні незалежність А. була підтверджена на міжнар. рівні (1920). Проте, попри прийняття 1925 республікан. конституції, країна перебувала у напівколон. залежності — насамперед від Італії. 1928 було введено нову конституцію, за якою в А. запроваджувався монарх. лад. У роки Другої світ. війни А. була окупована Італією. 1944 в країні відбувся Антифашист. нац.-визвольний конгрес, за рішенням якого сформувалися органи так званої нар.-дем. д-ви. 1946 монархію було скасовано й А. проголошено нар. республікою. Того ж року, після всенар. обгово-

Водночас правляча партія (Албан. партія праці) визначалася як «організований, передовий загін робітничого класу і всіх трудящих мас у їхній боротьбі за побудову основ соціалізму». Останню соціалістичну конституцію прийнято 1976. Відповідно до неї було змінено офіц. назву д-ви — вона проголошувалася Народною Соціалістичною Республікою Албанією (НСРА).

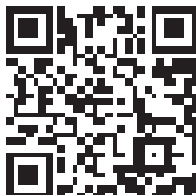
Наприкінці 1990, коли крах комуніст. режимів у Європі став незворотним фактом, правляча партія проголосила курс на ринкову економіку. 29.04.1991 Нар. збори — найвищий орган держ. влади, що почав виконувати парламент. функції — ухвалили закон про осн. положення конституції. Цей закон мав виконувати роль тимчас. конституції й діяти впродовж року. Саме за такий строк правлячі кола сподівалися прийняти нову конституцію. Однак протягом наступних років ситуація у країні загострилася. Численні внутрішні чинники призвели до кризи в стосунках між главою д-ви і парламентом. Про-

Албанія. Будинок Парламенту

ект нової конституції, винесений главою д-ви на референдум (06.11.1994), країна не підтримала. Замість конституції кілька років діяв уже згаданий закон 1991 із внесеними до нього змінами й доповненнями. За цим законом А. — парламент. республіка. Органом законодавчої влади є однопалат. парламент — Нар. збори, що складається з 140 депутатів, обраних шляхом заг. і прямих виборів за змішаною системою. Віковий ценз для актив. та пасив. виборчого права — 18 і 21 рік відповідно. Право законодавчої ініціативи у парламенті мають депутати, президент і уряд. Закон також визначав, що главою д-ви є президент, який обирається Нар. зборами на 5 років, з правом переобрання на повтор. строк. Президент може бути достроково усунений з поста за рішенням Нар. зборів у разі порушення ним конституції. Це питання ініціюється для розгляду у парламенті депутатами, що становлять чверть його складу, а рішення про усунення президента приймається на підставі кваліфікованої більшості голосів. Повноваження президента в А. дещо ширші, ніж ті, що характеризують статус глав д-в відповід. форми правління. Зокрема, за поданням прем'єр-міністра він може розпустити місцеві органи влади. Більшість своїх повноважень президент реалізує на основі контрастигування відповід. актив главою уряду. Однак за певних умов він може розпустити Нар. збори на власний розсуд і без погодження з прем'єр-міністром. Найвищим органом виконавчої влади є уряд — Рада міністрів. Кандидатуру глави уряду — прем'єр-міністра подає на розгляд парламенту президент. Він же призначає та звільняє

рення, установчі збори прийняли нову конституцію. 1950 до неї внесено істотні доповнення, за якими Нар. Республіка Албанія проголошувалася «державою робітників і трудящих селян».

за пропозицією прем'єр-міністра ін. членів уряду. Законом було встановлено принцип несумісності депутата, мандата і членства в уряді. У лип-

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй (ООН); Організація Американських держав (спостерігач); Міжпарламентський Союз.
Військово-політичні та правоохоронні організації	Організація північноатлантичного договору (НАТО); Інтерпол; Рада Євроатлантичного партнерства; Міжнародний Центр по боротьбі з тероризмом; Міжнародна організація кримінальної поліції; Організація із заборони хімічної зброї; Постійна палата третейського суду.
Міжнародні економічні об'єднання	Міжнародна Торгова Палата; Міжнародне агентство з атомної енергії; Організація Чорноморського економічного співробітництва; Продовольча та сільськогосподарська організація ООН; Ініціатива Прозорості Видобувних Галузей; Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Всесвітня федерація профспілок; Конференція ООН з торгівлі та розвитку; Центр міжнародного промислового співробітництва; Всесвітня митна організація; Світова організація торгівлі.
Регіональні організації	Рада Європи; Організація з безпеки та співробітництва в Європі (партнер); Організація ісламського співробітництва; Центральноєвропейська ініціатива.
Валютно-фінансові організації	Міжнародний валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції і розвитку; Європейський банк реконструкції та розвитку (країна-партнер); Ісламський Банк Розвитку; Міжнародна фінансова корпорація; Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій; Міжнародна асоціація розвитку.
Гуманітарні організації	Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна організація з міграції.
Інші організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародний Союз електров'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація.

Албанія. Членство у міжнародних організаціях

ні 1997 на референдумі 67 % населення проголосували проти відновлення монархії у країні. Осн. закон А. — Конституція була прийнята Парламентом 21.10.1998, затверджена на всенарод. референдумі 22.11.1998, оприлюднена 28.11.1998; останні поправки вносилися в 2016. А. — парламент. республіка. Глава д-ви — президент республіки — обирається парламентом терміном на 5 років, із правом переобрання на повтор. строк. Законодавчу владу здійснює однопалат. 140-місний Парламент Республіки Албанії (Kuvendi i Republikes Shqipërisë), термін повноважень — 4 роки. Виборча система змішана: 100 депутатів обираються в одномандат. виборчих округах, а решта 40 — за парт. списками. Прохід. бар'єр становить 2,5% голосів для партій та 4% для парт. коаліцій. Вищий орган виконав. влади — Рада міністрів на чолі з прем'єр-міністром, призначається президентом за поданням парламент. коаліції. Склад уряду призначається президентом за поданням прем'єр-міністра й затверджується парламентом. Рада міністрів підзвітна парламенту. Вищими органами суд. влади є Конституц. суд та Верхов. суд. За формою держ. устрою А. — унітарна д-ва. Первинні одиниці місц. самоврядування — комуни та муніципалітети, управління в яких здійснюється через представн. органи та шляхом проведення місц. референдумів. Представн. органи є ради, що обираються кожні 3 роки. Комуни та муніципалітети об'єднуються в повіті — регіон. одиниці місц. самоврядування. Ради місц. самоврядування всіх рівнів мають широкі повноваження в межах їхньої юрисдикції (наприклад, право встановлювати місц. по-

датки). Рада міністрів призначає префекта як свого представника.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН (з 1955) та ін. міжнар. орг-цій (див. табл.)

ІСТОРИЯ. На тер. А. найдавніші археол. пам'ятки датуються часами *палеоліту*, а численні пам'ятки належать до *неоліту*. У пізньому неоліті на тер. А. з'явилися індоевроп. племена. В античну епоху тер. А., заселена племенами іллірійців, із перервами входила до складу Епіру й Македон. д-ви. У 2 ст. до н. е. ввійшла до складу Рим. республіки. Після поділу *Римської імперії* у 4 ст. н. е. — у складі Сх. рим. імперії (*Византиї*). Під час Великого переселення народів через А. пройшли племена *готів, гуннів, слов'ян*. До 14 ст. окр. частини А. належали Сербії, Венеції, Неаполітан. королівству. 1389 до А. ввійшли війська *Османської імперії*. У сер. 15 ст. в А. розгорнулося повстання на чолі із Скандербегом, унаслідок якого тер. країни вийшла з-під контролю Осман. імперії, проте знову була захоплена нею 1479. Відтоді починається поширення *ісламу* в А., на Пд. країни він швидко стає панівною релігією, у пн. А. більшість населення залишається християнською. Навесні 1912 в А. розпочалося повстання проти Осман. імперії, 28.11 у м. Вльорі А. проголошено незалежною д-вою. Тимчас. уряд очолив І. Кемаль-бей. У червні 1924 в А. відбулося повстання, внаслідок якого повалено тогочас. уряд А. Зогу. У грудні 1924 він повернув собі владу, проголосивши себе спочатку президентом республіки, а 1928 — королем. А. під владою А. Зогу перебувала під фактич. контролем Італії. У квітні 1939 Італія офіційно ввела війська до А. й окупувала її. В А. розгорнувся широкий партизан. рух прорад. спрямування, який до осені 1943 взяв під контроль значну частину країни. Партизан. рух реорганізувався у Народно-визвольну армію, загони якої 17.11.1944 узяли під контроль м. Тирану, а 29.11.1944 остаточно оволоділи країною, брали участь у боях у прикордон. районах Югославії та Греції. У жовтні 1944 в А. сформовано прорад. уряд, який очолив Е. Ходжа. 11.01.1946 А. проголошено нар. республікою, яка встановила тісну співпрацю з СРСР. Розпочато форсовану індустріалізацію країни, колективізацію с. г. за рад. зразком, створено таємну поліцію (Сігурімі) й розгорнуто масштаб. терор проти опозиційно налаштованих гр-н. Наприк. 1940-х розгорнувся широкий наступ на релігію, внаслідок хвилі репресій до 1967 ліквідовано всі реліг. орг-ції, А. оголошено першою в світі атеїст. д-вою. У лютому 1949 А. ввійшла до *Ради економічної взаємодопомоги*, у 1955 підписала *Варшавський договір*. З 1956 окреслилися розбіжності між А. і СРСР у зовн. і внутр. політиці. Після 1960 керівники Албан. партії праці (АПП), очолюваної Е. Ходжею, офіційно звинуватили владу СРСР в опортунізмі. А. припинила участь у роботі РЕВ (1962), заявила про вихід з Орг-ції Варшав. договору (вересень 1968), в якій не брала фактичної участі з 1961. В А. до початку 1990-х зберігалися культури Е. Ходжі та Й. *Сталіна*. А. ізолювалася від сусід. країн, у ній оформилася автаркчна економ. система, пом'якшена слабкими економ. контактами з Китаєм, Угорщиною, Румунією. Після смерті Е. Ходжі у 1985 в А. (на відміну від ін. країн Сх. Європи) майже не відбувалася лібералізація економ. і соц. життя. 1990 в А. спалахнули масові

зворушення студентів і робітників, створено перші незалежні профспілки та перші опозиц. політ. партії. 1991 на дострок. виборах до Нар. зборів перемогу здобула опозиц. Дем. партія А. Офіційно назва Нар. Соціаліст. Республіка А. зберігалася до ухвалення нової Конституції Албанії 1998, однак на практиці з 1992 живається назва Республіка Албанія (зафіксована в Конституції 1998). З 1992 в А. остаточно усталено багатопарт. систему, формуються ринкові відносини. 1997 в А. внаслідок масових протестів, викликаних економ. кризою, відбулася зміна уряду. У збройних зіткненнях загинуло бл. 1,5 тис. осіб. До А. введено контингент ООН у складі 7 тис. військовослужбовців. Із кін. 1990-х відбувається поступове налагодження економ. і політ. ситуації. Від 2009 А. — член НАТО. 2009 А. подала заявку на вступ до ЄС, 2014 її офіційно оголошено кандидатом на вступ до ЄС.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. В А. діє понад 30 політ. партій, найвпливовіші — Демократична та Соціалістична партії. Демократична партія А. (Partia Demokratike e Shqipërisë) — консервативна політ. сила, засн. 12.12.1990. Одна з осн. ініціаторів переходу від комуніст. до дем. режиму та становлення ринкової економіки. Одноосібно чи в складі коаліцій була правлячою в 1992–1997, 2005–2013. Осн. електорат партії мешкає на Пн. країні. Соціалістична партія А. (Partia Socialiste e Shqipërisë) утворилася 05.06.1991 внаслідок трансформації комуніст. Албан. партії праці (1941–1991). Партія формувала уряд у 1997–2005 та формує з 2013. Входить до Соцінтерну та займає проєвроп. позицію. Осн. електорат партії становлять мешканці Пд. А. Ін. парламент. партії мають незначний вплив і виборюють від 1 до 10 місць у парламенті.

ПРИРОДА. Рельєф. Узбережжя Адріатичного м. переважно низовинне, на Пд. — гористе. Бл. 70 % тер. А. займають Пн. Албанські Альпи (Проклетіє, до 2692 м) і Пд. Альпи. Між ними — Центр. масив, розчленований долинами річок. Уздовж узбережжя — погорбована примор. низовина. Найнижча точка на тер. А. — Адріатичне м. (0 м), найвища точка — г. Голем Кораб (2764 м), середня висота — 708 м. На тер. А. є поклади хромітів, нафти, бітуму, залізо-нікелевих і мідних руд.

Клімат. Клімат субтроп., середземномор., із доволі жарким і сухим літом та прохолодною й вологою зимою. Середня т-ра липня коливається від +28 °С до +32 °С, січня — від +8 °С до +10 °С. У гір. місцевості т-ра може опускатися до -20 °С. У році бл. 300 соняч. днів. Опадів випадає понад 1000 мм на рік. Дощові періоди припадають на ранню весну та пізню осінь.

Внутрішні води. Річки гірські, несудноплавні; найбільші з них — Дрин (найбільша річка А.), Семані, Шкумбіні. У межах А. — частини вел. озер: Скадарського, Охридського, Преспі.

Ґрунти. У горах ґрунти малопридатні для землеробства. На рівнинних тер. переважають бурі ґрунти. Землі с.-г. призначення займають 43,8 % тер. А.; рілля — 22,7%; зернові культури — 2,7%; пасовища — 18,4%; ліс — 28,3%, ін. землі — 27,9%.

Рослинний світ. Вирізняється багатим біол. різноманіттям і відносно високим рівнем ендемізму, включає 59 видів із локальним поширенням і 264 види, що належать до групи балкан. ендеміків. Бл. половини тер. А. вкрито лісами,

тут зростає бл. 30 % від усієї флори Європи, загалом бл. 3 550 видів судинних рослин. Для прибережних районів і низовин характерна типова середземномор. рослинність, на височинах зростають дубові ліси, що становлять 1/5 частину албан. лісів. На вищих горах розташовуються ліси чорної сосни, бука та ялиці, на висоті понад 1800 м починаються альп. луки. На узбережжі ростуть пальми, апельсинові й лимонні дерева, в гір. місцевості звичайною рослиною є волось-

Албанія. Руїни замку м. Берат

кий горіх та мигдаль. У пн. лісах — ялиця, смерека, дуб, бук і клен. У теплих пд. і прибереж. рівнинах ростуть олівкові дерева, евкаліпти, лавровишня.

Тваринний світ. Фауна А. налічує бл. 760 видів хребет. тварин, зокрема 80 видів ссавців, понад 350 видів птахів, 330 видів прісновод. і мор. риб. Вел. розмаїття водоплав. птахів. У гір. лісах зберігаються численні популяції бурого ведмедя, сірого вовка, дикого kota, сарни, кабана, куниці й тхора, балкан. рисі (є окр. підвидом рисі звичайної). У А. 91 вид тварин перебуває під загрозою глобального винищення (кучерявий пелікан, карлик. баклан, тюлень-монах, атлантич. осетер тощо). Пл. природоохорон. тер. — 4,600 км², включає 799 гол. об'єктів. На поч. 21 ст. спостерігається значний спад чисельності тварин, особливо ссавців та птахів.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 3 038 594 осіб (2016, оцінка). Склад нас. (2016, оцінка) за етніч. групами: албанці (82,6%), греки (0,9%), а також валахи, роми, македонці, черногорці, египтяни (1%), невизначені (15,5%); за реліг. групами: мусульмани (56,7%), католики (10%), православні (6,8%), атеїсти (2,5%), суфісти (2,1%), інші (5,7%), невизначені (16,2%). У містах мешкає 57,4% нас. країни (2015). Найбільші міста (2015): Тирана (610 050 осіб), Дуррес (201 110 осіб), Ельбасан (141 715 осіб), Шкодер (135 612 осіб), Влера (130 827 осіб). Середній вік нас. — 32,5 років (чоловіки 31,2, жінки 33,8). Коефіцієнт народжуваності — 13,1 на 1000 осіб (154 місце в світі; 2016). Коефіцієнт смертності — 6,7 на 1000 осіб (145 місце в світі; 2016).

ГОСПОДАРСТВО. Завдяки постійним темпам зростання економіки (у середньому за 10 років — 5%) А. належить до країн із середнім доходом на особу. Водночас А. — найбідніша серед країн Європи. За оцінкою Міжнар. валют. фонду, ВВП А. становить 34 211 млн євро (2016). За інформацією Світ. банку, в 2016 ВВП на душу нас. становив 11 861 дол. (за паритетом купівельної спроможності, 2015). Структура ВВП за секторами: сфера послуг — 65%, пром-сть — 15%; с. г. — 20% (2015). Труд. ресурси (робоча сила) — 1,085 млн осіб (2015; 142 місце в світі). Зайнятість труд. ресурсів: сфера послуг — 42,6%; пром-сть — 11,4%; с. г. — 46% (2015). Середня заробітна плата на душу нас. — 483 євро (2015). Рівень безробіття — 17,7%.

Промисловість. Осн. галузі пром-сті: харчова, тютюнова, легка, що ґрунтується на толінгу (переробка імпорту сировини і вивіз, в основному, в Італію, готової продукції — текстиль, виробів, одягу, взуття), нафтодобувна, хімічна, цементна, гідроенергетика. А. має друге за величиною родовище нафти на Балканах і найбільші запаси в Європі. Більшість електроенергії (94,8%) виробляється на ГЕС, розташованих на р. Дрин на Пн. країні, незначна кількість — на ТЕС (5,2%).

Сільське господарство. В А. с. г. поширене, в основному, у гір. місцевості переважає натур. в-во дрібн. землекористувачів. Вирощують пшеницю, кукурудзу, картоплю, тютюн, оливки, інжир, овочі, фрукти, цукр. буряк, виноград та аромат. рослини. С. г. спеціалізоване за геогр. зонами: у гір. районах розвинуте тваринництво і лісове госп-во, а в долинні р. Дунаю та Бурґенланді — землеробство, зокрема виноградарство. Виноград вирощується в садах албан. сімей для вир-ва вина і ракії. Вино — осн. стаття с. г. А. Одна з найважливіх галузей — тваринництво (мол. продукти, ВРХ, свині, птиця).

Сфера послуг. За різн. оцінками, частка доходу від туризму у ВВП становить близько 6–17% (2014). А. щороку відвідує бл. 5 млн туристів (2014). Осн. частина турист. індустрії зосереджена вздовж Адріатики та узбережжя Іонічного моря. 48% доходу ВВП припадає на торгівлю, медицину, освіту та ін. сфери обслуговування.

Транспорт. В А. 4 аеропорти, один вертодром. Довж. шляхів становить: автошляхів — 18 тис. км (з яких 7,02 тис. км із твердим покриттям); залізнич. колії — 677 км, водних шляхів — 41 км; трубопроводів — 580 км. Осн. мор. порти: Дуррес, Влер, Саранда і Шенджин. Станом на 2017 існує три автобани вздовж прибереж. зони: подвійна проїжджа частина Дуррес — Влер, шосе Албанія — Косово і шосе Тирана — Ельбасан.

Торгівля. Заг. експорт А. становить 1 011 млн дол. (2015). А. — один із провід. постачальників хромової руди на світ. ринки. Ін. експорт. товари: текстиль, взуття, асфальт, метали й неметалеві руди, сира нафта, овочі, фрукти, тютюн; осн. країни-партнери: Італія (42,8%), Сербія (9,7%), США (7,6%), Китай (6,1%), Греція (5,3%), Іспанія (4,8%). Заг. імпорт — 3 597 млн дол. (2015). Осн. імпортовані товари: машини та обладнання, продукти харчування, текстиль, хімікати. Країни-партнери: Італія (33,4%), Китай (10%), Греція (9%), Туреччина (6,7%), Німеччина (5,2%).

Зв'язок. 2015 кількість стаціонар. телефонів становила 226,718 тис. (7 од. на 100 жителів); мобіл. телефонів — 3,401 млн (112 од. на 100 жителів). На 2016 в країні є 1,82 млн користувачів Інтернету (63% нас.).

ОСВІТА І НАУКА. Система навчання А. передбачає освіту таких рівнів: а) дошкільна; б) обов'язкова базова (початкова) 9-річна, з 6 років; в) середня 3–4-річна (професійна або заг.); г) вища (для здобуття ступеня бакалавра — 3–4 роки, магістра — 1,5–2 роки); г) післядипломна — 3–5 років. Рівень грамотності нас. — бл. 99%. А. — учасник Болон. процесу з 2003. Вища освіта надається держ. і приват. навч. закладами. Найбільший держ. ун-т в А. — Ун-т Тирана (бл. 40 тис. студентів), засн. 1957. Єдиний ун-т тех. напряму — Політех. ун-т Тирана (бл. 10 тис. студентів), засн. 1951. Найбільші держ. навч. центри А.: в галузі с. г. і продовольства — С.-г. ун-т Тирана; в галузі медицини — Ун-т медицини в Тирані. АН Албанії засн. 1972.

КУЛЬТУРА. У країні діє понад 4 тис. установ культури, зокрема у столиці країни: Нац. б-ка А. та Нац. театр опери та балету А. Осн. музейні центри розміщені у містах Тирані, Гірокастрі, Бераті, Дурресі й Ельбасані. У Тирані розташовані: Музей нац. історії, Музей нац. культури, Музей природ. історії й Археол. музей, у Гірокастрі — Етнограф. музей і Нац. музей озброєнь, у Бераті — Музей Онуфрія, Етнограф. музей, Іст. музей та Археол. музей, а також Музей нар. мист-ва. Музеї також сконцентровано в м. Корчі: Музей албан. середньовіч. мист-ва, Іст. музей і Музей нац. освіти. У м. Шкодері розташовані Музей нар. культури і Громад. музей. В А. є об'єкти, що належать до *Світової спадщини ЮНЕСКО*: *Бутрінті* (з 1992), *Берата* і *Гірокастри історичні центри* (з 2005).

РЕЛІГІЯ. Албанія — світська держава. Албанці ніколи не мали власної самобутньої релігії. Нац. (етнічна) ідентичність домінує над релігійною. Церк. організація відіграє маргінальну роль у громадському житті. Релігійний екстремізм в А. практично невідомий. У стародавні часи особливого поширення набув культ сонця та змія. Перша християн. община з'явилася в 58 н. е. (м. Дуррес). Після розколу Християн. церкви в 1054 Пд. А. стала переважно православною, а Пн. А. — католицькою. У середині 15 ст. у результаті завоювання А. Осман. імперією албанці стали першим європ. народом, що прийняв іслам. У 18 ст. в А. поширюється суфійський рух бекташів. З 2-ї пол. 19 ст. в А. діє протестант. Євангелічна Церква А. 1900 було засн. албан. греко-католицьку общину, яка згодом перетворилася на Албан. греко-католицьку церкву. 1908 проголошено створення Албан. православної церкви. Зі встановленням комуніст. режиму у країні розпочалося переслідування релігії. 1967 Е. Ходжа проголосив А. першою у світі атеїстич. д-вою. Особливих гонінь зазнала Католицька церква. З кінця 1980-х почалося відродження реліг. життя. У травні 1990 під тиском громадськості було проголошено свободу всіх віросповідань. Конституція А. гарантує свободу віросповідання, а також рівність реліг. общин. Відносини держави й реліг. общин регламентує Держ. комітет із культур при Міністерстві культури, туризму, молоді та спорту. У 2002 уряд А. уклав із Римо-католицькою церквою двосторон-

ню угоду, що регулює стосунки д-ви із цією церквою. У 2008 аналог. угоди було укладено з Православною церквою, громадами мусульман і бекташів, у 2010 — з Євангеліч. братством А. А., поряд із частково визнаною Республікою Косово, є єдиною країною Європи, де домінує мусульман. населення, більшість якого є мусульманами-сунітами, також присутня шіїт. меншість. Іслам сповідують не лише албанці, а й араби та єгиптяни, що проживають у країні. Найбільше мусульман сконцентровано в центрі та на пн. країні. До 20 % населення належить до суфійського руху бекташів. А. є світовим центром цієї конфесії. А. — єдина європейська країна, що входить до Орг-ції іслам. співпраці. Християнство є другою за величиною релігією в країні. Християнство сповідують частина албанців, а також македонці, румуни, італійці, чорногорці, греки і серби. У сучас. А. дослідники нараховують понад 120 реліг. груп. Перші свідчення про євреїв в А. датуються 7 ст. У 2010 у країні налічувалося 300 юдеїв. Близько 35 % населення вважає себе нерелігійними або атеїстами.

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. Преса. В А. видаються щоденні новинні газети «Наш час» («Koha Jonë»; з 1991); «Албанська газета» («Gazeta Shqiptare»; з 1993); «Економіка» («Ekonomia»; з 1998); «Газета 55» («Gazeta 55»; з 1997); «Тема» («Тема»; з 2000); «Метропол» («Metropol»; з 2004); «Національна» («Kombëtare»; з 2012) та ін. Друкуються англомовні новинні видання — «Елбеніан Мейл» («Albanian Mail») і «Тирана таймс» («The Tirana Times»), низка грекомов. видань. «Газета 2000» («Gazeta 2000») публікує матеріали албан., грец. та англ. мовами. З 1912 діє держ. інформ. агентство — «Албанське телеграфне агентство», АТА (Agjencia Telegrafike Shqiptare, ATSH), яке публікує новини албан., англ. та франц. мовами. У «Світ. індекс свободи преси 2019» орг-ції «Репортери без кордонів» А. — на 82 місці (серед 180 країн, що беруть участь у рейтингу).

Телерадіокомпанія — «Радіо і телебачення Албанії», РОТА («Radio Televizioni Shqiptar», RTSH). Телевізійні трансляції розпочалися 29.04.1960. З 1993 запущено міжнар. супутник. телебачення. В А. діє 2 нац. комерц. телестанції, 71 місцева станція, 83 місцеві кабельні станції та 2 комерц. мультиплекси. В А. діють 2 мережі громад. радіо, 4 регіон. радіостанції, близько 25 приват. радіостанцій (2010), кілька міжнар. радіостанцій. Міжнар. служба трансляції радіопрোগрама албан. мовою й сімома ін. мовами на середніх та короткохвильових частотах.

ЛІТЕРАТУРА. В А. існує різножанрова фольклор. традиція: епічні поеми, іст. пісні. Перша пам'ятка писемності албан. мовою — «Формула хрещення» (1462) єпископа Паля Енгелі. У 16–17 ст. творили літератори-гуманісти П. Буді, Ф. Барде, П. Богдані, М. Барлеті, виникла поезія *бароко*. На поч. 18 ст. розвивалася л-ра Просвітництва; Т. Кавальйоїт і Давньєль уклали перший словник албан. мови. У 19 ст. поширилася л-ра романтизму. Найвідоміші представники цього періоду — поети І. Де Рада [поеми «Пісні Мілосао...» («Këngët e Milosaos»), 1836 та ін.], Г. Дара Молодший [поема «Остання пісня Бали» («Kënga e sgraste e Balës»), 1887], З. Серембе, В. Шкодрани, прозаїк і перекладач К. Крістофоріді. Один з основоположників нової албан. л-ри —

Н. Фрашері [поеми «Стада і ниви» («Bagëti e Bujqësija»), 1886; «Історія Скандербега» («Istori e Skënderbeut»), 1898]. Одним із зачинателів албан. худ. прози був М. Грамено — автор патріот. пісень і новел. У 1920–1930-х працювали прозаїки Ф. Нолі [«Історія Скандербега» («Istori e Skënderbeut»), 1921], Ф. Постолі, Х. Стермілі, поет і прозаїк-реаліст Мігені [зб. «Вільні вірші» («Vargjete Lira»)]. У л-рі 1930-х увиразнилася соц. тематика. У роки Другої світ. війни і в повоєнну добу в албан. л-рі розроблялися теми боротьби проти італ. окупації, соц. змін (поезія Ф. Г'яти, проза Д. Шутерічі і С. Спассе). Із сер. 1940-х албан. л-ра розвивалася в умовах жор-

Албанія. Бункер часів правління Енвера Ходжі

сткої цензури, до кінця 1980-х зберігався культ Е. Ходжі та Й. Сталіна. На відміну від літератур ін. країн Сх. Європи, в албан. л-рі не було аналогів «шістдесятництва» та пом'якшень цензур. приписів. Однак існувала неофіц. л-ра, її найвідоміші представники — письменники К. Трабешина та І. Кадаре [роман «Сутінки степових богів» («Muzgu i perendivëtë stepes»), 1978, «Місто без реклами» («Quteti pa reklama»), 1959, видано 1998, та ін.], лауреат Букерівської премії (2005). Відомості про А. та албанців виявлено в пам'ятках укр. літописної, полемічної й проповід. л-ри 16–17 ст. У 2-й пол. 18–19 ст. укр. читача з історією та культурою А. ознайомили Я. Козельський, О. Сомов, М. Маркевич, К. Базілі, А. Хиждеу та ін. Албан. фольклором цікавився І. Франко. В укр. л-рі 20 ст. албан. тематиці присвячено поеми Б. Чалого («Сади в Албанії», 1949), І. Гончаренка («Дунайська поема», 1953), вірші А. Малишка, О. Підсухи, Б. Степанюка, С. Крижанівського та ін. Укр. мовою твори албан. фольклору, поезію В. Левоня, Т. Печі, Д. Лека, Д. Бубані та ін. перекладали А. Кацнельсон, О. Новицький. Албан. прозу перекладали Л. Смілянський, А. Шиян, В. Струтинський, Р. Кочі, М. Пелашенко, К. Скрипченко, І. Михайленко та ін. У 1990-х укр. мовою перекладено окр. твори І. Кадаре (перекладач — Я. Кравець). 1949 в м. Тирані албан. мовою опубл. антологію укр. л-ри, до якої увійшли вірші Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Укра-

їнки, П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана та ін., оповідання І. Франка, Панаса Мирного, С. Васильченка, Ю. Яновського, П. Панча, Н. Рибак, Л. Смілянського, Л. Первомайського та ін.

АРХІТЕКТУРА. Від античної епохи (з 7 ст. до н. е.) на тер. А. збереглися залишки оборон. споруд, громад. і житлових будівель, архітектур. деталей; від середньовіччя — споруди візант. (церкви в селах Лявдарі, Мбор'ї, обидві 13–14 ст.) і романського (собор у с. Шасі, церкви в селах Вау-і-Дейес та Оботі, всі — 13 ст.) типів, а також фортеці й замки. З часів турец. панування залишилися деякі палаци, закриті ринки, мечеті. Для нар. архітектури А. характерні гір. укріплені будинки-вежі, двоповерхові будинки з навислим другим поверхом, із відкритими верандами, черпичною покрівлею. У містах А. архітектура середньовіччя і перших десятиліть 20 ст. поєднується з сучас. забудовою. Серед споруд, збудованих після Другої світ. війни: Палац Конгресів, Нац. іст. музей, Міжнар. центр культури (всі — в м. Тирані) тощо.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Високого розвитку живопис і скульптура досягли в А. за середньовіччя (фрески в церкві Трійці в Лявдарі). У 1550-х у церквах Шельтан та Балш виконав фрески Онуфрій із Неокастра. Відомі дві іконописні школи: т. з. школа Берата і школа Корчі. Світський живопис поширився наприкінці 19 — на поч. 20 ст. (худ. Н. Мартіні, К. Хідромено). Скульптор О. Паскалі 1932 створив пам'ятник Нар. борцю у м. Корчі, 1938 — бронз. бюст нац. героя Скандербега. Першим представником імпресіонізму в А. вважається пейзажист і портретист В. Міо. Після Другої світ. війни відкрито першу худ. школу — Лицей мистецтв у м. Тирані (1946). У реаліст. скульптурі та живопису переважали героїко-патріот. мотиви, зображення праці (скульптури Л. Ніколи «Косар», 1955, А. Мано «Шахтар Салі Вага», 1955). Провідний художник-баталіст цього періоду — Ф. Хаджіу. У жанрах натюрморту і пейзажу працювали худ. П. Маді, С. Кацелі, К. Коделі, Н. Призрені, С. Роба, Ф. Стамо та ін. З 1990-х розвиваються сучас. напрями мист-ва. Серед художників 21 ст.: абстракціоніст Г. Мулічі, постмодерністи С. Джафа, А. Сала та ін. С. Страті 9 разів (на 2016) потрапляв до Книги рекордів Гіннеса завдяки створенню величезних мозаїк із незвичайних матеріалів — зубочисток, цвяхів, гвинтів, кавових зерен тощо. З 2001 традиційною стала Бієнале сучас. мист-ва у м. Тирані. В А. здавна розвинуте також нар. декоративно-ужиткове мист-во (килімарство, гаптування, ткацтво, різьбярство та ін.).

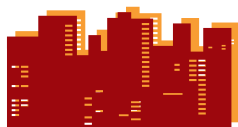
МУЗИКА. Албан. музика зазнала великих інонац. впливів. Водночас, тривалий час належачи до Осман. імперії, А. зберегла культ. самобутність. Албанський народний ізополіфонічний спів, який походить із візант. церк. музики, є формою групового співу, що виконується переважно чоловіками. У 2005 її внесено ЮНЕСКО до переліку нематериторії культ. спадщини світу. Албан. нар. пісні зазвичай триголосі. Поширені нар. муз. інструменти: струнні — чифтели, ляхута; духові — зумаре, фюели; гайда — рід волинки. З 1950-х розвивається професійне муз. мист-во: опера («Мріка», 1954, «Скандербег», 1968, П. Якови), балет («Халіль і Хайрія» Даї, 1963), а також оперета, симфонічна, камерно-інструментальна, хорова музика. 1956 у м. Тирані

відкрито Держ. театр опери та балету. Наприкінці 20 ст. з'явилися твори, що належать до сучас. напрямів естрад. музики: поп, рок, реп та ін. Виникла течія алб-поп, на яку вплинула музика ромів (Мерита Халлі, Парашкеві Симаку, Мислим Лелі та ін.). В А. здавна розвинуте нар. декоративно-ужиткове мист-во (килімарство, гаптування, ткацтво, різьбярство та ін.).

ТЕАТР. Перші вистави здійснив 1874 театр. гурток с-ща Тестораті. У 2-й пол. 19 ст. п'єси С. Фрашері, М. Грамено, Ф. Нолі, А. Чаюп та ін. ставили аматор. театр. трупи. У 1944 створено проф. Нар. театр у м. Тирані, згодом — театри у м. Корчі й м. Дурресі. У 1950 у м. Тирані відкрито Центр. театр ляльок, 1959 — Вищу школу театрального мистецтва імені А. Моїсіу. На початку 1990-х в А. було 9 проф. драм. театрів, 15 театрів естради, 26 ляльк. театрів. Серед провідних театр. діячів: реж. П. Мані, С. Міо, П. Стілу, актори Б. Імамі, М. Попі, Н. Фрашері та ін. Театри формують репертуар із творів албан. і зарубіж. драматургів.

КІНО. Засн. 1952 кіностудія «Нова Албанія» спочатку випускала документ. фільми й кіножурнали. Перший кольор. худ. фільм — «Великий воїн Албанії Скандербег», в якому одну із голов. ролей зіграв О. Вертинський (1954, спільно з рад. кіномитцями, реж. С. Юткевич; приз Каннського міжнар. кінофестивалю). Пізніше вийшли худ. фільми «Тана» (1958), «Земля в полум'ї» (1959) та ін. Фільми 1950–1980-х мали переважно військово-патріот. тематику. Знімалися екранізації творів албан. письменників. 1975 вийшов перший албан. мультфільм «Зана і Мірі». 1976 в А. проведено перший нац. кінофестиваль. Албан. фільми демонструються на міжнар. кінофестивалях. Серед фільмів: «Маки на стінах» (1980; великий приз Міжнар. кінофестивалю у Белграді), «Серце матері» (1993; приз Міжнар. кінофестивалю в Салерно), «Полковник Бункер» (1996; приз Міжнар. кінофестивалю у Сент-Етьєнні), «Албанець» (2009, призи Москов. міжнар. кінофестивалю) та ін.

СПОРТ. Найрозвинутіший вид спорту в А. — футбол, у країні є низка професійних команд (клуби «Динамо», «Тирана», «Партизані», «Скандербеу» та ін.). Найвище досягнення албан. клубного футболу — перемога клубу «Партизані» 1970 в Балкан. кубку. Збірна А. з футболу перший офіц. матч провела 07.10.1946 (А. — Югославія — 2:3). 1946 збірна команда А. виграла Балкан. кубок. 2016 збірна А. вперше пройшла кваліфікацію на Чемпіонат Європи, де зупинилася на груповій стадії. Серед ін. популяр. видів спорту: тхеквондо, волейбол, велосипед. спорт, плавання, важка атлетика, шахи. 1945 в А. засновано спорт. федерацію, 1947 — Комітет фізкультури і спорту. Нац. Олімп. комітет А. утворено 1958, визнаний МОК 1959. А. дебютувала в 1972 на Олімп. іграх у Мюнхені, пропустивши потім Ігри в Монреалі, Москві, Лос-Анджелесі та Сеулі, повернулася 1992 на Іграх у Барселоні. У Зим. Олімп. іграх 2006 в Турині й 2010 у Ванкувері брав участь лише один албан. спортсмен — гірськолижник Е. Тола. Спортсмени А. не здобували олімп. медалей. Серед титулованих спортсменів А.: важкоатлети Д. Годеллі (чемпіон світу 2014 у ваговій категорії до 77 кг), К. Ерканд (чемпіон Європи 2014 у ваговій категорії до 77 кг), легкоатлетка Л. Тера (сріб. призерка чемпі-

Тирана (610 050 осіб)

Дуррес (201 110 осіб)

Ельбасан (141 715 осіб)

Шкодер (135 612 осіб)

Влера (130 827 осіб)

Албанія. Найбільші міста (2015)

онату Європи 2016 з бігу на дистанцію 3 000 м із перешкодами).

УКРАЇНА ТА А. Інформації про кількість українців в А. відсутня. Дипломат. відносини А. з Україною встановлено 13.01.1993. В А. не має посольства України (як і посольства А. в Україні). Укр. справами керує посольство України в Греції (за сумісництвом). 2002 в Тирані відкрито Почесне консульство України в А. 04.11.2016 між Україною та Албанією підписано договір про взаємне скасування візового режиму. Угода набула чинності 01.04.2017.

Лит.: Elsie R. History of Albanian Literature. Boulder, 1995; Смирнова Н. Д. История Албании в XX веке. Москва, 2003; Тромпчильски В. Албанија и Македонија: земја и луѓе. Скопје, 2005; Иванова Ю. В. Албанцы и их соседи. Москва, 2006; Человек на Балканах. Государство и его институты / Отв. ред. Р. П. Гришина. Санкт-Петербург, 2006; Генш К. Сербия. Албания. Черногория. Македония. Москва, 2008; Mata F. S. Albanian Alternative Artists vs. Official Art under Communism // History of Communism in Europe. 2011. № 2; Мата Ф. С. Албанското «вѣржѣно» социзкуство // Проблеми на изкуството. 2012. № 1; Albania: Family, Society and Culture in the 20th Century / Ed. by A. Hemming, G. Kera, E. Pandelejmoni. Münster, 2012; Дрыночкин А. В. Экономика Албании. Москва, 2014; Петро С. Государственный механизм Албании // Международные правовые чтения. 2014. Вып. 13; Kadi F. The European Renaissance and the Protestant Reformation and Its Influence on the Birth of Albanian Literature // Journal of Educational and Social Research. 2014. Vol. 4. № 4; Бурдяк В. Трансформацијни зміни в Албанії на зламі століть // Историко-політ. проблеми сучас. світу. 2015. Т. 29–30; Fred A. Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe. New York, 2015; Стрельчук Н. Формування національної ідентичності і державності у албанців Балканського півострову (др. пол. XIX — поч. XX ст.) // Питання стародав. та середньовіч. історії, археології й етнології. 2016. Т. 1.

Албанія Кавказька — див. *Кавказька Албанія*.

Албанська автокефальна православна церква (албан. Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë) — автокефальна (помісна) православ. Церква, яка функціонує на тер. *Албанії* та в місцях компакт. проживання албан. *діаспори*, і входить до диптиха (списку) взаємовизнаних православ. Церков. За церк. переказом, християн. просвітителем ниніш. албан. земель був перший єпископ м. Дірахії (тепер м. Дуррес) апостол Кесар. У 8–14 ст. албан. християн. *епархії* входили до складу Константинопол., Болгар., Серб. православ. церков. Після визнання незалежності (1913) албанці розпочали боротьбу за *автокефалію* Албан. православ. церкви. 1922 автокефалію було самопроголошено. Проте до 18.02.1929 вся влада в Албан. православ. церкві належала Тимчас. Верхов. Церк. Раді. У 1926 Константинопол. патріарх дарував автоном. статус Албан. православ. церкві, але албанці не уклали угоду з Константинополем. У 1929 створено Священний Синод Албан. православ. церкви, який оголосив себе верхов. церков. владою, проголосив «албанізацію» православ. церкви та перехід у *богослужінні* на албан. мову. 12.04.1937 *Константинопольська православна церква* визнала Албан. православ. церкву автокефальною. Після проголошення Нар. Республіки Албанії (1946) А. а. п. ц. зазнала *репресій*, а після проголошення Албанії атеїстич. д-вою (1967) була фактично ліквідована. З метою від-

родження А.а.п.ц., у 1991 Константинопол. православ. церква створила в Албанії тимчас. Албан. *екзархат* на чолі з митрополитом Анастасієм (Янулатосом). У 1992 митрополит Анастасій був обраний архієпископом Тирани і всієї Албанії — главою відродженої Албан. православ. церкви. Священний Синод обирає єпископів і Предстоятеля, схвалює висвяту в *сан*, нагороду церков. відзнаками, скликає церков. *собори*, є найвищою судовою інстанцією А. а. п. ц. 06.11.2006 Священний Синод затвердив Статут А. а. п. ц.

Лит.: Hauziński J., Leśny J. Historia Albanii. Wrocław, 1992; Скурат К. Е. Албанская православная Церковь // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 1; Янулатос Анастасій, архієпископ. История христіанства в Албании // Православ. енциклопедія. Москва, 2000. Т. 1; Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ, 2004; Кырлежев А. И. Мировое православие: типология автокефальных церквей // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. 2016. № 1; Лубська М. В. Християнські церкви: устрій і правовий статус. Київ, 2018.

О. Н. Саган

Албанська література — див. у ст. *Албанія*.

Албанська мова (алб. Gjuha shqipe) — мова індоєвроп. сім'ї, що становить окрему групу. Кількість носіїв на рівні рідн. мови — бл. 5,4 млн осіб (2011, оцінка). Держ. мова *Албанії*, одна з держ. мов *Македонії* та частково визнаної д-ви Республіка *Косово*, має статус регіон. або місц. мови у *Італії*, *Румунії*, *Чорногорії* та *Сербії* (тер. Автоном. краю *Косово* і *Метохія*, яка де-факто контролюється частково визнаною Республікою *Косово*). На тер. сучас. України незначна кількість албаномов. переселенських сіл з'явилася в межах сучас. Одес. й Запоріж. обл. на поч. 19 ст. (внаслідок переселення *болгар* і *албанців* із *Добруджі*). А. м. походить від мов палеобалкан. мов. ареалу (існує гіпотеза про її походження від діалектів *ілірійської* чи *фракійської* мови). А. м. поділяється на дві великі діалект. групи: гегська (пн., поширена також у *Косово*) й тоскська (пд., поширена також серед албанців Греції та Італії). Гегська група говорів зберігає деякі архаїчні риси, які зникли у діалектах тоскської групи. До поч. 20 ст. в основі літ. А. м. лежали діалекти тоскської групи, пізніше її поступово замінив стандарт, заснований на особливостях гегської групи. Відмінності між діалектами незначні й не впливають на комунікацію між діалектоносійми різн. груп. А. м. вирізняється окр. фонет. явищами, які споріднюють її з ін. мовн. групами індоєвроп. сім'ї. Аналогічно до герман., слов'ян. та кельт. мовн. груп, в А. м. праіндоєвроп. придихові пригол. [*gh], [*dh], [*bh] також перейшли у [g], [d], [b]. У *Середні віки* А. м. зазнала значного впливу пд.-слов'ян. мов, що особливо позначилося на фонет. рівні: відсутність протиставлення пригол. за м'якістю/твердістю, наявність редук. голосного [ǎ] (у А. м. позначається літерою «ë»), який відповідає болгар. «ъ»). Для грам. системи А. м. характерні спільні ознаки мов *балканського мовного союзу*: збіг форм род. та дав. відмінків; наявність постпозит. артикля; відсутність інфініт. форми дієслова; описове утворення форми майб. часу та ін. Лексика А. м. містить численні запозичення з грец., турец., роман. і слов'ян. мов. Однією з характерних рис А. м. є велика кількість запозичень із латини у давньо-

рим. добу, які суттєво змінилися внаслідок фонет. процесів, що відбувалися в давньоалбан. діалектах під час формування А. м. (лат. aurum — алб. ar [золото], лат. Amicus — алб. mik [друг], лат. infernum — алб. ferr [пекло] тощо). За типол. класифікацією А. м. належить до синтет. мов, однак аналіт. конструкції також відіграють важливу роль у будові речень. Найдавніші писем. пам'ятки датовано 15 ст. Сучас. літ. А. м. сформовано у 19 ст. під впливом літературів-романтиків. Писемність А. м. базується на основі лат. алфавіту, орфографія — на фонет. принципі. До поч. 20 ст. єдиної писемності А. м. не існувало, поряд із різними варіантами адаптації лат. алфавіту використовувалися варіанти на основі грец. та араб. графіки. У 18 — на поч. 19 ст. зроблено спроби розробки оригін. албан. фонет. писемності. Одна з них — ельбасанська писемність, створена у 18 ст. на основі видозміненої грец. абетки. Набула поширення в м. Ельбасані, м. Бераті та їхніх околицях, однак пізніше була витіснена лат. графікою. Інша — абетка Бютакук'є, що використовувалася лише окремими активістами албан. нац. руху 19 ст.

Лит.: Десницкая А. В. Албанский язык и его диалекты. Москва, 1968; Buchholz O., Fiedler W. Albanische Grammatik. Leipzig, 1987; Demiraj Sh. Fonologia historike e gjuhës shqipe. Tirana, 1996; Rusakov A. Albanian // The Indo-European Languages / Ed. by M. Koptović. London; New York, 2014.

С. І. Гірік

Албанський народний ізополіфонічний спів — різновид традиційної албан. нар. музики, включений до *Списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО* (2005, 2008). Частина слова «ізо» в назві походить від терміна «ісон», що означає тягучий спів низьким голосом, безперерв. низьке звучання (гул) у візантійській церк. музиці. Для албан. поліфонії характерні в осн. пісні, які складаються з 2 сольних партій — мелодії, контрмелодії та хорового гулу, що їх супроводжує. Однак, трапляються також три- і чотирискладові. Структура сольних партій варіюється залежно від способу передачі гулу. Спів має геогр. відмінності: суттєво відрізняється на Пн. та Пд. країни. Фольклор. музика (див. *Фольклор*) є виразником унікальної культ. самобутності регіонів *Албанії*. Поліфон. спів виконується переважно чоловіками. Він супроводжує публ. заходи, зокрема весілля, похорони, свята врожаю, реліг. святкування. Розвиток культ. туризму та зростання інтересу наук. спільноти до албан. музики сприяли відродженню ізополіфонії. Гол. носіями традиції залишаються профес. виконавці нар. музики. Важливу роль у збереженні поліфонії відіграють фестивалі, насамперед Нац. фольклор. фестиваль у м. Гірокастра (відбувається з 1968).

Лит.: Shetuni S. J. Albanian Traditional Music: An Introduction, with Sheet Music and Lyrics for 48 Songs. Jefferson; London, 2011; Barka P. Polyphonic Singing: A Diachronic Emblem of a Multicultural Environment // Asian Journal of Social Sciences & Humanities. 2015. Vol. 4 (2); Koço E. A Journey of the Vocal Iso(n). Cambridge, 2015.

Албанці (самоназва — шкіптар) — 1) Етніч. група, що говорить *албанською мовою*. Заг. чисельність А. — бл. 6,5 млн, із яких бл. 2,3 млн мешкають в *Албанії* (2011, перепис), бл. 1,3 млн — у *Туреччині* (2008, оцінка), бл. 1,5 млн — у частково визнаній Республіці *Косово* (2011, перепис),

Албанці. Сімейна пара

бл. 600 тис. — в *Італії* (2014, оцінка; із них бл. 200 тис. — італ. А. — арбереші); бл. 500 тис. — у *Македонії* (2016, оцінка; складають прибіл. 25% населення), бл. 480 тис. — у *Греції* (2011, перепис), бл. 200 тис. — у *США* (2010, перепис), бл. 30 тис. — у *Чорногорії* (2011, перепис), бл. 6 тис. — у *Сербії* (2011, перепис). Значні громади А. існують також у *Німеччині*, *Швейцарії*, *Нідерландах* та ін. країнах.

2) Нація, осн. населення *Албанії*. Належать до динарського типу балкано-кавказ. раси вел. європеїдної раси. Мова А. становить окр. гілку індоєвроп. сім'ї мов, що походить від однієї з груп діалектів палеобалкан. мов. ареалу (див. *Албанська мова*). 71% віруючих А. — мусульмани, 19% — православні, 10% — католики. Ареал формування албан. мови збігається з сучас. албан. етніч. територією. Предки А. просувалися із *Карпат* до *Дунаю*, в *Македонію* і далі на захід, займаючись скотарством. Цей процес відбувався одночасно з переселенням давніх слов'ян. Проблема *етногенезу* А. є дискусійною. Більшість дослідників вважають осн. елементом їх формування іллірійців, ін. — фракійців. Важли-

Албанці. Розселення по країнах

Албанія (2011, перепис)	бл. 2,3 млн
Республіка Косово (2011, перепис)	бл. 1,5 млн
Італія (2014, оцінка)	бл. 750 тис.
Македонія (2016, оцінка)	бл. 500 тис.
Греція (2011, перепис)	бл. 480 тис.
США (2010, перепис)	бл. 200 тис.
Туреччина (2008, оцінка)	бл. 150 тис.
Чорногорія (2011, перепис)	бл. 30 тис.
Сербія (2011, перепис)	бл. 6 тис.

ву роль у вивченні етногенезу А. відіграють знахідки в місцевості *Коман* у долині р. *Дрін*: подібні до сучас. металеві прикраси одягу. Однорідність елементів культури стала основою концепції албан. науковців щодо культ. спільності стародав., середньовіч. та сучас. населення *Албанії*. Виділяють давньоалбан. племена: *малисори*, *хоти*, *клементи*, *шувели*, *кастрати*, *пулати*, *кучи*. На формування мови та культури вплинуло рим. панування в *Іллірії* (2 ст. до н.е. — 4 ст. н.е.). Після 395 албан. землі увійшли до складу *Візантії*. Безперервна боротьба між візантійцями, *болгарами*, *норманами* й *сербами* за ці тер. вплинула на етніч. ідентичність А. Етнічній «А.» («арбері»), який уперше згадується як племінна назва у 2 ст., з 11 ст. поширився на всіх жителів *Албанії*. Панування *Османської імперії* (кін. 15 ст. — 1912) призвело до еміграції албанців. У 17–18 ст. внаслідок дискримінації християн більшість А. наворачилися до ісламу. У гір. районах нас. продовжувало сповідувати християнство: православ'я на Пд. та католицизм на Пн. *Албанії*. У цей час поширився новий етноетнічній «шкіптар». У 2-й пол. 18 — на поч. 19 ст. сформувалися дві головні етніч. групи А.: *тоски* (*Тоскерія* на Пд.) та *геги* (*Гегерія* на Пн.). З 19 ст. нац. ідентичність переважає над релігійною. Традиц. матеріальна культура А. майже зникла в часи диктатури 1944–1990. Певною мірою збереглися традиції кров. помсти та панів. становища чоловіків у сусп-ві.

Лит.: Миткевич Г. Н. Албания: по пути перемен. Москва, 1991; Краткая история Албании (с древнейших времен до наших дней) / Под ред. Г. Л. Арши. Москва, 1992; Vickers M. The Albanians: a Modern History. London, 2011;

Гулієва Р. Б. Краткий обзор истории албанского этноса // Гілея. 2014. № 82.

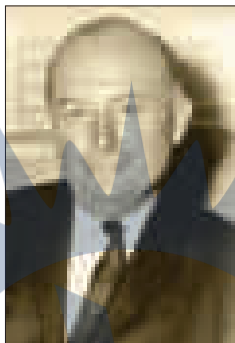
Н. В. Кузіна

Алгар, Джеймс (Джим; Algar, James; 11.06.1912, м. Модесто, шт. Каліфорнія, США — 26.02.1998, м. Кармел-бай-зе-Сі, шт. Каліфорнія, США) — режисер, сценарист, продюсер, художник-мультиплікатор. Закінчив Стенфорд. ун-т. За фахом — журналіст. У студент. роки був художником-карикатуристом в університет. журналі. Від 1934 — в анімац. студії В. Діснея (тепер — компанія «Walt Disney Productions»): художник-мультиплікатор у першому повнометраж. мультфільмі «Білосніжка і семеро гномів» (1937); режисер-постановник окр. епізодів у мультфільмах «Фантазія» (1940), «Бембі» (1942). Здобув визнання як режисер-постановник серії кольор. освіт. фільмів про дику природу, серед яких: «Острів тюленів» (1948), «У Бівер-Веллі» (1950), «Півакра природи» (1951), «Країна медведів», «Жива пустеля» (обидва — 1953), «Великий каньйон» (1958), які отримали премії Америк. кіноакадемії «Оскар» в номінації «Найкращий ігровий короткометраж. фільм». Премії «Оскар» отримали і повнометраж. докум. фільми А. з цієї самої серії — «Зникаюча прерія» (1954) та «Біла пустка» (1958). Ін. фільми: документальний — «Перемога завдяки міцності у повітрі» (1943, для ВПС США), «Пригоди Ібакара і містера Тоада» (1949), телесеріал «Дивний світ Волта Діснея» (1960-ті), «Легенда про Лобо» (1962) та ін. Автор сценаріїв до 16 фільмів. Брав участь у створенні тематич. парку «Диснейленд», в орг-ції павільйону В. Діснея на Всесвіт. виставці 1964-1965 у м. Нью-Йорку. Упродовж багатьох років був однією з ключових фігур компанії, займав найвищі адм. посади. Залишив роботу на кіностудії 1977.

Лит.: Algar, James Nelson // Who's Who in Animated Cartoon: An International Guide to Film and Television's Award-Winning and Legendary Animators. New York, 2006; Thomas B. James Algar // Walt's People: Talking Disney with the Artists Who Knew Him : in 21 vol. New York, 2017. Vol. 10.

Т. Д. Мороз

Алгебра (від араб. الجبر — відновлення, з'єднання зламаных частин) — 1) Розділ математики, який виник як теорія алгебраїчних рівнянь, надалі в процесі розвитку розширився до вивчення заг. алгебраїчних операцій і відношень та пов'язаних із ними математ. структур. Найстаріші дослідження, присвяч. розв'язуванню рівнянь, відомі з часів Стародав. Месопотамії, а потім Стародав. Греції. У роботах математика Діофанта Александрійського (напр., «Арифметика»), давньогрец. алгебраїчні дослідження набули довершеності. У подальшому ці дослідження розвивали Аріабхата, Брамагупта (Індія, 7 ст. н. е.), Бхаскра (Індія, 12 ст. н. е.). Під їхнім впливом А. почали розвивати вчені араб. світу: Аль Хорезмі, Омар Хайям та ін. Зокрема, термін А. походить від назви трактату Аль Хорезмі «Коротка книга доповнення й протиставлення», яка збереглася в араб. копії та перекладах на латину. Прибл. з 12 ст. учені почали проводити алгебр. дослідження в середньовіч. Європі. Перші вагомі результати західноєвроп. учених датуються 16 ст. У роботах представників італ. школи Сципїона дель Ферро (1465-1526), Н. Тарталї, Д. Кардано та Ф. Лодовіко виведено формули для коренів рівнянь 3-го та 4-го ступенів. У роботах

Алгар Джеймс

Р. Бомбеллі (бл. 1526-1572) закладено теорію комплексних чисел. Дослідження Ф. Вієта стали вирішальними у впровадженні алгебраїчної символіки, яка остаточно сформувалася в працях Р. Декарта. Останній також розробив засади застосування А. до геометрії та ін. наук. У його трактаті «Міркування про метод, щоб добре направляти свій розум і відшукувати істину в науках» (1637, Лейден, Нідерланди) обґрунтовано підхід до розв'язування задач: кожному наук. задачу потрібно звести до математичної, а останню — до рівняння або системи рівнянь. Від 16 ст. почався бурхл. розвиток А. як самост. розділу математики. У 19 ст. математик П. Руффїні (Італія, 1765-1822) і Н. Абель довели неможливість розв'язання заг. рівняння 5-го ступеня в радикалах, а Е. Галуа розробив заг. теорію алгебраїчних рівнянь, зокрема, визначив критерій розв'язності рівнянь у радикалах. Фактично йдеться про розроблення нових розділів А. — теорії груп та теорії полів — і зв'язки між ними (Галуа теорію). Під впливом цих і подальших досліджень, а також розвитку алгебраїчної геометрії та А. лінійної, А. перетворилася з теорії рівнянь на теорію алгебраїчних структур (остаточно оформилася у 20 ст.). А. складається з класич. розділів: теорія груп, полів, кілець та алгебраїчна теорія зображень, А. лінійна, алгебраїчна геометрія. У 20 ст. сформувалися також теорія категорій, А. гомологічна, алгебраїчна комбінаторика, теорія моделей та ін. Розвиток науки у 2-й пол. 20 ст. — поч. 21 ст. зумовив пріоритетність таких розділів математики, як теорія категорій, алгебраїчна геометрія, гомологічна А. Розвиток А. в Україні пов'язаний з організованим Д. Граве 1910 в Київському ун-ті (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) наук. семінаром з А. і теорії чисел. Серед учасників семінару: Б. Делоне (1890-1980), М. Кравчук, Д. Чеботарьов, О. Шмїдт, які стали засновниками більшості алгебраїчних шкіл у СРСР. Харків. математик А. Сушкевич (1889-1961) заклав основи теорії напівгруп. В Україні сформувалися всесвіт. відомі школи з теорії груп, створ. Л. Калужніним (1914-1990) та С. Черніковим; із теорії зображень, створ. А. Ройтером (1937-2006). Оригін. напрями А. лінійної розробляє львів. школа П. Казімірського (1925-1990). Крім традиц. застосування у теорії чисел, алгебраїчні методи набувають поширення в таких галузях як теор. фізика й матем. фізика. Теорія груп і напівгруп є складником теорії формальних мов та автоматів — засадничої частини інформатики. Методи теорії полів та алгебраїчної геометрії є основою сучас. криптографії.

2) Назва множини, на якій визначені певні алгебраїчні операції.

Лит.: Граве Д. О. Трактат з алгебраїчного аналізу : у 2 т. Київ, 1938; Мальцев А. И. Алгебраические системы. Москва, 1970; Кострикин А. И. Введение в алгебру : в 3 ч. Москва, 2009. Ч.1: Основы алгебры; Artin M. Algebra. New York, 2018.

Ю. А. Дрозд, І. Ю. Раєвська, М. Ю. Раєвська

Алгебра елементарна — розділ алгебри, що вивчає алгебраїчні вирази та алгебраїчні рівняння над числами дійсними та числами комплексними без застосування понять змінної величини, функції, границі, множини. А. е. викладають у межах шкіл. програми. А. е. розглядає: від'єм.

числа та дії над ними, у т. ч. поняття *модуля* числа; *одночлени* й *многочлени* та дії над ними, у т. ч. формули скороченого *множення* многочленів (квадрат *суми* й *різниці*, різницю квадратів, куб *суми* й *різниці*, різницю й суму кубів), *ділення* многочлена на многочлен, розкладання *многочлена* на *множники*; алгебраїчні *дроби* та дії над ними; *тождество* перетворення букв. виразів; *пропорції*; *відсотки*; алгебраїчні рівняння, рівняння 1-го степеня (див. *Степінь многочлена*) з одним невідомим, системи 2 рівнянь 1-го степеня з двома невідомими, системи 3 рівнянь 1-го степеня з трьома невідомими; *ступінь* з натур. (див. *Число натуральне*), цілим та раціон. показниками і *правила* дій зі степенями; *корінь* n -го степеня та арифмет. корінь n -го степеня, дії з коренями; поняття про *числа ірраціональні*; раціональні рівняння; ірраціон. рівняння; квадрат. рівняння, розв'язки квадрат. рівняння та їхні властивості (теорема *Вієта*); розкладання *тричлена квадратного* на *множники*; рівняння вищ. степеня, що зводяться до квадрат., у т. ч. *біквадрат.* рівняння; системи рівнянь 2-го степеня з двома змінними; комплекс. числа та дії над ними (додавання, віднімання, множення й ділення); *нерівності* 1-го степеня з одним невідомим; системи *нерівностей* 1-го степеня; *нерівності* 2-го степеня з одним невідомим; *прогресія арифметична*; *прогресія геометрична*; логарифми, натур. логарифми та e , десятк. логарифми; логарифм. та показник. рівняння; основи *комбінаторики*, *перестановки*, *розміщення* та *сполучення*, *Ньютона біном*.

Лит.: Завало С. Т. *Елементарна математика. Алгебра. 3-тє вид., перероб. і допов.* Київ, 1971; Вьодський М. Я. *Справочник по элементарной математике.* Москва, 2001.

Н. С. Джалюк

Алгебра логіки — розділ матем. логіки, що вивчає властивості логіч. операцій із висловлюваннями. Висловлювання — це певні твердження, тобто розповідні речення, за змістом яких до речко ставити питання про їх істинність чи хибність. Істинним висловлюванням присвоюють логіч. значення 1 або t (англ. true), а хибним — логіч. значення 0 або f (англ. false). При цьому жодне висловлювання не може бути одночасно й хибним, й істинним. А. л. вивчає лише ті операції, які можуть бути сформульовані в термінах істинності та хибності висловлювань і не апелюють до їхнього змісту. Основи А. л. заклали у серед. 19 ст. Дж. Буль. Пізніше її розвивали Ч. Пірс, Г. Шеффер, П. Порецький, Б. Рассел, Д. Гільберт, І. Жегалкін, Я. Лукасевич, Е. Пост, К. Шеннон та ін. Основні логіч. операції (їх ще наз. логіч. зв'язками або логіч. функторами) утворилися як формалізації тих конструкцій живої мови, які використовуються для побудови складних речень із простих. До таких операцій належать заперечення $\neg a$ (або \bar{a}) висловлювання a , а також *кон'юнкція* $a \vee b$, *диз'юнкція* $a \wedge b$, *імплікація* $a \rightarrow b$ та *еквівалентність* $a \leftrightarrow b$

висловлювань a і b . Використовуються також ін. позначення: для заперечення — \bar{N} , $\bar{\quad}$, \sim , C ; для кон'юнкції — C , $\&$; для диз'юнкції — D , $+$; для імплікації — \supset , \Rightarrow ; для еквівалентності — \sim , \equiv , \Leftrightarrow . Ці операції задаються такою таблицею істинності:

Для операцій А. л. виконуються такі закони:

закон подвійного заперечення

$$\neg \neg A = A;$$

комутативні закони

$$A \vee B = B \vee A, A \wedge B = B \wedge A,$$

$$A \leftrightarrow B = B \leftrightarrow A;$$

асоціативні закони

$$(A \vee B) \vee C = A \vee (B \vee C),$$

$$(A \wedge B) \wedge C = A \wedge (B \wedge C),$$

$$(A \leftrightarrow B) \leftrightarrow C = A \leftrightarrow (B \leftrightarrow C);$$

дистрибутивні закони

$$A \wedge (B \vee C) = (A \wedge B) \vee (A \wedge C),$$

$$A \vee (B \wedge C) = (A \vee B) \wedge (A \vee C);$$

закони ідемпотентності

$$A \vee A = A, A \wedge A = A;$$

закони де Моргана

$$\neg(A \vee B) = \neg A \wedge \neg B, \neg(A \wedge B) = \neg A \vee \neg B;$$

закони поглинання константами

$$A \vee 1 = 1, A \wedge 1 = A, A \vee 0 = A, A \wedge 0 = 0;$$

закон виключення третьої можливості

$$A \wedge \neg A = 1;$$

закон суперечності

$$A \vee \neg A = 0.$$

Є також окрема група законів виключення логічних зв'язок:

$$A \oplus B = \neg(A \leftrightarrow B); A \leftrightarrow B = (A \rightarrow B) \wedge (B \rightarrow A);$$

$$A \rightarrow B = \neg A \vee B; A \vee B = \neg(\neg A \wedge \neg B);$$

$$A \wedge \neg B = \neg(\neg A \vee \neg B).$$

Використовуючи ці закони, формули А. л. можна зводити до різн. канонічних форм: *диз'юнктивної норм. форми*, *кон'юнктивної норм. форми*, *ображення* у вигляді *многочлена Жегалкіна*. У 19 — на поч. 20 ст. апарат А. л. використовувався для формалізації та розв'язання різн. задач логіки висловлювань. Від 1930-х апарат А. л. застосовується для опису, аналізу і синтезу релейно-контакт. схем у системах управління та для конструювання електронно-обчислюв. техніки. Розробляються також А. л. для операцій із висловлюваннями, що набувають більше 2 значень істинності (першу систему тризначної логіки із значеннями «істинне», «хибне» й «невизначене» запропонував 1920 Я. Лукасевич). П. Порецький розробив *алгоритм*, який дає змогу ефективно отримувати з даних засновки усі наслідки певного вигляду. Алгоритм базується на законах Блейка-Порецького $a \vee (\neg a \wedge b) = a \vee b$ та $a \wedge (\neg a \vee b) = a \wedge b$. Г. Шеффер (нар. в Україні) 1913 відкрив логіч. операцію (наз. на його честь штрихом Шеффера), через яку можна виразити довільну операцію А. л.

Лит.: Яблонский С. В., Гаврилов Г. П., Кудрявцев В. Б. *Функции алгебры логики и классы Поста.* Москва, 1966; Гиндикин С. Г. *Алгебра логики в задачах.* Москва, 1972; Дрозд Ю. А. *Основы математической логики.* Київ, 2003; Матвієнко М. П., Шаповалов С. П. *Математична логіка та теорія алгоритмів.* Київ, 2015.

О. Г. Ганюшкін

a	b	$\neg a$	$a \vee b$	$a \wedge b$	$a \rightarrow b$	$a \leftrightarrow b$
0	0	1	0	0	1	1
0	1	1	0	1	1	0
1	0	0	0	1	0	0
1	1	0	1	1	1	1

Алгебраїчна геометрія — розділ математики, що вивчає будову *алгебраїчних многовидів* та узагальнення. Перший систематичний підхід до вивчення геометричних об'єктів алгебраїчними методами, ймовірно, запровадив Р. Декарт у трактаті «Міркування про метод», хоча прикла-

ди такого вивчення є й у працях Менехма (бл. 380 до н. е. — бл. 320 до н. е.), *Архімеда*, *Аполлонія із Перги*, *Омара Хайяма*, *Ф. Вієта*, *П. Ферма* та ін. Як окремих розділ математики А. г. сформовано в 19 ст. під впливом праць *Б. Рімана*, *А. Келі*, *Ф. Кляйна* (1849–1925; Німеччина) та ін. *Рімана* — *Роза теорема* стала найважливішим інструментом у вивченні алгебраїчних кривих. Остаточно як самост. розділ математики А. г. виокремлено в працях італ. школи: *Л. Кремони* (1830–1903), *Ф. Енрікеса* (1871–1946), *Ф. Севері* (1879–1961). У їхніх працях уведено біраціональні перетворення алгебраїчних многовидів і закладено основи біраціональної класифікації алгебраїчних поверхонь. У 20 ст. відбулася істот. перебудова А. г. У працях *О. Зариського* (1899–1986; Росія, США), *А. Вейля*, *Е. Нетер* та ін. засади А. г. обґрунтовано на основі комутативної алгебри. *Зокрема*, *О. Зариський* довів існування неособливої біраціональної моделі у кожній алгебраїчній поверхні. *А. Вейль* у книзі «Основи алгебраїчної геометрії» істотно розширив поняття алгебраїчного многовиду над довільним полем і застосував розроблену техніку для побудови *Якобіана* довільної кривої. Завдяки працям *Ж.-П. Серра* та *А. Гротендіка*, основою А. г. стала теорія пучків та мова схем, які є далекою узагальненням алгебраїчних многовидів. Суттєву роль у розвитку А. г. відіграли праці *І. Шафаревича*, *Р. Хартсхорна* (нар. 1938, США), *Д. Мамфорда*, *Ю. Маніна*, *П. Деліня*. В Україні проблемам арифметичної А. г. присвячено праці *О. Введенського* та *В. Андрійчука* (1948–2012), теорії особливостей — дослідження *Ю. Дрозда* (нар. 1944). А. г. складається з розділів: «класична» А. г. (вивчає алгебраїчні многовиди над алгебраїчно замкненими полями, зокрема, над полем комплексних чисел); «арифметична» А. г. (вивчає алгебраїчні многовиди над полями алгебраїчних чисел та їхніми аналогами); «дійсна» А. г. (вивчає алгебраїчні многовиди над полем дійсних чисел); теорія особливостей (вивчає особливі точки алгебраїчних многовидів та способи їхнього біраціонального розв'язування); обчислюв. А. г. (займається побудовою ефектив. алгоритмів для дослідження конкрет. многовидів та їх комп'ютерною реалізацією). Методи А. г. відіграють суттєву роль у багатьох розділах математики і теор. фізики: теорії струн (напрямок теор. фізики, що вивчає динаміку взаємодії не точкових частинок, а одновимірних протяжних об'єктів, т. з. квантових струн), теорії солітонів, криптографії тощо. Арифмет. теорія еліптичних кривих стала основою доведення *Ферма Великої теореми*.

Лит.: Grothendieck A. Publications mathématiques de l'I.H.É.S. : en 4 t. Paris, 1960. Т. 1: Éléments de géométrie algébrique: Le langage des schémas; Хартсхорн Р. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 1981; Дрозд Ю. А. Вступ до алгебраїчної геометрії. Львів, 2004; Харрис Дж. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 2005; Шафаревич И. Р. Основы алгебраической геометрии. 4-е изд. Москва, 2018.

Ю. А. Дрозд

Алгебраїчна система — множина X , на якій задано деяку сукупність відношень (рівності, порядку тощо) та операцій, що задовольняють певні умови (*асоціативності*, *комутативності*). Нехай α, β — деякі порядкові числа. Типом τ порядку (α, β) будемо називати пару відобра-

жень $W(\alpha) \rightarrow N, W(\beta) \rightarrow N$ множин $W(\alpha), W(\beta)$ в множину $N = \{0, 1, 2, \dots\}$. Тип τ записуватимемо у вигляді $\langle \tau = m_0, \dots, m_\xi, \dots; n_0, \dots, n_\eta, \dots \rangle$ ($\xi < \alpha, \eta < \beta$). Два типи τ, τ' будуть вважатися рівними тоді і тільки тоді, коли вони мають той самий порядок (α, β) та $m_\xi = m'_\xi, n_\eta = n'_\eta$ для всіх $\xi < \alpha, \eta < \beta$. Тип τ наз. скінченим, якщо числа α, β , що становлять його порядок (α, β) , скінченні. А. с. (або просто системою) типу τ наз. об'єкт $\mathfrak{A} = \langle A, \Omega_F, \Omega_P \rangle$, що складається з трьох множин: непорожньої множини A , множини операцій $\Omega_F = \{F_0, \dots, F_\xi, \dots\}$, що визначені на множині A для кожного $\xi < \alpha$, та множини предикатів $\Omega_P = \{P_0, \dots, P_\eta, \dots\}$, що задані на множині A для кожного $\eta < \beta$, причому кількість аргументів операцій і предикатів, що розглядаються, повинні задовольняти умови: $n(F_\xi) = m_\xi$ для всіх $\xi < \alpha$ та $n(P_\eta) = n_\eta$ для всіх $\eta < \beta$. Множина A наз. носієм чи основою множиною системи \mathfrak{A} , а її елементи — елементами системи \mathfrak{A} . Потужність $|A|$ множини A наз. потужністю чи порядком системи \mathfrak{A} і позначається також $|\mathfrak{A}|$. На відміну від ін. операцій та предикатів, які можуть бути визначені на множині A , операції F_ξ ($\xi < \alpha$) та предикати P_η ($\eta < \beta$) наз. основними, або головними. Система \mathfrak{A} наз. скінченною, якщо множина A скінченна. А. с. \mathfrak{A} наз. моделлю (або реляційною системою), якщо $\Omega_F = \emptyset$. Приклади А. с.: $\mathfrak{A} = \langle Z, + \rangle, \mathfrak{B} = \langle R, +, -, \times \rangle$, де Z — множина всіх цілих чисел, R — множина всіх раціональних чисел, $+$, $-$, \times — звичайні операції додавання, віднімання та множення чисел. Отже, $\mathfrak{A}, \mathfrak{B}$ — алгебри типів $\langle 2 \rangle, \langle 2, 2, 2 \rangle$.

Лит.: Мальцев А. И. Алгебраические системы. Москва, 1970; Шаховська Н. Б. Формалізація простору даних за допомогою алгебраїчної системи // Радіоелектроніка, інформатика, управління. 2010. № 1.

І. Ю. Раєвська, М. Ю. Раєвська

Алгебраїчна функція — функція, що задовольняє алгебраїчне рівняння. Функція $y(x_1, x_2, \dots, x_n)$ називається А. ф. змінних x_1, x_2, \dots, x_n , якщо вона задовольняє рівняння $y(x_1, x_2, \dots, x_n)$

$$P_n(x_1, x_2, \dots, x_n)y^n + P_{n-1}(x_1, x_2, \dots, x_n)y^{n-1} + \dots + P_1(x_1, x_2, \dots, x_n)y + P_0(x_1, x_2, \dots, x_n) = 0,$$

де $P_k(x_1, x_2, \dots, x_n), k = 0, 1, \dots, n$, — многочлени від змінних x_1, x_2, \dots, x_n , причому многочлен $P_n(x_1, x_2, \dots, x_n)$ не є тотожним нулем. Прикладами А. ф. є раціональні функції, тобто многочлени (напр., $y^2 + 2yx - 3x^2$) та їхні частки [напр., $(y^2 + 2yx - 3x^2)/(y + x^5)$]. Інші А. ф. наз. ірраціональними. Найпростішими прикладами ірраціональних А. ф. є функції, що виражаються за допомогою алгебраїчних операцій і радикалів (напр., $(x - \sqrt{y^2 + 2yx - 3x^2})/\sqrt[3]{y + x\sqrt{x}}$). Існують А. ф., що неможливо виразити у такий спосіб. Цей факт був встановлений *Н. Абелем*. Він довів, що існують рівняння п'ятого степеня, розв'язки яких неможливо виразити за допомогою алгебраїчних операцій і радикалів.

Лит.: Abel N., Reine Angew J. Untersuchungen über die Reihe $1 + mx/2 + m(m-1)x^2/(2 \cdot 1) + \dots$ // Math. 1826. № 1; Чеботарев Н. Г. Теория алгебраических функций. 7-е изд. Москва, 2013.

С. А. Плакса

Алгебраїчне число — число, що є коренем алгебраїчного рівняння однієї змінної з цілими коефіцієнтами. Числа, що не є алгебраїчними, наз. трансцендентними числами.

Алгебраїчний вираз — скінченна комбінація символів (констант, змінних, операцій, відношень), яка граматично правильна відносно правил, що застосовані в поточному контексті. Напр., $x^5 + 3x, x^3 + xy + y^2 + 9$.

Алгебраїчний многовїд — основне поняття алгебраїчної геометрії. Уперше виникло як термін для множини точок, заданої в афінному просторі деякою системою алгебраїчних рівнянь (афінний А. м.). Найпростіший приклад А. м. — це плоска алгебраїчна крива, задана як множина точок площини, координати яких задовольняють рівняння $F(x, y) = 0$, де $F(x, y)$ — деякий многочлен від двох змінних. Якщо цей многочлен лінійний (степеня 1), ця крива є прямою, якщо цей многочлен квадратичний (степеня 2), це квадрика (або коніка), тобто еліпс, гіпербола або парабола. У 19 ст. виникло поняття проєктивного А. м. як множини точок, заданої у проєктивному просторі системою однорід. алгебраїчних рівнянь. Проєктивний А. м. став осн. предметом розгляду в алгебраїчній геометрії. У 20 ст. розпочато вивчення А. м. над довільними полями. Істотне узагальнення поняття А. м. дав А. Вейль. Він розглядав А. м. як склеєний із кількох афінних частин за допомогою узгодженої системи ізоморфізмів. Ж.-П. Серр сформулював рівносильне визначення абстрактного А. м. мовою теорії пучків і розробив теорію кохомологій А. м., яка стала основою сучас. алгебраїчної геометрії. А. Гротендік узагальнив поняття абстрактного А. м., увівши розуміння схеми як простору з пучком кілець (алгебраїчних структур), склеєного з афінних схем, тобто просторів первин. ідеалів комутативних кілець. Ці праці трансформували засади алгебраїчної геометрії й вплинули на її подальший розвиток.

Літ.: Хартсхорн Р. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 1981; Дрозд Ю. А. Вступ до алгебраїчної геометрії. Львів, 2004; Харрис Дж. Алгебраическая геометрия / Пер. с англ. Москва, 2005; Шафаревич И. Р. Основы алгебраической геометрии. 4-е изд. Москва, 2018.

Ю. А. Дрозд

Алгол.

Дж. Бекус. Один із розробників мови Алгол-58.

Алгебраїчні рівняння — рівняння, які можна записати у вигляді многочлена щодо невідомих, прирівняного до нуля. Для А. р. з одним невідомим 1-го (лінійних рівнянь), 2-го (квадратних рівнянь), 3-го (кубічних рівнянь) і 4-го степеня є формули, які виражають корені через коефіцієнт рівняння за допомогою скінченного числа арифмет. операцій і добування коренів. Для А. р. з одним невідомим 5-го і вищих степенів такої формули немає (довів Н. Абель).

Літ.: Курош А. Г. Курс высшей алгебры. Москва, 1975.

Алгебри основна теорема — іст. назва теореми, яка стверджує: поле чисел комплексних є алгебраїчно замкненим полем, тож кожен многочлен ненульового степеня з комплексними коефіцієнтами має комплексний корінь. А. о. т. розробили у 17 ст. П. Рот (1580–1617; Німеччина) у трактаті «Філософська арифметика» (1608), А. Жирар (1595–1632; Франція) у праці «Новий винахід в алгебрі» (1629) та Р. Декарт у праці «Геометрія» (1637) у формулюваннях, відмінних від сучасних. У 1740-х К. Маклорен (Шотландія, 1698–1746) та Л. Ейлер уточнили формулювання А. о. т.: «Кожен многочлен із дійсними коефіцієнтами можна розкласти в добуток лінійних та

квадратичних множників із дійсними коефіцієнтами». Доведення А. о. т. першим опублікував Ж. Л. Даламбер («Дослідження інтегрального числення», 1739). У 2-й пол. 18 ст. з'явилися доведення Л. Ейлера («Дослідження щодо уявних коренів рівнянь», 1751), Ж. Лагранжа (1772), П. Лапласа (1795) та ін. Припущено, що многочлен має деякі «ідеальні» корені, й доведено, що принаймні один із них є комплекс. числом. К. Гаусс першим довів А. о. т. без припущення щодо існування коренів, пізніше він навів ще 3 доведення теореми. Перше доведення зроблено у доктор. дисертації «Нове доведення теореми про те, що будь-яка ціла раціональна алгебраїчна функція однієї змінної може бути розкладена на дійсні множники першого й другого степеня» (написана 1797, видана 1799). Одне з доведень К. Гаусса фактично містило побудову поля розкладу многочленів, пізніше він навів ще 3 доведення в тій формі використано топологічні властивості множин дійсних та комплекс. чисел. Роль топології зведена до твердження про те, що многочлен із дійсними коефіцієнтами непарного степеня має дійсний корінь.

Літ.: Завало С. Т. Курс алгебри. Київ, 1985; Тихомиров В. М., Успенский В. В. Десять доказательств основной теоремы алгебры // Мат. просвещение. 1997. № 1; Кострикин А. И. Введение в алгебру : в 3 ч. Москва, 2018. Ч. 1: Основы алгебры.

М. О. Хмельницький

Алгол [від англ. algo(rithmic) l(anguage) — алгоритмічна мова] — сімейство алгоритмічних мов програмування високого рівня, розроблених для розв'язання наук.-тех. задач за допомогою електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). Поєднує кілька мов програмування, розроблених комітетом Міжнар. федерації з обробки інформації (ІФП), назви яких пов'язані з роками їх створення: А.-58, А.-60, А.-68. 27.05.1958 у м. Цюриху (Швейцарія) спеціалісти з Європи і США почали розробляти А.-58. У роботі брали участь автор мови Фортран Дж. Бекус і Дж. Верстен (його ім'я пов'язане з розробленням мови Кобол). Дж. Бекус розробив строгу й точну систему логіч. визначен-

Алгол.

Зліва направо: (стоять) П. Лукас, Дж. Лесер, В. Куделка, К. Волк; сидять: Х. Рутісгаузер; К. Бандат; Х. Земанек; Н. Тюфельгарт

ня для синтаксису А. — норм. форму Бекуса (БНФ). Напр., елемент «цифра» описано як «<цифра> = 0|1|2|...|9|». А.-58 чіткіше (порівняно з Фортраном) структурував осн. поняття, проте його широко не використовували через велику кількість помилок. Розроблення А.-60 розпочато в січні 1960. Одним із розробників був П. Наур, який запропонував варіант змінної мови А., записаний за допомогою БНФ.

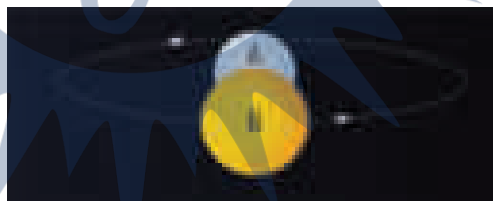
В А.-60 реалізовано нові підходи: поняття блочн. структури програми й області дії позначень (це полегшило створення великих програм), динамічний розподіл пам'яті та розвинутий апарат виклику процедур. Кожна підпрограма на А. має власні, описані всередині неї дані, однозначно визнач. *інтерфейс* у вигляді імені та списку формальних параметрів, і блок коду (це частина програми, що розташована між парою ключ. слів «begin» і «end»). Розрізняють три рівні А.-60: еталонна мова, мова публікацій та конкрет. представлення. А.-60 дав змогу відмовитися від використання безумовних переходів. Для цього запропоновано три структурні конструкції, також обмежені ключ. словами «begin» та «end»: умовні оператори, цикли та послідовні ділянки, які можуть містити вкладені набори операторів. А.-60 використовували для наук. досліджень, проте широкого застосування ця мова програмування не мала через відсутність в її специфікації стандарт. розв'язання для введення й виведення даних, а також брак інтересу з боку постачальників комп'ютерів. Суттєвий недолік А.-60 — складність створення для неї компілятора. Попри це, А.-60 стала стандартом для публікації *алгоритмів* та основою для створення ін. мов програмування. Історія А.-68 розпочалася в 1962: під егідою Міжнародної федерації з обробки інформації створено новий комітет, в роботі якого брали участь Е. Дейкстра, Н. Вирт, Ч. Е. Хоар. Розробники А.-68 планували позбутися недоліків поперед. версії, зокрема відсутності механізмів уведення й виведення даних та низької швидкодії. В А.-68 чітко розмежовано зовн. та внутр. об'єкти, реалізовано два способи передавання параметрів у підпрограму — за іменем і за значенням (у більшості сучасних мов програмування параметри передаються за значенням). Важливою особливістю А.-68 є можливість перевизначення та розширення його синтаксису програмістом для підвищення виразності цієї мови. Мови сімейства А. вплинули на подальший розвиток алгоритм. мов програмування високого рівня, найвідомішою з яких є Паскаль. Пізніші розробки базувалися на ідеях, апробованих та реалізованих в А., серед них: *рекурсія*, блок. структура програми та формаліз. визначення синтаксису на основі БНФ. В Україні освоєння мов програмування високого рівня розпочав В. Глушков. Під його керівництвом 1962 група науковців Інституту кібернетики розробила обчислювальну машину, що апаратно реалізувала мову А.-60. Створена 1966 ЕОМ «Україна» забезпечувала структур. *інтерпретацію* мови високого рівня А.-60. Концепції, закладені в основу цього проекту і розроблені вперше саме в Україні, випередили багато ідей амер. великих ЕОМ 1970-х. У процесі виконання проекту досліджено інтерпретацію мов високого рівня, доведено доцільність їхньої реалізації в комп'ютерах високої продуктивності та апробовано розробку *математично-го забезпечення*. Однак реалізації цих теоретичних розробок завадила відсутність в СРСР належної технологічної бази для промислового створення таких комп'ютерів.

Лит.: Халилов А. И. Алгол-60 // Энциклопедия кибернетики : в 2 т. Киев, 1974. Т. 1; Капітонова Ю. В., Храмов Ю. О. Великий українець В. М. Глушков та його наукова школа // Наука та наукознавство. 2007. Вип. 4; Вирт Н. Построение компиляторов / Пер. с англ. Москва, 2013;

Ахо А., Лам М., Сети Р. и др. Компиляторы: принципы, технологии и инструменты / Пер. с англ. Москва, 2019.

Ю. В. Рогущина

Алголь [від араб. رأس الغول (ra's al-ghoul) — голова чудовиська], β Персея — прототип класу *затемнюваних зоряних систем* та систем підтипу EA; одна з яскравих, кратних зір, яка розташовується в сузір'ї Персея. Назва пов'язана з *міфами давньогрецькими*, згідно з якими Персей здійснив один із гол. подвигів — убив Медузу Горгону. За легендою, це страховисько перетворювало на камінь усе, на що падав його погляд. Зорю А. зображено на давн. картах як око Медузи Горгони. Ще тоді зауважено, що зоря змінює блиск. Відомості щодо змінності А. першим задокументував економіст, математик та астроном Дж. Монтанарі в 1667. У 1782 астроном-аматор, член Лондон. королів. т-ва Дж. Гудрайк дійшов висновку, що змінність блиску А. пов'язана із затемненням однієї зорі іншою. А. — це система, що складається щонайменше із трьох компонентів. Гол. компонентом системи є Алголь А — зоря гол. послідовності, *спектрального класу* B8V з видимою зоряною величиною 2,13^m, *ефективною температурою* 13000 К, масою 3,7M_☉ і радіусом 2,9R_☉. Другий компонент Алголь В — *субгігант*, зоря спектр. класу K2IV з ефект. т-рою 4500 К — має зоряну величину 5,1^m, масу 0,8M_☉ і радіус 3,52R_☉. Зоря Алголь С належить до спектр. класу A5V з ефект. т-рою 7550 К, має зоряну величину 4,5^m, масу 1,58M_☉ і радіус 1,7R_☉. Два компоненти А. А і А. В утворюють тісну подвійну систему — обидві зорі спостерігають як один об'єкт. Відстань між компонентами становить 0,062 а. о., вони обертаються навколо

Система зорі Алголь

спільн. центра мас з орбіт. періодом 2,87^d. А., завдяки компонентам А та В, має період. змінність, характерну для затемнювано-подвійних зорь. Площина орбіти зоряної пари утворює невеликий кут із площиною зору, тому можна спостерігати затемнення однієї зорі іншою. Характер змінності зорі вивчають за кривою блиску. Третій компонент системи А. С розташований на відстані 2,69 а. о. від центра мас із подвійною системою А. А та А. В й обертається з періодом 681^d (1,86 р.), але площина орбіти така, що затемнення не відбуваються. Заг. маса всіх компонентів системи А. становить бл. 6 M_☉. Трив. спостереження цієї зорі вказують на можливість існування ще однієї — четвертої — масивної компоненти з періодом обертання майже 190 р. Відстань до системи А. становить 93 *світлових роки*. В Україні системи типу А. досліджували в Одесі В. Цесевич, А. Шульберг, продовжили дослідження В. Каретніков, Д. Мкртчян, І. Андронов та їхні учні.

Лит.: Цесевич В. П., Шульберг А. М., Табачник В. М. и др. Затменные переменные звезды. Москва, 1971; Шульберг А. М. Тесные двойные звездные системы с шаровыми компонентами. Москва, 1971; Липунов В. М. В мире

двойних звезд. Москва, 1986; Киппенхан Р. 100 миллиардов солнц: Рождение, жизнь и смерть звезд / Пер. с нем А. С. Доброславского. Москва, 1990; Blondin J. M., Richards M. T., Malinowski M. L. Hydrodynamic Simulations of the Mass Transfer in Algol // *Astrophysical Journal*. 1995. Vol. 445. № 2; Tkachenko M. G., Andronov I. L., Chinarova L. L. Phenomenological Parameters of the Prototype Eclipsing Binaries Algol, β Lyrae and W UMa // *Journal of Physical Studies*. 2016. Vol. 20. № 4; Samus N. N., Kazarovents E. V., Durlевич O. V. et al. General Catalogue of Variable Stars: Version GCVS 5.1 // *Astronomy Reports*. 2017. Vol. 61. № 1

Л. Л. Чинарова, І. Л. Андронов

Алголі — затемнювально-змінні зорі, тип зір змінних із чітко вираженими мінімумами, блиск яких поза затемненням є практично незмінним (підклас EA). Назва походить від космоніму *Алголь* (зоря, в якій вперше було виявлено саме такий механізм зміни блиску). В А. головним складником є зоря *раннього спектрального класу головної послідовності*, яка не заповнює свою Роша порожнину, тоді як холодніший (*пізнього* або *сонячного спектрального класу*), з меншою світністю, більший за розмірами, менш масивний вторинний компонент перебуває вище гол. послідовності на *Герцигпрунга* — *Рессела діаграмі* та, проеволюціонувавши, заповнює свою Роша порожнину. Складники можуть належати до будь-якого спектрального типу, хоча переважно яскравіший із них належить до класу В, А, F або G. Компоненти змінних зір типу А. мають сферичну або дещо еліпсоїдальну форму. Це відрізняє їх від т. з. змінних зір типу β Ліри (*сузір'я*) та змінних зір типу W *Великої Ведмедиці*, де два складники розташовані так близько, що гравітаційні ефекти призводять до значних деформацій обох зір. *Періоди зміни блиску* відомих *спектрально-подвійних* зір типу А. переважно короткі — кілька діб, а *амплітуди зміни блиску* однадві зоряні *ведичини*. Найбільша амплітуда зміни блиску ($3,4^m$) у зорі V342 Aql (*Орла сузір'я*). Найкоротший відомий період 0,1167 *доби* (~ 2,8 години) виявлено в зорі HW Vir (*Діви сузір'я*). Найдовший період зміни блиску — 9892 *доби* (27,08 років) — у зорі ϵ Aur (*Візничого сузір'я*). Протягом тривалих періодів часу різні ефекти можуть призводити до зміни періоду коливань блиску А. До змінних зір типу А. належить близько 15 % від усієї кількості змінних зір. Станом на 2017 у «Загальному каталозі змінних зір» зареєстровано 5270 таких систем.

Лит.: Липунов В. М. В мирі двойних звезд. Москва, 1986; Киппенхан Р. 100 миллиардов солнц: Рождение, жизнь и смерть звезд / Пер. с нем. Москва, 1990; Blondin J. M., Richards M. T., Malinowski M. L. Hydrodynamic Simulations of the Mass Transfer in Algol // *Astrophysical Journal*. Vol. 445. № 2. 1995; Baron F., Monnier J., Pedretti E. et al. Imaging the Algol Triple System in the H Band with the CHARA Interferometer // *Astrophysical Journal*. 2012. № 752 (1); Jetsu L., Porceddu S., Lyytinen J. et al. Did the Ancient Egyptians Record the Period of the Eclipsing Binary Algol — The Raging One? // *Astrophysical Journal*. 2013. № 773 (1); Jetsu L., Porceddu S. Shifting Milestones of Natural Sciences: The Ancient Egyptian Discovery of Algol's Period Confirmed // *PLOS ONE*. 2015. № 10 (12); Tkachenko M. G., Andronov I. L., Chinarova L. L. Phenomenological Parameters of the Prototype Eclipsing Binaries Algol, β Lyrae and W Uma // *Journal of Physical Studies*. 2016. Vol. 20. № 4.

О. Г. Шевчук

Алгоритм (лат. algorithmus, за лат. звучанням імені математика *Аль Хорезмі*) — набір правил (інструкцій) або керувальних впливів, виконання яких завершується бажаним результатом. Прикладами А. є рецепти приготування кулінар. страв, правила виконання арифмет. операцій, комп'ютерні програми. Назву А. пов'язують з ім'ям Аль Хорезмі, який бл. 825 написав наук. *трактат* про арифмет. дії над числами, заданими в десятковій позиційній системі числення. У 12 ст. трактат з'явився в Європі в перекладі з араб. на латину (ім'я перекладача невідоме). У перекладі трапляється фраза «Dixit Algorizmi» (лат. — сказав Аль Хорезмі), яка зумовила появу поняття А. У часи *античності* розроблено перші А. для розв'язання геометр. задач у межах фіксованих, дозволених умовами задачі, засобів. Класична матем. *алгоритмів теорія* виникла в *логіці математичній* у 1930-х як інструмент для доведення алгоритм. нерозв'язності певного класу мат. проблем. Додатк. стимулом для її розвитку були дослідження в *математиці конструктивній*. Інтерес до А. посилюється після того, як Д. Гільберт у 1928 сформулював проблему можливості розв'язання. Йдеться про визначення А., який за описом будь-якого матем. твердження, записаного певною формаліз. мовою, після виконання скінчен. кількості кроків може надавати відповідь про істинність або хибність цього твердження. Важливий етап у розвитку алгоритм. моделей обчислень пов'язаний із працями В. Глушкова 1970-х. В основі його підходу — подання А. у вигляді взаємодії керувального та інформат. *автоматів*. Таке подання може бути реалізовано апаратно (центр. *процесор*, пам'ять ЕОМ) або описане в конструкції *алгоритмічної мови*. Автоматична форма задавання дискрет. перетворювачів дає змогу застосовувати їх як *моделі* не лише *програм в інформаційних технологіях*, а й тех. приладів. Особл. роль як засобу для вираження А. в обчислюв. системах відведено *програмуванню*, одним із важливих завдань якого є надання розробникам реальних А. низки потуж. та різноманіт. засобів як для подання інформації, так і для вираження процесів її оброблення. Прагнення позбавити користувача зайвої деталізації та кодування під час складання програм спричинило появу цілого сімейства алгоритм. мов високого рівня. Цей процес триває та є визначальним у програмуванні. Багато традиційних матем. визначень А. зорієнтовані на певний спосіб обчислень: *функцій*, вирази в арифмет. численні *предикатів* (К. Гедель, 1936), λ -визнач. функції (А. Черч, 1936), частково-рекурсивні функції (С. Кліні, 1936), машини Поста (1936) і Тюрінга (1937), нормальні А. [А. Марков (молодший), 1951]. Фундаментальна логіч. основа, визначена в теорії А., — всі ці визначення еквівалентні в сенсі можливості моделювання обчислень (теза Черча—Тюрінга). Точне визначення А. уможливило доведення існування т. з. алгоритмічно нерозв'яз. проблем. Напр., немає А., який за скінченне число кроків визначає, чи зупиниться однострічк. машина Тюрінга, якщо початкова стрічка порожня.

Поняття А. пов'язують зазвичай з обробленням *інформації*. У такому розумінні А. — це завдання в певних виразних засобах процесу перетворення інформації. Під час задавання А. уточнюють: спосіб подання (кодування) інформації,

початк. інформацію, допустимі перетворення в заданому поданні, спосіб організації процесу виконання А. Результат роботи А. — інформація після закінчення його роботи. Спосіб подання інформації та допустимі її перетворення залежать від вибраної обчислюв. моделі, в якій реалізовано А. Напр., інформація може бути закодована бітовими рядками або рядками символів, числами, масивами, списками записів із покажчиками, файлами тощо. Перетворення інформації можуть бути визначені функціями, мат. операторами, командами обчислюв. пристрою або ін. чітко визнач. способом. Важливим у понятті А. є спосіб організації процесу його виконання. У послідовних А. виконання локальних перетворень інформації проходить покроково. У детермінованому А. перетворення інформації на кожному кроці виконання й наступ. крок однозначно визначено поперед. кроками виконання А. У недетермінованому А. на кожному кроці виконання допускають вибір декількох можливостей його продовження. В імовірнісних А. кожному можливому вибору наступ. кроку приписано деяку ймовірність. Для паралельних А. характерне одночас. виконання кількох процесів перетворення інформації та їхня взаємодія. Натепер вивчено також еволюційні, квантові, генетичні, мультиагентні, лінгвіст. та ін. численні класи А., що відображають ті чи ті аспекти розмаїття обчислюв. моделей, створених за аналогією з фіз. процесами навколиш. світу. Класична теорія А. наголошує на понятті принципової обчислюваності; форма задання А. менш важлива. Особливістю традиц. класичних визначень А. є вибір мінімальних засобів для подання та перетворення інформації, щоб забезпечити зручність формалізації поняття А. для доведення матем. фактів. Процедури конкрет. обчислень, записані за допомогою таких мінімальних засобів, зведено до складного кодування та моделювання перетворення інформації; вони зазвичай громіздкі та складні для розуміння, тому не можуть бути використані в реал. практиці програмування для електронно-обчислювальних машин. Поняття А. активно використовується в математиці обчислювальній, матем. і тех. кібернетиці, проектуванні ЕОМ та програмуванні. Тех. прилади обробки інформації є конкрет. втіленням різноманіт. моделей А., що відображають архітектуру та фіз. закони, на яких засновано ці прилади.

Лит.: Глибовець М. М. Основи комп'ютерних алгоритмів. Київ, 2003; Кнут Д. Искусство программирования : в 3 т. 3-е изд. Москва, 2006. Т. 1; Кормен Т. Х., Лейзерсон Ч. И., Ривест Р. Л. и др. Алгоритмы: построение и анализ. 3-е изд. Москва, 2019.

А. В. Анісімов

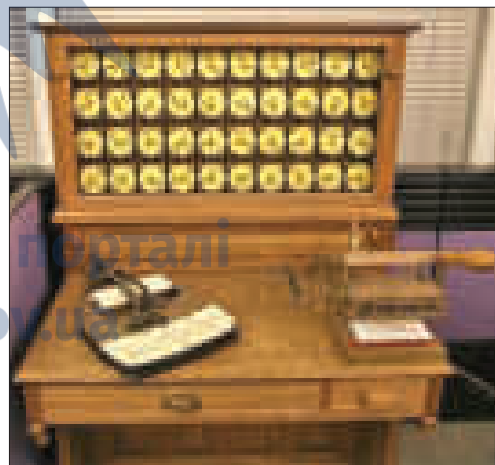
Алгоритм пошуку — в інформатиці — формальні правила, що визначають стратегію пошуку інформації серед даних, які можуть бути представлені рядком, масивом, зв'язаним списком, деревом пошуку, хеш-таблицею, неструктуров. набором тощо. А. п. — це фундамент. клас обчислюв. завдань. Вхід. даними А. п. є пошуковий ключ (поле запису, за значенням якого відбувається пошук) та функція, що визначає відповідність знайденому результату задан. ключу. Постановку завдання пошуку здійснюють за допомогою графового або аналіт. опису. Ефектив-

ність А. п. залежить від типу використовув. даних та методів їх обробки. Її оцінюють на основі складності алгоритму або макс. часу виконання. Складність визначають макс. кількістю операцій порівняння пошук. ключа для найпесимістичнішого випадку. Це значення позначають як O_n , де n — кількість виконаних порівнянь. Варіанти виконання пошук. алгоритмів: найкращий, середній, найгірший варіанти. Значення середнього варіанту поведінки пошук. алгоритму визначає корисність алгоритму. А. п. як набір інструкцій, що описують порядок дій виконавця, можна поділити на класи залежно від мети пошуку, критеріїв відповідності, методів ранжування результатів та механізму зворот. зв'язку для оцінювання отрим. результатів. Існує також поділ А. п. залежно від завдання, яке виконується: семантичний інформ. пошук, пошук у структурах, пошук оптимального розв'язання, пошук шляху, пошук закономірностей у даних, пошук подібності (розбіжності) у мультимед. даних — пошук облич, розпізнавання образів тощо. А. п. часто використовують разом з алгоритмами сортування.

Лит.: Глушков В. М., Цейтлин Г. Е., Юценко Е. Л. Алгебра. Языки. Программирование. Киев, 1974; Цейтлин Г. Е. Введение в алгоритмику. Киев, 1998; Кнут Д. Э. Искусство программирования : в 4 т. / Пер. с англ. Киев, 2007. Т. 3: Сортировка и поиск; Вирт Н. Алгоритмы и структуры данных. Новая версия для Oberona / Пер. с англ. 2-е изд., испр. Москва, 2016.

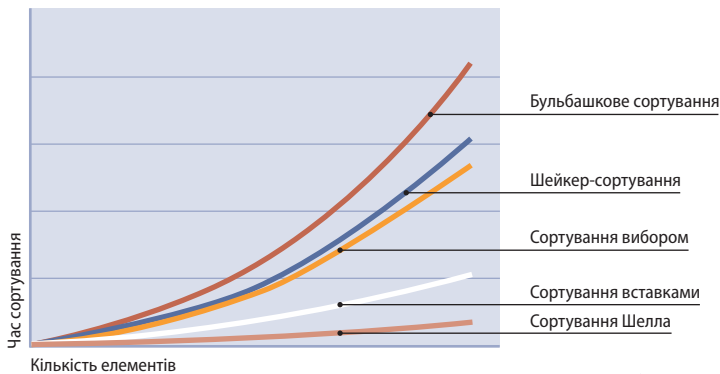
І. Ю. Гришинова

Алгоритм сортування — метод, що розподіляє елементи списку на групи відповідно до заданих критеріїв. Якщо елемент списку має кілька параметрів, то параметр, значення якого визначають порядок розміщення елементів, на-

Алгоритм сортування.
Електрична табулююча система, створена Г. Голлерітом для автоматичного сортування інформації

зивають ключем сортування. Зазвичай ключем є число, а значення ін. параметрів не впливають на роботу алгоритму. Осн. характеристики А. с.: час впорядкування n -елементного масиву; необхідність додаткової операт. пам'яті для сортування; стабільність (чи змінює сортування взаємне розташування елементів з однаков. ключами). Відомі А. с.: сортування вибором; сортування вставкою; сортування бульбашкою; сортування перестановкою; пірамідальне сортування; сортування злиттям; сортування Шелла; сортування методом бінар. вставки; випадкове сорту-

Алгоритм сортування.
Схема бульбашкового сортування

вання; сортування підрахунком; порозрядне сортування тощо.

Літ.: Кнут Д. Э. Искусство программирования : в 4 т. / Пер. с англ. Киев, 2007. Т. 3: Сортировка и поиск; Громовий Д. С., Луценко С. П., Мельничук А. С. та ін. Аналіз методів сортування масиву чисел // Технол. аудит та резерви вир-ва. 2013. № 4/1 (12); Вирт Н. Алгоритмы и структуры данных. Новая версия для Оберона / Пер. с англ. 2-е изд., испр. Москва, 2016.

Ю. В. Рогушина

Алгоритмів теорія — розділ математики, що вивчає заг. властивості алгоритмів методом визначення та дослідження формальних моделей алгоритмів та алгоритмічно обчислюв. функцій. А. т. є теор. фундаментом програмування та інформатики. До завдань класич. А. т. належать встановлення розв'язності чи нерозв'язності проблем, пов'язаних насамперед із арифметикою та математичною логікою, класифікація алгоритмів відповідно до їхньої складності, асимптотичний аналіз складності алгоритмів та розробка критеріїв порівняльної оцінки їхньої якості. Обчислюв. процеси алгоритм. характеру (арифмет. дії над цілими числами, знаходження найбільшого спільного дільника двох чисел тощо) відомі людству здавна, проте у сучас. вигляді поняття алгоритму сформувалося лише на поч. 20 ст. Поняття алгоритму уточнювалося. Поступово усвідомлено неможливість знайти єдиний спосіб розв'язання для низки проблем, пов'язаних, передовсім, з арифметикою та матем. логікою (проблеми істинності для арифм. формул, для формул числення предикатів 1-го порядку, 10-а проблема Гільберта (див. Гільберта проблеми) про розв'язність діофантових рівнянь). Для доведення неіснування алгоритму потрібно мати його точне матем. визначення, тому після формування поняття алгоритму як нової та окрем. сутності першочерговим стало завдання створити адекват. формальні моделі алгоритму та дослідити їхні властивості. Це зумовило виникнення А. т. як окрем. розділу математики. Пошук формальних уточнень поняття алгоритму проводили в таких напрямках: опис точного матем. поняття алгоритм. машини та обчислюваності на ній [машини Тюрінга, норм. алгоритми Маркова (див. А. Марков), реєстрові машини тощо]; опис пев. класів функцій, для яких існує алгоритм знаходження значення функції за значеннями її аргументів, тобто уточнюється не лярвіс. поняття алгоритму, а похід. поняття алгоритмічно обчислюв. функції (АОФ; l-означувані функції, рекурсивні та частково рекурсивні функції, програм. функції; ці класи часто визначали як функції, графіки яких поро-

джені певним численням — численням Ербрана — Геделя, системою Поста тощо). У 1936 А. Черч висунув тезу про збіг класу тотальних АОФ із класом рекурсивних функцій, а С. Кліні узагальнив її для випадку часткових функцій. Різним уточненням поняття алгоритму відповідає своє формулювання тези Черча. Напр., теза Тюрінга стверджує збіжність класу АОФ із класом функцій, обчислюваних машинами Тюрінга. Підтвердженням тези Черча є збіг (з точністю до кодувань) класів функцій для всіх відомих формальних моделей алгоритму. Це означає, що кожна з таких моделей дає строге матем. уточнення інтуїт. поняття АОФ. Проблему побудови алгоритму, що має певні властивості, наз. алгоритм. проблемою. Це проблеми обчислюваності функції, розв'язності чи пересічності множини, алгоритм. звідності. Прикладом нерозв'язності є проблема зупинки програми (машини Тюрінга): для довільних програми та вхід. даного встановити, зупиниться чи не зупиниться програма, під час роботи над цим даним. Доведення нерозв'язності проблеми істинності для формул числення предикатів (А. Черч, 1936) було 1-им досягненням А. т., подальші важливі результати в цьому напрямі належать, зокрема, А. Тарському (1901–1983, США), О. Мальцеву, С. Кліні. Установлено нерозв'язність проблем тотожності для напівгруп (Е. Пост, А. Марков, 1947) та груп (П. Новіков, СРСР, 1952), 10-ї проблеми Гільберта про розв'язність діофантових рівнянь (Ю. Матіясевиц, 1970). Проблеми алгоритм. звідності вивчали, зокрема, А. Тюрінг, Е. Пост, С. Кліні, Х. Роджерс (1926–2015, США). Ефективні (обчислюв.) операції (оператори) на функціях та множинах досліджували А. Тарський та С. Кліні. Фундамент. твердженням щодо таких операторів є теорема Кліні про нерух. точку. Теорема дає змогу задавати обчислюв. функції через обчислюв. оператори: опис оператора трактують як фінішне задання функції, яка є його нерух. точкою. Це дало імпульс роботам Дж. Маккарті й Д. Скотта з матем. теорії обчислюваності. Спец. способами подання обчислюв. операторів є схеми програм: розробники Ю. Янов (РФ), А. Єршов, Д. Скотт, В. Глушков. Роботи В. Глушкова зі структур. схем програм започаткували теорію систем алгоритмічних алгебр. Важливим розділом А. т. є автоматів теорія, фундамент. внесок у її розвиток зробила вітчизн. наук. школа на чолі з В. Глушковым. Заг. властивості класів об'єктів, занумерованих певними конструктив. об'єктами (зазвичай натур. числами) вивчає теорія нумерацій — розділ А. т. Ідея нумерації та дослідження властивостей нечислових об'єктів через властивості їхніх номерів запропон. К. Геделем і використана ним у доведенні теореми про неповноту. Далі теорію нумерації розвивали С. Кліні, Е. Пост, О. Мальцев, Ю. Єршов. До класич. розділів А. т. також додано дослідження недетермінованих, стохастич. і паралельних алгоритмів та обчислень. Узагальненням традиц. обчислюваності на натуральних числах є теорія обчислюваності на нескінч. ординалах. На основі А. т. уточнено (А. Колмогоров) поняття випадк. послідовності та кількості інформації. А. т. поділяють на дескриптивну (якісну) і метричну (кількісну). Дескрипт. А. т. досліджує алгоритми з погляду встановлюваної ними відповідності між вхід. і

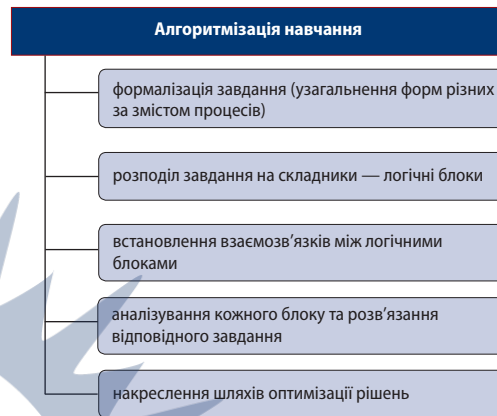
вихід. даними. Метрична А. т. досліджує алгоритми з погляду складності як самих алгоритмів, так і заданих ними обчислень. Для дослідження складності обчислень найчастіше використовують багатострічк. машини Тюрінга. З погляду обчислюваності важл. класами АОФ є P та NP. До класу P (класу NP) належать функції, обчислювані на детермінованій (недетермін.) машині Тюрінга за поліноміально обмежений (від довжини вхід. даного) час. Задачі, пов'язані з функціями класу P, можна трактувати як практично розв'язні. Водночас багато задач у різ. галузях математики й інформатики належать до класу NP. Проте питання, чи правильно, що $P = NP$, є відкритим та одним із найважливіших в А. т. Значну увагу приділено вивченню методів отримання асимптотичних оцінок обсягу пам'яті чи часу виконання алгоритмів та розробці критеріїв порівняльної оцінки їхньої якості. Властивості оцінок складності, які не залежать від конкрет. алгоритм. моделей, досліджує інваріантна (машинно-незалеж.) теорія складності обчислень (М. Блюм та ін.). Розвиток інформ. технологій і програмування спричиняє розширення сфери застосування А. т. Методи й поняття А. т. успішно використовують у всіх галузях науки, де трапляються алгоритм. проблеми (основи математики, теорія інформації, теорія керування, обчислюв. математика, конструкт. аналіз, ймовірностей теорія, економіка, лінгвістика тощо). Щодо практ. аспектів А. т. важливою є триада: розробник алгоритму, його виконавець та користувач. Вона є теорет. підґрунтям для програм. інженерії, осн. досягненням якої має бути макс. автоматизація всіх процесів життєвого циклу програм. забезпечення.

Лит.: Мальцев А. И. Алгоритмы и рекурсивные функции. Москва, 1965; Роджерс Х. Теория рекурсивных функций и эффективная вычислимость. Москва, 1972; Глушков В. М., Цейтлин Г. Е., Ющенко Е. Л. Алгебра, языки, программирование. Киев, 1974; Ахо А., Хопкрофт Дж., Ульман Дж. Построение и анализ вычислительных алгоритмов / Пер. с англ. Москва, 1979; Катленд Н. Вычислимость. Введение в теорию рекурсивных функций / Пер. с англ. Москва, 1983; Колмогоров А. Н. Теория информации и теория алгоритмов. Москва, 1987; Успенский В. А., Семенов А. Л. Теория алгоритмов: основные открытия и приложения. Москва, 1987; Кормен Т. Х., Лейзерсон Ч. И., Ривест Р. Л. и др. Алгоритмы: построение и анализ. 3-е изд. Москва, 2019.

А. В. Анісімов

Алгоритмізація навчання — складник *програмованого навчання*, пов'язаний з удосконаленням планування процесу навчання в цілому і підвищення ефективності управління пізнавальною діяльністю учнів; виявлення, конструювання та використання в навчанні *алгоритмів*, тобто правил, приписів щодо послідовного виконання будь-якого із завдань, що належить до певного типу. В основі А. н. — кібернетичний підхід, що полягає в орг-ції цілеспрямованих дій шляхом перероблення інформації. Напр., застосування в навч. процесі способу знаходження найбільшого спільного дільника (алгоритм *Евкліда*); схеми розбору *іменника* як частини мови; морфологіч. аналізу рослини як представника певного виду тощо. Алгоритмізація навч. процесу реалізується двома способами, які розрізняються мірою творчого підходу до виконання завдань: а) учень завчає готовий алгоритм і по-

слуговується ним, виконуючи вправи; б) учень «відкриває» алгоритм у процесі навч. діяльності — самостійно простежує закономірності в навч. матеріалі та спирається на це знання в подальшому виконанні вправ (цей спосіб належить до технологій актив. навчання). А. н. оптимізує навч. процес: автоматизує компоненти навч. процесу, стимулює евристичну активність

учня, розвиває його логіч. мислення, збільшує частку самост. роботи учнів і сприяє вдосконаленню управління навч. процесом.

Лит.: Ланда Л. Н. Предмет, метод, алгоритм (анализ понятий) // Вопросы психологи. 1973. № 4; Матвієнко М. П. Теорія алгоритмів. Київ, 2014.

Т. С. Крайнікова

Алгоритмічна мова — формальна мова, призначена для опису обчислювальних процесів. А. м. безпосередньо пов'язана з *теорією алгоритмів* та описом *алгоритмів*. А. м. визначається *алфавітом*, *синтаксисом* (граматикою) та *семантикою*. Семантика А. м. є однозначною, тобто речення цієї мови є такими послідовностями інструкцій, які завжди для однакової вхідної інформації забезпечують отримання того самого результату. Алфавіт А. м. — набір символів, що припустимі у виразах А. м. Синтаксис — правила поєднання цих символів у коректні вирази А. м. Лексеми — це елементи нижнього рівня А. м., для яких визначають область дії, місце, де вказано їх значення, а також місце використання в алгоритмі. Приклади лексем: нумерали — описи чисел, літерали — описи текстових даних, ідентифікатори — описи інших об'єктів в алгоритмах, таких як мітки й процедури — функціональні одиниці обробки інформації. Вищі рівні А. м. — поняття, між якими задаються відношення (напр., відношення «входить до складу» і «текстуальна послідовність»). Лексеми та поняття мають атрибути, що їх характеризують. Серед понять А. м. виділяють базові конструкції — описи, вирази й оператори. Описи містять інформацію щодо атрибутів лексем, вирази — про значення цих атрибутів. Оператори визначають дії з обробки даних і послідовність цих дій (напр., оператор циклу та оператор виклику процедури). А. м. є теоретичною основою для створення комп'ютерних програм, що виконуються на ЕОМ. Вони більш придатні для опису комп'ютерних програм, що розробляються для практичного використання, ніж такі універсальні засоби алгоритмічних систем, як нор-

Онлайн версія на <https://vue.gov.ua>

мальні алгоритми Маркова, рекурсивні функції, машини А. Тюрінга і Е. Поста (ці засоби формалізації, на відміну від А. м., показували тільки принципову можливість розв'язання певних проблем, однак не аналізували конкретних дій для отримання результату). Тому розвиток А. м. пов'язаний із поширенням комп'ютерної техніки та вдосконаленням теорії програмування як окремої сфери діяльності. Послідовності конструкцій А. м. складаються в інструкцію, на якій ґрунтується обробка даних. Універсальна А. м. — це мова, яка містить набір елементів, що дає змогу описати довільний алгоритм. Виділяють А. м. високого рівня (орієнтовані на опис алгоритмів для певного класу задач і пов'язані з певними мовами програмування) та машинно-орієнтовані А. м. (враховують особливості конкретних обчислювальних пристроїв). Приклади мов програмування високого рівня: Паскаль, Бейсік, Алгол, Фортран, Сі, Джава, Python.

Лит.: Енциклопедія кібернетики : в 2 т. / Відпов. ред. В. М. Глушков. Київ, 1973; Дейкстра Э. Дисциплина програмування / Пер. с англ. Москва, 1978; Кнут Д. Э. Искусство программирования : в 4 т. / Пер. с англ. Москва, 2002–2013; Орлов С. А. Теория и практика языков программирования. Санкт-Петербург, 2013; Хопкрофт Д., Мотвани Р., Ульман Дж. Введение в теорию автоматов, языков и вычислений / Пер. с англ. Москва, 2015.

Ю. В. Рогущина

Алгофобія (від грец. *ἄλγος* — біль і *φόβος* — страх, побоювання) — різновид *фобій*, страх болю. Людина з цією фобією панічно боїться навіть найменшого болю, тому постійно перебуває в напруженні й не здатна контролювати свої негат. емоції. Усі її намагання усвідомити, що загрози отримати больові відчуття немає, марні. У разі мінімальної небезпеки фіз. болю пацієнт з А. відчуває жах, запаморочення, нудоту, в нього посилюється потовиділення, прискорюється серцебиття. Причиною А. є пережите раніше (переважно у дитинстві) відчуття сильного болю. Наслідками цього невротич. розладу є проблеми у виборі професії, встановленні сексуал. стосунків, а також можливий подальший розвиток психосоматич. захворювань на фоні постійного стресу. Через страх болю людина уникає мед. обстежень, не наважується звернутися до лікаря, зволікає з невідкладними операціями, що, зрештою, призводить до передчасної смерті. Нині А. успішно лікують методами *психотерапії*, зокрема *гіпнозом*.

Лит.: Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я. Десятий перегляд : у 3 т. Київ, 2001. Т. 3; Хайдарова Г. Р. К проблеме трансформации представлений о боли в культуре // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер. 6. 2012. Вып. 2.

Н. Ю. Максимова

Алдан — річка на Далекому Сході РФ, права притока р. *Лени*. Найбільша річкова притока на теренах РФ. Протікає в межах Республіки Саха (Якутія), частково водозбір річки також розташований на Пн. Зх. *Хабаровського краю* та Амур. обл. Довжина А. — 2 273 км (12-а серед річок країни), площа бас. — 729 тис. км² (8-а в РФ), середня витрата води — 5 060–5 110 м³/с (6-а в РФ, майже третина стоку р. Лени). А. бере початок на пн. схилах *Станового хребта*. Тече *Алданським нагір'ям* у кам'янист. річищі, утворюючи численні перекати, далі — широкою долиною

(між гирлами правих приток *Учур* і *Мая*) та між гір. рівниною (з численними заплавами озерами) уздовж пд. підніжжя *Верхоянського хребта*. Впадає в *Лену* на висоті 72 м над рів. м. А. при-

Алдан

ймає 275 приток (завдовжки понад 10 км): найдовша — *Амга* (1 462 км), найбільша за водозбором — *Мая* (171 тис. км²), найповноводніша — *Учур* (1 350 м³/с). Найбільші притоки: *Тімтон*, *Учур*, *Тири*, *Мая*, *Аллах-Юнь*, *Томпо*, *Барайи*, *Тумара*, *Джюнекан* (праві) та *Амга*, *Нотора*, *Татта* (ліві). У бас. А. понад 114 тис. потічків і понад 51 тис. озер, найбільше — оз. *Велике Токо* (82,6 км²). Повінь на А. спостерігається в травні-липні (паводки — у серпні та вересні), коли рівень води підвищується на 7–10 м, а витрата сягає 30–48 тис. м³/с. Зимовий стік звичай не перевищує 5 % річного, становлячи 230–300 м³/с (лютий — квітень). Льодостав триває понад півроку (кінець жовтня — травень). Живлення річки відбувається завдяки атмосфер. опадам і підзем. водам. Басейн А. розташований у зоні багаторічної мерзлоти. Він займає тер. із неглибоким заляганням корінних і кристал. порід. Відкриті значні родовища золота, слюди, кам'яного вугілля. Води А. багаті на рибу. До численних видів належать щука, окунь, йорж, минь. Звичайними є представники родини короповірів, серед яких масовими є плітка та ялец сибірський, знакові види місцевої іхтіофауни — мінога сибірська та осетр сибірський. Водяться лосоцеподібні: таймень, харіус, сиг, нельма, ряпушка. А. судноплавний на 1 753 км (77 % довжини) від гирла до пристані *Томмот*. Це важлива транспорт. водна артерія, якою вивозять гірничодобувну продукцію та завозять прод. і пром. товари та ін. вантажі. Гол. пристані: *Томмот*, *Усть-Мая*, *Хандига*, *Ельдікан*. Розвинуте рибальство.

Лит.: Зайков Б. Д. Материали по гидрологии Верхнего Алдана. Ленинград, 1935; Ресурсы поверхностных вод СССР: Гидрологическая изученность : в 20 т. Ленинград, 1966. Т. 17: Ленско-Индибирский район. Вып. 3: Бассейн р. Алдан; Алдан // Словарь современных географических названий. Екатеринбург, 2006; Пшенинкова Е. В., Копырина Л. И., Васильева-Кралина И. И. Водоросли некоторых горных водоемов бассейна реки Алдан (Южная Якутия) // Вестник Северо-Восточного федерального ун-та им. М. К. Аммосова. 2012. Т. 9. № 4.

А. С. Івченко

Алданов Марк

Алданов, Марк [рос. Алданов, Марк; справж. прізвище та ім'я — Ландау, Марк Олександрович

(рос. Ландау, Марк Александрович); 07.11.1886, м. Київ, тепер Україна — 25.02.1957, м. Ніцца, тепер регіон Прованс — Альпи — Лазуровий берег, Франція] — письменник, хімік. Писав рос. мовою. Походив із родини цукрозаводчиків. Закінчив 1910 Київ. ун-т. Відтоді навчався у Колежі політ. та економ. наук (м. Париж). 1913 у м. Парижі займався дослідженнями з фіз. хімії. 1914 повернувся до Рос. імперії. Був мобілізований і відряджений як хімік на тилові заводи. У квітні 1919 емігрував, мешкав у містах Парижі, Ніцці (Франція), Берліні (Німеччина), Нью-Йорку (США). В еміграції 1920 був редактором журн. «Прийдешня Росія» («Грядущая Россия»; вишло 2 вип.), 1920–1940 — співробітником журн. «Сучасні записки» («Современные записки»; обидва — м. Париж), 1923–1924 — редактором літ. додатку до газ. «Дні» («Дни»; м. Берлін), 1925–1928 — літ. додатку до париз. цієї газети. Працював як журналіст у щоден. париз. газ. «Останні новини» («Последние новости»). Один із засновників нью-йорк. літ. видання «Новий журнал» («Новый журнал»; 1942, існує досі). Писав статті, оповідання, повісті та романи. Дебютував 1915 критико-літ. етюдом «Толстой і Роллан» («Толстой и Роллан»). Темі революції присвятив кн. публіцистики «Армагеддон» (1918). Відомим став як автор худ. філософ.-іст. творів: тетралогії про Франц. революцію кін. 18 ст. та наполеон. епоху «Мыслитель» («Мыслитель»); романів «Дев'яте термідора» («Девятое термидора»; 1922), «Чортів міст» («Чёртов мост»; 1925), «Змова» («Заговор»; 1927) і повісті «Свята Елена, маленький острів» («Святая Елена, маленький острів»; 1921); трилогії про долю інтелігенції напередодні та після 1917 і про еміграцію «Ключ» (1929), «Втеча» («Бегство»; 1931), «Печера» («Пещера»; 1934). Ці твори разом із романами і повістями «Початок кінця» («Начало конца»; 1939), «Визволення» («Освобождение»; 1948), «Витоки» («Истоки»; 1946), «Самогубство» («Самоубийство»; 1956) та ін. становлять єдиний епічний цикл. Хід світ. історії 18–20 ст. тлумачив як стихію, а відповідальність і свободу людини — як найвищу цінність. Ідеї А. узагальнені й підсумовані ним у книзі «Ульмська ніч. Філософія випадку» («Ульмская ночь. Философия случая»; 1947–1952). За життя А. твори перекладено 24 мовами. У СРСР видавалися з 1988. Поєднував літ. творчість із наук. дослідження. Автор статті з фіз. хімії «Закопи розподілу речовин між двома розчинами» (1910; опубл. окр. брошурою 1912). монографій «Вплив війни на російську хімічну промисловість» (1922), «Актинохімія» (1936, присвяч. радіохімії), праці «Щодо можливості нових концепцій у хімії» (1950). Укр. тематика відобразилася у «Повісті про смерть» («Повесть о смерти»; 1952), що частково ґрунтується на укр. іст. матеріалі 19 ст.; окр. глави нарису «Вибух у Леонтьївському провулку» («Взрыв в Леонтьевском переулке»; 1936), присвяченому Н. Махно. У нарисі «Дюк Еммануїл Йосипович де Рішельє» («Дюк Эммануил Осипович де Рішельє»; 1935) йдеться про розбудову м. Одеси. Дія роману «Втеча» частково відбувається у м. Києві. Неодноразово номінований на Нобелівську премію. 2006 «Новий журнал» (м. Нью-Йорк) заснував щоріч. Літ. премію ім. М. Алданова.

Пр.: Законы распределения вещества между двумя растворителями. Киев, 1912; Actinochimie: Les prolégomè-

nes, les postulats. Paris, 1936; De la possibilité de nouvelles conceptions en chimie. Paris, 1950.

Тв.: Собрание сочинений : в 8 т. / Сост. А. А. Чернышев. Москва, 2007.

Бібл.: Bibliographie des oeuvres de Mark Aldanov / Par D. et H. Cristesco. Paris, 1976.

Лит.: Ли Н. Ч. Марк Александрович Алданов: Жизнь и творчество // Русская литература в эмиграции / Под ред. Н. П. Полторацкого. Питтсбург, 1972; Чернышев А. А. Гуманист, не веривший в прогресс // Алданов М. Собрание сочинений : в 6 т. / Сост. А. А. Чернышев. Москва, 1991. Т. 1; Агеносов В. В., Выгон Н. С. Марк Алданов (Ландау) // Литература русского зарубежья (1918–1996). Москва, 1998; Млечко А. В. Марк Алданов // Литература русского зарубежья (1920–1990) / Под общ. ред. А. И. Смирновой. Москва, 2006; Тройникова Н. М. Поэтика очерков-портретов М. Алданова // Наук. записки Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Київ; Харк., 2014. С. 177–183.

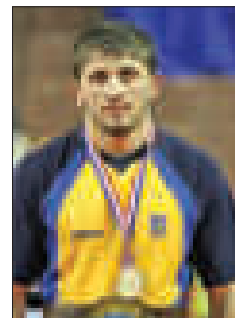
О. О. Корнієнко

Алданське нагір'я — ерозійно-денудаційний гір. масив на Далекому Сході РФ, у пд. частині Республіки Саха (Якутія), умовно обмежений долинами річок Олекми (на Зх., правої притоки Лени) та Учюра (на Сх., правої притоки Алдану) і пн. схилами Станового хребта (на Пд.). Поверхню нагір'я, витягнутого в широтному напрямку, утворюють переважно пласкі межиріччя (у середньому заввишки 900–1100 м над рів. м.), складені давніми (заввичай протерозойськими) кристал. породами (гнейсами, кварцитами та сланцями), що формують Алдан. щит Сибір. платформи. Подекуди вони прорвані граніт. інтрузіями, які утворили окремі ізольовані гольцеві масиви (див. Гольці), невисокі столово-ступінчасті сопки, невеликі гористі пасма (Зх. Янги, Суннагін, Кет-Кап та ін.) заввишки 1500–2100 м (найвища точка — 2306 м), розчленовані досить глибоко врізаними долинами приток гол. річок нагір'я — Алдану та Амги. Нагір'я розташоване в зоні стійкої багаторіч. мерзлоти з різко континентал. кліматом, для якого характерні холодна, малосніжна зима й прохолодне літо. Середньорічна кількість атмосфер. опадів — 350–500 мм. На схилах зростають сосново-модринові ліси (до висот 1200–1300 м), вище — рідколісся з модрини і типові для висот. поясності сибір. тайги зарості кедр. сланику. Вершинні частини гольців укриті кам'янистою тундрою. На важкодоступному нагір'ї відкрито значні родовища золота (1922–1923), багаті поклади вугілля, розвідано й видобуваються мідні та залізні руди, слюда й гір. кришталі.

Лит.: Корнилов Б. А. Рельеф Юго-Восточной окраины Алданского нагорья. Москва, 1962; Давыдова М. И. Физическая география СССР. Москва, 1966; Алданское нагорье. Становой хребет (физическая карта, масштаб 1:2 500 000) // Национальный атлас России : в 4 т. Москва, 2004. Т. 1; Алданское нагорье // Словарь современных географических названий / Под общ. ред. акад. В. М. Котлякова. Екатеринбург, 2006.

А. С. Івченко

Алдатів, Ібрагім Ёрікович (04.11.1983, с. Брут, тепер Республіка Пн. Осетія — Аланія, РФ) — спортсмен, борець вільного стилю, засл. майстер спорту України (з 2006). Боротьбою почав займатися з 1996 у Пн. Осетії. Перший тренер — А. Базаєв. 1999 став чемпіоном Пн. Осетії. До України переїхав 2006 за пропозицією Е. Тедеєва, відтоді виступав за збірну України. В Україні

Алдатів Ібрагім Ёрікович

тренувався під керівництвом Е. Тедеєва, Ю. Телешкіна та Р. Савлохова. Виступав за т-во «Динамо» (м. Харків). Закінчив Міжрегіон. академію управління персоналом. Дворазовий переможець Чемпіонатів світу 2006 (м. Гуанчжоу, Китай) і 2013 (м. Будапешт, Угорщина), дворазовий сріб. призер Чемпіонатів світу 2007 (м. Баку, Азербайджан) і 2011 (м. Стамбул, Туреччина), бронз. призер Чемпіонату світу 2009 (м. Гертнінг, Данія). Сріб. призер Чемпіонату Європи 2009 (м. Вільнюс, Литва) і дворазовий бронз. призер Чемпіонатів Європи 2013 (м. Тбілісі, Грузія) та 2016 (м. Рига, Латвія). Дворазовий переможець Київ. міжнар. турніру з вільної боротьби 2011 і 2016, а також бронз. призер цього турніру 2013. У 2006 і 2007 Академія олімпійців при Нац. олімп. комітеті назвала А. найкращим спортсменом України. 2009 Асоціація спорт. боротьби України оголосила його найкращим борцем України. Найкращий борець року (2013) у категорії до 84 кг за версією Міжнар. федерації об'єднаних стилів боротьби.

Лит.: Головахін В. Килимові ігри // Український тиждень. 2008. № 22 (31).

О. В. Григоренко

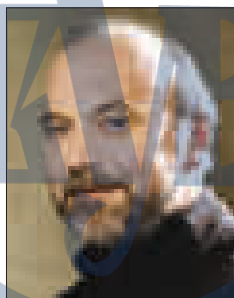
Алдошин, Віктор Павлович (08.08.1960, с. Роздолля Компаніїв. р-ну Кіровоград. обл., тепер Україна) — артист театру та кіно, нар. артист України (з 2014). У 1984 закінчив Київ. ін-т театр. мист-ва ім. І. К. Карпенка-Карого (тепер Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. К. Карпенка-Карого). 1984–1999 — актор Кіровоград. обл. (тепер академічний) укр. музично-драм. театру ім. М. Кропивницького. З 1999 працює у Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки, де зіграв ролі: від імені Тараса Шевченка («Скрізь один... Свічка на вітрі» за творами Т. Шевченка), Симеонов-Пищик Борис Борисович, поміщик («Вишневі сад» А. Чехова), Пастор («Дерева помирають стоячи» А. Касони), Татко («Занадто щасливий батько» Р. Куні), Василь Семенович Кузовкін, дворянин («Нахлібник» за творами І. Тургенева), Теофілос Ферекіс, депутат («Потрібний брехун!» Д. Псафаса), Кейрлесс («Школа скандалу» Р. Шерідана), Мортен Хіль («Ворог народу. Лікар Стокманн» Г. Ібсена), Батько («Справжній чоловік на початку тисячоліття...» Т. Дорста, У. Елер, Джейкоб Фрідленд («Оголена зі скрипкою» Н. П. Коурда), Льова («Спасибі, Марго!» В. Мухарьямова), Ераст Петрович («В цьому милому старому домі» О. Арбузова) та ін. Знімається в кіно. Серед ролей: Санін («Повернення Мухтара-4», 2007), Номінант («Божевільний листопад», 2008), Ковальов («Повернення Мухтара-7», 2011), Григорій Тихонович («Так далеко, так близько», 2014) та ін. Різноплан. актор, у репертуарі якого і комічні, і драм. ролі. Автор дитячої казкової вистави «Новорічні сюрпризи» у Нац. академ. театрі рос. драми ім. Лесі Українки (2003, у співавторстві).

Алеаторіка (від лат. aleatorius — гральний, з alea, букв. — гральна кість; випадковість, ризик) — напрям, творчий метод, техніка композиції в музиці сер. та 2-ї пол. 20 ст. (К. Штокгаузен, П. Булез, Дж. Кейдж, С. Буссотті, В. Лютолавський, Д. Лігеті та ін.). Композитори, належні до цього напрямку спираються на принцип випадковості та імпровізаційності, що виявляється

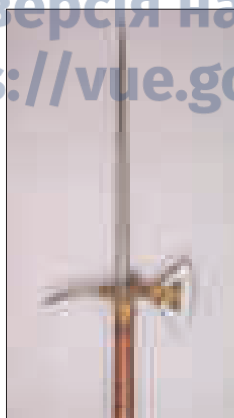
в структурі та засобах виразності їхніх творів. Муз. композиція сприймається як низка спонтанного поєднання звукосполучень. Часто нотний запис — це ряд натяків-символів, що передбачає їх вільне трактування виконавцями. Композитори іноді відмовляються від нотних станів та звичного запису нот, пропонуючи свої знакові системи. Використовується також одночас. колектив. імпровізація оркестрів, де кожен грає свою музику. Прихильники А. вважають, що випадок, як основа композиції, стимулює появу нової форми — оригінальної, незалежної від спрямування, смаку й фантазії автора. А. стосується різних елементів музики: ритміки, архітектоніки, динаміки, звуковисотних співвідношень, інструментування тощо. Деталі можуть формуватися щоразу по-іншому. Отже, один запис алеаторичної композиції приводить до багатьох різних звук. образів. У муз. мист-ві елементи А. використовували віддавна (напр., довільна зміна голосів у музиці Середньовіччя, відсутність визначеної інструментовки твору, цифрований бас, не зафіксовані в нотному записі каденції в концертах 18 ст. тощо), але у 20 ст. вони набувають систем. значення. В укр. музиці А. частково використовували композитори Л. Грабовський, В. Губа, В. Зубицький, О. Козаренко, В. Рунчак, В. Сильвестров, Є. Станкович, К. Цепколенко, О. Щетинський, Л. Юріна та ін.

Лит.: Шнейерсон Г. Сериализм и алеаторика — тождество противоположностей // Советская музыка. 1971. № 1; Когоутек Ц. Техника композиции в музыке XX века. Москва, 1976; Очеретовська Н. Эстетична цінність в музиці та алеаторика // Музична критика і сучасність : в 2 т. / Ред. кол.: М. Д. Копаця, І. Ф. Ляшенко, Т. О. Швачко. Київ, 1984. Т. 2; Маркова О. М. Нариси історії зарубіжної музики 1950–1970 рр. Одеса, 1995; Павлишин С. Про деякі тенденції розвитку сучасної зарубіжної музики. Київ, 1996; Скрыпник А. В. Импровизация и алеаторика (опыт сравнительной характеристики) // Муз. мист. 2012. Вип. 12.

Н. М. Кушка

Алдошин Віктор Павлович

Алебарда, бл. 1590. Музей мистецтва Метрополітен

Алебарда (франц. hallebarde, з середньовіччя — середньовічний helmbarthe, від helm — топориче і barthe — сокира) — старовинна холодна зброя, довгий спис чи держак, до якого вгорі прикріплено бойову сокиру. А. використовувалася у Китаї з 3 ст. н. е., була на озброєнні піхоти низки європ. країн. Значно поширилася у 13–14 ст. із появою важких лицар. обладунків, які захищали від удару меча. А. застосовували у військах до 18 ст. З кінця 16 ст. із розвитком вогнепал. зброї А. став витісняти мушкет. А. мала довжину бл. 2 м, морська — 3 м, важила 2,5–5,5 кг. У морських А. були великі гаки. А. призначалася для завдання ударів (січних, колючих, пробивних), стягування супротивника з коня. Морську А. використовували під час абордажу. А. не була типовою зброєю козаків і селян, які мешкали на укр. землях. У Рос. імперії нею були озброєні палацові вартові, охоронці та поліцейські-будочники. У 21 ст. А. як парадну зброю застосовують у швейцар. гвардії Ватикану.

Лит.: Бехайм В. Энциклопедия оружия. Санкт-Петербург, 1995; Gilbert A. Medieval Warfare // The Encyclopedia of Warfare: From Earliest Times to the Present Day. Guildford, 2003; Попенко В. Н. Холодное оружие. Москва, 2005; Томилин А. Н. Герои и рыцари. Москва, 2007; Уиллс Ч. Иллюстрированная история оружия: от кремневого топора до автомата / Пер. с англ. П. Кунарева. Москва, 2018.

Алебастр (від грец. ἀλάβαστρος, з коптської a-la-baste — посудина богині Ебасті) — 1) У мінералогії — мінерал, щільний дрібнозерн. різновид гіпсу, традиційно сніжно-білий, який через домішки може змінювати колір на сірий, жовтий, коричневий. Хім. ф-ла — $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$.

2) У літології та седиментології — різновид гіпсоліту (гіпсу) — щільна мармуроподіб. осад. хемогенна порода, складена мінералом гіпсом, телогенетичного генезису, тобто порода, яка остаточно сформувалася на стадії регрес. літогенезу в результаті суцільної гідрації ангідриту CaSO_4 , що потрапив у зону актив. водообміну ґрунт. вод. Характерним для чистого А. є білий колір, домішки його забарвлюють у біло-червоний, світло-зел., сірий до чорного; розмір окр. зерен зазвичай менший за 50 мкм; структура — від зернистої з границями, що важко ідентифікувати, до рівномірно гранулової. В Україні А. (алебастр, гіпсоліт) трапляється на Волино-Поділлі, Передкарпатті, Донбасі, Дніпровсько-Дон. западині, де утворює шари в евапоритових (галогеєних) осад. формаціях переважно неогенового (див. *Неогеновий період і неогенова система*) та пермського (див. *Пермський період і пермська система*) віку. Використовують, як і гіпсоліт, у будівництві, медицині, для виготовлення прикрас, фігурок, шкатулок. Через розчинність у воді непридатний для зовнішнього оздоблення. У 1920-х на Галичині були алебастр. промисли з виготовлення великих (колони, балаясини, таці, плити та ніжки для столів, підставки для годинників) і точених (попільниці, цукернички, флакони, вази, лампи, абажури, чаші) виробів.

3) У буд-ві, скульптурі, архітектурі, медицині — порошкоподіб. в'язучий матеріал, продукт дегідратації гіпсу, який добувають терм. обробкою природ. кальцій сульфату дигідрату (гіпсу $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) за т-ри 150–180 °С до перетворення його на кальцій сульфат гемігідрат $\text{CaSO}_4 \cdot 0,5\text{H}_2\text{O}$. Цей продукт, подрібнений на тонкий порошок, до або після обробки наз. буд-в. гіпсом або А. Унаслідок тоншого помелу утворюється формув. гіпс або, за використання сировини підвищ. чистоти, мед. гіпс. Густа вод. маса А. швидко твердне. Використовують як буд-в. матеріал, у садово-парк. оздобленні та для худ. виробів, які легко руйнуються від вологі.

Лит.: Бурак М. П., Рищенко Т. Д. Будівельне матеріалознавство. Харків, 2007; Кривенко П. В., Пушкарьова К. К., Барановський В. Б. та ін. Будівельне матеріалознавство. Київ, 2015; Лівіцький О. М. Будівельні матеріали та виробі. Київ, 2016; Warren J. K. Evaporites: A Geological Compendium. 2nd ed. Cham, 2016.

С. Б. Шехунова

Алеврит (від грец. ἄλευρον — борошно) — пухка осадова порода гірська, складена переважно з мінер. зерен (кварц, шпат польовий, слюда та ін.) розміром 0,01–0,051 мм. Термін запропонував петрограф О. Заварицький (1884–1952; СРСР) у 1930. Виокремлюють крупно-алеверит. (0,05–0,1 мм), дрібно- або тонкоалеверит. (0,01–0,05 мм) різновиди. Чистим А. наз. породу, що містить 95% частинок розміром 0,1–0,01 мм. Якщо вміст менший за 25%, використовують термін алеверитиста порода. За мінер. складом уламкової частини алеверит. породи практично не відрізняються від піщаних, за винятком того, що в алеверит. породах більша частка стійких мі-

нералів (кварц, мусковіт, халцедон). Перенесення та відкладення відбувається під дією тих самих чинників, однак за більшої участі вітру. Алеверит. породи внаслідок змочування часто стають плинними, що призводить до утворення суфозійного (див. *Суфозія*) карсту. Найчастіше А. трапляються у вигляді суміші з піщан. та глинистими відкладами.

Лит.: Хоменко Д. Г., Дегтярьов В. В., Шуковський М. А. та ін. Геологія з основами мінералогії / За ред. Д. Г. Тихоненка. Київ, 2003; Мала гірнича енциклопедія : в 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Т. 1. Донецьк, 2004; Павлишин В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

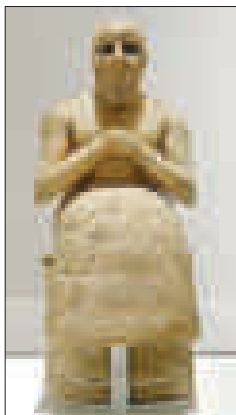
Е. В. Мельник

Алевроліт (від грец. ἄλευρον — борошно та λίθος — камінь) — зцементована осадова порода, понад 50% складена частками алеверит. розмірності (0,01–0,05 мм). Термін запропонував В. Батурін (1902–1945; СРСР) у 1935. Розрізняють А.: олігоміктовий — складений переважно з уламкових зерен 2 мінералів (кварц-польовошпатовий, кварц-глауконіт. А. тощо); поліміктовий — складений уламковими зернами різ. порід гірських та мінералів; опоковидний — має базальний гомогенний цемент, зовні подібний до опок, вирізняється легкістю, невеликою твердістю, черепашковим зломом. Цемент А. за часом утворення буває первинний (сформований у процесі осадкоутворення) і вторинний. За кількіс. співвідношенням породоутворювальних зерен та цементу розрізняють А. базальний (цемент, в якого зерна занурені й не стикаються між собою), поровий (цемент заповнює вільний простір між зернами) та контактний (цемент зв'язує речовину тільки в місцях найбільшого зближення зерен). За мінер. складом цемент буває глинистим, карбонатним, сульфатним тощо.

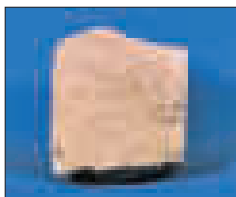
Лит.: Хоменко Д. Г., Дегтярьов В. В., Шуковський М. А. та ін. Геологія з основами мінералогії / За ред. Д. Г. Тихоненка. Київ, 2003; Энхтувшин А., Сунжидмаа Д., Дарьсүрэн Ц. и др. Исследование процесса получения легкого наполнителя из природного алевролита // Известия вузов. Прикл. химия и биотехнология. 2015. № 1 (12).

Е. В. Мельник

Алегорія (грец. ἀλληγορία — інакомовлення, від ἄλλος — інший та ἀγορεύω — говорити) — поетичний вміст переносного значення, в якому абстрактне поняття або судження передається через конкрет. худ. образ; умовне зображення абстракт. понять і уявлень у конкрет. худ. образах. В основі А. лежить порівняння. На відміну від символу, який за своєю суттю багатозначний, А. однозначна. Алегоричний образ вирізняється, як правило, загальнозвпізнаваним характером. Значна частина алегорич. образів походить із культурних традицій народів: вони засвідчені на прапорах, гербах, емблемах і набули усталеного характеру. Виникнення багатьох із них пов'язане з давньогрец. та рим. міфологією. Так, образ жінки із зав'язаними очима й терезами в руках — богині Феміди — А. правосуддя; зображення змії та чаші — А. медицини. В л-ру алегоричні образи перейшли з фольклору (казки про тварин), де звірі є носіями певних людських рис: вовк втілює жадібність, лисиця — хитрість тощо. А. характерна для жанрів байки (Езон, І. Крилов, Л. Глібов), притчі. А. трапляється в перекладних повістях давньої укр. л-ри, у про-

Алебастр. Бюст Септимія Севера. Грецький мрамур (голова) і зелений алебастр (порфіра). Капітолійські музеї (м. Рим)

Алевроліт

Ніколаос Гізіс.
Алегорія історії, 1862

повідях і полеміч. творах, у шкільній драмі (персоніфікація загальних моральних понять — Добродичність, Заздрість тощо), використовується в гуморист. і сатирич. жанрах. В укр. класич. л-рі алегор. характер мають образи таких творів, як «Косар» Т. Шевченка, «Каменярі» І. Франка, «Досвітні вогні» Лесі Українки. Особливий випадок використання А. — в окр. творах сучас. л-ри з філос. проблематикою. Алегоричні образи створюються й засобами образотвор. мист-ва: живопису, скульптури, архітектури. Алегоричні сюжети багато представлені в декор.-ужитковому мист-ві (меблі, дзвони, гармати, ювелірні вироби), розписах на військ. знаменах. Зокрема, на 14 прапорах Запоріж. Січі чільне місце відведене алегорич. зображенням Мужності, Вірності (між 1769 та 1774). У скульптурі — це алегорич. уособлення Батьківщини-матері, воїна-захисника, у плакаті — зображення голуба миру тощо. До А. зверталися нар. майстри декор. розпису К. Білокур, М. Приймаченко та ін. Прагнучи збагатити мист-во політ. і філософ. змістом, до алегорич. образів звертається театр. А. використовується і в кінематографії. У фільмах укр. кінематографістів («Вавилон-XX», реж. І. Миколайчук, «Чорна курка, або Підземні жителі», реж. В. Гресь) поняття любов, життя і смерть наповнюються метафоричним змістом, численними А. та символами. А. використовують також політики. До А. нерідко вдаються адвокати й прокурори з метою посилення свого впливу на присяжних та ін. учасників судового процесу.

Літ.: Benjamin W. Ursprung des deutschen Trauerspiels. Frankfurt am Main, 1963; Fletcher A. Allegory: the Theory of a Symbolic Mode. New York, 1970; Лосев А. Ф. Диалектика мифа // Лосев А. Ф. Из ранних произведений. Москва, 1990; Quilligan M. The Language of Allegory. Defining the Genre. Ithaca; London, 1992; Alt A.-P. Studien zur literarischen Allegorie zwischen Opitz und Schiller. Tübingen, 1995; Аверинцев С. София-Логос. Словник / Пер. з рос. Київ, 1999; Гадамер Г.-Г. Межі мистецтва переживання. Реабілітація алегорії // Гадамер Г.-Г. Истина і метод : в 2 т. / Пер. з нім. О. Мокровольського, М. Кушніра. Київ, 2000.

Алегорія Сіро

Т. 1; Poppenberg G. Psyche und Allegorie. Studien zum spanischen auto sacramental von den Anfängen bis zu Calderon. München, 2003; Kurz G. Metaphore, Allegorie, Symbol. Göttingen, 2004; Лановик З. Hermeneutica Sacra. Тернопіль, 2006; Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Пер. з нім. А. Онишка. Львів, 2007; Моклиця М. Алегоричний код літератури, або Реабілітація алегорії триває. Київ, 2017.

Але́грі (італ. *allegri*, букв. — будьте веселими) — лотерея, в якій розіграш відбувається відразу після купівлі лотерейного квитка. Метою розіграшу лотереї є залучення додат. коштів на певні цілі, завданням розіграшу — зростання продажу товарів, послуг. Час виникнення точно невідомий. Найбільш. поширення лотерея А. набула в сер. 20 ст. як один із прийомів підвищення попиту на товари. Лотерея алегрі розігрується на відсоток знижки на товар; на певну суму, яку можна використати при наступній покупці; на грош. сертифікати на певну суму (при цьому участь у розіграші беруть зашифровані чеки під кодами покуштів); на різні товари з метою збуту залежаного товару, турист. путівки та ін. А. поширена в сучас. супермаркетах, фірм. магазинах тощо.

Літ.: Доктрина шансів : у 3 ч. / Гол. ред. редкол. М. Т. Соломко. Рівне, 2008. Ч. 1: Числова лотерея — як спосіб дослідження властивостей Часу і просто гра; Фірсова С. Г. Маркетинг нововведень. Київ, 2017; Олексенко Л. В. Маркетингова політика розподілу. Київ, 2018.

Але́грія, Сіро [ісп. *Alegría, Ciro*; повне прізвище — Алеґрія Базан (*Alegría Bazán*); 04.11.1909 (за ін. даними — 1908), с. Кілька, провінція Уамачуко, тепер Санчес Карріон, Перу — 17.02.1967, м-ко Чаклакайо, провінція Ліма, Перу] — письменник, журналіст, почесний доктор ун-ту Трухільйо (з 1957), член Перуан. академії мови (з 1960). Писав ісп. мовою. Представник *реалізму*. Син багатих землевласників із демокр. поглядами, прихильників індіан. культури. Шкіл. учителем А. був поет С. *Вальєро*. 1930 А. навчався в ун-ті Трухільйо, через нелегальну політ. діяльність відрахований із першого курсу. Член лівоцентрист. партії Амер. нар.-револ. альянс (1930–1948). У 1931 і 1933 був ув'язнений. 1934–1957 — в еміграції у Чилі, США (зокрема Пуерто-Рико) та на Кубі. З 1963 — депутат парламенту Перу від центрист. партії «Народна дія». З 1966 — президент Нац. асоціації письменників і митців. Автор романів: «Золота змія» («*La serpiente de oro*»; 1935) — про життя плотарів-чоло (гір. метисів); «Голодні пси» («*Los perros hambrientos*»; 1939) — соц. роман про проблеми гір. індіансько-метис. громади. Твори написані в стилі лат.-амер. «телуричного роману». Роман «Світ великий та чужий» («*El mundo es ancho y ajeno*»; 1941; перша премія Конкурсу лат.-амер. роману, м. Нью-Йорк) належить до літ. ідейно-тематич. тенденції *індіхенізму* й відтворює історію життя та знищення індіан. громади. Усі три твори вперше побачили світ у Чилі. За життя опубл. також зб. оповідань «Лицарська дуель» («*Duelo de caballeros*»; 1963). Після смерті вийшли ще 27 неопубл. книжок А., серед яких: зб. оповідань «Даропринесення каменя» («*La ofrenda de piedra*»), повість «Завжди є шляхи», незакінч. роман «Дилема Краузе» (усі — 1969); кн. нарисів «Кубинська революція: особисте свідчення» («*La revolución cubana: un testimonio personal*»; 1971), спогади

«Щастило на добрячу хльосту» («Mucha suerte con harto palo»; 1976). Твори А. перекладено понад 30 мовами. Укр. мовою окр. твори А. переклали М. Жердинівська, Г. Козаченко.

Тв.: *Novelas completas*. Madrid, 1959; Рос. перекл. — Золотая змея. Голодные собаки. Москва, 1970; Укр. перекл. — Світ великий та чужий. Київ, 1976; Мій друг Габрієла Містраль // *Всесвіт*. 1979. № 10; Анаконда і воїн. Казки та легенди індіанців Південної Америки. Київ, 1983.

Лит.: Varona D. *Ciro Alegria, trayectoria y mensaje: Compilación de*. Lima, 1972; Cornejo Polar J. *La obra de Ciro Alegria*. Arequipa, 1976; Tamayo Vargas A. *Literatura peruana*. Lima, 1976; Лапшина Л. *Индийский мир в литературе Перу*. Москва, 2009; Оржицкий И. *Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х-80-х роках ХХ століття*. Харків, 2016.

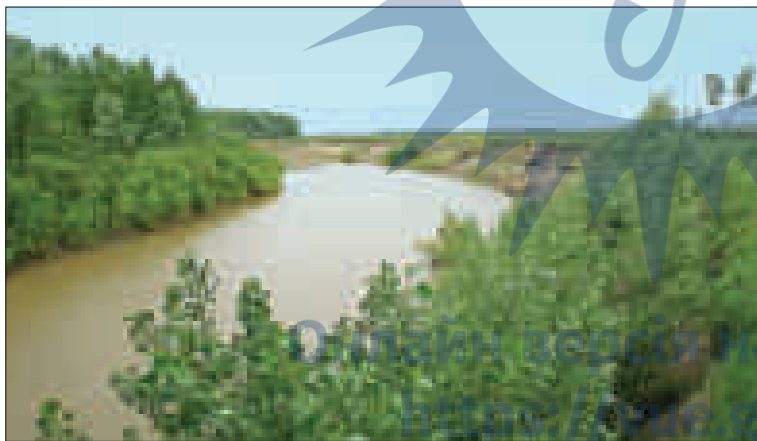
І. О. Оржицький, Ю. В. Покальчук

Алє́ро (італ. *allegro*, букв. — веселий) — 1) У музиці — швидкий темп; музична п'єса або її частина, яку виконують у цьому темпі.

2) У балеті — швидка частина *па-де-де, па-детруа* тощо або розгорнутий масовий заключний танець акту.

Алє́ро модерáто (італ. *allegro moderato*, від *allegro*, букв. — веселий і *moderato* — помірний) — муз. термін для визначення темпу — помірно швидко.

Алей — річка на Пд. Зх. азійської частини РФ, ліва притока верхів'я р. Обі. Найдовша річка на

Алей

тер. *Алтайського краю*. Довжина — 866 км, пл. басейну — бл. 21,1 тис. км², середньоріч. витрата води — 33,8 м³/с. Бере початок (Сх. А.) на крайньому Сх. *Казахстану*, бл. 5 км тече тер. Сх.-Казахстан. обл. У верхів'ях протікає відрогами Тігірецького (на висоті 810 м над рів. м.) і Коливанського хребтів (майже як гір. потік), у середній і нижній течії — Приобським плато (потік, що меандрує заплавою завширшки 25–40 м) уздовж улоговини давнього стоку, впадає в Об (за 3 461 км від гирла) на висоті 136 м над рів. м. Ширина долини у верх. течії сягає 3–5 км. Правий схил крутий, розчленований долинами приток, балками та ярами; лівий — здебільшого стрімкий. Висота берегів сягає 10–13 м. У серед. течії річки заплава двостороння (завширшки 1,5–3 км), дуже порізана закрутами річки, стари-

Алейксандре Вісенте

цями та прирусловими валами. У нижній течії долина врізається в Приобське плато на 60–70 м, а її ширина зменшується до 3–4 км; схили місцями обривисті, розчленовані глибокими ярами, балками й долинами приток. Живлення атмосферне (снігове й дощове), льодостав стійкий із серед. листопада до поч. квітня. Для природного гідрол. режиму характерні висока (до 5–7 м) тривала весняна повінь (квітень — червень) і низькі (0,2–1 м) рідкісні дощові паводки в теплу пору року. Стік регульований гідротех. спорудами на річці (гідровузл, підпірні греблі, водосховище) і на притоках (водосховища та ставки). На берегах розташовані міста Рубцовськ, Алейськ та великі села. На річці розвинене рибальство. Головними об'єктами є плітка, окунь, щука, В'язь, йорж, карасі сріблястий та золотий. У верхів'ях річки звичайними видами є таймень і харіус, у водосховищі акліматизовані сазан і товстолоби.

Лит.: Малолетко А. М. *Природные ресурсы бассейна р. Алей, их охрана и рациональное использование*. Иркутск, 1980; Алей // *Словарь современных географических названий* / Под общ. ред. акад. В. М. Котлякова. Екатеринбург, 2006; Симонова Н. В., Лобанова Т. В. *Оценка состояния поверхностных вод Алтайского края* // *Вестник Алт. гос. аграр. ун-та*. 2010. № 5 (67).

А. С. Івченко

Алейкія (від *a...* — заперечний префікс і грец. *λευκος* — білий) — різке зменшення кількості або повна відсутність у крові *лейкоцитів, еритроцитів і тромбоцитів* унаслідок пригнічення кістково-мозков. кровотворення. Найчастіше є синдромом якогось заг. захворювання. А. має різні форми. А. геморагічна, або синдром Франка, характеризується *лейкопенією* (унаслідок нейтропенії) і тромбоцитопенією. На пізніх стадіях захворювання розвивається *анемія* (за типом апластичної), виразково-некротич. *стоматит*, тонзиліт, ентероколіт (аж до перфорації), септичні явища, геморагічний *діатез*. Перебіг зазвичай гострий. *Алейкія аліментарно-токсична* — харчові мікотоксикози, які виникають у разі споживання продуктів із зерна, що перезимувало в полі й заражене грибом *Fusarium sporotrichiella*. Виявляється *стоматитом, агранулоцитозом*, пізніше — некротичною *ангіною*, геморагіями, *сепсисом*. Вроджена А. (ретиккулярний дисгенез) характеризується дефектом стовбур. кровотворних клітин у новонароджених. У кістк. мозку майже відсутні клітини — попередники лейкоцитів. У хворого відзначається панцитопенія (*лімфоцитопенія*).

Лит.: *Current Medical Diagnosis and Treatment 2000* / Ed. by M. Lawrence, Jr. Tierney. New York, 1999; *Внутрішні хвороби* / Під. ред. Г. І. Бурчинського. 4-те вид., перевид. і допов. Київ, 2000; Новикова І. А., Ходулева С. А. *Клиническая и лабораторная гематология*. Минск, 2013; Николаева О. В., Шевченко А. Н., Шутова Н. А. і др. *Патофизиология системы крови* : в 2 ч. Харьков, 2016. Ч. 2: *Нарушения в системе лейкоцитов*.

Ю. Н. Авідзба

Алейксáндре, Вісенте [ісп. Aleixandre, Vicente; повні прізвище та ім'я — Алейксандре-і-Мерло, Вісенте Пабло Марселіно Сіріло (ісп. Aleixandre y Merlo, Vicente Pablo Marcelino Cirilo); 26.04.1898, м. Севілья, Іспанія — 14.12.1984, м. Мадрид, Іспанія] — поет, академік Ісп. королівської академії (з 1950). Писав іспан. мовою. Походив із ро-

дини інженера-будівельника. 1919 закінчив Мадрид. ун-т. Відтоді працював асистент-професором у Мадрид. школі торг. підприємництва, а з 1921 — в управлінні андалуз. залізниці. З 1925 тяжко хворів, покинув роботу, подальше життя присвятив літ. праці. З 1927 долучився до групи письменників (Ф. Гарсія Лорка, Р. Альберті та ін.), які сповідували мистецтво *сюрреалізму* (т. з. покоління 1927). Творчість А. поділяється на такі періоди: «чистий вірш» (початківство), сюрреал. поезія (1928–1932), антропоцентр. поезія (1954–1962) та поезія зрілості (після 1962). Перша поет. збірка А. — «Околиця» («Ambito»; 1928) насичена інтим. мотивами, твори мають традиц. форму балади. Під впливом естетики сюрреалізму написано поет. збірки: «Шпаги, немов губи» («Espadas como labios»; 1932), «Пристрасті землі» («Pasione de latierra»; 1935), «Руйнування чи кохання» («La destruction o el amor»; 1935). Під час громад. війни вірші А. були заборонені франкістами. У зб. «Романсеро громадянської війни» («Romancero de la guerra civil»; 1936) вміщено вірші антифашист. спрямування. Зб. «Тіні раю» («Sombra del paraiso»; 1944) позначена настроями песимізму, розчарування, екзистенц. смутку. Філософ. лірика, що стверджує гуманіст. принципи, представлена у зб. «Світ у самотності» («Mundo a solas»; 1950), «Останнє народження» («Nacimiento último»; 1953), «Історія серця» («Historia del corazon»; 1954), «Поезія сюрреалізму» («Poesia surrealista»; 1971), «Внутрішні діалоги» («Dialogos del conocimiento»; 1974), «Три поеми псевдоніми» («Tres poemas pseudónimos»; 1984). У книзі спогадів «Зустрічі» («Los encuentros»; 1958) подано портрети письменників — сучасників А. За збірку ерот. віршів «Руйнування чи кохання» удостоєний Нац. премії з ліри (1934). Лауреат Нобелівської премії (1977). Народжений Вел. хрестом ордена Карла III (1977). Укр. мовою окр. вірші А. перекладали М. Литвинець, О. Мокровольський та І. Качуровський.

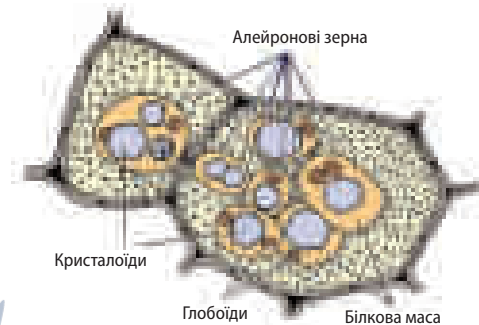
Тв.: Obras completas : in 2 vol. Madrid, 1977; Prosas completas. Madrid, 2002; Poesías completas. Madrid, 2005; Рос. перекл. — Стихи разных лет // Иностранная литература. 1979. № 5; Стихи // Поэты — лауреаты Нобелевской премии. Москва, 1997; Стихи // Иностранная литература. 2003. № 5; Укр. перекл. — Вірші // Поклик. Київ, 1984; Тобі, Живий // Всесвіт. 1993. № 2 (770); Поезії / Перекл. і пер. з ісп. П. Марусика // Кур'єр Кривбасу. 2008. № 218/219.

Лит.: Алейксандре, Висенте // Лауреаты Нобелевской премии : в 2 т. Москва, 1992. Т. 1; Зарубіжні письменники: у 2 т. / За ред. Н. Михальської, Б. Шаурського. Тернопіль, 2005. Т. 1: А–К; Ларина О. В., Гитун Т. В., Пивоварова І. А. и др. Лауреаты Нобелевской премии. Москва; Архангельск, 2006; Шкляр Л., Шпиталь А. Співець молодості: (Вісенте Алейксандре-і-Мерло) // Пам'ять століть. Планета. Київ, 2008. № 3; Calderón E. La memoria de un hombre está en sus besos: Vicente Aleixandre biografía. Barcelona, 2016.

Алейродіди — див. Білокрилки.

Алейронові зерна (від грец. αλευρον — борошно) — форма відкладання білков. речовин у клітинах насіння рослин. Мають вигляд безбарв. округлих зерен, оточених мембранною оболонкою. Утворюються з багатих на білки *вакуоль*. Прості А. з. — однорідні, не мають помітної внутр. структури. Складні А. з. містять *матрикс*

з *альбуміну*, в який заглиблені т. з. кристалоїди і глобоїди (їх може бути або по одному, або по кілька на одне А. з.). Кристалоїди утворюються

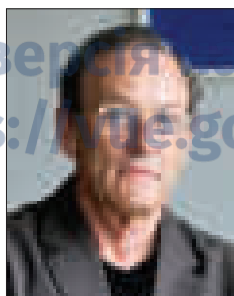

під час висихання вакуоль із білків, що здатні кристалізуватися; глобоїди — з ін. частини білків, які в поєднанні з мінерал. речовинами (переважно солями фітинової кислоти) відокремлюються у вигляді кульки. Решта білков. речовин утворює основну масу (матрикс). Зрідка всередині А. з. трапляються кристали щавелевої к-ти (напр., у насінні винограду). А. з. живлять зародок під час проростання насіння. Прості А. з. містяться в насінні злаків, де вони утворюють периферичний шар клітин *ендосперму* — т. з. алейроновий шар. Складні А. з. характерні для насіння винограду, капустяних культур.

Лит.: Полевой В. В. Физиология растений. Москва, 1989; Кале Ш., Жудрие П., Годон Б. и др. Растительный белок / Пер. с фр. В. Г. Долгополова; Под ред. Т. П. Микулович. Москва, 1991; Дзержинский М. Е., Островська Г. В., Скрипник Н. В. та ін. Загальна цитологія і гістологія. Київ, 2010; Ильина Н. А., Сергеева И. В., Перетятко А. И. Физиология и биохимия растений. Ульяновск, Саратов, 2013; Хелдт Г.-В. Биохимия растений / Пер. с англ. Москва, 2014.

Я. О. Межжеріна

Александр, Джеффри Чарлз (англ. Alexander, Jeffrey Charles; 30.05.1947, м. Мілвокі, шт. Вісконсин, США) — соціолог, засновник *неофункціоналізму* в соціології, фундатор напрямку *культуральної соціології*, почес. професор Каліфорнійського ун-ту (з 2001), Ун-ту Ла Троба (Австралія, з 2007). Походить із родини підприємця. 1969 здобув ступінь бакалавра мист-в у Гарвардському коледжі (м. Кембридж), 1978 — ступінь доктора філософії після захисту дисертації в Каліфорнійському ун-ті (м. Берклі, США). Працював у Каліфорнійському ун-ті: лектор (1974–1976), асистент професора (1976–1981), професор (1981–2001). З 2001 — професор соціології Ельського ун-ту (м. Нью-Гейвен), з 2004 також засновник і співдиректор Центру культуральної соціології цього ун-ту. Водночас із 2012 — співредактор «Американського журналу культурної соціології» («The American Journal of Cultural Sociology»), з 2016 — асоційований дослідник Міждисциплінар. вищої школи Гейдельберзького центру амер. студій (Німеччина). Наприкінці 1960-х — на поч. 1970-х А. приваблювали ліво-радикальні марксист. ідеї. Під час навчання брав активну участь у студент. *акціях протесту*. Згодом переорієнтувався з марксист. підходу на «синтетичний», зорієнтований на комплекс здобутків соціол. думки. Зацікавився розвитком

Александр Джеффри

класич. ідей у сучас. соціол. теорії, зосередившись на проблемах культури, соц. структури та соц. дії. 1987 разом із П. Штомкою ініціював створення Дослідницьк-ту з теор. соціології Міжнародної соціологічної асоціації, відтоді очолює виконав. раду к-ту. У науц. діяльності А. — два періоди. У 1970–1990-х розробляв концепцію неофункціоналізму. Здобув визнання після публікації монографії «Теоретична логіка у соціології» (4 т.; 1980–1982). Від 1990-х зацікавився ідеями культурсоціології й теорії громадян. сфери. Автор праць: «Марксизм і дух соціалізму: культурні витоки антикапіталізму» (1982); «Неофункціоналізм» (1985), «Соціальна теорія кінця століття: релятивізм, редукціонізм та проблеми розуму» (1995), «Культурна травма і колективна ідентичність» (2004), «Громадянська сфера» (2006), «Травма: соціальна теорія» (2012), «Драма соціального життя» (2017) та ін. Найважливішою в своєму доробку вважає працю «Сенси соціального життя: культуральна соціологія» (2003). Наук. розвідки А. викладені в стилі «інтерпретативної полеміки»: аналізує певну класич. теорію у формі діалогу з її автором, виділяючи гол. та актуальні елементи теорії. А. зробив внесок у розв'язання проблем теор. соціології, синтезувавши ідеї семіотики, герменевтики, постструктураліст. та неосоціол. теорій. Завдяки працям А. словник соціологів поповнився новими термінами: «культурна травма», «іконки» тощо.

Пр.: Neofunctionalism. Beverly Hills, 1985; Twenty Lectures: Sociological Theory Since World War II. New York, 1987; Fin-de-Siècle Social Theory: Relativism, Reduction, and the Problem of Reason. London, 1995; The Meanings of Social Life: A Cultural. Sociology. Oxford; New York, 2003; The Civil Sphere. New York, 2006; Performance and Power. Cambridge, 2011; The Dark Side of Modernity. Cambridge, 2013; The Crisis of Journalism Reconsidered: Democratic Culture, Professional Codes, Digital Future. New York, 2016; Рос. перекл. — Смыслы социальной жизни. Культуросоциология. Москва, 2013; Публичная икона (Реферативное изложение) // Социол.: теория, методы, маркетинг. 2014. № 3. Укр. перекл. — Нови теоретичні напрямки в соціології // Філософ. і соціол. думка. 1992. № 2; Парадокси громадянського суспільства // Соціол.: теорія, методи, маркетинг. 1999. № 1; Соціальна наука як прочитання і як перформанс: культурсоціологічне розуміння епістемології (Реферативний виклад) // Соціол.: теорія, методи, маркетинг. 2013. № 2. (у співавт.)

Лит.: Карась О. Дж. Александер: соціологічний підхід до проблеми демократії // Соціол.: теорія, методи, маркетинг. 1999. № 1; Культыгин В. П. Методология инноватики Дж. Александера // История социологии. Москва, 2009; Соболевська М. О. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології. Київ, 2010; Ланін Б. А. Культурсоциология и смыслы социальной жизни (размышления над книгой Джеффри Александера «Смыслы социальной жизни: культурсоциология») // Проблемы соврем. образования. 2013. № 4; Соболевська М. О. Проблема соціального порядку і пресупозиції соціологічного теоретизування у неофункціоналістській соціології Дж. Александера // Актуальні проблеми соціол., психол., пед. 2013. Вип. 3; Романовский Н. В. Пример для подражания нашим молодым социологам — кейс Джеффри Александера // Вестник Рос. гос. гуманитар. ун-та. Сер.: Филос. Социол. Искусствовед. 2015. № 7 (150).

В. В. Танчер, М. В. Туленков

Александр, Семуэл (англ. Alexander, Samuel; 06.01.1859, м. Сідней, Австралія — 13.09.1938, м. Манчестер, Велика Британія) — філософ,

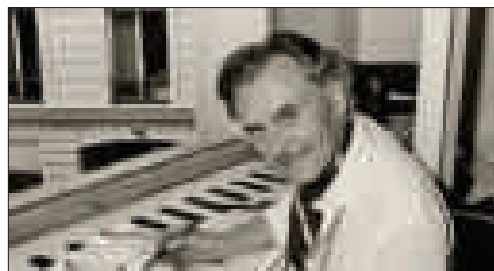
член Британ. академії (з 1913), представник *неореалізму*, один із засновників теорії *емерджентної еволюції*. 1875–1877 навчався у Мельбурн. ун-ті. 1877 переїхав до Вел. Британії. Відтоді навчався в Белліол-коледжі, згодом — Оксфордському університеті, де 1881 здобув ступінь бакалавра з філософії. 1882–1893 викладав філософію у Лінкольн-коледжі Оксфорд. ун-ту. 1891–1892 у Фрібурзькому ун-ті вивчав експеримент. психологію та працював у лабораторії. 1893–1924 був професором філософії у коледжі Овенса (тепер Манчестер. ун-т). Водночас 1916–1918 читав лекції в ун-ті м. Глазго. 1908–1911 і 1936–1937 був президентом Аристотелівського т-ва із систематичного вивчення філософії. У праці «Простір, час та божество» («Space, Time and Deity», 1920) виклав оригінальну систему неореалізму, яка стверджує, що розум походить зі світу просторово-часових подій. Еволюц. процес відбувається «стрибокподібно» та безперервно завдяки чистому імпульсу. Окрім простору та часу, які не мають якостей, існують послідовні рівні сходження матерії та розуму до якісніших божеств. ступенів. Унаслідок раптових якісних стрибків (англ. *emergence* — поява, виникнення), що, за А., спрямовуються ідеал. імпульсом — Богом, послідовно виникають матерія, життя, психіка тощо. Автор праць з етики, естетики, історії філософії, серед яких: «Моральний світопорядок і прогрес: аналіз етичних концепцій» («Moral Order and Progress: An Analysis of Ethical Conceptions», 1889), «Мистецтво і прекрасне в матеріальному світі» («Art and Material Beauty», 1925), «Прекрасне та інші форми цінності» («Beauty and Other Forms of Value», 1933). Нарожденний брит. Орденем Заслуг (1930).

Пр.: Space, Time and Deity : in 2 vol. London, 1927; Beauty and Other Forms of Value. London, 1933; Philosophical and Literary Pieces. London, 1939; Collected Works : in 5 vol. Bristol, 2000; Рос. перекл. — Ценность // Историко-философский ежегодник 2004 / Отв. ред. Р. А. Бурханов; пер. с англ. О. П. Матросовой. Екатеринбург, 2004.

Лит.: Бохенский Ю. М. Современная европейская философия. Москва, 2000; McCarthy J. W. The Naturalism of Samuel Alexander. Whitefish, 2007; Bilz D. Emergent Evolution: Qualitative Novelty and the Levels of Reality. Springer, 2013; Konvitz M. R. On the Nature of Value. The Philosophy of Samuel Alexander. Whitefish, 2013; Fisher A. R. J. Samuel Alexander's Theory of Categories // The Monist. 2015. Vol. 98. Is. 3

Я. А. Соболевський

Александр де Парі [Alexandre de Paris; справж. прізвище та ім'я — Раймон, Луї Александр Альбер (Raimon, Louis Alexandre Albert); 06.09.1922,

Александр де Парі

м. Сен-Тропе, тепер регіон Прованс — Альпи — Лазуровий берег, Франція — 03.01.2008, м. Монфор-л'Аморі, тепер регіон Ль-де-Франс, Фран-

ція, похований у м. Сен-Тропе] — модельер-перукар, засновник високого перукар. мист-ва (стилю «от куафюр»). З 1938 навчався і працював у салоні модельєра-перукаря Антуана в м. Каннах. 1952 відкрив власний салон у м. Парижі. Президент (1978–1993), почес. президент (з 1993) Міжнар. федерації перукарів «Інтеркуафюр», фундатор будинку націй «Інтеркуафюр», Музею зачіски. Винайшов 1946 шиньон, названий «історичним», і начіс на короткому волоссі. Співпрацював з багатьма париз. кутюр'є (Г. Шанель, Ю. де Живанші, І. Сен-Лораном, К. Лакруа та ін.). Автор зачісок для спектаклів у париз. театрах «Гранд-Опера» і «Комеді-Франсез». 1961 створив зачіску актрисі Е. Тейлор у кінофільмі «Клеопатра». Серед клієток А. — актриси С. Лорен, Г. Келлі, Г. Гарбо, Р. Шнайдер, М. Каллас, члени королів. родин, дружини президентів. У 1970-х розробив лінію аксесуарів для волосся, 1983 винайшов приколку-краб. У 1990-х відійшов від справ. Автор книг (у співавторстві): «Під зачіскою Александра. Тридцять років зачіски» (1972), «Моя жива доля» (1982). Нагороджений премією Оскар у галузі моди за найкращу зачіску (1963, 1969), кавалер ордену Почесного Легіону (1992).

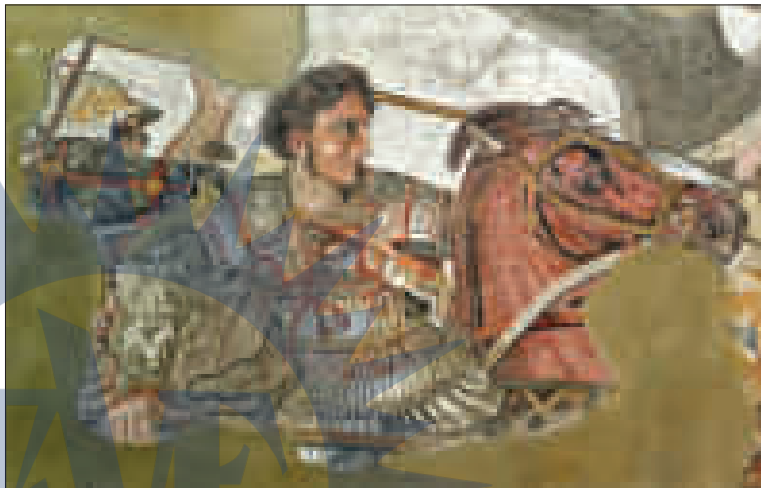
Тв.: У співавт. — Sous le casque d'Alexandre. 30 ans de coiffuré. Paris, 1972; Mon destin animé. Paris, 1982.

Лит.: Bern S. Alexandre de Paris, figaro des princesses // Figaro. 2008. 14 janvier.

С. В. Глухова

Александр Македонський, Александр Великий (грец. Αλέξανδρος ὁ Μακεδών, Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας; 21.07.356 до н. е., м. Пелла, тепер Греція — 10 або 11.06.323 до н. е., м. Вавилон, тепер Ірак) — держ. і військ. діяч; цар Македон. д-ви (336–323 до н. е.) з династії Аргеадів, гегемон Коринфського союзу (336–323 до н. е.), фараон

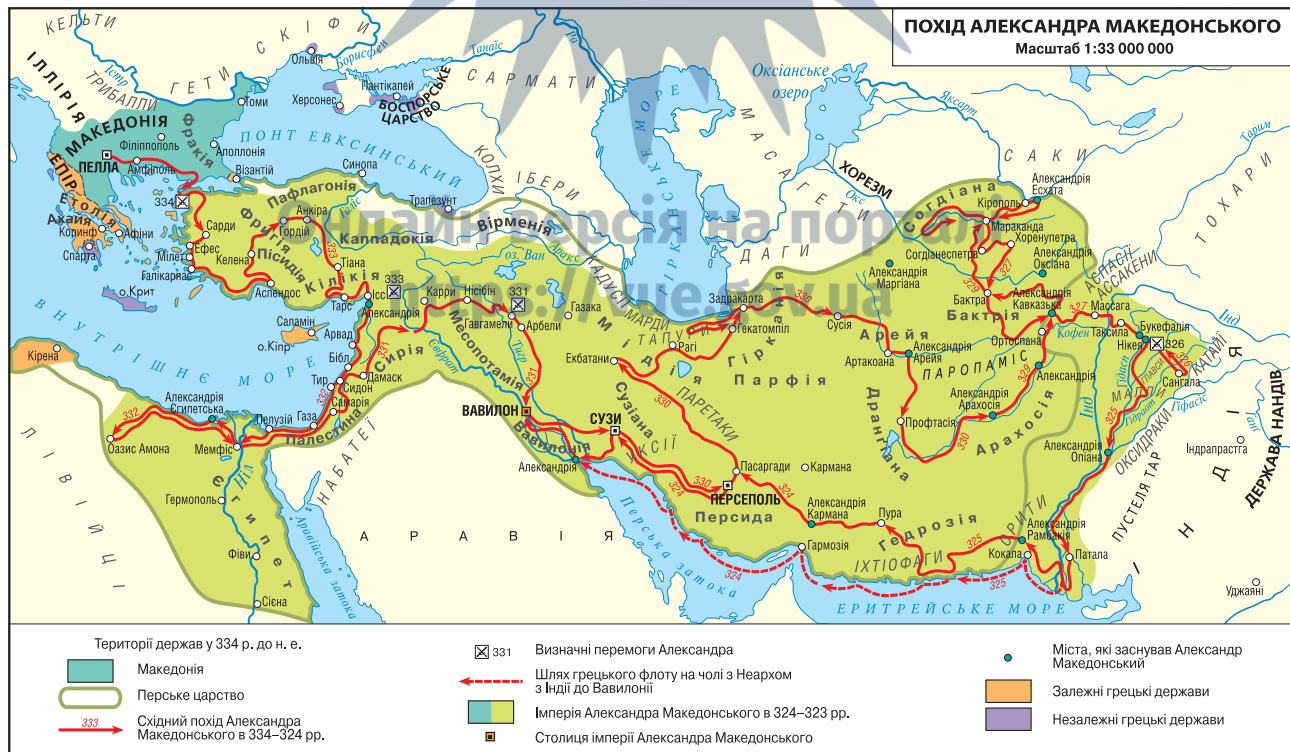
Єгипту (332–323 до н. е.), цар Персії (330–323 до н. е.), «цар Азії» (331–323 до н. е.). Син Філіппа II Македонського, царя Македонії. Отримав ґрунтов. освіту, одним із його вчителів був Арістотель. З дитинства виявляв лідер. якості та розум (за відсутності батька навіть приймав послів). Ще за життя батька керував кіннотою македон. армії під час вирішальної битви проти греків при Херонеї 338 до н. е. Після смерті Філіппа II у 336 до н. е. успадкував титул царя Македонії та

Александр Македонський.

Мозаїка (фрагмент), бл. 100 до н. е. Національний археологічний музей (м. Неаполь)

гегемона новоствор. Коринфського союзу. Щоб закріпити владу, в 335 до н. е. захопив Фіви. Після цього в А. М. не залишилося опонентів у Греції та Македонії, почав готуватися до Сх. походу 334–324 до н. е. Похід розпочався з форсування Геллеспонту (тепер протока Дарданелли) навесні 334 до н. е. Генеральна битва відбулася на р. Гра-

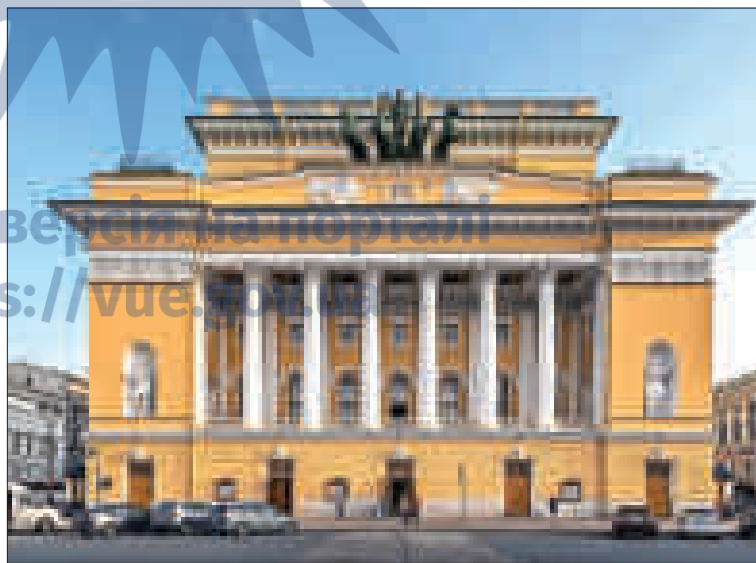
нік у червні 334 до н. е. Перемогу здобули греко-македонці. Завдяки цьому А. М. до осені 333 до н. е. завоював усю Малу Азію. Друга велика битва відбулася в листопаді 333 до н. е. при м. Іссі на межі Малої Азії та Сирії. А. М. переміг правителя Персії Дарія III. Цей успіх відкрив дорогу до підкорення Сирії, Палестини та Фінікії. Найбільший спротив на цих тер. чинило місто Тір, облога якого тривала половину 332 до н. е. Наприкінці того самого року А. М. зі своїм військом вступив до Єгипту. Єгиптяни прагнули позбутися зверхності персів, тож із готовністю визнали А. М. фараоном та навіть «сином Амона-Ра». У дельті р. Нілу А. М. заснував Александрію Єгипетську (див. *Александрія*). Вирішальна битва походу відбулася 01.10.331 до н. е. при Гавгамелах, неподалік від Ніневії. Чергова перемога над Дарієм III вирішила долю Персії: А. М. захопив багаті міста Вавилон, Сузи, Персеполіс, Пасаргади, вигадав для себе новий титул «цар Азії». Після смерті Дарія III у 330 до н. е. прийняв титул царя Персії. Надалі Сх. похід продовжився переходом через Серед. Азію (329–327 до н. е.). Фінальним акордом кампанії став Індійський похід 326–325 до н. е. Правління А. М. поступово набиало рис *деспотії*. Він вимагав знаків раб. покорі, не лише від нових підданих, для яких це було звично, а й від греків із македонцями. Це, а також надто тривала військ. кампанія, викликали низку повстань проти царя. Під час придушення виступів правитель наказав убити кількох своїх знаних прибічників, зокрема, полководця Парменіона та історика Каллісфена. 328 до н. е. А. М. у відповідь на критику особисто вбив свого друга Кліта. Водночас він з повагою ставився до традицій і звичаїв завойованих народів, сприяв злиттю грец. культури з культурами сх. цивілізацій. Сх. похід А. М. започаткував явище *еллінізму*. Після завершення походу А. М. повернувся до Вавилону, оголосивши його столицею імперії. За короткий час по тому А. М. помер (точної причини смерті не з'ясовано, ймовірно, отруєння).

Лит.: Schachermeyr F. Alexander der Grosse: das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens. Wien, 1973; Фор П. Александр Македонский / Пер. с фр. И. Маханькова. Москва, 2001; Droysen J. G. Geschichte des Hellenismus : in 3 bd. Darmstadt, 2008; Freeman P. Alexander the Great. New York, 2011; Пиріг Р. Індійські поразки Непереможеного // Зовнішні справи. 2012. № 8; Green P. Alexander of Macedon 356–323 B.C.: A Historical Biography. Berkeley, 2013; Елисеєв М. Походы Александра Македонского. Москва, 2017.

Д. С. Пуховець

Александринський театр. Російський державний академічний театр драми імені О. С. Пушкіна — один із найдавніших театрів Росії. Засн. 1832 як імператор. казенний театр. Названий за ім'ям дружини рос. імператора *Миколи I* — Олександри Федорівни. Директором театру був драматург О. *Сумароков*, керівником трупи — Ф. Волков. А. т. відкрився 12.09.1832 виставою «Пожарський» М. Крюковського. У першій половині 19 ст. в А. т. ставилися здебільшого *водевілі* й *комедії*. Серед них: комедія О. *Грибоедова*; «Ревізор» М. *Гоголя* (1836, перша постановка); «Москаль-чарівник» і «Нагалька-Полтавка» І. *Котляревського* з М. *Щепкіним* у ролях Чупруна і Возного. 1859 здійснено першу постановку «Грози» О. *Островського*. Грالی п'єси Ж.-Б. *Мольєра*, Й. *Шиллера*, О. *де Бальзака*. Сцену А. т.

цього періоду прославили актори В. Каратигін, О. *Мартінов*, В. Асенкова. У театрі неодноразово бував Т. *Шевченко*. Друга половина 19 ст. стала для А. т. тріумфом рос. сценіч. *реалізму*. Серед вистав: «Ліс», «Безприданниця», «Свої люди — поквітаємося» та ін. драми О. *Островського*, твори І. *Тургенєва*, Ф. *Достоевського*, О. *Сухово-Кобиліна*, М. *Салтикова-Щедріна*. До театру прийшли актори — майбутні корифеї рос. сцени: В. Давидов, К. Варламов, М. Дальський, В. Далматов, П. Самойлов, працювали: М. *Савіна*, пізніше — В. *Комісаржевська*. У кін. 19 — на поч. 20 ст. у репертуарі театру з'явилися вистави за творами авторів-сучасників: Л. *Андрєєва*, І. *Потапенка*, (див. *Немировича-Данченка*, О. *Сумбатова-Южина*, П. *Боборикіна* та ін. Водночас зберігалася вірність традиц. класич. репертуару. 17.10.1896 здійснено першу постановку «Чайки» А. *Чехова* з В. *Комісаржевською* в ролі Ніни Заречної. З 1908 центр. роль в режисурі А. т. відігравав В. *Мейерхольд*, який визначив шляхи діяльності театру на поч. 20 ст. Із театром співпрацювали художники О. *Бенуа*, К. *Коровін*, О. *Головін*. У сезон 1900/1901 трупа А. т. налічувала 98 акторів (54 артистки і 44 артисти). При театрі функціонували драм. курси і драм. школа. Після лютого 1917 А. т. увійшов до складу дирекції Держ. театрів. 1919 отримав звання «академічний» і став називатися Петроград. держ. академ. драм. театр (колишній Александринський). З 1920 — Держ. академ. театр драми (Держдрама). 1937 театру присвоєно ім'я О. С. *Пушкіна*. 1941–1944 трупа театру працювала в евакуації у м. Новосибірську. 1991 театру повернуто назву «Александринський». Відтоді використовуються як офіційні дві назви — А. т. та Рос. держ. академ. театр імені О. С. *Пушкіна*. У 20 ст. рос. реалістична п'єса залишалася базовою основою репертуару (О. *Пушкін*, М. *Гоголь*, О. *Островський*,

Александринський театр

Л. *Толстой*, А. *Чехов*, М. *Горький*; рад. драматурги — М. *Погодін*, С. *Альошин*, О. *Арбузов*, Е. *Радзінський* та ін.). Серед зарубіж. класики твори В. *Шекспіра*, К. *Гамсуна*. У різні часи в театрі працювали режисери М. *Акімов*, Г. *Козінцев*, Г. *Товстоногов*, Л. *Вів'єн*, В. *Еренберг*; актори М. *Черкасов*, М. *Симонов*, О. *Борисов*, Ю. *Толубе-*

ев, В. Меркур'єв, В. Чесноков, Н. Ургант, Б. Фрейндрліх, І. Горбачов (1975–1991 — худ. керівник театру). Від 2003 худ. керівником театру став режисер-реформатор із власним модерним баченням класич. репертуару, послідовник В. Мейерхольда, нар. артист Росії В. Фокін («Ревізор» М. Гоголя, 2002, Держ. премія Росії; «Двійник» за Ф. Достоевським, 2005; «Живий труп» Л. Толстого, 2006; «Одруження» М. Гоголя, 2008; «Маскарад: Спогад майбутнього» за п'єсою М. Лермонтова «Маскарад», 2015). З театром працювали також режисери Л. Додін, Т. Чхеїдзе, А. Могучий («Івани», за мотивами М. Гоголя «Повісті про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», 2007), А. Жолдак та ін.; сценografi О. Боровський, О. Шишкін. З 2003 вистави, актори, режисери А. т. майже щорічно номінуються як кращі на Нац. театр. премії «Золота маска» та найвищий театр. премії м. Санкт-Петербурга «Золотий софіт». Видається серія «Бібліотека Александринського театру», надруковані стенограми репетицій за кількома виставами В. Фокіна. Театр проводить Міжнар. театр. фестиваль «Александринський». Розташований А. т. у старовинній споруді в стилі *ампір*, спеціально зведений для нього 1832 (арх. К. Росці). 2006 проведено реставрацію приміщення. 2013 відкрито театральнo-навч. комплекс «Нова сцена Александринського театру». У серпні 2014 А. т. отримав статус Нац. спадщини, у квітні 2016 А. т. внесено до Держ. зводу особливо цінних об'єктів культур. спадщини народів РФ. З А. т. пов'язані творчі долі укр. майстрів сцени: Б. Кривецького (Крживецького), Ю. Лаврова, В. Любарт, М. Морської, К. Хохлова, В. Юренєвої.

Лит.: Гнедич П. П. О репертуарі Александринського театра в течение 75 лет (1832–1907) // Приложение к 16 вып. «Ежегодника императорских театров». Сезон 1905–1906. Санкт-Петербург, 1906; Сто лет. Александринский театр — театр Госдрамы 1832–1932 / Под общ. ред. О. Я. Боярского. Ленинград, 1932; Альтшулер А. Я. Александринский театр в 1895–1907 годах // Русская художественная культура конца XIX — начала XX века (1895–1907). Москва, 1968; Пилипчук Р. Я. Театр і Шевченко // Шевченківський словник : у 2 т. Київ, 1977. Т. 2; Традиції сценического реализма. Академический театр драмы имени А. С. Пушкина. Ленинград, 1980; Соколинский Е. К. Петербургские подмошки (от перестройки до наших дней) : в 2 ч. Санкт-Петербург, 2010. Ч. 1; Рыбакова Ю. П. Репертуар Александринского театра. 1917–2012. Премьеры и возобновления. Санкт-Петербург, 2013; Дризен Н. В. Театральная старина: страницы истории русского театра. Москва, 2016.

Т. Д. Мороз

Алекса́ндрі, Васіле (рум. Alecsandri, Vasile; 21.07.1818, за ін. даними 1821, жудець Бакеу, Румунія — 22.08.1890, с. Мірчешть, жудець Ясси, Румунія) — письменник, фольклорист, драматург; громад. діяч. Писав рум. та франц. мовами. Походив із бояр. родини. 1828–1834 навчався у франц. приват. пансіоні у м. Яссах. 1834–1839 продовжив навчання у м. Парижі: 1835–1836 вивчав медицину, 1836–1837 — право у Париз. унті. В 1937 та 1938 намагався вступити до Вищої школи мостів і доріг (м. Париж). Тоді ж захопився л-рою. Перші поет. твори писав французькою. 1839 мандрував Італією. Був одним із засновників літ. журн. «Дакія літерара» («Dacia literara», «Літературна Дакія», 1840). У 1840–1842 спільно з М. Когилнічану та К. Негруціи керував Яським

Алекса́ндрі Васіле

нац. театром, писав драм. твори. 1842 подорожував горами Молдови, написав перші вірші рум. мовою, які згодом об'єднав у цикл «Дойни» («Doine»; 1853). У 1844, спільно з М. Когилнічану та І. Гіка, видавав тижневик «Пропешіря» («Propășirea»; «Прогрес»). Учасник революційнодем. руху в Молдові, один із керівників революції 1848. Разом із М. Когилнічану та К. Негрі написав 1848 осн. маніфест молдав. революціонерів «Побажання Національної партії Молдови» («Dorințele partidei naționale din Moldova»). Після придушення революції (1848) виїхав до м. Парижа. 1849 повернувся до Молдови, став одним із очільників боротьби за об'єднання князівств. Від 1854 видавав журн. «Літературна Румунія» («România literară»). Підтримував реформи А. Й. Кузи, а також боротьбу за нац. незалежність. Був міністром закордон. справ Молдови (1858–1859) і Об'єднаних князівств (1859–1860). З 1863 — почес. член літ. т-ва «Юність» («Junimea»). З 1867 — член Рум. літ. спілки, що згодом стала Рум. академією. А. 1881 відзначено рум. Академ. премією в галузі л-ри. 1885–1890 — повноваж. посол Румунії у Франції. А. — автор поетич., прозаїч. та драм. творів. Один із творців рум. нац. театру. Драм. твори (бл. 50) є найвагомішою частиною його доробку. Серед них — комедії: «Йоргу із Садагури» («Iorgu de la Sadagura»; 1844), «Кириця в Яссах» («Chirița în Iași»; 1850), «Кириця в провінції» («Chirița în provincie»; 1855); драми «Деспот-воевода» («Despot Vodă»; 1879), «Сільські п'явки» («Lipitorile satelor»), «Марнотратний скупий» («Sgârțitul risipitor»; обидві — 1863); іст. драми «Джерело Бландузії» («Fântâna Blanduziei»; 1884), «Овідій» («Ovidiu»; 1890) та ін. Автор поет. збірок: «Дойни і конвалії» («Doine și lăcrămioare»; 1853), «Пастелі» («Pasteluri»; 1868); проз. творів: роману «Квітничка з Флоренції» («Buchetiera de la Florența»; 1840), оповідань «Прогулянка в горах» («O primblare la muniți»; 1844), «Яси в 1844 році» («Iași în 1844»; 1845), «Історія одного золотого» («Istoria unui galben»; 1848), повістей «Борсек» («Borsec»; 1845), «Балта-Албе» («Balta Albă», 1848) Твори А. позначені впливом народно-фольклор. течії європ. романтизму. Завдяки А. було видано фольклор. збірник «Румунська народна поезія» («Poezii populare ale românilor», т. 1–2, 1852–1853). Творчість А. вплинула на формування й розвиток сучас. рум. літ. мови. А. виявляв інтерес до укр. нар. дум і пісень. Пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш» стала основою його балади «Штефан і Дунай» (1873). Укр. письменник і композитор С. Воробкевич поклав на музику понад 30 творів А. Укр. мовою окр. вірші А. переклали В. Шурат (книга «Поезія XIX віку», 1903), Б. Мельничук та ін.

Лит.: Opere complete : in 12 vol. Bucharest, 1875–1880; Opere : in 4 vol. Kishinev, 1958–1959; Opere alese : in 2 vol. București, 1966; Istoria unui galbin. Editura de Stat Cartea Moldovei. București, 2002; Рос. перекл. — Избранное. Кишинев, 1956; История одного золотого. Кишинев, 1956; Молдавские баллады. Кишинев, 1956; Камень в доме. Москва, 1957; Стихотворения. Москва, 1975; Укр. перекл. — Штефан і Дунай // Мельничук Б. Журавлиний міст. Ужгород, 1981; [Вірші] // Дойна. Київ, 1985.

Лит.: Коробан В. Василе Александрі. Кишинев, 1959; Попович К. Ф., Вартичан И. К. Молдавско-руско-украинские литературные связи второй половины XIX в. Кишинев, 1979; Dumitru G. Vasile Alecsandri: doine, pasteluri, lăcrimioare. București, 2009.

О. С. Романиця

Александрійська бібліотека (грец. Βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας) — найбільша з відомих книгозбірня періоду еллінізму; культ., освіт., дослідниць., перекладацький центр. Діяла при *Александрійському музеї* (м. Александрія, Єгипет) у 3 ст. до н. е. — 4 ст. н. е. Засн. за часів родонач. грец. династії царів Єгипту *Птолемеїв* (Птолемає I Сотера або Птолемає II). Близько 235 до н. е. Птолемає III Евергет у храмі *Серапіса* (Серапеумі) створив філію А. б., яка стала однією з перших публ. б-к світу. Частина фонду А. б. загинула 47 до н. е. під час взяття м. Александрії *Юлієм Цезарем*, більшість фондів — унаслідок руйнування та спалення Александрійського музею військами імператора Авреліана під час придушення повстання цариці Пальмири Зенобії (273). У 391 імп. *Феодосій I Великий* наказав знищити всі храми, статуї та книги язичників. Було зруйновано язичницький Серапеум і знищено стародавні рукописи як «носіїв язичницької ересі». 2002 на ймовірному місці розташування А. б. передано сучас. публ. бібліотеку *Александріна*. У фондах А. б. було зібрано праці мислителів античності, твори рим., грец, інд., єгипетської та ін. л-р. Серед авторів — *Гесіод, Гомер, Демосфен, Еврипід, Есхіл, Софокл* та ін. Зберігалось бл. 700 тис. папірус. і пергамент. *манускриптів*, кам'яних і вошечних табличок із *клинописом* та *ієрогліфами*. А. б. очолював керівник Александрійського музею — філософ, поет або вчений, який відповідав за придбання книг і виконував обов'язки з виховання царського спадкоємця. Першим керівником був Зенотод Ефеський (до 234 до н. е.), його наступниками — Ератосфен Кіренський (236–195 до н. е.), Арістотелес Візантійський (бл. 185–180 до н. е.), Аристарх Самофракійський (після 146 до н. е.). Посаду керівника А. б. обіймали *Каллімах*, Аполлоній Родоський, *Птолемаєй, Гіпатія*. Бібліотекарями працювали вчені (*Архімед, Евклід Александрійський, Герон Александрійський* та ін.). Б-ка мала великий штат працівників. Серед них: спец. кур'єри, які придбавали книги в усіх містах Середземномор'я та Малої Азії; переписувачі-копіисти; перекладачі тощо. Б-ку щодня відвідували понад 400 осіб. З А. б. пов'язують зародження бібліотечної та бібліографічної справи, створення першого в історії письмового *каталогу* книг. Каталог, укладений *Каллімахом*, став зразком антич. книгопису. Він налічував 120 рукописів, що склалися з таблиць (під назвою «Таблиці тих, хто проявив себе в усіх видах літератури, і того, що вони написали»), став першим зведеним реєстром описів усієї давньогрец. л-ри. А. б. була важливим центром просвітництва, науки, філософії, богослов'я, звідки праці учених і філософів ширилися світом. Книжкові скарби давнього світу стали основою наук. знань і л-ри багатьох народів.

Лит.: Володин Б. Ф. Всемирная история библиотек. Санкт-Петербург, 2002; Богданович И. Ф. Библиотеки: от античных до электронных // Культура народов Причерноморья. Симферополь, 2006. № 77; Маркова Т. Б. Библиотека в истории культуры. Санкт-Петербург, 2008; Еманов А. Г. Александрийская библиотека: метаморфозы прошлого и проекция будущего // Библиотечное дьло. 2011. № 22; Жукова В. П. Александрійська бібліотека в соціальному часі та просторі // Вісн. Харків. держ. акад. 2013. Вип. 39; Olesen-Bagneux O. V. The Memory Library: How the library in Hellenistic Alexandria Worked // Knowledge Organization. 2014. Vol. 41. № 1.

В. П. Жукова

Александрійська православна церква, Патріархат Александрійський та всієї Африки — автокефальна (помісна) православ. Церква, каноніч. тер. якої є країни Пн., Центр. та Пд. Африки. Одна з 15 взаємовизнаних православ. Церков (друге місце у диптиху — узгодженому списку Церков). А. п. ц. отримала назву від м. Александрії (Єгипет). Заснована, за переказами, у цьому місті апостолом *Марком* бл. 43 н. е. На IV Вселен. (Халкидон.) соборі (451) від А. п. ц. відокремилися *кoptи*, які не визнали рішень собору. Після захоплення Єгипту арабами (639–646) А.п.ц. зазнавала утисків. У 11 ст. резиденція патріарха була перенесена з м. Александрії до нової столиці Єгипту — м. *Каїру*. Після завоювання Єгипту турками-османами (1517) упродовж 16 — поч. 19 ст. в країні лишилися діючими 8 православ. *храмів* і 2 *монастирі*; александрійські патріархи були вимушені переселитися до м. Константинополя (до 1811). Принципові зміни у розвитку Церкви пов'язані з ім'ям патріарха *Мелетія II* (1926–1935), який відновив синодальну систему управління Церквою; запровадив новий календар. стиль; склав правила самоуправління патріархату (зокрема обрання патріарха кліриками та *миряними*) й зумів домогтися їх затвердження урядом країни; поширив юрисдикцію Церкви на всю Африку; сприяв побудові нових храмів, благодійницьких установ тощо. 1968 запроваджено нові комісії (із співкування з православ. та неправослав. Церквами, господарську та ін.), замінено традиц. одяг кліриків на цив. костюм (*ряси* збережено лише для *богослужінь* у храмі та офіц. церемоній). А. п. ц. відкрита до змін, що сприяють зростанню авторитету та збільшенню кількості вірян: 1994 запроваджено обрання єпископату з представників негроїдної раси (серед *священників* таких 4/5), 2016 відновлено ін-т *дияконів* (особлива категорія жінок, що несли служіння в Церкві; існував у перші століття *християнства*), церк. комісії працюють над питанням застосування *правил посту* в реаліях Африки, новими формами місіонер. роботи тощо. А. п. ц. — член *Всесвітньої Ради Церков* (з 1948). Церквою управляє патріарх, його офіц. титул — Папа і Патріарх Великого Граду Александрії, Лівії, Пентаполя, Ефіопії та всієї Африки, Отець отців, Пастир пастирів, Архієрей архієреїв, Тринадцятий Апостол та Суддя Всесвіту. Резиденції патріарха розташовані в містах Александрії та Каїрі. При патріархові діє Священний Синод (засідання — 1–2 рази на рік). Члени Священного Синоду — митрополити. Найвищий керівний орган Церкви — Архієрейський Собор (скликається 1–2 рази на рік). У Церкві діють біля 1000 *парафій*, які поділені на 31 *єпархію* (27 *митрополій* та 4 *єпископії*). *Клір* складається із 41 архієрея, понад 500 священників. У Церкві діють 3 чол. та 3 жін. монастирі. Кількість вірян у патріархаті — близько 5 млн осіб. Богослужбові мови — візантійська грец., араб., англ., франц., понад 50 афр. мов. Підготовка кліриків здійснюється у 4 вищих духов. школах: Александрійській духов. семінарії Св. Афанасія; Аласор. та Кіншаській духов. семінаріях; Найробіській патріаршій духов. семінарії архієпископа Макарія III. Церква видає часописи: «Пантен» («Πάντανος»; з 1908), офіц. патріарший журнал; «Еклизіатікос Фарос» («Εκκλησιαστικός Φάρος»; «Церковний маяк», з 1908), науково-богослов.

Александрійська православна церква.
Емблема

журнал, від 1910 виходить зі щоріч. додатком-календарем; «Аналекта» («'Ανάλεκτα»; «Вибране», з 1952), церковно-іст. збірник. При патріархаті є б-ка, спадкоємиця *Александрійської бібліотеки*. В її фондах — понад 500 грец. рукописів, архів. матеріали (з 16 ст.), бл. 2 тис. томів стародруків (англ., франц., лат., нім. й араб. мовами), а також десятки тисяч богослов. видань.

Лит.: Робертсон Р. Восточные христианские церкви. Церковно-исторический справочник / Пер. с англ. Г. И. Беневич. Санкт-Петербург, 1999; Саган О. Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ, 2004; Шахнович М. М. Религиоведение. Санкт-Петербург, 2012; Walker W. A History of the Christian Church. New York, 2014.

О. Н. Саган

Александрійська школа античної філософії — неоплатонічна школа періоду *еллінізму*, що діяла в м. *Александрії* (Єгипет) у 3–5 ст. А.ш.а.ф. виникла першою й найдовше існувала в рамках *неоплатонізму* як філософ. синтезу. Була центром досліджень в обл. спец. наук і укладання коментарів до праць *Платона* й *Арістотеля*. Саме в м. Александрії діяв основоположник неоплатонізму *Аммоній Саккас* (бл. 175–242). До 244 тут працював учень *Аммонія*, фактичний творець філософії неоплатонізму *Плотін* (203–269). Серед представників школи прославилася вчена й філософія *Гіпатія* (370–415), вбита християнськими *фанатиками*. Її учнем був *Синезій Кіренський* (373–414). Згодом традиції А.ш.а.ф. розвивали: філософи *Асклепід* (друга пол. 5 ст.), *Гермій* (410–450) та його сини *Аммоній* (440–520) і *Теліодор* (5 ст.), а також *Іоанн Філопон* (бл. 490–570), *Асклепій* (пом. 560/570), *Олімпіодор Молодший* (495–570), *Стефан Візантійський* (527–565) та ін. Часом до А.ш.а.ф. зараховують *Лонгіна* (бл. 213–273), *Немесія* (350–420), *Давида Анахта* (бл. 475 — перша пол. 6 ст.), які навчалися в Александрії, хоча й діяли за її межами. Після відмови від ідей *Ямвліха* і *Прокла*, школа втратила свій язичницький характер і перетворилася на нейтральний філософський інститут, оскільки саме в логіці й науці християни й язичники могли знайти спільну мову. Неоплатонізм А.ш.а.ф. вирізнявся помірковістю і тісним зв'язком із *християнством*, розвідками Александрійської богословської школи. Низка філософів (*Синезій*, *Іоанн Філопон*, *Стефан Візантійський*) згодом стали християнами; до християнства тяжіли *Гермій* і *Давид Анахт*. Завдяки зв'язку філософських і богословських ідей в межах школи традиція елліністич. філософії та *екзегези* була продовжена в м. Константинополі. Одночасно в школі домінувало прагнення до примирення суперечливих філософських систем. Поеднуючи східну *теософію* з грецькою *діалектикою*, неоплатоніки відобразили ідейну боротьбу античної цивілізації з християнством. Розвинуті в межах А.ш.а.ф. ідеї вплинули на спосіб розуміння християнства в Єгипті. Внаслідок злиття схід. ідей із християнським вченням утвор. деякі течії *гностицизму*. Александрійські неоплатоніки діяли і після декрету імператора *Юстиніана I Великого* (529), але зі зміцненням християнства школа занепадала.

Лит.: Westerink L. G. Texts and Studies in Neoplatonism and Byzantine Literature. Amsterdam, 1980; Мозговий І. П. Неоплатонізм і християнство. Суми, 1997; Мозговий І. П. Неоплатонізм і патристика, або Світло в примітках ве-

ликої цивілізації. Суми, 2009; Савреї В. Я. Александрійская школа в истории философско-богословской мысли. Москва, 2011; Carrier R. On the Historicity of Jesus. Sheffield, 2014.

І. П. Мозговий

Александрійський вірш — двовірш шестистопного ямба з постійним наголосом на 6 і 12-му складі й *цезурою* (паузою) після 6-го складу. Римування парне з обов'язковим чергуванням чоловічих і жіночих рим. Назва походить від франц. 12-складового вірша, що зустрічається вперше в «Романі про Александра» (1180). В період *класицизму* — канонічний розмір епосу, трагедії (*П. Корнель*, *Ж. Расін*) та ін. «високих жанрів». Використовувався як відповідник класичному *гексаметрові*. В укр. поезії А. в. використовується переважно в перекладах з франц. і польс. л-р, напр. у перекладі М. Рильського поеми «Пан Тадеуш» А. Міцкевича. Дещо видозміненим А. в. (т. з. «александринами») *І. Франко* написав «Каменярі». А. в. застосовував також *М. Зеров* («Александрійські вірші»).

Александрійський маяк (грец. ὁ Φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας), Фаросський маяк — маяк, що існував у м. *Александрії* (Єгипет) у 3 ст. до н. е. — 14 ст. н. е. Розташовувався на о. Фарос у зх. частині дельти р. Нілу. Був однією з найбільших споруд антич. часу й входив до переліку *Семи чудес світу*. А. м. збудовано у 280–247 до н. е., невдовзі після заснування м. Александрії та порту в ньому, для покращення навігації на вході в гавань. Архітектор споруди — *Сострат Кнідський*. Детальні описи маяка залишилися у середньовіччі араб. автори. Найповнішим джерелом, що інформує про А. м., є нотатки араб. мандрівника *Абу Хаггага Юсефа ібн Мохаммеда ель-Балаві ель-Андалусі* (12 ст.). Менш детальні описи та згадки є в антич. авторів, зокрема у *Юлія Цезаря* («Нотатки про громадянську війну»), *Йосифа Флавія* («Юдейська війна») та ін. Висота маяка становила (за різними джерелами) 103–118 м, що робить його однією з найвищих будівель антич. доби. Світло було видно з відстані бл. 50 км (за ін. джерелами до 80 км, однак ці дані не відповідають сучас. розрахункам). Нижню частину маяка було збудовано у вигляді чотиригран. призми з квадрат. основою, серед. частина мала вигляд восьмигран. призми-вежі, а верхня складалася з 8 колон, які тримали купол із бронз. статуєю *Посейдона*. Джерелом світла був відкритий вогонь від горіння дров. Світло підсилювали й спрямовували в потріб. напрямку дзеркальні пластини з поліров. бронзи. Маяк розташовувався в зоні сейсміч. активності, що призводило до його неодноразових пошкоджень (землетруси 365, 956, 1303 і 1323). Будівля не використовувалася як маяк від 12–13 ст. через значні пошкодження внаслідок землетрусів. Наприкінці 1470-х залишки будівлі розібрано в зв'язку з буд-вом фортеці на о. Фаросі (цитадель *Кайт-бея*, збережена дотепер). 1968 залишки маяка, які опинилися в морі внаслідок землетрусів, обстежила експедиція під егідою ЮНЕСКО, очолювана археологом-дайверкою *Г. Фрост*. Дослідники виявили численні рештки кам'яних блоків, що залишилися в морі, однак експедицію було призупинено. З 1994 здійснювалися розкопки на місці підтопл. фундаменту. На основі отриманих даних за допомогою комп'ютер. моделювання

відновлено зовн. вигляд маяка. Співробітники Центру дослідження Александрії (франц. Centre d'Etudes Alexandrines) виявили елементи будівлі та оздоблення антич. маяка й розпочали роботу над картографуванням підвод. археол. знахідок. 2015 затвердж. проект реконструкції А. м.

Лит.: Clayton P., Price M. The Seven Wonders of Ancient World. London; New York, 1988; Frost H. From Byblos to Pharos: Some Archaeological Considerations // Grimal N., Mostafa M., Nakashima D. Underwater Archaeology and Coastal Management: Focus on Alexandria. Paris, 2000; Trethewey K. Ancient Lighthouses and Other Lighted Aids to Navigation. Gravesand, 2018.

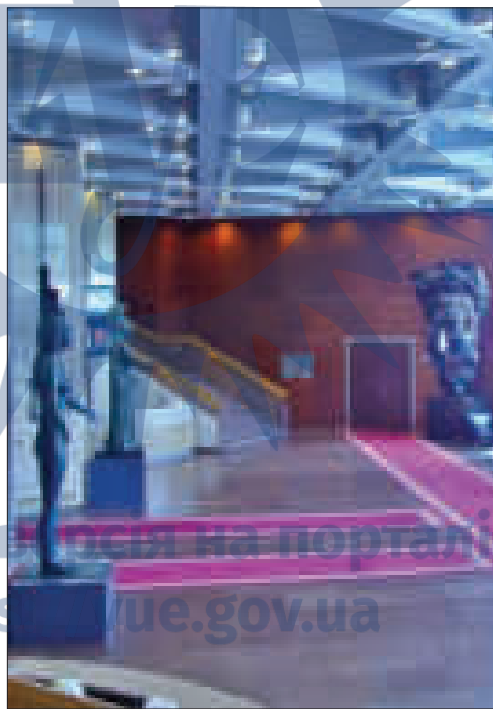
Александрійський музей, Александрійський музейон (грец. Μουσείο της Αλεξάνδρειας) — один із гол. центрів еллініст. науки, засн. у 3 ст. до н. е. в м. Александрії єгипет. царем Птолемеєм Сотером за порадою Деметрія Фалерського, учня філософа *Теофраста*, подібно до давньогрец. філос. шкіл Афіньської Академії та *Лікея*. А. м. був осередком дослідн., навч. та культ. діяльності, де працювали вчені: математик і фізик *Архімед*, математик *Евклід*, географ і астроном *Ератосфен Кіренський*, творець геліоцентричної системи *Аристарх Самоський*, філософи *Плотін*, Посидоній та *Філон Александрійський*, поет і філолог *Каллімах*, поет *Феокріт* та ін. Збудований у цар. кварталі, А. м. став одним із найшантніших храмів муз, у якому були алеї для бесід і прогулянок, зали для дискусій, кімнати для занять із учнями, анатоміч. театр, *обсерваторія*, зоологіч. сад із рідкісними тваринами і парк із тропіч. рослинами, їдальня для спільних трапез і б-ка, відома як *Александрійська бібліотека*. Адм. управлінням цієї установи займався призначуваний царем, а пізніше — рим. імператорами жрець (див. *Жрецтво*). На утримання А. м. виділялися спец. кошти із цар. скарбниці. Від утворення А. м. і до періоду найвищого розквіту (3–2 ст. до н. е.) його чисельність сягала від 50 до 1000 осіб. Діяльність вчених була зорієнтована на розвиток науки (за типом діяльності сучас. академій) завдяки наук. дискусіям, бесідам, лекціям, публікаціям, перекладам грецькою іншомов. творів із перської, єврейської, асирійської та ін., коментуванню наук. та літ. класики. Музейон став добре організованою, активно діючою міжнар. академією й мав суттєвий вплив на розвиток елліністич. науки. Збереглася незначна частка результатів діяльності й творів науковців А. м., головними з яких є переклад грец. мовою *Старого Завіту* («Септуагінта») і «Початків» Евкліда. *Меценатство* і покровительство наукам і мист-ву були притаманні всій династії *Птолемеїв*. Натомість від тих, хто жив за рахунок цар. утримання, очікувались і вимагались вірнопідданські почуття й уславлення членів цар. дому, будь-яка критика не допускалась. Після рим. завоювання місію меценатства та покровительства наукам виконував рим. намісник. Наук. характер функціонування А. м. із приходом римлян змінився: Музейон перетворився на загальноосвіт. центр (прототип сучасних ун-тів). Період рим. панування став для А. м. початком занепаду, який посилювся за часів імп. *Каракалли* (початок 3 ст.): передусім вигнали філософів, які викладали вчення *Арістотеля*, а в 216 грабунок м. Александрії завершили солдати імператора. Християнізація рим. культури (початок 4 ст.) зумовила вороже сприйняття цього центру язичн.

філософії. 273 при взятті м. Александрії війська Авреліана зруйнували А. м. Вчені продовжили роботу у храмі *Серапіса* (Серапейоні), куди були перенесені й залишки б-ки. У 391 за наказом імператора Феодосія I разом із ін. язичн. храмами було зруйновано й цю будівлю. Після руйнації А. м. на цьому місці збудовано церкву.

Лит.: Борухович В. Г. В мире античных светков. Саратов, 1976; Fraser P. M. Ptolemaic Alexandria : in 3 vol. Oxford, 1984; Фролов Э. Д. Греция в эпоху поздней классики. (Общество. Личность. Власть). Санкт-Петербург, 2001; Hirst A., Silk M. Alexandria, Real and Imagined. Aldershot, 2004; Поршнев В. П. Музей в культурном наследии античности. Москва, 2012.

Г. П. Подолян

Александріна, Бібліотека Александріна — сучасна наук. книгозбірня міжнарод. формату в м. Александрія (Єгипет). Створена в межах культурного міжнарод. проекту відродження давньої *Александрійської бібліотеки*. Перші проекти постали з ініціативи Александрій. ун-ту, який певний час не мав у своїй структурі центр. бібліотеки для викладачів і студентів. Від 1974 науковці цього закладу М. Ель-Аббаді та Л. Довідар виношували ідею відновити Александрійську

Александріна, Бібліотека Александріна. Хол

бібліотеку зусиллями колективу. 1976 тодішній ректор А. Р. Ель-Хенаїді створив два комітети з питань відновлення Александрійської бібліотеки. 1982 — до реалізації проекту долучилася організація *ЮНЕСКО*. З 1984 розпочалися публікації архітектур. та організац. планів для А.; над ними працювали науковці, бібліотекарі, архітектори, інженери з багатьох країн. 12.02.1990 підписана Асуанська декларація: визначила офіційну підтримку міжнародної спільноти щодо відновлення Александрійської бібліотеки та подальший план дій. 2002 — в м. Александрії завершено будівництво осн. бібліотеч. комплексу, який здобув суч. назву Бібліотека А. Міжнарод.

журі розглянуло 524 архітектур. схеми. Обрано пропозицію фірми Snøhetta (Норвегія). Будівля округлена: символізує соняч. диск, який осягає людську цивілізацію. Діаметр циліндр. структури — 160 м (один із найбільших у світ. архітектурі показників). Загал. площа приміщень — 85405 м². Комплекс має 11 поверхів, заввишки 33 м. Вартість будівництва — 250 млн америк. дол. Бібліотека А. розміщена біля Східної бухти, неподалік району, де було побудовано давню

Александрія, Бібліотека Александрія. Будівля бібліотеки

Александрійську бібліотеку в Брухейоні (королівський квартал). А. має низку спеціалізованих підрозділів: музеї, інформац.-комунікац. центри, лабораторії оцифрування, наук.-дослід. центри, *планетарій* та ін. Загал. фонд становить 2 098 285 од. зб. (на 2017). Його розподілено на три частини: 1) фонди Головної читальної зали (відкриті фонди, користувачі мають право самостійно вибирати видання зі стелажів, але повертають їх на місце тільки співробітники бібліотеки) — 314 678 од. зб.; 2) фонди із спеціальним порядком доступу (закриті фонди, із спеціальним порядком замовлення або доступні тільки для бібліотечного персоналу (зберігаються переважно в книгосховищі)) — 576 172 од. зб.; 3) спеціалізовані фонди (фонди наук.-дослід., музеї, та ін. підрозділів А., зберігаються і в підрозділах, і в книгосховищі) — 1 207 435 од. зб. Літ-ру систематизовано за *Десятковою класифікацією Дьюї*, адаптованою до араб. назв та ін. даних. Бібліотечний фонд А. комплектує Відділ бібліотечного опрацювання видань та роботи з фондом. Унікальним є комплектування фондів А. дарами. До 2002 у формуванні фондів бібліотеки брали участь 17 країн. Британ. рада з питань культури передала 14 тис. рукописів Британ. бібліотеки на 45 тис. мікрофіш. Іспанія надіслала в дар до GOAL мікрофільми араб. та іспан. рукописів з Ескоріальної монастир. бібліотеки та книгозбірень Кордови (бл. 6 тис. рукописів). Італія подарувала спец. колекцію видань «Палермо», яка була сформована для висвітлення араб. культур. надбання в Сицилії. Компанія Суецького каналу надала копії всіх архів. документів (низку паризьких документів до періоду націоналізації каналу). 2009–2010 одним із найбільших дарів, надісланих до книгозбірні, були 524 046 од. зб. з Нац. бібліотеки Франції. Бібліотека А. — культур.-просвіт. заклад націон. та

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

міжнарод. значення. До Ради кураторів А. входять найвищі посадовці Єгипту: президент, міністр закордон. справ, міністр вищ. освіти та наук. досліджень, міністр кул-ри, губернатор Александрії та ін. Бібліотека А. — суч. наук. центр, зокрема, депозитарій дисертацій усіх египет. університетів (в кооперації з Бібліотекою університету Айн Шамс). Тут проводяться міжнарод. конференції та семінари з усіх галузей знань. А. бере участь у міжнарод. культур. програмах. На її території традиційно проходять міжнарод. книжк. ярмарок «Alexandria International BookFair», фестивалі, книжкові презентації, концерти, кінематограф. конкурси. Створені умови для проведення нагороджень. Книгозбірня бере участь у міжнарод. програмі протидії екстремізму і тероризму, сприяє розвитку мультикультуралізму в країнах Близького Сходу. З 2002 до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського надходить продовж. видання «Bibliotheca Alexandrina» (за програмою книгообміну).

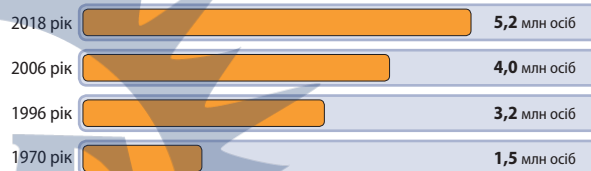
Лит.: Serageldin I. Bibliotheca Alexandrina: there Birth of the Library of Alexandria. Alexandria, 2002; Butler B. Return to Alexandria. An Ethnography of Cultural Heritage Revivalism and Museum Memory. NewYork, 2007; Zahran M. The New Bibliotheca Alexandrina: Reflections on a Journey of Achievements. Alexandria, 2007; Tomic V., Lazarevic S. The Role of Libraries in th eDevelopment of Cultural Tourism with Special Emphasis to the Bibliotheca Alexandrina in Egypt // UTMS: Journal of Economics. 2010. Vol. 1. № 2; Лямец А. М. Библиотека Александрина. Открытые и закрытые фонды, комплектование депозитарных фондов // Библиотечное дело. 2015. № 15 (249); Annual Report 2016–2017. Alexandria, 2017.

А. М. Лямец

Александрія (араб. الإسكندرية) — місто в пн. частині Єгипту, адм. центр однойм. мухафази. Се-

редземномор. портове місто, розташоване західніше дельти р. Нілу на висоті 5 м над рів. м. Простягається уздовж узбережжя Середземного моря на 30 км. З Пд. межує з о. Мар'ют (Мареотіс). Площа — 2,3 тис. км²; друге за величиною місто Єгипту. Виникнення міста пов'язано з іменем *Александра Македонського* (332, 331 до н. е.). Важливий центр еллін. культури, столиця Єгипту в епоху правління династії *Птолемеїв*. За часів *Римської імперії* (1 ст. до н. е.) та візант. керування (з кінця 4 ст.) А. була одним із найбільших центрів раннього *християнства* (теол. школа, центр Александр. патріархату). У 7 ст. А. завоювали араби. 1517–1798 А. належала *Османській імперії*, місто зазнало значних пошкоджень і занепало, що пов'язують також із заснуванням і розвитком м. *Каїру*. 1798 А. завоювала франц. військ. експедиція на чолі з *Наполеоном I Бонапартом*. 1801 місто захопили британ. війська. 1805 влада перейшла до Муххамеда Алі Єгипетського, який проголосив себе правителем Єгип-

Александрія.
Динаміка населення

ту. Він сприяв прокладенню між А. й одним із річищ гирла р. Нілу каналу Ель-Махмудія (1819), розбудові інфраструктури порту, буд-ву пром. підприємств, шкіл. 1882 під час англо-єгипет. війни та 1956 під час Синайської війни (див. *Арабо-ізраїльські війни*) місто зазнало руйнувань внаслідок бомбардувань. Заг. кількість нас. — 5,2 млн осіб, густота — 1,85 тис. осіб/км². (2018, оцінка). Склад нас. за етніч. групами: єгиптяни (більшість), нащадки мігрантів з *Греції, Італії, Си-*

Александрія

Онлайн-версія на порталі
<https://uce.gov.ua>

рії, Франції. За реліг. групами: мусульмани-суніти (більшість), християни (належать переважно до Коптської православ. церкви) та ін. Єврейська громада до 1950 налічувала понад 50 тис. осіб. Унаслідок подій арабо-ізраїл. війни (1948) майже всі євреї емігрували до Ізраїлю, Франції, Бразилії. Щорічно нас. А. збільшується на 0,466 млн за рахунок високої народжуваності та притоку нас. із сільської місцевості. Прибереж. геогр. положення формує особл. мікроклімат. Вологість 60–70 %. Улітку дме хамсин — сухий, виснажливо жаркий вітер пд. напрямків, що приносить суху погоду та пил. бурі. Узимку домінують прохолод. повітр. маси з моря. Літо сухе, жарке (сер. т-ра від +28 до +31 °С), зима відносно прохолодна (серед. т-ра +18 °С) з частими дощами, вітрами, бурями. Госп-во міста бурхливо розвивалося від поч. 19 ст. й знач. мірою було пов'язане з роботою порту. У 1950-х, під час *індустріалізації*, здійсненої урядом Г. А. *Насера*, модернізовано легку, харч., радіотех. галузі пром-сті. З розвідкою та експлуатацією в 1976 родовищ *нафти й газу природного* та побудовою трубопроводу однією з важл. галузей стала нафтопереробка. Розвинуті традиц. вир-ва та ремесла з обробки металу, шкіри тощо. В А. працювала одна з найстаріших у світі фонд. бірж (засн. 1891, тепер у м. Каїрі). Гол. торг. центр А. Даунтаун, або Вуст-аль-Балад в р-ні Рамлех (Манш). Розгалужена мережа приват. закладів громад. харчування, готелів тощо. Розвинений туризм, пляж. відпочинок. Туристів приваблюють залишки антич. храмів, підземні катакомби, середньовіч. палаци тощо. А. — мор. порт (вантажобіг до 13 млн т. на рік). Швидкісні автомагістралі сполучають А. з Порт-Саїдом, Каїром та пн. узбережжям. Міжнар. аеропорт А. в центр. частині міста у 2008–2009 переніс рейси до аеропорту Борг-ель-Араб, розташ. за 40 км від пн.-зх. межі А. В А. діє один із найстаріших у світі та в *Африці* трамвайний парк, який працює з 1860, електрифікований з 1902. А. — важливий освіт., наук. та культ. центр. Діють Александр. ун-т (найбільший держ. заклад, створ. у 1938), напівприват. Араб. акад. науки, технології та мор. транспорту (засн. в 1972), приват. франц. ун-т Сеньйор (засн. у 1990), приват. Александр. університет ін-т інженерії та технології (засн. у 1996) та приват. ун-т Фарос (засн. у 2006), при яких діють наук.-дослід. установи. Функціонує б-ка Александріна (як продовження традицій *Александрійської бібліотеки*, збуд. у 2002). Александр. опера — один із 6 опер. театрів Африки та один із 3 опер. театрів Єгипту). Діють Александр. нац. музей (відкритий після оновлення 2003), Музей греко-рим. старожитностей, Музей коштовностей, Літ. музей К. *Кавафіса*, Худ. музей, Александр. мор. музей. Більшість антич. пам'яток не збереглися (*Александрійський музей*, храм Серапіса та ін.). Землетрусом зруйновано *Александрійський маяк*, збудований у 280–247 на о. Фарос (у 2015 затвердж. проект реконструкції). Серед пам'яток архітектури, що збереглися, — руїни рим. *амфітеатру й терм* (2 ст.), храму Ісіди, колона Помпея (297) та ін. У новій частині міста розташ. будинки 19–20 ст., палаци (зокрема, палац Рас-ель-Тін, 1834–1847), готелі та парки. Александр. стадіон (збуд. у 1929, уміщав бл. 20 тис. глядачів, після реконструкції 2009 — до 13,6 тис.) — найстаріший стадіон в Єгипті та Африці. У січні 2006 А. стала одним з 3 міст, що приймали Африк. кубок на-

цій, у якому переміг Єгипет. Стадіон «Борг-ель-Араб» (або Стадіон Єгипет. армії), побудов. 2006 в однойм. передмісті, розрах. на 86 тис. осіб, — найбільший в Єгипті та другий за місткістю в Африці.

Літ.: Густерин П. В. Города Арабского Востока. Москва, 2007; Claudel P.-A. Alexandrie. Histoire d'un mythe. Paris, 2011; Chica C. Alexandria: History and Culture // Contributions to Science. 2016. Vol. 12. № 2.

Н. І. Серєда

Александров, Анатолій Миколайович (рос. Александров, Анатолий Николаевич; 25.05.1888, м. Москва, тепер РФ — 16.04.1982, м. Москва, тепер РФ) — композитор, диригент, піаніст і педагог, нар. арт. РРФСР (з 1964), нар. арт. СРСР (з 1971), доктор мистецтвознавства (з 1941). Перші уроки музики А. у 8-річному віці отримав від матері (піаністки, учениці П. *Чайковського*). Навчався 1906–1909 на історико-філософ. ф-ті Москов. ун-ту, закінчив Москов. консерваторію (1916; клас фортепіано К. Ігумнова, клас композиції С. Василенка). Працював диригентом Камерного театру (1919–1920), диригентом і редактором Радіомовлення в м. Москві. 1923–1962 — викладач Москов. консерваторії імені П. І. Чайковського (з 1926 — професор). Був головою секції дит. музики Союзу композиторів СРСР. Брав участь у редактуванні Повного зібрання творів П. Чайковського. 1934 вперше написав музику для кіно (мультфільм «Казка про царя Дурандая»). Автор понад 100 творів. Серед них: опери «Два світи» (1916), «Бела» (1945), «Дика Бара» (1957), «Лівша» (1975); вокальна сюїта «Вірність» (1950), цикл романсів («3 Александрійських пісень» М. Кузміна, 1915–1927), 14 сонат для фортепіано, струнні квартети, романси, музика для театру і кіно, понад 150 дит. пісень. Автор спогадів, статей «Мої зустрічі з С. В. Рахманіновим» (1957), «Із спогадів про С. І. Танєєва» (1963) та ін. Виступав як піаніст з виконанням власних творів, 1970 записав платівку. Нагороджений орденом Леніна (1953), орденом Трудового Червоного Прапора (1943), орденом Дружби народів (1978), медалями. Держ. премія СРСР, 1951.

Тв.: Музыка і слово в опере // Сов. музыка. 1940. № 10; Отрывки из воспоминаний о С. И. Танеєеве (к 100-летию со дня рождения) // Сов. музыкант. 1956. 19 ноября; 26 ноября; Мои встречи с С. В. Рахманиновым // Воспоминания о Рахманинове : в 2 т. Москва, 1967. Т. 2; Воспоминания, статьи, письма. Москва, 1979.

Літ.: Кокушкин В. Анатолий Александров. Москва, 1987; Капков С. В. Энциклопедия отечественной мультипликации. Москва, 2006; Браудо Е. М. История музыки. Москва, 2017.

С. А. Целюха

Александров, Анатолій Петрович (13.02.1903, м. Тараща, тепер Київ. обл., Україна — 03.02.1994, м. Москва, РФ) — фізик, фахівець з атом. енергетики та ядер. фізики, академік (з 1953) АН СРСР, інозем. академії. 1930 закінчив фізико-мат. ф-т Київ. держ. ун-ту (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Відтоді працював у Ленінград. фізико-тех. ін-ті, від 1933 — зав. лаб. електр. і мех. властивостей полімерів. 1933–1941 разом із П. Кобеко (1897–1954, РФ) виконав комплекс. дослідження фіз. властивостей високомолекуляр. сполук, установив заг. для всіх полімерів фіз. закономірності та

Александров
Анатолій Миколайович

Александров
Анатолій Петрович

виявив зв'язок між мех. й електр. релаксац. процесами, розробив технологію добування морозотривкого матеріалу на основі вітчизн. синтет. каучуку для потреб *авіації* та *артилерії*. У 1935 А., С. Журков (1905–1997, РФ) та П. Кобеко запропонували статист. теорію міцності полімерів, покладену в основу сучас. фіз. теорії твердих тіл. Захистив 1937 кандидат. дис. «Пробій твердих діелектриків», 1941 — доктор. дис. «Релаксація полімерів». 1936–1945 в лаб. А. розроблено технологію захисту кораблів від безконтакт. магніт. *мін* та *торпед*. З 1943 на запрошення І. Курчатова розпочав роботу в колективі зі створення ядер. зброї. Від 1946 директор Ін-ту фіз. проблем (ІФП) АН СРСР у м. Москві, де під його керівництвом виконано комплекс робіт із атом. проблеми, включно з дослідженням термодифуз. розділення *ізотопів*, отримання *дейтерію* та *тритію*. З 1948 ІФП АН СРСР під керівництвом А. брав участь у розробленні промислових *реакторів*. Від 1949 заступник І. Курчатова в Лаб. № 2 (або Лаб. вимірюв. приладів — ЛВП) АН СРСР (з 10.1956 — Ін-т атом. енергії). Брав участь у створенні *водневої бомби*. З 1952 здійснював наук. керівництво в галузі розроблення атом. енергет. установок для підвод. човнів та криголамів. Один із співавторів розробки атом. реакторів РМБК-1000. Використання їх на *Чорнобильській АЕС* призвело до вибуху реактора 4-го блоку та *Чорнобильської ядерної катастрофи* 1986. На посаді директора Ін-ту атом. енергії (ІАЕ) ім. І. Курчатова (1960–1988) працював над розширенням сфери використання ядер. джерел енергії в мир. цілях, розвивав дослідження в галузі фізики *плазми* та керованого термоядер. синтезу. Створив біол. відділ, який згодом виокремлено в самост. ін-т (тепер Ін-т молекуляр. генетики РАН). У 1960-х створив найбільшу в країні установку для зрідження *гелію*, розгорнув фундамент. дослідження з фізики низьких т-р і прикладні — з тех. застосування *надпровідності*. У 1980-ті з ініціативи А. створено джерело синхротрон. випромінювання для використання його у фундамент. дослідженнях у галузі фізики та біології. 1975–1986 президент АН СРСР, від 1988 — Почесний директор ІАЕ та радник Президії АН СРСР. Тричі Герой Соціаліст. Праці (1954, 1960, 1973), кавалер орденів Леніна (1945, 1949, 1953, 1954, 1956, 1960, 1973, 1978, 1983), Жовтневої Революції (1971), Труд. Черв. Прапора (1945). Лауреат Ленін. премії (1959), Сталін. премії (1942, 1949, 1951, 1953). Нагороджений Почес. Грамотою Президії ВР РФ (1993), золотою медаллю імені І. Курчатова (1968), Вел. золотою медаллю імені М. Ломоносова (1978), золотою медаллю імені С. Вавилова (1978). Президія РАН у 2002 заснувала золоту медаль імені А. На честь А. названо малу планету (2711) А. (Aleksandrov).

Пр.: Атомная энергетика и научно-технический прогресс. Москва, 1978; Наука — стране. Москва, 1983; Академик Анатолий Петрович Александров. Прямая речь. Москва, 2001; Собрание научных трудов : в 5 т. Москва, 2006–2015.

Лит.: Александров Анатолий Петрович: Автобиография // Физики о себе / Отв. ред. В. Я. Френкель. Ленинград, 1990; А. П. Александров. Документы и воспоминания. К 100-летию со дня рождения / Отв. ред. акад. Н. С. Хлопкин. Москва, 2003; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Блиндарук С. В., Онищенко О. С., Яременко Л. М. та ін. А. П. Александров та українська наука:

до 110-річчя від дня народження вченого. Київ, 2013; Литвинко А. С. Співробітництво президента АН СРСР А. П. Александрова з установами АН УРСР (до 110-річчя від дня народження вченого) // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Сер.: ІФНТ. 2014. Вип. 22; Кесаманлы Ф. П., Матенев О. А. Политехники — трижды герои социалистического труда. Санкт-Петербург, 2015.

Г. А. Лашевська

Александров, Борис Георгійович (17.04.1958, м. Одеса, тепер Україна) — учений у галузі біології та екології моря, доктор біол. наук (з 2003), професор (з 2008), чл.-кор. НАН України (з 2015); засл. діяч науки і техніки України (з 2008). У 1980 закінчив Одес. держ. ун-т ім. І. Мечникова (тепер *Одеський національний університет ім. І. Мечникова*). 1988 захистив канд., 2003 — доктор. дисертації. Інженер-гідробіолог (1980–1986), молодший наук. співробітник (1986–1988), учений секретар (1989–1990) Одес. відділення Ін-ту біології пд. морів ім. О. О. Ковалевського АН УРСР. Заст. директора з наук. роботи (1990–1994), зав. лаб. теор. основ гідробіол. меліорації (1991–1996), керівник Одес. філії Ін-ту біології пд. морів ім. О. Ковалевського НАН України (1994–2014). З 2014 — директор Держ. установи «Ін-т мор. біології НАН України». Від 2002 — за сумісництвом проф. каф. гідробіології та заг. екології Одес. нац. ун-ту ім. І. Мечникова. Член Гідроекол. т-ва України (з 1993); координаційної ради транскордонного біосферного *резервату* ЮНЕСКО «Дельта Дунаю» (Румунія — Україна; з 1999); спільної комісії для впровадження Угоди на створення «Зони природоохоронної території дельти Дунаю та пониззя р. Прут» (Румунія, Молдова, Україна; з 2000); голова одес. відділення Міжнар. спілки Еко-Етика (з 2000); член редакційної ради журн. «Одеський екологічний вісник» (з 2001); голова консультат. групи з біол. розмаїття секретаріату Міжнар. комісії з охорони *Чорного моря* від забруднення (з 2004); член редакційної ради Європейського міжнар. журн. «Водні вселенці» (з 2007); наук. редактор журн. «Вісник Одес. нац. ун-ту. Біологія» (з 2009); віцепрезидент Укр. гідроекол. т-ва (з 2010); член Міжвідомчої координац. ради при Президії НАН України з питань мор. досліджень і вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації наук. кадрів у галузі мор. наук (з 2015). Гол. напрями наук. діяльності: мор. та прісноводна біологія й екологія; біологія *зоопланктону*; екзотич. види тварин у морях та океанах; екол. аспекти розвитку і зростання мор. безхребетних; дослідження продукції та біотич. баланс прибереж. мор. екосистем; значення крайових (контурних) угруповань у функціонуванні водних *екосистем*; вивчення впливу угруповань рослин і тварин на формування якості води в прибереж. зоні моря (модельовання структури штучних рифів); методологія збереження біол. різноманіття Чорного моря; екол. проблеми видів-вселенців Азово-Чорномор. регіону. А. — учень наук. школи Ю. *Зайцева*, послідовник заснованого ним наук. напряму вивчення мор. нейстонології та *гідробіології* активних зон моря; засновник наук. школи з дослідження питань гідробіол. меліорації, екол. аспектів розвитку донних *безхребетних* із пелагічним типом розвитку личинок, управління якістю водного середовища за допомогою біопозитивних конструкцій. Під керівництвом А.

Александров
Борис Георгійович

уперше складено список з 240 видів водних орг-мів України та кадастр видів-вселенців Чорного моря (365 видів). Обґрунтував фундамент. уявлення для прогнозування очікуваних вселенців за подальшої *евтрофікації*; розробив сучас. методи поліпшення якості водного середовища за допомогою штучних рифів. А. — автор понад 250 наук. праць. Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (2013).

Пр.: Взаємозв'язок якості середовища і структури водних угруповань. Меліораційний ефект плавневих екосистем // Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, збереження та управління. Київ, 1999; У співавт. — Exotic Species in the Aegean, Marmara, Black, Azov and Caspian Seas Turkish Marine Research Foundation. Istanbul, 2001; Северо-западная часть Черного моря: биология и экология. Київ, 2006; Гидробиологические основы управления состоянием прибрежных экосистем Черного моря. Київ, 2008; Новый подход в исследовании микродорослей песчаной супралиторали // Альгология. 2014. Т. 24. № 3; Black Sea Network of Marine Protected Areas: European Approaches and Adaptation to Expansion and Monitoring in Ukraine // Management of Marine Protected Areas: a Network Perspective from the Mediterranean and Black Sea / Ed. by P. D. Goriup. Hoboken, 2017.

Лит.: 60-річчя члена-кореспондента НАН України Б. Г. Александрова // Вісник НАН України. 2018. № 4; До 60-річчя від Дня народження Бориса Георгійовича Александрова // Вісник Одес. нац. ун-ту. Біологія. 2018. Т. 23. Вип. 1 (42).

О. В. Березовська

Алекса́ндров, Борис Олександрович (рос. Александров, Борис Александрович; 04.08.1905, м. Вологод, тепер Твер. обл., РФ — 17.06.1994, м. Москва, тепер РФ) — композитор, хормейстер, військ. диригент, нар. арт. СРСР (з 1956), Герой Соціалістичної Праці (з 1975). Син *О. В. Александрова*. Закінчив 1929 Моск. консерваторію (клас *Р. Глієра*). 1930–1937 — диригент і зав. муз. частиною Театру Червоної Армії, 1933–1941 — водночас викладав у Моск. консерваторії (з 1939 — її доцент). Від 1937 — диригент і заст. худ. керівника Ансамблю рад. пісні Всесоюз. радіо, у репертуарі якого — бл. 100 його пісень. 1946–1987 — начальник і худ. керівник Ансамблю пісні й танцю Рад. армії. Автор сюїт, ораторій, 7 оперет, серед яких «Весілля в Малинівці» (1937), насичена укр. нар. пісенними інтонаціями, обробки нар. пісень, зокрема українських — «Ой видно село», «Чуеш, брате мій» та ін.; 2 балетів, зокрема «Лівша» (1955), 2 симфоній, 3 кантат, концертів, низки статей про музику. Ленінська премія (1978), Держ. премія (1950).

Лит.: Прошева Е. Серьезный разговор о веселом жанре: Заметки об оперетте «Свадьба в Малиновке» // Сов. музыка. 1948. № 7; Борис Александрович Александров: Статьи. Материалы. Москва, 1985; Бенуа С. Александр Александров. Ансамбль и жизнь. Москва, 2017.

Алекса́ндров, Володімир Степа́нович (02.07.1825, с. Бугаївка, тепер Ізюм. р-ну Харків. обл., Україна — 10.01.1894, м. Харків, тепер Україна) — письменник, лікар, етнограф, фольклорист, доктор медицини (з 1859). Писав укр. мовою. Закінчив 1853 мед. ф-т Харків. ун-ту. Служив військ. лікарем. Літ. діяльність розпочав 1861. Опубл. збірник влас. перекладів *М. Лермонтова* та *І. Козлова* «Малоруські співанки» (1880), перекладав і переспівував також з ним. (*Г. Гейне*), польської (*А. Міцкевич*), лат. (студент.

Александров
Борис Олександрович

Александров
Володимир Степанович

Александров
Григорій Васильович

пісні). Публікував у влас. обробці нар. пісні з нотами («Народний пісенник з найкращих українських пісень», 1887), казки («Малоросійська казка Коза-дереза», 1881) та ін. Упорядкував «Український кишеньковий календар на 1887 рік» («Украинский карманный календар на 1887 год»; 1886), альманахи укр. поезії «Складка» (1887, 1893, разом з *К. Білиловським*). Автор лірич. віршів, вірш. переказів біблійних легенд («Притча про Христа сіяча», «Стародавня легенда про ченця, що жив аж триста літ» та ін., усі — 1890-ті). Автор тексту оперет «За Немань іду» (1872) і «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873); поставлена у трупі *М. Кропивницького* (1882); згодом їх переробив на драм. твори *М. Старицький*. Окр. вірші А. стали популяр. піснями («Я бачив, як вітер березку зломив», музика народна, обробка *А. Рубінштейна*, «Ти несись, мій спів, з мольбою», «Пісня про гарбуз» та ін.). Уклав іст. збірку «Гетьманщина», у якій подана колекція портретів гетьманів України від *Б. Хмельницького* до *К. Розумовського* з біографіями.

Тв.: За Немань іду (Малоруська оперетка в 2 актах і в 4 картинах). Харків, 1872; Не ходи, Грицю, на вечорниці (Оперетка в 4 діях). Харків, 1873; Малоросійская сказка Коза-дереза. Харьков, 1881; [Вірші] // Антологія української поезії: в 6 т. Київ, 1984. Т. 2: Твори поетів XIX століть.

Лит.: Венгеров С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней) : в 6 т. Санкт-Петербург, 1889–1904; Врач / Под ред. В. А. Манассеина. Санкт-Петербург, 1894. Т. 115. № 1; Новицкий С. А. Доктор медицины Владимир Степанович Александров. Харьков, 1894; Єрофєєв І. Матеріали до біографії *В. С. Александрова* // Червон. шлях. 1926. № 9; Назаревський П. П. Збірники пісень *В. С. Александрова* // Нар. творчість та етнографія. 1975. № 5; Плющ В. Медицина в Україні за часів Тараса Григоровича Шевченка. Відомі українські лікарі того часу, лікарські знайомства та природознавчі зацікавлення *Т. Шевченка* // Лікар. зб. Нова сер. Львів; Чикаго, 2002. Т. 11; Ганіткевич Я. В. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004; Александров Володимир Степанович (1825–1893/1894) // Булах С. М., Васильєва С. Г., Долина Л. Б. Медицина в Україні. Біобібліографічний словник : в 2 вип. Київ, 2005. Вип. 2; Червяк П. І. Медицина енциклопедія. Київ, 2012; Соловьев В. О., Раенко Л. В. Харьков. Энциклопедический словарь. Харьков, 2014.

П. І. Червяк

Алекса́ндров, Григорій Васи́льович (рос. Александров, Григорий Васильевич; справж. прізвище — Морمونенко; 23.01.1903, м. Єкатеринбург, тепер РФ — 16.12.1983, м. Москва, тепер РФ) — кінорежисер, сценарист, актор, педагог, нар. арт. СРСР (з 1948). Закінчив 1917 муз. школу, 1920 — режисер. курси робітничо-селян. театру (обидва — м. Єкатеринбург). Керував фронтовим театром. Від 1921 — у Москві: актор театру «Пролеткульту», де працював під керівництвом *С. Ейзенштейна*. Співавтор сценаріїв фільмів *С. Ейзенштейна*: «Страйк», «Броненосець "Потьомкін"» (обидва — 1925), «Жовтень» (1927). У 1929 разом з *С. Ейзенштейном* та кінооператором *Е. Тіссе* вирушив у творче відрядження до Європи та США. Від початку 1930-х працював у жанрі муз. кінокомедії («Веселі хлоп'ята», 1934; «Цирк», 1936, Гран-прі на Міжнар. виставці у Парижі, 1937; «Волга-Волга», 1938). Серед ін. фільмів: художні — «Світлий шлях» (1940),

«Весна» (1947), «Зустріч на Ельбі» (1949), «Композитор Глінка» (1952), «Російський сувенір» (1960), «Шпак і Ліра» (1974) та ін.; документальні — «Хай живе Мексика!» (1932, завершений 1979, Почесний приз Москов. МКФ та Приз ФІПРЕССІ на Міжнар. кінофестивалі у Відні, обидва — 1979), «Інтернаціонал» (1933) та ін. Співпрацював з композитором І. Дунаєвським, поетом В. Лебедєвим-Кумачем, акторами: Л. Утьосовим, Л. Орловою (дружина А.), виконавиця гол. жіночих ролей у його фільмах), І. Льїнським, М. Черкасовим, Ф. Раневською, Р. Пляттом та ін. Викладав у ВДІКу (1951–1957, професор, худ. керівник режисер. курсу). Автор книжки спогадів «Епоха і кіно» (1976). На основі фактів біографії А. знято телесеріал «Орлова і Александров» (2015, студія «Фаворит-фільм», реж. В. Москаленко). Герой Соціалістичної Праці (1973). Нагороджений 3 орденами Леніна (1939, 1950, 1973) та ін. орденами і медалями. Держ. (Сталін.) премії СРСР, (1941, 1950).

Лит.: Фролов И. Григорий Александров. Москва, 1976; Сааков Ю. Любовь Орлова и Григорий Александров. Москва, 2005; Айзикович Л. О рождении веселой комедии в невеселое время: история одного мифа // Музыка в школе. 2011. № 2.

Т. Д. Мороз

Александров, Григорій Семенович (30.09.1904, м. Полтава, тепер Україна — 20.08.1990, Київ, тепер Україна) — кінорежисер, кінорежисер, засл. діяч мист-в УРСР (з 1988). У 1927 А. закінчив оператор. ф-т Одес. технікуму кінематографії. Працював оператором на Ялтин. кінофабриці, потім на Одес. кінофабриці Всеукр. фотокіноуправління (з 1928 — «Українфільм», з 1938 — Одес. кіностудія худ. фільмів), Київ. кіностудії худ. фільмів, «Київнаукфільмі». У роки Другої світової війни А. перебував як оператор у складі фронт. груп Центр. студії документ. фільмів. А. займав низку адм. керівних посад у сфері кінематографії: 1945–1950 — заст. директора Київ. кіностудії худ. фільмів; 1950–1953 — начальник управління з виробництва фільмів Міністерства кінематографії УРСР; 1953–1965 — директор студії «Київнаукфільм»; 1965–1972 — директор Київ. філіалу виробничо-творч. об'єднання «Центрнаукфільм». Серед перших оператор. робіт А. документ. стрічки: «Спал-Ада» («Зелений острів», 1927), «Світлий шлях», «Бессарабська комунa» (обидві — 1928). На Одес. кінофабриці у 1932 А. як оператор зняв невеликий (15 хв) колоризований агітац. фільм «Марш шахтарів» за сценарієм М. Бажана. Того ж року А. працював як оператор на зйомках худ. драми «Шлях вільний» (ін. назва «Рейд») у співавторстві з В. Г. Кричевським. У 1934 вже на Київ. студії «Українфільм» А. брав участь у зйомках «Червоної хустини» — екранізації одноймен. оповідання А. Головка. Разом із М. Кульчицьким А. виконав оператор. роботу у фільмах за творами М. Гоголя: муз. кінокомедії «Сорочинський ярмарок» (1938) і містичній стрічці «Майська ніч» (1940). Знятий методом «біпак» (у знімальний апарат заряджаються відразу дві плівки, складені емульс. сторонами), «Сорочинський ярмарок» став першим кольор. фільмом в укр. кінематографії й одним із перших — у радянському загалом. Восени 1939 А. у складі групи операторів перебував на Галичині, знімаючи іст. хроніку приєднання західноукр. земель до України. Ці

зйомки призначалися для історико-документ. фільму О. Довженка «Визволення» (1940), про приєднання Галичини до УРСР. У роки Другої світ. війни А. знімав сюжети для кіножурналу «Новини дня». Серед документ. стрічок, які включали воєнну хроніку, зняту А., фільми: «У небі Покришкін», «Визволення Праги», «Берлін». 3-поміж оператор. робіт А. у повоєнний час — заснована на реальних подіях воєнна драма «Голубі дороги» (1947). У фільмі-спектаклі «Мартин Боруля» (1953; знятий Київ. кіностудією худ. фільмів за участю артистів Київ. держ. укр. драм. театру ім. І. Франка) А. зіграв єдину в його творчому спадку актор. роль (не вказана в титрах роль Націєвського). Розширення творчого амбула А. у 1950–1960-ті відбулось і за рахунок створення сценаріїв та режисер. роботи у науково-популяр. стрічках «Важка операція» (1957), «І потече Дніпро за Перекоп» (1962), «Весна в Києві» (1965).

Лит.: Гасай С. Александров Григорий Семенович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. Тернопіль, 2004. Т. 1: А — Й; Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / Пер. з фр. Київ, 2005.

Л. Л. Корнєєва

Александров
Григорій Семенович

Александров, Микола Олександрович (рос. Александров, Николай Александрович; псевд. — Микола Олександренко, Николай Аров, Немо, Сторонній глядач; 29.11.1840, м. Ставрополь-Кавказький, тепер м. Ставрополь, РФ — 20.06.1907, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — письменник, етнограф, видавець, журналіст. Писав рос. мовою. Походив із дворян. сім'ї, син чиновника. Слухав лекції в Харків., Моск. і Санкт-Петербур. (1863) ун-тах. Працював журналістом: 1864–1865 ред. газ. «Якір» («Якорь») та сатир. вкладки до неї «Оса» («Оса»). 1866–1868 вів розділ «Критика і бібліографія» в «Жіночому віснику» («Женский вестник»). Серед публікацій — ст. «Недомовки про народного поета» (1867), присвячена новому виданню віршів Т. Шевченка. 1868 у м. Санкт-Петербурзі брав участь у редактуванні «Сучасного огляду» («Современное обозрение»), у виданні журн. «Бібліограф» («Библиограф»), друкувався в журн. «Діло» («Дело»). Автор багатьох статей «Настільного словника» («Настольный словарь») Ф. Г. Толля, в якому вмістив також перший бібліограф. огляд рос. журналістики. На поч. 1870-х вів худ. відділ у журн. «Всесвітня ілюстрація» («Всемирная иллюстрация») та «Бджола» («Пчела»). Упродовж 1875–1876 у м. Москві редактував «Російську газету» («Русскую газету»). 1881 заснував у м. Санкт-Петербурзі «Художественний журнал» («Художественный журнал»), присвячений проблемам рос. образотворч. мист-ва. Унікальністю журналу був худ. альбом, розміщений у додатках. У 1870-х обраний членом Петербур. пед. комісії нар. читання у Солянному містечку (район Санкт-Петербурга), у цей період підготував і видав понад 50 науково-популяр. етнограф. нарисів: «Народи Росії» (1872), «Волга» (1874), «Благодатний край. Малоросія» (1898), «Багаті степи. Новоросія» (1898), «Козаки чорноморці й терці» (1900) та ін. 1900 здійснив інсценізацію поеми І. Котляревського «Енеїда». Відвідав могилу Т. Шевченка у м. Каневі, спогадам про поїздку присвятив статтю «За 50 років» (1902).

Тв.: Мелочи дня // Дело. 1868. № 12; Народы России. Санкт-Петербург, 1872; На праздник. Санкт-Петербург,

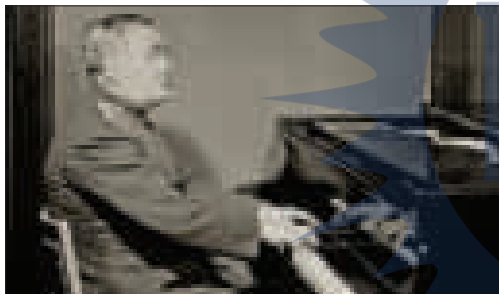
Александров
Микола Олександрович

1873; Волга. Санкт-Петербург, 1874; Благодатный край. Малороссия. Санкт-Петербург, 1898; Богатые степи. Новороссия. Санкт-Петербург, 1898; Казаки черноморцы и терцы. Москва, 1899; Недомолвки о народном поэте // Жен. вестн. 1867. № 8; За 50 лет // Лит. вечера «Нового мира». 1902. № 3; 4.

Лит.: Масанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей : в 4 т. Москва, 1960. Т. 4; Лобас П. Невідомий лист М. Кропивницького // Укр. театр. 1977. № 6; Пенская Е. Н. Александров Николай Александрович // Русские писатели 1800–1917. Биографический словарь : в 5 т. / Под ред. П. А. Николаева. Москва, 1989. Т. 1: А — Г.

П. О. Лобас

Александров, Олександр Васильович (рос. Александров, Александр Васильевич; справж. прізвище — Коптелов; 13.04.1883, с. Плахіно, тепер Рязан. обл. РФ — 08.07.1946, м. Берлін, тепер Німеччина, похов. у м. Москві, тепер РФ) — композитор, педагог і хоровий диригент, нар. арт. СРСР (з 1937), доктор мистецтвознавства (з 1940), генерал-майор. Батько Б. О. *Александрова*. Навчався 1900–1902, 1905 у Петербур. консерваторії. 1902–1906 був регентом соборного храму в м. Бологое, 1906–1908 — соборним ре-

Александров Олександр Васильович

гентом у м. Твері, вів хор у семінарії. З 1913 знову жив у м. Твері, організував і очолив тут муз. школу, яку згодом було перетворено на муз. учще. Закінчив Моск. консерваторію (1913 по класу композиції, 1916 — по класу співу), з 1918 — її викладач (з 1922 — професор); 1932–1934 — зав. хоровою кафедрою, з 1940 — декан диригентсько-хорового ф-ту, з 1942 — об'єднаного диригентсько-хорового і музично-педагог. ф-тів. Сприяв становленню та розвитку диригентсько-хорового фаху, виховав багато учнів, серед яких диригенти Г. Дмитрієвський, К. Лебедев, В. Мухін, композитор Д. Кабальєвський. Ініціатор утворення військово-капельмейстер. класу (1928), що став основою військово-диригент. ф-ту консерваторії (1935; з 2002 — Моск. військ. консерваторія); 1929–1936 — зам. декана цього ф-ту. 1918–1922 був регентом хору храму Христа Спасителя в м. Москві. В 1919–1930 викладав також у муз. технікумі ім. О. М. Скрябіна. Від 1919 — помічник керівника Держ. хору, з 1921 — Держ. капели. З 1936 — худ. керівник Залізнич. ансамблю пісні й танцю, від 1937 — ансамблю пісні й танцю Моск. міського палацу піонерів і школярів. 1928 А. створив Ансамбль червоноарм. пісні (згодом — Двічі Червонопрапор. орденна Червоної Зірки академ. ансамбль пісні й танцю Рос. армії ім. Александрова). Після триумф. виступів ансамблю у м. Парижі на Всесвіт. виставці 1937 призначений начальником і худ. керівником ан-

самблю. Автор музики пісень «Священна війна» (1941), «Незламна і легендарна», гімну СРСР (обидві — 1943; згодом — гімн Росії). А. належать обробка «Заповіту» Т. Шевченка — Г. Гладкого (1938) для чоловічого хору *a capella* та «Поєма про Україну» («Шепчу шевченковские строки...», сл. О. Количова, 1943) для соліста і хору з оркестром, у якій використано мелодію широко відомої пісні «Рева та стогне Дніпр широкий» Д. Крижанівського, обробки укр. нар. пісень «Сусідка», «Розпрягайте, хлопці, коні!», «Ой хмелю, мій хмелю». У творчості А. використовував інтонації старої та сучас. нар., зокрема української, та солдат. пісні. Держ. премія СРСР, (1942, 1946).

Лит.: Поляновский Г. А. Александр Васильевич Александров. Москва, 1983; Муха А. Александров Олександр Васильович // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Київ, 2012. Т. 1: А — В.

Александров, Олександр Данилович (рос. Александров, Александр Данилович; 04.08.1912, с. Волинь, тепер Рибнів. р-ну Рязан. обл., РФ — 27.07.1999, м. Санкт-Петербург, РФ) — математик, фізик, академік АН СРСР (з 1964), академік Нац. академії деї Лінчеї (Італія, з 1974), засл. дія науки і техніки РРФСР (з 1963). Закінчив 1933 фізико-матем. ф-т Ленінград. держ. ун-ту (ЛДУ). Під час навчання в 1930–1932 працював наук.-тех. співробітником Держ. оптич. ін-ту. 1932–1936 — наук. співробітник Фізич. ін-ту при ЛДУ. 1933–1936 викладав на матем.-мех. ф-ті ЛДУ: асистент (з 1933), виконувач обов'язків професора (з 1936). У 1937–1938 — виконувач обов'язків професора Пед. ін-ту ім. М. М. Покровського. 1935 захистив канд. дис. з математики, 1938 — дис. «До теорії змішаних об'ємів Мінковського» на здобуття наук. ступеня доктора фізико-матем. наук. 1938–1953 працював старшим наук. співробітником Матем. ін-ту ім. В. А. Стеклова АН СРСР, в 1941–1944 — у м. Казані у складі евакуйов. колективу ін-ту. 1944 А. повернувся до м. Ленінграда. 1944–1964 працював у ЛДУ: професор (з 1944), ректор (1952–1964). 1944–1946 також професор Пед. ін-ту ім. О. І. Герцена. Водночас був депутатом Ленінград. міської ради депутатів трудящих (1953–1965), Верховної Ради РРФСР (1959–1963). У 1964 А. переїхав до м. Новосибірська, де 1964–1986 працював в Ін-ті математики Сибір. відділення АН СРСР: старший наук. співробітник (з 1964), завідувач відділом заг. Рімана геометрії (з 1967). У 1967 сформував і очолив у цьому ін-ті відділ матем. проблем природознавства. Член бюро Відділення математики АН СРСР (1966–1967), член редколегії «Сибірського математичного журналу» (1970–1988). У 1965–1986 водночас зав. кафедри геометрії та топології Новосибір. держ. ун-ту. 1986 А. повернувся до м. Ленінграда, де до кінця життя працював у ЛОМІ (тепер Петербур. оптико-мех. ін-т РАН): зав. лабораторією геометрії та топології (1986–1988), радник дирекції (з 1988). Був учнем Б. Делоне (1890–1980, РФ) в галузі геометрії та В. Фока (1898–1974, РФ) у галузі фізики. Осн. напрями досліджень А. стосуються геометрії. Систематично застосовував методи теорії міри, функціонального аналізу, варіаційного числення, рівнянь диференціальних у частинних похідних до розв'язування геометр. проблем. Суттєво розвинув теорію змішаних об'ємів опуклих тіл

Александров
Олександр Данилович

та довів фундамент. *теореми* про опуклі *многогранники*. Побудував теорію заг. метричних просторів із односторон. обмеженнями на кривину: вони включають звичайні ріманові *многовиди*. Розділ геометрії, що вивчає такі простори, названо «геометрією Александра». Розробив методи *апроксимації* регуляр. *поверхонь* нерегулярними «многогранними» поверхнями, тобто поверхнями, «склеєними» з маленьких регуляр. поверхонь уздовж їхніх границь. Такі многогранні поверхні легше вивчати, а їхні властивості нагадують властивості регуляр. поверхонь, які апроксимуються. Це уможливило розв'язання екстремал. задач теорії многовидів обмеженої кривини. Автор бл. 300 наук. статей, а також монографій та підручників. Основоположник хроногеометрії, одним із завдань якої була аксіоматизація спец. *відносності загальної теорії*. А. також автор низки праць міждисциплінарного дискурсу (на межі геометрії, фізики та *філософії*). Порушив питання створення матем. моделей простору — часу з найпростіших принципів причинової залежності та вивчав підходи до розв'язування цієї проблеми. Роздуми про сутність математики підсумував у статті «Математика і діалектика» (1970). Написав і опублікував (у співавторстві) 19 шкіл. підручників, 2 підручники для ЗВО. Учнями А. були математики О. *Погорелов*, Г. *Перельман* та ін. Лауреат Держ. (Сталін.) премії (1942, за наук. роботи в галузі математики); Премії АН СРСР ім. Лобачевського (1951). Нагороджений Золотою медаллю ім. Ейлера Відділення матем. наук АН СРСР (1992); орденами Леніна (1961), Трудового Червоного Прапора (1953, 1957, 1975), ін. орденами, медалями.

Пр.: Выпуклые многогранники. Москва; Ленинград, 1950; Начала геометрии. Новосибирск, 1981; Основания геометрии. Москва, 1987; Геометрия. Москва, 1990. (у співавт.); Избранные труды : в 3 т. Новосибирск, 2006–2008.

Лит.: Александров Александр Данилович (к пятидесятилетию со дня рождения) // Вестн. Ленингр. гос. ун-та им. А. С. Пушкина. Сер. мат., мех. и астр. 1963. № 1. Вып. 1; Борисов Ю. Ф., Залгаллер В. А., Кутателадзе С. С. и др. Александр Данилович Александров (1912–1999) // Сиб. мат. журн. 2002. Т. 43. № 4; Гуц А. К. Александр Данилович Александров. К 100-летию со дня рождения // Мат. структуры и моделирование. 2012. Вып. 25; Баранец Н. Г., Верёвкин А. Б. Образы математики. Советские математики о науке. Ульяновск, 2015.

С. І. Максименко

Александров, Олександр Олександрович (рос. Александров, Александр Александрович; 27.06.1927, м. Ялта, тепер Україна — 19.02.2004, м. Тамбов, РФ) — піаніст і муз. педагог, засл. діяч мист-в Росії (з 1994). Нар. у родині професора математики Одес. ун-ту, скрипала-аматора, і піаністки за освітою, яка працювала інженером. Закінчив Одес. консерваторію, 1949 по класу фортепіано (клас М. Рибницької) та 1950 історико-теор. ф-т, а також 1953 Київ. консерваторію (клас симф. диригування О. Клімова). 1950–1967 і 1971–1978 — викладач кафедри спец. ф-но Київ. консерваторії, 1961–1963 і 1965–1967 — зав. цієї кафедри. Працював також як диригент у Держ. симф. оркестрі УРСР. 1973–1975 викладав у Лейпцизькій Вищій школі музики (тепер ФРН). Від 1978 — професор, 1983–1997 — зав. кафедри ф-но Музично-пед. ін-ту ім. Гнесіних у м. Москві (з 1992 — Рос. академія музики). Вод-

ночас із 1993 — професор Моск. держ. ін-ту музики (з 1999 імені А. Шнітке), професор (до 2002) Тамбов. держ. музично-пед. ін-ту ім. Рахманінова. Від 1987 викладав на щоріч. літніх Міжнар. курсах вищої фортеп. майстерності пам'яті С. *Рахманінова* у м. Тамбові. 1991–1996 влітку проводив майстер-класи в Австрії, США, Фінляндії, Польщі, Чехії. Репертуар А. як піаніста охоплював музику 18–20 ст. Був першим виконавцем фортеп. концерту укр. композитора Л. *Ревуцького*. Відомий як інтерпретатор клавірної музики 18 ст. Автор фортеп. транскрипцій романсів С. *Рахманінова* і концерт. інтерпретації симф. «Ноктюрнів» К. *Дебюссі* для двох ф-но. Створив власну піаніст. школу, для якої характерні ясність стилю, тех. довершеність і повнота звучання. Гастролював як соліст. Співпрацював із оркестрами. Записав кілька платівок з творами Л. ван *Бетховена*, Г. *Генделя*, В. *Моцарта*, С. *Прокоф'єва*, Ж. *Рамо*, Д. *Скарлатті*, Ф. *Шопена* та ін. композиторів; виступав на радіо.

Лит.: Московская энциклопедия : в 2 т. Москва, 2014. Т. 1: Лица Москвы. Кн. 1: А — 3.

Александров, Павло Сергійович (рос. Александров, Павел Сергеевич; 07.05.1896, м. Богородськ, тепер м. Ногінськ Моск. обл., РФ — 16.11.1982, м. Москва, РФ) — математик, тополог, академік АН СРСР (з 1953), член Геттінгенської академії наук (з 1945), Національної академії наук США (з 1947), Німецької академії натуралістів «Леопольдина» (з 1959), Австрійської академії наук (з 1968). Нар. у родині лікаря. 1913 вступив до Моск. ун-ту. Учень Д. *Єгорова* та М. *Лузіна* (1883–1950, РФ). 1917 закінчив Моск. ун-т. 1919 читав лекції у м. Чернігові. З 1921 працював в Моск. ун-ті на посаді приват-доцента, а від 1929 — професора. 1934 отримав ступінь доктора фізико-матем. наук. Завідував каф. вищої *геометрії* та *топології* (1933–1982) і одночасно був завідувачем відділу топології Матем. ін-ту ім. Стеклова АН СРСР (1959–1982). У 1932–1964 президент, а від 1964 — почесний президент Моск. матем. товариства. Від 1958 — голова Експертної комісії з премії імені М. Лобачевського. У 1956–1982 — гол. редактор журн. «Успіхи математичних наук». Віце-президент Міжнар. матем. союзу (1958–1962). Сприяв розвитку топології. Разом із П. *Урисоном* був засновником моск. топологічної школи. Увів поняття бікомпактності та довів *теорему* про одноточкову компактифікацію довільного локально компактного гаусдорфівського простору (бікомпактне розширення А.). Увів поняття нерву *покриття*, незалежно від Е. *Чеха* відкрив (ко)гомології А. — Чеха та розробив гомол. теорію розмірності. Розвинув теорію бікомпактних розширень та відкритих скінченно-кратних відображень. Учнями А. були, зокрема, О. Курош (1908–1971, РФ), Л. *Понтрягін*, А. *Тихонов*. Герой Соціалістичної Праці (з 1969). Нагороджений орденами Леніна (1945, 1953, 1961, 1966, 1969, 1975), Жовтневої Революції (1980), Трудового Червоного Прапора (1946), «Знак Пошани» (1940), медаллю Котеніуса (1969). Лауреат Державної (Сталінської) премії першого ступеня за цикл робіт з гомологічної теорії розмірностей (1942), премії ім. М. І. Лобачевського (1972). Герой Соціалістичної Праці (1969). Ім'ям А. названо астероїд 16810 Павелалександров (1997).

Александров Павло Сергійович

Пр.: Topologie. Berlin, 1935. (у співавт.); Введение в теорию размерности. Москва, 1973. (у співавт.); Введение в гомологическую теорию размерности и общую комбинаторную топологию. Москва, 1975; Введение в теорию множеств и общую топологию. Москва, 1977; Страницы автобиографии // Успехи мат. наук. 1979. № 6; 1980. № 3.

Лит.: Колмогоров Л. А., Люстерник Л. А., Смирнов Ю. М. и др. Павел Сергеевич Александров // Успехи мат. наук. 1966. Т. 21. № 4 (130); Колмогоров А. Н. Воспоминания о П. С. Александрове // Успехи мат. наук. 1986. Т. 41. № 6 (252); Садовничий В. А. Павел Сергеевич Александров (1896—1982) // О людях Московского университета. Москва, 2015; Тихомиров В. М. Владимир Тихомиров: П. Александров, Е. Эйгес и С. Есенин // Семь искусств. 2017. №10 (91).

С. І. Максименко

Александрович, Андрій Іванович (білорус. Александровіч Андрэй Іванавіч; 22.01.1906, м. Мінськ, тепер Білорусь — 06.01.1963, станція Кубінка Одинцов. р-ну Москов. обл., тепер РФ, похов. у м. Мінську, тепер Білорусь) — письменник, перекладач, громад. діяч, чл.-кор. Академії наук БРСР (з 1936). Писав білорус. мовою. Нар. в сім'ї робітника. Навчався у Сторожев. парафіяльній школі. Захоплений ідеєю білорусизації, долучився до «Білоруської хатки» — культурно-просвіт. клубу білорус. інтелігенції, що працював у м. Мінську в 1916–1920-х. У 1923 був ініціатором створення впливового літ. об'єднання «Молодняк». За участі А. у містах Климовичах і Полоцьку створено філії «Молодняка», видавалися альманахи «Молодняк Калінінщини» («Маладняк Калініншчыны»), «Наддвінне» («Наддвінне»). Працював 1924–1925 ред. журн. ЦК ЛКСМБ «Малады араты» («Молодий орач»), 1925–1926 — ред. Климовицької район. газ. «Наш працяўнік» («Наш працівник»), 1926 — заст. ред. газ. «Чырвоная Полаччына» («Червона Полоччына»). У пресі друкувався під різн. псевдонімами: А. А-віч, А. Андр., Ал. Андр., Андр. Ал-іч, А. Худніцкі, Чыгуначнік, Бэцін. Закінчив Мінський педтехнікум (1925), Білорус. держ. ун-т (1930). Заст. директора Білдержкіно (1929–1931). Член Центр. Виконав. К-ту БРСР (1931–1937), кандидат у члени ЦК КП(б)Б (1936–1937). З 1932 — заст. голови оргкомітету, 1934–1937 — заст. голови правління Спільки письменників БРСР. Член Спільки письменників СРСР (з 1934). Брав участь у роботі комісії з редагування тексту Конституції СРСР (1936). У 1936–1937 — директор Ін-ту л-ри, мист-ва і мови АН БРСР. У червні 1937 виключений із правління Спільки письменників БРСР. 01.07.1938 заарештований і 22.04.1939 постановою Військ. колегії Верх. суду СРСР засуджений на 15 років виправно-труд. таборів і 5 років позбавлення політ. прав (ст. 58 «Контрреволюційна діяльність»). Покарання відбував на буд-ві Норильського металург. комбінату. Особливою нарадою НКВС СРСР строк було зменшено. Звільнений достроково 10.02.1947. У 1947–1948 працював літспівробітником багатотиражки Мінського трактор. з-ду, 1948 — бригадиром тресту «Білтракторобуд». 08.06.1949 удруге засуджений та висланий до м. Канська Краснояр. краю. Реабілітований 25.11.1955 Пленумом Верх. суду СРСР. Після реабілітації переїхав до м. Мінська, де жив і працював. Помер під час відпочинку у Підмосков'ї. Писав вірші, прозу й твори для дітей. У творах змальовував нове індустр. місто, виступав за

об'єднання Зх. та Сх. Білорусі, зображував події Другої світової війни тощо. Серед поет. збірок: «Комсомольська нота» («Комсомольская нота»; 1924; у співавт.); «По білоруській бруківці» («Па беларускім бруку»; 1925); «Угрунь» («Угрунь»; 1927); «Фабрика смерті» («Фабрыка смерці»; 1929); «Озброєні пісні» («Узброеныя песні»; 1936). Автор поем «Тіні на сонці» («Цені на сонцы»; 1928) та «Поема імені Звільнення» («Паэма імя Вызвалення»; 1930), віршованого роману «Народження людини» («Нараджэнне чалавека»; 1931), п'єси «Натиск» («Напор»; 1931) та ін. Автор книжок для дітей: «Рибалка» («Рыбак»; 1929); «Колискова: Хлопчик і півень: Віршовані казки» («Калыханка: Хлопчык і певень: Вершаваныя казкі»; 1930); «Як діти допомагали будувати літак» («Як дзеці памагали будаваць самалёт»; 1930); «Як іграшки вдома зробити самому» («Як цацкі дома зрабіць самому»; 1930) та ін. Перекладав з укр., рос., лит., єврейської та ін. мов, зокрема вірші В. Поліщука, М. Хвильового, П. Тичини, А. Малишка, П. Усенка. Брав участь у підготовці реформи білорус. правопису (1933) та роботи Політ. комісії для перегляду російсько-білорус. словника і нових правил правопису білорус. мови. За його ред. вийшла книга «Письменники БРСР про реформу правопису білоруської мови» («Письменнікі БССР аб рэформе правапісу беларус. мовы», 1934). У виданих за його ред. «Правописі білоруської мови» (1934) і «Російсько-білоруському словнику» (1937) низку правил правопису білорус. мови спрощено та сформульовано за зразком правил рос. орфографії. Низку творів А. перекладено болгар., грузин., латис., лит., рос., узбецькою та ін. мовами. Твори А. укр. мовою перекладали І. Гончаренко, Б. Чалий, Г. Бойко. На основі «Поєми імені Звільнення» знято перший білорус. звук. фільм.

Пр.: Руска-біларускі слоўнік. Мінск, 1937.

Тв.: Па беларускім бруку. Менск, 1925; Угрунь. Менск, 1927; Фабрыка смерці: з жыцця Заходняй Беларусі: вершы. Мінск, 1929; Гудкі: вершы. Мінск, 1930; Паэма імя Вызвалення. Мінск, 1930; Устаноўка: вершы. Мінск, 1930; Цені на сонцы. Мінск, 1930; Як дзеці памагали будаваць самалёт. Мінск, 1930; Вершы і паэмы. Мінск, 1931; Нараджэнне чалавека: вершаваны раман. Мінск, 1931; Напор: драматычная паэма. Мінск, 1933; Падурамак дзеткам малалеткам. Мінск, 1936; Выбранае: 1921–1956: вершы, паэмы. Мінск, 1958; Збор твораў: у 2 т. Мінск, 1963; Вершы. Мінск, 1970; Галубінае крыло: вершы і паэма. Мінск, 1976; Творы. Мінск, 1981; Рос. перекл. — Тополи и сосны. Стихи. Москва, Ленинград, 1966; Укр. перекл. — [Вірші] // Пісні в Білорусі. Київ, 1957; Наш день. Київ, 1961.

Лит.: Біларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік: у 6 т. Мінск, 1992. Т. 1: Абуховіч — Ватацы; Токарев Н. Возвращенные имена. Минск, 1992; Кіпель Я. Эпізоды Episodes. Нью Йорк, 1998; Адамовіч А. Да гісторыі беларускага літаратуры. Менск, 2005; Рублевская Л., Скалабан В. Время и бремя архивов и имен: очерки, эссе, пьеса. Минск, 2009; Саўка З. Мазачыная артаграфія: 3 нагоды прыняцця Правапіснага закону — 2008 // ARHE. 2009.

В. І. Короткевич, І. І. Короткевич, Л. М. Стеблина

Алексахін, Рудольф Міхайлович (рос. Алексахин Рудольф Михайлович, 15.12.1936, с-ще Калінінське, тепер м. Корольов Московської обл., РФ — 02.05.2018, м. Москва, РФ) — ґрунтознавець-аґрохімік, фахівець у галузі радіології, аґрорадіобіології та екології, акад. Всесоюз. акаде-

Александрович
Андрій Іванович

Алексахін
Рудольф Михайлович

мії с.-г. наук ім. Леніна (з 1988, у 1992 академія припинила існування), акад. Рос. академії с.-г. наук (з 1992), академік РАН (2013), інозем. член НААН України (1995), засл. діяч науки РФ (з 1997). Закінчив 1959 біолого-грунтової ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова (МДУ). Учень акад. В. Клецьковського. 1959–1961 працював старшим лаборантом, молодшим наук. співробітником каф. біофізики МДУ. 1961–1966 — молодший наук. співробітник лаб. лісознавства АН СРСР. 1966–1975 — учений секретар секції Наук.-тех. ради Мін-ва середнього машинобудування СРСР. Від 1975 працював у Всесоюз. науково-досл. ін-ті с.-г. радіоекології та агроекології (тепер Федеральна держ. бюджетна наук. установа «Всеросійський НДІ с.-г. радіології та агроекології»): 1975–1985 — старший наук. співробітник, зав. лаб., зав. відділу; 1986–1989 — заст. директора з наук. роботи; 1989–2015 — директор; з 2015 — наук. керівник НДІ. Від 2013 — головний еколог проекту «Прорив» у Держкорпорації «Росатом». Віце-президент Міжнар. союзу радіоекології (з 2001). Член редколегії 11 наук. журналів. А. — автор понад 900 наук. праць, серед яких 25 монографій і брошур. А. керував дослідженнями з міграції радіонуклідів у навколиш. середовищі, а також впливу іонізуючих випромінювань на природ. та агроекосистеми. Один із фундаторів ліс. радіоекології — сфери вивчення та прогнозування механізмів розподілу, міграції й біол. дії радіонуклідів у ліс. біосистемах. Розвивав принципи екол. захисту середовища від радіац. забруднення. А. також досліджував принципи ведення с. г. на тер., що зазнали радіац. забруднення. Зокрема, 1959 вивчав дію іонізуючого випромінювання та міграцію радіонуклідів у межах ліс. екосистем у зоні Киштинської аварії на пром. об'єднанні «Маяк» на Пд. Уралі. На тер., що постраждали від Чорнобильської катастрофи, А. керував дослідницькою групою, яка вивчала міграції радіонуклідів у системі: ґрунт — рослини — тварини — людина. За ці дослідження (у складі колективу авторів) нагороджений держ. преміями СРСР (1974) та РФ (2002). У 2011 брав участь у лквідації наслідків аварії на АЕС «Фукусіма» (Японія) як консультант та організатор експеримент. досліджень. Лауреат нагород РАН — Премії імені В. Н. Сукачова та Золотої медалі ім. В. М. Клецьковського. Нагороджений орденом Дружби народів (1987), орденом Пошани (2007), медалями СРСР і РФ, медаллю В. І. Вернадського Міжнар. союзу радіоекології (2017).

Пр.: Дорога длиною в 30 лет: от Чернобыля до Фукусимы // *Агротех. вестн.* 2016. № 2; Успіхи в а в т. — Современные проблемы радиобиологии : в 7 т. Москва, 1971. Т. 2; Тяжелые естественные радионуклиды в биосфере: миграция и биол. действие на популяции и биогеоценозы. Москва, 1990; Радиологические последствия Чернобыльской аварии. Москва, 1991; Сельскохозяйственная радиология. Москва, 1992; Рекомендации по ведению растениеводства на радиоактивно загрязненной территории России. Москва, 1997; Глобальные проявления изменений климата в агропромышленной сфере. Москва, 2004; О поведении радиоактивных продуктов деления в почвах, их поступлении в растения и накоплении в урожае. Москва, 2006; Проблемы радиоекологии: эволюция идей. Итоги. Москва, 2006; Глобальные изменения климата и прогнозы рисков в сельском хозяйстве России. Москва, 2009; Агроэкологический мониторинг, технологии и информационно-методическое обеспечение сельскохозяйственного произ-

водства на техногенно-загрязненных территориях. Обнинск, 2013; Учение о биосфере В. И. Вернадского и современные проблемы радиоекологии // *Радиацион. биол. Радиоекология.* 2014. Т. 54. № 4; Радиологические аспекты реабилитации сельскохозяйственных угодий после аварий на Чернобыльской АЭС и АЭС «Фукусима-1» // *Вестн. рос. с.-х. науки.* 2015. № 2.

Лит.: Алексахин Рудольф Михайлович. К 70-летию со дня рождения // *Мед. радиология и радиац. безопасность.* 2006. Т. 51. № 6; Высочайшая честь // *Новая среда.* 2010; Титков А. Радиоекология // *В мире науки. Спецвыпуск.* 2015. № 1.

В. Л. Лабка

Алексєєв, Анатолій Дмитрович (20.05.1940, м. Сталіно, тепер м. Донецьк, Україна — 10.08.2012, м. Донецьк, Україна) — учений у галузі приклад. фізики, гірн. інженер, доктор тех. наук (з 1977), професор (з 1980), чл.-кор. НАН України (з 2006), засл. шахтар України (з 1995). У 1963 А. закінчив гірн. ф-т Донец. політех. ін-ту (тепер *Донецький національний технічний університет*), там же розпочав наук. діяльність на посаді асистента каф. розробки родовищ *корисних копалин*. З 1967 — у Донецькому фізико-тех. ін-ті АН УРСР (тепер *Донецький фізико-технічний інститут імені О. Галкіна НАН України*): ст. наук. співробітник, зав. лабораторії (1967–1986), зав. відділу (1986–1992), заст. директора з наук. роботи (з 1992), директор від-ня фізико-тех. гірн. проблем (з 1998). Від 2002 — директор Ін-ту фізики гірн. процесів НАН України (м. Донецьк). У Донец. фізико-тех. ін-ті заснував наук. школу «Фізика вугілля та гірн. процесів». 1972 під керівництвом А. вперше в СРСР розроблено й створено унік. установку нерівнокомпонент. трьохосового стиснення, за допомогою якої можливо моделювати напруж. стан гір. масиву для глиб. до 5000 м. Проведено одну з перших у світ. практиці робіт із використанням методу ядерного магнітного резонансу для вивчення фаз. переходів у вугіллі за тиску до 1000 МПа, визначено поліморф. переходи в кварці під час руйнування гір. порід унаслідок дії високого тиску. А. розробив та впровадив комплекс. спосіб оцінювання викликанебезпечності вуг. пластів, їхнє безпеч. розкриття та відпрацювання. За участі А. здійснено наук. відкриття з доведенням, що *метан*, який міститься у вугіллі за типом твердого розчину, можна використовувати як *альтернативне паливо*. У доробку А. 14 монографій, 300 наук. праць, понад 50 патентів і свідоцтв на винаходи. Співатор відкриття «Здатність органічної речовини вугілля створювати з газом метастабільні однофазні системи за типом твердих розчинів». Брав участь у роботі комісії з надзвич. ситуацій під час особливо склад. випадків на шахтах. Був заст. директора Донец. наук. центру НАН України, президентом Донбас. наук. центру Академії гірн. наук України, головою та членом наук. рад і ред. колегій низки наук. видань. Нагороджений орденами «За заслуги» III, II та I ступенів (2001, 2004, 2008). Лауреат премії ім. акад. О. Сковчинського (1990); Держ. премії України в галузі науки і техніки (1995), премії НАН України «За видатні роботи в галузі прикладної фізики» ім. І. Пулюя (2001).

Пр.: Физика угля и горных процессов. Киев, 2010; Система уголь — метан в условиях высоких газовых давлений // *Физ. и тех. высокие давления.* 2011. Т. 21. № 2; У співавт. — Предельное состояние горных пород.

Алексєєв
Анатолій Дмитрович

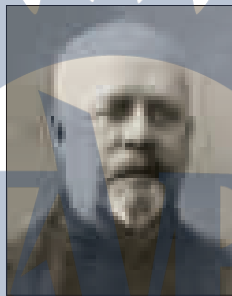
Киев, 1982; Разрушение горных пород в объёмном поле сжимающих напряжений. Киев, 1989; Радиофизика в угольной промышленности. Москва, 1992; Прогноз и управление состоянием горного массива. Киев, 1994; Использование методов ЯМР при исследовании подвижности метана в объёме пор ископаемого угля // Физ. и тех. высоких давлений. 2009. Т. 19. № 4;

Лит.: Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2001. Т. 1; Науковці України — еліта держави : в 5 т. Київ, 2012. Т. 2; Спожакін А. И. Мой друг // Фіз.-тех. пробл. гірн. вир-ва. 2012. Вип. 15.

Алексеев, Василь Іванович (рос. Алексеев, Василий Иванович; 07.01.1942, с. Покрово-Шишкино, тепер у складі смт Милославського Милослав. р-ну Рязан. обл., РФ — 25.11.2011, м. Мюнхен, ФРН, похов. у м. Шахти Ростов. обл., РФ) — спортсмен (важкоатлет), тренер, засл. майстер спорту СРСР (з 1970), засл. тренер

Алексеев Василь Іванович

Алексеев
Євген Венедиктович

СРСР (з 1991). На поч. спорт. кар'єри займався волейболом (у 1961 мав 1-й розряд) та легкою атлетикою. Важкою атлетикою почав займатися у 19 років в Архангельському лісотех. ін-ті, де навчався з 1961. Перший тренер із важкої атлетики — С. Мілейко (м. Архангельськ). Професійну кар'єру спортсмена-важкоатлета А. почав 1968, посівши 3-є місце на чемпіонаті СРСР у 2-й важкій вазі (категорія понад 102,5 кг) з результатом у сумі триборства 540 кг (жим — 190 кг, ривок — 145 кг, поштовх — 205 кг), був включений до складу збірної СРСР. Від 1966 мешкав у м. Шахти й тренувався під керівництвом олімп. чемпіона Р. Плюкфельдера, пізніше під керівництвом старшого тренера ЦР Всерос. добровільного спорт. т-ва «Труд» О. Чужина. Закінчив 1971 Шахтин. філіал Новочеркас. політех. ін-ту. Двораз. чемпіон *Літніх Олімпійських ігор 1972* і *Літніх Олімпійських ігор 1976*, восьмиразовий чемпіон світу (1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977), восьмираз. чемпіон Європи (1970–1975, 1977, 1978). Упродовж спорт. кар'єри встановив 79 світ. рекордів — у жимі (17 рекордів), у ривку (4 рекорди), у поштовху (31 рекорд), у сумі триборства (18 рекордів до 1972) та у сумі двоборства (9 рекордів, з 1973), а також 81 рекорд СРСР. На всіх міжнар. змаганнях виступав тільки у важкій ваговій категорії (до 1968 — понад 102,5 кг; з 1969 — понад 110 кг). Володар неперевершеного світ. рекорду в сумі триборства — 645 кг (15.04.1972). Перший спортсмен в історії важкої атлетики, що показав (18.03.1970) феномен. результат у сумі триборства — 600 кг (жим — 213 кг, ривок — 170 кг, поштовх — 217,5 кг). Занесений до «Книги рекордів Гіннеса» як атлет, що встановив найбільшу кількість світ. рекордів (80). Останній виступ А. на важко-

атлетич. помості відбувся на *Літніх Олімпійських іграх 1980* у м. Москві. Після завершення спорт. кар'єри працював тренером у м. Шахтах, обирався гол. тренером збірної команди СРСР та Об'єднаної команди Співдружності Незалежних Держав з важкої атлетики (1989–1992). Нагороджений Орденом Леніна (1972), Орденом Трудового Червоного Прапора (1971), Орденом Дружби народів (1976), Орденом «Знак Пошани» (1970). Ім'ям А. названа Дитячо-юнацька спорт. школа № 15, парк культури та відпочинку і проспект у м. Шахти. В. *Висоцький* присвятив А. пісню «Штангіст». 25.12.2014 у м. Шахтах встановлено пам'ятник А. 14.01.2017 відкрито пам'ятник А. у смт Милославському.

Лит.: Василий Алексеев: Фотоочерк. Москва, 1977; Иванов Д. И. Русский исполин — В. Алексеев. Москва, 1980; Ростовская область — это мы. Ростов-на-Дону, 2017. В. Г. Олешко

Алексеев, Євген Венедиктович (28.09.1869, Санкт-Петербург, РФ — 18.10.1930, м. Київ, тепер Україна) — лісознавець, один із основоположників укр. наук. школи лісової топології, професор (з 1922). Закінчив 1894 Санкт-Петербур. ліс. ін-т (тепер Санкт-Петербур. держ. лісотех. ун-т). 1895–1904 працював лісником у лісах європ. частини Росії (Нижньгородська, Казанська губернії). 1904 переїхав до *Біловезької Пуці*, де працював лісничим Біловезького ліс. округу. Від 1914 — старший лісник Київ. дільнич. округу. З 1919 — керівник ліс. підвідділу Київ. губерн. земельного відділу та лісокульт. відділу губерн. ліс. управління. 1922 керував ліс. відділом Наркомагу землеробства УСРР. Організував лісоінженерний ф-т при Київ. с.-г. ін-ті (1922), став його першим деканом і професором заг. лісівництва. Під його керівництвом організовано навч.-дослідне Боярське лісництво. З 1928 був головою ліс. секції Київ. відділу с.-г. наук. комітету України. Вивчав зв'язок типів насаджень із ґрунт. умовами та *бонітетом*, встановив можливість поєднання кількох бонітетів в одному типі лісу. Описав типи лісів укр. Правобережжя; запропонував оригінальну класифікацію ліс. насаджень; розглянув поняття «тип лісу», подав характеристики сухих, свіжих, вологих укр. лісів. На основі вивчення ґрунт. умов виділив 6 типів лісів: бори — на піщаних ґрунтах; субори — переважно супіски; греди (гравові ліси) — суглинки; діброви — чорнозем; вільшаники — низинні торфи; багни (сосняки) — мохові торфи. Наук. праці присвячені питанням раціоналізації ліс. культ. рубок, догляду за лісом; дослідженню тех. якості деревини. Автор гніздового висівання культур сосни з урахуванням природ. поновлення листяних порід.

Пр.: Типы насаждений и их отношения к бонитетам и хозяйственным классам при лесоустройстве // Лес. журн. 1915. Вип. 1–2; Об основных понятиях лесоводственной типологии. Киев, 1927; О влиянии времени рубки и способа транспорта леса на прочность древесины. Киев, 1927; Типы украинского леса: Правобережье. 2-е изд. Киев, 1928; Лесоведение: конспект лекций. Лесоведение. Киев, 1929.

Лит.: Щепотьев Ф. Л. Е. В. Алексеев: (к 100-летию со дня рождения) // Лесоведение. 1970. № 4; Алексеев Евгений Венедиктович // Энциклопедия лесного хозяйства : в 2 т. Москва, 2006. Т. 1; Мигунова Е. С. Создатели лесотипологической классификации А. А. Крюденер и Е. В. Алексеев // Лес. хоз-во. 2009. № 2; Професор Євгеній

Венедиктович Алексеев. До 145-річчя від дня народження // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Сер.: Ліс-во та декоративне сад-во. 2014. Вип. 198 (1).

В. Л. Бабка

Алексеев, Михайло Миколайович (рос. Алексеев, Михаил Николаевич; 29.11.1918, с. Монастирське, тепер Калінін. р-ну Саратов. обл., РФ — 19.05.2007, м. Москва, РФ) — письменник, журналіст, член Академії рос. словесності (з 1998). Писав рос. мовою. Нар. у незамож. родині. Навчався в Аткарському пед. уч-щі. 1938–1955 — в армії: солдат, згодом офіцер, військ. кореспондент; учасник *Другої світової війни*; 1950–1955 — редактор військ. вид-ва. З 1951 — член Спілки письменників СРСР. 1957 закінчив Вищі літ. курси при Літ. ін-ті ім. О. Горького (м. Москва). 1968–1990 — гол. ред. журн. «Москва». Був головою ради з укр. л-ри Спілки письменників СРСР. Подіям Другої світ. війни, праці військ. журналістів, проблемам повенної армії присвячено роман «Солдати» («Солдаты»; 1951–1953), повісті «Спадкочемці» («Наследники»; 1957), «Дивізіонка» («Дивизионка»; 1959). У творчості А. тема війни тісно пов'язана з темою селянства: романи «Вишневий вир» («Вишневый омут»; 1961), «Вербичка неплакуча» («Ивушка неплакучая»; кн. 1–2, 1970–1975); повість «Хліб — усьому голова» («Хлеб — имя существительное»; 1963); автобіогр. трилогія — роман «Забіяки» («Драчуны»; 1981), повісті «Карюха» («Карюха»; 1967) та «Рижонка» («Рыжонка»; 1990). У романі «Забіяки» вперше зображено проблему голоду Поволжя на поч. 1930-х. На основі документ. матеріалів періоду війни написано роман «Мій Сталінград» («Мой Сталинград»; 1993). До зб. «Слово в строю» (1975) увійшли статті про творчість О. Довженка, О. Гончара, П. Загребельного та ін. А. переклав роман О. Гончара «Людина і зброя» (1962, разом з І. Карабутенком). Нагороджений Держ. премією РРФСР ім. М. Горького (1966), Держ. премією СРСР (1976). Герой Соц. Праці (1978). Укр. мовою окр. твори А. переклали А. Дрофань, Д. Олександренко, М. Шумило.

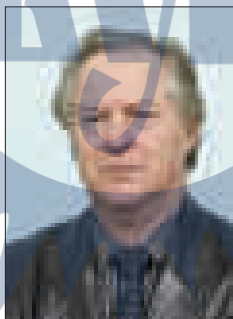
Тв.: Наследники: повість. Москва, 1958; Собрание сочинений. Москва, 1975–1977. Т. 1–6; Меж дней бегущих. Москва, 1986; Собрание сочинений : в 8 т. Москва, 1987; Драчуны. Карюха. Рыжонка. Трилогия. Москва, 1997; Избранные сочинения : в 3 т. Москва, 1998; Мой Сталинград. Через годы, через расстояния: роман, повесть. Москва, 2005; Журавушка (сборник). Москва, 2012; Укр. перекл. — Вишневий вир. Київ, 1964; Хліб — усьому голова. Київ, 1967; Вербичка неплакуча : в 2 кн. Київ, 1974–1979; Солдати. Київ, 1985; Ці споконвічні родинні зв'язки. Київ, 1985.

Лит.: Баладин Л. Любовь и доброта: К пятидесятилетию Михаила Алексеева // Сибир. огни. 1968. № 8; Елкин А. Земля и грозы: Очерки творчества М. Алексеева. Москва, 1976; Лобанов М. Освобождение // Волга. 1982. № 10; Борзунов С. М. Михаил Алексеев. Москва, 1983; Куземський В. С. Творчість Михайла Алексеева. Київ, 1983; О чем не плакал, про то не споешь: родное поле Михаила Алексеева // Пырклов И. В. «Ненароком вспомнишь обо мне»: избранные портреты саратовских писателей. Саратов, 2015.

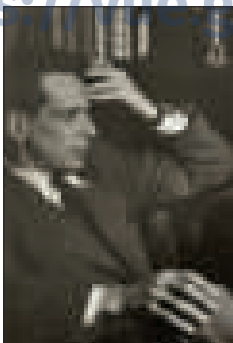
Алексеев, Олександр Васильович (рос. Алексеев, Александр Васильевич; 10.03.1938, с. Бельково Хвойнин. р-ну Новгород. обл., РФ) — диригент, засл. діяч мист-в РРФСР (з 1978), про-

Алексеев
Михайло Миколайович

Алексеев
Олександр Васильович

Алексеев
Олександр Олександрович

фесор (з 2000). Брат диригента та композитора Ю. Алексеева. А. навчався 1953–1957 на відділенні хорового диригування Муз. уч-ща при Ленінград. консерваторії (тепер Санкт-Петербур. муз. коледж ім. М. А. Римського-Корсакова). 1957 продовжив навчання в Ленінград. держ. консерваторії ім. М. А. Римського-Корсакова (тепер Санкт-Петербур. держ. консерваторія ім. М. А. Римського-Корсакова): 1957–1962 по класу проф. К. Ольхова на каф. хорового диригування, 1960–1966 — по класу проф. Е. Грікурова на диригентсько-симф. ф-ті. 1963–1966 А. — диригент — асистент гол. диригента Держ. академ. Малоого оперного театру (тепер Михайлівський театр, м. Санкт-Петербур), диригував оперою Д. Шостаковича «Катерина Ізмайлова» (диплом. спектакль). 1964–1968 А. — викладач каф. хорового диригування Ленінград. ін-ту культури ім. Н. К. Крупської (тепер Санкт-Петербур. держ. ун-т культури і мист-в). 1970–1976 викладав диригування в Ульянов. муз. уч-щі (тепер Музичне училище ім. Г. І. Шадріної Ульяновського держ. ун-ту). 1968–1978 — диригент, 1978–1984 — гол. диригент Ульянов. держ. симф. оркестру (тепер Ульянов. держ. академ. симф. оркестр «Губернаторський»). 1971–1972 стажувався у Вищій школі музики й виконав. мист-ва у м. Відні. 24.01.1984–22.06.1984 — диригент-стажист Держ. академ. Великого театру Союзу РСР (тепер Держ. академ. Великий театр Росії, м. Москва). 1984–1992 працював у м. Харкові (тепер Україна) гол. диригентом симф. оркестру (тепер Академ. симф. оркестр) Харків. обл. філармонії. За сумісництвом керував студент. симф. оркестром Харків. ін-ту мист-в ім. І. П. Котляревського (тепер Харків. нац. ун-т мист-в ім. І. П. Котляревського). 3 грудня 1984 — викладач каф. нар. інструментів, з 10.09.1986 — старший викладач, з 02.11.1987 — доцент каф. оркестр. струн. інструментів, 02.09.1991–22.09.1992 — доцент каф. нар. інструментів. З жовтня 1992 професор каф. оперно-симф. диригування Санкт-Петербур. держ. консерваторії ім. М. А. Римського-Корсакова, 2000–2010 — декан диригент. ф-ту. Гастролював в Австрії, Болгарії, Німеччині, Південній Корей, Польщі, Румунії, Франції. Проводив майстер-класи в м. Санкт-Петербурзі (1996, Росія) і м. Сеулі (1997–1999, Південна Корея). Серед виконав. пріоритетів диригента муз. твори віден. класиків, Й. Брамса, А. Брукнера, Г. Малера та ін. Виступав з багатьма музикантами та співаками (О. Криса, Б. Которович, Г. М. Кремер, В. Сніваков, А. Бабаджян, А. Ешпай, В. Крайнев, Д. Гнатюк, А. Солов'яненко, З. Соткілава та ін.). Співпрацював із низкою хор. колективів колишнього СРСР, серед яких і українські — Київ. капела «Думка» (тепер *Національна заслужена академічна капела України «Думка»*), Київ. чоловіча хорова капела (тепер Муницип. академ. чоловіча хорова капела України ім. Л. М. Ревуцького) та ін.

Лит.: Бортник Е., Савиних В. Кафедра народних інструментів України // Харьковский институт искусств имени И. П. Котляревского 1917–1992. Харьков, 1992; Щелкановцева Е. Кафедра струнных инструментов // Харьковский институт искусств имени И. П. Котляревского 1917–1992. Харьков, 1992.

В. М. Плужніков

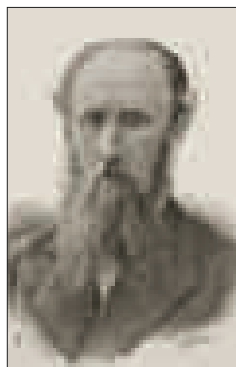
Алексеев, Олександр Олександрович (рос. Алексеев, Александр Александрович; франц.

Alexeieff, Alexandre; 05.08.1901, м. Казань, тепер Татарстан, РФ — 09.08.1982, м. Париж, Франція) — художник, кінематографіст, мультиплікатор, представник експеримент. кіно. Нар. у родині військ. аташе. У дитинстві жив у м. Константинополі (тепер м. Стамбул, Туреччина), де служив його батько. 1912–1917 навчався у кадет. корпусу у м. Санкт-Петербурзі. 1917 переїхав до м. Уфи, згодом до м. Владивостока. 1920 залишив Росію, облаштувавшись у Франції. У м. Парижі навчався живопису у студії С. Судейкіна. У 1920-ті працював декоратором і костюмером у париз. театрах, співпрацюючи з режисерами Л. Жуве, Ж. Пітоєвим та ін. У 1930-ті звернувся до кіно. 1940–1946 жив у США, згодом повернувся у м. Париж. Винайшов голковий екран — полотнище (1,3 м × 1 м) з бл. 500 тис. дірок, у які увіткнуто рухомі голки. Під час покадрової зйомки за принципом мультиплікації при освітленні під кутом голки дають відтінки чорного і білого кольору та утворюють ефект хиткості зображення. Застосовуючи цей метод, разом із дружиною і асистенткою К. Паркер (1904–1981) зняв короткометражні (тривалістю 35 хвилин) мультиплікац. фільми «Ніч на Лисій горі» на музику М. Мусоргського (1932–1934), «Мимохідь» (1943; за популярною франц. пісню), «Ніс» (1963; за повістю М. Гоголя), «Картинки з виставки» (1972) і «Три теми» (1980; обидві — на музику М. Мусоргського), пролог до фільму О. Веллса «Процес» (1962). Починаючи від 1930-х знімав також рекламні фільми, застосовуючи, зокрема, ін. свій винахід — «тоталізацію» (або «складний маятник»), за яким кадр за кадром фільмується джерело світла, що рухається в певному напрямі за допомогою системи маятників. Завдяки цьому методу створювалися ефекти, подібні до комп'ютер. графіки, завдо до її появи. Така робота займала багато часу, потрібен був місяць праці заради зйомок фільму, що тривав 1 хвилину 14 секунд. Серед реклам. фільмів А.: «Спляча красуня» (1934), «Парад капелюхів» (1935), «Дим» (1952; приз Венец. бієнале), «Сила землі» (1955), «Сто процентів» (1957), «Вода» (1956) та ін. Працював також у галузі книжкової графіки. Оформив понад 50 книжок, серед яких «Слово о полку Ігоревім», франц. переклади творів М. Гоголя, Ф. Достоевського, Б. Пастернака, Е. По, О. Пушкіна, Л. Толстого (зокрема, цикл із 120 офортів до роману «Анна Кареніна», 1951–1957), А. Чехова та ін.

Тв.: *Ecrits et entretiens sur l'art et l'animation* (1926–1981). Saint-Denis, 2016.

Лит.: Nague D. Trente ans de cinema experimental en France 1950–1980. Paris, 1982; Maillet R. Le dessin anime francais. Lyon, 1983; Beylie C., Pinturault J. Les maitres du cinema francais. Paris, 1990; Brion P. Cinema francais. 1895–2005. Paris, 2005. Bendazzi G. Animation: a World History : in 3 vol. New York, 2017. Vol. 1: Foundations: the Golden Age.

С. В. Глухова

Алексєєв
Петро Петрович

Алексєєв, Петро́ Петро́вич (26.04.1840, м. Луга, тепер Ленінград. обл., РФ — 18.02.1891, м. Київ, тепер Україна) — хімік-органік, доктор хім. наук (з 1868). У 1860 закінчив природ. відділення Петербур. ун-ту зі ступенем канд. природ. наук. Учень О. Воскресенського та М. Зініна. 1860–1864 влас. коштом подорожував й працював у лабораторія ІІІ. А. Вюрца у Вищій мед. школі в м. Парижі, Ф. Велера в Геттінген. ун-ті, а також у

Гейдельбер. та Тюбінген. ун-тах. Від 1864 працював у Київ. ун-ті (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), читав лекції з орган. хімії. 1865 захистив у Петербур. ун-ті магістер. дисертацію «Про деякі продукти відновлення нітросполук» й обійняв посаду доцента Київ. ун-ту. Розробив (1867) метод добування азоксибензену відновленням нітробензену цинковим пилом у слабколуж. спирт. розчині. 1868 захистив у Петербур. ун-ті доктор. дисертацію «Монографія азосполук»; присвоєно вчене звання професора. З 1869 до кінця життя — ординарний професор кафедри хімії Київ. ун-ту. А. — один із членів-засновників Рос. фіз.-хім. т-ва (1868) та член редколегії «Журналу Російського фізико-хімічного товариства» («Журнал Русского физико-химического общества»). Заснував 1869 Київ. т-во природознавців, а 1870 — Київ. відділення Рос. тех. т-ва. Автор оглядів «Критико-бібліографічні огляди російської хімічної літератури», які публікував одночасно в київ. «Університетських відомостях» («Университетских известиях») та «Журналі Російського фізико-хімічного товариства» («Журнале Российского физико-химического общества»). З 1876 почав реферувати праці італ. хіміків. Написав 37 наук. праць, 44 виконано під його керівництвом. Його учні — у подальшому професори та дослідники, зокрема Я. Барзиловський, М. Володкевич. Серед праць — підручник із органіч. хімії «Лекції з органічної хімії» (1868–1873), пізніше перетворений на курс «Органічна хімія» (вид. 1877, 1880, 1884). Автор монографії «Метод перетворення органічних сполук» (1889). Цікавився також громад. та екон. питаннями. Відвідав всесвіт. виставки (Паризьку 1867 і 1878, Віден. 1873, Моск. 1882, Петербур. 1870, Київ. 1880) та склав звіти про них. Написав кілька статей, виданих окремими брошурами: «Про солдатські сухарі одного з київських заводів» (1877), «Про кавказькі мінеральні води» (1878), «Про московську промислово-художню виставку» (1879) та кілька статей у «Працях Вільно-Економічного товариства», опубл. упродовж 1874–1882.

Пр.: О некоторых продуктах восстановления нитросоединений: Рассуждение, представленное в Физико-математическом факультете Императорского Санкт-Петербургского университета для получения ученой степени магистра химии. Санкт-Петербург, 1864; Воздух, вода и огонь: Публичные лекции, читаемые в Университете Св. Владимира доцентом Алексеевым. Киев, 1867; Монография азосоединений: Представлена в Физико-математическом факультете Императорского Санкт-Петербургского университета для получения степени доктора химии. Киев, 1867; Лекции органической химии : в 3 вып. Киев, 1868–1873; Современная русская литература по нефтяной промышленности. Киев, 1877; Органическая химия. Санкт-Петербург, 1883; Высшая школа практических занятий во Франции (Ecole pratique des hautes études). Санкт-Петербург, 1886; Анализ газов. Киев, 1887; Методы превращения органических соединений. Киев, 1889; К вопросу о номенклатуре органических соединений. Киев, 1890.

Лит.: Алексєєв Петр Петрович // Список гражданским чинам четвертого класса. Исправлен по 1-е февраля 1890 года. Санкт-Петербург, 1890; Володкевич Н. Петр Петрович Алексєєв (некролог) // Вестн. опыт. физики и элементар. математики. 1891. № 112; Алексєєв, Пётр Петрович // Большая биографическая энциклопедия. Москва, 2009.

Алексєв
Юрій Васильович

Алексєв, Юрій Васильович (рос. Алексєв, Юрій Васильевич; 29.04.1936, с. Бельково Хвойнин. р-ну Новгород. обл, тепер РФ — 05.11.2004, м. Дніпропетровськ, тепер м. Дніпро, Україна) — диригент і композитор, засл. діяч мист-в УРСР (з 1984). Брат диригента О. Алексєєва. 1953–1957 навчався на диригентсько-хоровому відділенні Муз. уч-ща при Ленінград. консерваторії (тепер Санкт-Петербур. муз. коледж ім. М. А. Римського-Корсакова), 1958–1963 — у класі викладача Т. Безбородової на каф. хорового диригування та факультативно — у класі оперно-симф. диригування проф. М. Павермана Урал. держ. консерваторії (тепер Урал. держ. консерваторія ім. М. П. Мусоргського) у м. Свердловську (тепер м. Єкатеринбург, РФ). Працював у муз. театрах м. Свердловська. 1968–1989 — гол. диригент зав. муз. частини Криворіз. музично-драм. театру (тепер Криворіз. академ. міський театр драми та муз. комедії імені Т. Шевченка). 1989–1991 — гол. диригент Крим. академ. рос. драм. театру ім. М. Горького в м. Сімферополі, а також Сум. обл. театру драми та муз. комедії ім. М. С. Щепкіна (тепер Сум. обл. академ. театр драми та муз. комедії ім. М. С. Щепкіна). 1991–2002 — гол. диригент Дніпропетров. укр. музично-драм. театру (тепер Дніпров. академ. укр. музично-драм. театр ім. Т. Г. Шевченка). 1997–2004 працював у Молодіж. театрі (тепер Дніпров. академ. обл. укр. молодіж. театр). А. керував постановкою муз. оформлення вистав: «Вільний вітер» (1969) і «Біла акація» (1969) І. Дунаєвського, «Четверо з вулиці Жанни» (1969) та «На світанку» (1969) О. Сандлера, «Сільва» (1970), «Королева чардашу» (1974) та «Принцеса цирку» (1986) І. Кальмана, «Холопка» М. Стрельникова (1975), «Моя чарівна леді» Ф. Лоу (1978), «Лютюча миша» Й. Штрауса (1980), «Весела вдова» Ф. Легара (1981), «Весілля в Малинівці» Б. Александрова (1983), «Засватана — не вінчана» за І. Карпенко-Карим, «Маруся Чурай» за Л. Костенко (обидві — 1992), «Бой-жінка» за укр. водевілями (1993). Автор музики до драм. вистав: «Чума на ваші дві господи» Г. Горіна (1997), «Квітець у новорічну ніч» Г. Кунцева (1998), «Доля пророка — генія доля» за творами О. Пушкіна (1999), «Цирк Шардам» Д. Хармса (1999), «Собор» О. Гончара (2001) та ін.

В. М. Плузніков

Алексєєва, Людмила Михайлівна (рос. Алексєєва, Людмила Михайловна; уроджена Славінська; 20.07.1927, м. Євпаторія, тепер АР Крим, Україна — 08.12.2018, м. Москва, РФ) — історик, громад. діяч, одна із засновників правозахисного руху в СРСР та РФ, почес. професор Гельсін. ун-ту (з 2016). Походила з родини науковців. У дитинстві разом із батьками переїхала до м. Москви. Під час Другої світової війни пройшла навчання на курсах медсестер, але за віком не потрапила на фронт. Добровільно працювала у 1943 на буд-ві станцій метро. 1950 закінчила іст. факультет Московського державного університету імені М. Ломоносова, у 1956 — аспірантуру Моск. економіко-статист. ін-ту (тепер у складі Рос. економ. ун-ту імені Г. Плеханова). 1950–1959 працювала викладачем історії в ремісн. уч-щі м. Москви, водночас була позаштат. лектором обкому ВЛКСМ. 1952–1968 — член КПРС. У середині 1950-х після смерті Й. Сталіна та арешту Л. Берії змінилися світогляд та

ціннісні орієнтири А. Відмовилася від захисту кандидат. дисертації з історії КПРС. 1959–1968 — наук. редактор редакції археології та етнографії вид-ва «Наука», 1970–1977 — співробітник Ін-ту наук. інформації та сусп. наук АН СРСР. Від 1966 активно брала участь у правозахис. діяльності, виступала проти засудження письменників А. Синявського та Ю. Данієля, що в обхід цензури друкували твори за межами

Алексєєва Людмила Михайлівна

СРСР. 1968 виступала на захист дисидентів О. Гінзбурга, Ю. Галанскова та ін., за що того ж року виключена з КПРС та звільнена з роботи. Займалася збором матеріал. допомоги політв'язням та їхнім сім'ям. Від 1968 піддавалася допитам та обшукам. 1968–1972 займалася передруком правозахис. бюлетеня «Хроника текущих событий» («Хроника поточних подій»). Помешкання А. перетворилося на місце зустрічі інтелігенції та дисидентів, зберігання й розповсюдження самвидаву. 1974 А. оголошено попередження відповідно до указу Президії ВР СРСР від 25.12.1972 «За систематичне виготовлення й розповсюдження антирадянських творів». 1976 А. стала одним із засновників Московської Гельсінської групи. Емігрувала до США (1977–1993). Була там закордон. представником Моск. Гельсін. групи. Друкувалася у закордон. та емігрант. пресі, вела передачі на радіо «Голос Америки» та «Радіо Свобода», була консультантом правозахис. орг-цій. За її участі у США 1978 створено Амер. гелсін. групу, 1980 підготувала довідник про інакомислення в СРСР, на основі якого згодом написала моногр. «Історія інакомислення в СРСР. Новітній період» (видано 1984 рос., 1985 — англійською; перевидано 1992, 2002 і 2006) — перше ґрунтов. дослідження з цієї тематики. У праці, зокрема, є розділ, присвячений укр. нац. руху. 1989 стала заочним членом відновленої Моск. Гельсін. групи. 1990 у США виїшли англ. мовою її мемуари «Генерація відлиги» («The Thaw Generation»); 2006 перекл. рос.) Після повернення до РФ не припиняла громад. та правозахис. діяльності. З 1996 — голова відновленої Моск. Гельсін. групи. 1998–2004 — президент Міжнар. Гельсін. федерації. 2002–2012 — член Комісії з прав людини при президентові Росії (після реорганізації 2004 — Рада сприяння розвитку ін-тів громадян. сусп-ва та прав людини при президентові Росії). 2004–2008 була співголовою оргкомітету, а згодом — Спостережної ради Всерос. громадян. конгресу «Росія за демократію, проти диктатури». 2009–2010 брала активну участь у виступах громадськості у м. Мо-

скві на захист ст. 31 Конституції РФ про свободу зібрань. З 2011 — член громадської ради при Міністерстві внутр. справ РФ. Авторка понад ста статей та брошур про права людини рос. й англ. мовами. Нагороджена Почес. знаком «За права людини» (2001; РФ), орденами Почес. легіону (2007, Франція), «Великого князя Литовського Гедимінаса» (2008, Литва), «За заслуги перед Федеративною Республікою Німеччини» (2009, Німеччина), Хреста землі Марії 3-го класу (2012, Естонія). Лауреат премій: Улофа Пальме, Федерації єврейських громад Росії «Людина року — 5765» у номінації «Правозахисна діяльність» (обидва — 2005), «За свободу думки» ім. А. Сахарова (2009), імені Наталії Естемірової «Людина честі та гідності», вищої юрид. премії «Феміда» (обидві — 2012), премії Республіки Польща «За людську гідність» (2014), Міжнар. премії Вацлава Гавела за внесок в захист прав людини (2015), Держ. премії РФ «За видатні досягнення в галузі правозахисної діяльності за 2017 рік» (2017).

Пр.: Поколение оттепели / Пер. с англ. З. Е. Самойловой. Москва, 2006. (у співавт.); История инакомыслия в СССР: новейший период. Москва, 2012; История правозащитного движения в России: советский период. Москва, 2016.

Лит.: Зубарев Д., Кузовкін Г. Алексеева Людмила Михайлівна // Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР : в 3 ч. / Уклад.: Є. Захаров, В. Овсієнко. Харків, 2006. Ч. 1; Алексеева Людмила Михайлівна // Рух опору в Україні: 1960–1990. Київ, 2010.

Л. А. Медвідь

Алексєєва-Юневіч, Марія Павлівна (1848, м. Курськ, тепер РФ — 1922, м. Київ, тепер Україна) — оперна і камерна співачка (сопрано), педагог. Навчалася в Петербур. консерваторії (клас К. Еверарді), у м. Парижі (клас П. Віардо) та 1875 у м. Відні (клас М. Маркєзі де Кастроне). Викладала в Моск. ін-ті шляхетних дівчат, протягом 1886–1913 — у Київ. муз. уч-щі при Київ. відділенні Імператор. рос. муз. т-ва (тепер *Київський інститут музики ім. Р. Глієра*). 1913–1916 — професор Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. Чайковського*). Серед учнів — М. Литвиненко-Вольгемут, А. Мостицька, Р. Карамзіна-Жуковська, Е. Арнолді та ін. Перші виступи співачки на опер. сцені відбулися у м. Варшаві (тепер Польща). 1877 дебютувала з партією Рогнеди (одноіменна опера О. Серова) у Великому театрі (м. Москва), солісткою якого була до 1886. У 1886–1887 співала в Київ. опері. 1881 гастролювала в м. Одесі, 1882 — у Маріїнському театрі (м. Санкт-Петербург). Виконавиця опер. партій: Антоніди («Життя за царя» М. Глинки), Марфи («Хованщина» М. Мусорського), Джоконди (одноіменна опера А. Понкієллі), Марії («Мазепа» П. Чайковського), Юдіф (одноіменна опера О. Серова) тощо. Співала романси М. Балакірева, А. Рубінштейна, Ф. Шуберта та ін.

Лит.: Михайлова Т. Виховання співачок у Київській консерваторії. Київ, 1970; Швачко Т. Марія Литвиненко-Вольгемут. Київ, 1986.

С. А. Целюх

Алексєєнко, Михайло Мартинович (Олексєнко; 05.02.1847, м. Катеринослав, тепер м. Дніпро, Україна — 18.02.1917, м. Петроград, тепер

м. Санкт-Петербург, РФ) — учений-фінансист, правознавець, педагог, держ. і громад. діяч, доктор права і професор (з 1879). Нар. у купецькій родині. Закінчив 1868 юрид. ф-т Харків. ун-ту. Згодом працював у цьому ун-ті: з 1870 — приват-доцент; з 1873 — штатний доцент і зав. кафедри фін. права; з 1879 (після захисту докторської дис. «Чинне законодавство про прямі податки») — екстраординарний, від 1880 — ординарний, з 1885 — засл. професор каф. фін. права; від 1876 — секретар, 1886–1891 — декан юрид. ф-ту, 1890–1899 — ректор ун-ту. Від 1899 — попечитель Казанського, 1901–1905 — Харків. навч. округу. 1900 у Харків. ун-ті засновано премію його імені. 1907–1912 був членом 3-ї та 1912–1917 4-ї Держ. думи Росії від Катеринослав. губернії, з 1907 — голова її бюджет. к-ту. З серпня 1914 — член Ради з опіки сімей мобілізованих, поранених і загиблих воїнів. Один із основоположників укр. наук. школи фінансів. Досліджував фін. право, історію й теорію фінансів. Розробив системний підхід до обґрунтування ринк. реформ, які мають поєднувати економ., соц., правові та етичні складові сусп. перетворень. Автор соціально орієнтованої концепції реформування держ. фінансів, а також першого на теренах Рос. імперії фахового дослідження з історії зх. фін. думки. За матеріалами закордон. відряджень підготував низку ґрунтовних праць з історії держ. боргу, оподаткування та фін. реформ. Його концепція держ. доходів, положення щодо принципів побудови цілісної соціально справедливої й економічно ефектив. податк. системи, обґрунтування регуляторних можливостей та інституційних механізмів оподаткування становлять вагомий внесок у формування й розвиток теорії фінансів та фін. права, наук. основ економ. політики д-ви. Осн. праці: «Організація державного господарювання», «Загальна теорія перекладання податків», «Про подушну подать у Росії» (усі три — 1870), «Державний кредит. Нарис наростання державного боргу в Англії та Франції» (1872), «Чинне законодавство про прямі податки», «Погляд на розвиток вчення про податок у А. Сміта, Ж.-Б. Сєя, Д. Рикардо, Ж. Сисмонді та Дж. Ст. Мілля», «Теорія і практика промислового оподаткування» (усі три — 1879), «Прибутковий податок і умови його застосування», «Про прибутковий податок» (обидві — 1885), «Фінансове право» (1894).

Лит.: Лортикян Э. Л. История экономики и экономической мысли Украины. Эволюция рыночной экономики. Харків, 2004; Небрат В. Наукова концепція державних доходів та оподаткування М. М. Алексєєнко // Іст. нар. госп-ва та екон. думки України. 2007. Вип. 39–40; Економічна наука в Харківському університеті: / Відп. ред. В. В. Плущенко. Харків, 2013.

В. В. Небрат

Алєксик, Андрій Андрійович (20.04.1939, с. Великі Ком'яти, тепер Закарп. обл., Україна) — співак (бас), нар. арт. РРФСР (з 1985). Закінчив 1970 Львів. консерваторію. Працював в опер. театрах м. Горького (тепер Нижній Новгород; 1972–1975), м. Челябінська (1975–1991), м. Львова (1970–1972 та з 1991). Партії: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Тарас Бульба і Пацюк («Тарас Бульба», «Різдвяна ніч» М. Лисенка), Сусанін («Іван Сусанін» М. Глинки), Мельник («Русалка» О. Даргомижського), Рене («Іоланта» П. Чайковського), Кон-

Алексєєнко
Михайло Мартинович

чак, Галицький («Князь Ігор» О. *Бородіна*), Мефістофель («Фауст» Ш. *Гуно*). Виступав також у концертах з оркестром, брав участь у симф. вечорах.

Лит.: Чупашко І. Покликання. Львів, 2006; Данканич Г. М. Вокально-виконавська діяльність Андрія Алексика у контексті культурних взаємовідносин між Україною та Росією у другій половині ХХ століття // *Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Мистецтвознавство*. 2014. № 2.

Алексідзе, Дмитро Олександрович (груз. ალექსიძე, დიმიტრიძე ქსანდრეზ ძე; 08.03.1910, м. Тифліс, тепер Тбілісі, Грузія — 04.12.1984, м. Тбілісі, тепер Грузія; похов. у Дідубійському пантеоні) — режисер, педагог, нар. арт. СРСР (з 1976). Народився у родині лікаря. Закінчив хореогр. уч-ще в м. Тифлісі, 1934 — Держ. ін-т театр. мист-ва (ДІТМ) ім. А. В. Луначарського (тепер Рос. ін-т театр. мист-ва — ГІТІС) у м. Москві. 1936–1964 працював у Грузин. драм. театрі ім. Шота Руставелі (тепер Грузин. держ. академ. театр ім. Шота Руставелі) в м. Тбілісі, Тбіліському академ. театрі імені К. Марджанішвілі (1971–1984). У 1964–1970 — режисер київ. театрів: Київ. держ. академ. укр. драм. театру ім. І. Франка (тепер *Національний академічний театр імені Івана Франка*, з 1968 — гол. режисер), Київ. держ. рос. драм. театру ім. Лесі Українки (тепер *Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки*), Держ. академ. театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка (тепер *Національна опера України імені Тараса Шевченка*). Від 1939 працював як педагог: викладач Тбіліського театр. ін-ту імені Шота Руставелі (1939–1964, 1970–1984), Київ. театр. ін-ту (1968–1970; тепер *Національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*). А. — режисер-постановник вистав: у Грузин. театрі імені Шота Руставелі — «Хазіяка заїзду» К. Гольдони (1936), «Алькасар» Г. Мдівані (1937), «Дон Сезар де Базан» Ф. Дюмануара та А. д'Еннері (1953), «Цар Едіп» Софокла (1956); у Тбіліському театрі імені К. Марджанішвілі — «Дон Карлос» Ф. Шиллера (1970), «Одруження» М. Гоголя (1972) та ін.; у Київ. держ. академ. укр. драм. театрі ім. І. Франка — «День народження Терези» Г. Мдівані (1962), «Антигона» Софокла, «Патетична соната» М. Куліша (обидві — 1965), «Уріель Акоста» К. Гуцкова (1967), «Пам'ять серця» О. Корнійчука (1969), «Камінь русина» О. Коломійця (1982); у Київ. держ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки — «Шлюб за конкурсом» К. Гольдони та «Розлом» Б. Лавреньова (обидві — 1967); у Держ. академ. театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка — «Отелло» Дж. Верді та ін. У творчості тяжів до монументальності, епічності виражальних засобів. Автор теор. праць із педагогіки та мист-ва режисури: «Питання виховання актора» (1956) та ін. Держ. премія УРСР ім. Т. Шевченка (1971), Держ. премія Грузинської РСР ім. К. Марджанішвілі (1976), Держ. премія Грузинської РСР імені Шота Руставелі (1985). Нагороджений також орденами і медалями.

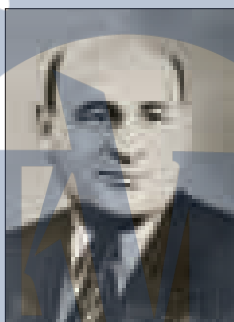
Пр.: მახლობის აღზრდის საკითხისათვის თბილისი, 1956; Проблеми, які нас хвилюють // *Укр. театр*. 1976. № 5.

Лит.: Мумладзе Д. Шляхами пошуків // *Мистецтво*. 1969. № 3; Гонгадзе Л. Дмитрий Алексидзе: Только искус-

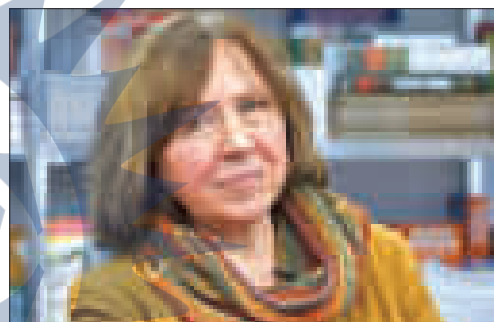
ством, только для искусства. Тбилиси, 1978; Портреты режиссеров. Симонов, Бабочкин, Вивьен, Алексидзе, Владимиров, Хейфец. Москва, 1982. Вып. 3; მამულაშვილი ზ., ნოზაძე თ. მამულაშვილი სავანე. თბ., 1994; Шевченківські лауреати. 1962–2001: Енциклопедичний довідник. Київ, 2001; Харабадзе Г. Воспоминания актера, посвященные и рассказы тоже. Москва, 2004.

Т. Д. Мороз

Алексієвич, Світлана Олександрівна (білорус. Алексієвіч Святлана Аляксандраўна; 31.05.1948, м. Станіслав, тепер м. Івано-Франківськ, Україна) — письменниця, журналіст, почес. доктор Києво-Могилян. академії (з 2016) і Женев. ун-ту (з 2017). Пише рос. мовою. Нар. в сім'ї військово-службовця. Після демобілізації батька (1950) родина переїхала до Білорусі. 1965 працювала вихователем школи-інтернату в с. Осовець Мозир. р-ну Гомел. обл., згодом — учителем семиріч. школи у с. Блажевичи Скригалів. р-ну Гомел.

Алексідзе Дмитро Олександрович

Алексієвич Світлана Олександрівна

обл. 1966–1967 — літ. співробітник район. газ. «Прип'ятська правда» («Прыпяцкая праўда») у м. Наровля Гомел. обл. 1972 закінчила ф-т журналістики Білорус. держ. ун-ту. Відтоді працювала зав. відділу листів район. газ. «Маяк комунізму» («Маяк камунізму», м. Береза Брест. обл.), 1972–1976 — зав. відділу листів респ. газ. «Сільська газета» («Сельская газета», м. Мінськ). 1976–1984 — зав. відділу нарису й публіцистики літ.-худ. журн. «Неман» («Нёман», м. Мінськ). З 1976 — член Спілки журналістів СРСР, з 1983 — член Спілки письменників БРСР і Спілки письменників СРСР. Від 1984 — на творчій роботі. 1989–2017 — член Білорус. ПЕН-центру. Від поч. 2000-х жила в Італії, ФРН, Франції, Швеції. З 2013 мешкає у Білорусі. Творчий шлях розпочався 1966, коли в Петриків. район. газ. «За нові рубежі» (За новыя рубяжы») було надруковано її вірш. З 1970 публікувала у газетах нариси. Літ. вчителями називала письменників А. *Адамовича* і В. *Бикова*. 1976 підготувала до друку першу книгу «Я поїхав из села» («Я уехал из деревни») — монолози жителів білорус. села, що виїхали в місто (не опубл.). Низка творів — худ. цикл-хроніка «Голоси Утопії» («Голоса Утопии»): «У війни не жіноче обличчя» («У войны не женское лицо»; 1983), «Останні свідки» («Последние свидетели»; 1985), «Цинкові хлопчики» («Цинковые мальчики»; 1989), «Чорнобильська молитва» («Чернобыльская молитва»; 1997), «Час секунд хенд» («Время секунд хэнд»; 2013). Поза циклом видано документ. книгу «Зачаровані смертю» («Зачарованные смертью»; 1993) про самогубства, спричинені різкими негатив. змінами пострад. часу. Усі твори є певним монта-

жем голосів очевидців. Від кінця 1990-х А. працює над книгою оповідань про кохання «Дивний олень вічного полювання» («Чудный олень вечной охоты»). Автор понад 20 сценаріїв документ. фільмів, зокрема: «Важкі розмови» (реж. Р. Ясинський, Білорусьфільм, 1979); «Батьківський дім» (реж. В. Шевелевич, Білорус. телебачення, 1982); «Портрет із жоржинами» (реж. В. Басов, Білорус. телебачення, 1984); «Солдатки» (реж. В. Басов, Білорус. телебачення, 1985); «Говорю про час свій» (реж. В. Жигалко, Білорус. телебачення, 1987); «Минуле ще попереду» (реж. В. Жигалко, Білорус. телебачення, 1988); «Хрест» (реж. Г. Городній, студія «Ризик», РФ, 1994). За творами А. ставилися спектаклі у різних країнах світу. Книги А. перекладено 53 мовами і видано в 49 країнах. Укр. мовою окр. твори А. переклали О. Забужко, Л. Лисенко, В. Рафеєнко, Т. Комлик і Дзвінка Торохтушко. А. — лауреат Нобелівської премії з літератури (2015), ін. премій: «Тріумф» (РФ, 1997); Премії Гердера (Австрія, 1999); Премії миру імені Е.-М. Ремарка (ФРН, 2001); Нац. премії критики (США, 2006); Премії миру німецьких книгарів (ФРН, 2013); Премії Медічі за есеїстику (Франція, 2013); Міжнар. журналіст. премії Іскії (Італія, 2017), премія імені А. Політківської (2018) тощо. Нагороджена орденом «Знак Пошани» (СРСР, 1984), «Золотою тарілкою» Академії досягнень (США, 2017); офіцер ордена Мистецтва і літератури (Франція, 2014).

Тв.: Последние свидетели (книга детских рассказов). Москва, 1985; У войны не женское лицо. Минск, 1985; Цинковые мальчики. Москва, 1991; Зачарованные смерти. Москва, 1994; Чернобыльская молитва (хроника будущего). Москва, 1997; Время секунд хэнд (конец красного человека). Москва, 2013; Укр. перекл. — Час second-hand (кінець червоної людини) / Пер. з рос. Л. Лисенко. Київ, 2015; Останні свідки. Солю для дитячого голосу / Пер. з рос. Л. Лисенко. Київ, 2016; У війни не жіноче обличчя / Пер. з рос. В. Рафеєнко. Харків, 2016; Цинкові хлопчики / Пер. з рос. Т. Комлик, Д. Торохтушко. Харків, 2016; Чернобыль: хроніка майбутнього / Пер. з рос. О. Забужко. Київ, 2016.

Лит.: Беларускія пісьменнікі : у 6 т. Мінск, 1992. Т. 1; Абуховіч — Ватаці; Novikova I. Lessons on the Anatomy of War: Svetlana Alexievich's Zinky Boys // War Discourse, Women's Discourse. Essays and Case-Studies from Yugoslavia and Russia / Ed. by S. Slapsak. Ljubljana, 2000; Басова А. И., Синькова Л. Д. Становление документально-художественного жанра в журналистике Светланы Алексиевич // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. 2009. № 3; Сивакова Н. Цикл Светланы Алексиевич «Голоса Утопии»: особенности жанровой модели // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. 2014. № 1 (82); Дроздовський Д. Таглість «метафізики зла»: історії Світлани Алексієвич // Всесвіт. 2015. № 5/6; Столярчук І. Алексієвич написала про найбільші трагедії радянської людини ХХ століття — Другу світову війну, Чорнобиль, Афганістан // Країна. 2015. № 40; Гурска К. Книга С. Алексієвич «У войны не женское лицо» как циклическое художественно-документальное явление: структура и поэтика // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Лит.-ведение, журналистика. 2018. Т. 23. № 2; Ігнатів Н. Документальна проза Світлани Алексієвич: проблематика та жанрологія // Султанівські читання. 2018. Вип. 7; Нобелівський лауреат Світлана Алексієвич (до 70-річчя від дня народження). Суми, 2018.

В. І. Короткевич, І. І. Короткевич, Л. М. Стеблина

Алексієнко, Фєдір Микітович (1882, Павлоградський повіт, тепер район Дніпропетровської обл., Україна — 06.02.1914, м. Женева, Швейцарія) — ботанік і мандрівник, революціонер (соціал-демократ). Навчався в Лісовому ін-ті у м. Санкт-Петербурзі. Здійснював флористичні дослідження на Кавказі (1897), у Серед. Азії (1901), Ірані (1903). Зібрав цінний гербарій (бл. 20 тис. гербарних аркушів) із цих регіонів, а також із Катеринославської губернії (тепер Дніпропетровська обл.) та кримської частини Таврійської губернії (тепер АР Крим), які подарував Рос. академії наук. За це був нагороджений ювілейною медаллю ім. акад. К. Бєра. Колекція дослідника зберігається в Ботанічному ін-ті ім. В. Комарова РАН, окремі зразки — Інституті ботаніки ім. М. Холодного НАН України, Одеському національному університеті ім. І. Мечникова, Дніпровському національному університеті ім. О. Гончара. А. захоплювався револ. діяльністю, емігрував із Росії. Під час нелегального переходу швейцарсько-французького кордону був затриманий і вчинив самогубство. А. описав новий для науки вид *Astragalus fissuralis* F. N. Alex. Автор публікацій про флористичні знахідки. На основі його зборів В. Липський описав нові для науки види рослин. На честь ученого названо види рослин і внутрішньовидові таксони: *Astragalus alexeenkoi* Gontsch., *Campanula andia* Rpr. var. *alexeenkoi* Fomin, *Caragana alexeenkoi* Kamelin, *Corydalis alexeenkoana* Busch, *Erigeron alexeenkoi* Krasch., *Festuca alexeenkoi* E. B. Alexeev, *Hypericum theodori* Woron., *Nepeta alexeenkoi* Woron. ex Grossh., *Rosa alexeenkoi* Crép ex Juz., *Potentilla alexeenkoi* Lipsky, *Ranunculus alexeenkoi* Grossh., *Salvia alexeenkoi* Pobed., *Scutellaria alexeenkoi* Juz., *Seseli alexeenkoi* Lipsky та ін.

Пр.: *Artemisia armeniaca* Lam.; *Betckea caucasica* Boiss.; *Nepeta supina* Stev.; *Potentilla pimpinelloides* L.; *Salsola daghestanica* Czern. — *Delectus plantarum exsiccatarum* anno 1899. II // Ученые записки Юрьевского ун-та, год 7. 1899. Вып. 2; *Betula Raddeana* Trautv.; *Colchicum laetum* Stev. // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1901. Т. 2. Вып. 3; *Rhamnus microcarpa* Boiss. R. *microphylla* Trautv.; *Sphaerophysa salsola* D. C. // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1901. Т. 2. Вып. 4; Об интересных папоротниках восточного Кавказа // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1902. Т. 3. Вып. 1; *Aspidium aculeatum* Sw.; *Colchicum laetum* Stev. // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1902–1903. Т. 3. Вып. 4; *Axyris caucasica* Lipsky // Труды Бот. сада Юрьевского ун-та. 1902. Т. 3; *Trixago Arula* Stev.; *Nordeum* (*Elymus*) *daghestanicum* n. sp. // Список растений Гербария рус. флоры, издаваемые Бот. музеем Акад. наук. Санкт-Петербург, 1902. Т. 4; Ботанические исследования на Кавказе в 1902 году // Труды Бот. музея Акад. наук. 1907. Т. 3.

Лит.: Акинфиев И. Памяти Федора Никитича Алексеенко. Воспоминания учителя // Труды Бот. сада Имп. Юрьевского ун-та. 1906. Т. 7. Вып. 1; Воронов Ю. Краткий очерк ботанической деятельности // Труды Бот. сада Имп. Юрьевского ун-та. 1906. Т. 7. Вып. 1; Липшиц С. Русские ботаники. Биографо-библиографический словарь : в 4 т. Москва, 1947. Т. 1: А — Б; Барна М. Ботаника. Терміни. Поняття. Персоналії. 2-ге вид., допов., із змін. Тернопіль, 2013; Коваленко С. Г., Бондаренко О. Ю., Васильєва Т. В. та ін. Скарби гербарію ОНУ імені І. І. Мечникова (MSUD), ексикати з «Flora Rossica» // Вісник Одес. нац. ун-ту. Сер.: Біологія. 2017. Т. 22. Вип. 2.

М. В. ШEVERA

Алексій І (в миру — Симанський, Сергій Володимирович; 08.11.1877, м. Москва, тепер РФ — 17.04.1970, дачне с-ще Переделкіно, на тер. по-

Алексієнко
Фєдір Микітович. Ірис
Алексієнко (*Iris alexeenkoi*)

селення Внуківське Новомосков. адм. округу м. Москви, похов. в Троїце-Сергієвій лаврі, м. Загорськ, тепер Сергіїв Посад Москов. обл. РФ) — церк. діяч, Патріарх Москов. і всієї Русі, предстоятель *Російської православної церкви* (РПЦ; 1945–1970). Походив із дворян. родини. 1888–1891 навчався в Лазаревському ін-ті східних мов (м. Москва). Закінчив 1896 Ліцей пам'яті цесаревича Миколи Олександровича, 1899 — юрид. ф-т Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), 1904 — Москов. духовну академію, здобувши ступінь кандидата богослов'я. 1902 пострижений у *чернецтво*, 1903 висвяч. у сан ієромонаха. Ректор Тульської (з 1906), Новгородської (з 1911) семінарії. 28.04.1913 хіротонізований (див. *Хіротонія*) на єпископа Тихвінського. Працюючи в *епархиях*, сприяв ремонту культов. споруд, збереженню ікон, храмів. живопису, церк. книг. З поч. *Першої світової війни* організував патріотич. і благочинну діяльність єпархіальних установ. 1916 — перш. вікарій Новгородської єпархії. Після *Лютневої революції 1917* звернувся до пастви із закликом прийняти політ. зміни й закони нової влади. Учасник *Помісного Собору 1917–1918*, прихильник відновлення патріаршества. Події жовтня 1917 сприйняв як «найтяжчих бідувань і страждань» Росії, покарання за повалення монархії. 1921 — перший вікарій Петроградської єпархії. Після арешту і страти митрополита Петроградського Веніаміна керував єпархією (травень — червень 1922); зняв заборону у священнослужінні з майбутніх лідерів «обновленства». У жовтні 1922 засуджений за контрреволюційну діяльність. Перебував у засланні у Казахстані. У березні 1926 повернувся до м. Ленінграда. З вересня 1926 керував Новгород. єпархією в сані архієпископа Тихвінського, потім — Хутинського. У 1927 увійшов до створеного за згодою рад. влади Тимчасового Патріаршого священного синоду. 1932 зведений у сан митрополита. Митрополит Ленінградський і Новгородський (1933–1945). Під час Другої світової війни лишився в блокадному м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург), де служив *літургії*, організував збір грошей і речей у Фонд оборони. 1944 передав власний дачний маєток під дитячий будинок. Один із трьох церк. діячів — учасників зустрічі в Кремлі з Й. *Сталіном* 04.09.1943. У вересні 1943 увійшов до синоду новоствор. *Московської патріархії*. 02.02.1945 обраний Патріархом РПЦ. Патріарший престол обіймав найдовше за всю історію церкви (25 років). У травні 1948 відвідав міста — Харків, Полтаву, Київ, Чернігів. У травні — червні 1945 здійснив паломництво на Святу землю, яке було першим в історії Рос. православної церкви відвідинами Патріархом святих місць Палестини та Єгипту. Друге паломництво здійснив у листопаді — грудні 1960. Після свого обрання звернувся до пастирів греко-катол. церкви із закликом «повернутися до православ'я». 08–09.03.1946 Львів. собор скасував рішення Брест. собору 1596 і ліквідував унію греко-катол. церкви, приєднавши її до православної. 1949 скасовано *Ужгородську церковну унію 1646*. Кільк. парафій і культов. споруд РПЦ зросла з 10,5 тис. у 1946 — до 13,4 тис. у 1958; здійснені 2 видання *Біблії* (1956, 1968), *Нового Завіту* (1956); засновані період. видання, зокрема «Православний вісник» (укр. мовою, 1946, видавався у м. Києві); 1946 відно-

Алексій I

вила свою діяльність Троїце-Сергієва лавра. Реформував управління церк. парафіями (1961). Виконуючи політ. настанови рад. влади, А. санкціонував приєднання до екуменічного руху (див. *Екуменізм*); піддав канонічним покаранням духовенство, незгодне з новим курсом. 14.05.1966 призначив *єкзархом* України архієп. *Філарета* (Денисенка). 1970 підписав *Томос про автокефалію Православної церкви в Америці* (не визнаний частиною помісн. правосл. церков); надав автономію Японській правосл. Церкві. Письмових праць майже не залишив, переважно послання, проповіді, офіц. промови та листування. Нагороди: 4 ордени Трудов. Червоного Прапора (1946, 1952, 1962, 1967), медалі «За оборону Ленінграда» (1943), «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1946), відзнаки зарубіж. церков і держав.

Тв.: Слова, речи, послания, обращения, доклады, статьи : в 4 т. Москва, 1948–1963; Письма Патриарха Алексия своему духовнику. Москва, 2000.

Лит.: Шкаровский М. В. Петербургская епархия в годы гонений и утрат, 1917–1945. Санкт-Петербург, 1995; Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь и Советское государство в 1943–1964 гг.: От «перемирия» к новой войне. Санкт-Петербург, 1995; История Русской Православной Церкви: От восстановления Патриаршества до наших дней : в 2 т. Санкт-Петербург, 1997. Т. 1: 1917–1970; История религии в Украине : у 10 т. Київ, 1996–2010. Т. 3; 4; Никитин В. Патриарх Алексий I. Служитель Церкви и Отечества. Москва, 2013; Патриарх Алексий I (Симанский) / Сост. О. Л. Рожнева. Москва, 2016.

О. В. Солдатов

Алексій I Комнін (грец. Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός; бл. 1057, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 15.08.1118, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — імператор *Візантії* (1081–1118), засновник династії *Комнінів*. Племінник імператора *Ісаака I Комніна*. Похо-

Христос благословляє
Алексія I Комніна
(мініатюра 12 ст., Ватиканська бібліотека)

див з аристократ. родини. Розпочав військ. службу у віці 10–14 р. (бл. 1067–1071, за часів правління імп. Ромена Діогена). 1077 отримав

почес. титул севаста від імператора Візантії *Нікіфора III Вотаніата*. 1078 одержав титул домоестика схола — головнокомандувача армії. 1081 утік із м. Константинополя, дізнавшись про підготовку замаху на власне життя. 15.02.1081 перед вірними військами проголосив себе імператором. 01.04.1081 взяв м. Константинополь, де офіційно коронувався 04.04.1081. Майже все правління пройшло у війнах. Першим його опонентом став правитель норманів Пд. Італії *Роберт Гвіскар*, який зазіхав на візант. володіння на Балканах. 1081 біля м. Диррахія (тепер м. Дуррес, Албанія) візант. війська було розбито. Ціною значних зусиль армії А. І К. вдалося зупинити наступ норманів та розбити війська сина Роберта Гвіскара — *Боемунда Тарентського*. Водночас на сх. кордони Візантії напали війська *турків-сельджуків*. Найактивнішим був емір м. Смірни (тепер м. Ізмір, Туреччина) Чаха. На Пн. на візант. володіння на Балканах здійснювали набіги *печеніги*. Особливо загрозовою ситуацією стала взимку 1090–1091, коли печеніги спільно з Чахою напали на м. Константинополь. А. І К. розбив супротивників завдяки вдало укладеному союзу з *половцями*. Бл. 40 тис. полонених печенігів було страчено. Під час найбільшої військ. загрози А. І К. звертався за допомогою до правителів зх. держав. У 1095 Папа Римський *Урбан II* виступив на Клермон. соборі з промовою, що стала початком Першого хрестового походу. Ватажки походу присягнули на вірність А. І К. Завдяки хрестоносцям Візантія значно розширила свої володіння в Малій Азії. Новоутворені держави хрестоносців визнали залежність від Візантії. Спротив цьому намагався чинити *Боемунд Тарентський*, однак визнав зверхність А. І К. у 1108 після низки збройних сутичок. У 1116 А. І К. увійшов у збройне протистояння з Руссю. Приводом для цього стала підтримка князем *Володимиром Мономахом* претензій на візант. престол самозванця, який видавав себе за Діогена, сина імператора Романа IV Діогена. Самозванця було вбито 15.08.1116. Локальні прикордон. зіткнення між візант. й давньорус. військами тривали до 1123. За часів правління А. І К. відбулися важливі зміни у внутр. політиці Візантії. Старі знатні роди (Фоки, Скліри, Аргіри) при владі змінилися новими (Комніни, Дуки, Ангели). Змінилася система почес. титулів. Запроваджено нову золоту монету гіперпірон (бл. 1092). Активно брав участь у релігійній боротьбі, зокрема, боровся з рухом богомилів (див. *Богомилство*) на Балканах. Діяльність А. І К. сприяла піднесенню візант. державності, відомого як «Комнінінське відродження».

Дж.: Англ. перекл. — Anna Comnena. The Alexiad / Trans. E. A. Dawes. London, 1928; Рос. перекл. — Анна Комнина. Алексиада / Пер. Я. Любарского; отв. ред. А. Каждан. Москва, 1965.

Лит.: Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім. А. Онишко. 3-тє вид., допов. Львів, 2002; Чернявский С. Алексей Комнин — спаситель Византийской империи. Санкт-Петербург, 2013; Степовик Д. Візантія крізь одинадцять століть її історії. Київ, 2017; Дашков С. Императоры Византии. История Византийской империи в биографических очерках. Санкт-Петербург, 2018.

Д. С. Пуховець

Алексій II (в миру — Рідігер, Олексій Михайлович; 23.02.1923, м. Таллінн, Естонія — 05.12.2008, дачне селище Переделкіно, на тер. поселення

Внуківське Новомосков. адм. округу м. Москви, похов. у Богоявленському соборі м. Москви, РФ) — церк. діяч, Патріарх Московський і всієї Русі, предстоятель *Російської православної церкви* (РПЦ, 1990–2008), доктор богослов'я (з 1984), почес. професор РАН. Походив із родини нім. дворян-емігрантів. 1949 закінчив Ленінгр. дух. семінарію; 1953 — Ленінград. дух. Академії, здобув ступінь кандидата богослов'я. 17.04.1950 висвячений в сан *пресвітера*. 1950–1957 — настоятель Богоявленського храму м. Йихві (Естонія); 1957–1961 — настоятель Успенського собору в м. Тарту і благочинний (декан) Таллінської і Естонської *епархії*. 03.03.1961 пострижений у *чернецтво*; 1961–1992 керував епархією. Протидівав ліквідації парафій, зміні призначення культов. споруд (зокрема кафедрального Олександроневського собору м. Таллінна). Ініціатор Пюхтицьких міжконфесійн. семінарів за участі представників *Вірменської апостольської церкви*, *Грузинської православної церкви*, евангелічно-лютеран. церков Латвії, Литви, Естонії, *Реформатської церкви Закарпаття* та ін. Від 1958 співпрацював із *Комітетом державної безпеки СРСР*. 1961–1964 — заст. голови Відділу зовн. церк. зносин Москов. патріархату (МП). 1964 зведений у сан *архієпископа*, 1968 — *митрополита*; в 1964–1986 — керуючий справами *Московської патріархії* та пост. член *Священного Синоду* (1964–1990). Активіст екуменіч. руху (див. *Екуменізм*): брав участь у підготовці вступу РПЦ до *Всесвітньої ради церков* (1961); був членом її керівних органів; голова президії *Конференції європейських церков* у 1987–1992. Заст. голови Комісії з підготовки святкування 1000-річчя *Хрещення Русі* (1980–1988). У 1986–1990 митрополит Ленінградський і Новгородський. 1989–1991 — *народний депутат СРСР*; член комісії з Пакту Молотова — Ріббентропа та підготовки закону про *свободу совісті*. При обранні на Патріарха Московського і всієї Русі (07.06.1990), випередив із незн. перевагою в 23 голоси митр. *Володимира* (Сабодана). Підписав Визначення *Архієрейського собору РПЦ* 25–27.10.1990 та «Благословенну Грамоту», якими скасовано назву «Укр. екзархат» і утворено Укр. правосл. церкву в канонічній єдності з МП (*Українська православна церква Московського патріархату*). 28.10.1990 в м. Києві урочисто передав ці документи предстоятелю УПЦ МП митр. *Філарету* (Денисенку). Перший візит А. до м. Києва в сані Патріарха супроводжувався акціями протесту *Народного Руху України*. Після розпаду СРСР А. прагнув зберегти єдність РПЦ та її вплив на тер. нових сувер. держав. Головував на Архієр. соборі 31.03–05.04.1992, де розглядалося питання про надання *автокефалії* УПЦ. Митр. Філарет (Денисенко), який від імені собору УПЦ МП 01-03.10.1991 звернувся з проханням про автокеф. статус церкви, був звинувачений у «розколі». Всупереч чинному Статуту УПЦ МП Архієр. собор 27.05.1992 в м. Харкові звільнив митр. Філарета з Київської кафедри та обрав нового предстоятеля — митр. *Володимира* (Сабодана). А. засудив рішення Румун. патріархату про відновлення Бессараб. митрополії на тер. *Республіки Молдова* (1992). У 1997 тимчасово перервав канонічне спілкування з Константиноп. патріархатом. За А. ювілейний Архієр. собор 13.09.2000 схвалив нову редакцію Статуту РПЦ та «Основи соціальної концепції РПЦ»; канонізував рос. ім-

Алексій II

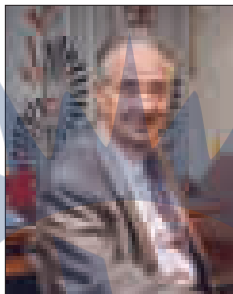
ператора *Миколу II* та членів його родини. 17.05.2007 підписав Акт про канонічну єдність РПЦ з *Російською правосл. церквою за кордоном*. Обстоював законодавче закріплення особл. ролі православ'я в житті Росії. Брав участь у багатьох держ. і громадських заходах разом із вищим політ. керівництвом РФ. Активно підтримував нові форми зближення церкви з державою; укладення угод про співробітництво РПЦ з Рос. академією наук, Мін-вом освіти, Мін-вом охорони здоров'я, Пенсійним фондом тощо. Автор монографії з історії православ'я в Естонії, низки книг, численних статей.

Тв.: *Церковь и духовное возрождение России: Слова, речи, послания, обращения, 1990–1998*. Москва, 1999; *Православие в Эстонии*. Москва, 1999; *Войдите в радость Господа своего: Размышления о вере, человеке и современном мире*. Москва, 2004.

Дж.: *Русская православная Церковь в советское время (1917–1991): Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью* : в 2 кн. / Сост. Г. Штриккер. Москва, 1995.

Лит.: *Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке*. Москва, 1995; *Цыпин В., прот. История Русской церкви. 1917–1997*. Москва, 1997; *Історія релігії в Україні* : у 10 т. / Редкол. А. Колодний (голова) та ін. Т. 3: *Православ'я в Україні*. Київ, 1999; *Коновалов В., Сердюков М. Патриарх Алексий II: Жизнь и служение на переломе тысячелетий*. Москва, 2012; *Сегень А. Алексий II*. Москва, 2015; *Сегень А. Ю. Предстоятель*. Москва, 2017.

О. В. Солдатов

Алексин
Анатолій Георгійович

Лит.: *Острогорський Г. Історія Візантії* / Пер. з нім. А. Онишко. 3-те вид., допов. Львів, 2002; *Хоният Н. Історія, починаючися с царствования Иоанна Комнина* : в 2 т. Рязань, 2003; *Степовик Д. Візантія крізь одинадцять століть її історії*. Київ, 2017; *Дашков С. Императоры Византии. История Византийской империи в биографических очерках*. Санкт-Петербург, 2018.

Д. С. Пуховець

Алексин, Анатолій Георгійович (рос. Алексин, Анатолий Георгиевич; справж. прізвище — Гоберман; 03.08.1924, м. Москва, тепер РФ — 01.05.2017, м. Люксембург, Люксембург, похов. у м. Москві) — письменник, сценарист, чл.-кор. Академії пед. наук СРСР (з 1987). Писав рос. мовою. Народився в сім'ї викладача та актриси. На початку *Другої світової війни* евакуйований до м. Кам'янськ-Уральський Свердлов. обл., де працював літ. співробітником, а згодом редактором багатотираж. газети Урал. алюмінієвого заводу. 1945 повернувся до м. Москви. 1950 закінчив індійське відділення Моск. ін-ту сходознавства. З 1955 працював у журн. «Юність», був чл. ред. колегії. 1970–1982 — секретар правління, 1982–1989 — секретар Спільн. письменників РРФСР. З 1993 мешкав в Ізраїлі, з 2011 — у Люксембурзі. Перші літ. твори були поетичними і опубл. в газ. «Піонерська правда» та журн. «Піонер» напередодні Другої світ. війни. Перший збірник повістей «Тридцять один день» («Тридцать один день»; 1950) опубл. під прізвищем Алексин — сценіч. псевдонімом матері. Осн. теми оповідань і повістей А. — нерозривність світу дітей і світу дорослих: «А тим часом десь» («А тем временем где-то»; 1966), «Пізня дитина» («Поздний ребёнок»; 1968), «Дійові особи та виконавці» («Действующие лица и исполнители»; 1972), «Поділ майна» («Раздел имущества»; 1978), «Серцева недостатність» («Сердечная недостаточность»; 1979), «Сигнальники та сурмачі» («Сигнальщики и горнисты»; 1987). У повістях «У тилу як у тилу» («В тылу как в тылу», 1978), «Івашов» («Ивашов», 1980), «Запам'ятай його обличчя» («Запомни его лицо», 1985) зобразив життя дітей у тяжкі роки війни. Автор п'єс: «Дзвонить і приїжджайте!» («Звоните и приезжайте!»; 1974), «Зворотна адреса» («Обратный адрес»; 1974), «Найстрашніша історія» («Самая страшная история»; 1978), «Книга скарг і захоплень» («Книга жалоб и восхищений»; 1998) та ін., для яких характерні динаміч. сюжет, гумор, а також упізані багатьма гол. герої та ситуації. Темі рідного краю присвячені твори періоду еміграції: роман-хроніка «Сага про Певзнєрів» («Сага о Певзнерах»; 1994) про долю єврейської сім'ї в Росії 20 ст., роман «Смертний гріх» («Смертный грех»; 1995), книга мемуарів «Перегортаючи роки» («Перелистывая годы»; 1997) та ін. Загалом у доробку А. — 3 романи, 43 повісті, 97 оповідань і книга спогадів. Заг. тираж виданих книг А. становить понад 120 млн примірників. Спектаклі за його сценаріями (13 п'єс) поставлені у понад 250 театрах Росії та за її межами. За мотивами повістей А. знято 17 фільмів («Я вам пишу», 1959; «Пізня дитина», 1970; «Дуже страшна історія», 1986; «Свій острів», 2006 та ін.). Твори А. перекладено 48 мовами. Окр. твори укр. мовою переклали Н. Лісовенко, І. Сподаренко. Лауреат премії Ленін. комсомолу за сценарій фільму «Право бути дитиною» («Право быть ребёнком»; 1970), Держ. премії ім. Н. Крупської (1974), Між-

Алексій II Комнін (грец. 'Αλέξιος Β΄ Κομνηνός; 14.09.1169, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — жовтень 1183, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — імператор *Візантії* (1180–1183). Син візант. імператора *Мануїла I*. У 1171 оголошений офіц. спадкоємцем престолу. Батько А. II К. помер, коли йому було 11 р. Реальна влада опинилася в руках матері Марії Антіохійської та протосеваста (почесний титул, який зазвичай носив брат або дядько імператора) Алексія Комніна, племінника Мануїла I. Імператор. двір став зосередженням інтриг та політ. боротьби. Для збереження влади регенти А. II К. спиралися на підтримку католицької (згідно з тогочас. термінологією — латинської) частини населення міста й «латинських» найманців. Значна частина знаті, духовництва й окремі члени імператор. родини, а також «патріотичні» кола імперії, очолювані сестрою А. II К. Марією Комнін та її чоловіком Реньє Монферратським, виступали проти «пролатинської» політики регентів. 1181 протистояння перейшло у форму збройн. сутичок, однак регенти зуміли зберегти контроль над країною. Фатальним для них, як і для А. II К., став виступ Андроніка Комніна, ін. представника правлячої династії. Останній 1182 рушив зі своїми військами на м. Константинополь під гаслами захисту А. II К. Під час облоги у столиці розпочалося повстання, наслідком якого стало вбивство кількох десятків тисяч «латинян». Вступивши до м. Константинополя, Андронік повторив присягу вірності А. II К., але узурпував владу. Зміцнивши владу, Андронік почав знищувати потенц. політ. опонентів. 1182 Марію Антіохійську звинуватили в держ. зраді та стратили. А. II К. змушений був особисто підписати смерт. вирок матері. 1183 А. II К. задушено. Він не дожив до 15 р. і не отримав повноцін. влади.

нар. премії ім. М. Горького за повість «Шалена Євдокія» («Безумная Евдокия»; 1976), Держ. премії СРСР (1978). Нагороджений орденами й медалями. Міжнародна рада з дитячої та юнацької л-ри нагородила А. почес. дипломом Г. К. Андерсена (1978). У 1998 ЮНЕСКО назвало А. одним із трьох найкращих дит. письменників 20 ст.

Тв.: Собрание сочинений : в 3 т. Москва, 1979–1981; Сигнальщики и горнисты. Москва, 1987; Ночной обыск. Тель-Авив, 1996; Собрание сочинений : в 5 т. Москва, 1998–1999. Укр. перекл. — Незвичайні пригоди Севи Котлова. Київ, 1965; Дуже страшна історія. Київ, 1979; Говорить сьомий поверх. Київ, 1984.

Лит.: Воронов В. И. Анатолий Алексин: Очерк творчества. Москва, 1980; Николаева С. А. Анатолий Алексин: Очерк творчества. Москва, 1986; Ефремов А. П. Герой Алексина. Болезнь и смерть как доблесть и добродетель // Детский сборник: статьи по детской литературе и антропологии детства. Москва, 2003; Талант, подаренный людям: Анатолий Георгиевич Алексин // Знаменательные даты: календарь-журнал 2014. Москва, 2013.

Алексіс, Жак-Стефен (Alexis, Jacques Stephen; 22.04.1922, м. Гонаїв, тепер деп. Артібоніт, Гаїті — квітень 1961, пд.-зх. узбережжя Гаїті, за ін. даними — м. Порт-о-Пренс, Гаїті) — письменник, громад. діяч. З 4 років разом із матір'ю жив у м. Парижі, згодом навчався там у колежі Станіслаас. 1930 повернувся до Гаїті, де продовжив навчання в колежі Сен-Луї-де-Гонзаг, а потім на мед. ф-ті Гаїтян. ун-ту (м. Порт-о-Пренс). 1940 написав нарис про поета-сюрреаліста Г. Гарута. Співпрацював із різними період. виданнями. Заснував опозиц. газету «Ла Рюш», брав участь у революц. подіях 1946. Згодом повернувся до Франції, де працював лікарем, займався політ. діяльністю (з 1938 був членом Гаїтян. компартії, з 1949 — Франц. компартії) і літ. творчістю. 1955 опублікував перший роман «Добрий генерал Сонце» («Compère Général Soleil»), ліричну фреску про злидні та надії гаїтян. народу, твір одразу мав великий успіх. 1956 виступав у м. Парижі на I Конгресі негритян, письменників і митців з доповіддю про реалізм гаїтян. роману. 1959 став одним із засновників Партії народного єднання Гаїті. Намагався таємно висадитися на пд.-зх. березі Гаїті для боротьби проти диктатури, у квітні 1961 схоплений поліцією диктатора Ф. Дювальє і після тортур страчений. Обставини смерті невідомі. Писав романи і новели франц. мовою, публікував їх у м. Парижі. Твори А. змальовують пейзажі Кариб. островів, оспівують красу людини, зображують боротьбу народу; у них використана автохтонна міфологія. Автор романів «Дерева-музиканти» («Les Arbes musiciens»; 1957) про життя гаїтян. селян і боротьбу проти монополії амер. компанії; «Як оком моргнути» («L'Espace d'un cillement»; 1959), де поетизує людей з народу, збірки казок «Романсеро при світлі зірок» («Romancero aux étoiles»; 1960). Збагатив франц. мову креол. гаїтян. висловами.

Тв.: Compère Général Soleil. Paris, 1982; L'Espace d'un cillement. Paris, 1983; Romancero aux étoiles. Paris, 1988; Р о с. перекл. — Добрий генерал Сонце. Москва, 1960; Деревья-музыканты. Москва, 1964.

Лит.: Некрасов В. Жак Стефен Алексис // В жизни и в письмах: мемуарные очерки. Москва, 1971; Rouche A., Claveuil G. Litteratures nationales d'écriture française. Paris, 1987; Mudimbe-Boyi M. E. L'oeuvre romanesque de Jacques Stephen Alexis, une écriture poétique, un engagement politi-

que. Montréal, 1992; Jean-Charles G. J. Jacques-Stephen Alexis: Romancier d'avant-garde de Compère Général Soleil. Cambridge, 2013.

С. В. Глухова

Алексію, Ёллі (грец. Αλεξίου Έλλη; 22.05.1894, м. Іракліон, о. Крит, Греція — 01.07.1988, м. Афіни, Греція) — письменниця, перекладачка, педагог. Народилась у сім'ї освіт. діяча та видавця. 1913 отримала диплом Пед. академії Арсакео (м. Афіни). 1914 працювала у школі для дівчат-християнок у м. Іракліоні (згодом описала це у романі), потім в ін. школах міста. 1919 вивчала франц. мову у Вищому ін-ті франц. студій (м. Париж). По поверненні викладала грец. та франц. мови у Вищій школі для дівчат у м. Іракліоні. Була серед перших жінок-педагогов на о. Криті. Загалом вчителювала впродовж 42 років (25 — у Греції та 17 — за кордоном). Член Компартії Греції з 1928. У 1934 стала одним із засновників Спілки грец. письменників. Заарештовувалася 1936 за політ. діяльність. Під час Другої світової війни працювала у гімназії в м. Калліфея. Брала активну участь у грец. Русі Опору. Завдяки стипендії уряду Франції 1945 виїхала на навчання у м. Париж. Там познайомила і підтримувала контакти з франц. письменниками, зокрема Л. Арагоном і П. Елюаром. 1949 закінчила Париз. ун-т. Не змогла повернутися до Греції через позбавлення громадянства. 1949–1962 була радником з освіти К-ту з допомоги дітям й працювала у грец. школах соціаліст. країн (Румунії, Угорщини). 1952 через політ. переконання заочно засуджена в Греції. Брала участь у Віден. конференції з освіти (1952), Першій всевіт. конференції дем. жінок у Копенгагені (1953), Берлін. літ. конференції (1957) та ін. 1962 повернулася до Греції та 1965 відновила грец. громадянство. Брала участь у літ. та громад. житті, активно виступала проти режиму «чорних полковників». 1966 А. заарештували, судили «за антинац. дії та пропаганду», але виправдали. 1967 книги А. були заборонені, вона жила під домашнім арештом. До кінця життя займалася творчістю. Тематика творів А.: виховання — роман «Люмпен» («Λούμπεν», 1940), боротьба грец. патріотів проти гітлерів. окутантів — роман «Протоки» («Παράλοταφο»; 1955), події із життя грец. політ. емігрантів — роман «З лірою» («Με τη Λύρα»; 1958), соціальна тема — романи «І так далі» («Και έτσι παρακάτω», 1964), «Головна лінія» («Κόρια υρακτιή»; 1972). Твори для дітей: «Гладунчик і Стрибунка» («Ο Χοιτρούλης και η Πηδηχτή»; 1939); «Вона хотіла зватися панею» («Нθελε νά τη λένε κυρία»; 1956); «Питаю та вчуся» («Ρωτώ και μαθαίνω»; 1975). Літературознавчі праці: мемуарно-біографічний роман про Н. Казандзакіса «Як стати великим» («Για να γίνει μεγάλος»; 1962), «Зарубіжна література» («Ξένοι Λογότεχνες»; 1984). Підготувала до друку майже всю літ. спадщину А. Каркавіцаса, відредагувала повне збір. тв. Ф. Достоевського в перекл. грец. мовою. 1961 побувала в Україні, виступила на 10-й наук. шевченків. конференції та прочитала «Заповіт» Т. Шевченка у своєму перекладі. Упорядник, ред. та автор вступ. статті кн. «Твори» Т. Шевченка, опубл. 1964 в м. Афінах. За ред. А. вийшли твори Лесі Українки в перекл. С. Мавроїді-Пападакі. У кн. «Зарубіжна література» («Ξένοι Λογότεχνες»; 1983) окр. розділи присвятила творчості Л. Толстого і Т. Шевченка. Укр.

Алексіс Жак-Стефен

мовою окр. твори А. переклали В. *Забаштанський* А. Рубанович, Т. Левченко, Н. Клименко, С. Пономарів.

Тв.: Γ' Χριστιανικόν Παρθενάγωγιον. Αθήνα, 1978; Αλό πολύ χουτά. Αθήνα, 1981; Για να γίνει μεύδαλος: Βιογραφία του Νίκου Καζαντζάκη. Αθήνα, 2004; Рос. перекл. — Третья женская школа. Повесть. Рассказы. Москва, 1983; Укр. перекл. — Хуртовина на Егейському морі // Радянська жінка. 1960. № 6; Франзескос. Київ, 1969; Трое братів. Без мети // Новогорьцька література. Антологія. Київ, 2008.

Лит.: Чернишова Т. Еллі Алексіу про Кобзаря // Всесвіт. 1985. № 3; Чернишова Т. Пам'яті друга // Всесвіт. 1989. № 5; Еллі Алексіу // Новогорьцька література. Антологія. Київ, 2008; Білецький А. О., Чернишова Т. М. Еллі Алексіу — в зеніті // Білецький А. О. Вибрані праці / Упоряд. Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, А. О. Савенко. Київ, 2012; Чернухін Є. К. З історії перекладів творів Тараса Шевченка в Греції: листи Еллі Алексіу та Яніса Ріцоса до Тетяни Чернишової 1958–1964 років у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукоп. та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18; Челпан В. Відтворення ідіостилію Тараса Шевченка в новогорьцьких перекладах (за книжкою «Заповіт», Хіос, 2011) // Шевченкознавчі студії. 2015. № 18.

Алексія (від а... — заперечний префікс і λέγω — читати) — розлад читання, зумовлений порушенням розуміння тексту. Виникає за наявності *афазії* майже всіх видів, але може спостерігатися й на фоні ураження лівої ступової звивини (gugusangularis). Залежно від ступеня тяжкості порушення процесу читання, в логопедії розрізняють дислексію (частковий розлад читацької навички) та А. (повну неможливість опанувати навичку або її втрату). А. може спостерігатися ізольовано, однак частіше супроводжує інше порушення — *дисграфію*. Гол. передумова А. у дітей — несформованість усного мовлення. А. часто трапляється у дітей із затриманням псих. розвитку, тяжкими мов. порушеннями, ДЦП, розум. відсталістю. Серед соц. чинників А.: дефіцит мов. спілкування, синдром *госпіталізму*, пед. занедбаність, несприятливе мовне оточення, *білінгвізм*, ранній початок навчання грамоті та надмірно високий темп навчання. Для мовлення дітей з А. характерні дефекти звуковимови, бідність словникового запасу, неточність розуміння й уживання слів. Виділяють дві осн. форми первинної А.: агностичну (літеральну) та вербальну (агрофічну). При агностичній А. порушується розпізнавання окремих букв, втрачається здатність до їх узагальненого сприймання. Відтак порушується процес читання. При вербальній А. порушення читання поєднується з розладами письма. У цьому разі, на відміну від агностичної А., зберігається або майже не порушується розпізнавання окремих букв. Втрачається навичка читання цілих слів, складів, фраз. Вторинні А. розвиваються за ін. нейропсих. синдромів, зокрема у пацієнтів з афазією.

Лит.: Доброхотова Т. А. Эмоциональная патология при локальных поражениях мозга. Москва, 2009; Cherney L. R. Aphasia Treatment: Intensity, Dose Parameters and Script Training // International Journal of Speech-Language Pathology. 2012. № 14 (5); Moreno-Flagge N. Language Disorders. Diagnosis and Treatment // Revista de Neurologia. 2013. № 57; Starrfelt R., Olafsdóttir R., Arendt I.-M. Rehabilitation of Pure Alexia // Neuropsychological Rehabilitation. 2013. № 23 (5); Leff A., Starrfelt R. Alexia: Diagnosis, Treatment and Theory. London, 2014.

Т. В. Качалова

Алексяну, Георге [рум. Alexianu, Gheorghe (George); до 1916 Алексан (Alecsan); 01.01.1897, с. Стреоане, комуна Панчу, Румунія — 01.06.1946, комуна Жилава, Румунія] — правознавець, політ. діяч, губернатор *Трансністрії* у 1941–1944. Походив із селян. родини арумунів (субетнос румунів). 1915–1919 навчався на юрид. ф-ті Бухарест. ун-ту (з перервою в грудні 1916 — січні 1918 у зв'язку зі службою в армії). 1919–1920 — викладач чоловіч. ліцею в м. Римніку-Вилча. 1920–1925 навчався у докторантурі, 1925 здобув ступінь доктора права у Бухарест. ун-ті. Член-засновник Ін-ту адм. наук Румунії в м. Бухаресті (засн. 1925, ліквідов. 1950). З 1925 гол. редактор юрид. журн. «Пандектеле Септеминале» («Pandectele Săptămânale»). Від 1926 викладав на кафедрі порівн. конституц. права юрид. ф-ту Чернівецького ун-ту (тепер *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*). З 1927 — професор-агреже публ. права, з 1930 — титулов. професор тієї ж кафедри. 1936–1938 — титулов. професор кафедри конституц. вільного права Чернівецького ун-ту. А. — автор кількох наук. праць, зокрема, праці «Конституційне право» (1926). Підготував підручник «Курс конституційного права» (т. 1–4; 1930–1935). Один зі співавторів Конституції Румунії 1923 і 1938. У 1938 — лютому 1939 — королів. резидент цинуту Сучава. А. зміщено з посади за звинуваченням у зловживанні використанням норм закону про перевірку громадянства та позбавлення права на громадянство євреїв. У лютому 1939 — жовтні 1940 — королів. резидент цинуту Бучеджі. 19.08.1941 генерал Й. В. *Антонеску* призначив А. губернатором Трансністрії. На посаді губернатора Трансністрії провадив жорстку окупаційну політику, організував масові знищення (278 тис. осіб) та депортації населення до Румунії та Німеччини (56 тис. осіб), створення *гетто* та таборів для утримування євреїв і ромів (25 тис.) у рум. зоні окупації. У листопаді 1941 у відповідь на терористичний акт, скоєний 22.10.1941 у приміщенні командування рум. армії в м. Одесі, за розпорядженням центральної влади організував страгу заручників-євреїв. Активно провадив політику румунізації освіти й культури. Розгорнуто мережу з 57 сер. навч. закладів, 26 із яких із рум. мовою викладання. За його ініціативи 07.12.1941 у м. Одесі відкрито Одеський ун-т («Universitatea din Odesa»). Цей заклад розташовувався в навчальних корпусах Одес. держ. ун-ту (тепер — *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*), хоча офіційно не був його правонаступником. Заняття почалися в лютому 1942, викладання велось рос. мовою, а на рум. відділенні — рум. У грудні 1941 відновлено роботу Одес. оперного театру. А. сприяв відновленню церк. життя з метою румунізації: відкрито Одес. кафедральний собор, розгорнуто роботу Православ. місії Трансністрії (на правах єпархії *Румунської православної церкви*). У м. Дубоссарах розпочала роботу духовна семінарія. Відновлено діяльність 12 монастирів. У 1943 Папа римський *Пій XII* нагородив А. орденом «Urbi et Orbi» («Місту і світові») за християн. управління Трансністрією. 26.01.1944 А. знято з посади, у серпні 1944 заарештовано та відправлено до м. Москви разом із Й. В. *Антонеску* та М. *Антонеску*. У квітні 1946 повернено до Румунії, 01.06.1946 засуджено до смерт. кари за звинуваченням у закликах до війни проти

СРСР, орг-ції репресій проти мешканців м. Одеси, створенні гетто, таборів, здійсненні депортацій та згодом страчено. 05.12.2006 Апеляц. суд м. Бухареста розглянув апеляцію С. Алексяну (сина) щодо виправдання А. 06.05.2008 Вищий касац. суд Румунії підтвердив вирок від 1946.

Пр.: Codul contributiilor directe: continând legea contributiilor directe din 1923 cu expunere de motive, desbateri parlamentare, doctrina si jurisprudenta la zi a Curtii de Casatie si Curtilor de Apel. Bucuresti, 1926. (y cпiвaвт.); Răspunderea puterii publice. Bucuresti, 1926; Studii de drept public. Bucuresti, 1930; Curs de drept constituțional : in 3 vol. Bucuresti, 1930–1937; Principii de drept constitutional. Bucuresti, 1939; Tratat de drept public : in 2 vol. Bucuresti, 1942–1943. (y cпiвaвт.)

Лит.: Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul de studii 1936/1937 / Ed. de prof. I. I-Nistor. Cernăuți, 1937; Dan I. «Procesul» marelui Ion Antonescu. Bucuresti, 2005; Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Транснїстрії (кінець 1930–1944 pp.). Одеса, 2006; Михайлуца М. Антиукраїнськість релігійної політики Румунської адміністрації в «Транснїстрії» (1941–1944 pp.) // Наук. праці іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. 2010. Вип. 28; Моторна І. Політика румунської адміністрації щодо мовдован та українців в Транснїстрії (1941–1944 pp.): процеси румунізації та асиміляції // Записки іст. ф-ту. Одеса, 2015. Вип. 26.

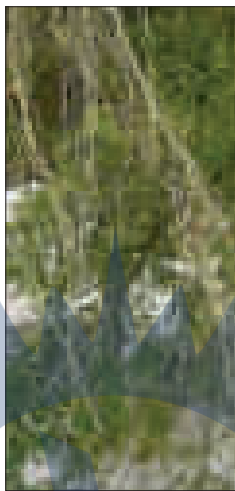
I. A. Піддубний

Алекторія паросткова, алекторія лозоподібна (*Alectoria sarmentosa*) — вид лишайників родини пармелієвих. Вид характерний для пн. хвойних і мішаних лісів, один із двох представників роду у флорі України. *Слань* куциста, 20–30 см завдовжки, звисаюча, солом'яно-жовта, сірватато-або зеленкувато-жовтувата, іноді жовто-коричнева. Гілочки до 1 мм завтовшки, у місцях розгалуження сплюснені, завтовшки до 2 мм, у верх. частині — циліндричні, з білуватими псевдоцифелами. *Апотеції* діаметром до 1 мм бічні, трапляються зрідка. Розмножується вегетативно (фрагментами слані, соредіями) та статевим шляхом (еліптичними одноклітинними спорами). А. п. поширена в Європі, на Уралі, у Пд. Сибіру, Пн. та Пд. Америці, можливо, на Канарських о-вах. В Україні — в Карпатах. Трапляється поодинокі або невеликими групами в гір. хвойних лісах (на межі верх. та ниж. гірських поясів); переважно на гілках і стовбурах старих ялиць, рідше — ін. хвойних дерев. Вид А. п. внесено до *Червоної книги України* як вразливий. Причинами зменшення його чисельності є забруднення повітря, вирубування лісів. Охороняється у *Карпатському національному природному парку*, та *Ужанському національному природному парку*, *Карпатському біосферному заповіднику*. Потребує контролювання стану популяції на зазначених тер.

Лит.: Бойко М. Ф., Ходосовцев О. Є. Мохоподібні і лишайники. Херсон, 2001; Червона книга України. Київ, 2009; Окснер А. М. Флора лишайників України : 2 т. Київ, 2010. Т. 2; Андреев М., Ахти Т., Войцехович А. и др. Флора лишайников России: биология, экология, разнообразие, распространение и методы изучения. Москва, 2014.

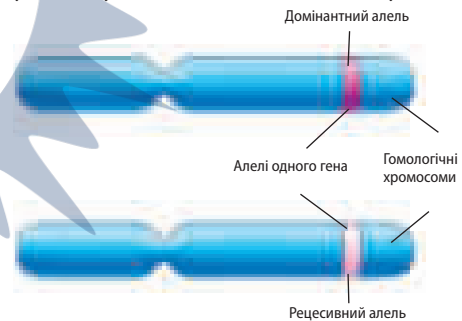
О. Б. Блюм

Алелі (від грец. ἀλλήλων — взаємно), алельні гени — різні форми генів, розташов. у гомологічних локусах. Застар. термін — алеломорфі.

Алекторія паросткова
(*Alectoria sarmentosa*)

Термін «А.» запропонував 1909 В. Йохансен (Данія). У диплоїдних орг-мів (див. *Плоїдність*) може бути лише один чи два А. У першому випадку А. утворюють *гомозиготу*, у другому — *гетерозиготу* і взаємодіють один із одним. Особлива група А. — *леталі*. Це генет. варіанти генів, успадкування яких у гомозиготному стані призводить до смерті орг-му на ранніх стадіях розвитку. А., що пригнічує прояв ін. А., наз. домінантним, а той, що пригнічується, — рецесивним. Відповідно їх позначають великою та малою літерами англ. алфавіту («А» і «а»). Такий тип взаємодії А. наз. *домінуванням*. Він властивий більшості випадків взаємодії А., що мають зовн. фенотиповий прояв (зел. й жовте забарвлення гороху, блакитні та карі очі людини). Випадки проміж. успадкування, коли один А. не повністю домінує над ін., наз. *неповним домінуванням*. За таких умов гетерозиготи мають проміж. фенотиповий прояв (рожеве забарвлення квіток нічної красуні відносно малинового та білого). Прояв одразу двох А. у гетерозиготі (IV група крові людини або гетерозиготи *алозимів*) називають кодомінуванням. Відповідно до закону чистоти *гамет*, під час утворення статевих клітин і спор у кожну з них разом з однією з хромосом потрапляє один А. з пари. При схрещуванні орг-мів А. розподіляються за правилами моногібридного розщеплення. Після запліднення парність хромосом і парність А. відновлюється. Нові А. виникають із існуючих лише в результаті *мутацій*, внаслідок чого відбувається

перетворення одного А. на ін. Число А. майже не обмежене, хоча кількість їх на рівні орг-му не може бути більшою, ніж число хромосом. наборів, які складають генет. апарат клітини. У популяції або в межах виду по деяких локусах спостерігаються випадки множинного *алелізму*, коли число А. може сягати десятки. Однак більшість локусів у межах виду є моноалельними. Найвищий ступінь алельної мінливості проявляється при порівнянні структури генів таксонів різного рівня. У таких випадках не існує моноалельних структурних генів, їхня кількість може сягати сотні й тисячі.

Лит.: Ярыгин В. Н., Васильева В. И., Волков И. Н. и др. Биология : в 2 кн. Москва, 2010. Кн. 1; Кунах В. А. Мобільні генетичні елементи і пластичність геному рослин. Київ, 2013; Кребс Д., Голдштейн Э., Килпатрик С. Гены по Льюину / Пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2017.

С. В. Межжерін

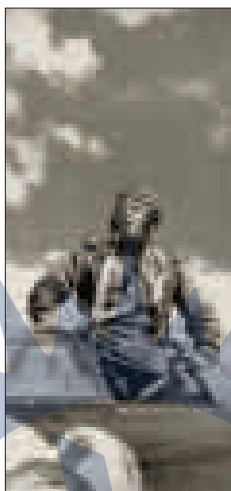
Алелізм (від грец. ἀλλήλων — взаємно), алеломорфізм — явище множинності генів, розміщених у гомол. локусах, або ознак, що успадковуються за *Менделя законами* й визначаються пев-

ними *алеями* одного гена. Приклади А.: кругле й кутасте насіння гороху, жовте та зелене його забарвлення, групи крові, *алозими*.

Лит.: Ярыгин В. Н., Васильева В. И., Волков И. Н. и др. Биология : в 2 кн. Москва, 2010. Т. 1; Кунах В. А. Мобільні генетичні елементи і пластичність геному рослин. Київ, 2013; Кребс Д., Голдштейн Э., Килпатрик С. Гены по Льюину / Пер. с англ. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2017.

С. В. Межжерін

Алелопатія (від грец. ἀλλήλων — взаємно та πάθος — біль, страждання) — взаємний вплив орг-мів (тварин, рослин, грибів, мікроорг-мів); явище виділення одними орг-мами фізіол. активних органіч. речовин, які пригнічують або, навпаки, стимулюють життєдіяльність, ріст, здатність до розмноження ін. орг-мів. Термін «А.» запропонував учений Г. Молиш (Австрія) 1937. Такі фізіол. активні речовини наз. біоінами, або *аломонами*. Їх поділяють на інгібітори та стимулятори. Речовини, що зумовлюють А. рослинного походження, наз. фітолінами, тваринного — телергонами. Найвідоміші приклади А. шляхом інгібування (пригнічення): а) виділення мікроорг-мами *антибіотиків*, що пригнічують життєдіяльність ін. мікроорг-мів; б) виділення вищими рослинами *фітонцидів*, які пригнічують життєдіяльність мікроорг-мів; в) виділення мікроорг-мами маразмів, які пригнічують життєдіяльність вищих рослин; г) виділення вищими рослинами колінів, що пригнічують життєдіяльність мікроорг-мів. Приклади А. шляхом

Алелюхін
Олексій Васильович

Алелопатія

стимулювання: а) виділення вищими рослинами й грибами *гіберелінів*, які стимулюють життєдіяльність і ріст рослин й проростання насіння; б) виділення вищими рослинами катаколів, які стимулюють життєдіяльність мікроорг-мів; в) виділення вищими рослинами інтерколів, які виявляють стимулювальну дію на вищі рослини ін. видів; г) виділення мікроорг-мами ексципаторів, які стимулюють життєдіяльність ін. видів мікроорг-мів. За хім. складом речовини, що зумовлюють А., різноманітні: це *алкалоїди*, *глікозиди*, органічні к-ти, азаліди, кетоліди, тетрацикліни, сапоніни, кумарини, флавоноїди, терпени, дубильні речовини тощо. Алелопатичний взаємовплив спричинює зміни у загальному обміні речовин, інтенсивності перебігу фізіол. процесів, анатом. структури орг-мів. Явище А. слід враховувати під час розроблення структури сівозмін і мішаних посівів як один із факторів, що регулюють взаємовідносини рослин у *фітоценозі* й допомагають у боротьбі з фітопатогенними орг-мами. Явище т. з. ґрунтовоми — наслідок А., за якої біоліни вирощуваних рослин пригнічують життєдіяльність нових посівів. Закономірності поєднання квітів у бу-

кетах (напр., несумісність троянди й гвоздики) — приклад алелопатичної дії одних видів рослин на ін.

Лит.: Аллелопатия и продуктивность растений. Киев, 1990; Гродзинский А. М. Аллелопатия растений и почвоутомление. Киев, 1991; Ерёмко Ю. А. Аллелопатические свойства адвентивных видов древесно-кустарниковых растений // Промышленная ботаника. 2012. Вип. 12; Мусаев Ф. А., Захарова О. А. Биотические взаимоотношения в растительных сообществах. Рязань, 2015.

Я. О. Межжеріна

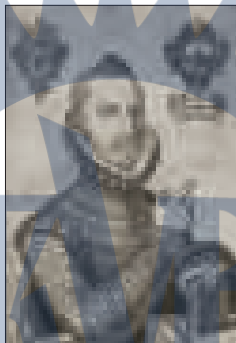
Алелюхін, Олексій Васильович (рос. Алелюхин, Алексей Васильевич; 30.03.1920, с. Кесова Гора, тепер смт Тверської обл., РФ — 29.10.1990, м. Москва, тепер РФ) — військ. льотчик, генерал-майор авіації (з 1971), двічі *Герой Радянського Союзу* (серпень, листопад 1943). Народився у родині залізничника. З 1936 мешкав у с-щі Ліанозово (тепер у складі м. Москви). 1936–1938 працював мармурником на заводі артілі «Канцпром» у м. Москві. 1938 без відриву від вир-ва закінчив планерну школу при аероклубі Жовтневого р-ну м. Москви. У Червоній армії з грудня 1938. Закінчив Борисоглібську військово-авіац. школу ім. В. Чкалова (1939). Був направлений на службу молодшим льотчиком до Ленінград. військ. округу, а згодом до 69-го винищ. авіац. полку в Одес. військ. окрузі. Під час *Другої світової війни* льотчик-винищувач, командир ланки, ескадрильї, заступник командира 69-го (з березня 1942 — 9-го гвардійського) винищ. авіац. полку (6-а винищ. авіац. дивізія, 8-а повітр. армія, Пд. фронт). Воював на Пд., Пд.-Зх., Сталінград., 4-му Укр., 1-му і 3-му Білорус. фронтах. Учасник оборони м. Одеси, Сталінград. битви, Ростов., Донбас., Мелітопольської, Кримської, Берлінської операцій. Бойовий шлях розпочав на літаку І-16, згодом літав на ЛаГГ-3, Як-1, амер. Р-39 «Аерокобра» та Ла-7. Здійснив 601 бойовий виліт, у 123 повітр. боях збив 28 ворожих літаків особисто і 6 у складі групи. Після війни літав на винищувачі Ла-7 та реактив. винищувачі МіГ-17. У 1948 закінчив Військову академію ім. М. Фрунзе (м. Москва). Брав участь у *Корейській війні 1950–1953*: у жовтні — листопаді 1950 — як заступник командира 151-ї гвардійської винищ. авіац. дивізії; у листопаді 1950 — лютому 1951 — як командир 28-ї винищ. авіац. дивізії. Бойових вильотів не здійснював. У 1954 закінчив Вищу військ. академію імені К. Ворошилова (тепер Військ. академія Ген. штабу Збройних Сил РФ, м. Москва). З грудня 1954 — заст. нач. каф. тактики винищ. авіації та ППО, 1956–1961 — заст. нач. каф. методики бойової підготовки Військово-повітр. академії (м. Моніно Моск. обл.). Займав команд. посади в армії: нач. штабу 95-ї винищ. авіац. дивізії (1961–1963), нач. розвідки ВПС Моск. військ. округу (1963–1970), заст. нач. штабу 26-ї повітр. армії (1970–1974), заст. нач. штабу авіації Моск. військ. округу з показів авіац. техніки (1974–1980), заст. нач. штабу ВПС Моск. військ. округу (1980–1985). З серпня 1985 — у відставці. Написав книгу мемуарів, яка не була опублікована. Нагороджений 2 орденами Леніна (1942, 1943), 3 орденами Червоного Прапора (1941, 1943, 1945), 2 орденами Червоної Зірки (1942, 1954), орденами Суворова 3-го ступеня та Олександра Невського (обидва — 1943), медаллю «За бойові заслуги» (1950), ін. орденами та медалями. Бюсти А. встановлені у смт Кесова

Гора Твер. обл. РФ та м. Борисоглібську Воронеж. обл. РФ. У смт Кесова Гора його іменем названі вулиця та школа. Прізвище О. Алелюхіна викарбувано на пам'ятнику в Алеї героїв м. Мелітополя (Україна). 1946–1991 ім'я О. Алелюхіна носила вулиця у м. Львові (Україна).

Лит.: Дважды Герои Советского Союза. Москва, 1973; Бодрихин Н. Г. Советские асы. Москва, 1998; Авиационная энциклопедия в лицах. Москва, 2007; Жирохов М. А. 100 великих асов авиации. Москва, 2013; Воробьев В. М. Обаяние силы и уверенности // Герои Советского Союза на Тверской земле : в 5 т. / Под ред. Г. С. Горевой. Тверь, 2015. Т. 1; Симонов А. А., Бодрихин Н. Г. Боевые лётчики — дважды и трижды Герои Советского Союза. Москва, 2017.

Л. М. Хойнацька

Алеман-і-де-Енеро, Матео (ісп. Alemán y de Enero, Mateo; 27.09.1547, м. Севілья, Іспанія — 20.11.1615, за ін. даними 1614, Мексика) — письменник, один із фундаторів жанру роману. Писав ісп. мовою. Походив із родини лікаря. 1564 здобув ступінь бакалавра мист-в і теології в університет. колегії, засн. Р. Фернандесом де Санталя в м. Севільї (зародок Севільського ун-ту). Згодом вивчав медицину в ун-тах міст Саламанка та Алькала-де-Енарес, проте освіту не завершив і лікарем не працював. 1568 залишив навчання й повернувся до м. Севільї. Зазнавав фінанс. труднощів. Займався комерц. діяльністю, 1580 потрапив до борг. в'язниці, де провів 2,5 роки. З 1586 мешкав у м. Мадридї, змінив кілька професій. Був збирачем податків, скарбником. 1593 відвідав м. Альмаден з інспекцією родовищ ртуті з метою написання звіту про працю засуджених на шахтах. 1602 знов перебував у в'язниці за борги. Отримав дозвіл на мандрівку до Мексики, куди вирушив 1608. Поступив на службу до архієпископа Мексики Гарсія Герри, який пізніше став віце-королем Нової Іспанії. Після 1613 сліди перебування А.-і-де-Е. у Мексикі губляться. За одним із документів він помер 1614, за ін. даними — 1615 ще жив у Мексиці у м. Чалько-де-Діас-Коваррубьяс. Припускають, що невдовзі він там і помер. У 1590-х А.-і-де-Е. переклав дві оди *Горация* (опубл. без місця й року вид.). Написав передмову до книги письменника та гуманіста А. де Барроса «Моральні вислови» (опубл. 1598). Осн. твір А.-і-де-Е. — крутійський роман «Життєпис крутія Гусмана де Альфараче, спостерігача за родом людським» («Vida y hechos del picaro Guzmanán de Alfaraache, atalaya de la vida humana», ч. 1–2; 1599–1604). У першій частині роману (вийшла 1599) йдеться про вел. потенціал людини й химерність її внутр. світу. Твір побудований як розповідь гол. героя про власне життя. У змісті твору та його образній системі відбилися стильові риси л-ри *Відродження* та *бароко*. Роман мав значний читацький попит, був перекладений кількома мовами. Упродовж двох місяців після його першої публікації з'явилися нелег. перевидання твору. 1602 у м. Валенсії вийшла друга частина роману, але за авторством М. Лухана де Сайаведри. А.-і-де-Е. припускав, що це псевдонім валенсійського адвоката Х. Марті. Суттєво змінивши свій варіант другої частини тексту, А.-і-де-Е. 1604 у м. Лісабоні видав другу частину книги з підзаголовком «Написана Матео Алеманом, справжнім її автором». Третю частину роману, в якій автор мав намір змалювати праведне життя Гусмана,

Алеман-і-де-Енеро Матео

А.-і-де-Е., вочевидь, не написав. Твір А.-і-де-Е. «Гусман де Альфараче» вплинув на розвиток європ. роману. Це перший класич. взірць жанру крутійського роману, який згодом розвинули Ф. де Кеведо — в Іспанії, А. Р. Лесаж — у Франції, Г. Я. К. фон *Гриммельсгаузен* — у Німеччині. Ін. твори А.-і-де-Е.: «Життя святого Антонія Падуанського» («Vida de San Antonio de Padua»; 1604), «Життєпис донна Гарсія Герри» («Sucesos de Don Fray Garcia Guerra»; 1613). Він також автор трактату «Кастильська орфографія» («Ortografia castellana»; 1609), праці, важливої для вивчення історії мов і нац. орфографій.

Тв.: Guzmán de Alfaraache / Ed. de F. S. Arroyo. Barcelona, 2003; Obra varia (Escritos menores, Regla de la cofradía, Informe secreto, Ortografia castellana y Sucesos de Don Fray Garcia Guerra) / Dir. P. Piñero Ramirez, K. Niemeyer. Madrid; Frankfurt am Main, 2014; Р о с п е р е к л. — Гусман де Альфараче. Роман в двух частях. Часть первая / Пер. Е. Лысенко, Ю. Корнеева. Москва, 1963; Жизнеописание Гусмана де Альфараче, наблюдателя жизни человеческой. Часть вторая, написанная Матео Алеманом, истинным её автором / Пер. Н. Поляк, Ю. Корнеева. Москва, 1963.

Лит.: Пинский Л. Е. «Гусман де Альфараче» и испанский плутовской роман // Алеман М. Гусман де Альфараче. Роман в двух частях / Пер. Е. Лысенко, Ю. Корнеева. Москва, 1963. Ч. 1; McGrady D. Mateo Aleman. New York, 1968; Orozco E. Introducción al Barroco : in 2 vol. / Ed. J. Garrido. Granada, 1988; Пинский Л. Е. Магистральный сюжет. Москва, 1989; Lasheras Pérez A. Hacia el concepto de la sátira en el siglo XVII. Zaragoza, 1994; Бернова Ю. Алеман-і-де-Енеро Матео // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : у 2 т. Тернопіль, 2005. Т. 1; Ramírez Santaacruz F. Ruptura y renovación en la Ortografía castellana (1609): las «novedades verdades» de Mateo Alemán // Críticón. 2014. № 120–121

Алеманда (від франц. allemande, букв. — німецька) — старовинний танець. Час виникнення не встановлений. Перші нотні записи зроблено в 16 ст. У середньовіч. Франції, Англії, Нідерландах А. була побут. та придвор. танцем. У Ні-

Й. С. Бах. **Алеманда** із 3-ї «Англійської сюїти» для клавіра

меччині до 17 ст. такий танець іменувався «Deutscher Tanz», «Tantz», «Ballett», а назву «А.» стали використовувати від 1609. У танці переважали реверанси й спокійні кроки зі зміною положень рук. Танцювали парами. Найбільшої популярності А. набула у 17–18 ст. як жанр інструм. мініатюри. Нею обов'язково починалися танцювальні *сюїти*. Для А. характерна двочастинна форма, помірний темп, дводольний або чотиридольний розмір, часто із затактом, плавна мелодика, поліфонічна фактура. В укр. музиці А. присутня в творчості М. Лисенка, В. Косенка, Є. Юцевича, І. Шамо, М. Скорика, Я. Верещакіна та ін.

Лит.: Барсова І. А. Аллеманда // Музыкальная энциклопедия : в 6 т. Москва, 1973. Т. 1; Ивлиева И. С. Алле-

манда // Балет. Енциклопедія. Москва, 1981; Філенко Т. Алеманда // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1; Нарская Т. Б. Историко-бытовой танец. Челябинск, 2015.

Н. М. Кушка

Алеманія (нім. Alemannia), Швабія (нім. Schwaben) — іст. область на Пд. Зх. Німеччини, на тер. сучас. земель Баден-Вюртемберг і Баварія. Окремі дослідники відносять до неї також тер. на Сх. Франції (Ельзас) та німецькомовні кантони Швейцарії. У ранньому Середньовіччі тер. заселяло герман. плем'я алеманів, що походило від свевів. Окрім нової назви, алемани зберігали й свою давню назву свеві, або швабі (звідси назва регіону — Швабія). У 10 ст. алемани утворили одне з плеємних герцогств Німецького королівства — А., або Швабію (займала тер. Пд.-Зх. Німеччини, Ельзасу, Сх. Швейцарії й сучас. землі Форарльберг на Зх. Австрії). У 11 ст. герцогську владу на більшій тер. А. захопив рід Штауфенів (правили до 1268). На меншій її частині (тер. Швейцарії та Пд. Бадену) утвердився вплив герцогів Церінгенів (до 1218). У 2-й половині 13 ст. А. розпалася на низку світських і духов. князівств (Баден, Вюртемберг, Гогенцоллерн, володіння Габсбургів, єпископства Аугсбурзьке й Констанцьке та ін.). Міста Алеманії (Аугсбург, Констанц, Ульм та ін.) у 12–13 ст. були значними ремісничо-торг. й культ. центрами, отримали права імпер. міст. 1376 внаслідок зіткнень між феодалами 14 імпер. міст А. об'єдналися у Шваб. союз міст для захисту від дій князів і надмір. оподаткування. 1381 цей союз об'єднався з Рейнським союзом міст і проіснував до 1389. У 1500–1806 Швабія (Шваб. округ) — один із округів Священної Римської імперії. З земель давньої А. поза його межми залишились володіння Габсбургів, так звана Передня Австрія (Vorderösterreich) і тер. Швейцарії, що відокремилася ще наприкінці 13 — на поч. 14 ст. У 21 ст. тер. колишньої А. входить до складу адм.-тер. одиниць кількох держав.

Лит.: Бобилева С. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. Дніпропетровськ, 2003; История Германии : в 3 т. / Под ред. Б. Бонвеча, Ю. Галактионова. Москва, 2008; Рапп Ф. Священная Римская империя германской нации / Пер. с фр. М. Ковальковой. Санкт-Петербург, 2009; Stubbs W. Germany in the Early Middle Ages, 476–1250. Whitefish, 2010; Моруа А. История Германии / Пер. с фр. С. Васильевой. Москва, 2017.

М. О. Рудь

Ален-Фурньє [Alain-Fournier; справж. прізвище та ім'я — Фурньє, Анрі Албан (Fournier, Henri-Alban); 03.10.1886, м. Ла Шапель д'Анжійон, тепер регіон Центр — Долина Луари, Франція — 22.09.1914, тер. комуни Лез Епарж, тепер регіон Гранд-Ест, Франція; прах знайдено та ідентифіковано 15.09.1991, похов. 10.11.1992 у нац. некрополі у м. Сен-Ремі-ла-Каллон, тепер регіон Гранд-Ест] — письменник. Писав франц. мовою. Після закінчення ліцею у м. Буржі А.-Ф. готувався у лиції Людовіка Великого до вступу до Вищої норм. школи (обидва навч. заклади у Парижі). За життя опубл. лише одну книгу — «поетичний роман» «Великий Мольн» («Le Grand Meaulnes»; 1913), який розповідав про дитинство і кохання, поєднував у собі мрію і дійсність. З 1912 письменник допомагав К. Казіміру-Пер'є у написанні праці «Брест, євро-

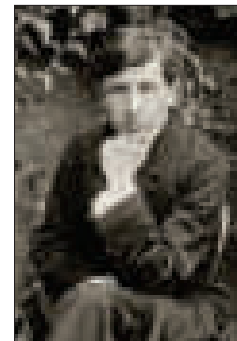
пейський трансатлантичний порт» («Brest, port transatlantique européen»; 1914). А.-Ф. загинув у бою у Верденській битві під час Першої світової війни. У романі «Великий Мольн» А.-Ф. у худ. формі відобразив трагізм життя франц. провінції поч. 20. ст.: потребу юнаків знайти шлях до актив. повноцінної діяльності, розчарування у реальному житті, пошуки ідеалу, абсолют. щастя. Усе добре пов'язане для А.-Ф. з дитинством, природою, шляхетністю простої людини. Водночас він бачив крихкість повітряних замків, що руйнуються, стикаючись з дійсністю. Оригінальність А.-Ф. — у поєднанні реального та ірреального, у таємничості атмосфери, в якій розгортається дія. Роман висувався на Гонкур. премію, але не отримав її. Твір екранізовано 1967 (реж. Ж.-Г. Альбікокко) і 2006 (реж. Ж.-Д. Верар). Укр. мовою роман А.-Ф. «Великий Мольн» переклав Г. Філіпчук. 1922 посмертно опубл. фрагменти роману А.-Ф. «Коломб Бланше» («Colombe Blanchet»), 1924 вийшла у світ збірка поем, нарисів, казок «Дива» («Miracles») і 1926–1928 — 4 томи листів. А.-Ф. нагороджений орденом Почес. легіону (1924, посмертно). Його прізвище міститься у списку письменників, загиблих на полі бою під час Першої світ. війни, виграваному 15.10.1927 на стіні париз. Пантеону. З 1986 присуджується літ. премія імені А.-Ф. з нагоди Днів книги у франц. місті Сент-Аман-Монтрон (деп. Шер, тепер регіон Центр — Долина Луари).

Тв.: Le Grand Meaulnes. Paris, 2010; Рос. перекл. — Большой Мольн. Москва, 1960; Укр. перекл. — Великий Мольн. Київ, 1988.

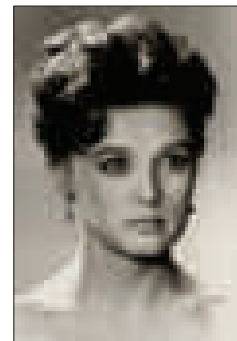
Лит.: Valloton H., Alain-Fournier ou la pureté retrouvée. Paris, 1957; Зонина Л. [Предисловие] // Ален-Фурньє. Большой Мольн. Москва, 1960; Bastaire J. Alain-Fournier ou l'anti-Rimbaud. Paris, 1978; Баканов А. [Післямова] // Ален-Фурньє. Великий Мольн. Київ, 1988; Suire P. Alain-Fournier: au miroir du «Grand Meaulnes». Paris, 1988; Massenet V. Alain-Fournier: Biographie. Paris, 2005; Char-ton A. Alain-Fournier. Paris, 2014.

С. В. Глухова

Алєнтова, Віра Валентинівна (рос. Алєнтова, Вєра Валєнтиновна; уродж. Бикова, 1969 узлял прізвище матері; 21.02.1942, м. Котлас Архангел. обл., тепер РФ) — актриса театру і кіно, нар. арт. Росії (з 1992), академік Нац. академії кінематограф. мист-в і наук Росії. Походить з актор. родини. Дружина режисера і актора В. Мєншиова. Закінчила 1965 Школу-студію ім. В. І. Немировича-Данченка при МХАТі. Відтоді — актриса Моск. театру імені О. С. Пушкіна. З 1993 грала також у моск. Театрі Антона Чехова, виступала в антрепризних виставах. З 2009 керівник (спільно з чоловіком) акторсько-режисер. майстерні у Всерос. держ. ін-ті кінемаграфії імені С. А. Герасимова (ВДІК). Відома як організаторка благодійної допомоги рос. акторам, від 1993 — президент Благодійного фонду соц. захисту членів Спільноти театр. діячів РФ. Зіграла ролі в театрі, серед яких: Райна («Шоколадний солдатик» Б. Шоу), Альбонушка («Червоненька квіточка» за казкою С. Аксакова), Євталія («Невільниці» за гресою О. Островського), Амалія («Розбійники» Ф. Шиллера), Маша («Я — жінка» за сценарієм В. Мєрежка), Вінні («Щасливі дні» С. Беккета, Премія «Кришталева Турандот»), Люсіль («Дівоче зібрання слів» А. Менчелл), Мелісса («Любов. Листи» А. Гурнея), Джудіт Блісс («Апельсини & лимони») («Сінна лихоманка») Н. Ко-

Ален-Фурньє

Алєнтова Віра Валєнтинівна

варда, бенефіс. вистава] та ін. Грала у виставі «Кафедра» укр. драматурга В. Врублевської (1981, реж. Л. Танюк, Моск. театр імені О. С. Пушкіна). Дебютувала в кіно у стрічці «Дні лютні» (1965, Київ. кіностудія худ. фільмів ім. О. Довженка, разом з М. Оляніним, М. Єрьоменком-молодшим). Знімалася на Одес. кіностудії худ. фільмів — телефільм «Час для роздумів», 1982. Найвідоміша роль А. — Катя Тихомирова у фільмі В. Меньшова «Москва сльозам не вірить» (1979; Премія МКФ у Брюсселі «Сан-Мішель» за найкращу жіночу роль, 1981; фільм 1980 отримав премію «Оскар»). Знімалася в ін. фільмах, серед яких: «Таке коротке довге життя» (1975), «Час бажань» (1983), «Завтра була війна» (1987), «Ширлі-мирлі» (1995), «Заздрість богів» (2000), два останні — режисер В. Меньшов; телесеріал «І все-таки я кохаю...» (2007, Нац. телевізійна премія «ТЕФІ», 2008). Держ. премія СРСР, 1981, за роль у фільмі В. Меньшова «Москва сльозам не вірить»; Держ. премія РРФСР ім. братів Васильєвих, 1986, за роль у фільмі Ю. Райзмана «Час бажань». Нагороджена орденом Дружби (2001), орденом Пошани (2007), орденом «За заслуги перед Вітчизною» IV ступеню (2012).

Літ.: Варакин А. В лучах славы. Звезды русского кино. Москва, 2007; Зоркая Н. История отечественного кино. Москва, 2014; Бекичева Ю. Вера Алентова. Москва слезам не верит... Москва, 2017.

Т. Д. Мороз

Алєппо, Халеб (араб. حَلَبٌ) — місто, адм. центр однойм. провінції у пн.-зх. частині Сирії. А. розташовано за 45 км від сирійсько-тур. кордону, на відстані 120 км від Середземного моря, на 3х. від русла р. Євфрат на вис. 380 м. над рів. м. на берегах р. Куеке (Квейк, Куейк). Разом із навколиш. поселеннями місто утворює Алеппську агломерацію. Тер. (разом з агломерацією) — 16 875 га

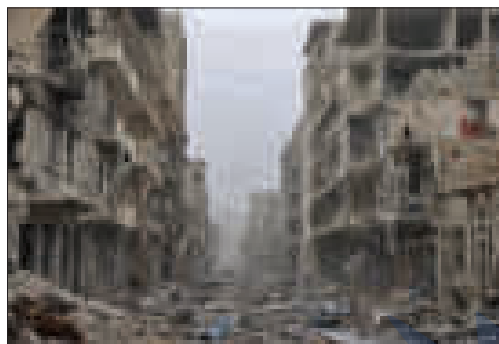
Алеппо вночі (2010)

(2007). Розташоване в субтропічному кліматичному поясі в зоні впливу середземноморського типу клімату. Характеризується посуш. і жарким літом та прохолод. й вологою зимою. Серед. т-ра січня — +7 °С, серед. т-ра липня — +29 °С. Середньоріч. кількість опадів — 395 мм. А. — одне з найдавніше заселених міст світу. Засновано в 3 тис. до н. е й відоме під наз. Армі як столиця царства Ебла в Межиріччі. В 19–15 ст. до н. е. — столиця аморейського царства Ямад

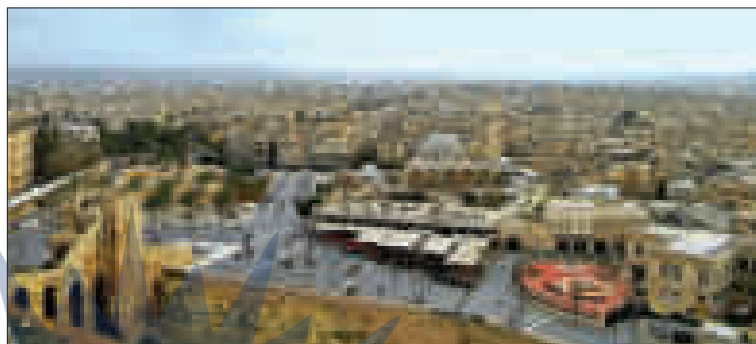
(див. Амореї). У цей період вперше з'явилася назва Халеб. У 14 ст. до н. е. — центр держави Хеттського царства, у 9 ст. до н. е. входило до складу Ассирії, у 6–4 ст. до н. е. — до складу держави Ахеменідів, а потім до Нововавилонського царства. У 333 до н. е. завойовано військами Александра Македонського, пізніше ввійшло до складу Держави Селевкідів під наз. Бероя. У 1 ст. до н. е. місто разом із залишками держави Селевкідів приєднано до Римської імперії. У перших ст. н. е. було другим (після Антіохії) за розмірами містом регіону та одним із центрів поширення християнства. Після розпаду Рим. імперії у 4 ст. місто перебувало під владою Візантійської імперії. У 637 приєднано до Арабського халіфату. З цього року щодо міста офіційно вживатися іст. наз. Халеб. А. витримало кілька облог хрестоносців (1224), було завойовано монголами (1260), згодом включено до Османської імперії (1516). У 19 ст. почався період пром. зростання, нас. збільшилося за рахунок мігрантів із сіл. місцевості. Протягом 20 ст. розвиток міста відбувався в умовах політ. криз та спроб переворотів. 2011 розпочалася Громад. війна в Сирії. 22.12.2016 місто перейшло під контроль уряд. військ. Станом на 2018 потребує відбудови та відновлення. Заг. кількість нас. — 1,8 млн осіб (2016, оцінка; друге місто в Сирії після столиці м. Дамаска). Центр найгустіше засел. провінції в д-ві. Склад нас. за етніч. групами: араби, курди, боснійці, болгары, чеченці, черкеси, кабардинці, туркмени та ін. За реліг. групами: мусульмани-суніти (74%), ін. мусульм. спільноти (16%), християни (10%) та ін. До кін. 1940-х в А. існувала чисельна єврейська громада (бл. 10 тис. осіб станом на 1947, що складало бл. 3% тогочасної чисельності населення міста). Після проголошення Ізраїлю більшість євреїв виїхали з Сирії через переслідування. У наступні десятиліття відбулося ще кілька хвиль еміграції місцевих євреїв. На сер. 1990-х єврейська громада А. остаточно припинила існування. За вік. групами нас. А. — наймолодше в Сирії. 40% нас. — особи віком до 15 років (2011, оцінка). У 20 ст. населення А. зростало найдинамічніше в Сирії. Громадян. війна в Сирії спричинила зменшення кількості населення. У 2016 приріст нас. становив –2,2%. До Громадян. війни в Сирії А. було вел. екон. центром, де працювало понад 97 тис. приват. підприємств. Були розвинуті перероблення с.-г. продукції, машинобудування, хім. та фармацевт. галузі, вир-во текстилю (шовк, бавовна), обробка шкіри, виготовлення ювелір. виробів. До поч. військ. дій 2011 в А. виплавляли 40% усього золота Сирії, фармацевт. галузь виробляла 60% продукції країни. На пром. підприємствах А. 2005 працювало бл. 50% від усіх робітників пром-сті д-ви. А. — важливий центр продажу с.-г. продукції регіону. Один із культ.-релігійних центрів туризму Сирії із значним потенціалом розвитку. А. — важливий трансп. центр, де сходяться автомоб. та заліз. шляхи. Міжнар. аеропорт — другий за пасажиропотоком у країні. У місті розташований Держ. ун-т (створ. 1958), один із найбільших держ. закладів Сирії, має 25 ф-тів. Станом на 2019 інфраструктура ун-ту пошкоджена в результаті військ. сутичок. Функціонують приват. ун-ти — Ун-т науки й технології Мамун, Ун-т науки та мист-в (з 2003), Ун-т Аль-Шахба (з 2005). Нац. б-ка (з 1924), одна з найбільших і найстаріших книгозбірень в Сирії.

А. є центром мусульм. культури та одним із осн. центрів араб. традиц. та клас. музики. Щороку в амфітеатрі цитаделі в А. відбувалися муз. шоу та фестивалі. Серед музеїв А. — Нац. музей (засн. 1931, перебуд. 1966), Музей нар. мист-ва та традицій, Музей цитаделі А. та ін. Архіт.

унаслідок Громадян. війни в Сирії пам'ятки Алеппо частково зруйновано. З 2013 вони мають статус об'єкта, який перебуває під загрозою зникнення. Станом на 2017 комісія ЮНЕСКО констатувала знищення 30 % й руйнування 60 % пам'яток. Створено міжнар. робочу групу з від-

Алеппо. Сучасні руїни міста

Старе місто Алеппо

комплекс іст. центру А. 1986 включено до Світової спадщини ЮНЕСКО (див. *Алеппо старе місто*). У 2006 Ислам. орг-ція з питань освіти, науки і культури (ІСЕСКО) проголосила А. «Столицею ісламської культури». У місті популярні командні види спорту, особливо футбол. Міжнар. стадіон А. (75 тис. місць), найбільший стадіон у Сирії, відкрито в 2007 у спорт. містечку «Аль-Хамданія». У цьому ж містечку розташовано стадіон «Аль-Хамданія» (15 тис. глядачів) з теніс. кортами, басейном і критим спорт. залом (8 тис. глядачів). Муніципальний стадіон А. імені 7 квітня, найстаріший у Сирії, збудовано 1948, з 1977 його місткість розширено (12 тис. місць). Спорт. зал «Спортивна арена Аль-Асад» (3,5 тис. глядачів) призначений для проведення матчів з баскетболу, гандболу та волейболу. П. *Алеппський*, виходець з А., описав побут укр. земель в сер. 17 ст. у своїх мандрів. нотатках. Місто, його стиль життя та пам'ятки описані у подорож. записках В. *Григоровича-Барського*.

Лит.: Григорович-Барський В. Мандрі по Святых Містах Сходу з 1723 по 1747 рік / Пер. з давньоукр. П. Білоус; за ред. М. Москаленка. Київ, 2000; AleppoDiverse. OpenSity. An Urban Vision for the Year 2025. Berlin, 2010; Burns R. Aleppo: a History. London, 2018.

Н. І. Середя

Алеппо старе місто (араб. حلب القديمة) — архіт. ансамбль іст. центру м. *Алеппо* (Сирія), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1986). Уперше згадка про м. Алеппо (як столицю стародав. семіт. д-ви Ебл) міститься в египет. текстах поч. 3 тис. до н. е. За тривалу історію Алеппо перебувало під управлінням хеттів, ассирійців, арабів, монголів, мамлюків, османів та ін. Розташування міста на перетині торг. шляхів між Зх. і Сх. забезпечило унікальне нашарування стилів архітектури в скаральних, житл. і громад. будівлях, які неодноразово перебували в руїні, проте добре зберегли культ. елементи різних періодів. Цитадель 13 ст., Велика мечеть 12 ст., численні *медресе* 17 ст., палаци, *караван-сарай* та громад. лазні (хамами) формують унікальний міськ. ландшафт. Цей архіт. комплекс віддзеркалює стиль життя типового араб. міста від найдавніших часів до сьогодення. 1986 А. с. м. включено до списку Світ. спадщини ЮНЕСКО. 2011–2016

новлення А. с. п. Старе місто зберігає поєднання культ. елементів, символів і стилів архітектури різних іст. епох: періоду хеттів, еллінів, римлян, візант. часу, династії Аюбідів (Бюбідів) тощо. С. м. А. поділяється на дві частини: стародав. частину та християн. квартал 15 ст. У центрі міста розташована середньовіч. фортеця — Цитадель (висота 50 м). Її збудовано 944–957 першим правителем Алеппо Саїфом аль-Дола з династії Хамданідів як захисну твердиню держави. Правитель Алеппо 1146–1174 Нуреддін із династії Зенгідів істотно зміцнив Цитадель, додатково спорудивши ще кілька будівель, серед них — Малу Мечеть. Султан Аль-Захір аль-Гхазі (1186–1216) майже повністю перебудував Цитадель, додавши нові споруди, що створювали перешкоди для нападників. Єдиним входом до цитаделі слугувала зовнішня вежа на Пд. Було побудовано кам'яний вигнутий міст із 8 арками через 22-метровий рів, вел. ворота, вузькі темні коридори. На початку 13 ст. на тер. фортеці зведено арсенал і плаці для солдатів. Цитадель Алеппо за часів *хрестових походів* була перевантаж. базою з Європи до Єрусалима для лицарів та паломників. Фортецю поперемінно оволодівали то хрестоносці, то мусульмани. Значною додатк. спорудою є Велика Мечеть Цитаделі (1214). Разом із *мінаретом* (вис. 21 м) вона значно збільшила огляд околиць фортеці для її захисників. Найбільшою та найстарішою мечеттю старого міста вважають Велику мечеть, або Мечеть Омейядів, побудовану 715–717. У 1090 зведено 45-метровий мінарет замість зруйнов. під час пожежі (арх. Х. ібн Муфарадж). Після цього Велика мечеть часто опинялась у центрі військ. дій. У 1158 мечеть після пожежі знову відновив та розширив султан Нуреддін. Християн. квартал утв. 1420. Тут розташовані *базиліки* — маронітські, сирійські правосл., католицькі та багатьох ін. церков. Збережені християн. храми є важливим елементом культ. різноманіття міста. У старому місті розташований ринок «Аль-Мадіна» (14 ст.), найбільший у світі критий ринок, який сягає майже 13 км. У вересні 2012 більшу частину ринку зруйновано внаслідок пожежі, спричиненої бойовими діями. Пам'ятки А. с. м. є свідченнями різноманіт. аспектів соц., екон. та культ. життя мешканців одного з найбільших стародав. міст світу.

Лит.: Eldem E., Goffman D., Masters B. The Ottoman City Between East and West. Aleppo, Izmir and Istanbul. Cambridge, 2001; Юрченко А. А. Древние святыни Сирии. По стопам апостола Павла. Москва, 2011; Утко Е. В. 100 мест всемирного наследия ЮНЕСКО. Москва, 2014.

С. В. Оборська, Н. І. Середа

Алєппський, Павло́ (Халебський, Павло, Булос аль-Халєбі; араб. بولس الحلبى; бл. 1627, м. Алеппо, тепер Сирія — січень або лютий 1669, м. Тифліс, тепер м. Тбілісі, Грузія) — релігійний діяч, мандрівник. Народився в сім'ї вихідця з родини священника. Батько овдовів у рік нар. сина й тоді ж прийняв сан священника, 1635 став *митрополитом* м. Алеппо (під іменем Мелетія). 1648, після смерті поперед. патріарха Євфимія II, батька обрали патріархом *Антіохійської православної церкви* під іменем Макарія III. У 1647 А. висвячено на *архідиакона*. А. двічі відвідував Сх. Європу, зокрема, укр. землі (1654 і 1656), перебуваючи в почті свого батька. Під час 1-ї подорожі А. робив подорож. нотатки, які є важливим джерелом з історії й іст. географії України та ін. країн Сх. й Пд. Європи середини 17 ст. Помер під час повернення з 2-ї подорожі до Москов. царства. Подорож. нотатки А. «Мандри Макарія, Патріарха Антіохії» (رحلة النظر برك مكاريوس ابن الزعيم الى روسيا) складаються з 15 книг, написаних араб. мовою. У них приділено увагу країнам, через які проходив маршрут патріарха Макарія III: балкан. країнам, Валаському й Молдов. князівствам, укр. землям (опис проїзду через неї до Москов. царства влітку 1654 та на зворот. шляху в серпні — липні 1656), білорус. землям, Москов. царству. Про перебування в Україні розповідається в книгах 4–5 та 12. Завдяки ретельності записів і через те, що значну частину документ. матеріалів із історії України було знищено у добу *Руйни*, нотатки А. є особливо цінними. У присвяч. укр. землям розділах праці подано докладну інформацію з топографії відвіданих земель, наведено огляд сучас. авторів воєн. подій, описано 2 зустрічі з Б. Хмельницьким, зібрано відомості про церк. життя у відвіданих місцевостях (кількість парафій, зовн. вигляд храмів тощо). Нотатки містять також відомості про архітектуру та мист-во укр. земель, зокрема муз. інструменти, церк. музику, одну з перших згадок про використання органа на теренах сучасної України. Найдокладнішими є розділи книги про перебування в Москов. царстві, зокрема, у м. Москві. Відомі кілька рукопис. списків нотаток А.: Паризький рукопис (кін. 17 ст., зберігається в *Національній бібліотеці Франції*), Лондонський рукопис (1765, зберігається у *Британській бібліотеці*), Санкт-Петербурзький рукопис (зроблена у серед. 19 ст. копія Дамаського рукопису, знищеного під час пожежі 1860, зберігається в Ін-ті сх. рукопису *Російської академії наук* у м. Санкт-Петербурзі), Київський рукопис (серед. 18 ст., зберігається в Меморіальному кабінеті-бібліотеці О. Прицака, *Національний університет «Києво-Могилянська академія»*), з кін. 19 ст. до 1941 зберігався у приват. колекції А. Кримського). Найповнішими перекладами подорож. нотаток А. є англ. (1836, підгот. за Лондонським рукописом) та франц. (1930–1933, переклад Паризького рукопису). Переважну частину тексту перекладено рос. (1895–1900, перевид, 2012), значну частину перекладено рум. (2014), укр. розділи перекладено укр. та польс. мовами.

Укр. мовою нотатки А. переклали С. Ісаєвич, А. Ковалівський, В. Огоновський, Я. Полотнюк, М. Сливинський.

Пр.: Англ. перекл. — Travels of Macarios, Patriarch of Antioch : in 2 vol. / Ed., trans. by C. Belfour. London, 1836; Рос. перекл. — Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. Описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским (По рукописи Московского главного архива Министерства иностранных дел) / Пер. Г. Муркоса. Москва, 2012; Укр. перекл. — Подорож патріарха Макара / Пер. В. Огоновського // Життя і знання. Львів, 1935. № 4–12; 1936. № 1–8; Подорож Макарія, патріарха Антіохійського. Перша зустріч з Богданом Хмельницьким. Про рівень освіти на Україні в XVII ст. / Пер. А. Ковалівського // Антологія літератур Сходу. Харків, 1961; Подорож Макарія, патріарха антіохійського: фрагменти / Пер. Я. Полотнюка // Всесвіт. 1985. № 12; Подорож патріарха Макарія / Пер. Я. Полотнюка // Дзвін. 1990. № 9; 3 подорожні записки / Пер. Я. Полотнюка // Київська старовина. 1995. № 4; Країна козаків / Пер. М. Сливинського. Київ, 1995; Франц. перекл. — Voyage du patriarche Macaire d'Antioche / Éd., trad.: V. Radu // Graffin R. Patrologia Orientalis : in 50 t. Paris, 1930. T. 22.

Лит.: Полотнюк Я. Є. Питання джерелознавчого дослідження твору Павла Халебського «Подорож патріарха Макарія...» // Іст. джерела та їх використання. 1971. Т. 6; Полотнюк Я. Є. Мандрівні записки Павла Халебського як джерело до історії культури України XVII ст. // Дзвін. 1990. № 9; Petrova Yu. The Travels of Macarius: Return of the Forgotten Manuscript of A. Krymskyi // Revue des études sud-est européennes. 2014. Vol. 52. № 1–4; Europe in Arabic Sources: «The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch». Proceedings of the International Conference «In the Eyes of the Orient: Europe in Arabic Sources» (Kyiv, 22–23 September 2015) / Ed. by Yu. Petrova, I. Feodorov. Kyiv, 2016.

Алерген (від грец. ἄλλος — інший та γεννάω — породжувати, створювати) — чужорідний *антиген*, який міститься в навколишньому середовищі та здатний спричинити специфіч. імунну відповідь і провокувати алерг. реакцію. Більшість А. є білками, глікопротеїнами, іноді — *вуглеводами* або можуть належати до *гаптенів*. У разі алерг. контакт. дерматиту класичними А. є низькомолекулярні речовини, напр., хром, нікель і формальдегід, що реагують з Т-клітинами. До А. також відносять змінені під впливом різних факторів (*вірусів, бактерій* та ін.) компоненти клітин орг-му людини, що в умовах патол. процесу з порушенням фізіол. ізоляції сприяють розвитку реакцій гіперчутливості, спрямованих проти них (тиреоглобулін, мієлін, кришталік ока та ін.). А. здатні проникати крізь шкіру, слизові оболонки, мають добру розчинність (напр., білки пилку); для них характерна стабільність; спроможні в дуже малих дозах спричинити ефект; здатні зв'язуватись із рецепторами *дендритних клітин* або мають структурну *мімікрію* з ін. безпеч. для орг-му сигналами. А. мають активну ділянку молекули, з якою зв'язуються специф. *антитіла*. При цьому антитіла, спрямовані проти одного А., можуть розпізнавати схожі активні ділянки рідинного А. Це пояснює виникнення перехресних алерг. реакцій під час *алергії* I типу, коли людина реагує на А., з яким ніколи раніше не контактувала. А. потрапляють в орг-м через дихальні шляхи (пилки, спори цвілевих грибів, лусочки шкіри, слина, компоненти сечі й фекалій тварин, пир'я птахів, деякі частини членистоногих та ін.); шлунково-кишковий тракт (з їжею, ліками); шкіру, а також під час

Поширені алергени

ін'єкцій. Найчастіше алергічні хвороби та стани провокують пилкові А., харчові, побутові (домашній пил, мікроскопічні кліщі, гриби, шерсть і лупа тварин та ін.), епідермальні (лупа людини, коня, свині, шерсть собаки, кішки, та ін.), інсектні (комах), а також хім. (метали та їхні солі, пестициди, синтетичні полімери, харч. домішки та ін.), лікарські (найчастіше як гаптени), інфекційні А. (віруси, бактерії, паразити). Для визначення причинного А. у людини застосовують шкірні проби, додаткові дослідження *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці); провокаційну пробу з обов'язковим моніторингом. Діагност. та лік. А. для алерген-специфічної терапії (пилкові, харчові, побутові, епідермальні, інсектні, бактеріальні, грибкові, хімічні) використовують у вигляді екстрактів А., рекомбінантних А., алергоїдів тощо.

Лит.: Johansson S., Bieber T., Dahl R. et al. Revised Nomenclature for Allergy for Global Use: Report of the Nomenclature Review Committee of the World Allergy Organization, October 2003 // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2004. № 113; Рекен М., Греверс Г., Бургдорф В. Наглядная аллергология / Пер. с англ. Москва, 2008; Довідник з алергології / Ред. Б. М. Пухлик. Київ, 2009; Molecular Allergy Diagnostics. Innovation for a Better Patient Management / Ed. by J. Kleine-Tebbe, T. Jakob. Cham, 2017.

О. М. Рекалова

Алерген-специфічна імунотерапія (АСІТ), десенсибілізація, гіпосенсибілізація специфічна, алерговакцинація — метод лікування алергічних хвороб, пов'язаних з IgE-опосередкованим механізмом алергії. Полягає у введенні в організм

пацієнта зростаючих доз алергену, який спричиняє клінічні прояви захворювання. Метод спрямований на зменшення реакції гіперчутливості імун. системи, симптомів алерг. захворювання та обсягів використання медикаментів. Лікувальна ефективність вища, якщо АСІТ розпочато на ранніх стадіях хвороби. Метод АСІТ започатковано 1911, коли лікарі Л. Ноон і Дж. Фріман (Велика Британія) вперше вилікували хворого з симптомами сінної лихоманки, вводячи йому під шкіру екстракт трав'ян. пилку. У 1930-х оприлюднено перший протокол імунол. терапії, АСІТ, поряд із новими антигістамінними препаратами, стає основою лікування сінної лихоманки. 1954 В. Франкланд (США) провів перше контрольоване клінічне випробування на пацієнтах для профілактики загострень літньої сінної лихоманки та астми, в якому довів ефективність АСІТ з екстрактом трав'ян. пилку або з його частково очищеними білками. Це дослідження створило наук. фундамент для широкого використання АСІТ у клінічній практиці. АСІТ передбачає два етапи: а) досягнення макс. терапевт. дози (фаза наростання починається з дуже низької дози до повної підтримувальної дози, триває, в середньому, 3–4 місяці); б) підтримувальна терапія (фаза осн. терапії триває переважно 3 роки). Осн. методи АСІТ: ін'єкційні (підшкірні, коли алерген уводять підшкірно у ділянку плеча); неін'єкційні (здебільшого сублінгвальний, коли алерген розсмоктується в під'язиковій ділянці); пероральний (алерген проковтується). З алергенів найчастіше використовують: пилок рослин (трав, дерев, бур'янів), кліщів домашнього пилу, епідермісу деяких тварин, комах, отрут перетинчастокрилих, спори мікрогрибів та ін. Сучас. дослідження АСІТ сконцентровані на способах модифікації вакцин для підвищення ефективності їх із коротшими курсами і зниження ризику побіч. ефектів, розширенні діапазону алергенів, рекомбінантних алергенів, пептидів, використанні мукоадгезивних речовин, алергоїдів, ад'ювантів для поліпшення імунол. відповіді, дослідженні альтернатив. шляхів уведення алергенів (сублінгвальний, внутрілімфатичний, кризьшкірний, інтраназальний, трансмукозальний та ін.), а також стандартизації алергенів.

Лит.: Durham S., Nelson H. Allergen Immunotherapy: A Centenary Celebration // World Allergy Organization Journal. 2011. № 4 (6); Федеральные клинические рекомендации по проведению аллерген-специфической иммунотерапии. Москва, 2013; Jutel M., Agache I., Bonini S. et al. International Consensus on Allergen Immunotherapy II: Mechanisms, Standardization and Pharmacoeconomics // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2016. № 137 (2); O'Hehir R., Holgate S., Sheikh A. Middleton's Allergy Essentials. Edinburgh, 2016.

О. М. Рекалова

Алергічні хвороби — група захворювань, зумовлених механізмами, що ініціюють та опосередковують алергічні реакції (гіперчутливість), які зазвичай є запальними, з характерними симптомами та ознаками алергії. У різних країнах А. х. вражають від 10 % до 40 % населення, що пов'язують зі змінами структури інфекційної захворюваності, забрудненням навколишнього середовища, генетичною схильністю. А. х. розвиваються після контакту з чужорідною речовиною, що провокує IgE-опосередковані або

не-IgE-опосередковані реакції, які перебігають за участю антитіл (переважно, IgE, IgG) або клітин. У подальшому на хронічній стадії алергічного запалення, зокрема, при IgE-опосередкованих механізмах, переважають алерген-специфічні лімфоцити. Через гіперреактивність, індуковану алергічним запаленням, загострення А. х. може бути спровоковано різними неімун. факторами (інфекціями, подразниками, фіз. вправами та ін.). Критичні стани під час алергії: анафілактичні та анафілактоїдні реакції. Найчастіші форми А. х.: *поліноз* (сезонний риніт, кон'юнктивіт), алергічний риніт (цілорічний, персистуючий), алергічна *астма бронхіальна*, atopічний дерматит, алергічний контактний дерматит, кропив'янка (гостра алергічна, хронічна, спонтанна, фіз., особлива) та *набряк Квінке* (ангіоневротичний набряк), харчова алергія, медикаментозна алергія, інсектна алергія, екзогенний алергічний альвеоліт та ін. Осн. методи діагностики А. х.: *анамнез* та заг. обстеження; щоденник пацієнта; діагностика алергії *in vivo* (лат. — у живому організмі): шкірні проби (частіше — шкірні прик-тести, іноді — проби втиранням, скарифікаційна, внутрішньошкірна, аплікаційна, фотопроба, теплова, холодова, потова, з тиском, дермографізм та ін.); провокаційна проба (підшкірна, на слизових оболонках, неспецифічна бронхіальна провокація); тести на харчову алергію; додаткові дослідження *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці): ривні в крові заг. IgE, специфічних IgE, IgG, визначення еозинофільного катіонного білка, рівня триптази, тест дегрануляції базофілів, тест, стимуляції клітин алергеном, імунодифузія при реакціях III типу та ін. Лікування А. х. включає: захист від алергену, обмеження контакту з алергеном; дієтотерапію; кліматотерапію; ультрафіолетове опромінення; догляд за шкірою; уникнення поліпрагмазії (прийом більше 5 препаратів); у разі потенційної загрози *анафілаксії* — мати при собі автоін'єктор з адреналіном (епінефрин); *антигістамінні препарати*; глюкокортикоїдні препарати; блокатори рецепторів лейкотрієнів; стабілізатори мембран опасистих клітин; симпатоміметики та антихолінергічні засоби; емоліенти, топічні інгібітори кальціневрину; алерген-специфічну терапію; імуносупресивну терапію; моноклональні антитіла (анти-IgE, анти-IL5, анти-CD20 та ін.) та ін. методи лікування.

Лит.: Johansson S., Bieber T., Dahl R. et al. Revised Nomenclature for Allergy for Global Use: Report of the Nomenclature Review Committee of the World Allergy Organization, October 2003 // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2004. № 113; Довідник з алергології / Ред. Б. Пухлик. Київ, 2009; Рекен М., Гревєрс Г., Бургдорф В. Наглядная алергология / Пер. с англ. Москва, 2009; Алергология. Федеральные клинические рекомендации / Под ред. Р. Хаитова, Н. Ильиной. Москва, 2014; Pinart M., Albang R., Maier D. et al. Systematic Review on the Definition of Allergic Diseases in Children: The MeDALL Study // International Archives of Allergy and Immunology. 2015. № 168 (2).

О. М. Рекалова

Алергія (від грец. ἄλλος — інший та ἔργον — дія, реакція) — надмірна хвороблива специф. імунна реакція (гіперергія), спрямована проти екзогенних речовин (алергенів), або неадекватне підвищення чутливості імун. системи орг-му

до алергену (антигену) в разі повторного з ним контакту, що клінічно проявляється пошкодженням тканин орг-му та виникненням *алергічних хвороб*. Так звані *аутоімунні захворювання*, за яких імовірний антиген є зміненим власним білком, не належать до цього визначення. 1906 педіатр К. фон Пірке (Австрія) вперше використав термін «А.» для опису незвичайних симптомів, які розвивалися у деяких пацієнтів з дифтерією під час лікування антиотоксином кінської сироватки. 1967 Кімішиго і Теруко Ішізака (Японія) встановили роль *антитіл* — імуноглобулінів (Ig) Е. Вони виробляються у разі повторного потрапляння алергену (пилку) в орг-му алерг. індивідуума та з'єднуються з опасистими клітинами, що стимулює дегрануляцію опасистих клітин. 1982 біохімік Б. Самуельсон отримав Нобелів. премію в галузі медицини за ідентифікацію лейкотриєнів як важливих посередників в алерг. р-ціях (під час *анафілаксії*, нападів *астми*). Принциповим у розвитку алерг. р-ції є виникнення специф. імунної відповіді. Первинний контакт орг-му з потенціал алергеном може призвести до сенсibilізації (підвищення чутливості) без виникнення клініч. симптомів (імунна стадія), коли утворюються антиген-специфічні лімфоцити та антитіла. За повтор. контакту, незалежно від дози алергену, з опасистих, базофільних клітин вивільняється велика кількість біологічно активних речовин (патохім. стадія) з ураженням будь-яких клітин і тканин (найчастіше — шкіра, верхні та нижні дихальні шляхи), супутніми клінічними симптомами (патофізіол., клініч. стадія). А. може бути опосередкованою антитілом або клітиною. Типові симптоми А.: респіраторні (чхання, свербіж у носі, нежить або водянисті виділення з носа, можливий сильний кашель, хрипи в легенях, ядуха), шкірні (різні висипання, пухирі, набряки, подразнення, почервоніння шкіри, сверблячка, лущення, сухість), *набряк Квінке* (губ, язика, повік, обличчя, слизової рота, гортані, статеви органів), очні (кон'юнктивіт з печінням в очах, слезоточивість, набрякання шкіри навколо очей), шлунково-кишкові (нудота, блювота, кишкові коліки), вісцеральні, гематологічні, *анафілактичний шок*.

Лит.: Johansson S., Bieber T., Dahl R. et al. Revised Nomenclature for Allergy for Global Use: Report of the Nomenclature Review Committee of the World Allergy Organization, October 2003 // The Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2004. № 113; Довідник з алергології / За ред. Б. Пухлик. Київ, 2009; Рекен М., Гревєрс Г., Бургдорф В. Наглядная алергология / Пер. с англ. Москва, 2009; Igea J. M. The history of the idea of allergy // Allergy. 2013. Vol. 68; Спикетт Г. Клиническая иммунология и алергология / Пер. с англ., под ред. Н. И. Ильиной. Москва, 2019.

О. М. Рекалова

Алергологія (від *алергія* і грец. λόγος — слово, вчення) — розділ медицини, який вивчає алергічні реакції, причини та умови їх виникнення, механізми розвитку, клінічні прояви, методи діагностики, лікування і профілактики *алергічних хвороб* (*астма бронхіальна*, алергічні риніти і кон'юнктивіти, *поліноз*, алергічні дерматити, кропив'янка, ангіоневротичний набряк, медикаментозна та харчова алергії тощо), є складовою *імунології*. У становленні А. як науки суттєве значення мали роботи франц. імунолога, вихідця з Одеси, О. Безредки (1870–1940). Він запро-

понував метод специфічної десенсибілізації. В Україні вперше наук.-медичне т-во алергологів було створено 1972. А. є окремою спеціальністю. Наук. та клін. аспекти А. досліджують у Держ. установі «Національний інститут фіззіатрії та пульмонології ім. Ф. Г. Яновського» та Держ. установі «Інститут отоларингології ім. проф. О. С. Коломійченка» НАМН України. Проблемами А. опікуються Асоціація алергологів України, Українське т-во фахівців з імунології, алергології та імунореабілітації. Праці з А. публікують в укр. журн. «Астма та алергія», «Імунологія та алергологія. Наука і практика», «Клінічна імунологія. Алергологія. Інфектологія»

Лит.: Драннік Г. М., Прилуцький О. С., Бажора Ю. І. Клінічна імунологія та алергологія. Київ, 2006; Mahmoudi M. Challenging Cases in Allergy and Immunology. New York, 2009; Клінічна імунологія та алергологія / За ред. О. М. Біловола, П. Г. Кравчуна, В. Д. Бабаджана та ін. Харків, 2011; Радченко О. М., Сорокопуд О. О. Медикаментозна алергія // Рац. фармакотерапія. 2016. № 1; Гаврилюк А. М. Імунологія та алергологія: час, простір, наука і практика // Клініч. імунологія. Алергологія. Інфектологія. 2017. № 3; Що нового у GINA 2017 // Астма та алергія. 2017. № 2; Kleine-Tebbe J., Jakob Th. Molecular Allergy Diagnostics: Innovation for a Better Patient Management. Cham, 2017.

О. М. Радченко

Алетейя — астероїд гол. поясу астероїдів. Відкрито 28.06.1886 астрономом К. Петерсом в обсерваторії Літчфілд у Коледжі Гамільтона в с. Клінтон, шт. Нью-Йорк (США). Названо на честь давньогрецької богині істини Алетейї (грец.: Ἀλήθεια). Має дуже темну поверхню, багату найпростішими вуглец. матеріалами, що зумовили низьке альbedo. Неправ. форми, ефективний діам. оцінюють у 179 км. Велика піввісь орбіти дорівнює 468,841 млн км з ексцентриситетом 0,12637 і нахилена під кутом 10,8° до площини екліптики. Обертається навколо Сонця з сидеричним періодом 2026,511 доби, що становить майже 5,55 років. Серед. орбітальна швидкість дорівнює 16,757 км/с. У найближчій точці своєї орбіти наближається до Сонця на відстань 409,594 млн км, а в найвіддаленішій точці орбіти відстань від Сонця до астероїда зростає до 528,089 млн км. З огляду на альbedo, параметри орбіти та фотометр. спостереження масу А. оцінюють у $5,97 \cdot 10^{18}$ кг, серед. т-ра поверхні 159 К (-114 °C), період осьового обертання — 8,143 години.

Лит.: Carry B. Density of Asteroids // Planetary and Space Science. 2012. Vol. 73. Is. 1; Schmadel L. D. Dictionary of Minor Planet Names. 6th ed. Berlin; Heidelberg, 2015.

О. Г. Шевчук

Алетейя (грец. ἀλήθεια — правда, істина) — у філософії — те, що можна пізнати; філософська категорія, сформована у давньогрецькій класичній думці (Сократ, Платон, Арістотель). Істина тут виступає не як традиційно усталена достовірність, «правильність», а як щось раптом усвідомлене, розкриті для себе в момент інтуїтивного осяєння, «тут і нині». А. — не реальність, а її осяєння, яке людина фіксує у словах, творах мистецтва.

Лит.: Разинов Ю. А. Истина и тайна: четыре аспекта греческой алетейи // Известия Саратов. ун-та. Новая серия. Сер. Филос. Психол. Пед. Саратов, 2012. Т. 12. Вып. 2.

В. Е. Туренко

Алеути (самоназва — унанган) — корінне населення Алеутських островів, Пд. Зх. п-ова Аляска і деяких прилеглих до нього дрібних островів (США). Живуть також на Командорських островах (о-ви Берінга, Мідний), що адм. належать до Алеут. р-ну Камчатського краю (РФ). Заг. чисельність А. — бл. 12,5 тис. осіб, з яких бл. 12 тис. у США (2010, перепис), бл. 500 у Росії (2010, перепис). Відносять до арктич. (ескімос.) раси вел. монголоїд. раси. Назву «А.» представники цієї групи отримали від росіян після відкриття останніми Алеут. о-вів. Уперше цей етнонім зустрічається в документах 1747. Мова А. належить до Ескімосько-алеутських мов. Діалекти: уналашкінський, аткінський, аттуанський. У 21 ст. більшість А. у побуті спілкуються англ. або рос. мовами. Заселення предками А. осн. частини їхньої етніч. тер. відбувалося в умовах міграції народів із Азії до Америки 10–12 тис. р. тому. Для традиц. вірувань характерна віра в духів, у минулому серед А. був поширений шаманізм. У 19 ст. А. наведено до православ'я, яке залишається найпоширенішою релігією А. і в 21 ст. Осн. традиц. заняття А. — полювання на морських тварин і рибальство. Поселення А. склалися з 2–4 великих напівземлянок, в яких проживало від 10 до 40 сімей. Сучас. А. в США зайняті на котикових промислах, а також працюють на рибоконсерв. підприємствах. Поряд із традиційними розвиваються нові галузі госп-ва: зрівництво (норка), тваринництво, городництво.

Лит.: Елеонская Е. Н. Алеуты. Москва, 1929; Антропова В. В. Алеуты // Народы Сибири / Под ред. М. Г. Левина, Л. П. Потапова. Москва, 1956; Ляпунова Р. Г. Алеуты. Очерки этнической истории. Ленинград, 1987; Turner M. L. An Aleutian Ethnography / Ed. by L. Raymond Hudson. Fairbanks, 2008; Langdon S. J. The Native People of Alaska. 5th ed. St. Louis; Carol Stream, 2013; Алеуты // Арктическая энциклопедия : в 2 т. / Отв. ред. Ю. Ф. Лукин. Москва, 2017. Т. 1.

В. В. Пилипенко

Алеутська западина, Алеутський жолоб — глибоководна океанічна западина, розташована у пн. частині Тихого океану. Одна з найдовших у світі. Витягнута дугою завдовжки до 3500 км (макс. глибина — 7679 м) уздовж пд. підводних схилів Алеутських о-вів і п-ова Аляска (США). У плані западина має вигляд чоток, особливо на Сх., де її глибини значно зменшуються (до 5000 м і менше). Дно западини вкрите червоною глиною. А. з. є кордоном (зоною субдукції) між літосферними плитами, на якому Північноамериканська плита, наповзаючи на Тихоокеанську плиту, формує вздовж западини острівну дугу Алеутських о-вів. На Зх. (у р-ні арх. Командорських о-вів) Алеутський жолоб переходить у Курило-Камчатський жолоб пд.-зх. напрямку. А. з. є частиною Тихоокеанського вогняного кола (поясу) — області, розміщеної по периметру Тихого океану, де розташована більшість діючих вулканів світу і відбуваються землетруси. Зона субдукції Тихоокеанської та Північноамериканської тектон. плит уздовж А. з. пов'язана з численними землетрусами та спричинюваними ними цунами. Найпотужніші землетруси зафіксовано в 1946, 1957, 1965, 1986 і 2014.

Лит.: Webster's New Geographical Dictionary. Springfield, 1984; Головинский В. И. Тектоника Тихого океана. Москва, 1985; Беляев Г. М. Глубоководные океанические же-

Алеути в національному одязі

лоба і їх фауна. Москва, 1989; Цветков А. А. Магматизм і геодинаміка Командорско-Алеутської островної дуги. Москва, 1990; Brown J. R., Prejean S. G., Beroza G. C. et al. Deep Low-Frequency Earthquakes in Tectonic Tremor Along the Alaska-Aleutian Subduction Zone // Journal of Geophysical Research: Solid Earth. 2013. Vol. 118. № 3.

А. С. Івченко

Алеутська мова — див. *Ескімосо-алеутські мови*

Алеутський мінімум, Алеутська депресія — область низького атм. тиску на крайній Пн. Тихого океану, з центром над Алеутськими островами (США). Фіксується взимку на багаторічних середньомасштабних картах атм. тиску, коли атм. тиск у центрі депресії стабільно становить у січні нижче 1000 гПа. Викликає інтенсивні циклоні з сильними снігопадами й вітрами на Алясці, Камчатці, Курильських островах та в Баренцовому морі А. м. є одним з осн. центрів дії атмосфери Пн. півкулі та аналогічний Ісландському мінімуму на Пн. Атлантичного ок., але має більшу потужність і зону впливу. Зниження атм. тиску пов'язане з теплою Аляскінською течією, коли наростає контраст між її водами та холодними водами у зх. частині Алеутської островної гряди, що охолоджуються. Улітку А. м. майже зникає, зміщуючись у напрямку полярного басейну, а кількість опадів знижується в 2–3 рази.

Лит.: Тихий океан : у 8 т. Москва, 1968. Т. 2: Гидрология Тихого океана / Отв. ред. проф. А. Д. Добровольский; Стехновский Д. И., Зубков А. Е., Петровский Ю. С. Навигационная гидрометеорология. Москва, 1971; Rodionov S. N., Bond N. A., Overland J. E. The Aleutian Low, Storm Tracks and Winter Climate Variability in the Bering Sea // Deep-Sea Research II. 2007. Vol. 54. Is. 23–26; Галич Є. А. Особливості великомасштабних циркуляційних атмосферних процесів у Північно-Тихоокеанському регіоні // Фіз. геогр. та геом. 2015. Вип. 4 (80). Ч. 2.

А. С. Івченко

Алеутський хребет — гірське пасмо у Пн. Америці, на Пд. п-ова Аляска (шт. Аляска, США), сх. продовження низки Алеутських островів. А. х. витягнувся на 970 км від о. Унімак до оз. Чакачамна (за 130 км на Пд. Зх. від м. Анкориджа), займає пл. 124,7 тис. км². А. х. утворюють пере-

Алеутський хребет.
Стратовулкан Гріпс (2316 м)

важно мезозойські породи на Пд. Зх. піднятих орогенезом і прорваних інтрузіями острівних брил (аналог. брилам Алеутських о-вів), що на

Пн. Сх. мають брило-складчасту будову. Найвищі вершини А. х. — низка молодих кайнозойських (переважно неогенових) вулкан. конусів, які здебільшого є сучас. діючими вулканами: Ре-

Алеутський хребет.
Стратовулкан Стеллер (2272 м)

даут (найвища точка — 3 108 м), Іліамна (3 054 м), Павлова (2 519 м), Веніамінова (2 507 м), Катмай (2 047 м) та ін. Хребет утворює низку з трьох гір. районів (з Пд. Зх. на Пн. Сх.): о. Унімак (найвища точка — г. Шишалдіна, 2 857 м) та п-ів Аляска (г. Веніамінова, 2 507 м), Чигміт (г. Редаут, 3 108 м), Неакола (г. Неакола, 2 873 м). Північніше А. х. простягнулися гори Тордрілло (найвища точка — г. Торберт, 3 479 м), на Пд. Сх. його обмежує Аляскінський хребет (г. Деналі, 6 194 м). Вершини вулканів А. х. укріті вічними снігами й льодовиками, на схилах переважають субарктич. луки й гір. тундра, у захищених від вітрів долинах — рідкостійні хвойні ліси. Багато озер льодовикового й вулканіч. походження. Частина території А. х. входить до складу Національного парку і заповідника Катмай. Зокрема, *стратовулкан Катмай* (відомий значним виверженням 1922) та 17 інших вулканів, Долина десяти тисяч димів тощо. На тер. заповідника є велика популяція бурих ведмедів.

Лит.: Голубев В. М. Геологія дна, геодинаміка і нафтогазозноність Беринговоморського регіона. Санкт-Петербург, 1994; Coombs C., Wood M. Alaska: A Climbing Guide. Seattle, 2001; Encyclopedia of Snow, Ice and Glaciers. Dordrecht, 2011; Арктическая энциклопедия : в 2 т. / Отв. ред. Ю. Ф. Лукин. Москва, 2017. Т.1.

А. С. Івченко

Алеутські острови — архіпелаг вулканіч. походження у пн. частині Тихого океану. Входить до складу шт. Аляска (США). Утворює острів. дугу завдовжки 1 740 км від узбережжя п-ова Аляска до основи п-ова Камчатка. Низка о-вів обмежує з Пд. Берингове море й відокремлює його від відкритої акваторії Тихого ок. Архіпелаг складається зі 110 о-вів і кількох сотень скель; включає 5 груп о-вів (із Зх. на Сх.): Ближні, Шурячі, Андреянівські, Чотирьохсопкові та Лисячі. Заг. пл. — 17,67 тис. км², нас. — 8,2 тис. осіб (2010, перепис). На архіпелазі виявлено 25 актив. вулканів, зокрема: Шишалдіна (найвища точка архіпелагу — 2 857 м, остан. виверження в 2004), Всевідова (2 149 м, 1957), Танага (1 806 м, 1914), Великий Ситкін (1 740 м, 1974),

Горілий (1573 м, 1989), Канага (1307 м, 2012), Сегула (1153 м, 17–18 ст.). Клімат мор. субаркт., вологий, із сильними вітрами, снігопадами й туманами (переважно в літній період). Серед.

Алеутські острови.
Острів Уналашка

т-ра взимку — +1,4 °С (лютий), улітку — +11,9 °С (серпень), середньоріч. кількість опадів — до 1600 мм. О-ви відкриті в 1741 мореплавцями 2-ї Камчат. експедиції В. Беринга, продані урядом Рос. імперії США разом із п-ом Аляска (30.03.1867). На берегах низки о-вів є низинні ділянки та зручні бухти, поширені субаркт. луки (до висоти 100 м) зі злаків і різнотрав'я, зокрема, арніка уналашк. з невеликими заростями верболозу; вище — вересова пустка, гольці та гір. тундри; на скелях — великі пташ. базари, де трапляються, зокрема, конюги, тупики, кайри, фульмари, побережники, казарки. Тут живуть калан, песець або лисиця поляр., сивуч. Майже весь архіпелаг і частина п-ова Аляска віднесено до Мор. нац. заповідника Аляска (1980, заг. пл. — 19,6 тис. км²). Найбільше місто архіпелагу — Уналашка (4,4 тис. осіб, 2010, перепис), осн. заняття нас. — рибальство та мор. звіробійний промисел.

Лит.: Демин Л. А., Зубкова, З. Н. Алеутские острова: Физико-географический очерк. Москва, 1948; Окладников А. П., Васильевский Р. С. По Аляске и Алеутским островам. Новосибирск, 1976; Цветков А. А. Магматизм и геодинамика Командорско-Алеутской островной дуги. Москва, 1990; Wilson K. F. The Aleutian Islands of Alaska: Living on the Edge. 2nd ed. Fairbanks, 2009; Алеутские острова // Арктическая энциклопедия : в 2 т. / Отв. ред. Ю. Ф. Лукин. Москва, 2017. Т. 1.

А. С. Івченко

Алеф — назва першої літери абеток консонантно-звуквої системи. Від одного з варіантів А. у фінікійському письмі походить грецька буква «α», що стала основою для творення кириличної і латинської букви «а», також аналогічних літер в інших графічних системах: південноаравійське письмо, ефіопське письмо, грузинське письмо тощо. Назва «А.» імовірно, походить від західносемітського слова «алеф» («бик»), що пов'язано з її графічним оформленням — спрощене зображення голови бика. Відомою є гіпотеза про походження цієї літери від знаку із зображенням голови бика у протосинайському письмі (бл. 18 ст. до н. е.). Уперше літера А. з'явилася у фіні-

кійському письмі (сер. 2 тис. до н. е.), де позначала гортанну змичку [ʔ]. Майже без змін у написанні та зберігаючи назву й значення, літеру було запозичено палеоеврейською писемністю (10–2 ст. до н. е., вийшла з широкого вжитку в 7–6 ст. до н. е.). В арамейському квадратному письмі (сформувалося у 10–7 ст. і використовується дотепер) літера А. набула сучасної форми א, позначає гортанну змичку або не вимовляється, однак залежно від позиції у слові відповідає за наявність голосних [a] або [e]. Назву «А.» (або подібну до неї) збережено у відповідних назвах першої літери низки абеток, утворених від фінікійського письма: єврейського квадратного письма (алеф — א), самаритянської (алаф — א), арабської абетки (аліф — ا), сирійської (алаф — א), грецької (альфа — α), коптської (альпа — ⲁ) та ін. Зазвичай усі варіанти літери А. зберігають позначення гортанної змички або звук [a]. Літера А. та її похідні мають також і числове значення, яке у різних алфавітах збігається й дорівнює цифрі 1. Найімовірніше, однією з перших похідних від А. букв це числове значення отримала грецька α у 4 ст. до н. е. у грецькій системі числення (у давнішій за неї аттичній системі, що використовувалася у 7–4 ст. до н. е., цифру 1 позначали буквою Ι). Під впливом грецької системи числення відповідного цифрового значення приблизно у 2 ст. до н. е. літера А. набула в єврейському квадратному письмі, у 1 ст. н. е. — у сирійському письмі тощо.

Лит.: Coulmas F. Writing Systems of the World. Oxford, 1989; Healey J. The Early Alphabet. London; Berkeley, 1990; Daniels P., Bright W. The World's Writing Systems. Oxford, 1996; 5300 Jahre Schrift / Hrsg. von M. Böttner, L. Lieb, Ch. Vater und and. Heidelberg, 2017.

Алехін, Олександр Олександрович (рос. Алехин, Александр Александрович; 19.10.1892, м. Москва, тепер РФ — 24.03.1946, м. Ештуріл, Португалія; перепох. 25.03.1956 у м. Парижі, Франція) — спортсмен, шахіст, міжнар. гросмейстер (з 1914), перший рад. гросмейстер (з 1920), чемпіон; доктор права (з 1925). Народився в дворян. родині. 1910 навчався на юрид. ф-ті Москов. ун-ту (тепер Московський державний університет імені М.В. Ломоносова). 1914 закінчив Імператор. уч-ще правознавства у м. Санкт-Петербурзі й був зарахований до Міністерства юстиції. 1914 брав участь у турнірі у м. Мангеймі (Німеччина), з поч. Першої світової війни був інтернований як гр-нин ворожої д-ви. Невдовзі звільнився з ув'язнення й повернувся до Росії. Навесні 1916 виступав із шаховими сеансами у містах Києві та Одесі. Влітку 1916 добровольцем вирушив на фронт. Перебував на Галицькому фронті як нач. загону Червоного Хреста. 1916 лікувався після контузії у м. Тернополі. Упродовж нетривалого часу (1918–1919) мешкав у м. Одесі, згодом повернувся до м. Москви. 1919–1920 працював у Москов. кримінал. розшуку, водночас був перекладачем у Комінтерні. 1925 прийняв франц. громадянство й захистив у Паризькому університеті дисертацію «Система тюремного ув'язнення в Китаї». 1940 служив у франц. армії військ. перекладачем, був у полоні, після капітуляції Франції — звільнений. Жив на Пд. Франції. У 1944 А. переїхав до Іспанії, 1945 — до Португалії. У серпні 1946 у м. Ноттінгемі (Велика Британія) мав відбутися матч за звання чемпіона світу між А. і рад. гросмейстером

Алеф у фінікійському алфавіті

Алехін
Олександр Олександрович

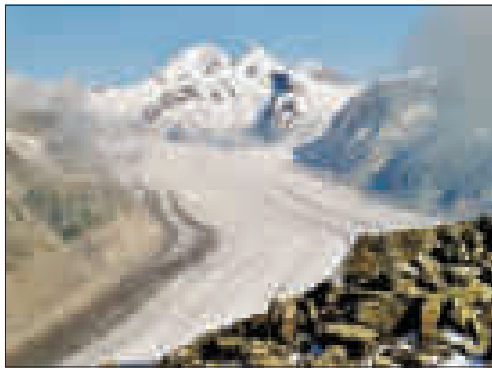
М. Ботвінником. 23.03.1946 Міжнар. шахова федерація (ФІДЕ) дала згоду на матч, однак 24.03 А. несподівано помер. 1956 його прах перепох. на цвинтарі Монпарнас у м. Парижі. А. був першим чемпіоном світу з шахів, який пішов з життя непереможеним. Представник рос. шахової школи, комбінац. шахіст, світ. рекордсмен у грі «наосліп». Почав грати у шахи з 7 років. У 13 років виборов перший приз у турнірі за листуванням журналу «Шаховий огляд». Член Москов. шахової секції. У 16 років, перемігши у Всерос. турнірі пам'яті М. Чигоріна (м. Санкт-Петербург, 1909), отримав звання маестро. Вагомим успіхом А. став 3-й приз на міжнар. турнірі в м. Санкт-Петербурзі (1914). За його підсумками отримав звання гротмейстера. У 1921–1927 А. зіграв у 22 міжнар. турнірах і переміг у 14. У 1924–1925 встановив кілька світ. рекордів у сеансах одночас. гри наосліп. 4-й чемпіон світу з шахів (1927–1935, 1937–1946). У м. Буенос-Айресі (Аргентина) 1927 здобув перемогу над тодішнім чемпіоном світу Х. Капабланкою. Захистив чемпіон. титул у 1929 і 1934 у матчах проти Ю. Боголюбова. 1942 став чемпіоном Європи. Всіляко сприяв популяризації шахів. Першим із чемпіонів світу провів 1932–1933 навколосвіт. шахові гастролі (США, Мексика, Куба, Гавайські острови, Японія, Шанхай, Гонконг, Філіппіни, Сінгапур, Індонезія, Нова Зеландія, Цейлон, Єгипет, Палестина, Італія), де зіграв 1320 партій (1161 виграв і лише 65 програв). У 1935 А. поступився титулом М. Ейве, програвши з різницею в одне очко. У грудні 1937 взяв реванш у матчі у м. Гаазі (Нідерланди), повернувши собі чемпіонство. Автор праць: «Шахове життя у Радянській Росії» (1921), «Мої найкращі партії (1908–1923)» (1924), «На шляху до найвищих шахових досягнень (1924–1927)» (1929), «Міжнародний шаховий турнір в Нью-Йорку 1927» (1929), «Ноттінгем 1936» (1962).

Пр.: Ноттінгем 1936. Москва, 1962; Международные шахматные турниры в Нью-Йорке (1924–1927 гг.). Москва, 1989; На пути к высшим шахматным достижениям. Москва, 1991; 100 лучших партий с автокомментариями. Москва, 2002.

Літ.: Котов А. Александр Алехин. Москва, 1973; Линдер В., Линдер И. Алехин. Москва, 1992; Шабуров Ю. Александр Алехин. Непобежденный чемпион. Москва, 1992; Линдер В., Линдер И. Короли шахматного мира. Москва, 2001; Каспаров Г. Мои великие предшественники : в 6 т. Москва, 2005. Т. 1: От Стейница до Алехина; Tkachenko S. Alekhine's Odessa Secrets: Chess, War and Revolution. Costa Mesa, 2018.

А. О. Глушко

Алеч, Великий Алечський льодовик — льодовик, розташ. в Аарському масиві на пд. схилі Берн. Альп, у межах кантону Вале на пд. схилі Швейцарії. Найбільший льодовик Альп. Довж. — 22,6 км (2014), пл. — 81,7 км² та об'єм — 15,4 км³ (2011). Товщина льоду сягає 800 м, швидкість руху — до 200 м/рік, серед. нахил — 6° (або 11 %). А. є розгалуж. льодовиком долин, типу з притоками, з 4 камерами фірнового басейну (див. Фірн), які починаються на вис. 3800–4100 м в районі г. Юнгфрау (4158 м над рівнем моря). Льодовик. ниж. межа області фірн. живлення (фірнова лінія) зафікс. на вис. бл. 3150 м, а язик льодовика поширюється до вис. 1650 м (де з нього бере початок р. Масса, права притока Рони). А. — льодовик, що відступає, його довж. скоро-

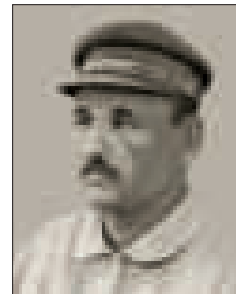
Алеч

тилася (з 1870) майже на 2 км (зокрема за 1959–1989 — на 570 м), а товщина зменшилася на 100 м. Льодовик А. є популяр. об'єктом туризму (тут прокладено кілька канат. доріг і гір. з-ця в район живлення льодовика до вис. 3500 м) та складником об'єкта Всесвіт. природ. спадщини ЮНЕСКО (від 2001) *Юнгфрау — Алеч — Бічхорн* (Берн. Альпи), що нині займає пл. 824 км².

Літ.: Долгушин Л. Д., Осипова Г. Б. Природа мира. Ледники. Москва, 1989; Gletscher, Schnee und Eis. Luzern, 1993; Алеч // Словарь современных географических названий / Под общ. ред. В. М. Котлякова. Екатеринбург, 2006; Князев Ю. П. Резерваты Евразии с критерием природно-ландшафтного разнообразия во Всемирном наследии ЮНЕСКО // Вестн. Сев. (Арктич.) федер. ун-та. Сер.: Естеств. науки. 2014. № 1.

А. С. Івченко

Алешко, Василь Іванович (Олешко; псевдонім і криптонім: Іван Підкова, В. Чучма, В. Гречаний, В. Алещенко, А. В., В., В. А. та ін.; 12.02.1889, м. Суми, тепер Україна — рік і місце смерті невідомі) — письменник, журналіст. Писав укр. мовою. Син кравця. 1907 закінчив Сумську с.-г. школу (за ін. даними — Агроном. уч-ще). Працював секретарем у земстві на Катеринославщині (тепер Дніпропетров. обл.). 1921 разом із М. Семенком і Ю. Шполєм (див. М. Яловий) став засн. «Ударної групи поетів-футуристів». З 1922 працював у газеті «Плуг і молот» (м. Суми); кор. респ. газети «Селянська правда» на Чернігівщині. Належав до спілки сел. письменників «Плуг». За часів Другої світової війни залишався на окупованій гітлерів. військами території. Обставини смерті точно не з'ясовані. Перша публікація — вірш «По весні я чув пісні» у журн. «Рідний край» (1907). Друкувався також у журн. «Укр. хата», «Рада», «Літ.-наук. вісник», «Дніпрові хвилі» та ін. Працював у жанрі газет. нарису та вдосконалював його в усіх різновидах. Жанр. різноманіттям охопив теми важкої долі селян, проблеми українізації; більшість творів позначена впливами романтизму, символізму, реалізму й соціаліст. реалізму. Помітною футурист. стилістикою насичена поема «Димарі в квітниках» (1920). Автор поет. зб. «Поєзії. Книжка перша» (1920), «Громодар» (1920), «Степи цвітуть» (1928); гумористичних зб. — «Божественні реп'яхи» (1925), «Терниця» (1925), «Кислиці» (1927); нарисів — «В боях за бавовник» (1934); оповідання «Хліб» (1930) та «Моторний» (1931); п'єси «Пожар» (1935). Найбільшу популярність мали гумор. й сатир. твори, що зображували безгосподарність і зловживання владою місц.

Алешко Василь Іванович

керівництва. Проте творчість А. літ. критики оцінювали неоднозначно.

Тв.: Громодар. Харків, 1920; Димарі в квітниках. Харків, 1920; Поезії. Книжка перша. Харків, 1920; Божественні реп'яхи. Побутові гуморески. Суми, 1925; Терниця. Побутові гуморески сільські. Суми, 1925; Кислиця (гуморески). Харків, 1927; Степи цвітуть. Вибрані поезії. 1907–1927. Одеса, 1928; Хліб. Харків, Київ, 1930; Моторний. Харків, 1931; У боях за бавовник. Харків, 1934; Пожар. Київ, Харків, 1935; Слава силам перемоги! Поезія різних років. Луцьк, 2015.

Бібл.: Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927) / За заг. ред. С. Пилипенка. Харків, 1928; П'ядик Ю. Українська поезія кінця XIX — середини XX ст. Бібліографія. Антологія : в 5 т. Київ, 2010. Т. 1 : А — В.

Лит.: Білецький О. Василь Алешко // Літературно-критичні статті. Київ, 1990; Льницький О. Український футуризм (1914–1930) / Пер. з англ. Р. Тхорук. Львів, 2003; Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2006; Корж О. Шуміти прошу листя: Вибране. Київ, 2006; Українська авангардна поезія (1910–1930-ті роки) / Упоряд. О. Коцарев, Ю. Стахівська. Київ, 2014; Ольшевський І. Красославець // Алешко В. Слава силам перемоги! Поезія різних років. Луцьк, 2015.

О. О. Коцарев, Ю. Л. Стахівська

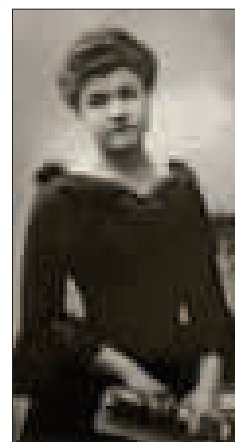
Алешко, Марія Іванівна (у заміжжі — Чавчавадзе; 13.04.1887, за ін. даними — 1882, 1884, м. Харків, тепер Україна — 22.12.1952, м. Тбілісі, тепер Грузія) — оперна і камерна співачка (лірико-драм. сопрано). Народилася в родині дрібного торговця (батько мав мануфактур. магазин). У дитинстві навчалася гри на ф-но у старшої сестри, відомої в Харкові піаністки. Закінчила Першу харків. гімназію (1901), Київ. муз. уч-ще (1905, клас М. Петца). Від 1904 виступала в концертах (виконувала романси А. Рубінштейна, сольну партію в ораторії Р. Шумана «Манфред» тощо). Творчу діяльність почала як солістка театру «Нова опера» (м. Санкт-Петербург, 1905–1907), де дебютувала в партії Аїди в одноймен. опері Дж. Верді. Була також солісткою Харківського (1907–1908, 1909–1911, 1914–1915), Одеського (1908–1909) та Тифліського (1911–1914, 1915–1927) опер. театрів. У 1915–1927 співала у театрах міст Вільнюса, Кишинєва, Риги. Виступала також із сольними концертами. Організувала цикли сольних концертів, присвячених творчості укр., рос., західноєвроп. композиторів, зокрема Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, Л. Бетховена. Учасниця укр. муз.-драм. гуртка у м. Тифлісі (тепер м. Тбілісі, Грузія). А. мала могутній, соковитий голос широкого діапазону, грудного тембру. Вирізнялася музичністю, легкістю у співі, витонченістю та задушевністю виконання, виразною дикцією й мімікою, артистизмом, вдумливо трактувала партії. Серед партій, які виконувала А.: Наташа («Русалка» О. Даргомижського), Марина («Борис Годунов» М. Мусоргського), Тетяна, Ліза, Марія, Жанна д'Арк («Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Мазепа», «Орлеанська дівка» П. Чайковського), Купава («Снігуронька» М. Римського-Корсакова), Тамара («Демон» А. Рубінштейна), Софі («Вертер» Ж. Массне), Тоска (однойм. опера Дж. Пуччіні), Сантуцца («Сільська честь» П. Масканьї), Селіка, Валентина («Африканка», «Гугеноти» Дж. Мейєрбера), Рахіль («Жидівка» Ф. Галеві), Маргарита («Фауст» Ш. Гуно), Зейнаб («Зрада» М. Іполитова-Іванова, виконувала грузин. мо-

вою) та ін. У камер. репертуарі були твори Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, Л. ван Бетховена, укр. композиторів — Г. Алчевського, М. Лисенка, П. Сокальського, Я. Степового та укр. нар. пісні («Дивлюсь я на небо», «Гандзя», «Ой не ходи Грицю», «Стоїть гора високая», «Хусточка та ін.). Серед сцен. партнерів А. — І. Алчевський, М. Бочаров, О. Де-Вос-Соболева, Л. Клементьєв, В. Лазарєв, М. Максаков, Т. Руффо, В. Сараджишвілі, М. Секар-Рожанський, М. Сперанський, М. Фігнер, Ф. Шаляпін, М. Швець. Виступала з диригентами: Е. Еспозіто, Е. Купером, А. Маргуляном, В. Суком, Л. Штейнбергом. Записувалася на грамплатівки на фірмах «Грамфон» (Санкт-Петербург, 1908) і «Зонофон» (Вільно, 1913). Серед записаних творів — пісня Оксани «Місяцю ясний» («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського), дует «Коли розлучаються двоє» М. Лисенка (з М. Чехмецьєвою), арії з опер П. Чайковського, Дж. Верді, Дж. Мейєрбера.

Лит.: Новый летний театр // Театр и искусство. 1906. № 22; 25; Левик С. Записки оперного певца. Москва, 1962; Квалиашвили М. По трудному пути: Воспоминания. Тбилиси, 1969; Лисенко І. Цариця Грузії // Вітчизна. 1979. № 12; Лисенко І. На грузинській сцені // Українські співаки у спогадах сучасників / Авт.-упоряд. І. Лисенко. Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003; Левик С. Співачка з гарячим голосом // Українські співаки у спогадах сучасників / Авт.-упоряд. І. Лисенко. Київ; Львів; Нью-Йорк, 2003.

О. М. Німилевич

Алешо, Олександр Гаврилович (09.11.1890, с. Грушки, тепер м. Благовіщенське Кіровоградської обл., Україна — 04.04.1922, м. Київ, Україна) — антрополог, етнолог, археолог, один із організаторів с.-г. дослід. справи в Україні. 1908–1910 навчався на фізико-матем. ф-ті Ун-ту Св. Володимира у м. Києві (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка), 1910–1915 — у групі географії та етнографії природнич. відділення фізико-матем. ф-ту Санкт-Петербур. ун-ту (тепер Санкт-Петербурзький державний університет). Під керівництвом професора Ф. Вовка з жовтня 1910 брав участь у збиранні етногр. матеріалу в Київ. губернії. На замовлення Рос. антропол. т-ва при Санкт-Петербур. ун-ті влітку 1911 організував антропол. та етногр. студії в м. Умані та 1912 антрополого-етнол. експедицію на Урал, в Перм, Уфим. та Оренбур. губернії. Улітку 1913 робив антропометр. виміри та збирав етногр. колекції на Херсонщині. 1914 організував антрополого-етнол. експедицію від Імператор. Рос. геогр. т-ва у містах Херсоні, Александрії, Ананьіві, Тирасполі, Одесі, Хотині. 1915 склав відповід. карти Київ. губернії. Навесні та влітку 1916 брав участь у наук. експедиції від Рос. музею Олександра III до Малої Азії на озеро Ван. Після закінчення ун-ту з 1916 зарахований співробітником Рос. музею (м. Петроград). У зв'язку з ускладненням політ. обстановки в країні у травні 1917 мобілізований у діючу армію, згодом переведений на військ. службу до Павлов. уч-ща. 1918 повернувся до роботи у Рос. музеї. Цього ж року переїхав до м. Києва, де 1918 став членом-співробітником Укр. наук. т-ва ім. Т. Шевченка та 1919 обраний його дійсним членом. 1918–1920 був секретарем т-ва. Працював у секціях і комісіях НТШ. З 06.09.1918 увійшов до складу Комі-

Алешко
Марія Іванівна

Алешо
Олександр Гаврилович

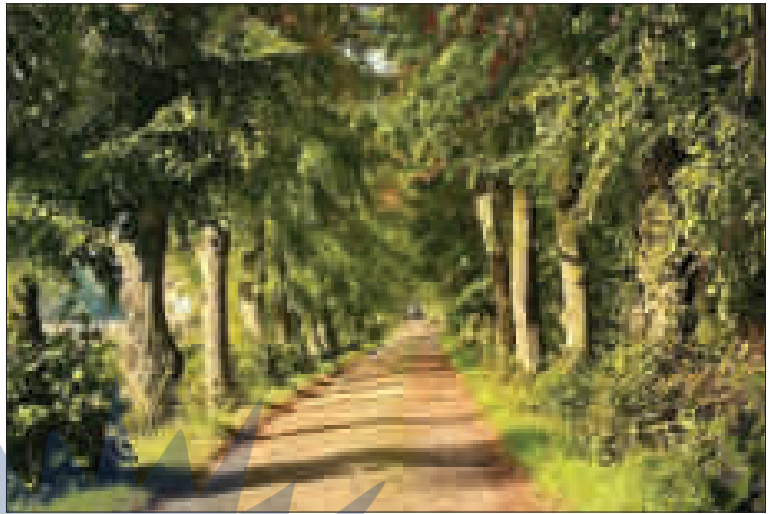
сії із заснування Укр. нар. ун-ту. З 11.08.1918 — член термінол. комісії (підкомісії антропології, етнографії та доісторії), з 11.10.1918 — член ради природнич. секції. Співпрацював з Укр. академією наук (УАН; тепер *Національна академія наук України*): член підкомісії Комісії з розробки статуту, штатів (з 1918), член правописно-термінол. комісії при історико-філол. відділі (з 1921), член фольклор. комісії (1919–1921), постійний член геогр., антропол. та етногр. підкомісії (з 01.06.1921). Директор Музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка при УАН (29.03.1921–04.04.1922), вчений-консерватор відділу етнології Музею (з 01.06.1921). У 1918–1921 був першим ученим секретарем С.-г. ученого (згодом наук.) комітету України (СГНКУ) при Нар. Міністерстві земельних справ. 01.05.1921–01.02.1922 очолював створену ним у 1919 секцію с.-г. побуту СГНКУ, яка стала новим напрямом в укр. аграр. науці. Організував перевезення бібліотеки й колекції Ф. Вовка з м. Петрограда до м. Києва за пропозицією академіка В. Вернадського та дорученням спільного зібрання УАН від 19.09.1918. Один із ініціаторів започаткування друк. органу СГВКУ — «Труди Сільськогосподарського вченого комітету України» (1919). Розробник першого документа з регламентування галузевої бібліотечної справи — «Положення про Центральну сільськогосподарську бібліотеку України». Один із розробників нового «Статуту СГВКУ» (ухвал. 19.04.1920). Творча спадщина А. налічує два десятки статей. Багато праць залишилися неопублікованими.

Пр.: Антропометричні досліді українського населення Уманського і Таращанського повіту на Київщині. Київ, 1919. Хведір Кіндратович Вовк як антрополог // Збірник пам'яті Вовка. Київ, 1919.

Лит.: Носів А. О. Г. Алешо (09.11.1890–04.04.1922) // Вісник с.-г. науки. Т. 1. Вип. 1. Київ, 1922; Носів А. Алешо Олександр Гаврилович: Некролог // Україна. 1924. Кн. 3; Борисенко В. К., Франко О. О. Народознавчі студії О. Г. Алеші // Нар. творчість та етнографія. 1990. № 4; Руда О. З. Внесок О. Г. Алеші у справу становлення Сільськогосподарського наукового комітету України (1919–1921 рр.) // Іст. науки і біографістика. 2010. № 3; Руда О. З. Роль О. Г. Алеші у становленні та діяльності Української Академії наук (1919–1922 рр.) // Матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Україна наукова». Київ, 2010; Руда О. З. Олександр Гаврилович Алешо (1890–1922) — вчений та організатор української науки / За наук. ред. члена-кореспондента НААН В. А. Вергунова. Київ, 2011; Черновол І. В. История одной командировки: к вопросу о перевозе научного наследия Ф. Вовка в Украину // Археол. і давня іст. України. Київ, 2012. Вип. 9.

Р. М. Конта

Але́я (франц. allée, від aller — йти) — дорога, пішохідна або проїзна, в парку чи саду, обабіч обсаджена деревами, іноді в поєднанні з чагарниками, скульптурою (*Національний дендрологічний парк «Софіївка»* в м. Умані, 1796–1801, *Пейзажна алея* в м. Києві, 2009); *навілльонами* та *фонтанами* (Дендрологічний парк «Олександрія» НАН України в м. Білій Церкві, 1793–19 ст.). А. — одна з форм *садово-паркового мистецтва*. Типи А.: прями (в регулярних парках), криволінійні (у регулярних і пейзажних парках). Розрізняють А. дворядні й багаторядні, однарусні й багаторусні, аркові (*перголи*). Див. також *Бульвар*.

Алея

Лит.: Ландшафтный дизайн от А до Я. Москва, 2003; Нехуженко Н. А. Основы ландшафтного проектирования и ландшафтной архитектуры. Санкт-Петербург, 2011; Крижанівська Н. Я. Основы ландшафтного дизайна. Київ, 2014.

Алжир. Прапор

Алжир. Герб

Алжі́р, Алжирська Народна Демократична Республіка [араб. الجمهورية الجزائرية الديمقراطية الشعبية, кабіл. ⵏⴰⴳⴷⴰⵏⵜ ⵜⴰⵎⴳⴷⴰⵢⵜ ⵜⴰⵣⴻⵔⴰⵢⵜ ⵜⴰⵖⴻⵔⴰⵏⵜ] (Tagduda tamegdayt taɣerfant tazdajriyt)], АНДР — держава на Пн. Африки, входить до регіону *Великого Магрибу*. Походження назви точно невідомо, існує кілька версій: від араб. слова «Al-Djaza'ir» (الجزائر), значення якого пов'язане з островами (тер. на узбережжі, оточена пустелею *Сахара* і *Середземним морем*, здавалася острівцем життя); від назви м. *Алжир*, яку дав йому 960 засновник міста Бологгін ібн Зарі; від «Bled Al Djir», що перекладається як «країна вапна» (за кільком будинків м. Алжира).

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. межує на Сх. з *Лівією* (довжина кордону 989 км), на Пн. Сх. — з *Тунісом* (кордон 1 034 км), на Пд. Сх. — з *Нігером* (кордон 951 км), на Зх. — з *Мавританією* (кордон 460 км) і *Західною Сахарою* (кордон 41 км), на Пн. Зх. — з *Марокко* (кордон 1 900 км), на Пд. Зх. — з *Малі* (кордон 1 395 км). З Пн. країна омивається *Середзем. м. Геогр. координати* — 28°00' пн. широти, 3°00' сх. довготи. Тер.: заг. — 2 381 741 км²; суходіл — 2 381 741 км²; вода — 0 км²; протяжність кордону — 7 732 км; довжина сухопут. кордону — 6 734 км; берегова лінія — 998 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. Алжир. Країна поділяється на 48 провінцій (вілаєтів): Адрар, Еш-Шеліф, Лагуат, Умм-ель-Буагі, Батна, Беджая, Біскра, Бешар, Бліда, Буїра, Таманрассет, Тебесса, Тлемсен, Тіарет, Тізу-Узу, Алжир, Джельфа, Джіджель, Сетіф, Саїда, Скікда, Сіді-Бель-Аббес, Аннаба, Гельма, Константіна, Медеа, Мостаганем, Мсіла, Маскара, Уаргла, Оран, Ель-Баяд, Іллізі, Бордж-Бу-Аррерідж, Бумердес, Ель-Тарф, Тіндуф, Тісемсіль, Ель-Уед, Хеншела, Сук-Ахрас, Тіпаза, Міла, Айн-Дефла, Наама, Айн-Темушент, Гардая, Галізан (Релізан). Вілаєти складаються з 553 округів, що включають 1541 комуна. **ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ.** Державний гімн — «Клянемося» (араб. قَسَمًا, транслітерація «Kas-

saman» або «Qasaman»; бербер. Tagallit), затверджено 1963 (ст. 75 Конституції Алжиру 1963). Слова написав араб. мовою поет Муфді Закарія (справжнє ім'я — Зекрі Шейк; 1908–1977). Автор музики — єгипет. композитор Мохаммед Фавзі (1918–1966).

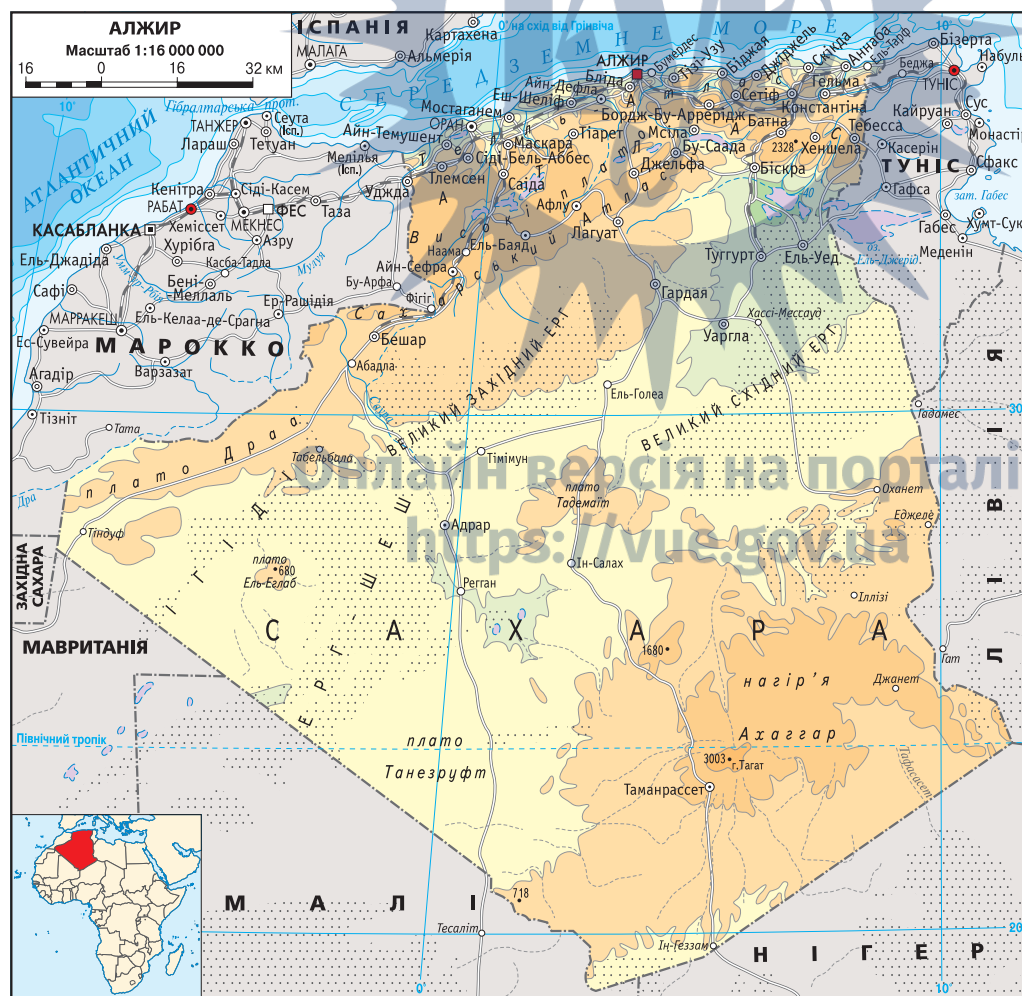
Державний прапор. Полотнище складається з 2 завширшки однакових смуг зеленого та білого кольорів. Посередині розташовані півмісяць і п'ятикут. зірка, обидва символи — червоного кольору. Прапор був офіц. прапором Фронту нац. визволення (з 1954) і Тимчас. уряду Алжиру. Республіки (1958–1962). Затверджений як державний 03.07.1963.

Державний герб. Коло з написом араб. мовою «Алжирська Народна Демократична Республіка» й уміщеними у ньому символами: угорі — сонце, що сходить над горами; у центрі — рука, три пальці підняті вгору, два ін. нагадують голуба, що несе у дзьобі оливкову гілку; внизу — півмісяць і зірка; праворуч — виборча урна, над якою здіймаються 3 колоси та дубове листя; ліворуч — оливкова гілка з плодами, поряд із нею — пальмова гілка, а вище — дахи й труби заводів і вежі нафтодобув. свердловин. Герб затверджено 1976.

Державна мова — арабська. За Конституцією офіц. мовою є також берберська. Поширена французька.

Грошова одиниця — алжирський динар. Національні свята — День Алжиру, революції (1 листопада) і День незалежності Алжиру (5 липня).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Згідно з Конституцією (1989), А. — президент. республіка. Глава держави — президент, який обирається заг. прямим і таємним голосуванням на 5 р. із правом однократ. переобрання на повтор. строк. Президент є головнокомандувачем армії та міністром оборони, головує в Раді міністрів, призначає прем'єр-міністра, затверджує склад уряду, ініціює всенарод. референдуми, очолює Вищу суд. раду та Вищу раду безпеки. Законодав. влада належить двопалат. парламенту. *Бікамералізм* закріплений конституц. поправкою 1996. Нижню палату парламенту — Нац. нар. збори, обирають прямим заг. таємним голосуванням на 5 р. Кількість членів Нац. нар. зборів пропорційна кількості виборців (станом на 2019 — 462 місця). Верхня палата — Рада нації, має 144 представники, з яких 1/3 (48 членів) призначаються президентом з-поміж найкомпетентніших у країні діячів наук., культ., економ., соц. сфери, а 2/3 (96 чл., по 2 від кожної провінції) обираються місц. зборами на термін 6 р. Кожні 3 р. Рада нації оновлюється наполовину. Викон. владу здійснює Рада міністрів на чолі з прем'єр-міністром, який призначається президентом від партії біль-

шості в парламенті. Верховний суд (регулює діяльність судів і трибуналів) та Держ. рада (регулює діяльність адм. органів) — органи, що здійснюють уніфікацію зак-ва в країні та стежать за його дотриманням. Суперечки між цими двома інстанціями урегулює Конфліктний трибунал.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН (з 1962), ін. міжнар. орг-цій (див. табл.).

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Міжпарламентський Союз; Рух неприєднання; Група 15; Група 77
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Організація із заборони хімічної зброї; Місія ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго
Міжнародні економічні об'єднання	Рада арабської економічної єдності; Продовольча та сільськогосподарська організація; Міжнародне агентство з атомної енергії; Міжнародна торгова палата; Міжнародний Фонд Сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Організація країн — експортерів нафти; Організація арабських країн — експортерів нафти; Асоціація ООН з торгівлі та розвитку; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку; Всесвітня митна організація; Міжнародна асоціація розвитку; Світова організація торгівлі (спостерігач)
Регіональні організації	Ліга арабських держав; Африканський Союз; Союз Арабського Магрибу; Організація ісламського співробітництва; Організація з безпеки та співробітництва в Європі (партнер); Організація Американських держав (спостерігач)
Валютно-фінансові організації	Арабський Банк Економічного Розвитку в Африці; Африканський Банк Розвитку; Арабський фонд економічного і соціального розвитку; Арабський Валютний Фонд; Банк Міжнародних Розрахунків; Міжнародний Банк реконструкції та розвитку; Ісламський Банк Розвитку; Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародний валютний фонд; Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій
Гуманітарні організації	Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація з міграції
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний Союз електров'язку; Інститут Організації Об'єднаних Націй з Навчання та Досліджень; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація

Алжир. Участь у міжнародних організаціях

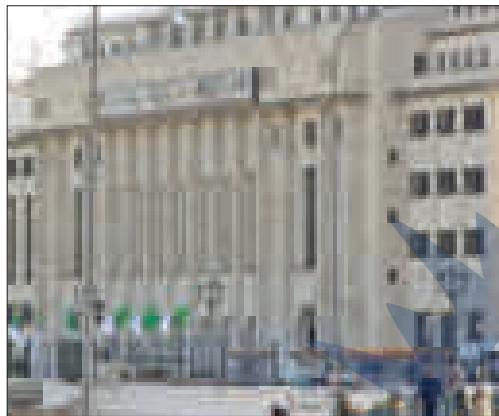
ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Найдавніші пам'ятки існування людей на тер. А. датовані 1,8 млн р. тому (район Айн-Ханеш, поряд із містами Сетіфом і Константіно). Знайдено також знаряддя мустьєр. типу й типу леваллуа (серед. *палеоліт*), виготовлені *неандертальцями*. У Сахарі виявлено численні наскельні зображення доби *неоліту*. У 12 ст. до н. е. на узбережжі А. з'явилися фінікійські колонії. Упродовж 3 ст. до н. е. давньолівійські племена об'єднувалися в племінні союзи, з яких 202 до н. е. утворилася д-ва Нумідія. 46 до н. е. ці землі підкорено Римом. У складі *Римської імперії* землі сучас. А. спершу входили до складу провінції Нова Африка (Нумідія), згодом до складу провінції Мавританія Цезарейська (Зх. країни) і Проконсульська Африка. У 5 ст. ці землі було захоплено племенами *вандалів*, у 6 ст. — приєднано до *Візантійської імперії*. З 7 ст. тер. сучас. А. перебувала під владою *Арабського халіфату*. В цю добу поширилися араб.

мова й культура, а також *іслам*. 8–10 ст. на тер. А. існувала незалежна д-ва під владою династії Рустамідів. 10–12 ст. в А. правила бербер. династія Зіридів, 12–13 ст. — династія *Альмохадів*. Після їх падіння на землях А. утворилося кілька незалеж. д-в. У 16 ст. А. став ареною суперництва Іспанії та *Османської імперії*. Більшість тер. опинилася у складі Осман. імперії як окрема провінція, однак м. Оран залишилося під владою Іспанії. 1600 в А. сформувалася система двовладдя — призначений султаном паша ділив владу з обраним місц. *яничарами* зі свого середовища деєм. 1708 м. Оран взято військами дея Ібрагіма. Від 1711 А. — незалеж. д-ва, номінально підвладна Осман. імперії. З 1830 розпочалося франц. завоювання А. У 1848 А. офіційно приєднано до Франції й розділено на департаменти. Завоювання супроводжувалося низкою повстань, найбільше з яких очолив *Абд аль-Кадір*. Формально А. під владою Франції вважався не колонією, а частиною її осн. території. У 20 ст. в А. розгорнувся мас. нац. рух (селян. виступи 1919, повстання 1945, створення антиколоніальних політ. орг-цій). 1954 розпочалася збройна боротьба за визволення, яка завершилася підписанням *Евіанських угод* про припинення вогню (18.03.1962). Під час референдуму 01.07.1962 переважна більшість алжирців висловилися за незалежність А., яку було офіційно проголошено 05.07.1962. У 1964 з А. виведено франц. війська, 1967–1968 остаточно евакуйовано франц. війська з військ. баз у Сахарі й на узбережжі. Перший голова д-ви — лідер Фронту нац. визволення А. *Бен-Белла*. Після держ. перевороту 1965 владу захопив Х. Бумедьєн. Під час його правління (1965–1978) в А. сформувалася *однопартійна система*, відбулася націоналізація більшості торг. підприємств, осн. видів транспорту, гірничої, нафтохім. і газ. пром-сті, банків. Х. Бумедьєн був одним із лідерів (1973–1976 — головою) *Руху неприєднання*. З моменту набуття незалежності до 1980-х А. — один із союзників СРСР у Пн. Африці, отримував значну економ. й військ. підтримку від СРСР. Із серед. 1980-х в А. набули поширення радикальні ісламіст. рухи. Під час президент. виборів 1991 близьким до перемоги був фундаменталістський Іслам. фронт порятунку. Однак внаслідок військ. перевороту скасовано проведення 2-го туру виборів, оголошено про заборону цієї партії. 1992 пішов у відставку президент Ш. Бенджедід — встановлено пряме військ. правління. 1991–2002 в А. відбувалася громадян. війна (бл. 100 тис. осіб жертв), яка завершилася перемогою уряду. 29.09.2005 на референдумі схвалено Хартію миру й нац. примирення. 2006 за підтримки МВФ здійснено макроеконом. реформи, реструктуризовано більшу частину зовн. заборгованості А. 2010–2011 А. — один із центрів *Арабської весни*. 24.02.2011 президентом А. Бутефлікою скасовано надзвичайний стан, запроваджений 1992. У 07.02.2016 до Конституції внесено зміни, спрямовані на демократизацію суспільного життя (набули чинності 6.03.2016). 3 квітня 2019 обв'язки президента А. виконує А. Бенсалах.

ЗБРОЙНІ СИЛИ. Заг. чисельність ЗС становить 250 тис. осіб (2018). Військ. видатки (станом на 2017) — 5,81 % ВВП. Воєнна доктрина А. осн. завданням ЗС визначає захист суверенітету д-ви, забезпечення проведення нею незалежної зовн. політики та протидію незаконним збройним

формуванням, діяльність яких спрямована на повалення конституц. ладу.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. 1988 проведено політ. реформу, яка впроваджувала багатопартійність. На 2019 в А. активно діють понад 50 політ. партій. До пропрезидент. коаліції «Президентський альянс» входять три політ. сили. **Фронт національного визволення А. (ФНВА)** — єдина партія, що діяла в А. від початку війни за незалежність і до 1988. Джерела парт. ідео-

Алжир. Штаб-квартира Національного з'їзду народних депутатів

логії: націоналізм (основа революц. боротьби); соціалізм (як рух проти експлуатації); іслам (основа нац. ідентичності алжирців). Від 2013 партія є консультатив. членом Соцінтерну. **Національне демократичне об'єднання** — світська консервативна партія (утв. 1997). **Зелений альянс А.** — ісламіст. парт. коаліція, у складі якої Рух за мирне сусп-во (колиш. назва ХАМАС — аббревіатура від араб. «Рух за ісламське суспільство»), ісламіст. партія, заснована фундаменталіст. орг-цією «Брати-мусульмани»; Рух іслам. відродження, поміркована ісламіст. партія (обидві утв. 1990). Ін. політ. сили А. мають нижчий рівень підтримки.

ПРИРОДА. Рельєф. На Пн. А. — гори *Атлас* (вис. до 2336 м). У серед. та пд. частинах — кам'яністі плато та погорбовані піщані масиви (ерги) пустелі *Сахари*. Прибереж. рівнина вузька і переривчаста. На Пд. Сх. — вулканіч. нагір'я *Ахаггар* із найвищ. вершиною А. — г. *Тахат* (3003 м). Найниж. точка — солоне озеро *Шотт-Мельгір* (40 м), серед. висота тер. А. — 800 м. **Надра А.** багаті на поклади природ. копалин, які зосереджені в 3 р-нах: гори Атлас (заліз., ртутні руди, фосфорити, барит, буд. матеріали); зх. сахар. плато (заліз. руди), масив Ахаггар (кольор. й дорогоцінні метали, уранові руди). За запасами нафти А. займає 3-є місце в Африці, 2-е — за запасами природ. газу.

Клімат. Клімат тропіч., посушливий, на узбережжі — середземномор. На високих плато — суха холодна зима й спекотне літо; уздовж узбережжя — зима м'яка й волога, літо сухе й спекотне. Із Сахари дмуть гарячі вітри — сирокко. Улітку трапляються піщані бурі. Серед. середньодобова т-ра січня на узбережжі +12 °С, у внутр. районах (+12 °С), липня +25 °С, +30 °С (денні т-ри можуть сягати +40...+45 °С). Опадів 50–400 мм, у горах — 800–1200 мм на рік.

Внутрішні води. Найбільша річка — *Шеліф*. Постійних річок мало, поширені тимчас. водотоки. Багато солоних озер, які пересихають.

Грунти. Переважають коричневі ґрунти, солончаки. Землі с.-г. призначення займають 17,3 % тер. А.; рілля — 3,1 %; пост. зерн. культури — 0,4 %; пост. пасовища — 13,8 %; ліс — 0,6 %; ін. землі — 82 % (2011). З погляду біогеограф. районування, більша частина тер. А. належить до Середземномор. підобласті Палеарктики, а пд. частина є перехідною зоною до Афротропіки, що й визначає особливості рослин. та тварин. світу.

Рослинний світ. Для рослинності А. характерна кардинал. змінюваність із Пн. на Пд. і поділ на три осн. типи (залежно від геогр. зони). Перший тип характерний для Пн. А. — середземномор. рослинність: маквіси, густі зарості диких олив, евкаліптів, пальм, мастикових дерев, фісташок, акації, тут зростають філірея, ладанне дерево, еріка деревовидна, зизифус звичайний, або жожоба, суничне дерево. Другий тип — рослинність гір. лісів: дуб корковий, сосна алепська, ялівець, туя, тополя, в'яз, вільха, тамариск, барбарис, дуб лузитанський; збереглися невеликі ліси атласького та ліванського кедр. Третій тип — посухостійка рослинність, що займає найбільшу частину тер. А. (типові для напівпустель зарості ковилу й полину тощо). У пустелях рослинності практично немає, представлена лише в *оазах*, біля виходів на поверхню підзем. водоім. 226 видів рослин перебувають під загрозою зникнення.

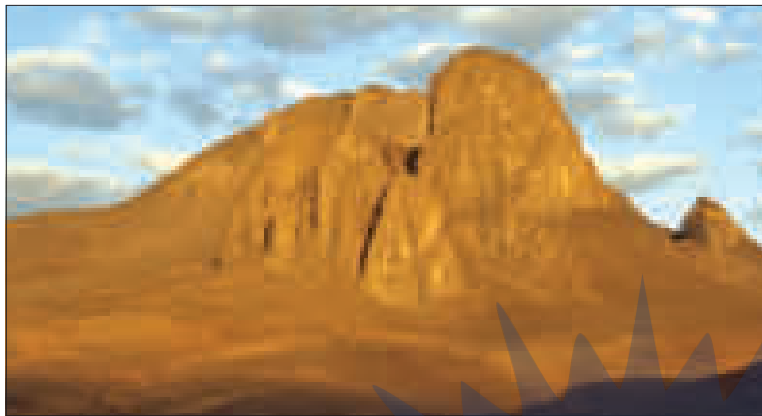
Тваринний світ. Фауна А. бідна, оскільки більшу частину країни займає пустеля Сахара. На чисельність популяцій впливає знищення тварин людиною. З тер. країни зникли антилопа адакс, антилопа шаблерога, звичайний бубал, африканський страус, журавель степовий, леопард, атласький ведмідь, берберійський лев; рід-

Алжир. Пустеля Сахара

кісними стали гепард і тюлень-монах; дикі дромадери утримуються лише в дом. умовах. В А. живе 1 вид приматів — макака лісовий, або бербер, 4 види газелей, олень благородний, свиня дика, гривастий баран, різні види зайців, тушканчиків і піщанок, їжатець чубатий, понад 20 видів кажанів, найменший ссавець світу — сункус етрусський, або багатозубка етрусська. Хижі тварини: каракал, сервал, степова та барханна кішка, смугаста і плямиста гієна, шакал,

лисиця звичайна на Пн. і лисиця піщана на Пд. країни, видра, звичайна ренета, лисиця фенек. Біля берегів А. водяться 10 видів китоподібних.

Алжир. Гора Тахат

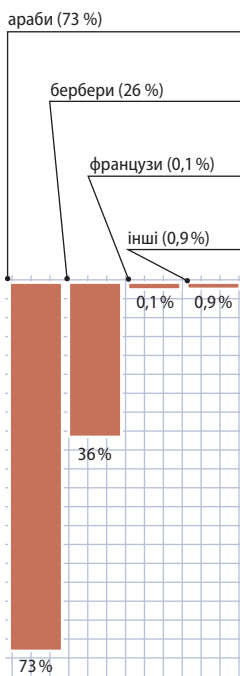
Птахи: фламінго, рожевий пелікан, бородатий бюльбюль, ягнятник, стерв'ятник, чорний гриф, бідоголовий сип, кам'яна куріпка. В А. зимує багато переліт. птахів, серед яких і ті, що гніздяться в Україні. Водяться ящірки: агами, геко-ни, сірий варан, сцинки, хамелеони; змії — ефа, літорінх алжирський, отруйні рогаті гадюки, піщаний полоз; безхребетні: скорпіони, сколопендра, сольпуга. Зі 107 видів ссавців фауни А. 47 перебувають під захистом закону, а 30 — під загрозою зникнення. На тер. А. розташовано 10 нац. парків: Ахагар, Белезма, Гурайя, Ель-Кала, Джурджура, Тассілін-Адджер, Таза, Теніет-ель-Хад, Тлемсен, Шреа.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 42 млн 228 тис. (2018, дані Світового банку). Пересічна гу-стота нас. — бл. 17 осіб/км², найбільша — на Пн. країни і в Кабілії (500 осіб/км²), найменша — у Сахарі (менше 1 особи/км²). У містах живуть 72,6 % нас. країни (2018, оцінка). Найбільші міста (2015, оцінка): Алжир (7 796 923 осіб), Оран (1 343 899 осіб), Константіна (836 977 осіб), Бліда (771 706 тис. осіб), Аннаба (395 037 осіб). Серед. вік нас. — 28,3 р. (2018). Коефіцієнт народжуваності — 21,5 на 1000 осіб (2018). Коефіцієнт смертності — 4,3 на 1000 осіб (2018). Міграц. від-тік — 0,9 на тис. осіб (2018). Склад населення за етнічними групами (2018, оцінка): араби (73 %), бербери (26 %), французи (понад 0,1 %) та ін.; за реліг. групами: мусульмани (переважно суніти) — 97,9 %, інші (серед яких християни, бахаї, юдеї) — 2,1 %.

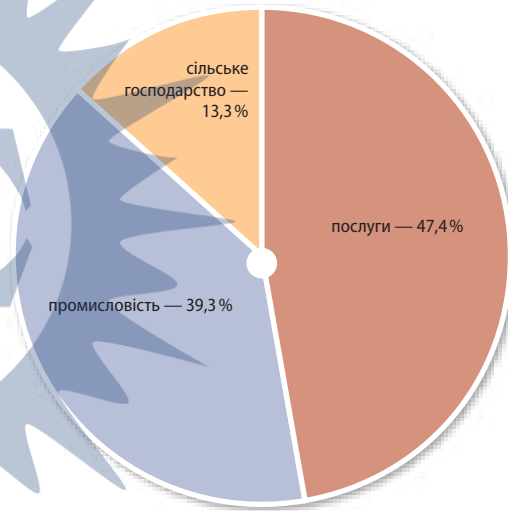
ГОСПОДАРСТВО. А. — країна з пост. темпами зростання економіки, яка ґрунтується на експорті природ. газу, нафти і нафтопродуктів до країн Європи. Після отримання незалежності (1962) А. обрав соціалістичний шлях розвитку, в країні домінує держ. сектор і планова економіка. Ключові об'єкти нафтоперероб. і металург. комплексу, електростанції були побудовані у 1970-ті за допомогою СРСР. Після 1994 розпочалась приватизація держ. підприємств. Із падінням світ. цін на природ. газ і нафту 2015 уряд країни прийняв пакет законів, що стимулюють перехід держ. сектору у приватний та обмежують участь інозем. капіталу. ВВП на душу населення — 15,200 тис. доларів, ВВП за паритетом купів. спроможності — 630 млрд доларів, зростання ВВП — 1,4 (2017), інфляція 5,6 % (2017). Струк-

тура ВВП за секторами: послуги — 47,4%, про-мисловість — 39,3%, сільське господарство — 13,3% (2017). Держ. борг становив 8,7% від ВВП, труд. ресурси (роб. сила) — 11,82 млн осіб (2017). Зайнятість труд. ресурсів: промисловість: 30,9%; сфера послуг — 58,4%; с. г. — 10,8% (2015). Біль-шість населення працює у газо- і нафтодобув. та перероб. секторі, сфері роздріб. торгівлі, банків. обслуговування, охорони здоров'я й освіти. Рівень безробіття — 11,7% (2017, оцінка), пере-важно серед молоді до 30 років і жінок.

Промисловість. Нафт. сектор А. дає 95% валют. надходжень країни, формує 60% бюджету. Осн. галузі пром-сті: нафто- і газоперероб., гірничодобув. й гірничоперероб., нафтохім., металургійна, легка і харчова, електроенергетика. Осн. нафтогазові термінали А. — Алжир, Аннаба, Арзев, Беджая, Оран, Скікда. Основні галузі пром-сті А. — хімічна (основна хімія, вир-во мін. добрив), металообр., машинобудівна (авто-складальна, електротех.) харчова (олійно-жиро-

Алжир. Склад населення за етнічними групами (2018)

Алжир. Структура ВВП за секторами (2017)

ва, цукрова, кондит.), легка. У м. Аннаба — металург. комбінат повного циклу, трубопрокатниц з-д. Потужні цемент. комбінати у м. Мсила, Сетиф, Шлеф. Текстиль. і швейна пром-сть А. переживає кризу. Структура енерг. комплексу (на 2017): ТЕС — 99 %; ГЕС — 1 %. Потужність усіх електростанцій — 4171 МВт. Середньоріч. вир-во — 22 млрд кВт·год. Вир-во електроенергії задовольняє власні потреби.

Сільське господарство. Лише 18% тер. А. придатні для ведення с.-г. Осн. с.-г. продукція: пшениця, ячмінь, овес, кукурудза, жито, оливки, цитрусові, фрукти, тютюград, фініки, баштанні культури, картопля, виноград, вівці, кози, велика рогата худоба, верблюди, коні. З експорт. культур вирощуються винні й столові сорти винограду, оливки, фініки й цитрусові. Тваринництво розвиває на високогір. плато і має напівкочовий характер. Розвивається рибальство, виловлюють бл. 230 тис. т риби й морепродуктів за рік.

Туризм. Турист. інфраструктура достатня для розвитку галузі, але гальмується через загрозу терорист. актів мусульман. екстремістів.

Транспорт. В А. розвинена транспорт. система. Довж. трубопроводів для транспортування

конденсату — 2600 км, газу — 16360 км, зрідж. нафт. газу — 3447 км, нафти — 7611 км, нафтопродуктів — 144 км. Прокладені два газопроводи, що з'єднують А. з Європою: Транссередземномор. газопровід (1078 км) і газопровід «Магриб — Європа Газ» (1609,3 км). В А. розвинені залізнич. транспорт — 3973 км (2014) та автошляхи — 104000 км (2015). Транссахарська магістраль — важливий автошлях, що пов'язує А. з Тропіч. Африкою. В А. понад 130 аеропортів, з них 60 з твердим покриттям, 82 — з ґрунтовим. Міжнар. аеропорт — Алжир — Хуарі Бумедьєн та ще 12 аеропортів.

Торг і вл. Експорт становить 26,91 млрд дол. (2016). Осн. експорт. товари — нафта, природ. газ і нафтопродукти (97 %). Осн. країни-партнери (2015): Іспанія (18,8%), Франція (11,2 %), США (8,8 %), Італія (8,7 %), Велика Британія (7,1 %), Бразилія (5,2 %), Туніс (4,9 %), Німеччина (4,5 %). Імпорт — 44,6 млрд дол. (2016). Осн. импорт. товари: продукти харчування, товари нар. споживання. Осн. країни-партнери (2015): Китай (15,6 %), Франція (14,3 %), Італія (9,4 %), Іспанія (7,4 %), Німеччина (5,6 %), Росія (4,1 %). Серед країн Африки А. залишається одним з осн. торг. партнерів України — 193,8 млн дол. Зв'язок. У 2017 кількість мобіл. телефонів становила 49,873 млн (122 одиниць на 100 чол.), кількість інтернет-користувачів на 2016 — 17,291 млн (42,9 %). Телефон. зв'язок забезпечується 12 станціями, міжнар. лінії — 5 мор. кабелями, а також 2 супутниками системи «Інтелсат» (над Інд. і Атлантич. ок.).

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ. Нац. система мед. страхування охоплює 90 % населення. Приват. системи мед. страхування не існує. Фінансування системи охорони здоров'я здійснює уряд А. Заг. витрати на охорону здоров'я 2014 становили 7,2 % ВВП (135-е місце у світі). Безпечність лікарями — 1,1 лікаря на 1 тис. осіб, лікарнян. ліжками — 1,9 ліжка на 1 тис. осіб (2015). Показник охоплення вакцинацією перевищує 90%. Найпоширеніші захворювання — вірусні та інфекц. хвороби, пов'язані з проблемами якості продуктів харчування, обмеженістю доступу до придат. питної води та недотриманням санітарно-гігієн. норм (гепатити А, В, С, бактеріальна діарея, черевний тиф, холера), збільшується кількість хворих на діабет (12,29 % у 2005, 13,8 % у 2010).

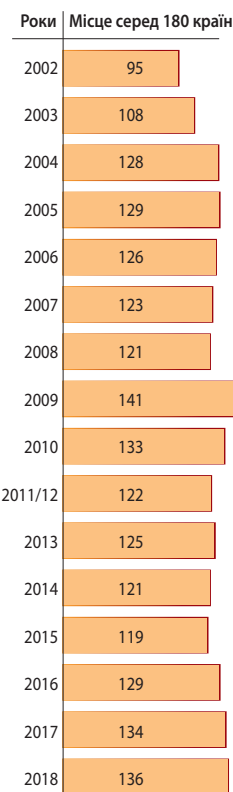
ОСВІТА І НАУКА. Згідно з Конституцією (1996), освіта обов'язкова для всіх від 6 до 16 років і безкоштовна на усіх рівнях у держ. навч. закладах. Система навчання А. має кілька рівнів: підготовка дошкіль. освіти (від 3-річ. до 6-річ. віку); базава (загалом триває 9 р.) — початкова 5-річ. з віку 6 р. і середня 4-річ. (здійснюється в колежах); середня заг. і тех. (3-річна; здійснюється у ліцеях, по закінченні випускники складають іспити на ступінь бакалавра). Вища освіта надається держ. і приват. навч. закладами. Найбільший ун-т А. — Ун-т м. Алжира ім. Бенюсефа Бенхедда (засн. 1909). ЗВО А.: Ун-т науки і технології імені Хуарі Бумедьєна (м. Баб Еззуар); Ун-т ім. братів Ментурі у м. Константіна; Ун-т м. Орана; Вища нац. ветеринар. школа м. Алжира, Вища нац. школа журналістики та інформат. наук у м. Бен Акуні, Вищий нац. ін-т музики у м. Алжирі та ін. Освіта на всіх рівнях здійснюється араб. мовою, також використовуються бербер. мова. Від 3-го року навчання вивчають французьку. У 2015 бл.

98 % дітей ходили до початкової школи, рівень грамотності населення сягав бл. 80,2 %. Орг-цію науково-дослід. роботи спрямовує Міністерство вищої освіти і наук. досліджень (утв. 1971). Декретом Президента А. від 25.03.2015 утворено Академію наук і технологій — незалежну нац. інституцію, покликану сприяти розвитку науки. Серед наук. установ: Інститут Пастера в Алжирі (засн. 1894), Центр досліджень з астрономії, астрофізики і геофізики (засн. 1985), Нац. ін-т досліджень лісу (засн. 1981), Нац. ін-т агроном. досліджень (засн. 1966) та ін. З-поміж сучас. провідних науковців: нейрохірург Б. Абденнебі, історик Б. Саадаллах, астроном Дж. Мімуні, математик А. Джеббар, дослідник у галузі нанотехнологій Б. Хаба та ін. А. співпрацює з Україною у наук. та освіт. галузях.

КУЛЬТУРА. Культура А. має загальноараб. риси, однак помітний турец. і франц. впливи, збережено традиц. бербер. культуру. Музеї А.: Нац. музей античності, Нац. музей А., Етнограф. музей Бардо, Нац. музей вишуканих мист-в (усі — м. Алжир), Музей Цірта (м. Константіна) тощо. Найбільші бібліотеки країни — Нац. б-ка А. та бібліотека Ун-ту м. Алжира ім. Бенюсефа Бенхедда. На тер. А. станом на 2016 розташовано 7 об'єктів *Світової спадщини ЮНЕСКО*: стародав. міста Кала-Бені-Хаммад (у переліку з 1980), Тіпаса і Тімгад, плато Тассілін-Аджер, долина Мзаб (усі — з 1982); касба м. Алжира (з 1992).

РЕЛІГІЯ. Іслам утвердився в А. упродовж 7–8 ст. і витіснив традиц. бербер. вірування. Більшість мусульман є сунітами малікійського *мазхабу*, є незначна кількість прибічників *шіїзму* та ібадизму. Значний авторитет зберігають суфійські братства. Згідно з Конституцією 1963, іслам — держ. релігія та релігія лідерів. 1964 виник Ісламіст. рух Аль-Кіям і став попередником Іслам. фронту порятунку 1990-х. *Християнство* з'явилося на тер. Пн. Африки в рим. епоху, однак його вплив значно ослаб в період араб. завоювань. На тер. А. мешкали християн. богослови *Тертуліан* та *Августин Аврелій*. Римо-католицька церква утвердилася в А. за правління французів. 1838 засновано єпархію А. На початок 21 ст. країна поділена на 3 єпархії (Константіни, Орану, Лагуата) й 1 архієпархію (м. Алжира). Станом на 2015 в А. мешкає бл. 380 тис. християн (0,2 % від загальної кількості вірян), переважно протестанти-*п'ятидесятники* та ін. рухи *євангельських християн*. Після подій Арабської весни швидко зменшилася кількість католиків, станом на 2018 не перевищує 4,5 тис. Внаслідок кількох хвиль еміграції євреїв у 2-й пол. 20 ст. юдеї становлять менше 0,1 % вірян (оцінка, 2018). В А. мешкають прибічники *бахайзму* (3,8 тис. осіб, 2010), *індуїзму* та *буддизму* (менше 0,1 %, 2018).

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. П р е с а. Перша алжир. газета «Аль Мабашир» («Al Mubashir» — «Радісна звістка») засн. в 1847 за наказом франц. короля Луї-Філіппа, залишалась офіц. до здобуття А. незалежності. 1965–1988 преса цілковито під контролем д-ви. 1988–1992 відбувалась лібералізація преси. 1990 був прийнятий Інформ. кодекс, який дозволив друк опозиц. газет та незалеж. видань. У період громадян. війни з 1992 свобода висловлення думок у пресі знову була обмежена, низку видань було закрито. Після подій Арабської весни відновлено свободу слова. Преса в А. видається 3 мовами: араб.,

Алжир. Рейтинг «Індекс свободи преси» (Press Freedom Index)

франц. та берберською. Франкомовна преса розповсюджується переважно у вел. міських центрах й університет. містах. В А. виходить 43 щоденних газети, з яких 20 — араб. та 23 франц. мовою. Публікуються 4 урядові видання (2 франкомовні та 2 арабомовні).

Телебачення та радіо. У виробництві аудіовіз. продукції д-ва зберігала монополію з 1962 до 2012. Поступова демократизація телевіз. ефіру почалася з кін. 1980-х. 28.10.1962 на базі радіостанції «Radio Alger», що входила до складу франц. телерадіокомпанії RTE, створено держ. телерадіокомпанію RTA («Radiodiffusion télévision algérienne» — «Алжирське радіомовлення і телебачення»). 01.07.1986 на основі RTA створено дві окр. держ. компанії EPTV («Établissement public de télévision» — «Громадська телевізійна установа») та ENRS («Entreprise nationale de radiodiffusion sonore» — «Національне управління звукового радіомовлення»), які діють станом на 2019. Разом із ОАЕ А. лідирує в араб. світі за кількістю держ. FM-радіостанцій.

ЛІТЕРАТУРА. Література арабською мовою. Рання алжир. л-ра перебувала під знач. впливом фольклор. традицій. Розвиток писемної л-ри розпочався у ранньомодер. епоху (16–18 ст.). Відомі письменники 19 ст.: М. Бен-Шенеб, Абд аль-Халім Бен-Смайя, М. ас-Саїд аз Захірі. На розвиток араб. л-ри цієї доби як поет і оратор вплинув алжир. політ. і військ. діяч *Абд аль-Кадір*. У 1-й пол. й сер. 20 ст. працювали просвітники Абу аль-Якдан, Башир Брахімі, Мулуд аль-Хафіді, поети Мухаммед аль-Лаккані, Мухаммед ас-Саїд, Муфді Закарія. У сер. і 2-й пол. 20 ст. актуальні соц. проблеми порушували поети Абу аль-Касим Саадалла, Мухаммед аль-Абд, Ахмед Урва, Мухаммед аль-Ід аль-Халіфа, Омар Барнаві, прозаїки Ахмед Ріда Хуху, ат-Тахір Вагтар, Бакташ Марзак, Смаїл Гумакаг, Ладраа Шріф, Омар Бельхасен, Хабіб Сайях, драматурги Мустафа аль-Ашраф, Абдаллах Наклі. Актив. розвиток алжир. арабськомовної л-ри розпочався після проголошення незалежності А. До висвітлення подій боротьби алжир. нац. руху за незалежність (1954–1962) зверталися поети Нордін Тідафі, Башир Хадж Алі, Кемаль Умран, Рашид Буджедра, Нуреддін Аба та ін. З прозовими творами виступили Набіль Фарес, Айшз Лемсін та ін., з п'єсами — Мустафа Хасіан. 1982 укр. видано романи ат-Тахіра Вагтара «Туз» (переклади В. Шагаль і В. Грин) та «І здригнеться земля» (переклав І. Єрмаков). Арабськомовна алжир. л-ра перекладається менш активно, ніж французькомовна. В останні десятиліття укр. переклади арабськомовних алжир. письменників не публікувалися.

Література кабільською мовою. Кабільськомов. л-ра розвивається в межах регіону Кабілія з центром у м. Тізі-Узу, де зосереджено більшість кабільськомов. населення. Вона перебуває під значно більшим впливом фольклор. традиції, ніж арабськомовна. Цим зумовлено панування в кабільськомов. л-рі поетич. жанрів, метрика яких повторює народнопісен. ритміку, а також майже цілковиту відсутність прозових творів. Розвиток писемної л-ри кабіл. мовою розпочався у 19 ст. Найзначніший представник цього періоду — Сі Моханд (1845–1906), який працював у жанрі ісфри (пісенних балад). У 20 ст. кабіл. мовою писали декотрі автори. Найвідомішим поетом 20 ст. є Белаїдаїт-Алі

(1909–1950), який працював у жанрі ісфри, епіч. оповіді та ін. У 1970-х розвиток кабільськомов. л-ри активізувався. У цей час розпочали діяльність Ідір, Аїт-Мангеле, Матуб Луне, які зосереджувалися на пісен. жанрах. У 1970–1980-х кабіл. мовою вперше перекладено окр. твори арабсько- і франкомов. алжир. літераторів і світової класики. У 1980-х почали розвиватися прозові жанри. Найпомітнішим кабільськомов. прозаїком є Рашид Аліш (1953–2008), автор романів «Асфель» (1981, перший роман кабіл. мовою) і «Фаффа» (1986). Серед письменників кінця 20 — початку 21 ст.: Амезян Кеззар (народився 1962), автор роману «Втеча вперед» (1998), віршів, пісень; Амар Мездад (народився 1958), автор романів «Ніч і день» (1990), «Гаряча зима» (2000), «Весняний день» (2014), збірки новел «Повернення та інші оповідання» (2003) та ін.

Література французькою мовою. Розвинулася у 1920-х. Пробудження нац. свідомості показали у своїх творах засновник алжир. франкомов. л-ри Жан *Амруш* та Мостафа Лашраф. З'являються реаліст. твори Мухаммеда Діба, Мулуда Ферауна, Мулуда Маммері, Малека Уарі, роль алжир. інтелігенції в нац.-визвольній боротьбі показав Малек Хаддад. Алжир. франкомов. л-ра набула подальшого розвитку після проголошення 1962 А. незалежності. 1963 створено Спілку письменників А. Поміт. явищами в алжир. прозі франц. мовою стали роман Маммері «Опіум і дубинка» («L'Opium et le Bâton»; 1965, про нац.-визвольну війну), автобіограф. роман Алі Бумадхі «Село лілій» («Le village des asphodèles»; 1970), роман Діба «Господар полювання» («Le maître de chasse»; 1973), роман Рашида Буджедри «Знищення» («Le démantèlement»; 1982). Твори багатьох алжир. франкомов. письменників увійшли до «Антології французькомовних письменників Магрибу» («Anthologie des Ecrivains Maghrébins d'expression française»; 1965). У 1967 опубл. поет. антологію «Алжирський диван» («Diwan algérien»; 1967, упорядники Ж. Леві-Валенсі, Ж. Е. Беншейх). Нове покоління франкомов. поетів представив Жан Сенак у своїй «Антології нової алжирської поезії» («Anthologie de la nouvelle poésie algérienne»; 1971). Серед творів кін. 20 — поч. 21 ст.: романи «Кохання, фантазія» («L'Amour, la fantasia»; 1985), «Далеко від Медіни» («Loin de Médine»; 1991) А. Джебар, «Клятва варварів» («Le Serment des barbares»; 1999), «Вулиця Дарвіна» («Rue Darwin»; 2011), «2084: кінець світу» («2084. La fin du monde»; 2015) Б. Сансаля, «Письменник» («L'Ecrivain»; 2001), «Те, що день винен ночі» («Ce que le jour doit à la nuit»; 2008) Ясмїні Хадри (справжнє прізвище — М. Мулессуль). Укр. мовою в перекладах В. Ткаченка, М. Литвинця надруковано вірші Ж. Амруша, А. Грекі, М. Діба, А. Креа, Ж. Сенака, М. Хаддада, Б. Хадж Алі й Б. Хальфи в антології «Поезія Африки» (упорядник В. Ткаченко, 1983). Перекладено також новели Мулуда Ашура, Мурада Еллеса, Тагара Джаугта, Мухаммеда Шаїба тощо. 2016 в укр. перекладах вийшли романи «2084: кінець світу» Б. Сансаля (переклад П. Таращука) і «Те, що день винен ночі» Ясмїні Хадри (переклад Г. Малець).

АРХІТЕКТУРА. На тер. А. збереглися залишки міст фінік., рим. і візант. часів (Гіппон, Картенна, Тімгад) із руїнами храмів, театрів, терм (громад. лазень), базилік, фортець. Від Середньовіччя в містах залишилися фортеч. мури, мечеті, мед-

ресе, палаци (комплекс у Кала-Бені-Хаммаде, 11 ст.). містах Алжирі та Константіні збереглися пам'ятки архітектури 16–18 ст. (палаци, вілли турецьких намісників). Із 1930-х у містах Алжирі, Орانی, Аннабі та ін. споруджувалися багатоповерх. житл. й адм. будинки, садиби (франц. арх. П.-А. Емері, В. Зерфюс та ін.). Після 1962 помітна увага приділялася житл. та шкільному буд-ву, зводилися громад. споруди, турист. комплекси з елементами нац. архітектури. Житл. будинки, школи й готелі у різних містах Алжиру будували арх. Л. Мікель, Р. Сімуне. 1977 за проектом бразил. арх. О. Німейєра зведено університет. комплекс у м. Константіні. Одна з найкращих в Африці споруд у стилі *модернізму* — церква Сакре-Кер у м. Алжирі (1958–1962; арх. П. Ербе і Ж. Ле Кутер). У стилі *постмодернізму* працював арх. Ф. Пуйон (Зх. пляж у м. Сіді-Фреджі; 1972–1982). 1981–1982 — у постмодерністському стилі у м. Алжирі збудовано також Пам'ятник мученикам (Маккам еш-Шахід; худ. Б. Еллес, скульптор М. Конечний), присвячений жертвам революції, він символізує ислам. культуру, що рухається у майбутнє. 1970–1994 — у стилі класич. історизму споруджена Мечеть Абделькадера у м. Константіні (арх. М. Мансур), що нагадує споруди кін. 19 ст. Будуються хмарочоси: Бахія центр у м. Орانی (2014), готель «Голідей інн» у м. Алжирі (2018). Мечеть м. Алжира («Джамаа аль-Джазаїр») — третя за розмірами (станом на 2019) мечеть світу (вміщує 35 тис. вірян), її мінарет (270 м) — найвищий в Африці.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. На тер. А. з часів неоліту збереглися наскальні зображення тварин, людей, сцен полювання тощо, з періоду рим. панування — мозаїки. Будівлі серед. віків (мечеті 12–13 ст.) оздоблено різьбленням на стук (алебастр. штукатурка) та глазуров. плитками. 1881 у м. Алжирі засновано Нац. школу архітектури та красних мистецтв. Сучасне образотворче мист-во А. виникло під впливом франц. художників. Формуються різні напрями живопису — від мініатюрного, що відроджує давні традиції, до монументального, авангардистського. Серед алжир. митців — брати Мухаммед та Омар Расіми, Темам Ранем, Х. Бенанбур, М. Бузід, М. Алдан, Х. Зіані, Р. Камель, А. Ділем. Здавна розвинуте декор.-ужитк. мист-во (карбування, ткацтво, кераміка, ювелірні вироби).

МУЗИКА. В А. поширена музика, в якій поєднуються пісенні (соліст, унісон. хор) та інструмент. номери (нуба-скоїта). Традиц. нац. вокальний стиль алжир. музики — раї. Цей стиль розвинений у зх. частині країни; поєднує гру на різноманіт. інструментах із виконанням простих поетич. текстів. Традиційно використовуються араб. лади. Серед відомих виконавців раї — Халед, Шеб Мамі, Фодель. Нац. муз. інструменти: ребаб (смичковий), уд (лютня), госба (флейта), тбел і деф (ударні), у бербер. районах — раїта (волинка), в туарегів Сахари — ганга (барабан). У 20 ст. виник жанр легкої музики — аль-джад (виконавець і композитор Хадж Мухаммед аль-Анка). Засновано Консерваторію музики і декламації (1920; м. Алжир), Муніципальну консерваторію музики і декламації (1932; м. Оран), Нац. ін-т музики (1962), Нац. ансамбль танцю (1981; обидва — м. Алжир). Серед композиторів А. — Х. Бенатія, Б. Мезрах та ін. До списку нематеріал. спадщини ЮНЕСКО належать: бербер. пісні й

танці *ахелліл* (2005, 2008), туарегський муз. інструмент імзад (2013), туарегське свято себіба з піснями і танцями (2014).

ТЕАТР. У 17 ст. в А. існував театр тіней. П'єси розповідали про пригоди двох героїв — Хадживад і Каракоза. За часів колонізації 1848 театр тіней заборонено за антиколоніал. спрямованість. Зх. класич. театр з'явився в А. під час франц. колонізації. У 1840-х театри утворилися у всіх зайнятих французами регіонах. 1853 у м. Алжирі відкрито Великий імператор. театр. У містах країни виступали не лише франц., а й італ. та іспан. трупи. Місцеве мусульман. населення тривалий час сприймало театр у його су-

Алжир. Меморіал мучеників боротьби за незалежність Алжиру (1954–1962)

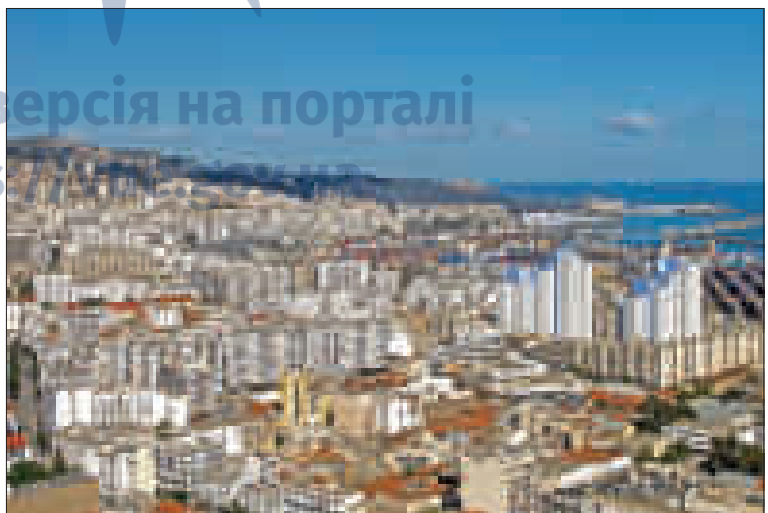
час. формі як розвагу для колонізаторів. Зародження сучасного нац. театр. мист-ва А. припадає на поч. 20 ст., пов'язано з антиколоніал. боротьбою та захистом нац. ідентичності. Першими алжир. театр. діячами були Аллалу (справжнє прізвище — Селлалі Алі), М. Бахтарзі та Р. Ксентіні. Профес. театр. трупу, яка ставила спектаклі араб. мовою, заснував 1927 актор, драматург і режисер Р. Ксентіні. 1962 створено Алжир. нац. театр (очолив Мустафа Катеб). 1964 відкрито Школу драм. мист-ва і хореографії. 1985 у м. Алжирі відбувся перший Нац. фестиваль профес. театрів (з 2006 проводиться щороку). Серед драматургів — М. Бенгетта, С. Бенесса, Я. Катеб, А. Какі, О. Фетмуш. Наприкінці 1990-х у зв'язку з обстановкою в країні всі алжир. театри закрито, згодом діяльність відновлено. На 2019 діють Національний алжирський театр (м. Алжир), кілька професійних театрів у провінції (м. Батна, м. Оран) та велика кількість аматорських театрів.

КІНО. Нац. кінематографія в А. виникла після початку нац. повстання в 1954. У 1964 було створено Нац. центр кінематографії А. Першим визначним постколоніальним продуктом став фільм «Битва за Алжир» (1966) італ. режисера Дж. Понтекорво, удостоєний вищої нагороди Венец. кінофестивалю — «Золотої лева св. Марка». Кіноробота — фактич. переказ подій міської війни під час революції, був підтриманий алжир. урядом і знятий за участю числен. непрофес. акторів, зокрема багатьох жителів м. Алжира, які брали участь в реальних подіях. Кінострічка «Вітер з Оресу» (1966) реж. М. Лахдар-Хаміна про пробудження нац. самосвідомості та боротьбу за незалежність отримав приз за кращий кінодебют на Каннському кінофестивалі 1967. Стрічка М. Лахдар-Хаміна «Хроніка полум'яних літ» (1974) була удостоєна Золотої пальмової гілки на Каннському кінофестивалі 1975. Спільний франко-алжирський фільм «Дзета» франц. реж. Коста-Гавраса (1969), політ. детектив за романом грец. письменника В. Васілікоса, 1970 отримав дві премії «Оскар» за кращий фільм інозем. мовою та за кращий монтаж, а також премію «Золотий глобус». Серед фільмів, які змальовують повсякденне життя А. та здобули міжнар. визнання, — роботи реж. М. Аллуаша «Омар Гаглаго» (1977), «Людина, що дивиться у вікна» (1982). Французький кінорежисер алжир. походження Р. Бушарєб у співпраці з алжир., марокан. і бельгійськими колегами зняв фільми «Тубільці» («Indigènes», у прокаті різних країн йшов під різними назвами; 2006), який отримав премію Каннського кінофестивалю за кращу чоловічу роль, 3 премії «Сезар», кілька ін. премій та був номінований на «Оскар» 2007 за кращий фільм інозем. мовою, а також фільм «Поza законом» (2010), номінований на «Золоту пальмову гілку» Каннського кінофестивалю 2010. СПОРТ. Нац. олімп. комітет А. засн. 1963. А. бере участь у літніх Олімпійських іграх з 1964, крім ігор 1976 у Монреалі, які бойкотував. Країна тричі брала участь у зимових Олімпійських іграх (1992, 2006, 2010). Загалом на Олімп. іграх за роки незалежності А. (1964–2016) спортсмени країни здобули 5 золотих, 4 срібні, 8 бронзових медалей. Футбол є найпопулярнішим видом спорту в А. Алжир. федерація футболу заснована 1962, член ФІФА з 1963. Найвище досягнення збірної — чемпіон Африки (1990, 2019). Збірна брала участь у Чемпіонатах світу 1982, 1986, 2010 і 2014. У 2014 команда дісталася 1/8 фіналу. Кілька імен алжир. футболістів викарбувані в історії спорту, зокрема Л. Беллумі, Р. Маджер, Р. Меклуфі. Чоловіча збірна А. з гандболу 7 разів ставала чемпіоном Африки. Культивуються також волейбол, легка атлетика, бокс, дзюдо. Гра в шашки та шахи є частиною алжир. культури.

УКРАЇНА ТА АЛЖИР. Відомостей про укр. діаспору в А. немає. А. офіційно визнав незалежність України 27.12.1991, дипломат. відносини встановлено 20.08.1992. У м. Алжирі діють укр. посольство і консульство, а в м. Києві з листопада 1999 — посольство А. З 1960-х Україна та А. тісно співпрацюють у військ. та аерокосм. галузях. З 1990-х налагоджуються зв'язки також у наук.-тех., освіт. та культ. сферах. Перспективними галузями співпраці є с. г., технології нафто- та газовидобування, новітні інформ. розробки. Укладено низку угод про співпрацю між країнами.

Лит.: Lepagnot L. Les théâtres en Algérie de 1830 à 1860 // Revue d'histoire des colonies. 1952. Т. 39. № 137; Ткаченко В. З алжирської франкомовної поезії // Весвіт. 1972. № 10; Galand-Pernet P. Tradition et modernité dans les littératures berbères // Galley M., Marshall D. Actes du Premier Colloque des Cultures Méditerranéennes d'Influence Arabo-Berbère. Alger, 1973; Аршаруни Н. Основные социально-экономические проблемы стран Северной Африки. Алжир, Тунис, Ливия. Москва, 1976; La littérature algérienne // Europe. 1976. № 567–568; Déjeux J. Bibliographie de la littérature algérienne de langue française, 1945–1977. Alger, 1981; Кухалашвілі В. Про сучасну африканську поезію // Грекі А., Діб М., Антоніо М. та ін. Поезія Африки / Упоряд. В. Ткаченко. Київ, 1983; Baffet R. Tradition théâtrale et modernité en Algérie. Paris, 1985; Ageron Ch., Brett M. Modern Algeria: A History from 1830 to the Present. Trenton, 1992; Casas A. Théâtre algérien et identité // Mots. Les langages du politique. 1998. № 57; Ланда Р. История Алжира. XX век / Отв. ред. А. Егорин. Москва, 1999; Daoudi N. La prose littéraire algérienne en langue arabe de 1830 à 1930 : in 2 vol. Paris, 2003. Vol. 2; Дербишайр Дж., Дербишайр Я. Политические системы мира : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 2004. Т. 2; Stora B. Algeria, 1830–2000: a Short History / Trans. from fr. by J. M. Todd. Ithaca, 2004; Stora B., Harbi M. La Guerre d'Algérie. 1954–2004, la fin de l'amnésie. Paris, 2004; Stora B. La gangrène et l'oubli: La mémoire de la guerre d'Algérie. Paris, 2005; Саранов С. Исторична еволюція алжирської політики Франції, 1564–1829 рр. // Вісник Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Іст. науки. 2010. № 19; Хоміцька О. Алжирський арабомовний роман: етапи становлення та еволюції // Сх. світ. 2013. № 4; Литвиненко О. Алжирська національно-визвольна війна: стратегічні уроки та висновки для України // Стратегічні пріоритети. 2014. № 1; Ружановська М. В. Особливості мовної ситуації в Алжирі // Мовні і концептуальні картини світу. 2014. Вип. 50 (2); Иванов С. Алжир: политика, экономика и вооруженные силы // Новый оборонный заказ. Стратегии, 2018. №6 (53).

Алжир (араб. الجزائر) — місто, столиця Алжиру, адм. центр одноймен. вілаєту (адм. одиниця вищого порядку). Назва міста походить від араб. «Аль-Джазаїр» (الجزائر, *al-Jazā'ir*), що означає «Острови» (так наз. 4 острови біля міського

Алжир. Панорама міста

узбережжя, які стали частиною великої землі в 1525). «Аль-Джазаїр» — скорочена назва старого міста А., що повністю називалося «Джазаїр Бані Мазхана» (جزائر بني مزغانة). Араб. назва міста

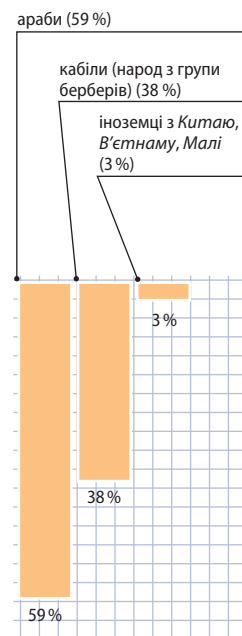
перейшла в османську (Cezayir) і франц. (Alger) мови. Розташоване в пн. частині країни, займає вигідне геогр. положення на рівнин. ділянці вздовж Алжир. бухти та на схилах Сахельських пагорбів у передгір'ї *Атлаських гір*. Тер. — 273 км². Поселення виникло як фінкійське порт. місто бл. 1200 до н. е., відоме під назвою Ікозіум (грец. *Ἰκοσιον*). Від 146 до н. е. — у складі *Римської імперії*, 429 захоплене вандалами та частково зруйноване. У 6 ст. стало частиною *Візантійської імперії*, в 650 потрапило під араб. контроль. Бл. 950 перейшло під управління бербер. династії Зіридів, відтоді відоме під сучас. назвою. У 1159 А. окупували представники ін. бербер. династії — *Альмохадів*. 1235 їх витіснили *Хафсідди*, й поселення стало частиною Хафсідського королівства. У цей період середземномор. морепластво перебувало під тиском пірат. набігів, які підтримувала *Османська імперія*. У 1302 іспан. військові, щоб захистити свої кораблі від піратів, захопили о. Пенон біля входу в бухту А. У 14 ст. бербери захопили бухту А. і витіснили іспан. війська. 1511 іспанці повернули собі бухту. 1519 місто перейшло під протекторат Осман. імперії. З 1529 стало мор. портом бербер. піратів. 1533–1830 А. — центр Алжир. вілаєту Осман. імперії. Щоб покінути з піратством, британ. та голланд. військ.-мор. сили 27.08.1816 провели операцію зі знищення алжир. флоту. У відповідь на пірат. набіги 1830 *Франція* напала на Алжир, унаслідок чого відтоді місто перебувало під франц. володінням. У період *Другої світової війни* А. — штаб-квартира Франц. комітету нац. визволення (засн. 1943) і союз. командування на Середзем. м. До визволення Парижа було тимчас. столицею Франції (1943–1944). У 1957 місто опинилося в епіцентрі боротьби за незалежність, від 1962 — столиця незалеж. Алжиру. Сучас. А. — госп., адм., освіт., культурний центр країни. Заг. кількість нас. — 7 796 923 осіб (2015, оцінка; найбільше місто країни). Склад нас. (2012, оцінка) за етніч. групами: араби (59%), кабіли — народ з групи берберів (38%), іноземці з *Китаю, В'єтнаму, Мали* (3%); за реліг. групами: мусульмани-суніти (99%), ін. — переважно християни та юдеї (1%). Для А. та передмістя характерне динам. зростання населення, за 2008–2017 кількість мешканців збільшилася приблизно на 1 млн осіб. Характерний субтропич. середземномор. клімат із м'якою зимою та посушливим літом. Середньоріч. кількість опадів бл. 700 мм, дуже нерівномірна протягом року, більша частина випадає в листопаді, грудні. Раптові опади спричиняють паводки та зсуви в горбистій частині міста. Улітку Атлаські гори затримують повітр. маси з моря, що суттєво пом'якшує спеку. Середньоріч. т-ра становить +18 °С, улітку — +25 °С, узимку — +12 °С. Найтепліші місяці року — липень, серпень. Зрідка зимова т-ра опускається до нуля та випадають опади у вигляді снігу (2012 зафіксовано 10 см снігу). Господарство розвивається завдяки порту, звідки експортують ранні овочі, метал, зернові, цитрусові, фосфати. Пром. комплекс формують нафтопереробна, харч. і текстильна галузі, нафтохімія, металообробка, вир-во килимів, рибальство, видобуток *коралів* і *губок*. У місті розташовані штаб-квартири найбільших банків, фонд. біржа. Розвинена турист. інфраструктура (готелі, виставк. центр зі щоріч. міжнар. виставками), є пляжі, аквапарки та розважальні закла-

ди. Важливий транспортний вузол, порт із вантажообігом 18 млн т (2010) — один із найбільших у середземномор. басейні. Розвинене автобус. сполучення з найбільшими містами країни. У пд.-сх. передмісті розташовано Алжир. міжнар. аеропорт (аеропорт Алжир — Хуарі Бумедьен). Залізнична мережа сполучає А. з усіма вел. містами й доходить до кордонів *Тунісу* та *Марокко*. Розвивається система громад. транспорту: 2011 введено в експлуатацію трамвайні маршрути та відкрито метрополітен. Працює 5 маршрутів канат. доріг. В А. розташовано Алжир. ун-т (засн. 1909); ЗВО для підготовки фахівців із юриспруденції, інженерії, с. г. та ін. Бібліотека Алжир. ун-ту та Нац. б-ка (із колекціями стародруків) є найбільшими в д-ві. Працюють наук. установи: Інститут Пастера в А. (засн. 1894), Нац. ін-т досліджень лісу (засн. 1981), Центр досліджень з астрономії, астрофізики й геофізики (засн. 1985) та ін. У Ботанічному саду Хамма (заснований 1831; пл. 54 га, 1200 видів рослин) від 2009 розташовано Нац. ін-т агроном. досліджень (засн. 1946). У межах сучас. А. виокремлюють: традиц. іслам. забудову з вузькими пішохід. вуличками — медіну (тип забудови в мусульман. країнах), або *Касбу* (з 1992 — об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО*); франц. частину на рівнин. узбережжі з широкими вулицями й сучас. будівлями; пд. столичне передмістя, яке розбудовується. Серед архіт. споруд міста: мечеть Кетшава (1436), мечеть Джемаа-ель-Джедід, або Нова Мечеть (1660), Базилика А., або Собор Африкан. Богоматері (1872), будівля алжир. пошти у неомавритан. стилі (1910), церква Сакре-Кер у стилі *модернізму* (1958–1962), Пам'ятник мученикам (1981–1982) тощо. У місті функціонують: Нац. музей старожитностей та іслам. мист-ва (з 1897), Нац. музей Бардо, Нац. публ. музей красних мист-в (обидва — з 1930), Нац. публ. музей сучас. мист-ва (з 2007) та ін. Алжир. нац. театр (засн. 1963), Алжир. опера (2016) — важливі культурні осередки на африкан. континенті. Серед видів спорту найпопулярнішим є *футбол*. У місті розташовано найбільший у країні спорт. комплекс — Олімпійський комплекс ім. Мухаммеда Будіафа, який включає багатофункц. стадіон імені 5 липня 1962 (відкрито 1972, місткість — бл. 80 тис. глядачів), олімп. басейн, поле для гольфу, теніс, корти тощо. 1978 і 2007 А. приймав Панафриканські ігри, у 1990 — Кубок африкан. націй з футболу, 1976, 1989, 2000, 2014 — Чемпіонат Африки з гандболу серед чоловіків, 2004 — Арабські ігри.

Літ.: Ланда Р. Г. История Алжира. XX век / Отв. ред. А. З. Егорин. Москва, 1999; Schmid B. Das koloniale Algerien. Münster, 2006; Швець Є. В. Особливості становлення та трансформації мультикультурного міського середовища історичного ядра міста Алжир (Касби), під впливом ісламської цивілізації // Сучас. пробл. архіт. та містобуд. 2015. Вип. 41.

Н. І. Серєда

Алжирський динар (араб. دينار جزائري) — нац. валюта *Алжиру* (Алжирської Народної Демократичної Республіки). Як нац. валюту А. д. введено в обіг 1964, він замінив алжир. франк. А. д. має статус єдиного закон. платіж. засобу на тер. країни. В обігу перебувають банкноти номіналом 100, 200, 500, 1000 і 2000 динарів і монети номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 динарів. Символ валюти А. д. — د.ج. , а код валюти — DZD. 1 А. д.

Алжир. Склад населення за етнічними групами (2012, оцінка)

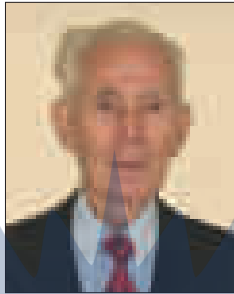

Алжирський динар. 100 динарів (в обігу з 1992)

становить 100 сантиметів. Середньозважений обмін. курс за 100 А. д. — 23,38 грн; 0,74 євро; 0,85 дол. США (2019). Див. також *Динар*.

Алимов, Олександр Миколайович (30.09.1923, м. Юзівка, тепер Донецьк, Україна) — вчений-економіст, доктор екон. наук, професор (з 1966), академік НАН України (з 1973), засл. діяч науки і техніки України (з 1997), академік Академії екол. наук України (з 1992). Походив із робітн. шахтар. родини. 1942 закінчив Лепельське артилерійсько-міномет. уч-ще. Учасник Другої світової війни. Демобілізувався у вересні 1946. Закінчив Всесоюз. заоч. фін. ін-т (м. Москва) у 1952. Під час навчання працював на підприємствах м. Донецька: нач. відділу кадрів «Облпрацрезерву» (1947–1949), інженером виробничо-тех. відділу, зав. навч. частини навч.-курсового комбінату «Донбасмашбуд» (1949–1951), інженером, старшим економістом і керівником сектору комбінату «Сталіншахтбуд» (1951–1953, тепер «Донецькшахтобуд»). 1957 закінчив аспірантуру Москов. гірн. ін-ту, захистив канд. дисертацію. У 1957–1965 працював керівником сектору та відділу в Донецькому н-д. вугільному ін-ті. Захистив докт. дис. за спеціальністю «Економіка, організація та планування промисловості» (1965). Відтоді працював директором-організатором Ін-ту економіко-промисл. досліджень у складі Донецького наук. центру АН УРСР (тепер *Донецький науковий центр НАН України*). Під його керівництвом 1969 ін-т перетворено на Ін-т економіки пром-сті АН УРСР (тепер *Інститут економіки промисловості НАН України*). А. створив тут свою наук. школу. 1973–1984 — голова Ради з вивчення продуктив. сил України. Водночас очолював Наук. раду з проблем наук.-тех. і соц.-екон. прогнозування при Президії АН УРСР і Держплані УРСР. 1984–2005 — зав. відділу пром. потенціалу Інституту економіки АН УРСР. 2005–2010 — радник дирекції Ради продуктив. сил України НАН України. З 2011 — радник директора і зав. відділу стратег. потенціалу сталого розвитку Держ. установи «Інститут природокористування та сталого розвитку НАН України». Водночас викладає в *Київському національному університеті технологій та дизайну*. Наук. праці А. присвячені теорії та практиці розвитку й розміщення продуктив. сил, створенню автоматичних систем управління, господарського, науковій організації праці. Як керівник проекту брав участь у створенні «АСУ-Донецьк» — однієї з перших на теренах СРСР автоматиз. систем управління, призначених для підприємств машинобудування з малосерійним вир-вом. Один із провідних розробників низки програм, зокрема Комплексної програми розвитку народногосп. комплексу м. Києва та київ. агломерації до 2020, Концепції охорони та рац. використання зем., вод. і ліс. ресурсів, а також тех.-екон. й екол. обґрунтування буд-ва комплексу «Дунай — Дніпро» та ін. Під наук. керівництвом А. опубл. понад 550 наук. праць, серед них 9 індивід. і 39 колект. монографій, підготовлено 25 канд. наук і 7 докторів наук. Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (2009), премії ім. О. Шліхтера АН УРСР (1974). Нагороджений орденами: Червоного Прапора (1943, 1945), медаллю «За відвагу» (1943), ін. орденами та медалями.

Пр.: Экономическая реформа и система финансовых отношений в угольной промышленности. Киев, 1970;

Алимов
Олександр Миколайович

Алискевич Андрій

Производительные силы: проблемы развития и размещения. Москва, 1981; У співавт. — Экономическое и социальное развитие Киева: основные направления. 1981–1990. Киев, 1982; Рыночные трансформации в переходной экономике. Киев, 1998; Конкурентоспособность национальной экономики. Киев, 2001; Стратегия структурной перестройки промышленности. Киев, 2001; Концептуальные положения формирования новой промышленной доктрины. Киев, 2002; Динамизм развития производственно-го потенциала. Киев, 2003.

Лит.: Александр Николаевич Алымов. Киев, 1993; Палій В. М., Храмов Ю. О. Національна Академія Наук України (1918–2008). Персональний склад / За ред. В. Л. Богданова. Київ, 2008; Люди победы. Будем жить! Київ, 2017.

Алискевич, Андрій (17.12.1870, с. Залуква, тепер Галиц. р-ну Івано-Франків. обл., Україна — 25.03.1949, м. Прага, тепер Чехія) — педагог, громадсько-політ. діяч. Із відзнакою закінчив гімназію в м. Золочеві. Вищу освіту (класична нім. і слов'ян. філологія, історія мист-в) здобув у м. Відні, м. Львові та м. Стирським Градці. Учительовав у м. Львові (1895–1896) та м. Бродях (1896–1900). У цей період видав два наук. дослідження з історії нім. л-ри (1898, 1900). З 1900 — директор 3-ї, а згодом 4-ї гімназій у м. Львові, директор приватної жін. учител. семінарії та горожанської школи ім. Т. Шевченка (1909), із серпня 1910 — директор гімназії в м. Перемишлі. Засновник і голова т-ва «Взаємна поміч українського вчителства» (1905–1909). Член Рус. пед. т-ва, голова його ред. комісії (1909). Редактор дит. журн. «Дзвінок» у м. Львові (1904, 1906–1908). Голова Т-ва шкільної допомоги для бідних учнів ім. св. Кирила. Під час рос. облоги м. Перемишля (1914–1915) вів учител. семінар і школу права у м. Відні, відтак повернувся до м. Перемишля, де працював до 1917. У 1918–1919 — директор гімназії у м. Дрогобичі, організатор шкільної справи ЗУНР. Під час пол.-укр. війни працював у М-ві нар. освіти УНР у м. Кам'яніц-Подільському. 1919 — член К-ту для реформ серед. шкільництва. У травні 1919 призначений радником м-ва та направлений делегатом до м. Відня й м. Праги для організації видання шкільних підручників. Після падіння ЗУНР емігрував до Чехії, згодом переїхав на Закарпаття, де був директором гімназій у м. Береговому (1920–1922), Ужгород. гімназії (1922–1938) та гімназії у м. Великому Бичкові (1938–1939). Від 1921 розпочав пластову діяльність у м. Береговому, а згодом в м. Ужгороді (член Гол. управи скаутів Підкарпат. Русі, заст. гол. начальника, голова Краєвої Пластової Старшини). Працював у різних культ. і пед. т-вах на Закарпатті. У 1920–1930-х співпрацював із пед. і дит. періодикою (дит. журн. «Пічка», журн. «Наша школа», «Учитель»). З 1925 — член гол. відділення й касир пед. т-ва. Після угор. окупації Карпатської України (1939) виїхав до Моравії (Чехія). Відомості про подальшу долю А. відсутні.

Пр.: Німецька підготовка для IV класу шкіл середних. Львів, 1913; Підручники з німецької мови. Львів, 1913 (у співавт.); Німецькі вправи для другого класу шкіл середних. Львів, 1914; Німецькі вправи для першого класу шкіл середних. Львів, 1915; Німецькі вправи для III класу середних шкіл. Перемишль, 1917. Словарець до вправ німецьких для III класу середних шкіл. Перемишль, 1918.

Лит.: A Beregszászi állami magyar reálgymnázium értéktője az 1919–1920, 1921–1922 tanévről. Összeállította

Aliszkevicz András. Beregszász, 1922; Директор Андрій Аліськевич // Пчолка. Ужгород, 1928; Директор Андрій Аліськевич: 3 нагоди Єго 35-літнього учительського діяльності // Подкарпат. Русь. 1928. Ч. 1/2; Пап-Пугач С. Пластовий альманах. Рим, 1976; Шах С. Де срібнолентий Сян пліве. Іст. нарис державної української гімназії в Перемішлі. Мюнхен, 1977; Литвин М. Історія ЗУНР. Львів, 1995; Телячий Ю. Педагогічна діяльність галицького вчителства на Поділлі // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля: в 2 т. Кам'янець-Подільський, 1997. Т. 1; Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі. Ужгород, 2001; Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Ужгород, 2010; Сіка В. Педагогічна діяльність Андрія Аліськевича в гімназіях Закарпаття 1920-х рр. // 36. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту. ім. П. Тичини. Умань, 2012. Ч. 3.

М. М. Ткачук

Алича, слива розлога, слива вишнеплода, ткемалі (*Prunus cerasifera*) — вид рослин роду слив родини розових; плодове дерево; одна з вихідних форм сливи домашньої. Походження слова пов'язане з азерб. *alıca*, перс. *aluče* — дрібна слива. Одно- або багатостовбур. гіллясті дерева від 1,5 до 10 м заввишки з тонкими пагонами бурого відтінку. Листки невеликі, широкоовальні, яйцеподібні, іноді ланцетоподібні, загострені на верхівці. Коренева система добре розвинена, дерево утворює кореневі паростки. Квітки діаметром 20–40 мм білого або ніжно-рожев. забарвлення, розпускаються водночас із листям або раніше. Плід — соковита кістянка кулясто-видовж. форми, зазвичай блідо-жовта, може бути жовтого, червоного, часом фіолет. кольору. Плоди А. містять мало цукру, багато орган. кислот (яблучну, лимонну та ін.), вітамінів (С, РР, А, Е), пектину. Маса плодів у диких форм — до 6 г, у культ. сортів сягає 50 г. Тривалість життя А. — 50 р. і більше. У дикоому стані росте на Пд. України, Кавказі й Закавказзі, в Молдові, Серед. Азії, на Балканах, Тянь-Шані, в Серед. і Малій Азії, Ірані, на Пн. Кавказі. Поширена культ. рослина. У садівництві використовують або самостійно (культ. сорти), або як підщепу для різних сортів слив, персика, абрикоса. Застосовують у нар. медицині як протизапальний, вітамін., проносний засіб. У кулінарії плоди споживають у свіжому вигляді, з них готують консерви, варення, соки, джеми, компоти, додають у м'ясні та овоч. страви. Плоди також застосовують у косметич. пром-сті. Створено різні сорти А., серед яких є міжвидові гібриди (напр., зі сливою китайської *Prunus salicina*). Деякі сорти А. із червон. та фіолет. листками висаджують як декор. рослини.

Лит.: Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф. Ботаніка. Вищі рослини. Київ, 2001; Горина В. М., Гребенникова О. А., Виноградов Б. О. і др. Помологические и биохимические особенности плодов алычи (*Prunus cerasifera* Ehrh.) сортов, относящихся к различным подвидам рода *Prunus* L // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. 2010. № 1; Шоферистов Е. П. Алыча (*Prunus cerasifera* Ehrh.) и ее гибриды с мужской стерильностью // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. 2011. № 2; Горина В. М., Виноградов Б. А., Рихтер А. А. Особенности аромата цветков абрикоса (*Armeniaca vulgaris* Lam.) и алычи (*Prunus cerasifera* Ehrh.) // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. 2013. № 1; Горина В. М., Фесюков С. А., Шоферистов Е. П. История культуры алычи в Крыму: интродукция, селекция // Сборник науч. тр. Гос. Никитского бот. сада. 2015. № 140.

Я. О. Межжеріна

Алі, Мухаммед [англ. Ali, Muhammad; уродж. Клей, Кассіус Марселлус (англ. Clay, Cassius Marcellus); 17.01.1942, м. Луїсвілл, шт. Кентуккі, США — 03.06.2016, м. Скоттсдейл, шт. Аризона, США] — спортсмен, боксер, чемпіон. 1960 закінчив Центр. вищу школу м. Луїсвілла. З 12 р. займався боксом, першим тренером (з 1954) був Дж. Е. Мартін. Переможець нац. аматор. змагань «Золоті рукавички»: 1959 у напівважкій (до 81 кг) та 1960 — у важкій (до 91 кг) вагових категоріях. Чемпіон Літніх Олімпійських ігор 1960 у м. Римі у напівважкій ваговій категорії. У 1960 перейшов з аматор. боксу до професійного. 1964 переміг Ч. Лістона і здобув титул чемпіона світу серед професіоналів. Цього ж року став членом афроамер. реліг. організації «Нація ісламу» та змінив ім'я на Кассіус Ікс, а згодом — на Мухаммед Алі, під яким відтоді й виступав. Абсолютний чемпіон світу у важкій ваговій категорії (1964–1966, 1974–1978). У 1967 відмовився від

Алича

Алі Мухаммед

служби у Збройних силах США, які вели бойові дії проти В'єтнаму. Був позбавлений титулу чемпіона світу та боксер. ліцензії, відсторонений від змагань на 3 роки. 1974 переміг олімп. чемпіона у важкій ваговій категорії (1968) Дж. Формана (США) і повернув собі титул. За спорт. кар'єру А. здолав найсильніших боксерів «золотої ери боксу». Зокрема, протистояння А. та олімп. чемпіона у важкій ваговій категорії (1964) Дж. Фрейзера (США) — одне з найвідоміших в історії спорту. Оригінальний стиль бою А. справив вплив на багатьох сучас. боксерів. По завершенні спорт. кар'єри (1981) займався громад. та благодійною діяльністю, був Послом доброї волі ЮНІСЕФ (1998–2008). Написав автобіогр. книгу «Наймогутніший: моя власна історія» («The Greatest: My Own Story», 1975, у співавт.; екранізов. 1977). Володар титулів «Боксер року» (1963, 1972, 1974, 1975, 1978) і «Боксер десятиліття» (1970-ті) за версією журналу «Ринг» («The Ring»). Другий боксер в історії, що отримав нагороду «Спортсмен року» за версією журналу «Спортс ілюстрейтед» («Sports Illustrated»; 1974). Визнаний «Спортсменом століття» за версією кількох спорт. видань. Включений до «Залу слави боксу» (1987) і «Міжнародного залу боксерської слави» (1990). Про А. було знято низку фільмів, зокрема документ. стрічку «Коли ми були королями» (1996, премія «Оскар»). 2005 у м. Луїсвіллі відкрито Центр А. — мультикультур. центр з музеєм, присвяченим спортсменові. Серед нагород: Президентська громадянська медаль (2001); Президентська медаль Свободи (2005); Медаль миру імені

О. Гана (2005); Філадельфійська медаль Свободи (2012).

Тв.: The Greatest: My Own Story. New York, 1975.

Лит.: Sullivan G. The Cassius Clay Story. New York, 1964; Cottrell J. Muhammad Ali, Who Once Was Cassius Clay. New York, 1968; Schulberg B. Loser and Still Champion: Muhammad Ali. Garden City, 1972; Lipsyte R. Free to Be Muhammad Ali. New York, 1979; Freedman S. Clay v. United States: Muhammad Ali objects to War. Springfield, 1997; Remnick D. King of the World: Muhammad Ali and the Rise of an American Hero. London, 1999; Reemtsma J. P. More Than a Champion: The Style of Muhammad Ali. New York, 1998; Marqusee M. Redemption Song: Muhammad Ali and the Spirit of the Sixties. London; New York, 2000; Rummel J., Blakely G. Muhammad Ali: Heavyweight Champion. Philadelphia, 2005; Edmonds A. O. Muhammad Ali: A Biography. Westport, 2006; Micklos J. Muhammad Ali: «I Am the Greatest». Berkeley Heights, 2010; Owens T. Muhammad Ali: Boxing Champ & Role Model. Edina, 2011; Hauser T. Muhammad Ali: His Life and Times. London, 2012.

Р. О. Рибачок

Алі ібн Абу Таліб [Алі ібн Абі Таліб; араб. علي بن ابي طالب; повне ім'я — Абу-ль-Хасан Алі ібн Абу Таліб аль-Кураші (араб. ابن عم النبي محمد بن عبد الله. (وصهره، من; між 599–661, м. Мекка, тепер Саудівська Аравія — 661, м. Куфа, тепер Ірак] — реліг. і політ. діяч, четвертий і останній з *праведних халіфів*, перший імам шіїтів. Двоюрідний брат, зять і соратник пророка Мухаммеда. З дитинства був поряд із пророком Мухаммедом, став першим повернутим чоловічої статі. За життя Мухаммеда А. і. А. Т. виконував його особисті доручення, був довіреним секретарем, записував *одкровення*. Знавець *Корану*, *тафсира*, *фікху*. Як воїн уперше відзначився у битві біля м. Бадри (624; тепер Саудівська Аравія). Брав участь майже в усіх битвах і військ. експедиціях мусульман, був прапороносцем мусульман. війська; з його ім'ям пов'язують численні подвиги, виняткову відданість Мухаммеду. Першою дру-

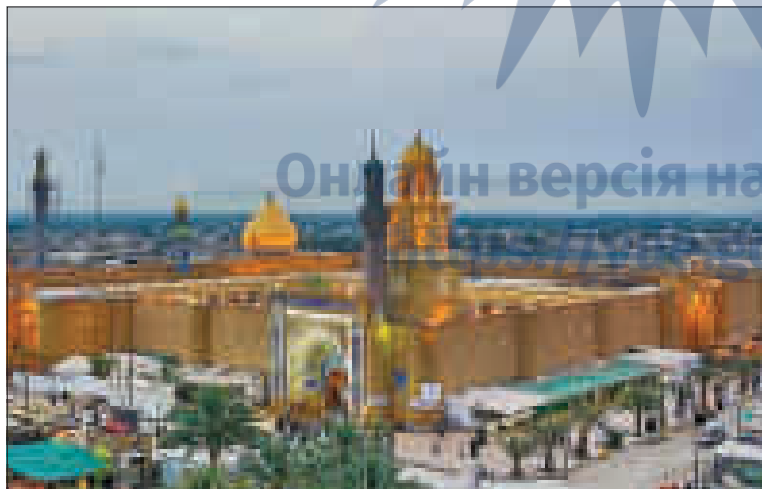
жклянових конфліктів. У добу свого халіфату (656–661) А. і. А. Т. отримав титул Амір аль-Мумінін — очільник правовірних. 657 переніс резиденцію до м. Куфи, де сформувалася партія його прибічників — шіїтів. Військ. зіткнення під Басрою з повсталими загонами під проводом аз-Зубайра («Верблюжа битва», 656) ускладнило політ. становище в державі, опозиційні угруповання повставали в Аравії, Сирії, Єгипті, Іраку тощо. Спроба мирного залагодження конфлікту з Муавією (правителем Сирії), після перемоги над ним у Сіффінській битві (657), призвела до розколу серед прибічників А. і. А. Т. і поширення радикал. протестного руху *хариджитів*. Загинув від замаху, скоєного хариджитами під час ранкової молитви в мечеті м. Куфи. Ймовірно місце поховання та мавзолей розташовані на тер. Іраку, в м. Ен-Наджафі. А. і. А. Т. відіграв неоднознач. роль в історії ісламу, став ключовою фігурою розколу *умми* на суннітів і шіїтів. У *суннізмі* вшановується як останній із праведних халіфів, взірець шляхетного, відданого й побожного мусульманина. У *шіїзмі* набув виняткового значення як обранець, носій Божого благословення і перший серед *Дванадцяти імамів* — законних наступників Пророка (тому відлік його імамату ведеться з 632 — року смерті Мухаммеда). Лише за прямими нащадками А. і. А. Т. (Алідами) визнається істинна лінія спадкоємності влади.

Лит.: Большаков О. Г. История Халифата : в 4 т. Москва, 1989–1993. Т. 1: Ислам в Аравии 570–633 гг.; Т. 2: Эпоха великих завоеваний (633–656); Dziekan M. M. Historia Iraku. Warszawa, 2002; Али-заде А. Али ибн Абу Талиб // Исламский энциклопедический словарь. Москва, 2007; Rogerson B. The Heirs of Muhammad: Islam's First Century and the Origins of the Sunni-Shia Split. Woodstock, 2008; Имам Али. Путь красноречия / Пер. с араб., предисл. и коммент. Т. Черниенко. Москва, 2015.

А. В. Арістова

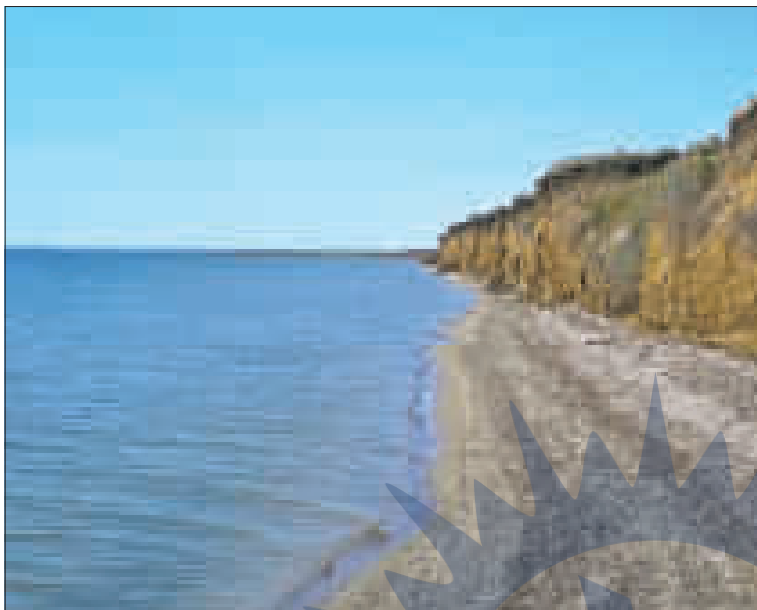
Алі ібн Сахль Раббан аль-Табарі — див. *Табарі*, ібн Сахль Раббан.

Алібей — солонowodне лиманне озеро на узбережжі *Чорного моря* в *Татарбунарському районі* Одеської області України. Є кілька версій походження назви: від імені турецького воєначальника 18 ст. Сараскіра Хаджи-Алі-Без; від татар. поселення Алібей, яке до 1770 розташовувалося на сх. березі лиману на місці сучас. села Велика Балка. Довжина — бл. 15 км, ширина — до 11 км, площа — 72 км², об'єм води — бл. 100 млн м³, пересічна глибина — 1,2 м, максимальна — до 2,5 м. Режим живлення визначається інфільтрацією мор. води, атмосфер. опадами та випаровуванням. Солоність сезонно змінюється від 20 до 39 ‰, максимальна — 140 ‰. Дно вкрите темно-сірим мулом із лінзами пісків, трапляються лікувальні грязі (потужність шару — до 0,5 м, запаси — бл. 17 тис. м³). Озеро виникло на місці колишнього гирла річки Хаджидер, відродженого від моря піщано-черепашниковим пересипом завширшки до 150 м. На Пв. Сх. через лагуну *Курудіол* з'єднується з лиманом *Бурнас*, на Пв. Зх. — з лагуною *Карачаус* і лиманом *Шагани*. Верхів'я А. (в яке впадала річка Хаджидер) відгороджено греблею і наз. лагуною *Хаджидер*. Береги озера-лиману є місцями гніздування птахів. Система лиманів *Сасик* — *Шагани* — А. — Бурнас має статус міжнар. водно-бо-

Соборна мечеть Куфи (Ірак), де був смертельно поранений **Алі ібн Абу Таліб**

жиною А. і. А. Т. стала дочка Пророка — Фатіма. Від цього шлюбу народилися п'ятеро дітей, у т. ч. сини Хасан і Хусейн (другий і третій імами шіїтів). Після смерті Мухаммеда А. і. А. Т. був радником перших праведних халіфів, виконував обов'язки верховного *кадія* (судді). Після загибелі третього халіфа *Османа* очолив державу в умовах гострих політичних, міжплеменних і

Алібей

лотних угідь як місця поселення водоплавних птахів, занесена в міжнар. список Рамсарської конвенції про охорону водно-болот. угідь. Частина А. входить до складу Національного природного парку «Тузовські лимани».

Лит.: Старушенко Л. И., Бушуев С. Г. Причерноморские лиманы Одешины и их рыбохозяйственное значение. Одесса, 2001; Попова О. М. Морфометрия та топонимія гідрологічних об'єктів національного природного парку «Тузовські лимани» // Вісник Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Сер.: Геогр. та геол. науки. 2016. Т. 21. Вип. 2.

Алібі (лат. *alibi* — в іншому місці) — у кримін. судочинстві — наявність об'єктів. обставин, які спростовують винуватість особи у вчиненні кримін. *правопорушення*, оскільки в момент скоєння *злочину* вона перебувала в ін. місці. А. спростовує винуватість лише виконавця (співвиконавця) злочину, але не знає питання про відповідальність організатора, підбурювача, пособника. А. виключає кримін. відповідальність виконавця злочину, якщо протиправні дії можливо вчинити лише фізично перебуваючи в місці настання їх суспільно небезпеч. наслідків. За умов можливості дистанційного вчинення злочину (напр., віддалений запуск вибухового пристрою) А. виконавця значення не має. Традицій-

місці у момент вчинення злочину. Обов'язок перевірки А. покладається на слідчого, прокурора. Перевірка А. здійснюється шляхом проведення допиту підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) та осіб, готових підтвердити факт його перебування в ін. місці. Перевірка «цифрового А.» відбувається шляхом проведення комп'ютерно-тех. експертизи, що виявляє час активності користувача персон. комп'ютера. Підозрюваний (обвинувачений, підсудний) не зобов'язаний надавати докази на підтвердження свого А., хоч і має таке право. За наявності А. слідчий або прокурор повинні закрити кримін. справу щодо підозрюваного (обвинуваченого), а суд — виправдати підсудного. Термін «А.» не використовується у чин. законодавстві України, однак поширений у профес. колах.

Лит.: Кручинина Н. В., Шиканов В. И. Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве. Иркутск, 1992; Кузьмичев В. С., Юсупов В. В. Алиби у розкритті злочинів. Київ, 2007; Пономарев И. П. Тактика допроса лица, ссылающегося на «цифровое алиби» // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. Харків, 2010. Вип. 10; Іваненко О. В. Алиби: теоретичні проблеми та прикладне значення у кримінальному провадженні // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. 2017. Т. 2. Вип. 3.

I. A. Titko

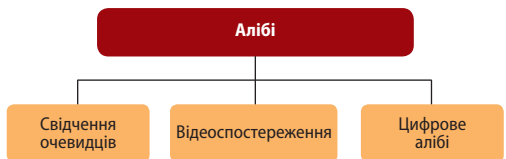
Аліга́т (від лат. *alligare* — прив'язувати), видання-перекрутка — книжкове або журнальне видання з двома входами та, відповідно, з двома титульними аркушами й системами нумерації сторінок. Розрізняють: журнал-перекрутку та книгу-перекрутку. А. має складне зміст. наповнення, оскільки є збірником — об'єднує як мінімум два самост. твори. Основою для їх поєднання є близькість тематики та проблематики, авторство, стиліст. спорідненість матеріалів, належність до певного літ. періоду. Дизайн підпорядкований ідеї перевертання видання при читанні, передбачає уявлення своєрідності обох частин видання й водночас концептуальне їх об'єднання в межах стилістики всього видавн. продукту. В А. верстка матеріалів розпочинається з двох боків (від обох сторінок обкладинки чи палітурки) та композиційно сходиться на середині блока. Прийом перекрутки уможливує: а) змістово розмежувати два видання (твори); б) об'єднати самостійні твори; в) зеконюмити на витратних матеріалах і поліграф. послугах (адже використовується одна обкладинка чи палітурка). Як перекрутку часто оформлюють: а) двомовні словники, які за своєю природою є подвійними; б) літ.-худ. видання, зокрема дит. книги, що містять дві теми та мають на меті зацікавити читача неординарним підходом до вирішення книги; в) журнал. видання, що об'єднують під однією обкладинкою кілька споріднених тем.

Дж.: ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016.

Лит.: Тараканова О. Антикварная книга. Москва, 1996; Андрусенко Г. Конволюти в історичних бібліотечних колекціях: термінологія, причини створення, приклади // Наук. праці Нац. 6-ки України ім. В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37.

A. A. Zelinska

но доказами А. є показання осіб, які підтверджують перебування *підозрюваного, обвинуваченого* у ін. місці в момент вчинення злочину. А. може підтверджуватися й ін. доказами (напр., відеозаписом із камер спостереження). З розвитком електрон. технологій з'явилося поняття «цифрового А.». Цифрове А. спирається на дані персон. електрон. засобів (комп'ютерів, мобільних телефонів), що доводять перебування особи в ін.

Алібі. Види

Аліга́тори (*Alligator*) — рід родини *алигаторових* ряду крокодилів. Налічує 2 сучасні види:

міссісіпського А. (*A. mississippiensis*) та китайського А. (*A. sinensis*), ареали яких охоплюють сх. узбережжя США (від Пн. Кароліни до Техасу) та р. Янзи в Китаї. Чисельність міссісіпського А. — мільйони дорослих особин; існування

Алігатор (*Alligator mississippiensis*)

китайського А. перебуває під загрозою, загальна чисельність — кілька сотень особин. Розміри міссісіпського А. сягають 4,6 м, маса може наблизитися до 1 т. Живиться різноманітними водними тваринами, може нападати на оленів і диких свиней. Уникає зіткнень із людиною, хоча майже щороку реєструють смертельні випадки. Статевої зрілості набувають при розмірах 180 см, самка робить гніздо з трави, куди відкладає до 70 яєць. Материнський інстинкт зберігається протягом року; вона не лише охороняє гніздо, а й певний час піклується про дитинчат. Міссісіпських А. успішно розводять на фермах заради цінної шкіри. Китайський А. значно менший за розмірами — до 2 м. Статевої зрілості досягає при довжині бл. 1 метра. Живиться дрібними водними істотами. Небезпеки для людини не становить.

Лит.: Brochu Ch. A. Phylogenetics, Taxonomy, and Historical Biogeography of Alligatoroidea // Society of Vertebrate Paleontology Memoir. 1999. Vol. 19; Elsey R. M., Kinler N. Louisiana's Alligator Program: Adapting Management as Populations Recover and Risk of Unsustainable Use Decreases // Crocodiles. Proceedings of the 17th Working Meeting of the IUCN-SSC Crocodile Specialist Group. Gland, 2004; Grigg G., Kirshner D. Biology and Evolution of Crocodylians. Ithaca, 2015.

С. В. Межжерін

Алігаторові (Alligatoridae) — родина ряду крокодилів. Вкл. 4 сучасні роди та 11 видів, а також низку вимерлих родів і видів. Серед вимерлих форм — велетні роду пурозаврів, які мали довж. до 15 м, масу 12 т і могутні щелепи завдовжки бл. 1,3–1,4 м. За способом життя та будовою тіла подібні до представників родини крокодилових, від яких відрізняються будовою черепа та зубів, коротшою й тупою мордою, меншими розмірами, пасивнішим способом життя, не переносять мор. води. Характерні менші, ніж у крокодилових, розміри гол. мозку, відносно низька швидкість метаболізму і більша тривалість життя. А. загалом менш агресивні

Алігаторові. Порівняння розмірів представника роду пурозаврів (*Sarcosuchus imperator*) з людиною

стосовно людини, ніж крокодилів, адже їхньою звичайною поживою є дрібні істоти — переважно тварини, пов'язані з водним середовищем (водні безхребетні, риби, черепахи, навколоводні птахи). Втім, трапляються й смертельні напади на людину. Ареал охоплює Пн. та Пд. Америку та р. Янзи в Китаї.

Лит.: Brochu Ch. A. Phylogenetics, Taxonomy, and Historical Biogeography of Alligatoroidea // Society of Vertebrate Paleontology Memoir. 1999. Vol. 19; Brochu Ch. A. Phylogenetic Approaches Toward Crocodylian History // Annual Review of Earth and Planetary Sciences. 2003. № 31; Telford T. Reptiles & Amphibians. Guilford, 2014.

С. В. Межжерін

Алігєр, Маргарита Йосипівна [рос. Алигер, Маргарита Иосифовна; справж. прізвище Зейлигер (рос. Зейлигер); 07.10.1915, м. Одеса, тепер Україна — 01.08.1992, с-ще Мічуринець Моск. обл., РФ] — поетеса, перекладачка. Писала рос. мовою. Нар. у сім'ї службовця. Навчалась у хім.-технол. технікумі, працювала на хім. заводі. 1931 переїхала до м. Москви. Закінчила 1937 Літ. ін-т ім. О. М. Горького. Від 1938 — член Спілки письменників СРСР. З 1941 працювала кореспондентом газети Військово-Повітряних сил Червоної Армії «Сталінський сокіл» («Сталинский сокол»), у 1942 перебувала з редакц. завданням у блокадному Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург). Після війни — на творчій роботі. 1956 входила до редколегії альманаху «Літературна Москва» («Литературная Москва»). Трагічно загинула 1992. 1933 у журн. «Вогник» («Огонек») вперше опубл. вірші А. Від 1934 активно друкувалась у газетах та журналах. Автор збірок «Рік народження» («Год рождения»; 1938), «Залізниця» («Железная дорога»; 1939), «Каміння і трави» («Камни и травы»; 1940), «Пам'яті хоробрих» («Памяти храбрых»; 1942), «Лірика» («Лирика»; 1943), «Вірші та поеми» («Стихи и поэмы»; 1994), поем «Зима цього року» («Зима этого года»; 1938), «Зоя» (1942), «Твоя перемога» («Твоя победа»; 1945), драм. поеми «Казка про правду» («Сказка о правде»; 1945); багатьох публіцист. творів, зокрема зб. літ.-крит. ст. «Стежинка в житті. Про поезію і поетів» («Тропинка во ржи. О поэзии и поэтах»; 1980). Займалась також перекладацькою діяльністю. У її доробку — переклади творів близько 40 авторів. З Україною пов'язані вірші А. «Ірпінь» (1938), «Кінець дня», присвячений О. Довженку (1938), «Київ» (1938), «Одеса» (1944), «Цикли про Крим» (1948, 1951). Переклала низку творів *Лесі Українки* (драму «Камінний господар» та ін.), окр. вірші І. Франка, М. Бажана, С. Голованівського, А. Малишка, Л. Первомайського. Укр. мовою окр. твори А. переклав В. Бичко. За мотивами поеми «Казка про правду» здійснили одноіменні постановки кілька укр. театрів, зокрема Миколаїв. театр юного глядача (1947–1948), Вінницький укр. драм. театр (1948), Львів. театр юного глядача (1964) та ін. Нагороджена Держ. премією СРСР за поему «Зоя» (1943), Міжнар. премією ім. П. Неруди за переклад. діяльність (1989).

Тв.: Стихотворения и поэмы : в 2 т. Москва, 1970; Стихи и проза : в 2 т. Москва, 1975; Тропинка во ржи : о поэзии и поэтах. Москва, 1980; Собрание сочинений : в 3 т. Москва, 1984–1985; Укр. перекл. — Зоя. Київ, 1949.

Лит.: Румянцева Э. М. Алигер Маргарита Иосифовна // Русские советские писатели. Поэты. Библиографичес-

кий указатель : в 30 т. Москва, 1977. Т. 1; Меттер И. Наука расставанья // Новый мир. 1981. № 3; Алигер М. И. // Казак В. Лексикон русской литературы XX века / Пер. с нем. Москва, 1996; Ардов М. Вокруг Ордынки: портреты // Новый мир. 1999. № 6; Уздина М. Я там была. Маргарита Алигер // Я помню. Москва, 2012.

Алідада (пізньолат. alidada, від араб. عصابة — лінійка) — 1) Пристрій для вимірювання кутів в астрономічних та геодезичних приладах (*астролябії, секстанті, теодоліті*). Має вигляд лінійки або круга, які обертаються всередині лімба — циліндричного або конічного кільця, розділеного штрихами на рівні частини — градуси, мінути та секунди. Положення астролябії щодо лімба вказує кутову відстань до предмета, на який спрямовано зорову трубу кутомірного приладу. Для точнішого вимірювання А. споряджують *верньєром* або *мікроскопом*.

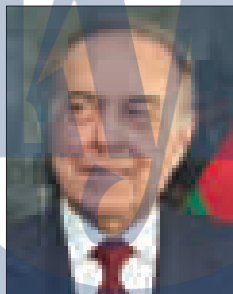
2) Навігаційний прилад для оптичного пеленгування морських суден, дає змогу брати відліки пеленга з точністю до 0,1 градуса.

Лит.: Самойлов К. И. Морской словарь : в 2 т. Москва, 1939–1941; Киселев М. И., Михелев Д. Ш. Основы геодезии. Москва, 2001; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Баран П. І., Марущак М. П. Топографія та інженерна геодезія. Київ, 2015.

Алієв, Гейдар Алірза оглі (азерб. Əliyev, Heydər Əlirza oğlu; 10.05.1923, м. Нахічевань, тепер Азербайджан — 12.12.2003, м. Клівленд, шт. Огайо, США) — держ. і громад.-політ. діяч, 3-й президент *Азербайджану*, почес. доктор Тбіліс. ун-ту (з 1996), Москов. юрид. академії (з 1997), Александрійського ун-ту (з 1999), Нац. академії держ. управління при Президентові України (з 2003) та ін. ЗВО. Народився у робітничій родині. 1939 вступив на архіт. ф-т Азерб. промислового ін-ту (тепер Азерб. держ. ун-т нафти та пром-сті), який не закінчив через початок *Другої світової війни*. 1941–1944 працював у органах НКВС Нахічеван. АРСР, 1944–1969 — в органах держ. безпеки Азерб. РСР. Навчався у Школі перепідготовки керівного оператив. складу МДБ СРСР (1949–1950). У 1957 закінчив заочне від-ня іст. ф-ту Азерб. держ. ун-ту ім. С. М. Кірова (тепер Бакин. держ. ун-т), 1966 — Москов. вищу школу держ. управління імені Ф. Е. Дзержинського. З 1964 — заст. голови Комітету держбезпеки (КДБ) СРСР, від 1967 — голова КДБ Азерб. РСР. 1969–1982 — перший секретар ЦК КП Азербайджану. 1971–1987 — член ЦК КПРС, 1976–1982 — кандидат у члени політбюро ЦК КПРС. 1982–1987 — перший заст. голови Ради Міністрів СРСР, член Політбюро ЦК КПРС. Одноразово від 1986 — голова Бюро Ради Міністрів СРСР із соц. розвитку. 1987–1988 — держ. радник при Раді Міністрів СРСР. 1988–1990 — на пенсії. 1991–1993 — голова Верхов. меджлісу Нахічеван. АР у складі Азербайджану й водночас заст. голови Міллі Меджлісу Азербайджану. Засновник і голова партії «Ені Азербайджан» («Новий Азербайджан»; з 1992). У червні — листопаді 1993 — голова Міллі Меджлісу Азербайджану. 1993–2003 — президент Азербайджану. Обирався депутатом ВР СРСР 8–11-го скликань. Керуючи республікан. парторганізацією Азербайджану, провадив обережну політику підтримки нац. кадрів серед азерб. номенклатури. У січні 1990 після кривавих зіткнень між етніч.

Алідада

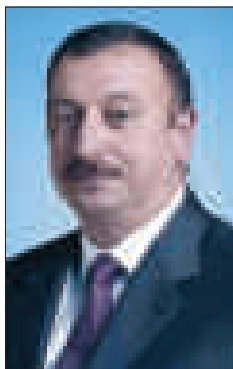

Алієв Гейдар Алірза оглі

вірменами й азербайджанцями в м. Баку (наслідком яких стало запровадження в місті надзвичайного стану) виїхав до представництва Азерб. РСР у м. Москві. Виступив із різкою антигорбачов. промовою (видрукowana у самвидавві, схвально сприйнята у м. Баку). Улітку 1993 під час заколоту проти президента Азербайджану А. Ельчієва прибув до м. Баку. Отримав підтримку населення. На час обрання А. президентом Азербайджан перебував у стані економ. кризи; у різних регіонах країни регулярно відбувалися збройні зіткнення. Унаслідок діяльності А. центр. владі вдалося взяти під контроль тер. країни (окрім контролю. Вірменією самопроголош. *Нагірно-Карабаської Республіки*). За його президентства реалізовувалася політика співпраці в рамках СНД й розбудови відносин із країнами Заходу та Туреччиною. Зроблено спроби активізувати відносини з РФ, розв'язати проблеми Нагір. Карабаху. Азербайджан стратегічно орієнтувався на Захід. Ініційовано проекти з розроблення і транспортування касп. нафти й газу. У квітні 1999 за сприяння А. введено в дію новий альтернатив. нафтогаз. маршрут Баку — Супса. За ініціатииви А. у листопаді 1999 під час Стамбул. саміту ОБСЄ укладено пакет угод щодо буд-ва через тер. Грузії й Туреччини основного експорт. трубопроводу Баку — Тбілісі — Джейхан (введено в експлуатацію 2006). Укладено угоду про партнерство й співробітництво з ЄС (1996) та угоду про співпрацю з НАТО у рамках Ради Євроатлантич. партнерства за програмою «Партнерство заради миру» (1994). Був прибічником ідеї створення у рамках СНД окр. орг-ції для співпраці пострад. д-в поза рос. контролем — ГУАМ (1997). Активно розбудовував відносини з Україною, прагнучи створення міжнар.-політ. протитяги впливу РФ у межах СНД. 16.03.2000 підписано Договір про дружбу, партнерство і співробітництво між Україною та Азербайджаном. Двічі удостоєний звання Героя соціалістичної праці (1979, 1983). Нагороджений рад. відзнаками: 5 орденами Леніна (1971, 1973, 1976, 1979, 1983), орденами Вітчизн. війни 1-го ступеня (1985), Червоної Зірки (1962) та ін., а також укр. орденом Ярослава Мудрого 1-го ступеня (1997), грузин. орденом Золотого Руна (2001), рос. орденом Святого апостола Андрія Первозванного (2003) та ін., медалями. 2005 в Азербайджані запроваджено орден «Гейдар Алієв» як найвищу держ. нагороду. А. встановлено пам'ятники у різних містах і країнах. Зокрема, у м. Києві відкрито пам'ятники: біля входу до парку його імені (2004), неподалік Укр.-азерб. ін-ту соц. наук і самоуправління (2009). Іменем А. названі вулиці, установи та підприємства Азербайджану.

Лит.: Чернявский С. Внешняя политика Азербайджанской Республики (1988–2003). Баку, 2003; Андриянов В., Мираламов Г. Гейдар Алиев. Москва, 2005; Зенькович Н. Гейдар Алиев. Зигзаги судьбы. Москва, 2007; Денисенко А., Туркевич В., Шпаковський Л. Лідер двох епох: Азербайджансько-українські відносини через призму життя і діяльності Гейдара Алієва. Київ, 2013; Waal T. de. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. 10th Year Anniversary Edition, Revised and Updated. New York, 2013; Салманов А. Гейдар Алиев як фундатор зовнішньополітичної стратегії Азербайджану // Наук. праці МАУП. 2014. Вип. 43; Ахундова Э. Гейдар Алиев. Личность и эпоха : в 3 т. Москва, 2017.

Алієв, Ільхам Гейдар оглі (азерб. Əliyev, İlham Heydəroğlu; 24.12.1961, м. Баку, тепер Азербайджан) — держ. діяч, 4-й президент Азербайджану, почес. доктор Москов. держ. ін-ту міжнар. відносин (з 2004), Ун-ту нац. та світової економіки Болгарії (з 2005), Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (з 2008) та ін. ЗВО. Син Г. Алієва. 1982 закінчив Москов. держ. ін-т міжнар. відносин [МДІМВ, тепер Федеральна держ. автоном. освіт. установа вищої освіти «Московський державний інститут міжнародних відносин (університет) Міністерства закордонних справ Російської Федерації»]. 1982–1985 навчався в аспірантурі цього закладу, де 1985 захистив кандидат. дис. та здобув ступінь канд. іст. наук. 1985–1990 викладав у МДІМВ. 1991–1994 займався приват. бізнесом. 1994–2003 — віце-президент Держ. нафтової компанії Азерб. республіки. Активно брав участь у здійсненні «нафтової стратегії Гейдара Алієва». 1995–2003 — депутат Міллі Меджлису (парламенту Азербайджану). Від 1997 — президент Нац. олімп. комітету Азербайджану. З 1999 — заступник, з 2000 — перший заступник, з 2005 — голова правлячої партії «Ені Азербайджан» («Новий Азербайджан»). У січні — серпні 2003 — заст. голови та член бюро *Парламентської Асамблеї Ради Європи*. 04.08.2003 А. призначено головою уряду (з ініціативи його батька Г. Алієва). 24.08.2002 внесено зміни до Конституції, згідно з якими прем'єр-міністр вважався тимчас. головою д-ви в разі неіездатності законного президента. І. Алієв та Г. Алієв одночасно виставили свої кандидатури для участі у президент. виборах 2003. Напередодні виборів Г. Алієв зняв свою кандидатуру та закликав виборців голосувати за свого сина. І. Алієв переміг на виборах 15.10.2003, отримавши понад 79 % голосів. 2003–2005 його владу було обмежено впливом попередніх політ. еліт. У жовтні 2005 А. зосередив владу в своїх руках, оголосивши про запобігання спробі держ. перевороту. До м. Баку введено війська й бронетехніку. Наслідком розслідування став арешт 12 вищих посадовців, серед яких було три члени уряду Азербайджану. Загальна кількість затриманих склала близько 1 тис. осіб. На парламент. виборах у листопаді 2005 (з переголосуванням у частині округів у 2006) перемогу здобула правляча партія «Ені Азербайджан» (61 місце зі 125 депутатів, політику партії також підтримувала значна частина з 43 обраних позапарт. депутатів). У 2008, 2013 і 2018 А. переобрано президентом Азербайджану. Головними напрямками зовн. політики А. на посту президента стали дії, спрямовані на відновлення тер. цілісності Азербайджану шляхом повернення Нагір. Карабаху (відбулася низка зустрічей із президентом Вірменії Р. Кочаряном, однак прогресу в перемовинах щодо статусу Нагір. Карабаху досягнуто не було), а також розбудова нафто-газ. комплексу й систем трубопроводів. Зокрема, завершилося буд-во нафтопроводу Баку — Тбілісі — Джейхан. Це уможливило постачання нафти з Азербайджану в обхід РФ. За його ініціативи 2017 також реалізовано буд-во залізнич. лінії Баку — Тбілісі — Карс, що з'єднала Азербайджан і Грузію з Туреччиною. У березні 2009 в Азербайджані відбувся референдум щодо обмеження тривалості перебування однієї особи на посаді президента 2 термінами, перейменування викон. апарату президента на адміністрацію президента та

Алієв Ільхам Гейдар оглі

відтермінування президент. і парламент. виборів у разі ведення країною військ. операцій. У вересні 2016 проведено ще один референдум стосовно змін до Конституції Азербайджану, наслідком якого стало запровадження посад першого віце-президента та віце-президентів. Термін повноважень президента збільшено з 5 до 7 років. А. нагороджений орденами різних країн: орденом короля Абдулазіза Королівства Саудів. Аравії, орденом «Гейдар Алієв» Республіки Азербайджан (обидва — 2005), Великим хрестом ордена Почес. легіону Франц. Республіки (2007), укр. орденами Ярослава Мудрого I-го ступеня (2008) і Свободи (2013) та ін. Має також нагороди та відзнаки спорт. орг-цій.

Пр.: Каспійская нефть Азербайджана. Москва, 2003.

Лит.: Губерський Л. Алієв Ільгам // Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. Київ, 2004. Т. 1; Андріянов В., Міраламов Г. Ільгам, Великим хрестом Президента Азербайджану / Відп. ред. Е. Мадатлі; пер. з рос. В. Біннатова. Київ, 2011; Cornell S. Azerbaijan Since Independence. Armonk, London, 2011; Чернявский С. Десять лет истории Азербайджана. 2003–2013 годы. Москва, 2013; Bolukbasi S. Azerbaijan: A Political History. London, 2013; Ахундова Е. Ільхам Алієв. Портрет президента на тлі змін / Пер. з рос. М. Салманова. Київ, 2017.

П. В. Бовсунівський

Алієнор Аквітанська (Елеонора Аквітанська; франц. Aliénor d'Aquitaine; бл. 1122 або 1124, ймовірно м. Пуатьє, тепер регіон Нова Аквітанія, Франція — 1204, абатство Фонтевро, біля м. Сомюр, тепер регіон Пеї де ла Луар, Франція) — держ. діячка, королева Франції (1137–1152) та Англії (1154–1189). Донька герцога *Аквітанії* Гійома X. У 1137 вийшла заміж за короля Франції *Людовика VII* (роки правління 1137–1180), супроводжувала його під час 2-го хрест. походу (1147–1149; див. *Хрестові походи*). У 1152 Людовик VII розлучився з А., приводом для чого стала кровна спорідненість між ними. Того самого року А. вийшла заміж за графа Генріха Анжуйського, який 1154 став королем Англії під іменем *Генріх II Плантагенет*. Унаслідок цього під владу англ. корони перейшов її посаг — зем-

Алієнор Аквітанська.
Надгробок

лі Аквітанії (майже половина тер. Франції). В історіографії поширеною є думка, що саме цей факт став передумовою розв'язання в майбутньому *Столітньої війни* між Англією та Францією (1337–1453). Від першого шлюбу А. народила двох доньок, від другого — трьох доньок і п'ятьох синів. Двоє її синів стали королями Англії: *Річард I Левове Серце* та *Іоанн Безземельний*. У березні 1173 А. підтримала заколот чотирьох старших синів (Вільяма, Генріха, Річарда і Жофруа) проти їхнього батька. Одним із приводів

стало захоплення Генріхом II частини Аквітанії, якою А. прагнула володіти одноосібно. У березні — травні того самого року А. потрапила в полон і перебувала в почес. ув'язненні зі збереженням титулу до літа 1189. Вона отримала свободу і повернулася до королів. двору після смерті чоловіка та сходження на трон її сина Річарда I Левове Серце. Під час 3-го хрест. походу (1189–1192), а також перебування Річарда I Левове Серце в полоні у імператора Священної Римської імперії *Генріха VI* фактична влада у країні належала А. 1193–1194 збрала суму у 150 тис. марок (тогочас. дворічний заг. прибуток англ. королів. скарбниці) для викупу Річарда I з полону. Після смерті Річарда I та сходження на престол Іоанна Безземельного у 1199 А. повернулася до Аквітанії. 1199–1204 — перебувала в абатстві Фонтевро у Франції. 1201 підтримала свого сина Іоанна Безземельного в суперечці за англ. престол з її онуком Артуром (сином її сина Жоффрау, герцогом Бретані). Померла й похована в абатстві Фонтевро.

Лит.: Kelly A. Eleanor of Aquitaine and the Four Kings. Cambridge, 1978; Флори Ж. Алиенора Аквитанская. Непокорная королева / Пер. с фр. И. А. Эгипти. Санкт-Петербург, 2012; Evans M. Inventing Eleanor: The Medieval and Post-Medieval Image of Eleanor of Aquitaine. London; New York, 2014; Pernoud R. Aliénor d' Aquitaine. Paris, 2015.

М. О. Рудь

Аліквота (лат. aliquot — кілька, від alius — інший і quot — скільки) — 1) У хімії *аналітичний* — точно виміряна кількість гомогенного матеріалу, взята для аналізу, яка зберігає властивості основного зразка. Зазвичай термін стосується рідин, коли взята частина є результатом ділення об'єму всього зразка на *ціле число* (напр., 25 мл від зразка об'ємом 100 мл).

2) У математиці — частина величин, на які ціле число ділиться без остачі (напр., 2, 3, 4, 6 — аліквоти числа 12).

3) У музиці — тон, що супроводить головну мелодію. В *органі* — реєстри (групи труб однакового тембру), труби яких відтворюють порядковий *обертон* до основного звуку, збагачуючи його звучання.

Лит.: Фармацевтична енциклопедія / За ред. В. П. Черних. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2010; Smith R., Levasseur L. Pipe Organs of the Rich and Famous. Richmond, 2014.

Аліков, Юрій Іванович (04.10.1934, м. Ульяновськ, тепер РФ) — сценарист і письменник-фантаст. Закінчив 1957 Київ. ун-т (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). З 1959 (з перервою) працював на Київ. студії наук.-поп. фільмів. 1979–1988 — гол. редактор. Автор сценаріїв наук.-популяр. фільмів: «Мова тварин» (1967; низка нагород на міжнар. та всесоюз. кінофестивалях; медаль ім. М. В. Ломоносова 1-го ступеня АН СРСР, 1972), «Чи думають тварини» (обидва — Держ. премія СРСР, 1972), «Я та інші» (1971), «Селекційний центр у Миронівці» (1980), «...Та щастя в особистому житті» (1980, повнометраж., «Центрнаукфільм»); мультиплікаційних: «Острів скарбів» (1988, спільно з Д. Я. Черкаським; 1992 — амер. відеоверсія), «Енеїда» (1991); автор і співавтор сценаріїв низки худ. телефільмів, зокрема «Люди і дельфіни» (1982, 4 серії). Автор наук.-фантаст. роману «Гінці Нептуна» (1979)

Аліков Юрій Іванович

про пошуки вченими контактів із дельфінами, за яким було знято телефільм «Люди і дельфіни».

Пр.: Говорят ли животные? // Этот прекрасный загадочный мир / Сост. Н. Якименко. Киев, 1979; Гінці Нептуна. Київ, 1979. (у співавт.)

Лит.: Наукове кіно: вчора, сьогодні, завтра: Виступи // Вісн. Акад. наук України. 1991. № 12; Аліков, Юрій Іванович // Енциклопедія фантастики: Кто есть кто / Под ред. В. Гакова. Минск, 1995.

Алілуя (грец. ἀλληλούια, від давньоєвр. הללוה — славте Бога) — 1) В *юдаїзмі* та *християнстві* — хвалебний вигук — славлення *Бога*. Багаторазово вживається в Книзі Псалмів, де, як правило, служить вступним або заключ. словом. У старозавіт. *богослужіннях* священники вітали цим словом народ, який відповідав так само. З часом у храмовій практиці «А.» стало самостійним культ. закликком. У різних виданнях *Старого Завіту* це слово вживається без перекладу. У християн. богослужінні — хвалебний приспів, звернений до всіх *іностаней Трійці*. У православній *літургії* співанням «А.» відзначаються святкові моменти. Зазвичай слово «А.» повторюється тричі. У 15–16 ст. у рос. православ'ї виникла богослов. полеміка щодо потрійного (тригубого) й подвійного (сугубого) проголошення «А.». Це стало однією з причин церк. розколу (див. *Розколи релігійні*). У катол. традиції широко використовується вигук «А.» як приспів *кондака* у *акафісті* (хвалебному співі на честь Спасителя, Божої Матері та святих).

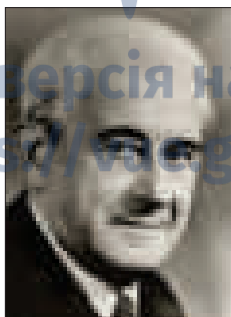
2) У церк. та світ. музиці — назва частини *кантати*, *мотету* (у Й. Баха, В. Моцарта, Г. Генделя), іноді — окр. твору («Алілуя для хору, оркестру, органу, соліста-дисканта й кольорових проєкторів» С. Губайдуліної, 1990). В укр. музиці використовували М. Леонтович, С. Людкевич. У поезії це слово вжив Т. Шевченко у вірші «Гімн чернечий».

3) *Переносно* — співати А. — надмірно вихвалити.

Лит.: Vocabulaire de Theologie Biblique. 2-me ed. Paris, 1970; Словарь библейского богословия / Под ред. К. Леон-Дюфура. Брюссель, 1990; Желтов М. С., Лозовая И. Е., Ефимова Н. И. и др. Аллилуйя // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2001. Т. 2; Munk E. The World of Prayer : in 2 vol. 2nd, revised ed. Jerusalem, 2007. Vol. 2; Гофман Лоуренс А. Еврейська літургія та єврейська наука: метод і космологія // Єврейська цивілізація. Оксфордський підручник з юдаїки : в 2 т. / За ред. М. Гудмена; пер. з англ. Київ, 2012. Т. 2.

Є. А. Харьковиценько

Алімарін, Іван Пáвлович (рос. Алимарин, Иван Павлович; 11.09.1903, м. Москва, тепер РФ — 17.12.1989, м. Москва, тепер РФ) — хімік-аналітик, академік АН СРСР (з 1966), почес. член-кореспондент Академії наук Фінляндії (з 1974), почес. доктор Будапешт. тех. ун-ту (Угорщина, з 1971), Гетеборзького ун-ту (Швеція, з 1973), Бірмінгем. ун-ту (Велика Британія, з 1976). Від 1923 упродовж 30 р. працював в Ін-ті приклад. мінералогії (тепер Всерос. ін-т мінер. сировини, ВІМС). У 1926–1928 навчався на заоч. від-ні геологорозвідув. ф-ту Моск. гірн. академії (розформов. 1930). Одночасно працював у Моск. ін-ті тонкої хім. технології ім. М. В. Ломоносова, МІТХТ (тепер Федеральна держ. бюджет. освітня установа вищої освіти «МІРЕА — Російський технологічний університет»). 1935 здобув наук.

Алімарін Іван Пáвлович

ступінь канд. хім. наук та звання старшого наук. співробітника й доцента. З 1949 працював зав. лаб. в Ін-ті геохімії та аналіт. хімії ім. В. І. Вернадського АН СРСР (ГЕОХІ, тепер Федеральна держ. бюджет. установа науки ордена Леніна та ордена Жовтн. Революції Ін-т геохімії та аналіт. хімії ім. В. І. Вернадського РАН), а в остан. роки голов. наук. співробітником цього ін-ту. 1950 захистив док. дис., 1951 отримав звання професора. Від 1953 до кінця життя — зав. кафедри аналіт. хімії хім. ф-ту Москов. держ. ун-ту імені М. В. Ломоносова (МДУ, тепер Федеральна держ. бюджет. освіт. установа вищої освіти «Московський державний університет імені М. В. Ломоносова»). 1953 обраний член.-кор., 1966 — акад. АН СРСР. Осн. наук. дослідження пов'язані з аналіт. хімією рідкіс. і розсіяних елементів, визначенням малих концентрацій елементів і аналізом малих кількостей мінералів, комплексоутворення рідкісноземельних елементів з орган. реагентами. Розробив методики розділення та концентрування елементів *екстрагуванням, хроматографією, співосадженням*. За підтримки А. започатковано дослідження з активаційного аналізу, інверсійної вольтамперометрії, лазер. спектроскопії (див. *Лазер*), крилолюмінесценції, кінетики комплексоутворення. Пропагував використання в хім. аналізі радіонуклідів (див. *Ізотопи*) і радіац. випромінювання, *електронних обчислювальних машин, лазер. техніки*. Автор понад 800 статей, низки оглядів, монографій та навч. посібників. Підтримував фахові та друж. зв'язки з укр. хіміками А. *Бабком*, А. *Пилипенком*, І. *Тананаєвим*, К. *Яцимирським* та ін. Нагороджений 4 орденами Леніна (1951, 1967, 1973, 1980), орденами Жовтн. Революції (1975), Трудового Червоного Прапора (1951), Червоної Зірки (1944), медалями. Держ. премія СРСР, 1972. Золота медаль міжнар. журналу аналіт. хімії «Таланта» («Talanta», 1965), бронз. медаль Д. *Гевеші* за актив. участь у роботі «Журналу радіоаналітичної хімії» та ін. У будівлі хім. ф-ту МДУ імені М. В. Ломоносова на його честь встановлено мемор. дошку.

Пр.: Успівав т. — Качественный полумикроанализ. Практическое руководство к лабораторным работам. Москва; Ленинград, 1949; Qualitative Halbmikroanalyse. Berlin, 1956; Неорганический ультрамикрoанализ. Москва, 1960; Справочные таблицы по аналитической химии. Москва, 1960; Количественный микрохимический анализ минералов и руд. Практическое руководство. Москва, 1961; Quantitative mikrochemische Analyse der Mineralien und Erze. Praktische Anleitung. Dresden; Leipzig, 1965; Демонстрационный эксперимент по общему курсу аналитической химии. Москва, 1974; Качественный и количественный ультрамикрoхимический анализ. Москва, 1974; Lecture Experiments in Analytical Chemistry. Moscow, 1976; Справочное пособие по аналитической химии. Москва, 1977.

Лит.: Иван Павлович Алимарин: (К пятидесятилетию со дня рождения) // Журн. аналит. химии. 1953. Т. 8. Вып. 6; Иван Павлович Алимарин. Москва, 1973; Успехи аналитической химии / Под ред. Ю. А. Золотова, М. Н. Петриковой. Москва, 1974; Иван Павлович Алимарин (1903–1989) // Журн. аналит. химии. 1988. Т. 45. Вып. 4; Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Г. И. Выдающиеся химики мира. Москва, 1991; Иван Павлович Алимарин. Очерки. Воспоминания. Материалы. Москва, 1993; Золотов Ю. Л. Лидер отечественных химиков-аналитиков. К 100-летию со дня рождения академика И. П. Алимарина // Вестник Рос. акад. наук. 2003. Т. 73. № 8; Губарев В. С.

Секретные академики: кто сделал СССР сверхдержавой. Москва, 2015; Губарев В. С. От сохи до ядерной дубины. Москва, 2016; Золотов Ю. А. Очерки истории аналитической химии. Москва, 2018.

Алімджан, Хамід (узб. Olimjon Hamid; справж. — Азімов, Хамід Алімджанович; 12.12.1909, м. Джиззак, тепер Узбекистан — 03.07.1944, м. Ташкент, тепер Узбекистан) — письменник, чл.-кор. АН УзРСР з 1943. У 1931 закінчив Узб. держ. пед. академію (тепер Самарканд. держ. ун-т). 1926–1931 працював зав. відділу та відп. секретарем в газ. «Зарафшан», «Еш ленинчи», в журн. «Курилиш». З 1932 — наук. співробітник Ін-ту культ. будівництва Узбекистану. 1934–1937 — зав. відділу Ін-ту мови та л-ри. 1939–1944 — відп. секретар Правління Спільки письменників Узбекистану. Член КПРС з 1942. Загинув в автокатастрофі, похований у м. Ташкенті. 1928 вийшла перша поет. зб. А. «Весна» («Ko'klam»), позначена романтич. настроями. Автор поем «Зайнаб і Аман» («Zaynab va Omon»; 1938), «Сімурґ» («Semurg»; 1939), «Край» («O'lka»; 1939), «Щастя» («Вахт»; 1940), написаних за фольклор. мотивами. Патріот. збірка віршів «Візьми зброю в руки» («Qo'lingga qurol ol!»; 1942), поема «Сльози Роксани» («Roksananing ko'z yoshlari»; 1944), іст.-героїчна віршована драма «Муканна» («Muqanna»; 1942–1943) написані в стилі соц. реалізму. Літературознавчі праці присвячені проблемам узб. класич. та сучас. л-ри, взаємозв'язкам л-ри і фольклору. Серед них — «Тарас Шевченко» (1935). Переклав окремі твори Т. Шевченка («Заповіт», «Сон», «Огні горять, музика грає», «У тієї Катерини», «Ми вкупочці колись росли» та ін.), О. Корнійчука («Платон Кречет»). У поемах «Борець Турсун» («Jangchi Tursun»; 1942), «Сльози Роксани» (1944), віршах «Любов» («Sevgi»), «Другови зі Сходу, що йде на Захід» («Sharqdan G'arbga ketayotgan do'stga») відобразив дружбу узб. та укр. народів. Укр. мовою твори А. переклали Л. *Талалай*, Т. *Коломієць*, С. Литвин. На честь А. названо станцію Ташкент. метрополітену (1990). У 1990 на площі Хаміда Алімджана в м. Ташкенті встановлено пам'ятник письменнику (скульптор Я. Шапіро, арх. С. Аділов), який згідно з указом президента (18.04.2017) перевезено на Алею літераторів у Нац. парку Узбекистану ім. Алішера Навої.

Тв.: Мукаммал асарлар туплами (Полное собрание сочинений) : в 10 т. Ташкент, 1981–1984; Р о с . п е р е к л . — Муканна. Ташкент, 1964; Избранное. Москва, 1979; Семург. Ташкент, 1979; Воображение певца. Ташкент, 1985; У к р . п е р е к л . — Поезії. Київ, 1982.

Лит.: Мамаджанов С. Мир поэта: Очерк о жизни и творчестве Х. Алимджана / Пер. с узб. Ташкент, 1972; Мамадалиева З., Ганиева А. Хамид Алимджан и фольклор // Мол. ученый. Казань, 2015. № 23 (103).

В. Г. Беляев

Алімджан Хамід

Аліментарні захворювання (від лат. alimentarius — харчовий, продуктовий) — захворювання, зумовлені недостатнім або надлишковим, порівняно з фізіолог. потребами, надходженням в орг-м поживних речовин. Згідно з класифікацією ВООЗ, виокремлюють 4 групи причин, які призводять до А. з.: а) недостатнє харчування; б) нестача мінерал. речовин; в) нестача вітамінів; г) надлишкове харчування. А. з. розвиваються здебільшого за браку кількох поживних

речовин, напр., білків, вітамінів, заліза, цинку. Дефіцит білка призводить до білково-енергет. недостатності, яка зазвичай супроводжує *інфекційні хвороби*. Найважчими серед захворювань білково-енергет. недостатності є аліментарна *дистрофія*, аліментарний маразм і *квашіоркор*. Недостатнє забезпечення орг-му залізом, міддю, фоліевою кислотою і вітаміном В12 призводить до розвитку *анемії* з явищами лейко- і тромбоцитопенії, супроводжуваної *гастритами, стоматитами, ентеритами*. Недостатнє надходження йоду призводить до порушення функції *цитоподібної залози* та ендемічного зобу. Нестача кобальту зумовлює дефіцит вітаміну В12 і порушення кровотворення; селену — зміну метаболізму мінерал. речовин, атрофію м'язової тканини, дистрофію підшлункової залози. *Гіповітаміноз А* призводить до ураження очей (ксерофтальмія, гемералопія, гіперкератоз), ослаблення *імунітету*. Гіповітаміноз Е спричиняє м'язову дистрофію, безпліддя, загибель плода. На тлі дефіциту вітаміну D у дітей розвивається *рахіт* із деформацією трубчастих кісток, кісток таза і грудної клітки, *гіпотонією* м'язів, судомами. У дорослих *авітаміноз D* проявляється у формі *остеопорозу* та *остеомаліції*. За авітамінозу С розвивається цинга, за нестачі вітаміну РР — *пелагра*, за відсутності вітаміну В спостерігають аліментарний *поліневрит* (бері-бері). Нестача вітаміну В2 може призвести до появи стоматиту, *атрофії* сосочків язика, *себореї*. Дефіцит вітаміну В6 призводить до емоційних розладів, *анемії*, глоситу, себорейного *дерматиту*, кон'юнктивіту. А. з. можуть бути спричинені як одноклітинним харчуванням, так і наявністю в їжі т. з. антинутритивних речовин, що перешкоджають засвоєнню вітамінів і мікроелементів. Серед захворювань, спричинених надлишковим харчуванням, переважають ожиріння, серцево-судинні захворювання, хвороби нирок, порушення обміну речовин, *гіпервітамінози* і хвороби надмірності мікроелементів. Профілактика А. з. ґрунтується на раціон. збалансованому харчуванні з дотриманням рекомендованої калорійності раціону, використанням різноманітних наборів продуктів, застосуванням за потреби препаратів вітамінів.

Лит.: Murray C. J., Lopez A. D. The Global Burden of Disease. A Comprehensive Assessment of Mortality and Disability from Diseases, Injuries and Risk Factors in 1990 and Projected to 2020. Cambridge, 1996; Murray C. J., Lopez A. D. Global Mortality, Disability, and the Contribution of Risk Factors: Global Burden of Disease Study // *Lancet*. 1997. Vol. 349. Is. 9063; Смельянский Б. Л. Аліментарные заболевания. Ленинград, 1999; Lobstein T., McKee M., Pomerleau J. et al. The Burden of Disease Attributable to Nutrition in Europe // *Public Health Nutrition*. 2003. № 6 (5); Никула Т. Д., Тодоренко А. Д. Харчування людей (раціональне і дієтичне). Київ, 2007; Мельникова М. М. Несбалансованное питание как фактор развития алиментарно-зависимых заболеваний // *Вестник Новосиб. гос. пед. ун-та*. 2014. № 1; Мухацька Р. Основи здоров'я і раціонального харчування. Київ, 2016.

Аліментарність у праві (від лат. alimentum — харчі, утримання) — обов'язок одного члена сім'ї утримувати іншого, якщо останній цього потребує з об'єктивних підстав. Базовою ознакою А. п. є кровна спорідненість або усиновлення правоможного (має право вимоги) та зобов'язаного. А. п. зазвичай застосовують у сімей-

ному праві. А. п. відома від часів Стародав. Вавилону (*Хаммурапі закони*, 1754 до н. е.), визначалася *Кодексом Юстиніана* (529). *Аліменти* виплачуються за рішенням суду або договором. Розрізняють такі види А. п.: обов'язок батьків утримувати неповнолітніх дітей; обов'язок повноліт. дітей утримувати непрацездат. батьків; обов'язок одного з подружжя утримувати іншого, якщо останній є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Опосередковано А. п. притаманна пенсійному забезпеченню в частині права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, яку отримують неповнолітні діти, непрацездат. вдова чи вдівець або батьки, які перебували на утриманні годувальника.

Дж.: Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22.

Лит.: Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ, 2005; Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення. Київ, 2005; Прилико С. М., Гончарова Г. С., Юровська В. В. та ін. Право соціального забезпечення / За ред. В. В. Жернакова. Харків, 2013; Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Право соціального забезпечення України. Київ, 2019.

М. М. Шумило

Аліменти (лат. alimentum — харчі, утримання) — кошти, надані у визначених законом випадках одними особами на утримання ін., що потребують матеріал. допомоги. Платником А. може бути лише дієздатна фіз. особа, яка перебуває у кровній спорідненості або ін. сімейно-прав. зв'язку з одержувачем. А. можуть виплачуватися на основі письм. договору сторін або за рішенням суду. Найпоширенішими є А. на утримання неповноліт. і непрацездат. повноліт. дітей. А. на дітей виплачують батьки (усиновителі). Обов'язок сплати А. неповноліт. дітям, що не мають батьків або батьки яких із поважних причин не в змозі їх утримувати, може бути покладено на діда, бабу, брата, сестру, вітчима і маछу та осіб, що постійно утримували їх як членів своєї сім'ї. У суд. порядку розмір А. визначають у частці чверті заробітку на одну дитину, третини — на 2 дітей, половини — на 3 і більше, але не більше 10 прожитк. мінімумів на кожну дитину відповід. віку. Розмір А. не може бути меншим пол. *прожиткового мінімуму* для дитини відповід. віку. А. є власністю дитини. Особа, на яку виплачують А., повинна використовувати їх лише за цільовим призначенням в інтересах дитини. Повнолітні діти зобов'язані утримувати непрацездат. батьків, які потребують допомоги. А. на користь батьків визначають у частковому відношенні до заробітку (доходу) дітей. Коли в сім'ї кілька дітей, а позов пред'явлено до одного з них, суд при визначенні розміру А. повинен враховувати обов'язок й ін. дітей утримувати батьків. Діти можуть бути звільнені від сплати таких А., якщо встановлено, що батьки ухилилися від належного виконання батьків. обов'язків. Матеріал. підтримку одне одному зобов'язані надавати і подружжя, якщо хтось із них її потребує. Ця правова норма діє також після розірвання шлюбу, коли той, хто потребує матеріал. допомоги, став непрацездатним протягом одного року після розлучення. За тривалого перебування у шлюбі право на А. зберігається за особою, яка досягла пенсійного віку не пізніше 5 р. з мо-

менту розлучення. Право одного з подружжя на А. припиняється в разі поновлення працездатності або у разі укладення нового шлюбу. Якщо повнолітня особа не має чоловіка або жінки, батьків, повнолітніх дітей і потребує матеріал. допомоги, то виплачувати їй А. можуть зобов'язати онуків, пасинків, пасербиць, а також осіб, яких вона виховувала, надаючи їм систематичну матеріал. допомогу протягом не менше як 5 р. Розмір А. у цих випадках визначають у частковому відношенні до заробітку (доходу) з огляду на матеріал. і сімейний стан осіб, з яких стягують А., та особи, що їх одержує. Якщо матеріал. становище особи, зобов'язаної сплачувати А., істотно погіршало, суд може звільнити її від їх сплати. Суд може звільнити особу від обов'язку утримувати вітчима та мачуху в разі, коли останні належним чином не виконували своїх обов'язків щодо виховання неповноліт. пасинка чи пасербиці або коли вони виховували їх протягом нетривалого часу.

Дж.: Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22.

Лит.: Епрікян А. А. Аліменти, як один із засобів забезпечення права дитини на утримання // Правова держава. 2015. № 20; Петrenchенко С. А. Аліменти на дитину в Україні // Наук. вісник Ужгор. нац. ун-ту. Сер.: Право. 2015. Вип. 31 (2); Мельник М. Б. Особливості договірної режими припинення права на аліменти набуттям дитиною у власність нерухомого майна // Соц. право. 2017. № 1.

П. А. Чеберяк

Алімпій Печерський (Аліпій, Олімпій; бл. 1050 — 17.08.1114, м. Київ, тепер Україна) — живописець, мозаїст і ювелір, чернець Києво-Печерського монастиря. Згідно з «*Києво-Печерським патериком*», з 1084 навчався у візант.

Алімпій Печерський.
Св. Аліпій-іконописець,
худ. Віктор Васнецов,
між 1885 та 1893

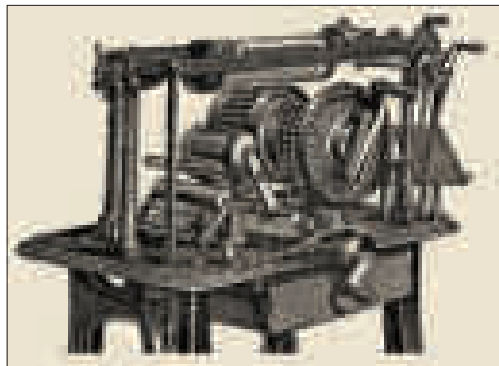
майстрів, які оздоблювали Успенський собор Києво-Печерського монастиря; спільно з ними виконував мозаїчні роботи. Ймовірно, працював у Лаврській іконописній майстерні. Серед його робіт згадуються 5 ікон *деісусного чину* й 2 місц. для однієї з київ. церков. Одну з ікон Богоматері *Володимир Мономах* перевіз у м. Ростов (тепер РФ). Ікони А. прославилися як чудотворні. Тривалий час вважалося, що він був автором образів «Печерська Богоматір із предстоячими Антонієм і Феодосієм» (ікона Божої Матері Свенсько-Печерська) і «Ярославська Оранта» («Богоматір Велика Панагія») — обидва зберігаються у *Третьяковській галереї*. Сучасні дослідники датують створення обох ікон не раніше 13 ст. А. практикував також як лікар — зцілював людей, виготовляючи мазі з тих самих трав і мінералів, що й власні фарби. Похований у Ближніх печерах *Києво-Печерської лаври*. *Тропар* Алімпію уведено до 4-ї пісні «Канон преподобним отцям Печерським» ієромонаха Мелетія Сирига, укладеного 1643 з благословення *Петра Могили*, що вважається актом місц. канонізації. Вшановується Православ. церквою як преподобний, день пам'яті 30 серпня; *Українською греко-католицькою церквою* — у сонмі преподобних Києво-Печерської лаври, які поховані в Ближніх печерах, день пам'яті — 11 жовтня. У 1982 на уцілій частині стіни Успенського собору Києво-Печерської лаври встановлено мемор. дошку Алімпію (бронза, барельєфний портрет, скульптор Ю. Скобликова, архітектор Т. Довженко).

Лит.: Мистецтво України : в 5 т. Київ, 1995; Лазарев В. Н. Русская иконопись от истоков до начала XVI века. Москва, 2000; Патерик Києво-Печерський / Упоряд., адапт. укр. мовою, склала дод. і прим. І. В. Жиденко. Київ, 2001; Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. Українське мистецтво : у 3 ч. Львів, 2005; Тупало Д. Життя Святих : у 12 т. Львів, 2014. Т. 12.

К. Г. Борисенко

Алісов, Михайло Іванович (рос. Алисов, Михаил Иванович; 11.06.1830, с. Панки, тепер Губкінський р-н Белгород. обл., РФ — 30.05.1898, м. Ялта, тепер АР Крим, Україна) — винахідник у галузі *поліграфії*, творець набірно-друкув. машини та гектографа (див. *Гектографія*). Нар. у дворян. сім'ї. Навчався в Курській гімназії та Харк. ун-ті (тепер — *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), отримав ступінь канд. природ. наук. Під час навчання в ун-ті працював на фізико-мат. ф-ті. Після закінчення ун-ту переїхав до м. Санкт-Петербурга, де вступив до департаменту торгівлі й мануфактури та дослужився до чину колезького секретаря. Займався винахідництвом, пошуками можливості механізації процесу листування й *тиражування* документів. Першим винаходом А. став розмножув. апарат — гектограф, названий «Поліграфія» (розробл. 1869). Гектограф. друк набув популярності як спосіб розмноження листівок, реклам. проспектів та ін. малотираж. документації. На поч. 1870-х А. створив машину для складання текстів, яку назвав «Скоропечатником», але оформив її як винахід лише 1876, отримавши *патент* у Рос. імперії. «Скоропечатник», побуд. на абс. оригін. принципі, був водночас складав. і друкар. машиною. Апарат уперше продемонстровано 1873 на Всесвіт. виставці у м. Відні. На наступ. Всесвіт. виставках у м. Філадельфії (1876) та м. Парижі (1878) «Скоропечат-

ники» отримали схвальні відгуки поліграфістів світу; відзначені медалями. Медаль А. за його винахід присудило також Рос. імператор. тех.

Алісов Михайло Іванович.
«Скоропечатник»

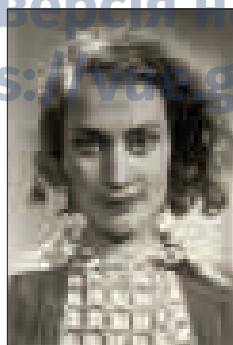
т-во. 1879 А. отримав патент Рос. імперії на спосіб розмноження тексту, малюнків і креслень за допомогою спец. чорнила та паперу. Винайшов також фотомехан. спосіб виготовлення *матриць* для нот. складання. Попри світове визнання винаходів, А. не отримав допомоги уряду для розвитку влас. вир-ва. Винаходи були запатентовані лише в Рос. імперії, що уможливило їхнє використання інозем. конкурентами. На поч. 1880-х у країнах Європи та Америки почало стрімко розвиватися вир-во розмножув. апаратів для швидкого тиражування документів. Спектр моделей таких апаратів розширявся, але всі вони діяли за технол. схемою, розробл. А. Згодом гектогр. друк витіснили ін. друк. способи, однак конструкцію барабана «Скоропечатника» практично без змін використовують у багатьох *принтерах великих електронно-обчислювальних машин*. На честь А. названо вулицю в м. Губкіні Белгород. обл. РФ.

Пр.: Объяснительная записка к Скоропечатнику. Санкт-Петербург, 1874; Пишущая машина. С приложением описания машины. Санкт-Петербург, 1876; Полиграфия или Новый способ размножения текста, рисунков, чертежей и пр., изобретенная М. И. Алисовым. Санкт-Петербург, 1879; Полиграф, способ копирования. Санкт-Петербург, 1881.

Лит.: Щербаченко В. «Скоропечатник» Алисова // Белгородский численник 1995 год. Белгород, 1995; Алисов Михаил Иванович // Календарь знаменательных и памятных дат Белгородской области на 2007. Белгород, 2006; Алисов Михаил Иванович // Осыков Б. Родного Белогорья имена. Белгород, 2010; Мандель Б. Книжное дело и история книги : в 2 ч. Москва, 2014. Ч. 2.

К. Л. Торопчинова

Алісова, Ніна Улянівна (рос. Алисова, Нина Ульяновна; 16.10.1920, м. Київ, тепер Україна — 12.10.1996, м. Москва, РФ) — кіноактриса, засл. арт. РРФСР (з 1950). У 1927–1932 грала в Київ. театрі для дітей (тепер *Київський академічний театр на Липках*). 1932–1934 навчалася в Київ. муз. технікумі. Закінчила 1941 Всесоюз. (тепер Всерос.) держ. ін-т кінематографії (м. Москва). З 1945 — у Театрі-студії кіноактора (м. Москва). 1961–1963 грала на сцені Саратов. драм. театру і викладала у Саратов. театр. уч-щі. Найвідоміші ролі в кіно: Лариса («Безприданниця» за О. Островським, 1936), Дурсун («Дурсун», 1940; Державна премія СРСР, 1941). Зіграла ролі у фільмах, знятих на Київ. кіностудії імені О. Довжен-

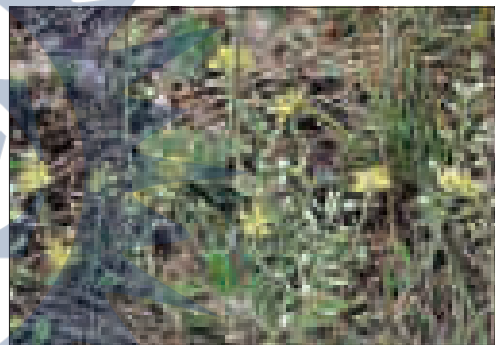

Алісова Ніна Улянівна

ка (тепер *Національна кіностудія О. Довженка*), зокрема: Пуся («Райдуга», 1943; реж. М. Донської; Держ. премія СРСР, 1946), мати героя («Тіні забутих предків», 1965; реж. С. Параджанов), Параска («Криниця для спраглих», 1965, вихід на екрани — 1987; реж. Ю. Ілленко).

Лит.: Дьяконов В. А., Смирнова Н. А. Артисты: Алисова Нина Ульяновна // Энциклопедия Саратовского края: в очерках, событиях, фактах, именах. 2-е изд. Саратов, 2011; Волошенко О. В., Мокрогуз О. П., Новікова Л. Є. та ін. Українська історія в кінофільмах / За ред. О. В. Волошенко, В. Ф. Іванової. Київ, 2018.

Алісум, бурачок (*Alyssum*) — рід рослин родини *капустяних*. Дріб. напівкущики, багаторіч., дворіч. та одноріч. трави, сивуваті від густого опушення зірчастими волосками. Стебла прямі, висхідні або полеглі, прості чи розгалужені. Листки здебільшого дрібні, округлі, оберненояйцеподіб., лопаткоподіб. або ланцетні, гоструваті, цілокраї. Квітки невеликі або дрібні, зібрані у прості, складні або складені китиці, які дуже видовжуються, зазвичай при плодах. Чашолист-

Алісум (*Alyssum*)

ки відхилені, видовжені, швидко опадають або довго залишаються при плодах. Пелюстки жовті у різних відтінках, оберненояйцеподібні або лопатчасті, з'єднані в нігтик. Тичинок 6 (4 довгі й 2 короткі). При основі зав'язі розвинені 4 медові залозки, завдяки чому квітки запахні. Плід — стручков, голий або опушений, яйцеподіб., оберненояйцеподібні, еліптичний чи обернено-серцеподіб. Насінини безкрилі або крилаті, округлі або яйцеподіб., плоскі. Зародок краєкорінцевий. Рід включає майже 200 видів. *Ареал* охоплює регіони Середземномор'я та прилеглі території: Пд. Європу, Пн. Африку та Азію, здебільшого пд.-зх.; один природний вид, *A. obovatum* (С.А. Мей.) Turcz., зростає в Пн. Америці. В Україні — 21 вид; найпоширеніші в *лісостепу, степу* та Криму. Ростуть на сухих, кам'янистих, піщаних, гір. схилах і горбах, скелях, в ущелинах, на різних відслоненнях (крейди, вапняків, сланців, конгломератів), осипищах, мергелі, в напівпустелях; інколи на ліс. галявинах, у чагарниках; у серед. та верх. гірських поясах поширюються майже до 3000 м над рів. м.; часто трапляються в антропогенно трансформованих порушених *біотопах*; віддають перевагу легкому, нейтральному або слабколужному субстрату. Усі види належать до світлолюб. рослин, можуть витримувати напівтінь; мають ефемерний (однорічники) або ефемероподіб. (напівкущики) тип розвитку. Цвітуть у квітні — червні; плодносять у травні — липні; запилюються здебільшого комахами, для однорічників характерна

автогамія. Розмножуються і розповсюджуються насінням, чому сприяє здатність насінин багатьох видів ослизноватися після зволоження. Насіння містить до 29% олії з високим йодним числом (від 172 до 197); добрі медоноси, особливо багаторічники; слугують кормом для дріб. рогатої худоби; надземна частина рослин має антибактер. властивості, свіжий сік листків — фунгіцидні. Охороняються такі види роду: *A. calycosarpum* (кримсько-новоросійський ендемік), *A. borzaeanum* (літоральний балкансько-евксинський ендемік), *A. gymnopodium* *A. savranicum* *A. lenense* (росле в Україн. природному степовому заповіднику «Крейдова флора»), *A. iljinskajae* V.I. Dorof. (ендемік Товтрового кряжу, росле в Нац. природному парку «Подільські товтри»).

Лит.: Растительные ресурсы СССР. Цветковые растения, их состав, использование. Семейства Раеониасеae—Тумеласеae. Ленинград, 1985; Дідух Я. П., Коротченко І. А., Мойсієнко Р. І. та ін. Екофлора України : в 6 т. Київ, 2007. Т. 5; Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Я. П. Дідуха. Київ, 2009; Конспект флоры Восточной Европы : в 4 т. / Под ред. Н. Н. Цвелева. Москва; Санкт-Петербург, 2012. Т. 1; Nyerges Ch. Guide to Wild Foods and Useful Plants. Chicago, 2014.

А. П. Львівська

Алітерація (від лат. ad — до, при, біля та litera — літера) — повторення однакових чи подібних за звучанням приголосних або звукосполучень для підсилення чи інтонаційної виразності тексту. А. вживається: на початку складів у словах імітаційн. характеру — бубон, тоготи, шущукання (див. *Звуконаслідування*); на поч. слів, що є компонентами *фразеологізмів*, — ні пуху ні пера, у вогонь і воду і т. ін.; у різних словах цілої фрази, віршового рядка, строфи чи ширшого контексту як прийом посилення виразності худ. мовлення. А. належить не тільки до стиліст., а й до семант. явищ. Безпосередній зв'язок між звучанням і значенням наявний при звуконаслідуванні. Особливе співвідношення смислового і стилістичного простежується у звукоповторах, широко використовуваних поетичн. мовою: тут А. створює звуковий образ описуваного, підкреслює осн. лексичні компоненти заг. змісту вислову, залишаючись при цьому важливим ритмомелодійним засобом. А. найчастіше зустрічається у фольклорі та поезії, рідше у прозі. В образній функції можуть уживатися будь-які звуки мови, але традиція використання худ. властивостей окр. із них або цілих їхніх груп не однакова. Досить поширена в укр. поезії А. сонорних приголосних, зокрема плавних. Картину лагідності й погожості, що контрастує з описом дикої спустошливої стихії в колись розкішному краї («Сім літ Сокира Божя ліс стинала, І пожара не вгасало, І мерк за димом Божий світ»), створює разом з ін. засобами, насамперед лексичними, 8-разовий повтор плавних [л'] [л] у рядках із вірша «У Бога за дверми лежала сокира» Т. Шевченка: «На восьме літо у неділю, Неначе ляля в льолі білій, Святее сонечко зійшло». Звуковий образ пейзажу — змінної, тремтливої краси природи постає завдяки повторові дрижачого [р] у поезіях М. Вороного: «Рожеве проміння на краплях роси Брильянтами грає...». Той самий повторюваний приголосний у певному звуковому оточенні згідно з авторськ. задумом може створювати ін. образ (засіб відтворення шуму двигуна, динаміки й гуркоту бою): «Тоди

зламати стрункий порив польоту, І, ревуци, рвонутись віражем, І розстрілом, коротким, як ножем, Метал і м'ясо враже розпороти» (М. Бажан). Зазвичай звуконаслідувальний характер має повтор кількох суміжних приголосних: «Гроза погримувала грізно...» (Л. Костенко). У фольклорі, зокрема у прислів'ях і приказках, ефективним засобом відтворення конкретн. мовних ситуацій є своєрід. перегук сполучень приголосних і голосних: «Лаяла, лаяла — насили село перелаяла» (передається лемент). А. як стиліст. прийом пов'язано з поетичн. етимологізацією та використанням у віршах *паронімів*, напр.: «Гунни — вже гени. Зникнення геніїв. Та ще не пізно... Іще є пісня...» (М. Мірошніченко). У поєднанні з ін. видом звук. повтору — *асонансом* — А. досягає значного худ. ефекту. Вона лежить в основі такого різновиду *рими*, як *консонанс* (див. *Консонантизм*).

Лит.: Ковалевський В. Рима: Ритмічні засоби українського вірша. Київ, 1965; Сучасна українська літературна мова. Стилістика / За ред. І. К. Білодіда. Київ, 1973; Качуровський І. Фоніка. Мюнхен, 1984; Зеленська Ю. Стилістичні фігури з повтором у сучасному поетичному мовленні // Лінгвістичні студії. Донецьк, 2009. Вип. 19; Кобзар О. І. Алітерація як явище лінгвопоетики (на матеріалі німецькомовних текстів) // Одес. лінгв. вісник. 2014. Вип. 4.

В. С. Калашиник

Алітування (від нім. alitieren — покривати *алюмінієм*, з Aluminium — алюміній) — дифузійне насичення поверхні металев. виробів алюмінієм; вид *алюмініування*. А. захищає від окиснення виробу, що їх експлуатують за т-ри до 1100 °С, а також напівфабрикати виробів під час терміч. обробки, штампування або прокатки. Підвищує *жаротривкість*, стійкість проти спрацювання (за т-ри 600–800 °С) та короз. стійкість в азотоміс. середовищі. А. проводять у порошкопод. сумішах (напр., 50% Al, 49% Al₂O₃, 1% NH₄Cl), здійснюють *металізацію*, нанесенням алюмін. фарби, у розплаві алюмінію або його сплавів (із залізом, нікелем, магнієм, кремнієм) тощо. Використовують А. у виготовленні лопатей і сопел турбін, клапанів автот. двигунів, труб пароперегрівників тощо.

Лит.: Мовчан В. П., Бережний М. М. Основи металургії. Дніпропетровськ, 2001; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Бредіхін В. М., Маняк М. О., Смирнов В. О. та ін. Металургія кольорових металів. / За ред. І. Ф. Червоного. Запоріжжя, 2009; Антонюк В. С., Тимчик Г. С., Бондаренко Ю. Ю. та ін. Покриття у приладобудуванні. Київ, 2016.

Алітуський повіт (лит. Alytaus apskritis) — адм.-тер. одиниця *Литви*. Розташований на Пд. країні. Межує на Пн. з *Маріяпольським повітом* та *Каунаським повітом*, на Сх. — з *Вільнюським повітом* Литви, на Пд. — з *Гродненською областю* Білорусі, на Пд. Зх. — з *Підляським воєводством* Польщі. Тер. — 5,425 тис. кв. км. Адм. центр — м. Алітус. Поділяється на 5 районів (район. самоуправління): Алітуський муніципалітет, Алітуський р-н, Друскінінкайський муніципалітет, Ладзійський р-н, Варенський р-н. У серед. віки тер. А. п. належала до Троцького герцогства (з 1413 — Троцьке воєводство) у складі *Великого князівства Литовського*. 1795 увійшла до складу Тракайського пов.; 1915–1918 окупована Німеччиною. У жовтні 1919 до А. п. уві-

Алітуський повіт. Прапор

Алітуський повіт. Герб

Алітуський повіт.
Ангел Свободи, пам'ятник у м. Алітус

Алітус (51,6 тис. осіб)

Друскінінкай (12,4 тис. осіб)

Варена (8,2 тис. осіб)

Алітуський повіт. Найбільші міста (2017, оцінка)

йшли 22 із новоствор. округів Литви. 1920–1939 його пд.-сх. частину було окуповано Польщею, повернуто до складу Литви 1939–1940. У 1941–1944 А. п. окуповано нім. військами. 1940–1941 і 1945–1991 — у складі Литов. РСР. Після низки адм.-тер. реформ А. п. став одним із 10 повітів Литви, утворених після 2008. Тер. повіту — залісн. рівнина переважно з *грунтами підзолистами*. Особливістю ландшафту є льодовикові (див. *Льодовик*) форми рельєфу моренних (див. *Морена*) пагорбів. Клімат холодний і помірний, кількість опадів значна навіть у посушл. місяці. Найпосуш. місяць — лютий з опадами 26 мм. У липн. кількість опадів досягає свого піку, у середньому 80 мм. Найтепліший місяць — липень із серед. т-рою +17 °С, найхолодніший — січень із серед. т-рою -5,5 °С. Густа гідрол. мережа, утворена невел. річками, озерами та заболоч. територіями. Гол. вод. артерія — р. *Німан* із притокою Мяркіс, бл. 420 озер, з яких найбільші за пл.: Дуся (2334 га), Метяліс (1290 га), Жувінтас (991,8 га). Ліси переважно соснові, займають 44 % пл. повіту. Трапляються берези, в'язи, дуби, осики, вільха. Для водно-болот. угідь характерні журавлина, морощка, осока, пухівка, рогіз, розмарин болотний, ряска, хвощ. Водяться борсук, вовки, кабани, косулі, норки, лисиці, олені тощо. Орнітофауна різноманітна й налічує бл. 300 видів птахів. Для збереження *екосистем* сосн. лісів (ліс. масив Дайнавський ліс), гідрол. об'єктів (малі річки, озера) у природ. стані, сільських поселень із традиц. ремеслами (ткацтво, вироб. з дерева, плетіння) створено Дзюкійський нац. парк (з 1991, пл. 58,519 тис. га), розташ. у пд. частині повіту. У його межах для збереження унік. болот. екосистем функціонує природ. *резерват* Чепкалі (з 1975, пл. 11,212 га). Тут розташоване найбільше в Литві верхове болото (5,858 га), низинне болото з тип. рослинністю. Ця природоохорон. тер. входить до списку боліт міжнар. значення та є складником міжнар. мережі «Натура 2000» («Natura 2000»). На Пн. Сх. повіту розташована частина біосфер. *заповідника* Жувінтас, де перебуває під охороною озерно-болот. екосистема одноймен. озера. Заг. кількість нас. — 135,895 тис. осіб (2019, оцінка), густина — 32,6 осіб/км². Склад нас. (2011, перепис) за етніч. групами: литовці (95,29%), поляки (1,91%), росіяни (1,25%), білоруси (* 0,42%), татари (0,25%), українці(0,17 %); німці (0,04%), цигани (0,03%), вірмени (0,02%), латиші (0,01 %), євреї (бл. 0,01%) тощо; за реліг. групами: рим. католики (136,844 тис. осіб), юдеї-ортодокси (1,543 тис. осіб), старообрядці (див. *Старообрядництво*; 203 особи), лютерани-евангелісти (див. *Лютеранство*; 181 особа), евангелісти-реформісти (див. *Євангелізм*; 93 особи), мусульмани-суніти (див. *Сунізм*; 345 осіб), греко-католики (22 особи), інші (771 особи), безконфесійні (5,066 тис. осіб), не надали відповіді (12,683 тис. осіб). У 2008 на 1000 чоловіків припадало 1104 жінки. За даними перепису 2001, частки міського та сільського нас. становили 59,1 % та 40,9 % відповідно. Найбільші міста (2017, оцінка): Алітус (51,6 тис. осіб), Друскінінкай (12,4 тис. осіб), Варена (8,2 тис. осіб). Пром-сть спеціалізується на *машинобудуванні* (вир-во холодильного обладнання), деревооброб., хім. галузях, вир-ві напоїв (зокрема алкогольних), текстилю, одягу, буд. матеріалів. Найбільші пром. підприємства розташовані в м. Алітусі. У

структурі с.-г. культур переважають зернові (ячмінь, пшениця, тритикале). Значення тваринництва зменшується, розвивається органіч. фермерство. Більшість суб'єктів господарювання займаються роздріб. торгівлею та послугами, зокрема у сфері «зеленого туризму». Осн. об'єкти туризму: Фрутас парк — приват. парком. музей рад. часів, оздоровчі заклади та аквапарк бальнеол. та кліматич. курорту м. Друскінінкай, вод. маршрути р. Мяркіс, відпочинок на узбережжі озер. Розвинена мережа автошляхів, залізн. сполучення з м. *Вільнюсом* та польсь. містами. Важл. значення має залізн. вузол Шештокай — Мокава (міжнар. перантажув. станція), що забезпечує сполучення між Литвою та Європ. залізн. мережею. З-поміж закладів вищої освіти — Алітуський коледж та філія Каунаського технол. коледжу в м. Друскінінкай. На тер. А. п. розташовані музеї: Мемор. будинок-музей М. *Чюрльоніса*, Музей дерев'яних архітектур. конструкцій «Лісове відлуння», обидва — у м. Друскінінкай, Музей регіон. досліджень та геноциду у с. Меркін, Алітуський музей, Центр ремесел Півасіуну в м. Алітусі. Діє спорт. рекреац. комплекс «Алітуський рекреаційний центр Арена». Проходять традиц. спорт. заходи: Алітуський півмарафон, Алітуський відкритий спорт. танц. фестиваль, усі осн. змагання Литви зі стрільби з пневм. зброї, *плавання та атлетики легкої для всіх вік. категорій, спорт. змагання із дзюдо, гандболу, футболу, волейболу, каное, поло водного*.

Лит.: Bultis J. W. Lithuania (New EU Countries & Citizens). Chicago, 2005; People by County in Lithuania: People from Alytus County, People from Kaunas County, People from Klaipėda County. Memphis, 2010; Lithuania Country Study Guide. Washington, 2015; Kushnir I. Economy of Lithuania (Economy in Countries). [W. p.], 2019.

Аліфатичні сполуки [від грец. *ἀλεφα* (*ἀλεφατος*) — мазь, смола, жир] — ациклічні та циклічні насич. або ненасич. сполуки *Карбону*, за винятком ароматичних. В ацикл. сполуках *атоми* Карбону сполучені між собою у відкриті нерозгалуж. або розгалуж. ланцюги; *алициклічні сполуки* мають у своїй структурі один або кілька карбоциклів. А. с. включають *вуглеводні* — *алкани, алкени, алкіни* та їхні похідні, що містять замість одного чи кількох атомів *Гідрогену* (водню) атоми ін. хім. елементів або групи атомів, — *кислоти карбонові, естери, аміді, нітрили, альдегіди, кетони, спирти, аміни*, меркаптани тощо. Такі атоми чи групи атомів наз. *характеристичними* (функціональними) групами. Наявність або відсутність характерист. груп, а також кратних зв'язків зумовлюють хім. властивості речовин та визначають їх належність до певного класу орган. сполук. А. с. поширені в природі: містяться в *нафті, газі природному*, є складниками *організмів* та відіграють суттєву роль у біол. процесах. Напр., *амінокислоти*, із залишків яких побуд. молекули *білків, вуглеводи, жири*, продукти їхнього *метаболізму* тощо. Терпени, естери, альдегіди, кетони, спирти містяться в росл. ефір. оліях. А. с. відіграють важливу роль у пром-сті. Вони є складниками побут. газу, палива, вихід. речовинами для синтезу ін. аліфат. та аромат. сполук. Інколи А. с. розглядають лише як ацикл. сполуки.

Лит.: Химическая энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. И. Л. Кнунянц, Москва, 1988. Т. 1; Ластухін Ю. О., Воро-

нов С. А. Органична хімія. 4-те вид. Львів, 2009; IUPAC. Compendium of Chemical Terminology. Gold Book. Oxford, 2014.

О. В. Гордієнко, Т. В. Любчук

Аліханов Абрам Ісакович

Аліханов, Абра́м Іса́кович (вірмен. Աբրահիմ Իսահակի Ալիխանյան; рос. Алиханов, Абрам Исаакович; 04.03.1904, м. Єлизаветполь, тепер Гянджа, Азербайджан — 08.12.1970, м. Москва, тепер РФ) — фізик, академік АН СРСР (з 1943) та АН Вірменської РСР (з 1943), член Сербської академії наук і мист-в (з 1962). Брат А. Аліханьяна. Народився в сім'ї залізничника. 1921 закінчив реальне уч-ще в м. Тифлісі (тепер м. Тбілісі, Грузія) та вступив на хім. ф-т Тифліського політех. ін-ту. 1923 переїхав до м. Петрограда (тепер м. Санкт-Петербург), де навчався на хім. ф-ті 2-го Політех. ін-ту (з 1924 Ленінград. політех. ін-т імені М. І. Калініна, тепер Санкт-Петербурзький політех. ун-т Петра Великого). 1924 перевівся на фізико-мех. ф-т цього ін-ту, який закінчив 1929. У 1927, ще студентом, залучався до наук. досліджень у Ленінград. фізико-тех. ін-ті (тепер Фізико-тех. ін-т імені А. Ф. Йоффе РАН), 1929 запрошений туди на роботу. Працював зав. лабораторії рентгенів. променів (1930–1934), лабораторії позитронів (1934–1940). У 1939–1941 — зав. кафедри фізики Ленінград. ін-ту інженерів залізнич. транспорту (тепер Петербурзький держ. ун-т шляхів сполучення Імператора Олександра I). Під час Другої світової війни у 1941 у м. Москві брав участь у роботі спец. комісії уповноваженого Державного комітету оборони СРСР. У жовтні 1941 разом з Ін-том фіз. проблем АН СРСР евакуйований до м. Казані. У квітні 1942 вирушив до м. Єревана для проведення високогірної експедиції з дослідження косміч. променів. У жовтні 1942 викликаний до м. Москви для виконання спец. завдання — створення атомної зброї в СРСР. 1943–1944 працював у засн. з цієї метою Лабораторії № 2 (згодом Лабораторія вимірювальних приладів АН СРСР). З 1944 разом із очолюваною ним групою перейшов до Ін-ту фіз. проблем АН СРСР. Наприкінці 1945 організував та очолив Лабораторію № 3 АН СРСР (Теплотех. лабораторію АН СРСР). Водночас займався викладацькою діяльністю (з 1947 — зав. кафедри будови речовини фізико-тех. ф-ту Московського державного університету імені М. В. Ломоносова). 21.11.1958 Лабораторію № 3 перетворено на Ін-т теоретич. та експеримент. фізики АН СРСР. У період 28.03.1959 — 24.07.1968 А. був директором цього ін-ту. 2004 ін-ту присвоєно його ім'я. Автор праць у галузі фізики ядерної, фізики косміч. променів, X-променевого аналізу, фізики і техніки ядер. реакторів, фізики елементар. частинок. 1934 разом із А. Аліханьяном і М. Козодаєвим відкрив конверсію внутрішню γ -променів з випромінюванням електрон-позитронних пар. 1936 спільно з А. Аліханьяном та Л. Арцимовичем довів збереження енергії й імпульсу при анігіляції електрона й позитрона. Виконав у співпраці з А. Аліханьяном прецизійні дослідження бета-спектрів вел. кількості радіоактив. елементів та виявив залежність форми спектру від порядкового номера елемента. Вони вперше запропонували ідею дослідів для доказів існування нейтрино по ядрах віддачі при К-захопленні в ${}^7\text{Be}$, здійснили низку експериментів із фізики косміч. променів на г. Арагац. Під керівництвом

А. побудовано ядерний реактор (1949) і протонний синхротрон на 7 GeV (1961). Заклав основи проекту Серпуховського протонного пришвидшувача на 70 млрд еВ. У 1957 виконав виміри повздовжньої поляризації електронів у бета-розпаді, що дало змогу з високою точністю встановити незбереження часової парності в слабкій взаємодії. Лауреат Держ. (Сталінських) премій СРСР (1941, 1948, 1953). Герой Соціалістичної Праці (1954). Нагороджений двома орденами Леніна (1945, 1953) і Трудового Червоного Прапора (1964).

Лит.: Искусственное получение радиоактивных элементов // Успехи физ. наук. 1935. Т. 15. Вып. 2. (у співавт.); Атомное ядро и его энергия. Пенза, 1945; Новые данные о природе космических лучей // Успехи физ. наук. 1945. Т. 27. Вып. 1. (у співавт.); Тяжёлые мезоны // Успехи физ. наук. 1953. Т. 50. Вып. 8; Слабые взаимодействия: Новейшие исследования β -распада. Москва, 1960; Избранные труды. Москва, 1975.

Лит.: Академик А. И. Алиханов / Сост.: Б. Г. Гаспарян, В. Я. Френкель. Ленинград, 1989; Алиханов Абрам Исаакович // Физики о себе / Отв. ред. В. Я. Френкель. Ленинград, 1990; Академик А. И. Алиханов: воспоминания, письма, документы / Редкол.: Ю. Г. Абов, В. В. Владимировский, Л. П. Литовкина. Москва, 2004; Иоффе Б. Л. Без ретуши. Портреты физиков на фоне эпохи. Москва, 2004; Киселев Г. В. Академик Алиханов и советский Атомный проект: посвящается 100-летию юбилею академика А. И. Алиханова // Ист. науки и техники. 2004. № 11; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Вдовин А. И. История СССР. 2-е изд., доп. и перераб. Москва, 2014.

Аліханьян, Артём Іса́кович (Аліханян; вірм. Արտեմ Իսահակի Ալիխանյան; рос. Алиханьян, Артем Исаакович; 24.06.1908, м. Єлизаветполь, тепер м. Гянджа, Азербайджан — 25.02.1978, м. Москва, тепер РФ) — фізик, член-кор. АН СРСР (з 1946), академік АН Вірмен. РСР (з 1943), засл. діяч науки Вірмен. РСР (з 1967). Брат А. Аліханова. Народився в сім'ї залізничника. 1926 вступив на фізико-мех. ф-т Ленінград. політех. ін-ту імені М. І. Калініна (тепер Санкт-Петербурзький політех. ун-т Петра Великого). З 1930, ще студентом, залучався до наук. досліджень у Ленінград. фізико-тех. ін-ті (тепер Фізико-тех. ін-т імені А. Ф. Йоффе РАН), 1931 після закінчення ін-ту був запрошений туди на роботу. Працював асистентом, 1935–1939 — зав. лабораторії рентгенів. променів. Водночас займався й пед. діяльністю: викладав у Ленінград. ун-ті (тепер Санкт-Петербурзький держ. ун-т) та Ленінград. політех. ін-ті. Під час Другої світової війни входив до складу Военно-тех. комісії (1941), згодом виконував спец. завдання командування Військово-мор. флоту. У квітні 1942 вирушив до м. Єревана для проведення високогірної експедиції з дослідження косміч. променів. 01.11.1943 призначений професором кафедри заг. фізики Єреван. держ. ун-ту. 20.11.1943 — 1973 — директор Фіз. ін-ту АН Вірмен. РСР (тепер Нац. лабораторія імені А.). 1946 під його керівництвом у складі ін-ту створено станцію з дослідження косміч. променів на г. Арагац, 1960 — косміч. станцію Нор-Амберд. Від 1961 з ініціативи А. у Фіз. ін-ті постійно діяла щорічна Школа експеримент. та теоретич. фізики — одна з перших у світ. науці міжнар. шкіл для молодих науковців. 1973 переїхав до м. Москви, де з 1943 до кінця життя був завідувачем Москов. лабора-

торії елементар. частинок у складі Лабораторії № 3 АН СРСР (Теплотех. лабораторії АН СРСР). Автор праць у галузі фізики ядерної, фізики косміч. променів й елементар. частинок. Разом із А. Аліхановим і М. Козодаєвим відкрив (1934) утворення електрон-позитрон. пари в результаті конверсії внутрішньої енергії збудження ядра. У співпраці з А. Аліхановим і Л. Арцимовичем у 1936 довів збереження енергії та імпульсу при анігіляції електрона та позитрона. Виявив у складі косміч. випромінювання інтенсив. потік швидких протонів, інтенсив. генерацію протонів швидкими нейтронами, одержав перші вказівки на існування частинок із масами, проміжними між масою мюона і протона, висунув ідею про існування в косміч. випромінюванні вел. кількості нестабільних частинок. Досліджував властивості елементар. частинок на прискорювачах. Побудував 570-літрову фреонову бульбашкову камеру та розробив новий тип трекової камери. Здійснював проектування та керував спорудженням у м. Єревані електронного синхротрону на 6 ГеВ, який ввели в дію 1967. Займався створенням нових методів детектування та вимірювання імпульсів частинок високих енергій; 1961 розробив разом з Г. Гарібяном лічильник, що використовує перехідне випромінювання. Лауреат Держ. (Сталінських) премій СРСР (1941, 1948), Ленінської премії (1970), премії Ради Міністрів СРСР (1973). Нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора (1945, 1968).

Пр.: Успехи физ. наук. 1935. Т. 15. Вып. 2; Новые данные о природе космических лучей // Успехи физ. наук. 1945. Т. 27. Вып. 1; Накопители электронов и позитронов // Успехи физ. наук. 1963. Т. 81. Вып. 1; Современное состояние физики и техники ускорения // Успехи физ. наук. 1970. Т. 101. Вып. 2.

Лит.: Артем Исаакович Алиханян. Ереван, 1993; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Артем Алиханян в воспоминаниях друзей и коллег: к 100-летию со дня рождения. 2-е изд., доп. Москва, 2008; Месяц Г. А., Асатрян Г. М. Его научные вершины. К 100-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СРСР А. И. Алиханяна // Вестник Рос. акад. наук. 2008. Т. 78. № 11; Асатрян Г. М., Амбарцумян Т. Г. Артем Исаакович Алиханян (Биографический очерк) // Известия НАН Армении. Физика. 2009. Т. 44. № 5; Бояринцев В. И. Русские и нерусские ученые: мифы и реальность. Москва, 2010; Карев В. М., Наринский М. М. Энциклопедическая хроника советской эпохи, 1917–1991 : в 3 т. Москва, 2015. Т. 2: 1945–1964.

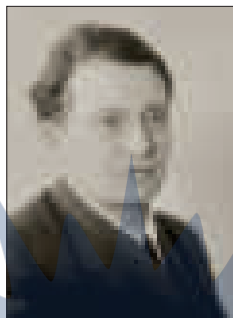
Аліханян, Сос Ісаакович (вірм. Արիստակեսի Աբրահամյան; 26.11.1906, м. Баку, тепер Азербайджан — 26.01.1985, м. Москва, тепер РФ) — біолог-генетик, фахівець у галузі генетики мікроорганізмів, професор (з 1967), засл. діяч науки і техніки (з 1977). Народився у родині актора. Закінчив 1930 Моск. ін-т нар. госп-ва (тепер Рос. екон. ун-т ім. Г. Плеханова). Працював асистентом на каф. генетики Московського державного університету ім. М. Ломоносова (1931–1941). Учасник Другої світової війни. Після важкого поранення (липень 1944) демобілізувався й повернувся до ун-ту. 1948 після серпневої сесії Всесоюз. академії с.-г. наук імені Леніна (ВАСГНІЛ) був звільнений за участь у дискусіях з прихильниками Т. Лисенка. Працював у Всесоюз. ін-ті антибіотиків (1949–1958), Ін-ті атомної енергетики ім. І. Курчатова (1958–1968). З 1964 викладав на

каф. генетики Моск. держ. ун-ту. Директор-фундатор Всесоюз. ін-ту генетики та селекції пром. мікроорг-нів (1968–1975). У 1965–1975 — заступник гол. редактора, 1975–1977 — гол. редактор журн. «Генетика» (в англ. версії «Soviet Genetics»). А. із співробітниками вивели штами мікроорг-нів, що дало змогу розпочати в СРСР пром. вир-во антибіотиків, а пізніше — амінокислот і вітамінів. Коло наук. інтересів: рекомбінація й молекулярні механізми мутагенезу в бактеріофагах і мікроорг-нівах.

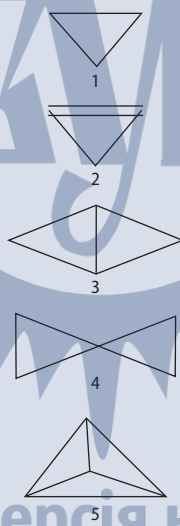
Пр.: Генетика и селекция микроорганизмов. Москва, 1964; Современная генетика. Москва, 1967; Селекция промышленных микроорганизмов. Москва, 1968; Генетические основы селекции микроорганизмов. Москва, 1969; Общая генетика. Москва, 1985. (у співавт.)

Лит.: Сос Исаакович Алиханян // Биологическая жизнь Армении. 1985. Т. 38. № 6; Ով ով է. Հայեր. Կենսաբանական հանրագիտարան : 2 հատոր. Երևան, 2005. հատոր 1; Саркисян С. Т. Энциклопедия Арцах-Карабах. Санкт-Петербург, 2007; Сос Исаакович Алиханян (26.11.1906–26.01.1985): биография, научное наследие, воспоминания / Под ред. С. В. Шестакова, И. А. Захарова-Гезехуса. Москва, 2009; Шестаков С. В. К 50-летию журнала «Генетика» // Генетика. 2015. Т. 51. № 4.

С. В. Межжерін

Аліханьян Артем Ісаакович

Аліциклічні сполуки

Аліханян Сос Ісаакович

Аліциклічні сполуки [від *алі*(фатичні сполуки) та *цикл*] — орган. речовини, молекули яких містять замкн. кільця (цикли) з атомів Карбону (вуглецю), що є частково або повністю насиченими. За властивостями подібні до відповід. сполук аліфат. ряду (див. *Аліфатичні сполуки*), тому їх назвали аліфатичними циклічними, або скорочено аліциклічними. А. с. не мають ароматичного характеру й разом з ароматичними сполуками становлять групу ізо- або карбоциклічних сполук. А. с. класифікують за кількістю атомів у кільці, за кількістю кілець у молекулі, за величиною й будовою кільця, а також залежно від наявності крат. зв'язків і характеристик. (функціон.) груп. За кількістю кілець А. с. поділяють на моно- і поліциклічні. За величиною й будовою циклу розрізняють сполуки циклопропан., циклобутан., циклопентан., циклогексанового та ін. рядів. Існують також ненасич. А. с.: циклоолефіни, циклодіолефіни, циклоацетилени тощо. У молекулах цих сполук між атомами Карбону (вуглецю) у циклі, крім ординар. (простих) зв'язків, є кратні (подвійні, потрійні) зв'язки, яких може бути як один, так і кілька. Існує значна кількість функціон. і нефункціон. похідних А. с. Поміж них також розрізняють спіранові системи (цикли мають один спільний атом Карбону) і каркасні. Найпростішими представниками А. с. є циклопропан (1), циклопропен (2), транс-біцикло[1,1,0]бутан (3), спіро[2,2]пентан (4), тетраедран (5). Види *ізомерії* А. с.: циклів, біч. ланцюгів та розташування їх у циклах, стереоізомерія. Специфіка хім. властивостей порівняно з подіб. сполуками з відкритим ланцюгом зумовлена стеричними особливостями їхньої будови, зокрема, геометр. ізомерією. А. с. — важливі моделі для розвитку конформаційного (див. *Конформація*) аналізу. Цикл. структури є основою молекул багатьох природ. сполук. Особливо поширені сполуки з 5- і 6-членними циклами. Найдокладніше вивчені моноцикл. А. с. Найбільшою хім. стійкістю вирізняються 5- та 6-членні цикли (циклопентан, циклогексан). А. с. містяться в *нафті, ефірних*

оліях, стеринах, стероїдах, деяких антибіотиках, вітамінах (А, D) тощо. Їх застосовують як паливо, зокрема ракетне, інсектициди, лікувальні засоби, напівпродукти у вир-ві синт. волокон. Досліджували ці речовини А. Байєр, Дж. Болдвін (нар. 1938, Велика Британія), О. Валлах, Г. Густавсон, М. Дем'янов (1861–1938, Росія), М. Зелінський, Б. Казанський, М. Кіжнер, В. Марковников, С. Намьоткін, К. Неніцеску (1902–1970, Румунія), Л. Ружичка та ін.

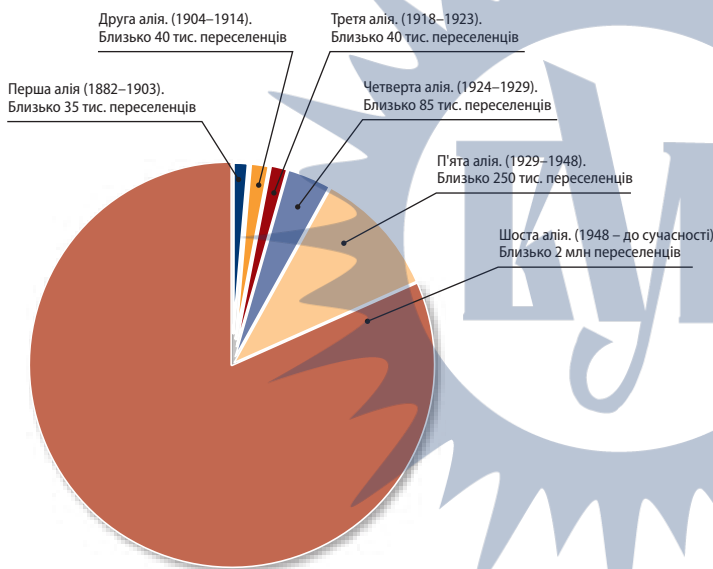
Лит.: Ластухін Ю. О., Воронов С. А. Органічна хімія. Львів, 2006; Опейда Й., Швайка О. Глосарій термінів з хімії. Донецьк, 2008; Мельник О. Ф. Органічна хімія. Житомир, 2017.

Алія (івр. עלייה — піднесення, сходження) — процес переселення євреїв до Палестини, а з 1948 — до Ізраїлю (після проголошення Держави Ізраїль). А. як масовий рух стала наслідком поширення ідей палестинофільства (з початку

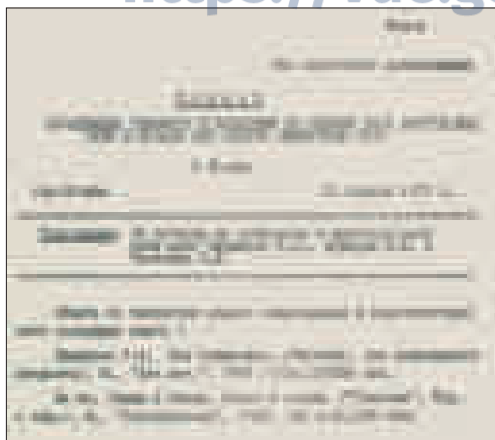
Перша А. (1882–1903) — палестинофіль. та ранній сіоніст. етап, викликаний хвилею погромів єврейських у Рос. імперії після вбивства Олександра II. До Палестини переселилося бл. 35 тис. осіб, які зосереджувалися в найбільших містах регіону (Єрусалим, Яффа), а також у новоствор. на куплених землях с.-г. поселеннях. Друга А. (1904–1914) пов'язана з активізацією виїзду євреїв із Рос. імперії внаслідок хвилі погромів 1904–1905. Заг. кількість переселенців до Палестини сягнула бл. 40 тис. осіб. У Палестині створено перші світські навч. заклади з викладанням на івриті, погравалося видання івритомовної преси. Переселення припинилося 1914 з початком Першої світової війни. Початок Третьої А. (1918–1923) пов'язаний із встановленням у 1917–1918 контролю над Палестиною британ. військ. адміністрації, оголошенням Міністерством закорд. справ Великої Британії Бальфура декларації 1917. Заг. кількість євреїв, які в цей час переселилися до Палестини, становила бл. 40 тис. осіб. Репатріанти цих років зазвичай оселялися у с.-г. поселеннях. Розпочав роботу перший івритомовний світський вищий навч. заклад (Єврейський ун-т у м. Єрусалим, заснований 1918, відкритий 1923), іврит отримав статус офіц. мови регіону поряд з англ. й арабською Четверта А. (1924–1929) відбувалася організовано, у межах впроваджені британ. адміністрацією квоти на вїзд до підмандат. Палестини. До Палестини переїхало бл. 85 тис. осіб, з яких понад 20 тис. невдовзі виїхало з регіону. Під час П'ятої А. (1929–1939) до Палестини переселилася рекордна кількість євреїв — бл. 250 тис. осіб. Кількість переселенців суттєво зросла після приходу нацистів до влади в Німеччині 1933. Наслідком цього стало запровадження британ. адміністрацією 1936 додат. обмежень на вїзд до Палестини. Це спричинило нелегальну А., яка отримала назву «А.-бет» (1936–1948, в історіографії поширено означення «А.-бет» у 1936–1939 як частини П'ятої А., а після 1939 — як самост. явища). Від 1948 триває сучас. етап А., який регулюється ізраїл. зак.-вом. Процес курує Міністерство А. й абсорбції Ізраїлю. Виділяють кілька хвиль, під час яких кількість репатріантів була особливо значною: 1948–1952 (масовий виїзд євреїв з араб. країн, а також виїзд євреїв, які пережили Голокост, із Зх. й Центр. Європи, заг. кількість репатріантів — бл. 900 тис.); 1969–1975 (репатріація євреїв із СРСР під час тимчасов. послаблення обмежень для їхнього виїзду — бл. 100 тис. осіб); Велика А. з СРСР (1986–1991) та колишніх рад. республік (1991–2004) — бл. 1 млн осіб. Після 2004 масштаби А. з колишніх рад. республік значно зменшилися у зв'язку зі зменшенням чисельності місц. євр. громад. У 2004–2018 масштаби А. з різних країн світу до Ізраїлю становлять 20–30 тис. осіб на рік, з України — у середньому 2–3 тис. осіб на рік із помітним зростанням у 2014–2015.

Лит.: Greenfield M. S., Hochstein J. M. The Jews' Secret Fleet: The Untold Story of North American Volunteers Who Smashed the British Blockade of Palestine. Jerusalem; New York, 1987; Gelber Y. The Historical Role of Central European Immigration to Israel // Leo Baeck Institute Year Book. 1993. Vol. 38; Shuval J. T. Migration to Israel: The Mythology of «Uniqueness» // International Migration. 1998. Vol. 36. № 1; Angel D. Zionism. London; New York, 2013; Ханін В., Романюк А., Чернін В. Держава Ізраїль: політика і суспільство. Львів, 2017.

С. І. Гірк

Алія 1880-х) та сіонізму (після 1896–1897). Країни, з яких відбувається виїзд євреїв, тлумачать це як еміграцію, Ізраїль — як репатріацію. З 1950 процес А. та категорії осіб, які мають право на репатріацію, регулюються спец. норм.-правовим актом Держави Ізраїль — Законом про повернення. Новітня А. поділяється на п'ять етапів.

Алія. Копія наказу про вилучення книг єврейських письменників-репатріантів із бібліотек: Баумволь Р. Л., Керлер Й. Б., Телесін З. Л. (архів «Енциклопедичного видавництва»)

Аліяга — річка в Тарутинському районі, Арцизькому районі, Кілійському районі Одеської області України, впадає в оз. *Китай*. Довж. 65 км, пл. бас. 467 км². Бере початок із балки за 4 км на Пд.-Зх. від смт *Тарутине*. Протікає в межах *Причорноморської низовини*, долина А. широка (до 2,8 км), є *старичі*. Річище звивисте, завширшки 8–12 м. Похил річки 1,8 м/км. Найбільші притоки: Новоселівка, Ташлик. Живлення мішане. Характерні весн. та літ. паводки; улітку часто пересихає. Льодостав нестійкий, з початку грудня до березня. Споруджено невелике водосховище та ставки. Протікає через села Лужанку, Новоселівку, Делень, Гівані та впадає з пн. боку до оз. *Китай*. Вода А. гірко-солоня, для пиття непридатна, частково її використовують для госп. потреб, унаслідок забруднення стіч. водами з с.-г. угідь у ниж. течії має підвищ. мінералізацію.

Лит.: Топчів О. Г., Кондратюк І. І., Полоса О. І. Одеський регіон: природа, населення, господарство / За ред. О. Г. Топчів. Одеса, 2003.

Алкали́я — річка в Штефан-Водському р-ні Молдови та Білгород-Дністровському районі й Татарбунарському районі Одеської області України (басейн річок Причорномор'я). Довж. 67 км. Пл. бас. 653 км². Впадає в лиман Солоне Озеро, який сполучений протокою з лиманом *Бурнас*. Бере початок із ставка біля с. Крокмаз на тер. Молдови pobl. укр.-молд. кордону. Осн. частина річк. бас. лежить у межах *Причорноморської низовини*, долина А. широка, розчленована ярами та балками, є *старичі*. Річище помірно звивисте, шир. 6–8 м, характер течії повільний. Похил річки 1,7 м/км. Живлення мішане. Бувають весн. та літ. паводки. Улітку подекуди міліє та пересихає. Льодостав нестійкий, з поч. грудня до сер. березня. Притоки річки — невеликі струмки, споруджено ставки. Найпоширеніші риби: карась, лин, лящ. Воду А. використовують для зрошування та госп.-побут. потреб. Річище розчищене та виправлене впродовж понад 30 км. На берегах річки розташ. села Старокозаче, Підгірне, Карналіївка, Монаші, Маразліївка, Великомар'янівка, Широке. Інтенс. с. г. у місяць протікання річки є причиною забруднення водойми та погіршення екол. стану прилеглих територій. Район *гірля* річки входить до нац. природ. парку «*Тузловські лимани*».

Лит.: Топчів О. Г., Кондратюк І. І., Полоса О. І. Одеський регіон: природа, населення, господарство / За ред. О. Г. Топчів. Одеса, 2003.

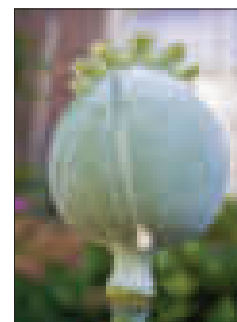
Алкали́з [від лат. *alkali* — луг, з араб. *قلی* (*āl-qalī*) — сода] — зсув кислотно-лужного стану (КЛС) крові в лужний бік унаслідок накопичен-

показником рН — компенсований, декомпенсований. Причини А.: порушення обміну *електролітів*; гіпервентиляція легень (зниження РаСО₂); гостра масивна крововтрата, дія на дихальний центр токсич. агентів; штучна вентиляція легень, втрати нітратної (соляної) кислоти під час нестримної блювоти.

Лит.: Guyton A. C. Textbook of Medical Physiology. 9th ed. Philadelphia, 1996; Вільям Ф. Ганонг. Фізіологія людини / Пер. з англ. Львів, 2002; Билибин Д. П., Ходорович Н. А. Алгоритми и примеры решения клинических задач по патофизиологии нарушенной кислотно-основного состояния и патофизиологии системы крови. Москва, 2007; Фізіологія. Короткий курс / За ред. В. М. Мороза, М. В. Йолтухівського. Вінниця, 2015; Фізіологія / За ред. В. Г. Шевчука. Вінниця, 2017.

Л. Л. Хмель

Алкалої́ди [від лат. *alkali* — луг, з араб. *قلی* (*āl-qalī*) — сода та грец. *είδος* — вигляд] — нітрогеновмісні (азотовмісні) орган. основи, які трапляються в живих орг-мах (бактеріях, грибах, рослинах і тваринах). Уперше поняття «А.» застосував 1819 нім. аптекар К. Мейсснер. Водні розчини перших виділених А. мали лужну реакцію, що зумовило вибір назви для цієї групи сполук. Здебільшого молекули А. складаються з атомів Карбону (вуглецю), Гідрогену (водню), Нітрогену (азоту). До складу А. може також входити Оксиген (кисень), рідше Сульфур (сірка), Хлор (хлор) чи Бром (бром). Розмежувати А. та ін. природ. нітрогеновмісні сполуки складно. До А. не належать *амінокислоти*, пептиди, *протейни*, *нуклеотиди*, *нуклеїн. кислоти*, *вітамін*, *антибіотики* та *аміни біогенні*. Природ. сполуки, що містять екзоциклічний атом Нітрогену (*серотонін*, *допамін* та ін.) відносять радше до біогенних амінів, ніж до А. Тому А. частково можна вважати випадком біогенних амінів. А. структурно різноманітні, тому не існує єдиного підходу до класифікації цих сполук. Перші класифікації об'єднували представників у групи за ознаками походження, напр., з рослин одного роду (А. дафніфілума, А. іпекуани тощо). Сучасні класифікації побудовані або за ознаками спорідненості карбон. (вуглець) скелета (такий підхід застосовують найчастіше), або за біогенет. попередниками. Зазвичай у тривіальних назвах А. видову чи родову назву джерела, з якого виділили сполуку, беруть за основу. До неї додають суфікс -ин або -ін, напр., анабазин — від назви їжачника безлистого (*Anabasis aphylla* L.), коніїн — болиголовця плямистого (*Conium maculatum*) тощо. Наразі виділено і схарактеризовано кілька тисяч А. За звичайних умов А. — кристал. речовини або олії, часто гіркі на смак. У природі А. трапляються найчастіше в рослинах. Їхній уміст у рослин. сировині невеликий (0,001—2%). Водночас є рослини, які містять від 10% до 18% А. (хінне дерево, листя тютюну та ін.). А. локалізуються переважно у певних органах рослин: у листях, коренях, корі, насінні тощо. Вміст А. у рослині суттєво залежить від періоду *вегетації* та місцевості. А. добувають із сировини екстракцією вод. розчинів кислот чи спиртами або орган. розчинниками. В орг-мах А. утворюються переважно з амінокислот: *гістидину*, *триптофану*, *тирозину*, *фенілаланіну*, *лізину*, *орнітину*, *аспарагін. кислоти*. Більшість А. виявляють широкий спектр біол. дії, тому їх застосовують у медицині й використовують як модельні речо-

Сік маку (*Papaver somniferum*) уміщує десятки різних алкалоїдів

за етіологією	за показником рН
метаболічний	компенсований
респіраторний	декомпенсований
видільний	
екзогенний	
змішаний	

Алкалоз. Класифікація

ня надлишку лугів чи втрати кислот. Класифікують А. за етіологією — метаболічний, респіраторний, видільний, екзогенний, змішаний; за

вини для досліджень у пошуках нових ефект. малотокс. лікар. засобів.

Лит.: Семенов А. А., Карцев В. Г. Основы химии природных соединений. Москва, 2009; Wink M. Mode of Action and Toxicology of Plant Toxins and Poisonous Plants // Mitt. Julius Kühn-Inst. 2009. № 421; Черних В. П., Зіменковський Б. С., Триченко І. С. та ін. Органічна хімія. 3-тє вид., стер. Харків, 2016.

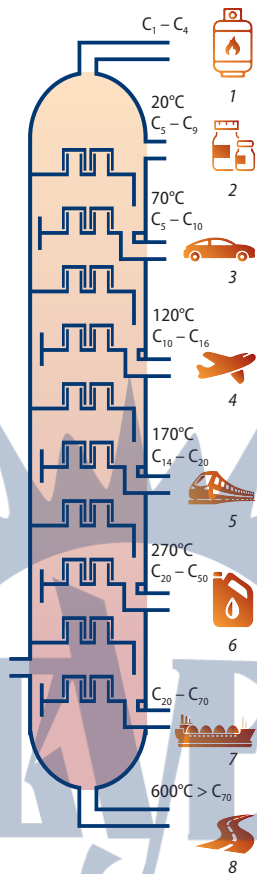
О. В. Головченко

Алкани — ациклічні розгалуж. або нерозгалуж. насичені вуглеводні, в яких атоми Карбону сполучаються між собою лише простими (ординар.) зв'язками. Утворюють гомологічний ряд із заг. ф-лою C_nH_{2n+2} . Атоми Карбону в А. перебувають у стані sp^3 -гібридації та утворюють σ -зв'язки, кут між якими становить прибіл. 109,5°. Типова довж. простого карбон-карбонового зв'язку 0,154 нм. А. з нерозгалуж. карбоновим ланцюгом наз. А. нормальної будови. Для А. можлива структур. (від C_4) та просторова (від C_5) ізомерія. За звичайних умов це безбарв. гази без запаху (від CH_4 до C_5H_{12} , неопентан $C(CH_3)_4$) або рідини (від C_5H_{12} до $C_{15}H_{32}$), від $C_{16}H_{34}$ — тверді речовини. А. неполярні, значно легші за воду й майже не розчиняються в ній, натомість розчиняються в більшості неполяр. орган. розчинників. А. містяться в нафті та гази природному (до 98 % метану); тверді та рідкі А. — складники восків (бджол., озокериту). У пром-сті А. добувають переробкою нафти, природ. газу, газів нафтових попутних, вугілля та сланців горючих, оксо-синтезом з карбон(II) оксиду та водню за участі каталізатора. Парафін (суміш твердих вуглеводнів переважно норм. будови) також добувають з нафти. Лаб. методи добування А.: реакції сполучення або відновлення (див. Відновлення речовини) галогеноалканів; декарбоксилювання кислот карбонових; відновлення карбонільних сполук, алкенів. За звичайних умов хімічно інертні, проте вступають у реакції окиснення, радикал. заміщення (галогенування, нітрування, сульфохлорування, сульфокиснення), приєднання до алкенів. А. піддають крекінгу (розщепленню) та піролізу (терм. розкладанню) з утворенням алканів та алкенів з коротшими карбон. ланцюгами, а також дегідруванню, дегідроциклізації та ізомеризації. Застосовують як сировину для хім. пром-сті, побут., мотор., ракет. паливо, розчинники.

Лит.: Химическая энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. И. Л. Кнунянц. Москва, 1992; Ластухін Ю. О., Воронцов С. А. Органічна хімія. 4-те вид. Львів, 2009; Геваза Ю. І., Гетьманчук Ю. П. Основы органічної хімії. Київ, 2013.

О. В. Гордієнко, Т. В. Любчук

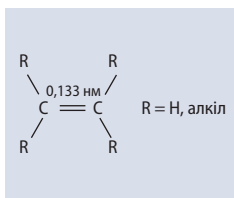
Алкєй (грец. Άλκαιοϛ; бл. 630–620 до н. е., м. Мітілена, о. Лесбос, Греція — бл. 580 до н. е., о. Лесбос, Греція) — поет, представник індивід. пісенної поезії (літ. меліки), її найпростішої форми — монодійної (або одноголосї) лірики (див. Монодія). Писав еолійським діалектом давньогрец. мови. Походив з аристократ. роду. Вовував з афінянами за Трояду (тер. біля м. Трої, де розгорталася подія «Ліади» Гомера); ця тема відображена у його віршах. Брав участь у конфліктах між аристократами на о. Лесбос та боротьбі за владу. Після приходу до влади Піттака (керував містом 590–580; один із семи грец. мудреців) змушений емігрувати. У вигнанні був у Єгипті, Фракії та Беотії (тепер у складі Греції). Згодом помирився

Алкани. Добування із природних джерел: 1. Гази (метан, етан, пропан, бутан). 2. Сировина для тонкої хімії. 3. Бензин. 4. Газ. 5. Дизельне паливо. 6. Оливи, мастила, воски. 7. Паливо. 8. Гудрон

Алкей

Алкєни

з Піттаком і повернувся на о. Лесбос. У 2 ст. до н. е. вчені з м. Александрії (Єгипет) підготували зібрання творів А. у 10 книгах (рулонах папірусу), яке було втрачене. Від творчості А. дійшло бл. 500 уривків. Частина творів віднайдено у фрагментах Оксирінських папірусів (Єгипет, кін. 19 — поч. 20 ст.). Твори А. поділяються на політ. поезію, гімни на честь богів (Афіни, Аполлона, Гермеса, Ареса, Ероса та ін.) та героїв (Ахілла, Аякса, братів Діоскурів та ін.), застільні й любовні пісні. У ліриці провідне місце належить мотивам політ. боротьби: емоц. кпини на адресу політ. суперників, заклики до боротьби, гіркі роздуми в часи поразок. З політ. діяльності А. тісно пов'язані військ. пісні, які становлять значну частину спадщини поета. Одним із найвідоміших є вірш «Не розумію звади поміж вітрів...» (переклад Г. П. Кочура). Образ корабля з пошматованими вітрилами серед розбурханого моря іноді тлумачать як образ «корабля-держави» серед «хвиль-потрясін», іноді — як долю партії заколотників у вирі політ. боротьби. Водночас його можна тлумачити як сповнену небезпек і випробовувань земну долю людини та людства в «життєвському морі», повному рифів, штормів та ін. небезпек. Поезії А. притаманні образність, емоц. сила, прозорість висловлювання. Його твори позначені різноманітністю розмірів, мелодійністю та оригінальним способом будови строфи, одна з яких увійшла до історії під його ім'ям («Алкеєва строфа»). В Україні творчість А. досліджували В. Пащенко, А. Содомора.

Та.: Poetarum Lesbiorum fragmenta. Oxford, 1997; Fragments : et 2 t. Paris, 2002; Р о с п е р е к л. — Античная лирика. Москва, 1968; Эллинические поэты VIII–III вв. до н. э. Москва, 1999; У к р. п е р е к л. — Поезії // Антична література: Хрестоматія. Давньогрецька поезія в українських перекладах і переспівах / Упоряд. В. Маслюк. Київ, 1994. Твори // Кочур Г. Третє відлуння: поетичні переклади. Київ, 2000; Пісні повстанські та застільні. Львів, 2013.

Лит.: Literature: Greek Literature / Ed. by P. Easterling, E. Kenney. Cambridge, 1985; Mulroy D. Early Greek Lyric Poetry. Ann Arbor, 1992; Пащенко Н. І., Пащенко Н. І. Антична література. Київ, 2001; Кембриджська історія древнього мира : в 14 т. Москва, 2007. Т. 3. Ч. 3: Расширение греческого мира. VIII–VI вв. до н. э.; Ковбасенко Ю. І. Антична література. Київ, 2015.

Ю. І. Ковбасенко

Алкєни, етиленові вуглеводні — ациклічні розгалуж. або нерозгалуж. ненасичені вуглеводні з одним подвійним зв'язком між атомами Карбону. Заг. формула вуглеводнів гомологічного ряду алкенів — C_nH_{2n} . Атоми Карбону, сполуч. подвійним зв'язком, перебувають у стані sp^2 -гібридації та утворюють σ - і π -зв'язки; σ -зв'язки розташ. в одній площині під кутом прибіл. 120°. Довжина подв. зв'язку становить 0,132 нм. Для А. можлива ізомерія карбон. скелета, ізомерія за місцем подв. зв'язку, геометр. ізомерія. Назви А. за системат. номенклатурою утворюють від назв алканів заміною суфікса -ан на -єн. За т-ри 20–25 °С і атмосфер. тиску етен, пропенібутени — гази, А. від C_5 до C_{18} — безбарв. рідини, вищі А. — тверді речовини. А. майже не розчиняються у воді, обмежено — у спиртах, добре — в орган. розчинниках. Етен і пропен трапляються в природі. У пром. маштабах етен, пропен, бут-

ни виробляють піролізом (терм. розкладанням) та крекінгом (розщепленням) продуктів переробки нафти. У лаб. умовах А. добувають відновленням алкінів, дієнів, реакціями відщеплення від алкілгалогенідів, спиртів, 1,2-дигалогеноалканів; з карбон. сполук, реакціями сполучення. Для А. характер. реакції за місцем подв. зв'язку: приєднання водню, галогенів, гідрогенгалогенідів, води; окиснення з утворенням епоксидів, 1,2-гліколів, озоноліз, розщеплення карбонового скелета; гідротерміювання, алкілювання; циклоприєднання, метатезису, олігомеризації та полімеризації. А. застосовують як вихід. речовини для добування полімерів (поліетилену, поліпропілену тощо), еластомерів, епоксисполук, розчинників, спиртів, альдегідів, к-т, вінілхлориду, стирену, кумену, акрилонітрилу, бута-1,3-дієну, каучуків, мастил тощо.

Лит.: Общая органическая химия / Под ред. Д. Бартона, У. Оллиса; пер. с англ. Москва, 1981; Марч Дж. Органическая химия : в 4 т. / Пер. с англ. Москва, 1987–1988; Химическая энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. И. Л. Кнунянц. Москва, 1992; Лозинський М. О., Ковтуненко В. О. Карбаніони. Добування та алкілювання. Київ, 2008; Ластухін Ю. О., Воронов С. А. Органічна хімія. 4-те вид. Львів, 2009; Геваза Ю. І., Гетьманчук Ю. П. Основи органічної хімії. Київ, 2013.

О. В. Гордієнко, Т. В. Любчук

Алкіл, алкільні групи, вуглеводневі групи, алкільні залишки (заст. — алкільні радикали) — одновалент. групи, що утворюються внаслідок вилучення з молекул алканів атома Гідрогену (водню), сполученого з будь-яким атомом Карбону (вуглецю): C_nH_{2n+1} -. Назви А. будують заміною суфікса -ан у назві алкану на суфікс -ил(-іл), напр., метан — метил (скорочено Me), етан — етил (Et). Будь-який А. позначають як Alk або R. А. із заг. формулою RCH_2 , R_2CH та R_3C (де карбоновміс. залишок $R \neq H$) поділяють, відповідно, на первинні, вторинні та третинні залежно від ступеня заміщення біля атому Карбону. Первин. А. утворюється внаслідок видалення атома Гідрогену, біля первин. атома Карбону, тобто такого, що безпосередньо сполуч. лише з одним атомом Карбону, вторин. — від вторин. і третин. — від третинного. Первин. А., утворені видаленням атома Гідрогену при термінальному (кінцевому) первин. атомі Карбону нерозгалуж. алканів, становлять підклас нормальних (*n*-алк.) А. $[CH_2]_n$, напр., *n*-проп. $CH_3CH_2CH_2$ - (скорочено *n*- C_3H_7 , *n*-Pr), *n*-бутильна $CH_3CH_2CH_2CH_2$ - (*n*- C_4H_9 , *n*-Bu). Пропан — 1-й з алканів, у яких А. можуть бути утворені відщепленням атому Гідрогену від вторин. атома Карбону з утворенням ізомірної ізопропільної групи $(CH_3)_2CH$ - (*i*-Pr). Бутану відповідає втор-бутильна група $CH_3CH_2CH(CH_3)$ - (*sec*-Bu, *s*-Bu). Від ізобутану $(CH_3)_3CH$ походять ізобутильна $(CH_3)_2CHCH_2$ - (*i*-Bu) та трет-бутильна $(CH_3)_3C$ - (*t*-Bu) групи, від ізопентану — ізопентильна $(CH_3)_2CHCH_2CH_2$ - та трет-пентильна $CH_3CH_2C(CH_3)_2$ - групи. Від неопентану утворюється неопентильна $(CH_3)_3CH_2$ - група. Назви А. від метилу до неопентилу є тривіальними й дозволені до використання правилами IUPAC. Від молекул циклоалканів походять циклоалкільні групи із заг. ф-лою C_nH_{2n-1} напр., циклопропільна C_3H_5 - (Cpr), циклогексильна C_6H_{11} - (cyclo-Hex, Cy) тощо. Якщо в структурі орган. речовин є замісники — А., то в назвах їх позначають лише як префікси з локантами, що визначають положення алкільного

замісника відносно гол. карбон. ланцюга. Старшинство А. визначають лише за алфавіт. порядком. Кількість однакових А. позначають множин. префіксами ди-, три-, тетра- тощо, напр., 2,2,4-триметилпентан (тривіальна назва ізооктан). У назвах А. зазначають в алфавіт. порядку, множинні префікси не враховують. А. входять до складу різ. типів орган. речовин, напр., спиртів, етерів (діетиловий етер Et_2O), естерів (метилетаноат CH_3COOMe), амінів, алкіларомат. (кумен або ізопропілбензен $C_6H_5CH(CH_3)_2$), гетероциклічних сполук тощо. Уведення А. до складу орган. речовин здійснюють за реакціями алкілювання. Алкіллітієві похідні метиллітій $MeLi$, *n*-бутиллітій $BuLi$, втор-бутиллітій широко використовують в орган. синтезі як сильні основи, у хімії полімерів — як ініціатори аніон. полімеризації.

Лит.: Ковтун О. М., Корнілов М. Ю., Толмачова В. С. та ін. Сучасна термінологія та номенклатура органічних сполук. Тернопіль, 2008; Черних В. П., Зіменковський Б. С., Гриценко І. С. та ін. Органічна хімія. 3-те вид., стер. Харків, 2016.

О. В. Гордієнко

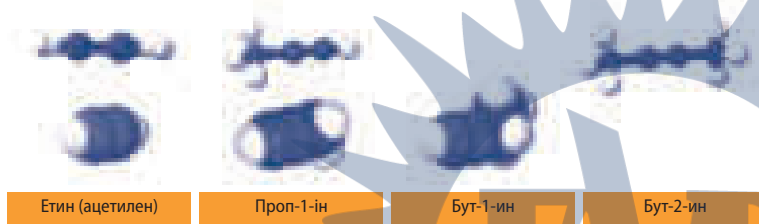
Алкілювання — уведення алкільної групи (див. Алкіл) в орган. сполуки, а також добування алкіл. похідних хім. елементів. Розрізняють С-, О-, N-, S-А. тощо. Найчастіше як агенти А. застосовують алкілгалогеніди, алкени, епоксисполуки, спирти, алкілсульфати, солі оксонію, діазоалкани. А. алкілгалогенідами здійснюють спиртами за наявності основ та алкенами — за наявності протонних кислот (H_2SO_4 , H_3PO_4) та кислот Дж. Льюїса (1875–1946, США) — $AlCl_3$, BF_3 , $ZnCl_2$ тощо. Алкілгалогеніди використовують у реакціях сполучення з утворенням зв'язку С–С під час оброблення натрієм (реакція Ш. А. Вюрца), реагентами Грін'єра (Ф. О. В. Грін'єр, 1871–1935, Франція), лігій діалкілкупратами, ацетиленідами метал. елементів. А. за Ш. Фріделем — Дж. Крафтсом (1839–1917, США) є найважливішим методом уведення алк. груп в аромат. ядро. А. спиртів та фенолів з утворенням етерів (простих ефірів) проводять солями триалкілфосфону або алкілгалогенідами, діалкілсульфатами, алкілсульфонатами (напр., реакція А. В. Вільямсона). А. аніонів кислот карбонових добувають естери. Алкілгалогенідами можна проалкілювати кетони, естери, 1,3-дикетони, 1,3-кетоестери. Для А. амінів здебільшого застосовують алкілгалогеніди та діалкілсульфати. За реакціями нуклеофільного заміщення в алкілгалогенідах можна одержати нітроалкани, алкілазиди, алкілізо- та ізотіоціанати. Діазометан метиле карбонові й сульфокислоти, спирти, феноли, аміни та перетворює альдегіди на метилкетони. S-А. проводять під дією алкілгалогенідів на сульфуровміс. солі. А. фосфінів алкілгалогенідами проходить аналогічно амінам; під час А. діалкілфосфітів та триалкілфосфітів утворюються діалкілфосфонати. А. широко застосовують у пром-сті для одержання ізопропілбензену, вищих алкілбензенів, поверхнево-актив. речовин, гербіцидів тощо.

Лит.: Марч Дж. Органическая химия : в 4 т. / Пер. с англ. Москва, 1987–1988; Нейланд О. Я. Органическая химия. Москва, 1990; Лозинський М. О., Ковтуненко В. О. Карбаніони. Добування та алкілювання. Київ, 2008; Чобан А. Ф., Лявинець О. С. Кінетичні закономірності алкілювання натрій нітриту в подвійному розчиннику диме-

тилсульфоксид — толуен // Наук. вісник Чернів. ун-ту. Хімія. 2016. Вип. 771.

О. В. Гордієнко, Т. В. Любчук

Алкіни (ацетиленові вуглеводні) — ацикл. розгалуж. або нерозгалуж. вуглеводні, що містять потрійний зв'язок і утворюють гомологічний ряд із заг. ф-лою C_nH_{2n-2} . Атоми Карбону, між якими є потрійний зв'язок, перебувають у стані sp-гібридизації. Фрагмент А. з потрійним зв'язком має лінійну будову; довжина потрійного зв'язку 0,118 нм. За т-ри 20–25 °С і атмосфер. тиску А. від C_2H_2 до C_6H_6 — безбарв. гази без запаху, від C_5H_8 до $C_{16}H_{30}$ — рідини, від $C_{17}H_{32}$ — тверді речовини. А. погано розчин. у воді, ліпше — в орган. розчинниках. За системат. номенклатурою назви А. утворюють від назв алканів заміною суфіксу -ан на -ин (-ін); положення

потр. зв'язку позначають цифрами. А. також називають як похідні ацетилену, напр., диметилацетилен. Для А. характер. структур. ізомерія та ізомерія положення потр. зв'язку; він може бути кінцевим (термінальним) або внутрішнім. А. добувають алкілюванням ацетилену або термінального А., сполученням термін. А. і дегідрогалогенуванням віцінального або гемінального дигалогеноалканів. Термін. А. мають властивості слабких к-т з $pK_a \sim 25$, утворюють солі з сильними основами, осад з солями Аргентуму(І) або Купруму(І) (якіс. реакція на кінцевий потрійний зв'язок); приєднуються до альдегідів та кетонів. Характер. для А. є реакції приєднання до потрійного зв'язку: гідрування до алканів або алкенів; приєднання галогенів, гідроген галогенідів, води, к-т тощо. А. вступають у реакції циклолігомеризації, циклоприєднання, метатезису; із сильними окисниками утворюють карбон. к-ти. Гомол. ряд А. утворюють етин C_2H_2 (див. Ацетилен), пропін C_3H_4 , бутин C_4H_6 , пентин C_5H_8 тощо. Пропін застосовують в орган. синтезі, для різання та зварювання металів. Поліацетилену трапляються в природі. Заг. ф-ла А. $R-(C\equiv C)-R$, де $R=H, Alk$ тощо.

Лит.: Марч Дж. Органическая химия : в 4 т. Москва, 1988; Химическая энциклопедия : в 5 т. / Под ред. И. Л. Кнунянц. Москва, 1988. Т. 1; Лозинський М. О., Ковтуненко В. О. Карбаніони. Добування та алкілювання. Київ, 2008; Ластухін Ю. О., Воронов С. А. Органічна хімія. Львів, 2009. Modern Alkyne Chemistry. Catalytic and Atom-Economic Transformations / Ed. by B. Trost, Ch.-J. Li. Weinheim, 2014.

О. В. Гордієнко, Т. В. Любчук

Алкман (грец. Ἀλκμάν; бл. 668–664 до н. е., м. Сарди, Греція — кін. 7 ст. до н. е., м. Спарта, Греція) — поет, представник жанру хорової лірики. Писав давньогрец. мовою. Місце і дата народження достеменно невідомі. Ймовірно, його батьки були рабами, а сам А. став вільним завдяки поет. хисту. Жив у м. Спарти, де керував

хорами, для яких створював переважно парфенії («дівочі пісні», призначені для виконання хором дівчат). Учені з м. Александрії у 2 ст. до н. е. зібрали творч. спадок А. в 6 книгах (рулонах папірусу), що вміщували бл. 60 текстів: парфенії (дві книги з шести), гіми (на честь Аполлона, Артеміди, Афродіти, Зевса, Геру), любовні пісні та сколії (застільні пісні). Але ці папіруси втрачені. Збереглися лише фрагменти творів А., зокрема у папірусах, знайдених у Єгипті (1855, кін. 19 — поч. 20 ст.). Нова творчість А. було оспівування в обрядовій поезії поряд із богами й людей. Одним із перших у світ. л-рі написав поет. пейзаж, зразком якого є вірш «Сплять усі вершини гірські...» (перекл. Г. Кочура). Згодом ці рядки надихали на створення поезій Й. Гете «Нічна пісня подорожнього» («Über allen Gipfeln Ist Ruh!...», 1827) та М. Лермонтова «Гірські вершини...» («Горные вершины...», 1840). Для поезії А. характерні вишукані й несподівані для архаїч. доби метафори, поєднання міфол. мотивів із побут. елементами, захоплення красою природи та людини. Укр. мовою окр. твори А. переклали Г. Кочур та А. Содомора.

Тв.: Greek Lyric : in 5 vol. Cambridge; London, 2001. Vol. 2: Anacreon, Anacreontea, Choral Lyric from Olympus to Alcman; Poetarum Melicorum Graecorum fragmenta: Alcman, Stesichorus, Ibycus. Oxford, 2005; Рос. перекл. — Эллинические поэты VIII–III вв. до н. э. Москва, 1999; Укр. перекл. — «Слабнути став я...» // Золоте руно / Пер. А. Содомори. Київ, 1985; «Слабнути став я, співучі, солодкоголосі дівчата...» / Пер. А. Содомори //

Алкіни

Алкман. Римська мозаїка (кін. 1-2 ст. до н.е.), м. Джераш, Йорданія

Мегела І. Давньогрецька класична лірика. Київ, 2006; [Поезії] // Кочур Г. Третє відлуння. Поетичні переклади. Київ, 2008.

Лит.: Ярхо В., Полонская К. Античная лирика. Москва, 1967; Хоровий мелос. Алкман // Пащенко В., Пащенко Н. Антична література. Київ, 2008; Борецький М. Алкман // Лексикон античної словесності / За ред. М. Борецького, В. Зварича. Дрогобич, 2014; Ковбасенко Ю. Хорова лірика. Алкман // Антична література. Київ, 2015.

Ю. І. Ковбасенко

Алкмеон Кротонський (грец. Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης; бл. 5 ст. до н. е., м. Кротона, тепер м. Кротоне, область Калабрія, Італія — 5 ст. до н. е., м. Кротона, тепер м. Кротоне, область Калабрія, Італія) — філософ, медик, біолог, представник піфагорійської школи й кротонської школи лікарів. Біогр. даних про життя майже немає. Дослідники вважають, що він народився на межі 6 і 5 ст. до н. е. Працював у м. Кротоне. Існує припущення, що був учнем *Піфагора*. А. К. — засновник натурфілософ. напрямку, орієнтованого на вивчення будови та життєдіяльності людського орг-му. Був одним із перших дослідників мозку. Вважав, що мозок, а не *серце* (як тоді уявляли) — гол. орган людського сприйняття й пізнання. Пояснював це тим, що мозок взаємодіє з ін. органами тіла через канали. Вивчаючи проблеми анатомії, фізіології, ембріології, одним із перших в європ. медицині став проводити розтини тварин; виявив очні нерви, що ведуть до мозку. Під впливом ідей Піфагора вважав, що тіло людини — мікрокосм і система протилежностей. Здоров'я тлумачив як гармонію, рівновагу сил вологого й сухого, гарячого й холодного, гіркого й солодкого, а хворобу — як перевагу однієї з цих сил. Зберігати та відновлювати їхній баланс допомагає раціональна дієтика. А. К. чітко розподіляв сприйняття й мислення. Саме в мисленні вбачав особливість людини, що відрізняє її від тварин. У гносеології А. К. — послідовник *Ксенофана Колофонського*. Акцентував увагу на обмеженості людського знання. А. К. поділяв тезу піфагорійської астрономії про незалеж. рух планет із Зх. на Сх., який, вочевидь, уявляв круговим. Згідно зі свідченням *Арістотеля*, А. К. вважав душу людини безсмертною, прирівнював її до небесних тіл, які перебувають у вічному русі. Праці А. К. не збереглися. З праць *Плутарха* та *Галена Пергамського* відомо лише їхні назви та кілька фрагментів. Зокрема, А. К. — автор трактату «Про природу», в якому йшлося також і про питання медицини.

Лит.: Кессиди Ф. Х. От мифа к Логосу. Москва, 1972; Triebel-Schubert Ch. Der Begriff der Isonomie bei Alkmaion // Klio. 1984. № 66; Centrone B. Alcmeon de Crotona // Dictionnaire des philosophes antiques : in 7 vol. Paris, 1989. Vol. 1; Чанышев А. Н. Курс лекцій по древній і середньовіковій філософії. Москва, 1991; Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. Москва, 1994; Patzer A. Wort und Ort. Oralität und Literarizität im sozialen Kontext der frühgriechischen Philosophie. Freiburg, 2006; Асмус В. Ф. Античная философия. Москва, 2009; Zhmud L. Pythagoras and the Early Pythagoreans. Oxford, 2012; Zhmud L. Alkmaion aus Kroton // Grundriss der Geschichte der Philosophie. Die Philosophie der Antike : in 5 bd. Basel, 2013. Bd. 1: Frühgriechische Philosophie.

В. Е. Туренко

Алкобаський монастир (португал. Mosteiro de Alcobaça), Алкобаський монастир святої Марії (португал. Mosteiro de Santa Maria de Alcobaça) — недіючий католицький монастир у м. Алкобаса (Португалія); об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1989). У 1153 король Португалії *Афонсу I* подарував *Бернарду Клервоському* землю під монастир на території, шойно відвоїв. у маврів (див. *Реконкіста*). Буд-во розпочате 1178; в основному завершене до 1252. Споруду добудовано королем *Дінішем I Землеробом* наприкінці 13 ст. Взірцем для архітекторів слугувало Клервоське абатство у Франції (засновник і

перший *абат* — *Бернард Клервоський*). А. м. до 1834 належав ордену *цистерціанців*. У 13–14 ст. перебував під особливою опікою португал. королів. Тут поховано *Афонсу II Товстого* з дружиною *Урракою Кастильською*, *Афонсу III Булонського* з другою дружиною *Беатрисою Кастильською*, *Педру I Справедливого* з коханкою *Інес де Кастро*. *Гробниці* двох останніх, замовлені

Алкобаський монастир

Педру I ще за життя, вважаються найкращими взірцями готич. скульптури в Португалії. Наприкінці 18 ст. із поховань було сформовано королів. *пантеон* у неоготич. стилі (див. *Неоготика*). А. м. — приклад потужного закладу з унікальною інфраструктурою. Це поєднання власне монастиря з функціонал. будівлями (гуртожиток для ченців, лавабо — приміщення з резервуарами для омивання рук, трапезна тощо) та гідравліч. системами. У серед. віки А. м. мав с.-г. угіддя. *Архітектура* монастиря з часом зазнала трансформацій. Збудований у готич. стилі (див. *Готика*) монастир, у 16 ст. було розбудовано в мануельському стилі (декоративно-архітект. стиль, що з'явився у Португалії в 16 ст., назву отримав від імені короля *Мануеля I Щасливого*; ін. назва — пізня португал. готика), а у 18 ст. — у стилі *бароко*. Неодноразово зазнавав руйнувань: унаслідок Лісабонського землетрусу (1755), у ході *Наполеонівських воєн* і війни за незалежність Іспанії (1808–1814), а також унаслідок заборони ордену цистерціанців (1834). Монастир був потужним освіт., наук., культ., госп. центром *Піренейського півострова*. У 1269 тут відкрито школу. Бібліотека монастиря, архів якої почасті зберігається в Нац. б-ці Португалії (м. *Лисабон*), на поч. 19 ст. вважалася однією з найбільших у країні. А. м. — перший зразок готич. архітектури на теренах Португалії, а монастир. церква святої Марії — найбільший християн. храм у країні. Витриманість архітект. стилю,

якість використаних матеріалів і ретельність побудови роблять монастир шедевром готич. мис-тва.

Лит.: Marques M. Z. F. Um Século de História de Alcobaca 1810–1910: Chalets e Palacetes do Romantismo Tardio. Alcobaca, 2003; Maduro A. V., Mascarenhas J. M. de, Jorge V. F. A Construção da Paisagem Hidráulica no Antigo Couto Cisterciense de Alcobaca // Cadernos de Estudos Leirienses. 2015. Vol. 4; Barreira C. F. Through the Eyes of Science and Art: a Fourteenth-Century Winter Breviary from Alcobaca Scriptorium // Journal of Medieval Iberian Studies. 2016. Vol. 8. № 2.

I. В. Шліхта

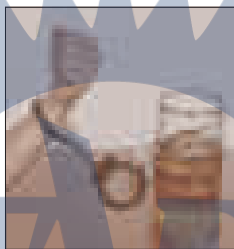
Алкоголіз [від пізньолат. alcohol, з араб. الكحول (al-kuhl), первісно — порошкоподібна субстанція, згодом — дистильована рідина] — розкладання речовин під час взаємодії зі спиртами. А. є окремим випадком сольволізу — нуклеофільного заміщення, в якому розчинник сам відіграє роль нуклеофіла. Приклади А.: а) взаємодія ацилгалогенідів зі спиртами з утворенням естерів за наявності третин. амінів, напр., піридину, триетиламіну або диметиламіну, для зв'язування гідрогенгалогеніду, що виділяється; б) взаємодія епоксисполук зі спиртами, напр., дією етанолу (спирт етиловий) на оксиранза участі каталізаторів отримують моноетил. етер етиленгліколю (етилцелозольв); в) каталізований к-тами частковий А. нітрилів є легкодоступ. способом створення естерної, амідинової або тіоамідної групи через іміноетери — реакція Піннера (А. Піннер, 1842–1909, Німеччина). Зазвичай нітрил у суміші з абсолютним спиртом в ефірі діетиловому або трихлорометані обробляють сухим газуватим гідрогенхлоридом з утворенням іміноетеру $RC(OR')(=NH) \cdot HCl$ гідрохлориду, який виділяють в індивідуальному стані. Одержані іміноетери надають піддають взаємодії з нуклеофілами. З надлишком спирту утворюються ортоестери $RC(OR')_3$; 4) А. естерів у більшості випадків проводять для переходу від естерів нижчих спиртів до естерів вищих спиртів. Реакцію каталізують к-тами або основами. Напр., *n*-бутилакрилат можна добути з 94%-м виходом унаслідок нагріванням етилакрилату з *n*-бутил. спиртом за пост. видалення метанолу мірою його утворення. Цей метод часто наз. переестерифікацією. Як каталізатори в реакції застосовують алкогольати Алюмінію, сульфат та сульфон. к-ти. А. естерів використовують для практ. синтезів. Напр., жири за умов кислот. або основ. каталізу та надлишку спирту перетворюють на відповід. естери жир. кислот та гліцерол (гліцерин); 5) А. амідів, що зазвичай призводить до утворення естерів, у разі карбаміду $CO(NH_2)_2$ використовують для добування алкілкарбаматів. Напр., з бензил. спирту утворюється бензилкарбамат $C_6H_5CH_2OCONH_2$. Під час дії спиртів відбувається також розщеплення в елементоорган. сполуках, зокрема трис(діетиламіно)фосфін $P(NEt_2)_3$, перетворюється на триалкілфосфіт $P(OR)_3$. Якщо для А. використовують метанол, то реакцію наз. метанолізом, якщо етанол — етанолізом тощо.

Лит.: Платз А. Ф. Синтез органических препаратов : в 12 т. / Пер. с англ. Москва, 1949–1964. Т. 1; Т. 4; Фьюзон Р. Реакции органических соединений / Пер. с англ. Москва, 1966; Химическая энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. И. Л. Кнунянц. Москва, 1988. Т. 1; Реутов О. А., Курц А. Л., Бутин К. П. Органическая химия : в 4 ч. 3-е изд., испр. Москва, 2012–2013; Палюх З. Ю., Мельник С. Р., Мельник Ю. Р.

Вплив параметрів процесу на алкоголіз соняшникової олії етиловим спиртом // Вісник Нац. тех. ун-ту «Харків. політех. ін-т». Сер.: Нові рішення в сучас. технологіях. 2016. № 12; Палюх З. Ю., Мельник С. Р., Мельник Ю. Р. Алкоголіз тригліцеридів етанолом у присутності солей двовалентних металів // Вісник Нац. тех. ун-ту «Харків. політех. ін-т». Сер.: Нові рішення в сучас. технологіях. 2017. № 23.

О. В. Гордієнко

Алкоголізм [від пізньолат. alcohol, з араб. الكحول (al-kuhl), первісно — порошкоподібна субстанція, згодом — дистильована рідина] — хронічне психіч. захворювання, спричинене зловживанням спирт. напоями. За теорією нейрогенетичного адаптив. механізмів К. Клонінгера (1987), виділяють два типи А. Тип I — зумовлений впливом соц. оточення. Адикція розвивається після 25-річного віку; не супроводжується спонтан. потребою в алкоголі. Найвиразніші риси типу: психіч. залежність від алкоголю, втрата самоконтролю, почуття провини, страх перед А., уникання нового досвіду й аверсивних (негатив., загрозлив.) ситуацій, залежність від соц. схвалення. Лише зрідка асоціюється з фіз. агресією та конфліктами із законом. Високим є ризик фіз. захворювань. Тип II — статево зумовлений; притаманий виключно чоловікам. Адикція розвивається до 25 років; супроводжується спонтан. потягом до алкоголю, високою готовністю до фіз. агресії та проблемами із законом; психіч. залежність та почуття провини виражені незначно. Хворі на А. типу II відкритіші до нового досвіду й аверсивних ситуацій, незалежні від соц. схвалення. Клінічна картина А. залежить від стадії захворювання. Початкова (неврастенійна) стадія А.: зникає захисний блювотний рефлекс; формується наркоманійний синдром, що характеризується посиленням потягом до спиртного, наростанням психіч. залежності від алкоголю та зміненою реактивністю на нього — зростанням толерантності (щоб сп'яніти, треба пити більше), алкогольною амнезією. Середня (наркоманійна) стадія А.: зменшений кількісний контроль над вживанням алкоголю, формується фіз. залежність, що проявляється в абстинентному синдромі та макс. толерантності; можливі алкогольні психози — делірії (марення), гострий алкогольний галюциноз. Кінцева (енцефалопатійна) стадія А.: зниження толерантності (для сп'яніння достатньо щоразу меншої дози) та зміни особистості, наростання алкогольної деменції; зазвичай діагностується синдром Корсакова. Міжнар. класифікація хвороб (МКХ-10) в окр. діагностичну категорію виділяє психіч. та поведінкові розлади, спричинені вживанням алкоголю. Серед них: гостра алкогольна інтоксикація; патол. інтоксикація (патол. сп'яніння); синдром залежності (хронічний А.); стан відміни алкоголю. При діагностуванні А. беруть до уваги: тип сп'яніння; додаткові особливості сп'яніння; форму, стадію та суб'єктив. причини захворювання; алкогольний стаж; міру соц. декомпенсації; ускладнення. Для лікування А. використовують фармакотерапію (із застосуванням дисульфіраму, психотроп. препаратів) та поведінкову терапію. Ремісія можлива лише за умови, що хворий пожиттєво утримується від уживання алкоголю. Прогноз сприятливий для 1-ї та 2-ї стадій хвороби, але несприятливий для 3-ї. З огляду на складність лікування А., велике значення має його профілактика:

Алкоголізм.
Алегорія на залежність від прийому алкоголю

первинна — інформац. політика держави щодо запобігання А., формування у соціумі нетерпимості до вживання алкоголю; вторинна — робота із самим пацієнтом та його безпосереднім оточенням (клінічні інтерв'ю, пояснювальні бесіди, психол. консультації, доступність груп підтримки, кабінетів анонім. наркол. та соціально-психол. допомоги тощо). А. є серйозною соціальною проблемою в Україні та світі: бл. 3,3 млн смертей щороку стаються внаслідок зловживання алкоголем, це майже 5% від всіх смертей (ВООЗ, Звіт 2016).

Лит.: Каплан Г. И., Сэдок Б. Дж. Клиническая психиатрия : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1994. Т. 1; Карманное руководство к МКБ-10: Классификация психических и поведенческих расстройств (с глоссарием и исследовательскими диагностическими критериями) / Сост. Дж. Э. Купер; пер. с англ. Д. К. Полтавца. Киев, 2000; Бюрингер Г., Ферстль Р. Расстройства, вызванные употреблением психоактивных веществ: интервенция // Клиническая психология / Пер. с нем. Санкт-Петербург, 2003; Гавенко В. Л., Бітенський В. С., Абрамов В. А. та ін. Психіатрія і наркологія. Київ, 2015; Ахмад Р. М., Бородин С. О., Румянцева С. С. та ін. Національний звіт за 2017 рік щодо наркотичної ситуації в Україні (за даними 2016 року). Поглиблений огляд наркоситуації в Україні для Європейського моніторингового центру з наркотиків та наркотичної залежності. Київ, 2017.

Е. В. Крайніков

Алкоголяти, алкоксиди — органічні сполуки, що утворюються внаслідок заміщення атома Гідрогену гідроксильної групи спиртів катіонами метал. елементів. А. луж., лужнозем. металічних елементів і первинних спиртів — йонні сполуки, розкладаються за т-ри 200–300 °С; розчинні в спиртах та рідкому аміаку (амоніаку); електrolіти. Похідні метал. елементів 3–8 груп — молекуляр. мономер. або олігомер. сполуки з низькими т-рами плавлення та кипіння, добре розчиняються в неполярн. розчинниках, погано — у спиртах. Їхні розчини не проводять електр. струм. Будову асоціацій А. визначено координац. числом метал. елемента та природою алкоксильних груп. Два різ. А. утворюють біметал. А., з металгалогенідами — алкоксигалогеніди складу $M(OR)_nHal_m$. Осн. метод добування А. луж. та лужнозем. елементів — взаємодія металів або амоніакатів метал. елементів зі спиртами. Ін. методи: алкоксилування хлоридів метал. елементів луж. А. або сумішню аміаку (амоніаку) зі сполуками, заг. ф-ла яких ROH , де R — алкільна група; анод. розчиненням перехід. метал. елемента в спирті. Діюли та багатоатом. спирти з лужн., лужнозем. метал. елементами або їхніми А. утворюють одно- або повністю заміщені А. Повністю заміщені гліколяти та гліцерати добувають з оксидів, гідроксидів, солей А. багатовагент. метал. елементів. Такі А. є хелатами або полімерами з полідентат. лігандами. А. — сильні основи, гігроскоп., реагують зі сполуками, що містять актив. атом Гідрогену; змішані алкоксисилікоксиди є відновниками. А. застосовують у синтезі етерів, краунетерів, целозольвів, дієнів; у реакціях переестерифікації, конденсаціях карбонільних сполук, синтезі їх окисненням спиртів; як каталізатори полімеризації, у вир-ві матеріалів для оптики та електроніки.

Лит.: Бредли Д. Синтезы неорганических соединений : в 3 т. / Пер. с англ. Москва, 1967. Т. 2; Химическая энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. И. Л. Кнунянц. Москва, 1988.

Т. 1: Абляционные материалы — Дарзана реакция; Скопенко В. В., Савранский Л. И. Координационная химия. Київ, 2004; Турова Н. Я. Оксоалкоксиды металлов. Синтез, свойства, структура // Успехи химии. 2004. Т. 73 (11); IUPAC. Compendium of Chemical Terminology. Gold Book. Oxford, 2014; Глосарій термінів з хімії / Уклад.: Й. Опейда, О. Швайка. Київ, 2017.

О. В. Гордієнко, Т. В. Любчук

Алкомáкс [від лат. Al(umium) — алюміній, Co(baltum) — кобальт і max(ime) — надзвичайно, якнайбільше] — 1) У металургії — група магніт. висококоерцитивних анізотропних сплавів для магнітів постійних, що містять Fe, Co, Ni, Al, Cu, іноді з невел. домішками Ti та Nb. Сплави А. близькі за складом, структурою та властивостями до сплавів алніко, магніко. 2) У хімії — частинка (вільний радикал), яка правило, нестійка, що містить один або кілька неспар. електронів. За ін. визначенням, вид молекули чи атома, здатний до незалеж. існування (тобто відносно стабільний), що має один чи два неспарених електрони. Неспар. електрон займає орбіталь атомну чи молекулярну. Як правило, А. володіє парамагніт. властивостями, оскільки наявність неспар. електронів викликає взаємодію з магнітним полем.

Лит.: Альтман А. Б., Герберг А. Н., Гладышев П. А. и др. Постоянные магниты/ Под ред. Ю. М. Пятин. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1980; Вакуленко М. О., Вакуленко О. В. Тлумачний словник із фізики. Київ, 2008; Червоний И. Ф., Бредихин В. Н., Грицай В. П. и др. Цветная металлургия Украины : в 3 т. Запорожье, 2014. Т. 1. Ч. 1: Металлы и их классификация, обогащение руд цветных металлов, легкие цветные металлы.

Алла́х (араб. الله — Бог, Господь) — в ісламі — Всевишній, одноосібний і єдиний Бог. Слово «А.» не є власним ім'ям Бога (як і безособове звертання «Господь»); його походження простежують від найдавніших семіт. переказів і писем. джерел, де Бог позначався заг. терміном «Ель» («Іл»). Звертання «А.» на позначення єдиного Бога вживають не тільки мусульмани, а й арабов. християни та юдеї (див. Християнство, Юдаїзм). Іслам ґрунтується на суворому й послідов. монотеїзмі: А. — одноосібний і єдиний Бог, творець і володар світу, божеств. природою володіє лише він і ніхто більше (з такого погляду, віра у Трійцю вважається виявом багатобожжя). Віра в А. та принцип єдності Бога (таухід) є світогляд. стрижнем ісламу. У Корані А. — звеличений як Всевишній, Господар світів, вищий Суддя для всіх творінь, всемогутній і всемілостивий, усюдисущий, справедливий, співчутливий і люблячий тих, хто чинить добрі справи, Початок і Кінець всього, Винагороджувач і Захисник тощо. Всесвіт, природа, людина, надприродні істоти (ангели) створені його волею та цілеспрямованою дією. Вищість А. втілена у ритуал. формулах, які знає араб. мовою та часто повторює кожен мусульманин: «Немає іншого бога, крім А.», «А. акбар» («А. найвеличніший»), «іншаллах» («як забажає А.»), «ім'ям А. милостивого, милосердного» тощо. Для благодетивих мусульман кожна дія відкривається викликом божествен. імені (бісмілла). Ці вислови наявні на пам'ятках мусульман. архітектури. А. — непізнаваний, його «справжнє ім'я» та подоба невідомі й неосяжні. Зображення Бога в іслам. культурі суворо заборонені, характеризувати

А. дозволено лише так, як Він сам означив Себе чи Свої якості в Корані або словами останнього Пророка — Мухаммеда. Поза тим заборонено вигадувати, приписувати, додавати А. щось інше, а також вживати імена А. стосовно людей чи уподібнювати риси й властивості людей якостям А. Особливе ставлення до імен та *атрибутів* Бога сприяло утвердженню в ісламі культу 99 «прекрасних імен А.», які стали об'єктом молитви й поклоніння (серед них: Милостивий, Милосердний, Цар, Всемогутній, Пресвятий, Миротворець, Мудрий, Співчутливий, Всепереможний тощо). Правильним ставленням людей до Бога є безмежна відданість. В ісламі розвинуте вчення про святість обов'язку служіння А., який робить людину по-справжньому вільною, наповнює її життя вищим сенсом. А. надсилає до людства численних пророків (*набі*) та посланців (*расулів*) — щиро віруючих і відданих праведників, через яких передає різним народам своє *одкровення*. Мусульманська традиція згадує про 124 тис. пророків, серед яких найголовнішими є: Адам, Нух (біблійний патріарх *Ной*), Ібрагім (*Авраам*), Муса (*Мойсей*), Іса (*Ісус*) та Мухаммед. Коран вважають записаним одкровенням А., яке передавалося народам Аравії через Мухаммеда протягом 22 р. Сповідників однобожних релігій, насамперед юдаїзму та християнства (див. *Ахл аль-Кітаб*), розглядають як нащадків тих, хто отримав одкровення від посланців А., але засуджують за те, що вони з часом забули або спотворили його первин. зміст. Публ. свідчення віри (*шахада*), яке складається з твердження, що немає Бога, крім А., і Мухаммед є Його посланцем, — умова входження *неофіта* до мусульман. громади.

Лит.: Али-заде А. А. Исламский энциклопедический словарь. Москва, 2007; Лубський В. І., Горбаченко Т. Г., Лубська М. В. та ін. Исламська теологія і філософія. Київ, 2011; Коран. Переклад смислів українською мовою / Пер. з араб. і персид. М. Якубовича. Київ, 2017.

А. В. Арістова

Аллахаба́д — див. *Праяградж*.

Алла́х-Юнь — річка на Пд. Сх. Республіки Саха (Якутія, РФ), права притока *Алдану* (басейн *Лантєвих моря*). Назва походить від тюрк. «ала» — строкатий. Довж. — 586 км, пл. водозбір. басейну — 24,6 тис. км², багаторіч. серед. витрата води в ниж. течії — 177 м³/с (макс. — 3380 м³/с), обсяг стоку — 5,59 км³/рік. Бере початок в о. Ампаринджа (на вис. 1074 м над рівн. м.) на пд. схилах хр. Сунтар-Хаята, майже на всьому протязі тече пн.-зх. краєм Юдомо-Майського нагір'я, перетинає хр. Улахан-Бом у вузькій та глибокій долині. За 70 км до гирла долини розширюється (до 4–5 км), річище поділяється на рукави, упадає в Алдан на вис. 146 м над рівн. м.; серед. похил річища — 1,58 м/км. А.-Ю. приймає 93 притоки (завдовжки понад 10 км), головні: Анча (176 км), Бам (75 км) — ліві, Сахара (148 км), Ірчак (64 км) — праві. У басейні А.-Ю. бл. 900 озер, 80 поліїв (заг. пл. бл. 40 км²). Клімат басейну помірно теплий, вологий, з відносно теплим літом та суворою, малосніж. зимою. Живлення атмосфер. (сніг. й дощ.). Вод. режим далекосхід. типу, з добре вираж. (37 % стоку) весняно-літ. *повінню* (травень — червень) і високими паводками в теплий сезон року (червень — вересень), зимова *межень* — з жовтня по квітень; діапазон сезон. змін

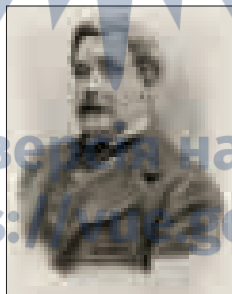
Аллах-Юнь

рівня води — 3–5 м. Льодостав відбувається в сер. жовтня, у верх. течії А.-Ю. перемерзає, скресає на поч. травня (льодохід нетрив. — до 5 діб), заг. тривалість періоду з льод. явищами — 220 діб. Річка судноплавна в період макс. стоку, на її берегах розташ. с-ща Сонячний і Аллах-Юнь. У долині річки кілька десятків років видобувають золото.

Лит.: Ресурсы поверхностных вод СССР: Гидрологическая изученность: в 20 т. Ленинград, 1966. Т. 17: Ленско-Индигирский район. Вып. 3: Бассейн р. Алдан; Аллах-Юнь // Словарь современных географических названий / Под общ. ред. акад. В. М. Котлякова. Екатеринбург, 2006; Охлопков И. И., Пестрякова Л. А. Оценка качества воды реки Аллах-Юнь (бассейн Алдан) // Успехи соврем. естествознания. 2011. № 8.

А. С. Івченко

Алле́, Альфонс (франц. Allais, Alphons; 20.10.1854, м. Онфлер, тепер регіон Нормандія, Франція — 28.05.1905, м. Париж, Франція) — письменник-гуморист. Писав франц. мовою. Навчався у Школі фармацевтів (м. Париж). Працював стажистом у аптеці батька, цікавився фотографією, публікував хроніку в париз. журналах. Першим літ. твором А. був епістоляр. фейлетон, адресований його сестрі, «Маленький штемпель» («Le Petit marquoig»; 1876). Брав участь у різних пародійно-сатирич. «літературних рухах» — «Товаристві дурисівтів», «Товаристві гідропатів», «Школі брехунів», публікувався в їхніх друк. органах. 1883–1884 брав участь у Салоні несподіваних, який був шаржем на естет. школи того часу. Автор перших монохром. картин «Перше причастя хворих на хлороз дівчат під час снігопаду» (1883; біле полотно), «Збирання урожаю помідорів апоплектичними кардиналами на узбережжі Червоного моря» (1884; червоне полотно), які випередили «Чорний квадрат» К. Малевича. З 1885 — гол. редактор журналу «Чорний кіт», один із керівників трупи однойменного кабаре, від 1899 — гол. редактор журналу «Сміх». Автор гуморесок, монологів, збірочок гумористичних оповідань: «До упаду» («À se tordre»; 1891), «Хай живе життя!» («Vive la vie!»; 1882), «Командна парасолька» («Le Parapluie de l'escouade»), «Без жовчі!» («Pas de bile!»; обидві — 1893), «Троянда і зелене яблуко» («Rose et Vert Pomme»; 1894), «Два плюс два буде п'ять» («Deux et deux font cinq»; 1895), «Ми не воли» («On n'est pas des bœufs»; 1896), «Ніс за вітром» («Le Bec en

Алле Альфонс

l'air»; 1897), «Любощі, втіхи та органи» («Amours, délices et orgues»; 1898), «3 причини завершення оренди» («Pour cause de fin de bail»; 1899), «Не хвилюймося» («Ne nous frappons pas»; 1900) та ін. Висміював різноманітні життєві явища того часу. Франц. сусп-ва, а також інституції — мед., реліг., військ., політ. Його гумор гострий, дотепний, ексцентричний. А. вдавався до каламбуру, гри слів тощо. Писав також вірші-олорими, тобто цілковито суголосні; п'єси, що ґрунтуються на абсурді й містифікації [«Справа Блеро» («L'Affaire Blaureau»; 1899), «Капітан Кап» («Le Capitain Cap»; 1902), «Пан Цнотливість» («Monsieur la Pudeur»; 1903)]. А. належить низка афоризмів, зокрема вислів «економічний патріотизм», 2005 повернутий в обіг тодішнім прем'єр-міністром Франції Д. де Вілльпенном. Автор першої мінімаліст. муз. композиції «Поховальний марш, складений для похорону Великої глухої людини» (чистий нотний аркуш, оскільки велике горе німе). Займався наук. дослідженнями в галузі фотографії, синтезу каучуку. Похований на париз. кладовищі Сент-Уен. 1944 після бомбардування Королівськими повітряними силами Великої Британії могилу було знищено. 2005 відбулося умовне перепоховання на париз. кладовищі Монмартр. 1954 в м. Онфлері утворено Академію А., яка щороку присуджує літ. премію його імені. За творами А. знято кінофільми, зокрема фільм «Не ввійманій — не злодій» (1958, режисер І. Робер), що приніс перший успіх актору Л. де Фюнесу. Укр. мовою окремі гуморески А. переклав Ю. Лавров.

Тв.: Allais A. Œuvres anthemes. Paris, 1967; La parapluie de l'escouade. Paris, 1992; Укр. перекл. — Маленька Мадлен; Казка; Мій дебют у пресі; Винагороджена доброта: Гуморески // Всесвіт. 1986. № 9.

Лит.: Preiss A. Allais Alphonse // Beaumarchais J.-P., Couty D., Rey A. Dictionnaire des écrivains de langue française : en 2 t. Paris, 2001. Т. 1; Ханон Ю. Альфонс, которого не было. Санкт-Петербург, 2013.

С. В. Глухова

Аллé, Моріс Фелікс Шарль (Allais, Maurice Félix Charles; 31.05.1911, м. Париж, Франція — 09.10.2010, м. Сен-Клу, регіон Іль-де-Франс, Франція) — економіст, член франц. Академії морал. і політ. наук (з 1990), асоц. член амер. Нац. академії наук (з 1989), ін. академії, почес. професор Амер. ун-ту в Парижі (з 1992), Лісабон. ун-ту та ін. ун-тів. Закінчив 1937 вищу Політех. школу (Париж). Працював гірничим інженером в м. Нанті (1937–1943), директором групи економ. і соц. досліджень (Париж, 1944–1970), викладав економ. аналіз у Вищій гірничій школі в Парижі (1944–1986) і теор. економіку — в Ін-ті статистики Париз. ун-ту (1947–1968). Директор з питань наук. досліджень у Нац. Центрі наук. досліджень (1954–1980). Директор Центру економ. аналізу (з 1946). Професор Ін-ту вищих міжнар. студій (Женева, Швейцарія; 1967–1970). Директор центру монетар. аналізу Ун-ту Париж-Х (1970–1985). Праці присвячені теорії економ. рівноваги, макроекономіці, економіці ринків, монетар. проблемам, глобалізації тощо. Сформулював «золоте правило накопичення», розробив оригін. систему грош. обігу, висунув «загальну теорію надлишків», упровадив поняття «економіка ринків» (замість поняття «ринкова економіка»). Довів неефективність централіз. управління економікою та запропонував пакет

реформ. Автор наук. праць, серед яких: «У пошуках економічної дисципліни» (1943; 3-є видання, 1994), «Економіка та інтерес» (1947; 2-є видання 1997), «Розрахункові підвалини макроекономіки» (1951; 2-є видання 1993), «Роль капіталу в економічному розвитку» (1963), «Податок і капітал та грошова реформа» (1977; 2-є видання 1988), «Загальна теорія надлишку» (1977; 2-є видання 1989), «На підтримку податкової реформи» (1990), «Європа перед своїм майбутнім» (1991), «Боротьба за Європу» (1994), «Європейський Союз, глобалізація і безробіття» (1999), «Підвалини монетарної динаміки» (2001) та ін. Нобелів. премія з економіки (1988) за фундам. дослідження в галузі теорії ринків і ефектів. використання ресурсів. Офіцер ордена Почес. леґіону (2005).

Пр.: Économie Pure et Rendement Social. Paris, 1945; Économie et Intérêt : en 2 t. Paris, 1947; L'Impôt sur le Capital et la Réforme Monétaire. Paris, 1988; Fondements de la Dynamique Monétaire, 2001. Р о с п е р е к л. — Экономика как наука. Москва, 1995.

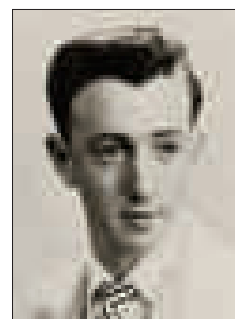
Лит.: Егоров И. Феномен Мориса Алле // Алле М. Экономика как наука. Москва, 1995; Aujard H. Un savant méconnu: portrait d'un autodidacte: sur l'œuvre de Maurice Allais, Prix Nobel de sciences économiques. Paris, 2002; Just D. Introduction to behavioral economics. Hoboken, 2014.

С. В. Глухова

Аллен, Вуді [англ. Allen, Woody; прізвище та ім'я при народженні — Конігсберг, Аллен Стюарт (Konigsberg, Allan Stewart), 1952 офіц. змінив ім'я на Гейвуд Аллен (Heywood Allen); 01.12.1935, м. Нью-Йорк, США] — кінорежисер, сценарист, актор, продюсер, письменник, драматург. Пише англ. мовою. Народився у родині емігрантів із Литви й Австрії. Навчався 1953 в Нью-Йорк. ун-ті, 1954 — у Міському коледжі (м. Нью-Йорк), а також у приват. ун-ті «Нова школа» (м. Нью-Йорк), але не закінчив цих закладів. Ще студентом А. розпочав виступати в клубах із гуморесками, після чого отримав пропозиції вести гуморист. колонку в журн. «Нью-Йоркер» («The New Yorker»), а також писати сценарії для телешоу й виступати в них. Були екранізовані кіно-сценарії А. «Що нового, кижню?» (1965, реж. К. Доннер) та «Казино Роял» (1967, реж. Д. Г'юстон). Автор кінокомедій з елементами сатири, пародії та абсурду, а також психол. драм. На межі двох жанрів А. створив особливий піджанр інтелект. комедії. Тематами його фільмів, до яких він сам написав сценарії та зазвичай знімався як актор, часто ставали психоаналіз та психоаналітики, секс, єврейська культура, а також (від 2000) — європ. культура та її сприйняття очима американців. Загалом А. належить авторство понад 50 фільмів — від романтичних комедій до кримінальних трилерів. На творчість А. вплинули фільми європ. реж. І. Бергмана, Ж.-Л. Годара, Ф. Фелліні. У фільмах А. знімалися актори із США та Європи: Х. А. Бардем, Р. Беніньї, Е. Гонкінс, М. Кейн, Д. Кітон, М. Котіяр, П. Крус, М. Стріп та ін. 1969 поставив за власним сценарієм дебютну пародію на кримін. жанр «Хапай гроші й біжи». Протягом 1970-х кінопародія стала гол. творчим інструментом А., який пародіював диктатор. режими Лат. Америки («Банани», 1971), гасла секс. революції («Все, що ви хотіли знати про секс, але боялися запитати», 1972), ідею людського безсмертя («Сплячий», 1973), міф про «загадкову російську душу» («Кохання і смерть», 1975; Приз критики Берлінсько-

Алле Моріс Фелікс Шарль

Аллен Вуді

го МКФ). У творчості А. значна увага приділена м. Нью-Йорку як особл. культ. місту, яке він оспівав у своїх фільмах: «Енні Гол» (1977), «Інтер'єри» (1978), «Мангеттен» (1979). У фільмі «Енні Гол» з'являється екранний персонаж, схожий на самого А.: невротик, ерудит, схильний до моралізаторства песиміст, що знаходить втіху для свого екзистенціального відчаю в мистецтві та коханні. Тему сімейних і особистих стосунків розкриває у фільмах: «Інша жінка» (1988), «Злочини та проступки» (1990), «Чоловіки та дружини» (1992), «Усі кажуть, що я тебе кохаю» (1996) та ін. Присвятив низку стрічок *Голлівуду* й шоу-бізнесу, зокрема: «Зоряні спогади» (1980), «Бродвей Дені Роуз» (1984), «Пурпурова троянда Каїра» (1985; Приз критики Каннського МКФ), «Дні радіо» (1987), «Голлівудський фінал» (2002). До фільмів умовно «європ. періоду» творчості належать картини, зняті у Великій Британії («Матч-пойнт», 2005; «Мрія Кассандри», 2007), в Іспанії («Вікі Кристіна Барселона», 2008), у Франції («Опівночі в Парижі», 2011; «Париж — Мангеттен», 2012), в Італії («Римські пригоди», 2012). Автор книжок: збірок оповідань, нарисів, п'єс, інтерв'ю: «Зводчачі рахунки» («Getting Even»; 1971), «Без пір'я» («Without Feathers»; 1975), «Побічні ефекти» («Side Effects»; 1980), «Повний безлад» («Mere Anarchy»; 2007) та ін. Збірку короткої прози А. «Повний безлад» переклала укр. мовою І. Карівець. А. удостоєний фахових нагород, зокрема чотириразовий лауреат премії «Оскар»: «Енні Гол» (дві нагороди: за режисуру та оригін. сценарій, 1978), «Ганна та її сестри» (1986, за оригін. сценарій, 1987), «Опівночі в Парижі» (за оригін. сценарій, 2012). Нагороджений почес. преміями «Пальмова гілка пальмових гілок» Каннського МКФ (2002) та «Золотий глобус» за життєвий внесок до світ. кіномист-ва (2014).

Т а.: The Insanity Defense: The Complete Prose. New York, 2007; Р о с п е р е к л. — Записки городского невротика, маленького очкастого еврея, вовремя бросившего писать. Санкт-Петербург, 2003; Шутки Господа. Москва, 2003; Интервью: беседы со Стигом Бьоркманом. Москва, 2008; Без перьев. Москва, 2013; Побочные эффекты. Москва, 2013; Риверсайд-драйв. Москва, 2014; Сводя счёты. Москва, 2014. У к р. п е р е к л. — Повний безлад: Коротка проза. Львів, 2019.

Л іт.: Брашинский М. Тема клоуна и Другого: Бергман и Вуди Аллен // Сеанс. 1996. № 13; Baxter J., Woody Allen: A Biography. Boston, 2000; Weide R. B. The Woody Allen Allegations: Not So Fast // The Daily Beast. 2014. January 27; Шон Т. Вуди Аллен. Комик с грустной душой. Иллюстрированная биография / Пер. с англ. Москва, 2019.

В. М. Войтенко

Аллен, Джин [англ. Allen, Gene; справжнє ім'я — Юджин (Eugene); 17.06.1918, м. Лос-Анджелес, шт. Каліфорнія, США — 07.10.2015, м. Ньюпорт-Біч, шт. Каліфорнія, США] — продюсер, художник-постановник, сценарист. 1936 розпочав профес. кар'єру як скетч-художник на студії «Ворнер Бразерс» («Warner Brosers»). Згодом працював офіцером поліції в м. Лос-Анджелесі. Під час Другої світової війни служив на військ. флоті; після її завершення навчався в мист. школі. На початку 1950-х повернувся працювати на «Ворнер Бразерс». У 1950–1960-ті співпрацював як арт-директор із кінорежисером і сценаристом Дж. К'юкором. 1983–1985 обіймав посаду президента Академії кінематографічних мистецтв і наук. 1970–1997 — виконавчий ди-

ректор амер. Гільдії художників-постановників. Був тричі номінований на премію «Оскар» у категорії «Найкраща робота художника-постановника» за кінострічки «Зірка народилася» (1955), «Дівчата» (1958) та «Моя прекрасна леді» (1965), за яку й отримав «Оскар». 1997 отримав нагороду за особливі досягнення від американської Гільдії художників-постановників.

Л іт.: Lentz H. M. Obituaries in the Performing Arts. Jefferson, 2015.

І. В. Шліхта

Аллєн, Марсєль (франц. Allain, Marcel; 15.09.1885, м. Париж, Франція — 25.08.1969, м. Сен-Жермен-ан-Ле, тепер регіон Іль-де-Франс, Франція) — письменник, журналіст. Писав франц. мовою. Походив із родини адвоката, закінчив париз. лицей Жансон-де-Сайї, здобув юрид. освіту. Працював у Париж. суді, клерком в адвоката. Згодом зайнявся журналістикою. 1907 познайомився з досвідченим журналістом П. Сувестром, став його секретарем. Для журн. «Аво» вони написали разом спортивно-детектив. роман із продовженням «Рур» («Le Rour»; 1909). У 1910 видавець А. Файяр уклав із М. Сувестром угоду про написання серії детектив. романів, пов'язаних спільним героєм. А. запропонував назвати цього героя ім'ям «Фантомус», що згодом перетворилося на «Фантомас» («Fantomas»). Фантомас, бандит, що не має обличчя, кидає виклик поліції, яку репрезентує інспектор Жюв. Сувестр і А. відійшли від класичної романної традиції: головним героєм твору є не позитивний, а негативний персонаж, джерелом сюжетної напруги — не загадка чи таємниця, а страх. Написаний ними до Першої світ. війни цикл із 32 романів мав успіх у читачів. Твір схвально зустріли сучасники (Р. Деснос, М. Жакоб, Л. Арагон, Г. Аполлінер, Ж. Кокто, Р. Кено). Майже одразу романи про Фантомаса переклади інозем. мовами: італ. та іспан. (1912), англ. (1915) та ін. Б. Сендрар присвятив «Фантомасу» вірші, назвав його «Енеїдою» нашого часу. Популярності книжок посприяли фільми-екранізації: режисерів Л. Фейяда (5 серій, 1913–1914), Ж. Саша (1947), Р. Вернея (1949), А. Юннебеля (3 фільми, 1964, 1965, 1967; демонструвався у СРСР, зокрема в Україні). Ще одна серія романів А. і Сувестра про шпигуна — «Наз-ан-л'єр» («Naz-en-l'air»; 15 книг, 1912–1913) — мала менший успіх. Після смерті П. Сувестра (1914) А. продовжував писати серії романів: «Зізі, вбивця бохів» («Zizi le tueur de boches»; 1915), «Тігрис» («Tigris»; 1928–1942), «Фатала» («Fátala»; 1930–1931) та ін., а також нові романи про пригоди Фантомаса (1926–1963). Укр. мовою роман «Фантомас. Порожня труна» («Fantomas. Le Cercueil vide») переклав П. Тарашук.

Т а.: Fantomas : en 5 t. Paris, 2013; У к р. п е р е к л. — Фантомас. Порожня труна // Всесвіт. 1992. № 7.

Л іт.: Lacassin F. Préface. Fantomas ou L'Énéide des temps modernes // Souvestre P., Allain M. Fantomas. Paris, 1987; Строев А. Рождение французского детектива // Леблан М., Аллен М., Сувестр П. Арсен Люпен и Фантомас. Французский детектив начала XX века. Москва, 1989; Artiaga L., Letourneaux M. Fantomas! Biographie d'un criminel imaginaire. Paris, 2013.

С. В. Глухова

Аллен, Фрєнсїс Елізабет (англ. Allen, Frances Elizabeth; 04.08.1932, м. Перу, шт. Нью-Йорк,

Аллен Джин

Аллен Марсєль

США) — дослідник у галузі теорії обчисл. систем, фахівець із технологій автоматич. оптимізації програм, член Нац. інженер. академії США (з 1987), член Америк. академії мист-в і наук (з 1994), член Нац. академії наук США (з 2010), почес. доктор Ун-ту Альберти (м. Едмонтон, з 1991) та

Аллен Френсіс Елізабет

Ун-ту Макгілла (м. Монреаль, з 2009, обидва — Канада), Ун-ту шт. Іллінойс (2004, США). Народилася у сім'ї фермера та вчительки. У 1954 отримала ступінь бакалавра з математики, закінчивши Нью-Йорк. коледж для вчителів (тепер частина Ун-ту Олбані у шт. Нью-Йорк). Відтоді впродовж двох років викладала у ньому математику. 1957 здобула ступінь магістра на матем. ф-ті Мічиганського університету. З липня 1957 — програміст корпорації Ай-Бі-Ем (англ. IBM, від International Business Machines — один із найбільших світ. виробників усіх видів комп'ютерів і програм. забезпечення), де працювала впродовж 45 років. Вийшла на пенсію (2002), але продовжує наук.-дослідницьку діяльність як консультант, читає лекції для жінок, що збираються присвятити життя комп'ютер. технологіям. Створила комп'ютер. програми різного призначення, зокрема, програмне забезпечення аналізу розвід. даних для Агентства нац. безпеки США. 1980 очолила проєкт з автоматич. паралельного виконання обчислень мовою Фортран. Праці А. «Оптимізація програм» (1966), «Аналіз потоків керування» (1970) та «Основи оптимізації програм» (1970) забезпечили концепт. основу систем. аналізу й оптимізації програм і заклали структуру оптимізаторів, що не залежать від апарат. забезпечення та мови програмування. Перша жінка, нагороджена премією Тюрінга (2006) за новатор. внесок у теорію та практику оптимізації комп'ютер. програм, що став основою для сучас. оптимізуючих компіляторів і автомат. розпаралелювання програм. 1997 уведена до Зали слави Міжнар. асоціації жінок у галузі технологій. За наук. досягнення нагороджена премією А. Лавлейс (2002).

Пр.: The History of Language Processor Technology in IBM // IBM Journal of Research and Development. 1981. Vol. 25. № 5; Control Flow Analysis // ACM Sigplan Notices. 1970. Vol. 5. № 7.

Лит.: Mathematics People // Notices of the AMS. 2007. Vol. 54. № 6; Steele G. L. An Interview with Frances E. Allen // Communications of the ACM. 2011. Vol. 54. № 1.

Ю. В. Рогушина

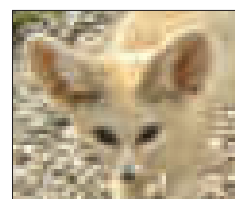
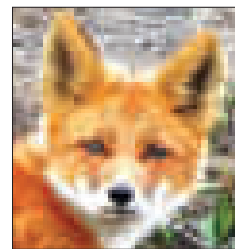
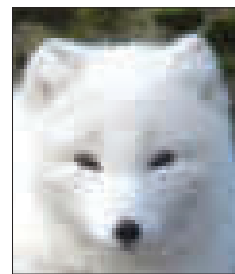
Аллена правило — екогеогр. закономірність, згідно з якою у гоміотермних (теплокровних) тварин частини тіла, що виступають (вуха, хвіст, кінцівки тощо), в холодному кліматі менші за

відносними розмірами, ніж у аналогічних видів у теплом. А. п. тлумачить геогр. мінливість тварин як процес *адаптації* до різних умов існування у межах *ареалу* виду, роду, родини. Закономірність виявив у 1877 зоолог та орнітолог Дж. Аллен (США). Механізм явища: чим більші за розмірами вуха, хвіст, кінцівки, то більша поверхня тіла, через яку розсіюється тепло. В умовах холод. клімату потрібно зберігати тепло, що досягається завдяки зменшенню поверхні тіла, а в умовах жаркого клімату навпаки — за допомогою частин тіла, що виступають, тварини позбавляються зайвого тепла. На тер. Пн. Америки А. п. виявляється у вигляді спрямованих трансформацій пропорцій тіла з Пд. на Пн., у Євразії у широкоареальних видів відповідні зміни спостерігаються з Пд. Зх. на Пн. Сх. Типовими прикладами А. п. є зменшення відносних розмірів дзьоба у пінгвінів, що мешкають на островах і в континент. *Антарктиці*, розмірів вушної раковини різних видів лисиць (лисиця руда, песець, фенек), укорочення хвоста мишоподібних гризуба у пінгвінів, що мешкають на островах і в континент. До людини також можна застосувати А. п. Напр., зменшення розмірів носа, довжини рук і ніг у народів, які мешкають на Крайній Півночі, порівняно з представниками пд. етносів.

Лит.: Allen J. A. The Influence of Physical Conditions in the Genesis of Species // Radical Review. 1877. № 1; Тимофеев-Ресовский Н. В., Воронцов Н. Н., Яблоков А. В. Краткий очерк теории эволюции. Москва, 1977; Serrât M., King D., Lovejoy C. Temperature Regulates Limb Length in Homeotherms by Directly Modulating Cartilage Growth // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. 2008. № 105.

С. В. Межжерін

Аллэр, Альбэн (франц. Haller, Albin; 07.03.1849, с. Феллерен, регіон Гранд Ест, Франція — 29.04.1925, м. Париж, Франція) — хімік-органік, член франц. Академії наук (з 1900), чл.-кор. франц. Академії медицини (з 1891), чл.-кор. Петербур. академії наук (з 1912), почес. професор ун-тів міста Лідса (1907) і Женеви (1909), почес. член багатьох наук. товариств. Народився у сім'ї столяра-червонодеревця. Відвідував місц. початкову, потім приват. серед. школу в с. Юссерен-Вессерлен. Був учнем столяра в майстерні батька (1863). Працював учнем фармацевта спочатку в місц. аптеці, з 1865 — у м. Мюнстері. Склав екзамен на ступінь бакалавра у м. Страсбурзі (1870). У 1871 навчався у Серед. школі медицини і фармацевтики, 1872–1873 — у Вищій школі фармацевтики (обидві — у м. Нансі), отримав диплом фармацевта першого класу. 1873 здобув ступінь ліценціата. Працював у Вищій школі фармацевтики: помічник лаборанта з хімії (1872), лаборант (з 1873), керівник практик. робіт з хімії (1876), тимчас. виконувач обов'язків *агреже* (з травня 1877), викладач курсу *аналітичної хімії* (з серпня 1877), викладач курсу хім. фармацевтики (1882–1884). 20.03.1879 захистив доктор. дис. з фізичних наук у Париз. ун-ті. Працював в Ун-ті м. Нансі: лектор з хімії (1879–1883), викладач хімії (з 1884), професор *органічної хімії* (з 1885), почес. професор (з 1900). Директор-засновник (1887–1899) Хім. ін-ту при Ун-ті м. Нансі (тепер Нац. школа хім. пром-сті), де вперше у Франції створено кафедру *фізичної хімії*. 1899–1924 викладав органіч. хімію в Париз. ун-ті. Директор Вищої школи пром. фізики й хімії м. Па-

Аллена правило

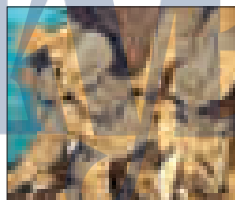
Аллэр Альбэн

рижа (1905–1924). Директор лаб. органіч. хімії Практич. школи вищих студій (з 1907). У 1910 обраний президентом Хім. т-ва Франції. Член-засновник Міжнар. асоціації хім. т-в (з 1911), її президент (з 1913). З 1918 — президент франц. Академії с. г. 1922 — віце-президент, з 1923 — президент франц. Академії наук. Розробив спосіб синтезу амідів карбонових кислот. 1888 синтезував нітратну (азотну) кислоту, 1891 — борнеол, 1905 — *ментол*. Автор понад 450 наук. праць, окремі написані у співавт. з його учнями. Праці присвячені переважно органіч. синтезу. Серед них: «Хімічна промисловість» (1895), «Трактат з елементарної хімії» (1896, у співавторстві), «Хімічна і фармацевтична промисловість» (1903, 2 т.) тощо. 1907–1925 був членом різних комітетів і комісій кількох міністерств, зокрема Військ. міністерства та Міністерства освіти. Великий Офіцер ордену Почесного легіону [1919; кавалер (1894), офіцер (1900), командор (1911)]. Нагороджений рос. Імператор. і Царським Орденом Святого Станіслава другого класу (1901), Орденом Зірки Румунії (1909), медаллю Г. Деві Лондон. королів. т-ва (1917) за дослідження в галузі органіч. хімії. Лауреат Премії Жеккера Франц. академії наук (1887 і 1898). А. чотири рази висували на *Нобелівську премію*. Одержав гол. призи Всесвіт. виставок у містах Брюсселі (1897), Парижі (1900), Льєжі (1905), Турині (1911).

Пр.: Produits chimiques et pharmaceutiques: materiel de la peinture parfumerie, savonnerie. Paris, 1894; L'industrie chimique. Paris, 1895; Les industries chimiques et pharmaceutiques : in 2 t. Paris, 1903.

Лит.: Lebon E. Albin Haller: biographie, bibliographie analytique des écrits. Paris, 1913; Christophe Ch., Telkès E. Haller (Albin) // Christophe Ch., Telkès E. Les Professeurs de la faculté des sciences de Paris, 1901–1939. Dictionnaire biographique (1901–1939). Paris, 1989; Lestel L. Itinéraires de chimistes: 1857–2007, 150 ans de chimie en France avec les présidents de la SFC. Les Ulis, 2008.

Аллісон, Грехам Тіллетт (англ. Allison, Graham Tillet; 23.03.1940, м. Шарлотт, шт. Пн. Кароліна, США) — політолог, фахівець із нац. безпеки, оборон. політики, проблем ядер. тероризму. 1962 закінчив Гарвард. ун-т, 1968 здобув у ньому ступінь доктора філософії з політ. наук. Відтоді працював у цьому закладі доцентом, від 1972 — професором. 1977–1989 — перший декан Вищої школи держ. управління ім. Дж. Ф. Кеннеді при Гарвард. ун-ті. Водночас був членом Центру спец. досліджень (1973–1974), Тристоронньої комісії (1974–1984). З 1960-х займається проблемами нац. безпеки, координував стратегію та політику щодо держав колишнього СРСР. Був спец. радником міністра оборони США (1985–1987). Обіймав посаду помічника міністра оборони США з політ. питань і планування (1993–1994). У 1995–2017 — директор Центру з науки та міжнар. відносин ім. Белфера у м. Кембриджі. Досліджував проблематику кубинської ракет. кризи, аналізував загрози отримання терористами ядерної зброї та її застосування. Проаналізував комплекс заходів щодо запобігання ядер. тероризму на нац. та міжнар. рівнях, вивчив осн. моделі прийняття зовнішньополіт. рішень у сфері нац. безпеки. Осн. праці: «Сутність рішення: пояснення кубинської ракетної кризи» (1971); «Зміни зовнішньої політики: організаційний зв'язок» (1976, у співавт.); «Ядерний те-

Аллісон Грехам Тіллетт

Аллоцетра́рія Океза
(*Allotetraharia oakesiana*)

роризм: найстрашніша катастрофа, яку можна подолати» (2004) та ін. Праці А. вплинули на прийняття рішень із питань нац. безпеки, а також на політику президентів США; сприяли зменшенню ролі ядер. чинника у міжнар. політиці.

Пр.: Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis. Boston, 1971; Nuclear Terrorism. New York, 2004; Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap? Boston, 2017; Р о с п е р е к л . — Концептуальные модели и кубинский ракетный кризис // Социально-гуманитарные знания. 2000. № 6; Ядерный терроризм. Самая страшная, но предотвратимая катастрофа. Москва, 2007; Квинтэссенция решения: На примере Карибского кризиса 1962 года. Москва, 2012.

Лит.: Грэм Аллісон о моделях принятия решений в области национальной безопасности // Теория международных отношений / Сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. Москва, 2002; Трєбін М. Аллісон Грєхам Тіллетт // Історія політичної думки / За заг. ред. Н. М. Хоми. Львів, 2014.

Н. М. Хома

Аллоцетра́рія Океза, тукерманопсис Океза, цетра́рія Океза (*Allotetraharia oakesiana*, *Tuckermopsis oakesiana*, *Cetraria oakesiana*) — вид лишайників родини пармелієвих; занесено до *Червоної книги України* як рідкісний. Реліктовий гір. вид лишайників на зх. межі ареалу. Слань листувата (діаметр — до 8 см), невизначеної форми, іноді має вигляд неправильної розетки; у центрі досить щільно притиснена до субстрату. Лопаті по краях висхідні. Поверхня слані жовтувато-зеленкувата або солом'яно-жовта, зісподу — від світло- до темно-коричневої. *Апотеції* (діам. — до 7 мм) — з каштаново-корич. диском. *Пікнідії* розвиваються у вигляді бородавок по краях лопатей. Розмножується нестат. і статевим способом. Вид поширений в Європі (розсіяно), на Уралі, в Зх. Сибіру, Пн. Америці, на Японських о-вах. В Україні — в Карпатах та на Прикарпатті; у зх. Лісостепу. Трапляється поодинокі або невеликими групами. Зростає в гір. лісах; на гілках і стовбурах хвойних, рідше — листяних порід, укритих мохом скелях, обробленій деревині. Чисельність виду зменшується. Причини зміни чисельності — забруднення повітря, вирубування лісів. Охороняється у Карпат. нац. природному парку, *Карпатському біосферному заповіднику* та заказнику загальнодерж. значення «Чорний Діл», у межах *Ужанського національного природного парку*.

Лит.: Червона книга України. Рослинний світ. Київ, 2009; Черепанов І. В. Бактерии, грибы, лишайники, растения. Санкт-Петербург, 2019.

О. Б. Блюм

Алліа брє́ве (італ. alla breve — коротко) — муз. термін для означення чи позначення розміру такту, який вказує, що в чотиридольному такті рахунок ведеться не чвертями, а половин. нотами, тобто в кожному такті вираховується не 4, а 2 удари. Знак для такту А. — перекреслене С (¢). Термін «А. б.» сформувався до 1600 і походив із системи мензуральної або пропорційної *нотації*, коли нотні тривалості та їх граф. форми були пов'язані співвідношенням 2:1.

Лит.: Холопова В. Н. Alla breve // Музыкальная энциклопедия : в 6 т. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. Москва, 1973. Т. 1; Романовский И. В. Хоровой словарь. 3-е изд. Ленинград, 1980; Alla breve // Словник іноземних муз.

Алліа брє́ве. Приклади запису тактового розміру.

зичних термінів та виразів / Ред.-упоряд. В. В. Павленко. Вінниця, 2005.

Н. М. Кушка

Алма-Атинська декларація 1991 — один із базових установчих документів *Співдружності Незалежних Держав* (СНД). Підписана 21.12.1991 у м. Алма-Аті (Казахстан) президентами Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, РФ, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України та головою ВР Республіки Білорусь. Укладена як компроміс між слов'ян. республіками колишнього СРСР (ініціювали підписання *Біловезьких угод 1991*) та азійськими республіками (12.12.1991 заявили, що увійдуть до складу СНД лише на правах засновників, а не приєднавшись до цього об'єднання). У Деклара-

після дезінтеграції СРСР; визначила модель, характер і принципи міждерж. відносин на пострадян. просторі; гарантувала забезпечення норм. функціонування соц. механізмів, необхідних для повсякденного життя населення (роботу енергетич. галузі, виплату пенсій тощо); підтвердила виконання суб'єктами підписання декларації міжнар. договорів; стала спробою запобігти виникненню геополіт. конфліктів.

Лит.: Моисеев Е. Г. Правовой статус Содружества Независимых Государств. Москва, 1995; Бойко О. Д. Україна від путчу до Пуці (серпень–грудень 1991 р.). Ніжин, 2006; Plokyh S. The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union. New York, 2015.

О. Д. Бойко

Учасники підписання Алма-Атинської декларації	
Посада	Особа
Президент Азербайджану	Аяз Муталібов
Голова Верховної Ради Республіки Білорусь	Станіслав Шушкевич
Президент Вірменії	Левон Тер-Петросян
Президент Казахстану	Нурсултан Назарбаєв
Президент Киргизстану	Аскар Акаєв
Президент Молдови	Мірча Снегур
Президент Російської Федерації	Борис Єльцин
Президент Таджикистану	Рахмон Набієв
Президент Туркменістану	Сапармурат Ніязов
Президент Узбекистану	Іслам Карімов
Президент України	Леонід Кравчук

ції констатовано припинення існування СРСР, утворення СНД. Визначено модель розвитку СНД як об'єднання, що «не є ні державою, ні наддержавним утворенням». У документі окреслено базові принципи та характер відносин між учасниками Співдружності: а) взаємне визнання і повага до держ. суверенітету і суверенної рівності; б) невтручання у внутр. справи; в) визнання та повага до тер. цілісності та непорушності кордонів; г) відмова від застосування сили й погрози силою, екон. і будь-яких ін. заходів тиску; ґ) мирне врегулювання спорів; д) повага до прав і свобод людини; е) сумлінне виконання зобов'язань, принципів і норм міжнар. права. Згідно з Декларацією, учасники Співдружності взаємодіють на засадах рівноправності за допомогою координуючих ін-тів, які формуються на паритет. основі та діють у порядку, визначеному угодами між членами СНД. Документ проголосив відкритість СНД для приєднання д-в — членів колишнього СРСР, а також інших д-в, які поділяють цілі та принципи Співдружності. Визнано: умовою забезпечення міжнар. стратег. стабільності, миру та безпеки є збереження об'єднаного командування військ.-стратег. силами й єдиного контролю над ядрами зброєю. Підтверджено прихильність членів СНД до співробітництва у формуванні та розвитку спільного екон. простору, загальноєвроп. та євраз. ринків, а також гарантії виконання міжнар. зобов'язань СРСР. Для України документ набув чинності з моменту підписання. Декларація ввела у правове русло відносини між д-вами, які утворилися

Алма́з (грец. ἀδάμας — діамант, від ἀ... — не і δαμάζω — приборкувати, знищувати) — мінерал класу самород. елементів. Москва, 1995; Бойко О. Д. Україна від путчу до Пуці (серпень–грудень 1991 р.). Ніжин, 2006; Plokyh S. The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union. New York, 2015.

Алма́з (грец. ἀδάμας — діамант, від ἀ... — не і δαμάζω — приборкувати, знищувати) — мінерал класу самород. елементів. Перші А. сформувався в товщі зем. мантії бл. 3,5 млрд до н. е. Перші кімберлітові трубки утв. бл. 1 млрд до н. е. Бл. 1 млн до н. е. стався викид кімберлітів. 800 до н. е. А. виявлено в Індії. У 327 до н. е. *Александр Македонський*, імовірно, уперше привіз А. з Індії до Європи. 320–296 до н. е. кристали А. описано в санскрит. *манускрипті* «Артхашастра» («Учення про багатство»). 100 до н. е. *Плійні Старший* у трактаті «Природна історія» описав властивості А. У 6 ст. алмаз. розсипи виявлено на о. Калімантан (Борнео). У 1000 створено один із перших зразків ювелір. виробів із діамантами — корону *Стефана I Святого*. 1330 у м. Венеції А. почали полірувати, 1447 у м. Антверпені (Бельгія) — огранювати. 1725 А. знайдено в Бразилії. 1791 С. *Теннант* виявив, що А. складаються з Карбону (*вуглецю*). 1829 знайдено А. на тер. Росії, у 1867 відкрито розсип. родовища А. в Пд. Африці. 1905 у Пд. Африці знайдено найбільший А. масою в 3106 каратів — «Кулліан». 1919 математик і гранільник М. Толковський (1899–1991; Бельгія, США) розробив «діамантове» огранювання. З 1955 СРСР почав видобуток А. у Сибіру. 1966 відкрито родовища А. в Ботсвані, 1979 — на пн. тер. Австралії, 1980 — в Індії, 1991 — на Пн. Зх. Канади. 2010 лідером з видобутку А., випередивши Ботсвану, стала РФ. 2017 видобуток А. на підзем. руднику «Мир» у Республіці Саха (Якутія) через аварійне затоплення припинено на невизнач. термін. А. — алотропна (див. *Алотропія*) форма Карбону. Осн. домішки — Si, Al, Mg, Ca, Na, Ba, Mn, Fe, Cr, Ti, B та ін. Голов. домішкою, що найбільше впливає на фіз. властивості А., є азот (до 0,23%). Кубіч. *сингонія*, *гексоктаедричний вид*; кристали октаедричні, кубічні, додекаедричні, комбінаційні; найчастіше безбарвні, зрідка жовті, зелені, бузкові, коричневі, блакитні, сірі, чорні. Густина 3,5. Твердість за *Мооса шкалою твердості* мінералів 10, крихкий. Близь діамантовий, високий *заломлення показник* (n = 2,417) і сильно вираж. ефект *дисперсії* (0,063), що зумовлює різнокольор. гру світла в діамантах, злам раковистий. Азот ізоморфно входить до структури А. й утворює самостійно або в сукупності зі структурн. дефектами (*вакансіями*, *дислокаціями*) центри, відповідальні за забарвлення; *люмінесценцію*; поглинання в УФ-випромінюванні, видимій, інфрачерв. і мікрохвил. областях; характер розсіювання *рентгенівських променів* тощо. Кристали А., непрозорі до УФ-випромінювання, наз. А. 1-го типу; решта належить до 2-го типу. Уміст азоту в пер-

важ. більшості кристалів А. 1-го типу становить бл. 0,25%. Рідше трапляються безазот. А. 2-го типу, в яких домішки азоту не перевищують 0,001%. Різновиди: карбонадо (пористий мікро- або приховано-кристал. агрегат ясно-сірого або чор. кольору, що складається із зерен і кристалів октаедричного, рідше куб. *габітусу*), борт (найтвердіший різновид А., має тонкозерн. або приховано-кристал. будову й складається з неправильних, дуже дріб., часто мікрокристал., безладно розташов. зерен), балас (дріб., опуклі, променисті агрегати, сорт тех. А. з кристалами сфер. форми). Алмазоносні породи: кімберліти, *лампроїти*, *лампрофіри*, *метакоматіти*, *пикрити*, олівінові мелілітити, долейтові базальти, шошоніти, абсарокіти, ультраметаморфіти, *імпаکتити* тощо. Трапляються майже на всіх

Алмаз

континентах. А. ростуть на глибинах не менше 100 км, за тиску не менше 4 ГПа й т-рах не менших від 1000 °С. Їхній вік докембрійський і палеозойський. Імпактні А. є параморфозами (продуктами заміщення одного мінералу іншим унаслідок перебудови кристал. структури без зміни хім. складу) по кристалах *графіту*, зрідка по вугіллю. Вони утворюються внаслідок зіткнення *метеоритів* із поверхнею Землі. А. трапляються в метеоритах і косм. пилу. Пром. родовища — кімберліт., зрідка лампроїтові тіла та розсипи (РФ, Австралія, Ботсвана, Конго, Канада, ПАР та ін.). В Україні акцесорні розсипи А. знайдено в палеопротерозойських *конгломератах* і *пісковицях* Волині, у верхньопалеозойських пісковицях *Донбасу*, у неоген. *пісках* Придністров'я, Побужжя, Придніпров'я й Приазов'я, у четвертинних і сучас. відкладах багатьох річок, а також у відкладах пляжу *Чорного моря* й *Азовського моря*. Найбільший А. (кристал масою 40,1 мг) знайдено в *алювії* р. *Синюхи*. Імпактні А. виявлено в корін. породах 7 метеорит. кратерів України. А. є дорогоцінною ювелір. й абразив. сировиною, використовують у галузі високих технологій.

Літ.: Юрк Ю. Ю., Кашкаров І. Ф., Полканов Ю. А. і др. Алмазы песчаных отложений Украины. Киев, 1973; Васильев Л. А., Бельх З. П. Алмазы, их свойства и применение. Москва, 1983; Орлов Ю. Л. Минералогия алмаза. Москва, 1984; Квасница В. Н. Мелкие алмазы. Киев, 1985; Вермуш Г. Алмазы в мировой истории и истории об алмазах / Пер. с нем. Москва, 1988; Вальтер А. А., Еременко Г. К., Квасница В. Н., Полканов Ю. А. Ударно-метаморфогенные минералы углерода. Киев, 1992; Новіков М. В., Мечник В. А., Бондаренко М. О. та ін. Композиційні матеріали системи алмаз-(Co-Cu-Sn) з поліпшеними механічними характеристиками // Сверхтвердые материалы. 2016. № 3.

В. М. Квасниця

Алмази синтетичні — штучні *алмази*; за хім. складом, кристал. структурою, оптичними та фіз. властивостями аналогічні природ. алмазам, утвореним унаслідок геол. процесів. А. с. одержують із *графіту* в умовах високого тиску (понад 5 ГПа) та т-ри (понад 1200 °С). Для синтезу *монокристалів* алмазу розроблено метод вирощування, за якого досягають перепаду концентрації унаслідок розміщення джерела вуглецю та алмаз. затравки в різ. температур. зонах. Цей метод наз. методом температур. *градієнта*. У такий спосіб за високих тисків одержують монокристали алмазу масою до 50 *каратів*, які за чистотою та структурою не поступаються природним. Це підтверджено дослідженнями властивостей зразків фірм «Дженерал Електрик», «Сумітомо», «Де Бірс». А. с. отримують також хім.

Алмази синтетичні. Основні сфери застосування:

- виготовлення теплостоків і тепловідводів електронних приладів;
- виготовлення «вікон» для лазерів із широким діапазоном пропускання;
- виготовлення спеціальних суперпрецизійних інструментів для прецизійної обробки;
- виготовлення давачів випромінювання;
- виготовлення шліфувальних кругів;
- виготовлення абразивних інструментів;
- ювелірна сировина.

осадженням із газ. фази: алмаз росте завдяки осадження вуглецю на затравку з газуваної вуглеводн. суміші. Процес проходить за тиску, нижчого від 27 кПа. За цією технологією можна ретельно контролювати хім. склад уключень у кінц. продукті й вирощувати алмаз. плівки на заготовках великої площі. А. с. поділяють на алмаз. порошки (містять *кристали*, *полікристали*, уламки кристалів розміром менше 2500 мкм) та монокристали. Полікристаліні алмази часто класифікують за серед. розміром зерна в кристалі, розмір якого може варіюватися від нанометрів до мікрометрів. Осн. сфери застосування монокристалів А. с.: виготовлення теплостоків і тепловідводів електрон. приладів; «вікон» для лазерів із широким діапазоном пропускання; спец. суперпрецизійних інструментів для прецизійної обробки; давачів випромінювання (термолюмінесцентні дозиметри та лічильники альфа-, бета- і гамма-випромінювань) із чутливістю, що відповідає фоновому рівню. Структурно досконалі монокристали А. с. використовують як ювелір. сировину, а порошки — для виготовлення *шліфувальних кругів* та ін. видів *абразивних інструментів*. В Україні технології отримання й використання А. с. розроблено науковцями *Інституту надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН України*. Тут уперше запропоновано нові розчинники вуглецю, що забезпечують ефектив. синтез алмазів: магній, цинк, оксиди, карбонати, гідроксиди луж. та лужнозем. елементів, розроблено низку марок шліфув.

порошків (АС2, АС4, АС6, АС15, АС20, АС32, АС50, АС65, АС80, АС100, АС125, АС160), мікропорошків (АСМ, АСН) і субмікропорошків А. с. із широким діапазоном фізико-мех. властивостей (міцність, крихкість, форма тощо). Розробл. технології одержання А. с. упродовжено на 3-дах алмаз. галузі в містах Полтаві, Львові, Бориславі.

Лит.: Новиков Н. В., Ивахненко С. А. Алмаз синтетический, монокристаллы // Неорганическое материаловедение : в 2 т. Киев, 2008. Т. 2. Кн. 1; Шульженко А. А. Алмаз синтетический, порошки // Неорганическое материаловедение : в 2 т. Киев, 2008. Т. 2. Кн. 1; Хмельницький Р. А., Талипов Н. Х., Чучева Г. В. Синтетический алмаз для электроники и оптики. Москва, 2017.

О. О. Шульженко

Алмазна — місто, підпорядковане Кадіївській міській раді *Луганської області*, Україна. Місто розташоване на *Донбасі*, прибр. за 65 км на Зх. від м. *Луганська*. Засновано в 1860-х як хутір Беззаботівку. З 1870 відоме як с. Ізюм (заснували переселенці з м. *Ізюма*). 1878 через А. прокладено залізницю *Дебальцеве — Попасна*. Назву А. насел. пункт дістав 1895. У 1898 в А. розпочато буд-во металург. з-ду, руда для якого надходила з м. *Кривого Рогу*. 1905 зведено нову будівлю вокзалу (існує станом на 2019). При станції створено одноклас. училище на 4 відділення (навчалось 70 учнів). 1939 до А. з м. *Кадіївки* проведено трамвайну лінію (існувала до 1993). 1959 в А. розпочато буд-во Стахан. з-ду феросплавів (першу плавку феросиліцію видано 1962). Статус міста А. надано 1977. У 1993 в місті пущено троллейбус. лінію (демонтовано 2012). Заг. кількість нас. — 4,242 тис. осіб (2017, оцінка), густина нас. — 3189 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці — 56,72%, росіяни — 41,28%, білоруси — 0,86%. Укр. мову в 2001 вважали рідною 18,67%, рос. — 80,98%, білорус., вірм., грец., молд. — по 0,04% опитаних. Природ. і мех. приріст нас. — від'ємний. Клімат А. помірно континентальний, т-ри січня становлять зазвичай -7 °С, липня — +21 °С, середньоріч. кількість опадів — 450–500 мм на рік. На поч. 21 ст. (до початку *Антитерористичної операції на Сході України*) в А. функціонували з-д феросплавів, цег., шлакоблоч. з-ди, цех із

Алмазов Олекса Дмитрович

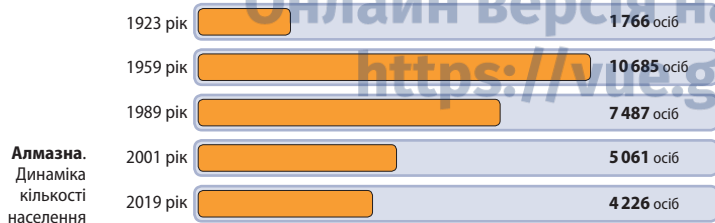
Лит.: Лаврів П. І. Історія Південно-Східної України. Львів, 1992; Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939–1959 рр.). Донецьк, 2008; Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр. Донецьк, 2012; Малі міста України. Луганська область / Уклад.: Д. О. Мироненко, С. М. Кайнова, О. В. Углова; редкол.: Г. А. Войцехівська (відп. ред.) та ін. Київ, 2017.

Ю. О. Кисельов

Алма́зов, Олекса Дмитрович (06.01.1885, м. Херсон, тепер Україна — 13.12.1936, м. Луцьк, тепер Україна) — військовий діяч УНР. Народився в сім'ї чиновника. Закінчив Олексіївське піхотне юнкер. уч-ще (1907). У 1907–1911 служив у Лівавській, 1911–1914 — у Ковенській фортечній артилерії. 1914 закінчив курс електротехніки на Санкт-Петербурзькому гарматному з-ді. 1915 — командир 2-ї батареї 1-го дивізіону 11-ї важкої артилер. бригади рос. армії. 1916 — командир важкої батареї 53-го окремого важкого артилер. дивізіону; 1.05–20.12.1917 — командувач цього дивізіону. Одержав звання полковника за бойові заслуги в бою під м-ком Крево (15.08.1917). З 01.01.1918 — командувач окремої кінно-гірської батареї Гайдамацького коша Слобідської України військ *Центральної Ради*. 15.03.1918 батарею реорганізовано в Запорізьк. кінно-гірський гарматний дивізіон Окремої Запорізьк. дивізії військ *Центральної Ради*, на чолі якого А. залишався до кінця *Української революції*. У квітні 1918 брав участь у поході полк. П. *Болбочана* на Крим. За часів *Тьмманту* охороняв укр. кордон у р-ні Сватове — Старобільськ. Улітку 1919 брав участь у наступі *Армії УНР* на Вапнярку, боях за міста Кам'янець-Подільський, Проскурів, Летичів. Відзначився в боях із Таращанською бригадою *Червоної армії* біля м. Шумська. У серпні 1919 спільно з частинами *Української галицької армії* був учасником походу укр. армій на м. Київ. Учасник *Першого Зимового походу*. У липні — серпні 1920 керував обороною боями проти *Червоної армії* на півдні Тернопільщини. 21.11.1920 з *Армією УНР* перейшов р. *Збруч* у р-ні м. *Підволочиська* та був інтернований. 03.08.1921 підвищений до звання ген.-хорунжого *Армії УНР*. 1926 переїхав до *Чехословаччини*, закінчив підротех. відділ *Української господарської академії* в м. Подебрадах (1930), після чого оселився на Волині у складі Польщі. Працював інженером у м. Луцьку, а також у земській управі Волин. воєводства. Похований у м. Луцьку.

Лит.: Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920). Київ, 2007; Тинченко Я. Офіцерський корпус *Армії Української Народної Республіки* (1917–1921) : у 2 кн. Київ, 2007. Кн. 1; Коваленко С. Чорні Запорожці: історія полку. 2-ге вид. Київ, 2015.

Б. В. Паска

вир-ва тротуар. плитки (ПУ ТОВ «Екологічна ініціатива»), стадіон «Атлант», міське від-ня Укр. держ. підприємства пошт. зв'язку «Укрпошта». Трансп. зв'язок забезпечено залізн. станціями Стаханов (вона ж Ізюм, Алмазна, Кадіївка), Максимівка, Володимирівка, Сталь Дон. залізниці, вагон. депо на ст. Стаханов, кількома автобус. маршрутами. Станом на 2019 А. перебуває на тимчасово окупованих територіях *Луганської обл.* А. — батьківщина двічі Героя Рад. Союзу військ. льотчика І. *Михайличенка*.

Алматы́ (казах. Алматы, рос. Алма-Ата, Алматы) — місто респ. підпорядкування на Пн. Сх. *Казахстану*, адм. центр *Алматин. обл.* Розташоване біля підніжжя гір *Зайлійського Алатау* (на висоті 600–1700 м над рів. м.). Тер. — 68 тис. га. Поділяється на 8 міськ. р-нів. Перші поселення землеробів і скотарів на тер. сучас. А. виникли в 10–9 ст. до н. е. У 6–3 ст. до н. е. мешкали сакські, згодом — усуньські племена. У 8–11 ст. н. е. — один із пунктів міжнар. торгівлі, через який проходив *Великий Шовковий шлях*. У 12–

13 ст. в урочищі Вел. Алма-Ати утворився *клас-тер* с.-г. і реміс. поселень. Після монгол. завоювання на поч. 13 ст. місто занепало, до кінця 16 ст. від нього залишився вел. аул. Сучас. місто започатковано 1854 побудуванням Заїлійського військ. укріплення, згодом названого Верним. 11.04.1867 отримало статус міста, 28.05.1887 повністю зруйновано сильним *землетрусом*. 1918 в місті встановлено рад. владу, разом із областю воно увійшло до складу Туркест. автономії РРФСР. 05.02.1921 перейменовано на Алма-Ату. 03.04.1927 в А. з м. Кизил-Орди перенесено столицю Казахської АРСР. 1993 місту повернуто його істор. назву — Алматы. Від утворення в 1936 Казах. РСР Алма-Ата була столицею спочатку союз. республіки, 1991–1997 — незалеж. Казахстану. 01.07.1998 прийнято Закон про особливий статус міста, що визначає його як наук., культ., іст., фін. і вироб. центр. Заг. кількість населення — 1 862 118 осіб, густина — 2,719 тис. осіб/км² (2019, дані Комітету зі статистики Республіки Казахстан). Склад нас. за етніч. групами (2018, оцінка): казахи (59,53%), росіяни (26,06%), уйгури (5,46%), корейці (1,85%), татари (1,36%), азербайджанці (0,71%), українці (0,59%). За реліг. групами (2018, оцінка): мусульмани (66%), православні християни (26%), інші. За даними Комітету зі статистики Міністерства нац. економіки Республіки Казахстан (2017), на 1 000 осіб коефіцієнт природ. приросту нас. — 11,53, коефіцієнт народжуваності — 17,69, коефіцієнт смертності — 6,15. Природ. приріст нас. — 20 488 осіб. А. є привабливим містом для внутр. *мігрантів*. У 2011 72,3% всіх прибулих в А. мігрантів становила молодь у віці від 14 до 29 років. Позит. сальдо міжрегіон. *міграції* в січні 2018 — 17 715 осіб. У період 01.01–01.03.2019 заг. приріст нас. становив 7 548 осіб, зокрема природний — 3 045 осіб, міграційний — 4 503 особи. Клімат континентальний, зі знач. річними та добовими коливаннями т-р, жарким літом (середньомісяч. т-ра липня — +24 °С) і холод. зимою (середньомісяч. т-ра січня — -5 °С). Річна норма

опадів — бл. 570 мм, максимум припадає на квітень — травень. Найбільша галузь пром. комплексу А. — харч. пром-сть (40% оброб. пром-сті). У місті розміщено низку вел. хім. вир-в із випуску лакофарб. матеріалів, поліетилен. труб для систем водопостачання, каналізації та захисту кабелів, пакувальної продукції, термоплівки, фасувальних пакетів, мішків для харч. і заморож. продуктів. В індустр. зоні А. розташовано маш.-буд. підприємства: ТОВ «Ейша Стіл Пайп Компані» («Asia Steel Pipe Company»; вир-во труб вел. діаметру), ТОВ «КМК Investment» (кабельно-провідник. продукція), ТОВ «ТК Жетису» (вир-во бурових труб). Функціонують з-д із вир-ва папер. мішків для силучих буд. матеріалів ТОО «Алпмак Ко Лтд» («Almarack Co LTD»), з-д із вир-ва картриджів для оргтехніки ТОВ Док Ко ЛТД («DOC Co. LTD»), фарм. підприємства тощо. В А. розміщено штаб-квартири Казахстан. фонд. біржі, низки банків. Сфера торгівлі та послуг займає понад 80% в економіці міста. За даними Управління підприємництва й інвестицій міста А., на поч. 2019 зареєстровано 28 704 суб'єктів господарювання малого та серед. бізнесу сфери послуг. Економіка розвивається за рахунок підприємств та індивід. підприємців, які надають послуги в галузі *архітектури*, інженер. розвідок, тех. випробувань та аналізу, з *оренди*, прокату, *лізингу* тощо. 2018 кількість туристів в А. сягнула 1,1 млн осіб — 20% усіх відвідувань країни. Задля створення комфорт. міськ. середовища для жителів А. й туристів комплексно модернізовано 60% іст. центру. 2017 відкрито нову будівлю регіон. хаба (центру) ООН для турагенцій, що працюють в А. Повітр. воротами міста є Міжнар. аеропорт А. (понад 5,65 млн пасажирів на рік, 2017). Функціонують автовокзал «Саяхат», міжнар. автовокзал «Сайран», 2 залізнич. вокзали. Гол. вид міськ. громад. транспорту — автобус (понад 100 маршрутів); тролейбус. мережа — 8 маршрутів. Першу чергу метро заг. протяжністю 8,6 км здано в експлуатацію 01.12.2011. У системі метрополітену —

Алматы. Панорама міста

9 станцій. У місті розміщено центр. офіс НАН Республіки Казахстан, низку нац. ун-тів: Казах. нац. ун-т імені Аль-Фарабі, Казах. нац. тех. ун-т ім. К. І. Сатпаєва, бл. 200 науково-дослід. уста-

Алмати. Свято-Вознесенський храм

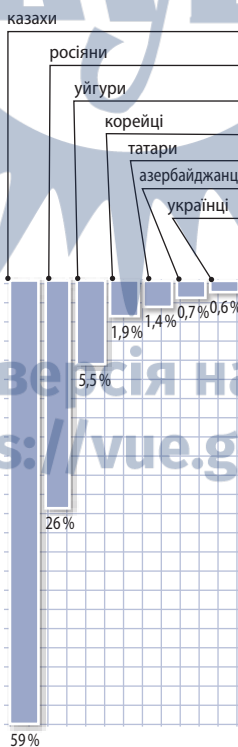
нов. В А. понад 50 закладів вищої освіти, 47 гімназій, 60 коледжів, 17 ліцеїв, 117 загальноосвіт. шкіл, 19 приват. шкіл, 2 школи мист-в, 19 шкіл-інтернатів, бл. 50 б-к, зокрема, Нац. б-ка Республіки Казахстан, Респ. науково-тех. б-ка Казахстану, держ. дитяча б-ка ім. С. Бегаліна, держ. юнац. б-ка ім. Жамбил тощо. Функціонують Казах. держ. академ. театр опери та балету імені Абая, Казах. держ. академ. театр драми ім. М. Ауезова, Держ. академ. рос. театр драми ім. М. Ю. Лермонтова, Центр. держ. музей Республіки Казахстан, Держ. музей мист-в Республіки Казахстан ім. Абиляна Кастеева, кінотеатр худ., документ. і анімац. фільмів «Казах-фільм». Щорічно проходять заходи міжнар. масштабу: Міжнар. джаз. фестиваль, Міжнар. фестиваль сучас. етніч. музики «Дух Тенгри» («Spirit of Tengri»), Міжнар. муз. фестиваль «Star of Asia Almaty.kz», фестиваль музики просто неба «Алмати Кок Тобе Опера». Серед пам'яток архітектури — Свято-Вознесен. кафедрал. собор (1907, інж. А. Зенков), один із найвищих дерев'ян. будинків у світі (54 м). Вплив конструктивізму відчутний у будівлях Академії мист-в (1928–1931, арх. М. Гінзбург), Головоштамту (1931–1934, арх. Г. Герасимов). Важливими архіт. об'єктами є будинок Академії наук (1957, арх. О. Шусев, М. Простаков), готель «Алмати» (1967, арх. Н. Рипінський, І. Картасі), Палац Республіки (1970, арх. В. Алле, В. Ким та ін.), Центр. мечеть (1999, арх. К. Жарилганов, С. Баймагамбетов, Ж. Шарапєв). Встановлено пам'ятники: А. Іманову (1947, скульптор Х.-Б. Аскар-Сариджа, арх. Т. Басенов та ін.), Абаю (1960, скульптор Х. Науризбаєв), монумент Слави (1967, скульптор Р. Сейдалін), Ч. Валіханову (1969, скульптор Х. Науризбаєв, арх. Ш. Валіханов), Джамбулу (1971, скульптор Х. Науризбаєв), Незалежності (1996, керівник творч. колективу Ш. Валіханов), групі «Бітлз» (2007, скульптор Е. Казарян), акину Курмангазі (2012, скульптор Т. Бінашев) та ін. Поміж монументів — пам'ятник Т. Шевченкові (2000), виконаний групою укр. скульпторів під керівництвом В. Рижика з граніту, видобут. у Житомир. обл. На честь Т. Шев-

ченка названо також вулицю. Понад 8 тис. га міста займають сади, парки, сквери та бульвари. В А. понад 120 фонтанів. Поряд з А. — гірськолиж. курорт Шимбулак. Неподалік А. розміщено найбільший у світі високогір. спорт. комплекс для зимових видів спорту «Медеу» (побудов. 1972). У 2010, напередодні сьомих зимових Азійських ігор, що проходили в Казахстані 2011, у місті побудовано Міжнар. комплекс лиж. трамплінів «Сункар». 2016 для Універсіади-2017 зведено льодові палаци «Алмати-арена» на 12 тис. глядачів, де пройшли церемонії відкриття й закриття, а також «Халик-арена» на 3 200 глядачів для змагань з хокею. В А. бл. 30 дитяч. спорт. шкіл, зокрема, спеціаліз. дитячо-юнац. школи олімп. резерву, спеціаліз. школа-інтернат для обдаров. у спорті дітей, Респ. школа вищої спорт. майстерності з водних і приклад. видів спорту. Щорічно проводяться міжнар. велосипед. перегони «Тур Алмати», міжнар. змагання з бігу «Алмати марафон» та ін. змагання.

Лит.: Ердавлетов С. Р. Экономическая и социальная география Казахстана. Алматы, 1998; Дуйсебаева К. Д., Акашева А. С. Экономическая и социальная география Республики Казахстан. Алматы, 2014; Степаненко М. І. Центральноазійський барс. Україна і Казахстан в єдиному потоці історії. На основі взаємної поваги і довіри. Дніпропетровськ, 2015; Brummell P. Kazakhstan. 3rd ed. Chalfont St. Peter, 2018.

Н. І. Мезенцева

Алмаші, Золтан Гаврілович (22.01.1975, м. Львів, тепер Україна) — композитор, віолончеліст, педагог. Народився у родині музиканта-скрипаля. Навчався у Львів. вищому держ. муз. ін-ті ім. М. Лисенка (тепер Львівська національна музична академія імені М. Лисенка) у класі проф. Ю. Ланюка за двома напрямками: віолончель (закінчив 1998) та композиція (закінчив 1999). 1999–2002 навчався в асистентурі-стажуванні каф. композиції Національної музичної академії України імені П. Чайковського у класі проф. Є. Станковича. 2008 стажувався у Польщі в композитора проф. А. Ласоня. Член Нац. спілки композиторів України (з 2001). Композиторську діяльність А. суміщає з викладанням у Нац. муз. академії України ім. П. Чайковського (з 2002) та роботою артиста, соліста-інструменталіста Нац. ансамблю солістів «Київська камерата» та Ансамблю сучас. музики «Рикошет» (обидва — з 2000). А. — учасник укр. ансамблю сучас. музики «Nostris temporis» (з 2007); віолончеліст і артистич. директор укр. струн. квартету «Гольфстрім» (з 2012). Один із засновників та керівників фестивалю класич. та сучас. камер. музики «Гольфстрім» (з 2012). А. — автор понад 60 творів, переважно для камер. оркестру. Дебютував як композитор 1995: в концерті фестивалю сучас. музики «Контрасти» виконано твір А. «Рондо» для двох віолончелей (партію другої віолончелі виконував автор). У творчості А. прагне яскравої образності, емоційності висловлювання, структур. чіткості та драматург. завершеності. Орієнтуючись загалом на неоромант. тенденції у сучас. муз. мист-ві, він водночас широко застосовує засоби композиц. психма, розроблені композиторами-новаторами 20 ст. Активно використовує фольклор. зразки, експериментує з жанрами та стильовими моделями музики поперед. епох, випробовує нові звучання та форми побутування муз. мист-ва. Писав твори на за-

Алмати. Склад населення за етнічними групами (2018, оцінка)

мовлення творч. об'єднань та муз. інституцій. Так, на замовлення Європ. культ. т-ва була створена Соната № 2 «Грані» для віолончелі й ф-но

Алмаші
Золтан Гаврилович

(2004). Багато творів А. написані спеціально для ансамблів сучас. музики «Nostris temporis», «Рикошет», Нац. ансамблю солістів «Київська камерата». Автор музики до музично-театр. містерії «Симфонія діалогів» (2007; реж. О. Балабан). Твори А. виконували струн. квіртет «Akademos» (Польща), струн. квіртет Каунас. філармонії (Литва), Москов. ансамбль сучас. музики (РФ), камер. оркестр «Київські солісти», Київ. камер. оркестр, оркестр «Віртуози Львова», Нац. симф. оркестр України та ін.; диригували В. Матюхін, В. Сіренко та ін. Твори А. виконують у Білорусі, Молдові, Нідерландах, Німеччині, Польщі, США, Франції, Швейцарії, Чилі та ін. Лауреат Міжнар. конкурсу «На батьківщині С. Прокоф'єва» (м. Маріуполь) у номінації «віолончель» (1998) та у номінації «композиція» (2000). Лауреат Держ. премії імені Л. Ревуцького (2003) та Держ. премії імені Б. Лятошинського (2013).

Лит.: Морозова Л. Явлення «Новой простоты» в украинской музыке (на примере трех версий произведения Золтана Алмаші «Краплины») // Наук. вісник Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. Музика в просторі сучасності: друга половина ХХ — початок ХХІ ст. 2007. Вип. 68; Панько Т. Мелодична музика — це музика майбутнього // Музика. 2009. № 3 (374); Закопеч Л. Концертні жанри для гобоя у творчості українських композиторів (на прикладі Concertogrosso № 3 для гобоя, віолончелі та камерного оркестру Золтана Алмаші) // Камерно-інструментальний ансамбль: історія, теорія, практика. Львів, 2011; Лунина А. Композитор в зеркале современности : в 2 т. Киев, 2015. Т. 2.

В. В. Вишинський

Алмонд, Габріель Абрагам (англ. Almond, Gabriel Abraham; 12.01.1911, м. Рок-Айленд, шт. Іллінойс, США — 25.12.2002, м. Пасифік-Гроув, шт. Каліфорнія, США) — політолог, доктор політ. наук (з 1938), член Амер. академії наук і

мист-в (з 1961). Фахівець у сфері теор. та прикладної політології, один з авторів теорії політ. систем, ініціаторів «біхевіористської революції». Походив з єврейської родини емігрантів із Росії та України. Закінчив 1932 Чикаг. ун-т. Викладав 1939–1942 у Бруклінському коледжі (м. Нью-Йорк; тепер у складі ун-ту). 1942–1945 працював у Бюро військ. інформації США, 1945–1947 — в Управлінні з оцінки ефективності стратег. бомбардувань (у Німеччині). Згодом викладав в ун-тах США: Єльському (1947–1950, 1959–1963), Принстонському (1950–1959), Стенфордському (1963–1993; у 1964–1969 — керівник ф-ту політ. наук); запрошений професор — в ун-тах ін. країн (зокрема, у Київ. держ. ун-ті ім. Т. Шевченка, тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Президент Амер. асоціації політ. науки (1965–1966). Одним із перших розробляв проблематику політ. систем, застосовуючи структурно-функціон. метод. Політику розумів як цілісну систему зі складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення й специфічні функції, спрямовані на задоволення її потреб. На основі показника рівня структурної диференціації сусп-ва й типу політ. культури запропонував типологію політ. систем: а) англо-амер. (багатовимірні, складні з заг. орієнтацією на свободу особи); б) континентально-європ., з поєднанням англо-амер. й континентальних елементів; в) доіндустріальні й частково індустріальні (традиційні); г) тоталітарні (де сусп-вом управляє раціональна бюрократія, яка перебуває під контролем однієї партії). Увів у широкий наук. обіг категорію «*політична культура*», яку вперше використав філософ Й. Г. Гердер (Німеччина). Розробляв проблематику політ. культури. Завдяки його працям вона стала одним із важливих аналіз. інструментів вивчення політ. життя, причин стабільності чи хиткості політ. систем, процесів демократизації тощо. Визначив теорію громадян. культури як теорію дем. рівноваги. Суть такої рівноваги: дем. стабільність імовірніша тоді, коли різноманітні політ. процеси й орієнтації перебувають у стані балансу, що можливо при змішаних типах політ. орієнтацій. Автор та співавтор понад 300 праць, зокрема 18 монографій, серед яких: «Порівняльна політологія: еволюційний підхід» (1966; у співавт.); «Криза, вибір і зміни. Історичні дослідження політичного розвитку» (1973); «Порівняльна політологія сьогодні» (1974); «Громадянська культура: перегляд концепції» (1980); «Розділена наука. Школи і секти в політології» (1989); «Сучасна європейська політика» (1999) та ін. В останні роки життя працював над створенням заг. концепт. і методол. основ досліджень політ. науки. Лауреат премії ім. Дж. Медісона (1981).

Пр.: Political Development: Essays in Heuristic Theory. Boston, 1970; Р о с п е р е к л. — Гражданская культура и стабильность демократии // Полит. исследования. 1992. № 4; Полит. наука: история дисциплины // Полис. 1997. № 6; Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор. Москва, 2002; Гражданская культура. Политические установки и демократия в пяти странах. Москва, 2014.

Лит.: Verba S., Pye L., Eulau A. Gabriel A. Almond. 1911–2002 // A Biographical Memoir. Washington, 2005. Vol. 87; Старіш О. Алмонд Габріель Абрахам // Історія політичної думки / За заг. ред. Н. М. Хоми. Львів, 2014; Демичева А. В. Експансія компаративного підходу в політології (поч. 70–80-х рр. ХХ ст.): Г. Алмонд, С. Верба, С. Гантінг-

Алмонд Габріель Абрагам

тон, Д. Аптер, Б. Андерсон // Політична думка ХХ — початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : в 2 т. / За заг. ред. Н. М. Хомі. Львів, 2017. Т. 1; Семігіна Т. В. Г. Алмонд і його теорія політичної системи // Політична думка ХХ — початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : в 2 т. / За заг. ред. Н. М. Хомі. Львів, 2017. Т. 1.

В. М. Дем'яненко

Ало... (від грец. ἄλλος — інший) — частина складних слів (*префіксoid*), що означає — інший, сторонній, відмінний, чужорідний (*аломорф, алофон, алотранспланція*).

Алов, Олександр Олександрович (рос. Алов, Александр Александрович; справж. прізвище — Лапскер; 26.09.1923, м. Харків, тепер Україна — 12.06.1983, м. Рига, тепер Латвія, похов. у м. Москві, тепер РФ) — кінорежисер, сценарист, нар. арт. СРСР (з 1983). У 1951 закінчив Всесоюз. (тепер Всерос.) держ. ін-т кінематографії (м. Москва), майстерня І. Савченка. Творчу діяльність почав 1947 на Київ. кіностудії худ. фільмів (тепер Національна кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка). Працював спочатку асистентом І. Савченка над фільмом «Тарас Шевченко», після його смерті завершив картину (1951, спільно з В. Наумовим). З 1980 керував творчою майстернею ВДКУ. Серед фільмів: «Легенда про Тіля» (1978), «Тегеран-43» (1981; відзначені преміями міжнар. кінофестивалів), «Берег» (1984, Держ. премія СРСР, 1985). На Київ. кіностудії створив картини «Тривожна молодість» (1955), «Павло Корчагін» (1956); всі — спільно з В. Наумовим. А та В. Наумов — співавтори сценарію укр. телефільму «Як гартувалася сталь» (1974, реж. М. Мащенко). 1971 у москов. театрі «Сучасник» поставив спектакль за п'єсою «Тоот, інші та майор» І. Еркена.

Лит.: Александр Алов, Владимир Наумов: Статьи. Свидетельства. Высказывания / Сост. Л. А. Алова. Москва, 1989; Алов Александр Александрович // Митці України / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992; Зоркая Н. М. История отечественного кино. Москва, 2014; Алова Л. А. Алов и Наумов. Москва, 2016.

Алогамія (від *алло...* і грец. ἄγμος — шлюб) — див. *Перехресне запилення*.

Алогенез (від *ало...* і грец. γένεσις — походження, породження) — див. *Аломорфоз*.

Алогізм, алогос (грец. ἄλογος — нерозумний) — 1) У філософії, логіці — відхилення від законів логіки або правил проведення логіч. операцій; заперечення логіч. мислення як засобу досягнення істини. А. з необхідністю містить логіч. помилку (див. *Паралогізм, Софізм*). З погляду логіки формальної А. веде до двозначності, бездоказовості, суперечливості й виключає можливість пізнання істини. Уперше ця філософ. категорія зустрічається у *Демокрита*. Найґрунтовніше *концепт* розробив *Платон*, який використовував цей термін на позначення: повного мовчання; маловиразності слів; безглуздої (нерозумної) насолоди; нерозум. тварин; ірраціонального, абсурду. Для Платона А. — протилежність чомусь логічному, зрозумілому, правильному. *Арістотель* вживав це поняття у сфері геометрії («Про неділимі лінії», «Друга

Аналітика»). Термін трапляється також у *Софокла* й давньогрец. історіографів (*Фукидіда, Ксенофонта*). А. — основополож. принцип для більшості філософ. теорій, що визнають *іраціоналізм, фідейзм, містицизм*: на противагу раціонально-логіч. пізнанню вони утверджують безпосеред. інтуїтив. осягнення істини та/або містичне одкровення. Приклад А. у філософії Ф. Ніцше: «Ми заперечуємо Бога, ми заперечуємо відповідальність Бога, і лише так ми звільнимо світ».

2) У літературі, мовознавстві — поєднання суперечливих понять, зумисне порушення логіч. зв'язків для досягнення певного стилістич. ефекту, наприклад: «Втечу! Втечу, хоча б у слові!.. Крізь вашу рабську кров безкровну» (М. Вінграновський). А. близький до *оксюморона*. Часто використовується в нар. творчості (*загадки, небилиці* тощо). А. як фігура часто вживається в драмі абсурду. До А. зараховують усі мовні неточності, пов'язані з класифікацією речей і явищ. Один із найпоширеніших різновидів А. — заміна конкрет. поняття абстрактним (наприклад, заміна твердження «торгувати картинами» на «торгувати живописом»). А. можна вважати *тавтологією* (наприклад, Л. Брежнєв закликав, щоб економіка була економічною).

3) У живописі — метод, започаткований 1913 К. Малевичем. Алогічність своїх картин художник протиставляв логіч. принципам функціонування сусп.-ва. Найвідоміша «алогічна» картина К. Малевича — «Корова та скрипка» (1913). Елементи А. зустрічаються також у творчості художників О. Моргунова (1884–1935; Росія) та І. Пуні. В основі А. митців — колажний спосіб мислення (див. *Колаж*). А. вважається попередником *дадаїзму*.

4) У психіатрії — порушення мислення, за якого *судження* не відповідають законам логіки.

Лит.: Шумка М. Л. Основи логіки. Тернопіль, 2003; Калита О. Тици комічних текстів та особливості їх стилістичного аналізу // Лінгвістичні студії. 2015. Вип. 2; Шепетяк О. М. Логіка. Київ, 2015; Конверський А. Сучасна логіка (класична та некласична). Київ, 2018.

В. Е. Туренко

Алод (нім. Allod, від давньонім. al — повний і od — володіння) — у ранньофеод. держ. утвореннях 3х. Європи — індивід. чи родинна земельна власність. Володіння А. (на відміну від *бенефіції, феоду*) не було пов'язане з виконанням феод. повинностей. Під А. розуміють також безумовне землеволодіння (на відміну від умовного). Уперше термін «А.» вжито у *Салічній правді* (Lex Salica) — збірнику звичаєвого ранньофеод. права герман. племені салічних франків (кін. 5 — поч. 6 ст.). Це був перший правовий документ, де зафіксовано обмежене право успадкування земельного А. У наук. л-рі розрізняють два типи А. — ранній та пізній (або повний). Ранній А. виник унаслідок розпаду громади. Це власність на рухоме майно та обмежене право успадкування (як правило, по чол. лінії) на нерухоме майно (земельні орні угіддя). Земля перебувала в індивідуально-родин. володінні, але право розпоряджатися нею належало громаді. Пізній А. — повна, вільно відчужувана індивідуально-родин. власність. Земля перетворилася на власність, її спершу можна було заповідати, передавати у спадок, дарувати, а потім і купувати чи продавати. Пізній А. оформився у 6 ст. у

Алов Олександр Олександрович

вестготів, бургундів і франків, згодом в ін. герман. племен (у саксів та *фризів* — тільки на поч. 9 ст.). Зокрема, у франків, за едиктом короля *Хільперика I*, земельний наділ успадковували не лише чоловіки (сини чи брати), а й жінки (доньки чи сестри). Громада втрачала свою необмежену владу над землею, що оброблялася, й перетворювалася на громаду сусідську (т. з. марку), до складу якої входили окремі домогосподарства; вони володіли на правах повної власності (А.) орною землею та спільно користувалися неподільними угіддями. З розвитком феодалізму більшість дрібн. алодистів була втягнена у феод. залежність. А. вел. і серед. землевласників із часом поступилися місцем умовній феод. власності: спочатку бенефіцію, згодом — феодами.

Дж.: Середньовічні латинськомовні джерела / Упоряд. В. М. Миронова. Київ, 2013.

Лит.: История средних веков / Под ред. Н. Ф. Колесниченко. Москва, 1980; История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма : в 3 т. Москва, 1985. Т. 1; История средних веков : в 2 т. Москва, 2008; Мустафин О. Р. Справжня історія середніх віків. Харків, 2013.

В. А. Студінський

Ало́е (*Aloe*) — рід багаторічних рослин родини *асфodelових*. Представники роду — переважно трав'яні, рідше кущеподібні або деревоподібні *ксерофіти* й *суккуленти*. Листки товсті, м'ясисті, мечоподібно-видовжені, іноді по краю опушені або з колючаами. Характерною ознакою А. є наявність у листках комірок, де зберігається волога, потрібна під час посухи. Квітки білі, жовті

або червоні, циліндричні або дзвоноподібні, зібрані в суцвіття китицю чи волоть, розміщену на довгому квітконосі. Рід налічує бл. 500 видів. Поширений у посушливих районах Африки, Мадагаскару, Аравії. В Україні в кімнатній культурі вирощують два види роду: А. деревоподібне, яке часто називають столітником (*A. arborescens*), та А. справжнє, або А. вера (*A. vera*). Як лік. росл. А. відоме з часів Стародавн. Єгипту, зокрема, цю рослину застосовували під час

бальзамування мумій. Представники роду містять фітонциди, ферменти, вітаміни, наталоїн, рабарберон, гомонаталаїн, емодин (1,66%), смолисті речовини й сліди ефірних олій. Рослини роду А. застосовують у медицині. З А. добувають лікар. речовину сабур (згущений сік), що містить алоїн — гірку речовину жовтуватого кольору, яка чинить проносну дію на орг-м людини. Алоїн використовують також у вир-ві харчових продуктів для надання їм гіркуватого присмаку.

Лит.: Егорова Т. В. Семейство асфodelовые (Asphodelaceae) // Жизнь растений : в 6 т. Москва, 1982. Т. 6: Цветковые растения; Цветкова М. Нова енциклопедія кімнатних рослин. Найповніша інформація для всіх: початківців, впевнених у собі, досвідчених квітників. Харків, 2013; Manning J., Boatwright J., Daru B. et al. Molecular Phylogeny and Generic Classification of Asphodelaceae Subfamily Alooideae: A Final Resolution of the Prickly Issue of Polyphyly in the Aloooids? // Systematic Botany. 2014. № 39 (1).

Я. О. Межжеріна

Алоетно́нім (від *ало...* і *етнонім*) — див. *Екзоетнонім*.

Ало́за — рідкісний *моносахарид* із групи альдогексоз (див. *Альдози*). У природі майже не трапляється, виділений з листя африканського чагарника *Protea rubropilosa* й добутий синтетич. шляхом. Молекулярна формула А. $C_6H_{12}O_6$, відносна мол. маса — 180,16, існує у лінійній та циклічній формах. За норм. умов А. — безбарвна кристалічна речовина. Добре розчиняється у воді й практично не розчиняється в *метанолі*. Є відомості про антипроліферативний (див. *Проліферація*) вплив А. на деякі різновиди раклітин.

Лит.: Carbohydrates / Ed. by P. M. Collins. London; New York, 1987; Hossain M., Izuishi K., Maeta H. Protective Effects of d-allose Against Ischemia Reperfusion Injury of the Rat Liver // Journal of Hepato-Biliary-Pancreatic Surgery. 2003. Vol. 10. Is. 3.

С. В. Камішан

Ало́зи (*Alosa*) — рід прохідних риб підродини пузанкових оселедців ряду *оселедцепоподібних*. Систематику остаточно не з'ясовано. Виокрем-

онлайн версія на порталі
<https://vue.gov>

Алози. Оселедець чорноморський (*Alosa immaculata*)

Алоє (*Aloe succotrina*)

люють до 20 видів, поширених в Атлантиці (біля берегів Америки та Європи), Середземному, Чорному, Азовському та Каспійському морях. Однак, останні генет. дослідження доводять, що, можливо, йдеться про єдиний поліморф. вид (див. *Поліморфізм*), який утворює безліч геогр. та екол. форм. Розміри різноманітні: від 15 см у пузанка до 60 см і маси до 2 кг в оселедця Кесслера. Для риб роду А. характерний нерест у річках і лиманах. У фауні України три види А.: оселедець чорноморсько-азовський, пузанок, оселедець керченський.

Лит.: Межжерин С. В. Животные ресурсы Украины в свете стратегии устойчивого развития: аналитический

справочник. Киев, 2008; Межжерин С. В., Федоренко Л. В., Верлатый Д. Б. Дифференциация и аллозимная изменчивость пузанковых сельдей рода *Alosa* (Clupeiformes, Alosiinae) Азово-Черноморского бассейна // Цитология и генетика. 2009. Т. 43. № 2.

С. В. Межжерин

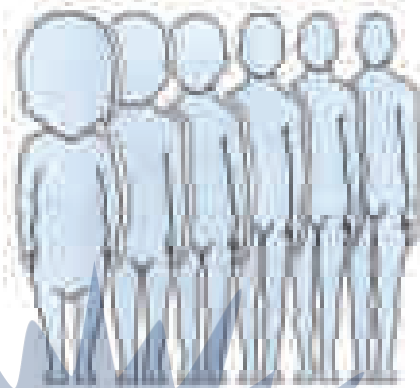
Алозіми (від *ало...* і грец. ζύμη — закваска) — алейні варіанти ензимів (ферментів), поліпептидні ланцюги яких відрізняються амінокислотним складом, однак за своєю функціональністю є рівнозначними. На відміну від *ізоферментів*, що кодуються різними *локусами*, А. належать до одного локусу. Наявність А., а також алейних варіантів серед структурних білків м'язів і трансп. білків крові формують біохім. *поліморфізм* — присутність у популяціях особин із мінливими локусами, що кодують різні алейні варіанти поліпептидних ланцюгів. Ферментний локус, який має два або більше *алелів* в одній популяції, наз. поліморфним. Серед багатоклітинних *еукариотів* поліморфним є кожний п'ятий локус. Рівень генетич. поліморфізму в популяціях різних системат. груп є неоднаковим. Найвищою є аллозімна *гетерозиготність* популяцій рослин і безхребетних, здатних утворювати численні популяції, серед хребетних наймінливішими є амфібії (земноводні), а консервативними — ссавці й, особливо, птахи. Аллозімну мінливість виявляють за допомогою електрофоретич. розділення надосадової рідини тканинних *гомогенатів* у крохмальному чи поліакриламідному гелях. Це уможливило виявлення від 30 до 50% випадків амінокислотних заміщень, переважно тих, які визначають заряд чи конформацію молекули. Явище аллозімної мінливості відкрито у 1960-х під час дослідж. популяцій людини (Г. Гаррис, Велика Британія) та дрозофіли чорночервої (Р. Левонтін і Дж. Габбі, США). Це стало знаковою подією популяційної та еволюційної *генетики*, дозволило безпосередньо визначати генетич. структуру популяції та її динаміку. Щодо А. часто використовують термін біохім. генний маркер. За допомогою А. можна визначити характер генетич. процесів, що відбуваються в популяціях, ступінь їхнього генетич. різноманіття, диференціацію популяцій і *таксонів* дородин. рівня, виявити природ. гібридизацію та встановити структуру *гібридів*.

Лит.: Генетика изоферментов / Под ред. Д. К. Беляева. Москва, 1977; Созинов А. А. Полиморфизм белков и его значение в генетике и селекции. Москва, 1985; Алтухов Ю. П. Генетические процессы в популяциях. Москва, 2003; Mezherin S. V., Kostyuk V. S., Garbar A. V. et al. The Thick-Cloves Crayfish, *Astacus Pachypus* (Crustacea, Decapoda, Astacidae), in Ukraine; Caryotype, Allozymes and Morphological Parameters // Vestnik zoologii. 2015. Vol. 49. № 1; Межжерин С. В., Гарбар А. В., Власенко П. П. и др. Эволюционный парадокс партеногенетических дождевых червей. Киев, 2018.

С. В. Межжерин

Алометрія (від *ало...* та грец. μέτρον — міра) — нерівномірне збільшення розміру форм органів і частин орг-му під час його росту. Універсальна властивість усіх живих істот, що визначає співвідношення між розмірами орг-мів і пропорціями їхнього тіла. Часто формулюється так: «за різних розмірів пропорції тіла завжди неоднакові». Негативна А. оприявнюється у відносному уповільненні росту органів (напр., зниження

швидкості росту голови у наземних хребетних у процесі постнатального *онтогенезу*). Позитивна А. — у прискоренні росту частин тіла (так рос-

Алометрія у людини

туть кінцівки назем. хребетних). Будь-які співвідношення анатом. змінних можуть виражатися лінійним ($y = Akx$, А — постійна, k — коефіцієнт А.), статичним ($y = kx^a$) або логарифмічним ($\lg y = a \log x + \log k$) рівняннями. При цьому коефіцієнт А. ніколи не набуває цілих значень, є мінливим на рівні окр. особин і стадій онтогенезу, специфіч. для популяцій, видів, родів, родин тощо. Це саме стосується й пропорцій тіла. Один із найвідом. спеціалістів з алометрії І. Шмальгаузен встановив закон зворотного співвідношення між ростом і диференціацією.

Лит.: Шмальгаузен И. И. Рост и дифференцировка : в 2 т. Киев, 1984; Gayon, J. History of the Concept of Allometry // American Zoologist. 2000. № 40; Roberts T., Azizi E. Flexible Mechanisms: The Diverse Roles of Biological Springs in Vertebrate Movement // The Journal of Experimental Biology. 2011. № 214 (3).

С. В. Межжерин

Аломони [від *ало...* та (*горм*)они] — хім. речовини, які виробляють орг-ми; мають спрямовану дію на представників ін. біол. видів. Див. у ст. *Алелопатія*.

Аломорф (від *ало...* і грец. μορφή — вигляд, форма) — *морфи* однієї *морфем*, які ототожнюються за словотвір. значенням і протиставлені за позицією, звук. складом сусід. морфів у словах. Об'єднання А. однієї морфем визначають критерії семант. тотожності, формал. схожості, дистрибуції, морфол. функції у слові та для *афіксів* — спільність словотвір. типу. Однією з дискусійних проблем сучас. *морфеміки* й *морфонології* є визначення статусу А. для суплетивних форм слова. Амер. лінгвісти зазвичай трактують їх як А., европ. — здебільшого як різні морфем. Різний графіч. вигляд А. зумовлений переважно іст. чергуваннями, реконструкція яких доводить аломорфний статус морфів однієї морфем. А. протиставлені варіантам морфем, які є еквівалентами або стиліст. відмінними та перебувають в однакових позиціях. А. є, наприклад, суфікси -ств- і -еств-, які мають однакове значення, але не замінюють один одного — -еств- вживається після морфем, що закінчуються на шиплячий звук (*торгаиш-еств-о*), а суфікс -ств- — після морфем із кінцевими звуками [й], [н], [р] (*крамар-ств-о*). Натомість, не є А. постфіксальні

морфеми -ся і -сь (купати-ся/купати-сь), оскільки, маючи однакове значення, вони є взаємозамінними і, таким чином, виступають варіантами однієї морфеми.

Лит.: Склянниченко Г. До питання ізоморфізму та аломорфізму у словотвірних системах англійської та української мов // Наук. записки Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Сер.: Філол. науки. 2009. Вип. 81 (1); Корнієнко І. Сучасна українська літературна мова: у 2 ч. Миколаїв, 2014.

О. О. Селіванова

Алонж (франц. *allonge*, букв. — надставка, від *allonger* — надставляти, подовжувати) — 1) У *вексельному праві* — аркуш паперу, що додається до *векселя* для додаткових *індосаментів*, якщо вони не вміщуються на його зворот. боці. Порядок оформлення А. на векселі встановлений Положенням про порядок здійснення банками операцій з векселями в нац. валюті на тер. України, затвердженим постановою правління Нац. банку України від 16.12.2002. Згідно з цим нормативно-прав. актом, перший передатний запис на А. робиться впоперек з'єднання векселя і додаткового аркуша, тобто таким чином, щоб він починався на векселі й закінчувався на А. На А. також можна оформляти *аваль*, робити позначку про отримання коштів за векселем (оформляти розписку) чи про повідомлення *індосанта* щодо настання випадку непереборної сили, яка заважала пред'явленню переказного векселя до платежу або здійсненню протесту.

Лит.: Белов В. А. Вексельное право. Москва, 2003; Яроцький В. Л. Цінні папери у механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції). Харків, 2006; Вишневіский А. А. Современное вексельное право: Женевская (Россия) и английская системы. Москва, 2007; Смельянов А. С. Правове регулювання обігу векселів у сфері господарювання. Донецьк, 2011.

А. Ю. Бабаскін

2) У хімії — пряма або зігнута скляна трубка, якою рідина з холодильної частини пристрою, де відбувається *дистиляція*, стікає в приймач.

Лит.: Кабачний В. І., Гридан Л. Д., Томаровська Т. О. та ін. Фізична та колоїдна хімія. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків, 2015.

3) У техніці — прилад для уловлювання несконденсованої пари цинку в процесі його добування.

Лит.: Червоний І. Ф., Бредихін В. М., Грицай В. П. та ін. Кольорова металургія України: в 3 т. Запоріжжя, 2014–2015.

4) У спорті — гранична відстань, з якої боксер може ударити супротивника.

Лит.: Атлетическая библиотека Спалдинг. Нью-Йорк. Бокс. Правила Бокса / Пер. с англ. И. Игоревны, А. Хамидевич. Днепр, 2017.

5) Перука з довгими хвилястими пасмами. Мода на носіння А. виникла при дворі Людовика XIV у 1660-х й поширилася на всю Європу. Спочатку А., імітуючи лев'ячу гриву, мав біляво-рудуватий колір. Згодом популярними стали білосніжні А. На поч. 18 ст. А. став коротшим і компактнішим. Його вкорочений варіант наз. «бінет». У наш час А. носять судді та парламентарії у Великій Британії та Австралії.

Лит.: Ильина Т. В. История парикмахерского искусства. Москва, 2009; Сыромятникова И. С. История прически. Москва, 2009; Власов Р. И. Парикмахерское искусство. Москва, 2013.

Алонже (франц. *allongé* — витягнутий, розтягнутий, подовжений) — 1) Поза класич. танцю: піднята назад нога випрямлена в коліні (інша назва — *арабеск*), відповід. рука піднята вперед, друга відведена вбік. На відміну від заокругл. позицій (аронді), лікті рук випрямлені й розслаблені, кисті повернуті долонями донизу, що надає позі характеру польоту.

2) Приєм класич. танцю, заснований на випрямленні заокругл. позицій рук.

Лит.: Коротков А. Є, Тараканова А. П. Все про танець. Кіровоград, 2005; Захарчук Н. В. Словник хореографічних термінів. Луцьк, 2013.

І. В. Спінул

Алонім (від *ало...* і *двуца, двоца* — ім'я, назва) — різновид власної назви певного об'єкта. Терміном «А.» об'єднуються варіанти власних назв, тобто фонет., морфол., словотв. видозміни імені зі збереженням його кореневої єдності (напр.: Тихін — Тихон, Черемш — Черемша, Лев — Левко), а також ономастичні синоніми або паралельні імена, тобто різнокореневі назви об'єкта (напр.: Шевченко — Тарас — Тарас Григорович; Катеринослав — Дніпропетровськ — Дніпро; Волосожар — Стожари — Квочка — Баби — Плеяди). А. завжди так чи інакше розмежовані (хронологічно, територіально, функціонально, експресивно тощо). Кожна власна назва реалізується в актах мовлення як сукупність А. У літературознавстві й мистецтвознавстві терміном А. позначають ім'я іншої реальної особи, використовуване автором як *псевдонім* із метою подолання цензурних обмежень або як засіб засіміфікації.

Лит.: Бабенко К. С. Алонімія як феномен авторства: теоретичні аспекти дослідження // Мистецтвознавчі записки. 2016. Вип. 29.

Ю. О. Карпенко

Алонсо, Алісія [ісп. *Alonso, Alicia*; уроджена де ла Карідад деї Кобре Мартінес дел Ойо, Алісія Ернестина (ісп. *de la Caridad deí Cobre Martínez del Noyo, Alicia Ernestina*); 21.12.1920, за ін. даними — 1921, м. Гавана, Куба — 17.10.2019, м. Гавана, Куба] — балерина, хореограф, педагог. Навчалася в балет. школі Т-ва муз. мист-ва, яку очолював М. Яворський (народився 1891 у м. Одесі, тепер Україна), а згодом у приват. балет. школі (обидва навч. заклади — у м. Гавані). Дебютувала 1932 у балеті «Спляча красуня» на музику П. Чайковського, танцювала на Кубі під іменем Алісія Мартінес. У 1937–1938 навчалася у Школі амер. балету (м. Нью-Йорк, США). 1938 дебютувала на Бродвеї у мюзиклі «Велика леді», з 1939 танцювала у трупі «Бале Караван» Дж. Балланчина. 1941–1960 (з перервами) танцювала в Амер. театрі балету, де виступала в провідних партіях у балетах «Тема з варіаціями» Дж. Балланчина (1947), «Легенда Фолл-Рівер» А. Де Мілль (1948). Найбільший успіх А. — партія Жізелі (1943) у балеті на музику А. Адана. 1942 А. вразила тяжкою хворобою очей. Вона перенесла кілька операцій, майже втратила зір, але продовжувала виступати на сцені. 1948 повернулася на Кубу, заснувала там власну компанію «Балет Алісії Алонсо», де виступала як прима-балерина (з 1955 — Балет Куби, з 1959 — Нац. балет Куби). 1950 заснувала школу балету (з 1962 — Нац. школа кубин. балету); зі школи вийшла генерація виконавців (Л. Араужа, Ж. Мендес, М. Плата

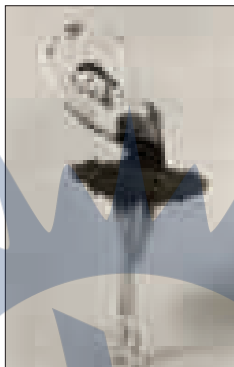

Алонж у хімії

Алонже

та ін.). Виступала на сцені до 1995. Працювала директором Нац. балету Куби. Гастролювала у понад 50 країнах світу (Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Італія, Франція, колишній СРСР тощо). Здійснила низку постановок як хореограф, зокрема відновлення класич. балетів («Лебедине озеро» і «Сплячка красуня» П. Чайковського, «Жизель» А. Адана) та створення нових оригін. постановок («Генезис» Ноно та ін.). З 2002 А. — посол доброї волі ЮНЕСКО. Мистецтвознавці вважають А. найкращою виконавицею усіх часів партії Жизелі в балеті А. Адана. Одна з найсильніших ролей А. — Кармен у балеті на музику Ж. Бізе і Р. Щедрина. Її танець вирізнявся чутливістю, елегантністю, граціозністю, гармонією рухів. А. — Герой праці Республіки Куба (1998), офіцер ордена Почес. легіону (2003), почес. доктор багатьох ун-тів. Нагороджена кубин. орденом Хосе Марті (2000), мексикан. орденом Ацтек. орла (1982), іспан. орденом Ізабелли Каголицької (1995), франц. орденом Мистецтв і літератури (1998), медаллю ЮНЕСКО на честь П. Пікассо (1999) та ін. З 2015 Великий театр м. Гавани за рішенням Держ. ради Куби носить ім'я А. У вересні 2018 ЮНЕСКО відкрила в Іспанії на базі Мадрид. ун-ту короля Хуана Карлоса Ібероамериканську кафедру танцю імені А. Під егідою ун-ту також діє Інститут танцю імені А.

Алонсо Алісія

Лит.: Радаель А. М. Алісія Алонсо: миф и действительность // Куба. 1985. № 3; Simón P., Rey Alfonso F. Alicia Alonso, órbita de una leyenda. Madrid, 1996; Alicia Alonso. Une volonté aveugle // Verrielle Ph. Légendes de la danse. Paris, 2002; Сакамото де Мясников Ф. М. Т. «Кубинское чудо»: к 70-летию создания «Балета Алісії Алонсо» // Вестник Акад. Рус. балета им. А. Я. Вагановой. 2018. № 2; Фавилли Э., Кавальо Ф. Алісія Алонсо. Балерина // Сказки на ночь для юных бунтарок. 100 вдохновляющих историй о невероятных женщинах. Москва, 2018.

С. В. Глухова

Алонсо, Дора [ісп. Alonso, Dora; справж. прізвище та ім'я — де ла Карідад Алонсо Перес, Дораліна (ісп. de la Caridad Alonso Pérez, Doralina); 22.12.1910, с. Рекрео, тепер м. Максимо Гомес, пров. Матансас, Куба — 21.03.2001, м. Гавана, Куба] — журналістка, письменниця. Писала ісп. мовою. Походила з родини заможного фермера-скотаря. 1919 перемогла у провінц. літ. конкурсі. Навчалася у Вищій школі м. Карденаса на Кубі. Працювала сценаристом на радіо і телебаченні. Учасниця революц. руху проти диктатури Мачадо (1933) та реакц. режиму Батісти (1959). У 1930-х активно виступала у пресі зі статтями, нарисами та оповіданнями, спрямованими проти рас. дискримінації та соц. нерівності, написала перші радіоігеси. 1933 працювала кореспондентом газ. «Пренса лібре» («Prensa Libre», «Вільна преса») у м. Карденасі. 1934 приєдналася до орг-ції «Куба молода». 1936 одне з її перших оповідань на соц. тематику «Покірність» («Humildad») перемогло в конкурсі літ. журн. «Богемія» («Bohemia»). У 1942 писала для журн. «Люкс» («Luxe»), де опублікувала свої перші інтерв'ю із послом Китаю на Кубі Ті Цун Лі та чилійським поетом П. Нерудою. 1944 перший роман «У провінції» («Tierra adentro», 1944), написаний у традиціях *костумбризму*, відзначений Нац. премією М-ва освіти. 1962 була кореспондентом журн. «Богемія» («Bohemia»). Автор романів, оповідань, віршів, дит. і драм. творів. Го-

Алонсо Дора

стре соц. спрямування мали п'єси А., зокрема «Час бути сліпими» («La hora de estar ciegos», 1947). У 1950-х написала сценарії для кубин. ляльк. телешоу «Пелусін дель Монте» («Pelusín del Monte»). Здобула популярність після опубл. роману «Беззахисна земля» («Tierra inermte», 1961), де відтворила важке життя кубин. селянства до революції. Одна з найвідоміших книжок «Рік 1961» («El año 61») написана після подій на Плайя Хірон, де А. перебувала як воен. кореспондент під час операції в затоці Кочинос. За творами А. «Вогненна земля» («Tierra Brava») і «Сонце батая» («Sol de batey») за сприяння Кубин. ін-ту радіо і телебачення створено фільми. А. відома насамперед як дит. письменниця, її твори перекладено багатьма мовами. Автор книг для дітей: «У пошуках чорної чайки» («Donde anidan las gaviotas», 1966), «Опудало і птахи» («Espantajo y los pájaros», 1966), «Пригоди Гія» («Aventuras de Guille», 1969), зб. оповідань «Понолані» («Ponolani», 1966), «Одинадцять коней» («Once caballos», 1970), «Оповідання» («Cuentos», 1976). Укр. мовою твори А. переклали Л. Олевський, Н. Головка, О. Мокровольський, І. Нечаєва. У 1961 отримала найвищу нагороду на літ. конкурсі «Каза де лас Америкас» за роман «Беззахисна земля» («Tierra Inermte», 1961), а 1980 — за дитячу книгу «Долина пістрявої пташки» («El valle de la Pájara Pinta», 1979). У 1971 здобула першу премію Першого дит. театр. фестивалю в м. Вальєнарі (Чилі) за п'єсу для дітей «Як дзига навчилася танцювати» («Cómo el trompo aprendió a bailar»); 1981 отримала нац. відзнаку М-ва культури Куби; 1988 — Нац. премію в галузі л-ри; 1997 — Міжнар. премію ЮНЕСКО ім. Х. Марті. 1988 нагороджена орденом Ф. Варели першого ступеня.

Тв.: Tierra inermte. La Habana, 1961; Aventuras de Guille en busca de la gaviota negra. La Habana, 1966; Once caballos. La Habana, 1970; Cuentos. La Habana, 1976. (у співавт.); Gente de mar. La Habana, 1977; La flauta de chocolate. La Habana, 1980; Letras. La Habana, 1980; El año 61. La Habana, 1981; El grillo caminante. La Habana, 1981. (у співавт.); El valle de la Pájara Pinta. La Habana, 1984; Teatro para niños. La Habana, 1992; Рос. перекл. — В поисках черной чайки. Москва, 1968; Голубой кучер. Гавана, 1986; Прогулки в волшебной долине // Карем М., Алонсо Д., Вернстрем С. Прогулки в волшебной долине. Москва, 1991; Укр. перекл. — Старий Чано // Всесвіт. 1961. № 4; Беззахисна земля. Київ, 1964; У пошуках чорної чайки. Київ, 1976; Хитра черепаха // Казки письменників світу / Уклад. Е. В. Альперт. Харків, 2006.

Лит.: Кутейщикова В., Тертерян И., Земсков В. Художественное своеобразие литератур Латинской Америки / Отв. ред. И. Тертерян. Москва, 1976; Латинская Америка. Энциклопедический справочник : в 2 т. / Гл. ред. В. Вольский. Москва, 1979–1982; Кутейщикова В., Осповат Л. Новый Латино-Американский роман: 50-е–70-е годы. Москва, 1983; Мамонтов С. Испаноязычная литература стран Латинской Америки XX века. Москва, 1983; Латиноамериканская литература XX–XXI столетий: жанры, авторы, стили. Глухів, 2008; Latin American Women Writers / Ed. by M. C. André, E. P. Bueno. Hoboken, 2014.

М. І. Жердинівська, І. О. Оржицький

Алопатія (від ало... та грец. πάθος — біль, страждання) — лікування із застосуванням препаратів, які зумовлюють в орг-мі ефекти, протилежні до ознак хвороби; у класич. традиц. медицині її використовують на противагу *гомеопатії*. Термін запропонував засновник гомеопатії

К. Ганеманн. У традиц. класич. медицині, яка має доказову базу ефективності медикаментоз. препаратів, термін «А.» використовують зрідка, оскільки більшість сучас. фармакол. засобів спрямовані на патогенез (розвиток) симптомів. Прихильники альтернатив. медицини відносять до А. всі методи та засоби класич. медицини, *фармакології та фізіотерапії*, вважають її недостатньою для повної ліквідації хвороби. На відміну від гомеопатії, А. потребує точного конкрет. діагнозу та швидко усуває симптоми й легше стан пацієнта, однак часто не враховує причини хвороби й спричиняє сторонні ефекти медикаментоз. терапії.

Лит.: Мифтахутдинов С. Г. Гомеопатия и аллопатия: от противопоставления к интеграции // Поликлиника. 2006. № 4; Das S. Debating Scientific Medicine: Homeopathy and Allopathy in Late Nineteenth-Century Medical Print in Bengal // Medical History. 2012. № 56 (4); Чекман І. С., Мошниця О. П., Антонченко В. Я. та ін. Гомеопатія і наномедицина: спільне та особливості // Фармакологія та лікарська токсикологія. 2013. № 2; Machado M. Homeopathy and Allopathy in Dispute at the Beginning of the Twentieth Century // História, Ciências, Saúde-Manguinhos. 2015. № 22 (2); Maghu S., Desai V., Sharma R. Comparison of Efficacy of Alternative Medicine with Allopathy in Treatment of Oral Fungal Infection // Journal of Traditional and Complementary Medicine. 2015. № 6 (1).

О. М. Радченко

Алопатрія (від *алло...* і грец. *патріс* — батьківщина) — тип геогр. розміщення груп популяцій виду чи надвиду, за якого *ареал* поділяється на кілька фрагментів, що розділені просторовими перешкодами. Між ізольованими частинами ареалу, як правило, різко обмежений міграційний потік, що у крайньому разі призводить фактично до репродуктивної ізоляції. Крім А., ще бувають випадки парапатричного та симпатричного геогр. розміщення сусід. груп популяцій (див. *Парапатрія* і *Симпатрія*). А. часто називають геогр., або алопатр. видоутворення. Це процес накопичення генет. відмінностей між геогр. ізольованими простором або певними перешкодами (річки, моря, гори тощо) популяціями вихідного виду протягом іст. значущого періоду часу. На першому етапі утворюються *вікарні види*. Зазвичай вони мають період ізоляції, що налічує лише сотні тисяч років, є криптичними (прихованими), адже зовні майже не відрізняються і досить легко гібридизують між собою у формі *інтрогресії генів*. Другий етап — це утворення власне видів, вік ізоляції яких вже налічує кілька мільйонів років. За цей період накопичується чимало генет. відмінностей, що забезпечує надійну репродуктивну ізоляцію й розходження зовнішніх ознак. Саме тоді між видами виникає бар'єр несхрещуваності навіть в умовах спільного проживання. Класич. прикладом алопатр. видоутворення є виникнення острівних видів, традиційним прикладом є галапагоські, або дарвінові, *в'юрки*. Ця ендем. група птахів родини вівсанкових (Emberizidae) населяє Галапагоські о-ви та о. Коко.

Лит.: Тимофеев-Ресовский Н. В., Яблоков А. В., Воронцов Н. Н. Краткий очерк теории эволюции. Второе издание. Москва, 1977; Добжанский Ф. Г. Генетика и происхождение видов. Москва; Ижевск, 2010; Огінова І. О., Пахомов О. Є. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі). Дніпро, 2012; Белецкая Е. Я. Генетика и эволюция. 2-е изд., стер. Москва, 2014.

С. В. Межжерін

Алопécія (від грец. *άλωλεξία* — випадіння волосся, з *άλωπληξ* — лис; хвороба нагадує линняння лиса) — патологічне випадіння волосся. Волосся проходить стадії: анагену (активного росту), катагену (перехід від активного росту до спокою), фелогену (спокою), та екзогену (стадію випадіння). У разі А. тривалість анагену зменшується, а інтервал в екзогені збільшується. Виявлено асоціацію А. з геном HLAQB1-03, збільшення цитокінів свідчить про автоімунні процеси під час А. Клінічно А. проявляється випадінням волосся. Залежно від цього розрізняють: осередкову, субтотальну, тотальну, універсальну і крайову А. Осередки А. добре помітні: по краях росте коротке, обламане волосся. Диференційний діагноз здійснюють із трихомікозами, сифілісом, червоним вовчаком.

Лит.: Вульф К., Голдсмит Л., Кац С. і др. Дерматология Физпатрика в клинической практике : в 3 т. / Пер. с англ; общ ред. акад. А. Кубановой. Москва, 2012. Т. 1; Синклер Р., Джелиф В. Заболевание волос и кожи головы / Пер. с англ.; под ред. В. Адашкевича. Москва, 2014.

А. М. Даучук

Алопластика (від *ало...* та *пластика*) — метод пластичної хірургії, що полягає в заміщенні дефектів *тканин та органів* різними синтетичними матеріалами, які не мають шкідливого впливу на навколишні тканини і здатні вживлятися в них.

Лит.: Фісталь Е. Я., Мішалов В. Г., Самойленко Г. Є. та ін. Пластична хірургія. Київ, 2010; Косован В. М. Алопластика дефекту черевної стінки у пацієнтів із паракостомічною грижею при проведенні реконструктивно-відновних втручань після операції Гартмана // Шпитальна хірургія. 2012. № 4; Фелештинський Я. П., Ватаманюк В. Ф., Йосипенко М. О. та ін. Експериментально-клінічне обґрунтування інтраабдомінальної алогерніопластики післяопераційних вентральних гриж гігантських розмірів // Архів клінічної медицини. 2014. № 2 (20). Ч. 2.

Алополіплоїдія (від *ало...* та *поліплоїдія*) — кратне збільшення числа хромосомних наборів шляхом об'єднання в *зиготі* чужорід. *геномів*, що відбувається внаслідок міжвид. або міжрод. гібридизації; один із двох різновидів поліплоїдії. Є два цитологічні механізми виникнення алополіплоїдних орг-мів. Перший — амфіплоїдія, спонтанне або індуковане подвійне збільшення геномів гібрид. зиготи, що має по два геноми батьків. видів (AABB — *амфідиплоїд*, AABBCS — *амфітриплоїд*, AABBCDD — *амфітетраплоїд*). Амфіплоїди мають норм. перебіг *мейозу*, здатні формувати біваленти і продукують *гамети* з редукованим числом хромосом. До амфідиплоїдів належать майже всі сорти культ. рослин. Зокрема, Г. Карпеченко (Росія) вперше отримав тетраплоїдний гібрид редьки та капусти «рафанобрасика», а В. Рибін (Росія) здійснив «ресинтез» сливи при гібридизації терну та аличі. У риб відомі численні випадки амфідиплоїдії. Короп (Surginus carpio), карасі (Carassius), усі види лососевих (Salmonidae), осетрових (Acipenseridae) і чукучанових (Catastomidae) є амфідиплоїдами або амфітетраплоїдами. Другий механізм — це заміщення у гібридів під час *гаметогенезу* мейозу мітотичними поділами і перехід до партеногенет. способу розмноження. Механізм утворення такої поліплоїдної лінії передбачає, що спочатку диплоїдну гібридну яйцеклітину запліднює гаплоїдний *сперматозоїд* батьків. чи близькосо-

ридн. виду, внаслідок чого утворюється триплоїдна особина. Вона вже продукує триплоїдні гамети, що можуть бути або заплідненими з утворенням особин вищого ступеня плоідності, або без запліднення розвинути в норм. дорослу особину шляхом *партеногенезу*. При цьому в популяції виникає низка різноплоїдних форм: алодиплоїди (AB), алотриплоїди (AAB, ABB, ABC), алотетраплоїди (AAAB, ABVB, ABBC, ABCC тощо). Ситуація відома у деяких риб (карася сріблястого *Carassius auratus*, щипівки *Cobitis*), хвостатих амфібій (комплекс *Ambistoma tigrinum*) і рептилій (скельні ящірки *Darevskia*). Таким способом у дощових черв'як може досягати восьмираз. і навіть більший рівень плоідності. А. відіграє важливу еволюц. роль, сприяє утворенню *таксонів* високого рівня (родів, родин). Ймовірно, А. як фактор збільшення розмірів генома, сприяла квіду тварин на суходолі.

Лит.: Боркин Л. Я., Даревский И. С. Сетчатое (гибридогенное) видообразование у позвоночных // Журн. общ. биологии. 1980. Т. 41. № 4; Васильев В. П. Эволюционная карриология рыб. Москва, 1985; Стрельчук С. І., Демидов С. В., Бердишев Г. Д., Голда Д. М. Генетика з основами селекції. Київ, 2000; Van de Peer Y., Mizrachi E., Marchal K. The Evolutionary Significance of Polyploidy // Nature Reviews Genetics. 2017. Vol. 18.

С. В. Межжерін, В. А. Кунах

Алотрансплантат (від *ало...* та лат. *transplantatus* — пересаджений) — клітини, тканини або органи, які пересаджують *реципієнтові* від генетично неїдентичного *донора* того самого виду. А. ще називають алогенним трансплантатом, або гомографтом. Більшість тканин і органів, які пересаджують людині, — це А. Алотрансплантацію слід відрізнити від автотрансплантації (з однієї частини тіла до ін. однієї особи), сингенетичної трансплантації (трансплантати, пересаджені між двома генетично ідентичними особами одного й того самого виду) та ксенотрансплантації (від ін. видів). А. є гомостатичними, коли вони біологічно інертні, напр., кістка чи хрящ. Імунна відповідь на А. або ксенотрансплантат — це відторгнення. Алогенна трансплантація кісткового мозку може призвести до імунної атаки, яку ще називають хворобою «трансплантат проти господаря». Різноманітні органи та тканини можуть бути використані для А., зокрема, для реконструкції передньої хрестоподібної зв'язки, лікування колінного та гомілковостопного суглобів, заміни меніска, відновлення плечового суглоба, спондилосинтезу, урологічних процедур; для пересаджування шкіри, рогівки, серця, серцевих клапанів, легень, кишечника, печінки, нирок, підшлункової залози, кісткового мозку, кісткового А.

Лит.: Longmire W. P. The Homologous Transplantation of Tissues: Clinical Aspects // J. National Cancer Institute. 1953. Vol. 14. Is. 3; Miller-Keane M. Encyclopedia and Dictionary of Medicine, Nursing, and Allied Health. 7th ed. Philadelphia, 2005; Аветіков Д. С., Соколов В. М., Яценко І. В. Досвід застосування алотрансплантатів в естетичній і реконструктивній ринопластиці // Експериментальна і клінічна медицина. 2013. № 4; Мандель Б. Р. Основы генетики. Москва, 2015.

В. О. Прасол

Алотропія (від *ало...* і грец. *τρόπή* — поворот, зміна, напрям) — здатність хім. елементів існувати у вигляді двох і більше простих речо-

вин. Такі прості речовини наз. алотроп. формами або алотроп. модифікаціями. Унаслідок цього заг. кількість простих речовин значно більша за кількість хім. елементів. Алотропія може бути зумовлена різними чинниками. Напр., утворенням молекул із різною кількістю атомів: *кисень* O₂ і озон O₃, білий *фосфор* P₄ і червоний фосфор P_n. Можливе також утворення кристалів різної будови: графіт і алмаз (алотропні видозміни Карбону), ромбічна *сірка* і моноклінна сірка, *олово сіре* й біле тощо). Алотропія — окремий випадок *поліморфізму*. Алотропні форми відрізняються фіз. властивостями та хім. активністю. За певних умов одна алотропна модифікація може переходити в іншу.

Лит.: Эддисон У. Аллотропия химических элементов. Москва, 1966; Вакулюк П. В., Забава Л. К., Бабич Н. М. та ін. Загальна хімія. Київ, 2015.

Л. В. Кобріна

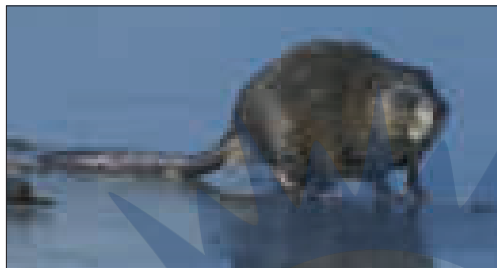
Алоф́он (від *ало...* і грец. *φωνή* — голос, звук) — позиційно зумовлений звук мовленнєвого потоку, в якому реалізується *фонема*; конкретний вияв фонемі через звук. Для однієї фонемі існує кілька А., що відрізняються один від одного, оскільки утворені за різних фонет. умов. Сукупність усіх А. однієї фонемі наз. *дистрибуцією* фонемі. Два різних А. однієї фонемі не можуть існувати в одній позиції одночасно. Серед А. розрізняють варіанти й варіації фонем. Причини появи А.: накладання особливостей *артикуляції* сусід. звуків (напр., *назалізація*, *лабіалізація*); позиція звуку в слові відповідно до *наголошу*: чим далі від наголошеного, тим менша виразність; фонет. позиція в абсолют. початку чи кінці слова. Ці причини зумовлюють осн. класифікацію А. на *комбінаторні* (реалізація фонем через призму фонет. оточення) та позиційні (реалізація фонем, що пов'язана з фонет. позицією). За ін. диференц. ознаками виділяють обов'язкові, факультативні, індивідуальні. А. Обов'язковий А. — реалізація фонемі відповідно до мовних норм. Факультат. А. — вияв фонемі крізь призму мовної традиції самого мовця чи окр. колективу. Виникають за наявності різних стилів мови, впливу діалект. середовища тощо. Напр., А. [eⁿ] в кін. слова [алеⁿ], якого зазвичай не помічають. Відхиленням від норми цей тип А. не вважають. Індивід. А. — реалізація фонемі через артикул. відхилення у творенні звуків мовцем. Існує також поняття осн. А., властивості якого мінімально залежать від фонет. позиції чи оточення. Для голос. звуків — це ізольована вимова, для твердих приголосних — вимова перед наголошеним [a]; для м'яких приголосних — вимова перед наголошеним [i]. Через брак експеримент. фонет. даних та окр. досліджень теорет. засад особливості А. укр. фонем досліджено недостатньо.

Лит.: Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. Київ, 1981; Ли У. Методы автоматического распознавания речи : в 2 кн. / Пер. с англ. Москва, 1983. Кн. 1; Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. Одеса, 1996; Прокопова Л. І. Алофон. Українська мова. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2004; Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 6th ed. Oxford, 2008; Вакуленко М. О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз. Івано-Франківськ, 2015; Bernd P.-M., Steriopolu E., Zygis M. Ukrainian.

Illustrations of the IPA. // Journal of the International Phonetic Association. 2017. Vol. 47. Is. 3.

М. О. Вакуленко

Алохтони (від *ало...* та грец. $\chi\theta\acute{\omega}\nu$ — ґрунт, земля, край) — у біології — організми, що історично походять з іншої місцевості. Зазвичай поняття застосовується щодо видів біол. організмів, однак може вживатися і щодо *таксонів* вищого рангу (родів, родин), які розширили свій *ареал* шляхом проникнення в іншу місцевість. Типо-

Алохтони. Ондатра (*Ondatra zibethicus*) — північноамериканський вид, інтродукований на територію Європі

вами А. вважають перелітних птахів (мухоловки, ластівки, плиски, серпокрильці, лелеки), які гніздяться в помірних зонах Євразії та Пн. Америки, але мають безпосередні іст. і генет. зв'язки з тропіч. регіонами — центрами різноманіття споріднених видів та їх походження. А. є *тигр* і *леопард* у фауні Далекого Сходу, *макака-магот* — єдиний вид мавп европ. фауни, що утворив колонію в Гібралтарі. Алохтонні види, які розширили свій ареал спонтанно або за допомогою людини, називають адвентивними (чужорідними, неаборигенними).

Літ.: Lexikon der Geowissenschaften : in 6 bd. Heidelberg; Berlin, 2000. Bd. 1; Eby G. N. Principles of Environmental Geochemistry. Pacific Grove, 2004; DiPietro J. A. Landscape Evolution in the United States: An Introduction to the Geography, Geology, and Natural History. Newnes, 2013.

С. В. Межжерін

Алохтонні відклади (від *ало...* та грец. $\chi\theta\acute{\omega}\nu$ — ґрунт, земля, край) — відклади, що утворилися з органічних решток або мінеральних частинок, принесених у басейн *седиментації* з ін. місць. Вони перебувають у вигляді незначних за кількістю включень, домішок у материнській *породі гірській* та генетично з нею не пов'язані. Транспортним агентом постачання А. в. є підводні течії, сильний *вітер* та ін. чинники. Інколи можуть становити практич. інтерес як *корисні копалини*.

Літ.: Горная энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. Е. А. Козловский; ред. кол.: М. И. Агошков, Н. К. Байбаков, А. С. Болдырев и др. Москва, 1984. Т. 1; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004–2013; Геологический словарь : в 3 т. 3-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург, 2017. Т. 1.

«Алпаміш» — нар. героїчний епос (дестан) про багатиря Алпаміша, відомий у нац. версіях тюркськомов. народів. Найдовершенішою вважають версію, яку виконав нар. поет (бахши) Фазил Юлдаш-огли (1872–1955). «А.» здобув визнання як нац. епос узбец. народу. Цей сюжет засвідчено в постанові уряду Республіки Узбекистан «Про святкування 1000-річчя створення епосу «Алпаміш».». На думку більшості дослідників, первіс. варіант епосу склався в 10–11 ст. в

умовах розкладу родового ладу й зародження раннього феодалізму. Текст виник в осерді скотар. племені конграт (стало основою узбец. етносу), в пониззі Сирдар'ї, Приараллі. Це плем'я, опинившись у центрі процесу консолідації тюрк. протоетносів, передадо дестан ін. тюрк. кочовим племенам, які опрацювали його відповідно до своїх духовних запитів та іст. умов формування народностей. У казах. та каракалпац. варіантах «А.» гол. герой називається узбеком, а його кохана Барчин — узбечкою. Узбец. версія дестану, пройшовши стадію оновлення, на кін. 15 — поч. 16 ст. набрала форми довершеного героїч. епосу, у якому відображений складний процес формування узбец. народу: від кочового скотар. племені до першого зародку феод. д-ви. Алпаміш прагне консолідувати узбец. етнос, утверджує владу над роз'єднаним на той час племенем конграт. Іст.-геогр. локалізація сюжету — довкола теренів м. Байсуна, де кочували 16 колін племені конграт, яких до об'єднання спонукала війна з чужинцями. Хоча героїчна тема «А.» розгортається на реалістич. тлі нар. життя, оповідь залишається радше родинно-родовою. Істор. та держ. теми в епосі ще відсутні. «А.» — багатоплановий та багатостильовий твір, задуманий згідно з епічною традицією для пісен. виконання в муз. супроводі. У тексті віршовані частини чергуються з ритмованою прозою (садж), що також є традиц. особливістю тюркськомов. епосів.

Дж.: Алпаміш. Ташкент, 1999.

Літ.: Об епосе «Алпаміш» / Отв. ред. В. И. Чичеров, Х. Т. Зарифов. Ташкент, 1959; Халимоненко Г. История турецкой литературы. Київ, 2009; Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Санкт-Петербург, 2018.

Г. І. Халимоненко

Алпатьяєв, Стефан Михайлович (15.08.1904, х. Мишкін, тепер Новочеркас. р-ну Ростов. обл., РФ — 26.07.1985, м. Київ, тепер Україна) — учений-меліоратор, фахівець у галузі поливного землеробства, організатор меліоратив. науки, доктор с.-г. наук (з 1966), професор (з 1968). Народився в сім'ї вчителя. 1928 закінчив меліоратив. ф-т Донського ін-ту с. г. і меліорації (м. Новочеркаськ; тепер *Донський держ. аграр. ун-т*). Працював гол. спеціалістом, згодом — директором Сальської дослідно-меліоратив. орг-ції (1928–1932) у Ростов. обл., заст. директора Пн.-Кавказького НДІ гідротехніки та меліорації (1932–1934). У 1934–1941 — зав. відділу й заст. директора Українського НДІ гідротехніки й меліорації (м. Одеса). Під час *Другої світової війни* працював інженером і виконробом на спорудженні оборон. укріплень на Кубані, начальником і гол. інженером Ставропольського облводгоспу. Відновив діяльність у м. Києві в Укр. НДІ гідротехніки й меліорації (тепер Ін-т водних проблем і меліорації *Національної академії аграрних наук України*), з 1944 — його директор. На цій посаді працював упродовж 30 р. із перервою на час перебування в докторантурі (1956–1958). За сумісництвом обіймав посаду доцента й займався викладацькою діяльністю в освіт. установах міст Новочеркаська, Одеси, Києва (1931–1946). З 1974 був наук. консультантом Укр. держ. ін-ту «Укрдприводгосп» [тепер Публічне акціонерне т-во «Український головний проектно-вишукувальний і науково-дослідний інститут з меліоративного та водогосподарського бу-

Герой **Алпаміш**, ілюстрація Кайдалова В. Е., 1958

дівництва (ПАТ «Укрводпроект»)]. Брав активну участь у роботі Відділення гідротехніки й меліорації Всесоюз. академії с.-г. наук імені В. І. Леніна. Був членом Науково-тех. ради Мінводгоспу СРСР та Мінводгоспу УРСР, експертом Держплану СРСР під час розгляду проектів вел. водогосподар. об'єктів, відповідальним редактором респ. міжвідомч. науково-тех. збірника «Меліорація і водне господарство», збірників наук. праць, членом редколегії багатьох журналів. Дослід. діяльність розпочав у роки навчання. Перші публікації стосуються аналізу стану зрошення та характеристик іригац. систем Пн. Кавказу, питань орг-ції дослід. справи в іригації. Тематика досліджень довелася до періоду охоплює питання розвитку ґрунтових процесів при зрошенні, можливості рисосіяння на Пн. Кавказі та в Дагестані. Провідна тема — водоспоживання та режими зрошення с.-г. культур, методи розрахунку строків і норм поливу, обґрунтування водозабезпеченості зрошувальних систем. Результати досліджень поклав у основу розробленого біокліматич. методу розрахунку сумар. випаровування зрошуваного поля (у співстворстві з братом, доктором геогр. наук, професором А. Алпатьєвим). Цей метод використовують для обґрунтування водозабезпеченості в проектах зрошувальних систем. Біокліматич. метод був рекомендований для застосування всім проект. орг-ціям зони зрошення Європ. частини СРСР. Його використовували при проектуванні зрошення земель площею понад 10 млн га в Україні, РФ, республіках Закавказзя, а також у Болгарії, Угорщині, Чехословаччині. Вчений обґрунтував також необхідність широкого зрошення на Пд. як найважливішого й найдієвішого способу боротьби з посухами. Наук. доробок А. — 160 наукових, науково-виробн. і науково-дослід. праць. Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора (1948, 1971) та «Знак пошани» (1955, 1958), Почес. грамотою Президії ВР УРСР (1964), медалями «За доблесну працю під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (1945), «За трудову доблесть» (1966) та ін.

Пр.: Досліди з городніми культурами при зрошенні в степовій частині басейну р. Дніпро. Київ; Полтава, 1936; Зрошування овочевих культур. Київ, 1940; Побудова й ремонт зрошуваної системи. Київ, 1947; Орошення сільськогосподарських культур. Київ; Харків, 1950; Формирование поливного режима сельскохозяйственных культур на основе оперативного учета суммарного испарения. Киев, 1966.

Лит.: Коваленко П. І. Видатний вчений-меліоратор (До 90-річчя з дня народження С. М. Алпатьєва) // Вісник аграр. науки. 1994. № 12; Професор Алпатьєв Стефан Михайлович (1904–1985) / Уклад.: В. А. Вергунов, О. В. Бачкала, А. С. Загайчук та ін. Київ, 2005; Бачкала О. В. Наукова та організаційна діяльність Стефана Михайловича Алпатьєва // Іст. науки і біографістика. 2007. Вип. 2.

Алсі́фєр [від лат. al(uminum) — алюміній, si(licium) — кременій і fer(rum) — залізо], сендаст) — магнітно-м'який сплав (стоп), який містить 9,6% Силіцію (кремнію), 5,4% Алюмінію, решта — Ферум (залізо). Уперше системно добутий 1932 в Японії Х. Масумото (1895–1987) і Т. Ямамото. Назву дали спочатку для означення пресов. маси з цього сплаву, а згодом — самого сплаву (1941, СРСР). На Зх. дістав назву «сендаст» (від яп. міста Сендай, де його було добуто). Застосовують для виготовлення магнітопрово-

дів, корпусів приладів і апаратури. Деталі з А. виготовляють литтям, обробляють шліфувальними. 1970–1990 А. широко застосовували як матеріал для виготовлення магніт. головок аудіо-магнітофонів (див. *Магнітофон*) класу Ні-Фі (особливо касетних). Проти традиц. пермалю (прециз. залізо-нікел. сплав із магнітно-м'якими властивостями з умістом нікелю від 22% до 84%) сендастові магнітопроводи таких головок працювали від двох до п'яти разів довше.

Лит.: Пасынков В. В., Сорокин В. С. Материалы электронной техники. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2001; Афтандлянц Є. Г., Зазимко О. В., Лопатько К. Г. Материалознавство. Херсон, 2012; Бодрова Л. Г. Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство. Тернопіль, 2017.

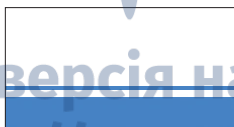
М. Д. Тимочко

Алпатьєв
Стефан Михайлович

Алсіфєр. Алсіферові кильця

Алтай. Прапор

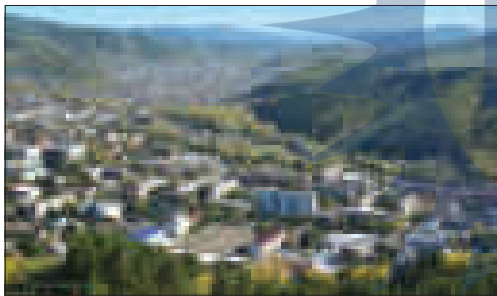
Алтай. Герб

Алтай, Республіка Алтай (рос. Алтай, Республіка Алтай) — республіка РФ у складі Сиб. федер. округу. Межує на Сх. з республіками Тува та Хакасія, на Пн. Зх. — з Алтайським краєм, на Пн. Сх. — з Кемеровською обл., на Пд. Зх. — з Казахстаном, на Пд. — з Китаєм і Монголією. Адм. ц. — м. Горно-Алтайськ. Тер. — 92,9 тис. км². В А. 11 муніцип. утворень: Горно-Алтайськ — місто республ. значення та 10 р-нів, на території яких є 246 нас. пунктів.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Найдавніші поселення в долинах гір. А. (стоянка Усть-Каракол в Онгуду р-ні) датують 2-ю пол. серед. плейстоцену (282–33 тис. р. тому). Згодом А. населяли представники пазирицької культури (8–2 ст. до н. е.), наприкінці 3 ст. до н. е. розпочався гуно-сармат. період історії регіону. Тер. сучас. А. була частиною Жужанського каганату (4–6 ст.), Вел. Тюркського каганату (із 6 ст.), створ. нащадками гунів (предків алтайців — тюркютів), входила до складу Вел. Монг. імперії (з 13 ст.), після розпаду якої на окр. д-ви була частиною монг. д-в Пн. Юаніта Джунганського ханства — д-ви калмиків. Після падіння Джунганської д-ви (1756) Пн. А. приєднано до Рос. імперії (з 13 ст.), 1922 утворено Ойротську а. о. у складі Алт. краю з адм. центр с. Улала (1928 отримало статус міста, у 1932–1948 назва — Ойрот-Тура). У повоєн. роки Ойротську а. о. перетворено на Горно-Алтайську а. о. (1948), а її столицю та єдине місто перейменовано на Горно-Алтайськ (1948). Після проголошення суверенітету (1990), колиш. Горно-Алтайську а. о. наз. Горно-Алтайської АРСР (з 1990), Горно-Алт. РСР (з 1991) у складі РРФСР, Республікою Гір. А. (з 1992) та Республікою А. (з 1993). З 1997 республіка має конституцію, держ. символи — прапор та герб. Держ. мови — алт. і рос.

ПРИРОДА. З погляду геології гір А. є каледонсько-герцин. складчастою системою, виокремл. у зх. частині Алтай-Саян. виступу. Рельєфу приаманні високі гір. хребти (найвища точка Алтаю та Сибіру — г. Білуха, 4506 тис. м), розділені глибокими неширокими річк. долинами та поодинокими розлогими міжгір. улоговинами. Для ґрунт. покриву характерна поясність висотною: 3 ґрунт. пояси: лісостеп. ґрунти низьких гір (вис. до 600 м), гір. ліс. ґрунти високих, серед. і низьких гір (на вис. 600–2500 м) та гір. тундр., луг., луко-степ. ґрунти високігір'я (на вис. 1600–3500 м). Мінерально-сиров. ресурси А. представлені родовищами металів кольорових та рідкіс., заліза, вугілля, гірничохім. сировини, родовищами руд. і розсип. золота та буд. матеріа-

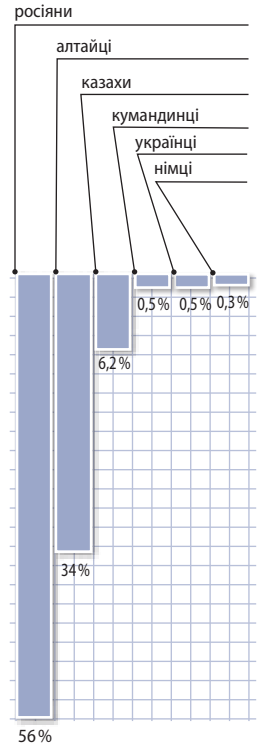
лів, а також мінер. водами. Клімат континентальний помірний, коротке, однак спекотне літо й довга мороз. зима. Середньоріч. т-ра повітря в долинах 0 – +5 °С (найвища для Сибіру), у горах зниз. до –6 °С. Для А. характерна знач. строкатість у розподілі опадів — від 120 мм/рік у Чуйському степу до 920 мм/рік на березі Телецького оз. (найбільша кількість припадає на літ. місяці, перев. на липень, найменша — на січень). Найбільші річки — Катунь (довж. 688 км) та Бія (довж. 301 км) зливаються на Пд. Зх. Алтайського краю та утворюють найбільшу в Сибіру р. Об. В А. понад 20 тис. потічків (заг. довж. бл. 60 тис. км) і бл. 7 тис. озер (заг. пл. понад 600 км²), найбільше — Телецьке (пл. бл. 231 км², глиб. до 325 м). Заг. об'єм льодовиків А. — 57 км³. Росл. ресурси — понад 2 тис. видів рослин, з яких 200 видів — ендеміки гір Алтаю. Бл. 100 видів рослин належать до лікарських, їх використовують у фарм. пром-сті (ще більше видів — у нар. медицині). Тип. представниками флори є рододендрон даурський, ялівцев, жимолость, горобина, агрус, малина. Ліс. ресурси А. зосереджені на пл. бл. 43 тис. км², за оцінкою — 700 млн м³, зокрема 600 млн м³ хвойних (модрина, кедр, ялиця, ялина, сосна). Тварин. світ представлений ссавцями (80 видів), птахами (300 видів, бл. 250 з них гніздяться), рибами (44 види), плазунами (7 видів), земноводними (2 види) і вел.

Столиця Алтаю м. Горно-Алтайськ

групою безхребетних. А. — один із найкращих мислив. регіонів Зх. Сибіру. Мислив. фауна налічує 33 види ссавців і 34 — птахів. Тільки у високогір'ях трапляються аргалі, бун (сибірський козел), ірбіс (сніговий барс), беркут, улар. На Чулишманському нагір'ї — північний олень, полювання на якого заборонено. Є рідкіс. птахи, зокрема алтайський улар, балабан, беркут, могольник, орлан-білохвіст, журавель степовий, журавель-красавка. У гір. річках А. водяться харіус, таймень, голянь, щипавка звичайна, у Телецькому оз. — сиги. Найбільшого забруднення території А. завдали ядер. вибухи на Семипалат. полігоні (27.08.1949, 24.08.1956). Серед інших джерел забруднення — Байконур (космодром). НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість населення — 218,063 тис. осіб, густина — 2,35 особи/км² (2018, оцінка). Склад населення за етніч. групами (2010, перепис): росіяни — 56,6%, алтайці — 33,9%, казахи — 6,2%, кумандинці та українці — по 0,5%, німці — 0,3%. В А. серед представників нечисл. народів (челканці, кумандинці, тубалари), які володіють рід. мовами, алт. і рос., поширена багатомовність. На тер. Алт. республіки станом на 2019 діє 57 реліг. організацій, зокрема 28 приходів і монастир РПЦ, а також реліг. громади: 13 протестант. громад рінз. конфесій,

8 мусульм., 4 будд., 2 старообрядницькі. Поширені різновиди ламаїзму й шаманізм. На поч. 20 ст. на Гір. А. виникла нова реліг. ідеологія «Біла віра» — бурханізм, в основу якої покладено елементи істор. міфів алт. народу. За результатами дослідження Ін-ту алтайців ім. С. С. Суразакова (поч. 2000-х), на тер. А. (з охопленням нас. всіх 10 районів та м. Горно-Алтайська) поміж вірян-алтайців частка бурханістів («біловірці») становила 81%, православ. християн — 10,7%, шаманістів — 5,3%, буддистів — 2,2%. Поміж вірян-теленгітів частки значених реліг. груп становили, відповідно, 54,3%, 27,8%, 11,1%, 4,2%. За даними Управління Федер. служби держ. статистики в Алт. краї та Республіці А., у 1-му кварталі 2018 проти анал. періоду в минулому році в Республіці А. народжуваність збільшилася на 4%. Середній показник народжених на 1 тис. жителів становив 15,3 особи. Прир. приріст нас. за цей період збільшився на 26,3%. Міське нас. А. становить 28,99% (63,214 тис. осіб, 2018), мешкає в єдиному міськ. поселенні — м. Горно-Алтайську; найбільші сіл. поселення — райцентри (2016): Майма (16,2 тис. осіб), Кош-Агач (7,9 тис. осіб), Турочак (5,6 тис. осіб). ГОСПОДАРСТВО. Пром-сть, переважно видобув. та перероб. (деревооброб., легка, харчова й текстил. галузі, окремі підприємства гірничодобув. і кольор. металургії), розвинена слабо. Практично вся виробн. сфера А. представлена малим бізнесом. У структурі пром. вир-ва (2018) харч. пром-сть обіймала 31,4%; енергетика — 21,2% і видобуток корисних копалин — 21,8%. Основою економіки А. є галузі с. г. (садівництво, тваринництво, вирощування корм. культур, гречки пос.). Вартість продукції с. г. у 2,9 рази перевищує вартість продукції обробної пром-ті (2013). У с. г. домінує тваринництво (79,4% вартості продукції, 2014). Розвинене розведення овець, кіз, коней, пангове оленярство, бджільництво. Бл. 50% худоби зосереджено в особистих

Алтай. Склад населення за етнічними групами (2010, перепис)

Алтай. Структура промислового виробництва (2018)

підсоб. гос-вах, 32% — у фермер. гос-вах, 18% — у с.-г. орг-ціях. Сфера послуг є однією з найбільш перспект. підсистем в економіці А., її внесок у ВВП становить бл. 60%. Вона переважно представлена гуртовою і роздріб. торгівлею, ремонтом автотранспорт. засобів, мотоциклів, побут. виробів та предметів особ. вжитку (15%); держ. управлінням і забезпеченням військ. безпеки, обов'язк. соц. забезпеченням (32%); освітою (16%). А. щороку відвідує бл. 1 млн турист-

тів — найпоширеніші пізнавально-екскурс. подорожі з відвідування прир. та істор. об'єктів, найбільш привабливим із яких є Телецьке оз. Відпочинок туристів забезпечують понад 700 колект. засобів розміщення заг. призначення. Геогр. особливості А. зумовили розвиток автомоб. (90 % всіх видів перевезень) та авіаційного транспорту. Тер. А. проходить (з Пн. на Пд.) федер. автомоб. траса Р-256 «Чуйський тракт». Столиця А. пов'язана автобус. сполученням з усіма райцентрами. Залізнич. і річк. транспорту в А. немає.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. В Респ. А. працюють Горно-Алт. держ. ун-т, Ін-т алтаїстики ім. С. С. Суразакова (обидва — у м. Горно-Алтайську), підрозділи Сиб. від-ня РАН. До системи освіти А. входять заклад вищої освіти (Гірничо-Алт. держ. ун-т); 9 профес. освіт. організації; 178 дошк. освіт. установ; 179 загальноосвіт. шкіл; 3 спец. (корекційні) освіт. установи, 27 установ додаткової освіти. Функціонують Нац. б-ка Республіки А. ім. М. В. Чевалкова, Респ. дитяча бібліотека (обидва — у м. Горно-Алтайську) та ін. В А. діє Нац. музей Республіки А. ім. А. В. Анохіна, Нац. театр Республіки А. ім. П. В. Кучіяка (обидва — у м. Горно-Алтайську), різноманіт. творчі колективи. Відбуваються респ., межрегіон. і міжнар. заходи: Ел-Ойин (нац. алтайське спорт. свято за участі фольклор. груп), Курултай казок, хореогр. фестиваль-конкурс до Міжнар. дня танцю тощо.

СПОРТ. У Респ. А. культивують *атлетику легку*, лижні перегони, *футбол*, *волейбол*, гірськолижний, *гірський спорт*, *атлетику важку*, класичну (греко-римську) *боротьбу*, *самбо*, *бокс*, *шахи*. 1980 в с. Усть-Кані відбулися Перші Малі літ. Олімп. ігри, згодом стали проводити Малі зим. Олімп. ігри, що активізували розвиток мас. спорту. Працюють 16 ДЮСШ; 2 спорт. школи олімп. резерву; 2 клуби фіз. підготовки; школа вищої спорт. майстерності; школа адапт. фізкультури. Найбільші спорт. споруди — плав. бас., стадіони «Спартак» і «Динамо», Центр спорт. акробатики (усі — у м. Горно-Алтайську), спорт. зал для занять худ. гімнастикою та Льодовий палац у с. Маймі.

Лит.: Физико-географическое районирование СССР / Под ред. Н. А. Гвоздецкого. Москва, 1968; Горный Алтай / Под ред. В. С. Ревякина. Томск, 1971; Почвы Горно-Алтайской автономной области. Новосибирск, 1973; Молчанова О. Т. Топонимический словарь Горного Алтая. Горно-Алтайск, 1979; Екеев Н. В., Кичекова Б. Ю. Религиозность коренного населения Республики Алтай (традиционные и новые факторы) // Этносоц. процессы во внутренней Евразии / Под ред. Ю. В. Попкова, А. П. Коновалова. Новосибирск; Семей, 2008. Вып. 9; Екеев Н. В. Об этнической и религиозной идентичности современных алтайцев: традиционные и новые факторы // Панорама Евразии. Уфа, 2008. № 4 (4); Екеева Н. М. Культура и религиозные воззрения народов Республики Алтай // Вестник Томского гос. ун-та. 2013. № 3 (23).

А. С. Івченко

Алтайський край (рос. Алтайский край) — суб'єкт РФ у складі Сибір. федер. округу. Розташований на Пд. Зх. азійськ. частині РФ та Пд. Сибіру. Простягнувся в широт. напрямку майже на 600 км, з Пн. на Пд. — прибр. на 400 км. Межує на Зх. з Павлодарською, на Пд. — зі Східно-Казахстанською обл. *Казахстану*, на Пд. Сх. — з Республікою *Алтай*, на Пн. Сх. — з Кемерово-

ською обл. і на Пн. — з Новосибірською обл. РФ. Адм. ц. — м. Барнаул. Тер. — 168,0 тис. км². У складі А. к. 723 муніцип. утворення, з них: 10 міських округів; 59 муніцип. районів; 7 міськ. поселень; 647 сіл. поселень.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Заселення тер. А. к. почалося в *палеоліті*, про що свідчать археол. знахідки на стоянці «Карама» в долині р. Ануй та печерах Окладникова, Денисова, Чагірська й Лігво Гієни. У *бронзовому віці* в межах А. к. (у долинах річок Бії та Катуні — на Пд. та Обі — на Пн.) з'явилися племена афанасіїв. культури (6–3 тис. до н. е.), основою життя яких було відгін. скотарство. Згодом А. к. перебував у сфері впливу (3–1 ст. до н. е.) племен. союзу *хунну*. Заселення росіянами Верх. Приоб'я та передгір'їв А. к. почалося з 1660-х, освоєння — зі спорудження Білоярської (1717) та Бікатунської (1718) фортець для захисту від войовн. місц. кочівників. Указом рос. імп. *Єлизавети Петрівни* Алтай передано (1747) до імператор. власності. У складі Томської губ. існувала (1834–1896) значна (пл. понад 500 тис. км²) адм.-тер. одиниця — Алт. гір. округ, що включав нинішні А. к., Новосиб. й Кемер., частину Томської та Східно-Казахстан. областей. Сучас. тер. А. к. в 20 ст. перебувала в складі Алт. губ. (1917–1925, адм. ц. — м. Барнаул), Сиб. (1925–1930) і Зх.-Сиб. (1930–1937) краю (адм. ц. — м. *Новосибірськ*), доки не було створено А. к. (1937, адм. ц. — м. Барнаул), зі складу якого виокремлено Горно-Алт. авт. обл. (1990), згодом перетворену на Республіку Алтай (1993, адм. ц. — м. Горно-Алтайськ).

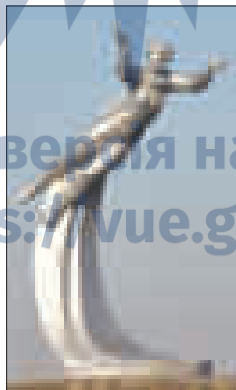
ПРИРОДА. А. к. займає пд.-сх. частину *Західно-Сибірської рівнини*. (Кулундин. тектон. западина), для якої характер. знач. потужність осад. відкладів (до 100–1200 м), сх. та пд.-сх. частини представлені Алтає-Салаїрською складчастою системою, пов'яз. на Пд. Зх. зі структурами Зх. (Рудного) Алтаю. Зем. кора має тришар. будову, сягає товщини від 40–42 км до 50–55 км, збільшується під гір. масивами. Долина р. Об поділяє

Алтайський край. Прапор

Алтайський край. Герб

Алтайський край. Баєвський район. Обеліск на місці приземлення Валентини Терешкової

Алтайський край. Гора Барина, м. Змеїногорський

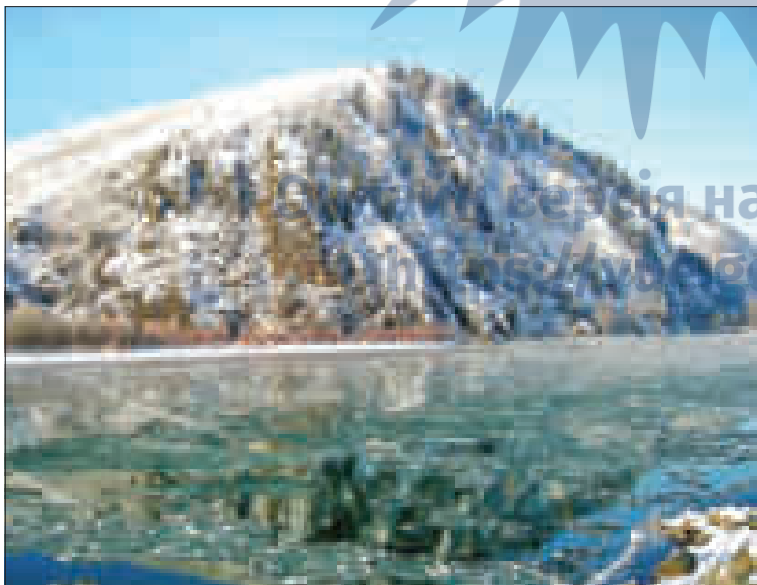
тер. А. к. на сх. (відрогі та схили Салаїр. кряжу) і зх. (Кулундинська рівнина й Приобське плато) частини, на Пд. Сх. розташовано передгір'я *Алтайських гір* (заввишки до 2421 м). У межах А. к. виокремлюють кілька рельєф. зон: зх. частину займає плоска, з малими ухилами Кулундинська рівнина (найнижча вис. — 96 м над рів. м.); далі на Сх. з поміт. 50–100-метр. уступом піднімається Приобське плато з густою мережею долин, дріб. водотоків, балок та ярів (максимальна ви-

сота — 321 м над рів. м.); за широкою долиною р. Об, у пн. частині краю, простягається Бійськ-Чумиська височина (300–500 м над рів. м.), що переходить на Сх. у Передсалаїрську рівнину (200–300 м над рів. м.) із сопковою поверхнею, порізаною числ. балками та ярами. Смуга передгір. рівнин відокремлює Зх. Сибір від Алтайських гір, а в межах краю розташована лише пн. частина цієї гір. області. Грунт. покрив краю різниться в рівнин. і гір. частинах із утворенням переход. смуги передгір. ґрунтів. У рівнин. частині трапляються майже всі види ґрунтів (понад 130 типів ґрунтів, окрім тундр. і субтропічних). Велика Кулундирська рівнина зайнята *грунтами каштановими* з малим умістом *гумусу*, на

Алтайський край.
«Белокуриха»

берегах числ. озер і западин трапляються солонці луч., лучно-степ. ґрунти, солончаки, під сосн. борами формуються дерново-підзол. ґрунти. Осн. пл. Приобського плаго — *чорноземи звич.*; під берез. кілками розвин. сірі ліс. осолоділі

Алтайський край.
Річка Чариш

ґрунти, а по балках — дерново-слабопідзолисті. На тер. краю є родовища *вугілля бурого, руд залізних, руд поліметалевих* і нікель-кобальт. (див. *Руди кобальтові; Руди нікелеві*), *бокситів*, корінного й розсип. *золота*, мінер. солей (*сульфатів*

Натрію та Магнію, галіту, соди вуглекислої), цемент. сировини, *гіпсу*, облицов. і кольор. каменів, лікув. грязей, мінер. і пит. підзем. вод. Клімат помірний, перехід. до різко континент., сухий, з холод. та малосніж. зимою (сер. т-ра січня –19 °С), коротким теплим літом (сер. т-ра липня +19 °С), абс. річ. амплітуда т-ри повітря сягає 90–95 °С. Період без морозів триває бл. 120 днів. Середньоріч. кількість опадів — 250–350 мм зі збільшенням до 600–700 мм за рік у сх. та пд.-сх. напрямках. В А. к. бл. 17 тис. річок заг. довжиною 51,004 тис. км, найбільша — Об, понад 13 тис. озер. Найбільші розташовані в степ. зоні краю, зокрема Кулундинське — 728 км². Є значні запаси підзем. вод. На тер. краю представлені такі типи рослинності: *ліси, степи, луки, болота, тундри*, чагарникова (див. *Чагарники*), скельна, вод., солончак. і синантропна (див. *Синантропні організми*). У флорі А. к. — 2,186 тис. видів вищих судинних рослин, зокрема 1886 *аборигенних видів* і 300 *адвентивних видів*, бл. 400 — *мохів* і 700 — *лишайників*. Серед них є *ендеміки* та *релікти*. Сукуп. пл., укрита лісами, — 3,816 млн га. Переважають *хвойні* (41,3% за пл. і 53,6% за запасом, зокрема кедр — 1,1%), *м'яколистяні* (58,7% за пл. і 46,4% за запасом) породи. Найчисленніша група тварин у краї — *безхребетні*, а поміж них — клас *Комахи* (понад 400 видів), 31 з яких внесено до *Червоної книги* А. к. Клас *Земноводні* представлено 5 видами, з яких 2 — тритон звичайний та сибірський кутозуб — внесено до *Черв. книги* А. к. Із 9 видів *плазунів* до *Черв. книги* внесено гадюку степову, круглоголовку такирську, ящірку різнокольор., що мешкають у степ. р-нах краю. У регіоні налічують понад 320 видів птахів, із них у краї гніздяться від 220 до 290 видів. Ссавці представлені 82 видами. В А. к. — 37 держ. природ. заказників, 62 пам'ятки природи та природний парк «Ая». Природ. комплекси А. к. за останні 100 р. зазнали знач. змін, пов'язаних із відкриттям родючих земель, у 1950-ті — з підняттям *цілини*, пізніше — зі створенням великих меліорат. систем, каналів, буд-вом пром. об'єктів і нас. пунктів.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. чисельність населення — 2341,9 тис. осіб (2018, оцінка), густота — 14 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2010, перепис): росіяни (92,0%), німці (3,0%), українці (2,0%), казахи (0,4%), білоруси (0,3%), вірмени (0,3%), татари (0,3%), мордва (0,2%), азербайджанці (0,2%); за реліг. групами: православні (понад 94%), мусульмани (понад 1%), представники ін. релігій — католицизму, протестантизму, шаманізму тощо (бл. 4%). Кількість жін. нас. (54%) перевищує чол. (46%). За статево-вік. структурою перевищення чол. нас. спостерігають у віці до 24 р. Частка нас. працездат. віку — 62%. На поч. 2018 кількість жителів скоротилася на 8,2 тис. осіб (на 0,3%). Міське нас. — 56,2% (2018), мешкає в 12 містах та 1 закритому адм.-тер. утворенні. Найбільші міста (2018): Барнаул (632,4 тис. осіб), Бійськ (201,9 тис. осіб), Рубцовськ (144,1 тис. осіб), Новоалтайськ (73,4 тис. осіб), Заринськ (46,6 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. Переважає обробне вир-во (понад 80% обсягу відвантаж. товарів). Провідними є вир-во харч. продуктів, машинобуд. продукції (вагоно-, котло-, дизелебудування, с.-г. машинобудування, електроустаткування), *коксу*, гум. і пластмас. виробів, а також хім. вир-во. А. к. посідає 1-е місце в РФ за площею рілля

(6,5 млн га, 2014), використання якої з 2009 доведено до 100%-го рівня; один із найбільших виробників екол. чистого продовольства в РФ. А. к. — єдиний від Уралу до Дал. Сходу регіон, де вирощують цукр. буряк, 2016 — 1,1 млн т. Осн. галузі тваринництва: м'ясо-молочне скотарство, свинарство, вівчарство. Поголів'я ВРХ — 795 тис., зокрема корів — понад 340 тис. (2017). Одна з традиц. підгалузей с. г. — бджільництво (понад 10 тис. особистих підсоб. госп-в, понад 120 с.-г. орг-цій). Понад 75 % підприємств працює у сфері послуг. Із них переважна частина — підприємства торгівлі. У турист. сфері А. к. реалізуються великі інвестиц. проекти: особлива економ. зона туристично-рекреац. типу «Бірюзова Катунь», гральна зона «Сибір. монета», туристично-рекреац. кластери «Белокуриха» і «Барнаул — гірничозавод. місто», автотурист. кластер «Золоті ворота». Транспорт. інфраструктура представлена залізн., автомоб., внутр. вод. видами транспорту. Осн. річч. порти — Барнаулський, Бійський, а також пристань Камінь-на-Обі. Тер. краю проходять 2 федер. автомоб. траси до Республіки Казахстан, Монголії, країн Центрально-Азійськ. регіону; залізниця, що сполучає Сер. Азію з Транссибір. магістраллю, міжнарод. авіалінії. В А. к. розташовано 2 аеропорти — у містах Барнаул та Бійську. Барнаулський аеропорт має статус міжнар. НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. На тер. А. к. — 40 науково-дослід. орг-цій (2017), 13 НДІ, 9 академічних структур, проектно-конструкторські організації, дослідницькі підрозділи ЗВО та промислових підприємств, мережа технопарків і центрів колектив. користування високотехнол. обладнанням. Представлені установи Сибір. відділення РАН (Ін-т проблем хіміко-енергет. технологій, Ін-т водних та екол. проблем). 2017 на основі установ Сибір. відділення Рос. академії с.-г. наук сформовано Федеральну державну бюджетну наукову установу «Федеральний Алтайський науковий центр біотехнологій». У межах Центру були об'єднані: НДІ садівництва Сибіру ім. М. А. Лісавенка; Всерос. НДІ пантового оленярства; Сибір. НДІ сироваріння; Алтайський НДІ тваринництва й ветеринарії; Горно-Алтайський НДІ с. г. Місто Бійське є одним із найбільших наукоградів (статус від 2005) РФ. В А. к. діють (2015): 883 дитячі садки, 1092 денні загальноосвіт. орг-ції (зокрема 1077 державні), 38 середніх спеціальних закладів освіти, 10 ЗВО. Провідні заклади вищ. освіти: Алтайський держ. ун-т, Алтайський держ. тех. ун-т ім. І. І. Ползунова, Алтайський держ. мед. ун-т, Алтайський держ. аграр. ун-т, Алтайський держ. ін-т культури, Алтайський держ. пед. ун-т (усі — у м. Барнаул), Алтайський держ. гуманітарно-пед. ун-т ім. В. М. Шукшина (у м. Бійську). Мережа закладів культури А. к. — 2,389 тис. одиниць: 1,151 тис. установ культури клуб. типу, 841 загальнодоступ. бібліотека, 58 музеїв, картин. галерея, 6 парків культури та відпочинку, 6 театрів, 3 концерт. орг-ції, 113 дитячих шкіл мист-в (2015). У м. Барнаул працюють Алтайський крайовий держ. театр муз. комедії, Алтайський крайовий театр драми ім. В. Шукшина, Держ. молодіж. театр Алтаю та Держ. філармонія А. к., у м. Бійську — Драм. театр. Відбуваються культ. заходи всерос. рівня: Всерос. фестиваль «Шукшинські дні на Алтаї», Всерос. Шукшинський кінофестиваль, Всерос. фестиваль традиц. культури «День

Барнаул (632,4 тис. осіб)

Бійськ (201,9 тис. осіб)

Рубцовськ (144,1 тис. осіб)

Новосібірськ (73,4 тис. осіб)

Алтайський край. Найбільші міста (2018)

Росії на Бірюзовій Катуні». У м. Барнаул діють такі музеї: Держ. худ. музей А. к., Алтайський держ. краєзнав. музей, Держ. музей історії л-ри, мист-ва і культури Алтаю; у с. Сростки Бійського р-ну — Всерос. меморіал. музей-заповідник В. Шукшина, у м. Бійську — Бійський краєзнав. музей ім. В. Біанкі, у с. Полковниково Косихін. р-ну — Алтайський держ. меморіал. музей Г. Титова, у м. Рубцовську — Музей історії медицини Алтаю, у с. Косіха Косіх. р-ну — Меморіал. музей Р. Рождественського, у м. Зміногорську — Музей історії розвитку гірничого вир-ва ім. А. Демидова тощо.

СПОРТ. У регіоні — 5,791 тис. спорт. об'єктів, зокрема: 82 стадіони, 1,606 тис. спорт. залів, 3,44 тис. майданчиків, 75 басейнів та ін. (2015). Клуб. спорт представляють футбол. клуб «Динамо», жін. клуб із хокею на траві «Комунальник» та ін. Серед спортсменів А. к. — Т. Котова (бронз. призерка Літніх Олімпійських ігор 2000 і 2004; стрибки в довжину), С. Клевеченя (сріб. і бронз. призер Зимових Олімпійських ігор 1994; ковзанярський спорт), О. Тищенко (чемпіон Літніх Олімпійських ігор 2000; бокс).

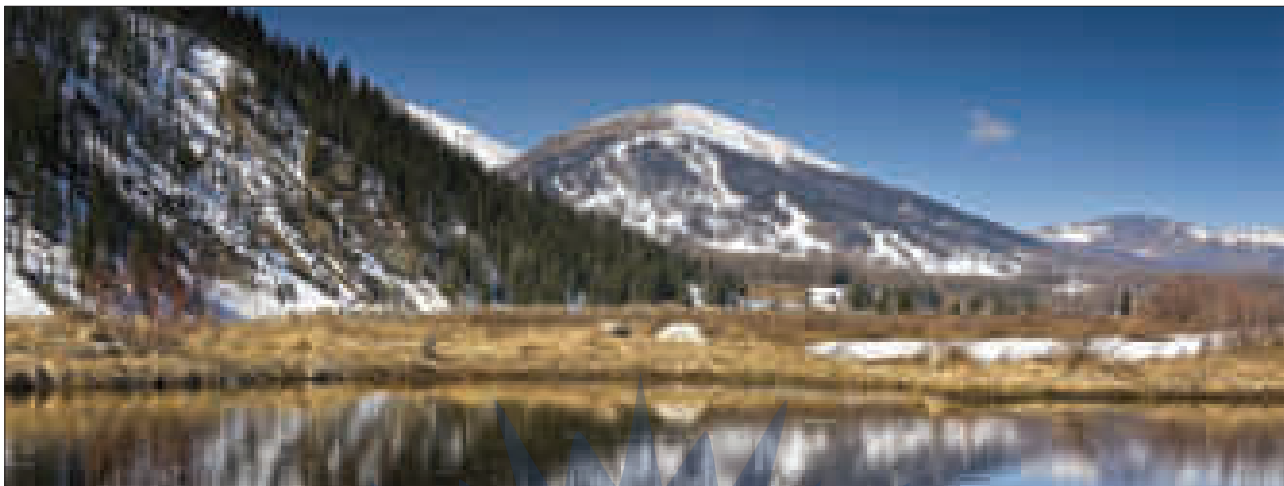
Лит.: Егоров Г. М. Алтайский край. Москва, 1987; Алтайский край // Словарь современных географических названий. Екатеринбург, 2006; Царева Н. А., Красноцветова-Тоцкая Л. Г., Гусельникова Н. А. и др. Художественный музей Алтайского края. Барнаул; Москва, 2006; Юдин А. В. Сибирь. Путеводитель. Москва, 2006; Краснов Е. В., Сурай Н. М. Современное состояние и перспективы развития внешнеэкономической деятельности Алтайского края // Вестник Алтайского гос. аграр. ун-та. 2014. № 4 (114); Екеев Н. В. Алтай: история и культура. Горно-Алтайск, 2015; Певцов М. В. Алтай. Монголия. Китай. Тибет. Москва, 2015.

А. С. Івченко

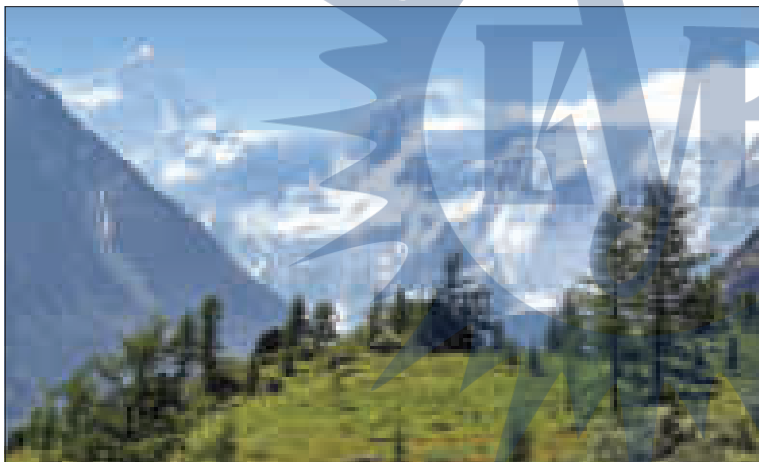
Алтайські гори — складна гір. система на Пд. Сибіру та в Центр. Азії, на перетині кордонів РФ (Алтайський край та Алтай), Монголії (аймаки Баян-Улгий та Ховд), Китаю (Сінцзян-Уйгур. авт. р-н) і Казахстану (Східно-Казахст. обл.). Традиційно поділяють на Монгольський, Гобійський Рудний та Рос. Алтай (остан. зазвичай отожднюють із поняттям Алтай або А. г.). А. г. утворилися у каледонську — герцинську епохи, потім були переформовані блоковими неотектоніч. рухами, осад. гір. породами, породами гірськими метаморфічними й породами гірськими вулканічними, прорваними числ. інтрузіями; належать до високосейсм. областей. Простягаються від зх. рівнин Сибіру на Пд. Сх. до рівнин Гобі (на 1850 км). Утворюють склад. нагромадження хребтів гірських різ. орієнтації та вис. (найвища точка — г. Білуха, 4506 м), розділених міжгір. улоговинами та глибокими долинами річок, та вододіл для річок басейну Північного Льодовитого океану (Обі, Іртиша та ін.) і безстічних просторів Центр. Азії. А. г. багаті на корисні ко-

Алтайські гори. Найвищі вершини

Вершина	Абсолютна висота (м)	Країна
Белуха	4509	Росія, Казахстан
Куйтен-Уул (Найрамдал)	4374	Монголія, Китай
Маашей-Баш	4173	Росія
Актурту	4044	Росія
Ірбісту	3967	Росія
Ікіту	3936	Росія
Джагіртау	3871	Китай

Алтайські гори.
 Казахстан

паліни. Родовища срібла, ртуті та ін. металів кольорових розробляють тут із 17 ст. Клімат різко континент., вологий, із холод. тривалою зимою (серед. т-ра січня коливається від -15°C у

Алтайські гори.
 Найвища точка г. Білуха

передгір'ях до -32°C у міжгір. улоговинах) і коротким порівняно жарким літом у улоговинах (серед. т-ра липня $19-22^{\circ}\text{C}$) та прохолод. у високогір'ї ($14-16^{\circ}\text{C}$); середньоріч. кількість опадів — $1200-2000$ мм. Відомо бл. 1500 льодовиків (заг. пл. — 910 км²), найбільший — Великий Талдурін. льодовик (завдовжки $7,5$ км, пл. $28,2$ км²). У горах беруть початок повновод. річки: Катунь, Бухтарма, Бія та ін.; багато озер, найбільші — Маркаколь (площа — 449 км²) і Телецьке (231 км²). Виражена *поясність висотна*: луг. різнотрав. степи поширені до вис. $400-700$ м, полиново-типчакові степи — до $1200-1500$ м, модринові, кедр., ялинові та мішані ліси — до $2000-2400$ м, вище — субальп. та альп. луки, гірська тундра, кам'яні розсипи, скелі, сніжники й льодовики. Три ділянки А. г. у межах РФ (Алт. і Катун. заповідники, плоскогір'я Укок) об'єднані в природоохорон. об'єкт, внесений (1998) до списку *Світової спадщини ЮНЕСКО* як «Золоті гори Алтаю» (заг. пл. — 16178 км²), що включає найвищу г. Білуху, Телецьке оз., місця виявлення могиликів урочища Пазирик та ін.

Літ.: Сапожников В. В. По Алтаю. Москва, 1949; Леденбург К. Ф., Бунге А. А., Мейер К. А. Путешествие по Алтай-

ским горам и джунгарской киргизской степи / Пер. с нем. Новосибирск, 1993; Галахов В. П., Мухаметов Р. М. Ледники Алтая. Новосибирск, 1999; Молодин В. И., Черемисин Д. В. Древнейшие наскальные изображения плоскогорья Укок. Новосибирск, 1999; Певцов М. В. Алтай. Монголия. Китай. Тибет. Москва, 2015; Рыжков В. А. Сияющий Алтай. Горы, люди, приключения. Москва, 2017. Богумил Т. А., Завгородняя Н. И., Куляпин А. И. и др. Литературно-туристический Алтай: топосы — мифы — имена. Барнаул, 2018.

А. С. Івченко

Алтайські мови — гіпотетична макросім'я мов, виокремлена лінгвістами Б. Я. Владимировим та Г. Й. Рамстедтом. На думку прихильників теорії існування цієї макросім'ї, до неї належать мови тюркської, монгольської, тунгусо-маньчжурської сімей. Частина дослідників також включає до її складу японську й корейську мови. Класифікацією мов, які зараховують до цієї макросім'ї, займався С. Старостін, розвиваючи *ностратичну гіпотезу*. Див. також *Тюркські мови*, *Монгольські мови*, *Тунгусо-Маньчжурські мови*, *Корейська мова*, *Японська мова*.

Алтайці — корінне населення Республіки Алтай (РФ). Самоназва — алтай-кижі. Чисельність А. — $74,2$ тис. осіб (2010, перепис). А. також проживають у *Казахстані* та *Узбекистані*. У минулому А. — збірна назва тюркськомовних племен Гірського Алтаю. Виділяють етнограф. гру-

Алтайці. (початок 20 ст.)

пи пн. (тубалари, челканці, кумандинці) та пд. (алтай-кижі та теленгіти) А., які розмовляють відповідно північноалтайс. (хакаська підгрупа тюркської групи алтайс. мовної сім'ї) та півден-

ноалтайс. мовами (киргизько-кипчацька підгрупа тюрк. групи алтайської мовної сім'ї). Пн. А. сформувався на основі давньотюрк. племен уйгурів, кимаків-кипчаків, енісейських киргизів та огузів за участі самодійських, кетських і угор. племен. Етнічне ядро пд. алтайців становили кочові тюрк. племена теле й тугю, до яких долучилися прийшли монгол. племена. Осн. господар. діяльність А. — скотарство (переважно конярство), мотижне землеробство (ячмінь), рибальство, мисливство, збиральництво. Традиц. реліг. вірування алтайців — *анімізм* та *шаманізм*. Із сер. 18 ст. значну частину А. наведено в *православ'я*. На поч. 20 ст. серед алтайців поширився бурханізм (різновид *ламаїзму* з елементами шаманізму та *християнства*).

Лит.: Культура и традиции коренных народов Северного Алтая / Отв. ред. А. В. Малинов. Санкт-Петербург, 2008; Тишков В. А., Журавский А. В., Казьмина О. Е. Народы России: Атлас культур и религий / Отв. ред. В. А. Тишков. Москва, 2008; Алтайцы: этническая история, традиционная культура, современное развитие / Отв. ред. Н. В. Екеев. Горно-Алтайск, 2014.

Н. О. Громова

Алта́н, Четін (тур. Altan, Çetin; 22.06.1927, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 22.10.2015, м. Стамбул, Туреччина) — журналіст, письменник, політик. Писав тур. мовою. Народився в сім'ї юриста. Прадід мав кримськотатар. походження. Закінчив Анкарський ун-т, здобув юрид. освіту. З 1946 працював журналістом: спочатку в газ. «Улус» («Ulus»), офіц. органі Респ. нар. партії, а з 1959 — у газ. «Мілліет» («Milliyet»), де був автором колонки. Його замітки та статті під заголовком «Камінь» («Taş») за короткий час уможливили збільшення накладу газети втричі. Депутат тур. Меджлісу 13-го скликання від Робітничої партії (1965–1969). У березні 1971 затриманий за підозрою в підтримці держ. перевороту 1971, 1972 — за ст. 159 Кримінал. кодексу Туреччини (публ. висловлювання образ на адресу органів влади). Загалом під час актив. політ. та журналіст. діяльності А. на нього було відкрито понад 300 суд. справ, його тричі затримували, один раз ув'язнили строком на 2 р. Згодом змінив політ. погляди із соціаліст. на ліберальні, відійшов від політ. діяльності, зайнявся літ. творчістю. У журналістиці став уникати політ. тематики. Вів колонки в газ. «Гюнеш» («Güneş»), «Хюррієт» («Hürriyet»), «Сабах» («Sabah»). Випустив власний щотижневий гуморист. журн. «Бал кабагі» («Bal kabağı»), вів радіопередачу «Четін Алтан каже, що...», популярну серед молоді. Письменництво діяльність розпочав у 16-річному віці. 1943–1944 вийшли друком перші вірші та проза в журн. «Чинаралти» («Çınaraltı»), «Варлік» («Varlık»), «Істанбул» («İstanbul»), «Кайнак» («Kaynak»). У роки навчання в ун-ті опублікував поет. збірку «Третя посада» («Üçüncü mevki», 1946), під час перебування на депутат. посаді — гуморист. замальовки «Коли вони прокидалися» («Onlar uyanırken», 1967). Писав модерніст. романи, білі вірші, оповідання, п'єси, нариси, спогади, детективи, футурист. твори, іст. розвідки. Більшість творів пов'язані з політикою. Зокрема, у романі «Масштабний арешт» («Büyük Gözaltı», 1972) описав власний досвід перебування у в'язниці після держ. перевороту 1971. Гострота слова та політ. підтекст стали ознаками індивід. стилю

письменника. Серед творів: романи — «Небо на долоні» («Bir Avuç Gökyüzü», 1974), «Віскі» («Viski», 1975), «Маленький сад» («Küçük Bahçe», 1978), «Детективні оповідання Ризи Бея» («Rıza Bey'in Polisiye Öyküleri», 1985), «Кохання, мистецтво й достаток» («Aşk, Sanat ve Servet», 1998); поезії — збірка «Третя посада» («Üçüncü mevki», 1946); оповідання — «Листи, полишені у світі» («Dünyada Bırakılmış Mektuplar», 1997), «Сім життів із саду пера» («Kalem Bahçelerinden Yedi Hayat», 2009); п'єси — «Бейбаба» («Beybaba», 1960–1961), «Сьомий собака» («Yedinci Köpek», 1964), «Винні» («Suçlular», 1965), «Усі п'єси» («Bütün Tiyatro Eserleri», 2001); нариси — «Соціальні погляди Ататюрка» («Atatürk'ün Sosyal Görüşleri», 1965), «Убиті спадкоємці престолу й падишахи, яких позбавили престолу» («Öldürülmüş Şehzadeler ve Devrilmiş Padişahlar», 1991), «Коли шайтан сказав дивитися» («Şeytanın Gör dediği», 1997), «Жінка, світло й вогонь» («Kadın, Işık ve Ateş», 1998); спогади — «Коли я був депутатом» («Ben Milletvekili İken», 1971), «Добре, що є це село» («İyi ki Şu Köyüğeğiz Var», 2001) та ін. Переклав турецькою твори В. Шекспіра, Г. де Мопассана. Усі романи перекладені франц. мовою, деякі вийшли друком швед., грец., болгар., румун. та іспанською. Лауреат премій О. Кемала за роман «Масштабний арешт» (1973) та премії Тур. лінгвіст. т-ва (1978) за низку статей «Клубок людей» («Bir Yumak İnsan»), опубл. в 1970-х під псевдонімом Хусейн Зурна.

Тв.: Bir Yumak İnsan. İstanbul, 1998; Kahrolsun Komünizm. İstanbul, 2000; Bütün tiyatro eserleri. İstanbul, 2003; Enseyi Karartmayın. İstanbul, 2003; Ben Milletvekili İken. İstanbul, 2005; Büyük Gözaltı. İstanbul, 2015; Франц. перекл. — Étroite surveillance / Traduit du turc par T. Gökaltaı. Paris, 1976; Une poignée de ciel / Traduit du turc par C. Joliet. Paris, 1976; Whisky / Traduit par J. Tavesi. Paris, 1978; Ixe enseveli ou le Petit jardin / Traduit par J. Pavesi. Paris, 1980.

Лит.: Can F., Patton J. Change of Writing Style with Time // Computers and the Humanities. 2004. Vol. 38. № 1; Kamuran S. İpek böceği cinayeti. İstanbul, 2006; Günay-Erkol C. Broken Masculinities: Solitude, Alienation, and Frustration in Turkish Literature After 1970. Budapest; New York, 2016; Памук О. Другие цвета / Пер. с тур. А. Аврутиной. Санкт-Петербург, 2018.

І. В. Прушковська

Алта́ю Монгольського петрогліфи (монгол. Монгол Алтайн нурууны хадны зургийн цогцолбор) — комплекс наскельних малюнків 11–1 тис. до н. е. (аймаки Баян-Улгий, Говь-Алтай і Ховд, Монголія), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 2011). *Петрогліфи* на р. Чулут (Чулуут) археологи виявили 1963. У 1995–2001 досліджено печери Цагаан-Агуй і Чіген-Агуй, а також р-н Алтайського Гобі, де знайдено стоянки давніх людей. 1994–2005 експедиція вивчила А. М. п. та виявила низку пам'яток, зокрема Цагаан Салаа та Бага Ойгор, 2005 — могилу гунської знаті. Досліджено також печери Хойд-Ценхер із живописом епохи *палеоліту* та печеру Бічгт Хад, яку вважають найдавнішим місцем проживання людини на тер. Монголії (700 тис. р. тому), там збереглися малюнки епохи бронзи. На поч. 21 ст. відомі 22 зображення колісниць у горах Монгол. та Гобійського Алтаю (Пд. і Пд. Зх. Монголії) та 20 — на узбережжі серед. течії р. Чулут (Пн. країни). Комплекс петрогліфів на р. Чулут розташований на висоті бл. 2 тис. м над рів. м. та про-

Алта́н Четін

стягається на понад 40 км. Усього в долині р. Чу-лут у різний час малюнками помережено понад 25 км² скель. Петрогліфи переважно датуються епохою *неоліту*, найдавніші знахідки — 11–6 тис. до н. е., вік осн. маси пам'яток — 5–3 тис. до н. е.

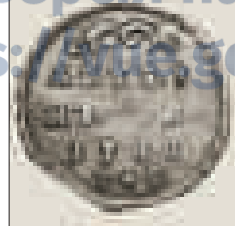
Алтаю Монгольського
петрогліфи

Найчастіше трапляються зображення колісниць, коліс, малюнки, що нагадують 2-колісні візки; мисливці з луками та стрілами; олені, запряжені в колісницю, коні, дракони, риби, змії. Найбл. аналоги монгол. петрогліфів виявлено в рос. частині Алтаю (Чуйська улоговина). Наскельні зображення Монгол. Алтаю є джерелом інформації, необхідної для розуміння способу життя доіст. спільнот пн. частини Азії. Петрогліфи, як і поховальні комплекси, засвідчують розвиток культури в Монголії впродовж 12 тис. р., відображають перехід місц. населення від примітив. форм господарювання до скотарства, що стало гол. видом господар. діяльності в регіоні.

Літ.: Окладников А. П. Петрогліфи Чулутын-Гола (Монголия). Новосибирск, 1981; Новгородова Э. А. Древняя Монголия (Некоторые проблемы хронологии в этнокультурной истории). Москва, 1989; Монголы Амгакхва. (Петрогліфи Монголии) / Под. ред. Ч. Б. Ким. Сеул, 1998; Безертинов Р. Н. Китай и кочевой мир: 1500 лет до н. э. по 220 год н. э. Казань, 2011; Утко Е. В., Шумихина О. В. Сокровища человечества. 981 памятник Всемирного наследия ЮНЕСКО. Москва, 2013.

І. В. Шлихта

Алтєя лікарська (*Althaea officinalis*) — вид рослин роду алтей родини Мальвових. Багаторічна трав'яна рослина 0,5–1,5 м заввишки з розгалу-

Срібний алтин, 1711

Алтєя лікарська
(*Althaea officinalis*)

женим товстим кореневищем і добре розвиненим головним коренем, що дерев'яніє у верхній частині; стебла прямостоячі, прості або галузисті. Листки черешкові, яйцеподібні або довгастояйцеподібні, злегка лопатеві, загострені, по краю нерівнозубчасто-зубчасті; нижні — більші та ширші за решту, 3–5-лопатеві, при основі дещо серцеподібні; середні — при основі трохи заокруглені або майже плоскі; верхні — вужчі, яйцеподібно-довгасті, майже 3-лопатеві з видоуженою середньою лопаттю; усі — сірувато-зелені, оксамитово опушені. Квітки зібрані в пазухах листків, утворюють на верхівці стебла густе, майже колосоподібне суцвіття; квітки двостатеві, правильні, великі, чашечка з підчашшям з 8–10 лінійних часток, віночок 5-пелюстковий, пелюстки 15–20 мм завдовж., широко обернено яйцеподібні, блідо-рожеві; тичинок багато, зрослих біля основи в трубку, маточка — із численних плодолистків; плід — коробочка; сім'янки на спинці округлі, бурі. Вид А. л. ірано-туран. походження, заг. ареал — євразійський. Поширений по всій тер. України, за винятком гірських районів Карпат і Криму (лісові та лісостепові р-ни — зазвичай; Степ, степовий Крим — зрідка). Росте по берегах річок, стариць, озер, водойм, на заболочених місцях, у прибережних заростях чагарників, на солонцюватих заплавах, луках, перелогах. Лікар. (відхаркувальна, протизапал., ранозагоювальна, блювотна, пом'якшувальна, обволікальна, протипухлинна), фарбувальна, тех. (грубоволокниста), олійна, медоносна рослина, бур'ян. Охорони не потребує. Використовують в офіц. та нар. медицині.

Літ.: Доброчаєва Д. М. Родина Мальвові — Malvaceae Juss // Флора УРСР : у 12 т. Київ, 1955. Т. 7; Чопик В. И., Дудченко Л. Г., Краснова А. Н. Дикорастущие полезные растения Украины. Киев, 1983; Мінарченко В. М. Лікарські судинні рослини України (медичне та ресурсне значення). Київ, 2005; Шевєра М. В., Коротченко І. А., Дідух Я. П. та ін. *Althaea officinalis* L. — Алтєя лікарська // Дідух Я. П., Плюта П. Г., Протопопова В. В. та ін. Екофлора України : в 6 т. Київ, 2010. Т. 6; Al-Snafi A. E. The Pharmaceutical Importance of *Althaea officinalis* and *Althaea rosea*: A Review // International Journal of PharmTech Research. 2013. № 5 (3); Біленко В. Г., Лікар Я. О., Якубенко Б. Є. та ін. Лікарські рослини: технологія вирощування та використання. Житомир, 2015.

М. В. Шевєра

Алтін (татар. алтин, тур. altın — золото, золотий; можливо також від татар. алты, тур. altı — шість) — грошово-лічильна одиниця в грошовій системі Москов. царства; з 17 ст. — назва монети. Як одиниця грош. лічби А. дорівнював 6 *деньгам*. Він не вкладався в систему лічильного рубля, який дорівнював 200 *деньгам*, тобто 33 алтинам і 2 *деньгам*. Попри це, наявність номіналу «А.» спрощувала грош. розрахунок великими сумами, оскільки 3 рублі дорівнювали 100 А. З 1534 у Москов. царстві почалося карбування нової загальнодерж. монети — *копійки*, яка дорівнювала двом *деньгам*, водночас А. дорівнював 3 *копійкам*. Як окр. монету А. почали карбувати 1654 з міді, з 1704 — зі срібла. А. 1704 на *аверсі* мав позначення дати за кирилич. системою числення (ѡѡд, тобто 1704), а також легенду «АЛТЫ / НЪ БК», де останні літери означали «Большая казна» або «Приказ Великой казни» (керівний орган у сфері фінансів, фіскальної політики та карбування монет). На реверсі монети

Онлайн версія на порталі
<https://vis.gov.ua>

зображено двоголового орла з коронами. Обидві сторони А. мали обрамлення по колу у вигляді листового орнаменту. У 1840-х відродилося карбування монети в 3 копійки (номінал на ній було позначено в копійках), однак назва «А.» продовжувала побутувати як лічильна одиниця та розмовна назва. Монету номіналом 15 копійок у розмов. мовленні називали «п'ятиалтинник». 1841–1916, а також із 1924 у СРСР монета номіналом у 3 копійки продовжувала карбуватися, але її іст. назва «А.» уже не використовувалася.

Лит.: Зварич В. В. Нумізматичний словник. Львів, 1972; Мельникова А. С. Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Первого. Москва, 1989; Уздеников В. Монеты России. 1700–1917. 4-е изд. Москва, 2011; Мерников А. Г. Деньги России от монет древней Руси до современных денежных знаков. Монеты и банкноты России. Москва, 2016.

А. С. Бойко-Гагарін

Алтингієві, Альтингієві (*Altingiaceae*) — невелика родина квітк. рослин порядку *ломикаменецевитих*. Окремою родиною вважається згідно з класифікацією APG II, раніше входила до складу родини Гамамелісових. Об'єднує

Алтингієві. Ліквідамбар східний (*Liquidambar orientalis*)

3 роди та 18 видів рослин, поширених у Зх. Азії — рід Семіліквідамбар (*Semiliquidambar*), Пд.-Зх. Азії — рід Алтингія (*Altingia*), Пн. і Центр. Америці — рід Ліквідамбар (*Liquidambar*). Дерева з простими яйцеподібними або пальчаторозсіченими листками, квітки одностатеві, чол. зібрані в суцвіття китицю, жін. — у суцвіття головку. Плід — суха розкривна *коробочка*. Види родини А. часто культивують як декоративні рослини. В Україні в культурі відомий один вид із родини А. — ліквідамбар смолоносний (*Liquidambar styraciflua* L.). А. мають цінну просякнуту смолою деревину. Смолу секретують стебло та листки. Відомо багато скам'янілостей А., що свідчить про поширення рослин цієї родини в палеогені та неогені.

Лит.: Калініченко О. А. Декоративна дендрологія. Київ, 2003; Ickert-Bond S., Pigg K., Wen J. Comparative Inflorescence Morphology in Liquidambar (Altingiaceae)

and Its Evolutionary Significance // American Journal of Botany. 2005. № 92 (8); Ickert-Bond S., Wen J. Phylogeny and Biogeography of Altingiaceae: Evidence from Combined Analysis of Five Non-Coding Chloroplast Regions // Molecular Phylogenetics and Evolution. 2006. № 39 (2); Maslova N., Kodrul T., Song Y. Liquidambar maomingensis Sp. Nov. (Altingiaceae) from the Late Eocene of South China // American Journal of Botany. 2015. № 102 (8).

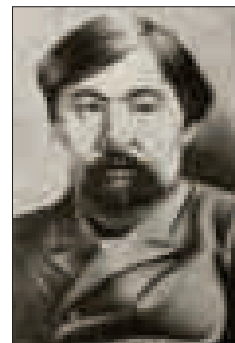
Алтинсарін, Ібраї (казах. Алтынсарин, Ыбырай; 01.11.1841, Миколаїв. пов., Тургайська обл., тепер Костанайська обл., Казахстан — 29.07.1889, Миколаїв. пов., Тургайська обл., тепер Костанайська обл., Казахстан) — педагог-просвітник, письменник, фольклорист, громад. діяч, учений-етнограф. 1857 закінчив школу-інтернат при Оренбур. прикордон. комісії. Працював писарем, перекладачем, помічником судді, вчителем, з 1879 і до кінця життя — інспектором казах. шкіл у Тургайській обл. Започаткував світську освіту казах. народу. Збирав кошти для будівництва шкіл, відкрив ремісничі та жіночі уч-ща, 4 двокласні рос.-казах. уч-ща, 5 волосних шкіл, 2 уч-ща для дітей рос. селян, учительську гімназію в м. Троїцьку. Ініціатор відкриття шкіл для кочівників. Розробив систему шкіл. освіти, увів викладання казах. мови в школах. Автор перших казах. підручників «Киргизька (казахська) хрестоматія» та «Початкове керівництво до навчання киргизів (казахів) російській мові» (обидва — 1879), підручника з ісламу, збірників нарпоезії. Писав байки та оповідання. Уклав варіант казах. алфавіту на основі рос. граматики. Переклав казахською твори Л. Толстого, І. Крилова, К. Ушинського, В. Даля та ін. У Казахстані є пам'ятник А., музей у м. Аркалик, на його честь засновано відомчу медаль. Ім'ям А. названо Аркалик. пед. ун-т, середні школи, гімназії, коледжі, бібліотеку, район, вулиці та проспекти.

Тв.: Собрание сочинений : в 3 т. Алма-Ата, 1975–1978.

Лит.: Ситдыков А. С. Педагогические идеи и просветительная деятельность И. Алтынсарина. Алма-Ата, 1949; Жарыкбаев К. Б., Калиев С. К. Педагогическое наследие И. Алтынсарина. Алма-Ата, 1990; Рыщанова У. М. Ибраї Алтынсарин: выдающийся казахский педагог-просветитель: (К 170-летию И. Алтынсарина) // К информационному обществу: использование информационно-коммуникационных технологий — новые возможности для библиотек. Оренбург, 2011; Рыщанова У. М. Творчество Ибраї Алтынсарина — истоки казахской публицистики // Книжная культура региона: исторический опыт и современная практика. Челябинск, 2016.

М. Г. Криловець

Алтинтаг, Алтуньшань — гір. ланцюг у Центр. Азії, на пн. краю. А. витягнувся з Пд. Зх. на Пн. Сх. майже на 800 км (пн.-зх. відгалуження гір. системи Куньлунь, заввишки до 7723 м). Розташований на Пд. Сх. Сіньцзян-Уйгур. автономного р-ну в зх. частині Китаю). А. формує природ. кордон Тибетського нагір'я з пустелею Гобі та вододіл басейнів річок Тарим і Цайдам, розділяє Таримську западину (Пн.) та Цайдамську улоговину (Пд.). Уперше описаний (1876) М. Пржевальським. У межах А. виокремлюють три райони: Пд. Зх. (найвища частина масиву зі скелястими хребтами Токуздавантаг і Ачіккьоль, укритами льодовиками та сніжниками, заввишки понад 5500 м), центр (найнижча та найвужча слабо розчленована частина масиву з пересіч. висотами 3000–3500 м), Пн. Сх. (низка коротких маси-

Алтинсарін Ібраї

вів, укритих невеликими сніжниками, заввишки понад 4500 м). А. складений докембр. (див. *Докембрій*) кристал. *породами гірськими (знейсами, сланцями, філітами)*. Поміж *корисних копалин — руди нікелеві, руди платинові, руди хрому, свинцю, цинку*. Клімат різко континент. і контрастний, посушливий. Найбільші річки (Черчен-та та її притоки) прорізають пд.-зх. частину масиву. У центрі А. річк. мережі немає. Для передгір'їв характерні кам'яні *пустелі, у долинах зростають кущі ефедрі та солянки, чагарники саксаулу й тамариксу* (значні простори не заліснені). На безліс. схилах гір — гірсько-степ. рослинність та альп. луки. Тварин. світ бідний, представлений дикими яками, антилопами, нахурами блакитними (блакитними баранами) тощо.

Літ.: Синицын В. М. Центральная Азия. Москва, 1959; Физическая география Китая. Москва, 1964; Словарь географических названий зарубежных стран / Отв. ред. А. М. Комков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 1986; Авдонин В. В., Алешин Б. Н., Голева Р. В. и др. География. Москва, 2007; 中国国家地理 / 马跃 主编. 2版. 北京, 2010; Xiaofeng N. National Geographic Atlas of China. Beijing, 2011; Ryavec K. E. A Historical Atlas of Tibet. Chicago, 2015.

А. С. Івченко

Алту-Дору, регіон виноробства Алту-Дору (порт. Região Vinhateira do Alto Douro) — місцевість у провінції Траз-уж-Монтіш і Алту-Дору,

Алту-Дору

Алтухов Юрій Петрович

округ Браганса, Португалія, об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 2001). Район виноградарства й виноробства, розташований у долині р. Дору трохи вище м. Порту — звідси назва А.-Д., що означає «верхнє Дору». Виноробство в А.-Д. почало розвиватися не пізніше 3–4 ст. Значний вплив на розвиток галузі в *середньовіччі* мав католицький орден *цистерціанців*, який збудував тут 3 монастирі. Гол. продукт виноробства А.-Д. — портвейн (перші згадки датовано 1675). Унаслідок підписання Договору Метуена (1703) між Англією та Португалією, у регіоні збудовано низку англ. портів, що сприяло розповсюдженню місц. портвейну. А.-Д. став першим у світі виноробним районом із законодавчо визначеними межами (португ. король *Жозе I Реформатор* 10.09.1756 видав наказ про визначення меж земель, пов'язаних із виготовленням портвейну). У сер. 20 ст. в А.-Д. започаткували вир-во на експорт стол. вина, яке доти виготовлялося винятково для потреб місц. населення. Ініціатором цього виступив місц. експерт Ф. Н. де Алмейда після відвідин у період *Другої світової війни*

франц. м. Бордо. 1952 з'явилась одна з найвідоміших марок стол. вина «Барка Велья» (португ. «Barca Velha»), у 1970-х і 1990-х — її нові сорти. Розвитку галузі сприяв вступ Португалії в 1986 до *Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС)*. А.-Д. притаманні континентальні клімат. умови. Виділяють 3 субрегіони: Нижній Корго (найдавніший; випадає найбільша кількість опадів; вино найнижчої якості); Верхній Корго (найбільший — 19 тис. га); Дору-Суперіор (найсухіший; простягається до кордону з Іспанією). Виноградники вирощують методом терасового *рільництва*. Виробляють портвейн, багато сортів вин — від легкого різновиду, схожого на бордо, до насичених на кшталт бургундського чи кріплених. Культ. ландшафт А.-Д. є унікальним прикладом традиц. європ. регіону, де виробляють вино.

Літ.: Вина мира. Путеводитель / Пер. с англ. Москва, 2009; 1001 вино, которое нужно попробовать / Гл. ред. Н. Бекетт; пер. с англ. Москва, 2016.

І. В. Шліхта

Алтухов, Юрій Петрович (рос. Алтухов, Юрий Петрович; 11.10.1936, с. Елань-Колєно Новохоперського р-ну Воронежської обл., РФ — 27.10.2006, м. Москва, РФ) — генетик, іхтіолог, фахівець у галузі популяційної *генетики* й теорії генетичного *поліморфізму*, акад. РАН (1997), чл.-кор. АН СРСР (1990). Закінчив Москов. тех. ін-т рибної пром-сті й госп-ва (1959). Працював на Карадаській біол. станції АН УРСР (снт Коктебель, тепер АР Крим, 1959–1961), в Азово-Чорномор. ін-ті морського рибного госп-ва та океанографії (м. Керч, 1961–1962). У 1967–1972 в Ін-ті біології моря (м. Владивосток, РФ) керував лабораторією (осн. напрям — еволюц. та популяц. генетика переважно тихоокеан. лососів). Ці дослідження згодом стали візитівкою вченого. З 1972 — зав. лабораторії популяц. генетики, 1975–1991 — заст. директора з наук. роботи, 1991–2006 — директор Ін-ту загальної генетики ім. М. І. Вавилова РАН. Коло наук. інтересів: популяц. та еволюц. генетика, генетика людини у зв'язку з охороною *біосфери* та раціональним використанням біол. ресурсів. А. сформулював концепцію мономорфізму як явища, альтернативного до генетичного поліморфізму, та концепцію оптимального генетичного різноманіття популяцій. Один із головних розробників сучас. теорії системної орг-ції популяцій, що ґрунтується на генет. даних. Створив наук. школу (45 канд. і 10 докт. дисертацій у галузі еволюц. та популяц. генетики), опублікував понад 250 робіт, серед яких 4 класич. монографії. Має 3 автор. свідоцтва. Один із найцитованіших біологів на пострад. наук. просторі. Лауреат Держ. премії РФ у галузі науки й техніки (1996).

Пр.: Популяционная генетика рыб. Москва, 1974; Популяционная генетика лососевых рыб. Москва, 1997; Генетические процессы в популяциях. 3-е изд. Москва, 2003; Altukhov Population Genetics: Diversity and Stability. London, 1990.

Літ.: Салменкова Е. А., Политов Д. В. К 75-летию со дня рождения Юрия Петровича Алтухова (1936–2006) // Генетика. 2011. Т. 47. № 11.

С. В. Межжерін

Алуніт (франц. alunite, від лат. alumen — галун) — $\text{KAl}_3[\text{SO}_4]_2(\text{OH})_6$, *мінерал* класу сульфатів, осн. сульфат *Алюмінію* та *Калію* острів. будо-

ви. Термін увів 1824 фізик і мінералог Ф. С. Бедан (Франція, 1787–1850). *Левігіт* — колоїдальний різновид А., збагачений адсорбованою водою. Хім. склад: K_2O — 11,4%; Al_2O_3 — 37%; SO_3 — 38,6%; H_2O — 13%. Часто містить домішки Феруму (див. *Залізо*; до 8%) і *Натрію* (до 4,6%). Сингонія тригональна, дитригонально-пірамідальний вид симетрії. Забарвлення — сірувате, жовтувате або червонувате. Просвічує до прозорого. Блиск скляний, іноді перламутр. полиск. Риса біла. Кристали ромбоєдричного (кубоподібного) *габітусу* (утвор. ромбоєдром шестигранник близький до *куба*) або товстотаблитчасті; $n_g = 1,592$ і $n_o = 1,572$ (у натрієвого різновиду — 1,585). Густ. — 2,6–2,8, тв. за *Мооса шкалою твердості мінералів* 3,5–4, крихкий. Спайність за (0001) чітка. А. формує щільні кам'янисті та пухкі маси, іноді *конкреції* в *каолінах*, піщанистих *глинах*, *бокситах*. Часто вповнює порожнини й мигдалини в *породах гірських вулканічних*. Утворюється внаслідок дії низькотемператур. сульфатнокислих розчинів на породи, багаті на лужні *шпати польові*. Цей процес зміни *порід гірських* відомий як *алунітизація*. А. утворюється також унаслідок дії сульфатних поверхн. вод на глиноземисті породи. В осад. породах А. виникає внаслідок окиснення *піриту* й *марказиту*. Супутниками А. є *каолінит*, *галуазит*, *гідраргіліт*. Великі родовища А. відкрито в *Китаї* та *Італії*, трапляється також у *Казахстані*, *Азербайджані*, РФ. В Україні знач. скупчення А. виявлено в *Берегівському районі*, окр. знахідки левігіту трапляються в Часів'ярському родовищі *Донбасу*. Використовують для добування *галунів* та алюміній сульфату, які застосовують як *протраву* в багатьох *галузях* *вирва*, рідше — для добування алюміній оксиду.

Літ.: Лазаренко Є. К. Курс мінералогії. Київ, 1970; Лейє Ю. А., Клитченко М. А., Авгітов А. М. і др. Алуніти Закарпаття. Москва, 1971; Матковський О. І. Алуніт у геологічних утвореннях України // Мінералогічний збірник. Львів, 2014. № 64. Вип. 2; Павлишин В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

Д. К. Возняк

Алу́пка — місто, підпорядковане Ялтинській міській раді *Автономної Республіки Крим* (з 2014 тимчасово окуповано РФ), Україна. Розташоване на пд. березі Криму (див. *Кримський півострів*), на пд. схилі Головного пасма *Кримських гір*, біля пдніжжя г. *Ай-Петрі*. Відстань від м. *Ялти* — 18 км. На тер. сучас. А. знайдено залишки поселень 8 тис. до н. е. Уперше згадується в письм. джерелах у 10 ст. під назвою *Алубіка*. У 14–15 ст. у цій місцевості мешкали *генуезці*. До включення *Кримського ханства* до складу Рос. імперії (1783) тер. перебувала під впливом *скіфів*, *аланів*, *греків*, *османів*. З 2-ї пол. 19 ст. А. функціонує як примор. кліматич. курорт. З 1938 має статус міста. 1954 А. в складі Кримської обл. передана Українській РСР. Заг. кількість населення — 8,017 тис. осіб (2017, оцінка; 0,3% нас. АР Крим), густота — 2,00425 осіб/км². Склад населення за етніч. групами (2014, перепис): росіяни (64,8%), українці (27,2%), білоруси (1,8%), кримські татари (1,6%), ін. Функціонують реліг. громади: 2 християнські (православ. та еванг. християн-баптистів) і мусульманська. Знач. кількість людей пенс. віку. Частка чоловіків — 45,4%, жінок — 54,6% (2014, перепис). У місті від'ємний природ. і мех. рух населення. Клімат

Алуніт із Закарпаття

Алу́пка. Вид на г. Ай-Петрі, Воронцовський палац

субтроп. середземномор. із жарким сухим літом (+24,1 °C у липні) та м'якою теплою дощ. зимою (+4 °C у лютому). Гол. гряда Кримських гір захищає узбережжя від вторгнення холод. повітря з Пн. Серед. річ. т-ра +14,1 °C. Заг. тривалість соняч. сяяння — 2150 год/рік. Купальний сезон триває від травня до жовтня. Найтепліша вода в серпні (+24 °C), найхолодніша — у лютому (+9 °C). Річ. обсяг опадів — 400 мм. Вологість повітря — 69%. Клімат А. сприятливий для лікування *туберкульозу* та верх. дих. шляхів. Госп-во міста спрямовано на санаторно-курорт. обслуговування відпочивальників. Зареєстровано буд. підприємство, є від-ня винарадгоспу «Лівадія» та цехи виробничо-демонстрац. комплексу «Масандра». Станом на 2014 функціонували бл. 13 об'єктів санаторно-курорт. комплексу, які займали 5,2% пл. міста, а також рекреац. установи (6,6% пл. міста). Рекреац. комплекс мав лікув. спеціалізацію. Діяло 6 санаторіїв, з них 2 дит. на 470 місць, та дит. оздоровчий табір. Найбільшим є Алу́пк. військ. санаторій на 400 місць. Працюють банк, низка агенцій нерухомості, закладів громад. харчування, готелів, станція тех. обслуговування автомобілів. Серед туристів популярні піші прогулянки. Найвідвідуваніший туристами об'єкт — *Алу́пкинський палацово-парковий музей-заповідник* (близько 2 тис. екскурсій на рік). Протяжність доріг і вулиць бл. 30 км. Осн.

видом транспорту є автомобільний. Мор. сполучення з м. Ялтою. До найближчої заліз. станції 70 км (м. *Сімферополь*). Станом на 2014 ділячи дошк. заклади (бл. 190 місць), 2 загальноосвіт. школи й дитяча школа мист-в, санатор. школа-інтернат, міськ. центр культури, 2 б-ки. В А. розташована низка музеїв: кримсько-татар. культури (засн. 1992), С. *Амет-Хана* (засн. 1993), художників А. *Куїнджі*, Я. *Басова* (засн. 1997). Пам'ятник хірургу О. *Боброву* (засновнику першого дитяч. санаторію), погруддя двічі Героя Радянського Союзу льотчика С. *Амет-Хана*. Функціонують спорт. клуби «SportLine», «Одісей», велоклуб «Мусон», кіно-спорт. клуб «Червоний кінь» тощо.

Літ.: Зеленин Г. И., Войтенко Л. А. Этот удивительный Крым. 3-е изд., испр. Киев, 1991; Папикьян Р. Т., Тимофеев В. И. Крым. Архитектура, памятники. Киев, 1991; Багров Н. В., Багрова Л. А., Боков В. А. География Крыма. Киев, 2001; Атлас Автономна Республіка Крим / Гол. ред. М. В. Багров, Л. Г. Руденко. Сімферополь; Київ, 2003; Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. Симферополь, 2003;

Аббасов Р. Р. Геотопонимия и хозяйственно-культурное освоение Крыма. Симферополь, 2004; Ена В. Г., Ена Ал. В., Ена Ан. В. Заповедные ландшафты Тавриды. Симферополь, 2004; Байцар А. Л. Крим. Нариси історичної, природничої і суспільної географії. Львів, 2007.

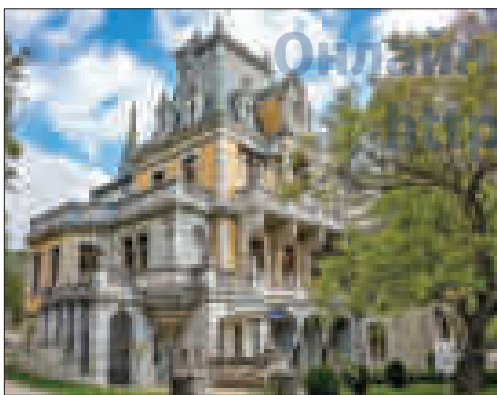
Л. Г. Руденко

Алупкинський палацово-парковий музей-заповідник — палацово-парк. комплекс, пам'ятка архітектури нац. значення. Розташований у м. *Алупка*, АР Крим (з 2014 тимчасово окуповано РФ). До складу входять Воронцов. палац-музей, Алупкин. парк і Масандрів. палац-музей *Олександра III*. Збудовано 1828–1848 за проектом арх. Е. Блора і В. Гунта (обидва — Велика Британія) на замовлення власника Алупкин.

Алупкинський палацово-парковий музей-заповідник

маєтку генерал-губернатора Новоросійського краю графа М. *Воронцова*: головний (1830–1837), бібліотеч. (1842–1848), Шуваловський (1830–1842), господар. (1838–1846) корпуси, парк. споруди (1829–1848). У Горішньому парку 1848 побудовано павільйон із *діабазу* (арх. В. Гунт). У зх. частині є фонтан «Трільбі» (1829). 11.08.1921 у палаці відкрився історико-побут. музей, що зай-

Алупкинський палацово-парковий музей-заповідник. Масандрівський палац

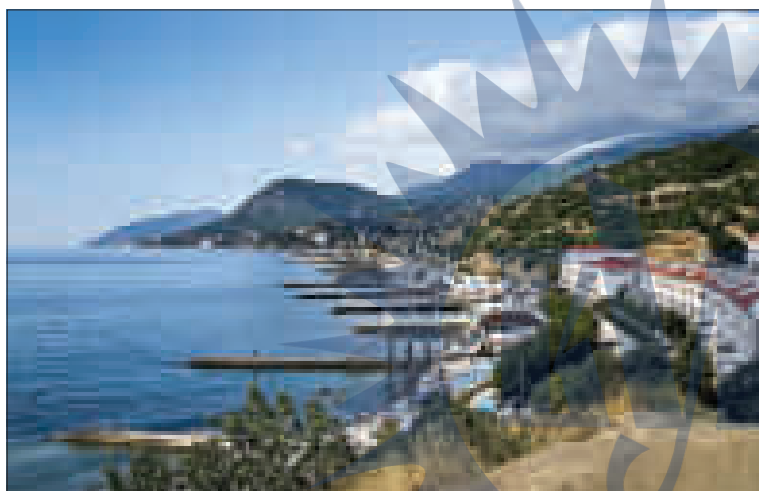
мав гол., бібліотеч. корпуси та парад. їдальню. 1927 у Шувалов. корпусі відкрито санаторій «10 років Жовтня», у господар. — поліклініка з водолікарнею. За часів *Другої світової війни* інтер'єри палацу та його мист. зібрання зазнали невідшкодов. втрат. Під час *Ялтинської конференції 1945* у Воронцов. палаці розміщувалася

делегатія Великої Британії. З 1956 у палаці працював Держ. музей образотвор. мист-в, від 1958 — архітектурно-худ. музей. 1965 утворено Алупкин. палац-музей; на його базі 1990 рішенням обл. влади Криму створено держ. музей-заповідник. Комплекс розплановано вздовж осі Сх. — Зх. на терасі, що підноситься на 46 м над рів. м. Складається з гол., прилеглих до нього із Зх. Шуваловського, зі Сх. — бібліотеч. корпусів, парадного двору, господар. корпусу з внутр. двором. Навколо палацу розташ. парк у пейзаж. стилі пл. 40 га. Палац. шосе ділить його на ниж. (регулярну) та горішню (ландшафт.) частини. Комплекс зведено з блоків місц. сіро-зеленого діабазу в стилістиці англ. *неоготики* з мавритан. мотивами. Гол. корпус двоповерховий, симетричний, із зх. боку засклена галерея зим. саду (1838) поєднує його з корпусом парад. їдальні (1834). Пн. фасад — у стилістиці тюдор. готики 16 ст.: з вел. вікнами, *еркерами*, *вежами* й *банями*. Пд. фасад, звернений до моря, в аналог. стилістиці; центром композиції тут є пишно декор. портал у *мавританському стилі* на всю висоту споруди. Збереглися первіс. інтер'єри з дуб. різьбл. панелями, діпними стелями, камінами. У парад. приміщеннях (вестибюлі, кабінеті, ситцевій та китайській кімнатах, блакит. вітальні, парад. їдальні, зим. саду та більярдній) експонуються палац. інтер'єри з предметами ужитк. мист-ва — меблями, порцеляною, бронзою, творами *живопису* й *скульптури* рос. і зарубіж. майстрів 16 — 1-ї пол. 19 ст. Двоповерх. бібліотеч. корпус прямокутний у плані, з триярусною наріж. баштою та еркером на зх. фасаді. На 2014 у меморіал. 6-ці М. Воронцова — бл. 10,3 тис. одиниць зберігання 17 — поч. 20 ст. Шуваловський корпус витягнутий паралельно пд. Фасаду господар. корпусу та прилягає до зх. причілка парад. їдальні. Складається з двоповерх. сх. крила й одноповерх. західного. Господар. корпус — двоповерх. із внутр. двором, вирішений у стилістиці середньовіч. замк. архітектури. У двір ведуть дві брами з баштами. Парк і парк. споруди утворюють із комплексом єдиний ансамбль. У парку акліматизовані рослини із *Середземномор'я*, Пд. Америки, Сх. Азії, що разом із деревами місц. порід формують оригін. парк. композиції (до 200 видів рослин). Нагромадження брил діабазу утворюють романтич. Вел. і Малий хаоси з *гrotтами*, каскадами, терасами, огляд. майданчиками. Між Вел. і Малим хаосами розташовані 3 ставки. Перед пд. фасадом палацу на 3 терасах — регуляр. частина парку з партерами, сходами, мармур. балюстрадами, фонтанами, лавами, вазами та скульптурами левів (скульптор Дж. Боннани, Італія). Найбільшою парк. спорудою є «Чайний будиночок» у стилі *класицизму* 1829 (архіт. Ф. Ельсон, Росія). На березі моря біля палацу — Хаос (нагромадження каміння) зі скелею *Айвазовського*, що є огляд. майданчиком. До складу музею-заповідника від 1992 входить на правах філіалу Масандрів. палац-музей, розташ. за 23 км на Пн. Сх. від Алупкин. палацу. Збудовано 1881–1902 спершу на замовлення кн. С. Воронцова, згодом — рос. імп. Олександра III, за проектами арх. Е. Бушара (Франція) і М. Месмахера (Росія), у стилістиці історизму (франц. неоренесанс) з елементами *модерну*. У 3-поверховому палаці збереглися музейєфіковані інтер'єри, меблі, начиння. Його оточує невеликий ландшафт. парк.

Лит.: Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. Київ, 2000; Историко-культурні заповідники України. Київ, 2007; Художественное собрание музея / Сост., ред. Г. Г. Филатова. Симферополь, 2008. Вып. 2.

В. В. Вечерський

Алушта — місто респ. підпорядкування *Автономної Республіки Крим* (з 2014 тимчасово окуповано РФ), Україна. Розташоване на Пд. березі Криму, у долині річок Улу-Узень і Демерджі. Відстань від м. Ялти — 45 км, від м. Сімферополя — 45 км. А. — адм. ц. міськ. округу (міськради), який включає низку сільськ. поселень (сmt *Партеніт*, с-ща Бондаренкове, Лаванда, Розовий, Семидвор'є, Утьос, Чайка, села Верхня Кутузов-

Алушта

ка, Виноградне, Генеральське, Запрудне, Зеленогор'є, Ізобільне, Кипарисне, Лаврове, Лазурне, Лучисте, Малореченське, Малий Маяк, Нижнє Запрудне, Нижня Кутузівка, Привітне, Пушкіно, Рибаче, Сонечногорське). Площа міськ. округу — 59989,8281 га. А. виникла завдяки буд-ву *Візантійською імперією* в 6 ст. *фортеці* Алустан. На тер. А. знайдено археол. пам'ятки від доби *неоліту*. Вони пов'язані зі впливом на розвиток міста *скіфів, готів, гунів, аланів, греків, османів* і римлян. В А. мешкали рибалки, торговці й ремісники. На розвиток А. та його околиць певний вплив мало князівство *Феодоро*, а пізніше — перебування тут *генуезців та османів* (від 1475). У 1783 А. в складі *Кримського ханства* приєднано до Рос. імперії. З кін. 19 ст. функціонує як примор. курорт. Статус міста має від 1902. У 1954 в складі Кримської обл. передано до Української РСР. Заг. кількість населення А. — 29 078 осіб (разом із міськ. округом 52,318 тис. осіб), густота — 87,5 осіб/км² (2014, перепис). Склад нас. за етніч. групами: (2014, перепис): росіяни (72,8%), українці (16,5%), кримські татари (6,3%), білоруси (1%), татари (0,7%), вірмени (0,6%), ін. (2,1%). Частка чоловіків — 44,3%, жінок — 55,7%. У міськ. окрузі А. частка міськ. нас. — 55,6%, сільського — 44,4%. А. має від'єм. приріст нас. з вел. часткою пенсіонерів і негатив. сальдо міграції. Клімат — субтроп. середземномор. типу з жарким сухим літом (у липні +28,3 °С) та м'якою зимою (у лютому, найхолодніш. місяці — +2,9 °С). Серед. річ. т-ра повітря — +12,3 °С. Розташовані pobl. перевал

Кебіт-Богаз та *Ангарський перевал* сприяють переміщенню повітр. мас із рівнин до моря та назад. Заг. тривалість соняч. сяяння — 2 321 год/рік. Т-ра води в найхолодніший місяць не падає нижче за +8 °С. Опадів 400 мм на рік. У холод. період року (жовтень — лютий) випадає найбільша кількість опадів. У липні — вересні вода прогрівається до т-ри +25 °С. Станом на 2014 в А. було розміщено 16 пром. підприємств. Найбільшим із них є винороб. підприємство «Алушта», на якому виготовляють бл. 20 марок вин. У міськ. окрузі А. працюють залізобетон. та ефіроол. з-ди, молокозавод та кілька підприємств харч. пром-сті. Госп-во спрямоване на надавання рекреац. послуг населенню. Станом на 2014 на тер. округу діяло 75 санаторно-курорт. закладів (12 санаторіїв, 45 пансіонатів та 18 баз відпочинку), понад 80 підприємств ресторан. госп-ва, понад 350 магазинів. В А. та на її околицях — 68 пляжів заг. користування та 24 лікувал. і дитяч. пляжі. Цінними є магнієві та гідрокарбонатні джерела. У місті — 34 готелі, туристично-оздоров. комплекси, турбази. В окрузі бл. 50 суб'єктів турист. діяльності, які забезпечують здійснення гірсько-пішохід., спелео- та вело-, екскурсійного й реліг. (див. *Паломництво*) туризму. Функціонує автобус. сполучення. До міст Сімферополя та Ялти курсують тролейбуси. На 2014 в окрузі діяли 11 дошкіль. освіт. орг-цій, 12 загальноосвіт. орг-цій, 4 дитячі школи мист-в. На тер. міськ. округу А. понад 100 об'єктів культ. спадщини, з них 35 у межах самого міста. В А. працюють музеї: Алуштин. історико-краєзнав. музей (філіал Центр. музею Тавриди; засн. 1971), літ.-меморіал. музей С. Сергеева-Ценського (засн. 1962), будинок-музей арх. О. М. Бекетова (засн. 1987) та літ. музей І. С. Шмельова (засн. 1993), у с. Малореченському — Музей катастроф на водах Світового океану (засн. 2009). Важливими археол. об'єктами є залишки *генуезської фортеці* Алустон (6 ст. н. е.) та руїни замку Фуна (14 ст.). Найвні такі архітект. об'єкти: дача «Голубка» (1893) та вілла «Відрада» (тепер Центр дитячої творчості), збудована в 1880-ті купцем М. Стахеевим (1852–1933, Росія), обидві — в А., палац «Карасан» (поч. 19 ст.) у сmt Партеніт, палац А. Гагаріної (1902) у с-щі Утьос тощо. Традиції кримсько-татар. народу представлено в культурно-етногр. центрі «Алушта». В окрузі є культові споруди: Косьмо-Даміановський чоловічий монастир у сmt Партеніт, Храм в ім'я всіх кримських Святих та Святого Великомученика Феодора Стратилата (1840-ті, арх. Г. Торічеллі), мечеть Юхари-Джами (сер. 19 ст.), Храм Святого Луки (1914), усі — в А., Храм-маяк у с. Малореченському (2007) тощо. Парки «Утьос» і «Карасанський» у с-щі Утьос та парк санаторію «Айвазовське» (1860-і; сmt Партеніт) є об'єктами садово-парк. мист-ва. У міськ. окрузі А. розташовані частина Кримського природного заповідника, ландшафт. заказник «Аю-Даг» (див. *Аюдаг*), ботан. заказники «Парагільмен», «Кастель», «Канак», заповід. *урочище* «Яйла Чагир-Дага», гідрол. заказник «Хапхальський», геол. заказник «Гірський карст Криму». На 2014 в А. 79 спорт. споруд, на тер. округу функціонують 2 дитячо-юнац. спорт. школи. У місті відбулися чемпіонати України з легкої атлетики (шосейна спорт. ходьба, 1993; зим. спорт. ходьба, 2014), 78-й (у 2009) та 79-й (у 2010) чемпіонати України із *шахів*. Функціонує спорткомплекс «Спорт-

Алушта) (важка атлетика, футбол, паверліфтинг, самбо, танці, гандбол, баскетбол, дзюдо, рукопаш. бій, бокс, єдиноборства, бодібілдинг, волейбол).

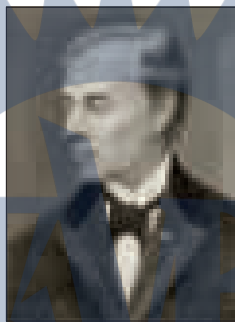
Лит.: Зеленин Г. И., Войтенко Л. А. Этот удивительный Крым. 3-е изд., испр. Киев, 1991; Папикьян Р. Т., Тимофеев В. И. Крым. Архитектура, памятники. Киев, 1991; Багров Н. В., Багрова Л. А., Боков В. А. География Крыма. Киев, 2001; Атлас Автономна Республіка Крим / Гол. ред. М. В. Багров, Л. Г. Руденко. Симферополь; Київ, 2003; Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. Симферополь, 2003; Абдадыров Р. Р. Геотопонимия и хозяйственно-культурное освоение Крыма. Симферополь, 2004; Ена В. Г., Ена Ал. В., Ена Ан. В. Заповедные ландшафты Тавриды. Симферополь, 2004; Байцар А. Л. Крим. Нариси історичної, природничої і суспільної географії. Львів, 2007.

Л. Г. Руденко

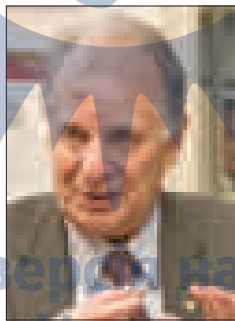
Алфавіт [грец. ἀλφάβητος, від назв перших літер грец. А. — альфа та бета (βίτα)] — див. *Абетка*.

Алфавіт Брайля — див. *Брайля шрифт*.

Алфєр'єв, Сергій Петрович (рос. Алферьев, Сергей Петрович; 16.10.1816, м. Орел, тепер РФ — 12.04.1884, м. Київ, тепер Україна) — лікар, терапевт. Дядько письменника М. Лескова. Народився в родині офіцера. 1838 закінчив Москов. відділення Медико-хірург. академії. Відтоді до 1842 працював на посаді ординатора в москов. Катерининській лікарні. 1843 захистив доктор. дис. «Про контагіозну гідрофобію». 1843–1846 удосконалював свою професійну майстерність у провідних європ. клініках. 1846 обраний в. о. екстраординар. професора каф. окремої патології та терапії Імператор. ун-ту св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). 1847–1857 — ординар. професор цієї кафедри, 1850–1854 — декан мед. ф-ту ун-ту. 1848 призначений молодшим ординатором, 1849 — зав. кафедри відділення Київ. військ. госпіталю. На базі цього відділення 1849 створив госпітальну клініку мед. ф-ту ун-ту — першу в м. Києві госпітальну терапевт. клініку. Вона стала клініч. базою трансформов. цього ж року каф. окремої патології та терапії. Завідував клінікою до 1855. У 1856 під час *Кримської війни 1853–1856* відряджений до місць розташування Пд. Армії — надавав допомогу хворим на тиф, вивчав особливості тифоз. епідемії у військах. Після закінчення війни ознайомився з методами лікування тифу в англ. і франц. військ. госпіталях у Криму й м. Константинополі, опублікував (у співавт.) дані про «тифозну гарячку» у Пд. армії. Член Мед. т-ва в м. Одесі, чл.-кор. Мед. т-ва в м. Константинополі (в обох — з 1856). У 1857–1864 — зав. кафедри терапевт. клініки ун-ту. Водночас 1857–1860 — президент Т-ва київ. лікарів. Після звільнення з ун-ту 1864 (за вислугою 25 р.) до 1870 залишався на службі у військ. відомстві. 1868 А. надано чин дійсн. статського радника. З 1870 кілька років працював на посаді лікаря-консультанта в Другій київ. гімназії, Київ. духовній академії та семінарії. Постійно займався приват. лікар. практикою. А. започаткував традицію Київ. школи внутр. медицини — створення та функціонування наук.-освітньо-лікувальних комплексів. Був прихильником клініко-анатоміч. напряму в патол. анатомії, обсто-

Алфєр'єв Сергій Петрович

Алфьоров Жорес Іванович

ював необхідність поєднання патол. анатомії та патол. фізіології. Досліджував проблеми епідеміол. захворювань. Уперше розмежував засоби, які знезаражують, і ті, що знищують лише сморід. Довів переваги зміцнювальних засобів. Автор праць: «Про тифозну гарячку в Південній армії», «Про поїздку до Константинополя» (обидві — 1856), «Аспіраційний та ін'єкційний прилад, який замінює всі аспірації, що існували доти, й усілякі шприци» (1876) та ін. 1857–1858 під керівництвом А. група студентів здійснила переклад із нім. мови підручника «Окрема патологія та терапія» Г. Ріхтера. Нагороджений орденами св. Анни (1851, 1853, 1856), св. Володимира (1859).

Лит.: Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834–1884) / Под ред. В. С. Иконникова. Киев, 1884; Макаренко И. М., Полякова И. М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841–1991). Киев, 1991; Иванова К. До 150-річчя кафедри факультетської терапії Українського медичного університету ім. акад. О. О. Богомольця // Агарт. 1995. № 2; Макаренко І. М., Полякова І. М. Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця (1841–2001) / За ред. Є. Г. Гончарука. Київ, 2001; Передерий В. Г., Шипулин В. П. Настоящие врачи: из истории кафедры факультетской терапии № 1 Национального медицинского университета. Киев, 2001; Алфєр'єв Сергій Петрович (1816–1884) // Булах С. М., Васильєва С. Г., Долинина Л. Б. Медицина в Україні. Біобібліографічний словник. Київ, 2005; Дзєман М. І. Матеріали щодо становлення традицій клінічного викладання внутрішньої медицини в Університеті святого Володимира (ч. 2) // Практикуючий лікар. 2016. Т. 5. № 3.

П. І. Червяк

Алфьоров, Жорес Іванович (рос. Алфёров, Жорес Иванович; 15.03.1930, м. Вітебськ, тепер Білорусь — 01.03.2019, м. Санкт-Петербург, РФ) — фізик, академік АН СРСР (з 1979), академік РАН (з 1991), член Польської АН (з 1988), Нац. Академії наук США (з 1990), АН Республіки Білорусь (з 1995), України (з 1999), Молдови (з 2000), Азербайджану (з 2004), Нобелівська премія з фізики (2000) та ін. Народився в сім'ї інженера. Родина часто переїздила до різних міст колиш. СРСР у зв'язку з призначеннями на роботу батька. Закінчив 1952 Ленінград. електротех. ін-т [тепер Санкт-Петербург. держ. електротех. ун-т імені В. І. Ульянова (Леніна)]. З 1953 працював у Ленінград. фізико-тех. ін-ті (тепер Федеральна держ. бюджетна установа науки Фізико-тех. ін-т імені А. Ф. Йоффе РАН) молодшим наук. співробітником у лабораторії В. М. Тучкевича. 1961 захистив кандидат., 1970 — доктор. дис. З 1972 — професор, від 1973 — зав. каф. оптоелектроніки Ленінград. електротех. ін-ту. 1987–2003 — директор, 2003–2006 — голова вченої ради Фізико-тех. ін-ту. З 1989 — голова президії Санкт-Петербург. наук. центру РАН, від 2018 — його президент. 1990–2017 — віце-президент РАН. Від 2001 — президент Фонду підтримки освіти та науки. Ректор-організатор Санкт-Петербург. нац. дослідницького Академ. ун-ту РАН (засн. 2002). З 2010 — наук. керівник інновац. центру «Сколково» (м. Москва). А. працював у галузі фізики напівпровідників, квантової та напівпровідникової електроніки, тех. фізики. Автор понад 500 наук. праць, 50 винаходів. Брав участь у створенні перших рад. транзисторів,

фотодіодів і потужних германієвих випрямлячів. Відкрив явище надінжекції в гетероструктурах. Показав, що в гетероструктурах можна принципово інакше управляти світловими та електрон. потоками. Створив напівпровідникові лазери на основі подвійних гетероструктур, реалізував безперерв. режим генерації при кімнатній тем-рі. Дослідженнями А. започатковано новий напрям — фізика гетероструктур, а також оптоелектроніка й електроніка на їх основі. Голова наук. школи. Був гол. редактором, членом редколегії кількох наук. видань. 1989–1991 — нар. депутат СРСР. 1995–2019 — депутат Держ. думи Росії, член комітету з освіти та науки, комітету з науки та наукомістких технологій. З 1999 обирався до Держ. думи за списком КПРФ (членом партії не був). Один із авторів листа академіків РАН президентові РФ проти «клерикалізації» сусп-ва, актив. проникнення церкви в усі сфери життя, зокрема освіту (2007). А. співпрацював з укр. вченими, часто відвідував Україну. 1969 брав участь у налагодженні роботи заводу напівпровідників у м. Світловодську Кіровоград. обл. З 1999 був керівником спільної рос.-укр. програми з фізики наноструктур і наноелектроніки. Підтримував тісні контакти з адміністрацією Корсунь-Шевченківського р-ну Черкас. обл., зі школою с. Комарівки цього р-ну, неподалік якого під час *Другої світової війни* загинув його брат М. Альфьоров. 2003 А. відкрив у м. Києві філію свого Фонду підтримки освіти та науки. Виплачував із нього стипендії найкращим учням і студентам, зокрема трьом учням Комарів. школи (2016 школу ліквідовано). Був почес. громадянином сіл Комарівки та Хильок і почес. членом педради Комарів. сіл. школи. А. разом із Г. Кремером удостоєний Нобелів. премії з фізики (2000) за розробку напівпровідник. гетероструктур та створення швидких опто- та мікроелектронних компонентів. На базі цих технологій створено швидкі транзистори та лазерні діоди. На його честь названо астероїд 3884 Альфьоров. Лауреат Ленінської (1972), Держ. премії СРСР (1984), Премії ім. А. Ф. Йоффе РАН (1996), Демидовської премії (1999), Премії Кіото, Премії В. Вернадського НАН України (2001), міжнар. премії «Глобальна енергія» (2005) та ін. Нагороджений орденами Леніна (1986), Жовтневої революції (1980), Трудового Червоного Прапора (1975), «Знак Пошани» (1959), «За заслуги перед Батьківщиною» (1999, 2000, 2005, 2010), Ф. Скоровина (2001, Білорусь), Ярослава Мудрого (2003, Україна), Дружби народів (2009, Білорусь), Олександра Невського (2015), Золотою медаллю ім. О. С. Попова РАН (1999) та ін. відзнаками.

Пр.: Физика и жизнь. Санкт-Петербург, 2001; Двойные гетероструктуры: концепция и применения в физике, электронике и технологии // Успехи физ. наук. 2002. Т. 172. Вып. 9; Власть без мозгов. Кому мешают академики. Москва, 2013; Наука и общество. Санкт-Петербург, 2015.

Лит.: Губарев В. С. Академик Жорес Алферов: Фантастика в зеркале науки // XX век. Исповеди: судьба науки и ученых в России. Москва, 2000; Жорес Алферов — про науку та її місце у суспільстві // Вісник Нац. акад. наук України. 2001. № 7; Великие преобразователи естествознания: Жорес Алферов. Минск, 2004; Иванов Л. Алферов Ж.: «В Україні почувуюся як удома» // Київ. ун-т. Київ, 2013. № 11/12; Зернова Т. В. Академик Алферов: «Развитие человечества идет благодаря смене технологий, а смена технологий рождается научными исследованиями и разработками» // Инновации. 2015. № 3 (197).

Алхімія (пізньолат. *alchemia*, араб. *خیمياء*, від грец. *χημία* — букв. плавлення чи лиття металу, перетворення речовини) — специфічна область *езотеричної* філософії; донаук. напрям у розвитку *хімії*. Особливого поширення А. набула в Зх. Європі в добу розвинутого середньовіччя. Своїм гол. завданням алхіміки вважали перетворення («трансмутацію») неблагород. металів (міді, свинцю) на благородні (золото, срібло) за допомогою уявної речовини — «*філософського каменю*», а також створення «еліксиру життя», що дає людині безсмертя. Легендар. засновником вважається *Гермес Трисмегіст*. А. сформувалася в епоху пізн. *античності* в александрійській культур. традиції як форма ритуального *герметичного мистецтва*. Після падіння *Римської імперії* (476 н. е.) центр алхім. досліджень перемістився на араб. Схід, а після захоплення *Піренейського півострова* династією *Омейядів* у 8 ст. А. проникла до Європи. Серед мислителів-алхіміків, які залишили слід в історії середньовіч. культури, в період із 9 до 15 ст.: Раймунд Луллій (1235–1315; «Заповіт, що викладає у двох книгах загальне хімічне мистецтво»), Арнольд із Вілланови (1235–1313; «Про отрути»), *Альберт Великий* («Про метали і мінерали»); *Р. Бекон* («Могутність хімії», «Дзеркало алхімії») — один із перших середньовіч. мислителів, який проголосив дослід. єдиним критерієм істин. знання. Емпірич. А. торувала шлях цілеспрямованим наук. експериментам. У процесі дослідницьк. пошуку алхіміки здійснили низку відкриттів: вивчили властивості різн. речовин, хім. і фізич. способи впливу на них; отримали різн. сплави й хім. сполуки, кислоти, луги, мінеральні фарби; створили й удосконалили прилади та установки для дослідів (перегінний куб, хім. печі, апарати для *фільтрації* й *дистиляції*). А. 14–16 ст. ще далі тісніше пов'язана з завданнями практич. металургії, гірничої справи, медицини. Серед алхіміків цього періоду найпомітніший — *Парацельс*. Він відкинув частину окульт. складників А. (див. *Окультизм*) і зосередився на проведенні фіз. і хім. експериментів, а також вивченні властивостей людського тіла. Процеси, що перебігають в орг-мі, Парацельс вважав хімічними; активно застосовував хім. речовини й мінерали в медицині. Занепад А. почався в 16 ст. Однак навіть у 17–18 ст. окр. вчені поділяли алхім. погляди.

Лит.: Eliade M. The Forge and the Crucible: The Origins and Structure of Alchemy. 2nd ed. Chicago; London, 1978; Рабинович В. Л. Алхимия как феномен средневековой культуры. Москва, 1979; Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада. Киев; Москва, 1998; Ютен С. Повседневная жизнь алхимиков в средние века / Пер. с фр. Москва, 2005; Родигін К. М. Феномен алхімії і трансформація його оцінок в академічному дискурсі // Вісник Донец. нац. ун-ту. Сер.: Гуманіт. науки. 2014. № 1–2; Щепанський В. «Герметичне мистецтво» алхімії в культурному ландшафті православних слов'ян XVI–XVII ст.: алхімічний аналіз граверів «Чистота аки Девица» // Схід. 2018. № 2.

М. О. Рудь

Алчак, Алчак-Кая — *мис і гора на Південному березі Криму* поблизу м. Судака. Мис, що є продовженням гір. масиву, виступає в Судачську бухту та розділяє її. Сх. частина має власну назву — Капсельська бухта. Висота — 156 м, протяжність — бл. 1000 м. Схили стрімкі, вершина виположена, плоска. А. утворена з рифових вап-

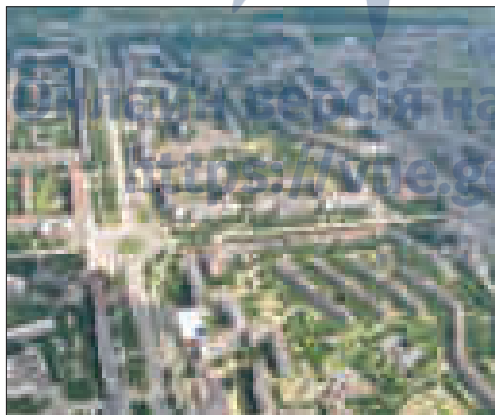
няк, відкладів із прожилками *кальцитів*. Тра-в'ян, степ, рослинність та поодинокі кущі ялівцю трапляються лише на певних ділянках. На сх. схилі підвищення розташовані *штольні* та *шурфи*, що залишилися після добування кальцитів.

Алчак

На пд. схилі — грот Еолова арфа, що утворився в результаті *вивітрювання*. Археол. дослідження виявили біля підніжжя стоянку епохи бронзи (див. *Бронзовий вік*), 1959 там знайдено монети, датовані 3 ст. до н. е., часу *Боспорського царства*. Навколо підніжжя гори прокладено турист. *стежку*. З 1988 мис А. має статус заповід. *урочища*.

Лит.: Атлас Автономна Республіка Крим / Гол. ред. М. В. Багров, Л. Г. Руденко. Сімферополь; Київ, 2003; Байцар А. Л. Крим. Нариси історичної, природничої і суспільної географії. Львів, 2007; Малі міста України. Автономна Республіка Крим / Уклад.: Д. О. Мироненко, С. М. Кайнова, О. В. Углова. Київ, 2017.

Алчівськ (з 1895 — Юр'ївка, з 1903 — Алчевське, з 1926 — Ворошиловське, з 1932 — Ворошиловськ, 1961–1991 — Комунарськ) — місто обл. підпорядкування *Луганської області*, Україна. Місто розташоване на *Донбасі*, за 45 км від м. *Луганська*, неподалік зх. кордону Луган. обл. Засноване 1895 як робітн. поселення Юр'ївка в складі Луганського пов. *Катеринославської губ.*, як заводське селище Донецько-Юр'їв. металург. з-ду (тепер — Алчев. металург. комбінат). Об'єд-

Алчевськ із висоти

нало селища Василівка, Жилівка, Новоселівка. 1902 — статус міста. 1903 дістало назву Алчевське на честь укр. підприємця, засновника міста й Донецько-Юр'їв. металург. з-ду (тепер — Алчев. металург. комбінат) О. *Алчевського*. Після заснування заводу в А. було відкрито заводську школу на 700 учнів, 1907 — двокласне народне училище, 1910 — земську школу та приватне

Алмазно-Юр'ївське середнє уч-ще. Після встановлення рад. влади (26.12.1919) Донецько-Юр'їв. металург. з-д був націоналізований, а згодом тимчасово законсервований (1923–1926), що призвело до зменшення к-сті населення. 1929 завершено буд-во коксохім. з-ду. Статус міста обл. підпорядкування та назву А. набуло 1932, після чого розпочалася його активна розбудова, з'явилися водопровід, каналізація, електричне освітлення. З 12.07.1942 по 02.09.1943 тривала нім. окупація А. Після *Другої світової війни* в А. побудовано хлібокомбінат, молокозавод, швейну та галантерейну ф-ки, з-д товарів нар. споживання, запущено 1-й у Луган. обл. тролейбус. 1991 за результатами міськ. референдуму місто назвали А. У січні 2006 в А. сталася аварія на об'єктах ЖКГ, унаслідок чого бл. 60 тис. жителів залишилися без централізованого опалення. У період ліквідації аварії в місті була оголошена надзвичайна ситуація державного рівня. 2014 місто окуповане рос. військами, перебуває під контролем т. з. ЛНР. Заг. кількість нас. — 109,236 тис. осіб (2017, оцінка), густота нас. — 2185 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці (51,6 %), росіяни (44,6 %), білоруси (1,1 %), ін. (2,7%). Розподіл населення в А. за рід. мовою: рос. (83,58 %), укр. (15,26 %), білорус. (0,14 %), вірм. (0,12 %). У 2001 в місті мешкало 54,998 тис. чоловіків і 64,195 тис. жінок. Серед. вік чоловіків — 36,4 р., жінок — 41,6 р. Природ. і мех. приріст населення — від'ємний. Клімат в А. помірно континентальний, серед. т-ри січня — -7 °С, липня — +21 °С, середньоріч. кількість опадів — 450–500 мм на рік. На поч. 21 ст. (до початку *Антитерористичної операції на Сході України*) в А. функціонували металург. комбінат (зупинено на поч. 2017) і коксохім. з-д. Заліз. станція А. (наз. Станція Комунарськ Донецької з-ці) зараз функціонує лише як станція приміськ. сполучення та для вантаж. потягів. Потяги далекого прямування скасовано через проведення Антитерорист. операції. Станом на 2014 в А. діяли Донбаський держ. тех. ун-т, металург. і торг.-кулінар. ліцеї, вище профес. уч-ще, індустр. технікум, 7 загальноосвітн. шкіл, 3 навч.-вихов. комплекси, 1 приват. школа, 2 серед. і спец. школи, 4 гімназії, міжшкіл. навч.-виробн. комбінат, 2 муз., художня, 2 спорт. школи, центр дитячої та юнацької творчості, центри науково-тех. та еколого-натураліст. творчості учн. молоді, дитячо-юнацький центр туризму, екскурсій та краєзнавства, 25 дитячих дошк. закладів. Багатофункціон. стадіон «Сталь» уміщує 9,2 тис. глядачів, до 2014 був домаш. ареною футбольного клубу «Сталь».

Лит.: Лаврів П. І. Історія Південно-Східної України. Львів, 1992; Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939–1959 рр.). Донецьк, 2008; Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр. Донецьк, 2012; Малі міста України. Луганська область / Уклад.: Д. О. Мироненко, С. М. Кайнова, О. В. Углова. Київ, 2017.

Ю. О. Кисельов

Алчівська, Христіна Данилівна (уроджена Журавльова; 16.04.1841, м. Борзна Чернігівської губ., тепер Україна — 15.08.1920, м. Харків, тепер Україна) — педагог, організаторка нар. освіти. Дружина О. *Алчевського*. Мати Х. О. *Алчевської*, Г. *Алчевського* та І. *Алчевського*. Народилася в сім'ї викладача. Батько за походженням — укра-

їнець; мати — румунка. Освіту здобула самотужки. Засновниця *Харківської жіночої недільної школи* (10.06.1862), яка до 1870 функціонувала нелегально. З 1879 — куратор збудованої власним коштом однокласної земської школи в с. Олексіївці Катеринослав. губ. (тепер Луган. обл.). Приділяла значну увагу позаклас. роботі, популяризувала укр. мову та л-ру. З 1869 — член Харків. т-ва поширення грамотності серед народу. Одна з перших організаторок в Україні приватної жін. недільної освіти. Досягнення школи 1889–1890 А. було представлено на всесвіт. виставках, зокрема Брюссел., Чиказ., двох Празьких. Здобула визнання за пед. працю на Міжнар. конгресі приватної ініціативи у Франції (1889). У 1905 обрана віце-президентом Міжнар. ліги освіти. Листувалася з М. Драгомановим, І. Франком, В. Короленком та ін. Пропагувала найкращі надбання укр. письменства. Автор праць «Історія відкриття школи в с. Олексіївка Михайлівської волості» (1881), «Сільські нариси» (1894), «Півроку із життя недільної школи» (1895), «Передумане й пережите» (1912). Керувала виданням навч. посібників: «Програми з усіх предметів навчання в недільній школі для дорослих і неповнолітніх учнів», «Що читати народу» (в 3 т.).

Пр.: История открытия школы в с. Алексеевке Михайловской волости. Харьков, 1881; Что читать народу: в 3 т. Санкт-Петербург, 1884–1906; Программы по всем предметам обучения в воскресной школе для взрослых и малолетних учащихся. Харьков, 1885; Полгода из жизни воскресной школы. Санкт-Петербург, 1895; Передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания. Москва, 1912; Полувековой юбилей (1862–1912). Москва, 1912.

Лит.: Бондар Л. Христина Алчевська — організатор освітньої справи в Україні // Рідна шк. 2002. № 2; Ковалець Л. Х. Д. Алчевська та її школа // Початкова шк. 2002. № 3; Просвітницько-педагогічна діяльність Х. Д. Алчевської // Харків — моя мала Батьківщина / Заг. ред. І. Ф. Прокопенко. Харків, 2003; Коляда Н. Христина Алчевська. На освітній ниві // Українки в історії / За ред. С. Андрусіва, Ю. Багаліки, М. Богачевської-Хомяк та ін. Київ, 2004; Новальська Т. Українські просвітяни про вивчення «читача з народу»: Творчі доробки Х. Алчевської, Б. Грінченка // Бібл. вісник. 2004. № 3; Родина просвітників і гуманістів: Алчевські // Кушнарв Є. 100 років Харківською землею. Харків, 2004; Сухомлинська О. Алчевська Христина Данилівна // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / За ред. О. С. Сухомлинської. Київ, 2005. Кн. 1: XIX ст.; Олексієнко О. Х. Д. Алчевська як носій національних освітніх ідей // Наук. записки Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Іст. 2008. Вип. 14; Шарненкова Т. Христина Алчевська та її внесок у розвиток освіти дорослих // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2013. Вип. 6.

А. А. Марушкевич

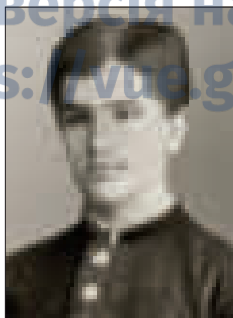
Алчевська, Христина Олексіївна (криптоніми, псевдоніми: Х. А., А-евська, Дівчина Христя, Невідома Христина, Христинич, Христинич Христя, Харков'янка, Степова, Степова Х., Тітка Христя та ін.; 16.03.1882, м. Харків, тепер Україна — 27.10.1931, м. Харків, тепер Україна) — письменниця, перекладачка, педагог. Дочка Х. Д. Алчевської та О. Алчевського. Освіту здобула в Харків. першій жін. гімназії, на Учительських курсах (м. Париж), у Харків. худ. школі. Працювала вчителькою франц. та укр. мов у гімназії в м. Харкові. Друкувалася у виданнях «Хлібороб», «Рідний край», «Громадська думка»,

Алчевська Христина Данилівна

Алчевська Христина Олексіївна

Алчевський Григорій Олексійович

«Літературно-науковий вісник», за рад. влади — «Комунарка України», «Червоний шлях», «Всесвіт», «Зоря». Активно підтримувала настрої революційно налаштованої патріотичної укр. молоді. Була членом Укр. т-ва драматургів і композиторів. Автор зб. поезій «Туга за сонцем» (1907), «Сонце з-за хмар» (1910), «Пісня життя» (1910), «Вишневий цвіт» (1912), «Моему краю» (1914), «Пробудження» (1917) та ін., у яких переважали тенденції раннього укр. модернізму. Написала драматичні поеми «Луїза Мішель» (1926), «26 комісарів» (1931), зб. «Clematis» (1922), «На сході сонця» (1925), «Килина» (1928) та ін., у яких ідеологічні акценти межують із вселюдо. мотивами й настроями. Автор лір. прозових мініатур. Українською перекладала твори П.-Ж. Беранже, Ж. Верна, Вольтера, В. Гюго, П. Корнеля, Я. Полонського, О. Пушкіна, О. Толстого та ін.; французькою — П. Тичини, І. Франка, Т. Шевченка. А. належать літ.-критичні статті про творчість М. Арцибашева, В. Винниченка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Стефаніка, Т. Шевченка та ін.

Тв.: Пісні серця і просторів. Харьков, 1914; Луїза Мішель. Харків, 1930; Clematis. Нью-Йорк, 1964; Твори. Київ, 1990.

Лит.: Франко І. Поезії Христі Алчевської «Туга за сонцем» // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ, 1982. Т. 37; Бурмак В. «Яблуко від яблуні...»: До 110-річчя від дня народження Христини Олексіївни Алчевської // Березіль. 1992. № 3–4; Наумов С. «Мене не викреслили при всьому бажанні з історії ніяк» // Слово і час. 1995. № 8; Сорук українських поетес. Львів, 2002; Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років. Київ, 2015.

Р. В. Мовчан

Алчевський, Григорій Олексійович (1866, м. Харків, тепер Україна — 1920, м. Москва, тепер РФ) — композитор, піаніст, педагог-вокаліст. Брат І. Алчевського та Х. Алчевської. Закінчив 1887 матем. ф-т Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), згодом Москов. консерваторію (з контрапункту навчався в С. Танєєва, з інструментування — у М. Іполітова-Іванова). Був у дружніх стосунках із діячами рос. муз. культури О. Гольденвейзером та О. Скрябіним. Жив у м. Харкові. Організатор приват. оркестру балаєчників. Автор муз. картини для симф. оркестру «Альоша Попович» (уперше виконано 1904 у м. Харкові, диригент І. Слатин), симфонії (1 ч.), камерно-вокал. творів, серед яких — 7 романсів на вірші Т. Шевченка («Чого мені таяко»), *Лесі Українки*, І. Франка («Безмежне поле»), Х. Алчевської (зокрема «Душа — се конвалія ніжна»; усі — у репертуарі І. Алчевського); обробок укр. нар. пісень, посібника з вокалу «Таблиці дихання для співаків та їх застосування до розвитку основних якостей голосу» (1908, 1928, 1930) та ін. Серед учнів — І. Алчевський.

Тв.: Театр і музика. Оперний театр // Южный край. 1903. 14 окт.; Театр і музика. Оперний театр: «Фауст» Ш. Гуно // Юж. край. 1903. 18 окт.; Таблицы дыхания для певцов и их применение к развитию основных качеств голоса. Москва, 1908.

Лит.: Ивановский П., Милославский К. Иван Алчевский. Москва, 1972; Иван Алчевский. Спогади. Матеріали. Листування / Вступ. ст., упоряд. і прим. І. Лисенка, К. Милославського. Київ, 1980; Алчевська // Мистецтво України. Біографічний довідник. Київ, 1997; Гордійчук М. Алчевський Г. О. // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1; Клепач Т. Життя заради світла і добра: сторінками життєпису родини Алчевських // Дивослово.

2014. № 6; Полякова Ю. Родина Алчевських у театральному просторі Харкова // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Іст. України. Українознав.: іст. та філос. науки. 2016. Вип. 23; Доля сім'ї — в долі країни: історія родини Алчевських / Уклад. З. Гранкіна. Київ, 2017; Історико-культурна спадщина родини Алчевських: теоретичні та прикладні аспекти біографістики. Харків, 2017.

Алчевський, Іван Олексійович (27.12.1876, м. Харків, тепер Україна — 10.05.1917, м. Баку, тепер Азербайджан, поховано в м. Харкові) — співак (лірико-драм. тенор) і муз.-громад. діяч. Виховувався в літ.-мистецькій сім'ї; брат Х. О. Алчевської та Г. О. Алчевського. Навчався гри на скрипці в Харків. муз. уч-щі Російського муз. т-ва, співу — у свого брата (з 1893), разом із ним брав участь у регулярних домашніх вечорах-концертах, які організовували В. Сокальський, І. Слатін, ін. діячі культури м. Харкова. 1901 закінчив Харків. ун-т (тепер Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). 01.10.1901 дебютував на сцені Маріїнського театру в м. Санкт-Петербурзі (партия індійського

Алчевський Іван Олексійович

гостя в опері «Садко» М. Римського-Корсакова) і став його солістом. Водночас брав уроки сценіч. майстерності в співака О. Палечека. Згодом удосконалював вокал. освіту за кордоном (1902–1904 — у м. Парижі в Я. Решке, 1905–1906 — у м. Брюсселі у Ф. Литвин). 1905–1906 — соліст театру «Де ла Монне» (м. Брюссель), 1906 (влітку) — «Ковент-Гарден» (м. Лондон), 1906–1907 — «Манхеттен опера хауз» (м. Нью-Йорк), 1907–1908, 1915–1916 — Опері С. Зіміна в м. Москві, 1908, 1910, 1912–1914 — «Гранд-Опера» (м. Париж), 1909 — «Монте-Карло» (Монако), 1910–1912 — Великого театру (м. Москва). Гастролю-

вав у багатьох містах Російської імперії (Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Тбілісі, Баку та ін.), Зх. Європи та Америки. В оперному репертуарі А. — 47 партій, серед них: Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Петро («Наталка Полтавка» М. Лисенка), кобзар Стан («Кобзар» рум. композитора Г. Бенак-Феррарі, написано 1909 спеціально для А.), Германн («Пікова дама» П. Чайковського), Дон Жуан («Кам'яний гість» О. Даргомижського), Шуйський («Борис Годунов» М. Мусоргського), Зигфрід («Перстень Нібелунгів» Р. Вагнера), Альфред («Травіата» Дж. Верді) та ін. Співав також баритонові партії (Демон в однойм. опері А. Рубінштейна). У концер. репертуарі — камерно-вокал. твори рос. і зарубіж. композиторів, романси М. Лисенка, Я. Степового, Г. Алчевського та ін. А. був організатором і першим головою (1910–1912) укр. літ.-мистецького т-ва «Кобзар» у м. Москві, силами якого було, зокрема, поставлено опери «Наталка Полтавка» М. Лисенка (1912) та «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (1915), де він виконував провідні тенорові партії. Після 1912 до кінця життя А. постійно брав участь у роботі цього т-ва, поєднуючи концертні виступи з читанням доповідей про укр. музику.

Літ.: Ивановский П., Милославский К. Иван Алчевский. Москва, 1972; Иван Алчевский. Спогади. Матеріали. Листування / Вступ. ст., упоряд. і прим. І. Лисенка, К. Милославського. Київ, 1980; Полякова Ю. Родина Алчевських у театральному просторі Харкова // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Іст. України. Українознав.: іст. та філос. науки. 2016. Вип. 23; Історико-культурна спадщина родини Алчевських: теоретичні та прикладні аспекти біографістики. Харків, 2017.

Алчевський, Олексій Кирилович (1835, м. Суми, тепер Україна — 20.05.1901, м. Харків, тепер Україна) — промисловець, фінансист, громад. діяч, меценат. Чоловік Х. Д. Алчевської, батько Х. О. Алчевської, Г. Алчевського та І. Алчевського. Походив із родини дрібного торговця. Навчався в Сум. повіт. реальному уч-щі. 1862 разом із родиною переїхав до м. Харкова. 1866 став ініціатором створення Харків. т-ва взаємного кредиту. 1868 заснував Харків. торг. банк, а в 1871 — Харків. земельний банк (першу іпотечну кредит. установу в Рос. імперії). Очолював біржовий комітет м. Харкова. 1879 заснував Олексіївське гірничопром. т-во, якому належали родовища кам'яного вугілля в Катеринослав. губернії. Фінансував діяльність недільної школи для дівчат, якою опікувалася його дружина. 16.12.1894 отримав звання комерції радника, прирівняне до статських чинів 8 класу, що давало йому право на особисте дворянство. У 1895 організував Донецько-Юр'ївське металург. т-во, розгорнув буд-во металург. заводу та робітн. селища біля станції Юр'ївка. Узяв участь у розбудові металург. вир-ва в м. Маріуполі. У 1898 в садибі Алчевських у м. Харкові, поблизу недільної школи Х. Д. Алчевської, встановлено перший у світі пам'ятник Т. Шевченку коштом А. Унаслідок екон. кризи 1900–1903 у Рос. імперії попит на продукцію металург. заводів зник. З метою збереження вир-ва та робочих місць А. організував приховане фінансування металург. підприємств із джерел Харків. торг. банку та Харків. земельного банку. Через тривалу кризу вони опинилися на межі банкрутства. А. наклав на себе руки

Алчевський Олексій Кирилович

через ризик банкрутства після відмови міністра фінансів Рос. імперії С. *Витте* дозволити додатковий випуск облігацій. Після самогубства А. уряд виділив необхідні для збереження підприємств кошти й держ. замовлення. Заснований ним металург. комбінат працював до 2015. З 2015 частина виробн. потужностей цього підприємства працює на неконтрольованій держ. владою України тер. окремих районів Донецької та Луган. областей. На честь А. названо м. *Алчевськ*. Йому встановлено пам'ятники на гол. площі міста та в м. Харкові. У 2005 Нац. банк України випустив монету номіналом дві гривні із серії «Видатні особистості України», присвячену 170-річчю від дня народження А.

Лит.: Ямковой А. Жизнь и деятельность семьи Алчевских: Документально-краеведческий очерк, посвященный 170-летию со дня рождения А. К. Алчевского. Алчевск, 2004; Казакевич О. Родина Алчевских в украинському національному русі // Укр. іст. зб. Київ, 2006. Вип. 9; Постаті. Нариси про видатних людей Донбасу. Донецьк, 2011; Клепач Т. Життя заради світла і добра: сторінками життєпису родини Алчевських // Дивослово. 2014. № 6.

О. М. Казакевич

Аль (ا) — означений артикль в *арабській мові*. Позначає конкретність предмета або явища. Якщо артикль А. стосується іменника й узгодженого з ним означення (зокрема, у формі прикметника), він уживається як перед іменником, так і перед прикметником. В укр. мові зазвичай використовується як *частка* в транслітерованих араб. іменах і назвах. Наприклад, *аль-Язіджі*, *Аль-Акса* (мечеть), *Аль-Азгар* (ун-т) тощо. В араб. мові артикль А. не є окремим словом і не відокремлюється від слова, що йде за ним. Перед низкою літер (*та, са, даль, заль, ра, зай, сін, шін, сад, дад, та, за, лям, нун*) артикль А. асимілюється (див. *Асиміляція фонетична*) — замість звука [l] вимовляється перший звук позначуваного слова. Наприклад, ім'я Абд ар-Рахман (не аль-Рахман), ас-Сааді (не аль-Сааді) тощо. У давно запозичених *арабізмах* (слова «алгебра», «алхімія», «алкоголь» тощо) в укр. мові артикль А. зазвичай сприймається як частина *кореня* [див. *Корінь (мовознавство)*].

Аль-Азгар університет (араб. الأزهر الشريف) — мусульман. ун-т у м. *Каїрі* (Єгипет), комплекс мусульман. і світських навч. та науково-дослід. закладів. Засн. 988 за часів династії *Фатимідів* при мечеті Азгар. Відтоді важливий центр вивчення мусульман. права, богослов'я, а також араб. мови. Ун-том офіційно наз. від 1961, у 1960-ті націоналізований. З 1962 до навчання допущені жінки. На початок 21 ст. — найбільший заклад вищої освіти на Араб. Сході. У складі ун-ту — *медресе*, де вчать хлопчики 12–17 р., а також 9 ф-тів: основ релігії, шаріатський, літ., адм. справ і торгівлі, політех., с.-г., мед., пед. та жіночий. Світські ф-ти доступні тільки після здобуття базової реліг. освіти. У складі жіночого ф-ту всі викладачі — лише жінки. На ньому готують спеціалістів 5 напрямів: араб. мова, іслам. культура, мед., гуманітар., політехнічний. В ун-ті діє трисступенева система навчання (бакалаврат, магістратура, аспірантура); 100-бальна шкала оцінювання впроваджена за взірцем зх. закладів освіти. При ун-ті діють також Вищий ін-т досліджень з арабістики та ісламу, Вищий ін-т мови

та перекладу. Ун-т має бібліотеку з унікальними рукопис. та друк. виданнями, видає свої журнали та програми. А.-А. у. — міжнар. центр підготовки спеціалістів, насамперед іслам. богословів. У ньому навчаються студенти з понад 100 країн. Ун-т має філіали («місії») у багатьох країнах світу. В А.-А. у. дотримуються поміркованих іслам. поглядів, намагаються підтримувати зв'язки з

Аль-Азгар університет

мусульманами всіх країн, налагоджувати діалог між представниками різних релігій. Серед випускників ун-ту — політики (серед них *Х. Бумедьєн*, колиш. президент Алжиру; *Б. Раббані*, колиш. президент Афганістану; *А. Вахід*, колиш. президент Індонезії та ін.), письменники, реліг. діячі. А.-А. у. досліджував укр. вчений *А. Кримський*, зокрема в працях «Школа, письменство й освіта в турецько-арабських краях за передреволюційної доби на грані XIX–XX вв.» і «Старий схоластичний мусульманський університет у Каїрі» (обидві — 1928).

Лит.: Крымский А. Всеимусульманский университет при мечети 'Азхар в Каире, его прошлое, его современная наука, печать и журнальная деятельность // Древности вост. Труды Вост. ком. Мос. археол. об-ва. 1903. Т. 2. Вип. 3; Крымский А., Боголюбовский О. До історії вищої освіти у арабів та дещо про арабську Академію наук. Київ, 1928; Abu al-Ayun M. Al-Azhar. A Short Historical Survey. Cairo, 1949; Dubovoy S. Al-Azhar // International Dictionary of University Histories. Chicago; London, 1998; Василюк О. Д. Каїрський університет Аль-Азгар у дослідженнях Агатангела Кримського // Сходознавство. 2014. № 65–66; Saat N. Tradition and Islamic Learning. Singapore Students in the Al-Azhar University. Singapore, 2018.

А. А. Марушкевич

Аль-Айна культурні об'єкти: Хафіт, Хілі, Бідаа-Бінт-Сауд та оази (араб. مواقع العين الثقافية: حفيت, هيلي, بدع بنت سعود ومناطق الواحات) — низка культ. пам'яток у м. Аль-Айні та на його околицях, в еміраті Абу-Дабі (ОАЕ); об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 2011). Поява міста датується 4 тис. до н. е. Назву Аль-Айн (Ель-Айн) з араб. можна перекласти як «весна», «місто садів», «вода». До А.-А. к. о. зараховують будівлі, що свідчать про життя осілих народів у пустелі з найдавніших часів, а також залишки багатьох доіст. культур: колодязі, кам'яні гробниці округл. форми (бл. 2500 до н. е.), глинобитні споруди (вежі, палаци, адм. будівлі, житл. приміщення) тощо. В А.-А. к. о. виділяють 4 групи пам'яток: а) оази; б) пам'ятки району Хілі; в) пам'ятки неподалік г. Джебель Хафіт, г) археол. об'єкт Бідаа-Бінгаль-Азіз. Аль-Айн — місто-оаза, віда-

лене від мор. узбережжя, розташоване в пустелі Руб-аль-Халі за 150 км на Сх. від м. *Абу-Дабі*. Унікальність Аль-Айну насамперед — у кліматі: тут 7 оаз, 6 з яких входять до списку Світ. спадщини ЮНЕСКО, а також цілючі мінер. джерела. Найбільша оаза — Аль-Айн (пл. бл. 120 га), розташована в центрі міста; тут ростуть 140 тис. фінік. пальм. Гори впливають на формування сприятливого мікроклімату. Більшість пам'яток, що представлені в археол. парку Аль-Хілі, датуються періодом 2500–2000 до н. е., належать до

Аль-Айна культурні об'єкти

культури Умман-Нар (назва походить від назви острова pobl. м. Абу-Дабі, де були виявлені сліди цієї розвиненої цивілізації). Гол. пам'ятка, розташована в парку, — Велика гробниця Хілі (бл. 3 тис., діаметр — до 12 м). Гробницю використовували для поховання місц. жителів. Має 2 входи, прикрашені різьбл. зображеннями людей та тварин. У Хілі збереглася одна з найдавніших іригац. систем — *афладж* (заліз. вік). Геологічну та іст. цінність має г. Джебель Хафіт (вис. 1249 м), у передгір'ях якої знаходяться давні поховання (3 тис. до н. е.). Археол. об'єкт Бідаа-Бінталь-Азіз розташ. на відстані 15 км на Пн. від м. Аль-Айн. Це могили бронз. віку, зрошувальні системи та будівлі заліз. віку. Об'єкт є важливим свідченням еволюції місц. культур від примітив. форм господарювання до осіл. способу життя. Він органічно інтегрував природ. і культ. ландшафт, а також автентич. традиції та культуру.

Лит.: Engineering and Technology in the Classical World / Ed. by J. P. Oleson. New York, 2008; Утко Е., Шумихина О. Сокровища человечества. 981 памятник Всемирного наследия ЮНЕСКО. 2-е изд. Москва, 2013.

І. В. Шахта

Альба (прованс. alba, букв. — світанок) — поет. жанр *літератури куртуазної*, поширений у 11–12 ст. Це моноримна, строфічна, з ямбічними стопами пісня *трубадурів* з обов'язковим рефреном, де повторюється слово «світанок» або «зоря». Поряд із *монологами* А. були притаманні *діалоги*, присвячені таємному нічному побаченню лицаря (поета) у саду або в замковій світлиці з дамою серця, дружиною сеньйора, чи неминучому розлученню закоханих на світанку, про що віщує ранкова зоря, пташиний спів або сигнал сурми з вежі замку тощо. Відомими провансал. авторами А. були Г. де Борнейль, У. де ла Баккаларія, Б. де Борн та ін. У Німеччині А. під назвою «тагелід» (нім. das Tagelied, букв. — денна пісня) поширювалася завдяки Д. фон Айшту, В. фон Ешенбаху. Проте під впливом мей-

стерзангу (бюргер. пісні *мейстерзингерів*) А. поступово перетворилася на об'єкт пародіювання. В. Шекспір у драмі «Ромео і Джульєтта» використав А. (сцена на балконі) як елемент композиції. Новітні поети до цього жанру звертаються рідко. Так, Г. Аполлінер увів поезію «Альба, співана колись на Вербну» до циклу «Пісня нелюбого».

Лит.: Рихло П. Альба // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці, 2001; Поезія трубадурів // Література західноєвропейського середньовіччя / За ред. Н. Висоцької. Вінниця, 2003; Черная С. Эстетический идеал поэзии трубадуров // Зарубіжна літ-ра. 2005. № 46; Бандровська О. Образ жінки в системі куртуазного етикету провансальських трубадурів // Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Іноз. мови. 2012. Вип. 20 (1); Яременко Н., Коломієць Н. Куртуазна література Середньовіччя і трансформація її ідей у добу Відродження // Наук. вісник Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: Філол. науки. 2014. Вип. 4.13.

Ю. І. Ковалів

Альбатросові (*Diomedidae*) — родина птахів ряду *буревісниковоподібних*. Відомо 4 роди, за різними джерелами, від 13 до 24 видів. Довжина тіла — до 1 м, маса — до 10 кг. За розмахом крил (у деяких представників може бути понад 3,7 м) є найбільшими серед літаючих птахів. Оперення здебільшого біле з чорним. Особливості будови крил ускладнюють активний махальний політ, але сприяють ширянню. Звідси перевага похилого планерування, що зумовлює поширення А. у високих широтах (а не в штильний екваторіальній зоні). Більшість А. мешкає в пд. півкулі — від *Антарктиди* до *Австралії*, Пд. Африки та Пд. Америки; три види — на Пн. *Тихого океану*, один вид — на *Галапагоських островах*. А. добре плавають і пірнають, легко переміщуються на велику відстань, навіть під час шторму. Гніздяться колоніями на островах. У кладці 1 яйце. Молоді птахи набувають вигляду дорослих особин на 4–5-й рік життя. Живляться ри-

Альбатрос (*Diomedea epomophora*)

бою, головоногими молюсками, ракоподібними, іноді зоопланктоном і рештками тварин. Популяції цих птахів поступово скорочуються, усі види, без винятку, перебувають під загрозою зникнення. Спочатку моряки винищували А. заради розваги, згодом вони стали об'єктом полювання (довгі рульові та махові пера птахів використовували як прикрасу для дамських капелюшків). На зменшення популяції впливають неспецифічні антропогенні чинники: збіднення *трофічної бази* внаслідок надмірного промислового вилову риби й кальмарів; забруднення Світового океану.

Лит.: Жизнь животных : в 6 т. / Под ред. проф. Н. А. Гладкова, А. В. Михеева. Москва, 1970. Т. 5: Птицы; Brooke M. Albatrosses And Petrels Across The World. Oxford, 2004; Van Dooren T. Flight Ways: Life and Loss at the Edge of Extinction. New York, 2016.

С. В. Межжерін

Альбв́акс, Морі́с (Хальбв́акс, Гальбв́акс, Альбв́аш; Halbwachs, Maurice; 11.03.1877, м. Реймс, тепер регіон Гранд Ест, Франція — 16.03.1945, концтабір Бухенвальд, тепер земля Тюрингія, Німеччина) — філософ, соціолог, соц. психолог; один із провідних представників франц. соціол. школи Е. Дюркгейма. Заклав теор. основи сучас. студій пам'яті (англ. memory studies). Походив із сім'ї викладача з Ельзасу. Закінчив Вищу нормальну школу (1901; м. Париж). Здобув ступінь *агреже* філософії (1901), доктора права [1909; дисертація «Експропріація і ціна земельних ділянок у Парижі (1880–1900)»] і літератури (1912). Викладав у ліцеях міст Константіни (Алжир; 1901–1902), Монпельє (1902), Реймса (1908–1909), Тура (1909–1914), Нансі (1914–1918); в Ун-ті м. Кана (тепер Ун-т м. Кан, Нижня Нормандія; 1918–1919). Обіймаючи посаду ст. викладача (1904) у Геттінгенському ун-ті (поблизу м. Ганновера), А. у складі нім.-франц. комісії каталогізував рукописи Г. В. Лейбніца. Паралельно цікавився соціологією та соц. психологією. На формування світогляду А. вплинули зустрічі з фундатором франц. соціол. школи Ф. Сіміаном (1873–1935) і А. Бергсоном. Після повернення 1905 до Франції А. почав працювати в журн. «Соціологічний щорічник» («L'Année sociologique»), навколо якого формувалася соціол. школа Е. Дюркгейма. У роки Першої світової війни працював у Міністерстві озброєння (1915–1917). Після закінчення війни — проф. кафедри соціології у Страсбур. ун-ті (1919–1935). Викладання переривалося навч. поїздками на Бл. Схід, роботою в Консерваторії мист-в і ремесел (м. Париж); у жовтні — грудні 1930 — запрошений професор Чиказького ун-ту (США). Від 1935 А. — у Париз. ун-ті, викладав соціологію; співпрацював із М. Моссом. У травні 1944 обраний зав. кафедри колектив. психології в Коледж де Франс. Президент Франц. соціол. т-ва (з 1938), віце-президент Психол. т-ва (з 1943). Займався політ. діяльністю. Прихильник соціаліст. ідей Ж. Жореса. У роки Другої світової війни А. брав участь у Русі Опору. У липні 1944 А. заарештований гестапо. Депортований до концтрац. табору Бухенвальд, де захворів на дизентерію та помер. А. надавав перевагу емпір. методам у соціології, реанімував використання в дослідженнях кількіс. і статистич. методів, розвинув дослідження соц. демографії та природничої географії. Його доктор. дисертація ґрунтувалася на спостереженні факт. дійсності, що було новачією для науки у Франції. Серед перших вагомих праць А. — «Робітничий клас і рівні життя» (1913), згодом доопрацьована й опублікована під назвою «Еволюція потреб трудящих класів» (1933). Міркування про соц. стратифікацію узагальнено в праці «Соціальна морфологія» (1938). Розуміння класу в А. відрізнялося від марксист. тим, що він, по-перше, виділяв соц. класи відповідно до стилів споживання, а не до власності на засоби вир-ва; по-друге, заперечував можливість існування «класу-в-собі» в марксист. сенсі. Клас (як і будь-яка ін. спільність) для А. — це

завжди тільки «клас-для-себе», феномен сусп. свідомості, який може існувати в соціол. сенсі за умови, що всі його члени поділяють відповідні «колективні уявлення». Отже, щоби стати членом класу (або ін. соц. спільноти) індивід повинен пройти певну «меморіальну соціалізацію» — набути спогадів, які об'єднують групу. А. відомий передусім як фундатор теорії колектив. пам'яті. На його переконання, пам'ять — не лише психофізіол., а й соц. функція. Сутність феномену колектив. пам'яті витлумачив двоїсто: і як сукупність соц. оформлених індивід. спогадів, і як позаіндивід. феномен, що складається з функціонуючих поза індивідуумом «потоків» і «форм». Теор. пошук А. асоційований з ідеями Е. Дюркгейма про те, що індивід. прояв особистості зумовлений соц. контекстом. Аналогічно А. стверджував: колективна свідомість домінує над індивідуальною, а реконструкція спогадів індивіда зумовлена соц. контекстом. Розглядав пам'ять як часткове й вибіркове відтворення минулого, межі якого задає соц. група (точніше групи), до яких належить індивід. Тому минуле ніколи не є статичним, незмінним. Реконструкція минулого завжди опосередкована соц. значущими значеннями та смислами сьогодення. Поза впливом «соц. рамок», напр. у стані сну, люд. розум не здатен відтворити жодного зв'язного меморіального наративу. Саме соц. середовище впорядковує або форматує та «унормовує» спогади в часі та просторі. Це середовище є важливим джерелом і власне спогадів, і понять, якими їх виражають. Водночас А. вважав, що індивід ніколи не входить у сусп.-во безпосередньо. Сусп.-во складається з класів та ін. соц. груп — саме за їх посередництва індивід стає членом сусп.-ва. Праця «Соціальні рамки пам'яті» (1925) започаткувала новий наук. напрям — соціол. дослідження пам'яті. А. аналізував функціонування колектив. пам'яті сім'ї, конфесії, соц. класу. Гол. положення праці — про зв'язок індивід. та колектив. пам'яті, зовн. вплив групи на індивід. пам'ять тощо. Дослідник стверджує, що колектив. пам'ять функціонує в межах соціального. Будь-який спогад пов'язаний із конкрет. обставинами соц. життя та здійснюється за допомогою відповід. соц. засобів. Поняття «рамки пам'яті» є наріжним для соціології пам'яті А. «Рамки пам'яті» утримують і закріплюють усе значуще для ідентифікації соц. спільноти, витісняючи в забуття марні або шкідливі спогади. Важливий внесок А. в розвиток студій пам'яті — положення про необхідну локалізацію колектив. пам'яті в певних «місцях», що стають опор. точками регуляр. ритуальної *комеморації*. У книзі «Євангельська топографія Святої землі» (1941) проаналізовано просторову локалізацію пам'яті христ. громади та паломн. практики, які трансформувалися під впливом змін христ. доктрини й конфес. самоідентифікації. Дослідження пов'язане з розвідками Е. Дюркгейма *комеморатив. ритуалів*. А. працював над проблемою колектив. пам'яті впродовж усього життя. Смерть завадила йому опублікувати нову книгу, що підбивала підсумок студій, виконаних після 1925. Статті, які залишилися, зібрано й опубліковано в збірнику «Колективна пам'ять» (1950). А. обґрунтував зв'язок між соц. групою та колектив. пам'яттю. Висновок про те, що кожна група формує пам'ять про власне минуле, підтримуючи самоідентичність, є осново-

Альбв́акс Морі́с

положним для студій пам'яті. Актуальним є положення про локалізацію колектив. пам'яті, напр., резонансним став проєкт видання «Місця пам'яті», здійснений на межі 1980–1990-х у Франції під керівництвом історика П. Нора (Франція) Праці А. здобули широке визнання наприкінці 20 — на поч. 21 ст. Їх перекладено багатьма европ. мовами. Ідеї А. розвивали філософи, соціологи, історики, зокрема А. Ассманн, Я. Ассманн, П. Рікер та ін.

Пр.: La classe ouvrière et les niveaux de vie. Recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines. Paris, 1913; Les cadres sociaux de la mémoire. Paris, 1925; Les causes du suicide. Paris, 1930; L'Evolution des besoins dans les classes ouvrières. Paris, 1933; Esquisse d'une psychologie des classes sociales. Paris, 1938; Morphologie sociale. Paris, 1938; La Topographie légendaire des évangiles en terre sainte: étude de mémoire collective. Paris, 1941; La mémoire collective. Paris, 1950; Les cadres sociaux de la mémoire. Paris, 1952; Р о с п е р е к л. — Социальные классы и морфология. Москва; Санкт-Петербург, 2000; Коллективная и историческая память // Неприкосновенный запас. 2005. № 2–3 (40–41); Социальные рамки памяти. Москва, 2007.

Лит.: Olick J. K. Collective Memory: The Two Culture // Sociological Theory. 1999. Vol. 17. № 3; Каради В. Морис Альбвакс: биографический очерк // Альбвакс М. Социальные классы и морфология / Пер. с фр. Москва; Санкт-Петербург, 2000; Kontexte und Kulturen des Erinnerns. Maurice Halbwachs und das Paradigma des kollektiven Gedächtnisses / Ed. by G. Echterhoff, M. Saar. Konstanz, 2002; Montigny G. Maurice Halbwachs: Vie, œuvre, concepts. Paris, 2005; Wetzel D. Maurice Halbwachs. Konstanz, 2009; Романовская Е. В. Морис Хальбвакс: культурные аспекты памяти // Известия Саратов. ун-та. Новая сер. Сер. Филос. Психол. Пед. 2010. Т. 10. № 3; Apfelbaum E. Halbwachs and the Social Properties of Memory // Schwarz B. Memory: Histories, Theories, Debates. New York, 2010; Васильев О. Альбвакс Морис // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / Кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ, 2013; Хутка С. В., Полтавчук Т. Г. Соціальна пам'ять: основні підходи до концептуалізації // Методологія, теорія та практика соц. аналізу сучас. сусп-ва. 2014. № 20; Namer G. Halbwachs et la mémoire sociale. Paris, 2014; Ковальська-Павелко І. М. Історична і соціальна пам'ять: спільне і особливе // Проблеми політ. іст. України. 2018. Вип. 13.

А. М. Киридон

Альбедо (пізньюлат. albedo — білизна, від albus — білий) — фотометрич. величина, яка характеризує розсіювальну або відбивну здатність поверхонь. У широкому розумінні А. — відношення потоку відбитого (розсіяного) випромінювання до потоку, що падає. Розрізняють істинне А. (ламбертове) та видиме. Істинне А. — відношення потоку, розсіяного плоским елементом поверхні в усіх напрямках, до потоку, що падає на нього. Видиме А. — відношення яскравості плоского елемента поверхні, освітленого паралельним пучком променів, до яскравості перпендикулярної до променів абсолютно білої поверхні, істинне А. якої дорівнює 1. Поряд з інтегральним А. для всього потоку випромінювання розрізняють також А. монохроматичне та А. в різних областях спектру (інфрачервоної, видимий, ультрафіолетовий; див. Спектр випромінювання). Поняття А. широко використовується для світлотех. розрахунків і в астрофізиці. В астрономії користуються поняттями геометричності та сферичності А. Геометричним називають відношення сферич. яскравості планет

ти в повній фазі до яскравості ідеально розсіювальної поверхні, що відбиває все світло (поверхня Ламберта) й розташована на тій самій відстані від Сонця, що і планета за умови нормального падіння світла. Сферичне А. — це відношення потоку випромінювання, відбитого сферою в усіх напрямках, до потоку, що падає на сферу у вигляді рівнобіж. пучка променів. З теорії перенесення випромінювання використовують також поняття одинич. А. — відношення числа розсіяних у всіх напрямках фотонів до числа тих, що падають.

Лит.: Мартынов Д. Я. Курс общей астрофизики. 4-е изд., перераб. и доп. Москва, 1988; Корсунь А. О., Лісіна Л. Р., Пілюгін Л. С. та ін. Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Александров Ю. В., Шевченко В. Г. Астрофизика. Харків, 2016.

Л. А. Косяченко

Альбедометр (від альbedo і грец. μέτρον — вимірювати) — фотометрич. прилад для вимірювання істин. альbedo різних речовин. Лаборатор. варіант ґрунтується на принципі інтегрально-го фотометра кульового, оскільки вимірюється потік світловий, що розсіюється досліджує. зразком у всіх напрямках. Для вимірювання альbedo поверхні Землі за природних умов використовується А., що складається з двох піранометрів. Приймальна поверхня одного з них повернута вниз, до землі, та реєструє розсіяний потік, а в ін. — до неба й розсіює потік освітлення.

Лит.: Примак І. Д., Гамалій І. П., Демидась Г. І. Агрометеорологія. Вінниця, 2016.

Л. А. Косяченко

Альбеніс, Ісаак Мануель Франсіско [повне прізвище та ім'я — Альбеніс-і-Паскуаль, Ісаак Мануель Франсіско (ісп. Albéniz y Pascual, Isaac Manuel Francisco); 29.05.1860, м. Кампродон, тепер провінція Жирона, Каталонія, Іспанія — 18.05.1909, м. Камбо-ле-Бен, тепер регіон Нова Аквітанія, Франція, похований у м. Барселоні, Каталонія, Іспанія] — композитор, піаніст. Засновник нової іспан. музики, представник напрямку Ренасім'єнто (рух національного музичного відродження в Іспанії). Навчався музики в старшої сестри, разом із якою з 4 років виступав як піаніст. Перша п'єса, написана А., — «Військовий марш» (1868; опубл. у м. Парижі). Юнаком А. об'їхав із концертами Іспанію, Пд. Америку (Аргентину, Уругвай, Бразилію, Кубу), країни Європи. Брав уроки в піаністів і композиторів: у Ф. Педреля в м. Мадрид, А. Мармонтеля в м. Парижі, С. Ядассона і К. Рейнеке в м. Лейпцигу, Л. Брассена та Ф. Геварта в м. Брюсселі, Ф. Ліста в м. Будапешті. Під впливом Ф. Ліста А. освоїв гру на органі. Від 1880 А. почав виконувати публічно власні твори — п'єси для ф-но. 1893 поселився в м. Парижі, де налагодив творчі контакти з К. Дебюссі, Г. Форє, В. д'Енді, вивчав композицію в П. Дюка. У 1890-х успішно гастролював у багатьох країнах Європи та Латинської Америки. У творчості А. фольклор. елементи поєднуються з романтич. традиціями та новаторством імпресіонізму. Його твори вирізняються тех. майстерністю, барвистістю, мають іспан. (переважно андалуз.) нац. колорит. Розвивав жанр фортеп. циклів, а також створював опери та оркестр. п'єси. Його творчість надала надихала іспан. композиторів (Е. Гра-

Альбедометр

Альбеніс Ісаак Мануель Франсіско

надоса, М. де Фальї, Х. Турина та ін.). Серед творів А. — опери: «Магічний опал» («The magic opal»; 1893), «Генрі Кліффорд» («Henry Clifford»; 1895), «Пепіта Хіменес» («Pepita Jiménez»; 1896), трилогія «Король Артур» («Le roi Arthus»; 1896–1906, не завершена); *сарсуела* «Святий Антоній Флоридський» («San Antonio de la Florida»; 1894); *рапсодія* для оркестру «Каталонія» (1899); понад 250 п'єс для фортепіано, зокрема цикли «Іспанська сюїта» (1886), «Іспанські наспіви» (1897), «Спогади про подорожі» (1886–1887), «Іберія» (1905–1909), 6 іспан. танців та ін. Писав також етюд, концерт, вальси; вокал. твори — романси, пісні, балади тощо.

Лит.: Мартынов И. И. История зарубежной музыки первой половины XX века. Москва, 1963; Альбенис Исаак // Краткий биографический словарь зарубежных композиторов / Сост. М. Ю. Миркин. Москва, 1969; Вайсборд М. А. Альбенис Исаак // Музыкальная энциклопедия : в 6 т. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. Москва, 1973. Т. 1; Мартынов И. И. Музыка Испании. Москва, 1977; Друскин М. Музыкальная культура Испании // История зарубежной музыки : в 5 вып. Москва, 1980. Вып. 4; Романова А. В. Проблема исполнительской организации художественного времени в произведениях фольклорно-вариантного склада (на примере цикла И. Альбениса «Иберия») // Южно-Российский музыкальный альманах. 2010. № 1 (6).

Н. М. Кушка

Альберт I [Albert I; повне прізвище та ім'я — Грімальді, Альбер-Оноре-Шарль (франц. Grimaldi, Albert Honoré Charles); 13.11.1848, м. Париж, Франція — 26.06.1922, м. Париж, Франція] — держ. і політ. діяч, 10-й спадкоєм. князь Монако (1889–1922) з династії Грімальді, океанограф, натураліст, член Британської АН (з 1909), почесний член Петербурзької АН (з 1910). Закінчив приват. катол. Колеж Станіслав (1864) у м. Парижі та семінарію в Ла-Шапель-Сен-Меман, передмісті м. Орлеана (1864–1865). Служив (1865–1868) штурманом військ. флоту Іспанії, під час Франко-німецької війни воював у складі франц. військово-мор. сил. Став князем Монако 10.09.1889. За правління А. I в князівстві прийнято конституцію (1911). Був пацієнтом, популяризував свої переконання на міжнар. арені. Зокрема, заснував у Монако Міжнар. ін-т миру, який мав виконувати функції арбітраж. суду з конфлікт. міжнар. проблем. Напередодні Першої світової війни неодноразово закликав нім. імператора Вільгельма II не починати бойових дій. Після поч. війни Монако оголосило про свій нейтралітет, але факт. виступало на боці Антант (надали свої курорти для лікування солдатів союзників). Сприяв розвитку океанографії, якою зацікавився ще в юнацькі роки. Особисто брав участь у 28 експедиціях в Атлантичному океані, Північному Льодовитому океані та Середземному морі. Під час експедиції на влас. дослідн. яхті (1896) відкрив відмілину біля Азорських островів, яку назвав на честь судна Банкоу «Принцеси Аліси». Здійснив 4 наук. круїзи (1898–1907) на Шпіцберген, створив низку приладів для вивчення процесів у світ. океані. Заснував Океаногр. музей Монако (1889), яким із 1957 керував Ж.-І. Кусто, та океаногр. ін-т (1906) при ньому. В океанаріумі музею представлено живі екземпляри бл. 4000 видів риб і 200 видів безхребетних. Цікавився також проблемами походження людини, фінансував (1900–

і) археол. дослідження *grotів* на Пд. Франції та Пн. Італії, де знайдено люд. кістяки верх. *палеоліту* (грімальдійська культура). Заснував Ін-т палеонтології людини при паризькому Музеї природничої історії. За часів правління А. I засновано автоперегони вздовж Лазур. берега — ралі Монте-Карло (1911–1912), яке відвідувало багато прихильників автоспорту. Вони витрачали гроші в казино Монте-Карло, що сприяло екон. незалежності Монако. За сприяння А. I розквітнув опер. театр Монте-Карло, у якому 1911–1929 виступала створена там трупа Рос. балету під керівництвом С. Дягілева. Започаткував філателіст. колекцію княз. родини, що нині експонують у музеї, створеному 1950 князем Монако Реньє III (1923–2005). Нагороджений медалями Л. Агассіса Нац. АН США (1918) і Дж. В. Каллума Амер. геогр. т-ва (1921). На його честь частину тер. о-ва Зх. Шпіцберген названо Землею А. I (Норвегія). Князем Монако (1949–2005) Реньє III (1923–2005) разом із Міжнар. асоціацією фіз. наук про океани засновано медаль князя А. I, якою щорічно нагороджують за знач. наук. доробок у галузі фіз. та хім. океанології.

Тв.: La carrière d'un navigateur. Albert I, Prince of Monaco. Paris, 1902; Souverains océanographes. Lisbonne, 1992. (у співавт.); La Guerre allemande et la conscience universelle. Paris, 1919.

Лит.: Ulino M. L'Età Barocca dei Grimaldi di Monaco nell'oro Marchesato di Campagna. Napoli, 2008; Lauritzen P. R. Albert I Land // Norsk Fjelleksikon. Arendal, 2010; Edwards A. The Grimaldis of Monaco: Centuries of Scandal, Years of Grace. Guilford, 2017; TOLLU B., ARNAUD P., TAILLEMITE E. Une histoire métallique des régions polaires: musée imaginaire. Charenton-le-Pont; Meung-sur-Loire, 2017.

А. С. Івченко

Альберік де Труафонтен, Обрі де Труафонтен (лат. Albericus Trium Fontanum; франц. Albéric de Trois-Fontaines, Aubry de Trois-Fontaines; між 1227–1241 — після 1252) — чернець, хроніст із цистерціанського абатства Трьох Джерел у провінції Шампані (епархія м. Шалон-ан-Шампань, тепер регіон Гранд-Ест, Франція). Отримав своє прізвисько від назви монастиря. Імовірно народився в місцевості неподалік м. Льежа (тепер Бельгія). Автор хроніки, що охоплювала події від створення світу до 1241 і є важливим джерелом з історії середньовіч. Європи. Доповнював свою працю в 1251–1252, але не завершив. У хроніці розповідає історію християн. країн Європи від її сходу (Прибалтика, Пруссія, Угорщина) до заходу (Іспанія). У цьому творі під 1205 є згадка про похід Романа Мстиславича, «короля Русі на ім'я Роман» (rex Russie, Romanus nomine), через терени Польщі до Саксонії, але «брати — князі Польщі Лешко та Конрад над річкою Віслою за велінням Господа його розбили й убили всіх, хто його супроводжував, або розігнали їх, або знищили». Цю ж інформацію згадано й 1227.

Лит.: Hennebert F. Albéric de Trois-Fontaines // Biographie nationale de Belgique : in 44 t. Bruxelles, 1866. T. 1; Schmidt-Chazan M. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l'Empire // Annales de l'Est. 1984. № 36 (3); Назаренко А. В. Генрих I и Анна Ярославна // Бибииков М. Б., Глазырина Г. В., Джаксон Т. Н. и др. Древняя Русь в свете зарубежных источников. Москва, 1999; Chazan M. L'usage de la compilation dans les chroniques de Ro-

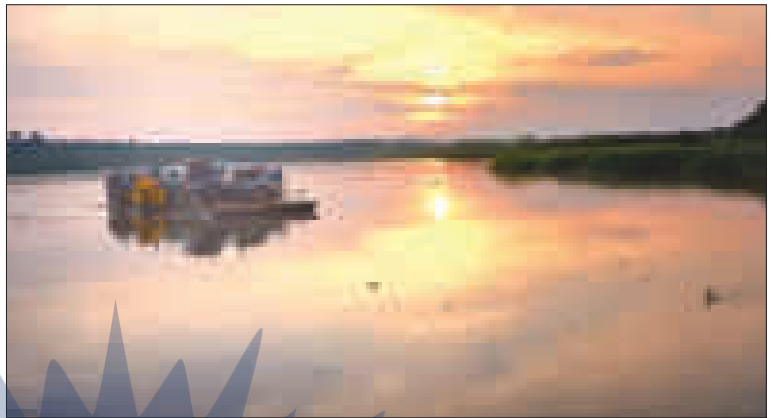
Альберт I

bert d'Auxerre, Aubri de Trois-Fontaines et Jean de Saint-Victor // Journal des Savants. 1999. № 1; Smirnova V., Beaulieu M. de, Berlioz J. The Art of Cistercian Persuasion in the Middle Ages and Beyond: Caesarius of Heisterbach's Dialogue on Miracles and its Reception. Leiden; Boston, 2015.

Є. М. Луняк

Альб́ерт, Ньянца — озеро на Сх. Центр. Африки, одне з *Великих Африканських озер*. Координати оз. А.: 1° 00'–2° 20' пн. ш.; 30° 20'–31° 30' сх. д. А. розташоване на кордоні Республіки Уганда (зх. берег, назва — оз. Ньянца) і *Демократичної Республіки Конго* (сх. та пн. узбережжя, назва — оз. Мобуту-Сесе-Секо на честь держ. діяча *Мобуту Сесе Секо*). А. лежить у крайній пн. частині рифтової долини Альбертін, зх. відгалуження *Східно-Африканського рифту* Сх.-Африк. зони розломів. Розташоване на вис. 615 м над рів. м., є частиною склад. системи водоім. верхів'я р. Нілу. Відкрили А. (1864) європейські мандрівники й дослідники з Великої Британії С. В. Бейкер (1821–1893) та Ф. Бейкер (1841–1916), які наз. озеро на честь чоловіка брит. королеви *Вікторії* — Альберта Саксен-Кобург-Готського (1819–1861). А. — озеро тектон. походження на *грабені*, що є пн. відрізок Зх. рифту. Це одна з його найдав. ділянок, утвор. в сер. *третинного періоду та третинної системи* бл. 20 млн р. тому. Тоді виник і прообраз сучас. озера. На ран. етапах розвитку грабен був не таким глибоким, а водоїма в ньому — мілководнішою, проте значно більшою за площею. Надалі тектон. рухи підняли край грабена й поглибили озер. улоговину, внаслідок чого водоїма зменшилася за розміром. В А. впадають річки Семлікі (стік оз. Едуард із Пд. Зх.) і Вікторія-Ніл (стік оз. *Вікторія* через оз. Кьоба з Пд. Сх.). З А. витікає р. Альберт-Ніл — один із витоків р. Нілу. Живлення озера відбувається завдяки стоку з бас. (24,9 км³, 84%) та атмосфер. опадів (4,6 км³, 16%), витік з озера, за експерт. оцінками, становить бл. 22 км³, випаровування — 7,5 км³, середньоріч. коливання рівня озера — до 0,5 м, т-ра поверхн. вод — до 30 °С. Береги озера слабо розчленовані, перев. гористі, здебільшого кругі, іноді майже стрімкі, з рівнин. ділянками трав'ян. *савани* й рідколісся дерев зонтичного типу та локальними чагарник. заростями; дно плоске, мулисте. У заростях очерету болот. дельт річок Вікторія-Ніл і Семлікі багато птахів, зокрема вінценос. журавель. Серед водолюбивих — чаплі, баклани, качки, рибалочки. Часто трапляються крокодили, бегемоти, гіпопотами. Стабільність т-р верх. (бл. +30 °С) і ниж. шарів води (+26 °С) сприяє для *іхтіофлори та іхтіофауни*. У *фітопланктоні* А. домінують синьо-зелені та діатомові водорості, є *дінофлагелати*. У *зоопланктоні* виявлено домінування веслоногих раків, які становлять бл. 90% *біомаси*. Численні десятиногі та *гіллястовусі ракоподібні*, личинки комарів з роду Коретра. А. багате на рибу — понад 40 видів, зокрема нільський окунь, звич. тигр. риба, представники родин Кларієві, Мормірові, Коропові та ін. (7 — *ендемиків*). А. забезпечує щонайменше 25% нац. вир-ва риби в Уганді. З кінця 20 ст. риб. ловля активно почала розвиватися і в Демократичній Республіці Конго. Осн. порти — Бутіаба (Уганда) і Касенї, Маажі Порт (Дем. Республіка Конго). На поч. 2000-х у глибин. пластах А. виявлено перспект. родовища нафти, що сприяло поступ. відродженню

регіону. На схилах прилеглих гір і скель є гарячі мінер. джерела. На уганд. березі функціонують

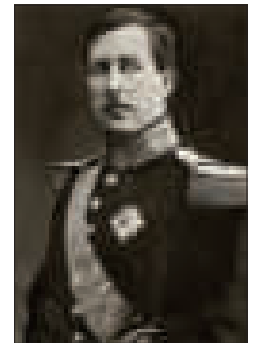

Альб́ерт. Паромна переправа

сол. промисли Кібіров. Знач. частина узбережжя А. на території Уганди охороняється як заповідна і входить до складу Нац. парку Мерчисон-Фолс. Турист. інфраструктуру на уганд. березі А. представлено невеликими готелями, а найчастіше будиночками, що імітують місц. хатини.

Літ.: Morgan W. T. W. East Africa: It's Peoples and Resources. London; New York, 1972; Дмитревский Ю. Д., Олейников И. Н. Озёра Африки. Ленинград, 1979; Beadle L. C. Lakes Albert (Mobutu) and Turkana (Rudolf), the Ethiopian Rift Lakes and Lake Tsana // The Inland Waters of Tropical Africa. London; New York, 1981; Chaillé-Long C. Central Africa: Naked Truths of Naked People. An Account of Expeditions to the Lake Victoria Nyanza and the Makraka Niam-Niam, West of the Bahr-El-Abiad (White Nile). Victoria, 2016; Baker S. Albert N'yanza, Great Basin of the Nile and Explorations of the Nile Sources : in 2 vol. Norderstedt, 2019. А. С. Івченко, А. А. Лашевська

Альб́ерт I (франц. Albert Ier; нідерланд. Albert I; 08.04.1875, м. Брюссель, Бельгія — 17.02.1934, с. Марш-ле-Дам, Бельгія) — держ. діяч, король Бельгії (з 1909), представник Саксен-Кобург-Готської (до 1920) та Бельгійської (з 1920) династії. Початкову й серед. освіту здобував приватно. 1892 закінчив Королів. військ. школу в м. Брюсселі. 1900 одружився з герцогинею Єлизаветою Баварською (династія Віттельсбахів). Коронований 23.12.1909. Розпочав правління зі здійснення реформ. Уперше в бельг. історії вголосив присягу не лише французькою, а й нідерланд. мовою (це сприяло піднесенню його авторитету серед фламанд. населення). Запровадив заг. військ. обов'язок та обов'язкову шкільну освіту для дітей віком до 14 р. Відмовився від прав особист. володіння Бельг. Конго. Унаслідок цього відбулося перетворення Бельг. Конго на володіння Бельгії як держави. Під час *Першої світової війни* А. I прийняв командування бельг. армією. Нім. сили, які на бельг. ділянці фронту переважали бельгійські в кілька разів, окупували більшу частину тер. Бельгії, окрім невеликого плацдарму на Пд. Зх. країни. Роль А. I в обороні Бельгії посприяла зростанню його популярності після завершення війни. 1919 за згодою А. I було реформовано виборчу систему — вік виборців зменшено з 25 до 21 р., скасовано майновий *ценз*, запроваджено рівне виборче право за схемою «одна людина — один голос» (з 1893 частина виборців мали два або три голоси

Альб́ерт I

залежно від майнового стану). Активне виборче право отримали жінки — вдови та матері загиблих військових. Після завершення війни діяльність А. І була спрямована на забезпечення відновлення госп-ва країни, зокрема із залученням репарац. виплат Німеччини. 1920 перейменував Саксен-Кобург-Готську династію, представником якої був, на Бельгійську династію (цей крок повторював перейменування Ганноверської династії у Великій Британії на Віндзорську в 1917). Як прихильник збереження природи, А. І заснував перший на тер. Африки біосфер. заповідник — Нац. парк Альберта в Белг. Конго (тепер — Нац. парк Вірунга, Дем. Республіка Конго). 1930 за його участі розпочато буд-во суднохід. каналу з м. Льежа до м. Антверпена (Альберт-канал), важливої транспорт. артерії (офіц. відкритий 1946). А. І цікавився розвитком техніки, спортом і природнич. науками, сприяв проведенню в м. Антверпені *літніх Олімпійських ігор 1920*, активно займався *альпінізмом*. Загинув унаслідок нещас. випадку під час сходження на скелю біля с. Марш-ле-Дам. Похований у королів. склепі в соборі Нотр-Дам-де-Лакен у м. Брюсселі.

Лит.: D'Ydewalle Ch. Albert, King of the Belgians. London, 1935; Сухий О. М. Історія Бельгії. Львів, 2005; Galet É. J. Albert, King of the Belgians, in the Great War: His Military Activities and Experiences Set Down with His Approval. Whitefish, 2013; Veranneman de Watervliet J.-M. Belgium in the Great War. Yorkshire, 2018.

Альберт II (франц. Albert II^{er}; нідерланд. Albert II; 06.06.1934, замок Стуйвенберг, м. Лакен регіону Брюссель, тепер у межах м. Брюсселя, Бельгія) — держ. діяч, король Бельгії (1993–2013). Представник Бельг. династії. Син короля *Леопольда III* і королеви Астрід, молодший брат короля *Бодуена I*, онук короля *Альберта I*. Від народження отримав титул принца Льезького. Під час *Другої світової війни*, після окупації Бельгії нацист. Німеччиною, 10.05.1940 бельг. королів. родина вийшла до Франції, потім до Іспанії, 02.08.1940 повернулася до Бельгії. 1944 (з початком висадки військ союзників у Нормандії) королів. родину депортовано до м. Гіршштайн (Німеччина), згодом до м. Штробль-ам-Вольфгангзе (Австрія). 07.05.1945 амер. армія звільнила королів. родину. Відтоді до липня 1950 члени родини мешкали неподалік м. Женеви в с. Прень-Шамбісі (Швейцарія). Упродовж цього часу майбут. король А. II навчався в коледжі м. Женеви. Королів. родина повернулася до Бельгії 22.07.1950. У 1951 розпочав службу в Бельг. військ.-морських силах. З 1953 — аспірант (відповідник звання мічмана), 1954 — енсін, 1957 — лейтенант, 1959 — капітан фрегата, 1964 — капітан корабля, з 1971 — адмірал флотилії. 02.07.1959 одружився з донною Паолою Руффо ді Калабрія, донькою герцога Фулко Руффо ді Калабрія. 1954–1992 очолював ген. раду Заг. фонду заощаджень і пенсій, 1958–1993 — Бельг. Червоний хрест. 1958 став почес. президентом Олімп. міжфедерального комітету Бельгії та отримав постійне невиборне місце в сенаті Бельгії, яке посідав до коронації 1993 (до конституц. реформи 2014 повноліт. діти бельг. монархів мали право бути кооптованими до сенату без виборів). 1962–1993 — почес. голова Бельг. агентства зовн. торгівлі. 1969 Рада Європи запросила його очолити Європ. конференцію міні-

Альберт II

стрів із захисту культ. та архіт. спадщини. 1993 після смерті старшого брата Бодуена I (бездітний) успадкував королів. престол. Був коронований 09.08.1993 як Альберт II. Підтримав конституц. реформу 1993 (діє з 1994), якою було остаточно затверджено перехід до федерального устрою замість унітарного. Підтримував політику мультикультурності, зокрема вивчення громадянами трьох мов, поширених у Бельгії (франц., фламанд. та нім.), і засуджував будь-які форми *расизму* та *ксенофобії*. Прихильник ідеї політ. й економ. об'єднання Європи, заміни бельг. *франка* на *євро* та створення в майбутньому спільних збройних сил *Європейського Союзу*. Зрікся престолу 21.07.2013 на користь свого старшого сина Філіппа (тепер — король Бельгії *Філіпп I*). Відтоді носить титул «Його величність король Альберт», яким замінено поперед. титул «Його величність, король Бельгії», переданий Філіппові I.

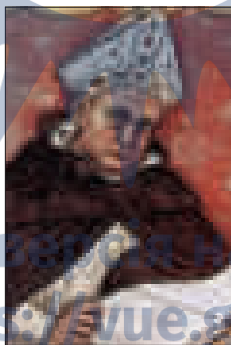
Лит.: Gérard J. Albert II et sa famille. Bruxelles, 1993; Le Roy V. Le règne d'Albert II. Mariembourg, 2013; Wijngaert M. Albert II: de biografie: zijn leven, zijn betekenis. Gent, 2013; Weber A. Albert II: le roi & l'homme. Bruxelles, 2014.

Альберт Великий, Святий Альберт [лат. Albertus Magnus; при нар. Альберт фон Больштадт (нім. Albert von Bollstadt); бл. 1193, м. Лауїнген, Німеччина — 15.11.1280, м. Кельн, Німеччина] — середньовічний катол. теолог, *чернець-домініканець*, реформатор катол. *богослов'я*, природознавець, алхімік та астролог, філософ, наставник *Томи Аквінського*. Походив із родини графів Больштадт у м. Лауїнген (Швабія, Німеччина). Освіту отримав у *Падуанському університеті* (Італія). У м. Падуї вступив (1223) до ордену домініканців. По завершенні навчання склав чернечі обітніци. Викладав у домініканських школах Німеччини (1228–1240); *Паризькому університеті* (1245–1248), де отримав ступінь магістра теології та очолив кафедру богослов'я в м. Кельні (1248–1252). У 1260–1262 — єпископ м. Регенсбурга. Наприкінці життя повернувся до монастиря в м. Кельні. Останні роки провів у молитві та духов. наставництві, працюючи над наук. й теолог. творами. А. В. відомий як богослов-реформатор, освітянин, учений-енциклопедист, винахідник. Знався на математиці, фізиці, хімії, механіці, логіці, етиці, метафізиці, теології. Винайшов *логіарифми*. Одним із перших поцінував духова спадщину араб. та давньогрец. культури. Коментував тексти *Арістотеля*. Реформував католицьке богослов'я на основі *арістотелізму*. Найвідом. праці: «Сума теології», «Книга про причини і про властивості елементів», «Про алхімію» та ін. За всеосяжні знання сучасники найменували його Великим і присвоїли титул *Doctor universalis*. Канонізований *Католицькою церквою* в 1931, зарахований до Вчителів Церкви Папою *Пієм XI*. День пам'яті святого — 15 листопада.

Пр.: Рос. перекл. — Альберт Великий. Малый алхимический свод. Санкт-Петербург, 2011.

Лит.: Вертеловский А. Средневековая мистика и отношение её к католичество. Харьков, 1888; Соколов В. В. Средневековая философия. Москва, 1979; Поло де Бонье М. А. Средневековая Франция. Москва, 2014; Хамитов Н., Гармаш Л., Крилова С. История философии: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології. Київ, 2016.

Г. О. Останчук

Альберт Великий. Фреска Томи Моденського (Тревизо, Італія, 1352)

Альберт, Йозеф (Albert, Joseph; 05.03.1825, м. Мюнхен, Німеччина — 05.05.1886, м. Мюнхен, Німеччина) — фотограф та винахідник. Вивчав будівельне мист-во в Мюнхен. політех. уч-щі та академії, опанував фізику та хімію. Згодом захопився *фотографією* та 1850 заснував фотостудію в м. Аугсбурзі (пізніше перенесена до м. Мюнхена). 1857 призначений придворним фотографом Баварського королів. дому. Розробив перший фотомех. спосіб друкування з використанням скляних пластин. Розвинув чорнобілу та кольорову фототипію — один із різновидів прямого *друку плоского*; на його честь фототипію називають також альбертотипією. Відкрив друкарню та вид-во, де працювало 50 працівників. Упроваджував у вир-во інновації: його фотостудія була обладнана соняч. камерою винахідника Я. Вотлі (1823–1873; Швейцарія, Німеччина). У творчій спадщині А. вагомє місце посідають роботи портрет. жанру, серед них — світлини членів бавар. королів. родини та близьких до них осіб (найчисленніші — фото короля Людвіга II). Фотографував бавар. замки, сцени театрал. постановок, напр., мюнхен. прем'єри опери «Трістан та Ізольда» Р. Вагнера (1865). Винахідницькі ідеї А. прислужилися відтворенню малюнків, *гравюр*, картин, написаних *фарбами олійними*. За внесок у розвиток технологій і майстерні фотороботи А. отримав нагороди: медаль Міжнар. виставки фотогр. зображень у м. Лондоні (1862), Велику золоту медаль Мист-ва й науки Франца Йозефа I (1864), бронзову медаль на Всесвіт. виставці в м. Парижі (1867); медаль Франц. т-ва фотографів (1870); Лицар. хрест австр. ордена Франца Йозефа (1874) та ін.

Лит: Zelevansky L. Joseph Albert and His Sponsors // History of Photography. 1988. Vol. 12; Häußler F. Fotografie in Augsburg 1839 bis 1900. Augsburg, 2004; Левашов В. Лекции по истории фотографии. 2-е изд. Москва, 2014; Joseph S. Belgian Photographic Literature. Leuven, 2015.

С. І. Горєвалов

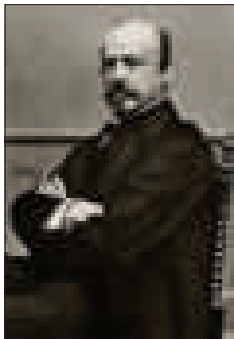
Альберта (англ. Alberta, франц. Alberta) — провінція, адм.-тер. одиниця Канади. ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташована на Зх. Канади, має внутрішньоконтинент. поло-

ження. Більша частина кордону А. проходить чітко по меридіанах і паралелях. На Пн. по 60 паралелі — з Пн. тер., на Пд. по 49 паралелі — зі шт. *Монтана* (США), на Зх. по 120 меридіану — з *Британською Колумбією*, крім пд.-зх. частини, де проходить *Великий вододіл між Атлантичним океаном та Тихим океаном у Скелястих горах*. На Сх. від пров. Саскачеван А. відокремлює 110 меридіан. Територія А. — 661,848 км² Протяжність з Пн. на Пд. — 1223 км, із Зх. на Сх. — 660 км.

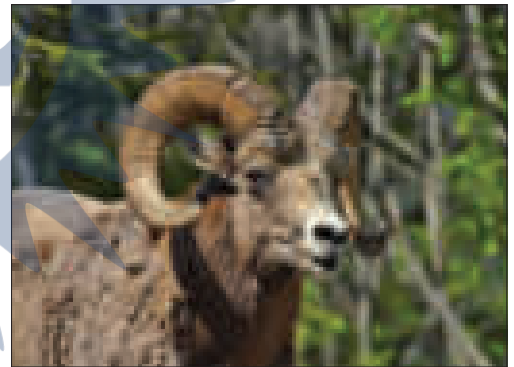
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. Адміністративно А. поділена лише на адм. одиниці муніцип. рівня (міста, села тощо). Адм. центр — м. *Едмонтон*.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Провінція названа на честь Луїзи Кароліни Альберти (1848–1939, Велика Британія), яка мала титул герцогині Аргайлл та була дружиною генерал-губернатора Канади Дж. Кембелла (1845–1914, Велика Британія). До моменту колонізації на тер. А. проживало автохтон. нас. — корін. *індіанці*. У 17 ст. тут виникли поселення франц. та брит. колоністів, що займалися хутр. промислом. З 1882 сучас. тер. провінції входила до Пн.-Зх. тер. як округ А., а 1905 набула статусу окр. провінції.

ПРИРОДА. Більша частина тер. А. — припіднята *рівнина*, місцями погорбована чи розчленована річк. долинами з найнижчою відміткою в пн.-сх. частині 152 м (долина р. Невільничої). На Пд. Зх. А. — передгір'я та система Скелястих гір

Альберт Йозеф

Альберта. Сніговий баран

Альберта. Озеро Морейн (Національний парк «Банф»)

з найвищою точкою г. Колумбія (3747 м) на кордоні з Брит. Колумбією. *Хребти гірські* розділені *долинами*, межа лісу до 1500 м, вище альп. луки та льодовики. Сер. вис. на Пн. — 650–850 м над рів. м., на Пд. — 1000–1200 м. У провінції виявлено знач. поклади *корисних копалин горючих*. В А. розташовано 95 % нафт. запасів Канади, більшість — у нафтонос. *Пісках* Пн. Альберти. Відкрито газ. родовища Боу Айленд (1909), Тернер-Валлі (1913), а також розвідано родовище *нафти* Форт-Норман (у 1920-х) та ін. Найбільші нафт. родовища — Пембіна (1953, запаси оцінюють у 239 млн т нафти, 25 млрд м³ газу природного та 11 млн т конденсату), Редуотер (1948, бл. 110 млн т нафти) та Ледюк (район Прері, 1947, бл. 50 млн т нафти). Відкритість для аркт. повітр. мас. знач. протяжність (понад 1200 км) з Пн. на Пд. та бар'єр Скелястих гір на Зх. створюють умови для відмінностей у межах субарктичного на Пн. та помірною в центр. та пд. частинах А. типу клімату. Середньомісяч. січн. т-ра коливається від –24 °С на Пн. до –8 °С у пд. районах, липн. від +21 °С до +30 °С. Місц. вітер чинук, що

Онлайн версія на <https://vue.gov.ua>

дме протягом року з гір, є причиною швидкого підвищення т-ри в зх. частині А.. Найбільша амплітуда т-р (від +38 °С влітку до -35 °С і нижче взимку) характерна для пд.-сх. частини, де влітку трапляються засухи. Центр. та пд. райони А. влітку є місцем формування торнадо (див. *Смерч*) та гроз. дощів. Середньоріч. кількість опадів коливається від 300 мм на Пд. Сх. до 450 мм на Пн. та 600 мм на заході. Грунт. покрив змінюється від сірих ліс. ґрунтів на Пн. до *ґрунтів каштанових та чорноземів* з потуж. гумус. (див. *Гумус*) шаром у центрі та на півдні. Провінція має густу гідрол. мережу, річки повноводні протягом року, за винятком водойм Пд. Сх. провінції. Більшість річок належать до бас. *Північного Льодовитого океану*, за винятком Пд., де річки течуть у пд.-сх. напрямку. Найдовша (1538 км) р. Атабаска та найбільша за пл. бас. р. Піс зливаються та утворюють велику прісновод. *дельту* разом з р. Невільничою поблизу оз. *Атабаски*, далі води річок під назвою *Маккензі* течуть до пн. узбережжя. Річки *Північний Саскачеван* з притокою *Бразеу*, Пд. Саскачеван з притоками *Олд Ман*, *Боу* та *Ред Дір* протікають у центр. та пд. частині провінції через *прерії*. Найбільші озера: Атабаска (7898 км²), частина якого належить до пров. Саскачеван, *мілковод.* оз. *Клер*, глб. до 2 м (1436 км²) у дельті *Піс* — Атабаска, *Мале Невільниче* (1168 км²), *Бістшо* (413 км²) та ін. Поряд з озерами *Сільван* (42 км²)

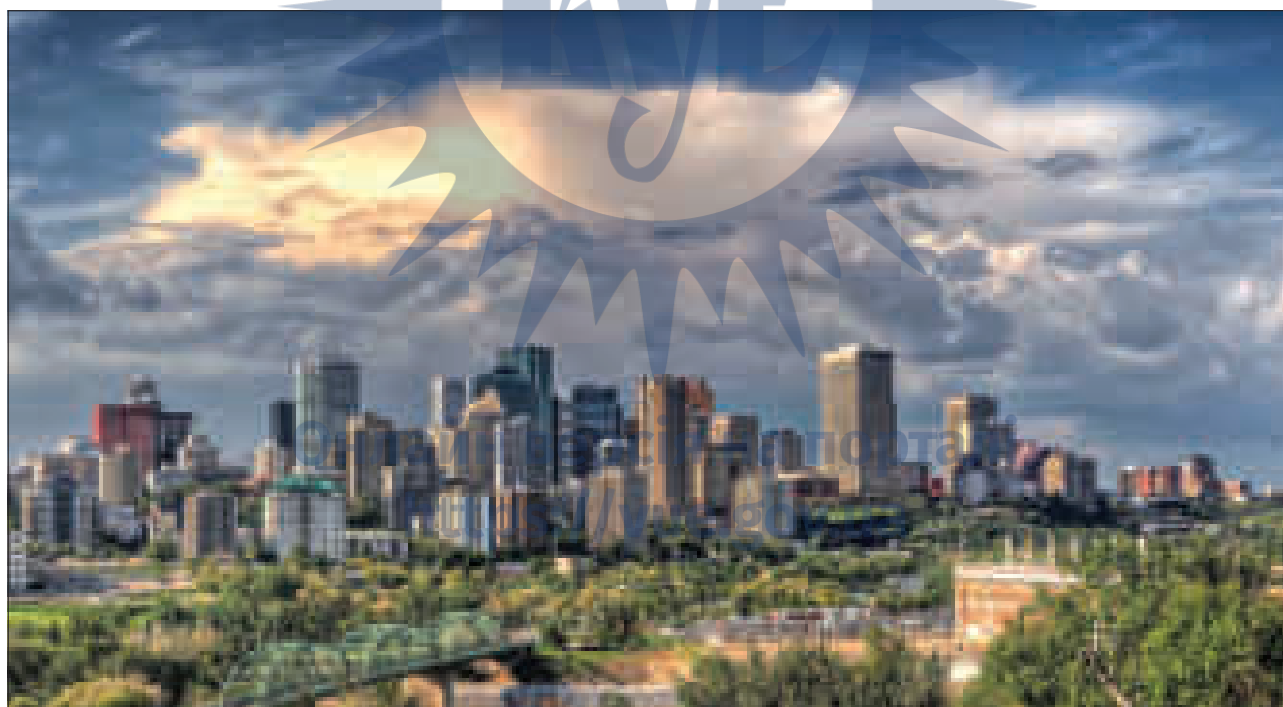
нів. У річках та озерах водяться *щуки звичайні, судаки, сиги, форелі, паля американська, осетрові, земноводні, амфібії*. На рівнин. преріях поширені *бізони, вилороги, степові гризуни, койоти, плазуни*. Рослин. покрив сформований ранньоцвітими видами *крокусів, анемон, вітряниць*, також *термопсисами, шишиною колючою* (її квітка є символом провінції), *буркуном, шавлією, полином, видами Айстрових, складноцвітих та злаковими* угрупованнями. Ін. представники фауни: *лосі, барібали, бобри, бабаки, зайці, рисі*. В А. розташовані два з *Парків Канадських Скелястих гір*, що належать до пам'яток *Світової спадщини ЮНЕСКО*. У нац. парках *Банф* (6641 км²) та *Джаспер* (10878 км²) перебувають під охороною екосистеми гірських лісів та альп. лук, а також льодовики та витоки річок (*Атабаски, Північного Саскачевана*). Поширені такі види ссавців: *олені* (чорнохвостий, білохвостий, *вапіті, карібу*), *лосі, снігові барани*, гірські кози (або кози *Скелястих гір*), *дикобрази, рисі, бобри, лисиці, куніці, видри річкові, норки, койоти, ведмеді* (різні), *барібали, дикі кішки, росомахи*, гірський підвид *вовка сірого, сивий бабак*, дикі кішки, *росомахи*. У середовищі ліс. та гір. ландшафтів водяться *орлан білоголовий, беркут, пугач віргінський* (він є символом провінції), *білохвоста куріпка, омелюхи* та птахи з родини *Тетрурових*. На Пн. А. домінують *бореальні хвойні (глицеві) ліси* (назва *тайги* в Пн. Америці), у

Альберта. Прапор

Альберта. Герб

Альберта. Вид на столицю

та *Луїза Лейк* (0,8 км²) розташовані центри рекреації. Важл. значення у формуванні гідрол. мережі належить льодовикам у *Скелястих горах*, що живлять річки провінції. Рослин. угруповання лісів сформ. хвойними (глиц.) породами: *со́сни, ялини, модрина*, у пд. частині та передгір. районах домінують *залісн. ділянки з лист. породами осики, тополі, верби, берези*. Водойми пн. та центр. частини А. є середовищем мешкання водоплав. птахів — *качок, гусей, лебедів, пеліка-*

центр. частині — ділянки *осик. лісостепу*, південніше ділянки *степівпрерій*, що використовують як пасовища та землі для вирощування зернових. Пд. Сх. посушливіший і має *бедленди* (землі, що непридат. для с.-г. використання). Охорона природи в А. передбачає різ. типи природоохорон. тер., зокрема й закритих для відвідування. У *Динозаврів провінційного парку* (створений у 1955, з 1979 природ. пам'ятка — об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО) охороняють ви-

коп. види рослин та тварин, а також екосистеми прерій, глин. кам'яч. бедленди та лок. *ареали* поширення рослини *тополі* трикутнолистої, або канадської, середовище проживання тварин. *Міжнародний парк миру Вотертон-Лейкс-Глейшер*, в якому охороні підлягають льодовики, льодовик. форми рельєфу, гір. екосистеми, 1995 занесено Світової спадщини ЮНЕСКО. У 1983

Альберта. Законодавчі збори

як природ. пам'ятку до списку Світової спадщини ЮНЕСКО включено *Вуд-Баффало національний парк*, відомий як Парк диких бізонів, який є однією з найбільших (44,8 тис. кв. км) природоохорон. тер. Канади. Тут охороняють популяції зубрів та екосистеми бореальних лісів, а також болота, заболоч. ділянки та озера, що є важливим середовищем мешкання, місцем гніздування та пунктом міграції багатьох видів птахів усього амер. континенту.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 4,67 млн. осіб (2016, перепис), бл. 10 % від заг. кількості нас. Канади. Густота нас. — 6,3 особи на км². Склад нас. за етніч. групами: англійці (27,2 %), німці (20,9 %), канадці (20,5 %), шотландці (20,3 %),

ірландці (16,6 %), французи (11,9 %), українці (10,2 %), голландці (5,3 %), поляки (5,2 %), північноамер. індіанці (5,2)%, норвежці (4,4 %), китайці (4,2 % ; кожна людина могла вибрати якомога більше етніч. груп). В А. 350 тис. жителів має укр. коріння. За реліг. групами (2011, оцінка): християни — римо-католики, прихожани Об'єднаної церкви Канади — протестантської церкви (див. *Протестантизм*), англіканської церкви, лютерани (див. *Лютеранство*), баптисти (див. *Баптизм*), церкви візантійських обрядів, мормони (див. *Мормонізм*), гутеріти (див. *Анабаптизм*), менонітів тощо (усього 60 %), нерелігійні (31,6 %); мусульмани (близько 3 %), належать до інших релігій — сикхи (див. *Сикхізм*), буддисти (див. *Буддизм*), індіюсти (див. *Індуїзм*) тощо (5 %). Рідні мови жителів А. (2016, перепис): англ. (79,99 %), китайська (3,02 %), нім. (2,62 %), франц. (1,90 %), пенджабі (1,13 %), тагальська (0,92 %), укр. (0,91 %) тощо. У 2016 серед провінцій Канади в А. була найменша частка пенсіонерів (12,3 %) та одна з найвищих частка дітей (19,2 %). Тенденція до збільшення густоти нас. провінції є стабільною як за рахунок народжуваності, так і за рахунок міграції. Бл. 81 % нас. проживає в містах та лише прибл. 19 % — у сільській місцевості. У центр. частині А. розташований адм. ц. провінції м. Едмонтон з населенням власне міста 932 тис. осіб та метрополітар. тер. 1,3 млн осіб (перепис, 2016). За 290 км на Пд. найбільше місто провінції та третє за кількістю населення місто Канади *Калгарі* (1,2 млн. осіб, перепис, 2016). У межах смуги шир. бл. 400 км (відомої як Едмонтсько-Калгар. коридор) проживає бл. 72 % усіх мешканців А. Третє за величиною місто Ред-Дір розташоване між Едмонтоном та Калгарі, населення понад 100 тис. осіб (2016, перепис). Рівень урбанізації 81 % (2016, перепис).

ГОСПОДАРСТВО. А. має другу за величиною економіку в Канаді після Онтаріо, тут виробля-

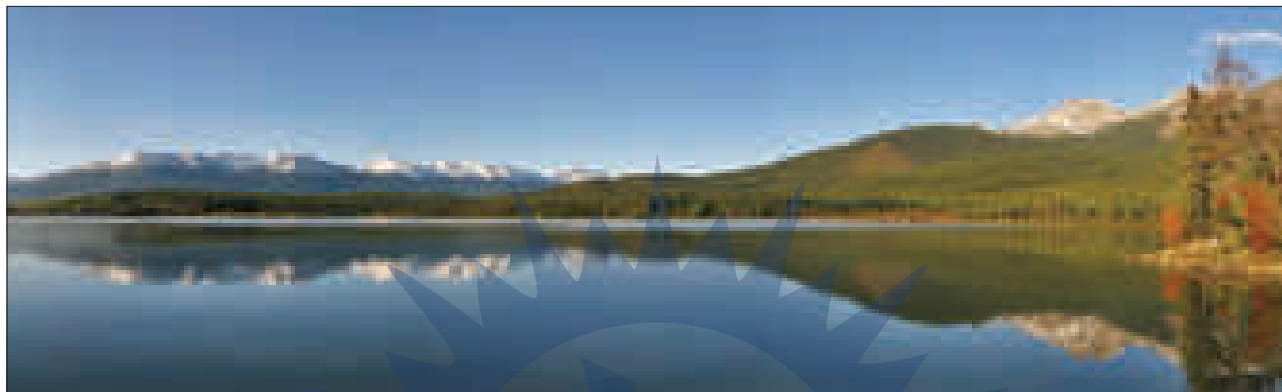

Альберта. Луїза Лейк

ють 15,3 % нац. ВВП (2017). Рівень безробіття — 6,5 %. Електроенергетика А. базується на нафті, вугіллі, а також вітровій та гідроенергії, біомасі. Освоєння нафт. родовищ (відомих як нафтонос. піски Атабаски) зробили нафтовидобуток та нафтопереробку базовою галуззю економіки провінції та визначили її спеціалізацію в економіці Канади. Важлива роль належить видобутку

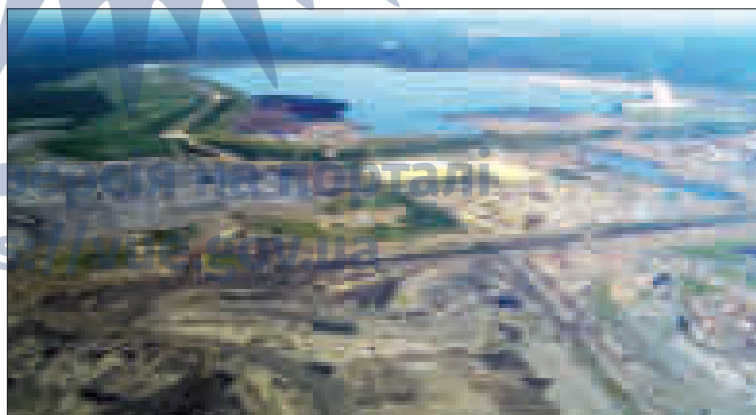
добув. пром-сті та забезпечив доступ А. до нових ринків збуту. У провінції діють Ун-т А. (з 1908) з Канад. ін-том укр. студій (з 1976), Ун-т Калгарі (самост. статус з 1966), Технол. ін-т Пн. А. та Технол. ін-т Пд. А. (з 1916), Летбридж. ун-т (1967), понад 10 приват. університетів. Серед науково-дослід. установ — Ін-т штуч. інтелекту А., Ін-т моніторингу біорізноманіття А., Науково-

Альберта. У парку Джаспер

кам'ян. вугілля. Добувають буд. матеріали — пісок, вапняк та гравій, а також галіт (кам'яну сіль), самород. сірку. Лісозаготівля та вир-во пиломатеріалів є важливою виробн. галуззю. Розвинені харч.пром-сть, сучас. види машинобудування, телекомунікації. У сучас. структурі с.-г. вир-ва домінує вирощування великої рогатої худоби, вир-во яловичини, а також вирощування пшениці (зокрема, сорту дурум), ячменю, ріпаку (каноли), сочевиці та ін. культур, на Пн. — пром. рибництво. Розвинене товар. бджільництво. Водночас розвивається невір-бн. сфера, бл. 50 % зайнятих працює у сфері послуг, фін., телекомунікац., турист. секторі, освіти, торгівлі. Щороку міста Едмонтон і Калгарі приймають по 4 млн відвідувачів кожне. Туристи приїждять із різних міст Канади, США, ін. країн. Розвинена інфраструктура для катання на ковзанах та для керлінгу, лижні курорти, маршрути сплавання річками, пішогодного туризму та різноманітні рекреації. Цікаві місця А.: у м. Едмонтоні та навколо — один з найбільших торгово-розважал. центрів у Пн Америці «Вест Едмонтон Волл» («West Edmonton Wall») з аквапарком «Ворд Вотер Парк» («Word Water Park»); Зимовий ботаніч. сад Муттард, в якому понад 700 видів рослин; численні музеї. Транспорт. система представлена авт., залізн., повітр. (міжнар. аеропорти в Калгарі та Едмонтоні) та трубопровід. транспортом. До 1964 частиною великої судноплав. мережі була р. Атабаска. Система автомагістралей об'єднана Трансканадським шосе, що в межах А. має дві гілки — пн. Йеллоугед, яка починається з одноймен. перевалу в Скелястих горах і далі на Сх. через центр пров. Едмонтон об'єднується з рештою канад. провінцій. Півден. гілка проходить через Нац. парк Банф та одноймен. містечко, через мегаполіс Калгарі та невелике м. Медисин-Гет далі на Сх. до Атлант. узбережжя й зливається з пн. гілкою побл. Вінніпега. Буд-во Канад. тихоокеан. зал. (з 1881) відіграло важливу роль у розвитку госп-ва А., особливо можливості транспортування с.-г. продукції. У 1950 Едмонтон було з'єднано трубопроводом, який поліпшив позиції

дослід. ін-т «Альберта Пріон» та ін. Нашарування різ. культур корін. та прибулого нас. відображено в пам'ятках та подіях. Парк Хед-Смешт-Ін-Баффало-Джамп — збережене урвище в Скелястих горах, де полювали на бізонів індіанці, — з 1981 є пам'яткою Світової спадщини ЮНЕСКО. Функціонують музеї: Форт Едмонтон парк, один з найбільших іст. музеїв Канади (з 1974), Королів. Тірредівський музей палеонтології в місті Драмгеллері (з 1985). Худ. галерея А. у м. Едмонтоні (засн. 1924) містить 6 тис. експонатів. Функціонують Центр. театр А. (м. Ред-Дір), Театр Калгарі, Театр Марти Коен (обидва — м. Калгарі). СПОРТ. У Калгарі проходили Зимові Олімпійські ігри 1988. У м. Едмонтоні тренуються хокей-

Альберта. Копальні, нафтозавод в нафтових пісках Атабаски

ні команди «Калгарі Флеймс» та «Едмонтон Ойлерс» («Едмонтонські нафтовики»), профес. команда з канад. футболу «Едмонтон Ескімос». УКРАЇНІКА. Перші емігранти з України поселилися на тер. А. наприкінці 19 ст. Це були вихідці з Галичини та Буковини, здебільшого землероби. Вони заснували поселення Борщів, Бучач, Згода, Нью Київ та ін. Найбільше українців мешкає у містах Едмонтоні (144 620 осіб), Калгарі (76 240 осіб), Ред Дір (7 010 осіб) та ін. (2006, перепис). Щорічне свято українців А. — 7 вересня.

Першими установами, збудованими в укр. поселення, були церкви. Більшість українців А. належить до Укр. католицької церкви. Першими орг-ціями укр. громади були культ.-освіт. т-ва, хоріві й театр. колективи. В А. існували двомовні укр.-англ. школи, 1913 вони були заборонені. 1959 укр. мова дозволена в школах А., 1974 укр.-англ. двомовна освіта знову запроваджена у початк. школі, а згодом — у середній. У 1957 на відділенні слов'ян. студій ун-ту А. відкрито укр. курси. 1976 при ун-ті засновано Канад. ін-т укр. студій, 1989 створено каф. укр. культури та етнології. На тер. А. розташовані етнокульт. му-

Альберта. Збір урожаю в музеї українського села

зей просто неба «Калина Кантрі», *Село спадщини української культури*, місто Вергевіль з пам'ятником писанці, поселення Гледон з пам'ятником ковбасі та село Мандер з пам'ятником варенику, а також місто Колд Лейк, в околицях якого розташовані українські церкви. У м. Едмонтоні діє *Альберти українсько-канадський музей*.

Лит.: Potrebenco H. No Streets of Gold: A Social History of Ukrainians in Alberta. Vancouver, 1977; Йоппик Г. А. Українсько-канадський архів-музей Альберти: Пам'ятки українських піонерів Альберти. Едмонтон, 1982; Holt F. Alberta: a History in Photographs. 3rd ed. Victoria, 2009; Benton-Short L., Short J., Mayda Ch. A Regional Geography of the United States and Canada: Toward a Sustainable Future. 2nd ed. Lanham, 2018.

Альберти українсько-канадський архів-музей, УКАМА (англ. Ukrainian Canadian Archives and Museum of Alberta, UKAMA) — громад. культурол. установа, яка популяризує укр. історію та культуру (зокрема в Канаді), збирає архів. і музейні колекції, пов'язані з культ. і громад. життям українців пров. *Альберти* (Канада). Розташована в м. Едмонтоні (пров. Альберта, Канада). Ідея створення УКАМА як місця збереження документ. свідчень про життя перших укр. переселенців у Канаді належить підприємцеві та громад. діячеві Г. Йоппику з м. Едмонтоні. Перші архів. документи та експонати зібрано в 2-й пол. 1960-х зусиллями родини Г. та С. Йоппиків, їхнім власним коштом. Статут архіву-музею ухвалив уряд провінції Альберти 31.10.1972. Основу фондів УКАМА склала колекція родини Йоппиків, до якої долучили надходження з ін. приват. зібрань. 27.10.1974 архів-музей відкрито для широкого кола відвідувачів. Фонди УКАМА складаються з архів. та музейного зібрань і бібліотеки. Архів. колекція включає зібрання документів укр. орг-цій, що діяли в Альберті (Асоціації укр. піонерів Альберти, відділу *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (акронім: НТШ) у Зх. Канаді, едмон. відділу *Конгресу українців Канади*, Сусп. служби українців Канади, Клубу укр. професіоналістів і підприємців в Ед-

монтоні, Укр. муз. т-ва в Альберті, Батьків. к-ту сприяння укр. освіті в Альберті), та приват. осіб (політика, першого члена парламенту Канади укр. походження М. Лучковича, опер. співака М. *Голинського*, худ. Ю. *Буцманюка*, колиш. в'язня нацист. концтабору *Освенцім* у роки *Другої світової війни* І. Лаголі). Колекція фотодокументів (понад 5 тис. одиниць зберігання) відображає життя перших укр. переселенців в Альберті, діяльність громад. орг-цій протягом 20 ст., участь українців у канад. армії в роки Другої світ. війни тощо. Тут зберігається також колекція муз. творів укр. композиторів. Колекція укр. часописів (понад 300 назв) містить видання, які публікувалися в Альберті та ін. канад. провінціях, а також США, Австралії, Аргентині, Бразилії, Китаї, США, європ. країнах. У складі колекції — раритет. видання: укр. газети з Маньчжурії 1930-х, *Карпатської України* 1938–1939, часописи періоду Другої світ. війни. Музейна колекція УКАМА різноманітна: одяг із Зх. України 1-ї пол. 20 ст., вишивки, скрині, кераміка, муз. інструменти, різьба, військ. форма, портрети письменників, композиторів, церк. начиння тощо. Про освоєння українцями канад. тер. розповідають с.-г. знаряддя праці й речі перших укр. поселенців у Альберті. Б-ка архіву-музею налічує понад 40 тис. томів видань про укр. історію, культуру, л-ру. Тут зберігаються, зокрема, рідкіс. видання, що друкувалися в Зх. Україні на поч. 20 ст. та в міжвоєн. час, л-ра про історію укр. поселень поза межами України, театр. л-ра та книжки для дітей, англомов. наук. видання з україністики. УКАМА проводить мист. та документ. виставки на іст. теми (про українців у Канаді, про минуле України тощо).

Лит.: Йоппик Г. Українсько-канадський архів-музей Альберти: пам'ятки українських піонерів Альберти. Едмонтон, 1982; Макар О. Українсько-канадський архів-музей Альберти в Едмонтоні (УКАМА) // Західньоканад. збірник. 1998. Т. 37. Ч. 3; Матяш І. Архівна та рукописна україніка: Зміст та обсяг поняття, проблема інкорпорації до Національного архівного фонду України (на прикладі архівів Канади) // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2007. № 1; Матяш І., Романовський Р., Ковтун М. та ін. Архівна україніка в Канаді. Київ, 2010.

І. Б. Матяш

Альберти українсько-канадський архів-музей логотип

Альберті, Леон-Баттіста (італ. Alberti, Leone Battista; 18.02.1404, м. Генуя, тепер обл. Лігурія, Італія — 25.04.1472, м. Рим, тепер Італія) — архітектор, учений, письменник, представник раннього *Відродження*. Писав лат. та італ. мовами. Походив зі знатної родини політ. вигнанців з Флоренції. Навчався спершу в м. Падуї, потім (1421–1428) у *Болонському університеті*, де 1428 отримав ступінь доктора каноніч. права. З 1428 періодично мешкав у м. Флоренції, де став учнем Ф. *Брунеллескі*, родоначальника архіт. стилістики раннього Відродження. Досліджував архіт. пам'ятки антич. Риму (1432–1434). Упродовж 1432–1464 був службовцем папської курії в м. Римі та паралельно займався теорією архітектури, живопису, скульптури, музики, криптографії, математики, літ. творчістю та архітект. практикою. До споруд А. належать: палаццо Ручеллаї (1446–1451), лоджія Ручеллаї (1460), фасад церкви Санта Марія Новелла (1458–1478), капелла Ручеллаї при церкві Сан Панкратіо (1457–1467), всі — у м. Флоренції; церкви Сан

Себастьяно (1460) та Сант-Андреа (1472), обидві — у м. Мантуї; церква Сан Франческо (1450–1461) у м. Риміні. В архіт. практиці проявив себе як новатор і знавець античності, створивши численні зразки для наслідування: на фасаді палаццо Ручеллаї вперше застосував ордерну стіну; на гол. фасаді церкви Санта Марія Новелла опрацював принцип вирішення зх. фасадів катол. базилік, що потім застосовувався у світі до кінця 18 ст. (два яруси, центр. фронтон, парні волюти обабіч як пластич. поєднувальні елементи); у церкві Сант-Андреа в м. Мантуї композиція фасаду вирішена за принципом рим.

Альберті, Леон-Баттіста.
Фасад церкви Санта-Марія
Новелла

тріумфальної арки з застосуванням т. з. великого ордера. Автор «принципу Альберті»: арки не повинні безпосередньо спиратися на капітелі колон, бо це суперечить смислу конструкції антич. архітектурного ордера. Як глибокий знавець архіт. спадщини антич. Риму й водночас архітектор-новатор А. справив вирішальний вплив на формування архіт. стилістики високого Ренесансу й теорії архітектури. Під висловом антич. праці *Vitruvius* «10 книг про архітектуру» створив перший і найвпливовіший архіт. трактат доби Відродження «10 книг про зодчество» («De re aedificatoria libri decem»; бл. 1450). Автор теор. трактатів: «Про живопис» («De pictura»; 1439–1441), «Про статую» («De statua»; 1462). Був прихильником розвитку прози нар. італ. мовою. Серед літ. творів А.: комедія «Філодокс» («Philodoxeos»; 1424, опубл. 1500), сатир. роман-трактат «Мом» («Momus»; 1450, опубл. 1520), збірка байок і алегорій «Застільні бесіди» («Intercoenales», 1438, опубл. 1890), присвячені проблемам етики й виховання трактати «Про родину» («Della famiglia»; кн. 1–3, 1433–37; кн. 4, 1441; опубл. 1844), «Понтифік» («Pontifex»; 1437, опубл. в 1890), «Теодженіо» (бл. 1440, опубл. наприкінці 15 ст.) тощо.

Пр.: De re aedificatoria libri decem. Argentorati, 1541; Десьть книг о зодчестве : в 2 т. / Пер. с лат. В. Зубова. Москва, 1935–1937.

Лит.: Всеобщая история архитектуры : в 12 т. Москва, 1967. Т. 5: Архитектура Западной Европы XV–XVI веков. Эпоха Возрождения; Николаев И. Профессия архитектора. Москва, 1984; Зубов В. Архитектурная теория Альберти. Санкт-Петербург, 2001; Norwich J. J. Great Architecture of the World. New York, 2003; Вечерський В. Курс історії архітектури. Київ, 2006.

В. В. Вечерський

Альберті, Рафаель [ісп. Alberti, Rafael; повне прізвище та ім'я — Альберті Мерелло, Рафаель (Alberti Merello, Rafael); 16.12.1902, м. Ель-Пуерто-де-Санта-Марія, провінція Кадіс, Іспанія — 28.10.1999, м. Ель-Пуерто-де-Санта-Марія, провінція Кадіс, Іспанія] — письменник, художник, почес. доктор ун-тів міст Тулузи (з 1982), Кадіса (з 1985), Валенсії (з 1995). Писав ісп. мовою. Освіту здобув у 1912–1917 в езуїт. колегії Сан-Луїс-Гонзага. У віці 15 р. переїхав до м. Мадрида, де навчався живопису. Товаришував із Ф. Гарсія Лоркою, Л. Бунюелем, С. Далі. У 1930-ті активно займався політ. діяльністю. 1931 вступив до Ком. партії Іспанії, 1936 — до громад. орг-ції «Альянс інтелектуалів-антифашистів для захисту культури». 1933–1934 заснував і очолював журнал «Октябре» («Octubre»). Під час громадян. війни 1936–1939 разом із більшістю діячів культури протистояв франкізму. 1939 вимушено залишив Іспанію та переїхав до Франції, 1940 — до Аргентини. 1963–1977 жив в Італії, після чого повернувся на батьківщину. 1922 перші вірші А. опубл. у журн. «Орізонте» («Horizonte»). Перша збірка віршів «Моряк на суходолі» («Marinero en tierra», 1924), у якій відчутні мотиви андалуз. фольклору, була відзначена Нац. премією Іспанії (1925). У цій і наступ. збірках «Кохана» («La amante», 1926) та «Зоря левкою» («El Alba del albanil», 1927) А. використав прийом поєднання фантастичного та реального. З 2-ї пол. 1920-х захоплювався метафор. поезією *бароко*, використовуючи у творах ускладнені аналогії та асоціативні образи: збірки поезій «Міцна кладка» («Cai y canto», 1927–1929), «Проповіді та помешкання» («Sermones y moradas», 1929–1930). Гол. твором цього періоду стала сюрреаліст. поема «Про янголів» («Sobre los Angeles», 1929). Період творчості 1930-х насичений героїко-патріотич. мотивами, якими автор відгукнувся на події громадян. війни, напр., у зб. «Гасла» («Consignas», 1934) та ін. Для повоєн. лірики характерна політ. і громадян. тематика: збірки «Між гвоздиком та шпагою» («Entre el clavel y la espada», 1939–1941), «Балади та пісні річки Парана» («Baladas y canciones del Parana», 1953–1954) та ін. У 1942 А. написав книгу спогадів «Загублений гай» («La arboleda perdida»). Створив серію літографій «10 римських сонетів» (1964), «Корида» (1970), «Ліризм алфавіту» (1972), серію літографій та малюнків «Очі Пікассо» (1985). 1985 у м. Мадриді організовано виставку «4 пори року», що налічувала 12 малюнків та поем А., які описують кожен пору року. У 1997 опубл. альбом «Увесь Альберті», який уміщує всі роботи художника. 1964 А. побував в Україні, узяв участь у роботі Міжнар. форуму діячів культури, присвяченого 150-річчю з дня народження Т. Шевченка, у м. Каневі виголосив «Слово на Тарасовій горі». 1965 упорядкував збірку своїх творів для видання в Україні. Окр. вірші А. переклади М. Рильський, Л. Дмитерко, І. Вирган, В. Харитонов, О. Буценко, С. Борщевський, О. Криштальська. А. — лауреат Міжнар. Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (1965), Нац. театр. премії (1981), Премії М. де Сервантеса (1983).

Тв.: Solo la mar. Madrid, 1994; Obra completa : in 6 vol. Barcelona, 2003–2010; Р о с п е р е к л. — Ночь войны в музее Прадо. Москва, 1960; Стихи. Москва, 1966; Затерянная роща. Воспоминания. Москва, 1968; «Я верую в поэзию, живущую в памяти...» // Иностран. лит. 1977. № 2; Избранное. Москва, 1977; У к р. п е р е к л. — Поезії. Київ,

Альберті Рафаель

1969; [Вірші] // Всесвіт. 1965. № 9; 1970. № 12; 1984. № 4; 1986. № 8; Поранений. «Згадай мене, подруга мила...» // Пульсуючі струни: Антологія іспанської та латиноамериканської лірики XVI–XX століть / Пер. з ісп. О. Кришталської. Луцьк, 2010.

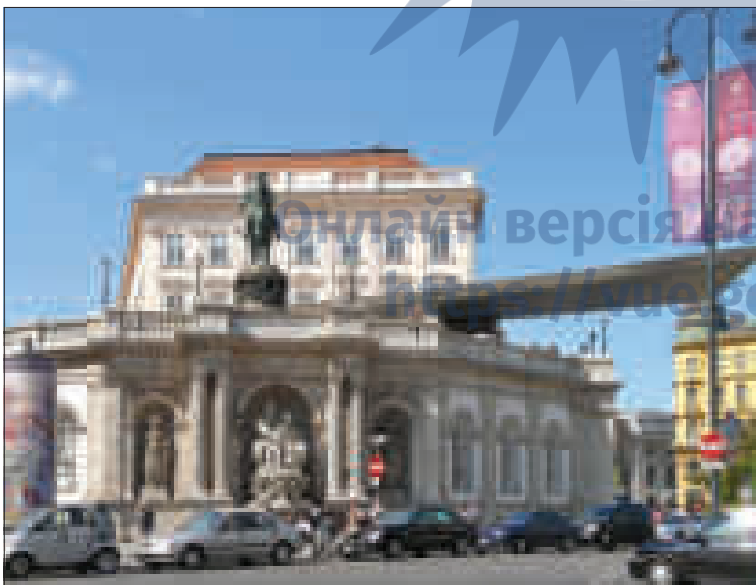
Лит.: Слуцкий Б. Высокая эстрада Рафаэля Альберти // Иностран. лит. 1967. № 8; Тертерян И. Испытание историей. Очерки испанской литературы XX века. Москва, 1973; Плавский З. Испанская литература XIX–XX веков. Москва, 1982; Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : у 2 т. Тернопіль, 2005. Т. 1: А–К; Macías R. U. Poética cinematográfica de Rafael Alberti. Sevilla, 2006; Lavergne L. Espaces et rythmes en poésie: six visages de la poésie hispanophone du XXe siècle: Ruben Darío, Juan Ramón Jiménez, Rafael Alberti, Vicente Aleixandre, Pere Gimferrer, Leopoldo María Panero. Paris, 2014; Spang K. Pintar con palabras: sobre la pintura de Rafael Alberti. New York, 2017.

Альбертіна (нім. Albertina) — худ. музей у м. Відні (Австрія). Основою зібрання є колекція графіки герцога Альберта фон Саксен-Тешена (1738–1822), чие ім'я носить музей. Малюнки, з яких почалася колекція, герцог Альберт фон Саксен-Тешен отримав 04.07.1776 з м. Венеції. Колекція збільшувалася завдяки надходженням малюнків *Леонардо да Вінчі* («Ескіз чоловічої голови до картини “Темна вечере”» — тонов. папір, туш, перо, сріб. олівець, 1495), *Мікеланджело Буонарроті* (мал. «Копія з фігури Мазаччо»), Дж. Б. П'яцетти (мал. «Автопортрет у 52 роки», 1735), К. *Лоррена*, Н. *Пуссена*, *Рафаеля*. 1796 герцог отримав з Імператор. 6-ки Австрії (тепер Австр. нац. б-ка) роботи А. *Дюрера*: «Автопортрет» (срібний олівець, 1484), «Краєвид Інсбрука» (акварель, 1495), «Заець» (акварель, гуаш, 1502), «Великий шмат дерну» (акварель, гуаш, 1503), «Голова апостола» (туш, 1508) і «Руки людини, що молиться» (туш, 1508), «Етюд голови дев'яностотрірічного чоловіка» (тонов.

дамі в данського купця й художника К. ван Амстела герцог придбав колекцію малюнків голланд. художників. Після смерті герцога Альберта колекція творів европ. мист-ва 15 — поч. 19 ст. налічувала 14 тис. малюнків і 200 тис. гравюр. З 1802 збір. музею розміщується в палаці, побудов. у неоклас. стилі. Від сер. 18 ст. палац служив резиденцією губернаторів Австр. Нідерландів (тепер Бельгія). 1794 імп. Франц II подарував палац герцогу Альберту фон Саксен-Тешену та його дружині. Герцог замовив реконструкцію палацу арх. Л. Монтойєру. Повтор. реконструкцію у стилі *ампір* було проведено 1822–1825 арх. Й. Корнхаузелем, скульптором Й. Клібером і дизайнером Й. Данхаузером для ерцгерцога Карла, прийомного сина Альберта. Утретє модернізацію палацу в стилі *історизму* проведено наприкінці 19 ст. для ерцгерцога Альбрехта — старшого сина Карла. 1919 палац і колекцію було націоналізовано. Після націоналізації музей поповнився сотнею робіт із колекції С. Меллера: творами П. *Сезанна*, Ж.-О.-Д. *Енгра*, Ж.-Б. К. *Коро*, Е. *Делакруа*, Е. *Мане*, Е. *Дега* і П.-О. *Ренуара*. Під час Другої світової війни колекцію було вивезено до Верх. Австрії, де сховано в шахтах. 1948–1952 тривала перебудова палацу, який зазнав суттєвих конструктив. і декор. змін. До 2003 музей називався «Графічне зібрання Альбертіна» (нім. «Graphische Sammlung Albertina»). Нове відкриття музею, після черг. реконструкції, відбулося 2003. До нового відкриття назву музею було змінено на «А.». У 20 ст. зібрання розширилося завдяки придбання колекцій імпресіоністів, експресіоністів, сюрреалістів, картин художників рос. і укр. авангарду. Архітектором Г. Голлейном по-новому було оформлено вхід до А. У 2007 музею передано колекцію понад 300 картин подружжя Р. і Г. Баглінер (Ліхтенштейн), а також скульптури 19–20 ст. Колекція репрезентувала осн. стилі модерніст. мист-ва: *імпресіонізм* (Е. Дега, П.-О. Ренуар, А. Сіслей, К. Моне, А. Тулуз-Лотрек, П. Сезанн), *фовізм* (А. Матіс, М. Вламінк, А. Дерен, Ж. Брак, Р. Делоне), *експресіонізм* (картини Е. Мунка, Е. Нольде, В. Кандинського, А. Модільяні, П. Клее, О. Кокошки, скульптура К. Бранкузі), *сюрреалізм* (Р. Магріт), абстракт. сюрреалізм (Х. Міро-і-Ферра), *кубізм* (П. Пікассо, Х. Гріс). Окр. складником колекції є живопис рос. і укр. авангарду: М. Шагал, М. Ларіонов, Н. Гончарова, О. Екстер, А. Ленгулов, К. Малевич та ін. На 2019 колекція нараховує бл. 1 млн творів образотв. мист-ва. У збір. представлені живопис і скульптура, граф. твори, фотографії, креслення та малюнки архітект. споруд. Тут є твори всіх напрямів сучас. мист-ва. Музей А. — найбільше у світі збір. графіки. Загалом у зібранні бл. 50 тис. малюнків та акварелей, близько 100 тис. фотографій, понад 50 тис. архітект. креслень, ескізів, планів і бл. 900 тис. гравюр. У приміщенні музею 20 відреставр. кімнат (приймальні, зали, салони) у стилі *класицизму* з вишуканими меблями, люстрами тощо.

Лит.: Юренева Т. Ю. Художественные музеи Западной Европы. История и коллекции. Москва, 2007; Benedik C. The History of the Albertina — How a Palace Turned into a Museum // Monet to Picasso. Masterworks from the Albertina. The Batliner Collection. Vienna, 2012; Олтмен Д. Вена / Пер. с англ. Т. Новиковой. Москва, 2014; Benedik C., Schröder K. Die Gründung der Albertina — Herzog Albert und seine Zeit. Ostfildern, 2014.

О. М. Гончарова

Альбертіна

папір, підсвічування білим, 1521); згодом — малюнки П. П. *Рубенса*: «Портрет сина художника Ніколаса» (італ. олівець, 1620), «Ескіз до портрета камеристки» (вугілля, 1623), «Портрет Ніколаса, сина Рубенса» (кольор. крейда, 1625–1626); *Рембрандта* й А. ван *Дейка*. Бл. 1800 у м. Амстер-

Альбертінум (нім. Albertinum) — худ. музей м. Дрездена (Німеччина). Включає дві колекції, що належать до Держ. худ. зібрань м. Дрездена: Збір. скульптури (нім. Skulpturensammlung) та Галерею нових майстрів (нім. Galerie Neue Meister). Приміщення музею — колишній королів. цейгауз, побудов. 1559–1563 у стилі неоренесансу за проектом К. Фойгта фон Вірандта й перебудов. 1884–1887 арх. К.-А. Канцлером відповідно до нового призначення — розміщення в ньому збір. скульптури саксон. курфюрстів. Під час реконструкції збережено ренесансну стилістику екстер'єру. Назву «А.» музей отримав на честь короля Саксонії Альберта (правив 1873–1902), мецената й замовника реконструкції. У 1945 збір. скульптури вивезено до СРСР, а згодом (до 1958) повернуто до Німеччини. 2006 А. закрито на реставр. роботи (через пошкодження внаслідок повені 2002). Для проведення реконструкції оголошено конкурс (взяло участь 90 архітекторів). Переможцем став берлін. арх. Ф. Штаб із проектом «Ковчег для мистецтва». 19.07.2010 А. відкрито після реконструкції, площа збільшилась у 4 рази (додался два надбудов. поверхи для фондосховища та реставр. майстерень); внутр. двір перетворили на атріум. В А. експонується мист-во Нової та Новітньої доби. Колекція класич. скульптури доступна для ознайомлення у 2 публ. фондосховищах музею, одне з яких повністю відведене *Античності*. Витоки колекції А. сягають 1560 — засн. *кунсткамери*, з якої розпочалося збір. творів образотв. та декор.-прикладн. мист-ва курфюрстів Саксонії. 1587 першими скульпт. творами в колекції стали дрібні витвори з бронзи флорент. майстрів. Створення власне *глінтотеки* розпочалося з придбання 1723–1726 саксон. курфюрстом Августом II у короля Пруссії Фрідріха Вільгельма I антич. скульптур («бранденбур. зібрання»). 1728 придбано кілька антич. статуй в італ. кн. Кіджи (зокрема, дві рим. копії оригіналів Поліклета й одна — *Праксителя*) та в кардинала Альбані («Зевс» школи Фідія та ін.). 1736 у спадкоємців принца Євгенія Савойського курфюрстом Августом III (сином *Августа II Сильного*) куплено жін. статую з давньорим. міста Геркуланума (див. *Помпеї, Геркуланум і Торре-Аннунціата*) — «Велику геркуланянку», мармур. рим. копію з оригіналу Праксителя (бл. 330–310 до н. е.) і «Малу геркуланянку», мармур. рим. копію з оригіналу (поч. 3 ст. до н. е.). 1782 придбано гіпс. зліпки з творів давньогрец. і рим. мист-ва із зібрання, що належало художнику А. Р. Менгсу. У сер. 19 ст. збір. поповнилося середньовіч. нім., італ. і фламанд. дерев'ян. та кам'яною скульптурою, франц. дрібною бронз. пластикою 18 ст. і творами єгипетсько-сирійського мист-ва. 1902 придбано скульптуру «Менада» *Скопаса* — зменшену рим. мармур. копію з антич. оригіналу (бл. 350 до н. е.). До А. надійшли також скульптури Е. Ж. Далу, А. А. О. Дюбуа, О. Родена (усі — Франція), К. Меньє (Бельгія) та ін. Згодом додалися роботи скульпторів Е. Барлаха, В. Лембрука, Г. Маркса, Г. Кольбе (усі — Німеччина). У 1924 королів. колекції частково націоналізовано. Багато скульптур А. вилучили нацисти в 1937 у рамках кампанії «Дегенеративне мист-во». Спалено 1004 картини і 3825 малюнків, акварелей і гравюр, зокрема з м. Дрездена, решту вилучених творів мист-ва (бл. 13 тис.) продано на аукціонах. Після *Другої світової війни* відбулася оста-

точ. націоналізація худ. колекцій, постановою уряду Землі Саксонія від 11.01.1951 встановлювалось, що дрезден. зібрання є власністю народу. У колекції А. чимало перлин *античного мистецтва*: «Голова Афіни», мармур. рим. копія з бронз. оригіналу Мірона «Афіна і Марсій» (460–445 до н. е.); «Голова Діадумена», мармур. рим. копія з оригіналу Поліклета (бл. 420 до н. е.); «Голова юнака з Перинфу», мармур. рим. копія оригіналу іонійського скульптора Піфагора Регійського (сер. 5 ст. до н. е.); «Дрезденський хлопчик», мармур. рим. копія з бронз. оригіналу роботи Поліклета (430 до н. е.) та ін. *Ренесанс* представлений скульптурою Дж. Джамболоньї «Німфа і Сатир» (1575–1580) та ін. Концепція оновленого А. — співіснування класич. й сучас. мист-ва. Цю ідею візуалізують скульптури «Хро-

Альбертінум

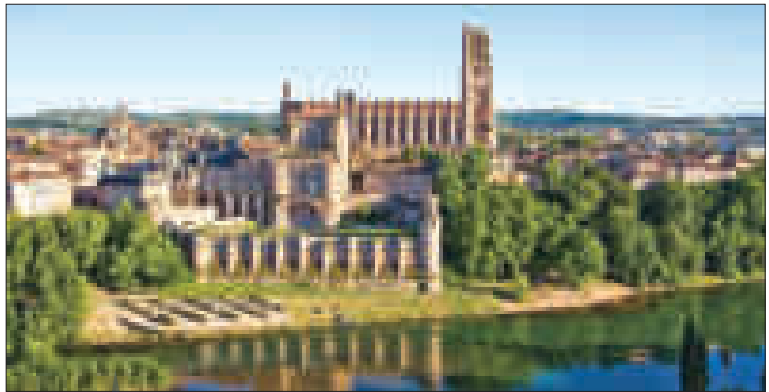
нос» (17 ст.) Б. Пермозера й «Єгиптянин» (2009) У. Рукріма. В експозиції скульптури: «Медитація» та автор. копія «Мислителя» О. Родена, «Танцівниця» Е. Дега, «Нова Саломея» М. Клінгера, «Вантажник» К. Меньє, «Укліна» В. Лембрука, «Сфінкс» Н. Тадеуша та ін. У Галереї нових майстрів експозиція побудована за хронол. принципом. Вона починається з *романтизму* — картин засновника цього стилю в образотв. мист-ві К. Д. Фрідріха («Хрест у горах», «Двоє, що споглядають місяць», «Дольмен під снігом»), а також Л. Ріхтера, К. Г. Каруса. Далі — *імпресіонізм*, представлений роботами франц. (К. Моне, Е. Дега, П. Гогена) і нім. (М. Лібермана, М. Слефогта) майстрів. *Експресіонізм* репрезентують твори Е. Л. Кірхнера, О. Дікса, П. Клеє, О. Кокошки, дрезден. *сецесіон* — картини К. Лозе і Б. Кречмара. Усього в Галереї зберігається бл. 300 картин. Архітектура й концепція презентації мист-ва А. є зразком для ін. музеїв.

Лит.: Зейдевитц Р., Зейдевитц М. Дрезденская галерея. Москва, 1965; Винкельман И. История искусства древности. Малые сочинения / Пер. с нем. И. Бабанова. Москва, 2000; Блаватский В. Греческая скульптура. Москва, 2008; Das neue Albertinum: Kunst von der Romantik bis zur Gegenwart. München, 2010; Мельник Д. Дрезден. Сокровищница Саксонии. Москва, 2014; Wagner H. Albertinum. Art from Romanticism to the Present — Museumsführer Albertinum Dresden. Köln, 2018.

О. М. Гончарова

Альбі, єпископське місто (франц. Cité épiscopale d'Albi) — архіт. ансамбль іст. центру в м. Альбі (Франція), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 2010). Перше поселення датується *бронзовим віком*. Із приходом римлян у *Галлію* (50-ті до н. е.) поселення отримало назву Civitas Albigensium (Albiga). Містечко не мало стратегіч. значення для римлян, тому під час розкопок не виявлено решток рим. споруд. 843 місто потрапило під контроль короля *Карла II Лисого*. 1040 тут збудовано Старий міст, зведено міські квартали. Альбі — батьківщина реліг. вчення катаризму (див. *Альбігойці*), яке *Католицька церква* вважала єретичним. Перший хрест. похід проти катарів проголошений III Латеранським собором 1179. Через незначну кількість учасників похід виявився невдалим і 1181 був завершений. З ініціативи папи *Інокентія III* 1209–1229 відбувся другий хрест. похід, у результаті якого знищено майже 1 млн осіб. У період *Альбігойських воєн* місто було майже повністю зруйноване. Після хрест. походу зведено собор Сент-Сесіль як символ перемоги *католицизму* над *єресю*. 1678 у Палаці Бербі розташувалась єпископ. резиденція. 1790 місто отримало статус *префектури* департаменту Тарн. Під захистом ЮНЕСКО перебувають: Кафедральний собор святої Сесилії (Cathédrale Sainte-Cécile; 13–14 ст.), Палац Бербі (Palais de la Berbie; 13–15 ст.), Колегіальна церква Сен-Сальві (Collégiale Saint-Salvi; 11–18 ст.), Старий міст (Pont-Vieux) через річку Тарн (11 ст.). Центр. пам'ятка міста — готичний собор Сент-Сесіль, буд-во якого тривало 1282–1480. Особливістю собору є різкий контраст скромного зовн. й розкішного внутр. оздоблення. Стіни собору прикрашені картинами та *фресками*, на яких домінує синій колір. На *склепінні* зображені святі та сцени зі *Старого Завіту*. На хорах виставлено 270 статуй, що датуються епохою пізнього *середньовіччя*. У 18 ст. спеціально для собору споруджено орган, який зберігся до 21 ст. Залишилася також 78-метрова *дзвіниця*. 1535 до пд. *фасаду* прибудовано балдахін у стилі «полум'яної готики». Сент-Сесіль — найбільший собор у світі, зведений із цегли. Колишній палац єпископів Альбі — палац Бербі — вважається одним із найкраще збережених замків Франції. Назва походить від прованс. слова Bisbio — «єпископ». Від 1922 у палаці розташований Музей А. де Тулуз-Лотрека (найбільша колекція картин художника — понад тисячу робіт). Церква Сен-Сальві (11–12 ст.) відома тим, що до початку *Великої Французької революції* тут зберігався прах єпископа Сальві (помер 584), який був першим єпископом міста. Старий міст спочатку був облицьований цеглою та стояв на високих *арках*, у 14 ст. його укріпили й оснастили розвідним мостом. А. е. м. є цілісним і гармонійним комплексом пам'яток і кварталів, що не зазнали суттєвих змін упродовж століть.

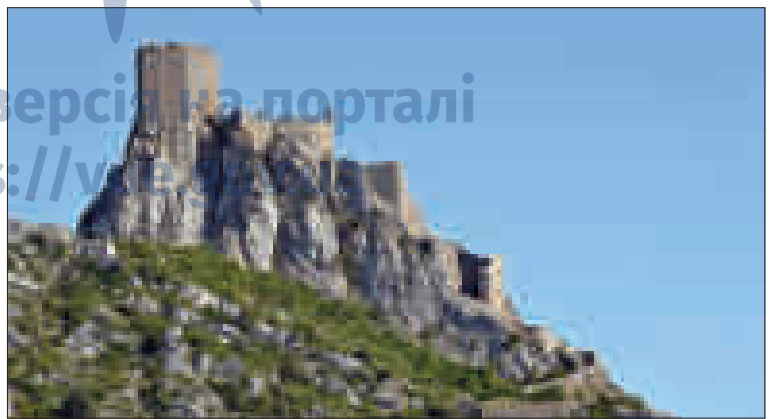
Лит.: René N. Les Cathares. Culture, art, loisirs. Paris, 1972; Le Midi Pyrénéen. Paris, 1977; Мадоль Ж. Альбігойська драма і судьбы Франции / Пер. с фр. Г. Ф. Цибулько. Санкт-Петербург, 2000; Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени. Москва, 2003; Блаженный Иоанн. Катары: Церковь любви. Грааль против Рима. Москва, 2006; Блюм Ж. Ренн-ле-Шато. Вестготы, катары, тамплиеры: секрет еретиков / Пер. с фр. А. Ю. Карачинского, И. А. Эгипти. Санкт-Петербург, 2007; Иванов А. М. Катары. Тамплиеры. Масоны. Москва, 2009; Романова О.

Альбі, єпископське місто

«Пісня про хрестовий похід на альбігойців»: ідейна структура // Літературознавчі обрії. Праці мол. учених. 2010. Вип. 17; Утко Е., Шумихина О. Сокровища человечества. 981 памятник Всемирного наследия ЮНЕСКО. 2-е изд. Москва, 2013; Allair R. Petite histoire d'Albi à travers les siècles. Cressé, 2016.

I. В. Шліхта

Альбігойські війни, хрестові походи проти альбігойців (франц. Croisade contre les albigeois) — низка збройних походів (1209–1229) франц. лицарів-хрестоносців проти прихильників *єреси* катарів у Лангедоку. Велися спочатку військами феодалів Пн. Франції за підтримки міжнар. сил (1209–1226), потім — королів. військами (1226–1229). Початком А. в. стало оголошення в 1209 Папою Римським *Інокентієм III* хрестов. походу проти *альбігойців*. А. в. поділяються на кілька періодів. Упродовж першого (1209–1215) хрестоносці захопили значні території, що контролювали альбігойці. Частину міст регіону (Безье, Бран, Лавор, Мінерв, Терм, Тулуза) було взято після тривалої облоги. Деякі міста (Альбі, Кастр, Монреаль та ін.) узяті без облоги або після короткочас. опору. Перший етап війни супроводжувався числен. репресіями проти альбігойців. Зокрема, після захоплен-

Альбігойські війни. Залишки замку Керібюс

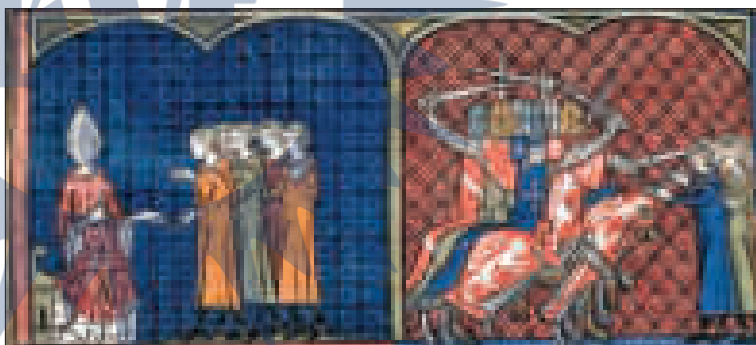
ня м. Безье вбито всіх його мешканців (20 тис. осіб). В окр. захоплених містах (м. Мінерв та ін.) катарам дозволяли повернутися до *католицизму* через покаяння. Ця стадія війни завершилася початком збройн. опору під командуванням графа Тулузи Раймунда VI (після його смерті в 1222 — його сина графа Тулузи Раймунда VII). Чільну роль в опорі відіграли місц. дворяни —

прихильники вчення катарів, яких хрестоносці вигнали з їхніх земель (файдити, від окситанського *faidits* — вигнанці). У боротьбі проти франц. хрестоносців брали участь як представники місц. дворянства, так і населення захоплених військами хрестоносців міст. Другий період тривав 1217–1219. У 1217 м. Тулуза без бою здалася Раймунду VI. До 1225 значна частина Лангедоку знову опинилася під контролем альбігойців. 1225 Раймунда VII офіційно відлучено від церкви. Третій період (1226–1229) розпочався в червні 1226, коли до походів проти альбігойців долучилися королів. війська Людовика VIII. Відтоді хід бойових дій змінився. За кілька місяців значна частина Лангедоку опинилася під контролем франц. військ. У листопаді 1226 Людовик VIII помер. Його син Людовик IX був малолітнім (12 р.), тому командував сил хрестоносців став Юмбер де Боже. 1227–1228 тривали бойові дії. Сили хрестоносців помітно переважали, однак остаточно перемоги їхні війська не досягли. Попри невдачу облогу хрестоносцями м. Тулузи 1228, війська альбігойців були нездатні продовжувати опір. Раймунд VII змушений пройти обряд покаяння та повернення до католицизму, після чого 1229 уклав мирну угоду з королем Франції Людовиком IX (Угода в Мо). Згідно з умовами цієї угоди, він визнавав сюзеренітет франц. короля, відмовлявся від влади над Провансом, погодився на діяльність інквізиції на підвлад. йому землях, фінансував підконтрольний Католицькій церкві Тулузький ун-т і зобов'язувався віддати свою єдину дочку Жанну Тулузьку за брата Людовика IX Альфонса де Пуатьє (що об'єднувало королів. династію Капетингів із тулуз. графською династією). Шлюб укладено 1234 або 1241. Оскільки він був бездітним, після смерті Альфонса де Пуатьє та Жанни Тулузької, Графство Тулузи 1271 було приєднано до земель франц. корони. Після укладення мирної угоди хрестові походи проти альбігойців офіційно припинилися. Католич. церква вела боротьбу проти них за допомогою інквізиції. Згідно з Угодою в Мо, Раймунд VII зобов'язувався боротися проти ересі. Однак інквізиція розпочала боротьбу з альбігойцями лише 1233 (без суцільної підтримки з його боку). Після ліквідації останніх осередків катарів у Графстві Тулузи боротьба проти франц. корони тривала в межах Графства Руссільон. Провідну роль відіграли файдити Олів'є де Термес (припинив боротьбу 1247), Раймунд II Тренкавель (припинив боротьбу 1244) і Чаберт де Барбейра. Попри формальне повернення до католицизму Чаберта де Барбейра 1247, його замок Керібюс до 1255 лишався місцем переховування катарів. Із втратою замку організований опір катарів припинився. А. в. були єдиними хрестовими походами, що відбувалися на тер. християн. країни. Загальна кількість загиблих під час війн і страчених інквізицією невідома. Унаслідок альбігойських хрестових походів король Франції об'єднав пд. землі країни, збільшив тер. своїх володінь, а вплив Католич. церкви посилювався.

Лит.: Cathares, Catharism // Favier J. Dictionnaire de la France médiévale. Paris, 1993; Sumption J. The Albigensian Crusade. London, 2000; Ольденбург З. Костер Монсегюра. История альбигойских крестовых походов / Пер. с фр. Санкт-Петербург, 2001; Weis R. The Yellow Cross: the Story of the Last Cathars 1290–1329. London, 2001; Biget J. L. Albigensien // Dictionnaire du Moyen Âge. Paris, 2002; Поргребен-

ник А. Альбігойський хрестовий похід 1209–1229 рр. та викоринення катаризму у Лангедоку // Питання стародав. та середньовіч. іст., археол. й етнол. 2015. Т. 1.

Альбігойці (франц. *albigens*) — еретичний рух доби середньовіччя (12–13 ст.) у Зх. Європі, переважно в Пд. Франції та Пн. Італії, прихильники якого виступали проти догматів Католицької церкви, церк. землеволодіння та десятини, закликали повернутися до первіс. християнства. Центром руху було м. Альбі та регіон навколо нього (звідси й назва). Термін «А.» вперше з'явився в «Хроніці» письменника та історика Ж. дю Брейля (12 ст.). А. наз. катарів Пд. Франції, в Італії подібний рух мав назву Патарія. Історики широко вживали термін до 1960, відтоді частіше використовують назву «катари». Ухвалення на III Латеранському соборі (1179) церк. законів, спрямованих проти А., поклало початок діяльності середньовічної інквізиції. Під час Альбігойських воєн (хрестових походів проти А.) прихильники ересі були розгромлені та знищені. У 14 ст. рух А. ліквідовано. А. сповідували релігію дуалістич. типу, витоки якої сягають маніхейства. Вірували в існування двох надприрод. начал: доброго (Бог — творець духовного) і злого (диявол — творець матеріального). За їх вченням, світ, як і тіло людини (у якому міститься душа) — матеріальні, отже, створені дияволом. А. вірили в реінкарнацію; вважали Ісуса Христа

Альбігойці. Папа Римський Інокентій III відлучає від церкви альбігойців (ліворуч) та винищення альбігойців хрестоносцями (праворуч)

лише одним із пророків (а не Сином Божим) і не поклонялися йому. Не сприймали *хрест* як святиню, оскільки той став знаряддям страги; не визнавали сім *тайнств* Католич. церкви (зокрема хрещення водою, тому замінили його висвяченням). Стверджували, що молитися можна просто неба чи в будь-якому помешканні, тому храми не потрібні. Заперечували вчення про майбутній Страшний Суд, існування некла та раю. Не визнавали церк. ієрархії, влади церкви й держави. У своїх твердженнях апелювали до Нового Завіту, оскільки Старий Завіт вважали творінням диявола. Забороняли клятви, участь у війнах, смертну кару. Серед А. були «досконалі» та пересічні віряни. «Досконалі» проходили обряди дух. хрещення, яке надіяло правом проповідувати нову релігію, та публ. сповідання гріхів; дотримувалися обітниць цнотливості; були вегетаріанцями; не могли вбивати; мусили казати лише правду. Вірянам дозволяли одружуватися та мати власність. На чолі А. стояли єпископи, яких обирали з-поміж «досконалих» і дияконів.

Лит.: La Chanson de la Croisade Albigenoise. Lettres Gothique. Paris, 1997; Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции. Санкт-Петербург, 2000; Осокин Н. А. История

альбигойцев и их времени. Москва, 2000; Niel F. Albigois et cathares. Paris, 2010; Buffetaut Y. Les cathares et la croisade contre les Albigois. Louviers, 2015.

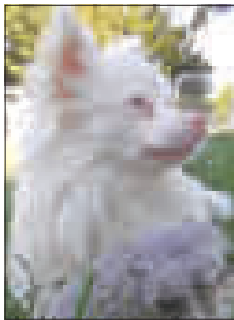
О. І. Предко

Альбінізм (від лат. *albus* — білий) — спадково зумовлена повна або часткова втрата *пігментів*, що визначають темне або яскраве забарвлення покривів чи окремих органів тіла людини, тварин і рослин. У результаті забарвлені частини орг-му (в нормі) набувають білого чи блідо-жовтого кольору або стають прозорими. А. буває тотальним (знебарвлення покривів усього тіла); неповним (знебарвлення за ступенем прояву має обмежений характер); частковим (пігменту позбавлені окр. органи або частини тіла). У комах-альбіносів змінюється колір кутикули та очей; у хребетних (риб, амфібій, рептилій, птахів і ссавців) — шкіри, луски, оперення, волосся, райдужної та пігментної оболонки очей; у рослин стають білими зазвичай зелене стебло й листки, яскраво забарвл. квітки тощо. У природ. популяціях альбіноси вкрай рідкісні. Здебільшого трапляється частковий А. Повний А. властивий людині, культ. рослинам, domestикованим (див. *Доместикація*) тваринам або тим, яких розводять у штуч. умовах. Це пов'язано з *інбридингом* під час *селекції* та можливістю підтримувати життєздатний стан дефектних особин у спец. умовах. А. спричиняють *мутації*, у результаті яких повністю або частково пригнічується синтез ферментів, що відповідають за синтез пігментів. Оскільки А. має чітко визначену генет. природу, його ознаки у тварин виявляються з моменту появи на світ. За своєю суттю А. — явище, протилежне *меланізму*. У тварин у разі А. блокується синтез *меланіну* — полімерної сполуки, що має чорне або коричневе забарвлення. Пігмент захищає орг-м від дії УФ-випромінювання. У тілі людини меланін виробляється в спец. клітинах шкіри — *меланоцитах* і накопичується в шкірі, волоссі та райдужній оболонці очей. Причиною нездатності клітин до вир-ва меланіну є група мутацій здебільшого рецесивної природи, які призводять до інактивації тирозинази — ферменту, відповідального за синтез меланіну. За генет. природою А. людини буває двох гол. типів: очно-шкірний та очний. Очно-шкірний А. має аутосомно-рецесивну природу та спричиняється мутаціями в різних *аутосомах*. Характерними ознаками найважчих випадків, коли меланін не виробляється взагалі, є біле волосся та шкіра, блакитна напівпрозора райдужка ока. У разі ін. мутацій фермент не інактивується повністю, його активність знижена і меланін утворюється обмежено. У таких індивідів колір шкіри може навіть наблизитися до звичайного. Очний А. також зумовлений дією рецесивного гена в гомозигот. стані, який, однак, локалізований в Х-хромосомі. У результаті майже завжди цей тип А. властивий особин чол. статі. Фенотиповий ефект від дії цього гена стосується тільки очей, при цьому знижується гострота зору. Шкіра в таких людей трохи світліша, ніж у родичів. А. належить до генет. хвороб. Це захворювання було відоме ще в Давній Греції та Давньому Римі. Люди, у шкірі яких повністю відсутній меланін, не здатні засмагати, навіть за нетривал. перебування на сонці отримують опіки, що може стати причиною раку шкіри. Очі альбіносів не захищені від яскрав. соняч. світла,

тому з часом у них можливі значні розлади зору. В Україні, як і в більшості країн світу, одна людина-альбінос трапляється на 10–20 тис. новонароджених. В афр. країнах, на Пд. від екватора, частота народження альбіносів значно вища (напр., у Танзанії співвідношення 1 до 1400). Частота генів, які спричиняють А., також підвищена й у деяких ін. народів, що мешкають у троп. місцевості. Це явище не залежить від фізіол. особливостей місц. населення, його причина, вочевидь, полягає в генет. процесах, пов'язаних з іст. особливостями етногенезу.

Лит.: Матвієнко С. В., Коссак Б. Й. Основи генетики. Львів, 2017; Federico J., Krishnamurthy K. Albinism. Treasure Island, 2018; Kumarasinghe P. Pigmentary Skin Disorders. Cham, 2018.

С. В. Межжерін

Альбінізм. Собака альбінос

Альбіновська-Мінкевич, Софія Юліанівна (18.11.1886, м. Клагенфурт, тепер Клагенфурт-ам-Вертерзе, земля Каринтія, Австрія — 30.06.1972, м. Львів, тепер Україна) — художниця, живописець, графік, майстер *натюрморту*. 1901–1906 А.-М. навчалася в худ. студіях м. Відня: 1901 — у приват. школі австр. художника Г. Штрельова, 1902–1906 — у приват. школі австр. майстрів Ф. Гогенберга і Ф. Крюї. Своїми вчителями з фаху вважала художників Г. Гогенбергера, К. Мозера (Австрія), Ф. Юмбера (Франція). 1906–1909 студіювала в Академії Колароссі, а згодом — у Нац. вищій школі красних мист-в (обидві — м. Париж). Подорожувала, відвідала Велику Британію, Бельгію, Нідерланди та Італію. 1909 повернулася до м. Відня, де продовжила навчання в Школі ужиткового й декор. мист-ва. 1912, крім живопису, займалася ще й математикою, водночас навчаючись у Цісарсько-королів. політех. школі в м. Львові (тепер *Національний університет «Львівська політехніка»*) та Львів. ліцеї (тепер *Львівський національний університет імені І. Франка*). 1926 відвідала Сицилію. Під враженням від мандрівок написала низку

Альбіновська-Мінкевич Софія Юліанівна. Автопортрет у жовтій шалі, 1913

робіт, які демонструвалися на худ. виставках у м. Львові. Картини А.-М. виставлялися 1903 у м. Відні, 1904 — у м. Львові. Брала участь у виставках у містах Празі (1910), Кракові (з 1911), Варшаві (після 1920), Лодзі (1926), Познані (1929), Бидгощі (1930), Парижі (1937), Нью-Йорку (1939). До Другої світ. війни А.-М. мала персональні виставки в містах Львові (1929; 1939), Варшаві (1934), Кракові (1938). 1917–1939 — голова Спілки польських художників, 1922–1939 — заст. гол. Львів. т-ва прихильників образотвор. мист-ва. З 1939 — член Спілки художників УРСР. Після Другої світ. війни картини А.-М. експонувалися на всеоу. і республ. виставках. 1956 мала персон. виставку в м. Львові. 1972 у Львів. картин. галереї (тепер *Львівська національна галерея мистецтв ім. Б. Возницького*) організовано посмерт. виставку художниці. Писала олією та пастеллю натюрморти, пейзажі, інтер'єри, жанрові композиції та портрети, зокрема твори на укр. тематику, з 1920-х — здебільшого композиції з квітів. Твори А.-М. вирізняються виваженістю композиції та приглушеним колоритом; написані в постмодерніст. стилі. Для створення зображень використовувала кольорові цятки. У графіці віддавала перевагу літографії. Серед творів: картини «Бретонка», «Рибалка» (обидві — 1908), «Жіночий портрет» (1909), «Автопортрет у жовтій шалі» (1913), «Інтер'єр» (1932), «Троянди» (1920); «Червоні троянди» (1955), «Натюрморт із трояндою та книгою» (1960), «Морозний день» (1963), «Гладіолуси та виноград» (1961), «Старий фарфор» (1967); цикли замальовок і літографій «Краєвиди з Парижа» (1907–1909), «Краєвиди з Британії» (1909), «Краєвиди з Гданська» (1923), «Краєвиди Сицилії» (1926) та ін. Твори А.-М. зберігаються у Львів. нац. галереї мист-в ім. Б. Возницького, Нац. музеї у Львові ім. А. Шептицького, Івано-Франків. худ. музеї, приват. колекціях.

Лит.: Софія Юліанівна Альбінювська. Каталог виставки. Львів, 1956. № 1–77; Słownik Artystów Polskich u obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy : in 10 t. Warszawa, 1971. Т. 1; Словник художників України. Київ, 1973; Мистецтво Львова першої половини ХХ століття: Каталог виставки (14 квіт. — 24 серп. 1994, м. Львів). Львів, 1996; Дорош А. Альбінювська-Мінкевич Софія // Енциклопедія Львова : в 4 т. / За ред. А. Козицького, І. Підкови. Львів, 2007. Т. 1.

Л. В. Іваницька

Альбіноні, Томасо Джованні (італ. Albinoni, Tomaso Giovanni; 08.06.1671, м. Венеція, тепер Італія — 17.01.1751, м. Венеція, тепер Італія) — композитор, представник музики *бароко*. Походив із замож. родини венец. торговця й виробника гральних карт. Навчався гри на скрипці, співу, композиції. Імена вчителів невідомі, дослідники припускають, що одним із них міг бути композитор Дж. Легренці (1626–1690; Італія). Твори підписував до 1709 як «музикант-скрипаль, венеційський amator» (італ. «Musico di violino dilettante Venete»). Писав здебільшого світську музику. 1700 був скрипалем у герцога Мантуї Фернандо Карло, якому присвятив кілька творів. Після смерті батька А. (1709) родинне підприємство відійшло в спадок молодшим братам. Відтоді А. займався творчістю як професіонал, відкрив у м. Венеції свою співацьку школу. Постійно жив у м. Венеції, але мандрував, зокрема до м. Флоренції (1703 і 1722) та ін. міст, де

ставили його опери. У жовтні — листопаді 1722 перебував у Баварії (тепер Німеччина) на запрошення курфюрста Максиміліана II Еммануїла, який доручив йому написати та виконати в м. Мюнхені оперу до весілля курпринца Карла Альберта. Після 1740 повністю присвятив себе співац. школі. Останні 2 р. життя був прикутий до ліжка. А. — автор понад 50 опер і кантат: «Ценобія» (1694), «Тигран» (1697), «Родриго» (1702), «Покинута Дідона» (1725) та ін., а також понад 150 інструмент. творів (сонати, концерти тощо). Був одним із перших композиторів, хто писав концерти на 3 частини (Алегро — Адажіо — Алегро), одним із перших авторів концертів для *гобою*. Музика А. була добре знайома в 2-й пол. 17 ст. На теми, взяті з його сонати з опусу 1 (1694), Й. С. Бах написав 4 фуги для *клавіра*, а Й. Г. Вальтер (1684–1748; Німеччина) переклав для органу 2 концерти А. для струнних і *клавесину* з опусу 2 (1700). Значна частина спадщини А. була втрачена під час бомбардування м. Дрездена військ.-повітр. силами США та Великої Британії (1944–1945), через що потраждала Саксон. держ. бібліотека. Найвідомішим твором А. вважають «Адажіо» («Адажіо соль мінор для струнних і органу на основі двох тем і басової лінії»), хоча він стосується А. опосередковано (створений у 1940-ті музикознавцем Р. Джадзотто, який використав кілька тактів з ориг. рукопису).

Лит.: Giazotto R. Tomaso Albinoni. «Musico di violino dilettante veneto» (1671–1750). Milano, 1945; Talbot M. Albinoni: The Professional Dilettante // The Musical Times. 1971. Vol. 112. № 1540; Музыкальная энциклопедия : в 6 т. Москва, 1973. Т. 3; Rossi F. Catalogo Tematico delle composizioni di Tomaso Albinoni : in 2 t. Padova, 2002; Serenata and Festa Teatrale in 18th Century Europe / Ed. by I. Yordanova, P. Maione. Vienna, 2018.

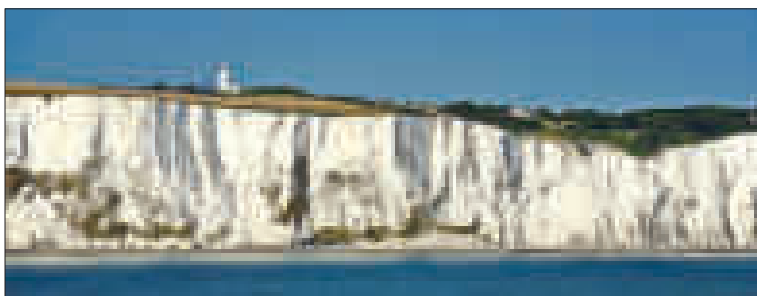
Альбінос (від лат. albus — білий) — див. у ст. *Альбінізм*.

Альбійон — давня назва *Британських островів*. Термін «А.» широко використовували стародав. греки (Ἀλβίων) та римляни (Albio, Albionis). Імовірно, слово має кельтське походження (кельт. albainn — гірський острів, гори). Аналогічно, ранньосередньовіч. назви Шотландії «Албанія» («Albania»), «Олбані» («Albanu») утворено від гельського alba — гори. Інша версія етимології слова — від лат. albus — білий. Прихильники цієї гіпотези вважають, що її утворено через білий колір скель британ. берега протоки *Па-де-Кале* (сучасні Білі скелі Дувра). Назва А. вжита у праці давньогрец. вченого Клавдія *Птолемея* «Посібник із географії» («Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις»; кн. 2, розділ 2). Англ. королі Етельстан та його племінник Едгар називали себе «rex et primicerius totius Albionis regni» (лат. — король і глава всьо-

Альбіноні Томасо Джованні

Альбійон. Білі скелі Дувра

го королівства Альбїон). У наш час термін епізодично вживається як поет. назва о-вів *Великої Британії*, а також у перифразі «Туманний Альбїон» (англ. «The Foggy Albion»), що пов'язано з морським туманом, який часто вкриває низин. частини о-вів Великої Британії.

Лит.: Ayto J., Crofton I. Brewer's Britain & Ireland: The History, Culture, Folklore and Etymology of 7500 Places in These Islands. London, 2005; Historia Ecclesie Abbenonensis: The History of the Church of Abingdon // The History of the Church of Abingdon / Ed. and trans. by J. Hudson. Oxford; New York, 2007; Ackroyd P. The History of England : in 5 vol. London, 2012–2018.

О. М. Маклюк

Альбіорікс (лат. Albiorix) — проградний нерегуляр. супутник (див. *Супутники планет*) *Сатурна*. Відкритий 12.12.2000 М. Дж. Холманом (нар. 1967, США) і Т. Б. Спаром (нар. 1970, США). Отримав тимчасове позначення S/2000 S 11, відомий також як Сатурн 26. 30-й за віддаленістю від планети природ. супутник Сатурна. Назв. 2003 на честь одного з божеств кельт. міфології — *гіганта*, якого вважали царем світу (ін. назви Тоутатіс, Тевтат). Велика піввісь орбіти А. дорівнює 16 182 000 км, період обертання — 784,226 доби, нахил орбіти — 38° до площини еквінотички (33,08° до екватора Сатурна), ексцентриситет орбіти — 0,477. Діам. бл. 32 км. Розмір встановлено опосередковано з фотометр. даних (див. *Фотометрія*) про альbedo та видиму зоряну величину. Маса А. оцінюють у $2,1 \times 10^{16}$ кг, сфер. альbedo його поверхні — 0,04. Супутники Сатурна А., Бефінд, Ерріпо й Тарвос утворюють кельт. групу (нахили орбіт супутників цієї групи ~ 34°, ексцентриситети орбіт у діапазоні 0,4–0,5).

Лит.: Nesvorný D., Alvarellos J., Dones L. et al. Levison Orbital and Collisional Evolution of the Irregular Satellites // The Astronomical Journal. 2003. Vol. 126; Nesvorný D., Beaugé C., Dones L. Collisional Origin of Families of Irregular Satellites // The Astronomical Journal. 2004. Vol. 127; Schenk P. M., Clark R. N., Howett C. J. et al. Enceladus and the Icy Moons of Saturn. Tucson, 2018.

О. Г. Шевчук

Альбіт (від лат. albus — білий), $\text{Na}[\text{AlSi}_3\text{O}_8]$ — мінерал класу силікатів, група шпатів польових, кінцевий член ізоморфного ряду *плагіоклазів* (№ 0–10): $\text{Na}[\text{AlSi}_3\text{O}_8]$ — $\text{Ca}[\text{Al}_2\text{Si}_2\text{O}_8]$. Уперше описано 1815 Ю. Г. Таном та Є. Я. Берцеліусом. Хім. склад (масові частки, %) чистого А.: Na_2O — 11,82; Al_2O_3 — 19,44; SiO_2 — 68,74. Домішки: йони K^+ , Ca^{2+} , Fe^{3+} , Rb^+ , Mg^{2+} . Мол. м. 262,24. Тутоплавкий, плавиться за т-ри 1100–1120 °С, забарвлює полум'я в жовтий колір. Густ. — 2,63 кг/м³. Структура триклінна (С 1). Морфологія кристалів розмаїта (переважно залежить від рН середовища мінералоутворення). Зазвичай А. має білий колір, але через мех. домішки трапляються рожеві, червоні, зелені, фіолетові кристали та зерна. Кристали А. наділені спайністю по 2-му (010) і 3-му (001) пінакоїду. Злам нерівний. Твердість 6 (за *Мооса шкалою твердості мінералів*). Блиск скляний на гранях досконалих кристалів і спайних уламків, на зернистих агрегатах — матовий, масляний. У шліфах прозорий, безбарвний. Дисперсія опт. осей $r < v$ слабка. Показники заломлення: $n_\alpha = 1,528$ – $1,533$, $n_\beta = 1,532$ – $1,537$, $n_\gamma = 1,538$ – $1,540$. Макс. подв. променезаломлення $\delta = 0,010$. Тип — двовісний (+), кут 2V: вимір. — 45°, розрах. — 76°–82°. Різ-

новиди А.: периклін — видовжений уздовж осі b [010] кристали, здвійниковані за перикліновим законом; кlevelandит — пластинчасті за (010) кристали. Відповідно до стану впорядкованості виокремлюють структур. різновиди: високий А. і низький А. Високий А. — А. з неврегульов. структурою, стійкий за т-ри понад 800 °С. Низький А. — А., стійкий за т-ри нижче 700 °С, має впорядковану структуру. Висока форма може бути отримана з низької форми внаслідок нагрівання вище 750 °С. За подальшого нагрівання понад 1050 °С кристал. симетрія змінюється від триклінної до монокліної; утворюється мональбіт. Перистеріт — напівпрозорий А., якому властива іризація (поверхня змінює колір залежно від кута спостереження або кута освітлення) або іноді адуляризація (блакитно-біле мерехтіння або відлив). Ін. назва цього різновиду А. — біломоріт. Також виокремлюють: А. галіістий (штуч. А., у якому *Алюміній* ізоморфно заміщено *Галієм*); А. германістий (штуч. А., у якому *Силіцій (кремній)* заміщено *Германієм*); А. двійниковий (звдоені кристали А.); А. калістий (різновид А. з умістом $\text{K}[\text{AlSi}_3\text{O}_8]$ понад 10%). Високий А. у природі трапляється дуже рідко. Натомість низький А. — досить поширений мінерал у гранітах і лужних гір. породах, особливо в їхніх пегматитах, гідротерм. жилах, у порожнинах різ. порід; як метаморфічне новоутворення — у *гнейсах* і кристал. *сланцях*; як мінерал *аутигенний* — в осад. породах; як Na-фаза в пергітах *K-Na-шпатів польових*, що зазнали розпаду. Низький А. виявлено у вулканічних аналогах кислих інтрузивних порід — *онгонітах* та онгонітових реалітах. Родовища А. є в *Карелії* (Хізовара, Піртима та ін.), на *Кольському півострові* (Карнасурт, Ловозеро та ін.), в Австралії, Австрії, Білорусі, Індії, Італії, Кенії, Німеччині, Польщі, Франції, Швейцарії, Японії тощо. Геол. утворення з А. є в різ. структурах України. А. поширений у Приазов'ї (Волноваський р-н), є в межах *Українського щита*. Особл. випадком є метапегматити України (Кіровоград. блок), які виникли внаслідок інтенс. метасомат. перетворення кварц-сподуменових *пегматитів*, заміщ. кварц-петаліт-альбітовим агрегатом. Використовують у виробництві *кераміки*, зокрема літєвої. Для виготовлення прикрас частіше використовують зразки А. з оптич. ефектом, які зазвичай обробляють *шліфуванням* у формі плоских кабошнів. У наук. дослідженнях застосовують для визначення ступеня *метаморфізму*. Популярний колекц. камінь.

Лит.: Минералы. Справочник : в 5 т. Москва, 2003. Т. 5: Каркасные силикаты. Вып. 1: Силикаты с разорванными каркасами. Полевые шпаты / Гл. ред. Г. Б. Бокий, Б. Е. Боруцкий; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Кривдік С. Г. Апофенітові альбіти України // Геолім. та рудоутвор. 2017. Вып. 38.

В. І. Павлишин, І. В. Квасниця

Альбіт

Альбіція (*Albizia*) — рід рослин підродини мімозових (*Mimosoideae*) родини *бобових (Fabaceae)*. Пантропічний, налічує бл. 140–150 (за ін. даними, 120–140) видів, поширених у тропіках і субтропіках Азії, Африки (включно з Мадагаскаром), Америки, Австралії. Найближча до України точка природ. ареалу — Закавказзя, у природ. флорі якого є один вид: А. ленкоранська (*A. julibrissin*), або А. іранська (її ще називають шовкова акація). Має широку, горизонтальну,

зонтикоподібну крону та запашні рожево-малинові, іноді рожево-білі, *суцвіття*. 1772 А. Дюраззіні (Італія) вперше опублікував опис роду. Він описав рослини, вирощені з насіння, що походило з Азії та було привезене Ф. Альбіцці (Італія) з м. Константинополя до м. Флоренції. Перша класифікація роду (1875) належить Дж. Бен-таму (Велика Британія). А. — це рід малих і великих (до 30 або 60 м заввишки) дерев, часто з коротким стовбуром і широкою розлогою кроною зі щільною або відкритою верхівкою, та кущів (переважно без колючок або шипів). Рослини листопадні, майже вічнозелені. Характерні кольори кори: біло-сірий, світло-коричневий та коричневий, у *A. niopoides* — переважно жовтий. Бічні корені рослин деяких видів розташовані бл. до поверхні ґрунту, що робить їх уразливими

Альбіція (*Albizia julibrissis*)

при посиленні вітру. Листки двічі перистоскладні, листочки дрібні. Чашечка дзвоникувата, трубчаста або плюскоподібна, 4–5-зубчаста (у культивованих рослин *A. lebeck* — 6-зубчаста), зроста майже до верхівки. Віночок зрослопелюстковий (із 4–5 до половини зрослих пелюсток), у крайових квіток — ліхчастий, у центральних — трубчастий. Квітки диморфні: крайові в головці — тичинкові, центральні — двостатеві; периферійні — сидячі або майже сидячі (з короткою квітконіжкою; переважно білі або жовті, за винятком *A. ленкоранської*). Суцвіття рацемозні (кулеподібні головки). Тичинок — 15–20, довші за оцвітину, зрослі на 2/3 ниток у двостатевих квіток і на 1/4 — у тичинкових. Плід — біб, лінійний, сухий, стиснутий, одногніздний. Хромосомні числа $2n = 26, 52$. У природі поширення *A. ленкоранської* охоплює Іран, нагір'я, троп. Африку та Азію. Як декоративне дерево вирощують і в *теплатній зоні* (Пд. Європа, південь Центр. Азії, Кавказ; в Україні — Крим), часто відома під назвою «перська мимоза». Цвіте з квітня по липень, плодоносить із червня по вересень. Є *мезофітом*, але пристосована до сухих місцевостанів і має деяку посухостійкість. Світло- та теплолюбна, до 10-річного віку досягає 9 м заввишки й 14 см у діам. Великі дерева (14–16 м) втрачають риси галузнення і горизонтальність крони. Плодоношення починається в 4–5-річному віці. Добре витримує низькі т-ри (до -20°C), але при цьому можливе підмерзання річних пагонів або пошкодження осіннього приросту. Мало вибаглива до субстрату, у природі зростає на крутих схилах, віддає перевагу алюві-

альним терасам поблизу проточної води, добре розвивається на дренованих потужних суглинках чи на малопотужних скелетних ґрунтах схилів. На вирубках у нижньому гірському поясі здатна утворювати густі вторинні гаї.

Лит.: Прилипко Л. И. Род 462. *Albizzia Durazz.* — Альбіція — Кулэбришин // Флора Азербайджана : в 7 т. / Ред. И. И. Карягин. Баку, 1954. Т. 5; Яковлев Г. П. Сем. 91. *Mimosaceae R. Br.* — Мимозовые // Флора европейской части СССР : в 11 т. / Отв. ред. А. А. Федоров. Ленинград, 1987. Т. 6; Rico M. de, Gale S., Maxted N. A Taxonomic Study of *Albizia* (Leguminosae: Mimosoideae: Ingeae) in Mexico and Central America // *Anales del Jardín Botánico de Madrid*. 2008. № 65 (2); Гродзинский Д. М., Зиман С. М., Мосякин С. Л. та ін. Ілюстрований довідник з морфології квіткових рослин. Київ, 2012.

Л. В. Зав'ялова

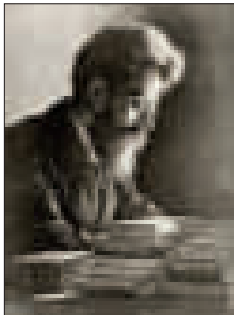
Альбіцці (італ. *Albizzi*) — впливовий тосканський рід, який у 14–15 ст. конкурував за владу в м. Флоренції із родом *Медічі*. Походить із м. Ареццо (Тоскана). На межі 12–13 ст. А. стали одним із найбагатших родів м. Ареццо, отримуючи прибутки від виготовлення тканин і торгівлі ними. На поч. 13 ст. А. відігравали активну роль у флорентійському політ. житті, виступаючи на боці *гвельфів*. Від 1210 впродовж 3 століть представники роду А. часто обіймали високі держ. посади, зокрема посаду гонфалон'єра справедливості (голови уряду Флорентійської республіки). 1357–1372 влада в м. Флоренції належала П. Альбіцці. З 1382 до 1434 представники роду А. контролювали владу у Флорентійській республіці, перешкоджаючи зростанню впливу роду Медічі. Після встановлення влади К. Медічі 1434 вплив А. почав занепадати. Хоч А. конкурували з родом Медічі в боротьбі за владу в місті, під час правління К. Медічі одним із головних його соратників був Л. Альбіцці (1382–1458) — посол К. Медічі до міст Рима, Мілана й Венеції, а в 1442 — гонфалон'єр справедливості. Е. Альбіцці (1543–1634) у 1560-х була коханкою великого герцога Тоскани *Козимо I Медічі*, народивши йому позашлюб. сина Дж. Медічі (1567–1621) — військ. діяча, дипломата й архітектора. Рід А. остаточно згас у 19 ст.

Лит.: Rado A. Dalla Repubblica fiorentina alla Signoria medicea: Maso degli albizi e il partito oligarchico in Firenze dal 1382 al 1393. Firenze, 1926; Brucker G. Florence: The Golden Age 1138–1737. Berkeley; Los Angeles; London, 1998; Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / Пер. з іт. Київ, 2007; Ruggiero G. The Renaissance in Italy: A Social and Cultural History of the Rinascimento. New York, 2014.

Альбов, Мико́ла Миха́йлович (рос. Альбов, Николай Михайлович; 03.10.1866, с. Павлово, тепер місто Нижегород. обл. РФ — 24.11.1897, м. Ла-Плата, Аргентина) — учений-ботанік (систематик, ботаніко-географ), мандрівник. Освіту здобув у Москов. (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*) (1883–1888) та Новорос. (тепер *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*) (1889–1890) унтах. Ще студентом став членом Новорос. т-ва природодослідників; за завданням проф. Л. А. Рішаві здійснив експедиції на Зх. Кавказ та Абхаз. узбережжям Чорного м. Працював позаштатним лаборантом на каф. ботаніки Новорос. ун-ту, продовжував флорист. дослідження на Кавказі. Автор низки праць, серед них лат. мо-

Альбіцці. Герб

Альбов Микола Михайлович

вою «Матеріали для флори Колхиди» (1895), у якій узагальнив відомості про флору Зх. Закавказзя, та рос. — «Нарис рослинності Колхиди» (1896), де схарактеризував ендемізм і своєрідність абхаз. флори й рослинності, зокрема вапнякового Бзібського хребта. Критично опрацював гербарну колекцію Е. Буассьє в м. Женеви (1893–1894). Описав нові для науки таксони рослин (*Allium gracile* Albov, *A. colchica* Albov, *Vipereurum rischawianum* Albov, *Centaurea adjarica* Albov, *Chaerophyllum borodudinii* Albov, *Heraclium calcareum* Albov, *Pyrethrum ponticum* Albov, *Vincetoxicum raddeanum* Albov та ін.). 1895 А. обрано чл.-кор. Ботан. т-ва Женеви. Цього ж року виїхав до Аргентини, де працював ботаніком Музею природознавства в м. Ла-Плата. 1895–1897 досліджував флору Вогняної землі, Патагон. Анд, архіпелагу крайнього півдня Пд. Америки, Монтевідео тощо. Написав оригінальні бот. праці, зокрема, рос. мовою «Досвід порівняльного вивчення флори Вогняної землі. Фіто-географічний етюд» (1903). У роботі «Із закордонних листів (Із Західної Європи та Південної Америки)» (1899) описано враження від експедицій та поїздок до бот. садів К'ю та робота з гербарієм Е. Буассьє тощо. Гербарні збори вченого зберігаються в колекціях у містах Санкт-Петербурзі, Тбілісі, Женеви, Парижі, Ла-Платі. На честь дослідника названо описано рід *Albovia* Schischk (родина *Ariaceae*), 18 видів судинних рослин (зокрема *Alopecurus albobii* Tzvel., *Campanula albobii* Kolak., *Centaurea albobii* Sosn., *Heraclium albobii* Manden., *Koeleria albobii* Domin, *Sorbus albobii* Zinserl. та ін.), названо озеро Альбова, пік Альбова (Кавказ).

Пр.: Описание новых видов растений, найденных в Абхазии в 1889–90 году // Отчёт и Тр. Одес. отд. Рос. об-ва садоводства. 1890; Абхазские папоротники // Записки Новорос. об-ва естествоиспытателей. 1891. Т. 16. Вып. 1; Состояние садоводства в Абхазии // Записки Об-ва сельск. хоз-ва Юж. России. 1892. Вып. 3; Леса Абхазии // Записки Об-ва сельск. хоз-ва Юж. России. 1892. Вып. 4; Ботанико-географические исследования в Западном Закавказье в 1893 году. Наблюдения над флорой известняков // Тр. Кавк. отд. Рус. геогр. об-ва. 1893. Т. 16; Два новых рода для флоры Кавказа: *Ramphicarpa* и *Dioscorea* // Тр. С.-Петерб. бот. сада. 1893. Т. 12. № 9; Результаты ботанических исследований Абхазии // Тр. С.-Петерб. об-ва естествоиспытателей, отд. бот. 1893. Т. 13; Материалы для флоры Колхиды. Тифлис, 1895; Ботанико-географические исследования в западном Закавказье в 1894 году // Тр. Кавк. отд. Рус. геогр. об-ва. 1896. Т. 18; Путешествие в Черноморских горах в 1894 году // Тр. Кавк. отд. Рус. геогр. об-ва. 1896. Т. 18; Из заграничных писем (из Западной Европы и Южной Америки) // Землеведение. 1899. Т. 6. Вып. 1–2; Заметки о флоре Огненной Земли / Пер. с фр. А. Альбовой // Землеведение. 1899. Т. 6. Вып. 1–2; Природа Огненной Земли / Пер. с исп. А. М. Альбовой // Землеведение. 1899. Т. 6. Вып. 1–2; Опыт сравнительного изучения флоры Огненной Земли. Фито-географический этюд // Землеведение. Москва, 1903. Т. 10. 2-е. прил.

Лит.: Липшиц С. Ю. Альбов Николай Михайлович // Русские ботаники. Биографо-библиографический словарь : в 4 т. / Отв. ред. В. Н. Сукачев. Москва, 1947. Т. 1: А–Б; Очарованный Абхазией. Жизнь и странствия Николая Альбова / Сост.: З. И. Адзинба, Л. Л. Молчанова. Сухум, 2016.

М. В. ШEVERA

Альбом (франц. album, від лат. album — біле, біла таблиця, грец. ἄλφος — біла пляма) — 1) Книга або зошит в оправі з чистими аркуша-

ми для малювання, записування віршів, зберігання фотографій, образотворчих карток, марок тощо. Див. також *Альбомна лірика*.

2) Книжкове чи комплектне аркушеве (не скріплене, зібране з кількох видань у теку чи футляр) образотв. видання з пояснювальним текстом або без нього. Розрізняють худ., тех. та фотоальбом. Дизайн А. має такі осн. особливості: здебільшого великий формат видання; переважно горизонт. орієнтація сторінок (т. з. альбомна); якісний крейдов. папір, тверде покриття книж. блоку (палітурка); застосування різних прийомів поліграф. оздоблення (ламінування, вибіркове лакування, тиснення, вклейки), суперобкладинка або футляр тощо.

3) Збірка фортеп. музики чи цикл фортеп. творів. Один із перших зразків — «Альбом для юнацтва» Р. Шумана. Основні типи: дитячий альбом (невеличкі програмні п'єси для юних піаністів — «Дитячий альбом» П. Чайковського, «З дитячого альбому» М. Скорика); художній альбом (замальовки природи, галерея персонажів — «Картинки з виставки» М. Мусоргського, «Естампи» К. Дебюссі); особистий альбом (п'єси, що передають особисті емоції, — «Аркуші з альбому» Е. Гріга тощо).

4) Музична продукція, зібрання муз. композицій та фрагментів, об'єднаних разом і записаних на будь-якому носії (платівці, касеті, компакт-диску, CD, DVD тощо).

Дж.: ДСТУ 3003:2006. Технологія поліграфічних процесів. Терміни та визначення понять. Київ, 2008; ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення. Київ, 2016.

Лит.: Айзенштадт С. А. Детский альбом П. И. Чайковского. Москва, 2003; Івахова К. Фортепіанний цикл «З дитячого альбому» Мирослава Скорика: стилістичні особливості жанру // Студії мистецтвознав. Київ, 2011. № 3 (35); Бучок Л. «Дитячий альбом» В. Телічка як зразок сучасного інтонаційного образу світу // Пробл. взаємодії мист., пед. та теорії і практики освіти. 2018. Вип. 49.

Т. С. Крайнікова

Альбо́ми Де ля Флі́за — рукописні іст.-етногр. та природознав. альбоми про укр. культуру, які створив упродовж 1848–1857 лікар, капітан мед. служби франц. армії, дослідник-краєзнавець Д.-П. де ля Фліз (1787–1861). Француз за походженням, більшу частину життя, після полону під час *Наполеонівських війн* у листопаді 1812, провів в Україні. Працював ст. лікарем держ. маєтностей у Ніжин. повіті, надвірним радником. Був членом Імператор. академ. мед. Віленського та Київ. т-в, дійсним членом комісії при Імператор. ун-ті Св. Володимира (тепер — *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). А. Де ля Ф. створив 9 альбомів за програмами Комісії для опису губерній Київ. наоч. округу (1845) і Рос. геогр. т-ва (1852). Осн. мета — дослідження впливу навколиш. середовища на здоров'я людини. Мали великий формат та обсяг (деякі з них — понад 1000 стор.). Крім числен. оригінал. поліхром. малюнків, містять краєзнав. та етногр. опис Київщини з великою кількістю різноманіт. статистич., геогр., мед., біол. та ін. відомостей. Це одне з перших досліджень культури та побуту з погляду іст.-етногр. районування України. З-поміж А. Де ля Ф. найзмстовнішими є «Медико-топографічний опис державних маєтностей Київської округи...» (1854), що належав історику О. Лазарев-

ському. Більша частина присвячена докладній статистиці кожного села Київ. округи, з додатком зображень, змальованих із натури (302 акварел. малюнки). Подано відомості про к-сть населення, нар. вбрання, рослини і тварин, опи- си найпоширеніших хвороб (причини, розпо- сюдження), методи лікування місц. засобами. Осн. текст написано рос. і франц. мовами, назви рослин, тварин, комах, грибів — латиною. «Ет-

Альбоми Де ля Фліза.
Краєвид села Нижня Либідь-Деміївка Хотівського товариства Київського повіту — на річці Либідь. З альбому етнографа Домініка П'єра Де ля Фліза «Медико- топографическое описание государственных имуществ Киевского округа»

нографічні описи селян Київської губернії...» (1854) містять перекази, легенди, відомості про пам'ятки старовини й держ. маєтності. Тексти написано рос. та франц. мовами. 35 акварел. малюнків, виконаних Де ля Флізом. А. Де ля Ф. зберігаються в *Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського*, а також у *Чернігівському обласному історичному музеї імені Василя Тарновського*.

Дж.: Д. П. Де ля Фліз: Альбоми : в 2 т. Київ, 1996–1999. Т. 1; Де ла Фліз Д. П. Похід Наполеона в Росію в 1812 (Щоденник). Київ, 2018.

Літ.: Наулко В. Альбоми Де ля Фліза — джерело історико-краєзнавчих досліджень України // *Історичне краєзнавство і культура*. Київ; Харків, 1997; Наулко В., Старков В. Релігійна тематика в творчій спадщині Де ля Фліза // *Вісник Київ. славіст. ун-ту*. 2003. Вип. 15.

В. В. Патиш

Альбомна лірика — поет. твори здебільшого amator., салон. характеру, призначені для альбому певної особи. З'явилися в ранній середньовіч. франц. поезії у творчості поетів-дилетантів, які писали *мадригали, рондо, балади*. Одна з пам'яток А. л. — «Книга ста балад» («*livre des cent ballades*», 1389), написана давньофранц. мовою. Гол. персонаж твору — молодий дворянин, що готується стати лицарем, веде бесіди про кохання з лицарем і дамою. З Франції жанр А. л. поширився на ін. країни Європи. Вірші, які вважають альбомними, є, зокрема, у Дж. Байрона та А. Міцкевича. На теренах Рос. імперії в 19 ст. А. л. писали поети О. Пушкін, М. Лермонтов, К. Батюшков, Є. Баратинський. Тоді ж перекладено багато франц. альбом. поезій. Альбом. вірш став незмінним атрибутом дівочих альбомів (з'явилися у 18 ст.), де гості залишали вірші, автографи, малюнки та освідчувалися в коханні. У 19 ст. було модним у такі вірші вставляти слова, написані інозем. мовою, насамперед французькою. В архівах збереглися альбоми дам, які тримали салони (З. Волконської, С. Карамзіної, О. Миллюкової, П. Осипової, Є. Ростопчиної, А. Смирнової). Одна з пам'яток культури того часу — альбом О. Козлової, дружини поета, перекладача й композитора П. Козлова (1841–1891), що містить зокрема вірш А. Сюллі-Прюд-

ма «Розбита ваза» («*Le vase brisé*») франц. мовою і в перекладі, акварелі І. Айвазовського, нотні записи — автографи П. Чайковського, Дж. Верді. Уміщені в альбомах поет. твори належали до різних жанрів — мадригали, дружні послання, байки, романси, пісні, моральні сентенції, афоризми, вірші, написані з нагоди певної події, тощо. Наприкінці 19 ст. альбом став переходити з родин. середовища в пансіони та жіночі гімназії. В альбомах гімназисток — чимало автор. віршів із типовими сюжетами, цитат відомих поетів (О. Пушкіна, М. Лермонтова, А. Фета, Ф. Тютчева, С. Надсона), фортеп. романсів. У А. л. вживається сентиментальна лексика, згадуються гімназичні прізвиська. У 1920–1930-х відбуваються зміни статусу власниці альбому — вона стає носієм селян. та посадської фольклор. традиції. У шкіль. альбомах авторка й адресат вірша — юна дівчина. В альбомах цитували відомі вірші та романси. Вірші amatorів часто мали сентиментально-наслідувальний характер. Альбомна культура існує досі — в альбомах-пісенниках, афоризмах шкільної хроніки, у творах деяких субкультур. В Україні А. л. у 19 ст. не набула значного поширення. Але на існування рукопис. альбомів вказує вел. кількість опубл. віршів із позначкою «В альбом...». Зразки А. л. залишили не тільки поети-дилетанти, а й І. Франко («В альбом пані О. М.»), «Ах, коб я був музикантом»), *Леся Українка* («В інші гори я долину...»), «В магазині квіток»), Я. Головацький («В альбом Ізмаїлу Срезневському», «В альбом Вацлаву Ганці»), П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, В. Забіла, О. Афanas'єв-Чужбинський та ін. Серед авторів А. л. 20 ст. дослідники називають поетів, що належали до угруповання «*Молода муза*» (зокрема В. Пачовського), О. Олеся, О. Телігу, Н. Лівичьку-Холодну, а серед зразків сучас. творів цього жанру — збірку М. Савки «Квіти цмину» (2006). Українська А. л. пов'язана з нар. творчістю, зокрема пісенною, поєднує фольклор. і книжкову стилістику. Наскрізна тема віршів — кохання. Висока поезія зверталася до А. л. як до джерела щирості та інтимності.

Літ.: Вацура В. Э. Из альбомной лирики и литературной полемики 1790–1830 гг. // *Ежегодник рукописного отдела Пушкинского дома за 1977 год*. Ленинград, 1979; Пепина Л. И. Об особенностях альбомной литературы // *Пушкинские чтения*. Таллин, 1990; Скорина Л. В. Литература і літературознавство української діаспори. Черкаси, 2005; Косач-Кривинюк О. П. *Леся Українка: хронологія життя і творчості*. Луцьк, 2006; Борзенко О. І. Миські проєкції в ранній ліриці Лесі Українки // *Актуальні пробл. слов'ян. філол.* 2010. Вип. 23. Ч. 2; Кудряшова О. В. Збірка Мар'яни Савки «Квіти цмину» як різновид альбомної лірики // *Наук. праці Каменець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка*. 2011. Вип. 27.

С. В. Глухова

Альборан — найзахідніше море в складі *Середземного моря*. Походження назви пов'язують з іспан. словом albor — світанок, початок (можливо, через те, що море А. є початком Середзем. моря). А. обмежено: европ. материк. узбережжям Іспанії (на Пн.), афр. материк. узбережжям Марокко та Алжиру (на Пд.), Гібралтарською протокою (на Зх.), через яку А. сполучається з Атлантичним океаном, та умов. межею у відкритій акваторії Середземномор'я, що проходить від мису Гата (пров. Альмерія, Іспанія) до

мису Фегало (вілаєт Оран, Алжир). Пл. моря оцінюють у 53 тис. км², найбільші розміри — 350 × 180 км, серед. глиб. — бл. 1 000 м, макс. — бл. 2 200 м, т-ра поверхн. вод змінюється від 15 °С (узимку) до 24 °С (улітку), солоність сягає 36,5 ‰, припливи щодоб. (заввишки до 0,8 м). Клімат акваторії А. субтроп., з переважанням троп. (улітку) і помір. (узимку) повітр. мас, із характер. знач. сезон. *амплітудами* т-ри повітря й розподілом *атмосферних опадів*. Погода влітку зазвичай жарка, ясна й тиха, узимку — порівняно тепла, вітр. й дощова. Узбережжя моря оточ. вузькою смугою субтроп. долин, над якими височіють гори Кордильєра-Пенібетика в Іспанії (найвища точка — г. *Муласен*, 3 478 м) та гори Ер-Риф у Марокко (найвища г. Тидигін, 2 456 м). Морем А. пролягла межа Євразійської та Африканських тектон. *плит*, завдяки чому рельєф дна складний, із кількома внутр. *улоговинами* й підвод. хребтами. Найбільший хребет А. витягнувся з Пд. Зх. на Пн. Сх., виходячи на 15 м над рів. м. у вигляді крихіт. вулкан. острівця Альборан (пл. 0,07 км², підпорядк. ісп. пров. Альмерія) у центрі моря, що розмежує його *басейн* на 3 сектори — зх., пд. та сх. Поверх. течії моря А. через переважання пост. зх. вітрів плинуть на Сх., несуть води Атлантичного ок. в Середземне м., а глибші течії — у зворот. напрямку, забезпечуючи циркуляцію мор. води та утворюючи перехід. зону між Атлантикою й Середземномор'ям.

Лит.: Фомин Л. М. Основные черты геологического строения, гидрологического режима и биологии Средиземного моря. Москва, 1965; Zierhoffer A. Ocean Atlantycki i jego morza. Warszawa, 1970; Грацианский А. Н. Природа Средиземноморья. Москва, 1971; Alboran Sea. Beau Bassin-Rose Hill, 2011; Nihoul J. C. J. Hydrodynamics of Semi-Enclosed Seas. Amsterdam, 2014.

А. С. Івченко

Праворуч — Альбрехт
Людвіг Карлович

Альбрехт, Людвіг Карлович (рос. Альбрехт Людвіг Карлович; ім'я при хрещенні — Людовик Христіан Фрідріх; 27.05.1844, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — після 1898, м. Москва, тепер РФ) — віолончеліст, композитор, педагог і муз.-громад. діяч. Належав до родини музикантів нім. походження. Заг. освіту отримав у Гатчинському Імператор. Миколаїв. сирітському ін-ті, де його батько викладав музику. 1865 закінчив Санкт-Петербур. консерваторію (клас віолончелі К. Давидова). 1867 прийняв рос. підданство. Перший віолончеліст оркестру Італ. опери в м. Санкт-Петербурзі (1867–1875). Водночас викладав у Санкт-Петербур. консерваторії (1872–1875). Упродовж 1875–1877 — директор та викладач Київ. муз. уч-ща (тепер *Київський інститут музики імені Р. Глієра*). Заклав в уч-щі основи профес. віолончельної освіти й виконавства: відкрив нові класи інструментів симф. оркестру (чим започаткував відділення оркестр. інструментів), класи квартет. та оркестр. гри; запровадив відкриті (публ.) виступи учнів. симф. оркестру. Викладав гру на віолончелі, очолював хор та оркестр училища, керував недільним оркестровим класом для аматорів. За його ініціативи до уч-ща були запрошені В. Пухальський, І. Альтмані, О. Шевчик, Г. Ходоровський, А. Барцал, А. Казбирюк, А. Ваккер, А. Нігоф, Ф. Лінднер. Був директором муз. частини Київ. відділення Імператор. рос. муз. т-ва (ІРМТ). Започатковані А. квартет. зібрання ІРМТ, виступи

А. як соліста-віолончеліста та як диригента симф. оркестру сприяли активізації концерт. життя м. Києва. Під орудою А. вперше в м. Києві були виконані Симфонія № 2 Л. ван Бетховена, «Вальс-фантазія», «Ніч у Мадриді», «Увертюра з музики до трагедії «Князь Холмський» М. Глінки, «Танець запорожців» та «Українська народна пісня» О. Серова, «Татарська пісня» Ц. Кюї, «Народні танці» Е. Направника (2-а ч. — «Малоросійський козачок» — виконувалася в концерті окр. номером). 1877 переїхав до м. Москви, де працював режисером при місц. відділенні ІРМТ, викладав спів у Імператор. Миколаїв. сирітському ін-ті (1878–1883) і теор. дисципліни в Моск. консерваторії (з 1879 — викладач, 1885–1890 — ст. викладач), перебував на посаді соліста-віолончеліста балет. оркестру Великого театру (1881–1893). З 1893 викладав гру на віолончелі в Саратов. муз. уч-щі, брав участь у діяльності місц. відділення ІРМТ. 1898 повернувся до м. Москви, де невдовзі помер. А. виступав як соліст-віолончеліст і в складі ансамблів, зокрема квартетів Петербур., Київ., Саратов. відділень ІРМТ. У сольному репертуарі А. — твори Л. ван Бетховена, П. Локателлі, А. Ф. Серве, В. Ліднера, У. Авранека, А. Рубінштейна, К. Давидова; власні п'єси для віолончелі («Елегія», «Романс», «Epicedion. Пам'яті незабутнього вчителя і друга К. Ю. Давидова»). Автор-укладач першого створеного й виданого в Росії рос. мовою навч. посібника для віолончелі «Школа для віолончелі» (1875, перевид. 1899), куди включив і власні етюди. Був співзасновником Петербур. т-ва квартет. музики (1872), Рос. хор. т-ва (Москва, 1878).

Лит.: Миклашевский И. Очерк деятельности Киевского отделения Императорского музыкального общества (1863–1913). Киев, 1913; Гинзбург Л. История виолончельного искусства : в 4 кн. Москва, 1965. Кн. 3: Русская классическая виолончельная школа (1860–1917); Зинкевич Е. Концерт и парк на крутояре. Киев музыкальный XIX — начала XX ст. Киев, 2003; Зильберман Ю. Київське музичне училище. Нарис діяльності. 1868–1924 роки. Київ, 2012; Селиверстова Е., Удалова Е. Людвіг Карлович Альбрехт (1844–1898) — випускник Петербургської консерваторії 1865 года // Musicus. 2012. № 2 (30); Удалова Е. П. И. Чайковский и братья Альбрехт // Немцы в Санкт-Петербурге. 2016. Вып. 10.

Т. В. Сітенко

Альбрехт, Фрідріх-Вільгельм Карлович (01.01.1800, м. Ченстохова, тепер Польща — 31.03.1871, м. Харків, Україна) — лікар, педагог. Походив із родини міщан. Навчався до 1820 у гірському уч-щі в м. Кенігсгутте (тепер м. Хожув, Польща). Закінчив мед. ф-т Дерптського ун-ту. 1825 захистив доктор. дис. з проблем діагностики шкірних інфекцій. Відтоді служив повіт. лікарем у м. Юхнові (тепер Калузька обл. РФ). Від 1827 — лікар-ординатор при міському шпиталі в м. Одесі. Брав участь у ліквідації епідемії чуми 1829, за що нагороджений діамантовим перснем. У 1835 зазнав благодійну лікарню. 1835–1838 — гол. інспектор Одеської лікар. управи. З 1838 — професор кафедри терапії Імператор. Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна*). Під час епідемії холери 1847 очолював університет. клініку, яку перетворив на холер. стаціонар. Отримав чин статського радника (1840). Нагороджений орденами Св. Анни 2 ст., Св. Станіслава 2 ст., відзнаками за бездоганну службу.

Лит.: Русский биографический словарь : в 25 т. Санкт-Петербург, 1900. Т. 2; Вовк О. І. Психіатрія та неврологія у стінах харківського університету: сторінки історії // Псих., неврол. та мед. психологія. 2017. Т. 4. № 8.

Альбрехт II (нім. Albrecht II; угор. Albert II; чес. Albrecht II; 10.08.1397, м. Відень, тепер Австрія — 27.10.1439, с. Лангендорф, тепер с. Несмей, медьє Комаром-Естергом, Угорщина) — держ. діяч, обраний король Німеччини (з титулом «римський король»; з 1438) з династії *Габсбургів*, король Угорщини, Богемії (з 1437), герцог Австрії (як Альбрехт V; з 1404). У 7-річному віці (1404), після смерті батька Альбрехта IV, успадкував престол герцога Австрії. Місце регента було вакантним упродовж 2 р. через суперечки членів династії. 1406 ним став дядько А. II Леопольд IV (представник леопольдинськ. гілки династії Габсбургів). Після смерті Леопольда IV (1411) А. II перебрав владу. Правління А. II як герцога Австрії позначилося швидким розвитком торгівлі та зростанням авторитету центр. влади. Водночас збільшувався вплив *Католицької церкви*. З 1410-х герцог неодноразово запроваджував додаткові податки для євреїв. 1420 ініціював вигнання євреїв з Австрії; приводом для цього стало обвинувачення в оскверненні представниками єврейської громади м. Енса *гостії*, однак справж. причиною була підозра в співпраці австр. євреїв із чеськими *гуситами* і продажу їм зброї. Того самого року А. II узяв участь у першому *хрестовому поході* проти *гуситів*. Його війська воювали проти гуситів до розгрому гусит. військ у 1432. А. II одружився в 1422 з дочкою імператора *Священної Римської імперії Сигізмунда I Люксембурга* Єлизаветою Люксембурзькою. У 1437 після смерті імп. Сигізмунда А. II визнано королем Угорщини (під іменем Альберт, рішенням зібрання станів Угорщини) й Богемії (під іменем Альбрехт, рішенням богем. сейму). Проте владу А. II в Богемії не було остаточно встановлено через наявність сильної гусит. опозиції, а в Угорщині його владу було обмежено умовами домовленостей з угор. знаттю. Став першим представником династії Габсбургів, який об'єднав під своєю владою тер. Австрії, Богемії та Угорщини. 1438 у м. Франкфурт А. II обрано «королем римлян» (титул обраного правителя Священ. Рим. імперії до його офіц. коронації в м. Римі). 1439 організував похід угор. військ проти османів, війська яких підійшли до кордонів Угорщини. Під час походу А. II помер у військ. таборі. Похований у базиліці м. Секешфегервара (тепер Угорщина). Могила А. II розграбована 1543 під час окупації міста осман. військом разом з ін. похованнями королів Угорщини. Будівля базиліки, у якій його було поховано, згоріла 1601 під час короткочас. зайняття міста військами Лаврентія Бріндізійського.

Лит.: Hödl G. Albrecht II: Königtum, Reichsregierung und Reichsreform 1438–1439. Wien; Köln, 1978; Hödl G. Habsburg und Österreich 1273–1493. Gestalten und Gestalt des österreichischen Spätmittelalters. Wien; Köln; Graz, 1988; Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Львів, 2001; Белюсов М. Р. Монархи государств Западной Европы от Средневековья до современности. Историческая география и генеалогия. Казань, 2014.

Альбрехт Мекленбурзький (швед. Albrekt av Mecklenburg, нім. Albrecht von Mecklenburg; бл. 1339, точне місце народження невідоме, регіон

Мекленбург, тепер земля Мекленбург — Передня Померанія, Німеччина — 01.04.1412, с. Бад-Доберан, Мекленбург, тепер земля Мекленбург — Передня Померанія, Німеччина) — держ. діяч, король Швеції в 1364–1389, герцог Мекленбурга (під іменем Альбрехт III) у 1384–1412. Племінник швед. короля *Магнуса Ерікссона*. Народився в родині герцога Мекленбурга Альбрехта II та доньки короля Швеції Евфимії Шведської. 1352 було укладено шлюб. контракт між ним і Ріхардою Шверінською, донькою графа Шверіна Отто I. Оскільки на той час Ріхарді було 5 р., шлюб було укладено після досягнення нею повноліття в 1365. Ріхарда померла 1370 у м. Стокгольмі. 1384 Альбрехт успадкував Герцогство Мекленбург. 1396 одружився з герцогинею Агнесою Брауншвейг-Люнебурзькою. 1363 група представників швед. аристократії на чолі з Бу Йонссоном, які опинилися у вигнанні після невдалого повстання проти непопуляр. серед знаті короля Магнуса, звернулася до герцога двору в Мекленбурзі з проханням про допомогу. Того ж року А. М. із військ. загоном за підтримки групи нім. аристократії висадився на швед. узбережжя. Його дії було підтримано населенням міст Стокгольма й Кальмара, яке значною мірою складалося з ганзейських німців. 18.02.1364 А. М. проголошено королем Швеції на тінгу (нар. зборах), скликаному, відповідно до традиції обрання швед. конунгів, біля священ. каменю на лузі Мура, неподалік м. Упсали. Збройне вторгнення А. М. призвело до початку війни між його прихильниками та тими, хто підтримував королів Магнуса та його сина Хокона II (правив також як король Норвегії під іменем Хокон VI), — з 1362 король Магнус добровільно розділив владу зі своїм сином Хоконом II, організувавши вибори останнього на швед. престол. 1365 війська Хокона й Магнуса було розбито в битві біля м. Йончепінга. Магнус потрапив у полон. Хокон II як король Норвегії продовжував бойові дії проти А. М. до 1371. У 1371 вони уклали мирну угоду, згідно з якою Хокон і Магнус відмовлялися від претензій на швед. престол, а колиш. король Магнус отримував свободу. Влада А. М. була слабкою й цілковито залежала від представників швед. знаті. Реальний контроль над д-вою зберігав Бу Йонссон, найвпливовіший представник швед. аристократії. Після смерті Бу Йонссона намагався зосередити владу у своїх руках. Зібрану ним армію 1389 було розбито біля м. Фальчепінга. А. М. потрапив у полон. Звільнений у 1395 з умовою передати королеві Данії Маргариті Данській м. Стокгольм або виплатити їй велику грошову компенсацію за втрати, пов'язані з бойовими діями на боці його супротивників. Водночас владу у Швеції йому не повернули. 1398 офіційно передав м. Стокгольм Маргариті Данській, яка об'єднала швед. престол із данським, у Швеції правила під іменем Маргарита I Данська. З 1398 до кінця життя правив у Герцогстві Мекленбург.

Лит.: Den svenska historien : in 10 vol. Stockholm, 1966. Vol. 2; Nordberg M. I kung Magnus tid. I kung Magnus tid: Norden under Magnus Eriksson, 1317–1374. Stockholm, 1995; Larsson L.-O. Kalmarunionens tid. Stockholm, 2003; Schirrmacher F. Johann Albrecht I, Herzog von Mecklenburg : in 2 vol. Norderstedt, 2017.

Альбський вік — пізній вік ранньокрейд. епохи *крейдового періоду* та відклади, що утворили-

Альбрехт II. Анонімний автор, 16 ст. Музей історії мистецтв (м. Відень, Австрія)

ся в той час. Охоплює проміжок часу від $113,0 \pm 1,0$ млн років до $100,5 \pm 0,9$ млн років (млн років тому). Відклади альбського ярусу представлені *глинами, аргілітами, мергелями, гравелітами, пісковиками та піскувато-глинист., вуглист. й каолініз.* (див. *Каолінізація*) утвореннями. В Україні вони поширені в Криму, Причорномор'ї, *Карпатах*, Волино-Поділлі, в межах *Українського щита*. А. в. відкладів на тер. України підтверджено знахідками в них *амонітів, белемнітів, пелеципод (двостулкових моллюсків), форамініфер та мінеральних елементів скелету*, що виконують опорну функцію й підтримують форму тіла *зубок, диноцист, спор і пилку вищих рослин* тощо.

Літ.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004–2013; Gradstein F., Ogg J., Smith A. A Geologic Timescale. Cambridge; New York; Melbourne, 2005; Стратиграфічний кодекс України. 2-ге вид. Київ, 2012; Гожик П. Ф., Семенов В. М., Маслун Н. В. та ін. Стратиграфія верхнього протерозою та фанерозою України : у 2 т. Київ, 2013. Т. 1; Караулов В. Б. Стратиграфія, геологические формации, тектоника. Москва, 2015.

О. А. Шевчук

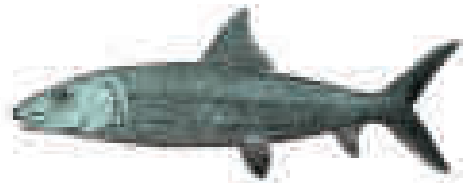
Альбський ярус — верхній (6-й знизу) ярус ниж. відділу крейд. системи, що охоплює проміжок часу від $113,0 \pm 1,0$ млн років. до $100,5 \pm 0,9$ млн років. (млн років. тому). Уперше встановл. 1842 А. д'Орбінї біля р. Об (лат. назва Альба) у Франції. А. я. поділяють на три під'яруси: ниж., серед., та верхній. Провідними *скам'янілостями А. я.* є також *белемніти, пелециподи (двостулкові моллюски), форамініфери, та мінер. елементи скелета (виконують опорну функцію й підтримують форму тіла зубок), диноцисти, спори та пилки.* Відклади А. я. на тер. *України* виявлено в *Карпатах*, Криму, *Причорноморській западині*, на Волино-Поділлі, в межах *Українського щита*. В Україні ярус уперше виокремлено К. М. Феофілактовим (1818–1901, Росія) у 1851. На тер. України встановлено альбські відклади як морського, так і континент. *генезису*. Мор. відклади альбу — *глини, аргіліти, мергелі, фліші піскувато-глинистий, гравеліти, пісковики;* континентальні — *піскувато-глинисті, вуглисті й каолініз.* (див. *Каолінізація*) утворення; вулканогенні породи. Потужність відкладів альбу становить від кількох метрів до 1000 м. Альбські відклади залягають з перервою або безперервно на аптських утвореннях (див. *Аптський ярус*) і перекриваються, відповідно (рідко з перервою), відкладами *сеноманського ярусу*.

Літ.: Стратиграфічний кодекс України. 2-ге вид. Київ, 2012; Гожик П. Ф., Семенов В. М., Маслун Н. В. та ін. Стратиграфія верхнього протерозою та фанерозою України : у 2 т. Київ, 2013; Караулов В. Б. Стратиграфія, геологические формации, тектоника. Москва, 2015.

О. А. Шевчук

Альбулеподібні (*Albuliformes*) — ряд риб класу *променеперих*, існує з *палеоцену*. Тіло циліндричне, довж. — 70–90 см, серед. маса — 6 кг, загострена голова з рилом коніч. форми. На щелепах і передній частині піднебіння розміщені щетинкоподібні зуби, на задній — тупі, що виконують функцію розмелювання. А. мають бічну лінію. Забарвлення зеленкувате, темне, з поздовжніми смужками, черевце сріблясто-біле. Серце має артеріальний конус із клапанами,

розташованими у два ряди. Нерест не вивчено. Личинковий *метаморфоз* чітко виявлений: личинки А. нагадують довгу прозору стрічку, що в процесі розвитку змінює форму й забарвлення, набуваючи на стадії малька рис дорослої особи. А. поширені в троп. і субтроп. морях. Віддають перевагу мулистим і піщаним ґрунтам прибереж. зони та гирлах річок. Тримаються зграйками, перекопуючи дно конічним рилом у по-

Альбулеподібні. *Albula vulpes*

шуках донних безхребет. тварин, якими живляться. Ряд А. включає єдину родину Альбулеві (*Albulidae*), у якій два роди — *Albula* і *Pterothrissus*.

Літ.: Нельсон Д. С. Рыбы мировой фауны / Пер. 4-го перераб. англ. изд. Н. Г. Богуцкой; науч. ред. А. М. Насека, А. С. Герд. Москва, 2009; Schwarzhans W. A Review of Jurassic and Early Cretaceous Otoliths and the Development of Early Morphological Diversity in Otoliths // Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie. Abhandlungen. 2018. № 287 (1).

Д. С. Луценко

Альбум (лат. album) — у Давньому Римі — дошка, покрита білою фарбою чи гіпсом, на якій робили записи, призначені для оприлюднення. Серед них: *album pontificis* — дошка, на якій вів літопис верховний жрець (див. *Понтифік*); *album praetoris* — дошка, на яку заносилися *едикти* (розпорядження) претора; *album senatorium* — список сенаторів; *album judisum* — список присяжних тощо. Так називали й інші списки та публічні оголошення.

Альбуміни [від лат. albumen (albuminis) — білок] — прості глобулярні білки. Дуже поширені в природі, є складниками всіх тканин рослин і тварин. У живих тканинах А. зазвичай містяться у вигляді сполук із *ліпідами, вуглеводами* та ін. білками; входять до складу білка яєць, сироватки *крові*, молока, насіння рослин. Тому свої назви дістали відповідно до джерела виділення: *лактальбумін* [від лат. lac (lactis) — молоко], *сероальбумін* (від лат. serum — сироватка), *овальбумін* (від лат. avis — птах) тощо. Найпоширенішими рослинними А. є *лейкозин* (виділ. з прослих зернівок злаків) і *легуменін* (джерелом є види родини *бобових*). А. добувають із плазми крові фракційним осадженням за низьких т-р. Сироватковий А. виділяють із крові тварин, а також із молоч. сироватки, яєчний — відокремленням білка яєць від жовтка. На відміну від *глобулінів*, А. розчиняються в напівнасич. (50% насичення) розчині амоній сульфату й у дистильов. воді. Ізоелектрична точка А. у межах рН 4,6–4,8; віднос. молекуляр. маса не перевищує 75 000. А. здатні утворювати *кристали*. В електрофоретич. полі (див. *Електрофорез*) А. можна розділити на два й більше компонентів. Вони розчинні в к-тах, *лугах*, при нагріванні зсідуються. Унаслідок *гідролізу* А. утворюються різні *амінокислоти*, поміж яких мало (не більше 2%) або

взагалі немає *гліцину*. А. багаті на залишки сульфуровмісних і дикарбонових амінокислот. Ці сполуки широко застосовують у мед. практиці, фармацевт., кондитер., текстил. та ін. галузях пром-ті.

Лит.: Физиология кровообращения / Отв. ред. Б. И. Ткаченко. Ленинград, 1984; Черних В. П., Зіменковський Б. С., Гриценко І. С. Органічна хімія. 3-тє вид., стер. Харків, 2016; Видиборець С. В. Альбумін: спектр можливостей застосування (лекція) // Семейная медицина. 2018. № 2.

Л. В. Кобріна

Альбумінурія (лат. albumen — білок і грец. ούρον — сеча), протейнурія (від *протеїн* і грец. ούρον — сеча) — поширений уролог. симптом, за якого виявляють підвищений вміст білка в сечі. У здорової людини білки фільтруються в нирк. клубочках і в сечу потрапляє порівняно невелика їх кількість — не більше 0,03 г/л. Причиною підвищеного вмісту білка в сечі найчастіше є захворювання нирок. А. може разово проявитися й у здорової людини внаслідок підвищених фіз. навантажень. Також може бути зумовлена підвищенням проникності мембран нирк. клубочків для білків плазми крові, фільтрацією надмірної кількості низькомолек. білків (під час підвищення рівня їх у плазмі крові), порушенням канальцевої *реабсорбції* та потраплянням у сечу білків тканин нирок (у разі їх ушкодження). Стіяка А. свідчить про підвищення проникності нирк. клубочків. Для проведення кількіс. аналізу потрібно зібрати добову сечу. *Електрофорез* органіч. осаду сечі дозволяє виділити в ньому такі фракції: білок Бенс-Джонса, *гемоглобін*, *міоглобін* і *альбумін*. У нормі екскреція білка в спокої становить 50–80 мг/добу.

Лит.: Лабораторные и инструментальные исследования в диагностике / Пер. с англ. В. Ю. Халатова. Москва, 2004; Кишкун А. А. Руководство по лабораторным методам диагностики. Москва, 2013; Пиріг Л. А., Іванов Д. Д., Таран О. І. та ін. Нефрологія. Донецьк, 2014; Kretschmer V., Schönnermark U. Eiweiß im Harn // MMW — Fortschritte der Medizin. 2018. Vol. 160. Is. 13.

О. І. Залюбовська

Альварес, Луїс Вольтер (англ. Alvarez Luis Walter; 13.06.1911, м. Сан-Франциско, шт. Каліфорнія, США — 01.09.1988, м. Берклі, шт. Каліфорнія, США) — фізик, член Нац. АН США (з 1947), Нац. інженер. академії США (з 1969), почес. член Ін-ту інженерів електротехніки та електроніки (з 1988), інших багатьох ун-тів; *Нобелівська премія* з фізики (1968). Народився в сім'ї лікаря, викладача ун-ту. Закінчив 1932 Чиказький ун-т, де вивчав фізику, згодом тут став магістром (1934), доктором (1936). Повернувся до Каліфорнії, де працював у *Каліфорнійському університеті в Берклі*: асистент-дослідник (з 1936), викладач (з 1938). Під час *Другої світової війни* займався військ. дослідженнями в радіац. лабораторії Массачусет. технол. ін-ту (з 1940), а також у лабораторіях м. Лос-Анджелеса, де працював над створенням атомної бомби. З 1945 — професор Каліфорн. ун-ту в Берклі. 1954–1959 та 1976–1978 — заст. директора Радіаційної лабораторії ім. Е. О. Лоуренса (м. Берклі). Президент Амер. фіз. т-ва (з 1969). У 1937 відкрив явище К-захоплення (захоплення К-електрона атом. ядром). Наприкінці 1930-х разом із Дж. Х. Вайнсом на *циклотроні* в м. Берклі добули штуч. нуклід Меркурію (*ртуті*) з віднос.

атом. масою 198. У подальшому Бюро стандартів США прийняло довжину хвилі світла, яку випромінює ртут. лампа, заповнена парами цього нукліда, як *еталон* довжини. У 1939 А., скориставшись циклотроном як високочастот. мас-спектрометром (див. *Спектрометр*), виявив нуклід *Гелію* He-3. 1940 разом із Ф. Блохом виміряв *магнітний момент* вільного нейтрона. Уперше (1940) пришвидшив йони Карбону (*вуглецю*). 1946 побудував перший протон. лінійний пришвидшувач із трубками дрейфу. 1956 разом з ін. вченими відкрив нову елементар. частинку — сігма-нуль-*гіперон*. Експериментально засвідчив (1955–1956), що τ- й θ-*мезони* мають прибл. однак. маси й тривалості життя, що означає їхню ідентичність, відкрив мюоний (див. *Мюон*) *каталіз* (1956) та ω-*мезон* (1961). Уперше збудував велику *бульбашкову камеру*, відкрив (1960) і дослідив знач. кількість резонанс. нестаб. частинок із коротким часом життя. Разом із сином — геологом В. Альваресом (нар. 1940, США) — 1979 запропонував метеорит. (див. *Метеорит*) гіпотезу вимирання *динозаврів* та ін. форм життя 65 млн р. тому на основі відкриття іридієвих (див. *Тридій*) аномалій у мор. відкладеннях. Лауреат Нобелівської премії (1968) з фізики «за винятковий внесок у фізику елементарних частинок, зокрема за відкриття великої кількості резонансів, що стало можливим завдяки розробленій ним техніці з використанням водної бульбашкової камери й оригінального аналізу даних». 1946 одержав найвищу нагороду від Нац. спілки аеронавтики — Почесне намисто за розроблення радар. (див. *Радіолокатор*) систем, що дають змогу на великій відстані виявляти літаки, забезпечувати їхній політ за несприят. метеорол. умов, сприяти безавар. посадці. Лауреат премій А. Айнштайна (1961), премії «За новаторські дослідження» Інституту інженерів електротехніки та електроніки (1963), премії Майкельсона (1965). Нагороджений медаллю «За наукові досягнення» (1963), ін. відзнаками.

Пр.: Альварес Л. Современное состояние физики элементарных частиц (Нобелевская лекция) // Успехи физ. наук. 1970. Т. 100. № 1; Alvarez: Adventures of a Physicist. New York, 1989; The Hydrogen Bubble Chamber and the Strange Resonances // Pions to Quarks: Particle Physics in the 1950s. Cambridge, 1989.

Лит.: Альварес Луис У. // Лауреаты Нобелевской премии - в 2 т. Москва, 1992. Т. 1; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Trower W. P. Luis Walter Alvarez 1911–1988. Biographical Memoirs. Washington, 2009; Садовий М. І., Трифонова О. М. Історія фізики з перших етапів становлення до початку XXI століття. 2-ге вид., перероб., допов. Кіровоград, 2013; Biographical Encyclopedia of Astronomers / Ed. by Th. Hockey, V. Trimble, Th. Williams. New York, 2014.

Альвеоли (від лат. alveolus — жолобок, виїмка, річище) — 1) Міхурці, якими закінчуються повітряноні шляхи в легенях і де відбувається газообмін між кров'ю і вдихуваним (альвеолярним) повітрям. Розміщені на кінцях т. з. альвеолярних ходів, на які поділяються найменші гілочки бронхів — *бронхіоли*. Одна легеня містить бл. 300–350 млн альвеол, діам. однієї А. — бл. 300 мкм. Сумарна пл. А. становить 120 м² (під час видиху — 40 м²). Товщина альвеолярної стінки — майже 0,0001 мм. Зовні кожна А. густо оплетена сіткою тонких кровоносних капілярів діам. 8 мкм, що менше діам. *еритроцитів* (7–

Альварес Луїс Вольтер

10 мкм). Під час повільного просування еритроцита кризь таку вузьку судину його поверхня тісно контактує з поверхнею А., де здійснюється газообмін завдяки різниці *парціальних тисків* газів (кисню й вуглекислого газу). Бар'єр між повітрям усередині А. і кров'ю в капілярах легень, через який здійснюється газообмін (т. з. аерогематичний бар'єр), становить 0,5 мкм завтовшки. Внутр. шар альвеолярної стінки сформований розташований на базальній мембрані альвеолярним епітелієм, що утворює клітини альвеолоцити трьох типів: альвеоцити 1-го типу — дихальні, 2-го типу — секреторні, 3-го типу — хеморецептори (див. *Хеморецепція*); також до складу внутр. стінки А. входять *макрофаги*. Альвеолоцити 2-го типу продукують сурфактант — специф. поверхнево-активну речовину, що у вигляді тонкої плівки вистилає зсередини А. Через сурфактант відбувається контакт А. — повітря. Він виробляється з компонентів плазми крові, має ліпідно-білково-вуглеводну основу, 85% сурфактанту становлять *фосфоліпиди*, переважно фосфоліпід дипальмітоїлфосфатидилхолін, що утворюється в легенях доношеного плоду безпосередньо перед пологами. Саме нестача цього фосфоліпиду призводить до розладів дихання в недоношених дітей. Альвеолярний сурфактант виконує функцію перешкоджання злипанню стінок А., також має бактерицидну й імунотулюючу дію.

2) Коміркоподібний кінцевий відділ альвеолярної залози — те саме, що й *Ацинус*.

3) Заглиблення в щелепних кістках, у яких містяться корені зубів.

Лит.: Салин М. Р., Брыксина З. Г. *Анатомия человека*. Москва, 1995; Быков В. Л. *Частная гистология человека (функциональная морфология клеток и тканей человека)*. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1999; Розенберг О. А. *Легочной сурфактант и его применение при заболеваниях легких // Общая реаниматология*. 2007. Т. 3. № 1; Wiley Blackwell Student Dictionary of Human Evolution / Ed. by B. Wood, A. Henry, K. Hatala. Chichester; Hoboken, 2015.

Альвеолобіонти [від лат. *alveolus* — жолоб і грец. βίον (βίοντος) — той, що живе] — див. *Альвеоляти*.

Альвеолярні звуки — приголосні звуки, під час творення яких язик торкається лінії з'єднання зубів верх. щелепи із зубним коренем (*альвеоли*). А. з. також називають ясенними приголосними. Вони протиставляються *звукам зубним* (дентальним), піднебінним і губним. А. з. можуть бути апікальними (до альвеол торкається кінчик язика) або ламінальними (до альвеол торкається лопатка язика). В укр. мові до А. з. належать звуки [д], [т], [дз], [ц], [н]. [л] та їхні м'які відповідники, а також звук [дж], усі ці приголосні є апікальними.

Альвеоляти, альвеолобіонти (*Alveolata*) — надтип найпростіших, що об'єднує *інфузорій*, *споровиків* і *динофлагелятів*. А. виокремлено в надтип 1991 за даними молекуляр.-генет. досліджень методом порівняння первинних послідовностей нуклеотидів кількох генів рРНК. Виявлено спільну морфол. ознаку А.: наявність у представників цього таксону альвеол — сплосчених мембран. везикул (мішечків), розміщених безпосередньо під клітинною мембраною, які утворюють альвеолярну *пелікулу*. А. об'єднують

такі типи найпростіших: Інфузорії (*Ciliophora*) — бл. 8000 видів; Апікомплексні (*Apicomplexa*) — бл. 4000 видів; Динофлагеляти (*Dinoflagellata*) — бл. 2500 видів; Хромериди (*Chromerida*) — 2 види. За ін. систематикою, до А. відносять два типи: Міозої (*Miozoa*) та Інфузорії (*Ciliophora*).

Лит.: Gajadhar A., Marquardt W., Hall R. et al. Ribosomal RNA Sequences of Sarcocystis Muris, Theileria Annulata and Cryptosporidium Cohnii Reveal Evolutionary Relationships Among Apicomplexans, Dinoflagellates, and Ciliates // Molecular and Biochemical Parasitology. 1991. № 45 (1); Хаусман К., Хюльсман Н., Радек Р. *Протистология* / Пер. с нем. С. Карпова. Москва, 2010; Тихоненков Д., Мильников А., Михайлов К. и др. *Ранняя филогения и эволюция альвеолят*. Пенза, 2016.

Альвеолярна піорія (від грец. πύον — гній та ῥέω — текти), *пародонтоз*, *амфодонтоз* — запальне ураження ясен, яке супроводжується розсмоктуванням кісткових стінок *альвеол* щелеп і гністечкою з ясеневих кишень. Хвороба вражає тканини навколо зуба — ясна, кістки щелепи, окістя зуба, цемент кореня. Причинами А. п. є порушення трофіки тканин навколо зуба, *атеросклероз* або ін. захворювання, які спричинили спазми кровоносних судин, зменшили приплив крові до тканин біля зубів; відкладення зубного каменю; звичка жувати їжу на одній стороні щелепи, внаслідок чого зменшується навантаження на ін. зуби. А. п. починається зазвичай непомітно, тому хворий звертається до лікаря не відразу. З часом ясна червоніють, набрякають, кровоточать, болять, з'являється гній і неприємний запах із рота, зуби розхитуються і випадають, що свідчить про хроніч. характер захворювання. Лікування А. п. на ранній стадії має успішний результат, у разі тривалого часу захворювання на А. п. лікування спрямоване на затримання подальших патол. процесів. Лікування А. п. комплексне: призначають вітаміни (С, Р, В1, В6), *біогенні стимулятори*, препарати солей кальцію, що підвищують опірність орг-му захворюванню, мобілізують його захисні сили. Місц. лікування: видалення зубних відкладень; введення в ясна лікар. речовин; накладення шин на рухливі зуби; відновлення норм. роботи щелеп ортопедич. конструкціями; призначення фізіотерапевтич. методів, що поліпшують кровообіг у яснах; полоскання ротової порожнини розчинами з протизапальною дією для зменшення запалення. Профілактика полягає в ретельному догляді за зубами та ротовою порожниною, а також вживанні твердої їжі (яблук, моркви) задля навантаження на тканини пародонту.

Лит.: Periodontal disease in children // Periodontal Therapy / Ed. by H. M. Goldman, D. W. Cohen. 5th ed. St. Louis, 1973; Борисенко А. В. Модифікація класифікації захворювань пародонта у дорослих і дітей // Наук. вісник Нац. мед. ун-ту ім. О. О. Богомольця. 2007. № 3; Борисенко А. В., Антоненко М. Ю., Линовицька Л. В. та ін. *Стоматологічні захворювання: терапевтична стоматологія* / За ред. А. В. Борисенка. Київ, 2017.

М. М. Шинкарук-Диковицька

Альви (давньоісл. álfar, одн. álfr) — у скандинав. міфології природ. духи, категорія персонажів нижньої демонології. Співвіднесені з герман. *ельфами* та кельт. сидами. Їх уявляли як вічно молодих істот, що знаються на *магії*. У «Старшій Едді» або «Едді Семунда» («Edda Sæmundar»),

збірці скандинав. міфол. та героїч. пісень (9–11 ст.), яка дійшла до нас у давньоісланд. рукописі 13 ст., А. — чарівний народ, молодші божества, духи природи, повітря, стихій. Вони мають людську подобу і протиставляються вищим богам — асам (текст містить постійну формулу «аси та альви»). Їх ототожнюють із богами-ванами й карликами-двергами (цвергами). Поява А. тісно пов'язана з історією становлення світу. Космогонічні мотиви містять також оповідь про створення асами перших двергів Модсогніра та Даріна. Їх створено з крові Бріміра та кістки Блаїна (ймовірно, обидва імені — це інші імена прадав. велета Іміра, з тіла якого буде утворюватися світ: з крові — море, з кісток — гори тощо). Решту двергів створено із землі, що суголосоно світ. мотивам ліплення людей із землі чи глини з обов'язковим вкрапленням божеств. елементу. Дверги живуть у землі й камінні та бояться світла: сонячне проміння перетворює їх на камінь. Князем А., як зазначено в «Сказанні про Велунда», є великий коваль Велунд (Воланд). Із приходом християнства його почали вважати одним із демонів (його ім'я використано в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита»). А. постають у «Старшій Едді» як пращури людини — Ловара, що є опосередкованою вказівкою на шлюби між альвами й людьми. У «Молодшій Едді» або «Сноррорвій Едді» («Snorra Edda») — збірці поетич. правил, своерід. підручнику для скальдів (із цитатами стародав. пісень та прозовим коментарем до скандинав. міфології), впорядкованому 1222–1223 письменником й історіографом С. Стурлусоном (Ісландія), А. поділено на світлих і темних. Світлі живуть в одному з дев'яти світів — Альвгеймі (давньоскандинав. *Alfheimr*, букв. — земля А.), ін. назва — Льюсальвгейм (*Ljusalheim*), на Пд. від святилища богів Асгарда. Альвгейм описано як небесний світ, його населення — повітряні яскраві істоти, чарівники, доброзичливі до людей, чудові музиканти, які можуть встановлювати гарну погоду, зовні прекрасніші, ніж саме сонце. У «Старшій Едді» сонце має безпосередній стосунок до А., його назва — Альврьодуль (староісланд. *Alfröðull*, букв. — світило альвів). Воно є добрим світилом лише для світлих А., які звуть його «Кругом Пресвітлим». Антиподом до Альвгейму є Свартальвгейм (давньоскандинав. *Svartalheim*, букв. — Дім чорних А.) — світ темних А., карликів, що живуть під землею. Окрема група — А. курганів і пагорбів, які ймовірно належали до племені мертвих. Культ А. — один із найархаїчніших (сягає кам'яної доби). Темні А. — наймайстерніші ковалі й ремісники, вони створили найвеличніші скарби богів: молот Мйольнір, намисто Брісінгамен, золоте волосся Сіф, спис Гунгнір, корабель Скідбладнір та ін. Із бджолиного меду та крові мудреця Квасіра дверги приготували священний мед поезії, яким боги мастили губи немовляті — майбут. поетові. Викувана ними зброя наділяє її власника невразливістю та непереможною силою. Крім того, карлики є хранителями всіх багатств у надрах землі. На відміну від світлих А., вони не дуже доброзичливі до людей. Міфол. уявлення про А. позначилися на мовах, ономастиці й культурах германо-скандинав. народів та дали поштовх до розвитку окр. літ. жанру — фентезі.

Лит.: Мифологический словарь / Под ред. Е. М. Мелетинского. Москва, 1990; Освальд Бургардт (1891–1947).

Старша Едда: Виправа по молот // Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі / Упоряд. і авт. передм. М. Н. Москаленко. Київ, 1995; Anderson R. B. Norse Mythology: Myths of the Eddas. Honolulu, 2003; Старшая Эдда. Песни о божествах. Скандинавский эпос / Пер. с древнеисланд. С. Свириденко. 4-е изд. Москва, 2016.

О. В. Наумовська

Альвіс (давньосканд. *Alviss* — всезнайко) — у германо-скандинав. міфології — наймудріший із двергів (цвергів), який живе під землею. За міфом, після смерті мудреця Квасіра (давньосканд. *Kvasir*) А. став вважати себе найрозумнішим у світі, рівним за мудрістю верхов. богів *Одіну*. Зарозумілий А. вирішив поріднитися з асами, узявши шлюб із Труд (давньосканд. *Þrúðr*), донькою бога-громівника *Тора* (давньосканд. *Þórr*). За відсутності Тора А. посватався до його доньки. Він переконав Сіф (давньосканд. *Sif*), богиню плодючості, дружину Тора, що цей шлюб буде вдалим. Коли Тор повернувся додому та довідався про те, що його донька заручилася з карликом, бог удався до хитрощів. Не маючи змоги порушити закони гостинності й обіцянку Сіф, але й не бажаючи віддавати доньку заміж за

Альвіс і Труд, худ. Фр'юліх, Лоренц, 1895

карлика-дверга, Тор скористався правом ритуального шлюб. випробування. Сказав А., що перед весіллям хоче перевірити його мудрість, і розпочав тривалу бесіду. За легендами, сонячне світло перетворює двергів на каміння. Цілу ніч Тор розпитував А. про будову світу, богів, людей, істот, попросив назвати всі зірки на небі. Поки А. відповідав, засвітало, і він був покараний за своє зухвальство — обернувся на камінь. Розмова між Тором і А. становить основу сюжету «Промов Альвіса» зі «Старшої Едди» або «Едди Семунда» («Edda Sæmundar»), збірки скандинав. міфол. та героїч. пісень (9–11 ст.), яка дійшла до нас у давньоісланд. рукописі 13 ст. Діалог побудований на питаннях і відповідях космол. характеру, кожне з яких виконує подвійну функцію: з одного боку, пояснює світоустрій, з ін. — є своерідним *тезаурусом* поетики середньовіччя. Питання стосуються знань про стихії та природ. феномени (Земля, небо, Місяць, Сонце, хмари, вітер, море, ліс тощо), а також уявлень про різні світи (людей, богів-асів, богів-ванів, велетнів-турсів, альвів, двергів, мертвих). Тор визнає мудрість карлика, однак перемагає його

хитрощами. Мотив знищення демонол. істот за допомогою соняч. проміння поширений у різних світ. міфол. традиціях.

Лит.: Mac Culloch J. A. The Mythology of All Races : in 3 vol. New York, 1964. Vol. 2; Anderson R. B. Norse Mythology: Myths of the Eddas. Honolulu, 2003; Старшая Эдда / Пер. с древнеисланд. А. И. Корсуна. Москва, 2011; Скандинавские мифы и легенды. От Одина до Тора. Москва, 2015.

О. В. Наумовська

Альгазэн (Альгазен; латинізоване; справжнє — Абу Алі аль-Хасан Ібн Аль-Хайсам *ابن الحسن بن الحسن بن الهيثم*; аль-Ба́сра, араб. 965, м. Басра, тепер Ірак — 1039, м. Каір, тепер Єгипет) — учений, математик, механік, фізик та астроном, медик і філософ. Про життя відомо мало. У м. Басрі обіймав посаду візира. Запрошений халіфом Аль-Хакімом (правив 996–1021) до м. Каіра, для здійснення гідравліч. проекту, який не вдалося реалізувати. Біографи приписують А. авторство понад 200 праць, але збереглися лише окр. праці, деякі тільки в лат. перекладі. Найбільший інтерес становлять його оптичні дослідження, виклад. у *трактаті* «Книга оптики», переклад. латиною у 12 ст. й поширюв. в рукопис. вигляді до першого друков. видання (1572). У ньому А. описав будову *ока*, наслідуючи давньогрец. вченого *Галена*, і правильно витлумачив зорове сприйняття предметів. Вивчав різні види *дзеркал* (пласкі, сфер. та ін.), досліджував *заломлення* світла та висловив думку, що світло поширюється зі скінчен. швидкістю. А. належать також дослідження з астрономії. На честь А. названо *кратер* на *Місяці* та *астероїд*.

Пр.: The Optics of Ibn al-Haytham : in 4 vol. Kuwait, 2002; Р о с. п е р е к л а д. — Книга комментариев к введению книги Евклида «Начала» // Ист.-мат. исследования. 1958. Вып. 11; Трактат об изопериметрических фигурах // Ист.-мат. исследования. 1966. Вып. 17; Книга об измерении шара // Физ.-мат. науки в странах Востока. 1968. Вып. 2 (5).

Лит.: Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Садовий М. І., Трифонова О. М. Історія фізики з перших етапів становлення до початку XXI століття. 2-ге вид., перероб., допов. Кіровоград, 2013; Biographical Encyclopedia of Astronomers / Ed. by Th. Hocke, V. Trimble, Th. Williams. New York, 2014; Maitte B. Une histoire de la lumière: De Platon au photon. Paris, 2015.

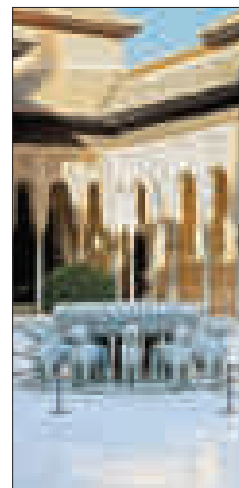
Альга́мбра, Хенералі́фе й Альбайсі́н у Гранаді (ісп. Alhambra, Generalife y Albaicín de Granada) — пам'ятки історії, архітектури й садово-паркового мист-ва в м. Гранаді (Іспанія), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1984). Гранادا до 1492 була столицею *Гранадського емірату* — держави маврів на Піренейському п-ові. Альгамбру, як резиденцію династії Насрідів, було закладено 1238 на пагорбі ал-Сабіка (височіє над Гранадією) засновником династії, першим еміром Ібн ал-Ахмаром (Мухаммедом I); завершено його спадкоємцями Юсуфом I і Мохаммедом V. Найвищий розквіт А. припадає на роки правління Мухаммеда V (1354–1359 і 1362–1391). Після завоювання іспанцями Гранадського емірату (1492) *Фердинанд II Арагонський* 1515 видав указ про охорону Альгамбри як «чудової споруди». 1526–1635, після завершення Реконкісти, в А. за розпорядженням імператора *Карла V Габсбурга* тривало будівництво палацу (арх. П. і Л. Мачука, Х. де Ареа), де плану-

вали створити королів. резиденцію. У 17–18 ст. ансамбль був занедбаний та поступово занепадав. Реставр. роботи розпочалися 1830. У 1870 А. оголошено нац. пам'яткою та взято під охорону. Палац А. — один зі зразків ренесанс. архітектури Іспанії. Станом на 2019 у палаці розміщено Музей образотвор. мист-в і Музей іспано-мусульман. мис-тва. До архіт. ансамблю А. входить Алькасаба (фортеця), палаци династії Насрідів, а також садово-парк. комплекс Хенераліфе («Високий сад») — літня резиденція емірів. Алькасаба — найстаріша частина А. — розташована на зх. схилі пагорбу. Оборон. система, периметр якої становить 1400 м, повністю захищає внутр. простір А. Найукріпленішою є пн. частина з 45-м квадрат. вежею Комарес (Torre de Comares)

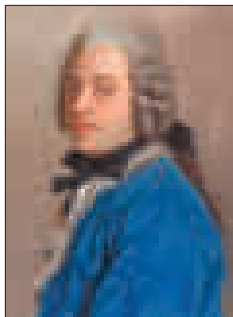
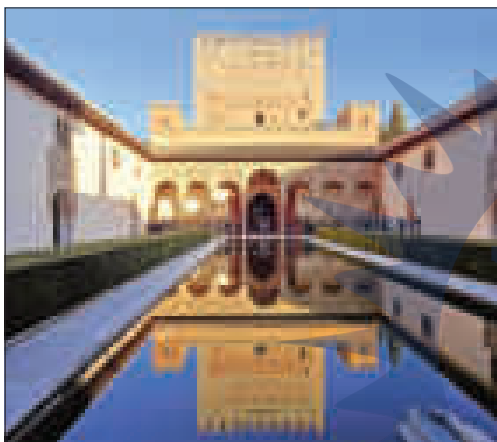
Альгамбра. Вид на Альгамбру

й одноймен. палацом. Внутр. простір вежі займає квадратна Зала послів (Salon de Embajadores) 14 ст. Це найпросторіше приміщення палацу, де відбувалися урочистості, прийоми. Зала перекрита кесонною стелею з кедр. з вишуканим різьбленням. Нижня частина стін зали (бл. 1 м заввишки) декорована кахляними панно, вкритими геометр. орнаментом. Більшу частину двору перед палацом Комарес займає прямокут. водойма, обсаджена підстриженими миртовими деревами, тому двір називається Миртовим. Усі палаци А. сполучаються між собою системою двориків, до яких виходять кілька палаців. Так, через Залу Мексуар (Sala del Mexuar), яка використовувалася як зала для аудієнцій і суду, є вихід до Двору Мексуар (Patio del Mexuar), із пн. боку якого — портик із трьох арок, що веде до Золотої кімнати (Cuarto Dorado). Звідси вихід до Миртового двору (Patio de los Argañanes), обрамленого портиками із семи напівциркульних арок. Тут розташована велика водойма, з обох боків якої — миртові кущі. За пн. портиком — Зала Барки (Sala de la Barca), яка веде до Тронної зали (Salon del Trono), а через Залу Сталактитів, або Мокарабів (Sala de los Mocarabes), можна пройти до Левого дворика (Patio de los Leones). Сх. та зх. сторони цього двору прикрашають портики зі стрілчастими арками та стелею арте-сонадо (дерев'яна стеля з *кесонами*), пд. і пн. сторони — галереї з підковоподіб. арок. По центру Левого дворика розташований водограй, оточений 12 кам'яними скульптурами левів (звідси й назва). За галереями на сх. боці Левого дворика — Зала королів (Sala de los Reyes), на пд. — Зала Абенсеррахів (Sala de los Abencerrajes;

Альгамбра. Лев'ячий двір

названа на честь аристократич. родини), на пн. — Зала Двох сестер (Sala de las dos Hermanas) — гол. житлове приміщення родини еміра. Зала Двох сестер перекрита куполом із мокарабами (декор. архіт. елементами), виконаними із золотист. стукі (штуч. мармур на основі гіпсу). Купол у формі зірки з 8 кінцями складається з 5 тис. сталактит. чарунок і побудований як система 3 об'ємів, кожен наступ. з яких ніби виростає з попереднього. Палаці споруджено з цегли та мармуру (підлога, колони й капітелі), стіни та стеля прикрашені різьбленням по цін. породах дерева й стукі. У кожному дворіку та в деяких портиках і залах Альгамбри є водойми та водограї різної конфігурації з цікавими гідравл. рішеннями. Вода, яка надходить із гір Сьєрри-Не-

Альгаротті Франческо. Портрет, худ. Жан Етьєн Ліотар, 1745

Альгамбра. Миртовий двір у палаці Комарес

вади й розтікається по цих водоймах, є невід'ємним складником естетичної ансамблю. Мереживо тимпанів підковоподіб. і стрілочатих арок, що спираються на тонкі колони, створене орнамент. різьбленням іслімі (візерунок із гнучких, витких рослин. стебел, пагонів, укритих листям і квітами) або гір'ях (геометр. візерунок — жорсткі прямокутні та безперервні фігури — сітки, вузли). Внутр. поверхні арок помережені калігр. написами або арабесками. Фризи навколо вікон та по периметру стін декоровані араб. в'язю — цитами з Корану або віршів араб. поетів. Куполи, утворені мукарнасами (декор. виступами), нагадують сталактити. За стінами А. розташована Хенераліфе — літня резиденція еміра. Палац Хенераліфе (14 ст.) складається з 2 павільйонів, розділених Двором з ариком (Patio de la Acequia), через центральну вісь якого пролягає канал із числен. водограями. До павільйонів ведуть дві алеї — Кипарисова та Олеандрова. Житл. р-н Альбайсін — пам'ятка середньовіч. архітектури Гранади. У 14 ст. це був квартал араб. та єврейських торговців та ремісників. Тут розташовані середньовіч. арки, ворота, церкви, мінарет, тур. лазні (11 ст.), палац султана Дар аль-Хорра (Dar al-Horra; 15 ст.), Археол. і етногр. музей Гранади (засн. 1879 у маєтку 16 ст.) тощо.

Лит.: Каптерева Т. П. Испания. История искусства. Москва, 2003; Каподиферо А. Чудеса архитектур / Пер. с ит. Москва, 2004; Курбатов В. Я. Всеобщая история ландшафтного искусства. Сады и парки мира. Москва, 2008; Пустинникова И. С., Безпалова Н. Ю. Средневековые замки Европы. Харьков, 2010; Noble I., Clark G., Garwood D. Lonely Planet: Andalucía. Oakland, 2019.

О. М. Гончарова

Альгаротті, Франческо (італ. Algarotti, Francesco; 11.12.1712, м. Венеція, тепер Італія — 03.05.1764, м. Піза, тепер Італія) — письменник, мистецтвознавець, представник Просвітництва. Походив із родини торговців. Навчався протягом року в Римському університеті «Сан'єнца», згодом — у Болонському університеті, де опановував природничі науки. Мандрував Європою (1733–1753). Побував у Франції (1733–1735), познайомився з Вольтером. Під впливом праць Б. де Фонтенелля написав «Ньютонізм для дам» («Newtonianismo per le dame»; 1737). У 1738 мешкав у м. Лондоні, де прийнятий до Лондон. королів. т-ва. Побував у м. Санкт-Петербурзі, написав у формі листів дослідження політ., економ. та військ. орг-ції Рос. імперії «Російські подорожі» («Viaggi di Russia»; 1739). У 1740 вирушив до Пруссії, де від короля Фрідріха II Великого отримав титул графа. Протягом 1742–1746 — військ. радник, а також радник із питань придбання худ. полотен для Августа III — польс. короля та саксон. курфюрста А. збирав та особисто купував для Августа III картини, які згодом увійшли до колекції Дрезденської картинної галереї. На прохання Г. фон Брюля — першого міністра Августа III — А. для його картин. галереї поряд із відомими творами художників минулого придбав і картини сучас. митців. Серед них твори Дж. Б. Тьєполо («Бенкет Антонія та Клеопатри», «Меценат представляє імператору Августу вільні мистецтва», «Тріумф Флорі» та ін.), Ж.-Е. Ліотара («Шоколадниця»), Г. Гольбейна молодшого («Дармштадтська мадонна») та ін. Після смерті Г. фон Брюля його картинну галерею (600 полотен) придбала Катерина II. У 1746–1753 жив у Пруссії, був радником Фрідріха I. Після повернення на початку 1750-х до м. Венеції А. з 1756 переселився до м. Болоньї та поринув у наук. діяльність Болонської академії, пов'язану з літературознавством. Через проблеми зі здоров'ям у 1762 оселився в бальнеол. курорті в м. Пізі, зосередившись на підготовці до видання збір. своїх творів (вийшло 1764–1765, уже після смерті А.; у 8 т.). Був шанувальником і знавцем живопису, популяризатором науки. Автор праць із багатьох галузей знань, серед них: «Нарис про французьку мову» («Saggio sopra la lingua francese»; 1750), мистецтвознав. статті «Про архітектуру» («Sopra l'architettura»; 1756), «Про живопис» («Sopra la pittura»); «Нарис про оперну музику» («Saggio sopra l'opera in musica»; обидві — 1762) та ін. Написав також роман, вірші, нотатки та кореспонденції. Праці А. не тільки видавалися в Італії, а й перекладалися європ. мовами. Його книга «Російські подорожі», крім італ. перевидань, публікувалася в європ. країнах (Велика Британія, Голландія, Пруссія, Франція та ін.). Згодом за кордоном перевидано мистецтвознав. праці А. У праці «Російські подорожі» А. писав про українські землі часів імп. Петра I. За його словами, вони багаті худобою, зерном, медом, мають численне населення. Мешканці України — козаки, які мають войовничий характер і постійно вступають у сутички з татарами. Писав про Крим як порубіжжя між варварством і цивілізацією, важливий пункт у протистоянні між християн. Європою та мусульман. Османською імперією.

Пр.: Opere scelte. Milano, 1823; Opere di Francesco Algarotti e di Saverio Bettinelli. Milano, 1969; Pensieri diversi. Milano, 1987; Il Piranesi, Mariette, Algarotti. Percorsi

settecenteschi nella cultura figurativa europea. Roma, 2013; Р о с п е р е к л. — Русские путешествия: Письма о России / Пер. с ит., сост., коммент. М. Г. Талалая. Санкт-Петербург, 2006; Путешествие в Россию. Санкт-Петербург, 2014; «Окно в Европу»: Дневник путешествия из Лондона в Петербург в 1739 году. Москва, 2016.

Тв.: Poesie. Torino, 2009.

Лит.: Блейзисен С., Ковалева М., Киселева Е. Очерки по истории Италии эпохи Возрождения. Орел, 2011; Tasca V. Algarotti, Francesco // Dictionnaire de la Littérature italienne: Les Dictionnaires d'Universalis. Paris, 2015; Талалай М. Г. «Окно», прорубленное Альгаротти // Альгаротти Ф. «Окно в Европу»: Дневник путешествия из Лондона в Петербург в 1739 году. Москва, 2016; Храпунов Н. И., Храпунова С. Н. Известия о Крыме у Франческо Альгаротти // Золотоордын. обозрение. 2017. Т. 5. № 3; Ammon F. von, Krämer J., Mehlretter F. Oper der Aufklärung — Aufklärung der Oper: Francesco Algarotti's «Saggio sopra l'opera in musica» im Kontext. Mit einer kommentierten Edition der 5. Fassung des «Saggio» und ihrer Übersetzung durch Rudolf Erich Raspe. Berlin, 2017.

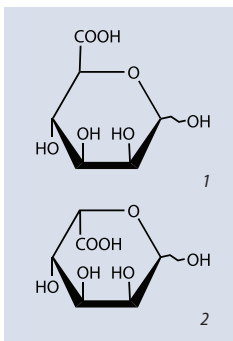
С. В. Оборська

Альгінові кислоти (від лат. alga — водорість, морська трава), E 400 — *поліуроніди* складу (C₆H₈O₆)_n, тобто *полісахариди*, молекули яких побуд. із залишків *уронових кислот*. За номенклатурою ІЮПАК, назва — 6-(2-карбокси-4,5-дигідрокси-6-метоксиоксан-3-іл)окси-4,5-дигідрокси-3-метоксиоксан-2-карбон. к-та. А. к. — в'язку гумоподіб. суміш — уперше виділено наприкінці 1900-х хіміком і фармацевтом Е. К. К. Стенфордом (Велика Британія) з бурих водоростей кількох видів. Він описав А. к. у наук. працях «Про альгін: нову речовину, добуту з деяких найрозвиненіших видів морських водоростей» (1883) та «Про економічне застосування морських водоростей» (1884). А. к. без домішок виділиві 1896 хімік А. Крефтинг (Велика Британія). Комерц. вир-во А. к. започатковано в США з 1930-х. За норм. умов А. к. — аморф. (порошкоподібні, волокнисті) тверді речовини, від білого до блідо-жовтого кольору. Т-ра кипіння від 716 до 718 °С. за 760 мм рт. ст., т-ра займання — 263,33 °С, густ. — 1,601 г/см³. А. к. нерозчин. у воді та більшості орган. розчинників, мають здатність поглинати воду, що має масу більшу (майже в 300 разів) за їхню, внаслідок чого утворюються *драглі*. Розчиняються в луж. розчинах, хлороформі (трихлорометані), *ефірі діетиловому* (діетиловому етері). А. к. не мають смаку й запаху. У складі А. к. виявлено спочатку залишки *D-мануранової* (1), а потім *L-гулуранової* (2) к-ти. Частк. *гідролізом* і виокремленням відпо-

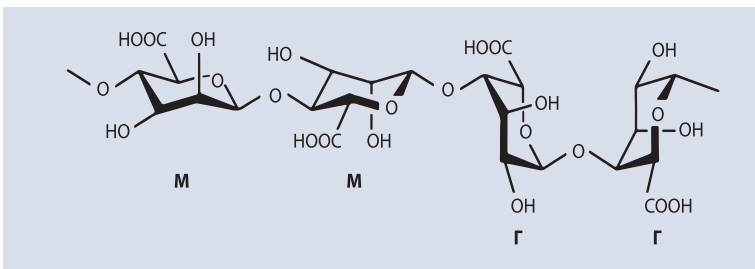
дів структур. аналізу (переважно *спектроскопію* ядер. магніт. резонансу) підтверджують: молекули А. к. лін. й побуд. із залишків β-D-мануран. і α-L-гулуран. к-т, що перебувають у піранозній формі та сполучені 1→4- *глікозидними зв'язками*. Ступінь полімеризації нативних (природ.) полімерів досить вел., кількість моносахарид. залишків може сягати від 1000 до 10000. Бактеріальні А. к. відрізняються від водорост. тим, що частина їхніх гідроксильних груп зазвичай ацетильована, причому ацетильні групи перебувають у положенні 2 або 3 (іноді відразу в обох) у залишках D-мануран. к-ти. А. к. із різ. джерел можуть відрізнятися співвідношенням залишків мануран. (M) і гулуран. (G) к-т (величиною M/G), а також розподілом мономер. ланок уздовж ланцюга полімеру. Розмір і взаєм. розташування окремих блоків мають виріш. вплив на властивості А. к. та їхніх солей — альгінатів. Заг. уміст залишків α-L-гулуран. кислоти, а точніше віднос. довж. G-блоків, є найважливішим критерієм найцін. властивості альгінатів — здатності до утворення *гелів*. Блочний склад визначає й багато ін. характеристик альгінатів, включно з біол. активністю. Низка методик визначення А. к. ґрунтується на специф. реакціях урон. кислот. До таких реакцій належать *декарбоксілювання* та *деградація* під дією концентр. сульфат. (сірч.) к-ти з подальшим утворенням забарвл. продуктів за наявності карбазолу, *індолу*, 3-гідроксибіфенілу тощо. Аніони А. к. у складі *солей Натрію, Магнію, Кальцію* є компонентами клітин. стінок і міжклітин. речовини в бурих водоростях усіх, без винятку, видів. Також А. к. продукують деякі бактерії — переважно представники роду Азобактерії (Azobacter) і Псевдомонади (Pseudomonas). А. к. утворюють з одновалентн. катіонами розчин. у воді солі, однак унаслідок підкислення випадають в осад. Альгінати багатьох двовалентн. катіонів, особливо Са²⁺, Sr²⁺ і Ва²⁺, не розчинні у воді. На цій властивості засновано виділення А. к. із водоростей. Спочатку з біомаси екстрагують розвед. неорган. к-тово двовалент. катіони й спутні водорозчин. полісахариди, а потім луж. розчином вилучають А. к., які осаджують з екстракту *спиртом етиловим* (етанолом), підкисленням або перетворюють на сіль Кальцію. А. к. та їхні солі широко застосовують у харчовій та ін. галузях промисловості, зокрема в *біотехнологіях* і медицині. Голов. напрямом перероблення мор. бурих водоростей стало вир-во з них альгінатів.

Лит.: Stanford E. C. C. Improvement in the Manufacture of Useful Products from Seaweeds // British Patent. 1881. № 142; Stanford E. C. C. Onalgin: a New Substance Obtained from Some of the Commoner Species of Marine Algae // Chemical News. 1883. № 47; Stanford E. C. C. On the Economic Applications of Seaweeds // Journal of the Royal Society of Arts. 1884. № 32; Krefting A. An Improved Method of Treating Sea Weed to Obtain Valuable Products there from. British Patent 1896. № 538; Филлипс Г. О., Вильямс П. А. Справочник по гидроколлоидам / Пер. сангл. под ред. А. А. Кочетковой, Л. А. Сарафановой. Санкт-Петербург, 2006; Cook M., Tzortzis G., Charalampopoulos D. et al. Production and Evaluation of Dry Alginate-Chitosan Microcapsules as an Enteric Delivery Vehicle for Probiotic Bacteria // Biomacromolecules. 2011. № 12 (7).

Л. В. Кобріна

Альгінові кислоти.
Структурні формули
D-мануранової (1) та
L-гулуранової (2) кислот

Альгінові кислоти.
Конформації моносахаридних
ланок у молекулі А. к.

від. *дисахариду* встановлено, що залишки обох уронових к-т є складниками тієї самої молекули полімеру. Числен. результати *метильовання*, *періодатного окиснення* й низки фіз.-хім. мето-

Альгодисменорія (грец. ἄλγος — біль, δυσ... — префікс, що означає порушення, розлад, μήν — місяць і ῥέω — текти) — циклічний

патол. процес, розлад менструального циклу, який проявляється болючими менструаціями з вираженим порушенням заг. стану жінки. Характерні ознаки А.: больовий синдром (спазми, *колька*) збігається з початком менструації, локалізується внизу живота, триває 12–72 год; вегетативні розлади (відчуття жару, пітливість, підвищення т-ри тіла, *нудота, метеоризм*), вегетосудинні прояви (головний біль, *запаморочення*, болі в серці, *тахікардія, брадикардія*, екстрасистолія); обмінно-ендокринні порушення (блювота, набряки, поліурія, свербіж шкіри). Розрізняють первинну А. (есенціальна, ідіопатична, функціональна), яка виникає через 1–1,5 року після менархе, і вторинну (набута, органічна). Причини виникнення первинної А.: конституційні (інфантилізм), ендокринні (порушення синтезу та обміну простагландинів), нейропсихогенні (генетично зумовлена індивідуальна реакція на біль). Причини вторинної А.: зовн. і внутр. ендометріоз, запальні процеси внутр. статевих органів, вади розвитку матки, міоми матки, стеноз шийки матки, внутрішньоматкова контрацепція, внутрішньоматкові синехії, варикозне розширення вен малого тазу. Допомога в разі А. полягає в лікуванні осн. захворювання та призначенні анальгетиків (парацетамол, анальгін), спазмолітиків (но-шпа, спазмалгон), седативних, гормон. препаратів, нестероїдних протизапальних засобів (ібупрофен, диклофенак, напроксен), вітамінів (В6, В1, D, E). Базовими препаратами в лікуванні А. є інгібітори простагландинів (нестероїдні протизапальні засоби), які призначають у перші 2–3 дні від початку менструації або за 1–3 дні до менструації. Для швидшого досягнення ефекту рекомендується консультація уролога, невролога, гастроентеролога, психіатра.

Лит.: Маркін Л. Б., Шахова О. В., Жемела О. М. та ін. Мала студентська енциклопедія з акушерства та гінекології. Київ, 2014; Григоренко А. П., Шатковська Н. С., Герич О. Х. та ін. Сучасні підходи до лікування альгодисменореї // Мед. аспекти здоров'я жін. 2015. № 9 (95); Bernardi M., Lazzeri L., Perelli F. et al. Dysmenorrhea and Related Disorders // F1000Research. 2017. Vol. 6.

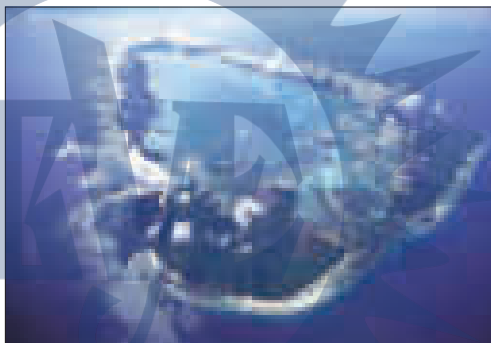
А. Л. Філіпчук

Альгологія (від лат. *alga* — морська трава, водорість і грец. *λόγος* — слово, вчення), фікологія — наука про водорості, окремий розділ ботаніки. Вивчає ці організми — їх будову та структуру, походження, різноманіття, особливості поширення, розподілу, номенклатури й таксономії, питання охорони та збереження, а також шляхи й аспекти практич. використання. У межах А. розвиваються окремі наук. дисципліни: палеоальгологія, морська А., ґрунтова А., фітопланктонологія. Становлення А. як науки розпочалося у 18 ст. (праці К. Ліннея та ін.). В Україні А. розвивається з 19 ст.; у 20 ст. створені київ. та харківська школи альгологів. Гол. центр альгол. досліджень в Україні — *Ботаніки інститут імені М. Г. Холодного НАН України*. З 1991 в м. Києві виходить журн. «Альгологія».

Лит.: Горбунова Н. П. Альгологія. Москва, 1991; Мандрик В. Ю., Колесник О. Б. Основи альгології. Київ, 2006; Догадина Т. В., Комаристая В. П., Горбулін О. С. и др. Общая и экспериментальная альгология. Харьков, 2013.

П. М. Царенко

Альдабра атол (франц. Atoll d'Aldabra; англ. Aldabra Atoll) — корал. атол в Індійському океані, у Мозамбіцькій протоці, належить д-ві Сейшельські Острови, об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 1982). Араб. мореплавці відвідували о-ви групи Альдабра ще в 11–12 ст., однак поселення не створювали. Європейці відкрили А. а. бл. 1500–1512. Це зробила португал. експедиція на шляху до Індії. У 17–18 ст. атоли стали пристановищем для сейшел. піратів. 1840 острів. група Альдабра, разом із рештою Сейшельських о-вів, була адм. приєднана до британ. колонії на о. *Маврикій*. 1903 Сейшельські о-ви реорганізовано в окр. коронне володіння Великої Британії. У 1960-х уряди Великої Британії та США планували перетворити А. а. на військ. базу. Цим намірам завадила хвиля протестів, що прокотилася світом. Лондон. королів. т-во взяло атол під свою опіку й збудувало тут н.-д. станцію. 1965 Велика Британія вивела острів. групи Дерош, Фаркуар, А. а. та деякі ін. зі складу свого корон. володіння Сейшельські о-ви й об'єднала їх з о-вами архіпелагу

Альдабра атол

Чарос у Британ. тер. в Індійському ок. 28.06.1976 Велика Британія надала Сейшельським О-вам незалежність; у січні 1977 під юрисдикцію новоутв. д-ви була передана острів. група Альдабра. 1982 ЮНЕСКО включила А. а. до списку Світ. спадщини. Острів. група Альдабра складається з розташов. по колу А. а., атолів Астов, Космоledo, корал. о-ва Ассампшен. Заг. площа суходолу і внутр. лагун усіх о-вів — бл. 176 км². Острів. група входить до складу т. з. Зовн. Сейшел. о-вів, є частиною Республіки Сейшельські Острови. Атоли А., Космоledo й Астов офіційно є незаселеними. Вони проголошені заповід. зонами й охороняються законами Республіки Сейшельські Острови. Доступ до цих атолів обмежений спец. перепустками. Заселеним є тільки о. Ассампшен, на якому проживає кілька рибалок. А. а. — другий за розміром атол у світі (після острова Різдва, або Кірітімагі в *Тихому океані*). Площа А. а. — бл. 155 км². Протяжність із Зх. на Сх. — бл. 34 км, а з Пн. на Пд. — бл. 14 км. Атол складається з понад 40 о-вів і рифів, з яких найбільшими за площею є о-ви Сур, Медіа, Оесте й Поліміні. В основі А. а. — кратер згаслого вулкана, на якому виросла вапнякова башта зі скелетів корал. поліпів. А. а. загальновідомий своєю ендеміч. фауною (див. *Ендеміки*). Тут мешкає найбільша у світі популяція велетенських черепах, заг. кількістю бл. 152 тис. (ендемічний вид — альдабрська черепаха). Серед представників місц. фауни: зелена морська черепаха, бронзовоокий гекон, останній нелітаючий птах басейну Індійського ок. — альдабрський пасту-

шок, ставкова мадагаскарська чапля, яка розмножується тільки на о. Мадагаскарі й Альдабрі, єгипет. чапля, священний ібіс, фламінго, сейшельська нектарниця, акула-молот тощо. Зареєстровано 1 тис. видів комах, включно з 127 видами метеликів, 36 з яких є ендемічними. Бл. 2 тис. га суходолу вкриті мангровими хащами. Представлено 273 види квітучих рослин і папоротей, 19 з яких є ендемічними. А. а. — яскравий приклад океан. острівної екосистеми з унік. флорою і фауною. Це природ. лабораторія для наук. досліджень і відкриттів.

Лит.: Griffin D. J. H. The Aldabra Research Station // Notes and Records of the Royal Society of London. 1974. Vol. 29. № 1; Иванова О. Я. Сейшельские Острова. Москва, 2000; Сейшельские острова. 3-е изд. Москва, 2004; Бурьгин С. М., Шейко Н. И., Непомнящий Н. Н. Мальдивы, Маврикий, Сейшелы. Жемчужины Индийского океана. Москва, 2007; Довгаль Г. Д. География. Харьков, 2009; Атол Альдабра // Острів знань. 2012; Пешак Т. П. В начале мироздания // GEO. Непознанный мир: Земля. 2013. № 8 (185); Утко Е. В. 100 мест всемирного наследия ЮНЕСКО. Москва, 2014; Юрьева М. В. Атлас мира: Максимально подробная информация. Москва, 2017; Routledge International Handbook of Island Studies: A World of Islands / Ed. by G. Baldacchino. Oxford, 2018.

І. В. Шніхта

Альдебаран (від араб. *الدبران* — послідовник) — найяскравіша зоря в сузір'ї *Тільця*, одна з найяскравіших зір на ніч. небі, зоря з найбільшим блиском у поясі *Зодіаку*. Зоря ще має кілька альтернат. найменувань: Око Тільця, Око Бика, Палив, Паліліціум, Лампарус. *Перси* вважали: дивлячись на А., вони бачать міфіч. зорю Тасктер — Сх. королів. зорю. На Сході А. часто наз. Зіркою Будди, Божим Оком і Зіркою Ілюмінації. Мексиканці вважали, що А. дає світло для сімох жінок, які народжують (розсіяне зор. скупчення *Пляєди*). Китайці наз. А. п'ятою зорею Мережі. Прибл. 5 000 р. т. геліакіч. схід (1-й у поточ. році схід небес. світила, що відбувається після деякого періоду невидимості, на світланку, безпосередньо перед сходом Сонця) А. знаменував весн. рівнодення та початок року у *Вавилоні*. А. має численні позначення в різних каталогах: 87 Тельця, HD 29139, HR № 1457, BD + 16° 629, Gl 171.1, GJ 9159, HIP 21421, SAO 94027 тощо. Зоря здобула назву Око Бика, оскільки розташована в «голові» фігури Тільця та має помаранчевий колір. У сузір'ї Тільця А. можна знайти серед зір розсіяного зор. скупчення *Гіади*, до складу якого він не входить. Деякі із зір *Гіад* разом з А. утворюють *V-астеризм*. Екватор. координати А. на епоху J2000.0: пряме піднесення 04^h35^m 55.2^s, схилення +16° 30' 33". Серед. значення видимої зор. величини (фотометр. система V) +0.85^m, А. за блиском є 14-ю зорею небосхилу. Паралакс А. перебуває в межах (50.09 ± 0.95) мс дуги, тобто відстань від *Землі* до А. дорівнює (65 ± 1) світл. року. А. — змін. зоря з невеликою амплітудою блиску (бл. 0,2^m). Видима зор. величина А. змінюється в межах між 0.75^m до 0.95^m. А. є змін. зорею нерегуляр. типу (неперіод. змін. зоря) Lb, її позначають як CSV 6116 у каталозі змін. зір. Спектр. клас А. змінний залежно від розмірів зорі під час її неперіод. радіальних пульсацій: K5III / M2V. Металевість А. прибл. дорівнює 70% від соняч., тому А., можливо, старший за *Сонце*. З огляду на відому відстань до А., спектр. клас зорі та її видиму болометр. зоряну величину

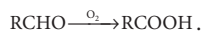
можна обчислити світність зорі, її радіус та абс. зоряну величину. Діам. А. дорівнює 6,15x10⁷ км, або бл. 44,2 діам. Сонця. Маса А. становить 1,13 ± 0,11, за ін. даними, (2,5 ± 0,15) маси Сонця. Абс. зор. величина А. в максимумі блиску M_v = -0,63, тобто його болометр. світність у цей період прибл. в 350 разів перевищує болометр. світність Сонця. А. належить до норм. *гігантів*, клас світності III. 2015 заявлено про існування в системі А. *екзопланети* — гарячого юпітера масою (6,47 ± 0,53) мас *Юпітера*, що обертається довкола материн. зорі з періодом (628,96 ± 0,90) доби. А. входить до складу подвійної зор. системи (див. *Подвійна зоря*) — у неї є менший супутник — *червоний карлик* (А. В), що обертається на відстані бл. 600 *астрономічних одиниць*. Зор. система А. розташована досить близько до *екліптики*, тому іноді покривається *Місяцем*.

Лит.: Shaaф F. The Brightest Stars: Discovering the Universe Through the Sky's Most Brilliant Stars. Hoboken, 2008; Kaler J. B. First Magnitude: a Book of the Bright Sky. Hackensack, 2013; Frebel A. Searching for the Oldest Stars: Ancient Relics from the Early Universe. Princeton, 2015.

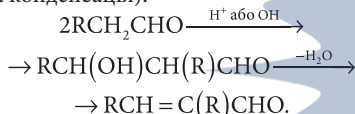
О. Г. Шевчук

Альдегіди [від лат. al(cohol) dehyd (rogenatum) — спирт, позбавлений водню] — орган. сполуки, що містять характеристичну (функціональну) групу СНО. За номенклатурою ІЮПАК, назви А. утворюють додаванням до назви відповід. *вуглеводню* суфікса «аль» або до назв *вуглеводню*, що містять на один атом С менше, суфікса «карбальдегід». У першому випадку атом Карбону (*вуглецю*) альдегід. групи нумерують цифрою 1, у другому — альдегід. групу в нумерацію ланцюга не включають. У поліфункціон. сполуках альдегід. групу позначають префіксом «форміл», напр., назва сполуки складу ОСНСН₂СН(СНО)СН₂СНО — 1,2,3-пропантрикарбальдегід або 3-формілпентандіаль. Деякі А. мають тривіальні назви, напр., *мурашиний альдегід* (формальдегід), акролеїн тощо. В інфрачервоних спектрах А. характеристичні смуги поглинання ν(C=O) лежать в області 1740–1720 см⁻¹ (аліфат. А.), 1715–1695 см⁻¹ (аромат. А.), 1705–1685 см⁻¹ (α, β-ненас.); ν(C–H) — в області 2880–2650 см⁻¹. Хім. зсув альдегід. протона в спектрах *резонансу ядерного магнітного* (¹H) лежить в області 9,4–10,1 м. ч. Препаратив. методи добування А.: окиснення *спиртів* хрома-тами в присутності *алкоголятів Алюмінію* (реакція Р. В. Опенауера, 1910–1969, Австрія); *озоноліз алкенів*; відновлення різних похідних *кислот карбонових*, напр., хлорангідридів, воднем у присутності *паладію* [р-ція К. В. Розенмунда (1884–1965, Німеччина) — О. М. Зайцева], нітрилів — гідрідами метал. елементів із подальшим *гідролізом* утвор. альдімів тощо; взаємодія реактивів *Гріньяра* (Ф. О. В. Гріньяр, 1871–1935, Франція) з триетилортометанатом; перегрупування алілівніл. естерів (перегрупування Л. Клайзена); окиснення 1,2-гліколів періодат. к-тою НІО₄ або плумбум(IV) тетраетанатом (СН₃СОО)₄Рb, а також р-ції Раймера — Тімана (Й. Тіман, 1848–1899, Німеччина; К. Раймер, 1845–1883, Німеччина), р-ція Вільсмаєра — Хаака (А. Вільсмаєр, 1894–1962, Німеччина; А. Хаак, 1898–1976, Німеччина), синтези Гаттермана — Коха (Л. Гаттерман, 1860–1920, Німеччина; Ю. А. Кох, 1864–1956, Німеччина, США) та ін. Для якіс. визначення А. зазвичай застосовують

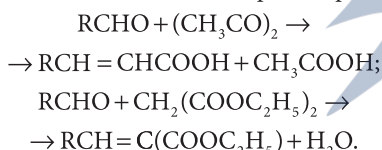
розчин аргентум(I) нітрату AgNO_3 в надлишку вод. розчину амоніаку (*аміаку*) — утворення сріб. дзеркала або реактив Фелінга (Г. Х. фон Фелінг, 1811–1885, Німеччина) — луж. розчин, що містить купрум(II) сульфат CuSO_4 та сіль винної кислоти (виділення червоного осаду купрум(I) оксиду Cu_2O). Ці реагенти не взаємодіють із *кетонами*. А. — один із реакційноздат. класів орган. сполук. Під час зберігання деякі з них легко окиснюються *киснем* повітря до відповід. *кислот*:

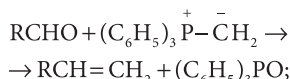
А. відновлюють дією *водню* (*каталізатор* — *платина* або *нікель*), а також донорами гідрид-аніонів H^- , напр., літій тетрагідрідоалюмінат LiAlH_4 та натрій тетрагідрیدоборат NaBH_4 , до первин. *спиртів*. Унаслідок поляризації зв'язку $\text{C}=\text{O}$ в карбон. групі А. здатні приєднувати за атомом Карбону карбон. групи нуклеофіли: *воду*, *спирти*, *аміни* тощо. Зазвичай А. значно активніші в р-ціях із нуклеофілами, ніж кетони. Найлегше реагує метаналь (див. *Мурашиний альдегід*), який у вод. розчині перебуває перев. у гідратованій формі. Дуже важливою в орган. синтезі є альдольна конденсація з утворенням гідроксальдегідів. Останні легко відщеплюють *воду* й перетворюються на α, β -ненасич. А. (крос-тонова конденсація):

Аромат. А. взаємодіють з ангідридами карбон. к-т (р-ція В. Г. *Перкіна*), а також з естерами малонової к-ти (реакція Е. *Кневенагеля*) з утворенням α, β -ненасич. к-т або їхніх естерів, напр.:

Конденсація А. з естерами к-ти веде до утворення алкіліденяктарних к-т (р-ція Г. *Штоббе*), з похід. амінокислот — до азлактонів р-ція (реакція Е. *Ерленмейєра* — Пльохля). Для А. характерна р-ція нуклеоф. приєднання за карбон. групою. Напр., А. реагують із реактивами Грін'єра або ін. металоорган. сполуками, що дає змогу синтезувати різноманіт. первин. та вторин. спирти. А. взаємодіють також з *ацетиленом* (р-ція В. Ю. *Ренне*), з алкіліденфосфоранами (реакція Г. *Віттіція*) тощо:

Р-ція формальдегіду з фенолами лежить в основі вир-ва фенолформальдегід. смол. До А. відносять моно- і олігосахариди — *глюкозу*, *лактозу* тощо.

Лит.: Бюлер К., Пирсон Д. Органические синтезы : в 2 ч. / Пер. с англ. Москва, 1973. Ч. 2; Робертс Д., Касеріо М. Основы органической химии : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1978. Т. 2; Дорохов В. І., Заблоцька О. С., Вовк М. В. Неорганічна і органічна хімія. Житомир, 2016.

С. Г. Пільо

Альдер, Курт (нім. Alder, Kurt; 10.07.1902, м. Кенігсгютте, тепер м. Жожув, Польща — 20.06.1958, м. Кельн, Німеччина) — хімік-органік, доктор філософії (з 1926), член Німецької академії природодослідників «Леопольдина» (з 1939), чл.-кор. Баварської АН (з 1955), почес. доктор Кельн. ун-ту (з 1950) і Саламанк. ун-ту (з 1954); *Нобелівська премія* з хімії (1950). Народився в сім'ї учителя. Наприкінці *Першої світової війни*, незадовго до здобуття Польщею незалежності, щоби зберегти нім. громадянство, сім'я переселилася до Німеччини (у м. Кіль). 1922 вступив до Берлін. ун-ту, де вивчав *хімію*. Навчання продовжив в Ун-ті Крістіана Альбрехта (тепер Кільський ун-т). Підготував дис. про реакції з азодікарбоним естером. 1926 отримав ступінь доктора філософії. Став асистентом О. Дільса. 1930 — лектор з орган. хімії, 1934 — екстраординар. професор Кельн. ун-ту. Керівник науководослід. відділу концерну «І. Г. Фарбеніндустрі» в м. Леверкузені (1936–1940). На цій посаді набув досвіду роботи в пром-сті, осн. дослідження спрямував на розроблення методів пром. вир-ва синтет. каучуку на основі бутадієну та стирену. 1940 повернувся до академ. кар'єри, працював на каф. експеримент. хімії та хім. технології в Кельн. ун-ті та водночас до кінця життя — директором Ін-ту хімії цього ун-ту. Був деканом філософ. ф-ту Кельн. ун-ту (1949–1950). Осн. галузь наук. досліджень — орган. синтез. 1926 під керівництвом О. Дільса вивчав азодікарбон. естери. Ця робота завершилася відкриттям у 1928 однієї з найважливіших реакцій сучас. орган. хімії, назв. реакцією Дільса — Альдера та заснов. на приєднанні дієнів до дієнофілів. Найпростішим прикладом є приєднання бутадієну до мал'єн. ангідриду. Реакцію Дільса — Альдера широко використовують у пром-сті для синтезу *барвенків*, лікар. засобів, *інсектицидів*, *олив*, *пластичних мас*. Подальші розвідки в цій галузі уможливили виявлення заг. закономірностей утворення в цій реакції *аддуктів* залежно від будови вихід. складників (правило Альдера). 1950 одержав Нобел. премію з хімії «за відкриття й розвиток дієнового синтезу» (спільно з О. Дільсом). У Нобел. лекції подав огляд наук. пошуків на шляху до відкриття, описав структур. чинники утворення тієї чи тієї певної конфігурації. Учений зазначив, що саме стереоселективність та універсальність дієнового синтезу визначають цінність цього методу. Нагороджений медаллю Г. Е. *Фішера* Німецького хім. т-ва (1938). У 1979 на честь А. названо кратер на Місяці.

Пр.: У співавт. — Synthesen in der hydroaromatischen Reihe // Justus Liebigs Annalen der Chemie. 1928. № 460 (1); Die Methoden der Diensynthese // Angewandte Chemie. 1940. № 53; Coulomb Excitation. New York, 1966.

Лит.: Альдер, Курт // Лауреаты Нобелевской премии : в 2 т. Москва, 1992. Т. 1; Альдер (Alder), Курт // Хімія. 2007. № 21; Mackenthun G. Alfred Adler — wie wir ihn kannten Taschenbuch. Göttingen, 2015.

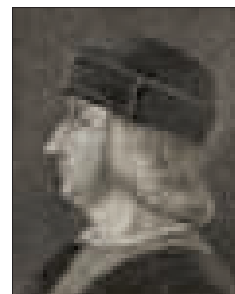
Альдіні (від італ. Aldo Pio Manuzio — Альд Пій Мануцій — ім'я видавця) — книги, видані впродовж 15–16 ст. у містах Венеції, Римі та Болоньї у вид-ві А. Мануція та його спадкоємців. За 100 р. існування «Дому Альда» вийшло понад 1000 видань. Це переважно твори антич. письменників і філософів, зокрема, *Арістотеля*, *Арістофана*, *Софокла*, *Геродота*, *Ксенофонта*,

Альдер Курт

Альдіні. «Альдінський якір» з лат. написом «Festina Lente» («Поспішай поволі»)

Альдіні. Альд Пій Мануцій

Еврипіда, Демосфена, Плутарха, Платона, Овідія та ін.; крім того, середньовіч. авторів — Ф. Петрарки, Данте Аліґ'єрі, Дж. Боккаччо, Еразма Роттердамського. Серед А. — книги грец., лат. та італ. мовами: 5-томне збір. творів Арістотеля (1495–1597); діалог «Про Етну» П. Бембо (1496); ілюстров. видання «Гіпноеротомахія, або Сон Поліфіла» (1499); повне вид. творів Платона (1513); хрестоматія антич. авторів «Ріг достатку» (1517) та ін. Члени «Нової Академії», організованої А. Мануцієм, досліджували тексти давньогрец. та давньорим. класики, звіряли списки. А. утворили книжкову серію: видання мали типові формати, подібне худ. оформлення тощо. Найвідомішими є книги форматом у 1/8 частку аркуша — компактні, зручні томи, які почали витісняти громіздкі *фоліанти* 15 ст. Зменшення формату видання асоціювалося зі впровадженням нових шрифтів (*антикви*), курсивного накреслення, зменшенням розмірів книг. Текст став улюбленим. Більшість шрифтів А. розробив друкар Ф. Гріффо (1450–1518; Італія). Настає на компактність видання зумовила також до зменшення кількості ілюстрацій в А. Для виготовлення накладів часто використовувалися різні види паперу та матеріали для палітурок (дорогі та дешеві), що зробило книги доступними читачам. Новатор. рішення та популярність А. викликали чимало підробок. 1501 А. Мануцій на титул. аркушах книжок свого вид-ва запровадив емблему: якір, довкола якого звивається дельфін. Наявні в бібліотеках України (бл. 200 примірників). Більшість А. в Україні зберігаються в *Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського* (м. Київ).

Літ.: Лауурский В. Альд і альдини. Москва, 1977; Шамрай М. Альдини в бібліотеках України. Київ, 2008; Скленар І., Лозинський М. Історія видавничої справи та редагування. Львів, 2014.

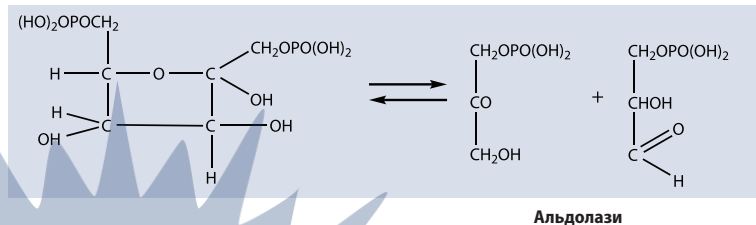
О. С. Морозов

Альдо́зи — моносахариди, підклас вуглеводів (гідроксиальдегіди). За будовою А. є полігідроксиальдегідами, тобто містять кілька гідроксильних груп OH і альдегідну групу HC=O. Заг. формула А. — CH₂OH(CHOH)_nCHO, де n ≥ 3. За кількістю (3, 4, 5, 6, ...) атомів вуглецю (*Карбону*) у молекулах А. розрізняють тріози, тетрози, пентози, гексози тощо. А. можуть перебувати в циклічній, і відкритій формах. А. — розчинні у воді кристалічні речовини, солодкі на смак. Типовим представником А. є глюкоза.

Літ.: Хиля О. В., Хиля В. П. Хімія вуглеводів. Моносахариди. Київ, 2010; Курта С. А. Природні вуглеводи та полісахариди. Івано-Франківськ, 2013.

Альдола́зи (*альдегіди*) — група ферментів із класу *ліаз*, що беруть участь в анаероб. розкладанні вуглеводів (розщеплення й синтез -C-C- зв'язку). Молекула А. складається з двох поліпептид. ланцюгів. Відомо кілька різних класів А.: такі, що складаються з 2 субодиниць (А. класу 2, відносна молекул. маса 70 000), і такі, що складаються з 4 субодиниць (А. класу 1, відносна молекул. маса 147 000–180 000). А. класу 2 знайдено в *дріжджах, бактеріях, грибах, водоростях*. А. класу 2 мають вузьку область рН, у якій вони виявляють оптим. каталіт. активність. Для вияву каталіт. властивостей необхідні йони Zn²⁺, Ca²⁺ і Fe²⁺. А. класу 1 не каталізують роз-

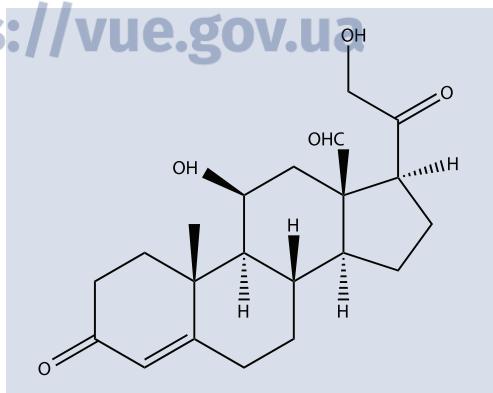
щеплення фруктозо-1-фосфату. А. класу 1 знайдено у вищих рослинах (у фотосинтез. частинах), різних тканинах *ссавців*. Виявляють оптим. каталіт. активність за рН 7,0–9,0, інактивуються NaBH₄. А. класу 1 каталізують оберн. реакцію: фруктозодифосфат≅3-фосфогліцероловий *альдегід* + фосфодіоксиацетон: Ця реакція є важливим етапом анаероб. перетворення вуглеводів у тварин і рослин. У рослинних тканинах А. беруть участь у темновій фазі *фотосинтезу*, у тварин — у процесі *гліколізу*, який спричинює утво-

рення багатих енергією сполук (АТФ та ін.). Активність А. зазвичай визначають спектрофотометр. (див. *Спектрофотометр*) методами. За нестачі в організмі людини певних типів А. розвивається захворювання — *непереносність фруктози*.

Літ.: Приходченко В. О. Ключові ферменти гліколізу та регуляція їх активності // Пробл. зооінж. та вет. медицини. 2014. Вип. 29 (2); Гонський Я. І., Максимчук Т. П. Біохімія людини. Тернопіль, 2017; Кобилицька М. С., Терек О. І. Біохімія рослин. Львів, 2017.

Альдостерон [від *альд(егіди)* та грец. στερεός — твердий] — мінералокортикоїдний стероїдний гормон, який виробляє кора *надниркових залоз*. Характерний переважно для назем. хребетних. Регулює мінер. обмін в орг-мі, *активний транспорт іонів*, зокрема посилює зворотне всмоктування (*реабсорбцію*) йонів натрію в нирках і виведення йонів калію. Сприяє переведенню рідини із судин у тканини, впливаючи таким чином на тиск крові. Синтез А. контролює гормон *ангіотензин*. А., ангіотензин і фермент *ренін* разом утворюють *ренін-ангіотензин-альдостеронову систему* (РААС), що забезпечує регуляцію водно-сольов. обміну і кров'ян. тиску. Механізм дії А. ґрунтується на прямому впливі на генет. апарат клітин. Клітини-мішені містять у ядрі й цитоплазмі специф. рецептори, що зв'я-

Альдостерон

зують А. Гормон-рецепторний комплекс контактує з *хроматином* і регулює швидкість транскрипції специф. генів, синтез транспортних

білків і ферментів, підвищує проникність мембран для амінокислот. Результатом дії А. є підвищення системного АТ через збільшення об'єму циркулюючої крові. Надмірна дія А. спричиняє гіпернатріємію, гіпокаліємію, появу набряків, *гіпертензію артеріальну*. Синтез А. чутливий до концентрації іонів K^+ і Na^+ , кортикотропіну, серотоніну.

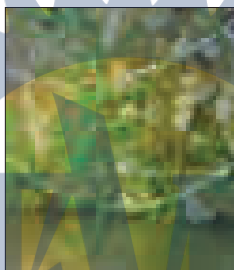
Лит.: Williams J. S., Williams G. H. 50th Anniversary of Aldosterone // The Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism. 2003. № 88 (6); Ko B., Mistry A., Hanson L. et al. Aldosterone Acutely Stimulates NCC Activity via a SPAK-mediated Pathway // American Journal of Physiology. Renal Physiology. 2013. № 305 (5); Кузьмак М. І., Філь В. М. Фізіологія людини і тварин. Дрогобич, 2014; Єрін Ю. С. Первинний альдостеронізм // Укр. журн. дит. ендокринології. 2015. № 1.

Я. О. Межжеріна

Альдрованда пухирчата (*Aldrovanda vesiculosa*) — вид рослин родини росичкових. Багаторіч. плаваюча водна комахоїдна рослина з горизонт. стеблом бл. 10 см завдовжки. Листки в кільцях по 6–9, мають клиноподібн. сплюснутий черешок бл. 8 мм завдовжки, складену вздовж пластинку 9 мм завширшки і 6 мм завдовжки з опуклими половинками та декількома шиловидними війками. Механіч. подразнення половинок листка викликає їхнє зближення, яке відбувається за кілька десятків секунди та дозволяє рослині упіймати дрібн. *безхребетних*. Листок при цьому набуває форми пухирця. Після захоплення тварини А. п. виділяє травні *ферменти*. Квіти поодинокі, діаметром до 1 см, пелюсток 5, білого кольору. Плід — куляста коробочка. В Україні А. п. цвіте в червні — липні, комахозапильна, зимує у вигляді *туріонів* (спеціалізовані зимуючі бруньки). Має великий диз'юнктивний *ареал*. Поширена в Євразії, Африці й Австралії; в Україні — в усіх природ. зонах рівнинної частини. Трапляється у прісних водоймах. Зарості А. п. є укриттям для мальків риб. Протягом 20 ст. А. п. зникла в деяких країнах Європи. Внесена до Червоної книги України (2009). А. п. використовують в акваріумистиці як декоративну рослину.

Лит.: Флора УРСР : у 12 т. Київ, 1953. Т. 5; Дубина Д., Гейны С., Проудова З. Макрофіти — індикатори змієнний природної среды. Киев, 1993; Червона книга України. Рослинний світ / Заг. ред. Я. П. Дідуха. Київ, 2009.

В. А. Онищенко

Альдрованда пухирчата (*Aldrovanda vesiculosa*)

Альдрованді Уліссе

Альєнде. Частина метеориту (Музей природознавства у м. Берлін)

Альдрованді, Уліссе (італ. Aldrovandi, Ulisse; 11.09.1522, м. Болонья, тепер обл. Емілія-Романья, Італія — 04.05.1605, м. Болонья, тепер обл. Емілія-Романья, Італія) — натураліст, гуманіст, ботанік, ентомолог, зоолог. Вивчав гуманітарні науки, логіку, філософію, юриспруденцію, математику та медицину в ун-ті Болоньї та в Падуї. 1553 отримав урядовий ступінь у галузі медицини й філософії. Викладав логіку та філософію в Болонському ун-ті, де став першим професором природничих наук (1561). А. описав низку нових видів тварин, переважно екзотичних, відновив інтерес до біол. праць *Арістотеля*, сприяв розвитку *ембріології*. Автор понад 100 книжок і статей, зокрема енциклопедії природної історії, перші 3 т. якої присвячені птахам, 4-й — комахам. За участі А., який долучив до роботи художників (Дж. Лігоцці, Дж. Нері, К. Швінда та ін.), було зроблено 17 т. замальовок рослин, тварин і мінералів. Зібрав велику колекцію природничо-

наук. предметів (заповідав її міськ. Сенату), а також заснував бот. сад, який досі діє в Болоньї. У поглядах А. є істот. помилки, напр., він вважав, що дракони існують, та описував їх у своїх творах («Історія змій і драконів», 1640). Відомим твором А., опубл. за життя вченого, є «Історія монстрів», де описані реальні аномальні природні явища (сіамські близнюки, випадки атавістич. оволошення людини) та уявні, вигадані чудовиська. У числен. працях він подавав тільки факти без будь-якого критич. аналізу, тому його книги сповнені фантаст. оповідей. К. *Лінней* називав А. «батьком природознавства». На честь А. названо рід рослин Альдрованда (див. *Альдрованда пухирчата*) та гірський хребет на Місяці.

Пр.: Antidotarii Bononiensis, siue de vsitata ratione componendorum, miscendorumque medicamentorum, epitome. Bononiae, 1574; Ornithologiae hoc est de avibus historiae libri XII. Bononiae, 1599; Ornithologiae tomus alter cum indice copiosissimo. Bononiae, 1600; Serpentum, et draconum. Bononiae, 1640; Monstrorum historia. Cum Paralipomenis historiae omnium animalium. Bononiae, 1642.

Лит.: Бабий Т. П., Коханова Л. Л., Костюк Г. Г. і др. Біологи. Биографический справочник. Киев, 1984; Canosa R. Storia dell'inquisizione in Italia. Dalla metà del Cinquecento alla fine del Settecento : in 5 vol. Roma, 1990. Vol. 5; Пилипчук О. Я. Становлення та розвиток природничо-наукового знання в епоху Відродження // Питання іст. науки і техніки. 2016. № 3; Червоненко О. В. Museo naturale Уліссе Альдрованді та його роль у розвитку природознавства в Європі у XVI ст. // Іст. науки і техніки. 2018. Т. 8. Вип. 2.

Я. О. Межжеріна

Альєнде (ісп. Allende) — найбільший вуглистий (див. *Вугілля*) метеорит, знайд. на Землі, *хондрит*. А. вважають найбільш вивч. метеоритом. Належить до групи вуглистих хондритів, що становлять бл. 4 % від заг. кількості всіх метеоритів. А. впав у пустелі Чіуауа (Мексика) 08.02.1969. Під час падіння розпався на величез. кількість уламків, які випали на тер. пл. 50 × 10 км. Їх заг. масу оцінено в 5 т. Прибл. 3 т. уламків зібрано й передано різним музеям та дослідн. установам світу. Метеорит сформований з протопланет. газопил. *туманності* в епоху утворення Соняч. системи (див. *Сонце*). Поверхня більшості зі знайд. уламків А. (а їх знаходять дотепер) частково або повністю вкрита чорною блискучою корою, яка утворилася, коли метеорит з великою *швидкістю* проходив *атмосферу* й сильно нагрівся внаслідок тертя. У процесі вивчення хіміко-мінерал. складу уламків А. встановлено, що зразки містять темну матрицю, згруп. в міліметр. світлі хондри — малі кам'янисті кульки, які знаходять тільки в метеоритах, а також тонкозернисті різнокольор. *кристали* кальцій-алюмінієвих агрегатів розміром із мікрометр. Ці компоненти метеорита є найдавнішими утвореннями з будь-коли знайд. та вивчених. Їхній вік вчені оцінюють у 4,567 млрд років. Хім. склад А.: 23,6 % залізо, 15,9 % силіцій (*кремній*), 14,9 % магній, 1,9 % кальцій, 1,7 % алюміній, 1,2 % нікель, 0,5 % вуглець, 0,35 % хром, 0,15 % манган (*марганець*), 0,11 % фосфор; 0,0009 % титан, сліди ванадію. У метеориті знайдено раніше невідомий *мінерал*, назв. пангітом. У складі А. виявлено ізоотоп. аномалії вмісту O, Mg, Ca, Si, Nd, Sr, Ba та ін. елементів. Вивчення будови та хіміко-мінерал. складу А. дало змогу дещо дізнатися про умови ранньої епохи утворення Соняч.

системи, оскільки вуглисті хондрити зазнали найменшого перемішування (диференціації) та перекристалізації протягом усієї своєї еволюції.

Літ.: Кравчук П. А. Рекорды природы. Любешов, 1993; Альенде метеорит // Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климичина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Amelin Y., Krot A. Pb Isotopic Age of the Allende Chondrules // Meteoritics & Planetary Science. 2007. № 42 (7/8); Comins N. Discovering the Universe. New York, 2014.

О. Г. Шевчук

Альєнде, Ісабель [ісп. Allende, Isabel; повне прізвище та ім'я — Альєнде Льона, Ісабель (ісп. Allende Llona, Isabel); 02.08.1942, м. Ліма, Перу] — письменниця, представниця *реалізму магічного*, журналістка, сценаристка, актриса, членкиня Амер. академії мист-в (з 2004), почес. доктор Ун-ту м. Сан-Франциско (з 2008). Племінниця С. Альєнде. Пише іспан., англ. мовами. Походить із родини дипломатів. Навчалася у приват. школах Болівії та Лівану. Закінчила лицей Х. Каррера у м. Сантьяго (Чилі). У 1959–1965 була співробітницею Продовольчої та с.-г. орг-ції ООН (ФАО), спочатку у м. Сантьяго, а потім у м. Брюсселі (Бельгія). У 1967–1974 працювала в жін. журн. «Паула» («Paula»), 1973–1974 була директором дитяч. журн. «Мампато» («Mampato»). 1970–1974 працювала на каналі 7 Чилійського телебачення (гумор. програми). У 1975 через погрози та переслідування, яких зазнавала після держ. перевороту в Чилі 1973 на чолі з А. Піночетом, змушена емігрувати до Венесуели, де жила впродовж 13 р. У 1976–1983 була журналісткою венесуел. газ. «Національ» («El Nacional») і 1979–1982 — адміністратором школи «Колегія Марокко» в м. Каракасі. З 1988 мешкає у м. Сан-Рафаель (шт. Каліфорнія, США), з 2003 — громадянка США. У 1996 на честь загиблої дочки створила фонд, що допомагає жінкам і дітям по всьому світу. Знімалася у фільмах: «Сусіди: приховані міста Сан-Франциско — місія» (1994), «Ісабель Альєнде: надзвичайне життя» (1995), «Я співаю для життя» (1998), «Червоний Елвіс» (2007). Викладала л-ру в коледжах США. Автор романів: «Дім духів» («La casa de los espiritus», 1982), «Про кохання і морок» («De amor y de Sombra», 1984), «Ева Луна» («Eva Luna», 1987), «Паула» («Paula», 1994), «Портрет у серії» («Retrato en Seria», 2000), «Інес душі моєї» («Inés del alma mía», 2006), «Гра в Ріппера» («El Juego de Ripper», 2014) та ін. Роман «Дім духів», написаний у жанрі сімейної хроніки, має ознаки магіч. реалізму. За його мотивами було знято одноймен. фільм (1993). В автобіогр. романі «Паула», написаному в формі листів до загиблої дочки, яка тривалий час перебувала в комі, А. змальовує власне дитинство й роки вигнання. Літ. манері А. притаманні легкість та відвертість, гумор та іронія, відсутність драматизму. Заг. наклад творів А. сягає 70 млн примірників, вони перекладені понад 40 мовами світу. Укр. мовою окр. романи А. переклав С. Борщевський. А. нагороджена понад 20 літ. відзнаками та преміями, зокрема лауреат Нац. премії Чилі з л-ри (2010).

Тв.: La Casa de los espiritus. Barcelona, 1995; Eva Luna. Barcelona, 1997; De amor y sombra. Barcelona, 1999; Retrato en seria. Madrid, 2001; El Zorro: comienza la leyenda. Barcelona, 2005; Paula. Barcelona, 2009; De amor y de Sombra. Barcelona, 2014; El amante japonés. Barcelona, 2016; Más allá

del invierno. Madrid, 2018; Р о с . п е р е к л . — Зорро: рождение легенды / Пер. с исп. Е. Матерновской. Санкт-Петербург, 2006; Любовь и тьма. Санкт-Петербург, 2011; Остров в глубинах моря / Пер. с исп. Е. Горбовой. Москва, 2014; Дом духов / Пер. с исп. С. Николаевой. Санкт-Петербург, 2018; Укр. перекл. — Помста / Пер. з ісп. М. Кришеня // Всесвіт. 1994. № 1; Курандеро. Листи зраженого кохання / Пер. з ісп. М. Жердинівської // Всесвіт. 2000. № 9–10; Оповідки Еви Луни / Пер з ісп. С. Борщевського. Київ, 2016; Японський коханець / Пер. з ісп. С. Борщевського. Київ, 2017; Там, за зимою / Пер. з ісп. С. Борщевського. Київ, 2018.

Літ.: История литератур Латинской Америки : в 5 т. Москва, 2004. Т. 4. Ч. 2; Земсков В. Б. О литературе и культуре Нового Света. Москва, 2014.

С. В. Романова

Альєнде Ісабель

Альєнде, Сальвадор [ісп. Allende, Salvador; повне прізвище та ім'я — Альєнде Госсенс, Сальвадор Гільєрмо (ісп. Allende Gossens, Salvador Guillermo; 26.07.1908, м. Вальпараїсо, Чилі — 11.09.1973, м. Сантьяго-де-Чилі, Чилі) — громадсько-політ. і держ. діяч, президент Чилі (1970–1973), почес. доктор Вільного ун-ту Брюсселя (з 1975). Дядько письменниці І. Альєнде. Походив з аристократ. родини. Закінчив мед. ф-т Чилійського ун-ту (1932). У 1933 став співзасновником Соціалістичної партії Чилі. Наполягав на єдності дій партії з комуністами. З 1938 — заступник ген. секретаря, 1942–1945 — ген. секретар Соцпартії. 1937 обраний депутатом Нац. Конгресу Чилі від Нар. фронту соціалістів, комуністів і радикалів. Упродовж 1945–1970 — сенатор, 1951–1955 — віце-голова, 1966–1969 — голова сенату, 1939–1942 — міністр охорони здоров'я, соц. забезпечення та соц. допомоги в уряді Нар. фронту президента П. Агірре Серди. 1948 на знак протесту проти входження Соцпартії до уряд. коаліції та підтримки нею заборони Компартії А. залишив соціалістів і заснував Народно-соціаліст. партію. Але, з огляду на підтримку нею на президент. виборах 1952 екдиктатора генерала К. Ібаньєса дель Кампо, А. повернувся до Соцпартії та ініціював створення спільно з комуністами Фронту нар. дії, від якого висувався кандидатом у президенти в 1952 (5,3 % голосів), 1958 (28,5 %) і 1964 (38,6 %). Як кандидат «Народної єдності» на президент. виборах 04.09.1970 А. вийшов на перше місце з 36,3 % голосів (представник правих сил отримав майже 35 %). Оскільки його кандидатура не набрала абс. більшості, вона потребувала затвердження Конгресу. А. змушений був піти на компроміс із лівими християн. демократами, щоб забезпечити позитив. рішення Конгресу. 24.10.1970 Конгрес понад $\frac{3}{4}$ голосів обрав А. президентом Чилі, однак уряд А. не мав повної влади. Ліві в парламенті становили меншість (40 % у 1970 і 44 % у 1973). Попри це, мирним шляхом була здійснена низка радикал. перетворень. 11.07.1971 націоналізовано мідну й ін. галузі видобув. пром-сті шляхом викупу земель у власників-монополістів. Це послабило залежність економіки від інозем. капіталу. На приват. підприємствах впроваджено робітничий контроль. У держ. секторі, що розширився за рахунок вел. підприємств, банків. системи й зовн. торгівлі, ради у складі представників адміністрації, профспілок і робітників отримали право змінювати умови праці та розв'язувати екон. питання. Експропрійовано 500 тис. га угідь, на них ство-

рено мережу с.-г. кооперативів. Ці реформи поклали край лагифундизму (див. *Латифундія*). Скасовано понад 20 декретів із підвищення цін і суттєво збільшено мінімальну зарплату. Частка зарплати в нац. доході зросла з 51 до 59 %, а реальний рівень упродовж 1970–1972 — на 18,8 %. Упроваджено безплатне мед. обслуговування. Безробіття зменшилося з 8,3 до 3,8 %. На міжнар. арені А. виступав за рівноправні відносини з усіма д-вами, співробітництво з країнами «третього світу», активізацію участі Чилі в Русі неприєднання. Ініціював поновлення дипломат. відносин із Кубою та встановлення їх із КНР, КНДР, НДР, Монголією, Пн. В'єтнамом. У грудні 1972 А. у рамках культ. програми відвідав м. Київ. Втрата зовн. кредитів і обмеження експорту міді (осн. споживач — США) призвели 1973 до різкого спаду вир-ва, зростання інфляції та незадоволення серед. класу курсом радикал. перетворень. Розбіжності всередині уряд. коаліції й активізація лівих елементів спричинили послаблення позицій лояльної до президента частини офіцер. корпусу й політ. ізоляцію А. 22.08.1973 палата депутатів своєю постановою звинуватила президента в авторитар. устремліннях і прагненні знищити роль законодав. влади, нехтуванні суд. рішеннями й замахом на свободу слова, арештах, побитті й тортурах опозиц. журналістів, зазіханнях на університет, автономію та власність, впровадженні в освіту марксист. ідеології та ін. 11.09.1973 унаслідок військ. перевороту, очоленого А. *Піночетом*, А. усунуено від влади. Загинув під час штурму президент. палацу. А. було поховано на кладовищі Санта-Інес у м. Вілья-дель-Мар, неподалік м. Вальпараїсо. 1990 перепоховано на Заг. кладовищі м. Сантьяго-де-Чилі. Лауреат Міжнар. Ленін. премії миру (1972). Нагороджений орденами Хосе Марті (1972; Куба), А. С. Сандіно (2008; Нікарагуа), Компаньйонів О. Р. Тамбо (2004; ПАР). У м. Сантьяго-де-Чилі відкрито пам'ятник А. (2000; скульптор Л. А. Хевія).

Пр.: La vía chilena hacia el socialismo: Los discursos de Salvador Allende (Ciencia. Economía, política y sociología). Madrid, 1998; Рос. перекл. — История принадлежит нам. Речи и статьи. 1970–1973. Москва, 1974.

Лит.: Лаврецький І. Р. Сальвадор Альенде. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1975; Gonzalez Pino M., Fontaine Talavera A. Los mil días de Allende: in 2 vol. Santiago, 1998; Rojas A. Salvador Allende: Una epoca en blanco y negro. Buenos Aires, 1998; Богуш Е. Ю. Политическая история Чили XX века. Москва, 2009; Medina E. Cybernetic Revolutionaries: Technology and Politics in Allende's Chile. Cambridge, 2014.

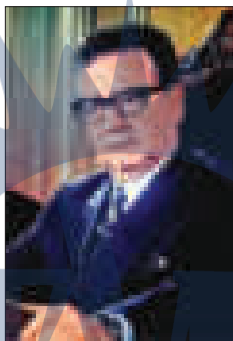
В. М. Матвієнко

Альзатееві, Алзатееві (*Alzateaceae*) — за сучас. систематикою, родина квіткових рослин порядку *миртоцвітих*. Назва походить від прізвища священика й науковця з Мексики Х. А. де Альзате-і-Раміреса (1737–1799), який досліджував природу тропіч. Америки. До складу родини А. входить єдиний рід *Альзатея* (*Alzatea*) та один вид алзатея кільчаста (*Alzatea verticillata*). За результатами молекулярно-генет. досліджень А. виокремили в окрему родину від ін. семи, з якими її раніше об'єднували. Враховуючи новітні дані з філогенії (класифікації APG II та APG III), А. — монотип. родина квіткових рослин. Представники А. — невеликі вічнозелені дерева, чагарники або напівеліфітні ліани з чотирикутним

стеблом, гладенькими, товстими, шкірястими, простими листками овальної або яйцеподіб. форми. Листкорозміщення супротивне. Квітки правильні, дрібні (бл. 5 мм), непримітні. Пелюстки редуковані або відсутні, чашечка складається з 5 помітних чашолистків, тичинок також 5. Квітки зібрані у верхівковій суцвітті (до 30). Плід — коробочка. *Ареал* А. охоплює гірські ліси тропіків Пд. Америки і Пд. Центр. Америки, рослини характерні для Коста-Рики, Панами, Перу й Болівії. У межах виду виділяють два підвиди, один з яких (*Alzatea verticillata subsp. amplifolia*) — рослини з велик. сидячими листками, які зростають у Центр. Америці; інший — *Alzatea verticillata subsp. verticillata* зростає лише в Андах, рослини відрізняються від попереднього підвиду наявністю дрібних листків з черешками.

Лит.: Graham S. A. Alzateaceae, a New Family of Myrtales in the American Tropics // Annals of the Missouri Botanical Garden. 1984. Vol. 71. № 3: The Order Myrtales: A Symposium; Graham S. A., Averett J. E. Flavonoids of Alzateaceae (Myrtales) // Annals of the Missouri Botanical Garden. 1984. № 71; Graham S. A. Two New Species in Cuphea (Lythraceae), and a Note on Alzateaceae // Novon. 1995. Vol. 5. № 3; Beck A., Haug I., Oberwinkler F. et al. Structural Characterization and Molecular Identification of Arbuscular Mycorrhiza Morphotypes of Alzatea Verticillata (Alzateaceae), a Prominent Tree in the Tropical Mountain Rain Forest of South Ecuador // Mycorrhiza. 2007. Vol. 17. № 7; Carlquist S. What the Penaeaceae Alliance (Myrtales) Tells Us About the Nature of Vascular Pits In Xylem // Brittonia. 2017. Vol. 69. № 3.

Аль-Кайда (араб. القاعدة, букв. — база, основа) — світова мережа терорист. ісламіст. орг-цій. Засн. 1988 в Афганістані Усамою Бен Ладеном як міжнар. *терористична організація* Іслам. фронт порятунку для підтримки моджахедів і боротьби проти введених на той час у країну рад. військ. Після виведення рад. військ з Афганістану (1989) А.-К. розгорнула боротьбу проти США, зх. д-в, а також прихильників зх. способу життя й культури в іслам. країнах. Після вибухів на території посольств США в столицях Кенії й Танзанії (1998) А.-К. визнано «терорист. орг-цією № 1» у світі. Історію А.-К. поділяють на 5 періодів: виникнення (кін. 1980-х); «дикий» (1990–1996); розквіт (1996–2001); мережеве існування (2001–2005); фрагментації (після 2005). На рахунку А.-К. — планування і здійснення вел. *терористичних актів*, зокрема 11.09.2001 у США. У відповідь США та їх союзники провели антитерорист. операцію в Афганістані, але не змогли ані повністю знищити всі бойові осередки А.-К., ані захопити в полон У. Бен Ладена. 01.05.2011 президент США *Барак Обама* оголосив про вбивство лідера орг-ції під час проведеної спецоперації. У відповідь А.-К. звернулася до мусульман усього світу із закликом до «індивідуального» *джихаду*. Ідеологічні засади А.-К. — радикально витлумачений *салафізм* і *ваххабізм*, *панісламізм*. Мета — створення Великого іслам. *халіфату*. У період розквіту А.-К. постала як новий геополітич. феномен, на позначення якого вживали термін «квазідержжава». Зміна способів діяльності та організац. будови А.-К. призвели до її перетворення на децентралізов. структуру. Від 2011 лідер А.-К. — Айман аз-Завахірі. Керівний орган — *шуро* (рада). У складі А.-К. 8 комітетів (релігій, військовий, зв'язків із громадськістю, фінансовий та ін.). Осередки А.-К. і тривувальні

Альенде Сальвадор

Альзатееві. *Alzatea verticillata*

табори для підготовки бійців створені в багатьох країнах світу — Афганістані, Алжирі, Судані, на Балканах, Кавказі, у д-вах Бл. й Дал. Сходу. Членами А.-К. є вихідці практично з усіх мусульман. д-в і регіонів світу. Наприк. 2010-х почастішали заклики до боротьби проти реліг. меншин, передусім на Бл. Сході та в Пд. Азії; напади на святині суфіїв (див. *Суфізм*), *шиїтів*, *язидів*, християн із числ. жертвами. Найбільшою дочірн. структурою А.-К. станом на 2019 є «Аль-Шабааб» (Сомалі), жертвами якої за 2006–2018 стало понад 26 тис. осіб (Global Terrorism Index 2018, оцінка).

Лит.: Гайдуков Л. Ф., Кремень В. Г., Губерський Л. В. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.). Київ, 2001; Вудвард Б., Олбрайт М. Релігія и мировая политика / Пер. с англ. Москва, 2007; Лоуренс Р. Аль-Каида / Пер. с англ. Москва, 2010; Ісламські процеси у світі та в Україні: реалії і прогнози / За ред. А. В. Арістової. Київ, 2011; Wright L. The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11. New York, 2018.

С. С. Троян

Алькала́-де-Ена́рес, історична частина міста й університет (ісп. Universidad y barrio histórico de Alcalá de Henares) — архіт. ансамбль іст. частини міста, розташованого на річці Енарес, в автоном. окрузі *Мадрид* (Іспанія), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1998). Археол. дослідження на тер. м. Алькала-де-Енарес свідчать, що перші поселення з'явилися тут ще за доби *неоліту*. У 1 ст. до н. е. римляни заснували м. Комплутум, звідси друга назва Алькали — Комплутенція. У 711 місцевість потрапила під владу арабів, які збудували фортецю неподалік рим. поселення. Араб. назва міста «القنّة» (al-galat) означає «замок, фортеця». У 1118 війська архієпископа Толедо Бернардо де Седірака відвоювали місцевість в арабів, було відроджено поселення на тер. Комплутума. Розвитку міста сприяло вигідне розташування на перехресті важливих шляхів. 20.05.1293 король Кастилії Санчо IV підписав указ про відкриття в місті Генеральних студій (лат. Studium generale), навч. закладу, що отримав благословення Папи Римського. Кардинал Ф. Хіменес де Сіснерос, який запропонував цілісну концепцію розвитку й забезпечення університет. містечка, заснував студії в 1499 (за ін. даними — у 1496); у 1508 вони отримали університет. статус (лат. Praeclarissima Complutensis Universitate). У 1836 ун-т перевели до м. Мадрида, у 1970 йому було присвоєно назву Мадрид. ун-т Комплутенсе. Відродження ун-ту в м. Алькала-де-Енарес розпочалося з 1960-х. У 1975, щоб полегшити діяльність ун-ту в м. Мадриді, деякі його ф-ти перевели до м. Алькала-де-Енарес. У 1977 реконструйований навч. заклад вдруге отримав університет. статус, у 1981 геральд. щит і девіз відродженого ун-ту були юридично закріплені, а в 1996 йому повернули іст. назву «Університет Алькала-де-Енарес». У 1998 ун-т та іст. частина міста отримали статус об'єкта Світ. спадщини ЮНЕСКО. Іст. частина міста займає бл. 79 га, нараховує 785 будівель, 465 з яких охороняються. 60 % будівель оголошено такими, що мають іст. цінність. Одними з найдавніших пам'яток є руїни рим. міста Комплутума та рим. вілла — будинок Іполіта — збудована в 4–3 ст. до н. е. Гол. пам'ятки Алькали-де-Енарес: соборна церква (1136) у готич. стилі (див. *Іотика*), кафедр. собор Святих дітей (1436)

та архієпископ. резиденція 14–15 ст., де зберігаються архіви *інквізиції*. Ін. пам'ятки: Ворота мучеників, єдині з шести в'їзних воріт 13 ст., що збереглися; монастир святого Бернардо, споруджений у бароковому (див. *Бароко*) стилі (1617), Ораторія святого Філіпа (1694) тощо. У м. Алькала-де-Енарес народився М. Сервантес, тому багато пам'яток пов'язано з його ім'ям: насам-

Алькала-де-Енарес. Площа Сервантеса

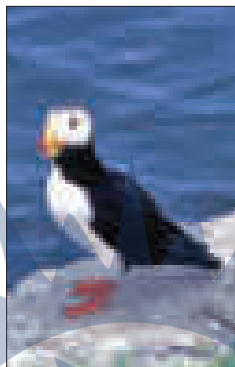
перед, це будинок і пл. Сервантеса. Місц. Театр комедії (1601) — один із найстаріших в Іспанії. Гол. вулиця міста — вулиця Майор (12 ст.) — унікальна тим, що це найдовша (390 м) аркада в Іспанії та друга в Європі (після портика святого Луки в м. Болоньї, Італія). Алькала-де-Енарес — перше у світі спеціально сплановане університет. містечко нового часу з унікальною барок. архітектурою, яке стало взірцем для ун-тів Європи й ін. регіонів світу. У м. Алькала-де-Енарес була вперше втілена на практиці концепція Граду Божого (лат. Civitas Dei) *Августина Блаженного*. У місті було створено своєрідний мікрокосм гармонійного співжиття міських жителів, представників академ. світу та реліг. орденів. Алькала-де-Енарес — модель ідеального міського співтовариства. З інтелектуальним осередком Алькала-де-Енарес пов'язане формування ісп. мови, тут винайдено ісп. граматику.

Лит.: González N. R. Universidad Complutense. Constituciones originales Cisnerianas. Alcalá de Henares, 1984; García O. J. La Iglesia de Toledo en tiempo del Cardenal Cisneros: 1495–1517. Toledo, 1992; Жеравина О. А. Из жизни студентов университета Алькала-де-Энарес в XVI–XVII вв. // Методол. и историограф. вопросы ист. науки. Томск, 1999. Вып. 25; Жеравина О. А. Кардинал Франсиско Хіменес де Сіснерос как основатель университета в Алькала де Энарес (к изучению серии портретов выдающихся испанцев из книжного собрания Строгановых) // Вестник Томского гос. ун-та. Сер.: Культурология и искусствоведение. Томск, 2013. № 2 (10); Калинко Т. Ю. 100 лучших мест Испании. Москва, 2014.

І. В. Шліхта

Алькові (*Alcidae*) — родина морських птахів ряду *сивкоподібних*. До складу А. входить 10 родів та 24 види, серед яких найбільш відомими є гагарки, люрик, топорик, кайри, тупики, чистики. А. — холодолюбні морські птахи. У літній період поширені переважно в полярних широтах пн. півкулі. На Пд. трапляються в місцях холодних поверхневих течій поблизу Мексики та Каліфорнії. Взимку мігрують у південніші райони. Зовні нагадують пінгвінів, з якими не мають безпосеред. родинних зв'язків. Середні розміри: довж. тіла — 15–45 см, маса — 0,85–1 кг. Мають

контрастне чорно-біле забарвлення. За винятком безкрилої гагарки (*Pinguinus impennis*), всі пінгвіни літати, добре плавають і здатні пірнати на глибину до 100 м. Більшу частину життя проводять у відкритому морі, на віддалі від берегів, де живляться дрібною рибою та крилем. Під час линання не здатні до польоту. На суходолі незграбні, пересуваються, як пінгвіни, на задніх лапах із випрямленим тілом. А. — моногамні (див. *Моногамія*). Гніздяться у квітні — травні змішаними величезними колоніями — *пташиними базарами*, обираючи для цього невеликі уступи чи ніші на майже прямовисних скелях на висоті 40–50 м. У кладці 1–2 яйця масою бл. 200 г. Здебільшого А. відкладають яйця на голу скелясту поверхню, де самиця та самець по черзі насиджують їх прибл. 35 днів. Зеленкуваті або блакитні з темними плямами яйця мають конічну форму. Це дає їм змогу в разі поштовху не котитися, а лише перекинутися по колу, що є дуже важливим пристосуванням з урахуванням особливостей місць гніздування. У 19 ст. гагарки були об'єктами хижачього промислу, внаслідок чого їхню чисельність значно зменшено, а безкрилу гагарку взагалі винищено.

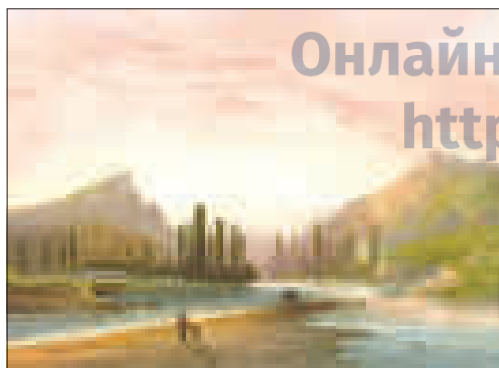

Алькові. Іпатки (*Fringilla monticola*)

Лит.: Коблик Е. А. Разнообразие птиц : в 4 ч. Москва, 2001. Ч. 2; Gavin T., Wills M., Székely T. Phylogeny of Shorebirds, Gulls, and Alcids (Aves: Charadrii) from the Cytochrome-B Gene: Parsimony, Bayesian Inference, Minimum Evolution, and Quartet Puzzling // Molecular Phylogenetics and Evolution. 2004. № 30 (3); Aversa T. Birds of British Columbia and the Pacific Northwest: a Complete Guide. Victoria; Vancouver; Calgary, 2018.

С. В. Межеріч

Альма — річка, що протікає переважно в Сімферопольському та Бахчисарайському р-нах Автономної Республіки Крим. Назва пов'язана з тюрк. словом алма, що означає яблуко або плід, який зривають з дерева. Довж. — 84 км, пл. басейну — 635 км². Утворюється злиттям річок Сарису та Бабуганки на пн. схилах Бабуган-яйли, впадає в Чорне море. Верхів'я А. — у межах Крим. природного заповідника. Долина річки у верхів'ї V-подібна, у гирлі — асиметрична. Річище звивисте, утворює рукави, гирло заболочене.

Альма. Художник Карло Боссолі, 1856

Осн. притоки: Суха Альма (ліва), Коса та Мавля (праві). Для вод. режиму А. характерні часті паводки та підвищення рівнів (глибина збільшується до 2,5–5 м) у зимово-весн. період і маловодність (глибина в межах 0,2–0,8 м) — улітку та восени. Від грудня до березня спостерігаються льод. утворення (шуга, забереги), льодостав бу-

ває зрідка. Пересіч. витрата води 1,22 м³/с, макс. — 114 м³/с. Модуль стоку у верхів'ї 27,6 л/с · км², у середині течії — 5,0 л/с · км². Для потреб водопостачання й зрошування споруджено Альмін. та Партизанське водосховища. 20.09.1854 під час Кримської війни 1853–1856 на А. відбулася Альмінська битва між союзними англо-франко-турецькими військами та російською армією.

Лит.: Вишневецький В. І. Річки і водойми України. Стан і використання. Київ, 2000; Байцар А. Л. Крим. Нариси історичної, природничої і суспільної географії. Львів, 2007; Клименко В. Г. Гідрологія України. Харків, 2010.

А. М. Оліферов

«Альмагест» (від грец. al-Meῦίστη — найбільший, арабізоване й з арабським артиклем al, з грец. назви «Ἡ Μεγάλη Σύνταξις» — «Великий трактат»), «Математична побудова» («Μαθηματικὴ Σύνταξις») — назва головного астроном. твору з 13 книг Клавдія Птолемея (написаний бл. 140). Це виклад осн. положень антич. математичної астрономії, у якому відображені майже всі її найважливіші напрями: тригонометрія, сферич. астрономія, теорія видимого руху Сонця, Місяця, планет. У книзі вміщено зоряний каталог *Гипарха Нікейського*, доповнений Птолемеєм до 1022 зір. В «А.» детально викладено геоцентричну систему світу (див. *Геоцентризм*) та матем. теорію руху планет навколо нерухомої Землі, яка дозволяла обчислювати їх розташування на небосхилі з високою точністю. До 16 ст., епохи М. Коперника та появи геліоцентрич. системи (див. *Геліоцентризм*), «А.» вважали зразком сучас. науки. Підходу до вирішення астроном. задач. Від 3 ст. твір Птолемея вивчали й коментували у всьому світі. У 8 ст. книгу було перекладено араб. мовою; у 9 ст. вона стала відомою в середньовіч. Європі. Перші друк. примірники «А.» з'явилися лат. мовою в м. Венеції (1515) та грец. у м. Базелі (1538). Без «А.» неможливо уявити історію середньовіч. інд., перс., араб. та європ. астрономії. Праця М. Коперника «Про обертання небесних сфер» (1543), яка поклала початок сучас. астрономії, у багатьох аспектах продовжувала «А.».

Дж.: Англ. перекл. — Toomer G. J. Ptolemy's Almagest. Lonon, 1984; Рос. перекл. — Клавдий Птолемей. Альмагест / Пер. с древнегреч. И. Веселовского. Москва, 1998; Франц. перекл. — Amalgeste, ou Composition mathématique de Claude Ptolémée, ou Astronomie ancienne, traduit pour la première fois du grec en français, suivie des Notes de Delambre : in 2 t. Paris, 1813–1816.

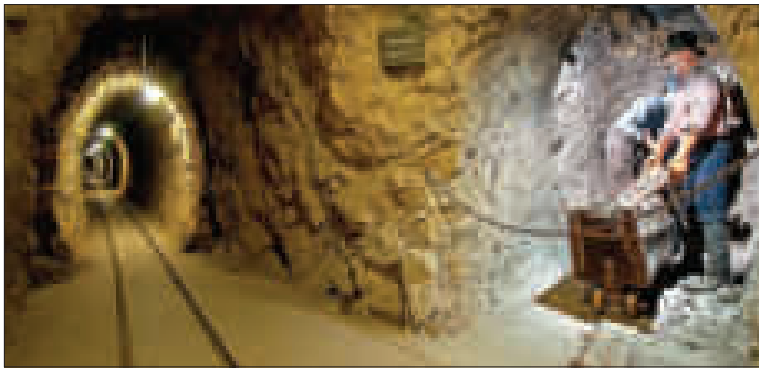
Лит.: Куртик Г. Е., Матвиевская Г. П. Птолемей и его астрономический труд // Альмагест. Москва, 1998; Альмагест // Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Moller V. The Map of Knowledge: a Thousand-Year History of How Classical Ideas Were Lost and Found. New York, 2019.

С. Л. Зворський

Альмаден та Ідрія — світова спадщина **ртуті** (ісп. Patrimonio del mercurio, Almadén e Idria; словен. Dediščina živega srebra Almadén in Idrija) — міста в Іспанії та Словенії, які впродовж століть були світовими центрами з видобутку ртуті; об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 2012). Альмаден — місто та муніципалітет в Іспанії, у провінції Сьюдад-Реаль, у складі автоном. співтовариства Кастилія — Ла-Манча.

Онлайн версія на сайті
<https://vue.gov.ua/>

Сторінка з Альмагеста арабською, 1381 (Іспанія), бібліотека Пенсильванського університету, США

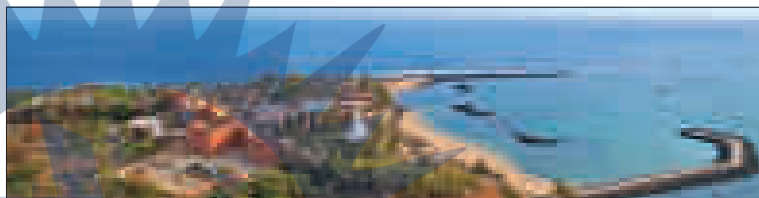

Альмаден та Ідрія. Шахта в Ідрії (Антонієвий вхід)

Нас. — 5 537 осіб (2017, оцінка). Родовища Альмадена розроблялися з 1 тис. до н. е. В епоху Римської імперії ртуть використовували в косметичці, згодом гол. метою видобутку стало отримання кіноварної фарби (див. *Кіновар*). До 12 ст. у цій місцевості мешкали переважно маври. Після того, як 1151 Альфонсо VII захопив Альмаден, місто стало власністю католицького ордену чернечого Калатрави. Для роботи на родовищах використовували ув'язнених, більшість із яких не доживала до кінця терміну ув'язнення. 1836 уряд Іспанії віддав родовища в оренду родині підприємців Ротшильдів, контракт із якими неодноразово поновлювався. Заг. видобуток ртуті за весь час розробки родовищ оцінюється у 250 тис. т. Вміст металу в руді зменшився з 10 % на поч. етапі розробки родовищ до 5–6 % у сер. 20 ст. За різн. оцінками, 80 % усієї ртуті у світі вироблялося саме тут. 2003 видобуток ртуті припинено. В м. Альмадені діє Музей гірничої справи, у складі якого — Музей ртуті (з 1941). У центрі міста 2002–2003 відреставровано будівлю шахтар. шпиталю Сан-Рафаель (споруда, збудована 1755; 1774–1975 тут функціонувала лікарня). Частково збереглася будівля Королів. в'язниці з примус. працею (перша згадка — 1525), а також руїни замку Ретамар, парафіяльна Церква святого Себастьяна (18 ст.; зруйнована в 19 ст.; згодом відбудована), Церква святого Хуана (18 ст.) тощо. Ідрія — шахтар. містечко на Зх. Словенії, в області Горішка. Нас. — 5 839 осіб (2018, оцінка). Сучас. місто виникло на поч. 16 ст., після виявлення руди. З 1497 м. Ідрія — найбільший у Європі центр видобутку ртуті. 1527 розпочалося буд-во замку Геверкенег, в якому розміщувалася адміністрація ртут. копальні. 1978 родовища законсервовано у зв'язку зі зниженням якості руд і падінням цін на ртуть. За час експлуатації родовища отримано понад 200 тис. т металу; щоріч. видобуток — на рівні 400 т. В м. Ідрії діє 9 музеїв, зокрема Військовий і Миський музеї на тер. замку (1997 визнаний найкращим тех. музеєм Європи). У приміщенні колиш. міськ. зернохосвища працює худ. галерея (1770). На місці, де було знайдено руду, збудовано Церкву Святої Трійці (перша будівля з'явилася тут 1500). Ідрія також відома як курорт. Ртутні копальні обох міст є свідченням тривалої еволюції гірничоруд. справи.

Лит.: Евсеев А. А. Атлас мира для минералога. Москва, 2004; Утко Е. В. Сокровища человечества. 981 памятник Всемирного наследия ЮНЕСКО. 2-е изд. Москва, 2013; Кузнецов Д. И. Бетанкур. Москва, 2013; Калинин Т. Ю. 100 лучших мест Испании. Москва, 2014.

І. В. Шліхта

Альмаді

Альмаді (франц. Pointe des Almadies) — мис на афр. узбережжі Атлантичного океану, найзахідніший край (17° 32' зх. д.) півострова Зелений Мис та континент. Африки. Розташований між гирлами річок Гамбії та Сенегала. Адміністративно є найзахіднішим р-ном м. Дакара. Мис А. (як і весь Зел. Мис) утворений низкою колиш. вулкан. островів і піщан. перешийком, намитим прибереж. океан. течіями та прибоєм між островами та континентом. А. глибоко вдається в океан (береги абразійні), має близьку до рівносторон. трикутника форму (зі сторонами довжиною бл. 15 км). Вершина умов. трикутника звернена на Пд. Зх. та утворює зручну судноплав. гавань. Першими мис відвідали фінік. мореплавці (7–6 ст. до н. е.). У середньовіччі для європейців його відкрив португ. мореплавець Д. Діас (1445).

Лит.: Faure C. Histoire de la presqu'île du Cap Vert et des origines de Dakar. Paris, 1914; Burke A., Else D. The Gambia & Senegal. Melbourne, 2002; Connolly S. Senegal : in 2 vol. Guilford, 2015.

А. С. Івченко

Альма-матер, символічне втілення

Альма-матер (лат. alma mater, букв. — мати-годувальниця, живильна мати) — алегорична назва навч. закладу (університету, коледжу тощо) щодо його випускників, вихованців, учнів. У широкому значенні — місце, де хтось виховувався, вчився. Може вживатися з повагою, іронічно або жартівливо залежно від контексту. Первісно, в добу античності, вислів «А. м.» був епітетом до богині-матері, пізніше в католицизмі — до Діви Марії. Від часів середньовіччя для студентів А. м. — неформал. назва рідного ун-ту.

Лит.: Бабичев Н. Т., Боровский Я. М. Alma mater // Словарь латинских крылатых слов. Москва, 1982.

Альманах [пізньолат. almanachus, від грец. ἀλμάνιαχος, араб. المنّاح (al-manach) — календар] — 1) Стара назва календарів-довідників. Це були книги або таблиці з календарем, де фіксували дні, тижні та місяці, вели реєстр реліг. свят, стисло описували астроном. явища, наводили астрал. прогнози, практичні поради щодо с.-г. робіт тощо. Витоки укр. А. сягають часів Київської Русі — колективні зборники та цвітнік відомі з 11 ст. Перший друк. календар Андрія Римши виданий в острожській друкарні І. Федорова 1581.

2) Збірник, що містить літ.-художні або наук.-популярні твори авторів одного напрямку, регіону, об'єднані за певною тематич., жанровою чи стильовою ознакою, які, зазвичай, публікують уперше. Перші європ. літ. А. з'явилися 17 ст. у Франції, а набули популярності у 18 ст., напр., «Альманах муз» («L'Almanach des muses»; Париж, 1764–1833). У 1830–1840 в Наддніпрянській Україні вийшли «Українській альманах» (Харків, 1831), «Утрення звезда» (Харків, 1833), «Кієв-

лянинь» (Київ, 1840–1841; Москва, 1850), «Ластовка» (Санкт-Петербург, 1941), «Молодик» (Харків, 1843–1844; Санкт-Петербург, 1844). У Зх. Україні перший А. — «Русалка Дністрова» (Будим, 1837), згодом — «Вїнок русинамъ на обжинки» (Відень, 1846–1847). У другій пол. 19 ст. — на поч. 20 ст. значну роль у розвитку та популяризації укр. л-ри відіграли такі А.: «Рада» (Київ, 1883–1884), «Степъ» (Санкт-Петербург, 1886), «Складка» (Харків, 1887, 1893, 1896; Санкт-Петербург, 1897). У Зх. Україні: «Перший вінок» (Львів, 1887), «Дністрянка» (Львів, 1876), «Руска хага» (Львів, 1877), «Ватра» (Стрий, 1887) та ін. На поч. 20 ст. із пожвавленням літ. життя й розвитком модерніст. л-ри побачили світ «3-над хмар і з долин» (Одеса, 1903), «Дубове листе. Альманахъ на згадку про П. О. Кулиша» (Київ, 1903), «За красою» (Чернівці, 1905), «З потоку життя» (Херсон, 1905), «Терновий вінок» (Київ, 1908). Іст. події 1917 зумовили вихід у м. Львові кількох А. стрілец. тематики: «Стрілецький календар-альманах Артистичної Горстки і Пресової Кватири УСС в полі на звичайний рік 1917» (Львів, 1917), літ.-мистецький А. «Тим, що впали» (Львів, 1917) та ін. Широке розмаїття А. представлене в Зх. Україні у 1920–1930-х: літ.-політ. і громад. А. «Дніпро» (Львів, 1923–1939), «Альманах лівого мистецтва» (Львів, 1931), «Альманах “Нового часу”» (Львів, 1937–1939, видання І. Тиктора), А. вид-ва «Жіноча доля» («Наш світ», «Наша книга» та ін., Коломия, 1927–1939) та ін. Численні укр. А. виходили в рад. період. Вони спрямовувалися на виховання молоді, популяризацію л-ри певних регіонів, присвячувалися темі *Другої світової війни*: «Україна в огні» (А. Спілки рад. письменників України, Уфа, 1942), «Літературний Донбас» (А. Донец. обл. орг-ції письменників СПУ), «Радянське Закарпаття» (Ужгород, 1947–1957 рр.), «Жовтень» (Київ, 1930) та ін. Виходили А. і в укр. діаспорі: «Новий обрій» (А. укр. діаспори в Австралії, Мельбурн, 1954–2005), «Зерна: літературно-мистецький альманах українців Європи» (Париж — Львів — Цвікау, засн. 1994) та ін.

Дж.: ДСТУ 3017:2015. Інформація та документація. Видання основні види. Терміни та визначення понять. Київ, 2016.

Лит.: Бойко І. Українські літературні альманахи і збірники XIX — початку XX ст. Київ, 1980; Франко І. Українська альманахова література // Іван Франко : в 50 т. Київ, 1980. Т. 27; Голик Р. Реальна й відзеркалена Галичина: календарі, час, ментальність й повсякденне життя галичан в краю й на еміграції (кінець XIX — перша половина XX ст.) // Вісник Львів. ун-ту. 2014. Вип. 9; Усманова О. Альманах як тип неперіодичного видання в історії української журналістики // Наук. записки Ін-ту журналістики. 2014. Т. 56; Кужель Л. Західноукраїнські та українські еміграційні альманахи 1920–1930-х років: тематико-типологічний аналіз // Записки Львів. нац. наук. 6-ки України ім. В. Стефаника. 2015. Вип. 7.

О. С. Левіцька

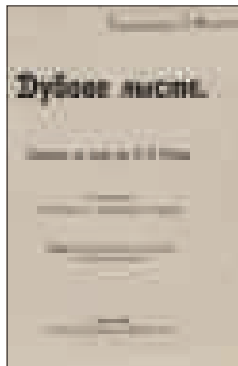
«Альманах бібліофіла» (рос. «Альманах библиофила») — 1) Збірник Ленінград. т-ва бібліофілів (тепер м. Санкт-Петербург, РФ), що вийшов 1929 накладом 300 примірників. Містив уривки з трактату «Філобіблон» Р. де Бері, худож. твори («Бібліомани» Ш. Нодье), статті бібліофілів М. Куфаєва, О. Малєйна, Ф. Шилова та ін. 2) Серіальне видання, присвячене книгам і бібліофілією. Виходило 1973–1993 у видавництва

«Книга» (м. Москва, тепер РФ) із періодичністю 1–2 випуски на рік. Вийшло 28 випусків. Видання адресувалося професіоналам книжкової справи, книголюбам. «А. б.» тривалий час виходив під ред. голови Клубу книголюбів при Центральному будинку літераторів Є. Осетрова (1923–1993). З 2005 Міжнар. союз книголюбів відновив «А. б.». Видання виходить 1 раз на рік, є рецензованим, ілюстрованим. Сучас. «А. б.» публікує матеріали про історію приват. зібрань, б-к та окр. книг, персоналії бібліофілів, рідкісні знахідки, розповіді про автографи, каталоги, невідомі сторінки історії книжкової справи. У виданні вміщується, зокрема, й інформація про діяльність укр. бібліофілів, їхніх товариств тощо.

Лит.: Берков П. Н. История советского библиофильства (1917–1967). Москва, 1983; Троицкий М. Д. К истории «Альманаха библиофила» // Книга. Иссл. и мат. 1979. Вып. 38; Яценко Н. Дарственные надписи на первом выпуске «Альманаха библиофила» 1973 года // Библиофил. Москва, 2003. Вып. 4; Богданович М. М. Отечественная библиофильская периодика: Вехи истории // Книга и мировая цивилизация: Материалы 11 Международной научной конференции по проблемам книговедения. Москва, 20–21 апреля 2004 г. : в 4 т. Москва, 2004. Т. 2; Мандель Б. Р. Книжное дело и история книги. Москва, 2014.

А. А. Майстренко

Альмандин — мінерал, залізисто-алюмінієвий силікат із групи гранатів, $Fe_3^+Al_2[SiO_4]_3$. Назва походить від спотвор. назви м. Алабанда в Малій Азії (тепер територія Туреччини) — місця первіс. знахідки й потому центру ювелір. обробки цього каменю. Хім. склад: FeO — 43,3 %, SiO_2 — 36,2 %, Al_2O_3 — 20,5 %; як домішки (сумарно від 5 % до 15 %) зазвичай містить MnO, MgO, CaO. Сингонія — кубічна; параметри елементар. комірки $a = 11,517\text{--}11,624$ Å; показник заломлення — 1,760–1,820; спайності немає, злам раковистий; твердість за Мооса шкалою твердості мінералів — 7–7,5; густ. — 3,6–4,2 кг/м³. Колір червоний, фіолетово-червоний, коричнево-червоний, коричнево-чорний; блиск скляний, смоляний. Утворює добре сформ. кристали ромбо-додекаедрич. та тетрагон-триоктаедрич. габітусу розміром від 1 см до 10–15 см або щільні зернисті агрегати. А. — породоутворюв. мінерал різ. порід гірських метаморфічних: кристал. сланців, гнейсів, амфіболітів, еклогітів; мінерал акцесорний багатьох кислих та деяких серед. інтрузивних (див. Інтрузія) гір. порід і порід гірських ефузивних (гранітів, дацитів тощо), пегматитів. Трапляється в залізистих кварцитах, поширений в осад. породах. Гол. пром. тип родовищ — елювіальні (див. Елювій), алювіальні (див. Алювій) та прибережно-мор. розсипища, переважно утвор. внаслідок руйнування кристал. сланців (Бразилія, Індія, Китай, М'янма, РФ, США, Шрі-Ланка). В Україні А. поширений на Вінниччині (граніти бердичев. комплексу, гранат-біотит. мігматити та гнейси), у Карпатах (породи гірські метаморфічні та породи гірські магматичні Мармароського масиву), Закарпатті (дацити, андезити, туфи вулканічні Вигорлат-Гутинського вулкан. пасма), Приазов'ї (мега-морф. породи та пегматити Сорокинської зони), Кривбасі (гнейси та сланці Криворізького залізоруд. родовища), Криму. Прозорі кристали А. належать до дорогоцін. каменів, їх використовують у ювелір. пром-сті, а непрозорі та зерн. різновиди — як абразиви.

«Дубове листе. Альманах на згадку про П. О. Кулиша» (Київ, 1903)

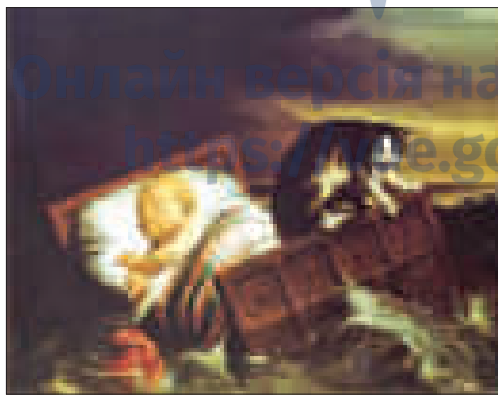
«Альманах бібліофіла». Випуск 1, 1973

Альмандин

Лит.: Deer W., Howie R., Zussman J. Rock-Forming Minerals: Orthosilicates : in 5 vol. 2nd ed. London, 1997. Vol. 1A; Матковський О. І., Павлишин В. І., Сливко С. М. Основи мінералогії України. Львів, 2009; Павлишин В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

О. А. Вишневецький

Альма-Тадема, Лоуренс [англ. Alma-Tadema, Lawrence; справж. Тадема, Лоренс Альма (нідерланд. Tadema, Lourens Alma); 08.01.1836, с. Дронрейп, провінція Фрисландія, Нідерланди — 25.06.1912, м. Вісбаден, тепер земля Гессен, Німеччина] — художник, представник *академізму*, член Амстердам. академії красних мист-в (з 1862), Королів. академії Мюнхена (з 1871), Королів. академії Берліна (з 1874), Королів. академії Великої Британії (з 1879), Рим. академії живопису св. Луки (з 1907), асоційован. член Франц. академії красних мист-в (з 1881). Народився в сім'ї нотаріуса. У 1838 родина переїхала до м. Левуардена. З дитинства брав уроки малювання в місц. художника. У гімназії захоплювався також історією та готувався стати адвокатом. У 1851 тяжко захворів на *туберкульоз*. Лікарі вважали його невиліковним, і хлопцеві було дозволено решту життя займатися за його бажанням малюнком і живописом. Попри прогнози лікарів юнак одужав. З 1852 навчався у Королів. академії образотвор. мист-в м. Антверпена (Бельгія). У цей час захопився *романтизмом*. Від 1855 вивчав історію костюму та архітектури під керівництвом художника професора Л. Я. де Тейє (1822–1890). З 1858 працював у студії художника Г. Лейса. 1859 вони разом створили фреску для ратуші м. Антверпена. Під час подорожі Італією 1863 захопився античністю, історією Давньої Греції та Риму, а також археологією Давнього Єгипту. Відтоді теми давньої історії стали основними в його творчості. У 1864 познайомився з впливовим продавцем творів мист-ва Е. Гамбаром (1814–1902; Бельгія), який замовив йому серію іст. картин і організував виставку в м. Лондоні. 1865 А.-Т. переїхав до м. Брюсселя. 1868 підписав з Е. Гамбаром контракт на 34 картини. Наприкінці 1869 митець переїхав до м. Лондона,

Альма-Тадема, Лоуренс.
Повінь (відома, як повінь
Святої Єлизавети) у Бісбосі
1421, 1856

1870 з початком *Франко-німецької війни* облаштувався там остаточно, а 1873 отримав від королеви Вікторії британ. підданство. А.-Т. часто мандрував, зокрема 1872 відвідав Бельгію, Німеччину та Італію, 1875 і 1876 побував у м. Римі. Брав участь у роботі Париз. салону 1876, де експонувалася його картина «Аудієнція в Агріппи» (1876). У 1878 і 1883 в Італії цікавився знахідка-

ми, зробленими на розкопках м. Помпеї. 1882 відбулася ретроспектив. виставка А.-Т. в галереї Гросвенор у м. Лондоні (287 робіт). 1883 митець купив будинок, що раніше належав художнику Дж. Тіссо (Ж.-Ж. Тіссо; 1836–1902, Франція). Після реконструкції за проектом А.-Т. будівля перетворилася на одну з пам'яток м. Лондона. 1899 А.-Т. отримав звання лицаря з нагоди 81-ї річниці королеви Великої Британії. 1900 брав участь в організації Всесвіт. виставки у м. Парижі (Франція), а 1904 — Всесвіт. виставки в м. Сент-Луїсі (США). Узимку 1902–1903 А.-Т. здійснив поїздку до Єгипту, під час якої вивчав піраміди й пам'ятники, був свідком відкриття першої Асуан. греблі. Помер під час лікування в м. Вісбадені, похований у Соборі св. Павла в м. Лондоні. А.-Т. — автор 408 картин. З 1872 усі свої твори вносив до каталогу, де кожна картина мала номер опусу в хронолог. порядку. Перший номер має «Портрет моєї сестри Артъє» (1851), останній — картина «Приготування в Колізеї» (1912). Ранні картини присвячені темі середньовіч. історії. Перша масштаб. робота «Навчання дітей Хлодвіга» (1861) виставлялася в м. Антверпені й отримала визнання публіки. Після цього А.-Т. написав цикл творів, присвяч. добі *Меровінгів*. Уславився насамперед картинами, що зображували сцени повсякден. життя доби античності. Твори вирізняються точністю деталей, предметів, костюмів, архітектури тощо. Перша картина на рим. тему — «Катулл у Лесбії» (1865). Інші твори: «Тріумф Тита» (1885), «Троянди Теліагабала» (1888), «Присвята Вакху» (1889), «Весна» (1894). Остан. масштаб. полотном з антич. тематики стала картина «Каракалла і Гета» (1907), на якій зображено понад 250 осіб. Писав не лише олійними фарбами, а й аквареллю (41 робота), з 1881 був членом Королів. т-ва акварелістів. Створював портрети й театр. декорації. Картини А.-Т. зберігаються в музеях Великої Британії, Нідерландів та США, у музеї Орсе (м. Париж), музеях міст Гамбурга і Франкфурта (Німеччина), Ліля (Франція), Мадрида (Іспанія) та ін., а також у приват. колекціях. 1973 «*Метрополітен-музей*» (м. Нью-Йорк, США) організував виставку 35 творів А.-Т. з приват. колекції продюсера А. А. Фунта (США) під назвою «Вікторіанці в тогах». У 1996–1997 відбулася ретроспектив. виставка А.-Т. у музеї Ван Гога у м. Амстердамі (Нідерланди). Картини А.-Т. вплинули на творчість кінорежисерів *Голлівуда*, які зображували у фільмах греко-рим. епоху (Д. Л. В. Гриффіт, С. Б. Деміль). Здобув нагороди худ. виставок і салонів: Золоту медаль Париз. салону (1864), медаль другого класу на Міжнар. виставці в м. Парижі (1867), золоту медаль (виставка у м. Берліні, 1872), Велику золоту медаль (виставка у м. Берліні, 1874); золоті медалі першого класу Всесвіт. виставок у м. Парижі (1889 і 1900). Нагороджений орденами різних країн: орденом Леопольда (Бельгія, 1866), орденом Данського лева (1868), орденом Св. Михаїла І ступеня (Баварія, 1869), офіцер ордена Почес. легіону (Франція, 1873), кавалер ордена Прус. корони ІІІ ступеня (1877), член ордена Заслуг (Велика Британія, 1881), кавалер ордена Заслуг (Німеччина, 1904).

Лит.: Singlehurst E. Lawrence Alma-Tadema. Kent, 2002; Barrow R. Lawrence Alma-Tadema. Barcelona, 2004; Мировое искусство. Прерафаэлитизм / Сост. И. Г. Мосин. Санкт-Петербург; Москва, 2006; Шестимиров А. Альма-

Тадема. Москва, 2012; Lawrence Alma-Tadema: at Home in Antiquity / Ed. by E. Prettejohn, P. Trippi, J. Baetens. Munich, 2016; Standing P. Sir Lawrence Alma-Tadema, O. M., R. A. London, 2018.

Альметов, Олександр Давлєтович (рос. Альметов, Александр Давлетович; 18.01.1940, м. Київ, тепер Україна — 21.09.1992, м. Москва) — спортсмен, хокеїст (центр. нападник), засл. майстер спорту СРСР (з 1963). Народився в родині офіцера, у дитинстві мешкав у м. Москві. Вихованець хокейної школи ЦСКА (м. Москва), почав грати в ДЮСШ ЦСКА в 1952. За осн. команду ЦСКА (м. Москва) дебютував у сезоні 1958/59, грав за неї до сезону 1966/67 (тренер А. Тарасов). Грав у трійці з К. Локтевим і В. Александровим. Ця ланка проіснувала 7 років і вважається найсильнішою в рад. хокеї 1-ї пол. 1960-х. Сучасники називали їх «тріо академіків», «гросмейстерська трійка», «тріа-еталон». З появою їхньої ланки утвердилася манера гри трійки, в якій взаємозамінність, різнохарактерність гравців забезпечують дуже високий рівень комбінац. гри. У чемпіонаті СРСР з хокею зіграв 220 ігор, закинув 212 шайб. Вправно діяв біля воріт супротивників, мав поставлений кидок. Вирізнявся швидкістю прийняття рішення й надзвичайно високою технікою, майстерним веденням шайби. Від сезону 1959/60 по сезон 1966/67 грав за збірну СРСР. На чемпіонатах світу та Олімп. іграх зіграв у 50 матчах (37 закинутих шайб), а всього у складі збірної СРСР — у 107 матчах (75 шайб). Олімп. чемпіон (1964), бронз. призер Олімп. ігор (1960). Чемпіон світу (1963, 1964, 1965, 1966, 1967), бронз. призер Чемпіонату світу (1960, 1961); чемпіон Європи (1960, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967), сріб. призер Чемпіонату Європи (1961). Чемпіон СРСР (1959, 1960, 1961, 1963, 1964, 1965, 1966), сріб. призер Чемпіонату СРСР (1967), бронз. призер Чемпіонату СРСР (1962), володар кубка СРСР (1961, 1966, 1967). Був результативним гравцем — найкращий снайпер чемпіонату СРСР 1964 (40 шайб). Вхордив до символіч. збірної чемпіонатів світу (1965, 1967). Ігрову кар'єру завершив у 27 р. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1965).

Лит.: Филатов Л. Молния на льду. Москва, 1964; Бобров В. Хоккей сегодня // Огонек. 1966. № 52; Вайханский С. Золотая книга сборной СССР по хоккею. Санкт-Петербург; Москва, 2002; Раззаков Ф. Легенды отечественного хоккея. Москва, 2014.

О. Ю. Серебряков

Альмодóвар, Пéдро (ісп. Almodóvar, Pedro; повне прізвище та ім'я — Almodóvar Caballero, Pedro; 24.09.1949, м. Кальсада-де-Калатрава, автоном. співт-во Кастилія — Ла-Манча, Іспанія) — кінорежисер, сценарист і актор. До 8 р. жив у м. Кальсада-де-Калатрава, згодом сім'я переїхала до м. Орельяна-ла-В'еха, а потім до Мадрігалехо (муніципалітет у автоном. спільноті Естермадура), де батько працював на газовій станції. 1967 А. приїхав до м. Мадрида з метою вступити до кіношколи, але за наказом Ф. Франко кіношколи було закрито. А. часто змінював роботи, доки не влаштувався до Нац. телефон. компанії «Телефоніка» («Telefónica»), де працював протягом 12 р. У цей час увійшов до складу незалеж. театр. трупи «Голліардос» і брав участь у виставах. Створив пародійний дует у стилі

панк-глем-рок, опублікував перші оповідання, був автором коміксів. Знімав короткометраж. фільми, які швидко набули популярності та зробили його відомим у ісп. поціновувачів *андеграунду*. Початок творчості А. припав на період постфранківської розкату ісп. мист-ва та розвитку контркультур. руху («Мовіда Мадриленья»). 1980 вийшла його перша повнометраж. картина «Пепі, Люсі, Бом та інші дівчата». 1985 разом із братом створив продюсер. компанію «Ель Десео» («El Deseo»), яка почала дію навколо з продюсування фільму А. «Закон бажання» (1987). У своїх картинах А., проводячи персонажів через екзотич. пристрасті, порушує загальнолюдські теми. В його фільмах повторюються однакові мотиви: сексуальні збочення, нетрадиц. орієнтація, зґвалтування, проституція, наркотики, переслідування тощо. Особливістю є співчутливе зображення жінок, розвиток дії навколо гол. героїні — жінки. Кіно А. вирізняє використання яскравих кольорів і незвичних ракурсів. Важливими елементами є музика й декор. Серед фільмів: «Лабіринт пристрастей» (1982), «Матадор» (1986), «Закон бажання» (1987), «Високі підбори» (1991), «Квітка моєї таємниці» (1995), «Жива плоть» (1997), «Усе про мою матір» (1999), «Поговори з нею» (2002), «Погане виховання» (2004), «Повернення» (2006), «Розірвані обійми» (2009), «Шкіра, в якій я живу» (2011), «Джульєтта» (2016) та ін. Отримав премії «Оскар» і «Золотий глобус» за картини: «Усе про мою матір» (1999) і сценарій до фільму «Поговори з нею» (2003). Премія «Гойя» за фільми: «Жінки на межі нервового зриву» (1988), «Усе про мою матір» (1999), «Повернення» (2006). Премія Британської кіноакадемії за стрічки: «Усе про мою матір» (1999), «Поговори з нею» (2002). Премія «Сезар» за фільми: «Високі підбори» (1992), «Усе про мою матір» (2000), «Поговори з нею» (2003), а також почесна премія «Сезар» за заслуги в кінематографі (1999).

Лит.: Allinson M. A Spanish Labyrinth: The Films of Pedro Almodóvar. London, 2001; Bergan R. Film. New York, 2006; Strauss F. Almodóvar on Almodóvar. London; New York, 2006; Gutierrez-Albilla J. D. Aesthetics, Ethics and Trauma in the Cinema of Pedro Almodovar. Edinburgh, 2017.

Альморавіди (араб. المرابطون, ісп. Almoravides, букв. — ті, що живуть у фортеці — рибаті) — військ.-реліг. братство, пізніше — династія та назва феод. д-ви (сер. 11 ст. — 1146), утвореної під час розгортання реліг. руху бербер. племен Пн. Африки. Братство А. виникло в 11 ст. серед представників кочового бербер. племені лемтунів (Пн.-Зх. Африка). 1039 вождь лемтунів Йах'я ібн Ібрагім після здійснення *хаджу* запросив для проповіді серед одноплемінців іслам. правознавця, представника Малікітського *мазхабу*, Абдаллаха ібн Ясіна (родом із Марокко, вивчав іслам. право в Тунісі). Заклики останнього до суворого й дисциплінов. життя за приписами *ісламу*, спершу були непопулярними серед кочівників. Після смерті Йах'ї ібн Ібрагіма ібн Ясін із групою послідовників були змушені утекти на один з о-вів у гирлі р. Сенегал. Там збудували фортецю, вели аскетичний, релігійно скерований спосіб життя. Їхня реліг. ревність та *аскетизм* сприяли зростанню дух. авторитету, кількості послідовників і формуванню реліг. братства. Воно отримало назву «аль-мурабітун» (множина від «мурабіт» — заг. назви членів іслам. духов.

Альметов Олександр Давлєтович

Альмодóвар Пéдро

братств, які жили за своїми приписами у спец. фортецях — рібатах). «А.» — іспанізов. форма назви «аль-мурабітун». 1042 Абдаллах ібн Ясін оголосив священ. війну язичникам. Упродовж 10 р. А. підкорили більшість племен угруповання санхаджа (до якого належало і плем'я лемтунів). У 1050-х бербер. війська на чолі з Йах'єю ібн Омаром здійснили низку успіш. походів на Пд., захопили м. Аудагост (центр Зх. Сахари) та завдали нищівного удару по Гані. Вони також здійснили похід на Пн., узявши під контроль частину тер. сучас. Марокко. Після смерті Йах'ї ібн Омара (1056) та Абдаллаха ібн Ясіна (1059) братство А. очолили Абу Бакр ібн Омар та його родич (двоюрід. племінник) Юсуф ібн Ташфін. Обидва взяли собі титули *емірів*. Цим часом можна датувати заснування династії А. У 1060-х Юсуф ібн Ташфін заснував у передгір'ях *Атлаських гір* м. Марракеш, яке стало столицею династії. Використовуючи місто як опорну базу, здійснив успішні військ. походи, завоював Марокко та Зх. Алжир. Демонстратив. релігійність Ю. ібн Ташфіна закріпила за ним славу захисника ісламу в Пн.-Зх. Африці. Від 1074 до нього надходять звернення і перебувають посольства з проханням захистити мусульман *Андалусії* від наступу християн. На той час *Кордовський халіфат* було розділено на 23 незалеж. д-ви, що ворогували між собою й не могли чинити ефектив. опір *реконкісті*. Після захоплення м. Сеути (1084) А. наважилися перенести бойові дії на Піренейський п-ів. У битві біля Заллаку (неподалік м. Бадахоса, тепер Іспанія) 1086 вони завдали відчут. поразки королю Леона й Кастилії *Альфону VI Хороброму*, після чого повернулися в Марокко. 1090 армія А. здійснила повтор. похід до Іспанії. Нова перемога над *Альфонсом VI* дозволила підкорити мусульм. емірати: Гранадський, Малагський, Кордовський, Севільський, Валенсійський тощо. На поч. 12 ст. д-ва А. на Пд. сягала р. Сенегалу та верхів'їв р. Нігеру, а на Пн. включала іспан. землі до м. Фраги та м. Толедо. До її складу входили Марокко, Зх. Алжир, мусульман. частина Іспанії та Балеарські о-ви (столиця — м. Марракеш). Після смерті Юсуфа ібн Ташфіна в 1106 д-ва почала занепадати. Захоплення м. Сарагоси (1110) не зупинило цей процес. Наступ. еміри з династії А.: Алі ібн Юсуф (1106–1142), Ташфін ібн Алі (1142–1146), Ібрагім (1146) та Ісхак (1146–1147) відмовилися від ревного аскетизму засновників династії. Вдавалися до відступу від традиції, оточили себе охоронцями-християнами. Політика А. викликала невдоволення бербер. племен у горах Атласу та в півдні, ім частині Іспанії; після 1120-х у цих регіонах часто спалахували повстання. 1147 м. Марракеш було захоплено *Альмохадами*; останнього еміра з династії А. (Ісхака) страчено.

Лит.: Жульєн Ш.-А. История Северной Африки: Тунис, Алжир, Марокко : в 2 т. / Пер. с фр. А. Е. Аничковой. Москва, 1961. Т. 1: От арабского завоевания до 1830 года; Али-заде А. Хроника мусульманских государств. I–VII веков хиджры. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2004; Bennisson A. The Almoravid and Almohad Empires. Edinburgh, 2016.

Ю. О. Гоман

Альмохади (араб. الموحدون, ісп. Almohades, букв. — єдинобожники) — 1) Релігійний рух, що виник 1121 на тер. сучас. Марокко, Тунісу, Алжи-

ру й Іспанії. Засновником руху А. був богослов і проповідник Мухаммад ібн Тумарт (1080–1130), який 1120 організував повстання осілих берберів проти влади *Альморавідів*, обвинувативши їх у викривленні ісламу. 1121 він проголосив себе *махді* та оголосив початок *джихаду* проти *Альморавідів*. 2) Берберська династія, що правила 1130–1269 в одноймен. д-ві на тер. Пн. Африки. Династію А. після смерті Мухаммада ібн Тумарта започаткував його наступник Абд аль-Мумін, якого 1130 проголосили *халіфом* у м. Тінмалі неподалік від м. Марракеша (на той час іще непідвлад. А.). Після приходу до влади Абд аль-Муміна володіння династії збільшувалися: їхня влада поширювалася з гірських р-нів Марокко на пн. узбережжя, а також на землі сучас. Тунісу, Алжиру та Лівії. У 1140-х А. почали здобувати контроль над Іспанією, упродовж 1140–1150-х вони встановили його над пд. частиною Піренейського п-ова (містами Гібралтаром, Кадісом, Гранадою, Севільєю та ін.). 1147 А. захопили м. Марракеш, оборону якого було послаблено внаслідок початку міжусоб. боротьби в д-ві Альморавідів. Отже, державу Альморавідів було остаточно ліквідовано. Влада А. у роки правління Абд аль-Муміна (до 1163), його сина Юсуфа I (1163–1184) та онуків Якуба аль-Мансура (правив 1184–1199) та Мухаммада ібн Якуба ан-Насіра (правив 1199–1213) вирізнялася залученням до держ. апарату представників бербер. племен, зусиллями яких А. здобули владу, і освічених чиновників з Андалусії. З 1210-х почався занепад д-ви А. Після смерті 1224 Юсуфа аль-Мустансіра (сина Мухаммада ібн Якуба ан-Насіра), який не мав спадкоємців, розпочалася міжусобна зброяна боротьба. Влада халіфів династії А. швидко занепадала. Абу Ала Ідріс аль-Мамун (правив 1229–1232) зробив спробу зміцнити свій вплив, сперши на помірковано налаштов. чиновників і богословів Андалусії. Для цього він публічно зрікся вчення Мухаммада ібн-Тумарта. Його син Абд ар-Рашид аль-Вахід відмовився від рішення батька й знову визнав учення ібн-Тумарта. Під час правління Абд ар-Рашида аль-Вахіда А. втратили владу над Андалусією, значну частину якої було відвоювано християнами ще за часів аль-Мамуна. У м. Гранаді встановилася влада династії *Насридів*. У магриб. частині д-ви А. у 1220-х розпочалися повстання бербер. племен. Вона почала розпадатися на окр. д-ви з влас. династіями (Заяніди або Абдальвадиди на Зх. сучас. Алжиру; Хафсиди в Тунісі). З 1244 на більшій частині тер. Марокко утвердилася нова бербер. династія Маринідів. Вони поступово захоплювали решту тер. А., звужуючи її до земель навколо м. Марракеша. Під час правління Умара аль-Мустафіка (правив 1248–1266) А. визнали зверхність Маринідів і сплачували їм данину. За часів правління остан. халіфа з династії Альмохадів Абу-Дабуса (правив 1266–1269) влада А. обмежувалася м. Марракешем. Династія припинила існування 1269 після взяття м. Марракеша військами Абдальвадідів. Період правління А. вирізнявся значно меншою реліг. терпимістю, ніж доба Альморавідів. Наслідком цього став швидкий занепад християн. громад у півдні. А. частині *Магрибу*. Тиск із метою стимулювати наведення в іслам чинився також на євреїв.

Лит.: Julien Ch.-A. Histoire de l'Afrique du Nord. Paris, 1994; Buresi P., El Aaalaoui H. Governing the Empire: Provincial Administration in the Almohad Caliphate (1124–

1269). Leiden, 2012; Kennedy H. Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus. New York, 2014; Войтович Л. В., Овсінський Ю. В. Історія війн і військового мистецтва : у 3 т. Харків, 2017. Т. 1: Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа — початок XVI ст.).

Альмош, Алмош (угор. Álmos; бл. 819 — бл. 895, місяця народження і смерті невідомі) — напівісторична постать, військ. діяч, военачальник та один із вождів кочівників-угрів. Відомий з анонім. твору поч. 13 ст. «Діяння Угрів» («Gesta Hungarorum») та «Композиції угорських хронік 14 ст.» («Chronici Hungarici compositio saeculi XIV»). Батьками А. начебто були вождь Ельод та «праматір» мадярів Емеше, яка уві сні побачила містич. птаха Турула. Останній її запліднив, передбачивши, що в започатков. родові в майбутньому буде багато королів. Ім'я А. походить від угор. álom — сон. Наприкінці 9 ст. мадяри та казари, зазнавши поразки від печенігів, розпочали пошук «другої батьківщини» під проводом А. та ін. шести вождів (Ельода, Онда, Конда, Губи, Таша й Тугутума). Загони А. перетнули Карпати й увійшли до Паннонії. З перебуванням А. в м. Києві іноді пов'язують топонім «Олмин двір», зафіксов. у «Повісті минулих літ». Перебування мадярів під м. Києвом це джерело згадує у ст. за 898. Падіння легендар. д-ви кн. Лаборця на тер. сучас. Закарпат. обл., описане «Діяннями угорців», імовірно, відбулося після війни з А.

Лит.: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV // Szentpétery I. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum : in 2 vol. Budapestini, 1937. Vol. 1; Fodor I. Die grosse Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien. Budapest, 1982; Györfy G. A magyar-szláv érinkezések kezdetei és «Etelköz» múltja // Századok. 1990. Évf. 124. Sz. 1; Erdélyi I. A magyar honfoglalás és előmenyei. Budapest, 2002; Györfy G. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársok és kronikások híradásai. Budapest, 2002; Gesta Hungarorum. Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини / Пер. з лат. і угор. К. Найпавер. Ужгород, 2005; «Дення венгров» магістра П., которого называют Анонимом / Пер. с венгер. В. И. Матузовой // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2007. № 1–2; Моця О. П. Мандрівка угрів за Карпати: інформація писемних джерел та археологічні реалії // Археол. і давня іст. України. 2011. Вип. 7; Алимов Д. Е. Этногенез хорватов: формирование хорватской этнополитической общности в VII–IX вв. Санкт-Петербург, 2016.

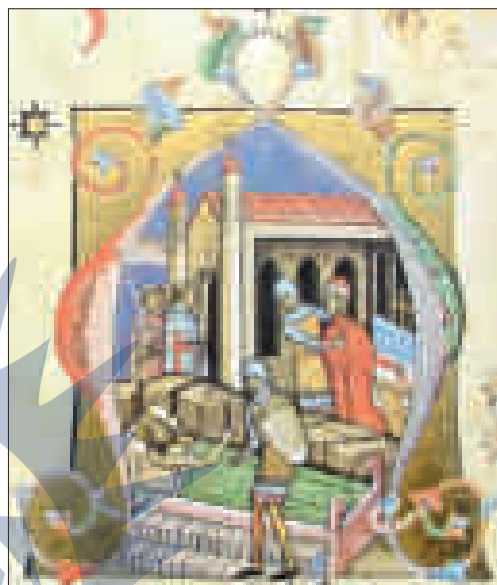
М. М. Волощук

Альмош (угор. Álmos; хорват. Almoš; бл. 1075, місце народження невідоме — 01.09.1127, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — угорський принц із династії Арпадів, герцог Славонії (1084–1091), король Хорватії (1091–1093), володар Нітри та Біхару (1095–1108). А. — син короля Угорщини *Гези I*. Старший брат А. Коломан позбавив А. можливості стати королем Угорщини всупереч заповітові короля Володислава I. Упродовж усього життя А. сперечався за престол із Коломаном, використовуючи свої зв'язки при папській курії, у Священній Римській імперії та при дворі польського князя *Болеслава Кривоустого*. А. намагався використати як засіб протидії братові також своє одруження 21.08.1104 на Предславі, доньці великого князя київського *Святополка Ізяславовича*. Серед інтриг А. проти Коломана однією з найзначніших було зваблення його другої дружини Євфимії

Володимирівни (доньки Володимира Мономаха). Остання 1112 вийшла заміж за угорського короля, проте за кілька місяців Коломан обвинуватив її в подружній зраді. Їхній шлюб було розірвано, і Євфимія повернулася до м. Києва.

Альмош, Алмош (Chronicon Pictum)

Коломан запроторює до монастиря сліпого **Альмоша**, (Chronicon Pictum)

А. протидіяв грабунку своїх земель учасниками Першого Хрестового походу, розбивши один із франц. загонів біля м. Нітри. Між 1096–1116 заснував абатство Месеша, 1107–1108 здійснив паломництво до м. Єрусалима. 1117 за інтриги й посягання на престол осліплений разом із сином Белою. Помер у м. Константинополі. У 1137 перепохований в Угорщині.

Лит.: Werthner M. Az Árpádok családi története. Nagybecskerekén, 1892; Mandić O. «Pacta Conventa» i «dvanaest» hrvatskih bratstava // Historijski zbornik. Zagreb, 1958–1959. Vol. 11–12; Font M. Koloman the Learned, king of Hungary. Szeged, 2001; Slovensko a Chorvátsko. Historické paralely a vstahy (do roku 1780) / Vedecká redakcia M. Homza, J. Lukačka, N. Budak. Bratislava, 2013.

М. М. Волощук

Альнітак (від араб. النطاق — пояс) — зоря ζ в сузір'ї *Оріона*. Ім'я офіційно схвалено 20.07.2016 Робочою групою з імен зір Міжнар. астроном. союзу. Інші позначення компонентів зір системи А.: 50 Orionis, 126 G. Orionis, BD–02°1338, SAO 132444, HIP 26727, TD1 5127, WDS J05407–0157, A: HR 1948, HD 37742; B: HR 1949, HD 37743. Потрійна зоря, що разом із Мінтакою (δ Оріона сузір'я) й Альніламом (ε Оріона) утворює *астеризм* Пояс Оріона. Екватор. *координати* на епоху J2000,0: пряме сходження — $05^{\text{h}} 40^{\text{m}} 45,5^{\text{s}}$, *схилення астрономічне* — $(-01^{\circ} 56' 34'')$, *видима зоряна величина* (V) $2,08^{\text{m}}/4,28^{\text{m}}/4,01^{\text{m}}$ (для 3 гол. компонентів А, В та С системи А.). Астрометр. характеристики: *паралакс* (π) = 18 км/с; власний рух (μ) за прямим сходом — 3,99 мс дуги/рік, за схиленням — 2,54 мс дуги/рік; *паралакс(π)* — $(3,99 \pm 0,79)$ мс дуги, *отже, відстань до зорі* (1262 ± 176) світл. років або (387 ± 54) парсеки. Абс. зор. величина (M_v) = $(-6,00^{\text{m}})/(-3,9^{\text{m}})/(-4,1^{\text{m}})$ — для 3 гол. компонентів А, В та С системи. Спектр. характеристики: спектр. клас O9,5 Iab; показник

кольору $(B-V) = (-0,11^m)/(-0,21^m)$ (для зір А та В системи Альнітак відповідно); показник кольору $(U-B) = (-1,07^m)$. Фіз. характеристики трикрат. системи А.: маса $28 M_{\odot}$, радіус $20 R_{\odot}$, болометр. (див. *Болометр*) світність $250\,000 L_{\odot}$. Ефект. температура компонентів системи $30\,000/20\,000/24\,000$ К. Диференц. період осьового обертання в екватор. зоні < 140 км/с, що дає період доб. обертання 6,67 доби. Є однією з найяскравіших зір спектр. класу О на ніч. небі Пн. півкулі. Система А., розташована в межах еміс. туманності IC 434, — член ОВ асоціації в сузір'ї Орiona. На тер. України найліпші умови для спостережень зорі — від грудня до лютого.

Лит.: Raassen A. J., Van Der Hucht K. A., Miller N. A. et al. XMM-Newton Observations of ζ Orionis (O9.7 Ib): A Collisional Ionization Equilibrium Model // *Astronomy and Astrophysics*. 2008. Vol. 478. № 2; Buyschaert B., Neiner C., Ramiaramanantsoa T. et al. Understanding the Photometric Variability of ζ OriAa // *Proceedings of the Polish Astronomical Society*. 2013. Vol. 123; Blazère A., Neiner C., Tkachenko A. et al. The Magnetic Field of ζ Orionis A // *Astronomy and Astrophysics*. 2015. Vol. 582.

О. Г. Шевчук

Альнпек, Ян (Альнпех, Йоганн) (нім. Alnrech, Johann; лат. Alembek, Joannes) (?), м. Львів, тепер Україна — 1636, м. Львів, тепер Україна) громадський і політичний діяч, купець, аптекар, автор першого друкованого опису м. Львова. Батько А. (Г. Альнпек) переїхав із м. Фрайбурга (тепер Німеччина) до м. Львова 1567. А. народився наприкінці 1560-х або на поч. 1570-х. Навчався у м. Вроцлаві аптекарської справи. 1588 повернувся до м. Львова й почав займатися професійною діяльністю. На початку 1590-х продовжив навчання в *Падуанському університеті*. Повернувся до м. Львова бл. 1597. З 1602 брав активну участь у політичному житті міста. У 1630 обіймав посаду бурмістра м. Львова. У 1603–1605 А. на замовлення Г. Брауна підготував опис м. Львова для атласу «Міста земного світу» («*Civitates Orbis Terrarum*»). Опис А. у скороченому вигляді увійшов до останнього тому, виданого 1617. Твір має важливе значення для дослідження топографії, економічної й соціальної історії м. Львова ранньомодерного часу. Збереглися власноручні виписки А. з документів міської влади м. Львова 15 ст., які він використовував як підготовчий матеріал для цієї праці, а також примірник повного переданого рукопису твору. У новий час опис А. уперше видано без наукового опрацювання 1816 в журналі «*Pamiętnik Lwowski*» в польському перекладі Й. Бонковського за публікацією в атласі. У 1930 повний текст твору за рукописом впровадив у науковий обіг С. Рахвал, опублікувавши його науковий переклад і аналіз у книжковій серії «*Wschód: wydawnictwo do dziejów i kultury ziem wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*». Укр. мовою фрагменти з твору опубліковано без імені перекладача у 2003.

Тв.: Rachwał S. Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII w. Lwów, 1930; Альнпех Й. Опис міста Львова // Незалежний культурологічний часопис «І». Львів, 2003. Ч. 29.

Лит.: Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // *Rocznik Lwowski*. 1993–1994. Warszawa, 1994; Осипян О. Л. «*Topographia civitatis Leopolitanae*» Йоганна Алембека початку XVII ст. як джерело з історії Львова: когнітивна рамка, нарративні стратегії // *Укр. іст. журнал*. 2010. № 4; Осипян А. Л. Межкон-

фесіональні відносини в полікультурній середі Пограниччя на прикладі Львова XVII в.: мовні описання і самоописання // *Релігійні традиції Європи і сучасність: вивчення і викладання в російських і зарубіжних університетах*. Іваново, 2011.

Альошин, Борис Володимирович (01.11.1901, м. Замостя, Польща — 28.09.1992, м. Харків, Україна) — лікар, гістолог-ендокринолог, доктор біол. наук (з 1935), професор (з 1938), засл. діяч науки УРСР (1956). Закінчив біол. відділення фізико-матем. ф-ту Москов. ун-ту (1922–1925), навчався там в аспірантурі на каф. гістології (1925–1929). Працював на посадах асистента каф. гістології 1-го Москов. мед. ін-ту (1930–1932); в. о. доцента (1932–1934), доцента (1934–1937) Москов. клініч. ін-ту; старшого наук. співробітника (1931–1935), зав. відділу морфології Держ. ін-ту експеримент. ендокринології (м. Москва; 1935–1937). У 1937–1974 А. — зав. каф. гістології, цитології та ембріології Харків. мед. ін-ту; одночасно (1938–1941, 1944–1959) — зав. відділу гістофізіології Харків. НДІ ендокринології та хімії гормонів; голова Харків. обл. т-ва ендокринологів (з 1953). Був членом Вченої мед. ради МОЗ УРСР. А. — автор понад 250 наук. публікацій, зокрема 6 монографій та 3 підручників. Осн. напрями наук. діяльності: вивчення нервової регуляції ендокрин. функцій *щитоподібної залози*, *гіпофіза* та *гіпоталамуса*, гістофізіол. дослідження залоз внутр. секреції, патогенезу тиреотоксикозу. Під керівництвом А. доведено існування прямої секретор. дії нервового сигналу на залозисту клітину ендокрин. органу; досліджено феномен, що дістав назву «інверсія симпатичних ефектів»; відкрито канал, яким інформація з периферичних ендокринних залоз передається доцентрово у вигляді нервових аферентних сигналів до нейросекретор. ядер гіпоталамуса; опрацьовано теорію, що пояснює патогенез зобної хвороби. Лауреат Держ. премії УРСР у галузі науки і техніки (1973).

Пр.: Развитие зоба и патогенез зобной болезни. Киев, 1954; Зобная болезнь и тиреотоксикоз. Киев, 1965; Гистофизиология гипоталамо-гипофизарной системы. Москва, 1971; Гипоталамус и щитовидная железа. Москва, 1983; Эндокринная система // *Гистология*. Москва, 1989. (у співавт.).

Лит.: Воронцов Д. С., Нікітін В. М., Серков П. М. Нариси з історії фізіології на Україні. Київ, 1959; Архипенко В. И. Борис Владимирович Алешин (К 80-летию со дня рождения) // *Архив анат., гистол. и эмбриол.* 1982. Т. 83. Вып. 9; Список основных научных трудов проф. Б. В. Алешина (1971–1981) // *Архив анат., гистол. и эмбриол.* 1982. Т. 83. Вып. 9; Борис Владимирович Алешин (к 90-летию со дня рождения) // *Проблемы эндокринологии*. 1992. Т. 38. № 2; Зайченко Л. О., Масловський С. Ю., Мірошніченко О. В. та ін. Борис Володимирович Альошин (до 100-річчя від дня народження) // *Мед. сьогодні і завтра*. 2001. № 4; Масловський С. Ю., Зайченко Л. А. Професор Б. В. Алешин — видатний радянський гістолог // *Мед. профессура СССР*. Москва, 2013.

П. І. Червяк

Альошин, Павло Федотович (28.02.1881, м. Київ, тепер Україна — 07.10.1961, м. Київ, тепер Україна) — архітектор і педагог, доктор архітектури (з 1946), дійсний член і віце-президент Академії архітектури УРСР (з 1945). Народився в родині буд. підрядника. Закінчив рисув. школу М. Мурашка, згодом Санкт-Петербур. ін-т цив. інже-

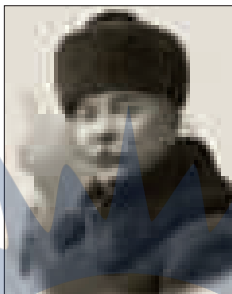

Альошин Борис
Володимирович

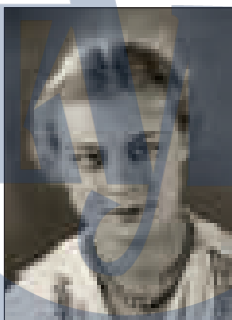
нерів (1904), Санкт-Петербург. (Імператор.) Академію мист-в (1917; майстерня Л. Бенуа) зі званням художника-архітектора. Як кращого студента А. посилали для ознайомлення з архітектурою Австрії, Франції, Німеччини, Англії, Італії та Греції (1900, 1902). У 1918–1920 — гол. архітектор м. Києва, 1922–1924 — київ. губерн. архітектор. З 1921 — професор Архит. ін-ту (тепер — Національна академія образотворчого мистецтва й архітектури). У міжвоєн. період працював як архітектор-практик і педагог. Серед учнів А. — В. Заболотний, Й. Каракіс, П. Шпара, Я. Штейнберг, П. Юрченко та ін.

А. — представник пізнього історизму, знавець світ. архит. спадщини, майстер витончених стилізацій. Для мист. манери А. характерне творче переосмислення традиц. архит. форм і робота в певних іст. стилях. Найближчим його світовідчуттю був рос. *класицизм* у пізній, децю еклектичній фазі розвитку. У стилістиці *неокласицизму* з впливом *модерну* А. спорудив 1912 у м. Києві Пед. музей, у приміщенні якого 1917–1918 розміщувалася *Центральна Рада*. У 1910–1920-х А. працював також і в укр. нац. стилістиці. Зокрема, 1914 він спроектував і збудував у стилістиці укр. *необароко* прибутковий (житл.) будинок свого батька Ф. Альошина в м. Києві (не зберігся); 1915 завершив екзамен. проект муров. православ. храму. У цьому ж стилі А. створив комплекс будівель у с. Миронівці (тепер місто Київ. обл.; 1923), низку проектів сільських шкіл. Звертався також до середньовіч. романт. ремінісценцій (будинок Ковалевського у м. Києві, 1911), *конструктивізму* (Будинок лікаря у м. Києві, 1928–1931). А. добре розумівся на конструкціях, досконало володів тех. навичками й знаннями. Погляди А. на архітектуру — суто практичні, вільні від заідеологізованості та схоласт. теорій. До осн. робіт А. належить, окрім згаданих, будинок Торгово-промислового т-ва Бажанова й Чувалдіної у м. Санкт-Петербурзі (1907–1909, інтер'єри за участі М. Періха і М. Врубеля). Виконав низку конкурс. проектів: зразкового чотириклас. уч-ща в м. Києві (1903), реального уч-ща в м. В'ятці (1905), комерц. уч-ща в м. Казані (1906, 4-а премія), а також Миської публ. б-ки (1909), Губерн. земської управи (1913), Купецького зібрання (1914), Першої (Ольгинської) жін. гімназії (1904–1914, тепер корпус Президії НАН України), житл. будинку на вул. Виноградній (1914), усі — у м. Києві; курорту-саду «Камперія-Сарич» поблизу Ласпінської бухти в Криму (1917, у співавтор.). Розробив проект розпланування м. Мурманська (1918), проекти шкіл у селах Мархалівці, Воронівці та ін. на Київщині (1921), розпланування й забудову с-ща Харків. трактор. заводу (1930–1931). 1944–1949 керував відбудовою зруйнов. війною Київ. держ. ун-ту ім. Тараса Шевченка (тепер *Київський національний університет ім. Т. Шевченка*) та *Марїнського палацу* у м. Києві. На фасаді колиш. Будинку лікаря в м. Києві 1982 встановлено мемор. дошку А. (скульптор В. Колоков, арх. А. Ігнащенко).

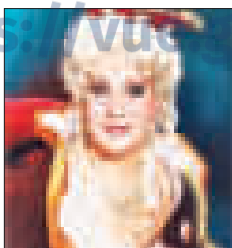
Пр.: Об архитектуре школьных зданий // Труды IV съезда русских зодчих в Санкт-Петербурге. Санкт-Петербург, 1911; О библиотеке архитекторов Викентия Ивановича и Александра Викентьевича Беретти в Киеве // Архит.-худ. еженедельник. 1916. № 18; Про офарблення фасаду Київського університету // Соц. Київ. 1933. № 5–6; Інститут Ботаніки УАН. Київ будують // Глобус.

Альошин Павло Федотович

Альошина Тамара Іванівна

Альошина-Костюкова Вікторія Дмитрівна

1935. № 4; Батько і син Беретті // Архит. Рад. України. 1938. № 3; Будинок Верховної Ради УРСР в Києві // Архит. Рад. України. 1939. № 11; Музей В. І. Леніна в Києві // Архит. Рад. України. 1939. № 1; Український конкурс на проект типової житлової секції // Архит. Рад. України. 1941. № 1 (у співавт.); Архитектура школьных зданий. Киев, 1952. (у співавт.).

Лит.: Виставка творчих праць дійсного члена Академії архітектури УРСР, доктора архітектури, проф. Павла Федотовича Альошина. Київ, 1956; Юрченко П. Зодчий і педагог // Архит. і буд-во. 1956. № 1; Ясієвич В. Е. Київський зодчий П. Ф. Альошин. Київ, 1966; Павло Федотович Альошин (1881–1961). Київ, 2000; Кудрявцев Л. Неоренесанс від Альошина // Двадцять архітекторів, які будували Київ. Київ, 2003.

В. В. Вечерський

Альошина, Тамара Іванівна [рос. Алёшина, Тамара Ивановна; у заміжжі Толубеева (Толубеева); 10.05.1919, м. Петроград, тепер Санкт-Петербург, РФ — 21.09.1999, м. Санкт-Петербург, РФ] — актриса театру і кіно, засл. артистка РРФСР (з 1957). Закінчила Ленінград. театр. ін-т (1940). У 1940–1995 працювала у Ленінград. театрі рос. драми імені О. Пушкіна (див. *Александринський театр*). Виконавиця лірико-побутових та характерних ролей. Одна з найкращих — роль Параші у п'єсі О. Островського «Гаряче серце». Грала в понад 20 кіно- і телефільмах, у телеспектаклях. Дебютувала роллю Ірини в кінострічці «Приятелі» (1940). Відома роллю старшого лейтенанта Маші Светлової в культовому фільмі 1940-х — муз. кінокомедії «Небесний тихохід» (реж. С. Тимошенко, 1945). Серед ролей: Зина Маслова («Фронтові подруги», 1941), Наталія Федорівна Птицина («Альоша Птицин виробляє характер», 1953), імператриця Єлизавета («Михайло Ломоносов», 1955), Мотя («Пригоди Артемки», 1956), Мати Вольнова («Перегін», 1984). Знімалась на Київській (тепер Національна студія худ. фільмів імені О. Довженка («Ластівка», 1957, «Повість наших днів», 1958, «Літак відлітає о 9-й», 1960). Нагороджена орденом «Знак Пошани» (1982).

Лит.: Кино / Гл. ред. С. И. Юткевич; Редкол.: Ю. С. Афанасьев, В. Е. Баскаков, И. В. Вайсфельд и др. Москва, 1987; Анотований каталог фільмів Національної кіностудії художніх фільмів ім. Олександра Довженка, 1928–2011 / Авт.-упоряд.: Р. Прокопенко, О. Кучерявий. 2-ге вид., випр. й допов. Київ, 2011.

Т. Д. Мороз

Альошина-Костюкова, Вікторія Дмитрівна (01.05.1947, с. Шабо Лиманського району Ізмаїльської обл., тепер Білгород-Дністровського району Одеської обл., Україна) — артистка оперети (ліричне сопрано), нар. арт. України (з 1997). Народилася в селян. родині. У дитинстві мешкала в м. Знамянці Кіровоград. обл. Мріяла стати драм. актрисою, займалася в драм. гуртку міського Будинку піонерів. 1970 закінчила ф-т акторів театру оперети Москов. держ. ін-ту театр. мист-ва ім. А. В. Луначарського, де навчалася на курсі нар. арт. СРСР, гол. режисера Великого театру та Кремлів. палацу з'їздів, проф. Й. Туманова, у класі проф. Д. Білявської, у 1978 — Одес. держ. консерваторію ім. А. Нежданової (клас З. Тарасової та нар. арт. України, проф. О. Благовидової; дипломна партія Віолетти в опері Дж. Верді «Травіата»). 1970–1978 — солістка-вокалістка Одес. театру муз. комедії (тепер

Академ. театр муз. комедії імені М. Водяного). 1978 водночас отримала запрошення до Велико-го театру (м. Москва) і до Київ. театру оперети. З 1978 працює солісткою-вокалісткою в Київ. нац. академ. театрі оперети. Член Нац. спілки театральних діячів України (з 1977). Займається також викладацькою та наук. роботою. З 2011 — доцент каф. теорії та методики постановки голосу Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова (м. Київ). Автор кількох наук. і навчально-метод. праць. А.-К. — виконавиця провідних ролей в оперетах (понад 70). Її вирізняють тембрально виразний голос, синтез актор. та вокал. майстерності. Серед ролей: Елена («Прекрасна Елена» Ж. Оффенбаха), Теодора, Сільва, Маріца («Містер Ікс», «Сільва», «Маріца» І. Кальмана), Саффі, Мірабелла, Розалінда («Циганський барон», «Летюча миша» Й. Штрауса), Ганна («Весела вдова Ф. Легара»), Місіс Хіггінс («Моя чарівна леді» Ф. Лоу) та ін. Брала участь у фестивалях «Київська весна», «Вишневі усмішки», «Мелодії двох сердець» та ін. Виступає також у концертах, бенефісах, на творчих вечорах. Бере участь у радіо-та телепередачах. Кіностудією «Укртелефільм» про творчість А.-К. знято понад 10 телефільмів. Здійснила 15 записів у фондах Нац. радіокомпанії України, записала 2 компакт-диски. Нагороджена Почес. грамотою Верховної Ради України (2005).

Пр.: Вокально-методична підготовка майбутніх учителів музики // Наук. записки / Укл. П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. 2010. Вип. 86; Авторська методика виховання майбутніх вчителів музики під впливом яскравих особистостей // Єдність навчання і наукових досліджень — головний принцип університету. Київ, 2013; Педагогічний артистизм вчителя музики як наукова проблема // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 14: Теорія та методика мистец. освіти. 2014. Вип. 17 (22).

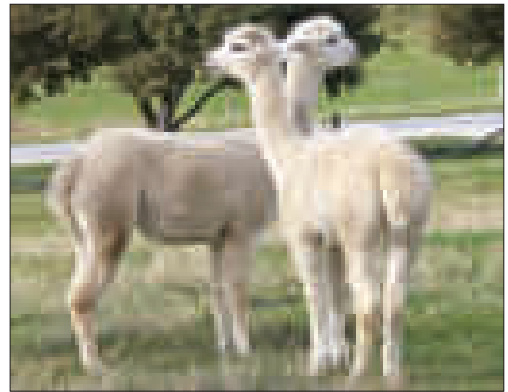
Лит.: Колесник Л. І знову дебют // Театральний концертний Київ. 1979. № 5; Ренська К. Розалінда, Маріца, Сільва... // Театральний концертний Київ. 1983. № 16; Туркевич В. Не тільки шляхетні й розумні // Театральний концертний Київ. 1989. № 19; Альошина-Костюкова Вікторія Дмитрівна // Жінки України / За ред. М. А. Орлика. Київ, 2001.

С. В. Глухова

Альпака́ (ісп. алпаса, з мови кечуа *рако* — гірська коза) — одомашнена форма *вікуньї* (*Vicugna vicugna*), єдиного виду цього роду родини верблюдових. Південноамер. високогір. відносно свійська тварина, яку розводять у високогір. районах Анд на висоті 3,5–5 км (Перу, Болівія). Маса бл. 70 кг, довжина тіла — 1,4 м, висота в холці — 0,9 м. Гол. цінність А. — м'яке довге руно 15–20 см завдовжки, дуже легке, в 7 разів тепліше за вовну вівці, майже водонепроникне, позбавлене жиру, тому довго не брудниться, не спричиняє алергії і дуже зносостійке. Виділено дві групи порід А. — сурі та уакайа, що відрізняються забарвленням і виглядом вовни. До 2001 А. помилково відносили до роду Лама, назва виду була *Lama pacos*, проте результати дослідження ДНК показали, що дикими предками А. є вікуньї, отже, видову назву змінено на *Vicugna pacos*.

Лит.: Hoffman E. The Complete Alpaca Book. 2nd ed. Santa Cruz, 2006; Cebra C., Anderson D., Tibary A. et al. Lama and Alpaca Care: Medicine, Surgery, Reproduction, Nutrition, and Herd Health. Philadelphia, 2014.

С. В. Межжерін

Альпака

Альпа́рі [італ. al(la) pari di, букв. — так само, як; на тому самому рівні, що, від лат. par (paris) — рівний, однаковий] — точна відповідність між ринковою ціною (біржовим *котируванням*) та номінал. вартістю *цінних паперів*. У практич. діяльності така ситуація характерна для їх первин. розміщення. Якщо біржовий курс цін. паперів перевищує А., виникає прибуток-ажіо, у протилеж. випадку — втрати-дисажіо. Термін «А.» також використовувався в період дії *Бреттон-Вудської валютної системи* золотовалют. стандарту (1944–1973) на позначення ситуації, коли *банківські білети* (банкноти) можна було обміняти на задекларов. обсяг грошов. металу або коли ціна грошов. металу на ринку відповідала його номінал. вмісту в грошах. На практиці зв'язок усіх валют із золотом був опосередкованим, лише *долар США* міг бути конвертований у золото.

Лит.: Колесникова В. М., Торкановський В. С. Ценные бумаги. 2-е изд. доп. и перераб. Москва, 2000; Бердникова Т. Б. Рынок ценных бумаг и биржевое дело. Москва, 2002; Суванова К. Развитие рынка ценных бумаг в переходной экономике: опыт Узбекистана // Актуальные пробл. экон. 2016. № 10.

К. О. Ільченко

Альпе́рін, Михайло Юхимович (07.11.1956, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл., тепер Україна — 11.05.2018, м. Осло, Норвегія) — джазовий піаніст, композитор, педагог. Народився в родині журналіста. 1976 закінчив по класу ф-но муз. уч-ще в м. Бельці (Молдова). Під час навчання працював у ВІА «Букурія» Кишинів. держ. філармонії як піаніст, аранжувальник і муз. керівник. З 1980 — у складі першого в Молдавській РСР джазового ансамблю «Кварта». 1983–1984 працював у ансамблі «Арсенал» О. Козлова (Росія), 1984–1985 виступав у дуєті із саксофоністом С. Ширманом (Молдова). З 1985 виступав із сольними джазовими імпровізаціями як автор-виконавець. У 1990-х разом із валторністом А. Шилкопером та кларнетистом С. Старостіном організував етно-джазовий колектив «Moscow Art Trio», який невдовзі здобув популярність. З 1993 жив у Норвегії. Працював професором кафедри імпровізац. музики Норвез. муз. академії (м. Осло). Викладав джазове ф-но, *сольфеджіо* та імпровізацію. Заснував ансамбль «Oslo Art Trio» (2015). Виступав на міжнар. фестивалях у складі тріо та як соліст. Співпрацював із компаніями ECM і «JARO-records» (обидві — Німеччина), які випускали його диски. А. — автор і виконавець неоромантич. мініатюр, муз.

Альперін Михайло Юхимович

замальовок («Малюнки старого Парижа», «На гондолі», «Інтродукція і болеро», прелюдій, фольклор. сюїт, створених на матеріалі молдавських, єврейських, грузинських та ін. танцювальних мелодій («Андалузька сюїта», 1999). Випустив платівку «Автопортрет» (1987), альбоми «Wave of Sorrow» («Хвилі смутку»; 1990), «First Impression» («Перше враження»; 1999), «At Home» («Вдома»; 2001) «Her First Dance» («Ї перший танець»; 2008) та ін. Лауреат премії ім. Е. Гріга (1999), міжнар. джазових фестивалів.

Лит.: Фейертаг В. Б. Джаз ХХ века. Санкт-Петербург, 2001; Печенюк М. А. Музиканти Кам'янецьчини. Біографічно-репертуарний довідник. Хмельницький, 2003.

Г. В. Карась

Альперн, Данило Овсійович (15.12.1894, м. Харків — 24.08.1968, м. Харків) — патофізіолог, член-кореспондент АН УРСР (з 1939), засл. діяч науки УРСР (з 1948). Вищу освіту здобув на мед. ф-ті Харків. ун-ту (1917), де й залишився працювати на кафедрі заг. патології на посаді асистента, а згодом — старшого асистента. 1922 підвищував кваліфікацію за кордоном, зокрема в Німеччині, в Ін-ті патології (м. Берлін) та Ін-ті фізіології (м. Кіль). 1923–1929 — доцент, а з 1929 і до кінця життя — зав. кафедри патол. фізіології Харків. мед. ін-ту. З 1930 — професор. Водночас керував відділами патофізіології Укр. психоневрол. ін-ту (1923–1955) та Укр. ін-ту експерим. медицини (1934–1941). У 1921 захистив доктор. дис. «Матеріали до фізіології та патології мозкового придатка». А. був головою Харків. т-ва патологів; чл. президії та чл. правління Харків. мед. т-ва; заст. голови Укр. та чл. правління Все-союз. наук. т-в патофізіологів; почесним чл. Міжнар. антиревматич. т-ва та Аргентин. антиревматич. ліги; чл. ред. колегії низки фахових журналів. Автор понад 200 наук. публікацій, зокрема 7 монографій. Осн. напрями наук. досліджень: патофізіологія нервової системи й нейрогуморальної регуляції, патохімія запалення й патогенез алерг. реакцій. Дослідив трофіч. вплив нервової системи на проникність судин і тканин; визначив роль продуктів нуклеїн. обміну в розвитку запалення; вивчив десенсбілізаційну та протизапальну дію деяких гормонів *гипофізу*. Запропонував новий препарат мезофізін. Отримав нові дані про значення розладів вуглевод. обміну в патогенезі алерг. р-цій. Уперше з'ясував роль *ацетилхоліну*, *холінестерази* та аденінових сполук як ендоген. чинників запалення. Підручник А. «Патологічна фізіологія» (1938) витримав 6 видань і був опублікований у кількох зарубіж. країнах.

Пр.: Вегетативная нервная система и обмен веществ. Харьков, 1931; Химические факторы нервного возбуждения в организме человека. Москва, 1944; Воспаление. Москва, 1959; Холинергические процессы в патологии. Москва, 1963; Патологическая физиология. Москва, 1965.

Лит.: Даниил Евсеевич Альперн // Фізіол. журнал. 1968. Т. 14. № 5; Ганіткевич Я. В. Історія української медицини в датах і іменах. Львів, 2004; Історія Харківського державного медичного університету. 200 років / За ред. А. Я. Циганенка. Харків, 2005; Ліпшиць Р. У. Данило Овсійович Альперн (до 110-річчя від дня народження) // Фізіол. журнал. 2005. Т. 51. № 1; Розвиток патофізіології в Україні / За ред. О. О. Мойбенка. Чернівці, 2009; Червяк П. І. Медична енциклопедія. Київ, 2012; Голяченко О. М. Історія медицини. 2-ге вид., допов. Тернопіль, 2016.

П. І. Червяк

Альперн Данило Овсійович

Альперович Павло Маркович

Альперович, Павло Маркович (08.05.1908, м. Вільно, тепер м. Вільнюс, Литва — 09.06.1995, м. Вінниця, Україна) — лікар-невролог, доктор мед. наук (з 1944), професор (з 1949). У 1933 закінчив Харків. психоневрол. ін-т. 1934 був зареєстрований аспірантом, а з 1935 — асистентом Укр. психоневрол. академії. З 1937, перебуваючи на військ. службі на Дал. Сході, виконував обов'язки начальника неврол. відділення шпиталю, старшого інспектора польового евакуац. пункту і згодом гол. невропатолога 1-ї Окремої Червонопрапор. армії. Як учасник Другої світової війни був відзначений держ. нагородами СРСР. У цей час також активно займався викладацькою та наук. діяльністю. Провідною сферою наук. інтересів А. стають інфекц. хвороби нерв. системи (що зумовлене особливостями контингенту хворих, епідемією япон. енцефаліту на Дал. Сході). Сезонні енцефаліти поставили емпірич. базу для наук. праць дослідника, які принесли А. перше визнання серед фахівців галузі. Отримані наук. дані лягли в основу доктор. дис. 1946 вийшла у світ монографія «Енцефаліт Б», у якій ґрунтовно висвітлено проблеми патоморфології та клінічної картини япон. енцефаліту. 1947–1977 був зав. каф. нервових хвороб, а 1978–1988 — наук. консультантом каф. Вінниц. мед. ін-ту ім. М. І. Пирогова (тепер Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова). У цей період гол. напрямками наук. діяльності А. були: летаргіч. енцефаліт, лейкоенцефаліти, ревматичні ураження та туберкульоз нервової системи. Вел. увагу А. приділяв пошкодженням периферич. нервової системи, зокрема ураженням лицьового нерва, а також первинним і метастатич. пухлинам гол. мозку. Усі роботи базували не лише на клініч. даних, але й на ґрунтовному патологоанатом. дослідженні. Від 1949 був очільником наук. секції невропатологів і психіатрів єдиного наук. мед. т-ва Вінниц. обл., яке пізніше стало Т-вом невропатологів та психіатрів Вінниць. обл. Особливу увагу приділяв просвіт. діяльності, перетворюючи клінічні обходи пацієнтів на лекції для лікарів. Активно сприяв залученню практич. неврологів до наук. діяльності. Учні та послідовники: проф. В. Білик, доц. А. Корнійчук і Г. Старинець, Г. Забара-Гехт, М. Файнгольд та ін.

Пр.: Энцефалит Б. Владивосток, 1946; Влияние расстройств кровообращения в опухоли мозга на течение клинической картины заболевания // Вопросы неврохирургии. 1955. № 3; Учебная, научная и практическая деятельность кафедры нервных болезней // Основные этапы и направления деятельности Винницкого медицинского института им. Н. И. Пирогова. Киев, 1969; Избранные труды. Кишинев, 1989; Успехи в лечении — Паралич Белла (этиология, патогенез, клиника, течение, исход) // Журн. неврол. и псих. им. С. С. Корсакова. 1978. № 6; Черты сходства и различия повторных гомо- и контралатеральных невритов лицевого нерва // Журн. неврол. и псих. им. С. С. Корсакова. 1980. № 4; Спастическая кривошея (клиника, этиология, патогенез) // Журн. неврол. и псих. им. С. С. Корсакова. 1987. № 5.

Лит.: Петрова Т. На чолі кафедри — 30 років: про завідувача кафедри нервових хвороб ВНМУ П. М. Альперовича // Мол. медик. 1977. № 10; Романов В. Медики в годы войны // Мол. медик. 1991. № 15; Скоромен А. Ступеньки к вершинам, или Неврологические сомнения. Санкт-Петербург, 2007; Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини 2018 року / Уклад.: Г. Авраменко, О. Антонюк. Вінниця, 2017.

Л. М. Желіба

Альпи

Альпи (від кельт. *alp* — висока гора) — найвища гір. система Зх. Європи, що простягається дугою (опуклою на Пн. Зх.) від берегів Лігурійського моря до Середньодунайської рівнини територією Франції, Монако, Італії, Швейцарії, Ліхтенштейну, Німеччини, Австрії та Словенії. Складна система хребтів гірських і масивів заг. довж. бл. 1–200 км, завширшки — 130–260 км. Найвищі піки: Монблан (4 808 м), Дюфур (4 634 м), Дом (4 545 м) і Вайсгорн (4 505 м). 49 альп. гірських масивів (82 окремі піки) мають висоту понад 4 000 м над рів. м. За геол. структурою і складом виокремлюють 3 осн. альп. регіони: Зх. Альпи [наймолодша й найвища область гір. системи, що складається з кристал. і метаморф. порід в осовій зоні та осадових кайнозойських (див. *Кайнозой*) порід на периферії], для яких характерні високі гострі піки, поширення гірничольодовик. рельєфу й сучас. зледеніння; Сх. Альпи — найширша область гір. системи, з меншими висотами та меншою кількістю сучас. льодовиків і альп. форм рельєфу, великими поздовж. річк. долинами й переважно широт. простяган-

ша кількість опадів припадає на навітр. зх. і пн.-зх. схили — 1 500–2 000 мм/рік (подекуди до 4 000 мм/рік). В А. добре виражена ландшафтноклімат. поясність висотна: до висот бл. 800 м клімат помірний, переважно теплий, на схилах пд. експозиції — середземноморський (поширені сільгоспугіддя — виноградники, сади, рілля, чагарники середземномор. типу і здебільшого широколист. ліси); до 1 800 м — помірний, вологий (широколист. дубово-бук. ліси, які вгору поступово змінюються хвойними); до 2 200–2 300 м — холодний, із тривалим зберіганням снігу (субальп. пояс — чагарники й просторі луки, що використовують улітку як пасовиська); 2 200–3 000 м — холодний, сягає межі багаторіч. сніг. покриву (альп. пояс — подекуди з плямами альп. луків більшу частину року вкритих снігом); вище 3 000 м — дуже холодний (нівальний пояс — кам'яністі схили, сніжники та льодовики). В А. розташовані витoki вел. річок бас. Північного, Середземного й Чорного морів — Рейн, Рона, По, Адідже, праві притоки Дунаю (Лех, Ізар, Інн, Енс, Раба); велика кількість озер, невеликі — льодовик. походження, а найбільші — тектоніч., переважно долинні (Боденське озеро, Женевське озеро, Невшательське, Комо, Маджоре, Фірвальдштетське та ін.). В А. вище лінії 2800 м (на Пн.) — 3200 м (на Пд.), у долинах лежать льодовики. Заг. площа сучасн. зледеніння — 4100 км². Найб. льодовики — у Бернських та Пеннінських А. Долиною субмеридіонального простягання між озерами Боденське (Німеччина, Швейцарія та Австрія) і Комо (Італія) А. поділено на Зх. А. (включають масиви: Лігурійські, Приморські, Прованські, Котські, Дофіне, Грайські, Пеннінські, Бернські, Лепонтинські та Гларнські А.) і Сх. А. (поділені на Пн. Вапнякові А. — Баварські Альпи; Центр. Сх. А. — Ретійські, Ецталські, Ціллертальські А. й Високий Таурер; Пд. Вапнякові А. — Ломбардські, Доломітові Альпи, Карнійські Альпи, Юлійські Альпи й Караванке). У межах масиву Альп. гір виявлено понад 13 тис. видів рослин (див. *Альпійська рослинність*) і бл. 30 тис. видів тварин. А. мають багато перевалів: Сен-Бернар, Сімплон, Сен-Готард, Бреннер. Крізь А. прокладено тунелі: прокладено тунелі: Сімплонський, Готтардські автомоб. і залізнич., Лечберзький та ін. Під Монбланом

№	Вершина	Абсолютна висота (м.)	Відносна висота (м.)	Країни розташування	Гірський масив
1	Монблан	4810	4697	Франція, Італія	Савойські Альпи
2	Монте-Роза (Дюфур)	4634	2165	Швейцарія	Пеннінські Альпи
3	Пік Цумштайн	4563	110	Швейцарія, Італія	Пеннінські Альпи
4	Зігналькуппе	4554	102	Швейцарія, Італія	Пеннінські Альпи
5	Дом	4545	1046	Швейцарія	Пеннінські Альпи
6	Ліскамм	4527	376	Швейцарія, Італія	Пеннінські Альпи
7	Вайсгорн	4506	1189	Швейцарія	Пеннінські Альпи
8	Тешгорн	4491	210	Швейцарія	Пеннінські Альпи
9	Матергорн	4478	1036	Швейцарія, Італія	Пеннінські Альпи
10	Мон Моді	4465	162	Франція, Італія	Савойські Альпи

Альпи. Найвищі вершини

ням хребтів, які на Сх. розходяться в'ялоподібно; Пд. Альпи — найнижча область гір. системи, витягнута із Зх. на Сх. південніше Сх. Альп та складається переважно з відкладів крейд. періоду. А. є важливим клімат. кордоном Європи між помір. (північніше й західніше) і субтропіч. середземномор. (південніше) кліматом. Найбіль-

1965 збудовано тунель завдовжки 11,6 км, що сполучає Францію з Італією. Заг. кількість населення в А. становить бл. 12,3 млн осіб (2001). Найбільші альп. міста: Женева (Швейцарія) — 201,8 тис. осіб (2018), Гренобль (Франція) — 162,8 тис. осіб (2013), Лозанна (Швейцарія) — 139,1 тис. осіб (2018), Інсбрук (Австрія) — 130,9 тис. осіб (2016), Тренто (Італія) — 117,3 тис. осіб (2016), Больцано (Італія) — 105,7 тис. осіб (2013). А. — міжнар. центр альпінізму, спорту гірськолижного та туризму, на альп. об'єктах проведено 10 Зим. Олімп. ігор у містах 5 країн: Шамоні (1924), Гренобль (1968), Альбервіль (1992) у Франції; Санкт-Моріц (1928, 1948) у Швейцарії; Гармш-Партенкірхен (1936) у Німеччині; Кортіна-д'Ампеццо (1956) і Турін (2006) в Італії; Інсбрук (1964, 1976) в Австрії. Через розташування в центрі Зх. Європи А. є найбільш вивч. гір. системою світу; вони збагатили словник багатьма поняттями: альпійська рослинність, альпійська складчастість, альпійський висотний пояс, альп. рельєф, альпійське с'яво, альп. луки, альпінарій, альпінізм, альпініада тощо.

Лит.: Gerrard A. J. Mountain Environments: An Examination of the Physical Geography of Mountains. Boston, 1990; Les Alpes. Évreux, 2000; Shoumatoff N. A., Shoumatoff N. T. The Alps: Europe's Mountain Heart. Ann Arbor, 2001; Керимов К. М., Гадилов В. Г. Некоторые особенности геотектонического развития центральной части Альпийско-Гималайской складчатой системы // Геодинамика. 2013. № 2; Beattie A. The Alps: A Cultural History. New York, 2015.

А. С. Івченко

Альпійська рослинність — тип рослинності, виділений на основі висотного розміщення у горах (поясності висотної), сукупність рослинних угруповань (фітоценозів) альп. поясу, розташованого над субальпійським. А. р. утворена переважно низькорослими чагарниками, напівчагарниками, трав'яними багаторічниками, які часто утворюють подушки, зрідка за незначної участі однорічників. Типова А. р. Альп, Карпат, Гімалаїв, гір Кавказу, Алтаю, Тянь-Шаню та ін. високігір. областей помірною поясу відрізня-

Альпійська рослинність

ється висотністю та флористичним складом. В Україні А. р. можна побачити у Горганах, на гірському масиві Черногора: від г. Говерли до г. Піп Іван Черногірський. Особливістю А. р. є мозаїчність структури розподілу фітоценозів і взаємне проникнення рослинних угруповань. Розвивається при велик. сніговому покриві, що

зберігається більшу частину року, короткому періоді вегетації, різких змін т-ри й вологості. Типовими для А. р. рослинними угрупованнями є низькотравні килимові луки з переважанням злаків (тонконогів, осок та ін.), ожик, первоцвітів, тирличів, перстачів тощо; на кам'янистих ділянках ростуть ломикамені, крупки. Серед А. р. багато господарськи цінних трав'яних рослин.

Лит.: Голубець М. А., Милкіна Л. И. Растительность // Украинские Карпаты. Природа. Киев, 1988; Дидух Я. П. Растительный покров горного Крыма (структура, динамика, эволюция и охрана). Киев, 1992; Соломаха В. А. Синтаксономія рослинності України // Укр. фітоценологічний збірник. 1996. Вип. 4 (5); Körner Ch. Alpine Plant Life: Functional Plant Ecology of High Mountain Ecosystems. Berlin, 2014; Дубина Д. В., Дзюба Т. П., Смельянова С. М. та ін. Прогноз рослинності України. Київ, 2019.

Альпійська складчастість, Альпійський орогенез (Альпійсько-Гімалайський орогенез) — від назви Альп. гір. системи (див. Альпи) в Європі, яка є тип. виявом цієї складчастості; наймолодша епоха гороутворення — епоха складчасто-насувних деформацій літосфери. Термін уперше використав геолог Марсель Александр Бертран (1847–1907, Франція) у 1886–1887. А. с. розпочалася напр. тріасу (див. Тріасовий період і тріасова система), досягла макс. геодинам., тектономагмат. активізації в пізньому кайнозой (пізній олігоцен-міоцен — див. Олігоценова епоха й олігоценний відділ, міоцен), зберігає високу тектон. активність дотепер, про що свідчать інтенсивно розчлен. рельєф, вулкан. діяльність (Етна, Везувій та ін.) та сейсм. активність. Мала значний вплив на виникнення сухопут. зв'язків між континентами, регресію морів, зміну клімату, розповсюдження представників рослин. й тварин. світу. Виокремлюють такі фази А. с.: ларамійська (маастрихтський вік крейдового періоду — палеоцен); піренейська (рубіж еоцену й олігоцену); савська (рубіж олігоцену й міоцену); аттична (кінець міоцену); штирійська (середина міоцену), роданська або донська (середина пліоцену); волоська (плейстоцен). У результаті А. с. утворилася низка складчасто-насув. гір. поясів — Альпійсько-Гімалайський, Тихоокеанський тощо. У Європі до них відносять Кордильєра-Бетіка, Андалуські гори, Піреней, Апенніни, Альпи, Динари (див. Динарське нагір'я), Карпати (гори), Кримські гори; у Пн. Африці — Атлаські гори, в Азії — Кавказ, Понтіїські гори, хребет Тавр, Загрос, Ельбрус, Копетдаг, Памір, Гімалаї, Верхоян. гори Східного Сибіру (див. Верхоянський хребет), гори Чукотки, Камчатка, Алеутські острови, Курильські острови, Сахалін, Японські острови, Філіппінські острови, Малайський архіпелаг; у Пн. Америці — Кордильєри; у Південній Америці — Анди, Антарктичний півострів в Антарктиді тощо; в Австралійській та Південній (Нова Зеландія) Альпи. Згідно з уявленнями тектоніки плит, А. с., яка, зокрема, проявилася на пн. та пд. краях давнього океану Тетис і призвела до його зникнення («закриття»), є результатом колізії великих Африканської, Індійської, меншої Кіммерійської та низки менших континент. плит і пд. мікроплит із Євразійською плитою на півночі. На тер. України до А. с. відносять Укр. Карпати, які є частиною Сх. Карпат. У поперед. перетині Карпати поділяють на Внутрішні та Зовнішні. Підставою для такого поділу є

час заверш. складчастості. Структури Зовн. Карпат утворилися на початку А. с. (ймовірно, у пізній крейді), а Внутр. — у савську, штирійську фази. Перед фронтом Карпат лежить передовий прогин, який генетично з ними пов'язаний. З А. с. пов'язано формування родовищ міді, цинку, свинцю, золота, вольфраму, олова, молибдену, стибію та ртуті.

Лит.: Бондарчук В. Г. Движение и структура тектоносферы. Київ, 1970; Горная энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. Е. А. Козловский. Москва, 1984. Т. 1; Pfiffner O. Geologie der Alpen. Bern, 2015.

Н. І. Дикань, І. М. Бубняк, І. С. Потапчук

Альпійська фіалка — див. Цикламен.

Альпійське сяйво — червоне освітлення, оптичне явище, що утворюється переважно в засніжених скелястих горах після заходу Сонця за незнач. його занурення за обрій (до 4–5°) або перед сходом Сонця, коли воно ще перебуває трохи нижче від горизонту. Це горизонт. червона смуга розсіяного світла (різних відтінків), що світиться на гірських вершинах на горизонті навпроти Сонця. Оскільки Сонце під час виникнення ефекту А. с. перебуває нижче від горизонту (тобто за горизонтом) і не може прямо освітлювати гірські вершини з їхнього зворот. боку,

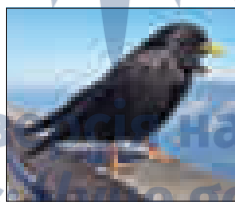
Альпійське сяйво на картині Алоїса Арнергера «Вид на гірський хребет Караванке», 20 ст.

смуга червоного сяйва виникає через зворот. розсіювання соняч. променів, що відбиваються від снігу на схилах гірського масиву, частинки води або льоду в атмосфері. Особливо яскраве А. с. виникає, коли гори на обрії під час сходу або заходу Сонця вкриті легкими купчаст., перисто-купчаст. або перистими хмарами.

Лит.: Toula T. Rock 'n' Road: An Atlas of North American Rock Climbing Areas. Guilford, 2002; Leech J. Magic Light and the Dynamic Landscape: Take Advantage of Light and Weather to Create Amazing Photographs. Buffalo, 2014.

А. С. Івченко

Альпійський висотний пояс — природ. висот. пояс (див. *Поясність висотна*), що характеризується холодним кліматом і переважанням низькотравної лучної рослинності із заростями чагарників. *Ландшафти* поясу властиві переважно добре зволож. горам помір. і субтроп. широт. У широкому розумінні А. в. п. — увесь верх. пояс гір вище межі лісу. Розташований вище субальпійського поясу, з висотою гір змінюється нивальним поясом. Висотне положення А. в. п. визначено геогр. широтою, експозицією схилів (орієнтуванням схилів відносно країн світу й відповідно напрямлених у просторі процесів,

Альпійська галка. Альпійська галка (*Pyrrhocorax graculus*)

передусім панів. вітрів), ступенем континентальності клімату. в Альпах і на Західному Кавказі А. в. п. розташовані на вис. 2 200–3 000 м, у Гімалаях — 3 600–5 000 м. Суворий високогір. клімат із від'єм. середньор. т-рами повітря, сумами опадів, що перевищують 1 000 мм на рік, ярс. снігопадами і тривалим заляганням (6–10 місяців) сніг. покриву; знач. інтенсивністю радіації сонячної. Характерні кам'ян., торф'ян., кислі ґрунти з пригніч., у багатьох місцях сильно розрідж. рослинність. Визнач. ландшафт. особливість — безлісся, низькотрав. альп. луки та альп. килими (або т. з. «матти» — рідкісні багаторіч. трави з яскравими квітками), мохово-лишайник. (див. *Мохи, Лишайники*) пустоща, що притискаються до ґрунту, вересові (див. *Верес*) та інші чагарники (див. *Альпійська рослинність*). Поширені болота.

Лит.: Власова Т. В. Физическая география материков (с прилегающими частями океанов) : в 2 ч. 4-е изд., перераб. Москва, 1986. Ч. 1: Евразия, Северная Америка; Ермаков Ю. Г., Игнатьев Г. М., Куракова Л. И. и др. Физическая география материков и океанов. Москва, 1988; Мусатов Ф. А., Захарова О. А. Географическое распространение растений. Рязань, 2014; Ішук О. В., Світельський М. М., Федючка М. І. Біогеографія. Херсон, 2019.

О. Г. Голубцов

Альпійські галки (*Pyrrhocorax*) — рід птахів родини *воронових*, що включає два види: *клушицю* (*P. pyrrhocorax*) й альп. галку (*P. graculus*). Представники роду населяють альп. луки й оголені скелі в гір. районах Євразії та Пн. Африки. *Ареал* клушиці більший: вона поширена в горах Центр. Азії. Обидва види — високогірні. Альп. галка — найвисокогірніша хребетна тварина, гніздиться на висоті до 5000 м над рів. м., іноді на висоті до 8200 м. Її занесено до «Книги рекордів Гіннеса». У місцях збігу ареалів обидва види роду А. г. утворюють змішані зграї. Розмір птахів обох видів подібний до розміру галки звичайної. Для них характерне блискуче чорне оперення з відливом у зелений та синій кольори й червоні ноги. Зовні види відрізняє дзьоб: жовтий і прямий в альп. галки, червоний і серпоподібний — у клушиці. Живляться безхребетними тваринами, плодами, насінням рослин. Альп. галка, на відміну від клушиці, охоче використовує сусідство з людиною, живиться на звалищах і смітниках. Обидва види роблять запаси, ховаючи їжу в щілинах і маскуючи їх камінцями. А. г. гніздиться на скелях, в ущелинах, іноді в нішах фасадів будівель. Альп. галка обирає різноманітніші місця для гніздування, ніж клушиця. Гніздо будують із гілок, корінців, стебел, трави й шматочків вовни. У кладці 3–5 яєць жовтуватого або зеленкуватого кольору з плямами. У крові ембріонів збільшена кількість кисню. Пташенята клушиці з'являються на світ вкритими рідким пухом, а альп. галки — густим. Пташенята клушиці стають на крило у віці 35–40 днів, а пташенята альп. галки — у місячному віці. Попри негативний вплив діяльності людини, види роду А. г. не потребують охорони.

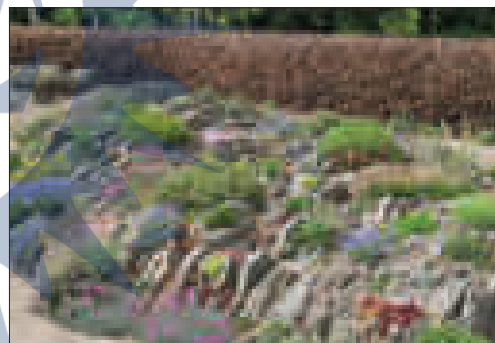
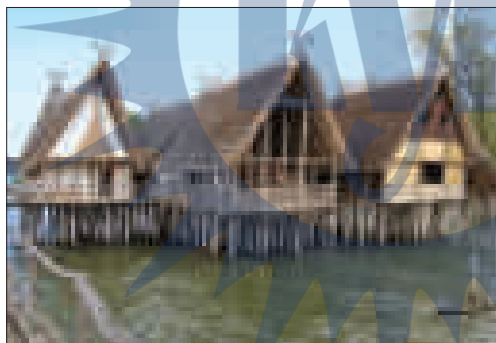
Лит.: Rolando A., Caldoni R., Laiolo P. et al. Vigilance and Neighbour Distance in Foraging Flocks of Red-Billed Choughs, *Pyrrhocorax pyrrhocorax* // Journal of Zoology. 2001. Vol. 253. № 2; Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України (польовий визначник). Київ, 2002; González A. *Pyrrhocorax Graculus* // Atlas de las aves en invierno en España. 2007–2010. Madrid, 2012; Global Biodiversity : in

Я. О. Межжеріна

Альпійські доісторичні поселення на палях (франц. Sites palafittiques préhistoriques autour des Alpes, нім. Prähistorische Pfahlbauten um die Alpen, італ. Siti palafitticoli preistorici dell'arco alpino, словен. Prazgodovinska kolišča okoli Alp) — залишки доіст. поселень, що датуються 5 тис. — 500 до н. е., в Австрії, Італії, Німеччині, Словенії, Франції та Швейцарії, об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 2011). Вивчення поселень розпочалося у Швейцарії 1853–1855, коли викладач Цюріх. пром. школи Ф. Келлер (1800–1881) під час досліджень Цюріх. озера виявив залишки пос. Майлен-Роренхааб. 1854–1879 археолог оприлюднив низку досліджень про доіст. палюві поселення Швейцарії. Відкриття палювих поселень та осмислення їхньої історії стало частиною нац. міфу про озер. мешканців як предків різних культур у межах країни. Уявлення про спільне походження швейцарців мало посилити почуття нац. ідентичності. Зокрема, 1867 Швейцарію на Паризькій всесвіт. виставці репрезентувала картина із зображенням палювого поселення. Проте подальші археол. розкопки дали змогу виявити, що такі поселення були поширені по всій території альп. регіону. Їх мешканці були

лено рослини альп. й субальп. флори. Перші А. виникли у 2-й пол. 18 ст. через пошук і дослідження нових рослин із різних куточків світу, переважно високогір. регіонів. Для подальшого вирощування, розмноження й збереження завезених екзотів створювали умови, макс. наближені до їхнього природ. місцезростання. 1772 Аптекарь. сад Челсі (Велика Британія) вперше публічно представив А., де експонувалася колекція рослин, завезених зі Швейцарських Альп. Рослини було висаджено в оранжереї серед ісланд. гравію і базальт. лави. Потім А. популяризував ботанік А. Кернер (Австрія). 1864 він опублікував книгу «Культура альпійських рослин», у якій детально описав власну колекцію високогір. рослин із Доломітових Альп, зібраних на висоті бл. 2000 м над рів. м. 1870 вийшла книга садівника-практика В. Робінсона (Велика Британія) «Альпійські рослини для альпійських садів». 1867 закладено А. у Королів. саду К'ю поблизу м. Лондона, 1871 — у Королів. ботан. саду м. Единбурга, 1803 — у саду палацу Бельведер у м. Відні. Розквіт А. як самост. декор. елементу саду чи парку припадає на поч. 20 ст. Естетичні норми створення гір. садового ландшафту заклали мандрівник, колекціонер і ботанік Р. Фаррер (Велика Британія). Найпопулярніші його книжки: «Мій скелястий сад» (1907), «Англійський скельний сад» (1913).

Альпійські доісторичні поселення на палях.
Реконструкція будинків на Боденському озері у Німеччині, громада Ульдінген-Мюльгофен

представниками бл. 30 різних народів. Кількість виявлених палювих поселень сягає понад 900 об'єктів. Але до переліку Світової спадщини ЮНЕСКО внесено лише 111: із них 56 об'єктів розташовано у Швейцарії, 18 — у Німеччині, 5 — в Австрії, 19 — в Італії, 11 — у Франції, 2 — у Словенії. Поселення утв. з палювих будівель (будівель «на дибах»), що споруджували на берегах озер, річок, боліт в Альпах і передгір'ях. На палі їх встановлювали для захисту від період. підтоплень. Оскільки після заснування поселень тер. озер зроста, складається хибне враження, що поселення збудовані на воді. Ці добре збережені споруди є важливим джерелом інформації про життя агр. спільнот регіону на поч. етапі розвитку (неоліт — бронзовий вік).

Лит.: Hafner A. UNESCO World Heritage «Prehistoric Pile-Dwellings Around the Alps»: Chances and Challenges for Management and Research of Cultural Heritage Under Water // The Changing Coastal and Maritime Culture. The 5th Baltic Sea Region Cultural Heritage Forum, Tallin 18–20 September 2013. Tallin, 2014.

І. В. Шліхта

Альпінарій (від *Альпи*) — ділянка саду або парку, на якій відтворено гір. ландшафт і представ-

Альпінарій

Розрізняють 2 осн. види А.: альп. гірка та альп. галявина. Альп. гірка є моделлю природ. горбистого ландшафту, її створюють на схилі чи штучному насипі, декорованому камінням. Альп. галявина імітує природ. ландшафти долин і рівнинних ділянок альп. високогір'я. Визокремилися два кардинально протилежні напрями планування А.: природ. та геометричний (терасований). Основні вимоги до них однакові — максимальна природність і гармонія з навколишнім ландшафтом. У 21 ст. А. є важливим декор. елементом садово-паркового мист-ва, а також наук. об'єктом — місцем інтродукції рослин альп. та субальп. флори, колекц. ділянкою й навч. центром.

Лит.: Крейча І., Якабова А. Альпінарій в вашому саду. Братислава, 1986; Водичкова В., Каплицкая І. Альпінарій. Прага, 1989; Самойлов В. С., Ивахова Л. І., Фесюк С. С. Современный ландшафтный дизайн. Иллюстрированная энциклопедия. Чебоксары, 2003; Гапоненко А. В., Реуцкая В. В. Ландшафтное проектирование и ландшафтный дизайн : в 2 ч. Москва, 2017. Ч. 2.

О. П. Перебойчук

Альпіні, Проспéро [Альпіно, Просперо; Альпінус, Просперус; італ. Alpini (Alpino), Prosperego;

Альпіні Просперо

лат. Alpinus, Prosperus; 23.11.1553, м. Маростіка, тепер обл. Венеція, Італія — 06.02.1617, м. Падуя, тепер обл. Венеція, Італія] — лікар і ботанік. Служив у міланській армії. Потім вивчав медицину в ун-ті м. Падуї (1574–1578). Почав лікар. практику в м. Кампосамп'єро поблизу м. Падуї. Упродовж 1580–1584 — особистий лікар венеціан. патриція Дж. Емо, консула Венеціан. Республіки в Єгипті, де А. вивчав ботаніку й лікар. справу. Після повернення з Єгипту працював лікарем, від 1593 — професором ботаніки в м. Падуї. З 1603 — префект бот. саду в Падуї та голова каф. фармакології *Падуанського університету*. У своїх працях описав каву та банан. Уперше здійснив *штучне запліднення* фінікової пальми, а також сформував концепцію про статеві відмінності у рослин. А. визначив: «Жіночі пальми не несуть плоду, якщо не відбулося змішування між чоловічими і жіночими гілками або, як це зазвичай буває, якщо порошок, вироблений чоловічими квітками, не був посипаний на жіночі квіти». Ідеї А. згодом були використані під час створення системи наук. класифікації К. Ліннея. На честь А. учений назвав рід рослин родини імбирних — Альпінія (*Alpinia*).

Пр.: De medicina Aegyptiorum. Venetiis, 1591; De Plantis Aegypti liber. Venetiis, 1592; De medicina methodica. Patavii, 1611; De plantis exoticis. Venetiis, 1627; Historia naturalis Aegypti : in 2 vol. Lugduni Batavorum, 1735.

Лит.: Stannard J. Alpini, Prospero // Dictionary of Scientific Biography : in 16 vol. New York, 1970. Vol. 1; Биологи. Биографический справочник. Киев, 1984; Prospero Alpini: medico e viaggiatori: nel 450 o della nascita. Marostica, 2005; Egerton F. N. Roots of Ecology: Antiquity to Haeckel First Edition. Berkeley; Los Angeles; London, 2012; Hasse D. N. Success and Suppression. Cambridge, 2016.

Альпініада — масовий спорт.-навч. чи ювілейний захід з альпінізму. А. як спеціальна форма залучення молоді до занять альпінізмом виникла в 1930-х у СРСР. А. були поширені за часів становлення альпінізму (до появи стаціонар. альпініст. таборів). Першу навч. А. *Червоної Армії* проведено 1933 на *Кавказі*, на тер. *Кабардино-Балкарії*. Тоді на вершину г. *Ельбрус* піднялось 58 осіб. Під час другої А., яка відбувалась у формі військ. походу за участю авіації, на г. *Ельбрус* зійшло вже бл. 300 осіб. А. Організовувалися А. низки різних підприємств та установ. Напр., 1937 відбулася перша А. працівників верстатогінструментальної пром-сті. 1938 Укр. комітет фіз. культури та спорту провів на *Кавказі* А. на честь 20-річчя комсомолу (див. *Всесоюзна комуні-*

Альпініада

стична ленінська спілка молоді) за участю 200 осіб, серед яких — харків., дніпропетров. та київ. альпіністи. А. були особливо поширені на тер. гірських автоном. і союзних республік колишнього СРСР: *Кабардино-Балкарії*, *Дагестану*, *Казахстану*, *Киргизії* тощо. Заходи відбувалися також у *Саянах* та на *Камчатці*. Згодом

альпініст. секції почали організовувати А. з нагоди ювілеїв чи пам'ятних дат. 12.02.1983 на г. *Ельбрус* відбулась А., присвячена 40-річчю звільнення *Кавказу* від гітлерів. загарбників. Від 1939 (рік святкування 125-річчя з дня народження Т. Шевченка) укр. спортсмени стали проводити масові сходження на пік *Шевченка*, розташований на *Кавказі*. 1964 альпіністи встановили на вершині пам'ятник *Кобзарю* (скульпт. В. Хромов). А. бувають також міжнародними. Напр., 1967 було проведено міжнар. А. зі сходженням на пік *Леніна* (тепер на тер. Таджикистану має назву Пік імені Абу Алі ібн Сіні), у якій узяло участь понад 300 осіб із 9 країн. А. відбуваються й нині. Улітку 2014 пройшла літня А. зі сходженням на г. *Ельбрус*, до якої долучилися альпіністи з України; 2016 клуб «Едельвейс» *Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича* провів А. зі сходженням на гори *Говерла* й *Петрос*; у липні 2018 у Казахстані було організовано студент. А. зі сходженням на пік *Молодіжний*. А. має на меті розвинути сміливість, мужність, наполегливість, колективізм. Популяризує здоровий і актив. спосіб життя, прищеплює любов до природи. Альпініст. секції під час проведення А. готують альпіністів-початківців для отримання 3-го спорт. розряду, а також значка «Альпініст України». Розрізняють кілька видів А. за метою: масові навчальні; спортивні; ювілейні. Усі А. проводять згідно з Правилами змагань та сходжень, ухваленими Виконкомом Федерації альпінізму і скелелазіння України (03.02.2001).

Лит.: Левковський Ю. В. Победители горных вершин. Владикавказ, 2006; Платонов В. Вершина духовного бессмертия: Про историю восхождения на пик Шевченка (1939–2015). Дніпропетровськ, 2014; Школа альпинизма / Под ред. Р. А. Брыка. Москва, 2017.

С. Ф. Матвеев

Альпінізм, горосходження і скелелазіння — вид спорту, сходження на важкодоступні гірські вершини. У поняття «А.» часто включають і високогір. туризм. Спорт. сутність А. — у подоланні перешкод на шляху до вершини. А. зародився у Швейцар. Альпах, коли 08.08.1786 лікар М. Г. Паккар і провідник Ж. Бальма (обидва — Швейцарія) здійснили перше сходження на г. Монблан. У Рос. імперії початок А. покладено 1829 підкоренням сх. вершини г. *Ельбрус* експедицією, очолюваною ген. Г. Еммануелем. У сер. 19 ст. в Європі виникли альпініст. клуби, першим був Альпійський клуб Англії (1857). Альпіністи з Великої Британії підкорили багато гірських вершин, зокрема група дослідника й художника Е. Вімпера вперше здійснила сходження на г. Маттергорн (1865). Згодом подібні клуби були утворені в ін. країнах: Австрії, Швейцарії, Франції тощо. Найвищі вершини гірських хребтів світу (*Гімалаїв*, *Каракоруму*) були підкорені альпіністами різн. країн. 1932 у м. Шамоні (Франція) засн. Міжнар. союз альпініст. асоціацій — осн. орг-цію, що займається розвитком А. на міжнар. рівні. У колиш. СРСР А. був масовим видом спорту. Альпіністи із СРСР брати В. та Є. Абалакови, О. Овчинников, О. Угаров та ін., серед них спортсмени з України М. Погребельський, Є. Іванов та ін., здійснили сходження на важкодоступні вершини *Кавказу*, *Алтаю*, *Паміру*, *Тянь-Шаню*. 1936 створено Федерацію А. СРСР; з 1967 вона — член Міжнар. союзу альпініст. асоціацій. Від 1949 в СРСР проводилися

чемпіонати країни з 4 класів А.: скельового, тех., висотно-тех. та висот. сходження. 1957 започатковано Чемпіонат України у великих горах (Кавказ, Памір тощо), 1971 — у малих горах (Крим). 2000 Чемпіонат України вперше проведено в м. Шамоні (Франція). А. — особисто-команд. вид спорту. Міжнар. змагання організують між збірними командами країн і міжнар. альпініст. орг-ціями, окремо серед чоловіків і жінок та в змішаному розряді. Вони можуть проводитися в один етап (чемпіонати) й у кілька етапів (кубки), із віковими обмеженнями учасників або без них. Це обумовлюється в регламенті (осн. документі) конкрет. змагань. В А. змагання можуть проводитися в таких дисциплінах: скелелазіння; льодолазіння; технічний; скі-альпінізм; першопроходження. Класи змагань визначають за такими параметрами: формою гірського рельєфу, висотою вершини, ступенем освоєння маршрутів. Особливості конкрет. класу вказують у регламенті змагань. Проводять змагання в 7 класах:

Альпінізм

малі гори (висота до 2500 м); скельний клас (2501–4500 м); технічний (4501–6500 м); висотний (вище 6501 м); траверси (підйом по одному гребеню вершини, а спуск по ін.); зимовий; льодовий (у трьох останніх висота обумовлюється в положенні про змагання), а також у 3 групах: офіц. міжнар. змагання, чемпіонати та Кубок України; Кубок Федерації та змагання за планом Держкомспорткомітету; кваліфікац. змагання, зокрема колективів фізкультури. Укр. спортсмени — постійні учасники змагань різного рівня. За часів СРСР команди укр. альпіністів (у їх складі А. Кустовський, В. Моногаров, М. Олексюк, В. Черевко, Б. Сивцов, В. Свириденко та ін.) були чемпіонами країни в різних класах А. (1961, 1965–1969, 1972, 1973). Понад 80 укр. альпіністів нагороджені почес. жетоном «Підкорювач найвищих гір СРСР» (неофіц. назва «Сніжний барс») за сходження на всі 5 (раніше 4) гір вище 7 тис. м на тер. колиш. СРСР: пік Ісмаїла Самані (колиш. пік Комунізму), пік Леніна (тепер на тер. Таджикистану має назву пік імені Абу Алі ібн Сіні), пік Перемоги, пік Е. Корженевської, пік Хан-Тенгри. Серед них: Б. Сивцов, О. Зайдлер, В. Дубінін, В. Свіриденко, Є. Кондаков, В. Бахтігозін та ін. Звання «Засл. тренер СРСР» з А. мають М. Борушко, Г. Польовий, Б. Сивцов, А. Спесівцев. Звання «Засл. тренер УРСР» з альпінізму присвоєне В. Моногарову, В. Овчарову, К. Барову, Б. Сивцову, О. Зайдлеру, А. Спесівцеву,

Альсгорд Томас

Ю. Мацевитому, В. Ковтуну, С. Бершову, В. Свіриденку та М. Горбенку. Звання «Засл. мастер спорту СРСР» мають М. Погребецький, А. Зюзін, В. Моногаров, С. Бершов, А. Москальцов, М. Туркевич, В. Пастух, М. Горбенко. 1991 Федерація А. і скелелазіння України стала незалежною, 1992 вона першою з країн СНД приєдналася до Міжнар. союзу альпініст. асоціацій. Тех. прийоми й методи А. застосовують у різних видах діяльності: пром-сті, військ. справі, під час рятувальних робіт.

Лит.: The Biology of High Altitude Peoples / Ed. by P. T. Baker. New York, 1978; Антонович И., Романов Б., Романенко М. Альпинизм. Киев, 1981; Эверест-82: Восхождение советских альпинистов на высочайшую вершину мира / Сост. П. Захаров. Москва, 1984; Бершов С. Шаги по вертикали: записки альпиниста. Киев, 1985; Гвоздецкий Н., Голубчиков Ю. Горы. Москва, 1987; Альманах Карпатського Лещетарського Клубу. Нью-Йорк, 1989; Ветров И. Колумб небесных гор. Киев, 1993; Горбенко М. Восхождение мира на Эверест. Одесса, 1994; Левковский Ю. Победители горных вершин. Владикавказ, 2006; Восхождение длиною в жизнь: В. К. Симоненко: 50 лет в альпинизме / Сост., отв. ред. И. Батманова. Киев, 2010; Что нам дает альпинизм / Сост. и ред. А. Степаненко. Киев, 2010; Школа альпинизма / Под ред. Р. А. Брыка. Москва, 2017.

С. Ф. Матвеев

Альсгорд, Томас (норв. Alsgaard, Thomas; 10.11.1972, муніципалітет Лоренскуг, фюльке Акерсгус, Норвегія) — спортсмен, лижник (*лижні гонки*), тренер, чемпіон світу, олімп. чемпіон. У дитинстві жив у с. Флатебе в муніципалітеті Енебакк. Лижним спортом почав займатися у віці 3 р. Завоював 3 золоті медалі на юніор. чемпіонаті світу 1991 і срібну медаль на юніор. чемпіонаті світу 1992. 5-разовий олімп. чемпіон (1994, 1998, 2002) — здобув три золоті медалі в індивід. змаганнях і 2 у команд. естафетах. На *Зимових Олімпійських іграх 1994* виграв індивід. перегони на 30 км вільним стилем. На *Зимових Олімпійських іграх 1998* завоював золоті медалі в індивід. перегонах комбінов. переслідування (10 км класич. стилем і 15 км вільним стилем) і в складі збірної Норвегії в команд. естафеті 4 × 10 км. На *Зимових Олімпійських іграх 2002* отримав золоту медаль в індивід. перегонах комбінов. переслідування (10 км класич. стилем і 10 км вільним стилем) [лижника Й. Мюлегга (Іспанія), що випередив А., було дискваліфіковано через вживання *допінгу*]. На цих змаганнях А. у складі збірної Норвегії вдруге виграв командну естафету 4 × 10 км. А. — срібний олімп. призер у команд. естафеті (1994), 6-разовий чемпіон світу (1995, 1997, 1999, 2001, 2003). У сезоні 1997–1998 був першим у ген. класифікації Кубка світу (11 перемог на етапах). Під час тренувань виконував обсяги фіз. навантажень до 130 км у день. Завершив аматор. спорт. кар'єру 2003, однак продовжував час від часу брати участь у перегонах, зокрема *марафонах*. До 2007 працював тренером шведської нац. команди з лиж. перегонів, яка стала найкращою на *Зимових Олімпійських іграх 2006*. Виступав за профес. норв. лижні команди «Fast Fast» (2007–2008), «United Bakeries» (2010–2012). Мріяв виграти найпрестижніший масовий лижний марафон на 90 км «Васалопет» (Швеція). У 2011 та 2012 став бронз. призером чемпіонату Норвегії з лиж. гонок (15 км). Завершив спорт. кар'єру лижника 2015 в 43 р.

Займався бізнесом, консультував виробників спорт. екіпірування. Працював експертом на норв. телебаченні — канал НРК (NRK, до 2013). Був власником і керівником профес. норв. лижної марафон. команди «LeasePlan Go» (2013–2017). Нагороджений медаллю Холменколлена — найвищою нагородою лиж. спорту в Норвегії (2001).

Лит.: Sports Around the World: History, Culture, and Practice : in 4 vol. Santa Barbara, 2012. Vol. 2; Альсгорд Томас // Краткая олимпийская энциклопедия / Авт.-сост. В. Л. Штейнбах. Москва, 2016.

В. П. Карленко

Альсевосмієві (*Alseuosmiaceae*) — родина квіткових рослин порядку *айстроцвітих*. Ареал охоплює Австралію, Нову Зеландію, Нову Каледонію, Нову Гвінею. За різн. даними налічує 2–5 родів та 6–11 видів. Чагарники із простими листками, черговим або кільчастим листкорозміщенням, квітки поодинокі або зрідка зібрані в суцвіття *щиток* чи *китицю*. Плід — ягода. Типовий представник родини — *A. великолеста* (*Alseuosmia macrophylla*) — ендемік Нової Зеландії, запашина рослина з маленькими істівними солодк. червоними ягодами. Рослина відома приємн. запахом під час цвітіння, її ін. назва — *торопапа*, що з мови маорі перекладається як «запашний гай». Входить до складу лісового підросту, не витримує яскравого соняч. світла або морозу. Іноді торопапу культивують як декоративну рослину.

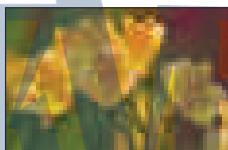
Лит.: Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф. Ботаніка. Вищі рослини. Київ, 2000; Merrett M. F., Clarkson V. D., Bathgate J. L. Ecology and Conservation of *Alseuosmia quercifolia* (*Alseuosmiaceae*) in the Waikato Region // *New Zealand Journal of Botany*. 2002. Vol. 40. Is. 1; Сорока М. І., Юськевич Т. В., Горбенко Н. Є. Ботаніка. Систематика рослин. Львів, 2006; Lange P. J. de, Rolfe J. R., Barkla J. W. et al. Conservation Status of New Zealand Indigenous Vascular Plants, 2017. Wellington, 2018.

Альстремерієві (*Alstroemeriaceae*) — родина однокольних квіткових рослин порядку *лілієцвітих*. Ареал охоплює Центр. і Пд. Америку, Пд. Африку. За класифікацією квіткових рослин А. Кронквіста (1981) *A.* розглядалися у складі родини лілійних. Пізніше А. Тахтаджян (1997) виокремив *A.* як самостійну родину, що розглядалася у складі порядку альстремерієцвітих. За результатами молекулярно-генетич. досліджень, родину *A.* включено до складу порядку лілієцвітих. *A.* — багаторічні трави або трав'яні ліани, характерними ознаками яких є наявність *кореневища*, утворення *бульб* і перекручування *черешка* листка на 180° так, що морфологічно нижня його сторона розміщується зверху, а верхня — низу. Родина налічує 5 родів та понад 250 видів. Найвідоміші роди — Альстремерія (*Alstroemeria*), до якого належать популярні декор. рослини, які вирощують як садові або на зрізання, та Бомарея (*Bomarea*) — ліани з вел. квітками, зібраними в суцвіття *зонтики* або *китиці*. Альстремерії ще наз. «ліліями інків». Назва родини походить від назви роду, яку йому дав К. Лінней на честь свого учня — ботаніка К. Альстремера (1736–1794, Швеція).

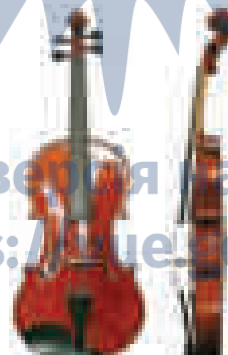
Лит.: Баранова М. В. Семейство альстремериевые (*Alstroemeriaceae*) // Жизнь растений : в 6 т. / Под ред. А. Л. Тахтаджяна. Москва, 1982. Т. 6: Цветковые растения; Нечитайло В. А., Кучерява Л. Ф. Ботаніка. Вищі рослини.

Альсевосмієві. Альсевосмія великолеста (*Alseuosmia macrophylla*)

Альстремерієві. Перуанська лілія (*Alstroemeria aurea*)

Альт. Струнний смичковий інструмент

Київ, 2000; Сорока М. І., Юськевич Т. В., Горбенко Н. Є. Ботаніка. Систематика рослин. Львів, 2006; Chacón J., Camargo de Assis M., Meerow A. et al. From East Gondwana to Central America: Historical Biogeography of the Alstroemeriaceae // *Journal of Biogeography*. 2012. Vol. 39. Is. 10; Dorr L. J. Flora of Guaramacal (Venezuela): Monocotyledons. Washington, 2014.

Альт (від італ. alto — високий) — 1) Низький жіночий або дитячий співочий голос.
2) Струнний смичковий інструмент, більший за скрипку. Настроюється нижче від скрипки на квінту.
3) *A.*, альтгорн — мідний духовий інструмент.
4) Різновид деяких оркестрових інструментів (домра-*A.*, кларнет-*A.*, тромбон-*A.* та ін.).
5) Партія в хорі або вокальному ансамблі, яку виконують низькі жіночі (меццо-сопрано, контраalto) голоси. Звучить і ногується вище від тенора.

Лит.: Криса О. Альтове мистецтво в Україні: виконавство і педагогіка // *Наук. вісник Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського*. Київ, 2004. Вип. 27; Понятовський С. Історія альтового искусства. Москва, 2007; Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006–2018.

Альта — див. *Гльтиця*.

Альтаір (від араб. النسر الطائر — орел, що летить) — *зоря α* в *сузір'ї Орла*, найяскравіша в сузір'ї. Назву офіційно схвалено 30.06.2016 робочою групою з імен зір Міжнар. астр. союзу. Укр. нар. назва *A.* — *Пастух*. Давні українці вважали, що в ніч на *Івана Купала* Альтаір зустрічається з *Веого* — *Ткалю*. Ін. позначення зорі в каталогах: α Aquilae, α Aql, Alpha Aquilae, Alpha Aql, 53 Aquilae, 53 Aql, BD+08°4236, FK5 745, GCTP 4665.00, GJ 768, HD 187642, HIP 97649, HR 7557, LFT 1499, LHS 3490, LTT 15795, NLT 48314, SAO 125122, WDS 19508+0852A. Екватор. координати зорі на епоху J2000.0: пряме сходження 19^h 50^m 47^s, *схилення астрономічне* +08° 52' 06", *видима зоряна величина* (*V*) 0,77^m. Астрометр. характеристики: промен. швидкість (*R_v*) — (–26,1) км/с; влас. рух (μ): за прямим сходом — 536,82 мс дуги/рік, за *схиленням* — 385,54 мс дуги/рік; *паралакс*(π) — (194,97 ± 0,86) мс дуги, *відстань до зорі* 17 світлових років (5,15 парсека). Абс. зор. величина (*M_v*) = 2,22^m. Спектр. характеристики: спектр. клас A7 IV–V; показник кольору (B–V) = 0,22^m; показник кольору (U–B) = 0,08^m. Фіз. характеристики: *маса* 1,7 *M_☉*, *радіус* 1,7 *R_☉*. Болومتر. (див. *Болومتر*) *світність* 10,7 *L_☉*, ефект. температура 8 000 K, металічність 200 % від сонячної. Диференц. мін. період осового обертання — (6,5–10,4) год, що відповідає макс. швидкості осового обертання 240 км/с. Вік *A.* оцінюють у 10⁹ років. На тер. України *A.* видимий навесні, улітку та восени. *A.* — вершина одного з *астеризмів* — т. з. літньо-осін. трикутника разом із *Веогою* й *Денебом*. Наприкінці 20 — на поч. 21 ст. завдяки застосуванню новіт. астр. апаратури, зокрема Паламарського зор. *інтерферометра*, технології синтез. *апертури* й числен. оптич. *телескопів* установлено, що *A.* не сфер. тіло, а приплюснуте на полюсах через високу швидкість обертання. Відцентр. ефекти, які виникають унаслідок неінерційності системи, яка обертається, зумовлюють те, що *A.* сплюснений біля полюсів обертання: його екватор. діам. прибрл. на 22 % більший за полярний. Після вимірювання уши-

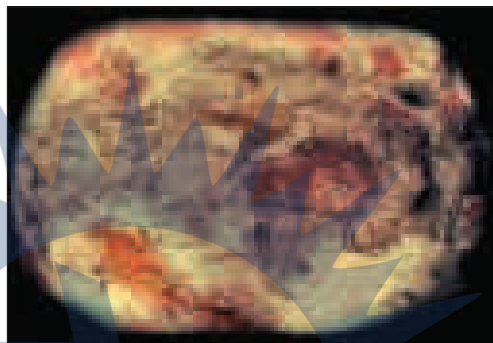
рення спектр. ліній А. встановлено, що екватор. області зорі роблять повне обертання впродовж 6 год. Відомо, що відповід. показник для Сонця становить понад 25 діб, тобто в 100 разів менший. Теорія тепл. випромінювання передбачає, що через швидке обертання А. його сила тяжіння на поверхні, ефект. температура, яскравість мають зменшуватися від полюсів до екватора. Це явище, відоме як гравітац. потемніння, підтверджено 2001. А. є однією з небагатьох зір, для яких отримано прями зображення їхніх дисків. 2005 встановлено, що А. є змін. зорею (див. Зірки змінні) типу δ Щита.

Лит.: Malagnini M., Morossi C. Accurate Absolute Luminosities, Effective Temperatures, Radii, Masses and Surface Gravities for a Selected Sample of Field Stars // Astronomy and Astrophysics. Supplement Series. 1990. Vol. 85. Is. 3; Belle G. T. van, Ciardi D. R., Thompson R. R. et al. Altair's Oblateness and Rotation Velocity from Long-Baseline Interferometry // The Astrophysical Journal. 2001. Vol. 559. Is. 2; Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Ohishi N., Nordgren T., Donald H. Asymmetric Surface Brightness Distribution of Altair Observed with the Navy Prototype Optical Interferometer // The Astrophysical Journal. 2004. Vol. 612. Is. 1; Domiciano de Souza A., Kervella P., Jankov S. et al. Gravitational-darkening of Altair from Interferometry // Astronomy and Astrophysics. 2005. Vol. 442. Is. 2; Peterson D. M., Hummel C. A., Pauls T. A. et al. Resolving the Effects of Rotation in Altair with Long-Baseline Interferometry // The Astrophysical Journal. 2006. Vol. 636. Is. 2; Monnier J., Zhao M., Pedretti E. et al. Imaging the Surface of Altair // Science. 2007. Vol. 317. Is. 5836; Shaaf F. The Brightest Stars: Discovering the Universe Through the Sky's Most Brilliant Stars. Hoboken, 2008; Jansen A. Star Maps for Southern Africa: An Easy Guide to the Night Skies. Century City, 2017.

О. Г. Шевчук

Альтаміра (ісп. Altamira), Печера Альтаміра та наскельне мистецтво періоду палеоліту на півночі Іспанії (ісп. Cueva de Altamira у arte rupestre paleolítico del norte del España) — печери з настін. живописом епохи пізнього палеоліту, розташовані на Пн. Іспанії, об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 1985). Відкриттям печери А. людство завдячує випадку, а не зусиллям археологів. 1869 мисливець, шукаючи свого собаку, відкрив невідому на той час печеру. 1875 археолог-аматор М. Санс де Саутвола (1831–1888) розпочав дослідження цієї печери. 1879 він узяв із собою доньку, яка привернула увагу батька до зображень на склепінні. Результати досліджень було опубліковано 1880 у праці «Короткі нотатки про деякі доіст. об'єкти провінції Сантандер», однак М. Саутвола звинуватили в зумис. фальсифікації зображень, що здавалися надто досконалими. Через 15 р. після смерті М. Саутвола наук. світ визнав, що живопис А. належить до епохи палеоліту (бл. 14–12 тис. до н. е.). Цьому сприяли відкриття печер. розписів в ін. місцях. Менш ніж за 50 р. після відкриття А. на тер. Іспанії та Франції було виявлено бл. 40 аналогічних «галерей». Розкопки в А. проводили в 1902–1904, 1924–1925, 1981. Через значну кількість відвідувачів і спричинене цим фактом руйнування печера двічі закривалася на реставрацію — у 1977–1982 і 2002–2011. Доступ до печери обмежений. Із копіями зображень А. можна ознайомитися в музейному комплексі, розташованому поруч із печерою, а також у Нац. археол. музеї Іспанії (м. Мадрид), у музеях Німеччини та Япо-

нії. 2008 назву об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО «Печера Альтаміра» було змінено й додано ще 17 печер із наскельними зображеннями епохи палеоліту. Довжина печери А., утвореної подвійними залами й коридорами, — 270 м. Склепіння та стіни більшості приміщень покриті малюнками, насамперед бізонів, виконаними червоною, чорною та пурпуровою фарбами. Інші фігури примітивніші, зображують вепрів, коней, ланей, також наявні 8 продряпаних антропоморф. фігур і багато відбитків долонь. Зображення виконані вугіллям, вохрою та ін. при-

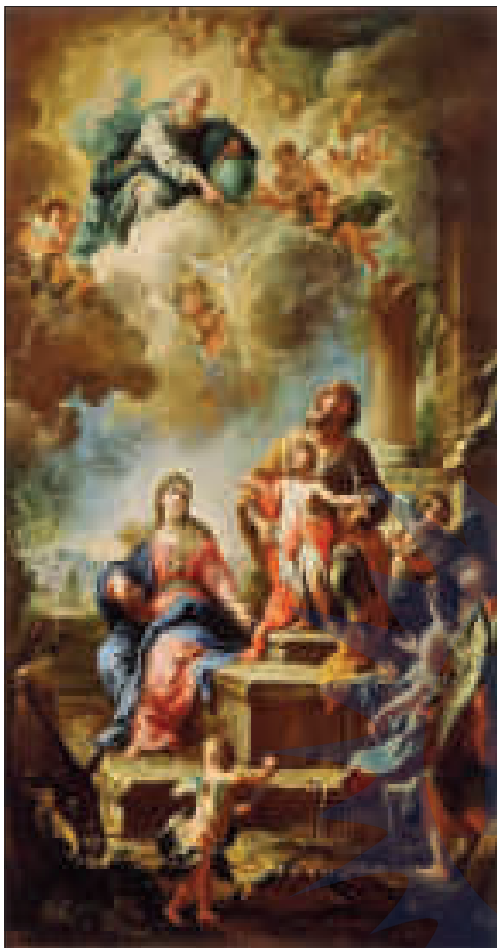
Альтаміра

род. фарбами. Контури стін були використані для досягнення тривимір. ефекту. Продряпані фігури та ін. артефакти (див. Артефакт в археології) свідчать, що печера слугувала сезон. притулком для мисливців. Призначення наскельних зображень остаточно не з'ясовано. Можливо, вони мали релігійно-магічний зміст. А. — перший виявлений об'єкт палеоліт. поліхром. живопису. Зображення в печері А. здобули світ. визнання, а печера — умовну назву «Сикстинська капела первісного мистецтва».

Лит.: Sanz de Sautuola M. Breves apuntes sobre algunos objetos prehistóricos de la provincia de Santander. Santander, 1880; Дзвлет Е. Альтамира: у истоках искусства. Москва, 2004; Велика ілюстрована енциклопедія історії мистецтв / Пер. з англ. Київ, 2007; Кепін Д. В. Археологічне музейництво. Київ, 2010; Низовский А. Ю. 100 великих археологических открытий. Москва, 2013; Мойнов С. Альтамира, Ласко, Шове // Наука и жизнь. 2017. № 4.

І. В. Шліхта

Альтамонте, Мартіно [Альтомонте; італ. Altomonte, Martino; справж. прізвище та ім'я — Гогенбер, Йоган Мартін (нім. Hohenberg, Johann Martin); 08.05.1657, за ін. даними — 1659, м. Неаполь, тепер обл. Кампанія, Італія — 14.09.1745, м. Лінц, за ін. даними — м. Відень, Австрія] — живописець. Народився в родині пекаря. Навчався в римській Академії мист-в ім. Св. Луки (педагоги К. Марата, Дж. Б. Гаулі, Д. Бранді). З 1684 жив у м. Жовкві (тепер м. Львів, обл., Україна). 1702 (за ін. даними — 1707) виїхав до Австрії, але ще протягом трьох десятиліть підтримував творчі зв'язки з м. Львовом. На замовлення польського короля Яна III Собеського декорував королів. замки в містах Жовкві й Підгірцях (див. Підгорецький замок). Створив для них 7 картин на батальні теми. Збереглися ескіз «Битва під Віднем» (1685, Будапешт. музей образотвор. мист-в), картини «Битва під Віднем», «Битва під Парканами» (обидві завершено 1693–1694), де прославлено перемоги Яна Собеського в битвах із турками. Твори написано під впливом

Альтамонте Мартіно. Картина «Відпочинок на шляху до Єгипту», 1737 (Національна галерея Словенії)

італ. майстрів, а також жовків. школи різьблення на дереві та малярства, зокрема І. Рутковича. А. виконував замовлення львів. монастирів (*францисканців, кармелітів, бернардинців*) і храмів, а також магнатських родин. Серед ін. творів — картини «Несення хреста», «Тайна вечеря», «Сусанна і стари» (Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького). Для монастиря бернардинців написав картини «Прийняття Л. Бернарда на небо», «Св. Кінга».

Лит.: Крип'якевич І. З історії Жовкви // Життя і знання. 1932. № 13 (61); № 14 (62); № 15 (63); 1933. № 1 (64); Kargowicz M. *Polskie itinerarium Marcina Altomontego* // Rocznik Historii Sztuki. 1966. № 6; Возницький Б. Олесський замок. Львів, 1977; Жолтковський П. *Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст.* Київ, 1983; Марчук Л. І один у полі воїн // Віче. 2012. № 13 (322); Майстренко-Вакулєнко Ю. Рисунок у творчості галицьких майстрів (кінець XVII — початок XX століття) // Вісник Львів. нац. акад. мистецтв. 2015. Вип. 26.

В. А. Овсійчук

Альтані, Іполіт Карлович (27.05.1846, м. Катеринослав, тепер м. Дніпро, Україна — 17.02.1919, м. Москва, тепер РФ) — диригент, хормейстер, педагог, член франц. Академії красних мистецтв (з 1895). Народився в сім'ї військ. капельмейстера. Під керівництвом батька навчався грати на скрипці. У 8 р. уперше виступив на сцені як со-

ліст-скрипаль, відтоді разом зі старшою сестрою (піаністкою) гастролював як скрипаль-вундеркінд. Закінчив 1866 Петербур. консерваторію (клас скрипки Г. Венявського, композиції — М. Заремби та А. Рубінштейна). Під час навчання грав у оркестрі петербур. *Марійського театру* (гол. диригент К. Лядов). Від 1867 — хормейстер і диригент, у 1874–1882 — гол. диригент приватної Київ. рос. опери (антреприза Ф. Бергера, з 1872 — І. Сєтова). На чолі оркестру театру виступав у муз. зібраннях разом із М. Лисенком (ф-но), брав участь у «Слов'янських концертах» (1870-ті). У 1869–1871 та 1875–1876 викладав гармонію, контрапункт та історію музики в Київ. муз. уч-щі (тепер *Київський інститут музики ім. Р. Глієра*), у 1874–1875 — його директор. 1870–1876 А. керував «Елементарними класами хорового співу» при Київ. відділенні Імператор. рос. муз. т-ва (ІРМТ). У сезон 1874–1875 — зав. муз. частини місцевого відділення ІРМТ, диригував також симф. концертами т-ва. У 1882–1906 А. — гол. диригент Великого театру в м. Москві (тепер *Державний академічний Великий театр Росії*). Під орудою А. вперше у м. Києві прозвучали опери «Опричник» П. Чайковського (1874), «Різдвяна ніч» М. Лисенка (1874; А. взяв участь в оркестровці), «Іван Сусанін» або «Життя за царя» М. Глінки (1874), «Галька» С. Монюшка (1875), «Аїда» Дж. Верді (1877), «Ворожа сила» О. Серова (1880); у симф. концертах — «Реквієм» В. А. Моцарта (1874), музика до казки О. Островського «Снігуронька» (1875) та симф. фантазія «Буря» (1878) П. Чайковського. У Великому театрі під його керівництвом відбулися прем'єри опер «Мазепа» (1884), «Пікова дама» (1891), «Юланта» (1893) П. Чайковського; «Борис Годунов» М. Мусоргського (1888); «Снігуронька» М. Римського-Корсакова (1893); «Алеко» С. Рахманінова (1893). Уперше у м. Москві А. виконав «Урочисту увертюру «1812 рік»» П. Чайковського (1882), «Реквієм» Дж. Верді (1890). Виконавча майстерність А. отримала високу оцінку П. Чайковського, саме в А. він брав уроки диригування (1880-ті). Диригент. техніка А. вирізнялася стриманим, сповненим упевненості та пластич. виразності жестом. Вел. увага приділялася тех. довершеності виконання, чистоті інтонації, збалансов. звучанню оркестр. груп. У своїх постановках А. прагнув до створення органіч. музично-сценіч. ансамблю, точного відтворення тексту партитури та автор. задуму.

Лит.: Чечотт В. А. 25-летие киевской русской оперы (1867–1892). Киев, 1893; Ипполит Карлович Альтани (по поводу 25-летия его дирижерской деятельности) // Ежегодник Имп. театров. Санкт-Петербург, 1909. Вып. 6–7; Київ музичний / Відп. ред. М. М. Гордійчук. Київ, 1982; Кузьмін М. І. Забуті сторінки музичного життя Києва. Київ, 1972; Ямпольський І. М. Альтани І. К. // Музыкальная энциклопедия : в 6 т. Москва, 1973. Т. 1; Кузьмін М. І. Альтані // Мистецтво України. Київ, 1995; Альтані // Мистецтво України. Київ, 1997; Станішевський Ю. О. Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія і сучасність. Київ, 2002; Зинькевич Е. С. Концерт и парк на крутояре... Київ, 2003; Олійник О. Альтані // Українська музична енциклопедія. Київ, 2006; Филиппов А. Грани минувшего: опыт оперного дилетанта. 2-е изд. Москва, 2016.

Т. В. Сітенко

Альтані Іполіт Карлович

Альтанка (нім. Altán — балкон, італ. altana — відкрита тераса на даху, від лат. altus — висо-

кий) — невелика паркова споруда, призначена для відпочинку на природі. Іноді А. хибно називають «бесідкою», що є калькою з рос. А. відомі в Середземномор'ї з доби античності. За архіт. формами вони уподібнювалися центр. храмам — *толосам*. В Україні широко застосовувалися в палац. і садиб. комплексах, садах, парках і скверах з 2-ї пол. 18 ст., як у містах, так і в замських ландшафтах. Для спорудження А. використовували зони високої композиційної активності, тобто ключові підвищені точки ландшафту, з яких відкривалися гарні краєвиди довкілля (А. в парках у селах *Качанівці*, *Сокиринцях*, смт *Седневі*, містах *Білій Церкві*, *Києві*, *Сумах*, *Переяславі*, *Чернігові*). Іноді А. прибудовували безпосередньо до палац. корпусів (м. *Бахчисарай*). А., як правило, прямокутна або квадратна, центрична, кругла чи гранчаста. Циліндр. й гранчасті А. наз. ротондальними. Вальмовий, наметовий або баневий дах спирається на *колони* чи *пілони*, встановлені по периметру. А. будують із дерева, каменю, металу. Вони бувають закритими (зі стінами по периметру, часто їх називають *навільйонами*) та відкритими (з *колонадою* по периметру).

Лит.: Архітектура: короткий словник-довідник. Київ, 1995; Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво. Київ, 2002; Плоский В. О., Гегун Г. В., Віроцький В. Д. Архітектура будівель та споруд : в 4 кн. Кам'янець-Подільський, 2016. Кн. 3: Історія архітектури і будівництва.

В. В. Вечерський.

Альтанка. Відкрита дерев'яна альтанка у м. Суми

Альтанкові, наметникові (*Ptilonorhynchidae*) — родина птахів ряду *горобцеподібних*, родичі *лірховостів* і дивоптахів. До родини А. належать 8 родів та 20 видів. Розміри середні: довж. тіла — 22–40 см, маса — 70–230 г. Забарвлення темне, в окр. видів — яскраве. Добре помітний статевий диморфізм, у самців може бути чуб. Живуть у тропіч. та евкаліпт. лісах, чагарникових заростях Австралії, Нової Гвінеї та прилеглих островів. А. добре літають, по землі пересуваються лише під час розмноження. У період токування самці будують на землі з паличок і стебел трав своєрідні курінці (альтанки), які прикрашають яскравими предметами — камінцями, квітками, черепашками, поблизу людського житла птахи також використовують уламки скла й монети. Ці споруди приваблюють самиць і слугують птахам місцем для паркування. Гнізда чашоподібні, на деревах, рідше — у кущах. Кладка — 1–3 яйця. Дорослі птахи живляться фруктами та ягодами, пташенят виховують комахами. Найвідомішим представником родини А. є альтанник атласний (*P. violaceus*), який живе в Австралії.

Лит.: Sibley C., Schodde R., Ahlquist J. The Relationship of the Australo-Papuan Treecreepers Climacteridae as Indicated by DNA-DNA Hybridization // *Emu. Austral Ornithology*. 1984. № 84; Акимушкин И. И. Воробьиные // Птицы. Рыбы, земноводные и пресмыкающиеся. 3-е изд. Москва, 1995; Фесенко Г. В. Вітчизняна номенклатура надродового рівня птахів світу // Вісник Нац. наук.-природн. музею. 2016. Т. 14.

С. В. Межжерін

Альтгаузен, Аарон Якович (23.04.1890, м. Ляцци, тепер м. Лудза, Латвія — 03.01.1960, м. Харків, Україна) — лікар, діагност, доктор мед. наук (з 1944), професор (з 1951), один із провідних фахівців із клініч. лаб. діагностики та онкології.

1908 закінчив Вітебську гімназію, вступив на мед. ф-т Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна*), який закінчив 1919. Від 1910 працював у клініко-діагност. лабораторії С. Л. Ерліха (основоположника лаб. діагностики в Україні та засновника наук. школи лікарів-лаборантів). З 1918 — у першому в Україні (і єдиному в Сх. Європі) Харків. н.-д. ін-ті лаб. діагностики під керівництвом С. Ерліха. Після смерті вчителя продовжив роботу з методики цитол. досліджень. У період *Другої світової війни* очолював лаб. шпиталю на базі Рентгенорадіол. онкол. ін-ту. Ініціатор створення самостійного Харків. обл. наук. т-ва лікарів-лаборантів (1952). У 1948–1960 — зав. кафедри лаб. діагностики Укр. ін-ту удосконалення лікарів (м. Харків). Член правління Всесоюз. т-ва лікарів-лаборантів. Автор низки наук. праць і фундамент. підручників з лаб. діагностики, виданих у СРСР у 1940–1960-х. Упровадив у лабораторну практику методики хім. дослідження сечі та крові, методи діагностики злоякіс. новоутворень. Запропонував швидкі способи цитол. діагностики плоскоклітин. раку гортані, шийки матки, вагіни та ін. органів, аденокарциноми шлунку, кишок і легень, перехідно-клітин. раку сечового міхура. Ім'ям А. названий метод кількісного визначення цукру в сечовині, що ґрунтується на аналізі утворень забарвлених сполук у результаті взаємодії глюкози з лугом при нагріванні (запропонов. 1959).

Пр.: Клинические лабораторные исследования. Киев, 1936; Диагностика злокачественных новообразований при микроскопическом исследовании секретов и экскретов. Киев, 1948; Лабораторные клинические исследования. Москва, 1956; Клиническая лабораторная диагностика. Москва, 1959; Морфологическое цитологическое исследование пунктатовизопухолей, опухолевидных образований и серозных полостей. Москва, 1962.

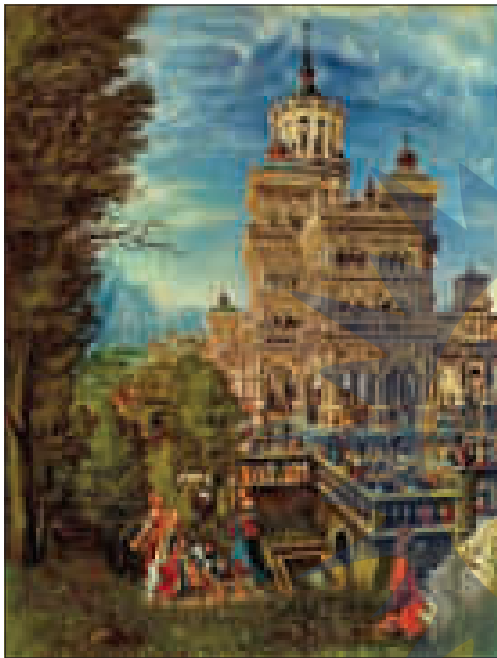
Лит.: Руководство по клиническим лабораторным исследованиям / Под ред. Е. А. Кост, Л. Г. Смирновой. 6-е изд., стер. Москва, 1964; Справочник по клиническим лабораторным методам исследования / Под ред. Е. А. Кост. Москва, 1975; Зупанец И. А., Мисюрева С. В., Прописнова В. В. Клиническая лабораторная диагностика: методы исследования. 3-е изд., перераб. и доп. Харьков, 2005.

Альдторфер, Альбрехт [нім. Altdorfer (Altdorfer), Albrecht; бл. 1480, м. Регенсбург, тепер земля Баварія, Німеччина — 12.02.1538, там само] — художник, архітектор, представник худ. культури Пн. *Відродження*. Засновник Дунайської школи живопису. Про дитинство і юність А. достовірних відомостей немає. На думку дослідників, А. навчався у свого батька, художника У. Альдторфера (бл. 1468–1491), міг бути учнем А. Дюрера. У 1510-х мандрував Дунаєм, 1511 здійснив подорож до Альп. Творча активність переважно пов'язана з м. Регенсбургом: з 1517 — член міської ради, з 1526 — гол. архітектор міста. Окрім Баварії, працював також в Австрії, зокрема бл. 1516–1518 у монастирі св. Флоріана поблизу м. Лінца. Серед покровителів А. — імп. Священної Римської імперії *Максиміліан I*, герцог Баварії Людвіг X. На творчу манеру вплинув італ. Ренесанс та мист-во творчих династій *Кранахів* та *Гольбейнів* (Німеччина). Займався живописом і графікою, зокрема досить рідкісною на той час друк. графікою. Наслідуючи Дюрера, зробив чимало для ствердження її як самостійного та са-

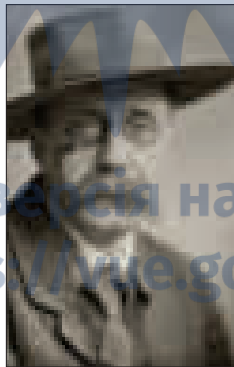
Альтанкові. Альтанник (курінник) атласний (*Ptilonorhynchus violaceus*)

модостатнього виду мист-ва. Здійснював творчі експерименти як у високому друці (*ксилографія*), так і в глибокому (*офорт*). Осн. живописні роботи написані в реліг., портрет., пейзаж. жанрах. Створював станкові роботи й *вівтарі*. Вважається одним із перших майстрів, які сприяли формуванню самостійного пейзаж. жанру (його називали «північним Джорджоне»). Інколи як *стаффаж* використовував людські постаті, у деяких творах значну роль відігравали архіт. елементи, але писав і суто пейзаж. твори. Намагався передати настрої пейзажними засобами. Палітра характеризується

Альтдорфер Альбрехт.
Сусанна в купальні, 1526
(Стара пінакотeka в Мюнхені),
деревю

контрастністю, тяжінням до різких, ефектних кольорових сполучень. Завдяки використанню нестандартних ракурсів та ритм. орг-ції зображення А. передбачив *маньєризм* у північноренесанс. мист-ві, а використовуючи інструментарій «теневрозо» (манера, за якої домінують темні тони, живопис будується за принципом різкого контрасту), фактично виступив попередником *караваджизму*. Для творчості митця характерні як багатопігурні картини зі складною композиційною побудовою, так і камерні твори. Внеском у розвиток історич. та батального живопису є «Битва Олександра з Дарієм» (1529). Серед живописних творів А: «Воскресіння Христа» (1509–1518), «Відпочинок на шляху до Єгипту» (1510), вівтар св. Себастьяна в монастирі св. Флоріана поблизу Лінца (бл. 1518), «Пейзаж із пішохідним мостом» (бл. 1518–1520), «Дунайський пейзаж поблизу Регенсбурга» (1520–1525), «Сусанна в купальні» (1526), «Розп'яття» (1528), «Лот із доньками» (1537) та ін. Серед графічних творів: «Св. Георгій» (ксилографія, 1511), «Велика піхта» (офорт з аквареллю, 1512–1522), «Прекрасна Богородиця Регенсбурзька» (кольорова ксилографія, 1519–1520), «Благовіщення» (ксилографія, 1513) та ін. Осн. роботи зберігаються в *Старій пінакотeci* м. Мюнхена (Німеччина), Держ. музеях м. Берліна (Німеччина), Худ.-іст. музеї м. Відня (Австрія), *Національній галереї м. Лондона* (Велика Британія).

Альтенберг Петер

Лит.: Вельчинская И. Альбрехт Альтдорфер. Москва, 1977; Мировое искусство (Мастера Северного Возрождения) / Сост. И. Г. Мисин. Санкт-Петербург, 2006; Матвеева Е. Германская живопись XV–XVI веков (Шедевры мировой живописи). Москва, 2009; Степанов А. Искусство Северного Возрождения. Санкт-Петербург, 2009; Альбрехт Альтдорфер. Альбом. Москва, 2014.

Ю. В. Романенкова

Альтенберг, Пётр [нім. Peter Altenberg; справжнє прізвище та ім'я — Енгландер, Річард (нім. Engländer, Richard); 09.03.1859, м. Відень, тепер Австрія — 08.01.1919, м. Відень, тепер Австрія] — письменник. Писав нім. мовою. Народився в небагатій сім'ї купця. Вивчав юриспруденцію та медицину у Віден. ун-ті, але навчання покинув. Починав як імпресіоніст, натхнений зустрічами з різними людьми та випадково почутими розмовами. Майстер малих форм (вірші в прозі, ескізи, афоризми). У його творах відбилися явища повсякден. життя Австрії на рубежі 19–20 ст., зокрема м. Відня. Найважливіше місце посідають чуттєві враження: кольори, запахи, настрої. Автор збірок: «Як я то бачу» («Wie ich es sehe», 1896); «Що приносить мені день» («Was der Tag mir zuträgt», 1900); «Казки життя» («Märchen des Lebens», 1908); «Вечір мого життя» («Mein Lebensabend», 1919) та ін. Здобув популярність після публікації першої збірки «Як я то бачу», написаній завдяки підтримці К. Крауса. Тексти — своєрідні фрагментарні спостереження за жінками й дітьми, які проходили повз кав'ярню, де А. щоденно з'являвся. А. називали письменником кабаре чи кав'ярні, оскільки його твори написані переважно саме в таких закладах. А. створив особливий стиль письма — «телеграми душі» або «малюнки настрою». Укр. мовою твори А. перекладали Б. Заклинський, О. Карашкевич, Микола Євшан (справ. прізви. — Федюшка) та ін.

Тв.: Wie ich es sehe. Berlin, 1896; Ashantee. Berlin, 1897; Prodomos. Berlin, 1906; Märchen des Lebens. Berlin, 1908; Fechsung. Berlin, 1915; Nachfechsung. Berlin, 1916; Vita ipsa. Berlin, 1918; Mein Lebensabend. Berlin, 1919; У спів-а в т. — Der Nachlass von Peter Altenberg. Berlin, 1925; Peter Altenberg. Zürich, 1963; Das Buch der Bücher von Peter Altenberg : in 3 bd. Göttingen, 2009; Die Selbsterfindung eines Dichters. Briefe und Dokumente 1892–1896. Göttingen, 2009; Р о с . п е р е к л . — Сумерки жизни / Пер. с нем. И. Хародчинской. Ленинград; Москва, 1926; Венские этюды / Пер. с нем. А. и Е. Герцык // От города W. до города D. Москва, 1999; У к р . п е р е к л . — Приноси дна: Неоромантика; Дівчина на Капрі; Вулиця в селі; La vie; Дві дороги; Тута; Любов; Семітська раса; Westminster Abbey; Флірт // Життя і мист. 1920. Ч. 2; Vita ipsa / Пер. з нім. С. Федюшкова // Літ.-наук. вістник. 1928. Т. 97. Кн. 11; Мініатюри / Пер. з нім. В. Софронів // Назустріч. 1934. Ч. 9; Антологія австрійської прози початку ХХ століття / Пер. з нім. І. Андрущенко, М. Іваничків. Київ, 2014.

Лит.: Гофмансталь Г. фон. О книге Пейтера Альтенберга «Как я это вижу». Харьков, 1910; Нечепорук Е. Чехов и австрийская литература // Чехов и мировая литература : в 3 кн. Москва, 1997. Кн. 1; Дзюба Т. Австрійська літературна творчість на сторінках української періодики кінця ХІХ — початку ХХ століть // Wiener Slavistisches Jahrbuch. 2005. Vol. 51; Жеребин А. Вертикальная линия: Венский модерн в смысловом пространстве русской культуры. Санкт-Петербург, 2011; Прадивлянная Л. Семантика цвето- и светообозначений в портретах Пейтера Альтенберга // Мова і культура. 2012. Т. 6. Вип. 15; Москвина Е. Сим-волическая реальность. Москва, 2017.

Є. І. Нечепорук

Альтерація (від лат. *alteratio* — зміна, чергування) — 1) У біології — зміна структури й функції клітин, тканин і органів через шкідливі чинники (хім., мех., терм., електричні тощо). Буває безпосередньою або опосередкованою (напр., у разі значних за площею опіків шкіри опосередкованою А. є дистроф. зміни внутр. органів). Розвивається поступово; на перших етапах це процес зворотний, після припинення дії патоген. чинника функції клітин відновлюються (напр., зворотним є внутрішньоклітин. набряк). Тривалий негативний вплив шкідливих факторів може спричинити смерть клітин і тканин. Розрізняють первинну А., яка є результатом безпосередньої дії шкідливого чинника, і вторинну, що розвивається й після припинення дії фактора, який призводить до запалення.

Лит.: Сосновский А. Т., Ягвдик Н. З., Белугина И. Н. Дерматологический справочник / Под ред. Н. З. Ягвди-ка. Минск, 2001.

Я. О. Межжеріна

2) У музиці — підвищення чи зниження на півтону або тон будь-якого ступеня осн. зворяду (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі) для побудови ін. ладу чи утворення ін. тональності. Позначається за допомогою знаків А. без зміни назви ступеня. Знаки А.: # (діз, підвищення на півтон), b (бемоль, зниження на півтон), ## (дубль-діз, підвищення на два півтони), bb (дубль-бемоль, зниження на два півтони), ♯ (бекар) — відмова від підвищення чи зниження. Альтеруватися можуть лише ті ступені, інтервал між якими становить один тон. Знаки А. ставляться перед нотами (випадкові) або праворуч від ключа (ключові). Випадкові знаки А. дійсні в межах такту і лише для ноти тієї октави, біля якої вони стоять. Ключові знаки А. дійсні для всього муз. твору або до наступ. зміни знаків від всіх октав.

3) У вченні про гармонію — хроматична видозміна осн. нестійких ступенів ладу для загострення їх тяжіння до стійких. Розрізняють ладову та модуляційну А. Ладова А. — хроматична видозміна осн. нестійких ступенів ладу, що загострює їх тяжіння до стійких звуків тоніч. тризвуку. Модуляційна А. (хроматизм) — хроматична видозміна будь-яких (стійких і нестійких) ступенів ладу, розташованих на відстані тону від сусідніх.

4) У середньовіч. теорії нотації — подовження норматив. тривалостей лонги (лат. *longa* — довга, тривала; знак мензуральної нотації, що позначає велику тривалість звуку) та бревіса (лат. *brevis* — короткий; знак мензуральної нотації, що позначає коротку тривалість звуку) з метою перетворення дводольного метра в тридольний. Виникла в модальній нотації 13–14 ст., поширилася на ін. тривалості в мензуральній нотації 14–15 ст.

Лит.: Аерова Ф. І. Ладова альтерація. Київ, 1962; Музыкальная энциклопедия : в 6 т. / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. Москва, 1973. Т. 1; Бершадская Т. С., Масленкова Л. М., Невзанов Б. А. и др. Курс теории музыки. 2-е изд. Ленинград, 1984; Бершадская Т. С. Лекции по гармонии. Ленинград, 1985; Красинская Л. Э., Уткин В. Ф. Элементарная теория музыки. Москва, 1991; Федотов В. А. Учение о модуле в западноевропейской ритмической теории XIII века // *Laudamus*. Москва, 1992; Павлюченко С. О. Элементарная теория музыки. Київ, 1997; Смаглий Г. А., Маловик Л. В. Основы теории музыки. Київ, 2001; Поспелова Р. Л. Западная нотация XI–XIV веков. Основные реформы (на материале трактатов). Москва, 2003; Холопов Ю. Н. Гармония: теоретический курс. Санкт-Петербург, 2003; Калашник М. П. Уроки элементарной теории музыки. Харьков, 2004;

Побережна Г. І., Щериця Т. В. Загальна теорія музики. Київ, 2004; Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник. 2-ге вид., перероб. і допов. Тернопіль, 2009; Вахромеев В. А. Элементарная теория музыки. Москва, 2014.

Т. І. Крижановська

Альтерглобалізм (від лат. *alter* — інший та *глобалізм*), альтермондіалізм — теорія та ідеологія дем. глобалізації, ідейно-політ. обґрунтування нового світов. порядку з позицій широкої громадськості; сукупність соц. рухів, що об'єднує прихильників альтернатив лібер. моделі глобалізації. А. визнає неминучість глобалізації, однак шукає шляхи актуалізації позитив. наслідків цього явища й нейтралізації негативних. Ідеологія А. є альтернативою глобалізму (але не глобалізації). Критично осмислюючи глобалізм, західні філософи та вчені (З. Бауман, М. Грановеттер, А. Етціоні, М. Кастельс, А. Сен, Дж. Сорос, Дж. Стігліц, С. Стрендж, А. Г. Франк, Д. Хелд, Н. Хомський, Ф. Шміттер, В. Штрек та ін.) порушили питання про зв'язок економіки з ін. сферами сусп. життя, сформувавши образ ринку (зокрема глобального), відмінний від аналога в неолібералізмі. Соц.-політ. базу А. характеризують інтеркласовість, полідемографічність, екстериторіальність, соц. та орг. плюралізм. Інтеркласовість і соц. плюралізм зумовлені участю в альтерглобаліст. русі представників різних сусп. верств і класів, зокрема представників серед. класу, які зацікавлені в «глобалізації низу» та протидії монополізму транснац. корпорацій та провідних міжнар. орг-цій (Світової організації торгівлі, Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду). Орг. плюралізм (принцип, який ґрунтується на можливості різноманіт. соц. груп захищати свої інтереси за допомогою організац. сили) зумовлює девертикалізацію та децентралізацію альтерглобаліст. руху, відсутність керівних структур, ієрархії, обов'язковості, уніфікації. Замість ієрарх. пірамідальної структури з'являється децентраліз. мережева — чисельно різнотип. рухи й асоціації, не пов'язані жодною дисципліною — ні ідеол., ні політ., ні організаційною. Єдине, що їх об'єднує, — постійність, неприйняття ниніш. стану речей, принципи примату дії та внутр. демократії, мережа Інтернет як комунікатив. платформа, а також спорадично — акції протесту, іноді — форуми. А. представляють три типи громад. утворень: політ. партії та рухи (правого, центрист. та лівого спектрів); профес. та підприємн. орг-ції, неурядові громад. орг-ції та рухи (жіночі, молодіжні, антивоєн., екол. тощо); альтерглобаліст. орг-ції та рухи (спеціально сформовані для протидії глобалізму та ліберал. і неоліберал. моделі глобалізації). Ключові ідеї А.: економ. плюралізм, плюралізм власності та підтримка інтересів немонополіст. капіталу; звільнення з-під приват. контролю та передача в сусп. володіння природ. ресурсів, соц. інфраструктури, культ. благ, знань і засобів їх отримання; зміцнення нац. д-в та розвиток ін-тів самоврядування; необхідність прив'язати вільний ринок як гол. інструмент глобалізації до цінностей і норм колектив. співіснування людей; антиамериканізм; антимілітаризм; екологізм (переміщення в центр уваги сусп.-ва проблеми взаємодії природи та людини); соц.-політ. і культ. детермінізм; культ. плюралізм. Проблеми А.: відсутність оформлених соц. та іст. проектів, які можуть бути порівняні

за масштабами з глобалізмом; розбіжні погляди на перспективи глобалізації всередині самого А. (два принципово різні підходи до стратегіч. цілей А. — реформування сучас. капіталізму зсередини або зміна принципів орг-ції міжнар. фін. інституцій — МВФ, СОТ); негатив. імідж А. (зображується в західній ліберал. пресі як суміш *троцькізму, анархізму, екологізму й ексцентрич. антиамериканізму*).

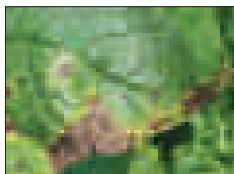
Лит.: Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького. Київ, 2008; Єрмоленко В. А. Глобалізація і безпека розвитку. Черкаси, 2012; Albrecht E. Z. Alter-globalization in Southern Europe: Anatomy of a Social Movement. New York, 2017; Радченко Л. М. Альтерглобалізм та антиглобалізм: сутність і вплив на розвиток глобалізації // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 22: Політ. науки та методика викладання соц.-політ. дисциплін. 2018. Вип. 23; Довгаль О. В., Андрусів У. Я., Ткаліч О. В. та ін. Глобальна економіка. Івано-Франківськ, 2019.

Є. Б. Тихомирова

Альтернаріози рослин — хвороби рослин, спричинені грибами роду *Alternaria* з класу *незавершених грибів*. Захворювання вражає всі надзем. частини рослин. Збудник зберігається на зараженому насінні та рештках рослин. А. р. виявляються як бура або чорна плямистість, на місці якої поступово відмирає тканина. Спричиняють низьку схожість насіння, передчасне «досягання» рослин, що в деяких видів хрестоцвітних призводить до розтріскування стручків. Знижують урожайність, погіршують якість урожаю. А. р. поширені скрізь, особливо на Поліссі та в р-нах Зх. Лісостепу. Уражають горох, овес, пшеницю, ячмінь, квасолю, сою, ріпак, рис, жито, найбільше — тютюн і *капустяні* (хрестоцвіті). Заходи боротьби: правильні сівозміни, обприскування рослин отрутохімікатами, протрування насіння, знищення рослин. решток.

Лит.: Мельник А. Т., Андрійчук Т. О., Шевага Г. М. та ін. Вплив метеофакторів на розвиток альтернаріозу у лісостеповій зоні України // Захист і карантин рослин. 2013. Вип. 59; Бортник Т. С., Рожкова Т. О., Татарінова В. І. та ін. Видовий склад збудників альтернаріозу насіння пшениці озимої у Лісостепу України // Вісник Сум. нац. аграр. ун-ту. Сер.: Аграр. і біол. 2014. Вип. 3; Клименко Т. В., Радько В. Г., Трембіцька О. І. та ін. Розвиток альтернаріозу та фітофторозу картоплі в польових умовах залежно від застосування препаратів захисту рослин // Агротром. вир-во Полісся. 2017. Вип. 10.

Альтернат (франц. alternat — чергування, від лат. alternus — поперемінний) — сукупність норм, що регламентують порядок підписання міжнародних угод, контрактів (черговість зазначення сторін договору, місце розташування підписів, печаток тощо); правило, згідно з яким на перш. місці ставлять підписи уповноважених осіб тієї договірної сторони, для якої призначається даний примірник міжнар. договору (викладений відповідною мовою). До *Віденського конгресу* поняття «А.» у міжнар. праві позначало старшинство монархів чи їх представників при занятті місць на конгресах. Для підписів почеснішим вважають місце під текстом договору ліворуч або ж, якщо підписи ставлять один під одним, — місце зверху. Застосування А. підкреслює рівність договор. сторін. Цього правила суворо дотримуються під час підписання двосторон. договорів, складених мова-

Альтернаріози рослин.
Ураження листка картоплі

ми обох договор. сторін. Багатосторонні договори підписують у порядку (переважно алфавітному), який сторони обирають за згодою.

Лит.: Грін О. О. Словник міжнародно-правових термінів. Ужгород, 2010; Перельолкін С. М., Сироїд Т. Л., Філініна Л. А. Міжнародне право. Харків, 2014.

Ю. І. Нупорко

Альтернатива (франц. alternative, від лат. alterpare — чергуватися, вагатися) — вибір між двома (кількома) *можливостями*, що виключають одна одну; інколи А. називають кожно з них окремо. У *логіці* термін А. використовується у *судженні*, частини якого пов'язані *диз'юнкцією*.

Лит.: Гончар Л. Ф. Філософія : в 2 ч. Москва, 2000. Ч. 1; Альтернатива // Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука, Є. К. Бистрицького, М. О. Булатова та ін. Київ, 2002.

Л. О. Шапкива

Альтернативна енергетика — застосування нетрадиційних (переважно екологічно чистих) джерел для отримання, використання та передачі енергії. Розвиток А. е. пов'язаний з потребою компенсувати енергію вичерпаних запасів мінер. палива, збереження чистоти навколиш. середовища. До галузей А. е. відносять *вітроенергетику, геліоенергетику, геотермальну енергетику* (використання енергії *вод підземних* у районах із вулканіч. активністю), альтернативну *гідроенергетику* (*хвильові, припливні, водоспадні гідроелектричні станції*), а в перспективі — *космічну енергетику*. З А. е. пов'язане також застосування *альтернативного палива*. Наприклад, бензин можна частково замінити біоетанолом (одержують із *цукрової тростини й зернових культур, зокрема кукурудзи*), *паливо дизельне* — *бідодизелем* (з *олійних культур, зокрема ріпаку*). Замість *газу природного* використовують тепло, отримане завдяки застосуванню солом в опалюв. системах, і *біогаз*, вироблений під час перероблювання гною тварин. Для опалювання будівель і гарячого водопостачання вживають паливні гранули (пелети) та брикети, що виробляють із відходів с. г. і деревооброб. пром-сті, а також із торфу й *водоростей* (мор. *фітопланктону*).

Лит.: Шефтер Я. И. Ветроэнергетические агрегаты. Москва, 1972; Полетавакин П. Г. Космическая энергетика. Москва, 1981; Кириленко І. Г., Дем'янчук В. В., Андрущенко Б. В. та ін. Формування ринку українського біопалива: передумови, перспективи, стратегія // Економіка АПК. 2010. № 4; Месель-Веселяк В. Я., Голуб Г. А., Калетнік Г. М. та ін. Виробництво альтернативних видів енергії // Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку). Київ, 2011; Месель-Веселяк В. Я., Ярчук М. М., Паштецький В. С. та ін. Розвиток виробництва альтернативних видів енергії в сільському господарстві // Стратегічні напрями розвитку сільського госпо-

Альтернативна енергетика. Вітроенергетика

Альтернативна енергетика. Ферментер біогазу

дарства України на період до 2020 року. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2012; Голуб Г. А. Інвестиційна привабливість виробництва і використання дизельного біопалива // Економіка АПК. 2013. № 2; Антонов В. М. Альтернативна енергетика в Україні: комп'ютерні акме-еколого-економічні енергетичні комплекси. Київ, 2018.

Альтернативна історія — 1) В іст. науці — напрям, що ґрунтується на описі можливого розвитку історії за умови зміни результату певної події в минулому. У західній історіографії поширений також термін «контрфактуальна історія». Основоположником А. і. вважається рим. історик *Тит Лівій*, що описав можливу історію протистояння *Стародавнього Риму* й імперії *Александра Македонського* («Історія від заснування міста»). У 20 ст. стали популярними колектив. праці в стилі А. і.: «Якщо б це відбулося інакше» (1931); «Варіанти Гітлера» (1995); «А якщо?» (1999); «Варіанти Наполеона» (2000); «А якщо? 2» (2001); «Перемоги Висхідного сонця» (2001); «Перемоги Третього рейху» (2002); «А якщо? В американській історії» (2003); «Гаряча холодна війна» (2003) та ін. Історики в цьому напрямку намагаються визначити закономірності іст. розвитку та вплив випадковостей на іст. процес. Особливу увагу приділяють наслідкам можливих змін у минулому та порівнянню їх із дійсним перебігом історії. А. і. має три складники: передумови, точку *біфуркації* та сценарій. Передумови — розгляд дійсних іст. фактів, які мають вплив на реальну та А. і. Точка біфуркації — перелом. момент історії, зміна якого зумовлює нові варіанти розвитку (напр., вдалий замах на А. *Гітлера* чи невдалий на А. *Лінкольна*). Сценарій — поетап. аналіз можливого іст. розвитку після точки біфуркації. Подібно до іст. дослідження, розробка альтернатив. сценарію вимагає ретельного аналізу минулого в його багатогранності з урахуванням якомога більшої кількості чинників впливу на іст. події. У дослідженнях використовуються біфуркаційний метод, коли відбувається пошук можливих сценаріїв розвитку історії на основі винайдені зміненої події, і сценарійний метод, коли здійснюється пошук точки біфуркації під вибудований варіант сценарію. До А. і. звертаються з метою вивчення ролі іст. діячів, визначення випадковості та закономірностей подій, аналізу альтернатив. сценаріїв історії, яких людству вдалося уникнути чи не вдалося пережити. У сфері укр. А. і. відомі дослідження Д. Шурхала («Українська якбитологія», 2004).

2) У літературі та кінематографі — жанр фантастики, який описує перебіг подій на тлі зміненої іст. реальності. В «Оксфордському словнику наукової фантастики» зазначається, що поняття А. і. було вперше введено в наук. обіг 1954. До жанру звертаються для створення оригінал. іст. середовища, «виправлення» помилок минулого, заострення уваги на проблемах людства, яких вдалося уникнути, але які ще актуальні. Першим твором худ. А. і. була книга Ж. Мартуреля «Тирант Білий» («Tirant lo Blanc», 1490) про перемогу лицаря Тиранта над турками. Згодом до жанру зверталися Ф. К. Дік, Р. Желязни, В. Набоков, Г. Морселл, Ф. Рот, Г. Тертлдав. Серед українських представників — О. Бердник («Камертон Дажбога», 1996) та В. Кожелянко («Дефілада», 2000), О. Ірванець («Рівне/Ровно (Стіна)», 2002; «Харків 1938», 2017). Окр. видом худ. А. і. є фантастична, де описуються пригоди особи (чи

кількох осіб), яка випадково (чи спеціально) потрапляє в минуле або переноситься в тіло певної іст. особи. Першим таким сценарій розробив М. Твен («Янки з Коннектикуту при дворі короля Артура», 1889).

Лит.: Бестужев-Лада И. Ретроальтернативистика в философии истории // Вопросы филос. 1997. № 8; Rosenfeld G. Why Do We Ask "What If?" Reflections on the Function of Alternate History // History and Theory. 2002. Vol. 41. № 4. Theme Is. 41: Unconventional History; Лещенко В. Ветвящееся время: История, которой не было. Москва, 2003; Classic and Iconoclastic Alternate History Science Fiction / Ed. by E. Chapman, C. Yoke. Lewiston, 2003; Соболев С. Альтернативная история: пособие для хронохичайке-ров. Липецк, 2006; The Oxford Dictionary of Science Fiction. Oxford, 2006; Шурхало Д. Українська «якбитологія»: Нариси альтернативної історії. 3-ге вид. Харків, 2017.

О. В. Желіба

Альтернативна служба — служба, запроваджена для виконання обов'язку перед сусп-вом для осіб, що відмовляються від проходження строкової *військової служби* з реліг., політ., морал., етич. переконань, за станом здоров'я тощо. В Україні А. с. — держ. служба поза Збройними силами чи ін. *військовими формуваннями* для громадян, реліг. переконанням яких суперечить виконання військ. обов'язку. Конституція України (ст. 35) передбачає: «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою». Право на проходження А. с. мають гр-ни України, що належать до *релігійних організацій*, врівнення яких забороняє використання зброї. Проходження А. с. відбувається на підприємствах, в установах, організаціях, що перебувають у держ., комунальній власності або переважна частка у статут. фонді яких є в держ. або комунальній власності, діяльність яких насамперед пов'язана із соц. захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, буд-вом, житл.-комун. та с. г., а також у патронажній службі в орг-ціях Т-ва Червоного Хреста України. Не підлягають проходженню А. с. гр-ни, яких звільнено (відповідно до зак-ва) від призову на строкову військ. службу, а також ті, яким надано відстрочку від строкової служби (на період відстрочки). А. с. перевищує термін строкової військ. служби в півтора раза. Практика А. с. є в багатьох европ. країнах (Австрії, Греції, Фінляндії, Швейцарії). В Україні проходження А. с. врегульовує Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» (1991).

Дж.: Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України № 1975-ХІІ від 12.12.1991 // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 188.

Лит.: Рудченко К. В. Лісова служба менонітів як різновид альтернативної служби у царській Росії другої половини ХІХ — початку ХХ ст. // Культурол. вісник. 2005. Вип. 15; Григоренко Є. І. Проблеми юридичної відповідальності громадян, що проходять альтернативну (невійськову) службу та їхній вплив на юридичну відповідальність військовослужбовців в Україні // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Право. 2016. Вип. 22.

Альтернативне кіно — кінофільми, створені та поширювані поза системою кінопромисловості та комерц. кінопрокату. А. к. протиставляє себе «системним» творам кіномист-ва за формою чи ідейно-тематич. змістом. Часто піддає

сумніву раціональні, моральні, естет. та ін. *стереотипи*. Термін А. к. виник у 1960-х. Але до А. к. належать і кіноавангард епохи *німого кіно*, і амер. підпільне та експлуатаційне кіно, яке з'явилося після прийняття Кіновиробничого кодексу, відомого як Кодекс Гейса (діяв у США 1930–1967; встановлював, що припустимо показувати й говорити у фільмах згідно з моральними нормами). До А. к. також відносять позасистем. політ. фільми (т. з. кіно, що бореться), створювані зусиллями політ. партій, профспілок або екстреміст. угруповань. Існують приклади А. к., пов'язаного з молодіж. субкультурами й *контркультурою*. Іноді до А. к. зараховують відеоперформанси та відеомистецтво (*відео-арт*). З А. к. пов'язують творчість Дз. *Вертова*, А. *Тарковського*, С. *Параджанова*, Л. *фон Трієра* та ін. Особливо поширилось А. к. у 21 ст., оскільки сучас. цифр. техніка стала доступною для *аматорів*, незалеж. митців і невеликих творчих груп, а Інтернет надає широкі можливості для демонстрації кінотворів. У багатьох країнах світу, зокрема в Україні, проводяться спец. фестивалі А. к. Як синонімічні до терміна А. к. вживають терміни «незалежне кіно», «маргінальне кіно» та «паралельне кіно». Близькими до нього можна вважати поняття *арт-хаус*, *інтелектуальне кіно*, експериментальне кіно тощо. Усі ці явища розглядають як різновиди або різні грані ширшого за них поняття *авторське кіно*. А. к. не слід плутати з фантаст. жанром *альтернативної історії* та його підвидами (стімпанк, парпанк, криптоісторія) та жанром альтернатив. географії.

Лит.: Мельвиль Л. Подводя итоги «параллельного» кино на Западе // Искусство кино. 1980. № 4; Hillier J. American Independent Cinema: A Sight and Sound Reader. London, 2001; Groves D. Indies Tilt Against Majors for Arthouse Rights // Variety. 2003. Т. 391. № 12; Harris D. Who will Flex Warners' New Arthouse Arm? // Variety. 2003. Т. 389. № 12; Миславський В. Н. Кінословник: терміни, визначення, жаргонізми. Харків, 2007; Hoberman J. Film After Film: or What Became of 21st Century Cinema. New York, 2013; Коновалов А. Е. Институциональный подход в детерминации архаусного кинематографа // Новая парадигма. 2014. Вип. 122; Коновалов А. Е. Методологические особенности исследования архаусного кинематографа как социального института // Osiągnięcia naukowe, rozwój, prognozyce z okazji 200-lecia Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 2016.

Л. Л. Корнєєва

Альтернативне паливо — горючі природні або штучні речовини, що при спалюванні виділяють теплову енергію та які можна використовувати замість осн. або проектних палив у теплових установках — енерг. та опалювальних котлах, пром. та побут. печах, сушарках, двигунах внутр. згоряння, газових турбінах. У пром. сті, комунально-побут. сфері та транспорт. засобах як паливо використовують вугілля, природ. газ та *газ нафтовий попутний*, деревину, *торф*, лігніт (буре вугілля), продукти нафтопереробки, біопаливо, зокрема біоетанол та біодизель, відходи с. г. та лісопереробки, технол. гази металург. та хім. виробництв, тверді побут. відходи, шлами стіч. вод, а також похідні від осн. палив пал. продукти — генератор. газ, водовуг. *суспензії*, водомазут. *емульсії*, а також РДФ (RDF, англ. refuse derived fuel — паливо з відходів) — гранульов. паливо, вироблене з горючого складника

твердих побут. відходів. Здебільшого ці види палива можуть бути альтернативними одне одному. Поширені приклади використання вугілля як палива, альтернативного природ. газу, і зворотні; природ. газу або ін. газ. палива — замість рідкого у двигунах внутр. згоряння. Застосування А. п. зазвичай зумовлено екон. та ресурс. чинниками, а також екол. міркуваннями. За низьких цін на природ. газ його у вел. обсягах використовували для вдування в домен. печі для зниження витрат *коксу*. Після зростання цін та виникнення проблем із постачанням — природ. газ замінили вуг. пилом. Альтернативними щодо моторних палив нафт. походження можуть бути біоетанол та дизельне пальне, які виготовлені із рослин. сировини. А. п. часто використовують як резервне, коли трапляються перерви у постачанні осн. палива. Майже всі котельні установки оснащені обладнанням для використання *мазуту* замість природ. газу на випадок припинення його постачання або за авар. зниження тиску. У країнах Пн. Європи поширене заміщення вугілля на тепл. електростанціях біопаливом для зменшення обсягу шкідл. викидів. Тех. можливість застосування А. п. замість основного залежить від відповідності їхніх теплотех. характеристик, серед яких: теорет. температура горіння палива та його теплотворна здатність. Для деяких видів біопалива, що можуть бути альтернативою природ. газу, ці параметри наведено в таблиці.

Паливо	Нижча температура згоряння, кДж/кг (м ³)	Теорет. температура горіння, °С
Солома	17630	1829
Лушпиння соняшника	19290	1858
Деревина	19056	1780
Природ. газ	35800	1957

Альтернативне паливо. Характеристики деяких видів біопалива (вологість 0%) та природного газу

Зважають також на агрегат. стан, фракц. склад, зольність і вологість А. п. Вугілля, температура горіння якого близька до аналогічних показників природ. газу або мазуту, може бути замінена ними за мін. втручання в конструкцію тепл. агрегату або без нього. Процес зворотного заміщення газу або мазуту вугіллям потребує орг-ції систем його складування, підготовки та транспортування, заміни пальник. пристроїв, створення систем золовидалення та золовловлення. Під час заміщення осн. палива А. п. з меншою теплотвор. здатністю недостатньо подати у тепл. агрегат його кількість, еквівалентну за тепловою осн. паливу. Для збереження продуктивності тепл. агрегату за такого заміщення необхідно підвищити температуру горіння А. п. до значень, близьких до показників осн. палива. Цього досягають збагаченням повітря, яке використовують для горіння палива, киснем, підігріванням повітря або повітря й палива водночас. В заг. випадку для поперед. оцінювального порівняння ефективності використання альтернатив. та осн. палива можна скористатися виразом *Карно циклу*: $\eta = 1 - T_2/T_1$, де T_1 та T_2 — температури горіння та температури відхід. газів відповідно.

Дж.: Про альтернативні види палива: Закон України № 1391-XIV від 14.01.2000 // Відомості Верховної Ради. 2000. № 12. Ст. 94.

Лит.: Руденко В. Природно-ресурсний потенціал України. Київ, 1994; Адаменко О., Височанський В., Лютко В. та ін. Альтернативні палива та інші нетрадиційні джерела енергії. Івано-Франківськ, 2001; Дудюк Д. Нетрадиційна енергетика. Львів, 2009; Шкурідін С. Поняття альтернативних джерел енергії // Мол. вчений. 2014. № 4 (07).

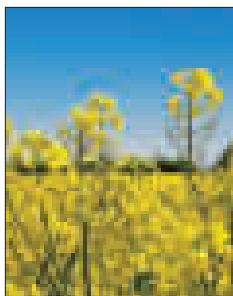
I. М. Карп

Альтернативне сільське господарство — див. *Органічне сільське господарство*.

Альтернативні витрати — втрачена вигода, яку могло б отримати підприємство за умови альтернативного використання *капіталу*. Витоки поняття пов'язують із розробкою теорії порівняльних переваг Д. Рікардо. Концепцію А. в. розробив у 1880-х австрійський економіст Ф. Візер; згодом обґрунтував її в монографії «Теорія суспільного господарства» (1914). Подальший розвиток концепції здійснили економісти зі США, зокрема Г. Дж. Давенпорт (1861–1931; США), та ін. У Росії та колиш. СРСР цю концепцію за назвою «витрати зворотного зв'язку» розробляв економіст В. В. Новожилов (1892–1970). У підприємницькій діяльності ситуація з А. в. виникає, коли потрібно обрати єдиний шлях розвитку з двох і більше взаємовиключних варіантів. Водночас кожен із них має економ. переваги й недоліки. За такої ситуації А. в. розглядають як вартість упущеної альтернативи (ін. ефективнішого варіанта).

Лит.: Миддлон Д. Бухгалтерський учет и принятие финансовых решений. Москва, 1997; Андрійчук І. В. Механізм забезпечення ефективності використання альтернативних паливно-енергетичних ресурсів // Нафтогазова енергетика. Івано-Франківськ, 2007. № 2; Карпенко О., Соболь Г. Неповна собівартість: теорія і практика обліку, аналізу, контролю. Полтава, 2011; Ревчун Б. Г. Про деякі аспекти застосування концепції «альтернативних витрат» у соціально-економічній компаративістиці // Наук. праці Кіровоград. нац. тех. ун-ту. Екон. науки. 2012. Вип. 21.

Альтернативні медії — засоби масової інформації, що відрізняються змістом, способом вирва або розповсюдження. Поширюють інформацію, незалежну від політ. сил та бізнесу, відтворюють цінності та погляди різноманіт. соц. груп, сприяють їхньому самовираженню, витворенню груп. *ідентичності*. А. м. переважно пов'язані з нішевими аудиторіями (нац. меншинами, проф. цехами, політ., молодіж. та ін. рухами, маргіналізов. спільнотами тощо), задовольняють їхні інформ. інтереси. А. м. сприяють зміні культ. канону, творенню *субкультур, контркультури*. Напр., машинопис. рок-журнали «Біт-Ехо» («Бит-Эхо»; 1967), «Рок-кур'єр» («Рок-курьер»; 1986, обидва — м. Харків), сатир. журн. «Наш» (1998–2007; м. Дніпропетровськ, тепер Дніпро), журн. з л-ри та культури «Шо» (виходить з 1995, м. Київ) та ін. У тоталітар. сусп-вах А. м. інспірують дисидентство, рух опору, поширюють незалеж. думку, що суперечить офіц. ідеології. Напр., 1975–1976 укр. інтелігенція налагодила випуск машинопис. журн. «Український вісник». А. м. мають різноманітні форми: друковану, електронну тощо. А. м. є некомерц. проектами. Як «народні» ЗМІ, поширюються шляхом «самвидаву», каналами Інтернету. Сучас. А. м. — здебільшого *веб-сайти, блоги, сторінки соцмереж, відеохостинги* тощо, які передусім надають

Альтернативне паливо.
Ріпак (*Brassica napus*) — сировина для виробництва біодизеля

Альтернативне паливо.
Гранульоване паливо

Альтернативні медії. Лого «Wikileaks»

Альтернативні медії. Лого «Wikileaks»

користувачам можливість оперативної та вел. мірою вільно поширювати інформацію, висловлювати власну думку. Напр., впливове альтернативне джерело інформації в світі — інтернет-ресурс міжнар. орг-ції «ВікіЛікс» («WikiLeaks»); під час *Революції гідності* самоорганіз. група «Євромайдан SOS» налагодила масові комунікації на платформі однойменного веб-сайту та сторінки у Фейсбуці («Facebook»). Функціонування А. м. є свідченням розвиненості демократії в сусп-ві, свободи слова. Серед дослідників А. м. — А. Н. Хомський (Чомські; США).

Лит.: Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації. Київ, 2012; Хомський Н. Создавая будущее: Оккупации, вторжения, имперский мышление и стабильность / Пер. с англ. Москва, 2015.

T. С. Крайнікова

Альтернативні рухи — різн. форми масової активності, переважно протестного характеру, спрямовані на блокування тих чи ін. соц. процесів, політ. рішень чи дій, стандартів поведінки й способу життя тощо; любуються радикальних сусп. реформ. Ініціаторами та активістами А. р. здебільшого стає освічене населення. Програмними гаслами А. р. є боротьба із загрозой ядерної, екол. катастроф, виснаженням ґрунтів і сировин. ресурсів, занепадом суспільної моралі тощо. А. р. протиставляють себе традиційним *акторам політичним* та орієнтуються на ідеали *нацифізму, гуманізму, гармонійного розвитку особистості*. На ідеологію А. р. вплинув *соціалізм утопічний*. Серед теоретиків — І. Лліч, Й. Хубер і А. Горц. До А. р. належать екол., антивійсьн., антиглобалістські, феміністські рухи та ін. соц. ініціативи. В ідеологічному аспекті представники А. р. тяжіють до лівих рухів, проте серед них є й прибічники консервативного світогляду. Особливо наполегливими в реалізації своїх цілей є громад. ініціативи, спрямовані на вирішення конкретної локальної проблеми (закриття шкідливого вир-ва, упорядкування тер. тощо); рухи, що пропонують новаторські проекти щодо перебудови певної сфери сусп. життя (орг-ція молодіжної спільноти, позашкільної освіти тощо); політ. рухи, що переростають у партії. А. р. виникли в 1970–1980-ті. Їх поява стала реакцією на зниження авторитету представницьких органів влади, посилення її виконав. ланки й тенденції до бюрократизму. А. р. успадкували і продовжили в нових умовах традиції молодіж. революції 1960-х, зокрема представників *нонконформізму*. Наприкінці 1970-х А. р. долучаються до парт. діяльності, зокрема в середовищі А. р. виникли партії екол. орієнтації, які в деяких европ. країнах потрапили до парламентів. У 2-й пол. 1980-х А. р. відіграли важливу роль у демократизації політ. систем у країнах соціалістичного табору, зокрема нар. фронти, які діяли в Прибалтиці, *Українська Гельсінська спілка, Народний Рух України*. Наприкінці 1990-х у світі активізувалися представники *альтерглобалізму (антиглобалізму)* як руху противників американо-євроцентричної моделі глобалізації.

Лит.: Рогулін В. Е. Русский космизм и современное альтернативное движение в поиске новой цивилизационной модели. Рязань, 1998; Альтерглобалізм. Теорія і практика антиглобалістського руху / Под. ред. А. В. Бузгаліна. Москва, 2003; Gautney N. Protest and Organization in the Alternative Globalization Era: NGOs,

Social Movements, and Political Parties. New York, 2010; Ігнатов П. С. Діяльність альтернативних суспільно-політичних рухів: виклики та можливості для демократії // Актуальні пробл. політики. 2012. Вип. 47; Требін М. П., Герасіна Л. М., Поліщук І. О. та ін. Політологія. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2018.

О. Д. Куценко, В. В. Чепак

Альтернація — див. *Чергування звуків*.

Альтиметр — див. *Висотомір*.

Альтингієві (*Altingiaceae*) — див. *Алтингієві*.

Альтипланація (від ісп. *altiplanicie* — плоскогір'я, з лат. *altus* — високий та *planarius* — рівнинний) — вирівнювання рельєфу вершин. зони гір. масивів (переважно в межах поширення помір. й холод. клімату, а також у поляр. і субполяр. областях), що відбувається внаслідок взаємодії мороз. *ввітрювання*, соліфлюкції (в'язко-пластичного плинну зволож. ґрунтів на схилах у процесі їхнього промерзання й танення), нівації (сніг. *ерозії* — руйнації сніг. покривом *порід гірських* унаслідок їхнього замерзання-відтавання та виносу талою водою) і гравітац. (див. *Гравітація*) рухів. Через тривалу дію А. в горах формується ступінчастий рельєф нагір. *терас*, а на *рівнинах* утворюється морозно-соліфлюкційна поверхня вирівнювання.

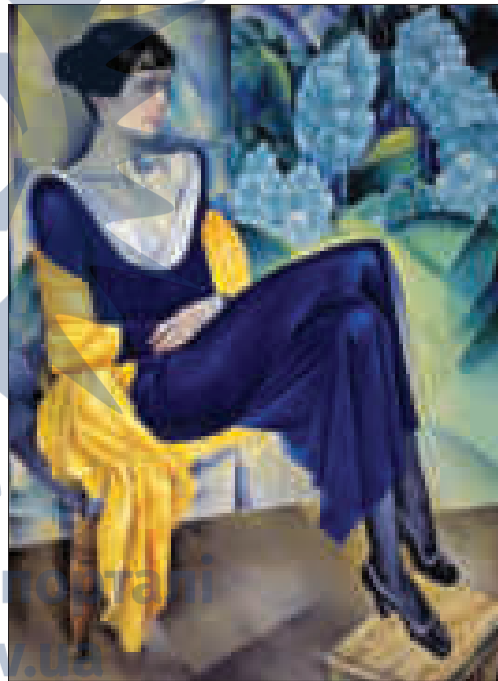
Лит.: Каплина Т. Н. Криогенные склоновые процессы. Москва, 1965; Жигарев Л. А. Причины и механизм развития солифлюкции. Москва, 1967; Рудько Г. І., Адаменко О. М., Чепіжко О. В. та ін. Геологія з основами геоморфології. Чернівці, 2010; Геологический словарь : в 3 т. 3-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург, 2017. Т. 1.

А. С. Івченко

Альтитуда (лат. *altitudo* — висота) — див. *Абсолютна висота*.

Альтман, Натан Ісайович (рос. Альтман, Натан Исаевич; 22.12.1889, м. Вінниця, тепер Україна — 12.12.1970, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — живописець, театр. художник, графік, скульптор, засл. худ. РРФСР (з 1968). У 1903–1907 навчався в Одес. худ. уч-щі (живопис викладали К. *Костанді* та Г. Лодигенський, скульптуру — Л. Іоріні та Г. Мармоне). У м. Парижі (Франція) відвідував приват. «Вільну російську академію» М. Васильєвої та майстерні Академії Рансон (1910–1911). Перебував під впливом *авангардизму*, зокрема *кубізму*. Восени 1911 повернувся до м. Вінниці, де працював художником місц. театру. Отримав 1912 у м. Бердичеві диплом майстра з оформлення вивісок. Наприкінці 1912 переїхав до м. Санкт-Петербурга, де працював у майстерні з оформлення вітражів. Викладав у м. Петрограді в студії М. Бернштейна (1915–1916). Був одним із засновників «Єврейського товариства заохочення мистецтв» (1916). Підтримав революцію 1917. У 1918–1920 А. — професор Вільних худ. навч. майстерень у м. Петрограді. 1921 переїхав до м. Москви, відтоді — зав. відділу образотв. мист-ва при Нар. комісаріаті освіти. Гол. художник Моск. держ. єврейського театру (1924–1928). У 1928 разом із театром виїхав на гастролі до Зх. Європи та залишився в м. Парижі. 1935 повернувся до СРСР, мешкав у м. Ленінграді. Під час Другої світ. війни перебував у евакуації в

містах Пермі та Новосибірську. Після війни повернувся до м. Ленінграда. Похов. у с-щі Комарово (тепер у складі м. Санкт-Петербурга) на Комаров. некрополі. Належав до плеяди майстрів авангарду, але не входив до жодного з мист. об'єднань. 1910 демонстрував свої роботи на виставці об'єднання «Товариства південно-російських художників» у м. Одесі, 1911 — у м. Парижі в «Салоні національного товариства красних мистецтв». У 1910-х експериментував у різних стилях — від постекспресіонізму до *фовізму*. 1911 у м. Вінниці написав перші автопортрети, а також перший тем. твір «Єврейські похорони». Створив цикл ліногравюр «Вінниця в шаржах» (1912). У 1913 на околицях м. Вінниці замальовував єврейські надгробки, малюнки лягли в основу серії «Єврейська графіка» (опубл. 1923 у м. Берліні). Брав участь у кількох виставках авангард. мист-ва в м. Петрограді: «Союз молоді» (листопад 1913 — липень 1914), «Світ мистецтва» (грудень 1913 — січень 1914), «Виставка картин лівих течій» (квітень — травень 1915), «Остання футуристична виставка картин 0,10» (грудень 1915 — січень 1916); у м. Москві

Альтман Натан Ісайович. Портрет Анни Ахматової, 1914

долучився до «Виставки живопису за 1915 рік» (березень — квітень 1915), виставки об'єднання «Бубновий валет» (листопад — грудень 1916) та ін. Писав портрети, які поєднували елементи кубізму зі зовн. схожістю персонажа: «Дама біля рояля», «Портрет Н. Добичиної» (обидва — 1913). Найвідоміший серед них — портрет поетеси А. *Ахматової* (1914), який став символом рос. авангарду. 1916 створив новатор. скульпт. автопортрет, що складається з асиметр. форм. Після революц. подій 1917 займався пром. *дизайном* (ескізи марок, агітац. фарфору), розробив декор нових свят у містах Москві та Петрограді (зокрема оформив пл. Урицького, тепер Дворцова, до свята 07.11.1918). Створив у реаліст. манері низку портрет. замальовок із натурою

та бронз. погруддя В. Леніна (1920), за яке 1925 отримав Золоту медаль на виставці в м. Парижі. Виконав художнє оформлення постановки Є. Вахтангова п'єси «Дибук» С. Ан-ського (театр «Габіма», м. Москва, 1921). 1925 долучився до роботи над декораціями та костюмами до фільму «Єврейське щастя» за творами Шолом-Алейхема. Запропонував проводити зйомки у м. Вінниці. Того ж року разом із О. Екстер, В. Меллером та ін. брав участь у Міжнар. виставці сучас. індустр. і декор. мист-в (*ар-деко*) у м. Парижі. у 1932 оформляв спектаклі у створеному А. Барбюсом «Театрі Інтернаціональної дії» в м. Парижі. Брав участь у виставках т-ва «Молода Європа» (1932) й «Асоціації революційних письменників та художників» (1934, 1935). Написав низку пейзажів та натюрмортів, відроджуючи традиції *імпресіонізму*. Створив також ілюстрації до дит. книжок та «Петербурзьких повістей» М. Гоголя (1932–1934, опубл. 1937), серію літографій за мотивами *Старого Завіту* («Адам і Єва», «Каїн і Авель» та ін.; 1933). Від 1936 у м. Ленінграді займався переважно книжк. графікою та оформленням вистав. Під час Другої світової війни в евакуації співпрацював із ленінград. Кіровським опер. театром та малював для газ. «Зірка» («Звезда») карикатури на Й. Геббельса та ін. представників Третього рейху. Після війни в м. Ленінграді займався переважно сценографією, книжк. графікою, малював ескізи до фільму «Дон Кіхот» (1957; реж. Г. Козінцев). В ост. роки життя створив низку станк. композицій за мотивами театр. ескізів.

Пр.: К чому я стремлюсь в своей живописи // Новый журн. для всех. 1915. № 4; Плата за труд // Искусство коммуны. 1918. № 1; «Футуризм» и пролетарское искусство // Искусство коммуны. 1918. № 2; В грядущее, товарищи! // Искусство коммуны. 1919. № 10; Как я лепил Ленина // Жизнь искусства. 1924. № 14.

Лит.: Альтман Натан Исаевич. Выставки произведений / Сост. Э. Д. Кузнецов; Ленинградское отделение Союза художников РСФСР. Ленинград, 1968; Эткинд М. Натан Альтман. Москва, 1971; Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років / Уклад.: Г. Казовський, Н. Шеколдіна. Київ, 2007; Фокин П., Князева С. Серебряный век. Портретная галерея культурных героев рубежа XIX–XX веков. Санкт-Петербург, 2007; Казовський Г. Книжкова графіка митців Культур-Ліги. Київ, 2011; История еврейского народа в России : в 3 т. / Под ред. И. Лурье. Москва, 2012. Т. 2: От разделов Польши до падения Российской империи; Сеславинский М. В. Французские библиофильские издания в оформлении русских художников-эмигрантов (1920–1940-е годы). Москва, 2012; Афанасьев В. А., Барковская О. М. Товарищество южнорусских художников: биобиблиографический справочник. 2-е изд., испр. и доп. Одесса, 2014.

К. Г. Борисенко

Альтман, Петро Ізраїльович [Пейся (Пейсі); їдиш 29.06.1904; פֿײַשׂי אַלְטמאַן, с. Івангород, тепер Христин. р-ну Черкас. обл., Україна — серпень 1941, публ. с. Степанці Канів. р-ну Черкас. обл., тепер Україна] — письменник, літературознавець. Писав мовою їдиш. Нар. в родині робітника, навчався в сіл. школі. 1919 переїхав до м. Умані. «Навчався в Ін-ті черв. професури у м. Києві (1931–1937). Працював ученим секретарем Ін-ту літ-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (1937–1938) і Кабінету єврейської літ-ри, мови та фольклору АН УРСР (1940–1941), керував літературною секцією Кабінету єврейської літератури, мови та

фольклору (1940–1941). Учасник Другої світової війни, командував кулемет. ротою. Загинув у бою. Друкуватися почав у 1924. Автор зб. оповідань «Мішень сміється» (1931), повісті «Позиції» (1934), роману «Юність» (1941), біогр. нарису «Т. Г. Шевченко» (1939), який було відзначено літ. премією. Упорядник і ред. зб. статей і матеріалів «Шота Руставелі» (1938). Укр. мовою твори А. перекл. Е. Райцин та ін.

Тв.: Укр. перекл. — Позиції. Київ, 1934; Т. Г. Шевченко: биографический очерк. Сыктывкар, 1939; Т. Г. Шевченко. Київ, 1939; Вибрані твори. Київ, 1957.

Лит.: Поруч з нами // Прапор. 1968. № 10; Петр Альтман // Писатели Украины в Великой Отечественной / Сост. Б. А. Буркатов, А. Я. Шевченко. Київ, 1985; Мануйкін О. О., Поліщук В. Т. З літопису духовного єднання: Черкащина у долі й творчості російських, єврейських і польських письменників. Черкаси, 1993; Бейдер Х. Этюды о еврейских писателях. Київ, 2003.

Б. А. Буркатов

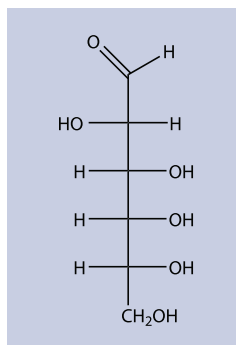
Альтманн, Ріхард (нім. Altmann, Richard; 12.03.1852, м. Дойч-Бйлау, тепер м. Глава, Польща — 08.12.1900, замок Губертусбург, тепер земля Саксонія, Німеччина) — анатом, гістолог, член Саксон. академії наук (з 1893). Вивчав медицину в ун-тах міст Грайфсвальда, Кенігсберга, Марбурга, Гіссена. 1877 в ун-ті м. Гіссена отримав звання доктора медицини. Працював прозектором у м. Лейпцигу. Упродовж 1882–1887 — приват-доцент, 1887–1894 — екстраординар. професор анатомії та гістології Лейпциг. ун-ту. 1889 вперше виявив і продемонстрував, що нуклеїн, відкритий 1869 Й. Ф. Мішером, має кислотну природу. Увів термін «нуклеїнова кислота». Розробив перший заг. спосіб виділення нуклеїн. кислот, вільних від білкових домішок. Дослідження А. заклали підвалини створення моделі подвійної спіралі ДНК. Успереч панівн. поглядом, розглядав клітину як складне утворення. Завдяки застосуванню особлив. методів фіксації та забарвлення («методи А.») з'ясував, що майже в усіх типах живих клітин наявні скупчення мікрогранул (т. з. «зернистість А.»). Вважав останні елементар. носіями життєвих властивостей протоплазми, метаболічно й генетично автоном. живими одиницями та найменував біобластами (від грец. βίος — життя, і βλαστός — зародок). Відкриття А., яке додало традиц. уявлення про неподільність клітини, викликало критику в наук. колах. Біобласти тлумачив як гомол. елементарні одиниці, спільні для всього організ. світу, й такі, що мають кристаліч. структуру. Біобласти А. тепер відомі як мітохондрії; відкриті ним методи застосовують як специфіч. для їхнього виявлення. Гол. працю «Елементарні організми та їхні зв'язки з клітинами» (1890) присвятив будові протоплазми.

Пр.: Studien über die Zelle. Leipzig, 1886; Zur Geschichte der Zelltheorien. Ein Vortrag. Leipzig, 1889; Über Nucleinsäuren // Archiv für Anatomie und Physiologie. Physiologische Abteilung. Leipzig, 1889. Bd. 6; Die Elementar organismen und ihre Beziehungenzuden Zellen. Leipzig, 1894.

Лит.: Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte der letzten fünfzig Jahre : in 2 bd. Berlin; Wien, 1932; Дзержинський М. Е., Скрипник Н. В., Островська Г. В. та ін. Загальна цитологія і гістологія. Київ, 2010; Копильчук Г. П. Загальна цитологія. Чернівці, 2013; Feja S., Löföfler S., Korge M. Vergessene Anatomen: Richard Altmann // Ärzteblatt Sachsen. 2016. № 1.

Альтман Петро Ізраїльович

Альтроза

Альтроза — моносахарид із групи альдогексоз — альдоз із 6 атомами Карбону (вуглецю). Брутто-формула $C_6H_{12}O_6$ (ф-лу Е. Г. *Фішера* D-альтрози наведено на малюнку). Має D- та L-енантіомери, кожен із яких може бути представлений 5 таутомер. формами (лінійна, 2 піранози, 2 фуранози). Віднос. молекуляр. маса 180,16; за н. у. безбарвні *кристали*; $t_{пл}$ залежить від ізомер. форми: 103–105 °С для β -D-A., 107–109,5 °С для β -L-A. Добре розчинні у воді, погано — у *спирті етиловому* (етанолі). Утворює низку похідних за рахунок альдегід. групи (озазони, гідразони тощо); її окиснення дає альтронову к-ту, а далі — таломуцинову к-ту. У природі майже не трапляється (крім деяких штамів бактерії *Butyrivibrio fibrisolvens*).

Лит.: Ластухін Ю. О., Воронов С. А. Органічна хімія. Львів, 2009; Smith M., March J. March's Advanced Organic Chemistry: Reactions, Mechanisms, and Structure. 8th ed. Hoboken, 2019.

Альтруїзм (франц. altruisme, від лат. alter — інший) — 1) У філософії та психології — моральний принцип, що полягає в безкорисл. прагненні до діяльності на благо ін. людини (соц. спільноти). Протилежний *егоїзмові*. Термін «А.» запровадив філософ О. *Конт* (Франція), розуміючи А. як жертвність, безкорисливість, самовідданість. А. — один із ключових етич. принципів у *буддизмі* та *християнстві*. Антич. філософи (*Сократ*, *Платон*, *Арістотель*, *Епікур* та ін.) розглядали його як розумне обмеження егоїстич. потреб. Середньовіч. європ. філософія проголошувала фундамент. принципами життя *любов* і *милосердя*. Філософи епохи *Відродження* дотримувалися позиції помірков. егоїзму (*Еразм Роттердамський*, *М. Монтень*). Мислителі Нового часу стверджували, що людина може бути егоїстом або альтруїстом залежно від її *морального вибору*: А. може бути раціон. рішенням про обмеження природ. егоїзму (Р. *Декарт*, І. *Кант*), основою співчуття (Ж.-Ж. *Руссо*) чи здатністю відчуття те, що відчуває ін. людина (Д. *Юм*). Ф. *Ніцше* вважав А. «мораллю рабів», способом їхньої втечі від своєї посередності, груповим егоїзмом, який протистоїть перспективі досягнення надлюд. досконалості. За Е. *Дюркгеймом*, А. — психол. стан сусп-ва, коли *індивід* цілком-то поглинається групою, поділяючи її цілі та норми як найвищі цінності. З. *Фрейд* бачив в А. невротич. потребу в ослабленні відчуття провини або компенсацію витісненого первіс. егоїзму. Філософи по-різному оцінювали співвідношення А. та егоїзму: Т. *Гоббс* вважав панівним у житті людини та сусп-ва егоїзм, а О. *Конт* — А. Розрізняють моральний А., керований *совістю*, і норматив. А., продиктований сусп. системою цінностей. Інколи вирізняють також раціон. А., сутність якого вбачають в узгодженні власних інтересів та інтересів ближнього. Хоча *інстинкти* часто підштовхують людей бути егоїстами, індивід у процесі *соціалізації*, опановує, серед інших, альтруїстич. моделі поведінки. Без А. були б неможливими *дружба*, *кохання*, *волонтерство*, *благодійництво* тощо. А. ґрунтується на принципах *гуманізму* й *емпатії* та може проявлятися ситуативно або стати сенсом життя особистості.

Лит.: Sorokin P. A. The Ways and Power of Love: Types, Factors, and Techniques of Moral Transformation. Philadelphia, 2002; Neusner J. Altruism in World Religions. Washing-

ton, 2005; Scot N., Seglow J. Altruism. Birmingham, 2007; Ильин Е. П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия. Санкт-Петербург, 2013; Примачок Л. Л. Еволюція ідей альтруїзму в західній філософській і психологічній думці // Наук. записки Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Психол.-пед. науки. 2015. № 3; Nagel Th. Possibility of Altruism. Princeton, 2016.

В. Л. Ніколаєнко, Л. Г. Ніколаєнко, М. Ю. Чікарькова

2) У біології — поведінка, що сприяє збільшенню виживання та/або кількості нащадків ін. особин, які не є прямими нащадками альтруїста, та зменшення ймовірності виживання самого альтруїста та/або кількості його нащадків (тобто будь-яка дія одного орг-му, що збільшує шанси на виживання ін. орг-му за одночасного зменшення власних). Приклади А. у тваринному світі: гієнові собаки годують власних і чужих цуценят в одній зграї; суспільні комахи (робочі бджоли, терміти, мурахи тощо) жертвують собою заради сім'ї; самиці затуляють своїх нащадків від хижаків; кажани-вампіри діляться їжею з голодними представниками свого виду. Той факт, що деякі тварини можуть вдатися до самопожертви або в ін. спосіб наражати себе на небезпеку, суперечить *дарвінівській теорії еволюції* шляхом *природного добору*. Відповідно до цієї теорії, в процесі природного добору перевага надається лише тим способам поведінки, які дають змогу тваринам мати більшу кількість нащадків і, отже, сприяють виживанню виду. Також є ін. пояснення альтруїстичної поведінки. Це, зокрема, родинний добір і взаємний А. У разі родинного добору тварини залишають більше копій своїх генів, допомагаючи близьким генетичним родичам. Згідно з таким поясненням самопожертва сприяє природному добору, потенційно зберігаючи велику кількість генів для наступного покоління. При взаємному А. тварина вдається до альтруїстичної поведінки, очікуючи на повернення цієї «послуги» згодом. Оскільки очікувана винагорода за А. — у довгостроковій перспективі, така поведінка є потенційно вигідною. Прикладом А. в рослинному світі є *подвійне запліднення* (статевий процес у покритонасінних рослин, під час якого запліднюються як яйцеклітина, так і центральна клітина зародкового мішка). Коли пилкове зерно потрапляє на приймочку маточки, вегетативна клітина проростає та утворюється пилкова трубка, але залишаються ще 2 спермії, тобто 2 гамети з гаплоїдним (одинарним) набором хромосом. Вони потрапляють до насінного зачатка крізь пилковхід, де один зі спермій зливається з яйцеклітиною — запліднює її, утворюється *зигота*. Із зиготи розвиватиметься нова рослина. Другий спермій зливається з диплоїдною центральною клітиною, в результаті чого утворюється клітина з триплоїдним (потрійним) набором хромосом. Із цієї клітини формується ендосперм, що містить запас поживних речовин для розвитку зародка. Із покривів (інтегументів) насінного зачатка сформується насіннева шкірка, а із зиготи — зародок нової рослини, тобто ендосперм віддає всі власні поживні речовини ембріону, і його існування завершується.

Лит.: Smith J. M. Group Selection and Kin Selection // Nature. 1964. № 201; Lehmann L., Keller L., West S. et al. Group Selection and Kin Selection: Two Concepts but One Process // Proceedings of the National Academy of Sciences USA. 2007. № 104 (16); Marshall J. A. R. Group Selection and Kin Selection: Formally Equivalent Approaches // Trends in Ecology and Evolution. 2011.

№ 26 (7); Kennedy P., Higginson A., Radford A. et al. Altruism in a Volatile World // Nature. 2018. № 555 (7696).

С. Л. Жигалова

Альтюссер, Луї П'єр (франц. Althusser, Louis Pierre; 16.10.1918, комуна Бірмандр, тепер Бір-Мурад-Паїс, вілаєт Алжир, Алжир — 22.10.1990, комуна Ла Верр'єр, тепер регіон Іль де Франс, Франція) — філософ-неомарксист, засновник філос. течії структуралістського марксизму. Народився в сім'ї офіцера (пізніше — банків. службовця) та вчительки. 1930 родина переїхала до Франції. 1939 А. вступив до Вищої норм. школи (м. Париж), але 1940 під час Другої світової війни був мобілізований до армії, невдовзі потрапив у полон і провів наступні п'ять років у концтаборі для військовополонених у м. Шлезвіг (Німеччина). Це вплинуло на стан його псих. здоров'я в майбутньому. 1945 А. відновив своє навчання у Вищій норм. школі, де отримав диплом філософа і ступінь *агреже* (1948). Працював у цьому навч. закладі (1948–1980), зокрема секретарем секції л-ри (з 1950), старшим викладачем (з 1962). Серед учнів А. — філософи Ж. Дерріда і М. Фуко. 1975 А. здобув доктор. ступінь в Ун-ті Пікардії (м. Амьєн) за низку опубл. праць. З 1948 став членом Франц. компартії. Брав активну участь у лівому «Русі за мир». А. страждав на манакально-депресивний психоз; депресії стали регулярними після перебування в нім. полоні. 17.11.1980 А. задушив свою дружину у власній квартирі. У лютому 1981 суд визнав його неосудним через душевний розлад. Був направлений на примусове лікування до психіатр. лікарні; звільнений з роботи у Вищій норм. школі. Перша книга А. «Монтеск'є. Політика та історія» вийшла 1959. У 1960 переклав, відредагував і опублікував вибрані праці Л. Фейєрбаха 1839–1845, склавши до них передмову. З публікації статті «Про молодого Маркса — питання теорії» в журналі «Пансе» («La Pensée»; 1961) почалася серія праць про К. Маркса, що принесли А. популярність. Осн. праці А.: «За Маркса», «Читати «Капітал»» (обидві — 1965), «Філософія і спонтанна філософія вчених» (1967), «Ленін і філософія» (1969), «Філософія і марксизм» (1988). На поч. 1960-х А. запропонував принципово нову інтерпретацію праць К. Маркса з позиції *сцієнтизму*, спираючись на франц. традицію *епістемології* науки, *структуралізм* і психоаналіз. У пізній період філософ зближився з течією *постструктуралізму*. Розвинув та інтерпретував класичні ідеї марксизму, створивши не просто коментарі, а власну оригін. концепцію. Філософ зосередився на трьох осн. для сусп-ва та індивідів видах «практик» (діяльності): економічній, політичній та ідеологічній (у широкому значенні). А. не вважав політику та ідеологію вторинними щодо економіки, доводив їх зворотний вплив на економічні відносини. Зв'язки, взаємовідносини між цими трьома видами «практик» А. розглядав як «структури практик». Ці структури становлять відповідні «рівні суспільства», що своєю чергою перебувають у певних зв'язках і взаєминах, сукупність яких утворює «структуру структур», або «соціальну формацію». Рушієм соц. розвитку А. вважав суперечності на кожному з рівнів. Зміна соц. системи відбувається внаслідок суперечностей різних рівнів сусп-ва в соц. формації. Ці суперечності здатні або підсилювати одна одну, або взаємно

ліквідуватися. На думку А., внаслідок підсилення суперечностей можуть статися зміни в сусп-ві або революція, тоді як взаємна ліквідація суперечностей призводить до стагнації та занепаду. Праці А. вплинули на ліворадикальні течії 1960-х. Запропоновані А. теор. положення, спрямовані на оновлення марксизму, стали предметом широкої філос. дискусії. Його ідеї продовжують справляти вплив на дослідження в галузі літ. критики, політ. філософії, історії, економіки та соціології.

Тв.: Montesquieu. La politique et l'histoire. Paris, 1959; Marxisme et humanisme // Cahiers de l'Institut des Sciences Économique Appliquée. 1964. № 20; Écrits philosophiques et politiques : in 2 t. Paris, 1994–1995; Être marxiste en philosophie. Paris, 2015. Рос. перекл. — Ленин и философия. Москва, 2005; За Маркса. Москва, 2006; Укр. перекл. — Ідеологія та державні ідеологічні апарати (уривок) // Спільне. 2010. № 3.

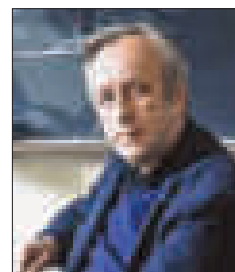
Лит.: Moullet Boutang Y. Louis Althusser. Une biographie. Paris, 1992; Montag W. Louis Althusser. New York, 2003; Elliott G. Althusser: the Detour of Theory. Leiden; Boston, 2006; Thomas P. Marxism and Scientific Socialism: from Engels to Althusser. London, 2008; Шихардин Н. В. Луи Альтюссер: критика, реконструкція і захист марксизма // Вестник Самар. гос. ун-та. 2009. № 1; Lahtinen M. Politics and Philosophy: Niccolo Machiavelli and Louis Althusser's Aleatory Materialism. Leiden; Boston, 2009; Montag W. Althusser and His Contemporaries: Philosophy's Perpetual War. Durham, 2013; Соловйова А. С. Структуралістський марксизм Л. Альтюссера // Андрущенко Т. В., Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. та ін. Політична думка ХХ — початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : в 2 т. / За заг. ред. Н. М. Хоми. Львів, 2016. Т. 1.

А. С. Соловйова

А́льфа (грец. *ἄλφα*) — назва першої літери грец. латиніву — Α, α. Від Α. утворено кириличну й латинську букви «а». Літера Α. походить від фінікійської букви *алеф*. Від назви літери «алеф» утворено й назву «Α.» У давньогрецькій мові літера Α. позначала як короткий звук [a], так і довгий звук [a:]. У новогрец. позначає звук [a]. У грец. системі числення літера Α. мала числове значення 1. Маленька буква Α. широко використовується для умовних позначень в астрономії (у назвах найбільшої зрки сузір'я), геометрії (позначення кутів), фізиці (Α.-частки, Α.-випромінення) та ін. наук. дисциплінах. У переносному значенні вживають вислови «альфа й омега» — головне, основне, «від альфи до омеги» — від початку до кінця.

Лит.: Healey J. The Early Alphabet. London; Berkeley, 1996; Daniels P., Bright W. The World's Writing Systems. Oxford, 1996; Coulmas F. Writing Systems of the World. Oxford, 2003; Оніщук Р. Л., Макап І. С. Давньогрецька мова. Чернівці, 2015.

А́льфа й Оме́га [від назв першої (Α, α) та останньої (Ω, ω) літер грец. абетки] — вислів на означення початку та кінця, вічності, всеохопності, безперервності та повноти буття, ходу історії, основи й сутності, єдності та боротьби протилежностей. У християнстві літери Α. й О. є найменуванням Бога-творця, Ісуса Христа як його *іпостасі*. На символіку вислову вплинула юдейська та еллініст. л-ра. Найвірогіднішим джерелом вважають Книгу пророка Ісаї (напр. Іс. 44:6), де Бог названий «Першим і Останнім»; у книзі *Одкровення апостола Іоанна Богослова* вживається як самовизначення Бога-Вседержителя, Ісуса Христа (напр. Одкр. 1:8-11). У давньогрец.

Альтюссер Луї П'єр

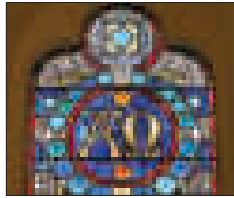
Альфа

філософії передає вічність вищого начала. Збереглася незначна кількість зображень А. й О. поза християн. контекстом на пам'ятках елліністич. доби в Греції, Малій Азії, Пн. Африці. З 2-ї пол. 3-го ст. зображення грец. літер стало одним із найважливіших символів у християн. *іконографії*. У 4–5 ст. разом із християнством воно поширилося на теренах Німеччини, Англії, Іспанії, Бл. Сходу. Символи часто зображували на *гробницях*, порталлах, стінах церков і будинків, використовували в оздобленні храмів (у *мозаїках*, *вітражах* та ін.), у *іконописі*, на *проскурах*, карбували на церк. начинні, медалях, монетах, Папських печатках тощо. Як символи вічності та Бога траплялися у працях ранньохристиян. авторів Пруденція, *Тертуліана*, *Ісидора Севільського*, у класич. патристич. л-рі. В *юдаїзмі* в рабиністич. л-рі відповідником є вислів «від алефа до тава» (назви першої та останньої літер єврейської абетки). У перенос. значенні вислови «А. й О.» («головне, основне») та «від альфи до омеги» («від початку до кінця», «від А до Я») вживаються також у худ. л-рі та публіцистиці. Зокрема, символічність вислову використовував *Данте Аліґ'єрі*, в укр. л-рі — *Леся Українка* та ін.

Лит.: Ашукин Н. С., Ашукина М. Г. Крылатые слова. Москва, 1955; Уваров А. С. Христианская символика. Санкт-Петербург, 2001; Gauding M. The Signs and Symbols Bible: the Definitive Guide to Mysterious Markings. New York, 2009; Семен Г. Парадокси в Біблії // Актуальні проблеми романо-германської філол. та приклад. лінгв. 2012. № 1; Забіяка В. А., Забіяка І. М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування. Київ, 2014.

А. В. Арістова

Альфа Центавра, α Центавра [латинізов. α Centauri; інші назви — Ригель Кентаврус (Rigel Kentaurus), Толіман (Toliman)] — найближча до Сонця кратна зоряна система. Потрійна система α Ц. складається з двох зір α Ц. А й α Ц. В, які обертаються еліпт. орбітами навколо спільного центра мас із періодом ~ 80 р. за відстані між компонентами від ~ 34 а. о. (в апоастрі) до $\sim 11,2$ а. о. (у периастрі) та третьої зорі — α Ц. С чи Проксима, яка обертається навколо спільного центра мас із подв. α Ц. АВ із періодом понад 100 000 років, можливо навіть бл. до мільйона років, на відстані ~ 3960 а. о. Обертання зір у парі є найстійкішим, тому третій компонент завжди відкидається гравітац. силами від пари зір на віддаленішу орбіту. Подвійність зорі α Ц. АВ може бути виявлена тільки за допомогою *телескопа*, а третій компонент — Проксима — на небі перебуває від гол. компонентів системи на відстані $2,2^\circ$, тож тільки завдяки руху зір у косм. просторі зроблено висновки, що вони гравітаційно пов'язані. Тобто Проксима належить до системи α Ц. АВ, а її ім'я означає «найближча», тому що вона, рухаючись своєю орбітою, на тепер перебуває ближче до Сонця, ніж ін. зорі. Зокрема, промінь світла від α Ц. АВ досягає Сонця за 4,37 світл. року, а від Проксими — за 4,23 світл. року. Гол. компоненти цієї потрійної системи — зорі соняч. типу. Маса зорі α Ц. А дорівнює $1,08M_\odot$, діам., як і маса, дещо більше, ніж у Сонця, тому й світність більша за сонячну. Маса компонента В на 12 % менша за масу Сонця; має менший діам. і т-ру поверхні близьку до 4 500 К. Третя компонента — Проксима — це зоря 11^m , її відносять до червоних карлик. зір.

Альфа й Омега на вітражі у Єпископальній церкві Св. Павла, м. Мілуоки, США, близько 1883

Т-ра її поверхні ~ 3000 К, маса прибл. у 8 разів менша, ніж у Сонця, а діам. у 7 разів менший за сонячний. Зорі такого типу час від часу спалахують. Природа цих спалахів (типу UV Cet) така сама, як у Сонця, але вони набагато потужніші. Крім того, Проксима є потужнішим джерелом рентген. випромінювання (див. *Рентгенівські промені*), ніж Сонце. Потр. система α Ц. найближча до нашої сонячної, а її гол. компоненти дуже схожі на Сонце, тому вчені активно шукали прояви, які б свідчили про наявність навколо цих зір планетоподіб. супутників. Установлено радіуси *екосфер* — це $\sim 2,68$ а. о. навколо α Ц. А та $\sim 2,34$ а. о. навколо α Ц. В. Отримано інформацію про *планету* з масою, близькою до земної, на відстані $\sim 0,04$ а. о. від компоненти α Ц. В, та під час подальших досліджень не знайдено підтвердження цього факту. Згідно з повідомленням від Європ. пн. астрономічної обсерваторії, після тривалих спостережень навколо червоного карлика відкрито планету з масою, що в 1,3 раза перевищує земну, й періодом обертання 11,2 доби. Незначна відстань до свого світила й те, що Проксима — це червоний карлик, який спалахує, роблять існування життя зрозумілою людям форми малоїмовірним.

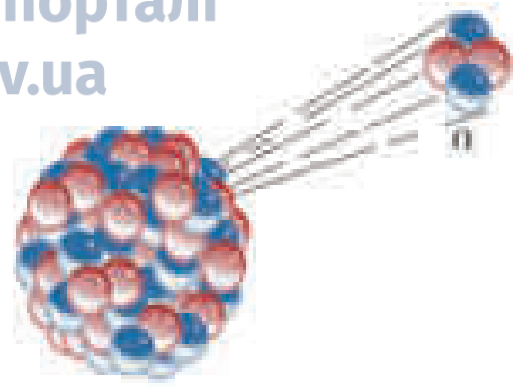
Лит.: Зигель Ф. Ю. Астрономическая мозаика. Москва, 1987; Суркова Л. П. Звезды и звездные группировки в нашей Галактике. 2-е изд. испр. и доп. Чита, 2005; Beech M. Alpha Centauri: Unveiling the Secrets of Our Nearest Stellar Neighbor. Cham, 2015; Планета Проксими Центавра // Вселенная. Пространство. Время. 2016. № 9 (146).

Л. Л. Чінарова, І. Л. Андронов

Альфа-розпад — вид спонтан. радіоактив. перетворення важких ядер атомних, який супроводжується викидом *альфа-частинок* із ядра. Кожна з них є стійкою системою з двох *протонів* і двох *нейтронів* — ядром атома Гелію ${}^4_2\text{He}$, утворенню якої сприяла здатність ядерних сил до насичення. А.-р. властивий бл. 25 природ. ядрам атомів хім. елементів, протон. число яких більше за 82 ($Z > 82$) та бл. 100 штучк. ядрам із дефіцитом нейтронів. А.-р. пояснюють тунелюванням ядра атома Гелію крізь *бар'єр потенціальної*, зумовл. сильною взаємодією, що утримує нуклони важкого ядра. При цьому масове число ядра зменшується на 4, а протонне — на 2. Пері-

версія на порталі

<https://vue.gov.ua>

Альфа-розпад. Випромінювання альфа-частинки (α). Протони червоні, а нейтрони — сині

од А.-р. визначено законом *Гейгера* — Неттола. Час життя різних альфа-актив. ядер триває від $3 \cdot 10^{-7}$ с (${}^{212}\text{Po}$) до 10^{15} років (${}^{142}\text{Ce}$). Енергія α -частинок А.-р. різних ядер становить від 2 МеВ до 9 МеВ. Радіоактив. ядра з меншим періодом пів-

розпаду викидають α -частинки з більшою енергією. Вивчення енергет. спектра α -частинок дає змогу визначити енергет. стани ядер, виявити залежність імовірності А.-р. від парності ядра, його форми тощо.

Лит.: Маляров В. В. Основы теории атомного ядра. Москва, 1959; Біленко І. І. Фізичний словник. Київ, 1993; Мухин К. Н. Экспериментальная ядерная физика : в 2 кн. Москва, 1993. Кн. 1: Физика атомного ядра. Ч. 1: Свойства нуклонов, ядер и радиоактивных излучений; Яворский Б. М., Детлаф А. А., Лебедев А. К. Справочник по физике. Москва, 2006; Вакалюк В. М., Солоничний Я. В., Вакалюк А. В. Курс загальної фізики : в 3 ч. Івано-Франківськ, 2016. Ч. 3: Оптика. Атомна та ядерна фізика.

Альфа-сірка, α -сірка — алотропна кристал. модифікація сірки, молекула якої містить 8 атомів (S_8), пов'язаних між собою ковалентно у формі восьмикут. кільця. Валент. кут у молекулі S_8 дорівнює 108° , що вказує на гібридизацію валентних орбіталей атомних. Елементарна комірка кристалу альфа-сірки містить 16 молекул S_8 і має ромбіч. структуру, тому її ще називають ромбіч. сіркою. Єдиний неметал, який трапляється в природі у вільному стані. Це тверда речовина лимонно-жовтого кольору, що при швидк. нагріванні плавиться за т-ри $+112,8^\circ\text{C}$, а при повільн. нагріванні — за т-ри $+95,6^\circ\text{C}$ переходить у моноклінну форму (β -сірка). Дуже крихка й легко розтирається в дрібний порошок. Щільність $2,07\text{ г/см}^3$, нерозчинна у воді й нею не змочується, натомість добре розчиняється в бензолі C_6H_6 й сірководнеці в CS_2 ($29,5\%$ за $t = 20^\circ\text{C}$). А.-с. є діамант., електр. струму й тепла майже не проводить.

Лит.: Степаненко О. М., Рейтер Л. Г., Ледовських В. М. та ін. Загальна та неорганічна хімія : в 2 ч. Київ, 2000. Ч. 2; Панасенко О. І., Голуб А. М., Андрийко О. О. та ін. Неорганічна хімія. Запоріжжя, 2016.

Т. А. Каменська

Альфа-спектрометр (від *альфа та спектрометр*) — детектор елементарних частинок, признач. для дослідження променів космічних, пошуку антиматерії та темної матерії, прилад для вимірювання енерг. розподілу α -частинок, випущених радіоактив. (див. Радіоактивність) ядрами атомними. А.-с. широко застосовували

Альфа-спектрометр.
Магнітний альфа-спектрометр AMS-02

на ранніх етапах розвитку фізики ядерної та дослідження радіоактивності. У магніт. А.-с. енергію визначають за відхиленням α -частинок у магнітному полі. У йонізац. камерах енергію α -частинки порівнюють із відомою енергією ін.

α -частинок, напр. α -частинки, випромінюв. ^{210}Po з енергією $\sim 5,3\text{ MeV}$.

Лит.: Маляров В. В. Основы теории атомного ядра. Москва, 1959; Мухин К. Н. Экспериментальная ядерная физика : в 2 кн. Москва, 1993. Кн. 1: Физика атомного ядра. Ч. 1: Свойства нуклонов, ядер и радиоактивных излучений; Яворский Б. М., Детлаф А. А., Лебедев А. К. Справочник по физике. Москва, 2006; Вакалюк В. М., Солоничний Я. В., Вакалюк А. В. Курс загальної фізики : в 3 ч. Івано-Франківськ, 2016. Ч. 3: Оптика. Атомна та ядерна фізика.

Альфа-терапія (від *альфа і терапія*) — вид променевої терапії із застосуванням альфа-випромінювання. Для А.-т. характерні незначна проникна здатність осн. джерела випромінювання *альфа-частинок*, своєрідність первин. механізму їхньої біол. дії (значна лінійна щільність йонізації, утворення в тканинах вільного кисню й деяких сильних окиснювачів), більша відносна біол. ефективність, ніж у бета-, гамма- і рентгенівського випромінювання. Виділяють аплікаційну (місцеву) та загальну А.-т. Аплікаційна — це дозоване місцеве опромінення, здійснюване накладенням *аплікаторів радіоактивних* на певні ділянки шкіри. Призначають при захворюваннях шкіри (*исоріаз*, хронічна *екзема* тощо) та її ураженнях, які довго не загоюються. Загальна А.-т. — дозоване заг. опромінення *радоном* і його дочірніми продуктами, здійснюване під час фізіотерапевт. процедур. Застосовують під час лікування захворювань перифер. нервової, серцево-судин., статев. систем, обміну речовин, опорно-рухового апарату та ін. Лікування здійснюють на курортах із природ. лікувальними факторами (вода, повітря) у містах Білій Церкві, Знам'янці, Миронівці, Хмельнику.

Лит.: Лазар А. П. Радіаційна медицина. Київ, 1993; Гродзинський Д. М. Радіобіологія. Київ, 2000; Линденбрантен Л. Д., Королюк И. П. Медицинская радиология (основы лучевой диагностики и лучевой терапии). 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2000; Кутлахмедов Ю. О., Войцкіцький В. М., Хижняк С. В. Радіобіологія. Київ, 2011; Радіологія (променева діагностика та променева терапія) / За ред. проф. М. М. Ткаченка. Київ, 2011; Червяк П. І. Медицина енциклопедія. 3-те вид., допов. Київ, 2012; Базика Д. А., Кулініч Г. В., Пилипенко М. І. Радіаційна медицина. Київ, 2013; Ковальський О. В., Мечев Д. С., Данилевич В. П. Радіологія. Променева терапія. Променева діагностика. Вінниця, 2013; Гудков І. М. Радіобіологія. Київ, 2016.

П. І. Червяк

Альфа-целюлоза, α -целюлоза (від *альфа та целюлоза*) — умовна назва найстійкішої до впливу лугів фракції технічної *целюлози*, яка не розчиняється в $17,5\%$ -ному розчині їдкого натру ($NaOH$) за т-ри $+20^\circ\text{C}$. Не є індивідуальною хім. сполукою. Це тех. поняття, що дозволяє робити висновок про можливість пром. використання целюлози і характеризує ступінь деструкції тех. целюлози. А.-ц. — високомолекуляр. фракція, яка залежно від виду тех. целюлози може містити деяку кількість домішок геміцелюлози та лігнін. Міститься в промивних водах *віскози* і фільтрув. полотна. Залежно від технології кількість целюлози у водах *стічних* зазвичай становить $5\text{--}15\text{ кг/т}$.

Лит.: Кальгын В. Г. Промышленная экология. 4-е изд., перераб. Москва, 2010; Курга С. А., Лучкевич Е. Р., Матківський М. П. Хімія органічних сполук. Івано-Франківськ, 2013.

Альфа-частинка, α -частинка — ядро атома Гелію ${}^4_2\text{He}$, що містить два протони й два нейтрони. Маса α -ч. $m_\alpha = 4,00273$ а. о. м. $= 6,644 \cdot 10^{-24}$ г, спіновий та магнітний момент дорівнює нулю. Енергія зв'язку 28,11 MeV (7,03 MeV на нуклон). Під час проходження крізь речовину відбувається гальмування α -ч. за рахунок іонізації та збудження атомів і молекул, а також дисоціації молекул. Довж. пробігу α -ч. у повітрі $l = av^3$, де v — початк. швидкість, а $a = 9,7 \cdot 10^{-28}$ с³см⁻² (для $l=3-7$ см), для густих речовин $l \sim 10^{-3}$ см (у склі для $l = 0,004$ см), тобто для захисту від α -ч. достатньо кількасантиметр. шару повітря чи тонкого аркуша паперу. Багато фундамент. відкриттів у фізиці ядерній зроблено під час вивчення α -ч. Напр., завдяки дослідженням α -ч. здійснено відкриття ядра атомного, опромінення α -ч. атомів легких хім. елементів, а також відкриття ядерних реакцій та штуч. радіоактивності.

Літ.: Малиаров В. В. Основы теории атомного ядра. Москва, 1959; Мухин К. Н. Экспериментальная ядерная физика : в 2 кн. Москва, 1993. Кн. 1: Физика атомного ядра. Ч. 1: Свойства нуклонов, ядер и радиоактивных излучений; Яворский Б. М., Детлаф А. А., Лебедев А. К. Справочник по физике. Москва, 2006; Вакалюк В. М., Солоничний Я. В., Вакалюк А. В. Курс загальної фізики : в 3 ч. Івано-Франківськ, 2016. Ч. 3: Оптика. Атомна та ядерна фізика.

Альфв́ен, Ганнес У́лоф Ёста (Альвен; швед. Alfvén, Hannes Olof Gösta; 30.05.1908, м. Норрчепінг, Швеція — 02.04.1995, м. Юрскольм, Швеція) — фізик та астрофізик, член Швед. королів. АН (з 1947), АН СРСР (з 1958), Нац. академії наук США (з 1966), Індійської нац. АН (з 1976). Народився в сім'ї лікаря. З 1926 навчався в Упсальському ун-ті. 1936 здобув там ступінь доктора філософії та був призначений лектором із фізики. З 1937 — фізик-дослідник у Нобелів. ін-ті фізики в м. Стокгольмі. Працював у Королів. технол. ін-ті в м. Стокгольмі: професор теорії електрики (з 1940), професор електроніки (з 1945), професор фізики плазми (з 1963). У 1967 виїхав до США, де обіймав посаду професора фізики в Каліфорн. ун-ті м. Сан-Дієго.

Здійснював наук. дослідження з *електродинаміки, фізики плазми, косм. фізики та астрофізики*. У 1940-х розвинув теорію *гідродинаміки магнітної*. Висунув низку гіпотез для пояснення півн. сьйв, геомагніт. (див. *Геомагнетизм*) бур, походження косм. променів, соняч. плям тощо. Відкрив магнітодинаміч. *альфвенівські хвилі*, зробив нову галузь фізики — косміч. електродинаміку. Керував роботами з моделювання взаємодії *магнітосфери* Землі й соняч. вітру. Передбачив хвильовий рух провід. середовища в *магнітному полі*, 1937 — існування галакт. магніт. полів. Запропонував ідею про синхротронну природу випромінювання радіоджерел і 1950 — теорію їхнього випромінювання. Серед праць: «Космічна електродинаміка» (1950), «Походження Сонячної системи» (1954), «Світи — антисвіти: антиматерія та космологія» (1966), «Космічна плазма» (1981). Під псевдонімом Улоф Йоганссон опублікував науково-фантастич. роман «Великий комп'ютер: передбачення» («Sagan om den stora datamaskinen: en vision»; 1966). Лауреат Нобелів. премії (1970) за фундамент. праці та відкриття в магніт. гідродинаміці та застосування їх у фізиці плазми. Нагороджений золотою медаллю Королів. астроном. т-ва Великої Брита-

нії (1967), золотою медаллю імені М. В. Ломоносова, медаллю Франкліна (обидві — 1971) тощо. На честь А. названо *астероїд* головного поясу, відкритий 26.09.1960 — 1778 Альфвен.

Пр.: Cosmical Electrodynamics. Oxford, 1950; Cosmic Plasma. Amsterdam, 1981; Cosmology — Myth or Science? // Journal of Astrophysics and Astronomy. 1984. Vol. 5 (1); Cosmology in the Plasma Universe: An Introductory Exposition // IEEE Transactions on Plasma Science. 1990. Vol. 18; Evolution of the Solar System. Hawaii, 2005. (у співавт.); Р о с . п е р е к л . — Космическая электродинамика / Пер. с англ. С. М. Полоскова. Москва, 1952; Эволюция солнечной системы / Пер. с англ. К. В. Краснобаева. Москва, 1979. (у співавт.); Космическая плазма / Пер. с англ. Т. К. Бреусн. Москва, 1983.

Літ.: Альфвен, Ханнес // Лауреаты Нобелевской премии. Лауреаты Нобелевской премии : в 2 т. Москва, 1992. Т. 1; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Садовий М. І., Трифонова О. М. Історія фізики з перших етапів становлення до початку XXI століття. 2-ге вид., перероб., допов. Кіровоград, 2013; Physicists. New York, 2014.

Альфвен Ганнес Олоф Ёста

Альфв́ена число — безрозмір. величина A , яка характеризує рух у *магнітному полі* провід. середовища, що поводить себе як суц. *рідина* або *газ*. A ч. є відношенням енергії магніт. поля $H^2/8\pi$ до *енергії кінетичної* провід. середовища $\rho v^2/2$ (H — *напруженість поля*, ρ — *густина*, v — *швидкість* провід. середовища):

$$A = \frac{H^2}{4\pi\rho v^2}$$

Через *альфвенову швидкість* $v_A = H/\sqrt{4\pi\rho v^2}$ A ч. можна подати як

$$A = (v_A/v)^2$$

Це число відіграє важливу роль у сучас. теорії косм. *плазми* та *гідродинаміки магнітної*.

Літ.: Альфвен Г., Фельтхаммер К.-Г. Космическая электродинамика. Москва, 1967; Электродинамика плазмы / Под ред. А. Ахиезера. Москва, 1974; Платцман Ф., Вольф П. Волны и взаимодействия в плазме твердого тела. Москва, 1975; Ландау Л., Лифшиц Е. Электродинамика сплошных сред. Москва, 1982; Лісняк П., Лісняк М. Загальна фізика. Тернопіль, 2015.

М. М. Білецький

Альфв́енівські хвилі — електромагніт. *хвилі поперечні*, які поширюються в *нейтр. плазмі* в *магнітному полі*. Назв. на честь Т. Альфвена, який 1942 вперше розглянув *хвильові коливання* провід. магнет. *рідини*. A ч. є низькочастот., тому що їхня *частота* не перевищує *циклотронної частоти* позитивно зарядж. частинок плазми — *йонів* (косм. та газорозряд. плазма) і дірок (плазма *металів* і *напівпровідників*). Для магнето-плазм. коливань із частотами та *хвиль довжинами*, значно більшими за *радіуси* круг. руху зарядж. частинок в однорід. магніт. полі, рух позитив. та негатив. зарядж. частинок відбувається однаково, і плазма поводить себе як суц. *рідина* або *газ*. За таких умов хвильові процеси можна досліджувати за допомогою рівнянь *гідродинаміки*. Фіз. механізм утворення A ч. такий: у середовищі, яке добре проводить електр. струм, магніт. *силові лінії* нібито «уморожені» в нього й рухаються разом із матер. частинками. Унаслідок того, що *індукція електромагнітна* породжує струми, які перешкоджають будь-якій зміні магніт. потоку крізь будь-який замкн. матер. контур, під час пересування якогось елемента середовища він не перетинатиме магніт. сил.

ліній. Сил. лінії подібні до пруж. ниток (струн), на які нанизано частинки середовища. Механізм коливань тут полягає в «згинанні» магніт. сил. ліній разом із «приклеєною» до них плазмою. Під час цього сил. лінії магніт. поля викривляються й викликають квазіпруж. сили, які прагнуть випростати їх — виникає специф. хвильовий процес. А. х. має точ. нелін. розв'язок рівнянь *магнітної гідродинаміки* у вигляді плоскої хвилі дов. амплітуди, яка поширюється з *альфвенівською швидкістю* без спотворення профілю хвилі. Це зумовлює їхню знач. роль у *фізиці іоносфери* та *астрофізиці*. Вивчення умов поширення А. х. в плазмі відграє істот. роль із погляду як вивчення фундамент. властивостей речовин, так і практ. застосування хвильових процесів, напр., для високочастот. нагрівання газорозряд. плазми та створення різноманіт. твердот. приладів надвисокочастот. випромінювання. У твердому тілі А. х. спостерігають у *бісмуті*, *стибії*, індію стибіду (InSb) та в *графіті*.

Лит.: Альфвен Г., Фельтхаммер К.-Г. Космическая электродинамика. Москва, 1967; Электродинамика плазмы / Под ред. А. Ахизера. Москва, 1974; Платцман Ф., Вольф П. Волны и взаимодействия в плазме твердого тела. Москва, 1975; Ландау Л., Лифшиц Е. Электродинамика сплошных сред. Москва, 1982; Нелінійні альфвенівські хвилі та солітони у холодній плазмі // Укр. фіз. журнал. 2004; Кришталь О., Герасименко С. Кінетичні альфвенівські хвилі у передспаховій плазмі // *Astronomische Nachrichten*. 2005. № 326 (1); Березко Е. Введение в физику космоса. Москва, 2014.

М. М. Білецький

Альфоль [від *ал(юміній)* і *фоль(за)*] — загальна назва низки гідро-, тепло- і звукоізоляційних матеріалів на основі тонкого (0,005–0,2 мм) листового або рулонного алюмінію. А. поєднує високу здатність поверхні до відбиття тепла, світла, електромагніт. хвиль із паро-, повітро- та водонепроникністю, хім. стійкістю. Підвищенню теплоізоляційних властивостей А. сприяє низька *теплопровідність* повітря між гофр. або зім'ятими аркушами алюмінієвої фольги, що розділені дерев'яними або картонними рамками. А. також використовують для виготовлення *конденсаторів* і як пакув. матеріал.

Дж.: ДСТУ 3790-98. Металургія кольорових металів. Терміни та визначення основних понять. Київ, 1999.

Лит.: Циборовский Я. Основы процессов химической технологии / Пер. с пол. под ред. П. Г. Романкова. Ленинград, 1967; Бредихин В. М., Маняк М. О., Смирнов В. О. та ін. Металургія кольорових металів : в 7 ч. / За ред. І. Ф. Червоного. Запоріжжя, 2009. Ч. 7; Попович В. В., Кондир А. І., Плешаков Е. І. та ін. Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство. Львів, 2009; Матеріалознавство / Уклад.: А. В. Галико, О. В. Кузик. Кіровоград, 2015.

В. С. Ігнат'єв

Альфонс (франц. Alphonse, від давньогерман. *adal, adel* — шляхетний і *funs* — швидкий, спритний) — чоловік, який отримує матеріальну вигоду від любовних стосунків із жінкою, живе на її утриманні, або сутенер, що має прибутки від проституції. Слово походить від імені персонажа драми «Пан Альфонс» («Monsieur Alphonse»; 1873) А. Дюма-сина (1824–1895), яке стало прозивним завдяки цьому твору. Письменник використав ім'я, що вживалося в цьому значенні в написаній раніше сатир. пісні-омолоді «Alphon-

se de Gros Caillou» («Альфонс із Про-Кайю») актора-коміка І. Лакомба (1821–1892). Пісня переслідувалася франц. прокуратурою за неповагу до органів влади, опубл. лише 1888. І. Лакомба було покарано стягненням штрафу.

Лит.: Ашукин Н. С., Ашукина М. Г. Крылатые слова. Москва, 1955; Ярещенко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків, 2018.

С. В. Глухова

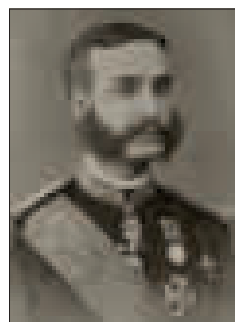
Альфоль

Альфонсо XII Миротворець [ісп. Alfonso XII el Pacificador; справжнє ім'я — Альфонсо Франсиско Фернандо Піо Хуан де Марія де ла Консепсьйон Грегоріо Пелайо де Бурбон і Бурбон (Alfonso Francisco Fernando Pío Juan de María de la Concepción Gregorio Pelayo de Borbón y Borbón); 28.11.1857, м. Мадрид, Іспанія — 25.11.1885, м. Мадрид, Іспанія] — король Іспанії (1874–1885), представник династії *Бурбонів*. Син королеви *Ізабелли II*. Після перевороту 1868 Альфонсо разом із матір'ю виїхав до Франції. В еміграції 25.06.1870 Ізабелла II зреклася претензій на трон на користь сина. Навчався в Колежі Станіслава (м. Париж), Цісарсько-королівській Терезіанській академії (м. Відень), Королівській військової академії (м. Лондон). Після військ. перевороту 1875, одним із організаторів якого був лідер Консервативної партії А. Кановас дель Кастильйо, А. XII М. повернувся до Іспанії та посів трон. *Кортеси* ухвалили новий текст конституції, проголосивши Іспанію конституц. монархією. Відповідно до осн. закону, законодав. влада належала королю та двопалат. парламенту. У роки правління А. XII М. в Іспанії утвердився політ. устрій, відомий як «реставаційна» або «кановасистська» (за іменем політика А. Кановаса дель Кастильйо) система. У лютому 1876 війська А. XII М. здобули перемогу над армією карлістів у громадян. війні. Отримав ім'я «Король-миротворець»: завершив громадян. війну; запобігав військ. переворотам; припинив тривалу руйнівну колоніал. війну на Кубі (1878, Санхонський мир). У зовн. політиці надавав перевагу співпраці з Німеччиною, що викликало незадоволення у прихильних до Франції республікан. кіл.

Лит.: Пожарская С. Бурбоны в Испании // Новая и новейшая история. 1993. № 1; Испанские короли / Под ред. В. Бернекера, К. Сейделя, П. Хозера; Пер. с нем. С. Прилипского. Ростов-на-Дону, 1998; Betriu V. Los últimos Borbones. Barcelona, 1999; Іваницька О. П. Альфонсо XIII — король парадоксів. Новітня історія Іспанії в життєписах королів. Чернівці, 2006; Gómez M. Alfonso XII y la corona maldita. Madrid, 2018.

О. П. Іваницька

Альфонсо XIII [ісп. Alfonso XIII; справжнє ім'я — Альфонсо Леон Фернандо Марія Хайме Ісідоро Паскуаль Антоніо де Бурбон і Габсбург-Лорена (Alfonso León Fernando María Jaime Isidro Pascual Antonio de Borbón y Habsburgo-Lorena); 17.05.1886, м. Мадрид Іспанія — 28.02.1941, м. Рим, Італія] — король Іспанії (1886–1931), представник династії *Бурбонів*. Син короля *Альфонсо XII Миротворця*, прадід короля *Філіпа VI*. Народився через 6 місяців після смерті батька. Проголошений королем Іспанії в день свого народження. Регенткою, відповідно до Конституції, було призначено його матір. З 7 р. отримував домаш. освіту. Коронований 17.05.1902. У 1906 одружився з Вікторією Євгенією Баттенберг,

Альфонсо XII Миротворець

Альфонсо XIII

донькою принцеси Беатрис та принца Генріха Баттенберга, онукою брит. королеви *Вікторії*. Погляди А. XIII формувалися під враженням від поразки Іспанії в *Американо-іспанській війні 1898* та втрати нею всіх заокеан. колоній. Ця подія спричинила появу т. з. «Покоління 98 року» — руху за нац. відродження та *модернізацію* країни. Попри родин. зв'язки з багатьма монаршими домами Європи, А. XIII зміг утримати Іспанію від участі в *Першій світовій війні*. 1915 заснував Офіс Європ. війни — гуманітар. установу, що співпрацювала з *Міжнародним комітетом Червоного Хреста*. Офіс займався розшуком зниклих безвісти солдатів, допомогою військовополоненим, репатріацією цив. осіб і поранених. Завдяки його діяльності надано допомогу понад 200 тис. військовополонених, евакуйовано з небезпеч. зон бл. 70 тис. цив. осіб, врятовано від страти бл. 100 осіб, серед яких франц. та нім. солдати. У період військ. диктатури ген. М. *Прімо де Рівери* (1923–1930) владу А. XIII було суттєво обмежено. Король співпрацював із військовими, що перебували при владі. 30.01.1930 уряд Прімо де Рівери був змушений піти у відставку. В країні відбулися численні антимонарх. демонстрації. 14.04.1931 в Іспанії проголошено республіку. Нова респ. влада не вимагала зречення короля, а сама позбавила А. XIII та його спадкоємців усіх прав, титулів, громадянства та майна. А. XIII виїхав до Франції. У роки вигнання постійно подорожував Європою, багато часу провів у м. Римі. Після повернення режимом Ф. *Франко* громадян. прав королів. родині А. XIII відмовився повертатися до Іспанії. Він дистанціювався від подій *Громадянської війни в Іспанії 1936–1939*. Зрікся престолу на користь сина Хуана 15.01.1941. На честь А. XIII названо астероїд (925) Альфонсіна, відкритий 13.01.1920 астрономом Ж. Комасом Солюо в обсерваторії м. Барселони. За гуманітар. діяльність А. XIII було висунуто (1917 і 1933) на Нобелів. премію миру, але нагороди не здобув.

Лит.: Fernandez Almagro M. Historia del Reinado de Alfonso XIII. Barcelona, 1977; Пожарская С. П. Бурбоны в Испании // Новая и новейшая история. 1993. № 1; Betriu Borrás R. Los últimos Borbones. Barcelona, 1999; Іваницька О. П. Альфонсо XIII — король парадоксів // Новітня історія Іспанії в життєписах королів. Чернівці, 2006; Vega G. de la. El reinado de Alfonso XIII: del final de la Regencia a la II República: 1902–1931. Madrid, 2018.

О. П. Іваницька

Альфортс, Ларс Валеріан (фін. Ahlfors, Lars Valerian; 18.04.1907, м. Гельсінгфорс, тепер Гельсінкі, Фінляндія — 11.10.1996, м. Пітсфілд, шт. Масачусетс, США) — математик, доктор Гельсін. ун-ту (з 1930), член Нац. академії наук США (з 1946), член АН СРСР (з 1988), Рос. АН (з 1991). А. закінчив 1928 Гельсін. ун-т, де вивчав математику під керівництвом Е. Л. Ліндефа та Р. Г. Неванлінни. 1929 разом із Р. Г. Неванлінною працював над доведенням гіпотези франц. математика А. *Данжуа* про число асимптотич. значень цілих функцій, опублікував перше її доведення (відома як теорема Данжуа — Карлемана — Альфорса: число асимптотич. значень цілої функції порядку ρ вздовж кривих у комплекс. площині, які прямують до нескінченності, менше або рівне 2ρ). 1933–1936 обіймав посаду ад'юнкт-професора в Гельсін. ун-ті, з 1938 — професора. 1944 отримав пропозицію від Швейцар. вищої

Альфортс Ларс Валеріан

тех. школи Цюриха, де працював у 1945. У 1946–1977 працював у Гарвард. ун-ті, зокрема 1964–1977 професором математики фонду В. К. Граустейна цього ун-ту. 1962 і 1964 викладав також як запрошений професор в Ін-ті перспектив. досліджень (м. Принстон, шт. Нью-Джерсі, США). Працював у галузі *геометр. теорії функцій*. А. розробив конформну геометрію, теорії мероморфних функцій, розподілу значень, ріманових поверхонь, а також досліджував квазіконформні відображення. Автор понад 140 наук. праць, з-поміж яких 17 монографій. Серед учнів: П. Гарабедян, Дж. Дженкінс, Р. Оссерман, Г. Поллак, Г. Ройден, Дж. Спрингер, Е. Вітні. Нагороди: *Філдса медаль* (1936) за внесок у розвиток теорії ріманових поверхонь і розробку теорії квазіконформних відображень; Міжнародна премія фонду Вігурі (1968); Премія Вольфа в математиці (1981); Премія Стіла (1982).

Пр.: Contributions to the Theory of Riemann Surfaces: Centennial Celebration of Riemann's Dissertation. Princeton, 1953; Complex Analysis. New York, 1979; Р о с е р е к л. — Пространства римановых поверхностей и квазиконформные отображения. Москва, 1961. (у співавт.); Лекции по квазиконформным отображениям. Москва, 1969; Преобразования Мёбиуса в многомерном пространстве. Москва, 1986.

Лит.: Bott R., Earle C., Hejhal D. et al. Lars Valerian Ahlfors (1907–1996) // Notices of the American Mathematical Society. 1998. Vol. 45. № 2; Gehring F., Kra I., Krantz S. et al. The Mathematics of Lars Valerian Ahlfors // Notices of the American Mathematical Society. 1998. Vol. 45. № 2; Gehring F. Lars Valerian Ahlfors 1907–1996. Washington, 2005; Nadis S., Yau Sh.-T. A History in Sum: 150 years of Mathematics at Harvard (1825–1975). Cambridge, 2013; Lehto O. Lars Ahlfors: at the Summit of Mathematics. Providence, 2015.

Ю. Б. Зелінський

Альфортіоз (лат. *Alfortiosis*) — інвазійна хвороба ссавців ряду конеподібні (коні, мули, віслюки), належить до групи нематодозів, а саме стронгілідозів. Збудником А. є нематода *Alfortia edentatus* род. *Strongylidae*, що паразитує в товстій кишці (доросла нематода) та під парієтальним листком *очеревини* (личинки) тварин. Альфортія належить до геогельмінтів. Не має зубів, замість них — сильна ротова капсула з довгим дорзальним жолобом. Самець завдовжки 23,0–26,5 мм, самиця — 2–40 мм. Яйця овальної форми, 0,085 × 0,50 мм. Личинки розвиваються в зовн. середовищі з яєць и через 5–6 діб стають інвазійними. Здатні перезимовувати на пасовищі. Після потраплення в організм тварини личинки з кишківника мігрують під парієтальний листок очеревини, утворюють там невеликі гематоми, в яких виростають до 30–40 мм завдовжки. Потім знову мігрують у стінки кишківника, звідки через місяць, після досягнення статевої зрілості, виходять у просвіт кишок. Повний цикл розвитку цього паразита в організмі господаря становить 8–9 міс. Поширений повсюдно. Спалахи хвороби звичай припадають на пізню осінь, зиму і ранню весну. Шлях зараження аліментарний. Частіше на А. хворіє молодняк (у віці від 5 міс. до 3 р.) і старі тварини. *Перебіг:* гострий і хронічний. Симптоми: відставання лошат у розвитку, зниження апетиту, збільшення об'єму черевної порожнини, болючість черевних стінок, порушення роботи шлунково-кишкового тракту, періодичні напади лег-

ких кольок, температура тіла підвищена (39–39,5 °C). При гострому перебігу хвороби — септичний перитоніт, анемія, кахексія, смерть. Діагностика: А. очеревини встановлюють лише при розтині (перитоніт; поверхня очеревини темно-червоного кольору, багато гематом розміром 6–8 мм, через серозну оболонку видно личинки альфортгій); А. кишківника — шляхом культивування личинок третьої стадії у фекаліях. Профілактика: зміна пасовищ кожні 6–10 днів, незараження і паразитарне безлення коней на початку і в середині випасного сезону.

Див. також: Гельмінтози.

Лит.: Єрохіна О. М. Паразитологія та інвазійні хвороби сільськогосподарських тварин. Київ, 2014; Шендрік Л. І., Довгій Ю. Ю., Шендрік Х. М. та ін. Термінологічний словник з паразитології. Житомир, 2017; Косминков Н. Е., Лайпанов Б. К., Домацкий В. Н. и др. Паразитология и паразитарные болезни сельскохозяйственных животных. Москва, 2018.

Альхазен — див. Альгазен.

Альцгеймер, Алоїс (Альцгаймер; нім. Alzheimer, Alois 14.06.1864, м. Марктбрайт, Німеччина — 19.12.1915, м. Бреслау, тепер м. Вроцлав, Польща) — психіатр, невролог, патоморфолог, один із засновників *невропатології* як науки, першовідкривач форми старечого слабоумства (названо *Альцгеймера хворобою*). А. вивчав медицину в ун-тах міст Берліна, Тюбінгена та Вюрцбурга. Мед. диплом одержав 1888 після захисту дис. «Про сіркоутворювальні залози вуха» [керівником був гістолог А. фон Келлікер (1817–1905)]. У 1888 розпочав кар'єру на посаді клініч. асистента в муніцип. притулку для психічно хворих і епілептиків м. Франкфурта-на-Майні. Його перша публікація (1891) стосувалася клініч. випадку прогресуючої спінальної аміотрофії. 1894–1896 зосередився на вивченні церебрального атеросклерозу та паралічу *прогресивного* (однієї з форм нейросифілісу). 1902 обіймав посаду наук. асистента на каф. психіатрії *Гейдельберзького університету*. 1903 переїхав до м. Мюнхена, де заснував клініко-анатом. лабораторію Королів. психіатр. клініки при Мюнхен. ун-ті й очолював її до 1912. Там опублікував габілітаційну дисертацію, присвячену *гістопатології* прогресивного паралічу. 1912 отримав звання професора та обійняв посаду директора Психіатр. та неврол. ін-ту Сілезького ун-ту ім. Фрідріха-Вільгельма в м. Бреслау, де працював до кінця життя. На 37-му засіданні Т-ва пд-зх. нім. психіатрів у м. Тюбінгені (1906) А. доповів про анатом. та невропатол. картину захворювання кори гол. мозку 51-річної пацієнтки Августини Д., що супроводжувалося втратою пам'яті, дезорієнтацією, розвитком депресії та галюцинаціями. Статтю з детальним описом патології (яку назвали хворобою Альцгеймера) учений опублікував 1911. Це активізувало детальне дослідження хвороби. Помітним є внесок А. у вивчення пухлин мозку, хореї Гентінгтона, сифілісу, судинної *деменції*, *епілепсії*, питань судової психіатрії. 1904–1913 вийшов друком шеститомний збірник наук. праць А. «Гістологічне та гістопатологічне вивчення кори головного мозку», підготовлений разом із Ф. Нісслем (Німеччина). 1910 спільно з неврологом М. Левандовським (Німеччина) заснував європ. «Журнал неврології та психіатрії» та був його видавцем.

Пр.: Neuere Arbeiten über die Dementia senilis und die auf atheromatöser Gefäßerkrankung basierenden Gehirnkrankheiten // Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie. 1898. № 3; Histologische und histo-pathologische Arbeiten über die Großhirnrinde mit besonderer Berücksichtigung der pathologischen Anatomie der Geisteskrankheiten : in 6 vol. Jena, 1904–1918; Über eigenartige Krankheitsfälle des späteren Alters // Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie. 1911. Vol. 4. № 1.

Лит.: Maurer K., Maurer U. Alzheimer. New York, 2003; Pearce J. Fragments of Neurological History. London, 2003; Tagarelli A., Tagarelli G., Quattrone A. et al. Alois Alzheimer: a Hundred Years after the Discovery of the Eponymous Disorder // International Journal of Biomedical Science. 2006. Vol. 2. № 2; Zilka N., Novak M. The Tangled Story of Alois Alzheimer // Bratislavské lekárske listy. 2006. bd. 107. № 9/10; Finger S., Boller F., Tyler K. Handbook of Clinical Neurology : in 161 vol. New York, 2009. bd. 95: History of Neurology; Эйзлер А. К. Болезнь Альцгеймера: диагностика, лечение, уход. Москва, 2013; Maurer K., Maurer U. Alois Alzheimer: Leben und Werk in Wort und Bild. Frankfurt am Main, 2015.

О. В. Ігнашук, Ю. О. Матвієнко

Альцгеймер Алоїс

Альцгеймера хвороба, сенільна *деменція* типу Альцгеймера — нейродегенеративне захворювання, що є найпоширенішою формою старечої *деменції*. Захворювання, яке вражає клітини мозку, вперше виявив і описав 1906 німецький невролог і психіатр А. *Альцгеймер*. Йдеться про форму дегенеративних процесів, ознаками яких є порушення пам'яті, поступовий розлад психічної діяльності. Найчастіше А. х. виявляють у людей похилого віку, старших за 60-65 р. Є рання А. х. — рідкісна форма захворювання, що позначається на пам'яті та когнітивних навичках і згодом призводить до затьмарення свідомості, змін настрою та дезорієнтації в просторі та часі. Причинами виникнення А. х. є аномальне накопичення амілоїдних бляшок і нейрофібрилярних клубків у тканинах головного мозку, що спричиняє блокування зв'язку між нервовими клітинами. Причини виникнення та розвитку захворювання остаточно не з'ясовані. Здебільшого порушення при А. х. охоплюють вісім domenів: пам'ять, мовленнєві навички, здатність сприймати навколишній світ, конструктивні здібності, орієнтування в просторі та часі, ідентифікація власної особистості, навички розв'язання проблем, функціонування, самозабезпечення. А. х. починається переважно з малопомітних симптомів, із плином часу прогресує. Зазвичай на ранніх стадіях спостерігають порушення уваги та короткочас. пам'яті (напр., нездатність засвоїти нову інформацію). З розвитком хвороби з'являються порушення мови, довготривалої пам'яті та когнітивних функцій. З часом хворі на А. х. остаточно втрачають здатність контролювати фізіологічні функції організму та як належне сприймати навколишній світ. Поступова втрата функцій орг-му призводить до смерті. Діагноз А. х. зазвичай базується на історії пацієнта (*анамнезі* життя), історії його родичів і клініч. спостереженнях, водночас враховують характерні невролог. та нейропсихолог. ознаки. Для підтвердження А. х. використовують способи медичної візуалізації (комп'ютерну томографію, магнітно-резонансну томографію, однофотонну емісійну комп'ютерну томографію або позитронно-емісійну томографію) та нейропсихологічне тестування. А. х. є невиліковним захворюванням; доступні методи терапії

переважно є паліативними заходами. Серед них: фармакотерапія, психосоціальне втручання із застосуванням сенсорної інтегративної терапії.

Лит.: Абрамов В. А., Ивнев Б. Б., Казаков В. Н. и др. Болезнь Альцгеймера (мультидисциплинарное исследование). Донецк, 2000; Cummings J., Frank J., Cherry D. et al. Guidelines for Managing Alzheimer's Disease: Part I. Assessment // American Family Physician. 2002. № 65 (11); Cummings J., Frank J., Cherry D. et al. Guidelines for Managing Alzheimer's Disease: Part II. Treatment // American Family Physician. 2002. № 65 (12); Бачинская Н. Ю. Болезнь Альцгеймера // Журнал неврол. ім. Б. М. Маньковського. 2013. № 1; Крашений І., Попов А., Рамірез Х. та ін. Метод діагностики хвороби Альцгеймера за томографічними зображеннями мозку // Electronics and Communications. 2016. Т. 21; Бредсен Д. Альцгеймер — не винок! ReCODE: перша програма лікування й профілактики спаду когнітивних функцій / Пер. з англ. О. Бершадської. Київ, 2018.

Г. М. Кожина

Альшванг, Арнольд Олександрович (01.10.1898, м. Київ, тепер Україна — 28.07.1960, м. Москва, тепер РФ) — музикознавець, піаніст, композитор, доктор мистецтвознавства (з 1944). У 1914 був висланий до Олонецької губ. як «неблагонадійний», після повернення викладав на курсах для робітників. Закінчив Київ. консерваторію (тепер *Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського*; 1920 — клас ф-но Г. К. Ходоровського-Мороза та Г. Г. Нейгауза, 1922 — клас композиції Р. М. Глієра, Б. Л. Яворського). 1919 — викладач іст. дисциплін на муз. курсах, начальник першої рад. військ.-муз. школи при Наркомвійськвідділі УСРР, з 1920 — лектор Вищої військ.-політ. школи Правобереж. України. Від 1923 — професор і декан муз.-наук. ф-ту Київ. консерваторії. Виступав із наук. доповідями на засіданнях комісії Т-ва ім. М. Леонтовича. Брав участь у роботі редколегії журналу «Музика». З 1924 працював у м. Москві. Викладав курс західноєвроп. музики в Моск. консерваторії. Згодом неодноразово гастролював в Україні як піаніст і виступав із лекціями про муз. культуру. Дійсний член Державної академії художніх наук (з 1931 — Державної академії мистецтв) (1926–1932). Наук. інтереси: творчість композиторів-класиків Зх. Європи та Росії, проблеми муз. стилів (*імпресіонізм, експресіонізм* тощо), питання муз. виконавства, історії та теорії музики, муз. естетики. Автор монографій про П. Чайковського (1959), К. Дебюссі (1935), Л. ван Бетховена (1952), статей про композиторів П. Козицького (1934), В. Пухальського (1948), низки публікацій в укр. пресі. Писав симф., фортеп. твори, пісні, романси, хори, музику до театр. вистав. Серед муз. творів — симф. поема на укр. нар. теми (1926). Підтримував дружні стосунки з П. Козицьким (він присвятував А. фортеп. прелюдію, 1920), Лесем *Курбасом*, В. Модзалевським, Г. *Нарбуттом*, П. *Тичиною*.

Тв.: Клод Дебюссі. Життя і діяльність, мировоззрення і творчість. Москва; Ленинград, 1935; А. Н. Скрябин. Москва; Ленинград, 1945; Венские классики. Гайдн, Моцарт, Бетховен. Москва, 1945; Советский симфонизм. Москва; Ленинград, 1946; Опыт анализа творчества П. И. Чайковского (1864–1878). Москва, 1951; Избранные статьи. Москва, 1959; Произведения К. Дебюсси и М. Равеля. Москва, 1963; Избранные сочинения : в 2 т. Москва, 1964–1965; П. И. Чайковский. Москва, 1970; Бетховен. Москва, 1977.

Альшванг Арнольд Олександрович

Альшиць Яків Ісакович

Лит.: Кулаковский Л. Арнольд Александрович Альшванг // Альшванг А. Избранные сочинения : в 2 т. Москва, 1964. Т. 1; Кунин И. Мыслитель, учёный, художник // Альшванг А. Избранные сочинения : в 2 т. Москва, 1964. Т. 1; Пуккерман В. Теория музыки и педагогика в деятельности А. Альшванга // Альшванг А. Избранные сочинения : в 2 т. Москва, 1964. Т. 1; Альшванг А. // Музыкальная энциклопедия : в 6 т. Москва, 1973. Т. 1; Немкович О. Альшванг А. // Українська музична енциклопедія / Гол. редкол. Г. Скрипник. Київ, 2006. Т. 1.

Н. М. Кушка

Альшиць, Леон Якович (30.01.1910, м. Житомир, тепер Україна — 21.10.1983, м. Одеса, тепер Україна) — художник театру, засл. художник України (з 1978). Закінчив 1931 Київ. худ. ін-т (у В. *Татліна*). Працював 1933–1953 у театрах Червоної Армії (міста Київ, Одеса, Львів), 1954–1974 — в Одес. рос. драм. театрі ім. А. В. Іванова (1957–1975 — гол. художник). Оформив вистави, серед яких: «Діти Сонця» М. Горького (1937), «Рідний дім» Б. Ромашова (1937), «Розгром» за О. Фадеевим (1970), «Добряк» Л. Зоріна (1973), «Інтер'ю в Буенос-Айресі» Г. Боровика (1975), «І відлетимо з вітрами» М. Зарудного (1977), «Гравець» за Ф. Достоевським (1982), усі — у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки (тепер *Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки*); «У день весілля» В. Розова (1969), «Дош» С. Моема (1975), обидві — в Одес. рос. драм. театрі ім. В. Іванова (тепер *Одеський академічний російський драматичний театр*); «Учень диявола» Б. Шоу (1970) у Київ. укр. драм. театрі ім. І. Франка (тепер *Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка*). Викладав в Одес. театр. уч-щі.

Тв.: Решение всегда рядом // Сов. худ. театра и кино. Москва, 1978.

Лит.: Глазов М. Простота мудрости // Укр. театр. 1977. № 2.

Альшиць, Яків Ісакович (25.11.1906, м. Житомир, тепер Україна — 28.03.1982, м. Донецьк, тепер Україна) — вчений, фахівець у галузі конструювання й вир-ва гірн. машин, доктор тех. наук (з 1961). У 1934 закінчив Донецький гірн. ін-т (тепер — *Донецький національний технічний університет*). Трудову діяльність розпочав на Горлівському маш.-буд. заводі (тепер — ЗАТ «Горлівський машинобудівник»), працював інженером конструктор. бюро, заст. нач. цеху врубових машин. 1938 перейшов на роботу до Донецького індустр. ін-ту, 1940 захистив канд. дисертацію. Під час *Другої світової війни* служив у 8-й саперній армії на буд-ві оборон. споруд (1941–1942). З 1942 — заст. гол. інженера, потім — гол. інженер Копейського маш.-буд. з-ду в Челябін. обл. (тепер РФ). 1948–1950 — гол. інженер Свердловської та Донецької філій Держ. проектно-конструктор. та експерим. ін-ту вуг. машинобудування («Діпровулгемаш»). Від 1951 до кінця життя працював у Донецькому нац. тех. ун-ті на кафедрі «Гірничі машини» на посадах доцента, професора, зав. кафедри, професора-консультанта. Сприяв навчанню фахівців вищої кваліфікації, підготував 20 кандидатів наук, заснував наук. школу в галузі експерим. досліджень. Розробив теорію роботи й розрахунку гірн. машин із метою підвищення їхньої надійності та продуктивності. Упровадив нові методи й спец.

апаратуру для дослідження роботи машин у лаб. і виробн. умовах, комплекс заходів із підвищення продуктивності та надійності очисних і прохідн. комбайнів. Під його керівництвом розроблено й упроваджено у вуг. пром-ств потужні врубові машини. Автор 12 винаходів і понад 60 наук. праць, серед яких навч. посібник «Гірничі машини» (1961); монографія «Апаратура й методи дослідження гірничих машин» (1969). Удостоєний Держ. премії СРСР за працю «Врубова машина КМП-44» (1949). Нагороджений орденами Труд. Червоного Прапора (1943), «Знак Пошани» (1942), 5 медалями, знаком «Шахтарська слава» II ст. та ін. відзнаками. На вшанування пам'яті А. у Донецьку на будівлі Донецького нац. тех. ун-ту встановлено мемор. дошку.

Пр.: Успівавт. — Апаратура и методы исследования машин для выемки угля. Москва, 1957; Горные машины. Москва, 1961; Апаратура и методы исследования горных машин. Москва, 1969.

Лит.: Минаев А. А., Семенченко А. К., Гуляев В. Г. Памяти основателя научной школы кафедры горных машин профессора Я. И. Альшица (К 100-летию со дня рождения) // Наук. праці Донец. нац. тех. ун-ту. Сер.: Гірничо-електротехнічна. Донецьк, 2006. Вип. 12 (113); Косолапова В. А. Альшиц Яков Исаакович // Копейск / Сост. Е. Л. Богдаж, В. А. Косолапова, О. Ю. Морозов и др. Челябинск, 2007.

Альшпіс (нім. Ahlspeiß, букв. — шило-спис, від Ahle — шило та Spieß — піка, спис, рожен) — держакова холодна зброя у вигляді короткого списа з дископодіб. обмежувачем. Тонка й довга гранована сталева частина А. нагадувала гігант. шило (50–100 см), насаджене на держак (160–180 см). А. призначався для силового пробивання лицар. обладунків. Був поширений у Зх. Європі (Німеччина, Австрія, Швейцарія) у 15–16 ст. Як і *алебарда*, часто використовувався на лицар. турнірах.

Лит.: Фріс Р. Лицарі та зброя / Пер. з англ. М. Сиволап. Київ, 2010; Лицарі. Ілюстрований атлас. Харків, 2019.

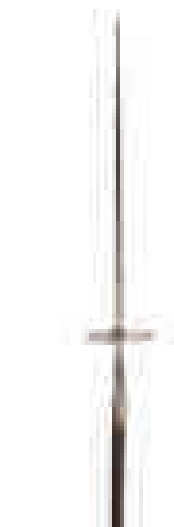
О. Л. Скрябін, В. І. Горелов

Альянс (франц. alliance — союз, об'єднання) — 1) Союз між д-вами для досягнення спільних цілей у певний час; об'єднання окр. осіб, політ., партій, громад. орг-цій на основі договірних зобов'язань. Розрізняють А. особистісні, сімейні, групові, партійні, военні, політ., екон., міжнародно-кооперативні та ін. Найчастіше поняття А. вживається щодо міждерж. союзів. А. у відносинах між д-вами, як правило, спрямовані на взаємну підтримку сторін у разі *агресії* ін. держав чи утвердження взаємних інтересів. Міждержавні А. бувають двосторонніми й багатосторонніми, таємними й відкритими, простими й високоорганізованими, коротко- і довготривалими, а також безпосередньо спрямованими на перемогу у війні чи на її відвернення. За сучас. умов міждержавні А. створюють переважно з метою досягнення необхідного балансу сил і забезпечення національної безпеки держав. Приклади міждержавних А.: Троїстий А. (1668), *Священний союз* (1815), *Організація Північноатлантичного договору* (Північноатлантичний альянс, НАТО; 1949), *Варшавський пакт* (1955) та ін. З 1939 термін «А.» використовують для характеристики діяльності зх. д-в, які об'єдналися в *антигітлерівську коаліцію* (Зх. Альянс).

Лит.: Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин. Львів, 2010; Толстов С. Міжнародна система початку XXI століття // Зовн. справи. 2013. № 10; Вонсович О. С. Роль Північноатлантичного альянсу у боротьбі із сучасними «жорсткими» та «м'якими» загрозами // Грані. 2015. № 9.

В. П. Горбатенко

2) В економіці — неформальне об'єднання, партнер. угода між *фірмами* чи *компаніями*, що здійснюють інвестиц., вироб. та збутову діяльність, або співпраця на контрактній основі чи на засадах партнерства, вертикальний чи горизонтальний характер угод, виділення сфер формування тощо. Перші різновиди кооперац. утворень, подібні до сучас. А., виникли наприкінці 19 — на поч. 20 ст, але були спрямовані на спотворювання ринку конкуренції та орієнтовані на розподіл ринку (особливо впродовж 1990–1995). За цей період кількість А. у світі збільшилася втричі. Угоди щодо А. здебільшого укладають *корпорації транснаціональні*. Найбільше їх створюють в Азії, США, ЄС. На території України першим підприємством, схожим на сучас. стратег. А., зокрема за критерієм участі ТНК, було рад.-англ. спільне підприємство (м. Бориспіль, Київська обл.), утвор. 1988 за угодою між Голов. аптечним управлінням Мін-ва охорони здоров'я УРСР та компанією «Tambrands Ltd.» (світовий виробник засобів особистої гігієни для жінок). Перші А. в Україні з'явилися на поч. 21 ст., що було пов'язано з пошуком політ. заступництва в органах влади. Осн. метою утворення А. є розширення збуту продукції на основі об'єднаних ресурсів, зниження витрат і підвищення ефективності підприємницької діяльності. Можуть бути як неформ. партнерські відносини, так і формальні *коаліції*. Серед форм А. — спільні підприємства, злиття чи *консолідація* компаній або пайова участь у статутному капіталі компаній-партнера; спільна діяльність — договірні співпраця для реалізації окремих проектів, угод. Виділяють такі осн. види А.: стратег. — багатoproфільні об'єднання двох або більше компаній із метою

Альшпіс

Альянс. Російський плакат присвячений «Антанті» — альянсу Великої Британії, Французької республіки, Російської імперії

захоплення ринків збуту; колаборац. — співпраця вчених, лабораторій або створення окремої дослідницької групи для об'єднання наук., дослідницького потенціалу з метою спільного виконання проекту; фін.-вироб. — об'єднання банків, підприємств фін. сфери, галузевих компаній; інвестиц. — угоди для реалізації певного проекту. Класифікація А.: за терміном дії — короткострокові, середньострокові та довгострокові; за кількістю учасників — двосторонні та багатосторонні; за характером конкурентної поведінки партнерів — між конкурентами та між не конкурентами; за об'єднаними ресурсами — на основі спільної власності, акц. участь, з частковим об'єднанням ресурсів; за механізмом управління — акціонерні, неакціонерні; за територіальним охопленням — національні, міжнародні, змішані тощо. Завдяки А. в економіці створюються конкурентні переваги перед ін. іноземними виробниками, зменшуються вхідні бар'єри на іноземні ринки, нац. компанії отримують *інвестиції* на модернізацію виробництва, проводяться спільні наук. дослідження. На місц. ринку А. може підсилювати конкурентні переваги за допомогою нових управлінських методів і технологій, сприяти вдосконаленню вироб. бази й системи дистрибуції.

Лит.: Industrial Clusters, Upgrading and Innovation in East Asia / Ed. by A. Kuchiki, M. Tsuji. Cheltenham, 2011; Прохорова М. Е. Особливості та тенденції розвитку процесів транснаціоналізації в XXI столітті // Стратегія розвитку України (екон., соціол., право). 2015. № 2; Загарій В. К., Синільник В. В. Транснаціональні компанії і стратегічні альянси та їх вплив на світову економіку // Наук. вісник Ужгор. нац. ун-ту. 2017. Вип. 15; Касич А. О., Чумаченко Ю. В. Міжнародні стратегічні альянси як чинник розвитку конкурентних переваг підприємства // Екон. і сусп.-во. 2017. № 13; Педченко Н. С. Поняття та відмінності колабораційних альянсів від інших форм кооперації в Україні // Наук. вісник Полтав. ун-ту екон. і торгівлі. 2018. № 2 (87).

М. Е. Прохорова

Алювіальні ґрунти (від лат. *alluvio* — нанос) — гідроморфні інтразональні ґрунти, які формуються в річк. заплавах і *дельтах річкових* під впливом період. затоплення їх річк. водами та накопичення шару *алювію*. Цей шар (намулок) утворюється внаслідок осідання на поверхні заплавл. ґрунтів твердих частинок, принес. з повеневими (див. *Повінь*) та паводк. водами. Чинники ґрунтоутворення в заплаві: періодичне надходження алювію, який збагачує ґрунт пожив. речовинами та мулистим матеріалом; пост. вплив *вод ґрунтових*; період. вплив річк. вод, іноді відмін. за хім. складом від ґрунтових; високий уміст у ґрунті *мікроорганізмів* (біогенність). Інтенсивність цих процесів залежить від інтенсивності повеней та паводків, періодичності затоплення різн. частин заплави. Назагал А. г. вирізняються високою біогенністю та швидкістю ґрунтоутворення. А. г. поділяють на три групи: дернові, лучні та лучно-болотні. Алюв. дернові ґрунти розвиваються в умовах короткочас. зволоження паводк. водами. Рівень ґрунт. вод мінливий, однак капіляр. торочка (шар ґрунту, капіляри всередині якого заповнені водою) розташована нижче від ґрунт. профілю — ґрунту у вертикал. розрізі від поверхні в глибину до материк. основи. Саме завдяки речовинам, які містяться в ньому, відбувається біоген. накопичен-

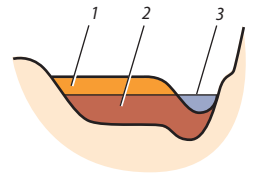
ня у верх. ґрунт. горизонтах. У відкладених наносів легкий мех. склад, вони бідні на основи й орган. речовини. Алюв. лучні ґрунти формуються в центр. частинах заплавл. в умовах зволоження паводк. та підґрунт. водами. Капіляр. торочка розташована в межах ґрунт. профілю. Біоген. накопичення у верх. горизонтах ґрунту відбувається за рахунок як речовин, що містяться в підґрунт. водах, так і нагромадження мех. та хім. осадів, принес. річк. водами. Важливу роль має нагромадження намулків, збагач. основами й орган. речовинами. Алюв. лучні ґрунти формуються під трав'яною лучною рослинністю (див. *Луки*), вирізняються особливою родючістю та придатні для вирощування *культур кормових*, а також картоплі, овочів та баштанних. Алюв. болотні ґрунти розвинуті у старичних (див. *Старичія*) пониженнях та біля краю *терас надзаплавлених*. В умовах довготривалої надлишк. зволоження, розвиваються процеси оглеєння, накопичення нерозклад. решток рослин і речовин, що надходять з підґрунт. вод і приносяться паводк. водами. За реакцією, особливостями складу й властивостями А. г. поділяють на три групи: кислі, для яких характерна ненасиченість основами; насич. основами (зазвичай нейтр. й слабо кислі); карбонатні (зі слабобуж. реакцією, насич. основами). Згідно зі ст. 80 Водного кодексу України заборонено розорювати заплавл. землі та застосовувати на них засоби хімізації. В Україні А. г. займають тер. понад 1,3 млн га, знач. частину цих земель використовують як луки та пасовища.

Лит.: Гнатенко О. Ф., Капштик М. В., Петренко Л. Р. та ін. Ґрунтознавство з основами геології. Київ, 2005; Дегтярьов В. В., Крохін С. В., Тихоненко Д. Г. та ін. Практикум з ґрунтознавства. Вінниця, 2008; Позняк С. П. Ґрунтознавство і географія ґрунтів : у 2 ч. Львів, 2010; Горін М. О., Приходченко Д. М. Оцінка стану алювіальних та схилоземних ґрунтів за термодинамічними показниками // Вісник Харків. нац. аграр. ун-ту. Сер.: Ґрунтознав., агрохім., земл.-во, лісове госп.-во. 2015. № 1.

Алювій (від лат. *alluvio* — нанос) — відклади, що формуються постійними водотоками в *річкових долинах*. Утворюються внаслідок перевідкладання гірських порід і продуктів їх вивітрювання. А. на рівнинах, в областях помірного клімату складається з двох горизонтів — нижнього, що відкладається в річищі (галечники, піски), і верхнього, який утворюється в заплаві річки під час повені (суглинки, глини та ін.). У районах розвитку металонасних порід з А. пов'язані розсипища *золота, платини, алмазів, титану* та ін.

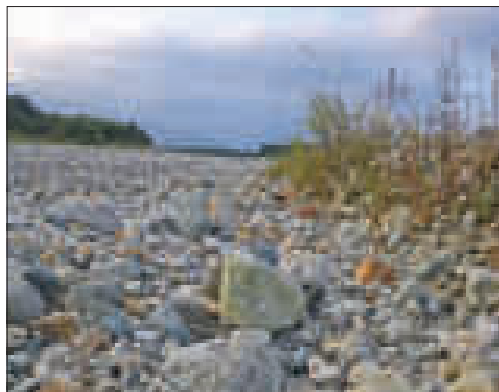
Лит.: Гелевера О. Ф., Мостіпан М. І., Топольний Ф. П. та ін. Ґрунтознавство з основами геології та географія ґрунтів. 3-те вид., випр., і допов. Кіровоград, 2014.

Алюзія літературна (лат. *allusio*, від *alludere* — жартувати, натякати) — худ.-стильовий прийом; натяк і відсилання до певного літ. твору або іст. події, що має витлумачити обізнаний і кмітливий читач. Напр., образ «Лисиці брешуть на щити, і кличе див поверху древа» (вірш М. Рильського «Слово про рідну матір») уповні розкривається за умови ознайомлення читача з першоджерелом — «Слово о полку Ігоревім». А. можна витлумачувати як засіб *інтертекстуальності*, один зі способів розгляду літ. твору в межах літ. традиції. Поняття А. в л-рі трактують і шир-

Алювій.

- 1 – Русловий алювій.
- 2 – Заплавлний алювій.
- 3 – Русло

Алювій. Русловий алювій гірської річки Сабігава, Японія

ше — як особливий вид *алегорії*, що, на відміну від ін. її видів, розгадується у зв'язку з конкретними фактами й подіями історії та мист-ва: Ганнібалова клятва, Архімедів важіль, вічний революціонер. Див. також *Ремінісценція*, *Стилізація*.

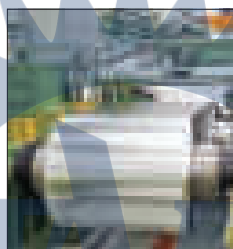
Лит.: Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 1984; Ильин И. П. Стилистика интертекстуальности. Теоретические аспекты // Проблемы современной стилистики. Москва, 1989; Волков А. Р. Алюзия // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці, 2001; Ткаченко А. О. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства. Київ, 2003; Літературознавчий словник-довідник. Київ, 2007; Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. 5-е изд. Москва, 2009; Кам'янець А. Б., Некряч Т. С. Интертекстуальна іронія і переклад. Київ, 2010; Святовец В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ, 2011; Ярема О. Б. Типологія і функції алюзій // Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. 2014. № 12.

М. А. Ігнатенко

Алюмінати — солі або подвійні оксиди, які є похідними від алюміній оксиду Al_2O_3 або алюміній гідроксиду $Al(OH)_3$. Це солі алюмінієвих кислот, напр., $K[Al(OH)_4]$, стійкі в луж. середовищі, легко гідролізуються (див. *Гідроліз*) до алюміній гідроксиду. Загалом це сполуки складу $mM_xO_y \cdot nAl_2O_3$, де M — метал зі ступенем окиснення +1, +2 або +3, а також аніон. комплекси — гідроксо- та оксоалюмінати, у яких гідроксо- та оксогрупи зв'язані з атомом Алюмінію. У природі найпоширеніші А. заг. формули RA_2O_4 , де R —Mg, Ca, Be, Zn та ін. Поміж них розрізняють: октаедр. різновиди А. — шпінелі ($MgAl_2O_4$ — благород. шпінель, $ZnAl_2O_4$ — ганіт або цинк. шпінель) та ромб. — *хризоберил*. А. лужних металів добре розчинні у воді, їх водні розчини внаслідок сильного гідролізу стійкі тільки при надлишку лугу. А. менш активних металів важко розчинні. Розчини, напр., $NaAlO_2$ можна отримати дією розчину $NaOH$ на $Al(OH)_3$. Нерозчинні А. отримують через сплавлення Al_2O_3 з оксидами відповідних металів. А. мають різноманітне використання. $NaAlO_2$ застосовують у текстильному виробництві, паперовій промисловості для іонообмінної очистки води; $CaAl_2O_4$ — головна складова швидкоотвердлого глиноземного цементу; $BaAl_2O_4$ використовують для видалення з води SO_4^{2-} , CO_3^{2-} , Ca^{2+} .

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004–2013; Белов В. В., Курятников Ю. Ю., Новиченкова Т. Б. Технология и свойства современных цементов и бетонов. Москва, 2014.

Л. В. Кобріна

Алюмінієва промисловість. Алюмінієвий прокат

Алюмінієва промисловість — галузь *металургії кольорової*, що виробляє *напівфабрикати* (глинозем), алюміній та сплави на його основі. Уперше алюміній хім. способом добув Г. К. Ерстед у 1825. Наприкінці 1880-х хім. методи були витіснені (Ч. Холл, США та П. Еру, Франція) способом добування алюмінію через *електроліз* глинозему, розчиненого в розплавл. *криоліті*. Це уможливило різке зниження вартості алюмінію та стало передумовою швидкого розвитку А. п. 1890–1898 хімік К. Байер (1847–1904, Австрія) розробив гідрохім. спосіб добування глинозему з бокситів. Способи Холла — Еру та спосіб Байера є основою для А. п. Алюміній за вир-вом та споживанням посідає 2-е місце (після заліза) між усіх металів і 1-е — серед кольорових. Первістком А. п. в Україні був Дніпровський алюмінієвий комбінат (тепер Запорізь. виробн. алюмінієвий комбінат), що запрацював 1933 на електроенергії *Дніпрогесу*. Пром. вир-во алюмінію у світі базується на бокситах з умістом глинозему Al_2O_3 не менше за 48%. В Україні такої високоякіс. сировини немає. Потенц. ресурсами можуть бути заліз. боксити Високопільського родовища в Дніпропетровській обл. (38% Al_2O_3 ; 30% FeO), запаси якого оцінюють більш ніж у 20 млн т. А. п. України орієнтована на імпорт сировини. На 2019 до складу А. п. України належить Миколаїв. глинозем. з-д, увед. у дію 1980 (один із провід. світ. виробників глинозему на базі високоякіс. афр. бокситів). В умовах заводу організовано вилучення рідкіс. металу — гаїю з червоних шламів вир-ва глинозему. Вир-во алюмінію та його сплавів в Україні переважно базується на використанні втор. сировини — брухту та відходів. Науково-тех. потенціал А. п. України (2019) забезпечують Держ. н.-д. та проект. ін-т титану (м. Запоріжжя), спеціалісти *Національної металургійної академії України* (м. Дніпро), Запорізь. держ. інженер. академія, а також близько 10 н.-д. і навч. установ.

Лит.: Пожуєв В. І., Івашченко В. І., Червоний І. Ф. та ін. Металургія кольорових металів. Запоріжжя, 2008; Червоний І. Ф., Бредихин В. Н., Грицай В. П. і др. Цветная металлургия Украины : в 3 т. Запорожье, 2014. Т. 1. Ч. 1: Металлы и их классификация, обогащение руд цветных металлов, легкие цветные металлы.

В. С. Ігнат'єв

Алюмінієва хвороба кісток — *остеодистрофія*, спричинена інтоксикацією Алюмінієм. Джерелами надходження Алюмінію до орг-му людини є атмосферне повітря, лікар. препарати, косметика, засоби побутової хімії, вода, продукти харчування та окремі харчові добавки, алюм. посуд, пакувальні матеріали і вироб. обладнання. Алюміній може потрапляти в продукти харчування з ґрунту, що містить алюмосилікати, які внаслідок антропогенного впливу переходять у рухомі міграційні форми. Масова частка Алюмінію в орг-мі людини становить 1·10⁻¹⁵%. Алюміній бере участь у формуванні епітеліальної та сполучної тканин, процесах регенерації кісткової тканини, обміні Фосфору. Алюміній концентрується в сироватці крові, легенях, печінці, кістках, нирках, входить до структури оболонки нервових клітин гол. мозку людини. Доволя потреба орг-му в Алюмінії — 49 мг. Важливу роль у патогенезі інтоксикації Алюмінієм відіграють його конкурентні зв'язки з Фосфором і Кальцієм. Надлишок Алюмінію в орг-мі знижує загри-

версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

мання Кальцію, зменшує адсорбцію Фосфору, що призводить до зниження рівня АТФ у крові та порушення процесів фосфорилування; водночас у 10–20 разів збільшується вміст Алюмінію в кістках, печінці, сім'яниках, мозку й особливо парашитоподібній залозі, розвивається *остеомаляція* чи вторинний *остеопороз*. Стандартною процедурою для діагностики А. х. к. є остеоденситометрія (або рентгенівська денситометрія (або рентгенівська денситометрія) маси з урахуванням мінеральної щільності кісткової тканини).

Лит.: Зазуляк Т. С., Кузьмін В. П., Харчук Р. В. та ін. Алюміній як контамінант харчових продуктів // Пробл. харчування. 2013. № 1; Арьев А. Л., Баранов В. Л., Беляева И. Б. и др. Внутренние болезни : в 2 т. 5-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 2015. Т. 2; Семчишин М. Г. Вміст токсичних металів свинцю та алюмінію у хворих у гострому і проміжному періодах при черепно-мозковій травмі легкого і середнього ступенів тяжкості // Клініч. та експерим. патологія. 2016. Т. 15. № 3 (57).

Н. П. Масік

Алюмінієві руди — природні мінер. агрегати, з яких вилучають сполуки Алюмінію. Хімічний склад і фізичні властивості А. р. наведено в таблиці. Основними А. р. є *боксити*, *сієніти* нефелінові та *алунітові* породи. Руд. мінерали (носії Алюмінію) бокситів — *гібсит* (гідраргіліт), *беміт*, *діаспор*; нефелінових сієнітів — *нефелін*; алунітових порід — *алуніт*. Практично вся алюмінієва промисловість світу базується на переробці боксит. руд 3 генет. типів: латеритного, полігенного й осадового. Світ. запаси бокситів (88%) переважно містяться в родовищах латеритного типу, які знаходяться в екватор. зонах Землі, насамперед Африки, Латинської Америки, Австралії й Індії. Осад. боксит. родовища розташовані здебільшого на Східноєвроп., Кит. та Пн.-Амер. платформах та у фанерозойських складчастих областях (родовища *Росії*, *Казах-*

тенц.) сировиною вважають високо алюмінієві *діаспори*, *андалузити*, *силіманітові сланці*, *каоліни*, *анортозити*, *давсоніти*, *алюмофториди*, *вторин. високоглиноземисту сировину* (відходи різних вир-в) тощо. У надрах України є власні ресурси А. р. Це родовища низькосорт. бокситів (Високопільське, Південнонікопольське, Смілянське), нефелін. сієнітів у Приазов'ї й алуніт. руд у Закарпатті. Алюміній та глинозем в Україні отримують на досить потуж. Миколаїв. глинозем. з-ді та Запоріж. алюмін. комбінаті. Сировиною для цих підприємств є високоякіс. боксити, імпортовані з Гвінеї, Австралії, Ямайки. А. р. — сировина для вир-ва алюмінію та *алюмінію сплавів*.

Лит.: Гурський Д. С. Концептуальні засади державної мінерально-сировинної політики щодо використання стратегічно важливих для економіки країни корисних копалин. Львів, 2008; Геологія і корисні копалини України. Київ, 2018.

В. І. Павлишин, І. В. Квасниця

Алюміній (Aluminium, від лат. alumen — галун), Al — хім. елемент із протон. числом Z = 13. Згадки про галун (див. *Галуни алюмінієво-калієві*), сполуку А., яку використовували як протраву для фарбування, є в працях *Геродота* та *Плінія Старшого*. А. — хім. елемент 3 періоду 13 групи *періодичної системи елементів* (за підгрупи короткої форми), порядк. номер 13, віднос. атом. маса 26,9815385(7). Природ. А. складається з одного стаб. нукліда ^{27}Al (100%). Електрон. конфігурація $[\text{Ne}] 3s^2 3p^1$. Ступені окиснення в сполуках -2, -1, +1, +2, +3 (стійкий). Енергії іонізації 577,5 (+1), 1816,7 (+2), 2744,8 (+3) кДж/моль; електронегативність за Л. Полінгом 1,61; атом. радіус 143 пм, ковалент. радіус 121 ± 4 пм, вандер-ваальсовий радіус 184 пм; йон. радіус (Al^{3+}) 39 (4-координований) та 53,5 (6-координований) пм. У всіх своїх стійких сполуках А. має ступінь окиснення +3. У катіон., аніон. та електронейтр. координац. сполуках координац. число А. дорівнює 4 або 6 через sp^3 - та sp^3d^2 -гібридизації його валент. орбіталей атомних. Проста речовина А. — м'який, білий, легкий та дуже блискучий (нагадує *срібло*) метал, який має високу електро- (38Hg) та теплопровідність і світловідбив. здатність. Кристали А. мають гранецентр. куб. ґратки; $t_{\text{топл}} = 933,47 \text{ K}$ (660,32 °C), $t_{\text{кип}} = 2743 \text{ K}$ (2470 °C); туст. 2699 кг/м³ (2375 кг/м³ у рідкому стані), питомий електр. опір 28,2 нОм·м, теплопровідність 237 Вт/(м·К). Домішки зменшують електропровідність, але поліпшують механ. властивості алюмінію. Твердість, визнач. за методом Ю. А. Брінелля (1849–1925, Швеція) — 160–550 МПа, за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 2,75, *Юнга модуль* — 70 ГПа. А. легко обробляти, відливати у форми, протягувати та штампувати. У відполір. вигляді А. має найвищу після срібла відбивальну здатність для білого та інфрачервон. світла. А. — актив. метал. В електрохім. ряду напруг він стоїть між *магнієм* та *цинком*. Деяка пасивність А. в хім. реакціях за звичайних умов (20–25 °C, P = 1 атм) зумовл. утворенням на його поверхні тонкої та дуже міц. оксид. плівки, товщина якої дорівнює 10⁻⁵ мм. А. активно розчиняється в к-тах-неокисниках: $2\text{Al} + 6\text{HCl} = 2\text{AlCl}_3 + 3\text{H}_2 \uparrow$. Концентр. сульфат. й нітрат. к-ти пасивують А., їхні розчини серед. концентрації поступово його розчиняють. А. дуже легко розчиняється в *лугах*

Алюмінієві руди

Мінерал	Хімічна формула	Масова частка (%) глинозему Al ₂ O ₃	Колір	Блиск	Твердість за Мооса шкалою твердості мінералів	Густина, г/см ³
Беміт	Al ₂ O ₃ · H ₂ O	84,97	Білий з відтінками жовтого, зеленого, коричневого або червоного через домішки		Від 3 до 3,5	3,0
Діаспор	AlO(OH)	85,0	Білий, коричневий, безбарвний, білдо-жовтий, сірувато-зеленувато-сірий, бузковий, рожевий	Скляний, перламутровий	Від 6,8 до 7,3	Від 3,20 до 3,50

Алюмінієві руди.
Боксит — алюмінієва руда

стану, Центр. Європи, *Ямайки*). До полігенного типу належать карсто-лінозоподіб. родовища *Росії*, *Арканзаської групи США*, *Гвіани*, *Австралії*. Нефеліновміс. породи, насамперед нефелін. сієніти, використовують як алюмінієву сировину лише в *Росії* (родовища *Кольського півострова* та *Кемеровської області*). Родовища алуніт. руд пов'язані з областями вияву молодого вулканізму, де зазвичай локалізуються серед туфоген. порід. Найбільші запаси алуніт. руд зосередж. в *Китаї* та *Азербайджані*. Нетрадиційною (по-

з утворенням розчин. у воді гідроксидаалюмінатів: $2\text{Al} + 6\text{NaOH} + 6\text{H}_2\text{O} = 2\text{Na}_3[\text{Al}(\text{OH})_6] + 3\text{H}_2\uparrow$. За нагрівання А. на повітрі він згоряє яскравим білим полум'ям, утворюючи оксид Al_2O_3 . Завдяки великій теплоті утворення Al_2O_3 А. відновлює оксиди метал. елементів, нітрати, хлорати та ін. сполуки. А. активно реагує з галогенами з утворенням галогенідів AlHal_3 . З А. хлориду та літій гідриду в діетил. етер (див. *Ефір діетиловий*) добувають літій тетрагідрідоалюмінат $\text{Li}[\text{AlH}_4]$, з якого можна добути А. гідрід AlH_3 . Унаслідок сильного нагрівання порошку А. з азотом, сіркою та вуглецем утворюються, відповідно, нітрид, сульфід і карбід А. — AlN , Al_2S_3 , Al_4C_3 . А. — 3-й серед елементів (після О, Si) за поширенням у зем. корі й 1-й серед металічних елементів; його масова частка становить 8,05%. Природ. А. має один стаб. нуклід ^{27}Al . Найважливіші мінерали: *корунд*, *боксит* та *кріоліт*. Проте осн. маса А. міститься в алюмосилікатах (*ортотлаз*, *слюда*, *нефелін*, *каолін* $\text{H}_4\text{Al}_2\text{Si}_2\text{O}_7$, тощо), які становлять осн. масу зем. кори. Добувають А. через *електроліз* розтопл. суміші *кріоліту* й алюміній оксиду (6–8%). А. — один із найважливіших тех. металів, що поєднує такі якості: легкість, міцність, короз. стійкість, здатність утворювати ступи з цін. властивостями. А. високопластичний, його легко кувати, прокатувати в тонкі листи, товщина яких менша за 0,01 мм. Алюмінієву *фольгу* використовують у харч. промисловості, а також для виготовлення *конденсаторів*. Оскільки А. має високу електропровідність, яка дорівнює 0,6 електропровідності *міді*, з нього виготовляють електр. дроти, що вдвічі легші за мідні. В організмі А. відіграє важливу фізіол. роль — бере участь в утворенні фосфат. та білк. комплексів; процесах регенерації кістк., сполуч. та епітел. тканини; справляє, відповідно до концентрації, гальмів. або активізуюч. дію на травні *ферменти*; здат. упливати на функцію *парацитоподібних залоз*. А. у надлишк. кількостях може становити серйоз. небезпеку для здоров'я. Загалом А. відносять до токс. (імунотокс.) елементів. Токс. доза для людини становить бл. 5 г.

Лит.: Голуб А. М. Загальна та неорганічна хімія : в 2 ч. Київ, 1971. Ч. 2; Некрасов Б. В. Основы общей химии : в 2 т. Москва, 1973. Т. 2; Greenwood N. N. Chemistry of the Elements. 2nd ed. Oxford; Boston, 1997; Степаненко О. М., Рейтер Л. Г., Ледовських В. М. та ін. Загальна та неорганічна хімія : в 2 ч. Київ, 2002. Ч. 1; Григор'єва В. В., Самійленко В. М., Сич А. М. та ін. Загальна хімія. Київ, 2009; Грешта В. Л., Климов О. В., Лисиця О. В. та ін. Кольорові метали і сплави. Запоріжжя, 2015.

О. А. Голуб

Алюмінійорганічні сполуки — орган. речовини, у яких атоми Алюмінію сполуч. з атомами Карбону (Al–C). Заг. ф-ла $\text{R}_n\text{AlX}_{3-n}$, де R — орган. замісник, X — Hal, H, OR, SR, NR₂, RCOO, CN та ін., n = 1–3. Розрізняють симетр. або повні А. с. (n = 3) і несиметр. або змішані. Відомі А. с.: алюміній триалкілі — безбарв. рідини, чутливі до вологи та кисню, триметил- та триетилалюміній займаються на повітрі, алюмінійарили — тверді речовини. Усі роботи з А. с. проводять в атмосфері інерт. газів. Усі А. с. утворюють міцні комплекси з ефіром діетиловим (діетил. етером), амінами, напр., $(\text{CH}_3)_3\text{Al} \cdot \text{O}(\text{CH}_3)_2$ і $(\text{CH}_3)_3\text{Al} \cdot \text{K}(\text{CH}_3)_2$; з NaR і LiR утворюють комплекси складу $\text{Me}[\text{AlR}_4]$. Усі ці комплекси менш реакційноздатні, але теж са-

мозаймаються на повітрі. А. с. застосовують в орган. синтезі як *каталізатори полімеризації алкенів* (каталізатори К. В. Циглера — Дж. Натта) та стереоспециф. полімеризації дієнів для добування надчистого *алюмінію* та низки елементорган. сполук тощо.

Лит.: Алюминийорганические соединения / Пер. с нем.; под ред. А. Ф. Жигач. Москва, 1962; Корнеев Н. Н. Химия и технология алюминийорганических соединений. Москва, 1979; Дорохов В. І., Заблоцька О. С., Вовк М. В. Неорганічна і органічна хімія. Житомир, 2016.

Л. В. Кобріна

Алюмінію сплави — матеріали, утворені сполученням *алюмінію* з іншими речовинами. Для *легування* алюмінію використовують мідь, магній, манган, силіцій, цинк, берилій, титан тощо. За способом виготовлення заготовок і виробів А. с. поділяють на деформовані, ливарні та спечені. Для позначення сплавів використовують літерно-цифр. маркування. Літера А на початку марки означає основу сплаву — алюміній, Д — *дюралюміній*, АК — А. с. ковкий, АВ — *авіаль*, В — високоміцний А. с., АЛ — ливарний А. с., АМг — алюмінієво-магнієвий сплав, АМц — алюмінієво-марганцевий сплав, САП — спеч. алюмінієві порошки, САС — спеч. алюмінієві сплави. Цифри на марці вказують порядк. номер сплаву. Деформовані сплави виготовляють на основі системи Al — Cu — Mg з додаванням мангану. Найпоширенішим деформ. сплавом є *дюралюміній* (3–4% Cu, 0,5% Mg, 0,5% Mn), створення якого сприяло швидк. розвитку авіабудування. До осн. групи ливарних сплавів належать *силуміни*, з яких виготовляють понад 90% усіх відливок. Гол. легувальні елементи силумінів (після силіцію) — магній, мідь, цинк. Ливарні А. с. маркують літерою А, наст. літера відповідає типу легув. елемента: K — Si, M — Cu, Mg — Mg, Ц — Zn, H — Ni. Число після позначення елемента відповідає його серед. вмісту. Ливар. сплави призначені для виготовлення фасон. виливків. САС — *брикети*, спечені з порошків; використовують замість зливка для подальшого деформування. Застосовують для виготовлення деталей і вузлів конструкцій, що працюють в інтервалі т-р 250–500 °C; у вигляді листів, профілів, поковок — у виробцях, де потрібна висока жароміцність і короз. стійкість.

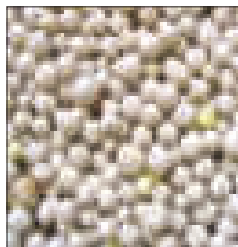
Лит.: Нестеренко Т. М., Нестеренко О. М., Колобов Г. О. та ін. Виробництво алюмінієвих сплавів з рудної та вторинної сировини. Київ, 2007; Червоний І. Ф., Бредихин В. Н., Грицай В. П. и др. Цветная металлургия Украины : в 3 т. Запорожье, 2014. Т. 1. Ч. 1: Металлы и их классификация, обогащение руд цветных металлов, легкие цветные металлы.

В. С. Ігнат'єв

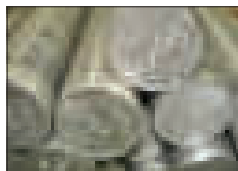
Алюмініоз [від лат. alumen (aluminis) — галун і грец. νόσος — хвороба, захворювання], алюмінієвий *пневмокозіоз*, «алюмінієва легеня» — пневмокозіоз (*металокозіоз*), професійне захворювання, зумовлене впливом пилу Алюмінію (Al) та його сполук. Механізм патогенет. дії А. пояснюється утворенням стійких комплекс. сполук між алюмінієм та білками й імунпатол. механізмами розвитку патології. У легеневій тканині відкладаються «алюмінієві тільця», розвивається пневмофіброз, який супроводжується *емфіземою*, деформацією бронхіального дерева з розвитком *бронхоектазів*. Перші ознаки А. виникають через 6–12 міс. й навіть через багато років

Алюміній. Бруски алюмінію

Алюміній. Алюмогел'є

Алюмінію сплави.
Дюралюміній

після контакту з алюмінієм. Характерно швидке прогресування, виражена розбіжність між об'єктив. клініч. ознаками захворювання і мінім. рентгенол. змінами в легенях. Накопичений у легенях алюміній продовжує діяти й після припинення контакту з ним, через що А. прогресує. На ранніх стадіях А. рентгенол. зміни в легенях незначні. Із прогресуванням захворювання в легеневої тканині спостерігають плямисті затемнення з утворенням смугастих або гомоген. ущільнень. Корені легень розширені й ущільнені, виявляються певні зміщення *середостіння*. На пізніх стадіях А. хвороба часто ускладнюється спонтанним *пневмотораксом*. Про лікування та профілактику А. див. *Пневмококоз*.

Літ.: Hunter's Diseases of Occupations / Ed. by P. Baxter, T.-Ch. Aw, A. Cockcroft et al. London, 2010; Капустник В. А., Костюк І. Ф., Бондаренко Г. О. та ін. Професійні хвороби. 3-тє вид. Київ, 2011; Профессиональная патология: Национальное руководство / Под ред. Н. Ф. Измерова. Москва, 2011; Профессиональные заболевания органов дыхания: Национальное руководство / Под ред. А. Г. Чучалина. Москва, 2015.

Д. В. Варивончик

Алюмінотермія (від *алюміній* і грец. θερμη — тепло, жар) — металург. процеси, під час яких добувають розплавл. метали без підведення зовн. енергії, з використанням алюмінію як відновника. Алюмінотерміч. процес добування металів і *сплавів* розробив 1859 у Харк. ун-ті (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*) вчений М. Бекетов (1827–1911). Спосіб був технічно легкоздійснений і уможливив добування тугоплав. металів та сплавів без домішок вуглецю. Процес ґрунтується на виділенні знач. кількості тепла внаслідок відновлення оксидів метал. елементів алюмінієм. Завдяки цьому досягають високих т-р (+2050–+2500 °С), що дає змогу добути рід. метали й *шлаки*, забезпечує добре їхнє розділення й перебіг процесу з високою швидкістю. Відповідно до кількості тепла, що виділяється внаслідок перебігу екзотерм. окисно-віднов. реакцій, алюмінотерм. процеси поділяють на 3 групи: 1) ті, що відбуваються самочинно; 2) ті, що потребують компенсації тепл. витрат; 3) ті, що вимагають надходження знач. кількості тепла ззовні. Процеси 1-ї групи здійснюються у спец. горнах. У процесах 2-ї групи попередньо нагрівають шихту або використовують терм. добавку до неї, 3-ї групи — завчасно розплавляють оксиди шихти в дуг. електропечах. Електропіч. методом добувають бл. 75% усіх алюмотерм. феросплавів. Алюмінотерм. способом виробляють хром, феросплави: ферохром, феротитан, феробор, фероніобій, феромолібден, феровольфрам. До переваг алюмінотерм. процесів відносять можливість добування сплавів і технічно чистих металів із низьким умістом вуглецю та домішок кольор. металів; простоту апаратур. оформлення процесу, невеликі капіт. витрати; легкість добування, зберігання та використання алюмінієвого порошку; можливість стилізування в шихті знач. кількості відходів металів і сплавів. В Україні (2019) відсутні спеціаліз. алюмінотерміч. виробництва, однак А. використовують на металург. підприємствах: Запоріж. з-ді «Дніпрспецсталь» (алюмінотерміч. способом виплавляють феромолібден для влас. потреб), Донецькому хіміко-металург. з-ді у м. Волноваха (виготовля-

ють комплекс. *лігатури* для легування спец. сталей).

Дж.: ДСТУ 3753-98. Алюміній для розкислення, виробництва феросплавів та алюмінотермії. Технічні умови. Київ, 1999.

Літ.: Гасик М. І., Лякишев Н. П. Фізикохімія і технологія електроферосплавів. 3-тє вид., перероб. і допов. Дніпро, 2009; Червоный И. Ф., Бредихин В. Н., Грицай В. П. и др. Цветная металлургия Украины: в 3 т. Запорожье, 2014. Т. 1. Ч. 1: Металлы и их классификация, обогащение руд цветных металлов, легкие цветные металлы. В. С. Ігнат'єв

Алюмінівання — нанесення на поверхню метал. виробів покриття з *алюмінію* або *алюмінію сплавів* для надання короз. стійкості й жаротривкості, а також декорування. Осн. спосіб А. — занурювання метал. штаби (смуги) в розплавл. алюмінію (гаряче А.). За способом поперед. обробки метал. виробів гаряче А. поділяють на такі види: з нанесенням і сушінням розчинів *флюсу*; з використанням розплавл. флюсів; з обробкою в реакц. газі; з нанесенням метал. підшару з міді, кобальту, олова, цинку. Товщина гарячого покриття з алюмінію становить 20–250 мкм. Крім гарячого, використовують ін. способи А.: *плакування*, *пульверизацію* алюмінієвої фарби, *дифуз. насичення* поверхні виробів алюмінієм (див. *Алітування*). А. захищає від корозії зварні труби, деталі літаків і автомобілів, вироби побут. призначення тощо.

Літ.: Лахтин Ю. М., Леонтьева В. П. Материаловедение. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 1990; Бредихин В. М., Маняк М. О., Смирнов В. О. та ін. Металургия цветных металлов: в 7 ч. / За ред. И. Ф. Червоного. Запоріжжя, 2009. Ч. 7; Антонюк В. С., Тимчик Г. С., Бондаренко Ю. Ю. та ін. Покриття з приладобудуванні. Київ, 2016.

В. С. Ігнат'єв

Алюмінівання сталі

Аляб'єв, Олександр Олександрович (рос. Алябьев, Александр Александрович; 15.08.1787, м. Тобольськ, тепер Тюмен. обл., РФ — 06.03.1851, м. Москва, тепер РФ) — композитор, піаніст і диригент. Дитячі роки провів у м. Тобольську, де батько обіймав посаду губернатора. Одержав ґрунтов. домашню освіту. 1795 родина переїхала до м. Астрахані, 1796 — до м. Санкт-Петербурга, де А. брав уроки ф-но й композиції в композитора, скрипалі, піаніста Й. Г. Міллера. 1801 А. зарахований на службу в ґірниче відомство унтершахмейстером. 1804 вступив до Москов. університет. шляхет. пансіону. Перші муз. твори А. опубл. 1810. З поч. *Вітчизняної війни 1812* А. вступив до армії добровольцем. Служив у 3-му Укр. козакому полку, Іркут. та Охтир. гусар. полках. Брав участь у зарубіж. походах рос. армії 1813–1814: у захопленні міст Дрездена й Парижа, боях під м. Лейпцигом, на Рейні. Нагороджений орденами. Після війни продовжив військ. службу у м. Санкт-Петербурзі. Подав у відставку 1823 у чині підполковника. Відтоді мешкав у містах Москві та Петербурзі. Брав участь у театр. житті. Зокрема, разом з О. Верстовським і Ф. Шольцем написав музику до прологу «Торжество муз» до відкриття Великого театру у м. Москві (18.01.1825; див. *Державний академічний Великий театр Росії*), а також до низки водевілів. Виступав у аматор. концертах як співак і піаніст. 1825 А. був звинувачений у вбивстві через сварку під час гри в карти. Три роки провів у тюрмі. Саме тоді написав романс «Соловей»

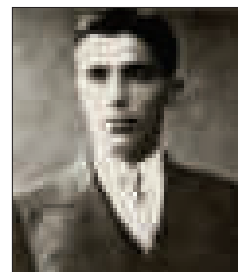
Аляб'єв Олександр Олександрович

(1826). Провина А. не була доведена, але його за-судили до заслання в Сибір із позбавленням усіх чинів, нагород і дворянства. Основною причиною суворого покарання була близькість А. до декабрист. кіл (див. *Декабристів повстання*). У лютому 1828 А. відправили до м. Тобольська, де він перебував під наглядом поліції. Тут організував симф. оркестр, керував симф. і хоровими концертами, виступав як диригент і піаніст, створив низку романсів, опубл. у зб. «Північний співець» («Северный певец»; 1828, 1831), а також оркестр. твори. 1832 переведений на Кавказ, 1833 — до м. Оренбурга. А. збирав башкир., киргиз., туркмен., татар. муз. фольклор. Разом з істориком і фольклористом М. Максимовичем уклали і видав збірник «Голоси українських пісень» («Голоса украинских песен»; 1834; переклад. 1961). З 1835 А. дозволено жити в Москов. губернії, з 1843 — поселитися в м. Москві під наглядом поліції та із заборонаю відвідувати публ. заходи. Похов. у Симоновому монастирі, могила не збереглася (1930 більшість монастирських будівель було знищено разом із цвинтарем). 2009 споруджено кам'яний хрест на символіч. могилі А. поряд із храмом Різдва Пресвятої Богородиці в Старому Симонові (у межах м. Москви). У творах А. поєднав нац. муз. традиції з европ. романт. тенденціями. Вокальна творчість А. пов'язана з традиціями рос. міськ. фольклору поч. 19 ст. А. — один із перших інтерпретаторів лірики О. Пушкіна [романси «Если жизнь тебя обманет...» («Якщо життя тебе обмане...»), «Я вас любил» («Я вас кохав»), «Пробуждение» («Пробудження»), «Зимняя дорога» («Зимова дорога») та ін.], В. Жуковського, А. Дельвіга, М. Язикова, І. Козлова. Особливе місце у творчості А. посідають романси-монолози, пов'язані з темою вигнання, тяжких поневірянь [«Иртыш» («Іртиш»), «Вечерний звон» («Вечірній дзвін») та ін.]. А. звертався й до сюжетів гостросоц. звучання в романсах на вірші М. Огарьова [«Кабак» («Шинок»), «Изба» («Хата»), «Деревенский сторож» («Сільський сторож»)] та П. Беранже «Нищая» («Жебрачка»)]. Серед камерно-інструмент. творів А.: струнні квартети № 1 (1815) і № 3 (1825), фортеп. тріо ля-мінор (1834), соната для скрипки з ф-но (1834), одночастин. симфонія мі-мінор (1850) тощо. Багато писав і для духового оркестру (марші, увертюри). У муз. театрі звертався до творчості О. Пушкіна, В. Шекспіра, письменників-декабристів. Автор 6 опер: «Місячна ніч, або Домовики» («Лунная ночь, или Домовые»; 1822, поставл. 1823, Великий театр, м. Санкт-Петербург), «Буря» («Бура»; 1839, поставл. 2014, м. Москва), «Едвін і Оскар» («Эдвин и Оскар»; 1833–1835, не закінчена), «Чарівна ніч» («Волшебная ночь»; 1838–1839, не закінч.), «Рибалка й русалка, або Зле зілля» («Рыбак и русалка, или Злое зелье»; 1841–1843), «Аммалат-Бек» («Аммалат-Бек»; 1842–1847); водевіль (зокрема у співавторстві з О. Верстовським, М. Вільгорським, Ф. Шольцем); балет «Чарівний барабан, або Наслідок чарівної флейти» («Волшебный барабан, или Следствие волшебной флейты»; 1827), музики до драм. вистав тощо. Тривалий час А. був знаний переважно як автор романсів. Були поставлені лише твори 1820-х: водевіль, балет «Чарівний барабан, або Наслідок чарівної флейти», опера «Місячна ніч». Значна частина доробку А. залишалася в архівах; опубл. у 1930–1960-х.

Лит.: Тимофеев Г. Н. А. А. Алябьев: Очерк жизни и творчества. Москва, 1912; Асафьев Б. В. Композиторы первой половины XIX века. Москва, 1945; Доброхотов Б. В. Александр Алябьев. Творческий путь. Москва, 1966; Трайнин В. Я. Александр Александрович Алябьев. 1787–1851. Краткий очерк жизни и творчества. Ленинград, 1969; Хавторин Б. П. Александр Алябьев в оренбургской ссылке: к 150-летию со дня смерти композитора. Оренбург, 2001; Ткаченко Н. Г. Русская классическая музыка XIX века. 2-е изд. Москва, 2010; Баринов Е. Х. «Игречкое дело» Александра Алябьева (грустная история). Москва, 2017.

О. М. Ізваріна

Алядін, Шаміль Сеїтович (Алядінов; кримськотатар. Alâdîn, Şamil Seyit oğlu; 12.07.1912, с. Махульдур, тепер с. Нагірне Бахчисарайського р-ну АР Крим, Україна — 21.05.1996, м. Сімферополь, тепер АР Крим, Україна) — письменник, громад. діяч, засл. діяч культури Узбецької РСР (з 1973), засл. діяч мист-в Узбецької РСР (з 1982). Писав кримськотатар. та рос. мовами. Народився в селян. родині. Закінчив 1928 семиріч. школу в м. Бахчисарай, де його вчителем був Я. Н. С. Байбуртли (1876–1943). У 1931 закінчив Сімферопол. пед. технікум. У 1931–1933 навчався в Ташкент. меліоратив. ін-ті, водночас працював зав. відділу культури кримськотатар. газ. «Янғы дунья» («Новий світ»; м. Сімферополь). 1933–1934 служив у Червоній армії: курсант кавалерійського уч-ща 7-го полку Червоного козацтва, командир кавалер. взводу. 1935 працював електрозварником на буд-ві енергокомбінату в Бостаник. р-ні Ташкент. обл. Зав. відділу пром-сті кримськотатар. газ. «Янғы дунья» (1935–1938), голова Спільки письменників Криму (1937–1941). Під час Другої світової війни був командиром кавалер. взводу, роти. 1943 важко поранений. Після лікування зі штабу Північно-Кавказ. фронту поступив у розпорядження штабу партизан. руху в Криму. Поширював на окупов. тер. листівки із закликком чинити опір окупантам. У квітні 1944 повернувся до м. Сімферополя, працював у складі комісії з оцінки збитків, спричинених подіями Другої світової війни в Криму. Після депортації крим. татар виїхав до Узбекистану (с. Чинабад, тепер смт Андижан. області) на пошуки депортов. родини. Через 4 місяці переїхав до м. Андижана, де працював у місц. газеті. За сприяння голови Спільки письменників СРСР О. Фадєєва у травні 1945 отримав дозвіл на перезд до м. Ташкента. Працював консультантом Спільки письменників Узбекистану (1945–1949), заст. директора і згодом директором Театру юного глядача (1946–1948); заст. директора Палацу культури залізничників у м. Ташкенті (1948–1949), директором Узбецького відділення літфонду (1949–1963), директором Узбецького відділення з охорони автор. прав (1963–1979). У 1953–1957 навчався на вечір. відділенні Ташкент. пед. ін-ту (тепер Ташкент. держ. пед. ун-т імені Нізамі). 1957–1963 — консультант із кримськотатар. л-ри Спільки письменників Узбекистану; 1965–1967 — заст. директора газ. «Ленин байрагы» («Ленінське знамено»); 1979–1985 — гол. редактор кримськотатар. журн. «Йылдыз» («Зірка»). Був активним учасником кримськотатар. нац. руху за повернення на іст. Батьківщину. Сприяв реабілітації в Спільці письменників кримськотатар. письменників. Клопотав про дозвіл на створення друк. видань та радіопере-

Алядін Шаміль Сеїтович

дач кримськотатар. мовою. Брав участь у відновленні кримськотатар. ансамблю пісні й танцю «Хайтарма» («Повернення»). 1994 повернувся в Крим. Автор понад 70 творів (віршів, романів, повістей, оповідань, нарисів, статей). 1927 написав перший вірш «Соловейко світанку» («Тань бульбули»), присвячений І. Гаспринському, опубл. в газ. «Яш кьувет» («Молода сила»; м. Сімферополь). 1932 вийшла перша зб. віршів «Усміхнулася земля, усміхнулося небо» («Топракъ кульди, кок кульди»), 1935 — друга зб. «Пісні червоного козака» («Къызыл къзакънынъ йырлары») про роки військ. служби. Протягом 1936–1939 побачили світ повісті «Ночівля» («Геджелев»), «Сходи» («Мердивен»), «Шаланда», у 1939 — повість «Чи це ти, сину» («Сенсиньми огьлум»). Повісті А. «Розрада» («Теселли»), «Син Чауша» («Чауш огьлу»), обидві — 1957, «Ельмаз» («Эльмаз»; 1972) присвячені подіям Другої світової війни. Життя шахтарів зображено в романі «Ліхтарі горять до світанку» («Рузгьрдан саллангъан фенерлер»; 1969). У 1971 написав рос. мовою оповідання «Дівчина в зеленому» («Девушка в зеленом»). 1979 побачила світ повість, написана на вшанування пам'яті І. Гаспринського та кримськотатар. поета, вчителя У. Ш. Токтаргази «Запрошення на бенкет диявола» («Иблисинъ зияфетине давет»), де описано життя, побут, традиції крим. татар початку 20 ст., змальовано кримськотатар. інтелігенцію, стосунки між представниками різних соц. верств. В автобіогр. повісті «Я — ваш цар і бог» (1994) зобразив трагізм долі крим. татар за часів депортації. Писав у реаліст. манері. Твори А. пронизані любов'ю до своєї землі та народу, у них подано історію людей, крим. пейзажі, колоритні нар. звичаї та побут, родинні стосунки. У 1940 за сприяння А. видано вибр. поезії Т. Шевченка в перекладі кримськотатар. мовою. У незакінч. романі «Тугай бей» («Тогъайбей»; опубл. 1998) розповідається про допомогу кримськотатар. війська Б. Хмельницькому в боротьбі за незалежність України. Повість «Запрошення на бенкет диявола» переклав укр. мовою В. Даниленко. Нагороджений ювілейною Шевченків. медаллю за найкращий переклад «Заповіту» Т. Шевченка (1939), першою респ. премією Ради міністрів Узбекистану (1970) за роман «Ліхтарі горять до світанку».

Тв.: Рузгьрдан саллангъан фенерлер. Ташкент, 1969; Теселли. Москва, 1985; Чорачыклар: Сайлама эсерлер. Ташкент, 1987; Сайлама эсерлер. Симферополь, 1999; Сайлама эсерлер. Симферополь, 2004; Я — ваш царь и бог. Симферополь, 2004; У к р . п е р е к л . — Запрошення на бенкет диявола // Самотній пилигрим: Сучасна кримськотатарська проза / Упоряд., пер. В. Даниленко. Київ, 2003.

Лит.: Фазылов Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятынъ тарихы. Къыскъа бир назар. Симферополь, 2001; Панова З. С. Вечное и преходящее в творчестве Шамиль Алядина // Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер.: Филол. Соц. коммуникации. 2013. Т. 26 (65). № 2; Османова Д. К вопросу о проблематике и художественно-стилевых особенностях творчества Шамиля Алядина // Науч. вестник Крыма. 2017. № 3 (8).

А. Р. Дочу

Аляска — відкрита затока на Пн. Тихого океану. Обмежена пд. узбережжям штату Аляска, простяглася від о. Кодьяк (пл. 8975 км²) біля п-ва Аляска (на Зх.) до архіпелагу Олександра (заг. пл. бл. 35,0 тис. км²; на Сх.). Шир. затоки біля вхо-

ду — понад 2200 км, глиб. — до 5659 м; берег. лінія нерівна (з великою кількістю бухт і естуаріїв), переважно гориста (вкрита лісами й льодовиками, зокрема, найбільшим долин. льодовиком Північної Америки — Хаббард, завдовжки 122 км). Припливи півдбові (заввишки до 12 м) і змішані (до 6,7 м). Затока є осередком виникнення знач. штормів, що рухаються в Пд.-Сх. напрямку вздовж берегів Британської Колумбії, штатів Вашингтон і Орегон, і спричиняють великі сезон. зливи на тихоокеан. узбережжі. Гол. порти: Сьюард (США), Принс-Руперт (Канада). Прибереж. острови на Пн. Зд. і Пн. затоки віднесено до Мор. нац. заповідника Аляски (1980, заг. пл. — 19,6 тис. км²).

Лит.: Черный Э. И. Сезонная изменчивость течений в заливе Аляска: Особенности распределения кислорода и фосфатов в заливе Аляска. Владивосток, 1968; Зонн И. С., Костяной А. Г., Куманцов М. И. Берингово море. Москва, 2015; The World's Oceans: Geography, History and Environment / Ed. by R. Buschmann, L. Nolde. Santa Barbara, 2018.

Аляска — вузький півострів на Пн. Зх. Північної Америки, пд.-зх. частина штату Аляска. Омивається Бристольською затокою Берингового моря (Пн. Зх.) і Тихим океаном (Пд. Сх.). П-ів витягнувся на майже 700 км, його шир. змінюється від 170 км (біля основи) до 10 км (у місці переходу в архіпелаг Алеутських островів). Більшу частину п-ова вкриває гір. пасмо Алеутського хребта вулкан. походження, найвища точка — вулкан Редрут (3108 м). Пн.-зх. узбережжя — широке низовинне, вкрите субаркт. луками з безліччю льодовик. озер. Пд.-сх. узбережжя вкрите гір. тундрою та невеликими льодовиками, порізане безліччю невеличких заток і бухт. Вершини вулканів п-ова вкривають вічні сніги й льодовики. Клімат морський субарктичний, вологий, із сильними вітрами, снігопадами й туманами. Серед. т-ри взимку коливаються від -11 °С до +1 °С, а влітку — від +6 °С до +15 °С (морози можливі в будь-який день року), середньоріч. кількість опадів — 610–1650 мм. На п-ові поширені великі популяції ведмедя бурого,

Півострів Аляска, вид на вулкан Форпік

Онлайн версія на порталі
www.vue.gov.ua

оленив карибу, лосів та вовків. В озера приходять на нерест нерки, вздовж узбережжя гніздуються великі колонії морських птахів. Частину А. віднесено (1980) до Мор. нац. заповідника Аляски (заг. пл. 19,6 тис. км²).

Лит.: Голубев В. М. Геология дна, геодинамика и нефтегазоносность Берингово-морского региона. Санкт-Петербург, 1994; Coombs C., Wood M. Alaska: A Climbing Guide. Seattle, 2001; Partnow P. Making History: Alutiiq/Sugpiaq Life on the Alaska Peninsula. Fairbanks, 2001; Martin M. Extreme Earth. New York, 2015; Whitaker J., Elman R. National Audubon Society Field Guide to North American Mammals. New York, 2015; Хомчук О. О., Хомчук Т. О. Аляска після Росії. Київ; Чикаго, 2016.

А. С. Івченко

Аляска (англ. Alaska) — штат *Сполучених Штатів Америки*. Найпівнічніший, найбільший за площею та найменш населений штат США.

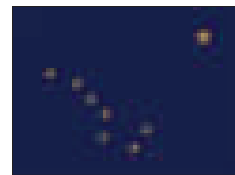
ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Займає пн.-зх. край материка *Північна Америка*, включає його тер. західніше 141° зх. д., зокрема п-ів *Аляску* з прилеглими островами — тер. континенту на Пн. від п-ова, *Алеутські острови* (найвіддаленіші від суходолу з о-ів *архіпелагу*, розташовані в сх. півкулі), а також вузьку смугу тихоокеан. узбережжя разом з о-ми арх. Олександра вздовж зх. кордону *Канади*. Протяжність А. з Пд. на Пн. — 2285 км, зі Сх. на Зх. — 3639 км. На суходолі межує лише з Канадою (на Сх. і Пд. Сх.), на ділянці *Берингової протоки* — з РФ (на Зх). А. омивають води *Північного Льодовитого океану* (на Пн. — *Бофорта море* й *Чукотське море*) і *Тихого океану* (на Пд. — затока *Аляска* та на Зх. — *Берингове море*). Через відокремлення провінцією Канади (*Британська Колумбія*) від решти тер. США штат є найбільшим у світі *ексклавом*.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. На відміну від ін. штатів США, які поділяються на графства, на А. одиниці адм.-тер. поділу 2-го рангу називаються метрополіями або боро. Тер. А. поділяється на 19 боро, які мають статус організованих самоврядних тер. одиниць. Водночас 49% тер. А. не поділені на боро і вважаються окр. тер.

одиницею. Адм. ц. А. — м. Джуно (32,1 тис. осіб, 2016).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. До відкриття А. рос. мандрівниками (17 ст.), корін. нас. краю (*індіанці, ескімоси та алеути*) переважно мешкало в прибереж. районах, займаючись звіробійним мор. промислом, рибальством та мисливством. У 1780-ті росіяни заснували низку поселень, створили (1799) Російсько-амер. компанію з правом монопольного користування промислами й копалинами. Згодом Північноамер. колонії Рос. імперії продано (1867) цар. урядом Росії США. А. перебувала в підпорядкуванні військ. міністерства США (1867–1877, 1879–1884), міністерства фінансів США (1877–1879), мала статус округу (1884–1912), потім території (1912–1959) та стала 49-м штатом США (1959).

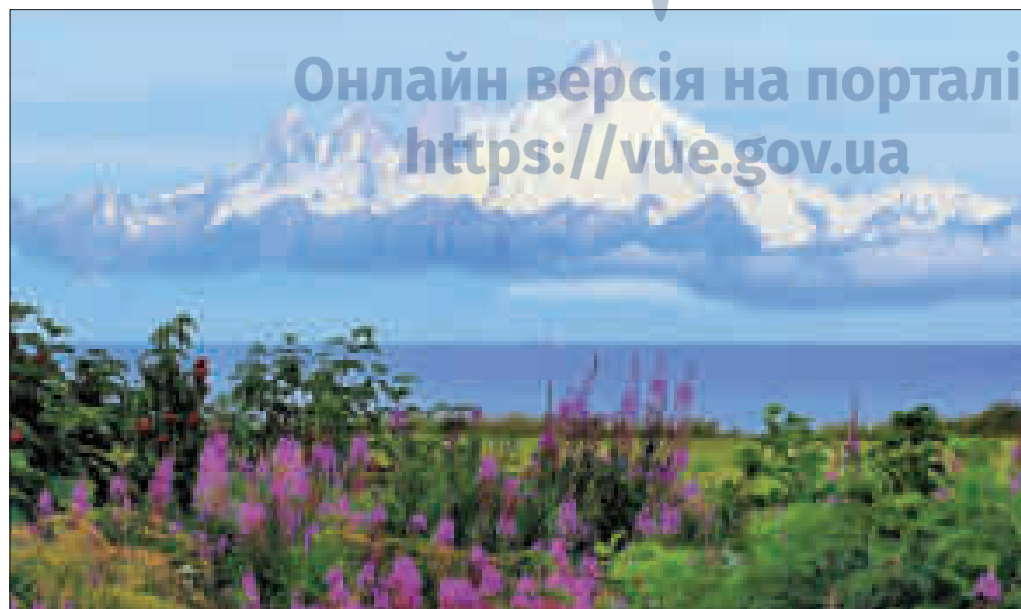
ПРИРОДА. А. переважно належить до гірської системи *Кордильєр*, але її пн. узбережжя є платформ. підняттям на палеозойському складчастому фундаменті. На Пн. від Аляскинського хребта, у внутр. частині А. розкинулося *плато* вис. від 600 м на Зх. до 1200 м на Сх., а з Пд. до нього прилягають гірські масиви *Врангеля* та *Св. Іллі*. Ще північніше, за *Полярним колом*, пролягає хребет *Брукса* (див. *Брукса гори*), завдовжки понад 950 км, а серед. вис. — 2000–2500 м над рів. м. На Пн. А. розташована Арктич. низовина. Гір. хребти А. входять у Тихоокеан. вогненне кільце, сейсмічно актив. вулканічний гір. ланцюг. Серед найвищих на Алеутських о-вах — вулкан *Шішалдіна* на о. Унімак. До 5% поверхні суходолу А. вкрито *льодовиками*; найвища вершина Пн. Америки — гора *Деналі* (6190 м, раніше — *Мак-Кінлі*); бл. 70 актив. вулканів. Щороку на А. реєструється бл. 10 000 сейсмічних поштовхів. Руйнівні *землетруси* відбулися 1906, 1946, 1964, 2002. Корис. копалини — великі поклади *золота, металів кольорових, срібла, платини, паладію, танталу, поліметаліч. руд*, а також *вугілля, коштовне каміння*. На пн. узбережжі А. та прилеглому шельфі м. Бофорта — нафтогазонос. басейн Пн. схилу А. (родовище-гігант *Прадхо-Бей*, великі род. *Купарук-Рівер, Альпін*). Переважна частина А. перебуває в зоні

Аляска. Прапор

Аляска. Герб

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Аляска. Типовий пейзаж

субарктич. клімату, має виражену *поясність висоту*. Серед. т-ра січня від -9°C до -13°C , липня — від $+9^{\circ}\text{C}$ до $+12^{\circ}\text{C}$. Пн. частина А. розташована в арктич. клімат. поясі. Це зона багаторіч. мерзлоти з суворими зимами (до -40°C) та холодним літом. Лише крайня пд.-сх. частина А., південніше м. Джуно, має океанічний клімат. Річ. кількість опадів у мор. зоні Пд. Сх. сягає 5080 мм, уздовж пн. узбережжя затоки А. — 3810 мм, зменшується на пд. схилах Алякинського хр. (до 1750 мм) та Алеутських о-вах. В аркт. зоні річн. сума опадів зменшується до 200–300 мм. У штаті понад 3 млн озер і 12 тис. річок (серед найбільших — Юкон і Кускоквім). На тер. А. понад 70 льодовиків (найбільший Хаббард). Пн. частина А. — тундра. Тут ростуть карликові берези, дріади, *мохи* та *лишайники*, на мор. узбережжях — *осокові*. У лісотундрі — розріджений деревостан ялини чорної, у долинах річок — ялини канадської, берези. На Пд. — тайгові ліси з переважаннями ялини чорної та ялиці пухнастої. На крайньому Пд. Сх. — хвойні та мішані ліси. Бл. 20 видів хутр. звірів, перев. хижих — амер. норка, *росомаха* та ін. куницеви, кілька видів *лисиць*, *вовки*, *ведмеді*. Мешкають зайці, *ондатра*, *бобер* тощо. У низці гір. і ліс. районів, а також у лісотундрі — різні види диких копит. тварин: *карибу* (амер. пн. олень), амер. *лось*, *снігова коза* й баран Далля. З-поміж птахів *дятел трипаллий*, *рябчик*, *тундрова куріпка*, гуска білошия тощо. Трапляються специф. амер. види, напр., *вогненос. колібрі* (у лісах Пд. штату). Біля берегів А. поширені *котики морські*, *моржі*, *леви морські*, *тюлені*, кілька видів *китів*. У водах А. водяться *чавича*, *нерка*, *кижуч*, *форель райдужна*, *горбуша*, *палія арктична*, *голець арктичний*, *тріска*, *оселедець*, *палтус*. Уздовж тихоокеан. узбережжя трапляється багато різ. видів *ракоподібних*, *головonoгих* й ін. *молосків*. Заповід. фауна та флора: білоголові *орлани*, *барібали*, *горбаті кити*, *касатки* й морські леви, екосистеми заповідних дощ. лісів. На Пн. А. розташовані великі *заповідники*, зокрема, Аркт. нац. заповідник і «Дельта Юкону» (обидва пл. понад 70 000 км²). На Пн. Зх. — тер. Нац. нафт. резерву пл. бл. 95 000 км².

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 739,8 тис. осіб (2017, перепис), густина — 0,5 особи/км² (найменша в США). Склад нас. (2017) за етніч. групами: європейці (65,3%), афроамериканці (3,2%), корінні американці — індіанці та ескімоси А. (14,2%), азійці (6,2%), корінні жителі Гавайських або ін. тихоокеан. островів (1,2%), інші (1,4%); за реліг. групами: християни (62%), нерелігійні (31%), ін. релігій (6%). Офіц. мовами, крім англійської, є 20 мов народів А. Серед. вік нас. штату — 33,9 р., чоловіків — 33,4 р., жінок — 34,4 р. Частка жінок — 47,69%, чоловіків — 52,31%. У 2017–2019 природн. рух нас. від'ємний — щороку $-0,23\%$. Населення переважно зосереджено у вел. містах — Анкориджі (298,2 тис. осіб, 2016; найбільша міська *агломерація* А.), Фербенксі, Джуно.

ГОСПОДАРСТВО. Розвинена гірнично-видобув. пром-сть. Розробляються багаті родовища цинково-свинцево-золотих поліметаліч. руд (Ред Дог, Грін Крік та ін.), золота (Форт-Нокс, Пого), платини, срібла, напівкоштовн. та виробного каміння. Видобувають нафту (родовище Прадхо-Бей) і транспортують Трансальякин. трубопроводом (1300 км) до порту Валдіз на

Пд. А. Частка А. у заг. видобутку нафти в США — 7% (2018). Раніше на А. видобували до 20% амер. нафти. Завдяки високим світовим цінам на енергоносії це уможливило накопичення понад 55 млрд доларів у спеціально створеному фонді. Обробна пром-сть слабо розвинена і представлена підприємствами металооброб., нафтоперобр., деревооброб. та харч. галузей, с.-г. (овочівництво закрит. ґрунту, тваринництво) також слабо розвинене, переважно у приміській зоні м. Анкориджа. Вел. значення має рибальство (62% вилову риби в США). Осн. об'єкти промислу: лососеві, палтус, тріска, навага, минтай, камбалоподібні, краби. Найбільші риболов. порти: Ситка, Кечікан, Петерсбург, Джуно. 77% економічно активного населення зайнято у сфері послуг, охорони здоров'я, освіті, торгівлі, пасажирському транспорті, телекомунікаціях. На А. розвинений туризм (пізнавальний, екологічний, спортивний, риболовля). Популярні мор. круїзи уздовж тихоокеан. узбережжя А. На А. 12 автомагістралей (заг. протяжністю понад 2300 км), 1550-кілометр. з-ця, 17 аеропортів (4 — міжнар.), найбільші мор. порти — Валдіз і Анкоридж.

ОСВІТА, НАУКА. У штаті діють ун-ти Аляска в містах Анкоридж і Фербенкс, Південно-Східний та Тихоокеанський. Обсерваторія вулканів А. є спільною програмою Геол. служби США, геофіз. ін-ту Ун-ту Аляска у м. Фербенксі та від. геол. та геофіз. досліджень на Алясці.

КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО. В А. функціонує низка музеїв: музей Півночі (м. Фербенкс), Держ. музей Аляски (м. Джуно), музей алеутів (м. Уналашка), Музей нац. тубільної спадщини А., Музей історії й мист-ва, Алякин. музей природ. історії (усі — м. Анкоридж), Центр і Музей культур. спадщини ескімосів (м. Барроу), Нац. істор. парк Сітка. Діє театр «Персевренс» (засн. 1979; м. Джуно), театр. компанія «Сірано» (засн. 1995, м. Анкоридж), Алякинський театр «Юніор» (засн. 1983, м. Анкоридж) та ін. Унікальна нац. культура штату представлена, зокрема, тотемним різьбленням, бісеро- та кошикоплетінням, ткацтвом, фольклор. танцями, традиц. музикою, ремеслами.

СПОРТ. Популярні види спорту в А. — *альпінізм*, *баскетбол*, кагання на гірських велосипедах, дижні перегони, *серфінг*, *сноубординг*, *підводне плавання*, *хокей*. У 1989–2017 функціонував професійний хокейний клуб «Аляска Ейсез». Діють багатофункціон. спорт. комплекси — Арена ім. Дж. М. Саллівана (м. Анкоридж) та Льодова арена «Велика Ведмедиця» (м. Фербенкс). 26.12.1988–04.01.1989 у штаті проходив 13-й чемпіонат світу з хокею із шайбою серед молодіж. команд (м. Ігл-Ривер та м. Анкоридж). 20–21.09.2003 в м. Анкориджі відбувся 19-й Кубок світу з гірського бігу. Щорічно (з 1973) проводяться перегони на собаках та літні ескімосько-індіанські ігри. Від 1984 щороку в липні проходять найдовші у світі перегони на інвалід. візках.

Лит.: Naske C., Slotnick H. Alaska: A History of the 49th State. Norman; London, 1994; Coombs C., Wood M. Alaska: A Climbing Guide. Seattle, 2001; Hollingsworth T., Schuur E., Chapin F. et al. Plant Community Composition as a Predictor of Regional Soil Carbon Storage in Alaskan Boreal Black Spruce Ecosystems // Ecosystems. 2008. Vol. 11; Sainsbury B., Benchwick G., Bodry C. Alaska. Footscray, 2015; The Economic Value of Alaska's Seafood Industry. Juneau, 2017.

АМ Геркулеса, АМ Нег (від імені міфол. героя *Геркулеса*) — прототип класу магнітних катаклізмичних подвійних зірок типу АМ Нег (полярів). Фотометричну змінність системи АМ Г. відкрито 1923 М. Ф. Й. К. Вольфом (1863–1932; Німеччина). Подвійна система складається з *червоного карлика*, що заповнює порожнину Роша (Е. А. Рош; 1820–1883, Франція) та магнітосферу *білого карлика*. Плазма з атмосфери супутника (червоного карлика) тече через околиці внутр. точки *Лагранжа* та невдовзі захоплюється магніт. полем білого карлика й рухається вздовж «каналу», утвор. магніт. *силовими лініями*. Над білим карликом утворюється акрец. колона (див. *Акреція*), яка є осн. джерелом випромінювання не лише в рентген. та ультрафіолет. діапазонах спектра, а й оптич. (див. *Випромінювання оптичне*) та інфрачервоною. Унікальною рисою АМ Г. та ін. полярів є синхронізація зумовлена приплив. взаємодією. Система показує змінність характеристик унаслідок понад двох десятків механізмів із характер. часом від частинки секунди (нестабільність акрец. колони) та десятка секунд (магнітогідродинам. нестабільність) до десятків років (магніт. активність червоного карлика) та теоретично мільярдів років унаслідок акреції, зумовл. втратою моменту імпульсу системою через випромінювання гравітац. хвиль та магніт. зор. вітер. 1992 в системі зареєстровано безпрецедент. для катаклізм. змінних спалахів червоного карлика типу UV Cet, що входить до п'ятірки найпотужніших за реєстр. спалахів. В Україні дослідження АМ Г. та спорідн. об'єктів ініційовано в м. Одесі В. *Цесевичем* та згодом у Кримській астрофізичній обсерваторії (КрАО) — М. Шаховським (1931–2011) та Ю. Єфімовим (1935–2011). Дослідження здійснюють наук. групи під керівництвом І. Андронова (м. Одеса) та О. Павленко (КрАО).

Лит.: Андронов І. Л. Гравімагнітні ротатори в катаклізмичних подвійних системах // Журнал фізичних досліджень. 2008. Т. 12. № 2; Липунов В. М. В мире двойных звезд. Москва, 2008; Campbell C. G. Magnetohydrodynamics in Binary Stars. Cham, 2018.

І. Л. Андронов, Л. Л. Чинарова

Амаду, Жоржі [португал. Amado, Jorge; повне прізвище та ім'я — Амаду ді Фарія, Жоржі Леал (Amado de Faria, Jorge Leal); 10.08.1912, фазенда Іурісідія, муніципалітет Ітабуна, шт. Баїя, Бразилія — 06.08.2001, м. Салвадор, шт. Баїя, Бразилія] — письменник, громад. діяч, член Бразил. академії л-ри (з 1961), почес. доктор ун-тів міст Баїя (Бразилія), Барі (Італія), обидва — з 1980, Ліона (з 1986), Парижа (обидва — Франція; з 1998). Писав португал. мовою. Походив із родини дрібного плантатора. З 1918 навчався у школі в м. Льеусі, згодом у езуїт. колегії А. Віейри (1923–1924) й гімназії Іпіранга (1927). З 1927 працював репортером у газ. «Діаріу да Баїя» («Diário da Bahia»), «Імпарсіал» («O Imparcial»). 1928 заснував «Академію бунтарів» — літ. оргцію, що об'єднувала молодих письменників, прихильників сучас. мист-ва та соц. реаліст. роману. 1935 закінчив ф-т права в ун-ті м. Ріо-де-Жанейро (здобув ступінь бакалавра юрид. і соц. наук, але юрид. практикою не займався).

З 1932 — член Бразил. компартії. 1937, після встановлення диктаторського режиму Ж. *Варгаса* «Естаду Нову», А. кілька разів заарештовували за участь в діяльності Нац.-визвольного альянсу. 1941–1942 перебував у еміграції в Уругваї, Аргентині, мандрував країнами Лат. Америки. Після повернення до Бразилії обраний депутатом Нац. установ. асамблеї (1945) від федерал. округу Сан-Паулу. Автор закону про право на свободу віросповідання. Вніс 14 поправок до проекту Конституції 1946 (припинення цензури, звільнення від податків книговидання, преси та ввозу книжок тощо). Після заборони комуністичної партії (1948) змушений знову емігрувати; жив у містах Парижі (1948–1950) та Празі (1951–1952). Член Всесвіт. Ради Миру (з 1948). Після повернення на батьківщину відійшов від політики, займався лише літ. діяльністю. А. — представник соціально орієнтованої літ-ри: романи «Країна карнавалу» («O País do carnaval»; 1931), «Какао» («Cacau»; 1933), «Піт» («Stoog»; 1934), «Жубіаба» («Jubiaba»; 1935), «Мертве море» («Mar mono»; 1936), «Капітани піску» («Capitães da areia»; 1937). Жанр худ. біографії представлений кн. «Життя Луїса Карлоса Престеса, лицаря надії» («O Cavaleiro da Esperança»; 1942) і «Кастру Алвіс» («ABC de Castro Alves»; 1941). Створив «трилогію про землю»: «Безкраї землі» («Terras do sem fim»; 1943), «Сан-Жоржі дос Ільеус» («São Jorge dos Ilhéus»; 1944), «Червона прорість» («Seara vermelha»; 1946). Гол. тема роману «Підпілля свободи» («Os subterrâneos da liberdade»; 1954) — соц. боротьба, критика режиму президента Ж. Варгаса. Ці твори засвідчили утвердження реалізму в творчості А. З 30-х 1950-х А. широко використовував засоби нар. творчості, звернувся до фольклор. традицій, нар. фантастики. Романи «Габрієла, гвоздика і кориця» («Gabriela, cravo e canela»; 1958), «Ми пасли ніч» («Os pastores da noite»; 1964), «Дона Флор та двоє її чоловіків» («Dona Flor e seus dois maridos»; 1966), «Крамниця дивовиж» («Tenda dos milagres»; 1969), «Тереза Батіста прагне жити спокійно» («Teresa Batista cansada de guerra»; 1972), «Тьета з Агресті, пастушка кіз, або Повернення блудної доньки, мелодраматична оповідь у п'яти частинах із захоплюючим епілогом, емоційним і несподіваним» («Tieta do Agreste, pastora de cabras, ou A volta da filha pródiga, melodramático folhetim em cinco sensacionais episódios e comvente epílogo: emoção e suspense»; 1977), «Китель, сюртук, нічна сорочка» («Farda, fardão, camisola de dormir»; 1979), «Велика пастка» («Tocaia grande»; 1984) просякнуті фольклор., карнавальною атмосферою Бразилії. Наприкінці 1990-х А. працював над мемуарами «Каботажна навігація» («Navegação de Cabotagem»; 1992), романами «Червоний Борис» («Bóris, o vermelho»; незаверш.) та «Відкриття Америки турками» («A descoberta América pelos turcos»; 1994). А. написав бл. 30 романів, що перекладені 49 мовами та видані у 80 країнах світу. За книгами А. знято понад 30 фільмів. Зокрема, за сюжетом роману «Капітани піску» (про безпритульних підлітків, що об'єдналися в комуну) реж. Г. Бартлетт (США) зняв фільм «Генерали піщаних кар'єрів» (1971). Укр. мовою окр. твори А. перекладали Ю. Покальчук, А. Перепадя, Ю. Петренко, Л. Олевський, К. Тищенко, П. Соколовський, К. Скальська та ін. Лауреат Міжнар. Ленінської премії «За зміцнення миру між народами»

Амаду Жоржі

(1951), Премії Граса Аранья Бразил. літ. Академії (1959), Премії Італо-латиноамерикан. Ін-ту (1976), літ. премії «Жабуті» (Бразилія, 1959, 1995); Премії Латин. союзу (1971), премії Димитрова (Болгарія; 1986), міжнар. літ. премії Чино дель Дука (1990), премії Камоенса (Португалія — Бразилія, 1995). Нагороджений орденом А. Бельйо (Венесуела, 1977), орденом Нац. конгресу Бразилії (1986), ін. відзнаками, командор орденів Мист-ва і л-ри (1979) та Почес. легіону (1984, обидва — Франція).

Тв.: *Capitães da Areia*. São Paulo, 2009; *Cacau*. São Paulo, 2010; *O amor do soldado*. São Paulo, 2011; *O País do carnaval*. São Paulo, 2011; *Navegação de cabotagem*. São Paulo, 2012; *Р о с . п е р е к л . — Собрание сочинений* : в 3 т. Москва, 2002; *Генералы песчаных карьеров*. Санкт-Петербург, 2003; *Дона Флор и два ее мужа*. Москва, 2019; *У к р . п е р е к л . — Червона прорість*. Київ, 1960; *Тереза Батіста прагне жити спокійно* // *Всесвіт*. 1974. № 5–7; *Капітани піску*. Київ, 1977; *Дві смерті Кінкаса Водожаха* // *Латиноамериканська повість*. Київ, 1978; *Китель, сюртук, нічна сорочка* // *Всесвіт*. 1981. № 8; *Малий байянець* // *Всесвіт*. 1985. № 7; *Габрієла*. Київ, 1987; *Велика пастка* // *Всесвіт*. 1995. № 1–2; № 3–4; № 5–6; *Дона Флор та двоє її чоловіків*. Львів, 2018.

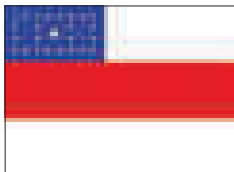
Літ.: Кутейщикова В. Н. *Жоржи Амаду*. Москва, 1954; Тертерян И. А. *Бразильский роман XX века*. Москва, 1965; Покальчук Ю. В. *Сучасна латиноамериканська проза*. Київ, 1978; Покальчук Ю. В. *Світ Жоржі Амаду* // *Контрасти*. Київ, 1983; Ковалев К. В. *Ранние романы Ж. Амаду* // *Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Язык и лит-ра*. 2005. Сер. 9. Вып. 2; Назарець В. *Амаду, Жоржі* // *Зарубіжні письменники* : у 2 т. Т 1 : А–К / За ред. Н. Михальської, Б. Щавурського. Тернопіль, 2005; Салтанова І. М. *Поетика образу в романі Ж. Амаду «Габрієла»* // *Наука праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка*. Філол. науки. 2013. Вип. 32 (1); Aguiar J. Jorge Amado: uma biografia. São Paulo, 2018.

Амазо́нас (порт. Amazonas) — штат *Бразилії*, розташований на Пн. країні. А. межує на Пд. зі шт. *Мату-Гросу, Рондонія й Акрі*, на Пн. Сх. — зі шт. *Рорайма й Пара*, на Пн. Зх. — з *Венесуелою*, на Пд. Зх. — з *Перу та Колумбією*. Тер. А. перетинає *екватор*, більша частина штату розміщена в пд. півкулі та в межах *Амазонської низовини*. Тер. — 1559 тис. км², найбільший за площею штат Бразилії. Адм. центр — м. *Манаус*. Штат поділяється на 4 мезорегіони, які включають 13 мікрорегіонів, що складаються із 62 муніципалітетів. Назва — від р. *Амазонки*, що протікає його тер. Значна частина штату — малозасел. джунглі, у яких до прибуття європейців (17 ст.) мешкало бл. 2000 індіан. племен. У 1850 утворено пров. А., яка 1889 набула статусу штату.

ПРИРОДА. Тер. центральної частини А. — майже плоска *рівнина*, горбиста на схилах плато, значно заболочена в бас. Амазонки. На Пн. штату розташована гориста місцевість *Серра-Імері*, що є відрогом *Гвіанського плоскогір'я*. На кордоні з Венесуелою — г. Піку-да-Небліна (2994 м), найвища вершина Бразилії. Ландшафт А. поділяють на 3 категорії: низинні *плато*, які ніколи не затоплюються водами Амазонки; ігapos — пост. болота; варзеа — тер., які затоплюються водами Амазонки лише в сезон її розливу. Здебільшого поширені торф'яні ґрунти, червоні й жовті фералітні, глееві фералітні, псевдопідзолисті ґрунти, із невисокою природ. родючістю. У штаті виявлені родовища *сильваніту* (бл. 450 млн т), *каситериту* (понад 400 тис. т), *бокситів* (за різн.

оцінк., від 1 до 10 млн т); *ніобієвих руд* (понад 700 тис. т), природ. газу (понад 62 млрд м³), самородне *золото, аметисти, алмази й топази*, олов'яні, танталові, залізні, мідні, хромові, марганцеві руди. Клімат — екваторіальний, із дощ. зимою й менш дощ. літом. Т-ри протягом року +27 – +31°C, макс. — +34°C (січень). За рік випадає 2000–3000 мм опадів. Відносна вологість повітря — 80–90% на рік (одна з найвищих у Бразилії). Найбільші річки — *Амазонка та її притоки: Мадейра, Ріу-Негру, Іса, Жанура, Жаварі, Жутаї, Пурус* та ін. Територія штату розташована в природ. зоні Амазон. дощових лісів — *сельви*, для яких характерне надзвичайне різноманіття. Значне видове багатство лікар. та господарсько-цінних рослин, зокрема дерев (карапа гвіан. (краб. дерево), черв. дерево, дальбергія, масарандуба тощо). Тут ростуть також *гуарана*, *евтерпа овочева*, *купуасу*, *каму-каму*, *персик*, *пальма*, *тукума*, *іта*, *момбін жовтий* та ін. Тваринний світ А. так само багатий, як і рослинний. Серед ссавців — примати, олені, лінивці, капібари, гігантська видра, мурахіди, броненосці, кущовий пес, леопард оцелот, найбільший ссавець — ягуар. Водні ссавці: дельфіни, ламантини, черепахи, крокодили, понад 2 тис. видів риб. Понад 2,5 млн видів комах, близько 950 видів птахів, зокрема чорна кагарта американська або урубуб, тукани, папуги роду Ара, колібрі гігантський — найбільший представник родини Колібрієві. Функціонують нац. парки *Жау*, *Піку-да-Небліна*, *Серра-ду-Арака* та ін.

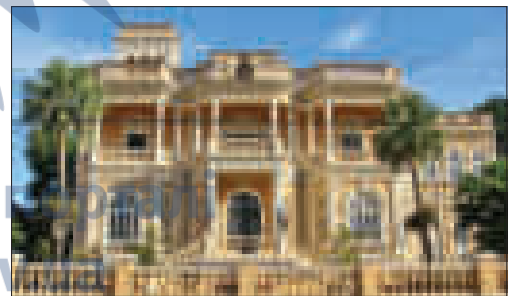
НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість — 4063,614 тис. осіб (2017, оцінка), густина — 2,61 осіб/км². У 2010–2017 приріст становив 582,677 тис. осіб. Склад (2010, перепис) за етніч. групами: метиси (74,3%), бразильці европ. походження (21%), бразильці афр. походження (4,3%), *автохтони Бразилії (індіанці)* й азійці (0,4%); за реліг. групами: католики (61,2%), протестанти (32,1%),

Амазо́нас. Прапор

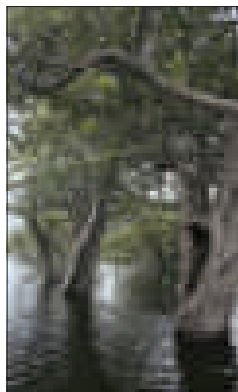
Амазо́нас. Герб

Амазо́нас. Палац Піо Негро

нерелігійні (6,2%), спірити (0,4%), віряни, що сповідують ін. релігії (0,1%). Кількість чоловіків і жінок приблизно однакова. Нас. сконцентровано побл. річок. Частка міськ. нас. — бл. 80%. Найбільші міста — *Манаус* (понад 2 млн жителів), *Парінтінас*, *Ітакуатіара*, *Куарі*, *Тефе*. Навколо м. Манауса сформувалася велика міськ. *агломерація* (бл. 2,5 млн осіб, 61 % нас. А.), до складу якої входить 8 муніципалітетів. Офіц. мови — португальська, ньенгату (офіц. мова муніципалітету Сан-Габріель-да-Кашуейра).

ГОСПОДАРСТВО. На тер. штату видобувають олов., заліз., тантал., ніобієві руди, золото, коштовне каміння, нафту, природ. газ, *каолін*, буд. матеріали, калійні солі. Понад 90 % пром. вир-ва сконцентровано в м. Манаусі (електротех. та

Амазонас. Ігапос

електронна, нафтоперероб. пром-сть, вир-во мотоциклів, побутових товарів). У м. Ітакуатіарі — керамічн. і харч. з-ди, в ін. муніципалітетах — здебільш. лісозаготів. й деревообр. пром-сть. В А. є *вільна економічна зона* «Манаус» і ГЕС «Балбіна», яка використовує ресурси р. Уатума. Функціонують *газопроводи* Уруку — Куарі й Уруку — Манаус. Мешканці штату вирощують рис, кукурудзу, боби, сою, цукр. тростину, кавові дерева, *гевею*, банани, *гуарану*, *маніок*, цитрусові, кокосову пальму. Збирають натур. *каучук*, бразил. горіхи, горіхи тукуман, розводять велику рогату худобу, свиней, овець, коней, птицю, кролів і перепілок. Поширені мисливство й рибальство. Переважають дрібні та серед. фермер. господарства. На поч. 21 ст. набули популярності багатопрофільні інтегровані ферми, макс. зорієнтовані на самодостатність: зменшен-

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. А. має низку. закладів освіти, розташов. переважно в районі м. Манауса тощо. На виконання закону, який гарантує здобуття серед. освіти кожним гр-ном Бразилії (2009), запроваджено дистанц. проведення уроків учителями з медіацентру в м. Манаусі. Функціонує Амазон. академія англ. мови в передмісті м. Манауса — школа, де викладання здійснюють за Кембридж. міжнар. навч. планом. В А. розташовані держ. заклади вищої освіти: у м. Манаусі — Федер. ун-т А., Ун-т шт. А., Нац. ін-т амазон. досліджень. У м. Манаусі працюють також філії приват. ун-тів, зокрема, Лютеранського. На тер. А. розташовані іст. споруди — Палац Ріо Негро, Палац суддів, культ. орг-ції — амазон. Академія мист-в та Академія наук і мист-в Амазонас. Функціонують музеї індіанців, природничих наук, поліції тощо. У штаті є кілька театрів, концерт. залів, зокрема в м. Манаусі — Театр Амазонас, Будинок музики, Оперний театр Амазонас. В А. проводять Амазон. фестивалі опери, кіно- та джазовий фестивалі, а також низку фольклор. та пісенних, зокрема муніципальні (найвідоміші — у муніципалітеті Парінтінс). Індіанські народи А. мають обмежений доступ до освіти, медицини, соц. забезпечення. Столиця А. стала одним із 12 міст Бразилії, що 2014 прийняли Чемпіонат світу з футболу. Функціонують футбол. клуб штату «Національ», стадіон «Амазон арена», олімп. спорт. комплекс (усі — у м. Манаусі). Загалом в А. на поч. 2000 було бл. 20 футбол. клубів. 2009 започатковано спорт. змагання «Кубок корінних народів». Окрім футболу, популярними видами спорту є волейбол, бойові мист-ва, зокрема *капоєйра*, авто- та мотогонки.

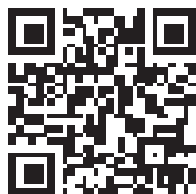

Амазонас. Оперний театр
Амазонас

ня використання зовн. ресурсів і макс. використання відходів. Найпоширеніший у штаті транспорт — водний. Є п'ять терміналів: Бока-ду-Акра, Ітакуатіара, Хумаїта, порти Манаус і Парінтінс. За винятком порту Манаус, усі вони підпорядковані Міністерству транспорту. В усіх муніципалітетах є злітно-посадкові смуги. Регіон. аеропорти — Парінтінс, Коарі, міжнар. — у містах Манаусі й Табагінга. Шосейних доріг мало, вони розташовані переважно на околицях столиці. В А. популярний екол. туризм. Найпривабливіші для туристів об'єкти — музеї та природні пам'ятки. Туристам пропонують екскурсії в ліси бас. Амазонки, річкові круїзи, спорт. рибальство тощо.

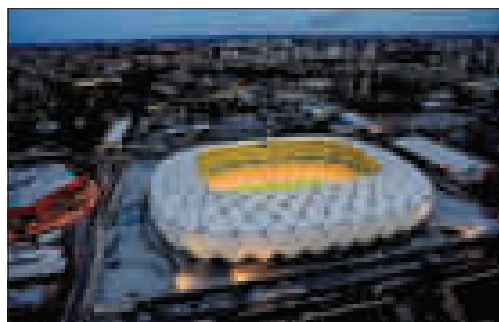
Лит.: Армандо С. Даже сельва не знает покоя // Вокруг света. 1973. № 9; Куприн А. Бог велик — а лес больше // Вокруг света. 1995. № 7; 8; Куприн А. В петлях желтой реки // Вокруг света. 1999. № 4; История Бразилии / Сост. С. А. Шумов, А. Р. Андреев. Москва; Киев, 2003; GEEA: Grupo de Estudos Estratégicos Amazônicos : in 7 vol. / Organizadores: A. L. Val, G. M. dos Santos. Manaus, 2012. Vol. 5; Estimativas da população residente nos municípios brasileiros com data de referência em 1º de julho de 2017. (30 de agosto de 2017). Rio de Janeiro, 2017; The Physical Geography of Brazil: Environment, Vegetation and Landscape / Ed. by A. A. Salgado, L. J. Santos, J. C. Paisani. Cham, 2019.

В. Й. Лажнік

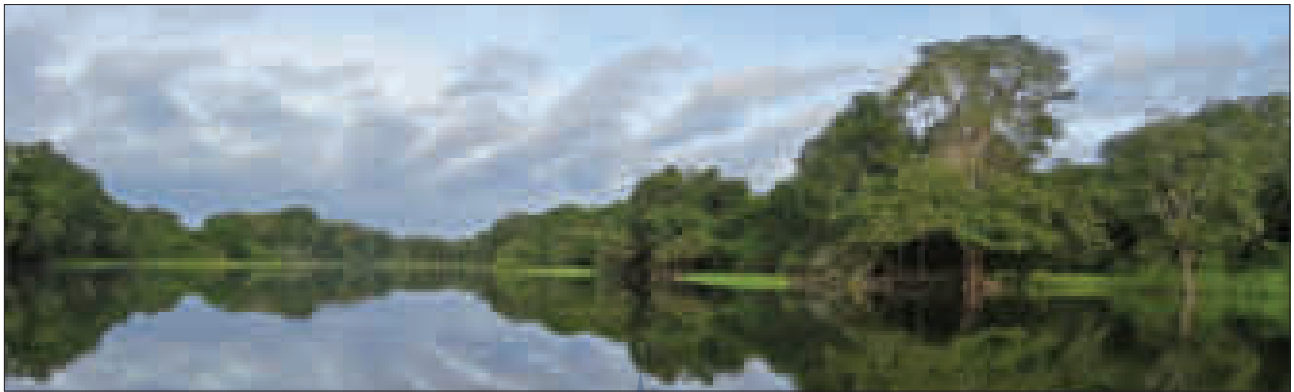

Амазонка на порталі

Амазонка — річка в Південній Америці, найдовша й найповноводніша у світі. Утворюється внаслідок злиття (на вис. 110 м над рів. м.) р. *Мараньйон* (лівий виток Амазонки) та р. *Укаялі* (правий виток). Перед впадінням в Атлантичний океан А. утворює одну з найбільших у світі *дельт* (пл. бл. 100 тис. км²), з багатьма рукавами (найбільший — Пара) та найбільшим річч. островом у світі — Маражо (пл. 40,1 тис. км²). Довжина — 6 992 км. *Басейн річковий* А. займає всю Амазонську низовину, сх. схили Анд, пд. схили Гвіанського нагір'я, пн. і центр. частини Бразильського плоскогір'я; розташований у межах Бразилії (62,4% пл. бас.), Перу (16,3%), Болівії (12,0%), Колумбії (6,3%), Еквадору (2,1%), Венесуели (0,5%) і Гаяни (0,4%). А. бере початок у Перу, на сх. схилах Зх. Кордильєр (на вис. 5 597 м над рів. м.), спочатку тече на Пн. у вузькій глибокій долині з числен. бистринами й водоспадами, після чого виходить на рівнину, якою тече на Сх. до Атлантичного ок. серед вологих троп. лісів у

Амазонас. Стадіон
«Амазон арена»

Амазонка

жаркому тропічно-екватор. кліматі (середньор. т-ра повітря — +26–+28 °С, опадів — 1500–3000 мм/рік). Гол. річище А. часто розбивається на кілька русел; долина багата на озера, що з'єднуються з річкою протоками, а низький берег спускається до русла терасами. Бас. А. розташований у пн. і пд. півкулях, перебуває під впливом різночас. випадання дощів, через що дощові паводки сезонно не збігаються (у правих

Притоки	
Ліві	Праві
Жапура – 2 820 км	Мадейра – 3 250 км
Ріу-Негру – 2 250 км	Пурус – 3 211 км
Іса – 1 575 км	Токантіс – 2 639 км
Мараньйон – 1 415 км	Журуа – 2 400 км
Напо – 885 км	Тапажос – 1 992 км
	Шингу – 1 979 км
	Укаялі – 1 900 км

Найбільші притоки Амазонки

притоках висока вода проходить від жовтня до квітня, у лівих — від березня до вересня). Більша частина бас. А. — у пд. півкулі, тож макс. витрата води припадає на травень та червень (коли вода виходить із берегів, затоплюючи величез. простори та утворюючи *болота*), а найнижчий рівень води — від серпня до вересня (коли її витрата не перевищує 80 тис. м³/с). Пл. бас. становить бл. 7 050 000 км² (бл. 40 % пл. континенту). Серед. витрати води (повноводність) — 219 тис. м³/с, найбільша витрата води в *гирлі* — 360 тис. м³/с, середньоріч. стік бл. 7 тис. км³ (бл. 15 % заг. річного стоку всіх річок зем. кулі), твердий стік — 498 млн т/рік. А. приймає понад 1 000 приток, 20 з яких є багатовод. річками завдовжки понад 1 500 км, найбільші притоки: *Укаялі, Журуа, Пурус, Мадейра, Тапажос, Шингу, Токантіс* (праві); *Наппо, Іса, Жапура, Ріу-Негру* (ліві). Річкам бас. А. властиве явище *біфуркації річок* — розгалужуючись на рукави під час розливів, вони не тільки з'єднуються з ін. притоками гол. річки, а й обмінюються водою з річками ін. бас. (напр., р. Касік'яре на Пд. Венесуели відгалужується від р. *Оріноко*, приймаючи бл. третину її стоку, і впадає в амазонську притоку Ріу-Негру). А. та її притоки мають майже виключно дощове живлення. На берегах та у водах А. існують різноманіт. та унік. рослини (бл. 50 тис. видів або понад 15 % флори зем. кулі) і тварини (понад 2 000 видів риб). Трапляються як гігантські за розміром види тваринного і рослинного світів [найбільша рослина з родини Лататтєвих — *вікторія* регія, листки якої діаметром

до 2 м здатні витримати вагу дорослої людини; *арапаїма* — одна з найбільших прісноводних риб завдовжки 4–4,5 м і масою понад 200 кг; удав справжній (див. *Удавові*) та анаконда звичайна — найбільші змії світу; *капібара велика* — найбільший за розміром сучасний гризун], так і дрібні — багато риб: *гупі, мечоносці, скалярії* та ін., відомі завдяки популярності в акваріумистичі. Серед найвідоміших мешканців А. та річок її басейну також *піраньї* — переважно хижі прісноводні риби завдовжки 13–40 см, деякі з них нападають на великих тварин або людей. У амазон. лісах є багато рослин, які мають життєву форму *ліан* (їхні надземні пагони потребують підтримки) і досягають довжини до 100 м. Разом із притоками А. утворює систему внутр. вод. шляхів заг. довж. понад 25 тис. км, гол. річище суднохідне на 4 300 км (до Анд), а до м. *Манаус* (1 690 км від гирла) піднімаються океан. судна. Гол. порти (від гирла): *Белен, Сантарен, Обідус, Манаус* (Бразилія), *Ікітос* (Перу). Через малий похил річища (0,016 м/км) А. зазнає впливу мор. припливів, що поширюються вгору за течією на 1 400 км, утворюючи хвилі зі швидкістю руху 25 км/год, які обрушуються валом заввишки до 3,5–4 м на береги. Унаслідок інтенсив. мислив. діяльності скоротилися *популяції* багатьох видів тварин. Вирубування троп. лісів Пд. Америки призводить до порушення гідрологічного режиму А., руйнування *екологічних систем природних*, виснаження ґрунтів та змивання їх у річку. Внаслідок цього відбув. замулювання *акваторії* та її обміління. Спорудження *дамб*, видобуток нафти, золота та ін. корисних копалин, вирубка лісів призводять до змін у хім. складі води А. та її приток, зникнення окремих видів флори і фауни.

Лит.: Муранов А. П. Величайшие реки мира. Ленинград, 1968; Graf M. The Amazon River. Mankato, 2004; Hemming Hemming J. Tree of Rivers: the Story of the Amazon. London, 2009; Будз М. Д. Річки Світу. Рівне, 2012; Ruza A. The Boiling River: Adventure and Discovery in the Amazon. London, 2016.

А. С. Івченко

Амазонки (грец. Ἀμαζόνες, можливо, від іран. ha-mazan, букв. — воїн) — міфологічне плем'я вільних і відважних жінок-воїтельок у Стародавньому світі. Питання про іст. існування А., достовірність оповідей, а також етимологію назви лишаються дискусійними. Є різні інтерпретації назви з давньогрец., давньопер., івриту, санскриту, за якими значення цього слова — безгруда, самотня, без чоловіка, сильна жінка,

діва, мати діви, чоловік-жінка, але жодна з версій не доведена. У міфол. традиції тема стародав. жіночої вольниці пов'язана з антич. Грецією, Пн. Причорномор'ям, Малою Азією, Кавказом і Приазов'ям. У грец. міфології А. — діви-воїни, нащадки бога війни *Ареса* й наяди Гармонії. Осн. божествами А. вважають *Артемиду*, *Зевса*, *Посейдона* та *Гефесту*. За одним із варіантів міфу, першою А. стала цариця Лісіппа, яка зневажила любов, чим розсердила богиню *Афродиту*. Та покарала Лісіппу, наславши на неї та її сина Танаїса протиприродну взаємну пристрасть, від чого хлопець наклав на себе руки, кинувшись у річку, яка отримала його ім'я (Танаїс — давньогрец. назва нижньої течії річок *Дон* і Сіверський *Донець*). Мати з доньками переселилась у долину р. Фермодонт біля берегів Чорного моря, де збудувала м. Феміскиру (тер. сучас. Пн. Туреччини), храми *Аполлона* й *Артеміді*, а згодом загинула в одній із битв. А. приписують заснування міст *Ефеса*, *Пафоса*, *Синопа*, *Смірни* та військ. походи до далеких країн (зокрема *Персії*). Дійшли міфи: про вбивство *Ахілло*м королеви А. *Пентесилеї*; втечу полонених А. від греків та зустріч із воїнами-скіфами, від союзу з якими пішли кочівники-савромати; останній подвиг *Геракла*, який відібрав у цариці А. Іпполіти золотий пояс, подарований їй *Аресом*; викрадення *Тесеєм Антіопи*; оповідь про кохання А. *Фалестрис* та *Александра Македонського* тощо. У давньогрец. міфах і літ. пам'ятках — «*Глади*» й «*Одіссеї*» *Гомера*, «Ефіопіди» *Арктини Мілетського* (усі — 8 ст. до н. е.), «Історії» *Геродота* (5 ст. до н. е.), творах *Гіпнократа* (5–4 ст. до н. е.), «Аргонавтиці» *Аполонія Родоського* (3 ст. до н. е.), «Історичній бібліотеці» *Діодора Сицилійського* (1 ст. до н. е.), «Географії» *Страбона* (кінець 1 ст. до н. е. — початок 1 ст. н. е.), «Міфологічній бібліотеці» *Аполлодора* (2 ст. н. е.) та ін. — міститься опис тер. розселення А., їхніх способу життя, звичаїв, реліг. культів, зовнішності тощо. Про воюючих А., які жили окремо від чоловіків, йдеться і в окремих іст. працях (наприклад, «Порівняльні життєписи» *Плутарха*, 1–2 ст. н. е.), літописах (зокрема в «*Повісті минулих літ*», 12 ст. н. е.; вірмен. «*Ашхарауйці*», 7 ст. н. е.). Записи *мандрівника* 10 ст. *Ібрагіма Ібн Якуба* містять свідчення про місто жінок на Зх. від Русів (між Польщею й Руссю — теперішнє *Полісся*). Про «жіночі племена» на Кавказі, де жінки володіють зброєю, а чоловіки займаються господарством, згадував лейб-медик *Петра* *Г. Шобер* (поч. 18 ст.). На користь гіпотези про існування А. свідчать числ. поховання жінок-воїниць у курганах Приазов'я, Пн. Причорномор'я, на Кавказі та Алтаї. Зокрема, у скіфів і сарматів жіночі поховання зі зброєю, кінською зброєю, обладунками, прикрасами тощо становлять майже третину від усіх могил. Серед. вік жінок — бл. 20–25 р., були й воїтельки 60–65 р. Зріст — високий, у межах 170 см, деякі скелети мають деформацію фаланг пальців через стрільбу з лука та стенових кісток унаслідок верхової їзди. Озброєння А. становили лук і стріли, сокира, дротики, спис та аркан; обладунки — невеликі легкі щити у формі півмісяця. Жінки-воїни носили чоловічий одяг, шоломи, плащі та пояси зі звіриних шкур. Війни давньогрец. міфол. героїв з А. отримали назву «амазономехія» («боротьба з амазонками») й породили відповідний напрям у мист-ві —

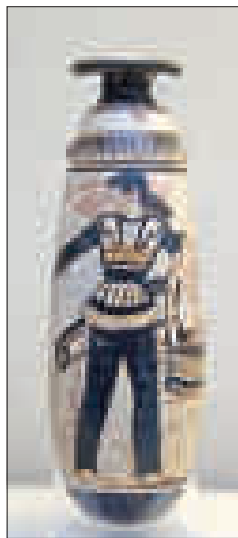
числ. зображення сюжетів баталій у скульптурі, на фризах, кераміці, ужитково-декор. предметах, коштовностях тощо. А. у суч. мистецтві — відомі героїні сучасних кінофільмів та телесеріалів: «*Тарзан і амазонки*» (1945), «*Геркулес: Легендарні подорожі*» (1995–1999), «*Ксена: принцеса-воїн*» (1995–2001) тощо. На честь А. названі астероїди: 104 *Клімена* (відкрито 1868), 658 *Астерія* (1908), 1042 *Амазонка* (астероїд головного поясу, 1925), 10295 *Іпполіта* (1988).

Лит.: Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т. Київ, 1991. Т. 1; Геродот. Історії: В дев'яти книгах. Київ, 1993; Денисюк І. О. Амазонки на Поліссі. Луцьк, 1993; Кун М. А. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. М. Іванченко. Київ, 1996; Русяєва А. С. Релігія понтиєвських елінів в античну епоху. Мифы. Святинища. Культы олимпийских богов и героев. Киев, 2006; Фіалко О. Є. Чи воювали скіфські амазонки? // *Магістеріум*. Археол. студії. 2015. Вип. 60.

О. В. Наумовська

Амазонський дельфін — див. *Річкові дельфіни*.

Амазонська низовина, Амазонія — найбільша низовина у світі (пл. бл. 5,5 млн км²) в екватор. зоні *Південної Америки*. Простягається на Сх. від гір. масиву *Анд* до *Атлантичного океану*. По краях обмежена *Гвіанським плоскогір'ям* (на Пн.) і *Бразильським плоскогір'ям* (на Пд.). Розташована в бас. *Амазонки* — найбільшої річк. системи світу. А. н. займає величез. прогин поверхні кристал. фундаменту (синеклізу) Південноамерик. докембрійської платформи. Кристалічний фундамент платформи залягає в центр. частині на гліб. бл. 3 км і до 10–11 км покл. *Анд*, заповнений переважно морськими (палеозойськими) і континент. (мезозой-кайнозойськими) відкладами, між виходами на зем. поверхню кристал. фундаменту в межах *Гвіанського* і *Бразильського щитів*. А. н. утворилася в неоген-четвертин. час унаслідок накопичення (акумуляції) алюв. (див. *Алювії*) відкладів р. *Амазонки* та її численних приток. Клімат — екватор. (на Зх.) і субекватор. (на Сх.), жаркий і вологий. Серед. т-ра повітря коливається від +27,9 °С (сухий сезон — від серпня до вересня) до +25,8 °С (сезон дощів — від травня до червня), віднось. вологість, відповідно, від 77% до 88%, а к-сть опадів — 1500–3000 мм/рік (і більше). У межах низовини відкрито родовища *нафти* й *газу природного, золота, залізних, марганцевих та хромітових руд, коштовного каміння*. Через особливості рельєфу А. н. зазвичай поділяють на Зх. і Сх. Амазонію. Зх. А. (розташована в межах *Бразилії, Перу, Болівії, Колумбії, Еквадору* й *Венесуели*) є дуже широкою (до 1 600 км), плоскою й низькою рівниною (заввишки до 200 м над рів. м.), де каламут. річки (з великою кількістю зваженого матеріалу) течуть повільно в слабо врізаних, дуже звивистих широких *долинах*, утворюючи *межиріччя* з плоскою поверхнею, укрите волого-екватор. *лісами (сельва, гілея, амазон. джунгли)* на опідзол. *латеритних ґрунтах*. У долинах амазон. річок вирізняють *ландшафти* високих, не щорічно затоплюв. *заплав* (варзеа, де поширені *пальма, гевея, сейба, бавовняне дерево* й *шоколадне дерево* тощо) і низьких, місяцями вкритих річк. водами *заплав, іґапо* (вологі тропічні ліси зі специф. бідною рослинністю, найхарактер. представником якої є *імбауба-цекропія*). Для лісів Зх. А. типовою є значна представленість

Амазонки. Амазонка у штанах, несе щит з сагайдаком, 470 до н. е. (Британський музей)

тварин, пристосованих до життя на деревах (*широконосі мавпи, лінивцеві, карлик. мурахоїди*), серед назем. — *броненосці-велетні, тапіри* (див. *Тапірові*), пекарі (див. *Пекарієві*) та ін.; у річках та їхніх долинах також велике видове різноманіття *риб, земноводних, плазунів, птахів, комах* тощо. Сх. частина А. н. (розташ. майже виключно в межах Бразилії — на схід від *гірла* амазон. приток *Ріу-Негру* й *Танажос*) значно звужена (до 350 км), її поверхня розчленована, з окремими *останцями* (заввишки до 320 м). У структурному відношенні це *грабен* між Бразильським та Гвіанським щитами. Пн. і Пд. схили А. н. у цьому районі мають вигляд щаблів, що спускаються до заплави р. Амазонки. Русла річок — омолоджені, глибоко врізані та прямолінійні, з великою кількістю порогів і прозорішою водою та *естуаріями* в гирлах. Щоріч. (від червня до вересня) пд.-сх. *пасати* з Бразил. плоскогір'я спричиняють у Сх. А. посуху, що також зумовлює знач. домішки листопад. дерев у лісах, поширення *рідколісся* й ділянок *саван* на червоних ґрунтах, вічнозеленими залишаються тільки смуги *варзеа* та *іґапо* на *алювіальних ґрунтах*. Фауна А. різноманітна: *мазами, середні мурахоїди, каймани, броненосці, гризуни, ігуани, рінман. плазуни*, зокрема *анаконди*. Троп. ліси А. — найбільший ліс. масив у світі, що становить близько 50 % троп. ліс. зел. поясу (разом із лісами в бас. р. Конго в Африці та Азійсько-Тихоокеанського регіону). Через люд. діяльність понад 20% лісів вже знищені та щороку їхня пл. зменшується.

Лит.: Лукашова Е. Н. Южная Америка. Москва, 1958; Фоссетт П. Неоконченне путешествие. В поисках древних цивилизаций / Пер. с англ. С. С. Серпинского. Санкт-Петербург, 2014; Bezerra J. The Brazilian Amazon: Politics, Science and International Relations in the History of the Forest. Cham, 2015.

А. С. Івченко

Амазонський пакт. Логотип організації з надписом «40 років договору про співпрацю у Амазонії»

Амазонський пакт (ісп. Pacto Amazónica, португал. Pacto Amazon, англ. Amazon Pact, нідерланд. Amazone Pact), Організація договору про співпрацю в Амазонії, ОДСА (ісп. Organización del Tratado de Cooperación Amazónica, ОТСА; португал. Organização do Tratado de Cooperação Amazónica, ОТСА; англ. Amazon Cooperation Treaty Organization, АСТО; нідерланд. De Organisatie van de Overeenkomst voor Amazonische samenwerking, ООАС) — субрегіональна міжнар. екон. орг-ція держав *Південної Америки*, розташованих у бас. р. *Амазонки*. Орг-ція створена за ініціативою Бразилії на основі Договору про Амазон. Кооперацію, підписаного 03.07.1978 міністрами закорд. справ 8 країн (Болівії, Бразилії, Венесуели, Гаяни, Еквадору, Колумбії, Перу та Суринаму) у м. Бразилія (Бразилія). Документ складається з 28 статей. Відповідно до положень Договору він є безстроковим і закритим для приєднання ін. країн. 1995 країни-учасниці вирішили створити на основі цього Договору міжнар. орг-цію для закріплення й реалізації задекларов. цілей. 14.12.1998 на нараді в м. Каракасі (Венесуела) задля підсилення виконання положень Договору внесено поправку до протоколу, у результаті чого було створено Орг-цію договору про співпрацю в Амазонії. У травні 1989 члени пакту ухвалили Манауську декларацію, яка передбачає низку заходів із захисту *екологічної системи* бас. р. Амазонки без інозем. втручання, розв'язання проблем зовн. боргів країн, збере-

ження культури індіан. населення тощо. 2009 після зустрічі глав держав створені пост. представництва орг-ції в кожній країні-учасниці та 5 координац. рад, 2013 — система пост. контролю за станом довкілля. Штаб-квартира орг-ції (з 2002) — у м. Бразилія (Бразилія). Офіц. мови — ісп., португ., англ., нідерландська. Найвищий політ. орган — Нарада міністрів інозем. справ країн-членів, яку скликають за необхідності вироблення спільної політики й оцінки процесів міждерж. співробітництва. Робочі виконав. органи — Рада амазон. співробітництва й секретаріат (з 2002). Раду амазон. співробітництва скликають не рідше одного разу на рік. Усі рішення в межах А. п. ухвалюють країни-учасниці об'єднання одноголосно. Осн. структур. підрозділи — спец. комісії: амазонська; з питань охорони здоров'я; у справах *індіанців*; із транспорту; інфраструктури та комунікацій; з туризму. Осн. мета створення орг-ції — забезпечення охорони навколиш. середовища й раціон. використання природ. ресурсів у басейні р. Амазонки на основі принципів *сталого розвитку*. Договір передбачає спільне вивчення, освоєння й раціон. використання природ. ресурсів бас. р. Амазонки, свободу торг. судноплавства, спільне освоєння гідроенергоресурсів, співробітництво у сфері розвитку транспорту, зв'язку, торгівлі в прикордон. районах, науки і техніки, культури та туризму тощо. Країни-члени пакту переконані, що бас. р. Амазонки — найбагатший природ. спадок планети й плацдарм для майбут. стратегіч. розвитку країн регіону. Дія Договору поширюється не лише на бас. р. Амазонки, але й на будь-яку ін. тер. країн-учасниць А. п., що своїми геогр. особливостями й характеристиками з ним пов'язана. Умови пакту передбачають постійний обмін інформацією та співробітництво у межах об'єднання.

Лит.: Management of Latin American River Basins: Amazon, Plata, and São Francisco (Water Resources Management and Policy Series) / Ed by A. K. Biswas, N. V. Cordeiro, B. P. Braga et al. Tokyo, 1999; Хоменко Г. Д. Амазонський пакт // Українська дипломатична енциклопедія : в 2 т. / За ред. Л. В. Губерського. Київ, 2004. Т. 1; Манойлов О. П. Роль регіональних міжнародних економічних організацій в забезпеченні співробітництва та інтеграції на американському континенті // Рос. внешнеэкон. вестник. 2007. № 9; Garcia B. The Amazon from an International Law Perspective. Cambridge, 2011; Іржавська А. П., Терещенко Т. В. Актуальні аспекти історії країн Латинської Америки (XVII — початок XXI ст.). Черкаси, 2015.

В. Й. Лажнік

Амаликит'яни, амалекит'яни, амалекіти (іврит אַמְלִיקִי) — семітське кочове плем'я, що жило на Синайському п-ові та в пустелі Негев (1 тис. до н. е.). За *Біблією*, походили від Амалека, онука Ісава, тобто вважалися нащадками *Авраама*. Були ворогами Ізраїлю (заг. назва на позначення давніх євреїв). На межі 11–10 ст. до н. е. А. розгромлені військами Саула та *Давида* й майже повністю винищені.

Лит.: Stern Ph. D. The Biblical Herem: A Window on Israel's Religious Experience. Atlanta, 1991; Васильев А. С. Шасу новоєгипетських источников: к вопросу об идентификации // Древний Восток и античный мир. Москва, 1998; Sagi A. The Punishment of Amalek in Jewish Tradition: Coping with the Moral Problem // Avi Sagi: Existentialism, Pluralism, and Identity / Ed. By N. Tirosh-Samuelson, A. Hughes. Leiden; Boston, 2015.

С. Д. Абрамович

Амалицький, Володимир Прохорович (13.07.1860, с. Старики, тепер Коростен. р-ну Житомир. обл., Україна — 28.12.1917, м. Кисловодськ, тепер Ставропол. краю РФ) — геолог і палеонтолог. Походив із дворян. родини. 1883 закінчив природничу від-ню фіз.-матем. ф-ту Санкт-Петербур. ун-ту. 1883–1886 взяв участь у геол.-грунтознав. експедиції проф. В. Докучаєва в Нижньогород. губ. З 1887 — магістр геології та консерватор (хранитель колекцій) Геол. кабінету Санкт-Петербур. ун-ту. З 1890 — професор кафедри геології Варшав. ун-ту. 1892 захистив докт. дисертацію з *геогнозії*. Працював у Великій Британії з колекціями відділу природничої історії *Британського музею* (тепер Музей природничої історії, м. Лондон) та Лондон. геогр. т-ва (1894–1895). У 1895–1898 здійснив низку експедицій у бас. річок Сухоні, Витегрі, Пн. Двіни, де вперше відкрив масштаб. зоогеогр. область *пермського періоду*. Голова Комісії з улаштування вищ. навч. закладів Рос. імперії (1905–1908). З 1904 — професор, а в 1908–1917 — директор Варшав. політех. ін-ту Імператора Миколи II (тепер Варшав. політех. ун-т). Вів геол. й ґрунтознавчі дослідження в бас. річок П'яни, Теші, *Оки*, *Волги*, де виявив у товщі строкатих *мергелів* (які вважалися палеонтологічно німими) численні залишки *двостулкового моллюсків*. Довів схожість пермських викопних прісновод. моллюсків з аналогами із Пд. Африки та Індії; висунув гіпотезу про існування єдиного «Росіє-Індо-Африканського» материка. Здійснив експедиції в бас. пн. рос. річок із метою пошуку решток фауни в доті німих товщах ґрунту, подібних до фауни пермських відкладів Пд. Африки. Протягом 1899–1913 організував систематичні розкопки берегових відкладів кістковмісної піщаної лінзи «Соколки» р. Мала Північна Двіна (поблизу м. Котлас, тепер Архангел. обл., РФ). Були знайдені винятково збережені рештки хребет. тварин як відомих, так і невідомих тодіш. науці (зокрема, понад 20 повних чи майже повних скелетів земноводних і плазунів). Результати експедицій стали сенсацією в наук. світі. А. запровадив низку новацій у технологію розкопок, препарування та систематизації викопних решток, заснував у м. Варшаві палеонтол. препарат. майстерню. Колекція викопних решток, зібрана вченим, стала основою для створення палеонтол. музейних та наук.-досл. закладів. У 1920-ті при Геол. музеї Академії наук (тепер м. Санкт-Петербург) була створена Пн.-Двінська комісія під керівництвом акад. О. П. Карпінського для опрацювання наук. спадку А. Палеонтол. колекція А. склала особл. відділ музею — Пн.-Двінський галерею. Від 1937 колекція А. стала центр. експозицією Палеонтол. музею АН СРСР (тепер Палеонтологічний музей ім. Ю. О. Орлова РАН). Опублікував понад 50 наук. праць, серед них: «Про вік ярусу строкатих мергелів в Оксько-Волзькому басейні» (1886), «Кам'яновугільна і пермська системи Нижньогородської губернії» (1886), «Матеріали до пізнання фауни пермської системи Росії» (1892), «Про прісноводних пластинчастозябрових із кам'яновугільних відкладів Донецького басейну» (1894), «Щодо фауни кам'яновугільних відкладів Манчестера й Лисичанська» (1893), «Про геологічний розвиток організмів і земного рельєфу» (1896); «Геологічна екскурсія на північ Росії» (1896), «Розкопки древніх хребетних тварин на півночі Росії» (1901) та ін. Залишив значний рукопис. архів. Частина праць видана після смерті.

Пр.: Каменноугольная и пермская системы Нижегородской губ. // Геологическое описание Нижегородской губернии с очерком полезных ископаемых и геологической картой. Санкт-Петербург, 1886; О возрасте яруса пестрых пород в Волжско-Окском бассейне // Труды Лен. об-ва естествоисп. 1886. Т. 17. Вып. 1; Материалы к познанию фауны пермской системы России: Мергелистощечные породы Окско-Волжского бассейна. Anthracosidae // Труды Варшав. об-ва естествоисп. 1892. Т. 3. № 2; № 3; № 4; № 5; № 7; № 8; О пресноводных пластинчато-жаберных из каменноугольных отложений Донецкого бассейна // Труды Варшав. об-ва естествоисп. 1894. Т. 5. № 1; О геологическом развитии организмов и земного рельефа // Варшав. унив. известия 1896. № 6; Геологическая экскурсия на север России: Ч. 1–6 // Труды Варшав. об-ва естествоисп. 1896. Т. 7. № 3; № 5; 1898. Т. 8. № 1; Т. 9. № 2; № 5.

Лит.: Северо-Двинские раскопки проф. В. П. Амалицкого : в 6 т. Ленинград, 1921–1931; Амалицкая А. П. От Архангельска по Белому морю и Ледовитому океану до устья р. Печоры (выборки из дневников и путевых заметок проф. В. П. Амалицкого) // Известия Гос. геогр. об-ва. 1930. Т. 62. Вып. 1; Штернберг Ч. Жизнь охотника за ископаемыми / Пер. с англ.; под ред. проф. А. Н. Рябинина. Москва, 1936; Сенников А. Г., Сенникова Е. А. В. П. Амалицкий и А. П. Амалицкая: у истоков палеонтологии позвоночных в России // Природа. 2015. № 8; Костина Т. В. Амалицкий Владимир Прохорович // Ученые — фондообразователи Санкт-Петербургского филиала Архива Российской академии наук / Науч. ред. и сост. Е. Ю. Басаргина, И. В. Тункина. Санкт-Петербург, 2018; Оноприенко В. И. Владимир Амалицкий. Пермские динозавры России. Saarbrücken, 2018.

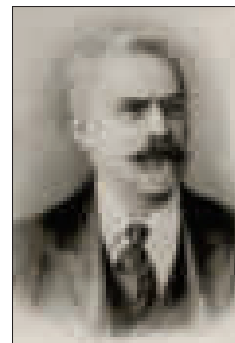
А. В. Аристова

Амальгама [франц. amalgame, пізнолат. amalgama, від араб. *علاجماع* ('amalal-jamā'a) — злиття або грец. *μάλαγμα* — пом'якшувач] — 1) *Сплав*, одним із компонентів якого є *ртуть*. Утворюється внаслідок змочування металу ртуттю, що супроводжується їхньою *дифузією*. *Залізо* і *платина* не утворюють А. Розрізняють А. (за т-ри 20–25 °С) рідкі й напіврідкі, з яких надлишок ртуті видаляють за допомогою фільтрування під тиском, і тверді, що під час нагрівання розкладаються на метал і ртуть. На основі рідких А. створено амальгамну металургію *індію*, *кадмію*, *талію*, *свинцю* й *галію*. А. золота застосовують для золочення виробів зі *срібла*, *бронзи*, *латуні* й *міді*. Тверді А. використовують у вир-ві дзеркал, подекуди — у *стоматології* як *пломбов. матеріал*, а також у *мікроелектроніці* для холодного зварювання. А. *натрію*, *цинку* є *відновниками*. 2) *Переносно* — суміш різнорідних речей, ідей.

Лит.: Козловский М. Т., Зебрева А. И., Гладышев В. П. Амальгамы и их применение. Алма-Ата, 1971; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Червоний И. Ф., Бредихин В. Н., Грицай В. П. и др. Цветная металлургия Украины : в 3 т. Запорожье, 2014. Т. 1. Ч. 1: Металлы и их классификация, обогащение руд цветных металлов, легкие цветные металлы.

В. С. Ігнат'єв

Амальгамация [франц. amalgamation, пізнолат. amalgamatio, первісно — з'єднання металу з ртуттю, від араб. *علاجماع* ('amalal-jamā'a) — злиття або грец. *μάλαγμα* — пом'якшувач] — 1) У металургії — добування благородних металів, переважно *золота*, з подрібнених *руд* або *концентратів* через змочування металу *ртуттю*. У процесі А. утворюються *амальгами*, які після

Амалицький Володимир Прохорович

Амальгама. Срібна амальгама (13 % ртуті)

насичення їх металом відмивають, фільтрують, віджимають і нагрівають до т-ри 800–850 °С для видалення ртуті. Добутий «чорновий» метал надходить на *афінаж*, а ртуть повертають на А. Витрата ртуті становить 4–6 кг на 1 кг золота. За потреби А. активують за допомогою розчинів *сірчаної кислоти* або *ванна*, а також використовують ртуть із невеликим умістом *натрію* або *цинку*. А. вилучають 50–70 % золота, що міститься в руді. Разом з *електролізом А.* застосовують у металургії деяких рідкісних металів (*індію, галію* тощо).

Лит.: Козловський М. Т., Зебрева А. И., Гладышев В. П. Амальгами и их применение. Алма-Ата, 1971; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Червоный И. Ф., Бредихин В. Н., Грицай В. П. и др. Цветная металлургия Украины : в 3 т. Запорожье, 2014. Т. 1. Ч. 1: Металлы и их классификация, обогащение руд цветных металлов, легкие цветные металлы.

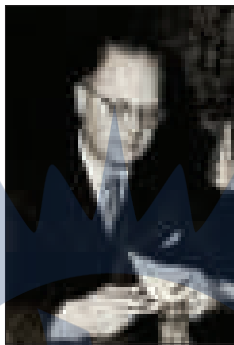
2) В економіці — злиття виробн. або банків. компаній в одну, форма централізації та укрупнення *капіталу*. На позначення А. у зарубіж. країнах використовують також поняття «злиття й поглинання» (англ. mergers and acquisitions). Відбувається примусово («вороже поглинання») або добровільно. Метою А. є розширення й контроль ринків вир-ва та збуту, встановлення монопольного становища й монопольно високих цін. Осн. напрями здійснення: горизонтальне злиття (компанії однієї галузі), вертикальне злиття (об'єднання компаній однієї галузі, що спеціалізуються в різних напрямках бізнесу), утворення *конгломерату* (злиття компаній різних галузей). Процес злиття кількох однопрофільних компаній наз. *фузією*.

Лит.: Гавеська Л. М., Семенець Ю. П. Економіка, організація діяльності об'єднань підприємств. Ірпінь, 2005; Єгорова Г. А. Злиття та поглинання компаній в Україні: проблеми визначення дефініцій та основні мотиви укладання угод // Наук. вісник Ужгор. нац. ун-ту. 2016. Вип. 6. Ч. 1; Москаленко В. В., Годлевський М. Д. Моделі та методи стратегічного управління розвитком підприємства. Харків, 2018.

Амальгамізація [від франц. amalgame, пізнолат. amalgama, з араб. عمل الجماع (amal al-jamā'a) — злиття] — біологічне змішування (поєднання) кількох *етнічних груп*, унаслідок якого вони перетворюються на один народ. Прикладом А. є формування російської нації шляхом змішування угро-фінів, монгол. і татар. етніч. компонентів на основі слов'ян. племен (переважно *радимичів, в'ятичів, кривичів та сх. сіверян*). А. може бути повною та частковою. За наявності расових, нац., культ. та ін. упереджень, кастової замкненості виникає часткова А. Тоді статус людини в сусп-ві залежить від «чистоти крові». Напр., у Центр. Америці та деяких частинах Пд. Америки високий соц. статус визначає ісп. походження. За повної А. зникає будь-яке (статус., дискримінац.) розмежування між різними етніч. групами, що припиняють своє існування як окр. етніч. структури та зливаються в єдиний народ. Процес А. може провокувати міжетніч. конфлікти. Для вивчення міжетніч. напруги використовують показник «ступінь А.», який визначають шляхом поділу кількості перетворених позицій нац. традицій на відповідну кількість збережених нац. традицій.

Лит.: Вербець В. В., Субот О. А., Христюк Т. А. Соціологія. Київ, 2009; Ахметова М. Х., Магсумов Т. А. Соціологія. Красноярск, 2019.

Л. А. Ведмідь

Амальді Едоардо

Амальді, Едоардо (італ. Amaldi, Edoardo; 05.09.1908, м. Карпането-П'яченціно, обл. Емілія-Романья, Італія — 05.12.1989, м. Рим, Італія) — фізик, фахівець із *фізики атомної* та *фізики елементарних частинок*, член Нац. академії деї Лінчєї (з 1948), інозем. член АН СРСР (з 1958), Нідерланд. королів. АН (з 1963), Лондон. королів. т-ва, Швед. королів. академії (обох — з 1968), почес. член Амер. академії наук і мист-в (з 1962). Походив із родини науковців. Закінчив 1929 Рим. ун-т (див. *Римський університет Сап'єнца*), де розпочав наук. кар'єру під керівництвом Е. Фермі. 1931 отримав стипендію на навчання в Німеччині. У Лейпцизі. ун-ті під керівництвом П. Дебая працював над дослідженням рентгенівської *дифракції* в рідині. Улітку 1934 працював у лабораторії в м. Кембриджі (Велика Британія), влітку 1936 — у Колумб. ун-ті (м. Нью-Йорк, США). З 1937 — професор каф. експеримент. фізики Рим. ун-ту. Під час *Другої світової війни* 1940 на півроку був відправлений на фронт до Африки. Після війни відмовився від пропозиції Е. Фермі очолити кафедру в ун-ті у м. Чикаго (США) й зайнявся розбудовою й орг-цією науки в Італії зокрема та Європі загалом. З 1945 — президент Нац. комітету ядерн. досліджень Італії. Директор Ін-ту фізики Рим. ун-ту (1949–1960). Директор Нац. ін-ту ядерн. фізики (1960–1966). А. співпрацював з Європ. центром ядерн. досліджень (*ЦЕРН*). На етапі формування — ген. секретар (1952–1954), згодом член комітету з наук. політики (1957–1975), а протягом 1958–1960 — його голова, член ради ЦЕРН (1960–1973), 1970–1971 — його голова, член консультатив. комітету (1980–1989). Співзасновник Європ. орг-ції косміч. досліджень (1964). Директор Нац. академії деї Лінчєї в м. Римі (1988–1989). Автор та співавтор бл. 200 наук. публікацій, підручників для шкіл та ун-тів. Дослідження охоплюють різні сфери — від атомної спектроскопії і *фізики ядерної* до фізики елементар. частинок, косміч. випромінювання та вивчення експеримент. гравітації. Спільно з Е. Фермі та групою вчених (1934) відкрив явище сповільнення *нейтронів*, випускання γ -променів та електронів внутр. конверсії внаслідок захоплення ядрами нейтронів. 1955 отримав підтвердження існування антипротона. 1960 разом з ін. дослідниками відкрив частинку анти-сигма-плюс-гіперон. У 1970-і очолював наук. групу з розробки й створення криогенних детекторів *хвиль гравітаційних*, був одним із засновників цих досліджень. Займався також історією науки, був автором біографій вчених. Брав участь у *Пагвоському русі* вчених за мир, роззброєння, европ. співпрацю та права людини. Номінований на Нобелів. премію з фізики (1964). Нагороджений медаллю Дж. Тейта Амер. ін-ту фізики (1989). На честь А. названо астероїд 18169 Амальді (відкритий 2000) та космічний вантажний корабель «Едоардо Амальді» (2010).

Лр.: Appunti di fisica nucleare : in 2 vol. Roma, 1944–1946; Fisica sperimentale : in 2 vol. Roma, 1945–1955; Fisica generale. Roma, 1980; La fisica per i licei scientifici : in 3 vol. Bologna, 1983–1984. (у співавт.) Англ. перекл. — The Adventurous Live of Friedrich Georg Houtermans, Physicist (1903–1966). Berlin, 2012; Рос. перекл. — Искусственная радиоактивность, создаваемая нейтронной бомбардировкой // Успехи физ. наук. 1934. Т. 14. № 8; Т. 15. № 7. (у співавт.); О поглощении и диффузии медленных нейтро-

нов // Успехи физ. наук. 1937. Т. 17. № 3. (у співавт.); Античастиці // Успехи физ. наук. 1962. Т. 78. № 3.

Лит.: Rubbia C., Angela P. Edoardo Amaldi. Scieziato e cittadino d'Europa. Milano, 1992; Абрамов А. И. История ядерной физики. 2-е изд., испр. Москва, 2006; Battimelli G., Maiani L. Edoardo Amaldi: a True Statesman of Science // CERN Courier. 2008. Vol. 48. № 10; Clavario L. Scienza e politica nell'era nucleare. La scelta pacifista di Edoardo Amaldi. Roma, 2014.

Амальрикані — послідовники вчення Амальрика Бенського, учасники антикатолицького релігійн. руху кін. 12 — поч. 13 ст. у Франції, що створили містичну християн. секту харизматичного типу. Амальрик Бенський (Амальрик із Бена; франц. Amalrich de Bene, ?–1206) — середньовічн. містик, філософ-пантеїст, викладач філософії й теології в Паризькому ун-ті. Праці Амальрика Бенського не збереглися, він сам зрікся своїх поглядів 1204. Осн. положення його вчення відомі з творів Альберта Великого та Фоми Аквінського та з анонімного полемічн. трактату 13 ст. «Проти амальрикан». Рух А. поширився у м. Парижі та низці французьких провінцій. Послідовники Амальрика Бенського надали його ідеям нового, спершу незвичного, радикального змісту. Вчення А. було двічі засуджене на церков. соборах — Паризькому (1209) і Латеранському (1215). А. відкидали католицькі обряди й таїнства, церков. організацію та інститут духовенства; вважали Папу Римського антихристом. Вірили, що Бог присутній по-

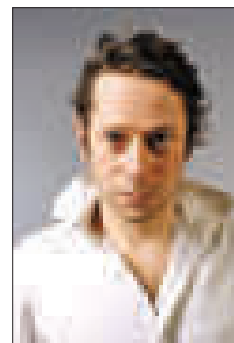
Амальрикані. Спалення амальриканів у 1210, ілюстрація Жана Фуке, 1455—1460 з Великих французьких хронік

всюдно, у речах і матеріального, й духовного світів. Історич. розвиток тлумачили відповідно до тріадного принципу християнства. Вважали, що Бог виявляв себе тричі в подібі людини, відкриваючи різні іпостасі (див. Свята Трійця), що зумовило три періоди людської історії (Отця, Сина, Святого Духа). З новою епохою «Святого Духа» пов'язували надії на встановлення справедливого сусп. ладу. Заперечували практику аскетизму. Вірували, що людина, у якій перебуває Дух і сповнена любові, вже не може грішити. 1210 проведено судовий процес проти А.; лідери та частина вірян були публічно спалені за вироком інквізиції, інші — засуджені до довічного ув'язнення. Організація припинила існування.

Лит.: Russell J. B. The Influence of Amalric of Bene in Thirteenth Century Pantheism. Berkeley, 1957; Albert K. Amalrich von Bena und der mittelalterliche Pantheismus //

Die Auseinandersetzungen an der Pariser Universität im XIII. Jahrhundert / Ed. by A. Zimmermann. Berlin, 1976; Зайбт Ф. Близк і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем / Пер. з нім. Львів, 2009; Жильсон Э. Философия в средние века: от истоков патристики до конца XIV века / Пер. с фр. 2-е изд. Москва, 2010; Історія в термінах і поняттях / За заг. ред. Т. В. Орлової. Вишгород, 2014.

Амальрік, Мат'є (франц. Amalric, Mathieu; 25.10.1965, м. Нейї-сюр-Сен, регіон Іль де Франс, Франція) — актор і режисер. Народився в сім'ї журналістів. 1970–1973 мешкав у м. Вашингтоні (США), 1973–1977 — у м. Москві (тепер РФ), де його батько працював кореспондентом. Повернувшись до Франції, навчався в лиціє Карла Великого (м. Париж). 1984 дебютував як актор у фільмі «Фаворити Місяця» (режисер О. Йоселіані). Працював асистентом режисера в низці фільмів, зокрема в стрічці «До побачення, діти» (1987, реж. Л. Маль); знімався в епізодах. З ролі студента-медика у фільмі «Вартовий» (1992) розпочалася співпраця А. з реж. А. Деплешеном, який відкрив його як актора. За фільм «Як я обговорював... (моє сексуальне життя)» (1996) А. Деплешен отримав Золоту пальмову гілку Каннського кінофестивалю (1996), А. за роль Поля Дедалю — премію «Сезар» у номінації «Найперспективніший молодий актор» (1997). Фільм «Королі та королева» (2004) було представлено на міжнар. кінофестивалях у містах Венеції, Торонто та Нью-Йорку, А. Деплешен отримав премію Л. Деллюка за найкращий фільм року (2004), А. за роль Ісмаеля Вюйяра — премію «Сезар» та премію «Люм'єр» за найкращу чоловічу роль (обидві — 2005). Міжнар. актор. кар'єра А. розпочалася з ролі другого плану в амер.-канад. фільмі «Мюнхен» (2005, реж. С. Спілберг), що розповідає про терорист. акт під час Літніх Олімпійських ігор 1972 у м. Мюнхені. Фільм отримав премії «Оскар» і «Золотий глобус» (обидві — 2006). За гол. роль у франц.-амер. фільмі «Скафандр і метелик» (2007, реж. Дж. Шнабель), знятому за одноймен. автобіогр. романом Ж.-Д. Бобі, А. відзначено ще однією премією «Сезар» за найкращу чоловічу роль (2008), а фільм — численними нагородами, зокрема «Золотим глобусом», «Оскаром» за найкращу режисуру. Серед ін. ролей — Домінік Грін в екранізації роману Я. Флемінга про Дж. Бонда «Квант милосердя» (2008, реж. М. Форстер), Жорж Деверо у фільмі «Джиммі Пікар» (2012, реж. А. Деплешен), Тома Новачек у драм. стрічці «Венера в хутрі» (2013, реж. Р. Поланскі), дорослий Поль у фільмі «Три спогади моєї юності» (2015, реж. А. Деплешен), Жером Варенн у стрічці «Чудові родини» (2015, реж. Ж.-П. Раппно) та ін. Як режисер А. у 1980-х пробував знімати напів-профес. короткометраж. фільми. Перший його значний короткометраж. фільм «Не до сміху» (1990) отримав Гран-прі 9-го фестивалю короткометраж. фільмів у м. Екс-ан-Прованс (1991). Перший повнометраж. фільм А. — трагікомедія з автобіогр. елементами «Іж свій суп» (1997). Другий фільм «Стадіон Вімблдона» (2001) сприяв його ствердженню як режисера франц. авторського кіно. Драм. стрічку «Громадська справа» (2003) демонстрували на численних кінофестивалях, зокрема в рамках програми «Два тижні режисерів» Каннського МКФ. За фільм «Турне» (2010) А. отримав приз за найкращу режисуру Каннського МКФ. Окрім того, він зіграв у цьому

Амальрік Мат'є

фільмі роль організатора турне. Фільм «Синя кімната» (2014) за романом Ж. Сіменона демонструвався на Каннському МКФ 2014 у рамках програми «Особливий погляд» (А. був режисером і виконавцем гол. ролі). Фільм А. «Барбара» (2017) відкривав цю програму на Каннському МКФ 2017. У цій стрічці А. зіграв одну з гол. ролей — режисера, що знімає фільм про знамениту франц. співачку Барбару. Фільм відзначено преміями Л. Деллюка і Ж. Віго (2017), виконавиця гол. ролі Ж. Балібар отримала премію «Сезар» за найкращу жіночу роль (2018). А. вважають спадкоємцем режисерів франц. «Нової хвилі».

Тв.: Préface // Tournier J. Barbara ou Les Paranthèses. Paris, 2017.

Лит.: Simsolo N. Amalric Mathieu // Le dictionnaire de la Nouvelle Vague. Paris, 2013; Tuillier L. Barbara de Mathieu Amalric // Cahier du cinema. 2017. № 736.

С. В. Глухова

Амальтея (від грец. Ἀμάλθεια — ніжна богиня) — один із внутр. супутників *Юпітера*. 5-й за розміром (поступається тільки *галілеєвій групі*) і 3-й за віддаленістю від Юпітера серед усіх його супутників. Назва походить від імені німфи (або кози) Амальтеї (Амалфеї) з давньогрец. *міфології*; також відомий під назвою Юпітер V. А. відкрито Е. Е. Барнардом (1857–1923; США) 09.09.1892. Велика піввісь *орбіти* дорівнює $(181\,365,84 \pm 0,02)$ км, *ексцентриситет* орбіти $(0,00319 \pm 0,00004)$, тобто вона практично колова. Нахил орбіти А. до екватор. площини Юпітера $(0,374 \pm 0,002)$. Очевидно, що причиною чималого нахилу орбіти є колиш. *резонанс* в орбіт. періодах А. та *Io*. Для орбіти А. радіус перийовію 181 150 км; радіус апоїовію (див. *Апоцентра радіус*) 182 840 км. Орбіт. сидер. період А. дорівнює $(0,49817943 \pm 0,00000007)$ доби (11 год 57 хв 23 с). Це лише трохи більше осьового сидерич. періоду обертання Юпітера, тому А. на небі Юпітера рухається дуже повільно (щоправда, А. не можна спостерігати з областей, близьких до полюсів планети). Орбіт. сидерич. період А. синхронізований з її осьовим сидерич. періодом за рахунок дії припл. сил із боку Юпітера, отже, А. завжди повернута до планети повернута одним боком (як і *Місяць* до *Землі*). Супутник має неправильну форму. Габарит. розміри $250 \times 146 \times 128$ км. Маса дорівнює $(2,08 \pm 0,15) \times 10^{18}$ кг. Практично вся поверхня А. густо всіяна *кратерами*, причому розміри деяких з них можна порівняти з розмірами самої А. Напр., діам. найбільшого кратера Пан бл. 90 км, а його глибина не менше 8 км. Кратер *Гея* сягає 75 км у діам. і не менше 10–20 км завглибшки.

Лит.: Thomas P., Burns J., Rossier L. et al. The Small Inner Satellites of Jupiter // Icarus. 1998. № 135 (1); Simonelli D., Rossier L., Thomas P. et al. Leading/Trailing Albedo Asymmetries of Thebe, Amalthea and Metis // Icarus. 2000.

№ 147 (2); Ridpath I., Tirion W. Stars & Planets: the Complete Guide to the Stars, Constellations and the Solar System. Princeton, 2017.

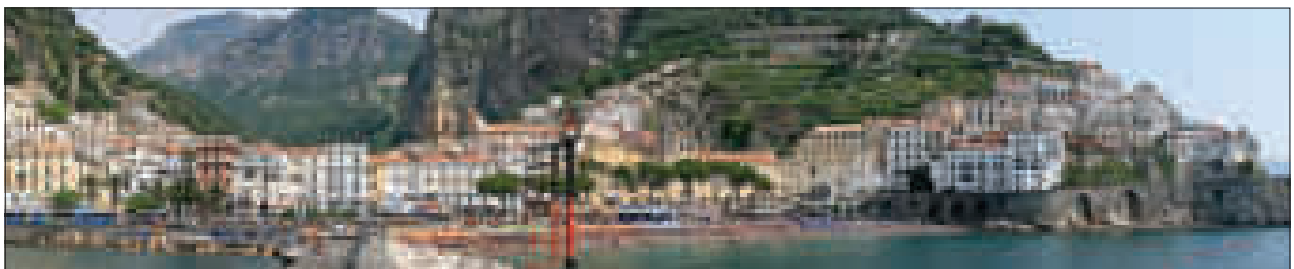
О. Г. Шевчук

Амальфитанське узбережжя (італ. Costiera Amalfitana) — територія архітектурно-природ. комплексу в Пд.-Зх. частині п-ова Сорренто (обл. Кампанія, Італія), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1997). Унаслідок складних геогр. умов узбережжя залишалося мало заселеним до періоду пізньої *античності*. У 4 ст. засновано м. Амальфі, очолюване вибор. правителями (з 958 носили титул *герцогів*), яким підпорядковувалися й ін. міста узбережжя. Протягом раннього *середньовіччя* регіон перебував під владою Остгот. королівства, *Візантійської імперії* та Салерн. герцогства. З 839, з невеликими перервами, правителі м. Амальфі фактично були незалеж. володарями, хоча в 897 добровільно погодилися визнати номінальну зверхність візант. імператорів. Завдяки зв'язкам із Константинополем із середини 9 ст. м. Амальфі стало потужним центром мор. транзит. торгівлі, успішно конкурувало із містами Генуею та Пізою. У сер. 11 ст. період розквіту Амальфитан. герцогства завершився. 1077 воно потрапило під владу норман. правителів Герцогства Апулії та Калабрії. У 12 ст. після низки невдалих антинорман. повстань та розграбування міста пізан. військами воно поступово втратило вплив на міжнар. торгівлю. У сер. 14 ст. остаточно занепало внаслідок сильних руйнувань, спричинених землетрусом 1343. У 1282–1799 тер. А. у входила до складу *Неаполітанського королівства*, 1816–1861 — до *Королівства Обох Сицилій*. Від 1861 — у складі Італії. Протяжність А. у. — бл. 50 км. Має складний гірський рельєф. Берегова лінія сформована крутими скельними виходами. Берег високий, із численними невеликими бухтами. Місцями скельні масиви прорізани вузькими долинами невеликих річок. Упродовж періоду розквіту Амальфитан. герцогства на його тер. було зведено велику кількість архіт. споруд, які добре збереглися завдяки геогр. ізольованості регіону. До списку Світової спадщини ЮНЕСКО включено комплекси пам'яток 9–19 ст. у таких насел. пунктах: Амальфі, Атрані, Четара, Конка-дей-Маріні, Корбара, Фуроре, Майорі, Мінорі, Позитано, Праяно, Равелло, Сант-Еджидіо-дель-Монте-Альбіно, Скала, Трамонті, В'етрі-суль-Маре. Серед них зразки різних видів архітектури: фортифікаційної (бл. 20 сторожових веж 9–17 ст., залишки міських мурів міст Амальфі та Равелло, замки неподалік міст Равелло і Трамонті); культової (комплекс собору Сант-Андреа 9–19 ст., церква Санта-Лючія 12 ст., усе — у м. Амальфі; церква Сан-Мікеле в с. Погеролі — унікальний для регіону зразок хрестовобанної візант. архі-

Амальтея у порівнянні з островом Лонг-Айленд (США), фото з автоматичного космічного апарату НАСА «Галілео»

Амальфитанське узбережжя. Панорама Амальфі

тектури 12 ст.; кафедральний собор та церква Сан-Джованні-дель-Торо, обидва — 11 ст., у м. Равелло; церква Сан-Сальваторе-де-Біректо, 10–14 ст., у м. Атрані); цивільної (унікальні зразки нефортифіков. резиденції аристократії, зокрема, вілла Руффоло, 13 ст., у м. Равелло, комплекс. міська забудова 16–19 ст. — квартали терас. забудови в м. Позитано тощо). Особливе значення мають пам'ятки 9–12 ст., для яких характерний унікальний місц. стиль (близький до архітектури Сицилії), що поєднував елементи роман., візант. та араб. архітектури. А. у. — популярний туристичний район на Пд. Італії. Осн. турист. центри — міста Позитано, Амальфі, Равелло, а на пн. узбережжі п-ова — м. Сорренто.

Лит.: Skinner P. Medieval Amalfi and its Diaspora, 800–1250. Oxford, 2013; Japson T. Amalfi Coast, Naples and Southern Italy. 3rd ed. Washington, 2017.

В. В. Соболев

Аман (тур. Аман — пощада, араб. أمان — спокій, безпека) — 1) Гарантія безпеки, віросповідання, недоторканності життя й майна, яку мусульмани дає ворогові, зазвичай немусульманину. Вперше згадується 634 у договорі полководця Халіда ібн ал-Валіда з Дамаском. Пересічний мусульман давав А. лише одній або кільком конкрет. особам, водночас ін. мусульмани не мали права позбавити їх А. *Імам* або його уповноважений могли давати А. усьому населенню міста або окр. гарнізону. У період завоювань А. був передумовою для укладення мир. договору (сулх). А. також виконував функцію охорон. листа, що гарантував безпечне перебування в мусульман. країні немусульманину (групи паломників, купців, представників армії противника під час перемір'я). А. став основою для встановлення договір. відносин європ. країн з Османською імперією.

2) Прохання про помилування, яке вигукували, здаючись у полон. У *Корані* замість «аман» вживається слово «дживар» («заступництво», «зобов'язання захисту»). У посланнях *Мухаммеда* до араб. племен поряд із «дживар» у тому самому значенні вжито «зімма». На відміну від «зімми», А. — акт помилування без визначення подальших взаємних зобов'язань.

Лит.: Большаков О. Г. Аман // *Ислам* / Отв. ред. С. М. Прозоров. Москва, 1991; Латигіна Н. *Ислам: шлях крізь століття*. Київ, 2016; Пейн Л. *Море и цивилизация. Мирова история в свете развития мореходства* / Пер. с англ. Москва, 2017; Лубська М. В., Горбаченко Т. Г., Лубська Т. Г. та ін. *Исламоведение*. Київ, 2018.

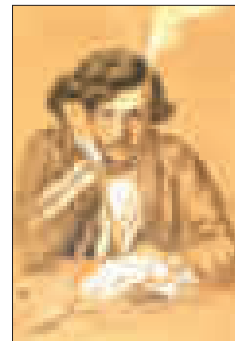
О. І. Предко

Аман, Теодор (рум. Aman, Theodor; 20.03.1831, м. Кимпулунг-Мусчел, тепер м. Кимпулунг, жудець Арджеш, Румунія — 19.08.1891, м. Бухарест, Румунія) — живописець та графік, один із основоположників сучас. румун. мист-ва. Походив із родини купця. Закінчив Центр. школу (тепер Нац. колегія) у м. Крайові, де студіював малювання в художника К. Лекки (1807–1887). Потім навчався в колегії Святого Сави (тепер Нац. колегія «Святий Сава») у м. Бухаресті, де малювання викладав художник К. Валленштейн (1795–1858). У 1850–1851 жив у м. Парижі, де брав уроки в художників-неокласиків М. М. Дроллінга (1786–1851) і Ф. Е. Піко (1786–1868). У 1853 виставляв свої роботи в Салоні живопису і скульптури у м. Парижі, після чого поїхав до м. Кон-

стантинополя (тепер Стамбул), а потім до Криму, де як художник супроводжував франц. експедиц. корпус, який брав участь у *Кримській війні 1853–1856*. Присвятив цим подіям картини «Битва при Альмі», «Табір зуавів», «Битва при Ольтеніці». Повернувся до *Валахії*, де князь Барбу Димитрій Штирбеї надав А. дворянство й призначив стипендію, завдяки якій художник зміг продовжити удосконалювати майстерність у Франції. А. познайомився з художниками *Барбизонської школи*, творча манера яких вплинула на його стиль. 1855 А. брав участь у Всесвіт. виставці в м. Парижі, де експонувалася його картина «Битва при Альмі». 1856 відвідав Італію. 1858 повернувся до м. Бухареста. Був прихильником об'єднання Дунайських князівств Валахії та Молдавії (відбулося 1859), присвятив цій події картину «Проголошення унії». 1864 разом із художником Г. Таттареску (1818–1894) заснував у м. Бухаресті Нац. школу витончених мист-в (тепер Бухарест. нац. ун-т мист-в), яку очолював до смерті. Був одним із ініціаторів створення міської картин. галереї м. Бухареста та проведення щоріч. худ. виставок. У першій зрілій роботі А. «Автопортрет» (1853) відчутний вплив творчості Г. Курбе (контрастність світла). Портрети А. вирізняє яскравий колорит, тонкий психологізм («Т. Владимиреску», 1874–1876), у жіночих образах — особливий ліризм (портрет дружини, 1863). Осн. частину творчого доробку А. становить іст. живопис: «Битва румун із турками на острові Святого Георгія» (1859), «Влад Цепеш і турецькі посланці» (1860), «Вигнання турків біля Келугерені» (1872), «Різня болгар турками» (1877), «Бояри, захоплені зенацька воїнами Влада Цепеша» (1886) та ін. Картини виконані в академ. манері й здебільшого присвячені темі боротьби за незалежність Румунії. Зображував також буден. сцени життя («Після купання», 1873; «Біля вікна малої верхньої майстерні», 1880), ідилічні сцени селян. свят, що відтворюють нац. колорит («Хора єдності в Крайові», 1857, «Хора в Аніноасі», 1890). Для пейзажів А. характерний пошук пленер. ефектів («Вид із мосту», 1888). Уперше в Румунії почав працювати в техніці *офорт*. Автор гравюр на селян. тему («Селянин із капелюхом у руці», «Поводир із ведмедем», «Варять мамалігу», «Дід Нягу»). Серед доробку А. також акварельні квіткові *натюрморти*, ліпні роботи з воску та ескізи вітражів. Більшість творів А. зберігається в Нац. музеї мист-в Румунії та Музеї А. (відкритий 1908) у м. Бухаресті.

Лит.: Кузьмина М. Т. Аман: Румынский художник. 1831–1891. Москва, 1962; Искусство Румынии // Всеобщая история искусств : в 6 т. Москва, 1964. Т. 5; Florea V. Theodor Aman. București, 1972; Dan C. Theodor Aman. București, 1984; Популярная художественная энциклопедия : в 2 т. / Под ред. В. М. Полевого. Москва, 1986; Benezit Dictionary of Artists : in 14 vol. Oxford, 2010; Șuteu G. Aman — pictorul: repertoriul de pictură al Muzeului «Theodor Aman». București, 2017.

Аманжолов, Касім Рахімжанович (казах. Аманжолов, Қасым Рақымжанұлы; 26.11.1911, с. Кизилары, Каркаралінський р-ну Караганд. обл., тепер Казахстан — 18.01.1955, тепер м. Алматы, Казахстан) — поет, перекладач. Писав казах. мовою. Рано втратив батьків, навчався в школі-інтернаті, Семипалатин. зооветеринар. технікумі, Ленінград. ліс.-тех. ін-ті; з 1933 — в

Аман Теодор. Автопортрет. 1851

Аманжолов Касім Рахімжанович

Урал. пед. ін-ті. Працював у редакціях молодіж. газет «Соціалістичний Казахстан», «Ленінградська зірка», був худ. керівником урал. театр. трупи, а згодом — театру. 1936–1941 мешкав у м. Алмати, писав статті, нариси та фейлетони до місц. газет і журналів. 1941 призваний до армії, брав участь у звільненні України. З 1947 прикутий до ліжка через тяжку хворобу, але продовжував писати вірші. 1954 брав участь у церемонії відкриття III з'їзду письменників Казахстану. Перша зб. «Таємниця життя» («Өмір сыры») вийшла 1938. З 1939 перекладав вірші Т. Шевченка («Минають дні, минають ночі», «Вітре буйний, вітре буйний!», «Мені однаково, чи буду», «Чи ми ще зійдемося знову?», «Ми вкупочці колись росли», «Ой одна я, одна» та ін.), твори О. Пушкіна («Полтава»), М. Лермонтова («Маскарад»), В. Маяковського («На весь голос»). Автор збірок віршів та поем: «Голос» («Дауыс», 1941); «Бура» («Дауыл», 1948); «Загадкова дівчина» («Жұмбақ қыз», 1939; друга премія літ. конкурсу, 1938); «Мартбек» («Мартбек», 1944); «Сказання про смерть поета» («Ақын өлімі туралы аңыз», 1944); «Наш дастан» («Біздің дастан», 1947); «Прекрасне дитя» («Тамаша сәби», 1949); «Вірші» («Өлең», 1949); «Світлий мир» («Нұрлы дүние», 1950) та ін. Післявоєнна поезія А. присвячена праці, боротьбі за мир.

Тв.: Екі томдық шығармалар жинағы : 2 т. Алмати, 2001; Дауыл: өлеңдер. Алмати, 2002; Дариға, сол қыз: өлеңдер мен поэмалар. Алмати, 2006; Өзім туралы: өлеңдер мен поэмалар. Алмати, 2011; Р о с п е р е к л. — Стихи и поэмы. Алма-Ата, 1958; Избранное. Алма-Ата, 1971; Стихи. Москва, 1975; Светлый мир. Алма-Ата, 1991.

Літ.: Казахстанские советские писатели. Алма-Ата, 1949; Аманжолов Қасым Рақымжанұлы // Қарағанды. Қарағанды облысы / Ред. Р. Нұрғалиев. Алмати, 1990; Аманжолов Қасым Рақымжанұлы // Қазақ әдебиеті / Ред. И. Тасмағамбетов. Алмати, 2005; Аманжолов Қасым // Қазақстан жазушылары: анықтамалық: 75 жыл / Құраст. С. Қамшыгер. Алмати, 2009; Литература народа Казахстана. 2-е изд., доп. Алмати, 2014.

Б. І. Іскаков

Аmano Хіросі (япон. 天野浩; нар. 11.09.1960, м. Хамамацу, Японія) — інженер-електронік, фізик, винахідник синіх нітрид-галієвих напівпровідникових світлодіодів, лауреат Нобелів. премії з фізики (2014), член Нац. інженер. академії США (з 2016). Закінчив ун-т у м. Нагоя: бакалавр (з 1983), магістр (з 1985), доктор наук (з 1989). Викладав у цьому ж ун-ті (1988–1992), згодом — лектор в університеті Мейдзі (м. Токіо), де отримав звання доцента (1998), професора (2002). З 2010 — професор в аспірантурі ун-ту м. Нагоя. Від 2015 — водночас директор Центру комплексних досліджень електрон. інновац. приладів майбутнього Інституту стабільних матеріалів і систем при ун-ті м. Нагоя. З 1982 працював під керівництвом професора І. Акасаки над створенням напівпровідник. джерел світла в блакитній та синій областях спектра. 1989 разом з університет. колегами продемонстрував перший світлодіод на основі нітриду галію (GaN) із шаром провідності діркової (p-типу). 1992 вчені опублікували статтю про створення світлодіода на основі GaN із гомогенним p-n-переходом, який випромінював світло в ультрафіолет. та синьому спектр. діапазонах. Винахід уможливив створення екранів зі світлодіодним підсвічуванням та світлодіодних ламп, що дозволяють зна-

чно знизити споживання електроенергії при освітленні. А. проводить також дослідження в галузі напівпровідників і створення систем безпілот. автомобілів. Автор чи співавтор 17 книг і приблизно 400 тех. розробок. Лауреат Нобелів. премії з фізики (2014) за винахід (разом з І. Акасакі та С. Накамура) енергоощадних та екологічно нешкідливих джерел світла — синіх світлодіодів.

Літ.: Понятов А. Они осветили мир по-новому // Наука и жизнь. 2014. № 11; Беляев О. Е., Кочелав В. О. Чарівні подорожі в блакитне світло // Вісник Нац. акад. наук України. 2015. № 2; Туркин А. Н., Юнович А. Э. Лауреаты Нобелевской премии по физике 2014 года: И. Акасаки, Х. Аmano и С. Накамура // Соврем. электроника. 2015. № 2.

Амапа́ (порт. *Amapá*) — штат, адм.-тер. одиниця Бразилії. Займає пн.-сх. частину Амазонської низовини та тер. кількох островів у гирлі р. Амазонки й Атлантичному океані. Межує на Пд. та Зх. зі шт. Пара, на Пн. — із Суринамом і Франц. Гвіаном, на Сх. омивається Атлантич. океаном. Тер. — 142 828 км². Адм. цент — м. Макапа. Штат поділено на 2 мезорегіони (Пн. шт. Амапа і Пд. шт. Амапа), 4 мікрорегіони та 16 муніципалітетів.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. До колонізації європейцями на тер. А. проживали індіан. племена, що належали до аравак. групи. Упродовж колон. епохи за ці землі точилася боротьба між іспан., англ. та голланд. колонізаторами, яких незабаром витіснили португальці. Французи у 16 ст. засн. на тер. А. плантації цукр. тростини. За Утрехтським миром 1713 тер. відійшла до Франц. Гвіани, проте тер. претензії Франція й Португалія (а пізніше Бразилія) висували до кінця 19 ст. У 1900 арбітраж. суд у м. Женеві визнав тер. сучас. А. бразильською, її було включено під назвою Арагуарі до складу шт. Пара. 1943 виокремлено федер. тер. А., яка 1988 отримала статус окр. штату.

ПРИРОДА. Рельєф А. — контрастний: у пд. та приокеанічній частині штату простягаються обширні заболочені низовини, а на Пн., уздовж кордону з Фр. Гвіаном, тягнеться пасмо Сьєри Тумук-Умак (найвища точка — 701 м). Найбільші річки — Амазонка, Арагуарі, Жарі, Ояпок. Клімат — екваторіальний із вологим сезоном у січні — травні та сухішим у серпні — листопаді. Протягом року т-ри повітря майже не змінюються. Денна т-ра від +30 °С до 33 °С, при відносній вологості повітря 80–90 %. Середньорічна кількість опадів — понад 2500 мм. Тер. А. переважно вкрита вологими тропіч. лісами (понад 90 % тер.), а також саванами й рівнинами. Видовий склад лісів багатий і різноманітний. У деяких лісах переважають каперсові (зокр., *Crateva nurvala*), пальми (зокр., асаї), фікуси, у заплавах — густавія, аннонові, вербові (зокр., *Laetia corymbulosa*). У гирлі р. Амазонки й на узбережжі Атлантич. ок. — мангрові ліси. Тваринний світ А. налічує тисячі видів комах, сотні видів плазунів, а також понад 400 видів птахів, серед яких тукани, трупіали, манакінові, кілька видів папуг, червоний ібіс, у прибереж. зоні — фламінго. Серед найбільших тварин — пуми, ягуари, броненосці, мурахоїди, пекарі, тапіри та ін. В р. Амазонці та її притоках водяться різні види земноводних, молюсків і риб. В А. розташовані Нац. парк Тумукумакі (засн. 2002) — найбільший у світі ліс. тропіч. парк та 4 природ. резервати. Забруднення довкілля є пост. проблемою в А.

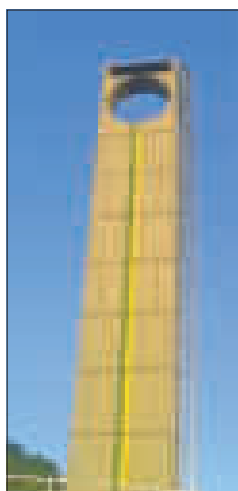
Аmano Хіросі

Амапа. Прапор

Амапа. Герб

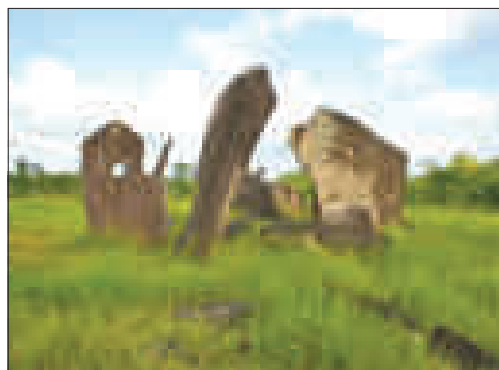
Амапа. «Марко Zero»

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 782,295 тис. осіб (2016, оцінка). Густота нас. — 4,68 осіб/км² (2010). Рівень урбанізації — 94% (2010). Склад нас. (2010, перепис) за етніч. групами: парду (74,5%), особи європ. походження (21%), афр. походження (бл. 4%), вихідці з країн Азії (менше як 1%); за реліг. групами: католики (63%), євангелісти (28%), спиритисти (0,4%), представники афро-бразил. релігій (2,3%), атеїсти (5%) та ін. Корінне нас. (індіанці) — нечисленне, сконцентроване в 5 резерваціях. Більш ніж половина нас. штату мешкає в м. Макапа; серед найбільших міст — Сантана, Ларанжал-ду-Жарі, Ояпоке, Мазаган. Португ. мова — державна, є осн. мовою викладання в школах. Французька — друга мова, яку викладають у кожній школі через близькість Франц. Гвіани. Частина населення розмовляє креольською.

ГОСПОДАРСТВО. Рівень розвитку економіки А. невисокий (0,2% від ВВП Бразилії). ВВП штату — 13,4 млрд бразил. реалів (2014), на душу населення — 17 845 бразил. реалів. Структура ВВП: с. г. — 3%, пром-сть — 10%, сфера послуг — 87% (2012). Основа економіки А. — видобування марганц. руди на родовищі Серра-ду-Навіу, ліс. та харч. пром-сть. Ведеться також видобуток заліз. руди, золоту, танталу, олова, хромітів. Виявлено нафту на континент. шельфі. Розвивається вир-во феромарганцю й силіко-марганцю. В А. вирощують різні фрукти, чорний перець, маніоку, рис (понад 2 тис. т на рік), кукурудзу (бл. 2 тис. т на рік), квасоллю (понад 1,1 тис. т на рік), свиней (30 тис. голів на рік), птицю та буйволів. Поширені збирання соку гевеї та бразил. горіхів, рибальство. Осн. експорт — деревина та пиломатеріали (понад 90% вартості), марганц. й заліз. руди, хроміти, пальмові ядра, фрукти, фрукт. соки. Довж. доріг із твердим покриттям — 222 км. З-ця з'єднує родовище марганц.

Амапа. Порт у м. Сантана

Амапа. Парк Султісіу

руд Серра-ду-Навіу та порт Макапу. Осн. шляхи сполучення — по р. Амазонці та її притоках. Міжнар. аеропорт повл. м. Макапи. Осн. турист. центри — Макапа, Серра-ду-Навіу, Ояпокі, нац. парки Кабо Оранже, Ріо Іратапуру.

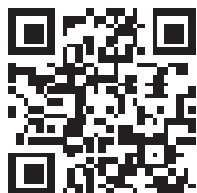
ОСВІТА І КУЛЬТУРА. Вищі заклади освіти А. — Федерал. ун-т А., Держ. ун-т А., Федерал. ін-т А. освіти, науки й технологій тощо. 2006 на тер. А. знайдена доіст. обсерваторія, якій бл. 2 тис. р. Вона стала центром археол. парку Султісіу (Сонцестояння). Найбільший театр — «Театро дас Бакабейрас» (засн. 1990) у м. Макапі. Найбільші музеї — істор., археол., худ. (усі — у м. Макапі), корін. народів у м. Ояпоці. Пам'ятники: монумент «Марко Zero» («Нульова відмітка», вказує місце проходження екватора; 1990), церква Сан-Жозе (1761), фортеця Сан-Жозе (1764–1782), усі у м. Макапі.

СПОРТ. В А. понад 20 футбол. клубів. Найбільший стадіон — «Мілтон Корреа» у м. Макапі (бл. 10 тис. місць). 2001 у м. Макапі відбувся етап Кубку світу з парус. спорту.

Лит.: Соболев В. Призрачное счастье гаримпейро // Вокруг света. 1979. № 8; Sarney J., Costa P. Amará: a terraonde o Brasilcomeça. Brasília, 1999; История Бразилии / Сост. С. А. Шумов, А. Р. Андреев. Москва; Киев, 2003; Marini M. A., Garcia F. I. Conservação de aves no Brasil // Conservation Biology. 2005. Vol. 19. Is. 3; The Physical Geography of Brazil: Environment, Vegetation and Landscape / Ed. by A. A. Salgado, L. J. Santos, J. C. Paisani. Cham, 2019.

В. Й. Лажнік

Амарал, Тарсіла ду (португал. Amaral, Tarsila do; 01.09.1886, м. Капіварі, шт. Сан-Паулу, Бразилія — 17.01.1973, м. Сан-Паулу, Бразилія) — художниця, одна з провід. фігур бразил. модернізму. Народилася в замож. сім'ї власниці кавових плантацій. Навчалась у реліг. колегіях у м. Сан-Паулу, а згодом у колегії в м. Барселоні (Каталонія, Іспанія). Там написала першу картину «Священне серце Ісуса» (1904). З 1916 навчалася скульптури, живопису й рисунку в м. Сан-Паулу в художників-академістів П. А. Борхеса (1864–1942) і Ж. Ф. Елпонса (1865–1939). У 1920 переїхала до м. Парижа, де вступила до Академії Жуліана. 1922 брала участь у колектив. виставці в салоні Т-ва франц. художників, де експонувалась її картина «Портрет жінки». Того ж року А. приїздила до м. Сан-Паулу з нагоди відкриття Тижня сучас. мист-ва. Там зблизилася з бразил. письменниками та художниками-модерністами — А. Малфатті, М. де Андраде, О. де Андраде, М. дель Піккія. Разом вони створили групу «П'ятеро», що стала осередком бразил. модернізму. 1923 повернулася до м. Парижа, де брала уроки в А. Глеза, А. Лота, Ф. Леже. Познайомилася з П. Пікассо, Ж. Кокто, К. Бранкузі. У цей час А. зазнала впливу кубізму, футуризму й експресіонізму. Повернувшись до Бразилії 1924, вона багато мандрувала країною. 1926 разом із чоловіком письменником О. де Андраде відвідала Європу і Бл. Схід (Грецію, Туреччину, Підмандатну Палестину, Єгипет, Сирію). 1926 відбулася перша персон. виставка А. в м. Парижі в галереї «Персьє». 1929 виставки А. пройшли в містах Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Нью-Йорку. 1930 працювала директором Держ. бінакотекки (в м. Сан-Паулу). 1931 відвідала СРСР. Після повернення (1932) до Бразилії підтримала лівих, була заарештована на місяць. Від 1936 до сер.

1950-х працювала оглядачем у медіа-групі «Діаріуш Ассоціадуш» («Diários Associados»). 1944 брала участь у колектив. виставці у м. Белу-Орізонті. Ретроспектив. виставки А. відбувалися 1933, 1950, 1969. Брала участь у біенале в м. Сан-

Амарал Тарсіла ду. Картина «Оператори», 1933

Паулу (1951, 1963), Венец. біенале (1964). Творчість А. розвивалася поетапно. Картина «Вулиця Парижа» (1920) позначена впливом імпресіонізму. У 1920-ті манера А. пов'язана з кубізмом і сюрреалізмом («Негра», 1923, «Кука», 1924). Низку картин, присвячених Бразилії, вирізняє своєрід. палітра кольорів («Карнавал у Мадурейрі», «Центральна залізниця Бразилії», «Родина», «Сан-Паулу», усі — 1924, «Манака», «Бразильська релігія», обидві — 1927 та ін.). У 1928 А. створила картину «Абапору», яку назвали антропофаговим маніфестом і яскравим проявом нового мист-ва Бразилії. Тоді ж О. де Андраде написав «Маніфест канібала», де Бразилія постала в образі первіс. людожера. Подружжя розробляло філософію антропофагії, де Бразилія мислилася як пізня культура, що «живиться» поперед. культурами: від архаїч. афроамериканських до новіт. європейських. Серед картин цього періоду (який вважають найважливішим у творчості А.): «Озеро», «Місяць» (обидві — 1928), «Антропофагія», «Ідилія», «Захід сонця» (усі — 1929) та ін. У 1930ті під впливом художника Х. Д. А. Сікейроса стиль А. наближався до соціалістичного реалізму («Робітники», «Другий клас», обидві — 1933). У 1940-ті А. повернулася до теми Бразилії. Картини А. зберігаються в багатьох музеях та приват. колекціях світу.

Лит.: Justin M. J. O banquette canibal: a modernista deem Tarsila do Amaral (1886–1973). 6th ed. Curitiba, 2002; Tarsila do Amaral. Madrid, 2009; Gottlib N. B. Tarsila do Amaral: a modernista. São Paulo, 2018; Morel G. Nom: Do Amoral. Pré-nom: Tarsila. Profession: Peintre. Particularité: antropophage // *Connaissance des arts*. 2018. № 768.

К. Г. Борисенко

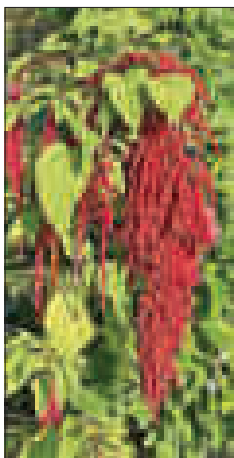
Амарант (від грец. ἀμάραντος — нев'янучий), щириця (*Amaranthus*) — рід рослин родини *Амарантових* до якого належ. бл. 50 видів, поширених у теплих і помірн. зонах Земн. кулі, а особливо в позатропічній Африці, Америці, Азії й Австралії. У флорі України 21 вид та гібрид. Одно- рідше багаторічні трави з гілляст. або прост. стеблами, черговими, суцільними, черешковими листками, переважно зелен., рідше пурпур., зелено-черв. кольорів. Квітки дрібні, зел., червонув. або пурпур., одно- рідше двостатеві. *Оцвітина* проста з 3–5 (2–4) листочків, тичинок 3–5. Квітк. клубочки розміщ. в пазухах листків

або зібрані в колосо- чи волотеподібні *суцвіття*. Плід — яйцеподібна або овальна коробочка, що розкривається влоперек. Одна рослина дає до 500 тис. дрібн. гладеньк. блискуч. насінин, які зберігають схожість до 5 років. А. переважно відомі як *бур'яни*, що зростають на узбіччях доріг, насипах, городах і в садах, засмічують просапні культури. Найвідом. є щириця загнута (*A. retroflexus*), щ. лободоподібна (*A. blitoides*), щ. біла (*A. albus*). Батьківщиною А. є Америка, звідки рослини занесені до Європи та Азії (Індії, Китаю). Щириця. хвостата (*A. caudatus*), щ. закривавлена (*A. cruentus*) та ін. належать до найдавніше domestikованих (одомашнених) рослин. Майже 8 тис. років тому А. вирощували *ацтеки*, для яких вони, разом із кукурудзою та бобами, були осн. зерновими культурами, за що вони дістали назви «пшениця ацтеків», «хліб інків». В Європу А. завезли іспанці як декор. рослини. Серед А. є їстівні рослини, що мають господарськ. значення: їх вирощують як зернові та овочеві культури (Пн. і Пд. Америки, Індія, Пакистан, Непал та Китай); з них виготовляють каші, макарони, чипси, кондитер. вироби, напої тощо. Амарант. борошно додають у вироби із пшеничного для підвищення вмісту білків. З насіння А. виробляють крупу, молоді листки А. використ. у свіж. і висуш. вигляді в їжу. Використання А. та їхнє культивування як їстівних втратило актуальність і збереглося переважно на батьківщині рослин. А. — відомі ще й як декор. рослини, що використ. у садівництві та квітникарстві, для виготовл. сухих букетів. А. витривалі до посухи, спеки, засолення ґрунту.

Лит.: Терентьева Е. И. Амарант — растение прошлого и будущего // *В мире раст.* 2003. № 10; Железнов А. В. Амарант — хлеб, зрелище и лекарство // *Химия и жизнь*. 2005. № 6; Кирилечук О. О., Євдокимова Г. Й., Шур О. В. та ін. Вплив масла амаранту на корисну мікрофлору людини // *Зерн. продукти і комбікорми*. 2014. № 3.

Амарантові, щирицеві (*Amaranthaceae*) — родина рослин порядку *зводикоцвітних* (за сучасною систематикою APG), що налічує бл. 65 родів та 850 видів, поширені в тропічних, субтропічних і подекуди помірних зонах обох півкуль. У флорі України 23 види — усі адвентивні (занесені), більшість з них належ. до роду *Амарант* або *Щириця*. Віддають перевагу відкр. просторам, потребують ґрунтів, багатих на азот, часто зрост. в рудералізованих місцях як *бур'яни*. Представники родини — одно- та багаторічні трави, чагарнички, чагарники, чагарникові *ліани* і навіть вічнозелені дерева. Листки прості, листкорозміщення чергове або супротивне. Квітки одно- або двостатеві, дрібні, білувато-зеленого, пурпурно-червоного або жовтуватого кольорів, зібрані в складні суцвіття різних типів (найчастіше — колос, головка або волоть). Плід — одно- або багатонасінна коробочка. Насіння дрібне, округле, блискуче. Деякі види А. використовують у декор. садівництві та квітникарстві, зокрема целозію гребінчасту (*Celosia cristata*), гомфрену головчасту (*Gomphrena globosa*), амарант хвостатий (*Amaranthus caudatus*) тощо. Декоративні види родини найчаст. називають амарантами, а злісні бур'яни — щирицями.

Лит.: Robertson K. R., Clemants S. E. *Amaranthaceae* // *Flora of North America*. 2003. Vol. 4; Мосякін С. Л. До питання про походження дводомних амарантів (*Amaranthus* L., *Amaranthaceae* Juss.) // *Укр. ботан. журн.* 2005. Т. 62.

Амарант. Щириця хвостата (*Amaranthus caudatus*)

№ 1; Cappers R. T., Bekker R. M. A Manual for the Identification of Plant Seeds and Fruits. Eelde, 2013; Заїменко Н. В., Гродзинська Г. А., Бугаєнко Т. А. та ін. Ботаніка і мікологія: сучасні горизонти. Київ, 2016.

Амарилісові (*Amaryllidaceae*) — родина однодольних квіткових рослин порядку *холодкоцвітних* (*Asparagales*) згідно з мол.-ген. дослідженнями групи з філогенії (APG II, APG III) за викл. родин Агапантових та *Цибулевих*. Нарах. 65 родів і бл. 860 видів, поширених по всій земн. кулі. Найбільше видове різноманіття сконцентровано у Центр. та Пд. Америці, троп. і Пд. Африці, Середземномор'ї. У флорі України 4 роди та 14 видів, серед них як культивовані (нарцис білий, н. несправжній), так і рідкісні автохтонні, занесені до *Червоної книги України* (білоцвіт весняний, нарцис вузьколистий, підсніжник білосніжний, штернбергія морозниківткова). А. — здебільшого багаторіч. трави заввишки від кількох сантиметрів до 2 м. Підземн. органи А. — цибулини, кореневища або бульбоцибулини. Листки лінійні, сидячі або черешкові, зібрані в розетку. Листкорозміщення чергове. Квітки правильні, з простою оцвітинею, дво- або одностатеві, 3-членні, вільно- або зрослопелюсткові. Тичинок 6 у 2 колах, маточка утворена трьома зросл. плодолистками. Квітки поодинокі, або зібрані в суцвіття *зонтик*, *китицю* або головку. Плід — коробочка, іноді — ягода. А. — високодекоратив. рослини, багатьох представників родини використ. у декоративному садівництві та квітницарстві, часто — як кімнатні та оранжерейні.

Лит.: Жизнь растений : в 6 т. Москва, 1974–1982; Meerow A. W., Fay M. F., Guy C. L. et al. Systematics of Amaryllidaceae Based on Cladistic Analysis of Plastid Sequence Data // American Journal of Botany. 1999. № 86; Курлович А. Е. Амариллисовые растения. Москва, 2002; Nair J., Van Staden J., Bonneta S. et al. Distribution and Diversity of Usage of the Amaryllidaceae in the Traditional Remediation of Infectious Diseases // Natural Product Communications. 2017. № 12 (4); Якубенко Б. Є., Алейніков І. М., Шабарова С. І. та ін. Ботаніка. Київ, 2018.

Амарилісоцвіті (*Amaryllidales*) — порядок квіткових рослин, до якого за системою А. Л. Тахтаджяна включено родини *Амарилісових*, *Цибулевих*, *Лілійникових*, *Гіацинтових*, *Гесперокалісових*, *Хостових*, *Агавових*. За результатами сучасних мол.-ген. досліджень групи з філогенії (APG II), родини, що розглядалися у складі цього порядку, належать до *холодкоцвітних*.

Лит.: Takhtajan A. Diversity and Classification of Flowering Plants. New York, 1997; Angiosperm Phylogeny Group. An Update of the Angiosperm Phylogeny Group Classification for the Orders and Families of Flowering Plants: APG II. // Botanical Journal of the Linnean Society. 2003. № 141; Takhtajan A. Flowering Plants. 2nd ed. New York, 2009.

Аматерасу (япон. 天照 — Небесне сяйво), Аматерасу-Омікамі (япон. 天照大神 або 天照大御神 — Велика богиня Аматерасу), Охіруме-номучі-но-камі (япон. 大日靈貴神 — Велика богиня пані-господарка Сонця) — одне з гол. божеств *синтоїзму*, богиня сонця, правителька Небесних полів Такамагахара, міфіч. прародителька імператор. роду Японії. Про А. відомо зі зводу міфів і легенд «Записи справ давнини» («Коджікі», 712 н. е.) та літ. пам'ятки «Аннали Японії» («Ніхон шьокі» або «Ніхонгі», 720 н. е.). У перш. розповідається про народження богині

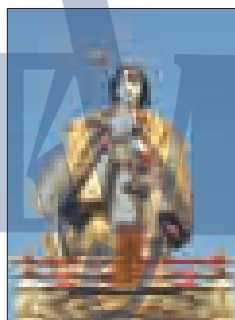
від омовіння її батька Ідзанагі після його подорожі в країну мертвих до дружини *Ідзанами*. А. народилася з води, що стікала з лівого ока батька; отримала від нього намисто з перлів (символ ткацтва та прядіння). Їй було доручено Рівнину Високого Неба. За «Анналами Японії», Ідзанагі й Ідзанами народили А., яка випромінювала сяйво, та відправили її на Небо з А. пов'язують утворення 6-ти векторів Всесвіту, розмежування дня й ночі, *доместикацію* бобових, пшениці та рису й розведення шовкопрядів. Згідно з міфами, А. гнівалася на ін. богів за непослух і сховалася в Небесній Печері, через що світ оповила темрява. У япон. культурі особл. значення набуло чарівне дзеркало, за допомогою якого боги виманували А. з печери — його виготовляли як зображення самої богині. *Міфи* про А. можуть мати космогон. (народження богині), календар. (конфлікт із Сусаноо та втеча до Небесної Печери) й етіологічний (походження імператор. роду від нащадка богині) зміст. Образ А. ґрунтується на ідеї утвердження моделі сакрального минулого як проєкції на майбутнє.

Лит.: Кодзікі. Записи о деяних древности : в 2 т. / Пер. с яп. Е. М. Пинус, Л. М. Ермаковой, А. Н. Мещерякова. Санкт-Петербург, 1994; Ніхон сёки: анналы Японии : в 2 т. / Пер. с яп. А. М. Ермаковой, А. Н. Мещерякова. Санкт-Петербург, 1997. Т. 1; Кодзікі. Записи давних діянь: поезії; Ніхон-Сьокі. Аннали Японії: поезії / Пер. з яп. І. Бондаренка // Всесвіт. 2004. № 1–2; Девис Х. Міфи і легенди Японії / Пер. с англ. О. Д. Сидоровой. Москва, 2012; Топалова С. О. Давня японська міфологія як основа менталітету нації та політичної системи // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Питання політол. 2014. № 1091; Гвоздик Ю. В. Богиня Аматерасу і волшебные фигурки // Вопросы дошк. пед. 2017. № 1 (7).

О. В. Наумовська

Амарилісові. Амариліс (*Amaryllis*)

Аматерасу з трьома божественними скарбами (Лялька 1895 на святі Гіон в Кіото)

Аматерска-Пунквєні печери. Мацоха

Аматерска-Пунквєні печери — найдовша печерна система Моравського карсту, одного з найбільших карст. масивів Центр. Європи, розташ. на Пд. Сх. Чехії, на Пн. Південноморавського краю. Понад 1 100 печер Моравського карсту (5 з них відкрито для туристів) утворилися в надрах палеозойських (девон.) *ванняків*, що виходять на поверхню 25-км смугою (завширшки 2–6 км), почлен. глибокими *каньйонами*, з числен. лійками, проваллями та підзем. річками. Довж. дослідж. ходів печери становить бл. 40 км, глиб. — 110 м. Гол. багатством комплексу вважають числен. *сталагміти*, *сталактити* та ін. натічні карст. утворення найрізноманітніших форм, за які печери отримали свої назви. Підзем. р. Пунква сполучає дві частини карст. комплексу, між якими пролягає глибока (завглибки 138 м) прірва Мацоха (Мачуха), утворена внаслідок природ. обвалу стелі великої печери. Вважають, що першим (1723) дна провалля дістався чернець Л. Шоппер (1698–1765, Чехія), який започаткув розвідки порожнин Моравського карсту. Перші наук. дослідження провалля Мацоха та підземн. р. Пунква (1900-ті) здійснив історик і спелеолог К. Абсолон (1877–1960, Чехія).

Лит.: Гвоздецкий Н. А. Карст: вопросы общего и регионального карстования. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1954; Максимович Г. А. Основы карстования : в 3 т. Пермь, 1963; Kusera V. Jeskyňa a propasti v Československu. Praha, 1981; Лажнік В. Й., Мандрик І. П., Патійчук В. О. та ін. Країнознавча характеристика Чеської Республіки. Луцьк, 2015.

А. С. Івченко

Ама́ті (Amati) — родина італ. майстрів смичкових інструментів епохи *Відродження* та *бароко*. Жили у м. Кремоні (Пн. Італія, тепер обл. Ломбардія). Належали до старовин. роду, який згадується в документах від 1097. А н д р е а А. (бл. 1535? — бл. 1611?) — родоначальник династії та школи скрипкових майстрів. Уперше виокремив *альт* і *скрипку* зі середньовіч. віол як самост. інструменти, винайшов тип скрипки, що за виразністю звучання наближається до тембру людськ. голосу. Дібрав і визначив необх. види дерева, характерні для кремонської школи: клен (нижні дека, боки, голівка), ялина чи піхта (верхні дека), на *віолончелях* і *контрабасах* — груша чи платан (нижні дека). Досяг ясного, сріблястого, ніжного звучання інструмента, створив класич. тип скрипки, який залишається незмінним за заг. обрисами моделі та методами обробки. Використовував лак переважно золотисто-жовт. кольору з легким коричнев. відтінком (іноді червоним), що стало традицією для наступників. Усі подальші удосконалення стосувалися переважно сили звуку. Його сини — Андреа Антоніо А. (1555?—1640?) і Джироламо А. (1561 — 02.11.1630) продовжили справу батька, створюючи інструменти з витонченими обрисами, більш видовженими серед. вирізами та довгими кутами. Зберегли ніжне й чисте звучання інструментів і водночас досягли посилення звуку. Працювали разом упродовж 1577–1630. Син Джироламо Ніколо А. (03.12.1596—12.04.1684) навчався в батька. Удосконалив скрипку й віолончель. Найвідоміший майстер із родини А. збільшив формат інструмента, чим посилив звучання і водночас зберіг м'якість і ніжність тембру. Син Ніколо Джироламо 2-й А. (26.02.1649 — 21.02.1740) був учнем свого батька. У Ніколо також навчалися скрипкові майстри Я. Штайнер, А. Гварнері, Ф. Руджері та А. Страдіварі. Після смерті Ніколо школу та фабрику А. було закрито (12.04.1684). Інструментів родини А. залишилося обмаль. Завдяки А. м. Кремона досі є «Меккою» для поціновувачів струнно-смичков. інструментів. Тут щороку проводиться Міжнар. конкурс майстрів, діють школа та Академія з виготовлення струнних інструментів, єдиний у світі Музей скрипки.

Лит.: Витачек Е. Ф. Очерки по истории изготовления смычковых инструментов. Москва, 1964; Dilworth J. The Violin and Bow—Origins and Development // The Cambridge Companion to the Violin / Ed. by R. Stowell. Cambridge, 1992; Katz M. The Violin: A Research and Information Guide. Abingdon, 2015.

Н. М. Кушка

Ама́тор (лат. amator — любитель, від amare — любити, відчувати схильність) — людина, яка займається певним видом діяльності за своїм покликанням як любитель, а не як професіонал. Амагор. діяльність зумовлена внутр. потребами, інтересами та бажаннями індивідів. Сфера реалізації аматор. діяльності охоплює заняття спортом, наукою, мист-вом. Відповідно до Закону України «Про культуру» (2010): «Мистецьке аматорство — непрофесійна творча діяльність окремих осіб або колективів, що не є для них основним заняттям і не має на меті отримання доходів». Відповідно, А. є повноцінними суб'єктами діяльності у сфері культури.

Дж.: Про культуру: Закон України № 2778-VI від 14.12.2010 // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 24. Ст. 168.

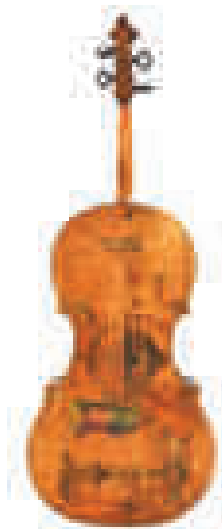
Лит.: Марков С. І. Сучасний стан і тенденції розвитку аматорського народно-інструментального жанру в Україні // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні напрямки відродження та розвитку народно-інструментального мистецтва в Україні». Київ, 1995; Антонович Е. А., Косицька З. М., Селівачова Н. Ф. та ін. Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології: примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч...: колективне дослідження за матеріалами Других Гончарівських читань. Київ, 1996; Романенко В. В. Олімпійський і професійний спорт. Вінниця, 2013; Бріскін Ю. А. Аматорство в олімпійському спорті. Львів, 2015.

І. І. Маслікова

Ама́торська астрономія — вид непрофес. діяльності, який включає спостереження, зйомку та дослідження астроном. об'єктів, процесів і явищ. А. а. можна умовно поділити за 4 напрямками діяльності: *астрофотографія*, телескопобудування, наукоємні дослідження та обчислення, спостережна (або візуальна) астрономія. Окр. напрямом візуальної А. а. є «тротуарна астрономія»: астрономи-аматори виносять *біноклі*, *бінокюляри* та *телескопи* на вулиці міст для демонстрації охочим *Місяця*, *планет* та ін. об'єктів зоряного неба, добре видимих в умовах інтенсив. засвічення нічного неба штуч. джерелами світла (світловий *смог*). Перші астроном. т-ва за участю аматорів виникли у 19 ст. (1887, Франц. астроном. т-во, засновник К. Н. Фламмаріон). Історія А. а. в Україні налічує понад 110 р. Перший астроном. гурток з'явився в м. Києві на початку 20 ст. (08.02.1901 аматор астрономії київський гімназист А. Борисяк відкрив Нову зорю в сузір'ї *Персея*). 1913 астроном і геофізик О. Орлов, директор Одеської астроном. обсерваторії, створив при ній астроном. гурток. На 2019 в Україні функціонують клуби аматорів астрономії, астроном. т-ва в окр. містах, гуртки в школах, при палацах дитячої та юнацької творчості, об'єднані в засн. 2000 Укр. т-во аматорів астрономії (УТАА). Одне з найвідоміших та найчисленніших об'єднань аматорів астрономії — Американська асоціація спостерігачів змінних зір (англ. American Association of Variable Star Observers, AAVSO). Члени асоціації обробляють криві блиску змінних зір, отримані наземними та косміч. телескопами, визначають їх характеристики, знаходять нові *змінні зорі* на фотографіях зоряних полів. Астрономи-аматори, включно з українськими, беруть участь у численних наук. проєктах. Серед них: «Сонячна та Геліосферична Обсерваторія», СОГО (англ. Solar and Heliospheric Observatory, SOHO), Zooniverse (частину проєкту є напрям астроном. досліджень під назвою «Галактичний зоопарк» (англ. Galaxy Zoo). За різними оцінками на 2019 у світі налічується бл. 50 тис. астрономів-аматорів, які регулярно проводять астроном. спостереження.

Лит.: Marsden B. G. Amateur Astronomers and the IAU Central Bureau for Astronomical Telegrams and Minor Planet Center // Stargazers: The Contribution of Amateurs to Astronomy. Berlin; Heidelberg, 1988; Meadows A. J. Twentieth-Century Amateur Astronomy // Stargazers: The Contribution of Amateurs to Astronomy. Berlin; Heidelberg, 1988; Sherrod C., Koed T. A Complete Manual of Amateur Astronomy: Tools and Techniques for Astronomical Observations. Mineola, 2003; Wilkinson J. New Eyes on the Sun: A Guide to Satellite Images and Amateur Observation. Heidelberg, 2012; Eagle D. From Casual Stargazer to Amateur Astronomer: How to Advance to the Next Level. New York, 2014.

О. Г. Шевчук

Ама́ті. Віолончель виготовлена Андреа Ама́ті у сер. 16 ст. (Національний музей музики, Південна Дакота, США)

Аматорське кіно — вид самодіяльної творчості, непрофесійна діяльність, пов'язана зі створенням *фільмів*. Зародження кіноаматорства на тер. колиш. СРСР відбулося в 1920-х з діяльністю Т-ва друзів радянського кіно (ТДРК), до керівництва якого входили Дз. Вертов, С. Ейзенштейн, Я. Протазанов, Е. Тиссе. На теренах України А. к. стало масовим явищем у 1960–1980-х. Для розвитку А. к. були використані різні форми заохочень кіноаматорів: створення міських та обл. кіношкіль, оглядів творчості, проведення фестивалів, конкурсів на найкращу стрічку тощо. Мережа аматор. кіно клубів діяла в містах Києві, Одесі, Луцьку та ін. У 1970-х на базі Житомир. кіно клубу створено Громад. ін-т кіно досліджень із соціол., іст., краєзнавчим відділеннями. Лише на Житомирщині працювало 75 колективів кінолюбителів (бл. 1200 осіб), проводили Всесоюз. фестивалі аматор. фільмів «Золоте Полісся». Серед укр. аматор. фільмів — переможців Всесоюз. конкурсів, оглядів, фестивалів: «Кіногазета», випуск 11 (кіностудія тресту «Азовстальбуд», м. Жданов, тепер м. Маріуполь), «Репортаж із переднього краю» (Харків. електромех. завод), обидва — 1959; «Увага, халтура!» (Інститут кібернетики АН УРСР, м. Київ, 1965), «Озеро» (кіностудія Одеського обл. будинку нар. творчості, 1972), «Поділися вогнем» (кіностудія «Донбас» Донецького будинку культури імені І. Франка, 1985). З 2003 проводиться щоріч. міжнар. Ірпінський фестиваль альтернатив. кінематографу, де однією з номінацій є аматор. фільм. Від 2006 у Херсон. обл. проходить щоріч. конкурс. фестиваль аматор. кіно- й відеофільмів «Кінокімерія», який від 2007 став Всеукраїнським, з 2008 — міжнародним (серед учасників — кіноаматори з України, Німеччини, Австрії, Болгарії, Хорватії, Білорусі, Ізраїлю та ін. країн). Від 2009 цей фестиваль — дійсний член Міжнар. спілки непрофесійного кіно. Одне із завдань «Кінокімерії» — відродження кіноаматорства в Україні. На початку 21 ст. в Україні відбуваються також студент. аматор. кінофестивалі: «Кіноріxel» (короткометражні фільми, Нац. ун-т «Львівська політехніка»), «Довжен.com» (Глухівський нац. ун-т імені О. Довженка) та ін.

Процес створення аматор. фільму подібний до роботи над профес. кінострічкою. У 1960–1970-х фільми робили на 35-мм плівці, у 1980-х — на 16-мм і 8-мм, використовували також недорогу вузькоплівк. знімальну апаратуру. Діяли численні лабораторії для проявлення плівки. Від 1990-х із появою нових тех. можливостей А. к. існує здебільшого у відеоформаті, зокрема цифровому (див. *Відеофільм*). За жанрами А. к. поділяється на документальне, науково-популярне, мультиплікаційне, ігрове тощо. А. к. розширює уявлення про кінематограф, відкриває можливості для духовного та інтелект. розвитку глядача.

Лит.: Ильичев С. И., Нащокин Б. Н. Кинолюбительство: истоки и перспективы. Москва, 1986; Карпенко Т. Аматорське кіно приємно дивує // Кіно-Театр. 1999. № 6; Ярвине Я. Взгляд в прошлое: краткая история развития кинолюбительства в бывшем СССР и в странах Балтии. Таллинн, 2005; Таранюк В. «Кінокімерія» — фестиваль аматорського кіно // Кіно-Театр. 2010. № 1; Тримбач С. Кіно народжене Україною. Київ, 2016; Зеркаль М. Историчний нарис окремих питань розвитку аматорського та документального кіно за матеріалами Миколаївської області // Гілея. 2018. Вип. 135.

Т. Д. Мороз

Аматорський спорт — див. *Любительський спорт*.

Аматорський театр — заклад культури, непрофесійний театр, у якому виступають *аматори*. Див. у ст. *Театральне мистецтво*.

Аматорський фільм — кіно-, теле- або відеотвір, створений *аматором* або аматорською знімальною групою. Див. у ст. *Аматорське кіно*.

Амахра́спанди, Амеша Спента (пехлеві Amahraspand, Amešaspand — святий, богоявлений, безсмертний) — духовні істоти вищого рангу відповідно до зороастрійських уявлень. Згадані в *Авесті* як шість безсмертних святих в оточенні *Ормузда*. Це створені ним Вохуман, Ардвахішт, Шахревар, Спандармад, Хордад і Амордад. У ведичній міфології їм відповідають Васу, Васіштха, Кшатра, Сарасваті та Амріта. Ормузд також інколи трактується як сьомий А. — святий дух. За *Бундахішною*, А. існують і діють у нематеріал. світі. Кожний із них має свого представника («годувальницю») у матеріал. бутті: Вохуман — покровитель худоби, Ардвахішт — стихії вогню, Шахревар — металів, Спандармад опікується землею та праведними жінками, Хордад — водами, Амордад — рослинами. Кожного з них символізує певна квітка: Вохумана — жовтий жасмін, Ардвахішта — майоран, Шахрєвара — базилік, Спандармада — лимонна м'ята, Хордада — лілія, Амордада — календула. 1-й день місяця присвячується Ормуздові, 2-й — Вохуману тощо. Кожному з них протистоїть *дев*, створений *Аріманою*. Душу людини рятує від них вшанування А. У *культі* А. відбулося архаїчне одухотворення сил природи.

Лит.: Зороастрийские тексты: Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храд). Сотворение основы (Бундахишн) / Под ред. О. М. Чунаковой. Москва, 1997; Авеста: Светата книга на древните Аријци. Скопје, 2005; Васильев Л. С. История религий Востока. 4-е изд. Москва, 2015.

О. В. Сарапін

Амашукелі, Елгуджа Давидович (груз. ელგუჯა დავითის ძე მამუკელი; 22.04.1928, м. Тифліс, тепер Тбілісі, Грузія — 16.03.2002, там само) — скульптор, нар. художник СРСР (з 1988), чл.-кор. АМ СРСР (з 1988), чл.-кор. АН Грузії (з 1996). Закінчив 1955 Тбіліську держ. академію мист-в (клас Н. Канделакі). 1958 брав участь у конкурсі на проект монумента засновникові м. Тбілісі В. Горгасалі й отримав першу премію. Пам'ятник побудовано 1967 в м. Тбілісі, на площі Метехі. Був секретарем Спілки художників СРСР (1984–1989). Похований у Дідубійському пантеоні (м. Тбілісі). У роботі відходив від тогочасних панівних штамтів соцреалізму, надаючи притаманна внутр. динамічність, виразність. Митець часто звертався до символів і *алегорій*. Наскрізними темами творів є нац. самосвідомість і героїзм. Серед творів: скульптура «Мати Картлі» («Мати Грузія»; м. Тбілісі, 1958–1963), Монумент Слави (м. Поті, 1965–1967), «Поранений орел» (м. Зестафоні, 1968–1969), пам'ятник художнику Н. *Піросмані* (м. Тбілісі, 1975), Монумент героям (м. Поті, 1979), «Монумент Перемоги» (м. Горі, 1979), пам'ятник поету І. *Чавчавадзе* (м. Батумі, 1985) та ін. Працював також у жанрах живопису й графіки, оздоблював станції

Амашукелі Елгуджа Давидович. Скульптура «Мати Картлі»

Тбіліс. метро. Автор книг: «Листи про містечтво» (1984), «Шосте почуття» (1987), «Творець часу» (2000). Лауреат Держ. премії Грузин. РСР (1965), Держ. премії СРСР (1982).

Пр.: Шестое чувство. Москва, 1981.

Лит.: Воронов Н. В. Элгуджа Амашукели. Москва, 1971; Кинцурашвили С. Ш. Элгуджа Амашукели. Тбилиси, 1984; Степанян Н. С. Искусство России XX века: развитие путем метаморфозы. Москва, 2004.

Амбаркація (франц. *embarquement*, від *embarquer* — здійснювати посадку, вантажити, з *en* — у, в і *barque* — човен) — 1) Посадка військ та завантаження бойової техніки на кораблі для пе-

Амбаркація. Завантаження техніки на танкодесантний корабель (LST) HMS «Bachaquero» у період Другої світової війни

ревеження та вивантаження їх у районі нової дислокації (бойових дій). Район висадки військ називається амбаркаційним. Завантаження на десант. кораблі може здійснюватись з берега або з води (з плаву). Вивантаження (висадку) десанту проводять одним із трьох способів: «берег — берег» (десантно-висадоч. засіб завантажує сили десанту безпосередньо з берега й висаджує його на берег); «корабель — берег» (сили десанту висаджуються з берега на воду); «комбінований» (частина сил десанту висаджується на воду, а частина — безпосередньо на берег).

2) Завантаження корабля товарами.

Лит.: Андрущенко Н. С. Толковый морской словарь. Москва, 2006; Ляшкевич А. І., Бабишена М. І. Тлумачний словник морської термінології. Херсон, 2018.

В. І. Семенцов, В. Ф. Даневич

Амбарцумян, Віктор Амазаспович (вірм. Վիկտոր Համբարձումյան; Համբարձումյան; 18.09.1908, м. Тифліс, тепер м. Тбілісі, Грузія — 12.08.1996, с. Бюракан Арагацотської обл., Вірменія) — астрофізик, астроном, один із засновників теор. астрофізики та її школи в СРСР, академік АН Вірмен. РСР (з 1943) й АН СРСР (з 1953), засл. діяч науки Вірмен. РСР (з 1941) та Грузин. РСР (з 1968), Нац. герой Вірменії (з 1994), почес. член бл. 30 академій та ун-тів. Народився в сім'ї письменника. 1924 вступив на фізико-матем. ф-т Петроград. держ. пед. ін-ту ім. О. І. Герцена (тепер Рос. держ. пед. ун-т ім. О. І. Герцена) і через рік перейшов у Ленінград. держ. ун-т (тепер Санкт-Петербур. держ. ун-т). Ще студентом 1926 опубл. першу наук. статтю, присвяч. соняч. факелам. Закінчив ун-т у віці 20 р. Навчався 1928–1931 в аспірантурі Пулков. обсерваторії під керівництвом А. Белопольського. У 1934–1946 — професор Ленінград. ун-

ту. 1934 заснував там і очолив першу в СРСР каф. астрофізики. 1935 без захисту дисертації А. присуджено вчений ступінь доктора фізико-матем. наук. У 1939–1941 був директором Астр. обсерваторії Ленінград. ун-ту (тепер Науково-дослід. астр. ін-т Санкт-Петербур. ун-ту ім. В. В. Соболева). 1941 евакуйований у м. Єлабугу (тепер у Татарстані), де 4 р. очолював евакуйовані лабораторії. З 1943 — віце-президент АН Вірмен. РСР (тепер НАН Республіки Вірменії), з 1947 — її президент, з 1993 — почес. президент. 1946 заснував Бюракан. обсерваторію, до 1988 — її директор. Президент Міжнар. астр. союзу (1961–1964), президент Міжнар. ради наук. союзів (1966–1972). А. відомий теоріями про походження та еволюцію зірок і зор. систем. Працював у галузі фізики зір, зор. оболонок і газ. туманностей, зор. астрономії, динаміки та статист. механіки зор. систем, космогонії зір і галактик, природи міжзор. матерії та теорії флуктуацій, розробив метод досліджень перенесення випромінювання зір крізь газ. туманності, оцінив значення промен. тиску в туманностях. Запропонував метод визначення електрон. температур туманностей за відношенням інтенсивності заборон. ліній, який широко застосовують у сучас. астрономії. Розробив основи теорії йонізації в оболонках нових та наднових зір. 1941–1943 розробив нову теорію поглинання світла в каламут. середовищах (Сталін. премія, 1946). Відкрив і вивчив новий тип зор. об'єднань — зор. асоціації. Зробив суттєвий внесок у фізику молодих зір та джерел зор. енергетики, фізику міжгалакт. середовища. А. належать також досягнення в галузі математики, зокрема в теорії оберн. задач спектр. аналізу диференц. операторів. Двічі Герой Соціаліст. Праці (1968, 1978), двічі лауреат Сталін. премії (1946, 1950), лауреат Держ. премії Вірмен. РСР (1988), лауреат Держ. премії РФ (1995). Нагороджений орденом Жовтн. Революції (1983), двома орденами Труд. Червоного Прапора (1944, 1953), орденом «Знак пошани» (1988), орденом «Кирило й Мефодій» І ступеня (Народна Республіка Болгарія, 1969) та ін., а також наук. відзнаками: медаллю Кетрін Брюс Тихоокеан. астр. т-ва (1960), медаллю Котеніуса (1974), Золотою медаллю ім. С. І. Вавилова (1970), Золотою медаллю Словац. АН (1970), Вел. золотою медаллю ім. М. В. Ломоносова АН СРСР (1971), медаллю Гельмгольца Нім. АН у м. Берліні (1971). Від 2010 запроваджено нагородження Міжнар. наук. премією імені А. в астрономії й астрофізиці та в суміжних галузях фізики та математики. Іменем А. названо *астероїд* (1905 Ambartsumyan), Бюракан. астрофіз. обсерваторію.

Пр.: Теоретическая астрофизика. Ленинград; Москва, 1939; Научные труды / в 3 т. / Под ред. В. В. Соболева. Ереван, 1960–1988; Проблемы эволюции Вселенной. Ереван, 1968; Философские вопросы науки о Вселенной. Ереван, 1973; Загадки Вселенной. Москва, 1987.

Лит.: Воронцов-Вельяминов Б. А. Очерки истории астрономии в СССР. Москва, 1960; Мирзоян Л. В. Виктор Амбарцумян. Ереван, 1985; Israeliian G. Obituary: Victor Amazaspovich Ambartsumian, 1912 // Bulletin of the American Astronomical Society. 1996. № 29 (4); Blaauw A. V. A. Ambartsumian (18 September 1908–12 August 1996) // Journal of Astrophysics and Astronomy. Indian Academy of Sciences. 1997. № 18 (1); Амбарцумян Віктор Амазаспович // Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Торосян В. Г. Эволюция стиля мышления в исследованиях Все-

Амбарцумян Віктор Амазаспович

ленной от древнейших времен до конца XX века. Москва; Берлин, 2014; Hockey Th., Trimble V., Williams Th. et al. Biographical Encyclopedia of Astronomers. New York, 2014.

О. Г. Шевчук

Амбарцумян Захарій
Миколайович

Амбарцумян, Захарій Миколайович (рос. Амбарцумян, Захарий Николаевич; вірм. Հարիարի Կիլիշի Համարձումյան; 25.03.1903, м. Баку, тепер Азербайджан — 04.11.1970, м. Москва, тепер РФ) — бібліограф, бібліотекознавець, канд. пед. наук (з 1943), професор (з 1962), засл. працівник культури РРФСР (з 1969). Працював бібліотекарем у Кремлі в бібліотеці Я. Свердлова (з 1918), у Бібліотеці-читальні ім. І. Тургенева (1920–1934) та ін. книгозбірнях м. Москви. Впродовж 1920–1923 навчався на філол. ф-ті Моск. держ. ун-ту (залишив навчання на 3-му курсі через необхідність працювати), у 1927–1932 — на кількох ф-тах цього ун-ту (без відриву від роботи). 1925 проходив військ. службу червоноармійцем-однорічником. 1937 закінчив *аспірантуру* Москов. держ. бібліотеч. ін-ту (МДБІ, тепер Моск. держ. ін-т культури). Відтоді працював там викладачем. Учень бібліографа й бібліотекознавця Л. Троповського, послідовник його робіт з удосконалення таблиць *Десяткової класифікації М. Дьюї*. 1937 розробив курс «Бібліотечні каталоги», який вів до кінця 1960-х. Учасник *Другої світової війни*, з червня 1941 служив у діючій армії. У складі 57-ї армії 3-го Укр. фронту брав участь у визволенні Румунії, Болгарії, Югославії, Угорщини, Австрії. У грудні 1943 в період лікування після важкого поранення захистив канд. дис. на тему «Класифікація книг і систематичний каталог» на основі автор. курсу лекцій. У травні 1946 у званні полковника звільнений у запас, повернувся до викладач. роботи в МДБІ, де працював до квітня 1970, обіймаючи посади доцента (з 1947), професора кафедри бібліотекознавства (з 1962), декана факультету бібліотекознавства (у 1950-ті). Автор, укладач і редактор бл. 100 праць, зокрема 25 книг (підручників, навч.-методич. посібників, таблиць бібліотеч. класифікації для масових, обл., дитячих і шкільних бібліотек), перекладених багатьма мовами. Важливою працею є «Бібліотечна класифікація» (1947–1948) — перший у СРСР навч. посібник із цього питання. Уклав класифік. таблиці для дитячих бібліотек, розробив детальну типову схему класифікації для каталогу краєзнав. видань обл., крайових, респ. (АРСР) бібліотек. Розробляв теор. проблеми індексації в системах класифікації, запропонував цифр. варіант осн. ряду *Бібліотечно-бібліографічної класифікації* (ББК). Очолював комісію з індексації ББК при Міністерстві культури СРСР (1966–1970). Як учасник Другої світової війни нагороджений 40 рад. та зарубіж. орденами та медалями.

Пр.: Индексы в библиотечной классификации // Труды Мос. гос. библ. ин-та. 1939. Вып. 3; Библиотечная классификация : в 2 вып. Москва, 1947–1948; Систематический каталог. Москва, 1954; Библиотечные фонды и каталоги. Москва, 1961; Методика классификации общественно-политической литературы в массовых библиотеках. Москва, 1961; Проблемы библиотечной классификации и научно-техническая информация // Биб-ки СССР. 1965. Вып. 29; Проблемы каталогов в советском библиотековедении // Биб-ки СССР. 1967. Вып. 36; Библиотечные каталоги. Москва, 1967. (у співавт.); Таблицы библиотечной классификации для массовых библиотек. 3-е изд. Москва, 1968. (у співавт.); Читателям о библиотечных каталогах. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1968.

Лит.: Сукиасян Э. Р. Крупный советский библиотековед: Памяти З. Н. Амбарцумяна // Биб-ки СССР. 1971. Вып. 51; Погорелова В. А. З. Н. Амбарцумян // Сов. библиотековедение. 1983. № 6; Сукиасян Э. Р. Полковник Амбарцумян // Библиотека. 2003. № 5; Сукиасян Э. Р. Слово о З. Н. Амбарцумяне // Мир библиогр. 2003. № 2; Захарий Николаевич Амбарцумян (1903–1970) // Мир библиогр. 2009. № 2; Дворкина М. Я. Теория и история библиотечного дела : в 2 ч. Москва, 2015.

С. Л. Зворзький

Амбівалентність (від лат. *ambo* — обидва та *valentia* — сила) — 1) Об'єктивна ситуація, за якої людина або тварина одночасно піддається взаємно суперечливим впливам (див. *Буріданів віслук*);

2) Стан людської свідомості, психіки чи поведінки, для якого характерне співіснування суперечлив. думок, ідей, або оцінок, мотивацій, настанов, ставлень, одночасне переживання протилежних емоцій, вагання між взаємовиключними рішеннями і діями тощо (див. *Амбівалентність почуттів, Амбівалентність соціальна*);

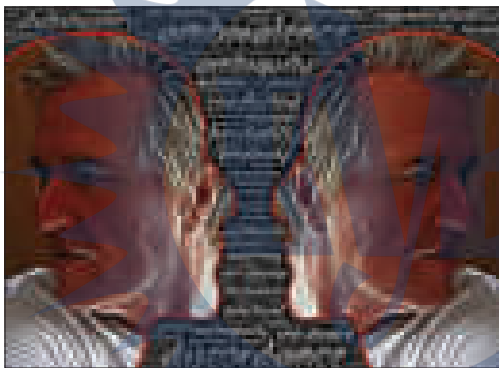
3) У широкому сенсі — дуальність, біполярний характер об'єкта, явища, функцій, наслідків тощо; поєднання позитивного й негативного, конструктивного й деструктивного.

Термін упроваджено Е. Блейлером у праці «Передчасне слабоумство, або Група шизофреній» («*Dementia praecox oder Gruppe der Schizophrenien*»; 1911). Відповідно короткострокова А. — складник психіч. життя здорової людини, тоді як постійна чи яскраво виражена А. — початковий симптом *шизофренії*. Психолог виділив 3 види А.: емоційну, вольову й інтелектуальну. Смісл. поняття розширив З. Фройд, у трактуванні якого А. — вроджена здатність людини до співіснування протилеж. потягів, напр., інстинкту життя (*Eros*) та інстинкту смерті (Танатос). З. Фройд вказував на А. ставлення людини не тільки до навколиш. дійсності, а й до самої себе. Явище А. в різних аспектах досліджували філософи К. Г. Юнг (Швейцарія), М. Бахтін, В. Біблер (обидва — Росія) та ін. Термін широко використовується в сусп. науках — соціології, політології, культурології, релігієзнавстві та ін. У худ. л-рі стан А. найповніше змальований і проаналізований Ф. Достоевським. Суперечливі почуття чи думки виникають через багатоманітність потреб та інтересів особистості, багатогранність явищ і предметів, а також через невизначеність цінніс. установок, неоднозначне ставлення людини до світу. Зазвичай одне з амбівалент. почуттів витісняється іншим. Близькі за значенням слова: «вагання», «нерішучість», «двозначність», «біполярність», а також поняття «амбітендентність» (у психіатрії) тощо.

Лит.: Кондаков И. М. Психология. Иллюстрированный словарь. 2-е изд. доп. и перераб. Санкт-Петербург, 2007; Козицька І. В. Амбівалентність особистості як прояв антиномічності її буття // Актуальні проблеми соціол., психол., пед. 2014. Вип. 2.

Амбівалентність почуттів — суперечливе, двоїсте емоційне переживання людини щодо тієї самої події чи об'єкта. А. п. — показник розколу особистості на дві антагоністичні субособистості, коли відбувається *ідентифікація* то з однією, то з ін. без переваги жодної з них. А. п. є частиною звичного психіч. життя й виявляється в почуттях печалі та ревнощів. А. п. впливає на адекватність сприйняття реальності. Розрізня-

ють види А. п.: амбівалентність переживань (біполярність сприймання), стосунків (нестабільність і конфліктність), мислення (патол. розлад особистості, виражений у неспроможності мислити абстрактно, найчастіше свідчить про параною та шизофренію), свідомості (психіч. патологія, пов'язана з маренням і нав'язливими станами, підвищеною тривожністю, психозом), вольову (суперечливість між виконанням дії та відмовою від цього), прив'язаності (прагнення дитини отримати підтримку й любов батьків з одночасним страхом критики), гендерну (суперечність за статевою ознакою, пов'язаною з притаманними способами самовираження протилеж. статі). У психіатрії А. п. — співіснування суперечливих та протилеж. почуттів, тенденцій і настанов у ставленні до ін. людини (любов і ненависть, бажання й небажання, активність і пасивність тощо). Стійка та виражена А. п. є гол. симптомом шизофренії, виявляється в суперечливих переживаннях, ставленні до різних ситуацій та реакціях, що змінюються доволі швидко й абсолютно невмотивовано. А. п. при шизофренії

Амбівалентність почуттів,
художнє втілення

ґрунтується на психіч. механізмі вагання й рішення, прихованому в здоровій людини. Він забезпечує ухвалення рішення щодо певної ситуації, дій у ситуації, її вирішення чи навпаки відмови від подальших дій. Рішення стосовно вибору позиції щодо ситуації особа переживає як настрій. Рішення з приводу того, діяти чи ні, визначають як емоц. установку. Свідоме рішення сприяє взаємодії з оточенням. Неприйняття рішення та вагання між протилеж. полюсами (готовність до дії чи відмова від дії) і є змістом А. п. Результатом А. п. є амбітендентність (несформован. вольовий акт щодо прийняття рішення з вибору однієї з протилеж. дій). А. п. у психоаналізі — це форма співіснування двох притаманних людині протилеж. глибин. спонук (найфундаментальніші з яких — потяг до життя та потяг до смерті), що є причинами невротич. розладу та внутрішніх конфліктів особистості. У психології А. п. вважають необхідною умовою становлення особистості. Межу між нормальною та патол. А. п. установлюють за її мірою та частотою вияву. Якщо в психології А. п. є причиною психозу, то в психіатрії — лише симптомом психоген. захворювання. Зміст А. п. пов'язаний з особистісними якостями (нерішучість, невпевненість у собі, низький рівень самооцінки та ін.), що зумовлюють постійні сумніви та страхи (поразки чи неуспіху, відповідальності тощо), хворобливе переживання критики від оточення. Коли А. п. явно не виражена й не спричиняє дис-

комфорту, вона не є патологічною і не потребує корекції та спец. втручання. Для подолання А. п. (із паніч. станами та/або паніч. атаками, тривожністю, депресив. розладами) необхідне поєднання мед. та психол. допомоги, оскільки суто психол. засоби (напр., самоаналіз) можуть спровокувати погіршення стану та призвести до появи деструктив. властивостей особистості. Спец. фармакол. засобу від А. п. немає. Здебільшого використовують седативні засоби, антидепресанти та транквілізатори, призначення яких — корекція заг. стану та блокування психоген. захворювання. Якщо А. п. є психіч. розладом, який становить загрозу для самої людини та її оточення, необхідна госпіталізація та спеціаліз. стаціонар.

Лит.: Блейлер Э. Афективність. Внушення. Параноїя. Москва, 2001; Лук'яненко Т. Н. Психологічні особливості дискордантної амбівалентності особистості // Практична психологія та соціальна робота. 2001. № 1; Назлоян Г. М. Концептуальна психотерапія: портретний метод. Москва, 2002; Кемпінські А. Шизофренія / Пер. з пол. за ред. Н. І. Долішної. Львів, 2004; Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості: теорія, діагностика і психокорекція. Київ, 2010; Курило Т. Проблема амбівалентності у психологічних теоріях і концепціях особистості // Проблеми гуманіт. наук. Психол. 2013. Вип. 31; Кинодо Ж. М. Читая Фрейда. Изучение трудов Фрейда в хронологической перспективе / Пер. с фр. О. Я. Журавлева. Москва, 2014; Малкина-Пых И. Виктимология. Психология поведения жертвы. Концептуальная психотерапия. Санкт-Петербург, 2016.

Н. О. Макарчук

Амбівалентність соціальна — стан свідомості та поведінки соціального суб'єкта (індивіда, групи), що характеризується двоїстим ціннісно-нормативним ставленням до соціального оточення, соціальних явищ, подій, фактів і процесів. В А. с. відображається внутр. суперечність соц. реальності, її здатність набувати та виявляти сутнісно протилеж. характеристики (властивості, мотиви, відношення, сенси, значення тощо). У буденній свідомості А. с. фіксується через розрізнення «позитивних» і «негативних» сторін, тенденцій соц. реальності. Факти А. с. виявляли класики соціології: Е. Дюркгайм, Р. Мертон, в укр. соціології цю проблему вивчали соціологи Є. Головаха та Н. Паніна. У концепціях інтераціоналізму символічного, соціального обміну, «соціальної драматургії», в етнометодології А. с. тлумачиться як змістова двозначність. Згідно з цими концепціями, індивідам (акторам) варто уникати чи позбуватися А. с. будь-яким чином — через сприйняття «узгального іншого», типізацію жестів, значень, створення спільних «правил гри», контекстів, уніфікацію досвіду тощо. У соціології розрізняють 4 осн. типи А. с.: а) одночасне функціонування комплексу протилежних зразків поведінки на рівні соц. систем і зв'язків; б) суперечності між функціями, статусами, ролями на рівні індивід. свідомості; в) розбіжність між сталими відчуттями суб'єкта та ситуатив. емоціями, переживаннями; г) неузгодженість та взаемовиключність духовно-морал. цінностей культури й засобів люд. діяльності. А. с. може мати як конструктивні, так і деструктивні наслідки для сусп.-ва та індивіда. Різнопольсні настрої, думки, з одного боку, уможливають пошук оптималь. шляхів сусп. розвитку, з іншого — гальмують його. А. с.

пов'язана із самоусвідомленням. Нерідко виявляється в подвійній моралі та мімікрійній (прихованій, маскувальній, імітаційній) поведінці. А. с. може використовуватися для маніпулятив. впливу на індивід, та сусп. свідомість.

Лит.: Merton R. K. The Ambivalence of Scientists // Essays in Memory of Imre Lakatos. Dordrecht, 1976; Головаха Е. И., Панина Н. В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. Киев, 1994; Varner J. M. Ambivalence 1995. Pain Generates fear, Pleasure Generates faith. Sasser, 1996; Горпинюк В. П. Амбивалентність як чинник соціальних девіацій у сімейних взаєминах // Теор.-метод. пробл. виховання дітей та учнівської молоді. 2008. № (12); Мирская Е. З. Этнос науки: идеальные регулятивы и повседневные реалии // Этнос науки. Москва, 2008; Зелінська Т. М. Амбивалентність особистості: теорія, діагностика і психокорекція. Київ, 2010; Козицька І. В. Амбивалентність особистості як прояв антиномічності її буття // Актуальні пробл. соціол., психол., пед. 2014. Вип 2.

В. І. Тарасенко, А. С. Лобанова

Амбіполярна дифузія — див. Дифузія амбіполярна.

Амбістомові (*Ambistomatidae*) — родина земноводних тварин (*амфібіій*) ряду *хвостатих земноводних*. До родини А. входять 37 видів, що належать до 2 родів: Амбістоми (*Ambystoma*) — 33 види й Велетенські амбістоми (*Dicamptodon*) — 4 види. Усі представники родини мешкають на тер. сучасних Центр. та Пн. Америки. Дорослі особини (заг. довж. — 10–30 см) мешкають на суходолі, вирізняються широкою головою, великими очима, міцним тубулом, тонкими кінцівками та округлим поперечним перерізом хвоста. Багато видів родини мають контрастне яскраве забарвлення з виразними плямами різном. форм і кольору (від синіх крапок до великих плям) на темному тлі, що виконує здебільшого захисну функцію. На суходолі дорослі амбістоми проводять більшу частину життя у підстилці або в норах, які риють самостійно (через це їх ще називають «кrotовими саламандрами»). Більшість пн. видів у цих норах і зимують. Мешкають поодинокі. Живляться комахами та ін. безхребетними. До води дорослі особини збираються тільки на період розмноження, вибираючи водойми, де вони з'явилися на світ. Часто період розмноження припадає на ранню весну, проте деякі види розмножуються восени. Самці залишають на поверхні землі *сперматофор*, який згодом відшукує і підбирає самиця. А. відкладають ікринки, які запаковані по кілька десятків або сотень штук в окремі мішечки (макс. кількість ікринок сягає 200–250). Нерестяться у водоймах зі стоячою або слабкопроточною водою. Лише мармурова амбістома відкладає ікринки в заглиблення в ґрунті, які наповнюються водою під час дощів. Личинки водні, зовні схожі на дорослих особин. Зябра мають густу капілярну сітку на відгалуженнях червоного кольору. Загалом у личинки 3 пари зовн. зябер і 4 пари зябрових щілин позаду. Хвостовий плавець утвор. шкірною складкою, що тягнеться від основи голови до кінця хвоста зі спинної сторони й від кінця хвоста до клоаки з черевної сторони. Кінцівки утвор. до моменту виходу з ікринок з 4 пальцями на передніх і 5 пальцями на задніх *лапах*. Забарвлення однотонне й невиразне. Очі без повік. Личинки деяких видів здатні dorостати до розмірів доросл. особин, не вступаючи в

метаморфоз (неотенія). Повністю неотенічних амбістом називають *аксолотлями*. Серед представників родини є приклади як облігатної (обо-

Амбістомові. Амбістома срібляста (*Ambystoma laterale*)

в'язкової), так і факультативної (необов'язкової) неотенії. У процесі метаморфозу зникають зябра та плавцеві складки, тварина линяє, набуває типового для дорослих забарвлення, на очах з'являються повіки, остаточно розвиваються легені. У двох видів родини зі сх. частини Пн. Америки спостерігають генет. та репродуктивні особливості (триплоїдність і гіногенез). Вимерлі амбістоми роду *Amphitriton* відомі зі скам'янілостей верх. *пліоцену*.

Лит.: Hedges S. B., Bogart J. P., Maxson L. R. Ancestry of Unisexual Salamanders // Nature. 1992. № 356; Spolsky C., Phillips C., Uzzell T. Antiquity of Clonal Salamander Lineages Revealed by Mitochondrial DNA // Nature. 1992. № 356; Zug G. R. Herpetology: an Introductory Biology of Amphibians and Reptiles. 2nd ed. San Diego, 2001; Pough F. H., Andrews R. M., Cadle J. E. et al. Herpetology. 4th ed. Sunderland, 2015.

О. Д. Некрасова, О. Ю. Марущак

Амбітус (лат. *ambitus* — обхід, охоплення) — 1) Діапазон, об'єм, *контур* голосу чи мелодії. Термін використовували переважно щодо західноєвроп. церков. музики, багатоголосся 9–16 ст. Вживався, зокрема, укр. фольклористами — С. Грицею, А. Іваницьким, К. Квіткою, Ф. Колесою та ін.

Лит.: Тошовський В. У истоков народной музыки славян. Москва, 1971; Грица С. Мелос української народної епіки. Київ, 1979; Іваницький А. Українська музична фольклористика: Методологія і методика. Київ, 1997; Загнітко К. Класифікація ладової належності західної монодії на ранньому етапі розвитку // Студії мистецтвознавчі. 2014. Ч. 1.

2) У *Стародавньому Римі* первісно — під час виборів звичай домагалися голосів, щоб обійняти певну держ. посаду, за допомогою звернення з проханням до громадян; згодом — протизаконні дії, зловживання заради отримання держ. посад, виборчі махінації. За часів імперії, коли вибір кандидатів на держ. посади перейшов до *Сенату* та *імператора*, А. стали називати отримання посади через підкуп.

Лит.: Каретникова В. Ambitus: нелегитимные методы борьбы за магистратуры в Римской республике // IVS ANTIQVVM. Древнее право. 2007. № 20; Рогачевский Л. Ambitus: электоральная коррупция в Римской республике и ранней Римской империи (практика выборов и законодательство) // Известия высш. уч. заведений. Правоведение. 2015. № 1 (318).

Амбіція (лат. *ambitio* — домагання, догідництво, честолюбство, від *ambire* — домагатися) — якісна характеристика міри людського прагнення досягти конкрет. мети, здебільшого пов'язаної з життєвими благами. Термін може стосуватися людини та груп людей (орг-ції, країні тощо). Початково він означав кар'єризм. У сучас. укр. сусп-ві залежно від контексту його вживають у негатив. та позитив. значенні. В ін. мовно-культ. середовищах можливе однобіч. тлумачення поняття. Напр., у СРСР слово «А.» мало негативне емоц. забарвлення як синонім до самолюбства, самовпевненості, зверхності, зневажливого ставлення до людей, недооцінки їхніх здібностей та ін. Похід. термін — амбіційність (амбітність), що є якістю особистості.

Лит.: Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Сивнявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. Київ, 2007; Варій М. Й. Психологія особистості. Львів, 2016.

Амбіцькі — різьбярі на дереві; брати. Юрій Іванович Амбіцький (13.01.1927 с. Прусик, тепер Сяноцького повіту Підкарпат. воєводства, Польща — 18.07.2000, м. Львів, Україна); Мирон Іванович Амбіцький (18.09.1928, там само). З 1945 — в Україні. 1964 закінчили Львів. ін-т декор. і прикладного миства (тепер *Львівська національна академія мистецтв*; клас І. Севери). Розвиваючи традиції лемків. різьблення, А. створили скульпт. композиції: «Водопій» (1960), «Гайдамаки» (1961), «Будьонівці під Львовом» (1962), «Було колись на Україні» (1964), «Нащадки Довбуша» (1967), «Голова гуцула» (1972), «Танок» (1975), «Сестри Байко» (погруддя співачок із Лемківщини, у співавт. з В. Одрехівським, 1976), «Лілея» (1977), «Золота осінь» (1979), «Журавлі» (1984), «У батьківській кузні» (1986), «Портрет Т. Шевченка» (1988), «Юрій Зміборець», «Архангел Михаїл» (обидві — 1998), «Молитва», «Мольфар», «Доля» (усі — 1999) та ін. Мають також роботи в ін. техніках декоративно-ужитков. мист-ва. Учасники обл., всеукр. та міжнар. (Франція, Угорщина, Німеччина, Канада) виставок. М. Амбіцький самостійно створив такі роботи: «Повстанці в лемківських бескидах» (2013, дерево, різьба), «Галичанка» (2012, тонов. гіпс), «Онуки, любіть Україну, як рідну матір!» (2013, дерево, різьба).

Лит.: Кравченко Я. Різьбярі брати Амбіцькі // Народна творчість та етнографія. 1992. № 1; Кищак С. Корені лемківської різьби. Львів, 2003; Надпта А. Вироби лемківських різьбярів у фондовій збірці музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України // Народознавчі зошити. 2018. № 6.

І. Д. Красовський

Амбліопія [від грец. *ἀμβλῦς* — тупий і *ὄψ* (ὀφός) — око], «ліниве око» — очне захворювання, зумовл. функціон. розладами зорового аналізатора. У хворих на А. відсутній *біокулярний зір* — здатність мозку поєднувати зображення з очей у єдиний зоровий образ. Розвивається за таких захворювань, як-от *косоокість*, *далекозорість*, *астигматизм*, *катаракта*. А. є також наслідком відсутності корекції *короткозорості*, *далекозорості* або *астигматизму*; *неоднакової рефракції* лівого та правого ока (понад 3 *діоптрії*); використання неправильно підбр. окулярів; наявності перешкод у надхо-

дженні світла до сітківки тощо. За часом розвитку патології розрізняють первинну (вроджену) і вторинну А. З огляду на причини виділяють кілька форм вторин. А.: *страбізматичну* (дисбіокулярну), *обскураційну* (деприваційну), *рефракційну*, *анізотропічну*, *истеричну*, *змішану*. Відповідно до гостроти зору виокремлюють легкий, середній та важкий ступені А. Серед симптомів, зокрема, заг. погіршення зору, розвиток *косоокості*, швидка втома очей, *диплопія*, порушення сприйняття кольору, погіршення просторової орієнтації та координації рухів. За легкої А. перебіг захворювання може бути безсимптомним. У дітей мол. віку на А. може вказувати *косоокість*, *ністагм*, *неспроможність* чітко зафіксувати погляд на яскрав. предметі; у дітей старш. віку — звичка запліщувати око чи нахилити голову під час читання, розглядання об'єкта, порушення сприйняття кольору, темнова зорова адаптація. У разі виявлення цього захворювання у дитини слід негайно розпочати лікування. Пізніше скорегувати А. за допомогою окулярів або контактних лінз неможливо. Серед профілакт. заходів — регулярна діагностика зору за допомогою сучас. обладнання, правильний вибір окулярів і контакт. лінз на підставі даних аналізу, періодичне оновлення оптич. засобів корекції зору, дотримання режиму зорових та фіз. навантажень, правильна орг-ція роб. місця.

Лит.: Очні хвороби / За ред. Г. Д. Жабоедова, М. М. Сергєєнко. Київ, 1999; Вэндер Дж. Ф., Голт Дж. А. Секрети офтальмології / Пер. с англ. Москва, 2005; Клиническая офтальмология / Под ред. Дж. Кански; пер. с англ. Москва, 2006; Тейлор Д., Хойт К. Детская офтальмология : в 2 т. / Пер. с англ., под общ. ред. Е. И. Сидоренко. Москва, 2015. Т. 1; Жабоедов Г. Д., Скрипник Р. Л., Кіча О. А. та ін. Офтальмологія. Київ, 2018.

Н. В. Малачкова

Амбодик-Максимович, Нестор Максимович (рос. Амбодик-Максимович, Нестор Максимович; 07.11.1744, с. Веприк, тепер Гадацького р-ну Полтав. обл., Україна — 05.08.1812, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — лікар-просвітник, ботанік, фітотерапевт, педагог, учений-енциклопедист. Один зі засновників наук. *акушерства*, *педіатрії* та *фітотерапії*, розробників рос. мед. й бот. термінології. Навчався у *Києво-Могилянській академії* (1768); мед. освіту здобув у мед. школі при Санкт-Петербур. сухопут. госпіталі (1768–1770); Петербур. госпітальній школі (1770), на мед. ф-ті Страсбур. ун-ту (з 1773; Франція), де 1775 захистив докт. дис. «Про печінку людини». Наприкінці 1776 здобув право мед. практики, був призначений на посаду молодшого лікаря Петербур. адміралтейського госпіталю. З 1789 поєднував медико-хірург. практику в Кронштадт. госпітальній школі з викладацькою діяльністю. 1781 переведений до м. Санкт-Петербурга, де читав лекції з акушерства, *фізіології*, *хірургії* в госпітальних школах та ін. мед. закладах. 1782 першим у Росії удостоєний звання професора повивального мист-ва (акушерства). З 1784 — професор акушерства при Санкт-Петербур. виховному домі. 1793 обраний почес. членом Мед. колегії Рос. імперії. Член Імператор. вільного економ. т-ва (з 1789). Один з ініціаторів заснування (1797) Клінічного повивального ін-ту у м. Санкт-Петербурзі (тепер Ін-т акушерства й гінекології АМН РФ).

Амбіцькі. Амбіцький Юрій

Амбіцькі. Амбіцький Мирон

Амбіцькі. Пам'ятник Т. Г. Шевченку в с. Соколники, автор Амбіцький Мирон Іванович

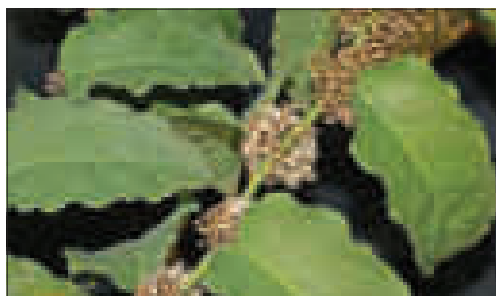
А.-М. запровадив у практику акушерства низку хірург. інструментів, зокрема акушер. щипці, срібний жіночий катетер, запропонував власну конструкцію пологового ліжка та гінекол. крісла. Активний популяризатор мед. знань серед широких верств населення. Автор перших наук. праць з акушерства, педіатрії («Мистецтво сповивання, або Наука про справу повитух», 1784–1786), фармакології, ботаніки й фітотерапії, популярних мед. словників. 1783 один із перших уклав «Анатомо-фізіологічний словник», а 1785 — «Медико-патолого-хірургічний словник», де терміни подано рос., лат. і франц. мовами. 1784 опублікував у м. Санкт-Петербурзі книгу «Лікарське лікослов'я...», а 1796 — «Початкові основи ботаніки». Цікавився проблемами геральдики.

Пр.: Анатомо-фізіологічний словарь : в 2 ч. Санкт-Петербург, 1783; Врачебное веществословие или описание целительных растений во врачевстве употребляемых с изъяснением пользы и употребления оныхъ и присоединением рисунковъ природному виду каждого растения существующихъ : в 4 кн. Санкт-Петербург, 1783–1789; Искусство повивання или наука о бабичьем деле, въ коемъ кратко, но ясно толкуется, какое детородная женская части строение имеютъ, какимъ образом надлежитъ пособлять беременнымъ при родахъ, роженицамъ после родовъ и новорожденнымъ ихъ младенцамъ во время младенчества; на 6 ч. разделенная и многими рисунками снабжденная : в 6 т. Санкт-Петербург, 1784–1786; Первоначальные основания ботаники, руководствующие к познанию растений : в 2 ч. Санкт-Петербург, 1796; Врачебные наставления о болезняхъ, наиболее изнуряющихъ здравие человека и заражающихъ все телесные части оного. Санкт-Петербург, 1800; Энциклопедия питания и врачевания. Санкт-Петербург, 1992; Эмблемы и символы. Москва, 2000.

Лит.: Данилишина Е. И., Обысова Е. С. Н. М. Максимович-Амбодик. Москва, 1976; Біктіміров В. В., Шевчук С. М. Перший російський професор сповивального мистецтва (До 175-річчя з дня смерті Н. М. Максимовича-Амбодика) // Педіатрія, акушерство і гінекологія. 1989. № 4; Чекман І. З історії лікознавства в Україні // Агарт. 1996–1997. № 5–6; Медицина в Україні. Видатні лікарі. Кінець XVII — перша половина XIX століть. Київ, 1997; Плющ В. Нестор Амбодик-Максимович // Праці Наук. тов-ва ім. Шевченка. Лікар. збірник. Нова сер. 2002. Т. 11; Германов В. Т., Симрок В. В., Сергиенко С. Н. Видні діятели акушерства та гінекології : в 2 т. Луганск, 2003. Т. 1; Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах. Львів, 2004; Бойчак М. П., Лякина Р. Н. Их путь в медицину начинался с Киево-Могилянской академии. Киев, 2011; Червяк П. І. Медична енциклопедія. Київ, 2012.

П. І. Червяк

Амборела волосистоніжка, амборела волосоніжка (*Amborella trichopoda*) — єдиний представник родини Амборелових, найпримітивніша

Амборела волосоніжка
(*Amborella trichopoda*)

й найдавніша квіткова рослина. Еволюц. вік А. в. становить 130 млн років, упродовж якого вона майже не зазнала змін. Іноді А. в. образно наз. «квітковою Євою». А. в. — вічнозелений чагарник або дерево (до 8 м заввишки). Рослина дводомна, комахозапильна. Листки гладенькі, глянцеві, з хвилястим краєм. Квітки примітивні, мають небагато елементів, із простою оцвітиную, що налічує 5–8 дрібних пелюсток зеленкуватожовтого кольору. У чоловічих квіток багато широких тичинок. Жіноча квітка містить кілька плодолистків і один насінний зачаток. Зав'язь верхня. Порожнина зав'язі з'єднується з приймочкою каналом, що заповнений слизом. Плід — маленька (5–7 мм) червона кістянка. Особливістю будови А. в. є відсутність судин *ксилеми*, замість них провідну функцію виконують довгі трахеїди. Крім того, в А. в. — особливий склад клітин зародкового почка, близький за будовою до голонасінних. Це також свідчить про те, що А. в. є проміжною ланкою між голонасінними та квітковими рослинами. Вивчення А. в. дає змогу встановити походження покритоносінних. За результатами дослідж. геному А. в. сформульовано гіпотезу: предок усіх квіткових рослин з'явився внаслідок *поліплоїдії*, причому деякі дубльовані гени згодом почали виконувати нові функції, зокрема, пов'язані з розвитком квітки; ін. були втрачені.

Лит.: Joseph H. W. Amborella Trichopoda (Amborellaceae) and the Evolutionary Developmental Origins of the Angiosperm Progamic Phase // American Journal of Botany. 2009. № 96 (1); Große-Veldmann B., Korotkova N., Reinken B. et al. Amborella Trichopoda — Cultivation of the Most Ancestral Angiosperm in Botanic Gardens // The Journal of Botanic Garden Horticulture. 2011. № 9; Zheng C., Kononenko A., Leebens-Mack J. et al. Gene Families as Soft Cliques with Backbones: Amborella Contrasted with Other Flowering Plants // BMC Genomics. 2014. № 15.

Амборелові (*Amborellaceae*) — монотипна родина рослин порядку амборелоцвітних, до складу якої входить амборела волосистоніжка, або амборела волосоніжка (*Amborella trichopoda*).

Амборелоцвіті (*Amborellales*) — порядок квіткових рослин класу дводольні, належить до примітивних покритонасінних. У складі порядку одна родина амборелові (*Amborellaceae*).

Амбра (пізньюлат. *ambra*, з араб. عنبر — амбра, від عابرة — кашалот) — 1) Воскоподібна речовина, що утворюється в кишківнику кашалота. Процес утворення А. не вивчено, зокрема, невідомо, є вона продуктом нормальної життєдіяльності орг-му чи результатом патол. процесу. До складу А. входять тритерпеновий спирт амбреїн, епікопростанол, копростанол, холестерин, бензойна кислота та ін. А. — жиророзчинна речовина, т-ра плавлення вище 60 °С А. легша за воду, тому її знаходять у вигляді шматків округлої форми, що плавають на поверхні океану або викинуті на берег. Їхня маса — від кількох до десятків грамів, а зрідка навіть сотень кілограмів. Свіжа А. має неприємний фекальний запах, який під дією сонця та морської води перетворюється на специф. «тваринний» аромат. А. використовують переважно в парфумерії як фіксатор запаху. Крім того, А. надає парфумам теплі тваринні, землясті, деревні, моховиті, пудрові нотки аромату. Засобом добування А.

не може бути вбивство кашалотів. Використовують лише натуральну А., знайдену в океані або на березі. Виробляють також штучні замінники А.: амброксан, який добувають із насіння мускусного дерева; амбріаль, що утворюється при окисненні склареолу хромовою сумішшю; амброксид, що отримують за допомогою мікробіол. синтезу або з туйону, який міститься в туйі, полину, пижмі. Для запобігання браконьерству деякі країни (як-от США) повністю заборонили використання натуральної А., оскільки кашалота занесено до міжнар. Червоної книги як вид, якому загрожує знищення. Цікаво, що в Китаї в 9–11 ст. А. вважали застиглою слиною драконів, а в Європі 17 ст. припускали, що це або затверділа морська піна, або водяний гриб, або послід міф. птаха Рух.

2) Переносно — аромат, пахощі.

Лит.: Івашин М. В. Амбра // Зоол. жур. 1963. Т. 42. № 7; Івашин М. В. Лаборатория в кашалоте // Химия и жизнь. 1968. № 2; Jegou E. Nouveau journal de chimie. 1977. Vol. 1. № 6; Clarke R. The Origin of Ambergris // Latin American Journal of Aquatic Mammals. 2006. № 5 (1); Пешук Л. В., Носенко Т. Т. Біохімія та технологія оліе-жирової сировини, Київ, 2011; Panten J., Surburg H. Flavors and Fragrances // Ullmann's Encyclopedia of Industrial Chemistry : in 40 vol. Weinheim, 2016. Vol. 3: Aromatic and Heterocyclic Compounds.

Я. О. Межжеріна

Амбразу́ра (франц. embrasure — отвір, бійниця, від embraser — запалювати, з en — у, в і braise — жар) — 1) У військовій справі — отвір у стіні *фортифікаційної споруди* або в броньованому ковпаку (броньбашті). А. призначена для ведення гармат., міномет. й кулеметного вогню з укріпленої позиції, а також для спостереження. Форма й розмір А. залежать від типу використо-

Амбразура (Київський укріплений район, ДОТ № 481)

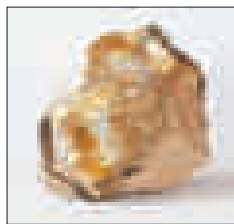
вуваної зброї, сектору обстрілу, умов ведення вогню. А. стали широко застосовувати під час обладнання *укріплених районів* ліній оборони стратегіч. значення. Ними оснащували довготривалі вогневі споруди та дерев'яно-земляні вогневі точки. На початку *Другої світової війни* амбразурами почали облаштовувати всі фортифікац. споруди для ведення вогню в укріпл. районах уздовж зх. кордону УРСР. Для підвищення захисту особового складу розрахунків вогневих засобів, зокрема стаціонар. зброї (*гармат*, *станкових кулеметів*), параметри А. удосконалювали відповідно до розвитку озброєння супротивників. З поч. 20 ст. для захисту від куль та уламків цей отвір почали закривати спец. пристосуванням — «амбразурним засувом». Переважно він мав форму бійниці для ведення вогню з допоміж. легкої зброї під час перезарядження основної. Для оборони гарнізону та зброї поверхні більшості сучас. А. довготрив. вогневих споруд мають вигляд сходинок, призначених

для перехоплення уламків та куль. У фортифікац. спорудах є також невеликі допоміжні А., що слугують, напр., для захисту вхідних дверей.

2) В *архитектурі* — отвір у стіні для вікна або дверей.

Лит.: Яковлев В. В. История крепостей. Санкт-Петербург, 1995; Липа К. А. Під захистом мурів. Київ, 2007; Тыцкий Г. И. Оборонительные казармы, казармы и укрытия оборонительных сооружений. Москва; Санкт-Петербург, 2014.

В. І. Коцюруба

Амбра

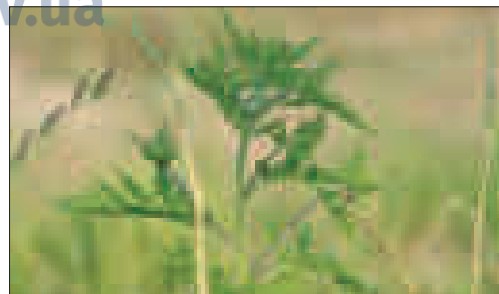
Амбро́зія, амбросія, амвросія (грец. ἀμβροσία, букв. — властива безсмертним, божественна, від ἀ... — не і βροτός — смертний) — 1) У грец. міфології — їжа олімпійських богів, що разом із нектаром, напоєм богів, підтримувала їх безсмертя та вічну юність. За найдавнішими уявленнями греків у богів є лише особливий напій — нектар — і немає особливої їжі. В «*Іліаді*» Гомера А. називають запашну мазь, якою змащують тіло чи волосся. В «*Одіссей*» Гомера згадується, що голуби приносять *Зевсові* А.; тут йдеється про все, що споживали боги, тобто і про нектар. В останніх розділах «*Одіссей*» та у поетів після Гомера А. і нектар уже розрізняють як їжу та напій богів. Боги годували А. також своїх коней. Іноді А. діставали й смертні, які здобули ласку богів (*Геракл*). В індійській міфології відповідником А. є *амрита*.

2) Одна з гід (дочок *Атласа* і *Плейони*), яка була годувальницею *Діоніса*.

3) Переносно А. — дуже смачна страва або напій.

Лит.: Кун М. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. Іванченко. Київ, 1996; Morford M., Lenardon R., Sham M. Classical Mythology. 11th ed. New York, 2018.

Амбро́зія (*Ambrosia*) — рід рослин родини *айстрових* (складноцвітих). Відомо понад 40 видів, що ростуть у тропічній, субтропічній та помірній зонах Нового Світу, переважно в Пн. Америці, деякі види занесені та натуралізовані в Старому Світі. Однорічні та багаторічні трав'яні рослини або кущі. Однодомні або дводомні. Стебла прямостоячі, рідше лежачі. Листкорозміщення чергове та супротивне. Листки сидячі або черешкові. Листкові пластинки пірчато-розсічені (зрідка пальчато-розсічені) або роздільні, голі або опушені, зазвичай залозисті; край листка цілісний або зубчастий. Прості суцвіття —

Амбро́зія (*Ambrosia*)

кошики — роздільностатеві. Чоловічі кошики найчастіше зібрані в китице- або колосоподібні верхівкові суцвіття, жіночі розташовані біля їх основи (можливе й інше розташування). У жіночих кошиків — численні листочки обгортки, зовнішні — трав'яні, вільні або більш-менш зрос-

лі, інші — зрілі, з вільними кінчиками, які утворюють горбки, шипи або крила (загалом утворюється жорсткий перигіній); жіночі квітки без оцвітини, їхня кількість — 1(5+). Чоловічі кошики блудцелодібні, листочки обгортки більш-менш зрілі, чоловічі квітки у кількості 5(60+) з лікуватим білуватим або пурпуровим п'ятизубчастим віночком. Сім'янки яйце-, веретеноподібні, зібрані всередині обгортки, що твердне при дозріванні плодів; без чубчика. В Україну занесено 3 види А. — А. полинолисту (*Ambrosia artemisiifolia*), А. тринадрісну (*Ambrosia trifida*) та А. лисоколошу (*Ambrosia psilostachya*). Найбільш відома А. полинолиста — однорічна рослина, що включена до переліку *бур'янів*, які мають карантинне значення. Вид відомий в Україні з початку 20 ст. У роки Другої світової війни його ареал дуже швидко розширився через переміщення великої кількості людей, військ. техніки та нового занесення насіння з Пн. Америки. Одна рослина А. полинолистої може продукувати до 100 тис. насінин, які зберігають схожість від 5 до 40 років. Має високу життєздатність, може відростати навіть після п'яти викошувань. Споживає багато водних і мінеральних ресурсів, унаслідок чого виснажує і висушує ґрунт. Часто проникає та закріплюється на порушених ділянках природних та напівприродних біотопів, де перешкоджає поновленню та розвитку популяцій місцевих видів рослин. Пилок А. спричиняє *поліноз* (алергічний риніт, кон'юнктивіт тощо).

Лит.: Протопопова В. В. Адвентивні рослини Лісостепу і Степу України. Київ, 1973; Марьюшкіна В. Я. Амброзия польнолистная и основы биологической борьбы с ней. Киев, 1986; Strother J. L. *Ambrosia. Flora of North America* : in 30 vol. New York; Oxford, 2006. Vol. 21; Бойко Г. В., Бурда Р. І., Пашкевич Н. А. та ін. Чужорідні види охоронних флор Лісостепу України. Київ, 2015; Коваленко В. П., Косолап М. П., Примак І. Д. та ін. Карантинні бур'яни. Вінниця, 2015.

Г. В. Бойко

Амбросій, Параска Юхимівна (22.10.1910, с. Задубрівка, тепер Заставн. р-ну Чернів. обл., Україна — 01.10.1997, м. Садгора, тепер у складі м. Чернівців, похов. у м. Чернівцях, Україна) — поетеса. Змалку залишилася сиротою, у 5 років її розбив параліч. Через стан здоров'я школу не відвідувала, здобувала домашню освіту. З 1922 вишивала. Під час Другої світової війни була звинувачена гітлерів. окупантами у підпільній роботі й ув'язнена в Чернів. тюрмі, згодом — Садгір. концтаборі. Від 1945 працювала бригадиром у вишивальних артілях. Була обрана депутатом: з 1947 (на кілька каденцій) Садгірської районної ради, з 1963 — Кіцманської районної ради. Від 1949 працювала зав. бібліотеки в с. Задубрівці. Член Спілки письменників України (з 1950). Перший вірш «Проти фашизму» опубл. 1937 у газ. «Правда». На поет. стиль А. вплинули фольклор, твори, поезії Т. Шевченка, Ю. Федьковича, І. Франка. У віршах і коломийках оспівувала життя Буковини та працю людей. У доробку є вірші, присвячені Т. Шевченку: «На Україні милій», «Коли я Шевченків портрет вишивала». Для творів А. притаманне використання нар.-поет. засобів. Авторка поет. збірок: «Буковинські співанки» (1950), «На сонячній дорозі» (1957), «Квітує моя Буковина» (1960), «Степові квіти» (1960), «Квіти з полонини» (1965), «Наша

пісня — доля наша» (1967), «Самоцвіти» (1970), «Проліски» (1976), «Сонячні вершини» (1980), «Косарик» (1986). На тексти віршів А. писали музику Б. Крижанівський, С. Сабаша, Г. Шевчук. Багато віршів А. стали нар. піснями. Поезію було перекладено кількома мовами СРСР.

Тв.: Буковинські співанки. Київ, 1951; На сонячній дорозі. Київ, 1957; Квіти з полонини. Київ, 1966; Самоцвіти. Ужгород, 1970; Сонячні вершини. Ужгород, 1980; Косарик. Київ, 1986; Р о с п е р е к л. — [Вірші] // Песни над Окой и Днестром. Москва, 1982.

Лит.: Григораш Д. С. Шляхи і долі героїв // Радянська Буковина. Чернівці, 1959; Лесин В. Параска Амбросій // Амбросій П. Самоцвіти. Ужгород, 1970; Филипчук В. С. Народопедагогічне спрямування дитячих віршів Параски Амбросій // Наук. вісник Чернів. ун-ту. Сер.: Пед. та психол. 1999. Вип. 43; Амбросій Параска Юхимівна (22.10.1910–01.10.1997), народна поетеса // Особові фонди і колекції Державного архіву Чернівецької області. Чернівці, 2017.

Л. Ф. Дунаєвська

Амбуа́те (франц. emboité, букв. — вміщений у коробку, вставлений, з давньофранц. emboëtez, від en — у, в і boîte — коробка; пов'язано з висловом emboïter le pas — йти слідом) — у класичному танці рухи двох видів: послідовні переходи з ноги на ногу на півпальцях або пальцях і зі

Амбуате

стрибком; стрибок із почерговим викиданням уперед або назад зігнутих у колінах ніг на 45 або 90° з просуванням за носком піднятої ноги. А. на півпальцях і пальцях виконують *ан-турнан* без напівприсідання з кожним переходом по півколу. А. ан-турнан зі стрибком за схемою повторює А. на півпальцях і пальцях, але перехід із ноги на ногу здійснюється після Чернівка з півобертом. Під час виконання А. ноги викидають по черзі та ставлять на місце одна одної.

Лит.: Коротков А. Є., Тараканова А. П. Все про танець. Кіровоград, 1999; Захарчук Н. В. Словник хореографічних термінів. Луцьк, 2013; Борсук Н. В., Тараканова А. П. Танці в сучасних ритмах. Вінниця, 2014.

І. В. Спінул

Амбулакральна систе́ма (новолат. Ambulacrum — алея, місце для пересування, від лат. ambulare — ходити, гуляти) — водносудинна система *голкошкірих*, що виконує функції пересування, дихання, виділення та відчуття дотику. А. с. складається з навколоротового кільця й радіальних каналів. Із зовн. середовищем сполучається кам'янистим каналом (через пористу пластинку), що відходить від кільцевого. Радіальні канали мають бічні виступи, що входять в амбулакральні ніжки — циліндр. трубочки з ампулою біля основи і з присоском або підшовою на зовн. кінці (у мор. зірок, мор. їжаків та ін.) або гострокінцеві (у мор. лілій, *офіур* тощо). Амбулакральні ніжки містять чутливі клітини.

Лит.: Siebold C. Th. von. Anatomy of the Invertebrata / Trans. by W. I. Burnett. Boston, 1874; Microscopic Anatomy of Invertebrates : in 15 vol. / Ed. by F. W. Harrison, E. E. Rupert. New York, 1994. Vol. 14: Echinodermata; Щербак Г. Й., Парічкова Д. Б. Зоологія безхребетних. Київ, 2008; Словник української біологічної термінології / Уклад.: Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко, М. П. Годована та ін.; відп. ред. Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко. Київ, 2012; Булухто Н. П., Короткова А. А. Зоологія беспозвоночных: учебно-методическое пособие. Москва; Берлин, 2016; Щербина Ю., Гичко М., Третяк К. та ін. Эволюция кровеносной системы безхребетных животных. Кривий Ріг, 2017.

Амбулаторія (лат. ambulatorius — пересувний, рухомий; той, що здійснюється на ходу) — лікувально-профілакт. заклад із надання мед. допомоги пацієнтам за осн. напрямками (внутр. медицина, хірургія, стоматологія, акушерство, педіатрія), вдома та під час прийому, але без стаціонар. лікування. Уперше схожі заклади були створені у 16 ст. як пересувні військ. мед. пункти. Лікарі сучасних А. заг. практики — сімейної медицини (з 2016 в Україні — центри первинної медичної/медико-санітар. допомоги) — здійснюють лікувальну та профілакт. допомогу, диспансеризацію та моніторинг стану здоров'я, зокрема, проводять профілакт. заходи із запобігання хворобам, травмам, отруєнням та сприяють зниженню рівня захворюваності, інвалідності й смертності серед населення, прикріпленого до А.; надають первинну лікувально-профілакт. допомогу в умовах А. та вдома; забезпечують раннє виявлення захворювань, здійснюють своєчасне обстеження й лікування, скеровують пацієнтів на консультацію чи госпіталізацію; надають невідкладну допомогу в разі загрозливих станів чи після нещасних випадків; забезпечують транспортування пацієнтів; співпрацюють з ін. лікувально-профілакт. закладами та забезпечують роботу виїзних бригад фахівців; обліковують пацієнтів і спостерігають за станом їхнього здоров'я; виконують експертизу тимчас. непрацездатності, вакцинацію та санітарно-протиепідем. заходи; навчають населення способам збереження здоров'я та профілактики захворювань.

Лит.: Шкляр С. П., Пархоменко Л. К., Шинкарьова І. М. та ін. Методичні аспекти оцінки та досвід вивчення якості роботи сільських амбулаторій загальної практики сімейної медицини // Вісник пробл. біол. і мед. 2010, Вип. 3; Schappert S. M., Rechtsteiner E. A. Ambulatory Medical Care Utilization Estimates for 2007 // Vital and Health Statistics. Series 13. 2011. № 169; Шевченко М. В. Фінансово-економічне обґрунтування потреби у ресурсах для формування мережі амбулаторій загальної практики — сімейної медицини в Україні // Вісник пробл. біол. і мед. 2014. Вип. 3 (1); Smith M. A. Primary Care Teams and Pharmacist Staffing Ratios: Is There a Magic Number? // Annals of Pharmacotherapy. 2017. № 52 (3); Westberg S. M., Beatty S. J., Corona A. R. et al. Residency Pathways to Ambulatory Care Practice: Essential Insights for Students, Residents and Educators // Journal of the American Pharmacists Association. 2018. № 58 (4).

О. М. Радченко

Амбухіманга королівський пагорб (франц. Colline royale d'Ambohimanga) — комплекс будівель резиденції правителів Мадагаскару доколониал. періоду, погребальних споруд і священ. місць, об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 2001). А. — свідчення високого рівня розвитку, культ. і духовних традицій, що існували на Ма-

дагаскарі впродовж 15–19 ст. Перше поселення на цьому місці засн. у 15 ст. На поч. 18 ст. А. була резиденцією правителя Аварадрану (провінції, що займала сх. частину центр. нагір'я Мадагаскару). Наприкінці 18 ст. під час правління Андрианампуїнімеріни (1787–1810) стала одним із центрів об'єднаного королівства Імерини, яке займало все Мадагаскар. нагір'я, а з поч. 19 ст. — Малагасійського королівства (визнано 1817, існувало до кінця 19 ст.).

Пагорб розташований за 24 км на Пн. Зх. від столиці Мадагаскару м. Антананаріву. Висота пагорба бл. 150 м. А. — традиц. укріплене королів. поселення (Рова), що виконувало госп., жит-

Амбухіманга королівський пагорб

лові, адм. та реліг. функції. Окрім житл. будівель, тут розташовані госп. споруди, храми та кладовища. Комплекс споруд на вершині пагорба мав потужні природ. укріплення, додатково посилені двома лініями фортифікацій із ровами та кам'яними стінами. Найдавніші пам'ятки такого типу датуються кін. 16 ст. У фортеці було 14 брам у зовн. лінії оборони та 7 у внутрішній. Фортифікац. система збереглася до нашого часу та є рідкісним зразком традиц. укріплень Мадагаскару. На тер. А. є 3 палац. комплекси (Бевато, Махандріхуну та Нандзакана), побудовані в традиц. для аристократії Імерини стилі. Вони склалися з житлових, адм. та госп. споруд, побудованих із дерева та перекритих гонтовим дахом. Палац Махандріхуну включав також королів. кладовище з 12 похованнями (гробниці знищено франц. колоніальною адміністрацією наприкінці 19 ст., реконструйовано 2008). А. — найкраще збережена пам'ятка доколониал. часів. Для народів Мадагаскару це символ нац. самовизначення, що має духовне й ритуальне значення. Об'єкт відвідують паломники з багатьох країн.

Лит.: Емельянов А. Л. Мадагаскар. 2-е изд. Москва, 2005; Rabesahala-Randriamananoro C. L. Ambohimanga-Rova: Approche anthropologique de la civilisation merina (Madagascar). Paris, 2006; Briggs P. Madagascar. London, 2018.

В. В. Соболев

Амвон (грец. ἄμβων — підвищення, кафедра) — місце в церкві, з якого читають Євангелія, виголошують ектенію та проповідь тощо. Уперше згадується в матеріалах Лаодикійського собору. Символічно А. означає камінь, відкинутий ангелом від дверей Гробу Господнього перед Воскресінням. А. буває двох видів: переддівтарний — частина солеї, яка півколом піднесена перед Царськими вратами навпроти престолу, та архієрейський — чотирикут. узвишся на 2 сходинки в центрі храму, де одягають архієрея та на яке під час богослужіння ставиться архієрейська кафедра. Під час висвячення архієрея для митрополитів встановлюють А. на 8 сходинок, для ар-

Амвон кафедрального собору в м. П'яченца (Італія). Романський стиль 11–13 ст.

єпископів — на 6, для єпископів — на 4. У католицизмі та протестантизмі А. замінені на *юнітри*.

Лит.: Ключанова О. Новгородский амвон 1533 г. // София. Новгород, 1998. № 4; Петровский А. В., Марков Н. Ф. Амвон // Православная Богословская Энциклопедия : в 10 т. Санкт-Петербург, 1900. Т. 1; Галишин Р. Українська церковна архітектура і монументально-декоративне мистецтво зарубіжжя. Львів, 2002; Церковне мистецтво України : в 3 т. Харків, 2018. Т. 1: Архітектура. Монументальне мистецтво.

Є. А. Харьковченко

Амвросіївка — місто, адм. центр Амвросіївського району Донец. обл. (Україна). А. розташована на Сх. Донецької обл., біля витоків р. Мокрий Яланчик, за 55 км від обл. центру м. Донецька та за 18 км від кордону з РФ. Тер. — 19,4 км². Засн. 1869 як пристанційне робітниче селище під час буд-ва Курсько-Харківсько-Азовської залізниці. Назву А. дістало за іменем донського старшини Амвросія Луковкіна, який 1777 засн. у цій місцевості хутір. 1896 розпочато буд-во цемент. заводів (станом на 1917 їх було 3). Від 1938 — місто. У 1942–1943, під час Другої світової війни, А. окупована військами нацист. Німеччини. Визволена в серпні 1943. У рад. час місто — один із найбільших центрів пром-сті буд. матеріалів. 3 квітня 2014 — у зоні проведення Антитерористичної операції на Сході України. Клімат помірно континент., середні т-ри січня — -7 °С, липня — +21 °С, середньорічна кількість опадів — 450–500 мм на рік. Заг. кількість нас. — 18,4 тис. осіб (2017, оцінка). Мовна структура (2001, перепис): 27,91 % — зазначили рід. мовою укр., 71,3 % — рос., 0,28 % — вірмен., 0,1 % — ромськ., 0,08 % — білорус., 0,01 % — болгар., грецьку та молдав. Природ. і мех. приріст нас. — від'ємний. Базове підприємство, що покляло

Амвросіївка. Будівля районної адміністрації

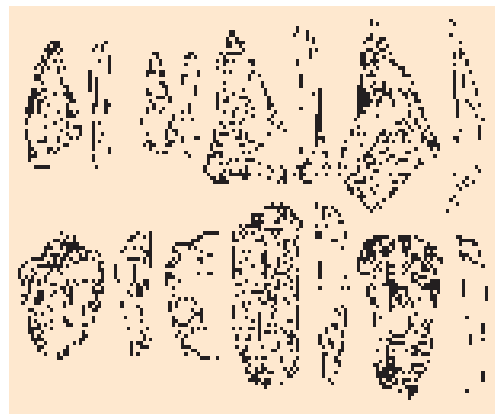
початок формуванню міста — Амвросіївський цемент. комбінат, засн. 1896. Відтоді неодноразово реконструювався та розширювався. У складі комбінату 4 цементні заводи. Серед них завод азбестоцемент. труб., який експлуатував Амвросіїв. родовище мергелів (працював до поч. 2014). Функціонували також заводи: залізобетон. конструкцій, сталеливарний, комбікормовий; підприємства харч. пром-сті. Працювали Будинок побуту, відділення банків і страх. компаній, 2 супермаркети та ін. торг. заклади, ательє, друкарня, майстерня з виготовлення меблів, відділення «Укрпошти» та «Нової пошти». У місті — залізнична (на магістралі Харків — Ростов-на-Дону) та автобусна станції. Міські перевезення в А. здійснював «кільцевий» автобус, функціонувало міжміське та міжнар. автобусне сполучен-

ня. В А. — 4 загальноосвіт. школи, загальноосвіт. школа-інтернат, школа мист-в, держ. професійно-освіт. заклад «Амвросіївський професійний ліцей», Амвросіївський індустр. технікум. У місті — стадіон «Цементник», з 1955 діяла дитяча спорт. школа. У Будинку творчості дітей та юнацтва працювали гуртки різн. спрямування. Діяли район. палац культури, історико-краєзнав. музей, Центр культури й дозвілля «Вікторія» на базі кінотеатру, танц. клуб, бібліотеки. Функціонували центр. районна лікарня, поліклініка, районне т-во Червоного Хреста України. На правому березі р. Кринки в районі А. (на пл. бл. 200 м²) розташована археол. пам'ятка — пізньопалеолітич. комплекс Амвросіївська стоянка й кістковище бізонів (див. Амвросіївський комплекс). А. — батьківщина Героїв Радян. Союзу В. Воценка та В. Єсауленка, художника, члена Спілки художників УРСР А. Димарева.

Лит.: Лаврів П. І. Історія південно-східної України. Львів, 1992; Довжук І. В. Індустріальний Донбас в історії розвитку економіки Наддніпрянської України (друга половина XIX — початок XX ст.). Луганськ, 2009; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017 року. Київ, 2017.

Ю. О. Кисельов

Амвросіївський комплекс — археологічна пам'ятка, що включає кістковище бізонів та археол. стоянку часів пізнього палеоліту (18–19 тис. р. тому), відому як Амвросіївська стоянка. Розташований біля м. Амвросіївки Донец. обл., у верхів'ї балки Казенної, на правому березі р. Кринки (притоки р. Міусу). Відкритий 1935 археологом, краєзнавцем В. Євсєєвим (1912–1955). Досліджувався у 1940–1950-ті І. Підопличком і П. Борисковським, у 1980–2000-ті — археологом О. Кротовою. Заг. відкрита площа — бл. 500 м². Кістковище розташовано на схилі балки в давній вимойні. Товщина культ. шару — 0,2–1,0 м. Він містив кістки бізонів (650 особин), кістяні вістря до списів та крем'яні вироби, зокрема мікроліти, мушлю, червону вохру. Здебільшого вони мали сліди різання м'яса, обробки кістки та рогу, а деякі кістки бізонів — сліди розбивання та різання крем'яними знаряддями. Кістковище вважають місцем загін. полювання на бізонів та оброблення мислив. здобичі. Стоянку розташовано за 200 м від кістковища на платоподіб. місі. Осн. горизонт культ. залишків залягав у сірувато-бурому суглинку на глибині 0,35–0,65 м та містив крем'яні знаряддя праці,

Амвросіївський комплекс. Крем'яні виробы

кістяні вироби — фрагменти вістер до списів, ретушер (знаряддя для сколювання) і кілька знарядь для обробки шкур, прикраси з каменю та скам'янілостей, червону та жовту вохру, сліди використання вогню, фрагменти кісток, переважно бізонів, і поодинокі кістки коня та зайця. Стоянку вважають сезон. базовим табором мисливців на бізонів. За характером обробки кремню вона належить до гравецької культурно-технол. традиції (див. *Гравет*). Певні аналогії до неї є в комплексі стоянки Нововолодимирівка II у Нижн. Подніпров'ї.

Лит.: Кротова О. О. Пам'ятка верхньопалеолітичних мисливців на бізонів (До інтерпретації Амвросіївського кістковища) // Кам'яна доба України. Київ, 2010. Вип. 13; Stones, Bones, and Profiles: Exploring Archaeological Context, Early American Hunter-Gatherers, and Bison / Ed. by M. Kornfeld, B. Huckell. Boulder, 2016.

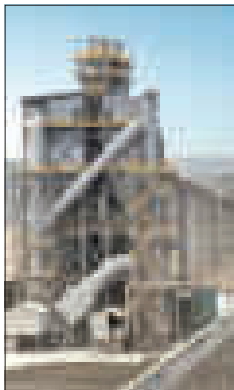
О. О. Кротова

Амвросіївський район.
Прапор

Амвросіївський район.
Герб

Амвросіївський район.
Амвросіївський цементний завод

Амвросіївський район.
Мергельний кар'єр

Амвросіївський район — адм. район у сх. частині Донец. обл. (Україна). Адм. ц. — м. *Амвросіївка*. На Пн. А. р. межує з *Шахтарським районом*, на Пд. Зх. — зі *Старобешівським районом*, на Пн. Зх. — з тер. Донецької та Макіївської міськрад, на Пд. та Пд. Сх. — з *Ростовською областю* (РФ). Тер. — 1455 км². Адм.-тер. поділ: міськрада, 3 селищні ради та 14 сільрад, які об'єднують 77 нас. пунктів та підпорядковані Амвросіївській райраді. Станом на 2019 уся тер. А. р. входить до складу тимчасово окупованих територій. Виявлена на тер. А. р. Амвросіїв. стоянка стародав. людей (див. *Амвросіївський комплекс*) належить до мадлен. епохи (див. *Мадленська культура*). У сер. 18 ст. за ці землі точилися суперечка між запорозьким і дон. *козацтвом*. У 1745 Сенат цар. Росії затвердив Указ про розподіл тер., велика частина якої відійшла *донському козацтву*; почалося її інтенс. заселення. Під владою Війська Донського Амвросіїв. волость перебувала до 1920-х. А. р. утворено Постановою Президії Всеукраїн. центр. виконкому «Про адміністративно-територіальний поділ Донецької губернії, утворення округів і районів» від 07.03.1923. У 1942–1943 тер. А. р. була окупована німецькими військами. Район розташований у пд. частині *Донецького краю*. Центр. частина А. р. — вододіл між басейнами річок Кринка, Мокрий Яланчик, Сухий Яланчик. Рельєф пагорбистий, розчленований, у пд. частині р-ну — сплющений, із широкими межиріччями. Річка Кринка в А. р. має довжину понад 90 км, русло меандрує, дуже звивисте. Біля с. Садове утворює мальовничі пороги. Ґрунти — чорноземи щепенуваті та карбонатні, також дернові на елювії дочетвертин. порід. Ландшафти значно змінені господар. діяльністю. Пл. кар'єрів — понад 1400 га. Надра р-ну багаті на корис. копалини. Є поклади кам'яного вугілля, *мергелю* (одне з

найбільших родовищ в Україні), вапняку, мармуру (с. Благодатне), опоки, червоних глин, рудопрояви ртуті. Пл. лісів — 7369 га, з них хвойні насадження — 2321 га. Тер. належить до степової зони. Клімат помірно континентальний, середні т-ри січня -7 °С, липня +21 °С, опадів — 450–500 мм на рік. Росл. ресурси: сосна кримська і звичайна, дуб, ясен, акація, клен, *скупнія*, *жимолюсть* татарська тощо. У пн. частині А. р. — лісовий заказник держ. значення «Бердянський» (байрачні діброви, насадження сосни на карбонат. породах). На межі А. р. та Шахтар. р-ну — регіон. ландшафт. парк «Донецький кряж» (ділянки різнотравно-типчачково-ковилового степу та байрачні ліси; значно постраждало під час військ. дій). На Сх. від м. Амвросіївка — бот. заказник «Пристенське». Тварин. світ: фазани, перепілки, жайворонки, *кобчики*, куріпки, *сови*, *лисиці*, *зайці* тощо. Заг. кількість нас. — 44,4 тис. ос. (2014), густина — 30,5 осіб/км², за етніч. групами (2001, перепис): українці (71,0 %), росіяни (26,2 %), білоруси (0,6 %), вірмени (0,5 %). Мовна структура (2001, перепис): 43,5 % зазначили рідною мовою укр., 55,8 % — рос., 0,1 % — ромську, 0,1 % — білоруську. Частки міськ. і сільського нас. майже однакові. Найбільші населені пункти — м. Амвросіївка, смт *Копані*, *Кутейникове*, *Новоамвросіївське*, с. Благодатне. Місто Амвросіївка разом із смт Новоамвросіївське — великий центр цементної пром.-сті в Україні. Станом на 2013 — 6 підприємств пром.-сті буд. матеріалів (4 у складі ПАТ «ХайделбергЦемент Україна»), сталеливарний, комбікорм. заводи; підприємства харч. пром.-сті («Амвросіївський хлібозавод» та ін.), житлово-комун. госп-ва, буд. та

АМВРОСІІВСЬКИЙ РАЙОН

ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Примітка. Місто Іловайськ, селища Широке та Покровка підпорядковані Харківській міськраді

автотрансп. орг-ції. Станом на 2019 більшість підприємств не працює. Спеціалізація с. г. — вирощування зернових (кукурудза, пшениця), соняшнику, сої, свинарство, птахівництво, риборозведення у ставках. У 2014 діяло понад 100 с.-г. підприємств та фермер. госп-в. В А. р. на 2014 функціонувало 27 дошк. закладів, які відвідувала 1051 дитина; 26 загальноосвіт. шкіл, де навчалось 3686 учнів; профес. ліцей (495 учнів); індустр. технікум (441 учень), будинок дитячої та юнацької творчості, ДЮСШ. Діяли центр. ра-

йон. лікарня, 25 фельдшерсько-акушер. пунктів, 11 лікар. амбулаторій, 3 станції швидкої допомоги. Працювали 3 нар. творчі колективи: фольклор. ансамбль «Веретено», ансамбль танцю «Світанок», ансамбль пісні «Чебреці», клуб танцю «Нагхнення», 2 центри культури й дозволя, історико-краєзн. нар. музей, клуби, бібліотеки. На правому березі р. Кринки, поблизу с. Родники (на пл. бл. 200 м²) — археол. пам'ятка Амвросіївська стоянка, тут же знайдено кістковище степ. бізонів (див. *Амвросіївський комплекс*). У с. Василівка — пам'ятка архітектури Іоанно-Богословська церква (1905).

Лит.: Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область / Гол. ред. кол.: П. О. Пономарьов, Г. П. Кобець, В. Ф. Близнюк та ін. Київ, 1970; Лаврів П. І. Історія південно-східної України. Львів, 1992; Донбас заповідний. Науково-інформаційний довідник-атлас / За ред. С. С. Куруленка, С. В. Третьякова. Донецьк, 2008; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017 року. Київ, 2017.

Ю. О. Кисельов

Амвросій (Дубневич)

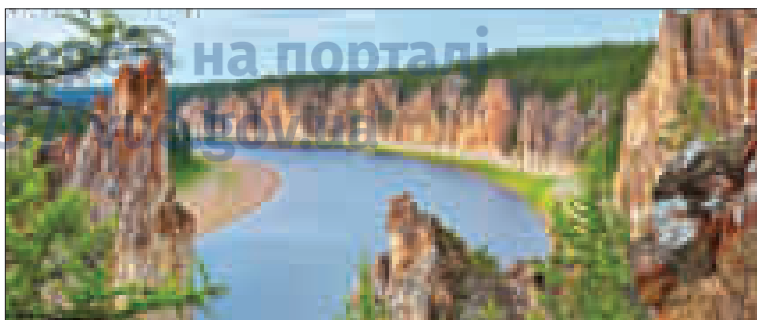
Амвросій (у миру — Дубнівч; 1688, с. Ляхівці, тепер с. Підгір'я, Богородчан. р-ну Івано-Франків. обл., Україна — 23.02.1750, м. Глухів, тепер Сум. обл., Україна) — церков. та освіт. діяч, богослов, філософ. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. 1727–1731 — префект, 1731–1735 (за ін. даними 1737) — ректор Києво-Могилянської академії. Визнаний сучасниками одним із найкращ. викладачів богослов. і філос. курсів. Водночас 1731–1733 — архімандрит Києво-Братського Богоявленського монастиря (став першим ректором-архімандритом); від 1733 — архімандрит, а з 1737 — ігумен Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря. 1739 переведений настоятелем Троїце-Сергієвої Лаври у м. Сергіїв Посад (тепер Москов. обл., РФ). Мав намір заснувати при Лаврі духов. семінарію за укр. зразком. Плани не були реалізовані через висвячення 08.09.1742 на єпископа Чернігівського й Новгород-Сіверського. 1742–1750 — єпископ Чернігівської єпархії, патрон Чернігівського колегіуму. Помер у м. Глухові, куди був запрошений на церемонію відновлення Гетьманщини та інавгурацію Кирила Розумовського. Похований у кафедральному Борисоглібському соборі в м. Чернігові. Уперше запровадив регулярне викладання морального богослов'я та етики. 1733–1735 працював у складі Кодифікац. комісії (у м. Глухові), створеної за наказом Петра II для підготовки кодексу чинних тогочасно в Україні правових норм, відомого як «Права, за якими судиться малоросійський народ». 1746 очолив духовну комісію з обстеження чудес від Охтирської ікони Богородиці в Слобід. Україні. За часів єпископа. служіння опікувався розвитком Чернігів. колегіуму. Зусиллями А. колегіум став другим за значущістю (після Києво-Могилян. академії) осередком просвіти й культури в Україні. Дбаючи про освіту населення, зобов'язав священнослужителів віддавати дітей до закладу. Піклувався про матер. утримання малозабезпеч. учнів. Здійснив ревізію церков у Чернігов. єпархії з описом їхнього стану та церков. майна. Залишив по собі кілька лагіномов. курсів із філософії за 1727/28–1728/29 навч. р.; трактати «Філософія перипатетиків» («Philosophia peripathetica», 1727–1729), «Богословський трактат про втілення Слова Божого» («Tractatus theologicus

de incarnatione Verbi Divini», 1730), «Богословський трактат про єдиного Бога в трьох іпостасях» («Tractatus theologicus de Deo uno in personis trino», 1749–1750); пастирські грамоти. А. присвячений єдиний збережений у давн. укр. поетиках вірєць епіцедії («Чернігівська поетика», 1750).

Лит.: Травкіна О. Чернігівський колегіум (1700–1786). Чернігів, 2000; Лаврінченко О. З історії становлення і розвитку педагогічної майстерності в освітній та виховних системах Чернігівського колегіуму 1700–1776 рр. // Постметодика. 2008. № 4 (81); Циганок О. Коментована публікація Опису похорону Амвросія Дубневича (інтермедіальний формат тексту) // Питання літ. 2012. Вип. 86; Циганок О. Про єдиний вірєць давньої української шкільної епічної епіцедії // Сіверянський літопис. 2012. № 1–2; Травкіна О. До історії повсякденності чернігівських ієрархів та про подорожі у сер. XVIII ст. // Сіверянський літопис. 2015. № 5; Симчич М. Вчення про нескінченність у Могилянських філософських курсах (XVII–XVIII ст.): до постановки проблеми // Sententiae. 2018. № 2.

А. В. Арістова

Амга (від евенк. Амнга — гирло) — річка на Пд. Сх. Республіки Саха (Якутія) на Далекому Сході в РФ, у межиріччі Лени та Алдану, ліва та найдовша притока р. Алдану (бас. р. Лени). Довж. — 1462 км, пл. водозбір. бас. — 69,3 тис. км², багаторіч. серед. витрата води — 178 м³/с. Бере подяжок на Алданському нагір'ї, утворює у верхів'ях вузьку глибоку долину з кам'янистим руслом; нижче тече широкою міжгір. рівниною, у пониззі — судноплавна. Протікає тер. шести р-нів Якутії (за течією) — Олекмінського, Алданського, Амгінського, Чурапчинського, Таттінського й Томпонського. Живлення А. змішане (снігове й дощове). Вод. режим далекосхід. типу, з добре вираженою весн. (у травні) повинню (з підйомом води понад 7 м), високими паводками в теплий сезон (від червня до вересня) та зим. меженню (від жовтня до квітня). Льодостав — від першої половини жовтня, узимку утворюються полої (льод. утворення, що виникли внаслідок замерзання води, яка виходить із тріщини льоду на його поверхню). Скре-

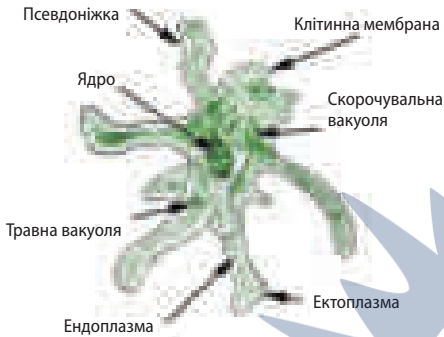

Амга

сає на початку травня, весн. льодохід нерідко супроводжують затори. На лівому березі А. розташоване с. Амга (6,6 тис. осіб, 2016) — адм. ц. Амгінського улусу Республіки Саха.

Лит.: Ресурси поверхностних вод СССР: Гидрологическая изученность : в 20 т. Ленинград, 1966. Т. 17: Ленско-Индигирский район. Вып. 3: Бассейн р. Алдан / Под ред. И. В. Осиповой; Агафонов Ан., Агафонов Ар., Белый Т. Якутия: современный путеводитель. Москва, 2014.

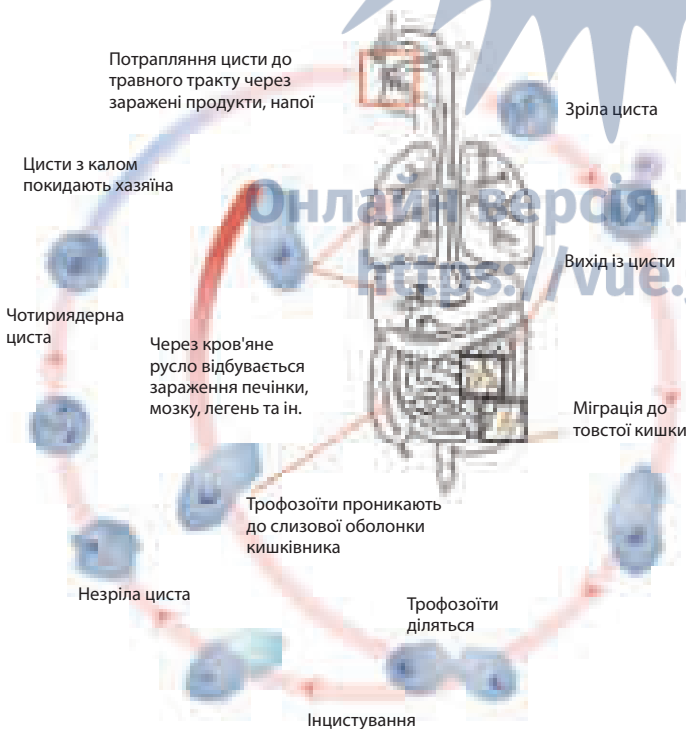
Амеби (від грец. ἀμοιβή — зміна, перетворення) — одноклітинні найпростіші, що входять до типу (царства) *амебозоїв*. Це представники роду *A. (Amoeba)* родини амебових (*Amoebidae*) ряду голі *A. (Amoebina)*. До *A.* іноді відносять представників різн. класів конозних амебозоїв. Спільн. ознаками всіх *A.* є відсутність щільних клітинних покривів, нестала форма тіла (крім черепашкових амеб), наявність добре помітних *псевдоподій*, за допомогою яких вони пересуваються і живляться. Типовим представником є *A.*

Амеби. Амеба звичайна (*Amoeba proteus*)

звичайна, або *A.-протей* (*Amoeba proteus*), досить вел. за розміром одноклітинний орг-м до 0,5 мм у діам. Свою назву дістала на честь давньогрец. бога Протея, який, за міфами, міг набувати різн. образів. *Цитоплазма* *A.* має зовн. щільну зону — *ектоплазму*, і внутр. більш рідку — *ендоплазму*. Клітина містить 1 велике ядро, інколи їх кілька, два типи *вакуолей* (скоротливі і травні). Функція травної вакуолі — живлення, а скоротливої — підтримання водно-сольового балансу. Розмножується *A.* поділом навпіл. Статевий процес — як виняток. У несприятл. умовах здатна до утворення *цисти*. Живиться

Амебіаз. Життєвий цикл дизентерійної амеби (*Entamoeba histolytica*)

завдяки *фагоцитозу* або *піноцитозу*: захоплює псевдоподіями здобич (дрібніші одноклітинні орг-ми, частинки чи краплі органіч. речовин), з яких у цитоплазмі формуються травні вакуолі. *A.* мешкають у прісній воді, вологому ґрунті та в організмах тварин. Низка представників роду *Entamoeba* є коменсалами, що мешкають у кишківнику людини; серед них *A. дизентерійна (Entamoeba histolytica)* може спричинити небезпечну хворобу *амебіаз*.

Лім.: Карпов С. А. Система протистов. Санкт-Петербург; Омск, 2000; Новожилов Ю. К., Гудков А. В. Mucetozoa // Протисты / Под ред. С. А. Карпова. Санкт-Петербург, 2000; Довгаль І. В. Эти непрыстые простейшие. Харьков, 2009; Piers A. Amoeba. New York, 2017.

С. В. Межжерін

Амебіаз (від грец. ἀμοιβή — зміна, перетворення), амебна *дизентерія* — захворювання шлунково-кишкового тракту, збудниками якого є деякі види *амеб*, переважно *дизентерійна амеба (Entamoeba histolytica)*. Збудника *A.* уперше виявив у Росії 1873–1875 Ф. А. Леш та описав його *морфологію* (ядро амеби та включення в протоплазму). Учений також заклав підвалини дослідження *A.* — вперше описав патологоанатомічні зміни в кишківнику, здійснив експериментальне зараження собак фекаліями хворого та довів патогенність виявленої амеби. У циклі розвитку збудника є дві стадії: вегетативна (трофозоїт) і спокою (*циста*). Джерелом *інвазії* є хвора на *A.* людина або *цистоносій*. Інфікування відбувається через брудні руки, потрапляння до травного тракту харчових продуктів (сирих овочів, фруктів, зелени) або напоїв зі зрілими цистами, орально-анальні статеві контакти. Трофозоїт, на який перетворюється циста в тонкій кишці, проникає в слизову оболонку товстої кишки й викликає рецидивний геморагічно-визразковий *коліт*. Збудники здатні проникати до черевної порожнини, печінки, легень та головн. мозку та спричинити амебні *абсцеси*. Цисти амеби гинуть при кип'ятінні води та термічній обробці страв. Інкубаційний період триває від 1 тижня до 4 міс., людина хвора на *A.*, є заразною для осіб, що контактують із нею. У вологому середовищі цисти заразні впродовж декількох тижнів. Осн. симптом *A.* — часті рідкі випорожнення з домішками слизу і крові від 4–5 до 10–20 разів на добу, що можуть супроводжуватися болем у животі. *A.* має схильність до хроніч. перебігу із чергуванням періодів загострень і ремісій. Діагностують *A.* за допомогою протозооскопії випорожнень. Під час лікування *A.* найефективнішим є застосування метронідазолу, тинідазолу за різн. схемами залежно від форми захворювання. Прогноз за своєчас. встановлення діагнозу сприятливий, у решті випадків — сумнівний або несприятливий. Гол. напрямками профілактики *A.* є виявлення, санація хворих і цистоносіїв, диспансеризація реконвалесцентів (осіб, що одужують), дотримання правил особистої гігієни. При перебуванні в районах ендемічного поширення *Entamoeba histolytica* важливо пильно дотримуватися гігієни харчування.

Лім.: Козько В. М., М'ясоєдов В. В., Соломенник Г. О. та ін. Медична паразитологія з ентомологією. Київ, 2015; Пономаренко В. Я., Булавина В. С. Амебіаз тварин та людини (огляд літератури) // Пробл. зооінж. та вет. мед. 2017. Вип. 35 (2.2).

В. М. Козько, В. В. М'ясоєдов, І. П. Мещержкова

Амебозої, амебоподібні (*Amoebozoa*) — за різн. підходами, тип, царство або супергрупа одноклітинних еукаріотичних істот, яких традиційно відносять до *найпростіших*. Вважають монофілетичним таксоном, усі групи якого походять від спільного предка — примітив. джгутикового орг-му, на що вказує наявність в окр. видів редукованих або функціонуючих джгутиків. Описано бл. 2,4 тис. видів одноклітинних і колоніальних представників А. Вік викопних решток становить 750 млн років. Серед спільних ознак — відсутність клітинного скелета, нестала форма тіла, наявність несправж. ніжок (*псевдоподій*), за допомогою яких вони пересуваються й живляться, а також розгалужені кристи *мітохондрій* трубчастої форми. Найбільш архаїчні представники пристосувалися до життя в безкисневому середовищі, у таких мітохондрій відсутні. А. одноядерні, рідше багатоядерні. Пересуваються завдяки потокам цитоплазми, які утворюють несправж. ніжки. У деяких А. потік цитоплазми є настільки потужним, що формує клітину у вигляді єдиної псевдоподії. У деяких видів клітин можуть мати панцир, однак більшість є «голими». Розміри клітин досить значні — від 10 до 800 мкм. Систематика дискусійна й остаточно не розроблена. А. складаються зочайменше з двох груп: лобозні — одноклітинні істоти, до яких належать власне *амеби*, характеризуються кулястими псевдоподіями; конозні — доволі різноманітна група, до якої, зокрема, віднесені *міксоміцети*. Останні — грибоподібні колоніальні оргми, що на певних стадіях життєв. циклу мають вигляд слизької маси, позбавленої твердих покривів, яка згодом розпадається на окремі клітини амебоподіб. форми. Більшість А. або хижаки, що живляться дрібнішими за них одноклітин. орг-мами, або паразити, що мешкають у кишківнику тварин. Серед них дизентерійна амеба (*Entamoeba histolytica*) — гол. збудник *амебіазу*. Міксоміцети є паразитами рослин або *сапрофітами*. Гол. способом живлення А. є *фагоцитоз* — активне захоплення дрібних одноклітинних істот чи твердих харчових часток за допомогою псевдоподій із подальшим утворенням травної вакуолі, де під дією гідролітичних ферментів перетравлюються та засвоюються поживні речовини. Життєвий цикл простий, хоча є випадки складних циклів. Розмноження нестатеве. Однак відомі випадки *мейозу* та рекомбінації генетич. матеріалу. А. мешкають у прісних, солонуватих, морських водах, часто в прибереж. піску, ґрунті; деякі види паразитують у кишківнику тварин і людини. Міксоміцети трапляються в ґрунті, пнях, що гниють, під корою, опалим листям.

Лит.: Карпов С. А. Система протистов. Санкт-Петербург; Омск, 2000; Новожилов Ю. К., Гудков А. В. Мусетоза // Протисты / Под ред. С. А. Карпова. Санкт-Петербург, 2000; Довгаль И. В. Эти непростые простейшие. Харьков, 2009; Piers A. Amoeba. New York, 2017.

С. В. Межжерін

Амебодійний рух — тип пересування одноклітинних орг-мів (*амеб*) і деяких клітин багатоклітинних (*лейкоцитів*, *фагоцитів* та ін.) через перетікання вмісту клітини в тимчасові випини — *псевдоподії*. Поступово вміст клітини переміщується в одну із псевдоподій, яка розширюється, водночас ін. частини клітини скорочуються. Один із типів руху *цитоплазми*. А. р. забез-

печують місцеві скорочення розміщеної в цитоплазмі сітки з ниток *актину* й *міозину* та перетворення драглистого гелю на текучий колоїдний розчин — золь і навпаки. Серед одноклітинних орг-мів до А. р. здатні представники *амебозоїв*. У багатоклітинних безхребетних А. р. властивий *амебоцитам*, у хребетних тварин — лейкоцитам, фагоцитам, фібробластам. Крім клітин, що здатні до такого способу пересування протягом усього життя, є клітини, яким А. р. притаманний лише на певних стадіях розвитку (напр., у хребетних тварин під час ембріон. розвитку попередники статевих клітин переміщуються в такий спосіб від гол. відділу до місця утворення статевих залоз). Ймовірно, А. р. також властивий клітинам злоякісних пухлин.

Лит.: Романовский Ю. М., Теплов В. А. Физические основы клеточного движения. Механизмы самоорганизации амебодной подвижности // Успехи физ. наук. 1995. Т. 165. № 5; Theoretical and Experimental Investigations of Amoeboid Movement and First Steps of Technical Realisation // Nature-Inspired Fluid Mechanics. New York, 2012; Кузьмак М. І. Фізіологія людини і тварин. Дрогобич, 2014.

Амебоподібні — див. *Амебозої*.

Амебоцити (від грец. αμείβω — змінювати, перетворювати та κύτος — вмістище, оболонка, клітина) — рухливі безбарвні клітини крові безхребет. тварин, що відповідають *лейкоцитам* (лімфоцит, моноцит) хребет. тварин і людини. Виконують захисну функцію, захоплюючи та перетравлюючи різні сторонні частки (*фагоцитоз*), беруть участь у процесах травлення, екскреції. А. — також великі клітини, занурені у *мезоглею* губок, які здійснюють функції *фагоцитозу* й травлення. А. містять піноцитоз. пухирці та *лізосоми*. Здатні до *аглотинації*. У хребет. тварин і людини А. наз. деякі клітини сполучної тканини (*гістіоцит*, макрофаг осілий).

Лит.: Щербак Г. Й., Царичкова Д. Б., Вервес Ю. Г. Зоологія безхребетних : у 3 кн. Київ, 1995; Булухто Н. П. Зоологія беспозвоночных. Москва; Берлін, 2017.

Амейоз (від а... — заперечний префікс і мейоз) — модифікований мейоз, утворення статевих клітин шляхом мітогічних поділів (випадіння мейозу та його заміна *мітозом*), за якого не відбувається редукція числа хромосом.

Амеліо, Джанні [італ. Amelio, Gianni; повне ім'я — Джованні (Giovanni) 20.01.1945, с. Сан-Петро-Маджизано, обл. Калабрія, Італія] — режисер, сценарист кіно і телебачення. Закінчив класич. ліцей П. Галуппі у м. Катандзаро, потім філос. ф-т Мессінського ун-ту (Італія). Захопився кінематографом після перегляду іст. фільмів, зокрема «Голгофи» Ж. Дювів'є (1896–1967, Франція). Починав 1961 як кінокритик у журн. «Іль сентьеро» («Il sentiero») у м. Катандзаро й 1964 у журн. «Джоване критика» («Giovane Critica»). 1965 переїхав до м. Рима. Навчався в Рим. експеримент. кіноцентрі (кіношколі). Був асистентом у реж. У. Грегоретті, В. Де Сети, Л. Кавані, Дж. Пуччіні та ін. Режисер. дебютом А. став телефільм «Кінець гри» (1970). У 1970–1980-і зняв бл. 15 документ. та ігрових фільмів. 1983–1986 викладав режисуру в Рим. експеримент. кіноцентрі. 1991 був членом журі *Венеціанського*

Амеліо Джанні

міжнародного кінофестивалю, 1995 — Каннського кінофестивалю. 2008–2012 був директором Турин. кінофестивалю. А. — творець інтим. історій; його цікавлять насамперед стосунки між людьми та поколіннями, дорослими й дітьми, зображувані на соц. фоні. Знімає фільми за власними сценаріями. Показ першого повнометраж. кінофільму «У саме серце» (1983) відбувся на Венец. МКФ і приніс режисеру схвальні відгуки критиків та глядачів. Успіх А. зміцнювався з кожн. наступною стрічкою. «Хлопці з вулиці Панісперна» (1988) став вдалою спробою психол. ретро-драми. Драм. стрічка «Відчинені двері» (1990), присвячена скасуванню смертної кари, була показана на Каннському МКФ 1990 у рамках програми «Два тижні кінорежисерів». Фільм приніс міжнар. визнання: здобув премію Європ. кіноакадемії «Фелікс» та номінований на «Оскар» у категорії «Найкращий фільм іноземною мовою»; був удостоєний 4 нац. премій «Давид ді Донателло». Фільм-драма «Викрадач дітей» (1992) отримав Вел. приз журі Каннського МКФ, а також премію «Фелікс». Знятий у традиціях нового реалізму драм. фільм «Ламерика» (1994) розповідає про поневіряння італійців в Албанії 1990-х і засуджує жадобу до наживи. А. отримав за нього кілька нагород, серед яких премія «Фелікс», премія Ф. Пазінетті Венец. МКФ та ін. За фільм «Так вони посміялися» (1998) про долю сирит. емігрантів А. отримав найвищу нагороду Венец. МКФ — Золотої лева. А. неодноразово ставав лауреатом премії «Срібна стрічка» за найкращу режисуру за фільми: «Відчинені двері» (1991), «Викрадач дітей» (1993), «Ламерика» (1995), «Ключі від дому» (2005), «Ніжність» (2017). У 2018 А. нагороджений премією «Золотий глобус» за всю кар'єру. Автор книжок про кіно: «Порок кіно. Дивіться, любіть, знімайте кіно» (2004), «Фільм під назвою "Бажання"» (2010), «Час режисера» (2016); романів «Політеама» (2016), «Щоденний батько» (2018).

Пр.: Il vizio del cinema. Vedere, amare, fare un film. Torino, 2004; Un film che si chiama desiderio. Torino, 2010; L'ora di regia. Soveria Mannelli; Roma, 2016.

Тв.: Politeama. Milano, 2016; Padre quotidiano. Milano, 2018.

Лит.: Cattini A. Le storie e lo sguardo: Il cinema di Gianni Amelio. Venice, 2000; Алова Л. А., Елисеєва Т. Н., Дорошевич А. Н. и др. Режиссерская энциклопедия. Кино Европы. Москва, 2002; На рубеже веков. Современное европейское кино. Творчество, производство, прокат. Москва, 2015; Плахов А. С. Режисеры настоящего : в 2 т. Москва, 2017.

Аменабар, Алехандро (ісп. Amenábar, Alejandro; повне прізвище та ім'я — Amenábar Cantos, Alejandro Fernando; 31.03.1972, м. Сантьяго-де-Чилі, Чилі) — кінорежисер, сценарист, актор, композитор. Народився в сім'ї техніка компанії «Дженерал Електрик». 1973 через загострення політ. ситуації (перед приходом до влади А. Піночета) родина А. переїхала до Іспанії. У 1990 А. вступив до Мадрид. ун-ту Комплутенсе на ф-т інформ. наук, але навчання не закінчив. Захопився кіно та музикою й відтоді займається кіномистецтвом. У 1991 А. зняв перший короткометраж. фільм «Голова», 1992 — «Перетинчастокрилий», 1994 — «Місяць». Перша повнометраж. стрічка — психол. трилер «Дисертація» (1996) — мала комерц. успіх та отримала 7 премій «Гойя»

та гран-прі Брюссельського МКФ фантаст. фільмів (1997). Фільмом «Розплющ очі» (1997) зацікавилися в Голлівуді. Зокрема, актор, режисер і продюсер Т. Круз (США) викупив права на сценарій та знявся в римейку картини «Ванільне небо» (2001, реж. К. Кроу). Т. Круз став продюсером містич. трилера «Інші», прем'єра якого відбулася на Венеціанському міжнародному кінофестивалі в 2001. Ця перша англійська стрічка А. отримала 8 премій «Гойя». У 2004 вийшла драм. картина «Море всередині», яка порушує проблему еутаназії. Стрічка отримала спец. премію Венец. МКФ, а також завоювала премії «Оскар», «Золотий Глобус», «Фелікс». У 2009 зняв іст. біогр. драму «Агора» про жінку-філософа античності Гіпатію, фільм отримав 7 премій «Гойя». 2015 на МКФ у м. Сан-Себастьяні відбулася прем'єра трилера «Затемнення». До всіх своїх фільмів А. сам пише сценарій та музику, іноді виступає також як актор чи оператор. Теми його фільмів — фантастика, психологія, реальне та ірреальне. Свої фільми А. характеризує як такі, що не дають відповідей, а лише ставлять питання.

Лит.: Juan-Navarro S., Gomez M. Alejandro Amenábar. Paris, 2003; Jordan B. Alejandro Amenábar. Manchester, 2012; Kercher D. Latin Hitchcock: How Almodóvar, Amenábar, de la Iglesia, del Toro, and Campanella Became Notorious. London, 2015.

Аменгал, Бартелемі (франц. Amengual, Barthélemy; 22.11.1919, м. Алжир, Алжир — 17.08.2005, м. Валанс, тепер регіон Овернь — Рона — Альпи, Франція) — критик, історик і теоретик кіномистецтва. Виходець із бідної родини іспан. походження. До 1968 жив у Алжирі, працював викладачем. Після Другої світової війни брав участь в утворенні кіноклубів. Підтримував ідею здобуття Алжиром незалежності. Працював у газеті «Травай і культюр» («Travail et Culture»), де з'явилися його перші мистецтвознав. статті, присвячені Ч. Чапліну, Р. Клеру, кіно й театру. 1955 в Алжирі вийшла перша книжка А. «Маленький світ собаки Піфа. Нарис про французький комікс»; згодом з'явилися праці «Альфред Гічкок» (1960), «С. М. Ейзенштейн» (1962), «Рене Клер» (1963), «Георг Вільгельм Пабст» (1965) та ін. З 1968 жив у Франції. Публікувався в журналах із кіномистецтва: «Позитив» («Positif»; 1957–1996), «Кайе де ла Сінематек» («Les Cahiers de la Cinématèque»; 1971–1996), «Екран» («Ecran»; 1972–1973), «Жен Сінема» («Jeune Cinéma»; 1975–1979), «СінемАксьйон» («CinémAction»; 1980–1996) та ін. А. вважався одним із найкращих знавців радянського кіно у Франції, особливо творчості С. Ейзенштейна. Його книга «Хай живе Ейзенштейн!» (1980) — ґрунтовна критич. праця. Автор книги «Довженко» (1969), в якій поетивно оцінив творчість укр. митця, його поетичне світобачення та ліричність. Приділяв велику увагу революц. перетворенням у мист-ві 1950–1960-х (напр., у Польщі, Угорщині, Бразилії, Греції). Писав також про італ. кіно, майстрів неореалізму. 1997 опублікував книгу «Про реалізм у кіно» — антологію статей для різних журналів, написаних від 1950-х до весни 1997. Ця збірка отримала 1998 премію від Франц. синдикату кінокритиків за найкращу книжку франц. мовою. Перекладав з італійської. Серед перекладів, зокрема, праця Г. Арістарко «Маркс, кіно й кінокритика» (1972).

Аменабар Алехандро

Пр.: Vsevolod Poudovkine. Lyon, 1968; Dovjenko. Paris, 1969; Clefs pour le cinema. Paris, 1970; Que viva Eisenstein! Lausanne; Paris, 1980; «La curassé Potemkine» S. M. Eisenstein. Paris, 1992; Du realisme au cinema. Paris, 1997; Р о с п е р е к л. — Словарь французского кино. Минск, 1998. (у співавт.)

Лит.: Albera F. Le fonds Barthélemy Amengual // 1895. Mille huit cent quatre-vingt-quinze. 2006. № 48; Кадум Л. А. Творчість Олександра Довженка як екстремальна режисура: рецепція французьких і німецьких дослідників // Культурол. думка. 2015. № 8.

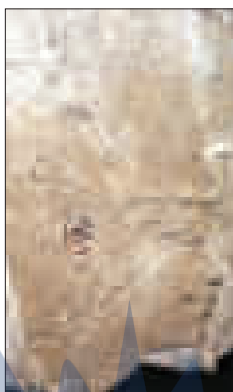
С. В. Глухова

Аменготеп I Джосеркара (Аменхотеп I; давньоєгип. Imn-ḥtp; ? — 1494 до н. е.) — другий фараон 18-ї династії Єгипту Стародавнього. Роки життя та правління А. I точно невідомі, деякі дослідники датують його смерть 1506 або 1504 до н. е. За найбільш імовірною версією, правив 1514–1494 до н. е. Відомий також як Аменофіс I (грец. Ἀμένωφισ). А. I — син і спадкоємець фараона Ягмоса I та цариці Ягмос Нефертарі. Продовжував політику батька щодо звільнення єгипет. земель від племені гіксосів, яке захопило країну. Здійснював походи до Нубії та, можливо, Передньої Азії, однак свідчення про пн. походи не збереглися. Розширив кордони Єгипту та Нубії. Добу панування А. I історики вважають початком зростання добробуту й процвітання епохи Нового царства (16–11 ст. до н. е.). За його правління здійснювалися видобувні роботи, зокрема в бірюзових копальнях на *Синайському півострові*. Руїни будівель, зведених за часів А. I, виявлено в м. Аварісі (тепер Тель-ель-Даба). Також будував храми у Верх. Єгипті й провадив їхню реконструкцію, зокрема, в містах *Абідосі*, *Елефантині*, *Ком-Омбо* та ін. Заупокійний храм А. I був споруджений у комплексі Дейр-ель-Бахрі (неподалік м. *Луксора*), але не зберігся. Розташування гробниці А. I точно невідоме, за однією з версій похований у *Долині царів*. Власне мумію фараона виявили в погребальному комплексі Фіванського некрополя (див. *Фіви та їх некрополі*).

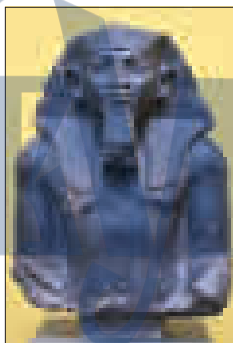
Лит.: Hornung E. Amenophis I // Lexikon der Agyptologie : in 7 bd. / Hrsg. von W. Helk, W. Westerdorf. Wiesbaden, 1975. Bd. 1; Schmitz F.-J. Amenophis I: Versuch einer Darstellung der Regierungszeit eines ägyptischen Herrschers der frühen 18. Dynastie. Hildesheim, 1978; Betsy B. The 18th Dynasty before the Amarna Period. (Amenhotep I and the Nature of the 18th Dynasty) // The Oxford History of Ancient Egypt / Ed. by I. Shaw. Oxford, 2003; Автобіографія Ягмоса, сина Ібани (переклад та коментарі) / Пер. з давньоєгипет. О. О. Романової // Сходознавство. 2008. № 44; Hollender G. Amenophis I. und Ahmes Nefertari: Untersuchungen zur Entwicklung ihres posthumen Kultes anhand der Privatgräber der thebanischen Nekropole. Berlin; New York, 2009; The Oxford Handbook of the Valley of the Kings / Ed. by R. Wilkinson, K. Weeks. Oxford; New York, 2016.

О. О. Романова

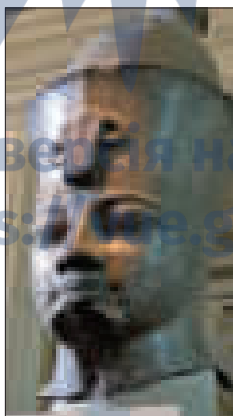
Аменготеп II Аахеперуре (Аменхотеп II; давньоєгип. Imn-ḥtp; бл. 1445 до н. е. — бл. 1400 до н. е.) — сьомий фараон 18-ї династії Єгипту Стародавнього. Роки життя та правління А. II точно невідомі. Згідно з найімовірнішою версією, правив 1425–1400 до н. е. Відомий також як Аменофіс II (грец. Ἀμένωφισ). Син *Тутмоса III*, був співправителем батька при бл. 2 р. Під час одноосіб. правління надав ключові держ. посади відданим йому людям. Продовжив будівельні роботи, розпочаті за *Тутмоса III*. Від А. II зали-

Аменготеп I. Рельєф Аменготеп I (м. Карнак) 1514–1493 рр. до н. е.

Аменготеп II. Статуя Аменготеп II (Нова гліптотека Карлсберга, м. Копенгаген)

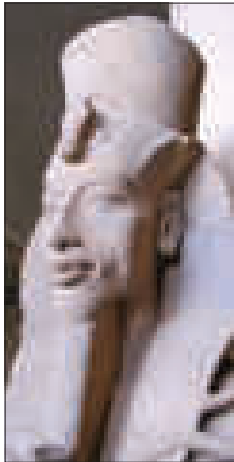
Аменготеп III Небмаатре. Голова Аменготеп III (Британський музей, м. Лондон), граніт

шилися монументи в *Нубії*, яка на той час перебувала під владою Єгипту, а також у самому Єгипті, зокрема в містах *Нехебі* (тепер Ель-Каб), *Гермонтісі* (тепер Армант), *Тентірі* (тепер Дендера), *Гізі* та ін., на о. *Елефантині*, а також на тер. храмового комплексу в м. *Карнаку*. Провів дві воен. кампанії в Сирії й Палестині. Повернувшись до влади Єгипту васальні держави, що вийшли з-під його впливу, захопив та стратив їхніх вождів. При завоюванні *Леванту*, зіткнувся з опором царів *Мітанні* та *Вавилону*. Міждерж. суперечки розв'язував за допомогою дипломат. переговорів та угод. Похований у *Долині царів*. Погребальний храм А II, розташов. біля храму *Ра-мессеуму* в м. *Фівах*, не зберігся.

Лит.: Hornung E. Amenophis II // Lexikon der Agyptologie : in 7 bd. / Hrsg. von W. Helk, W. Westerdorf. Wiesbaden, 1975. Bd. 1; Manuelian P. Studies in the Reign of Amenophis II. Hildesheim, 1987; Betsy B. The 18th Dynasty Before the Amarna Period (Amenhotep II) // The Oxford History of Ancient Egypt / Ed. by I. Shaw. Oxford, 2003; Manuelian P. The End of the Reign and the Accession of Amenhotep II. // Thutmose III: a New Biography / Ed. by E. Cline, D. O'Connor. Ann Arbor, 2006; The Oxford Handbook of the Valley of the Kings / Ed. by R. Wilkinson, K. Weeks. Oxford; New York, 2016.

О. О. Романова

Аменготеп III Небмаатре (Аменхотеп III; давньоєгип. Imn-ḥtp; ? — бл. 1353) — дев'ятий фараон 18-ї династії Єгипту Стародавнього. Роки життя та правління точно невідомі. Правив, найімовірніше, у 1390–1353 до н. е. Відомий також як Аменофіс III (грец. Ἀμένωφισ). Син *Тутмоса IV*, став володарювати в юному віці. Гол. дружиною А. III була цариця *Тія*, яка мала вел. вплив на політику. Добу правління А. III вважають періодом миру та процвітання країни. У цей час Єгипет досягнув піку могутності на зовнішньополіт. арені, його пріоритет визнавали всі сусід. держави. Відомо про військ. похід А. III до *Нубії*. З ін. країнами, насамперед із потужними державами-сусідами (*Вавилоном*, *Мітанні*, *Арцавою*, *Ашуром*), встановлено дипломат. стосунки, які почасти скріплювали шлюбами А. III з доньками сусід. правителів. У роки правління А. III здійснювалося буд-во нових і реконструкція раніше споруджених храмів, фортець та ін. будівель на тер. підвладної *Нубії* та всій тер. Єгипту, зокрема в містах *Елефантині*, *Геліополісі*, *Гермополісі*, *Мемфісі* та *Фівах*. Поблизу м. *Фів* споруджено палац, комплекс *Мальката*, завершено велике перепланування та зведення нових приміщень у містах *Карнаку* та *Луксорі*. У багатьох місцях встановлювали гігант. статуї А. III. Кварцитові колоси (т. з. *колоси Мемнона*) розміщено в погребальному храмі А. III у *Зх. Фівах*. А. III було поховано в *Долині царів*. Його мумію виявили в гробниці *Аменготеп I* разом із муміями ін. царів. За життя А. III у храмах *Нубії* його вшановували як втілення бога Сонця; у храмових сценах А. III зображений з атрибутами соняч. бога. Це засвідчує отождоження його з живим утіленням *Ра-Горахті* (див. *Ра*) чи *Атона*. В єгиптології немає одноставного погляду щодо уподібнення культу А. III до культу *Атона* вже за життя фараона. Крім того, точно не визначено, чи варто вважати А. III співтворцем реліг. реформи сонцевклоніння нарівні з його сином *Аменготепом IV* (Ехнатом).

Аменготеп IV
Неферхеперура-Ваенра.
Статуя фараона з храму
Атона в Карнаку, Каїрський
египетський музей, Єгипет

Лит.: Hornung E. Amenophis III // Lexikon der Agyptologie : in 7 bd. / Hrsg. von W. Helk, W. Westerdorf. Wiesbaden, 1975. Bd. 1; Goedicke H. Problems Concerning Amenophis III. Baltimore, 1992; Kozloff A., Betsy B., Berman L. et al. Egypt's Dazzling Sun: Amenhotep III and His World. Cleveland, 1992; Cabrol A. Amenhotep III le Magnifique. Monaco, 2000; O'Connor D., Eric C. Amenhotep III: Perspectives on His Reign. Ann Arbor, 2001; Betsy B. The 18th Dynasty Before the Amarna Period (Amenhotep III) // The Oxford History of Ancient Egypt / Ed. by I. Shaw. Oxford, 2003; Kozloff A. Amenhotep III: Egypt's Radiant Pharaoh. New York, 2012; The Oxford Handbook of the Valley of the Kings / Ed. by R. Wilkinson, K. Weeks. Oxford; New York, 2016.

О. О. Романова

Аменготеп IV Неферхеперура-Ваенра [Аменхотеп IV; давньоєгип. *Imn-ḥtp Neferkheperure-uaenre*; змінив ім'я на Ехнатон (Akhenaton) — корисний для Атона; ? — бл. 1336 до н. е.] — десятий фараон 18-ї династії Єгипту Стародавнього. Роки життя та правління точно невідомі. Правив, найімовірніше, 1353–1336 до н. е. Відомий також як Аменофіс IV (грец. *Ἀμένωφισ*). Син Аменготеп III та цариці Тії. Можливо, певний час був співправителем батька. А. IV успадкував могутню квітучу державу. Продовжив активне впровадження *солярного культу*, який виник ще за Аменготеп III. У м. Карнаку було зведено храм для бога Атона. Запис титулатури бога в картушах (як імена царів) мав символізувати, що сам Атон править Єгиптом. Змінилась іконографія: попередній образ людини з головою сокола заступили зображення бога як диска з руками-променями, часто разом з А. IV та його дружиною Нефертіті. На п'ятому р. правління А. IV засн. нову резиденцію — м. Ахетатон (тепер — Амарна) у Серед. Єгипті. Від сучас. назви міста походить назва доби правління А. IV — амарнський період, відповідно тогочасне миство наз. амарнським. Змінив власне ім'я на Ехнатон. Царське подружжя, яке молилося безпосередньо Атону, вважали єдиним посередником між соняч. богом та людством. Решта людей молилися царському подружжю, погруддя царя та його дружини розміщалися в домашніх святилищах. Храми Атона було споруджено в містах Геліополіс та Мемфіс (на відміну від попередніх споруд не мали затінених приміщень, ритуали здійснювали просто неба, під сонячним світлом), а його культ дійшов до низки храмів Нубії та Єгипту. Згодом А. IV розпочав переслідування реліг. культів ін. богів, насамперед Амона; їхні імена стирали, а храми зачиняли. Насадження нових реліг. вірувань і практик здійснювалося за допомогою армії, що викликало невдоволення в країні, особливо серед жрецтва. Крім того, у цей час Єгипет вступив у конфронтацію з гіттітами, які розгромили державу Мітанні. Після смерті А. IV й короткого правління його наступників Сменхкара, Нефертіті (можливо) та Тутанхамона відбулося відновлення старої реліг. системи. Двір полишив нову столицю, почалося переслідування пам'яті про А. IV. Реліг. реформу А. IV деколи розцінюють як першу у світовій історії спробу запровадити монотеїст. релігію (див. *Монотеїзм*).

Лит.: Wenig S. Amenophis IV // Lexikon der Agyptologie : in 7 bd. / Hrsg. von W. Helk, W. Westerdorf. Wiesbaden, 1975. Bd. 1; Gabolde M. D'Akhenaton à Toutânkhamon. Lyon; Paris, 1998; Dijk J. van. The Amarna Period and the Later New

Kingdom (c. 1352–1069 BC) // The Oxford History of Ancient Egypt / Ed. by I. Shaw. Oxford, 2003; Hornung E. Echnaton: Die Religion des Lichts. Düsseldorf, 2005; Schlögl H. A. Echnaton — Tutanchamun: Daten, Fakten, Literatur. Wiesbaden, 2013; Dodson A. Monarchs of the Nile. Cairo; New York, 2016.

О. О. Романова

Аменорéя (від *a...* — заперечний префікс, грец. *μήν* — місяць і *ῥέω* — текти) — відсутність *менструації* протягом 6 міс. і більше. Частота А. в *популяції* становить 3,5 %, а в структурі порушень *менструального циклу* й *репродуктивної функції* — до 10 %. Відсутність менструації у жінок старших за 18 р. відносять до первинної А., припинення їх після того, як менструація була хоча б раз — до вторинної. Розрізняють справжню А., за якої немає циклических змін у *яєчниках*, *ендометрії* та в усьому орг-мі, та хибну А. (криптоменорéя) — відсутність період. виділення крові з піхви за наявності цикл. змін у яєчниках, матці й усьому орг-мі. Ця патологія виникає внаслідок заростання цервікального каналу, за наявності суцільної дівочої пліви, атрезії піхви та ін. вад розвитку *статевих органів*. А. в період дитинства, вагітності, лактації та менопаузи є фізіологічною. Патологічна А. — відсутність менструації у жінок репродуктив. віку, не пов'язана з вагітністю, є одним із виявів порушення *менструального циклу*, зумовленого різн. функціон. та органіч. захворюваннями. Відповідно до рівня ураження в системі гіпоталамус — гіпофіз — яєчники — матка, розрізняють гіпоталамічну, гіпофізарну, яєчникову й маткову форми А. Крім того, А. може бути спричинена порушенням жирового обміну (метаболічна А.) та функції кори *надниркових залоз*, *щитоподібної залози*.

Лит.: Novak's Gynecology. 13th ed. Philadelphia; London, 2002; Сметник В. П., Тумилевич Л. Г. Неоперативная гинекология. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2003; Єрін Ю. С. Аменорéя // Укр. журн. дит. ендокринолог. 2016. № 3; Савельєва Г. М., Бижанова Д. А., Бреусенко В. Г. и др. Гинекология. 4-е изд., перераб. и доп. Москва, 2018.

О. В. Кравченко

Аменсалізм (від *a...* — заперечний префікс і лат. *mensa* — стіл, трапеза) — форма взаємовідносин між двома орг-мами, за якої один із них пригнічує життєдіяльність іншого, не зазначаючи негатив. зворотного впливу. Відомо два типи А.: *антибіоз* та *конкуренція*. За антибіозу один орг-м виділяє речовини (напр., *антибіотики*), що пригнічують ін. орг-м, але не зачіпають той, який їх виділив. Наприклад, цвілеві гриби роду *Пеніцил* (*Penicillium* Link) продукують *пеніцилін*, здатний знищувати багато форм бактерій. Саме відкриття бактерієвбивчих властивостей пеніциліну сприяло використанню його як антибіотику. Пеніцил не отримує вигоди від загибелі інших бактерій. *Алелопатичні* властивості рослин видів роду *Горіх* (*Juglans* L.) полягають у здатності виділяти хім. речовину юглон, що затримує розвиток бактерій і, особливо, грибів, тому є антибіотиком. Ця речовина міститься у зеленому перикарпії, молодих листках та опаломо листі (під час пожовтіння вміст юглону в листках зростає) і разом із дощовою водою потрапляє в ґрунт або на ін. рослини. Юглон діє як *гербіцид*, знищує більшість рослин у межах кропи. Ін. рослини не можуть рости під деревами

Аменсалізм. Плісєневї гриби роду Пеніцилл (*Penicillium*) пригнічують ріст бактерій

горіхів, а власне горіхи не отримують від цього жодної користі. Виділення токсич. речовин корінням нечуйвітра (*Hieracium L. sp.*) призводить до витіснення ін. рослин, зокрема однорічників, й утворення ним заростей на значних площах. Інтенсивне розмноження планктон. ціанобактерій (*Romanoa Trevis. sp.*, або *Anabaena*) сприяє їхньому скупченню біля поверхні води, спричиняючи явище «цвітіння». Це призводить до отруєння гідрофауни та свійських тварин, зокрема ВРХ, що приходиться на водоїп. Отруєння можуть також спричинити й деякі *водорості*. Речовини, які вони виділяють, мають назву «ектокринні» — сильнотоксичні навіть у невеликих дозах. За конкуренції як ін. типу А. один більший чи витриваліший орг-м пригнічує інший, позбавляючи його притулку або джерела їжі. Прикладом конкуренції є стежки, витоптані ВРХ там, де стада ходять на випас. Постійний рух стада одним маршрутом перешкоджає росту рослин, лишає за собою ущільнені ґрунт. доріжки. У густих лістяних лісах великі дерева затіняють підріст і трав'яний ярус, вбирають усе або більшість соняч. світла, призводячи до загибелі низькорос. видів у ниж. ярусах лісу.

Лит.: Борзов М. В., Айзенберг Л. Н., Межевалова Ф. Г. Юглон і его применение в медицине и ветеринарии. Кишинев, 1958; Дроботко В. Г., Айзман Б. Е. Антимикробные вещества высших растений. Киев, 1958; Huber F. M. Griseofulvin // *Antibiotics* : in 7 vol. / Ed. by D. Gottlieb, P. Shaw. Berlin; Heidelberg, 1967. Vol. 1: Mechanism of Action; Пидопличко Н. М. Пенициллин. Киев, 1972; Mishra Y., Bhargava P., Chaurasia N. et al. Proteomic Evaluation of the Non-Survival of *Anabaena Doliolum* (Cyanophyta) at Elevated Temperatures // *European Journal of Phycology*. 2009. № 44 (4); Agnihotri V. K. *Anabaena Flos-Aquae* // *Environmental Science and Technology*. 2014. № 44 (18); Шидов И. А., Волошина Н. О. Загальна екологія та неоекологія. Київ, 2015.

С. Л. Жигалова

Аменхотéп I — див. *Аменготеп I* Джосеркара

Аменхотéп II — див. *Аменготеп II* Аахеперуре

Аменхотéп III — див. *Аменготеп III* Небмаатре

Аменхотéп IV — див. *Аменготеп IV* Неферхеперура-Ваенра

Амéнція (лат. *amentia* — безумство) — одна з форм потьмарення свідомості, що характеризується незв'язністю («розірваністю») мислення, порушенням орієнтування в часі, просторі та власній особистості, немотивов. збудженням і нецілеспрямов. руховою активністю в ліжку, появою істинних *галюцинацій*. Афективні прояви А. непослідовні, можуть спостерігатися зміни настрою (страх, плаксивість, розгубленість, веселість). Продуктивний контакт неможливий, пацієнт не здатний відповідати на запитання, його мова складається з окр. слів чи уривків речень. Залежно від клінічних виявів виділяють три форми А.: галюцинаторну, маячну та кататонічну. Завершується А. сильною *астенією* та відсутністю спогадів про те, що з ним відбувалося (*амнезія*). А. може бути інфекційного, травматич. чи токсич. походження. Також може спостерігатися при ендогенних психозах. Лікують осн. захворювання, яке спричинило порушення свідомості.

Лит.: Shapiro P. A. *Psychiatric Aspects of Cardiovascular Disease* // *Psychiatric Clinics of North America*. 1996. Vol. 19 (3); Постнов В. Г. Помрачения сознания у пациентов после кардиохирургических операций в условиях экстракорпорального кровообращения // *Патология кровообращения и кардиохирургия*. 2008. № 2; Литвицкий П. Ф. Кома // *Вопросы совр. педиатрии*. 2010. Т. 9. № 5; Максименко С. Д., Цехмістер Я. В., Коваль І. А. та ін. *Медицина психологія*. 2-ге вид. Київ, 2014.

О. С. Чабан, А. О. Попадко

Амéрика — частина світу, розташ. в зх. півкулі. Складається з двох *материків* — *Північної Америки* та *Південної Америки*, з'єднаних Панамським перешийком. Тер. — 42 млн 549 тис. км² (28,4 % заг. пл. суходолу). Площа островів — 4 млн 230 тис. км²; довжина берегової лінії — понад 85 500 км. Середня висота — 635 м, найвища точка — 6961 м (г. Аконкагуа); найнижча — -86 м (долина Смерті).

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Протяжність А. від *Арктики* до *Субантарктики* — 14 тис. км. *Екватор* проходить тер. Пд. Америки, перетинає *Екватор*, *Колумбію* та пн. частину *Бразилії*. Від *Євразії* А. відокремлена *Беринговою протокою*, а від *Антарктиди* — *Дрейка протокою*. А. із Зх. омивають води *Тихого океану*, зі Сх. — *Атлантичного океану*, з Пн. — *Північного Льодовитого океану*. Дуга *Антильських островів*, яка простяглася в Атлантичному ок. між Пн. та Пд. А., відокремлює внутр. *Карибське море*. Цей регіон наз. *Карибським басейном*. Внутр. морем також можна вважати *Мексиканську затоку*, яка з'єднана з *Карибським морем Юкатанською протокою*. На Пн. А. розташований *Канадський Арктичний архіпелаг*, а на Пн. Сх. — *Гренландія*.

ПРИРОДА. Уздовж тихоок. узбережжя А., у меридіон. напрямі простягаються гір. пасма *Кордильєр* та *Анд*, що утворюють неперерв. систему гір. ланцюгів від *Аляски* до *Вогняної Землі* й далі — на *Антарктичному півострові*. В Андах найвищі відмітки значно перевищують 6 000 м. Висоти Північно- та Центрально-Амер. *Кордильєр* — 3 500–4 400 м (лише окр. вершини мексик. *Сьерра-Невади* та *Аляскинського хр.* вище від 5 000 м). У Пн. А. до гір. поясу із Зх. прилягають широкі *плато*, які східніше змінюються *височинами* та *низовинами*. Уздовж Атлант. узбережжя простягаються гір. пасма *Аппалачів*. У Пд. А. *Андський геосинклінальний складчастий пояс* оточують плато, височини та низовини (зокрема *Амазонська низовина*). Знач. пл. в Пд. А. займають *пласкогір'я*, найбільші з них — *Бразильське пласкогір'я* та *Гвіанське пласкогір'я*. Гірські пасма *Кордильєр* та *Анд* й океанічні течії визначають характер. особливості клімату та геогр. зональності А., зокрема, у Пн. А. природ. зони мають не широтне, а меридіон. розташування. В А. є всі природ. зони, від *арктичних пустель* до *вологих екваторіальних лісів*. Рослин. і тварин. світ А. — різноманітний та своєрідний. Особливим біол. різноманіттям вирізняються *ліси тропічних сухих та ліси екваторіальні вологі*. У Пн. А. великі пл. займає *тайга* й значно менші — *ліси мішані* та *ліси широколистяні помірного поясу*, хвойні ліси на схилах приокеан. гір. У троп. поясі, зокрема в гір. р-нах, розташ. *пустелі*. Великі масиви обшир. рівнин помір. та субтроп. поясу, як у Пн., так і в Пд. А., зайняті с.-г. угіддями.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Назва «А.» вперше трапляється на Великій карті Світу М. Вальдзє-

АМЕРИКА ПІВНІЧНА
Політична карта Масштаб 1: 37 000 000

370 0 370 740 км

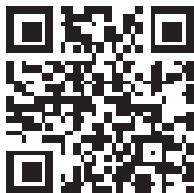

мюллера 1507. Походження назви достеменно невідоме. Більшість учених співвідносять її закріплення з іменем *Веспуччі, Америго*. Сам він у листах називав А. «Новим Світом» («*Mundus Novus*»). Звідси виникла устал. назва Новий Світ на противагу Старому Світові (*Європи, Азії та Пн. Африки*, що були відомі здавна). А. Веспуччі вперше побував на невідомому континенті в 1497–1498 (деякі історики стверджують, що в 1499–1500), уже після двох плавань Х. Колумба (1492–1493, 1493–1496). На відміну від нього, А. Веспуччі стверджував, що досліджував ним землі (тер. сучас. *Суринаму, Бразилії та Тринідаду*) є новим материком, а не частиною Азії. До приходу європейців А. населяли корін. народи, відомі під заг. назвою *індіанці*. На Пн. А. жили *ескімоси та алеути*. Найзаселенішими регіонами були, очевидно, Центр. А., острови Кариб. бас., Тихоокеан. узбережжя та Центр. Анди. У серед. віки в А. існували д-ви з розвин. госп-вом та культурою (писемністю, архітектурою, астрон. календарями тощо). Європ. колонізатори (див. *Колонізація*) проводили проти корін. нас. політику *геноциду*. Велика частина індіанців загинула під час колонізатор. війн, була замордована раб. працею або вмерла від *інфекцій*, проти яких тубільці не мали *імунітету*. Достовірних даних про кількість загиблих у ті часи індіанців (а також алеутів) немає. У 16–18 ст. усю тер. А. колонізовано європ. державами — *Іспанією* (на сер. 18 ст. — 1/2 пл. А.), *Португалією (Бразилія), Великою Британією* (Пн. А., *Карибські острови*), *Францією* (Пн. А., *Кариби*). Колон. політику також проводили *Голландія* (Голланд. Гвіана та острови Атлант. узбережжя Пн. А.), *Російська імперія (Аляска, Алеутські острови, Орегон та Пн. Каліфорнія)*. З одного боку, колоністи постійно воювали з корін. народами А. й метрополії допомагали їм військами, зброєю та боеприпасами. З ін. боку, посилювалися ідеол. та ціннісні розбіжності між колоністами та метрополіями. Зокрема, мешканці брит. колоній у Пн. А. зіткнулися зі знач. обмеженнями екон. свобод. США проголосили незалежність 1776, хоча *війна за незалежність США 1775–1783* остаточно скінчилася лише через 7 р. Розвал Іспан. та Португ. імперій унаслідок *наполеонівських війн*, втрати знач. частини флоту, *революцій буржуазних 19 ст.* та нац.-визвольних війн під проводом С. Болівара та Х. де Сан-Мартіна (1778–1850, *Аргентина*) призвели до здобуття незалежності більшістю країн Пд. та Центр. А. *Парагвай* проголосив незалежність 1811, *Аргентина* — 1816, *Мексика та Федератив. Республіка Центральної А.* — 1823, *Бразилія* — 1825 тощо. Серед великих країн А. лише *Канада* залишалася під владою Вел. Британії до 1919 (де-юре — до 1931). У 1960–1970 здобули незалежність *Гайана, Суринам, Беліз* та багато острівних д-в Кариб. басейну. Ще в 16 ст. почалося масове ввезення рабів європейцями до А. для роботи на *плантаціях та рудниках*. За різн. оцінками, до А. завезено 10–14 млн рабів з *Африки*, з них понад 90 % — до Пд. Америки. У США рабство скасовано після *Громадянської війни в США 1861–1865*, у Бразилії — у 1888, у більшості країн Пд. А. — раніше, у 1842–1851. Мас. еміграція до А. з Європи почалася в 17 ст. і стрімко зростала під час «хвиль міграції», пов'яз. із війнами та екон. кризами в Старому Світі.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — понад 1 млрд осіб (13 % нас. Землі), Пн. А. — 582 млн

осіб, Пд. А. — 423 млн осіб (2018, оцінка). У 20 ст. найбільші міграції відбувалися під час Першої та Другої світ. війн та одразу після них, з країн Європи та Азії. В А. поряд із ісп., португ., англосаксон., франц. нас. сформувалися великі ірланд., італ., кит., євр., нім., інд. громади, а також япон., філіпп., рос., укр., грец. та ін. *діаспори*.

ПОЛІТИЧНА МАПА. В А. розташовані великі за пл. та густо заселені країни, зокрема США, Канада, Бразилія, Аргентина, Мексика. Разом із тим, у Кариб. бас. розташовані одні з найменших д-в світу — острів. країни *Гренада, Барбадос, Сент-Вінсент і Гренадини*. Окремі самокер. тер. в складі *Нідерландів* та замор. деп. і території Великої Британії, Франції — ще менші за пл. острови, зокрема, Сан-Бартельмі (21 км²), Сінт-Мартен (34 км²), *Монтсеррат* (102 км²) та ін. У Пн. А. (на 2019) — 23 суверен. д-ви й 23 залеж. тер. (27 включно з безлюд. островами та *атолами*). Суверен. д-ви (з Пн. на Пд., на материку): Канада, США, Мексика, *Гватемала, Беліз, Гондурас, Сальвадор, Нікарагуа, Коста-Ріка, Панама*; суверен. країни — острови Кариб. басейну: *Багамські острови, Куба, Ямайка, Гаїті, Домініканська республіка, Антигуа і Барбуда, Сент-Кітс та Невіс, Домініка, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадини, Барбадос, Гренада, Тринідад і Тобаго*. Гренландія є автономією в складі *Данії*. Бермуд. о-ви — група малих островів в Атлант. ок., брит. замор. територія. Решта залеж. тер. — острови Кариб. басейну, які мають статус замор. володіннь Франції (*Гваделупа, Мартиніка* та ін.) та Великої Британії (*Кайманові Острови, Британські Віргінські острови*), автоном. громади в складі Королівства Нідерланди (*Аруба, Кюрасао та ін.*) та неінкорпор. тер. США (*Пуерто-Ріко, Америк. Віргін. о-ви*). У 2019 в Пд. А. було 12 суверен. держав (з Пн. на Пд.): *Колумбія, Венесуела, Гайана, Суринам, Бразилія, Еквадор, Перу, Болівія, Парагвай, Чилі, Уругвай, Аргентина*. Залеж. тер. невеликі за пл. — *Французька Гвіана* на материку та *Фолклендські острови*. Іноді до Пд. А. відносять також Пд. Георгію та Пд. Сандвічеві о-ви, що лежать у субантаркт. частині Атлант. ок. та мають статус брит. замор. територій. В А. виокремлюють регіони Кариб. басейну та Центр. А. й субконтинент (макрорегіон) Латин. Америки. Острови Кариб. моря поділяють на Великі Антилські о-ви, Малі Антилські о-ви, Навітряні та Підвітряні о-ви, Багамський архіпелаг. Великі й Малі Антилські острови та Багами мають іншу назву — *Вест-Індія*. Центр. А. — це пд. край материка Пн. А., який лежить на Пд. від Мексики й включає сім незалеж. країн, невеликих за площею (найбільша за пл. країна — Нікарагуа, понад 130 тис. км²). У фізико-геогр. відношенні Центр. А. та острови Кариб. басейну часто розглядають як частину Пн. Америки. За схемою поділу А. на субконтиненти, прийнятою в ООН, до Центр. А. належить також Мексика. Частина А. на Пд. від США, наз. *Латинською Америкою*. Це колиш. колонії Іспанії та Португалії в А., де розмовляють переважно ісп. мовою (але в Бразилії — португ., у Белізі, Гаїані — англ., у Суринамі — нідерландською). Латиноамер. країни значно відрізняються від США й Канади за рівнем соціально-екон. розвитку, природ. рухом нас., рівнем безпеки. У Латин. А., з урахуванням Кариб. басейну, мешкає 643 млн. осіб (64 % нас. А.).

Лит.: O'Gorman E. The Invention of America: an Inquiry into the Historical Nature of the New World and the Meaning of Its History. Westport, 1977; Страны и народы : в 20 т. / Глав. ред. кол.: Ю. В. Бромлей, Н. И. Лебедев, Я. Г. Машбиц и др. Москва, 1980—1983. Т. 9: Америка. Общий обзор. Северная Америка; Т. 10: Америка. Общий обзор Латинской Америки. Средняя Америка; Т. 15: Америка. Южная Америка; Tadman M. The Demographic Cost of Sugar: Debates on Slave Societies and Natural Increase in the Americas // The American Historical Review. 2000. Vol. 105. Is. 5; Grugel J. Politics and Development in the Caribbean Basin: Central America and the Caribbean in the New World Order. London, 2015.

М. В. Арістов

«Америка» — перша газета укр. діаспори США. Виходила в поселенні Шенандоа (шт. Пенсильванія) у 1886–1890. Періодичність у перш. рік випуску — спочатку щомісячник, згодом один раз на два тижні; за рік стала тижневиком. Історія видання пов'язана з діяльністю греко-католического священника І. Волянського (1857–1926). У Шенандоа він доклав зусиль до заснування укр. крамниць на кооперативних засадах, фонду допомоги для укр. робітників, контролював будівництво церкви св. Михаїла. З його ініціативи створено укр. хор, читальню, театр, трупу та оркестр. Для надання базових знань емігрантам, підтримки їхньої згуртованості о. І. Волянський з 15.08.1886 по 22.02.1890 видавав «А.». З від'їздом священника (1890) більшість його починань згасли. Останнє число «А.» надруковано 22.02.1890. За змістом газ. «А.» — христ., католицьке видання, що фактично містило парафіяльні відомості (за прикл. тогочасної Галичини). Осн. масив інформації в газ. становили місцеві новини, огляди. Так, перше число від 15.08.1886 починалося з привітання й пастирського слова о. І. Волянського. Далі подано новини укр. громади Шенандоа (головна з них — розбудова церкви та поява газети), потім міжнар. новини (з Вел. Британії та Ірландії). Зразок кирилиці для шрифту видання було взято з друкарні Ставропігійського ін-ту в м. Львові. Газету верстали на 4 шпальти. Засновник, видавець і перший редактор «А.» — о. І. Волянський. З березня 1887 редакторство перейняв В. Сіменович (1859–1932), з квітня 1889 — о. Кость Андрухович (Андрохович, ? — 1905). У газеті працювали Г. Дольний, В. Сарич із Лемківщини, серб Неготинич. З-поміж галицької інтелігенції до «А.» дописував Ю. Бачинський. Більшість публікацій у газеті подано анонімно.

Лит.: Кравченко О. Иван Волянський — перший український греко-католицький священник в Америці // Укр. діаспора. 1994. Ч. 6; Кравченко О. Українці в Шенандоа, Пенсильванія // Укр. діаспора. 1997. Ч. 10; Головин Б., Мельничук Б., Пиндус Б. Сіменович Володимир Львович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / Редкол.: Г. Яворський, Б. Мельничук, М. Ониськів та ін. Тернопіль, 2008. Т. 3: П — Я; Юшкевич В. Діяльність отця Івана Волянського серед американських українців (1884–1890 рр.) // Етнічна іст. народів Європи. 2010. Вип. 31; Мазурак Я. Бережанщина літературна. Біографічний довідник. Бережани; Тернопіль, 2014; Савчук Г. Видавничі діяльність української діаспори у США та Канаді до Першої світової війни // Наук. записки Укр. акад. друкарства. Сер.: Соц. комунікації. 2015. № 2.

Г. М. Савчук

Американизм — орієнтація на цінності соц.-екон. і громадян. життя амер. нації. Об'єднує низку характеристик способу буття, світогляду, менталітету, матер. і духовн. пріоритетів американців. Утворює складний синтез різноманіт. соц. і правових ідей, політ. міфів, концепцій, серед яких домінують індивідуалізм, свобода конкуренції й вільного ринку, апологія успіху, матер. добробут, права людини, політ. свобода, реліг. терпимість, ідея «рівних можливостей», «амер. винятковості» та «особливої місії» США в історії загалом. Термін А. запропонував у кін. 18 ст. Т. Джефферсон (1743–1826). Наприк. 19 ст. рух А. поширився серед католиків США. В основу А. покладено вчення амер. католического священника й богослова А. Гекера (1819–1888), модерністської й лібер. ідеї, сформульовані амер. церк. ієрархами. Важливими складниками А. були вимога відокремлення церкви від держави, широка підтримка соц. перетворень. Провідником ідей був кардинал Дж. Гіббонс (1834–1921), архієпископ м. Балтімора; існувала програма «американізації» іммігрантів, розгорнута архієпископом м. Сент-Пола Дж. Айрлендом (1838–1918), яка передбачала адаптацію програм параф. шкід до програм держ. світ. закладів освіти. На думку дослідників, у момент зародження А. був антиєвропеїзм. Ректор Північно-Амер. коледжу кардинал Д. О'Коннел (1849–1927) намагався популяризувати ідеї А. в Європі. Він уперше чітко сформулював осн. тези А. на 4-му Міжнародн. конгресі у м. Фрайбурзі-ім-Брайсгау (Німеччина) 1897 в доповіді «Американизм у житті А. Гекера». Амер. історик Р. Б. Перрі в 1949 опубл. лекц. курс під назвою «Типово американське» («Characteristically American»), де перерахував характерні риси А. Усі вони об'єднані спільною ідеєю: щоб відповідати образу типового американця, треба бути запевнятим, спрямованим на успіх, упевненим у собі, винахідливим, захоплюватися спортом, вести здоровий спосіб життя, бути політично грамотним, турбуватися про дотримання прав і свобод, які сусп.-во надає чоловікам і жінкам рівною мірою. Саме прихильність до дем. ідей, практицизм, завзятість і діловитість, консюмеризм, популізм, фемінізм, іноді фанат. впевненість у власній винятковості асоціюються у свідомості представників ін. етніч. груп з амер. нацією, амер. способом життя. Проф. Єльського університету Д. Гелентер вважав А. формою релігії, створеною пуританами, які впродовж 17–18 ст. були русійною силою духов. розвитку амер. сусп.-ва. С. Гантінгтон назвав А. (амер. громадян. релігію) «християнством без Христа». Поняття А. широко використовували амер. президенти Т. Рузвельт і Т. В. Вільсон. Часто А. вважають амер. націоналізмом. У Європі ідеї А. не знайшли широкого підтримки. Сучас. розуміння терміна є синтезом трьох ключових ідей: Біблія є фундаментальним фактом і вищим моральним авторитетом; усі члени амер. сусп.-ва рівні в правах і мають індивід. гідність, право на свободу, демократію; амер. сусп.-во виконує божественну місію щодо всього людства.

Лит.: Розанов В. В. Американизм и американцы // Новый путь (Вопросы жизни). 1904. № 2; Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / Пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. Москва, 2004; Bender T. A Nation Among Nations: America's Place in World History. New York, 2006; Закария Ф. Поста-

«Америка», випуск за 15 серпня 1886

мериканский мир будущего / Пер. с англ. Н. Рудницкой. Москва, 2009; Мировой кризис и отношения «Центр — Периферия» на современном этапе / Отв. ред.: В. В. Сумский, В. Г. Хорос. Москва, 2009; Brooks S. Understanding American Politics. Toronto, 2013; Лавкрафт Г. Ф. Американізм // Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Філософ.-політолог. студії. 2015. Вип. 7.

Б. Л. Дем'яненко

Американізм — див. *Запозичення*.

Американо-іспанська війна 1898 — конфлікт між США та Іспанією, який припинив іспан. колоніальне правління в Пд. та Пн. Америці й спричинив заволодіння США тер. в зх. частині Тихого ок. та Латин. Америці (25.04–12.08.1898). Розв'язання А.-і. в. пов'язано з поч. 1895 на Кубі збройн. повстання за незалежність від Іспанії. Цей конфлікт завдав шкоди *інвестиціям* США на о-ві. Його наслідком стало майже цілковите припинення торгівлі США з кубин. портами, річні обсяги якої сягали 100 млн дол. Важливу роль у втручанні США відігравали й гуманітар. причини. У боротьбі з повстанцями іспан. влада формувала т. з. «концентраційні зони», де штуч-

Американо-іспанська війна 1898. Американські війська висаджуються на Кубі біля м. Сантьяго-де-Куба

но створювалися умови для голоду й спалаху епідемії, унаслідок чого загинули тисячі людей. У повстанні проти Іспанії брало участь багато кубинців, які певний час мешкали в США й отримали громадянство. Після поч. повстання в м. Гавані (січень 1898) амер. військ. командування ухвалило рішення спрямувати на Кубу панцер. крейсер «Мен» для захисту амер. гр-н. 15.02.1898 корабель затонув у бухті м. Гавани внаслідок вибуху, причини якого дотепер залишаються невідомими. 19.04.1898 *Конгрес США* ухвалив постанову про підтримку прагнення Куби до незалежності й висунув вимогу до Іспанії вивести війська з о-ва. 23.04.1898 Іспанія розірвала дипломат. відносини зі США та оголосила їм війну. Дагою початку війни з боку США, відповідно до постанови Конгресу, формально вважають 20.04.1898. Бойові дії велися на двох театрах війни. На тихоокеан. — 01.05.1898 в Манільській заг. ескадра флоту США під командуванням командора Дж. Дьюї розгромила іспан. ескадру під командуванням контр-адмірала П. Монтехо. Результатом битви стала втрата Іспанією флоту на Тихому ок. й захоплення США

стратегічно важливої Манільської зат. Це дало поштовх початку війни за незалежність Філіппін від Іспанії під керівництвом перш. президента Філіппін Е. Агінальдо. Після остаточ. поразки Іспанії на цьому театрі війни 12.06.1898 представники підконтрольних повстанцям муніципалітетів ухвалили Декларацію про незалежність Філіппін. США не визнали цю декларацію, наслідком чого стала *Американо-філіппінська війна*. 20.06.1898 підрозділ ВМС США знезачка, не зустрівши суттєвого опору, захопив іспан. о. Гуам. На кариб. театрі війни осн. події були пов'язані з введенням військ США на Кубу. 22.06.1898 війська США висадилися поблизу м. Сантьяго-де-Куба. Унаслідок тактич. поразки США розпочалася позиційна війна. Під час неї США отримали підтримку з боку кубин. повстанців, які розгорнули партизан. дії в тилу іспан. військ. 01.07.1898 війська США взяли в облогу м. Сантьяго-де-Куба й водночас провели висадку в стратегічно важливій зат. Гуантанамо. 03.07.1898 ескадра США розгромила ескадру флоту Іспанії під час морського бою біля м. Сантьяго-де-Куба. Після втрати підтримки з моря іспан. війська на Кубі не чинили серйозного опору, о-в Пуерто-Ріко взято майже без спротиву після блокади портів і висадки амер. військ 25.06.1898. Бойові дії було офіційно завершено 12.08.1898 після ініційован. Іспанією перемир'я. 10.12.1898 в м. Парижі укладено мирну угоду. Згідно з нею, Іспанія втратила колонії в Кариб. морі, Філіппін. о-ви та о. Гуам. Більшість цих тер. стали володіннями США. Кубі було дозволено сформувати власний цивіл. уряд. Її незалежність проголошено 20.05.1902. Конституція новоутвор. д-ви санкціонувала амер. військ. присутність на острові. Зат. Гуантанамо передано в безстрок. оренду США. Перемога США в А.-і. в. засвідчила перетворення цієї країни на одного з регіон. і світ. лідерів. Останнє стало наслідком швидкої індустріалізації й модернізації амер. економіки й притоку іммігрантів із Європи. Перемога у війні сприяла консолідації амер. сусп-ва, яке знач. мірою було розколото з часів *Громадянської війни в США 1861–1865*. За результатами війни США отримали низку важливих портів у Кариб. басейні та на Тихому ок., що сприяло їх виходу на зовн. ринки. Підсумки війни вплинули на популяризацію ідеї побудови судноплав. каналу через Панам. перешийок. Почалася розбудова військ. флоту США. Наслідком А.-і. в. також стала втрата Іспанією статусу колоніал. д-ви. Втрата колоній, зокрема Куби, викликала шок в іспан. сусп-ві. Поряд із тим, це стало стимулом до модернізації іспан. економіки завдяки припиненню вивезення капіталів до колоніал. володінь.

Лит.: Жилинський Я. Испано-американская война. Отчёт командированного по высочайшему повелению к испанским войскам на остров Куба. Санкт-Петербург, 1899; Кондратенко Р. В. Испано-американская война (1898 г.). Санкт-Петербург, 2000; McCartney P. Power and Progress: American National Identity, the War of 1898, and the Rise of American Imperialism. Baton Rouge, 2006; Hamilton R. President McKinley, War and Empire : in 2 vol. New York, 2017. Vol. 1: President McKinley and the Coming of War, 1898.

П. В. Бовсунівський

Американо-мексиканська війна 1846–1848 — війна між США та Мексикою, що тривала з 13.05.1846 до 02.02.1848. У Мексиці А.-м. в. наз. Північноамер. інтервенцією та Війною

47 року. У США вона також відома як Мекс. війна. А.-м. в. стала наслідком тер. суперечок між Мексикою та США після анексії останніми *Техасу*. Техас проголосив незалежність від Мексики 1836, однак мекс. уряд послідовно відмовлявся її визнати. Мексика погодилася на визнання незалежності Техасу лише після його входження до складу США. При цьому її уряд наполягав на потребі збереження його незалежності. Безпосеред. приводом для початку війни стали суперечки між Мексикою і Техасом за тер. між річками Нуесес і *Ріо-Гранде*. Найбільш важливими наслідками війни були великі тер. втрати Мексики на захід від р. *Ріо-Гранде* до Тихого ок. (бл. 1 300 000² км). США отримали Верхню Каліфорнію й Нову Мексику — землі сучасних шт. *Каліфорнія, Нью-Мексико, Аризона, Невада* та *Юта*. Бойові дії розпочалися навесні 1846. 08.03.1846 армія США під командуванням ген. З. *Тейлора* (у майбутньому — 12 президента США) вступила на тер. Мексики з *Техасу*. 24.03.1846 амер. війська розгорнулися на лівому березі р. *Ріо-Гранде*. Всупереч вимогам уряду Мексики, З. *Тейлор* наказав побудувати укріплення, що блокували р. *Ріо-Гранде*. Окупація США спірної тер. між річками Нуесес та *Ріо-Гранде* і блокада мекс. портів змусили Мексику оголосити 23.04.1846 війну США. Командувачем мекс. військ був М. *Аріста*. 26.04.1846 на лівому березі р. *Ріо-Гранде* відбулося зіткнення мекс. кавалерії з невеликим загonom амер. драгунів, унаслідок якого загинуло 16 амер. солдатів і один офіцер. США використали цей інцидент як привід для оголошення війни Мексиці 13.05.1846. США мали значну перевагу у військ. силі. За час війни США рекрутували бл. 100 тис. осіб, 65 905 з яких були добровольцями з 12-місячним терміном служби. Мекс. армія нараховувала 23 333 особи і складалася переважно з представників корінного населення та пеонів (сільськогосп. робітників, які перебували в особистій борговій залежності від працедавця). Мекс. армія мала застаріле озброєння (брит. зброя часів *Наполеонівських війн*). Мексика, на відміну від США, не мала підприємств із вир-ва зброї, в неї практично не було військ.-мор. флоту. Після низки поразок мекс. військ 02.02.1848 між Мексикою і США було укладено *Мирну угоду Гваделупе-Ідалго*. Згідно з цим документом, США отримали незаперечний контроль над *Техасом* і тер. сучасних шт. *Каліфорнія, Невада, Юта* та частиною тер. *Колорадо, Аризони, Нью-Мексико* й *Вайомінгу*. Натомість, Мексика отримала грошову виплату у 18 млн 250 тис. доларів США. Ст. 10 цієї угоди (про визнання прав мекс. та ісп. землевласників на отриманих США землях і надання громадянам Мексики, які мешкали на цій тер., прав, рівних із громадянами США) було вилучено під час ратифікації документа Сенатом США. 1853 за додатковий платіж у 10 млн дол. США отримали тер. сучасної Пд. Аризони й Пд. Нью-Мексико для прокладення пд. маршруту трансконтинентальної залізниці. Ця сума була частковою компенсацією втрати тер. унаслідок А.-м. в. Під час війни втрати США склали 13 тис. солдатів, хоча лише бл. 1700 із них загинуло в бою (осн. кількість утрат припадає на смертність від ран і хвороб). Разом із пораненими загальні втрати склали бл. 45 тис. осіб або бл. 40 % особового складу армії США. Заг. втрати мекс. військ оцінюють у 25 тис. осіб. Утрачені

Мексикою через війну тер. склали бл. 1,3 млн км², тобто майже половину її тогочасної площі. Поразка у війні змінила політ. ситуацію в Мексиці — під впливом її результатів з'явилися гру-

Американо-мексиканська війна 1846–1848. Війська США йдуть маршем на м. Монтеррей (ілюстрація з книги Kendall G. *The War Between the United States and Mexico*. New York : D. Appleton, 1851. 52 р.)

пи політиків-лібералів. 1857 в Мексиці було ухвалено нову конституцію, а в подальші роки затверджено низку законодавчих актів, спрямованих на полегшення заселення пн. штатів. Метою цього було запобігання подальшим тер. утратам на користь США. У США перемога і приєднання нових тер. сприяли поширенню патріотич. настроїв. Командувача військ США у А.-м. в. З. *Тейлора* 1849 було обрано президентом США. Актуалізувалося питання поширення рабства на новоприєднані землі, яке не було на порядку денному з 1820 (*Міссурійський компроміс*, досягнутий під час приєднання до США шт. *Міссурі* й *Мен*). Гострота дискусій із цього приводу зумовила підвищення антагонізму в країні, віддаленим наслідком якого став початок *Громадянської війни в США 1861–1865*.

Лит.: Bauer K. *The Mexican War, 1846–1848*. Lincoln: London, 1992; Eisenhower J. S. D. *So Far from God: The U. S. War with Mexico, 1846–1848*. Norman, 2000; Guardino P. *The Dead March: A History of the Mexican-American War*. Cambridge, 2017.

П. В. Бовсунівський

Американо-панамські договори 1903, 1936, 1955, 1977 — низка угод між США та Панамою про умови користування *Панамським каналом*, що сполучає Атлантичний і Тихий океани та проходить тер. Панами. Панам. канал скорочує мореплавцям шлях на 16 тис. км. До спорудження Панам. каналу 1901 між США та Вел. Британією було укладено *Договір Хей* — Паунсфота (за ім'ям підписантів: держ. секретаря США Дж. Хей та британ. посла в США Дж. Паунсфота). Угоді передувала тривала дипломат. боротьба щодо буд-ва каналу. Договір дозволяв свободу інтерпретації спірних питань і фактично надавав США монополію на буд-во каналу. Вел. Британія відмовлялася від передбачених раніше міжнар. гарантій нейтралітету каналу; було анульовано заборону зводити в зоні каналу фортифікац. споруди. США, одержавши відмову *Колумбії* в наданні у вічне користування земель для буд-ва каналу, 1903 відторгли частину тер. країни. На

цих землях було проголошено незалежну Республіку Панама. Панама надала США зону для буд-ва каналу як компенсацію за підтримку ними нац.-визвольн. руху. 18.11.1903 між США та Панамою укладено Договір Хей — Бюно-Варіія (підписали держ. секретар США Дж. Хей та посол Панами в США Ф.-Ж. Бюно-Варіія). За ним США отримали право безстроково користуватися визначеними ділянками землі для буд-ва, експлуатації та захисту каналу, тримати війська, будувати військ. укріплення, а також будь-коли на свій розсуд вводити й розміщувати війська в будь-якому р-ні Панами. Загалом США здобули у володіння 1432 км² панам. території. Управління зоною каналу перебувало під амер. юрисдикцією. Губернатором зони було призначено генерала інженер. корпусу армії США. У зоні функціонували власні поліцейські та пожежні частини, суд, пошта, мед. заклади та школи з англ. мовою навчання. Окрема стаття надавала США право втручатися у підтримання громад. порядку в містах Панама і Колон, які формально не входили до зони каналу. Угода 1903 також передбачала, що канал назавжди залишиться нейтральним і відкритим для проходу через нього торгових суден і військ. кораблів усіх держав. За це США виплатили Панамі 1904 одноразово 10 млн дол. США, а з 1912 — щорічно по 250 тис. дол. Буд-во почалося 1904. Перше судно перетнуло канал 15.08.1914, офіц. відкриття відбулося 12.06.1920. Договір 1936 укладено 02.03.1936 у м. Вашингтоні. Відповідно до нього деякі статті угоди 1903 скасовувалися або переглядалися. Було анульовано статті, які надавали США право гарантувати незалежність Панам. Республіки, підтримувати громад. порядок у м. Колоні та Панамі, збільшено орендну плату за тер. Панам. каналу до 430 тис. дол. США на рік. Формально США відмовилися від наданого їм раніше права використовувати землі й води за межами каналу. Підписаний 25.01.1955 у м. Панамі договір передбачав утрату США монопольних прав на буд-во залізниць і шосейних доріг на Панам, перешийку, повернення Панамі частини земель у зоні каналу, збільшення щоріч. орендної плати за тер. каналу до 1 млн 930 тис. дол. США. Водночас було підписано т. з. «Меморандум про узгоджені рішення», що стосувався питань заробіт. платні панам. гр-н, які працювали в компанії Панам. каналу. У період президентства Л. Джонсона і Р. Ніксона здійснювалися спроби укласти новий договір про зону Панам. каналу. 1967 було вироблено проект угоди щодо створення об'єднаного управління каналом, проте 1970 Панама його відхилила. У 1971 переговори відновилися. США заявили про готовність поступитися Панамі та встановити конкрет. терміни оренди зони каналу, що 1974 було зафіксовано у спільній заяві про принципи ведення переговорів для укладення нов. договору про Панамський канал («8 принципів Кіссінджера — Така»). Панама наполягала на тому, щоб термін оренди не перевищував 20–30 р. Водночас *Лентагон* називав мінім. цифру 50 р. Офіц. переговори з Панамою розпочалися у 1977 під егідою *Організації американських держав*. Результатом цього стало напрацювання пакету документів про статус і дію Панам. каналу. 07.09.1977 у м. Вашингтоні відбулася церемонія підписання нових договорів між Президентом США Дж. Картером і верх. головнокомандувачем Нац.

гвардії Панами ген. О. Торріхосом: Договір про Панам. канал і Договір про постійний нейтралітет та експлуатацію каналу. З 1979 зона Панам. каналу офіційно стала частиною тер. Панами. Згідно з договором про Панам. канал, усі попередні угоди між США та Панамою з цього питання втратили чинність. Термін дії перш. Договору минув 31.12.1999 — канал та допоміжні споруди перейшли під суверенітет Панами. Договір про пост. нейтралітет і функціонування каналу надає право користуватися ним суднам і військ. кораблям усіх держав не лише у мирний, а й у воєнний час, на основі рівності прапорів без будь-якої дискримінації. За прохід каналом стягуються збори і мита. Від 01.01.2000 Панама встановила повний контроль над каналом.

Лит.: Michael J. Hogan. The Panama Canal in American Politics: Domestic Advocacy and the Evolution of Policy. New York, 1986; История Латинской Америки. 70-е годы XIX века 1918 год / Отв. ред. Е. А. Ларин. Москва, 1993; Куропятник Г. П., Слезкин Л. Ю., Кравченко И. Н. и др. История внешней политики и дипломатии США. 1867–1918. Москва, 1997; Major J. Prize Possession: The United States and the Panama Canal, 1903–1979. Cambridge, 2002; Уткин А. И. Американская империя. Москва, 2003; Papp D., Johnson L., Endicott J. American Foreign Policy: History, Politics and Policy. New York, 2005; История Сполучених Штатів / Гол. ред. Г. Синкотта. Київ, 2007; Тіндалл Дж. Б., Шай Д. Е. Історія Америки / Пер. з англ.: Л. Притула, Г. Сташків, О. Шур. 6-те вид. Львів, 2010; Explaining the History of American Foreign Relations / Ed. by M. Hogan, F. Costigliola. Cambridge, 2016.

В. Г. Церковна

Американо-філіппінська війна 1899–1902 — війна США проти проголошеної під час *Американо-іспанської війни 1898* Філіппін. Республіки на чолі з Е. Агінальдо. Ісп. колоніальна адміністрація, яка пообіцяла проведення низки важливих реформ, схилила керівника новопроголошеної д-ви до переговорів. Результатом стала його капітуляція та еміграція. Однак у квітні 1898 США розпочали війну з Іспанією, вимагаючи від неї виведення військ з Куби й визнання її незалежності. Бойові дії розгорнулися також на Філіппін. о-вах. У Манільській затоці ескадра США 01.05.1898 знищила ісп. ескадру й установила блокаду м. Манілі з моря. 12.08.1898 за франц. посередництва було укладено перемир'я між США та Іспанією. Після цього війська США без бою зайняли м. Манілу. Американо-ісп. війна (1898) завершилася підписанням Париз. мирного договору 10.12.1898, відповідно до якого Іспанія втратила всі свої колонії у Кариб. морі, Філіппін. о-ви та о. *Гуам*. Усі ці тер., окрім о. Куби, відповідно до угоди стали володіннями США. Останні сплатили Іспанії компенсацію 20 млн дол. США. Уряд США не визнав проголошену 1898 Філіппін. Республіку. На Філіппін. о-вах спалахнуло повстання, яке згодом переросло у війну проти військ США. Приводом до війни стало вбивство філіппінця, який помилково опинився на амер. військ. базі. 04.02.1899 амер. війська, маючи чисельну й тех. перевагу, розпочали військ. дії проти респ. армії. Американо-ісп. керівництво пообіцяло певні поступки поміркованим верствам філіппін. еліти. 07.05.1899 було усунуто від влади голову респ. уряду А. Мабіні, 05.07.1899 організовано вбивство головнокомандувача повстан. військ генерала А. Луна. На

початку 1900 регулярна респ. армія розпалася на окремі загони й перейшла до партизан. дій. Президент США В. Мак-Кінлі у квітні 1900 призначив спец. комісію на чолі з суддею В. Тафтом з метою поширення на Філіппін. о-ви дії амер.

Американо-філіппінська війна 1899–1902, солдати США на Філіппінах

цивільного зак-ва. Конгрес США ухвалив рішення про створення цивільного уряду. Внаслідок цих дій незалежна Філіппін. Республіка фактично припинила своє існування. У 1901 лідер повстанців Е. Агінальдо потрапив у полон, після чого склав присягу на вірність США і закликав прихильників незалежності припинити опір. Амер. губернатор Філіппін. о-вів оголосив амністію учасникам збройного опору. У відповідь партизани під командуванням ген. М. Мальвара відновили атаки на амер. війська, що призвело до початку репресій проти місцевого населення. У квітні 1902 ген. М. Мальвар здався в полон зі своїм загonom. Окремі осередки партизан. руху зберігалися до 1913. У 1902 Конгрес США ухвалив закон про тимчасове управління Філіппінами як некорпорованою тер. США, що тривало до 1917. Участь США в А.-ф. в. стала початком активізації зовн. політики США та відходу від *Монро доктрини*.

Літ.: Барышникова О. Г., Левтонова Ю. О. Филиппины и США: 200 лет противостояния, компромиссов, партнерства. Москва, 1993; Куропятник Г. П., Слезкин Л. Ю., Кравченко И. Н. и др. История внешней политики и дипломатии США. 1867–1918. Москва, 1997; Linn В. М. The Philippine War, 1899–1902. Lawrence, 2000; Сумский В. Филлиппина: реформы, революции и активное насилие в развивающемся обществе : в 2 т. Москва, 2003; Иванян Э. История США. 2-е изд., испр. Москва, 2006; Історія Сполучених Штатів / Гол. ред. Г. Синкотта. Київ, 2007; Тіндалл Дж. Б., Шай Д. Е. Історія Америки / Пер. з англ.: Л. Притула, Г. Сташків, О. Щур. 6-те вид. Львів, 2010; McNab С. American Battles & Campaigns: a Chronicle, from 1622–present. New York, 2016.

В. Г. Церковна

Американоцентризм — геополіт. концепція, у межах якої США розглядають форпостом людства, провідником сучас. культури, гол. захисником громадян. свобод і дем. цінностей. Сформувався як система переконань перших европ. поселенців на Амер. континенті. Став невід'ємною частиною розвитку політичних та реліг. ідеологій в США, світогляду панівної амер. еліти, масової громадян. свідомості. Ґрунтується на вірі в нац. перевагу американців, винятковість амер. нації та універсальність її іст. досягнень. Чільною є ідея *месіанізму* США, які оголошуються єдиною насправді вільною країною, досконалим втіленням загальнолюд. ідеалу.

Ідейним джерелом А. є унік. досвід амер. історії як новочасної цивілізаційної експансії (заселення й освоєння різноетнічними спільнотами велик. континенту, відокремл. океаном від Старого Світу); накопичений спадок її осмислення й апології поколіннями амер. мислителів, публіцистів, політ. діячів. Своєрідність амер. способу життя, культури, світогляду, ментальності, усвідомлена відмінність від Старого Світу потягли за собою поширення *американізму*. В амер. сусп. свідомості лишаються стійкими й навіть зміцнюються універсалістські ідеї, згідно з якими США (на противагу Європі) покликані стати справжнім бастионом демократії, християн. цінностей та громадян. свобод, суб'єктом цивілізуючого впливу. Процеси *глобалізації* здійснюють суперечливий вплив на реалізацію А. як геополіт. проекту. Гегемонізм США зазнає щодалі міцнішого міжнар. спротиву, який набуває рис системного — як із боку великих держав (КНР, РФ), інтеграційних утворень (*Європейського Союзу*, *Асоціації держав Південно-Східної Азії*), так і з боку новітніх геополітич. суб'єктів (структур глобального громадян. сусп-ва, ТНК, міжнар. екстремістських угруповань тощо).

Літ.: Токвіль А. Про демократію в Америці / Пер. з фр. Київ, 1999; Зиновьев А. Глобальный человек. Москва, 2000; Зиновьев А. Запад. Москва, 2000; Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. Київ, 2006; Худолій А. Риторика американських президентів та способи утвердження американізму // Ірані. 2012. № 1; Гарбадин А. Американізація // Вдовичин І., Угрин Л., Шипунов Г. та ін. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори). Львів, 2015; Панамериканізм // Карасевич А., Шачковська Л. Політологічна енциклопедія : у 9 т. Умань, 2016. Т. 5: О...П.

Б. Л. Дем'яненко

Американська асоціація українознавства, ААУ (англ. American Association for Ukrainian Studies, AAUS) — неприбуткова освітня орг-ція дослідників історії та культури України, укр. народу, які працюють у США та ін. країнах. Заснована на установчій конференції, скликаній *Українським науковим інститутом Гарвардського університету* (08–09.12.1989, м. Кембридж, шт. Массачусетс, США) як амер. філія *Міжнародної асоціації українців*. Є членом Асоціації з вивчення національностей, АВН (англ. Association for the Study of Nationalities, ASN) та Асоціації слов'ян., східноєвроп. і євразійських студій, АССЕЕС (Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies, ASEEES). Мета діяльності — сприяти просуванню знань про Україну та популяризувати українознав. студії. Асоціацією керує Виконав. комітет, до складу якого входять президент, віце-президент, секретар-скарбнік і члени правління. Перший президент ААУ — літературознавець І. Фізер (1925–2007), з травня 2018 — політологиня О. Шевель. Членами ААУ можуть бути вчені, студенти, практики, які проживають у США та Канаді, а також дослідники зі 3х. Європи. ААУ проводить заг. збори двічі на рік під час щоріч. конференцій АССЕЕС і АВН. Члени ААУ беруть участь у всіх міжнарод. конгресах українців. Асоціація преміює найкращі українські монографії, статті та переклади амер. авторів, видає «Вісник Американської асоціації українознавства» («The AAUS Visnyk»), що виходить двічі на рік в електрон. вигляді. Інте-

лектуальні ресурси асоціації відкриті для ЗМІ та громадськості.

Лит.: Гай-Нижник П. Українознавство як комплекс знань про Україну та чинник сучасної гуманітарної політики і системи національної безпеки // Гілея. 2014. Вип. 86 (№ 7).

Американська кіноакадемія, Академія кінематографічних мистецтв і наук, АМПАС (англ. Academy of Motion Picture Arts and Sciences, AMPAS) — громадська організація кінодіячів-професіоналів США. А. к. утворено 11.05.1927 з метою вироблення єдиної стратегії розвитку амер. кінокомпаній та загалом кіноіндустрії, розв'язання соц. конфліктів, визначення нових тех. та етич. правил вир-ва та розповсюдження фільмів. Ідея створення цієї орг-ції належала амер. кіномагнату, голові компанії «Метро-Голдвін-Майер» («Metro-Goldwyn-Mayer») Л. Б. Майєру. Членами-співзасновниками А. к. були 36 представників кіномист-ва й кінобізнесу, зокрема режисер Ф. Нібло, голлівуд. актори Г. Ллойд, К. Найджел, М. Пікфорд, Д. Фербенкс (перший президент кіноакадемії, 1927–1929), продюсери, сценаристи, юристи та ін. 1929 члени А. к. разом з Ун-том Пд. Каліфорнії (м. Лос-Анджелес) створили першу в США кіношколу. 1934 А. к. почала публікувати бюлетень — Базу даних кінофільмів, випущених в окрузі Лос-Анджелес, а також висунути на премію «Оскар». А. к. об'єднує бл. 6 тис. представників різних профес. категорій кіноіндустрії, більшість — гр-ни США. Штаб-квартира А. к. — у м. Беверлі-Гілз (шт. Каліфорнія). Академія поділяється на 15 гільдій. А. к. керує Бібліотекою М. Террік у м. Беверлі-Гілз, Центром М. Пікфорд у Голлівуді. Очолює А. к. президент (з 2017 — лауреат Каннського кінофестивалю, оператор Д. Бейлі). Щорічна премія кіноакадемії — «Оскар» — одна з найдавніших кіновідзнак і найпрестижніша нагорода у світі кінобізнесу. Перша церемонія вручення відбулася 15.02.1929. Назва «Оскар» використовується з 1937 (від 6-ї церемонії). Нагорода —

Awards); премія «Оскар», що присуджується за особливі досягнення, для яких не існує окр. категорії (англ. Special Achievement Award). Переможці в цих номінаціях визначаються спец. комітетами академії та нагороджуються поза осн. церемонією. Гол. церемонія складається з дефіле кінозірок на червоному килимі та шоу вручення нагород. Від 2002 вона відбувається в театрі «Долбі» (до 2012 називався «Кодак»). З 2004 проводиться наприкінці лютого — на початку березня. 1987 спец. премію «Оскар» за проектування й розробку спецефектів для конкурс. фільму-бойовика «Хижак» (1986) отримав колиш. харків'янин, фахівець із кіноспецефектів, аніматор Є. Мамут. 1992 лауреатом премії «Оскар» за найкращу чоловічу роль другого плану (фільм «Міські піжони», 1991) став амер. актор укр. походження В. Палагнюк, відомий у кіносвіті як Джек Паланс. 2006 дві премії «Оскар» за наук. й тех. досягнення отримав укр. інженер А. Кокуш: за ідею та створення гіростабілізованого оператора. крана «Авторобот» (амер. назва — «Російська рука», «Russian Arm») зі стабілізованою панорам. головкою «Флайт Хед» (англ. «Flight Head»); разом із Ю. Поповським та О. Золотарьовим за ідею та створення оператора. кранів серії «Каскад» (англ. «Cascade») й оператор. крану з рухомою кареткою «Тревелінг каскад» («Traveling Cascade»). 2016 на премію «Оскар» номінувався повнометраж. документ. фільм «Зима у вогні» (англ. назва «Winter on fire. Ukraine's fight for freedom») амер. реж. Є. Афінівського, створений за участю України.

Лит.: Levy E. All about Oscar: the History and Politics of the Academy Awards. New York; London, 2004; Дунаевський А. Кино на пьедестале. «Оскар» и другие награды Америки. Винница, 2006; Ілляшенко В. Теорія смислів світового кіно: в 5 т. Київ, 2006. Т. 2: Кіномистецтво СРСР та США; Бондаренко В., Честнова Е. Сто великих наград мира. Москва, 2014; Разлогов К. Планета кино: история искусства мирового экрана. Москва, 2015.

Т. Д. Мороз

Американська література — див. *Сполучені Штати Америки*.

Американська музика — див. *Сполучені Штати Америки*.

Американська революція — див. *Війна за незалежність США*.

Американська рисиста порода, американська стандартbredна рисиста порода коней — легко запряжна порода коней, виведена в США з метою використання в бігових змаганнях на *індромах*. Походить від чистокров. верхов. коней, при її формуванні використовувалися норфольські рисаки, канадські іноходці, арабська, варварійська та місцева порода морган. Родоводи всіх амер. рисаків беруть початок від чистокров. верхов. жеребця — Гамблетоніана Рісдіка. До племінної роботи відбирали як рисаків із правильним *алюром*, так й іноходців. 1879 у племінній книзі почали записувати коней за стандартом жвавості, який становив для коней із правильним *алюром* — 2 хв 30 с, для іноходців — 2 хв 25 с. Відтоді порода отримала сучас. назву — стандартbredна. Коні А. р. п. не мають вираз. типу й обмежень за промірами. Тип будови тіла коней характеризується переважно верховим форматом із подовже-

Американська кіноакадемія. Будівля штаб-квартири

статуетка з золотим покриттям. За час її існування переможцям вручено понад 3 тис. статуеток. Загалом «Оскар» включає 24 номінації. Існують також спец. премії академії. Серед них: Почесний «Оскар» (англ. Honorary Award), який присуджується за видатні заслуги в кінематографі; т. з. Студентський «Оскар» (за худ. фільми, зняті студентами амер. закладів вищої освіти); «Оскар» за наук. й тех. досягнення; т. з. Технічний «Оскар» (англ. Scientific and Technical Academy

ною спиною. Висота в холці — 142–163 см. Масть найчастіше гніда, бура, руда, каракова, рідше вонна й сіра, білі відмітини рідкі. Коней А. р. п. використовують для спорт. цілей, а також для

Американська рисиста порода. Гамблетіан Рісдік (з колекції літографій Гаррі Т. Пітерса, Національний музей американської історії, м. Вашингтон)

удосконалення жвавості при селекції франц. та рос. рисистих порід. В Україні А. р. п. є на кінних заводах рисистого напрямку.

Лит.: Мирось В., Головка В., Ткачова І. Коневодство. Харьков, 2007; Lynghaug F. The Official Horse Breeds Standards Book: The Complete Guide to the Standards of all North American Equine Breed Associations. Minneapolis, 2009; Курская В. История лошади в истории человечества. Москва, 2016.

І. В. Ткачова

Американська школа культурної антропології — провідний напрям в антропології культурній, що сформувався в США й визначив розвиток амер. антропол. думки в 19 — першій пол. 20 ст. Виникла під впливом діяльності Ф. Боаса (1858–1942), який був засновником культ. антропології як науки. Крім Ф. Боаса, до А. ш. к. а. належали його учні (Р. Бенедикт, М. Герсковіц, А. Л. Кребер, М. Мід, Е. Сепір та ін.), переважно також етнологи. Представлена культурно-іст. школою (Ф. Боас), з якої виділилась етнопсихол. або етнокульт. школа (Р. Бенедикт, М. Мід), лінгвіст. культ. антропологією (Е. Сепір), теорією культ. ареалу й культ. конфігурації (А. Кребер), теорією *релятивізму культурного* (М. Герсковіц); у сер. 20 ст. відокремилася когнітивна антропологія (В. Гуденаф, Р. Шведер). Досліджуючи нематеріальну культуру північноамер. *індіанців*, Ф. Боас дійшов висновку, що у формуванні звичаїв та вірувань вирішальну роль відіграють культ. умови, визначені іст. чинниками. Учениці Ф. Боаса Р. Бенедикт і М. Мід наголошували на психол. *детермінізмі* самої культури, стверджуючи, що самотність тієї чи ін. культури закорінена в особливостях психіч. складу та поведінки певного *етносу*. Застосовуючи етнопсихол. методологію з наріжним принципом психол. *редукціонізму*, вони проводили аналіз культури за допомогою таких понять, як «кооперативна» та «змагальна» поведінка (М. Мід), «культура провини» й «культура сорому» (Р. Бенедикт), внутр. й зовн. *санкцій*. М. Мід запропонувала класифікацію культур за механізмом передачі соціокульт. інформації. М. Герсковіц розробив теорію культ. *релятивізму*; стверджував, що кожна культура створює власні цінності, які не можуть поширюватися на інші. Розбіжність між розвиненими й

т. з. премодерними культурами вважав кількісними (а не якісними), тому заперечував існування об'єкт. критеріїв для порівняння культур та визначення міри їхньої «прогресивності» чи «примітивності». Увів у методологію культурно-антропол. дослідження принцип культ. *плюралізму* на противагу етнокульт. *монізму*. Положення теорії культ. релятивізму лягли в основу теорій *мультикультуралізму* й культ. плюралізму, які поширилися у 2-й пол. 20 ст.

Дж.: Benedict R. Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture. Boston, 1946; Herskovitz M. J. Cultural Anthropology. New York, 1955; Goodenough W. H. Cultural Anthropology and Linguistics // Report of the Seventh Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Study / Ed. by P. L. Garvin. Washington, 1957; Benedict R. Patterns of Culture. Boston, 1959; Mead M. Culture and Commitment // A Study of Generation Gap. New York, 1970. *Рос. перекл.* — Боас Ф. Ум первобытного человека / Пер. с англ. А. М. Водена. 4-е изд. Москва, 2018.

Лит.: Соболь О. М. Критика философских концепций американской «культурной антропологии». Киев, 1978; Пархоменко Т. С. Социокультурный дискурс морали (современные англо-американские философские школы). Киев, 1995; Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. / Под ред. С. Я. Левита. Санкт-Петербург, 1997; Самохина Н. Н. Становление моделей культуры в американской культурной антропологии XX века (философский аспект). Нижневартовск, 2016;

Т. С. Пархоменко

Американська школа маржиналізму — один із напрямів *маржиналізму*, що сформувався напр. 19 ст. Своєрідність амер. маржиналізму полягає в опрацюванні теорії гранич. продуктивності факторів вир-ва та дослідженні проблеми розподілу вартості продукту між власниками. Засновником і гол. теоретиком цього напрямку був Дж. Б. Кларк, який виклав осн. положення свого вчення у книгах «Філософія багатства» («The Philosophy of Wealth», 1886), «Розподіл багатства» («The Distribution of Wealth», 1899), «Проблеми монополії» («The Problem of Monopoly», 1901) та «Основи економічної теорії» («Essentials of Economic Theory», 1907). На підставі цих досліджень було сформульовано три базові екон. принципи А. ш. м.: а) принцип спадної корисності: кожен додатк. предмет у запасі має меншу корисність; б) принцип гранич. продуктивності: кожен фактор вир-ва — праця та капітал (земля є різновидом капітальних благ) — має специфічну продуктивність; в) принцип вільної конкуренції: розподіл є справедливим і ціни наближаються до природних, якщо їх не регулює уряд і не спотворює монополія. Екон. теорію Дж. Б. Кларка характеризує обґрунтування парадигми гранич. корисності та її поширення на сферу розподілу і сферу вир-ва. Однак його аргументацію, попри ідейну революційність для свого часу, часто критикували, зокрема Дж. М. Кейнс. Представником «суб'єкт.» напрямку А. ш. м. був С. Вуд. У кн. «Теорія заробітної плати» («The theory of wages», 1889) він стверджував, що збільшення заг. обсягу випуску продукції дорівнюватиме вартості найму ще одного працівника, а розмір заробітної плати — вартості маржин. продукту останнього найманого працівника. Прихильники цієї теорії певнені, що теорія маржин.-продуктивної праці обґрунтовує довгострокову тенденцію визначення зароб. плати. Одним із провідних теоре-

тиків А. ш. м. був І. Фішер. У другій частині «Матем. досліджень теорії цінності і цін» («Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices», 1892) вчений доповнив теорію оцінки корисності, визначивши одиниці його вимірювання («ютілі») за умови, що корисність будь-якого товару залежить від його кількості й не залежить від кількості ін. товарів. У кн. «Природа капіталу та доходу» («The Nature of Capital and Income», 1906) І. Фішер пояснював капітал як запас, який породжує послугу, а остання стає доходом. Замість поняття «продуктивність» капіталу вчений запропонував поняття «інвестиційні можливості» капіталу, або ж справжню оцінку майб. віддачі капіталу. Своєю теорією капіталу І. Фішер заклав основи сучасної методології оцінки капітальних ресурсів фірми. У кн. «Теорія проценту» («The Theory of Interest», 1930) вчений спробував поєднати суб'єкт. трактування відсотка (як результат переваги сьогодніш. благ над завтрашніми) з його об'єкт. розумінням (як результат продуктивності капіталу). І. Фішера вважають також засновником сучас. теорії монетаризму, адже його модель грош. обігу є закінченою неоклас. моделлю макрорегулювання економіки. Значний внесок у розвиток «суб'єкт.» напряду А. ш. м. доклав Ф. А. Феттер. Осн. ідеї виклав у кн. «Принципи економіки» («The Principles of Economics», 1904), «Екон. проблеми» («Economic Problems», 1915) та статтях. Ф. Феттер відкидав теорію реал. витрат, наполягаючи на тому, що витрати вир-ва є лише згайними альтерн. можливостями і, отже, залежать від заг. структури попиту на споживчі товари. Хоча Ф. Феттер і визнавав фактор переваги часу, але його визначення відсотка дещо відрізняється від тлумачення І. Фішера. Ф. Феттер підкреслював, що задоволення, очікуване в майбутньому, є меншим, ніж задоволення, одержуване зараз, і саме з цим пов'язаний процес дисконтування. Поняття часу посідало центр. місце в концепції Ф. Феттера. Капіталізацію психол. доходу економіст розумів як спосіб встановлення вартості товару, а ренту, заробітну плату та прибуток — як аспекти психол. доходу. Прихильником концепції гранич. продуктивності, висуноюї Дж. Б. Кларком, був Ф. В. Таусіт, автор «Основ політ. економії» («Principles of Economics», 1911). Ф. В. Таусіт заперечував закон спадної продуктивності, а під «гранич. продуктом» розумів не продукт «гранич. робітника» в трактуванні Дж. Б. Кларка, а продукт праці в гранич. пункті (напр., на найгіршій землі), де виробник не користується жодними перевагами, що мають диференц. характер. Уважав, що відсоток на капітал встановлюють на основі психол. норм переоцінки благ робітниками, які віддають перевагу справжнім благам проти майб. і тому продають продукти своєї праці за нижчими цінами. Різниця між цінністю гранич. продукту праці та відсотком на капітал становить величину зароб. плати робітника («дисконтований гранич. продукт праці»). Ф. В. Таусіт є одним із авторів теорії «ощад. збитку», заснованої на положеннях теорії очікування. У дослідженнях «Розподіл багатства» («The Distribution of Wealth», 1904) та «Гранич. теорія розподілу» («The marginal the ory of distribution», 1905) Т. Н. Карвер як послідовник ідей Дж. Б. Кларка намагався надати теорії гранич. продуктивності більш конкрет. характеру через використання

матем. апарату. Бум і стабілізацію 1920-х Т. Н. Карвер оголосив новою екон. революцією. У кн. «Сучасна економічна революція в США» («The Present Economic Revolution in the United States», 1925) вчений заявив про настання епохи пост. процвітання і стирання відмінності між робітниками і підприємцями. Т. Н. Карвер рекомендував робітникам вкладати свої заощадження в акції і в такий спосіб перетворюватися на капіталістів. Концепції вченого стали осн. теорії «нар.» капіталізму. Неоклас. ідеї зазнали певних трансформацій через події, що стались у сусп.-екон. житті на межі 1920–1930. Теорія маржиналістів не була ефективною у визначенні причини Великої депресії та не запропонувала способів її подолання, тому на зміну їй прийшло кейнсіанство. Від сер. 1950-х почалася модернізація теор. й аналіт. інструментарію неоклас. теорії з метою досліджень нових макроекон. проблем. Стало очевидним, що система держ. впливу на економіку, заснована на кейнсіан. теорії, потребує серйозної реконструкції. Екон. думка неокласицизму відреагувала на нові соц.-екон. умови розробкою нових теорій і концепцій. Спочатку сформувалися теорії екон. зростання (Р. Солау, Дж. Мід, Е. Феллс). Надалі увагу акцентували на проблематиці екон. циклу і механізмах регулювання циклічних коливань. Найширшого визнання отримали теорії та концепції шк. монетаризму (М. Фрідмен, П. Волкер, А. Шварц), економіки пропозиції (А. Лаффер, Г. Стайн, А. Берне) і теорії раціон. очікувань (Р. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес). Місце А. ш. м. в сучасній екон. теорії визначають ті її положення, що належать до факторного аналізу витрат вир-ва в межах окр. підприємства (зокрема йдеться про виробничі функції й подібні екон.-матем. моделі, за допомогою яких визначають кількісні залежності між витратами вир-ва й обсягом виготовленої продукції).

Лит.: Wood S. A New View of the Theory of Wages // The Quarterly Journal of Economics. 1889. Vol. 3. Is. 4; Калашников А. П. Современный маржинализм: Критика теории и практики. Киев, 1982; Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва, 1994; Забарна Е. М., Задорожнюк Н. О., Волкова Н. І. та ін. Економічна теорія: тенденції та розвиток системи економічних ідей. Одеса, 2018; Clark J. The Philosophy of Wealth. Economic Principles Newly Formulated. New Delhi, 2018.

Н. О. Горін

Американське лінгвістичне товариство

(англ. Linguistic Society of America) — наук. т-во, гол. завдання якого — дослідження живих мов на синхрон. рівні. Засн. 1924 у м. Нью-Йорку. Метою А. л. т. є розвиток досліджень у галузі мовознавства. Осн. напрями діяльності — видання наук. л-ри, зокрема двох журналів — квартальника «Ленгвідж» («Language»; з 1925) і щорічника «Семантикс енд Прагматікс» («Semantics and Pragmatics»; з 2007) і орг-ція освіт. курсів у формі спеціаліз. мовознавчих літніх шкіл (Мовознавчих ін-тів А. л. т.). Т-во організувало літні школи щороку з 1929 до 1987, з 1989 — раз на два роки. Місцями проведення літніх шкіл стають різні ун-ти США (2015 — Чиказ. ун-т, 2017 — Ун-т Кентуккі, 2019 — Каліфорн. ун-т у м. Дейвісі та ін.). Щорічні збори А. л. т. відбуваються в січні. А. л. т. також є організатором або співорганізатором численних наук. конференцій. Поряд із орг. роботою, пов'язаною з пропа-

гуванням університет. викладання мовознав. дисциплін, т-во приділяє значну увагу популяризації науки. А. л. т. створило і підтримує базу даних із переліком провідних експертів із окр. напрямів лінгвістики, які готові надавати фахові коментарі для ЗМІ зі своїх напрямів досліджень. Від 2014 за сприяння А. л. т. у межах Новинної ініціативи А. л. т. (Linguistic Society of America News Stories Initiative) наук.-популярні матеріали відповідної тематики та інтерв'ю з академ. дослідниками публікують у провідних амер. ЗМІ. Т-во також приділяє увагу розвитку викладання мовознавчих дисциплін у серед. школах, орг-ції мовознавчих шкільних олімпіад тощо. А. л. т. заснувало низку професійних академ. відзнак і премій, зокрема Книжкову премію імені Л. Блумфільда (з 1990), Премію ім. К. Гейла (вручають із 2002 за дослідження, присвячені загрозеним і мертвим мовам), Премію за найкращу журналіст. публікацію з мовознавства (з 2014) та ін. Серед провідних напрямів академ. діяльності А. л. т. — розвиток досліджень і викладання загрожених мов, мов корінного населення Америки. А. л. т. приділяє значну увагу громадській діяльності. 1974 А. л. т. заснувало Комітет зі статусу жінок у мовознавстві (Status of Women in Linguistics Committee), який відіграє помітну роль у зростанні кількості жінок в академ. середовищі та протидії сексуальним домаганням в ун-тах. Представники А. л. т. беруть активну участь в органах із захисту прав людини, створених Амер. асоціацією сприяння розвитку науки. У межах діяльності т-ва реалізовано низку ініціатив із доступу до вищої освіти й подальшої академ. кар'єри у галузі лінгвістики представників етніч. меншин.

Лит.: Sturtevant E. H. The Organization of the Linguistic Society of America // The Classical Weekly. 1925. Vol. 18. № 16; The European Background of American Linguistics: Papers of the Third Golden Anniversary Symposium of the Linguistic Society of America / Ed. by H. M. Hoeningwald. Dordrecht, 1979; Koerner K. Practicing Linguistic Historiography: Selected Papers. Amsterdam; Philadelphia, 1989; Murray S. The First Quarter Century of the Linguistic Society of America, 1924–1949 // Historiographia Linguistica. 1991. Vol. 18. № 1; Murray S. Theory Groups and the Study of Language in North America: A Social History. Amsterdam; Philadelphia, 1994; Meeting Handbook: Linguistic Society of America. Washington, 2019.

С. І. Гірик

Американський білий метелик (*Hyalphantria cunea*) — метелик (міль) род. *Ведмедицевих*. Батьківщина — Пн. Америка. Занесений у Європу 1940. В Україні вперше виявлено 1952 в Закарпатській обл. Крила (розмах — до 40–50 мм) і черевце білі, голова в довгих білих волосках. Самиці А. б. м. відкладають яйця жовтуватого кольору на нижню частину листків рослин, переважно плодкових дерев (300–500 штук за кладку). Плодючість самиці — від 300 до 2000 яєць. Гусінь А. б. м. пошкоджує епідерміс листків дерев. Заляльковується гусінь у корі й ґрунті, під корою дерев та опалим листям. Протягом року розвивається два покоління. Зимують лялечка другого покоління. Метелики з'являються в травні. А. б. м. — небезпечний чужорідний вид, що становить загрозу для бл. 300 видів рослин (плодкових, ягідних, лісових і декоративних культур). Серед заходів боротьби — обробка дерев *інсектицидами* або їхніми сумішами з

Американське лінгвістичне товариство

мікробіологічними препаратами; карантинні заходи.

Лит.: Чураев И. А. Американская белая бабочка. Москва, 1953; Тварадзе М. С., Гогинашвили Н. В. Американская белая бабочка *Hyalphantria cunea* Drury (Lepidoptera Arctiidae) и ее энтомофаги в Грузии // Современ. состояние и перспективы сохр. батрахофауны Армении. 2009. Т. 7. № 1; Ясюкевич В. В., Титкина С. Н., Попов И. О. и др. О формировании вторичного ареала американской белой бабочки (*Hyalphantria cunea* Drury, Arctiidae, Lepidoptera) в России и соседних странах в XXI веке // Проблемы экол. мониторинга и моделирования экосистем. Москва, 2013. Т. 25; Ємець О. М., Деменко В. М. Американський білий метелик в умовах України та північно-східного Лісостепу // Вісник Сум. нац. агр. ун-ту. Сер.: Агрономія і біологія. 2014. Вип. 9.

Американський гнилец (*Histolyasis infectiosa perniciosae* larvae), злоскісний гнилец, бранденбургський гнилец, гнилец печатного розплоду — інфекц. хвороба 5–6-денних личинок печатного розплоду бджолиних сімей, що характеризується гниттям личинок та їхньою загибеллю з утворенням в'язкої тягучої кірочки, яку дуже важко видалити з комірки після висихання. Хворобу вперше описав Г. Ф. Вайт 1907 у Пн. Америці, звідки й назва. Поширена в усіх країнах світу з розвинутим *бджільництвом*. Реєструється в Україні. Завдає значних економ. збитків, зумовлених зменшенням *медозбору* на 20–80 %, втрапою бджолиних сімей, витратами на проведення лікувально-оздоров. заходів. Збудник хвороби — *бацила ларве (Bacillus larvae)*, рухлива граммпозитивна паличка. Молоді бджолині личинки заражаються спорами, які вже перебували в комірці; джерелом зараження личинок можуть стати бджоли-прибиральниці, а також інфікована їжа розплоду. Клінічна картина виявляється в утворенні лусочок на стільнику та вираженим гнильним запахом у результаті розкладання личинок. На А. г. хворіють лише дорослі 5–6-денні личинки робочих бджіл і маток, значно рідше трутнів. Також можуть заражатися оси. Для людини й теплокров. тварин *бацила ларве* не патогенна. У бджолиній сім'ї збудник передається молодими бджолами-чистильницями та годувальницями личинкою. Безконтрольний продаж чи пересилання сімей та відводків з одних місць в інші в пакетах є одним зі шляхів поширення хвороби. Його виникненню сприяють спекотна погода, перегрівання гнізда, нестача корму, ослаблення сім'ї внаслідок недостат. кількості робочих бджіл. Для лікування всіх бджолиних сімей пасіки застосовують, відповідно до чутливості виділених у лабораторії штамів мікроорг-мів, антибіотики або сульфаніламідні препарати. Для лікувальної підгодівлі хворих (умовно здорових) бджіл застосовують цукровий сироп. Профілактика А. г. ґрунтується на суворому дотриманні карантин. правил: купувати бджіл із незараженої місцевості, перевіряти бджіл на інфекц. захворювання під час 30-денного *карантину*, ізолювати хворі сім'ї.

Лит.: Бессарабов Б. Ф., Вашутин А. А., Воронин Е. С. и др. Инфекционные болезни животных. Москва, 2007; Болезни и вредители пчел / Сост. Э. В. Белик. Донецк, 2009; Галатюк О. Е. Хвороби бджіл та основи бджільництва. Житомир, 2010; Коцюмбас О. М. Хвороби бджіл та методи їх лікування // Укр. пасічник. 2010. № 10; Застулка О. О., Якубчак О. М., Солодка Л. О. та ін. Контамінація

Американський білий метелик; а — самець, б — самиця

бджолиного обніжжя мікроскопічними грибами // Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. 2015. Вип. 223; Кистерна О. С., Мусієнко В. М., Мусієнко О. В. Епізоотичний стан заразних хвороб бджіл та потенціал розвитку бджільництва в умовах північно-східної України // Вісник Сум. нац. агр. ун-ту. 2016. Вип. 6; Мусієнко О. В., Кистерна О. С. Гнильцеві хвороби бджіл, особливості діагностики та боротьби // Вісник Сум. нац. агр. ун-ту. 2017. Вип. 11.

О. Г. Мартинюк

Американський конституціоналізм — поняття, поширене в політ.-правових науках: а) правління, уґрунтоване вихідними положеннями *Конституції США* як акта найвищої юрид. сили; б) політ. система, узасаднена *конституцією* та конституц. методами правління; в) політико-правова теорія, яка доводить необхідність встановлення конституц. устрою; г) правова (конституц.) ідеологія, яка забезпечує усталеність, неперервність, єдність нормотворчості та нормозастосування, законотворчого та законодав. процесів, слугує засобом визначення особливостей функціонування політ. системи, формування, орг-ції та діяльності ключових ланок держ. механізму; ґ) політ.-правовий механізм забезпечення взаємодії правової д-ви, громад. сусп-ва та гр-нина відповідно до приписів Кон-

і штатами, кожен із яких має власну конституцію. Влада в тер. одиницях — штатах — побудована за принципом залишкових повноважень. Місцеве самоврядування органічно вмонтоване в систему держ.-тер. устрою штатів, зокрема через орг-цію врядування в містах. Це зумовлено сутнісними та функціональними характеристиками, нормативно-правовими приписами *лібералізму, федералізму, республіканізму, судового контролю*, що закріплено Конституцією США. Водночас спеціаліз. орган конституц. контролю не передбачений. А. к. органічно реалізовано в тексті Конституції США, що зобов'язує кожного президента США «всіма силами охороняти, захищати й підтримувати» останню. Ідеологами А. к. вважають Дж. Вашингтона, А. Гамільтона, Б. Данема, Т. Джефферсона, Дж. Медісона, Т. Пейна, Дж. Ролза, А. де Токвіля, Ф. фон Гайека та ін.

Лит.: Möller K. The Global Model of Constitutional Rights. Oxford, 2012; Бориславська О. М. Організація державної влади в сучасному світі. 2-ге вид. Львів, 2013; Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США. Одеса, 2014.

М. П. Недюха

Американський футбол — командний ігровий контакт. вид спорту з овальним м'ячем на прямокут. полі. Мета гри — отримати макс. кількість очок за занесення м'яча в залікову зону супротивника (тачдаун; англ. touchdown) або забивши його у ворота з поля (філд-гол; англ. fieldgoals). Офіц. днем народження А. ф. вважають 06.11.1869, коли у м. Нью-Брунсік (шт. Нью-Джерсі, США) відбувся матч між командами Ратгерського та Принстонського унів. Правила гри тоді відрізнялися від сучасних. У командах було по 25 гравців. Грали круглим м'ячем, який штовхали ногами, очки нараховувалися за голи. 20.10.1873 представники *Сельського, Колумбійського, Ратгерського та Принстонського унів* зустрілися в м. Нью-Йорку й дійшли згоди щодо встановлення правил гри, які нагадували правила європ. футболу. Проте в *Гарвардському ун-ті* відбувалися матчі за розробленими там правилами, схожими на правила *регбі*. Така гра набула популярності, й у листопаді 1876 представники унів узгодили нові правила, що ґрунтувалися на цьому варіанті. Засновником А. ф. вважають В. Кемпа (1859–1925), який був гравцем, а згодом тренером команди *Сельського ун-ту*. Він удосконалив правила змагань із принциповими положеннями, що визначили суть сучас. гри. Серед його нововведень — скорочення кількості гравців до 11, стандартні розстановки футболістів тощо. Поступово футбол вийшов за стіни унів, а наприкінці 19 ст. став культивуватись як вид профес. спорту. З'явилися перші приват. команди й профес. гравці. 1920 створено Амер. профес. футбольну асоціацію, 1922 її перейменовано в Нац. футбольну лігу (НФЛ). На 2019 до Нац. футбольної ліги входять 32 клуби, розділені на дві конференції (Американську та Національну) по 16 команд у кожній. Конференції за геогр. принципом поділяються на 4 підрозділи з 4 команд кожна. Вінчає чемпіонат фінальний матч — Супербоул (англ. Super Bowl), де чемпіон Нац. футбольної конференції протистоїть чемпіонові Амер. футбольної конференції. Переможець матчу отримує Кубок Вінса Ломбарді (англ. Vince Lombardi Trophy). А. ф. був показовим ви-

Американський конституціоналізм. Сцена підписання Конституції США 17 вересня 1787. Худ. Крісті, Говард Чендлер, 1940

ституції США, передусім конституц. визначених цінностей свободи народу, ринку, приватної власності, підприємництва, гарантій прав людини і гр-нина, які детермінують дем. устрій як різновид правового порядку. А. к. розуміють як спосіб і засіб, ресурс соц. розвитку, досягнення людиною цілей своєї діяльності, реалізованих на засадах *верховенства права*. Призначення конституції вбачається в тому, щоби, стримуючи претензії д-ви, стимулювати приватну ініціативу, підприємництво й соц. творчість як основу нар. добробуту, особистісного успіху та всезаг. процвітання. Зазначене дозволяє, з одного боку, уникнути *популізму*, а з ін., — формує людину як творця власної долі, суб'єкта соц. змін, що стає досяжним на конституц. визначених засадах ринк. конкуренції, гарантіях реалізації прав і свобод людини та гр-нина. Ключовою рисою змістового та функціонального наповнення А. к. є принцип «*поділу влади*». А. к. передбачає також розмежування компетенції між федерацією

дом спорту на *Літніх Олімпійських іграх 1932* в м. Лос-Анджелесі. На поч. 21 ст. це найпопулярніший вид спорту в США. У грі беруть участь 2 команди по 11 спортсменів. Вони можуть замінювати всіх чи частину гравців між ігровими моментами. Грають овальним м'ячем, схожим на регбійний, на прямокут. полі довжиною 120 ярдів (109,728 м) і шириною 53,3 ярда (48,738 м), з них 100 ярдів — ігрова зона, по 10 крайніх ярдів — залікові зони команд із *воротами* на обох кінцях. Команда намагається заволодіти м'ячем для просування його в залікову зону. Спочатку одна з команд має перемістити м'яч на 10 ярдів (на це 4 спроби). У разі успіху дають ще 4 спроби, якщо це не вдається — м'яч переходить суперникам. Тривалість гри — 60 хв, що поділяються на 4 чверті. Відлік часу гри зупиняють після кожного розіграшу, який завершився за межами поля, а також під час наради *суддів*. Перемагає та команда, яка після закінчення матчу має більше очок. А. ф. — єдиний вид спорту, де гравцям дозволено блокувати один одного будь-яким способом: штовхати, хапати за руки та ноги, вибивати м'яч із рук, чинити опір і тиск. А. ф. — високо травматич. вид спорту. Особливу небезпеку для здоров'я людини становлять травми голови. Тому, для запобігання травмуванню до правил були внесені зміни щодо покарання за жорстку гру. Футболісти використовують спец. захисну форму. Спочатку спортсменам було лише рекомендовано під час гри одягати на голову шкіряний *шолом захисний*, проте з часом використання шолому стало обов'язковим. Перші нац. федерації А. ф. за межами США засновані 1896 в Канаді, 1936 — у Японії. Відтоді цей вид спорту поширився в ін. країнах, особливо в Європі. Керівний орган з А. ф. в Європі — Європейська федерація американського футболу, ЄФАФ (англ. European Federation of American Football, EFAF), утворена 1996. Має в складі 30 нац. федерацій. Організує Європ. футбольну лігу, нац. клубні змагання, кубкові змагання, а також чемпіонат Європи для нац. команд. Міжнар. керівний орган з А. Ф — Міжнародна федерація американського футболу, ІФАФ (англ. International Federation of American Football, IFAF). Утворена 1998. Федерація всебічно сприяє популяризації та розвитку А. ф. у світі. На 2018 в рамках ІФАФ діють понад 60 нац. федерацій із Пн. і Пд. Америки, Європи, Азії та Океанії.

Перший чемпіонат світу з А. ф. ІФАФ для чоловіків відбувся 1999 в Італії, для юніорів — 2009 у США, для жінок — 2010 у Швеції. А. ф. з'явився в Україні в 1980-х. Перші команди були сформовані в містах Харкові, Донецьку, Києві. На 2015 в різних містах України діє понад 20 клубів А. ф. 2000 збірна України стала бронзовим призером Чемпіонату Європи. 27.04.2014 між Федерацією А. ф. України та *Національним олімпійським комітетом України* підписано Меморандум про співпрацю. 13.03.2015 Федерація А. ф. України отримала статус Нац. федерації.

Лит.: Подоляка А. Е., Подоляка О. Б. Статистическое выражение соревновательной деятельности в американском футболе // Физ. воспитание студентов творческих специальностей. Харьков, 2002. № 7; Подоляка О. Б. Планирование соревновательной деятельности в американском футболе // Пед., психол. та медико-біол. проблеми фіз. виховання і спорту. Харків, 2002. № 21; Подоляка О. Б. Роль полевой позиции в американском футболе // Физ. воспитание студентов творческих специальностей. Харьков, 2002. № 8; Подоляка О. Б. Определение принципов общего анализа соревновательной деятельности команд в американском футболе // Пед., психол. та медико-біол. проблеми фіз. виховання і спорту. Харків, 2003. № 10; Подоляка О. Б. Подготовка команды по американскому футболу в соревновательном периоде // Физ. воспитание студентов творческих специальностей. Харьков, 2003. № 2; Бідасюк Н. В., Соболь Н. М. Американський футбол як культурна і мовна метафора // Філол. дискурс. 2018. Вип. 8.

С. Ф. Мамвєєв

Американські грифи, катартиди (*Cathartidae*) — родина величезних за розмірами птахів-падальників. А. г. деякий час вважали окремим рядом, який називали грифами Нового світу (*Cathartidiformes*), хоча частіше відносили до денних хижих птахів ряду *Falconiformes*. З огляду на сучасні систем. тенденції, у ранзі окремої род. А. г. розглядають як представників ряду яструбоподібних (*Accipitriformes*). *Ареал* А. г. охоплює райони з тропічним і помірним кліматом Пн. та Пд. Америки. Найбільшого видового різноманіття досягли 2–5 млн р. т. в період істор. розквіту величезних ссавців, труп яких, як вважається, слугували для них гол. їжею. Родина А. г. складається із 3 родів і 5 видів. Серед них найчисленніший хижий птах Америки *катарта червоноголова* (*Cathartes aura*) та найскравіше

Американський футбол

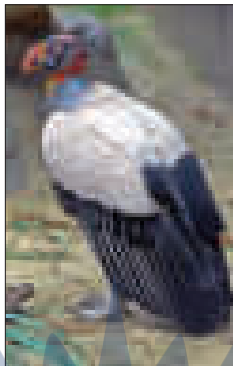

забарвлений серед птахів-падальників *гриф королівський* (*Sarcorampbus papa*), відомий агресивною поведінкою, завдяки якій відтісняє від падалі ін. види грифів (звідки й пішла його назва). *Кондори*, які є найб. за розмірами серед літаючих птахів, мають розмах крил бл. 3 м, масу тіла 10–12 кг. Два види, що належать до різних родів, каліфорнійський (*Gymnogyps californianus*) та андський (*Vultur gryphus*) кондори живуть у Пн. та Пд. Америці відповідно. Особини останнього трохи менші, однак мають ширший розмах крил — до 3,1 м. А. г. не мають прямих родинних зв'язків із грифами Старого світу, однак ведуть такий самий спосіб життя й подібні зовні. Мають сильний дзьоб зігнутий на кінці, лапи з вел. кігтями. Оперення темно-коричневе, знизу на крилах — світлі плями. Шия кондорів гола, шкіра має червоне чи рожевувате забарвлення, вкрита вузькою смугою пір'я у вигляді комірця білого або чорного кольорів. Як і королівський гриф, має м'ясисті вирости біля основи дзьоба та на лобі. Характерною рисою грифів є невелика голова, у деяких видів гола, з яскраво червоною та синьою шкірою. А. г. — моногамні. Кондори будують гнізда у важкодоступних виступах скель. Для кладки використовують листя та гілки дерев, дупла, гнилі пні. Розмножуються раз на один-два роки. У кладці від 1 до 3 білих чи блідо-зелених яєць завдовжки бл. 100 мм. Час інкубації становить 35–55 діб. Статевої зрілості досягають досить пізно — у віці 3–5 років. Живуть, залежно від виду, від 50 до понад 100 рр. Їжею слугує падло ссавців, хоча можуть нападати на поранених, хворих і дитинчат копитних. Мають добре розвинені зір і нюх, що птахам зазвичай не властиво. Загроз для існування переважно немає. Виняток становить каліфорнійський кондор, кількість особин якого в природі не перевищує 120, хоча раніше був пошир. майже по всій Пн. Америці.

Лит.: Modi W., Romanov M., Green E. et al. Molecular Cytogenetics of the California Condor: Evolutionary and Conservation Implications // Cytogenetic and Genome Research. 2009. Vol. 127. № 1; Tagliarini M., Pieczarka J., Nagamachi C. et al. Chromosomal Analysis in Cathartidae: Distribution of Heterochromatic Blocks and rDNA, and Phylogenetic Considerations // Genetica. 2009. № 135 (3); Aversa T., Cannings R., Opperman H. Birds of British Columbia and the Pacific Northwest: a Complete Guide. Victoria: Vancouver; Calgary, 2018.

С. В. Межжерін

Американські дикобрази (*Erethizontidae*) — родина ссавців ряду *гризунів* (*Rodentia*) підряду дикобразоподібних (*Hystricomorpha*). Включає 7 родів та 18 видів. Поширені переважно в Центр. Америці й троп. зонах Пд. та Пн. Америки. А. д. є кремезними великими тваринами, довж. тіла — від 46 до 86 см, маса — до 18 кг, однак дрібніші за азійських дикобразів (*Hystricidae*), з якими не мають безпосередніх філоген. зв'язків. Деякі види А. д. мають чіпкий хвіст, на якому здатні висіти. Живуть у лісах — у дуплах і між корінням дерев; у розщелинах скель. Живляться рослинною їжею: корою, листям, пагонами, гілками, ягодами, хоча деякі види їдять комах та дрібних рептилій. Нічні тварини. Живуть поодинокі або парами. Плодючість невисока: самиця народжує раз на рік одне маля, вкрите лише волоссям. Один із видів — північноамериканський дикобраз (*Erethizon dorsatum*) — поши-

Американські грифи.
Королівський гриф
(*Sarcorampbus papa*)

рений у помірній зоні від Аляски до Мексики. Особливістю виду є досить короткі голки — від 2,5 до 11 см, розміщені поміж довгого густого волоссяного покриву на спині та хвості. За допомогою хвоста активно відбивається від ворогів. Голки легко проникають у тіло нападника і залишаються там, що призводить до утворення ран, які погано загоюються. Кінцівки пристосовані до лазіння по деревах, кігті довгі.

Лит.: Alberico M., Rojas-Díaz V., Moreno J. Aporte sobre la taxonomía y distribución de los puercoespines (*Rodentia*: *Erethizontidae*) en Colombia // Revista de la Academia Colombiana de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales. 2000. № 23; Voss R. S., Da Silva M. N. Revisionary Notes on Neotropical Porcupines (*Rodentia*, *Erethizontidae*). 2. A Review of the *Coendou vestitus* Group with Descriptions of Two New Species from Amazonia // American Museum Novitates. 2001. № 3351; Kurta A. Mammals of the Great Lakes region. 3rd ed. Ann Arbor, 2017.

С. В. Межжерін

Американські мавпи — див. *Широконосі мавпи*.

Американські олені (*Odocoileus*) — рід род. оленевих (*Cervidae*) ряду *парнокопитних* (*Artiodactyla*). Включає два види, що є *ендеміками* Нового світу: олень білохвостий (*O. virginianus*) та олень чорнохвостий (*O. hemionus*). Забарвлення тіла А. о. від сіро-жовтого до темно-рудого (залежить від віку та сезону). Роги досить великі, розлогі, з відростками, кількість яких може сягати 20 на кожному розі. Мешкають А. о. у гірських та рівнинних лісах. Живляться, як і всі олені, листям, травою, корою, гілками й пагонами, бруньками та ягодами. Не утворюють сталих скупчень сімейного типу. Білохвостий олень поширений від Пд. Канади до Перу й Пн. Бразилії. Висота в холці — до 1,1 м, маса тіла — до 150 кг. Острівні карликові форми — заввишки до 0,6 м і масою до 35 кг. Добре почувується в трансформованих людиною екосистемах. Чорнохвостий олень трохи менший за розмірами, ніж білохвостий: у холці — до 1 м, маса — до 150 кг. Має величезні вуха, якими нагадує віслюка, звідки й пішла наукова назва. *Ареал* чорнохвостого оленя обмежений зх. частиною Пн. Америки. На відміну від білохвостого, чорнохвостий олень уникає культ. ландшафтів. Обидва види А. о. легко гібридизують між собою, плодючі *гібриди* трапляються в природі. Сучас. популяція білохвостого оленя в Америці становить бл. 14 млн

Американські дикобрази.
Голкошерст канадський
(*Erethizon dorsatum*)

Американські олені. Олень білохвостий (*Odocoileus virginianus*)

особин, а чорнохвостого — майже 3 млн. Хоч щороку мисливці добувають кілька сотень тисяч особин, це не починається на заг. чисельності популяції виду. Завдяки надзвичайно високій для оленевих плодючості (самиця після 200–206-денної вагітності може народити одразу 4-х малюків), популяції швидко відновлюють чисельність. Білохвостого оленя акліматизовано в кількох країнах Європи та Новій Зеландії.

Лит.: Sanchez-Rojas G. *Odocoileus hemionus* // IUCN Red List of Threatened Species. Gland; Barcelona, 2009; Gutiérrez E. E., Helgen K. M., McDonough M. M. et al. A Gene-Tree Test of the Traditional Taxonomy of American Deer: the Importance of Voucher Specimens, Geographic Data, and Dense Sampling // *Zookeys*. 2017. № 697.

С. В. Межжерін

Американські сомики, карликові сомики (*Ameiurus*) — рід *променеперих* риб род. *ікталурових* ряду *сомоподібних*, що налічує сім видів. Природний ареал роду — Пн. Америка. Як об'єкт акваріумістики та ставкового рибництва деяких представників роду було завезено до Європ. країн. Згодом А. с. проникли в річкові системи, зокрема Зх. України. На Волині (Шацька група озер) та Закарпатті мешкають два види: А. с. чорний (*A. melas*) і А. с. коричневий (*A. nebulosus*). Тут вони конкурують за кормову базу з місцевими видами риб, знищують їхню ікру та молодь. Заг. довжина тіла рідко перевищує 33 см, маса — 245 г. Забарвлення верхньої частини тіла темно-коричневе, оливкове, темно-

Американські сомики. Американський сомик (*Ameiurus nebulosus*)

сіре із зеленкуватим виблиском або чорне; жовтуваті боки переходять у блідо-жовті, черево брудно-біле. Часто трапляються *альбіноси*. А. с. — зграйні, донні, прісноводні риби, але зрідка мешкають і в солонуватих водах. Дуже витривалі й невибагливі щодо якості води й *наркологічного природного середовища*: у разі висихання або замерзання водойм закопується в мул, де перецікують несприятливий час. Живуть переважно в мілководних, густо зарослих та частково замулених водоймах, що добре прогриваються. А. с. — нічні хижаки, невибагливі в їжі. Молодь живиться безхребетними та ікромі риб, дорослі — всеїдні, споживають водорості, черв'яки, ракоподібних, п'явок, молюсків, личинок комах, а також мальків і дрібних рибок, ікру, пуголовків і жаб. Ікру відкладають у примітивне гніздо, його облаштовує та охороняє самець, який піклується про ікру. А. с. є промисловими об'єктами.

Лит.: Мовчан Ю. В. Риби України. Київ, 2011; Movchan Y. V., Talabishka E. M., Velikopolskiy I. J. Fishes of the Genus *Ameiurus* (Ictaluridae, Siluriformes) in the Transcarpathian Water Bodies // *Вестник зоології*. 2014. Т. 48. № 2.

С. В. Межжерін

Американці — політ. нація, осн. населення США. Тер. межі розселення: у межах США від Атлант. океану на Сх. до Тихого океану на Зх., від пн. кордону Мексики на Пд. до пд. кордону Канади на Пн., а також у межах шт. *Аляска* (переважно на п-ві Аляска і прилеглих о-вах) і *Гавайї* (у межах Гавай. о-вів); А. також складають осн. масу населення низки острівних залежних тер. США в *Кариб. морі й Тихому океані*. За етн. складом більшість А. — громадяни англосакс. походження, однак у населенні США представлено багато ін. етн. груп: мексиканці, італійці, німці, поляки, китайці, євреї тощо. Під час переписів населення окр. означення «А.» не використовують, замість нього вживають альтерн. ідентифікації рас., етн. й конфес. характеру. Це пов'язано з асиміляцією населення, культ. й соц. взаємодією людей різних етн. і рас. груп. Осн. мовою спілкування А. є англ., що викликано колоніальним минулим США і походженням більшості населення країни з *Британських островів*. У деяких шт. і округах офіц. статус мають також ін. мови (ісп., франц. тощо). У деяких залежних тер. сформовано сильну місцеву нац. ідентичність, яка переважає над амер. (*Пуерто-Рико*). Заг. чисельність А. — понад 300 млн. осіб. Понад 51% із них є протестантами (англікани, пресвітеріани, лютерани, баптисти, *аміші*, євангельські християни тощо; див. *Протестантизм*), пошир. католицизм, *Церква Ісуса Христа святих останніх днів*, *юдаїзм*, *іслам*, православ'я, *буддизм* тощо. Становлення А. як політ. нації розпочалося після заснування брит. колоній, створення яких супроводжувалося знищенням і вигнанням місц. корінного населення й завезенням чорношкірих африканців як рабів. Становлення А. як нації в колоніальну добу було пришвидшено соц.-екон. становищем колоній — Вел. Британія вивозила з них сировину й не була зацікавлена в екон. розвитку цих земель. До моменту проголошення незалежності США (1776) й *Війни за незалежність США* А. як нація в цілому сформувалася. Упродовж другої пол. 19 — сер. 20 ст. етн. структура нації А. змінювалася під впливом імміграції з Європи. Стаєм натепер нащадки англосакс. переселенців колон. часів й іммігрантів із Європи 19 – першої пол. 20 ст. культ. та мовно асимілювалися, іммігранти в 2–3 поколіннях за окр. винятками в повсякден. спілкуванні переходять на англ. Вони складають найчисельнішу частину нас. Поряд з європ. іммігрантами, у 19 ст. до США почали прибувати вихідці з Азії, що призводило до більшої різноманітності етн. складу. Нащадки рабів сформували специф. расово-культ. групу афроамер., яка перейняла англ. мову, однак має помітні культ. особливості. Чорношкірі іммігранти з країн Африки 20 — поч. 21 ст. упродовж короткого часу після натуралізації починають асоціювати себе з афроамериканцями. Внаслідок впливів різн. етн. груп у США сформувалася своєрідна нац. культура, яка знайшла вияв у амер. кінематографі, театрі, музиці. У зв'язку з екон. потужністю, геополіт. значенням і наук. потенціалом США, амер. культура має величезний вплив на світове культ. життя.

Лит.: Simmons R. S. *The American Colonies from Settlement to Independence*. New York, 1981; Бурстин Д. *Американці: національний опыт*. Москва, 1993; Crunden R. M. *A Brief History of American Culture*. Armonk, 1996; Болховитинов Н. *Американская цивилизация как*

исторический феномен. Москва, 2001; Shannon T. J., Gelman D. N. *American Odysseys: a History of Colonial North America*. New York, 2014.

В. О. Пількевич

Америцій (Americium; від назви *Америки*), Am — радіоактив. хімічний елемент, атомний номер 95, віднос. атомна маса 243, електрон. конфігурація [Rn] 7s²5f⁷; період 7, f-блок (*лантаноїд*). Трапляється в ступенях окиснення +3, +4, +5, +6. А. уперше виділив Г. Сіборг зі співробітниками 1944. Стаб. нуклідів немає. Проста речовина — америцій. Блискучий сріблясто-сірий метал, тягучий і ковкий, густ. 1 3671 ± 5 кг/м³, t-ра плавлення +1 173 °С, t-ра кипіння +2 607 °С. Світиться в темряві через влас. α-випромінювання. Взаємодіє з газуватим воднем. А. утворюється в *реакторах ядерних* під час бомбардування *нейтронами плутонію*. Використовують у синтезі важчих елементів. У суміші з берилієм ²⁴¹Am застосовують для виготовлення джерел нейтронів. А. високотоксичний. Значення гранично допустимої концентрації для А. в повітрі бл. 10⁻⁴ Бк/л, у воді водоєм — бл. 70–80 Бк/л.

Лит.: Stwertka A. *A Guide to the Elements*. New York, 2018.

Л. В. Кобріна

Амерінди [англ. Amerinds, від Ame(rican) Ind(ians) — амер(иканські) інд(іанці)] — умовна узагальнена назва корінного нас. *Америки* доколумбової епохи та їхніх нащадків за винятком *ескімосів і алеутів*. Антропологічно А. відносять до т. з. червоної раси, якій притаманні чорне пряме волосся, доволі смаглява (часом навіть темна) шкіра, слабо розвинений епікантус. А. є нащадками першої (30–40 тис. р. т.) та другої (11–12 тис. р. т.) хвиль залюднення *Америци*, предки яких прийшли до *Америци* через суходинний перехідок на місці сучас. *Берингової протоки*. Цей перехідок опинився під водою після завершення льодовикової епохи внаслідок підйому рівня Світового ок. Під час етнотер. експансії з Пн. на Пд. упродовж кількох десятків тисяч років А. розселилися по всій *Америци* включно з мисом *Горн*, розділившись на понад 1200 етномов. груп, об'єднаних у бл. 160 мовних сімей. На момент відкриття *Америци* європейцями більшість амерінд. народів за рівнем сусп. розвитку ще не вийшла на рівень цивілізації та перебувала на етапі різного рівня первісних суспільств. Поряд із тим, значна частина народів *Мезоамерици*, Центр. і Пн. Анд. зони Тихоокеан. узбережжя Пд. *Америци* (*Коста*) і Колумбійського нагір'я на час першого контакту з європейцями досягли етапу відносно розвинених цивілізацій. У технол. плані вони перебували на рівні пізнього *неоліту*, *енеоліту* або мідно-бронзового віку. Унаслідок колоніальної експансії європейців усі автохтон. цивілізації А. було знищено. Значна частина корін. населення *Америци* загинула під час *Конкісти*, колоніальної експлуатації й поширення занесених європейцями хвороб, до яких місцеве населення не мало імунітету. Станом на 2019 частка А. серед майже 900 млн мешканців Пн. й Пд. *Америци* становить не більше 8 % (50–75 млн осіб).

Лит.: *Америка после Колумба: взаимодействие двух миров*. Москва, 1992; Керам К. В. *Первый американец. Загадка индейцев доколумбовой Америки* / Пер. с нем. Москва, 2005; Рубель В. А. *История цивилизаций Доколумбовой*

Америци. Київ, 2005; Ершова Г. Г. *Древняя Америка: полет во времени и пространстве. Северная Америка. Южная Америка*. Москва, 2006; Нерсесов Я. Н. *Тайны Нового Света. От древних цивилизаций до Колумба*. Москва, 2006; *Encyclopedia of Latin America* : in 4 vol. / Ed. by T. M. Leonard. New York, 2010. Vol. 1: *Amerindians through Foreign Colonization (Prehistory to 1560)* / Ed. by J. M. Francis; *Handbook of Middle American Indians* : in 16 vol. / Ed. by R. Wauchope. Austin, 2015.

В. А. Рубель

Амеріндологія (від *амерінди* та грец. λόγος — слово, вчення), індіаністика — комплексна наука, що займається вивченням амерінд. мов, а також усебічним дослідженням історії та культури корінного населення *Америци*. Істотне зростання обсягу знань щодо мов, історії та культури амеріндів сприяло поглибленню предмет. спеціалізації окр. галузей А. й виокремленню в її межах самостійних наук. Останні спеціалізуються на поглибленому вивченні окр. цивілізац. конгломератів доколумбової епохи (мезоамеріаністика, майяністика, ацтекознавство, інкознавство тощо). Водночас, з огляду на стратегіч. несхожість цивілізац. розвитку доколумбових народів *Америци* пор. з Європою, поява галузевих наук не скасовує потреби в А. як комплекс. дисципліні. В її системній сукупності поряд із поглибленням регіон.-галузевої спеціалізації продовжують функціонувати наук. напрями надгалузевого, надрегіон., міжпредметного і узагальнювального масштабу, спрямовані на комплексне вивчення історії й культури індіан. народів, їхніх мов і л-р, археол. пам'яток доколумбової епохи тощо. У США й Канаді на позначення А. у наш час використовують терміни «дослідження корінних американців» («Native American Studies») та «дослідження «перших народів»» («First Nations Studies»), які частково витіснили термін «амеріндські дослідження» («American Indian Studies») як неполіткоректний. Осн. центрами А. є США й Канада, а також країни Лат. *Америци*, зокрема Мексика й Перу. У системі укр. гуманітаристики А. як комплексна наук. галузь перебуває у стадії становлення.

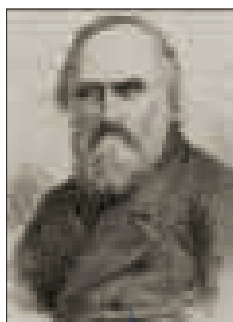
Лит.: Кнорозов Ю. В. *Письменность индейцев майя*. Москва; Ленинград, 1963; *Америка после Колумба: взаимодействие двух миров*. Москва, 1992; Рубель В. А. *История цивилизаций Доколумбовой Америки*. Київ, 2005; Ершова Г. Г. *Древняя Америка: полет во времени и пространстве. Северная Америка. Южная Америка*. Москва, 2006; Нерсесов Я. Н. *Тайны Нового Света. От древних цивилизаций до Колумба*. Москва, 2006; *Encyclopedia of Latin America* : in 4 vol. / Ed. by T. M. Leonard. New York, 2010. Vol. 1: *Amerindians through Foreign Colonization (Prehistory to 1560)* / Ed. by J. M. Francis; *Handbook of Middle American Indians* : in 16 vol. / Ed. by R. Wauchope. Austin, 2015.

В. А. Рубель

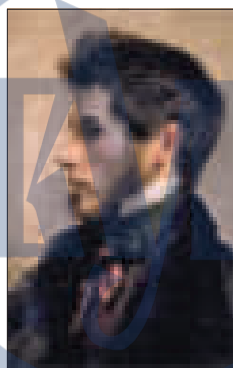
Амеріндські мови, індіанські мови — гіпотетична макросім'я мов, яка об'єднує мови корінного населення *Америци*. Гіпотезу про спорідненість усіх мовних сімей мов американських індіанців на рівні макросім'ї висунув американський лінгвіст Дж. Грінберг.

Амерлінг, Карел Славоміл (чес. Amerling, Karel Slavoj; 18.09.1807, м. Клатови, тепер Пльзеньський край, Чехія — 02.11.1884, м. Прага, тепер Чехія) — педагог, філософ, лікар, природо-

знавець, член Німецької академії природодослідників «Леопольдина» (з 1867). Закінчив 1836 Празький ун-т (доктор медицини), описав працював асистентом чes. ботаника Я. С. Пресла, мав мед. практику. 1839 заснував у м. Празі інновац. освіт. заклад «Будеч» (1839–1848; проект збанкрутував) — центр підготовки учителів нар. шкіл, у якому вперше в Чехії було організовано навчання і для жінок. 1848–1868 — директор першої чes. зразкової школи, при якій створив одноріч. пед. курси. З 1871 до кінця життя очолював створений за власним проектом у Градчанах (р-н м. Праги) Ін-т для душевнохворих «Ернестinum» — перший в Австро-Угорщині лікувально-вих. заклад для розумово відсталих дітей. У закладі А. упроваджував прогресивні для свого часу методи й засоби виховання, використовуючи фіз. працю, предметне навчання, лікув. процедури. Як послідовник і популяризатор філос.-пед. ідей Я.-А. Коменського, А. у сфері орг-ції освіти був прихильником принципу єдиної школи для всіх дітей до 14 років. У змісті освіти підкреслював значення реальних предметів, з яких найважливішими вважав природничі науки, що відбулося в проекті навч. програми для чes. нар. шкіл (1848). Розробив концепцію виробничо-тех. освіти, за якою молоді з раннього віку мала ознайомлюватися з теор. і практ. проблемами ремісничого, пром. й с.-г. вир-ва. А. — автор навч.-метод. і наочних посібників, склав перші в Чехії практ. посібники з хімії, технології, ботаніки. Пропагував жін. освіту. Вел. значення надавав підвищенню рівня заг. та проф. освіти робітників, викладав у недільній школі в м. Празі. Діяльність А. мала велику вагу в розвитку чes. нац. школи. Встановлював наук. зв'язки із вченими й педагогами слов'ян. країн, сприяючи утвердженню ідеї слов'ян. єдності. Осн. праці: «Флора і фауна Чехії» (1852), «Притулок для розумово відсталих жіночого т-ва Св. Анни в Празі в 1871–1883 pp.» (1883) та ін.

Амерлінг Карел Славоміл

Амерлінг Фрідріх фон.
Автопортрет, 1834 (Галерея Резиденції, м. Зальцбург)

Пр.: Promyslný Posel. Spis wssenaučný pro obecny lid a pro každého, kdož v uměnjch, zvláště v řemeslech a v mnohých žiwota záležitostech poučenj hledá : ve 2 část. Prague, 1840–1844; Přírodněna česká, popsání všech hornin, kamů, rostlin a živočichů, českou zem obývajících. K užívání všem učitelům národních škol při sestavování přírodoven a na vycházkách. Zeměna česká. Prague, 1851; Průmysl v Čechách. Zprávy statistické, řemeslnické a obchodnické. K užívání učitelům a čekatelům národních hlavních škol. Prague, 1851; Karla Amerlinga Orbis Pictus čili Svět v obrazech. Stupeň druhý. Co pokračování prvního stupně, jež sepsal Amos Komenský, Prague, 1852; Školy denní, týdenní, měsíční a roční, jimiž se v pozdějším stáří svého obíral a jež veškeré mládeži, zvláště pak české odkázal MDr. Karel Sl. Amerling : ve 2 část. Pelhřimov; Prague, 1885–1886; Ernestinum: Ústav idiotů Jednoty paní sv. Anny v Praze: stav po 12 letech trvání (1871–1883). Prague, 1998.

Лит.: Jahn J. V. Karel Slavoj Amerling: obraz života a práce. Praze, 1893; Novotný M., Dýma M., Koubek L. Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga: výběr z korespondence. Praha, 1960; Hoffmannova E. Karel Slavoj Amerling. 2 vyd. Brandýs nad Orlicí, 2003; Frimlová D. Nové tváře české sociální pedagogiky. Zlín, 2012; Малофеев Н. Н. Специальное образование в меняющемся мире. Европа. 2-е изд., перераб. Москва, 2018.

О. В. Лисовець

Амерлінг, Фрідріх фон (нім. Amerling, Friedrich von; 14.04.1803, м. Шпіттельберг, тепер у

складі м. Відня, Австрія — 14.01.1887, м. Відень, Австрія) — художник-портретист, представник напряму *бідермаєр*. Народився в сім'ї ремісника, дротового майстра. 1815–1824 навчався у Віденській академії мист-в. Відвідував заняття скульптора й художника Й. Клібера в школі граверів. Вивчав основи іст. рисунка в класі художників К. Гзельхофера й Г. Маурера. 1824–1826 відвідував заняття в Празькій академії образотвор. мист-в у худ. Й. Берглера. Жив у м. Лондоні (1827–1828), де на нього вплинула творчість художника Т. Лоуренса, побував у м. Парижі, де працював разом із худ. О. Верне, та в м. Римі. 1828 повернувся до м. Відня й почав працювати як вільний художник. Отримував замовлення від аристократич. родин та імператор. дому. 1832 його було призначено придвор. художником. А. багато мандрував Європою, відвідав також Єгипет і Палестину. 1878 отримав дворян. титул. У його домі часто збиралися віден. митці. Протягом життя написав понад 1000 робіт, переважно портрети відомих осіб (політиків, художників, бизнесменів), представників вищих кіл аристократії та багатії буржуазії. Іноді малював також членів своєї родини («Портрет матері художника», 1836; «Син Фріц на ліжку», 1850). Старанно випробував деталі картин («Імператор Франц І», 1832), іноді портрети перетворювалися на жанр. сцени («Рудольф фон Артхабер із дітьми», 1837), використовував вишукану палітру кольорів. Серед творів — «Дівчина в солом'яному капелюхові», «Жінка за читанням» (обидві — 1835), «Портрет графа Іштвана Сечені» (1836), «Портрет імператора Фердинанда І» (1840) та ін. Більшість картин зберігається в австр. музеях і приват. колекціях. 1829 отримав від Віденської академії премію Рейхеля. Нагороджений орденом Залізної корони (1879). На честь А. названо вулицю в м. Відні.

Лит.: Friedrich von Amerling 1803–1887. Katalog der Ausstellung der Österreichischen Galerie Belvedere, Wien. Leipzig, 2003; Федотова Е. Д. Бідермаєр. Москва, 2005; Farthing S. 501 Great Artists. Nauppauge, 2008; Венский портретист Фридрих фон Амерлинг // Журнал Цивілізації Анахроністів. 2016. № 12; Is that Biedermeier?: Amerling, Waldmüller and More / Ed. by S. Grabner, A. Husslein-Arco. München, 2017.

Аметист (від грец. ἀμέθυστος — неп'янкий) — мінерал класу *силікатів*, різновид *кварцу* фіолет. забарвлення різної густини й відтінків. А. — гідротерм. мінерал, що кристалізується за порівняно низьких т-р (до 200–240 °С). Сингонія — тригональна; спайність виявляють нечасто; твердість за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 7; густ. — 2,64 кг/м³. А. притаманні полісинтет. бразильські двійники, оптично мінерал може бути аномально двовисним. В огранці кристалів домінують ромбоєдри, грані призми розвинуті слабо. Розподіл забарвлення в кристалах А. нерівномірний: фіолет. колір переважно приурочений до ділянок, що прилягають до ребер між гранями ромбоєдрів. Фіолет. забарвлення А. має радіац. природу, зумовл. домішкою йонів Fe³⁺ у структурі. Під впливом тривалого соняч. опромінення мінерал поступово втрачає первіс. колір. Мін. т-ру, за якої відбувається знебарвлення А., точно не визначено, для більшості зразків вона перебуває в межах 230–260 °С. Унаслідок нагрівання нижче цього зна-

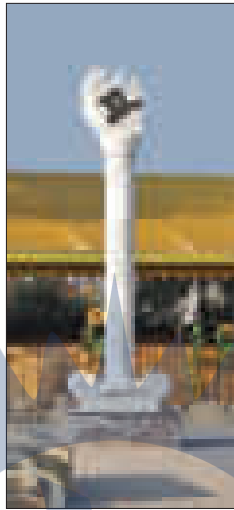
Аметист

чення А. стає сірувато-фіолетовим, однак після охолодження знову набуває первіс. кольору. А., знебарвл. нагріванням, під дією рентген. променів відновлює свій колір. А. вважають символом тверезості. Найвідоміші родовища А. розташовані в *Бразилії, Уругваї*, а також *Канаді, РФ, США, Мексиці, Шри-Ланці*. В Україні друзи кристалів А. виявлено в залізистих *кварцитах* Криворізького бас., камерних пегматитах *Волині*, гідротерм. кварц. жилах і жеодах серед девонських туфогенних порід *Донбасу*, у вулканітах Гір. *Криму, Зх. Волині й Закарпаття*. Ювеліри широко використовують переважно синтезовані А., у яких фіолет. забарвлення рівномірно розподілене в усій масі мінералу.

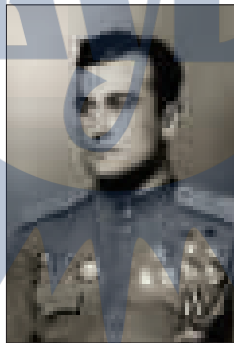
Лит.: Шуман В. Мир камня : в 2 т. Москва, 1986. Т. 2: Драгоценные и поделочные камни; Минералы Украины / Отв. ред. Н. П. Щербак. Киев, 1990; Гаевський Ю. Д., Грущинська О. В. Аналіз аметистів за допомогою інфрачервоної спектроскопії // Коштовне та декоративне каміння. 2010. № 1; Павлишин В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

Д. К. Возняк

Аметов, Ільмі Ганійович [кримськотатар. Ільмі Г'яни ог'луу Амет; псевдонім Ільмі Амет Байрач (кримськотатар. Ильми Амет Байрач); жовтень 1947, м. Каттакурган, тепер Самарканд, вілаета, Узбекистан — 16.08.2011, м. Сімферополь, АР Крим, Україна] — скульптор, діяч кримськотатар. нац. руху. Народився в сім'ї депортов. з м. Судака крим. татар. 1966 вступив до політех. ін-ту м. Навої, але 1968 був відратований за участь у кримськотатар. нац. русі. Того ж року намагався переїхати до Криму, але не отримав прописки й оселився в м. Кримську Краснодар. краю (тепер РФ). 1970 переїхав до м. Москви, де познайомився з дисидентами (В. Буковським, М. Джемільєвим та ін.). Доправляв документи для передачі за кордон. 1971–1974 навчався на ф-ті худ. обробки каменю Бакинського держ. худ. уч-ща, по закінченні якого до 1977 працював у реставрац. майстернях м. Баку (Азербайджан), а відтоді знову переїхав до Краснодар. краю. Від 1987 мешкав у Криму, спочатку у м. Старий Крим, а потім — у м. Сімферополі. Перша скульптур. композиція А. — вилучена з граніту постаць солдата заввишки 3,5 м, встановлена 1974 в одному з вірмен. сіл як пам'ятник воїнам, загиблим під час Другої світової війни. Авторству А. належить багато монументів і скульптур на тер. Криму: пам'ятник жертвам Другої світової війни (с. Сонячна Долина під м. Судаком), пам'ятний знак жертвам депортації (с. Міжводне Чорномор. р-ну), стели з іст. назвами сіл Ай-Серез (Межиріччя), Таракташ (Дачне), Токлук (Багатівка) та ін. 1987–1988 власними силами проводив реставрацію чаш джерел у вірмен. монастирі *Сурб-Хач* (м. Старий Крим). Найвідоміша робота — встановлений 1998 у с. Таракташ (Дачне) під м. Судаком пам'ятник місцевому жителю Сеїт-оглу Сейдамету. Це преток А., якого звинуватили у вбивстві ігумена Парфенія і стратили. Він став персонажем кримськотатарського фольклору. Спільно з ін. скульпторами А. брав участь у створенні пам'ятника рад. генералу-дисиденту П. Григоренку, встановленого 1999 у м. Сімферополі. Виготовлений А. хрест (2000) увінчує споруду Кафедрального собору рівноапост. князів Володимира й Ольги в м. Сімферополі. 2005 виготовив пам'ятник (встановлений

Аметов Ільмі Ганійович. Пам'ятний знак жертвам депортації у с. Міжводному Чорноморського р-ну Автономної Республіки Крим

Амет-Хан Султан

на о. Сахалін) штабс-капітану Ільясу-мурзі Даріському, який героїчно загинув у роки *Російсько-японської війни 1904–1905*. У 2004–2006 А. разом з Асоціацією кримськотатар. працівників освіти «Мааріфчі» («Просвітник») втілює низку проєктів із виготовлення й встановлення пам'ятних знаків на місці знищених святих місць. Нагороджений знаком «За заслуги перед кримськотатарським народом» (2016, посмертно).

Лит.: Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х — початок 1990-х років). Очима радянських спецслужб : в 2 ч. / Ред. кол.: В. А. Смолій, С. М. Богунов, Г. В. Боряк та ін. Київ, 2004; Берест В. Жив серед гір і з каменю творив // Вісник ДО «Всеукраїнського інформаційно-культурного центру». 2012. № 7 (33).

Амет-Хан, Султан [20.10. (за ін. даними 25.10.) 1920, с-ще Алупка, тепер місто АР Крим, Україна — 01.02.1971, Москов. обл., тепер РФ] — військовий льотчик, підполковник (з 1957), двічі Герой Радянського Союзу (1943, 1945), засл. льотчик-випробувач СРСР (з 1961). Народився в сім'ї робітника. 1937 закінчив залізнич. уч-ще в м. Сімферополі. 1937–1939 працював слюсарем у залізнич. депо м. Сімферополя, водночас навчався в сімферопол. аероклубі. Служив у армії з лютого 1939. У 1940 закінчив Качинську Червонопрапор. військ. авіашколу ім. О. Ф. Мясникова. Служив у 4-му винищув. авіаполку (Одес. військ. округ). Під час Другої світової війни льотчик-винищувач, командир ланки, ескадрильї, помічник командира 9-го гвардійського винищув. авіаполку на Брянському, Південно-Західному, Сталінград., Південному, 4-му Українському та 3-му Білоруському фронтах. Здійснив 603 бойові вильоти на винищувачах І-153, британ. «Харрикейн», Як-7Б, Як-1, амер. Р-39 «Аерокобра», Ла-7. У 150 повітр. боях збив особисто 30 (один із застосуванням повітр. тарана) і в складі групи — 19 літаків ворога. 1945 вступив до Військ. академії командно-штурман. складу, але навчання не закінчив. Від 1947 — льотчик-випробувач Льотно-дослідниц. ін-ту в м. Жуковському Москов. обл. Здійснив тестування понад 50 типів літальних апаратів, випробування в повітрі 107 одиниць техніки. Загинув під час випробування літака. Похований у м. Москві. Нагороджений 3 орденами Леніна (1942, лютий і серпень 1943), 4 орденами Червоного Прапора (1942, 1943, 1945, 1953), орденами Олександра Невського (1944), Вітчизн. війни 1-го ступеня (1945), Червоної Зірки (1941), «Знак Пошани» (1961) та 6 медалями. Лауреат Держ. премії СРСР (1953). Погруддя встановлені на центр. площі м. Алупки (1955), у парку Вічної Слави м. Києва (2013). У м. Алупці створено музей (1993). Його ім'ям названо малу планету Соняч. системи № 6278 (2002).

Лит.: Бабаков А. А., Абрамов Ф. Н., Агеев А. М. и др. Герои Советского Союза : в 2 т. Москва, 1987. Т. 1; Путерброт А. Боевая слава Дагестана. Махачкала, 1988; Бугаев Б. Амет-хан Султан. Москва, 1990; Авиационная энциклопедия в лицах. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2008; Прокопчук О. Орли не помирають на землі... // Віче. 2010. № 9; Барская Т. Человек земли и неба. Герой войны Амет-Хан Султан // Брега Тавриды. 2011. № 5–6; Бабаев А.-М. Гордость и слава Дагестана // Ист., археол. и этн. Кавказа. 2015. № 2 (42).

Л. М. Хойнацька

Ам'єнський мирний договір — мирна угода, укладена 27.03.1802 у м. Ам'єні (тепер регіон О-де-Франс, Франція). Сторони, які підписали договір: Велика Британія — з одного боку та Франція, Іспанія й Батавська республіка (Нідерланди) — з ін. Укладення А. м. д. стало наслідком внутрішньополітич. напруження й відставки уряду у Великій Британії. Остання втратила ініціативу у веденні бойових дій проти Франції, яка також прагнула їх призупинити. Договір поклав

лошення Великою Британією 22.05.1803 війни Франції.

Лит.: История дипломатии : в 5 т. / Под ред. В. А. Зорина, В. С. Семенова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1959. Т. 1; Борисов Ю. Шарль-Морис Талеїран. 4-е изд., испр. и доп. Москва, 2003; Grainger J. D. The Amiens Truce: Britain and Bonaparte 1801–1803. Woodbridge, 2004; Goldsmith Th. British Diplomatic Attitudes towards Europe, 1801–4: Ignorant and Indifferent? // The International History Review. 2016. Vol. 38. Is. 4.

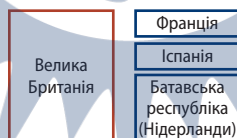
С. С. Троян

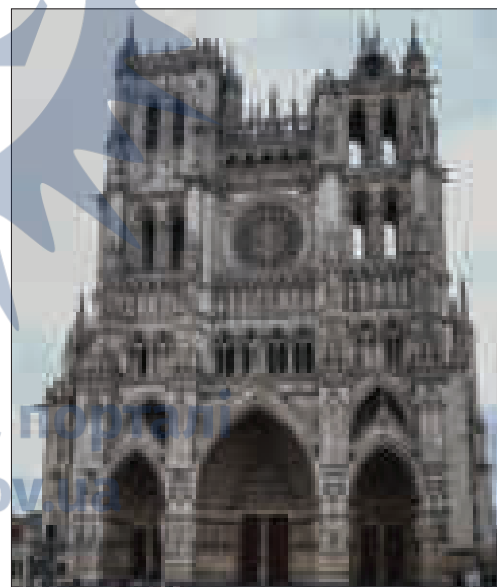
Ам'єнський собор, Собор Ам'єнської Богоматері (франц. La cathédrale d'Amiens, Cathédrale Notre-Dame d'Amiens) — кафедральний собор католическої єпископії в м. Ам'єні (регіон О-де-Франс, Франція), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1981). Буд-во собору на місці церкви, знищеної пожежею 1218, почав 1220 арх. Роберт де Люзарш (Robert de Luzarches, 1160–1228) на замовлення єпископа Еврарда де Фуллоа (Evrard de Fouillois, 1145–1222). А. с. мав стати місцем зберігання християн. *реліквій* — голови *Івана Хрестителя*, викраденої 1206 з м. *Константинополя* (тепер м. Стамбул, Туреччина) під час 4-го хрестов. походу (див. *Хрестові походи*). 1228–1258 буд-во очолював арх. Т. де Кормо, потім до 1288 — його син Р. де Кормо; загалом завершено 1270. У 16 ст. зведено шпиль (висота 112,7 м) на перетині серед. *нефа* і *трансепта*. 1850–1859 А. с. відреставровано під керівництвом арх.

край існуванню 2-ї антифранц. коаліції. Угода складалася з 22 статей, однієї сепаратної статті та франко-голландської декларації. Її підписали: від імені Франції — держ. радник Ж. Бонапарт (брат майбутнього імператора *Наполеона I Бонапарта*), від ім. Іспанії та Батавської республіки — їхні послы у Франції (відповідно — Х. Н. Азара, Р. Я. Схиммелпеннінк), від Великої Британії — радник короля лорд Ч. Корнуолліс. За умовами А. м. д. Велика Британія зобов'язувалася повернути союзникам захоплені нею колонії, за винятком о-вів *Тринідад* і *Цейлон* (див. *Шрі-Ланка*) та погоджувалася на виведення своїх військ із *Синту* й о. *Мальти*. Натомість, Франція зобов'язувалася вивести війська з *Неаполітанського королівства*, м. Риму й о. Ельби, зберегти статус-кво в Європі й укласти торговельний договір із Великою Британією. Обидві сторони гарантували цілісність володінь *Османської імперії* в довоєн. кордонах. У квітні 1802 держави-учасниці ратифікували договір. 13.05.1802 до нього приєдналася Осман. імперія, яка 26.06.1802 підписала окр. угоду з Францією. Проте Велика Британія та Франція розглядали укладений мир як тимчас. етап і не збиралися дотримуватися його умов. Брит. війська було виведено з Єгипту, однак збережено брит. контроль над о. Мальтою. Франція, своєю чергою, продовжувала наступальну політику в Європі: анексувала *П'ємонт*, о. Ельбу, *Парму* та ін. італ. території. У 1803 було організовано держ. переворот у *Швейцарії*, наслідком якого стало її перетворення на протекторат Франції. Крім того, Велика Британія та Франція не мали наміру укласти двостор. торговельної угоди. Це призвело до подальшого напруження в міжнар. відносинах, формування нової антифранц. коаліції та нового етапу *Наполеонівських війн* після ого-

Ам'єнський мирний договір. Підписання Ам'єнського договору, худ. Жюль-Клод Циглер, 1853 (Музей Пікардії)

Підписанти Ам'єнського мирного договору

Ам'єнський собор

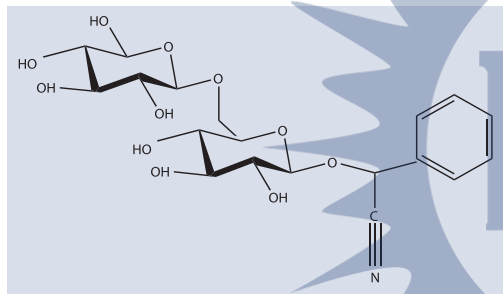
Е. Е. *Віолле-ле-Дюка*. 1862 собор отримав статус іст. пам'ятки Франції. А. с. — одна з найбільших у світі «класичних» готич. церков 13 ст., найб. готич. собор Франції (довж. 145 м, висота серед. нефа 42,3 м, заг. площа 7 700 м²). В плані тринефний, з тринеф. трансептом, хором, деамбулаторієм (галереєю довкола вівтар. частини храму) і вінцем *капел*. Гол. фасад фланкують 2 несиметрич. вежі, акцентують 3 глибокі аркові портали й вікно-роза діаметром 13 м над скульптур. галереєю королів. Собор вирізняється цілісністю плану, красою високого триярус. інтер'єру, скульптурою на гол. фасаді та в пд. рамені трансепта. А. с. занесено до списку Світової спадщи-

ни ЮНЕСКО як шедевр людського творч. генія, що вплинув на розвиток світ. архітектури. Площа центр. зони території, що перебуває під охороною, — 1,54 га, *буферної зони* — 115 га.

Лит.: Frankl P. The Gothic Architecture. Harmondsworth, 1962; Лясковская О. Французская готика XII–XIV веков: Архитектура. Скульптура. Витраж. Москва, 1973; Вечерський В. Курс історії архітектури. Київ, 2006; Amiens, la Grâce d'une Cathédrale. Paris, 2013; Plagnieux Ph., Muller P. Amiens. La Cathédrale Notre-Dame. Paris, 2014.

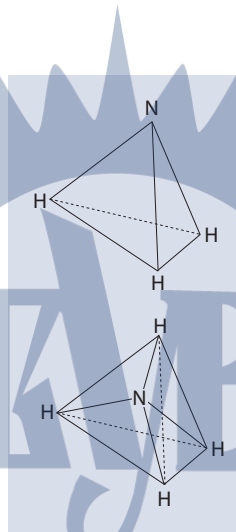
В. В. Вечерський

Амигдалін (від грец. ἀμυγδάλη — мигдаль) — ціаногенний *глікозид*. Назва за номенклатурою IUPAC — 2-[(2R,3R,4S,5S,6R)-3,4,5-тригідрокси-6-[[[(2R,3R,4S,5S,6R)-3,4,5-тригідрокси-6-(гідроксиметил)оксан-2-іл]оксиметил]оксан-2-іл]-2-(феніл)-оксиацетонітрил. Синоніми: D-(-)-Амигдалін, амигдалозид, генциобіозид нітрилу мигдалевої кислоти, (R)-1-(фенілметил)-1-ціано-β-D-глюкопіранозил-(1→6)-β-D-глюкопіранозид. Брутто-ф-ла: C₂₀H₂₇NO₁₁. Відносна мол. м. — 457,45. А. відкрито 1830 хіміками П'єром Жаном Робіке (Pierre Jean Robiquet, 1780–

Амигдалін. Структурна формула

1840, Франція) й Антуаном Франсуа Бутроном Шарлардом (Antoine François Boutron Charlard, 1796–1879, Франція) у гірському *мигдалю* (*Amygdalus*). Безбарв. кристал. гірка на смак речовина. Т-ра плавлення — 214–216 °С, [α]_D²⁰ = -42° (вода, c = 1). Розчин. у воді: 83 г/л (10 °С). Погано розчин. в етанолі (див. *Спирт етиловий*): 1,1 г/л (10 °С), 90 г/л (78 °С). Не розчин. в ефірі (див. *Ефір диетиловий*). До складу молекули А. входить фрагмент цукру генциобіози C₁₂H₂₂O₁₁ та аглікон — нітрил мигдалевої к-ти. Внаслідок нагрівання А. в концентрований хлоридний к-ті утворюється *глюкоза* та D-(-)-мигдалева к-та. Під дією розбавл. к-т на А. утв. 2 молекули глюкози, бензальдегід C₆H₅CHO та гідроген ціанід HCN. Дія гідроліт. ферментів або ензимів (β-глюкозидази та амигдалази), які входять до складу емульсину — білкової речовини, що міститься в мигдалі, — також зумовлює деградацію А. з утворенням бензальдегіду та гідроген ціаніду. Аналогічно відбувається розщеплення А. в організмі, що призводить до отруєння через споживання вел. кількості амигдаліновміс. продуктів. У природі А. міститься у насінниках, корі, листках слив, вишень та ін. рослин, що тепер належать до роду *Prunus*, тощо. У рослинах А. утворюється з *глюкозиду* пруназину C₁₄H₁₇NO₆. У пром-сті А. добувають *екстракцією* з рослин. сировини. У деяких країнах А. застосовують для терапії онколог. захворювань (*вітамін В₁₇*, лаетрил), однак дані щодо ефективності його застосування в цій сфері медицини суперечливі.

Аміак

Аміак. Балон із аміаком

Лит.: The Chemistry of Organic Medicinal Products / Ed. by G. L. Jenkins, W. H. Hartung, K. E. Hamlin Jr. et al. 4th ed. New York, 1957; Неницеску К. Д. Органическая химия : в 2 т. / Пер. с рум.; под ред. М. И. Кабачника. Москва, 1963; Flour and Breads and Their Fortification in Health and Disease Prevention / Ed. by V. Preedy, R. Watson, V. Patel. London, 2019.

О. В. Головченко

Аміак, амоніак, NH₃ [лат. am(mon)iac(um), від грец. ἀμμωνιακόν — смолиста камедь] — сполука Нітрогену (*азоту*) з Гідрогеном (*воднем*). На атомі Нітрогену є вільна електрон. пара, яка надає речовині осн. властивостей. Гібридизація атома Нітрогену близька до тетраедричної, тому молекула має форму правильної *піраміди* з атомом N у вершині, кут між зв'язками 108°, довжина зв'язку N–H — 1,64 Å. А. — легкий безбарв. газ з різким характер. запахом, добре розчин. у воді (760 л у воді об'ємом 1 л за т-ри 20 °С), утворює гідрати складу NH₃ · H₂O та 2NH₃ · H₂O, трохи гірше розчин. у *спирті етиловому*, *ацетоні*, бензені (*бензолі*), трихлорометані (хлороформі). За т-ри 0 °С та тиску 0,1 МПа маса А. об'ємом 1 л становить 0,771 г, т-ра кипіння — -33,4 °С, т-ра замерзання — -77,8 °С, отруйний. Рідкий А. — безбарв. рідина, густ. якої 0,6814 кг/м³ за т-ри кипіння, сильно заломлює світло. Твердий А. — безбарв. кристали кубіч. форми. У рідкому А. молекули асоційовані, асоціація зберігається аж до крит. т-ри. Рідкий А. під час випаровування вбирає багато тепла. Здат. розчиняти різн. *солі* й деякі метали. У середовищі *кисню* А. горить з утворенням *води* й *азоту*. З к-тами А. утворює солі; з киснем повітря за участі *каталізатора* (*платини*) утворює *оксиди Нітрогену*, які легко перетворити на *кислоту азотну* (нітратну). Із солями та основами А. утворює сполуки складу AgCl · 2NH₃, Cu(OH)₂ · 4NH₃, CdSO₄ · 4NH₃ та ін. Унаслідок нагрівання з оксидами метал. елементів А. відновлює їх. З луж. і лужно-зем. металами А. утворює *аміди* (див. *Аміди металів*), іміди та нітриди (NaNH₂, CaNH, AlN). У природі А. виділяється внаслідок гниття нітрогеновміс. органіч. речовин. Найдавні. спосіб добування А. — з газів, що утворюються внаслідок коксування *вугілля кам'яного*. У пром-сті А. синтезують з азоту та водню за т-ри 300–500 °С та тиску 15–100 МПа й участі катализаторів: N₂ + 3H₂ ⇌ 2NH₃, HΔ = 5,2 кДж. А. використовують у вир-ві нітрат. к-ти, *добрив азотних*, *соди вуглекислої* й *вибухових речовин*, у холодильних машинах, для *азотування* стал. виробів. Розчин А. у воді застосовують у *медицині*.

Лит.: Чабан В. І., Гирка А. Д., Коваленко В. Ю та ін. Безводний аміак — ефективне та економічно виправдане азотне добриво. Донецьк, 2010; Яструб Т. О., Кірсенко В. В., Коваленко В. Ф. Токсиколого-гігієнічне обґрунтування безпечності застосування аміаку безводного зрідженого в сільському господарстві з використанням автоматизованого комплексу Blu-Jet Land Runner II // Укр. журн. з проблем мед. праці. 2012. № 3 (31).

Л. В. Кобрина

Аміакати (від *аміак*), рідкі *добрива азотні* — концентр. водні розчини амоній нітрату, *карбаміду*, амоній карбонату та ін. складників. А. так само ефектив. як й ін. азотні добрива, але їхне вир-во простіше й дешевше порівняно з вир-вом твердих добрив. Роботи із застосуванням А. можна повністю механізувати, що забезпечує

менші втрати та рівномір. розподіл цих добрив по с.-г. угіддях. Деякі форми А., що не містять аміаку (аміаку), можна розбризкувати по полю й використовувати для позакорен. підживлення рослин. Поряд з перевагами у вир-ві та застосуванні в А. є певні недоліки. За високої концентрації можливі висоловняння й кристалізація солей під час зниження т-ри. Застосування менш концентр. розчинів призводить до перевезення й унесення великої кількості розчинника — води. Крім того, виникає потреба у великих резервуарах, оскільки А. використовують порівняно короткий період. Застосування А., як й ін. рідких добрив, потребує знач. капіталовкладень на орг-цію розпод. пунктів, унесення добрив та придбання цистерн для їх перевезення. Істот. недоліком А. є їхня короз. (див. Корозія) дія. Особливо це стосується розчину амоній нітрату, під дією якого пришвидшується корозія чорних металів. Розчини, що містять амоній нітрат та кальцій нітрат, менш агресивні. А. перевозять і зберігають у цистернах, виготовлених з нержавіючої сталі або алюмінію. Мас. частка Нітрогену (азоту) в А. становить від 30 % до 50 %. Це рідини світло-жовтого або жовтого кольору. Їх виготовляють у спец. установках під час розчинення в 10–15%-му вод. розчині амоніаку селітри аміачної, аміач. і кальцієвої селітри, карбаміду або аміач. селітри й карбаміду. Вуглеаміакаги, що містять карбамід й амоній карбонат, виготовляють безпосер. під час вир-ва карбаміду. Розчин має містити 19–28 % карбаміду, 20–25 % амоніаку, 7–12 % карбон діоксиду. Заг. уміст Нітрогену — не менше 29 %. Т-ра виділення твердої фази становить 10 °С. А. істотно різняться між собою не лише за концентрацією заг. Нітрогену, а й співвідношенням його рідких форм (вільного й зв'яз. аміаку, амід. й нітрат. Нітрогену). Звідси — відмінність фіз. властивостей. Мас. частка Нітрогену в рідких амон. добривах становить не менше 20,5 %, а карбаміду — не перевищує 10 %. За зовн. ознаками це безбарв. або жовтувата рідина із запахом амоніаку, її густ. — 1,1 г/см³. Уміст Нітрогену в амоніз. розчині кальцій нітрату — побічному продукті вир-ва комплекс. добрив методом виморожування — становить від 9 % до 13,5 %, кальцій нітрату — 30–53 %, амоній нітрату — 2–8 %. Це прозора безбарв. або ледь забарвл. рідина із запахом амоніаку, її густ. — 1,35–1,60 г/см³, а водневий показник — 7–10. Для зберігання, транспортування й унесення в ґрунт рідких амон. добрив та амоніз. розчину кальцій нітрату використовують машини й агрегати, признач. для внесення аміачної води. Агротехнол. вимоги щодо застосування цих добрив аналогічні до таких для аміач. води.

Лит.: Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Якість ґрунтів та стратегії удобрення / За ред. Дж. Хофмана, М. Городнього. Київ, 2006; Гудзь В. П., Лісовал А. П., Андрієнко В. О. та ін. Землеробство з основами ґрунтознавства і агрохімії. Київ, 2007; Городній М. М. Агрохімія. 4-те вид., перероб. та допов. Київ, 2008; Глинка Н. Л. Общ. химия : в 2 ч. Москва, 2017. Ч. 1.

Г. М. Господаренко

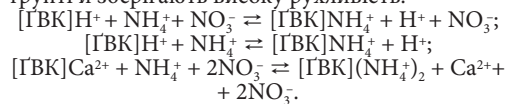
Аміачна вода, амоніачна вода — розчин аміаку у воді. А. в. — прозора рідина, іноді з жовтуватим відтінком. Має різкий запах. Густ. — бл. 907 кг/м³. Одержують А. в. насиченням води аміаком до концентрації 20–22 %. Застосовують

як один з видів добрив аміачних та для добування амоній сульфату (NH₄)₂SO₄, у вир-ві соди вуглекислої тощо. А. в. вносять у ґрунт на глиб. 12–17 см. Її можна використовувати для підживлення будь-яких с.-г. культур. Після внесення А. в. її абсорбують ґрунт, колоїди (див. Колоїдні системи), тому рухливість цього добрива незначна. Надалі амон. Нітроген зазнає нітрифікації в ґрунті (див. Нітрифікуючі бактерії), стає рухливішим і здатним переміщатися разом з ґрунт. розчином. Унесення А. в. впливає на ґрунт. мікрофлору, кількість якої безпосередньо після внесення добрива знижується, однак після перетворення амон. форми Нітрогену в нітрати — збільшується. Так само А. в. впливає й на дощових (земляних) черв'як. Висока концентрація пари аміаку в орному шарі ґрунту згубно діє на низку шкідників рослин, зокрема на хлібну жулицю. Амон. форма Нітрогену, яка є в А. в., малорухлива в ґрунті, тому навіть надмірні опади атмосферні не вимивають її в глибші ґрунтові шари, тож її зручно застосовувати перед посівом озимих або ярих зернових. У цьому перевага А. в. над амонійними твердими добривами. А. в. коксохім. вир-в можна використовувати як добриво. У тваринництві А. в. застосовують для амонізації кормів з метою збагачення їх Нітрогеном. Висока токсичність А. в. потребує посиленних заходів безпеки під час роботи з нею. Обов'язк. умови: досвід; використання індивід. засобів захисту; бездоган. стан техніки, яку використовують для внесення А. в. у ґрунт. У медицині застосовують 10 %-й розчин аміаку відомий під назвою нашатиричний спирт.

Лит.: Снісаренко Ю. Аміачну воду доцільно вносити глибше від насіння або в міжряддя // Зерно і хліб. 2013. № 4.

Л. В. Кобріна

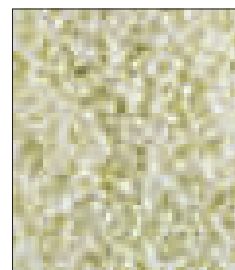
Аміачна селітра, нітрат амонію, амонійна селітра, NH₄NO₃ — тривіальна назва амоній нітрату. Містить 34,4 % Нітрогену (азоту), 2-й сорт — 34 %. Вир-во ґрунтується на нейтралізації 47–60 %-го вод. розчину нітратної к-ти аміаком (амоніаком) з наступ. випарюванням і гранулюванням. Гранули мають кулеподіб. форму, білі з жовтуватим або червонуватим відтінком, розміром 1–4 мм, добре розчинні у воді та в аміачній воді. А. с. містить швидкод. нітрат. і менш рухливий амон. Нітроген (азот). З розчину А. с. рослини швидше поглинають катіони амонію, ніж нітрат-аніони NO₃⁻. Тому добриво є фізіологічно кислим, але його підкислюв. дія на ґрунт практично непомітна. На кислих ґрунтах до внес. А. с. масою 1 т потрібно додавати кальцій карбонат масою 0,75 т. У ґрунті А. с. взаємодіє з ґрунт. вбирним комплексом (ГВК), який убирає катіони амонію, а нітрат-аніони залишаються в ґрунті й зберігають високу рухливість:

[ГВК]Ca²⁺ + 2NH₄⁺ ⇌ [ГВК](NH₄⁺)₂ + Ca²⁺.
На ґрунтах з високим ступенем насиченості основами в розчині утв. нітрати Кальцію й Магнію, ґрунт. розчин не підкислюється, тоді як на кислих ґрунтах утв. нітратна к-та. Проте це підкислення нетривале, оскільки зникає внаслідок засвоєння рослинами та мікроорганізмами нітрат. Нітрогену. Через добру розчинність у воді, значний температур. коефіцієнт розчинності, гі-

Аміачна вода, цистерна для внесення добрива

Аміачна селітра

гроскопичність та поліморф. перетворення амоній нітрат дуже злежується, що ускладнює його застосування. Для боротьби зі злежуваністю випускають продукт у гранулах з мінімальним умістом вологи (< 0,2 %), застосовують кондиціонув. добавки (нітрати Кальцію й Магнію, амоній сульфат, глину, талк тощо), оброблення гранул поверхнево-актив. речовинами, здат. утворювати гідрофоб. плівки. Ефектив. засобом проти злежування є упакування А. с. в щільну, добре герметиз. тару — поліпропілен. мішки масою по 50 кг або великі мішки масою до 1 000 кг. Під час нагрівання до 110 °С амоній нітрат розкладається на аміак та нітратну к-ту з виділенням теплоти. Волога сіль піддається інтенсивнішому терм. розкладанню за т-ри 200–270 °С. Амоній нітрат може підтримувати горіння, оскільки за підвищ. т-р є окисником. За швидкого нагрівання амоній нітрату до 400–500 °С він розкладається з вибухом. Вибухонебезпеч. є т-ра 300 °С. Вибухонебезпечність збільшується також за наявності неорган. к-т, легкозаймистих орган. речовин, деяких металів (алюмінію, міді, цинку тощо), особливо їхніх порошоків. А. с. заборонено зберігати й транспортувати разом з ін. речовинами та матеріалами. З погляду агрономії — це універс. й швидкод. азот. добриво. Наявність у кож. гранулі рухливого нітрат. й менш рухливого амон. Нітрогену дає змогу широко диференціювати способи, норми й строки його застосування залежно від ґрунтово-клімат. умов та біологічних особливостей культур. А. с. використовують майже під усі культури для основ., рядкового удобрення та для підживлення. Особливо широко її застосовують для підживлення зерн. колос. культур. Крім того, з А. с. виготовляють тверді й рідкі комплекс. добрива.

Лит.: Науково-методичні рекомендації з оптимізації мінерального живлення сільськогосподарських культур та стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Якість ґрунтів та стратегії удобрення / За ред. Дж. Хофмана, М. Городнього. Київ, 2006; Господаренко Г. М. Агрохімія. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2018.

Г. М. Господаренко

Аміачні добрива — група добрив азотних, що містять Нітроген (азот) в аміач. формі. Це рідкий (безвод.) аміак (амоніак) і аміачна вода. Аміак рідкий — найконцентров. дешеве азот. добриво, що містить 82,3 % Нітрогену, решта — Гідроген (водень). Добриво є зрідженим під тиском 1,6 МПа за т-ри 40 °С газом. Рідкий аміак уносять у восени або навесні спец. машинами у ґрунт, який поглинає й адсорбує його колоїдами (див. Колоїдні системи), що запобіг. вимиванню в нижні шари ґрунту. Поряд із фізико-хім. реакціями відбув. процес нітрифікації в ґрунті аміаку. Швидкість і ступінь поглинання аміаку, а також його газуваті втрати залежать від глиб. внесення, вмісту гумусу, гранулометр. (див. Гранулометрія) складу й вологості ґрунту. В оптим. умовах процес повн. нітрифікації аміаку заверш. упродовж місяця. Це сприяє зниж. водневого показника ґрунт. розчину, тому добриво матиме фізіол. кислу реакцію. Коливання рН позитивно впливає на доступність для рослин ортофосфатів і мікроелементів ґрунту. Агрохім. оцінка аміаку практично дорівнює, а подекуди — перевищ. еквівалент. кількість Нітрогену, внесену з твер-

дими азот. добривами. Собівартість одиниці Нітрогену в аміаку прибл. на третину нижча, ніж у найдешевшому твердому азот. добриві — аміачній селітрі; можлива повна механізація — від транспортування до внесення в ґрунт. Аміак не має таких негатив. властивостей твердих добрив, як злежування, сегрегація (розшарування) тощо. Цінність його знижується через вищі витрати на техніку, а також обмеженість застосування. Аміак вод. техн. (аміак вод., аміач. вода) — вод. розчин аміаку. У добриві аміаку значно більше, ніж амонію. Високий уміст його в аміач. воді є причиною внесення її, як і рідкого аміаку, безпосередньо на глиб. 10–12 см на вислихих (див. Глина) і 12–15 см — на сушіц. ґрунтах. Вноситься восени майже під усі культури, коли т-ра субстрату знижується до +10 °С й нижче, і навесні перед сівбою та для підживлення просапних культур (буряк, кукурудза, соняшник). На ґрунтах легкого гранулометр. складу це

Аміачні добрива. Внесення добрива спец. машиною

добриво рекомендовано вносити навесні. Застосування А. д. на всіх ґрунтах зумовлює часткову їхню стерилізацію: гинуть комахи, черви, личинки дротяника та ін. організми. У місцях унесення аміаку спочатку знижується кількість грибів, бактерій, актиноміцетів. Мікроорг-ми, які позитивно реаг. на підвищ. концентрацію аміаку й слабколуж. реакцію ґрунту, через 5–10 діб відновл. життєдіяльність. Кількість бактерій та актиноміцетів через кілька діб після внесення рідких азот. добрив зростає в 25 разів. А. д. позитивно впливають на корен. мікрофлору. Вир-во аміач. води, порівняно з твердими добривами, на 30–40 % дешевше, а вартість одиниці актив. речовини в ній в 1,5–2 рази нижча, ніж в аміачній селітрі; у 2–3 рази менші трудовитрати праці на її внесення, оскільки всі операції повністю механізовані.

Лит.: Науково-методичні рекомендації з оптимізації мінерального живлення сільськогосподарських культур та стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Господаренко Г. М. Агрохімія. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2018.

Г. М. Господаренко

Аміда́ [івр. אָמִידָא — стояння; інші традиц. назви івритом — Шмоне есре («Вісімнадцять») і га-Тфіла («Молитва»)] — літургійний текст (див. Літургія), осн. і найважлив. молитва в юдаїзмі. А. є центр. частиною кожної юдейської реліг. служби (у вечірн. і ранков. службах — разом з ін. літургійним текстом «Шма Ізраель»). У джерелах найдавніш. (храмового) юдаїзму загально-

обов'язкових молитов не зафіксовано; осн. формою служіння *Богу* було *жертвопринесення*. Виняток — деякі групи юдеїв, зокрема *секти*, які під час пізн. періоду епохи Другого Храму (завершилась 70 н. е.) використовували власні літург. тексти. Каноніч. літургія (див. *Канон*), зокрема А. як її молитовний складник, почала формуватися в юдаїзмі з кін. 1 ст. н. е., після зруйнування *Єрусалимського храму* і початку масов. міграції євреїв за межі Землі Ізраїлю (історично — римськ. провінції Юдеї), за часів розвитку ранн. рабиністичної літератури (див. *Мишна*). Особливості мови А., яка тяжіє до мішнайського *івриту*, і зміст самої молитви, де лунає заклик до повернення на батьківщину і відбудови храму, свідчать про те, що текст чи його значна частина не могли з'явитися раніше 70 н. е. Пізніше талмудична л-ра пов'яже *кодифікацію* А. з іменем мудреця рабана Гамліеля II. Структурно А. — це сукупність 19 т. з. брахот (благословень): 1) Авот (Прабатьки); 2) Гвурот (Могутність); 3) Кдушат га-Шем (Освячення Імені); 4) Біна (Розуміння); 5) Тшува (Покаяння); 6) Сліха (Прощення); 7) Геула (Визволення); 8) Рефуа (Зцілення); 9) Біркат га-шанім (Благословіння років); 10) Кібуц галуїот (збирання вигнанців); 11) Га-шіват га-мішпат (повернення правосуддя); 12) Біркат га-мінім (покарання відступників); 13) Цадікім (Праведники); 14) Біньян Єрусалаїм (Відбудова Єрусалима); 15) Машиах бен Давід (Месія, син Давида); 16) Шомеа тфіла (Той, хто чує молитву); 17) Авода (Служіння); 18) Годда (Подяка); 19) Біркат га-шалом (Благословіння миру). Інколи, відповідно до літург. традицій і звичаїв (нусах і мінга) юдеїв різн. регіонів і країн, назви можуть відрізнятися, а текст — містити незн. відмінності. Початок А. має славити Бога, кінцівку присвячено подяці, а решта брахот висловлюють певні прохання. Водночас назва «Шмоне есре» вказує на меншу кількість благословень — 18. Це пов'язано з тим, що одне з них (покарання зрадників) додали не останнім, а 12-м. За *Талмудом*, його автор — Гамліель II. Виникнення тексту дослідники розглядають у контексті тогочасн. юдейсько-християн. полеміки. А. читають у кожн. літургії: у будні — тричі на день, у *Шабат* та деякі ін. свята — чотири рази, на свято *Йом Кіпур* — п'ять разів. Водночас, якщо буденна А. містить 19 благословень, то суботні її святкові — лише 7 (перші та останні три брахот; 13 прохань між ними змінюють на одне — освячення субот. або святков. дня). Читають А. індивідуально або колективно за наявності молитов. кворуму (див. *Міньян*). Вважається, що ніхто не може прочитати А. замість ін. людини. Молитися заведено пошепки, ставши у напрямку м. *Єрусалима*. Традиційно перед А. треба зробити три кроки назад і вперед, ніби для окреслення персон. сакрально-літургіч. простору, де перебуває *Шхіна* (божественна присутність). У деяких хасидських течіях (див. *Хасидизм*) прийнято за читання А. робити медитативні рухи-розхитування. А. публікують в юдейськ. молитовниках — *сідурах* і махзорах.

Лит.: Jacobson B. The Weekday Siddur: An Exposition and Analysis of Its Structure, Contents, Language and Ideas. Tel Aviv, 1973; Zahavy T. Studies in Jewish Prayer. Lanham, 1990; Elbogen I. Jewish Liturgy: A Comprehensive History. Philadelphia; New York, 1993; Reif S. Judaism and Hebrew Prayer: New Perspectives on Jewish Liturgical History. Cam-

bridge, 1993; Гофман Л. Єврейська літургія та єврейська наука: метод і космологія // Єврейська цивілізація: Оксфордський підручник з юдаїки: у 2 т. / За ред. М. Гудмена; пер. з англ. Київ, 2012. Т. 2.

В. В. Чернованенко

Аміда, Аміда-ньорай (япон. 阿彌陀如来), Аміда-буцу, Амітабга — у япон. *буддизмі* — один із найвищих серед *будд* (досконалих і просвітлених істот). Під різн. іменами вшанований у буддизмі *Махаяни* та *Ваджраяни*. У класич. буддизмі 1–2 ст. н. е. («Сукговатів'юга-сутра») склалося уявлення, що будда Амітабга (санскр. безмежне сяяння) створив Чисту Землю найвищої радості — Сукговаті, куди можна вийти потрапити завдяки духовн. зусиллю. У Китаї 5–6 ст. зародилося поклоніння А. як Рятівникові, звідки воно перейшло до Японії, де сформувався *амідаїзм*. Культурна практика *амідаїзму* ґрунтується на постійн. побожному повторенні *мантри* «Наму Аміда Буцу!» («Поклоняюся будді Аміди»). У вченні *сект* Тендай (9 ст.), Дзьодо-сю та Дзьодо Сін-сю (10–12 ст.) А. є гол. божеством. Це Бог-Рятівник, з яким пов'язують уявлення про *рай*, відсутнє в класич. буддизмі: той, хто побував тут, не може безповоротно повернутися до *сансари*, і такі постійні миттеві мандрівки допомагають людині досягти *нірвани*. Під час *смерті* людина спрямовує розум до Сукговаті, сподіваючись відродитися в лотосі на кришталев. ставку. У Тибеті й Непалі А. не виконував функції рятівника, але мав вел. значення в *пантеоні* — став одним із п'яти вищих будд, його маніфестацією вважається і Будда Шахьямуні. Як такий, що дарує довголіття, А. відомий у Сх. Азії під ім'ям Амітаюс (санскр. безкінечне життя). Культ А. — одна з найзначніших *духовних практик* Махаяни. Він націлений зосередити вірянина на добрі та красі; допомагає подолати *страх* смерті, сприяє розвитку техніки *медитації*.

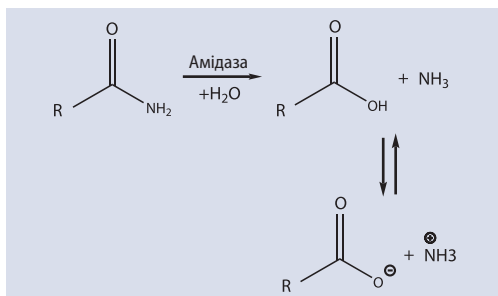
Лит.: Буддизм в Японії / Отв. ред. Т. П. Григорьева. Москва, 1993; Торчинов Е. А. Буддийская школа Тхьен (становление и история развития) // Кунсткамера. Этнографические тетради. 1993. Вып. 2–3; Козловский Ю. Б. Японский амидаизм в эпоху средневековья // Буддийская философия в средневековой Японии. Москва, 1998; Karashima S. On Amitābha, Amitāyu(s), Sukhāvati and the Amitābhavūṭha // Bulletin of the Asia Institute. New Series. 2009. Vol. 23; Щербак Я. І. Китайський буддизм та драма цзацзюй доби Юань (1271–1368). Київ, 2017; Амидаизм в Японії / Пер. с яп. В. П. Мазурика; сост. А. Г. Фесюн. Москва, 2018.

С. Д. Абрамович

Амідази, дезамідази, амідогідролази — *ферменти* або *ензими* класу *гідролаз*; пришвидшують гідроліт. розщеплення зв'язків між атомами *Карбону* й *Нітрогену* в амідах *амінокислот* (див. *Аміди кислот*). А. пошир. у тварин. і рослин. тканинах, *мікроорганізмах*. Беруть участь в азотистому обміні. До А. належать *уреаза*, креатиназа (бере участь в метабол. розкладанні *креатину* до креатиніну), гістидаза (пришвидшує перетворення *гістидину* на урканінову к-ту), аргіназа (каталізує розщеплення *аргініну* до *орнітину* й *карбаміду*) тощо. До власне А. відносять аспарагіназу, глутаміназу, ω-амідазу α-кетокислот. Аспарагіназа каталізує розщеплення *L-аспарагіну*, глутаміназа — *L-глутаміну*. Аспарагіназа й глутаміназа досить пошир. в

Аміда. Тибетський будда Амітабга, що сидить на лотосі

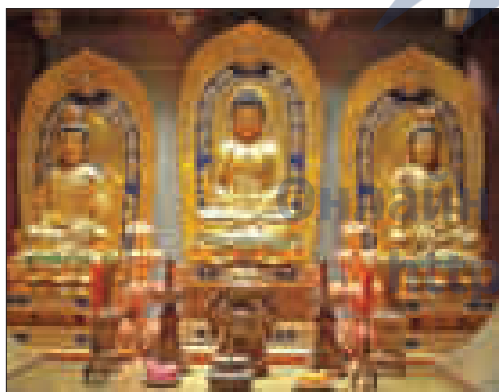

Амідази

тканинах тварин, у рослинах і мікроорг-мах. ω-А. α-кетокислот гідролізує α-кетоналоги аспарагіну й глутаміну на відповідні α-кетокислоти й *аміак*. А. в чистому вигляді не отримано, тому фізико-хім. характеристики препаратів цих ферментів відсутні. Амідаз. активність виявляє низка протеоліт. ферментів (*трипсин*, *хімотрипсин*, лейцинамінонептидаза, папаїн, фіцин, бромелін і *катепсини*).

Лит.: Кисличенко В. С., Журавель І. О., Марчишин С. М. та ін. Фармакогнозія. Харків, 2015.

Л. В. Кобріна

Амідаїзм (від *Аміда*) — один із найбільш поширених напрямів у *буддизмі Махаяни*, заснований на особливому вшануванні *будди* Аміди (Амітабги). Формування культу Аміди відбулося в Китаї 4–6 ст.; звідти А. був перенесений до Японії, де став особливо популярним в 12–13 ст. Грунтується на вірі в те, що кожен, хто вимовляє ім'я Аміди з щирістю й ревністю, після смерті опиниться в його *раю* — Чистій Землі (Сукгаваті). На відміну від ін. шкіл буддизму для А. притаманне вчення про неспроможність людини досягти просвітлення тільки власн. зусиллями. Тому сподівання на допомогу будди Аміди набуває виняткового значення. Гол. текстами А. є

Амідаїзм. Будда Амітабга. Обабіч – бодгісаттва Авалокітешвара та бодгісаттва Магастхампрапта. Ханчжоу, провінція Чжецзян, Китай

велика й мала сутри «Сукгаваті-в'юга». Центр. міф переказує про монаха Дгармакару (колишнього царя), який склав обітницю стати буддою та створити райську Чисту Землю для вірних і домогів своєї мети. Потрапити сюди можуть ті, хто постійно й щиро славить ім'я Аміди (Амітабги) та накопичує достатню кількість заслуг за праведне життя. Тут, у безмежному світлі й блаженстві, вони перебуватимуть доти, доки будда не підготує їх до *нірвани*. Якнайчастіше вимовлення імені будди («Наму Аміда Буцу!», «Нембуцу!») стало ключовим елементом *релігійного культу*. Простота вчення і практик А. сприяли

його масов. поширенню. Поряд із тим, школа Чистої Землі завжди піддавалася критиці з боку ін., складніших та елітарніших, будд. шкіл. Радикальні напрями А. відкидають вклоніння ін. буддам, *бодгісаттвам* і божествам, відмовляються від одного з найважливіх інститутів класич. буддизму — *чернецтва*. Прихильники А. утв. найчисельнішу групу буддистів у Японії.

Лит.: Буддизм в Японії / Отв. ред. Т. П. Григорьева. Москва, 1993; Козловский Ю. Б. Японский амидаизм в эпоху средневековья // Буддийская философия в средневековой Японии / Отв. ред. Ю. Б. Козловский. Москва, 1998; Щербаков Я. И. Китайский буддизм та драма цзацзюй доби Юань (1271–1368). Київ, 2017; Амидаизм в Японии / Пер. с яп. В. П. Мазурика; сост. А. Г. Фесюн. Москва, 2018.

Аміди кислот [від *амі(ак)* і грец. εἶδος — вигляд] — похідні оксокислот $R_xE(=O)(OH)_m$ ($l \neq 0$), в яких кислотна гідроксигрупа замінена на аміно- або замінену аміногрупу. А. *кислот карбонових* — $RCO-NR^1R^2$ (де R^1, R^2 — H, Alk, Ar, Het) — наз. карбоксамідами. Незаміщ. біля атома Нітрогену А. к. наз. первин., а моно- і дизаміщ. — вторин. і третин. відповідно. Сполуки з двома ацильними групами біля атома Нітрогену $RCO-N(R^1)-COR^2$ — імідами, а сполуки з трьома ацильними групами $RCO-N(COR^1)-COR^2$ — триациламінами. Цикл. аналогами А. к. карбонових є лактами. Для ін. к-т згідно з рекомендаціями IUPAC зазначають назву кислот. залишку, напр.: аміди сульфонових к-т $RS(O)_2NH_2$ — сульфонаміди, сульфінкових к-т $RS(O)NH_2$ — сульфінаміди, фосфінових к-т $R_2P(O)NH_2$ — фосфінаміди. Простор. будова А. к. подіб. до будови відповід. к-т. Амідні групи зазвичай менш електроноакцептор., ніж карбоксильні. У вод. розчинах А. к. карбонових мають нейтр. реакцію, що зумовлено спряженням вільної електрон. пари атома Нітрогену з подв. зв'язком карбонільної групи. Первин. та вторин. А. к. виявляють слабкі амфотер. (див. *Амфотерність*) властивості, а третин. — слабкі основні. Основні властивості N-алкілзаміщених А. к. виражені сильніше, ніж у первинних. Під час нагрівання з концентр. вод. розчинами к-т або *лугів* карбоксаміди зазнають *гідролізу* до к-т. Сульфінаміди, фосфінаміди та аміди фосфонових к-т гідролізують набагато легше, а сульфонаміди набагато стійкіші до гідролізу пор. з карбоксамідами. Карбоксаміди відновлюють до *амінів* $RCH_2-NR^1R^2$ літій аломогідридом ($LiAlH_4$). Первин. аміди дегідратують до нітрилів під дією PCl_5 , P_2O_5 тощо. А під дією гіпохлоритів чи гіпобромідів у луж. розчині перетворюються на первин. аміни (реакція А. В. *Гофмана*). Вторин. аміди внаслідок взаємодії з PCl_5 , $SOCl_2$ перетворюються на імідоїлхлориди $RCCl=NR^1$, а третин. утворюють α-хлорімінієві солі $RCCl=N^+R^1R^2 Cl^-$, які за нагрівання розкладаються на нітрил RCN і алкілгалогеніди (реакція Ю. Я. фон Брауна; 1875–1939, Німеччина). Під дією PCl_5 на первин. сульфонаміди утв. фосфазосполуки $RS(O)_2N=PCl_2$ (реакція О. В. *Кірсанова*), а $SOCl_2$ — сульфінільні похідні $RS(O)_2N=S=O$. Заг. метод добування карбоксамідів — *аміноліз* к-т або частіше їхніх *естерів*, *ангідридів*, галогенангідридів та їхня взаємодія з *амінами* (аміноліз). А. к-т неорган. добувають амінолізом чи амінолізом відповід. галогенангідридів. Розроблено пром. методи амінолізу та амінолізу к-т за високої т-р за участі *каталізаторів* дегідратації. Формамід,

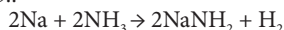
версія на vue.gov.ua

NN-диметилформамід, NN-диметилацетамід широко застосовують як розчинники та реагенти в органічній хімії. Багато мед. препаратів містять карбоксамідну чи сульфоамідну групи. Широко застосовують полімери на основі амідів карбонових к-т: нейлон, капрон (перлон), кевлар.

Лит.: Общая органическая химия : в 12 т. / Под ред. Д. Бартона, У. Оллиса; пер с англ. Москва, 1983. Т. 4–5; Черних В. П., Зіменковський Б. С., Гриценко І. С. та ін. Органічна хімія. 3-те вид., стер. Харків, 2016.

Р. М. Виджак

Аміди металічних елементів — речовини складу $M(NH_2)_n$, що утворюються внаслідок взаємодії акт. металів із рідким аміаком (амоніаком), напр.:

А. м. е. — йон. сполуки, аналоги гідроксидів, дисоціюють з утворенням аніона NH_2^- . Натрій амід ($NaNH_2$) — сильний відновник, його використовують в органічній хімії синтезу індигу й ціаніду натрію, для добування металонітридів, керамічних матеріалів тощо.

Л. В. Кобріна

Амідні добрива — група добрив азотних, що містять Нітроген (азот) в амідній формі — $CO(NH_2)_2$ (карбамід). Карбамід (сечовина) — найконцентров. з твердих азот. добрив, що містить 46 % Нітрогену. Насипом може зберігатися без злежування бл. 6 місяців, після чого, на відміну від аміачної селітри, укривається кіркою, але всередині не злежується. Добре розчиняється у воді. Насич. розчин за т-ри 20 °С містить 52 % $CO(NH_2)_2$. У вод. розчинах досить стійкий аж до т-ри 80 °С. Його застосування має свої особливості. Високий ступінь сипкості, незнач. щільність засипки, дрібні гранули й невелика густ. не дозвол. продуктивно використовувати відцентр. розкидачі. Ефективність карбаміду залежить від багатьох чинників. Коренева система рослин поглинає Нітроген карбаміду в молекуляр. формі у незнач. кількості, але він стає доступ. після гідролізу амід. форми на амонійну. 75 % карбаміду перетв. на амоній за 4 доби вже за т-ри 2 °С, за т-ри 10 °С для цього потрібно 2 доби, за 20 °С — лише доба. Вологоємність ґрунту при цьому має бути на рівні 40 %. Корені й листки рослин здатні поглинати карбамід без попереднього його перетворення. Неамоніфік. карбамід може вимиватися з ґрунту. Під час амоніфікації можливе тимчас. лок. піддушення ґрунту внаслідок гідролізу амоній карбонату. Потім амоній зазнає нітрифікації, утворюється нітратна кислота й ґрунт підкислюється. За ефективністю карбамід не поступається аміач. селітри, найкраще використ. його для основ. удобрення, рядкового та позакорен. підживлення пропасних і овоч. культур. Поверх. підживлення озимих культур, луків і пасовищ менш ефективне, що зумовлено втратами аміаку, повільнішою дією карбаміду, порівняно з аміач. селітрою. Позакорен. підживлення карбамідом можна поєднувати із заходами захисту рослин від шкідників, хвороб і бур'янів. На відміну від ін. азот. добрив, Нітроген з карбаміду рослини здатні частк. засвоювати без поперед. перетворення. Карбамід широко використ. також як компонент для вир-ва комплекс. і тривалої дії азот. добрив, як протеїн. добавку до кормів, що містять багато вуглеводів і мало білків;

ним можна замінити 25–30 % білка в корм. раціоні тварин.

Лит.: Науково-методичні рекомендації з оптимізації мінерального живлення сільськогосподарських культур та стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Господаренко Г. М. Агрохімія. 3-те вид., перероб. і допов. Київ, 2018.

Г. М. Господаренко

Амідостомоз (лат. amidostomosis) — хвороба інвазійна водоплавних птахів (переважно свійських і диких гусей, качок та ін.). Належить до групи нематодозів. Збудником А. є ниткоподібна рожева нематода амідостома (*Amidostomum manseri* род. *Amidostomidae* ряду Strongylata класу Nematoda) від 10 до 25 мм завдовжки. У ротовій капсулі має 3 гострих зуба. Це гельмінт, який паразитує під кутикулою м'язового шлунку птахів. Яйця збудника великих розмірів, сірого кольору, овальні, з гладенькою оболонкою, у зовн. середовищі потрапляють зрліми. Найпоширеніший серед видів роду, виявлений у всіх регіонах України. Зараження відбувається при заковтуванні птахом трави або води з інвазивними личинками, що потрапили в зовн. середовище. Впродовж першої доби формуються личинки 1-ї стадії, які двічі линяють і через 7–10 діб стають інвазивними. Через 3–4 тижні перетворюються на дорослих паразитів. У липні вихід личинок можливий через 3–5 діб, однак за т-ри 39–40 °С їхній розвиток у яйцях припиняється, личинки гинуть. Найвищу інтенсивність інвазії спостерігають у молодих птахів віком 1–4 міс. Спалахи хвороби бувають улітку, зараження збудником можливе впродовж року. Личинки залишаються життєздатними до 3 міс., гинуть упродовж зимового періоду через чутливість до мінусових т-р. Личинки і статевозрілі гельмінти травмують стінки м'язового та залозистого шлунків, унаслідок чого порушується процес травлення. Хворі пташенята пригнічені й малорухливі, відстають у рості й розвитку. З'являється задішка, і прискорюється дихання. Апетит знижений або зовсім відсутній. У крові зменшується кількість еритроцитів і лейкоцитів та вміст гемоглобіну, розвивається еозинофілія, тахікардія. Хворі птахи нерідко гинуть. Паразити мають токсичні властивості, сприяють проникненню в орг-м хазяїна патогенних мікроорганізмів. У дорослих гусей А. має хронічний перебіг, клінічні ознаки виражені слабо. А. установлюють на підставі дослідж. фекалій методом Фюллеборна і виявлення яєць збудника, після загибелі птаха — у результаті розтину. Патологоанатом. зміни: труп виснажений, у м'язовому шлунку — численні крововиливи, відшарування і виявлення яєць збудника, після загибелі птаха — у результаті розтину. Патологоанатом. зміни: труп виснажений, у м'язовому шлунку — численні крововиливи, відшарування і зміна кольору кутикули, на слизовій оболонці — виразки. Максимальну кількість амідостом виявляють під кутикулою, на межі м'язового й залозистого шлунків. Загальна кількість паразитів може сягати кількох тисяч. Для профілактики захворювання не рекомендується використовувати низинні зволожені випаси. Профілактичну дегельмінтизацію гусей слід здійснювати двічі на рік: навесні — за місяць до виведення їх на пасовище або водойму та восени — через місяць після закінчення сезону випасу. Див. також Гельмінтози.

Лит.: Михайлютенко С. М. Посмертна діагностика амідостомозу гусей // Вісн. Полт. держ. агр. акад. 2014. № 3; Шендрик Л. І., Довгій Ю. Ю., Шендрик Х. М. та ін. Термінологічний словник з паразитології. Житомир, 2017; Yevstafieva V. A., Stybel V. V., Melnychuk V. V. et al. Morphological and Biological Characteristics of Amidostomum Anseris (Nematoda, Amidostomatidae) from Anser anser Domesticus // Vestnik Zoologii. 2019. Vol. 53 (1).

Амієподібні (Amiiformes) — ряд променеперих риб, що належить до інфракласу кісткових ганоїдів. Найдавніші викопні види, відомі із серед. тріасового періоду, єдиний збережений сучас. представник — амія, або мулова риба (*Amia calva*). Тіло довж. до 75 см, вкрите циклоїдною (з гладеньким закругленим заднім краєм) лускою, хвостовий плавець гетероцеркальний (з

Амієподібні. *Calamopleurus cylindricus*

лопатями, що значно відрізняються за довж.), на голові — шкірні кістки. Плавальний міхур може виконувати функцію легень. Викопні рештки знайдено в США, Китаї та Іспанії. Нині єдиний представник ряду водиться в річках із повільною течією, озерах і каналах у Пн. Америці. Якщо у воді знижується рівень кисню, мулова риба може підніматися на поверхню та вдихати атм. повітря за допомогою плавального міхура, вистеленого кровоносними судинами, що виконує роль примітив. легень.

Лит.: Helfman G., Collette B., Facey D. et al. The Diversity of Fishes: Biology, Evolution, and Ecology. Hoboken, 2009; Mesozoic Fishes : in 6 vol. / Ed. by G. Fuentes, H.-P. Schultze, M. Wilson. München, 2013; Nelson J. S., Grande T. C., Wilson M. V. Fishes of the World. 5th ed. Hoboken, 2016.

Д. С. Луценко

Амілази (від грец. ἄμυλον — крохмаль) — ферменти або ензими класу гідролаз, що каталізують (див. *Каталіз*) гідроліз крохмалю, глікогену й спорідн. їм полісахаридів. Містяться у тварин. і рослин. тканинах, мікроорганізмах. Залежно від продуктів, що утворюються внаслідок гідролізу, розрізняють α-, β-, і γ-А.: α-Амілаза розщеплює полісахариди до декстринів різн. мол. маси, β-А. пришивищує відщеплення мальтози й високомолекуляр. декстринів від молекули полісахари-

ду, γ-А. — глюкози та дисахаридів. α-А., на відміну від β-А., нестійка в кислому середовищі; β-А., на відміну від α-А., термолабільна. Відмінності у властивостях А. використовують для їхнього препаратив. розділення. Здебільшого гідроліз полісахаридів відбувається за одночас. участі різн. амілаз. А., що містяться в слині й соку залози підшлункової, беруть участь у процесах травлення. Велику роль відіграють А. рослин у процесах мобілізації запасів полісахаридів у клітинах (напр., під час проростання насіння). Препарат А. — солод — здавна використовують у пивоварінні; мікроб. α-А. застосовують у спирт. і хлібопекар. пром-сті; γ-А. — у вир-ві глюкози з крохмалю.

Лит.: Черних В. П., Зіменковський Б. С., Гриценко І. С. та ін. Органічна хімія. 3-тє вид., стер. Харків, 2016.

Л. В. Кобріна

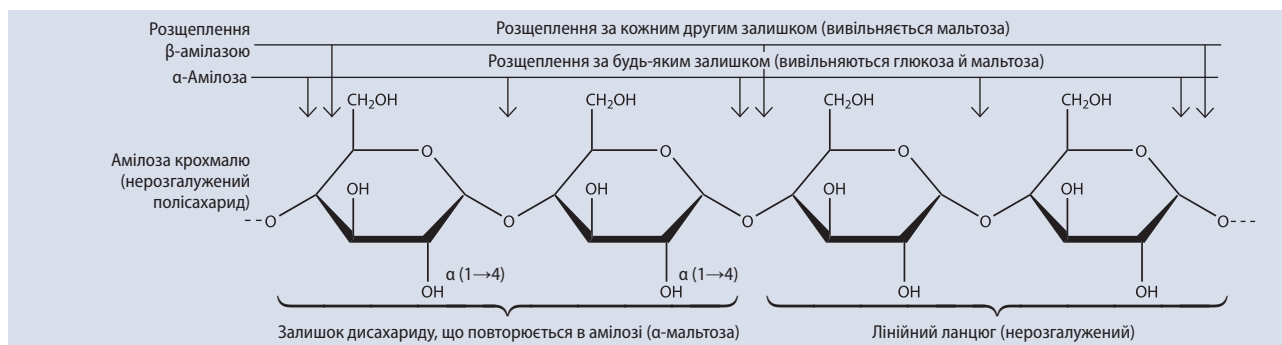
Аміло́за (від грец. ἄμυλον — крохмаль) — осн. складник крохмалю. А. — полісахарид, що складається з лін. або малорозгалуж. ланцюгів залишків молекул глюкози. Переважно А. має ниткоподіб. (лін.) будову, серед. відносна мол. м. — у межах 30 000–160 000. А. розчинна в гарячій воді, однак такі розчини нестійкі й з часом з них випадає осад А. Молекули А. побудовані із залишків α-D-глюкопіранози, сполучених між собою в положенні 1 → 4, так само, як у мальтозі. За даними рентгеноструктурного аналізу, макромолекула А. згорнута в спіраль. На кожен виток спіралі припадає шість моносахарид. ланок. У внутр. канал спіралі можуть входити відповід. за розміром молекули, напр., йоду — утворюються комплекси, названі сполучення включення. Комплекс А. з йодом синього кольору. Це використовують в аналіт. цілях для виявлення як крохмалю, так і йоду (йодокрохм. проба). У картопл., кукурудз., пшенич. крохмалі вміст А. становить 19–24 %, у рис. — 17 %, яблуц. — 100 %.

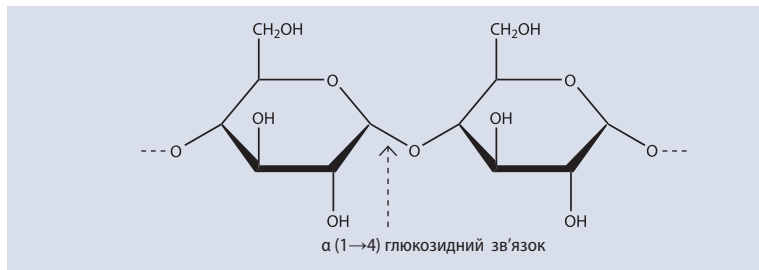
Лит.: Лендел В. Г., Балог І. М., Хрипак Н. П. та ін. Біоорганічна хімія. Ужгород, 2014.

Амілоїд (від грец. ἄμυλον — крохмаль і εἶδος — вигляд) — 1) У рослин вуглевод того ж складу, що й геміцелюлоза, або запас. клітковина, що відкладається в потовщ. клітин. оболонках насіння, а іноді в ростучих вегетатив. органах рослин, напр., у настуриї, бальзаміна (див. *Бальзамінові*), цикламена тощо.

2) Полісахарид, що утворюється внаслідок дії концентр. сульфатної к-ти на клітковину (целюлозу). Цю реакцію використовують для виявлення целюлози та для виготовлення пергаменту. (див. *Пергамент*) паперу.

Амілази

Амілоза

3) У тварин і людини білково-полісахарид. комплекс. Аномальний білок (глікопротеїн), осн. компонентом якого є нерозчин. фібриляр. (фібриляр. компонент, F-компонент) та глобуляр. (плазм. компонент, P-компонент) *протеїни*, а також полісахариди. А. має антиген. властивості; стійкий до дії багатьох ферментів, *кислот*, *лугів* завдяки міц. зв'язкам між білк. й полісахарид. складниками. Як патологоанатом. термін уведений Р. Л. К. *Вірховим* для позначення особливої речовини, що утв. у різн. органах у разі амілоїдного (сального, воскового) переродження тканини. Скупчення А. призводить до утв. стромально-судин. диспротеїнозу — *амілоїдозу*. Амілоїд. переродження органів настає за деяких довгострокових патол. процесів.

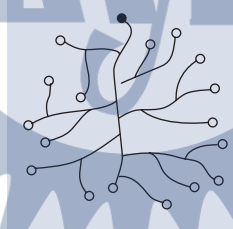
Лит.: Черних В. П., Зіменковський Б. С., Гриценко І. С. та ін. Органічна хімія. 3-тє вид., стер. Харків, 2016.

Л. В. Кобріна

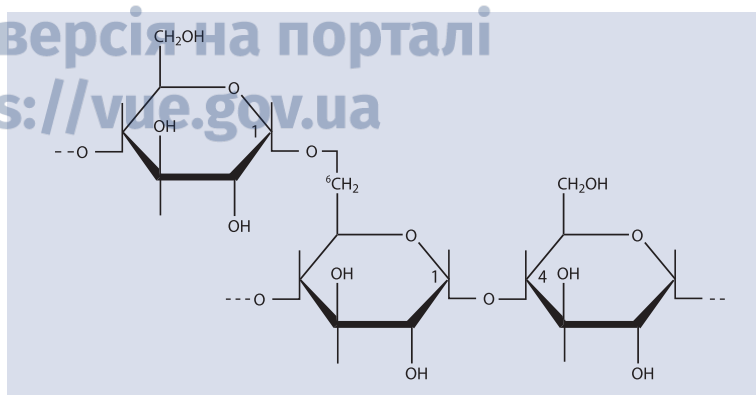
Амілоїд́оз (від грец. *ἄμυλον* — крохмаль і *εἶδος* — вигляд) — рідкісне (12 випадків на мільйон нас. на рік) порушення обміну білків, пов'язане з утворенням нерозчинних амілоїдних структур, які складаються з фібрилярного білка із характер. унік. перехрес. β-складчастою конфігурацією поліпептидних ланцюгів. 1922 Г. Бенхольд (Німеччина) виявив характер. червоне забарвлення *амілоїду* за норм. освітлення та фарбування барвником Конго-червоним і подвійне заломлення зелених променів під час поляризаційної мікроскопії, що залишається «золотим стандартом» гістол. діагностики А. Сучасна класифікація А. ґрунтується на походженні білка фібрилярних відкладень. Назва типу А. складається з великої літери «А» (амілоїд) та позначення фібриляр. білка: родинний А. — А1 (містить легкі ланцюги моноклональних імуноглобулінів, трапляється при дискразії плазмоцитів і мієломній хворобі); А2 — вторин. А. (містить амілоїдний А-білок, трапляється при ревматоїдному артриті, туберкульозі, сімейній середземномор. лихоманці, низці запальних хвороб); Аβ2M (містить β2 мікроглобулін, виявляється за умов хроніч. гемодіалізу); Аβ (містить β-протеїн; діагностується в осіб з *Альцгеймера хворобою*); АТTR (містить транстиретин, виникає при сімейному А. та сенільному кардіальному А.); АароА-1 (містить аполіпопротеїн А-1, А1АРР, трапляється при сімейному системному А., цукр. діабеті 2-го типу, інсуліномі); АFib (містить фібриноген А-αL), а також типи АE, АE, АSC₁. Найпошир. типом А. є АА, який містить у складі амілоїду білок гострої фази, ускладнює перебіг ревматоїдного артрити, зокрема хвороби Стілла, ювенільного хронічного артрити, анкілозивного спондиліту, псоріазу та псоріатичного артрити, хвороби Бехчета, сімейної середземно-

Амілоза. Poly-α-D-глюкоза (спіральна конформація А.)

Схематичне зображення молекули **амілопектину**

Амілопектин

мор. лихоманки, хвороби Крона, бронхоектазів, остеомієліту, туберкульозу, лепри та низки пухлин. процесів (хвороба Ходжкіна, рак нирки, кишківника, легень або сечостатевої системи, хвороба Каслмана) тощо. Діагностика А. ускладнена внаслідок поліорганності уражень, однак за умов виявлення протеїнури чи нефротичного синдрому в комбінації з ураженням серця або нейропатією слід запідозрити систем. А. Притаманні також макроглюсія та спонтанна періорбітальна пурпура. Для підтвердження діагнозу потрібна гістол. верифікація з Конго-червоним барвником (уражений орган або підшкірний жир). Тип А. визначають на підставі імунофіксаційного електрофорезу сироватки крові чи сечі, імуногістохім. дослідж. пунктату кісткового мозку, ізоелектрофокусування сироватки крові, генет. дослідж. Лікування залежить від типу А. (напр., застосування алкілвуджени цидостатика мелфалану у високих дозах із трансплантацією стовбурових клітин кісткового мозку при А1, зниження запальної відповіді колхіцином при А2, трансплантація печінки при АТTR, трансплантація нирки при Аβ2M) та осн. виявів (підтримувальна та симптоматична терапія). Прогноз залежить від типу А., локалізації та поширення уражень життєво важливих органів; найменш сприятливий — при А1.

Лит.: Амілоїдоз // Мед. світу. 2008. Т. 25. Ч. 3; Понич Н. В., Ступак О. В., Єпанчинцева О. А. та ін. Діагностика системного амілоїдозу // Кардіохірургія та інтервенційна кардіологія. 2013. № 2; Кириченко Л. М. Амілоїдоз як системне захворювання, етіологічні чинники, клінічні ознаки, методи діагностики та лікування // Biomedical and Biosocial Anthropology. 2014. № 23; Tycko R. Physical and Structural Basis for Polymorphism in Amyloid Fibrils // Protein Science. 2014. № 23 (11); Ozdemir O., Kayatas M., Cetinkaya S. et al. Всп—RFLP Profiles for Serum Amyloid A1 and Mutated MEFV Gene Prevalence in Chronic Renal Failure Patients Requiring Long-term Hemodialysis // Renal Failure. 2015. № 37 (2).

О. М. Радченко

Амілопект́ин (від грец. *ἄμυλον* — крохмаль і *πικτός* — зсілий, скипілий) — один зі складників крохмалю. А. — *полісахарид*, що складається з розгалуж. ланцюгів залишків молекул *глюкози*,

вміст яких становить від 600 до 60 000. Відносна мол. м. А. — від 100 000 до 1 000 000. Як і *амілоза*, складається із залишків α-D-глюкопіранози. Проте частина їх сполуч. в положенні 1 → 4, а частина (в місцях розгалуження) — 1 → 6-зв'язками. З *йодом* А. дає червоно-фіолет. забарвлення. На

версія на порталі <https://vse.gov.ua>

відміну від амілози майже не розчиняється в холод. воді, при нагріванні утворює клейстер (див. *Колоїдні системи*). Вміст А. в картоплі, кукурудзі, рис. крохмалі становить 76–81 %.

Лит.: Ring S., Colonna P., Tanson K. et al. The Gelation and Crystallisation of Amylopectin // Carbohydrate Research. 1987. Vol. 162. № 2; Manners D. Recent Developments in our Understanding of Amylopectin Structure // Carbohydrate Polymers. 1989. Vol. 11. № 2; Myers A., Morell M., James M. et al. Recent Progress Toward Understanding Biosynthesis of the Amylopectin Crystal // Plant Physiology. 2000. Vol. 122. № 4; Harding S., Tombs M., Adams G. An Introduction to Polysaccharide Biotechnology. 2nd ed. Boca Raton, 2018.

Л. В. Кобріна

Амілопласти (від грец. ἄμυλον — крохмаль і πλαστός — виліплений, утворений) — різновид *лейкопластів*, у яких синтезуються вторинний крохмаль, що зберігається у вигляді простих або складн. крохмальних зерен. В А. крохмаль також розщеплюється до *моносахаридів*, коли рослина потребує енергії. А. характерні для клітин запасуючих тканин кореневищ, бульб, цибулин, коренів, насінин. А. і *хлоропласти* здатні до взаємного перетворення (напр., позеленіння бульб картоплі на світлі — результат перетворення А. на хлоропласти). Особл. типом А. є *статоцити* — клітини рослин, що забезпечують *геотропізм*. Ці клітини містять *стаголіти* — щільні органели, які осідають у нижній частині клітини і внаслідок цього сигналізують про положення рослини щодо дії сили тяжіння. Найглибше вивчено *статоцити* корневих чохлаків і крохмаленосних піхов стебла.

Лит.: Anstis P. J., Northcote D. H. Development of Chloroplasts from Amyloplasts in Potato Tuber Discs // New Phytologist. 1973. № 72 (3); Белякова Г. А. Водоросли и грибы / Белякова Г. А., Дьяков Ю. Т., Тарасов К. Л. Ботаника : в 4 т. Москва, 2006. Т. 1; Бессонова В. П., Яковлева-Носарь С. О. Фізіологія рослин. Дніпропетровськ, 2014.

Амілофільні рослини (від грец. ἄμυλον — крохмаль і φίλω — любити) — рослини, у яких кінцевим продуктом *фотосинтезу* є крохмаль, що відкладається в листках та ін. частинах орґму. До А. р. належить переважна більшість зелених рослин.

Амімія (від а... — заперечний префікс і грец. μῖμος, букв. — наслідувач, мім) — хворобливий стан, що виявляється ослабленням або повною відсутністю міміки. За допомогою активності міміч. м'язів відображається емоц. стан людини, відповідно за А. обличчя стає маскоподібним, втрачається жвавість і міміч. інформативність переживань людини. А. може спостерігатися при ураженні лицьових нервів, локальних ураженнях головного мозку, а також у разі деяких псих. порушень. Лікують захворювання, яке спричинило А.

Лит.: Хабутдинова Э. И. Использование невербальных средств общения на занятиях с обучающимися с умеренной и тяжелой формой умственной отсталости // Спец. обр. 2015. Т. 1. № 11.

О. С. Чабан, А. О. Поладко

Аміна бінт Вахб (араб. أمّنة بنت وهب; ?, м. Медина, тепер Саудівська Аравія — 577, с. Ааль-Абва, там само) — мати пророка *Мухаммада*, засновника *ісламу*. Належала до шляхет. роду *Зухра* з племені *курайшитів*. Вийшла заміж за

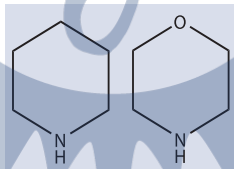
Абд Аллаха Абд Аль-Муталіба (роди подружжя походили від спільних предків). Шлюб вважався гармонійним і щасливим. Вагітність А. б. В. поетично описана в *сурах Корану*. Про те, що вона незабаром народить пророка, жінці, за переказом, розповів уві сні *ангел*. Народила Мухаммада бл. 570/571. Чоловик А. б. В. помер у подорожі (за різн. відомостями, під час вагітності дружини або невдовзі після народження сина). А. б. В. пішла з життя через 5 або 6 р., померла в с. Абва (між містами *Мединою* й *Меккою*), де й похована. Після смерті батьків малолітнього Мухаммада виховував дядько Абу Таліб. У традиції ісламу мати Пророка вважається найвродливішою та найшляхет. жінкою в Аравії.

Лит.: Holmes Katz M. The Birth of The Prophet Muhammad: Devotional Piety in Sunni Islam (Culture and Civilization in the Middle East). Routledge, 2007; Аль-Мубаракфури С. Мухаммад, Посланник Аллаха. Краткое жизнеописание / Пер. с араб. А. Нирша. Москва, 2018.

Аміни (від лат. ammoniacum — *аміак*) — похідні *аміаку*, атоми *Гідрогену* в яких заміщені на орган. залишки R. Залежно від кількості заміщ. атомів Гідрогену А. поділяють на первинні (R¹NH₂), вторинні (R¹R²NH) та третинні (R¹R²R³N); залишки R¹, R² й R³ можуть бути однак. або різними. Відповідно –NH₂ наз. первин. *аміногрупою*, =NH — вторин. й =N— — третинною. За кількістю *аміногруп* у молекулі розрізняють моно-, ди-, три- та поліаміни. Відомі також цикл. А., напр., морфолін, піперидин, *ніперазин* тощо. Назви А. утворюють від назв орган. залишків, сполуч. з атомом Нітрогену, напр., CH₃NH₂ — метиламін, CH₃NHC₂H₅ — метилетиламін, (C₂H₅)₃N — триетиламін. Деякі ароматичні А. мають трив. назви, напр., *анілін*, CH₃C₆H₄NH₂ — *толуїдин*, CH₃OC₆H₄NH₂ — *анізидин*. Алкіламіни — сильні *основи*, арилами́ни менш основні, продуктами взаємодії А. з неорганічними к-тами є *солі*, часто розчинні у воді. Нагріванням із *кислотами карбоновими*, *ангідритами кислот*, *хлорангідритами* або *естерами* первин. й вторин. А. ацилюють з утворенням N-заміщених *амідів кислот*. Унаслідок взаємодії первин. аромат. А. з нітричною к-тою HNO₂ в кислому середовищі утв. солі діазонію ArN₂⁺Cl⁻. Первинні А. легко взаємодіють з *альдегідами* з утворенням азометинів — основ Шиффа (див. *Шифф*, *Гуго Йозеф*). Деякі первин. й вторин. А. за нагрівання взаємодіють з акрилонітрилом з утворенням *ціанетильних* похідних. Аліфат. А. взаємодіють із сірководнем CS₂ з утворенням солей алкідитіокарбаматів. У реакціях електроф. заміщення в ряду аромат. А. *аміногрупа* орієнтує електроф. заміщення в *орто*- і *пара*-положення бензен. кільця, а в сильно кислому середовищі внаслідок протонування атома Нітрогену — у *мета*-положення. А. одержують взаємодією *спиртів* з *амоніаком* (*амоніліз* спиртів) за участі *каталізаторів* дегідратації (напр., Al₂O₃, SiO₂, алкомосилікатів, ортофосфатів метал. елементів). При цьому утворюється суміш первин., вторин. і третин. А. і супроводжув. утворенням побіч. продуктів — *алкенів* (олефінів). Відновлюв. амінуванням аліфат. і циклоаліфат. спиртів за участі *водню* на каталізаторах гідрування/дегідрування (Ni, Co, Cu, Fe) одержують суміш первин. та вторин. А. Для виробництва *перев.* вищих первинних аліфатич-

Амілопласти у бульбі картоплі

Аміни

них А. застосовують метод каталіт. гідрювання нітрилів (каталізатори Ni або Co). Первин. аромат. А. перев. добувають відновленням нітросполук. Найрозповсюдженішим є каталіт. відновлення воднем (каталізатори — Ni, Pt або Pd). Також як відновники в цьому методі широко використовують метали (Fe, Zn), або SnCl₂ в кислому середовищі, або сульфіді луж. елементів (реакція М. Зініна). Первин. А. також отримують реакцією амідів аліфат. або аромат. карбон. к-т з луж. розчинами Вг₂, при цьому ланцюг скорочується на атом Карбону (реакції А. В. Гофмана). Чисті первин. аліфат. А. добувають конденсацією калій фталіміду з алкілгалогенідами з наступним гідролізом — реакція Зігмунда Габрієля (1851–1924, Німеччина). У лаб. А. часто синтезують, напр., реакціями О. Валлаха, Т. Курціуса, К. Манніха та ін. Для кількіс. визначення А. застосовують метод Йохана К'ельдаля (1849–1900, Данія), бромометр. метод, титрування розчинами к-т у вод. середовищі, газорідин. *хроматографію*. Первин. аромат. А. визначають також фотометрично після утворення відповід. основ Шиффа або азосполук. А. використовують у вир-ві лікарських засобів, *пестицидів*, *барвників*, *полімерів*, *інгібіторів корозії*, *поверхнево-активних речовин*, *флотореагентів*, *антиоксидантів*, *абсорбентів* (див. *Абсорбція*) та ін. Аліфат. А. вражають нерв. й спричиняють порушення діяльності кровонос. системи, впливають на функцію *печінки* та можуть призвести до розвитку дистрофії. Аромат. А. зумовлюють утворення *метгемоглобіну*, що пригнічує центр. нерв. систему. Деякі аромат. А. — *канцерогени* (напр., β-нафтиламін, бензидин).

Лит.: Терней А. Современная органическая химия : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1981. Т. 2; Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology : in 27 vol. 5th ed. New York; Chichester, 2004. Vol. 1; Глосарій термінів з хімії / Уклад.: Й. Опейда, О. Швайка. Київ, 2017.

С. Т. Пільо

Аміни біогенні — продукти декарбоксілювання *амінокислот*. Нітрогеновміс. орган. сполуки, які утв. з *амінокислот* у *мікрорганізмах*, рослин. і тварин. клітинах. З діамінокислот утв. діаміни, з моноамінокислот — моноаміни. Багато А. б. утв. в процесі розкладання *білків*. У клітинах тварин. орг-му утв. в невеликих кількостях. Разом із тим, це дуже актив. речовини (особливо *гістамін*, *тирамін*, *катехоламіни*, *індолалкіламіни*), які впливають на численні життєво важл. системи орг-му. А. б. виконують функцію *гормонів*, *автогормонів*, *медіаторів* нерв. системи тощо. Деякі А. б. є токс., тож унаслідок підвищення їхньої концентрації можливе отруєння орг-му. Перетворення А. б. здійснюється перев. окисненням *ферментами* або *ензимами* групи *аміноксидаз*, що каталізують (див. *Каталіз*) їхне окиснюв. дезамінування й перетворення на *альдегід. та кислоти карбонів*. А. б. є медіаторами *алерг. реакцій* (див. *Алергія*).

Лит.: Боечко Ф. Ф., Боечко Л. О. Основні біохімічні поняття, визначення і терміни. Київ, 1993; Левченко О. Є. Вплив подразнюючих речовин на процес метаболізму біогенних амінів // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаява. 2010. Т. 11. № 1; Безусов А. Т., Манолі Т. А., Нікітчина Т. І. Щодо питання про утворення біогенних амінів в харчових продуктах // Наук. праці Одес. нац. акад. харч. технологій. 2018. Т. 82. Вип. 2.

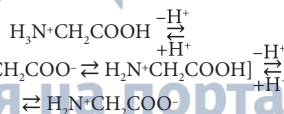
Л. В. Кобрина

Аміногрупа (від *аміни* та *група*) — одновалентний залишок *аміаку*. Розрізняють первинні (–NH₂), вторинні (–NHR) і третинні (–NR₂) А. Характеристична А. визначає належність речовини до класу *амінів*. Також є складниками молекул *аміноспиртів*, *амінокислот*, *білків*, багатьох природ. біологічно активних сполук, напр., *тіаміну*, *алкалоїдів* триптаміну та *серотоніну*, *гормонів адреналіну* та *норадреналіну*, синтетичних лікар. речовин, напр., *новокаїну*, *сульфадиметоксину* тощо. У реакціях електрофільного заміщення в ароматичних сполуках А. є орієнтантом, що активує *орто-* і *пара-*положення в бензеновому ядрі.

Лит.: Терней А. Современная органическая химия : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1981. Т. 2; Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology : in 27 vol. 5th ed. New York; Chichester, 2004. Vol. 1; Глосарій термінів з хімії / Уклад.: Й. Опейда, О. Швайка. Київ, 2017.

О. В. Гордієнко, Т. В. Любчук

Амінокислоти (від *аміни* та *кислоти*) — органічні сполуки, які містять як карбоксильну, так і *аміногрупу*. Залежно від природи кислот. функції А. поділяють на *амінокарбонів*, *аміносольфонові*, *амінофосфонові*, *аміноарсенові* тощо. Згідно з правилами IUPAC, назви А. утворюють від назв відповід. *кислот*; взаєм. розміщення в карбон. ланцюзі кислот. та амін. груп позначають цифрами, іноді — грец. літерами. Часто використовують тривіальні назви А. Фіз. і деякі хім. властивості А. істотно відрізняються від властивостей відповід. к-т і основ. Вони ліпше розчиняються у воді, ніж в орган. *розчинниках*, мають високі t-ри плавлення (часто розкладання). Ці властивості зумовлені взаємодією кислот. і амін. груп, тому А. в кристал. стані та в розчині (у широкому інтервалі *водневого показника pH*) перебувають у формі біполяр. йонів (цвітерйонів). Узаєм. вплив особливо поміт. в α-А., де обидві групи розташовані в безпосер. близькості, а також в аромат. системах, де їхня взаємодія передається через систему *спряж. зв'язків*. Напр., для *гліцину* pK_a становить 2,35 і 9,78, pI — 5,97.

Усі А. в ізоелектр. точці мають мінімум розчинності та буфер. ємності. Цвітерйон. структуру А. підтверджує їхній вел. *дипольний момент*. Усі А., що містять асиметр. атом, існують у вигляді двох *енантіомерів*. Майже всі природ. α-А. належать до L-ряду (S-конфігурація). Опт. активність α-А. сильно залежить від довж. хвилі поляризов. світла. Р-ції *амінокарбон. к-т*, *аміногрупа* яких захищена, аналог. до перетворень *кислот карбонів*. Р-ції *аміногруп* аналог. перетворенням *амінів*. Р-ції за участю *аміно-* та *карбоксильної* груп з утворенням *гетероцикл. сполук* — характер. для α-А. і орто-заміщ. аромат. та *гетероаромат. карбон. к-т*. З йонами перехід. метал. елементів α-А. утворюють стійкі *хелатні комплекси*. Для добування кож. типу А. використовують різні синтет. підходи. Напр., α-амінокарбон. к-ти добувають у такі способи: з *галогенкарбон. к-т* та їхніх *естерів амонілізом* чи *амінолізом*, або через *фталімідні* похідні (р-ція З. Габрієля, 1851–1924, Німеччина); з *альдегідів*, *натрій ціаніду* та *амоній*

хлориду через відповідні α -амінонітрили (за А. Штреккером, 1822–1871, Німеччина); гідратуванням α -кетокислот за наявності амоніаку, або відновленням (див. *Відновлення речовини*) їхніх оксимів; відновленням естерів α -азидо та α -нітрокислот. Похідні α -амінофосфонових та α -амінофосфінових к-т добувають за р-цією М. І. Кабачника — Філдса (К. Філдс, США). Аліфат. α -амінокарбон. к-ти посідають особливе місце в біології та біохімії, оскільки вони є осн. структур. елементами всіх пептидів та білків. Їх поділяють на гідроф. та гідрофобні. Аміноетансульфонову к-ту (*таурин*) використовують у медицині та як харч. добавку. Гліфосат, що є водночас амінокарбон. та амінофосфонову к-тою — неселектив. систем. гербіцид (за обсягом вир-ва посідає 1-е місце у світі). Естери *пара*-амінобензоатної к-ти (анестезин, *новокаїн*) — мед. препарати. Похідні антранілової к-ти використовують у парфумерії.

Лит.: Общая органическая химия : в 12 т. / Под общ. ред. Д. Бартона, У. Оллиса; пер с англ. Москва, 1983. Т. 4–5; Черних В. П., Зіменковський Б. С., Гриценко І. С. та ін. Органічна хімія. 3-тє вид., стер. Харків, 2016.

Р. М. Виджак

Амінопептидази (від *аміни* і грец. πέπτω — перетравлювати) — ферменти (ензими) класу гідролаз, які каталізують (див. *Каталіз*) відщеплення залишків амінокислот від N-кінця білків та пептидів з утворенням амінокислот. У результаті деградації молекул під дією цих ферментів відбувається поступове скорочення пептид. ланцюга. Відносна мол. м. А. варіює від 19 000 до 400 000. У більшості випадків містять від 2 до 12 субодиниць. Багато А. містять від 1 до 12 йонів метал. елемента (зазвичай Mn^{2+} , Zn^{2+} , Mg^{2+} , Ca^{2+} або Co^{2+}), деякі — залишки вуглеводів (гексоз, глюкозамінів, сіалових к-т). А. знайдено в усіх рослин. і тварин. (за винятком слиз. оболонки кишківника) тканинах і в мікроорганізмах. А. відіграють важл. роль у метаболізмі білків — остаточно розщеплюють їх у шлунково-кишк. тракті.

Лит.: Chen L., Lin Y., Peng G. et al. Structural Basis for Multifunctional Roles of Mammalian Aminopeptidase N // Proceedings of the National Academy of Sciences. 2012. Vol. 109. № 44; Wong A., Zhou D., Rini J. The X-ray Crystal Structure of Human Aminopeptidase N Reveals a Novel Dimer and the Basis for Peptide Processing // Journal of Biological Chemistry. 2012. Vol. 287. № 44; Bioluminescence: Methods and Protocols / Ed. by S.-B. Kim. New York, 2016.

Л. В. Кобріна

Амінопласти [від *аміни* і *пласт(ичні маси)*], карбамідні пластики — багатокомпонентні терморезистивні полімерні матеріали на основі аміносмоли і різноман. наповнювачів, що забезпечують комплекс експлуатаційних показників. Вир-во А. почало розвиватися в 1920-х. А. на основі порошок. прес. матеріалів вироблено 1928 у Великій Британії та США. Перші шаруваті А. на основі аміносмоли створено в сер. 1930-х. Пористі А. вперше вироблено наприк. 1930-х у Німеччині, активне використання почалося в 1950-х. Найпошир. є А. на основі сечовино-формальдегід. і меламін-формальдегід. смол. Вони світло- та дугостійкі (як діелектрики здатні витримувати дію електр. дуги без неприпустимого погіршення їх. властивостей), стійкі до дії багатьох розчинників і мастил, мають високу удар. міцність, не мають запаху, їм можна надати світлого за-

барвлення. Недоліками А. є схильність до розтріскування внаслідок трив. експлуатування та знач. водовбир. здатність. А. виробляють у пром-ті у вигляді прес. матеріалів (порошкоподіб., волокн. і гранульован.), шаруватих пластиків, пористих матеріалів. Прес-матеріали — це тонко- та грубодисперс. порошки, крихта або жмути волокон, що рівномірно просоч. аміносмолою. Як наповнювачі для прес. порошоків використовують сульфід. целюлозу, дерев. борошно, азбест, тальк тощо. Шаруваті А. виробляють пресуванням спец. паперу, тканини або шпону, що просоч. сиропом смоли. Наповнювач може бути прозорим, без малюнка або зі спец. малюнком, що імітує *текстуру* цін. дерева або каменю. Пористі А. вирізняються вел. опірністю до вогню, мають підвищ. теплостійкість (до 95–100 °С), упродовж пев. часу здат. витримувати т-ру до 150 °С, стійкі до дії мікроорг-нів, легко піддаються мех. обробці, дешеві. Через вел. кількість відкритих пор мають знижену вологостійкість та порівняно невелику мех. міцність, тому під час використання пористі А. попередньо упаковують у водонепроник. плівки. З преспорошок А. виготовляють вироби заг. вжитку: парфумерн. тару, посуд та ін. вироби господар. призначення, облицювальні матеріали, галантерею тощо. Через високі діелектр. властивості та удар. міцність їх широко використовують для виготовлення електро-, радіо- і теледеталей, телефон. апаратів, корпусів електроприладів, перемикачів високої напруги, електроосвітлюв. та автом. арматури. Шаруваті пластики через прозорість аміносмоли придат. для декорування (облицювання столів, стін, кіосків, корабельних перегородок). Пористі А. застосовують у різн. конструкціях для теплоізоляції та поглинання шуму.

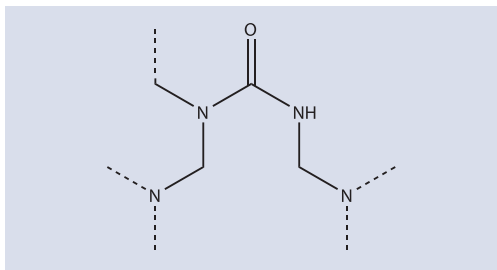
Лит.: Пахаренко В. А., Яковлева Р. А., Пахаренко А. В. Переработка полимерных композиционных материалов. Киев, 2006; Суберляк О. В. Технология переработки полимерных та композиційних матеріалів. Львів, 2007; Мигалина Ю. В., Козарь О. П. Основы химии та фізико-хімії полімерів. Київ, 2010; Свиридов Е. Б., Дубовий В. К. Книга о полимерах: свойства и применение, история и сегодняшний день материалов на основе высокомолекулярных соединений. Санкт-Петербург, 2015.

А. А. Рудницька

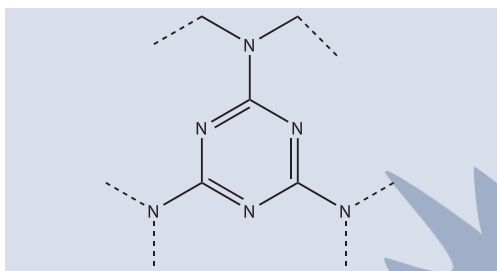
Аміносмоли (від *аміни* і *смоли*) — терморезистивні синтет. смоли, які є продуктом поліконденсації сполук, що містять аміногрупи ($R-NH_2$), з альдегідами ($R-CHO$), здебільшого — з *формальдегідом* (метаналем, $HCHO$). Створенню А. передували дослідження реакції карбаміду (сечовини) з формальдегідом, започатковані 1884 (К. Хельцер, Німеччина). Пром. вир-во А. почалося 1920 на основі *патенту*, отрим. хіміком Г. Джоном (Чехія) у 1918. Вплив на перебіг реакції кислотності середовища, мольних співвідношень реагентів і добавок наповнювача вивчив 1920–1924 Ф. Поллак. 1927 він запатентував спосіб вир-ва А. на основі конденсації формальдегіду з меламіном. У Німеччині на заводах «БАСФ» («BASF») у м. Людвігсгафені-на-Рейні 1931 на основі карбамідних смол розпочато вир-во клеїв для деревообробної пром-сті. У пром-сті найчастіше використовують А. на основі реакції формальдегіду з карбамідом (карбамідоформальдегідна смола КФ) і меламіном (меламіноформальдегідна смола МФ). А. МФ якісніші, ніж

Амінопласти. Кришка розетки із амінопласту

Аміносмоли. Будова мономерної ланки макромолекули КФ

Аміносмоли. Будова мономерної ланки макромолекули МФ

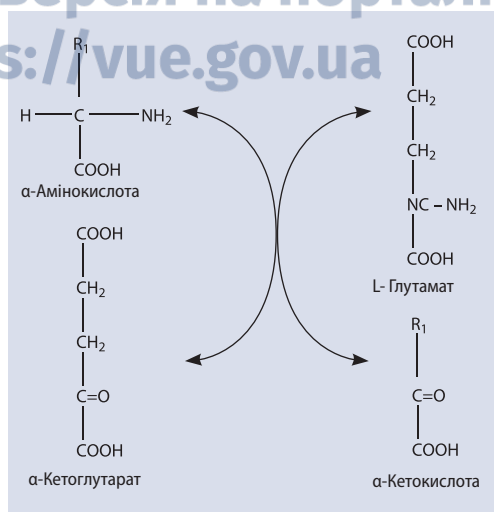
КФ, оскільки мають більшу водо- та теплостійкість, твердість тощо. Обсяг вир-ва А. невпинно зростає, особливо меламіноформальдегідних. А. мають високу чутливість до умов добування, що ускладнює вивчення хім. структури цих сполук. Фактично щоразу конденсат має унік. структуру. Найбільше вивчено КФ- і МФ-смоли, також досліджено заг. принцип реакцій. Реакція альдегіду або амідну з сполуками, що містять аміногрупи, перебігає у дві стадії. На 1-й утворюються метилольні сполуки та їх похідні. На 2-й стадії метилольні сполуки беруть участь у реакції поліконденсації: взаємодіють між собою або з атомами Гідрогену, унаслідок чого утворюється смола. Подальше нагрівання призводить до незворот. твердіння смоли, структура якої є тривимір. зшитим полімером, що уможливило її використання як матеріалу. Найважлив. параметрами, від яких залежать властивості А., є природа та якість реагентів, концентрація та кислотність розчину, т-ра, тривалість реакції. Зазвичай А. є прозорими або напівпрозорими, водостійкими, не мають запаху, добре забарвлюються, унаслідок нагрівання зшиваються й мають високу твердість. Вони зберігають колір, малочутл. до дії світла, орган. розчинників, підвищ. т-ри та мають багато ін. корис. властивостей. Сировиною для добування А. поліконденсацією з формальдегідом також можуть бути тіокарбамід, толуолсульфамід, *анілін*, фуран, бутилуретан та ін. аміновміс. сполуки та їхні похідні. А. виготовляють рідкими (передполімер або конденсат), як суспензії або порошок. Відповідно до подальшого використання їх випускають модифік. (зі спец. додаваннями), немодифік. та лак. (модифік. для вир-ва лаків). Гол. чинниками для використання А. є належ. рівень властивостей і вартість. На їхній основі виготовляють прес-матеріали (синтет. порошки та гранули), шарув. пластики, клеї гарячого та холод. затвердіння, лаки, емалі, пінопласти, водостійкі санітарно-побут. види паперу та ін. Див. також *Амінопласти*.

Лит.: Вирпша З., Бжезинский Я. Аминопласти / Пер. с пол. Москва, 1973; Брацкихин Е. А., Шульгина Э. С. Тех-

нология пластических масс. 3-е изд., перераб. и доп. Ленинград, 1982; Williams L. L. Amino Resins and Plastics // Encyclopedia of Chemical Technology. 4th ed. New York, 1992; Пахаренко В. А., Яковлева Р. А., Пахаренко А. В. Переработка полимерных композиционных материалов. Киев, 2006; Суберляк О. В. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів. Львів, 2007; Миґалина Ю. В., Козарь О. П. Основи хімії та фізико-хімії полімерів. Київ, 2010; Суберляк О. В., Скорохода В. Й., Семенюк Н. Б. Теоретичні основи хімії та технології полімерів. Львів, 2014.

Т. А. Каменська

Аміотрансферази (від *аміни* і лат. *transferre* — переносити, перевозити), *трансамінази* — *ферменти* (ензими) з класу трансфераз, що каталізують (див. *Каталіз*) реакцію перенесення α -аміногрупи від амінокислоти на α -карбон. атом α -кетокислоти — акцептора аміногрупи (здебільшого — α -кетоглутарату). Внаслідок такої реакції *трансамінування* утворюється α -кетואналог початк. амінокислоти та нова амінокислота (у разі використання як акцептора α -кетоглутарату — L-глутамат). А. є склад. білками-ферментами, простет. групою в яких є кофермент. форми *піридоксину* — піриноксальфосфат (ПАЛФ) та піриноксамінофосфат (ПАМФ), що утворюється з ПАЛФ у процесі перенесення аміногрупи. Утворення коферменту з піридоксину, що надходить до орг-му з харч. продуктами, відбувається фосфорилуванням піридоксолу до піридоксолфосфату (ПОЛФ) під дією АТФ-залежної кінازی з подальшим окисненням ПОЛФ до ПАЛФ специф. флавопротеїном. У складі ферменту А. кофермент (ПАЛФ) сполуч. з поліпептид. ланцюгом за рахунок утворення альдімін. зв'язку (основи Г. Шиффа з ϵ -аміногрупою залишку *лізину* (Lys-258). В орг-мі людини найбільше значення мають такі А.: аланінаміотрансфераза (L-аланін — 2-оксоглутаратаміотрансфераза, АлАТ або назва, яку використовують рідше — глутамат-піруваттрансаміназа, ГПТ) — фермент, що каталізує перенесення аміногрупи від аланіну на α -кетоглутарат з утворенням пірувату та *глутамінової* (*глутамінової*) *кислоти*; аспаратаміотрансфераза (L-аспартат — АсАТ або глутамат-оксолоацетат-трансфераза, ГОТ) — каталізує оборот. реакцію перенесення аміногрупи від *кислоти аспарагіно-*

Аміотрансферази. Загальна схема реакції *трансамінування*

вої на α -кетоглутарат з утворенням оксалоацетату та глутамін. к-ти. Реакції трансамінування, каталіз. А., активно відбуваються в багатьох органах, найактивніше — у печінці, скелет. м'язах, міокарді, мозку головному, нирках. Визначення активності аланінтрансферази та аспартатамінотрансферази широко застосовують у мед. практиці для діагностики пошкоджень нутриців. Унаслідок виходу цих фермент. білків кризь ушкодж. клітин. мембрани в кров у разі інфаркту міокарда спостерігають значне підвищення активності в сироватці крові аспарагін. трасмінази, під час вірус. та токс. пошкоджень печінки — аланін. трансмінази.

Лит.: Уайт А., Хендлер Ф., Смит Э. и др. Основы биохимии : в 3 т. / Пер. с англ. В. Скулачева, Э. Будовского, Л. Гиодмана. Москва, 1981. Т. 2; Губський Ю. Біологічна хімія. Київ; Тернопіль, 2000; Гонський Я., Максимчук Т. Біохімія людини. 3-те вид., випр. і допов. Тернопіль, 2017.

Л. В. Кобріна

Аміноцукри (від аміни та цукри) — моносахариди, в яких одна гідрок. група (завзвичай, та необов'язково в положенні 2, заміщена на аміногрупу, окрім глікозиламідів). Систем. назва α -аміно- α -деоксимоносахариди [x-amino-x-deoxymonosaccharides]. Напр., D-глюкозамін [D-glucosamine] або 2-аміно-2-деокси-D-глюкопіраноза. Кристал. речовини, добре розч. у воді. Виявляють властивості, характер. для амінів і моносахаридів. Є сильними основами, утворюють стійкі солі. Аміногрупу можна легко ацилювати (див. Ацилювання) та алкілювати (див. Алкілювання). Під дією лугів і кислоти азотної (нітратної) відбувається дезамінування.

Лит.: Elshahawi S., Shaaban K., Kharel M. et al. A Comprehensive Review of Glycosylated Bacterial Natural Products // Chemical Society Reviews. 2015. Vol. 44. Is. 21.

Л. В. Кобріна

Амінування (від аміни) — уведення аміногрупи (заміщ. чи незаміщ.) в орган. сполуку заміщенням у ній атома водню (Гідрогену), галогену, гетероатом. груп (=O, OH, SO₂R тощо) або приєднанням до крат. карбон-карбон. зв'язків. До А. належать імен. реакції О. Є. Чичибабіна, О. А. Зейде (СРСР), 1914 (а), Ф. Рауіга, 1907 (б), С. М. Делепіна (1871–1965, Франція) (в):

Унаслідок пропускання суміші пари бензену (бензолу) з аміаком (амоніаком) кризь розжар. трубку утворюється (з дуже низьким виходом) анілін: $C_6H_6 + NH_3 \rightarrow C_6H_5NH_2 + H_2$.

Лит.: Хіля О. В., Воловенко Ю. М. Аліфатичні аміни та амінування. Київ, 2006; Stereoselective Formation of Amines / Ed. by W. Li, X. Zhang. Berlin; Heidelberg, 2014.

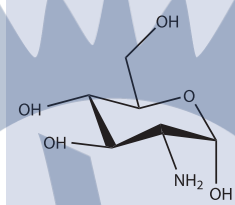
Л. В. Кобріна

Амін (грец. ἀμίν, від гебр. אָמִין — дійсно, хай буде так) — прикінцеве слово в молитвах, проповідях авраамічних релігій, що означає «правильно», «істинно». У традиції юдаїзму «А.» — заверш. відповідь вірянина на молитву чи слова ін. члена громади, яка демонструє згоду. Крім того, «А.» — літургійна формула завершення богослужіння. У християнстві «А.», як і «Алілуя», було засвоєне з культових практик стародав. євреїв без перекладу, але набуло потрібного значення: вираження згоди того, хто читає мо-

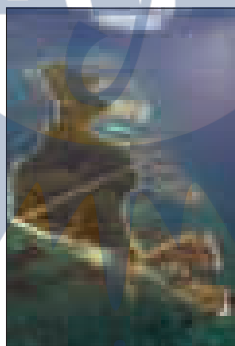
литву, свідчення його віри; прохання здійснити те, за що молитесь вірянин, у молитвах відповід. характеру (перед їжею, навчанням тощо); якщо молитва має характер обітниць, слово «А.» демонструє намір виконати обіцяне. В ісламі вживається слово «Амін» (араб. آمین) під час молитви або декламації першої сури Корану. Згідно з традицією, воно набуває особливої сили, якщо сказане поблизу Кааби.

Лит.: Петровский А. Аминь // Православная богословская энциклопедия : в 12 т. Санкт-Петербург, 1900. Т. 1; Журавский А. Аминь // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Словник біблійного богослов'я / За ред.: К. Леон-Дюфура, Ж. Люпласі, А. Жоржа та ін.; пер. з фр. Вл. Софрона Мудрого. 2-ге вид. Жовква, 2010; Богословие Ветхого Завета / Под ред. Х. Корефара, М.-Я. Пауля; пер. с нем. Е. Устиновича. Черкасы, 2018.

Є. А. Харьковецько

Аміноцукри

Амірантські острови, острів Дерош

Амірантські острови (англ. Amirantes Islands) — архіпелаг у зх. частині Індійського океану. Складається з 18 о-вів та атолів у різн. стадії формування (заг. площею 11–12 км²), зокрема о-вів Дерош, Пуавр, Ремір, Сен-Жозеф, Етуаль, а також загопльованих коралових рифів та піщаних відмілин. Лише 5 о-вів населені, решта — безлюдні. Розташовані на Пн. Сх. від о. Мадагаскар, за 300 км на Пд. Зх. від Сейшельських островів. Архіпелаг відкрито 1502 португ. експедицією, яку очолював Васко да Гама, і названо на його честь о-вами Адмірала (португ. almirante), звідки й походить сучас. назва. Найбільший о-в Дерош (4 км²) має витягнуту форму, піднімається на 1,5–3 м над рівнем океану, оточений кільцевим кораловим рифом, що періодично обсихає. Рослинність — кокосові пальми та казуарини. У нижньому ярусі — напівчагарн. сцеволи різн. видів (Scaevola), геліотропи (Heliotropium). О-ви Пуавр, Ремір, Сен-Жозеф — типові коралові атоли. А. о. — належать до Зовнішніх (Коралових) Сейшел, на відміну від Внутр. Сейшельських о-вів, які утворюють підвищення Маскаренського підводного плато і складені головн. кристалічними породами. Клімат А. о. тропічний, м'який, із незначними коливаннями т-р упродовж року. Грудень — травень спекотні та вологі, можливі сильні короткочасні дощі, серед. т-ра повітря бл. +29 °С. Червень — листопад прохолодні та сухі, серед. т-ра повітря бл. +25 °С, що зумовлено дією пасатів. Води у р-ні А. о. відрізняються біологіч. різноманіттям. Тут мешкають ковтаючі акули гранульована та сейшельська, сейшельський катран (див. Акули), вітрильники, скати манта, різн. види риб, типові для коралов. атолів (спинорогові, риби-янголи та ін.) А. о. мають статус автономного р-ну в складі Республіки Сейшельські Острови. Відстань від о. Дерош до столиці м. Вікторії — 230 км. Населення — 150 ос. (2019); залучене перев. до рибальства та турист. галузі. Госп-во нерозвинене. Урядом Сейшельських о-вів реалізується інвест. програма з розвитку туризму на А. о.

Лит.: Stuart S. N., Stuart S. N., Adams R. J. et al. Biodiversity in Sub-Saharan Africa and Its Islands: Conservation, Management, and Sustainable Use. Gland, 1990; Ломакин И. Э. Особенности геологического строения хребта Экватор (индийский океан) // Геол. и пол. ископаемые Мирового океана. 2009. № 2; Mair L., Beckley L. Seychelles. 5th ed. Chalfont Saint Peter, 2016; Scarr D. Seychelles Since

1770: the History of a Slave and Post-Slavery Society. London, 2018.

I. А. Байдіков

Аміреджібі, Чабуа [груз. ამირჯიბი, ჭაბუა; справж. ім'я — Мзечабук (груз. მზეჯაბუკ); у чернецтві Давид (груз. დავითი); 18.11.1921, м. Тбілісі, тепер Грузія — 12.12.2013, м. Тбілісі, Грузія] — письменник, громадський діяч. Писав грузин. мовою. Нар. в сім'ї юриста, що походить із давнього княжого роду. Батько був репресований, загинув 1938. Того ж року А. закінчив електротех. технікум, отримав звання військ. радіотехніка 3-го рангу. Згодом вступив на юрид. ф-т Тбіліс. держ. ун-ту, через рік перевівся на філол. ф-т. 23.06.1941 мобілізований до армії. Служив радіотелеграфістом 203-ї частини Закавказ. ВПС, головою 26-ї радіостанції аеродрому в м. Грозному. Через відомості про репресов. батьків А. було звільнено з військ. служби. Повернувся до м. Тбілісі, поновився в ун-ті. 1944 за участь у студент. політ. групі «Білий Георгі» засуджений до 25 р. позбавлення волі за звинуваченням у підготовці збройн. повстання. Відбував покарання в таборах у місцях Норильську та Караганді, також у Мордовії, на Колимі, у Сх. Сибіру та на Дал. Сході; тричі тікав. Брав участь у повстаннях в'язнів. Звільнений 1959. Від 1960 займався літ. діяльністю. Член Спільки письменників і кінематографістів Грузії (з 1965). Засновник і директор Рекламно-інформ. бюро громад. сектору Грузії (1969–1972); засновник спільного груз.-амер. підприємства «АмГруз-Фільм» (1970–1974), а також альм. «Кіно» (1970–1974). Директор Другого союзу груз. кіностудій (1972–1976); режисер кіностудії «Мемат'ян» (1983–1989). Член парламенту Грузії (1992–1995); голова Груз. оборонного фонду (1992–1995). Один із засновників і голова Опікун. ради Фонду захисту духов. цінностей Грузії «Іверія» та газ. «Нова Іверія» (1999). У жовтні 2010 А. отримав благословення від патріарха Грузинської православної церкви Іллі II на *постриг* у чернецтво: тяжко хворому письменникові було дозволено (як виняток) перебувати вдома, а не в *монастирі*. Літ. діяльність почав з оповідання «Чому я не намагався» («რატომ არ დამძვადე», 1960). Автор зб. новел та оповідань «Мій дядько шкарбунник» («ჩემი მეჯღანე ბიძა», 1963), «Сповідь вола» («ხარის აღსარება», 1964), «Георгій Бурдулі» («გეორგი ბურდული», 1965). Творчу долю письменника визначили романи, особливо «Дата Туташхія» («დათა თუთაშხია», 1973–1975; автор. переклад рос. мовою — 1976). Прізвиськом гол. героя твору стало ім'я героя груз. міфології Туташхі, що дало підстави літературознавцям тлумачити стиль А. як магіч. реалізм. У тексті відтворено справжн. зміст іст. життя Грузії напередодні вел. нац.-визв. рухів поч. 20 ст. За твором знято фільм «Береги» (автор сценарію А., 1977). У романі з філос. підтекстом «Гора Мборгалі» («გორა მბორგალი», 1995; автор. переклад рос. мовою, 1996) герой твору Іагор Каргоретелі на прізвисько Гора Мборгалі певною мірою схожий на А., зокрема шість разів утікає з таборів, мандрує, шукає сенс буття. У романі «Георгій Осяїнний» («გეორგი ბრწყინვალე», 2005) автор порушує традиц. для груз. л-ри тему історії середньовіч. Грузії. Творчість А. ще повноцінно не висвітлена в груз. літературознавстві. А. працював також у журналістиці,

був гол. ред. засн. ним газ. «Оновлена Грузія». Співзасновник груз. ПЕН-центру та його почес. голова. Лауреат Держ. премії СРСП за сценарій телесеріалу «Береги» (1981); Держ. премії Грузії ім. Шота Руставелі за роман «Дата Туташхія» (1982). Нагороджений орденом Честі (1995), орденом Вахтанга Горгасала першого і другого ступенів, орденом Святого Георгі (Георгія) Груз. православної церкви (2009). На честь А. названо вул. у м. Тбілісі та грузин. танкер, сконструйований 2004 у Півд. Корей.

Тв.: გზა თბილისი, 1962; გორა მბორგალი. თბილისი, 1995; გეორგი ბრწყინვალე. თბილისი, 2008; დათა თუთაშხია. თბილისი, 2011; Р о с п е р е к л. — Дата Туташхія. Тбилиси, 1987; У к р. п е р е к л. — Дата Туташхія. Харків, 2018.

Лит.: Тварадзе Р. Бентежний дух Дати Туташхія. // Дата Туташхія / Пер. з груз. О. Василенко. Київ, 1984; Базовые ценности modernity. Религия в XXI веке: схождение параллелей. Участники «круглого стола»: Чабуа Амиреджиби, Юрий Андрухович, Сухбат Афлатуни, Тиркиш Джумагельдыев, Юрий Мамлеев, Валерий Подорога, Олжас Сулейменов, Вика Чембарцева // Дружба Народов. 2012. № 4; Бойко С. С. «Лагерная проза» как этап формирования литературы нового типа // Новый филол. вестник. 2015. № 3 (34).

Г. І. Халимоненко

Амірян, Сєда Григорівна (вірм. Սեդա Գրիգորի Ամիրյան; 03.12.1926, м. Диліжан, тепер Вірменія — 18.04.1993, м. Марсель, Франція) — літературознавець, дослідниця вірмено-українських літ. зв'язків, засл. працівник культури УРСР (з 1987). У 1951 закінчила Єреван. ун-т. З 1960 працювала в Ін-ті л-ри ім. М. Абеяна АН Вірменії; канд. філол. наук (з 1963). Досліджувала взаємозв'язки вірм. л-ри з л-рою народів СРСП. Авторка моногр. «Вірмено-українські літературні зв'язки» (1972), що містить окремі розділи «Тарас Шевченко і Вірменія», «П. Тичина і вірменська література» та «Вірменська поезія в перекладі та оцінці Максима Рильського», а також збірку у період. виданнях. Укладач книг «Вірмено-українські літературні зв'язки. Бібліографія» (1975), «Пам'ятки дружби» (1978), що містять бібліографію творів, перекладених з укр. мови вірменською та навпаки, зб. «Зростає, Україно!» (1976), до якої ввійшли статті вірм. письменників про Україну та укр. л-ру.

Тв.: Вірменсько-українські літературні зв'язки на сучасному етапі // Радянське літературознавство. 1972. № 8; Армяно-украинские литературные связи. Ереван, 1976; «Заповіт» Шевченка у Вірменії // Збірник праць наукової шевченківської конференції (21; 1976; Київ). Київ, 1976; Здравствуй, Украина! / Отв. ред. Г. А. Татосян. Ереван, 1977; Памятники дружбы. Ереван, 1978; Армянские знакомства Тараса Шевченка // Ист.-филол. журн. 1984. № 2.

Лит.: Шевченківський словник : у 2 т. Київ, 1976. Т. 1; Армянский венок Шевченко: Статьи, очерки / Пер. с арм.; сост. и примеч. С. Г. Амирян. Ереван, 1989; Задорожна Л. Вірменський шевченкознавець Сєда Амірян // XXX наукова шевченківська конференція (27–30 квітня 1993 р.). Тези і матеріали. Донецьк, 1993.

Л. М. Задорожна

Аміта́бга — див. *Аміда*.

Аміто́з (від *a...* — заперечний префікс і *мітоз*) — один з типів поділу клітини. А., або прямий поділ, відбувається в один етап без попередньої *спіралізації хромосом* й утворення *верете-*

Аміреджібі, Чабуа

на поділу. Внаслідок подвоєння хромосом утворюються ядра дочірніх клітин. Дроблення ядра на декілька частин без поділу *цитоплазми* під час А. призводить до утворення багатоядерних клітин. Характер, особливостями А. є поділ ядра без розчинення оболонки, відсутність змін структурної органел та нерівномірний розподіл генетичної інформації (*ДНК*). Вважається, що за допомогою А. діляться *макронуклеуси* інфузорій (тоді як *мікронуклеус*, хоча і ділиться за допомогою веретена поділу, однак при цьому ядерна оболонка не розчиняється, тому такий поділ ядра вважають однією з форм *мітозу*). Раніше вважалося, що А. — це патол. процес, властивий патол. клітинам, і спричинений дією різном. стресових факторів, напр., різке зниження т-ри або рентген. випромінювання. Зараз доведено, що А. спостерігається також і в молодих клітинах, а також спеціалізов. тканинах із високою активністю метаболічних процесів. За фізіологіч. значенням виділяють 3 види А.: генеративний (дочірні клітини, утворені внаслідок А. здатні до *мітозу* і норм. функціонування), реактивний (зумовлений впливом на орг-м зовн. несприятливих чинників), дегенеративний (пов'язаний із загибеллю клітини). Еукаріотичні клітини, що виникли внаслідок А., нежиттєздатні. У бактерій також відбуваються явища, схожі на А., однак це є нормою для істот, чії клітини не мають ані ядра, ні хромосом, ні *центріолей* (відповідно, в них не утворюється веретено поділу). Нитки ДНК у бактерій розходяться до новоутворених клітин просто — завдяки тому, що вони прикріплені до мембран, які тягнуть їх за собою.

Лит.: Биліч Г. Л., Катинас Г. С., Назарова Л. В. Цитологія. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 1999; Ченцов Ю. С. Введение в клеточную биологию. Москва, 2004; Тузова Р. В., Ковалев Н. А. Молекулярно-генетические механизмы эволюции органического мира. Генетическая и клеточная инженерия. Минск, 2010; McMillan D., Harris R. An Atlas of Comparative Vertebrate Histology. London, 2018.

Я. О. Межжеріна

Аміхофобія (від грец. ἀμυχή — подряпина, рубець і *фобія*) — нав'язливий страх людини перед можливим ушкодженням тіла (подряпинами, пораненнями та ін.), що не зумовлений реальними загрозами та є перебільшеним, ірраціональним. Як наслідок, людина уникає гострих предметів, тварин через *кігті*, троянд через колючки тощо. Зазвичай А. спричиняють деякі перенесені захворювання, пов'язані з ушкодженням *шкіри*. Під час панічної атаки в людини прискорюється серцебиття, підвищується *тиск кров'яний*, виникає задуха.

Лит.: Нардонэ Дж. Страх, паника, фобия / Пер. с итал. О. Е. Егошина. 2-е изд., перераб. Москва, 2019.

Амічі, Джованні Баттіста (італ. Amici, Giovanni Battista; 25.03.1786, м. Модена, тепер обл. Емілія-Романья, Італія — 10.04.1863, м. Флоренція, тепер обл. Тоскана, Італія) — фізик-оптик, ботанік, гістолог, астроном, почес. професор астрономії (з 1859). Закінчив Болонський ун-т (1808). Учень математика П. Руффіні (1765–1822). З 1811 викладав алгебру та геометрію в лиціі м. Модени. У 1815–1825 — професор математики на філос. ф-ті ун-ту в м. Модені, потім — професор астрономії Пізанського ун-ту (1831–1835), астроном і директор *обсерваторії астрономічної* Арчетрі Музею фізики та природничої історії у м. Фло-

ренції (1831–1859). Водночас із 1831 працював ген. інспектором уч-щ Вел. герцогства Тосканського. Був сенатором у м. Тоскані (1846–1849). Удосконалив *мікроскоп*, сконструював ахромат. мікроскоп. 1827 побудував дзерк. *телескоп* з фокусною (див. *Фокус*) відстанню 2,2 м. 1860 — сконструював *призму оптичну* прямого бачення: опт. призму з флінтгласу (сорт опт. скла з великим заломлення показником, містить Пльумбум), розмістив між двома ін. з кронгласу (опт. скло з малою різницею в показниках заломлення світл. хвиль різн. довж.). Така конструкція дає спектр у напрямку падного променя (призма Амічі). Винайшов імерсійний об'єктив, спектроскоп (опт. пристрій для візуального спостереження *спектра випромінювання*) прямого бачення. Спостерігав подвійні зорі, супутники *Юпітера*. Описав рух *протоплазми* (у клітинах харофіцієвих *водоростей*), першим спостерігав *пилкову трубку* та *яйцеклітину*. На честь А. названо *кратер метеоритний* на Місяці та *астероїд* № 3809.

Пр.: Osservazioni sulla circolazione del succhio nella Chara. Modena, 1818; Osservazioni microscopiche sopra varie piante // Mémoire di matematica e di fisica della Società Italiana scienze. 1823. Т. 19; Edizione nazionale delle opere e della corrispondenza di Giovanni Battista Amici : in 2 t. / A cura di A. Meschiari. Napoli, 2006.

Лит.: Колчинский И. Г., Корсунь А. А., Родригес М. Г. Астрономы. Київ, 1977; Meschiari A. The Microscopes of Giovanni Battista Amici. Firenze, 2003; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Баранов М. Антология выдающихся достижений в науке и технике. Часть 23: изобретение микроскопа и изучение микромира // Электротехника і електромеханіка. 2014. № 6.

Аміші, амманіти (нім. Amische, англ. Amish) — консервативна менонітська течія (див. *Меноніти*) раннього *протестантизму*. Назву отримала за ім'ям засновника — Якоба Аммана (Jacob Amman; бл. 1644 — до 1730), священика-анабаптиста (див. *Анабаптизм*), ревного прихильника

Амічі, Джованні Баттіста

Аміші

Аміші. Традиційний вид транспорту

вчення *Менно Сімонса*. Проповідницьку діяльність вів у Ельзасі (тепер Франція), Швейцарії. Вимагав цілковитого відлучення від церкви не-

правдомовців, брехунів, уникання будь-яких контактів із грішниками (відлученими); вчив про неможливість *спасіння* для не-менонітів, хай навіть ширих християн; ввів ритуал обов'язков. омовіння ніг. Проповіді спричинили розколи в менонітському середовищі. Прихильники Аммана об'єдналися в самост. згуртовану групу, що дотримувалася суворих правил поведінки (зокрема, зберігали традиц. стиль одягу і взуття, не стригли бороди, не відвідували держ. церкви тощо). Громади А. створювали власні поселення, які поширилися в Ельзасі, Швейцарії, Німеччині, Голландії. Від поч. 18 ст. спільноти А. емігрували до Америки. До 20 ст. А. в Європі практично зникли (більша частина перебралася до США, решта — асимілювалися з менонітами). На тер. США А. спершу облаштувалися в Пд.-Сх. Пенсильванії, згодом поширилися в штати *Огайо, Індіану, Іллінойс, Айову, Канзас* та ін.; вели відособлений спосіб життя у власних поселеннях. З другої пол. 19 ст. серед А. відбуваються розколи через суперечності щодо осучаснення статуту; більшість А. створили власні *деномінації* (напр., Євангелічна менонітська церква, Товариство Церков А.-менонітів узбережжя, Консервативна менонітська конференція тощо) або приєдналися до меноніт. церков. Тільки церкви «старого статуту» зберегли традиц. спосіб життя, дотримуються заборони на предмети розкоші, будь-які сучас. нововведення (одяг, транспорт, електр. освітлення, телебачення, техн. прилади й засоби та ін.), ведуть натур. господарство. *Хрещення* обливанням здійснюють у доросл. віці; реліг. служби провадять т. з. пенсильв. голландською мовою (діалект нім. з домішкою англ.). А. об'єднані в нечисленні авт. церковні округи; при збільшенні нас. округ навмисне розділяють, щоб уникнути масов. зібрань та освоїти нові землі. Кожен округ має *єпископа*, кількох проповідників і *пресвітера*. Діти відвідують лише початкові заклади освіти або до 8-ми класів серед. школи. Подібно до ін. менонітів, А. — пацифісти, відмовляються від військ. служби, виявляють громадянську непокору, якщо вважають, що вимоги влади суперечать вченню *Ісуса Христа*, не складають обітниць та ін. На 2018 проживають у понад 27 штатах США та Канаді. Заг. кількість вірян оцінюють у 330 тис. осіб (2018).

Лит.: Yoder E. S. The Beachy Amish Mennonite Fellowship Churches. Hartville, 1987; Luthy D. The Amish in America: Settlements That Failed 1840–1960. 2nd ed. Aylmer; Lagrange, 1991; Mackall J. Plain Secrets: An Outsider among the Amish. Boston, 2007; Anderson C. The Amish-Mennonites of North America: a Portrait of Our People. Medina; New York, 2012; Nolt S. M. The Amish: A Concise Introduction. Baltimore, 2016.

А. В. Арістова

Амія, мулова риба (*Amia calva*) — єдиний сучасний представник ряду *амієподібних*. Тіло самця завдовж. до 65 см, самиця — до 75 см, іноді до 90 см. Форма тіла валькувата, вкрита циклоїдною (з гладеньким заокругл. зад. краєм) лускою. Забарвлення темно-оливкове, часто з вертикал. смужками та маскув. малюнками, черевце світле, бежевого відтінку. Спинний плавець довгий. У верх. частині хвоста біля плавця — чорна пляма, що нагадує око. Є багато ознак, які вказують на належність виду А. до т. з. живих викопних орг-нів: шкірні кістки на голові, вкорочено-гете-

роцеркальний (з лопатями різн. довжини) хвостовий плавець, залишки спірального клапана, трубчасті ніздрі тощо. Рот кінцевий, щелепи з гострими зубами. Функцію газообміну можуть виконувати не лише *зябра*, а й *плавальний міхур*, з'єднаний протокою з глоткою, що уможливило дихання атм. повітрям. Завдяки цьому тварина може жити в стоячих замулених водоймах із дефіцитом кисню. *Нерест* улітку, плодючість залежить від розміру риби, зазвичай — до 70 тис. ікринок. Самці на мілководді будують гнізда із водних рослин, що за формою нагадують таріль розміром прибіл. 40 × 60 см, та агресивно охороняють їх упродовж дозрівання ікри. Іноді утво-

Амія (*Amia calva*)

рюють гніздові колонії. Через 8–10 днів з ікри з'являються личинки, які підвішуються до стінок гнізда за допомогою клейкого «присоска» на голові. Після перетворення на мальків плавають зграйкою, яку охороняє самець. За перший рік виростають до 13–22 см. Статевої зрілості А. досягають у віці 3 років, тривалість життя в дикій природі — від 10 до 12 р. (у неволі — бл. 30). А. ведуть перев. нічний спосіб життя. Це ненажерливі хижаки, які живляться молюсками, дрібними ракоподібними, рибою та водними комахами. Узимку впадають у стан заціпеніння, бл. до сплячки. Поширені у вел. озерах і заболочених водоймах на Сх. Пн. Америки (переважно басейн р. Міссісіпі, озера Гурон і Ері). Пром. значення А. не мають. У деяких регіонах США А. слугують біоіндикаторами хім. забруднення водойм, зокрема ртуттю.

Лит.: Helfman G., Collette B., Facey D. et al. The Diversity of Fishes: Biology, Evolution, and Ecology. Hoboken, 2009; Mesozoic Fishes: in 6 vol. / Ed. by G. Fuentès, H.-P. Schultze, M. Wilson. München, 2013; Nelson J. S., Grande T. C., Wilson M. V. Fishes of the World, 5th ed. Hoboken, 2016.

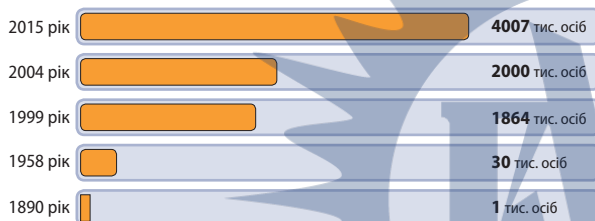
Д. С. Луценко

Амман (араб. عمان 'Ammān) — місто, столиця й економ. центр *Йорданії*. Розташоване в пн.-зх. частині країни, на пд. схилах гір Галаад, за 35 км на Пн. Сх. від *Мертвого моря*. Вис. над рів. м. — 700–1000 м. Тер. — 1680 км², складається з 27 адм. районів. До складу А. включено значні за площею передмістя (Сахаб, Аль-Джіза, Аль-Мувакаар та інші).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Місто відоме з бібл. часів під назвою Рабат-Амон; було столицею д-ви амонітян — народу, що за старозавітним переказом походив від Амона, нащадка *Лота* (звідси й назва). За часів царів *Давида* та *Соломона* Рабат-Амон був завойований *Ізраїльським царством*; потому Амонітянське царство захопили послідовно *Ассирія*, *Вавилонське царство*, *Персія давня*, елліни. У 3 ст. до н. е. еллініз. цар Єгипту Птолемей II Філадельф (див. *Птолемей*) перейменував місто на Філадельфію. Далі воно стало частиною *Набатейського царства* до 106, коли Філадельфія увійшла до римського повіту Десятимістя. З перетворенням *християнства* на офіц. релігію *Римської імперії* (324–325), Філадельфія набула статусу єпископ. міста. Сучас.

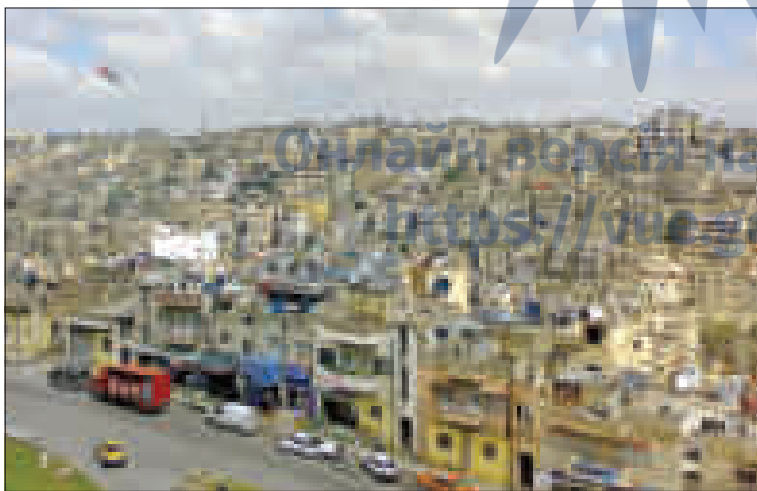
назву А. дістало за часів Омейядського халіфату (7–8 ст.), коли знову досягло розквіту. 1356, за часів Мамлюкського султанату, А. став центром вілаєту Балка, що охоплював сх. берег р. Йордану; його *цитадель* виконувала оборонні функції. Однак у складі Оттоман. імперії місто поступово занепало. У 1887 тут оселилася громада черкесів, депортованих урядом царської Росії після Кавказ. війни. Через А. пролягла Хіджаська з-ця, що поєднала міста Дамаск і Медину — місце *хаджу* мусульман. Після створення Підмандатної Палестини, у 1921 Абдула І ібн Хусейн, засновник йордан. династії *Гашимітів*, зробив А. столицею Емірату Трансйорданія. У 1930-х сюди переселилися араби з ін. частин емірату. Від 1946 А. — столиця Йордан. королівства.

НАСЕЛЕННЯ. Загальна кількість нас. — 4 007 тис. осіб (2015, перепис; офіц. дані не враховують значну кількість біженців з Сирії, Іраку, Ємену). Густота — 2 380 осіб/км². Склад нас. (2015, перепис) за нац. групами: араби (98 %), черкеси та вірмени (обидві — 1 %); за реліг. гру-

Зростання чисельності населення м. Амману

пами: мусульмани-сунніти (95 %; в А. знаходяться найбільші мечеті Йорданії), християни (2,2 %); за статтю: чоловіки (54 %), жінки (46 %). Міське нас. становить 97 %, сільське — 3 % (2016, оцінка). За даними перепису, 48% нас. А. — палестинські араби, сім'ї яких живуть у місті від 50 р. і більше. Населення зростає переважно внаслідок *імміграції*, а також завдяки високому рівню народжуваності.

Амман

КЛІМАТ. А. зазнає впливу середземномор. *циклонів*, тому клімат міста не такий спекотний, як у рівнин. р-нах Йорданії. Влітку т-ра може сягати +40 °С, однак літні т-ри загалом нижче, ніж у сусід. р-нах країни. Осінь — довга, суха, дощі випадають 1–2 рази на місяць. Весна — коротка й тепла, погоду можуть змінювати хвилі гарячо-

го повітря з *Аравійської пустелі*, коли т-ри підвищуються до 28–33 °С. Узимку денні т-ри від +12 °С до +15 °С, нічні до +1 — +2 °С. Кільк. опадів (перев. від січня до березня) бл. 250 мм на р. ГОСПОДАРСТВО. Осн. галузі пром-сті: легка (зокрема, шкіряно-взуттєва, швейна); харчова (борошномельна, олійно-жир., овочеконсерв., вир-во дитяч. харчування та ін.); фармацевт. («Амман Фармасьютікалз», «Хікма», «Аль-Арабія») і парфум.-косметична; виготовл. буд. матеріалів (цементу, цегли), тютюну. виробів. У передмістях — невеликі підприємства чорн. металургії та металообробки, зокрема електрометалург. комбінат в Аль-Муваккарі, труб. з-д у м. Сахабі. В А. добре розвинена сфера послуг — турист., торгов., транспорт., мед., фінансово-банк., страхова. А. — важливий фінанс. центр. Тут розташовані штаб-квартири «Аравського банку», «Каіро Амман Банку», «Банку оф Джордан», «Сафва Ісламік Банку» тощо. Діє Амманська фондова біржа, у лістингу якої — 237 компаній (на 2019). А. щороку відвідує понад 1,4 млн туристів, переважно з араб. країи, а також зі США та Європи. В А. понад 150 готелів різн. категорій. Гол. туристич. об'єктами є археол. пам'ятки, музеї, мечеті, а також базар (т. з. сук); популярними є сучас. торг. центри «Мекка Мол», «Тадж Мол», «Сіті Мол».

ТРАНСПОРТ. За 40 км від центру А. розташований найб. аеропорт країни — Міжнар. аеропорт ім. королеви Алії. Одна з гол. транспорт. артерій — шосе А. — Ер-Рамта з'єднує Йорданію й Сирію, шосе А. — Маан — Акаба веде до моря. Від Акабського шосе йде відгалуження на Ель-Мудавара й далі до *Саудівської Аравії*. Розвинене автобус. сполучення (в А. 3 автовокзали). Потяги Хіджаською з-цею до 2016 курсували до м. Дар'а в Сирії (найбл. станція — у м. Аз-Зарка). Міськ. транспорт — маршрутні автобуси й таксі. **ОСВІТА, КУЛЬТУРА, АРХІТЕКТУРА.** В А. — 20 ун-тів та коледжів. Ун-т Йорданії — найбільший держ. заклад вищої освіти в країні; серед ін. значних ун-тів: Філадельфії, Аль-Зайтуна, Аль-Ісра, Музична академія. Заклади серед. освіти — держ. (бл. 400) та приват. (бл. 450) школи, у яких навчаються понад 150 тис. учнів. 2002 А. обраний ЮНЕСКО столицею араб. культури. Від 1940-х у місті працює чимало митців, літераторів. Створено худ. галерею Дарат-аль-Фунун. Багато музеїв: нац. археологічний, народних традицій, художній, Королів. автомоб., Хіджаської з-ці тощо. Є ботанічний сад Короля Хусейна (див. *Хусейн ібн Талал*). В А. — штаб-квартири медійних компаній, зокрема Йордан. держ. телерадіокомпанії, «Аль-Ройа», «Аммон Ньюз», нац. прес-спілки, редакції газет, видавництва. Забудова міста щільна, у кілька ярусів. Окр. райони сх. частини А. позбавлені благоустрою та забудовані 2–4-поверховими будинками. У зх. частині А. більше шир. вулиць та проспектів, зведені багатоповерх. офісні центри й банки, є парки, однак зовн. вигляд міста загалом типовий для Бл. Сходу. 2005 почалося спорудження нового архіт. ансамблю з багатоповерх. будівлями в р-ні Аль-Абдалі. У центрі старого міста, на пагорбі Джабаль-ал-Кала, височить Цитадель — фортифікац. споруда, з руїнами споруд ант., візант. та оттоман. епох. Тут збереглися рештки храму *Геркулеса* (2 ст. н. е.), візант. собору та палацу епохи Омейядів. У підніжжі розташований рим. *амфітеатр* — один з

найбільших у світі. Амфітеатр розрах. на 6 тис. глядачів, частково перебудований і відновлений. На його сцені проходять концерти класич. музики, у правому крилі облаштовано Йордан. музей народ. традицій, у лівому — Йордан. фольклор. музей. В місті зберігся також невеликий театр-одіон на 600 місць. Перифер. райони А. займають малоповерх. забудовою, у сх. частині сформувалися міські нетрі, де оселилися біженці з країн Бл. Сходу.

СПОРТ. В А. функціонують футбольні клуби «Аль-Файсали» (від 1932) та «Аль-Вехдат» (від 1956). У 2016 А. (разом з містами Ірбід і Аз-Зарка) приймав чемпіонат світу з футболу серед дівчат до 17 р. У місті проходили 17-й чемпіонат Азії з атлетики легкої (2007), чемпіонат світу з легкоатлет. кросу (2009) під егідою Міжнар. асоціації легкоатлет. федерацій. Популярне регбі (найвідоміший клуб — «Амман Цитадель»), боротьба, функціонує скейтбординговий центр. Популярні кінні та верблужі перегони, які щорічно організовують на міському *індромі*. 2014 одну з вулиць А. названо на честь Т. Шевченка.

Лит.: Khouri R. G. Amman: a Brief Guide to the Antiquities. Amman, 1988; General Population and Housing Census 2015. Main Results. Amman, 2015; Musa M. Amman: Gulf Capital, Identity, and Contemporary Megaprojects. Abingdon-on-Thames; New York, 2017; Rollin S., Streetly J. Jordan. London, 2018.

Р. С. Молікевич

Амміан Марцеллін (лат. Ammianus Marcellinus; бл. 330, м. Антіохія, тепер тер. Туреччини — бл. 400, м. Рим, тепер Італія) — римський військовий та історик. Біограф. відомостей про життя А. М. майже не збереглося. Народився в аристократ. родині сирійських греків. Предки походили з Малої Азії, про що свідчить ім'я Амміан (від імені богині-матері Амми, культ якої був поширений в Анатолії). Освіту здобув в м. Антіохії. Згодом служив у імператор. гвардії (353–359), обіймав посаду протектора-доместика. Брав участь у війні в Галлії проти алеманів, у поході Юліана Відступника проти Персії (361–363), походах до Сирії, Італії. Залишивши армію (363), мандрував Єгиптом, Грецією, Фракією, знайомився з місцями іст. подій. Після повернення до м. Антіохії, брав участь у місц. політ. житті (371–383), потім переїхав до м. Риму. Тут, перебуваючи в аристократ. середовищі, написав єдину відому іст. працю — «Діяння у 31 книзі» («Rerum gestarum libri XXXI»), яку згадують також під умов. назвою «Історія» або «Римська історія». До нашого часу дійшли 2 незалежні один від одного рукопис. варіанти «Діянь»: «Ватиканський кодекс 1873» (Фульдський рукопис) 11 ст. і Херсфельдський рукопис 10 ст. Перше друк. видання «Діянь» здійснив А. Сабіно в м. Римі (1474). Згодом текст багаторазово перевидано й перекладено різн. мовами. У Рос. імперії перше повне вид. твору опубл. на поч. 20 ст. Твір складався з 31 книги, з яких збереглися 18 (кн. 14–31). За задумом автора збірник мав охопити події в Рим. імперії від 96 до 378 н. е. і стати продовженням «Історії» Публія Корнелія Тацита. Збережені книги описують події 353–378, пов'язані з діяльністю імп. Констанція II, Галла, Юліана, Валентиніана і Валента. У них йдеться про перев. про війни, владу й репресії. В центрі твору — політ. діяльність і людські якості римських імператорів. Оповіді пронизані ідеєю величчя

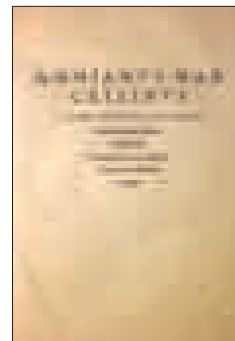
Риму, створеного ним взірця державності. Поряд із тим А. М. зображує моральний та інтелект. занепад рим. аристократії та сусп.-ва. Джерелами стали власні спостереження автора та численні твори рим. і грец. істориків, політиків, філософів, поетів і вчених. А. М. дотримувався аналітич. стилю викладу матеріалу у хронол. послідовності. Взірцем для нього були твори Тацита, Светонія та ін. рим. істориків, поцінував також літ. спадок Цицерона. Автор намагався бути об'єктивним, згадуючи як позитивні, так і негативні риси іст. постатей, наводив аргументи з різн. сторін. Це підвищує цінність його праці як іст. джерела. Попри те, що А. М. лишився язичником і прихильником неоплатонізму, він із повагою ставився до християн і християнства. На його думку, Ісус Христос набирився мудрості з єгипет. джерел. Окр. фрагменти «Діянь» стосуються тер. сучас. України, зокрема описи гунів та аланів: їхньої зовнішності, кочового способу життя, звичаїв, міграції від Азовського моря до р. Дунаю. Автор описує їх як диких варварів, що протистояли цивілізов. Риму й становили для нього небезпеку.

Пр.: Rerum Gestarum libri qui supersunt : in 2 vol. Lipsiae, 1874–1875; А н г л. п е р е к л. — Ammianus Marcellinus: Roman History : in 3 vol. Cambridge, 1939–1950; Р о с. п е р е к л. — Римская история / Пер. с латин. Ю. А. Кулаковского, А. И. Сонни. Москва, 2005.

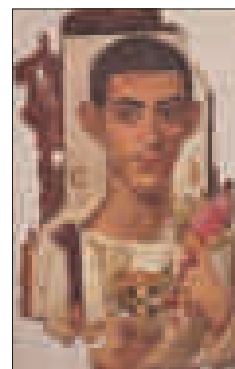
Лит.: Thompson E. A. The Historical Work of Ammianus Marcellinus. Cambridge, 1947; Rowell H. T. Ammianus Marcellinus, Soldier-Historian of the Late Roman Empire. Cincinnati, 1964; Camus P.-M. Ammien Marcellin, témoin des courants culturels et religieux à la fin du IVe siècle. Paris, 1967; Blockley R. C. Ammianus Marcellinus. A Study of his Historiography and Political Thought. Bruxelles, 1975; Sabbah G. La méthode d'Ammien Marcellin: Recherches sur la construction du discours historique dans les Res Gestae. Paris, 1978; Бокщанин А. Г. Источниковедение Древнего Рима. Москва, 1981; Elliott T. G. Ammianus Marcellinus and Fourth Century History. Sarasota; Toronto, 1983; Barnes T. D. Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality. Ithaca, 1998; Дмитриев В. А. «Персидский» экскурс Аммиана Марцеллина. Псков, 2010; Matthews J. The Roman Empire of Ammianus. Ann Arbor, 2010; Literature and Society in the Fourth Century AD / Ed. by L. Van Hoof, P. Van Nuffelen. Leiden; Boston, 2015.

Л. О. Зашикульняк

Аммоній Саккас (грец. Ἀμμώνιος Σακκάς; бл. 175 н. е., м. Александрія, Єгипет — 242 н. е., м. Александрія, Єгипет) — філософ, один із засновників неоплатонізму. Достовірна інформація про А. С. не збереглася. Вважається, що він походив із бідної християн. родини, але під впливом грец. філософії відступив від християнства (утім, теолог Єронім Стридонський та церк. історик Євсевій Кесарійський цей факт заперечують). Ймовірно, прізвисько Саккас, яке походить від грец. σάκκος — мішок, отримав за роботу вантажником у порту. За ін. версією, воно є похідним від грец. σακκοφόρος — одягнений у веретище. Заснував школу філософії в м. Александрії, був учителем філософа Плотіна (232–242 н. е.), богослова й філософа Орїгена. А. С. вважали блискучим мислителем і оратором, називали «богом навчання». Порфирій, автор «Життя Плотіна», вказує, що Плотін був вражений мудрістю свого вчителя. Утім, сам А. С. не писав наук. праць. Про його філос. систему відомо з текстів Фотія, який цитує філософів

Амміан Марцеллін.
Титульна сторінка «Римської історії», 1533

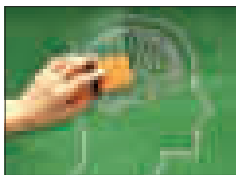
Аммоній Саккас.
Фаюмський портрет

фа-неоплатоніка *Гієрокла Александрійського*. Останній описує погляди А. С. як синтез вчення *Платона* про нематер. *душу* та концепції косміч. розуму-першопричини *Аристотеля*. А. С. розглядав єдиного *Бога* вже не як єдність розділеного, а як самот. *субстанцію*. Це дало підстави приписати А. С. факт заснування неоплатонізму.

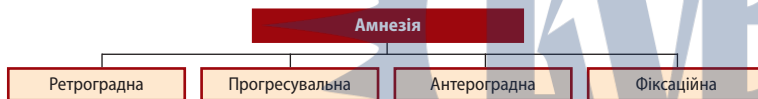
Лит.: Владиславлев М. И. Философия Плотина, основателя неоплатоновской школы. Санкт-Петербург, 1868; Schröder F. M. Ammonius Sakkas // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt : in 2 bd. Berlin; NewYork, 1987. Bd. 2; Ярошовець В. І., Бичко І. В., Бугров В. А. та ін. Історія філософії. Ужгород, 2014; Джонсен Л. Забытые учителя: открывая заново духовное наследие Древней Греции / Пер. с англ. Москва, 2017.

А. А. Соболевський, М. Ю. Чікарькова

Амнезія (від *a...* — заперечний префікс і грец. *μνήμη* — пам'ять) — розлад психіки, випадання з пам'яті подій, фактів і ситуацій, що трапилися в певний часовий проміжок життя. Часткова або повна втрата пам'яті може бути спричинена різном. ураженнями гол. мозку, шоком, психоемоційними травмами. Виділяють кілька типів А.: 1) ретроградна — втрата пам'яті про події, які передували гострому періоду хвороби; 2) антероградна — втрата пам'яті про події, які відбулися безпосередньо після початку розладу свідомості; може траплятися поєднання ретро-

Амнезія, художнє втілення

градної та антероградної А; 3) фіксаційна А. — втрата здатності запам'ятовувати, фіксувати поточні події; 4) А., що прогресує, — спочатку з пам'яті зникають найближчі події останнього часу, а найдавніші зникають насамкінець. Лікують осн. захворювання, яке призвело до порушення пам'яті.

Лит.: Мальцев Г. Ю., Медведев А. Е., Стымковская С. К. Клинический феномен глобальной амнезии // Психиатр. и психофармакотерапия. 2007. № 5; Григорьева В. Н., Нестерова В. Н., Сорокина Т. А. Транзиторная глобальная амнезия в практике невролога приемно-диагностического отделения сосудистого центра // Неврол. журнал. 2014. № 3.

О. С. Чабан, А. О. Поладко

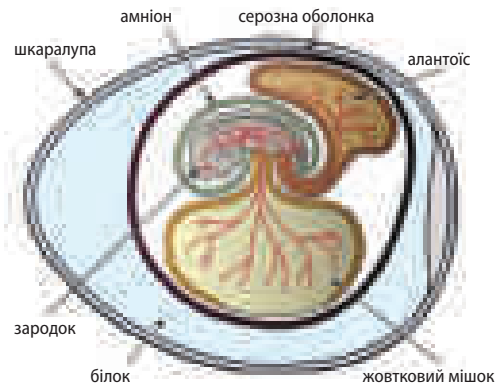
Амніон, амніотичний мішок, амніотичний міхур, амніотична оболонка (грец. *ἀμνίος* — зародкова оболонка ягняти, від *ἀμνος* — ягня або

ἀμνίον — посудина з рідиною, за ін. джерелами — чаша для жертвовної крові) — тимчас. орган, одна із зародкових оболонок, яка забезпечує водне середовище для розвитку зародка. Це тонка напівпрозора оболонка, що складається зі сполучної та епітеліальної тканин, шар яких із двох боків укриває базальну мембрану. Розвивається із зовн. (*ектодерма*, з неї утворюються епітелій А.) і серед. (*мезодерма*, з якої утворюється сполучнотканинна частина А.) зародкових листків. В *ембріогенезі* людини утворюється під час *гастрюляції* й має вигляд пухирця. Порожнина А. заповнена т. з. амніотичною рідиною (плодовою водою), у якій знаходиться плід і яка захищає зародок від ушкоджень. Порожнину А. вкриває *епітелій*, який виділяє і всмоктує навколоплід. води, підтримує потрібний склад і концент. солей, відіграє гол. роль у виведенні продуктів розпаду, захищає плід від шкідливих агентів. А. — це внутр. оболонка навколоплід. міхура, що прилягає до хоріона, вистилає внутр. поверхню *плаценти*, вкриваючи пуповину, і зливається біля пупка із зовн. покриттями зародка. А. містить *антигени* (А і В), які відповідають групі крові плода. Еволюційно А. з'являється в *хордових* тварин, зародок яких розвивається на суходолі для захисту від висихання. Тварин, які мають А. (рептилії, птахи, ссавці), об'єднують у групу *амніот*, на відміну від тих хордових (безщелепні, риби, амфібії), що відкладають ікру у водне середовище, не мають А. і становлять групу *анамній*. Еволюц. роль А. полягає в позбавленні тварин залежності від розмноження у воді. Під час пологів ссавців А. лопається, навколоплід. води виливаються. Іноді на тілі новонародженого залишаються частки А., які називають «сорочкою» та вважають знаком удачі (звідси приказка «у сорочці народився»). А. також називають зародкову оболонку в комах, скорпіонів, немертин, морських їжаків, яка аналогічна (див. *Аналогічні органи*) до А. наземних хребетних тварин, але має ін. походження.

Лит.: Гилберт С. Ф., Опіц Д. М., Рэф Р. А. Новый синтез эволюционной биологии и биологии развития // Онтогенез. 1977. Т. 28 (5); Дондуа А. К. Биология развития : в 2 т. Санкт-Петербург, 2004. Т. 1: Элементы сравнительной эмбриологии; Луцик О. Д., Чайковский Ю. Б., Барінов Е. Ф. та ін. Гістологія. Цитологія. Ембріологія. Вінниця, 2018.

Я. О. Межжеріна

Амніоти (*Amniota*) — велике парафілетичне угруповання вищих хребетних тварин, у яких під час *ембріогенезу* утворюються *зародкові оболонки*: *амніон*, *хоріон* і *алантоїс*, а також амніотична порожнина. Назву таксону запропонував Е. *Геккель* 1866. А. належать до надкласу чотириногих, об'єднують рептилій, птахів і ссавців. Розмноження й розвиток А. не пов'язані з вод. середовищем. У їхньому *онтогенезі* відсутня стадія *личинки*, ембріон. розвиток пристосований до умов суходолу. Сформовані зародк. оболонки й амніотична порожнина, заповнена рідиною, захищають *ембріон* від висихання. Для зародків А. характерне утворення однієї пари зябрових щілин, яка в процесі ембріогенезу перетворюється на порожнину серед. вуха. Для всіх А. характерне внутр. запліднення. Форми розмноження: яйцєродіння (рептилії, птахи, першозвірі), яйцєживородіння (рептилії) та справжнє живоро-

Амніон

діння. Істор. виникли в карбоні. Перші А. надавали примітив. сучас. ящірок. Див. також *Амніон*.

Літ.: Медников Б. М. Биология: формы и уровни жизни. Москва, 1994; Hill R. V. Integration of Morphological Data Sets for Phylogenetic Analysis of Amniota: The Importance of Integumentary Characters and Increased Taxonomic Sampling // Systematic Biology. 2005. № 54; Современные проблемы биологической систематики / Под ред. А. Ф. Алимова, С. Д. Степаньянц. Санкт-Петербург, 2013.

Я. О. Межжеріна

Амністія (грец. ἀμνηστία — забуття, прощення) — акт найвищою законодав. органу д-ви (див. *Органи законодавчої влади*) про повне або частк. звільнення від кримін. відповідальності й покарання певних категорій осіб, винних у вчиненні злочинів. А. застосовували в Рос. імперії, практикували в СРСР, вона передбачена зак-вом більшості пострад. країн, зокрема України. В Україні 1991 А. оголошували указами Президії ВР УРСР, а впродовж 1992–1996, до прийняття *Конституції України* — указами *Президента України*. Верховною Радою України ухвалено закони: «Про амністію осіб, які брали участь у масових акціях протесту проти несвоєчасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат» від 21.11.1996, «Про амністію з нагоди першої річниці Конституції України» від 26.06.1997, а також чергові закони «Про амністію» протягом 1998–2016.

Поряд із помилуванням А. є одним із видів звільнення від відбування покарання засуджених осіб, яке в усіх ін. випадках здійснює суд на підставах, передбачених кримін. зак-вом. А. треба відрізнити від помилування, яке здійснюється за рішенням глави д-ви винятково щодо конкретної особи, визнаної судом винною у вчиненні злочину (напр., у формі заміни позбавлення волі довічного на позбавлення волі строком не менше 25 р. або повного чи частк. звільнення від осн. і додатк. покарань). Серед осіб, що зазвичай потрапляють під акт А., — неповнолітні, вагітні жінки, певні категорії інвалідів, чоловіки та жінки, які досягли відповідно 60-річного та 55-річного віку, засуджені за умисні злочини, які не є тяжкими або особливо тяжкими (див. *Злочин тяжкий*), та за злочини вчинені з необережності, які не є особливо тяжкими. А. може бути повною (повне звільнення осіб від відбування призначеного судом покарання) або частковою (звільнення лише від осн. покарання, скорочення невідбутої частини покарання тощо), стосуватися як певних категорій осіб, так і конкретно визнач. законом осіб (індивід. А.). У випадку індивід. А. можливі також заміна одного покарання на інше та зняття судимості осіб, які звільняються від відбування покарання. Часто А. проводять тоді, коли кількість засуджених, що відбувають покарання в кримінально-виконав. установах, перевищує можливості останніх (у відповід. машштабах). У більшості д-в світу діє або А., або помилування. Напр., у Швейцарії дарувати помилування мають право Нац. рада й Ради кантонів під час спіль. засідання у формі Об'єднаних Союзних Зборів, у Швеції — уряд. А. в цих д-вах не існує. В Ісландії, Італії, Словаччині, Чехії право оголошувати А. і дарувати помилування надано президенту, у Данії — королю, у Монако — князю. В Іспанії та Словенії

А. щодо певних категорій осіб немає. У Греції А. надають лише щодо політ. злочинів через ухвалення парламентом закону, для затвердження якого необхідна більшість голосів (три п'яті від заг. кількості депутатів). В Україні А. оголошують спеціально ухваленим ВР України законом, не допускається оголошення А. *референдумом*. Закон про А. видають перев. з приводу знаменних дат чи певних подій; це акт гуманізму до засуджених із боку д-ви. Порядок здійснення А. регулює Закон України «Про застосування амністії в Україні» (1996). Зокрема, у ньому визначені категорії осіб, до яких А. не може бути застосована (особи, яких засуджено до довічного позбавлення волі; особи, які мають дві та більше судимості за вчинення умисних тяжких і/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивід. А.; особи, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, *терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство* тощо), а також передбачено, що рішення про застосування чи незастосування А. приймає суд щодо кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання.

Літ.: Маляренко В. Т., Музика А. А. Амністія та помилування в Україні. Київ, 2007; Литвак О. М., Чепелюк О. В. Проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні. Київ, 2009; Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право. Київ, 2014; Мітаревська В. В. Історичний розвиток інститутів амністії та помилування в Україні // Мол. вчений. 2016. № 11.

М. І. Хавронюк

Амон-Ра (єгип. Jnm — прихований, таємний і R¹ — сонце) — верховне божество в давньоєгипетській релігії. Культ А.-Р. утвердився в сер. 2-го тис. до н. е. за часів Нового царства як злиття культів місц. вищих богів Амона й Ра. Амон — бог Сонця, природи, початково бог-покровитель м. Фів. Його жіноча іпостась — Амаунет. Традиційно зображався у подібі людині з злиття культів місц. вищих богів Амона й Ра. Амон — бог Сонця, природи, початково бог-покровитель м. Фів. Його жіноча іпостась — Амаунет. Традиційно зображався у подібі людині з двома високими пір'їнами, людини з баранячою головою або барана із соняч. диском навколо голови. Ра — бог Сонця, небес. простору, повітря, творець світу; верхов. божество в м. *Геліополісі*. Втілений в образах сокола або людини з головою сокола, увінчаною соняч. диском. Згідно з *міфом*, Ра вдень, освітлюючи землю, пливе небес. *Нїлом*, увечері продовжує шлях підзем. *Нїлом*, а вранці, здолавши в битві змія *Апопа*, знову з'являється на обрії. Після об'єднання Верх. і Нижнього Єгипту культ Амона набрав силу, злившись із культом Ра й поширився по всій країні. А.-Р. вшановувався як верхов. бог, творець, у якому існують усі боги, люди й речі. У період Нового царства жерці А.-Р. зосередили у своїх руках значне багатство і владу, особливо за правління *Хатшепсут, Тутмоса III, Аменготена III, Рамсеса II*. До початку н. е. культ А.-Р. поступово витіснили культи ін. богів, перев. *Осіріса, Ісїди*. Деякі *єпоніми* в сучас. мовах походять від імені Амона, напр. *амоніти, амоніак (аміак)* тощо.

Літ.: Бадж Э. А. У. Египетская религия, египетская магия / Пер. с англ. Москва, 2003; Словник античної мітології / Упоряд. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. Тернопіль, 2006; Wilkinson R. H. The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt. New York, 2017.

А. В. Арістова

Амон-Ра з символом анх у лівій і скіпетром уас у правій руках

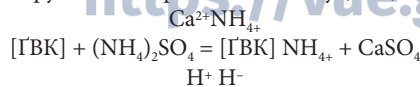
Амоніак — див. Аміак.

Амоній-іон (від лат. ammonium, з ammoniacum — аміак та йон) — одновалент. поліатом. однозаряд. катіон NH_4^+ , що утворюється протонуванням аміаку, напр., унаслідок взаємодії з водою та кислотами, виявляє властивості слабкої основи. Утворює багато солей (NH_4Cl , $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ та ін.). За хім. властивостями подібн. до йонів луж. елементів, зокрема за розчинністю солі А. подібні до солей Калію. Якіс. реакція для виявлення йона А. ґрунтується на виділенні аміаку внаслідок дії лугів на солі амонію.

Л. В. Кобріна

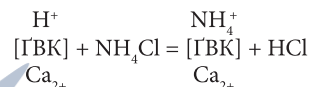
Амонійна селітра — див. Аміачна селітра.

Амонійні добрива — група добрив азотних, що містять азот (Нітроген) в амонійній (див. Амоній) формі (амоній сульфат, амоній-натрій сульфат, амоній хлорид, амоній карбонат). Амоній сульфат (азотно-сірчане добриво, азотсульфат, добриво сульфоаміачне) $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$ містить 21 % Нітрогену. Це слабкогігроскоп. сіль, добре розчинна у воді. Амоній сульфат — агресив. речовина, особливо під час зволоження, оскільки внаслідок його гідролізу утворюється сульфатна к-та H_2SO_4 , уміст якої становить бл. 0,03 %. Його добувають уловлюванням аміаку сульфатною к-тою, що утворюється як побіч. продукт під час коксування вугілля, або нейтралізацією синтез. аміаком відпрацюв. сульфат. к-ти різних хім. вир-в. Знач. кількість амоній сульфату добувають як побіч. продукт під час вир-ва капролактаму. Синтет. амоній сульфат білого кольору, а коксохім. — містить великі кристали домішок жовтуватого, червонуватого або сіруватого відтінків. Малогігроскоп., тому за норм. умов зберігання майже не злежується й зберігає добру розсипчастість. Вносять його в ґрунт без ускладнень. Добриво містить 24 % Сульфур, тому використання його ефективніше для тих культур, які потребують для живлення багато цього елемента (бобові, капуста, картопля, ріпак тощо). Недоліками є низький уміст Нітрогену й висока фізіол. кислотність. За його системат. застосування ґрунт, якщо він не містить достат. кількості основ, поступово підкислюється, тож потребує період. вапнування. Після внесення в ґрунт амоній сульфат швидко розчиняється в ґрунт. волозі та вступає в обмін. реакції з катіонами ґрунтового-вбирного комплексу (ГВК):

Амоній обмінно добре закріплюється в ґрунті й залишається доступ. для рослин. Амоній сульфат — фізіологічно кисле добриво, оскільки рослини швидше й більше засвоюють катіони NH_4^+ , ніж аніони SH_2^- . Під час його нітрифікації в ґрунті утворюється нітратна к-та HNO_3 , а вивільняється сульфатна к-та H_2SO_4 . Ці к-ти підкислюють ґрунт. розчин і витісняють з ГВК катіони. Амоній-натрій сульфат $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4 \cdot \text{Na}_2\text{SO}_4$ містить 17 % Нітрогену. Це кристал. сіль, забарвл. домішками в жовтий колір, добре розчин. у воді, малогігроскопічна. Є побіч. продуктом вир-ва капролактаму, містить 17 % Нітрогену та 8 % Натрію. Сульфур і Натрій робить це добриво цінним для буряків та рослин родин бобових і хрес-

тоцвітних, які добре реагують на ці елементи. Амоній хлорид NH_4Cl — дрібнокристал. сіль білого кольору. Містить 24–25 % Нітрогену. Добувають як побіч. продукт під час вир-ва натрій хлориду аміач. способом. Добриво добре розчин. у воді, малогігроскоп., але містить до 66 % Хлору. Тому в підвіш. нормах його не слід уносити під культури, чутливі до цього елемента (гречка, тютюн, овочеві, цитрусові тощо). Заробляти у ґрунт амоній хлорид потрібно завчасно — восени, оскільки ґрунт. колоїди (див. Колоїдні системи) не поглинають Хлор, і за осінньо-зим. період він вимивається в нижчі шари ґрунту, унаслідок чого значно знижується його токсичність. Унес. в ґрунт амонійні добрива швидко розчиняються й вступають в обмін. реакції з катіонами ГВК:

Поглин. амоній добре засвоюють рослини. Він не вимивається з ґрунту опадами атмосферними, але внаслідок нітрифікації може переходити в нітрат. форму, яку не поглинають колоїди ґрунту, та яка міститься в ґрунтовому розчині й тому може вимиватися. А. д. перев. використовують до сівби як основ. добриво. Застосування їх для підживлення і в рядки під час сівби менш ефективне, оскільки добрива локалізуються в місцях унесення й менш доступ. для молодих рослин, які мають слабкорозвин. корен. систему. Крім того, інтенсив. надходження амонію в молоді рослини може зумовити токс. дію надлишку аміаку. Фізіол. кислотність А. д. зумовлює зміну реакції ґрунт. середовища внаслідок поглинання рослинами катіонів амонію. При цьому в ґрунті накопичуються кислот. залишки, які його підкислюють.

Лит.: Науково-методичні рекомендації з оптимізації мінерального живлення сільськогосподарських культур та стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Господаренко Г. М. Агрохімія. 3-те вид., перероб. і допов. Київ, 2018.

Г. М. Господаренко

Амонійно-нітратні добрива — група добрив азотних, що містять азот (Нітроген) в амонійній (див. Амоній) і нітратній формах. До цієї групи належать аміачна селітра, вапняно-аміачна селітра. Вапняно-аміач. селітра (ВАС, вапняно-аміач. суміш, кальцієво-аміач. селітра, нейтраліз. аміач. селітра, азотно-вапняк. добриво) $\text{NH}_4\text{NO}_3 + \text{CaCO}_3$ марки А містить 25–28 % Нітрогену й 18–34 % карбонатів Кальцію та Магнію, марки Б відповідно 20–24 і 34–46 %. Її добувають сплавленням або змішуванням з тонко-розмел. вапном, доломітом чи крейдою. Пор. з аміач. селітрою гранульов. (див. Гранули) вапняно-аміач. селітра має ліпші фізико-механ. властивості й під час зберігання майже не злежується. Кальцій карбонат у її складі нейтралізує фізіол. кислотність амоній нітрату. Тому на кислих ґрунтах вона ефективніша, особливо за системат. внесення. Досить широко ВАС використовують за кордоном, зокрема в країнах Зх. Європи.

Лит.: Науково-методичні рекомендації з оптимізації мінерального живлення сільськогосподарських культур та стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ,

2004; Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення / За ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Господаренко Г. М. Агрохімія. 3-те вид., перероб. і допов. Київ, 2018.

Г. М. Господаренко

Амоніти — 1) У біології (Ammonoidea) — підклас вимерлих морських *головонігих* моллюсків. Назва походить від імені давньоєгипет. бога Амона Фіванського (див. *Амон-Ра*), якого зображали із закрученими баранячими рогами, що зовні нагадують мушлі А. Численна (описано бл. 3000 видів серед викопних решток) група дуже поширених тварин 200–65 млн р. т. (від девон. до крейдового періоду). Вимерли наприкінці крейдового періоду (див. *Крейдово-палеогенове вимирання*). За формою мушлі А. схожі з викопними й сучасними *наутилусами* (*Nautilus*), також нагадують логарифмічну спіраль. Зовні мушля (зазвичай правильної форми, у деяких видів — неправ.) закручена в спіраль та розділена перегородками на камери; у найближчій до устя — тіло моллюска, який постійно мігрував у нові камери. Старі залишалися заповненими повітрям і частково водою. Усі камери були з'єднані з тілом А. спеціальною трубкою — сифоном, що проходив крізь отвори в стінках камер і давав змогу регулювати плавучість мушлі. Найстаріша перша камера (т. з. протоконх), з якої починався розвиток А., містилася в центрі спіралі й мала діам. менше за 1 мм. Заг. розмір мушлі становив від 1 см до 2 м у діам. Стінка мушлі А. складалася з трьох шарів, товщина мушлі коливалася від частки міліметра до 1 см у вел. форм. А. жили лише в мор. воді, де полювали як хижаки на ін. безхребетних тварин. За характером рухів і способом життя належали до *планктону*, *бентосу* чи *нектону* океану. Залишків м'якого тіла А. майже не знайдено, тому їхню будову визначено з припущеннями: ймовірно, мали 8–10 коротких щупальців-рук, укритих присосками або гачками, добре розвинені складні очі, чорнильний мішок, дихали зябрами, мали своєрід. нижні щелепи, які використовували ще як кришечки, що закривали устя мушлі. А. були розповсюджені в пізньому *палеозойі* — *мезозойі*; швидко еволюціонували, адаптуючись до мінливих умов. А. є важл. керівними формами у *стратиграфії*, особливо для розчленування й кореляції юрських та крейдових відкладів. Численні скам'янілості А. трапляються також у відкладах *карбону*. З А., викопні рештки яких були відомі людині з найдавніш. часів, пов'язано чимало легенд і вірувань. Напр., в Ірландії, де немає змій, вважали, що покровитель острова св. Патрик винищив цих плазунів, обернувши їх на каміння (рештки А., ніби «скам'янілі змії», були доказами цієї легенди). У міфології багатьох народів мушлі А. вважали добрим *талісманом*, що приносить щастя, добробут і здоров'я.

Лит.: Друциц В. В., Догужаєва Л. А. Аммониты под электронным микроскопом. Москва, 1981; Михайлова И. А. Система и филогения меловых хаммоноидей. Москва, 1983; Вавилов М. Н., Аркадьев В. В. Аммоноидеи — важнейшая ортостратиграфическая группа ископаемой фауны (методика определения и изучения). Санкт-Петербург, 2000; Бондаренко О. Б., Михайлова И. А. Палеонтология : в 2 т. Москва, 2011; Klug C., Korn D., De Baets K. et al. Ammonoid Paleobiology: from Anatomy to Ecology : in 2 vol. Dordrecht, 2015.

Я. О. Межжеріна

2) У хімії — вибухові речовини пром. значення, мех. суміші, до складу яких входить *аміачна селітра* та нітросполуки (тритил, гексоген, динітронафталін, нітрогліцерин, динітрогліколь). А. під впливом зовн. імпульсу здатні до саморозповсюдження з вел. швидкістю хім. реакції й утворенням газоподіб. продуктів та виділенням тепла. Виготовляються у вигляді порошків, патронів, шашок. За властивостями і призначенням розрізняють: звичайні, запобіжні, сірчані, скельні А. За водотривкістю поділяють на водостійкі та неводостійкі. Застосовують у кар'єрах, при проходженні стволів шахт, вертикал. і горизонт. виробок.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004–2013.

Амоніфікація (від лат. ammonium — амоній та ...ficatio, з facere — робити) — процес розкладання орган. азотистих речовин з виділенням *аміаку* (амоніаку). Має значення в колообігу азоту (Нітрогену) в природі й живленні рослин. Відбувається в аероб. і в анаероб. умовах. У процесі А. важкозасвоює. Нітроген орган. речовин ґрунту (*гумусу*, *добрих органічних*, рослин. залишків, вимерлих тіл тварин і *мікроорганізмів*) переходить у доступ. для рослин форму. А. знають *білки*, їхні похідні — *пептони*, *пептиди*, *амінокислоти*, а також *кислоти нуклеїнові* та їхні похідні — *пуринові основи* й *піримідинові основи*, *карбамід*, *хітин*, орган. добрива, *гумус* тощо. А. — склад. багатозахв. процес, кінц. результати якого залежать від будови й складу речовини, умов, у яких відбувається розкладання, і від збудників, які його спричинюють. А. відбувається під впливом різн. мікроорг-нів. У розкладанні білків беруть участь *гнильні бактерії*, *актиноміцети* й *плісеневі* (див. *Пліснява*) *гриби*, *карбамід* мінералізують *уробактерії*. А. має велике значення для с. г., оскільки 99 % азотистих речовин у ґрунті містяться у вигляді недоступ. для рослин орган. сполук. Аміак, що виділяється в процесі А., засвоюють мікроорг-ми й рослини, деяка частина його може вивітрюватися. Для вловлювання аміаку до *гною* й *гнойових компостів* додають *торф*, *гіпс*, відходи марганцеворудної пром-сті (шлами) тощо.

Лит.: Animal Manure: Recycling, Treatment and Management / Ed. by S. Sommer, M. Christensen, T. Schmidt et al. Chichester, 2013; Higgins J., Mattes A., Stiebel W. Eco-engineered Bioreactors: Advanced Natural Wastewater Treatment. Boca Raton, 2017; Overway K. Environmental Chemistry: An Analytical Approach. Hoboken, 2017.

Л. В. Кобріна

Амоніфікуючі мікроорганізми — група різних за системат. положенням мікроорг-нів, що здійснюють процес *амоніфікації*. Мають велике значення в колообігу азоту (Нітрогену) у природі й живленні рослин. Амоніфікація відбувається в аероб. і в анаероб. умовах, тож А. м. можуть бути аеробними та анаеробними; розкладають *білки*, *сечовину*, *хітин*, орган. добрива, *гумус* та ін. Якщо під час амоніфікації білків, що містять *сірку* (Сульфур), утворюються сірководень, *індол*, *скатол*, такий процес наз. *гниттям*, а мікроорг-ми, що його здійснюють, — *бактеріями гниття* або *гнильними бактеріями*. Крім бактерій гниття, амоніфікація відбувається за участі *уробактерій*, *актиноміцетів*, *грибів*. Унаслідок діяльності А. м. важкозасвоює. Нітроген орган.

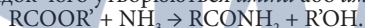

Амоніти з кар'єру Приборжавський, розташованого за 2 км на схід від с. Приборжавського (Закарпатська обл.)

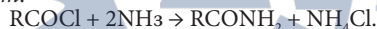
сполук переходить у доступ. для рослин форму. Аміак, який виділяється в процесі амоніфікації, нейтралізують к-ти ґрунту з утворенням амонійних солей, або нітрифікуючі бактерії окиснюють його до азотної (нітратної) та азотистої (нітритної) к-т. Здебільшого А. м. використовують білок як джерело *вуглецю* (Карбону) та енергії, коли немає ін. субстратів (цукрів, спиртів, орган. к-т тощо). Бактерії роду Протей (*Proteus*), представники родів *Bacillus*, *Pseudomonas* та *Clostridium* використовують переважно білки, а ґрунтові бактерії *Bacillus pasteurii* здійснюють амоніфікацію *карбаміду* (сечовини). Для представників роду *Clostridium* характерним є гнильне розкладання нітрогеновмісних сполук з утворенням *амінів*, які потім окиснюють в аероб. умовах ін. бактерії з виділенням аміаку.

Лит.: Шлегель Г. Общая микробиология / Пер. с нем. Москва, 1987; Елинов Н. П. Химическая микробиология. Москва, 1989; Ястремська Л. С., Малиновська І. М. Загальна мікробіологія і вірусологія. Київ, 2017.

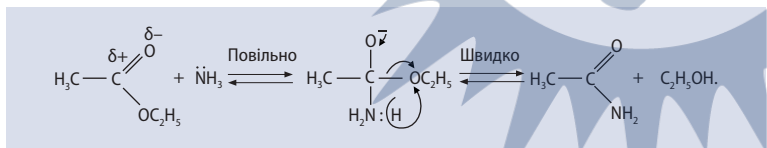
Амоніліз (від лат. ammonium — амоній та грец. λύσις — розпад, розторгнення) — обмін. реакції заміщ. орган. сполук під час реакції з аміаком, супроводжувані розщепленням зв'язків C-Hlg, C-OR, C-SR, C-C та утворенням зв'язку C-NH₂, унаслідок чого утворюються *аміни* або *аміди*:

Процес відбувається за механізмом нуклеоф. заміщення. А. — один з видів сольволізу. Тип. прикладом А. є добування амідів *кислот карбонових дією аміаку на хлороангідриди або ангідриди кислот*:

Під час взаємодії естерів карбон. к-т з аміаком утворюються відповід. аміди. Механізм цієї обо-

Амоніліз. Механізм амонілізу етилetanoату

рот. S_N2-реакції анал. механізмові луж. *гідролізу* естерів. Молекула аміаку спочатку приєднується до карбонільного атома Карбону (*вуглецю*) й утворює біполярний іон, який потім розкладається на амід і спирт.

Лит.: Speight J. Environmental Organic Chemistry for Engineers. Kidlington, 2016.

Л. В. Кобріна

Амонтон, Гійом (франц. Amontons, Guillaume; 31.08.1663, м. Париж, Франція — 11.10.1705, м. Париж, Франція) — фізик, винахідник, автор досліджень із *фізики молекулярної, механіки, геометрії*, один із піонерів трибології, член Паризької АН (з 1699). Народився в сім'ї адвоката, що походив із Нормандії. Коли А. навчався на третьому курсі колежу, захворів і майже повністю втратив слух. Через хворобу не зміг вступити до ун-ту. Самостійно опановував механіку, геометрію, фізику, геодезію й архітектуру. Прагнув створити *вічний двигун*. Займався винахідництвом і наук. дослідженнями. Двічі публічно демонстрував свої дослід перед королівською родиною. Створив *гігрометр* (1687), *барометр* з U-подібною трубкою (1688) і повітряний *термометр* (1702). Продемонстрував практич. можливості

оптич. телеграфу (1690). Сконструював прототип двигуна зовн. згоряння (1699), назвав його «вогняним млином». 1699 відкрив закони зовн. тертя твердих тіл. Один з авторів закону Амонтона — Кулона, що дозволяє вирахувати силу тертя. Установив сталу термометричну точку — точку кипіння води (1702). Вдосконалив *пірометр* (1703). Запропонував спосіб градування спиртового термометра. Дійшов до концепції абсолют. нуля температури. Автор праці «Нотатки та фізичні досліди щодо конструювання нової клеписдри, барометрів, термометрів і гігрометрів» (1695). На честь А. 1976 названо кратер на Місяці.

Лит.: Храмов Ю. А. История физики. Київ, 2006; Joret-Desclosières G., Beaufrand Ch. Biographie des grands inventeurs dans les sciences, les arts et l'industrie. Paris, 2016.

Аморалізм (від а... — заперечний префікс і лат. moralis — моральний, етичний), імморалізм — 1) В етиці — принцип практич. орієнтації, що полягає у свідомому запереченні *цінностей моральних і загальноприйнятих* у сусп-ві норм поведінки. Осн. форми вияву А.: *цинізм*, *людиноненависництво*, використання аморал. засобів (підлість, обман, безчестя, зрада, *демагогія* та ін.) для досягнення нібито морал. прагнень (*макіавеллізм*, *езуїтизм*), псевдотолерантність щодо антисоц. і антилюд. дій. Причиною А. можуть бути соц. суперечності, культ. та моральна незрілість або *деградація* індивіда чи спільноти.

2) У філософії — світоглядна позиція, що заперечує принципи і вимоги поширеної моралі; прагнення вийти поза межі усталених морал. понять і цінностей (напр., через їхню відносність, застарілість, невідповідність до вимог часу). В радик. формах може відкидати принципи морал. регулювання назагал, аж до відмови розрізняти *добро і зло*.

3) У психопатології — аморал. поведінка, *симптом* деградації особистості, що є ознакою певних захворювань (гебійдний синдром, ушкодження орбітальної кори *півкуль головного мозку*) або наслідком порушення морал. розвитку особистості, пов'язаного з різними, зокрема соц., причинами.

Лит.: Вавжонкевич-Сломская А. Фактор аморализма в контексте ценностей коммуникации // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Теорія культури і філос. науки. 2012. Вип. 46. № 995; Лисенко О. Моральні цінності у контексті фахової підготовки майбутнього педагога // Пед. дискурс. 2016. Вип. 21; Гончаров Е. Антигега моралі і імморализма в контексте аксиосфери культури // Вестник Лен. гос. ун-та ім. А. С. Пушкина. 2017. № 1.

В. Г. Нанадіста

Аморі́м, Енрі́ке Мануе́ль (ісп. Amorim, Enrique Manuel; 25.07.1900, м. Сальто, Уругвай — 28.07.1960, м. Сальто, Уругвай) — письменник. Писав іспан. мовою. Народився в сім'ї заможних фермерів. У віці 15 р. переїхав до м. Буенос-Айреса. Навчався в Міжнар. олівській колегії. У 1920-х співпрацював з аргент. журн. «Пенсadores» («Los Pensadores») та «Кларідад» («Claridad»). 1923 працював помічником у дирекції Управління з питань оподаткування провінцій м. Буенос-Айреса. 1927 здійснив першу з 9-ти поїздок Європою. З 1936 — віце-президент Аргент. спілки письменників, неодноразово був членом ради директорів спілки. Серед його дру-

зів — О. Кірога, Х. Л. Борхес, Ф. Гарсія Лорка, Р. Альберті, Ж. Амаду, Н. Гільєн, П. Пікассо та ін. 1944 заснував журн. «Латітуд» («Latitud») у м. Буенос-Айресі. Від 1950 подорожував Європою та Лат. Америкою. Знесилилий хворобою, повернувся до м. Сальто. Творчість А. різножанрова: поезія, драм. твори, проза, кіносценарії, публіцистика. 1920 було опубл. першу зб. віршів «20 років» («Veinte años», 1920). Автор проз. творів: «Тангарупа» («Tangarupá», 1925); трилогія «Віз» («La carreta», 1933); «Селянин Агіляр» («El paisano Aguilar», 1934); «Кінь та його тінь» («El caballo y su sombra», 1941). Гострі соц. проблеми порушено в романах: «Місяць, зроблений із води» («La luna se hizo con agua», 1944); «Дев'ять місяців над Неукеном» («Nueve lunas sobre Neuquén», 1946); «Перемога не приходиться сама» («La victoria no viene sola», 1952); «Ярмарок шахрайства» («Feria de farsantes», 1952); «Корраль Аб'єрто» («Corral abierto», 1956); «Лісоруби» («Los montaraces», 1957); «Гирло» («La desembocadura», 1958). Автор поет. збірок: «Двадцять років» («Veinte años», 1920); «П'ять уругвайських поем» («Cinco poemas uruguayos», 1940); «Сонети любові в жовтні» («Sonetos del amor en octubre», 1954); «Моя батьківщина» («Mi patria», 1960). Серед драм. творів — «Друга кров» («La segunda sangre», 1950); «Я йду далі» («Yo voy más lejos», 1950); «Пауза в джунглях» («Pausa en la selva», 1950); «Дон Жуан 38» («Don Juan 38», 1959). Сценарії: «Кілометр 111» («Kilometro 111», 1938); «Старий лікар» («El viejo doctor», 1939); «Колискова» («Canción de cuna», 1941); «Майже сон» («Casi un sueño», 1943) та ін. У творах показав життя уругв. гаучо — жителів пампи та їхню боротьбу. Укр. мовою окремі твори перекл. М. Жердинівська, Л. Олевський, Т. Юкова.

Тв.: La luna se hizo con agua. Buenos Aires, 1944; El caballo y su sombra. Buenos Aires, 1957; Р о с п е р е к л. — Зорька. Двадцять один день спустя // Уругвайские рассказы. Москва, 1957; У к р п е р е к л. — Корраль Аб'єрто. Київ, 1958; Лісоруби. Київ, 1962.

Лит.: Pottier H. Argentinismos y uruguayismos en la obra de Enrique Amorim: lengua, léxico. Montevideo, 1958; De Lopez B. V. En torno a Enrique Amorim. Montevideo, 1970; Покальчук Ю. В. На шляху до нової свідомості. Київ, 1977; Balderston D., Gonzalez M., López A. Encyclopedia of Contemporary Latin American and Caribbean Cultures. New York, 2000; Roncagliolo S. El amante uruguayo: una historia real. Alcalá La Real, 2012.

Аморос, Франсіско [ісп. Amorós, Francisco; по-вне прізвище та ім'я — Аморос-і-Ондеоано, Франсіско (ісп. Amorós y Ondeano, Francisco); 19.02.1770, м. Валенсія, Іспанія — 08.08.1848, м. Париж, Франція] — педагог, військ. діяч, організатор виховання фізичного в Іспанії та Франції. Народився у дворян. родині офіцера ісп. армії. Навчався в колегії Сан-Ізідор (м. Мадрид). У 9 р. був зарахований до королів. війська як кадет. З 17 років служив у полку в м. Кордові. Брав участь у військ. кампанії в Піренеях, 1794 отримав звання капітана. 1806 став одним із фундаторів і директором Королів. військ. ін-ту (м. Мадрид), де навчання було організовано за методом Й. Г. Песталоцці. 1807 отримав звання полковника, тоді ж король Карлос IV призначив його вихователем спадкоємця престолу. 1808 під час вторгнення Франції в Іспанію Ж. Бонапарт призначив А. ген. інтендантом поліції, а згодом міністром внутр. справ. 1814 після поразки Наполео-

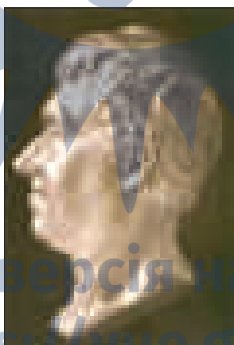

Аморім, Енріке Мануель

на й виведення франц. військ А. був змушений переселитися до Франції. 1816 отримав франц. громадянство. 01.01.1818 відкрив у м. Парижі перший у Франції навч. заклад для дітей шкільного віку, де їх навчали гімнастики. 1819 там же організував Нормальну гімнастичну цив. і військ. школу 1829 був призначений інспектором із фіз. підготовки військово-навч. закладів Франції. 1831 отримав звання полковника піхоти франц. армії. 1834 відкрив приватну цив. гімнаст. залу, яку могли відвідувати й дівчата. А. — один із піонерів гімнастики й фіз. виховання, творець франц. методу фіз. виховання, автор оригін. методики навчання. Один із перших зрозумів роль ритму в гімнастиці, поєднував гімнаст. вправи з музикою і співами. У співпраці з лікарями винайшов нові гімнаст. снаряди. Він перший увів письм. контроль за результатами учнів, їхнім розвитком і фіз. підготовкою. Автор праць із фіз. виховання. Зокрема, 1830 опубл. «Керівництво з фізичного, гімнастичного й морального виховання», де обґрунтував метод природно-прикладної гімнастики. Мета гімнастики, згідно з А., — покращення здоров'я, подовження життя, збільшення сили й достатку як окр. громадян, так і сусп-ва загалом. Запропонував власну класифікацію гімнастики: цивільна (для всіх професій); військова (для сухопут. військ і флоту); медична (гігієнічна, терапевтична, ортопедична); акробатична. Лауреат наук. Монітійської премії (1835) франц. Академії наук. Кавалер (з 1826), офіцер (з 1834) ордена Почесного легіону.

Пр.: Cantiques religieux et moraux, ou la morale en chansons, a l'usage des enfans des deux sexes. Ouvrages spécialement destiné aux élèves qui suivent les exercices du cours d'éducation physique et gymnastique dirigé par M. Amorós. Paris, 1998; Manuel d'éducation physique, gymnastique et morale : in 2 vol. Paris, 1998; Nouveau manuel complet d'éducation physique, gymnastique et morale : in 2 vol. Charleston, 2012.

Лит.: Durry J. Almanach du sport des origines à 1939. Paris, 1996; Fernández Sirvent R. Francisco Amorós y los inicios de la educación física moderna: biografía de un funcionario al servicio de España y Francia. San Vicente del Raspeig, 2005; Arnal Th. L'invention d'une pédagogie et ses usages politiques: réflexions autour de la fonction idéologique de la méthode de gymnastique mutuelle et libérale d'Amorós (1815–1837) // Carrefours de l'éducation. 2011–2012. № 320; Ferréol G. Le regard esthétique: Perspectives croisées philosophie/sociologie. Cork, 2015.

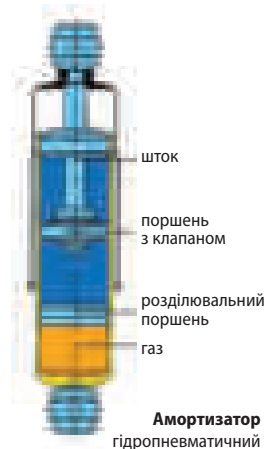
Аморос, Франсіско

Амортизатор (франц. amortisseur, від amortir — ослаблювати, пом'якшувати, з à — у, на і mort — смерть) — пружна опора, що дає змогу реалізувати вібраційну й ударну розв'язку пристрою, машини чи споруди від об'єкта встановлення (основи). За функціями ними є ресори, торсіони, гнучкі вали, пружини, гум. прокладки,

Амортизатор металопружний (ресора)

а також пристрої, де функцію амортизації виконують рідини й гази, що поглинають енергію ударів, зокрема демпфери. Забезпечують віброізоляцію в частот. діапазонах від одиниць до тисяч Гц і відповідно поділяються на низько-, середньо- та високочастотні. За типом пружного

Амортизатор гідравлічний

Амортизатор гідропневматичний

матеріалу виділяють кілька груп А.: металогумові — поєднують метал. деталі, які використовуються для кріплення до основи, та запресов. між ними пружний елемент зі спеціальної гуми; металопружні — містять метал. пружину, поєднують з ін. демпфер. елементами й обмежувачами; тросові на основі скруч. ниток із рідн. матеріалів — забезпечують широкий діапазон навантажень, вел. демпфування, захист від мех. коливань за всіма напрямками; гідравлічні, у яких кінет. енергія мех. коливань перетворюється на теплову через стискання й нагрівання робочої рідини, що переганяється поршнем через дросельний клапан; пневматичні, у яких функцію поглинання коливань виконує стисн. повітря або ін. суміш газів; гідропневматичні, де перетворення енергії кінетичної на теплову відбувається за допомогою рідин і газів. А. застосовуються в трансп. галузі, зокрема в підвісках автомобілів, с.-г. та будівельних машин, трамвайних та залізнич. вагонів, для гасіння коливань під час руху, в авіації — для пом'якшення удар. навантаження на шасі під час посадки літака, у суднобудуванні, а також при експлуатації кранів, шлюзів, різном. пром. обладнання. Забезпечують плавну роботу двигунів, верстатів, апаратури. Демпфери використовуються у буд-ві для захисту споруд від дії віброуючого обладнання (див. *Віброзахист*), сейсмоізоляції тощо.

Лит: Радіотехніка / За ред.: Ю. Л. Мазора, Є. А. Мачуського, В. І. Правди. Київ, 1999; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004–2013; Кислик В. Ф., Луцик В. В. Будова й експлуатація автомобілів. 6-те вид. Київ, 2006; Травніков Є. М., Лазебний В. С., Власюк Г. Г. та ін. Конструювання та технологія виробництва техніки реєстрації інформації : у 3 кн. Київ, 2015. Кн. 2: Основи конструювання.

Є. А. Мачуський

Амортизація [лат. *amortisatio* — погашення, від *mors (mortis)* — смерть] — 1) В економіці — систематичний розподіл вартості осн. засобів виробництва, ін. необоротних та нематеріальних активів мірою їхнього зношування упродовж терміну їх корисного використання чи експлуатації на виготовлену продукцію та використання цієї вартості для відтворення засобів праці. А. — процес поступового перенесення вартості необоротних і нематеріальних активів на собівартість виготовл. продукції (робіт, послуг) або на витрати обігу. А. нараховується лише за фіз. зносу необоротних активів.

Дж.: Податковий кодекс України: станом на 24 січ. 2019 р. Харків, 2019.

Лит.: Любар О. О. Амортизація: економічна сутність, особливості нарахування та відображення в бухгалтерському обліку // Ек. Фін. Менедж.: актуальні питання науки і практики. 2017. № 4; Осмятченко В. О., Тесленко Т. І., Герасименко О. М. та ін. Бухгалтерський облік. Київ, 2017. Гурова К. Д., Колупаєв І. В., Шелест О. Л. та ін. Економіка і фінанси підприємства. Харків, 2018.

2) У техніці — поглинання (пом'якшення) ударів у машинах, пристроях, спорудах тощо за допомогою *амортизаторів*.

Аморфа (*Amorpha*) — рід рослин родини бобових. До роду належать 10 видів, поширені в Пн. Америці; у флорі України представлений 1 вид — А. кушова (*A. fruticosa*). Листопадні чагарники й напівчагарники 3–5 м заввишки. Кора бура або темносіра, гілочки тонкі, у молодому

віці опушені, біловолосисті. Листкорозміщення почергове. Листки складні, непарно-пірчасті, прилистки дрібні, опадають; овальні, ланцетні, довгастоеліптичні, з маленьким вістрячком на кінчику, черешкові, зверху зелені, зісподу сірвато-зелені, з темними крапчастими залозками. Квітки зібрані у верхівкові, густі видовжені суцвіття 10–15 см завдовжки, темно-червонувато-фіолетового кольору. Суцвіття колосоподібне, китиця або волоть. Оцвітина видів роду А. відрізняється від типової для квіткої родини бобових: крила й човник нерозвинені, вітрило звужене в короткий нігтик. Саме через нетипову будову квіткої рід отримав свою назву (А. — букв. «безформний» або «деформований»). Плід А. — короткий нерозкривний біб, видовжений, звичай містить 1–2 гладенькі блискучі насінини, розкривається пізно. А. кушова *інтродуковано* в Європі (уперше завезена до Англії 1724) та Азії, активно дичавіє, формує вторинний *ареал*, у ба-

Аморфа. Аморфа кушова (*Amorpha fruticosa*)

гатьох країнах уважається *інвазійним* видом. В Україні відома з 1830 (парки м. Одеси та зокрема парк Скаржинського у с. Трикрати Одеської обл.). А. кушова зростає по всій території, здебільшого у прибережно-водних *біотопах* природних та штучних водойм, оскільки тривалий час використовувалася для закріплення берегів та як декоративна рослина. Трапляється в заплавах лісах, на узліссях і галявинах, у парках, садах, лісосмугах, уздовж доріг та залізниць. А. кушова — посухостійка, витривала до засолення ґрунтів рослина, що входить до складу напів-природних та природних *рослинних угруповань* в Україні, є небезпеч. видом із високою інвазійною здатністю та видом-трансформером.

Лит.: Віслюкіна О. Д. Родина Бобові — Leguminosae Juss // Флора УРСР : у 12 т. Київ, 1954. Т. 6; Протопопова В. В., Шевера М. В., Федорончук М. М. та ін. Види-трансформери у флорі Середнього Придніпров'я // Укр. бот. журнал. 2014. Т. 71. № 5; Straub S. C., Doyle J. J. Molecular Phylogenetics of Amorpha (Fabaceae): an Evaluation of Monophyly, Species Relationships and Polyploid Origins // Molecular Phylogenetics and Evolution. 2014. № 76; Зав'ялова Л. В. Види інвазійних рослин, небезпечні для природного фіторізноманіття об'єктів природно-заповідного фонду України // Біол. системи. 2017. № 9. Вип. 1;

Kozuharova E., Matkowski A., Woźniak D. et al. *Amorpha fruticosa* — a Noxious Invasive Alien Plant in Europe or a Medicinal Plant against Metabolic Disease? // *Frontiers in Pharmacology*. 2017. Vol. 8; Kucsicsa Gh., Grigorescu I., Dumitracu M. et al. Assessing the Potential Distribution of Invasive Alien Species *Amorpha fruticosa* (Mill.) in the Mureş Floodplain Natural Park (Romania) Using GIS and Logistic Regression // *Nature Conservation*. 2018. № 30.

Л. В. Зав'ялова

Аморфна мова (франц. *amorphe*, від грец. *ἄμορφος* — безформний) — безафіксальна мова чистих коренів, у якій грам. відношення виражені за допомогою службових слів і зв'язку смисл. прилягання. А. м. проігнорувала *алютинативним*, *полісинтетичним* (інкорпоративним) і *флективним* мовам, за класифікацією В. фон Гумбольдта, який спирався на типологічні класифікації мов братів Ф. й А. Шлегелів. У чистому вигляді А. м. трапляються рідко, хоч деякі мови мають потужну тенденцію до цього типу. Близькі до А. м. в'єтнамська, еве й ін. Те саме, що й ізольовані, кореневі мови.

Лит.: Солнцев В. М. Введение в теорию изолирующих языков: В связи с общими особенностями человеческого языка. Москва, 1995; Фомічова В. О. Причины аморфизаций изменений (на примере адвербальной системы синтетических украинской та російської, аналітичної англійської мов) // *Наук. праці. Філол. Мовознав.* 2015. Т. 255. Вип. 43.

О. О. Селіванова

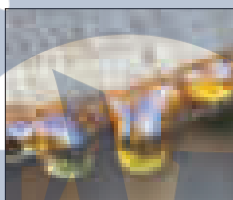
Аморфна сфера комунікації — див. *Сфера нерегульованого спілкування*.

Аморфне тіло (франц. *amorphe*, від грец. *ἄμορφος* — безформний) — тверде тіло, фіз. властивості якого однак. в усіх напрямках, ізотроп (див. *Ізотропний матеріал*), для якого, на відміну від *кристалу*, не характерна впорядк. (кристал.) внутр. структура, відсутній далекий порядок в розташуванні *молекул* й *атомів*. Прикладами А. т. є шматки затверділої *смоли*, *бурилин*, вироби зі *скла*, *пластмаса* (див. *Пластичні маси*). В А. т. немає *ґратки кристалічної*, у його атомів і молекул близький порядок розміщення (див. *Далекий і близький порядок*). Відсутня стала т-ра *плавлення*, унаслідок підвищення т-ри воно поступово м'якшає й перетворюється на рідину (йдеється відтак про температур. інтервал плавлення, в якому цей процес почав відбуватися). А. т. пластичне, нагадує дуже густу рідину; попередньо розтікається поверхню й лише потім стікає з неї, що пов'язано з «перескакуванням» молекул з одного положення рівноваги в ін. (в них немає осн. місця розташування). Властивості А. т. пов'язані з підвищ. *енергією внутрішньою*, котра у рази вища, ніж у кристалів. Аморф. стан нестійкий, через пев. проміжок часу (роки, десятиріччя) будь-яке А. т. переходить у кристал. стан. У практ. діяльності людини великого значення набули такі аморф. речовини як *полімери* — поліетилен, епоксид, смоли, каучук (див. *Каучук натуральний*), *шовк*, рідкі кристали та аморф. *метали* (металеве скло).

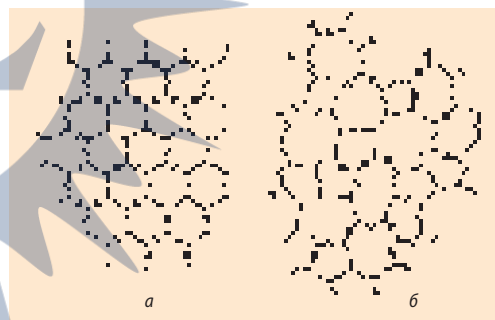
Лит.: Скрышевский А. Структурный анализ жидкостей и аморфных тел. Москва, 1980; Физика твердого тела : у 2 ч. / Уклад.: В. М. Крамар, О. П. Кройтор. Чернівці, 2017.

Аморфний стан (франц. *amorphe*, від грец. *ἄμορφος* — безформний) — твердий стан *речовини*, який характеризується відсутністю дале-

кого порядку в розташуванні *атомів*, *молекул*, *йонів* тощо. Це зумовлює *ізотропію* фізич. властивостей (механіч., електрич. та ін.) аморфних речовин, а також відсутність у них визначеної т-ри плавлення. Підвищення т-ри призводить до розм'якшення аморф. речовини й поступового переходу її в рідкий стан. Характер. ознакою А. с. є наявність близького порядку (див. *Далекий і близький порядок*) розташування атомів (молекул, йонів тощо), який наближається до кристал. стану речовини. Останнє є наслідком природи *хімічного зв'язку* між найближ. сусідами, що не дає їм істотно змінювати положення під час переходу від кристал. стану до аморф. і навпаки. Близький порядок є також у *рідинах*, проте в них спостерігається інтенсив. заміна розташування між сусід. частинками, яка залежить від в'язкості. У такому аспекті речовину в А. с. можна розглядати як переохолодж. рідину з вел. коефіцієнтом *в'язкості*. Багато фіз. властивостей речовин в А. с. зумовлено близьким порядком. Так, напр., у *напівпровідниках аморфних* в електр. енергетич. структурі наявний заборон. інтервал енергії, що є аналогом до заборон. зони в кристал. напівпровідниках. Це зумовлює характерні (та подекуди корисні) оптичні властивості аморф. напівпровідників. За низьких температур термодинамічно рівноважним є кристал. стан. Однак, відповідно до особливостей внутр. зв'язків між частинками речовини, для

Аморфне тіло. Смола — приклад аморфного тіла

Аморфний стан. Будова кварцу SiO_2 : а — кристалічного; б — аморфного; чорні кулі — атоми Si, білі — атоми O

кристалізації може знадобитися тривалий час. У цьому разі кристал. стан може практично не реалізовуватись. А. с. часто виникає в разі швид. охолодження розплав. речовини. Напр., під час швид. охолодження розплав. кристал. кварцу утворюється аморфне *скло*. Проте досягти А. с. в такий спосіб вдається не з усіма речовинами (в яких процес упорядкування частинки відбувається дуже швидко). До речовин, у яких реалізовується А. с., належать, зокрема, напівпровідники й частина *металів*. У природі він є менш поширеним, аніж кристал. стан.

Лит.: Китайгородский А. И. Порядок и беспорядок в мире атомов. Москва, 1980; Мотт Н., Дэвис Э. Электронные процессы в некристаллических веществах : в 2 т. / Пер. с англ.; под ред. Б. Т. Колмоица. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1982.

В. І. Гавриленко

Аморфні напівпровідники — тверді тіла, гол. особливість яких полягає у відсутності характер. для *кристалів* далекого порядку (тобто трансляц. симетрії — період. повторення в певних напрямках однак. елемента структури — *атома*, *йона*, *молекули* або їхніх груп). При цьому для А. н. характер. наявність близького по-

рядку, що зумовлює можливість описання енергет. спектру *електронів* в А. н. у вигляді довол. та заборон. зон енергій, попри відсутність трансляц. симетрії. Особливостями А. н. є *ізотропія* їхніх властивостей; більший за тих самих т-р питомий об'єм; більша *ентропія*, ніж для кристал. стану. Для А. н. характер. метастаб. стан, вільна енергія якого значно вища за рівноваж. мінімум. Водночас А. н. має певні пруж. властивості. Перетворення А. н. у кристал. стан, на відміну від склоподіб. стану, відбувається у формі фаз. переходу 1-го роду з виникненням та ростом кристал. зародків, а отже й з різкою зміною питомого об'єму, вільної енергії, *теплоємності* та *ентропії*. Природа А. н. різна: однокомпонент. (Si, Ge, Te, Se), дво- та більше компонент. (GaAs, GaP, CdTe, CdS), а також високолет. матеріали (напр., гідрогеніз. і Si : H; галогеніз. Si : F тощо). У перенесенні носіїв заряду в А. н. є низка істот. особливостей порівняно з кристал. напівпровідниками. Зокрема, в А. н. є досить різка енергет. межа («край рухливості»), вище від якої електрони здатні вільно рухатися, а нижче — локалізовані. Аналогічна межа існує й для дірок. Тож для А. н. уведуть поняття «щільності рухливості» як обмеж. енергет. зони, у якій рухливість носіїв заряду має «розрив». Між крайми рухливості розташ. стани «хвостів» зон та ін. глибокі локаліз. стани, що виникають унаслідок структур. дефектів та домішок. Локаліз. глибокі стани можуть бути центрами рекомбінації та захоплення й за високої *густини електричного струму* зумовлюють низькі значення часу життя нерівноважних носіїв заряду. Густ. глибоких станів може зменшуватися через релаксацію або атом. перебудову. Істот. зміни в енергет. діаграмі густини станів в α -Si відбуваються, напр., під час гідрогенізації, у результаті якої густ. станів у «щільні рухливості» значно зменшується. Це відбувається за рахунок заміни слабких Si-Si зв'язків сильними Si-H зв'язками, що приводить до залікування обрив. зв'язків. Другим наслідком процесу гідрогенізації є можливість змінювати положення рівня Фермі під час *легування*. Ін. типи А. с. на основі α -Si такі: α -Si : F, α -Si : Cl, α -Si : O, α -Si : N, α -Si : C, α -Si : Ge, а також потрібні сплави α -Si : H : F, α -Si : Ge : H, α -Si : H : O. Струм в А. н. зумовлений трьома можливими механізмами транспортування: вільними носіями делокаліз. станами в довол. зонах, стрибками локаліз. електронів та дірок між станами поблизу відповід. зон та стрибками «змін. довж.» носіїв заряду станами побл. рівня Фермі. У стані *рівноваги термодинамічної* для виникнення струму, зумовл. вільними носіями заряду, вони мають повністю подолати «розрив» рухливості за рахунок тепл. збудження. У цьому випадку, так само, як і в кристалах, залежність провідності від т-ри можна записати у вигляді

$$\sigma = \sigma_0 e^{-\Delta E/kT},$$

де для електрон. провідності ΔE дорівнює різниці ниж. краю зони провідності E_c та рівня Фермі E_f ($\Delta E = E_c - E_f$), а для дірок. — відповідно рівня Фермі та верх. краю валент. зони E_v ($\Delta E = E_f - E_v$). Якщо тепл. енергії недостатньо для того, щоби носії струму могли опинитися у відповід. довол. зоні, реалізується стрибк. механізм провідності — термічно актив. носії тунелюють від одного локаліз. стану до ін. Третій можливий механізм транспортування носіїв заряду полягає в стрибках «змін. довж.» локаліз. станами побл.

рівня Фермі. За досить низьких т-р заповн. залишаються лише ці стани, і стрибок носія заряду відбувається не на сусід. рівень локаліз. стану, а на рівень енергії стану з мін. можливою різницею енергій. Такий механізм транспортування описано співвідношенням

$$\sigma = \sigma_n [-(T_0/T)^{1/4}].$$

Модель зонної структури пояснює також існування опт. поглинання за фотопровідності в А. н. У більшості А. н. висока фоточутливість. Це пояснюють, з одного боку, високим (бл. 100 %) квант. виходом процесу поглинання, з ін. — відносно низькою концентрацією термодинамічно рівноваж. носіїв струму (співвідношення σ_p/σ_n для α -Si : H за освітлення А. н. становить прибл. 10^6). Відсутність далекого порядку означає, що такі поняття як зона *Бріллюена*, квазіімпульс, ефектив. маса застосовувати щодо аморф. матеріалів не має сенсу. Відповідно до цього спростовують різні обмеження, наклад. правилами відбору на хвильовий вектор k . Це має пряме відношення як до процесів опт. генерації, так і до процесів рекомбінації нерівноваж. носіїв заряду, імовірність яких в А. н. збільшується. Особливістю *люмінесценції* А. н. є те, що за певної міри локалізації та сили електрон-фононної взаємодії структур. сітка може деформуватися навколо вузла, зайнятого електроном або діркою, що призводить до зниження пов. енергії. Така релаксація є причиною досить істот. стоксового зсуву смуги люмінесценції відносно краю опт. поглинання зонної природи. Величина цього зсуву в халькогенідах може дорівнювати прибл. половині ширини заборон. зони. Найпоширеніший спосіб виготовлення А. н. полягає в конденсації їх у *вакуумі* у вигляді тонких плівок на підкладку, т-ра якої не перевищує певного крит. значення. При цьому провідність може змінюватися на 10 порядків, що дало змогу створити на основі α -Si : H перші прилади: МДН-*транзистор* (МДН — метал — діелектрик — напівпровідник), *p-n*-перехід. Застосовувати А. н. почали ще в 1950-х з появою електрофототгр. копюв. машин. У їхньому вир-ві А. н. мають деякі переваги: напр., сучас. технол. методи дають змогу створювати поверхні великої площі. А. н. використовують для виготовлення перемикачів та елементів пам'яті. Співвідношення *опорів електричних* у ввмкн. й вимкн. атомах для таких пристроїв порядку 10^7 , а перехід з одного стану в ін. відбувається за $t \approx 5 \cdot 10^{-10}$ с. Велике значення для *енергетики* мають соняч. перетворювачі на основі плівок α -Si : H. Знач. перевагою соняч. елементів на α -Si : H порівняно з кристал. елементами є в 20 разів менші потреби в *силіції*, низька ($t \leq 300^\circ\text{C}$) т-ра їхнього виготовлення, можливість укрити великі пл. та значно менша собівартість виготовлення пристрою.

Лит.: Черняков Э. И. Оптоэлектроника. Харьков, 2016; Springer Handbook of Electronic and Photonic Materials / Ed. by S. Kasap, P. Capper. 2nd ed. Cham, 2017; Аморфные и микрокристаллические полупроводники. Санкт-Петербург, 2018.

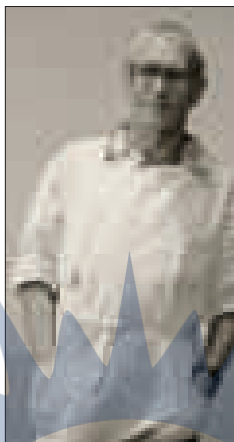
Г. П. Пека, В. Г. Литовченко

Аморфні напівпровідники.
Сонячна батарея (аморфний кремній)

Амосов, Мико́ла Михайло́вич (рос. Амосов, Николай Михайлович; 06.12.1913, с. Ольхове, тепер Вологодська обл., РФ — 12.12.2002, м. Київ, тепер Україна) — лікар-хірург, засновник укр. кардіохірург. школи, учений у галузі *торакальної хірургії та біокібернетики*, філософ, письмен-

ник, громадський діяч, доктор мед. наук (з 1953), професор (з 1954), акад. АН УРСР (з 1969), акад. АМН СРСР (з 1961), акад. АМН України (з 1993), засл. діяч науки УРСР (з 1959). Писав рос. мовою. Закінчив Архангельський держ. мед. ін-т (1939) та Всесоюз. заоч. індустр. ін-т (м. Москва; 1940). У роки Другої світової війни — провідний хірург військово-польового пересув. шпиталю на 3х., Брянському, 1-му, 2-му і 3-му Білоруських фронтах та 1-му Далекохв. фронті (1941–1945). У 1946 А. — зав. операційного корпусу Москов. НДІ швидкої допомоги ім. М. Скліфосовського; у 1947–1952 — гол. хірург Брян. обл. А. — організатор і керівник новоствореної клініки серцевої хірургії Київ. ін-ту туберкульозу і грудної хірургії ім. Ф. Яновського (1952–1968); зав. кафедри хірургії Київ. ін-ту удосконалення лікарів (1952–1968); зав. відділу біокібернетики (1959–1988) та радник при дирекції (1988–1995) Ін-ту кібернетики АН УРСР; директор (1983–1988) та почес. директор (з 1988) Ін-ту серцево-судинної хірургії (з 2006 — Нац. ін-т серцево-судинної хірургії ім. М. Амосова). Наук. дослідження А. присвячені вивченню регульованих систем орг-му, питанням хірург. лікування легень, серця, моделювання мислення і псих. функцій мозку, створення *штучного інтелекту*, формування моделей особистості та сусп-ва. Уперше в межах колиш. СРСР розпочав хірург. лікування вад серця (1955), розробив штучний мітральний клапан і виконав його хірург. протезування (1963), створив антитромботичні протези серцевих клапанів й уперше в світі запровадив їхне використання у хірург. практиці (1965). В Ін-ті кібернетики ім. В. Глушкова НАН України під керівництвом А. проведено дослідження систем саморегулювання серця й питань машинної діагностики хвороб серця, розроблено та побудовано фізіол. модель «внутрішнього середовища орг-му», здійснено моделювання на ЕОМ основних псих. функцій і деяких соціально-психол. механізмів поведінки людини. Прихильник здорового способу життя, експериментував на собі, доводячи ефективність власн. системи. А. належать інноваційні ідеї у таких напрямках: регулюючі системи орг-му; механізми розуму та штуч. інтелект; психологія та моделі особистості; соціологія та моделі сусп-ва; глобальні проблеми людства. За цими напрямками під керівництвом А. проводилися багаторічні дослідження, створювалися комп'ютерні моделі, захищалися десятки дисертацій, видавалися моногр., брошури, статті. Узагальненням філос. ідей А. стала стаття «Мій світогляд» («Мое мировоззрение»; 1998). Автор понад 400 наук. праць, серед яких 19 монографій. Низка праць А. перевидані у Болгарії, Німеччині, США та Японії. 1960 розпочав письменницьку діяльність, літ. феномен А. викликав велике зацікавлення читачів. Його книжки «Думи і серце» («Мысли и сердце»; 1965), «ППП-226» (про пересувний польовий госпіталь; 1975), «Книга про щастя і нещастя. Щоденник зі спогадами та відступами» («Книга о счастье и несчастьях: Дневник с воспоминаниями и отступлениями»; 1984) перекладені інозем. мовами, видані у понад 30 країнах світу. Наукову роботу А. поєднував з громад. діяльністю, депутат Верховної Ради СРСР 6–11 скликань. Член Спілки письменників УРСР (з 1974), низки наук. т-в. А. — Герой Соц. Праці (1973), Лауреат Ленін. (1961) та Держ. премій (1978, 1988, 1997).

Амосов, Микола Михайлович

Нагороджений орденами Червоного прапора (1943), Вітчизняної війни II ступеня (1944), Червоної зірки (1945), Леніна (1961, 1973), Жовтневої революції (1983), «За заслуги» II ступеня (1998) та ін. держ. нагородами. На честь А. Постановою Президії НАН України засн. Премію НАН України ім. А. за наук. роботи в галузі кардіо- та судин. хірургії і трансплантології та Премію НАН України ім. А. за роботи в галузі біокібернетики, проблем штучного інтелекту та розробки нових інформ. технологій (обидві — 2003). Введено в обіг срібну ювілейну монету «Микола Амосов» (26.11.2013). Ім'я А. присвоєно Ін-ту серцево-судинної хірургії АМН України (2003); його іменем названо малу планету № 2948.

Пр.: Хирургическое лечение нагноительных заболеваний легких. Киев, 1956; Пневмонэктомия и резекции легкого при туберкулезе. Москва, 1957; Операции на сердце с искусственным кровообращением. Киев, 1962; Регуляция жизненных функций и кибернетика. Киев, 1964; Моделирование мышления и психики. Киев, 1965; Моделирование сложных систем. Киев, 1968; Искусственный разум. Киев, 1969; Хирургия пороков сердца. Киев, 1969; Автоматы и разумное поведение. Киев, 1973; Здоровье и счастье ребенка. Москва, 1979; Сердце и физические упражнения. Москва, 1982; Хирургическое лечение тетрады Фалло. Киев, 1982; Природа человека. Киев, 1983; Терапевтические аспекты кардиохирургии. Киев, 1983; Разум, человек, общество, будущее. Киев, 1994; Преодоление старости. Москва, 1996; Идеология для Украины. Киев, 1997; Моя система здоров'я. Киев, 1997; Энциклопедия Амосова. Алгоритм здоровья. Человек и общество. Донецк; Москва, 2002; Алгоритм здоровья: Научные основы жизни человека. Организация труда, отдыха, питания. Как сохранить здоровье на долгие годы. Москва; Донецк, 2003; Собрание сочинений : в 4 т. Донецк, 2003.

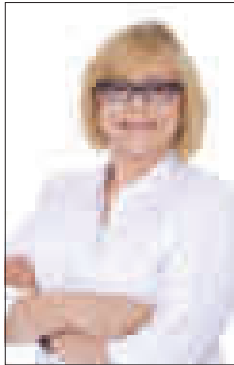
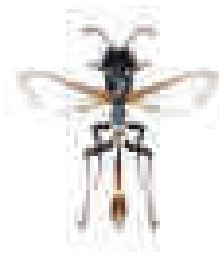
Тв.: Записки военного хирурга. Киев, 1975; Раздумья о здоровье. 3-е изд. Кемерово, 1981; Книга о счастье и несчастьях: Дневник с воспоминаниями и отступлениями. Москва, 1984; Повести. Киев, 1984; Страна детства. Москва, 1990; Мое мировоззрение. Фастов, 1998; Голоса времен. Москва, 1999; У к р п е р е к л. — Думи і серце. Київ, 1965.

Бібліогр.: Микола Михайлович Амосов. Легенда світової науки: біобібліогр. покажч. / Упоряд.: Л. Е. Корнілова, Т. А. Остапенко; наук. ред. Р. І. Павленко. Київ, 2009.

Лит.: Григор'єв К. Діла і думи Миколи Амосова // Київ. 1983. № 4; Трахтенберг И. М. Энциклопедия Амосова — интеллектуальное достояние настоящего и будущего // Трахтенберг И. М. Запоздалые заметки. Вновь вспоминаю и размышляю. Киев, 2002; Слово про академіка М. М. Амосова (до 90-річчя від дня народження) // Серце і судини. 2003. № 4; Закусило О. Пам'яті видатного вченого і великого хірурга Амосова М. М. // Серце і судини. 2006. № 4; Шаров І. Ф. Знайти точку опори. Амосов Микола Михайлович (1913–2002) // Шаров І. Ф. Вчені України: 100 видатних імен. Київ, 2006; М. М. Амосов. До 100-річчя від дня народження / Уклад. К. М. Амосова. Київ, 2013; Згурська М. Микола Амосов / Пер. з рос. Л. Кіцила. Харків, 2015.

С. В. Старовойт

Амосова, Катерина Миколаївна (08.02.1956, м. Київ) — лікар-терапевт, учена в галузі кардіології, чл.-кор. Нац. академії мед. наук України (з 2000), засл. діяч н. і т. України (з 2002), засл. лікар України (2004). Дочка М. Амосова. Закінчила 1978 Київ. держ. мед. ін-т ім. О. Богомольця (тепер Національний медичний університет імені О. Богомольця). 1983 захистила канд. дис. «Про-

Амосова Катерина
 Миколаївна

Амофіла сарептська
 (*Ammophila sareptana*)

гнозування перебігу та безпосередніх результатів гострого великовогнищового інфаркту міокарда», а 1988 — док. дис. «Дилатаційна кардіоміопатія (клініка, особливості кардіогемодинаміки, діагностика, диференційна діагностика з ревматичними вадами серця, лікування)». З 1990 — професор. Працювала на посадах доцента (1988–1990), завідувача (1990–2016), професора (з 2016) каф. внутр. медицини, ректора (2014–2018) Нац. мед. ун-ту ім. О. Богомольця. А. — засновник і гол. редактор журналу «Серце і судини» (з 2003), член ред. колегій низки наук. мед. журналів. Автор понад 800 наук. публікацій, зокрема 6 моногр., 26 авт. свідоцтв, наук. консультант і керівник 5 док. і 50 канд. дис. Гол. напрями наук. діяльності — вивчення патогенезу, розробка методів діагностики та лікування гострої та хронічної серцевої недостатності, гострих коронарних синдромів, ішемічної хвороби серця, легеневої гіпертензії, кардіоміопатій та дифузних уражень сполучної тканини при ревматизмі. А. з'ясувала роль ентеровірус-індукованих змін жири-кислотного спектра клітинних мембран у патогенезі нестабільної стенокардії, значення імунного запалення та оксидантного стресу для розвитку діастолічної серцевої недостатності й різн. форм легеневої гіпертензії, дозозалежність плейотропних ефектів статинів та інгібіторів ангіотензинперетворюючого ферменту (АПФ) у хворих із гострим коронарним синдромом; уперше показала ефективність інгібіторів АПФ при мікросудинній стенокардії; визначила роль набутого імунodefіциту та аутоімунних порушень у розвитку дилатаційної кардіоміопатії; розробила нові критерії діагностики та диференційної діагностики. Лауреат Держ. премії України в галузі науки й техніки (2000). Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2017).

Пр.: Руководство по тромболитической терапии. Киев, 1998. (у співавт.); Кардіоміопатії. Київ, 1999; Внутренняя медицина : в 3 т. Киев, 2008–2010 (у співавт.); Кардіоміопатії: сучасний погляд на питання класифікації, етіології, діагностики та диференційної діагностики. Частина I // Серце і судини. 2016. № 2.

Лит.: Катерина Николаевна Амосова (к 50-летию со дня рождения) // Укр. кардіол. журн. 2006. № 1; Катерина Николаевна Амосова // Укр. кардіол. журн. 2011. № 2; Москаленко В. Ф., Пехмістер Я. В., Полякова І. М., Червяк П. І. Медична енциклопедія. Київ, 2012.

П. І. Червяк

Амофіла сарептська (*Ammophila sareptana*) — вид комах родини риючих ос-сфецид (*Sphécidae*) ряду *перетинчастокрилих*, який занесено до *Червоної книги України*. Природоохоронний статус виду — рідкісний. Комаха має струнке тіло, завдовжки 18–21 мм. Від близьких видів відрізняється дуже густим (приховує скульптуру) опушенням більшої частини пропodeума. А. с. мешкає на ксерофітних ділянках, у долинах річок, на схилах ярів і балок. Літ *імаго* триває із середини червня до серпня. Живиться нектаром квіток. Гніздо будує в піщаному ґрунті, що складається з неглибокого, майже вертикального ходу й горизонтальної комірочки. Личинки живляться парализованою гусінню деяких метеликів. Дає одну генерацію на рік. *Ареал* виду охоплює Пд.-Сх. Європу, Казахстан, Малу та Серед. Азію, в Україні відома з Одес. обл. та Криму. Чисельність незначна (поодинокі особини), причини її

зменшення не з'ясовано. Рекомендований до охорони в Дунай. біосферному заповіднику та Карадаз. природ. заповіднику.

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За заг. ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Проценко Ю. В., Горобичин В. А. Ріючі оси (Hymenoptera: Sphécidae, Crabronidae), занесені до Червоної книги України // Вісті Харк. ентомол. тов-ва. 2015. Т. 23. Вип. 2.

Амофіли, піщані оси (*Ammophila*) — рід риючих ос родини риючих ос-сфецид (*Sphécidae*), що здатні парализувати жертву. Тіло завдовжки 12–25 мм (найбільший вид роду *A. prosera* сягає 38 мм), струнке, з тоненьким стебельцем. Черевце довге, червоне, кінець черевця синюватого-чорний. А. гніздяться в ґрунті, одна оса може мати декілька гнізд. Вхід до нього комаха перекриває дрібн. камінням. А. *імаго* живляться нектаром квіток, а своїх личинок годують комахами (переважно гусінню метеликів), яких парализують і переносять у гніздо. А. поширені в помірному поясі Пн. півкулі — у Європі, Азії, США. Загалом рід А. налічує, за різн. даними, від 200 до 250 видів, з яких у фауні України — бл. 11 видів, А. сарептська (*A. sareptana*) занесена до *Червоної книги України*.

Лит.: Біорізноманітність Дунайського біосферного заповідника, збереження та управління / Гол. ред. Ю. Р. Шедяк-Сосонко. Київ, 1999; Червона книга України. Тваринний світ / За заг. ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Козак В. Т. Комахи України. 2-ге вид., випр. і допов. Тернопіль, 2014.

Амофос [від *амо(ній)* і *фос(фор)*] — комплексне висококонцентр. синтет. водорозчинне азотно-фосфор. добриво (див. *Гранула добриво мінеральне*). Склад: суміш амоній дигідрогенортофосфату $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ (мас. частка — 75 %) та діамоній гідрогенортофосфату $(\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$. Добувають нейтралізацією ортофосфатної кислоти амоніаком (*аміаком*). А. виробляють 2-х марок — А та Б. А. марки А виготовляють з апатит. (див. *Апатит*) сировини (мас. частка N становить 11–13 %, P_2O_5 — 44–52 %). А. марки Б — з фосфорит. (див. *Фосфорити*) сировини (мас. частка N — 9–12 %, P_2O_5 — 41–44 %). А. використовують як один із складників зміш. добрив. Осн. недоліком добрива є незбалансованість умісту Нітрогену (азоту) та Фосфору (1 : 4). Тому під час застосування А. до нього додають певну кількість *добрив азотних*.

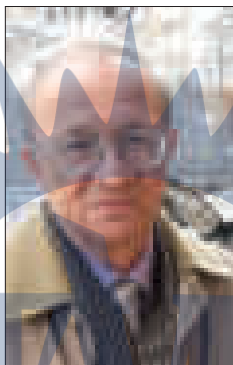
Лит.: Науково-методичні рекомендації з оптимізації мінерального живлення сільськогосподарських культур та стратегії удобрення / За заг. ред. М. М. Городнього. Київ, 2004; Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення: Наказ Міністерства аграрної політики України № 51 від 26.02.2004 // Офіц. вісник України. 2004. № 13; Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Вакал С. В., Будзійний О. П. Дослідження і розроблення технології одержання амофосу із алжирських фосфоритів // Вісник Сум. держ. ун-ту. 2010. № 3.

Амофосфат [від *амо(ній)* і *фосфат*] — комплекс. азотно-фосфор. *добриво мінеральне*. Склад: мас. частка водорозчин. P_2O_5 — 16–34 %, заг. — 8–17 %, мас. частка N — 4–16 %. На відміну від ін. комплекс. добрив, під час вир-ва яких ортофосфатну кислоту повністю нейтралізують амоніаком (*аміаком*), технологія вир-ва А. передбачає нейтралізацію частини к-ти через введення фосфорит. (див. *Фосфорити*) борошна з подаль-

шою нейтралізацією її залишку в пульпі амоніаком. Це на 15 % зменшує витрати сульфатної (сірчаної) к-ти та енергоресурсів. Фактично А. є проміж. продуктом між суперфосфатом подв. і *амофосом*. Засвоює. Фосфор перебуває в ньому як у формі амоній дигідрогенортофосфату $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$, так і формі кальцій гідрогенортофосфату CaHPO_4 та кальцій дигідрогенортофосфату $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$.

Лит.: Якість ґрунтів та сучасні стратегії удобрення / За ред. Д. Мельничука, Дж. Хофмана, М. Городнього. Київ, 2004; Городній М. М. Агрохімічний аналіз. Київ, 2005; Гудзь В. П., Лісовал А. П., Андрієнко В. О. та ін. Землеробство з основами ґрунтознавства і агрохімії. Київ, 2007; Городній М. М. Агрохімія. 4-те вид., перероб. та допов. Київ, 2008; Ходаківська О. В., Корчинська С. Г. Ефективність застосування мінеральних і органічних добрив у сільському господарстві // *Економіка АПК*. 2016. № 4.

Амоша, Олександр Іванович (04.08.1937, м. Горлівка, тепер Донец. обл., Україна) — економіст, соціолог, академік НАН України (з 2003), доктор економ. наук (з 1985), професор (з 1991), засл. діяч н. і т. України (з 1998). Закінчив у 1960 Донецький політех. ін-т (тепер *Донецький національний технічний університет*) за спеціальністю «Розробка родовищ корисних копалин», поєднував навчання з роботою на шахтах. Відтоді працював інженером в Ін-ті гірничої справи АН УРСР (тепер Науково-дослідний ін-т гірн. механіки імені М. М. Федорова). У 1963–1966 — молодший наук. співробітник (одночасно — навчався в аспірантурі, 1966 захистив канд. дисертацію), 1966–1970 — старший наук. співробітник *Донецького державного науково-дослідного вугільного інституту*. Від 1970 працює в Ін-ті економіки пром-сті АН УРСР (тепер — *Інститут економіки промисловості НАН України*): з 1970 — старший наук. співробітник, з 1976 — зав. відділу екон. проблем охорони праці, з 1986 — заст. директора, з 1995 — директор. Водночас у 1971–1976 — наук. секретар Донец. наук. центру АН УРСР, з 1997 — зав. кафедри менеджменту та господар. права Донецького національного технічного університету, з 1997 — голова редакційної ради науково-практич. журн. НАН України «Економіка промисловості», директор спільного Наук.-освіт. ін-ту економіки пром. розвитку Нац. гірничого ун-ту МОН України та Ін-ту економіки пром-сті НАН України (з 2007), президент громад. об'єднання «Академія економічних наук України» (з 2011), член редколегій низки наук. журналів. Автор понад 700 наук. праць (зокрема, індивід. і колект. монографій) із напрямів: соціологія та економіка праці; економіка та соц. політика в контексті неоіндустріал. розвитку; модернізація пром. регіонів; використання соц. ресурсів сталого розвитку в умовах децентралізації управління; підвищення ефективності функціонування пром-сті. Моногр. «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху» (2016, у співавт.) отримала Диплом переможця Конкурсу на краще наук. видання НАН України. Результати наук. досліджень, виконаних під керівництвом і за участю А., використовуються для вироблення концепцій, створення законопроектів, держ. та регіон. стратегій, програм розвитку. Був одним із розробників Програми наук.-тех. розвитку Донец. обл. на період до 2020. Один із найцитованіших укр. авторів у галузі економіки. Засно-

Амоша Олександр Іванович

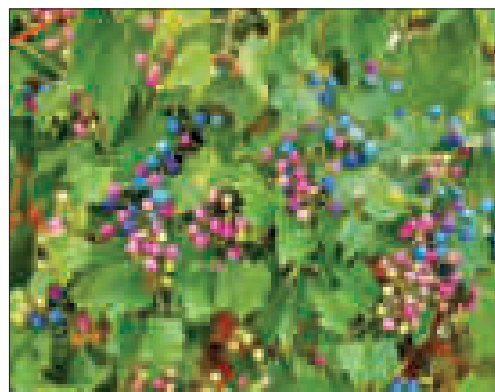
вник наук. школи з дослідження екон. проблем формування пром. політики та забезпечення умов життєдіяльності на вир-ві. Був наук. керівником і консультантом понад 70 канд. і докторів наук. Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки за цикл наук. праць «Розробка і впровадження техніко-технологічних і організаційно-економічних рішень при активній інвестиційній політиці, що забезпечують найвищу продуктивність видобутку вугілля» (2003), Премії ім. О. Шліхтера АН УРСР (1987), Премії ім. М. І. Туган-Барановського (2002), Премії ім. М. В. Ітухи (2007). Нагороджений знаком «Шахтарська слава» 3-го ступеня (2000), Почес. грамотою ВР України (2005), орденом «За заслуги» 3-го ступеня (2009), відзнакою «За професійні здобутки» (2017).

Пр.: У с п и в а в т. — The Ukrainian Coal Surplus and the Ways of Coping with It // *Platzbestimmung Osteuropas in der sozio-ökonomischen Globalisierung*. Berlin, 2013; Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми. Запоріжжя, 2014; Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості. Донецьк, 2014; Промисловість України 2014–2016: невикористані можливості, шляхи відновлення, модернізації та сучасної розбудови. Київ, 2017; Інноваційне промислове підприємство у формуванні сталого розвитку. Київ, 2018.

Лит.: Академіку НАН України О. І. Амоші — 75 років! // *Регіональна ек.* 2012. № 3; До 75-річчя президента Академії економічних наук України, директора Інституту економіки промисловості НАН України, академіка НАН України Олександра Івановича Амоші // *Екон. вісник Донбасу*. 2012. № 3 (29); Видатний учений, педагог та керівник // *Ек. пром-сті*. 2017. № 3; До 80-річчя академіка НАН України Амоші Олександра Івановича // *Ек. пром-сті*. 2017. № 3 (79); Лібанова Е. М. Надійність, толерантність, відповідальність понад усе (до 80-річчя академіка НАН України О. І. Амоші) // *Вісник Нац. акад. наук України*. Київ, 2017. № 8.

А. І. Землянкін, М. О. Солдак

Ампелографія (від грец. ἀμπελος — виноград і γράφω — писати) — наука про види й сорти винограду, гол. завданням якої є виявлення найцінніших його сортів. Розрізняють А. загальну і спеціальну. Загальна А. охоплює питання дослідження систематики рослин род. *Виноградових* (*Vitaceae*), класифікації, походження, мінливості, поширення сортів тощо. Спец. А. включає ботан. опис, агробіол. і госп.-технол. характеристики сортів та їхнє районування. Сорти винограду вивчають у виробн. умовах, досл. установах і спец. ампелограф. колекціях. В Україні найдавнішу й найбагатшу з них має Ін-т ви-

Ампелографія.
Ampelopsis glandulosa

нограду і вина НААН України «Магарач», що в АР Крим (після анексії Криму РФ 2014 — у структурі РАН). 1946–1956 вийшла друком праця «Ампелографія СРСР» у 6 т. за ред. А. Фролова-Багреєва. На сучас. етапі в ампелограф. дослідженнях важливу роль відіграє ННЦ «Ін-т виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова» — найстаріша в Україні наук.-досл. установа, яка працює в галузі *виноградарства і виноробства*. За значні заслуги в комплексних наук. дослідженнях Указом Президента України 2003 отримав статус Нац. наук. центру. Стабільно висока якість вин, випущених під торговою маркою «Таїровські вина», 2004 відзначена нагородою Асамблеї ділових кіл України — знаком якості «Вища проба», Міжнар. знаком якості «Європейська якість», «100% натуральне». Співробітники Ін-ту створили бл. 130 сортів столового й техн. винограду, з яких 30 внесено до Держ. реєстру сортів рослин України. У 2010-х розроблено технології вир-ва 20 найменувань вин із сортів винограду селекції Ін-ту, які нагороджено на міжнар. виставках і конкурсах численними золотими та срібн. медалями.

Лит.: Сорти винограду та їх визначення. Київ, 1972; Трошин Л. П. Ампелографія і селекція винограда. Краснодар, 1999; Присталов А. І., Бондарь І. Н., Подулях А. А. і др. Виноградарство Слобожанщини: історія, проблеми, перспективи створення і збереження колекцій // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2014. № 1100. Вип. 20.

М. В. Капитик

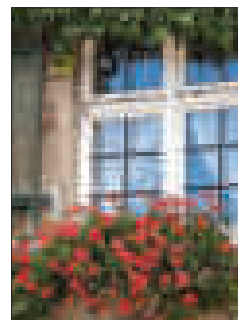
Ампелотерапія (від грец. *ἀμπέλος* — виноград і *θεραπεία*) — лікування виноградом (виноградолікування), використання свіжого винограду та винограду соку для лікування різн. захворювань, переважно хронічних. А. є методом дієтотерапії й застосовується за призначенням лікаря в комплексі з медикаментозними та ін. видами лікування. Лікувальні властивості винограду відомі здавна. Уже з 1 тис. до н. е. давні греки й римляни широко використовували його для відновлення сил та поліпшення обміну речовин. Про дієтичні та терапевтичні властивості винограду писали *Гіппократ*, його учень Асклепід, *Пліній Старший*, *Цельс*, а також араб. лікарі (*Ібн Сіна*, *Абу Бакр Мухаммад ібн Закарія Ар-Разі*), у середні віки — Ріверус та ін. За давніх часів А. застосовували емпірично. Нині її практикують у країнах Сходу (Єгипет, Саудівська Аравія, Іран, Ірак, Афганістан, Індія та ін.), де поширені ісламська, буддійська, індуїстська культури, зокрема традиції вегетаріанства. А. застосовують також на курортах і в клініках Німеччини, Швейцарії, Франції, Італії, Грузії, Вірменії, Молдови. В Україні наук.-теор. основи А., підтвержені численними хім. та фізіолог. дослідженнями, були впроваджені в практику санат. лікування на Пд. березі Криму. На 2014 спеціаліз. центри лікування виноградом функціонували в містах Ялті та Одесі. А. рекомендують при захворюваннях серця, бронхів, нирок, печінки, ШКТ, *подагри*, хронічних формах *туберкульозу*, виснаженні нервової системи, як загальнозміцнювальний засіб після тривалої хвороби. За допомогою А. в орг-мі активізуються процеси обміну, особливо водно-сольового, посилюється робота нирок, моторна функція кишківника, прискорюється виведення токсичних продуктів метаболізму, нормалізується секреція шлунку,

поліпшується апетит. Кількість винограду або виноград. соку, як і тривалість лікування, призначається лікарем індивідуально.

Лит.: Найдавніші ліки або ампелотерапія // Виноград і вино. 1998. № 2; Кисличенко В. С., Кузнецова В. Ю. Перспективи використання винограду культурного в фітотерапії // Фітотерапія в реабілітації хворих. Київ, 2003; Толкачова Н. В., Левченко С. В., Волинкін В. О. та ін. Біохімічний склад ягід кримських аборигенних сортів винограду як перспективних джерел біологічно активних сполук // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2008. № 622; Дієтологія / За ред. Н. В. Харченко, Г. А. Анохіної. Київ, 2012; Барановский А. Ю., Кондрашина Э. А., Назаренко Л. И. і др. Дієтологія. 5-е изд., перераб. і доп. Санкт-Петербург, 2018.

Ампельні рослини (від нім. *die Ampel* — підвісна ваза для квітів) — вид декоратив. культур зі звисаючими або виткими *пагонами*, які використовують для озеленення закритого середовища. Поділяються на квітучі та декоративно-листяні; однорічні й багаторічні. Серед найпопулярніших квітучих А. р. — петунія, сурфинія, лобелія, діасція, бакопа, красоля, калібрахоа, дрібні *фіалки* (див. *Фіалка*) та ін.; декоративно-листяних — традесканція, діхондра, хлорофітум, аспарагус, сциндагус тощо. Переважно кімнатні (горщечкові, хатні) вічнозелені рослини; прикрашають приміщення, впливають на покращення мікроклімату, використовуються для створення сучас. інтер'єрів. А. р. пом'якшують сухість повітря, збирають і затримують пил, виділяють *фітонциди* (речовини, які вбивають хвороботворні *мікроорганізми*), збагачують повітря киснем. А. р. також використовують для озеленення колон, арок, альтанок, терас, ганків, балконів зовні та зсередини, зовн. підвіконь тощо. Окрім того, застосовуються в популярному нині вертикальному озелененні. Асортимент кімнатн. рослин є результатом багаторіч. відбору найбільш невибагл., стійких до умов закритого ґрунту, вічнозелених видів субтропічної та тропічної *флори* (див. *Флора*). А. р. та виткі (їх найчаст. об'єднують в одну групу серед декоративних вічнозелених) характеризуються тим, що їхні пагони виростають не вертикально, як в ін. горщечкових, а звисають, стеляться або чіпляються. А. р. не вибагливі до простору, світла, догляду; займають мало місця, ефектно декорують приміщення, не затуляють вікна. Їх культивують у підвісних вазах (амплях), *кашпо*, ящиках, кошиках, які можна розташовувати в найрізном. місцях, непридатних для ін. горщечкових. Для вирощування А. р. використовують легкі дренаж і ґрунт для мінімізації ваги, натовість конструкції потребують міцних кріплень. При вирощуванні А. р. в домашніх умовах, на балконах і лоджіях бажане використання контейнерів світлх кольорів, що захищає їх від перегрівання, а також засклення, яке забезпечить від вітру й поліпшить догляд.

Лит.: Антонюк Н. Є., Бородина А. Р., Стопкань В. В. та ін. Декоративні рослини природної флори України. Київ, 1977; Бурганская Т. М. Основы декоративного садоводства : в 2 ч. Минск, 2012. Ч. 1: Цветоводство; Слепцов Ю. В. Квітництво закритого ґрунту. Вінниця, 2015; Прокопчук В. М., Дідур І. М., Панцирева Г. В. Особливості підбору декоративних культур закритого середовища для проектування фітотермію в умовах інтер'єру // Сільське господарство та лісівництво. 2019. № 12.

Ампельні рослини. Герань (*Geranium peltatum*)

Ампер, Андре Марі (Ampère, André Marie; 22.01.1775, м. Ліон, тепер регіон Овернь — Рона — Альпи, Франція — 10.06.1836, м. Марсель, тепер регіон Прованс — Альпи — Лазуровий берег, Франція) — фізик, математик і хімік, засновник *електродинаміки*, член Париз. АН (з 1814). Народився в сім'ї неогоціанта, який згодом став мировим суддею та службовцем поліції. Батько захоплювався ідеями *Просвітництва*, передусім Ж.-Ж. Руссо та *енциклопедистів*, дав сину ґрунтовну домашню освіту. У 13 р. А. зацікавився математикою, написав першу наук. працю з геометрії й надіслав її до Ліонської академії наук і мист-в. 1791 підготував лист до Установчих зборів із проханням прийняти нову метрол. систему на основі десяткової. 1793 під час *Великої французької революції* м. Ліон оточили війська *Конвенту*. Батька А. за підтримку *жирондистів* було засуджено до смертної кари та страчено. Від 1798 А. давав приват. уроки математики, фізики та хімії. У грудні 1801 отримав посаду викладача фізики та хімії в Центр. школі департаменту Ен (м. Бурк-ан-Бресс). 1802 опублікував свою першу значну наук. працю «Роздуми про математичну теорію ігор». У травні 1803 — листопаді 1804 викладав математику в лицейі м. Ліона. Працював у Політех. школі м. Парижа: репетитор із *математичного аналізу* (з 1804), викладач мат. аналізу (з 1809), професор мат. аналізу і механіки (1816–1828). З 1806 — член Консультатив. бюро мист-в і мануфактур. Водночас у 1818–1819 викладав філософію на ф-ті л-ри Париз. ун-ту. Від 1824 працював на кафедрі фізики в *Колеж де Франс*. З 1808 був інспектором Ген. університет. інспекції, відвідував провінц. лицейі. Помер під час однієї з таких поїздок. 1869 був перепохований на париз. кладовищі Монмартр поряд із сином. А. відкрив осн. закон електромагнетизму, вперше встановив зв'язок між електр. й магніт. явищами, запропонував першу теорію *магнетизму*. У 1820 сформулював теорему про тождність *магнітного поля* тонкого плаского *магніту* та магніт. поля замкнутого струму, який протікає *контурам* цього магніту (див. *Ампера теорема*), а також правило для визначення напрямку дії магніт. поля струму на магніт. стрілку (правило А.). Того ж року відкрив мех. взаємодію струмів і встановив закон цієї взаємодії (див. *Ампера закон*). У 1820–1821 висунув гіпотезу молекуляр. струмів (див. *Ампера гіпотеза*). У 1822 відкрив магніт. ефект шпuli зі струмом — *соленоїда*. Виявив *комутатор*, електромагніт. телеграф (1829), який успішно реалізував у 1832 П. Шиллінг (1786–1837; Росія). Увів поняття «кінематика», «електричний струм», автор терміна «кібернетика». Автор праць з *ймовірностей теорії*, застосування варіац. числення до механіки тощо. У творі «Нарис філософії наук...» (1834) виклав розроблену ним класифікацію науки. На честь А. названо одиницю сили електрич. струму в системі СІ — *ампер* (А), вимірювальний прилад — *амперметр*, астероїд головного пояса 10183 Ампера (відкрито 1996). Кавалер ордена Почес. легіону (1814). У 1888 у м. Ліоні встановлено пам'ятник А.

Пр.: Considérations sur la théorie mathématique du jeu. Lyon, 1802; Description d'un appareil électro-dynamique. Paris, 1824; Mémoire sur la théorie mathématique des phénomènes électrodynamiques uniquement déduite de l'expérience, dans lequel se trouve réunis les Mémoires que

M. Ampère a communiqués à l'Académie royale des Sciences, dans les séances des 4 et 26 décembre 1820, 10 juin 1822, 22 décembre 1823, 12 et 21 septembre // Mémoires de l'Académie des sciences de l'Institut de France : in 62 t. Paris, 1827. Т. 6; Essai sur la philosophie des sciences, ou, Exposition analytique d'une classification naturelle de toutes les connaissances humaines : in 2 t. Paris, 1834; Théorie mathématique des phénomènes électro-dynamiques: uniquement déduite de l'expérience. Paris, 1833; Correspondance et Souvenirs (de 1805 à 1864). London, 2018; Mémoires sur l'électromagnétisme et l'électrodynamique. London, 2018; Р о с п е р е к л . — Электродинамика. Москва, 1954.

Лит.: Белькинд Л. Д. Андре-Мари Ампер. Москва, 1968; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Hofmann J. H. André-Marie Ampère: Enlightenment and Electrodynamics. Cambridge, 2008; Perrin-Houdon R. L'homme à l'aimant: André-Marie Ampère 1775–1836. Lyon, 2011; Robin J.-F. André Marie Ampère. Naissance d'une vocation. Marseille, 2016; Колонтаєвський Ю. П. Короткий нарис історії електрики в особистостях. Харків, 2017.

Ампер — 1) Одиниця сили струму електричного, одна з осн. у Міжнародній системі одиниць (СІ) і практ. системі одиниць МКСА. А. — сила незмін. струму, який під час проходження по двох паралельних прямолінійних провідниках нескінчен. довжини та дуже малої площі кругового попереч. перерізу, що розташовані на відстані 1 м один від одного, викликає на кожн. відтинку провідника довж. 1 м силу взаємодії, що дорівнює 2×10^{-7} Н. Це встановлено 1946 Міжнар. комісією з мір та ваги (Резолюція 2, ухвалена 1948 Генер. конференцією з мір та ваги). Позначення: А (міжнар.), А (укр.). А. відтворюється за допомогою струм. ваг (ампер-ваги) із серед. квадратич. відхиленням результату вимірювання, що не перевищує 4×10^{-6} за системат. похибки 8×10^{-6} . Ця точність цілком відповідає сучас. вимогам науки та вимірювальної техніки. Одиницю названо ім'ям фізика А. М. Ампера. Уперше запроваджено 1881 за рішенням 1-го Міжнар. конгресу електриків. З розвитком вимірюв. техніки визначення А. та еталони, що його відтворюють, удосконалювались: $1 \text{ А} = 3 \times 10^9$ одиниць СГСЕ = 0,1 одиниці СГСМ = 1 абсолютний А.

2) Одиниця сили магніторушійної та різниці магніт. потенціалів (у системах СІ та МКСА). А. дорівнює магніторуш. силі вздовж замкнутого контуру, зчепленого з контуром сталого струму силою 1 А. З Міжнарод. одиницями магніторуш. сили системи СГСМ (гільберта), системи СГСЕ 1 А. співвідноситься так:

$$1 \text{ А} = 0,4\pi \text{ Гб} = 4\pi \times 3 \times 10^9$$

одиниць СГСЕ. Застаріла назва А. — одиниця магніторуш. сили ампер-виток (АВ, Ат). Як одиниця сили струму позначається лат. літерою І.

Лит.: Маликов С. Ф. Единицы электрических и магнитных величин. Исторический очерк. Москва; Ленинград, 1960; Бурдун Г. Д., Базакуца В. А. Единицы физических величин. Харьков, 1984; Величко О. М., Коломієць Л. В., Гордієнко Т. Б. Фізичні величини та їхні одиниці. Одеса, 2009; Фізика / Уклад.: О. В. Дудінова, К. Е. Немченко. Харків, 2013; Никулин Р. Н., Гредов М. В., Гредова Н. В. Электромагнетизм. Электромагнитные колебания и волны. Волгоград, 2017.

В. А. Базакуца

Ампер Андре Марі

Ампер на метр (від *ампер* і *метр*) — 1) Одиниця напруженості магнітного поля в Міжнародній системі одиниць (СІ). Позначення: А/т (міжнар.); А/м (укр.). 1 А/м дорівнює напруже-

ності поля магнітного в центрі довгого соленоїда з n витками на кожен метр довж., по яких проходить струм електричний із силою A/n .

$$1 \text{ А/м} = 4\pi \times 10^{-3} \text{ Е} \approx 1,26 \times 10^{-2} \text{ Е.}$$

2) Одиниця намагніченості в системі СІ. 1 А/м дорівнює намагніченості речовини, за якої речовина об'ємом 1 м^3 володіє магнітним моментом $1 \text{ А}\cdot\text{м}^2$; $1 \text{ А/м} = 10^{-3} \text{ дин}/(\text{см}\cdot\text{Гс})$.

Лит.: Матвієнко М. П. Основи електротехніки та електроніки. Київ, 2016; Никулин Р. Н., Грецов М. В., Грецова Н. В. Электромагнетизм. Электромагнитные колебания и волны. Волгоград, 2017.

Ампера гіпотеза, гіпотеза молекулярних струмів — гіпотеза, запропонована А. М. Ампером для пояснення магніт. властивостей речовин. Уперше ідею про еквівалентність магнітів та кільцевих струмів вчений висловив 1820, а в 1821 під впливом О. Ж. Френеля остаточно переконався, що ці струми мають бути в кожн. частинці речовини (молекулі), а не в магніті як цілому, і течуть у площині, перпендикулярній до осі намагнічування. Матеріалами для А. г. стали висновки дослідів Г. Ерстеда (1820) та Ф. Ж. Д. Араго (1820), у яких було показано еквівалентність дії провідника зі струмом і магніту на магнітну стрілку та метал. ошурки. А. г. пояснила явища пара- і феромагнетизму. Відповідно за умови вільного орієнтування молекуляр. струмів у твердому тілі їхні магніт. поля взаємно компенсуються й тіло не буде магнітом. Однак за наявності зовн. магнітного поля орієнтування молекуляр. струмів підсилює сумарне поле і воно досягає насичення, тобто всі молекуляр. струми стають рівнобіжними (паралельними). У разі вимкнення зовн. магніт. поля частка наведеного магнетизму залежить від властивостей речовини: у парамагнетиків він зникає, у феромагнетиків залишається. Значення А. г. полягає в тому, що всі магніт. явища зведено до електричних і передбачено електронну теорію магніт. властивостей атомів та речовин.

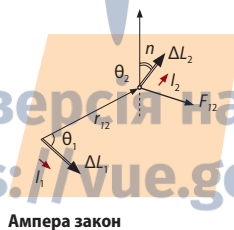
Лит.: Ампер А.-М. Электродинамика / Под ред. Я. Г. Дорфмана. Москва, 1954; Восновский С. В. Магнетизм. Москва, 1971; Багацька О. В., Бутрим О. Ю., Колчигін М. М. та ін. Теоретична електродинамика. Харків, 2017.

М. В. Макарець

Ампера закон — установлений 1820 А. М. Ампером закон, що описує взаємодію двох елементар. струмів $I_1 dl_1$ і $I_2 dl_2$. Величина й напрямок сили взаємодії визначаються подвійним векторним добутком:

$$dF_{12} = k I_1 I_2 [dl_1 [dl_2 r_{12}]]/r_{12}^3,$$

де r_{12} — відстань між провідниками елементар. струмів, $k = \mu/4\pi$ (у Міжнародній системі одиниць, СІ), $k = 1/c^2$ (у системі одиниць Гауса), c — швидкість світла у вакуумі. Ця сила не є центр., оскільки напрямок її дії не лежить на прямій, що пов'язує елементар. струми. Сила, що діє на елемент струму $I_2 dl_2$, перпендикулярна до цього елемента й лежить у площині, яка містить елемент струму $I_1 dl_1$ та радіус-вектор r_{12} . Напрямок сили визначається за правилом свердлика: якщо повертати правогвинт. свердлик так, щоб його ручка оберталася від елемента струму $I_2 dl_2$ до нормалі n площини, то напрямок поступ. руху свердлика збігається з напрямком сили dF_{12} . Напрямок нормалі також визначається цим правилом: він збігається з напрямком поступ. руху

Ампера закон

свердлика, якщо його повертати від елемента струму $I_1 dl_1$ до радіус-вектора r_{12} . Знаючи силу взаємодії елементар. струмів, можна визначити силу взаємодії замкн. контурів зі струмом скінченних розмірів і довільної форми. Для цього потрібно підсумувати сили, що діють на всі елементи струму. У випадку рівнобіж. (паралельних) струмів сила взаємодії є силою притягання, а у випадку антирівнобіж. — відштовхування. А. з. називають також вираз для сили, що діє на елемент провідника Δl зі струмом I , який розташовано в магнітному полі з індукцією B :

$$F = k I \Delta l B \sin \theta,$$

де θ — кут між напрямками струму та вектора індукції магніт. поля B , $k = 1$ в системі СІ, $k = 1/c^2$ — у системі Гауса. На підставі А. з. встановлено еталонну одиницю сили струму в системі СІ — ампер.

Лит.: Калашников С. Электричество. 6-е изд., стереот., Москва, 2003; Петушак В., Козлова Н., Осика Б. Закон Ампера и парадоксальные эксперименты в электродинамике // Электроника та інформ. технології. 2014. Вип. 4.

С. В. Мельничук

Ампера теорема — твердження, що встановлює тотожність магнітного поля тонкого плоского магніту та магніт. поля замкненого струму, який протікає контуром цього магніту. До появи А. т. вважалося, що є два типи джерел магніт. поля — сталі магніти і струм електричний. А. т. зводить різні джерела магніт. поля до одного типу. Магніт. диполі в атомах чи молекулах магнетиків А. М. Ампер пояснював як магніт. поля замкн. внутрішньомолекулярних (внутрішньомолекуляр.) струмів, тобто два джерела магніт. поля були зведені до одного — рухливих електр. зарядів (струмів). Висловлене А. М. Ампером твердження впродовж століття залишалось гіпотезою і тільки після появи моделі планетарної будови атома (Е. Резерфорд, 1911) отримало логічну підтримку. Рух електрона довкола ядра атомного можна вважати коловим елементар. струмом певної сили I . Магнітний момент μ такого колового струму визначається співвідношенням: $\mu = (1/c)IS$, де c — швидкість світла у вакуумі, S — вектор, модуль якого дорівнює площі замкн. контуру, а напрямок визначається за правилом свердлика: якщо обернути ручку свердлика в напрямку проходження струму, то напрямком поступального руху свердлика покаже напрямок вектора S . Вектор магніт. моменту перпендикулярний до площини орбіти замкн. контуру. Результируючий магніт. момент атома (молекули) дорівнює векторній сумі моментів окр. електронів атома (молекули). А. т. із класич. позиції дала зрозуміти явище діамagnetизму, передбачити величину гіромагнітного відношення, розробити уявлення про магніт. властивості речовин. Квантово-механічні теорії магнетизму потім були розвинуті у фундамент. роботах В. К. Гайтлера, В. К. Гейзенберга, Л. Ландау, Ф. Лондона Я. І. Френкеля та ін.

Лит.: Тамм И. Е. Основы теории электричества. 11-е изд., испр. и доп. Москва, 2003; Багацька О. В., Бутрим О. Ю., Колчигін М. М. та ін. Теоретична електродинамика. Харків, 2017.

С. В. Мельничук

Амперметр (від ампер і метр) — прилад для вимірювання сили струму постійного та/або

струму змінного в амперах (А). В аналогових А. силу струму визначають за відхиленням стрілки або світлового покажчика, механічно пов'яз. з рухомою системою приладу. Відхилення останньої відбувається внаслідок силової взаємодії вимірюв. струму з магнітним полем, теплового впливу струму тощо. У цифрових А. вимірюв. струм перетворюється на кодований електр. сигнал, який керує цифр. індикатором. В електр. коло А. вмикається послідовно. З метою уникнення змін у роботі кола внутр. опір А. має бути суттєво меншим, ніж опір елементів, які послідовно з ним увімкнені. Деякі системи А. допускають вимірювання постійного та змін. струму безпосередньо, ін. з цією метою містять *випрямляч*. Відповідно до *діапазону* вимірюв. струмів розрізняють кіло-, мілі-, мікро- та піко- А. Для розширення діапазону *вимірювання* застосовують узбічники (шунти), внутр. *трансформатори* тощо. Поширеними є такі А., конструкція яких перемиканням дає змогу змінювати межі вимірюв. струмів.

Лит.: Собко Я. М. Елементи і монтаж радіоелектронної апаратури з основами електрорадіовимірювань. Київ, 2012; Горкунов Б. М., Львов С. Г., Тищенко А. А. Измерение параметров электрических цепей. Харьков, 2014.

Л. А. Косяченко

Амперометрія (від *ампер* і грец. μέτρον — вимірювати) — метод аналізу (кількісного та якісного), у якому електр. струм пропорційний до концентрації речовин, генер. цим струмом (за визначенням Міжнародного союзу фундаментальної та прикладної хімії, IUPAC). А. є електр. методом, у якому потенціал, що застосовують до вимірюв. *електрода*, контролюють інструментально, а струм, що виникає внаслідок окисно-відновної реакції (редокс) на його поверхні, фіксують як аналіт. сигнал. Раніше А. вважали видом полярографії, що була створена Я. Гейровським (1922) та розвинута чеським хіміком Д. Ільковичем (1934), але з поступом електр. методів та теор. досліджень (П. Делахей, амер. учений у галузі електрохімії та електрохімічних методів, 1957) перетворилася на окремий сучас. електр. метод аналізу. А. назагал описує електроаналіт. техніку, яка базується на пост. поляризац. напрузі в межах плато обмеж. струму дифузії і є видом вольтамперометрії. А. відрізняється тим, що електр. струм залежить від двох параметрів — потенціалу електродів (Е) та концентрації речовин (С), які утворюються внаслідок електрод. реакції. В А., як і у вольтамперометрії, вимірювання проводять у комірці, що складається з 3-х електродів: робочого, або мікроелектрода, електрода порівняння та допоміж. Окрім того, є джерело напруги та пристрої для вимірювання струму й напруги — вольтметри та амперметри. Метод базується на принципі вимірювання зміни сили струму (I), який проходить крізь систему електродів, з часом (τ) відносно потенціалу (Е), що застос. до робочого електрода. Класичну А. поділяють на декілька типів. Зокрема, амперометр. титрування — визначення точки еквівалентності вимірюванням електр. струму, який утворюється за редокс-реакцією під час титрування. Амперометр. *сенсори* діють як давачі, що функціонують унаслідок вир-ва струму за наявності приклад. потенціалу між двома електродами. Найвідоміші амперометр. давачі — це кисн. електрод Кларка, що

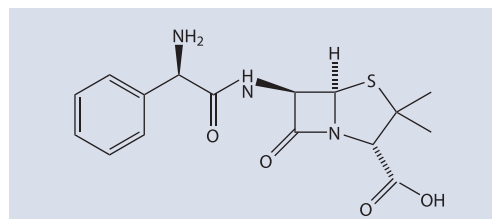
складається з платин. *катода*, на якому відбувається реакція за участі кисню, та порівняльного хлорид-сріб. електрода. А. є дуже чутливим методом, який дає змогу визначати концентрації деяких йонів у кількості до 10^{-8} М/л, з точністю вимірювань до 0,1 %. Його застосування обмежує наявність продуктів електр. реакцій, які незворотно сорбуються на робочому електроді.

Лит.: Делахей П. Новые приборы и методы в электрохимии. Теория, аппаратура, применение в аналитической и физической химии / Пер. с англ. С. Г. Майрановского. Москва, 1957; Гейровский Я., Кута Я. Основы полярографии / Пер. с чеш; под ред. С. Г. Майрановского. Москва, 1965; Делахей П. Двойной слой и кинетика электродных процессов / Пер. с англ. А. Д. Фрумкина. Москва, 1967; Лопатин Б. А. Теоретические основы электрохимических методов анализа. Москва, 1975; McCreery R. L. Carbon Electrodes: Structural Effects on Electron Transfer Kinetics // Electroanalytical Chemistry. New York, 1991. Vol. 17; Amperometry // IUPAC. Compendium of Chemical Terminology. The «Gold Book». 2nd ed. Oxford, 1997; Scholz F. Electroanalytical Methods. 2nd ed. Berlin; Heidelberg, 2010; Неудачина Л. К., Петрова Ю. С., Лакиза Н. В. и др. Электрохимические методы анализа. Екатеринбург, 2014.

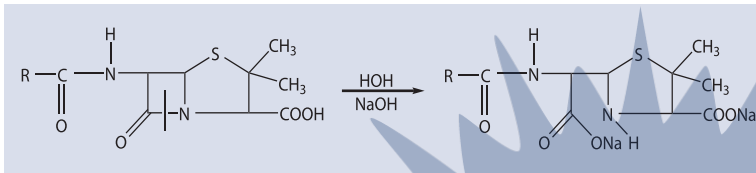
К. Д. Першина

Ампіцилін (Ampicillinum) — напівсинтет. *антибіотик*. Його широко застосовують у лікуванні бактер. *інфекцій* від 1961. До впровадження А. брит. компанією «Бічем» («Beecham») терапія *пеніциліном* була ефективна тільки проти грам-позитив. *мікроорганізмів*, таких як *стафілококи* й *стрептококи*. В А. (його спочатку виробляли під маркою Пенбрітіну) виявлено також активність проти грам-негатив. *мікроорганізмів* — гемофільної та кишк. паличок і протей. А. — поліпш. *пеніцилін*, розробл. фармацевтами саме для усунення недоліків попередника. А. дуже швидко замінив пеніцилін у всіх областях медицини й до появи амоксициліну був одним з осн. антибіотиків пеніцилін. ряду, які застосовували для лікування *ангіни*. Це — (6R)-6-(а-феніл-D-гліциламіно) пеніциланової кислоти, систематична назва (IUPAC) — (2S,5R,6R)-6-([(2R)-2-amino-2-phenylacetyl]amino)-3,3-dimethyl-7-oxo-4-thia-1-azabicyclo[3.2.0] heptane-2-carboxylic acid або (2S,5R,6R)-6-((R)-2-аміно-2-фенілацетамідо)-3,3-диметил-7-оксо-4-тіа-1-азабіцикло(3.2.0) гептан-2-карбоксилова кислота. Брутто-формула $C_{16}H_{19}N_3O_4S$. Віднос. молекуляр. маса — 349,41. Т-ра плавлення — 200 °С; питоме обертання від +280° до +305° (0,25 % вод. розчин). Показник дисоціації — $pK_a = 2,5$ (25 °С, вода). Практично не розчин. в *ацетоні*, тетрахлороетані, діетиловому етері (див. *Ефір діетиловий*), хлороформі, етанолі (див. *Спирт етиловий*). А. тригідрат — білий кристал. порошок, розчин. у воді (1 : 300), практично не розчиняється в етанолі. А. — дрібний кристал. порошок білого ко-

Ампіцилін. Структурна формула ампіциліну

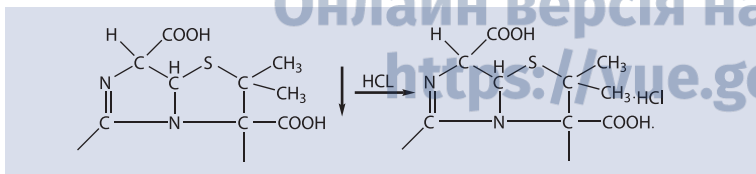

льору, гіркий на смак, без запаху. Він стійкий у кислому середовищі. За молекуляр. структурою А. є к-тою, з якої добувають різні солі (натрієву, калієву, новокаїнову й ін.). Хім. властивості А.: луги й пеніциліназа гідролізують 3-лактамне кільце з утворенням неактив. пеніцилоїнової к-ти. За рахунок атома Сульфору (див. Сірка) А. здатен відновлювати Аргентум (див. Срібло) з реактиву Толленса (Б. К. Г. Толленс; 1841–1918, Німеччина) та Меркурій (див. Ртуть) з реактиву Несслера (Ю. Несслер; 1827–1905, Німеччина). В А. можна виявити аліфатичну аміногрупу — за нагрівання впродовж 2–3 хв з розчином нінгідрину спостерігають малин. забарвлення.

Ампіцилін. Утворення пеніцилоїнової кислоти

А. реагує з реактивом Фелінга (Г. К. фон Фелінг; 1811–1885, Німеччина), у результаті спостерігають появу червоно-фіолетового забарвлення. Для А. характерна гідроксамова реакція, яка є загальногруп. реакцією на β -лактаміди. Унаслідок взаємодії А. з лужним розчином гідроксиламін гідрохлориду утворюється гідроксамова к-та, яка після підкислення утворює забарвл. комплекс солі (пеніцилоїнгідроксамати) із солями Феруму(3+) червоно-фіолет. кольору та зел. кольору — із солями Купруму(2+), придат. для кількіс. спектрофотометр. визначення А. у видимій області спектра визначення. Унаслідок взаємодії розчин. солей А. (натрієвих, калієвих) з 25 % хлоридною кислотою (див. Кислота соляна) випадає білий осад кислотної форми А., який розчиняється в надлишку реактиву. Продуктом реакції натрієвої солі А. з хромотроповою к-тою за участі сульфатної к-ти й нагрівання до 150 °C на масляній або гліцеровій (див. Гліцерин) бані є речовина фіолет. кольору. Для розчинів А. встановлено значення оптич. густ. в максимумах (256 нм, 261 нм та 267 нм) та мінімумам (255 нм, 260 нм та 266 нм). Для його ідентифікації та вмісту в ньому бензилпеніциліну

Ампіцилін. Кислотні форми ампіциліну

використовують вискоєфективну рідинну хроматографію. Тотожність підтверджують порівнянням часу втримування піка зі стандартним зразком. А. — напівсинтет. похідна пеніцилін. ряду, тож у чистому вигляді в природі його немає. Пром. спосіб синтезу: соль 6-амінопеніциланової к-ти ацилюють (див. Ацилювання) у водно-ацетонової крижаній суспензії охолодженні до (-10)–(-30)° C ацетоном розчином змішаного ангідриду N-заміщеного D(-)- α -амінофенітанової к-ти й естеру хлоркарбонової к-ти. Утвор. при цьому N-заміщ. А. гідролізують з подальшим виділенням цільового продукту. Відомі способи добування А. ацилю-

ванням 6-амінопеніциланової к-ти (6-АПК) похідним фенілгліцину, активованим за карбоксильною групою в охолоджуваному водно-органічному розчині; метод ацилювання 6-АПК змішаним ангідридом N-заміщеної дикарбонільної похідної фенілгліцину, при цьому водно-ацетон. розчин солі 6-АПК змішують з ацетон. розчином ацилювального агента за температури від -10 °C до -45 °C. Лаб. спосіб синтезу полягає в прямій ферментації бензилпеніциліну, який гідролізують (див. Гідроліз) ацилазою мутантного (див. Мутація) штаму *Kluyvera citrophila* за водневого показника pH = 7,8–8,0 та т-ри 40–50°С. Потім у ферментер уміщують клітини ін. мутанта — *Pseudomonas melanogenum* — та метиловий естер фенілгліцину. Умови ферментації змінюють так (pH = 5,0–5,5), щоб ацилаза другого мутантного мікроорганізму синтезувала ампіцилін. А. — це бактеріцид. та антибакт. речовина широкого спектра дії. Він пригнічує транспептидазу, перешкоджає утворенню пептид. зв'язків і порушує на пізніх етапах синтезу пептидоглікану клітин. стінки мікроорганізму, що ділиться, веде до лізису бактерій. Після вживання всередину частка всмоктування зі шлунково-кишк. тракту становить 30–40 % дози, макс. концентрацію в крові C_{max} виявляють через 1,5–2,0 години. Відносно невелика частина (10–30 %) зв'язується з білками плазми крові. Розподіляється в більшості органів і тканин, його виявляють у терапевтич. концентраціях у плевр. (див. Плевра), перитонеальній рідині та синовіальній рідині. Погано проникає крізь гематоенцефал. бар'єр, під час запалення мозк. оболонки проникність крізь цей бар'єр збільшується. Практично не зазнає біотрансформації. Організм виводить його переважно нирками в незмін. вигляді, у сечі концентрації антибіотика високі. Частково — з жовчу, у матерів-годувальниць — з молоком. А. використовують для лікування різних інфекц. хвороб. Він актив. щодо широкого спектра мікроорганізмів — грампозитив. (альфа-і бета-гемоліт. стрептококи, *Streptococcus pneumoniae*, *Staphylococcus spp.*, *Bacillus anthracis*, *Clostridium spp.*, помірно — проти більшості ентерококів, зокрема *Enterococcus faecalis*), і грамнегатив. (*Haemophilus influenzae*, *Neisseria meningitidis*, *Neisseria gonorrhoeae*, *Proteus mirabilis*, *Yersinia multocida* (Pasteurella), *Salmonella spp.*, *Shigella spp.*, *Bordetella spp.*, *Escherichia coli*), аероб. неспорутворюв. бактерій. Неєфектив. щодо пеніциліназоутворюв. штамів *Staphylococcus spp.*, усіх штамів *Pseudomonas aeruginosa*, більшості штамів *Klebsiella spp.* і *Enterobacter spp.*, *Proteus vulgaris* (індопозитивного). А. широко застосовують у медицині для лікування інфекцій, спричин. чутливими штамми мікробів. Зокрема, інфекцій сечостат. системи (уключно з гонореєю), а також виклик. *E. coli*, *P. mirabilis*, *Enterococci*, *Shigella*, *S. Typhosa*, *Salmonellae*, що не продукують пеніциліназу. Ним лікують інфекції дих. шляхів, спричин. стафілококами, які не продукують пеніцилін, та стрептококами, уключно зі *Streptococcus pneumoniae* та *Pneumococci*, стрептокок. фарингіт, виклик. бета-гемоліт. стрептококами групи А, стрептокок. пневмонію, причиною якої є *Strp. pneumoniae*, бронхіт, спричин. *Haemophilus influenzae*, синусит, викликаний бета-гемоліт. стрептококами групи А та *Strp. Pneumoniae*; інфекції шлунково-кишк. тракту, зумовл. *Shigella*, *S. typhosa*, *Salmonella*, *E. coli*,

Онлайн версія на <https://vse.gigant.ua/>

P. mirabilis та ентерококами. А. використовують для лікування отити, спричин. *Strp. Pneumoniae*, бета-гемоліт. стрептококами групи А та *Haemophilus influenzae*, інфекцій шкіри й м'яких тканин, виклик. бета-гемоліт. стрептококами групи А або коагулазо-позитив. стафілококами (чутливіми до пеніциліну). Також А. застосовують для санування носіїв тифу, що переносять *Salmonella typhi* та *paratyphi*, лікування менінгіту, виклик. *Neisseria meningitidis*. У с. г. — для лікування сільськогосподар. тварин, що захворіли на бронхопневмонію, пневмонію, колібактеріоз, сальмонельоз, пастерельоз.

Лит.: Навашин С. М., Фомин И. П. Рациональная антибиотикотерапия. Москва, 1982; Безуглий П. О., Українець І. В., Таран С. Г. та ін. Фармацевтична хімія. Харків, 2002; Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2019.

К. В. Маторіна

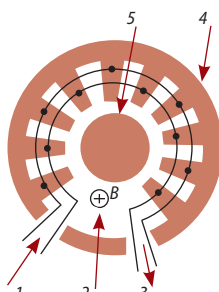
Амплітрон [англ. amplitron, від лат. amplificare — збільшувати, підсилювати, зміцнювати та елек(трон)] — підсилювальний магнетрон. прилад зворотної хвилі. Винайдено 1949 інженером В. Брауном (1916–1999, США), який дав йому ще ін. назву — платинотрон. Принцип. відмінність А. від магнетрона полягає в заміні замкнутої резонаторної уповільнюв. системи розімкненою, де спеціально передбачено розрив у короткому секторі між входом та виходом і зменшено взаємозв'язок окр. ланок електродинам. системи. Кількість ланок в А., на відміну від магнетрона, непарна. Це запобігає його самозбудженню, проте заважає створенню неглибокого позитивного зворот. зв'язку, що підвищує коэф. підсилення А. до 10–15 дБ у смузі частот до 10 % за імпульсної вихідної потужності до 10 МВт із коєфіцієнтом корисної дії 70–90 %. А. з ділянкою дрейфу мають підвищений до 20 дБ коєфіцієнт підсилення. Перевагами порівняно з ін. магнетрон. приладами є довговічність і надійність, малі габарити та вага; недоліками — високий рівень паразитних коливань та порівняно низький коєфі. підсилення. Застосовується в навігац. та радіолокац. пристроях і системах, телеметрії, системах зв'язку.

Лит.: Радиотехніка / За ред. Ю. Л. Мазора, Е. А. Мачуського, В. І. Правди. Київ, 1999; Сенько В. І., Пацасенко М. В., Сенько С. В. та ін. Електроніка і мікросхемотехніка : в 4 т. Київ, 2013; Москатов Е. А. Электронная техника. Москва, 2017.

Є. А. Мачуський

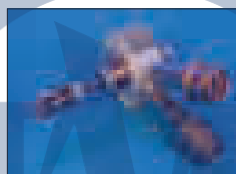
Амплітуда (лат. amplitude — величина, обширність, від amplus — обширний, просторий) — 1) Найбільше значення, якого набуває величина, що змінюється за гармон. законом під час коливного чи хвильового руху; модуль макс. відхилення від положення рівноваги. Згідно із закону гармон. коливання $x=A_0 \sin(\omega t+\varphi)$, де A_0 — А. коливання, тобто макс. за період відхилення величини від серед. значення, ω — циклічна частота (див. Частота коливань), що показує, на скільки радіан (градусів) змінюється фаза коливання за 1 с, φ — поч. фаза коливання. Термін застосовують також до негармон. коливань, дещо відмінних від коливань гармонічних, однак під А. розуміють найбільше значення за абсолют. величиною, яке досягається за півперіод коливань (див. Період коливань).

В. А. Шендеровський

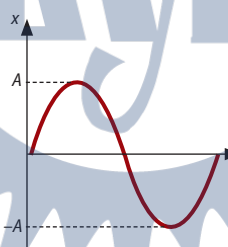

Амплітрон.

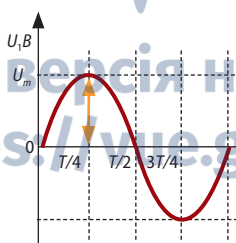
Схема: 1 — вхід НВЧ енергії; 2 — вектор постійного магнітного поля; 3 — вихід НВЧ енергії; 4 — уповільнювальна система; 5 — катод

Амплітрон. Загальний вигляд

Амплітуда. Графік амплітуди коливання

Амплітуда імпульсу

2) Різниця між показаннями на шкалі приладу (барометра, термометра тощо).

3) У математиці — одна з характеристик період. функцій.

4) П е р е н о с н о — розмах, широта.

Лит.: Кучерук І. М., Горбачук І. Т., Луцик П. П. Загальний курс фізики : в 3 т. / За ред. проф. І. М. Кучерука. Київ, 1999. Т. 1: Механіка. Молекулярна фізика і термодинаміка; Радиотехніка / Под ред. Ю. Л. Мазора, Е. А. Мачуського, В. І. Правди. 3-е изд. Москва, 2016; Гірка В. О., Гірка І. О. Механіка. Харків, 2017.

Амплітуда імпульсу — додатна скалярна величина, якою позначають максимальне (пікове) відхилення змінної величини від стану рівноваги під час тривання імпульсу. А. і. вимірюють в одиницях тієї фіз. величини, імпульс якої розглядають. Напр., у радіофізиці й радіотехніці найчастіше йдеться про імпульси напруги, струму електричного, потужності, напруженості поля електромагнітного тощо. Відповідно А. і. вимірюють у вольтгах, амперах, ватах та їхніх похідних із префіксами гіга-, мега-, кіло-, мілі-, мікро-, нано-, піко- тощо. На епюрах, схемах, рисунках та у формулах А. і. позначають відповідно вел. латинською літерою з індексом *t*. Напр., А. і. напруги, струму, потужності позначають U_m, I_m, P_m відповідно. У фізиці та технічних науках термін «А. і.» використовують ширше. Зокрема, у механіці — це макс. відстань, на яку зміщується тіло за обмеженої в часі дії зовн. сили, її вимірюють в одиницях довжини. В акустиці А. і. звукових коливань у середовищах (повітрі, газах, рідинах, твердих тілах тощо) вимірюють в одиницях тиску, а також у відносних одиницях — децибелах.

Лит.: Волощук Ю. І. Сигнали та процеси у радіотехніці : в 4 т. Харків, 2003–2005; Oppenheim A. V., Verghese G. C. Signals, Systems, and Inference. Harlow, 2015.

О. В. Ситнік

Амплітуда розсіювання — величина, що кількісно описує зіткнення частинок у механіці квантовій. Оскільки повний опис процесу задається хвильовою функцією, то й пучку частинок, спрямов. на мішень, приписується хвильова функція у вигляді хвилі плоскої: $\psi = e^{i\mathbf{p}\cdot\mathbf{z}}$, де \mathbf{z} — напрямок імпульсу частинок, \mathbf{p} — величина імпульсу. У разі розсіювання на мішені відхилення частинок можуть бути в різн. напрямках (відповідно до умов взаємодії конкрет. частинок). Відносне число частинок, що вилітають під певним кутом щодо початк. напрямку, залежить від конкрет. закону розсіювання. Хвильова функція розсіяних частинок подається у вигляді набору хвиль, що розійшлись у всіх напрямках, визнач. кутом α . Амплітуда цих хвиль $f(\alpha, \rho)$ і є А. р. Отже, вона визначає ймовірність розсіювання на заданий кут α . Якщо на мішень падає такий потік частинок, що за 1 с кризь 1 см² перпендикулярної до потоку площини пролітає N частинок, то квадрат модуля А. р., помножений на N , дорівнює числу частинок, що розлетілися протягом 1 с в одинич. тілесному куті в напрямку, вектор якого утворює кут α з початк. напрямком руху частинок.

Лит.: Ситенко А. Г. Лекции по теории рассеяния. Київ, 1971; Сунакв С. Квантовая теория рассеяния. Москва, 1979; Friedrich H. Scattering Theory. Heidelberg, 2016.

І. І. Біленко

Амплітуда температур — різниця між найвищою та найнижчою температурою повітря за певний період часу. Найчастіше визначають добову та річну А. т. Над поверхнею океану т-ри змінюються не так швидко, тому А. т. є важливим параметром переважно для суходолу. Річні А. т. зростають зі зменшенням вологості, тобто зі збільшенням континентальності клімату. Високі А. т. у багатьох пустелях, зокрема прибережних. Найбільші річні А. т. зафіксовані в Якутії — до 95 °С; взимку температура сягає -65 °С, улітку — +30 °С. (абс. рекорд річної А. т. — м. Верхоянськ, 105 °С). Значні річні А. т. спостерігаються в Сер. Сибіру, пустелі Такла-Макан, найменші — в екваторіальному поясі, де т-ра коливається протягом року в межах 3–4 °С. В Україні найбільші річні А. т. зафікс. на Сх. Добові А. т. залежать насамперед від т-ри та вологості панівної повітряної маси, а також рельєфу місцевості. Найбільші добові А. т. — у горах помірного поясу (найзначніша в історії добова А. т. була зафіксована у м. Браунінг, шт. Монтана, США — 56 °С). У с.-г. значення має добова А. т. ґрунту. Часті та високоамплітудні перепади т-ри є несприятл. чинником для людей із захвор. серцево-судинної системи, запаленнями різн. етіології. Помірні коливання т-ри повітря сприяють тренуванню механізмів терморегуляції орг-му, коли великі А. т. ускладнюють ведення с.-г., експлуатацію машин та пристроїв.

Лит.: Биометеорология. Избранные труды II биоклиматологического конгресса. (Лондон, 1960). Ленинград, 1965; Иванов Н. Е., Макшас А. П. Оценка влияния климата на социально-экономическую деятельность в Северной Якутии // Проблемы Арктики и Антарктики. 2014. № 2 (100).

М. В. Арістов

Амплітудна модуляція — вид аналогової модуляції, під час якої амплітуда височастотного сигналу-носія змінюється відповідно до амплітуди низькочастот. модульовального інформаційного сигналу. А. м. носія акустичним сигналом уперше виявлено 1886 промисловцем та інженером М. Лебланом (1857–1923 Франція). Наявність бічних смуг продемонстровано експерим. А. М. Майером (1836–1897) у 1875, теоретично — Дж. В. Стреттом (лорд Релей, 1842–1919; Вел. Британія) у 1894. Піонером практичного застосування А. м. був Р.-О. Фессенден (1866–1932; Канада, Бермудські острови). 1906 він уперше продемонстрував радіотрансляцію мовлення й музики для амплітудно-модульованого (далі АМ) носійного сигналу з частотою 50 кГц між генератором і антеною. Ним використано вугільний мікрофон, який змінював загасання сигналу в електр. колі. Цей вид модуляції від 1920 став основним у звуковому радіомовленні в діапазонах низьких, серед. і вис. частот і в мережі аналогового мовлення. До 1940-х А. м. використовували не тільки в мовленні, а й в усіх ін. видах радіозв'язку. Надалі поряд зі стандартною А. м. почали широко застосовувати ін. види. На кінець 20 ст. припав перехід до цифрового радіо з використанням сигналів з А. м. Операція А. м. здійснюється в пристроях, які називають модуляторами. Як сигнал-носії найчастіше використовують гармонійне коливання

$$u_{car}(t) = U_0 \cos \omega_0 t.$$

В АМ сигналі

амплітуда носія змінюється згідно з формулою $U(t) = U_0 [1 + Ms(t)/\max|s(t)|]$, де $s(t)$ — модульовальний інформац. сигнал, M — коефіцієнт модуляції, який характеризує ступінь зміни амплітуди. Коли $0 < M \leq 1$, об'єднана $U(t)$ А. м. сигналу вміщує неспотвор. інформацію про модульовальний сигнал. Якщо $M > 1$, то йдеться про перемодуляцію. Прості демодулятори перетворюють такий сигнал із сильн. спотвореннями. У найпрост. випадку однотонольної А. м., коли амплітуду носія модулюють гармонійним сигналом

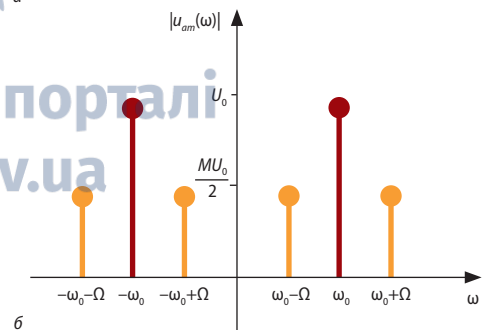
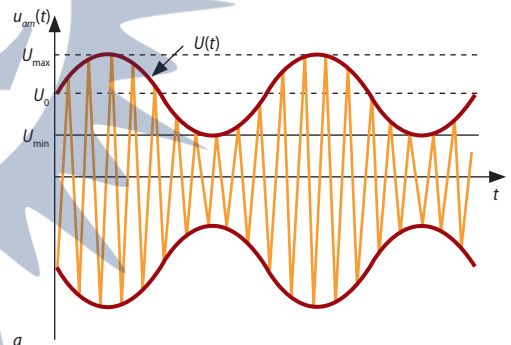
$$s(t) = \cos \Omega t,$$

коефіцієнтом модуляції e

$$M = (U_{max} - U_{min}) / (U_{max} + U_{min}),$$

а модульований сигнал складається з носійного коливання і двох бічних коливань із частотами $\omega_0 \pm \Omega$.

Ширина спектра однотонольно модульованого сигналу дорівнює 2Ω . За складного модульовального сигналу замість двох бічних частот АМ коливання має дві бічні смуги, частотний склад яких визначено частотним складом модул. сигналу. Ширина спектра звичайного АМ коливання дорівнює подвоєному значенню найвищої частоти в спектрі модульованого інформац. сигналу, тобто вдвічі перевищує ширину смуги частот останнього, що є одним із недоліків стандартної А. м. Ці недоліки частково можна подо-

Амплітудна модуляція. Часова залежність амплітуди (а) і амплітудний спектр (б) АМ сигналу з однотонольною амплітудною модуляцією. U_0 , ω_0 — амплітуда й частота сигналу-носія, Ω — частота модулюючого сигналу, $U(t)$ — об'єднана, U_{max} , U_{min} — максимальне й мінімальне значення амплітуди АМ сигналу

лати внаслідок переходу від стандартної А. м. до її різновидів: односмугової, односмугової з частковим придушенням бічної смуги, балансної (двосмугової) з послабленням носійного коливання, балансної з частковим послабленням носійного коливання і квадратурної А. м.

Лит.: Tucker D. G. The Early History of Amplitude Modulation, Sidebands and Frequency-Division-Multiplex // Radio and Electronic Engineer. 1971. Vol. 41. № 1; Овчарук А. А., Барась С. Т., Овчарук Т. І. Квадратурна амплітудна модуляція зі змінним значенням частоти-носія // Вост.-Европ. журн. передових технологій. 2011. № 4/9;

Кызыласов Ю. И., Бурсов С. Н. Демонстрационный эксперимент по амплитудной модуляции колебаний и волн // Вестник Кем. гос. ун-та. 2014. № 1 (57).

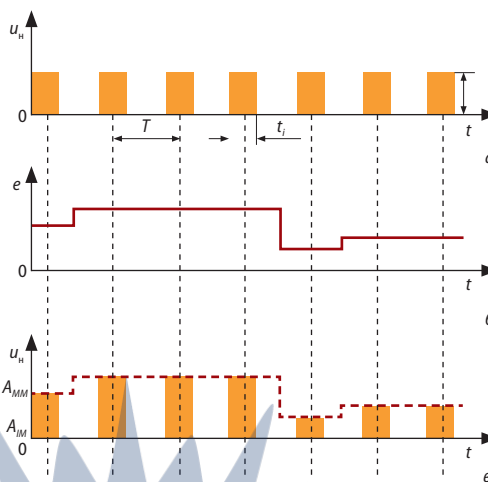
Г. М. Притула

Амплітудна характеристика — залежність між значеннями певн. величини на виході (напр., зміщення, амплітуди коливань) і на вході (сили, напруги, амплітуди тощо). Оцінює лінійність досліджув. фіз. об'єктів. Напр., у колив. системах А. х. — це залежність установл. амплітуди коливань від амплітуди примус. сили. Найбільшого поширення А. х. набула в електроніці для опису підсилювальних пристроїв. Для визначення А. х. на вхід підсилювача подають синусоїд. сигнал різн. амплітуд і визначають залежність амплітуди (чинного значення) величини на виході від амплітуди або чинного значення сигналу на вході. Цю залежність подають графічно, її лін. характер у зад. діапазоні змін значень сигналу визначає динам. діапазон підсилювача. Для деяких підсилювачів (операц., пост. струму тощо) А. х. можна визначити для сигналу зі сталою величиною.

Лит.: Schmitz T. L., Smith K. S. Machining Dynamics: Frequency Response to Improved Productivity. Cham, 2019.

П. Г. Стахів

Амплітудно-імпульсна модуляція — вид модуляції сигналу, за якого він виглядає як послідовність коротких імпульсів змін. амплітуди. За модуляції як носійні сигнали можуть бути застосовані не лише високочастот. гармон. коливання, а й період. послідовність імпульсів різн. форми. Період. послідовність імпульсів незалежно від їхньої форми характеризують такі параметри: амплітуда напруги або струму змінного ($U_{\text{мн}}$, $I_{\text{мн}}$ відповідно); тривалість імпульсів t_i ; період повторення імпульсів T ; т. з. початк. фаза імпульсу, визнач. положенням кож. імпульсу за часом відносно певних тактових точок на осі часу, розташ. з інтервалом, який дорівнює періоду проходження імпульсів T (Рис., а). За впливу модульованого сигналу $e(t)$ (Рис., б) на амплітуду послідовності імпульсів виникає А.-і. м., унаслідок якої за законом модуляції (керуючого) сигналу змінюється амплітуда імпульсів, а ін. параметри імпульсів залишаються незмінними. Розрізняють А.-і. м. неперерв. (АІМ-1) і пласку (АІМ-2). За АІМ-1 змінюється величина імпульсів відбувається відповідно до модулюв. сигналу (Рис., в), а за АІМ-2 — величину імпульсів визначено величиною інформ. сигналу в такт. точках. Оскільки тривалість імпульсів завжди набагато менша від періоду модулюв. сигналу, відмінностей між АІМ-1 і АІМ-2 практично немає. Різниця між сигналами АІМ-1 і АІМ-2 є істотною, якщо тривалість імпульсів t_i можна порівняти з періодом їхнього слідування. Спектр сигналів за А.-і. м. загалом визначено спектром прямокут. імпульсів носійної частоти й має нескінчен. кількість складників, амплітуда яких зменшується в міру віддалення від осн. частоти. Через погану завадостійкість та похибки, що виникають унаслідок зміни коефіцієнта передавання лінії зв'язку, А.-і. м. застосовують як проміж. етап для ін. імпульс. модуляцій. У разі дискрет. характеру переносника (носійної) можлива дискрет. А.-і. м. (ДАІМ). А.-і. м. використовують у телефон. зв'язку, радіомовленні, передаванні телевіз. зображень, у вимірюв. техніці, біомед.

Амплітудно-імпульсна модуляція

апаратури, у телеметрії та в ін. областях техніки. Для носійного високочастот. коливання використовують усі діапазони радіохвиль.

Лит.: Панфилов И. П., Дырда В. Е. Теория электрической связи. Москва, 1991; Волощук Ю. И. Сигналы та процеси в радіотехніці: в 4 т. Харків, 2003. Т. 1; Нікітчин О. М., Левитський С. М. Сигналы і процеси в радіотехніці. Київ, 2014.

Ампліфікація (лат. amplificatio, букв. — розширення, збільшення) — 1) У біології — процес утворення додаткових копій ділянок хромосомної ДНК (екстракопій), які зазвичай містять певні гени або сегменти структурного гетерохроматину. Для низки генів є характерною подією, що відбувається в онтогенезі, коли специф. послідовність ДНК збільшується непропорційно батьків. клітинам. У процесі розвитку деякі гени ампліфікуються в спеціалізованих клітинах. А. у рослин особливо характерна для генів рРНК. Зростання кількості копій гену (послідовності ДНК) досягається багаторазовою ініціацією синтезу ДНК в одному і тому самому реплікативному пухирці шляхом утворення множинних сайтів ініціації транскрипції. Найефективнішим із відомих способів А. у природі є реплікація за типом «кільця, що котиться», що відбувається в ооцитах амфібій. У цьому разі формується позахромосомна кільцева ДНК, що виробляє велику кількість послідовностей, які містять тандемні повтори вихідної копії. Ще одним способом А. є реплікація, що «проковує», коли ДНК-полімераза під час процесу реплікації повертається назад і використовує вже репліковану ділянку, виробляючи так велику кількість копій, що тандемом повторюються. А. може бути відповіддю клітин на певний селективний (стресовий) вплив. Як у клітинах інтактних орг-мів, так і в культурі *in vitro* А. генів може відбуватися також спонтанно, без дії екзогенних агентів, і далі закріплюватися в геномі за відповідного тиску добору. Є одним із механізмів активації онкогенезу, а також стійкості клітин злоякісних пухлин до деяких протипухлинкових препаратів.

2) Накопичення копій певної нуклеотидної послідовності під час полімеразної ланцюгової реакції або мол. клонування. Реакцію проводять у спец. приладах — ампліфікаторах.

Лит.: Стрельчук С. І., Демідов С. В., Бердишев Г. Д. та ін. Генетика з основами селекції. Київ, 2000; Глазко В. И., Глазко Г. В. Русско-англо-украинский толковый словарь

по прикладній генетиці, ДНК-технології та біоінформатиці. Київ, 2001; Кунах В. А. Біотехнологія лікарських рослин. Генетичні і фізіолого-біохімічні основи. Київ, 2005; Тоцький В. М. Генетика. 3-тє вид., випр. та допов. Одеса, 2008; Инге-Вечтомов С. Г. Генетика с основами селекции. Санкт-Петербург, 2010; Кунах В. А. Мобільні генетичні елементи і пластичність геному рослин. Київ, 2013.

В. А. Кунах

3) У психоаналізі — складник методу інтерпретації сновидінь, фантазій, результатів творчості людини. Розроблений швейц. психіатром К. Г. Юнгом на противагу методу «вільних асоціацій» З. Фрейда. К. Г. Юнг вважав, що метод вчителя віддаляє психоаналітика від безпосереднього змісту сновидінь; натомість вбачав своє завдання у проясненні й розумінні снів і фантазій, концентруванні на них. Ввів у психологію поняття «А.», тлумачив його як рух «навколо сновидіння». У практ. роботі з клієнтами обирав певн. образ сну як центр, і за допомогою навідних питань, обговорення асоціацій та деталей, намагався «дослідити сновидіння» з усіх боків, якомога повніше розкрити його символіч. зміст. У психотерапії, психол. консультуванні — збагачення змісту образів, символів або ін. продуктів мислення й уяви людини через міфол., реліг., літературно-художні традиції. Метод А. використовують із метою поширення свідомої активності людини на складні для усвідомлення, розуміння й контролю психіч. процеси. Консультування методом А. пов'язане з використанням типов. образів, мотивів, сюжетних схем; міфічною ідентифікацією пацієнта (клієнта) з героєм певн. переказу, творенням «особистісного міфу», персон. історії. Будь-який симптом і поведінка людини назагал визнаються не безглуздими, а логічно необх., сповненими сенсу, який потребує віднайдення. У практ. розумінні А. — метод метафор. самопізнання люд. особистості.

Дж.: Юнг К. Г. Душа и миф: шесть архетипов / Пер. с англ. В. Науманова. Киев, 1996; Юнг К. Г. Воспоминания, сновидения, размышления / Пер. с нем. В. Поликарпов. Минск, 2003; Юнг К. Г. Неизвестный Юнг. Собрание переводов / Пер. с нем. В. Терина. Москва, 2010; Юнг К. Г. Аіоп: Нариси щодо символіки самості / Пер. з нім. К. Котюк. Львів, 2016.

С. В. Волобуєва

4) А. психіч. розвитку — макс. використання вікових можливостей для повноцін. псих. розвитку дитини. Поняття вперше використав 1978 О. В. Запорожець (Україна). Протиставляв А. штучній акселерації розвитку дитини, що виявляється у форсованому навчанні, скороченні дитинства, передчасному перетворенні малої дитини на дошкільника, дошкільника на школяра тощо. Акселерація супроводжується симпліфікацією розвитку, тобто його спрощенням і збідненням, на відміну від збагачення всіх напрямів розвитку дитини при А. Теор. основою концепції А. є ідеї про існування в дитини внутр. рушійних сил розвитку (самодетермінація розвитку), унікальності та якісної рвоності етапів віков. розвитку, самоцінності дитинства; ствердження абс. значення псих. новоутворень, які виникають на ранніх вікових стадіях, для подальшого розвитку особистості. Суть А. полягає у всебіч. використанні потенціалу розвитку психіки на кожн. віковій стадії шляхом створення психол. умов для саморозвитку особистості. А. здійснюється за широкого розгортання і

макс. збагачення змісту специф. дитячих форм ігрової, практич. та зображувальної діяльності, а також спілкування дітей між собою та з дорослими. Теорія А. є методол. основою багатьох сучас. розвивальних програм для дітей дошкільного віку. Поняття А. є найбільш розробленим для дошкільн. дитинства, однак може бути застосовано для всіх вікових періодів, зокрема для похилого віку.

Лит.: Запорожець А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Принципы развития в психологии. Москва, 1978; Запорожець А. В. Избранные психологические труды : в 2 т. Москва, 1986. Т. 1: Психическое развитие ребенка; Проскура О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками. Київ, 1998; Кудрявцев В. Т. Психология развития человека: основания культурно-исторического подхода. Рига, 1999; Зинченко В. П. Александр Владимирович Запорожец: жизнь и творчество (от сенсорного действия к эмоциональному) // Культ.-ист. психол. 2006. № 1; Аніщук А. М. Індивідуалізація освітнього процесу в ДНЗ. Ніжин, 2017.

М. Л. Смульсон

5) У філології — стилістична фігура у худ. л-рі та красномовстві, яка полягає в розвитку, доповненні й збагаченні думки за допомогою нагромадження однорід. елементів мови: епітетів, синонімів, порівнянь, антонімів. протиставлень тощо. Автори середньовіч. поетик трактували А. як мист-во широкого розвитку теми й багатство мовних засобів. Прикладом може бути латиномов. вірш Ігната Бузановського з «Київської риторики» 1729. А. увиразнює й підсилює настрій, почуття через градацію близьких зі значенням понять: «У вечір пестливий і темний, коли завмирає природа, у ночі безмісячні темні, самотні, осінні замислені ночі...» (М. Семенко), «Цю жінку я люблю. Така моя печаль, Така моя тривого і турбота...» (М. Вінграновський).

М. М. Сулима

6) Вид шкільної вправи для розвитку мовлення, що полягає в поширенні простих речень.

7) Збільшення обсягу тексту під час перекладу з однієї мови на іншу.

Амплуа (франц. emploi — використання, посада, роль, від лат. implicare — пов'язувати, залучати) — сукупність ролей, які за своїм характером і змістом відповідають сценіч. даним актора. А. складалося протягом історії театру і відповідно до розвитку стилів та напрямів у драматургії. й акторському мистецтві. Виникненню та утвердженню А. сприяли два процеси в історії театру: перехід із п'єси в п'єсу однопланових персонажів і усталення виконавських традицій, що обмежували можливості індивід. трактування ролі. А. — перехідний етап від театру масок Стародав. Греції та Сходу, комедії дель арте до індивідуалізованих образів реалістич. театру. Згідно з указом 1766 директора циркулярних театрів і музики А. були запроваджені в Рос. імперії. Існували до поч. 20 ст. Чоловічі А. — коханець, герой, комік, простак, резонер, фат; жіночі — героїня, комічна бабуся, гранд-дама, трагедистка, інженю, субретка та ін. На певн. стадіях розвитку театр. мист-ва А. мало позитивне значення, даючи змогу актору спеціалізуватися у визначених ролях, удосконалювати майстерність, зберігати традиції. Робота акторів в усталених А. відкривала можливість працювати в умовах приват. антрепризи з переходом із трупи

в трупі. З розвитком реалістич. драматургії, що вимагала створення різноплан. життєвих характерів, та утвердженням акторського ансамблю в театрі А. обмежувало індивід. трактування ролі, стримувало розвиток актор. майстерності, призводило до штампів. Окремі визначні актори виходили за межі А. Проти А. виступали К. Станіславський, І. Франко, Лесь Курбас та ін. Сучасне

могою А. Лоренціні, через які відчувають електромагн. поле Землі.

Лит.: Чуешов В. І., Гладух Є. В., Сайко І. І. та ін. Технологія ліків промислового виробництва : в 2 ч. Харків, 2012–2013; Гладух Є. В., Рубан О. А., Сайко І. В. та ін. Промислова технологія лікарських засобів. 2-ге вид., випр. та допов. Харків, 2018.

Я. О. Межжеріна

Образ Чорного П'єро –
амплуа Олександра
Вертинського.
Поштова марка України, 2019

театр. мист-во практично відмовилося від закріплення за виконавцями вузького кола ролей, утверджуючи шир. творчий діапазон актора.

Лит.: Паві П. Словник театру / Пер. з фр. Львів, 2006; Клековкін О. Theatrica: Лексикон. Київ, 2012; Полищук В., Сарабьян Э. Большая книга актерского мастерства. Москва, 2015.

В. Г. Давидов

Ампула (лат. ampulla — пляшечка) — 1) У давніх римлян глиняна або скляна посудина з вузькою шийкою для зберігання рідини.

Ампула

2) Скляна посудина з відтягнутою вузькою шийкою, яку запаюють після заповнення ліками.

3) В анатомії — розширена частина порожнистого трубочкоподіб. органа, напр.: А. півколових каналів внутр. вуха, А. прямої кишки, А. сім'явидної протоки, А. маткової труби, А. дванадцятипалої кишки (або дуоденальна А.), гепатопанкреатична А.

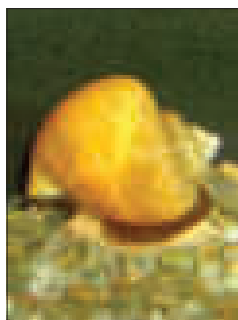
4) У зоології — а) частина кровоносної системи безхребетних: місцеві пульсуючі органи, що сприяють просуванню гемолімфи до різних придатків тіла (вусики, ноги, крила тощо); б) частина амбулакральної системи голкошкірих — м'язові пухирці, розміщені біля основи амбулакральних ніжок; при скороченні А. ніжка подовжується; в) А. Лоренціні — електрорецептори в риб, напр., акул, скатів та деяких ін. [названі на честь зоолога С. Лоренціні (Італія), який описав їх у 1678]. Містяться переважно на голові (найбільше біля ніздрів та очей), а також на тілі. Реагують на зміну електр. і магнітних полів. Мають вигляд маленьких пор, з'єднаних протоками, завдовж. від кількох міліметрів до кількох сантиметрів, усередині яких є заповнені слизові капсули. У протоках розташовані нервові клітини, що виконують роль електромагн. рецепторів. Кожну капсулу іннервує декілька нервових волокон. Функції А. Лоренціні з'ясував Р. Мюррей (Велика Британія) у 1960. Забезпечують орієнтацію риб у просторі, розпізнавання ними здобичі та статевого партнера. Є припущення, що під час міграцій акули орієнтуються за допо-

Ампулярія (*Potamocorbula amurensis*) — вид тропічних прісноводних червононогих молюсків, що належить до род. Ампулярієвих (*Ampullariidae*). Є популярним об'єктом акваріумістики. До Європи, де може жити лише в штучних умовах, А. потрапила з троп. річок Пд. Америки на поч. 20 ст. Інтродукована в природні водойми Гавайських о-вів, Пд.-Сх. Азії та п-ва Флориди в Пн. Америці. Витримує т-рний діапазон від +15 до +32 °С. Має закручену черепашку діам. до 5 см світло-коричнев. кольору з темнішими смугами, мутанти — яскраво-жовтого кольору. Є рогова кришечка, за допомогою якої молюск закриває вхід до черепашки. А. може дихати як киснем у повітрі, так і киснем із води. Для дихання атм. киснем використовує спец. пристрій — дихальну трубку, яку, мов перископ, висуває на поверхню. У природі харчується водними рослинами, в акваріумах — дрібними безхребетними або штучними кормами. А. роздільностатеві. Статева зрілість настає в річному віці. Яйця відкладають на суходолі, в акваріумах кладку роблять на склі, над поверхнею води. Молодь з'являється на 12–24-й день залежно від т-ри води.

Лит.: Брэм А. Э. Жизнь животных : в 3 т. / Под ред. проф. А. М. Никольского. Москва, 1992. Т. 3: Пресмыкающиеся. Земноводные. Рыбы. Беспозвоночные; Cowie R. H., Thiengo S. C. The Apple Snails of the Americas (Mollusca: Gastropoda: Ampullariidae: Asolene, Felipponea, Marisa, Pomacea, Pomella): A Nomenclatural and Type Catalog // Malacologia. 2003. № 45 (1); Cowie R. H., Hayes K. A., Thiengo S. C. What are Apple Snails? Confused Taxonomy and Some Preliminary Resolution // Global Advances in Ecology and Management of Golden Apple Snails. Philippines, 2006; Coelho A. R., Calado G. J., Dinis M. T. Freshwater Snail *Pomacea bridgesii* (Gastropoda: Ampullariidae), Life History Traits and Aquaculture Potential // AACL Bioflux. 2012. Vol. 5. Is. 3; Santhanam R. Nutrition Freshwater Life. Boca Raton, 2019.

С. В. Межжерін

Ампутація (лат. amputatio, від amputare — відрізати) — хірургічна операція, що полягає у відокремленні (від'єднанні, відтинанні) периферійної частини будь-якого органу. У минулому, особливо під час військ. дій, А. кінцівок застосовували дуже широко. Це призводило до інвалідизації, але давало змогу врятувати життя в «польових умовах». Тепер завдяки значному розвитку консерват. методів лікування, надання невідклад. та першої медичної допомоги до А. кінцівок вдаються лише з метою уникнення загрози життю хворого. Розрізняють А. первинну, вторинну, пізню й повторну (реампутацію). Показання до А. є абсолютні та відносні. До абс. показань належать відрив кінцівки зі збереженням цілісності ділянок шкіри, м'язів або сухожиль; відкриті пошкодження кінцівки з роздробленням кісток, розривом магістральних судин і осн. нервових стовбурів, що можуть бути відновлені; наявність важкої інфекції, яка загрожує життю (анаероб. інфекція, сепсис); гангрена

Ампулярія (*Potamocorbula amurensis*)

кінцівки різн. походження (тромбоз, емболії, облітеруючий ендартеріїт, діабет, відмороження, опіки, електротравма); злоякісні новоутворення. До віднос. показань до А. належать тривалі трофіч. виразки, що не піддаються лікуванню; хроніч. остеомієліт; складні деформації кінцівок (посттравматичні, паралітичні); великі дефекти кісток або вроджені патології розвитку кінцівок, за яких неможливе протезування. Під час планування А. потрібно враховувати можливість подальшого протезування кінцівки.

Лит.: Спиров М. С. Руководство по препарированию мышц, суставов сосудов и нервов человека. Москва, 1956; Матешук-Ващеба Л. Р. Нормальная анатомия. Львів, 1997; Остоверхов Г. Е., Бомаш Ю. М., Лубоцкий Д. Н. Оперативная хирургия и топографическая анатомия. Курск; Москва, 1998; Нетлюх М. А. Українсько-латинський анатомічний словник. Львів, 2000; Свиридов О. І. Анатомія людини. Київ, 2000; Півторак В. І., Проніна О. М., Вовк Ю. М. та ін. Оперативна хірургія і топографічна анатомія голови та шиї / За ред.: В. І. Півторак, О. М. Проніної. Вінниця, 2016.

3. З. Масна

Амріта (санскрит. अमृत — це мертве, безсмертне) — в індуїзмі — напій, яким боги підживлюють свої сили; символ вічності й містич. з'єднання з Абсолютом (Брагманом). Аналог амброзії в давньогрец. міфології. Поняття безпосер. пов'язане з ведичними (див. *Веди*) уявленнями про *сому* — священний напій давніх *аріїв*. Згадується, зокрема, у *Махабхараті* та *Рамаяні*. В уявленнях індуїстів посудина з А. розташована у верхній сфері світобудови над колесом Сонця — Часу — Року. Популярний в індуїзмі космогоніч. міф переказує, як свого часу боги здобули А.: разом з *асурами* вони збили Молочний океан, унаслідок чого з води з'явилася А. разом з ін. цінностями. Попри опір асурів, боги заволоділи напоєм. Значення поняття історично змінювалося: в архаїч. уявленнях А. сприймалася як «жива вода», що надає життєві сили на певн. відтинок часу тому, хто її скуштував. Поступово А. стала тлумачитися як еліксир безсмертя.

Лит.: Мифы народов мира : в 2 т. / Под ред. С. А. Токарева. Москва, 1987. Т. 1; Самозванцев А. М. Мифология Востока. Москва, 2000; Клименко Р. В. Миф про безсмертя. Від старовини до сьогодні // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філософія. Філософ. перипетії. 2018. № 58.

Амрітсар (гінді अमृतसर, англ. Amritsar; пенджаб. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) — місто в Індії, адм. центр одноймен. р-ну шт. Пенджаб. Розташ. на Пн. Зх. Індії, на Індо-Гангській рівнині, на каналах у міжріччі Біаса та Раві, за 24 км на схід від кордону з Пакистаном. Тер. А. — 170 км². Висота над рів. м. — 244 м. Засн. 1577 на місці колиш. поселення Тунг гуру сикхів Рам Дасом неподалік священ. озера Безсмертя й перетворилося на гол. реліг. та культ. центр сикхів. У 19 ст. входило до складу д-ви Раджит Сінгха. 1849 внаслідок англо-сикхської війни захоплене Ост-Індською компанією. Місто було центром нац.-визвольної боротьби. 13.04.1919 після затримання лідерів ненасильн. опору колоніал. Брит. адміністрації та вбивства кількох десятків мітингувальників відбулася мирна акція протеста, розстріляна за наказом заст. командувача брит. військ. гарнізону. (т. з. Амрітсарська бійня). Кількість загиблих — 379 осіб за брит. підрахунками або

бл. 1 000 осіб за оцінками Інд. нац. конгресу. 1947 в результаті поділу Брит. Індії на Індію та Пакистан А. став прикордон. містом. На нього претендували мусульмани (Іслам. ліга) та сикхи й індуїсти (Інд. нац. конгрес). Унаслідок зіткнень місто зазнало значних руйнувань. А. став частиною Індії, іслам. нас. тиском антиісламізації залишило місто. Постраждало внаслідок направленої проти сикхських екстремістів операції «Блакитна зірка», проведеної 03.–06.06.1984 інд. військовими за наказом прем'єр-міністра І. Ганді. За офіц. даними, в її ході загинуло 83 військовослужбовці. Методи й результати її проведення отримали широкий громад. резонанс. Заг. кількість нас. — 1 132 383 осіб, разом із приміськ. тер. — 1 159 227 осіб, густина — 6 661,1 осіб/км² (2011, перепис). Склад нас. за реліг. групами: індуїсти (49,36 %), сикхи (48 %), християни (1,23 %), мусульмани (0,51 %) тощо. За статевими групами: чоловіки (53 %), жінки (47 %). Приріст нас. прибіл. 1,5 % на рік. Клімат тропічний мусонний, із рисами континентального. Найтепліший місяць — червень (добовий температур. мінімум +25,2 °С), найхолодніший — січень (щоден. максимум +4,5 °С). Середньоріч. сума опадів — бл. 700 мм, більшість — у період мусонів. У місті розвинута легка пром-сть (виготовлення кашемір., шовкових, бавовн. тканин та килимових виробів), а також текстильне верстатобудування, фарбово-лакова, целюлозна пром-сть, вирво друкар. станків, витяж. систем, а також суміжні галузі, що обслуговують ткацько-швейну індустрію. Тут розміщено 27 вел. і бл. 5 тис. малих підприємств, які виробляють харч. продукти та напої, сигарети, медикаменти, радіо- й телеобладнання, складники машинобуд. комплексу: мотори, генератори тощо. Сфера послуг пе-

Амрітсар. Золотий храм

реважно представлена майстернями з ремонту транспорт. засобів, побут. техніки тощо. Добре розвинені готельне госп-во, громад. харчування та сфера турист. обслуговування: трансфер, поселення, консультування, екскурсії, охорона та супровід, ресторано-гастроном. обслуговування, кредитно-валютні операції, мед. допомога та ін. За 11 км від А. розташ. міжнар. аеропорт

ім. Раджа Сансі. А. сполучений розгалуж. залізнич. системою з містами Делі, Мумбаї, Калькуттою. Налагоджені щоденні автобус. перевезення до міст Амбали, Делі, Дхамми, Чандігарху. Миськ. транспорт включає авторікші й автобуси. А. підключений до всіх типів комунікацій. В А. понад 1 400 початкових, 250 середніх і 240 повних середніх шкіл (2015, оцінка). Провідні ЗВО: Індійський ін-т менеджменту (засн. 2015); Ун-т «Гуру Нанак Дев» (1969); Амрітсар. коледж інженерії та технологій (2002); Глобальний ін-т менеджменту та нових технологій та Глобальний ін-т управління (2008; структурно пов'язані з Пенджаб. тех. ун-том), Держ. мед. коледж, відомий також як Мед. коледж Гленсі (1864 у м. Лахорі; в А. з 1920) та ін. В А. розташ. святиня сикхів «Золотий храм» 17–19 ст., де зберігається оригінал свящ. книги «Аді Грантх». У «Золотому храмі» — Центр. музей сикхів (колекції монет, зброї, зображення святих), б-ка (1946). Діють музей-парк «Раджита Сингха» — палац першого правителя сикхів (засн. 1818). Індійська академія образотворч. мист-ва А. — одна з найдавніших у країні (засн. 1928), має музей та б-ку. Працюють театри, кінотеатри. Серед пам'яток архітектури — Хальсанський коледж (засн. 1890). Гол. спортивна арена А. — спорт. комплекс ім. Ганді (1933). У місті функціонують Амадейська та Дашська академії крикету — дві з найбільших в Індії. Діє також гольф-клуб.

Лит.: Dhanjal B., Bakker P. de, Luff J. Amritsar. Harmelen, 2002; Brief Industrial Profile of Amritsar District. Ludhiana, 2016; Punjab District Factbook. Amritsar District / Ed. by Dr. R. K. Thukral. New Delhi, 2017.

В. Р. Торушанко

Амруш, Жан Ель Мухув, т. з. Жан (франц. Amrouche, Jean El Mouhoub, dit Jean; 07.02.1906, с. Іхтіл Алі, вілаєт Беджая, Кабілія, Алжир — 16.04.1962, м. Париж, Франція) — письменник, фольклорист, літ. критик, філософ, публіцист. Фундатор алжир. франкомов. л-ри. Має кабільське походження. Навчався в Тунісі, 1928 закінчив Пед. ін-т у м. Сен-Клу (тепер регіон Іль де Франс, Франція). Викладав франц. л-ру в Тунісі. Від 1943 працював у Мін-ві інформації в Алжирі, де 1944 засн. журн. «Арка» («Arche»). Розробляючи тематику страждання в метафіз. та реліг. перспективах, у зб. віршів «Прах» («Cendres», 1934) і поеми «Таємна зірка» («Etoile secrète»; 1937) перейнявся трагіч. становищем колонізованого алжир. народу. Переклав франц. мовою «Берберські пісні Кабілії» («Chants berbères de Kabylie»; 1939). По закінченні Другої світової війни мешкав у м. Парижі, працював на Франц. радіо. В епіч. сказанні «Безсмертний Югурта» («L'Éternel Jugurtha»; 1946) провістив пробудження нац. свідомості в Алжирі. Поборник примирення двох альтернат. принципів — франц. колоніального й алжир. національного — у статті «Нотатки до замальовки стану душі колонізованої людини» («Note pour une esquisse de l'état d'âme du colonisé»; 1958) стверджував моральну правоту алжир. народу в боротьбі за незалежність: «Людина не може жити, коли не визнає себе такою, якою вона є насправді, коли не почуває себе визнаною спільнотою й суспільством, у якому живе, коли не може назвати себе своїм власним ім'ям». Громадянські й визвольні мотиви є в поемах «Алжирська боротьба» («Le combat algérien», 1958; укр. пере-

клад В. Ткаченка) й «Ескіз військової пісні» («Ebauche d'un chant de guerre», видано 1962), посмерт. зб. поезій «Дух і слово» («Esprit et parole»; 1963).

Тв.: Anthologie des écrivains Maghrébins d'expression française. Paris, 1965; Amrouche Jean El Mouhoub. Journal (1928–1962). Paris, 2009; Укр. перекл. — Алжирська боротьба // Поезія Африки. Київ, 1983.

Лит.: Ткаченко В. З алжирської франкомовної поезії // Всесвіт. 1972. № 10; La littérature algérienne // Europe. 1976. № 567/568; Déjeux J. Bibliographie méthodique et critique de la littérature algérienne de langue française, 1945–1977. Alger, 1981; Arnaud J. Recherches sur la littérature maghrébine de langue française. Paris, 1986; Ткаченко В. Двомовність у Алжирі — найбільше соціальне зло й психологічна рана в душі алжирського народу // Ятрань. 2006. № 6.

В. І. Ткаченко

Амстердам (нідерланд. Amsterdam) — місто, столиця Нідерландів, комерц. та фін. центр країни. Розташований у провінції Пн. Голландія на Зх. країні в гирлі р. Амстел, на берегах вузької зат. Ей та Нордзе-каналу, який сполучає її з Північним морем. Частина міста лежить нижче рівня моря, деякі ділянки — на землях, де раніше були болота, озера або морська затока. Тер. А. — 165 км², разом з агломерацією — 635 км². Історія А. розпочалася в 13 ст. з появою невел. рибал. с-ща Амстеледаме («гребля на р. Амстел»). Уперше згадується 27.10.1275 у документі про дарування с-щу торгов. привілеїв графом Флорисом V Голландським. Статус міста отримало 1300 (за ін. даними — 1306), тоді ж назва А. набула сучас. звучання. У 14 ст. Вільгельм I Добрий включив А. до складу Голландського графства. Завдяки зв'язкам із містами Ганзейського союзу, А. став важл. торгов. центром; після т. з. «Амстердамського дива» (1345) — і релігійним. У 1428–1450 був викопаний (як захисний рів) перший із системи концентрич. каналів. У 1579 сім пн. провінцій Нідерландів підписали Утрехтську унію — альянс проти експансії ісп. королів. Період розквіту міста почався після проголошення незалежності Нідерландів від ісп. панування («Акт про урочисте зречення», 1581) і утворення Республіки Об'єднаних провінцій Нідерландів. 17 ст. вважають «золотою добою» А., за якої він став найбагатшим містом на Зх., одним із світ. центрів торгівлі та банків. послуг. У 1612–1658 була прорита система концентричних та допоміжних каналів. З А. вирушали кораблі до Балтійського моря, Пн. та Пд. Америки, Африки, Індонезії, Індії, Шрі-Ланки та Китаю. У цей час в А. творили видатні митці — П. Ластман, Рембрандт та його учні — Г. Дау, Г. Флінк, Г. ван ден Екгоут, композитор Я. Свелінк, працювали математик С. Стевін, фундатори міжнар. права Г. Гроцій та мікробіологія А. ван Левенгук, філософ Б. Спіноза. У сер. 18 — поч. 19 ст. місто пережило період найб. занепаду (війни Нідерландів з Англією та Францією, Наполеонівські війни). Після утворення Сполученого Королівства Нідерландів (1815) настає період нового розквіту А., від серед. 19 ст. місто переживає другу «золоту добу». Прокладено канали А. — Рейн та канал від зат. Ей до Пн. моря. Обидва проекти значно покращили торгівлю міста з рештою Європи та світом. Розширилися порти — Західний та Східний, були побудовані судноверфі, нові причали та склади, діяли численні фабрики, друкарні, будувалися музеї. 1889 спо-

Амруш Жан Ель Мухув

Амстердам. Прапор

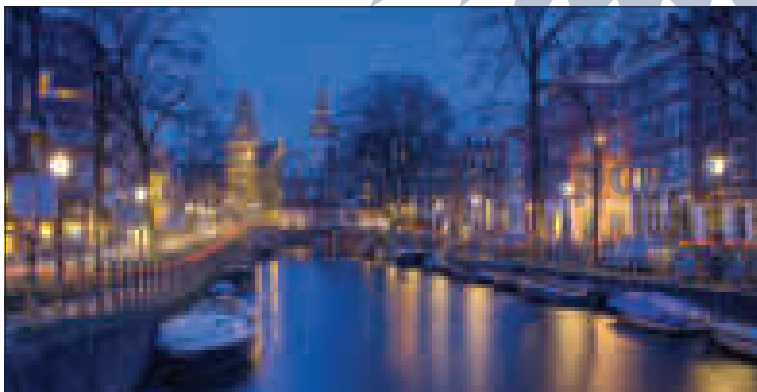

Амстердам. Герб

руджено Центр. вокзал. Помітно розширилася тер. А. У 2-й пол. 20 ст. А. став центром суднобудування, авіації, хімії. Нацист. Німеччина окупувала Нідерланди 10.05.1940. В А. було зруйновано старий євр. квартал; до концтаборів відправлено бл. 60 000 євреїв. 1943 від інтенс. бомбардування сильно постраждав р-н Амстердам-Ноорд, де знаходився авіазавод «Фоккер» («Fokker»). Союзники звільнили А. навесні 1945. У 1960–1970-ті А. став центром тяжіння для творчої молоді, представників неформ. рухів — *gini*, *прово*, *сквоттерів*, у 1990-ті — музич. клубної культури. Наприк. 20 ст. голланд. уряд лібералізував податкове та корпоративне законодавство, завдяки чому в А. відкрито понад 100 штаб-квартир та європ. представництв вел. міжнар. компаній. В А. було підписано *Амстердамський договір* 1997. Заг. кількість нас. — 863 тис. ос. (2018, оцінка), густота — 5 208 осіб/км² (2019, оцінка). Народжуваність 12,4 ‰, смертність 6,2 ‰, природн. приріст — 6,2 ‰, заг. середньорічн. зростання нас. — бл. 1,7 ‰, зокрема за рахунок міграції. Склад нас. за етніч. групами: нідерландці (більшість), вихідці з Марокко, Суринаму, Туреччини, ін. країн. Неєвроп. меншини становлять бл. чверть населення. За віковими групами: до 14 р. — 15 ‰, 15–64 р. — 72,86 ‰, 65 років і більше — 12,14 ‰. За статевими групами: чоловіки (45, ‰), жінки (55 ‰). За реліг. групами (2000, опитування): не пов'язані з церквою і реліг. рухами (60 ‰), християни (17 ‰), мусульмани (14 ‰), юдеї (1 ‰), ін. конфесії (9 ‰). В останні роки в А. зросла частка легальних та нелегальних мігрантів із Сирії, Єгипту, Пакистану, Нігерії, Гани. Клімат А. — помірний океанічний. Погода мінлива, часті дощі (середньоріч. кількість опадів — 833 мм). Весна тривала, досить тепла, літо прохолодне. Зима м'яка, часті вітри, опади у вигляді дощу та мокрого снігу, сніговий покрив нестійкий. Серед. температура липня — +17,6 °С, січня — +3,4 °С.

Амстердам. Динаміка росту населення

Амстердам. Канал ввечері

А. — великий бізнесовий, фін., пром. і турист. центр Нідерландів. Рівень безробіття у місті — 3,8 ‰ (2017). У пром-сті міста працює лише близько однієї десятої зайнятих. Наприк. 20 ст. багато підприємств було закрито (автобуд. завод 1981, судноверф 1984, авіазавод 1996). На 2019 у місті функціонують пром. підприємства машинобуд. галузі (приладобудування, електроніка), хім., ювелірної (гранування алмазів), поліграфічної, легкої (швейної, взуттєвої), харч. пром-сті. Зокрема, тут розташовані штаб-квартири міжнар. пивоварної корпорації «Гейнекен»

(«Heineken»), компанії з розробки, вир-ва й продажу одягу «Джі-Стар» («G-Star»), транснац. компанії з вир-ва фарб «АкзоНобель» («AkzoNobel»), компанії з вир-ва приладів із програм. забезпеченням «ТомТом» («TomTom»), міжнар. корпорації в галузі мед. обладнання й техніки «Філіпс» («Philips») та ін. Найактивнішим є бізнес-сервісний компонент сфери послуг: корпоративне управління, консалтинг, ІТ, маркетинг. 12 ‰ працівників зайнято у сферах інвестицій, банківської справи, страхування, що формує основу економіки міста. В А. — штаб-квартири фін. конгломерату «ІНГ Груп» («ING Groep»), страхової компанії «Дельта Ллойд Груп» («Delta Lloyd Group»), банку «Ей-Бі-Ен Амро» («ABN Amro») та ін. Швидко розвиваються високотехнол. кластери. Інформац. кластер формують десятки малих фірм-розробників програм. забезпечення. Біотехнол. кластер А. — один із найб. у Європі. Тут зосереджені компанії з дослідження біомаркерів, стовбурових клітин, методів генної терапії, розробки ліків, мікропротезів тощо. Важл. складником економіки міста є індустрія туризму, у якій зайнято бл. 10 ‰ працівників. Кількість номерів у готелях А. — 16,9 млн (2018). У 1996 засн. компанію з інтернет-бронювання готелів «Букінг.ком» («Booking.com») із штаб-квартирою в А. Більшість туристів прибуває із країн Європи, США, однак в останні роки все більшим стає турист. потік із Китаю. А. — значний трансп. центр. Міжнар. аеропорт Схіп-гол — 3-й у Європі за пасажирообігом, має 5 злітно-посадкових смуг. А. має авіасполучення зі 130 країнами світу. Аеропорт з'єднаний зі столицею та ін. містами Голландії швидкісним залізн. сполученням та автошляхами. Порт А. також належить до найбільших у Європі (4-й за вантажообігом — 75,8 млн т), але поступається сусід. Роттердаму. Має термінали для перевалки напісних вантажів, контейнерний, хімічний. А. — важливий вузол залізниць і автошляхів. Велика мережа залізнич. ліній та автомагістралей з'єднує місто з усіма частинами Нідерландів, а також із Німеччиною та Бельгією. З 1960-х планувальники А. віддають перевагу громад. транспорту, щоби зменшити використання автомобілів. На 2018 діє 5 ліній метро. Осн. транспорт. засіб у середмісті А. — трамвай, а на околицях — автобус. Через заг. Ей — пороми. Важливою ланкою та елементом традиції А. залишається велосипед. В А. працюють Нідерландська академія наук і мист-в, низка наук.-дослідних ін-тів (зокрема Центр математики та інформатики), 16 ЗВО, зокрема 2 ун-ти: Амстердам. ун-т (засн. 1632) та Вільний ун-т А. (засн. 1880). В Амстердам. ун-ті навчається понад 30 тис. студентів, працює 8 тис. представників професор.-виклад. складу, у Вільному ун-ті — понад 22 тис. студентів. При останньому діє Міжнар. ін-т соц. історії, у розпорядженні якого є архіви, що висвітлюють політ. рухи сучас. епохи. А. — один із найбільших культ. і мистец. центрів Європи, де відбуваються фестивалі, виставки, конкурси. Функціонують 24 театри, 72 музеї. Діють такі музеї: Рейксмузеум, СтеделейкмузеуЗВОм, В. Ван Гога, судноплавання, науки, кінематографії, історії. Архіт. комплекс Єврейського іст. музею об'єднує 4 синагоги 17–18 ст. У місті також є музеї археології біблійної, діамантів, тютюну, тропіків, воскових фігур мадам Тюссо, Будинок Рембрандта, Будинок Анни

Франк та ін. Серед театрів — Міський театр А. (відкритий 1638), Королів. театр Карре (відкритий 1887), Театр Де Ла Мар (відкритий 1947) та ін. Неподалік від Рейксмузеуму розташований концерт. зал симф. оркестру. Міжнар. визнання здобуло Нідерланд. оперне т-во, розташоване в Амстердам. муз. театрі (відкритий 1986). Сучас. А. містить пам'ятки архітектури різн. епох. Найдавніша, середньовіч. частина А. забудована у стилі голланд. класицизму. Гол. площею та іст. центром А. є площа Дам, на якій споруджено нац. монумент — Пам'ятник Свободи (1956). На

Амстердам. Монетна вежа (Мунтторен)

пд. боці площі височіє королів. палац, споруджений арх. Я. ван Кампенем як ратуша (1648–1655). Кільце каналів Грахтенгордель віднесене до *Світової спадщини ЮНЕСКО*. Над каналами Сингелграхт, Херенграхт, Кейзерграхт та Принсенграхт здіймаються типові амстердамські будинки 17–19 ст. — вузькі та високі (4–5 поверхів), з мансардами. В А. є великі кальвініст. собори — Ауде Керк (1306) та Вестеркерк (1620–1630) із дзвіницею висотою 85 м. Серед пам'яток архітектури: будинок Біржі (1897–1903; арх. Х.-П. Берлаге), будинок Театру Тушинського (арх. Х. Л. де Йонг; 1921) тощо. Навколо іст. ядра розташовані р-ни: А.-Вест та А.-Оост з переважно житлов. забудовою, А.-Зауд (ділов. та житлові р-ни з вел. парками, університет. містечко), вел. парки (Королеви Беатрікс та Хайсбрехта ван Амстеля), А.-Ноорд (колишній пром. р-н, зараз зайнятий житловою та комерц. забудовою). Байлмер — найбільш віддалений від центру р-н, типовий спальний масив, збудований у 1960-х. Близько 12 % тер. міста займають парки та зелені насадження. Серед них найвідомішим і найбільш відвідуваним є парк Вондела в англ. ландшафт. стилі пл. 45 га, який щорічно відвідує близько 10 млн осіб. Відкритий 1865, розробник проекту парку — ландшафт. арх. Я. Д. Зохер. В А. є спорт. споруди, вел. стадіони, зокрема Олімпійський (відкритий 1928; 22 500 місць) та «Й. Кройф Арена» (відкритий 1996, 54 990 місць). Відбуваються спорт. змагання найвищого світ. рівня, традиц. регулярні змагання (Амстердам. марафон тощо). Серед вел. спорт. подій — перший офіц. Чемпіонат світу з ковзаняр. спорту серед чоловіків (1893), *Літні Олімпійські ігри 1928*, старт велоперегонів «Тур де Франс» (1954), 11-а шахова олімпіада (1954), старт велоперегонів «Джиро д'Італія» (2010), Чемпіонат світу з греблі (2014), Чемпіонат світу з пляж. волейболу (2015), Чемпіонат Європи з легкої атле-

тики (2016), Чемпіонат Європи з хокею на траві серед чоловіків (2017). А. знаменитий футбол. командою «Аякс» (засн. 1900). Один із найсильніших футбол. клубів Нідерландів, виступає на «Й. Кройф Арени»; є багаторазов. чемпіоном та володарем Кубка Нідерландів. На міжнар. арені клуб 4 рази володів Кубком Ліги Чемпіонів (1971, 1972, 1973, 1995); тричі — Суперкубком УЄФА (1972, 1973, 1995), 1 раз — Кубком УЄФА (1992), 1 раз — Кубком кубків (1987), двічі — Міжконтинент. кубком (1972, 1995), 1 раз — Кубком Інтертото (1961). У різн. роки за клуб виступали Й. Кройф, М. Ван Бастен, П. Клуйверт, Р. Куман та ін. До об'єктів Світов. спадщини ЮНЕСКО в А. належать *Амстердама лінія оборони* (з 1996) та *Концентричні канали 17 століття в кварталі Сингелграхт, Амстердам*.

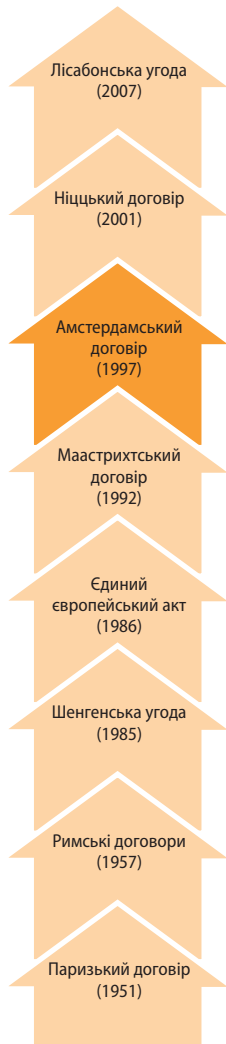
Літ.: Все столиці мира / Сост. И. Н. Новикова. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2006; Шитов А. Понять Амстердам. Амстердам, 2013; New York and Amsterdam: Immigration and the New Urban Landscape. New York, 2014.

С. А. Лісовський

Амстердама лінія оборони (нідерланд. Stelling van Amsterdam) — система оборон. укріплень м. Амстердама (Нідерланди), пам'ятка голланд. фортифікац. архітектури кін. 19 — поч. 20 ст.; об'єкт *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (з 1996). Після завершення Франко-німецької війни зростання загрози з боку Німецької імперії та використання потужної артилерії зумовлювали необхідність побудови нової системи оборон. укріплень Нідерландів. 18.04.1874 король Віллем III та уряд країни ухвалили «Закон про фортифікацію», у якому було вирішено звести А. л. о. Основна ідея інженерів-фортифікаторів полягала у використанні розташов. навколо м. Амстердама *пальдерів* (осушених заболоч. ділянок) як природ. перепон для військ супротивника. Планувалося звести систему гідротех. споруд, яка б дозволила швидко затопити пальдери, перетворивши їх на непрохідні болота. У планах було також буд-во артилер. фортив для дод. прикриття загонів піхоти, що мали обороняти лінію. Гідротех. роботи розпочато 1881, а роботи зі зведення фортив — 1897. Повністю буд-во завершено лише 1920. Оборонна лінія має протяжність в 135 км, розташована за 15–20 км від м. Амстердама, включає 36 фортив, 2 берегові форти, 2 фортеці, 4 батареї, 2 берегові батареї, систему комунікацій між ними та гідротех. споруди. Система дозволяла затопити прилеглі до оборон. лінії тер. протягом 48 годин, утворивши болота глибиною від 0,5 до 1,5 метрів, та, за потреби, швидко відкачати з них воду. Відстань від вод. перепон до центру м. Амстердама — 10–15 км, що забезпечувало його від ударів ворожої артилерії. Перевагою вод. пере-

Амстердама лінія оборони. Один з фортив (Fort Uitermeer)

Амстердамський договір
в системі договорів ЄС

пон було те, що оборона значних тер. не вимагала вел. кількості захисників. Форти, розташовані на відстані не більше як 3,5 км один від одного, прикривали залізн. лінії та осн. дороги, що вели до м. Амстердама, а також ті ділянки, які не могли бути затоплені водою. Під час зведення лінії укріплень активно використовувався бетон як сучас. та міцний матеріал. Оборонна лінія відповідала рівню фортифікац. теорії кін. 19 ст., однак не враховувала практик ведення бою, вироблених під час *Першої світової війни*, тому на момент завершення вже вважалася застарілою. Поява танків, військ. авіації та потуж. далекобійної артилерії знівеливали всі переваги, що давали мілководні перешкоди. Лінія майже не була використана військами Нідерландів у роки *Другої світової війни* через швидку капітуляцію країни. Нім. війська влаштували у фортах казарми, а згодом використали лінію оборони проти визволителів Нідерландів. Після війни форти слугували перев. як військ. склади. Було споруджено кілька бункерів для уряд. і військ. команд. структур. У 1960-х уряд Королівства Нідерланди почав продавати та здавати в оренду окр. споруди оборон. лінії. Частина будівель зруйновано, деякі використовують для проведення культ. заходів. Навколо м. Амстердама створено зелену зону, де відбуваються велосипедні та піші маршрути, проводяться екскурсії.

Лит.: Defence Line of Amsterdam // UNESCO. 1996; Baas H., Vesters P. De Stelling van Amsterdam. 2-e druk. Utrecht, 2003; Fabrik J. De Stelling van Amsterdam. Utrecht, 2013; Boer A. de. Kraijenhoff keert terug: verhalen over de Stelling van Amsterdam. Wormer, 2018.

В. В. Соболев

Амстердамський договір 1997, Амстердамський договір про внесення змін у Договір про *Європейський Союз*, договори про заснування Європейського Співтовариства та деякі пов'язані з ними акти — акт первин. законодавства ЄС, що вносив зміни до *Маастрихтського договору 1992*, запроваджував реформи структур та ін-тів ЄС із метою зміцнення позицій *Європарламенту* та *Єврокомісії* та удосконалення правил ухвалення рішень. Підготовка А. д. розпочалася 29.03.1996 на Міжуряд. конференції в м. Турині (Італія). Договір підписано 02.10.1997 у м. Амстердамі (Нідерланди). Ухвалено Європарламентом 19.11.1997. Набув чинності 01.05.1999 після ратифікації всіма державами-членами ЄС. А. д. вніс суттєві поправки до інститут. системи ЄС. Він розширив повноваження Європ. парламенту, підвищив його статус в ієрархії ін-тів ЄС. Договір також розширив можливість ухвалення рішень за процедурою спільн. рішення (за якою *Рада Європейського Союзу* та Європарламент мають рівні повноваження) та за кваліфіков. більшістю голосів у Раді ЄС; зменшив обсяги сфер, де ухвалення рішення вимагає одностайн. голосування або консенсусу (одностайність залишається для т. з. «конституційних» питань: поправки до договорів, вступ нових держав-членів, податки). А. д. розширив повноваження Голови (Президента) Європ. комісії та водночас підвищив його відповідальність та підзвітність Європ. парламенту. Сама ж Європ. комісія отримала право висувати пропозиції щодо спільної зовн. політики та політики безпеки, а також у сфері кримінал. переслідування й боротьби зі злочинністю. За А. д. була введена посада Верх.

представника з питань спільної зовн. політики та політики безпеки як «обличчя та голосу» ЄС на міжнар. арені. Ця посада поєднувалася з обов'язками Ген. секретаря Ради ЄС. Важливим здобутком А. д. став розвиток ін-ту европ. громадянства: у документі з'явився окр. розділ «Громадянство Союзу», який уточнює, що европ. громадянство доповнює, але не замінює нац. громадянства. З орієнтацією на інтереси пересіч. громадян, було запроваджено поняття прозорості й відкритості щодо діяльності інституцій ЄС, його документів та процесу законотворення. Посилено положення щодо захисту прав і свобод людини, прав споживачів, охорони здоров'я, довкілля. Договір наголошував на значенні соц. прав, гендерної рівності й неприпустимості дискримінації. Уведено окр. розділи: «Зайнятість», «Соціальна політика, освіта, професійна підготовка та молодіж». ЄС отримав повноваження координувати зусилля держав-членів щодо нац. політик зайнятості та боротьби з безробіттям. Важл. внеском А. д. у розвиток Об'єдн. Європи було включення до договору *Шенгенських угод*. Унаслідок цього було завершено формування простору для вільного руху людей. А. д. також сприяв удосконаленню та зміцненню механізмів внутр. безпеки, посилив правове й оператив. співробіт-во у сфері внутр. справ, передбачав координацію політики притулку й міграції, регламентацію перетину зовн. кордонів. А. д. сформулював осн. цілі ЄС на зовн. арені: захист спільних цінностей та фундамент. інтересів Спільноти, незалежності та цілісності ЄС, посилення його безпеки; зміцнення миру у світі та сприяння міжнар. безпеці згідно із принципами *Статуту ООН*, *Гельсінського заключного акта* та *Паризької хартії*; підтримка міжнар. співробітництва, сприяння розвитку та консолідації демократії, захисту прав людини та фундамент. свобод. А. д. ввів процедурні зміни в процес ухвалення рішень для сфери зовн. політики та політики безпеки, чим гарантував більшу узгодженість дій держав-членів та наднац. інституцій ЄС. Проте питання реформування інституц. системи ЄС, її пристосування до найб. в історії ЄС розширення розв'язано не було. Тому згодом почалася робота над *Ніццьким договором*, покликаним завершити інституц. реформи.

Лит.: Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Київ, 2001; Вайденфельд В., Вессельс В. Европа от А до Я. Справочник европейской интеграции / Пер. с нем. Рига, 2002; Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу / Пер. з англ. Київ, 2002; Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу. Київ, 2004; Вінник О., Гаряча Ю., Дитюк Ю. та ін. Огляд стану адаптації законодавства України до *acquis communautaire*. Київ, 2007; Бирюков М. М. Европейское право: до и после Лиссабонского договора. Москва, 2013; Мідделаар Л. ван. Перехід до Європи: як континент став союзом / Пер. з англ. О. Панича. Київ, 2018.

О. Ю. Оржель

Амстердамський інтернаціонал профспілок, Міжнародна федерація професійних спілок (англ. International Federation of Trade Unions; нідерл. Internationaal Vakverbond) — міжнар. орг-ція, яка об'єднувала професійні спілки, близькі до соціал-дем., соціаліст. і робітничих партій, що формували *Соціалістичний інтернаціонал* (Соцітерн). Існувала 1919–1945.

А. і. п. було засн. в липні 1919 на установчій конференції в м. Амстердамі, у якій узяти участь нац. об'єднання профспілок 14 країн: Австрії, Бельгії, Великої Британії, Данії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Німеччини, США, Франції, Чехословаччини, Швейцарії, Швеції. Представники Італії не брали участь у конференції, однак їхні профспілки стали членами-засновниками організації. А. і. п. розпущено 1945, його формальним правонаступником стала *Всесвітня федерація профспілок* (засн. 1945). Штаб-квартира орг-ції перебувала в містах Амстердамі (1919–1930), Берліні (1931–1933), Парижі (1933–1940) та Лондоні (1940–1945). Для ефективнішої координації діяльності А. і. п. об'єднував профспілки як за нац., так і галузевим принципом. Окр. галузі було представлено міжнар. секретаріатами профспілок як його структур. підрозділами (Міжнар. федерація робітників транспорту, Міжнар. федерація шахтарів, Міжнар. федерація друкарів тощо). На час заснування до складу орг-ції входили профспілки заг. чисельністю бл. 17,7 млн осіб. Макс. чисельності (24 млн членів) досягла 1922 після прийняття до свого складу нац. федерацій профспілок Болгарії, Греції, Латвії та Угорщини. Того ж року кількість членів орг-ції почала зменшуватися через вихід із неї представників Норвегії та репресії проти профспілок в Італії. Зниження кількості членів А. і. п. тривало у 1930-х через конкуренцію з боку профспілок, близьких до комуніст. партій та анархо-синдикаліст. орг-цій, християн. профспілок тощо. Значного удару по орг-ції завдала ліквідація профспілкового руху в Німеччині після приходу до влади нацистів. У 1930-х А. і. п. об'єднував профспілки з 29 країн заг. кількістю бл. 13,5 млн членів. Попри декларований всесвіт. характер, діяльність орг-ції фактично обмежувалася тер. Європи. Профспілки США, формально представлені на установчій конференції 1919, не брали участі в діяльності Інтернаціоналу до кін. 1930-х. Поряд із тим, із першої пол. 1920-х в А. і. п. було представлено нац. об'єднання Аргентини, Канади, Перу й Палестини (підмандатна тер. Вел. Британії). Пізніше до нього ввійшли профспілки Пд.-Африканського Союзу (тепер ПАР) та Нідерланд. Ост-Індії (тепер Індонезія). Один з осн. напрямів роботи орг-ції — лобювання змін у нац. законодавстві представлених в орг-ції країн. А. і. п. тісно співпрацював з апаратом Соц.інтерну. Створення А. і. п. було негативно сприйнято керівництвом комуніст. руху та стало однією з причин орг-ції 1921 альтернатив. міжнар. федерації профспілок, афілійованих із комуністич. партіями — Червоного інтернаціоналу профспілок (Профінтерну). Позиція орг-ції еволюціонувала від більш поміркованої у 1920-х до радикальнішої на межі 1920–1930-х, що було викликано міжнар. екон. кризою 1929–1933 (див. *Велика депресія*) і зростанням популярності праворадикальних сил.

Лит.: Silverman V. *Imagining Internationalism in American and British Labor, 1939–49*. Champaign, 1999; Tostorff R. *The International Trade-Union Movement and the Founding of the International Labour Organization // International Review of Social History*. 2005. Vol. 50. № 3; Goethem G. van. *The Amsterdam International: The World of the International Federation of Trade Unions (IFTU), 1913–1945*. London; New York, 2018.

С. І. Гірик

А́мтман-Брі́єдіт, Альфрéd Фрі́цович [латис. Amtmanis-Briedītis, Alfreds; справж. прізвище та ім'я — Амтманіс, Альфредс (латис. Amtmanis, Alfreds); 05.08.1885, с. Валле, тепер Вецумнієкський край, Латвія — 15.05.1966, м. Рига, Латвія] — актор театру та кіно, театр. режисер і педагог, нар. артист Латв. РСР (з 1949), нар. артист СРСР (з 1953). Народився в селян. лютеранській родині. 1898–1901 навчався у Фрідріхштадт. міській школі (тепер м. Яунелгава). Деякий час був учнем торговця, театр. волонтером. З 1903 — актор Нового латис. театру (м. Рига). У 1905–1907 працював на сценах театрів «Аполло», Латв. народного (обидва — м. Рига), Ліепайського латиського. З 1908 — актор і режисер першого Нового ризького театру (діяв 1908–1915). У 1909–1912 навчався на Латв. драм. курсах Е. Дубурса в м. Ризі. З початком *Першої світової війни* виїхав до м. Петрограда (тепер м. Санкт-Петербург, РФ), де в жовтні 1915 було відкрито Новий латис. театр, до складу якого ввійшла частина трупі Нового ризького. Працював у театрі до літа 1918. З 1919 — актор і режисер Робітнич. театру Рад. Латвії (тепер *Латвійський національний театр*), з 1944 — худ. керівник, а з 1949 — гол. режисер. У 1921–1924 працював у Театрі «Дайлес». Водночас у 1920-х — актор і режисер кіно. Викладав на театр. ф-ті Латв. консерваторії (з 1949 — професор). Депутат ВР Латв. РСР 5-го скликання (1959–1963). Один із провідних майстрів реаліст. актор. мист-ва Латвії. Був виконавцем характерних ролей. Актор. творчість вирізняється прагненням виразного і глибокого розкриття сценіч. образів. Серед театр. ролей: Улдіс, Індуліс, Йосип («Вій, вітерець!», «Індуліс і Арія», «Йосип та його брати» Я. Райніса), Атвасар («Глина й порцеляна» А. Григуліса), Кнуров, Белугін («Безприданниця»), «Одруження Белугіна» О. Островського та ін. Режисер. почерк А.-Б. визначив напрям розвитку латв. драм. театру. У його постановках яскраве втілення отримали п'єси про минуле й теперішнє життя латв. народу. Ставив також твори західноєвроп. та рос. класики. Для його творчості характерні монументальні спектаклі, де створені сповнені емоцій психол. правдиві образи. Як режисер поставив спектаклі: «Воскресіння» Л. Паегле (1919), «Буря» В. Шекспіра (1927), «Син рибалки» В. Лаціса, «Людина з рушницею» М. Погодіна (обидва — 1949), «Земля зелена» А. Упіта (1950), «Індрани» Р. Блауманіса (1954), «До нового берега» В. Лаціса (1954), «Йосиф та його брати» Я. Райніса (1956), «Жанна д'Арк» А. Упіта (1962) та ін. Зіграв у худ. кінофільмах: «Я піду на війну» (1920; перший латв. худ. фільм; не зберігся), «У вирії часу» (1921; не зберігся). Режисер худ. фільму «Індрани» (1928; разом з О. Рустайкісом; зберігся лише фрагмент). Автор мемуарів «Проти сонця. Моя історія життя» (1963), щоденників (опубл. 1985). Лауреат Держ. (Сталін.) премії 2-го ступеня (1948; за виконання ролі Атвасара в спектаклі «Глина та порцеляна» А. Григуліса), Держ. (Сталін.) премії 3-го ступеня (1950; за постановку п'єси «Син рибалки» В. Лаціса), Держ. (Сталін.) премії 3-го ступеня (1951; за постановку спектаклю «Земля зелена» А. Упіта). Нагороджений орденами: Трьох зірок 4-го ступеня (1928), Леніна (1956), Труд. Червоного Прапора (1950, 1965), медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». 05.08.1985 засн. пре-

Амтман-Брієдіт, Альфред Фріцович

мію імені А.-Б., у будинку, де він народився, відкрито музей.

Тв: Lappuses no diensagrāmatas: 1947–1966. Rīga, 1985; Pretim saulei: manas dzīves stāsts. Rīga, 1963.

Лит.: Kroders R. Alfrēda Amtmana-Briediša XXV gadu skatunes darbības jubilejas komitejas izdevums. Rīga, 1928; Zandersons R. Alfrēds Amtmanis-Briedītis. Rīga, 1953; История советского драматического театра : в 6 т. Москва, 1966–1971; Teātris un kino biogrāfjās : in 2 s. Rīga, 1999. S. 1; World Encyclopedia of Contemporary Theatre : in 6 vol. London, 2014. Vol. 1: Europe.

С. В. Глухова, І. В. Шліхта

Амудар'їнська газонафтоносна провінція — територія, що простягається від Туркменістану та Узбекистану на Пн. до Ірану на Пд, та Афганістану на Пд. Сх. Розташована на тер. *пустель та напівпустель*, на Пн. від хребтів *Копетдаг* та Банде-Туркестан. Пн.-зх. межа бас. перетинає вододіл Каракум. регіон. структур. височини, а пн. простягається через плато *Кизилкум*. На Сх. А. г. п. відокремлена від афгано-тадж. газонафт. провінції пд.-сх. відрогом Гісарського хребта. Розділення двох провінцій відбувалося під час альп. циклу орогенезу (*неогеновий період і неогенова система*). Запаси газу природного переважно зосереджено на глибині 0,2–4 км на двох стратигр. рівнях — верхньоюр. (див. *Юрський період і юрська система*) карбонах та неоком. відкладах *крейди*, кожен із яких містить бл. половини запасів. Серед. оціноч. кількість заг. ресурсів бас. Амудар'ї становить 164 трлн куб. газу та близько 4 млрд барелів *нафти* та конденсату, більшість із яких — конденсат. Перше порівняно невелике родовище Сеталантепе (тепер Туркменістан) із запасами 17 млрд куб. футів газу було відкрито в 1953. Згодом було відкрито родовища в Афганістані (Етимтаг, 1960), Ірані (Гангіран, 1968). До 2005 розвідано понад 200 родовищ *нафти* та газу в Туркменістані (Шатлик, Даулетабад-Донмез, Байрам-Алі, Кірпічлі, Ачак, Найп, Гугуртлін, Самантепіне, Уртабулак), Узбекистані (Газлі, Учқир, Даяхатин, Кульбешак та ін.); Афганістані (Ходжа-Гугердаг, Джаркудук, Кашкарін), Ірані (Гангіран). Газопродукувальними є теригенні вугленос. породи нижньо-середньоюр. стратиграф. рівня, а також оксфорд. базальні чорні сланці в сх. частині центр. басейну. Газу сухі, метанові. Нафта малосірчиста (окрім афган. та чарджоуської), густ. 770–930 кг/м³. Фундаментом А. г. п. слугують деформ. та загальнометаморфіз. палеозойські породи, що зазнали змін в епоху герцинського (від кінця *девонського періоду* до початку *тріасового періоду і тріасової системи*) тектогенезу. Для будови фундаменту є характер. розповсюдження рифт. (див. *Рифт*) *грабенів*, що заповнені відкладами верхньопермсько-тріас. порід, які інтенсивно ущільн. та зазнали діагенет. змін. Цей структур. поверх перекиваються потуж. відклади середньо-верхньоюр. часів, які представлені перев. континентально-мор. вугленос. *фаціями метаморфізму*. За тих часів існував глибоковод. бас., оточені мілковод. *шельфами з рифами* вздовж їхніх околиць. Покрив. рифогенно-карбонат. утворення набули найбільшого поширення за келовей-оксфорд. часів. У кімеридж-титон. часи в бас. накопичувалася потуж. товща евапоритів — Гаурдак. формація. Послідовність відкладів *крейди-палеогену* складається переважно з мор. сланцюв. порід із карбонат. прошарками, що є характер.

для валанжин., барем., маастрихт. ярусів та палеоц. відділу палеог. системи. У неогені альп. орогенез спричинив відкладення континент. *фацій*, виникнення нових і активізацію старих розломів та формування більшості структурних пасток.

Лит.: Ходжакулиев Я. А. Каракумская и Амударьинская нефтегазоносные области. Ашхабад, 1966; Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 3; Ulmishak G. Petroleum Geology and Resources of the Amu-Darya Basin, Turkmenistan, Uzbekistan, Afghanistan, and Iran. Reston, 2004; Суярко В. Г. Прогнозування, пошук та розвідка родовищ вуглеводнів. Харків, 2015.

Амудар'я, Аму-Дар'я — річка в Середній Азії, що тече від гір Центр. Азії, між пустелями *Каракуми* та *Кизилкуми* й раніше впадала в *Аральське море*. Довж. — 1 415 км. Починається від злиття гір. річок Вахш, яка тече з *Памиру*, та Пяндж. У низькогір. смузі приймає *притоки* Кафірніган, Сурхандар'я, Шерабад та Кундуз. Тут протікає в меридіон. напрямку й формує кордон між *Афганістаном* (лівий берег) та *Узбекистаном, Таджикистаном і Туркменістаном* (правий берег). Від витоку *Каракумського каналу* повертає в пн.-зх. напрямку й тече в *Аральське море*. У серед. та ниж. течії не приймає жодної притоки. Річки Зерафшан та Кашкадар'я, хоч і належать до бас. А., не доносять свої води до її *русла*, а утворюють сухі *дельти річкові*. У серед. течії А. набуває всіх рис рівнин. річки, утворює числен. протоки та острови. Шир. русла — 900–1 600 м, швидкість течії — 1,2–3 м/с. Русло А., за винятком кількох тіснин, вироблене в м'яких осадах, породах, які розмиваються. А. переносить величез. кількість наносів, показники мутності коливаються від 2 000 г/м³ до 3 600 г/м³. Через це *водосховища* й *канали в долині* А. швидко замулюються. Під час *літньої повені* А. інтенсивно розмиває береги. Катастроф. бічна ерозія (місц. назва *дейгіш*) призвела 1942 до часткового руйнування м. Турткуль. За гідролог. режимом А. належить до річок *тянь-шанського типу*. Для А. типові тривалі меженні періоди

Амудар'я. Міст Дружби через річку з'єднує Афганістан і Узбекистан

(осінь, рання весна) та бурхлива *повінь* від кінця травня до липня, що є наслідком танення снігів та *льодовиків* у горах. Зазвичай у повені кілька виражених піків, надлишки води спрямовують у меліоративні канали, заповнюють наливні водосховища. У місці злиття річок Пянджу та Вахшу середньоріч. витрати води становлять 1 750 м³/с

(у повінь — до 8 800 м³/с), поблизу м. Атмурад (Керкі) — 1970 м³/с (у повінь — до 9 250 м³/с). До буд-ва великих каналів витрати води неподалік м. Нукуса становили 1 525 м³/с, у *гирлі* А. — до 1 300 м³/с. У 2010–2015 зменшилися до 250–350 м³/с. У бас. А. створено величезні розгалуж. меліоратив. системи, а історія іригац. (див. *Іригація*) систем у долині А. сягає 16–17 ст. Розподіл вод у бас. А. здійснює спеціально створ. міждерж. орган — Басейн. водогосп. організація «Амудар'я». Від русла річки прокладено магістр. зрошув. канали — самоплив. та машинні. До перших належать канали Шават та Палван — Газават, а також *Каракумський*. На т. з. машин. каналах використовують системи машинного піднімання води (СМВ). Найбільші канали цього типу: Аму-Бухарський, Аму-Зангський, Аму-Каракульський, Каршинський, Навоййський. На А. створено руслове Туямуїнське водосховище, крім того, у її долині — т. з. наливні водосховища, які штучно заповнюють за допомогою СМВ або самопливом: Талімарджанське, Зейдське, Капараське, Дауткульське тощо. Майже весь річч. стік А. використовують для зрошення (*бавовни, зернових культур, овочів*), водопостачання та ін. госп. потреби. При цьому високомінералізовані дренажні води, що відводяться зі зрош. земель на лів. березі А., не повертаються до русла, а скидаються магістральними колекторами Дар'ялик (старе русло А.) та Озерний до безстічної западини Сари-Камиш. Від 2000 туркмен. уряд реалізує проект із будівництва штучного оз. «Золотий вік Туркменістану», яке наповнюватимуть цими водами. У серпні 2013 розпочато скидання колекторно-дренаж. вод у майб. озеро. Навіть невелику частку стоку, яка доходить до низов'їв річки, у межах Каракалпакстану, направляють у численні зрошув. канали. Раніше осн. частина стоку А. нижче від с-ща Алтинкуля прямувала вузьким (до 500 м) природним руслом (місц. назва — Акдар'я) до Аральського моря. Дренаж. води іригац. систем скидали в Арал східніше, у *заток* Жилтирбас. Унаслідок іригац. заходів А. не доносить свої води до Аральського моря. Разом із катастрофічним зменшенням об'єму стоку води в гирлі р. *Сирдар'ї* це стало гол. причиною його обміління та майже цілковитого зникнення. Різко збільшилася мінералізація вод А., особливо в низов'ях — від 0,5–0,6 г/л до 1,11–1,56 г/л. Долина А. — колиска давніх цивілізацій — стародавнього Амуля, Орунбай-Калі, *Хорезму* та *Хівинського ханства*. На А. розташовані міста Термез, Атмурад (Керкі), Туркменабад (Чарджоу), Пігнак, Нукус, на каналі Шават — Ургенч. На А. існувало судноплавство від міст Нукуса до Чарджоу. Долина А. — важливий екол. коридор. У ниж. та місцями серед. течії А. збереглися *тугаї* та густа високотравна рослинність. Іхтіофауна: *ендеміки* — аральський усач, псевдоопатоніс, голець (див. *Гольці*) бухарський, а також сазан, гостролучка, *чехоня, сом звичайний* тощо.

Лит.: Ресурсы поверхностных вод СССР : в 20 т. Ленинград, 1980. Т. 14: Средняя Азия. Вып. 3: Бассейн р. Амударья; Духовный В. А., Соколов В. И. Стратегия управления водными ресурсами Средней Азии // Водные ресурсы, проблемы Арала и окружающая среда. Ташкент, 2000; Гаппаров Б. Х., Беглов И. Ф., Назарий А. М. Качество воды в бассейнах рек Амударья и Сырдарья. Аналитический отчет. Ташкент, 2011; Верный В. Мои Каракумы (Записки гидростроителя). Ганновер, 2015.

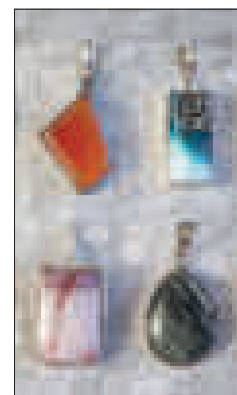
М. В. Арістова

Амулет (можливо, від араб. *حَمَلٌ* — носити) — предмет, якому приписують переважно захисні, охоронні функції, магіч. силу відвертати від його власника зло, хвороби, лиха, небезпеки. Використання А. сягає доби архаїч. вірувань і притаманне майже всім пізнішим *релігіям*. Акцент на захисному значенні А. часто є підставою відрізнити його від *талісманів* і *фетишів*. За походженням може бути природним об'єктом, напр., камінці незвичної форми, мінерали, коштовне каміння, мушлі, висушені рослини чи комахи, ікла, кістки, кігті, частини тіла або шкіри тварин, пташине пір'я тощо (витоки А. тваринного походження вбачають у давньому *тотемізмі*); *артефактом*, виготовленою річчю, напр., фігурки, прикраси (каблучки, намиста, підвіски, браслети), монети, бубонці, міні-копії побутових речей, елементи одягу; зображенням, напр., малюнок, орнамент, тату, а також написом, священним текстом. Виготовленням А. займалися переважно служителі культури — *шамани*, *знахарі*, *волхви*, *жерці*, *монахи*. Вважалося, що магічна сила А. залежить від сполучення кількох ознак: форми, кольору, матеріалу, символу чи напису, слів і ритуалів, які вживалися при виготовленні, способу носіння. Відповідно до призначення, А. носили безпосер. на тілі, кріпили на одязі, розміщували в оселі, вмуровували в стіни споруди або поміщали в спец. місце (стайню, комору, обабіч брами, клали в поховання). Нерідко різнотипні А. були прикріплені до єдиної основи — ланцюжка, шнурка, ремінця. Віднайдені археологами набори А.-привісок є важливими пам'ятками про давні системи язич. символіки. З виникненням писемності набула поширення практика використання записаних *заклять*, *молитов*, *замовлянь*, магічних формул, уривків свяс. текстів, які загорталися в тканини, шкіру, вкладалися у футляри та носилися на тілі як А. Виділяють А. монофункціональні (поховальні, весільні, цілющі, захисні, запобіжні) і поліфункціональні. Могли поєднувати сакральні й мирські функції: А.-печатки, А.-килими, А.-прикраси тощо. У стародав. світі А. виготовляли не лише для живих, а і для померлих, із метою допомогти здійснити небезпеч. подорож у загробне життя, забезпечити добробут в потойбіччі.

Лит.: Токарев С. А. Ранние формы религии. Москва, 1990; Дзенладзе О. С., Симоненко О. В. Намистина — воїнські амулети III–II ст. до н. е. // Археологія. 2010. № 3; Позіховський О. Л. Бурштинові амулети з Острожчини // Археологія. 2010. № 1; Gonzalez-Wippler M. The Complete Book of Amulets & Talismans. Woodbury, 2012; Lecouteux C. The High Magic of Talismans and Amulets: Tradition and Craft. Rochester, 2014; Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. 4-е изд. Москва, 2016; Стрельник М. О., Безкоровайна Ю. Г. Давньоруські підвіски-амулети заклиальної магії (X–XIII ст.): їхнє місце в костюмі та семантика (за матеріалами НМІУ) // Наук. вісник Нац. музею іст. України. 2016. Т. 1. № 1.

А. В. Арістова

Амундсен, Р'уаль Енгельбрегт Гравнінг (норв. Amundsen, Roald Engelbregt Gravning; 16.07.1872, м. Борге, фюльке Естфолл, Норвегія — 18.06.1928, Баренцеве море) — мандрівник та дослідник *Арктики* й *Антарктики*. Народився в родині комерсантів та судновласників. Навчався на мед. ф-ті Ун-ту Кристіанії (тепер м. Осло), але 1893 залишив заклад. З юності захоплювався

Амулет

мореплаванням та мандрівками, згодом опанував фах *штурмана*. Натхненний успіхами норвежців у поляр. дослідженнях, зацікавився *географією, гідрографією та геофізикою*, зокрема Арктики та Антарктики. 1898 у складі бельг. експедиції вперше побував в *Антарктиді*. У 1903–1906 організував власну експедицію в Арктику на моторно-парус. *яхті «Йоа»*, під час якої першим у світі пройшов т. з. Пн.-Зх. проходом з Атлантики уздовж о-вів *Канадського Арктичного архіпелагу* до *Аляски*, попутно провів важливі гідрологічні та магнітометр. дослідження. У 1910–1912 А. на судні «Фрам» організував експедицію до Антарктиди. Перша спроба підкорити *Південний полюс* (у вересні 1911) була невдалою. У листопаді загін А. досяг 83° пд. широти, де організував склад із паливом та продовольством. 14.12.1911 група з 5 полярників під проводом А., пройшовши на собачих упряжках бл. 1 400 км, першою у світі підкорила Пд. полюс. Експедиція А. випередила британ. експедицію Р. Ф. *Скотта*, яка дісталася Пд. полюса на 34 дні пізніше. Написана А. книга-звіт про експедицію опубл. 1912. Під час плавання 1918–1920 на *шхуні «Мод»* А. здійснив спробу дістатися *Північного полюса*. Експедиція була важкою. Шхуна дрейфувала в *Північному льодовитому океані*. Після двох вимушених зимівель судно зі зламаним гребним гвинтом ледве досягло *Аляски*. Під час експедиції А. собачими упряжками діставався від судна до о. *Айон*, перетинав *Чукотку* (див. *Чукотський півострів*). Ще під час *Першої світової війни* А. захопився *авіацією*. 1925 двома літаками норвезько-нім. експедиції під керівництвом А. спробувала досягти Пн. полюса через *Шпіцберген*, однак невдало. Коштом спонсорів збудував *дирижабль «Норвегія»*. На ньому в складі команди з 16 полярників 12.05.1926 досяг Пн. полюса. Улітку 1928 на гідроплані вилетів на пошуки італ. експедиції, що також намагалася дістатися Пн. полюса на дирижаблі, й загинув унаслідок авіакатастрофи, імовірно, у р-ні о. *Ведмежий*. А. відкрив *Землю Королеви Мод* (1911), встановив точні координати мису *Челюскін* (1918–1920), відсутність суходолу між Пн. полюсом і крайньою пн. точкою *Аляски* мисом *Барроу* (1926). В експедиціях А. зібрав надзвичайно важливі матеріали з географії, *океанології, метеорології, біомедицини* полярних областей, вивчав *етнографію ескімосів та чукчів*. Виступав із числен. доповідями в наук. т-вах Норвегії, США, Великої Британії, Австралії, Японії. Написав низку праць: «Північно-Західний прохід. Звіт про експедицію на «Йоа» 1903–1907» (1907), «Південний полюс. Норвезька південно-полярна експедиція на «Фрамі» 1910–1912» (1912), «Північно-Східний прохід. Мандрівка на «Мод» уздовж узбережжя Азії 1918–1920. Перебування Г. У. Свердруп. Експедиція Г. Хансена для закладки складів 1919–1920» (1921), «По повітрю на 88° північної широти» (1925), «Перший політ над Льодовитим океаном» (у співавт., 1926), «Мое життя як полярного дослідника» (1927). Удостоєний низки норвезьких та зарубіж. нагород: кавалер Великого хреста Святого Олафа (1906), нагороджений медаллю «Південний полюс» (1912, обидві — Норвегія), медаллю «За заслуги» (1907), Золотою медаллю Конгресу США (1928) та ін. А. вважають нац. героєм Норвегії. Будинок А. в м. *Уранієборзі*, де він жив від 1908 до кінця життя, 1935 перетворено

Амундсен Руаль Енгельбрет Гравнінг

на музей. У Музеї «Фрама» (засн. 1936) у м. Осло зберігається дерев'яне судно «Фрам». Ім'ям дослідника названо *Амундсена море*, *Амундсена улоговину*, *Амундсена гору*, ін. геогр. об'єкти, а також астероїд 1065 *Амундсенія*. Амер. антарктичну станцію на Пд. полюсі названо А. — *Скотт*.

Пр.: Nordvestpassagen. Beretning om Gjoa-ekspeditionen 1903–1907. Kristiania, 1907; Sydpolen. Den norske sydpolsferd med Fram 1910–1912 : in 2 bd. Kristiania, 1912; Nordostpassagen. Maudferden langs Asiens kyst 1918–1920. H. U. Sverdrups ophold blandt tsjuksjerne. Godfred Hansens depotekspedition 1919–1920. Kristiania, 1921; Gjennem luften til 88° nord. Oslo, 1925. (у співавт.); Den ferste flukt over polhavet. Oslo, 1926. (у співавт.); Mitt liv som polarforsker. Oslo, 1927; Р о с п е р е к л. — Собрание сочинений : в 5 т. Ленинград, 1936–1939; Моя жизнь. Южный полюс. Москва, 2019; У к р п е р е к л. — Завоювання Південного полюса. Норвезька експедиція на «Фрамі» 1910–1912 рр. Київ; Одеса, 1935.

Лит.: Дьяконов М. А. Амундсен. Москва, 1937; Яковлев А. Р. Амундсен. Москва, 1957; Пасецкий В. М., Блинов С. А. Руаль Амундсен. Москва, 1997; Wisting A. Roald Amundsen: Det Strste Eventyret (En Biografi). Oslo, 2011; Bown S. Amundsen. Ostatni wiking / Przeklad z angl. K. Cieslik. Pozna, 2018.

Амундсена море — українне море берегів Зх. Антарктиди (Земля Мері Берд) у пд. частині *Тихого океану* (між 102° і 127° зх. д.). Обмежене о. *Тьорстон* (зі *Сх.*, на схід від острова починається акваторія *Беллінсгаузена моря*) і мисом *Дарт* (зі *Зх.*, західніше мису простягається відкрите тихоокеан. узбережжя *Антарктики*, а далі — акваторія *Росса моря*); відстань між вхід. мисами *Флаїнг-Фіш* (на о. *Тьорстон*) та *Дарт* становить бл. 850 км. Назване на честь поляр. дослідника Р. *Амундсена* (1872–1928; Норвегія), ім'я надане експедицією (1928–1929) під проводом капітана Н. *Ларсена* (1900–1976; Норвегія). Узбережжя моря відкрито (1929) поляр. дослідником Р. *Бердом* (1888–1957; США) і названо ім'ям його дружини — *Земля Мері Берд*. Пл. — 98 тис. км², сер. глиб. — 286 м, макс. — до 585 м. А. м. і прилегла акваторія Півд. ок. є районом найчастішої локалізації *Тихоокеан. криж. масиву* та одним серед найсуровіших і важкодоступ. морів *Світового океану*. Узбережжя суцільно льодове, є бар'єром *льодовиків шельфових* та урвищ материкового *льодовика*, оточене багатогр. припаєм. Через узбережжя А. м. відбувається розвантаження льоду Антаркт. криж. щита, а щоріч. об'єм утвор. *айсбергів* оцінюють у 250 км³. *Шельф* — слабохвиляста акумулятивна рівнина. Зовніш. край шельфу розташ. на глиб. 400–500 м, материк. схил досить крутий і рівн., простягається до глиб. 4000 м, а ложе займає незнач. частину пл. моря. Солоність вод А. м. вища в зим. період — 33,5 ‰, а влітку, під час танення льодовиків, трохи зменшується. Узимку т-ра повітря над морем дуже низька, найхолодніші місяці — з червня по серпень. Середньомісяч. т-ра повітря в липні мінімальна і знижується з Пн. на Пд. від –18 °С до –28 °С та залежить від напрямку і швидкості вітру — за шторм. вітрів, відповідно, від –30–35 °С до –40–50 °С. Літне потепління незначне й короткочасне, найтепліші міс. — з грудня по лютий. Т-ра повітря в цей час підвищується з Пд. на Пн. і в лютому становить у серед. –8 °С на Пн. і –16 °С у пд. (прибереж.) частині моря. Узимку море повністю відкрито льо-

дом, т-ра води на поверхні бл. $-1,5$ – $-1,8$ °C, а влітку льодовий покрив перетворюється на дрейфівний лід, динаміка якого визначається перевітровим режимом. В А. м. водяться тюлень Росса, тюлень Ведделла (див. *Тюленячі*), *морські леопарди*, *кити* (смугач малий, *косатка*), *пінгвіни*. За міжнар. угодою АНТКОМ ведеться виволккачача антарктичного (*Dissostichus mawsoni*), зокрема й укр. рибопромисловими суднами. Їхтіофауна досліджена недостатньо. Крім кликача, описані інші нототенієвидні (білокрівки, бородачки), а також макруруси, антарктичні плосконоси. Поширені голкошкіри — *морські зірки*, *морські їжаки*, *голотурії*. Серед уперше описаних видів — *мокриця Acutiserolis roosei*, крихіт. *молюск* із роду *Bathysciadium*, корол. *краб*, *морські лілії*, *Psolus byrdae* — голонтурія незвич. пласкої форми, кілька мор. їжаків, багатощетинковий черв, *восьминіг Pareledone turqueti*.

Лит.: Katz R. F., Worster M. G. Stability of Ice-Sheet Grounding Lines // Proceedings of the Royal Society A. 2010. Vol. 466. Is. 2118; Linse K., Griffiths H., Barnes D. et al. The Macro- and Megabenthic Fauna on the Continental Shelf of the Eastern Amundsen Sea, Antarctica // Continental Shelf Research. 2013. Vol. 68; Jenkins A., Dutrieux P., Jacobs S. et al. Decadal Ocean Forcing and Antarctic Ice Sheet Response: Lessons from The Amundsen Sea // Oceanography. 2016. Vol. 29. Is. 4; Raphael M., Marshall G., Turner J. et al. The Amundsen Sea Low: Variability, Change, and Impact on Antarctic Climate // Bulletin of the American Meteorological Society. 2016. Vol. 97. Is. 1.

Н. І. Серєда

Амундсена улоговина — найглибша абісальна рівнина в Північному Льодовитому океані (макс. глиб. сягає 4485 м) у межах якої розташовано Північний полюс. Витягнулася від Гренландії до Лаптевих моря майже на 2000 км, 200–400 км завширшки. Улоговину названо на честь поляр. дослідника Р. Амундсена. З боку Північної Америки її обмежує підвод. *Ломоносова хребет*, за яким розташована північноамериканська частина ложа океану з дуже склад. *рельєфом*, сформ. Канадською (Бофорта) улоговиною — найбільшою для ложа Північного Льодовитого океану. З Пд. А. у. обмежує серединно-океан. хр. Гаккеля, за яким лежить улоговина Нансена з потуж. осад. шаром. У зх. (зверн. до Гренландії) частині А. у. рельєф горбистий, а в центр. і сх. (зверн. до моря Лаптевих) — вирівняний. Потужність осад. відкладів сягає 2000 м, осн. донні осад. породи — залізисто-марганцевисті глинясті мули. За геол. будовою дна та особливостями рельєфу А. у. належить до Аркт. бас. (глибоковод. центр. частини Пн. Льодовитого ок.). Ложе бас. утворюють кілька улоговин, розділ. підвод. хребтами. Більшість дослідників уважають, що глибоковод. улоговини поляр. океану сформувалися в місцях занурення великих дрів. платформ. структур, зокрема А. у. утворилася в *кайнозой* (протягом остан. 60 млн р.) унаслідок *спредингу* мор. дна.

Лит.: Jokat W., Micksch U. Sedimentary Structure of the Nansen and Amundsen Basins, Arctic Ocean // Geophysical Research Letters. 2004. Vol. 31. Is. 2; Chernykh A. A., Krylov A. A. Sedimentogenesis in the Amundsen Basin from Geophysical Data and Drilling Results on the Lomonosov Ridge // Doklady Earth Sciences. 2011. Vol. 440. Is. 2; Feldmann J., Levermann A. Collapse of the West Antarctic Ice Sheet after Local Destabilization of the Amundsen Basin //

Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. 2015. Vol. 11. Is. 46.

Н. І. Серєда

Амуніція (польск. amunicja, пізньолат. Ammunition — спорядження, від лат. am... — при, біля та munio — укріплення) — 1) У військ. справі — сукупність речей (окрім одягу та зброї), що становлять спорядження військово-службовця та полегшують йому носіння зброї, боєприпасів, особистих речей та продовольства. Сучас. А. включає поясний та плечові ремні; речовий мішок (ранець); кобуру; сумку для карти та документів (планшет); сумку для *гранат* і магазинів для патронів до *зброї стрілецької*; піхви для ножа, чохла для фляги, сапер. лопати та засобів індивід. захисту. Як А. використовують також розвантажувальний жилет, призначений для комфорту носіння вел. кількості рзін. предметів. А. військовослужбовців рзін. видів збройних сил і родів військ залежить від військ. спеціальностей та відрізняється здебільшого предметами для носіння боєприпасів відповідних видів особистої зброї.

2) У *кінному спорті*, *цирку* — спорядження коня (вуздечко, вудила, сідло, попруга, стремена, *валътрап*, попона, нагавка тощо). У цирку виготовляється відповідно до творчого задуму режисера номеру.

Лит.: Гопка Б. М., Хоменко М. П., Павленко П. М. та ін. Конарство. Київ, 2004; Самигуллина А. Термины «военное снаряжение», «военное обмундирование», «униформа», «мундир», «амуниция» и их английские эквиваленты // Вестник Мос. гос. обл. ун-та. Сер.: Лингвистика. 2009. № 2; Military History: The Definitive Visual Guide to the Objects of Warfare. New York, 2015; Курская В. История лошади в истории человечества. Москва, 2016.

Л. М. Стаценко

Амур (лат. Amor), Купідон (лат. Cupido) — у римській міфології — бог кохання, пристрасті й невідворотності любові. Рим. відповідник грец. бога *Ероса* (Eros). За рзін. варіантами міфу, А. з'явився із золотого чи сріб. яйця або є сином богині краси, пристрасті й плодочості *Венери* та бога вогню *Вулкана*. Іноді міфи не називають батька А. Зображують грайливим золотокудрим хлопчиком із крильцями або вродливим крилатим юнаком із золотим луком у руках і сагайдаком зі стрілами за плечима. Інколи — із зав'язаними очима, що символізує непередбачуваність кохання, неусвідомлений вибір об'єкта любов. почуттів. За міфологією А. — непереверш. стрілець, що неодмінно влучає в серце жертви стрілами, які розпалюють кохання. Не терпить самотності й зневаги до любові. А. підвладні всі живі істоти у світі. Зазвичай є супутником, посланцем і виконавцем волі Венери, однак часом вдається до непослуху (неодноразово жертвою його стріл ставала сама богиня). Особливої популярності в мист-ві образ А. набув після переспіву грец. міфу *Анулеєм* у єдиному збереженому антич. латиномов. романі «Метаморфоза, або Золотий осел» (лат. «Metamorphoseon: Asinus aureus»; 2 ст. н. е.). Новела з роману присвячена історії кохання А. та *Психеї*, яка стала джерелом численних творів мист-ва. Зокрема, її сюжет ліг в основу байки Ж. де *Лафонтена* «Амур і Безумство» («L'Amour et la Folie», 1693), віршов. повісті І. Богдановича «*Душенька*» («Душенька», 1783), праць із психології

Амуніція.
Розвантажувальний жилет

(Е. Нойманн «Амур і Психея», 1952; Р. Джонсон «Вона», 1976). З образом А. пов'язана символіка куртуазної к-ри. Упродовж багатьох століть

Амур викрадає Психею. Худ. Адольф Вільям Бугро, 1895, приватна колекція

його втілювали художники і скульптори (серед них Лісіпп, Рафаель, П. Рубенс, Н. Пуссен, Ф. Буше, П. Прюдон, Корреджо, Тиціан та ін.), які здебільшого наслідували ідеальний тип, створений давньогрецьким скульптором 4 ст. Праксителем. На честь А. названий внутр. супутник планети Уран — Купідон, відкритий 2003, а також різновид гірського кришталю й аметисту має назву «Стріли Амура».

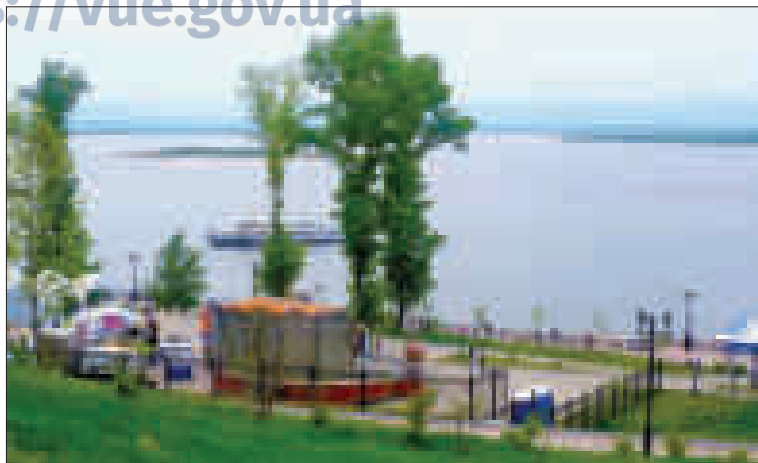
Літ.: Апулей Мадавський. Амор і Псіхе. Міфологічне оповідання // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ, 1980. Т. 25; Апулей Мадавський. Метаморфози, або Золотий осел / Пер. з лат. Київ, 1982; Morford M., Lenardon R., Sham M. Classical Mythology. 11th ed. New York, 2018.

О. В. Наумовська

Аму́р (мовою нівхів Да-мур — велика річка; кит. Хейлунцзян — річка чорного дракона, монг. Хара-Муурен — чорна річка) — річка на *Далекому Сході* в Сх. Азії, одна з найповноводніших в Азії. Упродовж 1 880 км є прикордонню між Росією та Китаєм, від гирла р. Уссурі тече територією РФ. Початком А. вважають місце злиття річок Шилки й Аргунь. Довж. від витoku до місця впадіння в *Татарську протоку* Тихого ок. становить 2 824 км, заг. довж. безперервного водотоку річок Аргунь — А. — 4 049 км. У верх. течії, від злиття річок Шилки та Аргуні до м. Благовещенськ, *русло* А. в окр. місцях спрямлене, подекуди — звивисте (місц. назва закрутів річки — кривуни), шир. 550–800 м. Лівий (рос.) схил до-

лини пологий, місцями з багатокілометр. заболоченою заплавою; правий (кит.) — стрімкий, утворений відрогами хр. Малий Хінган. У верхн. течії до А. впадають десятки приток. У серед. течії, між містами Благовещенськом та Хабаровськом, А. приймає вел. притоки — річки Зею, Бурею, Архару, Біру, Біджан (ліві) та Сунгарі, Уссурі (праві); русло динамічне, звивисте, з численними протоками та островами. Тут відбувається активний перерозподіл стоку води й наносів між рукавами, формування й розмив о-вів, *фарватер* нестабільний. На окр. ділянках розмив берегів, переважно з боку Росії, сягає 3–5 м/рік. Нижче від м. Хабаровська А. тече в широк. долині, заплава — до 20 км завширшки, з багатьма рукавами гол. русла, протоками, затоками та вел. заплавними озерами (Хуммі, Удиль, Вел. Кізі, Орель, Болонь тощо), водний режим яких визначається коливаннями рівнів А. Притоки в пониззі: Горин, Лімури, Анюй, Амгунь. Лише вище за м. Комсомольськ-на-Амурі долина А. звужується, перетинаючи западину між хр. Чаятинським та Хуммі. Впадає до Амурського лиману, що є не типовим лиманом, а *естуарієм*. Шир. русла А. у пониззі — 1,6–3,0 км, глиб. біля с-ща Маго — 14–30 м. У річок басейну А. змішаний тип живлення: дощове — 45–60 % стоку, снігове — 15–25 %, підземне — 15–20 %. Тип *гідрографу* — далекосхідний. Коливання стоку впродовж року значні: на Сер. А. (с. Покровка) — мін. (у грудні — січні) становить від 80 до 100 м³/с, макс. (у липні — вересні) — від 7000 до 8000 м³/с, середньор. — 1930 м³/с; на Нижн. А. (м. Комсомольськ-на-Амурі) — мін. становить 340–380 м³/с, макс. — до 37 900 м³/с, середньор. — 10 900 м³/с. Виражена зимова *межень*. Весняна повінь, зумовлена таненням снігу, незначна (з 1–3 піками). Характерні високі *паводки* в липні — перш. пол. вересня, сприч. мусонними дощами: рівень води може підвищуватися на 6–7 м, у р-ні м. Хабаровська — до 8,4 м. Руйнівні паводки відбулися 1872, 1897, 1929, 1959, 1984, 2013. Рекордна макс. строкова витрата води зафікс. на піку паводка 2013 — 46 000 м³/с. Льодостав починається на Верх. А. у жовтні, на Нижн. А. — на поч. листопада. Товщина льоду бл. 40–50 см, у суворі зими — до 70 см. Скрес — наприкінці травня, у пониззях — лише в 3-й декаді травня. Можуть виникати льодові затори. В А. мешкають 133 види риб, серед них т. з. червона риба — тихоок. предстваники родини

Амур (м. Хабаровськ)

*лососевих: кета, лосось рожевий або горбуша, лосось червоний або нерка, лосось срібний або кижуч, таймень, ін. цінні види — осетрові (зокр., ендемічний осетер японський), китайський окунь тощо. Наявні типові далекосх. види: змієголов, верхогляд, а також чорний та білий амур, товстолобик, інтродуковані до водойм Європи, Сер. Азії у 20 ст. У нижн. течії А. та Амурському лимані поширена калуга (*Huso dauricus*) — найб. риба род. Осетрових, маса якої сягає 500 кг. Рибні ресурси А. страждають від браконьєрства. На берегах А. — густі тайгові ліси, частково — мішані, а також озерно-болотні угіддя з різном. орнітофауною (понад 300 видів). Рідкісні види флори й фауни та їхні видища в бас. А. охороняються в Комсомольському та Болоньському природних заповідниках. У 18–19 ст. А. відіграв знач. роль в освоєнні Дал. Сходу й донині не втратив свого госп. значення для транспорт. сполучення, водопостачання, рибальства та рибицтва. А. судноплавний по всій довжині. Амур. річкове пароплавання засноване 1871. До портів м. Николаєвськ-на-Амурі та с-ща Маго можуть заходити океанічні судна. До бас. А. щороку надходить бл. 3–6 млрд м³ стічних вод — від ТЕС, пром. підприємств, вугільних кар'єрів, золотих промислів, а також очищ. стічні води міст Благовещенська, Хабаровська, Комсомольська-на-Амурі, Хейхе, неочищ. побутові стоки з невел. населених пунктів. 2005 внаслідок аварії на хім. комбінаті в м. Гірін (Китай) до р. Сунгарі потрапило понад 100 т бензолу, нітробензолу та феніламіну — пляма забруднення рушила течією А. повз міста Хабаровськ і Комсомольськ-на-Амурі. 2010 у КНР до р. Сунгарі паводком зміло понад 7 100 бочок із токсич. речовинами. Нагальними є спеціальні зусилля щодо захисту від паводків, розмови берегів, охорони та відтворення цінних видів риб.*

Лит.: Ресурсы поверхностных вод СССР : в 20 т. Ленинград, 1970. Т. 18: Дальний Восток. Вып. 1: Верхний и Средний Амур (от истоков до с. Помпеевка); Вып. 2: Нижний Амур (от с. Помпеевка до устья); Махинов А. Н. Русловые процессы и формирование поймы в условиях устойчивой аккумуляции наносов в долине реки // Геоморфология. 1990. № 3; Чухлебова Л. М. Экологическая оценка состояния реки Амур и качество амурской рыбы // Вестник Краснояр. гос. агр. ун-та. 2010. № 4; Болгов М. В., Алексеевский Н. И., Гарцман Б. И. и др. Экстремальное наводнение в бассейне Амура в 2013 году: анализ формирования, оценки и рекомендации // Геогр. и прир. ресурсы. 2015. № 3; Гарцман Б. И., Шапов В. В., Тубарева Т. С. Речные системы Дальнего Востока России: четверть века исследований. Владивосток, 2015.

М. В. Арістов

Аму́ри — див. *Білі амури*.

Аму́рська о́бласть (рос. Амурская область) — обл. на Дал. Сході Росії. Межує з *Китаєм* (по р. Амур), *Забайкальським краєм*, Респ. *Саха (Якутія)* та *Хабаровським краєм*. Пл. — 361,9 тис. км². Адм. поділ: 20 районів та 9 міських округів. Обл. центр — м. Благовещенськ.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Корінне нас. у 15–17 ст. — *даури*. До 19 ст. Приамур'я контролювала маньчжур. династія Цін (див. *Маньчжурія*), попри зусилля рос. землепрохідців приєднати ці землі до Росії. У тайзі добували цінних хутрових звірів, шукали золотого й срібла. Тер. сучасної А. о. остаточно увійшла до складу *Російської імперії* 1858, після розмежування тер. по р. Амур

між Росією та Китаєм. 1856 засновано м. Благовещенськ, почалося заселення Приамур'я переселенцями-селянами та козаками, серед яких було чимало українців. Вел. роль у розвитку краю відігравали Амурське річк. пароплавання та Транссибірська залізниця. Після *революції жовтневої у Росії* 1917 входила до складу *буферної Далекосхідної республіки*, 1922 увійшла до *Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки* (РСФРР). Від 1922 — Амурська губернія, з 1938 — обл. у складі Хабаров. краю, з 1948 — окрема адмін.-тер. одиниця. В А. о. розміщувалися десятки таборів і табпунктів ГУЛАГу.

ПРИРОДА. Переважна частина обл. гориста, зайнята відрогами *Станового хребта*. Через центр А. о. проходить смуга низькогір'їв: хр. Янкан — хр. Тукурінгра — хр. Джагди — хр. Турана. Клімат різко-континентальний, зими суворі (пересічн. т-ри від –28 °С до –33 °С), влітку — не перевищують +18 °С. Поширена *мерзлота вічна*. На Пд. Зх. — Амурсько-Зейська рівнина. На Пд. Сх. — Зейсько-Бурейська рівнина, найтепліший р-н області з мусонним кліматом із рисами континентальності (пересічн. т-ри січня –21 °С, липня +22 °С, опадів 560 мм/рік). В А. о. багато річок. На Пд. протікає р. Амур, у який впадають повноводні річки *Зея* та *Бурей*. Вел. притоки Зеї — Селемджа, Уркан. На притоках А. вище ГЕС створені водосховища — Зейське (пл. 2,5 тис. км²) та Бурейське (пл. 0,7 тис. км²). Влітку на річках бас. Амуру часті паводки, пов'язані з інтенсив. опадами, які приносять *мусони*. На Пд. А. о. поширені специф. чорноземовидні ґрунти — амурські буніземи, а також *бурі лісові, алювіальні ґрунти*. На більшій част. А. о. — бурі тайгові, гірсько-буро-тайгові, гірсько-тундрові ґрунти. 2/3 А. о. займає східносиб. та пд. *тайга*. У деревостанах перев. модрина Гмеліна (даурська), також ялина сибірська та аянська, сосна, береза. У горах виражена *поясність висотна*: тайга, гірська лісотундра, гольцова тундра. Південніше ростуть сосново-модриново-дубові ліси зі специф. далекосх. видами (ліпа амурська, дуб монгольський, *бархат амурський*, ліани). На Пд. — *лісостеп*, переважно розораний. Фауна різноманітна — *бурий ведмідь, лисиця, соболь, білка, лось, ізюбр* (справжній олень, підвид оленя благородного) та ін., на Пд. — кабан, довгохвостий ховрах.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. 798 тис. ос. (2018, оцінка). Народжуваність 13,8 ‰, смертність 13,9 ‰, природне скорочення нас. 0,1 ‰ (2014 перепис). Порівняно з 1989 (перепис) чисельність нас. А. о. скоротилася більш як на 200 тис. ос. У нац. структурі нас. переважають росіяни (93,4 ‰). В обл. ц. — м. Благовещенську — мешкає 225 тис. ос. (28 ‰ нас. А. о.). Ін. важливі міста: Белогорськ (66 тис.), Свободний (54 тис.), Тинда (33 тис.). 2/3 А. о. — малозаселені тайгові р-ни. Нас. міст та смт уздовж *Байкало-Амурської магістралі* з 1991 скоротилося майже вдвічі.

ГОСПОДАРСТВО. Осн. галузі — енергетика та лісове госп-во, значну роль відіграє с. г. і транспорт. У А. о. споруджені ГЕС: Бурейська (2010 МВт), Зейська (1330 МВт), будується Нижньо-Зейська та Нижньо-Бурейська. На базі багатого родовища *вугілля бурого* працює Райчихинська ДРЕС, в обл. ц. — Благовещенська ТЕЦ. Вел. пром. підприємств мало: у м. Благове-

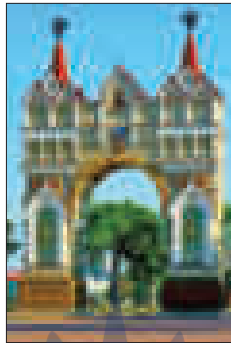

Амурська область. Прапор

Амурська область. Герб

щенськ — «Амурський металіст» (гірнич. маш.-буд.), судноверф, підпр-ва харчової пром-сті; у м. Свободний — вагоноремонт, у м. Белогорськ — олійно-екстракц. з-д, у всій області діють невел. деревообр. з-ди. В А. о., за офіц. даними (2018), щорічно заготовляють понад 1,7 млн м³ деревини (1 млн м³ — ділова дерев.), 36 % якої йде на експорт. Важливе знач. для Дал. Сходу РФ має АПК А. о. У пд. р-нах розвинене рослинництво — 75 % посівних площ під соєю, також вирощують пшеницю, ячмінь, овес, бобові; менше — тваринництво (перев. свинарство, птахівництво). У с. г. зростає частка кит. працівників. Ведеться інтенс. торгівля з пров. Хейлунцзян (КНР). Стратегіч. значення мають залізниці: Транссибірська — на Пд. та Байкало-Амурська (БАМ) — на Пн. А. о. Менше значення — автомоб., річк. трансп. Аеропорти — Благовещенськ, Тинда (малоактивний). На базі дивізії Ракетних військ стратегічного призначення в А. о. був створений космодром

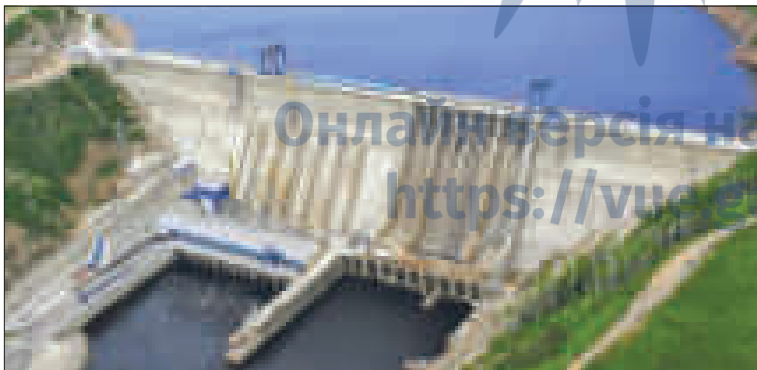

Амурська область.
Тріумфальна арка у м. Благовещенськ

Амурська область.
Службові приміщення Байкало-Амурського виправно-трудоного табору ГУЛАГу

«Свободний», з якого здійснено 6 успішн. запусків супутників. 2010 розпочато буд-во нового космодрому — «Восточный», перший запуск ракети-носія був запланований на 2015, однак на 2019 космодром не введений у дію.

Амурська область.
Буреїнська ГЕС

ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА. В А. о. 284 школи, 12 коледжів та ПТУ (2018). ЗВО в м. Благовещенську: Амурський держ. ун-т, медична та с.-г. академія, 2 військ. училища, пед. ун-т (засновано 1930), філії Далекосх. ун-ту шляхів сполуч. — у містах Тинді, Свободному. В обл. ц. діє Всеросійський НДІ сої, Амурський науков. центр Далекосхідного відділення РАН, Ботанічний сад-інститут. Об'єкти культури нечисленні: у м. Благовещенську — краєзнав. та палеонтолог. музеї, театр драми і ляльк. театр «Амурчонок»,

Амфібіонти. Бабка (*Anax imperator*) відкладає яйця

телецентр, у м. Тинді — музей БАМу, кіностудія.

Лит.: Амурская область: Природа, экономика, культура, история. Благовещенск, 1974; Амурская область: водные ресурсы и основы региональной водохозяйственной деятельности / Под ред. В. Н. Заслоновского. Екатеринбург; Чита, 2005; Амурская область: в 4 ч. Хабаровск, 2008; Амурская область: история и современность: в 2 ч. / Под ред. В. Н. Абельцева. Благовещенск, 2009; Амурская область: события и факты. Благовещенск, 2018.

Амфібії — див. Земноводні.

Амфібі́йні си́ли (від грец. ἀμφίβιος — такий, що веде двоїстий спосіб життя, з ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, та βίωω — жити) — 1) Рід сил військ.-мор. флотів деяких іноз. д-в, призначений для проведення мор. десант. операцій. Значний розвиток отримали під час Другої світової війни. У післявоєн. період особливо швидко розвивались у ВМС США. А. с. об'єднані в амфібійні групи, ескадри, дивізіони та загони.

2) Узагальнена назва десант. кораблів і суден, призначених для доправлення десанту морем (океаном) і висадки його на узбережжі. Окрім десант. кораблів та суден (десант. вертольот. носії, десантно-вертольот. кораблі-доки, танко-десант. кораблі, десант. транспорти — військ., вантажні, транспорти-доки) включають також десантно-висадочні засоби (танко-десант. та десант. кораблі або катери, саморушні платформи) та кораблі бойового забезпечення й управління (штабні кораблі, кораблі вогневої підтримки — мінно-тральні, артилер., ракетно-артилерійські).

Лит.: Сутюшев Т. А., Павіцький Т. О., Авілов А. І. Обґрунтування тактико-технічних вимог до амфібійного транспортного засобу розвідувально-пошукових груп // Системи озброєння і військ. техніка. 2014. № 2; Дакі О. А. Тематична класифікація назв суден в українській морській термінології // Наук. записки Бердянського держ. пед. ун-ту. Сер.: Філол. науки. 2015. Вип. 5; Shaw A. World War II Day by Day. New York, 2017.

В. І. Семенцов, В. Ф. Даневич

Амфібіо́нти (від грец. ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, і βίος — життя) — орг-ми, пристосовані до життя у воді. та наземн. середовищах. А. у процесі онтогенезу змінюють водне середовище на наземне або поєднують водн. і наземн. способи життя. А. трапляються серед рослин і тварин. Прикладами А. серед рослин є жовтець водяний, рис, стрілолист; серед тварин — амфібії, комарі, бабки, волохокрильці, одноклітинні та ін., личинки яких розвиваються у воді, а дорослі особини живуть у наземних біотопах.

Лит.: Одум Ю. Екологія: в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1986; Бобильов Ю. П., Бригадиренко В. В., Булахов В. Л. Екологія. Харків, 2014.

Амфібі́я (від грец. ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, та βίος — життя) — 1) Бойова або транспортна одиниця, здатна пересуватися суходолом, водою чи під водою. Плавучість А. забезпечується за допомогою необхідної водотоннажності її герметизованого корпусу та водохідного рушія (гребного гвинта, гусеничного ланцюга, водомета). Приклади А.: автомобіль-А., плаваючий танк, бойова машина

ніхоти, бронетранспортер. Перші зразки танків-А. були виготовлені у Франції та США (1920). Серед перших зразків плаваючих танків

Автомобіль-амфібія, ЛуАЗ-967

СРСР, що з'явилися впродовж 1932–1933, — Т-33, Т-37А, Т-41. Під час Другої світової війни збройні сили США використовували А. в низці десантних операцій на Тихому ок. та в Європі. 2) Гідролітак (за типом літаючого човна), що має колісне шасі та пристосований до зльоту й посадки на аеродром або воду. У військ. справі літаки-А. використовують як протичовнові, а також для несення радіолокаційного дозору над морями й океанами.

Лит.: Словарь военных терминов / Сост. А. М. Плеханов. Москва, 1988; Военно-морской словарь / Редкол.: В. Н. Чернавин (гл. ред.), В. И. Алексин, Г. А. Бондаренко и др. Москва, 1990; Rasstrygin A. A. Methodological Fundamentals for the Increase of Efficiency Designing both Safety of Operation Seaplanes and Amphibians // Proceedings of the National Aviation University. 2005. № 4 (26); Федосеев С. Л. Десантные амфибии Второй Мировой: «Аллигаторы» США — плавающие танки и бронетранспортеры. Москва, 2014; Федік Л. Ю., Балінський А. О. Особливості конструкції і керування автомобілями амфібіями // Комп'ютеризовані технології: освіта, наука, вир-во. 2015. № 21.

О. А. Коршець

Амфіболіт (від грец. ἀμφίβολος — двозначний, оманний і λίθος — камінь) — порода гірська метаморфічна, що складається переважно з амфіболу, плагіоклазу та мінералів-домішок (епідоту, магнетиту, сфену та ін.). Синоніми: метабазит, зеленокам'яна порода амфіболова. Спершу назву А. запропоновано 1827 геологом А. Броньяром (1770–1847, Франція) для зернистого або сланцюватого агрегату темно-зел., майже чор. рогової обманки або світло-зел. актиноліту. Роговообманкові зел. камені 1857 дослідив Ф. Зенфт (1810–1893, Німеччина). А. найчастіше темно-сірий, зеленувато-сірий до чорного, дрібно-, рідше середньо- і крупнозернистий. Текстура масивна, сланцювата (не завжди чітко виражена), шарувата; структура грано-, гетеробласт., немато-, лепідогранобласт., частково пойкилобластова. Густ. становить 2,9–3,15 кг/м³. Мінер. склад: амфібол (рогова обманка, рідше — актиноліт), плагіоклаз — переважно андезин. Другоряд. мінерали: піроксен (діопсид, рідше — гіперстен), біотит, кварц, епідот, кліноцоїзит, хлорит, карбонати природні, рідше трапляються мікроклін і кумінгтоніт. Руд. мінерали: магнетит, титаномангнетит, ільменіт, пірит, піротин, халькопірит, рідше кубаніт. Мінерали акцесорні: апатит, сфен, рідкоортит, монацит, циркон. За хім. складом А. переважно норм. лужнос-

Амфіболіт

ті й належать до толейтової петрохім. серії. Поширений у давніх метаморф. комплексах (Північна Карелія, Кольський півострів, Австралія, Пд. Африка, Канадський щит) і складчастих поясах (Уральські гори, Альпи, Скелясті гори). А. Українського щита утворилися внаслідок метаморфізму виверж. основних, ультраосновних, мергелистих осадових порід, туфів тощо. А. широко представлені на всій тер. Укр. щита в різ. за складом, стратигр. положенням і віком метаморф. комплексах. Різновиди: А. актиноліт., антофіл., біотит., бронзит., гіперстен., гранат., діопсид., кварц., польовошпат., цоїзит., епідот. тощо. Використовують у буд. галузі (щебінь, бут, облицов. камінь), а також для кам'яного литва.

Лит.: Щербаков И. Б. Петрология Украинского щита. Львов, 2005; Гаценко В. О. Гранатові амфіболіти Голованівської шовної зони Українського щита // Сборник тезисов Международной научной конференции, посвящённой 90-летию академика Н. П. Щербака: Геохронология и геодинамика раннего докембрия (3,6–1,6 млрд лет) Евразийского континента (Киев, 16–17 сентября 2014 г.). Киев, 2014; Омельченко А. Н., Томурко Л. Л. Петрохимические особенности амфиболитов Украинского щита // Геохимия та рудоутворення. 2016. Вип. 37.

Л. Л. Томурко

Амфіболія (грец. ἀμφίβολία — двозначність, подвійність) — 1) У логіці — вислів, підґрунтям якого є двозначність семантики деяких компонентів, побудована на полісемії або омонімії знаків мови; різновид логічної помилки.

2) У поезії та стилістиці — фігура мовлення, яка ґрунтується на омонімії грам. відношень, що виникає через можливе подвійне членування синтагми (морфол. А.) або через подвійний зміст речення відповідно до його членування (синтаксична А.): «Він божевільний, кажуть. Божевільний! Що ж, може бути. Він — це значить я. Боже — вільний... Боже, я — вільний!» (Л. Костенко); «Ходити / тривалий час / не міг». А. може ґрунтуватися на побудові речення, коли підмет неможливо відрізнити від додатка (пор. рос.: «Мать любит дочь»).

Лит.: Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2007; Стилістика української мови / Упоряд.: А. С. Попович, Л. М. Марчук; за ред. А. С. Попович. Кам'янець-Подільський, 2017.

О. О. Селіванова

Амфібрахій (грец. ἀμφίβραχος, букв. — короткий з обох боків, від ἀμφі... — префікс, що означає з обох боків, навколо, та βραχός — короткий) — віршовий розмір із трисклад. стопою і наголош. другим (середнім) складом. В антич. віршуванні А. — трисклад. стопа (на 4 мори), з короткими голос. крайніми й довгим серед. складом. У силабо-тон. віршуванні А. — трисклад. стопа з нагол. серед. складом. Наголоси у вірш. рядку падають на 2, 5, 8, 11 та ін. склади, причому в ост. стопі 2-й ненаголош. склад може бути опущений або навпаки доповнений зайвими складами. В укр. поезії першої пол. 19 ст. помітно упорядковувалася метрика силабо-тон. системи, що додавало віршам багатства ритміки. Трисклад. розміри повільніше входили у вжиток, ніж двосклад., але А. засвоювався у віршах найлегше. Найчастіше цей вірш. розмір притаманний творам, задуманим як пісен. тексти.

Оскільки наголос відчутний через 2 склади, то інтонація уповільнена, підкреслює монотонність, розсудливість, печаль, спокій, тяжкі чи глибокі роздуми. А. на початках використання у віршах не відзначався ритм. різноманітністю: здебільшого поезію писали чотиристопним розміром. Уперше А. було вжито в поезії Є. Гребінки («Човен», «Українська мелодія» та ін.). А. писали також О. Афанасьєв-Чужбинський («Є. П. Гребінці»), М. Петренко («Дивлюсь я на небо») та ін. У 2-й пол. 19 ст. до цього розміру звергалися І. Франко, Леся Українка, П. Грабовський та ін. Трапляється він і у творах укр. поетів 20 ст.: О. Олесь, М. Вороног, В. Сосюра, В. Стуса та ін. Найпоширенішою залишається форма чотиристоп. А.:

Під осінь, коли журавлі від'ячали, —
Обо́х нас о тихій жовтнєвій порі,
Крилóм голубім небеса́ повинчали,
Одя́гши на пальці по срібній зорі...

(Олійник Б. Вибране. Поезії. Поєми.
Київ: Етнос, 2009. С. 541)

Лит.: Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ, 2007; Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. Житомир, 2009; Пахаренко В. І. Основи теорії літератури. Київ, 2009; Іванішин В. П. Нариси з теорії літератури. Київ, 2010; Савченко І. В. Основи віршування. Київ, 2015; Словник-довідник літературознавчих термінів / Упоряд.: О. В. Бобир, В. Й. Буденний, О. Б. Мамчич та ін. Чернівці, 2016.

Н. М. Гаєвська

Амфідиплоїд (від грец. ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, і диплоїд) — алополіплоїд (див. *Алополіплоїдія*), що містить повн. подвійний набір хромосом обох батьківських форм, тетраплоїдний гібрид, алотетраплоїд. А. можуть виникати в природі як спонтанно [напр., культурна слива — це природний А., у якої 48 хромосом, виник унаслідок природ. гібридизації терену (32 хромосоми) та аличі (16 хромосом)], так і за штучної віддаленої гібридизації. Схрещування особин двох різн. видів чи родів зазвичай дає безплідне потомство. За часткової гомологічності хромосом гібрид має знижену плодючість. При автосинтетичній кон'югації А. мають вищу константність. А. властива гібридна могутність, що зберігається в наступ. поколіннях. Уперше А. рафанобраска — плодючий гібрид редьки й капусти — створив у 1920-ті Г. Д. Карпеченко (Росія). Саме він запропонував спосіб відновлення плодючості гібридів за допомогою подвоєння хромосомного комплексу гібридного орг-му. Найвідомішими на сьогодні штучно створеними А. є тритикале — гібрид пшениці та жита й пирійно-пшеничні гібриди. Значн. внесок у вивчення А. зробив учений В. П. Зосимович (Україна), який у 1930-ті провів піонерні дослідження зі встановлення походження буряку й ролі поліплоїдії в еволюції цього роду рослин. Вел. кількість А. отримано в результаті злиття клітин рослин — т. з. сомат. гібридизації. За допомогою цього методу вперше створено гібрид картоплі та помідору, пізніше — гібрид капусти та арабідопсису. Найвідомішим укр. ученим, який працював у галузі сомат. гібридизації рослин, є Ю. Ю. Глеба. А. отримано й у тварин, зокрема внаслідок схрещування різн. видів шовкопрядів, риб тощо.

Лит.: Экспериментальная полиплоидия у культурных растений / Отв. ред. В. П. Зосимович. Киев, 1974; Кра-

вец О. А., Погребняк Н. Я., Шиша Е. Н. и др. Трансформация различных сортов картофеля и анализ полученных трансгенных растений // Биополимеры и клетка. 1992. Т. 8. № 6; Кунах В. А. Биотехнология лекарственных растений, Генетичні і фізіолого-біохімічні основи. Київ, 2005; Овчаренко О. О., Комарницький І. К., Череп М. М. та ін. Отримання і аналіз соматичних гібридів *Brassica napus* + *Arabidopsis thaliana*, що містять гетерологічну систему транспозонів кукурудзи *Spm/dSpm* // Цитологія і генетика. 2005. Т. 39. № 3; Савінський С. К., Вдовиченко Ж. В., Ситник К. С. та ін. Аланін як індуктор соматичної сегрегації у клітинах апікальної меристеми корінців *Allium scera* L. // Вісник укр. тов-ва генетиків і селекціонерів. 2012. Т. 10. № 2; Моцний І. І., Литвиненко М. А., Молодченкова О. О. та ін. Створення вихідного матеріалу пшениці м'якої озимої із застосуванням міжвидових схрещувань для селекції на підвищений вміст білка // Цитологія і генетика. 2019. Т. 53. № 2.

В. А. Кунах

Амфімакр (грец. ἀμφίμακρος, букв. — видовжений з обох боків), кретик — віршовий розмір із трискладовою стопою з наголошуванням, протилежним *амфібрахію*. В античному віршуванні — стопа з п'яти мор, що складається з довгого, короткого й довгого складів. Найперше А. у своїх віршах почали використовувати поети грец. о. Крит (звідси друга назва розміру), а пізніше — поети *Давнього Риму*. Зважаючи на швидкий ритм, характерний для А., цей вірш. розмір застосовували частіше для комед. пісень (твори *Арістофана* та *Плавта*) і гімнів. У загальноєвроп. систему віршування А. не увійшов. В укр. силабо-тон. віршуванні А. інколи умовно називають стопу *дактиля* з додатк. надхем. наголосом на третьому складі або *анapestа* з додатк. надхемним наголосом на першому складі. Прикладом може слугувати вірш «Сонце краще горить — серединою дня» А. *Малишка*, де в 1-й стопі надхемний наголос на першому складі:

Середина двадцятого віку, іди
І постукай людині в незамкнену хату
Не зловісім пожегаром, не криком біди
І не клекотом бою у ніч розіг'яту [...]

(Малишко А. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1978. С. 182).

Лит.: Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ, 2007; Савченко І. В. Основи віршування. Київ, 2015; Словник-довідник літературознавчих термінів / Упоряд.: О. В. Бобир, В. Й. Буденний, О. Б. Мамчич та ін. Чернівці, 2016.

М. Л. Гаспаров

Амфіміксис (від грец. ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, і мі́ксис — змішування) — найпоширеніша форма статевого розмноження, гол. ознакою якої є запліднення яйцеклітини *сперматозоїдом* ін. особини. А. вважають осн. способом відтворення найбільш високорозвинених тварин (членистоногих, головоногих, хребетних). Винятком є випадки *партеногенезу* та *поліембріонії*, притаманні як окр. видам, так і систематич. групам (*перетинчастокрилі* комахи, деякі кліщі та нематоди). А. властивий усім багатоклітин. орг-мам, хоча в рослин і грибів, а також примітив. багатоклітин. тварин доволі поширеними є *автоміксис* (самозапліднення) й *апоміксис* (вегетативне розмноження). За умови А. і досить значн. розмірів *популяції* забезпечується стабільність її генетич. складу крізь покоління. Це явище наз. «законом Харді — Вайнберга». Питання щодо еволюц.

Амфідиплоїд. Тритикале

сенсу А. є дискусійним. Традиційно вважається, що А. є одним із чинників *рекомбінації* генетич. матеріалу й зумовлює генетич. унікальність на рівні окремих особин. Це забезпечує матеріал для природного добору та швидкі темпи еволюції. З ін. боку, наявність винятково облігатного А. у найбільш високоорганізов. тварин є підставою вважати А. спеціалізацією, що не має еволюційно вагомого адаптив. значення.

Лит.: Colegrave N. Sex Releases the Speed Limit on Evolution // Nature. 2002. № 420; Dimijian G. G. Evolution of Sexuality: Biology and Behavior // Proceedings (Baylor University. Medical Center). 2005. Vol. 18. № 3; Наумова Т. Н. Апомиксис и амфимиксис у цветковых растений // Цитология и генетика. 2008. Т. 42. № 3; Матвієнко С. В., Косак Б. Й. Основи генетики. Львів, 2017.

С. В. Межжерін

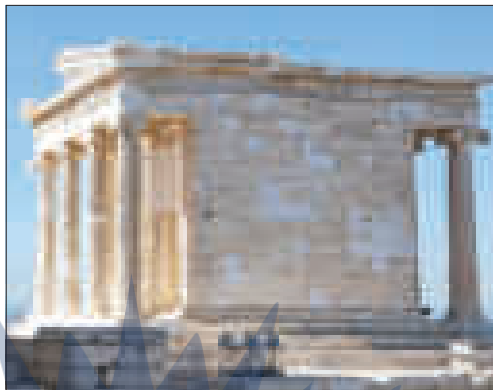
Амфіполіплоїдія (від грец. ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, і *поліплоїдія*), амфіплоїдія — заг. термін для всіх типів гібридної *поліплоїдії*, яка виникає внаслідок схрещування особин двох чи більшої кількості диплоїдних видів, первісно ізольов. один від одного стерильністю *гібридів*. Включає поняття сегментної *алополіплоїдії*, істинної або геномної *алополіплоїдії*, а також *анеуплоїдії*, що виникає внаслідок схрещування видів, які належать до серії *анеуплоїдів*. Розрізняють амфігаплоїди (алодиплоїди) — гібридні орг-ми, що містять *геноми* батьківських форм в одиничних копіях (АВ, коли в батьків АА і ВВ); *амфідиплоїди* (алотетраплоїди) — гібриди з подвоєними батьківськими геномами (ААВВ), до такого типу гібрид. форм належать тверда пшениця, культурна слива тощо; амфітриплоїди (алогексаплоїди) — гібриди, які об'єднують геноми трьох батьків. форм (ААВВСС), до такого типу належить м'яка пшениця. Орг-м із незбалансованим набором геномів різних видів типу ААВ або АВВ наз. *секвіполіплоїдом*. А. трапляється у природі, а також може бути індукована, спрямована за допомогою віддаленої статевої чи соматич. (у рослин — злиттям протопластів) гібридизації. Уперше експериментально плідючий алополіплоїд (амфідиплоїд) від гібридизації капусти й редьки отримав Г. Д. Карпеченко (Росія) у 1920-ті. А. — одна з форм еволюції рослин, рідше тварин, є одним із найпоширеніших шляхів симпатричного видоутворення, її використовують у селекції для отримання нов. продуктивніших форм, сортів і навіть нов. видів рослин. Розшифрування геномів вищих рослин засвідчило, що більшість видів рослин зазнавали поліплоїдизації.

Лит.: Бреславец Л. П. Полиплоидия в природе и в опыте. Москва, 1963; Экспериментальная полиплоидия у культурных растений / Отв. ред. В. П. Зосимович. Киев, 1974; Стрельчук С. І., Демідов С. В., Бердихев Г. Д. та ін. Генетика з основами селекції. Київ, 2000; Кунах В. А. Біотехнологія лікарських рослин. Генетичні і фізіолого-біохімічні основи. Київ, 2005; Тоцький В. М. Генетика. 3-ге вид., випр. та допов. Одеса, 2008; Стегний В. Н. Цитогенетика еволюційного процесу. Томск, 2013; Инге-Вечтов С. Г. Генетика с основами селекции. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2015.

В. А. Кунах

Амфіпростиль (грец. ἀμφιπροστύλος, від грец. ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, πρό — попереду і στύλος — стовп, коло-

на) — тип античного грец. храму з колонними портиками на обох торцевих *фасадах* — головному й тильному. Водночас на поздовж. фасадах

Амфіпростиль. Храм Ніки Аптерос, м. Афіни

колон не було. А. поширений у сакральній архітектурі *Греції Стародавньої* та *Риму Стародавнього*. Найвідоміший — храм *Ніки* Аптерос на Афінському Акрополі. А. використовували в забудові *античних держав Північного Приморно-мор'я*.

Лит.: Амфіпростиль // Тимофієнко В. Архітектура і монументальне мистецтво: терміни і поняття. Київ, 2002; Амфіпростиль // Мистецтво України : в 5 т. Київ, 1995. Т. 1; Emerson M. Greek Sanctuaries and Temple Architecture: an Introduction. London, 2018.

В. В. Вечерський

Амфісбєни, двоходки (*Amphisbaena*) — за рзн. поглядами, підряд або група в складі підгрупи Латерата (*Laterata*) плазунів ряду *лускатих*. Об'єднує 6 родин, 23 роди та бл. 180 видів. Тіло бурого, жовтуват., коричнев. кольору із числен. яскравими плямами, видовжене червоподібне, довж. від 9 до 70 см, у більшості видів — 25–35 см, укрите суцільною роговою плівкою з попереч. борозенками. Форма голови пристосована до риття ґрунту. Здебільшого позбавлені кінцівок, лише в кількох видів зберігаються редуковані передні ноги. Хвіст зазвичай тупий заокруглений, дещо нагадує голову, у разі небезпеки тварини здатні різко підкидати його догори. Саме ця особливість зумовила міфіч. уявлення про А. як двоголових тварин. Шкіра вільно прилягає до тіла, утворюючи рухливий шкірний мішок. Очі закриті шкірою, тому нагадують темнуваті плями. Зір поганий: тварини розрізняють лише світло й темряву та контури предметів. Орієнтуються переважно за допомогою нюху й дотику, мають розвинені органи смаку та *Якобсонов орган*. На відміну від змій і безногих ящірок, у яких розвинена права легеня й редукована ліва, в А. — навпаки. Мають рийний спосіб життя, більшість часу проводять під землею. Живляться комахами, зокрема, мурахами й термітами. Зовні А. нагадують *кільчастих черв'яків* через числен. попереч. кільця і спосіб пересування, не характерний для ін. *хребетних* тварин. Під час руху вздовж усього тіла А. спереду назад поширюються хвилі, утворені швидким послідовним зближенням і розходженням тулубових кілець. У такий спосіб тіло тварини відштовхується від нерівностей ґрунту й просувається в потрібному напрямку (вперед або назад). Здатність рухатися в обидва кінці відіграє важливу роль при

пересуванні в підзем. ходах, де немає можливості за потреби розвернутися. На поверхні ґрунту А. здатні пересуватися також звичайним зміпо-діб. способом. Більшість видів А. яйцекладні, деяким властиве *яйцеживородіння*. Саміці відкладають у норах або мурашниках 2–6 круглих,

Амфісбени. *Amphisbaena alba*

укритих напівпрозорою оболонкою яєць. Ареал охоплює Пд. Америку, Мексику, Зх. Азію та Африку. По одному виду А. мешкає на Пд. США і в Пд. Європі. З А. пов'язано багато легенд. Напр., *Пліній Старший* описував їх як змії, що мають дві голови (на перед. і задньому кінці тіла); пояснював наявність другої голови занадто великою кількістю отрути, яка не може вийти лише через одну пащу. У середньовіч. архітектурі фігуру А. використовували як декор. елемент (напр., на пн. порталі Собору св. Стефана в м. Відні), дво-голова А. символізує пильність.

Лит.: Банников А. Г., Даревский И. С., Денисова М. Н. и др. Жизнь животных : в 7 т. / Гл. ред. В. Е. Соколов. 2-е изд., перераб. Москва, 1985. Т. 5: Земноводные. Пресмыкающиеся / Под ред. А. Г. Банникова; Puyon R. A., Burbink F. T., Wiens J. J. A Phylogeny and Revised Classification of Squamata, Including 4161 Species of Lizards and Snakes // BMC Evolutionary Biology. 2013. Vol. 13. Is. 1; Ribeiro S., Santos-Jr A., Graboski R. et al. A New Species of the *Amphisbaena* (Squamata, Amphisbaenidae) from the Brazilian Cerrado With a Key for the Two-Pored Species // Zootaxa. 2019. Vol. 4550. Is. 3.

Я. О. Межжеріна

Амфітеатр (грец. ἀμφιθέατρον, від ἀμφι... — префікс, що означає з обох боків, навколо, та θέατρον — місце для глядачів) — 1) У давньогрец. театрі — місця, розташовані півколом на схилах пагорбів (див. *Античний театр*).

2) Тип антич. відкритої видовищної споруди, круглої або овальної в плані, з *ареною* в центрі й концентрич. рядами лав для глядачів, які щаблями підіймаються вгору й спираються на *субструкції* у вигляді стовпів, з'єднаних *арками* і *склепіннями*. Ряди глядацьких місць сполучалися сходами, які поділяли А. на сектори. Фасади А. мали від двох (м. Нім, Франція) до чотирьох (*Рим Стародавній*) ярусів. У деяких А. застосовувалися знімні тенти для захисту від сонця. У Стародавн. Римі в А. відбувалися бої *гладіаторів*, театралізов. вистави, цькування звірів, ін. видовища. Найбільшим є А. *Флавіїв* у м. Римі (*Колізей*, збудований у 72–80 і розрах. на 50 тис. глядачів).

3) У сучас. театрах, цирках, кінотеатрах, на стадіонах — місця, розташовані напівкруглими уступами за партером.

Лит.: Амфітеатр // Мистецтво України : у 5 т. Київ, 1995. Т. 1; Логвин Н. Г. Амфітеатр // Архітектура: короткий словник-довідник. Київ, 1995; Амфітеатр // Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: терміни і поняття. Київ, 2002; Венгловский С. А. Рассказы об античном театре. Санкт-Петербург, 2015.

В. В. Вечерський

Амфітеатр в Ель-Джемі (араб. مدرج الجم الروماني) — відкрита споруда для масових видовищ (див. *Амфітеатр*), збудована за часів *Римської імперії* у м. Тіздрі (тепер м. Ель-Джем, Туніс), об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1979). Зведено 232–238 за наказом Марка Антонія Гордіана (159–238) — тогочас. рим. проконсула провінції Африка. Після невдалої спроби Гордіана разом із сином стати рим. імператорами-співправителями (відомі як Гордіан I та Гордіан II) та загибелі обох м. Тіздр було зруйноване військами ін. претендента на імператор. престол — Максиміна I Фракійця (173–238). Відтоді місто занепало, амфітеатр майже не використовувався за призначенням (що сприяло його збереженості як архіт. пам'ятки). Після арабо-мусульм. завоювання наприк. 7 ст. каміння з амфітеатру частково використали для побудови

Амфітеатр в Ель-Джемі

Великої мечеті Укба у м. Кайруані, але більша частина пам'ятки виціліла. Споруджений із місц. піщаника за зразком рим. *Колізею*. Чаша амфітеатру має розмір 148 на 122 м. Міг умістити 35 тис. глядачів (найбільший в Африці й один із найб. у світі). Овальна арена розміром 65 на 39 м придатна для проведення будь-яких масових видовищ — від боїв *гладіаторів* до перегонів кінних *колісниць*. А. в Е.-Дж. — найменш зруйнований з усіх рим. амфітеатрів, що збереглися донині.

Лит.: Slim H. El Jem: l'antique Thysdrus. Tunis, 2007; Bomgardner D. L. The Story of the Roman Amphitheatre. London, 2013; Howard M. Wonders of the World: 100 Incredible and Inspiring Places on Earth. Sywell, 2014; Голованов С. О. Історія стародавнього світу. Київ, 2017.

В. А. Рубель

Амфітеатров, Олександр Валентинович

Амфітеатров, Олександр Валентинович (рос. Амфитеатров, Александр Валентинович; псевд. Old Gentleman, Московский Фауст та ін.; 14.12.1862, м. Калуга, тепер РФ — 26.02.1938, м. Леванто, обл. Лігурія, Італія) — письменник, журналіст, літ. критик. Писав рос. мовою. Нар. в сім'ї протоієрея. 1885 закінчив юрид. ф-т Моск. ун-ту (див. *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Одночасно навчався вокалу й був муз. рецензентом. Ще студентом публікувався в різних гумор. виданнях. 1885 виїхав до Італії, де продовжував писати до газет «Одеські новини» («Одесские новости»), «Київська думка» («Киевская мысль») та ін. 1902 ви-

сланий у м. Мінусінськ, а пізніше переведений до м. Санкт-Петербурга. 1904 емігрував до Італії, потім до Франції. У 1911–1915 був фундатором і редактором журн. «Сучасник» («Современник»). 1916 повернувся до Росії і продовжував публікувати сатиричні твори. 1921 емігрував до Італії. Писав хронол. твори із залученням та вдалим поєднанням іст., побут., соц.-психол. матеріалів. Часто герої творів А. — реал. особи 1880–1890-х. Автор драм «Зброєносець» («Оруженосець», 1893), «Отруєна совість» («Отравленная совесть», 1896) та ін.; зб. віршів «Альбом» («Альбом», 1900); романів «Мар'я Лусьєва» («Марья Лусьева», 1903), «Вікторія Павлівна» («Виктория Павловна», 1903) та ін., присвячених жін. емансипації; нарисів, літ.-крит. статей, спогадів про театр і літ. діячів: «Літературний альбом» («Лит. альбом», 1904), «Сучасники» («Современники», 1908), «Проти течії» («Против течения», 1908) та ін.; іст. романів «Вісімдесятники» («Восьмидесятники», 1907), «Кінець старої доби» («Закат старого века», 1910) та ін.; багатом. видання «Кінці і початки. Хроніка 1880–1910» («Концы и начала. Хроника 1880–1910», 1907–1922); іст. досліджень: «Диявол у побуті, легенді й літературі Середніх віків» («Дьявол в быту, легенде и в литературе Средних веков» 1911), «Звір із безодні» («Зверь из бездны», 1914; про рим. імператора Нерона) та ін.; книги-лекції «Література у вигнанні» («Литература в изгнании», 1929); дослідження фольклору — «Одержима Русь» («Одержима Русь», 1929), «Російський піп 17 ст.» («Русский поп 17 в.», 1930) та ін. Повне зібрання творів налічує 37 томів. Листувався з М. Коцюбинським, опублікував у журн. «Сучасник» («Современник») оповідання укр. письменника «Коні не винні», «Сон», «Що записано в книгу життя» (1912), рецензію на 1-й том його «Оповідань» рос. мовою (1911, № 2).

Тв.: Собрание сочинений : в 37 т. Санкт-Петербург, 1911–1916; Отравленная совесть. Москва, 2002; Собрание сочинений : в 10 т. Москва, 2000–2005; Марья Лусьева. Москва, 2008; Собрание сочинений : в 8 т. Москва, 2010; Маски Мельпомены. Москва, 2012; Против течения. Москва, 2018.

Лит.: Амфитеатров А. В. как актер // Рампа и жизнь. 1910. № 29; Шостаковский П. П. Путь к правде. Минск, 1960; Спиридонова (Евстигнеева) Л. А. Русская сатирическая литература начала XX в. Москва, 1977; Евстигнеева Л. А. А. М. Горький и Амфитеатров (к проблеме творческого метода) // Горьковские чтения, 1980: материалы к конференции «А. М. Горький и роман XX века». Горький, 1980; Литературное наследство : в 111 т. Москва, 1988. Т. 95: Горький и русская журналистика начала XX в.: Неизданная переписка; Казак В. Лексикон русской литературы XX века / Пер. с нем. Москва, 1996; Серков А. И. История русского масонства, 1845–1945. Санкт-Петербург, 1997; Иконников-Галицкий А. А. Три Александра и Александр: портреты на фоне революции: Александр Грин, Александр Амфитеатров, Александр Блок, Александр Коллонтай. Санкт-Петербург, 2017.

І. Д. Бажинов

Амфіуми (*Amphiuma*) — єдиний рід хвостатих амфібії род. Амфіумових. До роду А. належать 3 види, які розрізняють відповідно до кількості пальців на кінцівках: амфіума однопала (*A. pholeter*); амфіума двопала (*A. means*) та амфіума трипала (*A. tridactylum*). А. — великі тварини (завдовжки до 1,5 м), сіро-чорного, коричневого або чорного забарвлення, з темною спиною і

світлою нижньою частиною тіла змієподіб. форми. Кінцівки дрібні (до 2 см), рудиментарні (див. *Рудименти*). Очі вкриті тонким шаром шкіри, повіки відсутні. Рот широкий, щілиноподібний, без язика. Личинки мають зовнішні зябра; дорослі особи — легені, також зберігається одна пара зябрових щілин і внутр. функціонуючі зябра. Для А. характерний неповний метаморфоз. Поширені на рисових полях і в прісних стоячих водоймах: озерах, ставках, канавах, болотах. Посуху переживають, зариваючись у мул. У дощову погоду виходять на суходіл. Активні вночі. А. живляться водними тваринами: членистоногими, червами, рибою, ін. амфібіями. Розмножуються 1–2 рази на рік. Ікру відкладають на суходолі у т. з. гнізда (вологі ямки, порожні нірки) у вигляді довгої кулеподібно закрученої «мотузки» із бл. 200 яєць. Самиця згортається навколо ікри і зволожує її слизом власн. тіла, дбаючи про кладку протягом 5 міс. до виходу личинок. Личинки розвиваються у воді бл. 3 міс. Мешкають А. у пд.-сх. частині США. А. утримують в акваріумах, тварини кусаються; крім того, їх важко втримати в руках через велику кількість слизу.

Лит.: Жизнь животных : в 7 т. / Под ред. А. Г. Банникова. 2-е изд., перераб. Москва, 1985. Т. 5: Земноводные. Пресмыкающиеся; Holman J. A. Fossil Salamanders of North America. Life of the Past. Bloomington, 2006; Altig R., McDiarmid R. W. Handbook of Larval Amphibians of the United States and Canada. Ithaca; London, 2015.

Я. О. Межжеріна

Амфодонтос [від грец. ἀμφι... — префікс, що означає навколо, з обох боків, і ὀδούς (ὀδόντος) — зуб] — системне ураження навколорізних тканин (пародонту), розсмоктування зубних луночок (див. *Пародонтос*).

Амфора (грец. ἀμφορέυς — «той, що носять з двох боків», «з двома ручками») — різновид антич. та середньовіч. вузькогорлого або широкогорлого дворучного посуду. А. використовували для транспортування та зберігання вина, олії, зерна; подекуди — для поховання дітей (глеків поховання). Є 2 осн. групи А. — гостродонні ке-

Амфіуми (*Amphiuma means*)

Амфора

рамічні А.-тара (для вина, олії тощо), без прикрас; плоскодонні керамічні, скляні, металеві А.-гличики (господарські, столові, парадні), без прикрас або з декор. покриттям, розписами, рельєфами тощо. На деяких А. є гончарські клейма, за якими можна встановити місця їхнього вир-ва. На тер. України А. з'явилися з початком антич. колонізації (див. *Античні держави Пів-*

нічного Причорномор'я). А. знаходять під час археол. розкопок давньогрец. міст в Одес., Микол. областях і Криму. Окремі знахідки А. відомі на Поліссі та в Лісостепу України. А. завозили із середземномор., причорномор. міст, а також виготовляли в деяких осередках Пн. Причорномор'я. Антич. А. використовували племена *Скіфії, зарубинецької, черняхівської* та ін. культур, зрідка наслідували їх у виготовленні власного гончарного посуду. У 5–13 ст. у Пн. Причорномор'ї виготовляли А. з поєднанням пізньоантичних та середньовічних рис. А. відомі в давньором. домонгол. кераміці під назвою корчаги. Амфороподібні глечики є в укр. нар. кераміці (див. *Кераміка, Вазонис*).

Літ.: Монахов С. Ю. Греческие амфоры в Причерноморье: типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Москва; Саратов, 2003; Історія українського мистецтва : у 5 т. / За ред.: Р. Михайлова, Р. Забашта. Т. 1. Мистецтво первісної доби та стародавнього світу. Київ, 2008; Івченко А. В. Рідкісні еліністичні амфори з некрополя Ольвії // Археологія. 2015. № 3.

Амфотерність (від грец. ἀμφότερος — один і другий, обидва) — здатність деяких речовин виявляти, залежно від умов, як кислот., так і основ. властивості, реагувати і з *кислотами*, і з *основами*. З к-тами реагують як основи, з основами — як к-ти. За дефініцією IUPAC сполука, що поводить як к-та й луг, називають амфотерною. Класич. прикладом такої сполуки є вода. А. належить від середовища, у якому сполука реагує. Напр., сульфатна (сірчана) к-та є кислотою, якщо вона реагує у воді, але виявляє А. у суперкислотах. Поняття А. як характеристики двоїстої поведінки речовини введено 1814 Ж. *Гей-Люссаком* і *Л. Тенаром*. А. *Ганч* у межах заг. хім. теорії кислотно-основ. взаємодій (1917–1927) визначив А. як «здатність деяких сполук виявляти як кислот., так і основ. властивості залежно від умов і природи реагентів, що беруть участь у кислотно-основ. взаємодії, особливо залежно від властивостей розчинника». А. як хім. властивість речовини може виявлятися по-різному. Так, у рамках теорії електроліт. *дисоціації* А. — це здатність речовини до електроліт. дисоціації як за механізмом дисоціації к-т (з відщепленням іонів гідроксонію H_3O^+), так і за механізмом дисоціації лугів (відщеплення гідроксид-іонів OH^-). *Електроліти*, які в розчині йонізуються одночасно за кислот. та основн. механізмами, наз. амфолітами. У протоліт. теорії *Бренстеда* — Лоури виявлення А. розглядають як здатність протолітів бути донором і *акцептором протона* одночасно. А. води виявляється як автопротоліз. Амфолітами також є речовини, що мають у своєму складі характеристик. (функціон.) групи, здат. бути донорами й акцепторами протонів. До амфотер. орган. електролітів належать *білки, пептиди та амінокислоти*. Так у складі амінокислот є карбокс. група $-COOH$ і аміногрупа $-NH_2$, які в розчині частково йонізуються. Молекула амінокислоти перебуває у двох рівноваж. формах: зарядж. (цвіттер-іон) і незарядж. У цих комбінаціях $R - COOH$ і $R - NH_2^+$ є потенц. к-тами (донорами протонів, *катіонів*), а $R - COO^-$ та $R - R - NH_2^-$ — потенц. основами (акцепторами протонів, катіонів).

Літ.: Голуб А. М. Загальна і неорганічна хімія : в 2 ч. Київ, 1968–1971; Кислотные и основные свойства // Об-

щая химия / Под ред. Е. М. Соколовской, Л. С. Гузья. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 1989; Amphoteric // IUPAC. Compendium of Chemical Terminology. The «Gold Book». 2nd ed. Oxford, 1997; Petrucci R. H., Harwood W. S., Herring F. G. General Chemistry. 8th ed. London, 2002; Clugstone M. J. The Penguin Dictionary of Science. 4th ed. London, 2014; Nelson D. L., Cox M. M. Lehninger Principles of Biochemistry. 7th ed. New York, 2016.

К. Д. Першина

Амхарська мова (амхар. አማርኛ) — мова народу *амхара*, держ. мова *Ефіопії*. Поширена в Ефіопії, невеликі групи носіїв є в прикордон. із нею р-нах *Еритреї, Сомалі, Судану й Південного Судану*. Велика грамада носіїв існує також в *Ізраїлі* (ефіоп. євреї, відомі під екзоетнонімом «фалаші»). Належить до пд. підгрупи ефіосеміт. групи семіт. мовної сім'ї. Найближчими до А. м. є південно-ефіоп. мови *аргобба, гарарі та ін.*, поширені серед окр. народностей Ефіопії. А. м. як мова пд. підгрупи ефіоп. мов споріднена на рівні мовної групи з мовою *гезз* (мертвою давньоєфіоп. мовою, яка дотепер використовується в богослужінні *Ефіопської католицької церкви, Ефіопської православної церкви, Еритрейської православної церкви та належить до пн. підгрупи ефіоп. мов*). Однак А. м. і гезз не є взаємно зрозумілими. А. м. має слабо виражений поділ на діалекти, її тер. особливості недостатньо описані. В окр. випадках діалектні особливості пояснюються впливом субстрату раніше вимерлих мов (діалектні особливості А. м. у представників народу *вейто* зумовлені впливом мови *вейто*, вимерлої в 19 ст. внаслідок поширення А. м.). Попри статус єдиної держ. мови в Ефіопії, А. м. не є найпошир. мовою країни. За кількістю носіїв вона поступається мові *оромо* (сх. діалект), яка належить до *кушитських мов*. Літ. А. м. почала формуватися в 14 ст., коли з'явилися перші записи *армхар. фольклор. текстів*. Однак ці записи були епізодичними, оскільки осн. літ. мовою в Ефіопії до 16–17 ст. залишалася мова *гезз*. У 17 ст. розпочалися дослідження й кодифікація А. м. у європ. країнах. 1698 у м. Франкфурт-на-Майні видано перший амхарсько-лат. словник та першу латиномовну граматику А. м., підготовлені орієнталістом *Г. Лудольфом* (Німеччина) за участі священика *А. Горгоріоса* (Ефіопія). Упродовж 18–19 ст. А. м. витіснила гезз в офіц. діловодстві. На поч. 19 ст. було здійснено перший переклад *Біблії* на А. м. (переклад *Абу Румі*). Кількість носіїв А. м. як рідної мови в Ефіопії становить 21,6 млн осіб (2007, перепис). Кількість носіїв А. м. як другої мови в Ефіопії невідома. Кількість носіїв А. м. як першої мови в Ізраїлі — бл. 40 тис. осіб (2005, оцінка). А. м. має доволі складну фонол. систему (7 голосних і 28 приголосних *фонем*). Осн. засоби іменного словотвору — флективний (внутр. флексія), афіксальний та словоскладання. Категорію роду іменників і дієслів представлено двома родами (чоловічий і жіночий), причому суфікс жіночого роду в іменниках може використовуватися для позначення демінутивності (див. *Демінутиви*). Категорію числа представлено двома числами (однина і множина), категорію особи в дієслів — трьома особами (перша, друга і третя). Під впливом кушитських мов у А. м. сформувався нетиповий для семіт. мов *синтаксис* — сталий порядок слів із розташуванням підмета на початку речення, присуд-

ка наприкінці, а другоряд. членів речення — між ними. Словниковий склад відзначається числен. запозиченнями з кушитських мов. Писемність на основі ефіоп. складового письма, запозиченого з мови геєз, із використанням традиц. ефіоп. розділових знаків (: — знак розмежування слів, ; — кома, * — крапка, : — знак питання, :: — знак розмежування абзаців тощо).

Лит.: Leslau W. Reference Grammar of Amharic. Wiesbaden, 1995; Hudson G. Amharic and Argobba // The Semitic Languages / Ed. by R. Hetzron. New York, 1997; Demeke G. A. The Origin of Amharic. Trenton, 2013; Demeke G. A. A Diachronic Grammar of Amharic. Trenton, 2017.

С. І. Гірік

Ан — марка літаків, розроблених Державним підприємством «Антонов» (колиш. Авіац. наук.-тех. комплекс ім. О. К. Антонова та Дослідне конструктор. бюро ДКБ-153). Підприємство створене 1946 у м. Новосибірську (тепер РФ), з 1952 працює в м. Києві (тепер Україна). Усі літаки, окрім першого (Ан-2), виготовлені та здійснили перший політ у м. Києві. Назва літаків складається з початков. літер прізвища перш. керівника підприємства ген. конструктора О. Антонова. Літаки марки А. відрізняються від аналогів непримхливістю до злітних майданчиків і значно меншою собівартістю вир-ва та експлуатації. Так, Ан-2, розроблений спершу як військовий літак, у 1950–1980-х масово використовувався в СРСР для перевезення пасажирів на місцевих лініях, тренування парашутистів, як санітарний, дотепер в Україні лишається осн. літаком с.-г. авіації; Ан-8, Ан-12 і Ан-22 «Ан-

Марка літака	Дата першого польоту	Дальність польоту, км	Вантажо-підйомність, кг	Крейсерська швидкість, км/год	Макс. висота польоту, м	Кількість вироблених літаків, од.
АН-2	31.08.1947	4500	1500	185	4200	понад 18000
АН-8	11.02.1956	850	11000	450	9600	108
АН-12	16.12.1957	5700	20000	570	10000	понад 1200
АН-14 «Бджілка»	14.03.1958	470	720	175	5000	340
АН-22 «Антей»	27.02.1965	5225	60000	560	9000	68
АН-24	20.10.1959	990	4200	420	7700	1367
АН-28	29.01.1973	560	2000	335	6000	198
АН-38	23.06.1994	600	2500	275	9000	11
АН-72	31.08.1977	1150	10000	600	10100	123
АН-74	29.09.1983	4400	7500	550–700	10100	81
АН-124 «Руслан»	24.12.1982	11700–14200	120000	750–800	9000	55
АН-225 «Мрія»	21.12.1988	15400	250000	850	11000	1
АН-148	17.12.2004	2100–4400	9680–10100	800	12200	41
АН-132	31.03.2017	4400	9200	550	9000	1

Основні характеристики літаків АН

у світі. Літаки А. отримали міжнар. визнання, демонструвалися на міжнар. авіасалонах. Зокрема, на Міжнар. авіасалоні у м. Ле Бурже (Франція) 15.06.1965 відбулася публ. демонстрація літака Ан-22 «Антей», а в червні 1989 — літака «Мрія» з багаторазовим косміч. кораблем «Буран». У червні 2017 літак Ан-132 (одна з ост. розробок літака-демонстратора) було представлено на авіасалоні в м. Ле Бурже, у квітні 2018 — на Міжнар. виставці військ. та авіаційно-косміч. техніки у м. Сантьяго (Чилі), у лютому 2019 — на Міжнар. аерокосмічному салоні в м. Бангалорі (Індія).

Лит.: Савин В. С. Авиация в Украине: Очерки истории. Харьков, 1995; Якубович Н. В. Все самолёты О. К. Антонова. Москва, 2001; Потапенко П. Ан-2-100 — украинская программа ремоторизации Ан-2 // Авиация и Время. Киев, 2013. № 4; Элмонд П. 100 лет авиации / Пер. с англ. Москва, 2014; Якубович Н. В. Супергиганты Ан-124 «Руслан» и Ан-225 «Мрия». Москва, 2016.

Г. В. Снігур

АН-225 «Мрія» з кораблем «Буран»

тей» — військ.-трансп. літаки, призначені для десантування особового складу й перевезення вантажів. Ан-10 — середньомігстральний пасажир. літак для експлуатації на повітряних трасах до 2000 км. Ан-24 — пасажир. літак для авіаліній дальністю до 3000 км. Літаками А. встановлено кілька світових рекордів. Ан-2 разом із Ан-3 внесено до «Книги рекордів Гіннеса» як найбільший одномотор. біплан, вир-во якого тривало понад 60 р. Літаком Ан-22 «Антей» встановлено 41 світовий авіац. рекорд, літаком Ан-124 «Руслан» — 21 світовий рекорд, зокрема з вантажопідйомності (171 219 кг на висоту 10 750 м), а 06.05.1987 — світовий рекорд дальності перельоту за замкнутим маршрутом (20 150,92 км). У листопаді 2004 Ан-225 «Мрія» внесено до «Книги рекордів Гіннеса» за 240 світових рекордів. На 2019 Ан-225 із максимальною спорядженою масою 640 т є найважчим літаком

Ан, Віктор [рос. Ан, Віктор; до грудня 2011 Ан Хен Су (кор. 안현수); 23.11.1985, м. Сеул, Республіка Корея] — спортсмен, ковзаняр, шорт-трекіст, засл. майстер спорту Росії (з 2013), 6-разовий олімп. чемпіон (2006, 2014). Розпочав займатися ковзаняр. спортом 1994. Кумиром хлопця був дворазовий олімп. чемпіон Зимових Олімпійських ігор 1994 Дже Джі Хун. Тренувався в 3-разового олімп. чемпіона Кім Кі Хуна. Перші нагороди здобув у 16 р. Чемпіон світу серед юніорів (2002) у заг. заліку на дистанціях 1000 і 1500 м на Чемпіонаті світу 2002 у м. Монреалі, того ж року брав участь у Зимових Олімпійських іграх 2002 у м. Солт-Лейк-Сіті, однак посів 4-те місце й не виборов жодної нагороди. На Зимових Олімпійських іграх 2006 у м. Турині виступав за Республіку Корея, виборов три золоті медалі — на дистанціях 1500 і 1000 м (тут встановив олімп. рекорд 1:26.739) та в командній чолов. естафеті на 5000 м, а також бронзову медаль на дистанції 500 м. На Чемпіонаті світу 2006 в м. Міннеаполісі, попри дискваліфікацію на дис-

танцях 500 і 3000 м, А. зміг претендувати на чемпіон. титул, завдяки перемозі в забігу на 1000 і 1500 м, і став абсолютним чемпіоном світу з результатом 68 очок. На Чемпіонаті світу 2007 у м. Мілані посів перше місце на дистанції 1000 м і в естафеті 5000 м, а також виборов срібну медаль у забігові на 3000 м і дві бронзові на дистанції 500 і 1500 м. Став першим спортсменом, який виграв 5 чемпіонатів світу, а також єдиним шорт-трекістом, що переміг на 3-х поспіль чемпіонатах світу, здобувши перемогу 5 разів. У січні 2008 під час тренування отримав серйозну травму. Від червня 2011 почав тренуватися разом зі збірною Росії, заявивши про відсутність підтримки з боку південнокорейської ковзаняр. асоціації. У грудні 2011 отримав рос. громадянство, відтоді представляв РФ на спорт. змаганнях. Виступаючи за збірну Росії, у жовтні 2012 виграв перший етап Кубка світу 2012/2013 на дистанції 1000 м, потім переміг на етапах Кубка світу в містах Нагоя та Шанхаї. На Чемпіонаті світу 2013 в м. Деврецені виборов срібло на дистанції 500 м і в естафеті на 5000 м. На Зимових Олімпійських іграх 2014 у м. Сочі завоював три золоті медалі: у забігу на 1000 м, 500 м та в естафеті на 5000 м; бронз. медаль на дистанції 1500 м. У 2017 був третім на Чемпіонаті Європи із шорт-треку в м. Турині на дистанції 500 м. У 2018 завоював срібну медаль на Чемпіонаті Європи в м. Дрездені. Заявляв про завершення спорт. кар'єри у вересні 2018, але 2019 вирішив узяти участь у Зимових Олімпійських іграх 2022. Нагороджений рос. орденом «За заслуги перед Вітчизною» та медаллю «За зміцнення бойової співдружності» (обидва — 2014).

Лит.: Маслов Д. Гонки в хоккейной коробке // Большой спорт. 2015. № 3; Avery L. Newsmakers. 2015 Cumulation: the People Behind Today's Headlines. Farmington Hills, 2015; Ан Виктор // Краткая олимпийская энциклопедия / Авт.-сост. В. Штейнбах. Москва, 2016; Белоусов Л., Ваглин А., Стрелков А. Олимпийское движение: история и современность. Москва, 2016.

Ан-дедан (франц. en dedans, букв. — усередину) — у класичному танці — рух (поворот, оберт), направлений до опор. ноги, тобто всередину, від глядача. Виконують водночас із поворотом корпусу на підлозі та в повітрі.

Лит.: Тарасов Н. И. Классический танец. Москва, 1981; Базарова Н. П., Мей В. П. Азбука классического танца. Санкт-Петербург, 2006.

К. В. Іваненко

Ан-деобр (франц. en dehors, букв. — зовні, назовні) — у класичному танці — рух (поворот, оберт), направлений назовні, до опор. ноги, до глядача. Виконують на підлозі та в повітрі водночас із поворотом корпусу.

Лит.: Тарасов Н. И. Классический танец. Москва, 1981; Базарова Н. П., Мей В. П. Азбука классического танца. Санкт-Петербург, 2006.

К. В. Іваненко

Ан-турнан (франц. en tournant — обертаючись, повертаючись, від tourner — крутити, обертати, повертати) — у класичному танці — вказівка на те, що рух виконується водночас із поворотом усього тіла. Поворот може бути повним або неповним (чверть кола, півкола). Існує, зокрема, рух гран жете дессю А. (франц. grand jeté dessus

en tournant, букв. — великий ривок угору, повертаючись), або гран жете А. ан-ар'єр (франц. grand jeté en tournant en arrière, букв. — великий ривок, повертаючись назад) — стрибок з однієї ноги з напівобертом і шпагатом у повітрі з приземленням на ін. ногу. Цей рух використовується в чоловічому й жіночому класич. танцях, а також у гімнастиці художній.

Лит.: Коротков А. Е., Тараканова А. П. Все про танець. Довідник. Кіровоград, 1999; Захарчук Н. В. Словник хореографічних термінів. Луцьк, 2013.

Ан... — див. А..., ан...

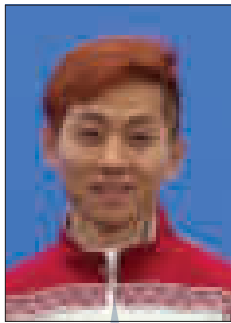
Ана... — частина складн. слів, що означає рух вгору, посилену дію або протилежну, зворотну дію.

Анабазин (від новолат. Anabasis — їжачник, з грец. ἀνάβασις — сходження), α -піперидил- β -піридин — алкалоїд (див. *Алкалоїди*), ізомер *нікотину*. Брутто-ф-ла — $C_{10}H_{14}N_2$. Назва за номенклатурою IUPAC — 3-[(2S)-піперидин-2-іл]піридин. Віднос. мол. м. — 162,23. Безбарв. оліїста рідина з характер. запахом. Т-ра плавлення 9 °С, т-ра кипіння 276 °С, 104–105 °С (2 мм рт. ст.), $d_4^{25} = 1.046$, $[\alpha]_D^{20} = 83.1^\circ$, $n_D^{20} = 1.543$. Добре розчин. у воді та більшості орган. розчинників. У природі міститься в рослинах роду *Nicotiana* та анабазису безлистого (*Anabasis aphylla* L.), з якого речовину вперше виділив 1929 О. П. Орехов (1887–1939). Назва її походить від лат. назви роду рослини, у складі якої відкрито А. У пром. добувають екстракцією з рослин. сировини. А. є вторинним аміном. Водні розчини — лужні. З к-тами утворює солі, під дією нітритної к-ти утворює N-нітрозамін. З ацилювальними (див. *Ацилювання*) агентами утворює *аміди*, з алкілювальними (див. *Алкілювання*) — N-алкільні похідні, комплекс. сполуки — із солями Cu^{2+} , Co^{2+} , Zn^{2+} , Cd^{2+} , Hg^{2+} . А. належить до гангліонарних (див. *Ганглії превентральні*) отруту, його дія подібна до дії нікотину. $LD_{50} = 10,2\text{--}16$ мг/кг (миші, внутрішньочеревинно) залежно від енантіомерної (див. *Енантіомери*) чистоти. Легко всмоктується крізь шкіру. У малих дозах збуджує центр. нерв. систему, підвищує артер. тиск, підсилює дихання. А. використовують у мед. практиці у формі хлоргідрату як засіб для зниження залежності від паління. Раніше використовували як отруту проти *гризунів та комах* (А.-сульфат та ін.), однак тепер його не виробляють через високу токсичність.

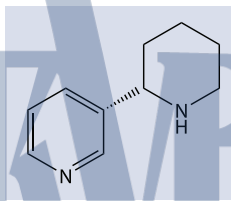
Лит.: Орехов А. П. Химия алкалоидов. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1955; Садьков А. С. Химия алкалоидов *Anabasis aphylla*. Ташкент, 1956; Насиров С. Х., Хазбиевич И. С. Фармакология алкалоидов *Anabasis aphylla* L. и клиническое применение анабазина гидрохлорида. Ташкент, 1982; Блажеєвський М. Е., Дядченко В. В. Ензимокінетичне визначення нікотину та анабазину за антихолінергичною активністю // Фарм. журн. 2006. № 5; Funayama S., Cordell G. Alkaloids: a Treasury of Poisons and Medicines. Amsterdam; Boston, 2014.

О. В. Головченко

Анабаптизм (від грец. ἀναβαπτίζω — знову занурювати, тобто наново хрестити, перехрещувати) — ранній протестантський рух (див. *Протестантизм*), започаткований у 1520–1540-х, учасники якого не визнавали хрещення немовлят, вважаючи, що лише дорослі здатні свідомо

Ан, Віктор

Анабазин. Структурна формула анабазину

та вільно обирати *віросповідання*. А. не мав чітко виробленого сповідання віри та керівн. центру; поширювався як сукупність різномірних спільнот. Духов. лідерами А. й провідниками його ідей були К. Гребель, Ф. Манц у Швейцарії; М. Гобман, Іоанн Лейденський, С. Менно в Нідерландах; Г. Гут, Т. Мюнцер, Б. Губмаєр у Німеччині; Я. Гуттер в Австрії та Моравії. Ідеї А. викладені у «Шлейтгеймському віросповіданні» (1527), пізніше дебатувалися на Аугсбурзькому з'їзді (відомий як «Синод мучеників», 1527). Анабаптисти обстоювали право людини вільно самовизначатися серед христ. церков і тлумачити *Біблію*; відкидали насильницьке *навернення*; вірили у *Святий Дух*, що діє в людині, керуючи її життям, у близьке *Друге пришествя* і тисячолітнє Царство Христа. Відкидали церк. *ієрархію*, вважаючи *Церкву* вільною асоціацією *християн*, закликали до *відокремлення церкви від держави*; започаткували ін-т учнівства в протестантизмі за зразком учительської діяльності *Ісуса Христа* щодо *апостолів*. Проповідували соціальну рівність, простоту життя, *нацифізм*, вільне володіння землею, практично втілювали принципи зрівняльно-споживчого *комунізму* в братських комунах. Анабаптистів піддавали жорстоким переслідуванням і вигнанням. Багато прибічників А. емігрували до Англії та Данії. Від серед. 16 ст. А. розпався на окремі напрями. Безпосер. наступниками анабаптистів вважаються *аміші*, *гуттеріти*, *менноніти*, *бантисти*.

Анабаптизм. Один із лідерів анабаптизму Бальтазар Губмаєр

Лит.: Радикальная Реформация: История возникновения и развития анабаптизма / Под ред. Дж. Дика. Москва, 1995; Klaassen W. Anabaptism: neither Catholic nor Protestant. Kitchener, 2001; Глуховский В. С. Краткая история христиан евангельской веры. Киев, 2006; Каретникова М. С. Протестантизм. Санкт-Петербург, 2008; Crider K. Church History: Resurrection to Reformation. Harrisonburg, 2018.

А. В. Арістова

Анабар (від юкагир. Ану — річка та евенк. біра — річка) — річка у Сх. Сибіру, на крайній півночі РФ. Під назвою А. відома від місця злиття двох річок — Вел. та Малої Куонамки (Куонамки). Витоком А. найчастіше вважається виток

Анабар

Вел. Куонамки, що знаходиться на Анабарському плато, на вис. 712 м над рів. м. Довж. — 939 км, власне А. (від місця злиття річок) — 381 км. Тече у пн. напрямку, впадає до *Лантєєвих моря*, утворюючи довгий, звивистий та мілковод. *естуарій* — Анабарську губу. Живлення — змішане,

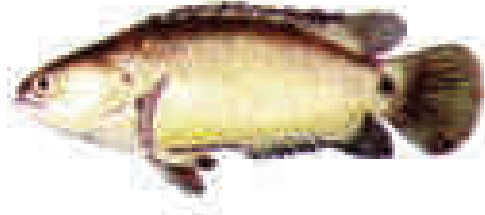
переважно снігове (80 %). Бас. А. лежить у зоні розвитку багаторіч. мерзлоти. Водопілля — наприк. травня — у червні. Літня *межень* чітко виражена, у верхн. і сер. частині А. значно міліє. Наприк. літа — у вересні — невисокі дощові паводки. Густа річкова мережа значна, разом у бас. А. — понад 1000 річок. Льодостав — з перш. пол. жовтня до травня. У суворі зими (від -40 °С до -50 °С) промерзає до дна. Верхня течія А. (Вел. Куонамка) тече Анабарським плато. У місцях виходу порід кристаліч. фундаменту долина ущелиноподібна, у *руслі* — пороги, розширюється лише в місцях впадіння приток. Шир. русла — 60–200 м. Середньор. витрати води — 95 м³/сек, у меженний період — менше за 40 м³/с. Найб. притоки — Стара, Ари-Мастаах та Хаптасиннаах. У серед. течії (до гирла р. Доруоха) тече територією *лісотундри*, набуває рис рівнинної річки. Долина — трапецієподібна, подекуди — з урвищами висотою до 40 м, зі сформованою заплавою. Шир. русла — до 200 м, з вираженими перекатами. У сер. течії глибина А. — до 4–5 м у плесах, 0,5 м на перекатах, середньообагатор. витрати води — 410–450 м³/с. Приймає притоки Фьодор, Доруоха (ліви), Ебелях, Удя (праві). У нижн. течії А. тече болотистою, безлюдною *тундрою*. Приймає притоки Хабарил, Середню. У цій частині долина А. широка (до 7 км), з численними старичними й термокарстовими *озерами*. Витрати води понад 500 м³/с, в естуарній частині, нижче впадіння повноводних приток Суолама та Уеле — понад 2 000 м³/с. Макс. зафіксовані добові витрати — 12 000 м³/сек. Іхтіофауна А. різном., особливо в низов'ї: *таймень*, *ряпушка*, *чир*, *харіус* сибірський, *голец* сибірський, *мересниця озерна*, *окунь* та ін. види риб. А. протікає в безлюдному, майже незаселеному регіоні Росії із суворим кліматом. На річці розташовані 2 єдині в Анабарському улусі Республіки Саха (Якутія, РФ) нас. пункти — с. Саскилах (адм. ц. улуса) та с. Юрюнг-Хая (сезонний порт). З 2014 розпочалася розробка родовищ *алмазів*. Гідрологія та ресурси А. та його приток вивчені недостатньо.

Лит.: Ноговицын Д. Д. Водные ресурсы Якутской АССР и их использование. Якутск, 1985; Кириллов А. Ф., Ходулов В. В., Собакина И. Г. и др. Биология реки Анабар. Якутск, 2007; Нестерева М. И., Тананаев Н. И., Галанин А. А. и др. Гидрологическая характеристика реки Большая Куонамки (бассейн р. Анабара) // Молодой ученый. 2014. № 12.

М. В. Арістова

Анабаси, риби-повзуни (*Anabas*) — рід *лабіринтових риб* род. Анабасових, здатних дихати атм. киснем. До роду належать 2 види: *A. sobojius* і *A. testudineus*. Найцікавішою особливістю А. є здатність перебувати тривалий час (до 8 год) поза водою, дихаючи атм. киснем, пересуваючись суходолом і залазити на дерева. А. — невел. (завдовж. до 30 см) кісткові риби темного, буро-зеленого, сіро-зеленого, зрідка — помаранч. забарвлення; черевце — жовтуватого кольору, плавці — червонуваті або помаранчеві, на боках — 8–10 попереч. смуг, які найбільш помітні під час *нересту*. Формою тіла А. нагадують цихлід, мають великі голову й рот. По краю зябрової кришки, на черевному та анальному плавцях розміщені численні шипи, які слугують для захисту від хижаків. В А. розвинені сильні грудні й анальні плавці, за допомогою яких риби пересуваються на суходолі, допомагаючи собі поштов-

хами хвоста й чіпляючись за ґрунт колючками країв зябрових кришок. Пересування *A.* сухоходом найчастіше пов'язане з пошуками нової водойми замість висохлої старої. Для подорожі, яка може становити сотні метрів, риби перев. обирають нічний час. Здатні перецікувати несприятл. період посухи, закопуючись у ґрунт і

Анабаси (*Anabas testudineus*)

впадаючи в сплячку, що триває кілька тижнів. Атм. повітрям *A.* дихають за допомогою спец. надзябрового лабиринтового органу. Населяють як прісні, так і солонуваті водойми: болота й калюжі, озера і ставки, канали; трапляються на рисових полях. Живляться переважно водн. безхребетними, личинками комах, молюсками, дрібною рибкою. Статевої зрілості *A.* досягають у півторарічному віці. Під час нересту забарвлення *A.* дещо яскравішає. Самець відкладає до 5 000 прозорих ікринок, які піднімаються до поверхні води. Батьки не виявляють турботи про потомство. Уже через 24 год з ікри з'являються личинки, а ще за 2 дні мальки починають плавати й живитися. Поширені *A.* у Пд. Азії, зокрема в Індії, Шрі-Ланці, М'янмі, Бангладеш, Індонезії, Малайзії, Таїланді, Камбоджі та Філіппінах.

Лім.: Hitchcock G. Climbing Perch (*Anabas testudineus*) (Perciformes: Anabantidae) on Saibai Island, Northwest Torres Strait: First Australian Record of this Exotic Pest Fish // *Memoirs of the Queensland Museum*. 2008. № 52 (2); Pius K. J. Spawning Response of *Anabas Testudineus* (Bloch, 1792) to Ovaprim // *Journal of the Inland Fisheries Society of India*. 2010. № 42 (2); Singh Y., Saha H., Mandal B. et al. Breeding of Climbing Perch (*Anabas testudineus* Bloch, 1792) Induced with Ovotide // *The Israeli Journal of Aquaculture*. 2012. № 64.

Д. С. Луценко

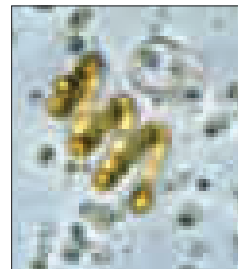
Анабена (*Anabaena*) — рід ціанобактерій (застаріла назва — синьо-зелені водорості), род. ностокових (*Nostocaceae*), порядку ностокальних (*Nostocales*), класу ціанофіцієвих (*Cyanophyceae*). Мають вигляд однорядних ниток (трихом), об'єднаних у колонії, рідше поодиноких. Трихоми в межах колонії розташовані хаотично, переплетені між собою, зрідка більш-менш паралельні. Нитки зігнуті, спіральні або зрідка прямі, завжди перегнуті біля попереч. перегородок. Складаються з вегетативних клітин циліндрич., джкоподіб. або сферич. форми, а також гетероцист (у яких відбувається азотфіксація) та акінет (виконують функцію розмноження та перенесення несприятливих умов). Зовні нитки вкриті слизом, найчастіше непомітним, зрідка — видимим без спеціального зафарбовування. Розмножуються фрагментацією колоній або ниток, а також за допомогою акінет. Рід *A.* налічує близько 60 видів, серед яких в Україні виявлено 17. Представники роду *A.* розповсюджені у світі. Трапляються перев. у прісних, рідше соло-

нуватих водоймах, морях і ґрунтах. Розвиваються в *бентосі* або розростаються у водоростеві мати, які вкривають різні занурені у воду субстрати. За результатами мол.-ген. досліджень, обсяг роду було значно зменшено порівняно з попередніми уявленнями. Види, що спричиняють «цвітіння» води та є токсичними й раніше належали до роду *A.*, віднесено до роду Доліхоспермум (*Dolichospermum*).

Лім.: Vogeley L., Sineshchekov O., Trivedi V. et al. *Anabaena* Sensory Rhodopsin: A Photochromic Color Sensor at 2.0 Å // *Science*. 2004. № 306; Mishra Y., Bhargava P., Chaurasia N. et al. Proteomic Evaluation of the Non-survival of *Anabaena Doliolum* (Cyanophyta) at Elevated Temperatures // *European Journal of Phycology*. 2009. № 44 (4); Komarek J. *Cyanoprokaryota*: in 3 vol. Berlin, 2013. Vol. 3; Mishra A. K., Tiwari D. N., Rai A. N. *Cyanobacteria: from Basic Science to Applications*. London, 2019.

О. В. Бурова

Анабіоз (від грец. ἀναβίωσις — оживання) — тимчасовий стан орг-му, коли життєві процеси або взагалі припинені, або настільки сповільнені, що зовн. прояви життєдіяльності стають непомітними. Спостерігають у всіх живих істот без винятку. Уперше явище *A.* описав 1701 *A.* ван *Левенгук*; термін запропонував 1873 *V.* Прейер (Німеччина). Розрізняють два типи *A.*: природний і штучний. Природний *A.* за екстремальних умов існування орг-мів (утворення *цисти* в губок, одноклітин. *еукаріотів*, водоростей; спор у бактерій), у разі переходу до *діапаузи* у тварин у зимовий період чи за літньої спеки, переживання безводного періоду (дводишні риби). У деяких орг-мів *A.* є природ. етапом життєв. циклу (цисти паразитичних черв'яків, спори грибів і рослин, насіння вищих рослин). Близьким до *A.* є стан нагнізних пташенят за відсутності батьків. особин. *Діапауза* — гальмування на певних стадіях *метаморфозу* в комах, а також тимчасове зупинення розвитку *ембріону* на дуже ранніх стадіях розвитку в кунячих. Термін «сплячка» застосовують переважно до ссавців, які в зимовий період чи за літньої спеки впадають у тривалий соң. При цьому спостерігають деяке зниження т-ри тіла, зменшення частоти пульсу та дихання. У кажанів під час зимівлі також настає стан, близький до *A.*, т-ра їхнього тіла знижується від 37,9 °С до 0,1 °С, частота серцевих скорочень зменшується від 420 до 8,5 на хв. Сплячка властива також тропіч. ссавцям (деяким лемурам), які в такий спосіб уникають перегріву. *Заціпеніння* — стан зниження життєвої активності та метаболізму, притаманний пойкилотермним хребетним (рибам, амфібіям і рептиліям; див. *Пойкілотермні тварини*), що настає за низьких т-р. Штучний *A.* спричиняють сильною дією фіз. і хім. чинників. Найпоширен. є використання наднизьких т-р, що призводить до майже повного припинення *метаболізму*. Стану *A.* можна досягти, напр., в акваріумних риб доданням сірководню в певних концентраціях. Життєдіяльність орг-мів відновлюється за настання сприятливих умов. Стан довготрив. *A.* впродовж десятиліть має назву *кріоконсервація*. Здатність витримувати наднизькі т-ри тривалий час властива примітивним одноклітин. істотам, окр. клітинам (*сперматозоїдам*), тканинам (крові) та ембріонам (ембріон людини на стадії до 8 бластомерів здатний зберігати життєздатність протягом кількох років). Однак

Анабена (*Anabaena spiroides*)

Анабіоз. Миша (*Muscardinus avellanarius*) готується до сплячки

домогтися стану А. всього орг-му (напр., людини) досі не вдавалося. Довготривалий А. становить особливий інтерес для сучас. космонавтики як імовірна. спосіб перебування людини в космосі протягом тривалого часу за умови обмеж. запасів їжі та води.

Лит.: Нікітін В. Анабіоза: про перехід життя в прихований стан. Харків, 1933; Fahy G., Wowk B. Principles of Cryopreservation by Vitrification // Methods in Molecular Biology. 2015. Vol. 1257; Тельпухов В., Щербаков П. Охладити, но не заморозити // Наука і життя. 2018. № 1.

С. В. Межжеріна

Анаболізм (від грец. ἀναβάλλω — накидати, наспати), асиміляція, пластичний обмін — сукупність реакцій біол. синтезу органіч. сполук в орг-мі. А. — процес вбирання й засвоєння орг-мом речовин із навкол. середовища; сукупність хім. процесів в орг-мі, завдяки яким утворюються й відновлюються структурні компоненти клітин і тканин. Відбувається за участю ферментів і забезпечує синтез складних сполук із простіших попередників за допомогою енергії АТФ та ін. макроерг. сполук. Джерелом цієї енергії можуть бути соняч. світло (в автотрофів), окиснення різн. неорганіч. речовин (у хемосинтетичних мікроорганізмів), дихання і бродіння (у гетеротрофів — людини, тварин, грибів, мікроорг-мів). При цьому автотрофи отримують неорганіч. поживні речовини й перетворюють їх у процесі фотосинтезу на органіч., використовуючи соняч. енергію. Гетеротрофи живляться готовими органіч. речовинами, з яких утворюють властиві їхньому орг-му сполуки за рахунок потенц. енергії органіки. До осн. процесів А. належать біосинтез білків, вуглеводів, ліпідів, нуклеїн. кислот та ін. Процеси А., що відбуваються в зел. рослинах із поглинанням соняч. енергії, є осн. в біол. синтезі органіч. речовин із неорганічних. У гетеротроф. орг-мів, які використовують поживні речовини рослин. і тварин. походження, процесам А. передують розщеплення отриманої органіки. А. взаємопов'яз. з протилежним процесом — катаболізмом. Обидва процеси відбуваються одночасно, але в різн. напрямках, що пояснюється їхньою різною локалізацією в клітинах. Зазвичай кінцеві продукти катаболізму є вихідними для А. і навпаки. А. і катаболізм протягом усього життя підтримують безперерв. обмін речовин між орг-мом і навкол. середовищем. Завдяки А. орг-м засвоює поживні речовини, будує з них клітинні структури і забезпечує свій ріст, розвиток, оновлення та накопичення запасів для подальшого використання їх як джерела енергії. Особливості орг-мів, набуті в процесі еволюції, визначають характер А. Водночас зміни А. впливають на їхню природу. Ріст орг-мів можливий, коли А. переважає над катаболізмом. Речовини, дія яких спрямована на посилення процесів А. в орг-мі, мають назву «анаболіки». Ці сполуки стимулюють або беруть участь у синтезі макромолекул, що сприяє швидкому оновленню клітин, зокрема поперечносмугастих м'язів, а отже, збільшенню м'язової маси. Анаболіки раніше використовували як лікар. засіб для підтримання виснажених хворобою людей. Нині найвідом. сфера їхнього застосування — спорт та пов'язані з ним види діяльності, які потребують швидкого нарощування м'язової маси. Розрізняють стероїдні (гормоноподібні речовини) і нестероїдні анаболіки.

Лит.: Боечко Ф. Ф., Боечко Л. О. Основні біохімічні поняття, визначення і терміни. Київ, 1993; Начала фізіології / Под ред. А. Д. Ноздрачева. Санкт-Петербург, 2001; Макрушин М. М., Макрушина Є. М., Петерсон Н. В. та ін. Фізіологія. Вінниця, 2006; Guyton A. C. Textbook of Medical Physiology. Philadelphia, 2006; Сиволоб А. В. Молекулярна біологія. Київ, 2008; Левандовський Л. В., Дрюк В. Г., Семенова О. І. та ін. Біологічна хімія. Київ, 2012; Злобін Ю. А. Курс фізіології і біохімії рослин. Суми, 2014.

Л. Д. Орлова, Я. О. Межжеріна

Анаболія (від грец. ἀναβολή — насип, сходження, підйом), надставка, пролонгація — тип філеmbріогенезу, т. з. надставка кінцевих стадій розвитку, виникнення в процесі еволюції нових стадій формотворення на пізніх етапах онтогенезу. При цьому період формування органа або структури, що зазнали А., подовжується. Виникнення кожної А. пересуває останні стадії розвитку «углиб» онтогенезу. Новими стадіями онтогенезу є зміни будови скелета хребетних: зрощення в дорослих хребетних хрящів і кісток, які не були зрослими в їхніх предків, диференціація м'язів, розподіл кровоносних судин. Прикладом А. може слугувати додавання нов. стадій розвитку кінцівки коня: посилений розвиток серед. пальця й поступова редукція бічних. У рослин прикладом А. є додаткові пристосування для розповсюдження насіння (парашутики, крильця, колючки тощо), що виникли як нові стадії онтогенезу, на яких поновлюється ріст плодонісних, чашолистків, стінок зав'язі. Термін «А.» запровадив 1912 О. М. Северцов (Росія), який вважав, що біогенетичний закон відображає саме А.: появу нов. формотворчих стадій у нащадків пор. з еволот. предками, стадії яких просуваються в онтогенезі назад. Див. також Абревіація — еволюційні зміни, які вважають негативною А.

Лит.: Северцов А. Н. Собрание сочинений : в 5 т. Москва; Ленинград, 1945. Т. 3; Gould S. J. Ontogeny and Phylogeny. Cambridge; London, 1977; Градов О. В. Метод сеток Безье — Д'арси-Томпсона в реконструкції морфогенеза и абиогенеза: элементарная биометрическая модель // Morphologia. 2011. Т. 5. № 3; Основи еволюційної теорії / Уклад.: О. Ю. Галкін, Л. О. Тітова. Київ, 2018.

Я. О. Межжеріна

Анагенез (від ана... і грец. γένεσις — народження, виникнення) — тип еволюційного процесу, близький до прогресу біологічного. Термін «А.» запропонував 1866 палеонтолог А. Хайат (США) для позначення початкової стадії розвитку великих системат. груп орг-мів (див. Філогенез), для якої характерні виникнення нового типу орг-ції та розквіт групи. 1947 біолог Б. Ренш (Австрія) терміном «А.» позначив появу нових органів і вдосконалення структурних типів (планів будови) великих груп орг-мів у процесі еволюції. Він протиставив А. процесові галуження філогенет. дерева на одному рівні. Для А. характерно ускладнення органів і вдосконалення їхніх функцій, автономізація (зменшення залежності від зовн. впливів) розвитку. У такому розумінні А. близький до ароморфозу.

Лит.: Северцов А. С. Основы теории эволюции. Москва, 1987; Воробьева Э. И. Филогенетические принципы и критерии на модели Sarcotrygus // Эволюционные факторы формирования разнообразия животного мира. Москва, 2005; Гунбин К. В., Суслов В. В., Колчанов Н. А. Ароморфозы

и адаптивная молекулярная эволюция // Вестник Вавиловского об-ва генетиков и селекционеров. 2007. Т. 11. № 2; Гринин Л. Е., Марков А. В., Коротаев А. В. Макроэволюция в живой природе и обществе. Москва, 2008; Основы эволюционной теории / Уклад.: О. Ю. Галкин, Л. О. Титова. Київ, 2018.

Анагліфія (від грец. ἀνάγλυφος — рельєфний) — спосіб репродукування, що дає змогу дістати *стереоскопічне зображення*. Метод поділу стереомалюнків за допомогою кольор. фільтрів запропоновано 1853 забезпечує В. Роллманом (Німеччина). 1891 цей спосіб було вдосконалено Л. Д. дю Ороном (Франція) і названо «А». 1936 Л. Ж. Лью'єр (див. *Лью'єри*) поліпшив характеристики світлофільтрів і показав перший анагліф. стереофільм. Спостереження стереоскоп. зображень засн. на *бінокулярному зорі* людини, що дає змогу оцінювати форму та розташування навколиш. об'єктів. А. забезпечує можливість створення ілюзії об'єм. зображення під час перегляду плоских малюнків. Метод полягає у використанні окулярів зі скельцями різн. кольору й дає змогу переглядати стереоскоп. зображення на стереоекрані, папері, екрані телевизора, проєктора, комп'ютера, розміщувати їх в *Інтернеті*. Для імітації кольор. фільтрів створено спец. комп'ютер. програми. Анагліф. метод отримання стереоефекту для стереопари звич. зображень полягає в кодуванні кольору зображень,

Анагліфія. Стереоекрані

Анагліфія. Стереоскопічне зображення

признач. для лівого і правого очей. Глядач надіває окуляри, у які замість діоптр. скелець вставлені спец. *світлофільтри*. Найчастіше використовують червоно-сині або червоно-зел. стереоекрані. Перегляд крізь червоно-сині окуляри дає однакову яскравість і контраст зображень для обох очей. Під час перегляду в червоно-зел. окулярах зел. світлофільтр дає контрастніше зображення, ніж червоний, що суттєво погіршує стереосприйняття. Для усунення цього недоліку зазвичай зменшують контраст червон. зображення й підвищують — зел., тому червоно-зел. анагліфи мають брунат. відтінок. У 1970-х реж. С. Гібсон запропонував систему «Діпвіжн» (англ. DeepVision), яка дала змогу підвищити натуральність кольорів й охопити майже весь видимий спектр. Анагліф. зображення застосовують для отримання об'єм. відображення мат. функцій, перегляду стереопар космічних знімків і тривимірних *моделей* місцевості, моделей у пром. *дизайні*, *будівництві*, *архітектурі*, а також тривимірної структури білків, нуклеїн. кислот. А. також використовують для створення стереозображень, стереокіно, стереоефектів у комп'ютер. іграх тощо.

Літ.: Рожков С. Н., Овсянникова Н. А. Стереоскопія в кино-, фото-, відео-техніке. Москва, 2003; Корнее-

ва А. М., Ткаченко В. П. Методика формування просторової уяви майбутніх інженерів із застосуванням динамічних стереоскопічних моделей // Проб. інж.-пед. освіти. 2006. Вип. 14–15; Бережна О. Б. Основні принципи формування, обробки та застосування стереозображень у дизайні // Системи оброб. інформації. 2017. Вип. 2.

Анагогія (від грец. ἀνάγω — вести нагору, піднімати, уводити) — 1) У давньогрецькій *міфології* — свято на честь тимчас. «від'їзду» когось із богів (Ἀναγωγή). Відзначалося, напр., на о. Сицилії на честь *Афродіти*, на о. Делосі на честь *Аполлона*. Свято повернення богів називалося катагогією.

2) В *аврамічних релігіях* — метод тлумачення *Святого Письма*, сходження від буквального смислу слів до їх вищого, символіч., дух. сенсу. Термін з'явився під час перекладу давньоєвр. текстів *ТаНаХу* грец. мовою в межах юдео-александрійської *екзегетики*. За вченням *Філона Александрійського*, *трансцендентна істина*, спрощена до рівня людської обмеженості, набирає форми *алегорії*, тому завдання тлумача — пояснити її. Відповідно юдейські книжники пов'язували анагогіч. спосіб тлумачення текстів із їх таємничим, містич. освітленням («сод»). Це вчення було адаптоване христ. *теологією*, найперше зх. *патристикою*. Взірцем біблійної *герменевтики* стало вчення христ. ченця й богослова *Івана Кассіяна* Римлянина (бл. 360 — бл. 435). Згідно з ним, *віднайдення есхатологічних смислів Біблії, літургії* тощо передбачає чотири щаблі сходження: букв. тлумачення св. тексту (або обрядової дії); *алегоричне тлумачення з метою з'ясування віроповч. змісту; тропологічне тлумачення з метою виведення морал. настанов; анагогічне тлумачення з метою пошуку вказівок на виконання Божих обітниць у Царстві Небесному*. Ці рівні *Іван Кассіан* ілюстрував на прикладі поняття «Єрусалим»: у букв. значенні — назва столичного міста чи всієї Юдеї; в *алегорич.* — «Церква Христова»; у морал. — «душа людини»; в анагогіч. — «Град Небесний». Така модель, узятя за основу зх.-європ. *схоластикою*, отримала назву «квадрига» (від лат. quadrigae — четвірка; назва антич. колісниць, яку тягла четвірка коней). З погляду схоластики. екзегези анагогіч. сенс відповідає Надії, *алегорич.* — Вірі, трополог. — Любові. А. застосовували у своїх трактатах *Беда Достоправний, Тома Аквінський, Іоанн Флорський*. До анагогіч. способу тлумачення бібл. текстів зверталися і представники сх. патристики. *Псевдо-Діонісій Ареопагіт, Максим Сповідник* методом А. роз'яснювали зміст *євхаристії*. До А. вдавалися *Іоанн Златоуст, Діодор Тарсійський, Феодоріт Кирський, Дідім Слінець, Андрій Кесарійський, Григорій Палама*. У вітчизн. традиції А. застосовували *Іоанікій Галатювський, Антоній Радивилівський, Дмитрій (Туптало), Лазар (Баранович), Стефан (Яворський), Паїсій (Величковський)* та ін. *Данте Алієрі* вказав на анагогіч. сенс, вкладений ним у «Божественну комедію».

3) У філос. лексиконі поняття вживається для позначення вищого, гранич., остаточ., адекватного сенсу речей або текстів. Так, Г. В. *Ляйбніц* у ст. «Анагогічна спроба дослідження причин» (бл. 1690–1695) трактує А. як спільний шлях теологів і філософів до розуміння вищої причини та пов'язує її зі сферою сокровенного, потаємного.

4) У психології — піднесений дух, стан людини; потяг до ідеального, високоморального; містич. екстаз, богоспоглядання. К. Г. Юнг вживав термін на позначення ідеалістичних, моральнісних аспектів *несвідомого*.

Літ.: Лановик З. Б. Генеза біблійної герменевтики як основа сучасної гуманітаристики // Питання літ. 2006. Вип. 71; Schnelle U. Einführung in die neutestamentliche Exegese. Stuttgart, 2008; Преподобный Иоанн Кассиан Римлянин. Изборник. Москва, 2010; Десницкий А. С. Введение в библейскую экзегетику. Москва, 2013; Санніков С. Історія та практика біблійного коментування у слов'янському контексті (Частина 1) // Укр. релігієзнавство. 2016. № 80; Maier G. Biblische Hermeneutik. Witten, 2019.

О. В. Саранін, А. В. Арістова

Анаграма (від *ана...* і грец. *γράφω* — риска, літера, написання) — стиліст. фігура, побудована на графічному шифруванні слова у формі перестановки букв, складів, зворотного прочитання (напр., скала — ласка). А. використовують у загадках, ребусах, шарадах, поет. творчості. Ф. де Соссюр у «Курсі загальної лінгвістики» («Cours de linguistique générale»; 1916) висловлював думку про широке представлення А. в найдавніших епосах, а також у *Біблії*. А. є засобом конструювання деяких псевдонімів (напр., псевдонімом Антіоха *Кантемира* було ім'я Харитон Макентін).

Літ.: Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ, 1998; Горболіс Л. М. Теорія літератури і методологічний дискурс: у 2 ч. Суми, 2014.

О. О. Селіванова

Анадиплосис (грец. *ἀναδίπλωσις* — здвоєння) — у віршуванні — стилістична фігура, що полягає в повторенні останніх звуків або остан. слова (слів) одного рядка на поч. наступного.

Стоять квітки, окроплені росою,
Окроплена росою, тремтить трава.
(Д. Загуб)

А. також використовується в риториці як прийом, який полягає в повторі остан. слова (слів) речення на поч. наступного.

Анадир — річка в Росії, на Чукотському півострові. Бере поч. на Ілірнейському кряжі (частина Чукот. нагір'я) з невеликого гір. озера й тече в пд. напрямку. У верх. частині А. — гір. річка, зі швидкою течією, валунно-галечник. перекатами. Нижче с. Єропол змінює напрямок на сх. і перетинає Анадиро-Пенжинську низовину — тип. тундр. ландшафт (див. *Тундра*) з вел. кількістю озер. А. впадає до затоки Онемен, яка вузькою протокою сполучається з Анадирською зат. Берингового моря. На пд. березі протоки розташ. м. Анадир — адм. ц. Чукотського авт. округу. Бас. А. лежить у субаркт. клімат. поясі із суворими погод. умовами, суцільним поширенням мерзлоти вічної. Живлення мішане — снігове, дощове та підземне, за рахунок підрусл. таликів. Середньор. витрати води в серед. течії А. — 1 200 м³/с, у пригірловій частині — 2 160 м³/с. Зима межень дуже низька. Під час повені, що буває напр. травня — у червні, рівні води підвищуються на 3–5 м. Від липня до жовтня витрати води залежать від атмосфер. опадів, характер. дощ. паводки. Льодостав у верхів'ях А. починається у вересні, нижче за течією — у жовтні, тривалість — прибіл. 8 місяців, товщ. льоду на окремих ділянках перевищує 150 см. Скрес та

льодохід — напр. травня. Найб. притока — р. Майн (Майна), права, довж. 475 км, впадає до А. в нижній течії. Ін. важливі притоки — Біла, Танюрер (ліві), Яблон, Єропол, Чинейвеєм (праві). В урвищах на схилах річк. долини — потужні льодові жили. Рослинність долини А. — тундрова, лише в улоговині pobl. с. Марково — розрідж. деревостани модрина. На схилах сопок, крім тундр. рослинності, є кедр. стелюх, у долині — окремі групи дерев берези повислої. Фауна тундрова. А. досить багатий рибою, об'єктами риболовлі є сигові (ряпушка, чир, сиг сибірський), харіус, минь тонкохвостий, окрім того, в А. водиться щука, ялець, карась якутський. Великого госп. значення річка не має, оскільки тече практично незасел. місцевістю. На А. розташ. села Усть-Біла, Марково, сезон. поселення чукчів.

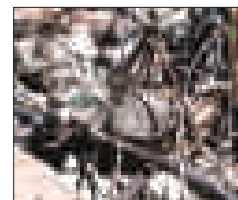

Анадир

Судноплавна для малих річк. суден улітку. У м. Анадир — мор. порт.

Літ.: Ресурси поверхневих вод СССР: в 20 т. Ленинград, 1969. Т. 19; Петровский В. В. О ландшафтах и флористических комплексах в бассейне верхнего течения р. Анадырь // Krylovia. 2001. Т. 3. № 1; Черешнев И. А., Шестаков А. В., Скопец М. Б. и др. Пресноводные рыбы Анадырского бассейна. Владивосток, 2001; Черешнев И. А. Пресноводные рыбы Чукотки. Магадан, 2008; Васильчук Ю. К., Васильчук А. К. Повторно-жильные льды долины реки Майн и реконструкция зимних палеотемператур воздуха Южной Чукотки 38-12 тысяч лет // Криосфера Земли. 2017. Т. 21. № 5.

Анадримадуза Ретовського (*Anadrymadusa retowskii*) — вид комах род. Коників справжніх ряду *прямокрилих*. Відкритий природознавцем-ентомологом О. Ф. Ретовським, названий на його честь. Довжина тіла А. Р. (у самиці, без врахування довжини яйцекладу) — 31–36 мм. Світло-бурі. Вусики щетинкоподібні, довші за тіло, однотонно-бурі. Передньоспинка циліндрич., з двома темн. плямами на бічн. поверхнях. Короткокрилі, надкрила виступають з-під передньоспинки та прилягають одне до одного, бурі, іноді із зеленув. відтінком. Яйцеклад самиці довгий, шаблеподібний, 25–27 мм. На кінці черевця самця знизу — 2 пари тонких відростків: пара спрямованих назад шипів та церкви (тонкі, спрямовані вгору, без виступу на внутрішній стороні). Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця. Личинки з'являються навесні. Дорослі комахи трапляються від сер. липня до поч. вересня. Тримуються на сухих ділянках кам'янистих степів, що добре прогріваються сонцем, у вимитих водою не глибок. ярах на схилах пд. експозиції гір і горбів (100–200 м над рів. м.). У фауні України представлений один вид роду. *Ендемік* Пд. берега Криму, рідкісний вид, занесений до *Червоної книги України*. Природоохоронний статус

Анадримадуза Ретовського

виду — вразливий. Рееструють лише поодинокі особини, зникає через надмірне рекреаційне навантаження. А. Р. охороняють у *Карадазькому природному заповіднику НАН України*. Для збереження А. Р. рекомендовано створення ентомол. заказників у місцях перебування виду.

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За заг. ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Козак В. Т. Комахи України. 2-ге вид., випр. і допов. Тернопіль, 2014.

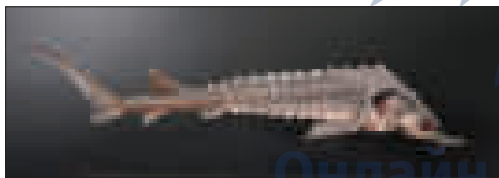
Т. І. Пушкар, В. Ю. Назаренко

Анадромна міграція (від *ана...* та грец. *δρόμος* — біг) — нерестова міграція *прохідних риб*, для якої характерним є напрямом руху з морів і лиманів до озер і річок. Властива *осетровим, лососевим, оселедцевим, деяким корошовим* видам риб, напр., кеті, горбуші, кумжі, чорноморському оселедцю, оселедцю-чорноспинці, дніпровському рибицю, триголковій колющці, білузі, осетру тощо. А. м. пов'язана насамперед із наявністю в прісних водоймах сприятливіших умов для розмноження риб і виживання ікри та личинок пор. з морськими водами.

Лит.: Баклашова Т. А. Ихтиология. Москва, 1980; Шерман І. М., Пилипенко Ю. В., Шевченко П. Г. Загальна іхтіологія. Київ, 2009; Шевченко П. Г., Пилипенко Ю. В. Спеціальна іхтіологія : у 2 т. Херсон, 2016.

І. І. Грициняк

Анадромні риби (від *ана...* та грец. *δρόμος* — біг) — група *прохідних риб*, що нагулюються в мор. воді, а нерестяться в прісноводній (річках, озерах). Для цього здійснюють нерестові міграції з моря в річкові системи на сотні й тисячі кілометрів. Справжні А. р. поширені лише в Пн. півкулі, північніше за тропік Рака. За походженням їх поділяють на дві групи. Первинно прісноводні — види, що виникли в прісній воді, однак згодом змогли опанувати мор. простір, де нагулюються протягом дорослого періоду життя. Вторинно прісноводні А. р. за своїм походженням

Анадромні риби.
Осетер руський (*Acipenser gueldenstaedtii*)

є мор. рибами, що почали нереститися спочатку в солонуватих водах *лиманів*, а згодом — безпосередньо в річков. системах. В А. р. ікринки розвиваються винятково в прісній воді. У деяких (напр., осетрових) личинки й мальки розвиваються в прісній воді, а до моря потрапляє вже підросла цьогорічна молодь. В ін. А. р. (лососевих, пузанкових) личинки або мальки пасивно скочуються за течією до лиманів або передрічкових ділянок морів та океанів з опрісненою водою. Типовими представниками А. р. є види род. *Осетрових (Acipenseridae)*, *Лососевих (Salmonidae)* та *Пузанкових (Alossinae)*. Серед представників ін. родин слід зазначити групу близькоспорідн. далекосх. видів, яких раніше розглядали як вид червонопірка-угай (*Tribolodon hakonensis*). Це єдиний виняток у род. *Корошових*, коли дорослі особини здатні нагулюватися в справжній мор. воді. У межах України представлені всі 3 родини А. р. Серед прохідних осетрових нині в Україні залишилося 3 зникаюч. види: осетер руський (*Acipen-*

ser gueldenstaedtii), севрюга (*Acipenser stellatus*) та білуга (*Huso huso*) — усі занесено до *Червоної книги України*. Серед лососевих трапляється прохідна форма форелі струмкової, яку зазвичай наз. чорноморським лососем, надаючи їй ранг підвиду (*Salmo trutta labrax*), а пузанкові представлені оселедцем чорноморсько-азовським (*Alosa immaculata*). Цей вид у водах України досі не втратив пром. значення. Його добувають у пониззях річок Дунаю, Дністра, Дніпра та Керчен. протоці, проте навіть за найоптимістич. оцінками, запаси цього виду натеper становлять 3–10 % від рівня 1930-х.

Дж.: Наказ Державного комітету рибного господарства України «Про затвердження Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря» № 164 від 8 грудня 1998 року // Офіц. вісник України від 26.03.1999. 1999. № 10.

Лит.: Никольский Г. В. Экология рыб. 3-е изд., доп. Москва, 1974; Межжерин С. В. Животные ресурсы Украины в свете стратегии устойчивого развития. Киев, 2008; Межжерин С. В., Федоренко Л. В., Верлатый Д. Б. Дифференциация и аллозимная изменчивость пузанковых сельдей рода *Alosa* (Clupeiformes, Alosinae) Азово-Черноморского бассейна // Цитология и генетика. 2009. Т. 43. № 2; Царик Й. В., Хамар І. С., Дикий І. В. та ін. Зоологія хордових. Львів, 2013; Вахрин С. И. Хроника неоконченной войны. Дрифтерному промыслу — НЕТ! Петропавловск-Камчатский, 2014.

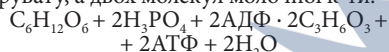
Д. С. Луценко

Анаеробіоз (від *ан...* — заперечний префікс, грец. *αἴρ* — повітря та *βίος* — життя), аноксифіоз — життя за відсутності вільного кисню. Поняття запровадив Л. Пастер. 1861 вчений уперше встановив, що мікроорг-ми, яким властиве *бродиння маслянокисле*, гинуть за наявності кисню. Такі орг-ми отримали назву *анаероби*. Повна або часткова відсутність кисню є звич. умовою існування деяких водоростей, війчастих *інфузорій*, малоцетинкових та багатоцетинкових червів, *моллюсків*, личинок комарів тощо. Для деяких аеробних орг-мів (аеробів) А. є етапом обміну речовин, перехідним, тимчасовим станом, який забезпечує їх виживання за несприятливих умов (див. *Анабіоз*). Процеси анаеробного перетворення (*бродиння, гниття*) відіграють вагомую роль у кругообігу речовин у природі, а також мають велике значення в житті людини. Зокрема, гниття при травмах і пораненнях може спричинити небезпечні ускладнення, як-от *гангрена, флегмона* тощо. Молочнокисле та маслянокисле бродиння використовуються в харч. пром-сті при виготовленні різн. видів молоч. продуктів, спиртних напоїв, квашенні овочів та фруктів тощо.

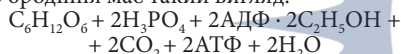
Лит.: Гусев М. В., Минеева Л. А. Микробиология. Москва, 1992; Борисов Л. Б. Медицинская микробиология, вирусология и иммунология. 4-е изд. Москва, 2005; Лобань Г. А., Полянська В. П., Звягольська І. М. Микробиологія, вирусология та імунологія. Полтава, 2016.

Анаероби (від *ан...* — заперечний префікс і *аероби*) — орг-ми, здатні існувати без кисню. А. отримують енергію внаслідок частков. розкладання речовин до проміжних продуктів, а не до води й вуглекислого газу (як це відбувається під час окиснення). Коли *бактерії* отримують енергію і необхідні для життя сполуки в результаті процесів гниття — анаеробного розщеплення *білків* чи *амінокислот*, процес триває до утворення *амоніаку* й сірководню, яким властивий характерний неприємний запах. Саме такі бак-

терії розкладають трупи тварин. Анаеробні бактерії, які утворюють мікрофлору товстого кишківника людини, забезпечують остаточне розщеплення білків, синтез деяких вітамінів, напр., групи В, пригнічують розвиток хвороботворних і гнильних мікроорг-нів. Деякі види бактерій (*аероби*) здатні жити лише за наявності кисню, ін. — винятково в безкисневому середовищі (А.), є такі, що розвиваються однаково добре як за наявності, так і за відсутності кисню. Ті, що живуть у кисневому середовищі, отримують енергію завдяки біол. окисненню. Як і *еукаріотам*, їм властиве окисне фосфорилування, що відбувається не в *мітохондріях*, а на внутр. поверхні *клітинної мембрани*. А. здатні існувати в безкисневому середовищі, отримувати енергію внаслідок ферментатив. розкладання глюкози, який наз. *бродінням*. Відповідно до кінцевих продуктів виділяють кілька його типів. *Бродіння молочнокисле* відбувається під час скисання молока під дією специф. бактерій. Процес включає хім. перетворення, аналогічні до *гліколізу* багатоклітинних орг-нів, тільки завершується утворенням не пірувату, а двох молекул молочної к-ти:

Бродіння спиртове відрізняється від молочнокислого тим, що серед продуктів реакції є *етанол* і вуглекислий газ. Сумарне рівняння спиртового бродіння має такий вигляд:

Цей процес властивий також дріжджовим грибам, його використовують у харчов. пром-сті при вир-ві вина й пива. Складнішим є процес *бродіння маслянокислого*, під час якого з крохмалю, спиртів чи органічних к-т утворюється масляна (C_3H_7COOH) та оцтова к-ти, а також виділяються CO_2 і H_2 .

Лит.: Гусев М. В., Минеева Л. А. Микробиология. Москва, 1992; Борисов Л. Б. Медицинская микробиология, вирусология и иммунология. 4-е изд. Москва, 2005; Ястремська Л. С., Малиновська І. М. Загальна микробиологія і вірусологія. Київ, 2017.

Я. О. Межжеріна

Анаїдейя (грец. ἀναίδεια — безсоромність, нахабство) — етичне поняття, яке фіксує межу людської *свободи* з погляду пристойності чи непристойності. А. є ознакою свідомого бажання порушувати встановл. традицією спосіб життя спільноти, що часто сприймається як безсоромність і нахабність. Напр., коли людина через погорду чи презирливе ставлення до ін. людей зневажає установлені правила поведінки. У 7 ст. до н. е. в м. *Афінах* існував храм А. та Гібрис, що фіксує неоднозн. ставлення в антич. світі до людського спротиву божеств. волі: при шанобі до волі богів поважалася й людська сміливість. *Діоген Синопський* злиденно мешкав у великій «діжці» на звалищі, епатуючи оточення зневагою до «світового порядку», що викликало в соціумі водночас інтерес і презирство. *Едіт* осліпив себе за мимовільні злочини, кинувши виклик Доли та демонструючи розрив із богами, і його страждання пробуджували в глядачів трагедії *Софокла* співчуття, *катарсис*. А. актуалізує питання про межі свободи та *необхідності* в індивід. та соц. житті людини.

Лит.: Боннар А. Греческая цивилизация. От Илиады до Парфенона. От Антигоны до Софокла. От Еврипида до

Александрии. Москва, 1995; Слотердаик П. Критика цинического разума / Пер. с нем. Екатеринбург; Москва, 2009; Скомаровський В. О. Історія європейської філософії: Античність, Середньовіччя, Відродження. Умань, 2018.

О. П. Полішук

Анакамотодон сплахноподібний (*Anacamptodon splachnoides*) — вид *мохоподібних* родини *амблістегієвих*. Дрібний мох у подушкоподіб. темно-зелених блискучих дернинках. Стебла густо розгалужені, віддалено улиснені. Листки відхилені, прямі, широкояйцеподібно- або овальноланцетні, загострені, плоскі, цілокраї. Жилка проста, доходить до середини листка. Клітини видовжено ромбічношестикутні, тонкостінні, гладенькі, при основі листка прямокутні. Однодомна рослина. Ніжка *спорогонія* пряма, червона, 5–8 мм завдовжки. Коробочка овальна або яйцеподібна; кришечка загострена, з косим дзьобиком. Зростає А. с. у букових, смереково-букових лісах окремими дернинками на стовбурах, пнях та в дуплах листяних, рідше хвойних, дерев, уникаючи конкуренції з боку ін. мохоподібних. Трапляється в Європі, на Кавказі, в Азії, Пн. Америці. В Україні — у Карпатах. Вид занесено до *Червоної книги України*. Причини зменшення чисельності — вирубування старих дуплистих дерев, особливо буків. Охороняють А. с. у НПП «Сколівські Бескиди» та «Вишницький».

Лит.: Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Я. П. Дідуха. Київ, 2009; Бойко М. Ф. Червоний список мохоподібних України. Рідкісні та зникаючі види мохоподібних України. Херсон, 2010; Németh C., Erzberger P. Anacamptodon Splachnoides (Amblystegiaceae): Hungarian Populations of a Moss Species with a Peculiar Habitat // Studia Botanica Hungarica. 2015. № 46 (1).

В. М. Вірченко

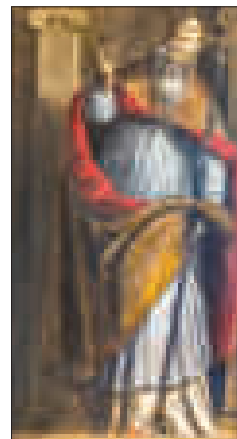
Анакліт I (лат. Anacletus, Anencletus; бл. 25 — бл. 88–92) — церковний діяч, *Папа Римський* (бл. 76–80 — бл. 88–92), святий, мученик. Про життя А. I даних бракує. Вважають, що А. I — уродженець м. Рима (Італія). Поряд із тим, існує версія, що він грек за походженням (таке ім'я було поширене в середовищі рабів-греків). Триває дискусія довкола питання: А. I та Кліт (лат. Cletus) — одна особа чи різні. У джерелах обидва імені вживають почасти щодо однієї особи, почасти — на позначення різн. Час *понтіфікату* А. I точно не встановлений. Так, *Іриней Ліонський* згадує таку послідовність пап після апостола *Петра*: *Лін, А., Климент I, Проте Августин Блаженный* стверджує, що Климент I обіймав *Святий престол* до А. I. Згідно з «Книгою пап» («Liber Pontificalis»; 6–7 ст.), А. I правив понад 12 р. Вважають, що він заснував у м. Римі 25 *парафій*. Помер мучениц. смертю, похований неподалік від імовірної могили апостола Петра (тепер *Ватикан*). Дні поминання — 26 квітня, 13 липня.

Лит.: Attwater D., John C. The Penguin Dictionary of Saints. 3rd ed. London, 1995; McBrien R. P. Lives of the Popes: The Pontiffs from St. Peter to John Paul II. San Francisco, 2000; Norwich J. Absolute Monarchs: a History of the Papacy. New York, 2012; Phillips Ch. The Illustrated History of the Popes: an Authoritative Guide to the Lives and Works of the Popes of the Catholic Church, with 450 Images. London, 2018.

Анаколуф (грец. ἀνακόλουθος — непослідовний) — стилістична фігура, в основі якої лежить грамагічна неузгодженість членів речення, по-

Анакамотодон сплахноподібний (*Anacamptodon splachnoides*)

Анакліт I. Худ. Якопо Пальма молодший, 1592–1593, розпис церкви Санта-Марія Ассунта у Венеції

рушення синтаксичних зв'язків. Виділяють два осн. різновиди А. Перший — А. як наслідок об'єднання в межах одного речення двох різних синтакс. моделей, що призводить, зокрема, до неузгодж. відмінк. форм: «Першим із них [факторів] — це ест економічне відродження усіх кутків» (М. Куліш; пор. «Першим із них е...» і «Перший з них — це...»). Особливо це помітно тоді, коли структуру речення ускладнено вставною конструкцією, відокремл. зворотом, підр. реченням і відбувається синтакс. розрив між поч. і кін. речення. До такого А. також належить об'єднання компонентів двох різних парних сполучників:

І почала [Мишва] хазайнувати, —
Не стільки їсти, як псувати.

(Л. Глибов; пор. «не стільки...
скільки» і «не так..., як»).

Другий тип — А. як наслідок поєднання в реченні слівформ на власне граматич. і логіч. принципах: «Ой дитино, який же ти морочливий!» (Марко Вовчок), «Пило воду та два соколи, Напившись, говорили» (фолькл.). Найчастіше А. використовують для посилення експресії худ. мови: для надання особливого колориту в ліриці, своєрідності мовлення персонажа або для створення коміч. ефекту.

Лит.: Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985; Домбровський В. Г. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика. Дрогобич, 2008; Словник-довідник літературознавчих термінів / Упоряд.: О. В. Бобир, В. Й. Буденний, О. Б. Мамчич та ін. Чернівці, 2016.

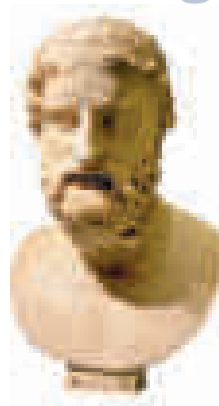
О. О. Тараненко

Анаконди (*Eunectes*) — рід змій род. Удавових, до якого належать одні з найбільших змій у світі. А. — неотруйні, завдовж. до 5 м (гігантська А. звичайна — понад 18 м), самиці помітно більші за самців. Змії з масив. тілом, брудн. сірвато-зелені.

Анаконди. Анаконда
(*Eunectes murinus*)

оливкові, вохряні. Очі А. спрямовані вгору, що вказує на водний спосіб життя. А. живуть поблизу річок, озер, заплав, заболочених низин. Ведуть потайний спосіб життя, у разі небезпеки ховаються у воду, де можуть перебувати тривалий час. А. виповзають і на берег, але завжди тримаються поблизу води. Ці змії добре плавають, пірнають. Активні і вдень, і вночі, але в сутінках їхня активність зростає. Час посухи перебігають у стані заціпеніння, занурившись у мул. Зазвичай чатують на здобич, зачаївшись у воді, але можуть полювати й на суходолі. Полюють на будь-яку дичину, яку можуть здолати, і на особин свого виду також. А. душать здобич і після цього заковтує, зазвичай затягнувши під воду. Попри великий розмір А., напади на людей для них нетипові. Тривалість життя А. у серед. становить 5–7 р. Статева зрілість настає у віці 3–4 р. Розмножуються А. яйцеживородінням, вагіт-

Анакреонт

ність триває 5–9 міс., увесь цей час самиця не їсть. Народжує від 25 до 40 дитинчат. До роду входить 4 види: А. звичайна (*E. murinus*) — найбільший за розмірами представник А., який населяє всю тропіч. частину Пд. Америки до Сх. від Анд; А. жовта (*E. notatae*), що мешкає в Болівії, Парагваї, Уругваї, на території Зх. Бразилії й Аргентини; А. де Шавенсі (*E. deschauenseei*), що трапляється у пн.-зх. частині Бразилії; А. болівійська (*E. beniensis*), поширена в Болівії.

Лит.: Жизнь животных : в 7 т. / Под ред. А. Г. Банникова. 2-е изд., перераб. Москва, 1985. Т. 5: Земноводные. Пресмыкающиеся; Souza E., Werneck F., Matos L. et al. Zooterapy in the Amazon: Green Anaconda (*Eunectes murinus*) fat as a Natural Medicine to Treat Wounds // Acta Amazonica. 2017. Vol. 47. № 4.

Я. О. Межжеріна

Анаконди принцип, стратегія «Анаконди» — стратегія досягнення геополіт. переваги однією зі сторін-конфліктантів, спрямована на відторгнення (або цілковите контролювання) берегової зони, через яку пролягають комунікації ін. сторони. У назві використана метафора *анаконди*, що стискає свою здобич. Осн. засади А. п.: а) екон. мотивація, роль ідеології зведена до пропагандист. маскування; б) ухиляння від рішучих зіткнень із гол. угрупованнями збройн. сил супротивника, уникнення прямих збитків; в) руйнування економіки й тероризування населення д-ви-супротивника або коаліції д-в з метою усунення їх із конкурент. боротьби. Історично А. п. бере початок від довогров. стратегії боротьби з Конфедерацією, яку розробив на поч. Громадянської війни в США ген. В. Скотт (передбачала блокаду пд. портів і встановлення контролю над р. Міссісіпі). За ін. відомостями, зміст А. п. приписують командувачу союз. військ (зокрема Потомак. армії) 1861–1865 ген. Дж. Мак-Клелану. Армія та флот Півночі повинні були припинити зв'язок сх. і зх. частин Конфедерації, захопити р. Міссісіпі й задушити торгову активність бунтівних штатів, залежних від мор. шляхів постачання пром. товарів. Стратегія ввійшла до амер. геополіт. концепцій 20 ст. Амер. адм. А. Мехен поширив А. п. на планетар. рівень, сформулював концепцію «континент. стратегії анаконди», зміст якої — відірвати Росію (а згодом — СРСР) від виходу до теплих морів. Застосування А. п. отримало подальший розвиток у період «холодної війни» як завдання поширити політ. і воєнний вплив Заходу на весь береговий простір євраз. материка — від Зх. Європи до Дал. Сходу. Подіб. стратегію США застосовувало в конфліктах на Бл. Сході.

Лит.: Салабай В. Ф., Дудко І. Д., Борисенко М. В. та ін. Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики ХХ — початок ХХІ ст. Київ, 2006; Буш Дж.-младший. Ключевые решения / Пер. с англ. О. Акимовой, М. Козыревой, Е. Ганиевой. Москва, 2011; Ігнат'єв П. М. Геополітичні та гео економічні інтереси у світовій політиці. Чернівці; Київ, 2014.

С. С. Троян

Анакреонт (Анакреон; грец. Анаκρέων; бл. 570 до н. е., м. Теос, тепер зруйноване, на його місці с. Сидаджик, Туреччина — бл. 485 до н. е., там само) — поет. Писав іонійським діалектом давньогрец. мови. Після захоплення м. Теос персами бл. 545 до н. е. переїхав до м. Абдери й решту життя мешкав переважно при дворах еллі-

ських правителів (самоського Полікрата, афінського Гіппарха та ін.). Після смерті Полікрата (522 до н. е.) А. переїхав до м. *Афін*, де став придворним поетом і приятелював із батьком *Перикла*. Пізніше переїхав до Фессалії, де жив при дворі Електратіда. А. продовжував традиції сольної лірики, розроблені *Алкеєм* та *Сапфо*. Проте дух і пафос його поезії — світські й насмішкваті, яким не притаманні глибокі почуття чи переживання. Іноді він пародіював поезію Сапфо, запозичуючи мотиви з ключових творів. А. сповідував культ насолоди й водночас дотримувався антич. принципу «міра понад усе». До творчої спадщини А. належать також гімни (найчастіше *Еросу*, *Афродіті*, *Діонісу*), елегії та епіграми, у яких автор розмірковував над сенсом людського буття та швидкоплинністю життя загалом, сліпою жагою до збагачення тощо. Залишилися тільки окр. уривки творів А., але збереглася збірка наслідувань його поезії, т. з. анакреонтичні вірші (59 творів). Вона була додана до т. з. Палатинської антології — збірки творів антич. поетів, укладеної в 10 ст. візантійцем К. Кефалюю. У 14 ст. її було доповнено. Ця збірка та деякі вірші *Горація* стали тими зразками, які вважали «анакреонтичними» й наслідували *Вольтер*, *Г. Державін*, *Е. Парні*, *О. Пушкін*. Окр. вірші А. укр. мовою переспівали *І. Франко*, *Т. Франко*, *В. Маслюк*, переклали *М. Білик*, *Г. Кочур*, *А. Кримський*, *В. Маслюк*, *А. Содомора*. Інтерпретацію мотивів та образів А. відображено також у творчості укр. поетів: *О. Олесья*, *Д. Павличка*, *С. Руданського* та ін.

Тв.: Укр. перекл. — [Вірші] // Франко Т. З чужої лави. Львів, 1913; [Вірші] // Питання класичної філології. 1963. № 3; [Вірші] // Антична література. Хрестоматія. Київ, 1968; [Вірші] // Золоте руно. Київ, 1985; [Вірші] // Кочур Г. Трете відлуння. Поетичні переклади. Київ, 2008.

Лит.: Ярхо В. Н., Полонская К. П. Античная лирика. Москва, 1967; Анакреонт // Пашенко В. І., Пашенко Н. І. Антична література. Київ, 2008; Зварич В. З. Анакреонт // Лексикон античної словесності / За ред. М. І. Борецького, В. З. Зварича. Дрогобич, 2014; Ковбасенко Ю. І. Анакреонт // Антична література. 3-те вид., випр. і допов. Київ, 2015.

Ю. І. Ковбасенко

Анакрұза (грец. ἀνάκρουσις, букв. відштовхування) — 1) В античній метриці — короткі один або два склади на початку вірша, що передують довгому складові.

2) У *силабо-тонічному віршуванні* — ненаголошений склад або два ненаголошені склади у віршовому рядку, які передують першій стопі, виходячи за межі *віршового розміру*:

Глянь, який холод колючий
А... ти ж у кофтині прийшла
(М. Вінграновський)

У наведеному прикладі перший склад другого рядка виходить за межі першої дактилічної стопи (див. *Дактиль*), утворюючи А.

Анаксагор (грец. Ἀναξαγόρας; бл. 500, м. Клазомени, тепер бл. м. Ізмір, Туреччина — 428 до н. е., м. Лампсак, тепер м. Лапсекі, Туреччина) — філософ, математик, астроном, засновник Афінської філос. школи. Учень *Анаксимена*. Тривалий час мандрував, знайомився із різн. філософами та їхніми вченнями. На запрошення *Перикла* бл. 450 переселився в м. *Афіни*. Започаткував власну школу, де викладав філософію. Бл. 431

до н. е. був звинувачений у руйнуванні віри в богів і засуджений до страти. Завдяки клопотанню *Перикла* цей вирок замінили вигнанням із міста. Переїхав у м. Лампсак, де також заснував філос. школу. Вважав першоосновою світу не традиц. стихії (землю, воду, повітря чи вогонь), а дрібні невидимі частки (гомеомерії), які називав «насінням усіх речей». Гол. філос. проблема для А. — питання виникнення нової якості: «Як із не-волосу міг виникнути волос, а з не-м'яса — м'ясо». А. твердив, що все існує спершу було поєднане, потім з'явився Розум (*нус*) і встановив лад. Досліджував проблеми *пізнання* та його можливості. Вважав, що пізнати річ неможливо, оскільки для цього потрібно встановити всі її компоненти, що є нездійсненним через нескінченну кількість первоначал. Людині відводив чільне місце як найрозумнішій з істот у світі. Автор праць «Про природу», що збереглася лише у фрагментах, та «Ремінь (про нерозв'язні проблеми)». Розробляв питання математики й астрономії. Одним із перших обґрунтував природу соняч. та місяч. затемнень, створив концепцію небесних тіл як розпечених кам'яних брил і відкинув традиц. тлумачення небес. світил як богів. Запровадив матем. поняття нескінченно малих і нескінченно великих величин, а також досліджував квадратуру круга. Філос. погляди А. вплинули на світогляд *Демокрита*. Учнями А. були *Перикл*, *Евритід*, *Фукідід*. Критично до його філософії ставилися *Сократ* і *Платон*.

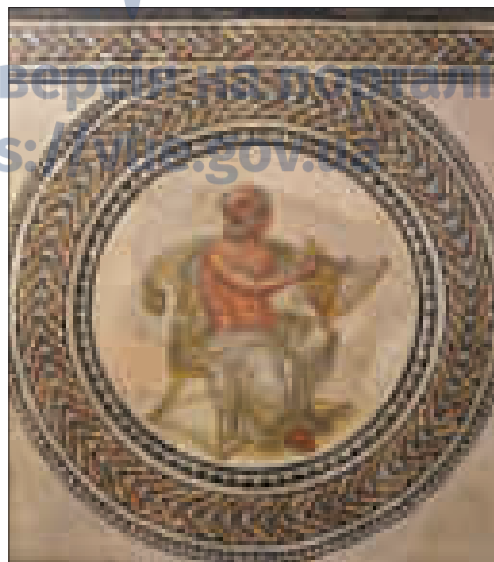
Лит.: Рожанский И. Д. Анаксагор. У истоков античной науки. Москва, 1972; Петрушенко В. Л. Висловлювання та сентенції знаменитих філософів // Петрушенко В. Л. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів, 2009; Коломийцев С. Ю. Демокрит и Анаксагор: сравнение концепций применительно к современной науке // Вестник Воронежского гос. ун-та. 2016. № 4; Скомаровський В. О. Історія європейської філософії: Античність, Середньовіччя, Відродження. Умань, 2018.

В. Е. Туренко

Анаксимандр Мілетський (грец. Ἀναξίμανδρος; 610 до н. е. — між 547 і 540 до н. е.) — філософ, представник *мілетської школи*. Учень *Фалеса*

Анаксагор. Худ. Хосе де Рібера, 1636

Анаксимандр Мілетський на мозаїці поч. 3 ст., археологічний музей у м. Трір (ФРН)

Мілетського. Керував колонією мілетців у Аполонії (тепер тер. м. Созополь, Болгарія). Серед учнів А. — Анаксимен, Ксенофан Колофонський, Піфагор. Автор першого філос. твору «Про природу», який започаткував традицію праць із такою ж назвою в давньогрец. *натурфілософії*. Виклав власну версію заг. історії *космосу* від моменту його виникнення з першоматерії до походження живих істот і людини; уперше запропонував геометризовану геоцентрич. модель світу, яка домінувала в астрономії до М. Коперника. Якщо в *космології* Фалеса Земля «плаває» у Світовому океані, то в ученні А. — «висить» у безмеж. безодні й займає лише малу частину *Всесвіту*. Увів поняття *першоначала* всього суцього — *архе*, вважав таким первнем *матерію*. Всесвіт уважав нескінченним і наповненим газоподіб. матерією, що позбавлена позірних якісн. відмінностей і перебуває в безперерв. русі. Згідно з *космогонією* А., спонтанно виникає «вихор», який розділяє цю ідеальну *субстанцію* на гаряче й холодне, вологе й сухе. А. впровадив термін «закон». Йому приписують одне з перших формувань закону збереження матерії («з тих же речей, з яких народжуються всі існуючі речі, у ці ж самі речі вони руйнуються згідно з призначенням»). Автор праць «Сфера», «Про зірки», «Обертання Землі».

Лит.: Rovelli C. The First Scientist: Anaximander and His Legacy. Chicago, 2011; Меленко С. Г. Формування філософсько-правових констант у рамках філософії мілетського періоду на прикладі творчості Анаксимена // Наше право. 2016. № 2; Gregory A. Anaximander: A Re-assessment. London, 2016; Ляпустин А. Г. Соотношение предела и беспредельного в ранней греческой философии // Приволжский научный вестник. 2017. № 3.

В. Е. Туренко

Анаксимен (грец. Ἀναξίμενης; бл. 585 до н. е. — бл. 525 до н. е.) — філософ, представник *мілетської школи*, астроном. Учень *Анаксимандра Мілетського*. Біограф. відомості про А. відсутні. Автор трактату «Про природу», з якого зберігся лише фрагмент. Проголосив першоосною всього суцього *повітря*: усе утворюється з повітря внаслідок його згущення або розрідження (і тіло, і душа, і боги). На думку А., повітря, подібно до *душі*, підтримує все й керує всім; повітря та дихання «обіймають увесь космос», утримують Всесвіт у єдності. А. першим указав на відмінності між зірками й планетами. Висунув гіпотезу, що пояснювала місяц. й сонячні затемнення та фази *Місяця*. Пов'язував погоду з активністю *Сонця*. Намагався подати природничо-наук. пояснення явищ випадання снігу та граду.

Лит.: Kirk G., Raven J., Schofield M. The Presocratic Philosophers. 2nd ed. Cambridge, 1983; Лебедев А. В. Фрагменты ранних греческих философов. Москва, 1989; Early Greek Philosophy : in 9 vol. / Ed. by A. Laks, G. Most. Cambridge; London, 2016. Vol. 2; Скомаровський В. О. Історія європейської філософії: Античність, Середньовіччя, Відродження. Умань, 2018.

В. Е. Туренко

Анакцентні мови (від *ан...* — заперечний префікс і *акцент*) — у просодичній класифікації мов — ті, які не мають наголосу (силового, кількісного або музичного) у слові. Відсутність наголосу в таких мовах робить питання про їхню ритм. орг-цію складним. У деяких мовах частину словник. складу можуть становити т. з. енкліно-

мени, тобто слова, що не мають власн. наголосу. До А. м. відносять тональні ізолюючі складники мови (напр., в'єтн., тайська тощо), коли більшість слів є однокладовими й не мають наголосу, а у двокладов. словах обидва склади мають окр. один від одного тон. У деяких випадках один із них може бути реалізований не повністю, що виявляється в появі наголосу в конкрет. слові. Загалом це явище чітко не виражене. Крім того, серед А. м. є *аглютинативні мови* із сингармонізмом (монгол., корейська, індонез. тощо). Для них характер. аглютинатив. тип словотворення, а їхнім голосним властивий сингармонізм, тобто гармоніювання із сусід. з ними приголосними або між собою за місцем і способом творення (губні голосні поєднуються з огубленими приголосними, голосні заднього ряду — із задньоязиковими приголосними тощо).

Лит.: Fox A. Prosodic Features and Prosodic Structure: The Phonology of «Suprasegmentals». Oxford, 2000; A Survey of Word Accentual Patterns in the Languages of the World / Ed. by H. van der Hulst, R. Goedemans, E. van Zanten. Berlin, 2010; Vihman M. M. Phonological Development: the First Two Years. 2nd ed. Chichester, 2014.

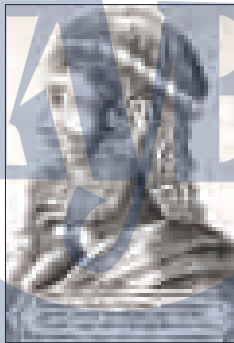
Аналгія, анальгія (від грец. ἀναλγῆς — несприйнятливий), аналгезія, анальгезія (грец. ἀναλγησία — несприйнятливість) — 1) Відсутність больової чутливості у відповідь на пошкоджувальне подразнення.

2) Знеболювання — зменшення або усунення больової чутливості за допомогою застосування ліків-анальгетиків, *гіпнозу* або масажу. Контрольована А. — будь-який метод, що дає пацієнтові змогу в певних межах самот. регулювати вживання анальгетиків. Природна А. (синдром Бельмонда) — вроджена нечутливість до болю.

Лит.: Biswal N., Sundaram V., Mathai B. et al. Congenital Indifference to Pain // The Indian Journal of Pediatrics. 1998. Vol. 65. № 5; Українсько-англійський медичний ілюстрований словник Дорланда. Львів, 2007; Мазуркевич А. Й., Тарасевич В. Л., Данілов В. Б. та ін. Патолофізіологія тварин. Київ, 2013.

Л. В. Костюк

Аналептики (від грец. ἀναληπτικός — здатний відновлювати) — засоби, які в терапевтич. дозах відновлюють ослаблену функцію дихального й судинорухового центрів *довгастого мозку*. А. бувають прямої дії (бемерид, *кофеїн*, метиламід етилімідазолдикарбонат, стрихнін) та рефлекторної (лобелін, цитизин, алмітрин, розчин *амоніаку* 10 %-й). До А. зміш. механізму дії належать нікєтамід, сульфокамфорна к-та і прокаїн, камфора. Способи введення в орг-м людини А.: внутр. (ентеральний, пероральний), парентеральний — підшкірний, внутрішньом'язовий, внутрішньовенний, зовн. — у вигляді примочок. А. впливають на дихальний і судиноруховий центри довгаст. мозку, стимулюючи моторні зони гол. мозку та посилюючи обмін речовин і споживання кисню через збудження центр. структур. Виявляють пробуджувальну дію (відновлення психомотор. реакцій після наркозу); мнемотропну дію (активація метаболіч. процесів у ЦНС, що сприяє покращенню пам'яті та розумової діяльності); антиоксидичну дію (стабілізація клітинних мембран); антиагрегантну, судинорозшир., протизапальну, антибактер., відхаркувальну (камфора), антиалергічну дію; анксиолітичну, помірну спазмолітичну дію; стимулювальну дію на

Анаксимен. Ілюстрація з книги «Iustrium philosophorum et sapientum effigies ab eorum numistatibus extractae» Джероламо Ольгіати, перевидання 1583

версія на vue.gov.ua

моторні зони спинного мозку, органи чуттів (зору, слуху, смаку, нюху, дотику), підвищення тону скелетних м'язів, функції ендокринних залоз, поліпшення метаболізму, кровообігу у внутрішніх органах, потенції (стрихнін); кардіостимулюючу, кардіотонічну, психостимул., діуретичну дію, підвищення секретії шлункового соку, розширення судин гол. мозку й серця, глікогенолізу, ліполізу (кофеїн). Окрім того, стимулюють синтез сурфактанту через активацію адренкортикотропної функції гіпофізу. Форми випуску А.: порошок, таблетки, розчин для ін'єкцій, розчин для внутр. застосування (пероральний), розчин для вдихання (нашатирий спирт), трансдермальні терапевтичні системи (цитизин, Табекс), плівка на ясна (цитизин, Табекс).

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Бобрук В. П., Германюк Т. А., Артемчук М. А. та ін. Загальна рецептура. Фармакологія лікарських засобів, які впливають на вегетативну та центральну нервову систему. Вінниця, 2014; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 4-те вид. Вінниця, 2017; Дроговоз С. М., Штрыголь С. Ю., Щекіна Е. Г. і др. Фармакологія в помощь студенту, провизору и врачу. Харьков, 2018.

Т. А. Германюк

Аналіз (грец. ἀνάλυσις — розкладання, розчленування) — багатозн. термін:

1) Загальнонауковий метод дослідження будь-якого складного об'єкта шляхом виділення його окремих елементів (властивостей, частин, відношень, підсистем, функцій) для подальшого поглибл. вивчення кожного з них. Застосовується в усіх галузях теор. і прикладних наук для об'єктів (явищ, процесів, систем) різн. типу. Відповідно до мети і способу проведення дослідження, виділяють різні типи А. (див. *Аналіз порівняльний, Аналіз системний, Аналіз типологічний, Аналіз функціональний*). Методи А. вважаються провідними в наук. мисленні та різн. видах діяльності, пов'яз. із вирішенням пізнавальних завдань (напр., див. *Агрохімічний аналіз, Аналіз музичний, Аналіз політичний, Аналіз фрейдів*).

2) У філософії, логіці — спосіб мисленнєвого осягнення предмета; логічний прийом, протилежний синтезу (див. *Аналіз і синтез*). Уможливує абстрактне розчленування цілісності на множинні частини, складного — на прості компоненти, явища — на окремі події, зміст свідомості — на її осн. елементи, поняття — на його ознаки тощо. Акт А. називають аналізуванням; спосіб проведення А. — аналітичним методом.

3) Фундаментальний розділ математики (поряд з алгеброю і геометрією), який охоплює теорію нескінч. малих величин, теорію функцій, диференц. та інтегральне числення, диференц. рівняння та диференц. геометрію (див. *Математичний аналіз*).

4) У прикладних галузях науки — застосування спеціалізованих (хім., фіз., фізикохім., мікробіологіч. тощо) кількісн. і якісн. методів для визначення внутр. складу і властивостей певної речовини, сполуки.

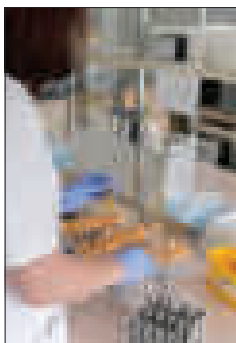
4) У медицині — метод діагностики захворювань за допомогою спец. лабораторних досліджень.

5) У широкому розумінні — обмірковування, всебічний розгляд певн. питання, проблеми.

Лит.: Мамардашвили М. К. Процессы анализа и синтеза // Вопросы философии. 1958. № 2; Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. Москва, 1958; Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень. Київ, 2002; Остапчук М. В., Рибак А. І., Ванюшкін О. С. Методологія та організація наукових досліджень. Одеса, 2014; Важинський С. Е., Шербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень. Суми, 2016.

Аналіз і синтез — 1) Протилежні способи мисленнєвого чи практич. осягнення досліджуваного предмета. Предметом можуть бути будь-які матер. чи ідеальні об'єкти. *Аналіз* — розкладання, членування цілісного на окремі елементи, властивості, відношення, аспекти, підсистеми для подальшого поглибл. вивчення кожного з них. Для цього вдаються до *абстрагування*, рідше — до реального поділу досліджуваного предмета на складники. *Синтез* — утворення цілісного уявлення про об'єкт як систему через сполучення розрізн. знань про його частини; формування єдиного об'єкта.

2) Загальнонаукові методи. Історично формувалися в різн. галузях гуманітар., природнич., соц. знання, поступово набули статусу нерозр. пов'язаних методів. Філософи *античності* вказували на можливість поглибити міркування за умови опертя на раніше доведені судження щодо того самого предмета. У розробленні уявлень про аналіз і аналітику. знання в логіці вел. роль відіграли праці *Аристотеля*, зокрема «Топіка» і «Друга аналітика». У філософії 18–19 ст. цінність А. і с. у пізнанні тлумачилася неоднозначно. Е. Кондильяк (1714–1780), В. Кузен (1792–1867) вважали аналіз єдиним способом набуття істин. знання. Натомість О. Конт (1798–1857), Г. Спенсер (1820–1903) таке значення надавали синтезу. У філос. системі І. Канта (1724–1804) аналітика та синтетич. судження в процесі *пізнання* однаково необхідні. На його думку, судження є аналітич., якщо його *предикат* не дає нов. значення, і синтетич., якщо предикат не виводиться зі *суб'єкта*, а поєднується з ним. Поділяв синтетич. судження на *апостеріорні* (набуті через досвід, практику) та *ап'іорні* (отримані поза досвідом, вроджені). Категорії «аналіз» і «синтез» розроблені в праці «Наука логіки» (1812–1816) Г. Гегеля. В ідеалістич. діалектиці синтез постає найвищ. рівнем розвитку, який узагальнює поступальні зміни об'єкта. Методи А. і с. застосовуються в сучас. природнич., гуманітар., суспільствозн. дослідженнях, у кожна. галузі отримують специф. застосування й модифікації. Напр., пор.-іст. аналіз, контент-аналіз, семантичний аналіз, концептуальний аналіз, аналіз характеру, кварковий синтез та ін. На емпірич. рівні пізнання до форм аналітич. знання відносять емпірич. наукові поняття; аналітич. судження та ін.; до форм синтетич. знання — синтетич. судження; емпірич. закони та ін. На теор. рівні пізнання до форм аналітич. знання відносять *категорії*; наукові абстракції; класифікації тощо; до форми синтетич. знання — логічну систематику знання; моделі об'єкта пізнання; *принципи* пізнання; теор. закони; теорії; дослідницькі програми та ін. Так відкриття І. Ньютоном *спектру* (розкладання соняч. світла на складові потоки променів, 1666) — приклад аналізу природ. явища, а сформульовані закони і принципи *механіки* є синтетич. знанням. У техніці й технологіях практич. результ.

Аналіз у медицині

татами синтезу є проекти нов. пристроїв, систем і механізмів, конструкцій, предметів, матеріалів, процесів. У філософії А. і с. дає змогу простежити взаємозв'язки ідей, концепцій, *парадигм*.

Дж.: Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Под ред. З. Н. Микеладзе. Москва, 1978. Т. 2; Гегель. Наука логики : в 2 т. / Пер. с нем. Б. Г. Столпнера. Dallas : Primedia E-launch LLC, 2017. Т. 2: Субъективная логика.

Лит.: Мамардашвили М. К. Процессы анализа и синтеза // Вопросы философии. 1958. № 2; Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. Москва, 1958; Шептулин А. П. Диалектический метод познания. Москва, 1983; Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень. Київ, 2002; Лісовий В. Аналіз і синтез // Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002; Остапчук М. В., Рибак А. І., Ванюшкін О. С. Методологія та організація наукових досліджень. Одеса, 2014; Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень. Суми, 2016.

О. П. Поліщук

Аналіз математичний — див. *Математичний аналіз*.

Аналіз музичний — теор. галузь музикознавства, наук. дослідження *музичного твору*. За допомогою А. м. вивчають будову муз. твору, визначають особливості його форми, змісту, стилю, специфіку функціонування всієї системи музично-виражальних засобів, своєрідність муз. мови, її окр. елементів як єдиного цілого. А. м. передбачає вивчення муз. твору на основі розкриття всіх його параметрів (жанрового, драматург., інтонац., композиц., структурного тощо). Під А. м. розуміють також дослідження муз. форми як цілісної, організованої системи муз. засобів, спрямов. на втілення змісту твору. Такий метод дає змогу виявити типи форм і заг. композиц. схеми. А. м. сприяє визначенню теор. та іст. ракурсів муз. твору, його естетич., філос. і психол. аспектів, характеру творчості композитора та особливостей реалізації його задуму. Увагу приділяють насамперед провідній муз. темі й найкоротшій її частині — мотиву, що може існувати окремо від теми. У них утілені індивід. особливості автор. муз. мови та гол. думка твору. В А. м. визначають момент поділу між частинами твору, що має назву *цезури*, до ознак якої відносять повторність мелодико-ритм. фігур; паузи; ритм. зупинки; *каданси*; зміни *тональності*; *тембру*; регістру; динаміч. відтінку та ін. Окр. елементи муз. твору (*фактура*, *мелодія*, *гармонія* тощо) можуть стати предметом спец. аналіт. досліджень у контексті інтонац., гармоніч., поліфонічного аналізу. Термін «А. м.» є також назвою дисципліни в муз. закладах, у межах якої вивчають принципи орг-ції муз. форми, заг. композиційну логіку твору, окр. засоби муз. виразності, опановують методи розкриття та специфіку худ. змісту. В Україні створені необх. умови для виникнення самостійної профес. музично-теор. школи, обов'язковим складником якої є А. м. Провідна роль у становленні школи належить Б. Яворському — розробнику теорії муз. мислення; його учню В. Цуккерману — одному з фундаторів комплекс. методу А. м.; Ф. Колессі — досліднику нац. специфіки укр. муз. фольклору; Н. Горюхіній — авторці музикознав. досліджень із питань еволюції сонатної форми та форми періоду, поєднання муз.

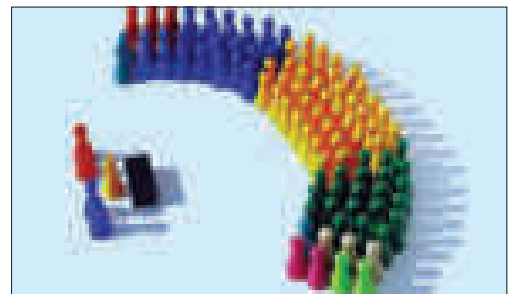
стилю й форми, її учням (музикознавцям М. Ковалінасу, І. Котляревському, І. Коханик, В. Москаленку та Н. Орловій), а також фахівцям у сфері музики С. Богатирьову, В. Задерацькому, М. Тіцу, С. Шипу, Я. Якуб'яку. 1990 на базі кафедри теорії музики Київ. держ. консерваторії імені П. І. Чайковського (тепер *Національна музична академія імені П. І. Чайковського*) створено укр. науково-метод. центр аналізу музики, де досліджують питання теорії муз. форми, проблеми аналізу муз. стилю, музично-теор. систем з А. м. Дослідники центру вивчають новатор. техніки композиції, займаються розробленням методики А. м. сучас. музики (зокрема авангардної) тощо.

Лит.: Мазель Л. А. Строеие музыкальных произведений. Москва, 1986; Мархлевський А. Ц. Практичні основи роботи в хоровому класі. Київ, 1986; Гусакова В. Г. Музыкальный метр и синтаксис в связи с временной организацией текста. Москва, 1992; Холопова В. Н. Формы музыкальных произведений. 2-е изд., испр. Санкт-Петербург, 2001; Бонфельд М. Ш. Анализ музыкальных произведений: Структуры тональной музыки : в 2 ч. Москва, 2003. Ч. 1; Заднепровская Г. В. Анализ музыкальных произведений. Москва, 2003; Скребков С. С. Анализ музыкальных произведений. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2018.

О. М. Гавеля

Аналіз подієвий — див. *Івент-аналіз*.

Аналіз політичний — 1) Система багаторівневого наукового дослідження політ. життя сусп-ва. 2) Сукупність політол. методів і процедур вивчення політ. ситуації для прийняття відповід. рішень. 3) Наукова політол. субдисципліна (див. *Політологія*). А. п. як наук. субдисципліна має свої методол. засади, конкретних суб'єктів (політ. аналітика та політ. експерта) і специф. предметне поле дослідження. Здійснюється на теор., інструментально-емпірич. та прикладному рівнях. Предметне поле прикладного рівня вужче, ніж теоретичного, через науковий характер А. п. суспільних проблем. Дотичними до них є відповідно сформовані політол. субдисципліни: прийняття політ. рішень (англ. *policy making*); формування й реалізація політ. проектів (англ. *policy management*); розв'язання та врегулювання політ. конфліктів (англ. *policy conflict management*); ведення переговорів тощо. А. п. є системотворчим елементом *аналітики політичної*. Термін уперше вжив політолог та економіст Ч. Е. Ліндблом (1917–2018, США). Як порівняно самостійна багаторівнева наук. дисципліна А. п. виник у 1960-х. На межі 20–21 ст. сформувалася спец. підгалузь — аналіз політики (англ. *policy analysis*), самодостатнім суб'єктом якої є політ. експерт. Унаслідок цього відбулося розмежування ролей політ. аналітика (носії аналітич. виду

Аналіз політичний

політол. знання, що використовує переважно чітко формаліз. кількісні методи дослідження, тобто уособлює науку) та політ. експерта (носії експертного виду політичного знання, який послуговується якісними методами і процедурами аналізу, уособлює мистецтво А. п.). Відповідно, А. п. може водночас функціонувати як наука і прикладна технологія підготовки, прийняття та реалізації політ. рішень.

Лит.: Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р. Аналіз політики. Концепції і практика / Пер. з англ. Київ, 1998; Валевський О. І., Ребкало В. А., Логунова М. М. та ін. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні. Київ, 2000; Ващенко К. О. Історичний генезис прикладного політичного аналізу й прогнозу // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2007. Вип. 35; Рубанов В. В. Політичний аналіз як базовий інструмент системного дослідження політики // Політ. менеджмент. 2012. № 4–5 (55–56); Рубанов В. В. Политический анализ как наука и искусство // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. 2014. № 1.

В. В. Рубанов

Аналіз порівняльний — загальнонаук. метод пізнання шляхом пошуку й виявлення подібності чи розбіжності однієї властивості (ознак, змін, тенденцій розвитку) досліджуваних об'єктів. Поряд зі спостереженням порівняльним, моделюванням порівняльним та ін., є складником компаративістики як комплексної методології зіставлення об'єктів із метою їх класифікації, типології, пізнання суттєвих зв'язків, вироблення дослідниць. стратегії. А. п. застосовується для дослідження об'єктів і систем різної природи — органіч., соц., тех., знакових тощо. Широко запитаний в економіці, літературознавстві, мовознавстві, політології, соціології, статистиці, біології, фізиці, математиці, криміналістиці; при здійсненні різном. видів наук. та судової експертизи. Принципова умова застосування А. п. — наявність у об'єктів, що досліджуються, мінімум однієї спільної властивості, на тлі якої можливі розрізнення варіацій досліджуваних змінних. Виділяють два осн. різновиди А. п.: 1) з'ясування істот. характеристик двох чи більше спорідн. об'єктів шляхом порівняння їхніх одност. властивостей; 2) встановлення закономірностей розвитку того самого досліджуваного об'єкта через порівняння його станів і властивостей у різні періоди. Проведення А. п. включає такі етапи: а) визначення об'єктів та одинич. аналізу (країн, соціальних груп, процесів, організмів, творів тощо); б) формулювання критеріїв порівняння; в) перевірка методол. еквівалентності порівняння; г) оцінка параметрів об'єктів; г) інтерпретація спільного та відмінного. Процедури А. п. зумовлені завданнями конкр. дослідження. Залежно від того, як саме порівнюються об'єкти — у статич. чи динаміч. А. п. може здійснюватися просторово (синхронічний аналіз) та в часі (діахронічний аналіз). Аналітич. основою процедур порівняння є метод абстрагування, який дає змогу визначити спільні властивості, окр. класи та можливі зв'язки; а також гіпотетико-дедуктивні, інтерпретаційні методи, логіко-методол. процедури екстраполяції, ідеалізації тощо.

Лит.: Андреевкова А. В. Сравнительные межстрановые исследования в социальных науках: теория, методология, практика. Москва, 2014; Савельев Ю. Сучасний стан порівняльних соціальних досліджень // Соціол.

теорія, методи, маркетинг. 2014. №. 1; Каламбет С. В., Іванов С. В., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень. Дніпропетровськ, 2015; Advances in Comparative-Historical Analysis / Ed. by J. Mahoney, K. Thelen. Cambridge, 2015; Савельев Ю. Б. Порівняння і оцінка розвитку сучасних суспільств: перспектива теоретичного синтезу // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Соціологія. 2016. №. 7.

В. В. Кривошеїн, Ю. Б. Савельєв, В. В. Чепак

Аналіз системний — загальнонаук. метод і спосіб пізнання, вивчення будь-якого складного об'єкта як комплексу пов'яз. елементів (частин або одиниць), об'єднаних за спільн. ознакою чи цільовим призначенням; сукупність методол. засобів застосування загальної теорії систем і системного підходу в аналітич. діяльності. Загальнонаукове поняття А. с. — система; наук. основа — заг. теорія систем; провідні методол. інструменти — аналіз і синтез. А. с. спрямований перев. на вивчення складних чи слабо структурованих об'єктів різн. типу як системних утворень, де функціонування будь-якої частини (елемента) системи впливає на діяльність ін. частин і системи загалом. А. с. ґрунтується на заг. принципах послідовності, цілісності, єдності елементів, взаємодії та взаємозалежності частин і цілого. Завдання А. с.: а) зміст. та формаліз. системний опис об'єкта; б) визначення функціонал. закономірностей об'єкта; в) виявлення відношень між різнорід. системами; г) виокремлення відношень між конкр. системою та системою вищ. рівня — метасистемою; г) розроблення практич. методів управління об'єктом. Результатом А. с. зазвичай є концептуальна система, структурно-логіч. схема, модель, важлива для осмислення, опису та можливої оптимізації елементів реальної системи. Відповідно до дослідн. завдань і методол. процедур, розрізняють такі види А. с.: а) системно-компонентний — вивчає склад системи та виокремлює компоненти, взаємодія яких зумовлює наявність певних характеристик системи; б) системно-структурний — досліджує внутр. зв'язки та взаємодію елементів системи; в) системно-функціональний — виявляє інформац.-функціонал. залежності на різн. рівнях: між компонентами системи, між компонентами і системою загалом, між нею та метасистемою; г) системно-інтегративний — описує властивості системи, які не притаманні її окр. компонентам; г) системно-комунікаційний — вивчає взаємодію системи з навкол. середовищем; д) системно-історичний — досліджує ретроспективу та перспективу розвитку системи, розглядає її в процесі виникнення, становлення, функціонування та розвитку. Єдина методика А. с. відсутня — особливості його застосування в різн. науках пов'язані з галузевим предметним полем. Типові процедури А. с.: а) визначення мети й завдань дослідження; б) виокремлення об'єкта і предмета дослідження; в) збирання та обробка інформації; г) виявлення структури об'єкта, опис його властивостей, умов існування; г) визначення цілей життєдіяльності об'єкта; д) побудова гіпотез про механізм функціонування об'єкта; е) дослідження об'єкта за допомогою моделей і неформаліз. методів; е) уточнення гіпотез про механізм функціонування об'єкта, коригування моделей; ж) розробка рішень щодо управління системним об'єктом; з) прогнозування наслідків реалізації розроблених управ-

Аналіз порівняльний

лін. рішень, вибір найбільш рац. для практичного втілення. За А. с. важливо виокремити системотворчий чинник (*параметр*), який зумовлює цілісність і структурованість системи; осмислити зовн. системні відносини.

А. с. застосовується для дослідження об'єктів, явищ і процесів різн. природи з метою пошуку оптим. шляхів розв'язання політ., правов., економ., соц., демогр., тех. та ін. проблем. На основі результатів А. с. обґрунтовують та вдосконалюють управлінські рішення в різн. царинах сусп. життя; напр., у сфері нац. безпеки, управління загальнодержавним, тер. або місцевим розвитком, ліквідації наслідків аварій чи катастроф, подолання соц. конфліктів, кризових явищ в економіці чи політиці тощо.

Лит.: Орловський П. М. Системний аналіз (основні поняття, принципи, методологія). Київ, 1996; Вовк В. М., Дрогомирецька З. Б. Основи системного аналізу Львів, 2002; Сурмин Ю. П. Теорія систем і системний аналіз. Київ, 2003; Кобзев П. М. Системний аналіз в економіці. Харків, 2006; Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології. Київ, 2013; Бех В. П., Бех Ю. В., Туленков М. В. та ін. Системний аналіз сталого розвитку. Київ, 2015; Кузь О. М., Чешко В. Ф. Філософія науки. Харків, 2017.

В. П. Бех, М. В. Туленков

Аналіз структурний — загальнонаук. метод дослідження, визначення сталих характеристик ієрархічно упорядков. системи шляхом виділення в її складі внутр. підсистем і елементів різн. рівня та визначення відношень і зв'язків між ними. Застосовується до різних систем: тех., соц., природ., знаково-символіч. тощо. Осн. принципами є *холізм*; примат *синхронії* над *діахронією*; виділення константних відносин і вза-

Аналіз структурний

ємозв'язків між елементами серед випадкових і несталих; моделювання можливих наслідків *деформації* структури. Вивчення комплексу відносин і взаємозв'язків між елементами структури передбачає абстрагування як від розвитку об'єкта (системи), так і від специфіки субстрат. властивостей його складників (на користь їх ре-ляц. властивостей). У тех. і природничих науках під А. с. розуміють визначення впливу навантажень на фіз. (біол. геол. та ін.) структури та їхні компоненти. Широко застосовується в прикладній механіці, матеріалознавстві, прикладній математиці, архітектурі. У хімії, квантовій фізиці — метод визначення будови речовини, її атом-

ного чи молекуляр. складу, розташування атомів, розподілу електронної щільності. У лінгвістиці засн. на оцінці статистич. розподілу в текстах різн. видів і груп знаків та їхньої кореляції зі змістом та смислом тексту; виділенні сталих мовних структур. У філософії метод був перенесений із мови на ін. феномени *культури*, зокрема мистецтво, релігію, науку, а також на дослідження структур мислення, психіки, пізнання, діяльності (див. *Структуралізм*). Широке застосування А. с. зумовило виникнення в сер. 20 ст. комплексу холістич. підходів у різн. галузях науки.

Лит.: Декомб В. Современная французская философия / Пер. с фр. Москва, 2000; Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования. Киев, 2004; Білецький І. П. Філософія науки. Харків, 2005; Каламбет С. В., Іванов С. В., Півняк Ю. В. та ін. Методологія наукових досліджень. Дніпропетровськ, 2015; Ушаков Е. В. Філософія і методологія науки. Москва, 2017.

Аналіз структурно-функціональний — метод систем. дослідження соц. явищ і процесів як структурно розчленованої цілісності, де кожний елемент структури має певне функціон. призначення. Для А. с.-ф. характерний «нормативізм» — визнання зумовленості поведінки людини й соц. орг-ції норматив. приписами й *цінностями*, які розглядаються як вищий рівень регуляції соц. процесів. А. с.-ф. передбачає 2 осн. підходи: а) структурний, за якого наук. пошук починається з аналізу структур, а кінцев. метою є виявлення *функцій*, що ними виконуються; б) функціональний, коли постулюється певна сукупність функціон. вимог і потім виявляються різні структури, що здійснюють ці функції. А. с.-ф. репрезентований змістовою теорією (розроблена Т. Парсонсом) і дослідницьким методом (розроблений Р. Мертоном). Т. Парсонс визнавав, що логічно та рац. організована реальність набуває систем. характеру; поєднав уявлення про сусп.-во як порівняно незалежне утворення із власн. законами розвитку з уявленнями про вибірк. характер діяльності індивідів, результатом якої є сусп. устрій. Системи дії, за Т. Парсонсом, є відкритими. Щоб існувати, підтримувати порядок, вони мають відповідати 4 систем. потребам або функціонально необх. умовам: *адаптації*, цілепокладанню, *інтеграції* та латентності. Відповідно кожна система має а) пристосовуватися до свого оточення (адаптація); б) мати засоби для визначення порядку досягання цілей і мобілізації ресурсів, згідно з послідовністю їхнього досягання (цілепокладання); в) підтримувати свою єдність — внутр. координацію частин, припиняти можливі відхилення (інтеграція); г) орієнтуватися на досягання стану рівноваги (латентність — підтримання «цілісного зразка»). Теорія *соціальної дії* Т. Парсонса та ідеї *функціоналізму* стали основою для створення структурно-функц. *парадигми*. Остаточо «парадигму А. с. ф.» сформулював Р. Мертон. Її осн. поняття: функція — наслідок діяльності, що сприяє адаптації системи; дисфункція — несприятл. наслідок; явна функція — усвідомл. учасниками та *інтенціональний* наслідок; прихована (латентна) функція — неусвідомл. і неінтенціон. наслідок; функц. вимоги, виконання яких необхідно для норм. життєдіяльності системи; функц. *альтернативи*, що можуть здійснювати однакові функції.

Дж.: Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты) / Под ред. В. Танчера; пер. с англ. Киев, 1996; Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л. Седова, А. Ковалева. Москва, 1998; Парсонс Т. Социальная структура и индивидуальность / Пер. с англ. В. Верлоки, В. Кебуладзе. Київ, 2011.

Лит.: Ерескова Т. В., Мазурик О. В., Никифоренко Н. О. Методология та методи соціологічних досліджень. Донецьк, 2011; Литовченко І. В. Структурно-функціоналістська парадигма в дослідженнях соціальних інститутів // Вісник Нац. авіац. ун-ту. Сер.: Філол. Культурологія. 2012. № 2; Галіцин В. К., Сулов О. П., Галіцина О. В. та ін. Структурно-функціональний аналіз та моделювання розвитку економіки. Київ, 2013; Дьоміна О. С. Політико-правові цінності як детермінанти політичного процесу: структурно-функціональний аналіз // Наук. часопис. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Сер. 22: Політ. науки та методика викладання соц.-політ. дисциплін. 2015. Вип. 18.

В. В. Кривошеїн, В. І. Судаков

Аналіз типологічний — загальнонауковий метод пізнання, який передбачає розчленування складних об'єктів та групування їх у певні класи, типи, категорії на підставі спільних істот. ознак. Застосовується як перехід від найзагальнішого, абстракт. аналізу об'єкта до рівня конкретного дослідження. Ґрунтується на понятті *типу* як одиниці розчленування досліджуваної реальності. Уможлиблює виділення значущих, внутрішньо однорід. та якісно відмін. одна від одної груп при вивченні предметів, явищ, процесів. Застосовується до різних об'єктів. Напр., за допомогою А. т. у соц. науках виділяють і досліджують типи суспільств, соц. процесів, соц. груп, світоглядів, ціннісних орієнтацій, уявлень тощо; в архітектурі — здійснюють типологію будівель і споруд; у біології — типологію і класифікацію живих орг-мів та ін. Передбачає низку послідов. етапів, які зводяться до двох осн. процедур: виявлення заг. і вагомих ознак (рис) досліджуваних об'єктів; групування — об'єднання об'єктів у певні типи, класи, з огляду на їхню подібність.

Лит.: Татарова Г. Г. Основы типологического анализа в социологических исследованиях. Москва, 2009; Кривошеїн О. Типологічний аналіз жанру «молитви» у творч. українських та російських романтиків // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер.: Філол. Соц. комунікації. 2014. Вип. 1; Бармашина Л. М., Бусель М. Я. Типологічний аналіз архітектурних об'єктів як метод вивчення типології будівель і споруд // Сучас. проблеми архіт. та містобудування. 2017. Вип. 48.

Аналіз фреймів (від англ. frame — рамка, кадр, каркас, структура) — мультидисциплінарний метод (або група методів) дослідження процесу обробки *інформації* на рівні *медіа* й на індивід. рівні та її сприймання *реципієнтами*. Метод ґрунтується на *фреймів теорії*, відомій також під назвою «А. ф.» (уперше оприлюднена в сер. 1970-х Е. Гофманом). В основі теор. і практ. аспектів А. ф. лежить поняття *фрейму* як структури даних, що описують фрагмент знань людини про світ або репрезентують певну стандарт. ситуацію. Під фреймуванням або фреймінгом (англ. framing) розуміють універс. схему інтерпретації, що дає людям змогу знаходити, сприймати, ідентифікувати та маркувати життєв. досвід. Ідеї та підходи А. ф. набули найб. розвитку в дослідженнях технології впливу мас-медіа на

аудиторію. Засадовою для їхнього розвитку стала гіпотеза письменника й журналіста В. Липмана (1889–1974, США), сформульована в 1920-х, щодо майбутніх можливостей ЗМІ контролювати громад. думку через зосередження уваги аудиторії на одних питаннях та ігнорування ін. Ця ідея була розвинута в 1960–1970-х науковцями М. Мак-Комбсом і Д.-Л. Шоу (обидва — США) під назвою «налаштування порядку денного» (англ. agenda setting) і стала домінуючою при аналізі медіафреймування. Під останнім розуміють такий спосіб надання значущості певн. подіям, коли їхнє подання підпорядковане наперед визнач. провідній ідеї або сюжетній лінії. Фреймування в медіа долає як процес, за допомогою якого джерело комунікації (напр., редакція новин) визначає і конструює певну сусп. проблему. У такий спосіб медіа організують повсякденну реальність, регулюють контрверсійність висвітлюв. питань і подій. Модель медіафреймування, запропонована сучас. дослідником у галузі *соціальних комунікацій* Д. Шойфеле (США), складається з 4 компонентів: конструювання фрейму, його встановлення (надання «опуклості» інформації), вплив фрейму на індивід. рівні та зв'язок між індивід. і медіафреймами. Медіафреймування слугує ефектив. засобом *маніпулювання* аудиторією і є найпошир. маніпулятив. технікою в засобах масов. комунікації. Інструментарій А. ф. також широко використовують ін. соціогуман. науки та дисципліни: психологія, психолінгвістика, риторика, політологія, соціологія (зокрема теорія соц. рухів), зв'язки з громадськістю, іміджмейкінг тощо. У *риториці* фреймування розглядається як процес свідомого чи несвідом. конструювання з боку комунікаторів (промовців) такого способу бачення, що заохочує слухачів до інтерпретації ін. фактів певної ситуації в заданому руслі. У теорії соц. руху термін застосовується для опису механізму виникнення і функціонування масових сусп. рухів. Осн. чинником їхньої успішності вважається резонанс між індивід. фреймами учасників, ефект об'єднання чи групування фреймів (англ. frame alignment). Опоненти А. ф. закидають його прихильникам спрощений підхід як до індивідуально-когнітив. процесів, так і до сусп. явищ.

Лит.: McCombs M., Shaw D. The Agenda-Setting Function of Mass Media // The Public Opinion Quarterly. 1972. Vol. 36. № 2; Goffmann E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. Cambridge, 1974; Tuchman G. Making News: A Study in the Construction of Reality. New York, 1978; Gamson W., Modigliani A. The Changing Culture of Affirmative Action // Research of Political Sociology : in 23 vol. Greenwich, 1987. Vol. 3; Scheufele D. A. Framing as a Theory of Media Effects // Journal of Communication. 1999. Vol. 49. № 1; Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнеев В. М. Лінгвістика впливу. Київ, 2005; Рожанська Н. В., Дрожанова О. М., Онофрійчук О. А. Загальна соціологічна теорія. Миколаїв, 2017.

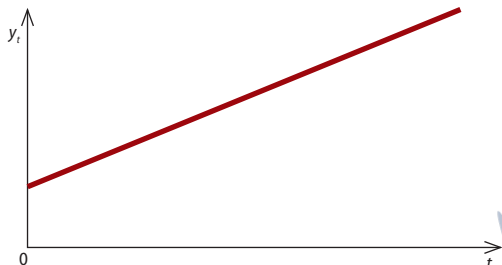
Д. В. Данильчук

Аналіз часових рядів, аналіз рядів динаміки — сукупність мат. та статист. методів аналізу послідовності залежних спостережень із метою прогнозування та прийняття ефектив. рішень. А. ч. р. використовують для вивчення числен. реальних процесів, що відбуваються в економіці, соціумі, техніці тощо. А. ч. р. ґрунтуються на мат. статистиці та теорії *випадкових процесів*; є розділом економіко-математ. моделювання, а

Аналіз фреймів. Волтер Липман

саме — *економетрії*. Час. ряд складається з двох компонентів — час та числове значення досліджує. величини. За своєю суттю час. ряд — це випадк. *функція*, що задана на множині цілих невід'ємних чисел, або випадк. процес із дискрет. часом. Процес А. ч. р. включає побудову мат. моделі ряду динаміки на основі спостережень

Аналіз часових рядів.
Гіпотетичний часовий ряд, що містить зростаючу тенденцію

реального процесу; перевірку отрим. моделі на адекватність проведенням спец. тестів; коригування моделі. Напр., задано ряд дискрет. випадк. величин, що є послідовністю значень досліджує. ознаки за певний період через рівні проміжки часу:

$$y_1, y_2, \dots, y_n$$

Припускаємо, що спостереження залежні та ця залежність може бути представлена у формі

$$y_t = f(t) + u_t$$

де $t = 1, 2, \dots, n$; $f(t)$ — неперерв. та диференційована функція, яка описує довготривалі зміни досліджує. величини з часом; u — адитивна випадк. змінна (див. *Адитивна величина*), що визначає збурення (помилку, похибку), які накладають на системат. частину. Побудова моделі час. ряду передбачає оцінювання параметрів функції $f(t)$ статист. методами, а саме — методами кореляційно-регрес. аналізу. Осн. методом оцінювання параметрів регрес. моделей є метод найменших квадратів, розробл. К. Ф. Гаусом. Під час А. ч. р. можуть виникати явища автокореляції, *гетероскедастичності* та мультиколінеарності (див. *Колінеарність*). Виявити їх можна за допомогою спец. тестів: Дарбіна (Дж. Дарбін, 1923–1912; Вел. Британія) — Вотсона (Дж. С. Вотсон, 1921–1998; Австралія), Гольдфельда (С. М. Гольдфельд, 1940–1995, США) — Квандта (Р. Е. Квандт, нар. 1930, США), Фаррара (Д. Ю. Фаррар, нар. 1931; США) — Глаубера (Р. Р. Глаубер, нар. 1939; США). У такому випадку для адекват. оцінювання параметрів моделі необхідно використовувати спец. економетричні методи оцінювання параметрів функції регресії (напр., узагальн. метод найменших квадратів) або змінювати специфікацію моделі. Моделювання тенденцій час. ряду (тренду) наз. аналіт. вирівнюванням.

Лит.: Лубенець С. В. Аналіз часових рядів у прогнозуванні фінансових інвестицій // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Екон. 2013. № 1068; Луценко О. П., Байбуз О. Г. Математичні методи та програмні засоби статистично-ймовірнісного аналізу фінансових часових рядів. Дніпро, 2018; Кіриченко Л. О., Рідівілова Т. А. Фрактальний аналіз самоподібних і мультифрактальних часових рядів. Харків, 2019.

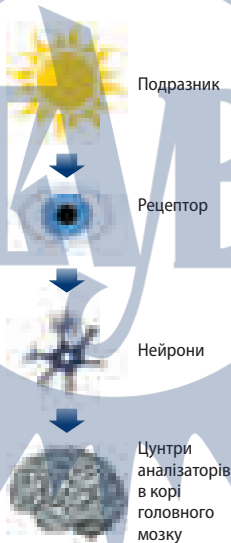
Аналізатор (від грец. ἀναλυσις — розклад, розчленування) — 1) В *оптиці* — прилад або пристрій для аналізу характеру *поляризації світла*. Лін. А. використовують для визначення азимута площини поляризації лінійно поляризовано-

го світла, а також для вимірювання ступеня поляризації частково поляриз. світла. Як лін. А. використовують поляризаційні призми, *поляроїди*, пластинки деяких *кристалів*. А. ін. поляризації світла (круг., еліпт.) складаються з лін. А. і опт. компенсатора.

2) В *акустиці* — прилад для розкладання складного звук. сигналу на ряд простих гармонійних коливань, які характеризуються *частотою, фазою* і *амплітудою*. Результат аналізування подають як розподіл амплітуд або фаз складових за частотами.

Лит.: Кучеренко О. К. Розрахунок і конструювання оптичних приладів. Київ, 2011; Міхеєнко Л. А., Мамута М. С. Основи конструювання приладів. Київ, 2015; Крендалл І. Б. Акустика. 5-е изд. Москва, 2017.

Аналізатори, сенсорні системи, органи чуття — складні нервові структури, функцією яких є сприймання та подальший аналіз подразнень, що діють на орг-м. Поняття запровадив у фізіологію І. Павлов (1909). У сучас. *фізіології* замість терміна «орган чуття» частіше використовують поняття «А.», синонімом якого є сенсор. система. Кожен орган чуття відповідає певному А. Найвідоміші А.: зоровий, слуховий, смаковий, нюховий. Конкретна сенсор. система налаштована на сприйняття певн. сигналів як від зовн., так і від внутр. подразників (сенсор. стимулів). Будь-який А. має три складники: *рецептори*, що сприймають сенсорні стимули; *нерви*, утворені *аксонами* чутливих нейронів, якими інформація передається до ЦНС; зони ЦНС і *кори великих півкуль головного мозку*, де ці сигнали обробляються. Початковою ланкою А. є сенсорні рецептори. Здебільшого це закінчення *дендритів* чутливих нейронів (напр., у нюховому А. або А., що відповідає за відчуття дотику). У складніших системах є спец. клітини, що контактують із чутливими нейронами, розміщеними безпосередньо в органах чуття, на які діє сенсорний стимул (напр., у зоровому А.). Функція рецепторів і чутливих нейронів — перетворення сенсор. стимулів на електр. нервові імпульси, які сприймає ЦНС. Ці імпульси передаються аксону чутливого нейрона до нервових центрів спинного й гол. мозку. Кінцевим відділом А. є певна зона кори вел. півкуль. В А., організованих складніше, як от зоровий і слуховий, є спец. органи чуття — анатом. утворення, здатні вловлювати зовн. подразнення й передавати їх на рецептори. Для А. характерна наявність порогу чутливості до сенсор. стимулів (найменшої дії, достатньої для збудження рецептора). *Пороги чутливості* різн. видів тварин відрізняються. Напр., нюховий рецептор людини не вловлює концентрації летких речовин, до яких чутливі нюхові рецептори собаки; слуховий рецептор людини не реагує на звуки, які добре чує кішка. Кожній людині властивий індивід. поріг чутливості, який можна змінити пост. тренуванням. А. мають здатність до пристосування: за пост. дії певного стимулу чутливість рецепторів зменшується, при певн. умовах відбувається звикання (напр., людина, яка вийшла з темного приміщення на яскраво освітлене подвір'я, у першу мить «спіпне» від соняч. світла, за деякий час очі звикають, і зір відновлюється). Спільна робота всіх А. дає змогу людині отримати правильну картину світу. Діяльність А. ґрунтується на взаємодії нервових процесів збудження та гальмування. А. вивча-

Аналізатори. Механізм дії сенсорної системи

ють за допомогою сучас. електрофізіол. методів дослідження.

Лит.: Сапін М. Р., Никитюк Д. Б., Ревазов В. С. *Анатомія человека* : в 2 т. 5-е изд., перераб. и доп. Москва, 2001; Іанонг В. Ф. *Фізіологія людини* / Пер. з англ. Львів, 2002; Смирнов В. М., Будылина С. М. *Физиология сенсорных систем и высшая нервная деятельность*. 4-е изд. Москва, 2009; Коляденко Г. І. *Анатомія людини*. 7-ме вид. Київ, 2018.

Я. О. Межжеріна

Аналізуюче схрещування — схрещування особини, *генотип* якої треба визначити, з рецесивною гомозиготною (див. *Гомозигота*) особиною за досліджуваною ознакою (аналізатором). Якщо аналізована особина була гомозиготна, усі її нащадки матимуть домінуючий *фенотип*, якщо гетерозиготна (див. *Гетерозиготність*) — 50 % нащадків матимуть рецесивний фенотип. Напр., *альбінізм* у ссавців — рецесивна ознака (сс). Тварини звич. забарвлення — гомозиготні за домінуючою *алеллю* гена альбінізму (СС) або гетерозиготні (Сс). Якщо особини, схрещені з тваринами-альбіносами, гомозиготні за домінуючою алеллю, то всі нащадки матимуть звич. забарвлення (генотипи батьків — СС × сс, генотип нащадків — Сс); якщо вони гетерозиготні, половина нащадків матиме звичайне, а решта — біле забарвлення.

Лит.: Griffiths J. F., Gelbart W. M., Lewontin R. C. et al. *Introduction to Genetic Analysis*. New York, 2005; Сиволоб А. В., Рушковський С. Р., Кир'яченко С. С. та ін. *Генетика*. Київ, 2008; Инге-Вечтомов С. Г. *Генетика с основами селекции*. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2015.

Аналітика (від грец. ἀναλυτικός — аналітичний) — 1) Частина логіки, що розвиває вчення про *аналіз* — процедури та операції розчленування цілого на складові частини, елементи, завдяки чому міркування отримують доказовий характер. Зародилася в межах класич. *античної філософії*. Поняттям «А.» *Аристотель* позначив розділ логіки, присвячений строгим силлогістичним міркуванням (див. *Силогізм*). «Перша аналітика» («Ἀναλυτικὰ πρότερα») та «Друга аналітика» («Ἀναλυτικὰ ὕστερα») — найважливіші за логіч. значущістю праці Аристотеля в складі «Органона» («Ὀργανον»). В «Аналітиках» філософ дослідив перехід від простих до складних форм мислення, умови отримання достовір. знання, вивчав аналіз *силлогізму*, теорію доведення. У І. *Канта* трансцендентальна А. є частиною трансцендентал. логіки. Здійснюючи критич. аналіз пізнавальних здібностей людини, І. Кант розумів під трансцендентал. А. вичленення первин., *априорних* (незалежних від досвіду) понять розсуду, без яких неможливо помислити будь-який предмет (напр., поняття реальності, одиничності, множинності, причинності й наслідку, необхідності й випадковості та ін.).

2) Основа інтелектуальної, логіко-мисленнєвої діяльності, спрямованої на вирішення практич. завдань.

3) Вид профес. діяльності в різних галузях знань і практики, що полягає в проведенні спец. процедур аналізу того чи ін. об'єкта із застосуванням технологій обробки інформації. Призначений для вироблення рекомендацій, прийняття управлін. рішень, прогнозування розвитку об'єкта та ін. (напр., *аналітика міжнародна*, *аналітика політична*, *бізнес-А.*, *веб-А.*, *інформаційна А.*, *фінансова А.* тощо).

Дж.: Аристотель. *Аналитики* // *Сочинения* : в 4 т. / Пер. с греч. Москва, 1978. Т. 2; Кант І. *Критика чистого розуму* / Пер з нім. і прим. І. Бурковського. Київ, 2000; Кант І. *Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука* / Пер. з нім. і прим. В. Терлецького. Київ, 2005.

Лит.: Макаренко Є. А., Рижков М. М., Ожеван М. А. та ін. *Аналітика, експертиза, прогнозування*. Київ, 2003; Телешун С. О., Кальниш Ю. Г., Рейтерович І. В. та ін. *Політична аналітика в державному управлінні*. Київ, 2012; Андерсон К. *Аналитическая культура: от сбора данных до бизнес-результатов* / Пер. с англ. Москва, 2017.

Л. О. Шашкова

Аналітика міжнародна — міждисциплін. спосіб, процес та вид дослідження сфери *міжнародних відносин* та світової *політики*, що передбачає використання різн. методів збору й обробки інформації та процедур *аналізу* з метою формування порад і рекомендацій, створення сценаріїв можлив. перебігу подій, вироблення прогнозів майбут. розвитку. У процесі дослідження використовується сукупність аналіт. методів: *аналіз і синтез*, *абстрагування* та *моделювання*, *аналогія* та *припущення*, *індукція* та *дедукція*, матем. та статист. методи тощо. Методи А. м. поділяють на *всезагальні*, *загальнонауки.* (використання заг. законів і теорій), *конкретно-науки.* (застосування законів і положень конкрет. наук), *міждисциплінарні* (узагальнення положень низки дисциплін) та *дисциплінарні* (застосування положень конкр. дисциплін). А. м. охоплює два рівні: 1) *інформаційний* — пошук, збирання, зберігання та поширення інформації та 2) *аналітичний* — систематизація, класифікація та аналіз інформації, узагальнення висновків і вироблення рекомендацій та прогнозів. Етапи аналіт. діяльності: загальне ознайомлення з проблемою; визначення завдань; збір фактів та створення емпірич. бази; тлумачення фактів; формування гіпотез; перевірка (*верифікація*) гіпотез; формулювання висновків; узагальнення результатів. До форм А. м. відносять *моніторинг* (інформ. зведення та огляди); аналіз зовнішньополіт. діяльності (оцінювання ефективності прийняття рішень); дослідження актуал. проблем (інформ. розробки, оперативні та аналіт. дослідження). Споживачами А. м. виступають як окремі гр-ни та сусп-во, так і держ. недерж. й наддерж. структури, а замовниками — держ. та наддерж. інституції. Завдання А. м. — поінформувати споживача щодо того чи ін. питання, сформулювати в нього розуміння ролі в них конкр. суб'єкта, зорієнтувати щодо засобів і механізмів розв'язання нагальних проблем, полегшити прийняття управлін. та ін. рішень. Зasadничі принципи А. м.: актуальність та своєчасність (відповідність термінам з огляду на життєв. цикл інформації); цілепокладання (спрямованість на досягнення конкр. цілей та завдань); системність (комплекс. аналіз, який враховує взаємозв'язок, роль та місце елементів у конкр. структурі); об'єктивність (викладення реального стану речей безвідносно до очікувань замовника); достовірність (використання вірогід. інформації); наведення даних, виокремлення оцінок та висновків, що відповідають дійсності).

Лит.: Телешун С. О., Баронін А. І. *Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації*. Київ, 2001; Макаренко Є. А., Рижков М. М., Ожеван М. А. та ін. *Аналітика, експертиза, прогнозування*. Київ, 2003; Курно-

сов Ю. В., Конотопов П. Ю. Аналітика: Методологія, технологія і організація інформаційно-аналітичної роботи. Москва, 2004; Соловйов С. Г., Бухтагий О. Є., Нестеряк Ю. В. та ін. Інформаційна складова державної політики та управління. Київ, 2015.

О. В. Чабала

Аналітика політична — теоретико-прикладна, цілісна система політ. наук. знання щодо процесу, суб'єктів, методів та процедур підготовки, ухвалення та реалізації політ. рішень. Осн. структур. елементами або підсистемами, що формують сучас. зміст А. п. як явища та відповід. поняття, є порівняно самостійні, із влас. методол. статусом політ. дисципліни: *аналіз політичний*, політ. *прогнозування*, *консультування політичне*, теорія ухвалення політ. рішень. Базовим системотворчим елементом А. п. є політ. аналіз, який визначає *алгоритм* і пояснює підготовку, ухвалення та реалізацію політ. рішень, забезпечує весь процес потрібними методами і процедурами розв'язання політ. проблем, а також регулює органіч. взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх структур. елементів А. п. в її реальному функціонуванні як ціліс. системи. Відповідно А. п. потрібно розглядати в предметному і процесуальному вимірі — як сучас. цілісну експертно-аналіт. систему методів і процедур здійснення циклічного, замкнутого процесу формування й аналізу політ. проблем, а також політ. прогнозування, консультування та імплементації політ. рішень, які первісно сформували політ. аналітик і політ. експерт під час політ. аналізу.

Лит.: Кальніш Ю. Г. Витоки та наукова еволюція політичної аналітики: історіографічна періодизація // Вісник Нац. акад. держ. управління при Президенті України. 2006. № 1; Рубанов В. В. Теорія та методологія політичної аналітики. Харків, 2012; Петренко І. І. Аналіз державної політики в системі політичної аналітики // Гуманіт. студії. 2014. Вип. 23.

В. В. Рубанов

Аналітична геометрія — розділ *математики*, у якому геометр. образи (*прямі, площини, криві та поверхні другого порядку*) досліджують за допомогою методу *координат*. Основу для координат. методу закладено математиками Стародав. Греції, зокрема *Аполлонієм із Перги*. Цей метод систематизовано в працях *Р. Декарта*. Знач. внесок у розвиток А. г. доклали *Л. Ейлер*, *Г. Лейбніц*, *І. Ньютон* та *П. Ферма*. Суть методу координат така: на площині задають *декартову систему координат* Oxy та лінію L . Рівнянням лінії L відносно декарт. системи координат наз. співвідношення виду $F(x, y) = 0$, яке задовольняють координати x та y будь-якої точки A , що лежить на лінії L , та не задовольняють координати кож. точки, що не належить лінії. Кожну лінію на площині задано алгебр. рівнянням і навпаки — кожне алгебр. рівняння задає лінію на площині. Осн. ідея методу координат полягає в тому, що геометр. властивості лінії L визначаються аналіт. та алгебр. методами дослідження властивостей рівняння $F(x, y) = 0$. Баз. ф-лами А. г. є ф-ли відстані між двома точками та координати точки, що ділить *відрізок* у заданому відношенні. В А. г. на площині досліджують алгебр. лінії 1-го та 2-го порядку, визначені, відповідно, алгебр. рівняннями 1-го та 2-го порядку. Лінії 1-го порядку — *прямі*, задані заг. рівнянням $Ax + By + C = 0$. Лінії 2-го порядку (т. з. *перерізи конічні*) визначені

рівняннями виду $Ax^2 + Bxy + Cy^2 + Dx + Ey + F = 0$. У просторі *прямокут. координати* x, y, z (*абсциса, ордината та аплікатата*) точки простору A задають аналогічно. Кож. поверхню S можна узгодити з її рівнянням виду $F(x, y, z) = 0$. Щоби вивчити властивості поверхні S , досліджують алгебр. та аналіт. методами рівняння даної поверхні. Лінію L в просторі задають як лінію, де перетинаються дві поверхні S_1 та S_2 . Алгебр. рівняння 1-го порядку задають у просторі площину, тобто заг. рівняння площини має такий вигляд: $Ax + By + Cz + D = 0$. Поверхні 2-го порядку визначають рівняннями $Ax^2 + By^2 + Cz^2 + Dxy + Eyz + Fxz + Gx + Hy + Mz + N = 0$. Окрім декарт. системи координат на площині використовують *полярну*, у просторі — *циліндричну та сферичну*. В А. г. активно застосовують методи *вектор. алгебри*. Узагальнення А. г. на випадок n -мір. вектор. простору вивчає окр. розділ математики — *алгебра лінійна*.

Лит.: Ефимов Н. В. Краткий курс аналитической геометрии. Москва, 2005; Дьомічев К. Е., Стеблянко П. О., Крилова Т. В. Вища та прикладна математика. Лінійна алгебра. Векторна алгебра. Аналітична геометрія. Комплексні числа. Київ, 2018.

Аналітична кореспонденція — див. *Кореспонденція*.

Аналітична крива — лінія в n -мірному *Евкліда просторі* R^n , $n \geq 2$, *координати* точок якої $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ визначають як *функції аналітичні дійсного аргументу* $x_i = x_i(t)$, $i = 1, 2, \dots, n$.

Аналітична механіка — розділ заг. *механіки*, у якій рух систем матер. точок (або тіл) досліджують переважно методами *математичного аналізу*. Початок А. м. поклав *Ж. Лагранж* 1788. Механіка *Ж. Лагранжа*, на відміну від механіки *І. Ньютона*, яка досліджує рух лише вільних систем (напр., Сонячної системи), вивчає не вільні мех. системи, рух яких обмежений певн. умовами, або в'язями (машини, механізми тощо). Мех. системи за відсутності сил опору характеризуються т. з. функцією Лагранжа L , яка дорівнює різниці кінетичної та потенціальної енергій. У заг. випадку L залежить від узагальнених координат q_j і швидкостей \dot{q}_j та часу t . Визначення закону руху системи зводиться до розв'язування *системи Лагранжа рівнянь* пер. другого роду. В. *Гамільтон* і М. В. *Остроградський* запропонували ін. спосіб опису мех. явищ, де незалеж. змінними є узагальнені імпульси p_j , координати та час. Замість функції Лагранжа вводиться т. з. функція Гамільтона H (дорівнює повній мех. енергії системи, якщо в рівняння в'язей час не входить). У змінних q_j, p_j, t рівняння руху набувають форми каноніч. рівнянь Гамільтона (*диференціальні рівняння першого порядку*). Цей спосіб сприяв розробці заг. методів розв'язування задач механіки, дав змогу виявити зв'язок між поняттями А. м., оптики, квантової механіки та ін. розділів теор. фізики. Методи А. м. сприяли розвиткові небесної механіки, *балістики*, теорії автоматичного регулювання тощо. Вел. внесок у розвиток А. м. зробили вітчизн. вчені П. Чебишов, О. Ляпунов, Д. Граве, П. Воронець, Ю. Соколов, І. Штаерман, М. Боголюбов, О. Ішлінський, Ю. Митропольський та ін. Див. *Теоретична механіка*.

Лит.: Бурак Я. Й., Рудавський Ю. К., Сухорольський М. А. Аналітична механіка локально навантажених оболонок. Львів, 2007; Мішук Г. Я., Штефан Н. І. Теоретична механіка. Кінематика. Динаміка та аналітична механіка. Київ, 2012; Янгулова О. Л. Теоретична механіка. Аналітична механіка. Дніпро, 2019.

Аналітична психологія — один із напрямів психології глибинної, засновником якого є К. Г. Юнг. Основою А. п. є вчення про невідоме, якому відведена провідна роль при поясненні причин виникнення особливостей психіки та поведінки людини, розвитку її індивідуальності. Невідома сфера психіки охоплює два рівні — індивід. та *колективне невідоме*. На підставі аналізу значного обсягу клінічних та експерим. досліджень, давніх міфів, фольклору, ритуалів примітивних народів, реліг. уявлень, давніх систем знань, зокрема *алхімії та астрології*, учений доводив існування колективного невідомого, яке виникло внаслідок еволюції біол. виду, та накопичення досвіду людства як *архетипів*. Архетипи є формами сприймання та осмислення дійсності, упорядкування люд. досвіду. Осн. архетипами, за К. Г. Юнгом, є *самість* як архетип порядку, центр цілісності свідомого та невідомого; *тінь*, яку тлумачать як неусвідомлюваний комплекс, що містить витіснений зі свідомості психол. зміст; *аніма й анімус*, пов'язані з чол. та жін. початками у психіці людини. На думку К. Г. Юнга, кожна людина або прагне до сприйняття об'єктів зовн. світу, або спрямована переважно на власний внутр. світ. Це розрізнення він назвав заг. типом настанов і поділив на екстравертну (спрямовану назовні) та інтровертну (спрямовану всередину) настанови. Також розрізняв такі осн. психол. функції: відчуття, мислення, почуття, інтуїцію. Відповідно до пріоритетної функції, виділяв сенсорний, мисленнєвий, чуттєвий та інтуїтивний типи. У сполученні з типом настанов (екстравертною або інтровертною) вони формують 8 психол. типів. Розвиток особистості, який виявляється у зближенні свідомого та невідомого, дослідник назвав *індивідуацією*. Вона відбувається як усвідомлення раніше неусвідомл. потреб, прагнень, почуттів та подальше їх розділення на усвідомл. та неусвідомл. частини. Індивідуація ґрунтується на асиміляції індивід. та колективного досвіду, унаслідок чого формуються баланс і цілісність особистості. А. п. вплинула на формування гуманістичної, трансперсон., екзистенційної психології та ін. напрямів гуманітарної науки й мист-ва. На відміну від підходів психології експериментальної, А. п. розглядає індивід. психіку як опосередковану культурними формами та пов'язану з колективною психікою, інтегрує іст., етнограф., культурол. виміри аналізу психіки.

Лит.: Blum G. Psychoanalytic Theories of Personality. New York, 1963; Юнг К. Г. Архетип и символ / Пер. с англ. и нем. Москва, 1991; Юнг К., Самюэл Э., Одайник В. и др. Аналитическая психология. Прошлое и настоящее / Пер. с нем. и англ. Мартис, 1995; Analytical Psychology in a Changing World: the Search for Self, Identity and Community / Ed. by L. Huskinson, M. Stein. Hove, 2014; Jung C. Analytical Psychology: Its Theory and Practice. 2nd ed. London, 2016.

Н. В. Чепелева

Аналітична стаття — див. *Стаття*.

Аналітична теорія диференціальних рівнянь

— розділ диференціальних рівнянь теорії, у якому розв'язки досліджують із позицій теорії аналіт. функцій (теорії функцій комплекс. змінних). В А. т. д. р. вивчають поведінку розв'язків на всій комплекс. площині, розташування особл. точок, поведінку розв'язків у їхніх околах та ін. задачі. Традиційно вважають, що осн. об'єктом А. т. д. р. є звичайні диференціальні рівняння та їхні системи. Проте за останні 150 р. досягнуто знач. успіхів також і в розбудові А. т. д. р. з частин. похідними. Підвалини А. т. д. р. було закладено І. Ньютоном, О. Коші, К. Веєрштрасом, С. Ковалевською. Особливо активно А. т. д. р. розвивалася у 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. завдяки дослідженням Ш. Бріо (С. Briot), Ж. Буке (J. Bouquet), Б. Рімана, Г. Фробеніуса (G. Frobenius), Л. Фукса (L. Fuchs), А. Пуанкаре, Е. Пікара, П. Пенлеве (P. Painleve), О. Ляпунова та ін. Зокрема, П. Пенлеве та його послідовники вивчали розв'язки диференц. рівнянь у всій сфері їхнього існування на основі безпосер. аналізу функцій, які ці рівняння визначають. С. Ковалевська завдяки застосуванню методів А. т. д. р. виявила нові розв'язки клас. задачі про обертання твердого тіла навколо нерухомої точки під впливом сили тяжіння. У 1-й пол. 20 ст. А. т. д. р. розвивали Л. Шлезінгер (L. Schlesinger), Й. Мальмквіст (J. Malmquist), Дж. Біркгоф, Й. Племель (J. Plemel), В. Голубев, В. Смирнов, І. Лаппо-Данилевський, М. Єругін та ін. У цей час активно досліджували різн. аспекти проблеми Рімана — Гільберта, яка фігурувала під номером 21 у списку проблем *Гільберта проблем*, сформульованих 1900. У 2-й пол. 20 ст. було виявлено зв'язки рівнянь класу Пенлеве з нелін. рівняннями матем. фізики, зокрема з рівняннями Кортевега — де Фріза. А. т. д. р. включає два осн. складники — лін. та нелін. А. т. д. р., у кожній із яких виділяють лок. та нелок. (глоб.) аспекти. Сучасна А. т. д. р. тісно пов'язана з такими розділами математики, як-от багатомір. комплекс. аналіз, *алгебраїчна геометрія*, диференц. геометрія, *груп теорія* тощо. В Україні окр. питання А. т. д. р. вивчали математики з університ. та академіч. центрів міст Києва, Львова, Одеси, Харкова. Зокрема із задачами аналіт. механіки пов'яз. праці Ю. Соколова, К. Латишева та її учні досліджували умови існування т. з. нормально-регуляр. розв'язків лін. рівнянь із поліном. коефіцієнтами. А. Гольдберг, О. Єременко та А. Мохонько отримали вагомі результати щодо властивостей розв'язків алгебраїч. та алгеброїд. диференц. рівнянь.

Лит.: Латышева К. Я., Терещенко Н. И., Орел Г. С. Нормально-регулярные решения и их приложения. Київ, 1974; Єременко А. Э. Мероморфные решения алгебраических дифференциальных уравнений // Успехи мат. наук. 1982. Вып. 37. № 4; Мохонько А. З., Мохонько В. Д. О возрастании мероморфных решений алгебраического дифференциального уравнения в окрестности логарифмической особой точки // Укр. мат. журн. 2003. Вып. 55. № 11; Голубев В. В. Лекции по аналитической теории дифференциальных уравнений. Москва, 2013; Ильяшенко Ю. С., Яковенко Я. С. Аналитическая теория дифференциальных уравнений : в 2 т. 2-е изд., стер. Москва, 2019. Т. 1.

І. О. Парасюк

Аналітична філософія — напрям західної філософії кін. 19 — поч. 21 ст., у якому засадничими методами вирішення філос. проблем були

логіч. і лінгвістич. аналізу мови. Витоки А. ф. сягають ідейної спадщини британського емпіризму (Дж. Локк, Д. Юм), філософії раціоналізму Р. Декарта, В. Лейбніца, І. Канта, позитивізму (Дж. Міль, Г. Спенсер). Термін запроваджений Г. Фейглем (Н. Feigl, 1902–1988; Австрія). Першим представником А. ф. нерідко називають Г. Фреге, діяльність якого, зокрема праця «Про сенс і значення» («Über Sinn und Bedeutung», 1892), вплинула на погляди Р. Карнапа, Л. Вітгенштейна. Засновники А. ф. — Дж. Мур і Б. Рассел — звернулися до проблем «логіч. аналізу», виступили з критикою абсолютного ідеалізму та захистом позицій філос. реалізму. Серед гол. представників напрямку: Дж. Віздом (J. Wisdom), Л. Вітгенштейн, К. Гемпель (С. Hempel), Р. Карнап, Г. Райл, Г. Рейхенбах (Н. Reichenbach), П. Стросон та ін. Важливе місце в межах А. ф. після проблематика логіки науки, семантики наук, мови, виявлення структури мислення, обґрунтування та синтезу наук, знання (Р. Карнап, Г. Рейхенбах, К. Гемпель). За пріоритетами філос. досліджень в А. ф. вирізняють два напрями: логічного аналізу філософію та лінгвістичну філософію. В англ. лінгвіст. філософії було сформовано 2 осередки — Кембриджський (Дж. Мур, А. Вайтхед, Б. Рассел, Л. Вітгенштейн, Дж. Віздом, А. Емброуз, Н. Малькольм та ін.) та Оксфордський (Дж. Остін, Г. Райл, П. Стросон та ін.). Після еміграції в 1960-х представників А. ф. до США там зародився новий напрям — неопрагматизм (В. Куайн, Р. Рорті). У Фінляндії сформувалася т. з. скандинав. школа А. ф. (Я. Гінттика, Г. фон Врігт). У 1970–1980-х розпочалися дослідження в галузі теор. лінгвістики (Д. Девідсон, Дж. Серл, М. Дамміт). У 2-й пол. 20 ст. сформувався новий напрям А. ф., гол. проблематикою якого стало співвідношення ментального та тілесного (Г. Фейгл, Дж. Смарт, Д. Армстронг, П. Черчленд, М. Бунге та ін.). Відповідно, предмет А. ф. змінювався від проблем мови до проблем свідомості; поле досліджень розширювалося від логіки, епістемології до етики, естетики, права. Методологія досліджень поступово зміщувалася від логіч. (через побудову формальної мови) та лінгвіст. аналізу проблем буденної мови, зв'язку людського досвіду з мовною комунікацією, до застосування методів аналізу свідомості, екстраполяції, аналізу концептуального, конвергенції, ментальних експериментів. Ідеї А. ф. вплинули на сучас. філос. думку в країнах Зх. Європи і США, отримали поширення і були визнані ідейною й методологічною програмою філософування (особливо в англомов. світі). У США А. ф. залишається домінуючим напрямом, репрезентуючи академіч. філософію.

Лит.: Dummett M. The Interpretation of Frege's Philosophy. London; Cambridge, 1981; Никоненко С. Аналітична філософія: основні концепції. Санкт-Петербург, 2007; Шрамко Я. Що таке аналітична філософія? // Філософ. думка. 2011. № 3; Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / За наук. ред. А. Синиці; пер. з англ. І. Грабовського, У. Луц, А. Синиці. Львів, 2014; Лебідь А. Е. Концепт «істина» в аналітичній філософії. Суми, 2017.

В. А. Бузров

Аналітична функція — осн. поняття теорії функцій комплексної змінної. А. ф. визначена на множині чисел дійсних та комплекс. чисел. Функ-

цію $f(x)$ дійс. аргументу наз. аналіт. в точці x_0 , якщо для всіх x , що задовольняють умову $|x - x_0| < r$, відбувається розкладання функції $f(x)$ в степеневий ряд $f(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - x_0)^n$. Осн. властивості А. ф. дійсної змінної: кожна функція, аналіт. в точці x_0 , аналіт. також у деякому околі цієї точки; сума, різниця, добуток А. ф. є А. ф.; функція $\frac{1}{f(x)}$ аналіт. в точці x_0 , якщо $f(x)$ аналіт. в точці x_0 та $f(x_0) \neq 0$; функція $f(g(x))$ аналітична в точці x_0 , якщо $g(x)$ А. ф. в точці x_0 та $f(u)$ аналітична в точці $u_0 = g(x_0)$; функція $f(x)$ аналітична в деякому околі точки x_0 диференційов. будь-яку кількість разів. Однозначну функцію $f(z)$ комплекс. змінної наз. аналіт. (голоморф. або регуляр.) у точці $z = z_0$ ($z = \infty$), якщо вона диференційована в деякому околі точки z_0 . Якщо функція

$$F(z) = f(1/z)$$

аналіт. в точці $z = 0$, тоді визначено

$$f'(\infty) = -(z^2 F'(z))|_{z=0}$$

Функція аналіт. в деякій області G , якщо вона аналіт. у кож. точці цієї області. Функція $f(z)$ аналіт. в точці $z = z_0$ ($z = \infty$) тільки тоді, коли може бути представл. в деякому околі точки z_0 ($z = \infty$) збіжним степеневим рядом $f(z) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (z - z_0)^n$. Коли $z = \infty$, це ряд із невід'єм. степенями z : $f(z) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n z^{-n}$. Точку, де функція $f(z)$ є аналіт., наз. регулярною. Якщо функція $f(z)$ аналіт. на множині G (за винятком деяких точок), ці точки наз. особливими. Усі елементар. функції як алгебр., так і трансцендентні є аналіт. на множині комплекс. чисел, окрім деяких особливих точок. Осн. властивості А. ф. комплекс. змінної: у кожній регуляр. точці А. ф. має похідну будь-якого порядку; принцип максимуму — макс. значення модуля функції, що є аналіт. в деякій замкн. області G , досягається на межі області; Ліувілля теорема — якщо функція аналіт. на всій площині та обмеж., ця функція є сталою; теорема єдиності А. ф. — дві А. ф. тотож. в області G , якщо вони збігаються в будь-якій її підобласті.

Лит.: Бронштейн И., Семендяев К. Справочник по математике для инженеров и учащихся вузов. 3-е изд. Москва, 1988; Безкоровайна Л. Геометричні аспекти аналітичних функцій // Математичні методи та фізико-механічні поля. 2016. Т. 59. № 3.

Аналітична хімія — розділ хімії, наука про методи визначення хімічного складу речовин. Під хім. складом розуміється елементний, молекулярний, фазовий, ізотопний. Виникла поряд із хімією неорганічною. Структура А. х.: заг. теоретичні основи; розробка методів аналізу; А. х. окр. об'єктів. Теор. основи пов'язані з хеметрикою, передусім метрологією хім. аналізу, теорією добору та підготовки проб, вибором схем і методів аналізу, плануванням аналіт. експерименту, забезпеченням якості результатів аналізу. Завдяки шир. використанню досягнень хімії, фізики, математики, біології, електроніки та обчислюв. техніки А. х. вважають міждисципл. наукою. В А. х. розрізняють якісний аналіз і кількісний аналіз. Якісний — визначення хім. складу речовини або суміші; кількісний — концентрації або маси компонента речовини. За характером матеріалу, склад якого вивчають, розрізняють аналіз орг. і неорг. речовин. Для орг. речовин застосовують елементний аналіз і функціональний аналіз. Відомі фіз. і хім. методи аналізу. У фіз. методах висновок про кількість визначу-

ваної речовини роблять безпосер. за вимірною величиною будь-якої фіз. властивості: густини (денсиметрія), електропровідності (кондуктометрія), поглинання світла (*фотометрія*), коефіцієнта заломлення (рефрактометрія), обертання площини поляризації світла (поляриметрія) тощо. Серед фіз. методів — *спектральний аналіз*, атомно-абсорбційний, радіоактиваційний, мас-спектрометричний, рентгеноспектральні та ін. Різновид спектр. аналізу — фотометрія полум'я, яку застосовують перев. для визначення лужних і лужноземельних металів. Перевага фіз. методів — висока чутливість і швидкість проведення аналізу. Відповідно необхідні застосовувати еталони, вміст елементів у яких встановлюють хім. методами аналізу. У хім. методах спочатку проводять хім. реакцію, а потім вимірюють будь-яку фіз. властивість продукту реакції, реагенту або самої речовини, яку аналізують. В електрогравіметрич. аналізі елемент, який визначають, виділяють із розчину *електролізом*. При фотометрич. методах аналізу речовину переводять у розчин і діють на нього реагентом, унаслідок чого утворюється забарвлена сполука. Інтенсивність забарвлення пропорційна вмісту визначуваного елемента в пробі. За способом вимірювання інтенсивності забарвлення розрізняють колориметр., фотометр. і спектрофотометричний методи аналізу. У кулонометричному аналізі вимірюють кількість електрики, витраченої на електрохім. перетворення йонів або визначуваних елементів, що дає можливість визначити малу кількість речовин. Методи А. х. відіграли вел. роль у розвитку хім. науки. На підставі результатів хім. аналізу встановлено склад різн. природ. матеріалів і синтезованих сполук, сформульовано низку хім. законів, знайдено хім. еквіваленти та *атомні маси* елементів. Результати досліджень використовують також у геохімії, біології, медицині, с. г., для хім. контролю виробн., визначення складу об'єктів косміч. походження тощо. На розвитку А. х. позначилися праці Р. Боїля, Т. Бергмана, А.-Л. Лавуаз'є, Й.-Я. Берцеліуса, К. Фрезеніуса, а також М. Севергіна, М. Меншуткіна, Л. Чугаєва. За праці фундаментального значення для А. х. Нобелів. премії присуджено С. Арреніусу (1903, теорія електролітич. дисоціації), Ф. Преглю (1923, мікроаналіз орган. речовин), А. Тизеліусу (1948, електрофорез та адсорбц. аналіз), А. Мартіну та Р. Сінгу (1952, метод розділов. хроматографії), Я. Гейровському (1959, полярограф. метод аналізу). Знач. внесок у розвиток А. х. зробили вчені України: М. Тананаєв, А. Бабко, В. Назаренко, М. Полуєтков, К. Яцимирський, М. Ізмайлов, М. Шрайбер, М. Комар, А. Пилипенко, І. П'ятиницький та ін. Діють відомі наук. школи укр. хіміків-аналітиків. Сучас. стан розвитку А. х. визначають інструменталізація, комп'ютеризація та автоматизація методів, мініатюризація приладів (сенсори), застосування хемометрії, теорії інформації, *штучного інтелекту* для оптимізації розв'язання нових аналіт. задач, що виникають у геології, екології, біології, медицині, с. г., пром-сті, матеріалознавстві, при сертифікації різноманіт. матеріалів.

Лит.: Набиванець Б. Й., Осадчий В. І., Осадча Ю. Б. та ін. Аналітична хімія поверхневих вод. Київ, 2007; Матвієнко А. Г., Глушкова О. М., Новобранова О. В. Аналітична хімія. Інструментальні методи аналізу. Донецьк, 2010; Бакланов О. М., Авдєєнко А. П., Чмиленко Ф. О. Аналі-

тична хімія кухонної солі та розсолів. Краматорськ, 2011; Болотов В. В., Євтіфєєва О. А., Жукова Т. В. та ін. Аналітична хімія. Харків, 2014.

Аналітична юриспруденція — наук. течія в правознавстві, яка вбачає головне завдання останнього в аналізі правових норм для з'ясування змісту проблем, що традиційно вважають юридичними. Характеризується ціннісно-нейтральним підходом до розуміння смислу права. Виникла в сер. 19 ст. Пов'язана з працями англ. правознавця Д. Остіна, який розвивав тезу Дж. Бентама про те, що право — це «веління суверена», і відкидав погляди прихильників природно-правової школи (див. *Природне право*) про договірне походження права. Як і Д. Остіна, представникам А. ю. різн. часів властиве негативне ставлення до положень, які вбачають джерела права в соц.-екон., юрид. середовищі. Пов'язуючи природу права з наказом (волею) суверена, окремих сусп. груп чи одного правителя, прибічники А. ю. у такий спосіб легітимізують правотворчість будь-якої влади. А. ю. розглядає право як простий результат вільної діяльності законодавця, суверена, заперечуючи його соц.-екон., мор. та іст. оцінки. Право сприймається в А. ю. як сукупність норм, упорядкована система законів і правових галузей. Відповідно, завдання юристів полягає у звільненні системи від різн. суперечностей та прогалин, увазі до досконалішого вербального та змістового оформлення юрид. текстів. Осн. недоліком такого підходу вважають абсолютизацію логіко-лінгвіст. методів там, де потрібен глибокий, всебічний аналіз сусп. і держ.-правової практики, конфліктно-консensusних відносин. У 20 ст. підхід, характерний А. ю., використовували недем., антиправові політ. режими. За сучас. умов А. ю. зазнає модифікації. Зокрема Г. Гарт — представник нової аналітичної школи права — висунув конструкцію т. з. первинних і вторинних норм. «Первинні» норми (англ. primary rules) — ті, що надані суверенам і внаслідок яких виникають певні обов'язки та правочинність. «Вторинні» (англ. secondary rules) — норми визнання (конституції), змін (заповіт, договір) і санкції. На думку вченого, право — це поєднання «первинних» і «вторинних» норм. За такого підходу, близького до теорії «ступінчастого права» Г. Кельзена та А. Меркля, «вторинне» право констатується не державою, а само собою. Багато зх. правознавців критично оцінюють низку положень А. ю., вказують на тенденцію до розмивання чіткої межі між необх. формально-логіч. аналізом права та абстракт. логічним розмірковуванням, між дієвими конструкціями та схематично-формальним конструюванням.

Лит.: Hart H. The Concept of Law. London, 1994; Харт Х. Л. А. Концепція права / Пер. з англ. Київ, 1998; Макаренко В. П. Аналитическая философия права: концепции и проблемы // Известия высших учебных заведений. Правоведение. 2002. № 6; Боденхаймер Э. Современная аналитическая юриспруденция и границы ее полезности // Изв. высших учеб. заведений. Правоведение. 2013. № 4; Харт Г. Л. А. Философия и язык права. Сборник научных трудов / Пер. с англ. Москва, 2017.

В. Д. Бабкін

Аналітичне продобження — поширення визначення *функції аналітичної* на ширшу область, за якою вона була б аналітич. і в новій області.

Якщо $f_1(z), f_2(z)$ — це функції аналітичні в обл. G_1, G_2 відповідно та для будь-якого $z \in G_1 \cap G_2$ виконується рівність $f_1(z) = f_2(z)$, тоді йдеться про те, що $f_1(z)$ аналітично продовжується в обл. G_2 за допомогою функції $f_2(z)$ та, навпаки, $f_2(z)$ аналітично продовжується в обл. G_1 за допомогою функції $f_1(z)$.

Аналітичний звіт — див. *Звіт*.

Аналітичний простір — див. *Простір аналітичний*.

Аналітичні жанри журналістики, аналітичні журналістські жанри — група типових форм журналіст. творів, у яких осмислюються суспільно значущі проблеми політики, економіки, культури тощо. А. ж. ж. спрямовані на встановлення зв'язків між фактами, контекстуальне пояснен-

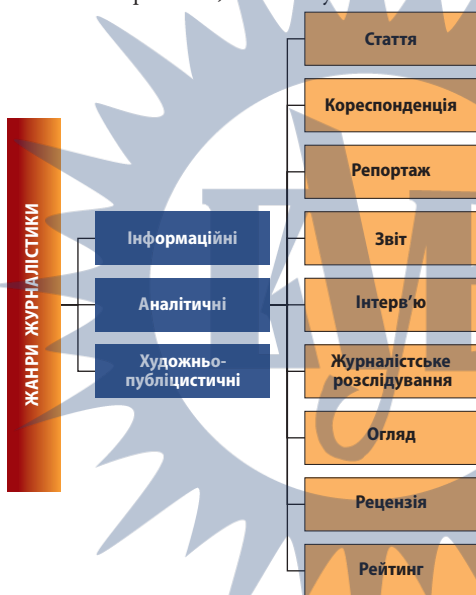
налістський фах: інформаційні жанри. Київ, 2015; Мелешенко О. К. Жанр замітки у пресовій і фотожурналістиці: огляд теоретичних напрацювань й критичний коментар // Журналістика. 2017. Вип. 16 (41); Тертычный А. А. Жанры периодической печати. 6-е изд., испр. и доп. Москва, 2017.

Т. С. Крайнікова

Аналітичні мови — відповідно до морфол. типології — різновид мов, яким властиве окреме вираження лекс. і грам. значень, коли перше представлено повнозначн. словами, друге — службов., допоміжними, а також зв'язками, порядком слів, інтонацією тощо. А. м. протиставлено мовам *синтетичним*, які передають лекс. і грам. значення в одному графіч. слові. До А. м. належать англ., нім., франц., іт., ісп., болг., дан. тощо. А. м. у чистому вигляді не існує. У мовах синтет. виявляється тенденція до аналітизму й навпаки. Диференціацію флективних мов на синтетич. й аналітич. вперше запропонував А. В. Шлегель, що згодом використав В. фон Гумбольдт у типолог. класифікації, побудованій на підставі напрацювань братів А. В. і Ф. Шлегелів. А. Шлейхер поширив поділ флективних мов на синтетич. й аналітич. також на мови *аглютинативні*. Дещо ін. розуміння А. м. запропонував Ш. Баллі. Дослідник приписував А. м. взаємне однозначне співвідношення між формою *морфеми* та її змістом. З огляду на це, найбільш аналітич. є аглютинативні мови, де *афікси* є однозначними. За такого підходу синтакс. конструкції вважаються виявом синтетизму мови.

О. О. Селіванова

Аналітичні центри, експертно-аналітичні центри, «мозкові центри», «фабрики думок» (англ. think tanks, policy institutes, brains trust, think factories) — автономні, експертні орг-ції, що реалізують прикладні міждисциплінарні дослідження у сфері *державної політики*, здійснюють моніторинг і розробляють стратегії вирішення сусп. проблем (внутрішньо- та зовнішньополіт., економ., військових і безпекових, екологічних тощо), надають рекомендації особам, які ухвалюють публ. рішення. А. ц. мають понад 130-літню історію. Умовно розвиток поділяють на 5 етапів: а) становлення А. ц., орієнтованих на військ.-пром. комплекс (кінь, 19 — перша пол. 20 ст.): корпорація RAND («Research and Development» Corporation; м. Санта-Моніка, США), Амер. ін-т підприємництва (American Enterprise Institute; м. Вашингтон, США) та Ін-т Гувера (Hoover Institution; м. Стенфорд, США); б) формування орг-цій, пов'яз. із дослідженням проблематики майбутнього (1960-ті): Гудзон. ін-т (Hudson Institute; м. Вашингтон, США), Ін-т майбутнього (Institute for the Future; м. Пало-Альто, США) і *Римський клуб* (Club of Rome; м. Цюрих, Швейцарія); в) діяльність А. ц. адвокат. типу (1970-ті — 1980-ті), спрямована на виявлення, захист та обстоювання інтересів громадян. сусп-ва: Фонд «Спадщина» (Heritage Foundation; м. Вашингтон, США); г) розвиток локально орієнтованих А. ц. (1990-ті): Ін-т Аллегіні (Allegheny Institute for Public Policy; м. Пітсбург, США), Ін-т Манхеттена (Manhattan Institute; м. Нью-Йорк, США); д) утворення мереж. А. ц. (2000-ні), характерна риса яких — широке використання мереж. технологій і принципів віртуал. сусп-ва: «Технет» («Technet», США), «Волонтери технічного сприяння» («Volunteers in Technical Assistance»; США) та «Один світ» («One

Аналітичні жанри журналістики у загальній структурі журналістських жанрів

ня явищ, створення доказових тлумачень дійсності, прогнозне бачення тенденцій. При цьому залучаються статист. дані, іст. деталі, результати *спостережень*, збору різн. думок, критич. аргументація, докази — синтезуються дослідн. розслідувальні, роз'яснюв., інтерпретаційні аспекти. Основні А. ж. ж.: *кореспонденція* аналітична, *репортаж* аналітичний, *звіт* аналітичний, *інтерв'ю* аналітичне, *стаття*, *розслідування журналістське*, *огляд*, *рейтинг*, *рецензія* та ін. Функціонування цих жанр. форм та їхні трансформації залежать від типу ЗМІ, інформац. каналу (традиційні журнали й газети, телебачення й радіомовлення, інтернет-ресурси), редакц. та автор. стилю тощо. Аналіт. журналіст. тексти в умовах т. з. інформац. вибуху (стрімкого збільшення інформації) упорядковують розуміння *аудиторією* сусп. ситуації, складних процесів глобалізов. світу, діяльності інституцій та лідерів. Окрім того, у класич. системі жанрів журналістики виділяють також *інформаційні жанри журналістики* та *художньо-публіцистичні жанри журналістики*.

Літ.: Кройчик Л. Е. Система журналистских жанров // Основы творческой деятельности журналиста / Под ред. С. Г. Корконосенко. Санкт-Петербург, 2000; Ворон Н. И. Жанры фотожурналистики. Москва, 2012; Радчик Р. В. Жур-

World»; США). Гол. ознаки, що вирізняють А. ц. серед ін. схожих орг-цій: вони є суб'єктами *політичного процесу*, мають значн. потенціал впливу на вироблення *політики*, формування порядку денного та шляхи розв'язання сусп. проблем; володіють шир. автономією у виборі тематики дослідження та зазвичай мають диверсифік. джерела фінансування; є *медіаторами* між знанням і владою, створюють майданчик для конструкт. діалогу всіх зацікавл. учасників; використовують у роботі наук. методологію, експертно-аналіт. інструментарій, спрямовані на вирішення передусім прикладних, чітко локаліз. у просторі й часі сусп. проблем; виробляють інтелект. продукт — ідеї, рекомендації, пропозиції, оцінки, прогнози у формі аналіт. доповідей і проектів; зорієнтовані не на прибуток, а на виконання статутних завдань; проводять міждисципл. дослідження. Політ. *кон'юнктура* при проведенні досліджень, відповідно до бажання замовника, може як афішуватися, так і приховуватись. А. ц. США як найрозвиненіші стали функціон. прототипом та зразком для подіб. структур у світі. Залежать від держ. інтересів, а також вел. амер. бізнесу. Відрізняються від А. ц. ін. країн ступенем акт. участі у політ. процесі та шир. фінансуванням із різн. джерел. Функціонування А. ц. у Німеччині забезпечують політ. фонди — унікальні з погляду організац., правового й політ. оформлення ін-ти. Від часу виникнення такі фонди належали конгр. партії, нині — незалежні позауряд. орг-ції. У Німеччині А. ц. доповнюють публ. політику д-ви, у деяких випадках реалізують або просувають її у сферах, де д-ва безсила. А. ц. Сх. Європи стикаються з відчутними політ., кадр., адм., законодавчими й фін. труднощами. Перспективи розвитку безпосер. залежать від успішності розв'язання цих проблем. Допомога від іноз. фондів та А. ц. часто стає виріш. чинником розгортання їх діяльності в регіоні. А. ц. Китаю — подібні до «фабрик думок» зх. зразка. Вибір тематики досліджень зазвичай обмежений держ. та парт. замовленнями. У системі наявних кит. А. ц. немає суттєвих розбіжностей думок і позицій, що характерно для Зх.; вони ближчі до уряду, що надає більше можливостей впливу на посадових осіб. Риси функціонування сучасного неуряд. А. ц. в Україні: штат до 10 осіб, за необхідності експерт. склад збільшується вдвічі; зосередженість на 3–4-х сферах дослідження (перев. економіка, зовн. та внутр. політика, соц. сфера); зорієнтованість продукції на підготовану аудиторію, діяльності загалом — на вплив на громад. думку; активність в медіапросторі до 10 разів на міс.; наявність власн. веб-сайту, друк. період. видання, продукування книг, брошур, орієнтов. на фахівців і органи держ. влади; акт. контакти з колегами у межах публ. заходів; участь представників орг-ції у дорадчих органах при держструктурах. Серед укр. А. ц. умовно виокремлюють орг-ції першого ешелону, які мають тривалу історію, масшт. і стабільне фінансування (здебільшого з-за кордону), значний штат, проводять інтенс. дослідн. роботу з широкого кола сусп. проблем і напрямів публ. політики, регулярно присутні в ЗМІ та дійсно впливають на думки цільових аудиторій. Напр., Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова («Центр Разумкова»), Міжнар. центр перспективних досліджень (МЦПД). Значне місце в аналіт. секторі України

посідає *Національний інститут стратегічних досліджень*. До окр. виду А. ц. належать структури, що поєднують у собі ознаки «мозк. центру» і громад. руху. Напр., Центр UA та «Трансперенсі Інтернешнл Україна». А. ц. у сфері міжнар. політики: Нац. ін-т стратег. досліджень, Міжнар. центр перспективних досліджень. На екон. проблематиці спеціалізується, напр., Ін-т екон. досліджень і політ. консультацій. У сфері нац. безпеки і військ.-тех. питань найбільш відомі А. ц. — «Центр Разумкова» і Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. У сфері вивчення громад. думки — Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Київ. міжнар. ін-т соціології (КМІС). На 2018 в Україні діє 39 А. ц. Загалом Україна поступово вписується в глобальні *тренди* розвитку інтелект. спільнот. У 2014–2019 укр. А. ц. активізували свою роботу як всередині країни, так і на міжнар. арені.

Лит.: Rich A. Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise. New York, 2005; McGann J., Sabatini R. Global Think Tanks: Policy Networks and Governance. New York, 2011; Балаян А., Сунгуров А. Фабрики мисли і експертні сообщества. Санкт-Петербург, 2016; Маєвська О. М. Класифікація «мозкових центрів» світу: основні підходи // Політ. життя. 2017. № 1–2; Петренко І. І. Аналітичні центри як суб'єкти формування публічної політики. Київ, 2018.

І. І. Петренко

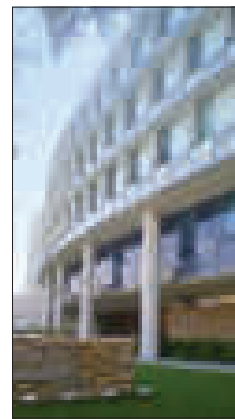
Аналогічні органи — органи, що виконують однакові функції, але мають різне походження. А. о. свідчать про подіб. напрями формування пристосувань під дією *доброру природного*, а не про еволюційну спорідненість орг-мів. Напр., кінцівки *членистоногих* (ракоподібних, павуків, комах) виконують ті ж самі функції, що й у наземних *хребетних*: вони — органи *локомоції*, однак є похідними зовнішнього скелета — *кутикули*. А. о. є також крила птахів і метеликів, очі головоногих моллюсків і ссавців. Прикладом А. о. у рослин є колючки, які в барбарису виникають із листків, у робінії звичайної (білої акації) — з прилистіків, у глоду — з пагонів, в ожини є похідними кори.

Лит.: Darwin Ch. On the Origin of Species. New York, 2008; Дарвін Ч. Про походження видів шляхом природного відбору. Львів, 2009; Бровдій В. М. Еволюційне вчення. Київ, 2013; Pontarotti P. Evolutionary Biology: Convergent Evolution, Evolution of Complex Traits, Concepts and Methods. Cham, 2018.

Аналогія (від грец. *ἀναλογία* — відповідність) — 1) Схожість, подібність різн. предметів, явищ, подій, процесів за певн. ознаками, властивостями, поведінкою; співмірність величин, пропорцій, рівність відносин.

2) У логіці — тип *умовиводу*, коли на підставі зовн. подібності предметів за деякими ознаками робиться висновок про ймовірність їхньої схожості за ін. ознаками. Виділяють 2 осн. типи А.: А. властивостей та А. відношень. Умовиводи за А. є гіпотетичними — їх правильність підтверджується чи спростовується перевіркою, подальш. дослідженнями.

3) Загальнонаук. *метод* пізнання шляхом порівняння, пошуку подібності у відмін. предметах (явищах, подіях тощо). Метод А. — перенесення знань, отриманих під час вивчення певн. об'єкта (моделі), на інший, менш приступний для дослідження, — є важливим джерелом наук. *гіпотез*. У сучас. науці евристичні можли-

Аналітичні центри.
Відділення корпорації RAND у м. Санта-Моніка, Каліфорнія

Аналогія.
Fiat 124 та VAZ 2101

вості методу А. найгрунтовн. розвинуті в *подібності теорії*, що спирається на вчення про розмірність фіз. величин і слугує наук. основою *моделювання*.

4) У мовознавстві — зближення раніше неоднакових форм (словозміни, слотвору тощо) внаслідок поширення продуктивнішої моделі. Так, за А. до іменників жіноч. роду основи на *ā* (типу «рука»), які в *давньоруській мові* мали однакове закінчення «-ы» в називному і знахідному відмінках множини, у називн. відмінку множини іменників чоловіч. роду основи на *ŷ* («сьнь»), «медъ») поширилося закінчення знахідн. відмінка «-ы» замість «-ове» (в сучас. укр. мові «сини», «меди»).

5) У літературознавстві — худ. прийом, близький до порівняння. Для розкриття суті певн. складного явища, письменник зображує інше, подібне явище, але простіше й відоміше читачеві.

6) У біології — зовн. подібність орг-мів різних систематич. груп, а також органів або їхніх частин, що мають різне походження й однакову або відмінну будову. А. зумовлена виробленням пристосувань живих орг-мів до існування в подіб. умовах протягом тривалого часу або виконанням органами однакової функції (див. *Аналогічні органи*).

7) У техніці — схожість машин або механізмів (а також матеріалів, явищ, процесів) зі своїми моделями в певних властивостях, функціонуванні, особливостях.

Лит.: Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука. Київ, 2002; Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна). 2-ге вид. Київ, 2008; Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. Житомир, 2009; McGhee G. Convergent Evolution: Limited Forms Most Beautiful. Cambridge, 2011; Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. 3-тє вид., стер. Київ, 2014; Женжера С. К. К вопросу об эвристическом значении метода аналогии // Унів. кафедра. 2016. № 5.

Аналогія закону — один зі способів прийняття юрид. значущого рішення в разі прогалин у зак-ві (див. *Лакуна законодавча*), що стосуються конкр. випадку. А. з. полягає в застосуванні компетент. органом держ. влади (зазвичай *судом*) *норми правової* або норм, що регулюють відносини, подібні до тих, які є предметом розгляду в межах конкр. правової ситуації або правового спору. Необхідність застосування А. з. пов'язана з тим, що навіть найрозвиненіше *законодавство* об'єктивно не здатне заздалегідь унормувати всі нетипові ситуації, які потребуватимуть правового реагування. За допомогою А. з. суб'єкт *правозастосування* офіційно заповнює певну законодавчу прогалину, але не усуває її цілковито й назавжди (оскільки останнє може здійснити

лише законодавець). Для вирішення юрид. справи через застосування А. з. необхідне дотримання певних умов: 1) впевненість, що факт, який розглядають (ситуація, спір), вимагає правов. вирішення, має правові наслідки, а отже, повинен бути вирішений через ухвалення відповід. правозастосовного акту; 2) відсутність правов. норми, яка безпосер. врегулює ситуацію або спір (ця умова відображає вимогу до суб'єкта правозастосування при вирішенні конкр. справи керуватися насамперед нормами закону); 3) наявність подіб. правової норми (яка має схожі істотні ознаки пор. з нормою, що вимагається, або регулює відносини, подібні до тих, які потребують врегулювання). Можливість застосування А. з. передбачена нормами чинного зава України. Так, у ч. 1 ст. 8 ЦК України зазначено, що в разі, коли цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, ін. актами цивільного зава або договором, на них поширюються такі правові норми цього Кодексу, ін. акти цивільного зава, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини. Застосування А. з. допустиме не в усіх галузях права. Зокрема, А. з. не діє в *кримінальному праві*. Недопустимість застосування А. з. до відповідних відносин повинна бути прямо передбачена в законі. Так, у ч. 4 ст. 3 КК України визначено, що застосування закону про кримінальну відповідальність за *аналогією* заборонено. Це означає, що злочином може бути визнана лише та дія, яка прямо передбачена нормами КК України, а отже, кримін. відповідальність може наступати лише за заздалегідь передбачену дію. Цей принцип визнаний усіма дем. *правовими системами* і спрямований на захист *свободи особистості*. Див. також *Аналогія права*.

Лит.: Кравчук М. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права. Тернопіль, 2002; Скакун О. Теорія права і держави. Київ, 2010; Рубля О. Аналогія закону та аналогія права в цивільному процесі України // Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 58; Забарний М. Аналогія закону та аналогія права як способи усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві // Актуальні пробл. вітчизн. юриспруденції. 2016. Вип. 5.

С. О. Сунегін

Аналогія права — один зі способів подолання прогалин у праві та зак-ві (див. *Лакуна законодавча*), який передбачає розгляд і вирішення юрид. значущої ситуації або правового спору на основі заг. принципів нац. чи *міжнародного права*. А. п. можна застосовувати лише в разі об'єкт. неможливості застосування *аналогії закону* через відсутність подіб. правової норми. Нею послуговуються під час оперативно-виконавчої діяльності у сфері цивіль., труд., *процесуального права* тощо. Зміст основопол. принципів або засад права (справедливість, рівність, свобода, гуманізм, верховенство права, демократизм тощо), що має використовуватися в контексті А. п., перев. відображено у відповід. конституційних положеннях та ін. законодавчих актах. В Україні А. п. має допоміж. характер і обмеж. сферу застосування, яка звужується з розвитком і вдосконаленням зава. Відповідно до ст. 10 ЦПК України, зокрема за відсутності закону, що регулює спірні відносини, суд виходить із заг. підстав і змісту зава України. Необхідно враховувати цілісний соціокульт. контекст формування

та розвитку сусп. і д-ви. Поняття «справедливість», «свобода», «рівність», «гуманізм», «добросовісність» тощо не можна обмежувати лише правовими нормами, оскільки вони об'єкт. пов'язані з ін. нормативними складниками цілісної соціокульт. реальності (напр., релігією, мораллю). Застосування А. п. вимагає від конкр. суб'єкта правозастосування співвідношення суб'єктивних і панівних у сусп-ві уявлень про справедливість, моральність, корисність, безпеку, честь, гідність тощо, синтезу об'єкт. та суб'єкт. вимірів ціннісних засад людського життя.
Див. також *Аналогія закону*.

Лит.: Кравчук М. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права. Тернопіль, 2002; Скакун О. Теорія права і держави. Київ, 2010; Рубля О. Аналогія закону та аналогія права в цивільному процесі України // Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 58; Забарний М. Аналогія закону та аналогія права як способи усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві // Актуальні пробл. вітчизн.ї юриспруденції. 2016. Вип. 5.

С. О. Сунегін

Аналогова система радіозв'язку — комплекс приймально-передав. пристроїв, у якому використовують безперерв. (неоцифр.) сигнали. Спільне для А. с. р. — використання певної баз. носійної частоти коливань, параметри якої — амплітуда, частота або фаза — змінюються в часі за законом сигналу, що передається. А. с. р. відрізняються за потужністю радіопередавачів, чутливістю радіоприймачів, діапазонами робочих частот, видами модуляції, протоколами передавання тощо. Гол. принцип використання А. с. р. — одна радіостанція одночасно може приймати в конкрет. період часу лише один сигнал. Якщо з двох радіостанцій намагатися одночасно передавати сигнали на однак. частоті, відбудеться накладення сигналів, і це спотворить передав. інформацію. Використовують 3 режими А. с. р.: симплекс., напівдуплекс. та дуплексний. Симплекс. — режим, у якому передавач і приймач працюють на однак. частоті. Користувач не може слухати й говорити одночасно. Цей режим використовують у більшості стандарт. систем радіозв'язку. У такому режимі працюють портат., авіац. й мор. радіостанції. Системи симплекс. зв'язку часто побудовані так, що дають змогу будь-якій радіостанції, що відповідає осн. стандартам, забезпечити сумісність із системою зв'язку. Напівдуплекс. — режим, за якого передавач працює на одній частоті, а приймач — на іншій. Користувач не може слухати й говорити одночасно. Цей режим роботи передбачає наявність двох частот (одна для передавання, ін. — для приймання). Його використовують для ретрансляції або для функціонування баз. станції. У режимі роботи ретрансляції всі моб. та портат. радіостанції в системі приймають його радіосигнали, але не можуть приймати радіосигнали одна від одної. Лише ретранслятор може приймати радіосигнали моб. і портат. радіостанцій. Дуплексний — режим, у якому передавачі працюють на одній частоті, приймачі — на ін., але користувач може слухати й говорити одночасно. Цей режим роботи передбачає наявність двох частот (одна для передавання, ін. — для приймання). Одним із прикладів цього режиму є стільник. телефон, де потік сигналів відбувається у двох напрямках одночасно. Вказ.

режими роботи або їхня комбінація підтримуються більшістю двостор. систем радіозв'язку. У деяких системах застосовують поєднання симплекс/дуплекс, де напівдуплекс. зв'язок використовують за замовчуванням, але водночас симплекс використовують, напр., на каналі баз. станції, якщо радіоприймач поза зоною досяжності. Використання симплекс. режиму на дуплекс. частоті з використанням ретранслятора наз. режимом прямого зв'язку.

Лит.: Радіотехніка / За ред. Ю. Л. Мазора, Є. А. Мачуського, В. І. Правди. Київ, 1999; Велигоша А. В., Линец Г. І. Основи радиосвязи и телевидения : в 2 ч. Ставрополь, 2014.

Є. А. Мачуський

Аналогова форма документа, аналоговий документ — одна з двох форм (друга — *електронна форма документа*) представлення документів; традиц. форма існування документа на аналогов. носіях: папері, фото- чи кіноплівках. Аналоговий (або репродукований) документ складається з двох частин — інформаційної та матеріальної, він не може існувати без матеріал. носія. Зміст аналогов. документа транслюється в

Аналогова форма документа

тому самому вигляді (у тій самій знаков. системі), в якому він був записаний на носії з використанням тех. засобів, напр., фотографія — це зображення, зафіксоване на світлочутливому аналогов. матеріалі. На етапі сприйняття документа тех. засоби необхідні лише для зручності відтворення інформації, оскільки зміст аналогов. документів часто можливо споглядати безпосередньо — розглядати зображене на кадрах фотоплівки, негативних копіях тощо. А. ф. д., на відміну від електронної, є незмінною, може існувати в початков. вигляді протягом тривал. часу; документ зберігає свої осн. характеристики в процесі створення, надсилання, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання. А. ф. д. може бути перетворена на дискретну шляхом оцифрування, що з 2000-х стало важлив. напрямом роботи архівів, бібліотек.

Лит.: Поліщук В. Перспективи, тенденції та прогнози розвитку електронного документообігу // Актуальні проблеми держ. упр. 2014. Вип. 4; Кукарін О. Б. Електронний документообіг та захист інформації / За заг. ред. Н. В. Грицяк. Київ, 2015.

Аналоговий вимірювальний прилад — засіб вимірювань, показання якого є неперерв. функцією змін вимірюв. величини. А. в. п. поділяють на електромех. та електронні. Принципи дії електромех. приладів полягає в перетворенні електромагніт. енергії вимірюв. сигналу на мех.

енергію переміщення рухомої частини вимірюв. механізму. Електрон. А. в. п. будують на основі магнітоелектр. вимірюв. механізму з використанням електрон. вузлів — вимірюв. підсилювачів, перетворювачів змін. струму на пост., функціон. перетворювачів тощо. Комбін. прилади призначені для вимірювання декількох величин. Так мультиметри — засоби для вимірювання декількох електр. величин як на пост., так і на змін. струмі. Осн. групу А. в. п. прямого перетворення становлять електромех. прилади. Їхніми складниками є послідовно з'єдн. вимірюв. коло, вимірюв. механізм і відлік. пристрій. Призначення вимірюв. кола — перетворення вимірюв. величини (напруги, струму, потужності тощо) на деяку проміж. електр. величину (переважно струм або напругу), яка безпосер. діє на вимірюв. механізм і функціонально зв'язана з вимірюв. величиною. У всіх аналог. електровимірюв. приладах є відлік. пристрій, що складається зі шкали на циферблаті й покажчика. Покажчик жорстко зв'яз. з рухомою частиною вимірюв. механізму, що здійснює перетворення вимірюв. електр. величини на переміщення покажчика. Відлік. пристроєм може бути дисплей.

Лит.: Кухарчук В. В., Кучерук В. Ю., Володарський Є. Т. та ін. Основи метрології та електричних вимірювань. Херсон, 2013; Міхеєнко Л. А., Мамута М. С. Основи конструювання приладів. Київ, 2015; Панфилов В. А. Электрические измерения. 10-е изд., стер. Москва, 2015;

Аналоговий комп'ютер — тех. система для оброблення даних, представл. неперерв. значеннями фіз. змінної. В А. к. усі змінні подають як фіз. величини, що безперервно змінюються: довжини, кути повороту, швидкості, струми, напруги. Комп'ютерами цього класу є такі фіз. системи (мех., електромех., гідравл., пневмат., електр., електрон. тощо), у яких відбуваються процеси, описув. рівняннями, подіб. до рівнянь, що підлягають розв'язуванню. Тобто А. к. є матем. моделями досліджув. процесів. Звідси й ін. назва цих комп'ютерів — моделювальні. Найпошир. є електрон. комп'ютери, які складено з набору електрон. операц. елементів і блоків (для виконання матем. операцій інтегрування, диференціювання, масштаб. і неліній. перетворення електр. напруг) та засобів забезпечення функціонування комп'ютера (пристрій керування, живлення, контролювання, вимірювання та індикації). Розв'язув. елементи й блоки комп'ютера з'єднані між собою відповідно до структури модельованого матем. співвідношення. Можливість розв'язування завдань у реальному часі робить ці машини корис. інструментом для здійснення матем. моделювання, за якого вдається порівняно легко змінювати параметри досліджув. системи й вибирати найліпші їхні значення, та зручного сполучення А. к. з реальними об'єктами для їхнього дослідження. Серед недоліків А. к. — низька точність обчислень (хоча й достатня для багатьох тех. застосувань) та мала універсальність (перехід від розв'язування одного завдання до ін. пов'яз. зі зміною структур. схеми комп'ютера).

Див. також *Архітектура комп'ютера*.

Лит.: Анисимов А. В., Артамонов А. Б., Лебедев А. Н. и др. Аналоговые и гибридные вычислительные машины. Москва, 1984; Антоненко В. М., Мамченко С. Д., Рогущина Ю. В. Сучасні інформаційні системи і технології: управління знаннями. Ірпінь, 2016.

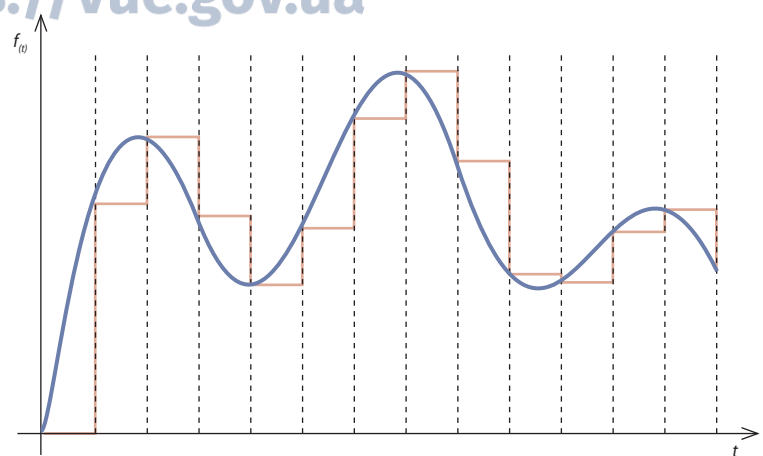

Аналоговий вимірювальний прилад.
Аналоговий вольтметр

Польський аналоговий комп'ютер АКАТ-1
(Національний технічний музей у м. Варшаві)

Аналого-цифровий перетворювач. Аналоговий (сірий) та отриманий з нього цифровий (червоний) сигнал

Аналоговий сигнал — носій інформації, кодований певним чином, у якого кожен із параметрів є безперерв. функцією часу. Це *сигнал*, у якого кожен із визначених параметрів описаний функцією часу й безперерв. множиною можливих значень. Першими електрон. приладами для оброблення А. с. були *лампи електронні*, пізніше їх витіснили *транзистори* та *операційні підсилювачі*. Термін А. с. найширше використовують у галузях науки й техніки, пов'яз. з обробкою й передаванням інформації — у *кібернетичі, електроніці, радіотехніці*, техніці зв'язку, *акустиці*. Оскільки А. с. описують безперерв. функціями часу, його іноді називають *континуальним* (див. *Континуум*) сигналом. Приклади безперерв. фіз. величин: електр. напруга від різних *давачів*, що перетворюють енергію поля (магнітн., гравітац., акуст., звук., тепл.); рівень рідин. термометра; звук. тиск муз. інструментів тощо. А. с. протиставляють *цифр.* (дискретні за часом, квант. за рівнем). Антонімами до терміна «А. с.», відповідно до контексту, також є терміни «аналогові (безперервні) шум і завада». У техніці А. с. підлягає обробленню, що включає як базові матем. операції (додавання, віднімання, множення, ділення сигналів), так і складніші — інтегрування, диференціювання, частот. фільтрування тощо.

Дж.: ДСТУ ISO/IEC 2382-5:2005 Інформаційні технології. Словник термінів. Частина 5. Подання даних. Київ, 2005.

Лит.: Радіотехніка / За ред.: Ю. Л. Мазора, Є. А. Мачуського, В. І. Правди. Київ, 1999; Сенько В. І., Панасенко М. В., Сенько Є. В. та ін. Електроніка і мікросхемотехніка : у 4 т. Київ, 2013. Т. 4. Кн. 1: Силова електроніка; Караченцев В. С., Денисюк В. Ю. Основні властивості і характеристики аналогових сигналів // Персп. технології та прилади. 2018. Вип. 12.

С. О. Сєдов

Аналогові дані — інтерпретоване формаліз. способом подання інформації, придатне для комунікації, інтерпретування або оброблення, представл. фіз. величиною. Таку величину вважають безперерв. змінною, а її значення прямо пропорц. до даних або відповідної функції даних.

Дж.: Інформаційні технології. Системи керування термінологією, знаннями та контентом. Обмін термінологією інформацією. Київ, 2017.

Аналого-цифровий перетворювач (АЦП) — пристрій автоматич. перетворення *аналогового*

сигналу на еквівалент. йому *цифровий сигнал*, представлений дискрет. кодом. Перетворення неперерв. сигналу на цифр. код складається з двох послідовно виконув. операцій — *квантування* й *кодування*. При квантуванні неперерв. сигнал перетворюється на послідовність його миттєвих значень, які фіксуються через рівні малі проміжки часу (крок квантування). Отримані миттєві значення разом відображають вхідний сигнал тим точніше, чим менший крок квантування. Операція кодування полягає у вимірюванні миттєвих значень неперерв. сигналу і присвоєнні їм цифр. коду відповідно до прийнятої шкали оцінок. Кожен крок квантування умовно прирівнюють до цілого числа. Напр., якщо при вимірюванні напруж. крок квантування вибрати 0,1 В, то напруж. 1 В буде відповідати числу 10 (у двійковому коді 1010). Зворотне перетворення цифрового сигналу на аналоговий здійснюється за допомогою цифро-аналогов. перетворювача (ЦАП).

Лит.: Сенько В. І., Панасенко М. В., Сенько Є. В. та ін. Електроніка і мікросхемотехніка : у 4 т. Харків, 2002. Т. 2: Аналогові та імпульсні пристрої; Прищеп М. М., Погребняк В. П. Мікроелектроніка : в 3 ч. Київ, 2006. Ч. 2: Елементи мікросхемотехніки; Радиотехніка / Под ред. Ю. Л. Мазора, Е. А. Мачуського, В. И. Правды. 3-е изд. Москва, 2016. М. М. Прищеп

Аналой (середньогрец. ἀναλόγιον, від ἀναλέγω — читати) — високий столик із похилим верхом, на який у правосл. церкві під час богослужіння покладають *ікони, хрест, богослужбові книги, ноти* тощо. Уперше термін «А.» згадано в апокрифіч. *Євангелії* від Фоми. Має три види: розкладний, проскінтарій та кліросний. Розкладний А. слугує підставкою для богослужб. книг і не має пост. місця в *храмі*. На проскінтарії розміщують ікону дня, зазвичай знаходиться перед *soleєю*. Кліросний призначений для учасників хору, розташований на *кліросі* (кліросах).

Лит.: Бойко П. Практичні вказівки для священно- та церковнослужителів при звершенні богослужінь. Київ, 2012; Болук О. Дерев'яне обладнання літургійно-богослужбових просторів західноукраїнських церков (питання типології) // Народознавчі зошити. 2012. № 3 (105); Гнідець Р. Структурні компоненти формотворення церковного простору у храмовій архітектурі України // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2015. Вип. 39.

Є. А. Харківченко

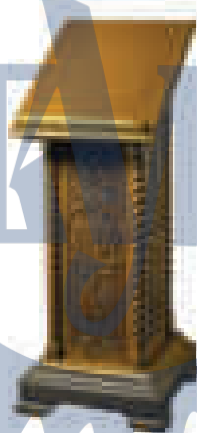
Анальгетичні засоби (від *a...* — заперечний префікс і грец. ἄλγος — біль), анальгетики, знеболювальні засоби — лікарські засоби, які вибірково пригнічують больову чутливість, не впливаючи на ін. види чутливості (слухову, тактильну тощо). В *АТХ класифікаційній системі* А. з. представлені в групі N02. Усі А. з. розподіляють на наркотичні (група АТХ N02A) та ненаркотичні (група АТХ N02B). До наркотич. А. з. (опіати, морфіноподібні анальгетики) належать засоби природного (*морфіну* гідрохлорид, опіон, *кодеїн* та ін.), напівсинтет. та синтет. (промедол, фентаніл, трамадол та ін.) походження; вони мають виражену знеболюв. дію, яка поєднується з впливом на емоції, свідомість, і здатні спричинити звикання та псих. й фіз. залежність (*наркоманію*). Класифікують наркотич. А. з. за характером/силою дії: сильні (морфін, фентаніл), серед. дії (бупренорфін, пентазоцин), слаб-

кої дії (кодеїн); за функц. ознаками: агоністи (морфін, тримеперидин), агоністи/антагоністи (пентазоцин, буторфанол), антагоністи (налтрексон) опіоїдних рецепторів; за хім. структурою: похідні піперидинфенантрени (морфін), фенілпіперидину (тримеперидин), морфінану (буторфанол, бупренорфін), бензоморфану (пентазоцин). Фармак. ефекти наркотич. А. з. зумовлені взаємодією з опіоїдними рецепторами, які є в ЦНС і периферич. тканинах, унаслідок чого пригнічується процес міжнейронної передачі больових імпульсів. Наркотич. А. з. мають центральні ефекти (аналгезія, пригнічення дихання, пригнічення кашльового рефлексу, седативний і снодійний, *ейфорія* та ін.) та перифер. (обстипаційний, *брадикардія* та артер. *гіпотензія*, підвищення тонуусу гладеньких м'язів *сечового міхура* і *сфінктера* сечівника, *гіпотермія*). Ненаркотич. А. з. (неопіоїдні анальгетики, анальгетики-антипіретики, нестероїдні протизап. засоби) здійснюють безпосередню дію поряд із протизап. і жарознижув. та пригнічують агрегацію *тромбоцитів*. Вони не спричиняють фіз. і псих. залежність, *ейфорію*, не пригнічують дихання. За хім. будовою ненаркотичні А. з. належать до різних хім. класів — похідні саліцилової к-ти (натрію саліцилат, к-та ацетилсаліцилова), піразолону (бутадіон, метамізол), парамінофенолу (фенацетин, парацетамол), індол оцтової к-ти (індометацин), похідні алканових к-т (ібупрофен, диклофенак, напроксен), антрапілової к-ти (мефенамова к-та, натрію мефенамінат), оксикамів (піроксикам, мелоксикам) та ін. За здатністю гальмувати активність циклооксигенази (ЦОГ) виділяють переважні інгібітори ЦОГ-2 (мелоксикам, німесулід), вибіркові інгібітори ЦОГ-2 (целекоксиб, еторикоксиб), невибіркові інгібітори ЦОГ-1 та ЦОГ-2 (ібупрофен, диклофенак та ін.). Фармак. ефекти ненаркотич. А. з. переважно пов'язані зі зворотним блокуванням ферменту ЦОГ та блокуванням синтезу медіаторів болю, запалення й лихоманки — простагландинів. Окрім наркотич. і ненаркотич. А. з. для лікування больового синдрому використовують ін. групи лікарських засобів, що можуть впливати на нейрогенний біль — ад'ювантні анальгетики. До них відносять *антидепресанти* (кломіпрамін, аміртіптілін); *антиконвульсанти* (карбамазепін); засоби, що блокують NMDA- та GABA-рецептори (амантадин, прегабалін) та ін.

Лит.: Bennett P., Brown M., Sharma P. Clinical Pharmacology. 11th ed. London, 2012; Компендиум 2016 — лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. Киев, 2016; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2017.

Т. А. Камінська, Н. М. Шентуха, В. І. Опришко

Анальний отвір, анус, задньопрохідний отвір — нижній край *прямої кишки*, отвір задньої частини травного каналу, через який з орг-му виводяться назовні неперетравлені рештки їжі. У *вторинноротих* орг-мів А. о. утворюється з первинного зародкового отвору — *бластопора*, у *первинноротих* — вгинанням зовн. зародков. шару. У хребетних А. о. розміщ. окремо від сечового і статевого отворів (сваці, крім однопрохідних) або відкривається в *клоаку* (амфібії, рептилії, птахи, однопрохідні ссавці). Серед

Аналой

Онлайн версія на vue.gov.ua

справжніх багатоклітин. тварин А. о. не мають кишковопорожнинні та плоскі черви.

Лит.: Сапин М. Р., Никитюк Д. Б., Николенко В. Н. і др. *Анатомія человека* : в 2 т. 5-е изд., перераб. и доп. Москва, 2001; Фредерік М. *Анатомічний атлас людини* / Пер. з англ. 3-те вид. Київ, 2018.

Анальні залози — група шкірних залоз у ссавців, які відкриваються в порожнину *прямої кишки* або біля *анального отвору*. А. з. виділяють пахучі речовини (іноді з дуже різким запахом), що відлякують ворогів (тобто є *репелентами*) або принадажують особин ін. статі (апеленти) чи використовуються особиною для позначення своєї території.

Лит.: Сапин М. Р., Никитюк Д. Б., Николенко В. Н. і др. *Анатомія человека* : в 2 т. 5-е изд., перераб. и доп. Москва, 2001; Фредерік М. *Анатомічний атлас людини* / Пер. з англ. 3-те вид. Київ, 2018.

Анамнез (від грец. ἀνάμνησις — спомин, нагадування) — осн. суб'єкт. метод дослідження пацієнта, що полягає в отриманні інформації про пацієнта, виникнення й перебіг захворювання. Дані дістають під час валеол., психол., мед. обстеження людини шляхом розпитування. Осн. мета — встановлення діагнозу й прогнозу хвороби, а також вибір оптим. методів лікування та профілактики. Перші іст. відомості про значення розпитування хворого для розпізнавання хвороби пов'язані з іменами *Гіпократа*, *Галена*, *Авіценни*. У клінічну практику А. впроваджували фундатори *Київської терапевтичної школи* — В. *Образцов*, М. *Стражеско*, Т. *Яновський*, М. *Губергіц* (Україна). А. — невід'ємна частина лікарського дослідження, що дає змогу правильно та вчасно діагностувати хвороби. Попри розвиток інструм. і лаб. методів діагностики, збір А. має вел. значення для виявлення поч. форм захворювання. Утім, лише на підставі А. діагноз не встановлюється — це можливо після використання всіх осн. методів дослідження: суб'єкт. (розпитування хворого) і об'єкт. (огляд загальний і місцевий, *пальпація*, *перкусія* та *аускультация*). Збір А. передуює об'єктив. дослідженню, що насамперед дає змогу встановити контакт із хворим. Інформацію збирають із розповіді самого хворого або осіб, що його оточують (гетероанамнез — лат. heteroanamnesis); а також під час вивчення документації. Родичів і близьких хворого опитують, формуючи А. дітей, пацієнтів у тяжкому чи непритом. стані, психічно хворих, глухонімих. Уміло збір. А. допомагає правильно трактувати дані об'єкт. дослідження і скласти уявлення про локалізацію та характер патол. процесу. А. збирає лікар згідно з певною схемою і потім зіставляє з даними клініч. обстеження хворого під час встановлення діагнозу, прогнозування та призначення лікувально-профілакт. заходів. А. складається з таких послідовних частин: 1) паспорт. частина; 2) скарги хворого; 3) А. хвороби; 4) заг. А.; 5) А. життя. Паспорт. частина (лат. pars officialis) — особові дані. Послідовно з'ясовують ПІБ, вік, стать, сімейний стан, адресу, контакт. телефон, дату госпіталізації, особливості (швидка мед. допомога, самозвернення), освіту, професію, місце роботи, посаду, у разі інвалідності — причину, дату встановлення, групу. В осіб пенс. віку — дату виходу на пенсію, причину. Ці дані мають діагност. значення, зокрема, вік може свідчити про імовір-

ність (чи неймовірність) певної хвороби, профес. діяльність — про вплив шкідливих виробн. чинників на здоров'я пацієнта. Скарги хворого (лат. molestiae aegroti) фіксують на день *курації*. Перелічують і деталізують скарги, характерні для хвороби, ускладнень, фонових і супутніх захворювань. А. хвороби (лат. anamnesis morbi) — відомості про виникнення і перебіг хвороби. Потрібно з'ясувати, відколи особа почувається хворою; як починалося захворювання (раптово, поступово); із чим пов'язує його виникнення; який був його перебіг до звернення до лікарні; чи звертався хворий за мед. допомогою; яке лікування проводилося та яка його ефективність. Загальний А. (лат. anamnesis communis) — суб'єкт. характеристика пацієнтом функц. стану найважливіш. органів і систем орг-му, серед яких ті, що не стосуються осн. патол. процесу. А. життя (лат. anamnesis vitae) — вел. частина А., потрібна для вивчення фіз., псих. і соц. розвитку обстежуваного.

Лит.: Передерій В. Г., Ткач С. М. *Основи внутрішньої медицини* : в 3 т. Вінниця, 2008–2010; Шуліпенко І. М. *Пропедевтика внутрішньої медицини: загальна діагностика і семіотика*. Київ, 2008; Черних В. П. *Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів: українсько-латинсько-російсько-англійський*. Вінниця, 2014.

Г. І. Мантак

Анамнезис (грец. ἀνάμνησις — спомин, нагадування, пригадування, від ἀνα... — префікс, що означає рух угору, підсилення, та μνήμη — пам'ять) — 1) У давньогрец. *філософії* — категорія, впроваджена *Платоном*, який вчив, що істинне знання — це пам'ять про те, що *душа* споглядала поблизу Божества ще до свого народження. Платон вважав, що таке пригадування вимагає особл. способу життя, пізнання й роботи над собою («виношування духовних плодів»). У діалозі «Федон» філософ розвиває вчення про сукупні фіз. та дух. зусилля людини як умову А.: *аскетизм* життя, блокування пов'яз. із тілом чуттєвих задоволень, постійні вправи, присвята себе філософії, зосередження на істині, збирання душі («у самій собі», *віра* в «справжній світ» тощо. До цієї концепції Платон звертався також у трактатах «Держава» й «Тімей». Такий *концепт* міститься і в праці *Арістотеля* «Про пам'ять та пригадування»: «Пригадування не є ані відновленням пам'яті, ані її знаходженням». Категорія А. вплинула на подальший розвиток філос. думки, зокрема доби *Відродження* та Нового часу (*Микола Кузанський*, Р. *Декарт*).

2) В ортодокс. *християнстві* — частина євхаристич. *молитви* (анафори). Термін вживається з часів *Юстина Мученика*. Вчення про А. виводять не з *платонізму*, а безпосер. з грец. тексту *Нового Завіту*: під час *Таємної вечері* Христос, встановлюючи *Євхаристію*, мовить: «Це чиніть на спомин про Мене!» У сх. обрядах (візантійському, західно- та східно-сирійському тощо) А. передуює епіклезі — закликанню *Святого Духа* на Дари; у зх. катол. традиції А. йде за епіклезією.

Лит.: Лосев А. Ф. *Очерки античного символизма и мифологии*. Москва, 1994; Gully N. *Plato's Theory of Knowledge*. London, 2014; Ebert T. *Platon: Menon. Übersetzung und Kommentar*. Berlin, 2018; Мешков В. М. *Трансцендентальное мышление Платона* : в 2 т. Полтава, 2019.

В. Е. Туренко, М. Ю. Чикарькова

Ана́мнії, анамніоти, первинноводні (*Anamnia*) — парафілетична група хребетних тварин, у яких під час ембріон. розвитку не утворюються зародкові оболонки. А. розвиваються у водн. середовищі. На відміну від *амніот*, в А. яйця оточені драглистою оболонкою, у процесі розвитку яйцеклітини не утворюються *амніон* і *алантоїс*. Є личинкова стадія. До А. належать безщелепні, риби, амфібії (*земноводні*).

Лит.: Царик Й. В., Хамар І. С., Дикий І. В. та ін. Зоологія хордових. 2-ге вид. Львів, 2018.

Анаморфоз (від *ана...* і *морфоз*) — тип *метаморфозу* безхребетних, за якого тварина вилуплюється з яйця з неповн. кількістю сегментів тіла. Їх кількість зростає завдяки появі додатков. сегментів на верхівці черевця з розвитком *личинки* й линанням. Усі сегменти має вже доросла особина. А. грапляється в деяких членистоногих (напр., у *багатоніжок*).

Лит.: Бей-Біенко Г. Я. Общая энтомология. 3-е изд., доп. Москва, 1980; Захваткин Ю. А. Курс общей энтомологии. Москва, 2015.

Анаморфування зображення (від *ана...* і грец. *μορφή* — форма) — перетворення конфігурації зображення об'єкта оптич. способом. Унаслідок А. з. квадрата утворюється прямокутник або ромб; кола — овал. Анаморфування може бути здійснено за допомогою нахилу площин зображення і предмета відносно одне одного. А. з. застосовують у *фотографії*, *поліграфії*, фотодруці аерофотознімків для усунення перспект. спотворень. Звичайні анаморфування здійснюють спец. оптич. системами — анаморф. насадками. Такі системи містять циліндр, лінзи або дзеркала. У *кінематографії* застосовують А. з. під час знімання і проєкції широкоекран. кіно. Під час зйомки відбувається стиснення, а під час проєкції — розширення в горизонт. напрямку. Відношення масштабів А. з. у двох взаємно перпендикуляр. напрямках називають коефіцієнтом анаморфування. Цифр. анаморфування — технологія відеозапису або телетранслявання широкоформ. фільмів формату 16 : 9 з цифр. стисненням за горизонталлю до співвідношення сторін 4 : 3 і подальшим розтягуванням під час відтворення. Його застосовують у цифр. телебаченні стандарт. чіткості. Технологія є цифр. аналогом оптич. анаморфування, що застосовують під час знімання й демонстрування анаморф. широкоекран. фільмів.

Лит.: Кулаков А. К., Луговой Г. М., Якимович В. С. Инновационные технологии аппаратуры пленочного и цифрового кинематографа. Санкт-Петербург, 2011; Мамчев Г. В. Телевидение высокой четкости. Новосибирск, 2013; Маценпура М. В. Анаморфовані зображення — метод моделювання зміни пропорцій // Часопис картографії. 2013. Вип. 7; Мастер А. Анаморфотный ренессанс // MediaVision. 2015. № 2/52.

Ана́н бен Давид (івр. 715 ; דָּוִד בֶּן אֲנָן, м. Басра-Басра, тепер Ірак — 795, м. Багдад, тепер Ірак) — юдейський богослов і реліг. діяч. За осн. версією — відіграв виріш. роль у формуванні релігії *караїзму*. Достовір. відомостей про його життя обмаль, більшість переказів мають пізніше походження. Ймовірно походив з аристокр. ортодоксально-юдейського роду. Жив у м. Багдаді. Діяльність припала на період акт. сектоутворення в Зх. Азії, що пов'язують з арабо-мусульм.

завоюваннями та зустріччю традиц. у регіоні релігій (*юдаїзму*, *християнства*, *зороастризму* тощо) з *ісламом*. Прибл. 762–767 створив реліг. громаду «ананітів», об'єднавши різнорідні антирабинські рухи. Оповідь про те, що А. б. Д. потрапив до в'язниці 767 через звинувачення в держ. зраді, але зміг захистити себе й був помилуваний *халіфом*, нерідко розцінюють як міфічний сюжет. Помітну роль у формуванні доктрини ананітів, опозиційної щодо ортодокс. юдаїзму, приписують мусульм. богослову *Абу Ханіфі*. Головний твір А. б. Д. — арамейсько-мовна «Сефер га-міцвот» («Книга приписів», завершена бл. 770). Збереглася лише у фрагментах, що свідчать про її перев. релігійно-правовий зміст. Погляди А. б. Д., які визначили характерні риси *караїзму*: вважав *ТаНаХ* єдиним джерелом віри та реліг. закону; відкидав *Мішну*, *Талмуд* та ін. доповнення і коментарі до юдейських святих книг; закликав поцінювати роль *Ісуса Христа* й *Мохаммеда* як проповідників *Закона Мойсея*; обстоював право кожного вірянина на самост. тлумачення *Тори* і власний пошук істини; проповідував ідеї *аскетизму*, милосердя, благодійності, любові до ближнього; заперечував статус *рабинів* як посередників між людиною і *Богом*. Розробив приписи-заборони, що регламентують культові дії, ввів низку правил, які відрізняють його послідовників. Пізніше відмовився надавати обрядам і приписам виріш. значення для поведінки вірянина. Навчав, що життя єврея має проминати в печалі й аскезі, доки євр. народ не повернеться у *Священну Землю*, а *Єрусалимський храм* не буде відновлено. Насадки А. б. Д. користувалися великою повагою серед караїмів і мали шанований титул «насі».

Лит.: Mann J. Texts and Studies in Jewish History and Literature : in 2 vol. Cincinnati, 1935. Vol. 2; Сапач М. Караимская народная энциклопедия : в 6 т. Париж, 1996. Т. 2: Вера и религия; Rustow M. Heresy and the Politics of Community: The Jews of the Fatimid Caliphate. Ithaca, 2008.

А. В. Арістова

Ананас (*Ananas*) — рід трав'яних сукулентних тропіч. рослин род. Бромелієвих. Багаторічні трав'яні рослини заввишки до 60 см, жорсткі колючі синьо-зелені зубчасті листки зібрані в розетку, з якої на 2-й рік життя рослини виростає квітконосне стебло, на верхівці якого густо по спіралі розташовані лілувато-рожеві квітки, що утворюють суцвіття початок. Квітки двостатеві, із 3 листочками оцвітини, маточка 1, тичинок 6. Розмножуються А. звичайним способом та вегетативно. Цвітіння триває 15–20 днів, після чого квітки перетворюються на м'ясисті соковиті шишкоподібні *супліддя*. На його верхівці завжди є пучок зелених листків — т. з. чубчик. Рід А. включає 5–6 видів, найпоширеніший серед яких — А. посівний (*Ananas sativus*). Природ. ареал А. — Пд. та Центр. Америка. Супліддя А., які можуть сягати ваги 10 кг; їстівні, золотаво-жовтого кольору, мають приємний кисло-солодкий, дещо гострий смак і специф. аромат. Їх споживають свіжими й консервованими, застосовують у харчовій пром-сті. А. широко використовують у медицині, фармацевтиці та косметології: супліддя А. містить *вуглеводи*, вітаміни А, В і С, *каротин*, численні *мікроелементи* та комплекс протеолітичних *ферментів*, який поліпшує засвоєння орг-мом білків. Через міцні

Анаморфування зображення. Анаморфотний об'єктив

Ананас

волокна в листках використовується також як прядильна культура. А. культивують та експортують троп. і субтроп. країни. Супліддя А. зображені на гербі Ямайки, Антигуа і Барбуди. В Україні вирощують у закр. середовищах (тепліці, оранжереї), перев. як декоративну рослину.

Лит.: Menzel C. Tropical and Subtropical Fruit // Arntzen Ch. Encyclopedia of Agricultural Science. New York, 2012. Vol. 4; Lochner M. F. Ananas, Reine des plantes: l'état des connaissances acquises en 1716 par les voyageurs, les botanistes, naturalistes et jardiniers sur cette plante-fruit exotique. Saint-Nazaire, 2014.

Я. О. Межжеріна

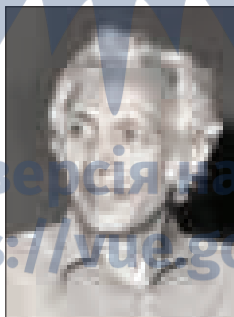
Ананд, Вішванатан (англ. Anand, Viswanathan; гінді विश्वनाथन आनंद; 11.12.1969, м. Мадрас, тепер Ченнаї, штат Таміл-Наду, Індія) — спортсмен, шахіст, гросмейстер (з 1988), чемпіон. Походив із родини представників вищої інд. касту — брахманів. Батько обіймав керівну посаду в галузі управління інд. залізницею. А. закінчив школу Дон Боско в м. Егмор, передмісті м. Ченная, та коледж Лойола в м. Ченнаї, де здобув ступінь бакалавра комерції. Грі в шахи А. навчила мати. Систематич. шахової освіти не отримав. Першим вагомим успіхом А. була перемога на Чемпіонаті Індії 1983–1984 серед шахістів до 14 р. з рекорд. результатом — 9 партій із 9. У 1984 став бронз. призером Чемпіонату світу серед гравців до 14 р. і чемпіоном Азії серед шахістів до 18 р. Того ж року здобув звання майстра спорту Міжнародної шахової федерації (ФІДЕ), став наймол. азієцьким шахістом, що володів цим званням. 1985, у віці 16 р., переміг у Чемпіонаті Індії, ставши наймол. чемпіоном країни. 1986 повторив своє досягнення. 1987 А. — перший гравець з Азії, який триумфував на Чемпіонаті світу серед шахістів до 18 р. У віці 18 р. став першим гросмейстером в Індії (1988). Упродовж 1980-х брав участь у Шаховій олімпіаді, чемпіонатах Азії й престиж. турнірах. 1989 А. — переможець шахового турніру в м. Вейк-ан-Зее (Нідерланди). 1992 переміг на турнірі в м. Реджо-Емілії (Італія), де випередив чин. на той час чемпіона світу Г. Каспарова та экс-чемпіона світу А. Карпова. 1995 А. став першим азієцьким шахістом-претендентом на участь у двобої за звання чемпіона світу, і вперше серед азієцьких спортсменів посів другу сходинку у світ. рейтингу за версією Професійної шахової асоціації (ПША). У 2000 А. — чемпіон світу за версією ФІДЕ, виграв чемпіонат за нокаут-системою в містах Тегерані й Нью-Делі. 2000 і 2002 А. став володарем Кубка світу ФІДЕ. 2005 на Чемпіонаті світу за версією ФІДЕ А. посів друге місце. У 2007 став 15-м абсолют. чемпіоном світу із шахів, перемігши на турнірі в м. Мехіко, який об'єднав два регламенти розіграшу титулу — за версією ФІДЕ і ПША. 2008 і 2012 захистив титул у матчах із В. Крамником (РФ) та Б. Гельфандом (Ізраїль) відповідно. 2014 і 2015 програв матч і матч-реванш за звання абсолют. чемпіона світу М. Карлсену (Норвегія). Автор праці «Мої найкращі партії» (1998). Шестиразовий володар шахового «Оскара» (1997, 1998, 2003, 2004, 2007, 2008). Лауреат інд. премій «Арджуна» (1985), «Раджив Ганді Кхел Ратна» (1992), «Падма Бхушан» (2000), «Падма Вібхушан» (2007). Удостоєний найвищої цив. нагороди Іспанії, яку вручають іноземцям, — «Хамео де Оро» (2001). Наго-

Ананд Вішванатан

Ананд Мулк Радж

Ананд Четан

роджений рос. орденом Дружби (2014). На честь А. 2015 названа мала планета (4538 Vishyanand).

Пр.: My Best Games of Chess. New York, 1998.

Лит.: Neumann N. Viswanathan Anand. Führende Schachmeister der Gegenwart. Maintal, 1992; Калининченко Н. Виши Ананд. Лучшие партии. Москва, 2004; Nunn J. Vishy Anand: World Chess Champion. London, 2012; Franco Z. Anand: Move by Move. London, 2014; Breutigam M. Genies in Schwarzweiß: die Schachweltmeister im Portrait. Göttingen, 2016.

А. О. Глушко

Ананд, Мулк Радж (гінді मुल्कराज आनंद; англ. Anand, Mulk Raj; 12.12.1905, м. Пешавар, Пакистан — 28.09.2004, м. Пуна, Індія) — письменник, журналіст, громад. діяч, доктор філософії (з 1929). Писав англ. мовою. Народився в сім'ї військовослужбовця. 1924 переїхав до Англії. Закінчив 1928 Кембриджський університет. Один із засновників Асоціації прогрес. письменників Індії (1936). Упродовж громадянської війни в Іспанії (1936–1939) працював журналістом, під час Другої світової війни — сценаристом у корпорації Бі-Бі-Сі (BBC) у Вел. Британії. 1946 повернувся до Індії. З 1962 — професор л-ри та мистецтвозн-ва Пенджаб. ун-ту. Читав лекції в різних ун-тах. 1965–1970 очолював Нац. академію мистецтв Леліт Кала. Брав участь у боротьбі за незалежність Індії. А. вважають засновником англомов. інд. роману. У романах «Недоторканий» («Untouchable», 1935), «Кулі» («Coolie», 1936), «Велике серце» («The Big Heart», 1945), трилогії «Село» («The Village», 1939), «За чорними водами» («Across the Black Waters», 1940), «Меч і серп» («The Sword and the Sickle», 1942) висвітлював проблеми бідності в інд. сусп-ві. У романах «Особисте життя індійського принца» («The Private Life of an Indian Prince», 1953), «Дорога» («The Road», 1961) виступав за рівність усіх каст та права жінок. Автор серії (завершено лише 4 із задуманих 7) автобіогр. романів з антиколон. мотивами: «Сім літ» («Seven Summers», 1951), «Обличчя світанку» («Morning Face», 1968), «Бульбашка» («The Bubble», 1984). У творах зображував проблеми простої людини, соціальне розшарування інд. сусп-ва. Писав праці з мистецтвозн-ва, публіцист. твори перев. на тему політики. Добре знав фольклор, уклав збірку інд. нар. казок. Укр. мовою окр. твори А. переклали Ю. Покальчук, І. Корунець, М. Борщевська та ін. Лауреат Міжнар. премії Миру (1953), премії «Падма Бхушан» (1968), Премії академії Індії (премії Сагітія Академі, 1971).

Тв.: Seven Summers: the Story of Indian Childhood. Bombay, 1933; The Big Heart. Bombay, 1945; Coolie. Paris, 1948; Untouchable. London; New York, 1986; Р о с . п е р е к л . — Кулі. Москва, 1941; Избранное. Москва, 1955; Индийские сказки. Москва, 1957; Гаури. Москва, 1964.

Лит.: Тушикова Ю. Е. Мулк Радж Ананд: Лауреат Международной премии мира. Москва, 1955; Калининкова Е. Я. Мулк Радж Ананд. Москва, 1986; Verma K. Understanding Mulk Raj Anand: His Mind and Art, Critical Essays and Letters. New Delhi, 2017; Pandey R. Mulk Raj Anand: A Man of Social & Humanistic Approach. New Delhi, 2019.

Ю. В. Покальчук

Ананд, Четан (Anand, Chetan; гінді चेतन आनंद; 03.01.1915, м. Лахор, за ін. версією — м. Гурдаспур, обидва — тепер шт. Пенджаб, Пакистан — 06.07.1997, м. Мумбай, шт. Махараштра, Інд.)

дія) — кінорежисер, сценарист, продюсер, актор. Один із засновників неореалістич. напрямку в інд. кіно. Походив із родини замогнотого адвоката. Закінчив Держ. університет. коледж у м. Лахорі. У 1930-і працював у корпорації *Bi-Bi-Ci* (BBC). На поч. 1940-х викладав історію в Школі Дун у м. Дехрадун (шт. Уттаракханд, Індія). Відтоді писав кіносценарії. 1949 разом із братом заснував кіностудію «Навкетан продакшн» («Navketan Production») у м. Бомбеї (тепер м. Мумбаї), з 1960 — власник продюсер. компанії «Гімалайя філмс» («Himalaya Films»). З іменем А. пов'язують розвиток «паралельного кіно» в Індії. Звертався до характер. для інд. кіно жанрів: драми, мелодрами, мюзиклу. Дебютував фільмом «Місто в долині» (1946, за сценарієм Х. А. Аббаса). Стрічка порушувала важливі соц. питання тогочас. Індії та стала одним із перших інд. фільмів, що здобули міжнар. визнання (Гран-прі Першого Каннського МКФ, 1946). Режисер. доробок А. становить бл. 20 фільмів, серед яких: «Ревізор» (1950, за мотивами п'єси М. Гоголя), «Водій таксі» (1954), «Реальність» (1964, про китайсько-інд. прикордон. війну), «Зворотний бік кохання» (1981, на тему *реінкарнації*) та ін. Лауреат найвищої загальнодержавної. Нац. кінопремії Індії за фільм «Останній лист» (1966). Зняв телесеріал «Парам Вір Чакра» (1988). Працював із відомими інд. акторами (Ума Ананд, дружина А.; Дев Ананд, брат А.; Сурайя, Каміні Каушал, Раджеш Кханна та ін.). Автор 8 сценаріїв, зокрема, про захисника буддизму Ашоку Великого.

Лит.: Anand U., Anand K. Chetan Anand: the Poetics of Film. Mumbai, 2007; Rajadhyaksha A., Willemen P. Encyclopedia of Indian Cinema. New York, 2014.

Т. Д. Мороз

Ананке (у міфології) (грец. ἀνάγκη — неминучість) — 1) У давньогрец. міфології — богиня, яка уособлює неминучість, зумовленість; символ об'єкт. необхідності. За функціями близька до ін. міфол. персонажів, що відповідали за долю людини (богиня кари й помсти Адрастея, справедливості — *Діке*, відплати за порушення моральних і суспільних норм — *Немезида*). З А. не могли сперечатися навіть боги. Вважалося, що богиня крутила затиснуте між колін веретено, яке символізувало світову вісь землі. Веретено А. створювало 8 небесних сфер. *Платон* стверджував, що А. — матір *моїр*. Вони допомагали їй обертати веретено та визначали людську долю. Згідно з *Плутархом*, А. народила від *Зевса* Адрастею. Храм А. та богині примусу Біа був розташований у м. *Коринфі*. Особливо шанована в середовищі орфіків (див. *Орфізм*). Міфологема А., поряд з ін. прикладами персоналізації долі, вплинула на формування уявлень про *Логос* як об'єкт. закономірність космосу.

2) Термін *античної філософії*, що означає силу, примус чи необхідність, які визначають дії людей та розвиток подій у космосі. Вживався, зокрема, *Демокритом*, *Гомером*, *Парменідом*, *Фуклідом*, піфагорійцями (див. *Піфагореїзм*).

Лит.: Козовик І. Я., Пономарів О. Д. Словник античної міфології. Київ, 1989; Родзинский Д. Л. Роль ананке как одного из образов судьбы в мировоззрении античного философа // *Философия и культура*. 2010. Вып. 6; Green A. C. The Concept of Ananke in Greek Literature before 400 BCE. Cornwall, 2012; Mierzwicki T. Hellenismos: Practicing Greek Polytheism Today. Woodbury, 2018.

Ананке (в астрономії) (від грец. Ἀνάγκη — у міфології — божество, що уособлює неминучість долі) — один із нерегуляр. супутників *Юпітера*. Супутник виявив астроном С. Б. Ніколсон (1891–1963, США) 28.09.1951 на фотопластинках, отрим. в *обсерваторії астрономічній* Маунт-Вілсон (*Каліфорнія*) за допомогою 100-дюйм. (2,5 м) телескопа-рефлектора Дж. Д. Хукера (1838–1911; США). До 1975 супутник мав тимчас. позначення Юпітер 12. У 1975 супутник Юпітер 12 названо А. — за ім'ям божества з давньогрец. міфології. А. робить повний оберт навколо Юпітера на серед. відстані 21 280 000 км. *Період обертання* дорівнює 629 діб 18 год 29 хв. *Ексцентриситет орбіти* А. становить 0,2435. Нахил орбіти до локальної площини П.-С. Лапласа (1749–1827; Франція) дорівнює 148,89°, а до *екватора* Юпітера — 149,89°. Група супутників, що обертаються схожими з А. орбітами навколо Юпітера, має таку ж назву. Діаметр А. становить бл. 28 км. Розмір супутника встановлено опосередковано за фотометр. даними про *альbedo* та *видиму зоряну величину*. Супутник складається, ймовірно, з переважно силікат. порід. Альbedo його дуже темної поверхні становить 0,04. Видима зор. величина в смузі V (візуальна) фотометр. системи UVB становить 18,8^m. Серед. густ. супутника оцінюють у 2,6 г/см³. Атмосфери та влас. *магнітного поля* в А. немає.

Лит.: Grav T., Holman M., Gladman B. et al. Photometric Survey of the Irregular Satellites // *Icarus*. 2003. Vol. 166. Is. 1; Nesvorný D., Alvarellos J., Dones L. et al. Orbital and Collisional Evolution of the Irregular Satellites // *The Astronomical Journal*. 2003. № 126; Sheppard S., Jewitt D. An Abundant Population of Small Irregular Satellites Around Jupiter // *Nature*. 2003. № 423 (6937); Nesvorný D., Beaugé C., Dones L. Collisional Origin of Families of Irregular Satellites // *The Astronomical Journal*. 2004. № 127; Sheppard S., Jewitt D., Porco C. Jupiter's Outer Satellites and Trojans // *Jupiter. The Planet, Satellites and Magnetosphere* / Ed. by F. Bagenal, T. Dowling, W. McKinnon. Cambridge, 2007; Hall III J. Moons of the Solar System: from Giant Ganymede to Dainty Dactyl. Cham, 2016; Sheehan W., Hockey T. Jupiter. London, 2018.

О. Г. Шевчук

Ананьєв, Анатолій Андрійович (рос. Ананьев, Анатолий Андреевич; 18.07.1925; м. Аулие-Ата, тепер м. Тараз, Казахстан — 07.12.2001, м. Москва, тепер РФ) — письменник. Писав рос. мовою. Народився в селян. сім'ї. Батько під час *Громадянської війни в Росії 1917–1922* служив у *Червоній армії*. 1928 сім'я повернулася на батьківщину батька — до с. Риково (тепер у Татарстані), однак потрапила під розкуркулення й виїхала до м. Джамбула (тепер м. Тараз, Казахстан), а 1937 — до м. Намангана (Узбекистан). Після закінчення 7 класів А. працював учнем монтера на Наманган. бавовноочисн. заводі. Вступив до с.-г. технікуму, навчання в якому перервала *Друга світова війна*. 1942 добровольцем пішов на фронт. Пройшов 4-місяч. підготовку в Харків. винищувально-протитанк. артилер. учшці, евакуйованому до м. Фергана. Брав участь у *Курській битві 1943*, *Битві за Дніпро 1943*, боях за м. Відень. Демобілізований у грудні 1945, комісований інвалідом 2-ї групи. Після війни завершив навчання в технікумі. Повернувся до м. Джамбула, працював агрономом у колгоспі, завідував сортодослідною ділянкою у с. Гродикове. Працював начальником цеху на заводі ферментації тютюну. Заочно закінчив Казах. с.-г.

Ананьєв Анатолій Андрійович

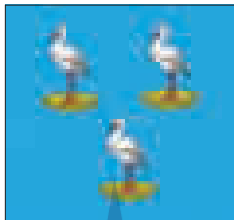
ін-т (тепер Казах. нац. аграр. ун-т). Під час роботи на заводі писав вірші та публікував їх у завод. багатотиражці. Закінчив 1957 філол. ф-т Казах. держ. ун-ту ім. С. Кірова (тепер Казах. нац. ун-т ім. Аль-Фарабі). Від 1963 працював у Спільці письменників СРСР (м. Москва). З 1967 — перший заст. гол. редактора журн. «Прапор» («Знамя»). З 1973 — гол. редактор журн. «Жовтень» («Октябрь»). Від 1980-х був членом ред. ради альманаху «Подвиг». Літ. творчість почав із віршів, які друкував у період. виданнях. Згодом вийшла єдина зб. віршів «Правильний шлях» («Верный путь», 1956). Перша прозова зб. — «Вірненські оповідання» («Верненские рассказы», 1958). Тема війни широко відображена у творчості — від локального змалювання подій у повісті «Малий заслон» («Малый заслон», 1959) до створення масштаб. картини битви на Курській дузі в романі «Танки ідуть ромбом» («Танки идут ромбом», 1963). Відлуння війни звучить у романах «Версти кохання» («Версты любви», 1971), «Роки без війни» («Годы без войны», кн. 1–4; 1975–1984) та ін. Автор збірок повістей і оповідань «Після війни» («После войны», 1969), «Козирі монаха Григорія» («Козыри монаха Григория», 1964), «Перевали» («Перевалы», 1980), літ.-критич. творів «Головна дорога» («Главная дорога», 1978), «Нагадування старих істин» («Напоминание старых истин», 1982). Сучас. сусп.-во зобразив у романі «Скрижали та дзвони» («Скрижали и колокола», 1989). У 1990-х цікавився іст. тематикою, присвятив їй роман «Обличчя безсмертної влади: цар Іван Грозний» («Лики бессмертной власти: царь Иван Грозный», 1993) та ін. Укр. мовою окр. твори А. переклали В. Белова, І. Соболев. А. — Герой Соціалістичної Праці (1984). Нагороджений рад. орденами Леніна (1984), Трудового Червоного Прапора (1971, 1975), Вітчизн. війни (1944, 1985), «Знак Пошани» (1967), рос. орденом «За заслуги перед Вітчизною» (1995), медалями, серед яких «За відвагу» (1943). Лауреат Держ. премії РРФСР ім. М. Горького (1978).

Тв.: Версты любви. Межа. Москва, 1972; Напоминание старых истин. Москва, 1982; Собрание сочинений : в 4 т. Москва, 1984–1985; Собрание сочинений : в 8 т. Москва, 1996–2000.

Літ.: Коваленко Р. М. Анатолий Ананьев: страницы жизни, страницы творчества. Москва, 1985; Казак В. Лексикон русской литературы XX века / Пер. с нем. Москва, 1996; Русская литература 20 века: прозаики, поэты, драматурги: библиографический словарь : в 3 т. Москва, 2005. Т. 1; Сейранян Н. П. История русской литературы XX века (20–90-е годы). Ереван, 2015.

Ананьїв — місто в Одеській області України, адм. ц. *Ананьївського району*. А. розташоване в пн. частині області, у верх. течії р. Тилігул. Відстань до обл. центру, м. Одеси, — 145 км, автошляхами — 170 км. Відомий від 1753 або 1767 як козацька *слобода* Анань. За різн. версіями, назва походить від імені тюркського хана Анана або місцевого козака Ананія Безпалька. За *Ясським мирним договором 1791* землі Пн. Одещини увійшли до складу *Російської імперії*. Спочатку А. перебував у складі Вознесенського намісництва, а з 1803 — Херсон. губернії. Від 1834 — повітове місто. Розквіт А. припав на 2-гу пол. 19 ст., коли на довколиш. землях інтенсивно розвивалося *землеробство*, насамперед вирощування *пшениці*, яку експортували через Одес. порт. Для цього

1861–1865 спеціально збудували першу в Україні залізницю, що пролягла неподалік міста. А., поряд із *Балтою* та *Аккерманом*, став знач. центром перевалки та переробки с.-г. продукції Пд. Росії. Ананьївські вел. землевласники, серед яких родини Флоринських, Дар'єнків, Грибоновів, Шардт, і купці — Окуневський, Пластунів, Фаатт, Баздирев та ін., накопичили значні статки. Населення А., згідно з переписом 1897, становило 16,5 тис. ос. Через події *Першої світової війни* та *Громадянської війни в Росії 1917–1922* місто занепало. З 1920 А. — повіт. центр Одес. губернії. Від 1922 — райцентр Балтської округи, з 1924 — у складі Молдав. Автоном. СРР (з 1937 — *Молдавська АРСР*), з 1940 — в Одес. обл. УРСР. Під час *Другої світової війни* місто окупували війська нацист. Німеччини та Румунії. Під час окупації вбито та депортовано понад 4300 мешканців А., з них бл. 3700 євреїв. А. був звільнений від загарбників навесні 1944. Після війни місто стало райцентром Одес. обл. УРСР і розвивалося насамперед як центр переробки с.-г. продукції. 2001 Постановою Кабінету міністрів України занесено до списку іст. населених пунктів України. Заг. кількість нас. — бл. 8 200 ос. (2018, Держкомстат), густина — 5,26 особи/км². Склад нас. (2018, оцінка) за нац. групами: українці (87,9%), росіяни, молдавани. За реліг. групами: на 01.03.2019 зареєстров. *парафія* Укр. православної церкви — собор св. Олександра Невського (Одес. *єпархія*) та реліг. громада *євангелістських християн-баптистів*. За мовн. групами (2001, перепис): укр. мову назвали рідною 87,88%, рос. — 9,43%, молд. — 2,08%. У статевій структурі переважають жінки. Природ. рух різко від'ємний –5,0‰ (2018). Нас. зменшується — за переписами 2001 у місті мешкало 9 476 осіб, коли 1989 — 10 515 осіб. Клімат помірно-континентальний. Серед. температура січня — –4,5 °С, липня — +21 °С. Кількість опадів — 460 мм/рік. Пром.-сть А. зорієнтована на переробку с.-г. си-

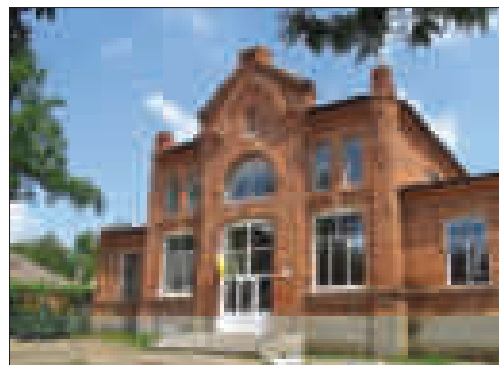
Ананьїв. Прапор

Ананьїв. Герб

Ананьїв Будинок культури

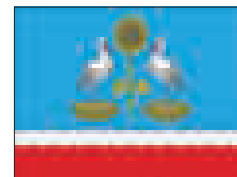
Ананьїв. Лікарня

ровини. Функціонують хлібозавод, молочний з-д «Лакта», окр. малі виробництва. В А. є універмаг, будинок побуту, крамниці, аптеки, готель. Працюють філії обленерго, підприємства газопостачання, «Укртелекому», створено ДП «Ананьївське лісове господарство». Діє центр. районна лікарня, амбулаторія. Розроблено турист. програму «Ананьїв дворянський», що має заохотити туристів відвідати місто. Пасажирів та вантажі перевозять переважно автотранспортом. Функціонують автовокзал, заліз. станції — Жеребкове (пасажир. сполучення обмежене) — на відстані 15 км, а також Подільськ — 37 км від А. Заклади освіти: Відокремл. структур. підрозділ Ананьївський аграрно-економ. коледж *Уманського національного університету садівництва*, держ. заклад освіти «Ананьївський професійний аграрний ліцей», 3 школи I–III ст., серед них одна гімназія. Діє іст.-худ. музей (засн. 1977), якому присвоєно ім'я Є. Столиці (1870–1929, Україна) — художника-пейзажиста, який нар. у *Кодимському районі*, але в 1916–1922 жив у А. У районному Будинку культури працюють гуртки та клуби за інтересами; нар. самодіяльний театр, нар. оркестр нар. інструментів, нар. самодіяльний ансамбль нар. пісні «Калина». 2003 в А. започатковано Міжнар. фестиваль молдав. культури «Стругушор». У 19 ст. відкрито цегельний завод, багато ананьївських будівель зведено з місц. червоної цегли. Дотепер збереглися пам'ятки архітектури (понад 30), серед яких Олександро-Невський собор (1914), чоловіча гімназія (1875; тепер Ананьївський навч.-виховний комплекс «Загальноосвітня школа 1–3 ступенів-гімназія — дошкільний навчальний заклад» Ананьївської район. ради Одес. обл.), будинок голови повітового земства М. В. Унтілова (поч. 20 ст.), будівля лікарні, готель «Лондон» (утратив первинний вигляд) та ін. Переважає малоповерх. забудова, хоча є і 3–5-поверхові будівлі. У місті розвиваються кілька видів спорту — *самбо, футбол*, армреслінг та ін. Функціонують Ананьївська районна ДЮСШ, громад. орг-ція «Ананьївська районна федерація спортивного та бойового самбо», Ананьївський міський центр фіз. здоров'я населення «Спорт для всіх». Від 2010 щороку проводяться Всеукр. змагання з міні-футболу серед дівчат. У місті народилася нар. артистка України, балерина В. *Мелашунас-Ферро* (1925–1996), нар. артист УРСР, диригент О. *Салік* (1936–1998), академік АН СРСР, хімік С. *Вольфович* (1896–1980). У 19 ст. у місті бували історик П. Брун (1804–1880), співак Ф. *Шалаянін*. Імовірно, А. відвідав 1824 поет О. *Пушкін*. 1875–1882 у місті жив та вчителював у гімназії композитор П. *Ніщинський*.

Літ.: Івченко А. С. *Вся Україна*. Київ, 2005; Історичний календар Ананьєва: До 260-річчя заснування міста / Авт.-упор. О. А. Шхалахов. Одеса, 2013; Пуркіна А. О. *Ананьїв. Сторінки історії, події, люди*. Ананьїв, 2013; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017 року. Київ, 2017.

Ананьївський район — адм. район *Одеської області* (Україна). Адм. ц. — м. *Ананьїв*. А. р. розташований у пн. частині Одес. обл. Межує на Пн. із *Балтським*, на Пд. — із *Ширяївським* і *Захарівським*, на Пд. Зх. — з *Окнянським*, на Зх. — з *Подільським* та на Сх. — з *Любачівським* р-нами Одес. обл. Територія — 1 105 км². Район розташований на межі *Поділля*, де жили пере-

важно слов'яни й частково молдавани, та Пн.-Зх. Причорномор'я, яке перебувало під владою крим. і ногайських татар. За *Ясським мирним договором 1791* ця тер. увійшла до складу *Російської імперії*. Нинішній А. р. перебував спочатку у складі Вознесен. намісництва, а з 1803 — Херсон. губернії. Родючі землі та економ. вольності, які надавали переселенцям Пн. імперії, сприяли швидкому економ. зростанню через с. г., насамперед, вирощування зернових. Вел. значення мало буд-во залізниці Одеса — Балта (1861–1865) та її продовження — лінії Балта — Ольвіополь, на якій розміщено нині активну ст. Жеребкове (1867). Зерно залізницею доправляли до Одес. порту. В А. р. були маєтки поміщиків, укр. та молдав. села, а м. Ананьїв перетворився на заможне купецьке містечко. *Перша світова війна* та *Громадянська війна в Росії 1917–1922* призвели до економ. занепаду краю. А. р. утворено 1923. У 1924–1940 значна його частина входила до складу *Молдавської АРСР*. Під час *Другої світової війни* район було окуповано військами Румунії. Після війни почалася нова епоха розбудови госп-ва району на базі інтенсив. аграр. виробництва. Збудовано *елеватор*, консерв., олійн., цегел., комбікорм. з-ди, створено с.-г. дослідну станцію, радгосп, великі колгоспи в селах Долинське та Гандрабури. Район розташований на пд. відрозах *Подільської височини*, рельєф — полого-хвилястий. Річки Великий Куяльник, *Тигул* та його притоки — Журавка й Суха Журавка — течуть у широких балках із пологими, розораними схилами. Грунти — чорноземи глибокі середньогумусні, на схилах балок — слабо- і середньозмиті, на Пд. району значні площі чорноземів реградовані. Середня температура січня — -4,5 °С, липня — +21 °С. Кількість опадів — 460 мм, зазвичай у теплі пори року. Літо жарке, дощі частіше випадають у його першій половині, часто у вигляді злив. Рослинний покрив антропогенно змінений. Площа с.-г. угідь —

Ананьївський район.
Прапор

Ананьївський район,
герб

80 тис. га, з них зрошуваних — бл. 30 тис. га. Збереглися лише невеликі лісові ділянки з клену,

липи, акації, серед видів із цінною деревиною — дуб звичайний та д. пухнастий. Об'єкти природно-заповід. фонду небагато: Долинський ботанічний заказник загальнодержавного значення (під охороною типовий ліс байрачний), Селіванівський ландшафтний заказник місцев. значення, заповідне урочище місцевого значення «Байтали». Заг. кількість нас. — 26,3 тис. осіб (2018, Держкомстат), густота — 23,8 особи/км²; склад нас. за етніч. групами: українці (77 %), молдавани (18 %), росіяни (4 %). За реліг. групами: на 01.03.2019 у районі зареєстровані та діють 15 правосл. реліг. громад та 2 реліг. громади *євангелістських християн-баптистів*. Мовна структура (2001, перепис): 78 % назвали рідн. мовою укр., 16,09 % — молд., 5,27 % — рос. Найбільші нас. пункти — м. Ананьїв (8,2 тис. осіб), с. Долинське (бл. 4,1 тис. осіб), с. Гандрабури, с. Жеребкове. Кількість нас. зменшується: за даними переписів, у 1988 — 40,8 тис. осіб, у 2001 — 29,0 тис. осіб. Серед причин скорочення нас. — від'ємний природ. приріст та трудова міграція. Господарство А. р. базується на інтенс. агровиробництві. Провідна галузь с. г. — *рослинництво*. Осн. культури — *пшениця, кукурудза, ячмінь, соняшник, горох, підпорядковане значення мають буряківництво, овочівництво*. Врожайність озимого пшениці сягає 62 ц/га, сер. по району — 38,4 ц/га (2018). Функціонує спеціалізоване насінневе госп-во ДП «Дослідне господарство «Жеребківське». Розвинуте молочно-м'ясне *тваринництво*. У пром-сті найб. роль відіграють малі та середні підпр-ва з виробництва хліба та хлібобулоч. виробів, круп, олій та ін. продовольчих товарів. Вел. елеватор розташований поблизу залізнич. ст. Жеребкове. Окремі підпр-ва А. р., зокрема консервний та цегельний з-ди, не працюють. Діє 19 підприємств побутов. обслуговування нас., 120 підприємств торгівлі, 21 — громад. харчування. Пасажиро- та вантажоперевезення здійснюють перев. автотранспортом. Автобусне сполучення діє між усіма нас. пунктами району. В А. р. 240,9 км доріг місц. значення та дороги загальнодерж. значення. Функціонує залізн. станція. Заклади освіти — технікум, проф. аграрний ліцей, гімназія I–III ст., 15 загальноосв. шкіл, муз. шк. ім. П. І. Ніщинського з двома філіями. Серед закладів культури — Ананьївський іст.-худ. музей ім. Є. І. Столиці, Байтальський іст.-краєзнавчий музей, 1 район. та 11 сільських буд. культури, рай. б-ка. Від 2003 проводяться щорічні фестивалі молдавської культури «Стругушор» (почергово в селах Долинське, Гандрабури й Точилове), започаткований у м. Ананьїв. Центр. районна лікарня розташ. у райцентрі, дільничне відділення — у с. Долинське, наявні 2 амбулаторії. Діють доросл. і дитяч. футбольні клуби «Мрія», район. федерації волейболу та боротьби самбо. У районі розвиваються *футбол, волейбол, самбо*, армреслінг та ін. види спорту. У загальноосвіт. закладах району 22 спортивні майданчики.

Літ.: Готинян В. С., Мельник І. В., Добридень Л. Д. Створення карт земельних ресурсів та моніторинг агро-ресурсів Одеської області за дистанційними даними // Можливості ГІС/ДЗЗ-технологій у вирішенні проблем Причорномор'я. Матеріали регіональної наради. Одеса, 2002; Цуркіна А. О. Ананьїв. Сторінки історії, події, люди. Ананьїв, 2013; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019 року. Київ, 2019.

Ананьїн, Степан Андрійович (28.10.1874, м. Зміїв, *Харківська область*, тепер Україна — 01.01.1942, там само) — педагог, психолог, педолог, філософ, організатор освіти, громад. діяч. Народився в учительській сім'ї. Навчався на юрид. ф-ті Харків. ун-ту (1893–1897). Потім залишився на декілька років на каф. кримінального права професор. стипендіатом. 1905 завершив навчання на іст.-філол. ф-ті Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) і був прийнятий на каф. філософії ун-ту професор. стипендіатом. 1908 склав магістер. іспит. З 1912 став приват-доцентом Київ. ун-ту. Викладав у Київ. 3-й (1906–1912) та 5-й (1907–1909) гімназіях, Київ. жін. гімназії О. Плетнєвої (1906), Є. Євсєєвої (1907) та чол. В. Науменка (1911–1913). Читав лекції на курсах: Вечірніх загальноосв. при гімназії В. Петра (1907), Київ. с.-г. (1911–1914), Вищих жін. (1911–1915), Вечірніх вищих жін. (1912–1916). У 1915 захистив магістер. дис. на тему «Інтерес у вченні сучасної психології і педагогіки», того ж року опубл. одноюю книгу. З 1916 — доцент Київ. ун-ту. 1907–1925 працював у Комерц. уч-щі М. Хорошилової (реорганізов. у 2-гу Київ. реальну шк., а пізніше — у труд. шк. № 33) спочатку як викладач, 1908–1909 — як в. о. директора, 1910–1925 — як директор. Викладав у Київ. *Фребелівському жіночому педагогічному інституті* (1911–1918), Комерц. (1912–1925), Агроном. ін-тах (1925). У 1921–1925 очолював каф. педагогіки, а також ф-т професійної освіти Київ. ін-ту нар. освіти (КІНО). Був деканом інструкторсько-пед. ф-ту Київ. консерваторії (1922–1925). У 1919–1925 — директор Тимчасових пед. курсів, 1921–1925 — зав. відділу нормального дитинства Київ. обл. пед. станції, 1922–1925 — декан, а також президент Педол. ін-ту. Громад. представник на трьох Всерос. з'їздах із психології; ініціатор (на громад. засадах) педол. семінарів при КІНО; дійсний член Укр. наук.-досл. ін-ту педагогіки (1928). У 1925 через проблеми зі здоров'ям переїхав до м. Змієва, де пройшли останні роки його життя. А. — автор понад 30 праць. Напрями наук. досліджень пов'яз. із пошуком альтернат. інновац. підходів до змісту та організації освіти, розробленням нов. моделей школи. Серед тем наук. розвідок — вивчення психіч. процесів і функцій індивіда («Дослідження з теорії пізнання», 1912), пізнав. інтересу особистості («Інтерес у вченні сучасної психології і педагогіки», 1915); дослідження морал. ідеалів учнів («Дитячі ідеали», 1911), мети, завдань, змісту освіти в серед. школі («Історія педагогіки», 1911; «Нариси з педагогіки середньої школи», 1914; «Сучасна доба і виховання», 1922; «До питання про знесення класно-урочної системи», 1924); висвітлення проблем виховання — естет. («Естетичне виховання», 1922) і, зокрема, музичного («Психологія музичних переживань», 1923; «До вивчення музичного боку дітей та дитячої музичної здібності», 1924), образотворчого («Дитяча художня творчість і педагогічні збочення», 1928), трудового («Трудове виховання, його минуле і сучасне», 1924), а також інновац. методів навчання («Екскурсійний метод викладання», 1922; «Педагогічний семінар при Київському ІНО», 1923) та розвитку дитини («Педагогія», 1923); зарубіжного освіт. досвіду («30 слів до Педагогічної енциклопедії», 1924; «3 педагогічного життя Німеччини», 1924;

«Актуальні питання педагогіки на Заході», 1924; «Історія педагогічних течій», 1929). Творчо-літ. напрям діяльності А. представлений такими працями: «Злочин і покарання в «Law in a Cynodia» Данте» (1897), «Учіння Платона про прекрасне» (1901), «Софіст. Діалог Платона» (1907), «Розкопки на місці стародавнього Кнос на Криті» (1912). Теор. розробки А. підтверджують його наук. діяльність як укладача (у співавт. з М. Цитроном) пед. словника-довідника, бібліографії з тем педагогіки та психології, автора курсів лекцій із заг. педагогіки, історії педагогіки, логіки, політ. економіки, правознавства, психології, філос. пропедевтики: «Педагогічний календар довідник» (1911), «Історія педагогіки» (1911), «Педагогічний довідник» (1912). Упродовж життя обстоював концепцію формування гармон. розвиненої особистості та підготовки учнів до пост. освітнього і профес. розвитку. Уперше в історії вітчизн. освіт. галузі ґрунтовно висвітлив світ. доробок із психол.-пед. проблеми інтересу; увів термін «педагогіка інтересу», доводив роль пізнав. інтересу як важливого стимулу навчання й виховання дітей. Наголошував на цінності естетич. і ґрудов. виховання для формування гармон. особистості, поряд з інтелект. освітою, морал. вихованням і фіз. розвитком. Особливу роль А. надавав методам естет. виховання, що впливають як на всебічний розвиток дитини, так і на окремі псих. функції. Початкову худ. освіту розглядав як передумову успіш. здійснення багатьох життєвих покликань та необх. засіб для розуміння культ. цінностей мист-ва.

Пр.: Законоведене. Киев, 1906; Софіст. Диалог Платона. Киев, 1907; Интерес по учению современной психологии и педагогики. Киев, 1915; Педагогика // Путь просвещения. 1923. № 4; Трудове виховання. Його минуле і сучасне. Київ, 1924; Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії. Харків, 1929–1931.

Лит.: Дічек Н. П. З галереї портретів українських педагогів 20-х років ХХ століття: Степан Ананій // Шлях освіти. 2002. № 3; Кошечко Н. В. Методи виховання дитини у контексті науково-педагогічної діяльності С. А. Ананія // Problemy rodziny na początku trzeciego tysiąclecia. Naukowe wydawnictwo Piotrkowskie : in 2 t. Piotrków Trybunalski, 2007. Т. 2; Марушкевич А. А., Кузьменко Н. М., Кошечко Н. В. та ін. Соціально-педагогічні ідеї освітян кінця ХІХ–ХХ. Київ, 2012; Коваленко О. Перервана педагогічна слава // Освіта України. 2014. № 24; Іващенко В. Педагогічна спадщина С. Ананія у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомилинського // Вісник Книжкової палати. 2015. № 8.

Н. В. Кошечко

Анапéст (грец. ἀνάπαιστος, букв. — відбите назад) — віршовий розмір із трискладовою стопою із наголосом на остан. складі. В антич. віршуванні — трискладова стопа на чотири мори, перші дві стопи з яких короткі, а третя — довга. Використовувалася для написання маршів, а пізніше — у драм. творах. Перші спроби ввести А. в систему віршування, адаптувавши його до традицій слов'ян. поезії, датовано 17 ст. у праці «Граматика» М. Смотрицького. У силабо-тоніч. віршуванні А. — трискладова стопа з наголосом на ост. складі. У вірші, написаному А., наголоси падають на 3, 6, 9, 12 склади. В укр. поезії А. вперше з'явився 1840 у зб. «Вітка» М. Костомарова. А. притаманний поезії М. Вороного, І. Драча, Лесі Українки, М. Рильського та ін. Найменш популярною лишається форма одностоп. та

шестистоп. А., найпродуктивнішою — чотиристоп. А.:

Гéтьте, дúми, ви, хмáри осiнни!
То ж тепéра весна золотá!
Чи то так у жалóу, в голосiнни
Проминúть молодiї лiтá?

(Лесь Українка. *Contra spem spero* //

Зiбрання творiв у 12 т. Київ, 1975. Т. 1).

Лит.: Чернец Л. В., Хализев В. Е., Эсалнек А. Я. и др. Введение в литературоведение. Москва, 2004; Литературознавчий словник-довідник / За редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ, 2007; Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. Житомир, 2009; Горболіс Л. М. Теорія літератури і методологічний дискурс : у 2 ч. Суми, 2014.

Н. М. Гаєвська

Анаплазія (від *ана...* і грец. *πλασις* — утворення) — повернення клітин і тканин у недиференційований стан. Під час А. відбувається зниження і втрата клітинами здатності до диференціювання, змінюється їхня *морфологія*, біохім. характеристики, функц. активність, біол. властивості. Натомість з'являється можливість до необмеженого росту. У разі А. майже неможливо встановити походження клітини через повну відсутність ознак її диференціювання. Зазвичай А. характерна для клітин, які зазнали злякис. переродження. Механізм А. полягає в порушенні синтезу *кейлонів* — специф. для цієї тканини речовин, що регулюють мітотичну активність і відповідають за сталий біохім. склад клітини певн. типу. Під час А. в клітині порушуються норм. обмін речовин і змінюється біохім. склад: набрякає колоїд цитоплазми, зростає кількість *нуклеїнових кислот*, холестерину, молочної к-ти, *глікогену*, йонів Натрію; знижується вміст Калію і Магнію; гліколітичні процеси (зокрема, анаеробний шлях *гліколізу*) переважають над окиснювальними. Порушення структурно-функціональної орг-ції клітин виявляється в збільшенні розміру ядра та ін. органел, кількості хромосом, зменшенні к-сті *мітохондрій*. Кінцевим станом А. є втрата клітиною всіх функцій, окрім розмноження. Для тканини, у якій відбувся відповідний процес, характерні порушення кровообігу, іннервації, взаємозв'язків структурних елементів і контактів з ін. тканинами.

Лит.: Pitot H. C. Fundamentals of Oncology. New York, 2002; Атоненкова Н. Н., Аверкин Ю. И., Белоцерковский И. В. и др. Онкология. Минск, 2007; Остапченко Л. І., Рибальченко В. К. Біологічна і біоорганічна хімія : в 2 т. Київ, 2014–2015; Лисяний Н. И., Гнедкова И. А., Гнедкова М. А. и др. Особенности клеточного состава и функции инфильтрата глиом различной степени анаплазии // Онкология. 2017. Т. 19. № 1.

Я. О. Межжеріна

Анаплазмоз (від *ана...* і грец. *πλασις* — утворення) — інвазійні хвороби свійських і диких тварин, спричинені паразитами крові — анаплазмами (*Anaplasma*), що уражають *еритроцити*. На А. хворіє ВРХ, вівці та кози; з диких тварин — деякі види антилоп, олені, лосі; з гризунів — миші та ін. Фіксують повсюдно, перев. восени й навесні. Переносниками А. є багато видів павошищних кліщів та деякі комахи, зокрема з родин *Гедзевих* (*Tabanidae*) та *Мух справжніх* (*Muscidae*). У хворих тварин підвищується т-ра, розвивається прогресуюча *анемія*, анізоцитоз, пойкилоцитоз та ін. Інкубац. період — до

4–6 тижнів. Хвороба триває до 3 тижнів; може перебігати в гострій та хроніч. формах. Для хроніч. характерне порушення складу крові, функцій ШКТ, серцево-судинної системи, органів дихання. Закінчується здебільшого одужанням тварин. Для профілактики тварин купують у протикліщових та інсектицидних розчинах, застосовують вакцинацію. Див. *Гранулоцитарний анаплазмоз*.

Літ.: Прус М. П., Перегіняк Н. С., Джус П. П. Діагностика анаплазмозу коней та цитогенетичних порушень їх організму за інвазії кровопаразитами // *Вет. медицина*. 2012. Вип. 96; Прус М. П., Джус П. П., Перегіняк Н. С. Клініко-морфологічні та цитогенетичні зміни клітин крові коней за анаплазмозно-бабезіозної інвазії // *Біол. тварин*. 2013. Т. 15. № 4; Бондаренко А. В. Анаплазмоз: експериментально-біологічна модель // *Медицина сьогодні і завтра*. 2014. № 2–3.

Анапсиди (лат. *Anapsida*) — підклас рептилій, які мають давній тип черепа: масивний, важкий, позбавлений скроневих западин, з недорозв. скроневими дугами. До А. належать *черепахи* й низка вимерлих груп, напр., *котилозаври*, *парейзаври*. В А. у первинному даху черепа є лише задня вирізка, де міститься жувальна мускулатура. А. відомі із серед. *карбону*. До наших часів дожили лише черепахи, решта вимерли.

Літ.: Tsuji L., Müller J. Assembling the History of the Parareptilia: Phylogeny, Diversification, and a New Definition of the Clade // *Fossil Record*. 2009. № 12 (1); Rieppel O. Turtles as Hopeful Monsters: Origins and Evolution (Life of the Past). Bloomington, 2017.

Анартірія (від грец. ἀναρθρος — нерозчленований) — захворювання, пов'язане з важким порушенням мовлення, втратою здатності утворювати мовні звуки, вимовляти слова й літери. Виникає внаслідок центр. або периферичного паралічу м'язів, що відповідають за *артикуляцію*. На відміну від ін. мовн. розладу — *алалії*, А. зачіпає тільки фонет. лад і не порушує розуміння почутої мови. Є формою дизартрії. Причинами А. можуть бути захворювання або патол. процеси в гол. мозку [фотулізм; сирингобульбія; отруєння солями важких металів або ін. хім. речовинами; синдром Фаціо — Лонде; демієлінізуючі хвороби, у результаті яких відбувається розпад мієліну (розсіяний склероз, розсіяний енцефаломієліт); пухлини і травми гол. мозку; абсцес мозочка або гол. мозку; крововилив у мозок; хронічне або гостре порушення мозкового кровообігу тощо]. Виокремлюють такі форми А.: гіпокенетичну; гіперкенетичну; атаксичну; верхньомононейронну одностор.; спастичну; м'яву; змішану. Лікування полягає в терапії осн. хвороби, яка спричинила патологію, а після цього — мовленнєвих порушень. За своєчасної комплекс. терапії прогноз сприятливий. Проте повністю вилікувати А. майже неможливо, особливо якщо хворий тривалий час не звертався до лікаря-невролога. Профілактика А. полягає у веденні здорового способу життя.

Літ.: Горбач І. Н. Дифференціація в неврології. Болезни. Минск, 2002; Шевченко Л. А., Боброва В. И. Терапія постинсультних неврологічних синдромов. Запоріжжє; Київ, 2011; Клінічні протоколи надання медичної допомоги. Неврологія / За ред. Т. В. Марухно. Київ, 2016; Товажнянская Е. Л., Дубенко Е. Г., Некрасова Н. А. и др. Наглядная неврология. Харьков, 2016; Торопенко О. М., Торопенко Ю. В. Алгоритми встановлення діагнозу в не-

врології. 2-ге вид., допов. і перероб. Суми, 2016; Шеремет М. К., Боряк О. В. Неврологічні основи логопедії. Суми, 2016; Теленгатор О. Я., Карабаєв Д. Т., Гриджук М. Ю. Симптоми та синдроми в неврології. Київ, 2017.

Анархізм (від грец. ἀναρχία — безвладдя) — соціально-політична *ідеологія* та практика, сукупність політ. концепцій та система етич. і філос. ідей, що заперечують централізоване керування сусп-вом, політ., екон. і духов. владу, пропонують сусп. лад на засадах рівності, добровільного об'єднання людей, індивід. свободи без держ. примусу. Витоки А. пов'язують із давньогрец. філософією (*стоїцизм*, *буддизм*, *християнством*). А. як течія соц.-політ. думки сформувався у 1840-х, згодом набув впливу у Франції, Іспанії, Італії. Ідею бездерж. сусп-ва обґрунтував В. *Годвін* у кн. «Дослідження політичної справедливості та її впливу на мораль і щастя» («Enquiry Concerning Political Justice and its Influence on Morals and Happiness», 1793). Теорія «вільного обміну» та «взаємності» П. Ж. *Прудона* пропонувала ліквідацію *експлуатації* за допомогою реформ системи товар. обігу, незалежність індивіда від д-ви. М. *Штірнер* започаткував напрям анархо-індивідуалізму, пропагуючи абс. свободу індивіда, не обмежену реліг. догмами, нормами права й моралі, традиціями, д-вою. Сусп-во він розумів як «спільку егоїстів», що існує завдяки обміну товарами між незалеж. виробниками на основі взаєм. поваги. М. *Бакунін* та П. *Кропоткін* розробили концепцію анархо-комунізму (революц., колективіст. А.), базовими для якої були ідеї *прямої демократії*, *федералізму*, заперечення «*диктатури пролетаріату*». На поч. 20 ст. сформувалися осн. різновиди А.: анархо-індивідуалізм, анархо-комунізм, анархо-синдикалізм (мали послідовників в Україні). Анархо-індивідуалізм заперечує сусп. установи (сім'ю, церкву, традиції, політ. партії, д-ву), форми колект. свідомості (мораль, релігію). Анархо-синдикалізм обстоював передачу держ. управління синдикатам або профспілкам. Анархо-комунізм представив план руйнації д-ви через збройне повстання, заміну д-ви федерацією вільно утворюваних селян. та робітн. спілок, які б колективно володіли власністю. Перший етап розвитку — А. «*бунтарський*» (сер. 19 ст.); другий (1890–1940-ті) — революційно робітн.-синдикаліст.; третій (з 1960-х) — альтернатив. лібертаріарний молодіж.-інтелект. рух. На поч. 20 ст. сформувалися також містичний та христ. А., А.-ілегалізм. Серед найб. анархіст. структур — профспілка «Індустріальні робітники світу» (з 1905), анархо-синдикаліст. інтернаціонал — «Міжнародна асоціація трудящих» (з 1923), Інтернаціонал федерації анархістів (1968). Сучас. рух А. охоплює безліч течій: А.-націоналізм, А.-фемінізм, А.-примітивізм, «автономізм», анархісти-скінхеде, А.-капіталізм (ліберальний А.), екол. А. Прибічники руху виступають проти *дискримінації* (за статевую, нац. та ін. ознаками), *воєн* і *неоколоніалізму*. У 21 ст. помітний анарх. рух у Греції (мас. заворушення 2008–2018), Франції (частина руху «жовті жилети», 2018–2019), Іспанії (профспілковий рух, 2019). В Україні у 2-й пол. 19 ст. ідеї А. містяться в політ. концепції М. *Драгоманова*, ідеології та діяльності бакуністів-народників. Анарх. групи з'явилися 1903–1904 в містах Одесі, Львові, Ніжині,

Анапсиди. Череп

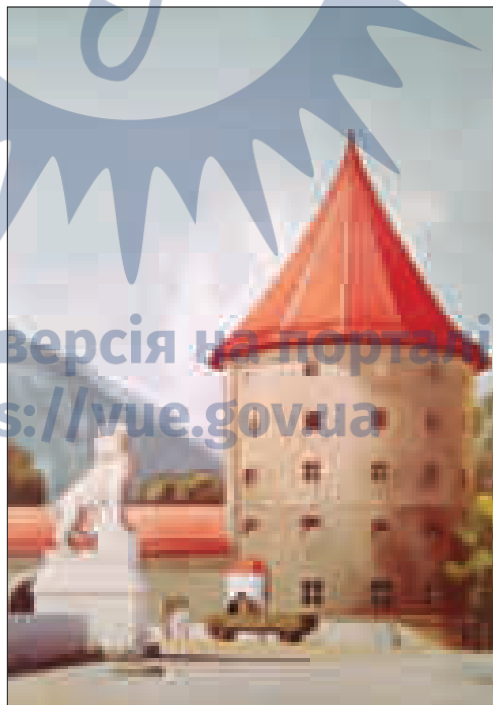
Катеринославі (тепер Дніпро). Вони були противниками імпер. влади, бурж. устрою, соц. та нац. гноблення. Серед перших організаторів таких груп в Україні — М. Рогдаєв (псевд. Музіль), Д. Новомирський, Я. Кириловський, І. Гросман, К. Ерделевський, О. Таратута та ін. У їх складі переважали робітники, також були дрібні виробники, селяни, студентство. Форми боротьби анархістів: робітн. страйки, селян. бунти, терор, повстання, широка *пропаганда* та *агітація*. На 1906 майже у 80 укр. містах і селах функціонували не пов'язані між собою ні організац., ні ідеолог. анархо-комуніст. групи, що нараховували бл. 3 тис. чл. Найб. вплив анархо-комуністи мали в містах Катеринославі та Одесі, робітн. містечках Катеринославщини. Центр анархо-синдикалізму в Україні — м. Одеса, де була створена федерація анархо-синдикалістів «Новий світ». Аналогічні групи виникли також у містах Києві, Кривому Розі, Харкові, Катеринославі, Миколаєві. Анархо-індивідуалісти (діяли 1905–1910 в містах Києві, Харкові, Одесі, Севастополі) не відігравали поміт. ролі. Держ. терор призвів до знищення більшості анархіст. груп до 1910. У Швейцарії функціонувала укр. анархіст. група «Вільна громада-Набат» (1912–1917). У 1903–1917 анархісти співчували ідеї незалеж. України, але після проголошення УНР переважно повстали проти укр. державності. Від березня 1917 почалося відновлення анархіст. федерації і груп в Україні. Анархісти виступали проти *Тимчасового уряду*, уряду УНР, білогвардійців та інтервентів, найбільш впливовими були на хвилі «стихійного А.» (поч. 1918). У 1917–1919 анархісти входили в союз із більшовиками та лівими есерами, попри критику більшовиків як «владних диктаторів» та закликів до нової анархіч. революції проти «червоної» влади. Найб. федерації утв. у містах Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Олександрівську (тепер Запоріжжі), Єлисаветграді (тепер Кропивницькому), Подставі. Навесні 1918 анархісти створили федерацію «Бюро анархістів Донбасу», збройні загони: «Чорну гвардію», анархіст. дружини. За часів *Гетьманату* анархісти боролися в підпіллі та повст. загонах Н. Махна. Восени 1918 сформовано Конфедерацію анархіст. орг-цій України «Набат», що намагалася об'єднати всі анарх. групи й течії в Україні [керівники В. Ейхенбаум (псевд. Волін), Я. Суховольський (псевд. Алий), А. Барон (псевд. Канторович) та ін., газ. «Набат»]. Від червня 1919 анархісти України перейшли у відкр. опозицію до більшов. уряду, брали участь у повстаннях проти більшовиків, служили в махнов. армії. Засобами «червоного терору» більшовикам вдалося ліквідувати анарх. федерації в 1920–1921. Окремі групи анархістів боролися в підпіллі до 1930. За рад. часів про А. писали лише негативно, поняття вживали як синонім до хаосу, безвладдя, дезорганізації. Процес демократизації в Україні зумовив відродження анарх. груп і поширення їхніх ідей у 1988–1991. Стихійний А. був складником молодіж. *субкультури* як анархо-індивідуалізм «панків», «рокерів», «gini». Анарх. групи політ. спрямування: Революц. конфедерація анархо-синдикалістів ім. Н. Махна, Світ. братство А., «Січ», анархо-комуністи Пд. України, «Набат», «зелені» анархісти, анархо-пацифісти. Протягом 1989–1991 укр. анархісти підтримували гасла руйнації СРСР та створення суверен. України як федерації з шир. *автономі-*

єю іст.-етногр. регіонів, підтримували ідею Укр. духов. республіки. Проводили спільні акції з *Народним рухом України* (як асоційов. член у 1989). Після 1991 анархісти України відійшли від нац.-дем. напрямку, обстоюючи ідеї самоврядування та регіоналізації. 1999 в м. Одесі на установ. з'їзді створено партію «Союз анархістів України» (газ. «Набат»), яка провела ревізію догм А., визнала приват. власність і д-ву, парт. систему й парламент. форми боротьби. Після 2014 партія згорнула діяльність, більшість анархістів об'єдналася в автоном. групи «Чорного блоку», «Антифашистської дії». У *Революції гідності* брала участь «Анархістська сотня».

Лит.: Альманах. Сборник по истории анархического движения в России. Париж, 1909; Аршинов П. История махновского движения (1918–1921). Берлин, 1923; Очерки истории анархического движения в России. Москва, 1926; Махно Н. Воспоминания : в 3 кн. Париж, 1929–1937; Avrich P. The Anarchists in the Russian Revolution. London, 1973; Лебеденко О. М. Анархізм в Україні: (XIX — початок XX ст.). Київ, 1994; Савченко В. Махно. Харків, 2005; Савченко В. Анархістський рух в Одесі 1903–1916 рр. Одеса, 2014; Chomsky N. On Anarchism. London, 2014; Савченко В. Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр: історичний аспект та політична практика / Наук. ред. О. П. Рєснт. Київ, 2017.

В. А. Савченко

Анастасієвський, Микола (14.08.1891, м-ко Скала-над-Збручем, тепер смт Скала-Подільська Борщівського р-ну Тернопіл. обл., Україна — 28.05.1974, м. Міннеаполіс, шт. Міннесота, США) — живописець, графік. Закінчив 1914

Анастасієвський Микола.
В'їзд до табору «Орлик».
Баварія, 1945

Академію мист-в у м. Кракові, навчався в Ін-ті худ. і прикладних мист-в у м. Варшаві. У 1918–1919 працював живописцем і графіком у Міністерстві освіти УНР у м. Кам'янці-Подільському. Викладав малювання в школах Польщі (до 1939), в укр. гімназіях і тех. школі в м. Холмі (1940–

Символ анархізму

1944). Після війни виїхав до Німеччини. Від 1950 і до кін. життя мешкав у м. Міннеаполісі (США). У творчому доробку переважають побутові сюжети, натюрморти, різдвяні та великодні поштові листівки. Серед творів: «Кам'янець-Подільський. Твердиня» (1919), «Портрет Андрія Яковича Чайковського, письменника, адвоката» (1929), «Портрет Катрі Гриневиц» (1947), «По ялинку» (1967) тощо. Брав участь у виставках, що проходили в містах Львові, Кракові, Мюнхені, Нью-Йорку та ін.

Лит.: Голубець М. Микола Анастасієвський // Життя і мистецтво. 1920. Ч. 2; Книга мистців і діячів української культури, учасників Першої Зустрічі українських мистців Америки й Канади з громадянством у дні 3–5 липня 1954 / Уряд. М. Бажанський, А. Курдидик, Б. Олександров та ін. Торонто, 1954; Дуда І. Борщівщина літературна, мистецька, наукова: відомості про художника, графіка М. Анастасієвського // Літопис Борщівщини / Ред.: І. Скочилья, М. Сохацький. Борщів, 1994; Дуда І., Певний Б. Анастасієвський Микола (14.08.1891–28.05.1974) — художник, мистецтвознавець, педагог, громадський діяч // Тернопільський енциклопедичний словник : в 3 т. Тернопіль, 2004. Т. 1: А–Й; Гардаріка. Харків, 2015.

Анастасевич, Василь Григорович (рос. Анастасевич, Василий Григорьевич; 11.03.1775, м. Київ, тепер Україна — 28.02.1845, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — бібліограф, книгознавець, письменник, поет, перекладач. Народився в родині чиновника, члена Київ. магістрату. 1786–1793 навчався в *Київській духовній академії*; закінчив п'ять курсів. Від 1795 — на військ. службі (стражник у малорос. корпусі піших стрільців, квартирмейстер у містах Києві та Полоцьку). У грудні 1801 переїхав до м. Санкт-Петербурга, служив у Військ. колегії. У 1803–1817 — писар канцелярії попечителя Вілен. навч. округу князя А. С. Чарторийського в м. Санкт-Петербурзі. Від 1809 також був помічником керівника відділення польських і малорос. прав Комісії складання законів, 1817–1826 працював редактором у цій комісії. Мав чин статського радника. З 1826 на посаді цензора. 1830 пропустив до друку епічну поему «Конрад Валленрод» А. Міцкевича, за що був звільнений та позбавлений пенсії. Відтоді до кінця життя працював бібліотекарем Рум'янцевського музею в м. Санкт-Петербурзі. А. — один із перших у *Російській імперії* бібліографів та книгознавців. 1802–1810 був членом Вільного т-ва любителів словесності, наук і мистецтв. 1811–1812 у м. Санкт-Петербурзі видавав щомісяч. літ.-бібліогр. журн. «Улей». У статті «Про бібліографію» (1811) вжив термін «бібліологія» у значенні теорії бібліографії. Це перша теор. праця з проблем книгознавства, що започаткувала теорію бібліографії в Росії. Уперше в Рос. імперії вжив термін «книгознавство» (стаття «Про необхідність сприяння російському книгознавству», 1820), розуміючи під ним «філософію бібліографії». Обстоював уведення держ. бібліографії — реєстрації видавн. продукції на базі обов'язков. примірника Публічної б-ки у м. Санкт-Петербурзі. Від 1814 відповідна реєстрація розпочалася в журн. «Сын отечества». А. упорядкував каталог приват. публ. б-к при магазинах книговидавців В. Плавильщикова та О. Смирдіна. А. належить наук. видання *Литовського статуту* (1811), переклад книги В. Стройновського «Про угоди поміщиків із селянами» (1809), у передмові до якої висловив думку про

необхідність визволення селян і скасування *кріпацтва*. У працях А. на літ. та іст. теми є матеріали з історії та етнографії України. А. — автор щоденників, поет. творів. Перекладав вірші *Сапфо* (1808), твори Ж. Расіна (трагедія «Федра», 1805) та ін.

Пр.: О библиографии // Улей. 1811. Ч. 1. № 1; О начале ведомостей и повременных изданий (газет и журналов) в Европе // Улей. 1812. Ч. 3. № 14; О словесности (литературе) // Труды Казанского общества любителей отечественной словесности : в 2 ч. Казань, 1817. Ч. 1; О необходимости в содействии русскому книговедению // Благонамеренный. 1820. Ч. 10. № 7; Краткое известие о всех с 1707-го по 1823-й год выходивших в России повременных изданиях и ведомостях // Новости лит. 1822. Т. 2. № 23; 25; Список всех российских светских писателей, от Юрика до наших дней, по азбучному порядку // Новости лит. 1822. Т. 2. № 20; 23; Краткое известие о всех выходивших в России повременных изданиях и журналах // Новости лит. 1823. Т. 4. № 18; Роспись российским книгам для чтения из библиотеки А. Смирдина. Санкт-Петербург, 1828.

Лит.: Сірополко С. Василь Анастасевич, як бібліограф і книголюб // Укр. книга. 1937. № 2; Брисман М. А. В. Г. Анастасевич (1775–1845). Москва, 1958; Анастасевич // Русский биографический словарь : в 25 т. Санкт-Петербург, 1990. Т. 11; Голобуцький П. Василь Анастасевич — видавець українського журналу «Улей»: (до 150-річчя з дня смерті) // Книга в соціокультурному просторі: (Досвід книговидавництва XIX–XX ст. і сучасні проблеми). Львів, 1995; Дмитриев Л. А. Анастасевич Василий Григорьевич // Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: в 5 т. Санкт-Петербург, 1995. Т. 1; Анастасевич Василь Григорович // Бондар Ю. В., Головатий М. Ф., Сенченко М. І. Енциклопедія для видавця та журналіста. Київ, 2010; Лобойко І. Н. Мои записки (Печатается по: ИРЛИ. Ф. 154. № 37–41, 55, 60) // Лобойко І. Н. Мои воспоминания. Мои записки. Москва, 2013.

О. А. Осмоловська

Анастасівське нафтогазоконденсатне родовище — поклади *вуглеводнів* у *Сумській області* на тер. *Роменського району* та *Липоводлинського району* на відстані 20 км на Пд. від м. Ромни. Розміри в межах структур. *ізогіпси* 4325 м — 10 × 2,5 км, *амплітуда* — понад 75 м. Структура родовища представлена асиметр. *геоантиклінально* із 3 невел. склепіннями — Анастасівським, Лукашівським і Кубанським. Площа спец. дозволу на користування надрами — 6955,19 га. Запаси початк. видобув. категорій А + В + С₁ становлять 16305 тис. т *нафти*; розчин. газу — 4114 тис. м³; *конденсату* — 1236 тис. т. Поклади нафти, газу й конденсату виявлено на глб. 4528–4521 м у піщано-глинистих відкладах візейського й серпухів. *ярусів* кам'януват. системи. Відкрито 1963 в Талалаївсько-Рибальському нафтогазонос. р-ні Сх. нафтогазонос. регіону України. Унаслідок узагальнення матеріалів сейсморозвідки методом відбив. хвиль, структурно-картув. і структурно-пошук. *буріння* виявлено брахіантиклін. підняття у відкладі тріасу (див. *Тріасовий період і тріасова система*). 1972 з верхньовізейських відкладів, в інтервалі 4528–4541 м, одержано фонтан нафти дебітом 48,9 т/добу через штуцер діам. 6 мм. У 1973 введено в дослідно-пром. розробку. 1981 впроваджено нагнітання пластової води для підтримання пласт. тиску в покладах *вуглеводнів*. Пром. розробка триває від 1986. Склад корис. копалин — нафта, газ *природний*, *гази нафтові попутні*. Густ. пласт. нафти — 555–835 кг/м³, густ. дегаз.

нафти — 809–854 кг/м³, вміст парафінів — 0,53–4,67 %, смол — 1,99–8,48 %, Сульфору (сірки) — 0,02–0,64 %. Передбачено використання закр. системи забору, очищення, розподілу води, розроблення та виконання комплексу технол., тех., організац. рішень для забезпечення надійної безавар. роботи пром. споруд, проведення контролюно-аналіт. досліджень стану атмосфер. повітря, поверхн. ґрунт. вод, ґрунту, ландшафту на тер., що перебуває під впливом експлуатац. об'єктів родовища. На території А. н. р. немає об'єктів природно-заповід. фонду. Продукція родовища надходить на Гнідинцівський газоперероб. завод ПАТ «Укрнафта» для стабілізації нафти й вир-ва зрідж. газу.

Лит.: Атлас родовищ нафти і газу України : в 6 т. / За заг. ред. М. М. Іванюти, В. О. Федішина, Ю. О. Арсірій та ін. Львів, 1998. Т. 1: Східний нафтогазоносний регіон; Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 3; Михайлов В. А., Вижда С. А., Загнітко В. М. та ін. Нетрадиційні джерела вуглеводнів України : у 8 кн. Київ, 2014. Кн. 4: Східний нафтогазоносний регіон: аналітичні дослідження.

О. П. Науменко

Анастасій (рр. н. і см. невід.) — гравер серед. 18 ст. Чернець *Киево-Печерської лаври*. Відомий його гравюра на міді «Великомученик Димитрій уражає диявола».

Лит.: Степовик Д. Українська графіка XVI–XVIII століть. Еволюція образної системи. Київ, 1982; Степовик Д. Українська гравюра бароко. Київ, 2012; Плохій С. Царі та козаки. Загадки української ікони. Київ, 2018.

Анастасіївська церква, Трьох-Анастасіївська церква — пам'ятка *архітектури*, монументального мист-ва, історії нац. значення. Розташована в іст. центрі м. Глухова Сумської обл. на тер. Нац. заповідника «Глухів» (див. *Глухів, Національний державний історико-культурний заповідник*). Уперше Трьох-Анастасіївську (на честь трьох святих Анастасій) муровану церкву спорудили 1717 в пд.-сх. куті загальноміськ. фортеці на місці згорілої дерев'яної Воскресенської церкви за кошт А. Скоропадської (дружина гетьмана І. Скоропадського). Церква стала домовою в гетьман. резиденції, яка розташовувалася тут з 1710. А. ц. потерпала від пожеж 1748, 1784, відбудована 1816, перебудована 1861 і 1872. З 1846 церк. староство був А. Терещенко. За ініціативою та фінансовою підтримкою родини *Терещенків* поряд зі старою церквою 1884–1893 збудували нову, муровану, за проектом академіка архітектури з м. Санкт-Петербурга А. Гуна (1841–1920). Стару церкву розібрали 1895–1897. А. ц. зазнала руйнувань 1941–1943, ремонтів 1946, 1983. Станом на 2019 храм підпорядковано *Українській православної церкві* (в юрисдикції Московського патріархату). Виконана в архіт. формах неовізантійського стилю: кубічна, п'ятибанна, тринавова, чотиристовпна, хрестовобанна, з трьома гранчастими зовні й циліндрич. всередині *апсидами*. Під церквою є цокольний поверх (*крипта*), перекритий системою хрестових склепінь, де був теплий храм, тех. пристрої парового опалення. А. ц. вирізняється пишнотою, вишуканістю; інтер'єр. декор добре збережений. Декоратив. та сюжетні *розписи* в інтер'єрі виконані 1892–1893 за участі й під керівництвом художників братів Олександра (1848–1911) та Павла (1849–1904) Сведомських, В. *Верещагіна*, Ф. Журавльова

(1836–1901). Розписи центр. бані датуються 1950-ми. Передвітарна перегороджа з сірого поліров. мармуру виконана за проектом київ. іко-

Анастасіївська церква

нописця О. *Мурашка*. В інтер'єрі збереглися мармурові та дерев'яні різьблені *кіоти*. Разом із Миколаївською та Спасо-Преображенською церквами формує ансамбль іст.-архіт. доміант м. Глухова. 2007 А. ц. висувалася на всеукр. конкурс «Сім чудес України». У церкві є склеп, де поховано членів родини Терещенків: А. Терещенка (похов. 1877) та його дружину; Ф. Терещенка (похов. 1894); Н. Терещенка (похов. 1903). У 1920-ті склеп був пограбований, а могильні плити — розбиті. У незалежній Україні упорядковано й заново освячено.

Лит.: Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / За ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ, 2000; Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: виявлення, дослідження, фіксація. Київ, 2005; Жукова С. Терещенки і Трьох-Анастасіївська церква у Глухові // Ніжин. старовина. 2007. Вип. 4–5 (7–8); Шишкіна Ю. Трьох-Анастасіївська церква — перлина глухівської архітектури // Сіверщина в іст. України. 2009. Вип. 2; Таранушенко С. Дерев'яні монументальна архітектура Лівобережної України. Харків, 2014.

В. В. Вечерський

Анастасій I [грец. Αναστάσιος Α'; повне ім'я — Флавій Анастасій (лат. Flavius Anastasius; грец. Φλάβιος Αναστάσιος); бл. 430–431, м. Диррахій, тепер м. Дуррес, Албанія — 09–10.07.518, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина] — візантійський імператор у 491–518. Походив з іллірійської аристократич. родини. Мати А. I сповідувала *аріанство*. Отримав прізвиство Дикор (грец. Δίχορος — двознищевий) через різні колір очей — одне було карим, а інше — синім. А. I зробив кар'єру при дворі візант. імператора Зенона (правив 474–475 та 476–491), на придворній посаді *силенціарія* (особи, яка відповідала за тишу в імператор. палаці). Посів трон після смерті Зенона завдяки шлюбу з його вдовою Аріадною. Перший візант. імператор, коронований *патріархом*. Імператор Зенон походив з Ісаврії (регіон на Пд. Малої Азії). Під час його правління урядові посади здебільшого отримали уродженці саме цього регіону. Тому після приходу до влади А. I довелося придушувати повстання, спричинені невдоволенням і саврів від володарювання А. I, а не Лонгіна (держ. діяча, який обіймав посаду консула Візантії в 486 і 490). Імператор провадив актив. оборон. політи-

Солід імператора Анастасія I

ку. Серед найважл. війн Візантії під час правління А. I — війна проти Персії (502–504), приводом для якої стало вторгнення перс. військ до візант. частини Вірменії (наслідок — відновлення довоєн. кордону). Ініціював буд-во низки масштаб. оборон. споруд. Зокрема збудував т. з. Довгі стіни (відомі також як Анастасієві стіни) довж. бл. 56 км поблизу м. Константинополя для захисту його з Пн. та фортеці Дара на кордоні з Персією (тепер у с. Огуз, провінція Мардін, Туреччина). Провів грош. реформу — запровадив мідну монету фолліс і кратні йому номінали. Тим поклав початок формування візант. монетної системи (до цього монети візант. імператорів карбувалися відповідно до рим. системи). А. I упорядкував податк. політику, зменшивши тиск на міське населення. Сповідував *монофізитство* й відмовився визнавати *Символ віри*, ухвалений на Халкедонському соборі (451; див. *Вселенські собори*). Попри те, що А. I на держ. рівні підтримував монофізит. вчення, за його правління не відбувалося переслідувань вірян халкедонського *православ'я*. Підтримка А. I монофізитів спричинила незадоволення серед нас. м. Константинополя та прилеглих балкан. провінцій. Ця ж політика призвела до повстання у *Фракії* під командуванням прихильника халкедон. християнства ген. Віталіана (513–515). У пізніших джерелах А. I згадується з означенням «Нечестивий». А. I не залишив спадкоємця, тому після його смерті сенатом було організовано вибори нового імператора за участі армії та партії демів (одна з т. з. партій *інодрому*). Наступним імператором було обрано Юстина I.

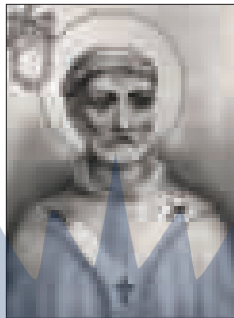
Літ.: Haarer F. K. Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World. Cambridge, 2006; Kulikowski M. The Tragedy of Empire: from Constantine to the Destruction of Roman Italy. Cambridge, 2019.

Анастасій I, Святий Анастасій (лат. Anastasius I; італ. Anastasio de Massimi; дата народження невідома, м. Рим, тепер Італія — 19.12.401, м. Рим, тепер Італія) — церковний діяч, 39-й *Папа Римський* (27.11.399 — 19.12.401), святий *Римо-католицької церкви*. За час короткого *понтифікату* уславився як поборник офіц. церк. доктрини. Ратифікував рішення Толедського собору (397–400), де було засуджене як єретичне вчення *Прицилліана*. Боровся з *донатизмом* у пн. провінціях Африки. Заборонив висвячення осіб (див. *Хіротонія*), що страждають на хвороби чи каліцтва. Відомий непримирен. позицією в дебатах навколо вчення *Орігена*: засуджував його погляди і праці, закликав *єпископів* уберегти паству від «жахливого богохульства». Мав добрі відносини з відомими богословами тієї доби: *Августином Аврелієм*, *Єронімом*, *Пауліном із Нолі*. Католич. церква відзначає пам'ять А. I 19 грудня.

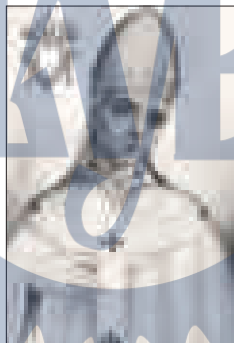
Дж.: Letter XCV. From Pope Anastasius to Simplicianus // Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II : in 14 vol. [S. 1.], 2009.

Літ.: Rendina C. I Papi. Storia e segreti. Roma, 1983; Задворный В. Л. История Римских пап : в 2 т. Москва, 1995. Т. 1; Католическая Энциклопедия : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1. А — 3; Moorhead J. The Popes and the Church of Rome in Late Antiquity. London; New York, 2015; Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

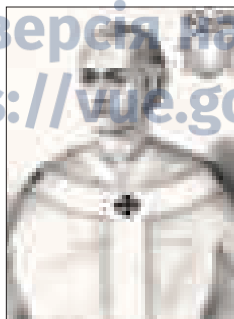
Анастасій II (лат. Anastasius II; італ. Anastasio II; дата народження невідома, м. Рим, тепер Іта-

Анастасій I

Анастасій II

Анастасій III

лія — 19.11.498, м. Рим, Італія) — церковний діяч, 50-й *Папа Римський* (24.11.496 — 19.11.498). Походив із сім'ї *священника*. Відомий невдалою спробою подолати т. з. Акакіанську *схизму*, що розділила зх. та сх. *християнство* з 494. Обрання А. II на *Святий престол* відбувалося в умовах гострих дискусій рим. аристократії та вищого католич. *духовенства* щодо примирення між Римською та Константиноп. церквами. Його попередники — *Фелікс III* (483–492) та *Геласій I* (492–496) — проводили політику конфронтації та непримиренності щодо сх. церкви та Константиноп. *патріарха* Акакія, якого було звинувачено в *єресі* й відлучено від церкви. Після *інтронізації* А. II направив *легатів* до Константинополя. імр. *Анастасія I* з посланням, де висловлював надію на поновлення християн. єдності. Погодився зі звинуваченням патріарха Акакія в *гетеродоксії*, проте не відмовляв йому в патріаршому служінні, підтвердив чинність *рукопокладень* і *хрещень*. А. II сподівався, що після смерті патріарха відкриються нові можливості до поновлення спілкування між Римом і Константинополем. Наприк. *понтифікату* А. II відновив відносини з Фессалонійським *архієпископом* Андреем (прибічником Акакія) та визнав правдивість і щирість його представника, *диякона* Фотіна, уповноваженого вести перемовини з Рим. церквою. Поведінку Папи засудили в церк. колах, що спровокувало нов. конфлікт між ворожими фракціями в Рим. церкві. Спроби відновити спілкування з Константинополем стали підставою для звинувачення в зрадї інтересів Католич. церкви. Недоброзичливі витлумачили раптово смерть А. II як факт кари Божої. Його ім'я не було включене до католицького *мартирологу*. Збереглося послання Папи до *єпископів* Галлії, присвячене проблемі походження *душі*. А. II похований в *атріумі* першої (Константинової) *базиліки* ансамблю *Собору Святого Петра* в м. Римі.

Літ.: Kelly J. N. D. Encyklopedia papieży. Warszawa, 1997; McBrien R. P. Lives of the Popes: The Pontiffs from St. Peter to John Paul II. San Francisco, 2000; Анастасій II // Католическая энциклопедия : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1; Loomis L. R. The Book of the Popes. New York, 2018; Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

C. I. Присухін

Анастасій III (лат. Anastasius III; італ. Anastasio III; дата народження невідома, м. Рим, тепер Італія — 913, м. Рим, Італія) — церковний діяч, 121-й *Папа Римський* (911–913). Про життя й діяльність А. III відомості майже не збереглися. Брак іст. джерел не дає можливості чітко визначити ні дату його обрання на *Святий престол*, ні смерті. Римлянин за походженням; імовірно, син рим. аристократа Лучіана. За однією з версій, кандидатуру А. III на Св. престол запропонував *консул* Теофілакт I Тускуламський після захоплення влади в м. Римі. Вважають, що Папа був поступливим і слухняним зняряддям в руках Теофілакта та його дружини Феодори. Франкський історик, хроніст і поет Флодоард (894–966) у віршов. творах вихваляв чесноти А. III, наголошував на його милосерді, доброті. Суголосна й *епітафія* на надгробку *понтифіка* — «Доброму й милосердному Анастасію III». Богослов. праць А. III по собі майже не залишив. Існують два послання Папи, у яких він надав привілеї Верчельській і Гамбурзькій *кафедрам*;

на знак особл. поваги надіслав їхнім єпископам *паллі*. Достовірність авторства цих послань на 2019 не підтверджена. Є непряме свідчення щодо втраченого листування між А. III й Константиноп. патріархом *Николю Мистиком* (після повтор. сходження останнього на патріарший престол 912). Патріарх доправив Папі листа з вимогою підтримати негатив. ставлення до 4-го шлюбу візант. імп. *Лева VI* (866–912) із Зоєю Карбонопсиною. У листі дорікав за схвалення цього шлюбу поперед. понтифіком *Сергієм III*, скеровував Рим. кафедру, вимагав виправлення «учинених скандалів». Оригінал. текст листа не зберігся, відповідь Папи невідома. Очевидно, порозуміння не було досягнуте, оскільки патріарх викреслив ім'я А. III з *диптиха* Константиноп. церкви. Похований у крипті *Собору Святого Петра*.

Лит.: Католіческая енциклопедия : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1; Диль Ш. Византийские портреты / Пер. с фр. М. С. Безобразовой. Москва, 2011; Collins R. Keepers of the Keys of Heaven: A History of the Papacy. New York, 2013; Rendina C. I Papi. Storia e segreti. Roma, 2015; Отрош М. I. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

С. І. Присухін

Анастасій IV [лат. Anastasius IV; італ. Anastasio IV; у миру — Коррадо дела Субурра (Corrado della Suburra); бл. 1073, м. Рим, тепер Італія — 03.12.1154, м. Рим, Італія] — церковний діяч; 167-й *Папа Римський* (08.07.1153 — 03.12.1154). Походив із рим. аристократ. родини. Ймовірно, був членом ордену августинців-каноніків. Не пізніше 1114 призначений кардиналом-священником, бл. 1128 — кардиналом-єпископом. Брав участь у виборах Папи 1130: за протидію кандидатам підтримав Г. Папарескі (*Інокентія II*). Після вимушеної еміграції Інокентія II до Франції лишився папським *вікарієм* в Італії. Виконував функції вікарія при *Целестині II* та *Євгенії III* (1130–1153), був довіреною особою *понтифіків*, посередником між ними та Рим. сенатом. Користувався авторитетом у *курії* як досвідчений дипломат і придворний. На момент обрання на *Святий престол* був головою (деканом) *Колегії кардиналів*. Протягом короткого *понтифікату* відіграв роль миротворця. Врегулював спір із *Фрідріхом I Барбароссою* щодо призначення Магдебурзького єпископа. Підтвердив архієпископ. повноваження Вільяма Йоркського, чим завершив понад 10-літні суперечки між єпископатами Йорка, Рим. курією та орденом *цистерціанців*. Прагнув укріпити відносини з церквами Швеції та Норвегії. Опікувався реставрацією *Латеранської базилики в Римі* та споруди *Пантеону в Римі*.

Лит.: Задворный В. Л. История Римских пап : в 2 т. Москва, 1994. Т. 1; Католіческая енциклопедия : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1; Moorhead J. The Popes and the Church of Rome in Late Antiquity. London; New York, 2015; Rendina C. I Papi. Storia e segreti. Roma, 2015; Отрош М. I. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

Анастасія Ярославна (бл. 1023, м. Київ, тепер Україна — після 1074, абатство Адмонт, тепер земля Штирія, Австрія) — княжна, донька *Ярослава Мудрого*, дружина угор. короля *Андраша I*, королева Угорщини (бл. 1046–1060). Точні дати та місце народження і смерті невідомі. Вийшла

заміж за Андраша I бл. 1046, коли він за допомогою руських військ здобув угор. трон. У тогочасних джерелах ім'я його дружини не називали. Уперше воно фігурує в польськ. історика 15 ст. *Я. Длугоша*. Шлюб А. Я. з Андрашем I був склад-

Анастасія Ярославна
проклинає свого сина
Шаламона. Худ. Шома Орлаї
Петрич, 1857. Музей Дері,
м. Дебрецен (Угорщина)

ником європ. матримоніальної політики *Ярослава Мудрого*, який відійшов від традиц. дипломатії своїх попередників, спрямованої переважно на Візантію. А. Я. мала двох синів від шлюбу з королем: *Шаламона* (нар. бл. 1052; був королем 1063–1074) і *Давида*. Після смерті Андраша I та сходження на престол його брата *Бели I А. Я.* перебувала у вигнанні в Німеччині до самої смерті.

Лит.: Raffensperger Ch. Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World. Cambridge; London, 2012; Zsoldos A. The Arpads and their Wives: Queenship in Early Medieval Hungary: 1000–1301. Roma, 2019.

М. Ф. Котляр

Анастасій IV

Анастигмат (від *ан...* — заперечний префікс і *астигматизм*) — найдосконаліший складний *об'єктив* (найчастіше фотографіч.), у якому виправлено астигматизм, кривину поля, сфер. аберрацію та коматич. аберрацію 3-го порядку, а також хроматич. аберрацію (див. *Аберації оптичних систем*). Астигматизм зумовлений неоднаковістю кривини оптич. *поверхні* в різн. *площинах* перетину світл. *пучка*, що падає на неї. Астигматизм виявляється в центрованих оптич. системах, у яких зображення точки (цятки), що не лежить на гол. осі системи, є не точкою, а двома перпендикулярними лініями, розташованими в різн. площинах. Збільшуючи в А. кількість лінз та застосовуючи різні сорти *скла*, вдається отримати А. з великими відносними отворами та кутами зору й відповідно високою світлосилою.

Лит.: Тудоровський А. И. Теория оптических приборов : в 2 т. Москва; Ленинград, 1948; Артюхина Н. К. Классификация и аберрационный анализ зеркальных анастигматов с монолитом из двух зеркал // Вісник Нац. тех. ун-ту України «Київ. політех. ін-т». Сер.: Приладобудування. 2014. Вип. 47.

Г. О. Пучківська

Анастомоз (від грец. ἀναστόμοσις — устя, отвір, вихід) — з'єднання однорідних анатом. елементів, переважно судин, без проміжної перегородки, унаслідок чого утворюється єдина система. Вирізняють внутрішньосистемні та міжсистемні, патологічні та штучні А. У вищих рослин — з'єднання судин провідних тканин;

у грибів — з'єднання чи зрощення *гіф* грибниці; у тварин — сполучення між кровоносними чи лімфатичними судинами або нервами, м'язами тощо. А. також утворюються між порожнистими органами. Штучні А. (міжкишкові, міжсудинні тощо) використовуються за оперативного втручання в хірургічному лікуванні.

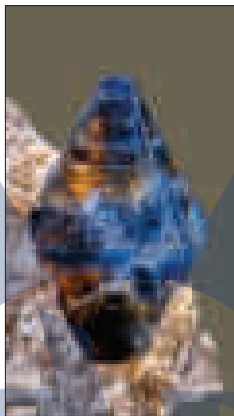
Лит.: Омельковець Я. А., Сологор К. А., Білецька М. Г. та ін. Порівняльна анатомія хребетних тварин. Луцьк, 2003; Красильнікова Л. О., Авксентьева О. О., Садовниченко Ю. О. Анатомія рослин. Рослинна клітина, тканини, вегетативні органи. Харків, 2013; Колісник І. Л., Шевцов О. О., Полякова А. І. Макроскопічна анатомія судин селезінки // Актуальні питання медичної науки та практики. 2015. Вип. 82. Т. 2; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., допрац. Вінниця, 2016.

Анастрофа́ (грец. ἀναστροφή — переставлення, перекидання, повертання) — фігура мови, зміна прямого порядку слів у словосполученні на непрямої без порушення змісту. В антич. віршуванні, зокрема грец., А. — переставлення двоскладов. *применника* в такий спосіб, що він ставиться після керованого ним *іменника* й наголос у ньому переміщується на першій склад. А. можлива також в укр. мові, напр., «єдиного слова заради» (М. Бурмака) замість «заради єдиного слова».

Лит.: Якубський Б. В. Наука віршування. Київ, 2007.

Анатáз (франц. anatase, від грец. ἀνάτασις — витягнення) — *мінерал*, одна з трьох природ. поліморф. модифікацій діоксиду титану TiO_2 . Відомий від 1738, термін увів Р.-Ж. Гаюї 1801. Л. Н. Воклен 1802 довів ідентичність його хім. складу з *рутилом*. Масові частки: Ті — 59,95%, О — 40,05%; як домішки (сумарно до 3,5%) може містити Nb, Fe, Al, Cr, V, Sn. Утворює гостробіпірамід., рідше призматич. і таблитчасті *кристали* проти ін. тетрагональних мінералів, форм. *Сингонія* — тетрагональна; параметри *коміркі елементарної* $a = 3,78\text{--}3,85 \text{ \AA}$, $c = 9,51\text{--}9,62 \text{ \AA}$. *Заломлення показники* — $n_o = 2,561$, $n_e = 2,488$; *спайність* — досконала за (001) та (111); *твердість* за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 5,5–6; *густина* — 3,79–3,97 кг/м^3 . Колір коричн., жовтувато- чи червонувато-коричн., зеленкуватий, синій, сірий, чорний, рідко майже безбарвний; *блиск* алмаз., металевий. Різновиди: А. ніобієстий (містить до 21,61% Nb_2O_5), А. танталістий (містить до 13% Ta_2O_5). А. — акцесор. мінерал, що трапляється в жилах альп. типу, у *породах гірських магматичних та породах гірських метаморфічних*, іноді в *пегматитах*, а також розсипищах. Найбільші у світі родовища А. — у Бразилії. В Україні відомий у *гранітах* різн. типів та пегматитах (Приазов'я, Волинь тощо), розсипищах (Приазов'я, Придніпров'я). Застосовується в електроніці як напівпровідник. Нанопорошок А. — фотокатализатор для метал. і силікат. поверхонь, зокрема т. з. самоочисного скла. Може синтезуватися штучно. Використовують як колекц. мінерал. Прозорі кристали інколи фасетують як колекц. ювелір. вставки.

Лит.: Бартошинский В. З., Возняк Д. К., Галабурда Ю. А. и др. Минералы Украины. Киев, 1990; Матковський О. І., Павлишин В. І., Сливко Є. М. Основи мінералогії України. Львів, 2009; Deer W., Howie R., Zussman J. Rock-forming Minerals. Non-silicates. Oxides, Hydroxides and Sulphides.

Анатаз

Анатичук Лук'ян Іванович

London, 2011; Павлишин В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

О. А. Вишневецький

Анатичук, Лук'ян Іванович (15.07.1937, с. Коленківці, тепер Хотинського р-ну Чернів. обл., Україна) — вчений у галузі термоелектрики та технології матеріалів, доктор фіз.-матем. наук, професор (з 1976), академік НАН України (з 1992), почес. професор *Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича* й Уханьського ун-ту (Китай), почес. академік Міжнар. академії холоду. Народився у вчительській сім'ї. 1960 закінчив фіз.-матем. ф-т Чернів. держ. ун-ту, де й розпочав трудову діяльність. Ще в студент. роки займався наук. розробками. 1964 захистив кандидат., 1974 — доктор. дисертацію. Від 1973 очолює кафедру термоелектрики та мед. фізики в Чернів. ун-ті. За ініціативи А. 1978 засн. Спец. конструкторсько-технол. бюро (СКТБ) термоелектр. приладобудування «Фонон», 1991 реорганізоване в *Термоелектрики інститут НАН України*. На 2020 це єдиний в Україні заклад, дослідження якого спрямовані на розв'язання фундамент. проблем фізики термоелектр. явищ. А., не полишаючи роботу в ун-ті, працював із 1978 наук. керівником, а 1980–1990 — директором СКТБ «Фонон». Від 1991 — директор Інституту термоелектрики НАН та МОН України. А. — автор узагальненої теорії термоелектрики та теорії надійності термоелектр. приладів, новітнього термоелектр. *матеріалознавства*, комп'ютер. проектування термоелектр. матеріалів, приладів і систем. Під його керівництвом створено бл. 400 термоелектр. виробів різн. призначення, деякі з них — для косміч. програм. Відкрив понад 30 нових типів термоелементів. Автор понад 350 наук. праць, зокрема 8 моногр., має понад 200 автор. свідоцтв і патентів. 1993 організував видання міжнар. наук. журн. «Термоелектрика», відтоді його гол. редактор. Президент Міжнар. термоелектр. академії, створеної за його сприяння 1994. До складу академії входять провідні спеціалісти в галузі термоелектрики з 28 країн світу (станом на 2019). А. — член бюро Відділення фізико-тех. проблем матеріалознавства НАН України, голова науково-координац. ради в Чернівецькій обл. Західного наук. центру НАН та МОН України, голова секції за фаховим напрямом «Приладобудування» Наук. ради МОН України, член Міжнар. товариства термоелектриків і Товариства з функціонально-градієнтних матеріалів (Японія). Лауреат премій ім. С. Вавилова (1974), ім. М. Островського (1972), Ради Міністрів СРСР (1987). Нагороджений орденами: «Знак Пошани» (1975); Жовтневої революції (1986); князя Ярослава Мудрого V (2012) і IV ступенів (2017). Повний кавалер ордена «За заслуги» III ст. (1997), II ст. (2004), I ст. (2007). А. присвоєно титул «Людина року» Амер. біограф. ін-том (2003).

Пр.: Термоэлементы и термоэлектрические устройства. Киев, 1979; Успівавт. — Микрокалориметрия. Львів, 1981; Оптимальне управління властивостями термоелектричних матеріалів і приладів. Чернівці, 1992; Полупроводники в екстремальних температурних умовах. Санкт-Петербург, 2001.

Лит.: Лук'ян Іванович Анатичук. К 70-летию со дня рождения. Черновцы, 2007; Рожан А. Гонки без финиша. Киев, 2010; Анатичук Лук'ян Іванович (до 75-річчя від дня народження) // Термоелектрика. 2012. № 3.

Анатоксин (від *ана...* і *токсини*) — бактеріальний токсин, який унаслідок спец. обробки втрачає отруйні, але зберігає антигенні та імуногенні властивості. Одержують А. знешкодженням токсину за допомогою тривалого витримування в теплому (35–38 °С) розчині формаліну. Застосовують як *вакцину*. Відомі дифтерійний, правцевий, коклюшний, гангренозний, ботулінічний, стафілококовий та ін. А., які застосовують для створення активного *імунітету* до інфекц. хвороб у людей і тварин з метою профілактики та одержання імун. сироваток. *Імунізацію* дітей для профілактики *дифтерії, правця, коклюшу* здійснюють вакциною АКДП, що включає дифтерійний, коклюшний і правцевий А. У профілактиці й лікуванні інфекцій застосовують А. гангренозний, ботулінічний, стафілококовий та ін. А. використовують для імунізації коней з метою одержання лікувальних сироваток (протиправцевих, протидифтерійних).

Лит.: Фармацевтична енциклопедія / За ред. В. П. Черних. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2010; Потехин А. В., Лебедев Н. В., Русалев В. С. Антигенные и иммуногенные свойства анатоксина *Actinobacillus pleuropneumoniae* // Ветеринария и кормление. 2013. № 5; DiPiro J. T., Talbert R. L., Yee G. C. et al. *Pharmacotherapy: A Pathophysiologic Approach*. 10th ed. New York, 2016.

Анатолій (рр. н. і см. невід.) — художник 2-ї пол. 17 ст. *Ієромонах* Почаївського монастиря (тепер *Почаївська Успенська Лавра*). Під безпосеред. враженням від подій написав картину «Облога Почаєва турками 1675 року», уявлення про яку дає її гравійоване повторення, виконане 1704 Н. Зубрицьким.

Лит.: Жолтовський П. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ, 1978; Степовик Д. Українська гравюра бароко. Київ, 2012; Плохій С. Царі та козаки. Загадки української ікони. Київ, 2018.

Анатолійське плоскогір'я — внутр. частина Малоазійського нагір'я, розташованого на п-ові Мала Азія (Анатолійському) у *Туреччині*. Назва походить від грец. *ἀνατολή* — схід сонця, місце, де сходить сонце. А. п. формує найбільшу фіз. геогр. та геоморфол. обл. Туреччини. Від узбережжя *Чорного моря* (на Пн.) А. п. обмежане

Анатолійське плоскогір'я,
г. Ерджіас

Понтійськими горами, від узбережжя *Середземного моря* та *Месопотамської низовини* (на Пд.) — горами *Таур*. На Сх. А. п. переходить у *Вірменське нагір'я*. Довж. — 700 км, шир. — 400 км. Серед. висоти — від 900–1200 м на Зх. до 1600–

2000 м на Сх. Найвищі висоти мають пасма на межі А. п. і Тавру. Тут розташовані гори Ерджіас (3917 м), на схилах якої створено гірськолижний курорт, та Хасандаг (3253 м). Обидві вершини — згаслі *стратовулкани*. Входить до тектонічно активного Альпійсько-Гімалайського складчастого поясу, збереглися згаслі вулкани, вел. лавові поля. Трапляються сильні землетруси. У пд. частині — ландшафти вулканіч. нагір'я *Каппадокії*, утворені *вивітрюванням* вулк. туфів (див. *Гереме національний парк і Каппадокій нечерні поселення*). У центр. частині А. п. розташоване велике солоне оз. Туз. Прісноводні озера Акшехір та Ебер мають тектоніч. походження. Мережа водотоків густа, однак річки переважно маловодні та влітку пересихають. На найбільшій р. Кизил-Ірмак для зрошення та водопостачання споруджено водосховища. У сх. частині розташоване верхів'я р. *Євфрат*. В окр. районах А. п. водотоки відсутні. Клімат аридний, осн. тип ландшафту — *напівпустелі*. На Зх. та в порівняно обводнених долинах ростуть ксерофітні чагарники й ліси. Попри посушливий клімат, складність із водопостачанням та сейсмічність, на А. п. розташовані великі міста Туреччини — її столиця *Анкара*, Конья, Кайсері, Ескішехір.

Лит.: Пророченко Н. О. Туреччина: історія, культура, географія. Київ, 2005; Landscapes and Landforms of Turkey / Ed. by C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, N. Kazancı. Cham, 2019.

Анатолійський буровугільний басейн — один із найбільших буровуг. басейнів світу, розташований у *Туреччині* в Зх. Анатолії (пров. Маніса й Кютах'я) та Центр. Анатолії (пров. Чорум, Амасья, Болу). Доведені запаси *вугілля бурого* — 3,2 млрд т (2003), з них готові до виїмки — 0,5 млрд т (2012). У межах бас. відомо бл. 40 родовищ, знач. частина яких придат. до розроблення відкритим способом. Інтенсив. освоєння розпочато з 2-ї пол. 20 ст., видобуток ведуть переважно (88 %) відкритим способом. Вугленосність пов'язана з прісноводно-континент. олігоцен-міоцен. (див. *Олігоценова епоха й олігоценовий відділ; Міоцен*) відкладами потужністю 500–2000 м. Головна пром. вугленосність зосередж. у *формації Тургут* (тортон) у 5 вуг. пластах склад. будови (від 0,6–2,5 м, іноді сягають 80 м), що залягають майже горизонтально, мають тектон. порушення. Потужність вугленосних пластів у відкладах олігоцену — 1,5–2 м, у відкладах міоцену — 5–20 м. Уміст вологи в бурому вугіллі становить бл. 40 %; зольність — 15–35 %; теплота згоряння — 12–20 МДж/кг. Найзнач. родовища: Ельбістан (запаси оцінено в 3 689 млн т, 40 % від заг. запасів бурого вугілля Туреччини, проект. потужність 20 млн т/рік), Тунчбілек, Кютах'я, Сейітемер, Ятаган, Кангал. Видобуток бурого вугілля контролює держ. компанія «Адміністрація вугільних підприємств Туреччини» («Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu»), здійснюють держ. (до 95 % видобутку) та невеликі приват. підприємства. Видобування бурого вугілля, під час якого обсяг *породи пустої* перевищує обсяг видобутої *корисної копалини* в десятки разів, спричиняє виникнення териконів і *відвалів*. Воно потребує будівництва під'їз. шляхів, збагачув. фабрик та ін. виробн. приміщень. Небезпеку становлять заплановані будівництва ТЕС, що працюють на вугіллі родовища, з відвалами (для скидання *золи* після згоряння вугілля). Серед

інших небезпеч. чинників — забруднення води й повітря, викиди парник. газів, самозаймання вугілля. Буре вугілля А. б. б. використовують для виробництва електроенергії (на електростанціях), генерування теплоенергії на підприємствах цемент., цукр. й азотної пром-сті, а також для побут. потреб (вуг. брикети).

Лит.: Докукин А. В., Ершов Н. Н., Костин В. А. Горнодобывающая промышленность Турции. Москва, 1979; Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 3; Воробьев Б. М. Уголь мира : в 3 т. Москва, 2013. Т. 3: Уголь Евразии; Sosson M., Stephenson R., Adamia Sh. Tectonic Evolution of the Eastern Black Sea and Caucasus. London, 2017.

Н. В. Вергельська

Анатолійські мови — див. *Хетто-лувійські мови*.

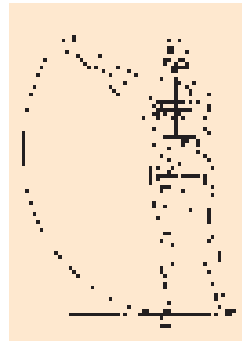
Анатомічний атлас — див. *Атлас анатомічний*.

Анатомія (від грец. *ἀνατομή* — розтин) — наука, що вивчає форму та будову організмів людини й тварин, закономірності розвитку в їхній функціон. взаємодії з довкіллям, з огляду на вікові зміни, статевої відмінності та індивід. особливості. Перші письмові відомості з А. виявлено в літ. пам'ятках стародав. Китаю та Індії. В антич. Греції анат. дослідження проводили *Гіппократ* і *Арістотель* (4 ст. до н. е.). Своєрідною енциклопедією антич. медицини є твори рим. лікаря *Галена із Пергама* (2 ст. н. е.). Деяка інформація міститься в рукописах *Ібн Сіні* (*Авіценни*; Ірак). В епоху Відродження *Леонардо да Вінчі* (Італія; 16 ст.) перший почав планомірно розтинати і препарувати трупи. Спостереження він зображав в анат. малюнках і виклав в описах. Реформатором А. вважають А. *Везалія* (Бельгія) — автора праці «Фабрика людського тіла» (1543). На тер. Рос. імперії А. почала розвиватись 18 ст. у лікар. школі при ген. шпиталі в м. Москві, який заснував *Петро І*. Першими рос. анатомами були учні М. *Ломоносова* — А. Протасов, К. Щепін, а також вихованці Київ. академії — Н. *Амбодик-Максимович* та О. Шумлянський. У Петербур. мед.-хірург. академії на поч. 19 ст. виникла анат. школа, яку заснував уродженець Чернігів. губернії (м. Новгород-Сіверський) П. Загорський. Вагомую постать в А. був М. *Пирогов*, якого з Україною пов'язує посада попечителя Київ. навч. округу (1858–1861) та садиба Вишня поблизу м. Вінниці (тепер — у межах міста), де вчений закінчив свої дні. П. Лесгафт розвивав функціонально-анат. напрям. В Україні у 2-й пол. 19 ст. успішно працювали анатоми київ. та харків. шкіл. Кафедру А. в Київ. ун-ті (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) створив послідовник М. Пирогова проф. О. *Вальтер*, пізніше її очолював В. *Бец* (див. *Беца клітини*). У м. Харкові О. Білоусов одним із перших досліджував іннервацію кровоносних судин. Проблему колатерального кровопостачання успішно розробляли А. Любомудров (м. Львів), В. Колесников (м. Київ) та ін. В. *Воробйов* (м. Харків) був автором підручника й атласу з А. людини. Відомі праці укр. анатомів Ф. Волинського, М. Спірова, О. Сушка, Р. Синельникова, В. Касьяненка, С. Манзія, Г. Гімбельрейха (А. тварин) та ін. Значним внеском у розвиток морфології та порівняльної А. були

праці О. *Северцова*, І. І. *Шмальгаузена* та Б. Матвеева. Розрізняють А. тварин (зоотомія) та А. людини. Разом із *фізіологією* А. є основою теорет. та практ. медицини, ветеринарії та зоотехніки, основою для вивчення життєвих функцій орг-му. А. вивчає питання *філогенезу, антропогенезу, онтогенезу, ембріогенезу* тощо. Особливості будови органів людини і тварини вивчає порівняльна А. Систематична А. вивчає форму, будову й розміщення різних органів за системами. До неї входять *остеологія* — морфологія системи скелету, *синдесмологія* — вивчення типів з'єднань кісток і зв'язок, зокрема *артрологія* — суглобів, *міологія* — м'язів, *спланхнологія* — внутр. органів, *ангіологія* — судин, *неврологія* — вчення про нервову систему, *естезіологія* — про органи чуття, *дерматологія* — про шкіру. Топографічна (хірург.) А. вивчає співвідношення органів у різних ділянках тіла людини й тварин. Зовн. форми тіла людини та їхні пропорції розглядає пластична А. Патологічна А. досліджує зміни органів і тканин орг-му, спричинені розвитком патол. процесу. Вивчення будови органів і тканин за допомогою *мікроскопа* є об'єктом *мікроскопічної* А.

Лит.: Омельковець Я. А., Сологор К. А., Білецька М. Г. та ін. Порівняльна анатомія хребетних тварин. Луцьк, 2003; Мицкан Б. М., Попель С. Л., Федонюк Я. І. Функціональна анатомія. Київ, 2007; Красільнікова Л. О., Авксентьева О. О., Садовниченко Ю. О. Анатомія рослин. Рослинна клітина, тканини, вегетативні органи. Харків, 2013; Зеленецкий Н. В., Щипакин М. В., Зеленецкий К. Н. Анатомия и физиология животных. Санкт-Петербург, 2015; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., доопрац. Вінниця, 2016.

Анатомія рослин — розділ структурної *ботаніки* з вивчення внутр. будови рослин. Завдання А. р. — дослідження клітин, тканин та їхнього поєднання в органах рослин. орг-мів. Становлення А. р. як науки тісно пов'язане з винаходом та удосконаленням мікроскопа. 1664 англ. фізик Р. Гук удосконалив мікроскоп К. Дреббеля (1619) й опублікував працю «Мікрографія» («Micrographia»), у якій першим використав термін «клітина» й показав клітинну будову корку, бузини, кропу, моркви тощо. Засновниками А. р. є італ. біолог і лікар М. *Мальпігі* (1628–1694) та англ. ботанік і лікар Н. *Грю* (1628–1712). М. Мальпігі опублікував перший підручник з А. р. у двох томах (1675–1679). Н. Грю ввів у ботаніку поняття «порівняльна анатомія», «тканина», «паренхіма», уперше описав будову продихів тощо і 1682 опублікував працю «Анатомія рослин» («The Anatomy of Plants»). Акт. розвиток А. р. розпочався після того, як М. Я. *Шлейден* вивчив роль ядра в клітині й Т. *Шванн* сформулював *клітинну теорію* будови живих організмів (1838–1839). Надалі А. р. розвивалася в різних напрямках. Спочатку розробляли описову А. р., завданням якої було дослідження та опис клітин, складу дорос. рослин та їхніх тканин і особливостей розподілу тканин у різних органах рослини. У 2-й пол. 19 ст. активно розвивалася порівняльна А. р., започаткована працею нім. ботаніка й мікробіолога А. Г. де *Барі* з порівн. анатомії вег. органів фанерогамних (насінневих) та папоротеподібних рослин. Наприкінці 19 — поч. 20 ст. вел. увагу привернули праці зі систематичної А. р. *дводольних* і *однодольних* нім. фітоморфолога Г. Золередера (1860–1920). Залеж-

Анатомія. Пропорції чоловічого тіла з трактату «Чотири книги про пропорції людського тіла» худ. Альбрехта Дюрера, 1528

ність між структурою тканин та органів і перебігом фізіол. процесів стала предметом дослідження фізіологічної А. р. Напряма заснували швейц. ботанік С. Швенднер (1829–1919), австр. ботанік Г. Таберландт (1854–1945), рос. фізіолог рослин К. А. Тимірязев (1843–1920), рос. анатом рослин В. Г. Александров (1887–1964). Послідовний розвиток росл. структур в онтогенезі вивчає онтогенетична А. р. Дослідження поступ. перебудов ознак анатомічної структури в процесі іст. розвитку росл. світу дотепер залишається предметом еволюційної чи філогенетичної А. р. Актуальною є палеоанатомія — розділ А. р., який розглядає мікрморфол. структуру викопних рослин. Взаємозв'язок між структурою рослини та довкіллям вивчає екологічна А. р., з якою тісно пов'язані ін. напрями, зокрема експериментальна й фізіологічна А. р. Структурно-функціональна (листопадних) рослин на зміну умов існування досліджував франц. еколог і ботанік Г. Бонье (1853–1922). Ботанік-фізіолог В. Р. Заленський (1875–1923) започаткував кількісно-анатомічний метод дослідження рослин, безпомилково вказав на існування чіткої залежності між кількістю і розміром анатомічних елементів листка та характером місцезростання. Чим сухіше й освітленіше місцезростання рослини, тим більше продихів і жилок мають листки порівняно з рослинами того ж виду, які ростуть у затіненому і вологішому місці. Що вище розташовано листок на стеблі тієї самої рослини, то більше формується продихів на одиницю його площі і більша заг. протяжність жилок, розташованих на тій площі. Ця закономірність відома як закон Заленського. Істотним є внесок у розвиток еколого-функціо-

Анатомічні дані та методи досліджень широко застосовуються в різних сферах люд. діяльності: аграрному виробництві, медицині, пром-сті (харч., мебл., фарм., целюлозно-паперовій), техніці, криміналістиці, археології та ін.

Лит.: Эзау К. Анатомия семенных растений / Пер. с англ. Москва, 1980; Проценко Д. Ф., Брайон О. В. Анатомия растений. Київ, 1981; Ільїнська А. П., Футорна О. А., Дяченко І. І., Федорончук Н. С. Методика виготовлення препаратів вегетативних органів рослин на мікромотокріостаті // Укр. бот. журн. 2001. Т. 58. № 2; Ільїнська А. П., Шевера М. В. Структура поверхні листків представників родів *Berteroa* DC., *Descurainia* Webb et Berth. та *Capsella* Medic. (Brassicaceae) // Укр. бот. журн. 2003. Т. 60. № 5; Evert R. F. Esau's Plant Anatomy: Meristems, Cells, and Tissues of the Plant Body: Their Structure, Function, and Development. New Jersey, 2006; Шумик М. І., Заїменко Н. В., Ільїнська А. П. Структурно-анатомічні адаптації листків літньозелених (листопадних) видів роду *Rhododendron* L. (Ericaceae Juss.) // Інтродукція рослин. 2015. № 1.

А. П. Ільїнська

Анатози́зм (лат. *anatocismus*, грец. ἀνατοζισμός — відсотки з відсотків, від ἀνά — понад і τόμος — відсоток) — нарахування відсотків не лише на початкову суму, а й на відсотки, які набігли за відповідний термін.

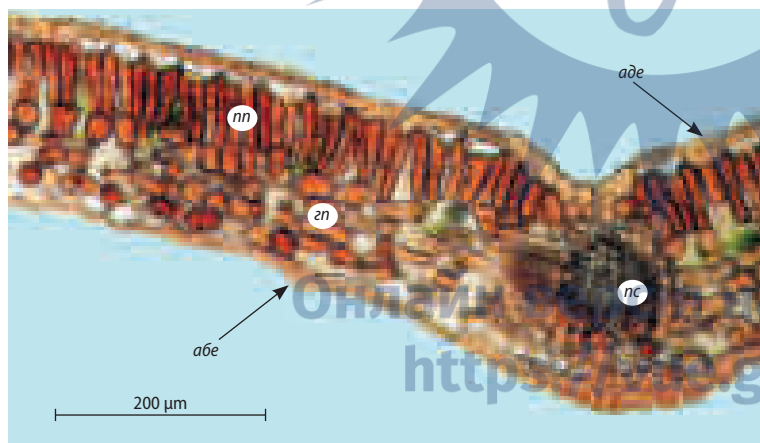
Дж.: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда», затверджений Наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000 // Зубілевич С. Я., Кравченко І. Ю., Прокопенко О. О. та ін. Посібник з бухгалтерського обліку. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2002.

Лит.: Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В. та ін. Бухгалтерський облік. Запоріжжя, 2018.

Анафа́за (від *ана...* та *фаза*) — третя стадія мітотичного (див. *Мітоз*) і мейотичного (див. *Мейоз*) поділу рослин. і тварин. клітин. На цій стадії оприявлено, що кожна *хромосома* складається з двох *хроматид*, а нитки веретена поділу прикріплені до *центромери* кожної з пар. Під час А. хроматиди роз'єднуються і розходяться до протилеж. полюсів клітини. Цей рух відбувається синхронно й забезпечується взаємодією двох процесів: скорочення ниток веретена поділу клітини, що зв'язують хромосоми з її полюсами, та подовження центр. ниток веретена, що зв'язують обидва полюси. Завдяки такому механізму хромосоми чітко розходяться до полюсів клітини.

Лит.: Alberts B., Johnson A., Lewis J. et al. Molecular Biology of the Cell. 5th ed. New York, 2008; Инге-Ветчюмов С. Г. Генетика с основами селекции. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург, 2010; Матвієнко С. В., Коссаб Б. Й. Основи генетики. Львів, 2017.

Анафе́ма (грец. ἀνάθεμα — відлучення, прокляття, від ἀνατίθημι — накладати, з ἀνα... — на і τίθημι — ставити, класти) — 1) Відсторонення *вірянина* від семи *таїнств* Церкви за протиставлення себе церк. вченню та способу життя, а також рекомендація вірним уникати контактів із цією людиною. Вперше слово «А.» в значенні «церковна кара» було вжито в офіц. *канонах* помісного Ельвїрського собору на поч. 4 ст. н. е. Формула «нехай буде А.» бере початок із документів Гангрського собору (бл. 340). А. насамперед накладають на *еретиків*, але їй піддають і за менші провини (розпусту, злодійство тощо). Розрізняють «велике», публічне відлучення та

Анатомія рослин.

Анатомічна будова листка рододендрона Кемпфера (*Rhododendron kaempferi* Planch.): пс — провідний пучок середньої жилки, абе — абаксальна епідерма, аде — адаксальна епідерма, пп — палисадна паренхіма, гп — губчаста паренхіма.

нальної А. р. укр. учених-ботаніків, серед яких академіки АН УРСР Є. П. Вотчал (1864–1937), В. М. Любименко (1873–1937), М. Г. Холодний (1882–1953), акад. НАН України К. М. Ситник (1926–2017) та ін. Сучасна А. р. переживає ренесанс, зумовлений бурх. розвитком мол.-біол. досліджень, є складником комб. мол.-морфол. підходу для розв'язання низки питань евол. розвитку росл. світу. У методичному арсеналі новітньої А. р. досі має значення клас. опт. мікроскоп, широко застосовуються сучасні мікроскопи (цифр., електр. поляризац., люмінесцентний, фазово-контрастний, конфокальний), ультра- та кріомікроскопи, широкий спектр барвників, мікротомія, рентгеноструктурний аналіз тощо.

«мале» — тимчас. виключення з громади за провину, меншу за *ересь*; останнє не вимагає собор. рішення та проголошення. Три щаблі А.: відлучення від таїнств; заборона на участь у спільних *молитвах* і духовне спілкування з вірними; повне вилучення з життя громади.

2) Публічне зречення вірянами своїх помилок.

3) Переносно — прокльон.

Лит.: Анафема: История и XX век / Сост. П. Паламарчук. Москва, 1998; Skowronek M. Remarks on the Anathemas in the Palaea Historica // Studia Ceranea. 2013. № 3; Понікаровська Н. А. Віддани анафемі в контексті вивчення уявлень про категорію заложних в українській народній культурі // Укр. культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2015. Вип. 21. Т. 2; Кураев А. В. Дары и анафемы. Что христианство принесло в мир? 5-е изд. Москва, 2017.

С. Д. Абрамович

Анафілаксія (від *ана...* та грец. φύλαξις — захист) — гостра, важка, системна реакція гіперчутливості, що виникає внаслідок прискороного масив. виділення медіаторів із опасистих клітин (мастоцитів) і *базофілів*. А. характеризується швидким початком із небезпеч. для життя порушеннями дихання та кровообігу, що супроводжуються проявами на шкірі та слизових оболонках. Термін «А.» уперше запропонували дослідники П. Портъє і Ш. Ріше (Франція) 1902 для позначення незвич. реакції в собак на повторне введення екстракту щупалець *актиній*. Аналог. шоківу реакцію в морських свинок на повторне введення кінської сироватки описав 1905 патолог Г. Сахаров (Росія). Спочатку А. вважали суто експеримент. феноменом, але згодом аналог. реакції було виявлено і в клініч. практиці. Нині виділяють ІgE-опосередковані, ІgE-незалежні та комплемент-опосередковані механізми А. Неоднорідна клініч. симптоматика А., наявність різних імунол. механізмів, залучення до патол. процесу багатьох систем життєзабезпечення орг-му, помилкова інтерпретація її клініч. особливостей, труднощі у проведеному лаб. тестів, що підтверджують діагноз, ускладнюють своєчасне встановлення діагнозу А. з його нозологічною рубрикацією для лікаря будь-якої спеціальності. А. вважають вірогідною, якщо у хворого упродовж кількох хвилин — годин після впливу *алергену* розвивається будь-який із таких симптомів: дифузна *еритема*, висип, кропив'янка та/або ангіонабряк, бронхоспазм, набряк гортані, *гіпотензія* та/або серцева аритмія.

Лит.: Simons F. E. Anaphylaxis // Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2010. Vol. 125; Бабаджан В. Д., Кузнецова Л. В., Зайков С. В. та ін. Анафілаксія. Київ, 2014; Anaphylaxis: Guidelines from the European Academy of Allergy and Clinical Immunology // Allergy. 2014. № 69 (8).

В. Д. Бабаджан

Анафілактичний шок — тяжка гостра генералізована реакція гіперчутливості негайного (анафілактичного) типу, яка виникає в разі повтор. введення в орг-м *алергену*, унаслідок чого виділяються медіатори, що порушують діяльність життєво важл. органів і систем. Етіологічні чинники А. ш. — інсектна, медикаментозна, харчова *алергії*, помилки під час проведення *імунотерапії алерген-специфічної*. А. ш. може виникати в результаті несприят. реакції на правильно введену і відповідно призначену мед. речовину чи на введення сироватки; може бути зумовлений патол. реакцією на вживання їжі. А. ш. ґрун-

тується на негайній алергічній реакції I типу. На стадії імунолог. реакції спостерігається сенсibiliзація орг-му, утворення реакінових антитіл класу E (IgE) під впливом алергену. Зв'язування Fcε-фрагментів IgE з опасистими клітинами й базофілами робить їх сенсibiliзованими до алергену. Під впливом повторного контакту алергену з антитілом (IgE), зв'язані з ним базофіли та опасисті клітини дегранулюють. Із гранул виділяються медіатори: гістамін, лейкотрієни, калікреїн та ін., що характеризує патохім. стадію А. ш. У деяких випадках А. ш. можуть спричинити антитіла класу G (IgG), які утворюють імунні комплекси, активують комплемент і запускають імунну реакцію III типу. При цьому анафілотоксини (C3a, C5a) стимулюють звільнення гістаміну з опасистих клітин, а фактор Хагемана розщеплює калікреїноген у калікреїн, що є джерелом утворення брадикиніну. Виділені в патохімичну стадію анафілактичної реакції медіатори підсилюють судинну проникність, призводять до втрати рідини з кров'яного русла, зменшення об'єму крові, що циркулює, розширення судин, скорочення гладенької (непосмугованої) мускулатури бронхів, гіперсекрецію слизу, що є виявом наступної патофізіолог. стадії А. ш. У результаті виникають гемодинамічні порушення, знижується ударний об'єм серця, падає фракція викиду, розвивається судинний колапс — хворий непритомніє. Клінічними проявами А. ш. є падіння АТ нижче 90/60 мм рт. ст., порушення дихання (задишка, бронхоспазм, ядуха), діяльності ШКТ (нудота, блювота, пронос), шкірний висип, ангіонабряк. У разі парентерального введення препаратів медикаментозний А. ш. розвивається зазвичай миттєво, за перорального — за 30–60 хв.

Лит.: Бабаджан В. Д., Кузнецова Л. В., Зайков С. В. та ін. Анафілаксія. Київ, 2014; Anaphylaxis: Guidelines from the European Academy of Allergy and Clinical Immunology // Allergy. 2014. № 69 (8); Ляхович Р. М. Анафілактичний шок: сучасний алгоритм екстреної догоспітальної та ранньої госпітальної медичної допомоги // Здобутки клініч. і експерим. медицини. 2015. № 1; Зайков С. В., Богомолов А. Є. Анафілактичний шок: профілактика та лікування // Астма та алергія. 2016. № 1.

П. Г. Кравчун, В. Д. Бабаджан

Анафора (грец. ἀναφορά, букв. — піднесення), єдинопочаток — стилістична фігура, утворена шляхом повторення однакових звуків, складів, слів, синтаксич. конструкцій на початку речень, віршових рядків чи строф. Відповідно до повторів розрізняють звукову (повтор звуків), лексичну (повтор слів), синтаксичну (повтор конструкцій), ритмічну (повтор пауз) та ін. А. Звукова А. — найпоширеніша. Часто до цього прийому вдаються прозаїки для пов'язування початку суміж. речень чи навпаки віддалених у тексті розділів. Напр., у повісті «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка всі 14 розділів починаються однаковими синтакс. конструкціями. Найчастіше А. використовують у поет. текстах для надання певної ритмічності, стиліст. тональності, підсилення осн. думки (напр., як у вірші «Тобі одній, намріяна царівно» М. Рильського). Як різновид повтору А. є важливим засобом виразності в худ. тексті. Відповідно збільшується семантич. обсяг мовних одиниць, вносяться нові художньо-сміслові відтінки у вислів. А. конденсує автор. думку, слугує основою різно-

маніт. образних уявлень, підсилює емоц. сприйняття твору. А. використовують також як виражальний засіб у наук. та публіцистичному стилі для виділення певного слова й впливу на емоції читача.

Лит.: Літературознавчий словник-довідник. Київ, 2007; Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. Житомир, 2009; Пахаренко В. І. Основи теорії літератури. Київ, 2009; Святотець В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ, 2011.

В. В. Громова

Анахорсіс (грец. Ἀναχαρσίς; бл. 614 до н. е., бл. м. Ольвії, тепер на тер. України — після 559 до н. е., місцевість Гілея, тепер на тер. України) — напівлегендарний скіфський мудрець. Син скіф. царя Гнура (чи Девкета) й еллінки, зведений брат царя Савлія (Кадуїда). Батько направив А. на навчання до Греції. У Мілеті юнак зустрічався з Фалесом із Мілета. 592 до н. е. прибув до м. Афін, де зустрів Токсаріса, скіфа, лікаря та мудреця, прибічника помірності у всьому. А. тривалий час подорожував Грецією, набув слави філософа, зустрічався з тираном Періандром у м. Коринфі, політиком і поетом Хілоном у м. Спарті, мудрецем Місоном у м. Дельфах (див. Дельф археологічні пам'ятки). Відвідав у м. Сардах лідійського царя Креза. За Геродотом, на зворот. шляху до Скіфії (де на цей час утвердився Савлій) А. оминув прот. Геллеспонт (тепер Дарданелли) і зупинився в м. Кізіку, де справляли свято Кібели. А. дав обітницю: за умови вдалого повернення додому, він принесе богині жертву за побаченим обрядом. Згідно з грец. джерелами, у Скіфії А. мав намір навчити земляків жити на «еллінський лад». У Гілеї (лісиста місцевість у ниж. течії р. Дніпра) він таємно виконав обіцяний обряд. За доносом на місце святкування прибув Савлій і убив брата стрілою. Ймовірною причиною було побоювання втратити владу. Скіфи засуджували чужоземні звичаї, тому на запитання про А. тривалий час відповідали, що не знають його. Згідно з джерелами, А. винайшов двозубий якір, ковальські міхи, вдосконалив гончар. круг і вітрило. Він був лікарем і поетом (поет. твір із 800 віршів не зберігся). Як мислитель, обстоював помірковану аскезу; цікавився етикою, політикою, логікою. А. приписували понад 50 афоризмів, цитованих в антич. і візантійських джерелах (про відносини та поведінку людей, захист гідності, заздрість, значення мови, мореплавання, гімнастику, політику та сусп. устрій, шкоду пияцтва тощо). Відомі 10 кіничних листів (див. Кініки) А.: до Креза, афінян, Солона, тирана Гіппарха, Аннона, правителя Фракії Тереза та ін. Вони створені на підтримку тенденції ідеалізувати варварів як «природні» народи. Припускають, що А. бував у м. Ольвії та міг брати участь у реліг. церемоніях ольвіюполітів. Серед епіграф. пам'яток м. Ольвії відоме графіті 1-ї пол. 6 ст. до н. е., яке пов'язує з А. сином А. Анагерром. Греки вважали А. одним із інтелект. авторитетів, який помер за «ідею» (як згодом Сократ). Продемонстрував майстерність у риторичі (навіть поширився вислів «говорить як скіф»). Через популярність А. його ім'я використовували для пропаганди своїх ідей представники різн. філос. напрямів, зокрема, кініки. У м. Афінах було встановлено статую на його честь. На А. посилялися авторитетні мис-

лителі Еллади (Платон, Арістотель, Плутарх Афінський, Лукіан).

Лит.: Плутарх. Сочинения / Пер. с др. гр. Москва, 1983; Русяева А. С. Славенний мудрець — скіф Анахарсіс. Київ, 2001; Геродот. Історії в дев'яти книгах / Пер. із старогрецьк., передм. та прим. А. О. Білецького. Харків, 2006; Мураїн В. Ю. Анахарсіс і Скіл (про один із пасажів «Історії» Геродота) // Культурол. вісник. 2014. Вип. 32; Меленко С. Г., Марчак В. Я. Філософсько-правові погляди Анахарсиса у контексті формування соціальної та правової філософії українського соціуму // Право.ua. 2015. № 1.

І. П. Мозговий

Анахорет (грец. ἀναχωρητής, від ἀναχωρέω — віддалятися) — християнський подвижник, відлюдник, який обрав аскетичний, усамітнений спосіб життя в закинутих чи пустельних місцевостях, скитах, печерах тощо. Витоки анахоретства сягають 2 ст.; їх пов'язують із жорсток. переслідуваннями ранніх християн, бажанням християн. подвижників розірвати зв'язки з язичництвом. Згодом пустельництво дістало

Анахарсіс

Анахорет. Павло Фівейський, худ. Хосе де Рібера, 1640

богослов. обґрунтування як наслідування пустельного життя Іоанна Хрестителя, 40-денного посту Ісуса Христа в пустелі, вияв духов. подвигу та переборення спокус. Серед перших А. — Павло Фівейський (229–341), який понад 90 р. провів у повному усамітненні та самозреченні. Засновником анахорет. чернечої традиції вважають св. Антонія Великого (251–356), який понад 20 р. був самітником у Фівейській пустелі, пізніше оселився на тер. Синайського п-ова. Довкола нього утворилася чернеча громада, а згодом — анахорет. монастирі. Взірцями анахорет. чернецтва були т. з. отці-пустельники — християн. монахи, аскети й відлюдники, які мешкали в єгипет. скитській пустелі в 4–5 ст. Від сер. 4 ст. спільножиттє (кіновійне) чернецтво почало витіснити анахоретське, поступово стало панівним у християн. світі. На теренах України (Київщина, Чернігівщина, Волинь, Хмельниччина тощо) уже з княжої доби виникали скельні та печер. монастирі, закладені іноками-А., які шукали відлюд. місць для чернечих подвигів, вели суворий аскетич. спосіб життя, присвячений молитві, покуті, богопізнанню.

Лит.: Кабанець Є. Походження печерного затворництва на Русі в історико-географічному вимірі // *Ист.-геогр. дослідж. в Україні.* 2007. Вип. 10; Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников IV века. Москва, 2008; Берест Р. Я. Середньовічні чернечі печерні пам'ятки анахоретів Верхнього Подністер'я // *Археологія і давня історія України.* 2010. Вип. 4; Карсавин Л. Монашество в Средние века. Москва; Берлин, 2016.

А. В. Арістова

Анахромат [від *ана...* і грец. χρώμα (χρόμα-τος) — колір] — оптична система або об'єктив, у якому, на відміну від *ахромата*, не усунені хроматичні аберації. Ними називають спотворення зображення, що виникають через залежність заломлення показника оптич. середовища від довж. хвилі (див. *Аберації оптичних систем*). Дає різке зображення лише в монохромат. світлі, у нехроматичному — розмите і з кольор. краями. Анахромат. оптичні системи широко використовувалися до сер. 18 ст., коли було запропоновано ефектив. спосіб істот. зменшення хромат. абераций за допомогою використання спец. сортів скла, що мають різні властивості заломлення — флінтгласу і кронгласу. Простий А. у вигляді меніска або *перископа* з відносним отвором бл. 1:11 застосовувався в недрогих фотоапаратах як об'єктив для портрет. та пейзаж. зйомки, що дає м'яке зображення. Анахроматичні лінзи використовують як елемент ахромат. оптичних систем, а також самотійно в об'єктивах для створення худ. *фотографій*.

Лит.: Иофис Е. А., Шебалин И. Ю. Фотокинетехника. Москва, 1981; Кучеренко О. К. Розрахунок і конструювання оптичних приладів. Київ, 2016.

Анварі (повне ім'я — Авхад ад-Дін Алі ібн Махмуд Анварі; перс. اوحدالدين محمدبن محمد انوری; поч. 12 ст., м. Абівард, за ін. даними, м. Бадана, тепер Туркменістан — між 1189 і 1191, м. Балх, тепер Афганістан) — поет, астроном. У ранньому дитинстві залишився сиротою, був усиновлений бідною родиною. Навчався в *медресе* «Мансурія» в м. Тус, де вивчав усі тогочас. дисципліни, велику увагу приділяв астрономії. Заробляв як профес. поет, бл. 1135–1136 долучився до двору сельджуц. султана Санджара. Оспівував придвор. діячів та чиновників д-ви Сельджукідів і в такий спосіб зробив досить успішну кар'єру, проте наприк. життя відійшов від цієї діяльності та усамітнівся в м. Балху. А. — визнаний майстер поет. панегірика (*касида*). Знався на наук. здобутках свого часу. Поезія А. часто зазнавала критики від сучасників через надмірну насиченість наук. термінами. Мова творів часто близька до розмовної та лише незнач. мірою прикрашена ритор. засобами. *Газелі дивану* А. поєднують світські та суфійські мотиви, деякі з традиц. сумуванням через швидкоплинність людського життя. Найвідоміший твір А. — *касида* «Сльози Хорасану» — описує трагіч. наслідки нашествия кочовиків тюрків-огузів на Хорасан після повної поразки війська султана Санджара 1153. Твір був посланням-закликом названому сину султана Рукн ад-Діну Галдж Тамадж-хану надати військ. допомогу і звільнити місто. Тематика поезії: оспівування вина, віншування, нарікання, різні аспекти взаємин А. та його покровителя. Доробок відзначається вмільм використанням вишуканих метафор, багатим словник. запасом, а також залученням вел. кількості цитат. Джере-

лами для *алюзій* слугували різні наук. дисципліни. До творчості А. також належать *кит'а, рубай*. Окр. джерела приписують йому авторство деяких проз. наук. творів з астрології та філософії, проте жоден не зберігся до нашого часу. У багатьох творах А. помітний вплив старих майстрів перської касиди. Часто намагався наслідувати попередників, зокрема захоплювався творчістю Абу-ль-Фараджа Руні (11 ст.), поета при дворі Газневідів у м. Лахорі, диван якого, за власним твердженням, ретельно вивчив. Наступні покоління перськомов. поетів наслідували та цитували вірші А., окр. твори часто залучають до перських тлум. словників.

Тв.: Думака в мене — воєнна / Пер. з перс. А. Кримський // Кримський А. Вибрані твори. Київ, 1965; О придворных поэтах речь мою разумеи // *Поэзия народов СССР IV—XVIII веков.* Москва, 1972.

Лит.: Крымский А. Е. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии : в 3 т. Москва, 1914. Т. 1; Rypka J. History of Iranian Literature. Dordrecht, 1968; Самадов Т. Анвари и его газели. Душанбе, 1988; Thackston W. A Millennium of Classical Persian Poetry (A Guide to the Reading and Understanding of Persian Poetry from the Tenth to the Twentieth Century). Bethesda, 2000; Рейснер М. Л. Персидская лироэпическая поэзия X — начала XIII века: генезис и эволюция классической касиды. Москва, 2006; Brown E. G. A Literary History of Persia : in 4 vol. Cambridge, 2009. Vol. 2; Authors of the Medieval and Renaissance Eras, 1100 to 1660 / Ed. by A. Augustyn. New York, 2014.

Т. Ф. Маленька

Ангажемент (франц. engagement — зобов'язання, наймання, від пізнолат. inwadiamentum — застава, запорука) — 1) Запрошення актора, колективу артистів на певний строк для участі у виставах чи концертах приват. *антрепризи* або казенного театру за умовами контракту (угоди). Найпоширеніший у 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. Здебільшого практикується запрошення акторів на театр. сезон або для участі в окр. виставах. 2) З а с т а р. Купівля товарів у борг або грошова *позика* під відсотки. 3) З а с т а р. Запрошення на танець.

Анга́р (франц. hangar — накриття, з давньофранк. haimgard — огорожа навколо будинку, від haim — хутір і gard — огорожа) — закрита споруда для зберігання, технічного обслуговування

Анга́р

й ремонтування літаків, *вертольотів* та ін. літальних апаратів, а також різноманітної великогабарит. техніки. Найбільший сучас. А. (довж. до 180 м і вис. до 28 м) використовуються для тех. обслуговування двопалубних пасажир. літаків — аеробусів. Площу та об'ємно-планув. па-

раметри А. визначають відповідно до розмірів, кількості й схеми розташування об'єктів. Розрізняють А. аркових і шатрових (наметових) типів, тунельні й тупикові, капітальні, збірно-розбір. та пневмокаркасні, одно-, дво- й багатосекційні. А. можуть мати прибудову для виробн., адм. і побут. приміщень. Прогін А. — до 150 м, вис. — до 40 м. Залежно від призначення А. можуть обладнувати кранами, доками з багатоярус. платформами, драбинами, рухом. майданчиками, підвишеними до ферм перекриттів. Завдяки стандартизації конструкцій та можливості швидкого монтування А. часто використовуються не лише для зберігання техніки, але і як пром. приміщення, склади, зернохосвища, торг. й виставкові павільйони, спорт. споруди.

Лит.: Блохин В. И., Баканов Е. А., Богатырь В. Т. и др. Основы авиационной техники и оборудование аэропортов. Москва, 1985; Гетун Г. В. Основы проектирования промышленных зданий. Київ, 2009; Young S., Wells A. Airport Planning and Management. New York, 2019.

Ангара — річка в Іркутській області та Красноярському краї РФ, найб. притока р. Єнісея. Єдина річка, що витікає з оз. Байкал. Назва походить від евенкійського «онган» (мн. «онгар») — дрібна сосна, що росте на заплавах берегах, або тунгус. онгар — зимове мохове пасовище оленів. Виток А. розташований між смт Листвянка та Порт Байкалом, за 60 км від м. Іркутська, у цьому районі ширина А. — 850 м, глибина — 1,5 м, на плесах — до 5 м. У місці витоку ніколи повністю не замерзає. Довжина А. — 1779 км. Перетинаючи Середньосибірське плоскогір'я, впадає до р. Єнісею, збільшуючи його водність майже вдвічі. Глибина А. біля гирла — від 2,1 м на відмілинах до 4,8 м на фарватері, ширина — 1400 м (на Стрільківських порогах — 880 м). До спорудження каскаду ГЕС (1950–1970-ті) на знач. ділянках А. була стрімкою, бурхливою річкою. Прорізаючи верстви міцних гірських порід (переважно долеритів), А. утворювала пороги з бурхливою течією та уступами півздовжнього профілю 2–8 м і т. з. шивери — виходи скельних порід у руслі, між якими рукави річки перетворюються на стрімкі потоки. Швидкість течії в межах порогів становила 3,2–4,5 м/с. Найб. каскад порогів розташовувався нижче сучас. м. Братська — пороги П'яний, Похмільний, Падунський (локальне падіння річки — 5,8 м), Довгий (8 м), Дубининський, Шаманський, Єршовий та ін. Через це судноплавство по А. було ризикованим. 1966–1969 ці пороги затоплено водами Братського вдсх. Сенькіна, Аплинська, Горохова шивери затоплені Богучанським вдсх. Пороги, що залишилися нижче, не становлять особл. небезпеки для судноплавства. Тип живлення А. — змішаний: озерний, сніговий та дощовий. Натепер стік А. майже повністю зарегульований. На А. побудовано каскад ГЕС (вверх за течію): Іркутська (1956, потужність 662 МВт), Братська (1966, 4500 МВт), Усть-Ілімська (1979, 3840 МВт), Богучанська (2014, 2997 МВт). Відповідно, водний режим А. визначається роботою гідровузлів. Від січня до березня здійснюється передповеневе спрацювання водосховищ, у квітні відбувається зниження фактично до значення мертвого рівня. Потім рівень води підвищується і сягає максимуму в червні — липні, після чого знову спадає. Друге підвищення спостерігається в жовтні — на поч. грудня. У при-

гирловій частині А. (с. Татарка) мін. витрати води — 1380 м³/с, макс. — 28 400 м³/с, середньо-багаторічні — 5250 м³/с, у районі м. Іркутська — 1950 м³/с. Льодовий режим А. формується під впливом стоку води з оз. Байкал із вищою т-рою, ніж мають притоки. Також на ньому позначаються скиди води на ГЕС. Льодохід — від сер. жовтня, тривалий (до 1,5 міс.). Скрес — у сер. квітня, у низов'ї — на поч. травня. А. приймає багато приток, деякі з них — багатоводні бурхливі річки. Найбільші ліві притоки — Іркут, Ока, Кова, Мура, Тасеева (нижче злиття вел. річок Уди та Бірюсі), праві — Ілім, Чадобець, Іркінєєва. На Верх. А. розташовано міста Іркутськ (620 тис. осіб), Ангарськ, Усольє-Сибірське та ін. Біля ГЕС були побудовані пром. центри — міста

Ангара

Братськ (240 тис. осіб) та Усть-Ілімськ. На Середній і Нижній А. розташовані старовинні сибірські села (сmt Стрілька в гирлі А. засн. 1647), а також нове м. Кодинськ (засн. 1989). Загалом бас. А. — це малообжиті тайгові райони Сх. Сибіру. Іхтіофауна А. налічує понад 30 видів, серед них — сх. лящ, ялець, сибірська плотва (чабак), щука, минь, у притоках зі швидк. течією — харіус. Унаслідок спорудження водосховищ значно скоротилися популяції стерляді, нельми, проте на багатих зоопланктоном мілководдях Братського вдсх. розмножилася пелядь. У гідровузлах Ангарського каскаду відсутні суднопровідні споруди, тому судноплавство можливе лише на окр. ділянках (Листвянка — Іркутськ — Братськ, Богучанська ГЕС — гирло). ГЕС Ангарського каскаду мають вел. значення для економіки Сибіру. Крім 4-х наявних, нижче по течії заплановано будівництво ще 3-х електростанцій у 2022–2032. Еколог. орг-ції виступають проти цього, оскільки водосховища змінили гідрол. режим А. і долинні екосистеми, були затоплені нас. пункти. Братське вдсх — друге за об'ємом у світі (169,3 км³), має макс. глибину 150 м, середню — 30 м, повний водообмін у ньому відбувається лише за 2 р., в Усть-Ілімському — за 7 міс. Береги водосховищ руйнуються через інтенс. образню, також розвинений карст.

Лит.: Ресурсы поверхностных вод СССР : в 20 т. / Под ред. В. Г. Симова. Ленинград, 1972. Т. 16: Ангаро-Енисейский район. Вып. 2: Ангара; Антипов А. Н., Абасов Н. В., Бережных Т. В. и др. Географические закономерности гидрологических процессов юга Восточной Сибири. Иркутск, 2003; Бурькин А. А. Енисей и Ангара. К истории и этимологии названий гидронимов и изучению перспектив формирования географических представлений о бассейнах рек Южной Сибири // Новые исслед. Тувы. 2011.

Версія на vue.gov.ua

№ 2–3 (10–11); Синюкович В. Н., Курбатова Н. Н., Чернявская И. А. Водный режим Усть-Илимского водохранилища в период нормальной эксплуатации. // География и прир. ресурсы. 2011. № 1; Мамонтов А. А., Мамонтова Е. А., Тарасова Е. Н. Стойкие органические загрязнители в р. Ангара и Ангарских водохранилищах // Chemical Bulletin of Kazakh National University. 2013. № 4.

М. В. Аристов

Ангарія (від грец. αγγαρεία — кінна пошта або з лат. angarius — вершник-вістовий, з давньоперс. ангірд — кінний гонець) — 1) В античну добу та середньовіччя — різном. дорожні та гужові податі, якими обкладали населення в інтересах держави або феодала (для будівництва доріг і мостів, доправлення вантажів, державних перевезень, переїздів можновладця та його почту тощо). 2) Право воюючої сторони на примусове вилучення на своїй тер. (або на тер., що опинилася під її контролем) засобів транспорту нейтр. держав. А. застосовують у разі нагальної потреби та за умови сплати повної компенсації за завдану шкоду. Ірунтується на заг. принципах надзвич. обставин (до яких належить *війна чи збройний конфлікт*), що допускають здійснення актив, заборонених в умовах миру. Спершу право А. означало *реквізицію* земель та мор. транспорту, стосувалося як нейтр. держав, так і власних підданих, громадян. Згодом було поширене на будь-яку власність нейтр. (або дружньої) держави та обмежене умовою цілковитого відшкодування. Право А. підтвердили Паризька декларація 1856; IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907); Женевська конвенція про захист цивільного населення (1949) та ін. Право А. дозволяє державі під час війни або сусп. небезпеки реквізувати не тільки іноз. засоби транспорту, що перебувають на її тер., але й вантажі, необхідні в умовах надзвич. обставин. Може бути реалізоване і через знищення або виведення з ладу нейтр. власності (напр., пошкодження підводних кабелів). Нейтр. судна у відкритому морі А. не підлягають. Нейтр. д-ва має право А. у разі, якщо рухомий склад (вантаж) надійшов із тер. сторони, що воює.

Лит.: Pavithran A. K. Substance of Public International Law. Western and Eastern. Madras, 1965; Skubiszewski K. Use of Force by States. Collective Security. Law of War and Neutrality // Manual of Public International Law / Ed. by M. Sorensen. London; New York, 1968; Schwarzenberger G., Brown E. A Manual of International Law. 6th ed. Milton, 1976; Tandon M. P. Public International Law. Faridabad, 2012; Мицик В. В., Буроменський М. В., Інаговський М. М. та ін. Міжнародне публічне право : у 2 т. Харків, 2018.

В. Н. Денисов

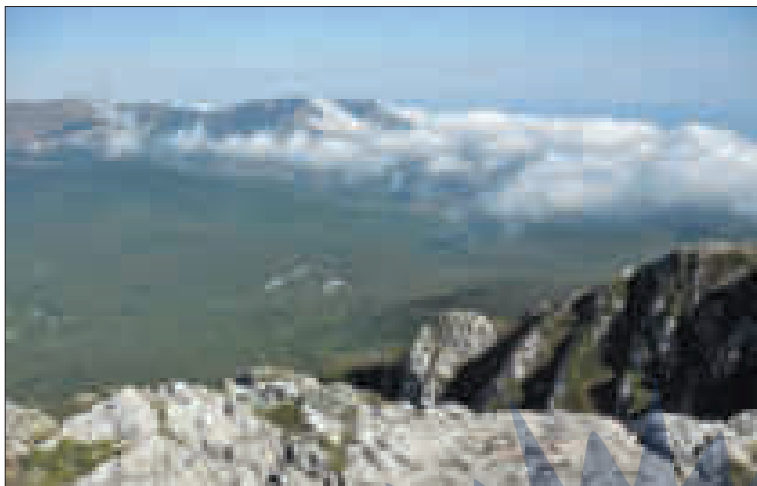
Ангаро-Ілімський залізорудний басейн — група родовищ *руди залізної* в Іркутській області. Розташований у міжріччі Ангари та Іліму. Басейн та тип руд уперше виокремив та описав акад. С. Смирнов за результатами геологорозвідув. робіт (1931). Запаси руди оцінено в 598 млн т (1956). У межах басейну відомо 13 родовищ магнетит. (див. *Магнетит*) руд: Коршунівське, Рудногорське, Октябрське, Красноярське, Седанівське, Тат'янїнське, Кільцеве та ін. Усі родовища розташовані біля пд.-сх. краю *Сибірської платформи* й пов'язані з породами гірськими осадовими (доломіти, вапняки, мергелі, аргіліти, пісковики) кембрію (див. *Кембрійський період і кембрійська система*) та ордовіку, трапами

пермі-тріасу (див. *Пермський період і пермська система та Тріасовий період і тріасова система*). Показники запасів заліз. руд Рудногор. родовища (2014): розвідано (категорій А + В + С1) — 208,7 млн т за серед. вмісту Феруму в рудах 32%, поперед. оцінено — 37,3 млн т. Запаси заліз. руд Рудногор. родовища (2016) становили (категорії В + С1) 56,581 млн т. Заг. прогноз. запаси магнетит. руд ін. родовищ — бл. 2 млрд т до глиб. 600–1200 м. Крім того, у басейні багато неоцін. рудопроявів. Перші згадки (1654–1655) про заліз. руди в Ангаро-Ілімському басейні належать воеводі Б. Оладьїну (Аладьїну), який доручив перевірити їхнє існування рудознавцям І. Бутакіну та Ш. Коршуніну. На честь останнього названо родовище. 1667 за ініціативою нового воеводи С. Онічкова в районі смт Шестаково на правому березі р. Іліму побудовано першу домищу для отримання кричного заліза. 1844 геолог М. Козицький уперше дослідив Коршунівське родовище. 1847 на базі Долонівського, Єрмаковського, Красноярського та Кежемського родовищ засновано Миколаївський, 1849 — Лучихинський заводи, які працювали до 1923. Дослідження заліз. руд проводили вчені О. Чекановський та І. Черський (Польща). Перше детальне дослідження родовищ заліз. руди здійснив К. Богданович під час проектування Транссибір. залізниці. Родовища заліз. руди басейну докладно вивчені геологами 1930–1931. У 1965 засновано Коршунівський гірничо-збагачув. комбінат. Руд. поклади вміщені в структури трубоподіб. форми крутого падіння, які виходять на поверхню. Крім трубоподіб. тіл на деяких родовищах виявлено пластові подіб. поклади. Осн. рудотвор. мінерали — магнетит, меншою мірою *гематит* і мартит, рідко — *пірит*, *халькопірит*. Текстури руд — брекчії, укріплені, сітчастопрожилкові. Уміст Феруму в рудах становить 18–55%. У процесах формування родовищ виокремлюють скарноворудну, гідротермальну й гіпергенну стадії. Під час кар'єр. розробок здійснюють виїмку й акумуляцію гір. порід, що змінює геолого-геоморфол. умови району видобутку й прилеглих територій. Водночас створюється новий техноген. рельєф: негат. форми — *кар'єри* — чергуються з позит. — *відвалами породи пустої*. Глибина кар'єрів, що досягають 400–500 м, приуроч. до відкритої розробки руд. родовищ. Під час розробки Коршунівського залізоруд. родовища на схилі пн. експозиції р. Коршунихи створено відвали із 6 ярусів вис. 15–30 м, що займають пл. 5 км². Розробляють Коршунівське та Рудногорське родовища. Руди мають підвищений уміст оксидів *Магнію* та *Кальцію*, тому є самотопними та легко збагачуваними. З них отримують найякісніші в РФ *концентрати залізорудні агломераційні*. Осн. споживачем руди є компанія «Мечел» (зокр. ПАТ «Челябінський металургійний комбінат»).

Лит.: Калугин А. С., Калугина Т. С., Иванов В. П. и др. Железородные месторождения Сибири. Новосибирск, 1981; Фицев Б. П. История геологии Илимского района и Коршунувский ГОК // Земля Иркутская: ист., архит., археол., краевед. 2006. № 2; Чунина А. Е. Региональная экономика. Саратов, 2018.

О. О. Ремезова

Ангарський перевал — прохід у улоговині Головного пасма *Кримських гір*, між масивами *Чатир-Даг* та *Демерджи-Яйла*. Розташований на

Вид на Ангарський перевал з г. Ангара-Бурун

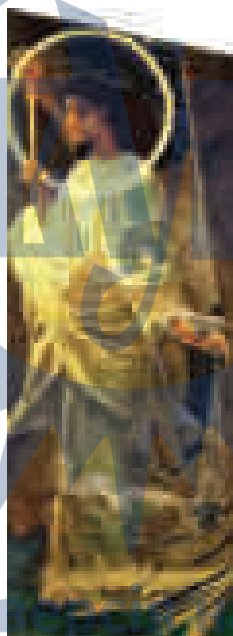
висоті 752 м над рів. м. Через перевал пролягає автошлях М-18 *Сімферополь — Алушта — Ялта* (Автономна Республіка Крим). Відстань від А. п. до м. Алушти — 13,5 км, до м. Сімферополя — 30 км. Неповдалі беруть початок р. Ангара (притока *Салгіру*), що тече на Пн., та струмок Демерджи-правий (притока р. Демерджи), що тече на Пд. Навколишня місцевість укрита буково-дубово-граб. лісами. У районі А. п. розташовані метеостанція, турбаза, кілька турист. стоянок. Звідси починаються кілька турист. маршрутів Крим. горами. 2012 на А. п. встановлено пам'ятник крим. *тролейбусу* на трасі найдовшого у світі міжміського тролейбус. маршруту Сімферополь — Ялта (функціонує від 1959).

Ангарські мови — див. *Чадські мови*.

А́нгел (грец. ἄγγελος — вісник, посланець, від ἄγγελλω — оголошувати, повідомляти, доповідати) — у *юдаїзмі, християнстві, ісламі* — надприродна, безтілесна істота, створена Богом. А. проголошують людям волю Бога. Згідно з *Біблією*, А. мають індивідуальність, розум та емоції. Вважається, що вони досконаліші за людей, але як створені істоти — обмежені. Маючи свободу волі, можуть устояти в добрі (світлі ангели) або, спокусившись, пасти. Грішні А. — *демони*, злі духи; сатана прикидається А. світла. Юдейська ангелологія налічує 10 ангел. чинів, починаючи з найвищого. У християнстві богослови методом порівняльного аналізу *Старого Завіту й Нового Завіту* прийняли ієрархію, розробл. *Псевдо-Діонісієм Ареопажитом* у творі «Про небесну ієрархію». За цією концепцією А. поділяють на 9 чинів від вищих до нижчих: *серафими, херувими, престולי; панування, сили, влади; начала, архангели*, А. В ісламі ієрархії А. не існує, але виокремлюють групи ангельських істот за функц. визначенням — від 14 форм та імен і вище.

Лит.: Словарь библейского богословия / Под ред. К. Леон-Дюфура; пер. с фр. Брюссель, 1990; Ареопажит Дионисий. О небесной иерархии. Москва, 1994; Иванов М. С. Ангелология // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Федосеенко А. И. Иконы с изображением ангелов — окно в исторический и духовный мир // Вісник Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв. Мистецтвознав. Архіт. 2007. № 3; Muehlberger E. Angels in Late Ancient Christianity. New York, 2013.

Є. А. Харьковецько

Ангел з кадильом і свічкою. Худ. Врубель М. О., 1887

Ангелопулос Теодорос

Ангелопулос, Теодорос (Тео; грец. Αγγελόπουλος, Θόδωρος; 27.04.1935, м. Афіни, Греція — 24.01.2012, м. Пірей, Греція) — кінорежисер, сценарист, продюсер, почес. доктор ун-тів Брюсселя (з 1995), Ессекса (з 2001), Гренобля (з 2003), Зх. Македонії (з 2008) та ін. Один із провідних представників європ. *авторського кіно*, напрямку «нове грецьке кіно». Вивчав юриспруденцію в Афінському ун-ті. 1961 студіював філологію та антропологію в Паризькому ун-ті. Від 1962 здобував профес. знання в паризькому Ін-ті вищої кінематогр. освіти (тепер Вища нац. школа аудіовізуал. мист-в). 1964 повернувся до Греції. Упродовж 1964–1967 працював кінокритиком у газ. «Дімократікі Аллагі» («Δημοκρατική Αλληγή»; «Демократичні зміни»). Був співзасновником журн. «Сінхронос кінматографос» («Σύγχρονος Κινηματογράφος»; «Сучасне кіно»). 1968 дебютував як режисер короткометраж. стрічкою «Радіопередача». 1970 на її основі зробив свій перший повнометраж. фільм «Реконструкція». Відтоді працював як режисер і сценарист. Фільмографія А. загалом налічує понад 30 стрічок. Найбільше визнання отримав фільм «Вічність та один день» (1998; «Золота пальмова гілка» *Каннського міжнародного кінофестивалю*, 1998). Серед ін. фільмів: «Дні 1936 року» (1972); «Комедіанти» (1975), «Мисливці» (1977), які увійшли в кінотрилогію про події в історії Греції 1930-х; «Александр Великий» (1980); «Золотий лев» *Венеціанського міжнародного кінофестивалю*, Приз Міжнар. асоціації кінокритиків, «Мандрівка на Кітеру» (1984; приз за найкращий сценарій *Каннського МКФ*, Приз Міжнар. асоціації кінокритиків), «Пейзаж у тумані» (1988); «Срібний лев» *Венеціанського МКФ*, 1988), «Перерваний крок лелеки» (1991), «Погляд Улісса» (1995; Гран-прі *Каннського МКФ*, 1995), «Трилогія: Заплака на лука» (2004; Приз Міжнар. асоціації кінокритиків), «Пил часів» (2009) та ін. А. загинув під час зйомок фільму «Інше море», який мав завершити другу іст. кінотрилогію режисера. Філософські драми-роздуми А. позначені звертанням до соц.-політ. мотивів, вирізняються метафоричністю, символікою, алюзіями на давньогрец. міфологію, незвичною автор. стилістикою. Брав участь у великих міжнар. кінозбірниках: проєкті «Лю'єр і компанія» (1995, присвячений 100-річчю ювілею кіно), кіноальманасі «У кожного своє кіно» (2007, до ювілейного 60 *Каннського МКФ*). Співавтор сценаріїв більшості своїх фільмів. У стрічках А. грали зірки світового кіно: Б. Ганц, В. Дефо, І. Жакоб, М. *Мастроянні*, М. *Пікколі* та ін. Неодноразово (1968, 1970, 1972, 1975, 1999, 2004) отримував нагороду Міжнар. кінофестивалю в Салоніках (Греція). Лауреат премії Р. Брессона (2001), премії імені С. Параджанова «За внесок у світовий кінематограф» Єреван. міжнар. кінофестивалю «Золотий абрикос» (2010). Нагороджений Золотою медаллю Мадрид. центру мистецтв (2008).

Лит.: Ciment M., Terchant H. Theo Angelopoulos. Paris, 1989; Режиссерская энциклопедия. Кино Европы / Сост. М. М. Черненко; отв. ред. Г. Н. Компаниченко. Москва, 2002; Vassiliou A. Penser le cinéma en peintre: L'oeuvre de Théo Angelopoulos rencontre la peinture. Aix-en-Provence, 2016.

Т. Д. Мороз

Ангельська порода ВРХ — див. *Англєрська порода*.

Ангельські, Стефан Зигмунт (польськ. Angielski, Stefan Zygmunt; 06.01.1929, м. Любомль, тепер Волин. обл., Україна) — вчений-біохімік, лікар, доцент (з 1963), професор (з 1980), член Польської АН (з 2002), Європ. академії наук і мист-в (1989), інозем. член НАН України (1998), почес. член Амер. фізіол. т-ва та Польського нефрол. т-ва (з 1995). Народився в сім'ї офіцера польськ. поліції. Після загибелі батька 1940 родину депортували до Казахстану, потім — до Сибіру. Повернувся до Польщі 1946 після закінчення Другої світової війни. 1949 вступив на мед. ф-т Гданського ун-ту. Закінчив його 1954, захистивши випускню роботу «Амінокислоти сечі одно- та двояйцевих близнюків». Працював молодшим асистентом і асистентом каф. фізіол. хімії Мед. академії Гданська (1952–1958), з 1958 — лікарем. 1958 захистив кандидат. дис. та здобув ступінь доктора медицини. Працював у лаб. патобіохімії Ін-ту біохімії та біофізики Польської АН (1958–1964). У 1960–1961 був стипендіатом Фонду Рокфеллера при Колумб. ун-ті США. 1963 захистив доктор. дис. «Дія та метаболізм малеїнової кислоти в нирці», за яку присуджено наук. ступінь доктора габлітованого. Очолював створену ним лабораторію (1964–1999), а потім — каф. клініч. біохімії в Мед. академії в м. Гданську (першу в Польщі). Працював консультантом із лаб. діагностики (1967–1982), очолював Ін-т патології в Мед. академії в м. Гданську (1970–1975). Обіймав посаду проректора (віце-ректора) Мед. академії (1975–1980) та водночас був експертом із генетики людини Всесвіт. орг-ції охорони здоров'я (1975–1978). Президент Польського т-ва лаб. діагностики та віце-президент Польського біохім. т-ва (1976–1979). Член Ради Міжнар. т-ва нефрології (1980–1991). Працював у Мед. академії у м. Гданську, був її ректором (1990–1993). З 1999 — зав. лаб. клітин. та молекуляр. нефрології Ін-ту експеримент. та клініч. медицини Польської АН та Мед. академії м. Гданська. Від 2007 — ректор коледжу управління у м. Квідзині. Запрошений професор Вашингтон. ун-ту в м. Сіетлі, клініки Мейо в м. Рочестері (обидва — США), Базельського ун-ту (Швейцарія), кафедри нефрології Ун-ту м. Вюрцбурга (Німеччина) та кафедри клінічної хімії в ун-тах міст Копенгагена та Орхуса (Данія). Голова польськ. регіон. Т-ва депортованих до Сибіру. З 1989 — член-засновник відділення Сибір. асоціації м. Гданська, 1992–2002 — президент. 1992 став засновником фонду «Сибірська стипендія», який надає допомогу депортованим у кол. СРСР, а також їх нащадкам (особам польськ. походження) з метою здобуття освіти в ун-тах м. Гданська. Автор понад 150 наук. праць із клініч. біохімії та нирк. патобіохімії. Сфера наук. інтересів: біохім. та біоенерг. аспекти функції нирок; біол. транспорт амінокислот, фосфатів, кальцію та нуклеозидів; метаболіч. та гормон. регуляція клубочкової фільтрації, зокрема при діабеті; нейротоксичність; мед. аналітика. Серед праць: «Білки рецепторів плазматичної мембрани. Транспортна та гормональна регуляція змін» (1988; у співавт.), «Гіпертонія», «Нефрологія» (обидві — 2004) та ін. Під керівництвом А. захистили доктор. дис. понад 30 лікарів. Має тісні контакти з науковцями України, володіє укр. мовою. Один із організаторів польсько-укр. біохім. наук. форумів. За співавторства та дієвої підтримки А. видано перший в Україні

Ангельські Стефан Зигмунт

підручник укр. мовою з клініч. біохімії «Клінічна біохімія. Підручник» (1998). Лауреат Наук. премії м. Гданська (1990). Нагороджений орденом Відродження Польщі (1998), медалями.

Пр.: Успивавт. — Biochemia kliniczna w praktyce lekarskiej. Warszawa, 1983; Białka receptorów błon plazmatycznych. Transportowa i hormonalna regulacja przemian. Gdańsk, 1988; Biochemia kliniczna. Sopot, 2000; Nadciśnienie tętnicze. Kraków, 2004; Nefrologia. Lublin, 2004.

Лит.: Czekalski S., Rutkowski B. The History of Nephrology // Journal of Nephrology. 2006. № 19 (10); Ostrowski J., Rutkowski B. Profesor Stefan Angielski — wielki badacz, uczony i człowiek // Nefrologia i Dializoterapia Polska. 2009. № 13 (3).

Г. І. Калінічева

Ангемітоніка (від *а...* — заперечний префікс і грец. ἡμιτόνιον — півтон) — звукоряд без півтонів. До ангемітоніч. звукорядів належать лади діатонічні, звукоряд із водею є к-ти. Однак силикат. ангідрид SiO_2 з водею не реагує, хоча його можна добути дегідратацією силікат. к-ти H_2SiO_3 . Утворення ангідридів властиве як орган., так і неорган. к-там. Назви ангідридів походять від назв відповід. к-т, напр., фосфор. ангідрид P_2O_{10} , сірчаний ангідрид SO_3 , оцтовий ангідрид $(\text{CH}_3\text{CO})_2\text{O}$. Неорган. ангідридами є кислот. оксиди. Напр., SO_2 , CO_2 , P_2O_{10} , SO_3 , Mn_2O_7 , є ангідридами сульфатної, карбонатної, ортофосфатної, сульфатної, манганатної к-т відповідно. Орган. ангідриди можна розглядати як похідні орган. к-т (діацилоксида), що містять дві ацильні групи, приєднані до атома О: Acyl-O-Acyl . Вони утворюються внаслідок відщеплення молекули води від двох карбоксильних груп, які належать одній або різ. молекулам. Серед орган. розрізняють симетр. та зміш. ангідриди, що мають, відповідно, однак. або різ. ацильні групи: оцтовий ангідрид $(\text{CH}_3\text{CO})_2\text{O}$, ацетатнобензенсульфоновий ангідрид $(\text{CH}_3\text{CO})_2\text{O-S(O)}_2\text{Ph}$, тіобензоатний ангідрид $(\text{PhCS})_2\text{O}$. Ангідриди реагують із лугами з утворенням солей. Продуктами їхніх реакцій з *Н*-нуклеофілами є відповідні к-ти або їх похідні: у реакції з водею утворюються к-ти, зі спиртами — естери, з гідроген галогенідами — галогеноангідриди, з амінами — аміди. А. к. використовують у хім. пром-сті як осушники в орган. синтезах (напр., фосфорний ангідрид).

Лит.: Лемішко М. М. Гармонія : в 2 ч. 2-ге вид., допов. Вінниця, 2010. Ч. 1: Діатоніка; Юевич Ю. Є. Музика. Словник-довідник. Тернопіль, 2017.

Ангідриди кислот (від *ан...* — заперечний префікс і грец. ὕδωρ — вода) — оксигеновмісні сполуки, які можна добути відщепленням води (дегідратацією) від відповідних кислот. Продуктами р-ції ангідридів із водею є к-ти. Однак силикат. ангідрид SiO_2 з водею не реагує, хоча його можна добути дегідратацією силікат. к-ти H_2SiO_3 . Утворення ангідридів властиве як орган., так і неорган. к-там. Назви ангідридів походять від назв відповід. к-т, напр., фосфор. ангідрид P_2O_{10} , сірчаний ангідрид SO_3 , оцтовий ангідрид $(\text{CH}_3\text{CO})_2\text{O}$. Неорган. ангідридами є кислот. оксиди. Напр., SO_2 , CO_2 , P_2O_{10} , SO_3 , Mn_2O_7 , є ангідридами сульфатної, карбонатної, ортофосфатної, сульфатної, манганатної к-т відповідно. Орган. ангідриди можна розглядати як похідні орган. к-т (діацилоксида), що містять дві ацильні групи, приєднані до атома О: Acyl-O-Acyl . Вони утворюються внаслідок відщеплення молекули води від двох карбоксильних груп, які належать одній або різ. молекулам. Серед орган. розрізняють симетр. та зміш. ангідриди, що мають, відповідно, однак. або різ. ацильні групи: оцтовий ангідрид $(\text{CH}_3\text{CO})_2\text{O}$, ацетатнобензенсульфоновий ангідрид $(\text{CH}_3\text{CO})_2\text{O-S(O)}_2\text{Ph}$, тіобензоатний ангідрид $(\text{PhCS})_2\text{O}$. Ангідриди реагують із лугами з утворенням солей. Продуктами їхніх реакцій з *Н*-нуклеофілами є відповідні к-ти або їх похідні: у реакції з водею утворюються к-ти, зі спиртами — естери, з гідроген галогенідами — галогеноангідриди, з амінами — аміди. А. к. використовують у хім. пром-сті як осушники в орган. синтезах (напр., фосфорний ангідрид).

Лит.: Опейда Й., Швайка О. Глосарій термінів з хімії. Донецьк, 2008; Franceschetti D. Principles of Chemistry. Ipswich, 2017.

Л. В. Музичка

Ангідроз (від *ан...* — заперечний префікс і грец. ἰδρωσ — піт) — патологія, що характеризується порушенням потовиділення. Осн. причиною виникнення А. вважають порушення у функціонуванні потових залоз, до яких могли призвести пошкодження нервів, спричинені діа-

бетом, хворобою Паркінсона, амілоїдозом та ін.; шкірні захворювання (склеродермія) і травми шкіри; застосування деяких препаратів; вроджені та спадкові захворювання (хвороба Фабрі); зневоднення орг-му. Відповідно до етіологічних чинників виділяють вроджений і набутий А.; залежно від перебігу захворювання — гострий і хроніч.; також вогнищеві та генералізовані форми. Лікування пов'язане з усуненням причин, що призвели до порушення потовиділення.

Лит.: Феденюк Я. І., Волков К. С., Волошин В. Д. та ін. Анатомія та фізіологія з патологією. 3-тє вид., допов. і випр. Тернопіль, 2018; Ayvaz H., Gönül M., Gökçe A. Acquired Idiopathic Generalised Anhidrosis: A Rare Cause of Sweating Deficiency // Australasian Journal of Dermatology. 2018. Vol. 59. Is. 4.

О. М. Радченко

Ангїт (від грец. ἀγγείον — судина) — запалення кровоносних (артерій, артеріол, вен, венул, капілярів) або лімфатичних судин. Див. *Васкуліт*.

Ангїлья (англ. Anguilla) — самоврядна заморська територія Великої Британії з правами автономії.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташована на островах в *Карибському морі*. До складу тер. входять однойменний острів і низка незаселених островів. А. — найпівнічніша ланка ланцюгу Малих *Антильських островів* (група Підвітряних о-вів). Загальна територія А. разом з ін. островами й рифами — 102 км² (зокрема, площа однойменного острова — 91 км²).

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. Тер. поділяється на 14 районів. Адм. ц. — м. Валлі.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. До відкриття Х. Колумбом Америки остров населали *араваки*. У 16–18 ст. на А. базувалися франц., голланд., англ. мореплавці. Від 1650 А. — брит. колонія. Пост. поселенцями стали англ. плантатори. Після Другої світової війни входила до складу Асоційованої держави Сент-Кітс, Невіс та Ангїлья. 1971, після масових заворушень, А. проголосила себе окр. коронною колонією Великої Британії, з 1981 має статус заморської території. Законодавчо А. — самоврядна залежна територія. Формальна влада належить брит. монарху, головою виконавчої влади є губернатор (обирається строком на 4 р.).

ПРИРОДА. А. є типовим кораловим островом — трохи піднятим над поверхнею океану (найвища точка — пагорб Крокус-Хілл, 73 м над рів. м.), зі сплосченим рельєфом. Через плоский ландшафт зазнає дії спустошливих тропічних циклонів (див. *Циклон тропічний*). Біля гол. острова розташовані числ. коралові рифи та малі коралові острівки — поверхні корал. *атолів*, які лише на 2–3 м височіють над рівнем моря: Приклі-Пір-Кейз, Дог-Айленд, Сомбреро, найбільший — Скраб. Частина з них — у приватн. власності. Джерела прісної води відсутні. Водопостачання здійснюється за допомогою опріснювальних установок та збору дощової води в цистерни. Клімат тропічний, сухий, на його формування впливають *пасати*. Середньодобова т-ра протягом року коливається від +28 до +30,5 °С. Сухий сезон — із лютого до квітня, дощовий — із вересня до сер. грудня. Середньоріч. рівень опадів становить бл. 790 мм. Ґрунти примітивні, сухі, на піщаному та вапняк. субстраті, місцями — гумусовані. Серед рослин — сухі чагарникові та пальмові зарості. Багата

орнітофауна — 130 видів птахів (вел. колонія строкатих крячків, ацтекські чайки, сули, ін. прибережні птахи). На о. Дог-Айленді — карибські фрегати. Представлений 21 вид земноводних; є декілька видів плазунів, зокрема шкірясті черепахи й ендемічні ящірки-амейви.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 14,8 тис. осіб (2016, оцінка). За етніч. групами: афроамериканці (бл. 85 %), іспано-американці (5 %), англійці (4 %), англо-американці (4 %) та ін.; за релігійними групами (2011, оцінка) — англікани (22,7 %), методисти (19,4 %), п'ятидесятники (10,5 %), адвентисти (8,3 %), баптисти (7,1 %), католики (6,8 %), Церква Божа (4,9 %), свідки Єгови (1,1 %) та ін. Народжуваність — 11,2 ‰, смертність — 4,1 ‰, природний приріст — 7,1 ‰ (2011, перепис). Проживає понад 3,5 тис. тимчасових мешканців зі США, Великої Британії, країн Карибського бас. Найб. місто — Валлі (понад 1000 осіб; 2011, оцінка).

ГОСПОДАРСТВО. Найб. розвинуті туризм та *бізнес офшорний*. Щороку А. відвідує понад 130 тис. туристів (макс. 186 тис. осіб, 2015), переважно під час ексклюзив. круїзів чи на приват. яхтах. Функціонує понад 40 готелів, чимало котеджів і бунгало, що здаються в оренду. Туристів приваблюють ізольовані бухти та острівки з білим корал. піском. Швидко розвивається екотуризм, зокрема спостереження за птахами (бердвотчінг). Розмір фінансових операцій в офшорній зоні А. менший, ніж у сусід. державах Карибського бас., але швидко зростає. Сервісний сектор формує 87 % ВВП. Здійснюється вилов риби

Ангїлья. Прапор

Ангїлья. Герб

Ангїлья. пляж

та лобстерів. С. г. відсутнє через брак джерел прісн. води. Продовольчі та пром. товари завозять до А. з ін. кариб. країн і США. Є невеликі мор. порти — у селищах Сенді-Граунд та Бловінг-Пойнт. Налагоджене мор. поромне сполучення із сусідніми о-вами. Функціонує Аеропорт ім. Клейтона Дж. Ллойда, розташ. у м. Валлі. **ОСВІТА, КУЛЬТУРА.** У м. Валлі працюють 2 держ. школи. Популярна музика *реггі*, традиц. креольські танці. У м. Валлі відкрито футбольно-крикетний стадіон «Рональд Вебстер Парк». Регулярно проводяться вітрильні регати.

Лит.: Carty B., Petty C. Anguilla: Tranquil Isle of the Caribbean. London, 1997; Anguilla Population and Housing Census 2011: Selected Housing and Household Indicators — Analytical Brief. Anguilla, 2011; Cawley Ch. Colonies in Conflict: the History of the British Overseas Territories. Newcastle upon Tyne, 2015; Allen C. Landscapes and Landforms of the Lesser Antilles. Cham, 2017.

версія на порталі
https://vne.gov.ua

Ангіна (лат. *angina*, від грец. ἀγχόνη — задушен-ня) — термін для позначення давкого спастичного болю. У грудній порожнині — як вияв ішемії міокарда (*стенокардія*, грудна жаба, *ішемічна хвороба серця*, *атеросклероз* коронарних судин); у горлі — прояв запалення мигдаликів (гострий тонзиліт); у черевній порожнині — вияв ішемії кишківника (черевна жаба, атеросклероз судин кишківника). Для позначення болю горла при гострому тонзиліті в наук. літературі та профес. спілкуванні термін «А.» нині майже не використовують.

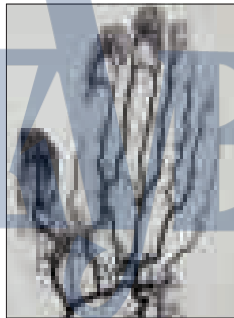
Лит.: Biolato M., Miele L., Gasbarrini G. et al. Abdominal Angina // American Journal of the Medical Sciences. 2009. № 338 (5); Скибчик В. А., Мельнік Ю. П. Повторна стенокардія після ревазуляризації міокарда: механізми, діагностика, медикаментозна терапія (Частина 2) // Ліки України. 2015. № 7; Walters M. A. Management of Chronic Stable Angina // Critical Care Nursing Clinics of North America. 2017. № 29 (4).

О. М. Радченко

Ангіо... (від грец. ἀγγεῖον — судина) — у складних словах вказує на відношення до судинної системи тварин і рослин, напр., *ангіоневроз*.

Ангіографія (від *ангіо...* та грец. γράφω — писати) — діагностич. рентгенологічна процедура, яка полягає в наповненні кровоносних судин певним контраст. барвником для візуального вивчення функціон. стану судини, локалізації ураження (*спазм*, *оклюзія*, *аневризми*, вади розвитку, *мальформації*), стану колатерального кровообігу, поширеності ураження тощо. У розробленні методів А. мали значення праці Е. Моніза (Португалія; церебральна А., 1927), В. Форсмана (Німеччина; *ангіокардіографія* самому собі, 1929), А. Курнана (Франція) та Д. Річардса (США; Нобелів. премія, 1956). У мед. практиці А. почали широко використовувати з 1980-х. Контраст. речовини (урографін, кардіотраст, трийотраст, гіпак тощо) є переважно йодовміс. препаратами. Заг. показаннями до проведення А. є діагностика судин. уражень: аневризм (розширень) судин, їхніх звужень — стенозів та оклюзій, закупорок (*ангіоспазм*, *атеросклероз*, тромбоз), запалень (ангіїт, *васкуліт*), пухлин (*ангіома*). Коронарну А. (ангіокардіографія) застосовують для діагностики та під час оператив. лікування гострих форм *ішемічної хвороби серця*, А. нижніх кінцівок — у діагностиці *атеросклерозу* їхніх судин; церебральну А. дає змогу діагностувати різні *мальформації* та *аневризми* судин гол. мозку; реновазографія — А. ниркових артерій при реноваскулярній *гіпертензії артеріальної* тощо. У сучас. медицині використовують удосконалені високотехнол. методики А.: 3D А. (дає змогу відтворювати просторову структуру судин), цифрова субтракційна А., кольорова А. (з кольоровим кодуванням), комп'ютерна томографічна А. (із цифровою реконструкцією судин), магнітно-резонансна томографічна А. (за допомогою магніт. поля без барвника або з контрастом, що містить гадоліній, уможлиблює розрізнення артеріального й венозного кровообігу), фазово-контрастна, чотиривимірна (4D), час-пролітна.

Лит.: Романко Н. М. КТ-ангіографія судин головного мозку // Променева діагностика, променева терапія. 2011. № 3–4; Русин В. І., Корсак В. В., Попович Я. М. та ін. Радіоізотопна ангіографія як критерій вибору способу непрямої ревазуляризації нижніх кінцівок // Харків. хірургічна

Ангіографія судин руки

школа. 2012. № 1; Гарматіна О. Ю., Робак О. П. МСКТ-перфузія та МСКТ-ангіографія при хірургічному лікуванні судинної патології головного мозку // Променева діагностика, променева терапія. 2016. № 1; Buccheri S., Franchina G., Romano S. et al. Clinical Outcomes Following Intravascular Imaging-Guided Versus Coronary Angiography-Guided Percutaneous Coronary Intervention With Stent Implantation: A Systematic Review and Bayesian Network Meta-Analysis of 31 Studies and 17,882 Patients // JACC: Cardiovascular Interventions. 2017. № 10 (24); Jungmann F., Emrich T., Mildnerberger P. et al. Multidetector Computed Tomography Angiography (MD-CTA) of Coronary Artery Bypass Grafts — Update 2017 // Rofo. 2018. № 190 (3); Kwon W., Yoon W., Kwon T. et al. Transradial Access for Cerebrovascular Angiography: Evaluation of Palmar Collateral Circulation with Hand Angiography and its Correlation with Allen Test // Clinical Neurology and Neurosurgery. 2018. № 164.

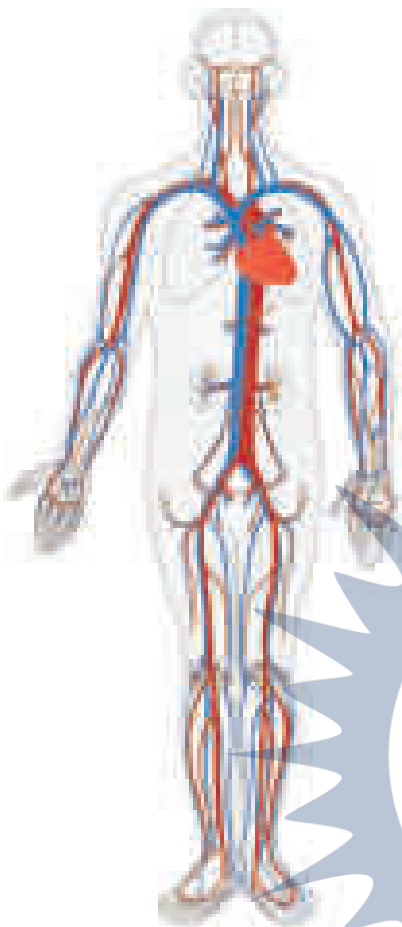
О. М. Радченко

Ангіокардіографія (від *ангіо...*, *кардіо...* та грец. γράφω — писати) — рентгенологічний метод дослідження стану камер серця та *ангіографія* магістральних судин. Використовують насамперед для діагностики вроджених вад серця і великих судин (дефекти міжпередсердної чи міжшлуночкової перегородки, коарктація *аорти*, декстрапозиція *аорти*, тетрада Фалло, незарощення *аортальної протоки* тощо). За допомогою катетера через судину (*артерію* для лівих відділів, *вену* для правих відділів серця) до камери серця (*передсердя* чи шлуночок) вводять рентгеноконтрастну речовину, зазвичай йодовмісну (напр., кардіотраст, йодурон, пієлозіл, діодон, діодраст). Звідти вона з плином крові розповсюджується осн. великими судинами. Це фіксують за допомогою серії зображень, що уможлиблюють визначення шляху поширення контрасту кровонос. судинами. Сучасну А. виконують за допомогою цифр. технологій (комп'ютерна А.). З удосконаленням ультразвуку, методик вивчення стану серця (*ехокардіографія*) та плинності крові в судинах частота проведення А. у клініках зменшилась.

Лит.: Bonagura J. D., Myer C. W., Pensinger R. R. Angiocardiology // Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice. 1982. № 12 (2); Бабляк О. Д., Максименко А. В., Мотречко О. О. Роль рентгеноангіохірургічних методів у діагностиці та лікуванні пацієнтів із конотрункціальними вадами серця та великими аорто-легеневими колатеральними артеріями // Шпитальна хірургія. 2015. № 2; Abdel Aziz F. M., Abdel Dayem S. M., Ismail R. I. et al. Assessment of Left Ventricular Volume and Function Using Real-Time 3D Echocardiography versus Angiocardiology in Children with Tetralogy of Fallot // Journal of Cardiovascular Ultrasound. 2016. № 24 (2).

О. М. Радченко

Ангіологія (від *ангіо...* та грец. λόγος — слово, вчення) — наука про судинну систему, до якої належать кровоносна та лімфатич. системи разом із серцем, пов'язані морфологічно та функціонально. Розрізняють анатом. А. (розділ норм. анатомії, що вивчає закономірності будови й функціонування судин), клініч. А. (розділ клініч. медицини, що вивчає захворювання і патол. стани судин, методи їх діагностики, профілактики та лікування). Уперше термін запропонував грец. лікар *Гален із Пергеми*, який так назвав операцію з видалення частини кровонос. судини. Виділення А. в окр. розділі медицини зумов-

Ангіологія. Спрощена схема кровоносної системи людини, вигляд спереду

лене поширеністю судин. захворювань, що є причиною загибелі або інвалідності значної кількості людей як у мирний, так і воен. час. Лікарям Стародавн. Єгипту, Риму та Греції були відомі ознаки артеріальних і венонних кровотеч, методи їх зупинки, а також захворювання на варикозне розширення вен (див. *Варикоз*). У 3–4 ст. н. е. описано операцію при *аневризмі*, яка майже в незмінному вигляді збереглася до 1930–1940-х. Інтенсив. розвиток А. припадає на 18–19 ст. Накопичуються знання про анатомію і фізіологію судин різного калібру й топографії, описуються раніше невідомі їх ураження [В. Купер (Велика Британія), Г. Дюпюїтрен (Франція); А. Вінвартер (Німеччина); М. Пирогов (Росія), М. Рейно (Франція)], з'являються різні, перев. фізіотерапевтичні, методи лікування. Тоді ж виникли перші класифікації уражень судин і спроби наукового обґрунтування деяких хірург. втручань на судинах: перев'язування з огляду на колатеральний кровообіг, видалення аневризми тощо (І. Буяльський, 1823; М. Пирогов, 1832). У сер. 19 ст. впровадження в медицину методів *асептики* й *антисептики*, *наркозу* і *рентгенології* піднесло хірургію, зокрема А., на нов. рівень лікування судин. захворювань. 1902 А. Каррел (Франція) опублікував роботу, присвячену судин. шву, що дало початок розвитку сучас. судин. реконструктивної хірургії. 1928 Р. дос Сантос (Португалія) і П. Ламас (США) успішно застосували в клініці вдосконалену методику внутрішньоартер. введення контраст. речовин для уточнення характеру ураження периферич.

артерій. Це започаткувало розвиток *ангіографії*, яка тепер є осн. діагност. методом в А., що уможливило точне визначення характеру та обсягу ураження, а також ступінь розвитку колатерального кровообігу.

Літ.: Синельников Р. Д., Синельников Я. Р. Атлас анатомии человека : в 4 т. 2-е изд. Москва, 1996; Матешук-Вацеба Л. Р. Нормальная анатомия. Львів, 1997; Нетлюх М. А. Українсько-латинський анатомічний словник. 2-ге вид., випр. Львів, 2000; Свиридов О. І. Анатомія людини. Київ, 2000; Анатомия человека : в 2 т. / Под ред. М. Р. Сапина. 5-е изд., перераб. и доп. Москва, 2001; Остоверхов Г. Е., Бомаш Ю. М., Лубоцкий Д. Н. Оперативная хирургия и топографическая анатомия. 5-е изд. Москва, 2015; Півторак В. І., Проніна О. М., Вовк Ю. М. та ін. Оперативна хірургія і топографічна анатомія голови та шії / За ред.: В. І. Півторака, О. М. Проніної. Вінниця, 2016.

3. 3. Масна

Ангіома (від грец. ἀγγεῖον — судина і ὄγκωμα — пухлина) — судинна неоплазія, основою якої є кровоносні або лімфатичні судини. А. — доброякісна ендотеліальна пухлина, точну причину появи якої не з'ясовано. Складно також встановити їхню поширеність, оскільки утворені у внутр. органах А. можуть перебігати безсимптомно й діагностуватися за наявності ознак порушення функції ураженого органу. До 80 % пацієнтів — діти. Найпоширеніша в новонароджених (приблизно 4 %), переважно в дівчат (3:1–5:1). Найчастіше А. виникає на поверхні шкіри верх. частини тулуба, на голові та шії. Зазвичай діагностується під час огляду вже при народженні, інколи в перші 2 міс. А. трапляються в шкірі, підшкірній клітковині, м'язах, кістках, внутр. органах. Діагностують за допомогою рет. вивчення анамнезу, базуючись на даних огляду, результатах ультразвув. дослідження з доплерографією, комп'ютерної томографії, *томографії магнітно-резонансної*, рентген-контрастної або магнітно-резонансної ангіографії. До судинних пухлин належать *гемангіоми* новонароджених; вроджені гемангіоми (швидко регресуючі та нерегресуючі); капошиформні гемангіоендотеліоми; капошиформні лімфатичні аномалії; пучкові ангіоми; кутанеовісцеральний ангіоматоз із тромбоцитопенією; ангіосаркома; саркома Капоші; піогенні гранульоми. Гемангіома — різновид А., наповнений кров'ю. Ризик виникнення гемангіоми більший у дітей з екстрем. низьк. масою тіла від матерів старш. віку, у разі багатоплідної вагітності та патології плаценти. Переважно це поодинокі утворення. Множинні ураження спостерігають майже у 20 % випадків, можуть траплятися з позашкірн. ураженнями (зокрема печінки, ШКТ, дихальних шляхів, головного мозку тощо). Особливістю гемангіоми є передбач. цикл розвитку, що включає фази проліферації, плато та інволюції. Гемангіома в дітей має вигляд плями, плоск. або вузлув. утворення будь-якої форми, без чітких країв, розмірами від 1 мм до 15 см. Колір — від рожев. до багрян. та синюв. Відповідно до судин і складників цих доброяк. пухлин виділяють артер., капілярну, вен., каверн. та зміш. форми. У новонароджених із гемангіомою виявлено підвищ. рівень естрадіолу. Гемангіоми упродовж перших років життя часто регресують, але відомі випадки їхнього посиленого росту. Клінічно гемангіома — це м'якотканинне, безбол. новоутворення, яке світ-

версія на <https://vue.gov.ua>

Ангиома пальця, зображення отримано методом ангиографії

лішає під час натискання. Диференц. діагностику слід проводити між ангиоматозними формами факоматозів (синдром Штурге — Вебера із множинними гемангіомами) та злоякісними судин. новоутвореннями (капошіформна емангіо-ендотеліома, капошіформна лімфатична аномалія та ангиома з феноменом Казабаха — Мерріта з виявами тромбоцитопенії і мікроангіопатійної гемолітичної анемії, ангіосаркома, саркома Капоші). Лікування — консерват. та хірург. видалення, *радіотерапія*; емболізація судин пухлини. Вибір методу залежить від розмірів А., локалізації та ризику розриву судин. Консерват. методи включають системну фармакотерапію та місцеве лікування. Серед можливих ускладнень — кровотечі, виразки, інфікування, порушення функції важлив. органів (зору, дих. шляхів, ШКТ, центр. нерв. системи), деформації і комет. проблеми, залізодифіцитна анемія. У разі вел. гемангіом може спостерігатися гіпотиреозидизм.

Лит.: Puri P, Höllwarth M. Pediatric Surgery Diagnosis and Management. Berlin, 2009; Coran A., Adzick S., Krummel T. et al. Pediatric Surgery : in 2 vol. 7th ed. Philadelphia, 2012; Schwartz W.M. The 5-Minute Pediatric Consult. 6th ed. Philadelphia, 2012; Holcomb III G. W., Murphy P. J., Ostlie D. J. et al. Ashcraft's Pediatric Surgery. 6th ed. Philadelphia, 2014; Ziegler M. M., Azizkhan R. G., Weber T. R. et al. Operative Pediatric Surgery. 2nd ed. New York, 2014; Painter S. L., Hildebrand G. D. Review of Topical Beta Blockers as Treatment for Infantile Hemangiomas // Survey of Ophthalmology. 2016. Vol. 61. Is. 1; Weibel L., Barysch M. Topical Timolol for Infantile Hemangiomas: Evidence for Efficacy and Degree of Systemic Absorption // Pediatric Dermatology. 2016. Vol. 33. Is. 2.

В. П. Вівчарук, В. А. Клименко, Д. М. Криворотько, Ю. В. Паценко

Ангіоневроз (від *ангіо...* та *невроз*) — розлади діяльності кровоносних судин через порушення їхньої нервової вегетативної регуляції, що оприявнюються звуженням (*спазмом*) або розширенням судин і призводять до порушення кровопостачання й живлення в уражених ділянках. А. можуть бути системними генералізованими (артеріальна гіпертонія) та локальними (хвороба Рейно, хвороба Меґьєра, *мігрень* тощо). Деякі форми частіше трапляються в жінок. Причини різноманітні: інфекції, що уражують передусім нервову систему (нейроінфекції), отруєння (*інтоксикації*) — ендogenous та екзогенні, ендокринні розлади, хвороби ЦНС, псих. захворювання, стреси, профес. шкідливості (вібрація). Клінічні прояви залежать від форми А. Найчастіше спостерігають зміну забарвлення шкіри (блідість або почервоніння), зміну тактильних відчуттів і реакції на холод чи спеку, набряк шкіри, парестезії (змінені відчуття, поколювання), порушення больових відчуттів, запаморочення, серцебиття. Діагностика залежить від форми А., однак прямих методик не існує. Вивчається стан кровоплину в уражених ділянках (доплер-ангіографія для виключення органіч. ураження судин), проводять термографію, електроенцефалографію та комп'ютерну томографію мозку для виключення органіч. ураження нервової системи, психол. тестування. Серед ускладнень — порушення кровопостачання і живлення в уражених ділянках, що є незворотними. Лікування комплексне, у заданих випадках — малоефективне, передусім спрямоване на усунення причини, якщо вона відома. Застосовують симптоматичні середники (судинорозширювальні чи судиноз-

вужувальні препарати), засоби, що поліпшують плинність крові, живлення тканин, стан нервової системи, фізіотерапевт. процедури, дезінтоксикац. засоби, психолог. методики, вітаміни (С, РР). Іноді вдаються до хірург. втручання (симплектомія за хвороби Рейно). Прогноз для життя сприятл., однак повне одужання буває рідко.

Лит.: Andrzejak R., Smolik R. Effect of Vibration on Red Cell Metabolism // International Archives of Occupational and Environmental Health. 1984. № 54 (4); Galioto G., Galioto P. Angioneurosis in Menière's disease (Review) // Acta Otorrinolaringologica. 1995. № 519; Землянкін О. О., Арбузов І. В., Полінчук І. С. та ін. Телехірургічна техніка виконання грудної симплектомії // Клініч. хірургія. 2002. № 4; Чиняк О. С., Колоденко О. І., Дяченко М. І. Структура неврологічної патології у працівників машинобудівного підприємства. Шляхи профілактики і зниження захворюваності // Журн. клініч. та експерим. мед. досліджень. 2016. Т. 4. № 3.

О. М. Радченко

Ангіопластика (від *ангіо...* та *пластика*) — медична процедура в судинній ендovasкулярній хірургії для відновлення плинності крові по судині, що полягає в її розширенні за допомогою дилатційного катетера з балоном. Він роздувається в місці звуження (балонна А.), потім в уражене місце встановлюється металевий каркас (стент). Використовують здебільшого для лікування атеросклеротич. ураження *артерій* — коронарних (коронарна А.), нижніх кінцівок, нирок, гол. мозку, легень. Проводять під рентгенолог. контролем, нині — з використанням цифр. технологій (3D-моделювання судини). Може бути кризьшкірна А. (пункцію судини здійснюють через шкіру), транслюмінальна А. (через просвіт артерії).

Лит.: Русин В. І., Корсак В. В., Попович Я. М. та ін. Ендovasкулярна черезшкірна балонна ангиопластика при хронічній артеріальній недостатності нижніх кінцівок // Наук. вісник Ужгор. ун-ту. Сер.: Медицина. 2013. Вип. 1 (46); Kusa J., Mazurak M., Skierska A. et al. Usefulness of Cutting Balloon Angioplasty for the Treatment of Congenital Heart Defects // Cardiology Journal. 2018. № 25 (2); Sirignano P., Mansour W., d'Adamo A. et al. Early Experience with a New Concept of Angioplasty Nitinol-Constrained Balloon Catheter in Severely Claudicant Patients // CardioVascular and Interventional Radiology. 2018. № 41 (3).

О. М. Радченко

Ангіопротектори (від *ангіо...* та лат. *protector* — охоронець, захисник) — група лікарських препаратів, що зменшують проникність судин, усувають запалення, нормалізують функціон. стан і метаболічні процеси в судинній стінці й поліпшують мікроциркуляцію. А. поділяють на препарати, що розширюють судини та нормалізують мікроциркуляцію (пентоксифілін, пірикарбат тощо); донатори нітрогрупи (аргінін); капіляростабілізатори або флеботоніки, які містять флавоноїди (рутозид, діосмін, троксерутин тощо) та ін. [есцин, плоди гіркокаштану звичайного (каштану кінського), кальцію добезилат]; препарати метабол. типу дії (емоксипін, актовегін, солкосерил, цитофлавін, кверцетин тощо); антикоагулянти та антиагрегантні препарати (гепарин, сулодексид, ацетилсаліцилова к-та, клопідогрель, тиклопідин, ілопрост тощо). Ангіопротекторні властивості мають також вітаміни (аскорбінова к-та), глюкокортикостерої-

ди, нестероїдні протизапальні препарати. Показаннями до застосування А. є варикозне розширення вен, хронічна венозна недостатність, тромбофлебіти, трофічні ураження шкіри, геморої та анальні тріщини, діабетичні (ретинопатії, нефропатії тощо), атеросклеротичні й ревматичні ангіопатії з ураженнями судин мозку, серця і кінцівок, тромбоз судин сітківки, трофічні виразки кінцівок, комплексна терапія атеросклерозу, ішемічної хвороби серця тощо. Препарати випускають у розчинах для ін'єкцій та інфузій, порошках для приготування ін'єкційних розчинів, таблетках, драже, супозиторіях, капсулах, мазях, гелях.

Лит.: Оганесян Р. Г., Бондарева Т. М. Анализ рынка ангиопротекторов в регионе кавказских минеральных вод // Здоровье и образование в XXI веке. 2017. Т. 19. № 9; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 4-те вид. Вінниця, 2017; Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2019.

К. Г. Щокіна

Ангіоспазм (від *ангіо...* та грец. *σπασμός*, з *σπάω* — стягувати) — період, тимчасове звуження просвіту невел. кровонос. судини (частіше артерії, артеріоли) унаслідок скорочення непосмугованих (гладеньких) м'язів. А. буває норм. фізіологічний або патологічний. Фізіол. А. забезпечує здатність виконувати фіз. роботу, адаптуватися до швидкої зміни т-ри (вихід на холод), забезпечує стресостійкість та опірність, обмежує кровотечу та ін. пошкодження. Патол. А. погіршує кровопостачання ділянки органу та, відповідно до локалізації, може спричинити важкі наслідки. Він часто виникає в ділянці артерії, уже ураженій атеросклеротич. чи тромботич. процесом через подразнення. На розвиток А. впливають різні чинники, зокрема стан судин. стінки (наявність атеросклеротич. бляшок та *атером*, *васкуліт* — запалення стінки судини), імпульсація з нервової системи (активація симпатич. нервової системи), вплив різн. речовин (тютюновий дим, солі важких металів), гормональні впливи (катехоламіни з кори наднирк. залоз). А. може бути центр. та периферійним, локалізованим та поширеним (системним), короткочас. і тривалим. Клінічні прояви А. різном., залежать від поширеності (систем. чи локальний — органі ураження), від локалізації судини, що спазмує (спазм коронарних артерій спричиняє *стенокардію* та варіантну стенокардію Принцметала, може призвести до *інфаркту міокарда*; А. артерій нирок — до вазоспастичної вторинної симптоматич. *гіпертензії артеріальної*; А. артерій і капілярів кистей рук спричиняє хворобу/синдром Рейно; А. артерій гол. мозку — порушення мозкового кровообігу та інсульт; А. артерій нижніх кінцівок — переміжну кульгавість тощо); від механізму виникнення (рефлектор. А., що з'являється внаслідок сильного больов. подразнення або для обмеження кровотечі при пораненні). Генералізований А. при *гіпертензії артеріальній* проявляється А. артерій сітківки — ретинопатією, А. артерій мозку — енцефалопатією, А. артерій нирок — нефропатією. Для діагностики застосовують методи визначення стану судин: УЗД із дуплексним скануванням, рентген-ендоскопічні (коронарографія, *ангіографія*, *ангіокардіографія*) з контрастом. Лікування залежить від ступеня А., причини, поши-

рення. Використовують хірург. методи (атеректомія — висічення бляшок, видалення інтими судини, *ангіопластика* — розширення її просвіту катетером, балоном, замісні методики — стентування та шунтування, новокаїнові блокади симпатичних вузлів тощо), судинорозширюв. засоби, препарати для запобігання тромбозу, симптоматичні середники. Специфіч. профілактики не існує, має значення модифікація стилю життя з молодих років.

Лит.: Capria A., Stocchi F., Attanasio A. et al. Unusual Cardiovascular Response to Intravenous Lisuride Bolus. Possible Drug-Induced Coronary Angiospasm // Chest. 1987. № 91 (5); Górski R., Zabek M., Jarmuzek P. Influence of Intraoperative Using of Recombinant Tissue Plasminogen Activator on the Development of Cerebral Angiospasm after Subarachnoid Haemorrhage in Patients with Ruptured Intracranial Aneurysms // Neurologia i Neurochirurgia Polska. 2000. № 34; Мороз В. В., Цімейко О. А. Результати хірургічного лікування та оцінка якості життя у хворих, оперованих з приводу розривів артеріальних аневризм головного мозку на фоні церебрального ангіоспазму // Укр. нейрохірургічний журн. 2007. № 3; Leliuk V. G., Leliuk S. E. Cerebral Angiospasm in Subarachnoid Hemorrhages // Zhurnal Nevrologii i Psikiatrii imeni S. S. Korsakova. 2011. № 111 (8, Pt 2); Дудукіна С. О., Кобеляцький Ю. Ю., Мацуга О. М. та ін. Вибір строків оперативного втручання та результати лікування хворих з аневризматичними інтракраніальними крововиливами в залежності від наявності ангіоспазму // Харків. хірургічна школа. 2015. № 3.

О. М. Радченко

Ангіотензін (від *ангіо...* і лат. *tensus* — напружений) — олігопептидний *гормон*, який синтезується печінкою та спричиняє звуження судин, підвищення кров'яного тиску та вивільнення з кори наднирк. залоз гормону *альдостерону*. В орг-мі А. утворюється з ангіотензиногену (глобуліну, який продукується переважно печінкою) під дією *реніну*, що вивільняється нирками під час зниження внутрішньониркового тиску. Діючи на непосмуговану (гладеньку) мускулатуру судин, впливає на діяльність серцево-судинної системи. Бере участь у регуляції водно-сольового обміну. Альдостерон, А. і фермент ренін разом утворюють ренін-ангіотензин-альдостеронову систему (РААС), що забезпечує регуляцію водно-сольов. обміну та кров'яний тиск. А. звужує артерії та вени, спричиняє відчуття спраги, підвищує секрецію *антидіуретичного й адренокортикотропного гормонів*, підсилює вивільнення *норадреналіну*, стимулює виділення альдостерону, збільшує швидкість фільтрації в *нефронах*. Синтетичні препарати А. застосовують для лікування гіпотонічних станів: колапсу, деяких видів шоку та ін.

Лит.: Лебедев А. А. Система ренин — ангиотензин // Соросовский обр. журн. 1998. № 3; Подзолков В. И., Булатов В. А. Ренин-ангиотензин-альдостероновая система как краугольный камень сердечно-сосудистого и почечного континуума. Органопротективные свойства антагонистоврецепторов к ангиотензину II // Атмосфера. Кардиология. 2005. № 3; Калинская Л. М. Ангиотензин — перетворюючий фермент, його роль у міжгормональних взаємодія // Ендокринологія. 2014. Т. 19. № 4.

Ангклунг (балійське *angklung*, букв. — неповний тон, від *angka* — тон і *lung* — зламаний, втрачений; або сундан. *angkleung-angkleungan*, від *ang* — рух музиканта і *kleung* — звук, який видає інструмент) — давньоіндонезійський

Англунг

ударний муз. інструмент, який складається з кількох порожнистих бамбук. трубок, закріплених на прямокутній рамці. Основу рамки тримають в одній руці, а другою трясуть інструмент. Так видобувають потрібну ноту. Кожен з учасників ансамблю грає одну або кілька нот, які разом утворюють мелодію. А. — *ідіофон*; належить до сімейства тріскачок і брязкал. Звук А. голосний, дзвінкий. Для виготовлення А. потрібно не менше 6 міс., оскільки бамбук розрізають, вимочують у воді, очищують, сушать на сонці. Потім йому надають необх. форми, щоб отримати потріб. звук. Батьківщиною А. є провінції Зх. Ява та Бантен (Індонезія). А. виник за часів Сунданського королівства (12–16 ст.) як частина пошир. там культури сундів. Гра на А. супроводжувала традиц. ритуальні церемонії (під час саджання рису, збирання врожаю тощо). Тепер інструмент використовують для супроводу урочистих процесій, акомпанементу під час танців, театр. вистав. Сучас. музиканти виконують на ньому не лише нар. індонез. музику, а й оригін. автор. композиції. А. поширений також у Брунеї, Малайзії, Таїланді, на Філіппінах. А. внесений до Списку об'єктів *спадщини культурної нематеріальної ЮНЕСКО* (з 2010).

Лит.: Юцевич Ю. Є. Музика. Словник-довідник. 2-ге вид., перероб. і допов. Тернопіль, 2009; Making Waves: Traveling Musics in Hawai'i, Asia, and the Pacific / Ed. by F. Lau, Ch. Yano. Honolulu, 2018.

Ангко́р (кхмер. អង្គរ) — археол. парк із руїнами кількох столиць Кхмерської імперії 9–15 ст. у провінції Сіемреап у пн.-зх. частині *Камбоджі*, об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1992). На тер. А. поблизу пн. узбережжя найбільшого в Індокитаї оз. Тонлесап була розташована колишня столиця Кхмерської імперії (9–14 ст.), заснована її сдатем («королем») Яшоварманом I (899–910) і на його честь названа Яшодгарапур. 1177 місто з великою кількістю індуїст. (див. *Індуїзм*) храмів зруйноване внаслідок війни кхмерів із державою Тямпа (розташов. на тер. нинішнього Центр. В'єтнаму). Після вигнання тямів місто відроджено кхмерським сдатем Джаяварманом VII (1181–1218), який дав йому назву Ангкортхом («велика столиця»), скорочено — А.; започаткував відновлення старих і спорудження нових кам'яних храмових комплексів. Справу продовжили його наступники. 1431 під час війни кхмерів із сіамцями А. був знову зруйнований, після чого втратив статус столиці і швидко занепав, але залишився культовим пристановищем для невел. громади буддистських та індуїст. ченців. Наприк. 15 ст. мешканці остаточно покинули А., його руїни поглинули джунглі. 1857 на А. натрапив і стисло описав франц. християн. місіонер і мандрівник Ш.-Е. Буйєво

(1823–1913). У 1860 А. відвідав і дослідив франц. мандрівник і науковець А. Муо (1826–1861), після чого в тих місцях почалися розкопки, розчищення джунглів та ін. дії з відновлення початк. вигляду іст.-архitekt. пам'ятки. Від 1898 провідну роль у цих роботах відігравав Франц. ін-т Дал. Сходу та організована ним Археол. місія в Індокитаї. Після краху в 1950-х режиму франц. колоніального панування в Індокитаї польові дослідження було згорнуто. Суттєвої шкоди пам'яткам А. внаслідок актив вандалізму завдав режим «червоних кхмерів» (1975–1979). Після його повалення А. перетворено на іст. заповідник і взято під охорону камбоджійської д-ви, яка за міжнар. підтримки поновила відновлювальні роботи та зробила А. гол. іст.-турист. пам'яткою країни. Найбільший храм. комплекс А. — збудований за часів сдаты Сур'явармана II (1113–1150) та присвячений богу *Вішну* гол. індуїст. «Храм А.» Ангкор-Ват (пл. понад 200 км²). Цей пірамідальний із 3 прямокут. терасами та 5 баштами храм складається з прикрашених різьбою і *барельєфами* й об'єднаних у єдиний архitekt. ансамбль галерей, стін і веж (вис. центральної — 65 м). Серед ін. храмових комплексів А. особливо цінними є культова споруда Яшод-

Ангкор. Ангкор-Ват

гарапурі — храм Бантай Кдей; присвячений «предку *Брахми*» храм Тапрум, який Джаяварман VII наказав збудувати на честь своєї матері, та храм Байон — гол. архitekt. пам'ятка комплексу, кам'яні вежі якої прикрашені вирізьбленими з каменю гігант. портретами. Припускають, що це зображення кхмер. сдаты Джаявармана VIII (1243–1295), за правління якого споруджено храм.

Лит.: Glaize M. V. Les monuments du groupe d' Angkor. Paris, 1993; Forbes A., Henley D. Angkor: Eighth Wonder of the World. Chiang Mai, 2011; Кучменко Е. М., Мельничук Т. Ф. Культурологія. Історія світової культури. 2-ге вид., допов. Київ, 2014; Petrotchenko M. Le guide des temples d'Angkor. Bangkok, 2015; Підберезних І. Є. Країни Південно-Східної Азії: історичний, політичний, культурний екскурс. Миколаїв, 2016.

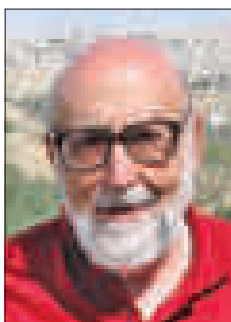
В. А. Рубель

Англє́з (франц. anglaise, букв. — англійська) — назва групи танців англ. походження, поширених у Європі в 17–19 ст.: *контрданс*, *балада* чи *балет* (2-дольні чи 4-дольні), *горнпайп* (3-дольний, рідше 2-дольний), *екосез* («шотландський», з акомпанементом волинки, спочатку 3-дольний, пізніше 2-дольний). Танці здебільшого мають рондоподіб. форму (див. *Рондо*), що вказує на їх коріння — нар. *хороводи*. Танці А. з парною

ритмікою переважно швидкі. Усім танцям типу А. властива хода пар «за лініями», «ланцюжком», по колу та «навхрест», виконання реверансів, підскакування з виносом ноги вперед, обертання під руку з дівчиною. Іноді перед поч. танцю виконувався *ритураль* на 8 чи 16 тактів. Танці групи А. дали поштовх появи їх наступників: лансьє, гротфатера, тампета, матредура, *кадрилі*. А. використовували в інструмент. сюїтах Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель, Ф.-А. Філідор, І. Фішер та ін. Вони посіли вагоме місце в операх та балетах, напр., у Ж. Б. Люлі чи Ж. Ф. Рамо. Л. Бетховен написав низку екосезів, а в 4-й частині «Героїчної» симфонії використав контрданс як осн. мелодію.

Лит.: Летягова Т. В., Романова Н. Н., Филиппов А. В. и др. Краткий словарь танцев. 2-е изд. Москва, 2011; Онищенко Л. Г. Історія розвитку бального танцю від XV до кінця XIX століття. Вінниця, 2017; Kassing G. History of Dance. 2nd ed. Champaign, 2017.

Н. М. Кушка

Анґлер Франсуа

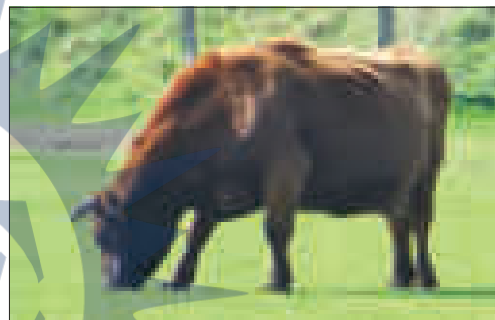
Анґлер, Франсуа́ (Анґлер; франц. Englert, François; 06.11.1932, м. Еттербек, Брюссельський столич. регіон, Бельгія) — фізик-теоретик, фахівець у галузі статистич. фізики, квантової теорії поля, космології, теорії струн та супергравітації, почес. професор Брюссельського вільного ун-ту (з 1998), Східнокитайського, Пекінського, Единбург. ун-тів (усі — з 2014), Ун-ту ім. Бар-Ілана (Ізраїль, з 2015) та ін. Закінчив Брюссел. вільний ун-т за спеціальністю інженер-електромеханік (1955), а згодом здобув ступінь доктора філософії з фізики (1959). Відтоді до 1961 працював у Корнелльському університеті (США) разом із фізиком-теоретиком Р. Браутом (1928–2011). У 1961 А. повернувся до Брюссел. ун-ту, де обійняв професор. посаду. Водночас з 1984 А. — професор Школи фізики та астрономії Тель-Авівського ун-ту. З 2011 — гостьовий професор у Чепменському ун-ті (шт. Каліфорнія, США). А. — лауреат Нобелівської премії з фізики (2013) разом із П. Гігсом за теор. відкриття механізму, який допомагає розуміти походження маси субатомних частинок й існування якого було доведено виявленням передбаченої елементар. частинки в експериментах на Великому адронному колайдері в ЦЕРН (CERN) — Європейській організації з ядерних досліджень. Здобув низку престижних міжнар. нагород за розроблення механізму генерації маси калібрувальних вектор. бозонів: 1997 — премію Європ. фізичного товариства, 2004 — премію Вольфа з фізики (обидві — разом із Р. Браутом і П. Гігсом), 2010 — премію Сакураї в галузі фізики елементар. частинок (спільно з Дж. Гуральником, К. Гейгеном, Т. Кібблом, П. Гігсом та Р. Браутом). 2013 отримав премію принца Астурійського в галузі тех. та наук. досліджень (спільно з П. Гігсом та ін-том ЦЕРН). У липні 2013 король Бельгії Альберт II надав А. титул барона.

Пр.: Englert F., Brout R. Broken Symmetry and the Mass of Gauge Vector Bosons // Physical Review Letters. 1964. № 13.

Лит.: Миколенко О. О., Булига І. Є., Слабок Т. В. Нобелівська премія та її лауреати. Суми, 2013; Горбар Е. В., Гусинін В. П. Бозон Хіггса: передбачення, пошук, відкриття // Вісн. Нац. акад. наук України. 2014. № 3.

Анґлерська порода, анґельська порода ВРХ — молочна або м'ясо-молоч. порода. Виведена в 19 ст. на п-ві Ангельн (тепер земля Шлезвіг-

Гольштейн, ФРН). Цілеспрям. роботу з удосконалення породи розпочато 1879, коли там було створене с.-г. т-во. До 1950 А. п. поліпшували методом чистопород. розведення, завдяки чому худоба, що мала однобичну молочну продуктивність, незадовільні м'ясні якості й низький уміст жиру в молоці, поступово перетворилася на високопродуктивну, найкращу серед нім. порід за вмістом жиру й корисних речовин у молоці. В Україну завезено в 19 ст., розводять у Донец., Запорізь., Одес., Херсон. областях. Молочна продуктивність А. п. у серед. становить 5500–6500 кг молока за лактацію, жирність молока — 4,6–5,1 %, вміст білка — 3,7 %. За м'ясною продуктивністю А. п. близька до комбін. порід: бугаї у віці 18 міс. мають живу масу 450–480 кг, забійний вихід — 53–55 %. Серед. жива маса дорослих корів — 500–550 кг, бугаїв — 900–1000 кг. Масть

Анґлерська порода старого типу

темно-вишнева з чорною шерстю навколо носа й біля вим'я. А. п. використовували під час виведення жирномолоч. типу укр. червоної молочної породи.

Лит.: Дмитриев Н. Г. Породы скота по странам мира. Ленинград, 1978; Зубец М. В., Карасик Ю. М., Бородай В. П. и др. Преобразование генофонда пород. Киев, 1990; Племенная работа / За ред. М. В. Зубца, М. В. Басовського. Киев, 1995; Племенные ресурсы Украины. Київ, 1998; Шкурко Т. П. Продуктивне використання корів молочних порід. Дніпропетровськ, 2009; Гладій М. В. Генезис і перспективи червоної молочної худоби в Україні // Розведення і генетика тварин. 2016. Вип. 51.

І. С. Бородай

Анґлійська література — див. у статті Велика Британія.

Анґлійська мо́ва (англ. English language, English) — мова західногерман. підгрупи герман. групи індоєвроп. сім'ї мов (див. *Індоєвропейські мови; Германські мови*). У розвитку А. м. увиразнюється три періоди: давньоангл. (5–12 ст.), середньоангл. (12 — поч. 16 ст.) та сучас. період розвитку (від 16 ст. до сьогодні). А. м. сформувалася на основі говорів герман. племен (англів, саксів, ютів і частини фризів), які переселилися з континенту на Британ. о-ви в 5 ст. Унаслідок подальших завоювань тер. сучас. Великої Британії зазнала значного впливу скандинавських (8–11 ст.) і франц. (11–15 ст.) мов. Упродовж 15 ст. відбулися зміни в системі голосних, правопис. нормах, граф. оформленні звуків і поступово мова наближалася до унорм. літ. варіанта, який остаточно сформувався в 15–16 ст. на основі діалекту м. Лондона. У цей період А. м. активно запозичувала іноз. слова, що значно розширило її лекс. склад. А. м. має держ. статус у

Великій Британії, США, Австралії і Новій Зеландії; є однією з держ. мов Ірландії, Канади, Південно-Африканської Республіки, Ліберії, Кенії та ін. (усього 52 держав-членів ООН) та закріпленій у законодавстві статус офіційної в 15 незал. д-вах та багатьох залеж. територіях. Одна з 6 офіц.

Англійська національна опера

(поряд з араб., іспан., кит., рос. та французькою) та одна з двох роб. мов ООН (поряд із французькою). Заг. кількість носіїв, для яких А. м. є рідною, — від 360 до 400 млн осіб (2006; оцінка), кількість носіїв на рівні другої або іноз. мови — бл. 1 млрд осіб (2006, оцінка). За кількістю носіїв на рівні рідної мови є 3 за поширенням у світі (після кит. та ісл.), однак за кількістю носіїв, для яких є другою або іноз., — найпоширеніша мова світу. Сучасна А. м. вирізняється багатством голосних (21 звук, зокрема 9 дифтонгів), тоді як приголосних 25. Для голос. звуків характерними є довгота або звич. вимова, для приголосних — відсутність пом'якшення. Наголос рухомий, найчастіше падає на 1-й склад кореня. Ненаголош. голосні зазнають сильної редукції. Інтонація висхідна й низхідна. За типол. класифікацією А. м. належить до *аналітичних мов*. Категорії відмінків і числа в А. м. спрощені. Категорія роду відсутня. Прикметник утратив відмінювання і не узгоджується з іменником. Категорія часу для дієслів змінна за чотирма групами: *simple, continuous, perfect* та *perfect continuous* (по 3 часи в кожній групі: минулий, теперішній і майбутній). У лексиці А. м. є багато запозичень із роман. мов (передусім зі старофранц.). Словник. запас сучас. А. м. — 800 000 слів. На тер. Великої Британії поширена низка діалектів А. м., один із них — шотл. мова — має офіц. статус у Шотландії як окр. мова. На тер. США існує три групи діалектів, найпошир. із яких — середньозах., що становить основу місцевої амер. мовної норми. А. м. в англомов. країнах вирізняється багатством соціолектів і жаргонів. Писемність А. м. на основі лат. алфавіту. Орфографія ґрунтується на етимол. принципі. У США, Канаді, Австралії й Новій Зеландії сформовані нац. варіанти літ. А. м., які відрізняються від британської переважно на лекс. і фонет. рівнях.

Лит.: Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Вінниця, 2008; Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV — по-

чатку XVII століття. Львів, 2011; Верба Л. Г. Історія англійської мови. 3-тє вид. Вінниця, 2012; Richard M. A History of the English Language. Cambridge, 2015; Bragg M. The Adventure of English: The Biography of a Language. London, 2016; Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові // Мовознавство. 2017. № 5.

Англійська музика — див. у статті *Велика Британія*.

Англійська національна опера, АНО (англ. English National Opera, ENO) — британська оперна компанія. Створена в м. Лондоні 1931 театр. діячкою і власницею театру «Олд Вік» («Old Vic») Л. Бейліс. Першим сценіч. майданчиком трупи був театр «Сендлерс Веллс» («Sandler's Wells»), першою поставленою оперою — «Кармен» Ж. Бізе. Під час Другої світової війни театр було закрито, а трупа гастролювала містами Великої Британії. 1945 балетна і драм. трупи, які працювали разом з оперною у складі театру, відокремились. Відтоді театр «Сендлерс Веллс» існував як оперна трупа. Новий етап в історії «Сендлерс Веллс» почався прем'єрою опери Б. Бріттена «Пітер Граймс» 07.06.1945. У 1968 трупа переїхала до Лондонського Колізею. У листопаді 1974 компанію перейменовано на АНО. 1992 компанія викупила приміщення; 2000–2004 проведено його масштаб. реставрацію та реконструкцію. Зала театру розрахована на 2350 глядацьких місць — одна з найбільших у Великій Британії. У репертуарі — оперна класика: Ж. Бізе, Р. Вагнер, Дж. Верді, В. А. Моцарт, С. Прокоф'єв, Дж. Россіні, І. Стравінський та ін. Досягненням трупи стала постановка вагнерівської тетралогії «Кільце Нібелунгів» (1970–1973). Серед англ. і зарубіжних композиторів того часу — Б. Бріттен, Л. Бернстайн та ін. З-поміж прем'єр — «Маска Орфея» Г. П. Бертвісла (1986), «Срібна Тассі» М.-Е. Терніджа (1999) тощо. На поч. 21 ст. з'явилися нові інтерпретації світ. оперної класики («Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні; премія Л. Олів'є за найкращу нову оперну постановку, 2007), використовуються інновац. костюми. Театр має постійну оперну трупу, до складу якої входить здіблішого співаки з Великої Британії. Серед ушляхених виконавців АНО: П. Пірс, А. Ремедіос, Б. Боттоне. Особл. роль у формуванні театру зіграв його перший гол. диригент і директор (1941–1946) Л. А. Коллінгвуд (1887–1982). Усі вистави здійснюються англ. мовою, від 2005 супроводжуються субтитрами. АНО — перша інозем. опера, яка здійснила гастрольне турне в США (1984), СРСР (1990; міста Москва, Ленінград, Київ). Серед гастрольних вистав — «Макбет» Дж. Верді, «Поворот гвинта» Б. Бріттена, «Ксеркс» Г.-Ф. Генделя. Постановки театру неоднораз. відзначались премією Л. Олів'є, Золотою медаллю Королівського філармонічного т-ва (Велика Британія). 2016 хор театру удостоєний Міжнар. оперної нагороди.

Лит.: Gilbert S. Opera for Everybody: The Story of English National Opera. London, 2017.

Т. Д. Мороз

Англійська революція — релігійно-політич. та соц. конфлікт в Англії сер. 17 ст., зумовлений суперечностями між феодално-королівською системою та швидкою *капіталізацією* країни. Передумови для А. р. виникли під впливом осо-

близкостей соц.-екон., політ. й духовно-реліг. розвитку Англії наприк. 16 та в перші десятиліття 17 ст. (швидкого розвитку мануфактур, господарства, торгівлі та збезземелення селянства, загострення конфлікту між королем і *парламентом* тощо). Гол. завдання А. р.: ліквідація пережитків феодалізму в промисловості, торгівлі, с. г.; встановлення нової парламент. форми правління, яка мала враховувати інтереси передусім буржуазії та нов. дворянства, а не старих феодальних верств; очищення *Англіканської церкви* від пережитків *католицизму*. У розвитку А. р. увиразнилися дві революц. хвилі. Перша — «пуританська» революція 1640–1660, що характеризувалася громадян. війнами політ. й реліг. характеру, збройним протистоянням між королем і парламентом, ліквідацією королів. влади (09.02.1649 *Карла I Англійського* було страчено), проголошенням республіки, встановленням військово-реліг. диктатури лорда-протектора О. *Кромвеля*, реставрацією монархії *Стюартів* на чолі з королем Карлом II. Друга — *Славна революція* 1688, яка призвела до знищення прокатолицького курсу королів. влади в особі *Карла II* і *Якова II* та мирного держ. перевороту в грудні 1688. Унаслідок останнього престол посів *Вільгельм III Оранський*, а Англія перетворилася на конституційну (парламентську) монархію. Відтоді держ. лад в Англії ґрунтувався на засадах обмеження влади короля й верховенстві парламенту в англ. політ. системі на базі прийнятого 1689 *Біллю про права*. Іст. значення А. р.: завдала удару по феодалізму, сприяла утвердженню *віротерпимості*, відкрила простір для швидкого зростання капіталістичних відносин в одній із провідних країн 3х. Європи і справила суттєвий вплив на розвиток нових політ. і соц.-екон. процесів у межах усієї Європи.

Лит.: Morrill J. S. *Oliver Cromwell and the English Revolution*. London, 1990; Барг М. *Английская буржуазная революция в портретах ее деятелей*. Москва, 1991; Ковард Б. *Оливер Кромвель* / Пер. с англ. О. А. Гуньковой. Ростов-на-Дону, 1997; *The Oxford Handbook of the English Revolution* / Ed. by M. J. Braddick. Oxford, 2015.

С. С. Троян

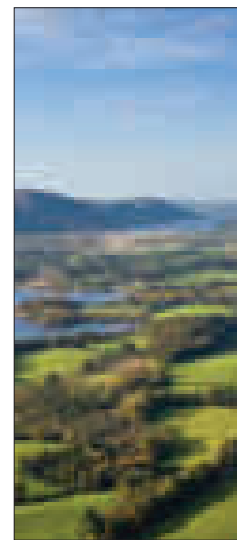
Англійський конституціоналізм, британський конституціоналізм — політич. система, політико-правова теорія та механізм держ. управління *Великої Британії*, уґрунтована на ідеях верховенства парламенту та *верховенства права*, а також відсутності *конституції* в традиц. її розумінні. А. к. визначає осн. конституційно-правові характеристики Великої Британії як держави, сусп.-ва її країни. Так, за держ.-тер. устроєм Велика Британія є унітарною, за змістом правління — конституційною, за формою правління — монархією. Сусп.-во є громадянським, а країна — демократичною. Найвпливовішим суб'єктом держ. влади є обраний народом парламент, що забезпечує законодавчий процес. Змістовні та функціон. характеристики А. к. зумовлені особливостями еволюц. становлення вестмінстерської демократії в Англії, зокрема, багатокіт. формуванням ліберальної нації-держави з єдиним нац. ринком, етикою *індивідуалізму* та накопичення, вис. рівнем правової та госп. незалежності, становленням класу вел. власників, які намагалися парламент. засобами обмежити владу короля тощо. Історично сформувалися дві різні підвалини А. к. — писана й

неписана конституції. Остання об'єднує статути (закони), судові прецеденти, конституц. звичаї та доктринальні джерела, а також т. з. конституційні угоди, які виникли в повсякденній політ. практиці: процедура формування уряду лідером партії, яка перемогла на загальнонац. виборах, парламент. відповідальність уряду, робота парламент. комітетів тощо. Писану конституцію утворює низка законів, ухвалених парламентом, зокрема *Велика хартія вольностей* 1215, *Габеас корпус акт* 1679, *Біль про права* 1689, закони про парламент 1911 та 1949, *Вестмінстерський статут* 1931, акти про міністрів Корони 1937, 1964 та 1975, акти про перів 1963 і 1999, акти про нар. представництво 1949, 1969, акт про місцеве самоврядування 1972 та ін. Відповідно, основу парламент. системи становлять окр. закони, прецеденти та звичаї. Характерною рисою А. к. є пріоритет правового порядку, який забезпечують демократичні засади правління, гарантовані права та свободи, вільний ринок, недоторканність індивіда та *громадянського суспільства* і, як наслідок, усталена соц. динаміка.

Лит.: Бориславська О. М., Різник С. В. *Організація державної влади в сучасному світі*. 2-ге вид. Львів, 2013; Алебастрова И. А. *Конституционализм как правовое основание социальной солидарности*. Москва, 2016; McIlwain C. H. *Constitutionalism: Ancient and Modern*. New Jersey, 2017; Dicey A. V. *Comparative Constitutionalism* / Ed. by J. W. Allison. Oxford, 2019.

М. П. Недюха

Англійський озерний край (англ. The English Lake District) — історико-культ. регіон і нац. заповідник у Пн.-3х. Англії, графство Камбрія, Велика Британія; об'єкт *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (з 2017). Місцеві болота, торфовища, озера, ліси тривалий час ізолювали регіон від людського втручання. У період рим. завоювання Британії тут було прокладено перші дороги; у період норман. завоювання розпочалася вирубка лісів. У середні віки економ. розвиток регіону був насамперед пов'язаний із діяльністю цистерціанського Фернесського монастиря (див. *цистерціанці*), засн. 1123. Виробництво вовни, виплавка заліз. руди, видобуток свинцю та міді супроводжувалися подальшою вирубкою лісів. 1537 монастир припинив своє існування. А. о. к. є яскравим прикладом північноєвроп. традиції *скотарства*, що базується на вирощуванні *великої рогатої худоби* та місцевих порід овець, адаптованих до гірського середовища. Туризм розвивається в регіоні з кінця 18 ст. Це пов'язано із політ. нестабільністю в континент. Європі, внаслідок якої мандрівники обирали ін. напрямки для поїздок, і зростанням інтересу до так званого «мальовничого туризму» (англ. *picturesque tourism*). Цьому посприяла публікація «Путівника по озерам» священика Т. Веста (1778). На популярність регіону вплинула творчість представників *Озерної школи* в англ. л-рі, насамперед поета В. *Вордсворта*, який опублікував власний «Путівник по озерам» (1810); до 1835 вийшло 5 видань цієї книги), а також дитячої письменниці й ілюстраторки Б. Поттер (1866—1943). У 1834 засн. асоціацію «Друзі Озерного краю», мета якої — зберегти ландшафт регіону для наступних поколінь. Розвиток залізнич. мережі (з 1840-х) і пароплав. Транспорту — ін. вагомий чинник розвитку регіону. Поява автотранспорту й подальше збільшення кількості

Англійський озерний край

туристів стали однією з причин заснування нац. парку (1951), мета якого — збереження природи регіону в первіс. вигляді. Тер. історико-культ. регіону А. о. к. приблизно збігається з тер. Камберлендських гір. Площа нац. парку — бл. 2 292 км². Більшість тер. парку — луки, пустирі, заболочені території, ліси; лише незначна частка — оброблені ділянки. На тер. об'єкта — значна кількість озер (звідси назва), з-поміж них 4 найбільші в Англії: Віндермір, Алсвотер, Бассентуейт і Дервент-Вотер. Тут розташована найвища точка Англії — г. Скофелл-Пайк, висота якої 978 м. На тер. парку зафіксовано 155 видів птахів і 1373 видів рослин, деякі з них унесено до Червоної книги; в озерах мешкають рідкісні та зникаючі види риб. Один із найзаселеніших нац. парків Англії: на його тер. проживає понад 41 тис. осіб (2011, оцінка). Більшість населення — жителі сіл, однак тут також розташовані невеликі міста (найбільші з них: Кесвік, Віндермір, Амблесайд. Осн. сектори зайнятості населення: туризм, роздрібна торгівля, транспорт і харчування, сервіс, сільське, лісове, рибне господарство. На тер. парку розташована значна кількість об'єктів і пам'яток, що мають іст. цінність, зокрема мегалітичні споруди — *кромлехи* Санкенкірк (бл. 25 ст. до н. е.) і Кастлдріг (бл. 3200 до н. е.), руїни рим. форту Хардкнотт (між 120 і 138), дороги рим. періоду, класичні англ. садиби тощо. Другий (після парку Кернгормс у Шотландії). Вважається одним із найживописніших регіонів Англії. Ландшафт А. о. к. сприяв усвідомленню краси природи й необхідності природоохорон. заходів. Місце, відвідуване туристами з усього світу (за 2017 — бл. 19 млн осіб).

Лит.: Symonds H. H. Afforestation in the Lake District: a Reply to the Forestry Commission's White Paper of 26th August, 1936. London : J. M. Dent and Sons, Ltd., 1936; Squire S. J. Wordsworth and Lake District Tourism: Romantic Reshaping of Landscape // Canadian Geographer / Le Géographe canadien. 1988. № 32; Symonds H. H. Walking in the Lake District. Mccormick Press, 2011; Hess S. Wordsworth Country: The Lake District and the Landscape of Genius. William Wordsworth and the Ecology of Authorship: The Roots of Environmentalism in Nineteenth Century Culture. University of Virginia Press, 2012.

І. В. Шліхта

Англійський різок, альтовий гобой — дерев'яний духовий інструмент із подвійною тростиною. Назву отримав випадково від помилкового використання франц. слова *anglais* (англійський) замість правильного *angle* (кут — прокутову форму мислив. гобоя, від якого пішов А. р.). Інструмент був винайдений на початку 18 ст. Він прижився в мислив. практиці та військ. оркестрах. Його використовували у своїх оркестр. творах Й. С. Бах та К. В. Глюк, з початку 19 ст. — в опер. оркестрах Франції. До класич. симф. оркестру потрапив не відразу через специфіч. тембр. Це сталося 1830 завдяки Г. Берліозу, який уперше використав А. р. як інструмент, що виконує соло, у 3-й частині «Фантастичної симфонії» («Сцена в полях»). Має таку ж систему та аплікатуру, як і гобой, але більший за розмірами, з грушоподібним розтрубом і зігнутою металевою трубкою, що з'єднує мундштук з осн. (дерев'яним) корпусом. Об'єм звучання — від Мі малої октави до Сі-бемоля другої октави. Інструмент належить до транспонуючих у струї

Фа (in F), ноти пишуться в скрипковому ключі на *квінту* вище справж. звучання. Тембр А. р. порівняно з гобоем більш густий, повний і м'який. У *партитурі* партія різка розміщується нижче за партію гобоя.

Лит.: Барсова І. Книга про оркестр / Пер. з рос. Київ, 1988; Veale P. Die Spieltechnik der Oboe: ein Kompendium mit Anmerkungen zur gesamten Oboenfamilie. Kassel, 2014.

Н. М. Кушка

Англійці (самоназва — Englishmen, Englishwomen) — нація, представники якої становлять більшість населення *Великої Британії*. Назва походить від етноніма *англи*, який належав одному з англосаксон. племен, що в 5–6 ст. оселилося на тер. сучас. Великої Британії. А. становлять 51,41 % нас. Великої Британії, 60,38 % населення *Англії*. За даними перепису 2011 А. себе вважали понад 37,6 млн мешканців Англії та Велсу. А. також мешкають у США (27,6 млн), Австралії (7,2 млн) і Канаді (6,6 млн). Говорять *англійською мовою*. А. переважно сповідують *християнство* та належить до *англіканської церкви*. Також є представники інших протестантських церков і католики. А. — нащадки англосаксів, які ввібрали місцеві кельт. елементи (див. *Бритти*) і згодом змішалися з норманами, утворивши в 13–14 ст. єдину англ. нац. спільність. За даними палеоенет. досліджень, предки А. з'явилися на Британських о-вах в епоху неоліту (4–3 тис. до н. е.). Подальші завоювання Британії, відомі за археол. та писемними джерелами, не призводили до повної зміни населення. Ключову роль в етнокульт. розвитку давнього нас. Англії відіграли поширення культури дзвоноподібних келихів *бронзової доби* (3 тис. до н. е.) та розквіт культури британських племен 3х та Центр. Європи. У 17 ст. А. утворили націю. Формування модерної англ. нац. ідентичності стало наслідком низки взаємопов'яз. чинників. Важливе значення мали розквіт англ. літ. мови та культури нового часу, втрата Англією материкових зем. володінь у Європі через поразку у *Столітній війні*, *Реформація* та утворення Англікан. церкви, військ.-політ. протистояння з катол. Іспанією та Францією, епоха *романтизму*, піднесення та розпад Брит. імперії. У 17–19 ст. багато А. переселилося в колонії Англії, де вони стали одним із компонентів у формуванні відповід. націй. Своєрідність іст. розвитку Англії сприяла збереженню багатьох традиц. рис у побуті й сусп. житті А.

Лит.: Johnson P. The Offshore Islanders: a History of the English People. London, 1998; Jones E. The English Nation: The Great Myth. Stroud, 2003; Wasson E. A History of Modern Britain: 1714 — to the Present. Hoboken, 2009; Taylor D. Who do the English Think they Are?: from the Anglo-Saxons to Brexit. Stroud, 2018.

Г. М. Казакевич

Англіканство — напрям *християнства*, що виник у добу *Реформації* в Англії під час боротьби за незалежність світської та релігійної влади від папського престолу та набув «компромісної» ідентичності внаслідок сполучення істотних рис *католицизму* і *протестантизму*. Однозначне віднесення до катол. чи протестант. традиції є предметом гострих богослов. і наук. дискусій (зокрема і всеред. англікан. церков). Термін виник у 19 ст. Організаційно це *федерація* самост. регіон. *деномінацій* — Англіканська співдруж-

Англійський різок

ність. Охоплює самоврядні, помісні нац. церкви у Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Тихоок. регіони, які мають іст., рідше — адм. зв'язок із Церквою Англії. Офіційна держ. релігія Англії та Пн. Ірландії. Англіканські церкви переважно дотримуються катол. доктрини та обрядовості, але визнають також ключові положення класич. протестантизму. У віровченні поєднані положення катол. та протестант. — лютеранського (див. Лютеранство) й кальвіністського (див. Кальвінізм) — символів віри. А. ґрунтується на Святому Письмі, Апостольському, Нікейському та Афанасійському символах віри, положеннях 4-х Вселенських соборів (Нікейського, Ефеського, Константинопольського й Халкідонського) та «39 статтях» Церкви Англії. Символом церк. єдності Англікан. співдружності є Книга спільної молитви. Англікани визнають догмат про спасіння вірою в спокутну жертву Ісуса Христа, Святе Письмо — єдиним джерелом віри. Заперечують владу Папи Римського, індульгенцій, вшанування святих та ікон, віру в запас добрих справ, чистилище, целібат священників тощо. Богослужіння ведеться англійською; збережено таїнства хрещення і причастя. Центр. місце в богослужінні відведено Євхаристії, але перевтілення хліба й вина в тіло і кров Христа не визнається. Зберігаються єпископат та триступенева ієрархія духовенства. Сучасне А. об'єднує 25 автономних церков і 6 церк. оргцій. Всесвіт. консультатив. центром Англікан. співдружності є Ламбетські конференції.

Лит.: Ward K. A History of Global Anglicanism. Cambridge, 2006; Kaye V. An Introduction to World Anglicanism. New York, 2008; Єрмакова Г. С. Англіканство Великої Британії та її окремий статус в Європейському Союзі: пошук причинно-наслідкових зв'язків // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юрид. науки. 2015. Вип. 6 (1); The Oxford History of Anglicanism : in 5 vol. / Ed. by A. Milton. Oxford; New York, 2017–2018.

О. С. Ігнат'єва

Англіканська церква — див. Церква Англії.

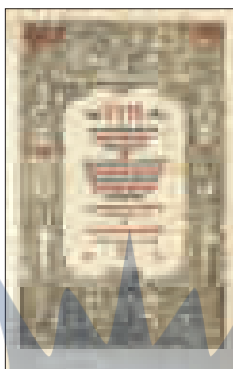
Англіцизми — див. Запозичення.

Англія (англ. England, лат. Anglia) — адміністративно-політична частина Великої Британії. Найбільша за площею країна серед ін. у складі Сполученого Королівства. В історичному минулому (до 1707) — держава в Європі (див. Англія, Королівство Англія). Назву «А.» часто вживають для позначення держави Велика Британія або о. Велика Британія, що не зовсім точно.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. займає пд. і сер. частини о. Велика Британія та прилеглі невеликі о-ви (Вайт, Шеппі, арх. Сіллі). Площа — 130 279 км² (понад 53,5 % тер. Великої Британії). На сходолі межує з двома ін. частинами Сполученого Королівства — Уельсом на Зх. і Шотландією на Пн. Омивається водами Атлантичного океану: на Зх. — Ірландським морем, на Сх. — Північним морем, на Пд. Зх. — відкритим океаном. Від Франції А. відділяють протоки Паде-Кале (Дуврська) і Ла-Манш (Англійський канал). Шир. прот. Паде-Кале в найвужчій частині — 35 км.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Від 9–8 ст. до н. е. Британські о-ви заселяли кельтські племена та, ймовірно, ібери. Найчисленнішою етнічною групою серед кельтів були, очевидно, брити, тому остро-

ви названі Британськими. Брити займалися переважно землеробством, тваринництвом, виплавляли залізо з лімоніту, виробляли тканини, посуд, зброю. Значний вплив на подальшу історію А. мала Римська імперія. Римські легіони висаджувалися на острові і воювали з бритами за імператора Юлія Цезаря (1 ст. до н. е.). Підкорення А. римлянами відбулося під час правління імператора Клавдія 43 н. е. У 80-ті (за часів правління губернатора Агриколи) уся територія А. була завойована римлянами, які залишалися тут ще бл. 350 р. До А. постійно вторгалися сакси, англї, юти та фризи — германомовні народи тогочасної континентальної Європи. У 5–6 ст. сакси опанували значну частину Пд.-Сх. А., зокрема район сучас. м. Лондона, англї і юти — сх. і пд. узбережжя острова. У 7–9 ст. утворено 7 великих королівств: Вессекс, Ессекс, Кент, Мерсія, Нортумбрія, Сассекс, Сх. Англія. Період т. з. гептархії (семикоролів'я) тривав до захоплення значних територій А. данцями 850. У 1066 до А. з континенту (зараз тер. Пн. Франції) вторглося військо норманів, яке очолював Вільгельм I Завоювальник. Він здолав опір англосаксонців, але фактично спустошив центр. і пн. частини країни; збудував низку добре укріплених замків, зосередив у своїх руках державну й судову владу, встановив контроль над церквою. Королі нормандської династії правили А. до 1154, потім влада перейшла до династії Плантагенетів (до 1413). У цей період англ. знать розмовляла франц. мовою, королі А. вважалися васалами франц. монарха, але могли претендувати й на франц. трон. Це призвело до погіршення відносин із Францією. Розпочалася Столітня війна 1337–1453, яка тривала 116 років (з перервами). Боротьба почалася через претензії Едуарда III на франц. престол. Спочатку англійці здобули перемогу в низці визначних битв і полонили франц. короля в битві при Пуатьє 1356. Англ. король Генріх V підпорядкував половину франц. королівства, уклав т. з. Договір у Труа (1420), за яким мав приєднати всю Францію до А. Однак, після реформи франц. армії та росту симпатій до франц. королів у Гасконії та Нормандії англійці зазнавали нищівних поразок, зокрема в битві за Кастільйоні (1453). Того ж року відбулася капітуляція м. Бордо. В А. почався міжусобний конфлікт між династіями Ланкастерів та Йорків, відомий як Червоної та Білої троянд війна 1455–1485, після якої престол посіли Тюдори. За їхнього правління А. стала багатою та сильною європ. державою. Тюдори сприяли роз-

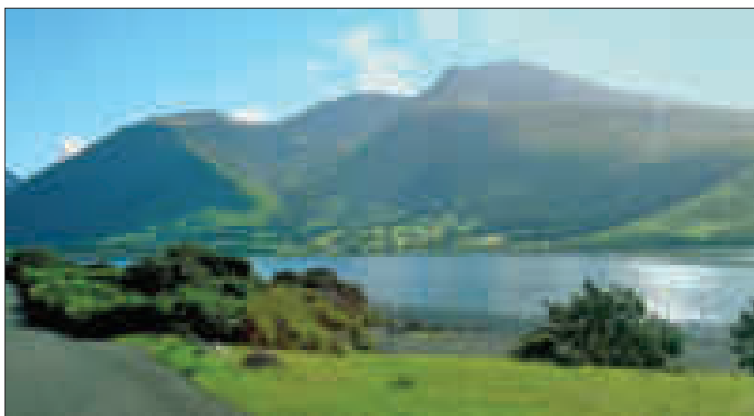
Англіканство. Книга спільної молитви, титульний аркуш книги 1549

Англія. Прапор

Англія. г. Скофел-Пайк (оз. Васт Уотер)

Англія. Лінкольнський собор

витуку мореплавства й торгівлі, створили сильний військ.-мор. флот. Король *Генріх VIII* розірвав відносини з *Католицькою церквою* і був проголошений главою *Англіканської церкви*. 1585 розпочалася англо-іспанська війна. У ній А. домоглася визнання широких прав у торгівлі та користуванні мор. портами. Виснажливі війни призвели до чергової економ. кризи, до якої за правління короля Карла I додалася ще політична та загострення відносин із Шотландією. Унаслідок цього в А. почалися громадянські війни (1642–1646, 1648–1649 та 1649–1651) між роялістами (кавалерами), що підтримували короля, та парламентаристами. На боці останніх воював О. Кромвель який, створивши т. з. армію нового зразка, остаточно переміг роялістів і придушив повстання в Шотландії та Ірландії. 1653 проголошений довічним лордом-протектором, Карла I страчено. Фактично до смерті О. Кромвеля в 1658 А. була республікою. Наступного року за реставрації монархії трон посіла династія Стюартів. Унаслідок Славної революції 1688 влада перейшла до Вільгельма Оранського, правителя Нідерландів, який узяв ім'я *Вільгельма III Оранського*. Ухвалено *Біль про права 1689* (гарантував осн. громадянські свободи) та Акт про віротерпимість; відбувся перехід від *абсолютної монархії* до конституційної. Вільгельм III Оранський здолав військ. опір католицьких громад Шотландії та Ірландії, остаточно зльїнив А. від впливу Католицької церкви. 1707 ухвалено Акт про унію, за яким А. і Шотландія об'єдналися в Королівство Великої Британії. Настав період політ. стабільності та економічного зростання. Подальшу історію А. заведено розглядати як історію частини Великої Британії.

ПРИРОДА. Основу території А. становлять такі тектонічні одиниці: масив Мідленда на неопротерозойському складчастому фундаменті; Ірландсько-Шотландський та Лондонсько-Брабантський пояси *каледонської складчастості*; герцинський складчастий пояс Пд.-Зх. А. та Вельса (до нього належить Зх. частина п-ова *Корнуолл*). Неопротерозойський і каледонський складчастий фундамент перекритий потужною товщею осадових порід верхнього палеозою,

мезозою та кайнозою, що залягають моноклінально. Герцинські споруди Корнуоллу — потужна флішева товща, прорвана гранітними інтрузіями. У плейстоцені під час максимального зледеніння вся територія А. майже до р. Темзи була вкрита льодовиками, після яких залишилися моренні утворення, а на Пд. — *флювіогляціальні відклади*. Упродовж століть осн. корисною копалиною А. було *вугілля кам'яне*. Вугільні поклади пристосовані до 1200–1500-метрової дислокованої товщі відкладів карбону. Осн. вугільними басейнами в А. були Південно-Йоркширський, Ланкаширський, Нортумберлендський і Даремський, менші родовища розроблялися в Камберленді, Пн. Стаффордширі, біля м. Бристоля. 1960 в А. було розташовано бл. 750 вугільних шахт (більше половини всіх шахт Великої Британії). Запаси вугілля поступово вичерпувалися, а його собівартість постійно зростала. У 1980-х бл. 95 % шахт в А. закрито. На п-ові Корнуолл до сер. 20 ст. інтенсивно розробляли середні та малі родовища олова, свинцю, вольфраму, арсеніпїриту. Олов'яна шахта в Саут-Крофті діяла до 1998. Зараз на Корнуоллі добувають лише каоліни. До 19 ст. у різних районах А. видобували т. з. болотну залізну руду. Є родовища гірничохім. та будівельної сировини. Нині до осн. джерел мінеральних ресурсів А. належать вел. родовища нафти й газу на шельфі Північного моря. Хоча частина їх виснажена, біля берегів А. (за брит. районуванням, центр. та пд. сектори моря) підтвержені запаси нафти становлять бл. 80 млн т, природного газу — понад 190 млрд м³, що пор. менше, ніж у шотланд. секторі. Геоморфологічно А. поділяється на пн. регіон, де переважають гори й височини, та пд., де поширені низовини та горбисті куєстові рівнини. Корнуолл має різко розчленований рельєф, над яким височіє вирівняне структурне плато Дартмур (600 м). На Пн. у меридіональному напрямку простягаються Пеннінські гори, які відокремлюють Ланкаширську низовину на Зх. від Йоркширської на Сх. Пенніни — низькі гори, сер. висота до 700 м, найвища точка — г. Крос-Фел (893 м). До Пеннінських гір на Зх. прилягає невеликий гірський масив Камберленд або Озерний край, що має куполоподібну форму та радіальний малюнок гідрографічної мережі, найвища точка — г. Скофел-Пайк (978 м). Тут наявні льодовикові форми рельєфу й багато озер. Сх. і Пд. А. переважають рівнинний характер. Типовим є чергування плоских понижень із невисокими куєстовими грядками та горбами. *Куєсти* складені вапняками та крейдою, пониження — нашаруванням глин, пісків та ін. пухких порід кайнозою.

Клімат А. — помірний морський, формується під впливом *Північно-Атлантичної течії* та інтенс. циклонічної циркуляції. Літо вологе, помірно тепле. Денні т-ри липня від +17,5 °С на Пн. А. до +21 °С у містах на узбережжі прот. Ламаншу. Восени та взимку погода мінлива, туман змінюється дощами й сильним вітром. Взимку т-ра рідко падає нижче за 0 °С. Пересічна т-ра січня від +2 °С на Пн. до +4,5 °С та Пд. А. Внаслідок вторгнення арктич. повітря з Пн. Сх. т-ра може ненадовго знизитися до -10 °С. На тиждень може утворитися сніговий покрив. Оподи розподіляються по території нерівномірно: на зх. схилах гір — 1200–2200 мм/рік, у Мідлендсі — 700 мм/рік, на Пд. Сх. А. — бл. 625 мм/рік.

Типова для А. хмарна погода, яка тримається більшу частину року, пов'язана з частим проходженням циклонів.

Внутрішні води. О. Велика Британія має невелику ширину і складні контури, тому всі річки незнач. довжини. Серед найдовших річок — Северн (354 км), що бере початок у Кембріських горах і впадає в Бристольську затоку, і Темза (346 км), що тече рівнинами Пд. Англії і впадає в Північне море. Інші річки: Трент, Уз, Тайн. *Естуарій* Гамбер (гірло річок Трент та Грейт-Уз), естуарії річок Темзи, Северн, Мерсі утворилися внаслідок тектоніч. опускання гірлових ділянок долин і були штучно поглиблені для улаштування морських портів. Порти, судноплавні річки та пром. центри А. сполучені системою каналів, які до поч. 20 ст. мали транспортне значення.

Ґрунти на тер. А. дерново-карбонатні, дерново-підзолисті, часто кислі, на підвищеннях — бурі лісові, у низовинах — алювіальні. Є багато торфовищ.

Рослинний світ. Уся тер. А. розташована в зоні лісів. Однак із роками її майже повністю знеліснено, тому нині ліси займають менше як 5% тер. (разом із вторинними). З деревних порід поширені дуб, в'яз, береза, бук, з чагарників — глід, ліщина, бересклет, у долинах річок — верба біла, у горах (понад 600 м) — зарості ялівцю. На Сх. А. збереглися ділянки первинних лісів із дуба англійського. Значно більші площі займають зелені протягом усього року злаково-різнотравні луки, у пониззях рельєфу — сфагнові болота. Для А. типові ландшафти вересковищ із трав'яною рослинністю та чагарниками, серед яких верес звичайний, пухівки, водянки, улекс.

Тваринний світ. Інтенсивне госп. освоєння тер. та полювання негативно позначалися на фауні А. Налічують до 70 видів ссавців, що живуть на суші та у воді, з них 13 інтродуковані. У заповідниках охороняються благородний, плямистий та водяний олені, козуля, лисиця, борсук. Орнітофауна також збіднена, типові види птахів — вільшанка, качка, мартини, припутьень із род. *Голубових*, у горах — куріпка. Утім, під національні парки виділено майже 10% тер. А. Серед найвідоміших — Пік-Дистрикт, Лейк-Дистрикт, Норт-Йорк-Мурс, Дартмур.

НАСЕЛЕННЯ. Згідно з даними Нац. офісу статистики Великої Британії, заг. чисельність нас. — бл. 55,3 млн осіб (2018). Показники народжуваності — 12,17‰, смертності — 9,35‰. Серед. тривалість життя — 80,5 р. Вікова структура населення (2018): до 18 років — 18,9%, 18–65 років — 62,9%, 65 років і більше — 18,2%. За пор. невеликого коефіцієнта природного приросту, нас. А. переважно зростає за рахунок імміграції. У 20 ст. тут здебільшого облаштовувалися мешканці колишн. брит. колоній, нині вел. потік іммігрантів і з ін. частин світу. 80,5% нас. А. має брит. походження, водночас англійці переважають за чисельністю шотландців, ірландців, валлійців і корнців. Серед нац. меншин найбільше представників афр. національностей — 10,1%; поляки становлять 1,5%, вихідці з Індії — 1,5%, з Пакистану — 1,0%, з Бангладеш — 0,4%, англосакси з ПАР, США та Австралії — 0,7%, румуни — 0,7%, італійці — 0,4%, китайці — 0,4% нас. А. тощо (2018, Нац. офіс статистики). Сер. густина нас. — 424 особи/км². Розселення нерівномірне — найбільша концентрація в ра-

йоні Великого Лондона (5280 осіб/км²), Мідлендсі, обабіч Пеннінських гір, а також в агломерації Ньюкасл — Сандерленд — Мідлсбро. Найменш заселені р-ни — Пн., Пн.-Зх. А. та п-ів Корнуолл. Рівень урбанізації — високий: у містах проживає бл. 85% нас.

ГОСПОДАРСТВО. В епоху пром. революції та впродовж наступних етапів трансформації пром. вир-во А. вважалося одним із найпотужніших у світі. Тут були винайдені та широко впроваджені парові машини, прядильна машина, сталеплавильні печі Бессемера й Томаса, паротяг. У 20 ст. розвинулись вуглевидобувна, металургійна, хімічна, текстильна пром-сть і майже всі галузі машинобудування. Політика уряду, спрямована на подолання системної кризи в економіці А. 1960–1970-х, передбачала широку приватизацію підприємств, що призвело до закриття 1975–1989 вугільних шахт, металургійних комбінатів, судноверфей, з-дів важкого машинобудування. Текстильні заводи, насамперед Великого Манчестера, не могли конкурувати з дешевим виробництвом в Азії. У вел. пром. центрах (*Манчестері, Бірмінгемі, Лідсі, Гартлпулі,*

Англія. Бавовняні фабрики у Манчестері, 1820

Вулвергемптоні, а особливо в Шеффілді) зростала соц. напруга. Її зниженню сприяли дії уряду М. *Тетчер* — реформа енергетики, розвиток автомобілебудування, електроніки, фармацевтики та побутової хімії, стимулювання малого й серед. бізнесу. Зараз у пром-сті А. загалом зайнято лише 9% працівників, вищі показники в Зх. та Сх. Мідлендсі — 11,6% і 12,6% відповідно (2017). Розвинене транспортне машинобудування. Що-

Англія. АЕС «Сайзвел Бі»

річно виробляють 1,6 млн автомобілів (2017) на заводах у містах Соліхалл [«Ленд Ровер»] («Land Rover»), Оксфорд [«Міні» («Mini»)], Свіндон [«Гонда» («Honda»)], Сандерленд [«Ніссан» («Nissan»)] та ін. Розвинена аерокосмічна пром-сть — вир-во авіадвигунів і вузлів цивільних авіалайнерів (у містах Дербі, Ковентрі, Бристоль

тощо), а також військових літаків (Вортон, Самлсбері) і гелікоптерів. Центри залізнич. машинобудування — міста Дербі, Ньютон-Айкліф, Бірмінгем. У минулому А. вважалася найзначнішим у світі виробником мор. суден. Нині 3/4 судноверфей закриті, проте будівництво військових кораблів і підводних човнів триває. Міста Фалмут, Мідлсбро та Геббурн залишаються важл. центрами судноремонту. Найбільші підприємства енергетичного машинобудування (у містах Ковентрі, Манчестері, Престоні, а також Редхіллі у граф. Стаффордшир) — у структурі корпорації «Дженерал Електрик» («General Electric»). Вир-во електроніки найбільше зосереджено в Кембриджському кластері, Великому Манчестері, містах Оксфордї, Редінгу. Розвинена хім. пром-сть. Один із найбільших кластерів нафтохімії, хімії полімерів та вир-ва мін. добрив Європи — у містах Стоктонї-он-Тїз, Біллінгемі тощо; вир-во пластиків — у містах Бірмінгемі, Лестері. Розвинені галузі побутової хімії, фармацевтики (підприємства в передмістях Лондона, Лідсі). Вагоме значення має харчова пром-сть — рибна, кондитерська, пивоварна, а також вир-во алкогольних та неалкогольних напоїв, бакалій-

Англія. Порт Філікстоу

Англія. Аеропорт Гїтроу

них виробів. Енерг. сектор винятково важливий для економіки А. Нині енергетика базується на видобутку нафти й газу з родовищ на шельфі Північного моря. Серед найбільших ТЕС, що працюють на вугіллі — Дракс, Дідкот, Раткліф. В А. знаходяться 5 АЕС, зокрема найновіша у Великій Британії «Сайзвел Бі» (1250 МВт) та «Дандженес Бі». На суходолі та в морі побудовано низку вітрових електростанцій, найпотужнішою є «Лондон-Ерей» (630 МВт), збудована на шельфі неподалік гирла р. Темзи. С. г. не відіграє істотної ролі. Головним сектором економіки А. є сфера послуг. У торгівлі зайнято 12,3 % працівників, у сфері ІТ — 4,6 %, фінансів і страхування — 3,9 %, медіа, реклами та маркетингу — 2,0 %, освіти — 10,5 %, охорони здоров'я — 13,2 %

(2019). Столиця Великої Британії, м. Лондон — один із найважливіших фін. центрів світу, де розташовані Банк Англії (центр. банк Королівства), Лондонська фондова біржа, Лондонська біржа металів. Окрім того, там знаходяться штаб-квартири багатьох комерц. та інвестиційних банків: «Ллойдз» («Lloyds»), «Барклайз» («Barclays»), «Ейч-ес-бі-сі» («HSBC») та ін., а також брокерські компанії, компанії з управління активами та юридичні фірми. У м. Лондоні розташовані студії відомих дизайнерів, модельєрів, видавництва та медіа організації, зокрема «Бі-бі-сі» («Британська телерадіомовна корпорація»; «BBC»). Невироб. сфера також розвинена в містах Манчестері, Бірмінгемі, Лідсі, Бристолі, хоча значно поступається столичній. Медицина, охорона здоров'я, мед. страхування — інноваційні сфери економіки, що постійно зростають. Наук. дослідження та прикладні розробки в галузі біології, медицини, фармації зосереджені у кластерах Великого Лондона, Кембриджа, Ноттінгема. За даними Нац. служби статистики (2019), сер. рівень безробіття в А. — 3,6 %, найнижчий — на Пд. Зх та Сх. — 3,1 %, найвищий — в агломерації Ньюкасл — Сандерленд — Мідлсбро — 5,5 %.

ТРАНСПОРТ. В А. розвинений автот., залізничний, повітряний та мор. транспорт. Заг. протяжність автошляхів становить 304 000 км, залізниць — 11 500 км (2018). Вел. роль відіграє приміське залізничне сполучення: до м. Лондона в будні приїздить 581-тис. осіб., до м. Бірмінгема — 44 тис. осіб (2016). Мор. транспорт у А. зберігає важливу роль у контейнерних перевезеннях, постачанні вугілля і нафти, обслуговуванні шельфових нафтогазових промислів. Найбільші порти — Грімсбі, Лондон, Саутгемптон, контейнерний термінал — Філікстоу. Найважливіші порти 19–20 ст. — Ліверпуль, Бристоль, Ньюкасл і значною мірою Лондон — втратили своє значення. В А. понад 60 аеропортів, регулярні рейси виконуються з 20-ти. Аеропорт Гїтроу за 20 км на Зх. від м. Лондона є найбільшим аеропортом Європи за пасажирообігом (понад 80 млн осіб, 2018). Окрім того, активно працюють аеропорти Гатвік, Станстед, Лутон, Манчестер, Бірмінгем. Осн. вид міськ. транспорту — автобус, значну частину маршрутів обслуговують знамениті брит. двоповерхові автобуси. Метрополітен функціонує в містах Лондоні (12 ліній, понад 250 станцій), Ліверпулі та граф. Тайн-енд-Вір (міста Ньюкасл, Сандерленд).

ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА. Система загальної освіти побудована на традиціях, закладених ще у 18–19 ст. За останні десятиріччя її було значно оновлено. Школи поділяються на держ. та приватні, з повним циклом серед. освіти та окремо початковій, середній і старшій. Досі функціонують приват. школи-пансіони, зокрема для іноз. учнів. В А. знаходяться старовинні ун-ти — Оксфордський (засн. 1096) та Кембриджський (засн. 1209). Серед ін. відомих ЗВО — Імперський та Університетський коледжі м. Лондона, Лондон. школа економіки та політ. наук; Даремський, Ланкастерський, Манчестерський ун-ти, Ун-т Лафборо. Це — гол. осередки наук. діяльності А. Значний обсяг досліджень належить Лабораторії Резерфорда — Еплтона, Нац. фіз. лабораторії, Брит. геологічній та антарктичній службі, Нац. центру океанографії, Ін-ту безпеки харчування, Лондон. королівському т-ву з розвитку знань про природу (діє з 1660). Діяльність

Місто	Чисельність населення (в адмін. межах, 2013–2018), осіб	Чисельність населення та найважливіші міста в агломерації, осіб
Лондон	9 тис. (Лондонське сіті — церемоніальне графство)	Великий Лондон (регіон і графство з 32-х районів) — 9 млн 787 тис.
Бірінгем	1 млн 100 тис.	2 млн 440 тис., зокр. Вулвергемптон (242 тис.), Соліхалл (95 тис.), Волсолл (68 тис.)
Лідс	789 тис.	1 млн 777 тис., зокр. Брадфорд (534 тис.), Гаддерсфілд (162 тис.), Вейкфілд (78 тис.)
Шеффілд	570 тис.	701 тис., зокр. Ротерем (109 тис.)
Манчестер	547 тис.	Великий Манчестер — 2 млн 553 тис., зокр. Стокпорт (280 тис.), Болтон (128 тис.), Рочдейл (109 тис.), Віган (103 тис.)
Ліверпуль	494 тис.	863 тис., зокр. Сент-Хеленс (93 тис.), Беркенхед (90 тис.)
		Тайнсайд — Вірсайд — 980 тис., зокр. Ньюкасл (301 тис.), Сандерленд (174 тис.), Гартлпул (90 тис.)

Англія. Найбільші міста та міські агломерації

Ради з мед. досліджень Сполученого Королівства пов'язана з роботою ін-тів молекулярної біології, когнітивної діяльності та головного мозку (м. Кембридж), заг. мед. досліджень, нейробиології (м. Лондон), мед. інженерії (м. Бат) та ін. Фундаторами літератури, які писали новою англійською мовою (а не староанглійською чи франц.) вважаються Дж. Чосер (1340–1400) та Дж. Вікліф. Найвидатнішим літератором часто називають В. Шекспіра — поета, драматурга, автора сонетів і 38 п'єс, серед яких широко відомі «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Король Лір» та ін. Знаними англ. поетами були Дж. Г. Н. Байрон, Т. Гуд, А. Теннісон, прозаїками — Ч. Діккенс, В. Теккерей, Л. Керролл. Широко відомі п'єси Б. Шоу та О. Вайлда, фантаст. романи Г. Веллса, пригодницькі твори Дж. Р. Кіплінга і Т. М. Ріда, детективні романи та оповідання А. К. Дойла та А. Крісті. Найвизначнішими митцями вважаються Дж. М. В. Тернер, Дж. Мілле, А. Г'юз і Е. Пойнтер. Серед сучас. художників — Д. Хокні, Т. Емін, Бенксі (справжнє ім'я — Р. Бенкс). Англ. класична музика розвивалася з 16 ст. Найвідоміші композитори А. працювали в сер. 19 — 20 ст.: Е. В. Елгар, Р. Воан-Вільямс, А. Салліван. Популярна рок- і поп-музика. Багато англ. виконавців і гуртів здобули популярність за межами Великої Британії, зокрема в США, а також у неангломовних країнах.

АРХІТЕКТУРА. В А. багато пам'яток епохи середньовіччя та нового часу, які за стилем схожі на італ. та франц. взірці. Серед відомих суто англ. стилів архітектури — тюдорівський, георгіанський та вікторіанський (названі відповідно до іст. періодів). Символами м. Лондона зокрема та А. загалом є Лондонський Тауер, Вестмінстерський палац із годинниковою вежею Біг Бен, Тауерський міст, Букінгемський палац. Також відомі Бодіамський та Віндзорський замки, замок Говард, Йоркський, Кентерберійський, Лінкольнський собори. Іст. споруди м. Лондона та ін. вел. міст поєднуються з архіт. ансамблями, створеними у стилі постмодернізму, раннього та пізнього хай-теку архітекторами Р. Роджерсом, Дж. Стерлінгом, Н. Фостером та ін.

СПОРТ. Частиною традиц. укладу англ. аристократії та серед. класу є спорт. До сер. 20 ст. ним займалися майже виключно чоловіки. В англ. ун-тах культивували веслування академічне та крикет, пізніше — футбол. Серед робітників було популярним регбі, на флоті — бокс, аристо-

крати віддавали перевагу поло, гольфу й тенісу. Розвинені теніс, веслування, крикет і регбі. Щовесни від 1856 на р. Темзі (м. Лондон) відбуваються традиційні перегони човнів-вісімок, де змагаються команди Оксфордського та Кембриджського ун-тів — через це вид спорту називається академічним веслуванням. А. вважають батьківщиною футболу. У сер. 19 ст. у Кембриджському ун-ті були розроблені перші офіційні правила сучас. футболу; найперший у світі футбольний клуб був заснований у м. Шеффілді (1857). Станом на 2019 в А. зареєстровано понад 10 тис. профес. і amator. футбольних клубів. Найсильніші профес. клуби змагаються в турнірі Прем'єр-ліги А. Під егідою Англ. футбольної ліги (утв. 1888) також проводяться турніри на Кубок А. та в нижчих футбольних лігах. Другий за популярністю вид спорту в сучасній А. — теніс, ним займаються понад 2 млн осіб. Від 1877 у передмісті Лондона проводиться Вімблдонський турнір, який є одним із найпрестижніших у світі. З 18 ст. багато англійців, зокрема з аристократ. кіл, захоплюються кінним спортом. Серед найвідоміших змагань — королівські перегони в м. Аскот, «Епсом Дербі», Великі нац. кінні перегони. Вихідці з Африки та Вест-Індії формують основу нац. команд із легкої атлетики. Популярні також плавання, гольф, вітрильний спорт, автоспорт.

Лит.: Страны и народы. Зарубежная Европа. Западная Европа / Отв. ред. В. П. Максаковский. Москва, 1979; Goudie A. The Landforms of England and Wales. Oxford, 1993; Hardill I., Graham D., Kofman E. Human Geography of the UK: An Introduction. London, 2001; Бабарика С., Бойко И., Джулай Д. и др. Бей-бегі. Истории английского футбола. Киев, 2010; Vasconcelos R., Reis-Santos P., Costa M. et al Connectivity between Estuaries and Marine Environment: Integrating Metrics to Assess Estuarine Nursery Function // Ecological Indicators. 2011. Vol. 11; Удовенко О. Ю. Неоконсерватизм як актуальна проблема на прикладі Великої Британії за часів урядів Маргарет Тетчер // Наука. Релігія. Суспільство. 2013. № 1; Bailey D., De Propris L. Manufacturing Reshoring and its Limits: the UK Automotive Case // Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2014. Vol. 7 (3); Transport Statistics Great Britain 2018. London, 2018; Regional Labour Market Statistics in the UK: November 2019. Newport, 2019.

В. П. Нагірна, М. В. Арістов

Англія, Королівство Англія (англ. England, Kingdom of England) — держава в Західній Європі, що займала пд. й центр. частину о. Велика Британія. Існувала 829–1707. Назва походить від назви герман. племені англів, які (як і близькі до них за мовою сакси і юти) переселилися на о. Велика Британія в 5–6 ст. Після завершення завоювання пд. частини острова представники цих племен заснували 7 англосаксон. королівств: Вессекс, Суссекс, Ессекс, Нортумбрію, Мерсію, Сх. Англію й Кент. У 829 вессекський король Екберт об'єднав під своєю владою всі королівства в єдину ранньофеод. англ. державу — А. Наприкінці 8 — на поч. 9 ст. розпочалися спустошливі набіги норманів на цю країну. 1066 норманд. герцог Вільгельм (див. Вільгельм I Завойовник) розбив військо англосаксів біля м. Гастінгса й встановив свою владу на тер. А. Резиденцією норманд. династії спочатку було м. Вінчестер, а від 12 ст. — м. Лондон. 1263–1267 в королівстві відбувалася громадян. війна, під час якої (1265) у Вестмінстері (тепер — район м. Лондона, де роз-

Англія. Королівський герб (1399–1603)

Онлайн версія на порталі <https://vuc.gov.ua>

ташовано будівлю Парламенту Великої Британії — *Вестмінстерський палац*) зібрався перший англ. парламент. Він започаткував створення станово-представницької монархії. Унаслідок *Столітньої війни* з Францією (1337–1453) А. втратила свої континент. володіння. 1455–1485 тривала боротьба за англ. престол між династіями *Ланкастерів* і *Йорків* (див. *Червоної та Білої Троянд війна 1455–1485*), результатом якої став прихід до влади представника молодшої гілки *Ланкастерів Генріха VII Тюдора*. Під час правління династії *Тюдорів* (1485–1603) сформувався англ. абсолютизм. Представницьку демократію було відновлено внаслідок *Англійської революції* 1640–1660. Після коронації Вільгельма Оранського (1689) в А. остаточно встановлено парламент. монархію. 1707 лондонський парламент прийняв Акт про унію, за яким країну було об'єднано із Шотландією в єдине Королівство Великої Британії (від 1801 — Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії, з 1922 — Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії).

Лит: Davies N. The Isles. A History. Oxford; New York, 2001; The Oxford History of Britain / Ed. by K. Morgan. Oxford; New York, 2010; Kearney N. The British Isles, Second Edition: A History of Four Nations. Cambridge, 2012; Campbell K. A History of the British Isles: Prehistory to the Present. London, 2017.

М. О. Рудь

Англо-аргентинський конфлікт за Фолклендські острови 1982 — див. *Фолклендська війна 1982*.

Англо-бірманські війни — три військ. конфлікти (1824–1826, 1852–1853, 1885–1887) між *Великою Британією* та Бірманською імперією, які закінчилися здобуттям Великою Британією повного контролю над територією Бірми (тепер *М'янма*). Причини А.-б. в.: прагнення британ. адміністрації колонізувати тер., суміжні з Британ. Індією, розширити сфери впливу на

кого миру. Під контроль Великої Британії потрапили пд. обл. Аракан і Тенассерім, а Бірма зобов'язалася не втручатися у справи сусід. князівств Ассам, Качар і Джайнті, виплатити *контрибуцію* (1 млн фунтів стерлінгів), погоджувалася на укладення договору про свободу англ. торгівлі. Друга А.-б. в. 1852–1853 стала наслідком конфлікту між бірман. портовими чиновниками й англ. купцями, які вимагали додатк. привілеїв. Брит. торговці намагалися отримати поступки: грошову компенсацію розміром 100 тис. фунтів стерлінгів, дозвіл на прийняття англ. резидента в м. Аві та ін. Війна закінчилася 20.01.1853 прокламацією про анексію, однак без підписання мирного договору. Перемир'я укладено 30.06.1853 після перевороту в Бірмі та усунення від влади царя Паган Міна. Відповідно до угоди англо-бірман. торг. відносини було відновлено. Британ. імперія повністю підпорядкувала собі Пд. (Нижню) Бірму. Третя А.-б. в. 1885–1887 вибухнула під час правління царя Тібо з династії Конбаун. Її спричинило дипломат. зближення між Францією й Бірмою, зокрема домовленість про буд-во залізничі з Франц. Індокитаю до м. Мандалая. Брит. адміністрація намагалася уникнути посилення позицій Франції. 14.11.1885 розпочалися бойові дії. 28.11.1885 брит. війська ввійшли до м. Мандалая. Правитель Тібо капітулював у обмін на збереження життя своєї родини, хоча окр. спроби опору брит. адміністрації тривали до 1887. Гол. наслідком війни стала ліквідація незалежності Бірми та її повна колонізація й підпорядкування Брит. імперії (01.01.1886). Бірму було включено до складу Брит. Індії (26.02.1886).

Лит: Desai W. S. History of the British Residency in Burma: 1826–1840. Farnborough, 1972; Ерофеев Н. Англійський колоніалізм в середині XIX века. Москва, 1977; Harvey G. British Rule in Burma 1824–1942. London, 1992; Webster A. Gentlemen Capitalists: British Imperialism in South East Asia, 1770–1890. London; New York, 1998; История Востока : в 6 т. / Под ред. Р. Б. Рыбакова, Л. Б. Алаева, К. З. Ашрафяна и др. Москва, 2004. Т. 4: Восток в новое время (конец XVIII — начало XX в.): Кн. 1; Рубель В. Новая история Азии та Африки: Постсредневековий Схід (XVIII — друга половина XIX ст.). Київ, 2007; Doveton F. V. Reminiscences of the Burmese War, in 1824–5–6. London, 2018.

С. С. Троян

Англо-бірманські війни.

Правитель Тібо, королева Супаялат і принцеса Супаяджи, 1885

п-овах *Індостані* та *Індокитаї* на шкоду ін. держав, насамперед Франції. Британці реагували також на спроби правителів Бірми поширити свої володіння на прилеглі до неї невеликі незалеж. держави.

Перша А.-б. в. 1824–1826 відбулася в період правління бірман. царя Баджідо й перебування на посаді британ. губернатора лорда Амхерста. Завершилася 24.02.1826 укладенням Яндабусь-

Англо-бурські війни — війни *Великої Британії* проти бурських республік — Південно-Африканської Республіки (Трансваалю) та Оранжевої Вільної Держави (Оранжевої Республіки) за тер. на Пд. Африки наприк. 19 — на поч. 20 ст. Перша війна Великої Британії проти бурської ПАР (Трансваалю) відбулася 1880–1881. Приводом до бойових дій стала відмова одного з бурів сплатити протизаконно підвищений британ. адміністрацією податок (11.11.1880). Війна почалася 16.02.1881 пострілами бурів у м. Почефструм. Англ. війська на тер. проголошеної бурами ПАР (Трансваалю) не були готовими до ведення бойових дій. Вирішальна битва відбулася 27.02.1881 біля г. Маджуба. Брит. війська зазнали поразки. Втрати англійців у битві: загиблих — 92 особи, поранених — 131, полонених — 57 осіб; бурів: убитих — 1 особа, поранених — 6 осіб. 23.03.1881 укладено перемир'я. 03.08.1881 сторони підписали Преторійську конвенцію, згідно з якою Трансвааль отримав самостійність у внутр. справах, але передав контроль над зовн. політикою Великої Британії.

Друга англо-бурська війна (1899–1902) — одна з перших війн епохи імперіалізму й боротьби вел. д-в за переділ сфер колоніал. впливу. Перед початком бойових дій брит. війська окупували прилеглі до бур. республік тер. та закрили їм вихід до моря. Для недопущення прямої окупації

Англо-бурські війни. Битва біля г. Маджуба, фрагмент ілюстрації Річарда Кейтона Вудвіля-молодшого у газеті Ільюстрейтед Лондон ньюз

своїх тер. 09.10.1899 Трансвааль, а 11.10.1899 Оранжева Республіка, отримали значну кількість зброї й боеприпасів від кайзерів. Німеччини, та оголосили війну Великій Британії. Попри чисельну перевагу брит. військ, у перші 2 міс. війни вони зазнали двох поразок і були змушені додатково спрямувати на театр бойових дій 450 тис. військових, яким протистояли 80 тис. бурів. У лютому 1900 брит. війська перейшли в наступ. 13.03.1900 вони зайняли столицю Оранжевої Республіки м. Блумфонтейн, 01.06.1900 — м. Йоганнесбург, через місяць — м. Преторію. Після цього бур. війська відмовилися від регуляр. бойових дій і вдалися до партизан. тактики в Капській колонії — центрі колоніал. домінування Великої Британії на Пд. Африки. З метою позбавити бурів переваги на місцевості брит. війська спалювали ферми, а їхніх мешканців відправляли до концентрац. таборів. Кількість полонених мешканців бур. республік перевищила 200 тис. осіб — 120 тис. бурів і 80 тис. африканців. У концтаборах від хвороб і неприйнятних умов перебування загинуло понад 26 тис. бурів, зокрема жінок і дітей, а також від 13 до 20 тис. осіб африканців (точної кількості не зафіксовано). Втрати англ. військ — понад 20 тис. осіб, військ бурів — 14 тис. осіб. Загалом під час війни загинуло бл. 100 тис. осіб. Унаслідок війни Велика Британія встановила контроль над бур. держ. утвореннями — Оранжевою Республікою і Південно-Африканською Республікою (Трансваалем). Велика Британія витратила на війну 250 млн фунтів стерлінгів. Подальше ведення війни ставало все більш непопулярним серед знач. частини сусп.-ва. 31.05.1902 у м. Ферінгінгу було укладено мир. угоду, згідно з якою Велика Британія приєднала до своїх колоніал. володінь на Пд. Африки Оранжеву Республіку і Трансвааль, а їхні мешканці стали брит. підданими. 1906 і 1907 обидві республіки отримали права само-

врядування в рамках британ. корони, а Велика Британія закріпила у сфері свого колоніал. впливу всю Пд. Африку, за винятком нім. колонії Пд.-Зх. Африки (тепер Намібія).

Лит.: History of the War in South Africa : in 4 vol. / Comp. by Maj.-Gen. Sir F. Maurice. London, 1906–1910; Хаггард Г. Миссия в Трансвааль / Пер. с англ. Г. В. Яковлевича. Москва, 1973; Дрогозов И. Англо-бурская война 1899–1902 гг. Минск, 2004; Англо-бурская война 1899–1902 гг. и её отражение в художественной литературе / Ред.-сост. Г. В. Шубин, Н. Г. Воропаева, Р. Р. Вяткина и др. 2-е изд. Москва, 2008; Герштун А. Причины та передумови англо-бурської війни 1899–1902 рр. // Актуальні проблеми вітчизн. та всесв. іст. 2014. Вип. 25; The Boer War: Direction, Experience and Image / Ed. by J. Gooch. London, 2014.

С. С. Троян

А́нгло-і́рландський до́говір 1921 (повна офіц. назва — «Статті угоди за договором між Великою Британією та Ірландією»; англ. «Articles of Agreement for a Treaty between Great Britain and Ireland») — угода між урядом *Великої Британії* та представниками незвіданої Ірландської Республіки, укладена в м. Лондоні 06.12.1921. Підписанням цього документа завершено партизан. війну, яку від 1919 вела *Ірландська республіканська армія* проти брит. адміністрації та сил безпеки в *Ірландії*. Угоді передував ухвалений брит. парламентом «Акт, покликаний забезпечити краще управління Ірландією» (1920), згідно з яким острів було поділено на дві самоврядні частини — Пд. (26 графств) та Пн. (6 графств) Ірландії. Ірланд. сторона погодилася на укладення А.-і. д. під тиском уряду Великої Британії, який погрожував розпочати повномасштаб. війну проти Ірланд. респ. армії. Від імені брит. делегації угоду підписали прем'єр-міністр Великої Британії *Д. Ллойд Джордж* (глава делегації), *Дж. О. Чемберлен*, *В. Черчилль* та ін., від ірландської — лідер партії «Шинн Фейн» *А. Гріффіт* (глава делегації), *М. Дж. Коллінз*, *Р. Бартон* та ін. А.-і. д. ратифікували парламент Великої Британії, Палата Громад Пд. Ірландії та революційна Асамблея Ірланд. Республіки. Відповідно до умов А.-і. д., Ірландія мала перетворитися на Вільну Ірландську Державу з правами брит. домініону. Головою д-ви залишався брит. монарх, якому мали складати клятву вірності члени майбут. парламенту Ірландії. Велика Британія зобов'язувалася вивести свої війська з тер. Вільної Ірландської Держави, за винятком кількох портів, залишених під контролем королів. ВМС. Пн. Ірландія зберігала за собою право виходу зі складу Вільної Ірландської Держави, яким вона скористалася 1922. Ірландія визнавала свою частину держ. боргу Великої Британії. Положення А.-і. д. мали перевагу перед нац. законодавством Ірландії. Укладення угоди призвело до розколу керівництва незвіданої Ірландської Республіки. Її президент та лідер нац.-визвольного руху *Е. де Валера* не підтримав угоду й 09.01.1922 склав повноваження. Проти договору виступила також значна частина членів партії «Шинн Фейн» та більшість командирів і особов. складу Ірланд. респ. армії. Розкол спричинив громад. війну 1922–1923, під час якої ірланд. урядові війська за військ.-тех. підтримки Великої Британії придушили опір прихильників негайного звільнення та об'єднання Ірландії. А.-і. д. завершив багатовікову боротьбу ірландців за створення власної д-ви, але санкціонував поділ країни на

версія на vue.gov.ua

пд. і пн. частини та збереження влади Великої Британії в останній. Це створило передумови для подальшого розгортання конфлікту між католиками-республіканцями та протестантами-лоялістами. Переважна частина положень А.-і. д. втратила чинність після введення в дію 29.12.1937 ухвалені на референдумі 01.07.1937 Конституції, що проголошувала утворення незалеж. д-ви — Республіки Ірландії.

Лит.: Macardle D. The Irish Republic. Dublin, 1999; Costello F. The Irish Revolution and its Aftermath, 1916–1923: Years of Revolt. Dublin; Portland, 2002; Atlas of Irish History / Ed. by S. Duffy. Dublin, 2012; Fanning R. Fatal Path: British Government and Irish Revolution, 1910–1922. London, 2013; Weeks L., Fathartaigh M. The Treaty: Debating and Establishing the Irish State. Newbridge, 2018.

Г. М. Казакевич

Англокатолицизм — течія *англіканства*, що обстоює католицьку *ідентичність* англікан, виступає за зближення з *Римо-католицькою церквою* через узгодження питань *доктрини*, літургійної практики та церков. орг-ції. Ідейними витоками А. стала опозиція частини *єпископів Церкви Англії* щодо *кальвінізму* та *пуританства* в 17 ст. Безпосер. виникнення А. пов'язують з «*Оксфордським рухом*», поширеним серед аристократ. кіл вищого англікан. *духовенства* (т. з. високої церкви). Його члени обстоювали ідеї іст. спадкоємності Церкви Англії від Католицької церкви, а не від *Реформаційних рухів*, збереження в англіканстві апостольського правонаступництва; виступали за доктринальну чистоту *віросповідання*, відмову від світських лібер. новацій та за приєднання до Римо-католицької церкви. Після розпаду «Оксфордського руху» деякі його лідери перейшли в *католицизм* (Дж. Г. Ньюмен), інші зберегли вірність англікан. традиції. Ідейними засадами сучас. А. є зближення догматики й *обрядів англіканства* та католицизму при збереженні елементів літургійної, муз., богослов. традиції англіканства; налагодження зв'язків із Католицькою церквою при збереженні власної *автономії*; розвиток екуменіч. діалогу між Церквою Англії і Римом. Меншість англокатоликів, відомих під назвою «англіканських папистів», визнають вищу владу *Папи Римського*, є прибічниками створених за папи *Бenedикта XVI* «англіканських *ординариатів*» під церков. юрисдикцією *Святого престолу*. На поч. 21 ст. існує 15 *дієцезій* Англокатол. церкви в Пн. і Пд. Америках, Сполученому Королівстві, Австралії та низка новостворених — у Пд. Африці. Діє понад 250 парафіяльних церков і *місій* у всьому світі. Заг. кількість послідовників А. становить бл. 2 млн.

Лит.: Cavanaugh St. Anglicans and the Roman Catholic Church: Reflections on Recent Developments. San Francisco, 2011; Стецкевич М. С. «Движение внутри движения»: путь Дж. Г. Ньюмена от англиканства к католицизму // Филос. науки. 2014. № 5; The Oxford History of Anglicanism : in 5 vol. / Ed. by A. Milton. Oxford; New York, 2017–2018.

А. В. Арістова

Англо-китайські війни — див. *Опіумні війни*.

Англосакси (давньоангл. Angul-Saxons, новолат. Anglo-Saxones, пізньолат. Angli Saxones) — загальна назва, що використовується в *історіографії* для позначення населення ранньосередньовіч. Англії (5–11 ст.). Термін уперше жив у 8 ст. чернець та історик Павло Диякон. Під тер-

міном «А.» розуміють англів, саксів, ютів, фризів та ін. племена (їх мови належали до герман. групи індоєвропейської мовної сім'ї), які з кін. 4 ст. здійснювали набіги на Британію із земель, що відповідають тер. сучас. Нідерландів, Данії та Пн. Німеччини. Після евакуації з Британії римських військ британські вожді запросили А. як союзників у боротьбі з племенами *пиктів* та *скоттів*. Це призвело до розгортання герман. колонізації Пд. і Сх. о. Велика Британія. Історію завоювання А. Британії розкривають праці першого історика бриттів Св. Гільдаса та *Беда Преподобного*. А. вели переважно скотар.-землероб. спосіб життя, однак деякі галузі їхніх ремесел були високо розвинені. Це засвідчують, зокрема, коштовні предмети з курган. могильника Саттон-Гу (біля м. Вудбріджа). Соц. відносини в ранньому англосаксон. сусп-ві відображає давньоангл. героїч. епос «Беовульф». Характер взаємодії А. з місцевим кельт. нас. залишається предметом дискусій. На підставі середньовіч. джерел та враховуючи майже повну відсутність кельт. запозичень в англ. мові, дослідники вважали, що А. винищили попереднє населення. Сучас. палеогенетичні дослідження свідчать, що англосакс. завоювання (див. *Англосаксонський період*) не призвело до значних демогр. змін на Пд. Британії. На початковому етапі громади переселенців-А. було організовано у формі племен або вождівств (загалом відомо до 35 племен), які поступово консолідувалися в королівства Сассекс, Вессекс, Ессекс, Сх. Англія, Кент, Нортумбрія й Мерсія. На межі 6–7 ст. А. прийняли *християнство*. На поч. 9 ст. їхні землі стали об'єктом експансії данців, яким вдалося підкорити більшу частину володінь. Наприк. 9 ст. боротьбу проти них очолив король Вессексу Альфред Великий, якому вдалося консолідувати англосаксон. королівства. Процес об'єднання володінь А. у єдину д-ву завершило проголошення 973 Едгара I королем Англії. Наприкінці 10 ст. набіги данців на А. посилюлися. 1016 Англія увійшла до складу імперії данського короля Канута Великого. 1042 Едвард Сповідник відновив владу вессекської династії. З метою послаблення впливу англодан. аристократії він оголосив своїм спадкоємцем Вільгельма Нормандського. Але після смерті Едварда Сповідника королем було оголошено Гарольда Годвінсона. Вільгельм висунув свої претензії на трон Англії та розбив війська Гарольда біля м. Гастінгса (14.10.1066). Цим було завершено епоху А. в історії Англії. А. відіграли визначальну роль в етногенезі *англійців*. *Давньоанглійська мова* (англосаксон. мова), що виникла на основі англосаксон. діалектів, дала початок сучасній англ. мові. Збори англосакс. аристократії (вітенагемот) заклали підвалини для подальшого розвитку парламентаризму. Англосаксонські графства (шири) покладено в основу сучас. адм.-тер. поділу Великої Британії.

Лит.: Campbell J., John E., Wormald P. The Anglo-Saxons. London, 1991; Stenton F. Anglo-Saxon England. 3rd ed. Oxford, 2001; Sykes B. Saxons, Vikings and Celts. The Genetic roots of Britain and Ireland. New York, 2007; Atherton M. The Making of England: a New History of the Anglo-Saxon World. London; New York, 2017; Porck T. Old Age in Early Medieval England: a Cultural History. Woodbridge, 2019.

Г. М. Казакевич

Англосаксонська мова — див. *Давньоанглійська мова*.

Англосакси.
Шолом з Саттон-Гу

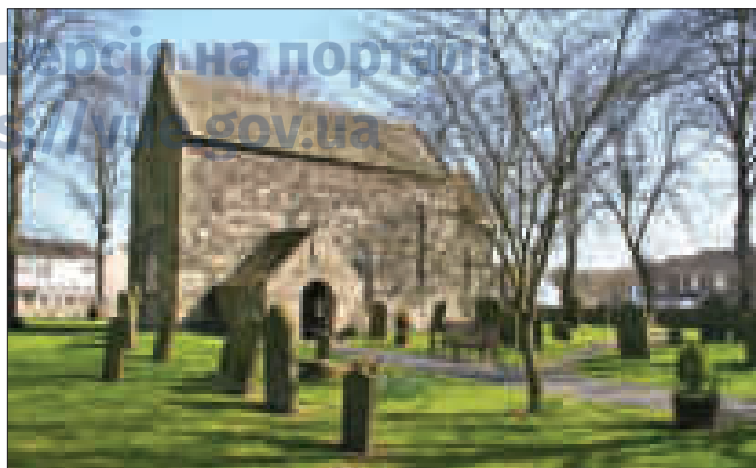
Англосаксонська правова система, англо-американська правова система, англо-американська правова сім'я — сукупність нац. правових систем, в основу яких покладено судовий *прецедент*. Ін. назви: система заг. права (англ. common law) або суддівського права (англ. judge-made law). А. п. с. виникла у 12 ст. на основі діяльності королів, судів та прав. звичаїв, а пізніше — статутів. На її розвитку позначилася суд. практика з вирішення кримін. і цивіл. справ як протиставлення статут. праву. Це суддівське, некодифіковане право. У шир. знач. поняття заг. права — тип правових систем, що утворився під впливом системи англ. права: англо-амер. правова сім'я. У 15 ст. в Англії виникло право справедливості — система норм-прецедентів, які створював суд лорда-канцлера. У його основі були посилення на заг. принципи права, поняття добра та гуманізму заради справедливості. Під час суд. реформи 1873–1875 відбулось об'єднання права справедливості із заг. правом. Гол. риси прав. систем англосаксонського типу: наступність права; відсутність рецепції рим. права; розвиток заг. права юристами-практиками; менш абстрактний характер норм, ніж у *романо-германської правовій системі*; змагальна суд. процедура; важлива роль суду присяжних; яскраво виражений казуальний характер заг. права; пріоритет суд. прецеденту над ін. формами права; використання закону, а також правових звичаю та доктрини як джерел права; розподіл права на заг. право та право справедливості; відсутність строгої диференціації права за галузями; переваження процес. права над матеріальним; здійснення консолідації (а не кодифікації) як суд. прецедентів, так і законів; високий рівень незалежності суд. влади щодо законодавчої та виконавчої влади та самостійності суддів у відправленні правосуддя та організації суд. системи. У системі заг. права виокремлюють дві групи: англ. (правові системи Великої Британії, Ірландії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Індії, Нігерії та ін. д-в Брит. Співдружності) та амер. (правова система США та окр. шт. США). Англ. заг. право мало вирішальний вплив на розвиток правової системи США. Серед спільних ознак англосакс. права — розуміння права як засобу вирішення спору і знаряддя побудови сусп-ва; подібність поняття права (як права суд. практики), юрид. норм; подібність системи права; наявність суд. прецеденту як осн. джерела права; поділ суд. прецедентів на прецедент заг. права та інтерпретаційний прецедент; обов'язковість нормативно-правових актів, які суди можуть корегувати; відсутність поділу на публ. та приват. право; казуїст. характер, гнучкість системи; особлива роль процес. права; панівна роль консолідованих актів (наявність незначної частини кодифікованих актів); відсутність чіткої галузевої класифікації. Відмінності англ. та амер. права: відсутність в Англії писаної Конституції та конституц. контролю; децентралізоване правосуддя; формалізований прецедент; єдиний характер правової системи; три складники англ. права [заг. право, право справедливості, статутне (писане) право парламент. походження]; майже відсутні консолідовані та кодифіковані акти. Для права США характерні писана Конституція; централізоване правосуддя; визнання неформалізованого прецеденту; дворівневий характер правової системи — федеральної і штатних; на-

явність у кожному штаті відмінної системи зава та прецедентного права; відмінні способи врегулювання відносин; два складники амер. права (заг. і статут. право; наявність значної кількості консолідованих та кодифікованих актів). А. п. с. властиві чотири різновиди джерел права: а) літ. — конкретний документ, статут Парламенту, суд. звіт; б) формальне — орган влади, який ухвалює правове рішення — Парламент, уряд, суд; в) іст. — заг. право, право справедливості, рим. чи канонічне право; г) юрид. — законодавчий процес, суд. практика, процес формування звичаїв. Осн. джерелом англосакс. права нині є суд. прецедент — рішення суду в конкретній справі, що підказує ін. суддям, яке рішення треба ухвалити при вирішенні аналогічних справ у майб. Суд. прецедент складається із *ratio decidendi* (лат. — вирішальний довід; частина рішення суду, яка містить норми права, на підставі яких було вирішено справу, фіксує правову основу, що має силу закону й має чи може застосовуватись у вирішенні всіх наступних справ, також щодо всіх ін. осіб, а не лише сторін цієї справи) та *obiter dictum* (лат. — сказане доречно; зауваження суду щодо питань, які безпосередньо не входять до предмета суд. рішення, але висловлені для пояснення і мають заг. характер).

Літ.: Давид Р. Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. Туманова. Москва, 1999; Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Пер. с фр. А. Грядова. 3-е изд. Москва, 2011; Петришин О. В., Зінченко О. В., Лук'янов Д. В. Порівняльне правознавство. Харків, 2016; Зінченко О. В. Англо-американська правова сім'я // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків, 2017. Т 3: Загальна теорія прав; Hudson J. The Formation of the English Common Law: Law and Society in England from King Alfred to Magna Carta. Abingdon; New York, 2018.

О. В. Зінченко

Англосаксонський період, англосаксонське завоювання — епоха в історії Великої Британії, пов'язана з процесом її завоювання герман. племенами *англосаксів* (англів, саксів, ютів і фризів)

Англосаксонський період.
Англосаксонська церква (7—8 ст.), с. Ескомб, графство Дарем

у 5–6 ст. Англосаксон. завоювання розпочалося в сер. 5 ст. масовим вторгненням герман. племен із Пн. узбережжя Німеччини й п-ова Ютландія (тепер Данія). Просування англосаксів углиб

країні супроводжувалося потужним опором кельт. населення, який очолив виходець зі знаної рим. сім'ї Амвросій Авреліан. Його війська здобули низку перемог над англосаксами. Серед найважливіших бойових зіткнень кельт. племен з англосаксами — битва біля Бадонського пагорба (тепер у графстві Дорсет; кін. 5 або поч. 6 ст., точна дата невідома), після якої англосакси впродовж кількох десятирічків років не поновлювали своїх атак. Ім'я Амвросія Авреліана пов'язують з Артуріусом, який здобув 12 перемог над завойовниками і згаданий в «Історії бриттів» історика Неннія. Ймовірно, саме його постать стала зразком для формування легендар. образу короля Артура (див. *Артуріана*) в пізнішому лицар. епосі про короля Артура й лицарів Круглого столу. Від часу битви біля Бадонського пагорба до сер. 6 ст. у центр. р-нах країни існувало нас. бриттів і саксів. Під час бойових зіткнень 571 і 577 вбито трьох кельт. королів і захоплено кельт. центри (тепер міста Глостер, Сайренсестер та Баті). Англосакси остаточно розгромили кельтів на тер. сучас. графства Вілтшир (584–592). До 600 завойовання тер. Англії завершилося (*Вельс* і *Шотландію* не було захоплено). Місцеве нас. було частково германізовано або знищено. Ін. частина переселилася на п-ів Арморіка (тепер п-ів Бретань у Франції) і стала основою для етногенезу бретонців. До поч. 7 ст. на завойованих англосаксами землях утворилося сім королівств: Ессекс, Суссекс, Вессекс (королівства саксів), Мерсія, Нортумбрія, Сх. Англія (королівства англів) і Кент (королівство ютів). Відповідно на означення 7–8 ст. в історії Англії використовується термін «семикоролів'я» або «гептархія». 829 більшість англосаксон. земель об'єднав під своєю владою вессекський король Егберт. Відтоді датується створення королівства Англії як єдиної держави.

Лит.: Davies N. The Isles. A History. Oxford; New York, 2001; The Oxford History of Britain / Ed. by K. Morgan. Oxford; New York, 2010; Kearney N. The British Isles: A History of Four Nations. 2nd ed. Cambridge, 2012; Тищик Б. Й. Велика Британія: історія державності і права (V — початок XXI ст.). Львів, 2017; Wall M. Anglo-saxon Age: the Birth of England. Stroud, 2017.

М. О. Рудь

Англо-франко-китайські війни — див. *Опіумні війни*.

Анго́б (франц. engobe, від en — у, в, на і діалект. gobe — грудка землі) — фарба на основі рідкої глини тонкого помелу природ. кольору або забарвлена пігментом; наносять на поверхню кераміч. виробу до випалювання. Покрытие може бути частковим або повним відповідно до мети — зробити менш чи більш гладку поверхню кераміки, укріпити структуру матеріалу. До застосування А. вдаються також за необхідності створити рельєфний малюнок, оздобити виріб чи змінити його забарвлення. Технологія розпису передбачає поступове нанесення фарби центр у центр. Форму утвор. на поверхні різнокольор. концентричних кілець можна корегувати, змінюючи нахил самого виробу. Простір між окр. елементами можна заповнювати солями металів. А. забезпечує матовість, чіткий малюнок, виконаний чистим кольором. За допомогою солі можна досягти м'якого контуру і прозорості, а лінію зображення зробити розпливчастою. Ви-

Ангоб. Кухоль з Англії, бл. 1740. Музей мистецтв округу Лос-Анджелес (США)

Ангولا. Прапор

Ангولا. Герб

користовується в худ. декоруванні, вир-ві кольор. цегли й облицювальних матеріалів.

Лит.: Зиневич А. Роспись керамики // Наука и жизнь. 1979. № 4; Долорс Р. Керамика. Техника. Приёмы. Изделия / Пер. с нем. Москва, 2003; Пурдик А. В., Хоменко О. С. Розробка ангобних покриттів для клінкерної кераміки // Строит. материалы и изделия. 2017. № 3–4.

Анго́ла, Республіка Ангола (португ. Angola, República de Angola) — держава на Пд. Зх. Африки. Назва походить від слова «Ngola» (мовою банту — священний коваль) — спадкового титулу, який у 14–17 ст. носили монархи королівства Ндонго, що існувало на Пн. сучас. А.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. межує на Пн. з *Демократичною Республікою Конго* (довж. спільн. кордону 2 511 км, з них 220 км — кордон з ексклавом *Кабінда*), *Республікою Конго* (2 099 км, лише *Кабінда*); на Сх. — із *Замбією* (1 110 км), на Пд. — з *Намібією* (1 376 км). На Зх. омивається Атлантич. ок. Тер.: заг. — 1 246,7 тис. км²; протяжність берегової лінії — 1 600 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. *Луанда*. Країну поділено на 18 провінцій, разом із ексклавом *Кабінда*, 163 *муніципалітети* і 618 *комун*. Провінції А.: Бенгела, Бенго, Біе, Заїре, *Кабінда*, Квандо-Кубанго, Кунене, Луанда, Маланже, Мошико, Намібе, Пд. Кванза, Пд. Лунда, Пн. Кванза, Пн. Лунда, Уамбо, Уїже, Уїла.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн — «Анголо, уперед!» (португ. «Angola, avante!»), слова М. Монтейру, музика Р. Мінгаша (затв. 1975). **Державний прапор.** Полотнище з двох горизонт. смуг: червоної (угорі) та чорної (унизу). Червоний колір символізує кров, проливу ангольцями за часів колон. гноблення та нац.-визвольної боротьби, чорний — Африканський континент. У центрі — композиція з трьох предметів жовто-золотавого кольору: сегмента зубчастой шестірни, *мачете* та 5-кут. зірки. Затверджено 1975; вдруге схвалено Конституцією 2010. **Державний герб** з одного боку обрамлений сегментом зубчастой шестерні, а з ін. — вінком із кукурудзи, гілком кавового дерева й бавовни. Унизу — розгорнута книга, яка символізує освіту й культуру, та сонце, яке сходить, — символ нової країни. У центрі розміщено перехрещ. мачете й мотуку — символи праці, над ними 5-кут. зірку. У ниж. частині — золота стрічка з написом «Республіка Ангола» (португ. «República de Angola»). Створено й затверджено 1975; у 1992 внесено корективи, пов'яз. зі зміною назви країни, із якими герб затверджено Конституцією 2010.

Державна мова — португальська мова.

Грошова одиниця — кванза (*валюта*).

Національне свято — День незалежності (11 листопада).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Конституція ухвалена парламентом 21.01.2010 та набула чинності 05.02.2010. Згідно з нею, А. — президент. унітарна республіка. Глава д-ви — президент, яким стає лідер партії, що перемогла на парламент. виборах. Особу, внесену до парт. списку під 2-м номером, призначають віце-президентом; він очолює Раду міністрів. Президент є главою виконав. влади, здійснює призначення на всі ключові держ. посади. При ньому діють 2 консультативні органи: Рада республіки — з питань розпуску парламенту, відставки уряду, війни та

миру тощо; Нац. рада безпеки — з питань політики нац. безпеки. Виконавча влада представлена віце-президентом та Радою міністрів. Уряд відповідає лише перед главою д-ви. Законодавча влада поділена між урядом та парламентом однопалатним — Нац. асамблеєю, яку обирають строком на 5 р. Парламент складається з 220 депутатів, яких обирають за зміш. системою: 130 — за загальнонац. списком, 90 — по 5 від кожн. з 18 провінцій. Вищими суд. органами є Конституц. суд, Верхов. суд, Суд аудиторів і Верхов. військ. суд. Шир. повноваження президента нівелюють дем. принцип поділу влад; бл. 38 р. державу очолював Ж. Е. душ Сантуш (з 1979 по 2017).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. В А. діє понад 40 політ. партій, з яких три є найвпливовішими. Народний рух за визволення Анголи (португ. Movimento Popular de Libertação de Angola), МПЛА (MPLA) — єдина легальна партія 1975–1991. У 1977 МПЛА проголосила парт. ідеологією *марксизм-ленінізм* та додала до своєї назви «Партія праці». У період антиколон. боротьби та громадян. війни отримувала підтримку від комуніст. країн (СРСР, Куби), після розпаду СРСР переорієнтувалася на співпрацю зі США. За результатами парламент. виборів 2017, МПЛА — Партія праці є керівною в державі. Національний фронт за звільнення Анголи (португ. Frente Nacional de Libertação de Angola), ФНЛА (FNLA) з 1992 діє як парламент. опозиц. партія. Ідеологія — консерватизм і християн. демократія. Національний союз за повну незалежність Анголи (португ. União Nacional para a Independência Total de Angola), УНІТА (UNITA) засн. 13.03.1966 внаслідок розколу у ФНЛА. На 2019 є найбільшою опозиц. політ. силою, зорієнтована на ідеологію соц. консерватизму.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН (з 1976) МБРР (1989), МВФ (1989), СОТ (1996), ОПЕК (2007) та ін.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Найдавнішим населенням А. були *бушмени*, витіснені на Пд. від А. племенами *банту* не раніше 6 ст. до н. е. У 13–14 ст. частина Пн. А. ввійшла до складу Королівства Конго, у 15 ст. частина тер. А. входила до складу держав Ндонго, Лунда, Бенгела, від 17 ст. — Матамба й Касанже. У 1482 до А. вперше потрапили португ. мореплавці; у 16 ст. вони заснували кілька *фортів*, зокрема Сан-Паулу-ді-Луанда (1576). У 17 ст. відбулося повстання проти португальців під керівництвом Зінги Мбанді Нголи, правительки Ндонго й Матамби. Після її смерті д-ва Ндонго розпалася, але д-ва Лунда зберігала незалежність до кін. 19 ст. Від 16 до сер. 19 ст. А. була одним із центрів работоргівлі у світі. За оцінками, Португалія вивезла бл. 5 млн осіб. У 1885–1894 між Португалією, Бельгією, Німеччиною та Великою Британією укладено угоди, які визначили сучас. кордони А. До 1951 А. мала статус португ. колонії, 1951 оголошена «заморською провінцією» Португалії. 1961 в А. почалося збройне повстання, яке згодом переросло у війну проти Португалії. Ангол. силами керували промарксистська орг-ція Нар. рух за визволення А. (МПЛА), що орієнтувалася на СРСР, та Нац. союз за повну незалежність А. (УНІТА), який спирався на ідеї афр. соціалізму та маоїзму, під проводом Ж. М. *Савімбі*. Третьою, менш чисельною, силою був Нац. фронт визволення А. (ФНЛА), який склався пере-

важно з представників народностей баконго. Після Революції гвоздик 1974 і встановлення дем. влади, новий португ. уряд визнав право А.

Ангола. Будівля Національної асамблеї

на незалежність (проголошено 11.11.1975 в м. Луанді). Лідер МПЛА А. Нету, який очолював А., прагнув збудувати соціалістичну державу за прикладом СРСР та Куби. Розкол між осн. політичними силами призвів до громадян. війни, у якій партія підтримала війська Куби за сприяння СРСР. До А. були введені війська ПАР та Заїру. 1976 перший етап громадян. війни завершився перемогою МПЛА й виведенням із країни військ ПАР і Заїру. 1976–1991, протягом другого етапу громадян. війни, більшу частину тер. контролював уряд МПЛА. Останній отримував потужну військ. допомогу від Куби (до 22 дивізій — 25 тис. військових у 1975, 60 тис. у 1988) та від СРСР (понад 500 танків, бронемашини, артилер. системи, бронекатери, 22 літаки, бл. 50 гелі-

Ангола. Участь у міжнародних організаціях

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Міжпарламентський Союз; Рух Неприєднання; Група 77
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол)
Міжнародні економічні об'єднання	Економічне і валютне співтовариство африканських країн; Продовольча та сільськогосподарська організація; Міжнародне агентство з атомної енергії; Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Всесвітня федерація профспілок; Організація країн — експортерів нафти; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку; Всесвітня митна організація; Міжнародна асоціація розвитку; Світова організація торгівлі
Регіональні організації	Африканський Союз; Співтовариство розвитку Південної Африки; Організація Американських держав (спостерігач)
Валютно-фінансові організації	Африканський банк розвитку; Арабський валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародний валютний фонд; Агентство за багатостороннього гарантування інвестицій
Гуманітарні організації	Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація з міграції; Співдружність португаломовних країн
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний Союз електров'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація

Ангولا. Солдати португальської армії на початку війни в Анголі

коптерів). Хоча СРСР офіц. не брав участі у війні, через А. пройшло 10,7 тис. рад. військових. УНІТА і ФНЛА вели партизан. боротьбу за підтримки ПАР (до 1988) та Замбії. Нові фази військових дій відбувалися з 1992 до 1994 та з 1998 до 2002. МПЛА здобула повну перемогу лише 2002, коли УНІТА та ФНЛА втратили політ. і військ. підтримку. Громадян. війна посилила міжетніч. конфлікти, які супроводжувалися актами геноциду. Заг. втрати досі не з'ясовано. За оцінками ООН, загинуло понад 450 тис. осіб, більше як 2 млн осіб стали біженцями. Знач. руйнувань зазнали міста та інфраструктура. Завдяки низці конституц. правок 1991 та 1992 в А. були створені умови для утвердження багатопарт. системи. Встановлене заг. виборче право. Від 2008 в А. регулярно відбуваються парламент. вибори на багатопарт. основі, перемогу на яких зі знач. перевагою здобуває МПЛА.

ПРИРОДА. Геологічна будова А. знаходиться в межах Афр. платформи. Близько до поверхні залгають давні магматич. та метаморфічні породи. Плутони, складені найдавні. породами (архео, верхн. протерозою), розділені смугами протерозойської складчастості, до яких приурочені родовища корисн. копалин (залізних, марганцевих, поліметалевих руд, слюди). Родовища алмазів в А. були відкриті 1912. Упродовж наступних 60 р. їх видобували лише з розсіпів на Пн. Сх. А. Завдяки впровадженню геофізичних методів відкриті кімберлітові трубки Кагока, Чіуцо, Альто-Куїло. У зх. напрямку до кембр. фундаменту занурюється під товщу осадових відкладів; їх потужність різко зростає на атлантичному шельфі. З осадовими формаціями пов'язані родовища нафти.

Рельєф. Тер. А. перев. займають плато та плоскогір'я заввишки 1 000–1 300 м. На Зх. — гір. масив Біє з найвищ. вершиною А. — г. Моко (2 610 м). На Зх. плоскогір'я обривається крутими уступами (800–1 000 м) до смуги прибереж. рівнин шир. від 30 до 160 км. На Пд. гористий край плато (до 2 300 м) відомий як Сьєра-де-Чела. На периферії країни плоскогір'я знижується в пн. і пн.-сх. напрямках — до басейну р. Конго, у пд.-сх. — до западини пустелі *Калахари*.

Клімат А. розташована перев. у тропіч. кліматич. поясі; провінції Кабінда, Уїже, Заїр — у субекваторіальному (т-ра від +27 до +31 °С; 700–1 000 мм опадів на рік). На клімат вузької примор. смуги впливає холодна Бенгельська течія. У приземному шарі повітря над океаном форму-

ються понижені т-ри, що перешкоджає утворенню хмар та опадів: дощів майже немає, але вологість пост. підвищена. У внутрішніх районах А. чітко виражені сухий сезон (травень — жовтень) і сезон дощів (лютий — квітень). Пересічна т-ра січня — від +29 до +30,5 °С, липня — від +23 до +25 °С. На високих плато у липні вночі т-ра може знижуватися до +10 °С. Рельєф місцевості позначається на к-сті опадів — від 650 до 1 350 мм. На Пд. Сх. А., поблизу пустелі Калахари, т-ра в січні сягає +35 °С, у липні — бл. +24 °С. **Внутрішні води.** На височинах у центрі А. гідрограф. мережа має радіальний малюнок — звідси розходяться річки Кванза та Кунене (впадають до Атлантичного ок.), Окаванго (у межах А. називається Кубанго), Кванго та Чікапа (впадають до р. Касаї, притока р. Конго). Частина держ. кордону А. з Демокр. Республікою Конго (Заїром) формує р. Касаї. Режим річок залежить від к-сті атм. опадів. Найбільше госп. значення має р. Кванза (965 км), судноплавна в нижній частині; середньор. витрати води — 825 м³/с.

Ґрунти і рослинність. На Пн. А. розстуть вологі тропіч. багатоярусні ліси. Висота дерев у найвищ. ярусі сягає 50–60 м, серед них: афр. рожеве дерево (*Guibourtia*) та ін. представники род. Бобових, ентандрофрагми, толу (бальзамове дерево). На схилах плато Маланже та Біє простягаються гірські «туманні» ліси, які в А. ще називають кавовими через невисокі дерева дикої кави (*Coffea canephora*, *C. welwitschii*). Серед найпоширеніших рослин — *альбіція* (кілька видів), бавовняне дерево, каркас. Вел. площі займають зарості ландолфії та дикої неїстівн. ананаса. На плато Біє, на висоті понад 1 000 м, збереглися зарості каучуконосного фікуса. Повсюдно, крім аридних районів, представлені т. з. паркові ліси з розрідженим деревостаном (з баобабів, момбіну жовтого, афцелії) і щільним трав'яним ярусом. Описана рослинність сформувалася на червоноземах, черв. підзолистих та лесованих ґрунтах. На малородюч. ґрунтах — зарості посухостійких трав, із поодинок. баобабями та деревами криптосепалуму. Уздовж узбережжя пролягає смуга сухого рідколісся (з акаціями, каперцями колючими). На Пд. А. — сухі савани з мольчачами, босціями.

Тваринний світ. Поширені афр. слон, чорний та білий носороги, бегемот, зебра, трубнозуб, а також антилопи — гну, чала, карликова, Дікдік, Орібі. Серед гризунів — піскарий, скельна та ангольська соні, сонячна білка, золотистий кріт та ін. Серед хижаків — гепард, вухата лисиця, чепрачний шакал. У лісах — численні популяції мавп (галаго, павіанів, колобусів) включно з ендемічними. Орнітофауна А. налічує понад 900 видів, серед яких фламінго, священний ібіс, квак, марабу, кілька видів чапель, на узбережжі — фрегати, пелікани, великий баклан тощо. У басейні р. Конго трапляються крокодили. Популяції багатьох тварин скоротилися внаслідок полювання. Під загрозою зникнення — горили, чорний носоріг, морські черепахи. Для охорони природи створено мережу заповідників і природ. парків.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість — бл. 25,789 млн осіб (2019, оцінка). Серед. густота становить 20,7 особи/км² (2014, перепис). В А. один із найвищих у світі показників народжуваності — 41,3 ‰. Коефіцієнт смертності — 9,8 ‰ (2016; показники розрахункові, оскільки 40 ‰ новона-

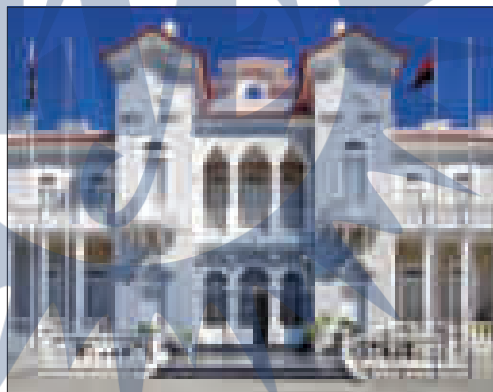
роджених не реєструють). Вікова структура нас. (2016): від 0 до 14 р. — 42,72 %, від 15 до 24 р. — 20,72 %, від 25 до 54 р. — 29,6 %, від 55 до 64 р. — 3,97 %, 65 р. і старше — 2,99 %. Серед. вік нас. — 18,2 р. (2016). У статевій структурі переважають жінки (51,5 %). Склад нас. за етніч. групами: овимбунду (37 %), кімбунду (25 %), баконго (13 %), ін. африканські національності (майже 20 %), метиси (2 %), європейці (1 %). За реліг. групами (2014, оцінка): католики (41,1 %), протестанти (38,1 %), ін. (8,5 %), нерел. (12,3 %). 71,5 % нас. володіє португ. мовою; крім того, 22,9 % розмовляє мовою умбунду, 8,2 % — кіконго, 7,8 % — кімбунду, 6,5 % — чокве, 3,4 % — нханека-хумб (2014, перепис). Рівень урбанізації становить 65 %. Найбільші міста (2014, перепис) — Луанда (з передмістями; 6 млн 970 тис. осіб), Лубанго (601 тис. осіб), Уамбо (595 тис. осіб), Бенгела (555 тис. осіб), Кабінда (550 тис. осіб), Маланже (455 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. До здобуття незалежності економіка А. мала госп. комплекс, типовий для вел. колоній — рудники, плантації тропіч. культур і тваринницькі ферми (бл. 70 % належало португальцям). Для експорту сировини збудовано порти й залізниці: Бенгельську — від порту Лобіто до мідних рудників Заїру й Замбії; від порту Мосамедиш до родовищ заліза. Зі здобуттям незалежності А. обрала соціалістичний шлях розвитку, майно європейців було експропрійоване. За воєнний період ВВП знизився майже у 8 разів. 2000 заг. борг держ. і приватного сектору сягнув позначки 8,3 млрд (95 % ВВП). До кінця 20 ст. А. видобувала щорічно 8–9 млн т нафти, переважно в пров. Кабінда. 1996 при бурінні на ділянці шельфу між гирлом р. Конго та м. Луандо було відкрито родовище Жирасоль («Блок 17»); у 1999–2002 — шельфові родовища Далія, Жасмін, Оркідея та ін. З розвитком наф.-газ. сектору відбулося рекордне зростання ВВП: за 1999 — на 48 %, за 2007 — на 119 %. У 2011 європ. та амер. компанії, що освоїли технології глибоководного буріння, розвідали нові запаси вуглеводнів у т. з. підсольовому комплексі. Доходи від експорту нафти за 2008–2014 становили 80–85 % ВВП країни (щор. видобуток до 89 млн т нафти). Видобуток нафти у 2018 — 74,6 млн т (ОПЕК). Основна частина родовищ розробляється держ. компанією «Сонангол» («Sonangol»), зокрема в альянсі з китайською «Сінопек» («Sinopec»). На концесійних ділянках шельфу видобувають нафту «Брітіш Петроліум» («British Petroleum»), «Тотал» («Total»), «ЕксонМобіл» («ExxonMobile»), «Петробрас» («Petrobras») та ін. іноз. компанії. А. посідає 2-ге місце в Африці за видобутком алмазів (понад 10 млн каратів, 2015), осн. родовища — у пров. Лунда та долини Куанго. У галузі домінує «Ендіама» («Endiama») (АТ, створене 1981 із залученням ангол., рос., кит. та браз. капіталу), на 2019 — 100 % активів у держ. власності. Іноз. інвестиції становлять 15 млрд дол.; переважно надходять із КНР (2017). За екон. розширенням та нерівністю розподілу доходів А. посідає одне з перш. місць у світі. У багатьох провінціях доходи 50 % нас. менші за 2 дол. на день (ПРООН, 2014). Незважаючи на високі доходи від експорту нафти, А. не вдається подолати бідність, епідемії, розбудувати промисловість.

Промисловість. Обробна пром.-сть розвинена слабо. Функціонують підприємства це-

ментної пром.-сті — у передмістях Луанди [зокрема нов. комбінат компанії «Нова Сімангола» («Nova Cimangola»)], а також у містах Лобіту, Бом-Жезуш, Катумбела; металообробної — у м. Луанді, деревообробної — у містах Луанді, Маланже, Кабінді. Осн. підприємства харч. пром.-сті: пиво-безалкогольної — у містах Бом-Жезуш, Луанді та Лубанго, м'ясної — у м. Луанді, рибної — у містах Лобіто, Мосамедиші. У портовій зоні м. Луанди збудовано комбінат «Солмар» («Solmar») з вир.-ва свіжозамороженої риби. Бюджетні інвестиції спрямовані переважно на будівництво металург. комбінату, судноверфі, 2-х гірн.-збагач. комбінатів на вел. родовищах залізних руд. На р. Кванзі споруджені ГЕС «Капанда», «Камбамбе» і «Лаука». Невеликі ГЕС працюють на р. Кунене.

Сільське господарство. Бл. 90 % плантацій А. були знищені за громадян. війни. С.-г. продукцію перев. виробляють невеликі селян. госп.-ва для особистого споживання. З усієї площі с.-г. угідь обробляється менше 20 %. Серед гол. культур — касава, кукурудза, тропіч. овочі, банани, ін. тропічні фрукти. Вир.-во зернових культур та м'яса не задовольняє внутр. потреби країни. Світов. банк, Афр. банк розвитку та уряд А. від 2010 спрямовують цільові інвестиції в будівництво іригац. систем, нових систем обробі-

Ангولا. «Палац куль», м. Бенгела

ку ґрунту, розвитку овочівництва. Води Атлантики біля узбережжя А., багаті рибою (сардини, макрель, окунь, риба-меч, тунець). Квоти на виллов риби реалізуються здебільшого серед компаній з Португалії, Іспанії, Польщі, Тайваню. Від 2014–2016 А. має власні риболовецькі судна, у портах Мосамедиш, Луанда, Бенгела, Порт-Амбоім збільшилися потужності для переробки риби й морепродуктів. Рибпромисловий сектор забезпечує 3,6 % ВВП (2018).

Сфера обслуговування. На 2016 працювало 23 банки, домінували установи з держ. капіталом. Нац. банк А. засновано 1976. Функціонують страхові компанії та кредитні союзи. У м. Луанді — кілька вел. торговельних центрів, є розважальні заклади, ресторани, спортклуби. Країна має знач. турист. потенціал: різноманітні природ. ландшафти, багате біорізноманіття, нац. парки та ін. Однак, візові обмеження, наявність мінних полів, несприятлива епідеміологічна ситуація та вис. рівень злочинності стримують розвиток туризму. К-сть туристів — бл. 595 тис. (2014).

Транспорт. 2006–2014 відбудована Бенгельська залізниця заг. довж. 1 866 км (понад 1,5 млрд

дол. інвестувала КНР). Заг. довж. автошляхів А. становить 51 тис. км, тверде покриття мають лише 8 000 км (2014). Серед мор. портів — Луанда (найб.), Лобіту, Кабінда, Мосамедиш. Є понад 30 аеродромів із твердим покриттям (2013), місцеві аеропорти малоактивні. Гол. міжнар. аеропорт А. — Кватру-де-Февейру (м. Луанда).

З о в н і ш н я т о р г і в л я. Осн. експорт. товари є сира нафта (88 % експ. доходу, 2018), алмази, залізна руда, морожена риба, деревина. А. імпортує машини та обладнання, труби й арматуру для нафтопромислів, тканини та одяг, харч. продукти, ліки, озброєння. Серед осн. партнерів — Китай (48 % експорту, 22 % імпорту), Португалія, Індія, США, ПАР, Іспанія, Бразилія.

З в ' я з о к. На 2015 к-сть моб. телефонів — 13,885 млн (71 одиниця на 100 осіб); інтернет-користувачі — 2,434 млн (12,4 %).

М Е Д И Ц И Н А. 1975 запроваджено держ. систему охорони здоров'я, безкоштовне мед. обслуговування. Заг. стан розвитку медицини незадовільний, особливо в провінц. р-нах. Понад 70 % нас. не має доступу до мед. послуг, рівень забезпеченості лікарями — 0,21 на 1000 жит. (2017), показник дитячої смертності — один із найвищ. у світі (67,6 на 1000 новонароджених; 2017, ВООЗ). 2001–2018 неодноразово спалахували епідемії холери, жовтої лихоманки, поліомієліту, менінгіту тощо.

О С В І Т А І Н А У К А. До 1975 політика колон. адміністрації у сфері освіти стосувалася лише португальців і невел. кількості афр. нас. Під час громадян. війни зруйновано бл. 1 500 шкіл. Нині матер. база шкіл слабка, вчителів недостатньо. Після здобуття незалежності запроваджено обов'язкову безкоштовну початк. освіту із 6 р., яка триває 4 р. Середня освіта має два цикли, останній із яких надає право вступати до закладів вищої освіти. Рівень писемності серед чоловіків — 80 %, серед жінок — 55 % (2014, ЮНЕСКО). Провідним ЗВО є Ун-т імені А. Нету (м. Луанда), до 2009 — єдиний держ. ун-т країни, тоді ж реорганізовано й утворено 7 окр. ун-тів регіон, рівня. 2002 засновано Нац. ін-т нафти. Серед приват.

на базі Ун-ту імені А. Нету створено Центр наук про Землю та сталого розвитку (Center for Earth Sciences and Sustainability), що однією з найбільших наук. установ А. Також діють Ін-т аграрних досліджень (м. Уамбо) з мережею дослідних станцій, Ін-т ветеринарії (м. Лубанго).

КУЛЬТУРА. Сучас. культура А. сформувалася під потуж. впливом Європи, особливо Португалії. Центром культур. життя є м. Луанда. Функціонують музеї: Дунду — найстаріший у країні (пров. Пн. Лунда; засн. 1936), *антропології*, природничої історії, будинок-музей О. Рібаша, збройних сил А. (усі — у м. Луанді), рабства (р-н Морру да Круж, пров. Луанда), королів Конго (м. Мбанза-Конго, пров. Зайре), археол. м. Бенгели тощо. Станом на 2020 на тер. А. до списку *Світової спадщини ЮНЕСКО* занесено один об'єкт (від 2017) — Мбанза-Конго, руїни столиці колиш. Королівства Конго.

РЕЛІГІЯ. А. — світська д-ва. Конституція А. від 2010 гарантує свободу совісті та реліг. переконань. Водночас діяльність реліг. організацій регламентується органами держ. влади. Нас. переважно сповідує *християнство* (бл. 80 %). Його історія пов'язана з порт. колонізацією: 1491 правитель Королівства Конго Нзінга Нкуву став першим христ. правителем екватора. Африки. Протестант. місіонери з'явилися в А. наприк. 19 ст. найб. конфесією є п'ятдесятники. За оцінками вчених, традиц. афр. вірувань і культів дотримується значно більше жителів А. ніж за даними перепису 2014 (0,6 %).

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. П р е с а. Після проголошення незалежності було створено Нац. інформ. агентство преси А. 1976 ангол. преса була націоналізована. У сер. 1970-х в А. видавали 3 щоденні газети заг. накладом бл. 30 тис. примірників: «Діаріу ді Луанда» («Щоденник Луанди», з 1930), «Журнал ді Ангола» («Газета Анголи», з 1923) та «Провінсія ді Ангола» («Провінція Анголи», з 1923). На 2017 єдина щоденна загальнонац. газ. «Журнал ді Ангола» контролюється д-вою. Серед приват. газет — тижневики «О Паїс» («Країна», з 2008), «А Капітал» («Столиця») та ін.

Телебачення та радіо. Держ. телекомпанія Громад. телебачення А. (португ. Televisão Pública de Angola), ТПА (ТРА) засн. 1973 як Португ. радіотелебачення А. (португ. Radiotelevisão Portuguesa de Angola). Після здобуття А. незалежності була націоналізована. Від 2000 веде мовлення 2-й нац. телеканал ТРА 2. У 1977 засн. радіокомпанія «Національне радіо А.» («Rádio Nacional de Angola»), РНА (РНА), що об'єднує 6 радіостанцій. Транслюються радіопередачі португ., англ., франц., ісп. та місц. афр. мовами.

ЛІТЕРАТУРА. Розвивається переважно португ. мовою. Різноманітною є усна нар. творчість мовами сім'ї банту — кімбунду, умбунду та ін. Наприк. 19 ст. філолог, поет і етнограф Ж. Кордейру да Матта зробив перші записи фольклору, що ввійшли до книги «Народна мудрість в ангольських прислів'ях». Він також є автором збірки віршів «Безумства» («Delírios»; 1889), де чільне місце посідають афр. теми. Значний фольклорно-етногр. матеріал зібрано в праці письменника О. Рібаша «Історії» («Missosso»; т. 1–3, 1961–1964) і кн. «Ангольські обряди і божества» («Espíritos e Ritos Angolanos»; 1958). На основі легенд письменник Ф. М. Каштру Сороменью видав «Історію чорної землі» («Histórias da terra negra»;

Ангола. Каплиця Святого Мартина у місті-привиді Сан-Мартіньо-ду-Тігрес

ЗВО — Католиц. ун-т А., Незалеж. ун-т А., Ун-т імені Ж. Піаже в А. (усі — у м. Луанді) тощо. У м. Мосамедиші за фін. і тех. підтримки Польщі 2017 відкрита Академія риболовлі та мор. наук, що готує кадри для рибпромислового флоту та здійснює наук. дослідження. За підтримки ООН

т. 1–2, 1960). Писемна л-ра португ. мовою виникла в сер. 19 ст. Початковий період її розвитку характеризується формуванням поет. і малих прозових жанрів. Вагомим був вихід поет. зб. «Сповіді моєї душі» («Espontaneida des daminha alma»; 1848) Ж. да Сілви Майї Феррейри, романів «Сцени з африканського життя» («Cenas d'África»; 1880) П. Машаду і «Таємниця небіжчиці» («O Segredo da Morta»; 1934) А. ді Асіза Жуніора. Новий період розвитку л-ри розпочався після Другої світової війни. Критика колоніалізму є центр. темою романів Ф. М. Каштру Сороменью «Мертва земля» («Terra Morta»; 1949) і «Поворот» («Viragem»; 1957), віршів А Жасінту, А. Сантуша, Ж. Б. Віктора, М. ді Алмейди Гомеша та ін. Згодом літ. діяльністю займалося багато керівників нац. руху. Провідною в їхній творчості була політ. тематика. До найпомітніших надбань л-ри 1960-х належать поет. книги «Вірші» («Poemas»; 1961) і «Із сухими очима» («Com os olhos secos»; 1963) А. Нету, «Земля пурпурових акацій» («Terra das acácias rubras»; 1961) і «Ангольський час в Італії» («Tempo angolano em Itália»; 1963) Ф. Коста Андраде, збірка оповідань «Луанда» («Luanda»; 1965) та «Нові життя» («Vidas novas»; 1968) Луандіну Віейри (справжнє ім'я — Ж. М. Віейра ді Граса), роман Ф. М. Каштру Сороменью «Виразка» («A chaga»; 1970). Після 1975 осн. темою л-ри є політ. і соц. конфлікти в А. У поезії переважає громадян. лірика; найвідоміші збірки — «Священна надія» («Sagrada Esperança»; 1974; укр. переклад 1987) А. Нету, «Одинадцять поем» (1976) Ф. К. Андраде. Також видано антологію «Поезія Анголи» («Poesia de Angola»; 1976). Наприк. 20 — на поч. 21 ст. в л-рі виразнюється намагання критично осмислити ситуацію в А. та події тривалої громадян. війни (проза Пепетели, роман письменника португ. походження Ж. Е. Агуалузи «Сезон дощів» («Estação das Chuvas»; 1996) та його пізн. твори зі заглибленням в соціокульт. і психол. теми [роман «Жінки мого батька» («As Mulheres de Meu Pai»; 2007)]. Португаломам. ангол. письменники друкуються в португ. і бразил. вид-вах, твори деяких, як-от Ж. Е. Агуалуза, активно перекладають європ. мовами. Переклади укр. мовою Л. Литвинця, Ю. Покальчука, М. Жердинівської, М. Москаленка, В. Кордуна, П. Мовчана, Г. Козаченко, В. Ткаченка, Г. Латника віршів А. Нету, Ф. К. Андраде, А. Сантуша опубліковано в журн. «Всесвіт» (1974, № 11), антології «Поезія Африки» (1983) — М. Антоніу, Л. Віейри, А. Жасінту, Е. Л. Герри, А. Нету. Також перекладено дит. книжки М. Е. Нето «І в лісах звірі говорили» (1982; В. Ксьондзик) і повісті Пепетели «Майомбе» й «Муана Пуо» (обидві 1985; А. Бережний). У 1990–2000-ті твори ангол. авторів в Україні майже не перекладалися.

В. І. Ткаченко

АРХІТЕКТУРА. Давні селища А. мали кругове планування. Житлові будинки прямокут. (зрідка круглої) форми, на каркасі з кілків, обплетени гіллям або обмазані глиною. З приходом європейців виникли міста, де будинки зводилися у формах порт. *бароко* й ран. *класицизму*. У м. Луанді збережено будівлі часів колонізації: *фортеця* Сан-Мігель (1575–1576; тепер Музей збройних сил), церква єзуїтів, собор Святого Спасителя, храм Мадонни з Назарета (усі — 17 ст.), будинок резиденції губернатора, будинок ун-ту. У стилі *еклектизму* кін. 19 ст. споруджено Заліз.

палац, збудований у Франції 1890 та доправл. до м. Луанди кораблем (за припущеннями, будинок був павільйоном на виставці в м. Парижі, виготовл. на ф-ці Г. Ейфеля). Серед споруд 20 ст. — будинок Мін-ва публ. робіт (арх. В. Віейра да Кошта, 1968), будинок Нац. радіо А. (арх. Ф. Сімоеш ді Карвалью, 1963–1967; обидва — у м. Луанді). Після завершення громадян. війни в А. реалізовано буд. проекти з використанням сучасних технологій та з огляду на клім. умови країни. Серед споруд — архітектур. комплекс «Скай-центр» у м. Луанді, 26-поверх. житл. комплекс «Бенгела 88» у м. Бенгелі (обидва — 2012), будівля Ун-ту А. Нету (2011) у м. Луанді та ін. Забудова в містах та особливо селах є однією та примітивною попри те, що в 21 ст. в А. почали використовувати новітні буд. матеріали.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Першими мист. творами були наскельні малюнки із зображеннями тварин у Канінгірі (8–5 тис. до н. е.). У комплексі Чітунду-Хулу, за 137 км на Сх. від м. Мосамедишу збереглися наскельні доістор. малюнки тварин і різноманітні схемат. зображення в печерах, яким понад 4 тис. р. Традиц. ангол. скульптури виготовляли з дерева, каменю, слон. кістки. Серед найвідоміших форм нац. мистецтва — виготовлення масок, різьбярство, *кераміка*, ткацтво, гончарство, плетіння циновок із дерев. волокна тощо. Діє Нац. спілка ангол. художників. Серед відомих митців — В. Тейшейра (псевд. Вітейкс), А. Оле, Р. Сілва, К. Кіа Хенда, Ж. Гумбе, Ф. Алвім. Найбільші мист. центри та худож. галереї розташ. в м. Луанді.

МУЗИКА й танці поділяють на традиц. та сучас. Традиц. муз. інструменти: диканза, квіта, бонго, марімба, скрипка какош, дзвони лонга, *барабани* нгома, кіссанже (тип *ксилофона*), муз. лук мбулумбумба; струнні — нджимба, жунсу, унгу та ін. Від 1950 розвивається поп-музика. Одним із найпопул. ангол. муз. і танцюв. жанрів є семба, гол. особливість якої полягає в імпровізації, яскраво вираж. синкоп. (див. *Синкопа*) манері виконання. Серед муз. і танцюв. напрямів — кудуру, кізомбо. На сучас. музику А. вплинули сусідні афр. країни, а також Куба та Бразилія. Її батьком вважають акуст. гітариста та конга-барабанщика К. Анісето Віейра Діаша. Серед ансамблів — «Нгола ритмуш» (засн. 1957), «Тріо фемініну» (засн. 1964) та ін. Відомим виконавцем семби та ін. жанрів ангол. популяр. музики є Бонга (або Бонга Куенда), перший афр. музикант, який випустив у Португалії золоті та платин. диски й отримав неофіц. титул «посла» ангол. музики. З-поміж співаків кін. 20 — поч. 21 ст. — Л. Ван Дунен, Дж. С. Нето (псевдонім — Перл), Анселму Ралф, П. Флореш.

ТЕАТР. Від 17 ст. церков. свята в реліг. школах супроводжували театралізовані дійства. Перша напівпрофес. театр. труппа «Провіденс» виникла в м. Луанді 1847. Відтоді до 1869 в А. було поставлено бл. 25 п'єс. У 1960-ті з ініціативи Нац. ради з культури засн. театр. колектив «Нгонго». У 1960–1970-ті активно працювали Театр. компанія А. (португ. Companhia Teatral de Angola, СТА) і Клуб ангол. театру. Після 1975 багато європ. театр. діячів покинуло А. Невдовзі була створена Нац. школа театру, і за кілька місяців труппа «Амадор» поставила балетно-театрально-муз. виставу «Ангола». У грудні 1977 представлено виставу «Африка, свобода». 1988 у м. Луанді засн. театр «Елінга». Серед провідних театр.

труп 1990–2000-х — «Жулу» (засн. 1992), «Ету-Лене» (засн. 1993), «Міраженш» (засн. 1995), «Енрікі Артїш» (засн. 2000) і «Пітабел» (засн. 2001). Також діють маленькі театр. трупи при навч. закладах.

КІНО. Перший документальний фільм в А. знято 1913 («Залізниця Бенгели», реж. А. Перейра). Ін-т кіно створено 1978, від 1999 його функції здійснює Нац. ін-т індустрії культури. Серед фільмів — «Свято життя» (реж. Р. Дуарті ді Карвалью), «Я анголець і працюю, не шкодуючи сил» (11 серій) і «19 років славної боротьби» (знятий на честь 19-ї річниці МПЛА; усі — 1975), «Волюда, народний командир» (реж. Л. Вейра), «Учитися, щоби краще служити» (реж. А. Оле; обидва — 1976). Перший ігровий фільм — «Будь сміливим, товаришу!» (1977, реж. Р. Дуарті ді Карвалью). 2004 вийшов повнометраж. худ. фільм «Порожнє місто» (про нац. трагедію громадян. війни) спільного ангольсько-португ. виробництва за участі франц. кінематографістів (реж. і автор сценарію — М. Ж. Ганга), що здобув кілька призів міжнар. кінофестивалів. Один із провідних режисерів — Зезе Гамбоа, його фільми «Герой» (2005; драм. стрічка про війну; спільне виробство А., Франції та Португалії) і «Великий Кілапі» (2012; комедія-драма; спільне виробство А., Португалії та Бразилії) здобули перемогу на міжнар. кінофестивалях. 2003 створено Ангол. ін-т кіно, аудіовізуал. і мультимедійних матеріалів.

СПОРТ. Нац. олімп. комітет А. засновано 1979, визнано МОК 1980. А. дебютувала на Олімпійських іграх літніх 1980 у м. Москві, відтоді брала участь у всіх літніх Олімпіадах (окрім 1984). Станом на 2016 ангол. спортсмени не завоювали олімп. медалей. Збірна А. з футболу брала участь у Чемпіонаті світу 2006, виграла Кубок КОСАФА (Ради Південноафр. Асоціації; 1999, 2001, 2004). У 2010 А. приймала Кубок афр. націй — континент. першість, найважливіший футбол. турнір Африки для нац. збірних. Серед найпопулярніших видів спорту, які культивуються в А., — баскетбол, гандбол, плавання, академ. веслування, бокс, легка атлетика, серед традиц. бойових мист-в — капойра А., що поєднує елементи танцю, боротьби, акробатики й музики. Чоловіча збірна А. з баскетболу й жіноча збірна з гандболу неодноразово ставали чемпіонами Африки. Гребець А. Матіаш — багатораз. призер чемпіонатів Африки.

УКРАЇНА ТА А. Дипломатичні відносини між А. та Україною встановлено 30.09.1994. Посольство України в А. розташоване в м. Луанді. Посольства А. в Україні немає. Торг. оборот А. з Україною становить майже 24 млн дол. (2018). Україна експортує до А. борошно та крупи (73 % заг. експорту), зерно, олію, метал, комплектувальні елементи до літаків. Реекспортує з А. машини та обладнання; імпортує деревину. В Україні — позитивне сальдо зовн. торгівлі з А. Станом на 2019 в А. постійно проживає менше ніж 500 українців. Напрями укр.-ангол. співпраці: с. г.; геол. розвідка на тер. А.; гірничодобув. промсть; освіта; військ.-тех. співпраця; медицина. 1996–1999 укр. військові брали участь у миротворчій місії ООН в А., зокрема будували й ремонтували мости. У вересні 2001 у м. Дніпропетровську (тепер м. Дніпро) відбувся перший афро-укр. фестиваль «Дні дружби Ангола — Україна». Художник Н. Москіту 2014 отримав у м. Києві премію фонду В. Пінчука.

Лит.: Давези Р. Ангольцы / Пер. с фр. Москва, 1970; Рязова Е. Португалоязычные литературы Африки. Москва, 1972; Современные литературы Африки: в 2 ч. / Под ред. И. Д. Никифоровой. Москва, 1974. Ч. 2: Восточная и Южная Африка; Взаимосвязи африканских литератур и литератур мира / Под ред. Н. Я. Севериной. Москва, 1975; Ксьондзик В. Сучасна поезія Анголи // Всесвіт. 1979. № 6; Мириманов В. Б. Искусство Тропической Африки: Типология. Систематика. Эволюция. Москва, 1986; Первенцев В. А. Ангола. Москва, 1987; Дориа Ж. Экономический суверенитет Анголы. Москва, 1997; Хазанов А. М. История Анголы в новое и новейшее время. Москва, 1999; Derbyshire D., Derbyshire I. Political Systems of the World: in 2 vol. Oxford, 1999; Encyclopedia of African Peoples. New York, 2000; Ангола. 25 лет независимости: итоги и перспективы. Москва, 2002; Stories for Trees: Stories and Images of Angola / Ed. by M. Coppé, F. Power. Luanda, 2002; Саидов А. Х. Национальные парламенты мира. Москва, 2005; Дахно І. І., Тимофіїв С. М. Країни світу. Київ, 2011; Катугойко М. К. Государственная власть в Анголе (1975–2011 годы) // Вестник Воронеж. гос. ун-та. Сер.: Ист. Полит. Социол. 2013. № 1; Крисенко Д. С. «Ангольська карта» у «Великій грі» США та СРСР (1975–1991 pp.) // Гілея. 2013. № 72; Faria P. C. J. The Post-War Angola: Public Sphere, Political Regime and Democracy. Newcastle, 2013; Биданда А. А. Социально-экологические требования к медицинским учреждениям Анголы // Международные проблемы современной науки. Уфа, 2014; Angola, 40 anos de estatística, 1975–2015. Luanda, 2015; Традиционная и современная медицина в Африке. Москва, 2017; Agostinho I. Angola, formação e democratização do Estado. Roma, 2018.

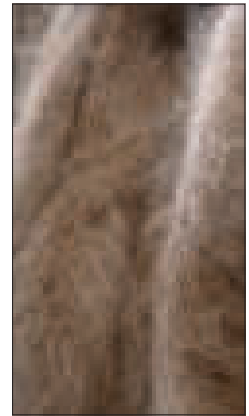
Ангольська література — див. у ст. Ангола.

Ангорська вовна — шерсть ангорської породи кролів, відома своїми властивостями: тонкістю, легкістю, м'якістю, пухнастістю та шовковистістю. Волокно А. в. дуже тонке (діаметр бл. 12–16 мкм). М'які волокна використовують переважно в камвольних тканинах, для виробництва високякіс. трикотажу. Отримують А. в. вичислюванням під час линяння кролів. Довжина волокна бл. 50 мм. Волокна А. в. мають невелику густину — 1,15–1,18 г/см³ порівняно з овечою вовною (1,33 г/см³) та бавовною (1,50 г/см³). Одяг, виготовл. з А. в., має невелику вагу й водночас забезпечує терморегуляційні властивості: добре зберігає тепло за високого показника вологостійкості. Волокна А. в. не дуже міцні, їх неможливо надійно закріпити в пряжі. Тому в чистому вигляді її майже не використовують, натомість додають до натуральних та напіввовняних тканин на основі шерсті та акрилу.

Лит.: Байдакова Л. И., Фадеева Н. И., Сергеева Г. В. и др. Товароведение обувных и пушно-меховых товаров. Киев, 1990; Разумеев К. Э., Кудрявцева Т. Н. Производство фасонной пряжи. Москва, 2005; Дергуляс Е. П., Рибальченко В. В., Супрун Н. П. Текстильное материаловедение. Київ, 2011; Kadolph S. J., Marcetti S. B. Textiles. Boston, 2016.

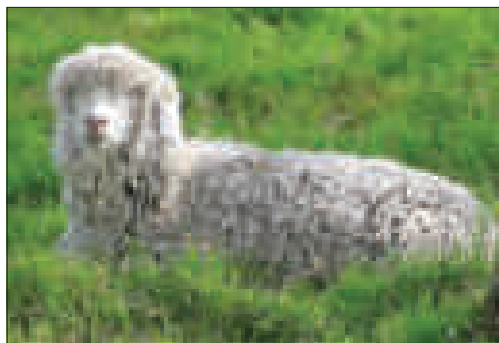
І. О. Стецюк

Ангорська порода кіз — вовнова порода кіз. Назва походить від турецького міста й одноймен. провінції Ангора (тепер *Анкара*), хоча батьківщиною А. п. к. вважають зх. р-ни Туркменістану. До Європи вперше завезено зі Священної Римської імперії *Карлом V Густавом* бл. 1554. Нині порода поширена переваж. в США, Туреччині та Пд. Африці. Невеликі стада А. п. к. розводять у країнах Серед. Азії. У пд. р-нах їх вико-

Ангорська вовна

ристовують здебільшого для поліпшення якості вовни місцевих кіз. В Україні А. п. к. розводять у приватних фермер. госп-вах. Вовна А. п. к. май-

Ангорська порода кіз

же однорідна, напівгруба, із сильним блиском (люстрою), вирізняється винятковою міцністю і пружністю. Середня тонина (за брадфордської класифікацією) — 44–46-ї якості, що приблизно відповідає тонині від 37,1 до 43 мкм. Мохер завдовжки 18–25 см, іноді досягає 35 см. Настриг вовни від дорослих кіз становить 3–5 кг, від козлів — 4–6 кг. Вихід чистого волокна — 75–80 %. Довжина вовни — від 18–25 до 35 см. Використовують для виготовлення плюшу, оксамиту, трикотажу, килимів, штучного хутра. Тривалий час розводили А. п. к. лише білого забарвлення, нині селекціонери вивели чорних (глибокий чорний, сірий і срібний), коричневих і червоних (червоне забарвлення зникає з віком). А. п. к. потребують кращої годівлі й мають менш міцну конституцію порівняно з ін. породами, поширеними в Україні. Маса тіла кіз — 32–35 кг, козлів — 50–55 кг. На відміну від більшості овець, А. п. к. стрижуть двічі на рік. Провідними виробниками мохеру є США, Туреччина та країни Пд. Америки.

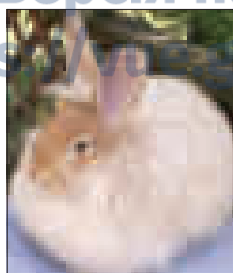
Лит.: Арипов У. Х., Виноградов В. М., Воробьев П. А. и др. Овцеводство и козоводство. Москва, 1990; Чикалев А. И., Юлдашбаев Ю. А. Козоводство. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2018.

І. С. Бородай

Ангорська порода кішок — одна з найдавніших довгошерстих порід домашніх кішок. Походить із м. Анкари (раніше — Ангора), столиці Туреччини, звідси й назва. У Європі з'явилися у Франції ще у 16 ст., тому певний час їх називали «французькими». А. п. к. дещо втратила свою популярність після появи довгошерст. перських кішок. Унаслідок безладного схрещування з ін. довгошерст. кішками (переважно перськ.) А. п. к. було майже втрачено, а перськ. тип почав переважати. Сучас. А. п. к. відтворено в США на основі напівдовгошерст. орієнтальних кішок, які є аналогом ранніх перськ., та ангорів із білим забарвленням шерсті з Туреччини. А. п. к. стрункі, гнучкі, граційні, з довгим корпусом і тонкою шиєю, міцною конституцією. Кінцівки довгі, задні — трохи довші за передні. Лапи маленькі, округлі, з пучками шерсті між пальцями. Хвіст довгий, схожий на в'язю з пір'я. Голова серед. розміру, клиноподіб. форми. Ніс довгий, прямий. Вуха великі, загострені, високо поставлені. Найчастіше в ангорів відсутній слух. Очі великі, переважно бурштинов. забарвлення, погляд уважний. У коричневих і чорних особин очі мо-

Ангорська порода кішок

Ангорська порода кролів.
Французька ангорська

жуть бути зеленими або карими, у білих — блакитними. Шерсть серед. довжини, шовковиста, ледь блискуча. Забарвлення здебільшого біле, можливе чорне, блакитне, шоколадне й лілове, з малюнком таббі. Загалом А. п. к. цінують за життєрадісність і товариськість, відданість господарям. Прикметною рисою кішок ангор. породи є їхнє вміння плавати.

Лит.: Заведия Т. Л. Сучасна енциклопедія любителя кішок: 1500 корисних порад фахівців. Донецьк, 2004; Hoverstone H. Turkish Angora Cats Owner's Manual. Turkish Angora Cats Care, Personality, Grooming, Health and Feeding. [W. p.], 2014.

Ангорська порода кролів — одна з найстаріших порід кролів пухового напрямку продуктивності. Батьківщиною породи вважають Туреччину, назва походить від столиці, м. Анкари (раніше — Ангора). У сер. 18 ст. А. п. к. було завезено до Франції, де вони швидко набули популярності й до поч. 19 ст. поширилися майже по всьому континенту. Нині найбільш розповсюджена у Великій Британії, Франції, Чехії, Польщі, Угорщині. Найбільшими виробниками кролячого пуху є Китай і Франція. В Україні чисельність А. п. к. незначна, їх вирощують у приватних фермерських господарствах. Тонкий, довгий, шовковистий пух становить 90–92 % усього волосяного покриву ангор. кролів. Його вичісують із 2–2,5-міс. віку тварини. Пухова продуктивність дорослого кроля за рік — 150–500 г пуху, у кращих кролематок із приплодом — 1–1,5 кг. Трапляються особини білого, чорного і блакитного забарвлення. З пуху виготовляють трикотаж, текстиль, фетр (див. *Ангорська вовна*). Жива маса — 2,5–4 кг. Самиці вирізняються турботою про нащадків і вигодовують по 7–8 кроленят. Осн. недоліком породи є ослаблена конституція тварин. Є багато різновидів А. п. к., серед найвідоміших — англ., франц., нім., гігант., атласні. У деяких країнах функціонують нац. асоціації ангор. кролівників (напр., Американська асоціація заводчиків кролів).

Лит.: Вакуленко І. С. Кролиководство. Харьков, 1998; Бала В. І., Донченко Т. А., Безпалый І. Ф. та ін. Технологія виробництва продукції кролівництва і звірівництва. Вінниця, 2009; Коцюбенко Г. А., Рясенко В. І., Галімов С. М. Технологія виробництва продукції кролівництва та звірівництва. Миколаїв, 2011; Бащенко М. І., Гончар О. Ф., Шевченко Є. А. Кролівництво. 3-ге вид., перероб. Чорнобай, 2018.

І. С. Бородай

Ангра-ду-Ероїшму історичний центр (португ. Centro Histórico de Angra do Heroísmo) — пам'ятки архітектури міста м. Ангра-ду-Ероїшму в Португалії, розташованого в автоном. регіоні Азорські острови, на о. Терсейра в Атлантичному океані, об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (з 1983). За однією з версій, поселення Ангра (порт. — бухта) засн. 1478 порт. мореплавцем А. Мартіншем. За іншою, 1450–1451 фламанд. дворянином Я. ван Брюгге, який перебував на службі в ініціатора колонізації Азорських о-вів, порт. принца Генріха Мореплавця. Після заснування міста в ньому споруджено оборонну фортифікаційну систему. 21.04.1534 Ангра отримала статус міста й того ж року стала резиденцією архієпископа Азорських о-вів. Під такою назвою місто існувало до 1829, коли королева Марія II надала нову — Ангра-ду-Ероїшму (порт. — геро-

ічна бухта) — на згадку про успішну оборону острова та своєї резиденції від мигелістів (прибічників короля Португалії Мігеля I; у ширшому значенні — прибічників *абсолютизму*). Упро-

Ангра-ду-Ероїшму
історичний центр

довж 15–19 ст. (до появи пароплавів) місто було обов'язковим місцем зупинки для суден, що перетинали Атлантику. Місто відоме кафедральним собором у готичному стилі (1570–1618); бароковими палацами Бетанкур (кін. 17 — поч. 18 ст.) і Капітаїш-Женераїш (16 ст.), який був резиденцією короля, а тепер — Президента Азорських о-вів; церквами 17–18 ст., а також міськ. музеєм та *обсерваторією*. У центрі міста розташована Стара площа з будинком Ратуші (1866). Міські укріплення — фортеці Сан-Себастьян (16 ст.) і Сан-Хуан-Баптіста (16–17 ст.) є унікальними зразками військ. архітектури. Місто асоціюється з подією *всесвітньо-іст. значення* — *Великими географічними відкриттями*. М. Ангра-ду-Ероїшму — виразний приклад населеного пункту, заснування та розвиток якого пов'язані з мор. торгівлею.

Лит.: Raimundo P. Angra do Heroísmo: Terceira. Angra do Heroísmo, 2014; Cities at Risk: Planning for and Recovering from Natural Disasters / Ed. by P. Filion, G. Sands, M. Skidmore. Abingdon, 2018.

А́нгстрем (Å) — позасистем. одиниця довжини, що дорівнює одній десятиміліардній частці метра: $1\text{Å} = 10^{-10}\text{ м} = 10^{-8}\text{ см} = 0,1\text{ нм}$. Застосовується здебільшого в *оптиці*, *фізиці атомній*, *фізиці елементарних частинок*. Названа на честь фізика й астронома А.-Й. Ангстрема, одного з фундаторів спектроскопії.

Лит.: Дякон В. М., Ковальов Л. Є., Миколайчук М. Н. Основи фізики. 2-ге вид., випр. та допов. Бровари, 2015.

В. Г. Козирський

А́нгстрем, А́ндерс-Йо́нас (швед. Ångström, Anders Jonas; 13.08.1814, тер. заводу Ледге, комуна Тімара, тепер лен Вестерноррланд, Швеція — 21.06.1874, м. Уппсала, Швеція) — фізик і астроном, один із фундаторів спектр. аналізу, член Швед. королів. АН (з 1850), Данської королів. АН (з 1873), чл.-кор. АН Франції (з 1873). Народився в сім'ї лютеран. пастора. Батько був священником церкви, збудованої для працівників млина й заводу. 1833 після навчання в серед. школі у м. Гернесанді вступив до *Утсальського*

університету, де вивчав *математику* й *фізику*. Кошти на навчання заробляв приват. уроками. Закінчив ун-т 1839, відтоді працював у ньому. З 1843 — наук. співробітник *обсерваторії астрономічної*, від 1858 — професор фізики, 1870–1871 — ректор. Запровадив викладання лаб. роботи. Член міської ради м. Уппсали (1868–1873). Член Королів. швед. наук. т-ва в м. Уппсали (з 1851), Фізіогр. т-ва в м. Лунді (з 1866), Лондон. королів. т-ва з розвитку знань про природу (з 1870). Дослідив *спектри випромінювання* полум'я, електр. дуги, *Сонця*, *планет*. Першим виявив їхній подвійний характер, зауважив зумовленість деяких ліній *електродами*, а решти — *газом* між ними. Висловив припущення, що гази випромінюють і поглинають світло тієї самої довж. *хвилі* (на цьому ґрунтується спектр. аналіз). 1853 опублікував монографію «Оптичні дослідження», де навів результати вимірювань *спектрів атомних*. 1862 відкрив *водень* у соняч. атмосфері (див. *Атмосфера зорі*), а 1867 першим дослідив спектр пн. сйява. Виміряв довж. хвиль соняч. випромінювання і склав перший детальний *атлас* (1868) ліній соняч. спектра. Визначив довж. хвиль *Фраунгофера ліній*. Виявив складний характер спектрів *сплавів*. Наук. праці також стосуються теплоти (зокрема, зміни *теплопровідності від температури*), *магнетизму*, вивчення *металів*, оптич. явищ у *кристалах*, траєкторії *Галлея комети* та ін. галузей, переважно *оптики*. Нагороджений медаллю Б. Румфорда (1872). На честь А. названо одиницю довж. (див. *Ангстрем*), лаб. в Уппсальському ун-ті, *кратер метеоритний* на *Місяці* та *астероїд* 42487.

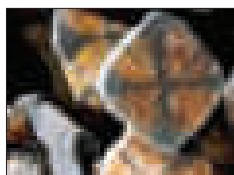
Пр.: Recherches sur le Spectre Solaire. Spectre normal du soleil. Atlas. Upsal, 1868.

Лит.: Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006.

Андалузит (від *Андалузія*) — мінерал класу *силікатів*. Поліморф квінтіту й силіманіту. Затверджений мінер. вид. Ще до 18 ст. у Європі траплявся камінь, який називали хрестовиком, що був одним із різновидів А. Перша наук. згадка про А. датована 1754, коли монах Х. Торрубія (1698–1761, Іспанія) у книзі «Устрій природної історії Іспанії» описав хрестовик, однак не дав йому унікальної назви. Пізніше А. у *породах гірських* виявив А. Г. Вернер (1750–1817, Німеччина). Він описав мінерал і вказав місцем його знахідки Андалузію, хоча насправді родовище було в місцевості Ель-Кардосо-де-ла-Сьєрра (пров. Гвадалахара, Іспанія). У 1798 А. було виявлено на зразках граніт. порід у місцевості Форез (регіон *Овернь* — *Рона* — *Альпи*, Франція) описано як «*шпат польовий адамантин фіолетово-червоний*». Того ж року Ж.-К. Деламетері (1743–1817, Франція) повторив помилку А. Г. Вернера щодо місця першої знахідки; назвав цей мінерал А. Хім. склад (63,2 % Al_2O_3 і 36,8 % SiO_2) відповідає ф-лі $\text{AlAl}[\text{SiO}_4]\text{O}$, що відображає наявність у структурі *катіонів* Al^{3+} , оточених різн. кількістю атомів Оксигену. Тип. домішками є *Ферум*, *Магній*, *Манган*, *Калій*, *Натрій*. Колір А. рожевий, червоний, сірий, жовтуватий, зрідка трапляються прозорі безбарв. зразки. Блиск скляний до матового, твердість за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 6,5–7,5; густ. становить 3,1–3,2 г/см³; крихкий, злам нерівний. Оптичні характеристики: двовісний, $n_g = 1,643$; $n_m = 1,638$; $n_p = 1,632$; $(-)\text{2V} = 78\text{--}86^\circ$. *Сингонія* — ромбічна. *Кристали*

Ангстрем Андерс-Йонас

Андалузит

призм. *габітусу*, псевдотетрагон., з квадрат. перерізом; спайність ясна по {110}. Зелений, багатий на Манган різновид наз. віридином. Чорний від домішок вуглистої речовини А. з хрестоподіб. фігурою в центрі кристалів отримав назву хіастоліт (хрестовик). А. — тип. контактний мінерал, часто утворюється на контакті виверж. порід з *аргілітами*, трапляється серед *гнейсів*, метаморф. сланців, у *пегматитах*. Вел. родовище А. відоме в *Каліфорнії*, є родовища в *Іспанії* (Ель-Кардосо-де-ла-Сьєрра, Сантьяго-де-Компостела, Сьєрра-де-Гвадаррама, Сьєрра-Альбаррана), *Бразилії*. В Україні А. порівняно рідкіс. мінерал. Його кристали сантиметр. розміру виявлено в жилі серед *порід гірських метаморфічних* у Приазов'ї, відомі знахідки в кристал. сланцях і гнейсах Приазов'я, Криворіжжя, *сланцях глинистих Кримських гір* і *Карпат*. А. разом із кіанітом і силіманітом використовують для виготовлення вогнетривких і кислотостійких матеріалів, отримання *силуміну*. Прозорі забарвлені різновиди А. застосовують у ювелір. справі.

Лит.: Костов І. Н. *Мінералогія*. Москва, 1971; Шербак Н. П., Павлишин В. И., Литвин А. Л. и др. *Мінералогія України*. Київ, 1990; Павлишин В. І., Довгий С. О. *Мінералогія* : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2; Павлов Г. Г. *Петрографія*. Київ, 2014; *Мінералого-петрографічний словник* : в 2 т. / Уклад.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018. Т. 1.

Г. О. Кульчицька

Андалузія, Андалусія (ісп. Andalucía) — область та автономна спільнота *Іспанії*. Розташована на Пд. Зх. країни. Назва походить від араб. слова «Аль-Андалус», яким араби позначали Піренейський п-ів. А. включає 8 провінцій: Альмерія, Гранада, Кадіс, Кордова, Малага, Севілья, Уельва та Хаен. Адм. ц. — м. *Севілья*. Тер. — бл. 87,3 км² Автономна спільнота була утворена за результатами референдуму 28.02.1980. Місцевий орган законодавчої влади — Парламент А. (у м. Севілья), виконавчої влади — Андалузський автономний уряд (там само), що поділяє повноваження з центр. іспанським урядом. Вищий орган судової влади — Верховний суд А. (у Гранаді). ІСТОРІЯ. Приморські міста області були відомі ще до нашої ери, зокрема Тартес (біблійське Тартиш). А. була завойована римлянами та увійшла до Римської імперії як провінція Бетіка. У 8 ст. встановилося панування маврів та арабів. 929–1031 на тер. А. була заснована сильна мусульм. держава *Кордовський халіфат*, що потім розпався на низку автономних утворень: Кордовський, Гранадський та ін. За *реконквісти* (13 ст.) А. відвоювала кастильсько-леонсько-арагонська армія. Гранада залишалася підвладною маврам до 1492. Період «золотої доби» Іспанії (16 — перша пол. 17 ст.) також вважається часом розквіту Севільї та Кадіса. У Новий час в А. залишалися пережитки феод. системи господарювання, а в 19 — на поч. 20 ст. область відставала за рівнем економ. розвитку.

ПРИРОДА. В А. переважають гори й долини. Гори Сьєрра-Морена та Кордильєра-Бетіка (ін. назва — *Андалузські гори*) простягаються з Пд. Зх. на Пн. Сх. Між ними розташована Бетіцька (Андалузська) низовина, де сформувалася долина р. *Гвадалквівір*. У нижній частині річки — заболочена низовина, відома як Кампінья. В Андалузських горах виділяються такі пасма: Кордильєра-Пенібетіка (найв. точка — г. Мула-

сен, 3478 м), Кордильєра-Суббетіка та Кордильєра-Пребетіка. Від 3–4 ст. здійснюється видобуток міді, срібла, а також заліза та урану.

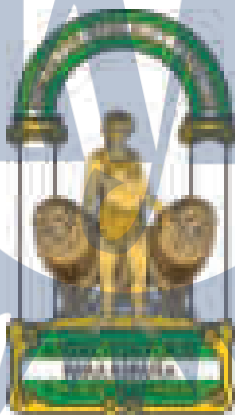
Клімат типовий середземноморський. А. вважається найспекотнішою областю Іспанії. Середньодобові т-ри в липні — серпні +24,5...26 °С, вдень до +38 °С. Пересічна т-ра січня — від +2 °С у горах до +8,5 °С на узбережжі. Опади переважно взимку. На їх розподіл істотно впливає рельєф: підвітряні схили гір отримують 1200–1500 мм на рік, тоді як навітряні — менше за 500 мм. К-сть опадів у внутр. долинах Андалузських гір — 200 мм на рік, що зумовило виникнення аридних ландшафтів. Головна річка А. — Гвадалквівір — впадає до Атлантичного океану. Вона приймає багато приток, які беруть початок на схилах гір, серед яких річки Хеніль, Гвадалімар, Корбонес та ін. Ландшафти А. мозаїчні. Бетіцька низовина з родючими ґрунтами майже повністю зайнята орними землями, садами та плантаціями. У її пд. частині — широка *дельта* р. Гвадалквівіру, з *болотами*, лагунами, рухомими дюнами та плантаціями рису. На зволонених схилах гір ростуть хвойні та широколистяні ліси, на посушливих — ксерофітні середземноморські чагарники й дерева. У провінціях Малага, Кадіс та Альмерія — гаї з карликовим пальм і зарості опунцій. Окрім того, в Альмерії поширені ландшафти гірських і приморських напівпустель. Діє Нац. парк Доньяна, популяція птахів у ньому становить до 0,5 млн особин. Серед них — *фламінго*, чаплі, султанки та перелітні птахи (лелеки, журавлі, гуски).

НАСЕЛЕННЯ. Заг. к-сть — 8 млн 409 тис. осіб (2017, оцінка). У віковій структурі переважають дорослі (від 21 до 60 р.) — 56,3 %. Спостерігається стабільне зменшення чисельності дітей та молоді. У нац. структурі домінують *іспанці* — бл. 92 %; вихідці з Пн. і Зх. Африки — 3,5 %, з Пд. Америки — 2,2 %. Англійці, шведи, данці та ін. експати, що проживають в А., становлять бл. 0,7 % нас.

ГОСПОДАРСТВО. Економіка області має загальнодержавне значення, особливо аграрний сектор, туризм, будівництво й ринок нерухомості. Водночас рівень доходів у багатьох провінціях А. один із найнижчих у державі. Частка А. у ВВП Іспанії — менш як 12 % (2016, оцінка). Під час світової економ. рецесії 2007–2014 в А. було зафіксовано істотне зниження доходів, а також один із найбільших у ЄС рівень *безробіття* (26,5 %, 2012). Падіння попиту на нерухомість в А. протягом 2007–2010 негативно позначилося на дотичних секторах сфери послуг і буд. галузі.

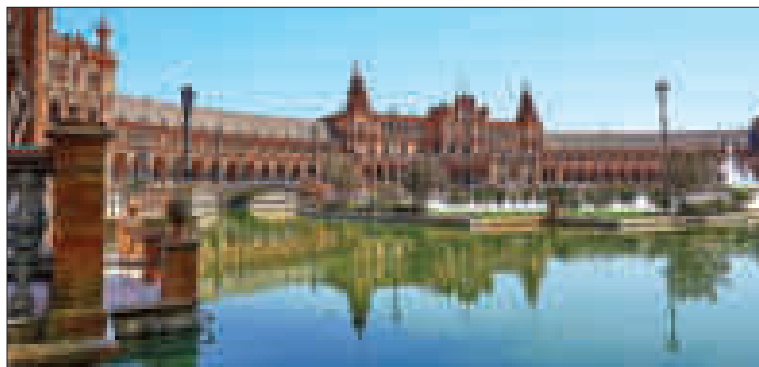

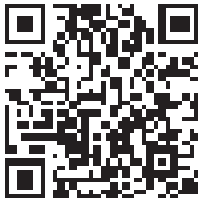
Андалузія. Прапор

Андалузія. Герб

Андалузія. Площа Іспанії у м. Севільї

Андалузія. Будинок парламенту

С.-г. угіддя займають значну частину Андалузької низовини та схили гір. Інтенсивно застосовується зрошення, площа богарних угідь скорочується. Вирощують оливки, цитрусові, хурму, персики, полуниці, черешні, а також зернові — пшеницю, кукурудзу, просо, рис. А. — традиційний район виноробства, виноградники займають понад 40 тис. га. Особливо відомі кріплені вина з околиць м. Херес-де-ла-Фронтери та солонки — з м. Малаги. Упродовж 19–20 ст. А. була важливим районом видобутку й виплавки кольорових металів. Територією області проходить Іберійський піритовий пояс, до якого приурочені найбільші в Європі поклади *піриту, халькопїриту, сфалериту, галеніту*, самородного срібла. Найбільшими центрами кольорової металургії до 1980-х були Лінарес (виплавка свинцю та цинку), Уельва (міді), Адра та Кордова. Станом

на 2019 в А. працює лише комбінат у м. Уельві. Річний видобуток руд становить 244 тис. т (2012). Також добувають натуральне каміння — *мармур, діабаз*. Найрозвиненіша галузь сучас. пром-сті А. — харчова, зокрема виноробна, плодоконсервна, вир-во оливкової олії. Інші галузі: аерокосмічна — вир-во композитних матеріалів і комплектувальних елементів до літаків (центри — міста Севілья та Кадіс); залізничне машинобудування (м. Лінарес); моторобудування (м. Севілья); хімія та нафтохімія (міста Сан-Роке та Уельва); взуттєва (міста Убріке та Кордова). Сфера послуг А. зорієнтована на обслуговування ринку нерухомості, рекреаційно-туристичний комплекс. На узбережжі А. розташовані важливі мор. порти — Кадіс, Уельва та Альхесірас. КУЛЬТУРА. А. відома музикою та хореографією. У 10–11 ст. зародилася андалузька музика. *Лютня, гітара* й ребек виникли в Кордовському еміраті, який був центром вир-ва музичних інструментів. А. є батьківщиною *фламенко* — відомого стилю музики й танцю, зі специфічною гармонією, ритмом і манерою вокалу. Популярною в А. є *коріда*, тут розташовано понад 100 арен для боїв із биками. У містах Малазі, Бенальмадені та Кадісі проходить щорічні кінофестивалі, у 9 містах області — фестивалі фламенко (найбільший у м. Севілья).

ТУРИЗМ. А. має розвинений рекреаційно-туристичний комплекс. К-сть туристів, що побували в області, — 7,39 млн (2016). Найбільші курортні міста — Малага, Альмерія та Кадіс, а також невеликі приморські містечка — Мохакар, Торремолінос, Фуенхірала, Бенальмадена та ін. Найдорожчими вважаються курорти Марбелья та Сотогранде. У містах А. збереглися пам'ятки архітектури й культури багатьох епох. Тут відбувається багато культ. і спортивних заходів.

Севілья (688 тис. осіб; 2018, оцінка) — найбільше місто, науковий та освітній центр А., відомий багатьма пам'ятками історії та архітектури, серед яких собор Марія-де-ла-Седе, Індійський архів, королівський палац Алькасар, арена для кориди Маестранса та ін. У м. Гранаді — архітектурно-парковий ансамбль Альгамбра, сади Хенераліфе тощо. У м. Кордові — Мескіта, палацовий комплекс Медина аз-Захара, вежа Калаорра та ін. У м. Малазі — центри курортного регіону Коста-дель-Соль — знаходяться музеї та палаці, найбільший в області аеропорт, багато готелів і розважальних закладів. Кадіс — найбільший порт А., де збереглися давні фортифікаційні споруди, мавританські будівлі Старого міста.

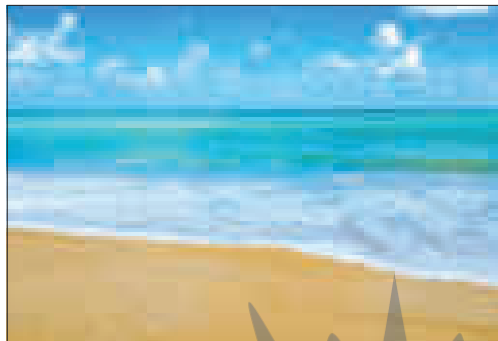
Лит.: Guichot J. Historia general de Andalucía : in 2 vol. Córdoba, 1982; Guardia G. Historia natural de Andalucía. Madrid, 1991; 25 años de autonomía en Andalucía. Sevilla, 2007; Золотої глобус. № 33: Андалузія. Волшебный край фламенко. Москва, 2009; Gill J. Andalusia: A Cultural History. Oxford, 2009; Minguéz C. The Management of Cultural Resources in the Creation of Spanish Tourist Destinations // European Journal of Geography. 2012. Vol. 3 (1); Hintzen-Bohlen Br. Andalusia: Art & Architecture. Potsdam, 2013; Trott V. Southern Spain: Andalucía & Costa del Sol. London, 2018.

Андалузький діалект — див. *Арабська мова*.

Андалузькі гори — див. *Сьєрра-Невада*.

Андаманське море — материкове окраїнне море на Пн. Сх. *Індійського океану*, сх. напівзамкнена частина *Бенгальської затоки*. Назва моря походить від малайської форми імені індуїст. божества Ханумана або зі санскриту *paṅgamaṇaba* — гола людина. На Пн. та Пн. Сх. А. м. обмежене п-вом *Індокитай*, у який глибоко заходить зат. Моттама (Мартабан), на Сх. — *Малайським півостровом*. Від Бенгальської зат. відділяється *Андаманськими й Нікобарськими островами*. На Пд. Сх. через *Малаккську протоку* сполучається з *Тихим океаном*. Площа акваторії А. м. — 605 тис. км². Значну частину сх. та пн. частин моря займає шельф із глибинами до 450 м (понад 40 % площі мор. дна). Материковий схил дуже стрімкий, особливо між 12° та 14° пн. ш., на Зх. від арх. Мергуй. У центр. частині моря — глибоководна улоговина. Макс. глибина А. м. — 4 198 м. Зх. межа моря — тектонічно активна зона, зі складними розривними та складчастими дислокаціями, розташованими на стику двох літосферних плит. У рельєфі виражена дугою Андаманських та Нікобарських о-вів та паралельно розташованим ланцюгом підводн. гір. У цій зоні відбуваються сильні землетруси (до $M = 8,4$), що формують руйнівні *цунамі*. На Пн. до А. м. впадає р. *Іраваді*, яка виносить вел. обсяг піщано-глинистих мас, що утворюють потужний шар пухких донних відкладів. Також р. Іраваді значно опріснює воду: біля її дельти, на Пн. А. м., солоність становить 20–25 ‰, тоді як у центр. частині моря — 30,5–33 ‰. Характерні високі припливи та відпливи (до 7 м у зат. Моттама) та сильні сезонні течії. Клімат А. м. тропічний мусонний, на Пд. — субекваторіальний, вологий і дуже теплий. Річна кількість опадів — до 2 400 мм. Т-ра поверхневого шару води — у межах 26–29,5 °С. Уздовж Сх. узбережжя А. м. на *літоралі* (глибини 1,5–5 м) розкинулася «підводні луки» — великі за площею мілко-

водні рівнини із заростями морських вищих водних рослин, що відрізняються багатим біорізноманіттям, зокрема тут мешкає кілька видів

Андаманське море

черепах та дюгоні, або морські корови. На мілководді живуть гребенясті крокодили (найбільші представники *крокодилових*), у відкритому морі — іравадійські дельфіни. У пелагічній зоні — бл. 200 видів риб, з яких пром. значення мають макрель, ставридові, *тунець*. Найбільші порти на сх. узбережжі А. м. — Янгон у М'янмі, Пенанг у Малайзії, Лхоксеумаве в Індонезії. Пд. частина А. м. та Малаккська протока є районами інтенс. судноплавства, попри напади піратів на торг. судна, особливо впродовж 1990–2005 (див. *Піратство міжнародне*). Поширене культивування їстівних і перлинних молюсків. З 1970-х, особливо на узбережжі *Тайланду*, розвивається рекреаційна галузь із центром на о. Пхукет. Ведуться геологорозвідувальні роботи на нафту й газ.

Лит.: Cavendish M. World and Its Peoples: Eastern and Southern Asia : in 11 vol. New York, 2007; Sampan P. Sustainable Fisheries in the Andaman Sea Coast of Thailand. New York, 2008; Devdas V., Varghese S., Kartikeyan M. et al. The Morphological Setup of Andaman-Nicobar Trench and Accretionary Prism: A Study Using Multibeam Bathymetry // Indian Journal of Geosciences. 2015. Vol. 69. № 3–4; The Andaman-Nicobar Accretionary Ridge: Geology, Tectonics and Hazards / Ed. by P. Bandopadhyay, A. Carter. London, 2017.

А. С. Івченко

Андаманські й Нікобарські острови (гінді अंडमान और निकोबार द्वीप, англ. Andaman and Nicobar Islands) — союзна територія в складі *Індії*, на однойменних островах.

Андаманські й Нікобарські острови, м. Порт-Блер, годинникова вежа

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Острови розташовані в *Бенгальській затоці* між Індією та *М'янмою*. Архіпелаг розділений *протокою Деся-*

того градуса на дві частини: пн. — Андаманські та пд. — Нікобарські о-ви. Пл. Андаманських о-вів — понад 6 400 км², заг. к-сть о-вів — 204. Серед них за площею найб. Північний, Середній та Південний Андаман, які розташовані поруч і розділені, відповідно, вузькими і звивистими протоками Стюарта та Андаманською. Південніше, через прот. Мак-Ферсон, лежить о. Ратленд, ще далі на Пд. — о. Малий Андаман. На Сх. від Вел. Андаману розташований архіпелаг Рітчс. Площа Нікобарських о-вів — понад 1 800 км², заг. к-сть о-вів — 22. Найб. серед них — Вел. Нікобар, Мал. Нікобар, Кар-Нікобар, Нанкаурі, Катчал. Обидві групи о-вів архіпелагу омиває зі Сх. *Андаманське море*, зі Зх. — води Бенгал. зат.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. А. й Н. о. поділяються на три округи: Нікобар, Пн. та Серед. Андаман, Пд. Андаман. Округи поділяються на адм. підрозділи та райони (талуки). Тер. — 8 249 км². Столиця — м. Порт-Блер.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Відомості про заселення о-вів Бенгал. затоки датовані поч. 11 ст. Першими з європейців на архіпелаг прибули данці. Їхня колонія існувала протягом 1756–1784. У 1789 Велика Британія заснувала порт на о. Чатем, а Андаман. о-ви використовувала як каторгу, де відбували покарання індійські повстанці. 1889 збудовано поселення Порт-Блер, центральним місцем якого стала Стільникова в'язниця (діяла до 1939, тепер — музей). Під час *Другої світової війни* о-ви окупувала *Японія*, після закінчення війни вони потрапили під контроль Індії, 1950 отримали статус союз. території. Унаслідок нищівного цунамі 2004 на о-вах загинуло бл. 2 тис. осіб.

ПРИРОДА. Архіпелаг є вершиною *хребта підводного*, який розділяє глибинні води Бенгал. зат. й Андаманського моря та є підводн. продовженням хребтів Ракхайн у *М'янмі* й Барисані на о. *Суматра*. Підвод. гір. хребет утворився на стику двох літосферних плит. Андаманські о-ви складені палеогеновими турбідитами, на яких залягають неогенові осадові породи — вапняки, мергелі, глинисті сланці. Відомі верхньокрейдяні *офіоліти*. Уздовж дуги Андаманських о-вів простягнувся підводн. хребет, дві вершини якого — вулканічні о-ви Баррен (з активним вулканом) та Наркондам (зі згаслим). На о. Баратанг (поблизу Серед. Андаману) активний грязьовий вулканізм. Рельєф місцевості А. й Н. о. майже однотипний — невисокі *плато* з полог. схилами, спрямованими до берега, які переходять у прибереж. *рівнини*. Найвищ. точка Андаман. о-вів — г. Радхихайн (738 м; на о. Великий Андаман), Нікобар. о-вів — г. Карай-Лата (642 м, на о. Великий Нікобар). На островах архіпелагу є поклади цементної сировини. Рудопрояви піриту, нікелю й золота вивчені недостатньо. На *шельфі* А. й Н. о. ведеться пошук вуглеводнів. Перспективними для видобутку вважаються поклади газових гідратів поблизу Андаман. о-вів, запаси яких оцінюються бл. 6 трлн м³. Клімат — субекваторіальний. Т-ри протягом року майже незмінні від +29 до +30,5 °С. Заг. к-сть опадів — 2 700–3 000 м. Чітко увиразнюються сухий сезон (січень — квітень) та сезон дощів (кінець травня — жовтень). Ґрунти А. й Н. о. загалом бідні на поживні речовини. У прибереж. районах — кислі сульфатні (рН = 4,5–6,0), на гір. плато — червоні вилугувані, у міжгір'ях — намиті, важкі,

зазнають сезон. коливання рівня ґрунт. вод, у долинах річок — *алювіальні ґрунти*. На А. й Н. о. значна кількість невел. повновод. річок і струмків, які беруть початок на гір. плато та впадають в океан. Осн. річка на Пд. Андамани — Дханіхарі, що тече з Пд. на Пн. острова. Для потреб м. Порт-Блера за часів брит. панування на ній збудовано греблю завдовжки 132 м і заввишки 37 м. *Водосховище*, утворене після буд-ва *дамби*, є осн. джерелом питної води. На о. Пд. Андаман

Андаманські й Нікобарські острови.

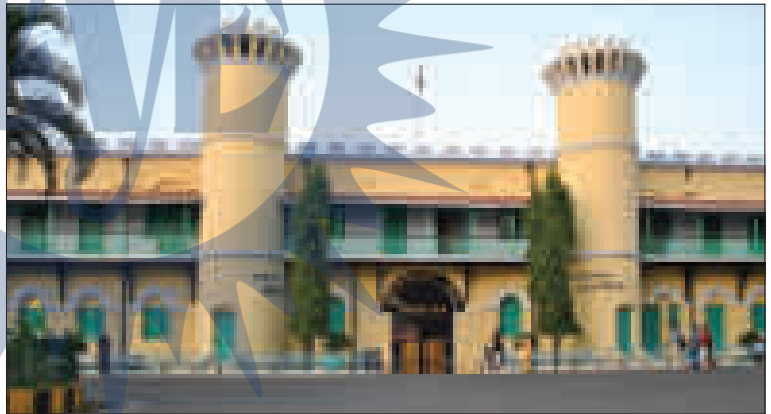
Корінне населення, автор фото та дата невідомі

лише м. Порт-Блер має систему для відведення стічних вод у море. На о. Серед. Андаман гол. потік — Рангат, а на о. Пн. Андаман — Калпонг. На о. Великий Нікобар — 5 невел. річок. Тропічні ліси займають понад 90 % тер. А. й Н. о., де росте понад 2 600 видів рослин, серед них понад 150 папоротей (див. *Папоротеподібні*), 100 *орхідей*, а також *пальмові*, *диптерокарпові*, *сандалові* дерева тощо. Понад 80 видів є ендемічними (див. *Ендеміки*). На о-вах архіпелагу представлені переважно лісові біотопи: тропічні вічнозелені, андаманські напіввічнозелені, вторинні вологі листяні ліси, *мангри*; вологі бамбукові (див. *Бамбук*) зарості; прибережні пальмові гаї. На о. Баратанг — карстовий ландшафт (див. *Карст*); понад 175 вапняк. *печер*. Навколо о-вів — *коралові рифи*, де мешкає безліч риб і мор. змій. Фауна троп. лісів налічує 60 видів ссавців, серед яких довгохвості макаки, макака-резус та ін. мавпи, дикі кабани, ендемічні види рукокрилих і гризунів. На узбережжі — чисельні популяції мор. черепах. На А. й Н. о. розташовано 9 *національних парків*, понад 90 *резерватів*.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість (2019, оцінка) — 434 тис. осіб, густина — 55 осіб/км². Частка дітей до 14 р. — 28 %, нас. віком 15–59 р. — 69 %. Чоловіків — 53,2 %, жінок — 46,8 %. Мовна структура нас. (2011, перепис): бенгальська (28,5 %), гінді (19,3 %), *тамільська мова* (15,2 %), *телугу* (13,2 %), *малайлам* (7,2 %), *нікобарські мови* (5,5 %) та ін.. Реліг. структура: індуїсти (69,4 %), християни (21,7 %), мусульмани (8,5 %), сикхи та буддисти (>1 %). Від 2014 нас. стабільно збільшується внаслідок зростання народжуваності та міграції. Найбільші міста — Порт-Блер (100 тис. осіб), Рангат (40 тис. осіб). Є кілька містечок — Дігліпур, Маябундер, Гарахарма та ін. Коefіцієнт урбанізації — 38 %. На Нікобар. о-вах міст немає, адм. ц. — с. Малакка (1,5 тис. осіб, 2018). На А. й Н. о. проживають *aborигени*, які досі зберегли первинний устрій, займаються риболовлю, збиральництвом і полюванням (використовують списи, луки та стріли). Деякі племена не носять одягу. Аборигени архіпелагу, особливо Нікобар. о-вів, належать до неконтактних племен, іноді вороже ставляться до чужин-

ців. Точна їхня кількість невідома. Племя каренів (2 000 осіб) живе і на Нікобар. о-вах, і в районі м. Маябундер. На Андаман. о-вах мешкають племена джарава (340 осіб), онге (101 особа), андаманці (44 особи), сентінельці (невідомо; 2011, перепис). Спілкуються *андаманськими мовами*. На багатьох Нікобар. о-вах живуть нікобарські аборигени та шомпени, останні — лише в глибині о-ва Вел. Нікобар.

ГОСПОДАРСТВО. Більшість населення зайнята ремеслами, виловом риби й крабів, с. г. Площа угідь — 48 675 га. У долинах вирощують рис — головну продовольчу культуру, бобові та овочі, на горб. ділянках — фрукти: *манго*, *сапону*, *банани*, *папая*, *ананаси*. На узбережжях — плантації кокосових пальм. Рослини для виготовлення спецій (див. *Пряноці*), як-от *перець*, *гвоздика* (див. *Гвоздичне дерево*), мускат. горіх і *кориця*, культивують на штучн. багаторівн. терасах. Пром-сть представлена підприємствами з виготовлення пластмас, рибообробними з-дами та з-дом безалк. напоїв, меблевими цехами. Відкриті відділення Держ. банку Індії, ін. банків, розширюється торгівля, мережа моб. зв'язку. Туризм розвивається на А. й Н. о. лише в ост. 10–15 років. Пн. і Серед. Андаман. о-ви, о. Баратанг, о. Хавелок мають потужний турист. потенціал — незаймані джунгли, печери, пляжі, тепле

Андаманські й Нікобарські острови.

Колишня в'язниця, тепер меморіал у м. Порт-Блері

море. Сфера послуг та інфраструктура розвинені недостатньо. Збудовано понад 20 готелів. Діють візові обмеження для іноземців. К-сть туристів — 438 тис. осіб (2017). Індія суворого охороняє неконтактні племена Нікобар. о-вів, тому доступ на архіпелаг на Пд. від прот. Десятого градуса заборонений. На Андаман. о-вах розміщено бази індійських ВМС. Осн. вид транспорту — мор. Головний порт — у м. Порт-Блері, крім нього — невеликі порти і причали на різних о-вах. Основні пас. перевезення між о-вами здійснюються морем, відстань до портів Індостану — понад 1 200 км. Транспортне сполучення значно покращилося з розширенням аеропорту в м. Порт-Блері. На ін. о-вах споруджені місцеві злітно-посадкові смуги. 2000–2010 реконструйовано осн. автошлях — Вел. Андаман. автомагістраль між м. Порт-Блером на Пд. та м-ком Дігліпуром на Пн. (230 км).

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. Функціонують Андамансько-нікобарський регіон. центр Антр. служби Індії, Центр. острівний с.-г. н.-д. ін-т та ін. На А. й Н. о. 218 поч., 84 серед., 65 загальноосв. шкіл (2016), 3 коледжі, школа мед. сестер.

Грамотність серед чол. — 91 %, жінок — 83 %. Найвідоміший меморіал у м. Порт-Блері — Стільникова в'язниця. Діють музеї лісу, антропології, риболовлі та ін. Поширені нар. промисли, зокрема різьблення по дереву й мушлях, виготовлення посуду з кокосових горіхів, виdobуток перлів, плетіння з джуту, плетіння кошиків. СПОРТ. Розвиваються різні види водного спорту та активного туризму: підводне плавання з маскою або аквалангом, серфінг, катання на вод. лижах та *кайках*, спорт. риболовля тощо. Серед місц. населення популярні крикет, сх. бойові мистецтва. У м. Порт-Блері збудовано багаточісловий стадіон «Негаджі», на якому проводять спорт. змагання.

Лит.: Mishra J. History of Andaman and Nicobar Islands (1800 to 2014). New Delhi, 2015; The Andaman-Nicobar Accretionary Ridge: Geology, Tectonics and Hazards / Ed. by P. Bandopadhyay, A. Carter. London, 2017; Biodiversity and Climate Change Adaptation in Tropical Islands / Ed. by C. Sivaperuman, A. Velmurugan, A. Singh et al. London, 2018; Tripathi P. The Vulnerable Andaman and Nicobar Islands: A Study of Disasters and Response. London; New York, 2018.

Р. С. Молікевич

Андаманські мови — за генетич. типологією мов — умовно виокремлена мовна сім'я, що об'єднує мови, поширені на *Андаманських островах*. Причина виокремлення — значна типол. подібність, яку можна пояснити віддаленим у часі спільним походженням. До А. м. входять дві групи — північно- та південноандаман. мови. Подібність між ними може бути також пояснена тривалими міжмов. контактами носіїв. У такому разі вони є двома окр. мовними сім'ями, що підтверджується значн. відмінностями в базовій лексиці. Їхню окремішність доводить лінгвістика А. Аббі (Індія). Більшість А. м. є мертвими. Інші перебувають на межі зникнення (сукуп. кількість живих носіїв не перевищує кількості осіб). Новоандаман. мовою володіє бл. 35 осіб (1997, оцінка). Усі її носії також володіють *гінді*. Мовою онге володіє бл. 100 осіб. Мовою джарава — бл. 200 осіб. Більшість носіїв онге і джарава — монолінгви. Лінгвіст М. Рулен (США) виявив суттєві типологічні подібності між А. м. і мовою кусунда (мова-ізолят племені кусунда, Непал). Дослідження А. м. важливе для формування уявлення про мови додравдського і доіндоевроп. мовного субстрату в Індії. Північноандаман. (великоандаман.) мови поділяються на пн. (бо, ерева, кора, чаріар), пд. (балава й беа) і центр. (джуваї, кеде, кол і пучіквар) підгрупи, а також сформовану в 19–20 ст. новоандаман. мову. До південноандаманських (онганських) мов входять джангіл, джарава і онге. Існує гіпотеза про можливу приналежність сентинельської мови до південноандаманських, однак на 2020 дані про неї відсутні (нас. о-ва Пн. Сентинел не контактує з цивілізацією). Кількість носіїв сентинельської мови невідома. Північноандаман. мови описано фрагментарно. Усі вони вимерли у 19–20 ст. Водночас сформувалася креол. новоандаманська мова, в основі якої лежить ерева з числен. запозиченнями з ін. північноандаманських мов і гінді. Південноандаман. мова джангіл вимерла наприк. 19 — на поч. 20 ст. Південноандаман. мови вивчено краще, ніж північноандаманські, проте недостатньо для широких узагальнень. За типол. класифікацією А. м. на-

лежать до *аглотинативних мов*. Серед засобів словотворення в А. м. поширені *суфіксація та префіксація*. Специфіч. риса фонетики А. м. — майже повна відсутність фрикатив. приголосних (виняток — звук [h]). У мовах північноандаман. групи відсутня граматич. категорія числа. Важлива риса морфології північноандаман. групи — наявність виражених у специфіч. префіксах імен. класів, якими іменники поєднуються з певними частинами тіла. У А. м. майже відсутній *числівник* як частина мови — наявні числівники зі значенням «один», «два», «ще один», «кілька», «усі».

Лит.: Man E. Dictionary of the South Andaman Language. Bombay, 1923; Abbi A. Endangered Languages of the Andaman Islands. München, 2006; Abbi A. Dictionary of the Great Andamanese language. Port Blair, 2011; Abbi A. A Grammar of the Great Andamanese Language. Leiden; Boston, 2013.

Анда́нте (італ. *andante*, букв. — крокуючий) — 1) У музиці — помірно повільний темп, швидший за *адажіо*, але повільніший за *андантіно* та *модерато*.

2) П'єса або її частина, написана в характері А., яку виконують у цьому темпі.

Анда́нтіно (італ. *andantino*, букв. — маленьке анданте) — 1) У музиці — темп, дещо швидший за *анданте*, але повільніший за *модерато*.

2) П'єса або її частина, написана в характері А.

Андва́рі (давньоісл. *Andvari*, букв. — обережність) — у германо-скандинав. *міфології* — темний *альв*, карлик-дверг (цверг), володар фатального золота й магічного персня. Завдяки цьому предмету А. мав владу над темними альвами і збільшував золоті запаси. Перстень карлик створив у чарівний спосіб із золота, викраденого в дів Рейну. Через отримані закляття чарівний перстень А. поименовано перснем *Нібелунгів*, а золоті скарби дів Рейну — скарбами *Нібелунгів*. Сам А. став персонажем героїч. епосу «*Пісня про Нібелунгів*». А. фігурує в прозаїч. вступі та строфах пісень збірки епіч. творів ісланд. літ. 10 ст.: «*Старшої Едди*» («Пророцтво вольви», «Промови Регіна» й «Мова Фафніра») та у творі «*Молодша Едда*» («Мова поезії») поета-скальда С. Стурлусона (1178–1241, Ісландія). В образотвор. мист-ві А. фігурує здебільшого в ілюстраціях. Худ. Р. Метьюс (нар. 1945, Велика Британія) зобразив А. на картині «Кузня скарбів Андварі»; серед іл. худ. К. Васильєва (1942–1976, РФ) — «Карлик Андварі та рейнські діви»; художник-ілюстратор Д. Люткін (нар. 1989, РФ) створив ілюстрації до проекту «Міфи й легенди».

Лит.: Werner A., MacCulloch J., Moore G. et al. The Mythology of All Races : in 13 vol. New York, 1964. Vol. 2; Anderson R. Norse Mythology: Myths of the Eddas. Honolulu, 2003; Старшая Эдда / Пер. с исл. А. Корсуна. Москва, 2011; Петрухин В. Мифы викингов. Москва, 2015.

О. В. Наумовська

Андегра́унд (англ. *underground*, букв. — нижній шар ґрунту, тут — підпілля, від *under* — під і *ground* — ґрунт, земля) — сукупність творчих напрямів сучасного мист-ва (музики, літератури, кіно, образотвор. мист-ва та ін.), що протиставляють себе *культурі масовій* та офіц. мист-ву, складник *контркультури*. Термін вживається з 2-ї пол. 20 ст., коли кінокритик М. Фарбер

(1917–2008, США) назвав А. відзняті поза Голлівудом кінострічки про нетрадиційне кохання. Згодом термін став означати заборонену при тоталітаризмі культуру. А. орієнтований на свідоме порушення загальновизн. традицій, епатаж, бунтарство. А. притаманні критика панівної ідеології, незгода зі загальноприйнятими етич. й естетич. цінностями та нормами, встановлення своїх поведінкових сценаріїв. Типовими для зх. А. є антирелігійність, «сексуальна революція», культ наркотиків, піднесення проблем маргінальних груп. У 1960-ті А. називали амер. та англ. рок-групи, що виступали виключно в клубах, ігноруючи фірми звукозапису. В СРСР до А. зараховували мист-во, не визнане владою, на виникненні якого позначилася цензура. Неможливість офіційно надрукуватися зумовила появу самвидаву — нелегальних публікацій; магнітвидаву — андеграунд. поширення музики; квартирників — неофіц. концертів і виставок. А. в укр. образотворч. мист-ві 1960–1980-х — радикальна форма мистецького спротиву соцреалізму. 1960–1964 функціонував київ. «Клуб творчої молоді» (Л. Танюк, А. Горська, В. Зарецький, В. Коробко та ін.). 1977 утворилося громад. об'єднання «Рух». Альтернативні художники створювали нетрадиц. худ. форми у вигляді інсталяцій, перформансів тощо. Сучас. музику укр. А. представляють групи «Devil Race» (гараж-рок, м. Київ), «Dracula Drops D “Saivo”» (пост-рок, м. Львів), «Martiansdoitbetter» (гараж-рок, м. Київ) та ін. Найепатажніші твори художників А. високо цінуються колекціонерами, зберігаються в багатьох музеях світу — худ. музеї Зіммерлі Ратгерського ун-ту (США), Національному художньому музеї України, Музеї шістдесятиництва (обидва — м. Київ), Галереї NT-Art (м. Одеса) та ін.

Лит.: Разговору об андеграунде // Культура. 2003. № 4; Федулов А. Н. Неофициальная культура СССР (вторая половина 1960-х–1980-е гг.). Элиста, 2013; Юрчук О. «Голоси» українського літературного андеграунду // Житом. літ. студії. 2013. Вип. 7; Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ, 2013; Колошук Н. Г. «Мое трагичне покоління»: про андеграунд української літератури у повоєнний період // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. 2018. Вип. 67 (2).

С. В. Оборська

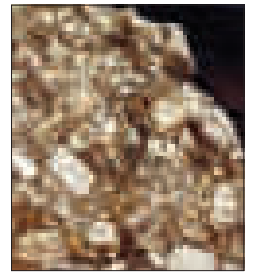
Андезін (від Анди) — мінерал класу силікатів, різновид плагіоклазу. Уперше виявлено 1841 О. В. Г. фон Абихом (1806–1886, Німеччина) у руднику Армагі на тер. департаменту Чоко в Колумбії. Пізніше — на тер. Європи й Азії. В ізоморф. ряду плагіоклазів альбіт — анортитом розташований посередині. Хім. ф-ла — (Na, Ca) Al(Si,Al)₃O₈, при цьому вміст анортиту від 30 % до 50 % (An₃₀₋₅₀). Сингонія — триклинна. Твердість за Мооса шкалою твердості мінералів — бл. 6, крихкий. Густ. — 2,66–2,68 г/см³. А. властиві товстоплитчасті або стовпчасті кристали. Часто утворює зерна неправильної форми, вкраплені в породу. Спайність — досконала. Кристали прозорі й непрозорі, останні — білого або світло-сірого кольору, іноді з блакитними, зеленкуватими, рожевими відтінками. Відрізнити А. від ін. плагіоклазів та визначити точний хім. склад можливо лише методами поляризац. мікроскопії, рентгенології. Найточніші результати забезпечує ІЧ-спектроскопія. На Мадагаскарі, у Канаді і США відомі родовища молочно-білого А. з

білою опалесценцією (т. з. мадагаскар. місячний камінь). У горах Тибету видобувають А. червоноуватих відтінків, в Індії — зеленуватих. А. — типовий породотвір. мінерал в інтрузив. (див. Інтрузія) та ефузив. (див. Ефузія) породах серед. складу (андезит, діорит, сієніт, габродіорит, анортозит), а також у породах гірських метаморфічних. Поширений у породах кристал. щитів, а також у виверж. породах вулкан. областей світу. Мінерал міститься в породах Українського щита, трапляється на Волині, Побужжі, у Кривому Розі, Приазов'ї. Відіграє важливу роль у вивченні складу й генезису магмат. порід. Цінним є прозорий червоний та червоно-помаранч. А. (трапляється рідко). Прозорі кристали А. придатні для огранювання. З них виготовляють гарні й недорогі самоцвіти, маса яких може становити десятки каратів. Низькосорт. А. використовують у пром-сті як сировину для вир-ва особливих сортів скла, кераміки, стійких прозорих покриттів тощо.

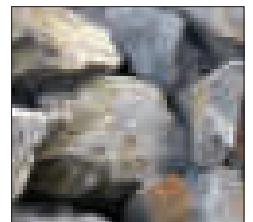
Лит.: Feldspar Mineralogy : in 2 vol. Berlin; Boston, 1983. Vol. 2; Deer W., Howie R., Zussman J. Rock-forming Minerals : in 5 vol. London, 2001; Павлов Г. Г. Петрографія. Київ, 2014; Мінералого-петрографічний словник : в 2 т. / Уклад.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018. Т. 1.

Г. О. Кульчицька

Андезит (від Анди) — магматична порода гірська вулканічна серед. складу, норм. лужності. А. визначив і назвав геолог Х. Л. фон Бух у 1836. Серед. хім. склад: SiO₂ 56–64 %, TiO₂ 0,5–0,7 %, Al₂O₃ 16–21 %, Fe₂O₃ 3–4 %, FeO 3–5 %, MgO 3–4 %, CaO 6–7 %, Na₂O 2–4 %, K₂O 1–2 % (Петрографічний кодекс України). Має зазвичай темно-сірий або майже чорний колір, масивну або пузирч. текстуру, порфірову структуру з гіалопілітовою чи пілотацитовою основною масою; остання утворена субпаралельними мікролітами плагіоклазу. Укрупнені представлені плагіоклазом зон. будови (від лабрадору до олігоклазу) та одним або кількома темноколір. мінералами: кліно- (авгіт) й ортопіроксеном (гіперстен), роговою обманкою, рідше біотитом, за наявності та співвідношенням яких виокремлюють різновиди. Мінерали другорядні: інколи олівін (в основних), кварц (у найкисліших), калієвий шпат польовий, скло вулканічне. Густина — 2,28–2,68 г/см³. Твердість за Мооса шкалою твердості мінералів — 5. Опір стисканню — 80–240 МПа. Т-ра плавлення становить 1 200 °С, пористість — 0,8–9,6 %, рідше до 14 %, коефіцієнт розм'якшення (водостійкість) — 0,8–1,0. А. пов'яз. поступ. переходами з більш основними андезибазальтами й більш кислими дацитами. Утворює лавові потоки, субвулканічні тіла (дайки, штоки), екструзії (купола). Є ефузивним аналогом кварц. діориту. Характер. для деструктив. геодинамічних режимів (зрілих острів. дуг та актив. континент. окраїн андійського типу) та їхніх палеоаналогів (складчастих областей). Це одна з найпоширеніших вулкан. порід світу. Великі родовища А. відомі в Кордильєрах (США), у Франції, Бельгії, Вірменії, на Далекому Сході, Камчатці, Кавказі. В Україні невел. масиви А. розвинені в складч. областях Криму (міжріччя Бодрак — Альма, Карадаг), Карпатах (Вигорлат-Гутинська гряда), на Донбасі в зоні зчленування з Українським щитом. Використовують переважно як буд. камінь, для виготовлення

Андезит

Андезит

кислототривких матеріалів. Розробляють кар'єрним способом у Закарпатті.

Лит.: Магматические горные породы: Кислые и средние породы / Отв. ред. В. В. Ярмолюк, В. И. Коваленко. Москва, 1987; Петрографічний кодекс України / Відп. ред. І. Б. Щербаков. Київ, 1999; Павлов Г. Г. Петрографія. Київ, 2014; Мінералого-петрографічний словник : в 2 т. / Уклад.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018. Т. 1.

К. Є. Шнюкова

Андеркарт, андеркард (англ. undercard, від under — під, при, до і card — картка, номер програми) — попередній боксер. бої перед осн. поєдинком. А. може складатися з одного або кількох боїв, не обов'язково в тій же категорії, що й осн. бій. Зазвичай для А. обирають перспек. боксерів, які мріють про чемпіонство. Глядач. інтерес до боїв в А. зазвичай незначний. А. також влаштовується й у ін. видах спорту: профес. боротьбі, кінних та автоперегонах тощо.

Лит.: The American Heritage Dictionary of the English Language. Boston, 2016.

Андерклас (швед. underclass, англ. underclass — нижчий клас, від under — префікс, що означає унизу, нижче, та class — клас) — частина населення, що перебуває на найнижчих щаблях соці.-екон. драбини, на т. з. дні соціально-класової структури суспільства. Поняття «А.» замінив термін «люмпен-пролетаріат» (за К. Марксом: найнижчий прошарок відносно надлишкового населення). Поняття увів у наук. обіг 1962 Г. Мюрдаль на позначення постійних безробітних, частково чи тимчасово зайнятих та непрацездатних. Подальші інтерпретації явища залежали від соціально-класової позиції дослідників і варіювалися від марксист. до соціал-дарвіністських. У країнах Європи дослідники надають

Андерклас

перевагу концепту «соціальне виключення» (ексклюзія), а не концепту «А.». Заг. критерієм належності суб'єкта до А. вважається виключення з ринку праці, бідність і залежність від отримання держ. соц. допомоги. У західній соціології сформувалося вузьке й широке розуміння А. У вузькому значенні до цієї групи відносять переважно «пасивних бідних», змушених жити на соц. допомогу після втрати роботи. У широкому — до складу А. включають (окрім безробітних) частково зайнятих і непрацездатних, а також жебраків, безхатченків, наркоманів, душевнохворих, представників кримі-

нального світу, зайнятих у тіньовій економіці тощо. Поняття «А.» часто використовується як синонім «чорного А.» і «міського А.», оскільки його історія бере початок у США й тісно пов'язана з формуванням «чорних гетто» в індустріальних центрах. Ключові характеристики А.: виключеність із ринку праці; бідність; екон. залежність від соц. допомоги з боку д-ви; високі показники злочинності; значна питома вага матерів-одиначок; виключеність із доміантної в сусп-ві культури й способу життя осн. маси населення. Виникнення та відтворення А. зумовлено структурними й поведінковими чинниками. До структурних належать зміни в економіці, деіндустріалізація, передислокація роб. місць із центр. частини міст у передмістя, внаслідок чого відбувається концентрація бідності й соц. патологій в анклагах сегрегації, що виникають. Поведінкові чинники розглядають за порівнянням способів життя, норм поведінки представників А. та осн. частини населення. Для А. характерним є низький рівень запитів, брак досяжних цінностей, схильність до утриманства, безвідповідальності, безпорадності, асоціальні типи поведінки. Це призводить до утвердження в маргінальному середовищі «культури бідності», різко обмежує можливість вертикальної мобільності. Однак дослідження брит. вчених (1990-ті) свідчать про брак вагомих доказів наявності особливої культури А. В укр. сусп-ві проблема А. (попри численні вияви цього феномену) перебуває на маргінесі сусп.-політ. і наук. дискурсу.

Лит.: Myrdal G. The Challenge of World Poverty: A World Anti-Poverty Program in Outline. New York, 1970; Auletta K. The Underclass. New York, 1982; Djao A. W. The Underclass // Inequality and Social Policy. The Sociology of Welfare. Toronto, 1983; Wilson W. J. The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy. Chicago, 1987; Erol R., Mincy R. Growth of the Underclass: 1970-1980 // Journal of Human Resources. 1990. № 25; The «Underclass» Debate: Views from History / Ed. by M. B. Katz. Princeton, 1993; Murray Ch. The Underclass Revisited. Washington, 1999; Giddens A., Sutton P. Is there an Underclass? // Giddens A., Sutton P. Sociology. 7th ed. Cambridge, 2013; Струченков О. В. Особливості андеркласу в Україні // Вісник Одес. нац. ун-ту. Соціол. і політ. науки. 2016. Т. 21. Вип. 3.

А. Г. Арсеєнко, Т. О. Петрушина

Андеррайтер (англ. underwriter, від underwrite, первісно — писати унизу, підписувати, з under — префікс, що означає унизу, нижче, і write — писати) — 1) У банків. діяльності, на ринку цінних паперів — фіз. або юрид. особа, яка гарантує емітенту цін. паперів (акцій, облігацій) розміщення їх на ринку на погоджених умовах за спец. винагороду. А. може бути банк, фін. або ін. компанія, що має ліцензію на здійснення торгівлі цін. паперами та бере на себе ризики в процесі андеррайтингу. А. зобов'язується розмістити або викупити перший випуск цін. паперів за задалегідь визначеною ціною. Купуючи в емітента цін. папери, А. вкладає свої кошти й бере на себе ризики з отримання збитків від фін. операцій.

2) У страхуванні — юрид. особа, відповідальна за укладання страхових (перестраховувальних) контрактів. А. аналізує ризики й вирішує, чи доцільно страхувати об'єкт, формує страховий портфель, класифікує ризики з метою отримання найбільшої страхової премії. В Україні — те саме, що і *страховий агент*.

3) У страхуванні — юрид. особа, відповідальна за укладання страхових (перестраховувальних) контрактів. А. аналізує ризики й вирішує, чи доцільно страхувати об'єкт, формує страховий портфель, класифікує ризики з метою отримання найбільшої страхової премії. В Україні — те саме, що і *страховий агент*.

Дж.: Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31; Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії облігацій підприємств, облігацій міжнародних фінансових організацій та їх обігу: Рішення національної комісії з цінних паперів і фондового ринку України № 2998 від 27.12.2013.

Лит.: Мальська М. П., Мандюк Н. Л., Занько Ю. С. Корпоративне управління: теорія і практика. Київ, 2012; Сич Є. М., Ільчук В. П., Гавриленко Н. І. Ринок фінансових послуг. Київ, 2012; Худік О. О. Корпоративне управління як система відносин учасників діяльності // Вісник Фінанси та банківська справа. 2013. № 2; Азізова К. М., Рац О. М., Чабанова Л. О. Андеррайтинг: сутність, форми та особливості впровадження в банківський сектор України // Комунальне госп-во міст. Сер.: Екон. науки. 2014. Вип. 117; Шишпанова Н. О., Михайловська К. В. Проблеми та перспективи розвитку андеррайтингу в менеджменті страхової компанії // Вісник Бердян. ун-ту менедж. і бізнесу. 2016. № 4.

Андеррайтинг (англ. underwriting, від underwrite, первісно — писати унизу, підписувати, з under — префікс, що означає унизу, нижче, і write — писати) — 1) У банківській діяльності, на ринку цінних паперів — купівля та продаж на первинному ринку цінних паперів нових випусків із подальшим перепродажем. Здійснюється інвестиційними компаніями, банками та вел. брокерськими фірмами, які виступають як андеррайтери. Види А.: гарантований — здійснення операцій із купівлі-продажу цін. паперів влас. коштом; посередницький — розміщення цін. паперів за коміс. вигодою (андеррайтер виступає як брокер, за дорученням клієнта; усі фін. ризики, пов'язані з розміщенням випуску, повністю перекладено на емітента); обмежений — операція з купівлі-продажу цін. паперів, коли андеррайтер розміщує їх як брокер і гарантує емітенту викуп нерозміщеної частки випуску влас. коштом. Різновидом обмеж. А. є придбання опціону на підписку. Можливі модифікації А.: з авансуванням; конкурентний; «стенд-бай»; консорціумний.

2) У страхуванні — діяльність страховика з ідентифікації, аналізу, оцінки ризиків, вибору оптимального страхового покриття, перевірки збалансованості страхового портфеля. Види А. в страхуванні: стандартний — визначення типу угоди, під який підпадає об'єкт страхування; індивідуальний — вивчення умов нестандарт. операції та встановлення індивід. тарифу і страхової премії.

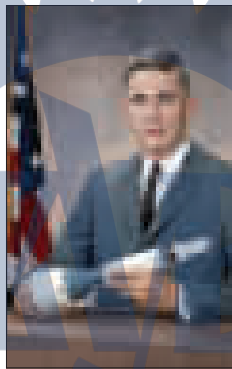
Дж.: Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31; Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії облігацій підприємств, облігацій міжнародних фінансових організацій та їх обігу: Рішення національної комісії з цінних паперів і фондового ринку України 2998 від 27.12.2013.

Лит.: Мальська М. П., Мандюк Н. Л., Занько Ю. С. Корпоративне управління: теорія і практика. Київ, 2012; Сич Є. М., Ільчук В. П., Гавриленко Н. І. Ринок фінансових послуг. Київ, 2012; Худік О. О. Корпоративне управління як система відносин учасників діяльності // Вісник Фінанси та банківська справа. 2013. № 2; Азізова К. М., Рац О. М., Чабанова Л. О. Андеррайтинг: сутність, форми та особливості впровадження в банківський сектор України // Комунальне госп-во міст. Сер.: Екон. науки. 2014. Вип. 117; Шишпанова Н. О., Михайловська К. В. Проблеми та перспективи розвитку андеррайтингу в менедж-

менті страхової компанії // Вісник Бердян. ун-ту менедж. і бізнесу. 2016. № 4.

Андерс, Вільям Елісон (англ. Anders, William Alison; 17.10.1933, Гонконг, тепер адм. район Китаю) — військ. льотчик, інженер, 33-й космонавт світу і 21-й астронавт США, учасник першого пілотов. польоту до Місяця. Закінчив Військово-морську академію США за фахом інженера-електрика (1955), пройшов конкурс до Військ.-повітр. сил (ВПС) США й отримав льотну ліцензію (1956). Служив в ескадрильї винишувачів у Каліфорнії та Ісландії. За час служби у ВПС заг. тривалість польотів на різн. типах літ. апаратів перевищила 8 000 год. З 1958 навчався в Авіац. технол. ін-ті (м. Дейтон, шт. Огайо). 1962 отримав ступінь магістра за спеціальністю «ядерна техніка» й почав працювати над проектами з радіац. захисту в лабораторії ВПС США у шт. Нью-Мексико. Водночас служив пілотом-інструктором на реактив. літаках (див. Реактивний літальний апарат). 1963 зарахований до команди астронавтів НАСА. Був дублером пілота корабля космічного «Джеміні-11»; згодом долучений до програми «Аполлон». 1967 призначений пілотом екіпажу косміч. корабля «Аполлон-8», до складу якого також увійшли Ф. Борман і Дж. Ловелл. 21.12.1968 «Аполлон-8» стартував і 24.12.1968 вийшов на орбіту Місяця, де провів 20 год. 10 хв. (зробив 10 обертів). Гол. завданням місії стала підготовка майбут. висадки на Місяць, зокрема пошук місць для посадки місяч. модуля. Загалом експедиція тривала 6 діб 3 год. 1969–1973 був виконавчим секретарем Нац. ради США з питань авіації та космосу (тепер Нац. управління з авіації й дослідження косміч. простору, НАСА). Відповідав за розробку стратегії косміч. досліджень та планування авіац. і косміч. систем. 1973 призначений членом Комісії з атом. енергії США, де опікувався питаннями енергетики. Був головою спільної американсько-радянської програми в галузі технологій ядер. енергетики й термоядер. синтезу. 1975–1976 — голова Комісії з ядерного регулювання, що відповідала за ядерну безпеку, 1976–1977 — посол США в Норвегії. 1977 закінчив держ. кар'єру і став одним із топ-менеджерів корпорації «Дженерал Електрик» (англ. «General Electric»), де відповідав за енергетич. і згодом авіац. напрями. 1984 став віце-президентом з аерокосміч. діяльності компанії «Текстрон» (англ. «Textron»). З 1990 працював у корпорації «Дженерал Дайнемік» (англ. «General Dynamics Corporation»): спочатку заст. Голови; 1991–1994 — голова та ген. директор. Заснував фундацію (англ. William A. Anders Foundation), яка опікується питаннями освіти та охорони навколишнього середовища. 1996 під егідою фундації створено Музей авіаційної спадщини (англ. Heritage Flight Museum) у м. Беллінгемі (шт. Вашингтон), яку очолив А. Нагороджений медаллю ВПС США «За видатні заслуги», медаллю НАСА «За видатні заслуги». 1983 ім'я А. внесено до Міжнар. косм. зали слави, 1997 — до Зали слави амер. астронавтів. *Кратер* Андерса на Місяці названо на його честь.

Лит.: French F., Burgess C. In the Shadow of the Moon. A Challenging Journey to Tranquility, 1965–1969. Lincoln; London, 2010; Israëlien G., May B., Eicher D. et al. Starms: 50 Years of Man in Space. London, 2014; Kluger J. Apollo 8: the Thrilling Story of the First Mission to the Moon. New

Андерс Вільям Елісон

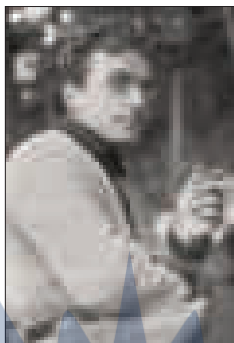

York, 2017; Kurson R. Rocket Men: The Daring Odyssey of Apollo 8 and the Astronauts Who Made Man's First Journey to the Moon. New York, 2018.

Ю. Ю. Торопчинов

Андерс, Гюнтер (нім. Anders, Günther; справж. ім'я — Гюнтер Зігмунд Штерн, нім. Günther Siegmund Stern; 12.07.1902, м. Бреслау, тепер м. Вроцлав, Польща — 17.12.1992, м. Відень, Австрія) — письменник, філософ, журналіст, громад. діяч, один із фундаторів та ідеологів міжнар. руху проти ядерної зброї. Закінчив ун-т у м. Фрайбурзі; доктор філософії (1923). Серед його вчителів — Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Е. Кассірер, П. Тіліх. За поглядями близький до Франкфуртської школи соц. досліджень. Був тричі одружений; перша дружина — письменниця й філософ Г. Арендт (1929–1937). Працював журналістом у м. Берліні. Під тиском антисеміт. настроїв обрав псевдонім «Андерс» (букв. «інший», «інакший»), під яким писав до кінця життя. Після перемоги націонал-соціалістів (див. *Націонал-соціалізм*) позбавлений нім. громадянства; емігрував до Франції (1933), згодом до США (1936). У 1950 повернувся до Європи, жив і працював у м. Відні. Відвідав яп. міста Хіросіму та *Nagasaki* (1958), концтабір «Аушвіц» в Польщі (1966), видав нариси й щоденники. Брав участь у *Трибуналі Рассела* з розслідування військ. злочинів у В'єтнамі (1967). Називав свій філос. підхід «філософією технології». Ввів поняття «Прометеевий розрив» — як протиріччя між рівнем створених людиною технологій та її здатністю усвідомити їхні губні наслідки. Один із перш. критиків ядерних технологій та глобал. загроз ядерн. зброї. На прикладах зародження тоталітар. режимів міркував про використання технологій в інтересах політич. еліт, зловживання владою, масов. репресій, стеження за населенням. Один із перших філософів *медіа*. Попереджав про негат. наслідки соц. медіа, перев. телебачення: нівеляцію людських стосунків; баналізацію мислення; деформацію потреб тощо. Розвивав ідеї «негативної антропології». Серед найвідоміших праць: «Антикварність людини» («Die Antiquiertheit des Menschen», 1956); «Людина на мосту. Щоденник із Хіросіми та Nagasaki» («Der Mann auf der Brücke. Tagebuch aus Hiroshima und Nagasaki», 1959); «Візит до Аїда. Аушвіц і Вроцлав» («Besuch im Hades. Auschwitz und Breslau», 1966); «Напис на стіні. Щоденники 1941–1966» («Die Schrift an der Wand. Tagebücher 1941–1966», 1967); «Час кінця та Кінець часу. Думки про атомну ситуацію» («Endzeit und Zeitenende. Gedanken über die atomare Situation», 1972); «Хіросіма — всюди» («Hiroshima ist überall», 1982) та ін. Автор монографій про Б. Брехта, Дж. Гросса, М. Гайдеггера, Ф. Кафку, О. Родена. Серед нагород — Велика літ. премія Бавар. академії витончених мист-в (1978); премії Теодора Адорно (1983), Андреаса Гріфіуса (1985), Зігмунда Фрейда за наукову прозу (1992) тощо. Член Нім. академії мови й поезії, Берлін. академії мистецтв.

Пр.: Kafka: pro und contra. Die Prozeß-Unterlagen. München, 1951; Die Antiquiertheit des Menschen : in 2 bd. München, 1956–1980; Besuch im Hades. Auschwitz und Breslau 1966. Nach «Holocaust» 1979. München, 1979; Hiroshima ist Überall. München, 1982; P o c п е р е к л. — Мир как фантом и матрица. Философские размышления о радиовещании и телевидении // Искусство и кино. 2005. № 2; Катакомбы Молюссии. Москва, 2019.

Андерс Гюнтер

Лит.: Lohmann M. Philosophieren in der Endzeit. Zur Gegenwartsanalyse von Günther Anders. München, 1996; Dijk P. van. Anthropology in the Age of Technology. The Philosophical Contribution of Günther Anders. Amsterdam; Atlanta, 2000; Liessmann K. P. Günther Anders. Philosophieren im Zeitalter der technologischen Revolutionen. München, 2002; Bahr R. Günther Anders Leben und Denken im Wort. Wien, 2010; Müller M. Von der Weltfremdheit zur Antiquiertheit. Philosophische Anthropologie bei Günther Anders. Marburg, 2012; Єрмоленко А. Відродження філософської культури зі світу перекладу // Філософ. думка. 2016. № 5; Beck M. Günther Anders' Gelegenheitsphilosophie. Exilerfahrung — Begriff — Form. Mit einem Vorwort von Konrad Paul Liessmann. Wien, 2017.

А. В. Арістова

Андерс, Фєдїр Фердинандович (02.06.1868, м. Київ, тепер Україна — 31.05.1926, там само) — інженер, конструктор першого в Україні *дирижабля*, один із фундаторів пасажир. сполучення на літальних апаратах. Навчався в реальному та землемір. уч-щах у м. Києві, цікавився *авіацією*, вивчав конструкції літальних апаратів. Перший дирижабль «Київ» побудував 1910–1911 разом із сином, частково на пожертви киян. Цей дирижабль м'якої (тобто безкаркасної) конструкції довж. бл. 40 м та діам. 7 м мав сигароподіб. форму; довж. гондоли становила 25 м, вага конструкції — 524 кг. Був оснащений електроосвітленням, розвивав швидкість до 35 км/год. Крім двох механіків, міг підняти в повітря ще трьох пасажирів. Перший політ дирижабля «Київ», керованого А. та ще двома членами екіпажу, відбувся в серпні 1911 на маневрах Київ. військ.

Андерс Федір Фердинандович. Художня поштова марка «100 років першого польоту дирижабля «Київ» (№ 1118)

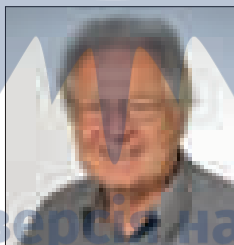
округу. Літальний апарат досяг вис. 1 000 м, проте перебої в роботі *двигуна* змусили екіпаж перейти на вільний політ і здійснити посадку за 120 км від м. Києва. 1911–1912 А. удосконалив дирижабль, здійснив на ньому понад 150 польотів та перевіз бл. 200 пасажирів. Це були перші в Рос. імперії пасажир. перевезення на дирижаблях. 22.10.1912 продемонстрував перед активом *Київського товариства повітроплавання* модель нової розробки — гідродирижабль «Київ-2», розрахований на 12 осіб, для рейсів між містами Києвом та Москвою. Гондола могла триматися на поверхні води в разі приводнення. Однак цей проект не було реалізовано. Рік працював у Німеччині на дирижаблебудів. верфі Ф. *Цеттеліна*. Після повернення до м. Києва займався проектуванням каркасних дирижаблів. Застосовував оригін. тех. рішення, яке давало змогу дирижаблю тривалий час працювати на тому самому водні. Через поч. *Першої світової війни* цей проект також не був реалізований. 1918 А. заочно закінчив Київ. політех. ін-т (тепер *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*). У 1921–1924 працював над створенням дирижа-

версія на vue.gov.ua

бля на 100 місць для регуляр. пасажир. перевезень. За проектом швидкість польоту мала становити 128–149 км/год, висота польоту — 2 500 м, запас пального планувався на 68 год., екіпаж — 15 осіб. У м. Києві було створено акціонер. т-во для буд-ва та експлуатації дирижаблів А. («Акопеда»), проте тоді виникло питання доцільності пасажир. перевезень дирижаблями і проект не отримав підтримки. А. був членом Київ. т-ва повітроплавання та Авіаційного наук.-тех. т-ва при Київ. політех. ін-ті. На вшанування пам'яті А. 1970 встановлено мемор. дошку (арх. В. Лоботинський) на будинку № 50 по вул. Б. Хмельницького в м. Києві.

Лит.: Арие М. Я. Дирижабль. Киев, 1986; Савин В. С. Авиация в Украине: очерки истории. Харьков, 1995; Згуровский М. З. Киевские политехники — пионеры авиации, космонавтики, ракетостроения. 2-е изд., перераб. и доп. Киев, 2011; Васильчук В. М. Німецька спільнота у Києві: історія і сучасність // Україна — Європа — Світ. Сер.: Іст., міжнар. відносини. 2015. Вип. 16 (2).

Андерсен, Ганс Крістіан (дан. Andersen, Hans Christian; 02.04.1805, м. Оденсе, Данія — 04.08.1875, м. Копенгаген, Данія) — письменник. Писав данською мовою. Нар. в родині бідного шевця. Після смерті батька 1816 був змушений заробляти на життя самостійно. 1819 переїхав до м. Копенгагена. Захоплювався театром, відвідував уроки в балет. школі. Початкову освіту здобув пізно. 1828 закінчив *Копенгагенський університет*. Паралельно з навчанням активно писав літ. твори та сценарії; на отримані гонорари подорожував Європою для знайомства з відомими літераторами: Г. Гайне, Ч. Діккенсом, В. Гюго, О. де Бальзаком та ін. 1867 отримав чин статського радника. Літ. дебют п'єсою «Сонце ельфів» («Alfsol»; 1822) був провальним. 1826–1827 опубліковано перші вірші А., зокрема «Вмираюче дитя» («Det døende Barn»). Славу А. принесли казки, які почав публікувати від 1835: «Дюймовочка» («Tommelise»; 1835), «Принцеса на горошині» («Prindsessen paa Ærten»; 1835), «Кресало» («Fyrtoiet»; 1835), «Русалонька» («Den lille Havfrue»; 1837), «Стийкий олов'яний солдатик» («Den standhaftige Tinsoldat»; 1838), «Гидке каченя» («Den grimme Ælling»; 1843), «Снігова королева» («Sneedronningen»; 1844), «Дикі лебеді» («De vilde Svaner»; 1838) та ін. Деякі казки адресовані дорослим і зображують явища сусп. життя: «Свинопас» («Svinereng»; 1841), «Нове вбрання короля» («Keiserens nye Klæder»; 1837), «Соловей» («Nattergalen»; 1843), «Дівчинка із сирниками» («Den lille Pige med Svovstikkerne»; 1845), «Побратими» («Venskabs-Pagten»; 1842) тощо. Автор романів «Імпровізатор» («Improvisatoren»; 1835), «Тільки скрипаль» («Klip en Spillemand»; 1837), «Дві баронеси» («To Jomfruer»; 1853) та ін., а також п'єс, подорожніх нотаток, автобіографії «Казка мого життя» («Das Marchen meines Lebens ohne Dichtung»; 1847) та ін. Казки А. тісно переплетені з фольклором, насичені гумором, динамікою та поєднанням із реал. життям. А. наслідував прогрес. романтиків, у казках унікав дидакт. основ та високої шани до представників королів. сім'ї. Твори А. перекладено 145 мовами. Рос. мовою перекладала зокрема *Марко Вовчок*. Укр. мовою вперше 24 казки переклав М. *Старицький* («Казки Андерсена з короткою його життєписсю», 1873). Пізніше твори А. перекладали П. *Гравовський*, М. Загірня, М. Грінченко,

Андерсен Ганс Крістіан

Андерсен Оле Крог

Андерсен-Нексе Мартін

Олена Пчілка, М. *Рильський*, О. Іваненко та ін. З творами А. знято низку кінофільмів і мультфільмів у різних країнах світу. Інсценізації творів А. входять до репертуарів театрів України. А. встановлено кілька пам'ятників у Данії, а також статуї в містах Братиславі, Малазі, Москві, Нью-Йорку. У м. Копенгагені є статуя «Русалонька» (1913, скульптор Е. Еріксен). 1953 в Данії засновано Андерсенівську премію для відзначення дитячих письменників, творцями яких здобула заг. визнання. Цієї премії удостоєні укр. письменники Б. Чалий і В. *Нестайко*. Щорічно 2 квітня (в день народження А.) в усьому світі відзначають Міжнар. день дитячої книги. 1985 на честь А. названо астероїд 2476 Андерсен.

Та.: Nye Eventyr : in 2 bd. Kjøbenhavn, 1845–1848; Das Marchen meines Lebens : in 2 bd. Leipzig, 1848; Укр. п. е. р. е. к. л. — Вибрані казки / Пер. з дан. Г. Кирпи. Тернопіль, 2017; Казки / Пер. з дан. М. Старицького, О. Іваненко. Харків, 2017; Казки / Лит. переказ: Д. Турбаніст, Г. Михайлова, О. Зав'язкін; пер. з рос. Д. Турбаніста. Київ, 2019; Казки Ганса Крістіана Андерсена / Пер. з англ. О. Гордичука. Київ, 2019.

Лит.: Gronbech B. Hans Christian Andersen. Boston, 1980; Zipes J. Hans Christian Andersen: The Misunderstood Storyteller. New York; London, 2005; (Re)lire Andersen. Modernité de l'œuvre. Paris, 2007; По небесной радуге за пределы мира. К 200-летию юбилею Х. К. Андерсена / Отв. ред. Н. А. Вишневская, А. В. Коровин, Е. Ю. Сапрыкина. Москва, 2008; Binding P. Hans Christian Andersen: European Witness. New Haven, 2016; Roes A. Kierkegaard en Andersen: De filosoof en de sprookjesdichter Een ontmoeting in Kopenhagen. Soesterberg, 2017.

В. І. Пащенко

Андерсен, Оле Крог (дан. Andersen, Ole Krogh; 11.05.1942, м. Копенгаген, Данія) — фізик, член Королів. данської АН (з 1982), почес. доктор Ун-ту м. Уппсали (з 2008), член НАН України (з 1992), почес. професор Штутгарт. ун-ту (з 1982). Доктор. ступінь отримав у Данському тех. ун-ті (1969). Відтоді працював наук. співробітником Ун-ту Пенсильванії (США). З 1970 — доцент *Копенгагенського університету*, з 1972 — викладач Данського тех. ун-ту. 1978 став професором *Женевського університету*, того ж року — наук. членом Т-ва імені М. Планка для сприяння розвитку наук та директором Ін-ту досліджень твердого тіла ім. М. Планка (Німеччина). Вийшов на пенсію 2012. Учений в галузі електрон. техніки та фізики твердого тіла. Автор понад 250 наук. публікацій. Лауреат премії Брінча Данського фіз. т-ва (1978), премії Європ. фіз. т-ва (1980). Нагороджений медаллю Е. Маха Чеської АН (2002).

Пр.: Linear Methods in Band Theory // Physical Review B. 1975. Bd. 12. № 8; Успівавт. — Band Theory and Mott Insulators: Hubbard U Instead of Stoner I // Physical Review B. 1991. Bd. 44. № 3; Improved Tetrahedron Method for Brillouin-Zone Integrations // Physical Review B. 1994. Bd. 49. № 23; Emergence of Supersymmetric Quantum Electrodynamics // Physical Review Letters. 2017. Bd. 118. № 16.

Андерсен-Нексе, Мартін (дан. Andersen-Nexø, Martin; справж. прізвище — Андерсен, псевдонім — Нексе; 26.06.1869, м. Копенгаген, Данія — 01.06.1954, м. Дрезден, тепер Німеччина, похов. у м. Копенгагені, Данія) — письменник, почесний доктор ф-ту мистецтв ун-ту м. Грайфсвальда (з 1949). Писав дан. мовою. Нар. в багатодітній ро-

дині. 1877 сім'я А.-Н. переїхала до м. Нексе, назву якого письменник згодом використав як псевдонім. У молоді роки працював вівчарем, був учнем шевця, помічником муляра. 1893 закінчив нар. школу в м. Аскові. Після цього працював учителем у м. Оденсі. 1894–1896 побував в Італії, Пн. Африці та Іспанії, де лікувався від туберкульозу. Після повернення з мандрівки працював учителем у м. Фредеріксборзі. Член Компартії Данії від 1919, один із її засновників. 1941 заарештований нацистами. 1943 втік до Швеції. З 1944 жив у СРСР. 1945 повернувся до Данії. З 1951 жив у Німеччині. Активний діяч антифашист. і антимілітарист. руху. Член Всесвіт. Ради Миру (з 1950). У л-рі дебютував у 1890-х. Як гуманіст і реаліст розвивав традиції нац. класич. л-ри. На поч. 20 ст. опановував метод *соцреалізму*. Писав новели, романи, а також публіцист. матеріали. У центрі його творів — життя трудящих, класова боротьба. Розкрив психологію людини праці. Найвизначніші романи: «Пелле-завойовник» («Pelle Erobreren», т. 1–4; 1906–1910); «Дітте — дитя людське» («Ditte Mennekebarnd», т. 1–5; 1917–1921); трилогія «Мортен Червоний» («Morten hin Røde»; 1945–1954, незакінчений). Автор публіцист. книг про СРСР — «Назустріч молодому дню» («Mod Dagningen»; 1923), «Два світи» («To Verdener»; 1934) та ін. В Україні твори А.-Н. перекладали з 1920-х. Серед перекладачів — Д. Загул, О. Сенюк, З. Віденко, В. Козаченко та ін. Астероїд 3535 Дітте, що відкрив астроном М. Черних 1979, названо на честь гол. героя роману «Дітте — дитя людське». У будинку А.-Н. в м. Нексе відкрито спец. музей (1990). У 1996 А.-Н. посмертно надано звання почесного громадянина м. Нексе.

Та.: Pelle Erobreren : in 2 bd. København, 1971; Ditte Mennekebarnd : in 2 bd. København; Valby, 2005; Рос. перекл. — Собрание сочинений : в 10 т. Москва, 1951–1954; Укр. перекл. — Льотерійний швед. Харків; Київ, 1932; Пелле-завойовник. Київ, 1955; У залізному віці. Київ, 1955; Пасажири вільних місць, та інші новели. Київ, 1969.

Лит.: Неустроєв В. П. Мартин Андерсен Нексе: життя і творчість. Москва, 1951; Переслегина Э. В. Мартин Андерсен Нексе. Москва, 1969; История зарубежной литературы конца XIX — начала XX века / Под ред. Л. Г. Андреева. 2-е изд. Москва, 1978; Yde N. Nexø: Martin Andersen Nexø's liv og værk. Kopenhagen, 2019.

Н. М. Матузова

Андерсон, Бенедікт Річард О'Горман (Anderson, Benedict Richard O'Gorman; 26.08.1936, м. Куньмін, провінція Юньнань, Китай — 13.12.2015, м. Бату, провінція Східна Ява, Індонезія) — політолог, синолог, антрополог, історик, соціолог, член Американської академії мист-в і наук (з 1994), Американського філософського т-ва (з 2009). Фахівець із Південно-Східної Азії (зокрема, Індонезії). Брат П. Андерсона. Народився в сім'ї службовця колоніального митного управління. 1941, рятуючись від яп. окупації, родина переїхала до Каліфорнії, 1945 повернулася до Ірландії. З 11 р. А. навчався в Ітонському коледжі, пізніше вивчав класич. мови в *Кембриджі* (*Велика Британія*), де 1957 отримав звання бакалавра мист-в з *античної культури*. 1957 А. остаточно переїхав до США. 1961–1964 у *Корнелльському університеті* (м. Нью-Йорк, США) працював над дисертацією, яку присвятив боротьбі яванців із голланд. *колоніалізмом* («Ява

часів революції: окупація та опір, 1944–1946»). У 1967 отримав ступінь доктора філософії в Корнелльському ун-ті за програмою вивчення Індонезії. Наприкінці 1960-х — 1971 працював у Індонезії, пізніше — у Таїланді. Викладав у Корнелльському ун-ті до виходу на пенсію (2002). А. досліджував проблеми політ. розвитку Пд.-Сх. Азії (зокрема, Індонезії, Таїланду, Філіппін). *Національність*, нац. належність і *націоналізм* розумів як культурні артефакти особливого роду. Увів у наук. обіг поняття «уявлені спільноти», «друкарський капіталізм» і «офіційний державний націоналізм». Вважав, що «офіційний націоналізм» склався історично як реакція на нар. нац. рухи, спрямовані проти імперських центрів. А. запропонував концепцію «натуралізації» европ. правлячих монархій. Автор концепції націогенезу як процесу виникнення, формування й розвитку комплексу уявлень, згідно з якими певний соціум об'єднується в *націю*. Концепція є розвитком психологічної конструктивіст. теорії націй, у якій серед ознак національної ідентичності пріоритет має почуття солідарності, іст. свідомість тощо. Окр. увагу приділяв політ. інструментам формування нац. свідомості. Згідно з теорією А., нація як уявлена спільнота виникає внаслідок занепаду культ. і реліг. основ соціуму, його монархічної орг-ції та розриву іст. безперервності, коли зростає роль ін. видів комунікації всередині спільноти. Наголошував, що націоналізм зародився не в Європі, а в Америці під час революції та боротьби за незалежність ісп. колоній у Лат. Америці. Вирішальним чинником уважав поширення преси, що сприяла інтеграції аудиторії читачів як уявної спільноти. Аналогічним був процес націєтворення і в Європі, де розвиток комунікаційної мережі забезпечив пропаганду націєінтегруючих політ. та екон. ідей. Останньою хвилею утворення уявлених спільнот А. вважав *деколонізацію*, під час якої інтелектуали поліетнічного за складом населення колоній були змушені шукати засоби їх об'єднання в нації. *Перша світова війна* поклала край епосі великих династій, відтоді легітимною міжнар. нормою стала національна держава. Загострення національно-мовних відносин стало нагальною проблемою для політ. життя багатьох европ. д-в. Автор праць: «Деякі аспекти індонезійської політики під японською окупацією: 1944–1945» («Some Aspects of Indonesian Politics under the Japanese Occupation: 1944–1945»; 1961); «Попередній аналіз 1 жовтня 1965, переворот в Індонезії» («A Preliminary Analysis of the October 1, 1965, Coup in Indonesia»; 1971); «Інтерпретація індонезійської політики: тринадцять внесків у дебати» («Interpreting Indonesian Politics: Thirteen Contributions to the Debate»; 1982); «Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму» («Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism»; 1983); «У дзеркалі: література й політика в Сіамі в американську еру» («In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era»; 1985); «Мова й влада: дослідження політичних культур в Індонезії» («Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia»; 1990); «Привид порівнянь: націоналізм, Південно-Східна Азія і світ» («The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World»; 1998); «Насильство й держава в Індонезії Сухарто» («Violence and the State in Suharto's Indonesia»;

Андерсон Бенедікт Річард О'Горман

2001); «Обговорюючи світову літературу» («Debating World Literature»; 2004); «Під трьома прапорами: анархізм і антиколоніальна уява» («Under Three Flags: Anarchism and the Anti-Colonial Imagination»; 2005); «Доля сільського пекла: аскетизм і бажання в буддистському Таїланді» («The Fate of Rural Hell: Asceticism and Desire in Buddhist Thailand»; 2012) та ін. Лауреат Азійської премії культури Фукуока (2000).

Пр.: Forestillede Faelleskaber: refleksjoner over nationalisms oprindelse og udbredelse. Frederiksberg, 2001; Southeast Asia over Three Generations. Ithaca, 2003; Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia. Jakarta, 2006; Mapping the Nation. New York; London, 2012. (у співавт.); Buried City, Unearthing Teufelsberg. Berlin and its Geography of Forgetting. New York, 2017; A Life Beyond Boundaries. London, 2018; Р о с п е р е к л. — Нации и национализм / Пер. с англ. и нем. Л. Переяславцевой, М. Панина, М. Гнедовского. Москва, 2002. (у співавт.); Воображаемые сообщества: размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева. Москва, 2016; У к р. п е р е к л. — Уявлені спільноти. Миркування щодо походження й поширення націоналізму / Пер. з англ. В. Морозова. Київ, 2001;

Лит.: Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ, 1999; Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологічна енциклопедія : у 9 т. Умань, 2016. Т. 1; Андрущенко Т. В., Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. та ін. Політична думка ХХ — початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : у 2 т. / За заг. ред. Н. М. Хоми. Львів, 2017. Т. 2.

Б. Л. Дем'яненко

Андерсон, Карл Девід (03.09.1905, м. Нью-Йорк, США — 11.01.1991, м. Сан-Маріно, Каліфорнія, США) — фізик, член Нац. АН США (1938), лауреат *Нобелівської премії* (1936). Нар. в сім'ї швед. емігрантів. 1927 закінчив Каліфорн. технол. ін-т, де вивчав *фізику* та інженерію. Там само 1930 здобув ступінь доктора філософії, 1930–1933 — наук. співробітник, з 1933 — доцент, 1939 — професор. На початку наук. діяльності вивчав *рентгенівські* промені. 1930 разом із Р. Е. Міллікеном розпочав дослідження косм. променів, результатом якого стало відкриття *позитрона* (1932), явища народження електрон-позитрон. пари з *γ-кванта* (1933), *мюона* (1936). Лауреат Нобелівської премії з фізики (1936) за відкриття позитрона. Нагороджений золотою медаллю Амер. ін-ту м. Нью-Йорка (1935); медаллю Елліота Крессона — найвищою нагородою Ін-ту Франкліна у Філадельфії (1937); медаллю Джона Еріксона (1960) Амер. т-ва шведських інженерів.

Пр.: The Positive Electron // Physical Review. 1933. Vol. 43. № 6; The Apparent Existence of Easily Deflectable Positives // Science. 1932. Vol. 76. № 1967.

Лит.: Anderson C. D. The Discovery of Anti-Matter: the Autobiography of Carl David Anderson, the Youngest Man to Win the Nobel Prize. Singapore, 1999; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006.

Андерсон, Клейтон Конрад (англ. Anderson, Clayton Conrad; 23.02.1959, м. Омаха, шт. Небраска, США) — інженер у галузі аерокосмічної техніки, *астронавт* США. Здійснив два космічних польоти та шість виходів у відкритий космос. 1977 закінчив школу в м. Ашленді, шт. Небраска. 1981 одержав ступінь бакалавра наук із фізики в коледжі в м. Гастінгсі, 1985 — ступінь магістра наук у галузі аерокосм. інженерії в Ун-ті шт. Айова в м. Еймсі. 1983 почав працювати в *Космічному центрі імені Ліндона Джонсона* у від-

ділі планування та аналізу експедицій, де брав участь у розрахунку проектів траєкторій польотів для експедицій багаторазових транспорт. космічних кораблів та станцій. 1988 на посаді менеджера Центру управління польотами керував командою розробки траєкторій для автоматичного міжпланет. корабля «*Італієо*» (STS-34), яка була також використана для планетарної місії «*Магеллан*» (STS-31). 1989 обрано керівником секції стартових траєкторій, а після реорганізації — інженер. відділу розробки польотів Дирекції планування і динаміки польотів. 1993 призначено начальником відділу матем. програм. забезпечення польотів. 1996–1998 обіймав посаду менеджера Центру надзвичайних операцій. У червні 1998 А. зараховано до команди астронавтів НАСА, де він пройшов повний курс заг. косм. підготовки і 1999 одержав кваліфікацію спеціаліста польотів. У процесі підготовки до косм. польотів працював оператором зв'язку з екіпажем під час польотів *спейс-шаттлів* (далі — шаттл). Під час роботи четвертої осн. експедиції на *Міжнародній космічній станції* (МКС) працював керівником розробки систем оповіщення та безпеки електроенергет. системи МКС. 2002 завершив тренінг за програмою підвищення кваліфікації для роботи у відкритому космосі. Стартував у складі екіпажу шаттла «*Атлантіс*» (STS-117) 08.06.2007 як спеціаліст польоту та другий бортінженер екіпажу МКС. Стикування зі станцією відбулося 10.06.2007. Тривалість польоту становила 151 добу 18 год. 23 хв. Упродовж польоту А. здійснив 3 виходи у відкритий космос (заг. тривалістю 18 год. 01 хв.). Повернувся на Землю на шаттлі «*Діскавері*» (STS-120) 07.11.2007. Вдруге стартував у космос 05.04.2010 у складі екіпажу шаттла «*Діскавері*» (STS-131) як спеціаліст польоту. Завданням експедиції було доправлення обладнання та матеріалів у транспорт. модулі «*Леонардо*». Стикування з МКС відбулося 07.04.2010. Тривалість польоту становила 15 дів 2 год. 47 хв., за цей час А. здійснив 3 виходи у відкр. космос (заг. тривалістю 20 год. 17 хв.). Шаттл з екіпажем, до якого входив А., приземлився 20.04.2010. У січні А. 2013 звільнився з НАСА у зв'язку з відставкою. Відзнаки та нагороди: «*Видатна молода людина Америки*» (1981, 1985, 1987); «*Видатний випускник коледжу Гастінгс*» (2008); медалі НАСА за косм. політ (2008, 2011) і виняткову службу (2008, 2011), а також РФ за заслуги в освоєнні космосу (2011).

Лит.: Anderson C. The Ordinary Spaceman: From Boyhood Dreams to Astronaut. Lincoln, 2015.

Ю. Ю. Торочинцов

Андерсон, Маріан (англ. Anderson, Marian; 27.02.1897, м. Філадельфія, шт. Пенсильванія, США — 08.04.1996, м. Портленд, шт. Орегон, США) — співачка (*контральто*), виконавиця класичної музики, афроамериканських пісень (спірічуелс). Із 6 р. співала в баптист. церк. хорі. Уже в ранньому віці за вокал. здібності А. назвали «дитиною-контральто». Володіла голосом шир. діапазону: виконувала альтові і сопранові партії, які переважали в репертуарі, а також партії в ансамблевих номерах. З 13 р. співала в різних хор. колективах м. Філадельфії. 1921 закінчила серед. школу р-ну Пд. Філадельфії. Не була прийнята до Муз. академії Філадельфії (тепер Ун-т мист-в) через афроамер. походження. Бра-

Андерсон Карл Девід

Андерсон Клейтон Конрад

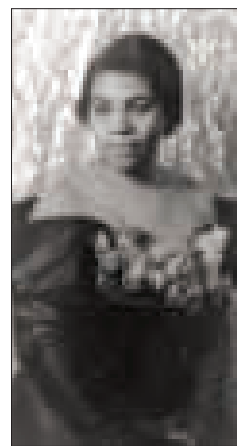
ла приватні уроки співу в педагогів і вокалістів М. С. Паттерсон, А. Рейфснайдер, згодом у Ф. Ла Форжа. Найбільший вплив на формування вокал. майстерності А. справив Дж. Богетті, який був її вчителем і наставником упродовж багатьох років. 1925 здобула перемогу у вокал. конкурсі, організованому Нью-Йоркською філармонією, та отримала право виступити в амфітеатрі стадіону «Левісон-Стадіум» (м. Нью-Йорк) з філармонічним симф. оркестром. Відтоді розпочалася активна концертна діяльність А. 1928 відбувся її сольний концерт у «Карнегі-холі» (м. Нью-Йорк), 1930 — у «Вігмор-холі» (м. Лондон). Від 1930 гастролювала країнами Європи (Німеччина, Велика Британія, скандинавські країни тощо). Її концерти мали успіх як серед слухачів, так і муз. критиків. 1935 А. виступала в СРСР — у містах Москві, Ленінграді (тепер Санкт-Петербург), Тифлісі (тепер Тбілісі), Баку. У м. Москві, крім концертів, відбулися приватні зустрічі з К. Станіславським, композитором М. Іполітовим-Івановим та ін. представниками мист. громади міста. К. Станіславський, високо оцінюючи талант А., запропонував їй підготувати партію Кармен до вистави, над якою працював в Оперно-драм. студії. Влітку 1936 відбулися концерти А. в Україні — у містах Києві, Одесі та Харкові. 09.04.1939 виступила в м. Вашингтоні, на площі, біля підніжжя меморіалу А. Лінкольна. Концерт просто неба був влаштований друзями співачки з-за відмови реакц. орг-ції «Дочки американської революції» надати для виступу А. вашингтон. «Конститушенхол» через її афроамер. походження. Концерт зібрав понад 75 000 слухачів і став демонстрацією підтримки афроамериканців, транслювався по радіо та був відзнятий на кіноплівку. У часи *Другої світової війни* та *Корейської війни 1950–1953* співачка виступала з концертами в військ. базах та у шпиталях. 1955 відбувся дебют А. на опер. сцені в партії Ульрики (Дж. Верді «Балмаскарад») у *Метрополітен-опера*. Вона стала першою темношкірою солісткою, що виступила на сцені цього театру. 1956 написала автобіографію «Господи, що за ранок!» («My Lord, What a Morning») за назвою популярного спірічуелс. Від 1958 стала делегаткою ООН, «пошлом доброї волі» в країнах Африки та Азії. Останній концерт А. відбувся 18.04.1965 у «Карнегі-холі». Після закінчення виконав. кар'єри мешкала на власній фермі в м. Денвері (шт. Коннектикут). Похована на кладовищі Іден (м. Коллінгдейл, шт. Пенсильванія). За 40 р. інтенсив. концерт. діяльності А. дала понад 2 000 концертів (іноді бл. 100 за сезон). Її виконання вирізнялося вокал. майстерністю, витонченою музикальністю, щирістю, почуттям смаку, внутр. шляхетністю та продуманістю інтерпретації. Голос А. вражав густим оксамит. забарвленням, потужністю, насиченістю та тембр. багатством. Різностильовий репертуар включав арії з опер, ораторій, кантат; зразки камерно-вокал. музики; нар. пісні, а також спірічуелс. Основу концерт. програм становили твори західноєвроп. композиторів (Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Й. Брамса, Г. Малера, Я. Сібелюса, Е. Гріга, К. Сен-Санса, Дж. Верді, К. Дебюссі, Р. Штрауса); опуси амер. композитора Дж. Гершвіна. Рос. класика була представлена творами П. Чайковського, С. Рахманінова. Найулюбл. композитором співачки був Ф. Шуберт,

усі свої концерт. програми А. розпочинала його творами. Талант А. увиразнився в лірич. сфері — вона створила елегійно-споглядальні, піднесено-скорботні, сповнені внутр. драматизму та шляхет. стриманості, образи. А. стала першою виконавицею афроамер. походження, яка отримала світ. визнання (попри бойоти й перешкоди расистів); її ім'я стало символом боротьби афроамериканців за громадян. права та расову рівність. А. виступала на інавгураціях амер. президентів Д. *Ейзенхауера* і Дж. *Кеннеді*, співала для королів Швеції та Данії. Удостоєна держ. нагород і премій США: Президентської медалі Свободи (1963), Золотої медалі Конгресу США (1977), Нац. медалі США в мистецькій галузі (1986) тощо. Лауреат премії «Греммі» в номінації «За життя в мистецтві» (1991), Філадельфійської премії Е. Бока (1940) та ін. За внесок у розвиток індустрії звукозапису на голлівуд. «Алеї слави» 08.02.1960 відкрито іменну зірку співачки. 1998 у м. Філадельфії в будинку, де мешкала А. (1924–1943), відкрито музей. 2005 на її честь випущено пошт. марку. 2019 Національна портретна галерея в м. Вашингтоні організувала виставку «Одне життя: Маріан Андерсон». Для підтримки молодих співаків А. започаткувала спец. стипендію (1941–1976, 1990–1998). У 1998 її перетворено на премію Андерсон («Marian Anderson Award»), якою, крім вокалістів, нагороджують діячів культури за досягнення в гуманітар. сфері (серед лауреатів — Е. *Тейлор*, О. *Вінфрі*, Р. *Гір* тощо).

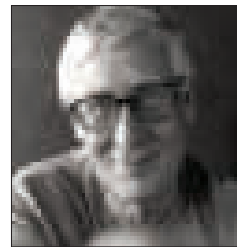
Тв.: My Lord, What a Morning: An Autobiography. Urbana and Chicago, 2002; Р о с п е р е к л. — «Господи, что за утро!» Главы из автобиографии. // Исполнительское искусство зарубежных стран : в 9 вып. Москва, 1962. Вып. 1.

Лит.: Тиц Б. Маріан Андерсон. // Сов. музыка. 1935. № 3; Тимохин В. Ее стихия — возвышенная лирика (к 70-летию со дня рождения Маріан Андерсон) // Сов. музыка. 1972. № 5; Kaplan H. Marian Anderson. San Francisco, 2007; Eidsheim N. The Race of Sound: Listening, Timbre, and Vocality in African American music. Durham, 2019; Meacham J., McGraw T. Songs of America: Patriotism, Protest, and the Music that Made a Nation. New York, 2019.

Андерсон, Пёрри (англ. Anderson, Perry; 11.09.1938, м. Лондон, Велика Британія) — історик і соціолог-марксист, один із провідних представників *матеріалізму історичного* в науці. Брат Б. Р. *Андерсона*. Народився в сім'ї службовця митниці. 1941 родина переїхала до Каліфорнії, а після *Другої світової війни* — на південь Ірландії. Навчався в Ітонському, а згодом у Вустерському коледжах *Оксфордського університету* (1956–1960). Там познайомився з істориком і публіцистом І. *Дойчером*, який вплинув на майбутню кар'єру А. та його наук. інтереси. У цей час А. захопився *марксизмом*. 1962–1982 та 2000–2003 А. — гол. редактор лівого політ. наук. журналу «Нью лефт рев'ю» («New Left Review»; видається у м. Лондоні), з 2003 — член його редколегії. У журналі публікувалися соціологи й філософи Ю. *Габермас*, П. *Бурдьє*, І. *Валлерстайн*, Ж.-П. *Сартр*. З 1980 — професор Нової школи соц. досліджень (м. Нью-Йорк). На 2019 викладає історію та соціологію в *Каліфорнійському університеті* у Лос-Анджелесі. У 1960-х стояв біля витоків руху «нових лівих» у Великій Британії. А. належить термін «нові ліві». Ним позначив ідейний напрям, що розвинувся серед молоді в 1950–1960-х (заперечення як лєнінськє

Андерсон Маріан

Андерсон Пєррі

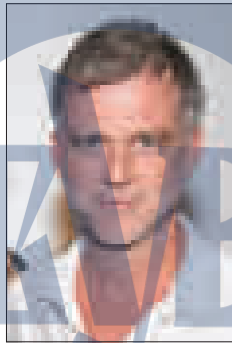
ортодоксії, так і консерватив. установок західних неолібералів). Автор праць, у яких проаналізував розвиток людської цивілізації в ракурсі іст. матеріалізму. У ранніх працях «Переходи від античності до феодалізму» (1974) та «Родовід абсолютистської держави» (1974) подано універсальний аналіз європ. історії та соц. розвитку. Наприк. 1970 — на поч. 1980-х А. написав своєрідну трилогію, де здійснив критич. аналіз марксист. теорії 20 ст.: «Роздуми про західний марксизм» (1977); «Дискусії в англійському марксизмі» (1980); «На шляхах історичного матеріалізму» (1983). Інші праці: «Витоки постмодерну» (1998), «Індійська ідеологія», «Американська зовнішня політика та її творці» (2014). Автор численних статей, присвячених проблематиці сучасного світоустрою крізь призму марксизму.

Пр.: Spectrum: From Right to Left in the World of Ideas. New York, 2007; Lineages of the Absolutist State. New York, 2013; Passages from Antiquity to Feudalism. New York, 2013; The Origins of Postmodernity. New York, 2014; Р о с п е р е к л. — Переходы от античности к феодализму. Москва, 2007.

Лит.: Elliot G. Perry Anderson: The Merciless Laboratory of History. Minneapolis, 1998; Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь : в 2 т. / Пер. с англ. Н. Марчук. Москва, 1999. Т. 1; Blackledge P. Perry Anderson, Marxism and the New Left. London, 2004; Куреной В. А. Исследовательская и политическая программа культурных исследований // Логос. 2012. № 1.

В. В. Ченак

Андерсон, Пол Томас (англ. Anderson, Paul Thomas; 26.06.1970, м. Лос-Анджелес, США) — режисер і сценарист. Народився в сім'ї актора. Зростав у долині Сан-Фернандо. Змінив багато шкіл, два семестри навчався в коледжі Емерсона (м. Бостон), а також у *Нью-Йоркському університеті*, який залишив. Працював виробн. асистентом на телебаченні в містах Нью-Йорку та Лос-Анджелесі. Згодом розпочав кар'єру режисера. Зацікавився кінорежисурою ще в шкільні роки. 1988 зняв перший короткометраж. псевдодокумент. фільм «Історія Дірка Дігглера», який розповідає історію порнознірки. Прототипом гол. героя цього фільму, а також створеної на його основі повнометраж. стрічки «Ночі в стилі бугі» (1997) став порноактор Дж. К. Голмс (1944–1988; США). 1992 А. зняв другий короткометраж. фільм «Сигарети і кава», до якого увійшли історії п'яти пов'язаних між собою персонажів. Цю картину поціновано на амер. фестивалі незалеж. кіно «Санденс» (1993; м. Парк-Сіті, шт. Юта, США). Ідеї фільму покладено в основу першої повнометраж. стрічки А. «Фатальна вісімка» (1996), показаної 1996 на *Каннському кінофестивалі* у програмі «Особливий погляд». Фільм-драма «Магнолія» (1999) розповідає історію людей, які живуть у долині Сан-Фернандо. Картина здобула приз «Золотий ведмідь» на Берлінському МКФ (2000), а також низку премій асоціації кінокритиків і кінопреси. Її було номіновано на премію «Оскар» у трьох категоріях. 2002 стрічка «Кохання, що збиває з ніг» отримала приз на Каннському МКФ за найкращу режисуру. Фільм «Нафта» (англ. «There will be Blood», букв. «І буде кров»; 2007), знятий за романом Е. Сінклера «Нафта!» (1927), був названий критиками одним із найкращих фільмів десятиліття, а також отримав приз «Срібний ведмідь» Берлінського МКФ (2008) за найкращу режису-

Андерсон Пол Томас

Андерсон Філіп Воррен

ру, його номіновано на премію «Оскар» у кількох категоріях (2008), премію «Сезар» за найкращий інозем. фільм (2009) тощо. 2012 на *Венеційському міжнародному кінофестивалі* відбулася прем'єра драм. картини «Майстер», за яку А. отримав «Срібного лева» за найкращу режисуру. 2014 вийшов у прокат фільм «Вроджена вада», 2017 — «Примарна нитка». Характерною ознакою фільмів А. є присутність багатьох персонажів і кількох сюжет. ліній. При цьому камера фокусується на героєві, що переживає складну емоцію. У картинах поєднано витонченість форми зі складним багатоглибким змістом. Фільми А. демонструвалися в укр. прокаті й на телебаченні.

Лит.: Sperr J. Blossoms and Blood: Postmodern Media Culture and the Films of Paul Thomas Anderson. Austin, 2014; Toles G. Paul Thomas Anderson. Urbana, 2016; Carter Ch. Metafilm: Materialist Rhetoric and Reflexive Cinema. Columbus, 2018.

Андерсон, Філіп Воррен (англ. Anderson, Philip Warren; нар. 13.12.1923, м. Індіанapolis, шт. Індіана, США — 29.03.2020, м. Принстон, шт. Нью-Джерсі, США) — фізик-теоретик, член Національної АН США (від 1967), лауреат *Нобелівської премії* (1977). Виріс у м. Урбані (шт. Іллінойс), де його батько працював професором фітопатології. Ще в початк. школі у віці 8–9 р. А. захопився хімією. Закінчив *Гарвардський університет* (бакалавр, 1943; магістр, 1947; доктор філософії, 1949). Під час *Другої світової війни* працював радіоінженером у Військово-мор. дослідн. лабораторії США (1943–1945). Від 1949 до 1984 працював у лаб. компанії «Белл», 1967–1975 — професор фізики *Кембриджського університету*, а від 1975 обіймав посаду професора фізики в *Принстонському університеті*. Вагомим став внесок у теорію локалізації, антиферромагнетизму, порушення симетрії, високотемператур. *надпровідності*. Збагатив *філософію науки* оригін. поглядами на *емержентність*, що стали основою вчення про складні системи. Осн. здобутки: розробив концепцію локалізації протяжних квант. станів за наявності домішок чи безладу в системі (Андерсонівська локалізація), створив домішкову модель А., яка описує поведінку магніт. домішок у перехід. металах, розробив механізм утворення маси (відомий як механізм Гігса) у фізиці елементарних частинок, створив псевдоспіновий підхід у теорії *надпровідності* Дж. Бардіна — Л. Н. Купера — Дж. Р. Шріффера, проводив плід. дослідження не-*s*-симетричного спарювання в надтекучому He-3 внаслідок спонтан. порушення симетрії, започаткував дослідження спінового скла. Експериментально сумісно з Дж. Роуеллом виявив 1963 стаціонарний *Джозефсона ефект* і розробив мікроскопічну теорію. Побудував модель крит. струмів надпровідників 2-го роду з дефектами. А. обрано стипендіатом Амер. академії мистецтв і наук (1963). Удостоєний щорічної премії Олівера Баклі (1887–1959, США) у галузі фізики конденсованого стану, що присуджує Амер. фіз. т-во (1964). У 1977 спільно з Н. Ф. Моттом і Дж. Х. ван Флеком став лауреатом Нобел. премії з фізики «за фундаментальні теоретичні дослідження електронної структури магнітних та неупорядкованих систем». Іноземний член Лондонського королівського т-ва з розвитку знань про природу (1980). Нагороджений Нац. наук. медаллю США (1982).

Пр.: Basic Notions of Condensed Matter Physics. Boulder, 1997; Concepts in Solids: Lectures on the Theory of Solids. Singapore, 1997; A Career in Theoretical Physics (World Scientific 20th Century Physics). 2nd ed. Hackensack, 2005; The Theory of Superconductivity in the High-Tc Cuprate Superconductors. Princeton, 2017.

Лит.: The Hutchinson Dictionary of Scientific Biography : in 2 vol. Oxford, 2000; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Abrahams E. 50 years of Anderson localization. New Jersey, 2010.

А. М. Швайка

Андерсон, Шервуд (англ. Anderson, Sherwood; 13.09.1876, м. Камден, шт. Огайо, США — 08.03.1941, м. Колон, тепер Панама) — письменник. Писав англ. мовою. Походив із багатодіт. родини лимаря. 1883 разом із сім'єю переїхав до м. Клайда (шт. Огайо), яке стало прототипом м. Вайнсбурга в однойменній зб. новел. Середньої освіти не здобув через скрутне матеріал. становище. 1896 після переїзду до м. Чикаго був призваний до армії, брав участь в *Американо-іспанській війні 1898*. У 1900 навчався у Віттенберзькому коледжі в м. Спрингфілді; займався рекламою. 1906–1912 — власник фірми з вир-ва фарб у м. Елірія (шт. Огайо). 1912 розпочав літ. діяльність, спочатку працював у м. Клівленді, а згодом у м. Чикаго, друкувався в часописах. 1921–1927 подорожував Європою. На поч. 1930-х брав акт. участь у громад. житті. 1941 під час чергової подорожі до Пд. Америки захворів і помер. Перші есе й оповідання написав ще під час навчання в коледжі. Формально дебютував повістю «Син Вінді Макферсона» («Windy McPherson's Son»; 1916). Популярність А. принесла зб. новел «Вайнсбург, Огайо» («Winesburg, Ohio»; 1919). Автор зб. новел «Триумф яйця» («The Triumph of the Egg»; 1921), «Кони та люди» («Horses and Men»; 1923), «Смерть у лісі та інші історії» («Death in the Woods and Other Stories»; 1933); романів «Усі враз» («Marching Men»; 1917), «Білий бідняк» («Poor White»; 1920), «Багато шлюбів» («Many Marriages»; 1923), «Темний сміх» («Dark Laughter»; 1925); автобіогр. та мемуар. прози «Тар: Дитинство на Середньому Заході» («Tar: A Midwest Childhood»; 1926), «Спогади Шервуда Андерсона» («Sherwood Anderson's Memoirs»; 1942) та зб. есеїв «Спантеличена Америка» («Puzzled America»; 1935). Характерними рисами творів є емоц. напруга, широке використання монтажу як гол. структур. принципу, зміст. навантаження деталі, символу, точність опису побут. ситуацій, факти, розкриття яких заховано в підтекст. Ключовим концептом прози А. став «гротеск», яким позначені трагічно усамітнені, «інші» персонажі, що не вписуються в провінц. норми. 2012 ім'я А. включено до Галереї літ. слави м. Чикаго. Укр. мовою окремі твори А. переклали Б. Антоненко-Давидович, М. Лисиченко, П. Шарандак.

Та.: The Complete Works of Sherwood Anderson : in 21 vol. / Ed. by K. Ohashi. Kyoto, 1982; Death in the Woods and Other Stories. New York, 1986; Winesburg, Ohio. London, 1997; The Egg, and Other Stories. Mineola, 2000; У к р. п е р е к л. — Історія одної людини // Сучасна чужоземна новела. Київ, 1928; Шедевр Блекфута // Американська новела / Сост. А. И. Старцева. Київ, 1976; Я хочу знати чому // Американська новела / Сост. А. И. Старцева. Київ, 1976.

Лит.: Howe I. Sherwood Anderson. New York, 1951; White R. I. Sherwood Anderson: A Reference Guide. Boston,

1977; Bassett J. E. Sherwood Anderson: An American Career. Selinsgrove, 2006; Rideout W. Sherwood Anderson: A Writer in America : in 2 vol. Madison, 2006–2007; Тагієва Н. Проблематика и поэтика новеллистики Шервуда Андерсона // Філол. науки. 2011. Вип. 9; Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття. Київ, 2012; Кузєба В. В., Грєчуха Л. О. Лінгвостилістичні та структурні особливості романної прози Шервуда Андерсона (на матеріалі твору «Кіт Брендон») // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Філол. 2018. Вип. 18.

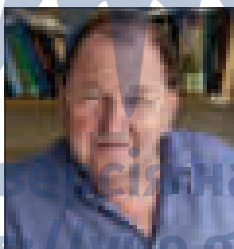
Н. О. Висоцька

Андерсон Шервуд

Андерссон, Рой Арне Леннарт (швед. Andersson, Roy Arne Lennart; 31.03.1943, м. Уддевала, за ін. даними — м. Гетеборг, лен Веста-Йоталанд, Швеція) — кінорежисер, почес. доктор Гетеборзького ун-ту (з 2001). Навчався в Лундському ун-ті (1963–1967), де вивчав історію театру й кіно; з 1967 — у кіношколі при Шведському кіноін-ті (тепер у складі Стокгольм. ун-ту мист-в). У студент. роки зняв як режисер кілька фільмів, серед яких документ. стрічка «Білий спорт» (1968) про демонстрацію проти проведення в м. Бостаді матчу *Кубку Девіса* Швеція — Родезія (тепер Зімбабве). Картина отримала швед. премію «Золотий жук» у категорії «Найкращий фільм» (1969). Також був автором реклам. роликів. Після закінчення навчання працює як режисер і кіносценарист. 1969 зняв перший повнометраж. худ. фільм «Історія кохання», який отримав кілька нагород, зокрема премію Міжнар. спілки кінокритиків і приз критиків Берлінського МКФ (обидва 1970). Картина «Гілап» (1976) не мала успіху, через що А. на певний час залишив худ. кіно та зайнявся створенням реклам. роликів. Кілька з них отримали премії Міжнар. фестивалю творчості «Канські леви». 1977 А. заснував продюсер. компанію «Рой Андерссон продакшн» («Roy Andersson Production»), 1981 — «Студіо 24» («Studio 24»), якою відтоді керує. Зняв понад 400 реклам. роликів. Створив короткометраж. фільми, серед яких «Прекрасна земля» (в англ. прокаті «Світ слави»; 1991), показана на *Гетеборзькому кінофестивалі* та *Фестивалі короткометраж. фільмів* у м. Клермон-Феррані (1992; здобула приз преси). 2000 А. розпочав роботу над екзистенційною трилогією, до якої увійшли стрічки: сюрреаліст. комедія «Пісні з другого поверху» (2000; Премія журі *Канського кінофестивалю*, п'ять премій «Золотий жук» та ін., усі — 2000), трагікомедія «Ти, що живеш» (2007; премія Північної ради, 2008), чорна комедія «Сидів голуб на гілці, міркуючи про буття» (2014; премія «Золотий лев» *Венеціанського міжнародного кінофестивалю*, 2014; демонструвався в Україні). Фільм «Про нескінченність» (2019) створений у стилі поперед. трилогії: чорна комедія, складена з епізодів, легка, сповнена абсурду, іноді гумору й роздумів. Картина здобула «Срібного лева» за найкращу режисуру на Венец. МКФ (2019). Автор кількох книг, зокрема «Сьогоднішній страх перед серйозністю» (2 ч.; 1995, 1997). У вересні 2009 Музей сучас. мист-ва в м. Нью-Йорку представив ретроспективу робіт А. У 2015 Музей мист-в та дизайну в м. Нью-Йорку продемонстрував ретроспективу робіт А. «Важко бути людиною: кіно Роя Андерссона».

Лит.: Soila T. The Cinema of Scandinavia. London, 2005; Hjort M., Lindqvist U. A Companion to Nordic Cinema. Chichester; Malden, 2016.

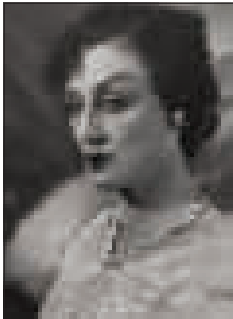
Андерссон Рой Арне Леннарт

Анджапарідзе, Веріко Івліанівна (груз. ვერიკო ივლიანი ანჯაპარიძე; 06.10.1897, м. Кутаїс, тепер м. Кутаїсі, Грузія — 31.01.1987, м. Тбілісі, тепер Грузія) — актриса театру й кіно, театр. режисер, педагог, нар. артистка СРСР (з 1950). Дружина народного артиста СРСР М. Чіаурелі. Народилася у дворян. родині, батько працював нотаріусом. Навчалася 1916–1917 у Школі актора *Малого театру* С. Айдарова (м. Москва), 1918–1920 — у студії Г. Джабадарі (м. Тбілісі). Працювала 1920–1926 в Грузинському драм. театрі імені Шота Руставелі (тепер Грузинський ун-т театру і кіно імені Шота Руставелі), 1926–1928 — у театрах міст Батума (тепер м. Батумі) та Тифліса (тепер м. Тбілісі). З 1928 — актриса 2-го Держ. театру під керівництвом К. Марджанішвілі (спочатку діяв у м. Кутаїсі, від 1930 — у м. Тбілісі; тепер Тбіліський держ. академ. драм. театр імені К. Марджанішвілі), де працювала до кінця життя (з перервою 1932–1933, коли грала в Московському реаліст. театрі під керівництвом М. Охлопкова). 1957–1960 була худ. керівником театру. Похована в Пантеоні письменників і громадських діячів Грузії на г. Мтацмінда. Мала широкий творчий діапазон — від трагіч. до коміч. ролей. Ролі в театрі: Саломея (однойменна п'єса О. Вайльда), Офелія («Гамлет» В. Шекспіра), Юдіф («Уріель Акоста» К. Гуцкова), Графиня Альмавіва («Одруження Фігаро» П. Бомарше), Маргарита Готье («Дама з камеліями» за А. Дюма-сином), Клеопатра («Антоній і Клеопатра» В. Шекспіра), Мірандоліна («Шинкарка» К. Гольдони), Бабуса Евхенья («Дерева вмирають стоячи» А. Касона), Медея (однойменна трагедія Евріпіда), Маги («Маги» К. Чапека), Джавара («Вигнанець» Важа Пшавели), Даріджан («Його зірка» Г. Мосашвілі) та ін. Втілила образ укр. жінки (Галина Романівна) у п'єсі О. Корнійчука «Пам'ять серця» (1971, реж. Д. Алексідзе). Режисер-постановник низки вистав. Від 1923 зіграла в понад 30 фільмах. Серед ролей у кіно: Княгиня Манана Бараташвілі («Арсен», 1937), Русудан («Георгій Саакадзе», 1942), Отарова вдова (одноймен. фільм, 1957), усі — реж. М. Чіаурелі; княгиня («Кето і Коте», 1948 реж. Ш. Гедеванішвілі й В. Табляшвілі), Дафіна («Великий воїн Албанії Скандербег», 1957, реж. С. Юткевич), прочанка («Покаяння», реж. Т. Абуладзе, 1984) та ін. Підтримувала дружні зв'язки з М. Бажаном, О. Корнійчуком, П. Тичиною. Нагороди і відзнаки: Герой Соціалістичної Праці (з 1979); Державні (Сталінські) премії СРСР (1943, 1946, 1952); Державна премія Грузинської РСР імені К. Марджанішвілі (1975); Державна премія Грузинської РСР імені Шота Руставелі (1979).

Лит.: История советского драматического театра : в 6 т. Москва, 1966–1971; Урушадзе Н. А. Верико Анджари-

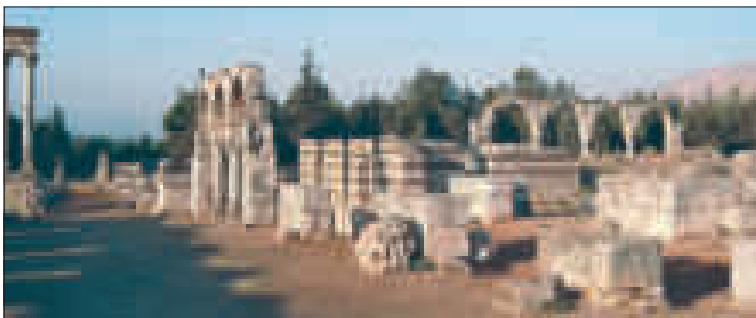
дзе. Москва, 1972; Ниникашвили К. Г. Верико Анджари-дзе. Тбилиси, 1979; Гращенкова И. Н. Киноантропология XX. Москва, 2014.

Т. Д. Мороз

Анджапарідзе Веріко Івліанівна

Анджар (араб. عنجر) — архіт. комплекс одноймен. міста епохи *Омейядів* (8 ст.), розташований на тер. *Лівану*; об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1984). Місто А. засн. у період правління в *Арабському халіфаті* Валіда I Абд аль-Маліка (705–715), *халіфа* з династії Омейядів. Назва походить від джерела прісної води, розташов. за 3 км на Пн. Сх. від міста. В античності було відоме як «джерело Герри», араб. населення називало його «айн Герра», «айн Жара», «айн аль-джаар» (вода зі скелі). А. збудований у сх. частині долини Бекаа, між горами Лівану та Антілівану, приблизно за 58 км на Сх. від теперіш. столиці Лівану м. *Бейрута*. У місті розміщувалася таємна резиденція й літній палац халіфа Валіда I та його спадкоємців. А. бурхливо розвивався впродовж 30 р. завдяки розташуванню на перетині важливих торг. шляхів, що з'єднували міста Бейрут і Дамаск та м. Хомс через долину Бекаа з м. Тиверіадою на березі Тиверіадського оз. (Галілейського моря). Після падіння династії Омейядів у Арабському халіфаті А. частково спустошено та полишено мешканцями, його тер. перетворилася на болотисту місцевість. Дослідники припускають, що в околицях А. було розташоване стародавнє м. Халціс, але його руїн не знайдено. Археол. розвідки в районі ранньосередньовіч. А. розпочалися під керівництвом Гол. управління старожитностей Лівану 1943 з осушення та меліорації боліт. Розкопано осн. частину тер. міста, що охоплювало 114 000 м², та відновлено деякі пам'ятки. У плані місто становить прямокутник 385 на 350 м, оточене товстою (2–4 м) оборон. стіною (збудована з суміші глини й щебеню) з 40 оборон. баштами. Кожна стіна мала масивні брами з портиками. Уздовж стін із внутр. сторони були колони, які утворювали ніші. Місто поділялося двома гол. широкими прямими перпендикуляр. вулицями (20 м) на 4 вел. квартали. Вулиці з'єднували протилеж. ворота. Уздовж кожної було облаштовано кам'яний жолоб для води й колектор. У місці перетину вулиць підносилися тетрапілон — архіт. ансамбль з 4 колон, що нагадував давньорим. тріумфальні арки. Уздовж вулиць тягнулася *аркада* (шир. 5 м), під якою розміщувалися крамниці торговців, що забезпечували життя халіф. палацу й мешканців міста. Віднайдено понад 600 таких магазинів. Гол. вулиці А. чітко зорієнтовані по осях Пн. — Пд. (довша) та Зх. — Сх. (коротша). Житл. квартали, палаци, *мечеті* та громад. будівлі розташовувалися у пд.-зх. частині міста, у пн.-зх. — загоны для худоби. 1949 розпочато розкопки палацу халіфа — комплексу з внутр. двором пл. 40 м². На Пн. від вел. палацу археологи віднайшли рештки мечеті 45 м × 32 м, із двома заг. входами та одним приватним для халіфа. Розкопано 3 палаци, мечеті, 2 комплекси громад. бань із *мозаїками*, ринок, 2 житл. квартали (із 4). Дослідники виявили на стінах міста понад 60 написів і *графіті*, за якими можна датувати окр. події розвитку А. Руїни палацу Валіда I та прилегла до них тер. — виняткова за збереженістю пам'ятка архітектури й містобудування епохи Омейядів, що продовжує традицію «палаців-міст» Стародав. Сходу.

Анджар

Лит.: Chehab H. K. On the Identification of 'Anjar ('Ayn al-Jarr) as an Umayyad Foundation // *Muqarnas: An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World* : in 36 vol. Leiden, 1993. Vol. 10; Ansary A., Muaikel K. The City in the Arab World in Light of Archaeological Discoveries: Evolution and Development / Ed. by A. R. Ansary, K. I. Muaikel, A. M. Al-sharekh et al. Riyadh, 2008; Deliyannis D., Dey H., Squatriti P. Fifty Early Medieval Things: Materials of Culture in Late Antiquity and the Early Middle Ages. Ithaca; New York, 2019.

Ю. О. Гоман

Анджеєвський, Єжи (польськ. Andrzejewski, Jerzy; 19.08.1909, м. Варшава, тепер Польща — 19.04.1983, там само) — письменник, журналіст, політик. Писав польською мовою. Народився в родині крамаря. Філол. освіту здобув у *Варшавському університеті* (1927–1931). Працював журналістом у часописі «АВС» та тижневику «Прямо з мосту» («Prosto z Mostu»; 1935–1937). З 1936 — член Спілки польськ. літераторів. У роки *Другої світової війни* брав актив. участь у діяльності літ. підпілля та був уповноваженим Делегатури у справах допомоги письменникам. Член Польської об'єднаної робітничої партії (1950–1957). Депутат Сейму (1952–1957). Гол. редактор тижневика «Культурний огляд» («Przegląd Kulturalny»; 1952–1955), член редколегії літ. журн. «Творчість» («Twórczość»; 1955–1956). З 1960 мешкав у м. Парижі. Член редколегії журн. «Література» («Literatura»; 1972–1979). Співзасновник Комітету захисту робітників (1976). Дебютував оповіданням «Заради чийогось життя» («Wobec czyjejszego życia»; 1932). Перший роман «Спокій серця» («Ład serca»; 1938), який приніс А. визнання, був написаний у дусі катол. моралізування. За часів нацист. окупації створив багато оповідань на воен. тематику, що лягли в основу зб. «Ніч» («Noc»; 1945). Роман «Попіл та діамант» («Popiół i diament»; 1948), де зображено траг. для Польщі події 1944–1947, закріпив популярність А. Сусп.-політ. ситуація в Польщі після 1953 спричинила зміни в ідейно-політ. поглядах А., що можна прослідкувати в повістях «Темрява вкриває землю» («Ciemności kryją ziemię»; 1957) та «Ворота до раю» («Bramy raju»; 1960); останню він назвав «поемою в прозі». Обидва твори належать до філол. прози, що тяжіє до жанру парабол та універс. і гуманіст. узагальнень. Роман «Йде, стрибає по горах» («Idzie skacząc po górach»; 1963) присвячено темі мист-ва й митця в сучас. світі. Сатир. настрої твору стали причиною відмов у публікації впродовж наступ. 10 р. У прозі А. відображено трагізм, складність і сум'яття епохи. Домінантою творчості А. стали морально-філол. проблеми сучас. світу та способи їхнього вирішення з погляду гуманіста. 1972–1981 на сторінках журн. «Література» А. публікував «3 дня на день. Літературний щоденник, 1972–1979» («Z dnia na dzień. Dziennik literacki; 1972–1979»). За мотивами книг А. знято фільми: «Попіл і діамант» (1958, за одноймен. романом; реж. А. Вайда), «Торквемада» (1989, за книгою «Темрява вкриває землю»; реж. С. Барабас), «Страсний тиждень» (1995, за одноймен. оповіданням; реж. А. Вайда) та ін. А. писав сценарії до екранізації влас. творів. Окремі романи й повісті перекладено англ., італ., нім., рос., румун., франц. та ін. мовами. Серед укр. перекладачів, зокрема, О. Медущенко. А. нагороджений орденом «Прапор Праці» I ступеня (1950) і Командор. хрестом ордена

«Відродження Польщі» (2006, посмертно); лауреат низки літ. премій.

Тв.: Trzy opowieści. Wrocław; Kraków, 1998; Miazga. Wrocław, 2002; Popiół i diament. Kraków, 2010; Bramy raju. Kraków, 2011; Р о с е р е к л. — Сочинения : в 2 т. Москва, 1990; У к р п е р е к л. — Варшав'янка: Оповідання // Сучасні польські оповідання. Київ, 1951; Велика купа піску і мала // Всесвіт. 1974. № 4.

Лит.: Вєдина В. П. Современная польская проза. Киев, 1971; Британишский В. Смятение эпохи // Анджеєвський Е. Сочинения : в 2 т. Москва, 1990. Т. 1; Nowacki D. «Ja» nieuniknione. O podmiocie pisarstwa Jerzego Andrzejewskiego. Katowice, 2000; Swan O. Introduction // Andrzejewski J. Holy Week: a Novel of the Warsaw Ghetto Uprising. Athens, 2007; Demadre-Synoradzka A. Jerzy Andrzejewski. Przyczynek do biografii prywatnej. Warszawa, 2016.

О. С. Анненкова

Анджейовський, Антон Лукіянович (серпень 1785, с. Варковичі, тепер Дубенського р-ну Рівненської обл., Україна — 12.12.1868, м-ко Ставище, тепер смт Київ. обл., Україна) — ботаник, зоолог, засновник палеонтол. досліджень в Україні, письменник. Початк. освіту здобував у м. Корці, згодом навчався в містах Тучині (тепер село Гошчанського р-ну Рівнен. обл.), Межиріччя Корецького р-ну Рівнен. обл.). 1801 переїхав до м. Вільна (тепер м. Вільнюс, Литва), де вчився малярству під керівництвом худ. Й. Олешкевича; приватно відвідував лекції С. Юндзілла з ботаніки та зоології, А. Лобенвейна — з анатомії у Вілен. ун-ті (тепер Вільнюський ун-т). 1806 вступив до Вищої Волин. (Кременецької) гімназії, де студіював ботаніку у Ф. Шейдта і В. Бессера. Після її закінчення працював гувернером, закладав парки, впорядковував оранжереї в садибах. Від 1815 працював помічником В. Бессера, від 1818 — ад'юнктом Волин. гімназії (з 1819 — Кременецької ліцей), викладав ботаніку й зоологію. Разом із В. Бессером та Д. Міклером доглядав бот. сад ліцею. З 1834 — ад'юнкт каф. зоології Київ. ун-ту (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), з 1839 — проф. природничих наук Ніжин. гімназії князя Безбородька (тепер *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*). У період 1814–1830 здійснював тривалі щорічні флорист., фауніст. і геол. виїзди по тер. Литви й України (Волинь, Поділля, до берегів *Чорного моря*). Після відставки в 1841 (за ін. даними, бл. 1852 або 1856) жив у містах Житомирі, Немирові та Білій Церкві, де захоплювався садівництвом (акліматизацією культ. рослин). 1862 переїхав із м. Немирова й мешкав у м-ку Ставище Тарашан. повіту (тепер смт Ставище, райцентр Київ. обл.) у маєтку графа О. Браницького. Під впливом В. Бессера А. упродовж кількох років вивчав флору й рослинність колишніх Волин., Поділ., Київ., Катериносл., Херсон. і Тернопіл. губерній. За результатами цих досліджень опублікував роботи «Нарис ботанічний...» (1823, 1830), «Флора України...» (1869). Також вийшли друком «Ботанічні терміни...» (1825); у співавт. з В. Бессером підготував «Назви рослин грецькою...» (1827). Бот. матеріали з експедиції 1829 використав та опублікував викладач Кременецького ліцею Е. Ейхвальд у «Природознавчі нариси Литви...» без зазначення авторства А. Досліджував систематику і морфологію *хрестоцвітних* (капустяних). За зразками з культури описав нові рід і вид рослин *Czackia liliastrum*

Анджеєвський Єжи

Анджейовський Антон Лукіянович

(1818). Результат багаторіч. вивчення хрестоцвітих — у рукописі дисертації на ступінь доктора (зберігається в Київ. міському архіві). Загалом описав бл. 100 таксонів рослин. Зібрав гербарій у 10 000 зразків, з яких 9 000 передав до Київ. ун-ту (за що А. обрали чл.-кореспондентом). Київ. частина гербарію зберігається в персональний колекції В. Бессера в Гербарії *Института ботаники ім. М. Г. Холодного* НАН України, а в наук. бібліотеці установи — її рукописний каталог. Досліджував фауну (описав 51 вид викопних молюсків та амфібій), флору міоцену та мінералів і гірських порід тер. колишніх Поділ., Катеринослав., Херсон. губерній, а також геол. будову Зх. України. Є автором першої геол. карти Поділля. А. як один із небагатьох стихійн. еволюціоністів 1-ї пол. 19 ст. визнавав спільне походження рослин і тварин. Висловлював ідеї про мінливість виду під впливом навколиш. середовища. Рукопис флори околиць м-ка Ставище А. після його смерті опублікував П. Рогович у роботі «Обозрение...» (1869). Дійсний член Московського т-ва дослідників природи з 1823, член Одеського т-ва с. г. Пд. Росії, Рос. т-ва любителів садівництва та низки ін. наукових об'єднань. Написав автобіогр. повість (1861–1862) та іст. повісті, зокрема «Грамоти старого Детюка про Волинь» («Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu», 1861). Лит. твори у 4 т. (псевдонім Старий Детюк) вийшли польськ. мовою (м. Вільно, 1861–1862). На честь дослідника названо низку таксонів рослин: рід *Andrzeiowskia* Rhb., *Cheirinia andrzeiowskiana* Hort. Berol. ex Steud. з родини хрестоцвітих (капустяних), *Dianthus andrzeiowskianus* Kulcz., *Hieracium andrzeiowskii* Blocki, *Rosa andrzeiowskii* Steven ex Besser, *Thalictrum andrzeiowskii* Zapal. *Persicaria lapathifolia* subsp. *andrzeiowskiana* (Klok.) Sojak. та ін.

Пр.: Rys botaniczny krain zwiedzonych w podrózach pomiędzy Bohem i Dniestrem od Zbruczy aż do morza Czarnego, odbytych w latach 1814, 1816, 1818, 1822. Wilno, 1823; Nauka wyrazow botanicznych. (Dictionarium glossologiae botanicae). Cremenecii, 1827; Nazwiska roślin Grekom starożytnym znanych na język polski przetłumaczone // Dziennik Umiejetności i Sztuki na rok 1827. 1827. № 2. (у співавт.); Rys Botaniczny krain zwiedzonych w podrózach pomiędzy Bohem i Dniestrem aż do uścyciu tych rzek w morze, odbytych w latach 1823 i 1824. Ciąg drugi. Wilno, 1830; Flora Ukrainy czyli opisanie roślin dziko rosnących w Ukrainie Przed-Dnieprowej i w sąsiednich z nią okolicach Wołynia, Podola i Guberni Chersońskiej). Warszawa, 1869.

Лит.: Словник біологів польских / Red. S. Feliksiak. Warszawa, 1987; Колесник В. В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Вінниця, 2007; Свинко Й. Вища Волинська (Крем'янецька) гімназія та ліцей: розвиток освіти й вивчення природи Волині та Північного Поділля // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Географія. 2011. № 1 (29); Шевера М., Зав'ялова Л., Федорончук М. та ін. Антоній Анджейовський. Талан і талант відомого натураліста. Київ, 2018; Зав'ялова Л. В., Сенчило О. О., Коломійчук В. П. та ін. Вшанування пам'яті Антонія Анджейовського // Укр. бот. журн. 2019. № 76 (1).

Л. В. Зав'ялова, М. В. Шевера

Анджюлайтіс, Юозас [лит. Andziulaitis, Juozas; псевд. — Кальненас (Kalnėnas); 01.12.1864, с. Гайсрай, тепер Маріямпольського повіту, Литва — 30.01.1916, м. Нью-Брітен, шт. Коннектикут, США] — поет, перекладач, лит. критик, журналіст. Писав лит. мовою. Закінчив 1883 учит. семінарію. Вчителював у м. Гарлява. 1884–1886 —

ред. журн. «Зоря» («Aušra»). 1886 емігрував до США. Співпрацював із журн. «Єдність литовців» («Vienybė Lietuvininkų»), «Литовський голос» («Lietuviškasis Balsas») та ін. 1894 закінчив мед. коледж Балтиморського ун-ту й почав мед. практику, припинивши літ. діяльність. Перший перекладач віршів Т. Шевченка лит. мовою («Тополя», «Утоплена», «Причинна», «Іван Підкова», «Ой чого ти почорніло» тощо). Публікував їх у період. виданнях 1885–1887: «Зоря» (1885, № 7/8, 10/11), «Сторож Німану» («Nemuno sargas», 1886, № 24/25), «Литовський голос» («Lietuviškasis Balsas», 1887, № 5/6). У влас. віршах «Наука» («Mokslas»), «Бджоли» («Bitės») та ін. використав деякі сюжети з творів Т. Шевченка, напр., із посланням «До Основ'яненка» перегукується вірш А. «Ксаверу Ванагелісу» («Ksaverui Vanagėliui»; 1885). Осн. мотиви поезії — патріотизм, оспівування краси природи, захоплення багатством і милозвучністю рідної мови. Автор наук.-популяр. іст. нарисів, крит. статей про поезію: «Томас Мюнцер і Великий хрестовий похід» («Tomas Munceris ir didysis būry maištas»; 1892), «Вірменія та вірмени» («Armėnija ir armėnai»; 1893). Перекладав твори М. Гоголя, Гі де Мопассана, А. Міцкевича та ін.

Тв.: Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft: in 6 bd. Heidelberg, 1883–1912; Raštai. Vilnius, 1971.

Лит.: Литовские поэты XIX века. Москва; Ленинград, 1962; Шешельгіс О. Шевченко в литовському літературознавстві і критичі // Збірник праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції / Відп. ред. Є. Кирилюк. Київ, 1970; Шевченківський словник; у 2 т. Київ, 1976–1978; Калинин А. Тарас Шевченко і літератури близького зарубіжжя: проблеми і підсумки роботи в «Шевченківській енциклопедії» // Шевченкознавчі студії. 2016. Вип. 19; Stepukonienė I. Garliavos literatūros mylėtojų būrelis: Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Jonas Mačys-Kėkštas // Gimtasai krastas. 2016. № 1 (10).

В. А. Ванагас

Анди — гірська система на заході Південної Америки, одна з найдовших і найвищих на Землі. Простягається від *Карибського моря* на Пн. до Вогняної Землі на Пд. Складчастий пояс А. продовжується на Пн. — у Кордильєрах Центр. Америки, на Пд. — у вигляді підводних хребтів і гір *Антарктичного півострова*. Згідно з концепцією *тектоніки літосферних плит*, А. сформува-

Анджюлайтіс Юозас

Анди. Наслідки виверження вулкана Невадо-дель-Руїс, м. Армеро

лися при зіткненні літосферних плит Наска й Антарктичної із Зх. та Південноамериканської зі Сх. Унаслідок процесу *субдукції* зх. плити з важкою земною корою океанічного типу «занурилися» під Південноамер. плиту. Ці тектонічні рухи тривають і нині. А. утворилися в епоху *альпійської складчастості*. До альп. складчастої споруди приєднані мезозойські та, ймовірно, гер-

динські складчасті утворення, представлені дислокованими товщами вапняків, пісковиків і вулканогенних порід. У центр. частині А. сформувалися вел. внутрішні, а на сх. периферії — зовн. тектонічні прогини, з якими пов'язані поклади нафти й газу. Надра А. багаті на метал. корисні копалини: мідь, свинець, цинк, олово, літій та срібло. Також відкриті родовища залізних і молібденових руд, золота, гірничо-хім. сировини (селітри, калійних солей), коштовного каміння (смарагдів, аметистів, опалів). Економіка країн, через які простягаються А., зокрема Чилі, Перу й Болівії, побудована на експорті руд і металів. Вулканічний пояс А. є частиною Тихоокеанського вогняного кола. В А. 204 вулкани, з них 66 вивергалися в іст. час, з яких у 11 виверження були експлозивними. Жодна із сучас. гір. систем не має такої кількості активних вулканів. Особливо небезпечними вважаються виверження вище снігової лінії, оскільки лава та гарячі гази швидко розтоплюють маси снігу й льоду. Виникають лахари — грязьові водно-кам'яні маси, що рухаються зі швидкістю до 60 км/год, найбільш руйнівні з усіх типів сельових потоків (див. Сель). 1985 за виверження вулкана Невадо-дель-Руїс лахари накрили міста Армеро та Чинчина (Колумбія), унаслідок чого загинуло понад 23 тис. осіб. Можливі сильні землетруси, пов'язані з рухом тектонічних плит та окремих блоків за тектонічними розломами. А. перетинають 5 клімат. зон. Загалом у горах виділяють 3 паралельні пасма: Західне (Кордильєра-Оксиденталь); Центральне (Кордильєра-Сентраль); Східне (Кордильєра-Орієнталь). Вони зливаються в гір. вузлах чи навпаки розділяються глибинними розломами або річк. долинами на менші пасма. На території Колумбії простягаються всі 3 вел. пасма. Висота Зх. пасма становить 3500–4000 м, Центр. та Сх. — 4600–5100 м (найвища точка — г. Рітакуба-Бланко, 5410 м). Їх розділяють долини річок Каука й Магдалена. У межах Центр. Кордильєри є низка згаслих та активних вулканів, серед яких Невадо-дель-Уїла (5 365 м), Невадо-дель-Руїс (5 321 м), Невадо-дель-Толіма (5 726 м), Кумбаль (4 764 м); у межах Зх. — Галерас (4 276 м). Серед вулканів в Еквадорі — згаслі Чімборасо (бл. 6 300 м) та Лїнса (5 248 м); активні Котопахі (5 897 м), Тунгурауа (5 023 м) та Пічінча (4 784 м), розташований над столицею Кіто. У Колумбії в передгір'ях А. також розташовані вел. міста, як-от столиця Богота, Медельїн, Манісалес. На Пн. материка, на кордоні Колумбії та Венесуели, Кордильєра-Оксиденталь розгалужується на 2 пасма, що огинають западину Маракайбо. Зх. гілка — Сьєра-де-Періха, а сх. — Кордильєра-де-Мерида, яка, повертаючи до Карибського м., утворює Венесуельське берегове пасмо (т. з. Приморська А.). У Пн. А. добре виражена *поясність висотна*: до 1 200 м — троп. ліси, плантації бананів та цукр. тростини; від 1 200 до 2 000 м — густі троп. та субтроп. ліси, на вологих підвітряних схилах до 2 300 м — гір. дощові ліси (тьєрра темплада); від 2 300 до 3 900 м — мішані ліси, зарості чагарників та папороті, луки, плантації картоплі, троянди та ін. квітів (тьєрра фріа). На висоті понад 3 900 м розташовані специф. ландшафти парамо, що вирізняються багатоманітним складом альпійською рослинністю. Вище — зона гір. тундри, снігів та льодовиків. Центр. А. займають значну територію Перу та Болівії. Виділяють 4

паралельні гір. системи: Кордильєра-Негра; Кордильєра-Бланка (з горами Уаскаран — 6 747 м, Гуантсан — 6 369 м, Чопікалкі — 6 354 м; вкриті льодовиковими шапками); Кордильєра-Сентраль (з г. Асуангате — 6 350 м); Кордильєра-Орієнталь, де пасма відособлені. Вони розділені глибокими повздовжними річк. долинами Санти, Мараньйона та Уайяги. Останні дві прорізають Центр. та Сх. Кордильєри, утворюють водоспади. Набувши рис шир. рівнинних річок, зливаються в межах Амазонської низовини. В А., між Перу та Болівією, на висоті 3 800 м знаходиться вел. і глибоке (до 281 м) оз. Тітікака, улоговина якого має тектонічне походження. У центр. частині гір розташоване високе плоскогір'я Альтиплано, яке обмежують Кордильєри-Оксиденталь (із Зх.) і пасма Кордильєри-Сентраль і Кордильєри-Реаль (зі Сх.). Високі гори блокують надходження вологого повітря, унаслідок чого всередині гір. системи сформувалися посушливі аридні високогірні регіони, відомі як Пуна. Однак у вологий сезон на Сх. ви-

Анди. Вулкан Котопахі, худ. Черч Фредерік Едвін, 1862. Детройтський інститут мистецтв

падає 700–800 мм опадів. Попри відсутність дощів протягом 6–7 міс., тут поширена високо-травна рослинність (місц. назва — халка). Центр. і зх. частина Пуни й Альтиплано — висо-

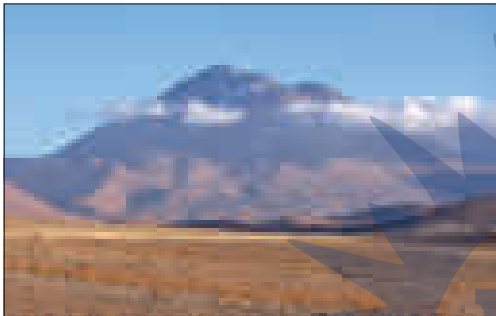

Анди. Пуна біля м. Пуно, Перу

когірна пустеля (3600–4000 м) із суворим кліматом: добовою амплітудою температур — до 30 °С, сильними вітрами й розрідженим повітрям. Річна к-сть опадів — 50–150 мм. Розлогі улоговини зайняті солончаками — Салар-де-Ююні (10,5 тис. км²), Арісаро, Койпаса. У центрі одного з них розташоване солоне оз. Поопо (пл. — 1,3 тис. км², серед. глибина — 1,5 м). Рівнини вкри-

Анди. Салар-де-Уюні

ті уламками гір. порід, білою чи рожевою сіллю. На межі Альтиплано знаходиться м. Ла-Пас, фактична столиця Болівії, що вважається найбільш високогірною у світі (3 640 м над рів. моря). Від перуан-

Анди. Льоульйальяко

сько-чилійського кордону, між узбережжям Тихого ок. і Кордильєрою-Домейко, більш ніж на 600 км вузькою смугою простягається пустеля *Атакама*. На Пд. від 23° пд. ш. домінує рельєф Центр. Кордильєри, якою проходить кордон між Чилі та *Аргентиною*. У її межах знаходяться гори *Аконкагуа* (6 962 м, найвища вершина А.), *Мерседаріо* (6 720 м), а також вулкани *Охосдель-Саладо* (6 887 м, найвищий вулкан у світі) і *Льоульйальяко* (6 739 м). Паралельно до Центр. Кордильєри з боку Чилі простягнулася Берегова Кордильєра, відділена Центр. долиною. З боку Аргентини розташовані масиви *Передкордильєри*, далі на Сх. — гір. пасма *Сьєри-де-Фаматіна* та *Сьєри-де-Вільга*. У Пд. А. у нижн. висотному поясі ростуть ксерофітні чагарники, що зумовлено посушливим кліматом (у м. Сантьяго-де-Чилі опадів випадає 250 мм/рік), вище знаходиться зона вічнозеленої середземномор. рослинності, виноградники та плантації цитрусових, на висоті 1200–1800 м — мішані та хвойні ліси, 1800–2200 м — листяні ліси, понад 2 200 м до снігової лінії — альп. луки й гір. тундра. Серед. висоти Патагонських А. на Пд. материка — від 3 000 до 3 200 м. Найвищою точкою є г. Сан-Валентин (4 058 м). У високогір'ях значні площі займають льодовики. У нижн. частині гір субтроп. клімат змінюється помірним океанічним, річна к-сть опадів сягає 4 000 мм. Поширені льодовикові форми рельєфу, озера та короткі повноводні річки. На Пд. Чилі береги розчленовані глибокими *фіордами*. А. мають багату фауну. У джунглях, дощових та мішаних лісах тропічних А. мешкають пуми *ягуарунді*, андський (окулярний) ведмідь, чіпкохвоста мавпа, білорогий олень, карликовий олень, андський тапір. Тварини, що живуть у високогір'ях, пристосовані до різких перепадів температури, збідненої рослинності та гір. рельєфу. До них належать лама, *альпака*, вікунья. У Пд. та Патагонських А. мешкають магеллановий пес, карликовий броненосець гемал патагонський, південноандський

олень. Багато археол. знахідок свідчить про існування в А. розвинених цивілізацій. Інкі мешкали в гір. районах сучас. Перу до кін. 15 ст. — до моменту міжусобних війн і вторгнення європейців. Нині серед туристів популярні давні міста *Куско* (див. *Куско стара частина*), *Пісак* і *Мачу-Пікчу*. Також їх приваблює природне та етнограф. різноманіття гір.

Лім.: Pulgar Vidal J. Geografía del Perú: Las ocho regiones naturales, la regionalización transversal, la microregionalización. Lima, 1987; Лукашова Е. Н. Южная Америка // Физическая география материков и океанов / Под общ. ред. А. М. Рябчикова. Москва, 1988; Hermelin M. Desastres de origen natural en Colombia, 1979–2004. Medellín, 2005; Tilling R. I. Volcanism and Associated Hazards: the Andean Perspective // Advances in Geosciences. 2009. Vol. 22; Margirier A., Audin L., Robert X. et al. Time and Mode of Exhumation of the Cordillera Blanca batholith (Peruvian Andes) // Journal of Geophysical Research: Solid Earth. 2016. Vol. 121. № 8; Ryan J. Aconcagua and the Southern Andes. Kendal, 2018.

М. А. Вишневецький, І. П. Бахмач

Андієвська, Емма Іванівна (19.03.1931, м. Стадіно, тепер Донецьк, Україна) — письменниця, художниця. Пише укр. мовою. З 1943 — в еміграції. Має громадянство США. Навчалася у *Вільному українському університеті* (м. Мюнхен, Німеччина). 1957 захистила магістер. роботу з філософії та філології. Працювала на радіостанції «Свобода» [див. «Свобода» (радіостанція); 1954–1957, 1959–1995]. У 1957–1959 мешкала в м. Нью-Йорку (США), працювала дизайнером у «Норкрос грітін кард компанії» («Norcross Greeting Card Company»), бібліотекарем у мед. б-ці. З 1994 член Нац. спілки письменників України, Міжнар. ПЕН-клубу, Спілки професійних митців Німеччини. Автор поет. зб., переважно ілюстрованих власноруч: «Поезії» (1951), «Кути опостінь» (1962), «Наука про землю» (1975), «Каварня» (1983), «Спокуси святого Анто-

Андієвська Емма Іванівна

нія» (1985), «Архітектурні ансамблі» (1989), «Знаки. Тарок» (1995), «Вілли над морем» (2000), «Атракціони з орбітами і без» (2000), «Хвилі» (2002), «Ідилії» (2009), «Міражі» (2009), «Мутанти» (2010), «Маратонський біг» (2016), «Щодення: перископи» (2017), самвидавного літ.-худ. альб. «Сегменти сну» (1998) та ін. Автор зб. малої прози: «Подорож» (1955, перевидано в Україні 1995),

«Тигри» (1962), «Джалапіта» (1962), «Проблема голови» (2000), «Казки» (2000), а також романів «Герострати» (1971), «Роман про добру людину» (1973, перевидано в Україні 1992), «Роман про людське призначення» (1982, перевидано в Україні 1992). Творчість А. розгортається на стику модернізму та постмодернізму. Стильова домінанта її лірики періоду 1960–1970-х — *сюрреалізм*. Тематика поезій 1980–2000-х — процеси трансформації, оновлення світу, перехід від старого буття через фазу небуття — до нового. Провідний жанр лірики А. — сонет. Окрім того, пише поеми («Базар»), лічилки («Бездзигарний час»). Поетеса експериментує з трансгендерністю, стилізуючи гомосексуальний нарратив («Риба і розмір», «Хвилі»). Усупереч її позиції, А. зараховують до *Нью-Йоркської групи* з огляду на участь у спільних виданнях цього товариства (1960-ті). Стрижневий мотив малої прози А. — метаморфоза буття, *очуднення* предметів, які позбуваються своїх властивостей. Абсурдизація дійсності осмислена іронічно, як життєва даність. Представлена циклом мініатюр («Джалапіта»), новелетками, оповіданнями, казками, мала проза письменниці часом близька до притчі, «житія», «фрески». Життя українців у таборах для переміщених осіб у післявоєнній Німеччині, проблеми ментального коріння й природи укр. душі — в епіцентрі «Роману про добру людину» та «Роману про людське призначення». Твори А. перекладені пол., англ., нім., франц., рос. мовами, івритом і есперанто. З 1956 виставляє маляр. роботи. У малярстві А. відчутні традиції далекосхідного живопису, а також *авангардизму* 20 ст. — *фовізму*, *експресіонізму*, *кубізму*, *сюрреалізму*. Її картини (переважно акрил, олія) близькі до примітивізму (див. *Мистецтво найне*), їхня тематика — антропо-фантазійна. Про життя і творчість А. знято док. фільм «Містерія в монологах. Емма Андієвська» (реж. О. Демчук, 2014), її постать згадується у стрічці «Акваріум у морі» (реж. О. Фразе-Фразенко, 2016). Лауреат премії Т. та О. Антоновичів (1984), Міжнар. літ. премії «Тріумф» (2003), *Національної премії України імені Тараса Шевченка* (2018).

Тв.: Роман про людське призначення. Київ, 1992; Роман про добру людину. Київ, 1993; Казки Емми Андієвської. Париж; Львів; Цвікау, 2000; Твори: в 5 т. / Упоряд. О. Деко. Хмельницький, 2004–2010.

Лит.: Струк Д.-Г. Як читати поезії Емми Андієвської // Сучасність. 1981. № 12 (252); Стех М.-Р. Пошуки істини крізь інтелектуальну візію Всесвіту, або Дещо про поезії Емми Андієвської // Сучасність. 1989. № 2 (334); Возняк Т. «Небуття хамелеон» в поезії Емми Андієвської // Сучасність. 1992. № 5 (373); Сорока П. Емма Андієвська. Літературний портрет. Тернопіль, 1998; Жінка як текст: Емма Андієвська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості в контексті / Упоряд. Л. Таран. Київ, 2002; Державин В. Поезія Емми Андієвської // Кур'єр Кривбасу. 2004. № 170; Зборовська Н. Від спонтанної міфотворчості до сюрреалізму // Стильові тенденції української літератури ХХ століття. Київ, 2004; Зиморя І. Поліфонізм прози Емми Андієвської. Дрогобич, 2004; Рубчак Б.-Т. Поезія звільненої особистості // Кур'єр Кривбасу. 2004. № 170; Жодані І. Емма Андієвська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики. Київ, 2007; Смерек О. Романи Емми Андієвської: художньо-філософські шукання, міфологізм, поетика творчості. Львів, 2007; Шаф О. Сонет Емми Андієвської в західноєвропейському контексті. Дніпропетровськ, 2008; Шаф О. «Догори ногами — світ», або Час без дзигари // Андієвська Е. Бездзигар-

ний час. Київ, 2013; Емма Андієвська // Луцій С. І. Романістика української діаспори 1960–1980-х років: проблематика, жанрово-стильові парадигми. Тернопіль, 2017.

О. В. Шаф

Андієвські мови — див. *Аваро-андо-цезькі мови*.

Андō Сьōекі (яп. 安藤 昌益; 1703, с. Нііда, провінція Дева, тепер префектура Акіта, Японія — 29.11.1762, там само) — лікар, філософ, критик *буддизму*, *синтоїзму* та *конфуціанства*, енциклопедист. Походив із селянської родини. Вивчав буддизм, для поглиблення знань переїхав до м. *Кіото*. Розчарувався в *релігії*, після чого звернувся до вивчення китайських *філософії* і медицини. У 1740-х мав лікарську практику в м. Хатінохе (тепер префектура Аоморі). Подорожував до м. *Нагасакі*. Бл. 1760 повернувся до рідного села, де й помер. З 1750-х став відомий як соц. і політ. мислитель. Його праці зберігалися здебільшого в рукописах; переважно втрачені за пожежі 1923 в 6-ті *Токійського університету*. Погляди А. С. наближені до сучас. соціально-дем., лібер., еколог. і феміністичних концепцій. Критикував феодальну систему *сьогунату* Токугава та ієрархічне сусп-во, конфуціанську філософію періоду Едо. А. С. — прихильник відкритості Японії світу, але водночас і прибічник сильної влади імператора й аграрної *утопії*. Розробив теорію «істинного користування природою» та оголосив соц. ідеалом «природний світ». Обстоював ідею повернення до сусп. ладу, де всі мають працювати. Головна праця — «Глумачення управління згідно з природними законами» («Shizen shineidō»; 1753) присвячена досягненню гармонії людини з природою та в сусп-ві, розкриває принципи еколог., природного управління. А. С. закликав ліквідувати панівну верству й повернутися до егалітарного сусп-ва, керованого нац. урядом. А. С. висловлював револ. для свого часу погляди: засуджував сучас. правителів і священнослужителів, діячів попередніх епох. Критикував безшлюбність буддійських *монахів* як таку, що суперечить людській природі. За життя А. С. мав небагато послідовників, став популярним уже після *Другої світової війни*. Один із перших яп. мислителів, який вивчав європ. філософію. Вважається попередником руху за відродження імператор. влади в Японії (див. *Мейдзі революція*).

Пр.: Todo shinden. Tokyo, 1966; Kōhon Shizen shineidō. Tokyo, 1981.

Лит.: Herbert E. N. Andō Shōeki and the Anatomy of Japanese Feudalism. Tokyo, 1949; Радуйль-Затуловський Я. Б. Андо Сьєки. Філософ — матеріаліст ХVІІІ століття. Москва, 1961; Nagata X. История философской мысли в Японии / Пер. с яп.; общ. ред. Ю. Б. Козловского. Москва, 1991; The Japanese and Europe: Images and Perceptions / Ed. by V. Edstrom. London, 2016; Tucker J. Andō Shōeki's Agrarian Utopianism: An East Asian Philosophical Contextualization // Agricultural Ethics in East Asian Perspective / Ed. by K. Thompson, P. Thompson. Cham, 2018.

Андон, Пилип Іларіонович (16.10.1938, с. Кирилівка, тепер Флорештський район, Молдова) — вчений у галузі *інформатики*, *програмування* та інформ. систем, доктор фіз.-матем. наук (1987), засл. діяч н. і т. України (1998), академік НАН України (2006), академік-секретар Відділення інформатики НАН України (2015). У 1961 закін-

Андон Пилип Іларіонович

чив фіз.-матем. ф-т Кишинівського держ. ун-ту (тепер Держ. ун-т Молдови) й почав працювати в Обчисл. центрі АН УРСР (тепер *Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України*). 1967 захистив кандидат., 1987 — докт. дисертації. 1969–1980 — керівник відділення в Спец. конструктор. бюро математичних машин і систем, 1980–1985 — заст. директора Спец. конструкторсько-технол. бюро програм. забезпечення, з 1985 — його директор. 1992 організував і очолив *Інститут програмних систем НАН України*. 1961–1969 виконав цикл робіт з *автоматів теорії*, розробив нові методи мінімізації функцій *алгебри логіки*, які використовують для створення засобів автоматиз. проектування систем дискретної дії. Від 1969 осн. напрям наук. діяльності — програмування та інформ. системи. Запропонував модель конвеєр. програм. систем і методи їх синтезу, аналізу, оптимізації та орг-ції конвеєр. обчислень на *базах даних* і *базах знань* вел. обсягів. Долучився до формування методології створення прикладних програм. систем, у межах якої розробив методи й засоби забезпечення надійності та якості програм, розрахунків вартості, ризику й трудомісткості, а також осн. стандарти інженерії програм. систем. А належить обґрунтування формальнологіч. основи побудови інтелект. інформ. систем. Упровадив низку методів узагальнення інформації на базах даних; запропонував методологію створення інформ.-аналітич. систем для підтримки технологій проведення контент-аналітич. досліджень на повнотекстових базах даних із метою кількісного аналізу, аналітич. обробки й узагальнення змісту текстів. Під його керівництвом створено й упроваджено відповід. програм. засоби (система «КОНТЕНТ»), першу в СРСР систему керування базами даних реляц. типу «ПАЛЬМА», а також низку складних розподілених систем загальнодерж. і галуз. рівнів (автоматиз. інформ. системи «ЮШТЕР», «ГАРТ», «АРИАДНА»); побудовано високошвидкісну оптич. академ. мережу обміну даними; запроваджено новіт. інформ. технології в діяльність НАН України; розроблено засоби й технології створення електронних наук. бібліотек. Від 2010 наук.-практик. зусилля вченого сконцентровано на розробці теорії синтезу прикладних програм. систем у семантичному інтернет-середовищі. Як один з ініціаторів створення Нац. програми інформатизації, сприяв формуванню індустрії програм. забезпечення в Україні. Входив до Консультат. ради з питань інформатизації при ВР України. Автор понад 200 наук. праць, зокрема 5 монографій. Станом на 2019 А. підготував 5 докторів та 12 кандидатів наук. Засновник і гол. ред. наук. журн. «Проблеми програмування» (1999), заст. голови наук.-тех. ради Програми інформатизації НАН України (з 2004). Член міжнар. орг-цій, які займаються розвитком та вдосконаленням теорії та практики комп'ютерних та інформ. технологій — Асоціації розробників комп'ютер. технологій «Ей-Сі-Ем» (англ. Association for Computing Machinery, ACM), Комп'ютерного т-ва «Ай-І-І-І» (англ. IEEE Computer Society). Очілює програм. комітету Міжнар. конференцій з програмування «Укрпрог». Нагороди та відзнаки: орден Трудового Червоного Прапора (1986), «За заслуги» III ступеня (2008); Держ. премія в галузі науки і техніки УРСР (1977) та України (2003); премії

НАН УРСР ім. В. М. Глушкова (1989), Ради Міністрів СРСР у галузі науки і техніки (1990); НАН України ім. С. О. Лебедева (2014); Почесна грамота ВР України (2008).

Пр.: У співавт. — Логические модели интеллектуальных информационных систем. Киев, 1999; Основы инженерии качества программных систем. 2-е изд. Киев, 2007; Инструментальные средства автоматизации параллельного программирования на основе алгебры алгоритмов // Кибернетика и сист. анализ. 2015. Т. 51. № 1; Впровадження сучасних інформаційних технологій в наукових дослідженнях НАН України // Проблеми програмув. 2017. № 3; Методи алгебраического программирования. Формальные методы разработки параллельных программ. Киев, 2017; Алгебро-алгоритмичні моделі та методи паралельного програмування. Київ, 2018.

Лит.: 70-річчя академіка НАН України П. І. Андона // Вісник Нац. акад. наук України. 2008. № 10; Науковці України — Еліта держави / Авт.-упоряд. Я. Білейчук. Київ, 2010; Національна академія наук України. Видатні досягнення. 1918–2018. Київ, 2018.

Ю. В. Погушина

Андоньєв, Сергій Михайлович (09.09.1910, м. Харків, тепер Україна — 01.03.1984, там само) — вчений у галузі металургії, доктор тех. наук (з 1958), професор (з 1961), засл. винахідник України. 1930 вступив на сантех. ф-т Харк. інженерно-буд. ін-ту (тепер *Харківський національний університет будівництва та архітектури*), навчання закінчив 1935 за спеціальністю «водопостачання та каналізація». Від 1935 працював інженером Держ. ін-ту з проектування підприємств коксохім. пром-сті «Діпрококс» (м. Харків) Мін-ва чорної металургії СРСР. 1940 перейшов на роботу до Науково-дослідного проект. ін-ту (НДП) металург. пром-сті «Діпросталь» (м. Харків), де працював інженером-бригадиром, начальником сектору водопостачання. Протягом 1941–1944 брав участь у буд-ві Актюбін. з-ду феросплавів (тепер Казахстан). 1944 повернувся до Харкова. 1947 захистив канд. дис. «Водяне охолодження мартенівських печей». З 1947 — керівник н.-д. групи, від 1949 — начальник сектору випар. охолодження в НДП «Діпросталь». 1958 захистив докт. дис. «Випар. охолодження домен. печей» та обійняв посаду заст. директора НДП «Діпросталь» із наук. частини. 1966–1975 — директор створ. ним на базі наук. частини НДП «Діпросталь» Всесоюз. НДІ з очистки технол. газів та стіч. вод і використання вторин. енергет. ресурсів чорної металургії, 1975–1984 — професор, викладач Харк. ін-ту інженерів комун. буд-ва (тепер *Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова*). Під час евакуації в м. Актюбінську групою під керівництвом А. відкрито вод. ресурси долини р. Ілеш та розв'язано проблему забору води, що сприяло розвитку пром-сті та с. г. Зх. Казахстану. Після повернення до м. Харкова займався питаннями водопостачання металург. підприємств і проблемами охолодження металург. агрегатів. 1946 одержав автор. свідоцтво на винахід «Спосіб охолодження металургійних печей», який надалі визначив напрями розробки та впровадження випар. методу охолодження елементів усіх металург. агрегатів і дав змогу значно скоротити витрати охолоджув. води, виключити простий печей через прогоряння елементів, відмовитися від дорогого облад-

Андоньєв Сергій Михайлович

нання оборот. циклів, використовувати тепло, яке втрачає вода, зробити систему охолодження незалеж. від електропостачання, розв'язати проблему створення безстіч. систем вод. госп-ва металург. агрегатів. У повоєн. роки колектив спеціалістів під керівництвом А. також розробляв, досліджував і впроваджував випар. охолодження мартен. печей на багатьох підприємствах чор. металургії СРСР, а від 1960-х — ще й за кордоном (у країнах Азії, Європи, США та в Австралії). НДІ під керівництвом А. виконав обсяг проект. і н.-д. робіт, екон. ефект від яких становив сотні мільйонів крб на рік. Ліцензії на використання випар. охолодження придбали різні країни, зокрема Японія, США, Канада, ФРН, Швеція, Бельгія, Франція. Від 1975 викладав на каф. санітар. техніки Харк. ін-ту інженерів мун. будівництва. Підготував доктора та 15 кандидатів техн. наук. Одержав понад 100 автор. свідоцтв та патентів, є автором 10 монографій і понад 110 друк. праць. За розробку та освоєння нової системи охолодження мартенів. печей у 1951 колектив спеціалістів, очолює А., відзначено Сталін. премією I ступеня.

Пр.: Устройство и эксплуатация испарительного охлаждения мартеновских печей. Харьков, 1953; Испарительное охлаждение металлургических печей. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1970; Успивавт. — Охлаждение доменных печей. Москва, 1972; Пылегазовые выбросы предприятий чёрной металлургии. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1979; Особенности промышленного водоснабжения. 2-е изд. Киев, 1981.

Лит.: Андоньев Сергей Михайлович // Кобзарь В. В., Кобзарь А. В. Водоснабжение и водоотведение / Под ред. А. Е. Попова. Киев, 2002; Андоньев Сергей Михайлович // Харківська державна академія міського господарства / Редкол.: Т. П. Єлісєєва, О. Л. Рибченко, Н. П. Тріпутіна та ін.; гол. ред. Г. В. Стадник. Харків, 2002; К 100-летию со дня рождения С. М. Андоньева (1910–1984 гг.) // Экол. и пром. 2010. № 3 (24); Андоньев Сергей Михайлович // Єлісєєва Т. П., Лобинцева Т. О., Тріпутіна Н. П. Харківський інститут інженерів комунального будівництва. 1941–1945. Харків, 2015.

Андорра, Князівство Андорра (каталан. Andorra, Principat d'Andorra; ісп. Andorra, Principado de Andorra; франц. Andorre, Principauté d'Andorre) — держава на Пд. Зх. Європи, розташована між Францією та Іспанією. Походження назви д-ви точно не відомо. За однією з версій назва походить від баск. слова Ameturga (букв. 10 джерел; йдеться про 10 невеликих приток р. Валіри). За ін. версією — від слова з наваррського діалекту *andurrial* — вкритий чагарником. У 2 ст. до н. е. *Полібій* розповідав про народ, що називався грец. Ἀνδοσίνοις або лат. Andosinoi.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. межує на Пд. та Зх. з Іспанією (протяжність кордону — 65 км), на Сх. та Пн. — з Францією (кордон — 60 км). Геогр. координати — 42°30' пн. ш., 1°30' сх. д. Тер.: заг. — 468 км²; суходіл — 468 км²; вода — 0 км²; протяжність кордону — 125 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. *Андорра-ла-Велья*. Країна поділяється на 7 парафій: Андорра-ла-Велья, Канільйо, Ла-Массана, Ордіно, Сант-Жулія-де-Лорія, Енкамп, Ескальдес-Енгордань.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн — «Карл Великий» (каталан. «El Gran Carlemany»). Офіційно прийнятий 08.09.1914. Автор слів — Хуан Багиста Бенльок-і-Віво (1864–1926). Автор музики — Енрік Марфань Бонс (1871–1942).

Державний прапор. Полотнище складається з 3-х вертик. смуг синього, жовтого й червоного кольорів (символ заступництва Франції та Іспанії). У центрі жовтої смуги розміщується герб А. Співвідношення розмірів смуг — 8:9:8. Прапор затверджено 1866.

Державний герб. Складається з 4 частин: гербів м. Ла-Сеу-д'Уржел у каталан. провінції Льейда (Іспанія), колиш. графства Фуа (тепер частина франц. департаменту Ар'єж, регіон Окситанія), колиш. королівства Арагон (тепер Каталонія, Іспанія), колиш. віконства Беарну (тепер частина франц. департаменту Атлантичні Піреней, регіон Нова Акітанія). У ниж. частині герба розташований нац. девіз.

Національний девіз — «Virtus Unita Fortior» (лат. «У єдності сила»).

Державна мова — каталанська. Поширені також франц. та іспанська.

Грошова одиниця — євро.

Національне свято — День Андорри (8 вересня). Збігається з днем свята покровительки А., Різдом Пресвятої Богородиці.

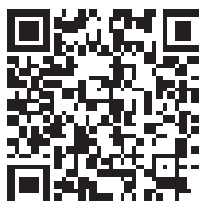
ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Перші згадки про А. датуються 805. Від 1278 А. — під подвійним протекторатом Іспанії та Франції. У різні часи князми-співправителями А. були: з боку Іспанії — єпископ епархії м. Ла-Сеу-д'Уржеля; від Франції — графи де Фуа, королі Наваррські, згодом як їх спадкоємці — королі, імператори Франції та франц. президенти. 1866 прийнято конституцію А. під назвою «Проект реформи, затверджений у Долинах Андорри 31 травня 1866 року». У січні 1981 підписано декрет «Про реформу інститутів» (поділ влади). Чинна конституція А. ухвалена парламентом 02.02.1993, ратифікована на референдумі 14.03.1993 та почала діяти з 28.04.1993. Вона замінила Осн. законодав. акт 1866. Прийняття дем. конституції було вимогою Ради Європи для здійснення інтеграції А. з ЄС. Конституція обмежила повноваження ісп. і франц. представників на користь уряду А.; проголосила А. «парламентським князівством»; закріпила свободу зборів, релігій, право створення профспілок, заборону на тортури і смертну кару; скасувала низку норм середньовіч. права. За осн. законом д-ви, А. — унітар. дем. князівство, конституц. монархія. У конституції політ. система А. визначається як парламент. співкнязівство (каталан. — el Coprincipat parlamentari). Співправителями А. є два рівних за статусом і повноваженнями голови князівства А., які мають титул князів. На 2017 співправителями А. є Ж.-А. Бібас, єпископ Уржелський (або Урхельський; Іспанія), та Е. Макрон (президент Фран-

Андорра. Прапор

Андорра. Герб

ції). Їхні постійні представники (віг'е) в А. — намісник Уржельської єпархії та префект франц. деп. Сх. Піренеїв відповідно. Після прийняття конституції 1993 повнота викон. влади перейшла до глави уряду, а повноваження князів-співправителів залишаються переважно церемоніальними. Викон. влада представлена Викон. Радою А., що складається з 12 міністрів на чолі з прем'єр-міністром. Глава уряду має всю повноту викон. влади, обирається парламентом на 4 р. і формально затверджується князями-співправителями. Традиційно головою уряду обирається голова партії, яка має більшість у парламенті. Законодавча влада належить Генеральній раді долин (Consell General de les Valls) — одному з найстаріших парламентів у Європі, що під назвою Рада землі (Consell de la Terra) діяв з 1419. Тоді за такої системи управління встановилося фактич. панування в країні кількох знатних сімей. У 1866 були проведені реформи, спрямовані на демократизацію держ. управління та ліквідацію впливу аристократ. олігархії. Результати реформ були закріплені в Осн. законодав. акті 1866. У 1933 заг. виборче право отримали всі чоловіки старші за 25 р. (до цього право обирати мали лише глави родин). 1970 право голосу отримали жінки. Сучас. Ген. рада долин складається з 28 членів, які обираються на 4-річний строк за пропорц. системою. При цьому 14 депутатів обираються в загальнодерж. виборч. округі, ін. — у місц. округах (по 2 депутати від 7 парафій). Глава парламенту — ген. синдик (до 1993 — перший синдик). Найвищою ланкою в структурі судів заг. юрисдикції та апеляц. інстанцією для Кримінального трибуналу є Вищий Суд Правосуддя А. (Tribunal Superior de la Justicia d'Andorra), що складається з 3 відділень: цивільного, кримінального і відділення з питань адм. права та соц. забезпечення. А. входить до романо-герман. правової сім'ї, але правові норми знач. мірою залишаються некодифікованими. Право А. тісно пов'язане з каталонським. 1748 видано шеститомний «Звід законів нейтральних Долин Андорри» (каталан. «Manual Digest de las Valls neutras de Andorra»), де зібрані норми звичаєвого права (одна з найгрунтовніших спроб кодифікації андоррського права). 1990 прийнято Кримінальний кодекс, доти в судочинстві застосовувались норми звичаєвого права.

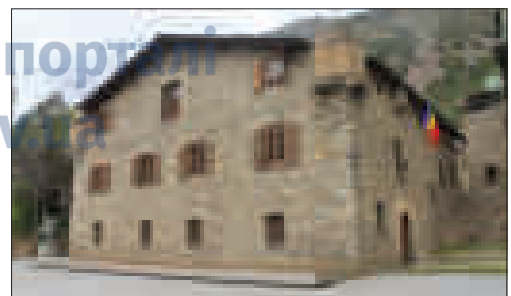
УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. отримала міжнар. статус лише 1993, коли стала повноправ. членом ООН, а 1994 увійшла до Ради Європи. А. не є членом ЄС, але має з ним особливі відносини й використовує євро як нац. валюту. А. — член низки міжнар. орг-цій (див. табл.).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Іст. традиція виводить існування А. з 805, коли місц. жителі начебто провели війська франків у тил маврів, за що *Карл Великий* дарував їм хартію про самоуправління, однак автентич. документів про це не збереглося. У сер. 9 ст. *Карл II Лисий* дарував владу над А. графам Уржель (Урхель); 1133 граф Ерменгол VI Уржель — єпископу Уржель. 1278 року укладено угоду про пареаж А., якою встановлено її точні кордони (незмін. дотепер) та її васалітет щодо двох сюзеренів: Франції (граф Фуа) та Іспанії (єпископ м. Ла-Сеуд'Уржеля). З 1589 право співсюзеренітету фактично належало франц. королю у зв'язку зі сходженням на франц. престол носія титулу графа Фуа *Генріха II Великого*, з 1607 цей перехід права

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Міжпарламентський Союз
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Міжнародний кримінальний суд; Організація із заборони хімічної зброї
Міжнародні економічні об'єднання	Продовольча та сільськогосподарська організація; Всесвітня митна організація; Світова організація торгівлі (спостерігач); Конференція ООН з торгівлі та розвитку
Регіональні організації	Організація з безпеки і співробітництва в Європі; Рада Європи
Гуманітарні організації	Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна рада Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація франкофонії; Латинський Союз
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародний Союз електрозв'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація; Міжнародна рада з чистого транспорту; Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний Союз електрозв'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація

Участь Андорри у міжнародних організаціях

сюзеренітету закріплено офіційно через усадкування володінь графів Фуа франц. короною. 1793 революц. Франція відмовилася від сюзеренітету над А. як пережитку феодалізму. Цей акт залишався чинним до 1806, коли *Наполеон I Бонапарт* дав згоду на прохання А. про відновлення подвійн. сюзеренітету над нею. Під час *Наполеонівських війн* А. зберігала нейтралітет, який було перервано короткочас. анексією з боку Франції (упродовж 1812–1814 А. було включено до складу деп. Сегр, утв. на анексов. Францією землях Каталонії). 1866 ухвалено конституцію А. 1914 А. формально оголосила війну Німеччині й підтримала *Антанту*, однак участі в бойових діях *Першої світової війни* не брала. Оскільки А. не було згадано у *Версальському мирному договорі 1918*, князівство юридично перебувало в стані війни з Німеччиною до 1958. 08.07.1934 Держ. рада (парламент) оголосила А. незалеж. королівством і обрала на престол рос. емігран-

Андорра. Каса-де-ла-Валь

та-авантюриста Б. Скосирева, який в 1933 отримав підданство А. Його правління тривало до 20.07, коли Б. Скосирева було заарештовано ісп. жандармами, виклик. єпископом Уржельським, і вислано з країни. Під час *Другої світової війни* А. зберігала нейтралітет, її тер. використовували як шлях для контрабанди зброї франц. партизанами. 1982 Держ. рада А. уперше призначила свій викон. орган (уряд А.) відповідно до декрету «Про реформу інститутів» (поділ влади) від січня 1981. Чинна конституція А. (1993) встано-

Українська версія на порталі: <http://vue.gov.ua>

вила чіткий поділ влади, дозволивши діяльність політ. партій і профспілок, а також незалежність судів. У новому осн. законі за президентом Франції та єпископом Уржелським (Іспанія) збережено права «конституційних глав держави».

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. Перші політ. партії з'явилися в А. 1976, а юрид. статус отримали 1992. У 1976 утв. першу політ. орг-цію — Дем. партію А. Значна кількість партій виникла після 1992. У сучас. історії А. виразнюють декілька найвпливовіших партій.

Національно-демократична група утв. 1993, того ж року отримала найбільше парламент. представництво (8 з 28 місць). Лідер партії О. Рібас Реч сформував коаліц. уряд, але 1994 той втратив вотум довіри. Уряд очолив лідер «Ліберального союзу». Перед виборами 2001 розпалася на Соціал-дем. партію А. та Дем. партію.

Ліберальна партія — правочентрист. партія, засн. 1992 під назвою «Ліберальний союз». Переіменована перед виборами 2001. Партія входить до Ліберального інтернаціоналу та Союзу лібералів і демократів Європи. У 1994–2009 представники партії очолювали уряд А. Нині найбільша партія в країні.

Соціал-демократична партія засн. 2000 після розколу Нац.-дем. групи. Після виборів 2004 стала осн. парламент. опозиц. партією, здобувши понад третину голосів виборців. 2009 партія отримала половину місць у парламенті й стала керівною. На виборах 2015 перебувала в коаліції з «Громадянською ініціативою», «Зеленими» та незалеж. кандидатами й дістала чверть голосів виборців (3 місця в парламенті).

Демократи для Андорри — правочентрист. партія, засн. 2011 внаслідок об'єднання партії «Новий центр» і Ліберальної партії А. На виборах 2011 здобула 20 парламент. місць із 28. На виборах 2015 також отримала більшість у парламенті. Ін. партії, що мають менший вплив і незначне парламентське представництво: Дем. партія (утв. 2001 внаслідок розколу Нац.-дем. групи); Зелені А. (еколог. партія, засн. 2003); Новий центр (християнсько-дем. партія, 2005); А. за зміни (центрист. політ. партія, 2009); Соціал-демократія і прогрес А. (лівоцентрист. партія, 2013) тощо.

ПРИРОДА. Рельєф А. розташована на пд. макросхилі Піренейських гір. Гір. рельєф розчленований, з глибокими ущелинами, карами, долинами. Трапляються лавини, осипи й обвали. Найвищі вершини розташовані на стику кордонів А., Іспанії та Франції — Кома-Педроса (2 943 м), Рока-Ентравесада (2 928 м), а також на кордоні з Францією — Пік де Серрера (2 912 м). **Клімат.** У долинах клімат близький до субтропічного. Пересічні середньодобові т-ри липня — +19 °С, січня — +2,5 °С. Річна к-сть опадів становить бл. 500 мм. У горах клімат альпійський. Серед. т-ри липня — +10 °С, лютого — до -6 °С. К-сть опадів — 1200–1300 мм/рік, формується глиб. і стійкий сніг. покрив.

Внутрішні води. Найбільша річка — Валіра. Усього в А. розташовано 172 озера, природ. і штучних, серед них є озера льодовик. походження. Найбільше — оз. Жуклар у долині Інклес.

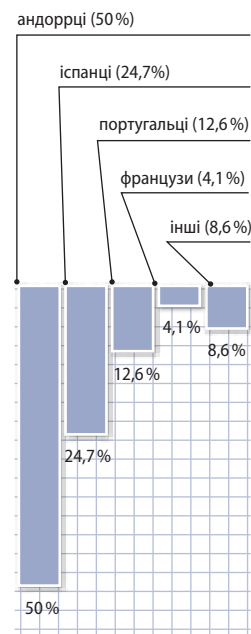
Ґрунти. Домінують буроземи. Також у різних частинах А. представлені гірсько-лучні скелетні та алювіальні ґрунти.

Рослинний і тваринний світ. У ландшафтах А. виражена *поясність висотна*: 900–1300 м — пояс широколистяних лісів (бук, ка-

штан, дуб); 1300–2000 м — хвойних лісів (ялина європейська, сосна піренейська, ялиця); 1900–2000 м — хвойний стелюх. Вище 2 000 м — субальпійські високотравні луки з чагарниками (напр., *рододендронами*), від 2 500 м — альпійські низкотравні луки (з крокусами, анемонами, гвоздиками, тирличем, ломикаменем). Фауна зазнала значного впливу людини, збіднена. Трапляються зайці, лисиці, з птахів — глушець, боривітер. У широколистяних лісах мешкають кабани, на високогір'ї — козиця піренейська. Охороняється хохла піренейська.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 78,2 тис. осіб (2016, оцінка). Пересічна густота — 156 осіб/км² (2016). Склад нас. за етніч. групами (2016, оцінка): андоррці (50 %), іспанці (24,7 %), португальці (12,6 %), французи (4,1 %) та ін. Вікова структура нас. (2016): від 0 до 14 р. — 14,7%, від 15 до 24 р. — 9,5%, від 25 до 54 р. — 47,0%, від 55 до 64 р. — 13,6%, 65 р. і старше — 15,2%. Серед. вік нас. — 43,7 р. (2016). Коефіцієнт народжуваності — 7,8 на 1000 осіб (2016). Коефіцієнт смертності — 7,1 на 1000 осіб (2016). У містах живуть 85% осіб від заг. кількості нас. (2015). Найбільшим містом є *Андорра-ла-Велья* (22 тис. осіб; 2016).

ГОСПОДАРСТВО. А. має один із найвищих у світі показників ВВП на душу населення. До 2012 діяли обмеження прав власності для іноз. компаній. Зі змінами в законодавстві в А. дозволено реєструвати міжнар. компанії зі 100% іноз. капіталом. Корпоративний податок для компанії резидентів та нерезидентів — 10% (один із найнижчих у Європі). Холдинги, які займаються інвест. діяльністю за межами А., сплачують лише 2% податку на прибуток. Встановлено податок на репатріацію капіталу. Розвинений банківський сектор. В А. підтримують високий рівень банків. таємниці. Іноз. інвестиції до А. становили 152 млн євро (2018).

Андорра. Етнічний склад населення, 2016

Андорра. Оз. Жуклар

ПРОМИСЛОВІСТЬ. Діють лише малі та середні підприємства харчової і деревообробної пром-сті тощо. Є будівельні підприємства, спеціалізована компанія з буд-ва ЛЕП і доставки конструкцій у гори гелікоптерами. Уряд А. спільно з регіон. радою Нової Аквітанії (Франція) підписав програму з переробки текстил. відходів. А. — енергозалежна країна, у якій виробляється 1/3 необхід. електроенергії. Ухвалено нову нац. енергетичну стратегію зі зменшення енергозалежності від ін. країн, а також буд-ва малих ГЕС.

2017 введена в експлуатацію перша міні-ГЕС поблизу с-ща Сольдеу.

Сільське господарство. Розвиток с. г. обмежується малими площами орних земель (4%). Продукція: тютюн, картопля, овочі. Розвинене пасовищно-стійлове вівчарство. Також розводять свиней і ВРХ.

Сфера послуг. Головне джерело доходів А. — туризм і безмитна торгівля. Кількість ту-

Андорра. Сант-Жоан-де-Каселлес, 11–12 ст.

ристів (2016) — 8 млн осіб. Бл. 65% приїжджають на день за дешевими товарами. А. — гірськолижний центр загальноєвроп. значення. Відповідні курорти зосереджені у р-ні Грандваліра. В А. розташований термальний комплекс Кальдеа, один із найбільших у Європі. Зі сферою туризму пов'язана третина працівників.

Транспорт. Осн. вид транспорту — авто. Є регулярне автомобільне сполучення між А. та містами Барселоною, Жероною, Леридою, Тулузою. Автошляхи проходять через високогірні перевали й тунелі. Є спец. аеропорт А.-Ла-Сейд'Уржел, розташований за 12 км від А. З 2015 фінансується спільно урядами А. та Каталонії. На 2019 регулярних і чартерних рейсів не приймає. Пасажири прибувають до А. з м. Барселони, рідше з м. Тулузи. Найближча залізнична станція — Латур-де-Кароль у Франції, за 76 км від А. Місцевий транспорт — автобуси. До гірськолижного центру на плато Енкамп веде канатна дорога (6 км).

Торгівля. Експорт становить 70 млн дол. (2012). Серед товарів — тютюн, меблі, електро товари, парфуми, алкоголь. Країни-партнери на 2012: Іспанія (58%), Франція (34%) та ін. Імпорт — 1,43 млрд дол. (2012). Осн. товари: харчі, паливо, електрика. Країни-партнери на 2012: Іспанія (48%), Франція (35%).

Зв'язок. В А. працює одна телекомунікац. компанія «Андорра Телеком» («Andorra Telecom»). Кількість мобільних телефонів (2015) — 38,8 тис. (45 одиниць на 100 осіб), інтернет-користувачів (2015) — 83 тис. (96,9%).

ОСВІТА І НАУКА. Історично в А. сформувалися три системи безперерв. освіти: андоррська, франц., ісп. Вони є складниками нац. системи освіти А. Координація та забезпечення діяльності іспан. і франц. шкіл в А. здійснюється згідно з угодами зі співпраці в галузі освіти з Францією (2004) та Іспанією (2007). Рівень грамотності нас. — бл. 100% (2015). Андоррська система освіти має 4 рівні: дошкільна, початкова, середня, повна середня. Базова освіта за будь-якою системою є безкоштовною та обов'язковою. Остання не обов'язкова, але надає право вступу

до закладу вищої освіти. Ісп. та франц. система ідентичні системам освіти Франції та Іспанії. Серед особливостей — додатк. вивчення каталан., англ. мови, а також культури А. Єдиним держ. ун-том А. є Ун-т А. (засн. 1997, розташ. у парафії Сант-Жулія-де-Лорія), до складу якого входять колежі охорони здоров'я і освіти; бізнесу й технологій; дистанц. і безперерв. навчання. При ун-ті діють науково-дослідницькі групи: дослідження проблем мови, освіти, фінансів та екон. діяльності, охорони здоров'я і мед. обслуговування.

КУЛЬТУРА. Культура А. є частиною культури каталон. країн. На неї особливо вплинули традиції сусід. Іспанії та її провінцій: Каталонії, Валенсії, Арагона. Серед музеїв А. — Каса-де-ла-Валь (середньовіч. фортеця), Дім-музей сім'ї Арені-Пландоліт (на тер. маєтку розташовані нац. концерт. зал і Зоологічний музей). Також діють музеї автомобілів, мотоциклів, електрики, коміксів, парфумерії, пошти, тютюну, мікроміні-атюри (експонує роботи українця М. Сядристого), православ. іконографії (в експозиції, напр., представлені православ. ікони 15–19 ст. з України). Найбільшим книгосховищем А. є Нац. бібл. в столиці. Станом на 2015 лише 1 об'єкт внесено до списку об'єктів *Світової спадщини ЮНЕСКО* — *Мадріу-Перафіта-Кларор долина* (внесено до переліку 2004, розширено 2006). 2 об'єкти — у списку кандидатів: іст. пам'ятки м. Санта-Колома та роман. храми А. (обидва — з 1999).

РЕЛІГІЯ. Держ. релігії немає. Конституція А. передбачає свободу віросповідання і визнає особливі відносини з *Римо-католицькою церквою*. Бл. 90% нас. країни — католики. Святою покровителькою А. вважається Богоматір Мерічельська. Є представники ін. християнських конфесій: Англійської та Новоапостольної церков, Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів і Свідків Єгови. Мусульманська громада переважно складається із північноафриканських іммігрантів. Є також невеликі громади індістів і бахаїстів.

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. У країні виходять три нац. газети каталан. мовою — «Діарі Д'Андорра» («Diari D'Andorra»), «Ель Періодік» («El Periòdic»), «Бон Діа» («Bon Dia») та кілька місц. газет. «Національна телекомунікаційна компанія Андорри», СТА («Servei de telecomunicacions d'Andorra», STA) — єдина компанія, що керує нац. мережею цифр. ТВ і радіо, стаціонар. і моб. зв'язку, а також Інтернету. Єдиний телеканал А. — «Радіо і телебачення Андорри», РТВА («Ràdio i Televisió d'Andorra», RTVA). Радіокомпанії «Національне радіо Андорри» («Radio Nacional d'Andorra») належать дві радіостанції: «Радіо Андорри» («Radio Andorra») та «Андоррська музика» («Andorra Música»). Крім того, у цифр. форматі доступні ісп. та франц. телеканали та радіостанції.

ЛІТЕРАТУРА. До 20 ст. А. не мала власної л-ри. Її культ. життя було й залишається тісно пов'язаним із Каталонією. Сучас. л-ра А. створюється здебільшого каталан. мовою, однак окр. літератори пишуть також іспанською. Найпомітнішим поетом і публіцистом А. у сер. 20 ст. був Россенд Марсоль Клуа (псевдонім — Сікоріс; 1922–2006), уродженець А., який почав літ. і журналіст. кар'єру в м. Барселоні, однак 1940 був змушений повернутися до А. через опозицію до режиму Ф. Франко. Автор кількох поетичних збірок.

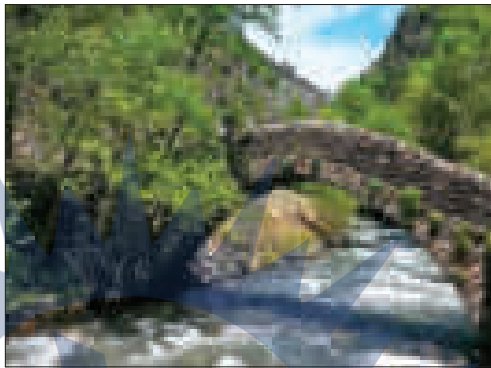

У 2-й пол. 20 ст. почав літ. діяльність каталансько- та іспаномовний письменник А. Сальвадо (нар. 1951), який працює в жанрі дитячої л-ри й іст. роману. Жанр короткого оповідання й новели представлено творами письменника П. Бургес Монсеррат (нар. 1958). У жанрі великої прози помітне місце займають твори політ. діяча й дипломата Ж. Міновеса (нар. 1969, у різний час обіймав різні посади в уряді А., зокрема був міністром іноз. справ і міністром зі зв'язків із громадськістю, а також представником А. в ООН). Найзначніший його твір — роман «Століття пам'яті» («Segles de Memòria»; 1989).

АРХІТЕКТУРА. В архітектурі А. відчутний вплив сусід. країн (Іспанії та Франції), однак виявляється і власна ідентичність. Панування роман. стилю тут тривало довше ніж в ін. країнах Європи. Найстаріші церкви А. побудовані у 11–12 ст., невисокі, вирізняються простою й гармонією з природою. Серед церков А.: церква Сант-Жоан-де-Каселлес (11–12 ст.) і церква Сант-Серні (побудована 1758–1768 на місці церкви 11 ст.), церква Святої Богоматері Мерічельської (остання, новобудов. датується 1976), усі — у м. Канільйо, церква Святої Евлаїї (11 ст., остання перебудова 1924), м. Енкамп, церква Сант-Марі-де-Кортини (12 ст., перебудована у 17–18 ст.) тощо. Серед ін. споруд: іст. комплекс Ле Бон (церква Сент-Рома, будинок-фортеця, рив та обвідний канал) у м. Енкамп, Будинок Долин (Каза-де-ла-Валль; приміщення, де 1702–2011 відбувалися засідання парламенту А.), мости Ла Маргінеда (15 ст.; довжина 33 м) і Сант-Антоні-де-ла-Грелла (побудов. за часів середньовіччя; довжина 21,2 м) через р. Валира. У 20 ст. відбулися зміни у традиц. архітектурі. З'явилися будинки в стилі модерн: Каза дель руссос, (1919, арх. С. Мартінелл) у м. Санта-Колома, Каза-ла-Крус (1940, арх. Ж. Пуч-і-Кадафалк) у м-ку Ескальдес. У містах А. є споруди сучас. архітектури в новатор. дусі й авангард. стилі: оздоров. комплекс Кальдеа у м. Андорра-ла-Велья (1994, за проектом франц. арх. Ж.-М. Руольса; найбільший у Пд. Європі, пл. понад 30 тис. м²), Паризький міст (2005, довжина 45 м; за проектами інженерів Л. Фернандеса Трояно і Г. Аюсо Калье). **ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО.** 3-поміж провідних митців А. Ж. Віладомат — скульптор, який після громадян. війни в Іспанії переїхав до А. Зазвичай працював із каменем, його роботи були представлені на численних світових виставках. Після смерті скульптора (1989) на його честь засн. музей («Viladomat Museum»), де представлено 250 скульптур. 1991 в А. ініційована програма підтримки сучас. скульптури. Серед сучас. скульпторів і художників — А. Кальвенте, учасник багатьох міжнар. виставок (автор скульптури «Данина поваги Хосе Рісальо», 2012 та ін.), Роке (представник заліз. скульптури), Ж. Андрі (автор інсталяції «Спільна душа», 2014 тощо).

МУЗИКА. Традиц. нар. музика завжди відіграла важливу роль у житті населення А., вона виконувалася на різноманіт. фестивалях, особливо як супровід для таких танців, як-от сардана та марратхі. Має спільні риси з музикою сусід. регіонів Франції та Іспанії. А. відома як країна з насиченими муз. програмами, які підтримує мін-во культури. Серед них: Міжнар. фестиваль ім. Нарсісо Епеса, започаткований 1983 серіями концертів класич. музики. Широку популярність у Європі мають Нац. хор хлопчиків А.

(засн. 1991) і Нац. оркестр класич. музики А. (1992). Серед виконавців класич. музики, які здобули світову славу — скрипаль Ж. Кларет і віолончеліст Л. Кларет (1977 перший лауреат Міжнар. конкурсу віолончелістів М. Ростроповича, 1976 переможець конкурсу П. Казальса). Серед найвідоміших муз. колективів — метал-гурт «Персефон» («Persefone»). Представники А. 2004–2009 брали участь у конкурсі пісні «Свробачення» (зо-

Андорра. Міст Сант-Антоні-де-ла-Грелла

крема 2005 у м. Києві), але не проходили до фіналу. **ТЕАТР.** 2007 за ініціативи уряду країни було засновано Нац. театр А. Першою виставою став «Трамвай бажання» амер. драматурга та письменника Т. Вільямса. Серед сучас. акторів А. — М. Картес, Р. Касамажор, І. Ферріс.

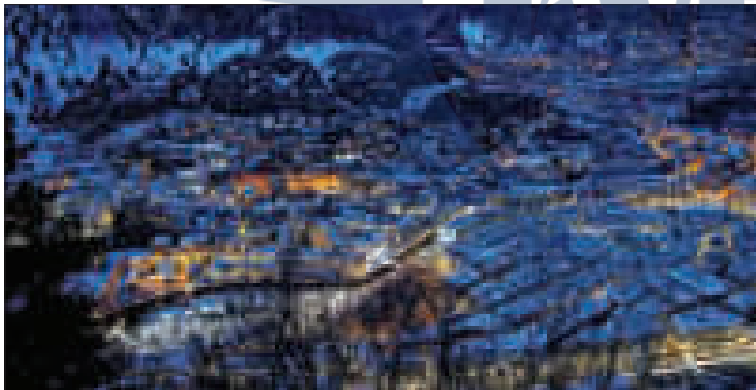
СПОРТ. 1971 в А. створено Нац. олімп. комітет. 1975 А. була прийнята до Міжнар. олімп. комітету. Спортсмени А. беруть участь у всіх Літніх та Зимових Олімп. іграх від 1976, олімп. медалей не завойовували. Андоррці беруть участь в Іграх малих держав Європи. Найбільш популярні зимові види спорту, а також футбол, легка атлетика, стрільба, велоспорт, регбі та ін. Федерація футболу А. утворена 1994, перший матч збірної відбувся 13.11.1996 (товариський, проти збірної Естонії, 1:6). У футб. збірній команді грають як проф. футболісти, так і любителі. Збірна А. жодного разу не проходила відбору на Чемпіонати Європи чи світу. Збірні України і А. (на 2019) грали між собою 4 рази й щоразу виграла збірна України. 2014 у м. Андорра-ла-Велья відкрито стадіон «Естаді насьональ д'Андорра» (каталан. «Estadi Nacional d'Andorra»; вміщує 3 306 осіб), на якому відбуваються матчі з футболу та регбі. На тер. А. кілька разів проходили етапи велоперегонів «Тур де Франс» і Вуельта Іспанії, а також Пірени (європ. перегонів на собаках запрягах). Розвинутий гірськолиж. спорт. Перша відповідна станція відкрита 1957. Є дві гірськолижні зони — Грандваліра і Вальнорд. В А. відбуваються міжнар. змагання, зокрема етапи Кубку світу з гірськолиж. спорту (2016).

УКРАЇНА ТА А. Справами українсько-андоррських взаємин керує Посольство України в Іспанії. 24.09.2008 відкрито почес. консульство України в А. 2011 делегація А. на чолі з міністром туризму відвідала Україну. Було укладено низку угод про співпрацю в туристичній сфері. Укр. діаспора в А. представлена Спільною українців А., засн. 06.11.2012. Щорічно проводиться Укр. гірськолиж. тиждень в А.

Лит.: Ольгин Л. Долины Андорры // Вокруг света. 1988. № 12; Правовые системы стран мира / Под ред. А. Я. Сухарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2003; Viadier R.

L'Andorre du IX au XIV siècle: montagne, féodalité et communautés. Toulouse, 2003; Дербишайр Дж., Дербишайр Я. Политические системы мира : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 2004. Т. 2; Culture of the World. Andorra. Tarrytown, 2009; Andorre. Paris, 2017; Andorra: Doing Business and Investing in Andorra Guide: Strategic, Practical Information, Regulations, Contacts. [W. p.], 2019.

Андорра-ла-Велья (катал. Andorra la Vella) — місто, столиця *Андорри*. Розташоване на Сх. *Піренеїв* на висоті 1 023 м над рів. м. (найвища столиця Європи) поблизу гирла гір. річок (Пн. Валіри і Сх. Валіри), які утворюють р. Валіру. Тер. — 12 км². Місцевість була заселена ще в період пізнього неоліту племенем андосинів. Місто засн. на поч. 11 ст., а з 1278 А.-ла-В. стала гол. містом *Андорри*. Тут розташоване т. з. старе місто — Баррі Антік. Найвідоміша зі споруд — Каса-де-ла-Валь (16 ст.), де від 18 ст. розміщувався парламент д-ви (т. з. рада долин). В ост. десятиліття 20 ст. А.-ла-В. розвивалася як комерц. центр, що спонукало до формування мережі банків. і фін. установ. Побудовані нові готелі, гірськолижні комплекси, оскільки місто претендувало на проведення *Зимових Олімпійських ігор 2010*. Заг. кількість нас. — 22,128 тис. осіб (2016, оцінка), густота — 4614,24 особи на км² (2016, оцінка). Склад нас. за етніч. групами: іспанці (43%), андоррці (33%), португальці (11%), французи (7%), решта — марокканці, філіппінці та ін. Пе-

Андорра-ла-Велья вночі

реважають римо-католики. Клімат типовий для долин *Піренеїв*. Серед. т-ра липня — +18 °С, січня — від +6 °С удень до -2,5 °С вночі. Середньоріч. кількість опадів — 810 мм, більшість випадає в теплу пору року. А.-ла-В. — комерц. центр країни, де зосереджені місцеві банки, юрид., консалт., тур., трансп. компанії. Працюють пекарні, малі підприємства з вир-ва меблів, тютюнових виробів і брендів. Сфера обслуговування — провідна в економіці міста. А.-ла-В. — центр міжнар. туризму. Розвинута турист. інфраструктура, діє понад 50 готелів. Щорічно місто відвідують бл. 9 млн туристів. Найпоширенішим видом транспорту в місті є приват. автомобілі. Невеликий аеропорт *Андорра-Ла-Сеу-д'Уржел* розташований за 12 км на Пд. від міста. Здебільшого туристи дістаються до А.-ла-В. автобусами й авто з Іспанії та Франції. Залізнич. сполучення відсутнє, але близько до кордону проходить залізниця, яка з'єднує між собою кілька муніципалітетів Франції. В А.-ла-В. є початкові та середні школи. У місті працює Ісп. Ін-т *Андорри*. Тут розташована Нац. бібліотека *Андорри*. А.-ла-В. є

культ. центром країни. 1992 створено комунальний театр. Гол. театром і музеєм є Держ. виставковий зал. Для проведення конференцій і важливих заходів держ. значення побудовано Конгрес-центр. У місті розташована Академія музики. Щороку проводиться шоу музики й танцю (з 1994). У липні — серпні відбувається цикл концертів рок-гуртів. Популярним є Міжнар. фестиваль клоунів, який відбувається з 2001. Найстарішою будівлею є церква Санта-Колома (9 ст.). 1999 її номіновано на внесення до списку *Світової спадщини ЮНЕСКО*. Архіт. пам'ятки міста: фортеця 16 ст. Каса-де-ла-Валь, церква Сент-Естев, міст Маргінеда (романський міст), замок і церква Сент Вінсен д'Енklar. В А.-ла-В. є комунальний стадіон (розрахов. на 1 300 місць), спорт. центр (на 4 000 осіб) та муніцип. спорт. центр *Сераделз* (побудований до Ігор малих країн Європи 1991).

Лит.: Матвеев Г. П. *Андорра, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино*. Москва, 1959; Иванова К. Г. Влияние градоформирующих факторов на планировку г. Андорра-ла-Велья, его архитектуру и благоустройство // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. 2012. № 1 (2); Andorra: Doing Business and Investing in Andorra Guide: Strategic, Practical Information, Regulations, Contacts. [W. p.], 2019.

С. А. Покляцький

Андрогогіка [від грец. ἀνδρ (άνδρος) — чоловік і αγωγή — виховання] — пед. галузь, що охоплює теор. і практ. проблеми освіти, навчання й виховання дорослих. А. як наука вивчає зміст, форми, методи та засоби орг-ції навчання дорослих із метою його полегшення, задоволення освіт. потреб, підвищення операціональності отриманої освіти під час розв'язання життєвих проблем, досягнення індивід. цілей, самореалізації особистості. А. визначають як науку про формування людини упродовж життя; пізнання й узагальнення практики освіти дорослих; теорію освіти дорослих; цілі, умови, результати й закономірності свідомої та цілеспрямованої, організованої освіти й виховання та самоосвіти й самовиховання дорослих; мист-во допомоги дорослим щодо здобуття заг. та проф. знань; філософію та практику освіти дорослих; педагогіку дорослих; дослідження проблем освіти, самоосвіти й виховання дорослих. Поняття «А.» ввів у наук. обіг 1833 історик педагогіки А. Капп (1799–1869, Німеччина), розвинув у теорію освіти для дорослих педагог М. Ноулз (1913–1997, США). А. як наука в країнах Зх. Європи бере початок з 1950–1960-х. Від сер. 1960-х освіта дорослих стає самостійною галуззю сусп. освітан. практики. У 1970-ті освіта дорослих стає органічним складником підсистеми *освіти безперервної*. Від 2-ї пол. 20 — поч. 21 ст. розвиток освіти дорослих в Україні аналізують у контексті її неперервності на основі гуманіст. ціннісних орієнтацій. Концепція неперервності освіти дорослих реалізується через формування потреби й здатності до самонавчання; доступ до будь-яких видів і типів освіти на основі індивід. здібностей людини; формування міждисциплінарних програм для здобуття паралельних і дод. спеціальностей; надання можливостей для вільного вибору різних видів навчання: формал., неформал., інформал. Принципи навчання дорослих: самостійність навчання; опора на жит. досвід; створення власної програми навчання;

індивідуалізація, системність, конкретність і елективність навчання; актуалізація результатів навчання. Підґрунтя для теорії розвитку освіти дорослих в Україні заклали Х. Д. Алчевська, Г. Ващенко, Г. Гринько, Т. Лубенець, С. Сірополько, М. Скрипник, М. Пирогов, Я. Рятно, К. Ушинський та ін. Значний вклад у розвиток А. як науки зробили С. Болтівець, Л. Вовк, М. Громкова, О. Кукуєв, О. Колесникова, Л. Турос та ін.

Лит.: Turós L. Andragogika: zarys teorii oświaty i wychowania dorosłych. Warszawa, 1980; Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи (Андрогогіка). Київ, 2009; Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. Київ; Ніжин, 2014; Орос І. Конкретизація категорій: «освіта дорослих», «неформальна освіта», «дорослість», «андрагогіка» // Пед. науки: теорія, іст., інновац. технол. 2018. № 8 (82); Професійна освіта: андрагогічний підхід / За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир, 2018; Боярська-Хоменко А. В. Принципи навчання дорослих в науково-педагогічній думці країн Центральної та Східної Європи // Інновац. пед. 2019. Вип. 14. Т. 2.

Т. І. Люріна

Андраш I Католік (угор. I. Katolikus András; I. Katolikus Endre; бл. 1013 — бл. 05.12.1060) — король Угорщини (1046–1060) із династії *Арпадів*, з роду угор. вождя *Такиона*. Щоб не допустити до угор. престолу Вазула (батька А. I К.), його за наказом короля Стефана I осліпили (1031), а дітей вигнали з Угорщини. 1031–1046 А. I К. перебував поза межами країни — у землях Пшемислідів, *П'ястів* та *Рюриковичів*. У м. Києві *Ярослав Мудрий* видав за А. I К. свою доньку Анастасію (див. *Анастасія Ярославна*). У них нар. донька Аделаїда та сини Соломон і Давид. Восени 1046 А., ймовірно за підтримки тестя, повернувся в Угорщину, скинув із престолу племінника Стефана I — Петра Орсеоло, придушив язич. повстання та став королем, відновив у країні *християнство*. 1046–1053 спільно з братом-герцогом Белою успішно відбив кілька нападів імператор. військ Генріха III, який відмовлявся визнати А. I К. угор. королем. 1055 А. заснував бенедикт. абатство в Тихані, поряд з'явилися обитель для ченців сх. обряду та поселення вихідців із Русі. Зазнав поразки під час конфлікту з герцогом Белою за корону, яку А. I К. планував віддати старшому синові Соломону. Був важко поранений і помер ще до коронації брата 06.12.1060. Похований у Тиханському абатстві.

Лит.: Werthner M. Az Árpádok családi története. Nagybeskerek, 1892; Erdélyi L. A Tihányi apátság kritikus oklevelei. Budapest, 1906; Kristó G., Mákk F. Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988; Юрасов М. К. Русско-венгерские отношения второй трети XI в. // Венгрия и Россия в историческом прошлом. Материалы междисциплинарного семинара 26 января 2002 г. Сомбатхей, 2003; Юрасов М. К. Когда Анастасия (?) Ярославна вышла замуж за венгерского королевича Эндре? // Мининские чтения. Труды научной конференции. Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского (20–21 октября 2006 г.). Нижний Новгород, 2007; Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI — друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / Відп. ред. Л. В. Войтович. Івано-Франківськ, 2014.

М. М. Волощук

Андраш II Єрусалимський (угор. II. Jeruzsálemi András; II. Jeruzsálemi Endre; 1175 — 21.09.1235) —

галицький князь (1188–1189) та король Угорщини (1205–1235) з династії *Арпадів*. Зійшов на престол після тривалої боротьби зі старшим братом, королем *Імре I*, та його малолітнім сином Володиславом. У серпні 1205, після загибелі князя *Романа Мстиславовича*, на зустрічі з його вдовою в м. Сянок погодив отримання титулу короля Галичини і Володимирії та захист малолітніх спадкоємців — Данила й Василька Романовичів. 1211 для оборони сх. кордонів д-ви від половців А. II Є. запросив до Угорщини лицарів *Тевтонського ордену*, надавши їм володіння в області Бурца (Трансільванія), але через наміри *хрестоносців* вивести ці землі з королів. підпорядкування в 1225 вислав їх із країни. Взяв участь у П'ятому хрестовому поході (1217–1221), однак, не досягнувши суттєвих успіхів, 1218 повернувся на батьківщину. Сприяв діяльності католицьких місіонерів. У 1220-х розселив половців в Угорщині. У внутр. політиці А. II Є. спирався на магнатів та іноземців, надавав їм вел. земельні володіння, що спричинило невдоволення сервієнтів (слуг короля, зобов'язаних нести військ. службу). На їх вимогу 1222 А. II Є. видав «Золоту буллу», яка обмежувала права короля й водночас закріплювала привілеї серед. і дрібної знаті, дозволяла чинити спротив династам у разі невиконання ними своїх зобов'язань. Нова ред. «Золотої булли» (1231) та договір А. II Є. з папським легатом Я. Пренестіно біля Берега (1233) закріплювали привілеї угор. духівництва.

Лит.: Werthner M. Az Árpádok családi története. Nagybeskerek, 1892; Гарайда И. Галицька політика угорських королів Бейли III-го і Андрія II-го // Зоря. 1943. № 1–4; Font M. II. András király politikája és hadjárata // Századok. 1991. Évf. 125. Sz. 1–2; Kristó G. Die Arpaden-Dynastie: Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301. Budapest, 1993; De bulla aurea Andrae II regis Hungariae, 1222 / Ed. by L. Besenyei, G. Érszegi, M. Gorlero. Verona, 1999; Masan O. Німецький орден у Семигороді // Питання стародавньої та середньовічної іст. й етнол. 2002. Т. 1; Головка О. Б. Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.) // Укр.-угор. етюд. 2010. Вип. 1; Zimmermann H. Der Deutsche Orden im Burzenland: eine diplomatische Untersuchung. Köln; Weimar; Wien, 2011; Berend N., Urbančzyk P., Wiszewski. P. Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900–c. 1300. Cambridge, 2013.

Т. С. Горбач, М. М. Волощук

Андраш III (угор. III. András, III. Endre; бл. 1265, м. Венеція, тепер Італія — 14.01.1301, м. Буда, тепер м. Будапешт, Угорщина) — король Угорщини та Хорватії (1290–1301), ост. представник династії *Арпадів*. Син герцога Славонії Іштвана (Стефана) Постума та венеційської заможної дами Томазіни Морозіні, онук *Андраша II*. За правління короля *Ласло IV Куна* права А. III на угор. престол ставили під сумнів через імовірне позашлюб. походження його батька. Після вбивства половцями Ласло IV (10.07.1290) відбулася коронація А. III (23.07.1290) за участі очільника Угор. церкви архієпископа м. Естергома (1279–1297) Лодомера. Правління А. III минуло в постійній боротьбі з опозицією знаті (воеводою Трансільванії Ласло Каном, магнатом Матушем Чаком Тренчинським, родиною магнатів Kesegi та ін.), архієпископа м. Естергома (1298–1303) Гергея Бічкеї та претензіями на престол ін. претендентів. Зокрема, їх висувало неаполітан. відгалуження династії *Анжу* за підтримки Папи

Бюст Андраша I Католіка у Національному парку культурної спадщини м. Опустасері (Opusztaszer Heritage Park)

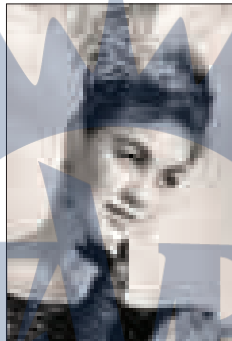

Римського *Бенедикта VIII* й австр. герцога Альбрехта I. Ситуацію для А. III ускладнювала відсутність прямиго спадкоємця від обох укладених королем шлюбів. 1300 за підтримки хорват. знаті в боротьбу за престол втрутився неаполітан. принц Карл Роберт. Невдовзі А. III помер. Після його смерті припинилося правління династії Арпадів в Угорщині. Престол посів *Карл I Роберт*, заснувавши угор. гілку Анжу-Сицилійської династії.

Лит.: Werthner M. Az Árpádok család története. Nagy-Becskerekén, 1892; Kristó G., Mákk F. Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988; Szűcs J. Az utolsó Árpádok. Budapest, 2002; Cartledge B. The will to Survive: a History of Hungary. London, 2011.

М. М. Волощук

Андреадіс, Галина Алісія (англ. Andreadis, Nalyna Alicia; уроджена Минаїв або Минай чи Минаєва, Алла; 22.06.1932, м. Ставрополь, тепер РФ — 28.12.2002, м. Вашингтон, похована в м. Сутланд, шт. Меріленд, США) — оперна й концертно-камерна співачка (меццо-сопрано). У дитинстві жила в м. Запоріжжі (Україна). 1943 разом із батьками виїхала до Німеччини (м. Ашаффенбург), а 1949 — до Аргентини. Закінчила 1960 консерваторію в м. Буенос-Айресі (клас А. Цетера). Водночас студіювала опер. репертуар із диригентом Ф. Калусіо. 1959 дебютувала в опер. театрі «Колон» (м. Буенос-Айрес), з 1960 — його солістка. Виступала також в Аргентин. опер. театрі м. Ла-Плата, театрі Рівера Індарте (тепер театр ім. генерала Сан-Мартіна, м. Кордова) та ін. Від 1963 — у США. З 1980 керувала Укр. опер. ансамблем, який пропонував здобутки укр. муз. мист-ва на теренах Америки й Канади, та єдиною у світі Укр. опер. компанією. Виступала з концертами на амер. радіо. Багато-разово гастролювала на амер. континенті (у Канаді, Венесуелі), у Зх. Європі (Австрії, Італії, Швейцарії та ін.), 1974 в Австралії. Брала участь у заходах укр. діаспори, співала на укр. святах і вечорницях. Серед опер. партій: Анна, графиня Монморансі («Анна Ярославна — королева Франції» А. Рудницького), Мати («Мавра» І. Стравинського), Марфа («Хованщина» М. Мусоргського), Амнеріс, Азучена, Магдалена, Ульріка (відповідно «Аїда», «Трубадур», «Ріголетто», «Бал-маскарад» Дж. Верді), Лола («Сільська честь» П. Масканьї), Фрірка («Валькірія» Р. Вагнера). У складі Укр. опер. ансамблю виконувала такі партії: Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Одарка («Купало» А. Вахнянина), Терпилиха («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Мати («Катерина» М. Аркаса), Стеха («Назар Стодоля» К. Данькевича. У концерт. репертуарі — твори укр. (М. Лисенка, В. Барвінського, А. Вахнянина, А. Гнатюшина, С. Людкевича, Б. Лятошинського, В. Матюка, Я. Степового, К. Стеценка та ін.), рос. (М. Мусоргського, І. Стравинського, П. Чайковського) та західноєвроп. (Дж. Верді, К. Сен-Санса, Ф. Шуберта, Р. Шумана) композиторів. Записала грамплатівки (1964–1976; усі — у США), зокрема «Світе тихий. Українські солоспіви і дуети» (1964), «Українські пісні любові» (12 пісень, серед яких народні, а також твори О. Білаша, В. Косенка, О. Нижанківського, Я. Степового, К. Стеценка), «Алісія Андреадіс співає “Запорожець за Дунаєм” із симфонічним оркестром Буенос-Айреса» (обидві платівки — 1972), «Білі лебеді» (11 укр.

Андреадіс Галина Алісія

Андрєв Борис Федорович

пісень, серед них твори О. Білаша, І. Шамо, П. Майбороди»), «Алісія Андреадіс — вибрані оперні арії із симфонічним оркестром Буенос-Айреса», «Алісія Андреадіс співає український національний гімн та інші українські соло і дуети» (усі три — 1976). Лауреат Держ. конкурсу камер. співаків у м. Буенос-Айресі (1960, Аргентина) і конкурсу співаків у м. Лінці (1966, Австрія).

Лит.: Гердан О. Концерт Галини Минаїв-Андреадіс в Нью-Йорку // Свобода. 1964. № 10; Три нові платівки Галини Андрреадіс (Замість рецензії) // Визвольний Шлях. 1977. № 3; Українці в Аргентині / Упоряд. Н. Прибега. Київ, 1997; Карась Г. Хронограф музичного життя українського зарубіжжя на сторінках часопису «Екран» (США): джерелознавчий аспект // Культура і сучасність. 2010. № 1; Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012; Близнюк М. «Войной навек проведена черта...». Вторая мировая война и русские артисты: под оккупацией, в Рейхе, в лагерях Ди-Пи. Москва, 2017.

Г. В. Карась

Андрєв, Борис Федорович (рос. Андреев, Борис Федорович; 09.02.1915, м. Саратов, тепер РФ — 25.04.1982, м. Москва, тепер РФ) — актор театру і кіно, нар. артист СРСР (з 1962). Народився в робітничій сім'ї. Працював слюсарем і відвідував драм. гурток. Закінчив 1937 Саратов. театр. уч-ще. 1937–1938 — актор Саратов. театру драми ім. К. Маркса (тепер Саратов. держ. академ. театр драми ім. І. А. Слонова), 1938–1941 — Київ. кіностудії (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка*), 1944–1982 — Театру-студії кіноактора (м. Москва, тепер Держ. театр кіноактора). Був головою актор. секції Спілки кінематографістів СРСР (1960–1982). Створив низку психол. глибоких, реаліст. образів. Знімався на укр. кіностудіях у фільмах: «Винищувачі», «Трактористи» (обидва — реж. І. Пир'єв), «Велике життя» (реж. Л. Луков), усі — 1939; «Богдан Хмельницький» (1941, реж. І. Савченко), «Олександр Пархоменко» (1942, реж. Л. Луков), «Максимко» (1952, реж. В. Браун), «Доля Марини» (1953, реж. В. Івченко, І. Шмарук), «Над нами Південний Хрест» (1965, реж. І. Болгарин, В. Ілленко), «Нісенітниця» («Сапоги всмятку»; 1978, реж. М. Ілленко), усі — Київ. кіностудія; «День ангела» (1968, реж. С. Говорухін, Одес. кіностудія худ. фільмів). Зіграв ролі в стрічках за сценаріями О. Довженка: Сава Зарудний («Поєма про море», 1958), Генерал Глазунов («Повість полум'яних літ», 1960), дід Платон («Зачарована Десна», 1964), усі — реж. Ю. Солнцева, «Мосфільм». Серед ін. фільмів: «Два бійці» (1943), «Сказання про землю Сибірську» (1947), «Падіння Берліна» (1949), «Ілля Муромець» (1956; перший рад. широкоекран. фільм), «Похмурий ранок», «Жорстокість» (обидва — 1959), «Дорога до причалу» (1962), «Оптимістична трагедія» (1963), «Острів скарбів» (1971), «Діти Ванюшина» (1973), «Сльози капали» (1982) та ін. Брав участь у зйомках документ. фільмів «Петро Мартинович і роки великого життя» (1974, присвячений П. Алейникову), «Іван Пир'єв» (1978) та ін., а також в озвучуванні мультфільмів. Нагороди: Держ. (Сталінські) премії (1948, 1950); Премія за найкращий актор. склад Каннського МКФ (1955; фільм «Велика родина»); Премія за найкращу чоловічу роль Всесоюз. кінофестивалю в м. Києві (1959); за участь у фільмі «Поєма

про море»); Премія МКФ у м. Сан-Франциско «Золоті ворота» (1963; за участь у фільмі «Оптимістична трагедія»). Нагороджений орденами Леніна (1967), Жовтн. революції (1974), Червоної Зірки (1944).

Лит.: Іванова Т. В. Борис Андреев. Москва, 1966; Кіно / Гл. ред. С. І. Юткевич. Москва, 1986; Борис Андреев. Воспоминания, статьи, выступления, афоризмы. Москва, 1991.

Т. Д. Мороз

Андреев, Костянтин Олексійович (27.03.1848, м. Москва, тепер РФ — 29.10.1921, с. Александріада, публ. м. Севастополя, тепер АР Крим, Україна) — математик, засновник наук. школи проективно-геометр. напрямку, член-кор. РАН (з 1884), засл. професор Моск. ун-ту (з 1898). Походив із купец. родини. 1867 із золотою медаллю закінчив 3-ю Моск. гімназію та зарахований на матем. відділення Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Після завершення навчання А. залишено «для вдосконалення в науках» та 13.12.1873 затверджено на посаді приват-доцента Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). Дис. «Про геометричні утворення плоских кривих» захистив 13.03.1875 і здобув ступінь магістра. За результатами захисту 03.03.1879 дис. «Про геометричні відповідності стосовно питання про побудову кривих ліній» Радою Моск. ун-ту затверджений у ступені д-ра наук. А. — один з організаторів роботи Харків. матем. т-ва, його голова та редактор праць (1884–1899). Протягом 1873–1898 працював у Харк. ун-ті, від 1879 — на посаді професора, 1898–1921 — проф. Моск. ун-ту, одночасно (до 1907) — директор Моск. Олександр. комерц. уч-ща, директор (1904–1908) Миколаїв. жін. комерц. уч-ща ім. статс-секретаря С. Ю. Вітте, викладач математики (1899–1902) у Вищому тех. уч-щі (тепер Моск. держ. тех. ун-т імені М. Е. Баумана). Декан фіз.-мат. ф-ту Моск. ун-ту (1905–1911). Наук. і творчий доробок — понад 40 праць із *геометрії, аналізу математичного, історії математики, підручники з різн. розділів математики*. Осн. наук. досягнення — у проектив. геометрії, зокрема висловлено необхідність побудови її аксіоматики (див. *Аксиома*). Незалежно від Й. П. Грама (1850–1916, Данія) використав т. з. визначник Грама для дослідження розкладання визнач. інтеграла за ф-лою, запроп. П. Чебишевим.

Пр.: О таблицах смертности. Москва, 1871; Высшая алгебра. Москва, 1899; Элементарная математика. Москва, 1901; Основной курс аналитической геометрии. Москва, 1909; Избранные работы. Харьков, 1955.

Лит.: Гордеский Д. З. К. А. Андреев — выдающийся русский геометр (1848–1921). Харьков, 1955; Черняев М. П. Константин Алексеевич Андреев как геометр // Ист.-мат. исслед. 1956. Вып. 9; История отечественной математики : в 4 т. Киев, 1968–1970; Боголюбов А. Н. Математики. Механики. Биографический справочник. Киев, 1983; Волков В. А., Куликова М. В. Московские профессора XVIII — начала XX веков. Естественные и технические науки. Москва, 2003.

Андреев, Леонід Миколайович (рос. Андреев, Леонид Николаевич; 22.08.1871, м. Орел, тепер РФ — 12.09.1919, с. Нейвола, Фінляндія) — письменник. Писав рос. мовою. Народився в багатодітній сім'ї землеміра. Займався самоосвітою,

закінчив Моск. ун-т (1897). Працював журналістом, ред. газ. «Кур'єр». 1906 змушений виїхати до Німеччини, згодом переїхав на о. Капрі. 1912 подорожував Африкою. Від 1917 жив у Фінляндії. Похований на тер. маєтку Маріюки (Фінляндія), а 1956 перепохований у м. Санкт-Петербурзі. Перше оповідання «Баргамот і Гараська» («Баргамот и Гараська»; 1898) опубліковано в газ. «Кур'єр». Після виходу друком оповідання «Жили-були» («Жили-были»; 1901) в журн. «Життя» почався літ. злет А. Раннім творам притаманні скептицизм, реал. зображення сусп. побут. життя, соц.-психол. проблем та зневіра в людському розумі: «Петько на дачі» («Петька на даче»; 1898), «Ангелик» («Ангелочек»; 1899), «Думка» («Мысль»; 1902), «Безодня» («Бездна»; 1903) та ін. Мотиви соц. протесту, зростання революц. настроїв відображено в оповіданнях і повістях «У темну далечінь» («В темную даль»; 1900), «Життя Василя Фівейського» («Жизнь Василя Фивейского»; 1903) та ін. Події революції 1905–1907 знайшли відголос у п'єсі «До зірок» («К звездам»; 1906), романі «Сашко Жегульов» («Сашка Жегулев»; 1911) та ін. Зневіру в можливості перетворення сусп.-ва на засадах гуманізму й соц. справедливості зображено в оповіданнях «Пітьма» («Тьма»; 1907), повісті «Мої записки» («Мои записки»; 1908), драмах «Цар-Голод» («Царь Голод»; 1908), «Чорні маски» («Чёрные маски»; 1908), «Анатема» («Анатэма»; 1909) та ін. У творчості А. реаліст. тенденції поєднуються з рисами *модернізму*. Вважається родоначальником рос. *експресіонізму*. Поетика творів мала помітний вплив не лише на рос., а й на західноєвроп. л-ру. Укр. мовою твори А. перекладали М. Виноградова, Г. Коваленко, О. Гаморак, В. Сімович, М. Лозинський, О. Копиленко, І. Андрусьяк та ін.

Тв.: Собрание сочинений : в 17 т. Санкт-Петербург, 1910–1916; Сочинения. Избранное автором, 1899–1907. Москва, 2001; Романы; Повести; Рассказы. Москва, 2007; Избранное. Москва, 2010; Укр. перекл. — Любов до ближнього. Київ, 1909; Семеро повішених. Львів, 1912; Чорні маски. Львів, 1912; Життя людини. Львів; Київ, 1922.

Лит.: Андреевский сборник. Исследования и материалы. Курск, 1975; Иезуитова Л. А. Творчество Леонида Андреева (1892–1906). Ленинград, 1976; Беззубов В. И. Леонид Андреев и традиции русского реализма. Таллинн, 1984; Леонид Андреев: материалы и исследования : в 2 вып. / Ред. В. А. Келдыш, М. В. Козьменко. Москва, 2000–2012. Вып. 1; Кен Л., Рогов Л. Жизнь Леонида Андреева, рассказанная им самим и его современниками. Санкт-Петербург, 2010; Леонид Андреев. Далекіе. Близкіе. Сборник: к 140-летию со дня рождения Л. Н. Андреева / Сост., авт. вступ. ст. и коммент. И. Г. Андреева. Москва, 2011; Боева Г. Н. Творчество Леонида Андреева и эпоха модерна. Санкт-Петербург, 2016.

І. Д. Бажинів

Андреев, Микола Андрійович (рос. Андреев, Николай Андреевич; 26.10.1873, м. Москва, тепер РФ — 24.12.1932, м. Москва, тепер РФ) — скульптор, графік, засл. діяч мист-в РРФСР (з 1931). Народився в сім'ї тесляра. Навчався в м. Москві в Строганов. уч-щі (1885–1891) та Уч-щі живопису, скульптури й архітектури (1892–1901) у С. Волнухіна. 1900 брав участь у Всесвіт. виставці в м. Парижі. З 1904 був членом Т-ва передвижників (див. *Пересувних художніх виставок товариство*). Брав участь у здійсненні ленинсько-

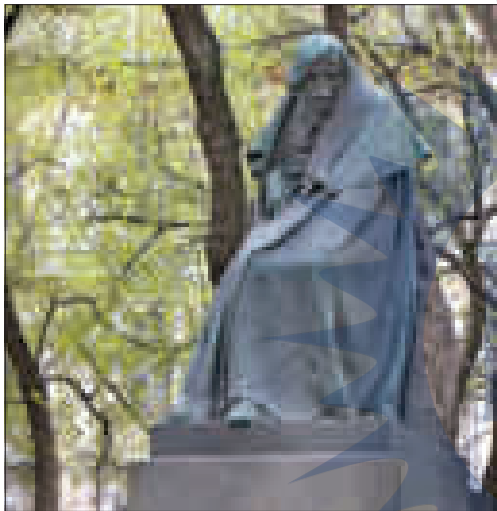

Андреев Костянтин
Олексійович

Андреев Леонід
Миколайович

го плану «монументальної пропаганди». У ранній творчості перебував під впливом передвижників (скульптура «Жниця з дитиною», 1899) та імпресіонізму. Створив низку композит. етюдів («Жінка, що стриже вівцю», бл. 1900 та ін.), серію портретів рос. та укр. письменників і митців (Л. Толстого, Л. Андреева, І. Рєпіна тощо). Був одним із майстрів рос. модерну (барельєфи «Весна» і «Осінь для готелю «Метрополь», м. Москва), 1901). Автор пам'ятника М. Гоголю в м. Москві (1904–1909). Для створення пам'ятника їздив в Україну, робив замальовки укр. селян. 1910 виконав бюст доктору Ф. Гаазу як дар м. Москві. А. звернувся до традиції антич. скульптури при створенні статуї Свободи для обеліска, присвяченого першій Радянській Кон-

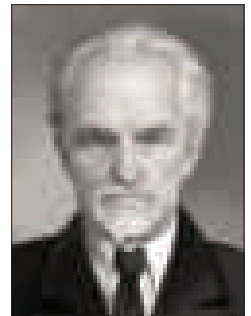
Андреев Микола Андрійович. Пам'ятник М. Гоголю в м. Москві

ституції (1918–1919; не збереглася). Автор стуй О. Герцена та М. Огарьова, встановлених поряд із Моск. ун-том (1920–1922). У реалістич. манері виконав пам'ятник драматургу О. Островському, встановлений біля *Малого театру* в м. Москві (1929). На основі замальовок і скульптур. етюдів із натури створив «Ленініану» (1920–1932), що містить понад 100 скульптурних і низку граф. портретів В. Леніна. Оформляв театральні спектаклі в *Московському художньому академічному театрі* («Каїн» Дж. Байрона, 1920; «Ревізор» М. Гоголя, 1921; «Людина, яка сміється» за В. Гого, 1927–1929 тощо). Брав участь у конкурсах на проекти пам'ятників Т. Шевченкові для міст Києва (1907, 1913), Харкова й Канева (обидва — 1929). Виконав статуєтку «Кобзар» (1910).

Лит.: Трифонова Л. П. Андреев. Москва, 1960; Стернин Г. Художественная жизнь России 1900–1910-х годов. Москва, 1988; Шмидт И. Русская скульптура второй половины XIX — начала XX века. Москва, 1989; Семенова Н. История андреевской Ленинианы: к формированию эстетики казарменного социализма // Искусство. 1990. № 4; Семенова Н. Скульптор Николай Андреев // Наше наследие. 1997. № 43/44; Домогацкая С. П., Красникова И. Ф., Морозова М. Г. и др. Скульптор Николай Андреев. «Кем вы были до 1917 года?». Москва, 2017.

Андреев, Микола Миколайович (рос. Андреев, Николай Николаевич; 28.07.1880, с. Курмани, тепер Сумської обл., Україна — 31.12.1970, м. Москва, тепер РФ) — фізик, академік АН

СРСР (з 1953), почес. доктор-інженер Дрезден. техн. ун-ту (з 1959), іноз. член Польської АН (з 1960), один із засновників наук. шк. акустики в СРСР. 1898 закінчив Моск. кадет. корпус і вступив до Моск. тех. уч-ща. За рік висланий у Саратов. губ. (тепер *Саратовська область*) за участь у студент. виступах. Після повернення у 1899/1900 продовжив навчання в Тех. уч-щі, згодом перейшов слухачем до Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), де від 1-го курсу працював у проф. математики М. Бугаєва (1837–1903, Росія) й асистував йому на лекціях. Через два роки за браком коштів перервав навчання, служив креслярем на Києво-Воронезькій з-ці й оцінювачем нерухомого майна в Моск. міськ. управі. 1904 виїхав до Німеччини, де вступив до Геттінгенського ун-ту, 1906 перейшов до *Базельського університету* у Швейцарії, який закінчив 1909, здобувши ступінь доктора філософії (фізикомат. наук) з відзнакою. Згодом приїхав у м. Москву, де 1909–1917 викладав фізику й математику в серед. школах. Від 1912 — лаборант у Моск. ун-ті, де 1914 склав магістер. іспити й отримав звання приват-доцента. 1914–1917 читав курси з теор. фізики. Деякі з них — електрон. теорію *діелектриків*, статист. *механіку*, теорію *тензорів*, теорію відносності — уперше в Росії. 1918–1920 виконував обов'язки професора фізики в Омському с.-г. ін-ті (тепер Омський держ. аграрний ун-т імені П. А. Столипіна) зі збереженням звання викладача Моск. ун-ту. 1924–1925 — професор фізики й механіки 2-го МДУ. У 1920 в Держ. експеримент. електротехн. ін-ті (тепер Всерос. електротехн. ін-т — філія федер. держ. унітар. підприємства «Російський федеральний ядерний центр — Всеросійський науково-дослідний інститут технічної фізики імені академіка Є. І. Забабахіна», м. Москва) організував акуст. лаб., якою керував до переїзду в м. Ленінград (тепер м. Санкт-Петербург) у 1926. Там працював доцентом, а після організації каф. акустики — професором Ленінград. політех. ін-ту (тепер Санкт-Петербурзький політех. ун-т Петра Великого). 1926–1938 — зав. від. акустики, заст. директора Ленінград. фізико-тех. лаб. (від 1930 — Електрофіз. ін-т, тепер Фізико-тех. ін-т імені А. Ф. Іоффе РАН) і доцент, професор Ленінград. політех. ін-ту. 1933 обраний чл.-кор. АН СРСР. Від 1940 працював у Фіз. ін-ті АН СРСР (тепер Фіз. ін-т імені П. М. Лебедева РАН). З 1953 — академік АН СРСР, зав. відділу Акуст. ін-ту АН СРСР (тепер Акуст. ін-т імені М. М. Андреева РАН). 1955–1962 працював гол. редактором «Акустичного журналу». 1955 підписав «Лист трьохсот» із критикою наук. поглядів і практич. діяльності Т. Д. Лисенка. Осн. дослідження в області акустики (гідроакустика, архітектурна, біол. й нелін. акустика). Створив строгу теорію розподілу звуку в рухомих середовищах. Дослідив поширення звуку вздовж поглин. поверхонь, розробив теорії акуст. фільтрів і звук. хвиль кінц. *амплітуди*. Низка праць присвячена вивченню спектру згасних коливань, дослідженню коливань кристал. і анізотроп. середовищ, питанням реверберації звуку і звукоізоляції, нелін. акустики, поширенню звуку в шаруватих середовищах, електромех. актив. матеріалів. Створив наук. школу в галузі фіз. і тех. акустики. Член Французького фіз. т-ва (з 1908) та Міжнар. акуст. комісії (з 1953). Ім'я А. присвоєно Акуст.

Андреев Микола Миколайович

ін-ту РАН. Герой Соціаліст. Праці (1970). Кавалер чотирьох орденів Леніна (1945, 1950, 1953, 1970), ордена Трудового Червоного Прапора (1944)

Пр.: Решетка, призма, резонатор // Журн. Рус. физ.-хим. об-ва. Физ. отдел. 1915. Т. 47. Вып. 5; Электрические колебания и их спектры. Теоретическое исследование. Москва, 1917; Равновесие и колебания пьезоэлектрического кристалла // Журн. прикл. физ. 1928. Т. 5. Вып. 3-4; Акустика движущейся среды. Ленинград; Москва, 1934. (у співавт.)

Лит.: Глекин Г. В. Николай Николаевич Андреев. Москва, 1980; Народжені Україною : у 2 т. Київ, 2002. Т. 1; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Андреев Н. Н. // Энциклопедия города Омска : в 3 т. Омск, 2011. Т. 3. Кн. 1.

Андреев, Мико́ла Олександрович (рос. Андреев, Николай Александрович; справж. прізвище — Андреев-Вергін; 1822 — 09.02.1898, м. Москва, тепер РФ) — співак (драм. тенор), педагог. Навчався співу приватно у Ф. Ронконі (м. Санкт-Петербург) та А. Буцці (м. Мілан). З 1857 виступав на сценах міст Санкт-Петербурга й Москви. З успіхом виступав в оперних театрах Італії, Австрії, Іспанії, Англії тощо. 1872–1876 — соліст Київ. рос. опери, учасник концертів Київ. відділення Рос. муз. т-ва. Гастролював у м. Харкові. Викладач співу в Київ. муз. уч-щі (1873–1874). Згодом жив і працював у м. Москві.

Мав голос широкого діапазону. Партії: Собінін («Іван Сусанін» М. Глінки), Князь («Русалка» О. Даргомижського), Руальд («Рогнеда» О. Серова), Манріко («Трубадур» Дж. Верді), Едгар («Лючія ді Ламмермур» Г. Доницетті) та ін.

Лит.: Кузьмін М. І. Забуті сторінки музичного життя Києва. Київ, 1972; Гозенпуд А. А. Русский оперный театр XIX века (1873–1889). Ленинград, 1973.

М. І. Кузьмін

Андреев, Мико́ла Петро́вич (рос. Андреев, Николай Петрович; 11.10.1892, м. Казань, тепер РФ — 15.01.1942, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — фольклорист і літературознавець, доктор філол. наук (з 1937). Народився в сім'ї військових. Закінчив 1918 Казан. ун-т. Працював у Казан. ун-ті; 1922–1925 — доцент, 1925–1942 — професор Ленінгр. пед. ін-ту. Від 1920 член Казкової комісії відділу етнографії Рос. геогр. т-ва. Загинув під час блокади м. Ленінграда. Погляди А. сформовано під впливом фін. школи. За зразком «Показчика казкових типів» фін. фольклориста А. Аарне уклад «Показчик казкових сюжетів за системою Аарне» («Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне»; 1929) на основі досліджень укр. і рос. казок, легенд і балад. У 1930-х, після складної методол. перебудови рад. фольклористики, А. рішуче критикував емпіризм і формалізм фін. школи. Осн. праці опубл. нім. мовою: «Легенда про двох великих грішників» («Die Legende von den zwei Erzsundern»; 1924), «Легенда про розбійника Мадея» («Die Legende vom Rauber Madej»; 1927). Окр. статтями й розділами у виданнях з фольклористики чи літературознавства було опубл. «До характеристики українського казкового матеріалу» («К характеристики украинского сказочного материала»; 1934), «Фольклор і література» («Фольклор и литература»; 1936), «Російська балада» («Русская баллада»; 1936 у співавтор.), «Билини. Російський героїчний епос» («Былины. Русский героический эпос»; 1938) та ін. Створив

показчик сюжет. типів укр. казок (опрацьовано понад 5 тис. текстів), який не було опубліковано. А. звернув увагу на зміни, яких зазнають казки в усній традиції, фольклорні паралелі та варіанти крізь призму соц. закономірностей: ментальність та культура народу, особливості побуту, структурну орг-цію оточення оповідача чи творця казки.

Пр.: Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Ленинград, 1929; Ольденбургу Сергею Федоровичу. К 50-летию научно-общественной деятельности. 1882–1932. Москва; Ленинград, 1934; Проблема истории фольклора // Сов. этн. 1934. № 3; К характеристике украинского сказочного материала // Русский фольклор. Хрестоматия для высших педагогических учебных заведений. Москва; Ленинград, 1936; Пушкин и народное творчество // Ученые записки Лен. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. 1938. Т. 14; «Слово о полку Игореве» и народное творчество // Нар. творчество. 1938. № 5.

Лит.: Астахова А. М. Н. П. Андреев в истории советской фольклористики 20–30-х гг. // Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии : в 10 вып. Москва, 1971. Вып. 5; Профессора Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена в XX веке / Сост. Е. М. Колосовой; под ред. В. А. Бордовского. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 2002.

І. П. Березовський

Андреев, Олександр Федорович (рос. Андреев, Александр Федорович; 10.12.1939, м. Ленінград, тепер Санкт-Петербург, РФ) — фізик-теоретик, дійсний член АН СРСР (з 1987, згодом РАН), іноз. член АН Грузії (з 2002). Закінчив 1961 радіофіз. ф-т Моск. фізико-тех. ін-ту. 1959 склав «теор. мінімум» Л. Ландау й став остан. студентом, зарахованим у його групу. Захистив дис. на здобуття наук. ступеня кандидата (1964) та доктора (1968) фіз.-мат. наук. Автор 120 наук. праць, зокрема двох зареєстров. відкриттів. Разом з І. Ліфшицем створив теорію квант. кристалів і передбачив квант. дифузію (1969), а також надкристалізацію квант. кристалів та існування хвиль плавлення й кристалізації. Розв'язав оберн. задачу статист. фізики про особливості термодинам. величин у точці фаз. переходу 1-го роду. Побудував теорію поверхн. станів ^3He в ^4H (андреевські стани). Нагороди та відзнаки: Ленін. премія (1986), Меморіальна премія Саймона (1995), Міжнар. премія Ін-ту теор. та експеримент. фізики ім. І. Я. Померанчука (2004), премії Джона Бардіна (2006) й Демидівська (2011); медаль «Леопольдина» (1987), Золота медаль імені П. Л. Капіци (РАН; 1999); ордени «За заслуги перед Вітчизною» 3-го ступеня (1999) за вел. внесок у розвиток науки, підготовку висококваліфік. кадрів та у зв'язку з 275-річчям РАН, «За заслуги перед Вітчизною» 4-го ступеня (2010). Командор Ордена Заслуг перед Республікою Польща (2010).

Пр.: Квантовые точки для демонстрации добавочных размерностей пространства-времени // Журн. эксперим. и теор. физ. 2007. Т. 132. Вып. 3 (9); Supersolidity of Glasses // Письма в Журн. эксперим. и теор. физ. 2007. Т. 8. Вып. 11; Momentum Deficit in Quantum Glasses // Журн. эксперим. и теор. физ. 2009. Т. 136. Вып. 1 (7); Равновесная форма поверхности кристаллов. Не вблизи критических ориентаций // Успехи физ. наук. 2018. Т. 188. № 11. (у співавт.)

Лит.: Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Абрикосов А. А., Алферов Ж. И., Беляев С. Т. и др. Александр

Андреев Александр Федорович

Федорович Андреев (к 70-летию со дня рождения) // Успехи физ. наук. 2010. Т. 180. № 1.

Андреева, Олена Федорівна (15.06.1914, м. Петроград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ — 06.06.2007, м. Київ, Україна) — композитор, музикознавець, педагог. Народилася в родині. Закінчила семиріч. загальноосвіт. школу (1929) та муз. школу для дорослих м. Луганська. Працювала на паровозобуд. заводі, очолювала сектор худ. самодіяльності. 1928 написала дитячу оперу «Лісова казка», здійснила її постановку на самодіяльній сцені (збереглося лише лібрето твору). 1936 вступила одразу на 4-й курс Київ. муз. уч-ща (тепер Київ. муніципальна академія музики імені Р. М. Глієра). 1937 зарахована до Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*) на два ф-ти: композиторський (клас Л. Ревуцького) та іст.-теоретичний. Працювала викладачем муз.-теор. дисциплін у Студії вихідного дня при Київ. консерваторії (1939–1941). У 1944–1947 служила в Управлінні Міністерства внутр. справ у м. Києві, керувала самодіяльним ансамблем пісні й танцю при загоні регулювальників вулич. руху. За сумісництвом працювала викладачем теор. відділу Київ. муз. уч-ща (1944–1946). У 1945 закінчила з відзнакою Київ. консерваторію. Член Спілки композиторів УРСР (з 1945). Викладач муз.-теор. дисциплін у Київській серед. спеціалізов. школі-інтернаті імені М. В. Лисенка (1945–1967), сприяла відкриттю теор. відділу (1951). Серед її учнів — Т. Бондаренко, Г. Мокрієва, Л. Дичко, І. Пясковський, Л. Хіврич, М. Копиця, Л. Кухтіна, А. Бутук та ін. Від 1960 працювала муз. редактором Укр. філії вид-ва «Радянський композитор», з 1963 — редактором, зав. редакції вид-ва «Мистецтво», 1967–1990 — редактором, старшим редактором, зав. редакції інструмент. музики вид-ва «Музична Україна». Підготувала до друку багатомісн. зібрання творів В. Косенка, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського. Автор Каталогу рукопис. фонду муз. спадщини Л. Ревуцького (1994). Здійснила поновлення автор. тексту за оригіналом та підготовку до видання партитури опери «Тарас Бульба» М. Лисенка. Тривалий час А. була консультантом Центр. будинку нар. творчості, співпрацювала із самодіяльними колективами. У творчості А. переважають жанри камер. музики. Тяжіла до традицій вітчизн. мист-ва. Композиціям притаманна лірична та лірико-епічна образність, експресивність висловлювань; муз. мова вирізняється мелодійністю, свіжістю гармоній, фактур. розмаїттям, тісним зв'язком з укр. нар. пісенністю. Твори: «Урочиста увертюра» для симф. оркестру (1945), кантата «Слава жінкам-трудівницям» (у співавт. з Ю. Рожавською та Л. Левитовою); бл. 30 хорових творів, серед яких «Наймичка» (1937), «Три шляхи» (1939) на слова Т. Шевченка; струнний квартет (1940); для ф-но — дві сюїти (1938, 1943), прелюдії (1937, 1940), Фантазія на тему опери «Тарас Бульба» М. Лисенка (1943), бл. 40 п'єс; інструмент. твори для скрипки, флейти, труби, бандури, баяна («Романс» для труби і ф-но, «Концертна полька» для бандури, обидва — 1957 тощо); понад 20 пісень і романсів («Дівчина в шинелі» на слова О. Суркова, 1945; «В білім цвіті черемші кругом» на слова Є. Будницької, 1961; «Флотська танцювальна» на слова А. Кравцовського, 1963; «Пісня агіткультбригад»

Андреева Олена Федорівна

на слова В. Юхимовича, 1964 та ін.); обробки нар. пісень, перекладення власних творів та ін. композиторів. Муз.-теор. праці: «Основи музичної грамоти» (1953, кілька разів перевидавалася); «Ударні інструменти сучасного симфонічного оркестру» (1985); «Музичний словник» (журн. «Соціалістична культура»; 1960–1969); «Таблиці з нотної грамоти для учнів 1–4 і 5–6 класів музичної школи» (1959, 1960, 1963).

Пр.: Ударні інструменти сучасного симфонічного оркестру. Київ, 1985; Основи музичної грамоти. 5-те вид., випр. і допов. Київ, 1993.

Лит.: Найдюк О. Портрет з архіву: Історія Олени Андреевої // Музика. 2012. № 3.

Т. В. Сіменко

Андрееві мохи (*Andreeaeaceae*) — єдина родина мохоподібних рослин порядку (*Andreeaeales*) і класу (*Andreeaeopsida*). Род. А. м. об'єднує бл. 120 видів невеликих за розмірами мохоподібних рослин зеленого, бурого, червоно-бурого, чорно-бурого кольору, що зростають на каменях і скелях. Листки А. м. різні за формою, складаються з шару однорід. клітин із тонк. волосками, здатними поглинати вологу з повітря, що забезпечує можливість їхнього існування в умовах недостатнього зволоження на скелях і кам'янистих субстратах. А. м. багаторічні, їхні стебла розгалужені, не мають провідних пучків. *Ризоїди* двох типів: плоскі пластинчасті, що вкривають поверхню, і циліндричні — занурені в щілини й отвори субстрату. Розвиток А. м. має певні особливості. На *гаметофіті* утворюється коробочка без ніжки, через тріщини якої висипаються спори. *Протонема* починає ділитися всередині спори, утворюючи багатоклітин. кулю. Спора проростає лише тоді, як залишить коробочку: багатоклітин. тіло розриває оболонку спори й виходить із неї, утворюючи нитки протонеми двох типів. Одні розвиваються в розгалужені зелені пластинки на поверхні каменя, ін. — у безбарв. нитки, що проникають у субстрат і функціонують як ризоїди. За несприятливих умов протонема А. м. утворює розгалуження, вкриті товстою *кутикулою*, які можуть тривалий час перебувати в стані спокою, поновлюючи розвиток за настання сприятливих умов. Ареал А. м. охоплює Пд. і Пн. півкулі; вони зростають у помір. і холодних широтах, високо в горах, на скелях і камінні, утворюючи подушки. А. м. із лишайниками є піонерами заростання кам'янистого субстрату.

Лит.: Жизнь растений : в 6 т. Москва, 1978. Т. 4: Мхи, Плауны, Хвощи, Папоротники, Голосеменные растения; Еленевский А. Г., Соловьёва М. П., Тихомиров В. Н. Ботаника. Систематика высших, или наземных, растений. 4-е изд., испр. Москва, 2006.

Я. О. Межжеріна

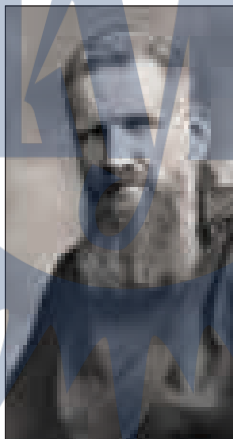
Андреевський, Сергій Аркадійович (10.01.1848, с. Олександрівка, тепер м. Олександрівськ у складі Артємівського р-ну м. Луганська, Україна — 09.11.1918 м. Петроград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — юрист, письменник, критик, перекладач. Писав рос. мовою. Нар. у дворян. родині. 1865 вступив на юрид. ф-т Харк. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). У 1869 був кандидатом на суд. посади при прокурорі Харк. суд. палати, слідчим у м. Карачеві (тепер РФ). У Петербурзькому окруж. суді, працюючи під керівництвом А. Коні, зарекомендував себе як непересічний

суд, оратор. 1878 А. відмовився виступати обвинувачем у справі народниці В. Засулич, яка здійснила замах на петербур. градоначальника Ф. Трепова, через що був відправлений у відставку. Того ж року А. став працювати юрисконсультом у банку, а згодом вступив до *адвокатури*. Був адвокатом із кримін. справ. Судові промови, що зробили його відомим, опубліковані окр. книгою, яка витримала кілька перевидань. А. — автор поем і віршів. З поч. 1880-х друкував свої твори в журн. «Вісник Європи» («Вѣстникъ Европы»). 1881 у кн. «Літ. читання» опубл. його худ. проза й публіцист. твори. Написав низку критич. статей про Є. Баратинського, М. Некрасова, І. Тургенева, Ф. Достоевського, В. Гаршина, М. Лермонтова та ін. 1886 побачила світ перша зб. віршів А., до якої увійшли поеми «На світанку днів» («На утре дней»), «Морок («Мрак»)), «Заручені» («Обрученные»), 1898 — друга збірка. Перекладав рос. мовою твори Е. По, А. де Мюссе, Ш. Бодлера, Сюлли-Прюдом та ін. П. Гравовському належить переспів одного з віршів А. — «Світлий образе привида милото» (1897) та ін.

Тв.: Стихотворения (1878–1885). Санкт-Петербург, 1886; Литературные чтения: Баратынский. Достоевский. Гаршин. Некрасов. Лермонтов. Лев Толстой. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1891; Избранные труды и речи / Сост. И. Потапчук. Москва, 2000.

Лит.: Гусев В. А. Закономерности развития русской литературы последней трети XIX века. Днепрпетровск, 1991; Русская литература рубежа веков (1890-е — начало 1920-х годов) : в 2 кн. / Отв. ред. В. А. Келдыш. Москва, 2000–2001; Русская драма и литературный процесс: к 75-летию А. И. Журавлевой / Сост.: Г. В. Зыкова, Е. Н. Пенская. Москва, 2013.

Андрей (у миру — Шептицький, Роман Марія Александер; 29.07.1865, с. Прилбичі, тепер Яворівського р-ну Львівської обл., Україна — 01.11.1944, м. Львів, тепер Україна) — церков., культур. і громадський діяч, предстоятель *Української греко-католицької церкви*, митрополит Галицький, архієпископ Львівський (з 1901), доктор права (з 1888), доктор теології (з 1894). Походив з аристократич. родини. Початкову освіту здобув удома. 1879–1883 навчався в гімназії св. Анни (м. Краків). 1887 закінчив юрид. ф-т ун-ту в м. Бреслау (тепер м. Вроцлав, Польща) і вступив до колеґії *єзуїтів*. Подорожував Росією; після повернення до м. Кракова, відвідував університет. курси з *богослов'я* та *філософії*. 1888 прийняв *постриг* у Добромильському монастирі отців-*василіан*, узяв чернече ім'я Андрей. Вивчав богослов'я в монастирі єзуїтів у м. Кракові (1892–1894). У 1892 склав довічні чернечі *обітниці* в Кристинопільському василіан. монастирі, того ж року єпископ Юліан (Пелеш) у м. Перемишлі висвятив його на *священника*. 1896–1898 А. — *ігумен* василіан. монастиря св. Онуфрія в м. Львові. 1898–1899 викладав богослов'я в Кристинопільському монастирі. 19.06.1899 *Папа Римський Лев XIII* номінував його на Станіславівського єпископа. Цю *кафедру* він займав від 1899 до 1901, активно зустрічався з *вірними* в найвіддал. кутках Гуцульщини, видав низку послань на гуцул. діалекті; клопотав про заснування *семинарії* в м. Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ, Україна). З 1901 — митрополит Галицький, архієпископ Львівський та єпископ Кам'янець-Подільський. Опікувався формуванням нов. генерації нац. свідомого та

Митрополит Андрей (Шептицький)

високоосвіч. греко-катол. *духовенства*. З цією метою проводив реорганізацію Львів. духов. семинарії, відкрив духовні семінарії в Станіславівській (1906) та Перемишльській (1907) *єпархиях*. 1923 заснував Укр. богослов. наук. т-во, 1924 — періодич. наук. видання «Богослов'я». 1929 створив *Греко-католицьку богословську академію у Львові*. Значну увагу приділяв розвитку чернечої спільноти своєї церкви. 1901 заснував студитський монастир. 1913 на запрошення А. до Галичини приїхали ченці *редемптористи* з Бельгії, які невдовзі прийняли сх. обряд. Опікувався жіночими чернечими спільнотами сх. обряду — сестер Святої Родини, студиток, йосафаток, *мироносиць* тощо. Надважл. справою вважав об'єднання Церков, а одним із чинників зближення — візант. обряд. Засуджував *латинізацію* греко-катол. церкви. Для реалізації екуменіч. ініціатив А. 1907 та 1912 відвідав Росію, сприяв формуванню структур Рос. греко-катол. церкви. З його ініціативи 1917 у м. Санкт-Петербурзі було проведено *синод* Рос. катол. церкви та призначено *єкзархом* для католиків візант. обряду в Росії отця Леоніда (Федорова). А. був ініціатором та ген. секретарем Велеградських конгресів (1907–1927), що розробляли екуменіч. стратегію для східноєвроп. країн. Переймався розбудовою церк. організ. структур. 1939 А. висвятив на єпископа свого наступника отця *Йосифа* (Сліпого). Член *Галицького сейму* й Палати Панів у м. Відні, у 1903–1913 — заступник *маршалка* Галицького сейму. Виступав за надання українцям рівних виборчих прав. Найбільшим здобутком його політ. діяльності була домовленість із владою (1914) про виборчу реформу для збільшення укр. політ. представництва в Галицькому сеймі. На заваді реалізації цих ініціатив стала *Перша світова війна*. Через підтримку політики *Габсбургів* і антирос. виступи А. був арештований рос. владою і депортований до м. Курська, потім — до м. Суздаля. Звільнений після *Лютневої революції* 1917. Відвідав м. Київ, де взяв участь у засіданні *Української Центральної Ради*. Як член Української Національної Ради, вітав проголошення *Західноукраїнської Народної Республіки* (1918) та взяв участь у підготовці «Тимчасового основного закону ЗУНР». Через актив. захист політ. інтересів українства й відмову визнати умови *Ризького мирного договору* 1921 арештований (1923) й депортований до м. Познані. У посланні «Україна в передсмертних судорогах» (1933), спільно з ін. ієрархами УГКЦ, викрив *Голодомор* 1932–1933. Засуджував *нацифікацію* («умиротворення») польською владою українців Сх. Галичини, нищення православ. храмів на Волині. Був актив. доброчинцем: заснував у м. Львові Нац. музей (1913) і підтримував мист. починання М. *Сосенка*, Ю. *Буцманюка*, І. *Труша*, О. *Новаківського*; опікувався нац. культ. т-вами «*Рідна школа*», «*Просвіта*» (див. *Просвіти в Україні*), «*Пласт*», «*Січ*», «*Сокіл*»; своїм коштом облаштовував дитячі сиротинці та садочки; 1903 заснував «*Народну лічницю*», яка надавала безкоштовну мед. допомогу убогим м. Львова та всієї Галичини. Сприяв розвитку укр. кооператив. руху, пропагував гасло «свій до свого по своє», заснував кооператив. ліцей (1908), став співзасновником першого укр. банку — *Земельного банку гіпотечного* (1910). Ставлення митрополита до укр. *національно-визвольного руху* було неоднозначним. Він схвалю-

вав його державотвор. спрямованість, але не сприймав насильницьких форм і методів боротьби. А. підтримав *Акт відновлення Української держави* 30.06.1941. Початково покладаючи сподівання на нім. армію як порятунк від більшовицького гніту, незабаром виступив проти нацизму в численних пастирських посланнях. Засудив знищення нацистами євреїв; врятував бл. 600 осіб, переховуючи їх у *соборі святого Юра у Львові* та у віддалених монастирях. *Беатифікація* А. розпочалася 28.01.1955, але затягнулася через політ. чинники. 2015 Папа Франциск підписав спец. декрет про героїчні чесноти очільника УГКЦ.

Тв.: Твори (аскетично-моральні). Львів, 1994; Твори (морально-пасторальні). Львів, 1994; Пастирські послання : в 4 кн. Львів, 2007–2013; Як будувати рідну хату? Брустури, 2014; Перше слово Пастиря. Івано-Франківськ, 2015; Послання любови. Брустури, 2015.

Дж.: Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944 : в 3 т. / Упор. Ю. Аввакумов, О. Гайова. Львів, 1995–2004; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / Упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. Київ, 2005; Шептицька С. Молодість і поклонання о. Романа Шептицького. Львів, 2015.

Лит.: Москалик Я. Концепція церкви митрополита Андрея Шептицького. Органічно-пневматологічна суть Церкви. Львів, 1997; Васків А. Митрополит Андрей Шептицький про проблеми політичної теорії та практики // Різдво Христове 2000. Статті й матеріали. Львів, 2001; Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / Пер. з фр. Я. Кравець. 2-ге вид., випр. Львів, 2014; Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1929–1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015; Думанська О., Терещук Г. Шептицький від А до Я. Львів, 2015; Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків, 2018; Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принципи «позитивної суми». Львів, 2019.

А. Ю. Васків

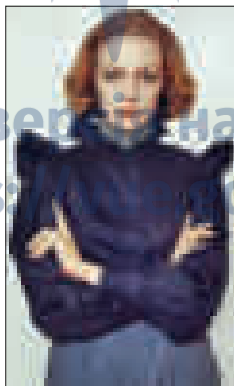
Андрейків, Олександр Євгенович (03.01.1942, смт Мельниця-Подільська Борщівського р-ну Тернопільської обл., Україна) — учений-механік, доктор тех. наук (з 1979), чл.-кор. НАН України (з 1988), засл. діяч науки і техніки України (з 2002). У 1964 закінчив механіко-матем. ф-т Львів. ун-ту (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*), 1969 — аспірантуру Фізико-мех. ін-ту (тепер *Фізико-механічний інститут імені Г. В. Карпенка НАН України*). З 1963 працював у цій наук. установі на різних посадах — від молодшого наук. співробітника до зав. відділу. 1969 захистив кандидат. дис. на тему «Деякі просторові задачі теорії тріщин», 1979 — докт. дис. на тему «Крихке руйнування пружно-пластичних тіл в умовах складних напружених станів». Директор Міжгалуз. центру «Протон» при наук.-тех. комплексі Фізико-мех. ін-ту імені Г. В. Карпенка НАН України (1995–2001), з 2002 — проф. каф. механіки Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Голова тех. підкомітету «Воднева деградація матеріалів» Європ. т-ва з цілісності конструкцій (1995–2002); заст. голови Укр. т-ва з механіки руйнування матеріалів (1992–2002); дійс. Член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (з 1992). Здійснював наук. дослідження з механіки деформівних твердих тіл із дефектами типу тріщин; тріщиностійкості матеріалів; впливу водневміс. середовищ на міцність і довговічність металів; контакт. взаємодії пруж. тіл;

Андрейків Олександр Євгенович

Андрейко Дмитро

Андрейченко Наталія Едуардівна

діагностики матеріалів і елементів конструкцій, зокрема методів акуст. емісії в дослідженнях процесів руйнування. Результати викладено в працях «Оцінка об'ємної пошкодженості матеріалів методом акустичної емісії» (2006), «Теоретичні основи методу акустичної емісії в механіці руйнування» (2007). Зробив внесок у розроблення експеримент. методів визначення характеристик тріщиностійкості матеріалів. Автор понад 400 наук. праць, серед них — 12 моногр. Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1995), премії ім. О. М. Динника Президії НАН України (1987), премії ім. Г. В. Карпенка (2017); премії Ради Міністрів СРСР (1989).

Пр.: Разрушение квазихрупких тел с трещинами при сложном напряженном состоянии. Киев, 1979; Пространственные задачи теории трещин. Киев, 1982; Основы механики разрушения материалов Киев, 1988; Успиват. — Методы оценки трещиностойкости конструкционных материалов. Киев, 1977; Усталостное разрушение и долговечность конструкций. Киев, 1987; Экспериментальная механика материалов. Львів, 2004.

Лит.: 70-річчя члена-кореспондента НАН України О. Є. Андрейківа // Вісник Нац. акад. наук України. 2012. № 1; 75-річчя члена-кореспондента НАН України О. Є. Андрейківа // Вісник Нац. акад. наук України. 2017. № 1; Національна академія наук України. Видатні досягнення. 1918–2018. Київ, 2018.

Андрейко, Дмитро́ (англ. Andreiko, Dmytro; 30.01.1869, с. Романівка, тепер Теребовлянського р-ну Тернопільської обл., Україна — 04.02.1925, м. Нью-Йорк, США) — педагог, громад.-освіт. діяч. Закінчив учительську семінарію в м. Тернополі. Відтоді вчителював у м. Теребовлі. З 1907 жив у США, куди емігрував разом із родиною. Спочатку був дяко-вчителем в укр. парафіяльних школах, а потім до кінця життя працював учителем і директором шкіл у шт. Нью-Джерсі та згодом у м. Нью-Йорку. Член-секретар т-ва «Просвіта» (з 1909), член правління Просвітньої комісії Українського Народного Союзу (обраний конвенціями 1912 і 1914), член гол. уряду Українського Народного Союзу (з 1920). Іздив різними містами США, відвідував укр. громади та пропагував освітан. справу. Від 1920 працював у редакції газети «Свобода» [див. «Свобода» (газета)], був редактором газети для дітей «Цвітка» (1914–1917), щомісячника «Рідна школа» (1918–1919), видань Українського Народного Союзу. Автор «Практичних вказівок для вчителів українських шкіл в Америці» (1916), «Букваря» (1918) та шкільних читанок, переважно опубліковані Видавництвом Сирітського дому Василіянок у м. Філадельфії. Збирав і записував укр. нар. пісні. Упорядкував дві збірки «Звуки України» (1919, 1923, видані в Німеччині), що містили ноти й текст понад 600 пісень. Працював також над виданням фортеп. творів, нотними збірками й підручниками.

Лит.: Ясінський Б. Андрейко Дмитро // Тернопільський енциклопедичний словник : в 4 т. Тернопіль, 2004. Т. 1; Маркусь В. Андрейко Дмитро // Енциклопедія української діаспори : в 7 т. Нью-Йорк; Чикаго, 2009. Т. 1.

Андрейченко, Наталія Едуардівна (рос. Андрейченко, Наталія Едуардовна; 03.05.1956, м. Москва, тепер РФ) — актриса, засл. артистка РРФСР (з 1984). Народилася у сім'ї службовців. Закінчила 1977 Всесоюз. держ. ін-т кінематографії (тепер Всерос. держ. ін-т кінематографії імені

С. А. Герасимова; майстерня С. Бондарчука та І. Скобцевої). Знімається в кіно з 1975. У 1991 виїхала до США, уклавши шлюб з режисером М. Шеллом. 2005 після розлучення повернулася в Росію. З 2014 живе у Мексичі, де відкрила будинок духовних практик і пропагує вегетаріанство та сиродієння. Стала відомою як виконавиця ролей у фільмах: «Сибіріада» (1978, реж. А. Кончаловський; фільм отримав Гран-прі Каннського кінофестивалю), «Мері Поппінс, до побачення!» (1983, режисер Л. Квініхідзе). Знялася у фільмах укр. режисерів: В. Денисенка («Женці». 1979), Б. Савченка («Мужність», 1980, 7 серій), П. Тодоровського («Военно-польовий роман», 1983; фільм висувався на «Оскар»); Г. Юнвальда-Хількевича («Двоє під одною парасолькою», 1983), Р. Балаєна («Леді Макбет Мценського повіту», 1989). Серед ін. фільмів: «Степанова пам'ятка» (1977), «Степ» (1978), «Торговка і поет» (1979), «На переправі коней не міняють» (1980), «Петро Великий», «Пробач» (обидва — 1986), «Тихий Дон» (1994, вийшов на екрани МКФ у м. Вальядоліді (Іспанія, 1984); премія Ленінського комсомолу (1984). Найкраща актриса року за опитуванням журналу «Радянський екран» (1987).

Т. Д. Мороз

Андрєлла, Михайло (псевд. Оросвігівський, Феодул, Христовул; 1637–1639, с. Росвігово, тепер у складі м. Мукачєва Закарпатської обл., Україна — 1710, с. Іза, тепер Хустського р-ну Закарпатської обл., Україна) — письменник, ієрей православної церкви. Богослов. освіту здобував у містах Трнаві, Відні, Братиславі. Був висвячений у сан священника, однак 1669 А. виведено поза клір. У період гострого протистояння прихильників Католики церкви та кальвіністів (див. *Кальвінізм*), що послаблювало позиції унійної Мукач. єпархії, А. оголосив себе правосл. священником і продовжив служити на парафіях у селах Бєдєві, Сасовому, Воніговому, Ізі, м. Севлюші (тепер Виноградів). Був ув'язнений у Мукач. фортеці (1679). Обійшов із проповідями закарп. села, застерігаючи від покори католицизму. Володів лат., грец., угор., пол. мовами. Знав історію церкви та розумівся на причинах протестант. реформ. руху в Європі. Значний вплив на творчість А. мали твори П. Могилы, З. Копистенського, І. Галаятовського. Написав кілька полем. повчань, найвідоміші серед яких «Логос» (1691–1692) та «Оборона в'їрному кождому чєлов'їку» (1697–1701), «Трактат против латинов» (тригтомна праця, яку було знищено). Рукописи творів зберігалися в єпископ. б-ці м. Ужгорода, проте згодом зникли. Твори не мали чіткої композиції та єдиного сюжету. Його мова сполучає елементи церковнослов'ян. та діалектної, нерідко введено лат., угор. та пол. елементи. Використано епізоди з життєвого досвіду А., деякі іст. відомості. Наскрізно думкою А. є протиставлення правосл. віри вкрай критично оцінюваним католицизму й протестантизму. Порушував со-

ціальні теми, позиціонує себе захисником постраждалих від сусп. несправедливості.

Лит.: Панькевич І. Михайл Оросвегуйский чи Михайл Феодул. Ужгород, 1925; Духовно-полемические сочинения иерея Михайла Оросвиговского Андреллы против католичества и унии. Прага, 1932; Мельник В. Видатний закарпатський полеміст XVII століття // Жовтень. 1957. № 5; Микитась В. Л. Видатний письменник — полеміст // Літ. в школі. 1957. № 3; Микитась В. Л. Український письменник-полеміст Михайло Андрелла. Ужгород, 1960; Грицай М. С., Микитась В. Л., Шолом Ф. Я. та ін. Давня українська література. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 1989.

Архієпископ Ігор (Ісиченко)

Андрєни, земляні бджоли (*Andrena*) — рід бджіл роду *Перетинчастокрилий*. Один із найбільших за кількістю таксонів рід тварин: включає бл. 2 000 видів. Бджоли дрібного та серед. розміру (8–17 мм), забарвлення різном.: чорне, коричневе, зеленкувате, сине. Голова і груди густо опушені сір. або біл. волосками. Кінцеві сегменти черевця часто черв. або помаранчеві. А. живуть колоніями, оселяються в піщаному ґрунті, у місцях, позбавлених рослинності: часто на узбіччях доріг, галявинах, де самиці риють нірки — іноді до 100 ходів поруч. Стінки нір, які мають вигляд тунелів із невел. глух. відгалуженнями, А. змащують особл. секретом, що застигає у водонепроникну плівку. Потомство А. годують сумішшю пилку з медом — т. з. тістом, на яке зверху бджола відкладає яйце, після чого закриває вхід до камери земляною пробкою та облаштовує наступну камеру. Більшість видів дає 1 покоління на рік, деякі — 2. Поширені майже по всьому світу, крім Пд. Америки та Океанії. А. є запилювачами квіткових рослин. Неагресивні, не становлять небезпеки навіть за близького сусідства з людиною.

Лит.: Фауна України: в 40 т. Київ, 1977. Т. 12: Бджоліні. Вип. 5: Бджоли — андрєни; Michener Ch. The Bees of the World. Baltimore, 2007.

Я. О. Межжеріна

Андрєюк, Катєрина Іванівна (27.11.1927, с. Маяки Біляївського р-ну Одес. обл., тепер Україна — 01.03.2013, м. Київ, Україна) — вчена-мікробіолог, доктор біол. наук у галузі с.-г. мікробіології (з 1968), професор (з 1981), чл.-кор. НАН УРСР (з 1981), засл. діяч науки УРСР (з 1987). Навчалася в Одес. с.-г. ін-ті (1946–1947), закінчила Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова (1951; тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). Вступила до аспірантури Ін-ту мікробіології НАН УРСР (1951), де захистила канд. дис. «Мікробіологічні дослідження деяких торфокомпостів» (1955). Працювала в Ін-ті мікробіології та вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України: учений секретар (з 1955), старший наук. співробітник (з 1961), зав. відділу заг. і ґрунтової мікробіології (з 1968), радник при дирекції ін-ту (2001–2013). Разом з ін. провідними науковцями ін-ту А. сформувала наук. школи еколого-фізіол. досліджень ґрунт. мікрофлори та вивчення біогеохім. діяльності мікроорг.-мів. Осн. проблематика праць: визначення закономірностей екол., фізіол., систематики *стрептоміцетів* [тема докт. дис. «Еколого-фізіологічні дослідження ґрунтових стрептоміцетів» (1968)]. Під керівництвом А. створено колекцію стрептоміцетів, виділених із різних ґрунтів України, Росії, Білорусі, Грузії,

Андрєни. Андрєна червоноплемиста (*Andrena stigmatica*)

Андрєюк Катєрина Іванівна

Вірменії, Азербайджану, Німеччини, Монголії і ґрунтосубстратів Антарктиди. Колекція, що налічує понад 2000 штамів, постійно поповнюється і є джерелом для селекції продуцентів широкого спектра біологічно актив. сполук і антибіотиків. Результати цих робіт узагальнені в монографіях «Ґрунтові актиноміцети та вищі рослини» (1972) та «Актиноміценти ґрунтів півдня Європейської частини СРСР та їхня біологічна активність» (1974). Розробила наук. засади оптимізування функцій мікробних угруповань для поліпшення екол. стану та підвищення родючості орних земель; новий методол. підхід у ґрунт. мікробіології, згідно з яким мікробне угруповання розглядається як складна, саморегул., ієрарх. система, яка має певну просторову, таксоном. і функціональну структури. Під керівництвом А. вивчалася корозійна активність ґрунт. мікрофлори в умовах техногенезу, яка спричиняє мікробіол. корозію магістрал. нафтопроводів, газопроводів, кабелів зв'язку, підземн. резервуарів, тунелів метрополітену тощо. А. вперше виявлено феросферу — специфічну зону підвищеної біол. активності мікроорг-нів, які мешкають безпосередньо поруч із металевими спорудами. Запропоновано критерії агресивності ґрунту й експрес-метод оцінки корозійної активності бактерій. Розроблено 2 держ. стандарти України. Наук. доробок А. — понад 270 наук. праць, із яких 14 моногр., численні авт. свідоцтва й патенти. Нагороди та відзнаки: премії імені Д. К. Заболотного (1974) та Ради Міністрів СРСР (1983), орден княгині Ольги III ступеня (2008).

Пр.: У с п і в а в т. — Литотрофніе бактерії і мікробіологіческая коррозія. Київ, 1977; Мікробная коррозія и ее возбудители. Київ, 1980; Ферросфера — зона взаимодействия микроорганизмов и металла в подземной среде // Актуальные проблемы биологических повреждений и защиты материалов, изделий, сооружений. Москва, 1989; Основы экологии почвенных микроорганизмов. Київ, 1992; Функціонування мікробних ценозів ґрунту в умовах антропогенного навантаження. Київ, 2001; Мікробна корозія підземних споруд. Київ, 2005.

Лит.: 80-річчя члена-кореспондента НАН України К. І. Андрюк // Вісник Нац. акад. наук України. 2007. № 11; Катерина Іванівна Андрюк. До 85-річчя від дня народження // Мікробіол. журн. 2012. Т. 74. № 6; Світлої пам'яті Катерини Іванівни Андрюк // Мікробіол. журн. 2013. Т. 75. № 3.

Андрич, Іво (хорв. Andrić, Ivo; серб. Андрић, Иво; 09.10.1892, с. Долац біля м. Травник, тепер Боснія і Герцеговина — 13.03.1975, м. Белград, тепер Сербія) — письменник, громад. діяч, член Сербської АН (з 1946), лауреат Нобелівської премії з літератури (1961), Герой Соціалістичної Праці (з 1972). Писав сербсько-хорват. мовою (латинською графікою, поширеною серед хорватів). Нар. у сім'ї ремісника. Закінчив 1919 ун-т у м. Граці (Австрія). Брав участь у нац.-визвол. русі «Молода Боснія», за що був заарештований (1914–1917). У 1920–1930-х працював у посольствах і консульствах Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — *Югославії*) у різн. країнах. 1941 залишив дипломат. діяльність і повернувся до м. Белграда. З 1954 — голова Спілки югослав. письменників. Перші зб. поезії в прозі: «Ех Ponto» (1918) і «Неспокій» («Nemiri»; 1920). На основі фольклор. мотивів різних народностей Боснії написав цикл оповідань, які було опубліковано трьома окр. виданнями «Оповідання»

(«Priповetke»; 1924, 1931, 1936). У трилогії романів «Міст на Дрині» («Na Drini cuprija»; 1945), «Травницька хроніка» («Travnicka chronica»; 1945), «Панночка» («Gospodjica»; 1945) відтворив життя боснійців під владою чужоземців. До творчої спадщини А. належать також зб. опові-

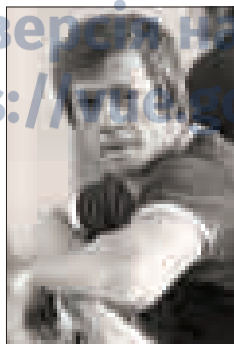
Андрич Іво

дань, повістей та романи: «Притча про візирого слона» («Priča o vezirovom slonu»; 1948), «Проклятий двір» («Prokleta avlija»; 1954), «Панорама» («Panorama»; 1958) та ін. Автор літ.-крит. праць про *Петра II Петровича*, *В. Караджича*, *Ф. Гойю*, *М. Горького* та ін. У творах А. використовував іст. тематику для філос. осмислення сучасності, сенсу буття людини й пошуків виходу з криз. ситуації. Характерною ознакою стилю є психол. аналіз та універс. символізм. Укр. мовою окр. твори А. переклали С. Панько, І. Ющук, З. Гончарук та ін.

Тв.: Most na Žepi. Sarajevo, 1967; Prokleta avlija. Sarajevo, 2007; Na Drini cuprija. Zagreb, 2013; Priča o vezirovom slonu i druge novele. Zagreb, 2014; У к р п е р е к л. — Міст на Дрині. Київ, 1957; Проклятий двір. Київ, 1957; Зеко. Київ, 1958; Притча про візирого слона та інші новели. Київ, 1973.

Лит.: Ющук І. Світець людяності // Притча про візирого слона та інші новели. Київ, 1973; Панько С. Нобелівський лауреат // Панько С. Дороги, друзі... Нотатки письменника. Ужгород, 1974; Лауреаты Нобелевской премии : в 2 кн. / Пер. с англ. Москва : Прогресс, 1992. Кн. 1; Savić Benghiat D., Skoric S., Đukić Perišić Z. Jewish Portraits in the Works of Ivo Andrić. Toronto, 2005; Müller M. Die Selbst- und Fremdwahrnehmung der bosnischen Völker in der historischen Prosa von Ivo Andrić und Isak Samokovlija. Frankfurt am Main, 2006; Деркач О. М. Проблема «жіночої долі» як критерій типізації персонажів (на матеріалі оповідань Іво Андрича 20-х — 30-х рр.) // Компаративні дослідж. слов'ян. мов і літератур: Пам'яті акад. Л. Булаховського. 2011. Вип. 16; Vuksanović M. Delo Ive Andrića. Beograd, 2018.

В. Г. Гримич

Андриіанов Микола Юхимович

Андриіанов, Мико́ла Юхі́мович (рос. Андриянов, Николай Ефимович; 14.10.1952, м. Владимир, тепер РФ — 21.03.2011, м. Владимир, РФ) — спортсмен, гімнаст (спорт. гімнастика), засл. майстер спорту СРСР (з 1972), засл. тренер СРСР (з 1987), чемпіон. Нар. у робітничій сім'ї. З 1964 відвідував Дитячо-юнацьку спорт. школу, де його наставником зі спорт. гімнастики був засл. тренер СРСР М. Толкачов. 1964 отримав перший розряд із гімнастики. 1966 дебютував на всесоюз. змаганнях і став абсолют. чемпіоном СРСР серед юнаків. 1968 у складі юнацької збірної СРСР узяв участь у міжнар. юнацьких змаганнях «Олімпійські надії» у Румунії, а 1969 став чемпіоном Всерос. спартакіади школярів. Ви-

ступав за Спорт. т-во «Буревісник». З 1972 — майстер спорту, увійшов до складу дорослої збірної СРСР. 1971 дебютував на Чемпіонаті Європи в м. Мадриді, де здобув 2 золоті (за опорн. стрибок і вправи на коні), 2 срібні та 2 бронзові медалі (зокрема в багатоборстві). Саме тут А. уперше в історії гімнастики виконав на міжнар. змаганнях потрійне сальто в зіскоку із попередини, вдвічі ускладнив вправи на брусах, коні та вільні. 1972 став абсолют. чемпіоном СРСР на Чемпіонаті СРСР у м. Києві та завоював Кубок СРСР на змаганнях у м. Москві. На *Літніх Олімпійських іграх 1972* у м. Мюнхені А. став олімп. чемпіоном у вільних вправах, срібним призером у команд. змаганнях та бронзовим — в опорному стрибку. Посів перше місце у вільних вправах і опорн. стрибку на Чемпіонаті Європи 1973 у м. Греноблі. На Чемпіонаті світу 1974 у м. Варні здобув золоту медаль у вправах на кільцях. 1975 виборов 4 золоті медалі на Чемпіонаті Європи в м. Берні (вільні вправи, бруси, поперечина, опорн. стрибок) і виграв Кубок світу в м. Лондоні. На *Літніх Олімпійських іграх 1976* у м. Монреалі став абсолют. чемпіоном, загалом здобув 7 нагород — 4 золоті (багатоборство, вільні вправи, кільця, опорний стрибок), 2 срібні (команд. змагання, бруси) та бронзову (кінь). На Чемпіонаті світу 1978 став абсолют. чемпіоном, а також отримав золоту медаль у вправах на кільцях і 3 срібні (командні змагання, опорн. стрибок, бруси). На Чемпіонаті світу 1979 у м. Форт-Верті (США) із командою СРСР здобув золоту медаль у команд. змаганнях, а в індивід. змаганнях — срібну в опорному стрибку. На *Літніх Олімпійських іграх 1980* у м. Москві А. була довірена честь виголосити Олімп. присягу від імені всіх учасників змагань. На Олімпіаді загалом виборов 5 медалей, з яких 2 золоті (командні змагання, опорн. стрибок), 2 срібні (вільні вправи, багатоборство), бронзова (поперечина). На трьох Олімпіадах загалом здобув 15 медалей (7 золотих, 5 срібних та 3 бронзові), більше ніж будь-який спортсмен на той час. Одразу після Олімпіади 1980 перейшов на тренер. роботу. 1981 закінчив Владимир. держ. пед. ін-т. Працював старшим тренером молодіж. збірної СРСР (1981–1991) і дорослої збірної РФ (1991–1992). Розробив власну методику підготовки гімнастів, за якою підготовлено 15 олімп. чемпіонів і чемпіонів світу. Обирався членом ЦК ВЛКСМ та кандидатом у члени Бюро ЦК ВЛКСМ (1984–1988). Автор книги «Шукай свою стежку» (1988). Був головою Федерації гімнастики РРФСР (1985–1992). Упродовж 12 років як суддя міжнар. категорії брав участь у суддівстві міжнар. змагань із гімнастики (зокрема на *Літніх Олімпійських іграх 1988* і *Літніх Олімпійських іграх 1992*). У 1994–2002 працював тренером у Японії в компанії «Асакі». За опитуваннями двічі визнавався найкращим тренером Японії, 7 його вихованців стали чемпіонами країни. 2002–2011 — директор Владимир. спеціалізов. дитячо-юнацької школи олімп. резерву з гімнастики ім. М. Г. Толкачова. За кількістю завойованих медалей А. двічі занесений до *Книги рекордів Гіннеса*. За опитуванням усіх міжнар. спорт. федерацій, проведеним компанією *Bi-Bi-Ci*, А. визнаний найкращим гімнастом 20 ст. Загалом мав бл. 60 міжнар. спорт. нагород. Нагороджений орденами Леніна (1976), Трудового Червоного Прапора (1980), «Знак Пошани» (1972), почес.

знаком «Спортивна слава Росії» (2002), медаллю «За трудову звитягу» (1989). Лауреат премії Ленін. комсомолу (1987). Почес. громадянин м. Владимира (з 1981). 14.10.2016 відкрито пам'ятник А. в м. Владимирі в Андріановському сквері.

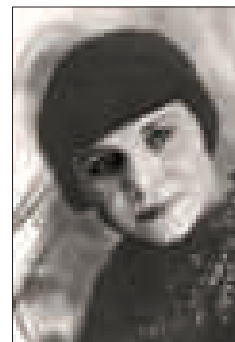
Пр.: Ищи свою тропу. Москва, 1988.

Лит.: Николай Андрианов / Сост. В. Л. Голубев. Москва, 1978; Самин Д. К. Н. Е. Андрианов // Самин Д. К. Самые знаменитые спортсмены России. Москва, 2001; Андрианов Николай Ефимович (Род. 14.10.1952) // Почетные граждане города Владимира. Владимир, 2003; Кукленко Д. В., Хорошевский А. Ю. 100 знаменитых спортсменов. Харьков, 2005; Штейнбах В. Л. Олимпийские чемпионы: Российская империя, СССР, СНГ, Российская Федерация. Москва, 2008; Шуваев В. З. Триумф провинциального тренера. Владимир, 2014.

Андрієвич, Калєник (кін. 16 ст., місце нар. невідоме — 1-а пол. 17 ст., місце смерті невідоме) — військовий діяч, *гетьман Запорозького Війська* у 1609–1610 (у тогочас. джерелах як гетьман не згадується, однак фактично він виконував відповід. функції) і 1624–1625. Походження невідоме. Брав участь у війні *Речі Посполитої* проти Московського царства 1609–1618, зокрема під час осади м. Смоленська 1609–1611. Проголошений гетьманом у жовтні 1624. Уклав союз із *Кримським ханатом* у січні 1625. Намагався вплинути на процес формальної легалізації Православ. церкви в Речі Посполитій, особливо після відновлення православ. ієрархії 1620 (після *Брестської унії* 1596 православ. ієрархії в Речі Посполитій не існувало). Відправив до *Вального сейму* посольство на чолі з Я. *Острияницею*, метою якого було обстоювання інтересів Православ. церкви. Втратив посаду (дата невідома) через невдачу цього посольства.

Лит.: Брехуненко В., Нагельський М. Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI — першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань // Укр. археограф. щорічник. 2004. Вип. 8–9. Т. 11–12; Войтович Л., Голубко В. Історія війн і військового мистецтва: у 3 т. Харків, 2019. Т. 2.

Андрієвич, Маргарита (справж. прізвище та ім'я — Крамар, Харитина Андріянівна; 26.09.1912, с. Мошни, тепер Черкас. р-ну Черкас. обл., Україна — 25.07.1992, с. Чорторія Кіцман. р-ну Чернів. обл., Україна) — актриса, письменниця. Нар. у бідній селян. родині. Рано осиротіла, виховувалася в дитбудинках м. Києва. Здобула професію тесляра. Працювала на судноремонт. заводі. 1937 закінчила Київ. держ. ін-т театр. мист-ва (тепер *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого*). 1937–1940 працювала в Полтав. муз.-драм. театрі ім. М. Гоголя. Від 1940 — в Харків. театрі ім. Ленін. комсомолу, який тоді перебазувався до м. Чернівців. Разом із цим театром під час *Другої світової війни* була в евакуації, виступала у військ. частинах різних фронтів. 1954–1978 (з перервами) — зав. літ. частини Чернів. укр. муз.-драм. театру ім. О. Кобилянської. З 1955 — член Спілки театр. діячів України. З 1962 — член Спілки письменників України. У жовтні — грудні 1978 працювала зав. бібліотеки в м. Чернівцях. Виконавиця ролей: Ганни («Безталанна» І. *Карпенка-Карого*), фрау Міллер («Підступність і кохання» Ф. *Шіллера*), Орги («Вій вітерець!» Я. *Райніса*), Наталки («В степах України» О. *Корнійчука*), усі — в Полтав. муз.-

Андрієвич Маргарита

драм. театрі ім. М. Гоголя. У 1940–1952 А. зіграла 55 ролей у 44 спектаклях на сцені Чернів. укр. муз.-драм. театру. Літ. діяльність почала займатись у Чернів. театрі 1957. За п'єсу «Я вірю» (постановка 1958 Чернів. укр. муз.-драм. театру), написану в співавтор. з М. Акименком, здобула премію на респ. конкурсі. З 1959 почала писати твори під псевдонімом Андрієвич, публікувала їх у газ. «Літературна Україна», «Радянська Буковина», «Молодий буковинець». Автор п'єс: «Леся» (1959), «Титарівна» (1963), «Пугачівна» (1963), «Марічка» (1970) тощо; оповідань, повістей та новел «У новорічну ніч» (1963), «Махмутка» (1967), «Поки живі сини» (1971), «За високими мальвами» (1972) та ін.; зб. оповідань і новел «Крізь лет років» (1987), перекладів, зокрема одноймен. казки В. Шульжика «Бременські музиканти» (1972), та театр. рецензій. У творах відображала соц.-побут. проблематику, спираючись на фольклор. мотиви. Нагороджена орденом «Знак пошани» (1960).

Тв.: Леся. Київ, 1962; Крізь лет років. Ужгород, 1987.

Лит.: Сулятицький Т. В. Чернівецький обласний український музично-драматичний театр імені О. Ю. Кобилянської. Київ, 1987; Андрієвич Маргарита // Особові фонди і колекції Державного архіву Чернівецької області / Відп. ред. С. Виллюк. Чернівці, 2017.

П. К. Медведик

Андрієвич, Роман Павлович (19 ст., дати та місце нар. і смерті невідомі) — поет, драматург. Писав укр. та рос. мовами. Нар. на Полтавщині. Перебував на військ. службі. Наприкінці життя після виходу у відставку мешкав у м. Переяславі. Творчість припадає на 1820–1850-ті. Поезії А. в романт. стилі розкривали нещасл. долю лірич. героя («Чуже не своє»), змальовували нар. звичаї — «Ворожіння» («Гадань»), минуле й сучасне Бахчисарая («Хан-Сарай», «Сарай», «Мечеть», «Мавзолей»), природу та життя народів Кавказу — «Спогади про Кавказ» («Воспоминание о Кавказе»). Автор комедії «Побут Малоросії в першій половині 18 ст.» («Быт Малороссии в первую половину 18 ст.», пізніша назва — «Пан Сосюрченко»), надрук. у додатку до журн. «Московский телеграф» («Московский телеграф») — «Новий живописець суспільства й літератури на 1831 р.» («Новый живописец общества и литературы на 1831 г.»). У творі вперше в укр. драматургії зображено представника провінц. заможного селянства, яке прагнуло перейняти панські звичаї, жити за прикладом столич. дворянства.

Тв.: Быт Малороссии в первую половину XVIII столетия // Українська драматургія першої половини XIX століття. Маловідомі п'єси. Київ, 1958; Пан Сосюрченко // Чайка: Український (або юго-руський) альбом пісень, дум, казок, байок, віршів і тощо. Київ, 1876.

Лит.: Лобас П., Шубравський В. Роман Андрієвич — поет і драматург // Рад. літературознав. 1972. № 11; Калениченко Н. Л. Українська література XIX ст. Київ, 1977; Гончар О. І. Просвітительський реалізм в українській літературі: Жанри та стилі. Київ, 1989; Українська література у портретах і довідках: Давня Література — література XIX ст. Київ, 2000; Ковпик С. Основні складові поетики української драматургії першої половини XIX ст. Кривий Ріг, 2011.

П. О. Лобас

Андрієвська, Олександра Олексіївна (05.05.1900, м. Одеса, тепер Україна — 31.07.1982, м. Київ, тепер Україна) — вчена, педагог, філолог, доктор

філол. наук (з 1970), професор (з 1971). Народилася в сім'ї О. О. Андрієвського — педагога, публіциста, історика, літературознавця, громад. діяча. Племянниця М. О. Андрієвського — філолога й педагога. 1916 закінчила Київ. жіночу гімназію А. Дучинської та вступила на історико-філол. ф-т Вищих жіночих курсів, який 1922 був об'єднаний із Київ. ун-том. Дипломну роботу писала з історії філософії в проф. О. Гілярова, після чого залишилася працювати в нього на кафедрі. 1922 була зарахована дійсним членом Київ. філос. т-ва. З жовтня 1922 працювала в Академії наук співробітником Комісії словника живої мови, була перекладачем із франц. і нім. мов на українську для Книгоспільки та Просвітницького відділу Дніпросоюзу. Від січня 1923 працювала інструктором у бібліотеч. секції нар. освіти, з жовтня того ж року — у бібліотеці укр. Червоного хреста. Читала лекції на Червоноармійських бібліотеч. курсах, працювала у клубах, організовуючи освіт. гуртки. З 1924 для провадження наук. роботи вступила до пед. семінару Київ. ін-ту нар. освіти (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), після закінчення працювала в секції експеримент. педагогіки й пед. психотехніки в професора О. Раєвського і в секції рефлексології К. Мокульського в цьому ін-ті. З лютого 1925 навчалася в аспірантурі при пед. кафедрі Ін-ту соц. забезпечення. Крім роботи над промоційною працею, розробляла питання психоаналізу педології та пристосування його до пед. практики, досліджувала можливості використання його методики в системі тогочас. виховання. 1927 захистила промоційну працю про методи дослідження розум. розвитку дитини й роль у ньому мови. Пед. роботу розпочала в школі в бюро профорієнтації підлітків при Ін-ті праці, читала курс психології на ф-ті дефектології та соц. виховання. Від 1937 — викладач франц. мови на щойно створеному ф-ті інозем. мов Київ. ун-ту. Водночас завідувала франц. секцією Держ. курсів інозем. мов ім. М. Гельца. Відтоді її наук. профілем стала філологія. 1970 захистила докторську дисертацію «Невласне-пряма мова в сучасній французькій художній прозі». А. — активний дослідник лексики, синтаксису та стилістики франц. мови, новатор у галузі лінгвостилістики й лінгвістики тексту. Мала вплив на розвиток франц. лексикології, теор. граматики та лінгвостилістики, а також становлення сучас. школи романістики в Україні. Автор понад 100 праць, найвагомішими з яких є франц.-укр. (1955) та укр.-франц. словник (1963), виданий у співавтор. з Л. Яворовського, а також навч. посібники франц. мовою: «Курс лексикології французької мови» («Cours de lexicologie française»; 1958), «Синтаксис сучасної французької мови» («Syntaxe du français moderne»; 1973).

Пр.: Французько-український словник: Близько 50000 слів. Київ, 1955. (у співавт.); Cours de lexicologie française. Kiev, 1958; Precis de syntaxe française. Lviv, 1962; Несобственно-прямая речь в художественной прозе Луи Арагона. Киев, 1967; Syntaxe du français moderne. Kiev, 1973.

Лит.: Андрієвська Олександра Олексіївна // Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / Авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк. Київ, 2005; Венгрєвська М. А., Сторожук І. Я. Олександра Олексіївна Андрієвська — перекладознавець // Пробл. семантики слова, речення та тексту. 2010. Вип. 25; Крючков Г. Г., Бурбело В. Б., Соломарська О. О. Внесок профе-

Андрієвська Олександра Олексіївна

сора О. О. Андрієвської в розвиток романської філології в Україні. Нарис життя й діяльності до 110-ої річниці від дня народження професора Олександри Олексіївни Андрієвської // Пробл. семантики, прагматики та когнітивної лінгв. 2010. Вип. 18; Андрієвська Олександра Олексіївна // Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. — 1941 р.) / Авт.-уклад. Л. В. Гарбар. Київ, 2017.

О. О. Кравченко, Ю. В. Підвальна

Андрієвська-Боденчук, Тетяна Михайлівна (21.09.1955, м. Одеса, тепер Україна) — піаністка, нар. артистка України (з 2016). Сестра І. Андрієвського. Закінчила Одес. держ. консерваторію ім. А. В. Нежданової (тепер *Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової*) по класу О. Маслак (1978) і асистентуру-стажування Київ. держ. консерваторії ім. П. І. Чайковського (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*), керівник М. Сук (1981); з 1981 — солістка *Національної філармонії України*. Водночас старший викладач кафедри спец. ф-но Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського. У репертуарі як класич. твори (І. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. Бетховена та ін.), так і музика сучас. укр. композиторів. Піаністка виступає соло й у складі камер. ансамблів (зокрема, зі своїм братом — скрипалем І. Андрієвським) або в супроводі симф. оркестрів (серед диригентів — В. Гнедаш, М. Дядюра, В. Матюхін, В. Редя, М. Скорик, М. Сукач, А. Шароєв та ін.). Постійно бере участь у міжнар. фестивалях «Київ-Музик-Фест», «Прем'єри сезону», «Форум музики молодих», «Літні музичні вечори». Концертувала за кордоном (Вірменія, Грузія, РФ, Фінляндія). Лауреат Респ. конкурсу музикантів-виконавців ім. М. Лисенка (тепер *Міжнародний музичний конкурс імені Миколи Лисенка*; друга премія, 1978), Міжнар. конкурсу виконавців ім. П. Лантьє (третя премія, 1995, м. Париж).

Андрієвський, Борис Юрійович (28.07.1898, с. Безсали, тепер Полтав. обл., Україна — 20.10.1962, м. Клівленд, шт. Огайо, США) — учений у галузі *хірургії*; професор (з 1939), громадсько-політ. діяч. Брат Д. Андрієвського. Нар. у сім'ї священика. Освіту здобув на мед. ф-ті Харків. мед. ін-ту (1926). 1938 захистив дис. «Експериментальні та клінічні дані про дію деяких соляних розчинів при наглій кровотечі» й отримав ступінь доктора мед. наук. Працював асистентом, доц. Всеукр. ін-ту вдосконалення лікарів у м. Харкові (1926–1938); проф. каф. хірургії Дніпропетр. ін-ту вдосконалення лікарів (1938–1941). Був наук. секретарем трьох Всеукр. з'їздів хірургів, одним із керівників Харків. хірург. т-ва. Під час нім. окупації періоду *Другої світової війни* разом з ін. лікарями та науковцями домогся дозволу на відкриття у м. Дніпропетровську (тепер м. Дніпро) мед. ін-ту, де очолював каф. хірургії (1942–1943). У 1943 працював зав. кафедри та клініки хірургії Львів. медико-природнич. фахових курсів. 1944 емігрував. У м. Мюнхені заснував перший шпиталь для колиш. військовополонених і втікачів з України; 1944–1952 продовжував хірург. практику в лікарнях міст Відня (Австрія), Берліна, Мюнхена, Регенсбурга (Німеччина), Міннеаполіса, Чикаго, Клівленда (США). Брав участь у громадсько-політ. житті укр. діаспори. Ініціатор створення і член Укр. лікар. т-ва в Німеччині. Політ. діяльність прова-

див в Укр. визвольному фронті, був головою Політ. ради закордон. частин ОУН. Досліджував і впроваджував у мед. практику кровозамінні розчини, зокрема препарат, який назвав «Українфузин»; займався питаннями хірургії печінки, лікування випадіння та раку прямої кишки, туберкульоз. перитоніту, трансплантації сечоводів, резекції шлунку, суглобів та ін. Автор бл. 30 наук. праць переважно укр. мовою в різних царинах хірургії. Дійсний член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (з 1949); член і співголова (з 1960) Укр. лікарського т-ва Пн. Америки; член редколегії «Лікарського вісника» у США (1954–1961).

Пр.: *Діагностика та хірургічне лікування стегнової пропуклини* // Харків. мед. архів. 1926; *Післяопераційні психози* // Психоневрологія. Харків, 1936; *Лікування дуоденальної фістули післяшлункової резекції* // Праці Ін-ту вдосконалення лікарів. Харків, 1938; *Удосконалення екстраплеврального пневмотораксу* // Праці Всеукр. туб. ін-ту. 1940. № 11.

Лит.: Воевідка Я. Проф. д-р Б. Андрієвський. Посмертна згадка // Лікар. вісник. 1963. № 28; Мовчан Ю. Людина, патріот, лікар. Жмут спогадів про Б. Андрієвського // Лікар. вісник. 1963. № 28; Пундій П. Українські лікарі: в 3 т. Львів; Чикаго, 1994. Т. 1; Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Львів, 2002; Зіменковський Б., Гжегоцький М., Луцик О. Професори Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1784–2009. Львів, 2009.

Я. В. Ганіткевич

Андрієвський, Вадим Олексійович (26.12.1912, м. Брест-Литовськ, тепер м. Брест, Білорусь — 12.01.1994, м. Львів, Україна) — спортсмен, фехтувальник (фехтування на шаблях), тренер, засновник львів. школи фехтування, засл. тренер СРСР (з 1957), канд. пед. наук (з 1954), професор (з 1981). У дитинстві та юності мешкав у м. Харкові. Навчався в Харків. машинобуд. технікумі, але на третьому курсі залишив його та перейшов на курси інструкторів Держ. ін-ту фіз. культури України (тепер *Харківська державна академія фізичної культури*). Фехтуванню навчався з 1928 у тренера П. Заковорота (1871–1951, Україна), учасника *Літніх Олімпійських ігор 1900* у м. Парижі. У 1932–1936 навчався в Держ. центр. ін-ті фіз. культури (тепер Рос. держ. ун-т фіз. культури, спорту, молоді та туризму, м. Москва, РФ). Після закінчення працював на посаді зав. кафедри володіння холод. зброєю Держ. ін-ту фіз. культури України в м. Харкові (1936–1940). Майстер спорту СРСР (з 1937). У роки *Другої світової війни* пішов добровольцем на фронт, був командиром 25 ліжного батальйону 11 армії Пн.-Зх. фронту. Тяжко поранений у боях під м. Равою-Руською (тепер Львів. обл.), отримав інвалідність (втратив око). Направлений на службу до Гол. управління Всевобучу. З 1945 очолив кафедру рукопаш. бою та фехтування Держ. центр. ін-ту фіз. культури. У серпні 1946 демобілізувався. Відтоді працював у новостворен. Львів. держ. ін-ті фіз. культури (тепер *Львівський державний університет фізичної культури імені І. Боберського*): зав. кафедри фехтування та важкої атлетики (1948–1967); ректор (1967–1974). Після 1974 до кінця життя продовжував викладати в ін-ті. Як спортсмен брав участь (до 1952) у змаганнях всесоюз. та респ. рівнів. Багаторазовий призер першостей УРСР та СРСР із фехтування. Попри інвалідність став чемпіоном СРСР 1948 з фехтування на шаблях. Як тренер

Андрієвська-Боденчук Тетяна Михайлівна

Андрієвський Борис Юрійович

Андрієвський Вадим Олексійович

підготував понад 50 майстрів спорту СРСР, понад 25 р. був старшим тренером збірних команд УРСР та СРСР із фехтування. Серед його учнів — 5 засл. тренерів СРСР, 9 засл. тренерів союз. республік. Його вихованці стали першими з-поміж укр. фехтувальників олімп. призерами (Є. Череповський, 1956; В. Станкович, 1968, 1972). Серед учнів — педагоги, тренери й майстри спорту СРСР (К. Чернишенко, І. Манаєнко, В. Євтушенко, М. Худоярова, В. Колесников та ін.). А. розробляв методики підготовки спортсменів, програми для фехтувальників, узагальнював досвід кафедр ін-тів фіз. культури. Був тренером збірної СРСР на *Літніх Олімпійських іграх 1972* і *Літніх Олімпійських іграх 1976* та керівником першої комплекс. наук. групи під час підготовки збірної команди СРСР до Олімп. ігор і збірної УРСР до VII Літньої Спартакіади народів СРСР (1979). Підготував 9 кандидатів наук. Автор наук. публікацій, навч. посібників. Нагороджений орденами Червоного прапора (1944), «Знак Пошани» (1961), Трудового Червоного Прапора (1971), Вітчизняної війни I ступеня (1985) та медалями «За оборону Москви» (1945), «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945» (1945), «За трудову доблесть» (1975). Від 1994 у м. Львові щороку проходить Всеукр. турнір із фехтування пам'яті А.

Пр.: Фехтование на шпагах // Теория и практика физ. культ. 1947. № 5; Як ми готуємо майстрів клинка // Фізкультура і спорт. 1957. № 9; Фехтование // Под общ. ред. В. А. Аркадьева. Москва, 1959; Техническая подготовка // Фехтование. Москва, 1964.

Лит.: Енциклопедія олімпійського спорту України / За ред. В. М. Платонова. Київ, 2005; Бусол В., Дьоміна О., Бусол В. Вадим Андрієвський — видатна постать українського спорту // Фіз. активність, здоров'я і спорт. 2012. № 3; Бусол В. Поєдинок думки і волі: 26 грудня 2012 року виповнилося би 100 років від дня народження Вадима Андрієвського // Олімпійська арена. 2012. № 1; Андрієвський Вадим Олексійович: життєвий шлях та науково-педагогічна / Уклад. І. Свістельник. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів, 2016.

Андрієвський, Віктор Никанорович (псевд. — Ліберець; 11.11.1885, м. Полтава, тепер Україна — 15.09.1967, м. Дорнштадт, земля Баден-Вюртемберг, Німеччина) — педагог, публіцист, громад.-політ. діяч. Закінчив 1907 природнич. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Викладав товарознавство та хімію в 7-класному Полтав. комерц. уч-щі. Член Полтавської «Громади». Автор статей у часописах *«Літературно-науковий вісник»*, *«Рідний край»*, *«Сніп»*. Земський діяч на Полтавщині. Співзасновник *Української демократичної хліборобської партії* (1917). Комісар нар. освіти Полтав. губ. (1917–1918). Співорганізатор Першого губерн. з'їзду Рад Полтавщини (30.04.1917–01.05.1917). Член Союзу хліборобів-власників (1918–1919). У лютому 1919 переїхав до м. Станіслава (тепер м. Івано-Франківськ), де працював на посаді урядовця для особл. доручень та очолював відділ із ввезення продовольства Управління Головноуповноваженого з харчування Галичини й Буковини. Учасник Надзвичайного з'їзду *Української національно-демократичної партії*, обраний до її керівних органів (м. Станіслав, 28–29.03.1919). Увійшов до складу Респ. хорової капели під керівництвом О. Кошиця і гастролював

Андрієвський Віктор Никанорович

Андрієвський Дмитро Юрійович

у ЗУНР (м. Станіславів, Стрий), Чехословаччини та Австрії. 1920 емігрував до Чехословаччини. 1920–1921 займався культ.-освіт. діяльністю в таборах інтернованих вояків Галицької армії (міста Ліберець і Німецьке Яблонне, тепер Яблонне-в-Под'ештеді, Чехія). Директор гімназії та культ.-освіт. референт Укр. громади в м. Каліші (Польща). Автор статей у часописі «Табір» (м. Каліш). Наприкінці 1920-х переїхав до м. Белграда (тепер Сербія). Очолював місц. Укр. громаду. Голова Управи Союзу укр. орг-цій в Югославії. У роки *Другої світової війни* емігрував до Німеччини. Автор антисоціаліст. публікацій в укр. емігрант. пресі, спогадів «З минулого» (т. 1–2; 1921–1923), «Три Громади» (1938), праць «Микола Лисенко у соту річницю народження 1842–1942» (1942), «Микола Міхновський. Нарис суспільно-політичної біографії» (1950) та ін.

Пр.: З минулого : в 2 т. Берлін, 1921–1923; Три громади. Спогади з 1885–1917 рр. : в 2 ч. Львів, 1938; Микола Лисенко: В соту річницю народження (1842–1942). Львів, 1942.

Лит.: Короткий В. А., Ульяновський В. І. Андрієвський Віктор Никанорович (1885–1967) // Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920 : у 3 кн. Київ, 2000. Кн. 1; Павлишин О. Українці Наддніпрянщини у Східній Галичині в 1918–1920 рр. // Галичина. Івано-Франківськ. 2012. № 20–21: На пошану М. В. Кутутика.

О. Й. Павлишин

Андрієвський, Дмитро Юрійович (27.09.1892, с. Бодаква, тепер Лохвицького р-ну Полтав. обл., Україна — 30.08.1976, м. Дорнштадт, земля Баден-Вюртемберг, похов. у м. Мюнхені, Німеччина, 2010 перепохов. у м. Львові, Україна) — публіцист, політ. діяч, дипломат. Брат Б. Андрієвського. Нар. у сім'ї священника. Навчався 1911–1912 у Харків. ун-ті (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), Ін-ті цивільних інженерів у м. Санкт-Петербурзі (1912–1917). У 1918–1921 на дипломат. службі. 1921 очолював консульський відділ Надзвичайної дипломат. місії УНР у м. Берні. 1922 переїхав до м. Брюсселя. Навчався на інженер. ф-ті Ун-ту м. Гента. Згодом працював за фахом інженера в різних фірмах Бельгії. Водночас займався громад.-політ. діяльністю. У 1920-х друкувався в журн. «Національна думка» (орган Групи укр. нац. молоді, м. Прага, видавався 1924–1927) та «Розбудова нації» (1928–1929 — орган *Проводу українських націоналістів* як міжорганізац. координац. центру; 1929–1934 — орган *Проводу укр. націоналістів* як керівного органу *Організації українських націоналістів* (ОУН), правонаступник журн. «Національна думка»). Член ред. колегії останнього. А. опублікував у цих виданнях низку статей ідеол. змісту, одна з яких («Розбудова нації», опубл. 1927 в журн. «Національна думка») дала назву одноймен. період. виданню. Брав актив. участь у орг-ції Конгресу укр. націоналістів (28.01.1929–03.02.1929), на якому засн. ОУН. Деякі праці А., зокрема «Тези про ідеологічні засади українського націоналізму та організаційні завдання Проводу українських націоналістів» (1928, не опубл.), виступи на Конгресі укр. націоналістів 1929, стаття «Наша позиція» («Розбудова нації», 1928, № 1) та його листування з Є. Коновальцем відіграли визначальну роль у розробці ідеології ОУН. Після розколу ОУН 1940 належав до ОУН(м), виконував функції референта зовніш-

ної політики. У 1944 політ'язень концтабору *Заксенгаузен*. 1948 увійшов до складу Укр. нац. ради як представник ОУН(м). У 1974–1976 — почесний голова Сенату ОУН.

Лит.: Кучерук О. Дмитро Андрієвський і процес підготовки першого Конгресу українських націоналістів 1929 р. // Укр. визвольний рух. 2006. 36. 8; Українська революція. 1917–1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи : у 3 кн. / Авт.-упоряд.: О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт, В. Я. Ревеґук. Полтава, 2017. Кн. 1.

Андрієвський, Іван Самійлович (1759, с. Дроздівка, тепер Куликівського р-ну Чернігів. обл., Україна — 29.10.1809, м. Москва, тепер РФ) — ветеринар, лікар, перекладач, основоположник ветеринарної освіти в Рос. імперії. Народився в сім'ї православного священика. Навчався в Київ. духовній семінарії, *Києво-Могилянській академії*, мед. освіту здобув 1786–1789 на мед. ф-ті Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Від 1796 працював прозектором каф. анатомії Моск. ун-ту. 1803 захистив докт. дис. на тему «Анатомічні спостереження, що свідчать про ймовірність наявності глистів у кишківнику» («*Dissertatio inauguralis medica, sistens observationes anatomicas, insuptionem intestinorum verminosam illustrantes*») й одержав ступінь доктора медицини. 1805–1809 працював на каф. худоболікування відділення лікар. (або медичних) наук Моск. ун-ту на посаді екстраординар. професора каф. ветеринарії. Першим у Рос. імперії розпочав викладати основи ветеринарії. Читав лекції з гігієни, фізіології, патології, терапії домашніх тварин і венеричних хвороб. Автор перших підручників «Короткий нарис анатомії свійських тварин» (1804) і «Початкові основи медицини, ветеринарії, або худоболікування» (1805), що істотно вплинули на становлення та подальший розвиток ветеринар. науки в Рос. імперії. А. належить переклад із франц. мови «Нового повного методичного лікарського порадища». В 3 ч. (1793) та ін. книг із ветеринар. медицини. Похований на Лазарівському цвинтарі в м. Москві.

Пр.: Новый полный методический лечебник конской, скотской и других домашних животных, как то: овец, коз, свиней, собак, кошек и домашних птиц : в 3 т. Москва, 1793–1807; Начальные основания медицины, ветеринарии, или скотолечения. Москва, 1805; Наставление, или изображение правил, собственно принадлежащих к сбережению конского здоровья. Москва, 1975.

Лит.: Щебетюк Н. Плани розвитку сільськогосподарської науки в Україні на початку 30-х рр. ХХ ст. // Переяслав. літопис. 2016. Вип. 9.

Н. Б. Щебетюк

Андрієвський, Ігор Михайлович (08.06.1959, м. Одеса, тепер Україна) — скрипаль, диригент, педагог, музикознавець, канд. мистецтвознавства (з 1991), засл. діяч мист-в України (з 2009). Брат піаністки Т. *Андрієвської-Боденчук*. Закінчив 1982 Одес. консерваторію (тепер *Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової*), клас скрипки П. Меламеда, клас диригування В. Базилевича та 1999 *Національну музичну академію України ім. П. І. Чайковського* (клас диригування А. Власенка), де 1985–1987 проходив асистентуру-стажування (клас скрипки проф. О. Горохова) та 1988 закінчив аспірантуру (клас Т. Золосової). 1991 захистив кандидат. дис. «Виконавські засоби музичної виразності як ін-

тонаційна система в сучасній скрипковій музиці». Викладає в Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського: з 1987 — асистент, з 1988 — викладач, з 1993 — доцент, з 2012 — професор. Серед учнів: І. Сташевська, Л. Матейко, В. Попадюк. Член Нац. спілки композиторів України (з 2002). А. — худ. керівник і гол. диригент камер. оркестру «ARCHI» (з 1991), засновник і перша скрипка струн. квартету «ARCHI» (з 1991), творчий керівник і гол. диригент камер. оркестру студентів Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського (з 1995), диригент Ансамблю класич. музики ім. Б. Лятошинського при Нац. будинку орган. та камер. музики України (з 1999). Концертує як соліст-скрипаль (у репертуарі 24 каприси Н. *Паганіні*, 3 сонати і 3 партіти Й. С. *Баха*, 6 сонат Е. Ізаї тощо). Гастролював у Німеччині, Австрії, Італії, Швейцарії, Франції, Іспанії, Польщі, Сербії, Словаччині, Литві, Росії. Здійснив перші виконання нових творів сучас. композиторів (серед них духов. концерт-реквієм «Сон» І. Шербакова, «Реквієм» О. Костіна, каната-містерія «Коліскова очерету» І. Алексійчук, камерна кантата «Геро мертвопетлює» О. Козаренка). Лауреат Респ. конкурсу скрипалів ім. М. Лисенка (1988).

Пр.: Виконавські та педагогічні принципи Олексія Горохова // Наук. вісник Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. 2010. Вип. 91.

Лит.: Бентя Ю., Юсипей Р. Диригент зі скрипкою в руках // Музика. 2011. № 3.

Г. І. Ганзбург

Андрієвський, Леонід Іванович (14.03.1942, м. Лубни Полтав. обл., тепер Україна) — графік, живописець, художник книги, журналіст, публіцист, літературознавець, мистецтвознавець, історик, громад. діяч, нар. художник України (з 1998), член Академії критики, мист-ва та естет. наук України (з 2016). Нар. у робітничій родині. У дитинстві та юності мешкав із батьками спочатку в Криму, згодом — у м. Советська Гавань Хабаров. краю, тепер РФ (1954–1957, 1958–1961). Мистец. освіту здобув у худ. студіях у м. Лубнах (у В. Симонюти; 1957–1958) та м. Советській Гавані (у Д. Новикова; 1958–1961). Працював робітником на заводі (м. Советська Гавань; 1958–1961). 1961–1964 служив у лавах Збройних сил СРСР на Дал. Сході. З 1964 — у м. Києві: робітник заводу «Ленінська кузня» (1964–1965); художник, гравер-літограф Київ. заводу худ. кераміки (1965–1966); старший майстер оформлюв. цеху творчо-виробн. комбінату Худ. фонду України (1966–1967); худ. редактор відділу друк. реклами (1967–1969), гол. художник, заст. голови худ. ради Київ. реклам. комбінату (1969–1975); заст. начальника, гол. художник, заст. голови худ. ради худ.-конструктор. бюро «Укрторгреклама» (1975–1976). Закінчив 1976 заочне відділення ф-ту журналістики Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Відтоді працював зав. відділу худ. оформлення вид-ва «Наукова думка» (1976–1991). Член Спілки журналістів УРСР (з 1982), член Нац. спілки художників України (з 1993). У 1991–1993 — гол. художник вид-ва «Свенас», 1993–1998 — гол. художник вид-ва «Аконіт». Від 1994 — член президії, заст. голови Укр. фонду культури. З 1998 працює директором вид-ва «Криниця». Водночас займався викладац. діяльністю: професор Київ. держ. ін-ту декоративно-приклад. мист-ва

Андрієвський Ігор Михайлович

Андрієвський Леонід Іванович

Оригінальна версія на <https://vue.gov.ua>

і дизайну ім. М. Бойчука (тепер Київ. держ. академія декор.-приклад. мист-ва і дизайну ім. М. Бойчука; 2000–2001), професор, зав. кафедри графіч. дизайну Інституту дизайну, архітектури та журналістики (2004–2011). Голова правління благодійної орг-ції «Шевченківський фонд — XXI століття» (2001–2004), член Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (з 2003). З 2017 обраний першим віце-президентом Академії критики, мист-ва та естетич. наук України. Оформив понад 100 видань, серед яких книги: І. Пархоменко «Василь Штернберґ» (1978); П. Толочко «Київ і Київська земля в епоху феодалної роздрібності XII–XIII сторіч» («Київ і Київська земля в епоху феодалної роздробленості XII–XIII століть»; 1980); «Стародавній Київ» («Древний Киев»; 1983); альбом «Крізь віки. Київ в образотворчому мистецтві XII–XX століть» (упорядники Ю. Белічко, В. Підгора, 1982); «Музей західного та східного мистецтва в Києві» (1983); «Одеський музей західного та східного мистецтва» (1984); «Київський університет. 1834–1984» (укр. рос. мовами, 1984); В. Рубан «Український портретний живопис першої половини XIX століття» (1984); «Державний музей українського образотворчого мистецтва УРСР» (1985); альбом «Мистецтво, народжене Жовтнем. Українське радянське образотворче мистецтво та архітектура. 1917–1987» (упоряд. Ю. Белічко, С. Кілессо, 1987); «Олександр Лопухов» (автор-упоряд. М. Криволапов; 1991); «Українське народне малярство XIII–XX століть. Світ очима народних митців» (1991); О. Федорука «Василь Хмелюк» (1996); Д. Степовика «Михайло Парашук Життя і творчість» (1994); Я. Запаса «Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга» (1995). Також оформив альбоми М. Забоченя, О. Поліщука, В. Яцюка «На спомин рідного краю. Україна у старій листівці» (2000), В. Яцюка «Не забудьте пом'янути... Шевченківська листівка як пам'ятка історії і культури, 1890–1940» (2004, переклад, 2009); В. Рубан-Кравченко «Мистецькі роди України. Кричевські і українська художня культура. Василь Кричевський» (2004); «На межі II–III тисячоліть. Художники Києва. Із древа життя українського образотворчого мистецтва. Живопис. Графіка. Скульптура» (2009) і «Розмай Незалежної України. Художники Києва. Українське образотворче мистецтво 1991–2011 років...» (обидва — автор-упоряд. В. Андриєвська, 2011). Окрім книжкової графіки, має твори в ін. видах і жанрах мист-ва. Зокрема, виконав монумент.-декор. розписи в Чехословаччині (укр. павільйон у м. Празі, 1989). Автор живопис. творів (пейзажів), графіч. композицій, теор. праць із питань образотворч. мист-ва і статей. Мав персональні виставки в Укр. фонді культури (1995, 1996). Творчість А. досліджували Ю. Белічко, О. Журавель, Д. Малаков, В. Підгора, Д. Степовик, С. Шевченко та ін. Нагороди і відзнаки: Держ. премія України ім. Т. Шевченка (разом з укладачами В. Отковичем, В. Свенціцькою за альбом «Українське народне малярство XIII–XX століть. Світ очима народних митців»; 1995), літ.-мистец. премія ім. І. Нечуя-Левицького (2012). Має урядові нагороди (медалі). Лауреат всеукр. і міжнар. книжкових конкурсів.

Літ.: Белічко Ю. Кристалізація любові // Пам'ять століть. 2007. № 3; Белічко Ю. Леонід Андриєвський — художник книги: літопис життя і творчості. Київ, 2012; Черем-

них В. Творча свобода чи конформізм: кожен робить власний вибір // Журналіст України. 2013. № 11; Малаков Д. Творчі обрії Леоніда Андриєвського // Київ. 2018. № 9–10.

М. Г. Лабінський

Андриєвський, Митрофан Олександрович (1842, м. Канів, тепер Черкас. обл., Україна — 14.05.1887, м. Катеринослав, тепер м. Дніпро, Україна) — філолог, педагог. Брат О. О. Андриєвського, дядько О. О. Андриєвської. Нар. у сім'ї священика. Закінчив 1862 іст.-філол. ф-т Київ. ун-ту (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Учителював у містах Рівному, Коростишеві, Катеринославі (тепер м. Дніпро). Від 1885 працював інспектором нар. училищ у м. Мелітополі. 1861 в журн. «Основа» опубл. дослідження А. «Рухомі звуки малоруської мови» («О подвижных звуках в малорусском языке»). У праці «Дослідження тексту пісні Ігорю Святославичу» (1879–1880) здійснив критич. аналіз і реконструкцію тексту «Слова о полку Ігоревім», дав коментар до різничотань. Досліджував також південноруську іст. топографію та ідентифікацію топонімів із чинними топограф. реаліями. Матеріали надруковано в журн. «Київська минувшина» («Киевская старина», 1882–1885). У 1884 в м. Одесі опубл. переказ думи «Втеча трьох братів з города Азова, із турецької неволі» із коментарями А., що є ґрунтовним наук. дослідженням укр. нар. епосу.

Пр.: Исследование текста песни Игорю Святославичу : в 4 гл. Екатеринослав, 1879–1880; Перепетовское поле: разыскание в области летописной топографии // Киев. старина. 1882. № 9; Козацкая дума о трех азовских братьях в пересказе с объяснениями и разбором ее. Одесса, 1884; О Припонтийской Скифии // Реф. заседаний VI Археол. съезда в Одессе. 1884. № 6.

Літ.: Нейман Ц. Г. Андриевский М. А. Козацкая дума о трех азовских братьях. Одесса, 1884 // Киев. старина. 1884. № 5; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. М. А. Андриевский // Киев. старина. 1892. Т. 39. № 12; Непомнящий А. А. Страницы изучения Крыма украинскими историками в конце XIX — начале XX века: историко-библиографический аспект // Культура народов Причерноморья. 2001. № 22; Палиенко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX — початок XX ст.). Київ, 2005; Дослідники історії Південної України : в 2 т. Київ, 2016. Т. 2. Р. Ф. Кирич

Андриєвський, Олександр Іванович (26.08.1900, м. Харків, тепер Україна — 18.01.1976, м. Львів, тепер Україна) — фізик, засл. діяч науки і техніки УРСР (з 1964). У 1929 закінчив Харків. ін-т народ. освіти ім. О. Потебні (тепер Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). 1929 організував на базі фіз. лаб. Харків. ін-ту інженерів залізн. транспорту (тепер Український державний університет залізничного транспорту) випуск ртут. тиратронів і газотронів для експеримент. і виробн. цілей. 1941 разом з ін-том евакуйований до м. Ташкента, де працював до 1945, поєднуючи виклад. діяльність із роботою токаря на з-ді оборон. значення. Упродовж 1945–1954 — зав. каф. фізики Харків. ін-ту залізн. транспорту; від 1955 — у Львів. політех. ін-ті (тепер Національний університет «Львівська політехніка»): професор, зав. каф. фізики (до 1975), проректор із наук. роботи (1955–1968). Дослідження в галузі розряду газового й елек-

Андриєвський Олександр Іванович

тронно-йон. процесів і напівпровідник. (див. *Напівпровідники*) матеріалів. Основоположник львів. школи дослідження напівпровідник. матеріалів. Відповід. редактор жур. «Фізична електроніка». Нагороджений орденами Леніна та Труд. Червоного Прапора.

Лит.: Андрієвський Олександр // Учені вузів Української РСР. Київ, 1968; Андрієвський Олександр Іванович // Львівщина та львів'яни / Упоряд.: Л. С. Василенко, М. В. Войтович, В. М. Губенко та ін. Львів, 2004; Андрієвський Олександр Іванович. Завідувач кафедрою фізики (1945–1976 рр.) // Лопатинський І. Є., Гончар Ф. М., Лахощкий Т. В. та ін. Історія кафедри фізики «Львівської політехніки». Львів, 2010.

М. Д. Тимочко

Андрієвський, Олександр Юхимович (03.08.1869, с. Бирине, тепер Новгород-Сіверського р-ну Черніг. обл., Україна — 15.06.1930, м. Київ, Україна) — фольклорист, етнограф, педагог. Нар. в сім'ї селянина. Закінчив 1893 іст. відділ *Київської духовної академії*. У 1893–1917 — викладав лат. мову, працював інспектором у гімназії м. Чиги, директором і викладачем у гімназії м. Владивостока, директором народних шкіл у м. Тамбові. Упродовж 1917–1920 — інспектор дух. семінарії в м. Києві. З 1921 — наук. співробітник ВУАН. Працював над іст.-бібліогр. дослідженнями, продовжував і поглиблював працю Б. Грінченка «Література українського фольклору. 1777–1900» («Література украинского фольклора. 1777–1900»). Розпочав опрацьовувати матеріали 1800–1916, підготував до друку перший том «Бібліографії літератури з українського фольклору» (1930). Роботу над другим томом завершити не вдалося. Бібліограф. покажчик складається з чотирьох частин: «Предметовий покажчик», «Покажчик власних імен», «Покажчик географічний» і «Покажчик періодичних видань». У передмові до видання представлено характеристику відомих подібних праць О. Лазаревського, П. Єфименка та ін., наголошено на актуальності роботи Б. Грінченка та зауважено про неповноту охоплення матеріалів. Бібліограф. покажчик А. високо оцінювали фольклористи та етнографи, зокрема акад. Ф. Коллеса й В. Перети.

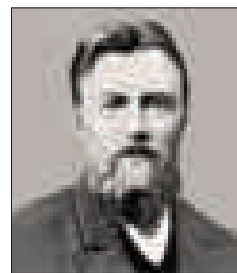
Пр.: До історії видання «Літератури українського фольклору» Б. Д. Грінченка // Етногр. вісник. 1926. Кн. 2; Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930.

Лит.: Зеленин Д. Обзор советской этнографической литературы за 15 лет // Сов. этн. 1932. № 5–6; Мороз М. Бібліографія українського народознавства : у 3 т. Львів, 1999. Т. 1. Кн. 1.

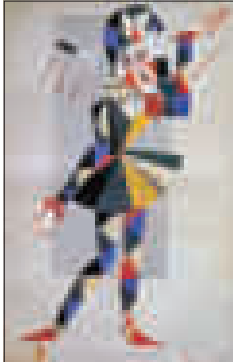
Андрієвський, Олексій Олександрович (псевдоніми і криптоніми: Андибер, А. Каневський, Ол. Канівець, Перебендя, А. А., А-р., А. Т-ий; 28.03.1845, м. Канів, тепер Черкас. обл., Україна — 22.07.1902, м. Київ, тепер Україна) — учений, громадський діяч, педагог, історик, літературознавець. Батько О. О. Андрієвської, брат М. О. Андрієвського. Навчався 1862–1865 на іст.-філол. ф-ті Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). У листопаді 1865 вступив на Київ. пед. курси. Після завершення навчання (1866) призн. на посаду викладача рос. мови й словесності Катеринослав. (тепер м. Дніпро) гімназії. 1871 А. перевели до м. Одеси, де він викладав у Рішельєвській, з 1872 — у 2-й Одес. гімназії. 1877 отримав призначення до м. Архангельська (те-

пер РФ), проте через стан здоров'я переїхав до м. Тули (тепер РФ). 1878 через хворобу вийшов у відставку й повернувся до м. Одеси. Викладав у юнкер. уч-щі, давав приватні уроки. 1879 був арештований і до 1881 перебував у засланні в м. В'ятці (тепер м. Киров, РФ). У цей час як співробітник місцевого статист. комітету брав участь у підготовці зб. наук. праць «Століття В'ятської губ.» («Столетие Вятской губ.»). 1881–1885 — редактор неофіц. частини «Київських губернських відомостей» («Киевскія губернска вѣдомости»). Був також редактором газ. «Одеський вісник» («Одесский вѣстник»), членом редакційної колегії журн. «Київська старовина» («Киевская старина»), газет «Труд» та «Зоря» («Заря»). Працював (1885–1890) інспектором гімназії м. Златопіль (тепер у складі м. Новомиргорода Кіровоградської обл.). З 1890 — вчитель словесності 1-ї Київ. гімназії та Фундуклейської жін. гімназії м. Києва. У березні 1896 А. призначили інспектором нар. уч-щ Катеринослав. губ., який мав опікуватися нар. сільськими та міськими училищами. У грудні 1896 обійняв посаду директора Одес. сиріт. будинку. Похований на Байковому кладовищі в м. Києві. А. — активний учасник процесу реформування серед. школи в Рос. імперії в напрямі створення системи фіз. виховання, автор ґрунтов. праці «Які заходи необхідні для покращення фізичного виховання в середній школі?» («Какие меры необходимы к поднятию физического воспитания в средней школе?», 1899). Активний член Київ. та Одес. «Громади»; Одес. відділу «Рос. геогр. т-ва», Літ.-артист. т-ва в м. Одесі, «Т-ва любителів л-ри, науки та мист-ва» в м. Одесі; співробітник Одес. відділу Рос. т-ва охорони нар. здоров'я. Засновник Т-ва піклування про жін. освіту в м. Катеринославі, Слов'ян. т-ва в м. Одесі, фонду впровадження і збереження могили Т. Шевченка (м. Київ), Київ. комісії нар. читань, яку пізніше реорганізовано в Т-во сприяння початковій освіті, Нар. аудиторії в м. Києві; ініціатор створення лікувальних колоній для учнів у нар. школах м. Одеси. Просвітницька діяльність ученого охоплює відкриття трикласної жін. безкоштовної школи для бідних дітей у м. Одесі; нар. школи ім. Т. Шевченка (м. Київ); вечірніх Європ. курсів у м. Одесі. Автор наук. праць з історії *Запорозької Січі*, сусп.-політ. життя міст Києва, Білої Церкви, В'ятки, Канева. Протягом 1882–1886 опублікував 10 т. під назвою «Історичні матеріали з архіву Київського губернського правління» («Исторические материалы из архива Киевского губернского правления»), 1893 — «Матеріали для історії Запоріжжя» («Материалы для истории Запорожья»). У ст. «Про перетворення міськ. будинку сиріт» («О переобразовании городского сиротского дома», 1901) та в «Положенні про міський будинок сиріт» («Положение о городском сиротском доме», 1902) узагальнив досвід соц. виховання дітей-сиріт. Новаторськими за змістом були ідеї А., пов'язані з літ. критикою на межі 19–20 ст., зокрема ст., присвячені творчості Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, В. Жуковського, О. Жемчужникова, Я. Полонського, Є. Баратинського та ін.

Лит.: Каманин І. Олександрович Андрієвський // Київ. старина. 1902. № 9; Памяти Алексея Александровича Андрієвського (1845–1902). Київ, 1905; Русова С. Ф. Пам'яті О. О. Андрієвського // Світло. 1912. № 7; Щербина С. М. О. О. Андрієвський (його життя та діяль-

Андрієвський Олексій Олександрович

Андриєнко-Нечитайло
 Михайло. Ескіз костюма
 клоуна до опери-балету
 «Мільйони Арлекіна», 1921

ність // Вісник Одес. комісії краєзнав. 1924. № 1; Підвальна Ю. В. Принцип індивідуального підходу роботи О. Андриєвського до навчання російської мови у вищих навчальних закладах // Права дитини: від витоків до сьогодення. Умань, 2013; Підвальна Ю. В. Олексій Андриєвський — активний громадський діяч та просвітник на теренах України // Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2014. № 8; Андриєвський Олексій Олександрович // Дослідники історії Південної України : в 2 т. Київ, 2016. Т. 2.

О. О. Гоменюк

Андриєнко-Нечитайло, Михайло (Мішель) Федорович (29.12.1894, м. Херсон, тепер Україна — 12.04.1982, м. Париж, Франція) — живописець, художник театру, мистецтвознавець, письменник. Середню освіту здобув у м. Херсоні, де 1910–1912 брав участь у виставках Товариства аматорів мист-ва. Навчався 1912–1917 у петербурзькій рисув. школі при Товаристві заохочення мист-в, директором якої був М. Реріх, та на юрид. ф-ті Петербурзького ун-ту. Вчителями А.-Н. були також А. Рілов, І. Білібін. 1918–1919 — художник Камерного театру К. Миклашевського в м. Одесі (оформив вистави «Електра» Г. фон Гофманстля, «Близнюки» Плавта, «Чудо Теофіла» Рютбефа), 1920 виїхав з України за кордон. 1921–1922 — у м. Празі, декоратор Рос. камер. театру (декорації до вистави «Смерть Павла І» Д. Мережковського та ін.), виконував замовлення чеського Нац. театру (вистава «Недоросток» Д. Фонвізіна) і Німецької опери (опери «Нуш-Нуш» П. Гіндеміта). З 1923 — у м. Парижі; разом із М. Глуценком та К. Редьком входив до Паризького театру укр. митців (балет «Жарптиця» І. Стравинського). В «Артистичному салоні» Н. Добичиною в м. Петербурзі 1914 експонувалися ранні символічні твори А.-Н. Роботи 1915–1916 були позначені впливом кубізму. Водночас виконував ілюстрації для журналів і газет, декорації для Суворинського театру. 1920 створив декорації та костюми до балету Р. Дріго «Мільйони Арлекіна», який поставив В. Романов у Бухарестському опер. театрі. Автор картин у кубоконструктивіст. манері («Композиція», 1924; «Персонаж», 1926; «Конструкція», 1924). У 1930-х створив серію картин із помітною сюрреалістичною орг-цією (див. *Сюрреалізм*) образ. елементів («Натюрморт з тодинником», 1931; «Голуб на вікні», 1932; «Ярмарковий намет», 1932; «Профіль на березі моря», 1933). У 1940–1950-х у стилі *неореалізму* зобразив побутові сцени (цикл «Зниклий Париж»). З 1958 повернувся до абстракт. живопис. конструкцій. Його картини — це чітке інструментування, ритмічна пластика різних елементів, узятих із реального життя («Рожеві плани», 1964; «Сценічний простір», 1970). Виставки творів А.-Н. відбулися в містах Римі (1965), Парижі (1972), Амстердамі (1976). Мистецтвознавчі праці й худ. твори опубл. в 1960-х переважно в журн. «Сучасність» (м. Мюнхен), «Нотатки з мистецтва» (м. Філадельфія), «Відродження» (м. Париж); окр. виданням вийшла збірка «Перехрестя» (м. Париж, 1976). Твори А.-Н. зберігаються в Нац. музеї л-ри України, Херсон. обл. худ. музеї ім. О. Шовкуненка, музеях міст Парижа, Відня, Лондона, Нью-Йорка.

Тв.: Перекресток: Рассказы. Париж, 1979;

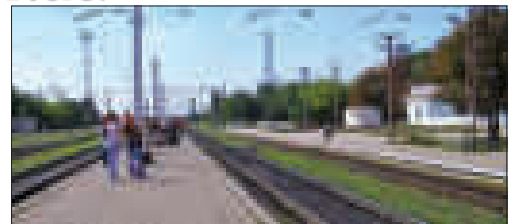
Лит.: Січинський В. Андриєнко. Львів, 1934; Попович В. Михайло Нечитайло-Андриєнко // Сучасність. 1984. № 7–8; Маркаде Ж.-К., Маркаде В. Камерне мистецтво

Андриєнко // Всесвіт. 1990. № 1; Михайло Федорович Андриєнко-Нечитайло: портрет митця: дайджест за матеріалами вітчизн. та зарубіжних публікацій / Уклад. Т. Краснолуцька. Херсон, 1994; Попович В. Проза художника // Всесвіт. 1994. № 11/12; Михайло Андриєнко і європейське мистецтво ХХ ст. / Відп. ред. О. Федорук. Київ, 1996; Ходоровський М. Український парижанин // Пам'ять століть. 2009. № 3/4; Сусак В. Українські мистці Парижа. 1900–1939. Київ, 2010; Герра Р. Михаил Федорович Андриєнко-Нечитайло (1894–1982) // Наследие петербургской университетской культуры в Русском зарубежье. Санкт-Петербург, 2012.

Андриїв, Лук'ян (дата і місце нар. невідомі — після 1674, місце смерті невідоме) — військ. і політ. діяч, 1672—1673 кошовий отаман Запорозького Війська Низового. Належав до старшини козацької. У ранзі полковника брав участь у поході отамана кошового С. Вдовиченка на м. Перекоп (1672) та показав себе вправним полководцем. Однак штурм міста виявився невдалим. Наприкінці 1672 А. повернувся на Січ. Обраний кошовим отаманом. Через польськ. короля Міхала III звертався за клопотанням до царя Олексія Михайловича щодо повернення із сибірського заслання І. Сірка. Із цим проханням звертався також до гетьмана І. Самойловича. Завдяки клопотанням І. Сірка було звільнено й 1673 він повернувся на Січ. А. поступився йому посадою кошового отамана. Остання згадка про А. датується 1674, коли він допомагав царським посланцям В. Чадуєву та С. Щоголеву переправлятися через р. Дніпро біля м-ка Переволочна (розташовувалося на тер. сучас. Полтав. обл.; тепер не існує).

Лит.: Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Київ, 1990. Т. 1; Відейко М., Галушка А., Лободаєв В. та ін. Історія українського війська. Харків, 2016.

Андриївка — селище міського типу Волноваського району Донецької обл. України. Розташоване в Приазов'ї. Відстань до м. Волновахи — 20 км, до м. Донецька — 76 км. Тер. — 2,2 км². Поселення на місці А. засн. наприкінці 18 ст. вихідцями з Кримського півострова — греками-елінофонами (володіли новогреч. мовою) і тюркофонами (розмовляли на анатолійському діалекті осман. мови). 1882 тут пролягла залізниця Юзівка — Маріуполь і утворилося робітниче поселення працівників залізнич. станції. До 1945 назва нас. пункту — Карань. Залізнич. станцію в А. й нині

Андриївка. На залізничній станції

називають Каранню. Селище міського типу — від 1938. Під час Другої світової війни А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). У 1947 А. об'єднано із с. Кизил-Таш. До 2014 с-ще входило до Тельманівського (сучас. Бойківського) р-ну Донец. області. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -6,8 °С, липня — +21 °С.

Кількість опадів — бл. 440 мм на рік, переважно в теплий період року. Заг. кількість нас. (2019, оцінка): 2 589 осіб, густота — 1 150 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): росіяни, українці, греки, татари, білоруси, вірмени. Укр. мову вважали рідною 14,51 % жителів, рос. — 85,28 %, вірмен. — 0,03 %. За статев. групами: жінки (54 %), чоловіки (46 %). У реліг. структурі переважають православ. християни. На тер. с-ща розташ. Св. Трійці грец. православ. жіночий монастир УПЦ КП. У р-ні А. два потужні гранітні кар'єри (один затоплений), щебінк. завод. *Елеватор*, нафтобаза працювали до 2014. Станом на 2019 є залізниця. сполучення на ділянці Маріуполь — Донецьк до ст. Південно-донбаська, через с-ще проходить автом. дорога. Забудова малоповерхова. В А. є загальноосвіт. школа I–III ступенів № 1 Волновас. район. ради Донец. обл. Працюють заклади торгівлі, поштове відділення, б-ка, сімейна амбулаторія. Під час проведення *Антитерористичної операції на Сході України* А. опинилася в кількох кілометрах від лінії вогню. Неодноразово зазнавала обстрілів із боку терорист. угруповань, унаслідок чого були поранені мирні жителі, пошкоджені будинки.

Андріївка. Свято-Покровський храм

Лит.: Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 5: Донецька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

А. В. Марущинець

Андріївка — селище міського типу *Слов'янського району* Донецької обл. України. Розташована на р. Сухий Торець, яка за 5 км на Сх. впадає в р. *Казенний Торець*. Відстань до м. *Слов'янська* — 9 км, до м. *Донецька* — 94 км. Тер. — 1,39 км². Уперше згадано 1784 на плані ген. межування Ізюмського повіту Харків. губернії. Утворено 1938 з хуторів Биківка, Єфанівка, Мазанівка, Суханівка та Хомичівка, заснованих у 19 ст. У 1921 на х. Суханівка було організовано с.-г. комуну. Під час *Другої світової війни* А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). В УРСР, у повоєн. часи, А. — садиба радгоспу ім. Крупської. У липні 2014 перебувала в зоні проведення *Антитерористичної операції на Сході України*, зазнала значних руйнувань. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -6,5 °С, липня — +19,4 °С. Кількість опадів — бл. 510 мм на рік, переважно влітку. Заг. кількість нас. (2019, оцінка) — 801 особа, густота — 576 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці, росіяни, білоруси, інші. Укр. мову вважали рідною 32,91 % жителів, рос. — 66,72 %, білорус. — 0,15 %. За статев. групами: жінки (54 %), чоловіки (46 %). Мешканці А. працюють здебільшого на підприємствах та в орг-ціях м. Слов'янська, а також в АПК. Забудова малоповерхова. Біля зх. околиці А. — крейдовий кар'єр. В А. розташована пасажир. зупинна платформа «Радгосп» на залізнич. лінії *Краматорськ — Слов'янськ*. Є буд. культури, бібліотека.

Лит.: Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 5: Донецька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

А. В. Марущинець

Андріївка — селище міського типу *Донецької області* України, підпорядковане Сніжнянській міській раді. Розташоване в долині р. Глухої (притока р. *Міуса*). Відстань до м. *Сніжного* — 11 км, до м. *Донецька* — 80 км. Тер. — 5,7 км. Засн. як хутір, який за рішенням військ. канцелярії від 27.09.1789 було дозволено побудувати на цих землях генерал-майору Війська Донського О. Ребрикову. 1803 закладено, 1806 освячено Свято-Покровську церкву, що збереглася дотепер (хоча й перебудовувалася). Слобода була центром Андріїв. волості Міуського округу Обл. Війська Донського. Мешканці займалися с. г. 1926 неподалік А. відкрито шахту. Під час *Другої світової війни* А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). За часів УРСР в А. був відділок радгоспу «Чистаяківський». Від 2014 А. — у зоні проведення *Антитерористичної операції на Сході України*. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -5,8 °С, липня — +21 °С. Кількість опадів — бл. 460 мм на рік, переважно влітку. Заг. кількість нас. (2019, оцінка) — 2 135 осіб, густота — 375 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці, росіяни, білоруси, татари, інші. Укр. мову вважали рідною 73,87 % мешканців, рос. — 25,83 %, білорус. — 0,04 %. Істотна частина нас. А. до 2002 працювала на шахті «Північна» (за 3 км на Пд. від смт) та на ін. підприємствах об'єднання «Сніжнеантрацит». На 2019 нас. переважно працює на підприємствах м. Сніжного. Через А. проходять автом. дороги місц. значення. Є автобус. сполучення з район. центром. За 5 км від смт розташована залізнич. ст. Мочалинський. Забудова малоповерхова. Освітні послуги надає Веселянська загальноосвіт. шк. I–II ступенів. Є буд. культури, бібліотека, заклади торгівлі.

Лит.: Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 5: Донецька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

А. В. Марущинець

Андріївка — селище міського типу *Бердянського району* Запорізької обл. України. А. розташована на обох берегах р. Кільтиччі (притоки р. Обиточної). Відстань до м. *Бердянська* — 42 км, до м. *Запоріжжя* — 150 км. Тер. — 9,42 км. А. заснували 1809 на місці татар. аулу Канжега-

Андріївка. Святкування 210-річчя від дня заснування

ли переселенці з Полтав., Чернігів., Курської губерній (деякі вчені таку гіпотезу спростовують). Названо іменем першого переселенця з Полтав.

обл. Андрія Дерев'янка. Тут оселилися кріпаки-втікачі й кілька болгар. родин. На період 1861 А. вважали одним із найбільших волосних сіл Пн. Таврії, де було 905 дворів, проживало 7 262 осіб, а 1914, напередодні *Першої світової війни*, — 1618 дворів, 16 337 осіб. 1935 А. стала центром Андріїв. р-ну Дніпропетров., а 1939 — Запоріж. обл. Під час *Другої світової війни* А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). Від 1957 — смт. 1962 внаслідок укрупнення районів Андріїв. р-н ліквідовано, А. ввійшла до складу Бердян. р-ну. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -4°C , липня — $+23,5^{\circ}\text{C}$. Кількість опадів — бл. 410 мм на рік, переважно в літній період. Заг. кількість нас. — 2 755 осіб (2019, оцінка), густина — 292 особи/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці, росіяни, болгар, білоруси, греки та ін. Укр. мову назвали рідною 91,41% мешканців, рос. — 7,92%, вірмен. — 0,27%, болгар. і польську — по 0,18%. Порівняно з 1989 кількість нас. скоротилася на 30%. Мешканці А. працюють на підприємствах АПК, у фермер. госп-вах, агрофірмах. Функціонує комунальний заклад «Андріївська центральна районна лікарня», фельдшерсько-акушер. пункти, аптеки, магазини, кафе. Прокладено водопровідну, каналізаційну, газопровідну мережі, є котельня. Територією А. проходить автошлях місц. значення *Оріхів — Пологи* — Бердянськ. Діють 2 школи, 2 дошкільні навч. заклади, дитяча муз. школа, 6-ка й будинок культури. У смт є Меморіальний комплекс загиблим воїнам. В А. народилися мовознавець О. Синявський (1887–1937); Герой Радянського Союзу М. Поталенко (1913–1943); засл. художник України К. Чеканьов (1931–2000).

Лит.: Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 8: Запорізька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017: 36. Держана служба статистики України. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018.

Андріївка — селище міського типу *Балаклійського району* Харківської обл. України. Розташоване на лівому березі р. *Сіверський Донець*. Відстань до м. Балаклії — 23 км, до м. Харкова — 70 км. Тер. — бл. 18 км². Першу згадку про поселення А., розташоване поблизу оборон. фортеці Андрієві Лози, датують 1627. Фортеця будувалася біля оз. Уступ як одне з укриттів Ізюмської оборонної лінії. За правління *Олександра І* А. була переведена у військ. відомство (навесні 1817). Тут розташувався Борисоглібський полк, тому слобода була переймен. на Новоборисоглібськ. 1885 А. стала центром Андріїв. волості Зміївського повіту (1 280 дворів, 6 610 мешканців). З 1923 А. — центр одноймен. р-ну. Від 1938 має статус смт. Під час *Другої світової війни* А. була окупована нацист. Німеччиною (1941–1943). Після відкриття найбільшого в Україні *Шебелинського газоконденсатного родовища* тут зведений 1960 газопереробний (газобензиновий) з-д. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — $-5,5^{\circ}\text{C}$, липня — $+23,9^{\circ}\text{C}$. Кількість опадів — бл. 470 мм на рік, переважно влітку. Заг. кількість нас. — 8 654 осіб (2019, оцінка). Склад нас. за етніч. групами: українці (78%), росіяни (20%), інші (2%). Укр. мову назвали рідною 89,28% мешканців, рос. — 8,41%, циганську — 1,56%, вірмен. — 0,23%, білорус. —

0,08% тощо. А. — пром. центр Харків. обл., хоча деякі підприємства закриті. Працюють газобензин. завод АТ «Укргазвидобування», кілька підприємств, що обслуговують нафтогаз. промисли

Андріївка. Храм Різдва Пресвятої Богородиці

Балаклійського р-ну, швейна фабрика «Мрія», цех залізобетон. конструкцій, житл.-комун., хлібоприймальне підприємства, лісництво, залізнич. станція Шебелинка Пд. залізниці. Функціонують лікарня, амбулаторія сімейної медицини, аптека, магазини, підприємства побут. обслуговування населення. Діють 2 школи I–III ступе-

Андріївка. Парк ім. Т. Г. Шевченка

нів, ясла-садок, будинок культури, будинок дитячої та юнацької творчості, 2 б-ки. На околиці А. — науково-дослід. та проектно-конструкторський ін-т «Молнія» Нац. тех. ун-ту «Харківський політехнічний інститут» — об'єкт Нац. надбання України. На тер. Андріївського лісництва діє ботаніч. заказник «Сербівський». Пам'ятка архітектури — храм Різдва Пресвятої Богородиці (19 ст.). Є пам'ятники воїнам, які загинули під час Другої світової війни. 19.08.2004 у центрі А. відкрито пам'ятник Т. *Шевченку* (скульптор І. Ястребов, арх. В. Сумець). В А. народилися П. *Шест* — перший секретар ЦК КП України (1963–1972), Б. Шевченко (1904–1944) — Герой Радянського Союзу.

Лит.: Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные профессором Д. И. Багалеем / Собр. и ред. Д. И. Багалей. Харьков, 1910; Ключан Д. Ф. Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1967. Т. 21: Харківська область; Научно-исследовательский и проектно-конструкторский институт «Молния» на рубеже тысячелетий / Под общ. ред. В. И. Кравченко. Харьков, 2014; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018.

Андріївська церква — пам'ятка *архітектури та мистецтва* нац. значення в Україні. Розташована в м. Києві, входить до складу «*Софії Київської*» *Національного заповідника*. Збудована у 18 ст. у стилі *бароко*. Зведена на місці, яке вважається священним для православ. світу — на пагорбі, де, відповідно до літопис. переказу з «*Повісті минулих літ*», було встановлено перший

хрест на землях Русі. Згідно з літописом, апостол Андрій Первозваний проповідував у м. Синопі (тепер Туреччина), звідки прийшов до м. Корсуня (Херсонесу) у Криму. Діставшись гирла Дніпра, рухався рікою у пн. напрямку. Побачив круті дніпровські пагорби, піднявся на один із них і передкріст виникнення м. Києва. Кияни вшанували місце встановлення хреста, зводили храми, посвячені на честь апостола. Найдавніша А. ц. у м. Києві зведена 1086 при т. з. «Янчиному» монастирі (не зберігся). Її фундатором був Великий князь київський Всеволод Ярославич (Янка — його дочка), який під час охрещення отримав ім'я «Андрій». А. ц. закладено на пагорбі, з яким асоціювалася історія про *проповідь* апостола Андрія. Освячення місця, обраного для буд-ва храму, відбулося 09.09.1744 у присутності імп. Єлизавети Петрівни (ініціювала його зведення). Храм будували за проектом обер-архітектора Рос. імперії Ф. Б. Растреллі, який розробив його у м. Санкт-Петербурзі (до м. Києва не приїжджав). Для втілення проекту до м. Києва з м. Москви було відряджено арх. І. Мічуріна. Зводили А. ц. майже чверть століття й переважно завершили 1751. У 1752–1753 тривали роботи з виготовлення елементів внутр. оздоблення та розпису *інтер'єру* церкви, завершення яких планувалось на весну 1753 до відвідин для освячення храму імп. Єлизавети Петрівни. Утім візит було скасовано через викриття замаху на неї. Після 1753 роботи з опорядження храму загальмувалися. Храм освячено 19.08.1767 (на день пам'яті св. воїна-мученика Андрія Стратилата) Київ. митрополитом Арсенієм Могилянським (1757–1770). Згодом було проведено низку поточ. і капітальних ремонтів будівлі (зокрема 1771, 1785–1786, 1825–1828, 1949–1954 тощо). З 1936 А. ц. — музей. Постановою Ради Народних Комісарів від 07.03.1939 на правах філіалу включена до складу Софійського держ. архіт.-іст. музею-заповідника (тепер Нац. заповідник «Софія Київська»). Постановою Ради Міністрів УРСР від 10.07.1962 споруду А. ц. передано на баланс Держбуду УРСР, а наказом Держбуду УРСР від 10.01.1968 — Держ. архіт.-іст. заповіднику «Софійський музей» (тепер Нац. заповідник «Софія Київська»). 10.09.1968 А. ц. як музей відкрилася для масового відвідування. 1974–1987 здійснено повну реставрацію пам'ятки на підставі виявлених у графіч. зібранні віден. музею «Альбертіна» копій автор. креслень Ф. Б. Растреллі (автор. група реставраторів: арх. В. Корнеєва, мистецтвознавець М. Дегтярьов, інженери Б. Левандовська, А. Рожков). Постановою КМ України від 09.08.2001 *Українській автокефальній православній церкві* надано дозвіл на проведення богослужінь в А. ц. в дні дванадесятих, вел. церков. свят, особлив. поминання померлих, ювілейних і пам'ят. дат, а також визначних держ. і церк. подій. 18.10.2018 ВР України ухвалила Закон «Про особливості користування Андріївською церквою Національного заповідника «Софія Київська». А. ц., яка залишається музеєм у складі Нац. заповідника «Софія Київська» (фактично в держ. власності), передано в безоплатне постійне користування *Вселенському Патріархату* для здійснення богослужінь, реліг. обрядів, церемоній і процесій. А. ц. органічно вписується в навколиш. ландшафт і відіграє роль архіт. доміанти в панорамі м. Києва, яка об'єднує Верхнє та Нижнє місто. Особливості

рельєфу, джерельні та ґрунт. води пагорба зумовили необхідність поставити А. ц. на масив. 14-метровому *стилобаті*, що має вигляд двоповерх. споруди. Церква і стилобат збудовані з цегли на кам'яних підмурках. Храм розташ. посередині п'ятикут. *тераси*, до якої ведуть чавун. сходи з трьома майданчиками. У плані церква має форму хреста, сх. частина якого заокруглена *апсидою*, а зх. — трохи витягнута (довж. споруди — 31,7 м, ширина — 20,4 м, висота від тераси разом із хрестом на бані — 60 м). Церква п'ятиверхої композиції складається з центр. бані та 4 декоратив. веж, якими увінчано опорні пілони-контрфорси (див. *Пілон, Контрфорс*), розміщені на діагональних осях будови. Посередині будівлі здіймається *барабан* заввишки 10 м і діаметром 14 м, у якому прорізано 8 напівкругл. вгорі вікон. Над барабаном височіє сфероподіб. баня, що домінує в силуеті церкви. Увінчують баню *маківка*, куля та хрест. Стіни церкви діляться по горизонталі архіт. профілями на 3 нерівні частини: *цоколь*, *стіну й антаблемент* із *фронтами*. Посередині зх. *фасаду* — єдиний вхід із металев. дверима, оздобл. орнаментами й

Андріївська церква

хрестами. Декорування фасадів вирішується застосуванням колон коринф. й іонічного *ордерів архітектурних*, *спарених пілястр, карнизів* складного профілю, *картушів* із *монограмою* імп. Єлизавети Петрівни, позолоченого чавун. та мідного барок. *декору*. Великі й малі вікна осн. об'єму оздоблені ліпними наличниками, а *капітелі* колон і *пілястр* вилито з чавуну й позолочено. Барабан бані декоровано *пілястрами* з іоніч. мідними *капітелями*, *антаблементом*, *картушами*. *Інтер'єр* церкви — *центрально-баневий*, *безстовпний простір*, у якому виразно читаються *хрестоподіб. план споруди, архіт. членування стін пілястрами, карнизами та вікон. прорізами*. Гілки хреста *перекрито склепіннями*, а перехід до баневого простору здійснено через *підпрудж. арки й паруси храму*. Гармонійно поєднуючись та взаємодоповнюючи один одного, *цілісний ансамбль інтер'єру* церкви утворюють різні види мист-ва: *архітектура, ліплення, різьблення, живопис*. Ліплення виготовлялося з гіпсу і вкрива-

лося позолотою. Зразками різьбяр. мист-ва є *іконостас*, надпрестольна *сінь-ротонда* та *кафедра*. Іконостас створений за ескізами та *лекалами* Ф. Б. Растреллі на початку 1750-х. Основу каркаса іконостасу виготовили в м. Києві, а декор. різьблення до нього — у м. Санкт-Петербурзі. В А. ц. — 68 полотен олійного живопису та 1 зображення на тиньку зх. склепіння. Над створенням *ікон* для лицьової сторони (39 образів) іконостасу 1751–1752 працювала петербур. «живописна команда» «Канцелярії від будівель» під керівництвом І. Вишнякова. Замовлення виконували худ. О. Антропов, А. Єрошевський, П. Семенов, О. Бельський, О. Поспелов, І. Фіров. Пензлю О. Антропова належать живописні клейма *балюстради* проповідницької кафедри, ікона «Успіння Богородиці», сцена «Благовіщення» з *Царських воріт*, зображення Андрія Первозваного на зх. склепінні церкви, а також вітвар. запрестольний образ «Таємна вечеря» (1754). Ікони зі зворотн. боку іконостасу виконав худ. І. Роменським та І. Чайковським. У *траншеї* А. ц. містяться дві картини 19 ст. — «Проповідь апостола Андрія» худ. П. Бориспольця (Україна; 1847) та копія картини «Вибір віри князем Володимиром» худ. Й. Еггінка (Латвія). Обидва полотна подаровані А. ц. 19.08.1867 з нагоди відзначення 100-річчя від дня її освячення. Картини належать до іст. жанру й відтворюють літописні перекази про проповідь *християнства*, заснування м. Києва та поширення *православ'я* на теренах *Київської Русі*. Постановою КМ України від 30.08.2017 А. ц. увійшла до Переліку пам'яток культ. спадщини нац. значення м. Києва, занесених до Держ. реєстру нерух. пам'яток України. Її занесено до каталогу «1000 чудес світу. Шедеври людства п'яти континентів», виданого в Німеччині (2002). А. ц. як пам'ятка донесла до сьогодення архіт. форми та церк. інтер'єр епохи бароко. Значущість А. ц. зумовлена ще й тим, що в ній збережений іконостас, автором якого є Ф. Б. Растреллі (один із двох збережених у світі).

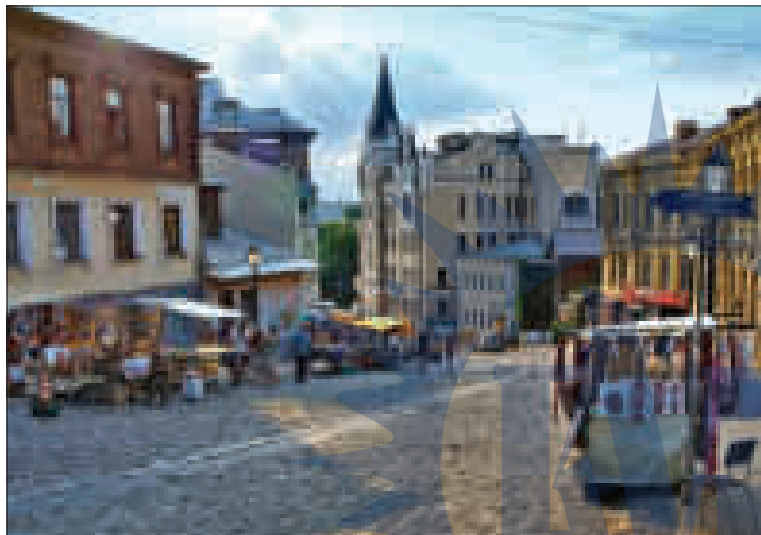
Лит.: Андріївська церква // Київ. Енциклопедичний довідник. Київ, 1981; Андріївська церква // Звід пам'яток історії та культури України : в 28 т. Київ, 1999. Т. 1. Ч. 1; Дегтярьов М., Корнеева В. Андріївська церква. Київ, 1999; Литвинчук Ж. Андріївська церква: путівник. Київ, 2006; Литвинчук Ж. Проблемні питання в атрибуції живопису Андріївської церкви // Софійські читання. Матер. VII між нар. наук.-практ. конф. Київ, 2015; Нетудихаткін І. Андріївська церква у часи настоятеля Федора Тітова (1896–1918). Київ, 2016; Нетудихаткін І. «Мозаїка» Андріївської церкви. Київ, 2019.

І. А. Нетудихаткін

Андріївський узвіз — вулиця в заповідній іст. частині м. Києва (Подільський, Шевченківський р-ни). Простягається від вулиці Володимирської до Контрактової пл., поєднує Верхнє та Нижнє місто. Пролягає між горами Андріївською (Уздихальницею) та Замковою (Хоревницею, Старокиївською, Киселівкою) з перепадом у висоті 70 м. Довж. — 750 м. А. у. вважають однією з найдавніших вулиць міста, що з'єднувала давньорус. *дитинець* з торг. площею на Подолі. Літописи пов'язують із цим місцем заснування м. Києва, хрещення *Київської Русі* та всю історію міста початк. періоду. Упродовж тривалого часу між істориками точилися наук. дискусії щодо тотожності А. у. з літопис. Боричевим узвозом. Чис-

ленні дослідження проводили археологи: К. Лохвицький (1774–1849), В. Хвойка, С. Мазаракі (1855–1912), М. Каргер (1903–1976), Д. Бліфельд (1908–1966) та ін. У середньовіччі відгалуження узвозу прокладено до дерев'ян. замку, який став резиденцією литов., а пізніше польськ. намісників м. Києва. Поруч із ним на горі розташовувалася Драбська брама. 1711 проїзд між Замковою та Андріївською горами було розширено й він став придатним для проїзду возів. Після багатьох перепланувань траси вулиці та зведення за проектом Ф. Б. Растреллі *Андріївської церкви* (1744–1753) у стилі *бароко*, наприк. 18 ст. А. у. почав активно забудовуватися. Спочатку переважали невеликі дерев'яні будинки-садиби, пізніше вони поступилися місцем особнякам та прибутк. будинкам. У різні іст. періоди А. у. мав багато найменувань (зокрема Велика дорога, Ольгина вулиця). Назву «А. у.» вулиця отримала, ймовірно, у 18 ст. від Андріївської церкви. Вона пов'язана також із легендою про пророцтво апостола *Андрія Первозваного* щодо заснування майбут. величного граду. 1920–1944 вулиця мала ім'я революціонера-більшовика Г. Лівєра. На А. у. представлені різноманіт. архіт. стилі — від дерев'ян. різьбл. зодчества до *класицизму*, *неоготики* та *модерну*. Авторами проєктів були арх. К. Шиман (1861 — після 1917; будинки № 2-б і № 2-в), М. Гарденін (1864–1914; № 13), М. Казанський (1858–1914; № 2-а), В. Ніколаєв (№ 21), П. Спарро (№ 4/26) та ін. У житл. будинку № 13, зведеному 1888, у 1906–1922 мешкала сім'я проф. *Київської духовної академії* О. Булгакова (1859–1907), старший син якого М. Булгаков (жив тут 1906–1913) у романі «Біла гвардія» (1923) та п'єсі «Дні Турбіних» (за мотивами роману; 1925) описав його як помешкання гол. персонажів. У сквері біля підніжжя платформи Андріїв. церкви розташована *альтана*, встановлена 1897–1898 коштом купця та мецената В. Кокорева (1817–1889) вже після його смерті. Дім-терем (№ 34), назв. так за свої *куполи-шатри* (не збереглися), був зведений 1901–1902 за проектом арх. О. Хойнацького (1850–1914). Це оригінальний твір київ. домобудування поч. 20 ст., який відіграє роль акценту в забудові вулиці. Архіт. домінує го А. у. вважають будинок «Замок Річарда — Левове Серце» (№15), зведений 1902–1904. Споруда виконана у стилізов. формах *готики*, що імітують середньовіч. замок. З 1870-х А. у. був центром революц. руху, тут розташовувалися конспіративні квартири членів орг-ції «Народна Воля» (див. *Народництво*; № 28), есерів В. Дебагорія-Мокрієвича та провокатора й художника С. Праотцева (№ 19), бундівців (див. *Комуністичний бунд*) проф. П. Нейштубе та М. Кулішера (№ 38), соціал-демократа Б. Люльєва, керівника *Польської організації військової* Я. Г. Юзєвського (№ 7) тощо. На вулиці проживали член *Київської Старої громади* проф. П. Житєцький (№ 34), отець М. Ф. Грушевський (№ 21), спорт. тренер та засновник *скаутингу* в м. Києві О. Анохін (№ 17). У різні іст. періоди на А. у. мешкали письменники, поети, журналісти та науковці: письменник М. Грабовський (1805–1863; Польща), вчений-сходознавець Т. Кезма, бібліограф М. Сагарда, письменник Г. Тютюнник (№ 34), сценарист М. Ятко (№ 22-б), протоієрей Ф. Титов (1864–1935; №21), літературознавець П. Зайцев (№ 20), правознавець П. Кованько (1876–1938) та історик С. Голу-

бев (обидва — № 15), філософ С. Гогоцький (№ 6), історик О. Оглоблин (№ 4), ентомолог Ю. Некрутенко (1936–2010; № 3), філософ П. Кудрявцев (1868–1940; № 2); оперні співачки Н. Новоспаська (1867–1962; № 34) і О. Бишевська (1906–1986; № 3), диригент та композитор О. Кошиць (№ 13). На вулиці розміщувалися майстерні художників і скульпторів — Ф. Красицького, Г. Дядченка, І. Макушенка, Ф. Балавенського (№ 15), І. Кавалерідзе (№ 21), В. Скугарева (1928–1987; № 7), В. Акопова (нар. 1939; № 2) та ін. Тут працювали

Андріївський узвіз

лікарі — Ф. Яновський (№ 17), І. Воскресенський (1870-і — 1966; № 38) та ін. На А. у. наприкінці 1905 відбулися перші редакц. збори укр. сатирично-гумористич. тижневика «Шершень» (виходив 1906; № 15), працювала приват. друкарня І. Шенфельда (№ 2). Завдяки незвичному природ. розташуванню та глибоким чистим колодцям тут у 1870–1880-х функціонувала фабрика штуч. мінеральної води та лимонаду доцента фармації та фармакології Київ. ун-ту Е. Неметті (1827–1885). На А. у. розміщувалися магазини, лавки та ресторації, церк. майстерні, швацькі ательє, пансіони, приват. школи та гімназія, пошт. відділення й телефон. станція. Рівнин. частиною вулиці ходив трамвай, який пов'язував центр Подолу з ниж. станцією фунікулера, розташ. тоді на Боричевому Току. У сер. 20 ст. А. у. був звичайною вулицею. Зростанню інтересу до нього сприяла поява творів письменника В. Некрасова — нарис «Будинок Турбінних» («Дом Турбиных»; 1967), репортажу «Мандрівка вулицею дитинства» («Путешествие по улице детства»; 1968), повісті «Записки зівачи» («Записки зеваки»; 1975). На поч. 1980-х почалася джентрифікація вулиці. У зв'язку зі святкуванням 1500-літнього ювілею м. Києва (1982) було проведено роботи з реставрації та упорядкування. У 1981–1983 проведено регенерацію забудови, виконано нове брукування, встановлено стилізов. ліхтарі (автори проекту — А. Мілецький, О. Колесников, Л. Гараніна, Д. Воронов). Від 1982 тут проводяться худ. вернісажі та свята мист-в, зокрема відзначення Дня Києва, з 1984 — регулярно. Вулиця стає мистец. центром м. Києва. Старі будинки передають художникам, ковалям, гончарам, з'являються Київський ака-

демійний драматичний театр на Подолі (1987), «Колесо», Київський академічний театр (1988), а також кафе та ресторани. Згодом на А. у. почали проводити фестивалі, кінопокази, були відкриті худ. галереї та музеї — Літ.-мемор. музей М. Булгакова (1989), Музей-майстерня І. Кавалерідзе (1993) та Музей Однієї Вулиці (1991), а також приватні галереї: «Триптих» (1988), «Brey Art Club» (1993), «Карась» (1995) та ін. На А. у. встановлені числен. мемор. дошки, а також пам'ятники М. Булгакову (2007; скульптор М. Рапай) та співаку і актору О. Вертинському (2019; скульптор Б. Довгань). А. у. фігурує у книгах, кінофільмах, худ. полотнах, романтич. поезіях та піснях.

Лит.: Андріївський узвіз // Київ. Енциклопедичний довідник. Київ, 1981; Андріївський узвіз // Вулиці Києва. Київ, 1995; Андріївська церква // Звід пам'яток історії та культури України: в 28 т. Київ, 1999. Т. 1. Ч. 1; Шлєнський Д. Андреевский спуск. Жизнь улицы. Львів, 2015; Виноградова М. В. Нове в дослідженні міської садиби на Андріївському узвозі, 13 у Києві // Праці Центру пам'ятокзнав. 2016. Вип. 30; Шлєнський Д. Судьбы Андреевского спуска. Киев, 2016. Киев; Дрогобыч, 2016; Шлєнський Д. Истории одной улицы. Киев; Дрогобыч, 2017.

Д. В. Шльонський

Андрій (дати та місце нар. й смерті невідомі) — живописець 15 ст. Майстер з Волині (тепер Україна). Очоловав групу художників, які розписали каплицю Св. Трійці в м. Любліні (Польща). Дату завершення цих робіт (1418) та ім'я майстра зазначено в написі на стіні церкви. А. вважають автором композицій у вітвар. частині костюлу: «Тайна вечера», «Моління про чашу», «Зняття з хреста», «Заушення». А. присвячено дослідження польськ. істориків М. Валіцького, Ф. Копери, Й. Судери та ін.

Лит.: Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ, 1978; Александрович В. С. Українське малярство XIII–XV ст. Львів, 1995.

Андрій Володимирович Добрий (11.08.1102, м. Переяславль, тепер м. Переяслав Київської обл., Україна — 22.01.1142, там само) — держ. діяч, князь волинський і переяславський. Молодший син Володимира II Всеволодовича Мономаха й Гіти Весекської, доньки останнього англосаксон. короля Гарольда II Годвінсона. 1117 А. В. Д. одружився з онукою половец. хана Тугоркана. У січні 1119 після смерті брата Романа Володимировича, що княжив у м. Володимирі (тепер м. Володимир-Волинський), за наказом батька посів престол у цьому місті. Наприкінці 1119 разом із половцями, які були його союзниками, бився з поляками. За свідченням літописів, 1123 А. В. Д. захищав м. Володимир під час облоги військами його двоюрід. брата Ярослава Святополчича, перемишл. князя Володара Ростиславича й теребвл. князя Василька Ростиславича, а також польськ., угор. й чеськ. загонами. Облога була раптовою, Мономах не встиг надіслати війська з м. Києва на допомогу. Один із супротивників А. В. Д. Ярослав під час об'їзду м. Володимира натрапив на ворожий роз'їзд і загинув. Його коаліція з Володарем і Васильком Ростиславичами розпалася. Облогу з міста було знято. 1127 А. В. Д. ходив у похід на полоцьких князів. Узимку 1134–1135 став переяслав. князем. Правив до смерті, успішно відбивши зазіхання на свій престол наступ. вел. князя київського Всеволода Ольговича (1139–1146).

Лит.: Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000; Колибенко О. Переяславський князь Андрій Добрий // *Наук. записки з укр. іст.* 2012. Вип. 31.

М. Ф. Котляр

Андрій Кесарійський (грец. Ανδρέας Καισαρείας; 6–7 ст.) — реліг. діяч, церков. письменник. Був архієпископом Кесарії Каппадокійської (тепер м. Кайсері, Туреччина). Відомостей про його життя збереглося мало. А. К. — один з перших (між 563 і 614) коментаторів Новозавітного «Апокаліпсиса» («Одкровення апостола Іоанна Богослова»), який довів його автентичність, посилавшись на *Отців Церкви* та ранньохристиян. церков. письменників (Папія Ієрапольського, *Гриня* Ліонського, Мефодія Олімпійського та ін.) й водночас полемізуючи з ін. сучас. йому коментатором — *екзегетом* Ікуменієм (6 ст.). Він розкриває потрійний сенс «Апокаліпсиса»: буквальний, тропологічний (повчальний) і анагогічний (відкриття таємниць майбут. Царства). Усі подальші тлумачення «Апокаліпсиса» дотичні до роботи А. К. та часто ґрунтуються на витягах із неї. Його праця перекладена грузин. (10 ст.), вірмен. (11 ст.) та старослов'ян. (не пізніше 10 ст.) мовами. У слов'ян до сер. 15 ст. «Апокаліпсис» фактично функціонував тільки в тлумаченні А. К. Його коментар включено до «Грецької патрології» («*Patrologia Graeca*»; збірка творів *Отців Церкви*; т. 1–161, 1857–1866).

Тв.: Тлумачення на Апокаліпсис святого апостола і євангеліста Іоанна Богослова. Москва, 2018.

Лит.: Constantinou E. Guiding to a Blessed End: Andrew of Caesarea and his Apocalypse Commentary in the Ancient Church. Washington, 2013.

О. О. Задоянчук

Андрій Критський (грец. Ανδρέας ὁ Κρήτης; 660, м. Дамаск, Сирія — 04.07.740, с. Ересос,

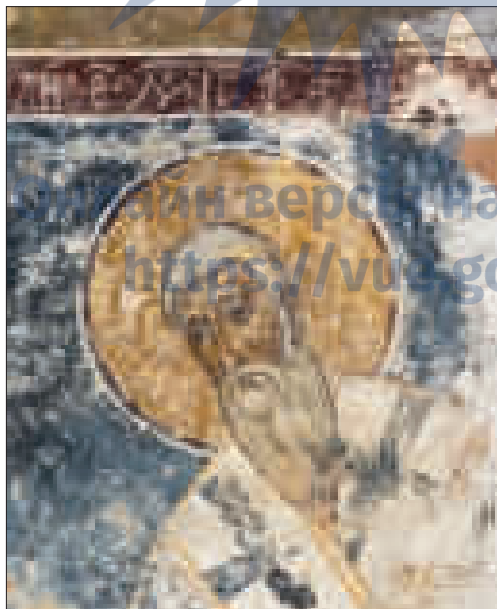
бився в церков. книжність. У 14 р. постригся на ченця в м. Єрусалимі. Брав участь у 4 *Вселенському соборі*. Від 685 упродовж 20 р. служив дяконом церкви Св. Софії в Константинополі. Згодом поставлений архієпископом м. Гортини (о. Крит). А. К. ввів до візант. літургійного тексту низку об'єднаних спільною тематикою пісень; вважається засновником літургійн. жанру *канону*. Найвідоміший Великопокаянний канон А. К., який, у формі лірич. переживання, наближує до віруючого образу та події *Старого й Нового Завітів*. Він налічує бл. 250 віршів і є найбільшим з усіх богослужб. канонів. А. К. приписують авторство бл. 70 канонів, зокрема на гол. церков. свята (*Різдво Христове, Богоявлення, Стрітення Господнє, Благовіщення, Вербну неділю, Великдень, Преображення, Різдво Пресвятої Богородиці, Зачаття св. Анни, Різдво Іоанна Предтечі, Відсічення голови Іоанна Хрестителя* та ін.). Пам'ять св. Андрія, архієпископа Критського, відзначається православними 4 (17) липня.

Тв.: Великий канон Андрея Критського з поясненнями. Служба у перший і п'ятий тиждень Великого посту / Пер. з церковнослов. Л. Петрович; поясн. до тексту Є. Колядук. Львів, 2004.

Лит.: Тамаркина И. В., Лосева О. В. Андрей Критский // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Кириллин В. М. «Великий покаянный канон» святителя Андрея, архиепископа Критского, в древнерусской переработке // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2003. № 3 (13); Dreams, Memory, and Imagination in Byzantium / Ed. by B. Neil, E. Anagnostou-Laoutides. Leiden; Boston, 2018.

О. О. Задоянчук

Андрій Первозваний (бл. 6 н. е., м. Віфсаїда, тепер Ізраїль — бл. 65 н. е., м. Патри, Греція) — у *християнстві* один із дванадцяти *апостолів*. Першим був покликаний на апостольське служіння *Ісусом Христом*, тому в християн. традиції його іменують «Первозваним». За винятком

Андрій Критський.
Візантійська фреска Святого Андрія Критського в церкві Святої Анни в долині Амарі, Крит, 1225

Андрій Первозваний, худ. Артус Вольфорт, між 1596 та 1641

о. Лесбос, Греція) — *теолог*, проповідник, автор поетич. духов. гімнів, християн. *святий*. Нар. у християн. родині. До 7 р. не розмовляв; заговорив після прийняття *причастя*. Відтоді загли-

коротких свідчень у *Євангеліях*, відомості про А. П. відсутні. Був рідним (молодшим) братом апостола *Петра*. Учень *Іоанна Хрестителя*.

Можливо, належав до юдейської реліг. громади есенів (див. *Кумраніти*). До апостол. обрання разом із братом займався рибальством на Галілейському (Тиверіадському) озері (тепер Ізраїль). Учасник усіх ключових подій месіан. діяльності Ісуса Христа. Прийняв мученицьку смерть через розп'яття на скісному Х-подібному хресті за правління *Нерона* (точний рік невідомий — 60, 62, 65, 70 чи 77); хрест такого типу названий Андріївським. За переказами, після зішестя *Святого Духа* на учнів Ісуса Христа апостоли кинули жереб, аби визначити, кому з них в якій землі проповідувати. А. П. випала північ берегів Балкан (зокрема Фракія), грец. колонії у Причорномор'ї та Скіфія (див. *Велика Скіфія*); це зафіксовано у «Церковній історії» Евсевія. *Отці Церкви* (*Григорій Богослов*, *Григорій Великий*, *Іван Золотоустий*, *Ієронім Стридонський*) зауважують, що А. П. проповідував ще й у Греції, а також був першим місіонером (див. *Місіонерство*) у м. Візантії (тепер м. Стамбул, Туреччина). За переказами руських літописців, А. П. проповідував не лише серед *скіфів*, а й у землях до верхів'я р. Дніпра, зокрема там, де в майбутньому постане м. Київ («*Літопис минулих літ*»). За свідченням Папи Римського *Климентя I*, А. П. проповідував і на Таврійському півострові (тепер *Кримський півострів*). Православні вшановують пам'ять А. П. 30 листопада (за старим стилем) чи 13 грудня (за новим стилем); католики — 30 червня та 30 листопада.

Дж.: Літопис руський / Пер. з давньорус. Київ, 1989; Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать // Давня українська література. Хрестоматія. Київ, 1992; Евсевий Памфіл, єпископ Кессарійський. Церковная история. Санкт-Петербург, 2013.

Лит.: Ліщинський А., отець. Де проповідував Святий Євангелію і христин святий Апостол Андрей Первозванний? Вінніпер, 1985; Pillinger R. Der Apostel Andreas: Ein Heliger von Ost und West im Bild der frühen Kirche. Wien, 1994; Мюллер Л. Понять Россию: историко-культурные исследования / Пер. с нем. Москва, 2000; Андрей Первозванный — апостол для Запада и Востока. Москва, 2011; Грузнова Е. Б. Об особенностях изучения летописного предания об апостоле Андрее // Палеорусия. 2016. № 5.

П. Ю. Павленко

Андрій Юрійович (дата і місце нар. невідоме — бл. 1323, місце смерті невідоме) — держ. діяч, князь галицько-волинський. Другий син *Юрія Львовича* й невідомої на ім'я дочки вел. князя володимирського та тверського *Ярослава Ярославича*. Був співправителем свого молодшого брата *Лева Юрійовича*. Уперше згадується 1315 у грамоті краків. кн. *Владислава I Локетек*. У грамоті 1316 А. Ю. і Лев називають себе князями Руської землі — Галичини й Волині. На думку М. *Грушевського*, А. Ю. отримав від батька *Волинську*, а Лев — Галицьку землю. Натомість, у пізньому литовсько-руському літописі (16 ст.) Лева названо луцьким князем. А. Ю. і Лев 1316 брали участь у боротьбі краків. і поморського князів проти магдебурзьких маркграфів. Були в союзних стосунках із пруськими лицарями, обіцяючи їм захист від татар. Литовсько-руські літописи 16 ст. розповідають, ніби А. Ю. і Лев загинули у війні з *Великим князівством Литовським*, однак це свідчення є сумнівним. *Локетек* у листі 1323 до Папи *Іоанна XXII* писав, що ці князі, які захищали Польщу від татар, нещодавно загинули, імовірно, у боротьбі з *Золотою Ор-*

дою. А. Ю. і Лев були останніми представниками династії Романовичів за чоловічою лінією.

Лит.: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Львів, 2004; Котляр М. Київський літопис XII століття. Історичне дослідження. Київ, 2009.

М. Ф. Котляр

Андрій Юрійович Боголюбський (бл. 1120, імовірно м. Ростов, тепер РФ — 30.06.1174, с. Боголюбово, тепер РФ) — держ. діяч, князь вишгородський, пересопницький, володимиро-суздальський (1155–1174). Точних даних про місце й дату народження не виявлено. Свідчення історика В. *Татищева* про народження у 1111 в м. Ростові не підтверджуються іст. джерелами. 2-й або 3-й син *Юрія Долгорукого*, онук *Володимира II Всеволодовича Мономаха*. Мати — донька половецького хана Аєпи Осеневича. Перша дружина невідома, друга — осетин. княжна. 1147 А. Ю. разом із братом Ростиславом за наказом батька здійснив похід на м. *Рязань*. Під час війни за м. Київ (1148–1151) між *Юрієм Долгоруким* і його племінником *Ізяславом Мстиславичем* А. Ю. підтримував батька. Здобуваючи київ. престол, *Юрій* надавав синам у володіння землі Пд. Русі. 1149 А. Ю. одержав м. *Вишгород*, 1150 замість нього міста *Турів*, *Пінськ*, *Дорогобуж* і *Пересопницю*. Але після повернення *Ізяслава* 1151 до м. Києва А. Ю. втратив ці володіння. У березні 1155 *Юрій* став київ. князем і віддав А. Ю. у володіння м. *Вишгород*, що зазвичай належало старшим синам київ. государів, першим претендентам на престол. Однак 1155 А. Ю. без згоди батька залишив м. *Вишгород* і переїхав до м. *Володимира* на *Клязьмі* (тепер — м. *Владимир*, РФ). Після смерті *Юрія* 1157 А. Ю. витіснив із міст *Ростова* і *Суздаля* своїх молодших братів *Михалка* та *Всеволода* і об'єднав під своїм правлінням пн.-сх. руські землі, ставши вел. князем *Володимиро-Суздальського князівства*. Своєю столицею він зробив м. *Володимир*, у якому збудував новий *дитинець*, гол. ворота якого було зведено за зразком київ. *Золотих воріт* (споруда в м. *Володимирі* одержала цю ж саму назву), а також *Успенський собор*. Сам А. Ю. жив у замку в с. *Боголюбіві* неподалік від м. *Володимира*. А. Ю. продовжував політику батька, який намагався здобути владу над м. *Новгородом* і Пд. Руссю. Він вигнав до Візантії чотирьох своїх братів і матір, другу дружину *Юрія Долгорукого*. Після смерті двоюрід. брата А. Ю. київ. князя *Ростислава Мстиславича* А. Ю. доручив синові *Мстиславу* заволодіти м. *Києвом*. 12.03.1169 той разом із чернігів. *Ольговичами* та ін. південнорус. князями захопив м. *Київ*. У м. *Києві* А. Ю. посадив свого брата *Гліба*. 1173 він безуспішно боровся зі смоленськими *Ростиславичами* за м. *Київ* і *Київську землю*. Авторитарні методи правління й жорстокість навіть щодо близьких до нього людей стали причиною змови проти А. Ю. *Князь* був убитий боярами в ніч з 29 на 30.06.1174.

Лит.: Лимонов Ю. Владимиро-Суздальская Русь. Очерки социально-политической истории. Ленинград, 1987; Воронин Н. Андрей Боголюбский. Москва, 2007; Межжеріна Г. Субстантивно-ад'єктивний дискурс концептуалізації образу князя Андрія Боголюбського в літописах Київської Русі // Компаративні дослідж. слов'ян. мов і літ. Пам'яті акад. Л. Булаховського. 2014. Вип. 24.

М. Ф. Котляр

Наплічник «Розп'яття Христове» **Андрія Боголюбського**, подарунок Фрідріха I Барбаросси. Німецький національний музей, Нюрнберг

Андрійо́, Франсуа-Гійом-Жан-Станісла́с (Andrieux, François-Guillaume-Jean-Stanislas; 06.05.1759, м. Страсбург, тепер регіон Гранд Ест, Франція — 10.05.1833, м. Париж, Франція) — поет і драматург, адвокат, член Франц. академії (з 1803). Писав франц. мовою. Закінчив 1776 колеж кардинала Лемуана (м. Париж), згодом здобув юрид. освіту на ф-ті права *Паризького університету*, водночас працював клерком у прокурора у в'язниці Шатле. 1781 отримав фах адвоката. Готував докт. дисертацію, щоб викладати на ф-ті права. З 1782 — секретар герцога Юзе, водночас працював адвокатом-консультантом. Від 1789 працював адвокатом. 1795 призначений суддею касац. трибуналу. 1798 обраний членом Ради п'ятисот, а 1800–1802 був членом Трибуналу. З 1804 працював бібліотекарем у Сенаті, 1804–1816 — професором граматики й літератури в Політех. школі, з 1814 — професором л-ри в *Колеж де Франс*. З 1795 — член Ін-ту Франції. З 1829 — постійний секретар Франц. академії. Виступав за свободу преси, відмовився від посади цензора. Був супротивником романтизму, прихильником *класицизму*. Писав п'єси, комедії у віршах. Став відомим у 23 р. завдяки його першій комедії «Анаксимандр» («Anaximandre»; 1782), слідом за якою були поставлені комедії «Легковажні люди, або Припустима смерть» («Les Étourdis, ou le Mort supposé»; 1787), «Гельвецій» («Helvétius»; 1802), «Скарб» («Le Trésor»), «Мольєр з друзями, або Вечір в Отеї» («Molière avec ses amis, ou la Soirée d'Auteuil»; обидві — 1804), «Старий фат» («Le Vieux Fat»; 1810), «Актриса» («La Comédienne»; 1816), трагедія «Луцій Юній Брут» («Lucius Junius Brutus»; 1828) та ін. Поєднавав у своїй творчості школу Ж. Б. *Мольєра* і *Вольтера*. Віршовані казки А., зокрема найвідоміша «Вечеря шести мудреців» («Le souper des six sages»; 1783), вирізняються простотою, дотепністю й гумором; перша збірка вийшла 1800. Писав також статті, казки у прозі та байки. Автор передмови до «Словника англійської мови», нотаток про Людовіка XII і Генріха IV тощо. Укр. мовою окр. поезії А. переклав М. І. *Терещенко*. А. — офіцер *ордена Почесного легіону* (з 1831).

Тв.: Œuvres : in 4 t. Paris, 1818–1823; У к р е р е к л. — Романс // Сузір'я французької поезії. Київ, 1971.

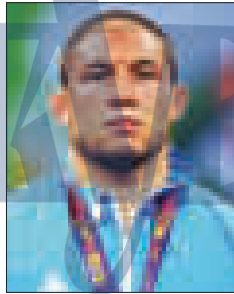
Лит.: Andrieux F.-G.-J.-S. // Dictionnaires des littératures. Paris, 1984; Andrieux F.-G.-J.-S. // Le nouveau dictionnaire des auteurs de tous les temps et tous les pays. Paris, 1994.

С. В. Глухова

Андрійцев, Валерій Олександрович (27.02.1987, смт Козелець Чернігів. обл., тепер Україна) — спортсмен, борець (вільний стиль), засл. майстер спорту України з вільної боротьби (з 2012), чемпіон, канд. наук із фіз. виховання і спорту (з 2016). Нар. у сім'ї медиків. З 1995 відвідував секцію легкої атлетики. Згодом переїхав із батьками до м. Малина Житомир. обл. Від 1997 почав займатися вільною боротьбою. Вихованець Малинської дитячо-юнацької спорт. школи. Перший тренер — А. Задорожний. 2010 закінчив *Національний університет фізичного виховання і спорту України*. 2016 захистив дис. «Удосконалення техніко-тактичних дій борців вільного стилю на етапі спеціалізованої базової підготовки» та здобув наук. ступінь канд. наук із фіз. виховання та спорту. 2008 — спортсмен-інструктор із вільної боротьби Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. З 2012 — співро-

Андрійо́ Франсуа-Гійом-Жан-Станісла́с. Літографія Буаллі Жульєна-Леопольда, 1820

Андрійцев Валерій Олександрович

Андрійченко Борис Миколайович

ботнику центру спортивно-масової та фізкульт. роботи *Національної академії Служби безпеки України*. Має також юрид. освіту. Навчаючись заочно, закінчив *Національний університет державної податкової служби України*, здобув 2011 диплом бакалавра за спеціальністю «Облік і аудит», а 2014 — за спеціальністю «Право». Як спортсмен представляє Фізкультурно-спорт. т-во «Динамо», виступає за збірну команду України. П'ятиразовий чемпіон України з вільної боротьби в ваговій категорії до 97 кг (2009, 2010, 2013, 2014, 2019). Переможець першості Європи в м. Белграді та світу в м. Пекіні (2007). Дворазовий віце-чемпіон світу серед студентів у м. Салоніках (2008) та м. Турині (2010). Срібний призер Чемпіонату Європи в м. Белграді (2012). Срібний призер із вільної боротьби *Літніх Олімпійських Ігор 2012* у м. Лондоні. Здобув бронзовий нагороду на Чемпіонаті світу з боротьби в м. Ташкенті (2014). У 2015 став бронзовим призером перших Європейських Ігор у м. Баку. На *Літніх Олімпійських Іграх 2016* в м. Ріо-де-Жанейро виборов п'яте місце. Багаторазовий переможець та призер міжнар. турнірів із боротьби золотої серії «Гран-прі». З 2018 — член *Національного олімпійського комітету України*. З 2019 — член комісії атлетів та юрид. комісії НОК України. У НОК працює над програмою розвитку Олімп. руху, а також адаптації спортсменів після актив. занять спортом. Має держ. нагороди: орден «За заслуги» III ступеня (2012), Грамоту Кабінету Міністрів України (2012), Грамоту Міністерства молоді та спорту (2012, 2013, 2014, 2015), Грамоту НОК України (2012, 2013, 2014, 2015) та ін. Лауреат у номінації «Найкращий спортсмен року» за версією НОК України (2012, 2014, 2015). Почес. громадянин м. Малина (з 2007). З 2012 у м. Малині проводяться турніри з вільної боротьби на призы А.

Пр.: Совершенствование технико-тактических действий квалифицированных борцов вольного стиля // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. № 15: Наук.-пед. пробл. фіз. культ. / Фіз. культ. і спорт. 2015. Вип. 11 (66); Характеристика технико-тактических действий борцов вольного стиля на современном этапе // Молодіжний наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту. 2015. № 18; У с п і в а в т. — Обучение технике двугательных действий борцов вольного стиля с использованием компьютерных технологий // Теория и методика физ. культ. Алмагы. 2013. № 4; Особенности соревновательной деятельности борцов вольного стиля // Теория и методика физ. виховання і спорту. 2015. № 3.

Лит.: Бубка С. Н. Підсумки ігор XXX Олімпіади в Лондоні та перспективи виступу збірних команд України на іграх XXXI Олімпіади 2012 р. у Ріо-де-Жанейро // Актуальні пробл. фіз. культ. і спорту. 2012. № 2 (24); Легенди українського спорту : в 2 кн. / Уклад.: С. А. Карасевич, М. П. Карасевич. Умань, 2017. Кн. 1.

О. Є. Мошин

Андрійченко, Борис Миколайович (03.02.1925, с. Революційне, тепер с. Бугаївка Вовчанського р-ну Харків. обл., Україна — 15.08.1999, м. Київ, Україна) — письменник. Писав укр. мовою. Під час *Другої світової війни* й окупації України нацистами вивезений на примус. роботи до Німеччини. Був засуджений; перебував у концтаборі *Маутгаузен*. Служив у *Радянській армії* (1945–1950). У 1951–1971 — журналіст і редактор газет Одещини. З 1962 — член Спілки радянських письменників України. Закінчив (1966) філол.

ф-т Одес. ун-ту (тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). Завідував ред. у т-ві «Знання» УРСР (1972–1974) та журн. «Хлібороб України» (1977–1980), працював у ред. газети «Літературна Україна» (1974–1977). Перший літ. твір — оповідання «Перша полубка» («Літературна Одеса», 1955, № 12). У зб. оповідань «Степові далі» (1958) та повісті «Радість» (1961) зосередив увагу на темі села. Пережиті ним події в окупованій Україні та нацист. Німеччині лягли в основу повісті «Месники» (1959) та роману «Вогонь і попіл» (1986). У літ.-публіцист. нарисі «Бія джерел творчості» (1975) А. показав читачеві творчу лабораторію письменника. Захоплювалася дослідженнями з історії землеробства, опубл. у журн. «Хлібороб України» 40 наук.-попул. нарисів під рубрикою «З історії рослин» (1982–1988). У цьому ж часописі вийшла повість «Лагуна» (1978, № 6–10), лейтмотивом якої є зв'язок природи й людини — дбайливого господаря і розумного споживача природ. багатств.

Та.: Степові далі. Одеса, 1958; Месники. Одеса, 1959; Радість. Одеса, 1961; Вогонь і попіл. Київ, 1986.

О. М. Сьомочкіна-Рижко

Андрійчик, Григорій Ісаїович (Андрейчиков, Андрійчук; 1892, с. Забор'є, тепер Могилівської обл., Білорусь — 05.05.1941, м. Москва, тепер РФ) — бандурист, співак (*баритон*), педагог, муз. майстер, один із фундаторів Першої Київ. капели кобзарів. Працював столяром на заводі «Трансигнал» у м. Києві (1913–1924). Професійну муз. освіту здобув на диригент. відділі Держ. вищого муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка, де навчався з 1922. У 1919–1935 (з перервою) перебував у складі Київ. капели бандуристів (1919–1924 — Перша Київ. капела кобзарів, з 1924 — Перша Укр. худ. капела кобзарів, від 1935 — Всеукр. держ. зразкова капела бандуристів). Роботу в *капелі* поєднував із керівництвом самодіяльними кобзар. колективами м. Києва (1932–1936). Вів пед. діяльність: працював у Держ. муз.-драм. ін-ті ім. М. Лисенка (м. Київ) на посаді викладача, «лектора кобзарської класи» (1929–1930); викладав гру на *бандурі* у вечірній муз. школі м. Києва (1935–1937). У вересні — листопаді 1938 керував гуртком бандуристів Горлівського будинку культури. Останні роки життя мешкав у м. Москві, де працював в Ансамблі пісні й танцю Всеоюз. центр. ради профспілок на посаді співака-бандуриста й викладача гри на бандурі (жовтень 1939 — квітень 1941). А. — один із фундаторів та актив. учасник Першої Київ. капели кобзарів (засн. 1918) під керівництвом В. Ємця. 1924–1926, а також 1930 та 1931 обіймав посаду Голови правління Першої Укр. худ. капели кобзарів. У квітні 1928 разом з О. Дзюбенком, І. Борцем, Ю. Барташевським, Б. Данилевським вийшов зі складу капели через незгоду з «внутрішньоорганізаційною лінією» керівництва. З травня 1928 А. перебував у складі ансамблю кобзарів, улітку 1930 із сольними концертами виступав у містах Москві та Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ). 1930 митець повернувся до Першої Укр. худ. капели кобзарів. У сольному репертуарі А.: думи «Про Олексія Поповича», «Буря на Чорному морі»; гуморист. пісні «Про Гриця мудрого», «Як кум до куми залицявся», «Ой, гоп, чики, чики». Здебільшого в концертах капели бандурист виступав у складі

дуетів — з О. Дзюбенком, Ф. Панченком, Ю. Барташевським, М. Полотаєм. Разом із бандуристами М. Грисенком та І. Борцем виконував нар. пісню «Приїхали три козаки». А. — прихильник київ. способу гри на бандурі, вважав його більш перспективним, таким, що відкриває ширші можливості для хроматизації інструмента, та доступнішим для опанування. У власних конструкціях бандур запровадив елементи хроматизації, багато працював над удосконаленням інструментів. Створив понад 10 бандур, які вирізнялися добрим звучанням і гарним дизайном (одна з них зберігається у фондах Музею театр., муз. та кіномист-ва України).

Лит.: Ященко Л. Державна заслужена капела бандуристів Української РСР. Київ, 1970; Ємець В. Гетьман Скоропадський та перша капела кобзарів // Нар. творчість та етн. 2001. № 4.

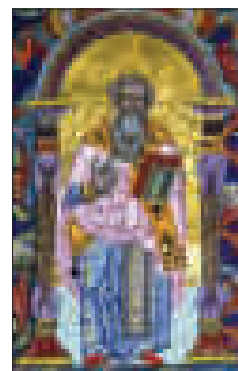
Т. В. Сітенко

Андрійчина (Многogrішний; дати і місце нар. і смерті невідомі) — художник-мініатюрист 1-ї пол. 16 ст. Працював на Волині. Створив заставки та мініатюру-портрет Григорія Двоєслава до «Службника» (Держ. іст. музей у м. Москві, РФ); зображення *євангелістів*, заставки, буквиці до «Четвероєвангелія», яке 1575 було подароване *Софійському собору в Новгороді* (Новгород, держ. об'єднаний музей-заповідник, м. Великий Новгород, РФ). А. вважають автором *мініатюр* до «Холмського євангелія» 13 ст. (Рос. держ. б-ка, м. Москва, РФ). Стилістично твори А. пов'язані з пізніми готичними й ранніми ренесанс. традиціями в укр. мист-ві, що засвідчено *орнаментикою*, якою оздоблено манускрипти, і трактуванням образу людини. Твори вирізняються кольоровою гамою, переходом від схематич. до реалістич. манери письма.

Лит.: Міляєва Л. С. Майстер XVI ст. Андрійчина // Укр. мистецтвознав. 1971. Т. 5; Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ, 1978; Степовик Д. Українська графіка XVI–XVIII століть. Еволюція образної системи. Київ, 1982; Горбачов Д., Утевська П. Подорож у Ренесанс // Ренесансні студії. 2000. Вип. 5; Чебикін А. Мистецтво графіки в Україні // Дослідницькі та наук.-метод. праці Укр. акад. мистецтв. 2001. Вип. 8.

Л. С. Міляєва

Андрійчук, Кесар Омелянкович (псевд. — К. Бубела, Видючий; 22.03.1907, с. Латанці, тепер у складі с. Тростянець Тиврівського р-ну Вінницької обл., Україна — 07.08.1958, смт Тиврів Вінницької обл., тепер Україна) — поет. Писав укр. мовою. Нар. в багатодітній родині. Навчався у Вороновицькому тех. уч-щі (1923), опанував столярство. Працював кореспондентом місцевих газет. 1924–1927 був слухачем пед. курсів. 1927 став членом *Всеукраїнської асоціації пролетарських письменників*. 1931 закінчив літ. ф-т Одес. ін-ту нар. освіти (тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). З 1935 член Спілки рад. письменників України. У вересні 1937 був заарештований і через три місяці засуджений на 10 р. позбавлення волі у виправно-трудовах таборах за ст. 54–10 КК УРСР. Після звільнення працював вчителем рос. мови й літ-ри в с. Малопопівцянці Маріїнського р-ну Керомеровської обл. 15.03.1956 реабілітовано. Друкувався з січня 1927 у період. виданнях Одещини: «Червоний степ», «Чорноморська комуна», «Молода гвардія», «Блиски», «Металеві дні». У пер-

Майстер **Андрійчина**. Мініатюра-портрет Григорія Двоєслава до «Службника», 30-ті рр. XVI ст.

Андрійчук Кесар Омелянкович

ший збірці поезій «На зламі» (1931) відобразив події революції, боротьби й громад. війни. Готував до друку ще дві поет. збірки, але після арешту і до 1956 не друкувався. 1958 вийшла збірка віршів «Подільська сторона».

Тв.: На зламі. Харків, 1931; Шевченко в казематі // Подільська сторона. Київ, 1958.

Лит.: Хоменко Б. В. Андрійчук Кесар Омелянович // 3-над Божої ріки. Літературний біобібліографічний словник Вінниччини. 2-ге вид., перероб., допов. Вінниця, 2001; Завальнюк К. Кесар Андрійчук — поет трагічної долі // Реабілітовані історією : в 27 т. Вінниця, 2007. Т. 2; П'ядик Ю. Українська поезія кінця XIX — середини XX ст. : у 4 т. Київ, 2010. Т. 2; У терновім колі. Одеська письменницька організація у 1920–1950 рр. / Упоряд. Г. І. Єфімова. Одеса, 2011.

Н. М. Сквіра

Андріссен Луї

Андріссен, Луї (нідерланд. *Andriessen, Louis*; 06.07.1939, м. Утрехт, Нідерланди) — композитор, дослідник історії та теорії музики, викладач, громад. діяч, член Академії мист-в Нідерландів (з 2016), почес. доктор Амстердам. ун-ту (з 2019). Значна фігура європ. мінімалізму. Нар. в родині музикантів. Батько Х. Андріссен був композитором, органістом, директором консерваторії м. Утрехта (1937–1949) та Королів. консерваторії в м. Гаазі (1949–1957), мати — піаністкою. Музикантами були й ін. члени родини. Почав писати музику з 11 р. Першими його вчителями були батьки та брат. 1955–1962 навчався в Королів. консерваторії в м. Гаазі: спочатку в класі батька, з 1956 — у класі композитора К. ван Баарена (1906–1970). У 1956 А. написав «Сонату» для флейти з ф-но, позначену ним у списку творів як опус 1. У 1958 — твір для двох ф-но «Серії» — один із перших у Нідерландах, написаних у дванадцятинонній техніці. 1959 здобув перемогу на Міжнар. конкурсі композиторів «Гаудеамус». Упродовж 1962–1965 А. проходив стажування в композитора та диригента Л. Беріо в містах Мілані та Берліні. 1963 відвідав Міжнар. курси нової музики в м. Дармштадті, де слухав лекції П. Булеза, А. Пуссера, К. Штокгаузена та Л. Беріо. Цікавився *алеаторикою*, почав експериментувати з фіксов. та нефіксов. елементами композиції, працював із графіч. нотацією, зокрема у фортеп. пієсі «Регістри» (1963). У 2-й пол. 1960-х узяв участь у низці акцій і проєктів політико-мист. спрямування. Серед них «Акція лускунчиків» на підтримку диригента й композитора Б. Мадерни; «Політико-демонстративний експериментальний концерт»; опера-мораліте «Реконструкція», створена в співавторстві з друзями-однодумцями (1969). А. та його соратники руйнували сталі муз. смаки та норми; критикували муз. інституції Нідерландів за консерватизм і несприйняття *естетики* нової музики, політ. ангажованість. Початок 1970-х відзначився написанням А. творів соц.-політ. змісту: «Гімн» (1970), де сполучаються мелодії гімну Нідерландів та пісні «Інтернаціонал»; «Стійкість» для ансамблю духових інструментів (1972); «Союз робітників» (1975) для голосних муз. інструментів. А. прагнув зруйнувати межу між «високим» та «низьким» мист-вом: між музикою, яку він та його однодумці називали «буржуазною», і *джазом* та попул. музикою. Твори виконували спеціально створені муз. колективи, у яких А. грав на ф-но. Пізніше А. реалізував проєкт ансамблю з 12 струнників. Незвичний склад цих колективів, їх

діяльність, тип внутр. відносин були альтернативою системі філармоніч. симф. оркестрів, що уособлювали для А. *академізм* і творчу обмеженість, репертуарну негнучкість, діяльність без мети. 1976 А. закінчив твір, який зробив його всесвітньо відомим, — «Держава» на текст з одноїмен. діалогу *Платона*. Твір ґрунтується на комбінуванні муз. ладів за давньогрец. принципом по чотири звуки, використанні техніки гокету, засад репетитив. техніки, ритміч. ідей І. Стравінського. А. поєднав естетику амер. мінімалізму, джазу, року та популар. музики. А. намагався знайти відповідь на питання про місце музики в соц.-політ. житті сусп-ва. 1977 А. за «Державу» був відзначений премією М. Вермелена. Вираженням анархіч. спрямованості А. став твір для двох *баритонів* та вел. ансамблю «Мавзолей» на тексти М. Бакуніна (1979). У 1980-ті політ. активність А. зменшилася. Він написав твори, у яких віддзеркалилися його філософсько-естет. роздуми, зацікавленість архітектурою, історією та постатями культури й науки Нідерландів, математикою, природознав. науками, проблемами сприйняття музики та її орг-ції тощо. Це твори «Час» (1980–1981) для жіночого хору та вел. ансамблю на тексти *Августина Аврелія*; «Швидкість» (1982–1983) для вел. ансамблю, «Матерія» у 4-х частинах (1984–1988) для солістів, вокал. ансамблю та оркестру. У 1990-ті створив низку муз.-театр. творів у співавт. з реж. та сценаристом П. Грінуєм (Велика Британія). Першою спільною роботою став телефільм «М'як Мужчина, Музика, Моцарт» (1991), зроблений на замовлення «*Bi-Bi-Ci*». Також опери «Роза: смерть композитора» (1993–1994) та «Листи до Вермеера» (1997–1999). У 2-й пол. 1990-х А. закінчив вел. твір для чоловічого ансамблю, дитячого голосу та оркестру «Трилогія Судного дня» (1996–1997). Твори А. відзначені муз. преміями, зокрема, мультимедійна опера «Комедія» (2004–2008), створена на основі тексту «Божественної комедії» Данте *Аліг'єрі*, — премією Гравемаєра (2011). Композитор. діяльність поєднує з викладанням у Королів. консерваторії в м. Гаазі, де з 1978 обіймає посаду професора. Виступає з лекціями в ун-тах Європи та США, на фестивалях та композитор. курсах. Автор низки статей із різних питань муз. мист-ва. Серед наук. праць — книга про творчість І. Стравінського «Годинник Аполлона» («*Het Apollinisch Uurwerk*»; 1983), написана в співавт. з музикознавцем і муз. критиком Е. Шенбергером. В Україні творчість А. залишається маловідомою та практично не дослідженою. Відомі деякі виконання різними київ. ансамблями його творів. Помітною подією стала відкр. лекція про ключ. твір А. «Держава», організ. центром «OK Projects» 2014 в межах лекційного циклу «Звук ідеології».

Пр.: *Het apollinisch uurwerk: over Stravinsky*. Amsterdam, 1983; *Gestolen tijd*. Amsterdam, 2002.

Лит.: Про голландську музику / Под ред. И. Лесковской. Санкт-Петербург, 2003; Шенбергер Э. Искусство жечь порох / Пер. с нидерл. И. Лесковской; под ред. Б. Филановского. Санкт-Петербург, 2007; Everett Y. The Music of Louis Andriessen. Cambridge, 2007; Вышинский В. Темповая прогрессия в музыке XX века // Наук. вісн. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського: Механізми новацій у музичній. 2013. Вип. 108; Петров В. О. «Трилогія Судного дня» Луи Андриссена: содержательный аспект // Проблемы художественного творчества: Сборник статей по

матеріалам Всероссийських научних чтень, посвященых Б. Л. Яворскому и приуроченных к 105-летию Саратовской консерватории, 27–28 ноября 2014 года / Отв. ред. Л. Г. Сухова. Саратов, 2015; Trochimczyk M. The Music of Louis Andriessen. New York, 2016.

В. В. Вишинський

Андрі́чик, Юра́й (Andričik, Juraj; 28.04.1937, с. Бежовце, тепер Кошицький край, Словаччина — 29.01.2017, м. Кошице, Словаччина) — поет, перекладач. Нар. у селян. сім'ї. Закінчив 1955 гімназію в м. Собранці, 1960 — Вищу школу рос. мови й л-ри в м. Празі. Після закінчення навчання та проходження військ. служби працював учителем у містах Собранці та Гуменне. 1978–1983 був на творчій роботі, поза штатно займався худ. перекладом. З 1983 до виходу на пенсію (2002) працював редактором Словацького радіо в м. Кошице. Автор збірок «Прихід на землю» («Vstupovanie na zem»; 1970), «Глухі приголомсні» («Neznelé spoluhlásky»; 1973), «Гризівська» («Hryzovická»; 1985), у яких переважає сільська тематика; оповідань для дітей «Пломінець» («Plamienok»; 1976), «Шлях за сонцем» («Cesta za slnkom»; 1986) та ін. Перекладав з укр., рос., білорус., англ. та польської мов. Пропагандист укр. л-ри. Як перекладач узяв участь у поетич. антологіях «Вірші проти смерті», «Чистими руками» (обидві — 1980), «Антологія радянської поезії 20 століття» (1981), «Під спільним небом», «Серце як сонце» (обидві — 1983). У перекладах А. вийшли романи «У нас в гуртожитку» Д. Ткача (1975), «Прапороносці» (1976) і «Берег любові» (1978) О. Гончара; повість «Камінна душа» Г. Хоткевича (1981); книги поезій М. Рильського («Бабине літо», 1979), Б. Олійника («Заклинання вогню», 1982), В. Коротича («Дзеркало», 1983, у співавт.); творів Є. Гуцала («Сутінки», 1974), В. Стефаніка («Новина», 1976), В. Шевчука («Жовте листя в липні», 1977), Григора Тютюнника («Пізнього вечора», 1979), М. Коцюбинського («Тіні забутих предків», 1981), О. Довженка («Зачарована Десна», 1984), В. Нестайка («Пригоди журавлика», 1984). Переклав також поезії В. Коржа, Л. Костенко, Б. Нечерди, Р. Лубківського. Серед перекладів із рос. мови — проза А. Платона (1973), з англ. — книги В. Діснея «Король Лев» (1996) і «101 далматинець» (1997) та ін. А. є автором низки радіо- і телепередач. Укр. мовою окр. твори А. переклав І. Чендей.

Тв.: *Neznelé spoluhlásky*. Kosice, 1973; *Cesta za slnkom*. Bratislava, 1986; *У к р п е р к л.* — Пломінець. Казки. Київ, 1984; *Із кузні часу*. Антологія сучасної словацької поезії. Ужгород; Пряшів, 2007.

Лит.: Бабота Л. Українська література на сторінках Revue Svetovej Literatúry на початку XXI століття // *Studia Slavakistica: Словацька філол. в Україні*. 2014. Вип. 15.

В. К. Житник

Андрі́я Первозва́ного о́рден (рос. Андрея Первозванного ордена; повна назва — Святого апостола Андрія Первозванного ордена) — найвища нагорода Рос. царства (1698 або 1699–1721; у 1698 або 1699–1714 — єдина держ. нагорода) та Рос. імперії (1721–1917). А. П. о. не ділився на ступені. Орден засновано *Петром I* 1698 або 1699 (точна дата невідома, перше вручення відбулося 1699). Перший проект статуту А. П. о. розробив особисто Петро I 1720, однак не затвердив його. Розроблений 1744 під час правління *Єлизавети Петрівни* проект статуту А. П. о.

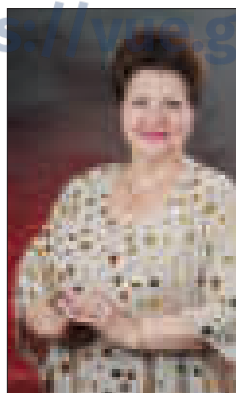
також не було затверджено. Перший офіц. статут цієї нагороди видано 1797 під час правління *Павла I*. З кін. 17 ст. й упродовж 18 ст. знак А. П. о. — виготовлена з тканини зірка, гаптована сріблом і золотом, та золотий хрест (у формі діагон. «андріївського»), який за бажання нагородженого міг бути прикраш. діамантами або ін. кошт. камінням. Девіз ордену — гасло «За віру й вірність» (рос. «За веру и верность») на зірці. Стрічка ордену блакит. кольору. На початку 19 ст. зірку почали виготовляти зі срібла. Останній статут А. П. о. затверджено 1892. А. П. о. нагороджувалися найвищі посадові особи Рос. царства (з 1721 — Рос. імперії) та ін. держав за цивільні й військ. заслуги. Серед іноземців зазвичай відзначали глав держав і головнокомандувачів армій. Конкр. перелік заслуг формально не регулювався. Питання про нагородження вирішував особисто монарх. Відповідно до Табеля про ранги нагороджені А. П. о. прирівнювалися до чину 3 класу (відповідник військ. звання генерал-лейтенанта), якщо не мали вищого чину. Відповідно до статуту А. П. о. 1892, нагороджений цим орденом автоматично отримував одночасно чотири нижчі рос. ордени (Св. Олександра Невського, Анни і Станіслава, Білого орла), якщо не був нагороджений ними раніше. З 1770-х А. П. о. автоматично присуджувався новонародженим членам імператор. родини чол. статі, які мали титул «великий князь» (за часів *Катерини II* це поширювалося на законно народжених дітей і онуків імператриці, народж. за її правління, з часів *Павла I* — на всіх законно народжених нащадків чол. статі за прямою лінією, з 1886, відповідно до указу *Олександра III*, — на всіх дітей і онуків імператора). Це правило виконувалося фактично з часів Катерини II та було офіційно передбачене статутом ордену за часів *Павла I*. Від 1897 А. П. о. автоматично отримували після досягнення повноліття всі князі імператор. крові чол. статі (прямі нащадки імператорів, починаючи від правнука). 1699 першим кавалером ордену став президент посольських справ Рос. царства (відповідник сучасної посади міністра закордон. справ) граф Ф. Головін. 1700 другим кавалером А. П. о. став І. *Мазена* (позбавлений 1708). Серед ін. нагороджених А. П. о. — М. *Кутузов* (1800), *Наполеон I Бонапарт* (1807), Ш. *Талейран*, П. *Багратіон* та ін. Першою жінкою, яка отримала А. П. о., стала імператриця *Катерина I* (прийняла його особисто від себе 1725). Нагородження могло відбуватися як публічно, так і таємно. За час існування А. П. о. ним нагороджено бл. 1000 осіб (питання про факт відзначення деяких діячів є дискусійним), згодом позбавлено нагороди 12 осіб. Останнім здобув А. П. о. принц Данії Фредерік, король Данії 1947–1972 під іменем Фредерік IX (нагороджений 27.01.1917 з нагоди досягнення повноліття).

Лит.: Васильєва І. А., Крюкова Л. В., Мухортова Т. В. История государственных символов России. Ставрополь, 2016; Чипизубова А. Н. Место Ордена Андрея Первозванного в имперской системе наград // *Образование, наука, производство*. VIII Международный молодежный форум. Белгород, 2016.

Андрі́яненко, Ві́ра Іва́нівна (21.03.1946, м. Гадрут, тепер Азербайджан — 31.08.2016, м. Луганськ, Україна) — співачка, нар. арт. України (з 1993). Закінчила 1975 Казах. консерваторію (те-

Хрест Андрія Первозваного ордена

Андріянєнко Віра Іванівна

пер Казах. нац. консерваторія ім. Курмангази, м. Алматы). З 1976 — солістка Луган. філармонії. Лауреат міжреспублікан. конкурсу республік Серед. Азії та Казахстану (м. Фрунзе, тепер м. Бішкек, 1972), республікан. конкурсу камерних виконавців «Золота осінь» (м. Київ, 1979). Брала участь у міжнар. фестивалях «Харківська асамблея», «Київ-мюзик-фест-93» (обидва — 1993). З 1992 викладала вокал у Луган. пед. ун-ті ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*), Луган. держ. академії культури та мист-в ім. М. Матусовського. З 2005 — професор *Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала*. Була головою журі обл. телефестивалів юних талантів «Золоті дударики» та «Повір у себе» (для дітей-інвалідів), президентом Благодійного культ. фонду ім. Ю. Богатикова. Партії: Сусанна («Весілля Фігаро» В.-А. Моцарта), Баттерфляй («Чіо-чіо-сан» Дж. Пуччіні), Травіата (однойм. опера Дж. Верді), Іоланта (однойм. опера П. Чайковського) та ін. Виконувала в концертах камерні твори К. Глюка, М. Римського-Корсакова, вокальну партію в 4-й симфонії Г. Малера, арії (зокрема, Клеопатри з опери «Юлій Цезар» Г. Ф. Генделя), укр. романси (М. Журбіна, Л. Колодуба, Л. Дичко), укр. і рос. нар. пісні. Виступала на сценах Білорусі, Болгарії, Великої Британії, Італії, Іспанії, Туреччини, Угорщини, Франції та держав Балтії.

Пр.: Історія і теорія української і зарубіжної культури. Луганськ, 2007.

Лит.: Лауреат республіканських конкурсів, дипломант всесоюзного конкурсу вокалістів ім. М. І. Глинки, народная артистка України Вера Андрияненко. Луганськ, 1996; Довнар Г., Волков В. Андрияненко Вера Ивановна // Отцы и правнуки Луганска. Луганск, 2000; Андрияненко Вера Ивановна // Видатні особистості Луганщини. Луганськ, 2008; Меренков И. Вера Андрияненко: красота в жизни и на сцене // Камертон. 2008. № 73; Михалёва Е. Вера Андрияненко // В постижении красоты. Луганская областная филармония. Луганск, 2013.

Андрияшев, Олександр Михайлович (20.08.1863, м. Чернігів, тепер Україна — 08.02.1933, м. Київ, тепер Україна) — історик, архівіст і археограф. Упродовж 1881–1886 навчався на іст.-філол. ф-ті Ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Написав університетом В. Антоновича дипломну працю «Нарис історії Волинської землі кінця XIV століття» рада Ун-ту Св. Володимира відзначила золоту медаллю і премією ім. М. Пирогова за 1887. Потім працював на різних адм. посадах в Естляндському та Ліфляндському губерн. правліннях (тепер Естонія та Латвія). У 1899 — цивільний віце-губернатор Естляндської губернії. З 1900 — цензор Санкт-Петербур. цензурного комітету (1906 перейменовано на посаду члена Санкт-Петербур. к-ту у справах друку). Співпрацював з Імператорською археологічною комісією в м. Санкт-Петербурзі, поєднуючи наук. діяльність з адміністративною. 1917 повернувся до м. Києва, працював ученим-архівістом Київ. центр. архіву давніх актів (тепер *Центральний державний історичний архів України, м. Київ*). З 1921 — член Археогр. комісії Всеукр. академії наук (ВУАН). У сер. 1920-х — 1930 співпрацював із Комісією по району. розроблення історії України ВУАН та Постійною комісією для

складання біогр. словника діячів України ВУАН, у 1928–1930 очолював Комісію старої історії України ВУАН. Сфера наук. інтересів А.: історія укр. земель і Новгороду в пізньому середньовіччі, архівознавство. Більшість праць А. петербур. періоду присвячено історії Новгород. землі. Осн. тематика праць після 1917 — історія заселення укр. земель у пізньому *середньовіччі* та ранньому *новому часі*.

Пр.: Очерк истории Волинской земли до конца XIV ст. Киев, 1887; Нарис історії колонізації Київської землі до кінця XV віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках / За ред. М. Грушевського. Київ, 1926; Нарис історії колонізації Сіверської землі до початку XVI віку // Записки іст.-філол. відділу Всеукр. акад. наук. 1928. Кн. 20.

Лит.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993; Герасимова Г. Андрияшев Олександр Михайлович // Укр. історики XX ст. Київ, 2004. Вип. 2. Ч. 2; Федорова Л. Андрияшев Олександр Михайлович // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України : у 2 ч. Київ, 2005. Ч. 1; Ворончук І. Андрияшев Олександр Михайлович // Українські архівісти (XIX–XX ст.) / Упоряд.: І. Б. Матіш, С. Л. Зворський, Л. Ф. Приходько та ін. Київ, 2007.

Андрияшук, Роман Васильович (09.05.1933, с. Королівка, тепер Борщівського р-ну Тернопіл. обл., Україна — 02.10.2000, м. Київ, Україна) — письменник. Писав укр. мовою. Нар. в селян. родині. Закінчив 1954 фіз.-мат. ф-т Чернівець. ун-ту (тепер *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*). Відтоді служив у лавах *Радянської армії*, після демобілізації працював журналістом (1957–1968). У 1964 закінчив заочне від-ня ф-ту журналістики Львів. ун-ту (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). З 1966 — член Спілки рад. письменників України (тепер *Національна спілка письменників України*). Працював наук. редактором Гол. редакції *Української радянської енциклопедії* (1976–1978), старшим редактором вид-ва «Радянський письменник» (1978–1993; з 1991 — «*Український письменник*»). Друкуватися почав 1957. У романі «Люди зі страху» (1966) подав трактування війни не як вияву героїзму, а як абсурд., антигум. за своєю суттю механізму. Для прози А. характерна антимоументальність та принципове суб'єкт. ставлення до дійсності. Роман «Полтва» (опубл. 1969 в журн. «Прапор») отримав негатив. оцінку критиків. Зображення в романі боротьби духовності й бездуховності в Зх. Україні періоду 1916–1919 призвели до творчої ізоляції А. до 1976. Як наслідок, твори А. видавалися не в Україні, а в м. Москві. Тему роману «Полтва» продовжують романи «Додому нема вороття» («*Дніпро*», 1969, № 1) та «Сад без листопаду» (1980). Ін. темою прози є пошук українством свого шляху. А. не обтяжений догмами *соцреалізму* й не обмежений внутр. цензурою. Винятком став «виробничий» роман «Кровна справа» (1978) — компроміс. крок після політ. звинувачень за «ідеологічні збочення» в романі «Полтва». Худ. мислення творів ґрунтується на поєднанні нац. традиції зі стильовими особливостями новітн. західноєвропейського *модерну*. У прозі А. сильний інтелект. струм, зокрема в романі про Ю. Федьковича «Сторонець» (1993). Написав драми «В кінці престолу» (1994) та «Ве-

Андрияшук Роман Васильович

лика гра» (не опубл.) — про патріарха *Володимира (Романюка)*. Лауреат літ. премії «Благовіст» (1993); Держ. премії України ім. Тараса Шевченка (1998; тепер *Національна премія України імені Тараса Шевченка*).

Тв.: Кровна справа. Київ, 1978; Сад без листопаду. Київ, 1984; Полтва. Київ, 1989; Сторонець. Київ, 1992; Додому нема вороття; Люди зі страху. Київ, 1993.

Лит.: Чендей І. Роман о доле народной // Андрияшук Р. Люди из страха. Москва, 1968; Кондратюк А. Витоки художньої істини: над сторінками прози Романа Андрияшюка // Укр. мова і літ. в школі. 1987. № 10; Беляев В. Про книгу Р. Андрияшюка // Андрияшук Р. Додому нема вороття; Люди зі страху. Київ, 1993; Портяк В. Андрияшук Р. «На полі крові»: письменницькі роздуми // Укр. світ. 1996. № 4-5; Верников М. Роман Андрияшук. 1933-2000. Письменник // Визначні постатті Тернопілля / Уклад. О. Бенч, В. Троян. Київ, 2003; Медвідь В. Без гніву і пристрасті: есеї, мемуари, щоденники. Київ, 2009; Дністровий А. Роман Андрияшук // Письмо з околиці: статті та есеї. Київ, 2010; Історія української культури / За ред. Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської. 2-ге вид., випр. та допов. Харків, 2013; Савчин Н. Б. Творчість Романа Андрияшюка в рецепції радянської критики // Одес. лінгв. вісник. 2015. № 5.

Л. Б. Тарнашинська, Г. П. Герасимова

Андрияшівське нафтогазоконденсатне родовище — поклади вуглеводнів у *Роменському районі* Сумської обл., які належать до Глинсько-Солохівського р-ну Сх. нафтогазонос. регіону України. Розташоване за 24 км на Пд. Зх. від район. центру м. Ромни. Площа гірн. відводу — 25,2 км². Відкрито 1982. Уперше запаси вуглеводнів родовища підраховано 1988 після завершення розвідки, того ж року передано в пром. розробку. На вересень 2018 на А. н. р. пробурено 39 свердловин, у пром. експлуатації — 4 свердловини. У геол. будові А. н. р. є відклади девонської, кам'яновугільної, пермської, тріасової, юрської, крейдової, палеоген., неогенової, четвертин. систем, що залягають на докембрійському (див. *Докембрій*) кристал. фундаменті. Родовище лежить у присьовій зоні пн.-зх. частини *Дніпровсько-Донецької западини* та приурочене до пд.-зх. схилу Артюхів. виступу кристал. фундаменту. Поклади вуглеводнів на родовищі приурочені до териген. відкладів візейського й турнейського (див. *Турнейський вік і ярус*) ярусів ниж. карбону. Поклади, приурочені до візейського ярусу, пласт. літологічно обмежені, до турнейського ярусу — пласт. літологічно обмежені й тектон. екрановані. Лісові, лучні та вод. екосистеми на тер. А. г. р. у задовільному стані й зазнають мін. впливу. За умови дотримання тех. і технол. нормативів не очікують знач. негатив. впливу на довкілля внаслідок видобування вуглеводнів на А. н. р. Суттєвий вплив на довкілля можливий лише через виникнення авар. ситуацій. Продукція — нафта, газ, розчин. у нафті, природ. газ, конденсат, супут. компоненти (етан, пропан, бутани) — сировина для виготовлення нафтопродуктів і зрідж. газу.

Лит.: Атлас родовищ нафти і газу України : в 6 т. Львів, 1998. Т. 2: Східний нафтогазоносний регіон; Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Бєлицького. Донецьк, 2004. Т. 3; Михайлов В. А., Вижва С. А., Загнітко В. М. та ін. Нетрадиційні джерела вуглеводнів України : у 8 кн. Київ, 2014. Кн. 4: Східний нафтогазоносний регіон: аналітичні дослідження.

П. М. Коржнев

Андрогенез [від грец. ἀνήρ (ánhrós) — чоловік і γένεσις — походження, породження] — розвиток *яйцеклітини*, що містить ядро чоловічої *гамети*. Розрізняють неповний А., коли розвиток яйцеклітини припиняється на ранніх етапах із загибеллю зародка, і повний А. — формування повноцінної статевозрілої особини. Останній наз. «квазістатевим» розмноженням, або «чоловічим» *партеногенезом*. Технічно процедура полягає в тому, що замість рідного пошкодженого або видаленого ядра до яйцеклітини вводять одне або два ядра чол. гамет того самого або ін. виду. Ядро з яйцеклітини видаляють мікрохірург. шляхом, за допомогою іонізуючого опромінення, температурного шоку, спец. отрутами, мех.-постійним струсом. Коли ядро яйцеклітини замінюють на одне ядро чол. гамети, життя гаплоїдного зародка (див. *Гаплоїд*) припиняється на ранніх стадіях *онтогенезу*. Якщо в яйцеклітині відновився диплоїдний стан (див. *Диплоїд*), розвиток може завершитися формуванням повноцінного орг-му. Це відбувається внаслідок першого нередуційного поділу чол. ядра або в разі *поліспермії*, коли до яйцеклітини потрапляють два ядра, що зливаються. За другого способу відновлення диплоїдності виживання потомства зростає. За допомогою А. можна отримати унікальні міжвидові гібриди, коли від материн. орг-му долучається цитоплазматичний складник генетич. апарату клітини, а від чол. — ядерний. Потомство від андрогенетич. схрещувань — завжди чол. статі, генетично і фенотипово подібне до батьківської особини. Повний А. описано в шовковичного шовкопряда, їздців (наїзників) роду *Habrobracon*, осетрових і коропових риб, тютюну й картоплі. Неповний А. використовують лише для розв'язання наук. проблем, тоді як повний А. має практичне значення. Його можна застосовувати для створення чистих чол. ліній, отримання віддалених гібридів, збереження рідкісних видів тварин і рослин.

Лит.: Астауров Б. Л. Партеногенез, андрогенез і поліплоидія. Москва, 1977; Грунина А. С., Рекубрятский А. В. Андрогенез у риб или только их мужского семени // Природа. 2006. № 11; Гонтаренко С. М., Герасименко Г. М. Прямий індукований андрогенез у культурі in vitro буряків цукрових (*Beta vulgaris* L.) // Plant Varieties Studying and Protection. 2018. Vol. 14. № 4.

С. В. Межжерін

Андрогени [від грец. ἀνήρ (ánhrós) — чоловік і γεννάω — породжувати, створювати] — чоловічі статеві *гормони* та їхні активні *метаболіти*. За хім. будовою А. — *стероїди*. Найактивніші А. — *тестостерон* і *5α-дигідротестостерон*. До А. належать також *андростендіон*, *дегідроепіандростерон*, *андростендіоли* тощо. А. утворюються в *сім'яниках* (у т. з. клітинах Лейдига), а також у яєчниках, корі *надниркових залоз* унаслідок *біосинтезу*; у *печінці*, *передміхуровій залозі*, *шкірі* та ін. органах — шляхом *метаболізму* стероїдів. Утворення й зрідження А. у кров регулює *гіпофіз*. Впливають А. переважно на розвиток *статевих ознак вторинних*, обмін *вуглеводів*, *ліпідів*, *холестерину*, *електролітів*, функції всіх органів статевої системи.

Лит.: Zuloaga D. G., Puts D. A., Jordan C. L. et al. The Role of Androgen Receptors in the Masculinization of Brain and Behavior: What We've Learned from the Testicular Feminization Mutation // Hormones and Behavior. 2008. № 53 (5);

Шевчук В. Г., Мороз В. М., Белан С. М. та ін. Фізіологія. 2-ге вид. Вінниця, 2015.

Андрогін [грец. ἀνδρόγυνος — чоловік-жінка, від грец. ἀνήρ (ἀνδρός) — чоловік і γυνή — жінка] — особа, яка вирізняється поєднанням жін. і чол. ознак або ж безстатевістю. У міфології андрогінність є виявом божеств. і предвч. буття, репрезентує цілісність прасвіту до його поділу на категорії та статі і здатність породжувати нове життя, а також символізує онтологічний дуалізм. Уявлення про божеств. двоєдність персоніфіковане в тілесності, матеріалізов. в образі бога-А., наділеного одночасно жін. та чол. силою. Андрогінний бог відповідає за космогоніч. акт і є водночас його втіленням: він самопороджує світ, першу божествен. пару та ін. богів. Міф про А. (пралюдей «третьої статі», наділених силою та могутністю) наводить Платон у діалозі «Бенкет». Мислитель пояснює чол. стать походженням від Сонця, жін. — від Землі, а спільну — від Місяця (поєднує обидві версії). Цілісність і досконалість образів А. передають їхні гіперболізовані зовн. ознаки: два однакові обличчя на круглій шії, дві пари вух, круглясте тіло з парою геніталій та двома парами рук і ніг. Сильні й спритні А. зазіхнули на владу богів. За це Зевс розрізав кожного з них навпіл і так удвічі зменшив їхню силу. Розділені половини шукають одна одну, щоби повернути втрачену цілісність. Цей міфол. сюжет у Платона слугував вступом до вчення про Ероса, який нібито з'єднує розрізані половинки А. За М. Еліаде, архаїчна формула двоєдності — андрогінність — є функціон. ознакою богів. Тож андрогінними можуть бути істоти «третьої статі», власне чол. чи власне жін. божества — носії поєднання протилежностей як втіленої ідеї первісної цілісності, сили й фертильності (див. Фертильність організмів). А. може змінювати стать або набувати ознак протилеж. статі з ритуальною або космогон. функціями. Так, Зевс зображується з бородою та шістьма грудьми. Як А. зображує іконографія й давньогрец. (мікенського) бога Діоніса. Аккадська богиня Іштар інколи зображується з бородою (підкреслення її войовничого характеру). Вона може перетворювати чоловіка на жінку. Єгип. Хепі, бог розлиття р. Нілу, зображується як чоловік із вел. жіночою груддю та сосками. Єгип. Вадж-вер («Велика Зелень»), уособлення Середземного м., лагун та озера дельти р. Нілу, має аналог. до Хепі зображення, однак із наповненим водою тілом. Яп. божество Інарі Окамі зображується то в подібні жінки, то чоловіка, то А. Найчастіше андрогінними є першобоги або верхов. божества: шумерська Тіамат, давньогрец. Зевс, єгип. Ра, ацтецька Тласолтеотль та ін. У пізніших традиціях першобожество чи першопредок могли замінюватися божеств. парою або парою близнюків (семітські Ваал — Астартта, індійські Яма — Ямі, іранські Йіма — Йімаг та ін.). Африканські (міфологія догонів) близнюки-А. Номмо і Йуругу, породження Амми, постають із плаценти світового яйця. Давньогрец. герой-А. Терезій побачив спарювання змій і вбив самицю, унаслідок чого сам перетворився на жінку. Через 7 р. при повторенні сюжету вбив самця і знову став чоловіком. Арджуна, герой давньоінд. епосу «Махабхарата», провів рік у жін. подібні (тоді мав ім'я Бриханнала). У давніх шумерів жерці гала — співці-плакальниці, слу-

Андрогін. Кадуцей

жителі культу богині Інанні — мусили набувати андрогінних ознак. У давній Анатолії служителі культу Кібели та Аттіса галлі належали до «третьої статі» (культ Кібели передбачав ритуальну кастрацію). Шамани-А. у різн. народів (зокрема в австралійців, народів Сибіру й індіанців) вважалися наділеними особливою магіч. силою та здатністю контактувати з духами (див. Шаманізм). Символ А. в античності та середньовіччі — кадуцей (жезл у формі крилатої палиці або ж обвитої двома зміями). Був атрибутом Гермеса. Символом А. виступав також ребіс (філос. камінь). Ідея А. як ідеальної субстанції розглядалася в алхімії та герметич. вченні (див. Герметизм) і була центр. у текстах Я. Бьоме та Е. Сведенборга. К. Г. Юнг у контексті психоаналізу розглядав А. як magnum opus (лат., букв. — велика справа), вважаючи його символом кінцевої мети алхім. процесу.

Лит.: Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Пер. з англ., нім., фр. Г. Кьоран, В. Сахно. Київ, 2001; Платон. Діалоги / Пер. з давньогрецк. Харків, 2008; Копылова Н. А. Ідея андрогінності в античній культурі // Ученые записки Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Сер.: Филос. Культурол. Политол. Социол. 2014. Т. 27 (66). № 1; Копилова Н. Міфологема андрогінності: від архаїчної традиції до постгендерної ідентичності // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.». Сер.: Культурол. 2014. Вип. 14 (1); Туренко В. Е. Комічність та трагічність любові у міфі Аристора про андрогінів // Мультиверсум. Філософ. альманах. 2016. Вип. 5–6.

А. О. Опрелянська, О. В. Наумовська

Андрогінність [грец. ἀνδρόγυνος — чоловік-жінка, від ἀνήρ (ἀνδρός) — чоловік і γυνή — жінка] — поєднання в одній людині рис, які традиційно вважають жіночими й чоловічими. Термін «А.» запозичено з давньогрец. міфології (див. Андрогін). Поняття запропонувала психолог С. Бем (США), автор психол. методики вимірювання маскулінності та фемінності «Статеворольовий опис» («The Bem Sex-Role Inventory»). Відповідно, можна виділити 4 типи людей незалежно від їхньої фізіол. статі: маскулінні (з вираженими чол. якостями); фемінні (з вираженими жін. якостями); андрогінні; невизначені (без яскраво виражених якостей маскулінності й фемінності). В андрогінній моделі статево-рольового розвитку показники маскулінності та фемінності розглядають як відносно незалежні один від одного, що уможливило їхнє поєднання в одній людині, хоча в попередніх моделях особистості розвинуто маскулінності пов'язували з нерозвинутою фемінністю (і навпаки). А. може розглядатися і як психол. ознака особистості, і як характеристика зовнішності людини, що має як чол., так і жін. риси. Ці два аспекти не обов'язково збігаються. Розвинена психол. А. у людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та ін. важливі якості. Напр., обдаровані люди часто мають високі показники А. Чол. і жін. риси формуються не лише відповідно до вроджених задатків, а й в умовах впливу сімейного виховання та соц. оточення. Поняття «А.» не слід ототожнювати з гермафродитизмом. А. також не пов'язана з порушеннями статевого розвитку або нетрадиційною статево-рольовою орієнтацією (напр., з го-

мосексуальністю, трансвестизмом, транссексуалізмом).

Лит.: Bem S., Martyna W., Watson C. Sex Typing and Androgyny // Journal of Personality and Social Psychology. 1975. № 31; Kaplan A., Sedney M. A. Psychology and Sex Roles: An Androgynous Perspective. Boston, 1980; Копилова Н. О. Міфологема андрогінності: від архаїчної традиції до постгендерної ідентичності // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.». 2014. Сер.: Культурол. Вип. 14. Ч. 1; Копилова Н. О. Образ андрогіна як культурна метафора досконалої людини: від романтичного ідеалу до сучасності // Культ. України. 2014. Вип. 46; Тарасюк Л. С. Андрогінна цілісність як феномен соціального буття людини. Київ, 2017.

П. П. Горностай

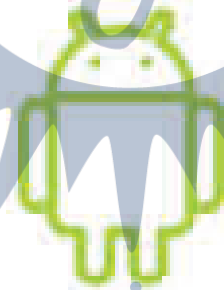
Андроїд [від грец. ἀνδρ (άνδρός) — чоловік і εἶδος — вигляд] — 1) У *робототехніці* — *робот*, який на вигляд і за рухами подібний до людини. Роботів із жін. зовнішністю ще називають «гіноїдами». Механізов. *пристрої* — статуї богів із рухливими частинами тіла — виробляли ще в Стародавньому Єгипті, Вавилоні, Китаї, Месопотамії. У середні віки популярності набули автомати, що працювали за допомогою годинник. механізмів зокрема рухливі антропоморфні мех. фігури — автоматони. Найбільшого розвитку розробки мех. А. досягли у 18 ст. З кінця 19 ст. розвиток *електротехніки* й *електроніки* дав поштовх до реалізації складніших механізмів, здатних не лише виконувати заprogram. рухи, а й реагувати на команди людини. Удосконалення *техніки комп'ютерної* на поч. 1970-х викликало нову хвилю інтересу до створення оригін. конструкцій роботів-А. Їх виготовляють з орган. і неорган. матеріалів. Зазвичай А. здатні відтворювати характерні для людини рухи й міміку. З метою сприймання реального середовища в А. використовуються *пристрої та сенсори*: для зорового сприйняття — *відеокамери*, що дають змогу визначати відстань до об'єктів, долати перешкоди й розпізнавати людей за обличчям; для отримання аудіоінформації — *мікрофони*, які допомагають орієнтуватися за джерелом звуку й розпізнавати мовлення (самостійно або за перенаправлення інформації на зовн. робочі станції). Відповідно до походження інформації сенсори поділяють на пропріоцептивні (див. *Пропріоцептори*), що вимірюють внутр. показники роботи, та екстероцептивні, які є джерелом зовн. інформації. Перші використовують для орієнтування, оцінки швидкості рухів і положення робота в певний момент, другі надають відомості, напр., про об'єкт, якого торкається робот, силу дотику тощо. У моделях А. частково застосовують *інтелект штучний* — для розпізнавання й генерації мовлення, визначення траєкторії пересування, керування кінцівками тощо. Ці дослідження мають вел. прак. користь: знання *біомеханіки* люд. тіла допомагає створювати високоефект. *протези*. В індустрії розваг роботи-А. реалістично відтворюють ефекти. У перспективі такі пристрої зможуть узяти на себе небезпечні, важкі або рутинні обов'язки людини.

Лит.: Крейг Д. Дж. Введение в робототехнику: механика и управление / Пер. с англ. Москва; Ижевск, 2013; Цвіркун Л., Грулер Г. Робототехніка та мехатроніка. 3-те вид., перероб. і допов. Дніпро, 2017.

2) В *інформаційних технологіях* — операційна система (ОС) і платформа для мобільних телефонів і планшетних комп'ютерів. А. — найпо-

Версія	Буквене позначення	Кодова назва	Дата релізу
10	Android Q	—	2019
9	Android P	«Pie» («Піріґ»)	2018
8.1	Android O	«Oreo» (печиво «Орео»)	2017
8.0			2017
7.1	Android N	«Nougat» («Нуга»)	2016
7.0			2016
6.0	Android M	«Marshmallow» («Зефір»)	2015
5.1	Android L	«Lollipop» («Льодяник»)	2015
5.0			2014
4.4	Android K	«KitKat» («КітКат»)	2013
4.3	Android J	«Jelly Bean» («Желейні боби»)	2013
4.2			2012
4.1	Android I	«Ice Cream Sandwich» («Морозиво-сендвіч»)	2012
4.0			2011
3.0	Android H	«Honeycomb» («Медові соти»)	2011
2.3	Android G	«Gingerbread» («Імбирний пряник»)	2010
2.2	Android F	«Froyo» («Заморожений йогурт»)	2010
2.1	Android E	«Eclair» («Еклер»)	2010
2.0			2009
1.6	Android D	«Donut» («Пончик»)	2009
1.5	Android C	«Cupcake» («Кекс»)	2009
1.1	Android B	«Banana Bread» («Банановий хліб», початково «Bender»)	2009
1.0	Android A	«Apple Pie» («Яблучний піріґ», початково «Astro Boy»)	2008

Версії ОС Андроїд

Логотип операційної системи Андроїд

ширеніша на 2019 ОС для *смартфонів*, планшет. комп'ютерів, *книг електронних*, ігр. приставок тощо. Осн. перевагами є наявність вел. кількості комп'ютер. програм, багатозадачність, оператив. оновлення *версій*. Недоліки: досить слабе *енергозбереження*, що спричиняє потребу в частій підзарядці моб. пристроїв, проблеми із сумісністю нових версій зі старим апарат. забезпеченням і складність у налаштуваннях. Розробку ОС А. було розпочато 2003 фірмою «Андроїд, Інкорпорейтед» («Android, Inc.», США) з метою створення персонафік. та інтелектуалізованих моб. пристроїв. ОС була орієнтована на використання в смартфонах. Першу версію — «Android 1.0» — випущено 2008. Подальші версії розширюють функціонал і надають користувачам дод. можливості (напр., розпізнавання обличчя користувача, налаштування інтерфейсу). Назва кожної з них є назвою десерту (напр., «Зефір», «Піріґ» тощо), а перші літери найменувань у порядку версій відповідають літерам лат. алфавіту. З версії 1.6 ОС А. має повноцінну офіц. укр. локалізацію. Побудована на базі ядра ОС «Лінукс» («Linux») із застосуванням специф. середовища — власної реалізації віртуальної машини. Осн. засобом розроблення для ОС А. є *мова програмування «Джава»* («Java»). За винятком коротких періодів у процесі відновлень, з 2008 код ОС А., який «Гугл» («Google») оприлюднює під ліцензією «Апач» («Apache»), є у вільному доступі. Обмеження на використання коду пов'язані лише з відповідністю пристроїв деяким критеріям сумісності «Гугл». ОС А. має офіц. магазин платних і безкоштов. комп'ютер. програм — «Андроїд маркет» («Android Market»). А. є відкритою ОС, тому користувачам надається можливість завантажувати комп'ютер. програми і з ін. ресурсів. «Гугл» підтримує роботу «Гугл плей» («Google Play») — онлайн-магазину ком-

п'ютер. програм для ОС А., що надає доступ до програм. забезпечення від різн. виробників.

Лит.: Дейтел П., Дейтел Х., Дейтел Э. Android для разработчиков / Пер. с англ. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2016; Леонов В. Планшеты и смартфоны на Android. 2-е изд. Москва, 2017; Филлипс Б., Стюарт К., Марсикано К. Android. Программирование для профессионалов / Пер. с англ. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2017; Гриффитс Д. Head First. Программирование для Android / Пер. с англ. 2-е изд. Санкт-Петербург, 2018.

Ю. В. Рогушина

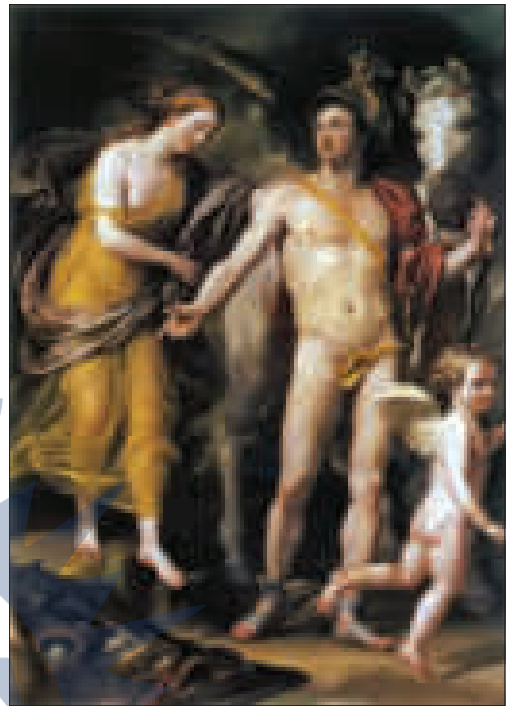
Андрологія [від грец. ἀνдр (ánđros) — чоловік і λόγος — слово, вчення] — наука про розвиток чоловічих ознак орг-му. Галузь медицини, що вивчає чоловіків: анатомію, фізіологію, захворювання і методи лікування чоловічої репродуктивної системи. Як напрям клінічної медицини не є самостійною спеціалізацією чи спеціальністю, включена в урологію, близька до сексології. Як галузь медицини А. включає діагностику, лікування й профілактику захворювань чоловічих статевих органів (простатит, уретрит тощо), а також проблеми безпліддя, чоловічої контрацепції та особливості перебігу хвороб ін. систем у чоловіків. В Україні проблеми А. досліджують в Ін-ті урології НАМН України, вивчають в усіх мед. ун-тах.

Лит.: Тиктинский О. Л., Михайличенко В. В. Андрология. Санкт-Петербург, 1999; Возіанов С. О., Шуляк О. В., Петришин Ю. С. Урология. Львів, 2005; Калиниченко С. Ю., Тюзиков И. А. Практическая андрология. Москва, 2009; Люлько О. В., Возіанов О. Ф. Урология. Київ, 2011; Клінічна андрологія / За ред. М. І. Бойка. Київ, 2013; Hanno P. M., Guzzo N. J., Malkowich S. B. et al. Penn Clinical Manual of Urology. Philadelphia, 2017.

О. М. Радченко

Андромеда (грец. Ἀνδρομέδη) — у грец. міфології — донька ефіоп. царя *Цефея* (Кефея) та *Кассіопей*. Цариця Кассіопея вихвалялася своєю вродою (в ін. варіантах міфу — хизувалася вродою доньки або сперечалася з *Герою*, яка з них гарніша). Вона розгнівала *нерейд*, тому мор. *німфи* попросили *Посейдона* помститися за ображене самолюбство. Посейдон наслав на Ефіопію потоп, а створене ним мор. чудовисько пожирало людей і загрожувало знищенням володінь *Цефея* (ймовірно, місцевість на узбережжі Середземного м., де тепер розташоване м. Тель-Авів — Яффо). Уникнути біди можна було за допомогою *жертвоприношення* А. Її прикували до скелі над морем, де її побачив *Персей*, син *Зевса*, й закохався. Цефей погодився віддати А. заміж за Персея лише за умови, що він знищить страховисько. Персей переміг чудовисько, а перед тим відтяв голову *Медузі Горгоні*. А. стала царицею Мікен і дружиною Персея, народила йому дітей. За міфом, *Афіна Паллада* після смерті Персея й А. перетворила їх та пов'язаних із ними персонажів на сузір'я. Від антич. часів на карті пн. півкулі неба розташовані сузір'я А., Персея, Цефея (Кефея) та Кассіопей, а на екваторіальній — сузір'я Кита, яке асоціюється з мор. чудовиськом. Ім'я А. увічнене також у назві однієї з галактик — *Андромеди туманність*.

Міф про порятунок А. Персеєм став підґрунтям попул. теми в л-рі та мист-ві *античності* — це трагедії «Андромеда» *Софокла* та *Еврипіда*; твори живопису і пластики (*вазонис*, *рельєфи*, *фрески* тощо). *Алюзія* на міф про А. є в середньовіч. християн. *легенді* про святого *Георгія Перемож-*

Персей і Андромеда.
Художник Менгс Антон Рафаель, між 1773 і 1776

ця, який рятує царівну від змія. Не втратила популярності ця тема й в образотв. мист-ві 3х. Європи *нового часу*. Вона є у представників *Відродження* (*Тиціан*, *Б. Челліні*), *маньєризму* (*Г. Рені*, *Тінторетто*), *бароко* (*П. Пюже*, *Рембрандт*, *П. Рубенс*, *Дж. Тьєполо*), *класицизму* (*Ш. Лебрен*, *Н. Пуссен*) та ін. Розроблялася також у л-рі *нового часу* (поема «Андромеда» *Лопе де Веги*, п'єси «Андромеда і Персей» *П. Кальдерона*, «Андромеда» *П. Корнеля*, «Персей і Андромеда» *Г. Сакса* тощо). *Нового втілення* тема набула в класич. музиці (опери «Андромеда» *Ф. Гайдна*, *Г. Генделя*, *К. Монтеверді*, *Дж. Паїзіелло*, *Л. Россі*, *Н. Пінгареллі*, *М.-А. Шарпантьє*, «Персей і Андромеда» *Ж. Ібера* тощо).

Лит.: Гловацька К. Міфи давньої Греції. Київ, 1991; Кун М. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. Іванченко. Київ, 1996; Міфи давньої Греції / Уклад. Н. Тисовська. Київ, 2009; Berens E. M. Mythology: Who's Who in Greek and Roman Mythology. New York, 2015.

О. В. Наумовська

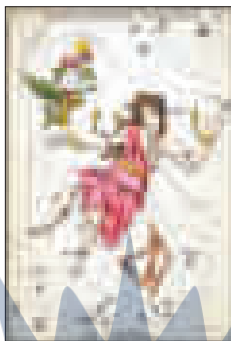

Андромеда багатоліста
(*Andromeda polifolia*)

Андромеда багатоліста (*Andromeda polifolia*), безплідниця, дібровник, підбіл, болотник — рослина родини *Вересових*. Вічнозелений чагарничок заввишки 15–40 см зі сланкими, гладенькими, слабкорозгалуж., червонуватими стеблами. Роста повільно. Листки шкірясті, видовжено-ланцетні, цілокраї (краї загорнуті), зверху — зелені й блискучі, зісподу — білуваті від воску. нальоту. Оцвітина 5-членна, червона, червонувата або рожева; чашечка глечикоподібна, утворена 5 зрослими чашолистками, у 4–5 разів довша за віночок. Квітки зібрані в щиткопод. суцвіття — *китиці*. Цвіте у квітні — червні. Плід — коробочка. Плоди дозрівають у серпні — вересні. А. б. комахозапильна. Листки рослини містять *глікозид* андромедотоксин, який має нейротокс. дію. А. б. утворює тип. для рослин родини *вересових* мікоризу з грибами. В А. б. листки подібні за формою та розміром до *розмарину*, тому у

англ. і нім. мовах рослину наз. болотним розмарином. Характер забарвлення і зовн. подібність листків до мати-й-мачухи зумовили іншу назву — «підбіл». А. б. використовують як морозостійку й тіньовитривалу декор., лік., барвник (містить таніни, що є барвниками чорного кольору). Поширена в ліс. зоні Євразії та Пн. Америки, в Україні — у сосн., рідше дуб.-сосн. лісах на вологих місцях, торф. болотах, переважно на тер. Полісся, Прикарпаття, Розточчя, Опілля, Карпат — зрідка.

Лит.: Чопик В. И., Дудченко Л. Г., Краснова А. Н. Дикорастущие полезные растения Украины. Справочник. Київ, 1983; Jacquemart A-L. *Andromeda polifolia L.* // Journal of Ecology. 2002. № 86 (3). Груммо Д. Г., Зеленкевич Н. А., Созинов О. В. Эколого-фитоценотическая характеристика ассоциации *Andromeda polifolia-Sphagnum rubellum* (Верховое болото «Большой мох», Беларусь // Труды Ин-та биол. внутр. вод им. И. Д. Папанина РАН. 2017. Вып. 79 (82).

Художнє відображення Андромеди сузір'я. Джерело: Дзеркало Уранії, 1825

Андромеди сузір'я (лат. Andromeda, від грец. Ἀνδρομέδην) — сузір'я пн. півкулі зор. неба. Назване на честь героїні міфу (див. *Міфи давньогрецькі*) Андромеди, доньки Кассіопей. Сузір'я перебуває в межах прямого сходження від 22^h 52^m до 2^h 31^m, у межах схилення — від +21° до +52° 30'. Площа, яку займає сузір'я на небі, дорівнює 722 кв. градуси (19 місце серед усіх сузір'їв). А. містить три зірки, блиск яких перевищує 3^m у фотометр. системі UBV, блиск 48 зір А. не менший за 5,5^m у цій самій системі. Зоря з найбільшим блиском — Альферац (2,04^m). Метеор. (див. *Метеор*) потоки — Андромедиди. Суміж. з А. сузір'я: Персей, Кассіопея, Ящірка, Пегас, Риби, Трикутник. Сузір'я А. спостерігають у межах геогр. широт від +90° до -60°, воно містить одну з найвідоміших галактик — Андромеди туманність (M 31).

Лит.: Inglis M. *Astronomy of the Milky Way: the Observer's Guide to the Northern Sky*. Cham, 2017; Schiff J. *The Most Interesting Galaxies in the Universe*. San Rafael, 2018.

О. Г. Шевчук

Андромеди туманність (Галактика Андромеди, M 31, NGC 224) — спіральна галактика типу SAab, найбільша галактика Місцевої групи. Найближча до Чумацького Шляху велика галактика. Перша письм. згадка (946) про А. т. міститься в «Каталозі нерухомих зір» астронома Абд аль-Рахмана аль-Суфі (903–986, Персія давня). Перший опис А. т. на основі спостережень за допомогою телескопа, зроблено 1612 астрономом С. Маріусом (1573–1624, Німеччина). Уперше А. т. сфотографовано 1887 І. Робертсом (1829–1904, Велика Британія). 1864 В. Хагінс (1824–1910, Велика Британія) на основі аналізу спектра А. т. виявив відмінність від спектрів газопилових туманностей. Ця обставина вказувала на те, що галактика складалася з величез. кількості окремих зірок. Екватор. координати центра галактики на епоху J2000,0: пряме сходження 00^h 42,8^m, схилення астрономічне +41° 16', видима зор. величина (V) +3,44^m. Видимі кут. розміри: (3,2 × 1,0)°. Абс. зоряна величина (M_v) (-21,56^m). Променева швидкість галактики дорівнює 300 км/с. Відстань до галактики (2,52 ± 0,14) млн світл. років або (772 ± 44) кілопарсеки. Радіус галактики 110 000 світл. р. Площина галактики нахил. до променя зору під кутом 15°. За результатами аналізу спектроскоп.

Андромеди туманність. Зображення отримане НАСА за допомогою орбітального космічного телескопу GALEX

спостережень астрономи визначили напрямок віднос. швидкості А. т. та Чумацького Шляху: вони наближаються одна до одної зі швидкістю 100–140 км/с. Якщо траєкторії руху мають спільну точку, у яку галактики прийдуть майже одночасно, зіткнення двох галакт. систем відбудеться прибл. через 3–4 млрд років. Унаслідок такого зіткнення А. т. та Чумацький Шлях зіллуться в одну вел. галактику. А. т. містить бл. трильйона зір. Має кілька карлик. галактик-супутників: M 32, M 110, NGC 185, NGC 147. Радіус А. т. становить бл. 260 000 світл. р., що у 2,6 р. більше ніж у Чумацького Шляху. За сучас. уявленнями кожна досить вел. галактика містить у ядрі чорну діру великої маси (від мільйона до десятків мільярдів мас Сонця). У ядрі А. т. також, як вважають, розташована надмасив. чорна діра (НМЧД). Розрахунки показали, що її маса перевищує 140 млн мас Сонця. 2005 космічний телескоп «Хаббл» виявив асоціацію зоряну з прибл. 400 молодих блакит. зір, що оточують район прогнозу НМЧД. Зорі асоціації згруп. в диск діаметром лише світл. рік. Завдяки гравітац. впливу НМЧД, зорі асоціації обертаються з вел. швидкостями (бл. 1 000 км/с) навколо центра. У ядрі А. т. за допомогою косм. телескопа ХММ-Newton виявлено 63 дискрет. джерела рентген. випромінювання (див. *Рентгенівські промені*).

Більшість (46 об'єктів) ідентифіковано з маломасив. подвійними рентген. зорями, природа ін. дискусійна — це можуть бути як зірки нейтронні, так і кандидати в чор. діри в подвійних системах зір. В А. т. зареєстровано бл. 460 кульових скупчень. 2005 в гало А. т. виявлено новий вид зоряних скупчень. Їх відрізняє від кульових зоряних скупчень набагато більші розміри (діам. сягають сотень світл. р.) порівняно з тип. представниками цієї групи в Чумацькому Шляху. Можливо, вони є перехід. класом систем між кульовими зоряними скупченнями й карлик. сфероїд. галактиками. В А. т. є зоря PA-99-N2, навколо якої обертається екзопланета — перша відкрита за межами Чумацького Шляху. А. т. з тер. України видно цілий рік. На Пн. від широти 49° галактика не заходить за горизонт. Найліпші умови для спостережень у вересні — жовтні.

Лит.: Inglis M. *Astronomy of the Milky Way: the Observer's Guide to the Northern Sky*. Cham, 2017; Schiff J. *The Most Interesting Galaxies in the Universe*. San Rafael, 2018.

О. Г. Шевчук

Андромедида, Бієліди — метеорний потік із радіантом в *Андромеди сузір'я*. Координати радіанта: пряме сходження $\alpha = 26^\circ$, схилення *астрономічне* $\delta = +43^\circ$. Zenit. годин. число — 3. Серед. видима швидкість *метеорів* становить 19 км/с. Елементи *орбіти* А.: велика піввісь $q = 0,856$ а. о., нахил орбіти $i = 13^\circ$, аргумент перигіції $\omega = 222^\circ$, довгота висхід. вузла $\Omega = 246^\circ$. А. вперше помічено над м. Санкт-Петербургом (тепер РФ) 06.12.1741. Радіант містився pobl. зорі *Аламак*. А. сфотографовано в листопаді 1885 — першим з-поміж метеор. потоків. Доведено, що А. породжено Бієли *кометою* (названа на честь В. фон Бієли, 1782–1856, Німеччина, Австрія). Залишки комет. речовини розтягуються в просторі вздовж *орбіти* комети й під дією гравітац. збурень від *планет* та *астероїдів* поступово змінюють свою орбіту — метеороїд. рій «розпливається» у просторі. Потік А. спостерігали щорічно від 25 вересня до 09 грудня зі збільшенням інтенсивності між 09 і 28 листопада. Раз на 13 р. Земля перетинала його в області найбільшої концентрації залишків комети. У ці роки спостерігали аномально вел. значення zenit. годин. числа метеорів — метеор. дощі. Після 1899 А. практично неможливо побачити простим оком. Імовірно, це трапилося під дією збурень метеороїдних частинок А. від вел. планет (передусім *Юпітера*). 04.12.2011 *радіолокаційні станції* в Канаді зафіксували спалах активності А. до zenit. числа 50 метеорів на годину. У ніч проти 08.12.2013 канад. метеорит. орбіт. радар зафіксував спалах активності А. Учені спрогнозували високу активність (до 200 метеорів на годину) у 2023.

Лит.: Андромедида // *Астрономічний енциклопедичний словник* / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Inglis M. Astronomy of the Milky Way: the Observer's Guide to the Northern Sky. Cham, 2017.

О. Г. Шевчук

Андронаті, Сергій Андрійович (19.09.1940, м. Одеса, тепер Україна) — учений у галузі біоорганіч. та фармац. *хімії*, доктор хім. наук (з 1976), професор (з 1984), академік НАН України (з 1988), засл. діяч н. і т. УРСР (з 1990), почес. професор *Одеського національного університету імені Іллі Мечникова* (з 2010). Нар. у сім'ї службовця. 1964 закінчив хім. ф-т, 1968 — аспірантуру каф. органіч. хімії хім. ф-ту Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова, наук. керівник — професор О. Богатський. Водночас від 1966, після служби в лавах *Радянської армії*, працював в Одес. держ. ун-ті ім. І. І. Мечникова: інженер (1966), старший інженер (1968–1970), старший викладач (1970–1971), доцент каф. органіч. хімії (1971–1978). Упродовж 1972–1976 — в. о. старшого наук. співробітника, згодом — зав. відділу хімії азотовмісних гетероциклів Ін-ту органіч. хімії АН УРСР (1976–1978). Після створення в м. Одесі Фізико-хім. ін-ту АН УРСР (тепер *Фізико-хімічний інститут імені О. В. Богатського*) — заст. директора з наук. роботи (1972–1984), директор (з 1984). Водночас голова Пд. наук. центру НАН України (з 1984), зав. каф. фармацевт. хімії Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова (з 1998). Член Президії НАН України (з 2004). Займається наук.-орг. та громад. діяльністю. Наук. керівник Хім.-фармацевт. навчально-наук.-виробн. комплексу НАН України й МОН України. Член правління Укр. хім. т-ва ім. Д. І. Менделее-

ва і Міжнар. т-ва з гетероцикліч. хімії, член К-ту з Держ. премій України в галузі науки і техніки. Був нар. депутатом СРСР (1989–1991). Член ред. колегій низки наук. фахових період. видань. Голова Одес. від-ня Т-ва дружби «Україна — Греція». Наук. дослідження стосуються розроблення методів синтезу, вивчення структури, *конформацій*, фізіол. активності, механізмів дії біологічно актив. сполук і пов'язані зі створенням теор. основ спрямованого синтезу психофармакол., антигіпоксичних, серцево-судин., антиромботич., протівірусних та інтерфероніндукувальних (див. *Інтерферон*) засобів. Заснував у м. Одесі наук. шк. в галузі біоорганіч. та мед. хімії. Написав 5 монографій, понад 400 наук. статей, має понад 100 патентів і автор. свідоцтв. Лауреат Держ. премії СРСР (1980), Держ. премії України в галузі науки і техніки (1991), Премії президента АН України, Білорусі й Молдови (1998). Нагороджений почес. грамотою КМ України (2002), орденами «Знак Пошани» (1981), «Дружби народів» (1986), «За заслуги» 3, 2, 1 ступенів (2002, 2012, 2016).

Пр.: Медицинская химия. Структура, свойства, молекулярные механизмы действия биологически активных веществ. Одесса, 2006; У с п і в а в т. — Транквилизаторы. 1,4-бенздиазепины и родственные структуры. Киев, 1980; Феназепам. Киев, 1982; Механизмы действия анксиолитических, противосудорожных и снотворных средств. Киев, 1988; Физико-химические основы усиления трансдермального введения лекарственных препаратов. Одесса, 2002; Cytotoxic and Antiviral Properties of 4,4'-bis-Aminoalkoxybiphenyls // Journal of Health Sciences. 2014. № 4 (16); Virtual Screening, Synthesis and Biological Evaluation of DNA Intercalating Antiviral Agents // Bioorganic & Medicinal Chemistry Letters. 2017. Vol. 27. Is. 16; Синтез та антиагрегаційна активність антагоніста α IIb β 3-рецепторів на основі 2-(4-піперазин-1-іл)-3Н-хіназолін-4-ону // Доповіді Нац. акад. наук України. 2019. № 9.

Лит.: Андронаті Сергій Андрійович. Одеса, 1998; Андронаті Сергій Андрійович // Шаров І. Ф. Вчені України: 100 видатних імен. Київ, 2006; 70-річчя академіка НАН України С. А. Андронаті // Вісник Нац. акад. наук України. 2010. № 9; Палій В. М., Храмов Ю. О. Національна академія наук України 1918–2013. Персональний склад. 6-те вид., допов. і випр. Київ, 2013.

О. В. Березовська

Андроніков, Іраклій Луарсабович [рос. Андроніков, Іраклій Луарсабович; справжнє прізвище — Андронікашвілі (Андронікашвілі); 28.09.1908, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 11.06.1990, м. Москва, тепер РФ) — письменник, літературознавець, актор, доктор філол. наук (з 1956), нар. артист СРСР (з 1982). Писав рос. мовою. Нар. в сім'ї адвоката. 1930 закінчив іст.-філол. ф-т Ленінгр. ун-ту (тепер *Санкт-Петербурзький державний університет*). Паралельно навчався в Ін-ті історії мист-в. Працював лектором у філармонії, співробітником редакцій гуморист. та дит. журналів, бібліографом. Учасник *Другої світової війни*. З 1939 — член СП СРСР. Від 1954 працював на Центр. телерадіо-баченні. Досліджував творчість М. Лермонтова; опублікував низку статей про невідомі факти з біографії письменника, монографію «Лермонтов у Грузії у 1837 році» («Лермонтов в Грузії в 1837 году»; 1955). Загалом уклав 9 книг про життя письменника, які стали основою «Лермонтовської енциклопедії» (1981). Займався також облаштуванням будинку-музею М. Лермонтова в

Андронаті Сергій Андрійович

Андроніков Іраклій Луарсабович

м. Москві. Осн. літературознав. праці: «Життя Лермонтова» («Жизнь Лермонтова»; 1939); «Оповідання літературознавця» («Рассказы литературоведа»; 1949); «Тагільська знахідка» («Тагильская находка»; 1956); «Лермонтов. Дослідження і знахідки» («Лермонтов. Исследования и находки»; 1964) та ін. 1935 вперше публічно виступив у клубі письменників м. Москви, презентуючи усні портрети (розповіді) про письменників, артистів, композиторів, учених. Вів цикл телепередач «Іраклій Андроников розповідає». Знято кілька фільмів, де А. демонстрував свою майстерність: «Портрети невідомих» («Портреты неизвестных»; 1970), «Слово Андроникова» («Слово Андроникова»; 1974) та ін. У ст. «Поезія Довженка» («Поэзия Довженко»; 1958) писав про новаторство укр. кінодраматурга й кінорежисера. У нарисах «Зошит Василя Завелейського» («Тетрадь Василия Завелейского»; 1968), «Зачаклований вірш» («Заколдованное стихотворение»; 1963), «Втрачені записки» («Утраченные записки»; 1970) є літ.-краєзнавчі матеріали, пов'язані з Україною, зокрема з м. Києвом. Ст. «Хранителі правди» («Хранители правды»; 1970) містить відомості про док. матеріали письменників, що зберігаються в держ. архівах міст Москви та Санкт-Петербурга, зокрема про особисті фонди О. Довженка й С. Кравчинського. Лауреат Держ. премії СРСР (1967), Ленінської премії (1976).

Та.: Собрание сочинений : в 3 т. Москва, 1980–1981; «Все живо»: Рассказы, портреты, воспоминания. Москва, 1990; Лермонтов: исследования и находки. Москва, 2013; К музыке. Санкт-Петербург, 2015.

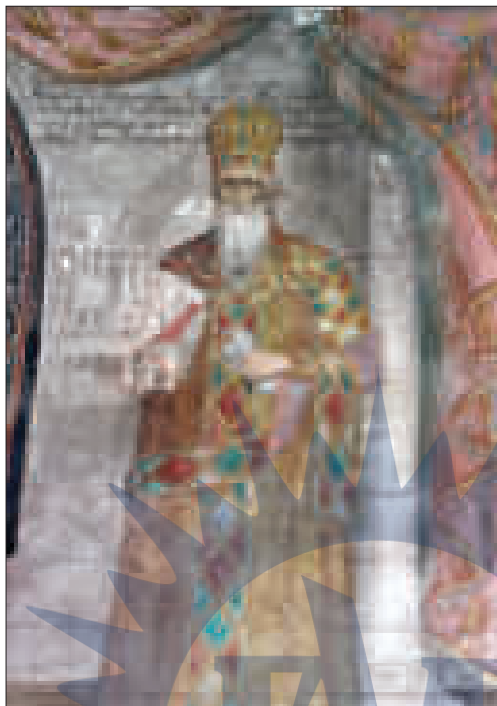
Лит.: Гинзбург Л. Г. Ираклій Андроников и его вклад в развитие российской культуры XX века // Пробл. ист. культ. 2007. Вып. 4; Бродавко Р. Неповторимый Андроников // Одес. альм. «Дерибасовская–Ришельевская». 2008. № 32; Огрызко В. В. Театр одного актера: Ираклій Андроников // Огрызко В. В. Победители и побежденные: Судьбы и книги : в 3 т. Москва, 2010. Т. 1; Безелянский Ю. Н. Создатель жанра «говорящей литературы» Ираклій Андроников // Безелянский Ю. Н. Опасная профессия: писатель. Москва, 2013; Притяжение Андроникова. Статьи. Очерки. Воспоминания / Сост. Е. Н. Шелухина. Москва; Санкт-Петербург, 2015.

С. А. Кривошапова

Андронік I Комнін (грец. Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός; бл. 1118–1120, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 12.09.1185, там само) — імператор Візантії у 1183–1185. Останній представник династії Комнінів. Дідусь засновників династії Великих Комнінів, яка правила у Трапезундській імперії (поч. 13–15 ст.) — Алексія й Давида Великих Комнінів. Син севастократора (придворний титул) Ісаака Комніна та Грини, доньки князя звенигородського й перемиського Володара Ростиславича — шлюб між ними згадано в «Повісті минулих літ», стаття за 6612 (1104). Ім'я матері А. І К. відоме лише з візант. джерел. Онук імп. Алексія I Комніна. Виховувався в родині дядька — імп. Івана II Комніна. Після його смерті та сходження на престол Мануїла I Комніна (1143) займався військ. й адм. справами: брав участь у походах проти турків-сельджуків і Кілікії. Після орг-ції кількох невдалих змов проти імп. Мануїла (1153–1154) А. І К. ув'язнено. Спроба втечі 1158 була невдалою, однак 1164 (за ін. версією, 1165) А. І К. зміг утекти й залишити м. Константинополь. Короткочасно

перебував у м. Галичі, був прийнятий князем Ярославом Осмомислом. 1165 посли від Мануїла повідомили А. І К. про його прощення імператором, після чого він приєднався до візант. військ у війні проти Угорщини за спадок принца Бели з династії Арпадів, який виховувався при візантійському престолі (правив Угорщиною 1172–1196 під іменем Бели III). 1169 через конфлікт з імператором, зумовлений незгодою з його планами віддати дочку заміж за принца Белу й оголосити останнього спадкоємцем престолу, був відсланий до Кілікії як намісник провінції. Того ж року залишив Візантію. Перебував у містах Антіохії, Єрусалимі, Дамаску й Багдаді. На поч. 1180, після взяття в полон його дітей і дружини візант. військами, добровільно приїхав до м. Константинополя, щоби просити прощення для себе і звільнення родини в Мануїла I. Був прощений і призначений намісником феми Пафлагонія. Після смерті Мануїла I 24.09.1180 виступив проти «латинської» партії, яку представляли вдова Мануїла I Марія Антіохійська як регент при Алексії II та її коханець Алексій Комнін (протосеvast, не плутати із сином Марії Антіохійської та Мануїла I Алексієм II Комніном). 02.05.1182 його війська, отримавши мас. підтримку населення, увійшли до м. Константинополя. Після цього в місті відбувся погром «латинян» (зх., переважно італ., купців і священиків, що мали заступництво Марії Антіохійської), під час якого було вбито бл. 80 тис. осіб. Здобувши фактичну владу в столиці, А. І К. організував убивство й осліплення багатьох представників нелояльної до нього знаті. Наприк. 1182 змусив Алексія II підписати указ про страту його матері Марії Антіохійської за зраду. У вересні 1183 А. І К. офіційно оголошено співправителем Алексія II, у жовтні 1183 організував убивство Алексія II та став одноосібним правителем. Коротке правління А. І К. позначене спробами оздоровити економіку д-ви. Імператор дозволив передачу у спадок подарованих за держ. або військ. службу земель. Розпочав актив. боротьбу проти піратства, поширеного біля берегів Візантії. Скасував берегове право, що дозволяло мешканцям узбережжя грабувати кораблі, які зазнали трощі. Побудував низку фонтанів і акведуків у м. Константинополі. На час правління А. І К. припадає низка війн імперії з Антіохійським князівством, Угорщиною, Сицилією, а також напади половців і печенігів на Візантію. Водночас через страх втратити владу А. І К. організував терор проти візант. знаті, представників якої звинувачували у змові й осліплювали. Значна частина нас. і знаті висловлювала незадоволення його політикою. У ніч 11–12.09.1185 двоюрідний брат А. І К. Ісаак Ангел після невдалої спроби арешту імператора начальником палацової охорони Стефаном Агіахристифоритом організував держ. переворот. 12.09.1185 А. І К. віддали міській черні для страти, після чого його забили до смерті. Онуки А. І К. були вивезені до Грузії та виховані при дворі цариці Тамари.

Лит.: Angold M. The Byzantine Empire, 1025–1204: A Political History. London, 1997; Magoulias H. J. Andronikos I Komnenos: A Greek Tragedy // Βυζαντινά Σύμπεκτα. 2011. Vol. 21; Васильев А. История Византийской империи : в 2 т. / Пер. с англ. А. Г. Грушевой. 2-е изд. Санкт-Петербург, 2013. Т. 2; Storytelling in Byzantium: Narratological Approaches to Byzantine Texts and Images / Ed. by Ch. Messès, M. Mullett, I. Nilsson. Uppsala, 2018.

Фреска із зображенням
Андроніка II Палеолога,
Монастир св. Іоанна
Хрестителя біля м. Сера, Греція

Андронік II Палеолог (грец. Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος; 25.03.1259, м. Нікея, тепер м. Ізник, Туреччина — 13.02.1332, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — державний діяч, імператор Візантії у 1282–1328. Нар. у родині візант. імп. *Михайла VIII Палеолога* і його дружини Феодори Дукіни Ватаца. 1272, у віці 13 р., формально оголошений співправителем батька. Під час спільного правління за дорученням батька виконував низку держ. обов'язків, завдяки чому на початок одноосіб. правління мав значний адм. досвід. Одразу після смерті батька скликав Собор східної (православ.) церкви, який розірвав укладену на Другому Ліонському соборі 1274 унію з Римом. Під час правління А. II П. було продовжено військ. союз Візантії з *Золотою Ордою*, серед засобів забезпечення якого було укладення шлюбів доньок А. II П. із ханами Тохтою (бл. 1270–1312 або 1313, правив у 1291–1312 або 1313) і Узбеком (бл. 1282–1341, правив у 1313–1341). Одним із результатів цього союзу була участь монгол. військ на боці Візантії у війні проти турків-сельджуків 1308, завдяки чому Візантія відновила контроль над регіоном Віфінія (Пн. п-ова Мала Азія). Змінив законодав. систему із заснуванням Ради 12 суддів. Сприяв розвитку науки та мист-ва. 1294–1320 був співправителем свого сина *Михайла IX Палеолога*. Після його смерті та позбавлення прав на престол сина Михайла IX, онука А. II П. *Андроніка III Палеолога*, правив одноосібно. 1321 частина візант. знаті оголосила Андроніка III імператором, унаслідок чого розпочалася громадян. війна. 1327 А. II П. розпочав перемовини про відновлення скасованої 1282 унії з Римом, однак їх було припинено через протидію з боку константинопол. *патріарха* Ісайї. Війська А. II П. зазнали поразки в бойових діях проти прихильників Андроніка III. Після взяття м. Константинополя військами Андроніка III А. II П. втратив владу. На царство патріархом

Ісайєю був офіційно висвячений Андронік III. Після втрати влади А. II П. прийняв чернечий *постриг*, помер у монастирі.

Лит.: Laiou A. Constantinople and the Latins: the Foreign Policy of Andronicus II, 1282–1328. Cambridge, 1972; Koutouyianopoulos A. Η εσωτερική πολιτική του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282–1328). Θεσσαλονίκη, 2004; Gaul N. All the Emperor's Men (and His Nephews): Paideia and Networking Strategies at the Court of Andronicus II Palaiologos, 1290–1320 // *Dumbarton Oaks Papers*. 2016. Vol. 70.

Андронік III Палеолог (грец. Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος; 25.03.1297, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 15.06.1341, там само) — держ. діяч, імператор Візантії у 1328–1341. Проголошений імператором 1321, після чого до 1328 брав участь у громадян. війні як претендент на престол. Син імп. *Михайла IX Палеолога* — співправителя *Андроніка II Палеолога*. 1320 через ревності найняв убивць, щоб вистежити й убити коханця своєї фаворитки. Унаслідок помилки вбивць загинув рідний брат А. III П. Мануїл, а самого А. III П. позбавили права на успадкування престолу. Невдовзі після смерті батька А. III П. й Мануїла, імператор-співправителя Михайла IX (1320), частина візант. знаті оголосила А. III П. імператором. Він розпочав боротьбу за престол проти свого діда Андроніка II. Після перемоги військ А. III П. константинопол. *патріарх* Ісайя висвятив його на царство. А. III П. намагався боротися проти корупції в суд. системі, сформувавши 1329 підзвіт. особисто йому «Царський суд», однак корупція поширилася і на цей суд. орган. 1328 він здійснив вдалу воєнну кампанію проти Болгарського царства. Того ж року сформував вел. флот і здійснив похід на о. Хіос і прилегли о-ви в *Егейському морі*, ліквідувавши Синьйорію Хіосу (створена генуезцями д-ва, що існувала 1304–1329). Після нападу Сербії на прикордон. з нею візант. землі розпочалася війна 1330–1334, наслідком якої стало приєднання до Сербії Пн. та Серед. Македонії і тимчасова стабілізація балансу сил між Сербією, Болгарією і Візантією. 1333 здійснив похід до Фессалії, приєднавши цей регіон до Візантії. Результатом бойових дій 1339–1340 стало встановлення влади Візантії над Епирським деспотатом (д-ва на Зх. теперішньої Греції). Після смерті А. III П. владу успадкував його син *Іван V Палеолог*.

Лит.: Bosch U. V. Kaiser Andronicus III. Palaiologos: Versuch einer Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341. Amsterdam, 1965; Lascaratos J., Marketos S. The Fatal Disease of the Byzantine Emperor Andronicus III Palaeologus (1328–1341 A.D.) // *Journal of the Royal Society of Medicine*. 1997. Vol. 90. № 2; Melvani N. Tombs of the Palaiologan Emperors // *Byzantine and Modern Greek Studies*. 2018. Vol. 42. № 2.

Андронік IV Палеолог (грец. Ανδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος, лат. Andronicus IV Palaeologus; 11.04.1348, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина — 28.06.1385, м. Селімбрія, тепер м. Сіліврі, Туреччина) — держ. діяч, імператор Візантії в 1376–1379. Старший син *Іоанна V Палеолога* й Олени Кантакузини (1333–1396). З 1352 — співправитель батька; від 1366 перебував із ним у стані пост. конфлікту. Тричі очолював повстання проти *Іоанна V*. Конфлікт переріс у громадян. війну 1373–1379. У 1373 *Іоанн V* визнав васал. залежність від султана *Османської*

імперії Мурада I Богоподібного. Цього ж року А. IV П. об'єднався із сином султана Саджі, який повстав проти свого батька, однак змову було виявлено і А. IV П. ув'язнено. Його позбавили права на трон й осліпили на вимогу Мурада I. Проте А. IV П. втратив лише одне око. Звільнився за підтримки генуезців і, діставши підтримку турків, 22.08.1376 в'їхав до м. *Константинополя* як імператор. Офіційно коронований 18.10.1377. А. IV П. ув'язнив батька та брата, майбут. імператора Мануїла II Палеолога. За свою допомогу генуезці отримали о. Тенедос (ін. назва Бозджаада, тепер Туреччина) в Егейському морі, а турки — міста на п-ові Галліполі (тепер Туреччина). 1379 (1380) Іоанн V, за допомогою турків і венеційців, повернув престол. 1381 укладено родин. угоду, за якою А. IV П. визнано престолонаступником. Здобув у володіння міста Селімбрю (тепер Сіліврі, місто й район пров. Стамбул, Туреччина) і Родосто (тепер м. Текірдаг, Туреччина). 1385 — нова спроба заколоту, однак невдала. Невдовзі після цього помер.

Лит.: Дашков С. Б. Императоры Византии. Москва, 1997; Haldon J. Byzantium at War. Stroud, 2011; Harris J. The End of Byzantium. New Haven; London, 2012; Necipoğlu N. Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire. Cambridge, 2012; Baker J., Dompieri F., Gökyıldırım T. et al. The Reformed Byzantine Silver Based Currencies (ca. 1372–1379) in the Light of the Hoards from the Belgrade Gate // *Dumbarton Oaks Papers*. 2018. № 71.

Андронік Родоський (грец. Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος; 1 ст. до н. е.) — філософ, 11-й очільник (*схоларх*) перипатетичної школи. Систематизатор, укладач і коментатор творів Аристотеля. Про життя А. Р. бракує даних. Є свідчення, що він був учнем філолога Тираніона з м. Аміса (*Понтійське царство*), очолював школу перипатетиків у м. Римі бл. 58 до н. е. А. Р. цікавився історією філософії. Уклав *каталог* праць Аристотеля й Теофраста та опрацював їхні біографії. Увійшов до історії культури як дослідник біографії та творчої спадщини Аристотеля: встановлював *автентичність* його творів; прокоментував окремі його твори («Категорії», «Фізика», «Етика»); упорядкував його епістолярну спадщину. Опрацьовуючи його творчу спадщину, А. Р. об'єднував тематично споріднені твори і фрагменти, розбивав їх на логічні частини. Вважається, що саме А. Р. значною мірою сформував зібрання «Корпус Аристотеля» («Corpus Aristotelicum»). А. Р. належить також оригінальна праця «Про розділення» («Περὶ διαρῆσεως»), присвячена логіч. операції «ділення». Трактат високо оцінив *Боецій*. Як філософ А. Р. зазнав впливу Академії Платона та стоїків (див. *Стоїцизм*). Підготовлене А. Р. зібрання праць Аристотеля стало основою для подальших видань. Праця А. Р. заклала початок перипатетич. коментатор. традиції. Упорядницька праця А. Р. вплинула на неоплатоніка *Порфирія*, який також узяв за основу метод «групувати тематично однорідний матеріал».

Лит.: Moraux P. Der Aristotelismus bei den Griechen: von Andronikos bis Alexander von Aphrodisias : in 3 bd. Berlin; New York, 1973. Bd. 1; Pseudo-Andronicus de Phodes «Περὶ παθῶν» / Ed. by A. Gilbert-Thierry. Leiden, 1977; Gottschalk H. The Earliest Aristotelian Commentators // *Aristotle Transformed: the Ancient Commentators and their Influence* / Ed. by R. Sorabji. London, 1990; Michael J. Griffin Aristotle's Categories in the Early Roman Empire. Oxford, 2015.

В. Е. Туренко

Андроні́м [від грец. ἀνήρ (ánhrós) — чоловік і ὄνομα, óнома — ім'я, назва], маритонім — різновид *антропоніма*; іменування жінки за іменем, прізвищем чи прізвиськом її чоловіка (напр., Микитиха від Микита, Приймакова від Приймак, Терпилиха від Терпило). Звичай називати заміж. жінку за її чоловіком існує у всіх слов'ян, однак засоби творення А., набір андрон. формантів та *валентність* кожного з них у різн. мовах і діалектах не однакові. Напр., у болгар у 19 — поч. 20 ст. А. був обов'язковим елементом називання заміж. жінки. Така модель, вочевидь, пов'язана зі структурою патріарх. сім'ї. У західнослов'янських та ін. мовах світу відпрізвищеві А. виконують роль жін. прізвищ (напр., словац. Novaková, чес. Svobódová, угор. Horvátné — від чол. варіантів Novák, Svóboda, Horvát відповідно). Не однакове й місце А. у лекс. складі різн. мов і періодів їхнього іст. розвитку.

А. в укр. мові зафіксовано писем. пам'ятками 15–16 ст. У діалектах укр. мови існує 10 суфіксів для творення А., зокрема -их- (найпоширеніший), -к-, -янк-, -ин-, -ан-, -ул-, -ов-, -овк-, -ин-, -а-. У староукр. мові А. вільно послуговувалися в усіх стилях. У сучас. укр. мові їх зазвичай використовують винятково в худ. чи іноді епістол. стилях, а також у розм.-побут. як ідентифікатор заміж. жінки. Фахівці з *ономастики* кваліфікують А. неоднозначно — як особл. вид антропонімів або родичівських (генесіонімічних) прізвиськ. У говірках укр. діалект. простору А. теж сприймають по-різному: можуть слугувати особливими іменами заміж. жінок, функціонувати нейтрально чи, навпаки, додавати експресії, виражаючи погордливе ставлення до заміж. жінки.

Лит.: Трійняк І. Словник українських імен. Київ, 2005; Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів, 2005; Денисюк В. В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст. Київ, 2006; Познанська В. Андроніми у східноєвропейських говірках Донеччини // *Лінгв. студії*. 2012. Вип. 24; Наливайко М. Я. Сімейно-родова антропонімія Львівщини // *Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.»*. Сер.: Філол. 2017. Вип. 64 (2).

П. П. Чучка

Андронов, Олександр Олександрович (рос. Андронов, Александр Александрович; 11.04.1901, м. Москва, тепер РФ — 31.10.1952, м. Горький, тепер м. Нижній Новгород, РФ) — фізик, фахівець у галузі *електротехніки, радіофізики* і прикладної *механіки*, академік АН СРСР (з 1946). Засновник наук. школи з теорії нелінійних коливань та її застосувань у радіофізиці, автомат. регулюванні, динаміці машин. Закінчив 1918 труд. школу II ступеня в м. Москві й почав працювати на з-ді АТ «Кулетет» бракувальником. 1919 вступив до лав *Червоної Армії*, працював у військ.-продовольчому загоні Латв. Рад. Республіки, монтером на електростанції, лектором у політвідділі Троїцького укріпл. р-ну на Уралі. 1920 повернувся до м. Москви та вступив до Вищого тех. уч-ща (МВТУ) на електротех. ф-т. 1921 водночас почав відвідувати лекції в Москов. ун-ті (МДУ, тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), куди перевів на фіз. ф-т 1923. У 1924–1931 викладав теор. *фізику* й *механіку* у 2-му МДУ (тепер Моск. пед. держ. ун-т). 1925 після закінчення МДУ за фахом «теоретична фізика» А. зараховано в аспірантуру НДІ фізики при МДУ. Там навчався впродовж чотирьох років під керівництвом Л. *Мандельшта-*

Андронов Олександр Олександрович

ма. Після переїзду 1931 в м. Горький розпочав роботу в Горьків. дослід. фіз.-тех. ін-ті. Упродовж 1931–1945 працював у Горьків. держ. ун-ті зав. каф. фізики й теорії коливань. 1934 А. надано звання професора, 1935 — наук. ступінь д-ра фіз.-мат. наук. Від 1944, паралельно з роботою в м. Горькому, почав працювати в Моск. ін-ті автоматки й телемеханіки (тепер Ін-т проблем керування ім. В. О. Трапезникова РАН). 1945 очолив каф. теорії коливань і теорії автомат. регулювання першого в СРСР радіофіз. ф-ту, створеного в Горьк. держ. ун-ті за його участі. Депутат і член Президії ВР РРФСР (з 1947), депутат ВР СРСР (з 1950). Першу наук. працю з теор. оптики опублікував 1926 у співавторстві з М. О. Леонтовичем. 1928 закінчив канд. дис. «Граничні цикли Пуанкаре й теорія коливань», короткий зміст доповіді про яку оприлюднив у книзі «6 з їзд російських фізиків» та доповідях Паризької АН (1929). У цій праці сформулював низку основополож. ідей, які розробляв надалі. Заклав підвалини теорії автоколивань, отримав фундамент. результати в теорії автомат. регулювання, дав картину заг. динаміки машин. Нагороджений орденом Червоної Зірки (1944). АН СРСР запроваджено премію імені А. (1969).

Пр.: Успивавт. — Грубые системы // Доклады Акад. Наук СССР. 1937. Т. 14. № 5; Простейшие линейные системы с запаздыванием // Автоматика и телемех. 1946. Т. 7. № 2–3; Теория колебаний. 2-е изд. Москва, 1981.

Лит.: Андронов Александр Александрович. Автобиография // Физики о себе. Ленинград, 1990; Бойко Е. С. Александр Александрович Андронов. Москва, 1991; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006.

Андропáуза [від грец. ἀντήρ (ἀνδρός) — чоловік і лат. pausa, з грец. παύσις — припинення], віковий андрогенний дефіцит, віковий гіпогонадизм — клініч. синдром, що виникає в чоловіків зрілого віку та зумовлений зниженням рівня тестостерону в крові. До клініч. проявів А. належать порушення сексуальної функції — еректильна дисфункція, зниження статевого потягу (лібідо), втрата фертильності; соматичні розлади — збільшення кількості жирової тканини, порушення сечовипускання, зниження маси м'язової тканини (саркопенія), остеопороз, анемія; психоемоц. розлади — зниження працездатності, підвищена втомлюваність, порушення сну, дратівливість, підвищення рівня тривожності. За наявності типової тріади симптомів А. (зменшення частоти ранкових ерекцій, зниження лібідо, еректильна дисфункція) здійснюють лаб. підтвердження діагнозу. До нього належить визначення рівня заг. тестостерону, лютеїнізуючого гормону і глобуліну, що зв'язує статеві гормони. Діагноз щодо А. встановлюють у разі зниження рівня заг. тестостерону нижче за 12 нмоль/л (за унеможливлення патології щитоподіб. залози та гіперпролактинемії). Лікування вікового андроген. дефіциту полягає в замісній терапії препаратами тестостерону. Ін. підходом є призначення препаратів, що стимулюють вироблення ендоген. тестостерону. Можливе поєднання обох варіантів лікування А.

Лит.: Ковальчук Л. Я., Сміян С. І., Рузібаєв Р. Ю. та ін. Андропауза // Вісник наук. дослідж. 2008. № 1 (50); Пашкова Е. Ю., Рождественская О. А. Возрастной андрогенный дефицит у мужчин: этиология, клиника, диагностика, лечение // Андрол. и генитальная хир. 2015. № 16 (1).

А. О. Камінська

Андропов Юрій
Володимирович

Андропов, Юрій Володимирович (15.06.1914, ст. Нагутська, тепер Ставропольського краю, РФ — 09.02.1984, м. Москва, тепер РФ) — парт. і держ. діяч, голова Комітету державної безпеки (КДБ) СРСР (1967–1982), Ген. секретар ЦК КПРС (1982–1984), генерал армії (з 1976). Нар. у сім'ї залізнич. службовця. 1936 закінчив Рибінський технікум річк. транспорту. Навчався у Петрозавод. ун-ті. Працював комсоргом судноверфі ім. В. Володарського в м. Рибінську (1936–1937). З 1937 — секретар, з 1938 — перший секретар Ярославського обкому ВЛКСМ. Від 1940 — перший секретар ЦК ЛКСМ Карело-Фінської РСР. Під час Другої світової війни брав участь у партизан. русі в Карелії (1941–1944). Упродовж 1944–1947 — другий секретар Петрозавод. міськкому ВКП(б), у 1947–1951 — другий секретар ЦК КП Карело-Фінської РСР. Закінчив 1950 Вищу парт. школу при ЦК ВКП(б). З 1951 — на роботі в апараті ЦК ВКП(б): інспектор, зав. підвідділу. З 1953 — на дип. роботі. Упродовж 1954–1957 — надзвичайний посол СРСР в Угорщині, один з ініціаторів і актив. учасник придушення повстання в Угорщині (1956). У 1957–1962 — зав. відділу ЦК КПРС зі зв'язків із соціаліст. країнами та компартіями цих країн. З 1962 — секретар ЦК КПРС. Від травня 1967 — Голова КДБ при Раді Міністрів СРСР, тоді ж обраний кандидатом у члени Політбюро ЦК КПРС. З 1973 — член Політбюро ЦК КПРС. З 12.11.1982 — Ген. секретар ЦК КПРС, водночас від 16.06.1983 — Голова Президії Верховної Ради СРСР. Під орудою А. органи безпеки було перетворено на потужну систему, що (на протигаву відносному лібералізму доби «відлиги») знову почала контролювати практично всі сфери життя сусп-ва. Активна боротьба КДБ проти інакودумства, дисидентів, застосування проти них примус. психіатр. лікування, позбавлення громадянства, арешти, звільнення з роботи сприяли формуванню негатив. іміджу А. Під час перебування А. на чолі КДБ посилюлися гоніння на дисидентів та правозахисників в Україні. За його ініціативою розпочато висилку інакодумців. Так, 1974 вислано за кордон і позбавлено громадянства письменника О. Солженицина; 1977 — генерала П. Григоренка; 1980 — академіка А. Сахарова вислано до м. Горького, де науковець перебував під постійним контролем КДБ та ін. (див. Дисидентство). Як Голова КДБ А. приділяв увагу зовн. розвідці, контролювавши, розробленню нових форм і методів наук.-тех. шпигунства. Підтримував введення рад. військ (1978) напередодні розв'язання Війни в Афганістані 1979–1989 й силове розв'язання кризи у Польщі (1980). Маючи повну інформацію про реальний стан в партії та д-ві, А. прагнув дистанціюватися від недовіки доби Л. Брежньєва (антикорупційна кампанія, заходи зі зміцнення дисципліни), намагався суворими адм. методами зупинити кризові явища. Підтримував висунення М. Горбачова на посаду Ген. секретаря ЦК КПРС. Саме після його обрання було підхоплено чимало заходів, ініційованих А. Нагороджений 4 орденами Леніна (1957, 1964, 1971, 1974), ін. орденами та медалями. Герой Соціалістичної Праці (з 1974).

Лит.: Brahm H., Brunner G., Höhmann H.-H. Die Sowjeunion im Uebergang von Breschnew zu Andropow. Berlin, 1983; Steel J., Abraham E. Andropov in Power. Oxford, 1983; Medvedev Zh. Andropov. His Life and Death. Oxford, 1984; Волгогонов Д. А. Семь вождей. Галерея лидеров СССР : в

2 кн. Москва, 1995; Медведев Р. А. Юрий Андропов: не-известное об известном. 2-е изд., испр. і доп. Москва, 2004; Млечин Л. М. КГБ. Председатели органов госбезопасности. Рассекреченные судьбы. 4-е изд., доп. Москва, 2011; Рябчиков С. Е. Век Юрия Андропова: к 100-летию со дня рождения. Ставрополь, 2014; Васильев Ю. А. Юрий Андропов. На пути к власти. Москва, 2018.

Ю. І. Шаповал

Андростендіон [від грец. ἀνδρ (ἀνδρός) — чоловік і στένωσις — звуження] — гормон, належить до андрогенів, в обох статей синтезується статевими залозами (яєчниками і яєчками) та корою наднирників, перетворюється на ін. статеві гормони. А. бере участь у статевому дозріванні, відповідає за розвиток вторин. чоловічих статевих ознак, є попередником тестостерону й естрадіолу. Рівень його синтезу корою наднирників контролюється гормоном адренокортикотропним (АКТГ). Його андроген. дія значно слабша, порівняно з ін. гормонами даної групи, напр., тестостероном. У дітей спостерігається поступове зростання рівня А. від 7 р. У хлопчиків зростання рівня А. відбувається значно раніше (до 2 р.), ніж тестостерону. У дорослих рівень А. має високу добову мінливість: до 40% з макс. значенням зранку (7.00–10.00) й мін. увечері (після 23.00). У жінок рівень гормону залежить від дня менструального циклу — найвища концентрація спостерігається в середині циклу. При фізіол. вагітності рівень А. також зростає. За рівнем синтезу А. визначають функціональну активність статевих залоз та кори наднирників. Підвищений рівень синтезу А. спостерігається при синдромі полікістозних яєчників, може свідчити про гіперплазію, розвиток пухлини в корі наднирників або АКТГ-продукуючої пухлини. Зниження рівня А. у крові спостерігається значно рідше і може вказувати на функц. порушення в корі наднирників і статевих залозах. Визначення рівня А. в комплексі з ін. андрогенами використовується для оцінки андроген. статусу і виявлення джерела гіперандрогенії, вродженої дисфункції кори наднирників (разом із 17-оксипрогестероном та кортизолом є її маркером і використовується для моніторингу ефективності глюкокортикоїдної терапії).

Лит.: Герасимова Т. В., Гопчук О. М. Корекція гіперандрогенних порушень у жінок із синдромом полікістозних яєчників // Здоров'я жінчини. 2015. № 6 (102); Боднар П. М., Михальчишин Г. П., Комісаренко Ю. І. та ін. Ендокринологія. 4-те вид., оновл. та допов. Вінниця, 2017; Семенюк Л. М., Дем'яненко Л. В., Яроцька К. М. Профілактика рецидивів та реабілітація жінок репродуктивного віку, прооперованих з приводу лейоміоми матки на тлі метаболічного синдрому // Клінічна ендокринологія та ендокринна хір. 2018. № 1 (61); Бурка О. А., Тутченко Т. М. Сучасні підходи до діагностики розповсюджених форм гіперандрогенії в жінок репродуктивного віку // Reproductive Endocrinology. 2019. № 2 (46).

Андростерон [від грец. ἀνδρ (ἀνδρός) — чоловік і στερεός — твердий] — андроген, чоловічий статевий гормон (див. Гормони) стероїдної структури.

Андрофа́ги (грец. Ἀνδροφαγοί — людоджери) — плем'я, яке, згідно з давньогрец. джерелами, мешкало на Пн. Скіфії. В історіографії висунуто припущення, що А. отримали свою назву через

людоджерство (див. Канибалізм) у їхніх ритуалах. Про А. згадано в «Історії» Геродота. Він вважав їх, як і скіфів, кочовим племенем, яке відрізнялося мовою. Історики й географи Гекатей Мілетський, Ефор Кімський і Псевдо-Скімн Хіосський (Греція Стародавня) вважали А. частиною скіфів. За Геродотом, А. проживали у Сх. Європі — у верхів'ях р. Дніпра, на Зх. межували з неврами, на Сх. — з меланхленами. Згадуються вони через похід перського царя Дарія I проти скіфів (514 або 513 до н. е.). Тоді вони відмовилися допомогти скіфам. У 7 ст. вірмен. літопис говорить про однойменне плем'я, яке начебто проживало в Сарматії Азійській. На початку 20 ст. дослідник В. Томашек (Чехія) висунув гіпотезу, що А. — це грец. переклад іран. назви мордвини. Славист Л. Нідерле вважав А. фінно-угор. народом. Сучас. дослідники локалізують ареал розселення А. у степовій смузі серед. течії дніпров. лівобережжя або на Поліссі. Деякі дослідники доводили, що пн. кордон володінь А. простягався до сучас. міст Києва (історик К. Маннерт, Німеччина) чи Чернігова (археолог, спеціаліст з археології Балтії та Сх. Європи М. Еберт), сучасних Смоленської обл. РФ та Вітебської обл. Білорусі (історики Г.-З. Байер, Е. Боннель, Німеччина; археолог Г. Роулінсон, Велика Британія), до колишньої Московської губернії та витоків р. Оки (Т. Рейхардт). Ф. Мищенко у праці «Відомості Геродота про позаскіфські землі Росії» («Известия Геродота о внескифских землях России»; 1896) писав, що А. мешкали на теренах від Чернігівської до Московської губернії. Частина дослідників локалізувала ареал А. на Зх. від р. Дніпра. Археолог О. Тереножкін у праці «Предскифский период» відводив їм область на Пн. від бас. р. Прип'яті, що співвідноситься з носіями культури штрихованої кераміки. Б. Граков пов'язував А. з похованнями Кічкаського могильника (Надпоріжжя). М. Артамонов розміщував їх на правобережжі Серед. Подніпров'я, нижче за р. Рось, та вважав складником племені будинів, адже їхня назва має номінальний характер. На думку П. Ліберова, А. — мешканці басейнів річок Сули, Псла та Ворскли. Харк. археолог Б. Шрамко співвідносив А. з мешканцями степової частини Посулля. Моск. археолог О. Смирнов припускав, що найімовірнішою локалізацією А. є тер. вздовж сх. берега р. Дніпра. О. Мельниковська вважала їх мешканцями лівобережжя р. Дніпра, акад. Б. Рибаків — області на Пн. від р. Прип'яті. Археолог-аматор В. Герен (Франція) вважав А. германцями, історик П. Шафарик — самоїдами. С. Жебельов припускав, що геродотівська характеристика А. — це автор. інтерпретація назви племені. Л. Єльніцький у праці «Скіфія євразійських степів» зіставляв А. з племенем амадоків (згадуються в Птолемає). Деякі дослідники припускають, що А. були частиною будино-гелонського союзу племен, інші вважають їх носіями дніпро-двінської археол. культури, предками балтів-латгалів або пов'язаними з городецькою культурою.

Лит.: Тереножкін А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. Київ, 1961; Єльніцький Л. А. Скифия евразийских степей. Новосибирск, 1977; Геродот. Історія в дев'яти книгах. Київ, 1993.

М. Г. Казьмирчук

Андрофобія [від грец. ἀνδρ (ἀνδρός) — чоловік і фобія] — необґрунтований і надуманий страх перед чоловіками, хибне відчуття загрози від

людей чол. статі. Цей прояв остраху та зміненої ним поведінки належить до групи соц. страхів. Термін «А.» ввели психологи К. Кауан та М. Кіндер (США). А. характерна для жінок, але може спостерігатися і в чоловіків, особливо в підлітків, перед старшими ровесниками або дорослими. Причини виникнення А. різноманітні, найчастіше психотравмат. події в житті жінки в минулому — згвалтування, жорстоке ставлення до неї в дитинстві або спостереження такої поведінки щодо близьких людей; виховання в жін. середовищі, де постійно точилися розмови про жорст., підступний і небезпечний чол. світ; травмат. досвід першого секс. контакту з образами та розголосом особист. життя; перегляд фільмів, де яскраво показані жорст. та небезп. персонажі чол. статі. Вияви А. типові для ін. соц. фобій: у ситуації перебування поряд із чоловіками в дівчини (жінки) виникає некерований тремор, відчуття ознобу, почервоніння або блідість обличчя, утруднене дихання, серцебиття, нудота до блювання, запаморочення та хиткість, відчуття переднепритомного стану, позиви на сечовипускання та дефекацію. Такі самі симптоми можуть виникати навіть під час уявлення подіб. ситуації, що поступово призводить до соц. ізоляції людини, яка боїться виходити на вулицю та перебувати в людних місцях. Лікування А. — це насамперед психотерапія як основа та медикаментозне як додаткове в разі вираженої асоціалізації й наявності паніч. проявів. Також ефект. групові методи психотерапії.

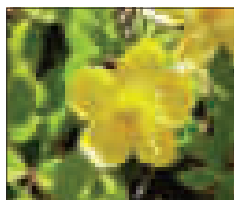
Лит.: Woodman W. The Owl Was a Baker's Daughter: Obesity, Anorexia Nervosa, and the Repressed Feminine, a Psychological Study. Toronto, 1980; Калшед Д. Внутренний мир травмы: Архетипические защиты личностного духа / Пер. с англ. В. Агаркова, С. Кравец. Москва, 2001; Harding E. Woman's Mysteries: Ancient & Modern. Boulder, 2001; Доморацкий В. А. Медицинская сексология и психотерапия сексуальных расстройств. Москва, 2009; Ильин Е. П. Психология любви. Санкт-Петербург, 2017; Янг-Айзендрат П. Ведьмы и герои: Феминистический подход к юнгианской психотерапии семейных пар / Пер. с англ. В. Мершавки. Москва, 2017.

О. С. Чабан

Андрохівич, Амвросій (05.10.1879, м-ко Лисець, тепер смт Тисменич, р-ну Івано-Франків. обл., Україна — 16.10.1942, м. Краків, Польща) — педагог; історик, доктор філософії (з 1909). Нар. у родині священника. Упродовжив 1887–1891 навчався в нар. школі м-ка Лисця та с. Горохолини, 1891–1898 — у польск. Станіславській гімназії. Вищу юрид. освіту здобув на правнич. ф-тах Львів. ун-ту (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*; 1898–1901) та Ягеллонського ун-ту (1901–1902). Вивчав укр. та класичні (латина і грецька) мови на філософ. ф-ті Львів. ун-ту, де слухав лекції з укр. мови та л-ри К. Студинського та О. Колесси (1904–1908). У 1909 після складання учител. іспитів допущений до викладання укр. та класич. мов у гімназіях і реальних школах Галичини з укр. та польською мовами навчання. Працював учителем низки навч. закладів: Коломийської гімназії (1903–1904); *Академічної гімназії у Львові* (1904–1911); гімназії в м. Теревовлі (1911–1912); укр. гімназії в м. Перемишлі (1912–1913); двомов. чоловічої учител. семінарії в м. Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ; 1913–1916); двомовної жіночої учител. семінарії в м. Львові (1916–

Андрохівич Амвросій

Андроцей у квітці звіробую (*Hypericum*)

1919); Держ. учител. жіночої семінарії в м. Львові (1919–1928); дівочої Семінарії сестер василіянок у м. Станіславові (1934–1939). Директор учител. семінарій у містах Сокалі (1928–1931) та Львові (1931–1934), професор Греко-католицької богословської академії у м. Львові (1941–1942). Член іст.-філософ. секції Богослов. наук. т-ва в м. Львові (з 1932). Член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (НТШ) (з 1907), Бібліогр. комісії НТШ (з 1922), дійсний член НТШ (з 1923), входив до іст.-філософ. секції. Підтримував тісні стосунки з В. Шуратом, І. Крип'якевичем. Був на ліквідац. Заг. зборах НТШ (14.01.1940). Серед наук. інтересів — історія реліг. життя й культури Галичини, зокрема галиц. шкільництва кін. 18 — поч. 19 ст. Автор досліджень про І. Горбачевського та реліг. діяча І. Лаврівського (1773–1820), кириличне друкарство в м. Відні, історію «Академічної громади» та Станіславів. осередку т-ва «Просвіта» (1877–1937).

Пр.: Іван Лаврівський. Один із піонерів українського відродження в Галичині, 1773—1820 // Записки Тов-ва ім. Шевченка. 1919. Т. 128; Шевцько «Stadium ruthenum» // Записки Тов-ва ім. Шевченка. 1921. Т. 131; 1922. Т. 132; 1925. Т. 136–137; 1927. Т. 146; 1929. Т. 150; Із минулого Академічної гімназії у Львові // Укр. школа. 1925. № 49–51; Образки з історії середнього шкільництва в Галичині в XVIII і XIX ст. // Ювілейний збірник на пошану Академіка Кирила Студинського : в 2 ч. Львів, 1930. Ч. 2; Віденське Vabrageum. Історія королівської Генеральної Греко-Католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні з першого періоду її існування (1775–1784) // Греко-Католицька духовна семінарія у Львові : в 2 ч. Львів, 1935. Ч. 1; Історія греко-католицької Генеральної Духовної Семінарії у Львові (1783–1810) // Греко-Католицька духовна семінарія у Львові : в 2 ч. Львів, 1936. Ч. 2.

Лит.: Біографія А. Андрохівича // Хроніка Наук. тов-ва ім. Шевченка. 1926. Вип. 67–68; Амвросій Андрохівич // Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості (1878–1978) / За ред. Б. Романенчука. Філадельфія; Мюнхен, 1978; Фелонюк А. Амвросій Андрохівич // Енциклопедія «Наукове товариство ім. Шевченка» : в 3 т. Львів, 2012. Т. 1.

Андроце́й [від грец. ἀνήρ (ánhrós) — чоловік і οἶκία — житло, оселя] — сукупність чоловічих генеративних органів (див. *Тичинка*) однієї *квітки*. Кількість тичинок А. варіює від однієї (канна) до кількох десятків (шипшина, вишня, груша, жовтець тощо) і є сталою ознакою на рівні роду. Тичинки можуть бути вільними або зрослими. Якщо всі тичинки у квітці зросли, тоді А. називають однобратнім. Якщо одна з них залишається вільною, а інші зростаються — двобратнім (рослини род. бобових). Тичинки можуть зростатися тичинк. нитками (рожа) чи пиляками (соняшник) у тичинкову трубку. Також тичинки зростаються зі стовпчиком *маточки* (зозулинцеві) чи пелюстками (цикорій). Крім того, А. класифікують за характером їхнього розміщення, довжиною тичинк. ниток. Кількість тичинок А. є сталою ознакою на рівні роду.

Лит.: Зиман С. М., Мосякін С. Л., Гродзинський Д. М. та ін. Ілюстрований довідник з морфології квіткових рослин. Київ, 2012; Красільникова Л. О., Авксентьева О. О., Садовниченко Ю. О. Анатомія рослин. Рослинна клітина, тканини, вегетативні органи. Харків, 2013.

Андроцентризм [від грец. ἀνήρ (ánhrós) — чоловік і *центризм*] — аполег. чоловічих норма-

тивних уявлень, світоглядних цінностей та життєвих моделей як основоположних та універсальних; протилежне гіноцентризму. Історично А. є панівною культурно-ціннісною традицією. Уперше концепцію А. висунула Ш. Гілман у книзі «Світ, зроблений чоловіками, або наша андроцентрична культура» («The Man-Made World or, Our Androcentric Culture»; 1911). Термін «А.» активно вживається в галузі *гендерних студій*, теоретики й активістами феміністичних рухів (див. *Фемінізм*).

Дж.: Gilman Ch. P. The Man-Made World: or Our Androcentric Culture. London, 2015.

Лит.: Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Пер. с англ. Москва, 2004; Буряк Л. І. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина XIX — перша третина XX ст.). Київ, 2010; Кісь О. Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // Укр. іст. журн. 2012. № 2; Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф. та ін. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика. Харків: Дрогобич, 2014.

Андру́зький, Георгій (Юрій) Льво́вич (08.06.1827, с. Вечірки, тепер Пирятин. р-ну Полтав. обл., Україна — дата й місце смерті невідомі) — громад.-політ. діяч, правознавець, поет. Писав укр. та рос. мовами. Нар. у сім'ї дворянина, дрібного поміщика. Навчався в пансіоні Першої Київ. гімназії (1839–1845). У 1845 вступив на юрид. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). 1846 познайомився з Т. Шевченком і був прийнятий до *Кирило-Мефодіївського товариства*. У квітні 1847 А. заарештовано. Під час допитів дав свідчення, які були використані проти ін. членів Кирило-Мефодіїв. т-ва, зокрема Т. Шевченка. Цього ж року А. вислано під нагляд поліції до м. Казані з правом навчатися в місц. ун-ті. У грудні 1847 його відраховано з ун-ту за станом здоров'я (хвороба очей) та через незадовільну поведінку, відправлено до м. Петрозаводська, де він служив канцеляристом, перебуваючи під суворим наглядом поліції. У березні 1850 під час обшуку поліція вилучила в А. щоденник, його власні вірші, записи укр. пісень і поезії Т. Шевченка, а також «Начерки Конституції Республіки». Відповідно до цього проекту (1846–1847), укладеного під впливом М. І. Гулака, А. пропонував створити федерацію слов'ян. країн без Росії зі столицею в м. Києві та назвав її «Слов'янські Сполучені Штати». За написання «Начерків...» А. заарештовано й засладо до *Соловецького монастиря* (1850–1854). Вийшов на волю через події *Кримської війни 1853–1856*: за активну участь в обороні монастиря під час нападу англ. ескадри (20.07.1854) А. переведено до м. Архангельська, де він служив у канцелярії місцевої палати кримін. та цив. суду. 1856 йому було дозволено повернутися в Україну, де він працював у Полтав. судовій палаті під наглядом поліції (1857–1864). У січні 1864 його звільнено від нагляду. Подальша доля, дата смерті та місце поховання А. невідомі. Осн. праця А. — «Конституція Республіки». Відомі три його проекти, які містили розробки з окр. держ.-правових проблем, але жоден із них не був завершений. Написані, ймовірно, упродовж 1846–1850. Погляди А. на форми д-ви еволюціонували від схвалення ідеї *монархії конституційної* (пер-

ший і другий проекти Конституції) до визнання переваг *республіки президентської* (третій проект — «Начерки Конституції Республіки»). При цьому А. обстоював *соборність* укр. земель («Україна з Чорномор'ям, Галичиною та Кримом»). Обґрунтував принципи рівності всіх перед законом і наголошував, що сутність свободи полягає в тому, що «я сам ні від кого, крім Бога, закону і влади, встановленої законом, не залежу». Автор низки поезій: «Не плачте, ріднесенька мамо», «Україна», «Чи ж то в панів спина болить?», «Була колись годинонька», «Козак плаче й сам не знає» та ін., де помітний значний вплив Т. Шевченка. У творах А. гол. увагу надано поневоленню України Рос. імперією.

Лит.: Кирило-мефодіївське товариство : в 3 т. / Упоряд.: І. І. Глизь, О. О. Франко. Київ, 1990. Т. 2; Шевчук В. О. Із вершин і низин: Книга цікавих фактів із української літератури. Київ, 1990; Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ, 1997; Чуйко Т., Орлова Н. Згадайте, братія моя: Київ Тараса Шевченка. Київ, 2015.

Я. І. Купчик

Андрусе́нко, Мико́ла Іва́нович (13.05.1922, с. Мирошниківка, тепер Коломацького р-ну Харків. обл., Україна — 20.05.2010, м. Сімферополь, Автономна Республіка Крим, Україна) — актор, нар. артист УРСР (з 1979). У 1940 працював культорганізатором у дит. будинку в м. Валаках Харків. обл. Під час *Другої світової війни* вивезений на роботи до Німеччини (1942–1945). Після звільнення служив хористом ансамблю Червоноарм. пісні й танцю 28-ї армії Білорус. округу (1945–1946) у м. Гродно (тепер Білорусь). Працював у Дрогобицькому обл. муз.-драм. театрі (тепер Львів. академ. обл. муз.-драм. театр ім. Юрія Дрогобича; 1946–1957). Закінчив театр. студію цього театру (1948). З 1957 — у Кримському обл. укр. муз.-драм. театрі (до 2014 — Кримський акад. укр. муз. театр, м. Сімферополь). Актор гострохарактерного комедійного плану. Зіграв понад 200 ролей, серед яких Возний («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Шельменко («Шельменко-денщик», Г. Квітки-Основ'яненка), Іван, Мартин Боруля («Безталанна», «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого), Терешко Колобок («Трибунал» А. Макайонка), Аюп («Ханума» А. Цагарелі), Писар («Майська ніч» за М. Гоголем), Лео Воляпюк, Пелікан («Сільва», «Принцеса цирку» І. Кальмана) та ін. Грав у кіно (фільми «Осінні ранки», 1985; «Ті, що зійшли з небес», 1986). Лауреат премії «Наш родовід» Нац. спілки театр. діячів України (1997). Нагороджений медалями «За доблесну працю», «За трудову доблесть».

Лит.: Андрусенко Микола Іванович // Митці України / Упоряд.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992; Гуменюк В. Про що шепочуть яблуни // Укр. театр. 2005. № 5.

Г. С. Фіцко

Андрусі́шин, Костянти́н Генрі (англ. Andrusyshen Constantine Henry; 19.07.1907, м. Вінніпег, пров. Манітоба, Канада — 13.05.1983, м. Саскатун, пров. Саскачеван, Канада) — славіст, лексикограф, літературознавець, перекладач, член Королів. т-ва Канади (з 1964). Один із засновників канадської україністики. Син емігрантів з Івано-Франків. обл. Навчався 1925–1930 у Манітобському ун-ті (м. Вінніпег, Канада), 1930–

Андрусенко Микола Іванович

Андрусішин Костянтин Генрі

1931 — у *Паризькому університеті*. Протягом 1927–1936 — муз. керівник філії «Просвіта» у м. Вінніпегу; викладав укр. мову та л-ру в школах і на курсах українознавства. Від 1935 навчався в *Торонтському університеті*, де 1940 здобув наук. ступінь доктора філософії. Працював гол. редактором жур. тижневика «Канадійський фармер» (1941–1944). Навчався 1944–1945 у *Гарвардському університеті*, спеціалізувався на слов'ян. філології, здобув ступінь магістра. Викладав 1945–1975 україністику в Саскачев. ун-ті в м. Саскатун. Завдяки зусиллям А. було створено кафедру славист. досліджень і запроваджено курси українознавства. Дійсний член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (з 1948). У 1950–1975 на посаді зав. відділу славистики Саскачев. ун-ту сприяв запровадженню укр. мови в держ. серед. школах і вищих навч. закладах пров. Саскачеван. Основою наук. зацікавлення були укр. мова і л-ра, *шевченкознавство*, переклади творів укр. письменників англ. мовою (І. Франка, В. Стефаніка, М. Коцюбинського, Миколи Хвильового, Марка Черемшини). Автор книги «Українська література та її натхненник Шевченко» («Ukrainian Literature and its Guiding Light, Shevchenko»; 1949); упорядник англ. антології «Українські поети 1189–1962» («The Ukrainian poets, 1189–1962»; 1963), до якої написав вступ, біогр. довідки і примітки про 102 поетів. Автор вступу та приміток до книги «Поетичні твори Тараса Шевченка: Кобзар» («The Poetical Works of Taras Shevchenko: the Kobzar»; 1964) — першого майже повного видання «Кобзаря» англ. мовою, переклади до якого здійснив разом із В. Кіркконеллом. Для англ. антології «Їхній край» («Their Land»; 1964) переклав оповідання «Поєдинок» М. Коцюбинського і «Злодія зловили» Марка Черемшини, а також оповідання М. Коцюбинського «Хвала життю», «З глибини», новели В. Стефаніка «Стратився», «Сини». Спільно з Дж. Креттом уклав «Українсько-англійський словник» (1955) обсягом понад 130 тис. слів.

Пр.: Думки про сучасний світ // Укр. вісник. 1934. № 3; Ukrainian Theatre as a Political Factor // The Ukrainian Quarterly. 1947. Vol. 3. № 3; Ukrainian Literature — a Mirror of the Common Man // The Ukrainian Quarterly. 1948. Vol. 4. № 1; Ukrainian Literature and its Guiding Light, Shevchenko. Winnipeg, 1949; Some Problems in Ukrainian Lexicography // Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Philological section. 1952. Vol. 1; Українсько-англійський словник. Saskatoon, 1955. (у співавт.); The Ukrainian Poets, 1189–1962. Toronto, 1963. (у співавт.); The Poetical Works of Taras Shevchenko: the Kobzar. Toronto, 1964.

Лит.: Жомнір О. Повний англійський «Кобзар» // Вітчизна. 1967. № 3; Dutka J. The Grace of Passing. Constantine H. Andrusyshen: The Odyssey of a Slavist. Toronto; Edmonton, 2000; Андрусишин Костянтин Михайлович // Народжені Україною. Меморіальний альманах : у 2 т. Київ, 2002. Т. 1; Держко І. Андрусишин Костянтин Михайлович // Укр. журналістика в іменах. 2004. Т. 11; Зорівчак Р. Сприйняття творчості Тараса Шевченка в Канаді // Україна: культ. спадщина, нац. свідомість, державність. 2012. Вип. 21.

Р. П. Зорівчак

Андру́сів, Нага́лка Юліа́нівна (англ. Andrusiw, Natalia; уроджена Семеон; 04.03.1910, м. Косів, тепер Івано-Франків. обл., Україна — 17.03.2002, м. Рівергед, шт. Нью-Йорк, США) — оперна співачка. Дружина художника П. Андрусева. Нар. у сім'ї педагога. Навчалася в Коломийському філіалі Львів. вищого муз. ін-ту ім. М. Лисенка (клас

Р. Рубінгера) та Варшав. консерваторії (клас С. Білевич). Під час *Варшавського повстання 1944* вивезена на примусові роботи до Німеччини. Після *Другої світової війни* перебувала в таборі для переміщених осіб у Майнц-Кастелі (район м. Вісбадена). З 1947 — у США. Мешкала в м. Філадельфії, працювала друкаркою, 1972 — у м. Рівергеді (шт. Нью-Йорк). Співала у Філадельфійській опері. Співпрацювала з композитором Я. Барничем у постановці оперети М. Лисенка «Чорноморці». Виконувала головну партію Левиці в опері В. Овчаренка «Лис Микита» (прем'єра 18.10.1970 в залі «Академі оф Мюзік» у м. Філадельфії). Виступала на відкритті пам'ятника *Лесі Українці* в м. Клівленді, на концертах, присвячених визначним датам з історії України та укр. діячам. Автор концерт. програми «З піснею довкола світу за 80 хвилин», що охоплює різномовні твори. Підтримувала діяльність Укр. музею в м. Нью-Йорку. Пропагувала творчість свого чоловіка. З нагоди святкування 1000-ліття хрещення Русі власним коштом видала календар, ілюстров. картинами П. Андрусева на іст. тематику. Видала книгу його статей та матеріалів про нього «Мистецтво — найміцніша зброя» (1987). Продавши картини художника, створила фундацію при *Науковому товаристві імені Тараса Шевченка*. 1998 у с. Кам'яноброді Яворів. р-ну Львів. обл. фундацією Н. і П. Андрусевих у загальноосвіт. школі імені П. Андрусева відкрита філія Новояворів. школи мистецтв.

Лит.: Цікало О. Наталя Андрусів — дружина мистця // Наше життя. 2003. № 6.

Г. В. Карась

Андру́сів, Петро́ Сте́фанович (англ. Andrusiw, Petro; 02.07.1906, с. Кам'яноброд, тепер Яворів. р-ну Львів. обл., Україна — 29.12.1981, м. Рівергед, шт. Нью-Йорк, США) — художник, живописець, графік, ілюстратор, іконописець, педагог і громад. діяч. Чоловік Н. Андрусів. 1915 під час *Першої світової війни* загубив батьків. А. взяв під опіку козаки Кубан. козачого полку. Перебував із ними, згодом у дитячих будинках у м. Москві, потім у м. Рязані. 1918 переїхав до м. Варшави. Мешкав у притулку для молодих ремісників, яким опікувався Амер. к-т допомоги дітям із Польщі. Під час виставки дитячих робіт на твори А. звернув увагу майб. президент США Г. Дувей, після чого А. відправили на навчання до польськ. гімназії. Батьків знайшов 1921. Навчався у Варшав. академії мист-в (1927–1936; викладачі Ф. Коварський, Т. Пруштоський, В. Скопчиляс). Оформив обкладинку літ.-наук. місячника «Дзвони», ілюстрував окр. випуски «Дитячої бібліотеки» та ін. видання для дітей: «Наш приятель», «Дзвіночок», «Вовченята» тощо. Один із засновників укр. мист. гуртка в м. Варшаві «Спокій» (1927), брав участь у всіх його виставках. Протягом 1934–1938 вийшла праця А. *Лотоцького* «Було колись на Україні» (кн. 1–5), ілюстрована 40 рисунками А. на тему *Київської Русі*. Під час навчання одержував фін. підтримку від митрополита *Андрея* (Шептицького) та дружини прем'єр-міністра Польщі Ж. Складовської. Зокрема, за її сприяння він отримав замовлення на розпис стелі примісних кімнат у Міністерстві внутр. справ (м. Варшава), а також низку ін. замовлень. Від 1936 викладав історію мист-в і тех. креслення у Вищій архіт. школі м. Варшави. 1937 відвідав м. Париж,

Андру́сів Петро Сте́фанович

а після повернення до м. Варшави влаштував персон. виставку малюнків і акварелей. 1939 створив картину «Голгофа України», в основі якої осмислення голоду 1933. Увесь творчий доробок А. зник під час бомбардувань німцями м. Варшави під час Другої світової війни. 1947 переїхав до США. 1952 разом з ін. укр. художниками-емігрантами створив у м. Нью-Йорку Об'єднання митців-українців в Америці (ОМУА), став співзасновником укр. мист. студії в м. Філадельфії та жур. «Нотатки з мистецтва». Від 1955 працював креслярем-графіком у філадельф. арх. бюро. 1972 після виходу на пенсію жив у м. Рівергеді. Похований на цвинтарі св. Андрія у м. Саут-Баунд-Бруку (шт. Нью-Джерсі). Працював в ілюстратив. графіці. Оформлював журнали «Веселка», «Юнак»; книжки І. Савицької, Ю. Тиса, Л. Храпливої, Р. Завадовича та ін. Створював полотна в жанрі олійного живопису: «Портрет дружини» (1955), «Портрет дівчини» (1963) та ін. Майстер іст. та батального жанрів. Наприк. 1960-х — 1970-х повністю присвятив себе розробці іст. сюжетів: «На дворі гетьмана Розумовського» (1967), «Зустріч гетьмана Мазеви з Костем Гордієнком» (1968), «Сватання Анни Ярославни» (1970), «З'їзд князів» (1977) та «Французькі послы у князя Ярослава Мудрого» (1978), «Бій Ігоря з половцями» (1970), «Бій під Конотопом» (1977), «Бій під Корсунем» (1973), «Атака козаків» (1976), «Хрещення Руси-України» (1981) тощо. Писав також ікони, виконав розписи церков (церква св. Йосафата в м. Філадельфії, 1961), іконостасів тощо. Автор мистецтвознав. праць, зокрема «Мистецтво і політика» (1970), статей у пресі. Мав персон. виставки в м. Філадельфії, учасник груп. виставок укр. митців в Америці й Канаді, а також у містах Варшаві, Празі, Берліні, Парижі, Гельсінкі, Львові. 03.11.1996 у с. Кам'яноброді відкрито пам'ятник А., загальноосвіт. школа названа його іменем.

Пр.: Мистецтво — найміцніша зброя. Статті, промови й огляди. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987.

Лит.: Гординський С. Андрусів. Нью-Йорк, 1980; Певний Б. Історіософiчний живопис Петра Андрусiва // Майстри нашого мистецтва. Нью-Йорк; Київ, 2005; Яців Р. Історія очима надії: Петро Андрусiв // Хронiка-2000. 2013. Вип. 2 (92); Новоженець Г. Мистецтво дiаспори в загальноукраїнському контексті: Тематичні та стилістичні паралелі // Художня культ. Актуальні пробл. 2014. Вип. 10.

Андрусівське перемир'я 1667 — договір між Річчю Посполитою та Рос. царством про умови припинення війни 1654–1667. Угоду підписали 30.01.1667 в с. Андрусово поблизу м. Смоленська (тепер село Монастирц, р-ну Смолен. обл., РФ) А. Нащокін за дорученням царя Олексія Михайловича та Ю. Глібович від імені короля Яна II Казимира. Укладенню А. п. 1667 передували довготривалі рос.-польск. перемовини щодо умов підписання «вічного миру». Через неможливість досягнення компромісу з принципових питань (зокрема щодо перебування м. Києва під владою польск. короля), а також негативне ставлення укр. козацтва до ідеї тер. поділу козацької України по р. Дніпру, сторони підписали перемир'я з терміном дії 13,5 р. (до червня 1680). До форсування переговор. процесу та підписання компроміс. перемир'я спонукали як внутр., так і зовн. чинники. У Польщі загострювалася громадян. війна («рокош Любомирського»), а гетьман правобереж. України П. Дорошенко за підтримки

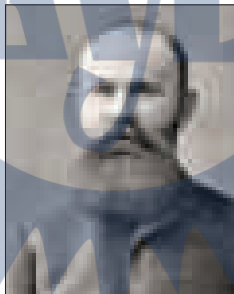
Кримського ханату в ніч із 18 на 19.12.1666 завдав нищівної поразки корон. військам під смт Браїловом і демонстрував бажання заручитися допомогою Оттоман. Порти в боротьбі як із Річчю Посполитою, так і з Рос. д-вою. Рос. керівництво, зі свого боку, було занепокоєне можлигим наступом військ Речі Посполитої на м. Смоленськ, а також перспективою переходу Запорозького Війська під протекцію тур. султана. За таких умов Москва пішла на поступки Варшаві у справі Інфлянтів (Лівонії та Лифляндії), а рада сенату Речі Посполитої 30.12.1666 ухвалила піти на поступки рос. стороні в ін. суперечливих питаннях. За три тижні Ян II Казимир наказав своїм уповноваженим на перемовини комісарам укласти мир на умовах уряду Олексія Михайловича, щоб лише в ньому була стаття про військ. союз із Росією, спрямований проти татар, козаків і Порти. Згідно з умовами договору, польск. сторона погодилася передати цареві Смолен. воеводство, Чернігівщину, Сіверщину, Стародубщину, лівобереж. частину Київ. воеводства й на 2 р. м. Київ (до 15.04.1669). Під владою короля залишалася правобереж. частина Гетьманщини, населення якої цар «звільняв» від присяги «на підданство». Запорозька Січ потрапила під спільний протекторат царя й короля. За втручання шляхтою маєтності на теренах Лівобереж. України цар. уряд зобов'язувався сплатити 1 млн злотих компенсації (бл. 200 тис. рублів). У військ. сфері договір закріпив положення про координацію заходів обох д-в у боротьбі з агрес. діями Крим. ханату та Оттоман. Порти. Попри тимчас. характер задекларованих в А. п. 1667 положень та перегляд їхньої значної частини в наступні роки, перемир'я зафіксувало на міжнар.-правовому рівні важливі зміни в системі взаємодії країн Центр.-Сх. Європи, визначальною рисою було поступове посилення позицій Рос. д-ви та, нагальніше, занепад впливу Речі Посполитої. Для України вирішальним стало те, що вперше міжнар. актом було зафіксовано принцип поділу тер. Укр. козацької д-ви по р. Дніпру. З огляду на це, А. п. 1667 негативно оцінили як на Правобережжі, так і Лівобережжі України. Під враженням інформації про укладення угоди правобереж. гетьман П. Дорошенко 01.03.1667 звернувся до козаків з універсалом, закликаючи їх готуватися до війни, бо «про нашу шкуру йде (торг)». У сер. травня гетьман відрядив до м. Константинополя посольство М. Раткевича, доручивши йому порушити перед султаном клопотання про прийняття України під тур. протекцію. У січні 1668 про невизнання умов А. п. 1667, розрив із царем і звернення з проханням про протекцію султана заявив і лівобереж. гетьман І. Брюховецький. На поч. літа 1668 Лівобережжя переважно було звільнено від рос. військ, а П. Дорошенка проголошено гетьманом об'єднаної України. На кін. року владу царя над Лівобережжям було поновлено, спротив козацтва Москва використала як привід не виконувати положення щодо повернення м. Києва під владу короля 1669. Наприк. 1660-х — 1670-х відбулося кілька раундів рос.-пол. переговорів («з'їздів»), унаслідок яких вироблені дод. статті до А. п. 1667, а саме щодо надання Рос. д-вою військ. допомоги Речі Посполитій для боротьби з гетьманом П. Дорошенком; відкладення розв'язання суперечливого питання про передачу м. Києва під владу короля; пролонгацію дії

перемир'я ще на 13 р. після його завершення 01.06.1680 тощо. Попри принципи не прийняття гетьманами й козацькою старшиною ідеї тер. поділу Укр. козацької д-ви по р. Дніпру, ця умова А. п. 1667 увійшла і до *Вічного миру 1686* Рос. д-ви з Річчю Посполитою, закріпивши так на міжнар. рівні важливу передумову занепаду укр. державності раннього *нового часу*.

Лит.: Савич О. А. Андрусівське перемир'я 1667 року // Наук. записки Ін-ту іст. та археол. АН УРСР. 1946. Кн. 2; Wójcik Z. Polska i Rosja wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego w okresie wojny północnej 1655–1660 // Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660 : in 4 t. Warszawa, 1957. T. 2; Wójcik Z. Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII wieku. Warszawa, 1966; Галенко О. І., Камінський Є. Є., Кірсенко М. В. та ін. Нариси з історії української дипломатії / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2001; Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: від Переяславської ради 2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). Київ, 2003; Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи: Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. 2-ге вид., доопрац. Київ, 2005; Горобець В. М. «Волимо царя східного». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ, 2007; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ, 2009; Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 2016; Щербак В. Вагомий поступ у формуванні протурецької політики гетьмана Петра Дорошенка // Київ. іст. студії. 2018. № 2 (7).

В. М. Горобець

Андрусов, Мико́ла Іва́нович (19.12.1861, м. Одеса, тепер Україна — 27.04.1924, м. Прага, тепер Чехія) — геолог, стратиграф, палеонтолог, академік Рос. АН (з 1914), академік Всеукр. АН (з 1920). Нар. у сім'ї штурмана торг. флоту. Закінчив із відзнакою Олександрів. керчен. гімназію (1880) і вступив до Імператор. Новорос. ун-ту (тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). 1882–1884 коштом Новорос. т-ва натуралістів здійснив геол. відрядження на *Керченський півострів*, де зібрав вел. матеріал про його фауну, склав палеогеогр. карти п-ова за епохами, опублікував перші студент. праці, зокрема «Нотатки про геологічні дослідження в околицях міста Керчі» (1883). У 1885–1887 казенним коштом побував за кордоном, зокрема слухав у м. Відні лекції Е. Зюсса з геології та в м. Мюнхені — курс лекцій із палеонтології в К. А. Ціттеля (1839–1904). У 1888 вирушив у геологічну експедицію до Серед. Азії, під час якої перетнув зх. частину пустелі *Каракуми*, дослідив плато *Устюрт* і дістався п-ова Мангшлак. 1895–1901 здійснив кілька експедицій на Кавказ, у Закавказзя, працював у Криму й на Таманському п-ові, приїздив до Румунії. 1890 захистив магістер. дис. «Керченський вапняк і його фауна». Того ж року відібрав і описав зразки осадових відкладів і донної фауни Чорного м., також досліджував зат. *Кара-Богаз-Гол*. Викладач Імператор. Новорос. ун-ту (1889–1893), приват-доцент Імператор. Санкт-Петербур. ун-ту (тепер *Санкт-Петербурзький державний університет*; 1893–1896), професор Імператор. Юр'їв. ун-ту (тепер *Тартуський університет*; 1896–1905). Протягом 1905–1912 — професор Ун-ту Св. Володимира в м. Києві (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), де очолив кафедру. Почес. член (з 1905) та голова (з 1907) *Київського товариства*

Андрусов Микола Іванович

природознавців. 1914 обраний ординарним академіком Імператорської АН і призначений завідувачем Геологічного музею в м. Санкт-Петербурзі. У Рос. імперії та Європі був знаним фахівцем із *палеонтології* та *стратиграфії неогену* (див. *Неогеновий період і неогенова система*). Розробив стратигр. шкалу осадових відкладів Понто-Каспійського басейну, дав детальне розчленування сарматського, понтійського, апшеронського й ачкагильського ярусів пліоцену, виділив тарханський, чокрацький, караганський та конкський яруси. Описав понад 300 нових видів викопних молюсків. Досліджував насичені сірководнем анаеробні шари вод Чорного м. 1918–1920 — професор Таврійського ун-ту (тепер *Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського*), 1919–1920 — директор Севастопольської біостанції. 1920 з родиною емігрував до Франції, 1922 переїхав до м. Праги. За життя опублікував 161 наук. працю. Серед нагород і відзнак: срібна медаль ім. М. М. Пржевальського Імператор. Рос. геогр. т-ва (1892); Ломоносів. премія Рос. АН (1898) за докт. дис. «Живучі та викопні Dreissensidae Євразії» («Живучие и ископаемые Dreissensidae Евразии»; 1897); Золота Костянтинів. медаль Імператор. Рос. геогр. т-ва (1913). На честь А. названо с. Андрусово в Криму (1948), Андрусову сопку на Керченському п-ові, грязьовий підвод. вулкан у Чорному м., мор. тераси неподалік м. *Судака*.

Пр.: Очерк истории развития Каспийского моря и его обитателей // Известия Ру. геогр. об-ва. 1888. Т. 24. Вып. 1–2; О характере и происхождении сарматской фауны // Гор. журн. 1891. Т. 1. № 2; Einige Resultate der Tiefseeuntersuchungen im Schwarzen Meere // Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien. 1893. Bd 36. № 7; Матеріали к познанню прикаспийского неогена. Ачкагельские пласты. Санкт-Петербург, 1902; Избранные труды : в 4 т. Москва, 1961–1965.

Лит.: Эйно О. Л. Николай Иванович Андрусов. Киев, 1990; Андрусов Микола Іванович // Шаров І. Ф. 100 видатних імен України. Київ, 1999; Андрусов Микола Іванович // Професори Одеського (Новоросійського) університету : в 4 т. 2-ге вид., допов. Одеса, 2005. Т. 1; Оноприенко В. І. Николай Иванович Андрусов, 1861–1924 / Отв. ред. А. Ю. Митропольский. 2-е изд., доп. и перераб. Киев, 2013; Шаталов Н. Н. Академик Николай Иванович Андрусов — основоположник морской геологии и океанологии (к 155-летию со дня рождения) // Геол. и пол. ископаемые мир. океана. 2016. № 1.

О. Ю. Аністратенко

Андрусяк, Іва́н Миха́йлович (28.12.1968, с. Вербоваць Косів. р-ну Івано-Франків. обл., тепер Україна) — письменник, перекладач, літ. критик. Пише укр. мовою. Закінчив 1992 філол. ф-т Іва-

Андрусяк Іван Михайлович

но-Франків. держ. пед. ін-ту імені В. Стефаніка (тепер *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаніка*). Здобув ступінь магістра держ. управління в *Українській академії державного управління при Президентові України* (1997). Працював на держ. службі; журналістом, редактором у вид-вах «Школа» (2006) і «Грані-Т» (2007–2014). З 2014 — гол. редактор вид-ва укр. л-ри для дітей «Фонтан казок», з 2017 — шеф-редактор вид-ва сучас. укр. прози «Легенда». Член Укр. центру Міжнар. ПЕН-клубу. 1991 разом зі С. Процюком та І. Ципердюком створив літгурт «Нова дегенерація». У «новодегенераційній» стилістиці витримані перші поет. збірки А.: «Депресивний синдром» (1992), «Отруєння голосом» (1996), «Шарга» (1999). У наступ. поет. збірках — «Повернення в Галапагос» (2001), «Дерева і води» (2002), «Часниковий сік» (2004), «Храбуст» (2006), «Писати мисліте» (2008) — переважає символічно-асоціативне письмо й увиразнюється власна візнавана поет. манера, базована на метафоризмі. Наступ. період у творчості А. критики називають «умиротвореним»: у поетичних збірках «Неможливості мови» (2011), «Книга трав, дерев і птахів» (2013), «Серця приручених рослин» (2014) переважає пейзажно-філософ. лірика. Поетизов. проза А. (збірка «Вургун», 2005, до якої увійшли повість-метафора «Реставрація снігу», новела «Шарга» і роман-новела «Вургун») характеризується як «густа» символічна метафорика з активним використанням діалектів. Автор досліджує психологію людини в символічно-межових ситуаціях на матеріалі Гуцульщини 1940–1950. Від 2007 провідною у творчості А. стає л-ра для дітей. Працює і в поезії, і в прозі, і в драматургії. Автор циклу повістей «Стефа і Чакалка» («Стефа і її Чакалка», «Кабан дикий — хвіст великий», «Чакалка і Чупакабра»; 1997–2015, повне видання — 2016); цикл «28 днів із життя Бурундука» (повісті «Вісім днів із життя Бурундука» та «Завдання з фізики», а також низка оповідань; 2012–2016, повне видання — 2017). А. — автор низки поет. книжок для дітей: збірки «М'яке і пухнасте» (2010); «Чупакабра та інші зайчики» (2014); «Лякація» (2017); збірка віршоповідей «Зайчикова книжечка» (2008) та ін. Вибрані статті та есе увійшли до збірок «Літпроцесія» (2001), «Латання німбів» (2008) та «Дуби і леви» (2011). Перекладає з польськ., англ., білорус. та рос. мов (поезії А. Бурси, Е.-Е. Камінса, А. Хадановича, М. Скобли, Л. Андреева, О. Мандельштама, Б. Пастернака тощо). Вірші А. перекладалися й публікувалися в періодиці та антологіях у 12 країнах світу. Лауреат першої премії літ. конкурсу «Смолоскип» (1995), літ. премій «Благовіст» (1996), ім. Бориса Нечерди (2002), премії журн. «Кур'єр Кривбасу» (2007), міжнар. премії «Сорона Carpatica» (2010), першої премії конкурсу творів для дітей «Золотий Лелека» (2008), Корнійчуковської премії (2016), премії «ЛітАкцент року» (2017), удостоєний відзнаки «Дитячий поет року» (2017), лауреат премії КМУ імені Лесі Українки (2018) та ін.

Тв.: Депресивний синдром // Нова дегенерація. Івано-Франківськ, 1992; Отруєння голосом. Київ, 1996; Серця приручених рослин: інтимна лірика. Київ, 2015; Стефа і Чакалка. Київ, 2016; 28 днів із життя Бурундука. Київ, 2017; Третій сніг. Київ, 2018; Фонетика тиші : у 2 т. Тернопіль, 2019.

Лит.: Старовойт І. Взаємопричетність тексту (Іван Андрусяк та його книга «Отруєння голосом») // Мол. нація. 1997. № 5; Логвиненко Ю. Творча еволюція Івана Андру-

сяка // Літературознав. обрії. Праці мол. учених. 2004. Вип. 6; Баран Є. Українська поезія 90-х років ХХ ст.: контекст «Нової дегенерації» // Літературознав. Прикарпатський вісник Наук. тов-ва Шевченка. Слово. 2010. № 2; Сварич Н. Лірика Івана Андрусяка: еволюція художнього стилю // Мова і культ. 2012. Т. 8. Вип. 15; Сварич Н. Втілення світоглядної концепції Івана Андрусяка в образній системі поетичної збірки «Повернення в Галапагос» // Літературознав. студії. 2015. Вип. 1 (2).

К. Г. Борисенко

Андрусяк, Мико́ла Григо́рович (псевд. і крипт.: М. А., Н. А., Никола Андрусяк, Мстислав Всего-ренко, М. А-як, Никандр Літописець, Никон Немирон; 20.02.1902, с. Переволочна, тепер Буського р-ну Львів. обл., Україна — 25.01.1985, м. Бостон, шт. Массачусетс, США) — історик, публіцист, громад. діяч. Нар. у селян. родині, навчався в гімназіях міст Бродів, Яворова та Золочева. У травні 1919 під час *Польсько-української війни 1918–1919* вступив добровольцем до *Української галицької армії*, після розформування якої перейшов до армії *Української Народної Республіки*. Протягом 1921–1923 навчався у Львів. академ. гімназії, 1923–1928 — на філос. (з 1924 — гуманіст.) ф-ті Львів. ун-ту Яна Казимира (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). Відвідував іст. семінар проф. С. Закшевського (1923–1928), де підготував і захистив дис. на тему «Йосиф Шумлянський — перший львів. уніат. єпископ (1667–1708)» (1931). А. — один з ініціаторів створення та керівник іст. секції істориків-студентів при «Студентській громаді», згодом у *Науковому товаристві імені Тараса Шевченка* (НТШ), зокрема на посаді помічника бібліотекаря цього т-ва. 1928–1929 працював учителем Львів. гуманіт. жін. гімназії «Рідна школа». 1929–1931 відбував службу в польск. війську. Після повернення до м. Львова займався дослідженнями з історії України. 1932 обраний дійсним членом НТШ. Був секретарем іст.-філос. секції та членом низки комісій цієї орг-ції, а також членом укр. Богослов. наук. т-ва, Т-ва «Просвіта», Польск. іст. т-ва, співпрацював із Польск. академією знань у м. Кракові тощо. Ректор і викладач історії України в громад. ун-ті Т-ва укр. робітників «Сила» в м. Львові (1937–1938). Після початку *Другої світової війни* і встановлення рад. влади (вересень 1939) — помічник проректора Львів. держ. ун-ту. У грудні 1939 виїхав до м. Кракова. Співпрацював з «Українським видавництвом», публікував свої праці в газ. «Краківські вісті». Восени 1941 із похідними групами ОУН прибув до м. Києва, де брав участь у налагодженні укр. культ. життя. Працював заступником керівника Відділу культури й освіти при Мській управі, з 20.10.1941 — директором Ін-ту історії України. У лютому 1942 під загрозою арешту виїхав до м. Львова, де викладав історію та географію в Першій укр. держ. гімназії, Вчит. семінарії, Греко-католицькій богословській академії у *Львові*, працював бібліотекарем відновленого НТШ, статистиком в Ін-ті психотех. досліджень (1942–1944). У липні 1944 виїхав до м. Праги, почав працювати в *Українському вільному університеті* (УВУ; 1944–1945). Звідти переїхав до м. Мюнхена, читав лекції у відновленому УВУ (1946–1948). У сер. 1949 оселився у США, де викладав у Зх. ун-ті Огайо, коледжі Св. Вінсента в м. Кентоні, Волш коледжі в м. Норд Кентон, Есамптон коледжі в м. Вустері,

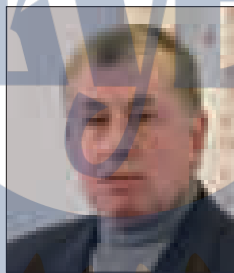
Ріо Гранде коледжі в м. Ріо Гранде, Ун-ті Акрон, Огайо, Вінсент. ун-ті в м. Вінсенті, Індіана, Ун-ті Північного Огайо в м. Ейді. Продовжував актив. діяльність в укр. еміграц. наук. осередках — НТШ в Америці, Укр. тех. ін-ті в м. Нью-Йорку, Укр. богослов. наук. т-ві, Укр. вільний АН у США, Укр. іст. т-ві (1954–1983). Похований коштом НТШ у м. Бостоні. Наук. доробок А. становить бл. 600 праць різними мовами. Гол. теми досліджень і публіцистики: історія *Галицько-Волинського князівства*, укр. *козацтво*, церк.-реліг. відносини 17–18 ст., нац.-культ. процеси в Галичині в 19–20 ст., укр. історіографія та біографістика, галицьке краєзнавство.

Пр.: Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): zarys biograficzny. Lwów, 1934; Нариси з історії галицького москвофільства. Львів, 1935; Мазепа і Правобережжя. Львів, 1938; Генеа й характер галицького русофільства в XIX–XX ст. Прага, 1941; Етапи в розвитку української нації. Прага, 1941; Історія козащини (Курс викладів) : у 3 кн. Мюнхен, 1946; Нариси з історії християнства на Русі-Україні. Нью-Йорк, 1988; 3 минулого Знесіння. Львів, 1992.

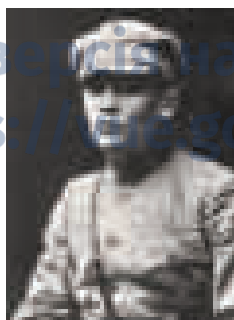
Літ.: Якимович Б. Микола Андрусяк — дослідник історії України // Андрусяк М. З минулого Знесіння. Львів, 1992; Качкан В. Противник антрактів у дослідженнях історії України (Наукові візії М. Андрусяка) // Качкан В. Хай святиться ім'я твоє : в 10 т. Львів, 1998. Т. 3: Українознавство та пресологія (XIX — перша половина XX ст.); Тиміш Л. Микола Андрусяк: матеріали до біографії // Дрогобицький краєзнав. збірник. 2000. Вип. 4; Ясь О. Микола Андрусяк — історик та публіцист: матеріали до біографії // Мол. нація. 2003. № 3 (28); Czeban M. Mikołaj Andrusiak (1902–1985) // Złota księga historii i geografii lwowskiej XIX i XX wieku : w 2 t. Rzeszów, 2014. Т. 2; Чебан М. Микола Андрусяк. Історія історика. Львів, 2015.

Л. О. Зашкільняк

Андрусяк, Михайло Миколайович (05.12.1955, с. Вербівці Городенків. р-ну Івано-Франків. обл., Україна) — письменник, журналіст, перекладач. Навчався в Коломийському технікумі мех. обробки деревини (1971–1975). Служив у Радянській армії (1975–1977). У 1978 навчався в морехід. школі в м. Пярну (Естонія). 1985 закінчив ф-т романо-герм. філології Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Працював двірником, сторожем, вантажником, теслярем-бетонником, майстром на Коломийському деревооброб. заводі (1975–1980), учителем нім. та англ. мов у закладах освіти Коломийського та Косівського р-нів (1985–1988), тренером, перекладачем, журналістом. Був заст. гол. редактора журн. «Агро» (1988–1993). Від 1993 — директор, згодом голова правління ВАТ «Коломийська друкарня ім. Шухевича». Член редколегії журн. «Перевал». Член *Національної спілки журналістів України* (з 1991), *Національної спілки письменників України* (з 1996). Автор книг: «Студені милі» (1991), «Ув'язнена скрипка» (1992), «Криваві роси сорокових» (1992), «Грані болю» (1994), «Біла душа» (1995), «Христос воскрес» (1996), «Сумління» (2005). Худ.-документ. твори прозаїка присвячені маловідомим фактам з історії України. У трилогії «Брати грому» (2002), «Брати вогню» (2004), «Брати просторів» (2007) йдеться про армію УПА, зокрема про її діяльність на теренах Коломийської повстан. округи. Книги є підсумком двадцятилітньої праці А. упорядник зб. «Торба галицьких анекдотів» (1995). Пере-

Андрусяк Михайло
Миколайович

Андрук Іван Антонович

кладає з нім. мови. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2010), а також обл. премії ім. В. Стефаніка (2002), премії ім. Л. Мартовича (2006), коломийської міськ. літ. премії ім. Т. Мельничука (2006). Має низку відзнак від Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка.

Тв.: Брати грому. Коломия, 2001; Пісні з Покуття. Івано-Франківськ, 2001. (у співавт.); Брати вогню. Коломия, 2005; Сумління. Коломия, 2005; Брати просторів. Коломия, 2007; Останні з когорти «залізних». Коломия, 2012.

Літ.: Ласійчук М. Літописець боротьби за волю // Ласійчук М. Коли в душі народжується слово. Коломия, 2006; Павличко Д. Правда про УПА // Павличко Д. Літературознавство. Критика : у 2 т. Київ, 2007. Т. 1: Українська література; Михайло Андрусяк: літописець боротьби за волю України. Івано-Франківськ, 2010; Качкан В. Документалізм — концептуальна кода життєтворчості (Михайло Андрусяк) // Качкан В. Постати: Студії. Есеї. Сильвети. Рефлексії : в 2 т. Івано-Франківськ, 2013. Т. 2.

Андрук, Іван Антонович (25.03.1892, с. Боле-страшичі, тепер Перемишл. пов. Підкарпат. воеводства, Польща — 28.08.1921, м. Київ, тепер Україна) — військ.-політ. діяч, один із засновників *Української військової організації* (УВО). Нар. в селян. родині. Закінчив класич. гімназію в м. Перемишлі (1916, екстерном). Навчався один семестр у Цісарсько-королівській політех. школі в м. Львові (тепер *Національний університет «Львівська політехніка»*), за ін. даними — у Політех. ін-ті в м. Празі (Чехія). З початком *Першої світової війни* записався до *Легиону Українських січових стрільців* (УСС), після закінчення Австрійської офіцер. школи був підвищений до рангу підхорунжого. Унаслідок поранення в бою 1916 потрапив до рос. полону, його утримували в таборі для військовополонених під містами Царицином (тепер м. Волгоград, РФ) та Дубовкою (тепер у Волгоград. обл., РФ). На поч. 1918 прибув до м. Києва та вступив до *Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців* (офіц. назва — *Перший курінь Січових стрільців*), який у складі армії *Української Народної Республіки* (УНР) протистояв Червоній армії та придушував інспіров. більшовиками повстання в м. Києві. З розгортанням підрозділу в 1-й полк УСС (квітень 1918) очолив одну із його сотень. За часів *Української Держави* гетьмана П. Скоропадського командував 2-ю сотнею 2-го Запоріж. піхот. полку, очолюв. полковником П. Болбочаном (у складі Запоріж. корпусу генерала О. Натієва). У добу *Директорії* на чолі сотні Осадного корпусу Січ. стрільців (згодом Корпусу Січ. стрільців) армії УНР воював проти денікін. військ та Червоної армії. Під час боїв із більшовиц. формуваннями під м. Бердичевом був тяжко поранений. Від липня 1919 командував 28-м (1-м) пішим полком Групи Січ. стрільців (колишнього Корпусу Січ. стрільців) Дієвої армії УНР. Після розформування підрозділу перебував у чехословац. таборах інтернованих вояків *Української галицької армії*. Призначений *крайовим командантом* УВО на Сх. Укр. Землях. 1921 повернувся до рад. України з метою підготовки антибільшовиц. повстання. Працював чиновником у Райсоюзі під прізвищем Авраменко, мав на це документи. Входив до складу Всеукр. центр. повстанського комітету (ВЦПК), був ініціатором створення Військ. орг-ції Січ. стрільців (згодом УВО) у Другій Київ. школі «червоних старшин».

Заарештований співробітниками Київ. губерн. надзвичайної комісії у справі ВЦПК та разом з ін. учасниками ВЦПК розстріляний.

Лит.: Січові Стрільці у корпусі ген. Натієва. Зі споми-нів б. п. Івана Андруха сот. СС. // Літопис Червоної Кали-ни. 1930. № 4; 5; Авраменко Н. Причинки до споминів бл. п. сот. Івана Андруха: «Січові Стрільці в Запорозькій дивізії Отамана Натієва» // Літопис Червоної Калини. 1931. № 3; Хома І. Я. Січові Стрільці. Створення, військо-во-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1919 рр. Київ, 2011; Зізнання у в'язниці ЧК... (із свідчень протоколів допиту члена Всеукраїн-ського Центрального Повстанського Комітету Івана Андруха). Упорядкував Ярослав Файзулін // Пробл. вивчен-ня іст. Укр. революції 1917–1921 років. 2014. Вип. 10.

Андрухів, Дмитро Семенович (08.11.1934, с. Дорожів, тепер у складі с. Верхній Дорожів Дрогоб. р-ну Львів. обл., Україна — 09.01.2009, м. Київ, Україна) — перекладач, засл. діяч куль-тури Польщі (з 1976). Писав укр. мовою. Нар. в селян. сім'ї. Після школи вступив на геолого-розвідув. ф-т Львів. політех. ін-ту (тепер *Націо-нальний університет «Львівська політехніка»*), за рік покинув навчання. 1958 закінчив філол. ф-т Київ. ун-ту імені Т. Шевченка (тепер *Київ-ський національний університет імені Тараса Шевченка*). Відтоді працював редактором у Держлітвидаві УРСР (тепер вид-во «Дніпро»), від 1964 — у журн. «Всесвіт». Член *Національної спілки письменників України* (з 1968). Працював директором Бюро пропаганди худ. л-ри СПУ. Понад 25 р. очолював редакцію світової л-ри вид-ва «Веселка». Як перекладач почав друкува-тися від 1959. Автор низки перекладів зі слов'ян. мов, опубл. в журн. «Всесвіт», «Вітчизна», «Слов'янське віче». Окр. вид. вийшли переклади з чеської: «За тобою тінь» І. Марека (1966), «Дон Жуан» І. Томана (1968), «Мементо» Р. Йона (1989), «Королеви не мають ніг» В. Неффа (1989), «Казки» Б. Немцовой (1978), «Шлюбні ночі» Е. Петишки (1986) та ін.; зі словацької: «Чардаш дівочола» Г. Зелінової (1971), «Жага любові» А. Плавки (1973), «Емігранти» Л. Юріка (1984), «Вавилон» М. Фігулі (1985), «Їх величності піра-міди», В. Замаровського (1988), «Я не хотів бути євреєм» Ю. Шпітцера (2000) та ін.; із польської: «Гонитва за Адамом» Є. Ставінського (1970), «Пруський мур» В. Залевського (1975), «Після дзвонів — тиша» Л. Вантулі (1976), «Плід грана-тового дерева» Г. Аудерської (1980), «Соляріс. Едем» С. Лема (1987), «Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії» А. Валіцького (1999), «Міфологія для дорослих» С. Стабрила (2000) та ін. Зробив значний внесок у дитяче книговидання. З його ініціативи започ-атковано серії «Родинне коло», «Епоси народів світу», «Скарбниця світової казки», «Пригоди. Фантастика» та ін. За його ред. опубліковано сх.-слов'ян. епос «Українські биліни» (2003). Лауреат премій: ім. М. Рильського (1996); ім. П. Гвездосла-ва (Словаччина; 2004); ім. Олени Пчілки (2006).

Лит.: Пасемко І. Син Дрогобицької землі // Дрогобич-чина — земля Івана Франка : в 4 т. Дрогобич, 1997. Т. 4.

І. П. Пасемко

Андрухович, Софія Юріївна (17.11.1982, м. Івано-Франківськ, тепер Україна) — письменниця, перекладач. Працює в жанрі новореалістич. рома-ну та оповідання. Пише укр. мовою. Дочка Ю. Андруховича, дружина А. Бондаря. Закінчила

природничий ліцей у м. Івано-Франківську (2000). Учасниця стипендіальних програм: *Nomines Urbani* у м. Кракові (2004), міністра куль-тури Польщі *Gaude Polonia* (2013, 2016). Працю-вала співредактором журн. «Четвер» (2003–2008). Автор книг: «Літо Мілени» (2002); «Старі люди» (2003); «Жінки їхніх чоловіків» (2005); «Сьомга» (2007); «Фелікс Австрія» (2014); «Су-зір'я курки» (2015; у співавт. з М. Прохасько). Роман «Фелікс Австрія» став бестселером в Україні, екранізовано 2020. Твори А. перекладе-но англ., польсь., нім., чес., серб. та ін. мовами. А. переклала укр. мовою книги: «Гаррі Поттер і ке-лих вогню» Дж. К. Роулінг (2003, спільно з В. Морозовим); «Європейка» М. Гретковської (2006); «Новини пласкої землі» Н. Дейвіса (2011); «При-марний мир» Г. Далласа (2012); «Розмови з теро-ристами» П. Тейлора (2014, спільно з Г. Карпою); «Візит загону горлорізів» Дж. Еген (2015); «Не відпускай мене» К. Ішйуро (2016). За роман «Фе-лікс Австрія» А. відзначена преміями: ЛітАкцент року (Україна, 2014); Книга року Бі-Бі-Сі (2014); ім. Дж. Конрада-Коженьовського (Польща, Ук-раїна, 2015); Фонду Л. та П. Ковалевих (США, 2015); літ. премією «Вишеградське східне парт-нерство» (Словаччина, Польща, Чехія, Угорщи-на, 2017).

Тв.: Літо Мілени. Київ, 2002; Старі люди. Івано-Фран-ківськ, 2003; Жінки їхніх чоловіків. Івано-Франківськ, 2005; Сьомга. Київ, 2007; Сузір'я Курки. Львів, 2016. (у співавт.); Фелікс Австрія. Львів, 2017.

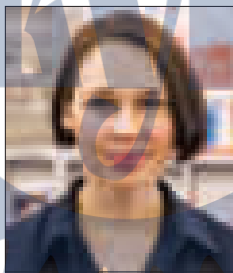
Лит.: Харченко А. Пошук «синього птаха» Софії Андрухович (Софія Андрухович. Літо Мілени. Повість. — К.: Смолоскип, 2002. — 104 с.) // Кальміус. 2004. Ч. 1 (21); Борисенко К. Як стаги травою (Андрухович Софія. Літо Мілени: Повість. — К.: Смолоскип, 2002. — 104 с.) // Каль-міус. 2005. Ч. 1 (22); Толобородько Я. Жінки не без чоло-віків (проза Софії Андрухович) // Слово і Час. 2007. № 4; Крупка М. «Я» та «інший»: простір інтимності в романі Софії Андрухович «Сьомга» // Слово і Час. 2008. № 8; Лев-ченко Г. Мармулядовий апокаліпсис або терапія постмо-дерну в романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія» // Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філол. науки. Літературознав. 2016. № 1; Толковець К. До проблеми ідентичності в романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович // Наук. записки Нац. ун-ту «Києво-Моги-лянська акад.». Літературознав. 2018. Т. 1.

Т. М. Трофименко

Андрухович, Юрій Ігорович (13.03.1960, м. Станіслав, тепер м. Івано-Франківськ, Украї-на) — письменник, перекладач. Батько С. Андру-хович. Пише укр. мовою. Закінчив 1982 редак-тор. від-ня Укр. поліграф. ін-ту імені І. Федорова у м. Львові (тепер *Українська академія друкар-ства*), 1991 — Вищі літ. курси при Літ. ін-ті (м. Москва). Працював редактором обл. газ. «Прикарпатська правда» (1982–1988). У 1985 за-снував у м. Львові разом з О. Ірванцем і В. Небо-раком літ. групу «Бу-Ба-Бу» (Бурлеск — Бала-ган — Буфонада). У 1991–1996 — співредактор журн. «Четвер», 1991–1995 — ред. відділу поезії в журн. «Перевал». 1996 захистив канд. дис. про творчість Б.-І. Антонича. Член *Національної спілки письменників України* (1987–1996), один із засновників і віце-президент (1997–1999) *Асоці-ації українських письменників*. Автор поет. зб. «Небо і площі» (1985), «Середмістя» (1989), «Ек-зотичні птахи і рослини» (1991), «Екзотичні птахи і рослини з додатком «Індія»» (1997), «Піс-ні для мертвого півня» (2004). Як прозаїк дебю-

Андрухів Дмитро Семенович

Андрухович Софія Юріївна

Андрухович Юрій Ігорович

тував 1989 циклом оповідань «Зліва, де серце» в часописі «Прапор». Автор романів «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993), «Перверзія» (1996), «Дванадцять обручів» (2003), «Таємниця» (2007), «Коханці юстиції» (2018); зб. нарисів «Дезорієнтація на місцевості» (1999), «Моя Європа» (2001), у співавт. з А. Стасюком), «Диявол ховається в сирі» (2006); мемуари «Лексикон інтимних міст» (2011); зб. колонок «Тут похований Фантомас», написаних 2015 для сайту ТСН каналу «1+1». Один із зачинателів *постмодернізму* в укр. письменстві. У творчості А. переважають карнавал, іронія, пародія, містифікація, мовний експеримент, ліризм поєднується з інтелектуалізмом, еротика — з магією. Головний герой А. — поет, в образі якого автобіограф. риси накладаються на образ Б.-І. Антонича. Письменник є творцем специфічних жанрів, зокрема параст. роману, автобіогр. роману, замаскованого під інтерв'ю, есеїстики, антиімпер. роману із підзаголовком «роман жажів». Його творчість стосується переважно Галичини, присвячена місту. В есеїстиці домінує проблема географії, кризь призму якої автор розглядає історію Центр.-Сх. Європи, зокрема Галичини, акцентуючи при цьому на історії повсякденності. Твори А. перекладені польськ., англ., нім., рос., угор., швед., фін., ісп., чес., словац. мовами й есперанто. Вірші А. стали піснями, які виконують гурти «Мертвий півень», «Плач Єремії», «Karbidо» (Польща). За мотивами оповідань А. 1992 реж. А. Дончик зняв фільм «Кисневий голод». 2006 кiev. *Молодий театр* поставив «Московіаду». 2011 польськ. Театр танцю реалізував виставу «Саге Diem» за мотивами роману «Дванадцять обручів». А. перекладає з польськ., нім., англ., рос. мов: «Гамлет, принц данський» (2008) та «Ромео і Джульєтта» (2016) В. Шекспіра, амер. поезія 1950–1960 «День смерті пані День» (2006), «Малий апокаліпсис» (1991) Т. Конвіцького, «Цинамонові крамниці» (2012) Б. Шульця, «Прогулянка» (2013) Р. Вальзера, «Розбитий тлек» (2017) Г. фон Кляйста, вірші Р.-М. Рільке, Ф. фон Герімановського-Орландо, Б. Пастернака, О. Мандельштама та ін. Лауреат міжнар. премії ім. Гердера (2001), премії ім. Е.-М. Ремарка від м. Оснабрюка (2005), премії книжк. ярмарку в м. Лейпцігу «за европ. взаєморозуміння» (2006), літ. премії Центр. Європи «Angelus» (2006), премії ім. Ханни Арендт за внесок у боротьбу за незалежність і демократизацію України (2014), літ. премії Віленці (2017). Відзначений медаллю Гете (2016) за заслуги в поширенні нім. мови та культури за межами німецькомов. світу й підтримку міжнар. співпраці у сфері культури.

Тв.: Велике океанічне плавання Б.-І. Антонича // Всесвіт. 1990. № 2; Рекреації. Київ, 1997; Юрій Андрухович: Інтерв'ю / Упоряд. Т. Прохасько. Івано-Франківськ, 2003; Бу-Ба-Бу / Упоряд. В. Габор. Львів, 2007; Дванадцять обручів. Харків, 2013; Таємниця. Харків, 2013; Два романи. Івано-Франківськ, 2014; Лексикон інтимних міст. 3-те вид., випр. й допов. Чернівці, 2016; Коханці Юстиції. Чернівці, 2018; Листи в Україну. 3-те вид. Київ, 2018.

Літ.: Гундорова Т. Постмодерністська фікція Андруховича з постколоніальним знаком питання // Сучасність. 1993. № 9; Павлишин М. Канон та іконостас. Київ, 1997; Шерех Ю. Го-Гай-Го (Про прозу Юрія Андруховича і з приводу) // Андрухович Ю. Рекреації. Київ, 1997; Моренець В. Юрій Андрухович // Історія української літератури 20 ст. : у 2 кн. Київ, 1998. Кн. 2; Шкандрій М. Вигнання привида імперії: «Московіада» Юрія Андруховича //

Шкандрій М. В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби. Київ, 2004; Гнатюк О. Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність. Київ, 2005; Харчук Р. Юрій Андрухович — «Орфей хронічний» // Харчук Р. Сучасна українська проза. Постмодерний період. Київ, 2011; Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодернізм. Київ, 2013; Чернецький В. (Пост)колоніальне (пост)карнавальне, або Поетика й політика «Бу-Ба-БУ» // Чернецький В. Картографуючи посткомуністичні культури. Росія та Україна в контексті глобалізації. Київ, 2013; Андрейчик М. Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття / Пер. з англ. І. Андрущенко. Львів, 2014.

Р. Б. Харчук

Андрухович, Ярослав Сергійович (англ. Andruchowicz, Jaroslaw; 08.04.1907, м. Станіславів, тепер м. Івано-Франківськ, Україна — 01.02.1975, Порт Ноарлунга, передмістя м. Онкапаринга, Австралія) — актор і режисер. Дядько Ю. Андруховича. Здобув учител. й торг. освіту в м. Станіславові. Від 1923 — актив. учасник Пласту, з 1929 — член ОУН. Упродовж 1939–1941 — управитель Маслосоюзу в м. Ярославі (тепер Польща), 1941–1944 — директор Маслосоюзу в м. Перемишлі (тепер Польща). 1946 емігрував до м. Аделаїди (Німеччина), у 1949 — до м. Аделаїди (Австралія). Від 1959 до кінця життя мешкав у Порт Ноарлунгу. До 1935 був актором драмгуртка «Сфінкс» у м. Станіславові. Коли переїхав до м. Перемишля, став режисером драмгуртка імені Лесі Українки, потім директором і актором Театру при Укр. допомоговому комітеті. Засновник, адміністратор і актор Укр. театру малих форм ім. В. Блавацького в м. Аделаїді (1950–1965). Режисер постановок «Миколай для старших» (1951), «Скампольо» (1953), «Старі трихоговники» (1959) тощо.

Літ.: Андрухович Ярослав Сергій // Енциклопедія української діаспори : в 7 т. Київ; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995. Т. 4.

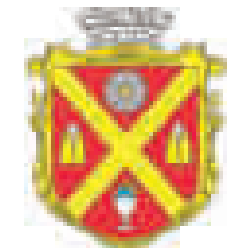
Андрушівка — місто, адміністративний центр *Андрушівського району* Житомир. обл. України. Розташоване в пд.-сх. частині обл., на берегах р. Гуйви, за 47 км від м. Житомира й за 9 км від автошляху Житомир — Сквиря. Тер. — 12,8 км². А. вперше згадано 1683 під назвою «Андрусовка», хоча археол. знахідки свідчать, що А. була заселена ще з 1 тис. до н. е. Від кін. 17 ст. А. належала роду польськ. магнатів Бержинських, від 1869 — цукрозаводчикам *Терещенкам*. 1848 тут

збудовано перший на Житомирщині цукр. завод. 1913 в А. мешкало 2,5 тис. осіб, вона мала статус містечка. З 1923 А. — районний центр. Під час *Другої світової війни* окупована військами нацист. Німеччини (1941–1943). Від 1975 А. — місто. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) —

Андрушівка. Прапор

Андрушівка. Герб

Андрушівка. Садиба-палац поміщиків Бержинських

8 606 осіб, густина — 672 особи/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці (95,4%), росіяни (2,8%), поляки (0,9%) та ін. Укр. мову вважали рідною 97,6% мешканців. За реліг. групами переважають православ. християни. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +18,9 °С, січня — -5,6 °С. Кількість опадів — 550 мм на рік. Гол. пром. підприємства: цукр., спирт., маслосирзавод, хлібзавод, промкомбінат, цегельний завод, швейна фабрика «Восход». У сфері послуг працюють десятки підприємств малого бізнесу. Розвинена гуртова торгівля продтоварами, лісоматеріалами, відкритий супермаркет. В А. є заліз. станція, але наразі виконуються лише вантажні перевезення (гілка Брівки — А. Козятинської дирекції Пд.-Зх. з-ці). Діє автовокзал. В А. працюють гімназія, загальноосвітня і муз. школи, проф. училище, школа мистецтв. Діють 2 будинки культури й 2 б-ки. 2001 у с. Гальчині поблизу А. зусиллями укр. астронома Ю. Івашенка відкрито першу і єдину в Україні сертифіков. приватну астроном. обсерваторію «Липневий ранок». За час роботи фахівцями обсерваторії було виявлено понад 200 нових астероїдів, серед яких 2 — навколоземні астероїди групи Амура. Іст.-архит. пам'ятки А.: садиба-палац поміщиків Бержинських (пізніше Терещенків, тепер приміщення Андруш. ЗОШ I–III ступенів № 1); парк навколо садиби, який належить до пам'яток сад.-парк. мист-ва 19 ст.; пам'ятник кобзарю (2004); мемор. комплекс «Алея слави»; залишки кіркату. У місті функціонує стадіон «Колос», дитячо-юнацька спорт. школа та футбол. клуб «Фортуна», діють спорт. секції. В А. народилися поетеси Л. Морозова-Курек (1887–1952; відома під псевдонімом Людмила Волошка) та В. Морозова (1890–1966), академік НАН України А. Підгорний, засл. діяч мист-в України М. Слободян (нар. 1935).

Лит.: Тереножкин А. И. Предскифский период на днепровском Правобережье. Киев, 1961; Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1973. Т. 6: Житомирська область; Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини. 1795–2006 роки. Житомир, 2007; Мокрицький Г. П. Цікава Житомирщина: у 4 т. Житомир, 2012. Ivashchenko Y., Gerashchenko O., Korsun P. et al. Observations of Asteroids and Comets at Andrushivka Observatory // Asteroids, Comets, Meteors. 2012. Vol. 1667.

С. Д. Чемерис

Андрушівський район — адм.-тер. одиниця Житомирської області України. Район розташований у її пд.-сх. частині. Межує на Зх. із Бердичівським, на Пн. Зх. — з Житомирським, на Пн. — з Коростишівським, на Сх. — з Попільнянським, на Пд. — з Ружинським р-нами Житомир. обл., на Пд. Зх. — з Козятинським р-ном Вінницької обл. У р-ні 41 нас. пункт: 1 місто (Андрушівка), 1 смт (Червоне) та 39 сіл. тер. — 960 км². Рай. центр — м. Андрушівка. Тер. сучас. А. р. була заселена в I тис. до н. е. У р-ні знайдено знаряддя праці доби бронзи, виявлено залишки ранньослов'ян. поселень. У «Літописі Руському» серед фортець пд. порубіжжя згадуються Котельниця (тепер с. Стара Котельня), Ярополч (с. Яроповичі) і Мунарів (с. Городище). 1793 район із землями Правобереж. України тер. А. р. увійшла до складу Рос. імперії. Наприк. 18 — на поч. 19 ст. з'явилися виробн. об'єкти пром. значення: винокурня, шкіряний завод, водяні млини. Була розвинена цукр. пром-сть. 1869 А. Терещенко викупив маєтки у графів Бержинського (м. Андрушівка) та Грохольського (смт Червоне). 1870 у смт Червоному почав діяти цукр. завод, 1873 споруджено з-д на базі Андрушів. цукроварні. Від 1876 функціонує цукрозавод у с. Іванкові, з 1883 — спирт. завод у м. Андрушівці. Одним із найбільших спирт. заводів на Волині був завод у смт Червоному, який також належав Терещенкам. Напередодні Першої світової війни Ф. Терещенком при Червоненському цукр. заводі були організовані авіамаєстерні. Бойові дії Першої світової війни на тер. А. р. не велися, але війна призвела до занепаду госп-ва. У червні 1920 встановлено рад. владу. Було націоналізовано цукр. заводи, почалася реорганізація с. г. 1937 А. р. увійшов до складу Житомир. обл. Під час Другої світової війни А. р. окуповано військами нацист. Німеччини. Згодом збудовано комбикорм. завод, здійснювалося буд-во тваринниц. комплексів у селах р-ну. Тер. А. р. розташована в межах пн.-зх. частини Українського кристалічного щита. Геол. структуру формують метаморфічні, місцями магматич. і вулканогенно-теригенні породи докембрійського фундаменту, перекриті корою вивітрювання й малопотужним осадовим чохлом. Серед корисних копалин: поклади бурого вугілля (розр'яз Андрушівський — Північний), гранітів, піску, глини, торфу. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +18,9 °С, січня — -5,6 °С. Період із т-рою понад +10 °С становить 156 днів. Кількість опадів — 550 мм/рік, 60% у теплий період року. Найбільшою річкою А. р. є Гуйва (притока р. Тетерів), малі річки — Пустоха, Руда, Лебединець. Біля с. Яроповичів знаходиться витік р. Ірпінь (притока р. Дніпра). Понад 1,1 тис. га займають невеликі водосховища (на річках Гуйві й Пустосі) та ставки. Ґрунти родючі: у пд.-зх. частині — здебільшого чорноземні глибокі мало- й середньогумусні, у пн.-сх. частині — сірі лісові ґрунти. Пл. лісів становить 8,5 тис. га. Переважають ялиново-соснові ліси, збереглися масиви

ценко викупив маєтки у графів Бержинського (м. Андрушівка) та Грохольського (смт Червоне). 1870 у смт Червоному почав діяти цукр. завод, 1873 споруджено з-д на базі Андрушів. цукроварні. Від 1876 функціонує цукрозавод у с. Іванкові, з 1883 — спирт. завод у м. Андрушівці. Одним із найбільших спирт. заводів на Волині був завод у смт Червоному, який також належав Терещенкам. Напередодні Першої світової війни Ф. Терещенком при Червоненському цукр. заводі були організовані авіамаєстерні. Бойові дії Першої світової війни на тер. А. р. не велися, але війна призвела до занепаду госп-ва. У червні 1920 встановлено рад. владу. Було націоналізовано цукр. заводи, почалася реорганізація с. г. 1937 А. р. увійшов до складу Житомир. обл. Під час Другої світової війни А. р. окуповано військами нацист. Німеччини. Згодом збудовано комбикорм. завод, здійснювалося буд-во тваринниц. комплексів у селах р-ну. Тер. А. р. розташована в межах пн.-зх. частини Українського кристалічного щита. Геол. структуру формують метаморфічні, місцями магматич. і вулканогенно-теригенні породи докембрійського фундаменту, перекриті корою вивітрювання й малопотужним осадовим чохлом. Серед корисних копалин: поклади бурого вугілля (розр'яз Андрушівський — Північний), гранітів, піску, глини, торфу. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +18,9 °С, січня — -5,6 °С. Період із т-рою понад +10 °С становить 156 днів. Кількість опадів — 550 мм/рік, 60% у теплий період року. Найбільшою річкою А. р. є Гуйва (притока р. Тетерів), малі річки — Пустоха, Руда, Лебединець. Біля с. Яроповичів знаходиться витік р. Ірпінь (притока р. Дніпра). Понад 1,1 тис. га займають невеликі водосховища (на річках Гуйві й Пустосі) та ставки. Ґрунти родючі: у пд.-зх. частині — здебільшого чорноземні глибокі мало- й середньогумусні, у пн.-сх. частині — сірі лісові ґрунти. Пл. лісів становить 8,5 тис. га. Переважають ялиново-соснові ліси, збереглися масиви

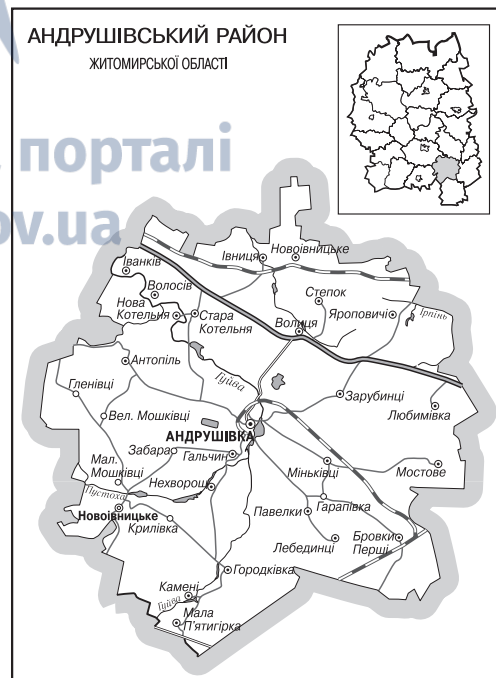
Андрушівський район. Прапор

Андрушівський район. Герб

Андрушівський район. Андрушівська астрономічна обсерваторія «Липневий ранок», павільйон «Східне око»

Онлайн версія на порталі vuc.gov.ua

дубово-грабових лісів (зокрема в лісовому заказнику «Нехворощі») і чистих ялинових лісів. Тут водяться лось, козуля, дикий кабан, бобер, білка, лисиця, чорний тхір. Орнітофауна представлена граком, галкою, крижнем, тетеруком, білим лелекою тощо. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) — 32 930 осіб, густина — 34 особи/км². У складі населення переважають українці. Укр. мову назвали рідною 97,7% мешканців, рос. — 2,0%, білорус. — 0,1% (2001, перепис). За віковою структурою переважає працездатне нас. (57,7%). Функціонують підприємства: ТОВ «Андрушівський маслосирзавод», ПАТ «Червонський цукровик», ТДВ «Восход», ДП «Червонен. завод продтоварів», ТОВ «Гаргур Фінгер Джойнт» та ін. Здійснюється виробництво цукру, спирту,

Андрушівський район.
Костел св. Клари
в с. Городківці

дріжджів, сиру, масла, м'ясопродуктів та ін. продтоварів, одягу, побутової хімії, пиломатеріалів і меблевих щитів. Заг. пл. с.-г. угідь — 70,0 тис. га, зокрема 63,5 тис. га ріллі. Продукція рослинництва становить 87%, тваринництва — 13% обсягу с.-г. виробництва. Осн. напрями с. г.: у рослинництві — вир-во зерна, цукр. буряку, ріпаку, у тваринництві — м'ясо-молочне скотарство і птахівництво. Тер. р-ну проходить автодорога Р-18 Житомир — Попільня — Ставище, залізниця Київ — Козятин (ст. Брівки) та залізнична гілка Брівки — Андрушівка. Мережа галузі охорони здоров'я А. р. на 2019 налічує 41 заклад: 1 центр. районна лікарня, 2 центри ПМСД, 1 міська та 10 сільських лікар. амбулаторій. В А. р. функціонують Андрушівська астроном. обсерваторія «Липневий ранок», 21 заг., 26 дошкіль., 2 позашкіль. заклади освіти. Серед закладів культури: районні будинок культури й бібліотека для дорослих і дітей, центр дозвілля у смт Червоне, будинки культури в селах Старій Котельні та Іванкові, Андрушів. школа мист-в із філіалом у с. Новоівницькому та ін. У р-ні на обліку перебуває 178 об'єктів культ. спадщини, з них 87 пам'яток історії, 37 пам'яток археології (з яких 2 нац. значення), 8 пам'яток монумент. мист-ва, 46 нововідкритих пам'яток. Серед пам'яток архітектури — палац Прохольських-Терещенків із низкою експонатів у смт Червоне (1851); палац Бержинських-Терещенків у м. Андрушівці (1867) із садово-парковим ансамблем, костел св. Клари в с. Городківці (1913). Напівзруйновані пам'ятки — маєток Сцібор-Рильських у с. Бровках Перших, костел Антонія Падунського в с. Старій Котельні. Від маєтку Терещенків у с. Івниці залишився парк із каскадом озер.

Андрушко Василь Іванович

Лит.: Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1973. Т. 6: Житомирська область; Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини. 1795–2006 роки. Житомир, 2007; Мокрицький Г. П. Цікава Житомирщина : у 4 т. Житомир, 2012; Романюк Н. Й. Пріоритетні галузі виробництва підприємств Волині (друга половина XIX–початок XX ст.) // Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Іст. науки. 2015. № 5.

С. Л. Чемерис

Андрушко, Василь Іванович (22.03.1953, смт Ланчин Надвірнянського р-ну, тепер Івано-Франків. обл., Україна) — скульптор, художник, графік, поет. Нар. у сім'ї робітників. Закінчив Косівський технікум нар. худ. промислів (1972) та Львів. ін-т прикл. і декор. мистецтва (1982; викладачі І. Курилич, М. Вендзилович, Е. Мисько). Працював оформлювачем на Івано-Франків. худ. комбінаті (1983–1987), з 1988 — в Івано-Франків. відділі Худ. фонду України як художник-монументаліст. Викладав образотв. мист-во в Коломийському індустр.-пед. технікумі (1997–1999), Коломийському пед. коледжі (1999–2012), ст. викладач кафедри гуманіт. дисциплін Коломийського ін-ту Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника (2005–2013). Член *Національної спілки художників України* (з 1993), член Коломийської асоціації митців та один із її співзасновників (з 1994), член *Національної спілки письменників України* (з 2018). Від 1982 мешкає в м. Коломійі. Для А. мистецтво має сенс лише як необмежений філос. пошук та дух. практика самовдосконалення. Постійно експериментує, використовуючи різні техніки в *скульптурі, живописі, графіці*, вільно переходячи від фігуративного до абстрактного. Віддає перевагу авангард. світогляду. Упродовж 1985–2000 співпрацював із худ. М. Ясінським над проектами інтер'єрів Музею писанк. розпису в м. Коломійі. Автор пам'ятника І. Франку в м. Коломійі (2012; у співавт. з В. Гурмаком). Розпочав із дерев'яної скульптури. Для робіт характерна лаконічність пластич. мови, у якій домінують геом. форми, що споріднює творчий експеримент А. з пошуками авангардистів: «Музики» (1986), «Людина і птах» (1991), «Людина на межі» (1996), «Яблуко Ньютона» (2007), «Сон» (2009), «Світанок» (2010) та ін. А. працює із *шамотом*: «Злиття» (2010), «Жінка з мушлею» (2011) та ін. На поч. 21 ст. створив серію *левкасів*, які скомпоновані за колаж. принципом і поєднують мист. поетицизм із філос. глибиною думки, сміливістю кольористики. А. активно розвиває реліг. теми: «Різдво» (2006), «Марія» (2008), «Богородиця» (2010), «Розп'яття» (2009) та ін. Улюблений образ — козак-бандурист Мамай: «Мамай» (2006), «Мамай і молодиця» (2007). Оригін. є граф. серія «Із Книжки та життя». Графікою А. оформлені книжки А. Малашука, В. Рябого та ін. У творчому активі 8 персональних виставок, А. — учасник і дипломант багатьох виставок в Україні й за кордоном. У 1990-ті А. дебютував як поет. Перша зб. «Сон вісімки» (1997) зближується з колаж. композиціями левкасів А. Продовженням такої традиції стала зб. «Брама N» (2008), однак тут помітні й нові творчі ходи. А. публікується в часописах «Дзвін», «Сучасність», «Кур'єр Кривбасу», «Березіль», «Буковинський журнал», газ. «Українська літературна газета» та ін. 2014 з'явилася нова зб. віршів «Колаж і...». Лауреат першої премії в номінації скульптури на міжнар. виставці

«Карпатський хребет» (1997). Лауреат премії імені Т. Мельничука за збірки «Сон вісімки» та «Брама N» (2008). Лауреат обл. премії ім. В. Стефаніка в номінації «Поезія» за книгу «Колаж і...» (2015).

Т.: Колаж і... Брустурів, 2014; Поезія // Перевал. 2015. № 3–4.

Лит.: Голубець О. Пластика Василя Андрушка // Образотв. мист. 1997. № 3/4; Малащук А. Коломийський триптих // Сучасність. 2001. № 4; Андрушко Василь // Художники Івано-Франківщини. Київ, 2002; Каркадим К. І пліне у безмежність час... // Образотв. мист. 2013. № 1; Видатні постаті Надвірнянщини / Уклад. М. Гринюк. Надвірна, 2014.

Н. Д. Мочернюк

Андрушко, Роман (англ. Andrushko, Roman; 28.06.1928, Львівщина, тепер Україна — 17.01.2018, м. Чикаго, шт. Іллінойс, США) — хоровий, оркестровий диригент, скрипаль, контрабасист, педагог. Навчався у Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка (тепер *Львівська Національна музична академія імені Миколи Лисенка*, кл. скрипки Ю. Криха, 1942–1944). Після *Другої світової війни* закінчив українську гімназію в м. Регенсбургу (Німеччина), де продовжив музичні студії. Згодом розпочав навчання в *Українському пельному університеті* (1948, м. Мюнхен). Від 1949 — в еміграції у США (м. Чикаго). Був членом спорт. клубу «Леви» і гравцем футбольної команди. У 1951–1953 служив у армії США, брав участь у бойових діях під час *Корейської війни 1950–1953*. Навчався в Чиказькому муз. коледжі при Ун-ті Рузвельта (1952–1957), де отримав диплом бакалавра спеціальності «музична педагогіка», 1957). Працював контрабасистом у Чиказькому симф. оркестрі, у симф. оркестрі м. Далласа (1958–1961), Чиказькій лірич. опері (1963–1967), в оркестрі балету м. Сан-Франциско, з яким їздив у турне Америкою. Брав участь у концертах у Грент Парку в м. Чикаго (1964–1970). Викладав музику в чиказьких публ. школах (1963–1993), був учителем гри на струн. інструментах. Учасник чол. хору «Сурма» (1965–1987), від 1985 — його диригент. Під керівництвом А. хор став ядром мішаного хору «Тисячоліття», який 1988 виступав із симф. оркестром на честь святкування 1000-річчя Хрещення Русі-України, а після цього до 2003 брав участь у нац. укр. святах. Хор гастролював містами США, Канади, Європи. Упродовж 1968–1987 і від 1992 — диригент церк. хору «Прометей» парафії св. Володимира й Ольги в м. Чикаго, з яким кілька разів виступав у м. Римі. Учасник капели бандуристів ім. Т. Шевченка (м. Детройт). Гастролював із нею по Україні (1991, 1994).

Пр.: Аналіза «творів» А. Рудницького // «Українська музика» Антона Рудницького. Історико-критичний огляд чи пасквіль? Чикаго, 1964.

Лит.: Рудницький А. Українська музика: Історико-критичний огляд. Мюнхен, 1963; Бурбан М. Хорова культура української діаспори. Дрогобич, 2003.

Г. В. Карась

Андрущенко, Віктор Петрович (01.01.1949, с. Совинка, тепер Конотоп. р-ну Сум. обл., Україна) — філософ, культуролог, педагог, громад. і держ. діяч, чл.-кор. НАН України (з 2009), член *Національної академії педагогічних наук України* (НАПН, з 2003), засл. діяч н. і т. України (з 1997), почес. професор Білорус. держ. пед. ун-ту імені Максима Танка (з 2009). Нар. в сім'ї вчителів. За-

кінчив 1968 Конотопський індустр. технікум (тепер Індустр.-пед. технікум Конотоп. ін-ту Сумського держ. ун-ту), 1975 — філос. ф-т, 1978 — аспірантуру філос. ф-ту Київ. держ. ун-ту імені Т. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). 1978 захистив кандидат. дис. «Основні закономірності соціалізації особистості при соціалізмі», 1991 — докт. дис. «Духовна культура як фактор ідейно-морального розвитку особистості». Упродовж 1995–1999 — заступник міністра, згодом перший заступник міністра освіти України. Під керівництвом і за участі А. підготовлені проекти Законів України «Про вищу освіту», «Про державну підтримку позашкільної освіти» тощо. Керівник робочої групи з підготовки «Національної доктрини розвитку освіти України» (1999–2000). Від 1999 — директор Інституту вищої освіти НАПН. З 2003 — ректор *Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Віце-президент Асоціації ректорів Європи (з 2010) та ГО «Спілки ректорів вищих навчальних закладів України» (з 2012). Гол. напрями наук. діяльності А.: філософія освіти й культури, соціальна філософія та філософія історії. Один із теоретиків плюральної методології соц. пізнання та парадигмальної моделі розвитку історії соц. філософії. Автор понад 890 праць (на 2018): «Ідеологічна ефективність культури» (1988); «Історія соціальної філософії» (2000); «Культура. Ідеологія. Особистість» (2002; у співавт.); «Вступ до філософії. Великі філософи» (2004); «Роздуми про освіту» (2004, 2008); «Українська культура у європейському контексті» (2007; у співавт.); «Основи сучасної філософії освіти» (2009; у співавт.); «Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції» (2009) та ін. Ініціатор створення та співавтор «Педагогічної Конституції Європи», ухваленої 2-м з'їздом Міжнар. асоціації ректорів пед. ун-тів Європи (м. Франкфурт-на-Майні, Німеччина, 2013). Лауреат премії НАН України імені Д. І. Чижевського (2003), Міжнар. премії в галузі науки і освіти «Вчений світу» (2010), Міжнар. премії у сфері наук досліджень «Ім'я в науці» (2011), Держ. премії України в галузі освіти (2013), Держ. премії з науки і техніки (2017), Міжнар. премії імені І. Франка (2018). Нагороджений Почес. грамотою ВР України (2002, 2003, 2004, 2007); орденами: «За заслуги» III, II, I ступенів (2003, 2008, 2010); Андрія Первозваного II ступеня (2006); князя Ярослава Мудрого V ступеня (2015), медалями.

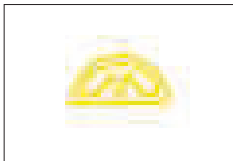
Пр.: Идеологическая эффективность культуры. Киев, 1988; Історія соціальної філософії: (західноєвропейський контекст). Київ, 2000; Вступ до філософії. Великі філософи. Київ; Харків, 2005; Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. Київ, 2006; У с п і в а в т. — Сучасна соціальна філософія. 2-ге вид., виправ. і допов. Київ, 1996; Культура. Ідеологія. Особистість. Київ, 2002; Українська культура в європейському контексті. Київ, 2007; Основи сучасної філософії освіти. Київ–Івано-Франківськ, 2009.

Лит.: Андрущенко Віктор Петрович // Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. Шинкарука. Київ, 2002; Жадько В. Ректор високого філософського неба: Віктор Петрович Андрущенко // Жадько В. Обрані педагогікою : в 2 кн. Київ, 2014. Кн. 2: Подвижники педагогіки; Віктор Петрович Андрущенко. Київ, 2018.

П. М. Ямчук

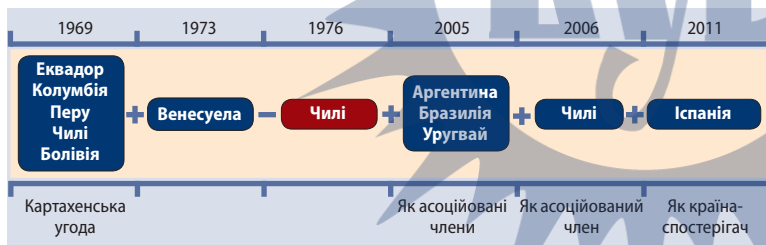

Андрущенко Віктор Петрович

Андська спільнота націй.
Прапор організації

Андська спільнота націй (ісп. Comunidad Andina, CAN) — міжнар. екон. орг-ція країн Пд. Америки. Заснована 1969 у складі Еквадору, Колумбії, Перу, Чилі та Болівії на основі Картахенської угоди південноамер. країн. До 1996 цей блок мав назву Андський пакт. 1973 до нього приєдналася Венесуела. 1976 Чилі вибула зі складу орг-ції. Асоційовані члени А. с. н.: Аргентина, Бразилія, Уругвай (усі — з 2005), Чилі (з 2006). У 2011 як країна-спостерігач до А. с. н. приєдналася Іспанія. Мета організації — створення Союзу південноамер. д-в. Штаб-квартира — у м. *Ліма*. Девіз спільноти: «Моя земля — мій дім». Завдання А. с. н. — сприяння розвитку країн-учасниць шляхом інтеграції та соц.-екон. співпраці, пришвидшення екон. зростання й забезпечення зайнятості; створення латиноамер. спільного ринку. Осн. напрями діяльності: вироблення єдиної екон. політики країн-членів; координація проектів; гармонізація законодавства; контроль за застосуванням і єдиною інтерпретацією ухвалених А. с. н. правових норм; запровадження субрегіон. солідарності та зменшення диспропорцій у розвитку між державами-членами; налагодження взаємозв'язків між регіонами й органами А. с. н. через допоміж. органи. А. с. н. є частиною Андської системи інтеграції. Другу частину цієї системи становлять політ. ін-ти, створені державами-членами. У межах Андської системи інтеграції існують Рада президентів, Рада міністрів закорд. справ, Комісія спільноти, Генеральний секретаріат, Суд,

Андська спільнота націй

Парламент, Корпорація розвитку, Резервний фонд, Рада з бізнес-дорадництва, Рада з покращення зайнятості, Консультативна рада корінних народів, Установа з охорони здоров'я. 1989 члени А. с. н. погодилися на регіон. екон. і політ. інтеграцію. Спроби пришвидшити процес екон. інтеграції узгоджено на зустрічах 1991–1992. У 1991 члени Спільноти дійшли згоди щодо зниження митних тарифів з 1992. У 1993 між А. с. н. та *Європейською комісією* ЄС підписано рамкову угоду про співпрацю з метою поглиблення регіон. інтеграції андських країн. У липні 2001 ухвалено рішення про створення Андського паспорту, дія якого поширювалася також на Венесуелу, з 01.01.2005 гр-ни держав-членів отримали можливість подорожувати без віз у межах Спільноти. А. с. н. та *Меркосур* утворюють два осн. торг. блоки Пд. Америки. 1999 — переговори цих орг-цій щодо об'єднання та створення *Північноамериканської зони вільної торгівлі*. У грудні 2004 вони уклали угоду про співпрацю та опублікували спільний лист про наміри щодо інтеграції всієї Пд. Америки в Союз південноамер. д-в за зразком ЄС. Формально Союз був утворений 23.05.2008 після підписання в м. Бразилія Конституційного договору про Союз південноамер. д-в.

Лім.: Management of Latin American River Basins: Amazon, Plata, and São Francisco (Water Resources Management and Policy Series) / Ed. by A. Biswas, N. Cordeiro, B. Braga et al. Tokyo, 1999; Манойлов О. П. Роль регіональних міжнародних економічних організацій в забезпеченні співробітництва та інтеграції на американському континенті // Рос. внешнеэконом. вестник. 2007. № 9; Булатова О. В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів. Донецьк, 2012; Заболотна М. Ф. Особливості розвитку субрегіональних інтеграційних об'єднань в Латинській Америці: політичний аспект // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Сер.: Філол. Соціол. Політол. 2015. № 5.

В. Ю. Стрельцов

Андський складчастий пояс — активна тектонічна структура, що простягається вздовж зх. узбережжя *Південної Америки*. Пояс складений дислокованими осадовими формаціями, потужність яких становить кілька кілометрів, серед яких трапляються вулкан. (ефузивні) утворення. Товща осадових порід прорвана численними *інтрузіями*, серед яких — вел. *батоліти* в Перу та Чилі. А. с. п. розглядають як типову активну континент. окраїну. Геолог. історія та механізми *орогенезу* в А. с. п. подані неоднаково в різних тектонічних концепціях. Перші басейни, у яких відбувалося накопичення потужної товщі осадових відкладів, сформувалися в палеозої (див. *Палеозойська ера*). Складчасті структури Центр. Анд утворилися внаслідок *герцинської складчастості*. Відомі офіоліти Анд. У мезозої вздовж зх. окраїни виник евгеосинклінальний прогин, де накопичувалися карбонатні й теригенні відклади. Край герцинської складчастої споруди зазнав тектонічних опускань, через що у передгірських прогинах накопичилися потужна товща моласових відкладів. В епоху *Альпійської складчастості* утворилася складчаста споруда зх. частини Анд. Згідно з *тектонікою літосферних плит*, А. с. п. сформувався внаслідок довготривалих процесів у зоні *субдукції* на межі двох літосферних плит із *земною корою* океанічного (з боку Тихого ок.) і материкового типів (з боку Південноамер. докембрійської платформи). Перша фаза орогенезу (серед. юра — рання крейда) характеризувалася процесами розтягнення земної кори, потужним інтрузивним магматизмом та утворенням континент. окраїни. Друга фаза (сер. крейд. періоду) пов'язана, ймовірно, з розігріванням океанічної земної кори через зміну плинів в *астеносфері* Землі, а також з її зануренням під плиту з материк. земною корою. Третя фаза (*еоцен — міоцен*) пов'язана з процесом субдукції океан. плити Наска під материк. плиту під невеликим кутом. Осадові товщі були зім'яті у складки, утворилися вел. *насуви*. Кінець міоцену характеризується інтенс. *вулканізмом* і заг. підйомом А. с. п., унаслідок чого утворилися сучас. Анди — одна з найвищих гір. систем світу. Активні тектонічні рухи (до 8 см/рік), з якими пов'язані сильні землетруси та вулкан. виверження, тривають дотепер. В інтрузивних, порфірових і метасоматичних утвореннях Анд розташ. багаті родовища міді, свинцю, цинку, олова, золота, срібла, літію.

Лім.: Stern C. R., Skewes M. A. Miocene to Present Magmatic Evolution at the Northern End of the Andean Southern Volcanic Zone, Central Chile // *Andean Geology*. 1995. № 22 (2); Фурман В. Моделювання геодинамічних та енергетичних перетворень в активних зонах взаємодії кори та мантиї Землі // Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Геологія. 2013.

№ 27; Sepúlveda S., Giambiagi L., Moreiras S. et al. Geodynamic Processes in the Andes of Central Chile and Argentina. London, 2015.

Андхра-Прадеш. Офіційна емблема

Андхра-Прадеш (англ. Andhra Pradesh, телугу ఆంధ్ర ప్రదేశ్) — штат на сході Індії.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташований у сх. частині п-ова Індостан. Межує на Пн. зі шт. *Одіша*, на Пд. — зі шт. *Тамілнад*, на Зх. — зі штатами *Телангана* й *Карнатака*. Тер. — 162,9 тис. км².

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. Штат поділяється на 13 округів, 664 підокругів (мандали). На 2020 столицєю штату формально залишається м. *Гайдарабад*, що знаходиться на тер. утвореного 2014 шт. *Телангана*. Новою столицею А.-П. обрано м. *Амараваті*.

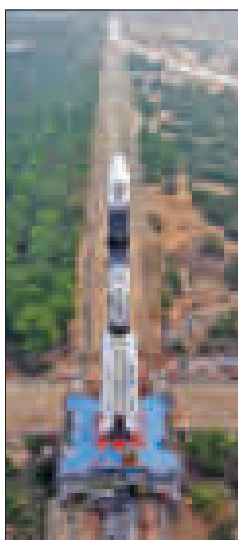
ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Уперше плем'я андра згадується у 8 ст. до н. е. Приблизно в 5 ст. до н. е. на тер. сучас. штату виникло буддійське князівство *Прагіпалапура*. У 5–6 ст. н. е. була поширена мова *телугу*, якій правителі династії *Вішнукундіна* надали статус державної. 1724–1948 на теренах А.-П. існувало мусульманське князівство *Гайдарабад*, що мало статус «тубільного» у Брит. Індії. Після проголошення незалежності Індії в 1947 правитель *Гайдарабаду* намагався зберегти його суверенітет. Однак 1948 князівство увійшло до складу Індії. З огляду на мовні й культур. розбіжності в області (у м. *Гайдарабад*) був поширений діалект *урду*, у регіоні *Андхра* — *телугу*) за рішенням уряду 1956 створено шт. А.-П. 1969 відбулися масові протести, учасники яких вимагали надати особл. статус мусульманській частині штату. Для нормалізації ситуації уряд Індії запровадив в А.-П. пряме президентське правління. Ліберальна екон. реформа 1991 призвела до екон. диспропорції всередині А.-П. 2000 в Індії утворено нові адм.-тер. одиниці за мовно-нац. ознакою. Мусульманська спільнота А.-П. вчергове вимагала поділити штат та утворити новий зі столицею в м. *Гайдарабад*. У 2014 із 10 переважно мусульманських округів сформовано окр. шт. *Телангана*. Згідно з рішенням уряду м. *Гайдарабад* до 2024 залишається столицею двох штатів водночас.

ПРИРОДА. У топогр. відношенні тер. А.-П. (із Зх. на Сх.) поділяють на сх. периферію плато *Декан*, гір. ланцюг *Налламала* (частина *Східних Гатів*), нагір'я *р-ну Раяласіма* та прибережну низовину. Плато й гори є фрагментами стародавніх *пенепленів* різного гіпометричного рівня, розчленованих інтенсивною ерозією на окр. краяхі та масиви. У долинах річок на поверхню виходять докембр. породи — *граніти*, *гнейси*, *кварцити*, *чарнокіти*. Потужність осадового чохла зростає в напрямку узбережжя. В А.-П. розташ. найбільші в Індії родовища *бариту* й *ванняків*, а також поклади *вугілля кам'яного*, *марганцевих руд*, *графіту*, *азбесту*, *вогнетривких глин*, *слоди*. На шельфі біля узбережжя А.-П., у басейні річок *Крішна* — *Годаварі*, відкрито поклади нафти й газу. Види ґрунтів різні: від менш родючих прибережних піщаних до високопродуктивних *алювіальних ґрунтів* у дельтах річок. На підвищеннях переважають червоні та латеритні ґрунти, представлені також чорноземовидні ґрунти — *регури*. Осн. річки: *Годаварі*, *Крішна*, *Пенна* й *Тунгабhadра*. Від сер. 20 ст. споруджуються іригац. системи для зрошення посушливих земель на плато *Декан*. Вел. водосхо-

вище *Шрісайлам* на р. *Крішна* живить зрошувальні канали та менші наливні водосховища. Між дельтами річок *Годаварі* та *Крішна* розташ. найбільше прісноводне озеро в Індії — *Коллеру* (901 км²). Клімат на узбережжі тропічний вологий, у внутр. районах — тропічний мусонний. Серед. т-ра січня — +22 °С, липня — від +30 до +32 °С. Опадів — до 1 300 мм. На Зх. і Пд. Зх. клімат посушливий (450–550 мм/рік). Виражені три пори року: літо (березень — червень), сезон мусонів із найбільшою кількістю дощів (липень — вересень), зима (жовтень — лютий). Лісистість тер. — 22,7 %. Представлені пд. вологі, сухі тикові, саванні, сухі вічнозелені, напіввічнозелені вологі та ін. ліси. Відомі густі тропічні ліси на пагорбах *Налламала* у Сх. *Гатах*. У пониженнях річок — мангрові зарості. Найпоширенішою рослинністю, крім лісової, є прибережноводна, водна, пустища. Серед 2 600 видів судинних рослин понад 150 є *ендеміками* (ростуть у межах пагорбів *Кадапа*, *Тірупаті*, *Налламала*, *Візагапатнам*). Фауна дуже різноманітна: численні плазуни, зокрема найбільший із крокодилів — *гребенястий крокодил*, що занесений до червоного списку *Міжнародного союзу охорони природи*; кіт-рибалка, пелікани, бенг. тигр (під охороною у заповіднику), інд. леопард, антилопа *Гарна*, гепарди, мор. черепахи та ін.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. (2014, оцінка) — 49 млн 634 тис. осіб, густина — 304,6 особи/км². Мовно-етнічна структура: *телугу* (83,9 %), *гайдарабадські* (урдумовні) *мусульмани* (8,6 %), *тамілі* (3,0 %), *каннада* (2,6 %), *мараті* (0,7 %), *орія* (0,3 %), *ін.* (0,9 %). За реліг. групами (2016, оцінка): *індуїсти* (бл. 90 %), *мусульмани* (7 %), *християни* (бл. 1 %), *ін.* (2 %). Гендерне співвідношення — 996 жінок на 1000 чоловіків. Народжуваність — 16,4 ‰, смертність — 6,8 ‰ (у сільських р-нах — 7,7 ‰), природ. приріст нас. — 9,6 ‰ (нижчий за середній по Індії). Рівень урбанізації — 29,6 %. Найбільші міста (2011, перепис): *Гайдарабад* (6 млн 810 тис. осіб), *Вішахпатнам* (2 млн 150 тис. осіб), *Віджаявада* (1 млн 530 тис. осіб). Внутр. міграція здійснюється за напрямом село — місто, переважно з посушливих р-нів до вологіших, а також до портових міст.

ГОСПОДАРСТВО. Економіка А.-П. швидко зростає. ВВП на душу населення — бл. 1 900 дол. США (2016–2017). Пром. сектор диференційований. Діють ТЕС і ГЕС, вироблена електроенергія використовується й за межами штату. А.-П. є піонером *альтернативної енергетики* в Індії, тут функціонують перші в країні сонячні та вітрові електростанції. Заг. потужність усіх електростанцій А.-П. — понад 21 тис. МВт (2018). Центром військово-пром. комплексу й енерг. машинобудування, «фармацевтичною столицею» Індії є м. *Гайдарабад*. У м. *Вішахпатнам* розташ. сталеплавильний, цинковий, сучас. нафтопереробний комбінати, а також судноверфі, підприємства харч. пром-сті. В ін. містах — підприємства хім. (м. *Какінада*), цемент. (м. *Віджаявада*), шкіряно-взуттєвої (м. *Неллуру*), текстильної (міста *Раджамандрі*, *Какінада*), харч. пром-сті (міста *Віджаявада*, *Какінада*, *Гунтур*, *Мачіліпатнам*). Найбільший ІТ-кластер — у м. *Гайдарабад*. На узбережжі створені нафтохімічний науково-виробничий *кластер* і кластер «Медична зона А.-П.». Традиційна галузь економіки — с. г. Культивуються зернові, зернобобові,

Андхра-Прадеш. Космодром на о. Шрихарикота

олійні культури, цукр. тростину, бавовну, а також специфічні культури, на вирощуванні яких спеціалізується штат, — нут, *сочевицю*, *кунжут*, перець чилі, *цимбопогон*, лікарські рослини (рицину для вир-ва касторової олії, амлу й *алоє*). На схилах гір — плантації манго й олійних пальм, на узбережжі — *кокосових пальм*. Розвинене тваринництво, зокрема молочне скотарство (поголів'я ВРХ — бл. 4,7 млн), вівчарство, птаівництво. Осн. видом діяльності в прибережних р-нах є рибальство та аквакультура —

Андрха-Прадеш. Храм Радхи-Говінди в м. Тірупаті

вирощування риби, ракоподібних, молюсків. А.-П. — найбільший постачальник креветок (70 % вилува в Індії). Значна частина населення займається роздрібною торгівлею та посередництвом, ремонтом машин і механізмів, ткацтвом тощо. Турист. інфраструктура розвинена недостатньо. Заг. кількість туристів — 7,1 млн (2016). Найбільше штат відвідують паломники. Заг. протяжність автошляхів — 47 тис. км, з них 15,6 тис. км — із твердим покриттям. Найбільший залізнич. вузол — Віджаявада. Найбільший мор. порт, центр суднобудування й судноремонту — Вішакхапатнам, де також розташ. найбільша база ВМС Індії на сх. узбережжі п-ова Індостану. Ін. важливий порт — Калінада. Найбільші аеропорти — Гайдарабад, Вішакхапатнам, Віджаявада.

НАУКА ТА ОСВІТА. Невисокий рівень грамотності населення, особливо в сільських районах штату, різко контрастує з сучас. н.-д. установами й інноваційними компаніями міст. В А.-П. працюють Військово-морська наук.-тех. лабораторія та Нац. ін-т океанографії (м. Вішакхапатнам), Школа планування й архітектури (м. Віджаявада), Нац. лабораторія досліджень атмосфери (м. Панапаккам) та ін. На о. Шрихарикоті розташ. однойменний космодром і Космічний центр імені С. Дхавана. Навчання здійснюється мовами телугу, урду, гінді, а також англійською. Діє понад 20 ЗВО, серед яких Всеіндійський ін-т мед. наук, Ін-т управління, Ун-т технологій знань імені Р. Ганді (спеціально створений для сільської молоді) та ін. Найстаріший у штаті — Ун-т Андрха (засн. 1926).

КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО. Штат є однією з гол. скарбниць дравідійської культури. Тут розташовано культові будівлі різних релігій та епох, се-

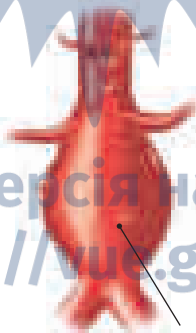
ред яких Храм Тірумалі Венкатешварі — індуст. храм (збудов. бл. 300 н. е.); Храм Симхачалам; Храм *Кришні* в передмісті Анантапура; Храм Радхи-Говінди в м. Тірупаті; статуя *Будди* на березі оз. Хуссейн Сагар біля м. Гайдарабада. У м. Гайдарабаді діють: Телангана археологічний музей (стара назва — Археологічний музей штату А.-П.; засн. 1864); Музей Салар Джанг, у складі якого — б-ка (засн. 1889; офіційно відкрито 1951); у м. Вішакхапатнамі — Музей Вішакха (засн. 1991), Музей підводного човна «Курсура» (засн. 2002) та інші. Центром кіноіндустрії є м. Гайдарабад (відоме також як Толлівуд), де знімають фільми мовою телугу. Тут розташ. кіностудія Рамоджі — один із найбільших комплексів у світі (бл. 810 га). Популярний кучипуді — вид класичного індійського танцю.

СПОРТ. Найпопулярнішими видами спорту є *крикет*, *хокей на траві*, важка атлетика, бадмінтон і шахи. На стадіоні «Приядаршині» в м. Вішакхапатнамі проводять міжнар. турніри з крикету.

Лит.: Srinivasulu K. Caste, Class and Social Articulation in Andhra Pradesh: Mapping Differential Regional Trajectories. London, 2002; Борисова Н. В., Бородин Л. С. Борьба за язык и языковая преференциальная политика как факторы этнополитической конфликтности в современной Индии // *Ars Administrandi*. 2016. № 4; Socio-Economic Survey 2017–18. [W. p.], 2018; Statistical Abstract of Andhra Pradesh. 2018. Vijayawada, 2018; Laxman Singh K., Sastry K. Inventorising the Cultivation Status of Medicinal and Aromatic Plants in Telangana and Andhra Pradesh States // *EC Agriculture*. 2019. Vol. 5.2.

І. В. Гукалова

Аневризма (грец. ἀνεύρισμα — розширення, від ἀνεύρω — ширше розкривати, робити ширшим) — мішкоподібне випинання стінки *артерії* або *вени* (зрідка), яке виникає в місці її перерозтягнення, стоншування і, як наслідок, ослаблення. Причиною А. можуть бути захворювання, що призводять до слабкості судинних стінок: *атеросклероз*, *артеріосклероз*, *гіпертензія артеріальна*, інфекц. захворювання (дія грибків чи бактерій, якими інфіковані судини), *сифіліс* (на пізній стадії). До А. також призводять травми судин або утворення інфікованих *тромбів*. Тромби осідають найчастіше в дрібних судинах; їх інфікування, поширюючись на судинну стінку, призводять до формування А. Чинниками утворення А. також є *брадикардія*, *васкуліт* (напр., хвороба Кавасаки), спадковість, вживання кокаїну (пов'язане з утворенням А. гол. мозку, аорти, вісцеральних і перифер. артерій), полікістоз нирок, коарктація (звуження) аорти, дисплазія фіброзно-м'язова, захворювання сполуч. тканини тощо. А. може бути також вродженою. Симптоми А. зазвичай виникають у разі здавлювання сусідніх структур. А. часто бувають безсимптомними, їх виявляють випадково під час ультразвукового або рентгенологіч. дослідження. Діагностика базується на використанні методів *ангіографії*, комп'ютерної томографічної *ангіографії* (КТА), магнітно-резонансної *ангіографії* (МРА), ультразвукового дослідження-доплерографії (УЗД-доплерографія). Форми захворювання бувають такі: А. судин гол. мозку, А. перифер. судин, А. аорти, А. черевної аорти (вісцеральна), *аневризма серця*, А. екстракраніального відділу внутр. сонної артерії. У разі розриву А. відбувається крововилив, який призводить

Аневризма

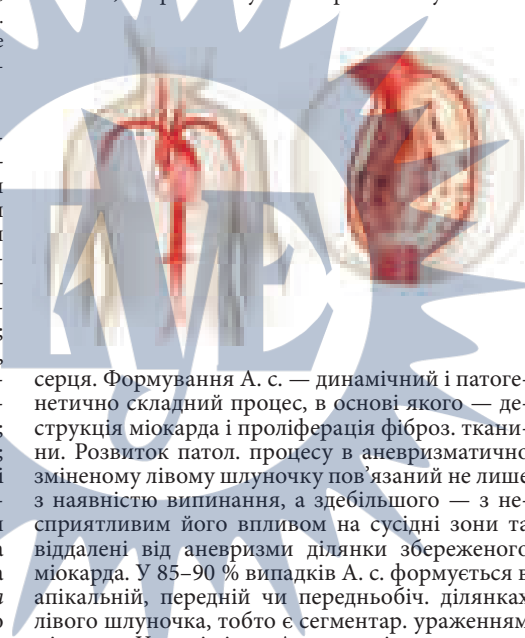
Аневризма аорти

до важкого стану або смерті. Лікування А. — лише хірургічне: уражений сегмент судини вирізають і замінюють на пластиковий протез або ділянку кровносною судиною з ін. частини тіла (класична хірургія). Новітні методики лікування передбачають ендovasкулярну хірургію з використанням ятрогенної емболії синтет. матеріалами аномальної ділянки артерії або кліпуванням А. (накладання кліпси, затискача на шийку А.).

Лит.: Nienaber C., Spielmann R., Kodolitsch Y. von. et al. Diagnosis of Thoracic Aortic Dissection. Magnetic Resonance Imaging Versus Transesophageal Echocardiography // Circulation. 1992. Vol. 85; Белов Ю. В., Комаров Р. Н. Клинико-инструментальная диагностика аневризм нисходящей и торакоабдоминальной аорты // Хирургия. 2007. № 2; Зербино Д. Д. Современная патология аорты: классификация и основные заболевания // Практична ангіологія. 2010. № 3 (32); Жураев Р. К. Розшарування аневризми аорти: визначення, етіологія, патоморфологія, класифікація, клініка, діагностика та лікування // Серце і судини. 2012. № 3; Судус А. В., Гудзенко Т. Б., Шевчук І. М. Хірургічне лікування аневризми висхідного відділу аорти // Шпитальна хірургія. 2014. № 32.

Аневризма серця — обмежене випинання втонченої фіброзно-зміненої ділянки стінки *серця* з локальною рухливістю акінетичного чи дискінетичного характеру. Термін «А. с.» для визначення великого кулеподіб. розширення серця вперше ввів 1740 І. Ланчіні (Італія). Перший патологоанатом. опис постінфаркт. *аневризми* лівого шлуночка серця належить Дж. Хантеру (Велика Британія; 1757) і Д. Жалеті (Франція; 1757). Після досліджень К. Бейлі (США; 1793), який уперше розмежував поняття «А. с.» та розширення його порожнин, упродовж 150 р. дослідження в цьому напрямі (Ф. Аран, 1847; М. Ренду, 1887; Р. Марі, 1896, усі — Франція; О. Казем-Бек, 1896, Росія та ін.) були присвячені клініч. описові А. с. Уперше прижиттєву А. с. діагностував П. Ремлінгер (1896; Франція), потім А. Вокер (1902; США). Відтоді розвивається та зміцнюється погляд на коронар. генез А. с., яка здебільшого є ускладненням *інфаркту міокарда* й розвивається внаслідок склерозу серцевого м'яза. 1914 Дж. М. Штернберг (США) помітив зв'язок між А. с., ураженням коронар. *артерій* та інфарктом міокарда. Серед ускладнень постінфарктного періоду, кількість яких постійно зростає, А. с. за частотою посідає одне з перших місць. В Україні епідем. дослідження щодо поширення А. с. та її популяц. структури проводили на Сх. Поділлі. А. с. виявили в 32,9 % хворих, що перенесли Q-інфаркт міокарда; згідно з патологоанатом. дослідженнями, А. с. виникає в 34,7 % випадків після перенесеного Q-інфаркту. За даними світової медицини, у чоловіків віком 27–40 р., що перенесли інфаркт міокарда, А. с. трапляється втричі частіше, ніж у чоловіків віком 60 р. Це зумовлено частішим розвитком трансмуральних інфарктів у першій віковій групі. Співвідношення чоловіків і жінок з А. с. становить 7 : 1. Передумовою формування А. с. є будь-які чинники, що збільшують навантаження на серце й призводять до підвищення внутрішньосерц. тиску. Напр., *гіпертензія артеріальна* чи недотримання режиму спокою під час раннього періоду інфаркту міокарда, *діабет цукровий*, за якого внаслідок кардіальної нейропатії часто спостерігають безболісову форму інфаркту міокарда, порушення *гемостазу* й реоло-

гіч. властивостей крові. Крім того, серед чинників ризику утворення А. с. виділяють глибину і площу *некрозу*, повторні інфаркти міокарда, що збільшують зону ураження стінки серця, несвоєчасну його діагностику, як наслідок — пізню госпіталізацію таких хворих. Також А. с. найчастіше спостерігають у чоловіків і осіб молодого віку. В останньому випадку цьому сприяє краща контрактильна функція неуразеного міокарда й відсутність розвинених *коллатералей* у міокарді. 5 % істинних А. с. можуть також бути спровоковані травмою, хворобою Шагаса або саркоїдозом. Невелика частка зареєстрованих А. с. є вродженими. Хибні А. с. зазвичай спричинені повільним розривом міокарда лівого шлуночка протягом 5–10 днів після інфаркту міокарда, можуть бути результатом септич. *перикардиту* або будь-якої поперед. операції на лівому шлуночкові, мітральному або аортальному клапані

Аневризма серця

серця. Формування А. с. — динамічний і патогенетично складний процес, в основі якого — деструкція міокарда і проліферація фіброз. тканини. Розвиток патол. процесу в аневризматично зміненому лівому шлуночку пов'язаний не лише з наявністю випинання, а здебільшого — з несприятливим його впливом на сусідні зони та віддалені від аневризми ділянки збереженого міокарда. У 85–90 % випадків А. с. формується в апікальній, передній чи передньобіч. ділянках лівого шлуночка, тобто є сегментар. ураженням міокарда. Утричі рідше А. с. локалізується на задній стінці лівого шлуночка. За даними патологоанатом. досліджень, аневризми трапляються в середньому в 15 % випадків постінфаркт. А. с. Порівняно рідкісне формування А. с. задньої стінки пояснюється особливостями коронар. русла. А. с. класифікують за локалізацією; видом аневризми, за морф. структурою стінки (фіброзна й фіброзно-м'язова); наявністю флотації міжшлуноч. перегородки (гіпокінезія, акінезія, дискінезія); наявністю *тромбу* в порожнині аневризми, порушень ритму серця, зрощень між аневризмою і перикардом. За видом виділяють дифузну (плоску), мішкоподібну та грибоподібну А. с. Патоморфоз А. с. пов'язаний із тим, що ефективність консервативного лікування інфаркту міокарда сучас. методами, які ґрунтуються на використанні нових лікар. препаратів і схем їхнього застосування, сприяє ранньому поліпшенню кровопостачання зони інфаркту й тимчасовому зупиненню процесів патол. ремоделювання лівого шлуночка. Наявність васкуляризації в деяких ділянках стінки лівого шлуночка, що залучені до аневризмат. процесу, дає змогу зберегти там значний об'єм життєздатної м'язової тканини (перев. у субепікардіальному

Анекдот. «Галицько-руські анекдоти» (1899)

шарі). Тому т. з. класичні А. с., які характеризуються вел. розмірами й наявністю парадоксальної рухливості рубцево-зміненої стінки міокарда, трапляються дедалі рідше. Виникнення А. с. створює умови для прогресування коронар. недостатності, різном. ступінь асинергії міокарда змінює внутрішньосерцеву *гемодинаміку* і сприяє розвиткові вираженої серцевої недостатності, що виражається збільшенням печінки, набряком шийних вен, підвищенням венозного тиску, появою периферичних, згодом — порожнинних набряків. Серед ускладнень А. с. також виділяють шлуночкові порушення ритму, зокрема, небезпечні для життя, внутрішньопорожнинний тромбоз лівого шлуночка з імовірною *емболією*, розрив аневризми з раптовою смертю або формуванням псевдоаневризми. На *електрокардіограмі* відмічають характерну «застиглу криву»: зберігається підведений сегмент ST у відведеннях, що відповідають локалізації перенесеного інфаркту міокарда. Діагноз підтверджують за допомогою *ехокардіографії*. Аневризмат. стінка може бути як акінетичною (не рухатися під час скорочення серця), так і дискінетичною (випинати під час скорочення серця). Більш чутливим методом виявлення А. с. є МРТ серця. Лікувальна тактика в разі А. с. залежить від розміру ураженої ділянки та клініч. стану хворого. За невеликих акінетич. аневризм зазвичай не вдаються до хірург. втручання. За наявності вел. дискінетичної аневризми, тяжкої серцевої недостатності, шлуночкових порушень ритму, що не підлягають медикаментоз. лікуванню, рекомендована аневризмектомія з коронарним шунтуванням. Сучас. методом профілактики розвитку А. с. після інфаркту міокарда є стентування коронар. артерій із метою відновлення кровопостачання міокарда.

Літ.: Мягков И. И., Охримович Л. М., Жура И. И. Постинфарктные аневризмы сердца. Киев, 1987; Бокерия Л. А., Федоров Г. Г. Опыт лечения постинфарктных аневризм левого желудочка сердца и сопутствующих желудочковых тахикариями (1981–1999 годы) // Грудная и сердечно-сосудистая хир. 1999. № 6; Солейко О. В., Лисенко Г. І. Концепція постінфарктного ремоделювання лівого шлуночка: клінічні аспекти перебігу хронічної постінфарктної аневризми серця // Світ мед. та біол. 2007. № 4; Солейко О. В. Хронічна постінфарктна аневризма серця: від еволюції діагностики до клініко-морфологічних парадоксів // Сімейна мед. 2012. № 6; Урсуленко В. І., Гогаєва Е. К., Якоб Л. В. та ін. Хирургическое лечение аневризм левого желудочка заднебазальной локализации // Кардіохірургія та інтервенційна кардіол. 2017. № 1 (16); Solyeyko O. V., Galych T. V., Iliuk T. A. et al. Evaluation of Effectiveness of Comprehensive Rehabilitation of Patients with Complicated Course of Postinfarction Cardiosclerosis // Acta Balneologica. 2017. № 1 (147).

О. В. Солейко

Анеканта-вада (санскр. अनेकान्तवाद — вчення про не-виключення) — основний принцип *джайнізму*, який стверджує, що *реальність* сприймається в різний спосіб відповідно до погляду *реципієнта*. Динамічний і мінливий світ має не один вимір (анеканта), тому найкраще пізнавати його багатовимірно (А.-в.) — через співіснування різних поглядів або методом «семискладового *паралогізму*» (саптабханга), коли об'єкт розглядається в різних можливих ситуативних проявах. Жодний із поглядів не є безсумнівно істинним чи помилковим до досягнення абсолютного знання — кевала, що неможливо

без звільнення *дживи*. А.-в. нагадує *релятивізм* і суб'єктивізм зх. філософії, оскільки характеризується толерантним ставленням до *пізнання часткової істини*; проголошує, що не лише джайнізм, але й будь-яка філос. система може наблизитися до істинного сприйняття буття, якщо позбудеться *догматизму* й упередженості.

Літ.: Лысенко В. Г., Терентьев А. А., Шохин В. К. Философия джайнизма. Москва, 1994; Железнова Н. А. Учение Кундакунды в философско-религиозной традиции джайнизма. Москва, 2005; Pániker A. Jainism: History, Society, Philosophy and Practice. New Delhi, 2017; Jha A. Jain Religion: History and Tradition. Greater Noida, 2019.

О. В. Титар

Анекдот (від грец. ἀνέκδοτος — неопублікований, невиданий) — коротке сатиричне або гумористичне, з дотепним закінченням оповідання про смішний випадок чи подію. Уперше термін застосував Прокопій Кесарійський у кн. «Таємна історія» («Arcana Historia»; 6 ст.). Генетично А. пов'язаний із нар. сатир.-гумор. казками й новелами. В епоху *середньовіччя* та *Відродження* прототипами А. вважають *фабльо*, *фацейї*, *шванки*, *фрашки*. Відомими були зб. анекдот. повістей «Римські діяння» («Gesta Romanorum»; 13 ст.) в Англії та «Смішні оповідки» (13 ст.) Абу-аль-Фараджа бін Гаруна в Сирії. Найпопул. в Європі була зб. «Книга фацейї» («Liber Facietiarum»; 1470) П. Браччоліні. В укр. л-рі увагу до А. можна простежити в текстах *інтермедій* до *шкільних драм* 17–18 ст., творчості *мандрівних дяків*, «Енеїди» І. Котляревського. У межах фольклорних експедицій А. активно збирали І. Рудченко, Я. Новицький, П. Мартинович, П. Чубинський, В. Гнатюк, Д. Яворницький, А. Кримський, І. Франко та ін. Жанр. визначення А. вперше надав Г. Квітка-Основ'яченко в публікації «Малоросійські анекдоти» («Малороссийские анекдоты»; 1822). Окр. виданням вийшла «Маленька книжка малоросійських анекдотів» (1859) Б. Грінченка та кн. «Веселий оповідач» (1888). Однією з найповніших зб. А. вважають «Галицько-руські анекдоти» (1899) за ред. В. Гнатюка. Часто А. публікували в різних фолькл. зб. чи період. виданнях, їм давали різні нар. назви: «приказки» (В. Гнатюк); «байки», «прибаютки», «брехеньки», «побрехеньки», «билиці», «небилиці», «прикладки» (К. Шевковський); «можебилиці» (П. Сфименко); «придабашки» (Ю. Федькович); «сміховинки» (Ф. Колесса) та ін. А. бере початок із нар. творчості. Можна виокремити фолькл. та літ. А. На формування репертуару А. впливали різні чинники: фолькл. і літ. жанри, усні й письмові нац. традиції, спадщина язичн. доби, христ. переклад, л-ра й церковна проповідь, творчість *скоморохів*, мандрівних дяків, козацтва і явища побут. життя та ін. Найчастіше дослідники або укладачі матеріалів групують тексти А. за тематичними чи жанр. ознаками або за хронологією записів. Найпопул. є класифікація за темат. принципом, за якої виокремлюють А. соц.-побут. (про селян, панів, солдатів, жебраків), А. про представників різн. національностей, А. політ.-іст. характеру, род.-побут. А. (про подружні взаємини, дурнів, хитрунів) та ін. А. має чітку композицію та динам. сюжет. Традиційні А. часто мають моралізацію, подібно до байки, сучасні принципово її позбавлені. Типовими для композиції А. є також посилення емо-

ційної напруги тексту завдяки *ретардації*. Часто подається у формі діалогу.

Вид.: Гнатюк В. Галицько-руські анекдоти // Етнографічний збірник : в 40 т. Львів, 1899. Т. 6; Грінченко Б. Веселий оповідач. Київ, 1913; Україна сміється. Сатира та гумор : в 3 т. Київ, 1960; Книга веселої мудрості / Упоряд. І. Доля-Попов. Київ, 1968; Українські анекдоти. Від козацьких часів по наші дні / Упоряд. В. Черемис. Київ, 1995; Черемис В. З ким сміється Україна. Антологія українського сміху. Київ, 2009.

Лит.: Сумцов Н. Разыскания в области анекдотической литературы. Харьков, 1898; Курганов Е. Анекдот как жанр. Санкт-Петербург, 1997; Архипова А. С. Анекдот в зарубежных исследованиях XX века // Живая старина. 2001. № 4; Кирчів Р. Ф. Етюди до студій над українським народним анекдотом. Львів, 2008; Корнева Л. Про деякі типологічні риси українського анекдоту // Філол. науки. 2009. Вип. 1; Єремеева К. А., Куліков В. О. Радянський політичний анекдот як форма повсякденного спротиву // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Іст. 2011. № 982. Вип. 44; Головецька Н. Мотиви та поетика українського політичного анекдоту 90-х років XX століття // Літ. фольклор. Пробл. поетики. 2012. Вип. 37. Ч. 1; Кімакович І. І. Анекдот як фольклорний жанр. Київ, 2014; Бережний В. А. Анекдот у сучасному гуманітарному дискурсі // Наук. записки Бердян. держ. пед. ун-ту. Сер.: Філол. науки. 2016. Вип. 9.

В. Т. Косяченко

Ане́ксія (лат. *annexio* — приєднання) — насильницьке включення державою до свого складу повністю або частково територій ін. держави чи нації. А., як метод набуття територіального суверенітету, можлива одним із 4 способів: а) тер. завойовує або підкоряє д-ва, що анексує; б) тер. анексується внаслідок припинення існування д-ви як такої, іноді під назвою «мирна А.» (напр., приєднання Техасу та Гавайських о-вів до США, Ньюфаундленду, що перебував під юрисдикцією Великої Британії, до Канади з огляду на думки населення); в) здійснення А. без згоди нас. (напр., А. тур. провінцій Боснії і Герцеговини Габсбурзькою монархією 1873–1908 та тур. о. Кіпр Великою Британією 1914); г) тер. анексується в стані підпорядкованості д-ві, що анексує (напр., А. Кореї Японією 1910). А., незалежно від способу здійснення, ототожнювали зі застосуванням сили (зверненням до війни) як законного способу розв'язання міжнар. суперечок. Вона становила частину правової ідеології *позитивізму*, що ґрунтувалася на теорії необмеженого суверенітету, притаманній міжнар. праву 19 — поч. 20 ст. У резолюції 11.05.1932 *Ліги Націй* сформульовано зобов'язання д-в щодо невизнання наслідків А.: «На членів Ліги Націй покладається обов'язок не визнавати будь-яку ситуацію, договір або угоду, які можуть здійснюватися засобами, що суперечать Статуту Ліги Націй або Паризького пакту». Навіть після *Першої світової війни*, попри встановлення в Статуті Ліги Націй обмеження звернення до війни та її забо-

рону в Паризькому пакті 1928, А. залишалася політикою відвертої агресії, зокрема з боку Японії проти Маньчжурії, Італії проти Абіссинії, Німеччини проти Австрії та Чехословаччини. Подібні акти агресії здійснено в умовах відсутності в міжнар. праві чіткої норми, яка покладала б на д-ву обов'язок не визнавати права тер. верховенства, набуті через А. У Статуті ООН критично сприйнято досвід Ліги Націй. У його положеннях заборона війни й А. як її складника набули абсолют. значення. У сучас. міжнар. праві А. тотожна агресії та її актам. Набуття тер. верховенства в будь-який насильницький спосіб є незаконним і за жодних обставин не може бути визнане. Ця норма зафіксована в міжнар. праві як частина принципу незастосування сили або погрози силою, визначеного в Статуті ООН. У Декларації про принципи міжнар. права (1970) визначається, що будь-яке пряме чи опосередковане зазіхання однієї д-ви на тер. ін. д-ви є посяганням на територіальну цілісність д-ви та її суверенітет. Норму невизнання А. підтверджує міжнар.-правова практика ООН, де такі акти визnano незаконними. Станом на 2020 зберігаються приховані тер. претензії у країнах Пд. та Сх. Європи (проблема Косово, Абхазії, Пд. Осетії). Внутр. конфліктну ситуацію, що виникла наприк. 2013 — на поч. 2014 в Україні, використала РФ для А. Криму.

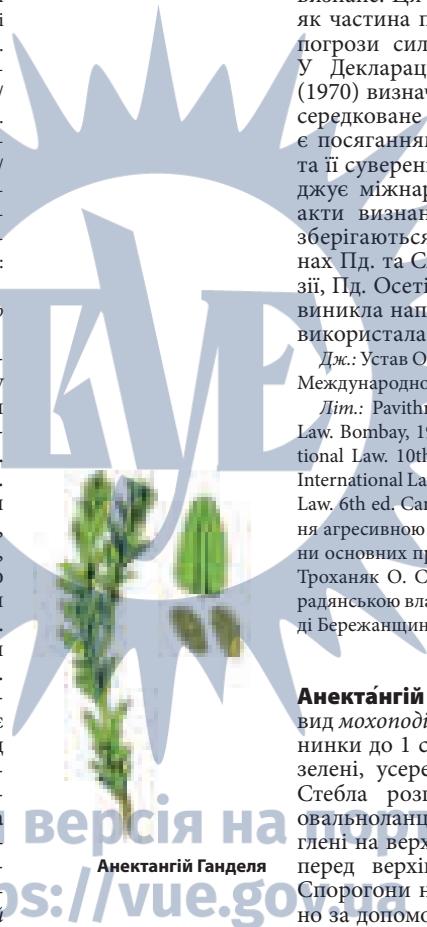
Дж.: Устав Організації Об'єднаних Націй и Устав Международного Суда. Москва, 1981.

Лит.: Pavithran A. K. Substance of Public International Law. Bombay, 1965; Starke I. G. An Introduction of International Law. 10th ed. London, 1989; Carty A. Philosophy of International Law. Edinburgh, 2007; Shaw M. N. International Law. 6th ed. Cambridge, 2008; Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ, 2015; Троханяк О. С. Анексія Західної України 1939–1941 рр. радянською владою та її репресивна політика (на прикладі Бережанщини) // Гілея. 2016. Вип. 108.

В. Н. Денисов

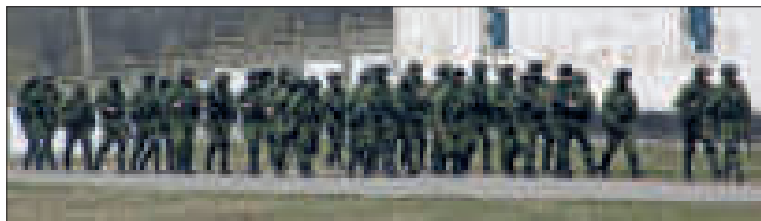
Анекта́нгий Га́нделя (*Anoetangium handelii*) — вид *мохоподібних* род. *Потієвих* (*Pottiaceae*). Дернинки до 1 см заввишки, дуже щільні, яскраво-зелені, усередині іржаво-коричневі, повстісті. Стебла розгалужені, ламкі. Листки широкі, овальноланцетні, дещо загострені або заокруглені на верхівці. Жилка потужна, закінчується перед верхівкою листка. Дводомна рослина. Спорогони невідомі. Розмножується вегетативно за допомогою багатокл. булаво-чл. грушоподібних виводкових тілець. Росте невелич. скупченнями в заповнених гумусом щілинах скель. Ареал виду: Серед. та Зх. Азія (Таджикистан, Туркменістан, Ірак, Іран, Афганістан, Туреччина, Ізраїль), Сх. Азія (Іркутська обл.). Виявлено в Криму — на гірському хребті *Карагач* масиву Кара-Даг. Природоохоронний статус виду — рідкісний, занесено до *Червоної книги України*. Раритетний вид із єдиним місцезнаходженням в Україні та Європі. Причини зміни чисельності не з'ясовано, ймовірно, завжди був рідкісним. А. Г. охороняють у *Карадазькому природному заповіднику НАН України*. З метою збереження виду необхідно контролювати стан популяції, створювати нові природно-заповідні території в місцях зростання.

Лит.: Бойко М. Ф. Чекліст мохоподібних України. Херсон, 2008; Червона книга України. Рослинний світ / За заг.

Анекта́нгий Га́нделя

Анексія. Російські війська в Автономній Республіці Крим, Україна (2014)

ред. Я. П. Дідуха. Київ, 2009; Бойко М. Ф. Червоний список мохоподібних України. Рідкісні та зникаючі види мохоподібних України. Херсон, 2010.

Д. Я. Партика

Анеліди — див. *Кільчасті черви*.

Анемія (грец. ἀναμία — безкрів'я) — клініко-гематологічний синдром, для якого характерне зменшення кількості *еритроцитів* та/або зниження рівня *гемоглобіну* в крові. А. може бути самот. захворюванням і синдромом різн. захворювань. Розвиток А. може бути зумовлений ген. чинниками, характером харчування, гормональними порушеннями, захворюваннями кишківника, печінки, нирок, автоімунними станами, оперативним втручанням тощо. Нерідко А. є супутнім симптомом інфекц. та онколог. захворювань. Рефрактерні А. є проявом мієлодиспластичного синдрому. За механізмом усі А. поділяють на три групи: а) А. через порушення кровотворення (дефіцитні, апластичні, рефрактерні); б) А. внаслідок підвищеного руйнування еритроцитів (гемолітичні); в) А., пов'язані з крововтратою (постгеморагічні). Діагностують А. за результатами клінічного аналізу крові. Ступінь еритроцитопенії відрізняється за різних форм А. У разі залізодефіцитної А. на тлі хронічних крововтрат кількість еритроцитів може бути в нормі або нерізко зниженою — $3,0\text{--}3,6 \times 10^{12}/\text{л}$. За гострої крововтрати, V_{12} -дефіцитної, гіпопластичної та гемолітичної А. після гемолітичного кризу може знижуватися до $1,6\text{--}1,0 \times 10^{12}/\text{л}$, що є показанням до невідкладних лік. заходів.

Лит.: Шифман Фр. Дж. Патофізіологія крові / Пер. с англ. Москва; Санкт-Петербург, 2000; Гематологія та трансфузіологія / За ред. С. М. Гайдуків. Київ, 2001; Виговська Я. І. Анемія хронічних хвороб: патогенез, діагностика, лікування (лекція) // Укр. мед. часопис. 2012. № 6; Дементьєва І. І., Чарная М. А., Морозов Ю. А. Анемии. Руководство. Библиотека врача-специалиста. Москва, 2013; Дорош О. І., Цимбалюк-Волюшин І. П., Поліщук Р. С. та ін. Набута апластична анемія: особливості клініко-лабораторних проявів та перебігу хвороби, аналіз лікування // Соврем. педиатрія. 2016. № 6.

Т. І. Тюпка

Анемограф (від грец. άνεμος — вітер і γράφω — писати) — метеорологічний та аерологічний *прилад*, призначений для безперерв. запису даних про швидкість *вітру* (у шахтах, аеродинамічних трубах — повітряного потоку), побудований на основі *анемометра*. У 20 ст. у метеорології використовували переважно мех. А. Обертання чашечок А. через понижувальний редуктор передається на кулачковий диск. Кулачок диска насувається на важіль, притискаючи стрілку самописця до барабана з паперовою стрічкою. Стрічка розрахована на 1–2 доби або на тиждень спостережень. У СРСР А. також називали телеметричний прилад для дистанц. вимірювання та фіксації миттєвої швидкості *вітру* на метеорол. зоглах. Він був побудований за принципом загальмованого чашкового *анемометра*, поєднаного з мостовим дротяним тензоперетворювачем. У сучас. А. відліковий пристрій *анемометра* з'єднаний із мікроконтролерами через *перетворювач аналого-цифровий*. Параметри *вітру* (швидкість, поривчастість, тривалість) з інтервалом 10 с, 30 с, 1 хв тощо записуються як лог-файл на мініатюрну карту

пам'яті. Застосовують також А. із телеметрич. передачею параметрів швидкості *вітру* від *анемометра* до станції.

Лит.: Müller A. Anemograph «Universal» 82a with Mechanical and Pneumatic Transmission // Meteorologische Instrumente. Königs Wusterhausen, 2012; The Dictionary of Physical Geography / Ed. by D. Thomas. Chichester; Hoboken, 2016.

Д. О. Барановський

Анемоклінометр (від грец. άνεμος — вітер, κλίνω — нахилити та μέτρον — вимірювати) — метеорологічний *прилад* для вимірювання вертикальної складової швидкості *вітру*. Визначення відповідних показників важливе для дослідження конвективних потоків і заг. *турбулентності* атмосфери. У 20 ст. найпоширенішими в метеорології були моделі 1950–1952. Пізніше був виготовлений А. для аеродинаміч. труб і літаків-метеолабораторій. Прилад має дві пари вертикал. і горизонт. отворів, розташованих симетрично відносно центр. отвору, який сприймає тиск повного напору повітр. потоку. У сучас. метеорології А. замінили акустичні (содари), радіоакустичні, доплерівські системи (див. *Доплера ефект*), які дають змогу вимірювати швидкості і напрямки *вітру* в трьох площинах.

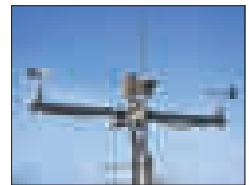
Лит.: Винниченко Н. К., Пинус Н. З., Шметер С. М. і др. Турбулентність в свободній атмосфері. 2-е изд. Ленинград, 1976; Потапцев И. А. Анализ методов измерения вектора скорости ветра // Sworld. 2017. Т. 1. № 47.

Д. О. Барановський

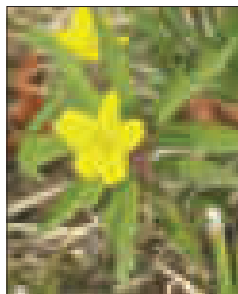
Анемометр (від грец. άνεμος — вітер і μέτρον — вимірювати) — *прилад* для вимірювання швидкостей *вітру*, а також повітряних потоків у шахтах, трубах та ін. конструкціях. В А. різних конструкцій швидкість *вітру* визначають за його тиском на рухому частину *приладу* — *анемометрич. вертушку* (А. з вертушкою), манометрич. способом — за різницею динаміч. і статич. тиску *вітрового потоку* (аеродинам. А.), за швидкістю охолодження нагрітого тіла під дією *вітру* (термоанемометр). Найпоширенішими є механічні чашкові та крильчасті А. У чашкових А. приймальною частиною є 4 чашечки (порожнисті півкулі), закріплені на хрестовині, у крильчастих — *вітрове колесо*, змонтоване на струні, що робить *прилад* чутливим, уможливує вимірювання швидкості повітр. потоку навіть у 0,2–0,5 м/с. Є також ультразвукові (акустичні), що вимірюють швидкість звуку між передавачем і приймачем відповідно до швидкості *вітру*, та оптичні (лазерні доплерівські). А. — важливі вимірювальні *прилади* в метеорології та рудникової (шахтній) аерології. Крильчасті А. також називають вентиляційними, оскільки використовуються для вимірювання швидкості повітр. потоку у вентиляційних каналах. А. також застосовують у висотному будівництві, мореплаванні, спорті (авіамоделізм, бадмінтон, стрільбі).

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Галік О. І. Метеологічні *прилади* і методи спостережень. Рівне, 2008; Гумницький Я. М. Метеорологія та кліматологія. 2-ге вид. Львів, 2017.

Анемона (*Anemone*) — рід багаторічних рослин родини *Жовтецевих* (*Ranunculaceae*). Трав'яні *багаторічники* з напіврозетк. або дуже рідко безрозетк. надземними пагонами, 10–30 см заввишки; підземні пагони — гілки каудекса, коре-

Анемометр

Анемона жовтецева
(*Anemone ranunculoides*)

Анемофілія. Подорожник середній (*Plantago media*) – рослина-анемофіл

Анемохорія. Насіння кульбаби (*Taraxacum*) у повітрі

невища чи рідше бульби; коренева система пучкувата чи стрижнева. Репродуктивні пагони (див. *Пагін*) прямостоячі. Листки в більшості видів зосереджені в прикорен. розетках по 2–3 чи більше; у рослин усіх видів роду навколо суцвіт'я наявне приквітк. покривало з декількох листків, які часто схожі на прикореневі. Квітки двостат., правильні, з простою пелюсткоподібною оцвітиною, з 5–10 вільних листочків, з числен. тичинками й непост. кількістю вільн. маточок; поодинокі або зібрані в димозні, верхівкові суцвіття. Плоди — збірні багатогорішки. Цвітуть у квітні — травні або червні — липні. Рід включає бл. 150 видів, переважно поширених у помірних областях Голарктики, декілька видів — у позатроп. регіонах Африки, Пд. Америки, Нової Зеландії та Тасманії. Найбільша кількість видів А. — у флорі Китаю (53, з яких 30 спільні з флорами Індії та Непалу), 25 видів — у флорі Росії, 10 видів — у флорі Японії. Майже третина видового складу (42) роду — ендеміки. У флорі України 4 види: А. діброва (*A. nemorosa*) — звичайна рослина лісів Полісся та зх. областей, у зоні лісостепу трапляється рідше; А. жовтецева (*A. ranunculoides*) спорадично трапляється в лісових, лісостепових і пн. степових р-нах; А. лісова (*A. sylvestris*) спорадично поширена в лісостепових і пн. степових р-нах і зрідка на Поліссі; А. нарцисоквіткова (*A. narcissiflora*) диз'юнктивно поширена переважно на гір. луках Українських Карпат, у Прикарпатті й на Поділлі, переважає в Криму. На сьогодні ці види можуть розглядатися також у складі родів *Anemoneoides*, *Anemonanthea*, *Anemonastrum*. А. нарцисоквіткова занесена до Червоної книги України з природоохоронним статусом «вразливий вид», охороняється в Карпатському біосферному заповіднику, Національному природному парку «Сивирі» та ін. заповідних об'єктах. Рослини А. отруйні (містять токсичну речовину протоанемонін). Багато А. селекціонують (див. *Селекція*) як декоративні для озеленення, загалом у світі відомо про використання в садівництві понад 70 видів та 100 сортів цих рослин.

Лит.: Зиман С. М. Біоморфологічний аналіз роду *Anemone* L. // Укр. ботан. журн. 1978. Т. 35, № 2; Музичук Г. М., Перебойчук О. П. Квітничково-декоративні рослини роду *Anemone* L. в культурі генній флорі світу та перспективи їх інтродукції в Україну // Інтродукція рослин. 2009. № 4; Зиман С., Кадота Ю., Булах О. Порівняльно-морфологічні підходи до таксономії роду *Anemone* L. // Укр. ботан. журн. 2013. Т. 70, № 2; Mosyakin S. L. Further New Combinations in *Anemonastrum* (Ranunculaceae) for Asian and North American Taxa // Phytoneuron. 2018. № 55. О. В. Булах

Анемофілія (від грец. άνεμος — вітер і φίλος — любити), вітрозайлення — вид перехресного запылення, за якого пилок переноситься з однієї рослини на ін. за допомогою вітру. До вітрозайльних належить бл. 15–20 % видів покритонасінних рослин (майже всі злакові, осокові, березові, букові, кропивиові, подорожникові). Основні ознаки вітрозайльних рослин: непоказний віночок (або відсутній), відкрите розташування тичинок, пиляки на довгих тичинкових нігтах, великі, часто перисті приймочки маточок, рясний, сухий, дрібний пилок, відсутність у квіток запаху й нектару. Самозайленню анемофільних рослин запобігають дихогамія та роздільностатевість.

Лит.: Бернье Ж., Кине Ж.-М., Сакс Р. Физиология цветения : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1985; Дорофеев В. Ф., Лаптев Ю. П., Чекалин Н. М. Цветение, опыление и гибридизация растений. Москва, 1990; Медведев С. С. Физиология растений. Санкт-Петербург, 2004; Якубенко Б. Е., Алейников И. М., Шабарова С. И. та ін. Ботаника. Київ, 2018.

Анемохорія (від грец. άνεμος — вітер і χωρέω — просуватися) — поширення насіння, спор, плодів, ін. частин рослин або цілих орг-мів за допомогою повітр. мас. А. дає змогу грибам і рослинам поширюватися на великі відстані, іноді на сотні кілометрів. А. широко розповсюджена в рослинному світі. Цьому способу поширення сприяють малі розміри, незначна маса діаспор або специфічні пристосування, які забезпечують перенесення вітром. Рослини-анемохори продукують вел. кількість насінин, що мають спец. повітр. камери, пухиреподібно роздуті оболонки, які допомагають їм триматися в повітрі; спец. пристосування, що сприяють польотності: волоски на насінні і плодах (верба, тополя), папуси (кульбаба, будяк, підбіл), крильця (в'яз, сосна, липа, ясен, клен), ості (ковила) тощо; спец. балістичні механізми (видування, висипання насіння за легкого струшування) полегшують розповсюдження насіння під час вітряної погоди. А. як спосіб поширення не діаспор, а цілих орг-мів, властива наземним водоростям і багатьом бактеріям. Прикладом А. цілого рослинного орг-му є рослини групи *перекотиполе*. За допомогою А. розповсюджуються спори лишайників, мохів, плаунів, хвощів, папоротей, грибів.

Лит.: Биология. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. М. С. Гиляров. Москва, 1998; Якубенко Б. Е., Попович С. Ю., Устименко П. М. Геоботаника. 2-ге вид. Київ, 2019.

Аненій-Ной, Аненій-Нойський район (рум. Anenii Noi) — адміністративно-територіальна одиниця Молдови. Розташ. у центрі країни. Межує з Придністров'ям, районами Кріулень, Яловень, Каушень, а також Кишинівським і Бендерським муніципіями. До складу р-ну входять 45 населених пунктів. Адм. ц. — м. Аненій-Ной. У 14–19 ст. тер. входила до складу Молдавського князівства. За значного с.-г. освоєння тут виникли вел. села Бульбоака й Цинцерень. Згодом на місці німецького с. Нова Миколаївка й російського с. Стара Миколаївка утворилося містечко, назване в 1926 А.-Н. (Нові Анени). Після розпаду Російської імперії та падіння Молдавської Демократичної Республіки (1918) разом з ін. районами

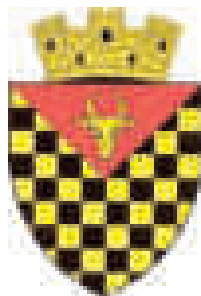
Аненій-Ной. Палац родини Мімі

Бессарабії А.-Н. увійшов до Румунії. З 1940 — у складі СРСР. 1941 утворено Бульбокський р-н із центром у с. Бульбоака. Під час *Другої світової війни* окупований Румунією (1941–1944). 1963 Бульбокський р-н перейменовано на Новоаненський. У незалежній Молдові 1999–2002 був частиною Кишинівського повіту й дістав назву А.-Н. Після скасування повітового поділу став самостійною адм.-тер. одиницею. А.-Н. розташ. на правому березі р. *Дністера*. Рельєф — терасова рівнина, припіднята на Пд. Зх. (до 200 м). Височина складена неогеновими відкладами, подекуди зберігся давній *алювій*. Експлуатуються родовища буд. сировини: вапняку, граюву, суглинків. На тер. р-ну переважають *чорноземи*. Сх. кордон р-ну утворює р. Дністер. Центр. частину перетинає його права притока — р. Бик, у заплаві якої знаходиться оз. Салаш. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра липня — +22,5 °С, січня — -1,9 °С. Опадів — 440 мм/рік. А.-Н. розташ. на Пд. лісостепової зони, але ділянки природної степової рослинності не збереглися. Залишилися окремі лісові масиви з дубу, грабу й липи, що охороняються, зокрема Гирбовецький ліс (пл. — бл. 22,4 км²). Заг. кількість нас. (2014, перепис) — 78 996 осіб. Народжуваність — 10,5 %, смертність — 10,7 % (2016, оцінка). Нац. структура (2014, перепис): молдавани (82,4 %), українці (6,0 %), румуни (5,6 %), росіяни (4,5 %) та ін. За реліг. групами — більшість православні (99 %). У гендерному відношенні переважають жінки (51,4 %). Домінує сільське населення (89 %). Осн. галузь промсті — харчова, насамперед виноробна. Економіка р-ну орієнтована на виробництво та переробку с.-г. продукції. 74,7 % земель займають с.-г. угіддя, зокрема 58,5 % — рілля, 4,3 % — виноградники, 3,4 % — сади та ін. Вирощують зерно, овочі та фрукти. Також розвинені свиначарство і птахівництво (птахофабрики в селах Флорені й Гирбовці). У р-ні — 36 шкіл, де навчаються понад 10 тис. учнів. У райцентрах — 3 гімназії, будинок культури, б.-ка. У с. Бульбоаці зберігся палац родини Мімі, збудований молдавським політиком і адвокатом К. О. Мімі (1868–1935). Там саморозташовані винні заводи. У с. Цинцерені проживали дипломат Д. Стюарт (1832–1902), його брат А. Стюарт (1842–1917) — біолог, етнограф, фундатор дит. лікарні в м. *Кишиневі* (1884) та історико-краєзнавчого музею в м. *Бендерах* (1914). Щорічно проводиться фестиваль духових оркестрів. Місцева футбольна команда «Агаріста» — учасниця Ліги чемпіонів УЄФА серед жінок.

Лит.: Рымбу Н. Л. Физическая география Молдавской ССР. Кишинев, 1980; Тарнакин В., Соловьева Т. Бессарабские истории: Историко-краеведческие журналистские расследования. Кишинев, 2011; Anuarul Statistic al Moldovei 2018. Chişinău, 2018.

В. М. Гуцуляк, В. Б. Присакар

Аненцефалія (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *ἐνέφαλος* — мозок) — дефект ембр. розвитку, що полягає у відсутності великих півкуль головного мозку, кісток склепіння черепа та м'яких тканин. У разі А. верхня частина голови вкрита судин. мембраною, структурі середн. і проміжн. мозку частково або повністю зруйновані. *Гітофіз* і ромбоподібна западина переважно збережені. Типовими проявами А. є витрішкваті очі, вел. язик, коротка шия. А. формується на ран. термінах вагітності й пов'язана зі впли-

Аненій-Ной. Герб

Аненій-Ной. Прапор

Анепіграфна монета.
Брактеат з м. Гамбурга, 1254

Анероїд. Побутовий барометр-анероїд

вом шкідл. факторів довкілля, токс. речовин або інфекцією. Чинником ризику А. є *діабет цукрової* у матері. А. трапляється приблизно раз на 1 000 вагітностей, частіше у плодів жін. статі, виникає внаслідок порушення механізмів пренатального розвитку плода під час формування нерв. трубки в період 21–28 днів вагітності. А. виявляють під час УЗД (ехограма А.) у вагітних із терміном 11–12 тижнів. Серед плодів із цією патологією бл. 30 % народжуються живими. Прогноз несприятливий. У разі виявлення А. показано переривання вагітності незалежно від її терміну. Рекомендовано медико-генет. консультування під час планування вагітності.

Лит.: Школьніков В. С., Гумінський Ю. Й., Тихолаз В. О. Морфометричні параметри структур спинного мозку плодів людини 8–9 тижнів внутрішньоутробного розвитку // Таврич. медико-біол. вестник. 2013. Т. 16. № 1; Школьніков В. С. Морфометричні параметри структур спинного мозку плодів людини 11–12 тижня внутрішньоутробного розвитку // Вісник Вінниць. нац. мед. ун-ту. 2013. Т. 17. № 1; Golle R., Meshram P., Hattangdi S. Anencephaly and its Associated Malformations // Journal of Clinical and Diagnostic Research. 2014. Vol. 8 (9); Ren A. Prevention of Neural Tube Defects with Folic Acid. The Chinese Experience // World Journal of Clinical Pediatrics. 2015. Vol. 4; Школьніков В. С., Вернигоровський С. В. Особливості структурної організації сегментів спинного мозку плодів людини з аненцефалією 17–18 тижнів внутрішньоутробного розвитку // Патологія. 2017. Т. 14. № 1 (39).

Анепіграфна монета (від *ан...* — заперечний префікс і *επιγραφ*) — монета, в іконографії якої немає жодних написів, тобто відсутня легенда. А. м. можуть мати зображення *святих*, представників влади, тварин, гербів, панорамі міст, проте не містять буквених позначень, що вказують на їхній номінал, рік, чи *емітента*. До 5 ст. до н. е. монети були здебільшого анепіграфними. До таких, зокрема, належить більшість середньовіч. західноєвроп. *брактеатів* 12–15 ст., на яких є лише зображення гербового щита або фігури. Не мали легенди й були односторонніми також дрібні срібні *геллери* емітентів *Священної Римської імперії германської нації* (Кроссен-на-Ельстері, Пассау, Геннеберг, Вюрцбург, Франкфурт, Кельн та ін.), *Сілезії* (Глац, Левенберг, Свідніца та ін.), *Богемії*, півкрейцери єпископства Зальцбург. Частіше трапляються серед монет дрібного номіналу. Поміж карбованих на тер. укр. іст. регіонів монет А. м. були *денарії* Волинського князівства, емітовані від імені кн. *Любарта Гедиміновича* (1340–1383) у м. Луцьку.

Лит.: Weege G.-V. Deutsche Münzen 800–2001. Wien, 2001; Савицький В. Денарії Любарта-Дмитрія (1340–1384) // Археол. дослідж. Львів. ун-ту. 2009. Вип. 12; Davies G. History of Money: from Ancient Times to the Present Day. Cardiff, 2016.

А. С. Бойко-Гагарін

Анероїд (від *а...* — заперечний префікс і грец. *νηρός* — вода) — *прилад* для вимірювання тиску *атмосферного*. А. складається з герметично замкненої тонкостін. циліндрич. метал. коробки з розрідж. повітрям усередині. У разі підвищення атмосфер. тиску коробка стискається й тягне прикріпл. до неї пружину (мембрану), за умов зниження тиску коробка розширюється, штовхаючи пружину. Зміщення кінця пружини через систему *важелів* передається на стрілку, яка ру-

хається уздовж шкали (див. також *Шкала вимірювального приладу*), показуючи значення тиску. Замість пружини також застосовують пружніші коробки. До шкали А. може бути прикріплений дугоподіб. *термометр*, який використовується з метою внесення поправки до показників А. на *температуру*. Можливим є ін. вид температур. компенсатора, коли один із важелів, що передає рух від коробки до стрілки, виготовлений із біметал. сплаву. Шкалу А. градуюють у *міліметрах ртутного стовпчика* та/або в гектопаскалях. Похибка вимірювання А. становить від 1 до 2 гПа. Прилади широко застосовують у побуті, використовують в експедиціях, а також як *висотоміри*. Шкалу *висотоміра анероїдного* градуюють у *метрах*.

Лит.: Галік О. І. Метеорологічні прилади і методи спостережень. Рівне, 2008; Гумницький Я. М. Метеорологія та кліматологія. Львів, 2014.

Анестезіологія (від *анестезія* та грец. λόγος — слово, вчення) — галузь медицини, яка вивчає

Анестезіологія. Ернест Борд. Стоматолог В. Мортон використовує діетіловий етер як анестетик (1846)

теорію, способи знеболювання та керування функціями орг-му під час хірург. втручань і станів, загрозливих для життя. Перші відомості про використання опію, дурману, конопель, беладоны для знеболювання отримані з давньоєгипет. папірусів (15 ст. до н. е.). Першим *анестетиком місцевим* був кокаїн. Днем відкриття *наркозу* визнано 16.10.1846, коли стоматолог В. Мортон публічно провів операцію під етерним наркозом. Знеболювання поділяють на загальне (індукований анестетиками оборотний стан втрати притомності та больової чутливості за умови збереження важливих функцій орг-му) та регіональне (локальна втрата больової чутливості без втрати притомності). Серед методів заг. анестезії — наркоз (повна втрата притомності, штучний сон, стан аналгезії), аналгоседація (часткова втрата притомності, стан гіпоалгезії), особливі методи (акупунктурна, сугестивна, електроанестезія без втрати притомності, стан гіпоалгезії). Методи регіональної анестезії: місцева, провідникова, нейроаксіальна, комбінована. Підготовка хворих до знеболювання охоплює їхнє клініч. обстеження для виявлення протипоказань до наркозу; санацію порожнини рота; очищення товстого кишківника, у разі невідклад. операцій — промивання шлунка; медикаментозну підготовку (премедикація) для заспокоєння хворого; пригнічення рефлексів блукаючого та гортанних нервів. Протипоказаннями до заг. анестезії є *пневмонія*, гострі інфекц. захворювання, декомпенсовані вади серця, гостра ниркова та печінкова недостатності; до місц. анестезії —

переносимість препарату, псих. захворювання та сильне нерв. збудження.

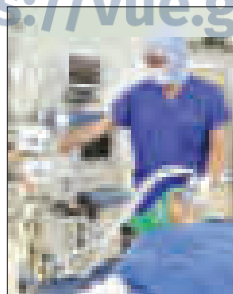
Лит.: Brown E., Lydic R., Schiff N. General Anesthesia, Sleep, and Coma // New England Journal of Medicine. 2010. Vol. 363 (27); Кучин Ю. Л., Пилипенко М. М., Налапко Ю. І. та ін. Місцеві анестетики: механізм дії, токсичні реакції та їх профілактика // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2011. Т. 12. № 2; Суслов В. В., Налапко Ю. І. Класифікація анестезій // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2012. Т. 13. № 3; Басенко І. Л., Буднюк О. О., Владика А. С. та ін. Анестезіологія, інтенсивна терапія та невідкладні стани. Суми, 2017.

А. Л. Філіпчук

Анестезія (грец. *an* — заперечення, *aesthesia* — відчуття, як узагальнена назва різних методів знеболювання) — оборотний стан повної або часткової втрати чутливості (здатність відчувати подразник) окремих ділянок тіла чи всього організму, спричинений штучно, хім. чи фіз. засобами. Види А.: загальна, регіональна (або «блокада»), сполучена (комбінація заг. та регіональної). Методи заг. А.: *наркоз* (повна втрата *притомності*, штучний сон, стан аналгезії); аналгоседація (часткова втрата *притомності*, стан гіпоалгезії); особливі методи (акупунктурна, сугестивна, електроанестезія, без втрати *притомності*, стан гіпоалгезії); комбінована. Способи загальної А.: наркоз інгаляційний (масковий, ендотрахеальний), наркоз неінгаляційний (внутрішньовенний, внутрішньом'язовий шляхи введення анестетика, зрідка внутрішньокістковий, оральний, ректальний методи введення); аналгоседація (інгаляційна, внутрішньовенна, внутрішньом'язова). Анастетики для заг. А.: інгаляційні (ефір, фторотан, закис азоту, метоксифлуран, пентан, енфлуран, ізофлуран, десфлуран, севофлуран; неінгаляційні (гексенал, тіопентал, оксидутират натрію та ін.). Ускладнення заг. А.: ларинго- і бронхоспазм, *судоми*, раптова зупинка серця, *аритмії*, тромбози, емболії, блювота, набряк легень, *пневмонія*, збудження, *амнезія*. Методи регіональної А.: місцева (виконується дистальніше нервового стовбура); провідникова (виконується на рівні нерв. стовбура); нейроаксіальна (виконується проксимальніше нерв. стовбура); комбінована. Способи регіональної А.: місцева — термінальна (аплікаційна, топікальна); інфільтраційна (інстиляційна, внутрішньокісткова); провідникова — стовбурова, плексусна, нейроаксіальна (перидуральна, субарахноїдальна). Анастетики для місцевої А.: новокаїн, хлорпрокаїн, лідокаїн, мепівакаїн, бупівакаїн, прилокаїн, ропівакаїн. Ускладнення місцевої А.: алергічні реакції, *запаморочення*, збудження або *непритомність*, тоніко-клонічні *судоми*, *тахікардія* або *брадикардія*, *гіпертензія артеріальна* або *гіпотензія*, аритмії, фібриляція шлуночків, порушення провідності, *асистолія*, некроз шкіри, *гемотоми*.

Лит.: Кучин Ю. Л., Пилипенко М. М., Налапко Ю. І. та ін. Місцеві анестетики: механізм дії, токсичні реакції та їх профілактика // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2011. Т. 12. № 2; Суслов В. В., Налапко Ю. І. Класифікація анестезій // Укр. журн. екстремальної мед. ім. Г. О. Можаєва. 2012. Т. 13. № 3; Upp J., Kent M., Tighe P. The Evolution and Practice of Acute Pain Medicine // Pain Medicine. 2013. Vol. 14. № 1; Кучин Ю. Л., Пилипенко М. М., Налапко Ю. І. та ін. Місцеві анестетики: сучасний погляд // Медицина болю. 2016. № 3.

А. Л. Філіпчук

Анестезія. Загальна анестезія

Анестетики загальні (від грец. ἀναισθησία — нечутливість), засоби для наркозу — лікарські засоби, що спричиняють хірургічний наркоз [оборотне порушення функцій *центральної нервової системи* (ЦНС); супроводжується станом непритомності, відсутністю чутливості та рефлекторних реакцій на біль, міорелаксацією]. Відповідно до способу введення А. з. поділяють на засоби для інгаляційного (через дихальні шляхи) та неінгаляційного (зазвичай внутрішньовенно) наркозу. Засоби для інгаляц. наркозу — рідини, що легко випаровуються (діетиловий етер, галотан, метоксифлуран, енфлуран, ізофлуран та ін.), або газоподібні речовини (закис азоту). До засобів для неінгаляц. наркозу належать *барбітурати* (метогекситал, тексобарбітал, тіопентал), опіоїдні анестетики (фентаніл, алфентаніл, реміфентаніл тощо) та препарати ін. груп (кетамін, пропофол тощо). А. з. пригнічують ЦНС і спричиняють тимчас. втрату *свідомості*, пригнічення всіх видів чутливості, зниження м'яз. тону та рефлектор. активності, помірно гальмують життєво важливі центри *довгастого мозку*. Механізм дії полягає у блокаді міжнейронної (синаптичної) передачі збудження в ЦНС. Найчутливішими до дії препаратів є *синапси* висхідної активуючої системи ретикулярної формації стовбура мозку та кори гол. мозку, найстійкішими — життєво важл. центри довгаст. мозку. Єдиної теорії щодо впливу А. з. на синаптичну передачу немає. Вважається, що вони впливають на мембрану нейронів, змінюють її проникність для йонів натрію та калію, порушують процес деполіризації мембран. Це перешкоджає виникненню потенціалу дії, унаслідок чого блокується міжнейрон. передача збудження. Особливості впливу на нейрони, які відображаються на фармакодинаміці, зумовлені хім. будовою та фіз.-хім. властивостями А. з. Осн. вимогами до А. з. є їхня висока наркот. активність, низька токсичність, вел. широта наркот. дії (достатній діапазон між концентрацією препарату в крові, яка спричиняє наркоз, і концентрацією, що пригнічує функцію життєво важливих центрів довгаст. мозку), здатність забезпечувати добру керованість наркозом (швидке введення в наркоз, бажано без стадії збудження, та виведення з наркозу, регульованість глибини наркозу). Застосовують А. з. для наркозу під час різноманітних хірург. втручань, болісних маніпуляцій, для усунення сильного болю (напр., при *інфаркті міокарда*, під час пологів), збудження, судом.

Літ.: Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

В. Й. Мамчур, Н. М. Шентуха

Анестетики місцеві — лікарські засоби, що пригнічують збудливість кінцевих апаратів чутливих нервів та/або зворотно блокують проведення *імпульсів* по нервових волокнах. Знижуючи або повністю перериваючи потік імпульсів до *центральної нервової системи* (ЦНС), А. м. знімають біль без вимкнення свідомості. А. м. представлені препаратами різної хім. будови: ефірами амінобензойної (прокаїн, бензокаїн, тетракаїн тощо) та бензойної кислот (кокаїн), *амідами* (бупівакаїн, лідокаїн, артикаїн, ропівакаїн та ін.), препаратами різн. груп (етилхлорид, диклонін, калсацін тощо). Оборотно пригнічу-

ючи немієлінізовані нерв. волокна типу С, А. м. насамперед блокують больову чутливість, потім нюхову, смакову, температурну й тактильну. Через порівняно високу стійкість рухових волокон вел. діаметру зняття чутливості не супроводжується паралічем м'язів. Механізм дії А. м. остаточно не вивчено. Відомо, що вони знижують проникність мембран нерв. волокон для йонів натрію внаслідок конкуренції з йонами кальцію та підвищення поверхн. натягу фосфоліпідів мембран; знижують енергозабезпечення трансп. систем йонів через мембрани нерв. волокон, що призводить до пригнічення утворення потенціалів дії, запобігає генерації та проведенню нерв. збудження. Активність А. м. залежить від розчинності їх у воді й жирах, а також здатності зв'язуватися з білками нерв. волокон. Осн. вимогами до А. м. є їхня висока вибірковість і значна широта терапевт. дії, низька токсичність, відсутність подразнюв. дії на тканини, забезпечення достат. знеболення під час оперативних втручань. А. м. використовують в адекват. лікар. формах для отримання різних видів *анестезії*: поверхневої (мазі, присипки, *аерозолі* тощо), інфільтрац. та провідникової (розчини для ін'єкцій різної концентрації). Запобіганню та зменшенню небажаних реакцій (*запаморочення*, зниження АТ, слабкості та ін.), пов'язаних зі всмоктуванням у кров, сприяє використання А. м. у комбінаціях із судинозвужув. засобами або засобів із пролонгованою дією.

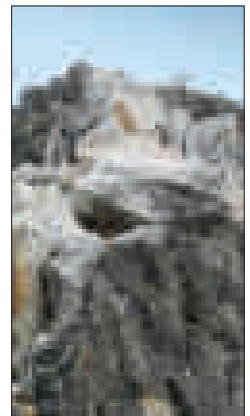
Літ.: Компендиум 2016 — лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. Київ, 2016; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

Т. А. Камінська, В. Й. Мамчур, В. І. Опришко

Анетівська культура — пізньопалеолітична культура археологічна (20–8 тис. до н. е.), поширена в степовій частині бас. р. Південного Бугу. Найвідоміші комплекси пам'яток цієї культури — поселення Анетівка І і Анетівка ІІ (поблизу с. Анетівки Доманівського р-ну Миколаїв. обл., Україна). Серед знахідок у господарчих комплексах А. к. — знаряддя з кременю (різці, скребачки, мікропластинки та ін.) й кісті (наконечники списів, проколки, вістря тощо). Представники А. к. займалися *збиральництвом*, полювали на різних тварин, поширених у регіоні, рештки їхніх кісток знайдено в досліджених поселеннях (бізони, коні, сайгаки тощо). А. к. досліджували археологи В. Станко, І. Піструїл та ін.

Літ.: Станко В. Н., Григор'єва Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. Київ, 1989; Станко В. Н. Анетовка 2 — позднепалеолитическое поселение и святилище охотников на бизонов в Северном Причерноморье // Stratum plus. Археол. и культ. антроп. 1999. № 1; Главенчук А. В., Піструїл І. В., Секерська О. П. Дослідження пізньопалеолітичного поселення Анетівка ІІ в 2015 році // Наук. праці Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська акад.». Сер.: Іст. 2016. Т. 282. Вип. 270.

Ането — гора, найвища точка *Піреней* (3 404 м). Розташ. у пров. Уеска (*Іспанія*), поблизу кордону з *Францією*. Утворює південний кут масиву Маладета. Тривалий час гора була недослідженою і не мала власної назви. До проведення геодезичних вимірювань у 2-й пол. 19 ст. найвищими в Піренейх вважалися ін. вершини. А. входить до

Пік Ането

серединного масиву Піренейської складчастої споруди, складеного міцними гранітами, які облямовує ритмічний *фліш* (чергування піщаників, пелітів та карбонатних порід). А. — скеляста гора, пн. схил якої займає льодовик, невеликий за площею (бл. 1 км²), однак розчленований глибокими тріщинами. На пд. схилі — кілька карових западин із льодовиковими озерцями. Розвинений *альпінізм*.

Лит.: Evans N., Gleizes G., Leblanc D. et al. Syntectonic Emplacement of the Maladeta Granite (Pyrenees) Deduced from Relationships between Hercynian Deformation and Contact Metamorphism // Journal of the Geological Society. 1998. № 155 (1); Martens T. The Pyrenean Haute Route: the HRP High-Level Trail. Kendal, 2019.

Анетодермія (грец. *ἀνετος* — розслаблений і *δέρμα* — шкіра), плямиста атрофія шкіри — дерматоз невідомої *етиології*, для якого характерно утворення вогнищ атрофії *епідермісу* й підшкір. клітковини. Трапляється зрідка, переважно в жінок молодого та серед. віку. Розрізняють такі форми А.: еритематозну (А. атрофічна Ядассона), пухлиноподібну (А. Швенінгера — Буцці), уртикальну (А. Пеліццарі). Причини виникнення А. — поєднання нерв., ендокрин., обмінних, імунол. порушень. Лікування А. ефективне лише на початк. стадіях розвитку захворювання. Прогноз сприятливий, оскільки навіть найважчий перебіг А. не загрожують життя пацієнта.

Лит.: Цераидис Г. С., Федотов В. П., Дюдюна А. Д. и др. Гистология и клиническая характеристика дерматозов. Днепропетровск; Харьков; Запорожье, 2004; Мавров И. И., Болотная Л. А., Сербина И. М. Основы диагностики и лечения в дерматологии и венерологии. Харьков, 2007; Дерматовенерология / Под ред. В. П. Федотова, А. Д. Дюдюна, В. И. Степаненко. Днепропетровск; Киев, 2011; Дерматология. Венерология / За ред. проф. В. И. Степаненка. Київ, 2012; Проценко Т. В., Проценко О. А. Стартова наружная терапия осложненных форм дерматозов // Укр. журн. дерматол., венерол., косметол. 2014. № 4 (55).

Анеуплоїдія (від грец. *ἀνευ* — без, *ἀπλόος*, тут — кратний і *εἶδος* — вигляд) — стан клітини, тканини чи орг-му, за якого вони містять число *хромосом*, що відхиляється від чисел, кратних *n* (гаплоїдному числу); містять зменшену (гіпоанеуплоїд) або збільшену (гіперанеуплоїд) кількість хромосом однієї або кількох гомологічних пар. Напр., гіпоанеуплоїди — моносомік ($2n - 1$), нулісомік ($2n - 2$), подвійний моносомік ($2n - 1 - 1$), триплоїдний дисомік ($3n - 1$) тощо; гіперанеуплоїди — трисомік ($2n + 1$), тетрасомік ($2n + 2$), подвійний трисомік ($2n + 1 + 1$) тощо. Якщо кількість хромосом анеуплоїда перевищує диплоїдне, його називають також незбалансованим поліплоїдом. А. виникає внаслідок порушення процесів розподілу й розходження хромосом у процесі редукційного поділу (*мейозу*), а також втрати окремих хромосом в *анафазі* мітозу й утворення ядер зі зменшеним числом хромосом; нерозходження однієї чи кількох хромосом, що призводить до утворення ядра з гіпо- або гіперплоїдним числом хромосом; багатополіусних мітозів із неправильним розподілом хромосом по дочірніх ядрах, що зумовлює утворення кількох анеуплоїдних ядер. Анеуплоїди трапляються в рослин, тварин, а також у людини. Їх застосовують у моносомному аналізі для встановлення локалізації генів у певних хромосомах. У рослин при схре-

щуванні нулісоміків із тетрасоміками в геном можливо ввести певну хромосому з бажаними генами, що важливо для селекції. Зазвичай А. призводить до зниження життєздатності нащадків. У людини А. — причина низки хромосомних захворювань. Напр., причиною *Дауна синдрому* є трисомія по 21-й хромосомі. Вирізняють також А. соматичну — коливання кількості хромосом, що спостерігають у нормальних соматичних клітинах рослин, тварин і людини. Частіше це явище відбувається в патол. клітинах, зокрема злоякісних пухлин, або в клітинах і тканинах, культивованих *in vitro*.

Лит.: Бреславец Л. П. Полиплоидия в природе и в опыте. Москва, 1963; Экспериментальная полиплоидия у культурных растений / Отв. ред. В. П. Зосимович. Киев, 1974; Стрельчук С. І., Демідов С. В., Бердишев Г. Д. та ін. Генетика з основами селекції. Київ, 2000; Кунах В. А. Біотехнологія лікарських рослин. Генетичні і фізіолого-біохімічні основи. Київ, 2005; Тоцький В. М. Генетика. 3-тє вид., випр. та допов. Одеса, 2008; Инге-Вецтомов С. Г. Генетика с основами селекции. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2015.

В. А. Кунах

Анжу (франц. Anjou) — іст. область у Франції, яка охоплює тер. колиш. графства А. (пізніше герцогства, згодом — провінції). Розташована на Пн. Зх. країни. Центром А. є м. Анже (Анжер), тепер — центр деп. Мен-і-Луара у складі регіону *Землі Луари* (Пеї-де-ла-Луар). Межі А. приблизно відповідають кордонам сучас. деп. Мен-і-Луара, включають також частину тер. деп. Майєнна, Сарта, Ендр-і-Луара. Графство А. засновано в 10 ст. Першим графом бл. 929 став родоначальник *Анжуйської династії* Фульк I Рудий (бл. 870 — бл. 942; формально титул графа отримав бл. 931–936). Новостворене графство охоплювало тер. колиш. віконства Анжер (Анже). Від часу сходження представника Анжуйської династії Генріха I на англ. престол (1154, в Англії правив як *Генріх II Плантагенет*) до перемоги короля Франції *Філіппа II Августа* над військами *Йоанна Безземельного* 1203 графство А. було частиною володінь англ. корони. 1203–1246 — володіння франц. корони. 1246 король Франції *Людовик IX Святий* дарував титул графів Анжу своєму братові Карлу (Карлу Анжуйському), син якого (Карл II) передав ці землі як посаг своїй доньці Маргариті (дружині Карла Валуа). 1325 А. успадкував Філіпп Валуа (як Філіпп I). Після його сходження на франц. престол (1328, під іменем Філіппа VI) воно знову стало володінням франц. корони на правах окр. графства. 1442 А. отримало статус герцогства. 1482 формально увійшло до складу королівства Франції. З 1514 до кін. 18 ст. титул герцогів А. багаторазово передавався на правах апанажу некоронованим членам королів. родини. Останній герцог Анжуйський на правах апанажу Луї-Станіслав-Ксав'є з династії Бурбонів (під іменем *Людовика XVIII* — король Франції 1814–1824) формально зберігав цей титул до 1795. При цьому А. як провінцію ліквідовано 1790 після утворення деп. Майєнна-і-Луара (з 1794 — Мен-і-Луара). Частина тер. колиш. провінції А. *Луари долина* між населеними пунктами Сюллі-сюр-Луар і Шаломе є об'єктом *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 2000).

Лит.: Dornic F. Histoire de l'Anjou. Paris, 1971; Levron J. Les grandes heures de l'Anjou. Paris : Librairie Académique Perrin, 1993; Châteaux de la Loire. Paris, 1999; Archives d'An-

Анжу. Герб графства під час правління Плантагенетів

jou: Recueil de Documents et Mémoires Inédits sur Cette Province : in 2 vol. / Ed. by P. Marchegay. Cambridge, 2010; Boussard J. Le comté d'Anjou sous Henri II Plantagenêt et ses fils (1151–1204). Cressé, 2019; Quentin G. L'Anjou et ses mystères. Brissac-Quincé, 2019.

Анжуйська династія (франц. maison d'Anjou), Анжу династія — королівські династії в низці европ. д-в (10–15 ст.), родоначальниками яких були правителі Анжу.

Перша А. д. походила від Інгельгера, віконта Анжу (бл. 870) та його сина Фулька I Рудого, який бл. 929 став першим графом Анжу. Вона мала дві гілки, пов'язані з графом Анжу Фульком V Молодим, що був двічі одружений. Коли 1131 він став королем Єрусалима (див. *Єрусалимське королівство*), то залишив владу в Анжу синові від першого шлюбу Жоффруа Вродливому, спадкоємці якого стали представниками відгалуження *Плантагенетів*. На гербі А. д. містилося зображення гілки дроку (лат. *planta genista*), від якої походить назва *Плантагенетів*. Нащадки Фулька V від другого шлюбу правили в Єрусалимі до 1185. Жоффруа д'Анжу 1128 одружився з донькою англ. короля Генріха I Матильдою. Їхній син під іменем Генріха II став першим представником А. д. на англ. престолі та першим королем династії *Плантагенетів* (правила в Англії 1154–1399). До цієї династії належало 8 королів Англії: *Генріх II Плантагенет* (1154–1189), *Річард I* (1189–1199), *Іоанн Безземельний* (1199–1216), *Генріх III* (1216–1272), *Едуард I* (1272–1307), *Едуард II* (1307–1327), *Едуард III* (1327–1377) і *Річард II* (1377–1399). У 2-й пол. 12 ст. англ. королі з династії *Плантагенетів* як однієї з гілок А. д., окрім Англії, володіли значною частиною Франції. Англ. королі зберігали владу над графством Анжу до перемоги *Філіппа II Августа* над військами Іоанна Безземельного 1203.

Друга А. д. — відгалуження династії *Капетинів*. Король Франції *Людвиг IX Святий* (1226–1270) пожалував титул графа Анжу своєму братові Карлу, королю Неаполя і обох Сицилій (див. *Неаполя й обох Сицилій королівство*), який став першим представником неаполітан. гілки А. д., що правила в Пд. Італії (1268–1442). Засновник угор. відгалуження А. д., Карл Роберт (1308–1342), походив із неаполітан. гілки дому Анжу. В Угорщині А. д. правила 1308–1387. У Польщі її правління (угор. відгалуження, що походило від неаполітан. гілки) з короткою перервою тривало від 1370 до 1385: король Людвиг Анжуйський (1370–1382), який також був королем Угорщини 1342–1382 під іменем *Лайош I* та його донька *Ядвіга* (1384–1385). Третя А. д. заснована 1290 Карлом Валуа, який одружився з Маргаритою д'Анжу, онукою Карла I Анжуйського. Мені Анжу були її посагом. 1328 король Франції *Філіпп VI* (1328–1350) успадкував графства Анжу й Мен від матері, завдяки чому регіон перейшов під безпосередню владу франц. корони. *Іоанн II Добрий* віддав Анжу на правах апанажу другому сину Людвіку, який був згодом усиновлений королевою Неаполя Джованною з другої А. д. та претендував на неаполітан. трон. Він також володів *Провансом*. Ця лінія обірвалася 1481, останнім представником був граф Мена Карл V.

Лит.: Levron J. Les grandes heures de l'Anjou. Paris, 1993; L'Europe des Anjou: aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècles. Rennes, 2001; Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до

кінця XVIII століття). Львів, 2002; Пти-Дютайи Ш. Феодальна монархія во Франції и в Англії X–XIII веков / Пер. с фр. С. П. Моравского. Санкт-Петербург, 2016; Huscroft R. Tales from the Long Twelfth Century: the Rise and Fall of the Angevin Empire. New Haven, 2016; Chronique des comtes d'Anjou. Rennes, 2017.

М. О. Рудь

АНЗЮК. Емблема

АНЗЮК (ANZUK; за першими літерами англ. назв держав-учасниць: Australia, New Zealand, United Kingdom) — військ.-політ. союз Австралії, Нової Зеландії та Великої Британії (1971–1974). Членами АНЗЮК були також Малайзія та Сінгапур. Утворений 1971 з ініціатииво Великої Британії для захисту Азійсько-Тихоокеан. регіону. Угода у формі спільного *комюніке* підписана в м. Лондоні 15–16.04.1971 (набула чинності 01.11.1971). Офіційно АНЗЮК мав на меті створення «п'ятисторонньої системи оборони в малайзійсько-сінгапурському регіоні», фактично — забезпечення в Пд.-Сх. Азії політ. і екон. інтересів Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії. Керівний орган — об'єднана політ. консультативна рада міністрів оборони країн-учасниць. Штаб-квартири не було. У межах АНЗЮК були створені об'єднані командування збройних сил та єдине командування *протиповітряної оборони* в малайзійсько-сінгапур. регіоні, розвідувальна служба. В угрупованні як стратегіч. резерв Співдружності був спец. контингент збройних сил Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії (4 піхот. батальйони, 7 ескадрилій ВПС, кораблі військ.-мор. флотів і «командос» — підрозділи мор. піхоти). Контингент базувався в Сінгапурі, Малайзії та Брунеї. За необхідності передбачено посилення військ. контингенту через перекидання повітрям частин стратегіч. резерву Великої Британії та ін. країн-учасниць. Створена також об'єднана система ППО Малайзії та Сінгапуру, якою керував комітет із представників усіх країн-учасниць. Упродовж 1974 інтегровані підрозділи, що входили до складу АНЗЮК, були поступово розформовані (внаслідок політики Великої Британії та Австралії, спрямованої на відмову від «обтяжливих зобов'язань») та замінені нац. одиницями. 16.12.1974 штаб мор. і повітр. командування був розформований, його активи повернулися у відповідне нац. командування, те, що було сухопут. силами Об'єднаного Королівства, стало частиною 28 піхот. бригади Збройних сил Великої Британії. Нова Зеландія зберігала свою військ. присутність у Сінгапурі до 1977.

Лит.: Hawkins D. The Defence of Malaysia and Singapore, from AMDA to ANZUK. London, 1972; Шреплер X. A. Международные организации. Москва, 1995; Murfett M. Between 2 Oceans: A Military History of Singapore from 1275 to 1971. 2nd ed. Singapore, 2011; Weichong O. Malaysia's Defeat of Armed Communism: The Second Emergency, 1968–1989 (Routledge Studies in the Modern History of Asia). London; New York, 2014; Turning Points and Transitions: Selections from Southeast Asian Affairs 1974–2017 / Ed. by D. Singh, M. Cook. Singapore, 2018.

П. В. Бовсунівський

АНЗЮС (ANZUS; за першими літерами англ. назв держав-учасниць: Australia, New Zealand, United States), Тихоокеанський пакт безпеки — військ.-політ. союз Австралії, Нової Зеландії та США. Утворений на підставі договору, укладеного у м. Сан-Франциско (США) 01.09.1951 (на-

був чинності 29.04.1952). Згодом додатково були підписані окр. двосторон. договори про військ. співпрацю між д-вами-учасниками. Підписання пакту АНЗЮС ініціювали Австралія та Нова Зеландія. Ці країни Брит. Співдружності під час Другої світової війни зазнали агресії з боку Японії та мали сумніви в майб. розброєнні останньої. Тому 1951 перед підписанням мир. договору з Японією обидві д-ви звернулися до США з проханням надати їм гарантії безпеки. Для США АНЗЮС став складником системи безпеки в Тихому ок., що передбачала також Договір про безпеку, укладений з Японією 08.09.1951. Договір про створення АНЗЮС, що складається з преамбули та 11 ст., було укладено відповідно до Статуту ООН. Він є закритим регіон. договором, який не передбачає участі в ньому ін. сторін. Мета АНЗЮС: а) підтримання миру та безпеки в Тихому ок.; б) надання гарантій взаємодопомоги в разі нападу на одну з д-в-членів у Тихоокеан. регіоні; в) проведення взаємних консультацій у разі виникнення загрози тер. цілісності, політ. незалежності або безпеці однієї з д-в-учасниць; 4) координація діяльності сторін щодо створення системи регіон. безпеки в регіоні Пд.-Сх. Азії та бас. Тихого ок. Згідно з пактом АНЗЮС, під збройним нападом на тер. однієї з д-в-учасниць розуміють не лише їхню тер. як таку, а й о-ви в Тихому ок., що перебувають під юрисдикцією останніх, військ. кораблі, пасажир. та повітр. судна д-в-учасниць у цьому регіоні. Дія пакту необмежена в часі, однак кожна д-ва-учасниця має право вийти з нього, попередивши про це за рік уряд Австралії, що є депозитарієм. Жодна зі сторін не вдавалася до кроків, які можна було б тлумачити як вихід з АНЗЮС. 1985 в об'єднанні АНЗЮС виникла криза, спричинена ускладненням двосторонніх відносин між США й Новою Зеландією, що відмовилася допустити у свої порти амер. кораблі з ядерною зброєю та атом. силовими установками на борту. 06.08.1985 Нова Зеландія та Австралія підписали договір про без'ядерну зону в пд. частині Тихого океану. 11.08.1986 США заявили, що подібні дії Нової Зеландії не сумісні з пактом АНЗЮС, а тому США тимчасово зупиняють договірні зобов'язання щодо Нової Зеландії, доки остання не вживе відповід. заходів. Результатом конфлікту стало фактич. розірвання 1987 двосторон. угоди між США та Новою Зеландією. Проте Нова Зеландія продовжує дотримуватися без'ядерного статусу. Після заяви США 1986 пакт АНЗЮС залишився чинним, але фактично його почали застосовувати лише у двосторон. відносинах між США й Австралією з одного боку та між Австралією та Новою Зеландією — з ін. 2007 Нова Зеландія відновила осн. напрями угоди АНЗЮС. У Веллінгтонській декларації (2010) поновлено «стратегічне партнерство» між Новою Зеландією та США. Наприк. 2012 США скасували заборону на відвідування військ. кораблями Нової Зеландії амер. баз. У пакті немає положень щодо утворення постійних органів чи ін-тів. Єдиний орган, що наділений консультатив. функціями — Рада АНЗЮС. До 1985 засідання Ради відбувалися раз на рік на рівні міністрів закорд. справ (або їхніх заступників) по чергово в столицях д-в-учасниць. У межах АНЗЮС діє також військ. комітет, до якого входять представники вищих військ. штабів. Комітет розробляє рекомендації для Ради. Пактом не передбачено

створення штаб-квартири й об'єдн. збройн. сил АНЗЮС. Його положення застосовані на практиці після терорист. атак у США 11.09.2001. Так, Австралія підтвердила свої зобов'язання за ст. 4 Пакту, висловивши США свою солідарність і підтримку. Австралія стала однією з перших країн, що приєдналися до операції США «Незламна свобода» і надала військ. допомогу під час бойових дій в Афганістані та Іраку. Нова Зеландія також підтримала США (участь в Антитерористичній операції в Афганістані). Австралія та США постійно проводять спільні військ. навчання. Пакт АНЗЮС залишається чинним і є важливим чинником системи безпеки в Тихоокеан. регіоні.

Лит.: Starke J. G. The Anzuz Treaty Alliance. Melbourne, 1965; Wirantaprawira W. R. ANZUS Pact // Encyclopedia of Public International Law : in 5 vol. Amsterdam; London, 1992. Vol. 1; McIntyre W. D. Background to the Anzuz Pact: Policy-Making, Strategy and Diplomacy 1945–1955. Basingstoke, 1995; William T., Albinski H. ANZUS — Alive and Well after Fifty Years // American Journal of Public Health. 2002. Vol. 48. Is. 2; Вашкевич В. М., Шевченко Є. О. АНЗЮС — Тихоокеанський пакт безпеки: причини створення, обґрунтування фази занепаду, сучасний стан союзу // Гілея. 2014. Вип. 83; Kelly A. ANZUS and the Early Cold War: Strategy and Diplomacy between Australia, New Zealand and the United States, 1945–1956. Cambridge, 2018.

С. О. Мельник

Анищенко, Калістрат Романович (крипт., псевд. — К. О., А-ко К., Онікей, Вінже К., Романов К., Дальницький К., Новий, Підпищик, Романов, Тифлісець; 26.09.1885, с. Красне, тепер с. Красне Перше Обухів. р-ну Київ. обл., Україна — 28.03.1929, м. Харків, тепер Україна) — письменник. Писав укр. та рос. мовами. Дядько письменника Г. Косинки. Народився в селян. родині. Був призваний до лав армії, служив у м. Білостоку (тепер Польща). 1905–1906 навчався в Казанському юнкер. уч-щі (відрахований за «політичну неблагонадійність»). Покарання відбував у штраф. батальйоні, звідки втік. Переховувався на Кавказі, у Грузії. Працював у пресі в м. Тифлісі (тепер м. Тбілісі, Грузія), зокрема опублікував статті про Т. Шевченка. Брав участь у роботі укр. гуртка. Учасник Першої світової війни. Був поручником рос. армії. Як військ. представник брав участь у військ. з'їздах у м. Києві (самостійник). Після війни вступив до Ін-ту зовн. зносин у м. Києві, вивчав іноз. мови. Працював у редакціях петроград., одес., київ. журналів. Член Спільки селян. письменників «Плуг». Переїхавши до м. Москви (1923–1925), вступив до літ. орг-ції «СІМ» («Село і місто»). В останні роки життя жив у м. Харкові. Почав писати з 14 р. Перше опубл. оповідання «Агашка», надруковане 1904 в газ. «Західна окраїна» («Западная окраина»; м. Білосток). Відтоді публікував у період. пресі оповідання, статті й замітки. 1918 у «Літературно-науковому віснику» опубліковано повість «Дезертир». Автор зб. «Оповідання» (1918), «Ткалі» (1924), «Міроносиці» (1926), «Баланс» (1927), «Килина», «Ніч у саду», «Служба божа», «Побачення», повісті «Піраміди пролетаріату» (усі — 1929) та ін. У них А. відобразив життя укр. сіл та міст. Чимало оповідань мають виразне антимілітарист. спрямування. Твори було перекладено російською. Оповідання «Ніч у саду» (1926) перекладене мовою есперанто Паризькою громадою есперантистів.

Тв.: Мед. Львів, 1974.

Анищенко Калістрат Романович

Лит.: Степченко О. П. Анищенко Калістрат Романович // Особові архівні фонди Інституту рукопису / Авт. колект.: О. С. Боляк, С. О. Булатова, Т. І. Воронкова та ін. Київ, 2002; Мовчан Р. Самі про себе: автобіографії українських письменників 1920-х років (Анищенко Калістрат Романович, Діхтяр Олекса Іванович, Клим Лаврінович Поліщук, Слісаренко Олекса Андрійович, Терещенко Микола Іванович) // Слово і Час. 2010. № 11; Ленська С. Неореалістична парадигма малої прози 1920–1930-х рр. // Бібліотечка «Дивослова». 2019. № 2.

Р. В. Мовчан

Анігіляція (пізньолат. *annihilatio*, від лат. *annihilare* — зводити до нуля, з *an* — до і *nihil* — ніщо) — взаємодія елементарної частинки та античастинки з їхнім кінц. перетворенням на випромінювання. Ефект, зворотний до народження пари частинка — античастинка з вакууму. Єдине, що обмежує процес А., — збереження закони. Класич. прикладом є процес А. електрона e^- та позитрона e^+ . Кванти електромагнітного поля — фотони, що утворюються після знищення протилеж. зарядів, — наслідують енергію та імпульс пари, проте їх кількість залежить від напрямків спінів (величин, що характеризують оберт. рух елементарної частинки) електрона й позитрона. Якщо вони антипаралельні та в сумі дають нуль, то утворюються два фотони з антипарал. спінами. А якщо спіни паралельні й додаються, утворюється трійка фотонів. У двох із них спіни антипаралельні, третій наслідують сумар. спіни пари (спін електрона або позитрона дорівнює $\pm \hbar/2$, а спіни фотона — $\pm \hbar$). А. пар (як і їх народження) є релятивістським ефектом і пов'язана з подвійністю розв'язки релятивіст. хвильових рівнянь щодо знака енергії. Проблема виникла 1928, коли П. Дірак запропонував своє хвильове рівняння та отримав із нього подіб. розв'язки. Для пояснення суперечностей, пов'язаних із від'єм. знаком енергії, йому довелося створити теорію вакууму (т. з. теорію дірок) — простору, у якому зайняті всі стани від'єм. енергії і вільні всі стани додатних. У такій системі будь-який вільний стан із від'єм. енергією ($-E$) сприймається як частинка з додат. енергією ($+E$) та зарядом, протилеж. заряду частинки з додат. енергією. Відповідно, коли йдеться про електрони заряду e^- , такі дірки будуть позитронами із зарядом e^+ . Вільний стан — т. з. дірку — може зайняти будь-яка частинка з e^- та ($+E$), компенсуючи її, що і є А. Такий фіз. процес відбувається лише у випадку, коли властивості частинки обмежені принципом Паулі (один стан — одна частинка), тобто мають напівцілий спіни. Проте частинки з цілим спіном, як π -мезони (див. *Мезони*), теж характеризуються наявністю античастинок і описуються релятивіст. хвильовими рівняннями другого порядку, розв'язки яких так само є симетрич. за знаком енергії. Таким чином, частинки та античастинки можуть народжуватися парами з вакууму чи анігілювати.

Лит.: Вакарчук І. О. Квантова механіка. 4-те вид., допов. Львів, 2012; Давидов О. С. Квантова механіка / Пер. з рос. В. М. Локтева. Київ, 2012; Кобушкін О. П. Квантова механіка. Київ, 2016.

О. О. Боргардт

Анізейконія (від грец. *ἀνισός* — неоднаковий та *ὄψων* — образ, зображення) — захворювання, що спричиняє зміни в будові ока. Виражається в різному сприйнятті реальної величини зобра-

ження на сітківці лівого та правого ока при бінокулярному розгляданні (див. *Бінокулярний зір*) предметів. Термін «А.» запропонував 1946 фізіолог, офтальмолог А. Еймс молодший (1880–1955; США). Може бути спричинена анізометропією (патологія клініч. рефракції ока, за якої різниця заломлювальної сили між очними яблуками перевищує 2 дптр). Іноді виникає при ізометропії (однаковій рефракції обох очей) унаслідок аномалії будови світлосприймального епітелію сітківки — відмінностей у розмірах або в розташуванні паличок і колбочок сітківки правого та лівого ока. Різниця зумовлена не лише особливостями оптич. апарату ока (оптич. А.), а й розташуванням зорових елементів у сітківці обох очей, або невідповідністю їхньої проекції в зорові ділянки кори головного мозку (функціон. А.). При А. з'являються труднощі під час читання, виникають порушення сприйняття просторових співвідношень, підвищена стомлюваність зору, головний біль. А. діагностують спец. приладами — офтальмоєконометрами, анізейконометрами. Методика вимірювання А. базується на одночас. демонструванні обом очам тесту, що складається з ліній, точок або ін. простих геометр. фігур, одну частину яких видно лише правим оком, другу — лівим. За сприйняттям спотворених зображень фігур тесту висновують про наявність та величину А. Ступінь А. представляють у відсотках. Під час вимірювання А. визначають, на скільки відсотків ретинальне зображення в правому оці більше чи менше за аналогічне в лівому. Для корекції А. використовують окуляри з анізейконіч. склом, яке не змінює заломлювальної сили оптич. системи ока, а збільшує розміри одержуваних на сітківці зображень.

Лит.: Коломиец В. А. Определение показаний к коррекции анизейконии при анизометропии слабой и средней степени // Офтальмологический журн. 1999. № 3; Utine C., Cakir H., Egemenoglu A. et al. LASIK in Children with Hyperopic Anisometropic Amblyopia // Journal of Refractive Surgery. 2008. № 24 (5); Матросова Ю. В., Фабрикантов О. Л. Лазерные спектры в лечении анизометропической амблиопии // Офтальмология. 2018. № 15 (2S); Фабрикантов О. Л., Матросова Ю. В. Анизометропия и анизометропическая амблиопия (обзор литературы) // Офтальмология. 2018. № 15 (1).

Анізогамія (від грец. *ἄνισος* — неоднаковий і *γάμος* — шлюб, статеві зносини) — тип статевого процесу, за якого зливаються різні за розміром, формою або поведінкою під час злиття статеві клітини (*гамети*). А. має кілька форм. У деяких водоростей злиття відбувається між різними за розмірами, але рухливими чоловічою та жіночою гаметами (*гетерогамія*). Ін. формою та досконалішим ступенем А. є *оогамія* (або також овогамія) — запліднення нерухомої яйце-клітини рухомих сперматозоїдом, що також властиво деяким водоростям, а загалом характерно для всіх багатоклітинних орг-мів.

Лит.: The Evolution of Anisogamy: a Fundamental Phenomenon Underlying Sexual Selection / Ed. by T. Togashi, P. Cox. New York, 2011. Hamaji T., Kawai-Toyooka H., Uchimura H. et al. Anisogamy Evolved with a Reduced Sexdetermining Region in Volvocine Green Algae // Communications Biology. 2018. № 1.

Анізотропія (від грец. *ἀνισός* — неоднаковий і *τροπή* — поворот, зміна, напрям) — 1) У біології — здатність окремих структурних одиниць

(органів, тканин, клітин тощо) орг-му по-різному реагувати на дію зовн. чинників. Неоднорідна реакція різних органів однієї рослини, що виявляється в зміні їхніх положень відповідно до напрямків дії факторів довкілля, напр., перпендикулярне розташування листків рослин відносно променів освітлення або здатність до набуття такого розташування листками верхівками пагонів тощо при зміні освітлення. Прикладом А. також є зміна флуоресцентного сигналу ліганду при взаємодії зі субстратом або тканинна мінливість при оптичній томографії та ін. Розрізняють А., що виникає в стаціонарному стані, або таку, що виникає внаслідок зовн. впливу.

Лит.: Поберейко Б. П., Флуд Л. О. Анізотропія та асиметрія міцності деревини // *Наук. вісник Нац. лісотех. ун-ту України*. 2014. Вип. 24.6; Newnham R. *Properties of Materials: Anisotropy, Symmetry, Structure*. Oxford; New York, 2015; Панчук І. І., Буздуга І. М. *Фізіологія рослин*. Чернівці, 2017.

2) У фізиці — неоднаковість фіз. властивостей (мех., тепл., електр., магніт., оптич. та ін.) однорід. тіла в різн. напрямках. А. пов'язана з будовою тіла, властивостями його структур. частинок — молекул, атомів, йонів — та специфікою їх розташування. Найхарактер. особливістю *кристалів* є їхня природа (А. Кристали виростають у формі правильних багатогранників (шестикут. призми *кварцу*, кубики *галіту*, восьмикут. кристали *алмазу* та ін.), що зумовлено різною швидкістю росту кристалів у різн. кристалогр. напрямках. Не всі властивості кристалів є анізотропними. Зокрема, *густина* й *питома теплоємність* не залежать від напрямку. А. ін. властивостей кристалів тісно пов'язана з їхньою симетрією (її вияви тим яскравіші, чим нижча симетрія кристалів). Графічно А. зображують у вигляді т. з. індикатрис. Індикатриса одержують, відклавши з однієї точки (яка є початком *координат*) у всіх напрямках відрізки, пропорц. величині, що розглядають у цьому напрямку. Кінці цих відрізків і утворюють відповідну індикатрису. Полікристал. матеріали (метали або сплави), що утворюються з безлічі дріб. кристаликів (кристалітів), орієнт. довільно в просторі, загалом ізотроп. або майже ізотропні. А. таких матеріалів може виявитися внаслідок оброблення (відпалювання, прокатування тощо), що може зумовлювати переваж. орієнтацію кристалітів в одному певн. напрямку. Природ. А. може виникати не лише в результаті упорядк. розташування в просторі частинок (атомів, молекул, йонів), які утворюють тіло, а й через асиметрію їхнього відносного розташування. Саме цим спричинено природ. А. деяких рідин, зокрема й А. рідких кристалів. В останніх спостерігають подвійне променезаломлення (хоча для більшості ін. їхніх властивостей характер. високий ступінь ізотропії, властивої звичайним рідинам). А. притаманна й деяким некристал. речовинам із природ. або штуч. текстурою, напр., *деревині*. Штучну А. можна створити навіть у природно ізотроп. матеріалі (електр. провідність у куб. кристалі на зразок *германію* або *силіцію*), піддавши його скерованому стискуванню або розтягуванню в пев. кристалогр. напрямках. Штуч. оптич. А. може виникати в кристал. тілах і в ізотроп. середовищах під дією мех. впливу (див. *Фотопружність*), а також під дією електр. (див. *Керра ефект*) і магніт. полів (Коттона — Мутона ефект). А. поширена також у живій природі

(напр., опт. А. спостерігають у деяких м'яз. і кісткових тканинах).

Лит.: Най Дж. *Фізические свойства кристаллов* / Пер. с англ. 2-е изд. Москва, 1967; Баранский П. И., Буда И. С., Даховский И. В. и др. *Электрические и гальваномагнитные явления в анизотропных полупроводниках*. Киев, 1977; Шаскольская М. П. *Кристаллография*. Москва, 1984; Недоля А. В. *Кристаллография. Фізичні властивості кристалів*. Запоріжжя, 2014; Vannucci P. *Anisotropic Elasticity*. Singapore, 2018.

П. І. Баранський

Анізофілія (від грец. *ἄνισος* — неоднаковий і *φύλλον* — листок) — відмінність у розмірах листків (різнолистість) верх. і ниж. боків плагіотропних (горизонтальних або косих) *пагонів* деяких рослин. А. властива переважно троп. рослинам, а також деяким *мохам*, *плаунам* тощо. Зазвичай листки знизу пагонів рослин більші, зверху — менші. А. властива пагонам світлолюбних рослин.

Лит.: Смаглій О. Ф., Кардашов А. Т., Литвак П. В. та ін. *Агроекологія*. Київ, 2006; Жарінов В. І., Довгань С. В. *Агроекологія: термінологічний та довідниковий матеріал*. Вінниця, 2008.

Анікушин, Михайло Костянтинович (рос. Аникушин, Михайл Константинович; 02.10.1917, м. Москва, тепер РФ — 18.05.1997, м. Санкт-Петербург, РФ) — скульптор, представник реаліст. традиції в монумент. мист-ві, нар. худ. СРСР (з 1962), член Академії мист-в СРСР (з 1966), почес. доктор Санкт-Петербур. гуманітар. ун-ту профспілок (з 1994). Мист. освіту розпочав здобувати 1935 на підготов. курсах, з 1937 — у Ленінград. ін-ті живопису, скульптури й архітектури (тепер *Санкт-Петербурзький державний академічний інститут живопису, скульптури й архітектури імені І. Ю. Рєпіна*). Навчання було перервано (в роки *Другої світової війни*) А. був на фронті). Імовірно, ці події зумовили одну з магістральних тем творчості — патріотичну. Закінчив ін-т 1947 (один із провідних викладачів — А. Матвеев), після випуску став викладачем. З 1960 А. — секретар правління Співки художників РРФСР, з 1962 — Співки художників СРСР. Голова правління Ленінград. відділення Співки художників (1962–1972, 1986–1990). Займався меморіальною, монумент. скульптурою, був автором численних пам'ятників, надробків, портретів діячів культури, іст. постатей, займався педагог. діяльністю. Панівні жанри у творч. доробку — іст. та портретний. Найзначніші етапи творч. еволюції А. пов'язані з м. Ленінградом (тепер м. Санкт-Петербург, РФ). У творчості А. поєднувалися два вектори: героїко-патріот. тематика та ода культ.-мист. спадщині країни. Працював переважно з бронзою та гранітом. Серед робіт, що демонструють *амплуа* художника, — пам'ятники, які є візитівками міст Москви, Санкт-Петербурга, Волгограда, Чехова, Ташкента та ін. З-поміж скульпт. портретів, створених А., образи сучасників (серія портретів робітників, 1950-ті), конструкторів, учених, митців: пам'ятник на могилі Р. Глієра (м. Москва, 1960), надробки акторів Ю. Юр'єва (1961) та М. Черкасова (1973); обидва — *Олександро-Невська лавра*, м. Санкт-Петербург), «Портрет композитора Г. Свиридова» (1980), пам'ятник балерині Г. Улановій (м. Москва, 1984); серія портретів А. Чехова: пам'ятники в містах Чехові (1989) і Москві (1997). Серед провідних образів — В. *Леніна* та

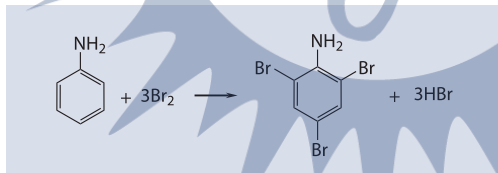
Анікушин Михайло Костянтинович. Пам'ятник О. Пушкіну на пл. Мистецтв, м. Санкт-Петербург

О. Пушкіна. До образу Леніна скульптор звертався кілька разів (пам'ятник на Московській пл. у м. Ленінграді, 1970; пам'ятник у м. Турку, Фінляндія, 1977; пам'ятник у м. Находці, Приморський край, РФ, 1984). З образом класика рос. л-ри О. Пушкіна А. працював упродовж усього життя. Статуя поета на станції метро «Пушкінська» (м. Ленінград, 1954), пам'ятник у м. Ташкенті (1974), статуя поета на станції метро «Чорна річка» (м. Ленінград, 1982), пам'ятник у м. Калінінграді (1993). Гол. твір А. — пам'ятник О. Пушкіну на пл. Мистецтв у м. Ленінграді (1957). Герой Соціалістичної Праці (1977). Нагороджений двома орденами Леніна (1967, 1977), орденами Вітчизняної війни II ступеня (1985), Трудового Червоного Прапора (1987), Дружби народів (1992), медалями. Ленінська премія (1958). Держ. премія РРФСР ім. І. Ю. Рєпіна (1986). Почесний громадянин м. Санкт-Петербурга (1997).

Лит.: Алянський Ю. В мастерской на Петроградской стороне. Москва, 1985; Шефов А. Скульптор М. К. Анищин Москва, 2011.

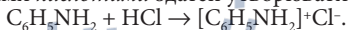
Ю. В. Романенкова

Анілін (франц. aniline, нім. Anilin, від португ. anil — індіго, з санскриту नील — блакитний) — найпростіший аромат. амін, $C_6H_5NH_2$. Назва за номенклатурою IUPAC — А. (бензенамін, феніламін, амінобензен). Мол. маса — 93,13. Отруйний. Уперше А. добув і назвав «кристаліном» аптекар О. П. Унвердорбен (1806–1873; Німеччина) у 1826 під час перегонки індіго з ванном. 1842 А. синтезував М. Зінін відновленням нітробензену амоній сульфідом $(NH_4)_2S$. Фіз. властивості: $t_{пл.} = -6,3\text{ }^\circ\text{C}$, $t_{кип.} = 184,13\text{ }^\circ\text{C}$, густ. $1,0217\text{ г/см}^3$ за

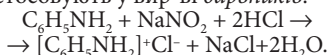

Анілін. Реакція якісного і кількісного визначення аніліну

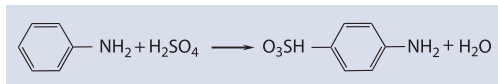
($20\text{ }^\circ\text{C}$). Погано розчинний у воді (3,6 г/100 мл), добре розчиняється в орган. розчинниках. Безбарв. оліста рідина з характер. запахом. На повітрі швидко набуває червоно-бурого кольору внаслідок окиснення. А. — слабка основа, із сильними кислотами здатен утворювати солі:

Аміногрупа впливає на бензен. кільце, унаслідок чого збільшується рухливість атомів Гідрогену пор. з молекулою бензену (бензолу). Внаслідок нітрування та бромовання А. легко утворює 2,4,6-тризаміщ. продукти реакції. Напр., енергійно реагує з бром. водою з утворенням білого осаду 2,4,6-триброманіліну. Цю реакцію використовують для якіс. і кількіс. визначення А. Нітритна к-та утворює з А. діазосполуки, які широко застосовують у вир-ві барвників:

А. сульфують нагріванням із сульфатною к-тою, при цьому утворюється сульфанілова к-та — важливий проміж. продукт у синтезі барвників і лікар. засобів. У незнач. кількостях А. міститься

в кам'яновуг. смолі. У пром-сті А. добувають відновленням нітробензену з використанням чавун. (див. Чавун) стружок та кислоти соляної (хлоридної к-ти). А. використовують у хім. пром-сті для синтезу багатьох орган. сполук, зокрема барвників і лікар. засобів.

Лит.: Николаев Ю. Т., Якубсон А. М. Анилин. Москва, 1984; Яцишин М., Гринда Ю., Кунько А. та ін. Полімеризація аніліну за наявності глауконіту // Вісник Львів. ун-ту. 2010. Вип. 51; Білий О. В., Галаган Р. Л., Карловська Н. Є. та ін. Застосування хронопотенціометрії з контрольованим синусоїдним струмом для дослідження електрохімічних властивостей аніліну та його похідних // Вісник Черкас. ун-ту. 2014. № 14; Гніздох Ю., Яцишин М., Пандяк Н. Модифікація поверхонь полімерних матеріалів поліаніліном in situ // Наук. тов-ва ім. Шевченка. Хім. науки. 2015. № 42; Яцишин М., Макогон В., Демченко П. та ін. Властивості композитів поліанілін/глауконіт, синтезованих у водних розчинах сульфатної кислоти // Вісник Львів. ун-ту. 2015. Вип. 56 (2).

Л. В. Музичка

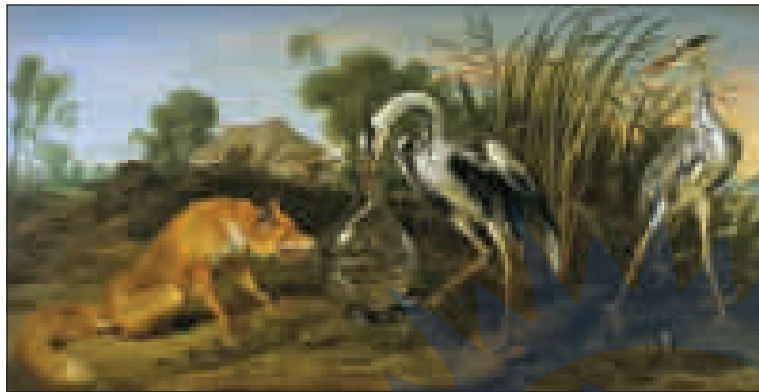
Анімалізм — див. Зоолатрія.

Анімалістичний жанр (від франц. animal — тварина) — зображення тварин у живопису, скульптурі, графіці, декор.-ужитковому мист-ві. Джерела А. ж. — у верх. палеоліті (35–10 тис. до н. е.); у розписах печер, гравіруванні на камені, кістці, дрібній пластиці. За часів неоліту й бронзового віку образ тварини втратив реальні риси й комбінувався з рисами людини, створювалися химеричні постаті, тварина стилістично спліталася з орнаментом. У стародавньому світі зберігався пієтет до тварини (тотальна посмертна муміфікація тварин у Єгипті; постулат ахімси в Індії тощо), тварина пов'язувалася з певним божеством (напр., орел — із Зевсом або Юнітером). Водночас зображення мало декоратив. характер (розпис посуду тощо), особливо у дрібній пластиці — аж до функції ляльки-іграшки. На Сході А. ж., як і пейзаж, залишався «вікном у природу», що поставала загадковим джерелом справжньої мудрості (напр., жанр «Птахи і квіти»; Китай). Митці європ. середньовіччя, спираючись на біблійну концепцію людини як вінця творіння, спочатку не надавали значної уваги А. ж. Так, митці в роман. і готич. період та у Візантії часто обмежувалися декоративно-стилі-

Анімалістичний жанр. Скіфська пектораль з Товстої могили. Музей історичних коштовностей України, м. Київ

зованими зображеннями тварин, вплетених у візерунок, хоча анімалістич. образи були символічно насиченими (від мавпи як узагальнення сатанин. зла до риби чи оленя як символу *Ісуса Христа* або ж голуба як символу Святого Духа). Від 9 ст. до середньовіч. *бестіаріїв* щедро вміщували відповідні ілюстрації, а в церквах і палацах

Анімалістичний жанр.
Лисиця і чаплі; худ. Франс Снейдерс, 1657. Національний музей Швеції, м. Стокгольм

фігурували скульптури, фрески й картини з епізодич. зображеннями тварин. Справжнє відкриття тварини як Іншого почалося за доби *Відродження*, коли тварина вже сприймалася не як символ чи бездушний *аксесуар*, а як своєрід. партнер людини («Дама з горностаєм» *Леонардо да Вінчі*). Тварина відвойовувала поважне місце в монумент. реліг. композиції («Бенкет у Симона Фарисея» П. *Веронезе*) або історико-міфол. картині [«Геркулес на перетині шляхів між Чеснотою і Пороком» П. Батоні (1708–1787)]. Це пов'язано з розвитком знання про природу й формуванням пейзаж. жанру в живописі. Анімалістич. мотиви поступово насичувалися глибокою філософічністю в рамках *натюрморту* та побут. жанру (мертва риба, мушлі тощо). У мист-ві *бароко* з його смаком до багатства й пишноти форм буття тварина була засобом «розсування обр'їв» буден. життя людини (приручені екзотич. тварини на парад, портретах, сцени полювання та зображення мислив. трофеїв у малярстві Фландрії та Голландії), нагадуванням про буяння природи та неминучість смерті (сповнені драматизму й багаті за формами й колоритом монумент. «крамниці» фламанд. живописця Ф. Снайдерса). У европ. мист-ві становлення власне А. ж. припадає на 17 ст., особливо в голланд. живописі (П. *Поттер*, А. Кейп). У А. ж. тварини поступово стають самоцінним об'єктом уваги. У культурі *сентименталізму* відбувається насичення тварин. світу суто гуманістич. змістом. Тварин починають трактувати в категоріях *етики* і *естетики* (напр., насичене м'яким гумором полотно брит. художника-анімаліста Ч. Б. Барбера (1845–1894) «Красуня і потвора» («Павич та свиня-мати з поросятами»). Серед художників-анімалістів 19 ст. — К. Труайон, Р. Боннійор, скульптор А. Л. Барі (Франція), у рос. мист-ві — П. Соколов, О. Степанов та ін. Статуетки тварин кабінет. формату стали на межі 19–20 ст. звичною окрасою інтер'єру. Водночас образи тварин впліталися в декоратив. оформлення будинків. Якщо раніше образи тварин були підпорядковані образу людини (напр., коні в монумент. героїч. пам'ятниках), у 20 ст. вони набували самостійної вартості й могли

бути за пафосом глибоко трагічними (пам'ятник піддослідним собакам І. Павлова у м. Санкт-Петербурзі) або ексцентрично-комічними (київ. паркові скульптури — величезна «Жаба» О. Пінчука в Хрещатому парку та «Кіт Пантюша» Б. Мазура в Золотогорітському сквері). Витоками А. ж. на тер. України є гравіровані анімалістич. малюнки на плитах пісковика в гротах *Кам'яної Могили* поблизу м. Мелітополя; узагальнені й орнаментизовані такі самі малюнки на кераміч. посудинах *трипільської культури*; у мист-ві скіфів т. з. звіриний стиль; твори давньогрец. анімалістів знайдені у скіф. похованнях (рельєфні зображення коня на срібній вазі з *Чортomla*, 4 ст. до н. е.; фігури тварин на пекторалі з *Товстої могили*, 4 ст. до н. е.). У мист-ві *Київської Русі* трапляються узагальнені анімалістич. малюнки в геометризовано-геральдич. стилі (декор. розписи сходових веж *Софійського собору* в Києві; зразки книжк. мініатюри, ювелір. мист-во; капітель *Борисоглібського собору в Чернігові*). Поряд із декор. формами для мист-ва Київ. Русі характерні також реалістич. картинки тварин (фрескові сюжети сходових веж *Софійського собору* в м. Києві, 11 ст.; шиферні рельєфи з *Києво-Печерського монастиря*, 11 ст.). В укр. мист-ві 14–18 ст. А. ж. не був самостійним у живописі та скульптурі. Разом із тим, його широко застосовували в мініатюрі рукописів (*Київський псалтир*, 1397), станковій та книжковій графіці (гравюри «Ифікі ієрополітики...»), чис-

Анімалістичний жанр.
В школу; худ. Чарльз Бартон Барбер, 1883. Приватна колекція

лен. «кужбушках» худ. майстерні *Києво-Печерської лаври*, а також у т. з. маргінальній графіці самодіяльних митців, які оздоблювали ділові документи своєрідними «звірними» ініціалами й виразними начерками фігур різних істот. Наприк. 18 — у 1-й пол. 19 ст. атрибутом нар. картини «Козак Мамай» стали стрункі силуети «баских» коней. У 17–19 ст. анімаліст. композиції мистигли твори нар. майстрів (гончар. виробу й *кахлі* з різних областей; фігур. посуд у вигляді левів, баранчиків тощо із смт *Отини* та с. Хомутця; ведмедики з *гутного скла*). Своєрід. світ нар. анімалізму оприявлено в казковій тератології пряникових дощок, поширених по всій тер. України. У профес. укр. мист-ві 19 — поч. 20 ст. А. ж. посів особливе місце. Йдеться і про твори Т. Шевченка, де зображення тварини часто мають закінчену анімалістич. композицію (*офорт* «Видубицький монастир у Києві» із серії «Живописна Україна»). А. ж. помітний також у роботах С. *Світославського* («Воли на пашні», 1891),

С. Васильківського («Козача левада», 1893), К. Костанді («Гуси», 1895). Реалізмом позначено зображення тварин у станк. творах Л. Позена. Романтич. тенденції в укр. А. ж. виразно простежуються в монумент. пластиці модерну (скульпт. оформлення будинку арх. В. Городецького, 1902–1903; фігури левів перед будинком Національного художнього музею України, 1897–1900; обидва — у м. Києві, скульптор Е. Саля). Становлення А. ж. у графіці 20 ст. пов'язано з творчістю Г. Нарбути (малюнки «Української абетки», 1917). Він створив особливий стиль, поєднавши реалістич. виразність із тонкою стилізацією, відповідними просторові графіч. аркуша. Глибокий зв'язок з образною побудою нар. картини притаманний анімалістич. композиціям Т. Бойчука, графіч. лаконізм — творам О. Павленко, К. Івоздика, С. Конончука. Традиції А. ж. продовжили В. Аверін, В. Литвиненко, Г. Глікман, Ю. Рубан, Я. Ражба, В. Клюков, О. Рапай-Маршиш, С. Кошелев та ін.

Лит.: Clark K. Les Animaux et les Hommes. Paris, 1977; Ватагин В. А. Изображение животного. Записки анималиста. Москва, 1999; Чепелик О. Анімалістичний жанр в українській скульптурі: ретроспективний аналіз // Укр. акад. мист. 2013. Вип. 20; Ходанич П. М. Анімалістика як містоглядна ідея у образотворчому мистецтві Закарпаття // Вісник Закарп. худ. ін-ту. 2015. Вип. 6.

С. Д. Абрамович, Б. Б. Лобановський

Анімалькулізм (від новолат. animalculum — тваринка, з лат. animal — тварина) — науковий напрям, сформов. у 17–18 ст., одне з відгалужень преформізму. Прихильники А. — анімалькулісти або гомункулісти — вважали розвиток дорослої особини частиною процесу «розгортання» первинно закладених структур — готового організму, що міститься в чол. статевих клітинах — сперматозоїдах. Біологи-преформісти так пояснювали процеси ран. розвитку зародка (ембріогенезу). Преформізм разом з епігенезом передували зародженню й формуванню ембріології як наук. напрямку. На думку послідовників А., існував анімалькулюм — звірятко, спермій (гомункулюс, за А. ван Левенгуком), тобто готовий, сформ. орг-м, що в процесі росту, використовуючи пож. речовини яйцеклітини, лише розгортався. На противагу А. була ін. форма преформізму — овізм, послідовники якого вважали, що преформов. зародок розташований у яйцеклітині. Найвідомішим послідовником А. вважається А. ван Левенгук, який припускав існування зародків двох статей — чол. і жін., але зауважував, що під мікроскопом неможливо розгледіти частини преформов. орг-му. Ін. прихильники А. змальовували сперматозоїди людини й тварин з усіма частинами дорослого орг-му, але зменшеної подоби. До застосування мікроскопа в дослідженнях, актив. розвитку мікроскопії, виникнення генетики між дослідниками постійно точилися суперечки про можливі напрями раннього розвитку.

Лит.: Нидхэм Д. История эмбриологии / Пер. с англ. А. В. Юдина. Москва, 1947; Баранов П. А. История эмбриологии растений в связи с развитием представлений о развитии организмов. Москва; Ленинград, 1955; Тузова Р. В. Молекулярно-генетические механизмы эволюции органического мира. Генетическая и клеточная инженерия. Минск, 2010; Огінова І. О., Пахомов О. Є. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі). Дніпропетровськ, 2012; Кебало Т. Г. Історія зародження та станов-

лення ембріології (4 ст. до н. е. — кінець 20 ст.) // Іст. науки і біографістика. 2018. Вип. 2.

Л. В. Зав'ялова

Аніматизм (від лат. animatus — одушелений, живий) — віра в безособову одухотвореність природи або її окр. частин. Термін увів 1900 Р. Р. Маретт на позначення доанімистич. періоду в розвитку духов. культури й релігійності. Він переконував, що первіс. реліг. поривання виливаються насамперед не в інтелект. висновки, а в рухи тіла, «витанцювуються». Вважав, що ритуал відповідних рухів передував виникненню власне реліг. ідей («поріг релігії»). Людина у своїй діяльності стикається з предметами або явищами, які на несвідом. рівні можуть викликати різні емоції. Почуття, що виникають при зіткненні з цими предметами, первіс. людина переносила на самі предмети, наділяючи їх надприрод. властивостями, перетворюючи на об'єкти поклоніння. Для первісних людей душа була такою ж матеріальною, як і тіло, невіддільною від нього. На думку філософа Ж. М. Гюйо (1854–1888; Франція), весь світ вони сприймали як накопичення живих тіл, не усвідомлюючи походження різних чуттєвих якостей, що приписувалися самим речам. Деякі елементи А. збереглися і в розвинутих релігіях.

Лит.: Гюйо Ж. М. Иррелигиозность будущего / Пер. с фр. В. Фриче. 2-е изд. Москва, 2011; Marett R. R. The Threshold of Religion. Whitefish, 2014.

Л. М. Мельник

Анімаційний фільм — див. у ст. Анімація.

Анімація (франц. animation — пожвавлення, одушелення, від лат. anima — душа), мультиплікація — вид кіномистецтва, твори якого складаються з низки зображень (фотогр. або створених на комп'ютері), що фіксують послідовні фази руху (або зміну форми) об'єктів — персонажів, дійових осіб фільму. Під час демонстрації на екрані чи моніторі цієї послідовності зображень зі швидкістю 16–24 кадри в секунду (на відеозаписах за аналоговою системою передавання — 25 чи 27 кадрів у секунду) створюється ілюзія «оживання» неживих об'єктів. Анімів. об'єкти можуть бути мальованими, об'ємними або створеними за допомогою комп'ют. графіки. Відповідно А. поділяють на мальовану (або графічну), об'ємну та комп'ютерну. Терміни «А.» та «мультиплікація» вживають як синонімічні, втім іноді розрізняють. У такому разі мультиплікацію пов'язують із традиц. мальов. графікою та об'єм. техніками, А. — з комп'ют. графікою.

Мальована А. Появу мальов. А. датують 30.08.1877, коли був запатентований праксиноскоп фотографа й винахідника Ш. Е. Рейно (1844–1918; Франція). Перший публ. сеанс «світлових пантомім» (див. Театр оптичний) Ш. Е. Рейно провів у м. Парижі 28.10.1892. Склеєні у стрічку (або нанесені на диск, що обертався) малюнки на желатин. пластинках за допомогою системи дзеркал та ліхтаря як джерела світла послідовно проєктувались на екран. Так створювалась ілюзія руху намальов. об'єктів. Стрічки ще не мали розгортн. сюжету та героїв, тобто не були фільмом у сучас. розумінні. З тех. боку це послідовність виготовл. вручну та склеєних окр. зображень, а не кінострічка, створена методом покадрової зйомки поступов. перемі-

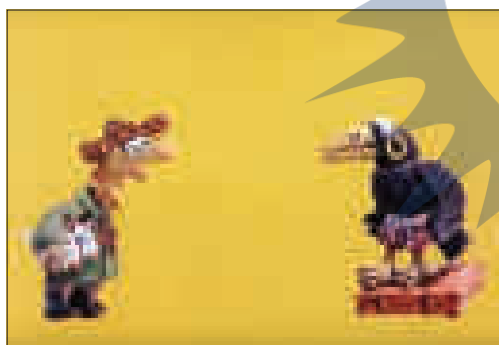
Анімалькулізм

щення об'єкта. Власне покадр. анімац. зйомку розробили 1900–1905. Її пов'язують з іменем реж. Дж. С. Блектона (1875–1941; США). Техніка покадр. знімання до появи комп'ют. А. була осн. технол. принципом будь-якої мультиплікац. зйомки. Мальована А. має специфіч. особливості зйомки. На відміну від трудомісткої тотальної (або повної) мальов. А. (де для кожного кадру цілком створюється окр. малюнок), при застосуванні роздільної (або пошарової) техніки малюнок наносять на кілька прозорих пластин або аркушів целулоїд. плівки, що накладають один на одного. На ниж. аркуші малюють заг. нерухоме тло композиції, на ін. — малорухомі об'єкти або фрагменти, на наступні — ті, що рухаються частіше тощо. Для кожного наступного кадру з невеликими змінами в малюнку достатньо замінити лише верх. аркуш, а не перемальовувати його повністю. Цей прийом — важливий принцип технології мальов. графіч. А. Художники-аніматори іноді використовують і тотальну (повну) мультиплікацію в окр. фрагментах анімац. фільмів (стрічці О. Вікена «Останній бій», 1989 тощо). Віхою в історії А. став фільм мультиплікатора та сценариста Е. Коля «Фантазмагорія» (1908) — перша мальов. анімац. стрічка з повноцін. сюжетом, індивід. характером героя, знята цілком відповідно до технології покадр. мультиплікац. зйомки. Е. Коль уперше під час зйомок закріпив камеру вертикально (над малюнками), що надалі стало нормою для техніки знімання мальов. А. У цій техніці створені класич. твори

Анімація. Кадр із першого звукового фільму анімаційної студії В. і Р. Діснеїв «Пароплавчик Віллі»

Анімація. Кадр із мультфільму «Падав торішній сніг»; реж. О. Татарський

[зокрема фільми В. Діснея, серед яких перший звук. мультфільм — «Пароплавчик Віллі» (1928) з персонажем Міккі Маусом]. Сучас. митці вносять у техніку мальов. А. новації. Мультиплікатор Ж. Швіцгебель (нар. 1944; Швейцарія) використовує в роботі акрил, гуаш і пастель, які наносять на скло. Художник-мультиплікатор О. Петров [нар. 1957, РФ; премія «Оскар» за перший в історії анімац. фільм для кінотеатрів формату Аймакс (англ. IMAX) «Старий і море», 2000] працює переважно акварел. фарбами в техніці «пальцевого» живопису на білому матовому склі. Під кіно німе стилізує свої стрічки мультиплікатор Кунію Като (нар. 1977, Японія; премія «Оскар» за анімац. фільм «Будинок з маленьких кубиків», 2009).

Об'ємна А. включає такі види: лялькова, пластилінова, сипка (пісочна, техніка порошку), голчаста, Лего-А. (LEGO-А.) та ін. Друга за часом виникнення техніка — об'ємна лялькова А., де використовують сцену-макет із декораціями та ляльок як дійових осіб. Кожен новий фотокадр роблять після внесення мін. послідов. змін

у позиціях і позах до композиції з декорацій та ляльок-акторів. Винайдення лялькової А. пов'язують з іменем танцівника й балетмейстера пєтербур. *Марійського театру* та кінорежисера О. Ширяєва (1867–1941). У процесі поперед. розробки балет. постановки він використовував кілька однакових одягнутих у сценіч. костюми ляльок із пап'є-маше, частини тіла яких тримались на гнучкому дроті. Балетмейстер ставив ляльок у ряд і надавав кожній наступ. ляльці позу, яка ніби продовжувала позу попередньої. Ряд ляльок ніби послідовно зображував рухи танцю. З 1906 О. Ширяєв знімав мультиплікац. фільми-балети («Геро і Коломбіна», «Жарт Арлекіна», 1909 тощо). Режисер В. *Старевич* зняв у техніці ляльк. А. перші повноцін. сюжет. мультфільми. 1910 під час зйомок наук.-популяр. фільму про жуків-рогачів він помітив, що живі комахи під необхід. для знімання освітленням поводяться неприродно. Тож для деяких сцен він виготовив муляжі комах і зняв ці сцени покадрово. Так з'явилась ідея створення анімац. фільмів із героями-комахами: «Прекрасна Люканіда, або Війна вусачів з рогачами» (1912), «Помста кінемаграфічного оператора» (1912), екранізація байки І. Крилова «Бабка та мураха» (1913). У 1930 В. Старевич зняв перший повнометраж. ляльковий анімац. фільм «Рейнеке-лис». У ляльк. техніці створено мультфільми, що стали класикою цього жанру: «Рукавичка» (1967), «Крокодил Гена» (1969) та «Чебурашка» (1971) реж. Р. Качанова; цикл «38 папуг» (1976–1991) реж. І. Уфімцева (РФ); «Жах перед Різдвом» (1993) і «Труп нареченої» (2005) продюсера Т. Бертона (США); знятий у техніці 3D «Кораліна в Країні Кошмарів» (2009) реж. і продюсера Г. Селіка; «Кубо. Легенда про самурая» (2016) реж. і продюсера Т. Найта; «Острів собак» (2018) реж. і продюсера В. Андерсона (усі — США) та ін. Пластилінові мультфільми не завжди виокремлюють в особливу категорію. Пластилінова А. має специфіч. виражальні можливості й тех. особливості. Однією з технік пластилін. А. є т. з. перекладка: композиція створюється з плоских пластилін. об'єктів і персонажів, розміщених на окр. скляних пластинах, які, своєю чергою, роз-

Анімація. Кадр із мультфільму «Йшов трамвай № 9»; студія «Українафільм»

ташовують вертикально пошарово одна над одною. У техніці пластилін. перекладки зняті мультфільми реж. О. *Татарського*: частково «Пластилінова ворона» (1981) та повністю «Падав торішній сніг» (1983). У класич. об'ємній пластилін. техніці зняті найкасовіший серед лялькових мультфільм «Втеча з курника» (2000) реж. і продюсера П. Лорда (США), «Мері та Макс» (2009) реж. А. Елліота (Австралія) «Йшов трамвай дев'ятий номер» (2002) реж. С. *Коваля*

(Україна) та ін. Сипка А. — технологія створення мультфільмів із використанням дрібнозерн. або порошкоподіб. сипких матеріалів: піску, солі, меленої кави та ін. Особливістю є те, що її фільмування не передбачає застосування стопкадру. А. може демонструватися безпосередньо під час створення в режимі реального часу. Винахідницею техніки вважають мультиплікаторку К. Ліф (нар. 1946; США), яка 1969 створила фільм «Пісок, або Пітер і Вовк» за сюжетом симфоніч. казки для дітей композитора С. Прокоф'єва. Е. Нойес (нар. 1942; США) представив 1973 А. «Пісочна людина», 1974 — «Пісочний алфавіт на вулиці Сезам». 1977 стрічка «Пісочний замок» режисера Я. В. (Ко) Гоедемана (нар. 1940; Нідерланди, Канада) отримала премію «Оскар» як найкращий анімац. короткометраж. фільм. Голчаста техніка (або голчастий екран) винайдена 1931 худ. та аніматором О. Алексеевим. У такий спосіб він зняв фільми за муз. темами М. Мусоргського «Ніч на Лисій горі» (1932–1934), «Картинки з виставки» (1972), «Три теми» (1980) та «Ніс» (1963) за повістю М. Гоголя. Голчастий екран є білою площиною-панно, крізь яку проходять рівномірно й густо розміщені довгі тонкі металеві голки-штифти. Об'єкти камери розташовуються навпроти екрану, а джерело світла — збоку. Тож в об'єктів майже не помітні самі голки-штифти, розташовані до нього вістрям, проте дуже добре помітні тіні, які відкидають голки при їх бічному освітленні. Там, де голки макс. витягнуті вгору, виникають великі тіні — такі місця екрану виглядають у кадрі надто темними. Натомість там, де голки повністю заглиблені в поверхню екрану, вони практично відсутні й такі місця виглядають білими. Натискаючи на голки, можна рухати їх дотри-донизу відносно поверхні основи та створювати в різні місцях екрану тіні різн. довжини (темніші чи менш темні фрагменти) відповідно до необхід. композиції картини-кадру. Голчаста техніка доволі трудомістка й монохромна, але має високі худ.-естетич. якості; за допомогою неї можна створити надзвич. ефекти, недоступні ін. технікам. У ній працюють мультиплікатори Ж. Друен (нар. 1943) та М. Лем'є (нар. 1955; обидва — Канада). Лего-А. — створення анімац. фільмів із використанням наборів однойм. конструктора. Іноді її вважають аматор. творчістю, хобі. Від 2000-х це захоплення стає доволі масовим. Водночас фільми створюють і аніматори-професіонали. Поодинокі спроби такої А. відомі ще з 1970-х. У 1989 завершено фільм Л. Флея (нар. 1967; Австралія) «Чарівний портал», знятий у змшаній техніці та з використанням конструктора. 2009 відібрані компанією «Лего Груп» («LEGO Group») на конкурс. основі мультиплікатори створили серію анімац. фільмів «Космічна поліція». Творці деяких комп'ютер. анімац. фільмів, з огляду на популярність Лего-А., імітують її у своїх творах (повнометраж. мультфільми «Лего Фільм», 2014; «Лего Фільм: Бетмен», 2017; «Лего Фільм: Ніндзяго», 2017; «Лего Фільм 2», 2019 тощо). Є також низка менш поширених технік А., де об'єктами є різні предмети й матеріали. Напр., аніматор Г. Бардін (нар. 1941; РФ) створював мультфільми, використовуючи сірники («Конфлікт», 1983), мотузки («Шлюб»), дріт («Викрутаси», обидва — 1987), паперових ляльок *орігамі* («Адажіо», 2000). Реж. П. Думала (нар. 1956; Польща) працює в техніці гравюри на

гіпс. пластинах: «Франц Кафка» (1991) знятий за щоденником письменника, «Покірлива» (1985) та «Злочин і кара» (2000) за творами Ф. Достоевського. Є приклади «вишитих» та «плетених» анімац. фільмів тощо.

Комп'ютерна А. — створення рухомих зображень за допомогою комп'ютер. програм. Прологом до її історії вважають винайдення у 1-й пол. 1960-х ученим у галузі інформатики А. Е. Сазерлендом (нар. 1938; США) програми «Скетчпад» («Sketchpad»), завдяки якій користувач міг вступати в інтерактив. взаємодію з комп. і створювати графічні малюнки. Сучас. комп'ютер. програми здатні забезпечувати рух об'єкта і його окр. частин (фрагментів), змінювати форму об'єктів аж до перетворення одного об'єкта в ін., змінювати забарвлення, створювати ілюзію глибини та повномірності простору. У комп'ютер. А. іноді використовують покадрову технологію, але ефективнішою є технологія ключов. кадрів (художник-аніматор створює лише ключові фази руху, поз і розміщення об'єктів, рух виконують спец. комп'ютер. програми). Дедалі частіше використовують технологію захоплення руху. Справжні актори виконують необхід. за сюжетом рухи в спец. костюмах із вел. кількості датчиків, за допомогою яких спец. камери фіксують траєкторії руху різних точок тіла. Ці дані аналізуються програм. забезпеченням і застосовуються для оформлення природного й достовірного руху анімац. персонажів. 1960 у Франції засновано Міжнар. асоціацію анімац. кіно. Її відділення є в багатьох країнах світу, зокрема в Україні (очолює художник-аніматор Є. Сивокінь). Анімац. стрічки мають окр. номінації на кіноконкурсах і кінофестивалях, проводяться спеціаліз. кінофестивалі: Міжнар. фестиваль анімац. фільмів у м. Аннесі (Франція), Міжнар. анімац. фестиваль у м. Оттаві (Канада), Міжнар. анімац. фестиваль у м. Хіросімі (Японія), Міжнар. фестиваль анімац. фільмів «Анімайовка» у м. Могильові (Білорусь), Всесвіт. фестиваль анімац. фільмів у м. Загребі (Хорватія) та ін. Історія А. в Україні почалася в 1920-х, коли наприк. 1926 при центр. лаб. Всеукр. фотокіноуправління було створено мультиплікац. кабінет. Засновником укр. А. вважають худ. й реж. В. Левандовського, який зняв перші укр. мультфільми «Казка про солом'яного бичка» (1927, не зберігся), «Українізація» (1927), «Казка про Білку-хазяєчку та Мишу-лиходієчку» (1928) та ін. 1934 при «Українфільмі» засн. відділ худ. мультиплікації, де створено укр. мультфільми: «Мурзилка в Африці» (1934), «Тук-Тук і його товариш Жук» (1935), «Жук у зоопарку» (1936), «Лісова угода» (1938) та ін. 1959 на Київ. студії наук.-популяр. фільмів (створена 1941) засн. творче об'єднання худ. мультиплікації (тепер «Українафільм»). Першим фільмом об'єднання був «Пригоди перцю» (1961) реж. І. Лазарчука та І. Гурвич. Стрічки реж. В. Дахна (серіал «Як козаки...»), Д. Черкаського («Пригоди капітана Врунгеля») та ін. відомі далеко за межами країни. 1967 мультфільм «Ведмедик і Той, хто живе у річці» реж. А. Грачової здобув гол. приз кінофестивалю дитячих фільмів у Чехословаччині. У 1970-х в укр. анімац. кіно сформувалася нац. школа. Зі здобуттям Україною незалежності А. розвивається в нових умовах. Вийшла перша повнометраж. укр. анімац. стрічка «Енеїда» реж. В. Дахна за мотивами поеми І. Котляревського (1991). У 2003 мультфільм

реж. С. Ковалю «Йшов трамвай № 9» здобув Срібного ведмедя Берлін. МКФ. Досягненням укр. А. стало здобуття 2013 мультсеріалом «Народна мудрість» (реж. С. Коваль та В. Задорожний) першого місця в номінації «Найкращий мультиплікаційний короткометражний фільм» на Універс. полікультур. фестивалі кіно в м. Лос-Анджелесі (США). Мультфільм «Микита Кожум'яка» (2016) реж. М. Депоєна був представлений на Каннському кіноринку й показаний у багатьох країнах світу. Всесвітнє визнання здобула творчість у техніці сипкої А. худ. К. Симонової, яка 2009 стала переможницею шоу «Україна має талант». Крім традиц. сипкої А., К. Симонова працює також у таких експеримент. техніках, як-от пластикна А. (малювання рідким піском) та снігова графіка.

Лит.: Beck J. Animation Art. From Pencil to Pixel, the History of Cartoon, Anime & CGI. London, 2004; Попов Е. А. Анимация как вид искусства XX века: к проблеме дефиниции понятия и классификации типов. // Мир науки, культ., образования. 2011. № 1 (26); Кривуля Н. Г. Аниматология. Эволюция мировых аниматографий: в 2 т. Москва, 2012. Т. 1; Колодко А. Українська мультиплікація як самобутній вид образотворчого мистецтва // Народознав. зosh. Сер. мистецтвознав. 2014. № 5 (119); Баран Е. Мультиплікація як медіа у формуванні особистості в епоху інформаційного суспільства // Evropsky politicky a pravni diskurz. 2017. Vol. 4. Is. 3; White T. Animation from Pencils to Pixels: Classical Techniques for the Digital Animator. London, 2017; Брюховецька Л., Канівець А. Українська анімація. Київ, 2018.

Л. Л. Корнєєва

Анімація (франц. animation — поживлення, одушевлення, від лат. anima — душа) — вид соц.-

Анімація. Клоун-аніматор на дитячому святі

культ. сервісу: орг-ція реклам. акцій, різного роду презентацій, а також дозвілля на дитячих та корпоратив. заходах, у сфері туризму (зокрема в готелях) тощо. Гол. роль в анімац. програмі зазвичай належить артистам-аніматорам, які виступають у ролях антропоморф. тварин, персонажів казок, літ. творів, мультиплікац. та худ. фільмів, клоунів, розбійників, піратів тощо. Іноді артиста-аніматора називають гейм-директором або гейм-ведучим. Професія артиста-аніматора є сучас. формою колишньої професії «масовик-витівник». Іноді А. має форму широкої розважальної програми, у якій можуть бути поєднані спорт, мист-во, театр, музика та спец. розваги для дітей. До анімац. групи можуть також входити дизайнер, спорт. аніматор, муз. аніматор, декоратор, хореограф-постановник, костюмер, дитячий аніматор та ін. фахівці. А. вважають одним із засобів підвищення якості обслуговування та своєрід. формою реклами, що

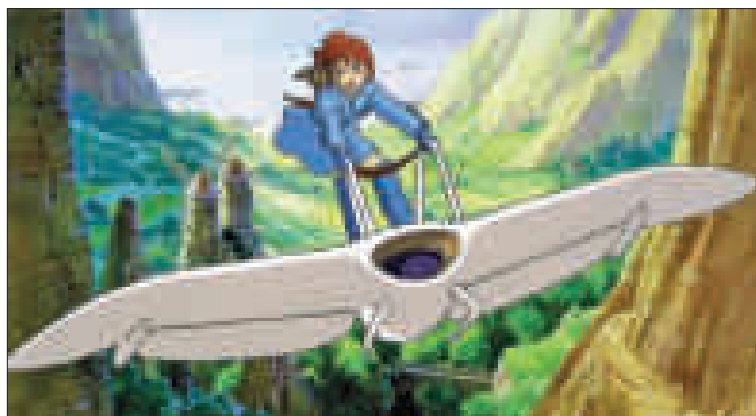
має стимулювати людей і надалі користуватися послугами фірми, яка організує анімац. заходи.

Лит.: Чернишенко О. І. Соціокультурна анімація: міжнародний досвід, перспективи впровадження в Україні // Вісник Черкас. ун-ту. Сер.: Пед. науки. 2008. № 123; Bączek J. B. Animacja czasu wolnego w turystyce. Praktyczny podręcznik dla animatora. Warszawa, 2009; Максимовська Н. О. Анімація в сфері дозвілля як напрям соціально-педагогічної діяльності // Соц. пед.: теорія та практика. 2011. № 1; Мацукевич О. Ю. Театральна анімація як направлення соціальнокультурної ресоціалізації личности // Вестник Мос. гос. ун-та культуры и искусств. 2012. № 2 (46); Максимовська Н. О. Анімація в сучасних зарубіжних дослідженнях: соціально-виховний аспект // Вісник Харків. держ. акад. культ. 2013. Вип. 41; Скорик Т. В. Соціальна анімація як провідна технологія сучасної соціокультурної діяльності // Вісник Черніг. нац. пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. 2018. № 151 (2).

Л. Л. Корнєєва

Аніме [япон. アニメ, від англ. anima(tion) — анімація або франц. (dessin) animé — мультфільм] — напрям і стиль яп. анімаційного мист-ва. А. зародилося на поч. 20 ст. як наслідування винайдені на 3х. анімац. техніки та експериментів із нею. Сучас. жанрові й стилістичні традиції А. як мист-ва, насамперед серіального, були закладені після Другої світової війни, зокрема, реж. Т. Осаму (1928–1989). Більшість серіалів, які є основою продукції А., є екранізаціями яп. графіч. історій (коміксів) — манга. Практикується також екранізація книжок і оригінальних сценар. історій. Для А. характерне багате жанрове й видове різноманіття, залежно від типу розповсюдження (для публіч. чи приват. кіно- і відеоперегляду, ТБ, Інтернету). На відміну від анімац. продукції решти світу, значна частина А. призначена для підлітків і дорослих людей, створюється часом для досить вузької аудиторії та, залежно від віку й категорії глядачів, яким вона адресується, вирізняється особливим стилем оповіді, антуражем, психологією та різновидом стосунків персонажів, наявністю й деталізацією сексуальних сцен тощо. Попри певну жанрову розмитість А., серед усталених жанрів можна виокремити такі: фантаст. бойовик, фентезі, казкова мелодрама, містич. самурайська драма, еротика, кіберпанк. Особливістю А. є графіч. вирішення екр. малюнка з дотриманням анатоміч. пропорцій людського тіла й акцентованою деталізацією очей. А. здобуло широке міжнар. визнання наприк. 20 ст. Провідний майстер сучас. мистецького А. — реж. і про-

Кадр із аніме «Навіскія з Долини Вітрів»

дюсер Х. Міядзакі («Навсікая з Долини Вітрів», 1984; «Мій сусід Тоторо», 1988; «Принцеса Моноке», 1997). Серед представників жанру А. також режисери: М. Госода («Літні війни», 2009; «Дитя чудовиська», 2015), І. Такагата («Віолончеліст Госю», 1982; «Переказ про принцесу Кагуя», 2013), Г. Анно («Євангеліон», 1996), А. Шімбо («Викрадач душ», 2001; «Дівчинка-чарівниця Мадокі Магіка», 2011), Ю. Ямамото («Канакі», 2008; «Фрактал», 2011), Т. Нагай («Мед і конюшина», 2005–2006; «Небачена квітка», 2013; «Серце хоче кричати», 2015), Ц. Мідзушима («Інша», 2002; «Триплексоголік», 2005; «Дівчата й танки», 2015) та ін. Анімац. серіали для дитячої аудиторії час від часу демонструються на укр. спеціаліз. телеканалах.

Лит.: McCarthy H. Anime! A Beginner's Guide to Japanese Animation. London, 1993; Иванов Б. А. Введение в японскую анимацию. Москва, 2002; Brown S. T. Cinema Anime: Critical Engagements with Japanese Animation. New York, 2006; Clements J. The Anime Encyclopedia: A Guide to Japanese Animation Since 1917. 3rd ed. Berkeley, 2015; Nguyễn I., Kawa-Topor X., Guézengar F. 100 ans d'animation japonaise // Cahiers du Cinéma. 2017. № 739; Clements J. Anime: a History. London, 2018.

В. М. Войтенко

Анімізм (від лат. anima — душа) — 1) Віра в *душі* та *духів*; обов'язковий елемент будь-якої релігії. На анімістич. уявленнях заснована реліг. доктрина про те, що в тілі є пароподіб. чи схожий на тінь двійник людини, який урухомлює

Анімізм. Танець фей; худ. Август Мальмстрём, 1866. Національний музей Швеції, м. Стокгольм

тіло протягом життя, а в момент смерті покидає його й відходить в ін. світ. На цьому ґрунтуються поховальний культ, культ предків, віра в потойбіч. існування душі, переселення душ (напр., в *індуїзмі*).

2) Одухотворення всіх явищ живої та неживої природи, предметів; уявлення про те, що в кожному з них таїться невидимий дух. Напр., духи дерева, гори, ріки, каменю тощо, зокрема, в укр. фольклорі — *русалка, мавка, водяник, лісовик* та ін. Це також давні вірування в те, що душі можуть мати вигляд птахів, звірів і рослин (тут змішуються анімістич. й тотемістич. мотиви). А. вважають характерною рисою міфологічного світогляду. Уперше дослідив та описав анімістич. вірування етнограф та антрополог Е. Б. *Тайлор* у книзі «Первісна культура» («Primitive Culture»; 1871). Він стверджував, що А. — «мінімум релігії», різновид *спіритуалізму*; первісні

люди («дикуни-філософи») уявляли *душу* як духовну сутність. Ці тези й досі використовують філософи та релігієзнавці, хоча й уважають, що жодна релігія — від найпримітивнішої до найдосконалішої — не вичерпується вірою в душу та духів. Анімістич. уявлення відіграли важливу роль у формуванні міфологій, демоністич. вірувань і релігій, прикмет і повір'їв, обрядово-культ. практик укр. народу (*Коляда, Русальний тиждень*) та ін. народів (*Самайн, Вальпурґівєва ніч*).

Лит.: Тайлор Э. Б. Первобытная культура. Москва, 1989; Москалец В. П. Психология религии. Київ, 2004; Антоненко М. Світоглядні та екзистенційні аспекти архаїчних форм суспільної самосвідомості на прикладі анімізму, тотемізму, фетишизму // Українознав. альманах. 2012. Вип. 8; Wallace M. I. When God was a Bird: Christianity, Animism, and the Re-Enchantment of the World. New York, 2018.

П. Ю. Саух

Аніон (від грец. ἀνίον — висхідний) — *атом, радикал* або *молекула*, які набули негатив. електр. заряду внаслідок надлишку *електронів* (електр. густини) пор. з кількістю позитив. елементар. зарядів. Термін «А.» запропонував 1834 філософ, теолог, англ. святик, історик науки, енциклопедист В. Вевелл із Триніті-коледжу в *Кембриджському університеті*, в ужиток увів М. *Фарадей* у процесі дослідження явищ у розчинах *електролітів* під час *електролізу*. На письмі А. позначають після символу атома або групи атомів знаком мінус (–) і цифрою — кількістю елементар. зарядів, напр.: Cl[–], SO₄^{4–}, O₃^{2–}, BF₄[–], ArSCH₃, (C₆H₅)₂CO тощо. В електр. полі А. переміщуються до *анода*. А. є одним із двох видів *йонів*, ін. — *катіон*. Природа заряду А. дискретна, тобто він кратний заряду електрона $q = N(e)$, де N — ціле число. Розмір А. зазвичай більший порівняно з катіоном. Це зумовлено тим, що надлишк. електрон. густина характерна для атомів неметал. елементів із високим значенням електронегативності. Згідно із законом збереження заряду, появу кожного позитив. заряду завжди супроводжує поява рівного за абс. значенням негатив. заряду. Ні позитив., ні негатив. заряд не можуть зникнути окремо один від одного — лише взаємно нейтралізувати один одного, якщо рівні за абс. значенням. Тому А. не може існувати самостійно без протилежно зарядж. катіона. Винятком є А.-радикали, тривалість життя яких може становити до кількох секунд. Такі радикали наз. *вільними*. А. утворюються під дією йонізуювальної радіації, високих т-р у розплавах солей, а також унаслідок взаємодії солей, *лугів, слотів* із розчинником. Тому А. є в розчинах більшості солей, лугів і к-т, у йонних рідинах, розплавах багатьох неорган. речовин, йонізованих газах, а також у йонних кристал. ґратках, напр., у *кристалах натрій хлориду, калій хлориду, магній сульфату* тощо.

Лит.: Spinks J. W., Woods R. J. An Introduction to Radiation Chemistry. 3rd ed. New York; Toronto, 1990; Sutton C. Words, Science and Learning. Buckingham, 1992; Дамаскин Б. Б., Петрий О. А., Цирилина Г. А. Электрохимия. Москва, 2006; Endres F., Abedin S. Air and Water Stable Ionic Liquids in Physical Chemistry // Physical Chemistry Chemical Physics. 2006. № 8 (18); Handbook of Chalcogen Chemistry: New Perspectives in Sulfur, Selenium and Tellurium Complete Set / Ed. by F. Devillanova, W.-W. Du Mont. 2nd ed. Cambridge, 2013.

К. Д. Першина

Аніс (*Anisum*) — рід рослин род. *Зонтичних*, до якого належить 2 види, поширені в Середземномор'ї та Малій Азії. У культурі відомий майже по всьому світу (країни Європи, Азії, Пд. та Пн. Америки). У флорі України відомий лише 1 вид — А. звичайний, подекуди культивується в Лісостепу та Степу, дичавіє з культури. Квітує в червні — липні. Рослини А. — однорічники, за-

Аніс (*Pimpinella anisum*)

ввишки 20–50 см, із зонтиками 2,5–6 см у діаметрі, що складені квітками з білими або рожевуватими пелюстками. Плід — ребриста сім'янка. У плодах А., які використовуються як прянощі, міститься до 2,4–3,2 % ефірної олії, основним складником (до 90 %) якої є анетол. Олія пряноароматична, солодкувата на смак, використовується для виготовлення парфумів і засобів гігієни, у харч. промисловості, лікєро-горілчаному вир-ві. Як лікарську рослину А. використовують для виготовлення препаратів, що застосовуються при лікуванні застуди, порушень травлення, захворювань верхніх дихальних шляхів, запалення нирок, сечового міхура та ін. Анісовий чай має спазмолітичну, жарознижувальну, заспокійливу (сприяє нормалізації сну, зняття стресів) дії. Використовується також у вигляді відварів, настоянок, сиропів, анісової олії. До застосування лікарських засобів із використанням А. є протипоказання, зокрема анісова олія може спричинити алергію.

Лит.: Котов М. І. Рід Аніс — *Anisum Gaertn* // Флора УРСР : у 12 т. Київ, 1955. Т. 7; Методика проведення експертизи сортів рослин групи декоративних, лікарських та ефіроолійних, лісових на придатність до поширення в Україні / Ред. С. О. Ткачик. 2-ге вид., випр. і допов. Вінниця, 2017.

Л. В. Зав'ялова

Анісімов, Анатолій Васильович (15.06.1948, м. Южно-Сахалінськ, Сахалін. обл., тепер РФ) — вчений у галузі *комп'ютерних наук*, доктор фіз.-матем. наук (з 1984), засл. діяч н. і т. України (з 2005), чл.-кор. НАН України (з 2009). У 1970 закінчив мех.-матем. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) й почав працювати на ф-ті кібернетики цього ж ун-ту асистентом каф. теор. кібернетики, з 1971 — асистентом каф. теорії програмування. 1970

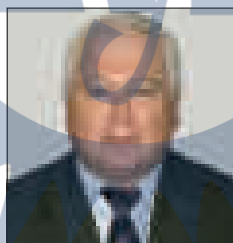
вступив до аспірантури і 1972 захистив канд. дис. З 1973 — старший викладач каф. матем. основ кібернетики, з 1974 — доцент каф. теорії програмування. 1976–1977 проходив стажування в *Стенфордському університеті*. З 1978 — доцент каф. теор. кібернетики, від 1980 — зав. каф. матем. лінгвістики. 1984 захистив докт. дис., отримав вчене звання професора й очолив каф. матем. інформатики. Від 2004 — декан ф-ту кібернетики (тепер ф-т комп'ют. наук та кібернетики) Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Наук. діяльність присвятив *інформації теорії, кодуванню теорії, криптографії та інтелекту штучному*. Працював у наук. напрямі «Рекурсивно паралельні перетворювачі інформації та їх використання». У межах алгоритм. теорії побудовано нові класи локальних алгоритмів на графах, алгоритми асоціативно-локального пошуку в *семантичних мережах*, перетворення рекурс. алгоритмів на ітеративні системи паралельного програмування, прискорювачі швидкодії обчисл. модулів для завдань *захисту інформації*, нові паралельні обчисл. архітектури. Розробив концепцію керуючих просторів, що призначена для адекват. завдання комутац. структур (Паралельні синхронні рекурсивно керовані системи, ПАРКС). На основі цієї концепції розвинуто ПАРКС-технологію програмування, орієнтовану на застосування в широкому класі паралельних обчисл. комплексів (мережі, спец. комплекси). Створив каф. матем. інформатики (1984). Народи та відзнаки: премії НАН України ім. В. М. Глушкова в галузі кібернетики (1994), ім. С. О. Лебедева в галузі обчислювальної техніки (2008); орден «За заслуги» III й II ступенів (відповідно 2009, 2018); Держ. премії України в галузі науки і техніки (2009), у галузі освіти (2018).

Пр.: Рекурсивные преобразователи информации. Київ, 1987; Информатика. Творчество. Рекурсия. Киев, 1989; Компьютерная лингвистика для всех. Мифы. Алгоритмы. Язык. Київ, 1990; Алгоритмічна теорія великих чисел. Київ, 2001; У с п і в а т. — Системи штучного інтелекту. Київ, 2000; Основи інформаційної безпеки та захисту інформації у контексті євроатлантичної інтеграції України. Київ, 2006; Програмування числових методів мовою Python. Київ, 2015.

Лит.: Анісімов Анатолій Васильович // Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Шляхами успіху / Авт.-упоряд.; О. Магвійчук, Н. Струк. Київ, 2006; Анісімов Анатолій Васильович // Академія наук вищої школи України / Редкол.: О. Г. Наконечний, А. С. Філіпенко, М. В. Стріха та ін. Київ, 2017; 70-річчя члена-кореспондента НАН України А. В. Анісімова // Вісник Нац. акад. наук України. 2018. № 6.

А. Я. Гладун

Анісімов, Володимир Владиславович (07.03.1947, м. Київ, тепер Україна) — математик, доктор фіз.-матем. наук (з 1975), професор (з 1978), чл.-кор. НАН України (з 1995), академік АН вищої школи України (з 1993), академік Інтернац. академії комп'ют. наук і систем (з 1993), член Міжнарод. статистич. ін-ту (з 1992), Міжнарод. т-ва Бернуллі (з 1993), Ін-ту матем. статистики США (з 1993), Королів. статист. т-ва Великої Британії (з 2002). У 1969 закінчив мех.-матем. ф-т Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), 1970 — аспірантуру при каф. *ймовірностей теорії та статистики математичної*, захистив канд. дис. 1975 захистив докт. дис. Працював у

Анісімов Анатолій Васильович

Анісімов Володимир Владиславович

Київ. нац. ун-ті ім. Т. Г. Шевченка: асистент (1969–1970), старший викладач (1970–1974), доцент (1974–1978), професор кафедри комп'ютерних наук та систем (1978). У 1978 заснував та до 1998 очолював каф. прикладної статистики та завідував лаб. ймовірно-статистич. методів ф-ту кібернетики цього ЗВФ. Працював на посаді професора (1998–2000), провідного наук. співробітника (2000–2002) цієї кафедри. 1998–2002 — водночас професор Білкенського ун-ту (м. Анкара, Туреччина). Від 2002 — директор, з 2010 — старший директор статист. науково-дослідницького відділу фарм. корпорації «ГлаксоСмітКлайн» («GlaxoSmithKline»; Велика Британія). Від квітня 2018 — гол. наук. співробітник Центру дизайну та аналізу транснац. біофарм. компанії «Амджен» («Amgen»; США, Велика Британія). Напрями наук. інтересів — статистика випадк. процесів, теорія стохаст. систем (див. *Стохастичність*), теорія систем мас. обслуговування, теорія надійності, стохаст. оптимізація, приклад. статистика. А. увів та дослідив новий клас стохаст. процесів — процеси з перемиканнями. Автор теорії асимптот. зниження вимірності та укрупнення станів широкого класу стохаст. систем із перемиканнями. Довів принцип усереднення та дифуз. *апроксимації* для процесів із перемиканнями; розробив нову методику статист. оцінювання, що ґрунтується на дослідженні асимптот. поведінки розв'язків стохаст. рівнянь та екстрем. точок випадк. функцій; розробив інновац. аналіт. статист. методологію для моделювання вибірки пацієнтів у багаточентр. клініч. випробуваннях, планування поставок ліків та процесів рандомізації. Один із засновників шк. теорії стохаст. систем і приклад. статистики в Київ. нац. ун-ті ім. Т. Шевченка. Під його наук. керівництвом захищено понад 20 дис. Лауреат Респ. премії ЛКСМУ імені М. Островського (1970), іменних премій АН України (1975); іменних премій АН вищої школи України (1995); удостоєний звання «Соросівський професор» (1996).

Пр.: Случайные процессы с дискретной компонентой. Пределные теоремы. Киев, 1988; Switching Processes in Queueing Models. London; Hoboken, 2008; Effects of Unstratified and Centre-Stratified Randomization in Multi-Centre Clinical Trials // Pharmaceutical Statistics. 2011. Vol. 10. Is. 1; Predictive Hierarchic Modelling of Operational Characteristics in Clinical Trials // Communications in Statistics: Simulation and Computation. 2016. Vol. 45. Is. 5; У співа в т. — Элементы теории массового обслуживания и асимптотического анализа систем. Киев, 1987; Стохастические сети обслуживания. Марковские модели. Киев, 1992; Modelling, Prediction and Adaptive Adjustment of Recruitment in Multicentre Trials // Statistics in Medicine. 2007. Vol. 26. Is. 27.

Лит.: 60-річчя члена-кореспондента НАН України В. В. Анісімова // Вісник Нац. акад. наук України. 2007. № 3; 70-річчя члена-кореспондента НАН України В. В. Анісімова // Вісник Нац. акад. наук України. 2017. № 3; Анісімов Володимир Владиславович // Академія наук вищої школи України / Редкол.: О. Г. Наконечний, А. С. Філіпенко, М. В. Стріха та ін. Київ, 2017; Анісімов Володимир Владиславович // Відділення інформатики НАН України. Історико-біографічний довідник. Київ, 2017.

Анісімов, Іван Іванович (рос. Анисимов, Иван Иванович; 16.02.1899, с. Глотівка, тепер Угранського р-ну Смоленської обл., РФ — 10.06.1966, м. Москва, тепер РФ) — літературознавець, док-

тор філол. наук (з 1953), чл.-кор. АН СРСР (з 1960). Походив із селян. родини. 1925 закінчив ф-т сусп. наук Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), 1928 — аспірантуру Ін-ту л-ри та мови Рос. асоціації наук.-дослід. ін-тів сусп. наук (РАНИОН). 1933–1938 працював зав. каф. л-ри Ін-ту червоної професури, зав. редакції іноз. л-ри Держлітвидаву, був членом редколегії журн. «Іноземна література» («Иностранная литература»). Від 1939 працював зав. відділу всесвіт. л-ри в Ін-ті світової л-ри ім. О. М. Горького АН СРСР. Учасник *Другої світової війни*, був у діючій армії. 1945 працював військ. кореспондентом газ. «Вісті» («Известия»). 1945–1948 — заст. голови у справах мист-в при Раді Народних Комісарів СРСР. З жовтня 1946 — член кафедри теорії та історії л-ри Академії сусп. наук при ЦК ВКП(б). 1948–1952 — гол. редактор журн. «Радянська література» («Советская литература») іноз. мовами. 1948–1952 — старший наук. співробітник, 1952–1966 — директор Ін-ту світової л-ри ім. О. М. Горького АН СРСР. Друкувався від 1927. Член Спілки письменників СРСР (з 1934). Особливу увагу в дослідженнях А. приділено літ. творчості франц. письменників: Р. Роллана, А. Барбюса та ін. Автор досліджень проблематики *реалізму* і становлення *соцреалізму* у світовій л-рі [«Нова епоха всесвітньої літератури» («Новая эпоха всемирной литературы»; 1966); «Руська класика і соціалістичний реалізм» («Русская классика и социалистический реализм»; 1976); «Сучасні проблеми реалізму» («Современные проблемы реализма»; 1977) та ін.]. Брав участь у розробленні наук. принципів видання 200-томної «Бібліотеки всесвітньої літератури» («Библиотека всемирной литературы»), у підготовці «Теорії літератури» («Теория литературы»; т. 1–3, 1964–1965) та «Історії багатонаціональної радянської літератури» («История многонациональной советской литературы»; т. 1–6, 1970–1974). Від 1960 був гол. редактором серії книг «Літературна спадщина» («Литературное наследство») Ін-ту світової л-ри. Нагороджений орденами Вітчизняної війни II ступеня (1945), Трудового Червоного Прапора (1954), медалями. Лауреат Премії імені В. Г. Белінського за книгу «Нова епоха всесвітньої літератури» (1967), Держ. премії СРСР за участь у підготовці багатотом. видання «Бібліотека всемирной литературы» (1978, посмертно).

Тв.: Новая эпоха всемирной литературы. Москва, 1966; Живая жизнь классики. Москва, 1974; Собрание сочинений: в 3 т. Москва, 1983–1985.

Лит.: Иван Иванович Анисимов (1899–1966) / Сост. А. В. Зайцева, Р. И. Кузьменко. Москва, 1976; Ревякина А. А. О социалистическом реализме // Рус. яз. и лит. для школьников. 2012. № 10; Карев В. М., Наринский М. М. Энциклопедическая хроника советской эпохи, 1917–1991: в 3 т. Москва, 2017. Т. 3: 1964–1991.

I. Д. Бажинова

Анісімова, Тетяна Валентинівна (17.04.1966, м. Свердловськ, тепер м. Єкатеринбург, РФ) — оперна співачка (сопрано), нар. артистка України (з 2004). Народилася в сім'ї опер. співаків. У віці 2 р. з батьками переїхала до м. Одеси. У дитинстві займалася балетом. 1992 закінчила Одеську консерваторію ім. А. В. Нежданової (тепер *Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової*) по класу професора Г. Попова-

Анісімов Іван Іванович

нової. 1992–2001 — солістка Одес. держ. театру опери та балету (тепер *Одеський національний академічний театр опери і балету*). Дебютувала там 1992 партією Тетяни в опері П. Чайковського «Євгеній Онегін». З 2001 — солістка *Національної опери України імені Тараса Шевченка*. У репертуарі співачки партії з бл. 30 опер: Тетяна, Ліза, Іоанна («Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Орлеанська дівка» П. Чайковського), Ольга («Русалка» О. Даргомижського), Земфіра («Алеко» С. Рахманінова), Катерина Ізмайлова («Леді Макбет Мценського повіту» Д. Шостаковича), Леонора, Аїда, Амелія, Єлизавета, Ельвіра, Леді Макбет («Трубадур», «Аїда», «Бал-маскарад», «Дон Карлос», «Ернані», «Макбет» Дж. Верді), Тоска, Чіо-Чіо-сан, Турандот, Манон («Тоска», «Мадам Баттерфлай», «Турандот», «Манон Леско» Дж. Пуччіні), Кармен, Джоконда в одноймен. операх Ж. Бізе та А. Понк'еллі, Сантуцца («Сільська честь» П. Масканьї), Недда («Паяци» Р. Леонкавалло) та ін. Виконала партію Б'янки на прем'єрі опери С. Меркаданте «Пеладжо» (2005; м. Хіхон, Іспанія), постановка якої була здійснена вперше після 140 р. забуття. Співала на опер. сценах Греції, Іспанії, Італії, Німеччини, Словенії, Хорватії, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Японії, на сцені Великого театру Росії. Виступала з сольними концертами в містах Баку (Азербайджан, 2002), Санкт-Петербурзі (РФ, 2002, 2004), Мінську (Білорусь, 2018), а також в Іспанії та Норвегії. У концертах виконує не лише оперні партії, а й *романси та народні пісні*. Співпрацювала з режисерами Дж. Дель Монако, М. Корраді (обидва — Італія), Ф. Замбелло (США), диригентами Р. Бенці (Франція), Е. Бонкомпані, Ф. Мастранджело (обидва — Італія), М. Летонія (Словенія) та ін. Партнерами на сцені були співаки В. Алексеев, В. Галузін (обидва — РФ), К. Альварес, А. Краус (обидва — Іспанія), П. Бурчуладзе, Б. Майсурадзе (обидва — Грузія) та ін. Бере участь в опер. фестивалях в Україні та за кордоном. Лауреат Міжнар. муз. конкурсу ім. М. В. Лисенка (1992, I премія, Гран-прі), Міжнар. співочого конкурсу «Альфредо Краус» (м. Лас-Пальмас, Іспанія, 1996, III премія), Міжнар. конкурсу вокалістів (м. Більбао, Іспанія, 1996, II премія), конкурсу «Голос України» (2000).

Лит.: Швачко Т. Примадонна столичної опери: народна артистка України, солістка Національної опери України Тетяна Анісімова // *Музика*. 2009. № 2; Почесні імена України — еліта держави : в 5 т. / Авт.-упоряд. Я. Білейчук. Київ, 2013. Т. 2.

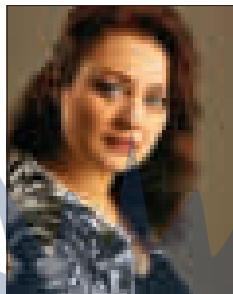
Анісов, Василь Фёдорович (21.03.1912, с. Павлівка, тепер Білопільського р-ну Сумської обл., Україна — 09.05.1974, м. Київ, Україна) — літературознавець, мистецтвознавець. 1937 закінчив Харк. пед. ін-т (тепер *Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди*). 1944–1952 — наук. співробітник *Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка* в м. Києві. Від 1967 працював заст. гол. ред. журн. «Українська мова і література в школі». Наук.-дослідницька діяльність А. сфокусована на творчості Т. Шевченка. Автор праць: «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1959) та «Від підмайстра до академіка» (1967; обидві — у співавт. з Є. Середою). Написав низку статей: «Автограф останнього вірша безсмертного Кобзаря» (1948); «Життя Суворова в ілюстраціях Тараса Шевченка» (1950); «Новий

факт з біографії Т. Г. Шевченка» (1953), «Т. Г. Шевченко і недільні школи» (1963) та ін.

Тв.: Новий факт з біографії Т. Г. Шевченка // *Вісник Акад. наук УРСР*. 1953. № 1; Т. Г. Шевченко і недільні школи // *Рад. шк.* 1963. № 11; *Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка*. 2-ге вид., допов. Київ, 1976. (у співавт.); *Від підмайстра до академіка*. Нарис про Шевченка-художника Київ, 1977. (у співавт.)

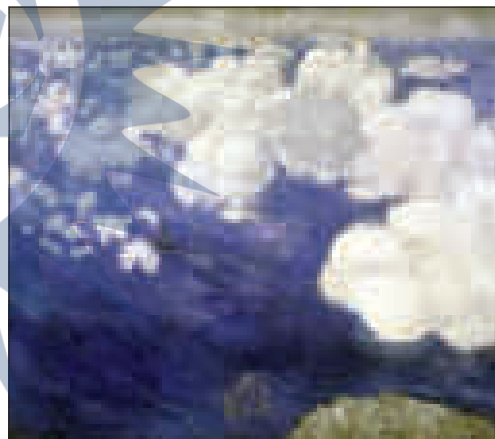
Лит.: Бородін В. Анісов Василь Федорович // *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. Київ, 2012. Т. 1; Анісов В. Ф. // *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України*. Путівник : в 4 вип. / Авт.-упоряд. С. Куц, О. Кульчій, Т. Малярчук та ін. Київ, 2014. Вип. 3.

О. В. Боронь

Анісімова Тетяна
Валентинівна

Анісфельд, Борис Ізраїлевич (справж. ім'я та по батькові — Бер Срулевич; 14.10.1878 м. Бельці, тепер Молдова — 04.12.1973, м. Нью-Йорк, шт. Коннектикут, США) — живописець, графік, сценограф. Нар. в сім'ї управителя маєтку. 1895–1900 навчався в Одеській худ. школі, 1901–1909 — у Петербур. Академії мист-в у класі батального живопису В. Ковалевського, згодом — у майстернях І. Рєпіна та Д. Кардовського. 1905–1908 створював ілюстрації для сатир. журн. «Пекельна пошта» («Адська почта»), «Жупел», «Сатирикон» та ін. Брав участь у виставках «Союзу російських художників» (1906–1910). У 1909

Анісфельд Борис Ізраїлевич.
Хмари над Чорним морем —
Крим, бл. 1906. Бруклінський
музей, м. Нью-Йорк, США

працював сценографом для «Російського балету» С. Дягілева. З 1910 — член об'єднання «Світ мистецтва» («Мир искусства»). 1917 отримав запрошення Бруклінського музею м. Нью-Йорка влаштувати виставку, виїхав до Японії, з 1918 жив у м. Нью-Йорку. Плідно співпрацював із театром «*Метрополітен Опера*», з 1921 також із Чиказькою оперою. 1929 переїхав до м. Чикаго, відтоді до 1957 викладав там у Худ. ін-ті. 1934–1965 керував літньою школою живопису в м. Сентрал-сіті (шт. Колорадо). Творчість А. багатожанрова. Дебютував як сценограф, оформивши виставу «Весілля Зобеїди» за Г. фон Гофмансталем (1907, театр В. Комісаржевської, реж. Вс. Мейєрхольд). Оформив балети для «Рос. балету» С. Дягілева: «Підводне царство» на музику М. Римського-Корсакова (1911), постановка «Рос. балету» С. Дягілева, «Ісламей» М. Балакірева (1912, *Марїнський театр*, балетмейстер М. Фокін), «Прелюди» Ф. Ліста, «Сім дочок Гірського Короля» А. Спендіарова (1912–1913, антреприза А. Павлової в м. Берліні), «Єгипетські ночі» А. Аренського (1913–1914, антреприза

повна версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

М. Фокіна в містах Берліні та Стокгольмі) та ін. Займався живописом у різних стилевих напрямках: писав реаліст. пейзажі («Наближення бурі», 1942), експресіоніст. полотна («Прометей», 1952), гротеск. картини («Контраст», 1941), фантаст. композиції («Червона кімната», 1947). У 1940–1950-ті виконав цикл картин на біблійні теми. Для творчості характерні ознаки *символізму*, прагнув створити особливу, ірреальну кольорову гаму («алхімія кольору»). Був противником абстракт. мистецтва.

Лит.: Крусанов А. В. Русский авангард: 1907–1932 (Исторический обзор) : в 3 т. Санкт-Петербург, 1996. Т. 1; Семёнова Н. Алхимия цвета. Творчество Б. И. Анисфельда // Наше наследие. 2002. Вып. 61; От символизма к авангарду: графика и скульптура первой трети XX века из собрания Марии Салиной и Сергея Кривошеева / Под общ. ред. Н. Семеновы. Москва, 2006; Савицкая А. И. Русские художники американского театра // Деятели американской культуры из Российской империи. Санкт-Петербург, 2009.

Анічкін Леонід Анатолійович

Анічкін, Леонід Анатолійович (05.06.1937, м. Київ, Україна — 07.12.2009, м. Київ, Україна) — кінорежисер, засл. діяч мист-в України (з 2008). Нар. у сім'ї актора. Закінчив 1958 Київ. театр. ін-т (тепер *Київський національний університет театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого*), 1963 — Вищі режисер. курси (м. Москва). 1974–1999 працював на студії «Київнаукфільм» (тепер Нац. кінематека України) та укр. телеканалів: КГТРК, ICTV, Перший нац. телеканал. У творчості А. увиразнюється два періоди: рад. та пострадянський. За рад. часу знято понад 25 фільмів на різні теми, важливі для нар. госп-ва країни, позбавлені ідеол. маркованості: «Ваш хід, ЕСМ» (1974), «Вартові погоди», «Погода та її прогнозування» (1975), «Зварювання вибухом» (1976), «Машинобудування України» (1976), «Скільки коштує врожай?» (1982), «Будівництво мостів» (1985) та ін. Попри акт. популяризацію різн. галузей госп-ва, звертався також до іст. тем: «Портрет на полотні» (1986), «Жива легенда століть» (1989), «Драй-Хмара. Останні сторінки» (1990) та ін. У пострад. період у творчості А. посилюється публіцист. начало. Знімав наук.-документ. фільми про визначні постаті України, залучаючи архів. матеріали: «Моя адреса: Соловки. Паска» про останні роки життя *Л. Курбаса*, «Моя адреса: Соловки. Тягар мовчання» про останні роки життя *М. Куліша* (обидва — 1991), «Перехрестя одного роду» (1992), «Невідомий Грушевський. Повернення. Протистояння. Розправа» (1999) «Тарас Шевченко. Надії» (1995), «Сім пострілів в Україну» (1999) та ін. У період роботи на укр. телеканалах був режисером телесеріалів та культурно-іст. програм: «Духовні скарби України», «Духовна спадщина», «Остання адреса» та ін.

Лит.: Брюховецька Л., Бондарчук Л., Собуцький М. На олтар болючої пам'яті (екранна галерея Леоніда Анічкіна, кінорежисера) // Кіно-Театр. 2007. № 4.

Анічков, Євген Васильович (рос. Аничков, Евгений Васильевич; 14.01.1866, м. Боровичі, тепер Новгород. обл., РФ — 22.10.1937, м. Белград, тепер Сербія) — літературознавець, літературний критик, фольклорист. Походив із дворян. родини. Від 1878 мешкав у м. Санкт-Петербурзі. 1886 вступив на іст.-філол. ф-т Санкт-Петербур. ун-ту (тепер *Санкт-Петербурзький державний уні-*

верситет), з якого 1887 відрахований за участь у студент. зібраннях. 1887–1889 відбував військ. службу в Україні, під час якої вивчав звичаї та обряди укр. селянства, записував пам'ятки усної нар. творчості, повір'я, легенди. 1892 закінчив Санкт-Петербур. ун-т. Учень *О. Веселовського*. Працював на посаді приват-доцента Київ. ун-ту Св. Володимира (1895–1901; тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) та Санкт-Петербур. (1902–1917) ун-ту. 1901 був одним зі співзасновників Рос. вищої школи сусп. наук у м. Парижі (разом із *М. Ковалевським*). 1904 захистив дис. «Весняна обрядова пісня на Заході та у слов'ян», за яку отримав Уваровську премію Імператор. академії наук (від 1917 — *Російська академія наук*). Працював приват-доцентом Санкт-Петербур. ун-ту (1902–1917). Водночас 1903–1916 — професор Петербур. психоневрол. ін-ту; паралельно викладав на Вищих жіночих курсах. Під час *Першої світової війни* 1914 добровольцем пішов на фронт, служив військ. цензором; 1917 був відряджений до франц. армії. Від 1918 жив у Югославії, викладав в ун-тах міст Белграда та Скоп'є. Досконало вивчав творчість *В. Шекспіра*, досліджував тогочасну зх. л-ру. Осн. предмет зацікавлення — вивчення слов'ян. релігії та мист-ва. Автор праць з історії рос. та західноєвроп. л-р, історії естетики, статей про літ. процес поч. 20 ст. Зробив вагомий внесок у дослідження слов'ян. етнології та вивчення давньої писемності й культури. У монографіях використовував твори укр. усної нар. поезії. Одна з гол. праць — «Язичництво і Давня Русь» («Язычество и Древняя Русь»; 1914), яка реконструє язич. світогляд та аналіз архаїч. форм дух. культури Русі. На підставі вивчення побуту, обрядів та ритуал. звичаїв укр. селянства в А. виникла власна концепція *язичництва*, згідно з якою сакрал. культи мали суто прак. значення.

Пр.: Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян : в 2 ч. Санкт-Петербург, 1903–1905; Язычество и Древняя Русь. Санкт-Петербург, 1914; Западные литературы и славянство : в 2 ч. Прага, 1926; К религиозным воззрениям наших шестидесятиников. Белград, 1931.

Лит.: Тищенко Р. Д. Аничков Евгений Васильевич // Русские писатели, 1800–1917 : в 5 т. Москва, 1989. Т. 1; Рычков А. Л. Разыскания А. Н. Веселовского по религиозному фольклору в критическом осмыслении Е. В. Аничкова 1920–1930-х гг. // Наследие Александра Веселовского в мировом контексте. Исследования и материалы. Москва; Санкт-Петербург, 2016.

І. Д. Бажинова

Анічков, Микола Миколайович (03.11.1885, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 07.12.1964, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — лікар, патоморфолог, доктор медичних наук (з 1912), професор (з 1920), академік АН (з 1939) і АМН (з 1944) СРСР, член 9 закордон. наук. академій і Королів. наук. т-в. Походив із дворян. родини. 1903 вступив до Імператор. Військ.-мед. академії (ВМА) у м. Санкт-Петербурзі. З 1909 працював там на каф. *патологічної анатомії*. 1912 захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора медицини на тему «Про запальні зміни міокарда (до вчення про експериментальний міокардит)», яку Т-во рос. учених у м. Петербурзі відзначило премією ім. М. М. Руднева. 1912–1914 стажувався в Німеччині (займався експеримент. патологією). З початком *Першої світової війни*

Анічков Євген Васильович

Анічков Микола
Миколайович

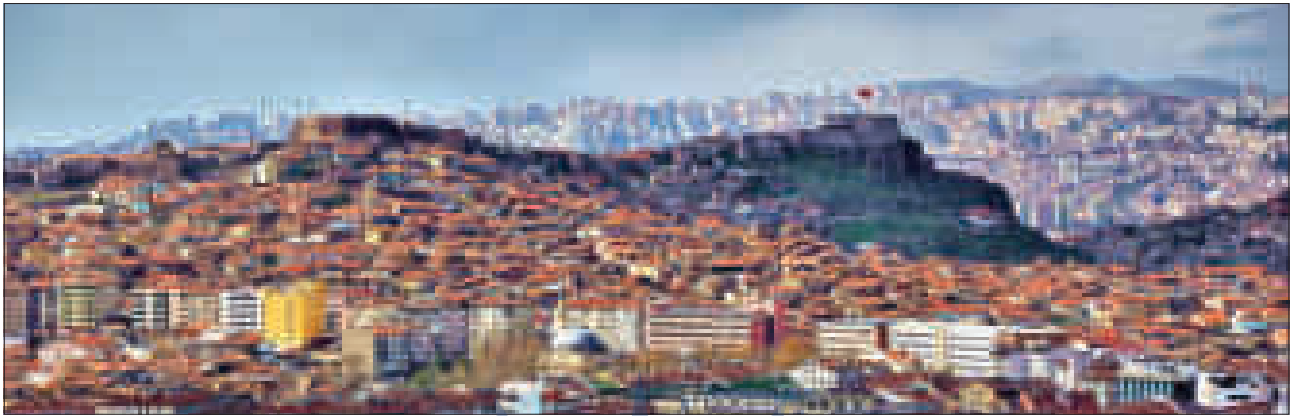
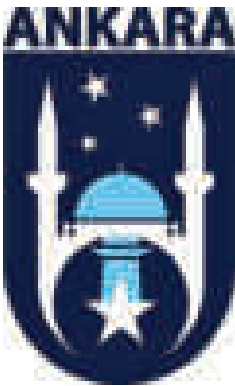
повернувся до м. Петрограда, був мобілізований та призначений старшим лікарем польового військ.-санітар. потягу (1914–1917). У 1920 став професором ВМА та очолив відділ патол. анатомії Ін-ту експеримент. медицини АМН СРСР, яким керував до 1964. Паралельно очолював каф. патол. фізіології (1920–1939), патол. анатомії (1939–1946) у ВМА, а також кафедру патол. анатомії в лікарні ім. І. І. Мечникова (1932–1936). Заснував Ленінград. школу патологів. У вересні 1941 був евакуйований разом із колегами з ВМА до м. Куйбишева (тепер Самара, РФ), потім — до м. Самарканда (тепер Узбекистан). 1943 А. обіймав посаду вченого секретаря в евакуйованій ВМА та очолював там кафедру заг. патології, на якій під його керівництвом вивчали військ. травматизм та захворювання, пов'язані з бойовими діями. Після повернення ВМА до м. Ленінграда навесні 1944 очолив там кафедру й відділ патол. анатомії в Ін-ті експеримент. медицини. Президент АМН СРСР (1946–1953). У 1954 повернувся до керівництва відділом патол. анатомії Ін-ту експеримент. медицини. Був депутатом Ленінград. міської ради, ВР РРФСР та ВР СРСР 2-го скликання (1946–1950), членом редколегій Гол. редакції «Великої радянської енциклопедії» («Большой советской энциклопедии»), журналів «Архів патології», «Патологічна фізіологія та експериментальна терапія», «Природа». Гол. проблематика досліджень А. та його школи пов'язана з вивченням серцево-судинної патології, патогенезу атеросклерозу, фізіології й патології ретикуло-ендотеліальної системи, розробленням проблеми аутоген. інфекцій, патології обміну речовин, закономірностей пухлин. росту, різних видів гіпоксії, патоморфології нервової системи при інфекціях, питань військ. та профес. патології. Уперше описав спеціаліз. міогістітарні клітини міокарда (у світовій спец. л-рі — «клітини Анічкова»), відкрив провідне значення холестерину в морфо- і патогенезі атеросклерозу. Наук. діяльність А. мала експеримент. характер. Наук. роботи присвячені патології судин, захисним пристосуванням орг-му, інфекц. патології, процесові загоєння ран, проблемі атеросклерозу. Під керівництвом А. розроблено спец. методику дослідження коронарних артерій серця (див. *Коронарні судини*). Досліджував також морфогенез кишкових захворювань, бруцельозу, туберкульозу, лепри, уперше отримав експеримент. модуль черевного тифу. А. — автор понад 260 наук. праць, серед яких перший у СРСР «Підручник патологічної фізіології» (1928) та монографія «Вчення про ретикуло-ендотеліальну систему» (1930). Лауреат Держ. (Сталінської) премії I ступеня (1942), яку отримав разом з О. Абрикосовим за наук. працю «Приватна патологічна анатомія. Частина 2. Серце і судини». Нагороджений 3 орденами Леніна, а також Орденом Червоного Прапора, Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, 20 медалями СРСР.

Пр.: Учебник патологической физиологии. Москва; Ленинград, 1928; Учение о ретикуло-эндотелиальной системе. Москва; Ленинград, 1930; Неврология и генетика : в 2 т. Москва; Ленинград, 1936; Морфология заживления ран. Москва, 1951. (у співавт.)

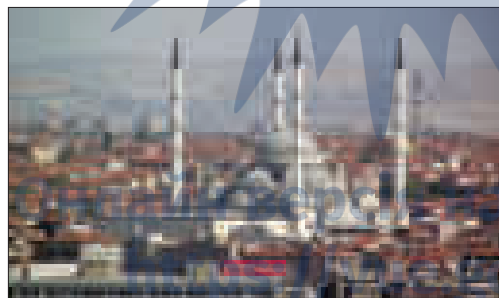
Лит.: Николай Николаевич Аничков / Сост. В. М. Распоповой. Москва; Ленинград, 1950; К 120-летию со дня рождения академика АН и АМН СССР Н. Н. Аничкова (редакционная) // Архив патол. 2005. № 5; Konstantinov I,

Mejevoi N., Anichkov N. Nikolai N. Anichkov and His Theory of Atherosclerosis // Texas Heart Institute Journal. 2006. Vol. 33. № 4; Аничков Н. М. Первооткрыватель в патологии. К 125-летию со дня рождения академика Н. Н. Аничкова // Вестник Рос. акад. наук. 2010. Т. 80. № 11; Лазебник Л. Б. К 125 летию со дня рождения Н. Н. Аничкова // Клинич. геронтол. 2011. № 1–2; Аничков Н. М. Н. Н. Аничков — крупный российский патолог, открывший значение холестерина в патогенезе атеросклероза // 12 очерков по истории патологии и медицины. Санкт-Петербург, 2013; Пигаревский П. В., Чирский В. С., Аничков Н. М. К 130-летию со дня рождения крупного патолога академика АН и АМН СССР Николая Николаевича Аничкова // Пат. физиол. и эксперим. терапия. 2015. № 3.
Г. І. Калінічева

Анкара — місто, столиця Туреччини, адм. центр однойменної провінції (ілу). Друге за величиною місто країни. А. розташована в центр. частині Туреччини, на Анатолійському плоскогір'ї (на висоті бл. 1 000 м над рів. м.). А. — одне з найдавніших міст Малої Азії, відоме як Ангора й Анкор. В період Римської імперії була значним торг. центром. До нашого часу збереглися колонна Юліана, руїни римського храму Августина і громад. лазень. Згодом ця тер. відійшла до Візантії, в 11 ст. її захопили сельджуки. На пагорбі Хісар були зведені мури, за якими розташоване «зовнішнє місто» — Орта-Кале, усередині нього — укріплене «внутрішнє місто» Іч-Кале, захищене дод. кільцевим муром (фрагменти оборонних споруд збереглися). Від 14 ст. — у складі Османської імперії. 1402 поблизу міста відбулася Ангорська битва між військами османського султана Баязида I й Тамерлана. На початку 20 ст. А. була невеликим містом порівняно з містами Константинополем (тепер м. Стамбул) і Смірною (тепер м. Ізмір). Після розпаду Осман. імперії стала центром боротьби за створення нової держави під проводом М. К. Ататюрка. 1923 А. проголошена столицею Туреччини. Тоді тут мешкало бл. 30 тис. осіб. Клімат континентальний, посушливий, із жарким сухим літом і холодною, порівняно сніжною зимою. Серед. т-ра січня — -1 °С, липня — +24 °С (удень може сягати позначки +30 °С і вище). Річна норма опадів становить бл. 415 мм, найбільше випадає у квітні — травні та грудні — січні. Заг. кількість нас. — 4 млн 220 тис. осіб (2019, оцінка). А. разом із навколишніми містами та селищами формує міську агломерацію. У нац. структурі населення переважають турки (понад 95 %). За статевими групами (2011, перепис): чоловіки (49,9 %), жінки (50,1 %). Щорічний приріст населення становить бл. 1 %. А. — другий за величиною (після м. Стамбула) екон. центр Туреччини. В А. знаходяться Великі нац. збори Туреччини — парламент країни, мін-ва й відомства, Центр. банк Туреччини, управління держ. корпорацій. У місті також розташ. командування Збройних сил Туреччини, Військ. академія та ін. військ. навч. заклади, Нац. ін-т електроніки та криптології, підприємства ВПК із вир-ва озброєння та електроніки. Осн. галузі пром-сті: металообробна та машинобудівна (електротех., с.-г., підйомно-транспортне машинобудування), хім., легка (вовняна, швейна), харчова. 2014 створено найбільший у Туреччині інноваційний парк — «Технопарк Анкара». Сфера послуг орієнтована на обслуговування держ. установ. А. — важливий фін. центр країни, тут розташовані штаб-

Анкара. Міський пейзаж

Анкара. Герб

квартири вел. банків «Зіраат Банк» («Ziraat Bankası»), «Халкбанк» («Halkbank»), «Ілбанк» («İlbank»). Багато закладів торгівлі і громад. харчування, ательє, малих буд., ремонтних і сервісних підприємств. А. є важливим трансп. вузлом центр. частини Туреччини: знаходиться на перетині магістральних автошляхів і залізниць, що з'єднують м. Стамбул зі сх. регіонами, а також середземноморське й чорноморське узбережжя Туреччини. 2010 відкрите швидкісне залізничне сполучення на ділянках А. — Стамбул і А. — Кони. Міжнар. аеропорт Есенбога — четвертий за пасажирообігом у Туреччині (15,8 млн пасажирів, 2017). Міськ. транспорт представлений автобусами й мікроавтобусами. Працює метрополітен (відкрито 1996). Є підвісна канатна дорога, довж. — бл. 3,2 км. У місті розташовується низка провідних ЗВО: Ун-т А. (засн. 1946), Ун-т Гаджеттепе (1967) з мед. центром, Середньо-Східний тех. ун-т (1956) та ін. Також є військові навч. заклади. Функціонує Нац. бібліотека. Є Держ. театр опери та балету (1949). Серед музеїв —

Анкара. Мечеть Коджатепе

Музей анатолійських цивілізацій (1921), Етнографічний музей А. (1930), Держ. музей живопису та скульптури (1980). Багато мечетей, найвідоміші — Коджатепе (будувалася 1967–1987), Хаджі Байрам (1428), Меліке Хатун (2017). Ін. відомі споруди — Аниткабір, мавзолей М. К. Ататюрка (1944–1953); будівля Великих нац. зборів Туреччини (1938); телевежа Атакуле заввишки 125 м (1989). Багато парків і відкритих громад. просторів. Стадіон «Анкара Арена» вміщує 10,4 тис. глядачів. Баскетбольна арена «АСКІ Спорт Холл» (6 тис. місць) приймала чемпіонат Європи з баскетболу 2001; тут виступають чоловічі баскетбольні клуби «Орманспор» і «Тюрк Телеком», жіночий «Університет Чанкая». А. є менш популярною серед іноз. туристів, ніж ін. міста держави (зокрема м. Стам-

бул). До столиці переважно приїждять громадяни Туреччини. Серед найвідвідуваніших місць — фортеця Кале, мечеті, бульвар Ататюрка та вул. Салман із крамницями ремісників, парк розваг «Країна див Євразії». Поблизу А. — природні парки з мінер. джерелами. А. — місто-побратим Києва (з 1993).

Лит.: Ergener R. About Turkey: Geography, Economy, Politics, Religion, and Culture. Santa Fe, 2002; Ульянов Н. Ю. Экономическая география Турции. Москва, 2008; Geography of Ankara — Neighbourhoods of Ankara, Streets in Ankara, Cinnah Caddesi, Ankara River, Ulus, Ankara, Batkent, Gzelkent, Etimesgut. Memphis, 2010; Transforming Socio-Natures in Turkey Landscapes, State and Environmental Movements / Ed. by O. Inal, E. Turhan. London, 2019.

К. В. Мезенцев

А́нкер (нім. Anker, від лат. ancora, грец. ἀγκύρα — якір, з ἀγκύλος — зігнутий, кривий) — 1) Деталь (стрижень) для скріплення частин будівель, інженер. споруд чи *гірських порід*. Різновидами А. є анкерні болти, анкерні зв'язки в з'єднаннях із гарантов. натягом тощо. Осн. елементи А. — стрижень, опорна плита, натяжна гайка. Застосовують сталеві (арматур. та канат.), залізобет., полімер. та дерев'яні А. Розрізняють замкові конструкції А., які закріплюють переважно на кінці стрижня (розпірні А.) та беззамкові, які закріплюють по всій довжині стрижня скріплювальними сумішами (сталеполімерні, сталецементні А.). Принцип роботи А. полягає у зв'язуванні, *армуванні* породних шарів або частин споруди.

2) Подібна до якоря деталь годинникового механізму, сполуч. ланка між *маятником* або *балансом* і спуск. колесом. А. передає маятнику порції енергії для підтримування коливань і одночасно перетворює його колів. рух на рівномір. обертання колісної системи годинника. А. виготовляють зі сталі або латуні, їх кінцеві ділянки — зі штуч. рубіна.

Див. також *Анкерування*.

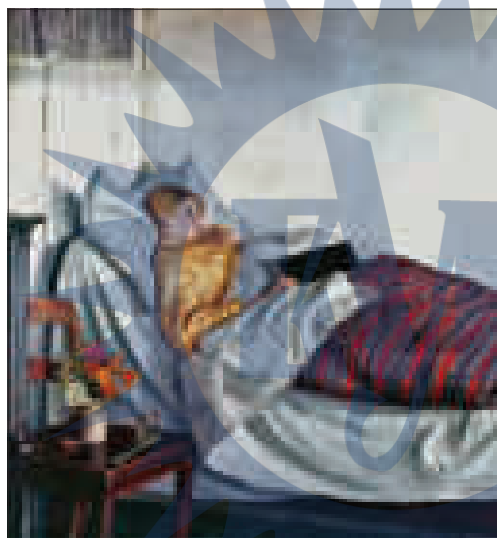
Лит.: Пилуныров В. Н. История часов с древнейших времен до наших дней. Москва, 1982; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Гайко Г. І. Конструкції кріплення підземних споруд. Алчевськ, 2006; Булат А. Ф., Попович І. М., Вівчаренко О. В. та ін. Технологія анкерного кріплення гірничих виробок на шахтах України: стан і перспективи // Уголь України. 2014. № 2; Загребя В. П., Малачковська Р. І., Олійник Ю. Г. та ін. Протизсувне анкерне кріплення // Сучас. технології, матеріали і конструкції в буд-ві. 2018. № 1.

Г. І. Гайко

Анкер. Анкерний болт

Анкер, Мікаель Пётер (дан. Ancher, Michael Peter; 09.07.1849, м. Рутскер, о. Борнхольм, Данія — 19.09.1927, с-ще, тепер м. Скаген, регіон Північна Ютландія, Данія) — художник, представник *імпресіонізму*, засновник Скагенської школи живопису. Нар. в сім'ї торг. агента. Навчався в школі в м. Ренне. У 16 р. почав працювати помічником клерка в маєтку Кале неподалік м. Ронде на п-ові Дюрсланді, у вільний час відвідував уроки малювання. 1870 переїхав до м. Копенгагена. Навчався в рисувальній школі В. Нільсена, 1871–1875 — у Королів. Академії мист-в у майстерні П. С. Крайера. 1874 на запрошення худ. К. Й. В. Мадсена, разом із яким він вчився, уперше поїхав улітку до рибал. с-ща Скагена, де збиралася спільнота художників для малювання з натури. Того ж року відбувся худ. дебют А., після якого він поїхав до м. Парижа, де

Анкер Мікаель Петер.
Хвора дівчина, 1882.
Державний музей мистецтв,
м. Копенгаген, Данія

навчався у П. С. *Пюві де Шаванна*. 1875 повернувся до с-ща Скагена та приєднався до колонії художників. Згодом постійно мешкав там і займався творчістю. Брав участь у створенні місц. музею, який відкрито вже після смерті митця. Провідний мотив творів А. — боротьба людини зі стихією. Багато картин присвячено життю ютланд. рибалок. Напр., на картині «Чи обійдуть вони мис?» (1880) група рибалок біля моря стривожено очікує повернення корабля. Картина відома також тим, що її 1885 купив король Данії *Кристіан IX*. На картині «Рибалки витягують сіті» (1883) художник показав спільне зусилля групи людей, що перетворюється на єдину могутню силу. А. не оминав увагою і сцени сільського побуту та життя аристократів. Писав також портрети членів своєї родини й мешканців с-ща Скагена. А. вважають засновником данського імпресіонізму. Він створив власний стиль, працюючи на перетині *реалізму* та імпресіонізму. Зображуючи рибалок, художник виступав як реаліст, а картинам, що відтворюють мор. стихію, притаманні риси імпресіонізму. А. застосовував складне освітлення та особливий колорит. Імпресіоністич. пошуки увиразнені в полотнах початку 20 ст., зокрема серії «Жінки та море». Автор картин: «Рибалки на березі в Скагені. Поділ улову» (1875), «Хвора дівчина» (1882), «Літній день в морі» (1894), «Сніданок

акторів» (1902), «Дружина рибалки» (1920) та ін. Твори А. зберігаються в Держ. музеї мист-в, Зібранні Гиршпрунга (обидва — м. Копенгаген), Худ. музеї в м. Рібе, Худ. музеї м. Скагена та ін. колекціях. У будинку художника в м. Скагені відкрито музей (1967). Лауреат премії Й. Нойхаузена (1877). Нагороджений медаллю Екерсберга (1889). Кавалер ордена Данеброг (1894). А. разом із дружиною художницею А. Анкер були зображені на купюрі 1 000 данських крон серії 1997 (серія вийшла з обігу 2009).

Лит.: Fabritius E. Michael Ancher og de moderne Gennembrud 1880–1890. Skagen; København, 1999; Энциклопедия пейзажа. Москва, 2002; Anna og Michael Ancher — Breve og fotografier 1866–1935 : in 6 bd. København, 2018; Vejlbj A. Michael Ancher and the Women of Skagen. Skagen, 2018; Импрессионизм в Скандинавии: В нордическом стиле // Жукова А. В. Как читать и понимать импрессионизм. Интенсивный курс. Москва, 2019.

Анкерування (нім. Anker, від лат. ancora, грец. ἄγκυρα — якір, з ἄγκυλος — зігнутий, кривий) — 1) У гірництві — кріплення гірн. виробок або зміцнення гірських (грунтових) масивів *анкерами*. А. порід покрівлі, боків і підшови гірн. виробок застосовують для підвищення їхньої стійкості, зменшення зміщень довколишніх порід і гірн. тиску. За схемами роботи виділяють «підшивання» анкерами слабких шарів покрівлі виробки до міцних порід осн. покрівлі; «зшивання» анкерами в єдине ціле тонкошаруватої текстури порід покрівлі; стискання анкерами тріщинуватих порід покрівлі блочної структури для збільшення сил тертя вздовж тріщин і послаблень; формування в покрівлі навколо щільно встановлених сталеполімер. анкерів системи штуч. опор, які взаємно перетинаються. Осн. елемент А. — метал, залізобетон., полімер. чи дерев'яний стрижень (анкер), закріплений у шпурі за допомогою замків чи скріплювальних сумішей або вдавлених у масив. Складниками А. є опор. плити, підхвати та міжанкерна огорожа (зазвичай — стал. дротяна сітка). Найпоширенішими при кріпленні гірн. виробок є сталеполімер. анкери, монтаж яких передбачає буріння *шпuru*, вкладання в нього *ампул* із компонентами скріплювальної суміші (синтет. смоли й затужавлювачі), введення та обертання стал. стрижня, який руйнує оболонки ампул і перемішує суміш, що забезпечує високу *адгезію* до стінок шпuru та матеріалу стрижня, встановлення на усті шпuru опор. плити й притискання її гайкою на кінці анкера. Носійна здатність замкового анкера становить зазвичай 50–100 кН, сталеполімер. анкера — 150–300 кН, канат. анкера — до 600 кН. Для А. широко застосовують анкероустановники, які забезпечують буріння шпuru й мех. монтаж анкера протягом 3–5 хв.

2) У буд-ві — закріплення обладнання, трубопроводів та елементів буд. конструкцій анкерами, розрахов. на сприймання навантаження й передавання його опор. пристрою. А. стрижнів *арматури* з період. профілем у моноліт. залізобетон. конструкціях здійснюють переважно: у вигляді прямого закінчення стрижня (пряме А.); з відгином на кінці стрижня (лише для розтягнутої арматури); приварюванням або установкою попереч. стрижнів; застосуванням спец. анкер. пристроїв на кінці стрижня тощо.

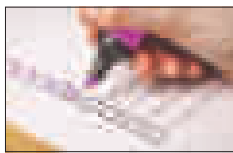
Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Гайко Г. І. Конструк-

ції кріплення підземних споруд. Алчевськ, 2006; Лівінський О. М., Курок О. І., Пшінько О. М. та ін. Будівельні матеріали та виробы. Київ, 2016.

Г. І. Гайко

Анкета́ (франц. enquête — розслідування, від лат. inquirere — шукати) — перелік запитань і тверджень, представлений у вигляді стандартизованого за змістом і формою опитувальника, що використовується як дослід. інструмент у *анкетуваннях* (соціол., політолог., психол., медійних та ін. дослідженнях). Є інструментом проведення відповід. кадрових, статистич. досліджень, робочим матеріалом для узагальнень різн. призначення. Видом А. є, напр., листок обліку кадрів, що особа заповнює при працевлаштуванні. Якість А. визначається насамперед відпрацьованістю її формулювань. А. класифікують за різн. критеріями. За змістом і формою запитань: відкрита А. (запитання поставлено у відкритій формі); закрита А. (запитання в закритій формі); комбінована А. За способом і місцем заповнення: пряма А. (заповнюють у присутності *анкетера*); домашня А. (за відсутності анкетера). За способом розповсюдження: роздавальна А., поштова, пресова, електронна А. Структурні елементи А.: а) вступна частина — містить дані, що ідентифікують саму А., а також осн. положення: тема опитування, назва орг-ції, що проводить дослідження; дата, час і місце проведення анкетування; звернення до респондентів; інструкції щодо заповнення та повернення А., вказівка на анонімність опитування та використання його результатів лише в наук. цілях; б) осн. частина — містить здебільшого три блоки запитань: прості, нейтр. за змістом запитання; складніші й найважливіші запитання, що потребують аналізу, зосередженості, уваги; прикінцеві запитання, спрямовані на зняття психол. напруженості в респондента, а також на переконання в тому, що він долучився до суспільно корисної справи; в) класифікаційна частина — складається з блоку запитань, що розкривають осн. характеристики особистості респондента: соц.-демогр., освітньо-проф., етнічні, культ. (стать, вік, сімейний стан, умови і місце проживання, рідна мова, ставлення до релігії, рівень освіти та проф. підготовки, місце і стаж роботи тощо); г) завершальна частина — містить подяку респондентові за участь у дослідженні. Під час розробки композиції А. зважають на те, що час на її заповнення не має перевищувати 40–50 хв. Зібрані А. нумерують (кодуєть), перевіряють їхню заповненість, вираковують неналежно заповнені. Підсумковий масив А. підлягає мат.-статистич. обробленню, оскільки А. властивий високий ступінь формалізації та стандартизації. Підрахунок відповідей на запитання А. та подальший їх аналіз уможлиблює виявлення кількісно-якісних характеристик об'єкта, явища чи процесу, що досліджувалися.

Лит.: Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. Київ, 1998; Добренєков В. И., Кравченко А. И. *Фундаментальная социология* : в 15 т. Москва, 2004. Т. 2: *Эмпирическая и прикладная социология*; Ядов В. А. *Стратегия социологического исследования*. Описание, объяснение и понимание социальной реальности. 3-е изд. Москва, 2007; Добренєков В. И., Кравченко А. И. *Методы социологического исследования*. Москва, 2008; Лукашевич Н. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. І. *Соціологія.*

Анкета

Анкетіль Жак

Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій. 2-ге вид. Київ, 2014.

М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко

Анкете́р (франц. enquêteur, від enquête — розслідування, з лат. inquirere — шукати) — особа, яка здійснює збір соціол. інформації методом *анкетування*.

Анкеті́ль, Жак (Anquetil, Jacques; 08.01.1934, с. Монт-Сент-Енья, тепер деп. Приморська Сена, регіон Нормандія, Франція — 18.11.1987, м. Руан, похований у с. Канкампа, тепер регіон Нормандія, Франція) — спортсмен, велогонщик. Походив із родини муляра. У 14 р. навчався в тех. колежі в м. Соттевілль, розташов. за 15 км від його села, до якого діставався велосипедом. Відтоді захопився велоспортом, займався в аматор. клубі м. Соттевілль. Після закінчення навчання в колежі деякий час працював за фахом слюсарем-фрезерувальником. 1952 став чемпіоном Франції в шосейних велоперегонах серед аматорів і бронз. призером *Літніх Олімпійських ігор 1952* у м. Гельсінкі в команд. змаганнях. Уперше взяв участь у велоперегонах «*Тур де Франс*» 1957 (виграв їх). Згодом став першим, хто вигравав ці велоперегони 5 разів (1957, 1961–1964). Спеціалізувався на велоперегонах із роздільним стартом, 9 разів вигравав Гран-прі нації (1953–1958, 1961, 1965, 1966). Будував перемоги на багатоден. велоперегонах, спираючись на свої якості роздільника, а також на тактику, контролюючи супротивників на гір. етапах. Це дозволило йому стати першим, хто перемагав у всіх 3 великих турах («*Тур де Франс*», «*Джиро д'Італія*», «*Вуельта Іспанії*»). Крім нього, це зробили лише Ф. Джимонді (Італія), Е. Меркс і В. Іно (Бельгія) та А. Контадор (Іспанія). Окрім 5 перемог на «*Тур де Франс*», А. двічі здобував перемоги на «*Джиро д'Італія*» (1960, 1964) і одного разу — на «*Вуельті*» (1963); загалом на цих трьох турах він виграв 23 етапи. 1961 на «*Тур де Франс*» він від першого до останнього етапу був лідером ген. класифікації. Перемагав також на ін. багатоден. велоперегонах: «*Париж — Ніцца*» (1957, 1961, 1963, 1965, 1966), «*Критеріум Дофіне Лібере*» (1963, 1965). Вигравав кілька класич. одноденних перегонів: «*Гент — Вевельгем*» (1964), «*Бордо — Париж*» (1965), «*Льєж — Бастонь — Льєж*» (1966) та ін. Загалом здобув 184 перемоги. 1956 встановив світ. рекорд у перегонах — 46,159 км за годину. 1967 покращив свій результат — 47,493 км за годину, але новий рекорд не було зараховано через відмову А. пройти *допінг-контроль*. Першим відкрито говорив про вживання *допінгу* велосипедистами. Завершив спорт. кар'єру 1970. Згодом працював кореспондентом газ. «*Екіп*» («*L'Équipe*»), консультантом на радіо й телебаченні («*Ероп-1*», «*Антенн-2*» та ін.), директором перегонів «*Париж — Ніцца*», Середземномор. туру, спорт. директором збірної команди Франції. Працював також на власній фермі у с. Невільль-Шант-д'Вузель. Автор біогр. книжки «*Спаляючі етапи*» («*En brûlant les étapes*»); 1966). Кавалер ордена Почесного легіону (1966), отримав почес. звання «*Слава спорту*», «*Чемпіон чемпіонів*», які присуджує газета «*Екіп*», «*Міжнародний спортсмен року*» від Бі-Бі-Сі (BBC; 1963). Премія А. Дойча Академії спорту (1957, 1963), трофей Е. Жантіля за досягнення у велоспорті за рік (1953, 1960, 1963).

Та.: En brulant les etapes. Paris, 1966.

Пр.: Cyclisme: compétitions, loisirs. Paris, 1975. (у співавт.); Р о с . п е р е к л . — Велосипедный спорт. Москва, 1979. (у співавт.)

Лит.: Laget S. La saga du Tour de France. Paris, 1997; Fournel P. Anquetil tout seul. Paris, 2012; Taelman R. Les 100 plus grand sportifs de tous les temps. Waterloo, 2015; Pédrón F., Meynadier R. Jacques Anquetil, l'histoire d'un geant. Paris, 2017.

С. В. Глухова

Анкетування — вид опитування, у ході якого використовується друков. чи електрон. анкета як комунікац. засіб зв'язку між дослідником і респондентом; оперативний метод збирання первин. інформації про суб'єктивні та об'єктивні аспекти сусп. та індивід. життя. Метод А. застосовується здебільшого для опитування знач. груп людей, які мешкають на вел. території. Процес А. є регламентов. процедурою, що здійснюється за планом дослідження — від накреслення мети, завдань і етапів до аналізування зібраних емпірич. даних, оприлюднення висновків та рекомендацій. Метод А. найактивніше застосовується в соціології, політології та психології. Анкетні опитування проводяться також у контексті соц.-екон., маркетингових, соціокомунікац., орг.-управлінських, пед. та ін. соц. досліджень. Шляхом А. вивчають політ. погляди *електорату*; рівень довіри населення до владних ін-тів; аспекти соц. самопочуття груп населення; ціннісні преференції та орієнтири різних верств; соц.-психол. характеристики; мотиви поведінки індивідів і соц. груп; рівень обізнаності та потреби споживачів та ін. А. класифікують за різн. критеріями. Залежно від кількості опитуваних: індивідуальне, групове, аудиторне, масове. За способом розповсюдження анкети: роздаткове, поштове, пресове, онлайн-А. За формою спілкування *анкетера* й респондента: очне, заочне. За повнотою охоплення респондентів: суцільне, вибіркове. Анкетне опитування проводиться в кілька етапів: а) визначення теми, формування програми дослідження; розроблення анкети; проведення навчання анкетерів; орг-ція пілотажного (пробного) опитування; внесення коректив у програму та анкету; розмноження анкети; б) відпрацювання орг.-методич. аспектів А.: конкретизація місця і часу проведення, попереднє інформування опитуваних про завдання та використання результатів, визначення порядку централізов. збирання заповнених анкет; в) проведення А. та збирання первин. інформації; підготовка зібраних даних до оброблення (кодування відкритих питань, вибракування непридат. анкет); матем.-статист. опрацювання отриманих даних за допомогою спец. комп'ютер. програм: Microsoft Excel, SPSS Statistics, Statistika, Vortex, Interro-SL, PolyAnalyst тощо; г) аналіз результатів анкет. опитування; підготовка та обговорення поперед. й підсумкового звітів; презентація результатів А. та вироблення на їх основі відповід. рекомендацій. Осн. переваги А.: мінімізація впливу дослідника на респондента; можливість за короткий час опитати вел. кількість людей; можливість отримати інформацію про минулі, актуальні та майбутні події; більша придатність результатів А. до мат. оброблення; порівняна орг. та комунікац. нескладність А. (порівняно, наприклад, з інтерв'юванням); незнач. матер. витрати на проведення анкет. опи-

тування. Недоліки: брак допомоги респондентів з боку дослідника під час опрацювання анкети (у разі заочного А.); неможливість контролювати вплив на респондента його найближчого соц. оточення; залежність від репрезентатив. вибору та суб'єктив. чинників (небажання респондентів надавати правдиві відповіді, їх кваліфікація і необдуманість); неможливість опитати всіх представників вибіркової сукупності, якщо А. має вибірк. характер; залежність надійності та достовірності інформації від репрезентативності вибірки.

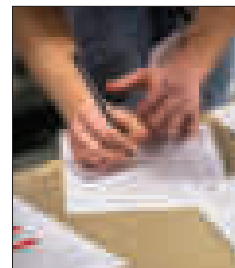
Лит.: Рукавишников В. О., Паниотто В. И., Чурилов Н. Н. Опросы населения. Москва, 1984; Ноэль Э. Массовые опросы. Введение в методику демокопии / Пер. с нем. Москва, 1993; Девятко И. Ф. Методы социологических исследований. Екатеринбург, 1998; Добренков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология : в 15 т. Москва, 2004. Т. 2: Эмпирическая и прикладная социология; Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение и понимание социальной реальности. 3-е изд. Москва, 2007; Добренков В. И., Кравченко А. И. Методы социологического исследования. Москва, 2008; Лукашевич Н. П., Туленков М. В., Яковенко Ю. I. Социология. Основы заглавной, специальных и галузевых теорий. 2-ге вид. Київ, 2014.

М. В. Туленков, Ю. I. Яковенко

Анкілоглосія (від грец. *ἀγκύλος* — кривий і *ἄλωσα* — язик) — вроджене вкорочення вуздечки *язика*, що обмежує його висовування. Місц. ознаки: язик звичайних розмірів, рухи його обмежені. Вузdechка *язика* коротка, представлена дублікацією *слизової оболонки* або щільним сполучнотканин. тяжем, місця прикріплення її зміщені зовнішньо. Іноді вуздечки майже немає; язик зрослий з порожниною рота, що спричиняє його контрактуру. У дітей старш. віку А. призводить до відставання в рості ниж. щелепи, формування дистального прикусу, неправильного розташування зубів фронтальної групи ниж. щелепи. Нерідко виражені явища локал. *пародонтиту* в ділянці згаданої групи зубів: ясна набряклі, легко кровоточать, відстають від шийок зубів, зубоясневі кишені з нальотом і неприєм. запахом тощо. Лікування консервативне: дітям із короткою тонкою вуздечкою *язика* у віці 3–6 р. спочатку показана міогімнастика, яка сприяє розтягненню вуздечки та збільшенню рухомості *язика*. Лікування хірургічне: у разі неефективності консерватив. лікування — пластика вуздечки *язика* з обов'язковим проведенням міогімнастики в післяоперац. періоді. За наявності щільного широкого тяжа проводять френулопластику за О. О. Лімбергом (Z) або И. Ф. Діффенбахом (V-Y). Френулотомія — поперечне перетинання складки слиз. оболонки за умови тонкої вуздечки. Лікування медикаментозне: у післяоперац. періоді призначають знебол. препарати, здійснюють антисепт. обробку порожнини рота.

Дж.: Про затвердження Протоколів надання медичної допомоги за спеціальностями «ортопедична стоматологія», «терапевтична стоматологія», «хірургічна стоматологія», «ортодонція», «дитяча терапевтична стоматологія», «дитяча хірургічна стоматологія»: Наказ МОЗ України № 566 від 23.11.2004 // Міністерство охорони здоров'я України. Київ, 2004.

Лит.: Rogers R. S. III, Bruce A. J. The Tongue in Clinical Diagnosis // Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology. 2004. № 18 (3); Hogan M., Westcott C.,

Анкетування

Griffiths M. Randomized, Controlled Trial of Division of Tongue-Tie in Infants with Feeding Problems // Journal of Paediatrics and Child Health. 2005. № 41 (5–6); Wallace H., Clarke S. Tongue Tie Division in Infants with Breast Feeding Difficulties // International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology. 2006. № 70 (7); Бережний В. В., Романкевич І. В. Мікроаномалії розвитку ротової порожнини: патологія вуздечки язика // Соврем. педиатрия. 2011. № 1; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : в 3 т. Вінниця, 2018. Т. 2.

Анкілоз (від грец. *αγκύλος* — кривий, зігнутий) — стан обмеженої рухомості або повного знерухомлення *суглоба* внаслідок зрощення суглоб. поверхонь. При А. між поверхніми суглоба виникає фіброзна, хрящова або кісткова спайка, що заповнює порожнину суглоба (повністю або частково). А. може розвиватися в результаті впливу низки чинників, зокрема запального, дегенератив. та атрофіч. генезу, хроніч. інфекц. захворювань, наслідків хірургічного втручання, травм суглоба, особливо які супроводжуються виникненням *гемартрозу* або ускладнюються інфекцією. Гемартрози з подальшим розвитком зрощення суглоба — типове ускладнення *гемofilії*. Пусковим фактором до розвитку А. є знерухомлення суглоба під час лікування переломів кісток кінцівок, коли гіпс накладається на тривалий час або пацієнт перебуває на скелетній витяжці. А. розвивається при таких захворюваннях, як *от артрит* і *бурсит*, особливо гнійних і хронічних, що мають тривалий перебіг, а також при *артрозі*, що становить деформацію суглоба на тлі руйнування хрящ. тканини (при вікових змінах, надмір. фіз. навантаженнях). Розрізняють А. кістковий (справжній), хрящовий (переважно вроджений) і фіброзний (рубцевий). Відповідно до розташування зрощень розрізняють А. центральний і периферичний, частковий і повний. Правдивий А. формується на тлі хроніч. запалення і руйнування суглоба (при артрозі), при важких інфекц. артритах (з накопиченням гною) — хрящ руйнується, на його місці утворюється кістк. тканина, що заповнює проміжок між суглоб. поверхніми, перешкоджаючи зміщенню одна проти одной. Стан гострого запалення, інфекція, кров у порожнині суглоба, що призводять до розростання фіброз. тканини навколо і всередині суглоба та порушує нормальне його функціонування, називають хибним А. Прогресування А. супроводжується появою таких симптомів: нерухомість суглоба, поява больов. відчуття під час рухів, зростання або наростання кістк. тканини в ділянці суглоба. Діагностика здійснюється за допомогою *рентгенографії* суглобів, ультразвуку, дослідження, *томографії магнітно-резонансної*, комп'ютерної томографії. Лікування А. передбачає консерватив. та хірург. методи. За відсутності лікування це захворювання здебільшого призводить до зрощення суглоб. поверхонь.

Лит.: Носков С. М. Болезни суставов. Ростов-на-Дону, 2006; Передерій В. Г., Ткач С. М. Основи внутрішньої медицини : в 3 т. Вінниця, 2009. Т. 2; Травматологія і ортопедія / За ред.: Г. Г. Голки, О. А. Бур'янова, В. Г. Климовицького. Вінниця, 2014; Mohadeb J., Somar M., He N. Effectiveness of Decoronation Technique in the Treatment of Ankylosis: A Systematic Review // Dental Traumatology. 2016. № 32 (4).

О. І. Годована

Анкілозавр (від грец. *αγκύλος* — кривий і *σαῦρος* — ящірка), панцирний динозавр (*Ankylosaurus magniventris*) — вид монотипового роду вимерлих рослиноїдних *рептилій* родини Анкілозаврових ряду птахогазових надряду *динозаврів*. Скам'янілості скелету знайдені в геологічних шарах на заході Пн. Америки. А., ймовірно, вимерли в пізню епоху *Крейдяного періоду* (66,5–66 млн р.). А. — теплокровна тварина розміром з африкан. слона (довж. — до 8 м, вага — до 5 т). Тіло широке, приземкувате. Задні кінцівки ко-

Анкілозавр, художнє втілення

ротші за передні. А. пересувалися на чотирьох кінцівках. Характерними рисами є наявність «броні», що вкривала майже все тіло, навіть повіки, крім черева, а також потовщення на кінці хвоста. «Броня» складалася з масив. кістк. наростів, укритих ороговілим шаром кератину, що захищав тіло рептилій та брав участь у терморегуляції. Череп трикут. форми. Його будова свідчить про те, що тварина мала гарний нюх і стереоскоп. зір. Рот — у формі дзьоба. Зуби характерні для стародав. травоїд. рептилій, однак неширокі, розташовані глибоко в ротовій порожнині. Є підстави вважати, що А. жилися низькорослою рослинністю і мали досить спеціаліз. травну систему, придатну для перетравлення до 60 кг неперев. рослин на добу. А. існували одночасно з хижим *тиранозавром*, можливо, саме тому в них утворився такий розвинений зовн. захист.

Лит.: Carpenter K. Redescription of Ankylosaurus Magniventris Brown 1908 (Ankylosauridae) from the Upper Cretaceous of the Western Interior of North America // Canadian Journal of Earth Sciences. 2004. № 41 (8); Prothero D. The Story of the Dinosaurs in 25 Discoveries: Amazing Fossils and the People who Found them. New York, 2019.

О. В. Ростовська

Анкілостомідоз (від грец. *αγκύλος* — кривий і *στόμαχος* — рот, отвір) — паразитоз, спричинений анкілостомами. Об'єднує дві інвазії: анкілостомоз і некатороз. Це антропонозні геогельмінтози з групи *нематодозів*, які поширені здебільшого у тропіч. і субтропіч. країнах. Збудниками А. є нематоди роду *Ancylostomatidae*: кривооголовка (*Ancylostoma duodenale*) і некатор (*Necator americanus*). Людина заражається личинками, що проникають крізь шкіру стоп, голюнок, під час ходьби босоніж з ґрунту та рослин або перорально, з контамінованою їжею та напоями. Із тонкого кишківника личинки судинами мігрують до легень, звідти згодом повертаються до тонкого кишківника, де перетворюються на дорослі особи. Міграційна фаза А. проявляється симптомами ураження бронхів і легень (кашель, задишка), які виникають на тлі високої температури тіла. Характерним є синдром Леффлера. У кишковій фазі з'являються біль у животі, закреп або пронос, нудота, *анемія*. У ділянці проникнення збудника виникають свербіж, печіння, еритематозно-папулезний висип. У стадію міграції личинки виявляють у харкотинні. У хронічну ста-

дію А. яйця збудника виявляють у дуоденальному вмісті та свіжих випорожненнях (овоскопія). Дегельмінтизацію здійснюють нафтамоном, пірантелом, комбантрином, левамизолом. В осередках А. не слід ходити босоніж. Важливим е ретельне миття та ошпарювання окропом фруктів і овочів перед вживанням їх у їжу.

Лит.: Atlas of Pediatrics in the Tropics and Resource-Limited Settings / Ed. by J. Spector, T. Gibson. 2nd ed. Elk Grove, 2016; Козько В. М., М'ясоєдов В. В., Соломенник Г. О. та ін. Медична паразитологія з ентомологією. 2-ге вид., випр. Київ, 2017.

В. М. Козько, В. В. М'ясоєдов, Ю. О. Садовниченко

Анкілотерій (лат. *Ancylotherium*, від грец. ἀγκύλος — кривий і грец. θηρίος — звір) — рід ссавців вимерлої род. *Халікотерієвих* ряду *непарнокопитних*. Включає два види. В А. були своєрідні «криві» кінцівки зі зрощеними першими та другими фалангами (звідси й назва «зігнутий звір»), треті фаланги розщеплені й мали вигляд кігтів. Досягали розмірів бика: до 2 м у холці, вагою до 500 кг. Зовні голова А. схожа на голову коня. Задні кінцівки були значно коротші за передні. Існували з *міоцену* по *пліоцен* (9–1,8 млн р.) на тер. сучас. Європи, Азії та Африки. Мешкали в доіст. саванах. Рештки знайдено в пізньоміоцен. відкладах України.

Лит.: Carroll R. L. Vertebrate Paleontology and Evolution. New York, 1988; Geraads D., Tsoukala E., Spassov N. A Skull of *Ancylotherium* (Chalicotheriidae, Mammalia) from the Late Miocene of Thermopigi (Serres, N. Greece) and the Relationships of the Genus // Journal of Vertebrate Paleontology. 2007. № 27 (2); Haines T., Chambers P. The Complete Guide to Prehistoric Life. Buffalo; Richmond Hill, 2010; Benton M. Vertebrate Palaeontology. 4th ed. Chichester, 2014.

О. В. Ростовська

Анклав (франц. enclave, від пізньолат. *inclave* — замикає на ключ, з лат. *clavis* — ключ) — територія або частина однієї д-ви, оточена з усіх боків тер. ін. д-ви, або частина тер. однієї д-ви, яка не має спільних меж зі своєю материнською частиною й оточена тер. ін. д-ви; певна невелика тер. в поліетніч. країні, заселена переважно представниками одного етносу. Частина д-ви, повністю оточені ін. країною, називаються «повними А.» [напр., Сан-Марино (оточене тер. Італії), Лесото (оточене тер. ПАР)]. Поняття тер. містить як сухопутну тер., так і територіальні води. А., розташовані в тер. водах, наз. морськими (якщо оточені територіальним морем) або озерними (якщо оточені озером). А., що має мор. берег, називають напіванклавом (напр., у РФ — *Калінінградська область*, яка межує з *Литвою* і *Польщею* та має вихід до *Балтійського моря*). Термін «А.» виник у 18 ст. у колах європ. дипломатії та вперше документально згадується в *Мадридському договорі* 1526. Вирішальним критерієм для віднесення певних тер. до А. є суверенітет над ними. З погляду д-ви, якій належить тер. А., він наз. *ексклавом*, а поняття «А.» використовують ін. д-ви. Загалом у світі на 2019 існує понад 280 окр. тер., які розглядають у наук. л-рі як А.

Лит.: Roy van Zuydewijn H. J. de. Enclave: 74 kwatrijnen. Amsterdam, 1986; Belén Rath M. Tierra enclave. Buenos Aires, 1992; Винокуров Е. Ю. Теория анклавов. Калининград, 2007; Анклавистика / За ред. В. І. Теркулов. Горлівка, 2010.

М. П. Требін

Анксиолітики (від лат. *anxietas* — тривожний стан і грец. *λυτικός* — той, що позбавляє), транквілізатори — лікарські засоби, які зменшують внутр. напруження, усувають занепокоєння, тривогу, страх. Більшість А. мають заг. заспокійливу, гіпнотичну дію, здатні спричиняти м'язову релаксацію. Гіпнотич. ефект проявляється полегшенням настання сну, підсиленням дії снодійних, наркотичних та анальгез. засобів, що зумовлює використання низки препаратів із метою *транквіланалгезії*. На вегетативну іннервацію А. в терапевтичних дозах зазвичай не впливають; не призводять до екстрапірамідних порушень. А. належать до різних класів хім. сполук (похідні *бензодіазепіну*, дифенілметану, карбамати тощо). За механізмом дії А. поділяють на агоністи бензодіазепінових рецепторів (діазепам, феназепам, гідазепам та ін.); агоністи серотонінових рецепторів (буспірон); різного типу дії (гідроксизин тощо). Найширше використовують похідні бензодіазепіну. Основний механізм дії бензодіазепінів пов'язаний із їхньою здатністю знижувати активність нейронів у структурах великого лімбічного кола (морфофункціон. субстрат внутр. психоемоц. стану — емоцій), а також гальмувати активуючу систему ретикулярної формації стовбура мозку. Похідні бензодіазепінів взаємодіють із ГАМКА-БД-СІ-рецепторно-іонофорним комплексом мембрани нейронів, що призводить до відкриття хлорних каналів і входу йонів хлору всередину клітини. У результаті розвивається гіперполяризація мембрани та знижується збудливість нерв. клітин. Для бензодіазепінових А. характерні анксиоліт., седативний, снодійний, міорелакс., протисудомний і вегетостабілізуючий ефекти. Виділяють бензодіазепіни, які разом із вираженим анксиоліт. ефектом мають активуючу дію (поліпшують псих. функції, усуваючи вплив страху, що сковує, тривоги) та характеризуються слабким седативним, протисудомним і міорелакс. впливом (денні транквілізатори, напр., гідазепам). До агоністів (часткових) серотонінових рецепторів належить похідний азаспіродекандіону буспірон, для якого характерний високий афінітет до серотонінових 5-НТ_{1А}-рецепторів гол. мозку. Препарат не має седативної, снодійної, протисудомної та міорелаксуючої дії. Похідне дифенілметану гідроксизин реалізує свій ефект за допомогою блокади Н₁-гістамінових рецепторів і разом з анксиолітичним має седативний ефект. Загалом механізм дії та спектр фармакол. властивостей А., притаманні їм побічні ефекти визначаються будовою. Застосовують для лікування тривожних розладів і пов'язаних із ними псих. і фіз. симптомів; не рекомендують застосовувати амбулаторно представникам професій, які потребують швидких псих. і рухових реакцій. У разі неконтрольов. та немед. застосування А. можуть спричинити низку серйозних побіч. реакцій, псих. залежність.

Лит.: Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. і доп. Москва, 2017.

Г. С. Куртаметова, В. І. Опришко

Анна (від івр. *חַנָּה* — прихильність, благодать, милість; грец. *Ἄννα*) — бібл. ім'я, під яким відомі кілька важливих для авраамічної традиції постатей. 1) Мати *Діви Марії*, визн. у *християн-*

Анкілотерій, художнє втілення

Анна. Виховання Марії; худ. Алонсо Кано, 1645

стві святою. У Біблії А. не згадується. Про батьків Марії *Йоакима* й А. розповідає апокрифічне (див. Апокриф) *Протоєвангеліє Якова*. А., донька священника *Матфана* й тітка *Єлисавети* (матері *Іоанна Хрестителя*), була родом із м. *Віфлеєма*, походила з коліна *Левія*. Родовід її чоловіка виводять із коліна *Юди*, дому *Давидового*. Тим самим шлюб А. і *Йоакима* символізував сполучення двох свящ. для давніх юдеїв генеалогіч. ліній — первосвященницької і царської. Тривалий час у шлюбі лишалася бездітною, що вважалося в юдеїв за ганьбу, у похилому віці вимолила в Бога доньку. Оскільки *Марія*, за новозавітним переказом, стане матір'ю *Ісуса Христа*, святих *Йоакима* й А. називають батьками *Богородиці*. На Сх. А. вшановували вже у 6 ст., на Зх. — з 8–9 ст. З 14 ст. з'являються *братства* св. А. 1854 Папа *Пій IX* оголосив *догмат* про *Непорочне Зачаття* Діви *Марії* матір'ю А. У православ'ї вшановується пам'ять *Успіння* св. А., у *католицизмі* — *День зачаття* Діви *Марії*.

2) Мати пророка *Самуїла*. Згідно з текстами *Старого Завіту*, довго була безплідною, молилася про народження сина, дала обітницю присвятити його Богові. Віддавши сина на служіння *Господу*, вознесла хваління («псіню»), у якому провіщала майбутнє, оспівувала царство *Помазаника-Месії* (1 Цар. 2:1–10).

3) Пророчиця в *Єрусалимському храмі*. Згідно з Євангелієм від *Луки*, після смерті чоловіка присвятила своє життя Богові. 84-річна удовиця разом із *Симеоном* зустріла *Ісуса-немовля* у храмі, прославила *Господа* й розповідала всім про народження *Месії*.

4) *Первосвященик* Єрусалимського храму в 6–15 н. е., глава *синедріону*, тесть *Кайафи*. Згаданий *Іосипом Флавієм* у «Юдейських старожитностях». За Євангелієм від *Іоанна*, був першим, до кого привели на суд *Ісуса* після взяття під варту (Ін. 18:13; 19:23). Відправив *Ісуса* на суд до *Кайафи* (Ін. 18:24). Брав участь у суді над апостолами *Петром* та *Іоанном* (Діян. 4:6).

Лит.: Interpreting Cultural Symbols: Saint Anne in Late Medieval Society / Ed. by K. Ashley, P. Sheingorn. Athens, 1990; Рубан Ю. И. Сретение Господне: Опыт историко-литургического исследования. Санкт-Петербург, 1994; Nixon V. Mary's Mother: Saint Anne in Late Medieval Europe. University Park, 2004; Мещерская Е. Н. Протоєвангеліє Іакова в сирийській традиції. Тексти. Издания. Версії // Вспомогательные ист. дисциплины. 2007. Т. 30; Haenni C., Van Vick V. Anna, Woman of Miracles: The Story of the Grandmother of Jesus. Virginia Beach, 2011.

С. Д. Абрамович, М. Ю. Чикарькова

Анна (дата й місце нар. невідомі — після 1253, місце смерті невідоме) — княгиня, друга дружина галицько-волин. князя *Романа Мстиславича*, мати *Данила Галицького*. Стала дружиною *Романа* 1199 або 1200. Після смерті чоловіка (1205) — регент при неповноліт. синах *Данилові* й *Васильку*. Походження невідоме. Гіпотези про знатне чи навіть царське візант. походження [рос. фахівець із генеалогії *Рюриковичів* М. Баумгартен (1867–1939), польський історик Г. Граля (нар. 1957)] не підтверджено джерелами. Імовірнішою є думка (В. *Паішут*) про її походження з великого волин. боярства. Вела боротьбу проти галиц. боярства, незадоволеного відновленням *Галицько-Волинського князівства* (розпалося після загибелі *Романа Мстиславича* в Польщі). Після досягнення її старшим сином *Данилом* 18 р. (1219) пішла до монастиря. Останню згадку про А. містить стаття *Галицько-Волинського літопису* від 1253. Там її названо учасницею зібраної *Данилом* ради, на якій обговорювали доцільність прийняття від Папи Римського *Інокентія IV* королів. титулу.

Лит.: Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mścislawowicza // Slavia Orientalis. 1982. R. 31. № 3–4; Котляр М. Ф. До питання про візантійське походження матері *Данила Галицького* // Археологія. 1991. № 2; Майоров А. В. Галицько-волинський князь *Роман Мстиславич*. Володар, воїн, дипломат : у 2 т. Біла Церква, 2011.

М. Ф. Котляр

Анна Австрійська (франц. Anne d'Autriche; 22.09.1601, м. Вальядолід, Іспанія — 20.01.1666, м. Париж, Франція) — королева Франції. Нале-

Анна Австрійська;
худ. Пітер Пауль Рубенс,
бл. 1622–1625. Музей Нортон
Саймона в м. Пасадені, округ
Лос-Анджелес, США

жала до династії Габсбургів. Її батьками були король Іспанії Філіп III Благочестивий та австр. ерцгерцогиня Маргарита Австрійська. 1615 вийшла заміж за короля Франції Людовика XIII (коронований 1610). Діти: Людовик XIV (1638–1715), король Франції у 1643–1715, Філіпп (1640–1701), герцог Орлеанський. А. А. діяла незалежно від короля, зокрема, вела таємне листування зі своїм братом королем Іспанії Філіпом IV після початку Франко-ісп. війни 1635–1659. А. А. підтримувала заколоти проти А. Ж. де Рішельє, її власні контакти з Іспанією під час війни стали предметом спец. розслідування з його ініціативи. Після смерті Людовика XIII А. А. — регент до досягнення повноліття сина Людовика XIV. На час її регентства припадає успішне для Франції завершення Тридцятилітньої війни й перемога над Фрондою, досягнуті спільно з кардиналом Дж. Мазаріні. А. А. втратила вплив на політ. життя після смерті Дж. Мазаріні 1661 й початку самостійного правління Людовика XIV: її було виключено з королів. ради. 1664 пішла до заснованого нею 1645 монастиря Валь-де-Грас у м. Парижі, де прожила до смерті. Особистість та життя королеви стали сюжетом для літ. творів А. Дюма (батька).

Лит.: Dulong C. Anne d'Autriche: mère de Louis XIV. Paris, 1985; Kleinman R. Anne of Austria: Queen of France. Columbus, 1987; Delorme Ph. Histoire des Reines de France. Anne d'Autriche. Epoque de Louis XIII. mère de Louis XIV. Paris, 2014; Dargent R. Anne d'Autriche. L'absolutisme précaire. Paris, 2015.

О. М. Маклюк, Л. О. Нестеренко

Анна Бретонська (франц. Anne de Bretagne; бретон. Anna Breizh; 25.01.1477, м. Нант, тепер регіон Землі Луари, Франція — 09.01.1514, м. Блуа, тепер регіон Землі Луари, Франція) — герцогиня Бретонська (1488–1514) і королева Франції (з 1491). Дочка герцога Франциска II, дружина королів Карла VIII (з 1491), потім Людовика XII (з 1499). Після смерті герцога Франциска II коронована 10.02.1489 у м. Ренні як герцогиня Бретонська. 16.12.1490 вийшла заміж за ерцгерцога Австрії та майб. короля Німеччини Максиміліана I. Цей шлюб дозволяв Бретані зберегти незалежність. Після облоги м. Ренна королем Франції Карлом VIII шлюб було анульовано й Анна вийшла заміж за Карла VIII та була коронована як королева Франції 08.02.1492 у базиліці Сен-Дені. Після смерті короля стала дружиною його наступника Людовика XII (08.01.1499). Обстоювала ідею незалежності Бретані, яка за її часів зберігала автономію (офіційно приєдналася до Франції лише 1532). Протегувала митцям.

Лит.: Minois G. Anne de Bretagne. Paris, 1999; L'Hoer C. Anne de Bretagne, duchesse et reine de France. Paris, 2020.

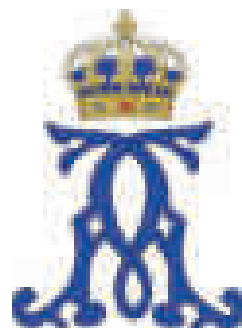
Анна Візантійська (дата і місце нар. невідомі, ймовірно 13.03.969 — 1011, м. Київ, тепер Україна) — царівна, дружина київ. кн. Володимира Святославича. Донька візант. імп. Романа II, сестра імп. Василя II Болгаробійці. Народила від Володимира дочку Марію Добронегу (1011), яка 1039 вийшла заміж за князя Польщі Казимира I. Шлюб між А. В. і Володимиром Святославичем відбувся 989 після походу війська Володимира в Крим і взяття головного на п-ові візант. м. Херсонеса. Згідно з літопис. свідченнями (ст. «Повісті минулих літ» від 988), метою походу було примусити імп. Василя II виконати умови уго-

ди — видати сестру за київ. князя. Василь II дав цю обіцянку за те, що надісланий Володимиром шеститисячний загін допоміг імператору придушити повстання проти нього на чолі з Вардою Скліром. Відповідно до угоди з імператором, Володимир охрестився, запровадив християнство в Давньорус. д-ві й повернув м. Корсунь Візантії як викуп за наречену. Пізніша літ. традиція пов'язує поширення освіти, культури і храмового будівництва на Русі з впливом А. В. Згідно зі свідченням «Повісті минулих літ», померла 1011.

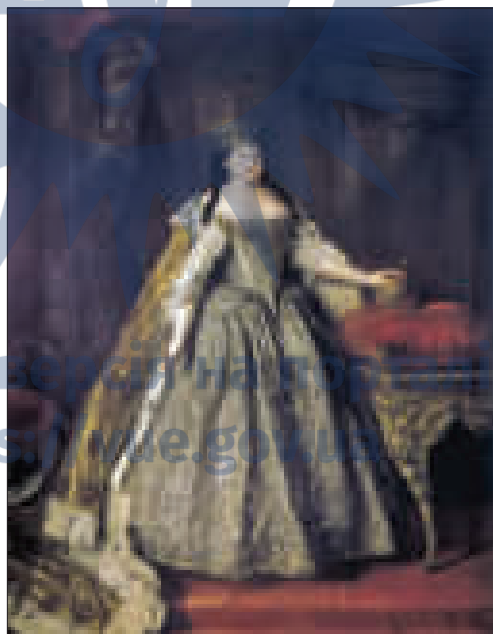
Лит.: Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. С. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ, 1989; Portraits of Medieval Eastern Europe, 900–1400 / Ed. by D. Ostrowski, Ch. Raffensperger. Abingdon; New York, 2018.

М. Ф. Котляр

Анна Іванівна (рос. Анна Иоанновна; 07.02.1693, м. Москва, тепер РФ — 28.10.1740, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — імператриця Рос. імперії 1730–1740, герцогиня курляндська. Дочка Івана V, дружина курлянд. герцога Фрідріха Вільгельма (1710). Після смерті Петра II Верховна таємна рада, що складалася з представників придворної верхівки, обрала А. І. імператрицею (09.05.1730) на певних умовах (т. з. кондиціях). Відповідно до них, функції монарха обмежувалися, а Верховна таємна рада ставала постійним органом, який отримував реал. владу в країні. Посівши престол, А. І. розірвала ці угоди та розпустила Верховну таємну раду. Імператриця розділила Сенат на 2 департаменти — Моск. і

Анна Бретонська, монограма

Анна Іванівна; худ. Луї Каравак, 1730. Третьяковська галерея, м. Москва, Російська Федерація

Санкт-Петербурзький, збільшила кількість сенаторів до 21. Надала дворянству низку привілеїв (виключне право на володіння маєтностями, обмеження строку цив. і військ. служби тощо). Започаткувала реформи, спрямовані на скорочення видатків на уряд. апарат і армію. 1732 повернула столицю до м. Санкт-Петербурга (1727 двір Петра II переїхав до м. Москви, що означало фактичне перенесення туди столиці Рос. імперії). За правління А. І. було укладено

Рештський трактат із Персією (1732) про тер. врегулювання в Касп. регіоні. У війні за польську спадщину (1733–1735) імператриця підтримала обрання на престол *Августа III Саксонського*. Продовження боротьби за вихід Рос. імперії до Чорного м. спричинило Рос.-тур. війну 1735–1739 (див. *Російсько-турецькі війни*). У ній брали участь і укр. козацькі полки. У цей період розпочато буд-во оборонної лінії від р. *Дніпра* до р. *Сіверського Дінця* для захисту кордонів Рос. імперії від нападів *кримських татар*. До буд-ва були долучені переважно укр. козаки та селяни. У правління А. І. спиралася на підтримку іноземців. Зокрема, посилювався вплив прибалт. дворян на чолі з фаворитом імператриці герцогом Курляндії Е.-Й. *Біроном*. Похована в Петропавлівському соборі в м. Санкт-Петербурзі. У добу правління А. І. відбувся поділ укр. козацтва на виборних козаків і підпомічників. Гетьман Д. *Апостол* домогся в імператриці надання для укр. земель деяких елементів самоврядування (виборності органів управління та суду, права мати військ. скарб тощо). Після смерті гетьмана (1734) розпочалося істотне обмеження автономії України. Імператриця «відклала» вибори нового гетьмана. Натомість запроваджено *Правління гетьманського уряду*. Водночас на укр. землі було поширено діяльність рос. Таємної канцелярії. Під час підготовки до війни з Туреччиною між Кошем Війська запорозького Низового й Рос. імперією був укладений Лубен. договір (1734), наслідком якого став перехід запорожців під протекторат моск. д-ви та заснування Нової Січі.

Лит.: Петрухинцев Н. Н. Царствование Анны Иоанновны: формирование внутривосточного курса и судьбы армии и флота. 1730–1735 гг. Санкт-Петербург, 2001; Законодательство императрицы Анны Иоанновны / Сост. В. А. Томсинов. Москва, 2009; Курукин И. В. Анна Иоанновна. Москва, 2014; Павленко Н. И. Анна Иоанновна. Москва, 2017; Ключевский В. О. Анна Иоанновна. Исторические портреты. Москва, 2018.

Анна Леопольдівна (18.12.1718, м. Росток, тепер Німеччина — 19.03.1746, с. Холмогори, тепер Архангел. обл., РФ) — держ. діячка, фактична

Анна Леопольдівна; худ. Луї Каравак, бл. 1740. Російський музей, м. Санкт-Петербург, Російська Федерація

правителька Рос. імперії (20.11.1740–25.11.1741) як регент при своєму неповнолітньому сину *Івані VI*. Нар. в родині герцога Карла-Леопольда Мекленбург-Шверінського та племінниці *Петра I* Катерини Іванівни. 1719 батька А. Л. було позбавлено влади й фактичним правителем герцогства став його брат Крістіан-Людвіг (юрид. це було оформлено 1728). 1722 Катерина Іванівна разом із дочкою виїхала до Росії, куди повернулася 1723. У 1739 А. Л. видали заміж за герцога Брауншвейг-Беверн-Люнебургського Антона Ульріха. Ініціатором шлюбу була *Анна Іванівна*. 23.08.1740 народила першого сина — майбут. імп. Івана VI. Того ж року під час смертельної хвороби Анни Іванівни з ініціативи кур'янд. герцога Е.-Й. *Бірона* (фаворита імператриці) Івана VI оголошено спадкоємцем престолу. Формально він став імператором 28.10.1740, а регентом при ньому — Е.-Й. Бірон. 20.11.1740 внаслідок дворцевого перевороту останнього заарештували, А. Л. стала регентом. 06.12.1741 після держ. перевороту владу здобула дочка Петра I *Елизавета Петрівна*. А. Л. разом із родиною вислали до м. Риги (тепер Латвія), де її утримували в замку. 1742 заарештованих переведено до фортеці Дюнамюнде (тепер у м. Ризі, Латвія). У січні 1744 їх перевезли до фортеці Архангелбург (Раненбург) Рязан. губ. (тепер м. Чаплигін Липец. обл., РФ), у червні 1744 — у с. Холмогори Архангел. губ. (тепер Архангел. обл., РФ). Найважливішою подією часів правління А. Л. був початок Рос.-швед. війни 1740–1743, ініційованій Швецією, з метою перегляду результатів *Північної війни 1700–1721*. Значний вплив на політику А. Л. мав організатор перевороту на її користь генерал-фельдмаршал Б.-К. *Мініх*, який після цього обійняв посаду першого міністра з військ., цивіл. і дипломат. справ.

Лит.: Курукин И. Анна Леопольдовна. Москва, 2012.

Анна Ярославна (бл. 1032, місце нар. невідоме — після 1075, не пізніше 1089) — середня донька киян. *Ярослава Мудрого*, друга дружина франц. короля *Генріха I* (1031–1060), із яким побрала в м. Реймсі 19.05.1051. Шлюб А. Я. з Генріхом I деякі вчені розглядають як наслідок охолодження рус.-герм. відносин (активних у 1030–1040-ві). Від цього шлюбу народила двох синів: старшого, майб. короля Франції *Філіпа I* (1060–1108), і молодшого Гуго, засновника династії графів Вермандау, одного з керівників I Хрестового походу. Після смерті Генріха А. Я. залишила королів. двір. Регентом при малоліт. Філіппові став чоловік сестри покійного короля граф Бодуен Фландрський. Однак, вона як опікунка сина підписувала разом із ним деякі держ. грамоти. 1062 вдруге вийшла заміж за графа Рауля де Крепі-і-Валуа, який раніше очолював феод. опозицію її чоловіку. Оскільки Рауль на той час мав законну живу дружину, церква не визнала цей шлюб. *Папа Римський Александр II* відлучив його від церкви. Після смерті графа Рауля 1074 А. Я. повернулася до двору сина. У цей час вона продовжувала ставити свій підпис на держ. актах. На одному з них є кириличний підпис: «Анна Ръина», тобто «Анна королева» (латиною). Відомий лист Папи *Миколая II* до А. Я. 1059, у якому він наголошує на її благочесті й щедрості щодо церкви [зокрема, королева заснувала монастир Св. Вінцета в м. Санлісі (Франція) — вона оселилася в цьому місті після

смерті Генріха I]. Найпізніший документ з іменем А. Я. датовано 1075. Подальша її доля невідома. Висловлюють припущення, що вона повернулася на Русь, однак іст. джерела це не підтверджують. Напр. 17 ст. абат Менетріє виявив

Анна Ярославна. Шлюб Анни і Генріха I, «Великі французькі хроніки», 14 ст.

надгробок А. Я. в церкві Вільєрського абатства поблизу м. Етамп (регіон Іль-де-Франс). Напис на надгробку: «Тут лежить пані Анна, вдова короля Генріха». Проте це абатство було засноване в сер. 12 ст., а його будівництво розпочалося в 13 ст., через тривалий час після смерті А. Я. Імовірно, надгробок знищено під час *Великої французької революції*. Фрескове зображення А. Я. є в *Софійському соборі* в м. Києві, скульптурне — на порталі церкви Св. Вінцента (Венсана) в м. Санлісі, їй встановлені пам'ятники в містах Києві, Тулузі, Санлісі (обидва — Франція), Кракові (Польща).

Лит.: Dauhois J. Anne de Kiev. Reine de France. Paris, 2003; Крутенко Н. Анна Ярославна. Київ, 2011; Delorme P. Anne de Kiev: Epouse de Henri Ier. Paris, 2015; Делорм Ф. Анна Київська, дружина Генріха I / Пер. з фр. І. Рябіна. Київ, 2016.

М. Ф. Котляр

Анналі (лат. annales, від annus — рік) — запис іст. подій у хронол. порядку з року в рік. Вони є первісною формою фіксування інформації про минуле й можуть бути лише матеріалом для історії в сучас. значенні слова. А. існували в усіх найдавніших народів — китайців, єгиптян, євреїв, халдеїв, персів. У *Стародавньому Римі* вони виникли спочатку як офіц. щорічні записи найважливіших подій (за них відповідала жрецька колегія понтифіків). Це були записи на покритих гіпсом дошках, які виставляли для заг. ознайомлення. Перші середньовічні А. з'явилися в 3х. Європі в 6 ст. У монастирях вели короткі нотатки на *пасхальних таблицях* із зазначенням дати святкування *Великодня*. Перші записи робили навпроти позначень окр. років, однак фіксували їх не послідовно. Пізніше записи стали регулярнішими, їх почали вносити до спец. рукописів. У первіс. формі майже не збереглися, оскільки з часом їх переписували. З кін. 7 ст. в багатьох монастирях А. вели щорічно. Між ран-

німи середньовіч. А. іноді можна простежити не лише типологічну подібність, а й повний збіг тексту, оскільки монастирі систематично обмінювалися ними для перевірки й доповнення своїх записів. Часто текст чужих А. ставав основою для літописання в новозаснованих монастирях, його доповнювали свідченнями про місцеві події та продовжували далі. У 8–9 ст. з'явилися щорічні записи з ширшим тер. охопленням висвітлюваних подій. У цей час у них чіткіше окреслювали властиві королів. владі політ. тенденції. Виникла офіц. анналістика: на континенті за *Карла I Великого* (768–814), в *Англії* за Альфреда (871–900). У 3х. Європі такі тексти складали до 13–14 ст. Давньорус. А. є *літописи*. Слово «А.» дало назву засн. 1929 наук. журн. «Анналі екон. і соц. історії» («Annales d'histoire économique et sociale»), який після кількох змін назви продовжує виходити дотепер (див. «Анналів'школа»).

Лит.: Люблинская А. Источниковедение истории средних веков. Ленинград, 1955; Бокшанин А. Источниковедение древнего Рима. Москва, 1981; Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Историчне джерелознавство. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, 2017.

М. О. Рудь

«**Анналі какчикелів**», «Літопис какчикелів», «Меморіал із Сололи», «Меморіал із Текпан Атїтлану» — пам'ятка л-ри какчикелів (народ із групи гірських майя) 16 ст. Написана мовою какчикель. Умовну назву твір отримав від франц. дослідника 19 ст. Ш. Е. Брассера де Бурбура. Текст «А. к.» міститься в безімен. рукописі, умовно названому «Меморіал із Текпан Атїтлану (Сололи)». «А. к.» займають сторінки з 18 до 59 із 96 с. у рукописі. Оригінал зберігається в 6-ці Ун-ту Пенсильванії. Особливості паперу й палеогр. ознаки дають змогу датувати рукопис другою пол. 17 ст., хоча остання зафіксована в ньому дата — 1619/1620. Рукопис виявив 1844 гватемал. науковець дон Х. Гаваррете під час упорядкування архіву монастиря Сан-Франсиско у м. Гватемалі. 1855 Х. Гаваррете показав текст дослідникові доколумбових культур франц. абагатові Ш. Е. Брассеру де Бурбуру, який узяв його для здійснення повного перекладу. Після завершення роботи Ш. Е. Брассер де Бурбур не повернув манускрипт, а відвіз його до Європи. 1884, через кілька років після смерті вченого, пам'ятку придбав амер. етнограф Д. Г. Брінтон, який передав її разом зі своєю колекцією 6-ці Музею Ун-ту Пенсильванії. Факсимільне відтворення рукопису опубл. 1952 в Данії, передрук. 1999. Зміст тексту дає змогу припустити, що автор його першої частини нар. між 1502 і 1505. Він був старшим онуком какчикел. правителя Хун-Ік'а і спільно з іспанцями брав участь у походах проти кіче в 1524 та у війні какчикелів проти конкістадорів у 1524–1530. Ш. Е. Брассер де Бурбур вважав, що автор твору — Ф. Е. Арана Шахіл, згадуваний у першій особі в другій частині літопису під 1581/1582. Він був алькальдом (старостою) с-ща Санта-Марія-Текпан-Атїтлан у 1559, 1560, 1562 і 1569, помер бл. 1581 або 1582. Однак, під 1560/1561 у творі є згадка про смерть батька автора, хоча батько автора першої частини згідно з інформацією з ін. фрагмента помер 1521. З аналізу твору висновують про різних авторів двох частин пам'ятки. Припускають, що Ф. Е. Арана є автором деяких вставок, ім'я автора осн. тексту

лишається невідомим. Між 1581 і 1584 рукопис опинився в ін. індіанця, Ф. Діаса Шебута, який продовжив його до 1604. Пізніше твір перебував у ченців-францисканців. Ранньокolonіальною добою датовано значну кількість складених індіанцями документів, що містять іст. перекази. Здебільшого їх укладали з утилітарною метою: довести знатність тих чи ін. осіб та їхніх право на привілеї або підтвердити права індіан. родів та громад на певні землі. Як обґрунтування, вони зазвичай містили здебільшого докладний виклад іст. сказань. Проте «А. к.» суттєво відрізняється від таких творів. З огляду на зміст, документ створювали не для передачі колоніальній владі. Його адресат — діти автора, до яких він звертається 51 раз. Текст чітко поділяється на дві частини: недатовану (§ 1–100) і датовану (з § 101). Датована частина ґрунтується на писемних джерелах. Напевно, автор як нащадок цар. роду какчикелів мав у своєму розпорядженні згадувані в епосі «*Пополь-Вух*» «письмена». Імовірно, писемне джерело, яким користувався автор пам'ятки, було піктографічним (рисунковим) кодексом, подібним до іст., іст.-генеал. та іст.-картогр. кодексів *ацтеків*. Можливо також, що у випадку подій кін. 15 — поч. 16 ст. автор користувався свідченнями очевидців, це дало особливу виразність оповіданню про війну з кіче. Недатована частина «А. к.» є типовим зразком традиц. легенд. історії. Її композиції властиві риси фольклор. пам'яток: повтори, нелінійний виклад подій тощо. Пам'ятку неодноразово публікували в перекладах європ. мовами, зокрема англ., ісп., рос. та французькою.

Лит.: Mengin E. Memorial de Tecpan-Atitlan (Sololá). Copenhagen, 1952; Abdelnur H. Memorial de Solola: Edición facsimilar del manuscrito original / Trans. y traduc. by S. Otzoy. Guatemala City, 1999; Талах В. Н., Куприенко С. А. Америка первонаачальна. Істочники по истории майя, науа (астеков) и инков. Київ, 2013.

В. М. Талах

«Анналів» школа — історіографічна школа, дослідницький напрям в іст. науці 20–21 ст. Виникла у Франції. Назва походить від засн. М. Блока і Л. Февром наук. журн. «Анналі» («Annales»; 1929–1939). Назва часопису змінювалася: 1939–1941 — «Анналі соціальної та економічної історії» («Annales d'histoire économique et sociale»), 1941–1945 — «Анналі соціальної історії» («Annales d'histoire sociale»), 1945–1994 — «Анналі. Економіки. Суспільства. Цивілізації» («Annales. Économies, sociétés, civilisations»), з 1994 — «Анналі. Історія, соціальні науки» («Annales. Histoire, sciences sociales»). Термін «аннали» поліваріантний, ним послуговуються для характеристики напрямів іст. досліджень, підходів, вираження авторів напряму тощо. В історіографії традиційно використовують назву «А.» ш. (хоча самі редактори «Анналів» заперечували визначення «школа», натомість вживали терміни «рух» або «течія»). Передумови виникнення напряму визріли під час тривалих дискусій кін. 19 — поч. 20 ст. Виокремлюють кілька етапів розвитку напряму відповідно до змін у керівництві журналу та зміни принцип. підходів, комплексів методів, що визначали програмні установки «А.» ш. Перший період (1929–1949/1956) характеризувався утвердженням *парадигми* глобальної (або тотальної) історії, заданням якої є відтворення соціальності в її ці-

лісності та єдності. У його межах увиразнився своєрідний перехідний період, упродовж якого тривала поступова парадигмальна перебудова дослідницьких орієнтацій. Відбувся процес поступової еволюції франц. іст. науки від ідей *позитивізму* до «нової історичної науки». Остання пропонувала синтез соц. наук на чолі з історією та істотно розширювала поняття іст. факту та іст. джерела. Концептуально встановлено: історія не визначає іст. факт, його конструє історик. Осн. девіз «А.» ш.: «Мислити проблемами». Ознаки періоду: підвищений інтерес до історії ментальностей, структурних і кількісних методів дослідження; антропологізм; поглиблене вивчення взаємозумовленості геогр., екон., психол. та соц. чинників розвитку. Представники першого покоління «А.» ш.: М. Блок, Л. Февр. Гол. праця цього періоду: М. Блок «Апология історії, або Ремесло історика» («Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien»; 1940–1944, уперше опубл. 1949). Другий період (1949/1956–1969) пов'язаний з іменем Ф. Броделя. Упродовж післявоєн. двадцятиліття «нова іст. наука» поступово почала домінувати у франц. історіографії. Теор.-методол. маніфестом цього етапу стала опубл. в «Анналах» ст. Ф. Броделя «Історія та суспільні науки» (1958). Осн. характеристики періоду: заклик до міждисциплінар. досліджень; розширення діалогу соц. наук, конвергенція історії з антропологією, етнологією, лінгвістикою, психоаналізом, семіотикою, етикою, культурологією; інтенсифікація досліджень історії ментальностей; тяжіння до структуралізму, інтерес до структур екон. та геогр., захоплення кількісними методами тощо. Провідними напрямками досліджень представників напряму стали екон. й соц. історія, інтенсифікувалися наук. дослідження історії ментальностей. Об'єктами спец. вивчення стали почуття страху (Ж. Дельмо), віри в чистилище (Ж. Ле Гофф), любов (Ж.-Л. Фландрен), шлюб (А. Бюрг'єр), насильство й честь (Н. І. Кастан), дитинство й сімейне життя (Ф. Ар'єс), випробування смертю (Ф. Ар'єс, М. Вовель, П. Шоню). Представники другого покоління: Ф. Бродель, Е. Лабрусс, П. Шоню, Ф. Фюре та ін. Третій період (1970–1989) характеризується відсутністю єдиного керівника «А.» ш., поверненням у 1970-х до початкової (іст.-політ.) проблематики напряму та наративної історії. Нові програмні конвенції оприлюднено в колектив. роботах: «Теорія істориків» (1973) та «Техніка історії» (1974). Гол. риси періоду: розвиток іст. антропології (у центрі досліджень — людина в соціокультур. зумовленості); зближення історії з іст. антропологією, соціологією, політологією, економікою; поступовий зсув фокусу наук. досліджень із макроісторії на мікроісторію. Концептуально-тематичний складник: вивчення сім'ї та родин. зв'язків, мови тіла й жестів, матеріальної культури в її різноманіт. предмет. формах тощо. Наприк. 1980-х усередині «А.» ш. та серед їхніх опонентів посилюється критич. настрої щодо сформованих методол. орієнтацій. 1988 загострення суперечок спричинило появу ред. статті журн. «Історія та соціальні науки: переломний етап?». Ішлося про кризу течії як відображення заг. кризи соц. наук. Наслідком цього став розпад школи як цілісного академ. явища на низку менших напрямів. Методол. маніфест було сформульовано в спецвипуску «Анналів» (1989, № 6). Нова дослідницька

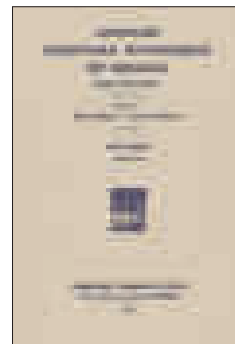
програма акцентувала на питанні самоідентифікації історії як наук. дисципліни; актуальних напрямках нових полідисциплінар. досліджень; співвідношенні мікро- та макроаналізу в історії та ін. Дослідники повернулися до нарративу та політ. історії. Одним зі свідчень нової історіогр. тенденції став опубл. 1988 колективом паризьких істориків (Ж.-П. Азема, Ж.-П. Ріу, Ж.-Ф. Сірінеллі, М. Вінок тощо) зб. «За політичну історію» (за ред. Р. Ремона). Автори визначили за мету реабілітацію політ. історії, яка видавалася їм неможливою без критич. осмислення окр. положень методології Л. Февра і М. Блока. У центрі іст. реконструкції знову опинилося індивід. та конкретне, а не теоретичне змодельована ситуація. Представники третього покоління: Ж. Ле Гофф, Ф. Ар'єс, Ж. Дюбі (формально не входив до редколегії), Е. Ле Руа Ладюрі та ін. Четвертий період, перші ознаки виокремлення якого можна простежити ще наприк. 1980-х, чітко виразився від 1994 — відбувся парадигмальний перехід до нової «А.» ш. Він характеризується зближенням історії з іст. антропологією та соц. науками (соціологією, політологією, економікою тощо). Керівник редколегії журн. Ж.-І. Гренье декларував осн. концепт.-методол. установки нових «Анналів»: переосмислення категоріального апарату історії та дискурсу іст. пізнання; відмова від глобальних пояснювальних моделей (марксист. чи ін. типу) на користь деталізованого аналізу для виявлення складних, часто непередбачуваних рухів іст. процесу. Ж.-І. Гренье пропагував уникнення детермініст. підходу під час розгляду будь-яких соц. процесів. Він вважав плідним застосування методів мікроісторії та нової іст. соціології до вивчення політ., екон. чи ін. еволюції. Разом зі становленням нових методол. орієнтирів увиразнилися пріоритетні напрями досліджень, властиві цьому періоду: мікроісторія, «нова соц. історія», кліометрія, «культуральна історія», психоісторія, «історія політики» тощо. Представники четвертого покоління: Б. Лепті, Ж. Ревель, Р. Шартьє, Ж.-К. Шмітт та ін. були вихованцями представників «третього покоління». Сучас. франц. історіографію виокремлює плюралізм методол. підходів до вивчення минулого. У франц. академ. середовищі співіснують спадкоємці «А.» ш. та «нової історії», прихильники позитивізму та нарратив. дискурсу, теологічної історії тощо. Новаторство «А.» ш. полягало в методичній практи. розв'язання проблем унаслідок міждисциплінар. синтезу наук. досліджень. Гол. предметом іст. студій було визнано структури, а сформувалася Ф. Броделем категорія «довгого тривання» стала візитівкою всієї течії. Під керівництвом Ф. Броделя течія опанувала новий інструментарій та виробила теор.-методол. підходи. Підставовою зміною було впровадження нових тем досліджень, запозичених зі структурної антропології (тілесність, манери, етикет, статеве життя, повсякденні обряди, міфи). На місці нарративу-розповіді (традиц. способу писання іст. праць) лідери «А.» ш. запропонували проблемно-орієнтовану історію. Розриваючи з традиц. (позитивістською) іст. наукою, «А.» ш. ставить у центр вивчення не опис подій чи діяльність «великих» людей, а дослідження сусп.-ва як цілісного феномена, розкриття глибин. структур, аналіз повсякдення, культури тощо. Для цієї течії характерне зосередження на соц. і екон. проблемах, відкидання

традиц. політ. історії, запровадження поняття глобал. історії тощо. Поширення ідей «А.» ш. у СРСР можна було спостерігати від 1930-х. Проте до 1970-х були відомі лише окр. праці її представників. Комплексне висвітлення напрацьовань течії стає помітним на зламі 1970–1980-х завдяки зусиллям істориків М. Соколової та Ю. Афанасьєва (РФ). Від 1980-х її ідеї поширював А. Гуревич, який 1989 разом із істориком Ю. Безсмертним (РФ) започаткував у СРСР видання щорічника «Одиссей. Людина в історії» («Одиссей. Человек в истории») як трибуни послідовників «А.» ш. 1996 Ю. Безсмертний заснував також альм. «Казус. Індивідуальне та унікальне в історії» («Казус. Индивидуальное и уникальное в истории»). В останні десятиріччя ідеї цієї школи набули поширення в Україні. Окр. праці представників перекладено укр. мовою.

Лит.: Далин В. М. Историки Франции XIX–XX вв. Москва, 1981; Афанасьев Ю. Н. Фернан Бродель и его виденье истории // Нов. и новейшая ист. 1985. № 5; Афанасьев Ю. Н. Историзм против эклектики. Французская историческая школа «Анналов» в современной буржуазной историографии. Москва, 1986; Таран Л. В. Историческая мысль Франции и России. 70-е годы XIX — 40-е годы XX вв. Київ, 1994; Ревель Ж. Исторические и социологические науки во Франции. На примере эволюции школы Анналов // Нов. и новейшая ист. 1998. № 5; Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Адагуров В. Французька історіографія XX століття. Львів, 2001; Зашкільняк Л. О. Сучасна світова історіографія. Львів, 2007; Осіп'ян О. Л. Експериментальна історія: дослідницькі підходи та методи французької історичної школи «Анналів». Краматорськ, 2007; Таран Л. В. Французька, російська і українська історіографія (70-і рр. XIX — поч. XXI ст.). Ніжин, 2009; Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов». 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург; Москва, 2014.

А. М. Киридон

Анналісти (від лат. *annalis* — річний) — автори перших давньорим. іст. творів, у яких вміщено простий виклад подій у хронол. послідовності. А. поділяють на старших (3 — 1-ша пол. 2 ст. до н.е.), середніх (2-га пол. 2 ст. до н.е.) і молодших (1-ша пол. 1 ст. до н. е.). В основу творів старших А. (Квінт Піктор, Луцій Алімент, Марк Катон) покладено док. джерела: фасти (річні списки найвищих урядовців), *аннали*, сімейні хроніки, свідчення очевидців та власні спостереження. Завдяки цьому їхні записи здебільшого можна вважати достовірними. Середні А. (Луцій Геміна, Луцій Пізон) користувалися тими ж самими різновидами джерел, однак із метою поживлення викладу додавали до тексту перекази іст. курйозів. Твори молодших А. (Квінт Квадрігарій, Валерій Анціат, Квінт Туберон) містили численні відхилення від достовірних фактів, записам владствена драматизація викладу, що наближає їх до худ. л.-ри. Тексти А. збереглися у фрагментах. Твори старших А. [зокрема, «Анналі» (назва умовна) Квінта Піктора, які відомі з коротких цитат у творах пізніших істориків] переважно написані давньогрец. мовою. Перша відома іст. праця латинською мовою — твір «Початки» (лат. «*Origines*») у 7 кн. (збереглися фрагменти) представника старших А. Марка Катона. Твори А. переважно відомі зі згадок у пізніших авторів, лише частина збереглася в уривках. Збірки збережених фрагментів А. неодноразово перевидавали в оригіналі та перекладах європ.

«Анналів» школа. Титул журналу «Анналі соціальної та економічної історії» («*Annales d'histoire economique et sociale*») (1939–1941).

мовами. Останнє за часом критич. наук. видання опубл. у Франції за ред. дослідниці антич. історіографії М. Шассінє (1996–2004, 3 т., паралельний текст лат. і франц.) та окр. видання фрагментів «Початків» Катона (1986, паралельний текст лат. і франц.).

Дж.: Caton. Les Origines. Fragments / Texte établi et trad. par M. Chassignet. Paris, 1986; L'Annalistique romaine : en 3 t. / Texte établi et trad. par M. Chassignet. Paris, 1996–2004; Дистихи Катона / пер. З лат. А. Содомори. Київ, 2010

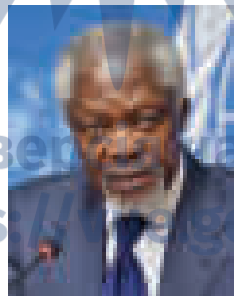
Лит.: Frier B. W Libri Annales Pontificum Maximorum: The Origins of the Annalistic Tradition. Ann Arbor, 1999; Hay D. Annalists and Historians: Western Historiography from the Eighth to the Eighteenth Century. London, 2018.

Аннамські гори, Чионгшон — гірська система на сході *Індокитаю*. Назва гір походить від назви колишнього китайського протекторату

Аннамські гори, територія Лаосу

(в'єтнам. An Nam, кит. 安南, букв. — умиротворений південь). Простягаються на 1 100 м через *Лаос*, *В'єтнам* і частково *Камбоджу*, повторюючи вигини берег. лінії *Південно-Китайського моря*. На Пн. з'єднуються з відрогами Юньнаньського нагір'я. Зх. макросхил більш пологий, із платоподіб. масивами, сх. — стрімкий. Найвища точка А. г. — г. Біа (Пхубіа; 2 830 м), розташована в масиві Сіанг-Кхуанг у Центр. Лаосі. Кілька найвищих вершин А. г. розташовані поблизу в'єтнам.-лаос. кордону: Пу Саї Лай Ленг (2 711 м), Пу Хоат (2 452 м). А. г. складені дислокованими вапняками, пісковиками, глинист. сланцями карбонового — триасового віку, магматич. породами переважно пермського віку. Із Зх. до гол. пасма прилягають плато Пхуан та Каммон, де висота вододілів становить 700–800 м, а також ізольоване плато Боловен заввишки 1000–1200 м із базальт. покривами. Плато розчленовані широкими долинами річок Нам Нгунг, Нам Кадінг, Се Кон тощо. У 21 ст. в лаос. частині А. г. почалася розробка родовищ мідно-золото-срібних *руд поліметалевих*. Розвідані також поклади вугілля, цемент. сировини, декоративного каміння. Схили А. г. укриті густими троп. лісами. На висоті понад 2 000 м розташ. т. з. хмарні (туманні) ліси. Високогір'я малоосвоєні. Через перевали заввишки 900–1400 м проходять дороги між В'єтнамом та Лаосом. На зх. терасованих схилах до 800 м розкинулися с.-г. угіддя. Під час *Війни у В'єтнамі 1964–1975* гір. стежки в А. г. використовувалися армією Пн. В'єтнаму як шляхи для

Аннан Кофі Атта

відступу та поповнення запасів продовольства. У лаоській частині гір, зокр. на схилах г. Біа, й досі трапляються авіабомби, що не розірвалися.

Лит.: Mouret C. Le karst du Khammouane au Laos central. Dix ans de recherches spéléologiques // Spelunca. 2001. № 84 (4); A Companion to the Vietnam War / Ed. by M. Young, R. Buzzanco. Malden, 2006; Spooner A. Vietnam, Cambodia & Laos. London, 2019.

Аннан, Кофі Атта (англ. Annan, Kofi Atta; 08.04.1938, м. Кумасі, тепер Гана — 18.08.2018, м. Берн, Швейцарія, похов. у м. Аккра, Гана) — економіст) — економіст, дипломат, політик, *Генеральний секретар ООН* (1997–2006), Лауреат Нобелівської премії миру (2001). Закінчив Наук.-тех. ун-т у м. Кумасі, у 1962 — аспірантуру екон. ф-ту Ін-ту міжнар. відносин (м. Женева, Швейцарія). 1972 здобув ступінь магістра наук у галузі управління *Массачусетського технологічного інституту*. Упродовж 1960–1980-х А. працював у *Всесвітній організації охорони здоров'я* (ВООЗ) у м. Женеві, директором-розпорядником нац. компанії з розвитку *туризму* в Гані, на посадах, пов'язаних із діяльністю ООН (у містах Аддис-Абебі, Ісмаїлії, Нью-Йорку). З березня 1993 до лютого 1994 А. очолював Департамент із проведення миротвор. операцій ООН. У лютому 1994 — грудні 1996 (з перервою) був заст. Ген. секретаря ООН. З листопада 1995 до березня 1996 — спец. представник Ген. секретаря ООН у колиш. Югославії та спец. посланник при НАТО. Від 01.01.1997 до 31.12.2006 — Ген. секретаря ООН. З 24.02.2012 до 31.08.2012 — спец. посланник ООН і *Ліги арабських держав* у Сирії для врегулювання конфлікту. Його вважають одним з авторів концепції гуманіт. інтервенції. Спільно з ООН отримав Нобелівську премію миру (2001) за заснування Всесвіт. Фонду з боротьби зі СНІДом, туберкульозом та малярією для підтримки країн, що розвиваються, та Премію Улофа Пальме (2006). Нагороджений Орденом князя Ярослава Мудрого I ступеня (2002).

Пр.: У с п і в а в т. — Interventions: a Life in War and Peace. London, 2013; We The Peoples: A UN for the 21st Century. London, 2014.

Лит.: Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Харків, 2003; Meisler S. Kofi Annan: a Man of Peace in a World of War. Hoboken, 2008; Eckhard F. Kofi Annan: a Spokesperson's Memoir. New York, 2013; Фененко А. В. Современная история международных отношений, 1991–2016. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2016.

В. П. Горбатенко

Аннанов, Баба (туркм. Anpanow, Vaba; справжнє ім'я — Гурбангулы Аннанияз-оглы; 20.11.1934, с. Карадамак, тепер у складі м. Ашгабата, Туркменістан — 21.12.1991, м. Ашгабат, Туркменістан) — актор, режисер, сценарист, письменник, нар. артист Туркмен. РСР (з 1975), нар. артист СРСР (з 1985). Рано осиротів: батько загинув під час *Другої світової війни*, мати — під час Ашгабатського землетрусу 1948. Закінчив 1959 Ташкент. держ. театр.-худ. ін-т ім. О. М. Островського (тепер Держ. ін-т мист-в Узбекистану імені Манонна Уйгура). Повернувся в Туркменістан, де розпочав роботу в Чарджоуському драмтеатрі. Працював помічником режисера, з 1961 — режисером на Туркмен. телебаченні. Дебютна актор. робота в кіно: «Перший екзамен» («Туркменфільм», 1958). Здобув широку популярність

завдяки ролі Артика Бабали у фільмі «Вирішальний крок» («Туркменфільм», 1965), який у рік виходу подивилися понад 50 млн глядачів. Знімався не лише в Туркменістані, а й в Узбекистані, Таджикистані, Росії, а також в Україні [стрічка «Це було в Межигір'ї» (кіностудія ім. О. Довженка, 1975)]. Грав у фільмах різних жанрів: драмах, комедіях, трагедіях, детективах, пригодницьких, дит. стрічках. Виконував також епізодич. ролі. Загалом зіграв понад 50 ролей, серед них — Шерсінг («Остання дорога», 1963), Артик Бабали («Вирішальний крок», 1965; Держ. премія Туркмен. РСР, 1966), Черкез («Дорога палаючого фургона», 1967), Санат («Несподіване поряд», 1971), Атабаєв («Колір золота», 1975), Уртабеков («Людина змінює шкіру», 1978), Назар («Дерево Джамал», 1980), Рузієв («Якщо кохаеш...»), Мумієв («Захоплення», обидва — 1982), Довлетмамед Азаді («Фрагі — розлучений зі щастям», 1984), Бабахан («Зохране і Тахір», 1991) та ін. Як режисер і сценарист зняв документ. стрічки «Сейді» (1977), «Дерево мелодій» (1978), обидва — кіностудія «Туркменфільм»), худ. фільми «Голуби живуть у кязризах» (1979), «Зохране і Тахір» (1991) та ін. Автор низки повістей, оповідань і віршів, що публікувалися в періодич. пресі. Більшість із прозових творів увійшли до збірника «Кязризники». За повістю «Білий кін» («Ак так») поставлено спектакль.

Тв.: Кязризники. Ашхабад, 1988.

Лит.: Кіно: Энциклопедический словарь / Гл. ред. С. И. Юткевич. Москва, 1986; Бородулин В. И. Всемирный биографический энциклопедический словарь / Редкол.: В. И. Бородулин, Н. М. Кузнецов, Н. М. Ланда и др. Москва, 2008.

Аннапурна — гірський масив у Гімалаях, у центральній частині Непалу. Розташований у пд. відрозі Гол. Гімалайського хребта. За легендами гору названо на честь індуїст. богині родючості Аннапурни (санскрит. अन्नपूर्णा, букв. — мати-годувальниця). Найвища точка — п. А. І, абс. висота — 8 091 м (десята за висотою вершина в переліку найвищих гір світу). Загалом масив охоплює 13 окр. піків заввишки понад 7 000 м. Рельєф нівально-льодовиковий, глибоко почленований. Характерні форми — глибокі ущелини, льодовикові цирки та прямовисні скелі. Від сусіднього гір. масиву *Джаулагірі* (найвища точка — 8 167 м) А. відокремлює долина р. Гандакі (Нараєні) з однією з найближчих ущелин світу. У сезон мусонів — часті інтенсивні снігопади та сходження снігів. Це одна з причин вважати гір. масив найнебезпечнішим і найскладнішим за підйомом. А. — популярне місце для занять альпінізмом і гір. туризмом. Увесь масив є заповідною зоною Аннапурна (з 1986), що охоплює пів. 7 629 км². Одна з гір масиву, А. І, є першою у світі вершиною заввишки понад 8 000 м, яку підкорили альпіністи, — члени франц. команди М. Ерцог і Л. Лашеналь.

Лит.: Neate J. High Asia: an Illustrated History of the 7,000 Metre Peaks. Seattle, 1990; Эрцог М. Аннапурна: Первый восьмитысячник / Пер. с фр. Б. А. Гарф. Москва, 2002; Searle M. Colliding Continents: a Geological Exploration of the Himalaya, Karakoram, & Tibet. New York, 2017.

Анненков, Іван Олександрович (рос. Анненков, Иван Александрович; 17.03.1802, м. Москва, тепер РФ — 08.02.1878, м. Нижній Новгород, тепер РФ) — військ. і громад. діяч, декабрист. Нар. у

Аннапурна, найвища точка

дворян. родині. 1817–1819 навчався в лиціє при Моск. ун-ті (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), навчання не закінчив. 1819 після складання іспитів при штабі в Кавалергард. полку вступив на військ. службу. З 1823 — поручик. 1824 став членом Санкт-Петербур. філіалу Південного т-ва. Підтримував зв'язки з членами Північного т-ва: Є. Оболенським, О. Одоєвським, був знайомий із К. Рилевим. У грудні 1825 заарештований. Засуджений за другим розрядом на 20 р. каторж. робіт і довільне поселення в Сибіру. Пізніше термін було зменшено до 15 р. Лише 1856 отримав дозвіл виїхати із Сибіру. Жити в м. Санкт-Петербурзі було заборонено, тому разом із сім'єю 1857 оселився в м. Нижньому Новгороді. Продовжив роботу на чиновн. посадах. Був головою Нижньогогород. губерн. земської управи (1865–1868). У м. Нижньому Новгороді А. зустрівся з Т. Шевченком, про що згадано в щоденнику поета (записи від 16.10.1857). Історію кохання А. та Поліни Гебль покладено в основу роману «Вчитель фехтування» («Le Maître d'armes»; 1840) А. Дюма (батька), а також в основу сюжету першого фільму про повстання декабристів «Декабристи» (1926; реж. О. Івановський) і сюжетної лінії фільму «Зоря принадливого щастя» (1975, реж. В. Мотиль).

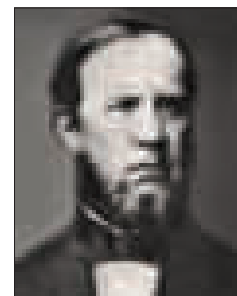
Лит.: Шевченко Т. Дневник 1857–1858. Київ, 1963; Восстание декабристов. Документы : в 23 т. Москва, 1976. Т. 14; Карпенко В. Ф. Нижегородцы-декабристы, 1825. Нижний Новгород, 2004; Казьмирчук Г., Казьмирчук М. Университет св. Володимира і Тарас Шевченко. Київ, 2014.

М. Г. Казьмирчук

Анненков, Микола Іванович (рос. Анненков, Николай Иванович; 03.05.1819, Псков. губернія, тепер Псков. обл., РФ — 21.08.1889, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — ботанік, лісовод, фенолог, дійсний член 15 наук. т-в. 1843 здобув наук. ступінь канд. природничих наук на філос. ф-ті Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Призначений старшим учителем географії в 3-ю гімназію м. Москви. 1947–1863 — викладач географії в Моск. Олександр. сиріт. ін-ті. Від 1844 працював учителем ботаніки в Моск. землероб. школі, 1851 призначений на посаду її інспектора, 1853–1863 був її директором. 1854 А. обрано головою Лісового комітету, засн. при Моск. т-ві с. г., і протягом 2 р. він опублікував два томи «Записок

Анненков Іван Олександрович

Анненков Микола Іванович

Комітету лісівництва» (1857, 1859). У 1858 за його ред. видано перший том «Записок» цього Комітету. За дорученням Моск. т-ва с. г. їздив у маєток Шатілова (с. Мохове Тульської губернії) для вивчення способів культури лісу та огляду ліс. розсаджень, влаштованих лісничим Ф. Х. Майером. Цю поїздку описав під заголовком «Поїздка в село Мохове 1850» і тоді ж її було опубліковано в «Журналі Московського товариства сільського господарства». Від 1857 очолював Комітет акліматизації Моск. т-ва с. г. 1863–1868 — директор Гол. уч-ща садівництва в м. Умані (тепер Черкаська обл.). Упродовж 1868–1875 — директор Уман. уч-ща землеробства й садівництва (через реорганізацію) та «Царициного саду». Це було уч-ще нового типу, де поряд вводили дод. дисципліни, які вивчали в землероб. уч-щах країни. Крім садів, в уч-щі також було створено «практичне» поле й ферму. Під керівництвом А. уведено в культуру насаджень Уманщини сосну кримську та створено водопостачальну систему для поливу плодкових і декор. насаджень, яка проіснувала понад 80 р. Опублікував перший у Росії *гербарій* флори Моск. губернії (1849–1851), де розглянув бл. 800 видів рослин. 1851 вийшла монографія А. «Лісівництво» для Землероб. школи. А. захоплювався *акліматизацією* різних деревних і чагарникових порід та ін. госп. рослин у саду Землероб. школи. Список рослин, які там вирощували, опубл. у «Журналі садівництва» (1856). Внеском у розвиток бот. науки стала праця «Ботанічний словник», який було видано двічі 1859 і 1878 в м. Санкт-Петербурзі. За наук. досягнення з акліматизації А. було нагороджено в м. Парижі Великою золотою медаллю (річне засідання 12.02.1858). Був видавцем і редактором «Газети для сільських господарів» («Газета для сельских хозяев»; 1861–1863). Моск. т-во любителів садівництва нагородило А. Середньою золотою медаллю, а вільне екон. т-во — Великою срібною медаллю. За «Ботанічний словник» Рос. академія наук нагородила А. Демидівською премією.

Пр.: Лесоводство. Москва, 1851; Простонародные названия русских растений, Москва, 1858; Ботанический словарь. Санкт-Петербург, 1878.

Лит.: Карасюк І. М. Уманський сільськогосподарський інститут (1844–1994). Київ, 1994; Косенко І. С., Шлапак В. П. Садово-паркова освіта та проблеми підготовки фахівців // Матеріали XII з'їзду Українського ботанічного товариства: Одеса, 15–18 травня 2006 р. Одеса, 2006; Уманський державний аграрний університет: історія, сьогодення, славетні імена. Київ, 2009; Геркіял О. М., Шлапак В. П., Мостов'як І. І. Уманський національний університет садівництва: шлях від садівника до магістра садово-паркового господарства // Актуальні проблеми розвитку лісового і садово-паркового господарства. Умань, 2013; Шлапак В. П., Професор М. І. Анненков як лісівник: маловідомі сторінки // Актуальні проблеми розвитку лісового і садово-паркового господарства. Умань, 2013.

О. М. Геркіял, І. І. Мостов'як, В. П. Шлапак

Анненков, Павло Васильович (рос. Анненков, Павел Васильевич; 19.06.1813, за ін. даними 18.06.1812, м. Москва, тепер РФ — 08.03.1887, м. Дрезден, тепер Німеччина) — літ. критик, мемуарист. Нар. в сім'ї поміщика. Навчався в Санкт-Петербурзькому гірничому ін-ті до 1832, слухав лекції з філології в Петербурзькому ун-ті (тепер Санкт-Петербурзький державний універ-

ситет). Товаришував із В. Белінським, М. Гоголем, І. Тургенєвим. Співпрацював із журн. «Вітчизняні записки» («Отечественные записки») та «Сучасник» («Современник»). Був особисто знайомий і листувався з К. Марксом. Багато подорожував Європою (1840–1848). Досліджував творчість О. Пушкіна. Підготував до друку перше наук. вид. творів О. Пушкіна в 7 т. (1855–1857). У 1870–1880-ті діяльність була спрямована в русло літ. критики. У цей час також працював як мемуарист. Залишив спогади про М. Гоголя, В. Белінського, О. Герцена, І. Тургенєва та ін. у книзі «Чудове десятиліття (1838–1848)» [«Замечательное десятилетие (1838–1848)»; 1880], де також подано окремі факти з творчої біографії Т. Шевченка, Марка Вовчка, Є. Гребінки. А. вперше опублікував листи І. Тургенєва: «Шість років листування з І. С. Тургенєвим (1856–1862)» [«Шесть лет переписки с И. С. Тургеневым (1856–1862)»; 1885]. Як діяч Товариства для допомоги нужденним літераторам і вченим клопотався про звільнення Шевченкових родичів із кріпацтва: 19.03.1860 разом з І. Тургенєвим, М. Чернишевським та ін. підписав листа до В. Флорковського з проханням відпустити на волю або погодитися на викуп братів Микити і Йосипа та сестри Ярини. Обстоював позицію «чистого мистецтва», наполягав на необхідності морального впливу л-ри на сусп-во. Уперше вжив термін «реалізм» (у значенні відображення побут. правди).

Тв.: Парижские письма. Москва, 1983; Жизнь и труды Пушкина: лучшая биография поэта. Москва, 2014; Замечательное десятилетие, 1838–1848. Москва, 2014; Литературные воспоминания. Москва, 2014;

Лит.: Муравьева О. «Первый пушкинист» России // Российская провинция. 1995. № 1; Миронова Н. В. Павел Васильевич Анненков и Валерян Никанорович Назарьев // Вестник Ленинского мемориала. 2012. Вып. 12; Шнейдер К. И. «Лишний человек» П. В. Анненков // Вестник Перм. ун-та. Сер.: Ист. 2014. № 1 (24).

М. Л. Ковсан

Анненков, Юрій Павлович (рос. Анненков, Юрий Павлович; 23.07.1889, м. Петропавловськ-Камчатський, тепер РФ — 12.07.1974, м. Париж, Франція) — графік, живописець, художник театру й кіно, літератор. Нар. в сім'ї народовольця, за місцем відбування каторги батьком. Після помилування батька 1895 з родиною переїхав до м. Санкт-Петербурга. 1908 вступив на юрид. ф-т Санкт-Петербур. ун-ту (тепер Санкт-Петербурзький державний університет). Паралельно займався в худ. студіях та приват. худ. майстернях. 1911 поїхав до м. Парижа, де брав уроки у Ф. Валлотона і М. Дені, членів групи «Набі». Після повернення 1913 до Рос. імперії співпрацював із журн. «Театр і мистецтво» («Театр и искусство»), «Новий Сатирикон» («Новый сатирикон»), оформлював вистави, створював декорації та костюми в театрах м. Санкт-Петербурга. 1920 був обраний проф. Академії мистецтв. Від 1924 оселився в м. Парижі. Радній період творчості пов'язаний з живописом. 1913 в салоні Незалеж. художників уперше виставив свої картини, близькі за стилем до кубізму та футуризму. Після 1913 захоплювався графікою. Ще одним захопленням А. був театр. Працював із К. Станіславським, Вс. Мейерхольдом, Ф. Комісаржевським та ін. Найпродуктивнішим у творчості був період після 1917. Створив галерею портре-

Анненков Павло Васильович

тів письменників, художників, політ. діячів (А. Ахматової, Ф. Сологуба, К. Чуковського, В. Маяковського, Л. Троцького, А. Луначарського). Ілюстрації до поеми «Дванадцять» О. Блока стали класичними. У період 1919–1921 опубл.

Анненков Юрій Павлович.
Портрет дружини
О. Б. Анненкової; 1917.
Російський музей, м. Санкт-
Петербург, Російська
Федерація

крит. статті А. про театр у газ. «Життя мистецтва»; видано книгу «Портрети» («Портреты»; 1922). Для постановки п'єси Г. Кайзера «Газ» 1923 уперше використав динам. рухливі декорації та змінне світло. Після 1924 А. оформив для франц. театрів понад 60 драм. вистав, співпрацюючи, як і раніше, з режисерами Ф. Комісаржевським, а також із М. Чеховим, хореографами С. Лифарем, Дж. Баланчиним. Після 1934 багато працював для кінематографа, виконав декорації та костюми до понад 50 фільмів. Автор спогадів про М. Горького, О. Блока, В. Маяковського, А. Ахматову, Б. Пастернака, Е. Замятіна. 1955 номінований на премію Амер. кіноакадемії «Оскар» за костюми до стрічки «Мадам де...» (реж. М. Офюльс).

Тв.: Портреты. Санкт-Петербург, 1922; En habitant les vedettes. Paris, 1951; Дневник моих встреч. Цикл трагедий : в 2 т. Нью-Йорк, 1966; Повесть о пустяках. Санкт-Петербург, 2001.

Лит.: Обухова-Зелинская И. Коллажная графика Ю. П. Анненкова // Русский авангард 1910–1920-х годов. Проблема коллажа. Москва, 2005; Обухова-Зелинская И. Юрий Анненков. Монпарнас. 1911–1913 гг. // Рус. иск-во. XX век. Исслед. и публ. 2010. Вып. 3; Обухова-Зелинская И. Потерянные и обретенные портреты Юрия Анненкова // Россия и соврем. мир. 2012. № 3 (76); Обухова-Зелинская И. Юрий Анненков на перекрестках XX века. Москва, 2015; Гофман В. Юрий Анненков. Русский период. Французский период. Москва; Санкт-Петербург, 2016.

Анненський, Інокентій Фёдорович (рос. Анненский, Иннокентий Фёдорович; псевдоніми, криптоніми — А-ий, И., Ан-ий, А-ский, Ник-то, Т-о, Ник., Ник. Т-о, і Никто; 20.08.1855, м. Омськ, тепер РФ — 30.11.1909, м. Санкт-Петербург, похов. у Царському Селі, тепер м. Пушкін Ленінград. обл., РФ) — письменник, перекладач, літературний критик. Писав рос. мовою. Походив із родини держ. чиновника. Закінчив 1879 іст.-філол. ф-т Петербурзького ун-ту (тепер Санкт-

Петербурзький державний університет). 1879–1891 працював учителем, викладачем давньогрец. л-ри на Вищих жінін. курсах. Був директором Галагана Павла колегії (1891–1893) і гімназій у м. Санкт-Петербурзі (1893–1896) та Царському Селі (1896–1906). Від 1898 — член Ученого к-ту М-ва нар. просвіти. Працював окруж. інспектором у м. Санкт-Петербурзі (1906–1909). У 1870–1880-х займався перекладами, але не публікував їх. Єдина прижиттєва поет. зб. — «Тихі пісні» («Тихие песни»; 1904). У 1907 А. знищив більшість власних ран. творів. Почав публікувати праці з поч. 1880-х: наук. рецензії, крит. статті. На поч. 1890-х активно перекладав (усі трагедії Евріпіда і окр. твори Горация). Перекладав також із нім. (Й. В. Гете, Г. Гейне), англ. (Г. Лонгфелло), франц. (П. Верлен, А. Рембо) та ін. мов. За сюжетами творів Евріпіда написав трагедії у віршах «Меланіппа-філософ» («Меланиппа-философ»; 1901), «Цар Іксион» («Царь Иксион»; 1902), «Лаодамія» («Лаодамия»; 1906), «Фаміра-Кіфаред» («Фамира-Кифаред»; 1906, опубл. 1913). Літ.-крит. розвідки та дослідження з історії рос. л-ри уміщено в праці «Книга відлунь» («Книга отражений», т. 1–2; 1906–1909). За розвідку «Південноруська мова» («Южнорусский язык»; 1879), написану під керівництвом академіка І. Срезневського, удостоєний університет. зол. медалі. Осн. доробок зібрано в кн. «Кипарисова скринька» («Кипарисовый ларец»; 1910) і «Посмертні вірші» («Посмертные стихи»; 1923). Поезія А. виражає розлад між дух. прагненнями людини й дійсністю. Тепер його вірші тлумачать як ранньомодерністську, символістську поезію, позначену імпресіоніст. манерою письма та песиміст. настроями. А. позиціонував їх як містичну поезію. Гол. мотивами творів А. є меланхолія, самотність, сум. Вірші А. зраховують до творчості рос. символістів старшого покоління, що сформувалися під впливом поезії франц. (Ш. Бодлер, А. Рембо, П. Верлен, С. Малларме) і рос. (Ф. Тютчев, А. Фет) поетів. У статті «Про сучасний ліризм» (журн. «Аполлон», 1909, кн. 1–3) із захопленням писав про поему Т. Шевченка «Марія». Укр. тематика відбилася в його поезії «Київські печери» («Киевские пещеры») зі збірки «Кипарисова скринька» (1910) та ін. Окр. твори А. укр. мовою переклади М. Рильський, Д. Павличко, Г. Кочур, Б. Якубський, М. Орест та ін.

Тв.: Письма : в 2 т. Санкт-Петербург, 2007; Лирика. Москва, 2008; Тихие песни. Стихотворения, баллады, поэмы. Москва, 2012; Еврипид — поэт и мыслитель; Дионис в легенде и культе. В приложении трагедия Еврипида «Вакханки» с параллельным греческим текстом. Москва, 2012; Среди миров. Москва, 2014; Стихотворение. Москва, 2017; У к р е к л. — [Вірші] // Орест М. Держава слова: Вірші та переклади. Київ, 1995; У блиманні // Всесвіт. 2000. № 3–4.

Лит.: Федоров А. И. Анненский. Личность и творчество. Ленинград, 1984; Аникин А. Е. Анненский и Шевченко. Новосибирск, 1997; Кеба А. В., Кеба Т. В. Лирика Иннокентия Анненского: художественная структура и семантика. Каменец-Подольский, 2009; Аникин А. Е. Иннокентий Анненский и его отражения: Материалы. Статьи. Москва, 2011; Иннокентий Анненский глазами современников / Сост. Л. Г. Кихней, Г. Н. Шелогуровой, М. А. Выграненко. Санкт-Петербург, 2011; Экштут С. Красные когти Судьбы: Иннокентий Анненский в коридоре эпохи. Москва, 2017.

І. Д. Бажинов

Анненський Інокентій
Федорович

Аннігоні П'єтро. Портрет Єлизавети II, 1955

Аннігоні, П'єтро (італ. Annigoni, Pietro; 07.06.1910, м. Мілан, Італія — 28.10.1988, м. Флоренція, Італія) — художник, представник *реалізму*, почес. чл.-кор. Нац. академії дизайну (м. Нью-Йорк, з 1959). Нар. у сім'ї інженера. Навчався в гімназії Дж. Паріні, згодом — у Колегії Кальке Таеджі в м. Мілані, відвідував Амброзіан. б-ку, вивчаючи там малюнки *Леонардо да Вінчі*. 1925 родина переїхала до м. Флоренції, де його батько мав установити міську телефон. мережу. А. закінчив у цьому місті класич. серед. школу Колегії ордену піаристів, здобув ступінь бакалавра л-ри. 1927 вступив до *Академії вишуканих мистецтв у Флоренції*, де вивчав живопис на курсі Ф. Карена, скульптуру — у Дж. Граціозі, техніку гравюри — у С. Селестіні. 1930 разом з ін. художниками виставляв свої роботи в м. Флоренції. 1932 мав першу персон. виставку в галереї Белліні в Палаццо Ферроні. Цього ж року отримав премію Трентакосте. Виставка в м. Мілані 1936 була схвалена критикою та публікою. 1947 підписав «Маніфест сучасних художників-реалістів», до якого також долучилися худ. Г. Шилтьян, брати А. і К. Буено, А. Серрі та ін. У маніфесті висловлене заперечення всього живопису від *постімпресіонізму* до сьогодення, як вираження епохи псевдопрогресу й віддзеркалення небезпеч. загрози людству. Ними декларувалося продовження виконання місії «істин. живопису». А. усе життя дотримувався принципів фігуратив. мист-ва, що ототожнював із принципами людської цілісності. Від 1949 А. постійно брав участь у виставках Королів. академії в м. Лондоні. Його роботи виставлялися в м. Лондоні також у галереях Вільденштейна (1950, 1954), Агню (1952, 1956), Федерації брит. митців (1961), Гросвенор (1966). Серед ін. значних виставок — експозиції в Галереї красних мистецтв у м. Парижі (1953), у

галереї Вільденштейна в м. Нью-Йорку (1957, 1958), Бруклін. музеї в м. Нью-Йорку (1961), Каліфорнійському палаці Почес. легіону в м. Сан-Франциско (1969). В Італії проходили виставки в містах Римі, Мілані, Турині, Вероні, Бергамо та ін. Значущим у творчості митця став період 1966–1988. Його роботи виставлялися в *Уффіці галереї* та Галереї сучас. мист-ва Палацу Пітті в м. Флоренції, Музеї сучас. мист-ва в м. Нью-Йорку, Королів. колекції Віндзор. замку і Лондон. нац. портрет. галереї, Музеї Ватикану. Упродовж життя А. багато мандрував (Індія, Іран, Мексика, Пд. Африка тощо), де робив замальовки та вів «Щоденник». Створив власну школу живопису в стилі *Відродження*, яку безкоштовно й вільно відвідували художники, яких він навчав. Уся творчість А. пов'язана з традиціями Відродження і протистоїть, як він вважав, руйнівній силі *модернізму*. 1955 він створив одну з найвідоміших робіт — романтич. портрет молоді королеви *Єлизавети II*. Другий портрет королеви А. написав 1969 на замовлення Нац. портрет. галереї. Написав також портрети принцеси Маргарет, Папи Римського *Іоанна XXIII*, Президентів США Дж. Ф. *Кеннеді* та Л. Б. *Джонсона*, шаха й імператриці Ірану, дизайнера взуття С. Феррагамо, флорентійського письменника Л. *Уголіні*, балет. танцівника Р. *Нурієва* та ін. Фрески А. можна побачити в монастирі Св. Марка в м. Флоренції, Церкві Св. Михайла Архангела в м. Понте Буджанезе, Абатстві в м. Монтекассіно, Базиліці Св. Антонія в м. Падуї тощо. Роботи А. зберігаються в Музеї А. (відкритий 2008) у м. Флоренції, а також у *Метрополітен-музеї* (м. Нью-Йорк), Королів. колекції Віндзор. замку, Нац. портрет. галереї м. Лондона (обидві — Велика Британія) та ін. А. — Кавалер Великого хреста ордена «За заслуги» Італійської Республіки (1975). У 2010 в Італії випущено марку, присвячену століттю від дня народження А.

Та.: Diario. Milano, 2009.

Лит.: Chilvers I. The Oxford Dictionary of Art and Artist. New York, 2009; Barletti E. Annigoni e il poliziotto. Breve compendio di un'amicizia e di una collezione nel 30 anniversario della scomparsa di Pietro Annigoni. [W. p.], 2018.

Анно, Жан-Жак (франц. Annaud, Jean-Jacques; 01.10.1943, м. Жювізі-сюр-Орж, тепер регіон Іль-де-Франс, Франція) — кінорежисер, сценарист і продюсер, член франц. Академії красних мист-в

Анно Жан-Жак

(з 2007). Батько був службовцем на залізниці, мати — секретаркою. З дитинства захоплювався фотографією та кіно. У 8 р. вирішив стати кінематографістом. Закінчив Вищу нац. школу ім. Л. Люм'єра, Ін-т вищих кінематограф. студій, а також *Паризький університет*, де здобув сту-

піль ліценціата л-ри. У 19 р. зняв перший короткометраж. фільм «Сім смертних грівів кінематографіста» (1962). Проходив військову службу в Камеруні. Працював на телебаченні. 1968–1986 зняв як режисер понад 500 реклам. фільмів. Застосовував нові тех. прийоми. 1976 зняв перший повнометраж. фільм «Перемога, співаючи» — антиколоніальний памфлет, названий за першим рядком «Похідної пісні», написаної за часів Великої французької революції поетом М.-Ж. Шеньє. В англо-амер. прокаті фільм отримав назву «Біле й чорне в кольорі» («Black and White in Color»). За цю стрічку А. нагороджено премією «Оскар» у номінації «Найкращий іноземний фільм» (1977). Режисер, автор сценарію, продюсер чи співпродюсер фільмів: «Удар головою» (спорт. сатира на світ футболу, 1979); «Війна за вогонь» (доісторичні пригоди, 1981; дві премії «Сезар» — за найкращі фільм і режисуру, 1982); «Ім'я Рози» [екранізація однойм. твору У. Еко, 1986; премія «Сезар» за найкращий іноз. фільм, срібна премія за найкращий фільм (Німеччина), 1987]; «Ведмідь» (філос. екол. фреска, 1988; премія «Сезар» за найкращу режисуру, 1989); «Коханець» (любовна драма за однойм. романом М. Дюрас, 1992; премія япон. критики, 1993); «Крила відваги» [епопея Аеропошти, 1994; перший фільм, знятий за цифровою технологією Аймакс 3Д (IMAX 3D)]; «Сім років у Тибеті» [біограф. іст. фільм за книгою Г. Гаррера; 1997; премія кіно, мист-ва й есе (Німеччина), вел. премія кіно (Нідерланди), найкращий фільм 1997 у Німеччині та Нідерландах]; «Сталінград» (у Квебеку отримав назву «Ворог на порозі», військ. драма, 2001); «Два брати» (фільм про долю двох тигрів, 2004); «Його величність Мінор» (міфол. фільм, 2007); «Чорне золото» (епопея про відкриття нафти в Аравії, 2011); «Кінобум у Китаї» (2015); «Останній вовк» (фільм про стосунки людини і тварини, 2015). Зняв як режисер 10-серійний детектив. телесеріал «Правда про справу Гаррі Квеберта» (2018) за романом Ж. Діккера. А. — автор автобіограф. книги «Життя для кіно» (2018; у співавторстві). У стрічках А. знімалися відомі актори, серед яких А. Бандерас, В. Касель, Т. Ш. Коннері, Б. Пітт та ін. Нагороджений премією «Сезар» за найкращий реклам. фільм (1985), Премією Франц. Академії та Вел. нац. премією кіно (1988). Командор Франц. Ордена мистецтв і літератури (2013).

Лит.: Jean-Jacques Annaud // Les maîtres du cinéma français. Paris, 1990; Le Nom de la rose // Beylie C., Pinturault J. Les film-phares du cinéma contemporain depuis 1968. Paris, 1995; Bonnal N. Jean-Jacques Annaud: un cinéaste sans frontières. Paris, 2001; Beylie Cl. Une histoire du cinéma français. Paris, 2005; Le Nom de la rose // 100 films du roman à l'écran. Paris, 2011.

С. В. Глухова

Аноа, буйвіл малий (*Anoa*) — підрид азійських парнокопитних роду Буйвіл (*Bubalus*) родини Порожнесторогі (*Bovidae*). У складі підроду 2 ендемічні (див. *Ендеміки*) види ссавців з о. Сулавесі й деяких прилеглих о-вів у Індонезії: А. рівнинний (*Bubalus depressicornis*) та А. гірський (*B. quarlesi*). Дискусійним є питання поширення видів і таксоном. статусу підроду, який, за даними генет. досліджень, може розглядатися як самот. рід. Самостійність обох видів А. визнається за відсутності достовірних генет. та морфол. відомостей. А. кременні, висота й вага тіла, фор-

ма рогів є діагност. ознаками на видовому рівні. Висота А. в холці — 60–100 см, вага — до 300 кг. Кінцівки короткі, шия товста. В особин обох статей є роги, забарвлення шкіри дорослих чорне або коричневе, у молодих — рудувато-коричневе, самці зазвичай темніші за самиць; шерсть майже відсутня. Тривалість життя в неволі становить 20–30 р., стат. зрілість настає на 2-му або 3-му році життя; народжується лише 1 теля на рік. А. відомі з різних типів лісових екосистем: низовинних, гір. (до 2 300 м над рів. м.), мангрових та ін. лісів. Екологія й поширення А. маловивчені. Достовірно відомо про існування А. в центр. та пд.-сх. частинах о. Сулавесі, переважно в природних заповідниках. А. також мешкають у зоопарках Європи, Пн. Америки й Азії, однак

Аноа рівнинний (*Bubalus depressicornis*)

приручення їх майже неможливе. У природ. умовах ведуть поодинокий спосіб життя. А. вважаються реліктами фауни пізнього неогену, рідкісними видами, яким загрожує зникнення. Перебувають під охороною, занесені до природоохоронних списків *Міжнародного союзу охорони природи* та ін. Попри високі ендемізм та різноманіття фауни й флори о. Сулавесі, А. є одними з найважл. об'єктів збереження як найбільші за розмірами ссавці. У 2-й пол. 20 ст. популяції обох видів значно скоротилися внаслідок безконтрольного полювання (заради м'яса й рогів). Серед гол. загроз — полювання тубільних племен і браконьєрів, знищення внаслідок розорвання осн. місць існування А. — лісів.

Лит.: Burton J., Hedges S., Mustari A. The Taxonomic Status, Distribution and Conservation of the Lowland Anoa *Bubalus depressicornis* and Mountain Anoa *Bubalus quarlesi* // Mammal Review. 2005. Vol. 35. № 1; Загороднюк І., Дикий І. Мисливська теріофауна України: видовий склад і вернакулярні назви // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. 2012. Вип. 58; Fucuda T., Iino Yu., Eitsuka T. et al. Cellular Conservation of Endangered Midget Buffalo (Lowland Anoa, *Bubalus quarlesi*) by Establishment of Primary Cultured Cell, and its Immortalization with Expression of Cell Cycle Regulators // Cytotechnology. 2016. № 68 (5).

Ановуляція (від ан... — заперечний префікс і овуляція) — зміна менструального циклу, що характеризується відсутністю виходу зрілої яйцеклітини з фолікула в черевну порожнину. А. буває фізіологічна й патологічна. Фізіол. А. спостерігають у пубертатному періоді, під час вагітності, лактації, статмаксу. Патол. А. може бути зумовлена порушенням регуляції в гіпоталамо-гіпофізарно-яєчниковій системі, дефектами ферментних систем, дисгенезією гонад, Автоімунними та ін. ураженнями яєчників, синдро-

мом передчасного виснаження або резистентності яєчників. Клінічні прояви насамперед залежать від етіол. чинника, але здебільшого супроводжуються порушенням менстр. функції та безпліддям. Діагностика А.: а) вивчення базальної т-ри тіла (осн. ознака — відсутність двофазності менстр. циклу); б) експрес-тести (суть методу: визначення лютеїнізуючого гормону перед овуляцією в орг-мі жінки); в) *ультразвукове дослідження* органів малого тазу — найдостовірніший спосіб діагностики (за допомогою УЗД виявляють розміри й кількість фолікулів, наявність овуляції). Осн. спосіб лікування — усунення причин і вилікування хвороб (які призвели до А.) з подальшою стимуляцією.

Лит.: Грищенко В. И. Научные основы регулирования рождаемости. Киев, 1983; Юнда И. Ф. Бесплодие в супружестве. Киев, 1990; Боярский К. Ю. Фолликулогенез и современная овариальная стимуляция // Пробл. репродукции. 2002. № 3; Корнеева И. Е. Эффективность лечения бесплодия в амбулаторных условиях // Акушерство и гинекол. 2002. № 1; Грищенко В. И., Грищенко Н. Г., Загребельная И. В. и др. Синдром поликистозных яичников как причина эндокринного бесплодия // Мед. аспекты здоровья жен. 2010. Т. 28. № 1; Чайка В. К., Фаид Арар А. И., Железная А. А. и др. Современные подходы к ведению женщин с синдромом поликистозных яичников // Мед. соц. пробл. семьи. 2012. № 1; Homburg R. Ovulation Induction and Controlled Ovarian Stimulation. Cham, 2014.

I. М. Шербина

Анограма тонколиста (*Anogramma leptophylla*) — вид судинних рослин родини Геміонітидових. *Терофіт*. Озимий однорічник 15–25 см заввишки, вегетує з вересня до липня. *Вайї* диморфні, тонкі, ніжні, перетинчасті, голі, на червонувато-бурих черешках без зчленування. Спори бурі, тетраедрично-кулясті з трьома смужками. *Гаметофіт* багаторічний, із бульбоподібним ви́ростом, що містить поживні речовини для пере-

несення несприятливих умов. Розмножується спорами та вегетативно. Спороносить у липні. Ареал виду охоплює субтроп. і помірно теплі області: Атлант. Європу, *Середземномор'я*, Зх. та Сх. Закавказзя, гір. Туркменістан (*Копетдаг*), в Україні — Пд. берег Криму (гори *Аю-Даг*, *Кастель*), *Керченський півострів*. А. т. зростає на магмат. інтрузивних відслоненнях кислих, нейтральних та осн. порід, у тріщинах і нішах, під порфіровими й габро-діабазовими брилами, де накопичується вологий дрібнозем. Часто росте разом із печіночниками. Кількість особин у популяції коливається від декількох десятків до 5–6 сотень, залежно від вологозабезпеченості. На г. Аю-Даг налічується до 500, на г. Кастель — бл. 50, на Керченському п-ві (Карларський степ) — бл. 650 особин. Природоохоронний статус виду — зникаючий. Вид занесено до *Червоної книги України*. Причини зміни чисельності: вузька еколого-ценотична амплітуда, коливання вологозабезпеченості, антропогенний вплив. На г. Кастель екотопи інтенсивно руйнуються під час буд-ва доріг і розроблення кар'єрів буд. матеріалів. А. т. охороняють у заказнику загальнодерж. значення «Аю-Даг». Заборонено несанкціоноване збирання рослин, гербаризацію, знищення місцезростань, проведення буд-ва та розроблення кар'єрів у місцях зростання А. т.

Лит.: Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Я. П. Дідуха. Київ, 2009; Christenhusz M., Zhang X.-Ch., Schneider H. A Linear Sequence of Extant Families and Genera of Lycophytes and Ferns // Phytotaxa. 2011. № 19.

B. B. Протопопова

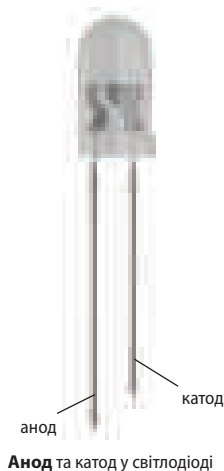
Ано́д (від грец. *ἄνοδος*, букв. — шлях угору) — 1) *Полюс* або *клема* джерела струму електричного (*гальванічного елемента, акумулятора, електричної машини*, випростувача, термоелектрогенератора), що має позитив. потенціал щодо ін. полюса цього джерела — *катода*.

2) *Електрод електровакуумного приладу*, а також будь-якого ін. електротех. або радіотех. пристрою [напр., електродіг. ванни, електропромен. рурки (трубки), *газорозрядного приладу* тощо], що приєднують в електр. колі до А. джерела живлення.

3) В електрохімії — електрод в *електроліті*, біля якого відбувається окиснення йонів або молекул у складі електроліту.

Лит.: Байрачний Б. Г., Тульський Г. Г., Штефан В. В. Технічна електрохімія : в 5 ч. Харків, 2016. Ч. 5.

Ано́дний протектор — виріб, призначений для *антикорозійного захисту* конструкцій. А. п. виготовляють із *металу*, що має нижчий *потенціал електрохімічний*, ніж метал конструкції, яку захищають від *корозії*. Унаслідок приєднання А. п. до конструкції, що захищають, утворюється гальван. пара, у якій протектор виконує роль *анода*. Він руйнується внаслідок дії короз. чинників довкілья й захищає від руйнування осн. конструкцію. Після остаточного руйнування А. п. або втрати контакту з конструкцією, яку він захищає, протектор необхідно замінити. Анод. протекторний захист ефективний лише в нейтр. електропровід. середовищах. Застосування А. п. в кислих розчинах недоцільне через високу швидкість його руйнування. В А. п. зазвичай використовують *цинк, алюміній, магній*. Застосування чистих металів не завжди доцільне: чистий цинк руйнується нерівномірно через

Анограма тонколиста
(*Anogramma leptophylla*)

крупнозернисту структуру, поверхня чистого алюмінію вкривається щільною оксид. плівкою, магній дуже швидко кородує. Для надання А. п. необхід. експлуатац. властивостей використовують *легування*. Цинк та алюмінієві А. п. застосовують для захисту метал. об'єктів у проточ. мор. воді, а також порт. споруд і конструкцій, розташ. на прибереж. шельфі. Цинк добре зарекомендував себе як А. п. корпусів мор. суден. Магнієві А. п. використовують переважно для захисту невел. метал. споруд у середовищах із низькою електропровідністю, де ефективність дії алюмінієвих і цинк. протекторів недостатня, — у ґрунтах, прісних або слабосолоних водах. Однак через вис. швидкість влас. розчинення та схильність до утворення на поверхні важкорозчин. сполук область експлуатації магнієвих А. п. обмежено середовищами з *водневим показником рН = 9,5–10,5*.

Дж.: ДСТУ Б В.2.6-193:2013. Захист металевих конструкцій від корозії. Вимоги до проектування. Київ, 2013.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Захаркін О. У. Технологічні основи машинобудування. Суми, 2009; Бик М. В., Букет О. І., Васильєв Г. С. Методи захисту обладнання від корозії та захист на стадії проектування. Київ, 2018.

Т. А. Каменська

Анодно-механічна обробка — спосіб обробки металів комбінованою електрохімічною та електроерозійною дією *струму електричного* на вибір у середовищі *електроліту*. Полягає в електрохім. (анодному) розчиненні металу й подальшому мех. видаленні зруйнованого метал. шару. Під час А.-м. о. метал. заготовку (*анод*) та інструмент (*катод*), між якими вводять електроліт, вмикають у коло *струму постійного* низької напруги (до 30 В). Унаслідок цього на поверхні заготовки утворюється важкорозчинна плівка. У разі натискання електрода-інструмента на за-

готовку (*анод*), тому А.-м. о. застосовують під час роботи з в'язкими матеріалами, високолег. *сталями, сплавами твердими*. А.-м. о. саме таких матеріалів має високий тех.-екон. ефект: збільшується продуктивність, зменшуються кількість відходів і витрата енергії, різко знижуються витрати на інструмент. Цим способом розрізають заготовки на частини, прорізають пази й щілини, обробляють *поверхні* тіл обертання, шліфують плоскі поверхні та поверхні, що мають форму тіл обертання, полірують поверхні, заточують різальний інструмент.

Лит.: Антропов Л. І. Теоретична електрохімія. Київ, 1993; Ющенко К. А., Борисов Ю. С., Кузнецов В. Д. та ін. Інженерія поверхні. Київ, 2007; Захаркін О. У. Технологічні основи машинобудування. Суми, 2009; Байрачний Б. І. Технічна електрохімія : в 5 ч. Харків, 2012. Ч. 4; Кислова О. В. Основи електрохімії. Київ, 2017.

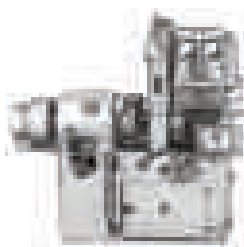
Анодно-хімічна обробка, електрохімічна обробка — оброблення металевих заготовок електр. струмом у середовищі *електроліту*. За А.-х. о. матеріал не зазнає мех. впливу, а розчиняється в електроліт. середовищі під дією струму заданої величини. Здійснюють в електролізерах, де оброблювана деталь є або *анодом* (анодне оброблення за розчинення), або *катодом* (катодне оброблення за напilenня), або тим та ін. попеременно. Під час А.-х. о. заготовку з'єднують з анодом зовн. джерела струму; електролітом є розчин хлориду, нітрату й сульфату натрію. Переваги А.-х. о. порівняно з обробленням на металоріз. верстатах: збереження форми робочого органу; незалежність від *твердості* чи *крихкості* матеріалу; відсутність дії деформувальних зусиль на стінки; збереження поверхні деталі; доступність впливу у вузьких порожнинах, складних переходах площин, похилих пазах, отворах малого перетину за вел. глибини (співвідношення 1 : 200); регулювання інтенсивності впливу. Недоліки А.-х. о.: висока енергоємність, низька точність, необхідність надійного *антикорозійного захисту* елементів електрохім. верстатів. А.-х. о. застосовують для виготовлення виробів складної конфігурації (напр., штампів і прес-форм), для гравіювання, маркування виробів та ін.

Лит.: Житников В. П., Зайцев А. Н. Импульсная электрохимическая размерная обработка. Москва, 2008; Байрачний Б. І., Ляшок Л. В. Технічна електрохімія : в 5 ч. Харків, 2012. Ч. 4; Дамаскин Б. Б., Петрий О. А., Цирлина Г. А. Электрохимия. 3-е изд., испр. Санкт-Петербург, 2015.

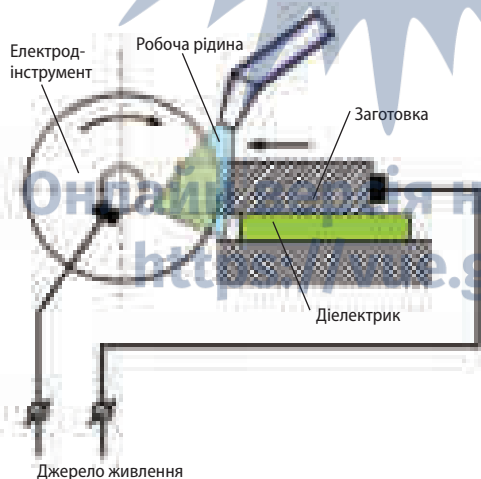
Т. А. Каменська

Анодонта — див. *Беззубка*.

Анодування (від грец. *άνωδος*, букв. — шлях угору) — утворення оксид. плівки на поверхні металевих виробів електрохім. способом. Під час А. виробу, занур. в *електроліт*, з'єднують з *анодом* джерела живлення. Оксидні плівки 1–200 мкм завтовшки мають підвищ. *твердість*, стійкість проти спрацювання, високу *жаростійкість*, електроізоляц. властивості, міцно з'єднуються з металом. Найчастіше А. піддають виробу з *алюмінію* та *алюмінію сплавів*. А. застосовують у *машинобудуванні* для захисту виробів від *корозії*, приладобудуванні (див. *Приладобудівна промисловість*) для декор. оздоблення й захисту приладів від мех. і хім. впливу, у літакобудуванні та *радіоелектроніці*.

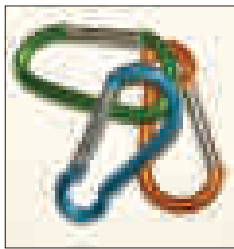

Анодно-механічна обробка. Дисковий анодно-механічний відрізний верстат 4А821

Анодно-механічна обробка. Схема анодно-механічної обробки

готовилу плівка руйнується й виникає *розряд електричний*, тепло від якого спричиняє місц. *плавлення* металу. Розплавл. метал. частинки разом із електролітом відкидаються електродом-інструментом, що швидко обертається або переміщується. Змінюючи електр. режим і тиск, можна отримати вироби з різн. *шорсткістю поверхні*. Інтенсивність знімання шару металу практично не залежить від мех. властивостей оброблюв. металів та інструменту (*в'язкості*,

Анодування. Поверхневий шар карабінів, який отриманий анодуванням

Дж.: ДСТУ 2491-94. Покриття металеві та неметалеві неорганічні. Терміни та визначення. Київ, 1995; ДСТУ Б В.2.6-193:2013. Захист металевих конструкцій від корозії. Вимоги до проектування. Київ, 2013.

Лит.: Ющенко К. А., Борисов Ю. С., Кузнецов В. Д. та ін. Інженерія поверхні. Київ, 2007; Барон Ю. М. Технологія конструкційних матеріалів. Санкт-Петербург, 2012; Бик М. В., Букет О. І., Васильев Г. С. Методи захисту обладнання від корозії та захист на стадії проектування. Київ, 2018.

Т. А. Каменська

Анозогнозія (від *а...* — заперечний префікс, грец. *νόσος* — хвороба та *γνώσις* — знання) — відсутність або зниження критики до свого хворобливого стану, зниження адекват. оцінки своїх тілес. та/або псих. проблем зі здоров'ям, неусвідомлене заперечення механізмів виникнення хвороби, власних можливостей. Недугу вперше описано 1899 Г. Антоном (1858–1933; Австрія), 1914 Ж. Бабінські доповнив неврол. генез та ввів термін «А.», згодом хвороба стала відома ще як синдром Антона — Бабінські. А. може виражатися в кількох варіантах. 1) Як результат ураження гол. мозку; спостерігається як варіант ау-

ний. Санкт-Петербург, 2004; Vos M. S., Haes J. C. de. Denial in Cancer Patients, an Explorative Review // *Psycho-Oncology*. 2007. № 16 (1); Рыбакова Ю. В., Илюк Р. Д., Крупицкий Е. М. и др. Методика оценки анозогнозии у больных алкоголизмом. Санкт-Петербург, 2011; Литвинчук Л. М. Проблема анозогнозии наркотических хворих як фактор виявлення закономірностей процесів реабілітації та ресоціалізації // *Актуальні пробл. психол.* 2016. Т. 11. Вип. 14.

О. С. Чабан

Аноксемія [від *анокс(ія)* та грец. *αἷμα* — кров] — відсутність кисню в крові. Рідкісне явище. Найчастіше спостерігають *гіпоксемію*, тобто понижений вміст кисню в крові.

Лит.: Волковой В. А., Кононенко Н. М., Гнатюк В. В. та ін. Патологічна анатомія. Харків, 2013; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., доопрац. Вінниця, 2017.

Аноксидіоз (від *ан...* — заперечний префікс, лат. *oxxygenium* — кисень і грец. *βίωσις* — життя) — див. *Анаеробіоз*.

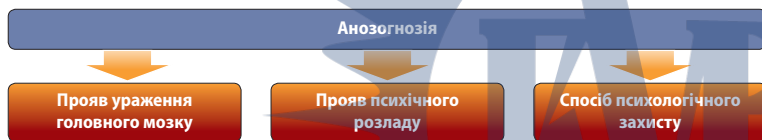
Аноксія (від *ан...* — заперечний префікс і лат. *oxxygenium* — кисень), кисневе голодування — відсутність кисню в окремих органах і тканинах або в цілому орг-мі. А. називають також *гіпоксією*. За дійсної заг. А. згодом настає смерть. Може виникати під час зниження тиску атмосферного на вел. висотах, за недостатності кровообігу, зменшення вмісту *еритроцитів* або *гемоглобіну* в крові, унаслідок різних захворювань системи кровообігу (напр., серцевої недостатності), а також недостатнього збагачення крові киснем у легенях через різні порушення *дихання* або такі захворювання, як *пневмонія*, коли зменшується ефективна дихальна поверхня легеневої тканини. За класифікацією Дж. Баркрофта, Д. Пітерса і Д. Ван Слайка, розрізняють 4 типи А.: аноксичну (*аноксемія*), анемічну, застійну, гістотоксичну.

Лит.: Бойчук Т. М., Роговий Ю. Є., Попович Г. Б. Патолофізіологія гепаторенального синдрому при гемічній гіпоксії. Чернівці, 2012; Атаман О. В. Патолофізіологія : у 2 т. Вінниця, 2016–2017.

Анолісові (Polychrotidae) — родина ящірок ряду *дускатих*, класу *плазунів*. Надзвичайно спеціаліз. група, переважно деревних ящірок, до складу якої входить 2–13 родів та до 650 видів плазунів. Раніше цей таксон розглядався в ранзі підроддини й належав до род. Ігуанові (Iguanidae). Найбільшим за кількістю видів є рід Аноліс (*Anolis*), який налічує бл. 400 видів. А. — невеликі наземні ігуаноподібні ящірки 25–120 мм завдовжки, мають довгі пальці з чіпкими пластин-

Анолісові (*A. evermanni*)

Анозогнозія. Варіанти прояву

тотопагнозії — неусвідомлення дефекту власного тіла, напр., паралічу кінцівок. Зона локалізації ураження — переважно права тім'яна частка гол. мозку. Найчастіші причини ураження — пухлини гол. мозку, *інсульт*, травма. 2) Як результат псих. розладу, коли пацієнт не усвідомлює захворювання та не критично ставиться до нього й до власних можливостей — зазвичай негативно впливає на формування прихильності до терапії і хворий відмовляється від лікування. Серед ознак — залежність від психоактив. речовин (*алкоголізм*, *наркоманія*), *шизофренія*, розлад особистості; біполярний афективний (маніакальна фаза), гістріорні, маячні розлади; порушення харч. поведінки (*анорексія*, *булімія*), розумова відсталість, органічне ураження нервової системи, психози (синдром Ганзера, псевдодеменція). 3) Як варіант психол. захисту неусвідомл. характеру в разі внутр. морального конфлікту пацієнта або його конфлікту з оточенням — спостерігається відчуття провини та/або сорому, пов'язані з хворобою, соц. вимогами, стигматизацією, внутр. картиною хвороби. Подолання або зниження А. залежить від причин її виникнення, досягається різними (індивід. для кожного пацієнта) терапевт. стратегіями або застосуванням груп. психотерапії.

Лит.: Plutchik R. Emotions and Psychotherapy: A Psycho Evolutionary Perspective // *Emotion: Theory, Research and Experience* : in 5 vol. / Ed. by R. Plutchik, H. Kellerman. San Diego, 1990. Vol. 5; Collins A., Remington G., Coulter K. et al. Insight, Neurocognitive function and Symptom Clusters in Chronic Schizophrenia // *Schizophrenia Research*. 1997. Vol. 27 (1); Либин А. В., Либина А. В. Стилі реагування на стрес: психологіческая защита или совладание со сложными ситуациями? // *Стиль человека: психологический анализ*. Москва, 1998; Абабков В. А. Защитные психологические механизмы и копинги: анализ взаимоотноше-

ками, що є морфол. пристосуваннями для лазіння по деревах. Забарвлення зовн. покритив зазвичай зелене або буре, однак А. здатні змінювати його залежно від чинників зовн. середовища. Мають плевродонтні зуби, чим відрізняються від ін. ящірок (зокрема агамових та хамелеонів). У самців А. є яскраво забарвлений горловий мішок, який вони використовують переважно у шлюбний період для приваблення самиць, а також для відлякування ін. самців. Для розмноження відкладають яйця. Поширені по всій Пд. Америці, до півдня Пн. Америки та Вест-Індії. Живуть на деревах. Відповідно до висоти місць існування над назем. поверхнею виділяють групи видів, які мешкають у кронах дерев (напр., *Anolis cuvieri*), лише на стовбурах (напр., *A. evermanni*), на кущах (напр., *A. pulchellus*) або підстилці (напр., *A. cooki*). Більшість живиться комахами, однак деякі види — фруктами. 2011 було вперше розшифровано геном плазунів, завдяки генет. дослідженням ящірки з род. А. — аноліса каролінського (*A. carolinensis*). Результати цих досліджень уможливили з'ясування окремих питань еволюції як плазунів, так і хребетних загалом. Багато видів родини є попул. домашніми тваринами.

Лит.: Encyclopedia of Reptiles and Amphibians / Ed. by H. G. Cogger, R. G. Zweifel. San Diego, 1998; Rodrigues M., Xavier V., Skuk G. et al. New Specimens of *Anolis phyllorhinus* (Squamata, Polychrotidae): the First Female of the Species and of Proboscoid Anoles // *Papéis Avulsos de Zoologia*. 2002. № 42 (16); Ribeiro-Júnior M. A. Catalogue of Distribution of Lizards (Reptilia: Squamata) from the Brazilian Amazonia. I. Dactyloidae, Hoplocercidae, Iguanidae, Leiosauridae, Polychrotidae, Tropiduridae // *Zootaxa*. 2015. № 3983 (1).

Аномалія (грец. ἀνωμαλία — нерівність, неправильність) — 1) Неправильність, відхилення від заг. закономірності, ненормальність. 2) У біології, медицині — стійке, зазвичай не прогресуюче відхилення від норм. структури й функцій, притаманних даному біол. виду. До А. можуть призвести недорозвиток або надмір. розвиток *зачатка* органу чи зміна часу його закладання (внаслідок негатив. впливу середовища на організм, що розвивається); генет. зміни. У людини й тварин А. можуть виникати до народження (антенатальні А.) і після (постнатальні А.). Найчастіше трапляються вроджені вади розвитку — *виродливості* (див. *Виродливості людини і тварин*) — порушують функції орг-му, багато з них несумісні з життям. Постнатальні А. (розлади слуху, зору, мовлення, розумового розвитку) виникають унаслідок ін. захворювань.

Лит.: Деменкова І. Г. Малі аномалії розвитку: їх особливості при деяких мультифакторіальних захворюваннях // *Фактори експерим. еволюції організмів*. 2014. Т. 14; Сорокман Т. В., Остапчук В. Г., Макарова О. В. Спадкові, сімейні хвороби та аномалії нирок у дитячому віці // *Здоров'я ребенка*. 2017. Т. 12. № 8.

3) В астрономії — дійсна А. — кут між *радіусом-вектором* небесного тіла і великою віссю його орбіти.

4) У геофізиці — відхилення від загального (нормального) характеру розподілу фіз. полів Землі, зумовлені неоднорідністю її будови й різноманітністю фіз. властивостей мінеральної речовини, з якої вона складається. Інтенсивність геофіз. А. в кожній точці земної поверхні характеризується різницею між спостереженням і нормальним (теоретичним) значенням величини

фіз. поля, обчисленої на підставі припущення про однорідність геол. будови й відповідний розподіл фіз. властивостей речовини земних надр. Розрізняють А.: гравітаційні, магнітні (див. *Аномалія магнітна*), сейсмічні, термічні, електричні, радіоактивні та ін. Геофіз. А. досліджують для з'ясування їхньої природи, вивчення глибинної будови Землі, прогнозування, пошуків і розвідки *родовищ корисних копалин*.

Лит.: Яцентюк Ю. В. Геоекологія. Вінниця, 2008; Меньшов О. І. Магнетизм верхньої частини розрізу земної кори: природна та техногенна складові // *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Геол. Вип. 1* (60). Київ, 2013; Богословский В. А., Горбачев Ю. И., Жигалин А. Д. и др. Геофизика. 4-е изд. Москва, 2015.

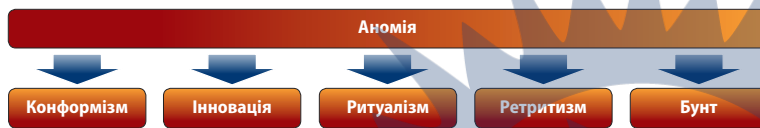
Аномалія магнітна — відхилення *величини* магніт. нахилу та ін. елементів *магнітного поля* Землі від теор. значень, обчислених у припущенні про однорідність будови земних оболонок, коли геомагніт. поле Землі відповідає полю однорідно намагніч. шару (магнітного диполя), розташ. в центрі Землі. Магніт. вісь диполя нахилена під кутом 11,5° до осі обертання Землі (див. *Вісь земна*). Відповідно до характер. розмірів розрізняють кілька видів А. м. Світові (материк.) аномалії мають характерні розміри порядку 10⁴ км. На поверхні Землі налічується 6 материк. аномалій. Найінтенсивніша — Східно-Азійська — охоплює тер. Азії та частину Європи на континенті Євразія. Значення вертик. складника *індукції магнітної* в її центрі досягає 30 % значення, характер. для норм. поля. Природа материк. аномалій залишається нез'ясованою. Певну роль відіграє неоднорідність магніт. властивостей порід, що утворюють різні ділянки поверхні Землі. Вірогід. чинником є також вплив *вихрових струмів* на межі ядра (див. *Ядро Землі*) — *мантія*. Серед вікових варіацій магніт. поля Землі інтенсивність і конфігурація материк. аномалій змінюються. Презентаб. модель магніт. поля Землі (що включає світ. аномалії) створено 1979 за даними векторної зйомки з супутника «Magsat» («Magsat»). Менші за розмірами регіон. та локальні аномалії спричинені *різн. намагніченістю порід гірських*, що утворюють *кору земну*. Їх інтенсивність (максим. значення індукції магніт. поля), а також форма й розміри залежать від геол. будови відповід. площі. У межах території із могут. товщами осадових порід, напр., у Західносибір. низовині, А. м. поширюються на 10–100 км² і мають інтенсивність 10²–10³ нТл, оскільки більша частина осад. порід практично немагнітна. У районах, де магніт. кристалічні породи розташовані близько до поверхні, інтенсивність А. м. досягає 10⁴–10⁵ нТл. Їхня площа — від кількох квадрат. метрів до 10–100 км². Серед прикладів — Криворізька, Кременчуцька, Курська А. м., зумовл. могут. товщами *кварцитів залізистих*, до складу яких входить *магнетит* Fe₃O₄, що є *феромагнетиком*. А. м. є результатом намагнічення гір. порід під норм. полем Землі. Виділяють індуктов. намагнічення, спричинене сучас. магніт. полем, і природне залишк. намагнічення з попередніх геолог. періодів. Вивчення останнього покладено в основу методики дослідження палеомагніт. реконструкції. Відповідно до орієнтування аномальної намагніченості щодо норм. магніт. поля Землі, розрізняють позитив. аномалії (орієнтування збігаються) і негатив. (протилежні). Ви-

вчаються з метою розвідки *родовищ корисних копалин*; дослідження будови земної кори на глиб. до 20–50 км (на більших глибинах температура перевищує точку Кюрі для ферромагнетиків).

Лит.: Бондаренко В. М., Демура Г. В., Ларионов А. М., Общий курс геофизических методов разведки. Москва, 1986; Никитский В. Е., Васюточкин Г. С., Ломаный В. Д. и др. Магниторазведка: Справочник геофизика. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1990; Орлюк М., Марченко А., Роменец А. Зв'язок сейсмічності Землі та вікових змін її магнітного поля // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Геол. 2016. Вип. 4.

В. М. Завойський

Аномія (франц. *anomie*, від грец. *ἀνομία* — беззаконня) — стан сусп-ва (сусп. системи), який характеризується порушенням або руйнацією

(відсутність) загальноприйнятих цінностей і соц. норм як універс. регуляторів поведінки людей. Появу феномена А. в *соціології* пов'язують з теорією соц. А. Е. Дюркгейма, обґрунтовану ним у праці «Самогубство: соціологічний етюд» («Le Suicide. Etude de sociologie»; 1897). Він вважав, що А. — ненормальне явище, причиною чи наслідком якого є відсутність або слабкість норматив. регулювання люд. прагнень в умовах екон. криз, коли порушується рівновага матеріального рівня життя та виникає дезорганізація соц. відносин. З А. Е. Дюркгейма пов'язували і поширення самогубств. Соціолог Р. Мертон розумів А. як неузгодженість між соц. схваленими цілями та засобами їх реалізації. Напр., реалізація «американської мрії» про матер. процвітання для кожного залишається без еквівалент. інституціонізов. засобів, що призводить до мас. незадоволеності та деморалізації серед соц. *аутсайдерів*. Р. Мертон виділив п'ять основних реакцій (типів поведінки) на дилему «мета — засоби»: *конформізм*, *інновація*, *ритуалізм*, *ретритизм* і *бунт*. А. як певний стан сусп-ва (соц. системи) типова для перехідних періодів або трансформації якоїсь частини сусп. відносин, що набувають нестабільного та дезорганізаційного характеру. Лише за виняткових іст. обставин А. досягає макросоц. масштабів (усе сусп-во свідомо відмовляється від усталених ідеол. принципів і цінніс. орієнтирів своєї орг-ції, одночасно не сформувавши нової цілісності, нових норматив. стандартів сусп. життя). Така А., зокрема, притаманна пострад. сусп-вам. Закономір. результатом А. є дезорганізація сусп. відносин, а відтак і поширення дезадаптації серед більшості населення, порушення звичного укладу життя, зростання соц. незадоволеності, яке виявляється в незадоволенні людей своїм становищем у сусп-ві.

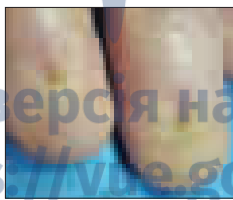
Дж.: Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социология преступности / Пер. с фр. Е. А. Самарской; под ред. М. Н. Грецкого. Москва, 1966; Дюркгейм Е. Самогубство: Социологические исследования / Пер. з фр. Л. Кононович. Київ, 1998.

Лит.: Chamlin M. B., Cochran J. K. An Evaluation of the Assumptions that Underlie Institutional Anomie Theory // Theoretical Criminology. 2007. № 11 (1); Лыткина Е. В. Со-

Аномія. Типи реакцій на аномію (за Р. Мертоном)

Аномію. Маска Гай Фокса — символ анонімного інтернет-користувача

Аномію

ціальна структура в трьох теоріях аномії // Вестник Томского гос. ун-та. Филос. Социол. Политол. 2015. № 1 (29); Сенченко О. Аномія суспільства як результат інформаційно-мережкових війн // Вісник Книжкової палати. 2016. № 9 (242).

А. С. Лобанова, Н. В. Паніна

Аномію (від грец. *ἀνώνυμος* — безіменний, з *ἀν...* — не, без і *ὄνομα, ὄνυμα* — ім'я, назва) — автор, чие справжнє ім'я невідоме; твір без підпису автора. А. відомі з давніх часів, коли за рукописною традицією ім'я автора не вказувалося («Слово о полку Ігоревім», давньорус. повісті). Пізніше гол. причинами появи анонімних творів були політ. та реліг. переслідування, цензурні утиски. Так, у свій час анонімно друкувалися твори *Мелетія Смотрицького*, повість «Наймичка» Т. Шевченка та ін. Багато з них поширювалися в списках. Анонімним вважається також твір, підписаний нерозкритим *псевдонімом*. Справжнє ім'я автора виявляють, аналізуючи документи, творчість загалом і окр. твір, його мову і стиль, ідейно-образну систему.

Аномію (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *ὄνυξ* — ніготь) — відсутність одного або кількох нігтів і нігтьових пластинок. А. буває вродженою та набутою. Вроджена А. належить до групи рідкісних спадкових *аномалій*; характеризується заміною нігтьової пластинки атрофічним *епідермісом*. Може виражатися відсутністю одного або кількох (усіх) нігтів і зазвичай поєднується з порушеннями зовн. шару шкіри, потових і сальних залоз, змінами структури волосся та ін. вадами розвитку. Набута А. трапляється в разі органічних захворювань нервової системи (спинна сухотка, *епілепсія* тощо) як результат трофічних змін на шкірі пальців. Подібні зміни відбуваються і при дерматиті Дюрінга та вродженому бульозному епідермолізі. Відсутність нігтя може бути також наслідком мех. травм нігтьового ложа. Тактику, терапію і прогноз захворювання визначає правильно і своєчасно поставлений діагноз.

Лит.: Волковой В. А., Кононенко Н. М., Гнатюк В. В. та ін. Патологічна анатомія. Харків, 2013; Ковешніков В. Г., Сікора В. З., Пикалюк В. С. та ін. Анатомія кінцівок. Суми, 2014; Музика Ф. В., Гриньків М. Я., Куцериб Т. М. Анатомія людини. Львів, 2014; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., допрац. Вінниця, 2017; Півторак В. І., Кобзар О. Б., Булько М. П. та ін. Клінічна анатомія верхньої кінцівки. Вінниця, 2017.

Анонс (франц. *annonce* — оголошення, повідомлення, від лат. *annuntiare* — оголошувати) — 1) Стисле повідомлення рекламного характеру про майбутню подію (виставку, презентацію, спектакль, фільм, лекцію тощо).

2) Винесення на першу сторінку номера газети чи журналу найважливіших і найцікавіших матеріалів, демонстрація фрагменту майбутніх матеріалів на ТБ і радіо, що має на меті привернути увагу відповід. аудиторії. У традиц. класифікації жанрів ЗМІ (інформ., аналіг. та худ.-публіцистичний) А. не вважається самост. жанром. Однак деякі дослідники розглядають його як різновид *замітки*, тож відносять до інформ. жанрів. А. змістово схожий на *оголошення*, проте не тотожний із ним. Оголошення виконує утилітарну функцію — коротко й об'єктивно

повідомляє про подію, без деталей, передісторії, умов проведення. Натомість А. має виразнішу рекламну спрямованість — мотивує аудиторію відвідати захід, ознайомитися з матеріалом тощо. Зміст і структура А. залежать від того, якій аудиторії він адресований: представникам ЗМІ, медіаспоживачам та ін. Стилістика А. може варіюватися від стриманої інформаційної до образної, худ.-публіцистичної. Розрізняють такі осн. види А.: а) А. події — інформує про час, гол. етапи, проблематику запланованої події, учасників, місце проведення, інколи деталізує передумови події; публікується в друк. та електр. медіа; б) рецензія - А. — привертає увагу аудиторії до конкрет. творч. продукту; в) прес - А. — повідомлення про майбутню подію, яке надсилає організатор (фірма, установа тощо) у редакції ЗМІ, запрошуючи до висвітлення її перебігу та створення публ. розголосу. У такому матеріалі формулюють тему й мету заходу, повідомляють про час і місце, учасників, цікаві подробиці, деталі щодо орг-ції роботи журналістів на місці подій, контакти організаторів. Українські теле-, радіоканали, мережеві ЗМІ часто використовують А. для реклами й просування власних проєктів, програм, серіалів, фільмів, мультфільмів тощо. Друк. газети й журнали використовують також А., представляючи на перших сторінках та обкладинках осн. матеріали. Завдяки А. читачі й глядачі не лише дістають відомості про майбутні події і заходи, а й мають можливість спланувати свій час, попередньо підготуватися до сприйняття певного видовища тощо.

Лит.: Ким М. Н. Жанры современной журналистики. Санкт-Петербург, 2004; Словник журналіста: терміни, мас-медіа, постаті / За ред. Ю. М. Бідзілі. Ужгород, 2007; Тертычный А. А. Жанры периодической печати. Москва, 2017.

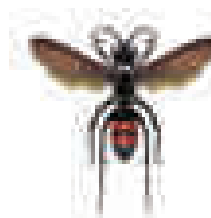
О. В. Голік

Аноплій самарський (*Anoplius samariensis*) — вид комах ряду *перетинчастокрилих*, родини Дорожніх ос. Комаха має чорне тіло, лише 2 і 3 *тергіти* черевця з червоним малюнком. Вусики й ноги чорні. Крила дуже затемнені. Довж. тіла — 15–23 мм. *Імаго* літають від червня до вересня. У степовій зоні трапляється на ксерофітних ділянках у долинах річок, на схилах балок і на сухих солончаках, у Лісостепу знайдено на луках. Імаго — антофіли, живляться нектаром квітів (зазвичай *Зонтичних*, *Айстрових* і *Молочайних*). Для живлення личинок самиця заготовляє паралізованих нею павуків-тарантулів. Самиця будує гніздо в ґрунті з однією коміркою наприкінці ходу на глибині до 11 см. Іноді використовує поверхневі ходи вовчка. У цьому разі вхід у гніздову нірку може бути на відстані до 1,5 м від місця проникнення в хід вовчка. Зимув. личинка в коконі. Дає одну генерацію на рік. *Ареал* виду охоплює Пд.-Сх. Європу, Кавказ, Пн. Африку, Малу та Серед. Азію, південь Дал. Сх. В Україні знайдено в Криму, а на материк. частині — у Степу та Лісостепу. Вид занесено до *Червоної книги України*. Природоохоронний статус — рідкісний. Чисельність особин незначна, причини її зміни не з'ясовано. Збереження виду потребує охорони біотопів, сприятливих для його існування. У місцях перебування А. с. слід створити ентомол. заказники.

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За ред.

ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Амолин А. В. Находки некоторых редких видов ос (Hymenoptera: Bethyliidae, Sapygidae, Scoliididae, Tiphidae, Mutillidae, Pompilidae, Vespididae, Sphecidae, Crabronidae) на территории Донецкой и Луганской областей // Пробл. экол. и охр. природы техноген. региона. 2016. № 1–2.

О. С. Вобленко, А. Г. Котенко

Аноплій самарський

Анорексигенні засоби (від *анорексія* і грец. *γεννάω* — породжувати, створювати) — лікарські препарати, що знижують *апетит*. Застосовують у комплексному лікуванні *ожиріння*. Поділяють на групи: а) засоби, які впливають на катехоламінергічну систему [стимулюють *центральну нервову систему*, (ЦНС)] — фепранон, фенамін, фенфлурамін, дексфенфлурамін, лоркасерин; б) засоби, які впливають на катехоламінергічну та серотонінергічну системи — сибутрамін; в) блокатори канабіноїдних рецепторів (СВ₁) — римонабант. А. з. центр. дії реалізують свій ефект, впливаючи на центр. механізми регуляції апетиту в *гіпоталамусі*. Вони пригнічують центр голоду. Можливі побічні реакції з боку серцево-судин. системи та ЦНС, а також медикаментозна залежність. А. з. периферич. дії представлені препаратом орлістат — потужним і специфіч. *інгібітором* шлунково-кишкових *ліпаз*. Терапевтична дія реалізується у просвіті *цилунка* й тонкого кишківника (без всмоктування в системний кровообіг), що призводить до інактивації ліпази й втрати здатності розщеплювати жири їжі. Унаслідок цього зменшується надходження висококалорійних компонентів їжі в орг-м та знижується маса тіла. Ін. засоби представлені новим класом препаратів — блокаторами канабіноїдних рецепторів СВ₁ (канабіноїдна система відіграє роль у регулюванні апетиту, енергетич. балансу й маси тіла). Показанням до призначення А. з. є лікування аліментар. ожиріння, яке обтяжує перебіг багатьох захворювань, призводить до порушення обміну речовин, розладів із боку серцево-судин. системи, *печінки* та ін.

Лит.: Компендиум 2016 — лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. Киев, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 4-те вид. Вінниця, 2017.

С. М. Дронов, О. О. Нефьодов

Анорексія [від *а...* — заперечний префікс і грец. *ὀρέουσα* — бажати (їсти)] — повна відсутність апетиту, попри фізичну потребу в прийомі їжі. Вирізняють кілька форм А.: а) один із симптомів у разі багатьох сомат. захворювань (онкологічні захворювання шлунково-кишкового тракту, *стоматит*, *стеноз*, *дивертикул стравоходу* тощо), коли процес самостійного вживання

їжі стає ускладненим або унеможливленим; б) наслідок отруєння лікар. препаратами або через їх побічну дію; в) симптом, що супроводжує психоген. Захворювання (*депресія*, *неврастенія*, *обсесивно-компульсивний розлад*). Окр. захво-

Анорексія. Форми анорексії

рюванням вважають нервову А., що є моно-симптоматичним *неврозом*. Осн. її ознаки: свідомо відмова від їжі, ініціювання будь-яких дій, спрямованих на зниження маси тіла (надмірні фіз. навантаження, застосування діуретиків, проносних засобів тощо), викривлене сприйняття власного тіла й паніч. страх збільшення його маси. Нервова А. виникає через низку причин, серед яких — психол., соц. та біол. (можливо, й генетичні). Через вплив ЗМІ (журнали, інтернет, поп-культура, кінематограф тощо) на сприйняття та прийняття власної зовнішності нервова А. стала однією з найгостріших соц. проблем поч. 21 ст. Страждають на нервову А. переважно жінки в підлітковому та юнацькому віці. Вона призводить до порушень природ. функцій орг-му та послаблення когнітив. діяльності, змінює катіонно-йонний склад крові, може істотно вплинути на *менструальний цикл*, спричинити *аменорею*, у деяких випадках — навіть незворотні порушення репродуктив. функцій. У найтяжчих випадках нервова А. призводить до легальних наслідків. Захворювання потребує своєчас. діагностики, а також медикаментозної та психотерапії.

Літ.: Казакова С. Є., Ковальова Н. В. Клиническая и психологическая характеристика пациентов с нервной анорексией // Укр. мед. альманах. 2005. Т. 4 (додаток); Медведев В. П., Лоскучеряева Т. Д. Нервная анорексия и нервная булимия у детей и подростков: диагностика и лечение // Рос. сем. врач. 2013. № 17 (1); Захарова Л. И. Нервная анорексия: распространенность, критерии диагностики и психосоматические соотношения (обзор) // Науч. результаты биомед. исслед. 2019. № 5 (1); Gibson D., Mehler P. Anorexia Nervosa and the Immune System — A Narrative Review // Journal of Clinical Medicine. 2019. Vol. 8. Is. 11.

К. С. Максименко

Анортит (від грец. *ἀνορθος* — непрямий, скошений) — *мінерал* класу *силікатів*, різновид *плагіоклазу*. Крайній член ізоморфного ряду плагіоклазів альбіт — А. Хім. формула — $(Ca, Na)(Al, Si)_4O_8$. При цьому вміст А. від 90 % до 100 % (An_{90-100}). Сингонія — триклінна. Твердість за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 6. Колір — безкольоровий або білий, зрідка сірий, бежевий, червоний. Блиск — скляний або перламутровий. Від слабо прозорого до непрозорого. Кристали чи мінер. агрегати чистого А. трапляються рідко, переважно в магматичних і метасоматичних породах разом з ін. *польовими штатами*. Вважається важливим породотвірним мінералом. Поширений у породах складчастих поясів і кристал. щитах, зокрема, у *габро*, *габроноритах*, *гранітах-рапакиві*, *амфіболітах*. Знайдений також у зразках місячного ґрунту, метеоритах. А. поширений у породах *Українського щита*. У дослідженнях використовується для вивчення складу й генезису магматичних порід.

Літ.: Deer W., Howie R., Zussman J. Rock-forming Minerals : in 5 vol. London, 2001. Vol. 4A; Митрохин О. В., Шумлянський Л. В., Вишнеvsька Є. О. і др. Геохімічна типізація базитових дайок Інгульського та Волинського мегаблів Українського щита // Геохім. та рудоутворення. 2017. № 38.

Анортозит (франц. anorthosite, від anorthose — *плагіоклаз*) — *порода гірська магматична* групи *габро*. Перший наук. опис родовища А. здійснив 1863 хімік і мінералог Т. С. Хант (1826–1892;

США) в «Американському журналі науки та мистецтва». В Україні розробку *лабрадориту* (різновид А.) почали 1835 на *Волині* в кар'єрах Кам'яного Броду та Слобідки. *Головинське родовище лабрадориту* розробляють від 1900. Порода утв. на понад 90 % плагіоклазом (здебільшого осн. складу). Другоряд. та акцесор. *мінерали А.* — *ортопіроксен*, *рідше олівін*, *клінопіроксен*, *біотит*, *ільменіт*, *магнетит*, *сульфіди*, *кварц* та його субграфіч. зростання з калішпатом (*гранофір*), *анатит*, *циркон*. Назва походить від *анортиту*. У природ. породах, названих А., плагіоклаз найчастіше має т. з. серед. склад, у якому вміст анортит. складника становить 40–60 %, рідше 70–80 %. Лише на *Місяці* вони складені власне анортитом. У сучас. л-рі всі суттєво плагіоклаз. породи заведено називати А. з можливими дод. визначеннями — *лабрадоровий*, *андезиновий*, *бітовнівний* тощо. Типові чисто анортозит. масиви виявлено лише в межах древніх *кратонів* (Україна, Канада, Фінляндія), віком понад 1 млрд р. Походження А. — не розв'язане остаточно питання петрології. Одна з гіпотез — утворення цих порід унаслідок спливання кристалів плагіоклазу в базальт. магмі. Не з'ясовано також причини припинення анортозит. магматизму. Хоча А. вважають магматич. породами, у природі не виявлено цілковитих аналогів вулканітів такого хім. складу. Подіб. до них є деякі високоглиноземисті *базальти*. Найімовірнішою є кумулятив. природа А. (кумуляція вкраплеників плагіоклазу з базальтоїдною *магми*). Найбільші масиви А. (площею від 1 000 км²) просторово й генетично пов'язані з вел. т. з. А.-рапакивігранітними (див. *Рапакиві*) плутонами — окр. самостійними глибин. магматич. тілами. А. трапляються також як шари різної потужності в диференційованих (розшарованих, стратифікованих) суттєво *габродіт.* та *габро-перидотит.* масивах, напр., у Бушвельді (ПАР), Стілвотері (шт. Монтана, США), Скаергаарді (Гренландія), Мончегірському (Кольський п-ів, РФ). Такі А. інколи називають автономними. В Україні родовища А. пов'язані з Коростен. і Корсунь-Новомиргород. плутонами. Є низка кар'єрів у Житомир. і Черкаській областях, із яких видобувають А., здатні іризувати. З анортозитовими магматич. комплексами пов'язані родовища *титану*, *хрому*, *платиноїдів*. Щільні та нетрищинуваті різновиди А., здатні до іризації, використовують для виготовлення облицюв. плиток (станцій метро, будинків тощо), пам'ятників. А. виявлено в зразках місяця. порід. Важливий для досліджень *Марса*, *Венери* й *метеоритів*.

Літ.: Sterry Hunt T. On Norite or Labradorite Rock // American Journal of Science and Arts. 1869. Vol. 48; Анортозит-рапакиви гранітна формація: Восточно-Европейская платформа / Под ред. Ф. П. Митрофанова. Ленинград, 1978; Личак И. Л. Петрология Коростенского плутона. Киев, 1983; Лебединский В. И. В удивительном мире камня. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 1985; Павлов Г. Г. Петрография. Київ, 2014.

С. Г. Кривдік

Аносмія (від ан... — заперечний префікс і грец. *ὀσμή* — запах) — утрата здатності відчувати запах. До А. призводить ураження рецепторів органів нюху і провідних шляхів нюхового аналізатора. Серед причин А. — гострі інфекц. хвороби, хронічний гнійний синусит, *енцефаліт*, *неврит* слухового нерва (особливо інфекц. етіології),

Анортит. Зразок з Італії

Анортозит. Зразок із Місяця, знайдений експедицією «Аполлон-15»

пухлина гол. мозку, травми носа, перелом гратчастої кістки, що призвів до розриву нюхових нервів, *інтоксикація* різними хім. речовинами та ін. Розрізняють вроджену та набуту А. Перша пов'язана з недорозвиненням нюхових нервів і спостерігається дуже рідко в комплексі з ін. патологіями розвитку носа й лицьової частини голови. Набута А. може бути зумовлена з порушеннями роботи однієї зі структур нюхової системи і буває двох видів: центральна й периферична. Центральна А. (або внутрішньомозкова) з'являється через ураження *центральної нервової системи*. Периферичну А. поділяють на 4 види: функціональну, респіраторну, есенціальну, вікову (старечу). Трапляється нейрогенна (неврогенна) А., що розвивається внаслідок ураження периферичного або центр. відділу нюхового аналізатора. Лікування А. має бути спрямоване на усунення її першопричин. Прогноз при А., пов'язаній з анатом. змінами в порожнині носа, сприятливий.

Лит.: Вейн А. М., Вознесенская Т. Г., Воробьева О. В. и др. Неврология для врачей общей практики. Москва, 2001; Клінічні протоколи надання медичної допомоги. Неврологія / Відп. ред. Т. В. Марухно. Київ, 2016; Матвієнко Ю. О., Боженко Н. Л. Поширені захворювання черепно-мозкових нервів у практиці невролога і загального лікаря. Київ, 2016; Торопенко О. М., Торопенко Ю. В. Алгоритми встановлення діагнозу в неврології, 2-ге вид., допов. і перероб. Суми, 2016; Діагностичні алгоритми в неврології. 3-тє вид., випр. й допов. Київ, 2017; Теленгатор О. Я., Карабаєв Д. Т., Гриджук М. Ю. Симптоми та синдроми в неврології. Київ, 2017.

Аносов, Дмитро Вікторович (рос. Аносов, Дмитрий Викторович; 30.11.1936, м. Москва, тепер РФ — 05.08.2014, м. Москва, РФ) — математик, фахівець у сфері теорії динаміч. систем, теорії диференціальних рівнянь та суміж. питань геометрії й топології, доктор фізико-мат. наук (з 1965), чл.-кор. АН СРСР (з 1990), академік РАН (з 1992), почес. професор Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова (з 1999). Нар. у сім'ї науковців. Закінчив 1958 мех.-матем. ф-т Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова (наук. керівники Л. Понтрягін, Є. Міщенко), 1961 — аспірантуру Мат. ін-ту ім. В. А. Стеклова РАН (тепер Федерал. держ. бюджет. установа науки Мат. ін-т імені В. А. Стеклова РАН). Брав участь у Міжнар. симпозиумі з нелінійних коливань (1961) у м. Києві. Захистив канд. дис. «Ускладнення в системах звичайних диференціальних рівнянь зі швидкоколивними розв'язками» (1961), докт. дис. «Геодезичні потоки на замкнених ріманових многовидах від'ємної кривини» (1965). Упродовж 1968–1973 і від 1996 до кінця життя працював на мех.-мат. ф-ті Моск. держ. ун-ту ім. М. В. Ломоносова, де з 1969 був керівником семінару з теорії динаміч. систем, з 2000 — зав. кафедри динаміч. систем. Від 1988 — керівник засн. Л. Понтрягіним семінару з диференціаль. рівнянь у Мат. ін-ті ім. В. А. Стеклова РАН. Брав участь у створенні Моск. центру безперерв. матем. освіти (1995). Зав. відділу звичайних диференціаль. рівнянь у Мат. ін-ті ім. В. А. Стеклова РАН (1997–2014). З іменем А. пов'язана т. з. гіперболічна революція в теорії динаміч. систем. А. ґрунтовно вивчив клас динаміч. систем, яким властиві повна та рівномір. гіперболічність/гіперболічність (див. *Аносова система*). У співавт. з А. Катком (1944–2018; США) А. було запропоновано глад-

кий варіант методу апроксимації періодич. перетвореннями. А. є одним із розробників геометрії замкнених геодезичних із позиції теорії динаміч. систем та варіаційного числення. Під керівництвом А. його учні М. Брін і Я. Песін започаткували «частково гіперболічну теорію» (1974). Займався також історією математики, проблемами викладання математики в школі. Автор книг із математики: «Погляд на математику та дещо з неї» (2003), «Від Ньютона до Кеплера» (2006), «Диференціальні рівняння: то розв'язуємо, то малюємо» (2008) та ін. Лауреат премії Моск. мат. т-ва (1965), Держ. премії СРСР (1976), Премії ім. Ляпунова РАН (2001).

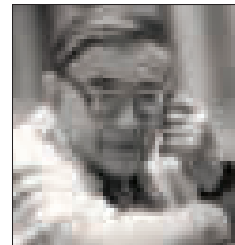
Пр.: Геодезические потоки на замкнутых римановых многообразиях отрицательной кривизны // Труды Математического института АН СССР. Москва, 1967; Новые примеры в гладкой эргодической теории. Эргодические диффеоморфизмы // Труды Моск. мат. об-ва. 1970. № 23. (у співавт.); The Riemann–Hilbert Problem. Braunschweig; Wiesbaden, 1994. (у співавт.); От Ньютона к Кеплеру. Москва, 2006.

Лит.: Арнольд В. И., Голибрух А. А., Гакрелидзе Р. В. и др. Дмитрий Викторович Аносов (к шестидесятилетию со дня рождения) // Успехи мат. наук. 1997. Т. 52. Вып. 2 (314); Ильшенко Ю. С. Памяти Д. В. Аносова // Мат. просвещение. 2015. Сер. 3. Вып. 19.

Аносова система — динамічна система, що характеризується лінійним дотичним простором, розділеним на три частини: а) складова уздовж траєкторії з нульовим показником Ляпунова (за прізвищем О. Ляпунова, 1857–1918; Росія); б) поперечний простір, де траєкторії розбігаються експоненційно (див. *Функція експоненціальна*) зі швидкістю, обмеженою знизу рівномірно за початк. умовами й часом; в) попереч. простір, у якому траєкторії зближуються експоненційно зі швидкістю, обмеженою зверху, а також рівномірно за початк. умовами й часом. Названа ім'ям розробника — Д. Аносова.

Лит.: Lichtenberg A. J., Leiberman M. A. Regular and Stochastic Motion. New York, 1992; Арнольд В. И. Геометрические методы в теории обыкновенных дифференциальных уравнений. Москва, 2014.

Анотація (лат. annotatio — помітка, зауваження, примітка, від annotare — позначати) — стисла характеристика первин. документа (книжки, дисертації, статті, проекту тощо) — його змісту, призначення, структури, худ. форми, читацької адреси тощо. На відміну від *реферату*, не перераховує зміст первин. документа, а узагальнено представляє його як унікальний інформ. продукт. Розташування А., її обсяг, зміст, структура, стиліст. особливості визначає ДСТУ 7342:2013 «Інформація та документація. Видавничі анотації. Правила складання та подання у виданнях». За змістом, структурою, обсягом, призначенням А. різноманітні. За функціональним призначенням: а) довідкова А. — уточнює тему документа, надає стислі відомості про автора, жанр твору, читацьку адресу, ін. особливості публікації, не зазначені в бібліограф. описі; може бути короткою або розгорнутою; використовується в наук., навч.-метод., довідкових виданнях; б) рекомендаційна А. — має дидакт. та просувал. спрямованість, акцентує увагу на новизні ідей, фактажу, ін. перевагах публікації, пропагує її як корисне інформ. джерело для певної аудиторної групи, спонукає до читання тво-

Аносов Дмитро Вікторович

ру; використовується переважно в літ.-худ. та наук.-попул. виданнях. За способом характеристики первинного документа: а) загальна А. — дає загал. опис документа — різном. аспектів його змісту й форми; призначена для масової аудиторії; б) спеціалізована (аналітична) А. — характеризує певний аспект первин. документа, що може зацікавити конкретну аудиторну групу, або певну частину (розділ, параграф) первин. документа. За кількістю анованих джерел: а) монографічна А. — характеризує один первин. документ; б) групова (зведена) А. — характеризує кілька документів, згрупованих на певній підставі: публікації за спільною темою; публікації одного автора чи одного видавництва, публікації з однотипного видавн. джерела (журналу, газети). За виконанням: а) авторська А. — самостійно підготовлена автором книжки, статті чи ін. документа; б) неавторська А. — підготовлена фахівцем (редактором, бібліографом чи ін.), напр., видавнича А. Обсяг, зміст і форма А. залежать від її виду. Як вторин. документ, А. має загалом відповідати таким вимогам: а) доступність — бути зрозумілою масовому читачеві без звернення до первин. документа; б) змістовність — містити достатньо інформації для того, щоб читач міг скласти уявлення про первин. документ (тему, фактаж, структуру, худ. оформлення, цінність публікації тощо); в) лаконічність — мати значно менший обсяг, ніж первин. документ (зазвичай до 500 знаків), акцентувати увагу на його гол. характеристиках без деталей; не містити жодних сторонніх відомостей; г) стилістично тяжіти до безособових синтаксичних конструкцій, фраз-кліше, загальноприйн. скорочень, уникати складних формулювань, цитат та ін. А. виконують такі осн. функції: а) пошукова — орієнтують читачів в інформ. потоках, допомагають приймати рішення про доцільність поглибленого читання того чи того документа; б) комунікативна — інформують про існування й особливості певних публікацій, сприяють створенню інформ. баз, інформ. обміну, просуванню видавн. продукції; в) оцінювальна — критично оцінюють користь публікацій, їхнє місце поміж ін.

Дж.: ДСТУ 4861:2007. Інформація та документація. Видання. Вихідні відомості. Київ, 2009; ДСТУ 7342:2013. Інформація та документація. Видавнича анотація. Правила складання та подання у виданнях. Київ, 2014.

Літ.: Женченко М. І. Загальна і спеціальна бібліографія. Київ, 2011; Збанацька О. М. Аналітико-синтетична переробка інформації. Макроаналітичне згортання інформації. Бібліографічний опис документів. Анування документів. Київ, 2014.

М. І. Женченко, Т. С. Крайнікова

Анофелес — див. *Малярійний комар*.

Анотація. Способи класифікації

Анофрієв Олег Андрійович

Анофрієв, Олєг Андрійович (рос. Анофриев, Олег Андреевич; 20.07.1930, м. Геленджик, Краснодарський край, тепер РФ — 28.03.2018, м. Москва, РФ) — актор театру та кіно, співак, автор пісень, нар. артист РФ (з 2004). Закінчив школу-студію МХАТ (1954). Працював у театрах м. Москви: від 1954 — у Центр. дитячому театрі, з 1960 — у Театрі ім. В. Маяковського, з 1962 — у Театрі ім. Мосради, 1972–1995 — у Театрі-студії кіноактора (тепер Центр театру й кіно під керівництвом М. Михалкова). Серед театральних ролей: Василь Тьоркін («Василій Тьоркін», за поемою О. *Твардовського*), матрос Віленчук («Шторм» В. Біль-Білоцерковського; обидві — Театр ім. Мосради), моновистава «Тобі одній та про саму тебе» (Театр-студія кіноактора). Працював на естраді, ТБ, радіо. Як кінорежисер поставив комедійну мелодраму «Бути закоханим» (1992). Знявся у понад 50 фільмах у ролях характерного й комедійного плану, зокрема «Казка про втрачений час» (1964; старий Петя Зубов), «Автомобіль, скрипка та собака Клякса» (1974; музикант), «Інокніто з Петербурга» (1978; Бобчинський), «Людина з бульвару Капуцинів» (1987; тапер), «Кримінальний квартет» (1989; Фельдман), «Дві стріли. Детектив кам'яної доби» (1989; барабанник). Автор текстів пісень і музики до багатьох ігрових та анімац. стрічок. Озвучив персонажів у понад 20 анімац. фільмах («Бременські музики», 1969; «Відважний Робін Гуд», 1970; «Як Левеня та Черепаха співали пісню», 1974; «Дуже Синя Борода», 1979). Випустив книги поезії та спогадів «Солдат і балерина» («Солдат і балерина»; 1999), «Є лише мить» («Есть только миг»; 2011). Знявся у фільмах укр. студій: «Мандрівка в молодість» (1956; Крушинський), «Артист з Коханівки» (1961; Мишко), «Перевірено, мін немає» (1965; Мамаліжкін). Автор тексту й музики пісні «Солдатський лист» до укр. фільму «Розвідники» (1968).

Та.: Солдат і балерина. Москва, 1999; Есть только миг. Москва, 2011; Что есть истина. Москва, 2016.

Літ.: Энциклопедия отечественной мультипликации / Сост. С. В. Капкова. Москва, 2006; Кто есть кто в современной культуре : в 2 вып. / Под ред. С. М. Семёнова. Москва, 2007. Вып. 2.

В. М. Войтенко

Анофальм (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *ὄφθαλμος* — око) — відсутність одного або обох очей. Розрізняють А. вроджений і набутий. Вроджений А. супроводжується аномаліями розвитку зорових нервів чи повик, відсутністю очного яблука. Має здебільшого односторонній характер. Поширеність цієї форми недуги варіює від 1 до 2,1 на 10 000 новонароджених. Набутий А. може бути наслідком травми ока, а також хірург. втручання (енуклеація з приводу пухлини ока тощо).

Літ.: Никифоров А. С., Гусева М. Р. Нейроофтальмологія: руководство. Москва, 2008; Жабоедов Г. Д., Скрипник Р. Л., Баран Т. В. та ін. Офтальмологія. Київ, 2011; Бездітко П. А., Вітовська О. П., Безкоровайна І. М. та ін. Офтальмологія. Харків, 2012; Керимов, К. Т., Керимова Н. К. Неотложная помощь в офтальмологии. Баку, 2013; Пасечникова Н. В., Науменко В. А., Король А. Р. и др. Инфракрасная диагностика в офтальмологии. Одесса, 2014.

Анохін, Олександр Костянтинівич (14.08.1882, с. Дружківка, тепер місто Донецької обл., Україна — 05.04.1920, м. Київ, тепер Україна) — теоре-

тик і практик *гімнастики, важкої атлетики*, популяризатор спорту. Нар. у сім'ї лікаря. 1910 закінчив мед. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). У студент. роки почав займатися важкою атлетикою. З 1906 викладав гімнастику та фіз. вправи в уч-щі Ф. Альдінгера, від 1908 — у Київ. атлетич. й гімнастич. т-ві і тренував важкоатлетів у студент. гуртку ун-ту. Першим у Рос. імперії отримав офіц. диплом «Тренер з важкої атлетики» (1908). Упродовж 1909–1912 викладав на Вищих жін. курсах приват-доцента А. Карницького, на Фребелів. жін. курсах, у Київ. першому комерц. уч-щі. Був членом Київ. атлетич. й гімнастич. т-ва, який керував ентузіаст розвитку спорту, лікар *Є. Гарнич-Гарницький*. У цьому т-ві 04.12.1908 здобув свідоцтво викладача гімнастики, атлетики, боротьби й боксу. Від 15.01.1910 тісно співпрацював зі спорт. т-вом «Верітас» та його директором В. Крамаренком. Це т-во 1908 відкрило школу масажу та курси пед. гімнастики, на яких він працював викладачем, читав лекції. 01.09.1910 був прийнятий на посаду викладача гімнастики Київ. учител. ін-ту, де пропрацював 5 р. Від 1909 працював лікарем у 7-му Київ. земському шпиталі. 24.09.1911 А. обрано заст. голови Київ. футбол. ліги. 1912 призначений ординатором хірург. факультатив. клініки при Київ. ун-ті Св. Володимира. У серпні 1912 спільно з однодумцями зареєстрував київ. гурток «Спорт» та став його головою. Був дійсним членом к-ту Всерос. спілки важкої атлетики. 04.01.1913 на Всерос. з'їзді представників атлетич. орг-цій обраний суддею з важкої атлетики. 1913 на Всерос. пром. виставці у м. Києві функціонувала секція спорту, яку він представляв. Став головою Київ. олімп. к-ту, який вів підготовку до проведення *Першої всеросійської олімпіади (1913)* в м. Києві. Під його керівництвом для проведення олімпіади в м. Києві були побудовані: перший у Рос. імперії стаціонар. стадіон «Спортивне поле», велотрек, тир та ін. спорт. споруди. У серпні 1913 при Київ. навч. окрузі було створено Київ. т-во сприяння фіз. розвитку і спорту, до правління якого його було обрано. Спільно з найближчим соратником В. Крамаренком А. керував курсами з підготовки викладачів гімнастики, виступав із лекціями. Від 1913 був редактором спорт. журн. «Краса і сила» («Красота и сила»). На поч. 1914 за ініціативою А. в м. Києві була проведена першість із важкої атлетики та боротьби серед атлетів-аматорів. 1914 разом із В. Крамаренком розробив проект гімнастич. містечка Київ. навч. округу. Долучився до популярного в м. Києві молодіж. руху «Сокіл» та скаутів, став основоположником київ. скаутингу. 1915 створив перший у Рос. імперії скаут. загін дівчат-розвідниць. Був членом масон. ордену «Гісбар». Із серпня 1919 як співробітник Особл. відділу Губерн. Надзвич. комісії був залишений у м. Києві для підпільної секрет. інформ. роботи на той час, коли містом оволоділи денкінці. Працював під прізвищем Ковров. 28.02 (або 01.03) 1920 А. було заарештовано за доносом, у якому його безпідставно звинувачували в розтраті грошей та зв'язках із денкінцями. Під час службового розслідування А. утримували в приміщенні Надзвич. комісії, де він помер, ймовірно, від хвороби (грип або тиф). Існують непідтверджені документами версії про самогубство. Ін. осіб, заарештов. за цією ж спра-

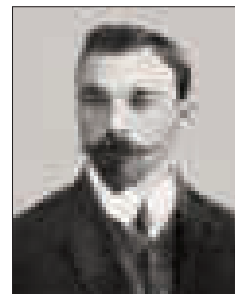
вою, було виправдано та звільнено. А. — розробник власної системи фіз. вправ. Ще в студент. роки підготував рукопис «Фізичне виховання людини» з двома табл. рисунків (загалом 46), де проаналізував різні системи фіз. виховання та дав рекомендації з їх удосконалення. Від 1904 публікував статті про спорт та гімнастику в журн. «Цикліст» («Циклист»), підписуючись псевдонімом Б. Росс, 1909–1912 — у журн. «Сила і здоров'я» («Сила и здоровье»), «Краса і сила» («Красота и сила»), «Геркулес», «Спорт», «Спортсмен», «Російський спорт» («Русский спорт») та ін. У книзі «Нова система. Психофізіологічні рухи» (1909; 16 перевидань), статті «Природна система фізичних вправ. Російська система гімнастики» (1910) розробив комплекс вправ для зміцнення м'язів і здоров'я загалом, який спочатку назвав «Нова система», а потім — «Вольова гімнастика». Переваги цієї системи в тому, що немає навантаження на серце, дихання залишається рівним, покращується кровообіг. Автор повісті «Атлет» (журн. «Російський спорт», 1911, № 35–59).

Пр.: Естественная система физических упражнений. Русская система гимнастики // Физ. воспитание и спорт. 1910. № 5; Спорт и пресса // Рус. спорт. 1912. № 53; Стадион в Киеве // Рус. спорт. 1916. № 48; Волевая гимнастика: Психо-физиологические движения. 16-е изд. Харьков, 1930.

Літ.: Зубалій М. Д. О. К. Анохін — розробник ранкової гімнастики // Пед. і психол. 2010. № 4 (69); Зубалій М. Д. О. К. Анохін — організатор Першої російської олімпіади в Києві // Фіз. виховання в сучас. школі. 2012. № 1; Западнюк О. Олександр Анохін — скаутмайстер, спортсмен, лікар, громадський діяч // До 100-річчя українського скаутингу. Київ, 2013; Приходько Г. Олександр Анохін: сторінки біографії, педагогічна спадщина // Нова пед. думка. 2013. № 4; Черпак Ю. В. Олександр Костянтинівч Анохін: сторінками біографії // Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія : в 3 т. / За заг. ред. М. Б. Євтуха, В. М. Федорця. Вінниця, 2016. Т. 2.

Ю. В. Черпак

Анощенко — режисери, сценаристи, піонери кіно та авіації, брати. Олександр Дмитрович А. (Анощенко-Анод; рос. Анощенко, Александр Дмитриевич; 10.11.1887, м. Харків, тепер Україна — 10.01.1969, м. Москва, тепер РФ) — сценарист, режисер, монтажер. Нар. в дворян. родині, син чиновника (юриста). 1906–1909 навчався в Політех. ун-ті в м. Гейдельберзі (Німеччина), 1909–1912 — у Моск. ун-ті (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*) та в Моск. нар. консерваторії. 1913 був редактором журн. «Кіно-театр і життя» («Кино-театр и жизнь», вийшло 6 номерів). Під час *Першої світової війни* служив у Повітр. флоті. 1917 обраний до Установчих зборів, був у лівій опозиції до більшовиків. 1923–1926 — режисер і сценарист на студіях «Культкіно», «Держкіно», «Межрабпомфільм», 1926–1927 — в Україні, реж. кіностудій Всеукр. кіноуправління (ВУФКУ). 1927–1929 — декан худ. ф-ту Ін-ту кінематографії (тепер *Всеросійський державний інститут кінематографії імені С. А. Герасимова*), викладав також на сценар. ф-ті. 1935–1936 — гол. редактор кіносектора Наркомтяжпрому. Був членом худ. ради Держ. Фотокіно-комітету, членом правління Пролеткіно. Автор сценаріїв, режисер понад 50 наук.-попул. та наук. фільмів: «Автоматизація токарних верста-

Анохін Олександр
Костянтинівч

тів» (1940), «Моментальна фотографія» (1946), «Рейкозварювальний апарат» (1949), а також художніх: «Усім на радість» (1924), «Чудова книжка» (1925), «Трипільська трагедія» (1926; автор сценарію Г. Енік), «Тіні Бельведера» (ін. назва «Маску зірвано»; 1927), «Друге Баку» (1940) та ін. У присвяченому льотчикам худ. фільмі «До надземних перемог» (1924) були використані комбіновані зйомки, вперше показано політ аероплана, зафільмований з ін. літака. Писав сценарії для худ. фільмів. Автор роману для підлітків «Погані хлопці» («Скверные ребята»), п'єс, оповідань, повістей. Один із ініціаторів створення кіножурн. «Наука і техніка».

Пр.: О кино-иллюстрации программных композиций // Кино. 1922. № 3; О киномузыкальном спектакле // Кино. 1923. № 1 (5); Музыка и кино // Жизнь иск-ва. 1923. № 29 (902); Почему нет кино без музыки // Иск-во трудящихся. 1925. № 13; За лучшее, а не за худшее // Театр, клуб, кино. 1927. № 9.

Лит.: Юткевич С. И., Гинзбург С. С., Абрамов Н. П. Кинословарь : в 2 т. Москва, 1966–1970; Бородулин В. И. Всемирный биографический энциклопедический словарь / Редкол.: В. И. Бородулин, Н. М. Кузнецов, Н. М. Ланда и др. Москва, 2008.

Микола Дмитрович А. (рос. Анощенко, Николай Дмитриевич; 07.10.1894, м. Белгород, тепер РФ — 14.12.1974, м. Москва, тепер РФ) — авіатор, винахідник, кінематографіст, один із основоположників кольорового та стереокіно. З юності захоплювався авіацією та спортом. 1910 отримав нагороду від М. Жуковського на перших в Рос. імперії змаганнях планерів. З 1911 був зав. відділу авіації в «Газетці для дітей та юнацтва» («Газетка для детей и юношества»), писав статті для журн. «Аеро й автомобільне життя» («Аэро и автомобильная жизнь»), «Автомобіль і повітроплавство» («Автомобиль и воздухоплавание»), «До спорту» («К спорту»). Здійснив за 28 днів пішохід. перехід Москва — Севастополь, встановивши рекорд. Під час *Першої світової війни* служив в авіагоні аеростатів. 1916 закінчив у м. Петрограді (тепер м. Санкт-Петербург) школу повітроплавання й був направлений на Пн. фронт. 05.05.1917 уперше на теренах Росії стрибнув із парашутом з прив'яз. аеростата з висоти 720 м. Першим запропонував, розробив і удосконалив м'який чохол купола парашута. У 1920-ті був помічником нач. Повітр. флоту Червоної армії, очолював аеростат. відділ «Летючої лабораторії» — першої рад. н.-д. установи в галузі авіації. Займався відродженням припиненого під час війни «вільного повітроплавання» (безмоторними польотами на літальних апаратах). Здійснив польоти з наук. метою. Виконав всі вимоги Міжнар. авіац. федерації, здобув звання «Першого червоного пілота-повітроплавця» (1920). 08–09.11.1922 встановив світ. рекорд, здійснивши політ на аеростаті тривалістю 22 год 10 хв на відстань 1 273 км (від м. Москви до оз. Лієкса, Фінляндія). Ще 1913 здійснював зйомки з борту літака, тоді ж працював зав. відділу журн. «Кіно, театр і життя» («Кино, театр и жизнь»). У 1920-ті був консультантом відділу наук. зйомок Кінокомітету Наркомпросу. 1925 направлений до Німеччини для вивчення кіносправи. 1927 закінчив Держ. ін-т кінематографії. 1924–1956 викладав у цьому ін-ті, читав лекції з розроблених ним курсів «Загальна кілотехніка», «Технологія виробництва фільму», від 1940 — професор кафедри опера-

Анощенко Микола Дмитрович

тор. майстерності. Написав кілька книг про повітроплавство: «Люди в повітрі», «Війна в повітрі» (обидві — 1923), «Літаки чи аеростати?» (1924), «Що таке Повітряний флот», «Що таке планери» та ін., а також низку праць про кіно, зокрема підручник «Основи кінематографії» (т. 1–3, 1929–1930; витримав кілька перевидань), монографію «Основи сучасної кілотехніки» (1949) тощо. У книзі «Народження кінофільми» («Рождение кинофильмы»; 1925) розповів про процес створення фільму на прикладі Київ. кінофабрики Всеукр. кіноуправління (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка*). Був піонером у галузі створення навч. кіно, зняв низку навч. і наук.-попул. фільмів: «Аеростат і робота з ним», «Навчання молодих орлят», «Літак» (усі — 1918), «Люди-птахи» (1920), «На межі Азії» (1930) та ін. Брав участь як кінооператор у створенні худ. фільмів: «Калоша № 18» (1927), «Злий дух» (1928), «П'ять хвилин» (1928), «Зелім-хан» (1929) та ін. 1929 його винахід — кінопроектор з безперерв. рухом плівки було запатентовано в США, Франції та Німеччині. 1930 запатентував двокольоровий адитивний спосіб зйомки кольор. кіно «Спектроко́лор», за допомогою якого зняв перший рад. кольоровий документ. фільм «Свято праці» (1931). Застосувавши цю систему, розробив процес зйомки та демонстрації стереокіно та зняв короткометраж. стереофільм. Залишив мемуари «Повітроплавці» («Воздухоплаватели»; 1960), а також машинописні спогади, що зберігаються в Белгород. держ. краєзнав. музеї. Під час Першої світ. війни удостоєний 6-ти бойових нагород, зокрема ордена Св. Георгія. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки (1967), медалями.

Пр.: Кино в Германии. Москва, 1927; Кино. Москва, 1929; Общий курс кинематографии : в 3 т. Москва, 1929–1930; Звучащая фильма в СССР и за границей. Москва, 1930; Чудеса киноаппарата. Москва, 1930; Общая кинотехника. Краткий курс. Москва, 1940; Основы современной кинотехники. Киев; Львов, 1949; Воздухоплаватели. (Из воспоминаний). Москва, 1960; Кадрики из фильма моей памяти // Жизнь в кино: Ветераны о себе и своих товарищах / Сост. О. Т. Нестерович. Москва, 1971.

Лит.: Анощенко Николай Дмитриевич // Попович М., Гончарук А., Куманев Г. і др. Авиационная энциклопедия в лицах. Москва, 2007; Климова И. А. Анощенко. Знаменитые земляки. Ярославль, 2019.

Ансамбль (франц. ensemble, букв. — разом) — 1) Група з двох чи більше музикантів — співаків чи інструменталістів, які разом виконують муз. твір. А. розрізняються за кількістю музикантів: *дуети, тріо* (терцети), *квартети, квінтети, секстети, септети, октети, нонети, децимети*. До А. належать також *хори й оркестри*. В Україні ансамблеве виконання дуже поширене, що свідчить про високий рівень виконавської культури: фольклор. А., естрадні вокальні та вокально-інструментальні, джазові, струнні тріо, квартети, квінтети дерев'яних духових інструментів, А. саксофоністів і трубачів, А. ударних інструментів, квартети *арф* тощо.

Лит.: Польская И. И. Камерный ансамбль: История, теория, эстетика. Харьков, 2001; Каленик І. В. Фортепіанний ансамбль — історія та еволюція жанру // Актуальні питання мист. пед. 2015. Вип. 4.

Н. М. Кушка

2) П'єса, призначена для виконання кількома музикантами.

3) Ступінь досконалості виконання музики. Вислів «гарний А.» означає повну відповідність звучання голосів чи інструментів, суголосну єдність.

4) В архітектурі — група архітектурних об'єктів, об'єднаних територіально й композиційно. Включає простір, організов. і обмеж. об'ємами будівель і споруд, гармонійно поєдн. між собою відповідно до законів композиції архітектурної. Крім будівель, може включати складники антропоген. та природного походження. Кожен з антропоген. складників А. має самост. значення й заверш. композицію. А. може бути створеним одночасно за єдиним композиц. задумом та в єдиній стилістиці (Акрополь у м. Афінах, Греція; Форум Траяна в м. Римі, Італія) або формуватися упродовж трив. часу доповненням первіс. частин А. новими будівлями, спорудами, елементами різн. стилістики (Києво-Печерська лавра, Софійський монастир у Києві). Виділяють арх. А. (гармонійно узгодж. група споруд або приміщень в одн. будівлі) і містобуд. А. (гармонійно узгодж. забудова знач. за площею тер. міськ. площ із прилегл. вулицями, замків і фортець, монастирів, іст. міст). До складу містобуд. А. може входити кілька арх. А. (м. Львів, Україна). У містобуд. А. з часом можуть змінюватися його окр. складники за стабільності заг. композиції. За функц. призначенням А. бувають оборонними (замки в містах Ужгороді й Мукачеві), монастирськими (Почаївська Успенська лавра), садиб. або палац.-парковими (Качанівка, Національний історико-культурний заповідник), промисловими або виробничими [тех. центр компанії «Дженерал Моторс» («General Motors») у м. Детройт, США]; міськими поліфункціональними (пл. Ринок у м. Львові).

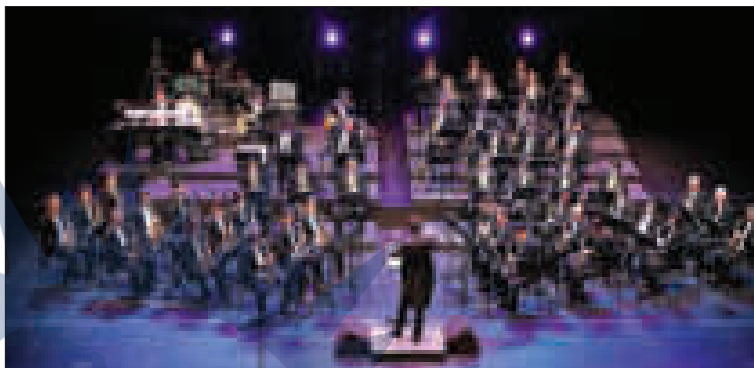
Лит.: Ансамбль // Архитектурно-реставрационные термины. Киев, 1990; Коломієць М. С. Ансамбль // Мистецтво України : в 5 т. Київ, 1995. Т. 1; Мардер А. П. Ансамбль в архітектурі // Мардер А. П., Єврейнов Ю. М., Вечерський В. В. Архітектура. Київ, 1995; Тимофієнко В. І. Ансамбль // Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. Київ, 2002; Коротун І. В. Архітектурні об'єкти і ансамблі — каталізатори урбаністичного розвитку // Сучас. пробл. архіт. та містобуд. 2011. Вип. 28; Брич М. Т. Музеї під відкритим небом як вияв комплексного підходу до збереження пам'ятних архітектурних ансамблів України // Пробл. теорії і іст. архіт. України. 2018. Вип. 18.

В. В. Вечерський

5) У дизайні — гармонійне поєднання елементів, стильова єдність (напр., у дизайні одягу — відповідність елементів призначенню, віку людини, продуманий стиль, добір кольорової гами, аксесуарів тощо).

6) У фізиці — сукупність значної кількості систем, які є копіями реальної фіз. системи багатьох частинок і перебувають в однак. із нею термодинам. (макроскопічних) умовах. Системи, що утворюють А., подають можливі мікроскоп. стани (класичні, що описуються імпульсами та координатами частинок, або квантові, що характеризуються хвильовими функціями) реальної системи, через які вона проходить у процесі час. еволюції. Кожний мікроскоп. стан присутній в А. з певною ймовірністю; знання відповід. розподілу ймовірностей уможливорює обчислення серед. значення макроскоп. параметрів, що характеризують реальну систему — внутр. енергію, тиск, магнітний момент та ін. Такий спосіб

розрахунку дає значення фіз. величин, середніх за часом, оскільки вони виникають за вимірювання, що триває протягом пев. часу. Це випливає з ідеї Дж. Гіббса про те, що серед. значення за часом для систем, що складаються з вел. числа частинок, можна замінити на серед. за А. (див. також Гіббса канонічний розподіл). Це твердження, сформульоване у вигляді ергодичної гіпотези, є основою фізики статистичної. Статист. А.

Ансамбль. Група музикантів

можуть бути рівноважні або нерівноважні, залежно від того, чи перебуває реальна система в стані рівноваги термодинамічної. Відповідні розподіли ймовірностей є постійними або змінюються з часом. Мірою невизначеності мікроскоп. стану в А. є ентропія. Для ізольов. системи вона досягає максим. значення в стані термодинам. рівноваги. Описуючи рівноваж. системи, розрізняють 3 осн. статистичних А.: а) мікроскопічний — для системи, ізольов. від оточення, із заданою енергією E , постійним об'ємом V і фіксов. числом частинок N ; б) канонічний А. Гіббса — для системи із заданими об'ємом V та числом частинок N , що обмінюється енергією з оточенням (термостатом) і рівноваж. стан якої характеризується пев. температурою T ; в) вел. канонічний А. Гіббса — для системи із заданим об'ємом V , яка обмінюється енергією та частинками з термостатом; її рівноваж. стан характеризується т-рою T та хімічним потенціалом μ . Відповідно до термодинам. умов використовують спеціальні А. Напр., систему, що перебуває в рівновазі з термостатом із заданими т-рою T і числом частинок N напр., систему, що перебуває в рівновазі з термостатом із заданими т-рою T і числом частинок N та за постійного тиску, можна описувати за допомогою ізотермічно-ізобарич. А. Кожному з переліч. А. відповідають ймовірнісні статист. мікроскопічний, каноніч. та вел. канонічний розподіли Гіббса.

Лит.: Ishara A. Statistical Physics. New York; London, 1971; Кобилянський В. Б. Статистична фізика. Київ, 1972; Федорченко А. М. Теоретична фізика : в 2 т. Київ, 1993. Т. 2; Зубарев Д., Морозов В., Репке Г. Статистическая механика необратимых процессов : в 2 т. Москва, 2002. Т. 1; Gibbs J. W. Elementary Principles in Statistical Mechanics. Mineola, 2015.

І. В. Стасюк

«Ансамбль українських акторів» — театральна трупа. Працював 1945–1948 в Австрії та Німеччині. Складався переважно з акторів колиш. Львівського опер. театру (тепер Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької). Художній

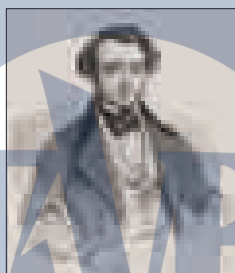

«Ансамбль українських акторів». В. Блавацький (праворуч) у розмові з О. Лисяком, табір переміщених осіб Зомме-Казерне (м. Аугсбург, ФРН), 1947

керівник — В. Блавацький. У репертуарі: «Народний Малахій», «Мина Мазайло» М. Куліша, «Домаха» Л. Коваленка, «Антигона» Ж. Ануя. Театр став стартовим майданчиком у становленні представників синтетич. театру сценографів Л. Боровика і В. Клеха.

Лит.: Резнік О. Проблеми сценографії в режисурі Володимира Блавацького // Народознав. зош. 2012. № 4; Гайдабура В. Феномен українського театру у вигнанні. Ансамбль Українських Акторів під художнім керівництвом Володимира Блавацького (Аугсбург — Регенсбург, 1945–1949) // Театр, розвіяний по світу. Феномен сцени повенної української діаспори (Німеччина, Австрія, Франція, США, Канада, Австралія). Київ, 2015.

Ансело, Жак Арсен Франсуа Полікарп (франц. Ancelot, Jacques Arsène François Polycarpe; 09.01.1794, м. Гавр, тепер регіон Нормандія, Франція — 07.09.1854, м. Париж, Франція) — письменник, драматург, член Франц. академії (з 1841). Писав франц. мовою. Чоловік М.-Л. В. Ансело. Син секретаря торг. суду м. Гавра. Починав писати вірші в 13 р., навчаючись у колежі. З 1813 працював службовцем Морського міністерства в м. Рошфорі. 1815 переведений на посаду експедитора Морського мін-ва в м. Париж. Перша поставлена в театрі трагедія А. «Людовик IX» («Louis IX»; 1819) мала вел. успіх, що пояснюється не високими літ. якостями твору, а політ. спрямованістю. Твір вихваляли за те, що в епоху революц. потрясінь автор зобразив часи шляхетних лицарів і королів. Після триумфу трагедії король Людовик XVIII запропонував автору пансіон, на який він погодився, високу посаду і дворян. титул (відмовився). До 1830 працював на тій самій посаді, а також водночас бібліотекарем у Бібліотеці «Арсеналу» і Королів. б-ці. Після Французької революції 1830 позбавлений усіх посад, присвятив себе творчості. З 1842 керував театром «Водевіль». Писав твори для сцени: «Мажордом» («Le maire du palais»; 1823), «Ольга, або Російська сирота» («Olga ou l'Orpheline moscovite»; 1828), «Єлизавета Англійська» («Élisabeth d'Angleterre»; 1829); романи та епопеї: «Світська людина» («L'homme du monde»; т. 1–4, 1827) та ін. У поемі «Марія Брабантська» («Marie de Brabant»; 1825) поєднав епіч. і драматич. жанри. Сюжети трагедій брав переважно із Середньовіччя або епохи Відродження. 1826 відвідав Росію як секретар посол. місії, що брала участь в урочистостях у зв'язку з коронацією царя Миколи I, після чого написав книгу «Шість місяців у Росії» («Six mois en Russie»; 1827), яка була першою спробою в 19 ст. усебічно зобразити для західноєвроп. читача картину життя Росії. Одним із перших опублікував свідчення про спра-

Ансело Жак Арсен Франсуа Полікарп. Літографія Алофе Марі-Олександра, 1839

Ансело Маргарита-Луїза Віржині. Літографія Алофе Марі-Олександра, 1839

ву декабристів. У книзі також подав у франц. перекладі твори рос. поетів (зокрема, поему К. Рилєєва «Сповідь Наливайка», де згадується Україна, а також твори О. Пушкіна, В. Жуковського, Є. Баратинського). Книжку одразу було перекладено голланд. (1828) та італ. (1829) мовами. Після революц. змін 1830 театр «Комеді Франсез» відмовився ставити його трагедії, тому А. перейшов до легкого жанру. Писав комедії та водевілі, які були популярними, регулярно ставилися у Франції та ін. країнах (загалом понад 50 творів). Написав також трагедію «Марія Паділла» («Maria Padilla»; 1838), за якою Г. Доніцетті написав оперу «Фаворитка»; вірші та поеми [«Венеція» («Venise»; 1851); «Бернарден де Сен-П'єр і Казимир Делавінь» («Bernardin de Saint-Pierre et Casimir Delavigne»; 1852) та ін.], біогр. працю «Життя Шатобріана» («Vie de Chateaubriand»; опубл. 1856) тощо. Нагороджений орденом Почесного легіону (1825).

Тв.: Œuvres Complètes De M. Ancelot: Précédées D'une Notice Sur Sa Vie Et Ses Ouvrages. Charlestown, 2012; P o c. п е р е к л. — Шість місяців в Росії. Москва, 2001.

Лит.: Ancelot J. A. F. // Huart L., Philipon Ch. Galerie de la presse, de la littérature et des beaux-arts : en 3 v. Paris, 1839. V. 1; Morlenet J. Ancelot devant ses concitoyens: Notice biographique. Avec portrait et fac-simile. Paris, 1855; Ancelot J. A. F. // Dictionnaire des Littératures : en 4 v. Paris, 1984. V. 1; Couty D. Ancelot J. A. F. P. // Beaumarchais J.-P., Couty D., Rey A. Dictionnaire des Littératures de langue française : en 3 v. Paris, 1987. V. 1; Сперанская Н. М. Франсуа Ансело и его книга о России // Ансело Ф. Шість місяців в Росії. Москва, 2001; Ощепков А. Р. Образ России во французских путевых записках XIX века. 2-е изд., стер. Москва, 2015.

С. В. Глухова

Ансело, Маргарита-Луїза Віржині [франц. Ancelot, Marguerite-Louise Virginie; уроджена Шардон (Chardon); 15.02.1792, м. Діжон, тепер регіон Бургундія — Франш-Конте, Франція — 21.03.1875, м. Париж, Франція] — письменниця, художниця. Писала франц. мовою. Дружина Ж. Ансело. Народилася в родині неогоджанця. Від 1824 А. тримала літ. салон у м. Парижі, який відвідували франц. письменники, критики, митці, політ. діячі, серед них, зокрема А. де Віньї, В. ґюго, Е. Делакруа, А. Додє, А. де Ламартін, Д. Мейєрбер, А. де Мюссе, А. де Токвіль, Стендаль, Ф. Р. де Шатобріан. Бували там і письменники з ін. країн, зокрема рос. письменники В. Жуковський, П. Вяземський, Є. Баратинський. Мала вплив на Франц. академію. Її салон був одним із останніх вел. літ. салонів м. Парижа. Займалася живописом, одна з її картин виставлялася на салоні 1827. Написала 13 драм. творів, деякі з них ставилися париз. театрами: комедії «Розсудливе одруження» («Un mariage raisonnable»; 1833), «Марі, або Три епохи» («Marie, ou Trois Époques»; 1836), «Замок моєї племінниці» («Le Château de ma nièce»; 1837), «Ізабель, або Два дні досвіду» («Isabelle, ou Deux Jours d'expérience»; 1838), «Клеманс, або Дочка адвоката» («Clémence, ou la Fille de l'avocat»; 1839), «Маргарита» («Marguerite»), «Жорж, або Той самий чоловік» («Georges ou Le même homme»; обидві — 1840), іст. драма «Пані Ролан» («Madame Roland»; 1843) та ін. Писала також романи, новели, мемуари.

Тв.: Théâtre complet de Madame Ancelot : en 4 t. Paris, 1848; Un salon de Paris de 1824 à 1864. Paris, 1866.

Лит.: Ancelot V. // Dictionnaire des Littératures : en 4 v. Paris, 1984. V. 1; Barbé Ch. Ancelot V. // Beaumarchais J.-P.,

Couty D., Rey A. Dictionnaire des Littératures de langue française : en 3 v. Paris, 1987. V. 1; Finch A. Women's Writing in Nineteenth-Century France. Cambridge, 2000.

С. В. Глухова

Ансельм Кентерберійський, Ансельм з Аосты; (лат. Anselmus Cantuariensis, англ. Anselm of Canterbury; італ. Anselmo d'Aosta; бл. 1033 м. Аоста, тепер область Валле д'Аоста, Італія — 21.04.1109, м. Кентербері, тепер Велика Британія) — церковний і політ. діяч, катол. теолог і філософ, основоположник *схоластики*, Вчитель Церкви, святий Католицької та деяких ін. церков. Походив зі збіднілої аристократ. родини, юнаком обрав *чернецтво*. 1060 прийняв *постриг* у бенедиктин. монастирі Ле Бек; бл. 1062 став його *пріором*; 1078 — *абатом*. Двічі обирався *архієпископом* Кентерберійським (1093–1101 та 1107–1109); обороняв майнові, фінансові, адм. інтереси Церкви від зазіхань королів. влади. Гострий конфлікт із *Вільгельмом II* змусив А. К. відіти до м. Рима (1097), де й залишався до смерті короля. Після *інтронізації Генріха I* (1100) повернувся на посаду архієпископа Кентерберійського. 1103–1106 вдруге вимушено перебував у екзилі. Ост. роки життя провів у м. Кентербері. Скликав собор із питання *целібату духовенства*. Похований у Кентербер. соборі. Канонізований у 2-й пол. 12 ст. або 1494. 1720 проголошений Вчителем Церкви з почес. званням *Doctor Magnificus*. Базовий принцип *доктрини А. К.*: вірити, щоби зрозуміти (лат. — *credo, ut intelligam*). Продовжуючи традиції *августинізму*, спирався на *діалектику* (логіку); прагнув раціонально обґрунтувати буття *Бога* й онтол. несамостійність зла, догмати про сходження *Святого Духа*, *непорочне зачаття*, сутність *первородного гріха*, сполучення божественної та людської природи у Христі тощо. Виклав чотири *докази буття Бога*: три — як аргументи «апостеріорні», або виведені з Божих творінь; 4-й доказ — як «апостеріорний», виведений суто із поняття про Бога. Визначив Бога як «те, більше за що неможливо помислити»; доводив, що така сутність має існувати не лише в уяві та розумі, а й реально (інакше стало б можливим «помислити») Творця більшим, додаючи атрибут об'єктивного існування — т. з. аргумент Ансельма). У середньовічній філос. полеміці А. К. обстоював позиції *реалізму*: доводив, що *універсалії* реально існують поряд із конкрет. речами. Ірунтував на цьому теол. розуміння триєдності Бога; критикував *номіналізм* та *догматику* греко-візантійської церкви. *Свободу волі* А. К. тлумачив як здатність творінь (людини й ангелів) зберігати початково дану Богом спрямованість до блага і справедливості. Систематизував вчення про *гріхопадіння* і *спокуту* в юрид. термінах злочину проти божеств. порядку та способів його відшкодування. Розробив концепцію *істини* на основі вивчення семантики та внутр. закономірностей мови. Автор бл. 30 праць: трактати «Монологіон» або «Розмова із собою» («Monologion»; 1076), «Прослогіон» («Proslogion»; 1077–1078); діалоги «Про істину» («De veritate»; 1080–1085), «Про свободу вибору» («De libertate arbitrii»; 1080–1085), «Про граматику» («De grammatico»; 1080–1085), «Чому Бог влюдився» («Cur Deus homo»; 1094–1098); догматично-полеміч. праці «Про віру у Святу Трійцю» («De fide Trinitatis»; 1093), «Про втілення Слова» («De incarnatione Verbi»; 1093) та ін. Залишив по-

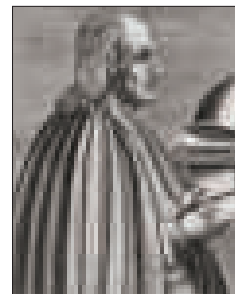
над 400 листів, адресованих європ. політ. і церк. діячам, монахам, родичам. Автор молитовних текстів, гімнів на честь різн. святих, *гомільій* тощо. Ще за життя названий «другим Августином» (див. *Августин Аврелій*). Твори А. К. на століття визначили проблематику філос. та богослов. дискусій із питань метафізики, гносеології, логіки, етики, семантики, методології тощо. На честь св. Ансельма названий Папський ате-неум — заклад вищої освіти *Святого престолу* в м. Римі, заснований 1887 *Левом XIII*. День пам'яті Св. Ансельма відзначається в Католицькій, Англійській та Лютеранській церквах 21 квітня.

Дж.: Letters of Saint Anselm of Canterbury : in 3 vol. Kalamazoo, 1990–1994; Ансельм Кентерберійський. Сочинения / Пер. с лат. И. В. Купреева. Москва, 1995; Ансельм Кентерберійський. Прослогіон; Об истине; О свободном выборе // Антология средневековой мысли — Теология и философия европейского Средневековья : в 2 т. / Под ред. С. С. Неретиной. Санкт-Петербург, 2001. Т. 1; Ансельм Кентерберійський. Монологіон. Прослогіон / Пер. з лат. Р. Паранька. Львів, 2012.

Лит.: Brecher R. Anselm's Argument: The Logic of Divine Existence. Aldershot, 1985; Henry D. P. The Logic of St. Anselm. Aldershot, 1993; Александрова О. Філософія Середніх віків та доби Відродження. Київ, 2002; Коплстон Ф. Історія філософії. Середніє века / Пер. с англ. Ю. А. Алакіна Москва, 2003; Штокмар В. В. История Англии в Средние века. 2-е изд., дополн. Санкт-Петербург, 2005; Ткаченко Р. «Прослогіон» Ансельма Кентерберійського як історія та пояснення принципів богопізнання: дослідження класичного середньовічного тексту у діалозі з його сучасними інтерпретаторами // Наук. записки Укр. католицького ун-ту. 2016. Ч. 8: Богослов'я. Вип. 3; Sweeney E. C. Anselm of Canterbury and the Desire for the Word. Washington, 2016.

А. В. Арістова

Ансельмі, Джузеппе (італ. Anselmi, Giuseppe; 16. 11.1876, м. Ніколозі, тепер область Сицилія, Італія — 27.05.1929, м. Дзоальї, тепер область Лігурія, Італія) — співак (тенор), представник італ. *бельканто*. У 12 р. став студентом Неаполітан. консерваторії, де вивчав гру на скрипці, ф-но та композицію. Точно невідомо, коли зацікавився співом та в кого брав уроки вокалу. Уже в 16 р. входив до складу трупи, яка виконувала оперети та гастролювала Італією й країнами Середземномор'я. Муз. видавець Дж. Рікорді порадив А. продовжити освіту в знаного диригента й педагога Л. Манчінеллі. Можливо, А. дебютував 1896 в м. Афінах партією Турідду в опері П. Масканьї «Сільська честь», хоча документ. джерел, які б це підтвердили, немає. У сезоні 1898–1899 виступав у м. Смірні (тепер м. Ізмір, Туреччина). У перші роки кар'єри співав здебільшого в Греції, Туреччині та Єгипті. Згодом повернувся до Італії, виступав у театрі «Політеамо» в м. Генуї (1900). Виконання 17.01.1904 в театрі «Ла Скала» партії Герцога («Ріголетто» Дж. Верді) принесло широку популярність та виокремлює А. як одного з найкращих представників італ. бельканто. Гастролював у Великій Британії, Іспанії, Португалії, Росії, Аргентині. Попри те, що А. мав лірич. тенор, він часто звертався до драм. партій. Це призвело до передчас. втрати голосу. Завершив кар'єру концертом 21.11.1918 у м. Мадриді. Після того, як залишив сцену, викладав спів. Зрідка виступав на концертах як скрипаль. Останній виступ відбувся 1926 у м. Рапалло (Італія), де він мешкав у останні

Ансельм Кентерберійський.
Невідомий автор, 16 ст.

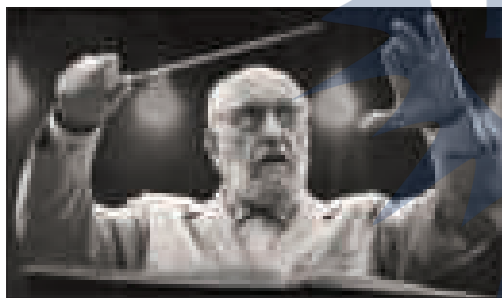

Ансельмі Джузеппе

роки життя. Один із останніх прихильників стародав. методу італ. бельканто. Його вважають одним з найкращих виконавців опер. партій «коханців». Втілював образи романтич. і аристократич. героїв завдяки не лише голосу, а й актор. майстерності. Серед партій: Альмавіва («Севільський цирюльник» Дж. Россіні), Дон Оттавіо («Дон Жуан» В. А. Моцарта), Альфредо («Травіата» Дж. Верді), Каварадоссі («Тоска» Дж. Пуччіні), Ленський («Євгеній Онегін» П. Чайковського) та ін. Популяризував у Італії франц. оперне мист-во, зокрема творчість композиторів Ж. Массне, Ш. Гуно. Написав симф. поему для оркестру та кілька п'єс для ф-но. А. кілька разів виступав на теренах тепер. України: узимку 1902–1903 та 1905–1906, а також у 1912 — у м. Одесі, наприк. 1906 — у м. Києві.

Лит.: Shawe-Taylor D. G. Anselmi // Opera. 1956. Marzo; Rosenthal H., Warrack J. Guide de l'opéra. Paris, 1995; Salgado S. The Teatro Solís: 150 years of Opera, Concert, and Ballet in Montevideo. Middletown, 2003; Neri C. Giuseppe Anselmi, un «divo» del bel canto // Incontri. La Sicilia e l'altrove. 2019. № 28.

Ансєрме́, Ернєст (франц. Ansermet, Ernest; 11.11.1883, м. Ве́ве, кантон Во, Швейцарія — 20.02.1969, м. Жене́ва, Швейцарія) — диригент, композитор. Нар. в сім'ї математика. 1903 закінчив Ун-т м. Лозанни. 1906–1911 обіймав посаду професора математики цього ж ун-ту. Тоді ж зацікавився музикою та почав брати приват. уроки композиції у Е. Блоха (1880–1959; Швейцарія,

Ансєрме́ Ернєст

США), А. Денереа (1875–1947; Швейцарія), диригування — в А. фон Нікіша (1855–1922; Австрія) та Ф. Вейнгартнера (1863–1942; Австрія). 1911 уперше диригував концертами в м. Лозанні, згодом до 1914 був диригентом оркестру казино в м. Монтре. Співпрацював з найкращими тогочас. композиторами К. Дебюссі, М. Равелем та ін. Брав участь у заснуванні та публікації щомісяч. мистецького журн. «Кайє водау» («Cahiers vaudois»), що виходив 1914–1920 у м. Лозанні. У роки Першої світової війни тимчасово повернувся до викладання математики в Ун-ті м. Лозанни (1914–1915). У 1915 очолив Женєв. симф. оркестр. Познайомився з І. Стравінським та за його рекомендацією 1915 отримав посаду диригента Рос. балету С. Дягілева, з яким активно гастролював до 1923 (США, Італія, Іспанія, Аргентина тощо). 1915 у м. Нью-Йорку зробив свої перші аудіозаписи. 1918 створив у м. Женєві Оркестр Романської Швейцарії, до складу якого спочатку входило 48 музикантів (тепер 112 постійних). Керував ним до 1967, неодноразово вирушав у міжнар. турне. Гастролював також як запрошений диригент, популяризуючи сучасну музику. Був на гастролях у СРСР (1928, 1937),

Ансїмов Георгїй Павлович

США, Аргентині, Мексиці та ін. країнах. Співзасновник Міжнар. т-ва сучас. музики (1922) і Симф. оркестру м. Парижа (1928). Відомий своїми інтерпретаціями творів композиторів 20 ст., зокрема франц. і російських: К. Дебюссі, М. Равеля, А. Руссєля, Е. Сатї, І. Стравінського (перший виконавець низки його творів — «Історії солдата», 1918, «Пульчинелли», 1920, «Симфонії псалмів», 1930 тощо), а також М. де Фальї, Б. Бріттєна та ін. Диригував прем'єрою балету С. Прокоф'єва «Казка про блазня, який сімох блазнів пережартував» (1921), опер Б. Бріттєна «Наруга над Лукрецією» (1946) та Ф. Мартєна «Буря» (1956), прем'єрою у Франції (на радіо) опери Б. Бартока «Замок герцога Синя Борода» (1950). Був одним із творців франц. стилю оркестрового виконання. Виступав проти руйнівних тенденцій, які вважав притаманними авангардист. течіям. Свої погляди виклав у філософсько-естетич. трактаті «Основи музики в людській свідомості» (1961). Автор муз. п'єс, оркестровки «Музичних епіграфів» та «Забутих арієт» К. Дебюссі, музично-критич. статей та мемуарів.

Пр.: Entretiens sur la musique. Neuchâtel, 1963. (у співавт.); Écrits sur la musique. Neuchâtel, 1971; Les Fondements de la musique dans la conscience humaine. Paris, 1987; Р о с. п е р е к л. — Бєсєды о музыке. Ленинград, 1976; Статїи о музыке и воспоминания. Москва, 1986.

Лит.: Rosenthal H., Warrack J. Guide de l'opéra. Paris, 1995; Пастори Ж.-П. Ренессанс русского балета / Пер. с фр. Москва, 2014; Tappolet Cl. Ernest Ansermet: correspondances avec des musicologues réputés: Robert Godet et Willy Schmid, 1909–1950. Chêne-Bourg, 2019.

Ансїмов, Георгїй Павлович (рос. Ансїмов, Георгїй Павлович; 03.06.1922, стан. Ладозька, тепер Усть-Лабїнського р-ну Краснодар. краю, РФ — 29.05.2015, м. Москва, РФ) — режисер муз. театру, педагог, нар. артист СРСР (з 1986). Нар. в сім'ї священика. Батька репресовано й 1937 розстріляно (2005 канонізовано як мученика). А. працював на заводі. 1939 вступив до театр. школи при Держ. театрі ім. Є. Вахтангова (тепер Театр ім. Є. Вахтангова). Під час Другої світової війни був у ополченні та в складі концер. фронтових бригад. Після війни працював актором Театру сатири. 1955 закінчив Держ. ін-т театр. мист-ва (тепер Рос. ін-т театр. мист-ва), ф-т режисури муз. театру, курс Б. Покровського. Ще студентом поставив на сцені Вєл. театру оперу «Севільський цирюльник» Дж. Россїні (1954; разом з І. Македонською). Диплома постановка на сцені Вєл. театру — опера Д. Обєра «Фра-Д'яволо». У цьому спектаклі зіграв останню роль тенор С. Лємєшев (1902–1977). Упродовж 1955–1966 і 1980–1990 — режисер, 1995–2000 — керівник режисер. групи Вєл. театру. Протягом 1964–1975 — худ. керівник і гол. режисер Москов. театру оперети. З 1954 викладав режисуру муз. театру та актор. майстерність у Держ. ін-ті театр. мист-ва, з 1971 працював там на посаді професора, упродовж 1984–2003 був зав. кафедри муз. театру. Серед учнів — Л. Лещєнко, В. Винокур, Т. Моногарова, Ю. Вєденєєв та ін. Ставив спектаклі за кордоном: у Китаї, Корєї, Японії, Чехословаччині, Фінляндії, Швеції, США, Туреччині. Поставив понад 100 вистав. Свій метод визначав як «справжній реалїзм». На сцені Вєл. театру поставив опери: «Богєма» Дж. Пуччіні (1956), «Ру-

салка» О. Даргомижського (1962), «Золотий півник» М. Римського-Корсакова (1988), «Іоланта» П. Чайковського (1997) та ін. Здійснив перші постановки опер «Приборкання непокірливої» В. Шелліна (1957), «Повість про справжню людину» С. Прокоф'єва (1960; на прем'єрі був присутній герой твору — льотчик О. Маресьєв), «Не лише любов» Р. Щедрина (1961). Єдиний режисер, що поставив усі опери С. Прокоф'єва, деякі з них і за кордоном. Серед постановок у Москов. театрі оперети: «Орфей у пеклі» Ж. Оффенбаха (1965), «Летюча миша» Й. Штрауса (1972), «Весела вдова» Ф. Легара (1974) та ін. Уперше на сценах колишнього СРСР поставив мюзикл Л. Бернштайна «Вестсайдська історія» (1965). Телепостановки: «Біла ніч» (фільм-вистава, 1967), «Дівочий переполох» (фільм-вистава, 1975), «Весела вдова» (фільм-вистава, 1984). Лауреат Держ. премії Чехословацької Республіки (1971). Два ордена Трудового Червоного Прапора (1967, 1976), орден Дружби народів (1983), орден Пошани (2004) та ін.

Тв.: Режиссёр в музыкальном театре. Москва, 1980; Звёздные годы Большого. Москва, 2001; Уроки отца. Москва, 2005; Лабиринты музыкального театра XX в. Москва, 2006; Воспитание творца. Москва, 2013.

Лит.: Русская театральная школа. Четырёхвековая история (XVII–XX вв.) в фактах, высказываниях, лицах / Сост. Ю. Т. Шилов. Москва, 2004; Раку М. Музыкальная классика в мифотворчестве советской эпохи. Москва, 2014.

А́нскомб, Гертруда Елізабет Маргарет — див. Енском, Елізабет.

А́н-ський, Семён Акімович [їдиш і іврит שמעון אָן-שקל; справжнє ім'я — Раппопорт, Шлоиме-Занвл (Шломо-Занвл), їдиш שלמה זאנוול ראפאָפּאָרט; іврит שלמה זינוול רפפורט; 27. 10. 1863, с. Чашники, тепер Вітебської обл., Білорусь — 08. 11. 1920, м. Варшава, Польща] — письменник, публіцист, громад. діяч, етнограф. Писав рос. та мовою їдиш. Народився в сім'ї ортодокс. єврей-литваків. Здобував традиц. реліг. освіту в хедері та єшиві. Формальної світської освіти не мав, її брак надолужував самоосвітою. Під час навчання в єшиві захопився ідеями євр. просвітництва (див. Гаскала). Із сер. 1880-х А. жив переважно серед неєврейського середовища, зблизився з рос. народниками (див. Народництво). У 1880-х розпочав журналістську й публіцист. діяльність (рос. мовою) та літературну (їдишем та рос. мовою, частина їдишомов. творів спершу друкувалися в рос. перекладах, згодом в оригіналі). У 1880–1900-х активно друкувався в Санкт-Петербур. літ. журналах, зокрема в російськомов. євр. місячнику «Схід» («Восход»). Низку творів 1880–1890-х присвячено життю неєврейського нас., з 1890-х осн. темою творчості А. стало життя євреїв усередині *осілости смуги*. У 1890–1900-х брав актив. участь у діяльності народницьких орг-цій, співпрацював із рос. і єврейськ. соціалістами-народниками — П. Лавровим, Х. Житловським та ін. Написав низку поезій революц. змісту їдишем, одна з яких — «Присяга» (їдиш דײַ שׂבֿינע; 1902) зі значн. модифікаціями тексту використовувалася як офіц. гімн Бунду й неофіц. — *Єврейської соціал-демократичної робітничої партії Поалей-Ціон*. Від 1905 осн. діяльність А. — публіцистика й громад. робота, 1906–1909 опублікував перші наук.

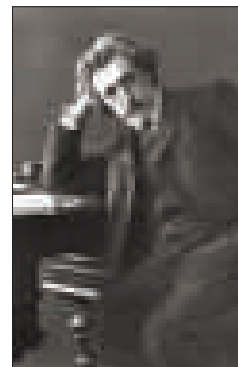
праці. 1908 був співзасновником Єврейського літ. т-ва та одним з учасників перетворення Історико-єтногр. комісії Т-ва з поширення просвіти серед євреїв Росії на Єврейське історико-єтногр. т-во (ЄІЕТ; обидва в м. Санкт-Петербурзі). Ініціатор створення Музею ЄІЕТ (діяв 1916–1930). Ініціатор і осн. організатор єтногр. експедиції ЄІЕТ в Україні й Білорусі (1912–1914). Зібрані під час експедиції під керівництвом А. колекції старовин. документів, фольклорні й єтногр. записи, фотографії пам'яток євр. архітектури після ліквідації ЄІЕТ 1929 передано до Ін-ту єврейської пролетар. культури ВУАН у м. Києві. На 2020 вони зберігаються у відділі фонду юдаїки Ін-ту рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. Знач. частину зібраної музейної колекції передано до музейних установ м. Мінська. Більшість цих матеріалів втрачено під час Другої світової війни. Під час Першої світової війни А. поєднував літ. працю з громад. діяльністю. Працював у Комітеті допомоги біженцям при Всерос. спілці міст. Написав книгу про становище євреїв у прифронтовій зоні, зокрема в окупованій рос. військами Галичині «Руйнування Галичини» («חורבן גאליציע»; уперше опубл. їдишем 1920). Праця стала його найвідомішим публіцист. твором (перекладено івритом, англ. і польс.). П'єса «Між двох світів — Дібук» («דער דבוק — צווישן צוויי וועלטן») — найвідоміший худ. твір А., написаний у період 1913–1916. У 1916 п'єсу перекладено івритом (перекладач — Х.-Н. Бялик). 1920 вперше поставлено в м. Варшаві (посмертно) їдишем, 1921 — у м. Нью-Йорку їдишем, 1922 — у м. Москві івритом. П'єсу екранізовано (1937; реж. М. Важинський) та покладено в основу кількох опер (композитор Д. Тамкін, 1933, США; композитор Л. Рокка, 1934, Італія; композитор С. Епштейн, 1999, США; композитор О. Бен-Амоц, 2008, Італія — США) та радіовистав. В Україні діяльність А. досліджувала І. Сергєєва (1958–2019). Окр. поезії А. укр. мовою переклала В. Богуславська.

Тв.: Англ. перекл. — The Dybbuk and Other Writings / Ed. by D. G. Roskies. New Haven, 2002; The Enemy at His Pleasure: A Journey Through the Jewish Pale of Settlement During World War I. New York, 2002; Рос. перекл. — Собрание сочинений : в 5 т. Санкт-Петербург, 1911–1913; Укр. перекл. — [Поезії] // Антологія єврейської поезії. Українські переклади з їдишу / Упоряд. ред. В. Чернін, В. Богуславська. Київ, 2011.

Лит.: Сергєєва І. Ходжение в еврейский народ: Этнографические экспедиции Семёна Ан-ского в документах // Ab Imperio. 2003. № 4; Сергєєва І. Архівна спадщина Семёна Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2006; The Worlds of S. An-sky. A Russian Jewish Intellectual at the Turn of the Century / Ed. by G. Safran, S. Zipperstein. Stanford, 2006; Х. Д. Алчевская, С. А. Ан-ский, Н. А. Рубакин // Глухова Л. В., Зобнин Ю. В., Либова О. С. Читающая Россия на рубеже тысячелетий. Санкт-Петербург, 2014.

С. І. Гірик

Антаблемент (франц. entablement, від en — в, у і table — дошка, стіл, з лат. tabula — дошка, плита) — верхня частина класичного *ордера архітектурного*, фасадна частина балкового перекриття, яке спирається на опори: *колони*, *ніколони* або *пілястри*. Складається з *архітрава* — балки, що перекриває прогін між опорами, на якому лежить *фриз* і несе заверш. частину — *карниз*, що служить переходом до конструкцій

Ан-ський Семен Акімович

даху. В архітектурі Греції Стародавньої А. виконував переважно конструктивну роль (А. *Парфенона в Афінах*); в архітектурі Риму Стародавнього його почали використовувати з декор. метою для членування по вертикалі фасадів вел. будівель. У европ. архітектурі Відродження і бароко застосовували в перекриттях прогонів і у

Антаблемент. Розкріпований антаблемент на фасаді Собору Св. Петра в Римі

завершенні стін (ансамбль *Собору Святого Петра в Римі*). Розрізняють А. повний, неповний та розкріпований. Повн. А. має 3 канонічні структур. частини: архітрав, фриз, карниз. Власний грец. ордером архітектурним (доричному, аттичному варіанту іонічного, корінфському), а також рим. ордером (доричному, іонічному, корінфському та композитному). Неповн. А. первісно характерний для малоазійського варіанта іонічного, а також *тосканського ордера*, в яких відсутній фриз. В архітектурі Відродження, зокрема і в Україні, іноді трапляється неповний А. римо-дорич. ордера, у якому є фриз, але відсутній архітрав (*Успенська церква у Львові*). А. розкріпов. увінчує або членує фасад будівлі й спирається на півколони або пілястри, яким відповідають невеликі виступи архітрава, фриза й карниза. Уперше трапляється в римських *тріумфальних арках*, пізніше — у будівлях стилів Ренесансу й бароко по всій Європі (*Собор Святого Юра у Львові*).

Лит.: Антаблемент // Мистецтво України : у 5 т. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 1; Вечерський В. В. Антаблемент; Антаблемент неповний; Антаблемент повний; Антаблемент розкріпований // Мардер А. П., Євреїнов Ю. М., Пламеницька О. А. та ін. Архітектура: короткий словник-довідник. Київ, 1995.

В. В. Вечерський

Антагонізм (грец. ἀνταγωνισμός — боротьба, суперечка, від ἀντ. — проти та ἀγών — змагання, боротьба) — 1) Форма взаємовідносин сторін — гострий, непримиренний, нерозв'язний конфлікт.

2) Стадія розвитку протиріччя, інтенс. протистояння різноспрям. сил, тенденцій.

Антагонізм біологічний, антибіоз — форма взаємовідносин між живими організмами чи вид взаємодії між органами й регуляторними функціями або між речовинами в орг-мі. Антагонізм у фізіології — взаємодія між фізіол. функціями органів або їхніх частин і регуляторними впливами нерв. системи забезпечує підтримання сталості багатьох функцій орг-му (напр., кров. тиску), є основою нейрорефлекторної та нейрогуморальної регуляції діяльності багатьох систем орг-му; між лікар. речовинами в орг-мі, унаслідок взаємодії яких ефект однієї чи обох зменшується або втрачається. Антагонізм — тип

конкуренції (антагоністич. взаємовідносин) орг-мів у боротьбі за існування, що найчастіше спостерігається між паразитом і хазяїном (див. *Паразитизм*), хижаком і здобиччю. Антагонізм у мікробіології — взаємодія мікроорг-мів, за якої одні пригнічують життєдіяльність інших продуктами обміну, виділеними в спільне середовище існування, або за допомогою швидкого розмноження чи росту. Найчастіше антагоністич. взаємовідносини між мікроорг-ми зі схож. ресурсними потребами виникають у місцях природ. накопичення різних їх видів та типів у вел. кількості (напр., у ґрунті, ШКТ). Антагоністич. взаємовідносинами є пригнічення патоген. мікроорг-мів *антибіотиками* (напр., *бацил сибірської виразки, коринебактерій* дифтерії гемолітичними стрептококами). *Молочнокислі бактерії* пригнічують ріст у кишківнику людини й тварин різних видів грамнегативних *ентеробактерій* (з умовно-патоген. включно) або *гнильних бактерій*, що запобігає гниттю при квашенні овочів та фруктів або сквашуванні молока. Антибіотики в молоці пригнічують діяльність молочнокислих бактерій, що порушує його сквашування.

Лит.: Громико О. М. Антагоністичні властивості актиноміцетів, виділених із ризосфери чистотілу великого *Chelidonium majus* L. // Вісник Львів. ун-ту. Сер. біол. 2014. Вип. 64; Дрегваль О. А., Єременко А. О., Черевач Н. В. та ін. Антагоністична активність ґрунтових стрептоміцетів по відношенню до фітопатогенних бактерій та грибів // Мікробіол. і біотехнол. 2017. № 1.

Антагонізм політичний — поняття на позначення гострого протистояння, взаємного неприйняття політ. суб'єктів унаслідок взаємовиключних соц.-політ. інтересів, несуміс. політ. цінностей, ідеологій, стратегій, непримиренних політ. позицій, війовничого політ. поведінки та діяльності. Поняття характерне для *марксизму*, поширене в дискурсі діалект. підходу філософії політики та окр. напрямів *конфліктології, етнополітології, геополітики*. У діалектиці І. Канта осмислюється значення антагонізмів для розвитку міжнар. соц.-політ. відносин. К. *Маркс* загально осмислює конфлікти розподіляв на антагоністичні та неантагоністичні, при цьому перші, на його думку, розв'язуються лише знищенням однієї зі сторін. К. *Мангейм* вживав поняття у зв'язку з утопіч. формами політ. свідомості (напр., соціалістично-комуністичною), що ґрунтується саме на акцентуванні загроз та войовничому протистоянні тм. С. Ф. *Гантінгтон* усередині модернізованих еліт вирізняв антагонізми між політиками та бюрократами, інтелектуалами й військовими, робітниками і підприємцями, що нерідко призводять до насильства. Шир. вжитку поняття набуло і в колах укр. інтелектуалів 19–20 ст. (В. *Липинський*, С. *Подолінський*, С. *Рудницький*, М. *Туган-Барановський*, І. *Франко* тощо). Використовується в сучас. дослідженнях іст. подій, постатей, сюжетів того періоду. Іноді живиться в сучас. суспільствознавстві як синонім взаємовиключ. тенденцій політики, гострих сусп.-політ. розбіжностей, конфліктів, воєн. Зазвичай протиставляється властивим для демокр. режимів формам суперечливості (політ. конкуренція, публіч. дискусія, дебати, діалоги, *полілоги*), відкритим для пошуку раціон. рішень, консенсусів, компромісів у плюраліст. сусп.-ві (див. *Консенсус*, *Компроміс*). Серед різновидів А. п. — цивіліза-

ційні, міждерж., геополіт., ідеол., партійні. Деякі політологи приділяють окр. увагу антагонізмам «влада — опозиція», «держ. органи — сусп. ін-ти», «дем. більшість — меншість», «централізація — самоврядність», «бюрократ. система — індивід» та ін. Політ. характер можуть мати також окр. аспекти соц., екон., регіон., етн., класових, мовних, гендер., реліг., генерац., культур., расових та ін. антагонізмів. На думку багатьох дослідників, антагонізм — специфічна форма та окр. стадія взаємовідносин у політиці, що виростає із затяжного, вчасно не розв'язаного, нерідко кон'юнктурного конфлікту. Типовими виявами А. п. є акції протесту, погроми, повстання, революції, перевороты тощо. Будь-які прояви А. п. (від ворожої полеміки до насильства) однаково небезпечні для сусп-ва, адже звужують межі політ. соціалізації особистості, її адаптац. можливості в політ. житті, нівелюють цивілізовані, дипломат. способи розв'язання проблем, суперечать ідеям інтеграції, консолідації, *плюралізму*. Поняття повертається у вжиток в умовах військ. агресії, посилення популіст. риторики.

Лит.: Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ, 2000; Хантингтон С. Політичний порядок в менюючихся обществах. Москва, 2004; Мангайм К. Идеология та утопия / Пер. з нім. В. Швед. Київ, 2008; Северинюк В. М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології. Київ; Запоріжжя, 2009; Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи // Політ. менедж. 2010. № 1; Blackburn R. Marx and Lincoln: an Unfinished Revolution. London; New York, 2011; Остапенко М. А. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги. Київ, 2013.

О. Я. Волянюк

Антагонізм соціальний — 1) Гранична форма суперечностей між соц. класами (групами, спільнотами), що характеризується непримиренністю соц. інтересів, позицій, систем цінностей тощо, виявляється в клас. боротьбі та призводить до соц. революції. 2) Розбіжності між заданими культурою цілями й цінностями та соц. схвалюваними можливостями їх досягнення, що призводить до розпаду соц. організації сусп. системи. Категорія «А. с.» входить у суспільствознав. дискурс із кін. 17 ст. Т. Гоббс розглядав А. с. як одну зі споконвічних засад люд. буття, сусп-ва як цілого, коли «війна всіх проти всіх» породжує ін-ти д-ви (покликані втримати її в межах соц. порядку та відносної узгодженості протилеж. інтересів). Наприк. 19 ст. — на поч. 20 ст. Г. Зіммель розглядав «антагоністичну тенденцію» як похідну від загальнішого процесу дисоціації, що протистоїть асоціації («моністичній тенденції»). Систематизовано вчення про А. с. (передусім його соц.-екон. детермінованість) викладене в працях К. Маркса. У сучас. працях із *конфліктології* поняття «А. с.» трапляється нечасто. Воно фактично трансформувалося в поняття «гострий соц. конфлікт», «насильницький характер конфлікту», що найчастіше вживаються в межах соціологіч. концепції діалект. конфлікту Р. Дарендорфа.

Лит.: Toffler A., Toffler H. War and Anti-War. New York, 1995; Делевский Ю. Социальные антагонизмы и классовая борьба в истории. Москва, 2011; Герман О., Курчевський Я. Антагонізм і примирення у мультикультурних середовищах. Київ, 2017.

Є. І. Суїменко, М. В. Туленков

Антагонізм політичний.
Фрагмент Берлінського муру як його уособлення

Антагоніст (грец. ἀνταγωνιστής — суперник, супротивник, від αντι... — проти, та αὐών — змагання, боротьба) — у художньому творі — персонаж, який протидіє гол. герою (*протагоністу*), є носієм протилежних цілей, цінностей, рис характеру. Протистояння «А. — протагоніст», закладене ще в давньогрец. *трагедіях*, зазвичай становить центр. конфлікт твору та визначає розвиток сюжету. У класич. *античній літературі* А. виступає переважно як *антигерой* — негатив. персонаж, який чинить перешкоди гол. герою, лиходій, носій зла. Така роль могла належати не лише людині, а й надприродним силам (богам, *фатуму* тощо). Утім, можливі й сюжети, де А. рівний протагоністу за чеснотами (напр., *Ахілл і Тектор* в «Іліаді» Гомера). Співвідношення «позитивний протагоніст — негативний антагоніст» здатне радикально мінятися, якщо головний герой твору уособлює негативні риси, злочинну вдачу: тоді А. стає носієм альтернативних чеснот (напр., Макдуф у трагедії В. Шекспіра «Макбет» або Дж. Гаркер у у романі Б. Стокера «Дракула»). Протагоністу нерідко приписують гіпертрофовані вади, прикметні зовнішні риси. Хоча роль А. допоміжна, часом їхні образи є складнішими й глибшими, ніж образи протагоністів, а їхня роль — визначальною в розвитку сюжет. лінії (напр., Яго в п'єсі В. Шекспіра «Отелло»; професор Моріарті з циклу творів А. Конан Дойла про Шерлока Холмса; Дарт Вейдер, персонаж кіноепопеї «Зоряні війни»; Джокер, персонаж серії коміксів, супротивник Бетмена тощо). Постаті А. у різних жанрах властиві різні особистісні риси та рольові функції. Так, у жанрі фільму жажів А. часто наділені вда-

Антагоніст. Джокер

чею геніального й підступ. маніяка. Натомість у нар. казках, комедіях — А. не так персоніфікує зло, як шкодить, капостить, втягає героя в кумедні ситуації (напр., чорт і Вакула у повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдом»). Роль А. можуть виконувати групи осіб, загрози, катаклізми, соц. норми й соц. середовище та ін. обставини, які вимушений долати гол. герой.

Лит.: Литературные архетипы и универсали / Под ред. Е. М. Мелетинского. Москва, 2001; Міфи України: За книгою Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях» / Пер. з рос. Ю. Бурыка. Київ, 2003; Smiley S. Playwriting: The Structure of Action. Yale, 2005; Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль, 2007; Гнатенко К. І. Проблеми вивчення художнього образу в літературному творі // Наук. вісник Микол. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: філол. науки (літературознав.). 2016. № 1 (17).

А. В. Арістова

Антагоністи — 1) У біології див. *Антагонізм біологічний*. 2) В анатомії та фізіології — а) м'язи, що забезпечують рухи у двох протилежних напрямках (напр., згинання і розгинання кінцівок); збудження настає як одночасно, так і по чергово, що забезпечує тонку координацію рухів; б) зуби верхньої та нижньої *щелеп*: під час змикання таке розташування забезпечує жування; в) пари нервів: за їхньої протилежної дії забезпечується належна іннервація органів (напр., подразнення блукаючого нерву спричиняє уповільнення серцевого ритму, послаблення скорочень серцевого м'язу та ін.; подразнення симпатичного нерву дає зворотн. ефект тощо).

Лит.: Величенко М. А. Фітнес-технології силової спрямованості у фізичному вихованні студентів // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 15: Наук.-пед. пробл. фіз. культ. (фіз. культ. і спорт). 2015. Вип. 3 (1); Попадюха Ю. А. Комп'ютеризовані елісферичні системи ІМООУЕ для реабілітації опорно-рухового апарату в спорті // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 15: Наук.-пед. пробл. фіз. культ. (фіз. культ. і спорт). 2017. Вип. 3К (84).

Антадзе, Додо (повне ім'я та по батькові — Ісаак Костянтинівич; грузин. დოდო კოსტანტინივიჯი ძე ანთაძე; 11.10.1900, с. Вардзна, тепер Харагаульський муніципалітет, регіон Імеретія, Грузія — 18.04.1978, м. Тбілісі, тепер Грузія) — театральний режисер, культ. діяч, один із засновників сучас. грузин. театру, нар. артист Грузії (з 1940), нар. артист СРСР (з 1971). Навчався 1919–1920 у театр. студії Г. Джабадарі у м. Тифлісі (тепер м. Тбілісі, Грузія). Учень реформатора сцени й засновника грузин. театру К. Марджанішвілі. У 1920-х працював у театрах м. Тбілісі: помічник режисера (1920–1924), режисер (1925–1927) в театрі Шота Руставелі; режисер у Тбіліському театрі робітників (1927–1928); керівник Грузин. театру юного глядача (1928). Разом із учнями К. Марджанішвілі (В. Анджапарідзе, Т. Чавчавадзе, У. Чхеїдзе та ін.) брав участь у створенні 2-го держ. театру драми в м. Кутаїсі (тепер Грузин. академ. драм. театр ім. К. Марджанішвілі) та працював у ньому: режисер (1928–1933), художній керівник і директор (1933–1938). Очолював ін. театри Грузії: Кутаїський драм. театр ім. Л. Месхішвілі (1938–1952), Тбіліс. рос. драм. театр ім. О. С. Грибоєдова (1952–1957), Грузин. драм. театр ім. Шота Руставелі (1957–1962). Ставив також вистави у театрі м. Гюмрі (Вірменія). Голова театр. спілки Грузії (1962–1977). Похований в *Дідубійському пантеоні*. Режисер. мист-во А. характеризувалося цілісністю худ. задуму. Центр. місце в його творчості займали п'єси сучас. авторів. Ставив також твори світової класики. Серед режисер. робіт: «Вільгельм Телль» Ф. Шиллера (1927), «Овече джерело» Лопе де Веги (1928), «Будинок на березі Кури» К. Каладзе (1931), обидві — спільно з К. Марджанішвілі, «Гурія Ніношвілі» Ш. Дадіані (1934), «Отелло» (1939) і «Король Лір» (1941) В. Шекспіра, «Ревізор» М. Гоголя (1952), «Хевісбері Гоча» за мотивами творів О. Казбегі (1956), «Вогни Картлі» (1961), «Кутаїсці» Л. Санікідзе (1962) та ін. Автор мемуарів: «Дні недавнього минулого» (т. 1–2; 1966), «Поряд з Марджанішвілі: Спогади» (1975; Держ. премія Грузин. РСР ім. К. Марджанішвілі, 1977), в яких розповідає про створення сучас. театру в Грузії. Нагороджений трьома орденами Черво-

Антадзе Додо

ного Прапора (1941, 1946, 1950), орденом «Знак Пошани» (1958), медалями.

Пр.: დღეები ახლო წარსულის: რეჟისორის მოგონებანი. თბილისი, 1966; თეატრალური ზესტავობი. თბილისი, 1978; Р о с п е р е к л. — О творчестве К. А. Марджанишвили // Константин Александрович Марджанишвили: Творческое наследие: Воспоминания: Статьи и доклады: Статьи о Марджанишвили / Ред. кол. Э. Н. Гугушвили, Д. С. Джanelидзе, В. Д. Жгенти и др. Тбилиси, 1958.

Лит.: Февральский А. В. Театр имени Руставели: Очерк развития. Москва, 1959; Гугушвили Э. Театральные портреты. Тбилиси, 1968.

Т. Д. Мороз

Антанаклїсис (грец. αντανάκλασις, букв. — вживання слова в протилежному значенні), антаклаза — риторична фігура, яка повторює те саме слово в ін. значенні або застосовує *омоніми*. До А. відносять двозначні мовні звороти, побудовані на обігруванні семантики слів, фразеологічні звороти типу «пекти раків», «дати меду», каламбури, омонімічні рими тощо. Напр.:

З д і б н і с т ь

Досягнення чужих умів

За власні видати умів.

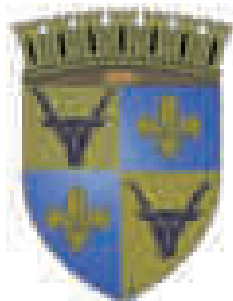
(А. Гарматюк)

Лит.: Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2007.

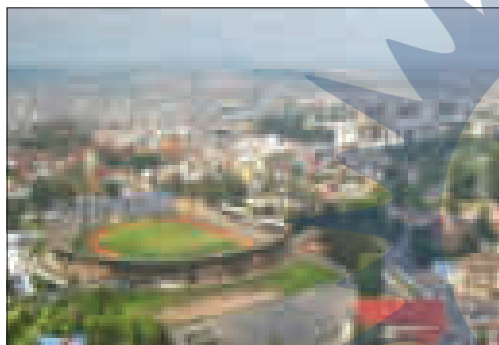
Л. Б. Стрюк

Антананаріву (франц. Antananarivo або Tananarive; малагас. Antananarivo) — місто, столиця *Мадагаскару*, адм. ц. однойменної провінції. Розташоване в центр. частині острова, на Центральному нагір'ї (Високе плато) на висоті бл. 1 200 м. У межах міста протікає р. Ікопа. Тер. — 88 км². А. засновано в 17 ст. королем Імеріні. Назва перекладається з малагасійської як «місто тисяч», тобто «місто людей». 1794 король Андріанампунімеріна проголосив місто столицею Імеріні, потім за правління його сина, короля Радама I, А. стало столицею Малагасійського королівства. Бл. 1820 королева Ранавалуна I збудувала королівський палац Рува на пагорбі Аналаманга, що вважався одним із 12 священних у королівстві. Тут розташ. усапалні королів. Тоді ж в А. з'явилися перші поселенці з Європи, зокрема англ. місіонери, які засновували там школи й церкви. 1895 А. захопили франц. війська. Згодом острів перейшов під франц. протекторат, 1897 Франція офіційно проголосила Мадагаскар своєю колонією. Відтоді в А. перебувала колоніальна адміністрація, саме місто було відоме як Тананарів (назва зберігалася до 1970-х). Від 1960 А. — столиця незалежної Малагасійської Республіки, з 1975 — Демократичної Республіки Мадагаскар, від 1992 — Республіки Мадагаскар. 2009 у місті відбулися масові антиурядові демонстрації. За підтримки армії до влади прийшов перехідний уряд, який очолив А. Радзуеліна, колишній мер А. (2007–2009). Клімат субекваторіальний, який через висоту над рівнем моря наближений до субтропічного мусонного за температурним режимом, але набагато прохолодніший, ніж у долинах і на узбережжі Мадагаскару (через розташування міста на плато). Серед. т-ра липня — +20,5 °С, січня — +27 °С. Середньорічна кількість опадів — до 1 440 мм, у сезон дощів (грудень — лютий) їх випадає до 950 мм. Сухий сезон — від червня до вересня. Заг. кіль-

кість нас. — 1 млн 275 тис. осіб, густина — 14 489 осіб/км² (2018, перепис). Нас. агломерації оцінюють приблизно у 2,6 млн мешканців. Переважають малагасійці, з них 25 % належать до народності меріна. Сформовані індійська й китайська діаспори. Склад населення за статевими групами (2018, перепис): жінки (51,7 %), чоловіки (48,3 %). За релігійними групами (2018, оцінка): протестанти (бл. 40 %), католики (бл. 20 %), мусульмани (5 %) та ін. Значна частина мешканців А., особливо меріна, дотримуються традиц. вірувань і специфіч. обрядів. Щорічно нас. міста зростає на 90–100 тис. осіб. У промисловості зайнято 6 % нас. А. Тут розташ. підприємства цегляної, шкіряної, швейної та харчової пром-сті. На під. околиці міста — ТЕС. Буд-во розвивається повільно. Нас. переважно займається кустарними промислами й торгівлею. Бл. 20 % нас. А. працюють у міністерствах, держ. установах, банках, закладах освіти. Туризм розвинений слабо. Завдяки інвестиціям із Китаю реконструйовані

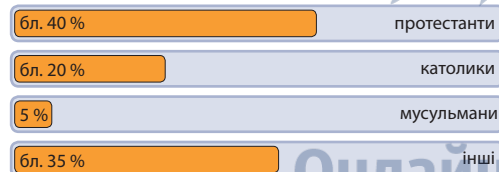

Антананаріву. Герб

Антананаріву

готелі, побудовані ще за колоніал. епохи. Міжнар. аеропорт Іваго, за 20 км від А., гол. летовище Мадагаскару, має порівняно невеликий пасажиробіг — 845 тис. осіб (2016). За колоніал. ча-

Антананаріву. Релігійні групи населення (2018, оцінка)

сів побудовано вел. залізничний вокзал, однак на 2019 регулярних пасажирських перевезень немає. Міський транспорт представлений таксі (основа парку — старі франц. автомобілі) та маршрутними таксі. В А. є бл. 100 початкових шкіл. Діють також приватні ліцеї, де навчання побудоване за франц. зразком. Тут розташ. найбільший ЗВО Мадагаскару — Ун-т А. (засн. 1955). Функціонують Католицький ун-т Мадагаскару (1960), Вищий політех. ін-т Мадагаскару (1993). У місті діють Малагасійська АН (1962), Ін-т прикладних досліджень (1957). Є Нац. б-ка Мадагаскару (1961). В А. розташ. іст. музей (1897), музеї геології (1923), мистецтв і археології (1970), піратів (2008). Діє бот. і зоологічний сад «Цимбаза» (1925). В А. сформувалися театральні трупи «Жаннет», «Хіра Гасі» та ін. Забудова до сер. 20 ст. займає схили й вершини гір, новіша — у долинах річок. Переважають одноповерхові будинки. Розроблено спец. програми щодо відновлення архітектурної

та культурної спадщини міста, а також розвитку інфраструктури. Серед найвідоміших пам'яток — палац Рува (відбудований у 21 ст.), палац Андафіаваратра (1872, арх. В. Пул) та ін. За 24 км від А. розташ. *Амбухіманга королівський парок*, об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (2001). Найпопулярніші види спорту — регбі та футбол. Стадіон «Макі», де проводяться змагання з регбі, вміщує 15 тис. осіб. У Нац. палаці культури та спорту «Махамасіна» (22 тис. місць), окрім концертів, вистав і фестивалів, відбуваються змагання з баскетболу й гандболу.

Лит.: Randremanana R., Sabatier P., Rakotomanana F. et al. Spatial Clustering of Pulmonary Tuberculosis and Impact of the Care Factors in Antananarivo City // Tropical Medicine & International Health. 2009. Vol. 14. № 4; Aubry C., Ramamonjisoa J., Dabat M. et al. Urban Agriculture and Land Use in Cities: an Approach with the Multi-Functionality and Sustainability Concepts in the Case of Antananarivo (Madagascar) // Land Use Policy. 2012. Vol. 29. № 2; Сингх Р. Д., Вуколов А. Н., Крупнов В. А. і др. Республика Мадагаскар. Современная экономика (проблемы, перспективы). Москва, 2017.

М. В. Арістов

Антанта (франц. Entente, букв. — згода) — військово-політичний союз у складі *Франції, Російської імперії й Великої Британії*, утворений на противагу *Троїстому союзу*. Одна зі сторін протистояння в *Першій світовій війні*. Початок формуванню А. покладено укладанням політ. (1891) і військ. (1893) союзу між Францією й Росією. Після підписання угод між Великою Британією, з одного боку, і Францією (1904) та Росією (1907) — з іншого, перагоч. склад А. остаточно усталився. Більшість країн, які взяли участь у Першій світовій війні на боці А., формально не були учасниками союзу. Членами А. під час Першої світової війни стали Японія (від серпня 1914) та Італія [з 1915, доти — член Троїстого (Четвертого) союзу, який, однак, спершу зберігав нейтралітет у війні]. 1917 на правах «асоційованої сили» до А. приєдналися США, проте вони не були формальним членом союзу. Крім того, союзниками А. були Сербія (ультиматум Австро-Угорщини до неї був приводом для початку війни), Бельгія, Чорногорія, Португалія, Греція, Єгипет, Румунія (з перервою 1916–1918), Бразилія, Сіам, Монако, Непал та брит. домініони. Крім того, низка країн проголосили війну Центр. д-вам, однак не брали участі в бойових діях (Гаїті, Китай, Куба, Ліберія, Панама тощо). 1917 утворено центр. команд. орган А. (Вищу раду А.) за участі представників Франції, Великої Британії, Японії, Італії та США, що базувався в м. Версалі (Франція). США як асоційована д-ва, а не член союзу, брали участь у Вищій раді А. через пост. військ. представника, не долучаючись до політ. структур усередині неї. Вища рада А. мала визначальний вплив на формування післявоєнної карти світу (т. з. версальської системи), яка стала наслідком норм *Версальського мирного договору 1919*. Велика Британія та Франція уклали англо-французьку угоду про поділ сфер впливу від 23.12.1917, яким визначено зони відповідальності двох держав у колиш. Рос. імперії. Згідно з цим документом, до зони впливу Великої Британії мали увійти Кавказ, Кубань і Дон, до зони Франції — тер. сучас. України й Бессарабія. Вплив на ці тер. спершу здійснювався через дипломат. діяльність брит. і

франц. консулів у містах Києві й Одесі. Наприкінці 1918 на Пд. України розміщено обмежений франц. військ. контингент (з листопада 1918 — у м. Севастополі, з грудня 1918 — у м. Одесі, із

Антанта. Листівка присвячена союзу Великої Британії і Франції

січня 1919 — у м. Миколаєві). У м. Одесі від січня 1919 базувався штаб франц. десант. дивізії. У травні 1919 франц. війська з Пд. України було евакуйовано. Реальної участі в бойових діях на тер. України вони не взяли, що відрізняло франц. інтервенцію на Пд. України від британсько-амер. інтервенції на Пн. Росії (р-ни міст Мурманська й Архангельська).

Лит.: Hughes M. Diplomacy before the Russian Revolution: Britain, Russia, and the Old Diplomacy, 1894–1917. London, 2000; Henig R. B. The Origins of the First World War. London; New York, 2002; White J. A. Transition to Global Rivalry: Alliance Diplomacy and the Quadruple Entente, 1895–1907. Cambridge, 2002; Strachan H. The Oxford Illustrated History of the First World War. Oxford, 2016.

Антанта балканська — військово-політичний союз балканських країн (*Греції, Румунії, Югославії й Туреччини*), метою якого було збереження *Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин* у регіоні. Союз укладено в м. Афінах 09.02.1934. Безпосер. перед підписанням угоди про створення А. б. між Туреччиною та ін. його членами було укладено двосторонні договори: турецько-грецький (вересень 1933), турецько-румунський (жовтень 1933) і турецько-югославський (листопад 1933). Країни — члени А. б. зобов'язувалися утримуватися від будь-яких ворожих дій щодо одна одної, а також надавати підтримку в разі нападу Албанії або Болгарії (балкан. країни, що не входила до союзу) на одну з країн — членів А. б. або нападу ін. европ. держави, якщо цей напад буде пов'язано з наданням підтримки ін. балкан. країні. Створення А. б. було спрямовано проти Болгарії (як країни, що перебувала в зоні впливу Німеччини) та Албанії (перебувала в зоні впливу Італії). Водночас норми угоди про створення союзу передбачали можливість майб. приєднання Болгарії та Албанії. Згодом протиболгарську спрямованість А. б. було пом'якшено, що засвідчило укладення Угоди про вічну дружбу між Болгарією та Югославією від 24.01.1937 (чинність підтверджено рештою країн — членів А. б.) та підписання Салонікської угоди від 31.07.1938. Останнім документом члени А. б. скасували обмеження на відновлення збройних сил Болгарії, накладені Нейїською мирною угодою від 27.11.1919. Створення А. б. на короткий час посилило позиції

Франції в балкан. регіоні. Двоє її членів (Румунія та Югославія) одночасно були членами *Антанти малої*, створ. за підтримки Франції. А. б. припинила існування після поч. *Другої світової війни*.

Лит.: Geshkov Th. I. Balkan Union: A Road to Peace in Southeastern Europe. New York, 1940; Campus E. The Little Entente and the Balkan Alliance. Bucuresti, 1978; Boia E. Romania's Diplomatic Relations with Yugoslavia in the Interwar Period, 1919–1941. Boulder, 1993; Barlas D., Vlašić A. The Balkan Entente in Turkish–Yugoslav relations (1934–41): the Yugoslav Perspective // Middle Eastern Studies. 2016. Vol. 52. Is. 6.

Антанта мала — військово-політичний союз *Чехословаччини, Румунії та Югославії*, створ. 1920–1921 за ініціативою й під егідою Франції для збереження післяверсальського *статус-кво* в Центр. та Пд.-Сх. Європі та запобігання реставрації монархії *Габсбургів*. Цей союз також мав виконувати роль протирадянського санітар. кордону. Сформувався на основі двосторон. угоди між Югославією та Чехословаччиною (14.08.1920), Чехословаччиною та Румунією (23.04.1921), Югославією та Румунією (07.06.1921) і входив до системи військ.-політ. союзів у Європі, створених під егідою Франції. Остання уклала військ. угоди з кожною з трьох країн-учасниць союзу. А. м. давала Франції можливість забезпечити відкриття другого фронту у випадку збройн. конфлікту з Німеччиною. Формально двостор. угоди між країнами А. м. передбачали взаємну допомогу сторін у випадку «неспровокованого» нападу зі сторони Угорщини, яка прагнула ревізії *Тріанонського мирного договору 1920*, та Болгарії, зацікавленої в перегляді положень Нейїського мирного договору 1919 (згідно з цими двома угодами, до складу держав-учасниць А. м. було включено колишні тер. Угорщини, зокрема, укр. Закарпаття, та Болгарії). У рад. публіцистиці та, згодом, історіографії було поширене означення А. м. як «дрібнобуржуазного антидемократичного антирадянського утворення». Завдяки скоординованим і цілеспрям. спільним зовнішньополіт. діям Румунії, Югославії та Чехословаччини упродовж 1920–1930-х між цими країнами було сформовано не лише стійкі двостор. міждерж. зв'язки, а й основу цілісної системи стратегіч. партнерства. Вона охоплювала весь комплекс співпраці й базувалася на збігу осн. нац. інтересів цих країн і узгоджених діях на міжнар. арені. Поряд із тим, країни-учасниці союзу (провідну роль у якому відіграла Чехословаччина та її міністр закордон. справ Е. Бенеш) не мали спільної позиції щодо гол. европ. проблем. Зокрема, були розбіжності в поглядах на джерело зовн. загрози. Чехословаччина вбачала небезпеку в нападі нацист. Німеччини, через що в 2-й пол. 1930-х пішла на зближення із СРСР. Румунія розглядала СРСР як потенц. загрозу своїй нац. безпеці й тер. цілісності. Після того, як прем'єр-міністром Румунії став А. Авереску, її зовн. політика орієнтувалася на Італію та Німеччину. Югославія боялася тер. домагань із боку фашист. Італії, унаслідок чого вона схилилася до прониїмецької політики. Союзники трактували укр. питання (про статус тер. з автохтон. укр. населенням) як внутр. справу країн, до складу яких входили ці території. Після *Локарнської конференції* (жовтень 1925), під час якої було здійснено спробу встановити систему европ.

безпеки на підставі франко-нім. примирення, Франція відмовилася від традиц. системи військ. союзів. Зокрема, вона послабила увагу до А. м. Після приходу до влади в Німеччині А. Гітлера і зростання її агресивності в А. м. почалися консолідаційні процеси. У лютому 1933 на зустрічі міністрів закордон. справ країн-учасниць союзу в м. Женеві (Швейцарія) було підписано Організац. пакт про політ. єдність та вищий рівень партнерства. Зокрема, створено Постійну раду для координації зовнішньополіт. дій за участі міністрів закордон. справ. Сформовано також виконавчий орган (Постійний секретаріат зі штаб-квартирою в м. Женеві) й Економ. раду. У 1934 Югославія та Румунія за згодою Чехословаччини стали учасниками *Антанти балканської*, до якої увійшли також Греція й Туреччина. Після цього розпочався процес розпаду А. м., Укладення *Мюнхенської угоди 1938*, наслідком якої стало розчленування і, пізніше, окупація (березень 1939) Чехословаччини Німеччиною, призвело до остаточ. розпаду союзу.

Лит.: Eduard Beneš a Mala dohoda. 1884–1934 / Ed. by V. Čolak-Antić, S. Radulescu, J. Šeba et al. Praha, 1934; Krofta K. Voj o mir a bezpečnost statu. Československá zahraniční politika v projevech ministra Dra Ed. Beneše, 1924–33. Praha, 1934; Kunoši A. Mala dohoda ako činitel' mieru. Praha, 1936; Krofta K. Czechoslovakia and the Little Entente in European Politics Today. Prague, 1937; Machray R. The Struggle and the Little Entente 1929–1938. London, 1938; Beneš E. Paměti. Od Mnichova k nove valce a novemu vítězství. Praha, 1947; Петерс И. Чехословацко-советские отношения (1918–1934). Киев, 1965; Петерс И., Языкова А. Малая Антанта в европейской политике. Москва, 1974; War in the Balkans: An Encyclopedic History from the Fall of the Ottoman Empire to the Breakup of Yugoslavia / Ed. by R. C. Hall. Santa Barbara, 2014.

С. В. Віднянський

Антанта середземноморська — союз у складі *Австро-Угорщини, Великої Британії та Італії*, сформований на основі таємних угод, що передбачали збереження *статус-кво* у сх. частині Середземного моря, на узбережжі Пн. Африки, у Чорноморських протоках і на Балканах. Англо-франц. колоніальні суперечки та прагнення Великої Британії завадити посилення позицій Росії на Бл. Сході сприяли зближенню Великої Британії з державами *Троїстого союзу*. Нім. канцлер О. фон Бісмарк, зацікавлений у загостренні англо-рос. суперечностей на Бл. Сході, дав брит. уряду зрозуміти, що в разі неукладення домовленостей Німеччина відмовиться від підтримки брит. інтересів у Єгипті. Прем'єр-міністр Великої Британії Р. Солсбері прийняв вимоги О. фон Бісмарка, проте з певними застереженнями щодо тексту угоди. Домовленості з Італією укладено 12.02.1887 шляхом обміну нотами між Р. Солсбері та італ. послом у м. Лондоні (Велика Британія). Сторони зобов'язалися підтримувати статус-кво в Середземному, Адріатичному, Егейському та Чорному морях. У разі неможливості збереження статус-кво Велика Британія та Італія передбачали можливість укладення особливих двостор. домовленостей. В англ. ноті зазначалося, що за необхідності в кожному окр. випадку сторони визначатимуть характер спільних дій. Це застереження залишало за Великою Британією можливість уникнути надання Італії військ. допомоги. 24.03.1887 до А. с. приєдналася Австро-Угорщина. 12.12.1887 в м. Лондоні укла-

дено англо-австрійську угоду шляхом обміну нотами між Р. Солсбері та послом Австро-Угорщини, до якої 16.12.1887 приєдналася Італія. Нові домовленості конкретизували раніше сформульовану позицію трьох держав щодо Туреччини задля запобігання посиленню впливу на неї Росії. Австро-Угорщина, Велика Британія та Італія зобов'язувалися зберігати статус-кво на Бл. Сході. А. с., за допомогою якої О. фон Бісмарк розраховував втягнути Велику Британію у військ. конфлікт із Росією та Францією, не досягла очікуваних результатів. Наприкінці 19 ст. загроза брит. колоніал. системі з боку Німеччини вплинула на зближення Великої Британії з Францією, а пізніше з Росією, через що А. с. втратила своє значення. Спроби її відновити 1895–1896 зазнали невдачі. Згодом оформлено дипломат. союз Великої Британії з Францією, згодом — із Росією, що отримав назву *Антанти*.

Лит.: Pribram A., Coolidge A. The Secret Treaties of Austria-Hungary, 1879–1914 : in 2 vol. Cambridge, 1920–1921; Schöllgen G. Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871–1914. München, 2000; Гончар Б. М. Антанта середземноморська 1887 // Українська дипломатична енциклопедія : у 5 т. / За заг. ред. Д. В. Табачника. Харків, 2013. Т. 1.

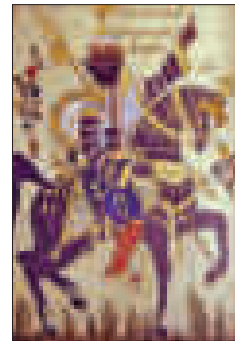
О. С. Черевко

Антара ібн Шаддад (араб. عنترۃ بن شداد; повне ім'я — Антара ібн Шаддад ібн Кірад аль-Абсі; бл. 525, місцевість Неджд, тепер Саудівська Аравія — бл. 615, місце смерті невідоме) — поет доіслам. доби. Мати А. і. Ш. була чорношкірою рабинею, батько належав до славного роду та, згідно з доіслам. законами, вважав сина рабом. Цей чинник вплинув на формування характеру та творчої долі поета. За мужність і благородство А. і. Ш. заслужив повагу в племені. Після смерті його образ оповитий легендами, про життя написаний нар. роман «Життєпис Антари» («Сірат Антар»), який А. Кримський назвав «рицарсько-історичним народним романом про бедуїнського богатиря Антара». У ньому А. і. Ш. — лицар без страху й докору, непереможний герой, захисник пригноблених, а також закоханий у двоюрідну сестру Аблу, яка ставилася до нього зверхньо. А. і. Ш. — автор 1 500 бейтів, які були вперше опубл. в м. Бейруті (1864), потім часто перевидувалися. Вірші здебільшого присвячені оспівуванню подвигів, чимало — ніжні лірич. газели, присвячені Аблі, найвідоміша з них — *муаллака*. Завдяки цій любовній оповіді А. і. Ш. вважають «найліричнішим поетом» доіслам. Аравії. Творчість А. і. Ш. та ін. доіслам. поетів досліджував А. Кримський [опублікував в журн. «Правда» (1890, 1891; м. Львів) переклади кількох муаллак].

Лит.: Аль-Фахури Х. История арабской литературы : в 2 т. Москва, 1959–1961; Крымский А. История новой арабской литературы. Москва, 1971; Крымский А. Твори в п'яти томах. Київ, 1972. Т. 4; Халимоненко Г. Історія турецької літератури. Київ, 2009; Diwān Antarah ibn Shaddād: a Literary-Historical Study / Ed. by J. E. Montgomery. New York, 2018.

Г. І. Халимоненко

Антáрес (від грец. Αντάρης — схожий на планету *Марс*, з автї — подібний і Ἄρης — *Арес*; у грец. міфології бог, війни, ототожнював дав. римлянами з Марсом; існують ін. версії, зокрема від Антάρτης — бунтівник) — зоря а в сузір'ї *Скорпі-*

Антара ібн Шаддад

она. Екватор. координати зорі на епоху J2000,0: пряме сходження — $16^{\text{h}} 29^{\text{m}} 24,4^{\text{s}}$; схилення — $(-26^{\circ} 25' 55'')$. Видима зоряна величина $V = +0,91$. Астрометр. характеристики А.: променева швидкість (R_r) — $(-3,4 \text{ км/с})$. Елементи влас. руху (μ): за прямим сходженням — $(-10,16)$ мілісекунд дуги/рік, за схиленням — $(-23,21) \text{ mas/рік}$. Паралакс (π) А. дорівнює $(5,40 \pm 1,68)$ мілісекунд дуги, тобто відстань до А. становить 603 світлові роки (185 пк), абс. зоряна величина (V) — $(-5,28)$. Спектр. характеристики А.: спектр. клас $M1.5\text{Iab-Ib/B4Ve}$; показник кольору ($B-V$) — 1,87, показник кольору ($U-B$) — 1,34. Фіз. характеристики А.: належить до класу напівправильних зір змінних: амплітуда змінності — $0,9^{\text{m}}$, основ. період зміни блиску — 1733 доби. Маса $12,4/10 M_{\odot}$, радіус $883 R_{\odot}$, ефектив. т-ра — $(3\,400 \pm 200) \text{ К}$, болометр. світність — $67\,500 L_{\odot}$, 3 тер. України найкращий період для спостережень А. — літо. А. разом з Альдебараном, Спікою та Регулом — одна з чотирьох зір із найбільшим блиском, розташованих поблизу екліптики (прибл. в 5° від неї). Тому періодично відбуваються покриття А. Місяцем, іноді — планетами. Сонце проходить поблизу А. щороку 02 грудня (бл. 5° на Пн.). А. — подвійна зоряна система, має компаньйона — блакитну зорю на відстані бл. $2,9 \text{ кут. с}$ (А. В). Хоча вона 5-ї видимої зоряної величини, зазвичай її важко побачити через вел. різницю з блиском А., блиск якого прибл. в 70 разів перевищує блиск А. В. Період обертання супутника навколо спільного центра мас системи — 878 р.

Лит.: Астрономический календарь. Постоянная часть / Под ред. В. К. Абалякина. 7-е изд., перераб. Москва, 1981; Ридпат Я. Звёзды и планеты: Атлас звёздного неба. Москва, 2004; Kaler J. V. First Magnitude: a Book of the Bright Sky. Hackensack, 2013; Schmidtke P. C. Angular Diameters of α Scorpii and λ Aquarii // Cambridge Workshop on Cool Stars, Stellar Systems, and the Sun. 2015. Vol. 18.

О. Г. Шевчук

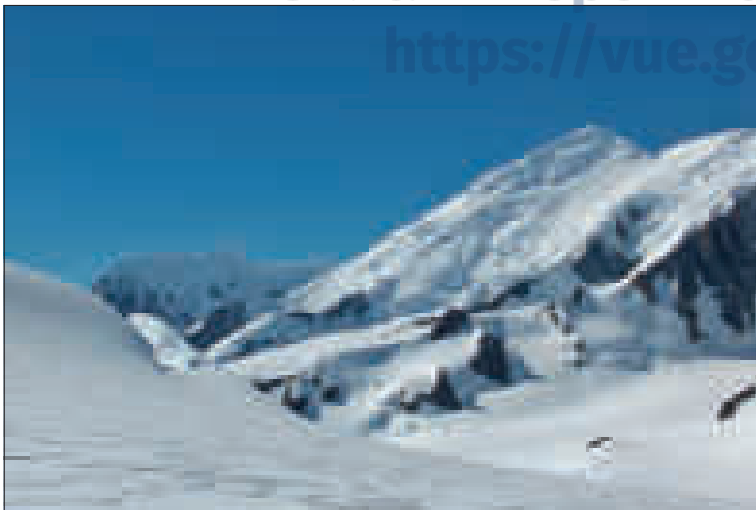
Антарктида — материк, розташований у пд. полярній області Землі.

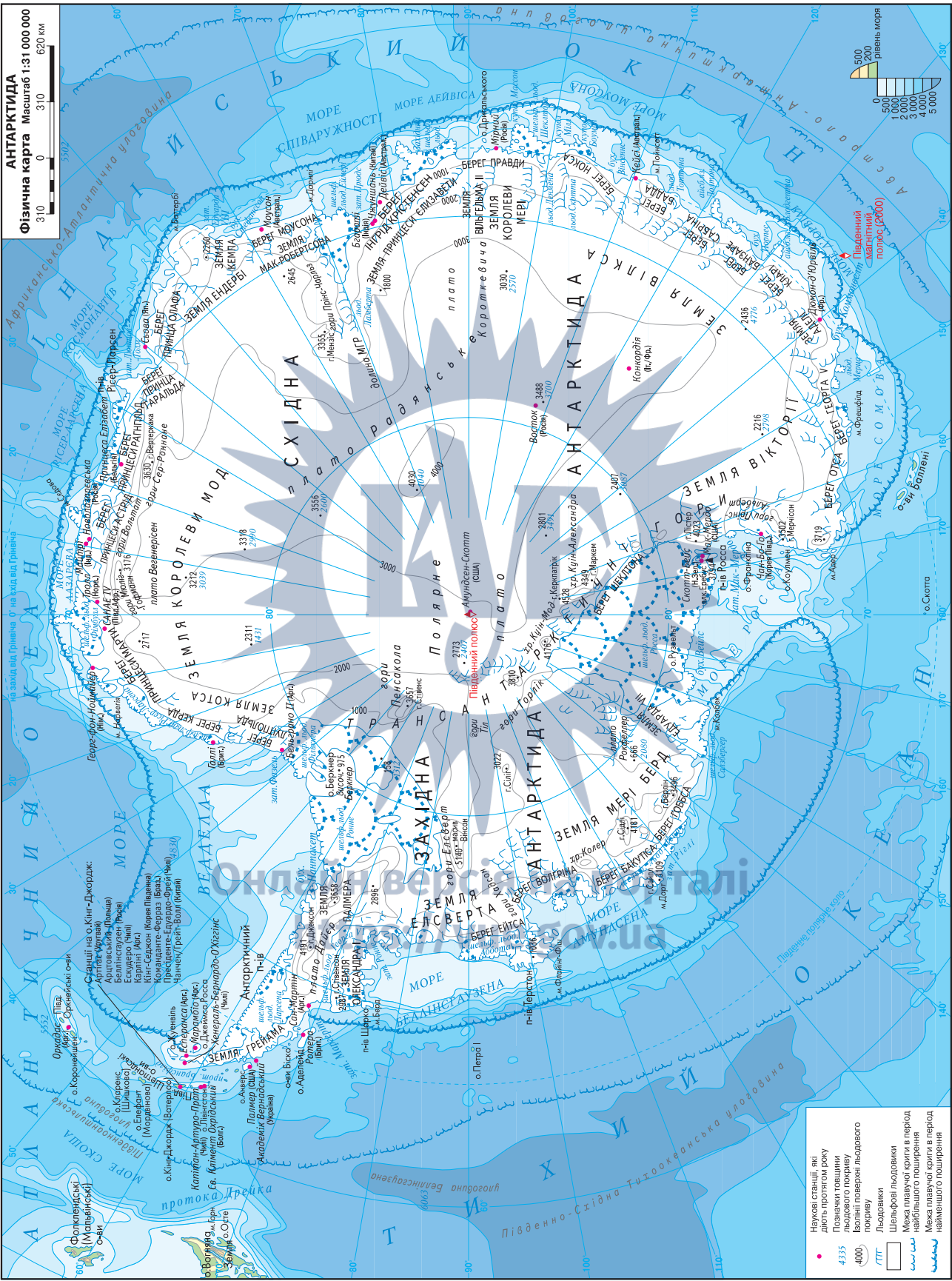
ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Уся тер. А., за винятком пн. частини Антарктичного півострова та прилеглих до нього островів, лежить у межах Пд. полярного кола. Пд. полюс Землі розташ. ближче до зх. частини материка. З усіх бо-

ків А. омивається холодними морями, які, згідно з різними схемами поділу Світового ок., є або частиною Південного океану, або пд. частинами Атлантичного, Індійського й Тихого океанів. Тер.: заг. — понад 14 млн км² (шельфові льодовики — бл. 1,5 млн км²; п'ятий за величиною материк), берегова лінія — 17,9 тис. км.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Гіпотетичний материк, названий Terra Australis (лат. — Південна земля), був зображений у пд. полярній області на картах 16–18 ст. Дж. Кук досяг найпівденнішої на той час точки Землі під час плавання 1772–1775, утім, континент не відкрив. У 1-й пол. 19 ст. землі в районі Пд. полярного кола материка бачили китобої та мисливці на морського звіра, однак вони вважали її островами. А. відкрила рос. експедиція Ф. Беллінсгаузена й М. Лазарева, яка на кораблях «Восток» і «Мирний» 28.01.1820 дісталася п-ова Триніті. 30.01.1820 на п-ів Триніті висадилися моряки брит. експедиції Е. Брансфілда. Тим часом, «Восток» і «Мирний» попрямували до Землі Королеви Мод, а звідти — до Землі Ендербі. Однак учасники рос. експедиції не змогли висадитися на берег А. Наступного року «Восток» і «Мирний» відкрили найбільший в А. о. Олександра I та кілька малих о-вів. 1837–1840 франц. експедиція на чолі з Ж. С. Дюмон-Дюрвілем на кораблях «Астролябія» і «Зеле» дослідила доти невідому Сх. А. і встановила розташування Пд. магнітного полюса Землі. 1897–1899 бельгійська експедиція на кораблі «Бельжика» пройшла вздовж Антарктичного п-ова, однак судно затиснуло кригою в Беллінсгаузена морі, через що експедиція вимушено дрейфувала в крижаному полі майже рік. Штурманом групи був Р. Амундсен (1872–1928; Норвегія). Уперше організовану зимівлю в А. влаштувала експедиція К. Борхгревінка (1864–1934; Норвегія) у 1898–1900. Значній внесок у вивчення материка зробила брит. експедиція Е. Шеклтона на судні «Німрод» (1907–1909). Полярники дослідили різні ділянки антарктичного узбережжя, піднялися на вулкан Еребус і спробували дістатися Пд. полюса (до нього залишилося бл. 180 км). Учасником цієї місії був, зокрема, австралійський геолог Д. Моусон, який 1911–1914 і 1929–1931 організував вел. експедиції до А. Е. Шеклтон брав участь у 4-х антарктичних експедиціях, 3 з яких очолив. 1911 дві суперницькі експедиції — норвезька на чолі з Р. Амундсеном та брит. на чолі з Р. Скоттом — штурмували Пд. полюс. Експедиція Р. Амундсена досягла його першою 14.12.1911 й безпечно повернулася назад. Група Р. Скотта дісталася полюса 17.01.1912 і на зворотному шляху загинула. 1910–1947 до А. відряджено ще декілька експедицій, зокрема 1929 адмірал Р. Берд (1888–1957; США) здійснив перший політ над Пд. полюсом. Комплексно континент досліджували за програмами Міжнар. геофіз. року 1957–1958 та міжнар. полярних років. Згодом низкою країн в А. відкриті дослідницькі станції. Материк перетнули маршрути трансантарктичних експедицій на літаках і санно-гусеничних потягах. 1959 підписано Договір про Антарктику. Геол. будова, підлідний рельєф і клімат А. досі вивчені неповно. Суворі клімат. умови, потужний льодовиковий щит значно ускладнюють дослідження материка, особливо його внутр. частин. За впровадження геофіз. методів досліджень, дистанційного зондування, спец. методів буріння здійснюється відкриття нових гір, долин і озер,

Антарктида. Гори Тангра, о. Лівінгстон

- Наукові станції, які діють протягом року
- 4335 Поземні товщини льодового покриву
- 4000 Валонні поверхні льодового покриву
- Льодовики
- Шельфові льодовики
- Межа плаваючої криги в період найбільшого поширення
- Межа плаваючої криги в період найменшого поширення

змінюються уявлення про динаміку льодовиків і атмосферні явища.

ПРИРОДА. Материк вирізняється екстремально холодним кліматом, на 99 % вкритий льодовиками.

Геологічна будова і корисні копалини. Сх. частина А. лежить на *Антарктичній платформі*, яка має типові риси давніх платформ: кристалічний фундамент, складений породами докембрійського віку, та слабо дислокований осадовий чохол, який утворюють породи палеозою, мезозою та кайнозою. Відповідно до теорії утворення материків, що спирається на концепцію *літосферних плит*, А. входила до суперконтиненту *Гондвани* і відділилася при розкритті сучас. океанів. Найбільш вивченими в А. є карбонатні й теригенні відклади формації Бікон девонського — пермського віку, на яких залягають пласти пісковиків, кам. вугілля і глинистих сланців пермсько — тріасового віку, а також *тиліти*. Пояс *Трансантарктичних гір* — найбільша складчаста система на материках, що сформувалася в *пізньокрейдову* фазу *орогенезу*. За однією з тектон. концепцій, пояс утворився внаслідок континентального рифтогенезу, згідно з іншою, у зоні *субдукції* між Антарктичною платформою (Східно-Антарктичним *кратоном*) і Західно-Антарктичним *рифтом*. У межах Трансантарктичних гір залягають породи формації Бікон, перекриті пластовими інтрузіями *долеритів* і базальтовими покривами юрського віку. Верхній структурний поверх формує дислокована осадово-вулканогенна товща. Зх. А. має складну геол. будову. У її межах виокремлюють молоді мезозойську плиту, що прилягає до поясу Трансантарктичних гір. Виділяються гли-

бокі тектон. прогини, пов'язані, ймовірно, з рифтогенезом і, відповідно до геофіз. даних, виводні осадовим відкладами потужністю понад 10 км. В андійську фазу орогенезу (юрський час) Антарктичний п-ів розвивався як внутр. вулканічна дуга, з якою був пов'язаний потужний інтрузивний та ефузивний магматизм. Мезозойські утворення, крім магматичних порід, представлені грубою брекчією та конгломератами, вище яких залягають товщі пісковиків і глинистих сланців, ще вище — 200-метрова товща ліпаритових і дацитових лав, туфів та агломератів. У кайнозой відбулося формування глибокого рифту прот. Брансфілд і складчаста структура Антарктичного п-ова відділилася від молоді острівної дуги *Південних Шетландських островів*, що супроводжувалося інтенсивним магматизмом. Вулканічні виверження й землетруси там зафіксовані в 19–20 ст., зокрема на вулкан. островах Пінгвін і Десепшен. Згаслі вулкани також відкриті на Антарктичному п-ові (Арго-Пойнт, п-ів Табарін), у районі *нунатаків* Сіл — активні фумароли. Ін. вулкан. район Зх. А. — узбережжя *Росса моря* поблизу Трансантарктичних гір. На о. Росса розташ. кілька вулканів, серед яких згаслі Террор (3 262 м) та активний Еребус (3 794 м), виверження якого відбулося 2005, 2011. На прилеглій ділянці материка — 14 вулканів, ймовірно, згаслих, зокрема Мельбурн, Блек, Пляяди, Мейсон. Земля Мері Берд також характеризується активними вулкан. процесами, зокрема тут розташ. щитові вулкани Сідлі (4 285 м, за ін. даними — 4 281 м), Тоні (3 595 м), Берлін (3 478 м) та ін. Згідно з дослідженнями 2017, у цьому р-ні відкрито 91 вулкан. вогнище, зокрема й підлідні вулкани. У центр. р-нах А. немає відслонень гір. порід, а буріння є трудомістким і затратним, тому вел. значення для вивчення геол. будови А. мають геофіз. дослідження. В А. виявлені поклади *корисних копалин*, серед яких переважає кам. вугілля (потужні пласти залягають у серед. частині формації Бікон). На Землі Вілкса відкрито родовище залізних руд. Кілька магнітних аномалій (очевидно пов'язаних із покладами заліза) виявлено в ін. р-нах Сх. А. На Землі *Аделі* виявлені рудопроєви хрому, заліза й золота, на Антарктичному п-ові — міді, модібдену, золота і срібла. Комплекс Дюфек у горах Пенсакола вважається аналогом багаті золото-ураноносною формації *Вітватерсранд* у ПАР. Видобуток корисних копалин на материках заборонений Договором про Антарктику й підтверджений Мадридським протоколом 1991.

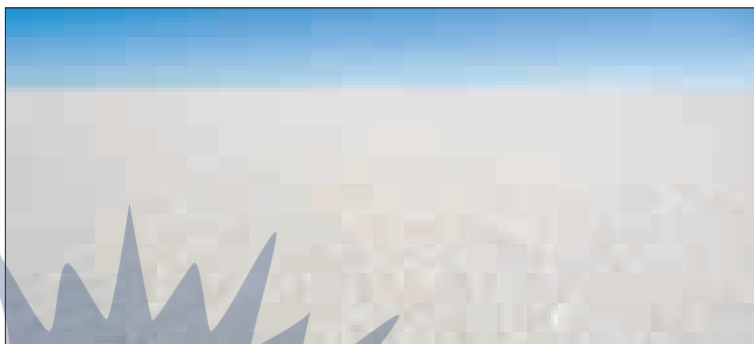
Рельєф і льодовиковий покрив. Гіпсометрію і рельєф земної поверхні в А. визначають морфологічні риси льодовиків. Антарктичний материковий льодовик (потужність від 200 до 4 000 м) майже повністю приховує гір. породи корінного ложа материка, за винятком антарктичних оаз (вільних від льоду кам'янистих ділянок) та нунатаків. Геол. структури й пов'язані з ними форми підлідного рельєфу (морфоструктури) відбиваються в топографії А. Через усю А., від Землі Оутса до Землі Котса, простягаються Трансантарктичні гори. У їх межах виділяються окремі пасма та масиви — гори Черчилля, Королеви Мод, Пенсакола та ін. Окремі вершини заввишки понад 4 000 м, зокрема гори Кіркпатрік (4 528 м), Мінто (4 165 м), Лістер (4 025 м). Майже перпендикулярно до Трансантарктичних вив-

Антарктида. Цілорічні антарктичні дослідницькі станції (частина)

Назва	Країна	Рік	Розташування
Академік Вернадський	Україна	1996	Острів Галіндез, поблизу Антарктичного півострова
Амундсен — Скотт	США	1957	Південний полюс Землі
Бельграно II	Аргентина	1979	Земля Котса
Восток	Росія	1957	Східно-Антарктичне плато, полюс холоду Землі
Галлей VI	Велика Британія	2013 (1956)	Шельфовий льодовик Бранта (дрейфюча)
Генерал Бернардо О'Гіггінс	Чилі	1948	30 км від миса Прайм-Хед, Антарктичний півострів
Дюмон-Дюрвіль	Франція	1956	Земля Аделі, район Південного магнітного полюса
Есперанса	Аргентина	1953	Земля Греяма
Конкордія	Італія, Франція	2005	Східно-Антарктичне плато
Кунльунь	Китай	2009	Східно-Антарктичне плато
Маїтрі	Індія	1989	Земля Королеви Мод
Мак-Мердо	США	1956	Острів Росса
Мирний	Росія	1956	Земля Королеви Мері
Моусон	Австралія	1954	Земля Мак-Робертсона
Палмер	США	1968	Острів Анверс
Прогрес	Росія	1989	Біля затоки Прюдс
Ротера	Велика Британія	1975	Острів Аделейд, поблизу Антарктичного півострова
Скотт	Нова Зеландія	1957	Острів Росса
Сьова	Японія	1957	Земля Королеви Мод
Чан Бого	Південна Корея	2014	Земля Вікторії
Чанчен	Китай	1985	Острів короля Георга

тягнуті гори *Елсворт* із найвищою точкою А. — масивом *Вінсон* (4 892 м). Антарктичний п-ів також має гористий рельєф, особливо розчленований у пн. частині (Земля Грейма). Антарктична материкова брила під вагою льодовика занурена у пластичний шар астеносфери, відповідно, спостерігається ізостатичне просідання кам'яного ложа А. на 600–1000 м (за різними розрахунками) під навантаженням льодовикового щита. Так вел. регіони А., насамперед у Зх. А., лежать нижче сучас. рів. океану. Однак, через товщину льодового щита А. є найвищим серед усіх материків Землі. Серед. висота денної поверхні А. — 2 040 м. Материкове зледеніння А. формують вел. покривні льодовики, або льодовикові щити, — Східно-Антарктичний та Західно-Антарктичний, що розділені Трансантарктичними горами. Серед. потужність льодовикового покриву в А. становить 1 829 м, у центрі Східно-Антарктичного щита — понад 4 000 м. Їхній профіль близький до еліптичної кривої, що відображає розтікання пластичного льоду від центру льодовиків до периферії, тобто до узбережжя А. Над поверхнею льодовиків покривних здіймаються окремі височини і плато. Крига у вел. масах набуває пластичності і тому перебуває в постійному русі. У міру того, як льодовики сповзають до узбережжя, у їхньому тілі формуються гряди торосів, вел. поперечні розломи й повздовжні тріщини. Іноді край щита підходить до океан. узбережжя, утворюючи льодові урвища заввишки 100–200 м, від яких відколюються айсберги. Айсберги, які відокремилися від берегових урвищ, мають вигляд плаваючих льодових гір та веж. Вел. роль у динаміці антарктичних льодовиків відіграють вивідні льодовики, схожі на потоки пластичного льоду, що рухаються зі швидкістю 200–1200 м/рік, а також близькі до них за морфологією долинні льодовики. Льодові потоки Фаундейшн та Сил Підтримки живлять льодовик шельфовий Ронне — Фільхнера. У Сх. А. долинний льодовик Ламберта, приурочений до грабена на Антарктичній платформі, приймає льодовики-притоки (Фішера, Коллінза та ін.) і живить шельфовий льодовик Еймері. Багато льодовиків (серед яких — Берд, Німрод, Леннокс-Кінг та ін.) стікають зі Сх. купола долинами Трансантарктичних гір, живлячи шельфовий льодовик Росса (бл. 500 тис. км²). Шельфові льодовики утворилися за сотні років із льоду, принесеного з материка, скидаються на льодові плити, що тримаються на плаву, переважно в затоках, лише зрідка спираючись на мор. дно. Товщина криги на таких льодовиках становить 900–1300 м у приматериковій частині та 100–300 м біля океан. краю (коли загалом в Антарктиці — 1–1,5 м). Шельфові льодовики займають значну частину антарктичного узбережжя, їхня заг. пл. — понад 1,5 млн км². Серед найбільших — льодовики Росса й Ронне — Фільхнера (бл. 420 тис. км²). Саме від шельфових льодовиків відколюються найбільші за площею айсберги у світі, як-от Ей-38 (англ. А-38) площею 6,9 тис. км², що відділився від льодовика Ронне — Фільхнера в 1998, Бі-15 (англ. В-15) площею бл. 11 тис. км², що відокремився від льодовика Росса 2000 та ін. На островах поширені також купольні льодовики, зокрема скельну поверхню о. Галіндез перекиває льодовик Домашній.

Клімат. Уся тер. входить до *антарктичного поясу*. А. є найхолоднішим серед усіх материків. Водночас показники сумарної сонячної радіації перевищують 4 200 МДж/м² (набагато більше, ніж у субтроп. поясі). Однак, через те, що сніг і крига мають *альbedo* 85–95 %, значна частина со-

Антарктида. Типовий краєвид Антарктиди

нячної енергії відбивається (до 3500 МДж/км²). Відповідно, поверхня майже не прогрівається і в А. встановлюються вкрай низькі температури. У Сх. А. пересічна т-ра в лютому на станціях «Дюмон-Дюрвіль» (Земля Аделі) становить $-1,3\text{ }^{\circ}\text{C}$, «Амундсен — Скотт» (Пд. полюс) — $-40,9\text{ }^{\circ}\text{C}$, «Восток» (льодовиковий купол Східної А.) — $-44,3\text{ }^{\circ}\text{C}$. Пересічна т-ра в липні на станціях «Дюмон-Дюрвіль» — $-20\text{ }^{\circ}\text{C}$, «Амундсен — Скотт» — $-59\text{ }^{\circ}\text{C}$, «Восток» — $-66\text{ }^{\circ}\text{C}$. 21.07.1983 на ст. «Восток» була зафіксована найнижча на Землі т-ра повітря — $-89,2\text{ }^{\circ}\text{C}$. Водночас центр. частина А. характеризується дуже сухим кліматом. Попри часті заметілі та бурани,

Антарктида. Пік Святого Бориса, острів Лівінгстона

на ст. «Амундсен — Скотт» за рік випадає до 5 мм опадів, на ст. «Восток» 22 мм. На узбережжі океану у Сх. А. опадів випадає більше — від 80 до 500 мм. Важке холодне повітря, що формується в центр. частині материка, стікає за поверхнею льодовикового купола, формуючи *вітри стокові* зі швидкістю 10–20 м/с, поривчасті, з частими поземками або заметілями. Вириваючись із льодовикових долин на узбережжя чи шельфовий льодовик, потоки повітря формують т. з. катабатичні вітри зі швидкістю 36–44 м/с, на узбережжі моря Росса при сильних поривах —

89 м/с. У зх. частині материка клімат дещо тепліший і вологіший, однак трапляються часті сильні вітри й заметілі (до 120 днів/рік). На ст. «Бельграно II», у Зх. А., пересічні т-ри лютого — -7°C , липня — $-20,5^{\circ}\text{C}$; кількість опадів — 300 мм/рік. Набагато м'якший клімат спостерігається в антарктичних оазах Антарктичного п-ова й на

Антарктида. Піки Уни, Канал Лемера

прилеглих до нього о-вах. До цих районів надходять океан. повітр. маси, тепліші й набагато вологіші, ніж центрально-антарктичні. Упродовж року тут здебільшого панує хмарна погода, опадів випадає від 300 до 680 мм. На ст. «Академік Вернадський» пересічні т-ри січня — $+1,5^{\circ}\text{C}$, липня — -7°C , середньорічна кількість опадів — до 600 мм.

Внутрішні води. В А. немає постійних водотоків. Улітку внаслідок інтенсивного танення снігу в антарктичних оазах утворюються тимчасові підльодовикові водні потоки, які часто течуть у підльодовикових тунелях із теплим повітрям. З поверхні переважно непомітні, виявляються за допомогою георадарних зйомок. Серед найбільших таких «річок» — Онікс завдовжки бл. 30 км (*Земля Вікторії*). В антарктичних оазах також розташ. багато прісних і солоних озер. Відомі системи озер в оазах Ширмахера та Бангер-

Антарктида. Мис Ханна, місце на о. Лівінгстон поблизу Антарктиди

Хілз, оз. Сурибачі в оазі біля зат. Люцтов-Хольм, а також ультрасолоне оз. Віда у р-ні Сухих долин та ін. За допомогою радіолокаційних зйомок із супутників і літаків, наземних геофіз. досліджень встановлено, що під льодовиком покривом в А. є розгалужена мережа долин, яку формують, імовірно, підльодовикові водні потоки й озера. На 2020 виділено понад 400 озер, що, можливо, лежать під льодовиками. Три з них розкриті глибокими буровими свердловинами — Восток, Віланс і Мерсер. Найбільше — оз. Восток, що лежить поблизу однойм. станції під льодовим щитом на глибині 3 769 м. Заг. пл. — понад 15 700 км², серед. глибина (за геофізичними даними) — 200–400 м, макс. глибина — понад 1 200 м.

Рослинний і тваринний світ. Суворий клімат і суцільний льодовий покрив А. несприятливі для розвитку біоти. Флора дуже збіднена. В антарктичних оазах трапляються лишайники (понад 200 видів), мохи, водорості та лише 2 види судинних рослин. На узбережжі трапляються колонії морських ссавців з родин Отарієвих — південних морських левів (*Otaria flavescens*), а також Тюленевих (тюлень Ведделла, тюлень Росса, тюлень-крабоїд тощо). Наземні ссавці відсутні. Серед птахів А. найвідомішими є пінгвіни: з-поміж 16 видів в А. мешкає лише 2 — пінгвін Аделі та пінгвін імператорський, на Антарктичному п-ові — також пінгвін-шкіпер, на більш віддалених о-вах — антарктичний пінгвін. Серед літаючих птахів — кілька видів альбатросів і бакланів, види родів гігантський буревісник та антарктичний буревісник, довгохвостий поморник, океанник Вільсона. Усі гніздяться на узбережжі. Див. також *Антарктична біогеографічна область*.

Загрози і ризики. 1995–2015 методами дистанційного зондування, супутникової гравіметрії та за допомогою спец. балансових моделей надходження й витрат льоду було отримано багато даних про скорочення пл. і маси льодовиків в А. За даними НАСА (2012), скорочення маси льодовиків в А. становить 72 ± 43 Гт/рік.

Дані амер.-нідерландських досліджень показали, що скорочення маси льодовиків від 2009 у Зх А. становить 159 ± 20 Гт/рік, у Сх. А. (насамперед у районі Землі Вілкса) — 51 ± 20 Гт/рік, на Антарктичному п-ові — 42 ± 15 Гт/рік. Однак, моделі, використані для розрахунків, не є досконалими і отримані результати мають вел. статистичну невизначеність. Зафіксовано також скорочення пл. шельфових льодовиків Ларсена, Ронне — Фільхнера та ін. За переконанням кліматологів, усе це свідчить про глобальне потепління. На станціях у центр. частині А. зареєстровано зростання середньорічної т-ри повітря в серед. на $0,7^\circ$ за останні 60 р., на узбережжі — понад 1° за 100 р. У лютому 2020 встановлено новий температурний рекорд — на ст. «Есперанса», розташованій за межами Пд. полярного кола, денна т-ра сягнула $+18,3^\circ\text{C}$. У 1980-х було виявлено істотне скорочення концентрації озону над А. — появу т. з. озонової діри. За 10 р. пл. озонової діри становила $19\text{--}25$ млн км², 2019 скоротилася до 9,5 млн км².

НАСЕЛЕННЯ А. — єдиний континент, що не має постійного населення. Природні умови унеможливають комфортне й безпечне проживання людей на материк. Єдиний наявний тип поселень — наукові антарктичні станції, де протягом кількох тижнів чи до року працюють дослідники й допоміжний персонал. Станом на 2020 в А. діють бл. 100 цілорічних і сезонних станцій. Найбільше їх зосереджено на Антарктичному п-ові і прилеглих о-вах. Найбільша кількість людей (науковці, моряки, авіатори, туристи) приїздить під час антарктичного літа. У грудні — лютому в А. може одночасно перебувати (разом із туристами) понад 5 000 осіб, у червні — серпні — бл. 1 100 осіб (2017, оцінка). Крім того, в А. понад 50 станцій, що не працюють (більшість із них покинуті, але деякі законсервовані й можуть відновити роботу). Наукові дослідження в А. проводяться за кількома осн. напрямками: астрономія, гляціологія, метрологія, кліматологія та фізика атмосфери, океанологія, геологія і геофізика, біологія, біомедицина. Аргентина та Чилі заявляють, що їхні антарктичні станції, «Есперанса» та «Вілья-лас-Естрельяс» відповідно, є постійними поселеннями. На ст. «Есперанса» народилося 8 дітей, перша дитина народилася 1978. Більшість країн не визнають їх населен. пунктами. Історично 7 країн (Аргентина, Чилі, Велика Британія, Норвегія, Франція, Австралія, Нова Зеландія) заявляли про територіальні претензії в А. і поділили тер. материка на сектори. Крім досліджень, у водах окраїнних морів здійснюється промисел риби і криля. Розміри вилову чітко обмежені міжнар. домовленостями. З кінця 20 ст. стає дедалі популярнішим антарктичний туризм. Тури здебільшого організовуються на круїзних лайнерах, пристосованих до плавання в полярних областях, вздовж зх. узбережжя Антарктичного п-ова. Туристи оглядають айсберги, льодовики різних типів, спостерігають за пінгвінами, деякі круїзи також передбачають відвідування полярних станцій. Прокладені альпіністські маршрути на масив Вінсона й окремі вулкани. Кількість туристів — понад 56 тис. осіб (2018, оцінка).

УКРАЇНА І А. Першим українцем, що побував в А., вважається А. Омельченко (1883–1932), який служив конюхом у брит. експедиції Р. Скотта (1910–1912). Представники укр. науко-

вих ін-тів та вироб. підприємств брали участь у багатьох експедиціях СРСР. Всюдиходи «Харків'янка», що виготовлялися 1958–1975 на Заводі імені В. Малишева спільно з Харк. авіац. заводом (тепер Харк. держ. авіац. вироб. підприємство), були основою рад. трансантарктичних експедицій, а також всюдиходами здійснювали щорічні рейси на ст. «Восток». 1992 незалежна Україна приєдналася до Договору про Антарктику. 1992 утворено Центр антарктичних досліджень (тепер *Національний антарктичний науковий центр*). Від 1996 діє укр. антарктична станція «Академік Вернадський» (передана Великою Британією; колишня назва — «Фарадей»). 1996–2019 організовано 24 укр. антарктичні експедиції. Станція здатна одночасно розмістити до 24 осіб. Україна здійснює в А. дослідження літосфери та фізики атмосфери, гляціологічні, геоморфологічні, біологічні, кліматологічні дослідження, метеорологічні спостереження, створені карти поверхні льодовиків на о. Галіндез і сусідніх о-вах.

Лит.: Долгушин Л. Д., Осипова Г. В. Ледники. Москва, 1989; Котляков В. М. Избранные сочинения : в 6 кн. Москва, 2000. Кн. 1: Гляциология Антарктиды; Giovinetto M. B., Zwally H. J. Spatial Distribution of Net Surface Accumulation on the Antarctic Ice Sheet // *Annals of Glaciology*. 2000. Vol. 31; Глотов В. М., Коваленко С. Б., Милиневский Г. П. Мониторинг малых ледников как индикаторов изменений климата в районе Антарктического полуострова // *Укр. антарктичний журн.* 2003. № 1; Євтушевський О., Грицай А., Кравченко В. та ін. Зміни загального вмісту озону над Антарктикою // *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Астр.* 2010. Вип. 26; Faure G., Mensing T. The Transantarctic Mountains: Rocks, Ice, Meteorites and Water. Dordrecht, 2011; Rafferty J. P. Glaciers, Sea Ice, and Ice Formation. New York, 2011; Handbook on the Politics of Antarctica / Ed. by K. Dodds, A. Hemmings, P. Roberts. Cheltenham, 2017; Rignot E., Mouginot E., Scheuchl B. et al. Four Decades of Antarctic Ice Sheet Mass Balance from 1979–2017 // *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2019. № 116 (4).

М. В. Арістова, Д. О. Барановський, Ю. С. Парк

Антарктична біогеографічна область — біогеографічна область Землі, що охоплює *Антарктиду* та острови пд. секторів Тихого, Атлантичного та Індійського океанів. А. б. о. включає природ. зони поляр. пустель і субантарктич. тундри (на Пд. Шетландських, Пд. Оркнейських, Пд. Сандвічевих о-вах, о. Кергелені, о-вах Херд і Макдональд тощо). Деякі схеми біогеогр. районування відносять до А. б. о. також *Фолклендські острови* та Пд. о. *Вогняної Землі*. За флорист. районуванням А. б. о. відповідає Голантарктич. царству, у складі якого, крім холодних і помірних зон Пд. півкулі, ще й субтропічні (зокрема, неотропічні частини Чилійсько-Патагонської обл.). Найбідніша за фіторізноманіттям А б. о. — флора Антарктиди. У суворих кліматич. умовах материка зростають 2 види судинних рослин: щучник антарктичний (*Deschampsia antarctica*) та колобантус антарктичний (*Colobanthus quitensis*), а також мохи й лишайники, виключно в т. з. антарктич. оазах. На субантарктич. островах панує холодний, помірно-вологий клімат, з постійними сильними вітрами. Рослинність о-вів тундрова, представлена переважно мохами (понад 60 видів) і лишайниками (понад 120 видів), із судин. рослин: щучник антарктичний, тонконоги (*Poa foliosa*, *P. flabellata*), на о. Кергелен зроста-

Антарктична біогеографічна область.
Щучник антарктичний.

ють ендеміки азорелла (*Azorella selago*) та кергеленська капуста (*Pringlea antiscorbutica*). Загалом флора А б. о. характеризується високим ендемізмом. Попри тер. віддаленість о-вів, вони пов'язані тісними флористич. зв'язками: мають багато спільних родів і видів рослин. Суголосно до фауністичного районування А. б. о. відповідає Антарктична зоогеогр. область. Серед ссавців у її межах поширені ластоногі: тюленеві (тюлень Ведделла, тюлень Росса, тюлень-крабоїд, морські слони тощо), а також отарієві — морські леви. В океаніч. водах водиться багато китоподібних: кит горбатий, смугач сейвал і смугач фінвал, кашалот, косатка та ін. (усього — 16 видів). Популяції китових постраждали від китобійного промислу у 20 ст. В А. б. о. багато птахів, найвідоміші з них — пінгвіни. Крім них — види родини альбатросових, зокрема альбатрос мандрівний (має розмах крил до 3,2 м) і альбатрос королівський, види роду гігантський буревісник. Серед птахів не пов'язані з морем лише сніжниця чорнодзьоба та кулик-сорока. Вел. роль в океаніч. екосистемах А. б. о. відіграє антарктич. криль — дрібні ракоподібні, що утворюють вел. скупчення в пелагічній зоні океану. Криль — пожива для пінгвінів, ін. мор. птахів, китів, багатьох видів риб. В іхтіофауні переважають риби з род. Нототенієвих (бл. 90 %) — кликачі, нототені; антарктич. бородачки, білокрівкові (крижана риба); кілька видів світних анчоусів, антарктич. рогатки, південна пугасу.

Лит.: Longton R. E. Vegetation Ecology and Classification in the Antarctic Zone // Canadian Journal of Botany. 1979. Vol. 57. № 20; Чесалин М. В. Многолетние изменения в популяциях птиц в районе Украинской антарктической станции Академик Вернадский // Укр. антарктичний журн. 2007–2008. № 6–7; Михалёв Ю. А. Киты Южного полушария: биология, промысел, перспективы восстановления популяций. Одесса, 2008; Фесенко Г. В., Шидловський І. В. Зоогеографічні особливості поширення птахів. Частина 2. Палеоарктика і Арктогеїська суші // Біол. студії. 2013. Т. 7. № 1; Terauds A., Lee J. Antarctic Biogeography Revisited: Updating the Antarctic Conservation Biogeographic Regions // Diversity and Distributions. 2016. Vol. 22. Is. 8.

Антарктична платформа — давня тектонічна стійка структура земної кори, що лежить в основі материка *Антарктида*. Ядро й найбільша частина платформи (займає бл. 70 %) — Антарктич. (Сх.-Антарктич.) *кратон*, який також називають Антарктич. щитом. Облямовується протерозойськими й палеозойськими складчастими поясами, з боку океану (моря Лазарева, Космонавтів, Співдружності, Моусона) — пасивною континент. окраїною з порівняно вузьким шельфом. Кратону відповідає найб. фізикогеогр. район материка — Сх. Антарктида. Історично А. п. входила до суперконтиненту *Гондвани*, згодом — до *Пангеї* та, відповідно до сучас. тектонічних концепцій, межувала з Індійською, *Австралійською платформою* та Африканською платформою. Згідно з сучас. уявленнями, у юрський — ранній крейдовий період від'єдналася від Афр. платформи внаслідок розтягнення мор. дна (спредінгу) при розкритті Пд. океану, на поч. кайнозою — від Австрал. платформи. Найдавніші гір. породи архейського віку (див. *Архей*). Вони виходять на поверхню на скелястих урвищах Землі Ендербі та Землі Принцеси Єлизавети (в антаркт. оазі Вестфолд-Хілз). Ранньо- і серед-

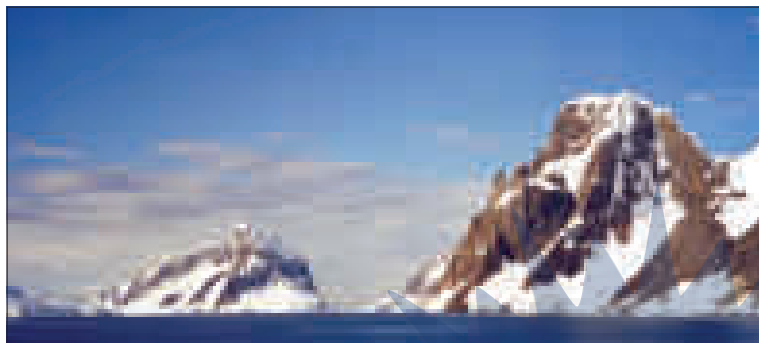
ньопротерозойські породи представлені орто- й парагнейсами, чарнокітами й мафітовими дайками. Виділяють пізні протерозойські складчасті комплекси, а також *інтрузії* різного складу. Ці породи формують кристаліч. фундамент А. п. Осадовий чохол утворений відкладами девонського, карбонного, пермського і тріасового віку — карбонат. й териген. відкладами, що включають пласти кам'яного вугілля, давні моренні відклади (*тиліти*), а також потужні пластиви інтрузії (сілли). Потужність осадового чохла зростає в напрямку до передових прогинів *Трансантарктичних гір*. У межах платформи виділяють вел. тектонічні структури — синеклізи та *авлакогени*, закладені, ймовірно, у пізньому докембрії — ранньому палеозої. Серед структур молодшого віку відомий *гребен* Ламберта, що простягається від купола Аргус до зат. Прюдс та складений пермсько-тріасовими відкладами. Геол. утворення А. п. розташовані під суцільним льодовик. щитом потужністю від 2 км, через що й досі вивчені мало.

Лит.: Tingey R. J. The Geology of Antarctica. Oxford, 1991; Antarctica and Supercontinent Evolution / Ed. by S. Harley, I. Fitzsimons, Y. Zhao. London, 2013.

Антарктичний дógовір — див. *Договір про Антарктику*.

Антарктичний півострів — *півострів*, частина 3х. *Антарктиди* між Атлантичним і Тихим океанами. Витягнутий уздовж звивистої лінії приблизно на 1 200 км на Пн. і Пн. Сх. у напрямку *Південної Америки*. Крайня пн. точка — мис Прайм-Хед (63° пд. ш.). Від узбережжя Пд. Америки (мису *Горн*) його відділяє *Дрейка протока* завширшки бл. 1 000 км. Шир. А. п. — від 290 км на Пд. до 24 км на Пн., неподалік від п-ова Триніті. Пн. частина має назву Земля Греяма, пд. — Земля Палмера, межа між ними проходить приблизно по 69-й паралелі пд. ш. А. п. розділяє море Ведделла на Сх. та *Беллінсгаузена море* на 3х. Гір. ланцюг на п-ові є продовженням *Андського складчастого поясу*. Найвища точка — г. Надії (3 239 м), розташована в пн. частині Землі Палмера. Висота гір зростає з Пн. на Пд. Берегова лінія розчленована, з численним фіордами, протоками й островами. Найбільші з них — біля зх. узбережжя: о. Олександра I (пл. 43,2 тис. км²), відділений від суші протокою Георга VI і постійно вкритий льодом; о. Аделейд; о. Анверс; о-ви Біско та ін. На Пн. лежить архіпелаг *Південні Шетландські острови*, відокремлений протокою Брансфілд. У центр. частині розташоване льодовикове плато заввишки 1500–2000 м. Товщина льодовикового покриву в його межах становить бл. 500 м. До сх. узбережжя А. п. прилягає вел. *льодовик шельфовий* Ларсена пл. бл. 49 тис. км². Клімат м'якший, ніж в ін. регіонах Антарктиди, зокрема на зх. узбережжі — антарктичний морський. Улітку приблизно 2,6 % тер. п-ова вільні від льоду і снігу. На Пн. серед. т-ра січня — від 0 до +4 °С, липня — від –7 до –15 °С. Середньорічна кількість опадів — від 610 мм на ст. «*Академік Вернадський*» до 1 000 мм на Пд. Шетландських о-вах. Для А. п. і навколишніх о-вів характерне найбільше на материкі біорізноманіття. Тут мешкають понад 20 видів мор. птахів, включно з 4 видами пінгвінів і 5 видами мор. котиків. Наземні ссавці відсутні. Флора представлена мохами (понад 70 видів), ли-

шайниками (понад 260 видів), 2 видами покритонасінних (щучник антарктичний, перлинниця антарктична). На п-ові та прилеглих о-вах сконцентровано найбільше в Антарктиді дослідних станцій. На о. Галіндез, за 7 км від зх. узбережжя, розташована укр. антарктична ст. «Академік Вернадський». Станції також мають Велика Бри-

Антарктичний півострів.
Острови і гори Антарктичного півострова

танія, США, Китай, Росія, Бразилія, Польща та ін.

Лит.: Downie R., Fretwell P. Antarctic Peninsula // Encyclopedia of the Antarctic / Ed. by B. Riffenburgh. New York, 2007; Parnikoza I., Convey P., Dykuy I. et al. Current Status of the Antarctic Herb Tundra Formation in the Central Argentine Islands // Global Change Biology. 2009. Vol. 15 (7); Клок С. В. Особливості вимірювання атмосферних опадів на Українській антарктичній станції Академік Вернадський // Укр. антарктичний журн. 2010. № 9; Antarctic Peninsula: a Visitor's Guide / Ed. by A. Fox. London, 2019.

В. М. Чехній

Антарктичний пояс — географічний пояс, що охоплює *Антарктиду* та окраїнні моря, які омивають материк. Є найпівденнішим поясом. Пн. кордон проводять по межі поширення багаторіч. льодів в океані. А. п. характеризується найсуворішими кліматич. умовами. Т-ра в центр. районах Антарктиди становить від -55°C узимку (червень — серпень у Пд. півкулі) до -20°C улітку (грудень — лютий), на узбережжі — від -35°C узимку до $-1... +2^{\circ}\text{C}$ улітку. Понад 99 % поверхні материка займають *льодовики*. Покривні льодовики мають потужність 2–2,5 км, на Сх. подекуди понад 3,5 км. Лише на узбережжі розташовані кам'янисті ділянки без льоду — т. з. антарктичні оази. Суцільна поверхня криги та снігу має високе *альbedo* й відбиває до 90 % соняч. радіації, що надходить у періоди соняч. сяяння. В А. п. є полярні день (улітку) і ніч (узимку). А. п. відповідає єдина геогр. зона — поляр. (антарктич.) пустель. Флора й фауна збіднені. Див. також *Антарктична біогеографічна область*.

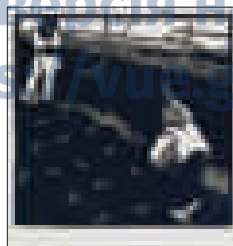
Лит.: Antarctica and the Arctic Circle: A Geographic Encyclopedia of the Earth's Polar Regions : in 2 vol. / Ed. by A. J. Hund. Santa Barbara, 2014; Barry R. G., Hall-McKim E. A. Polar Environments and Global Change. Cambridge; New York, 2018.

Антацидні засоби (від *анти...* та лат. *acidus* — кислий), антациди — лікарські препарати, що знижують кислотність шлункового соку через нейтралізацію хлоридної кислоти (HCl) шлунку. В *АТХ класифікаційній системі* А. з. виділено в окрему групу A02A «Антациди». Представлені препаратами Магнію, Алюмінію, Кальцію, ком-

бінаціями та комплексами їхніх сполук і поєднанням із вітрогінними і спазмоліт. засобами. А. з. поділяють на такі, що всмоктуються в шлунку (натрію гідрокарбонат, магnezії оксид, комбінації кальцію карбонату та магnezію карбонату тощо), і такі, що не всмоктуються в шлунку (фосфалюгель, маалокс, альмагель тощо). Характерною ознакою перших є здатність швидко нейтралізувати HCl в шлунку та полегшити спричинені к-тою симптоми. Їхнє застосування супроводжується утворенням вел. кількості вуглекислоти, що спричиняє відрижку, *метеоризм* і *рефлюкс*, тому А. з. не рекомендовані хворим на гастроезофагеальну рефлюксну хворобу. Для цих препаратів характерний т. з. синдром «кислотного рикошету», розвиток якого може призвести до загострення кислотозалежних захворювань шлунково-кишкового тракту (виразкова хвороба шлунку, гіперацидний гастрит). А. з., що не всмоктуються, не спричиняють «синдром рикошету», зв'язують HCl з утворенням нерозчинних комплексів, що виводяться через кишківник. Препарати цієї групи також нейтралізують жовч і певну кількість пепсину. Вони огортають слизову ободонку шлунку, захищаючи від подразнення хлоридною к-тою, а також пригнічують активність бактерії *хелікобактер пілорі*. А. з. застосовують як основні на початкових стадіях кислотозалежних захворювань; як додаткові — під час лікування антисекреторними (кислотокоригуючими) препаратами; для усунення або зниження інтенсивності печії та болю за грудиною або в епігастральній ділянці. Гол. відмінністю А. з. від ін. кислотокоригуючих препаратів є швидкість нейтралізації к-ти — відповідно, швидший, але короточасний терапевтичний ефект. У разі запальних процесів травного тракту застосовують комбіновані препарати, до складу яких входять, зокрема, алюмінію гідроксид, магnezію оксид.

Лит.: Васильев Ю. В. Современные антацидные препараты в гастроэнтерологической практике // Лечащий врач. 2004. № 4; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 4-те вид. Вінниця, 2017.

В. Й. Мамчур, О. О. Нефьодов

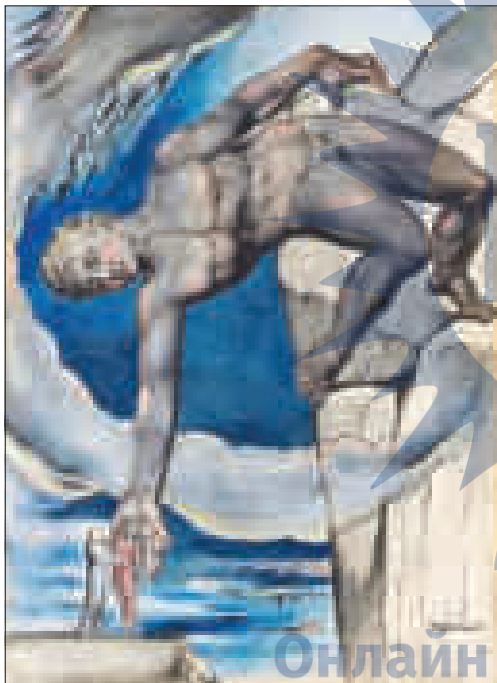
Антеїзм. Ілюстрації С. Т. Адамовича до повісті О. Ю. Кобилянської «Земля»

Антеїзм — світоглядна парадигма нерозривно зв'язку людини з рідною землею, природою. Термін походить від імені давньогрец. міф. персонажа — *Антея*, сина богини землі *Геї*. Підвалини А. шукають у давніх землероб. культурах, аграрній культурі *традиційних суспільств*; пов'язують із поширенням на навколиш. світ структур родин. життя, формуванням в етніч. світогляді *архетипу* Великої Матері. Як філос. поняття А. вживається на позначення глибин. зв'язку, єдності людини і природи, а також принципу осмислення цього зв'язку. А. є особливістю укр. *ментальності*, нац. характеру та філос. *світогляду*. Про А. як сутнісну рису укр. світогляду й *етнопсихології* розмірковували П. Куліш, Д. Чижевський, М. Костомаров, І. Мірчук та ін. В антеїстич. світогляді укорінені філос. роздуми Г. Сковороди, І. Франка, М. Драгоманова тощо. Ставлення до землі як святині — одна з фундаментальних основ творчості укр. митців: *Лесі Українки*, Т. Шевченка, І. Нечужа-Левецького, О. Кобилянської, О. Вишні та ін. Парадигма А. набуває актуальності як складник *екологічної етики*, *філосо-*

фії природи, неореліг. течій (див. *Неорелігії*) в умовах загострення *глобальних проблем сучасності*, викликів техноген. цивілізації.

Лит.: Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа / За ред. В. Храмова. Київ, 1992; Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ, 1997; Бичко Б. Ментальні особливості національної самосвідомості // Філософ. обрії. 2000. № 3; Боровський М. Любов до природи як психологічний чинник окремішності українців // Україна: філософський спадок століть : у 2 т. Київ, 2000. Т. 2; Чижевський Д. Філософські твори : в 4 т. Київ, 2005. Т. 1; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ, 2006; Покотило А. Антеїзм як основа світогляду українців // Артанія. 2007. Кн. 10; Санівський О. М. Проблема антеїзму у творчій спадщині В. Сухомлинського // Наук. вісник Микол. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: Пед. науки. 2014. № 1.47.

Анте́й (грец. Ἄνταιος) — 1) У давньогрец. міфології — велетень, син бога води, моря й мореплавства *Посейдона* та богині землі *Геї*. Володар

Анте́й спускає Данте та Вергілія до останнього кола Пекла. Худ. Вільям Блейк, між 1824 та 1827. Національна галерея Вікторії (м. Мельбурн, Австралія)

Лівії. А. викликав на двобій усіх мандрівників-чужинців, що з'являлися в його володіннях і, здолавши, вбивав. Черепами переможених прикрашав дах храму Посейдона. А. завжди пермагав і був нездоланним, доки торкався до матері-землі, яка надавала йому сил. Зазнав поразки від *Геракла*, який підняв його високо над землею, зламав ребра й міцно тримав у руках до останнього подиху. За однією з версій, А. обернувся на мор. піну, що засвідчує його спорідненість із *Посейдоном*. За іншою, він був похований у м. Ліксі (тепер зруйноване) неподалік м. *Танжера* (тепер Марокко), де й відбувся легендарний двобій. Могилою велетня вважається пагорб неподалік від моря. Міф про А. віддзеркалює боротьбу героїв зі світом земних чудовиськ. Перемога над А. була зображена на фронтоні храму *Геракла* у м. *Фівах*.

2) Переносно — символ людини, яка бере силу від народу й рідної землі (див. *Антеїзм*). В укр.

поезії — людина, що любить свій край, землю-матір (зокрема, у віршах *Л. Костенко*, *Б. Олійника*). Образ використала *Леся Українка* у драм. поемі «*Оргія*» (1913); п'єса драматурга *М. Зарудного* має назву «*Антеї*» (1961). На честь А. названо військ.-транспорт. літак «*Антеї*».

Лит.: Міфи давньої Греції. Київ, 1980; Словник античної міфології. Київ, 1989; Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. М. Іванченко. Київ, 1996; Міфи давньої Греції. Київ, 2009; Большой мифологический словарь. Москва, 2015; Кондрашов А. Кто есть кто в мифологии Древней Греции и Рима. 1738 героев и мифов. Москва, 2016.

О. В. Наумовська

«Анте́й» — важкий турбогвинтовий військ.-транспорт. літак Ан-22, розроблений у київ. дослідному конструктор. бюро (ДКБ) *О. Антонова* (тепер Держ. підприємство «*Антонов*»). Дістав назву на честь велетня з грец. міфології — *Антея*. Серійно вироблено 69 екземплярів (з них 2 для статич. випробувань). Призначений для перевезення на вел. відстані важкої та великогабарит. бойової техніки й військ, десантування парашут. і посадковим способами повітр. *десантив* і моновантажів масою до 20 000 кг, а також для доправлення великогабарит. вантажів цив. призначення. Перший політ «А.» відбувся 27.02.1965 з аеродрому Київ. авіазаводу на військ. аеродром у м. Узині Київ. обл., перша його публ. демонстрація — 15.06.1965 на авіасалоні в Ле Бурже (м. Париж, Франція). Серійне виробництво «А.» організовано на Ташкент. авіазаводі (1965–1976; випущено 66 літаків). Тех. характеристики: екіпаж — 5–7 осіб; довжина — 57,31 м; висота — 12,53 м; розмах крил — 64,4 м; площа крила — 345 м²; комерц. завантаження — 60 т; маса порожнього літака — 118,727 т; норм. злітна маса — 205 т; макс. злітна маса — 225 т. Польотні характеристики: макс. швидкість — 650 км/год; крейсер. швидкість — 560 км/год; практич. дальність польоту — 5 225 км; практична висота польоту — 9 000 м; злітна дистанція — 1 460 м; посадкова дистанція — 800–1040 м. «А.» — чотиримотор. турбогвинтовий високоплан із двокілевим оперенням і хвостовим вантаж. люком (*рампою*). Крило «А.» має трапецієподіб. форму й технологічно поділене на 7 частин: *центроплан*; 4 серед. частини та 2 віднімні. Хвостове оперення складається зі стабілізатора з двосекційним кермом висоти й винесеними вперед відносно аеродинаміч. фокуса та центра мас стабілізатора двох кілів із кермами напрямку. Схема розташування осн. опор *шасі* визначена вимогами забезпечення експлуатації надважкого літака на необладнаних майданчиках. З обох боків *фюзеляжу* розміщено по 3 двокіліс. стійки з високопрофіл. колесами низького тиску. Носо-

«Анте́й»

ва опора шасі має два гальмівних колеса. Для запобігання перекиданню літака «на хвіст» під час завантаження та розвантаження перед рампою розташовано 2 дод. опори з гідравліч. приводом. Можливості «А.» підтверджено серією світ. рекордів. 1965 «А.» з вантажем масою 88,103 т досяг висоти 6 600 м і встановив у одному польоті відразу 12 світ. рекордів. 1967 машина підняла вантаж масою 100,447 т на висоту 7 848 м. 1975 літак пройшов 5000-км маршрут із вантажем масою 40 т із серед. швидкістю 584,042 км/год. Усього «А.» встановлено 41 світ. рекорд.

Лит.: Савин В. *Авиация в Украине: Очерки истории.* Харьков, 1995; Заярин В., Краснощочков О. *Античный герой XX века // Авиация и время.* 1997. № 5; Якубович Н. *Все самолёты О. К. Антонова.* Москва, 2001; Курлин Ю. *Первый полет серийного «Антея» // Авиация и время.* 2016. № 2.

Г. В. Снігур

Антекліза (від лат. ante — перед і грец. κλίσις — нахил) — регіональна тектонічна структура; полого підняття верств земної кори, подібне до *антиклиналі*. А. характерні для платформних областей. Часто вигину верств порід осадового чохла А. відповідає виступ кристаліч. фундаменту. У глибоко еродованих А. кристаліч. породи можуть відслонюватися по річк. долинах. Кут падіння верств на крилах А. — від 1 до 5°. Вел. А. ускладнені тектоніч. дислокаціями нижчого порядку. Термін «А.» переважно поширений серед геологів пострад. країн і вживається в спеціаліз. л-рі. Зокрема, на тектоніч. картах виділені Білоруська й Воронезька А. в межах *Східноєвропейської платформи*, Непско-Ботубинська й Байкітська А. в межах *Сибірської платформи*, А. Шансі в межах *Китайської платформи*. Протилежне поняття — *синекліза*.

Лит.: Геология Беларуси / Ред. А. С. Махнач, Р. Г. Гарецький, А. В. Матвеев и др. Минск, 2001; Поліщев А. В. *Сучасні геодинамічні режими нафтогазоперспективних структур північного борту Дніпровсько-Донецької западини // Збірник наук. праць Укр. держ. геологорозв. ін-т.* 2011. № 1.

Антельм, Робер (франц. Antelme, Robert; 05.01.1917, м. Сартен, тепер регіон Корсика, Франція — 28.10.1990, м. Париж, Франція) — письменник. Писав франц. мовою. 1943 брав участь у *Русі опору* в складі групи, якою керував Ф. Міттеран. Був заарештований *гестапо*, кинутий до в'язниці, у червні 1944 відправлений до концтаборів: спочатку до *Бухенвальда*, потім до *Дахау*. Звільнений із табору 29.04.1945 (його там знайшов Ф. Міттеран). 1946 А. разом із письменницею М. Дюрас (яка 1939–1946 була його дружиною) засн. вид-во «Сіте універселль», у м. Парижі, де того ж року вийшли праця соціолога й філософа Е. Морена «Нульовий рік Німеччини» і «Твори» Л. А. Сен-Жюста, 1947 — книга А. «Рід людський» («L'Espèce humaine») про нацист. концтабори. Перше видання не привернуло до себе уваги, але після другого (1957), здійсненого завдяки підтримці А. Камю вид-вом «Галлімар», книжка стала широко відомою. 1946–1956 А. був членом Франц. компартії, залишив її, дізнавшись про сталін. репресії. 1955 А. був одним із засновників Комітету дій інтелектуалів проти переслідувань під час війни в Пн. Африці. 1960 підписав «Маніфест 121» («Декларацію непоко-

ри щодо Алжир. війни»). Працював у період. виданнях, зокрема в журн. «Тан модерн» («Temps modernes»). Твір А. «Рід людський» — табірня книга (свідчення про життя в'язнів). Книга перекладена багатьма мовами, отримала відгуки (зокрема М. Бланио, Ж. Перека).

Тв.: L'Espèce humaine. Paris, 1978; Textes inédits. Paris, 1996; Vengeance? Paris, 2010.

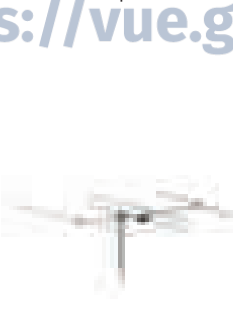
Лит.: Marcolo D. *Autour d'un effort de mémoire. Sur une lettre de Robert Antelme.* Paris, 1987; Robert Antelme. Textes inédits. Sur L'Espèce humaine. Essais et témoignages. Paris, 1996; Bertrand L. *Vers une poétique de «L'Espèce humaine» de Robert Antelme.* Paris, 2005.

Антéна (лат. antenna — рея) — пристрій, що випромінює або приймає електромагнітні хвилі (*радіохвилі*). Перші А. були створені Г. Герцем 1886–1888 у процесі його досліджень із доведення існування *хвилі електромагнітних*. У передавальній А. енергія височастотного струму перетворюється на енергію електромагн. хвиль. У приймальній А. енергія таких хвиль перетворюється на енергію струму високої частоти. А. різних типів характеризують діаграмою спрямованості — залежністю інтенсивності (напруженості) електр. (магніт.) поля або потужності випромінювання від напрямку поширення електромагніт. хвиль; коефіцієнтом спрямованої дії — відношенням макс. потужності випромінювання спрямованої А. до потужності випромінювання в тому самому напрямку еталонної (спрямованої) А., якщо їхні повні потужності дорівнюють одна одній. А. характеризують також *коефіцієнтом корисної дії* (ККД) — відношенням потужності випромінювання до всієї підводжуваної потужності (ККД 60–90 %); коефіцієнтом підсилення — добутком коефіцієнта спрямованої дії та ККД; опором випромінювання — відношенням потужності випромінювання до квадрата ефективного значення струму (цей опір становить десятки й сотні Омів); поляризацією випромінювання поля — положенням вектора електр. поля в напрямку випромінювання. Ці характеристики зберігаються стабільно у вузькій (резонансній А.) або в широкій (діапазонній, частотно-незалежній А.) смузі частот. За призначенням і конструкцією розрізняють А. лінійні, апертурні та антенні ґратки. У лінійних А. випромінювальні елементи невеликого (порівняно з довж. хвилі) поперечного розміру й порівняного з довж. хвилі поздовжнього розміру. До лінійних належать А. вібраторні, щільні й рамкові. Застосовують їх у *телебаченні*, *радіозв'язку*, *радіоастрономії*. В апертурних А. (їхній розмір значно більший за довж. хвилі) можна визначити уявну поверхню (*апертуру*), через яку проходить весь потік випромінюваної електромагніт. енергії. Апертурними є А. акустичного (рупорні А.) і оптичного (дзеркальні, лінзові А.) типів, а також А. поверхневих хвиль (пласкі, стрижневі). Такі А. застосовуються в *радіолокації*, *радіорелейному зв'язку*, *радіоастрономії*.

Лит.: Згуровский М. З., Ильченко М. Е., Кравчук С. А. и др. *Микроволновые устройства телекоммуникационных систем: Распространение радиоволн. Антенные и частотно-избирательные устройства.* Киев, 2003; Ільницький Л. Я., Савченко О. Я., Сібрчук Л. В. *Антенні та пристрої надвисоких частот.* Київ, 2003; Vogelgesang R., Esslinger M., Khunsin W. et al. *Optical Nano-Antennas // Nano Letters.* 2011. Vol. 11. Is. 7; Радиотехника. Энциклопедия / Под ред.

Антельм Робер

Антенні. Антена «хвильовий канал»

Ю. Л. Мазора, Е. А. Мачусского, В. И. Правды. 3-е изд. Москва, 2016; Bala R., Marwaha A. Investigation of Graphene Based Miniaturized Terahertz Antenna for Novel Substrate Materials // Engineering Science and Technology, an International Journal. 2016. Vol. 19. Is. 1.

Антени, сяжки, вусики — парні рухомі головні придатки *членистоногих*: *ракоподібних*, *багатоножок*, частини прихованощелепних і *комаха*. Іннервуються від підглоткового ганглію або навколглоткових комісур (нервових сполучень). В *ембріогенезі* вусики розвиваються з придатків 2-го головного сегменту. На А. міститься багато (іноді кілька десятків тисяч) *сенсил*, завдяки яким А. виконують функції органів чуття (доотику, нюху, смаку, терморцепції), зрідка — органів руху чи захоплення здобичі, утримання самиці чи будь-чого (напр., бульбашок повітря в павукиноч А. менші за розмірами, ніж в *імаго*. Будова А. різноманітна, але загалом подібна для всіх типів А.: 1-й членник — скапус, 2-й — педіцелла, або ніжка, решта — флагелум, або джгутик. До скапуса прикріплений м'яз, що рухає А.; флагелум рухається завдяки м'язам, які розміщені між ним і скапусом.

Лит.: Щербак Г. Й., Царичкова Д. Б., Вервес Ю. Г. Зоологія безхребетних : у 2 кн. Київ, 1996. Кн. 2; Федоренко В. П., Покозій Й. Т., Круть М. В. Ентомологія. Київ, 2013.

Антенули (лат. antennulae) — перша пара членистих гол. придатків у *ракоподібних*. У більшості раків А. — органи чуття; у *веслоногих раків* і *черепашикоподібних раків* (можуть досягати значної довжини) — органи руху й утримання самиці під час парування; у *вусоногих* один із члеників А. має вигляд присоска, що виконує функцію прикріплення. У *десятиногих раків* в А. міститься орган слуху. А. здебільшого одногіллясті, у деяких вищих раків — вторинно двогіллясті. Іннервуються надглотковим ганглієм.

Лит.: Догель В. А. Зоологія беспозвоночних / Под ред. проф. Ю. И. Полянского. Москва, 1981; Watling L., Thiel M., Derby C. et al. The Natural History of the Crustacea : in 5 vol. New York, 2013. Vol. 1.

Антер

Антер (грец. Ἀντήρως, лат. Anterus; у слов'ян. правосл. традиції Анфір; дата народження невідома, м. Петілія-Полікастро, тепер область Калабрія, Італія — 03.01.236, м. Рим, тепер Італія) — церковний діяч, *Папа Римський* (235–236), святий, мученик. Про життя А. бракує даних. Ймовірно, народився в сім'ї вихідців із Греції, був *вільновідпущеником*. Наступник *Понтиана*, якого імп. Максиміан I Фракієць заслал на каторжні роботи на о. Сардинію. *Понтифікат* А. був коротким (21.11.235–03.01.236). Псевдо-Исидор приписує А. *декреталю*, що містила умови, за яких *єпископи* могли переходити з однієї *кафедри* на іншу. Згідно з «Книгою пап» («Liber Pontificalis»), А. засудили на смерть за наказ збирати та зберігати документи, що засвідчували діяння перших мучеників. Похований у *катакомбах* св. Калліста в м. Римі; перший Папа Римський, похов. у крипті пап. Могилу А. виявлено 1854. Його *мощі* зберігаються, зокрема, у Миколаївській обителі в м. Форт-Маерсі (шт. Флорида, США). Дні поминання: у католиків — 3 січня, у православних — 18 серпня (5 серпня за юліанським календарем).

Лит.: Задворный В. Л. История Римских пап. Москва, 1995. Т. 1; Levillain Ph. The Papacy: An Encyclopedia. London, 2002; Rendina C. I Papi. Storia e segreti. Roma, 2015. Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

Антеридій (від грец. ἀνθηρός — квітучий) — чоловічий орган статевого розмноження *водоростей*, *грибів*, *мохів*, папоротей, хвощів і *плаунів*, у якому утворюються *сперматозоїди*. Розвивається на *гаметофіті*. А. здебільшого одноклітинний; у *папоротеподібних* і *мохоподібних* — багатоклітинний з одношаровою стінкою, зсередини виповнений спермагенною тканиною. У *голонасінних* А. значно редукований.

Лит.: Стебляно М. І., Гончарова К. Д., Загорко Н. Г. Ботаніка. Анатомія і морфологія рослин / За ред. М. І. Стебляно. Київ, 1995; Shimamura M. Marchantia polymorpha: Taxonomy, Phylogeny and Morphology of a Model System // Plant and Cell Physiology. 2016. Vol. 57. Is. 2.

Антерікум — див. *Віхалка гілляста*.

Антецедент [лат. antecedens (antecedentis) — попередній] — поняття філософії й логіки, характерне для дискурсу *кантіанства*. Вживається на позначення гіпотетичної пропозиції (напр., у висловленні «якщо В, тоді С» припущення «якщо В» є А.), причини у співвіднесенні з її наслідком (*консеквентом*), логічного *підмета* щодо логічного *присудку*. У широкому сенсі — попередні події, властивості, передумови, що допомагають описати теперішнє.

Анти — об'єднання (союз) слов'ян. племен початку раннього *середньовіччя*. Назва «А.» найімовірніше є *екзоетнімом*. Очевидно має іраномовне походження та означає «окраїнні», «ті, що живуть скраю». За свідченнями писем. джерел, А. належали до слов'ян. мовної групи. Найперші відомості про них містяться у творах готського історика Йордана та візант. автора Прокопія Кесарійського, що належать до 1-ї пол. 6 ст. У творах цих, а також пізніших візант. авторів (Агафія, Менандра, Маврикія Стратега, Феофілакта Сімокатти) А. згадано поряд з ін. слов'ян. об'єднаннями — *славинами*. Заповіданням Йордана, А. обіймали тер. «від Данастра (Дністра) до Данапра (Дніпра), там де Понтийське (Чорне) море утворює вигин». Прокопій Кесарійський згадує А. також на лівому березі пониззя р. Дунаю і на Сх. від р. Дніпра. Згадки про пн. межу розселення А. у писем. джерелах відсутні. На Пд. вони межували з кочовими племенами азово-чорномор. степів. Відповідно, антські племена у 1-й пол. 6 ст. були розселені на тер. від межиріччя Дону і Дніпра на Сх. до Нижнього Дунаю на Пд. Зх. 518 датовано початок військ. походів антських загонів у межі *Візантійської імперії*, які з невел. перервами тривали до 545. А. також нерідко здійснювали походи проти Візантії спільно з болгарами-кутригурами, що кочували в надчорноморських степах. У 2-й пол. 6 ст. А. переважно виступали союзниками Візантії. Окр. їхні загони воювали у складі візант. армії ще раніше, зокрема, антські вершники брали участь у війні Візантії з острогтами в Італії 536–540. Деякі А., перебуваючи на службі у Візантії, посідали значні посади у візант. війську. Так, 531 начальником візант. військ у Фракії було призначено Хильбудія, А. за походжен-

ням. Прокопій Кесарійський також згадує А. Дабрагеа — таксіарха (полководця) під час персько-візантійської війни 555–556. Військ. походи А. та склавинів започаткували масштабний колонізаційний рух слов'ян. племен на Балканський п-ів, що тривав упродовж серед. 6–7 ст. Стання згадка про А. у письмових джерелах датується 602. Після цього у візант. джерелах на тривалий час загалом зникають повідомлення про Пд. Сх. Європи. А. мали осілий спосіб життя, займалися землеробством і скотарством. Суттєву роль в госп-ві антських племен відігравали промисли, зокрема, рибальство й мисливство, що підтверджують археол. джерела, а також рештки поселень уздовж вел. річок. Сусп. устрій А. Прокопій Кесарійський характеризував так: «Склавиною і А. не править один муж, але здавна вони живуть у народовладді, і так усі справи, добрі чи погані, вирішують спільно». У той самий час, Йордан в епізоді про війну між остроготами та А. наприк. 4 ст. згадує короля (rex) А. Божа та 70 старійшин. Політ. розвиток А. мав досить суперечливий характер. Не був сталим і ступінь політ. консолідації антських племен. У певні періоди з'являлися сильні лідери, які ставали на чолі всього об'єднання або виступали від його імені як послі, тоді як в ін. володарювали князі, що були «між собою не згодні». У процесі військ. походів у А. сформувався дружинницький прошарок, для представників якого військ. справа ставала гол. заняттям. Уже 530 Прокопій Кесарійський згадував слов'янських, зокрема, антських вершників, які на боці Візантії брали участь у війні проти остроготів в Італії. Важливу роль у військ.-політ. розвитку А. відігравали їхні контакти з кочовими об'єднаннями. На думку М. Грушевського, з А. пов'язано початок етногенезу українського народу. Питання належності А. археол. знахідок є певною мірою дискусійним. Водночас не викликає сумнівів приналежність їм пам'яток пеньківської культури. На думку деяких дослідників, А. належать також пам'ятки колочинської та сх. частини праської (між річками Дніпром і Зх. Бугом) культур. Якщо ця думка правильна, до тер. розселення антських племен слід також віднести Прип'ятьське Полісся, бас. р. Десни та пд. частину верхів'я р. Дніпра. В ареалі пеньківської та колочинської культур (на тер. Серед. Придніпров'я та Дніпров. Лівобережжя) у 2–3 третині 7 ст. відомі багаті скарби срібн. і бронз. прикрас і деталей жін. і чол. вбрання, зокрема поясні гарнітури геральдичного стилю, що були яскравим елементом дружинницької культури. Ці знахідки засвідчують широкі культ. зв'язки з Візантією, герман. племенами та кочовим світом.

Дж.: Візантійские историки: Дексип, Эвнапий, Олимпиадор, Малх, Петр Патриций, Менандр, Кандид, Ноннос и Феофан Византиец / Пер. с греч. С. Дестуниса. Санкт-Петербург, 1860; Procopius. History of the Wars : in 7 vol. Cambridge, 1992–2000; Свод древнейших письменных известий о славянах : в 2 т. 2-е изд., испр. Москва, 1994. Т. 1; Iordanes. Getica: a gótok eredete és tettei. Budapest, 2005; Маврикий. Тактика и стратегия. Москва, 2008.

Лит.: Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т. Київ, 1994. Т. 1; Седов В. В. Славяне в раннем среднековье. Москва, 1995; Приходнюк О. М. Пеньковская культура. Воронеж, 1998; Україна крізь віки : в 15 т. / За ред. В. А. Смолія. Київ, 1998. Т. 3: Давні слов'яни; Винокур І. С. Анти і склавини у світлі нових археологічних дослі-

джен // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н. е. Київ; Львів, 1999; Паламарчук Н. І., Ігнатова Л. Р. Протодержавні об'єднання слов'ян на терені сучасної України // Сторінки іст. 2010. Вип. 31; Щодра О. Етногенез і велике розселення слов'ян у світлі джерел та історичних інтерпретацій // Пробл. слов'янознав. 2016. Вип. 65.

А. В. Скиба

Анти... (грец. ἀντι...) — частина складних слів (*префіксoid*), що означає протилежність, протидію, ворожість, заміну (*антибіотики, антиутопія, антициклон, антitezа* тощо).

Анти (лат. antae, від ante — перед, попереду) — торці поздовж. стін прямокутних у плані будівель, що виступають уперед та формують криту

Анти. Афіньська скарбниця в м. Дельфах (торці виділено червоним)

лоджію-ганок перед входом у будівлю. Виконують функції опор для *антаблемента* й конструкції даху. Широко використовувалися в антич. архітектурі (див. *Античність Середземномор'я* під час спорудження храмів і житл. будинків. Часто оформлювалися у вигляді *піластр* за канонами *ордера архітектурного*. Поширені також в архітектурі *класицизму* на тер. України.

Лит.: Ант // Архітектура / За заг. ред. А. П. Мардера. Київ, 1995; Тимофієнко В. І. Анти // Мистецтво України : в 5 т. Київ, 1995. Т. 1; Плоский В. О., Гегун Г. В., Віроцький В. Д. Архітектура будівель та споруд : в 4 кн. Кам'янець-Подільський, 2016. Кн. 3: Історія архітектури і будівництва.

В. В. Вечерський

Антиагрегантні засоби (від *анти...* і лат. aggregate — збирати, складати), дезагреганти — препарати, здатні впливати на агрегаційні та адгезивні властивості *тромбоцитів*. За *АТХ класифікаційною системою А.* з. віднесено до групи B01AC (*інгібітори* агрегації тромбоцитів, крім гепарину). А. з. представлені препаратами, що пригнічують активність тромбоксанової системи (напр., *кислота ацетилсаліцилова*) чи зв'язування фібриногену з тромбоцитарними глікопротеїн. рецепторами GP IIb/IIIa (абсіксимаб, тирофібан, ептіфібатид, тиклопідин, клопідогрель); підвищують активність простаглінової системи (напр., епопростенон); препаратами різного типу дії (напр., дипіридамолом). Як А. з. найширше застосовується ацетилсаліцилова

к-та (АСК), механізм антитромботичної дії якої пов'язаний зі здатністю пригнічувати *біосинтез* тромбоксану А₂. Стимулятор простагланцинових рецепторів епопростенол є природним *простагландином*, що інгібує агрегацію тромбоцитів та має вазодилатуючі властивості. Забони, що пригнічують зв'язування фібриногену з тромбоцитарними глікопротеїновими рецепторами (GP IIb/IIIa), представлені антагоністами глікопротеїнових рецепторів і препаратами, що блокують пуринові рецептори тромбоцитів та запобігають стимулюванню їх АДФ (див. *Кислота аденозиндифосфорна*). Блокатори глікопротеїнових рецепторів — моноклональні антитіла (абсіксимаб), синтет. пептиди (епифібатид) або синтет. непептидні сполуки (тирофібан). Запобігають зв'язуванню з глікопротеїновими рецепторами фібриногену та низки ін. сполук, що викликає зменшення агрегації тромбоцитів та запобігає утворенню тромбів. У результаті блокування пуринових рецепторів (P2Y), зокрема тиклопідином та клопідогрелем, в орг-мі утворюються активні метаболіти, що блокують рецептори, з якими взаємодіє АДФ, запобігають активації глікопротеїнових рецепторів (GP IIb/IIIa) і агрегації тромбоцитів. До А. з. різного типу дії, відноситься, зокрема, дипіридамо́л, що має антиагрегантну активність подібну до ацетилсаліцилової к-ти. Механізм дії пов'язаний із пригніченням активності фосфодіестерази (що збільшує внутрішньокл. рівень циклічної *кислоти аденозинмонофосфатної*) та зменшує зворотне захоплення аденозину. А. з. застосовують при різних патологічних станах для запобігання тромбоутворенню (*ішемічна хвороба серця*, ішемічний інсульт, діабетична ангіопатія, атеросклеротична ретинопатія, тромбофлебії тощо).

Літ.: Левих А. Е., Подплетня О. А., Кучеренко Л. І. та ін. Комбіноване застосування ацетилсаліцилової кислоти та тіотриазоліну як спосіб підвищення ефективності й безпечності антиагрегантної фармакотерапії // Запорозький мед. журн. 2011. Т. 13. № 5; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Яковлева Л. В., Тітова А. А. Дослідження асортименту групи лікарських засобів НІЗЗ на фармацевтичному ринку в Україні за період 2014–2018 років // Фарм. журн. 2019. № 4.

В. І. Жилюк, А. Е. Левих

Антиадренергічні засоби [від *анти...*, *адрен(алін)* і грец. *ἔρως* — вплив] — група лікарських препаратів, що знижують тонус симпатичного відділу *вегетативної нервової системи*, впливають на адренергічні структури, сприяють їх гальмуванню. Відомі також як *адреноблокатори*, адренергічні антагоністи прямої й непрямої дії (симпатолітики). Дія А. п. дозволяє регулювати в потрібному напрямку тонус судин, *артеріальний тиск*, *серцевий викид*, просвіт бронхів, обмін речовин (див. *Метаболізм*). Загальний механізм впливу А. п. прямої дії — зв'язування з адренергічними рецепторами та їх блокада, А. п. непрямої дії — регуляція кількості нейротрансмітерів в адренергічних нейронах без прямого зв'язування з адренергічними рецепторами. За типом адренергічних рецепторів А. п. поділяються на групи: а) α -адреноблокатори (неселективні $\alpha 1$ - та $\alpha 2$ -адреноблокатори — алкалоїди маткових ріжків; аналоги алкалоїдів маткових ріжків; синтет. лік. засоби; α -адреноблокатори, блокатори серотонінових

та гістамінових рецепторів; селективні $\alpha 1$ -адреноблокатори; $\alpha 1A$ (тамсулозин); селективні $\alpha 2$ -адреноблокатори; б) β -адреноблокатори: неселективні ($\beta 1$, $\beta 2$); з внутр. симпатоміметичною активністю; з додатковими судинорозширювальними властивостями; селективні ($\beta 1$); з внутр. симпатоміметичною активністю; з дод. судинорозширювальними властивостями; в) гібридні (неселективні: $\beta 1$, $\beta 2$, $\alpha 1$); г) симпатолітики — фармакологічні конкуренти норепінефрину в адренергічних синапсах; виснажувачі запасів норепінефрину в адренергічних синапсах. Показання до застосування: гіпертонічна хвороба, тахіаритмії, хронічна серцева недостатність, хронічна *ішемічна хвороба серця*, *мігрень*, гіпертрофічна кардіоміопатія, *глаукома*, гіпертрофія *передміхурової залози*, гіпертиреозидизм (див. *Гіпертиреоз*). Способи введення в орг-м людини: пероральний, парентеральний, інстиляцій. Вплив А. п. на орг-м людини виражається в зменшенні сили й частоти серцевих скорочень; уповільненні атріовентрикуляр. провідності серця; зменшенні збудливості *міокарду*; зниженні серцевого викиду і хвилинного об'єму; зменшенні потреби міокарду в кисні (за рахунок блокади $\beta 1$ -адренорецепторів); звуженні кров. судин, включно з коронарними; підвищенні тону бронхів і скоротливої активності міометрїю; пригніченні глікогенолїзу; зменшенні рівня глюкози в крові; порушенні толерантності до глюкози (діабетоген. ефект); дисліпопротеїдемії; зниженні рівня холестерину ліпопротеїдів високої щільності (ХС ЛПВЩ); гіперглікемія (за рахунок блокади $\beta 2$ -адренорецепторів); зниженні тону гладеньких м'язів (через блокаду α -адренорецепторів); антиангінальному, антиаритмічному, гіпотензивному, кардіопротекторному, мембраностабілізуючому ефекті; пригніченні ЦНС; зниженні внутрішньочергового тиску; зниженні тону уретри, сечового міхура, покращенні відтоку сечі; зменшенні патол. симптомів гіпертрофії передміх. залози (за рахунок блокади $\alpha 1A$ -адренорецепторів). Форми випуску А. п.: таблетки, драже, капсули, очні краплі, розчини для ін'єкцій (внутрішньовенний, внутрішньом'язовий).

Літ.: Бобрук В. П., Германюк Т. А., Артемчук М. А. та ін. Загальна рецептура. Фармакологія лікарських засобів, які впливають на вегетативну та центральну нервову систему. Вінниця, 2014; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-тє вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Германюк

Антиангінальні засоби (від *анти...* і *ангіна*) — препарати різних фармакол. груп і різної хім. будови, що збільшують доставляння крові до серця та/або знижують потребу *міокарда* в

кисні, завдяки чому ліквідується ішемія міокарда. Це запобігає нападам *стенокардії* та підвищує толерантність до фіз. навантажень. А. з. усувають невідповідність між коронарзабезпе-

Антиангінальні засоби.
Механізм дії

ченням і потребою міокарда в кисні за 2 осн. механізмами: збільшення доставляння кисню внаслідок розширення коронар. судин (сприяє інтенсифікації коронар. кровотоку), розширення периферич. судин та/або прямого впливу на міокард (зменшення роботи серця внаслідок зниження потреби міокарда в кисні). За механізмом дії А. з. поділяють на: а) препарати, що збільшують доставляння кисню до міокарда (коронаророзширювальні засоби міотропної дії — дипіридабол, карбокромен, дротаверин та ін. та рефлекторної дії — валідол); *блокатори кальцієвих каналів* групи дигідропіридинів (ніфедипін, амлодипін, лерканідипін, нізолдипін, нітрендипін тощо); б) що зменшують потребу міокарда в кисні: адrenoблокатори (анаприлін, окспренолол, піндолол, талінолол, надолол та ін.), триметазидин (позитивно впливає на використання енергетичного потенціалу АТФ); в) що зменшують потребу міокарда в кисні та збільшують доставляння кисню до серця: органічні нітрати (препарати нітрогліцерину); блокатори кальцієвих каналів фенілалкіламінового та бензодіазепінового рядів (верапаміл, дилтіазем). Застосовують А. з. у різних лікар. формах (таблетки, капсули, аерозолі, розчини для ін'єкцій та інфузій, пластирі, мазі — трансдермальні та трансбукальні аплікації) для запобігання та лікування нападів стенокардії, усунення ішемії міокарда. Антиангінальна дія притаманна також препаратам ін. фармакол. груп: активаторам калієвих каналів, інгібіторам І_f-каналів, інгібіторам натрієвих каналів, антигіпоксантам та антиоксидантам тощо.

Лит.: Машковський М. Д. Лекарственные средства. 16 изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. / Ред. І. С. Чекман. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

Н. М. Серединська

Антиандрогени (від *анти...* та *андрогени*), антагоністи андрогенних гормонів — група лікарських засобів, здатних пригнічувати *біосинтез андрогенів* (чол. статевих гормонів). За АТХ *класифікаційною системою* віднесені до групи L02BB (флутамід, бікалутамід, нігалутамід, ензалутамід), G03HA (ципротерон), G04CB (фінастерид, дутастерид). За механізмом дії А. поділяють на блокатори андрогенних рецепторів (напр., флутамід, ципротерон) та інгібітори 5-альфа-редуктази (напр., фінастерид). Флутамід належить до похідних фенілпропанаміду (має нестероїдну структуру), гальмує транспорт та/або зв'язування дигідротестостерону з рецепторами в ядрах клітин органа-мішені (передміхурова залоза) і затримує ріст пухлин передміхур. залози. Застосовують переважно для лікування прогресуючого раку передміхур. залози. Ципротерон є стероїдною сполукою — похідним прогестерону. Блокуючи чутливі до тестостерону (дигідротестостерону) андрогенні рецептори в периферичних тканинах-мішенях, пригнічує утворення комплексу дигідротестостерону з антиандрогенними рецепторами, зокрема, у ядрах клітин передміхур. залози. Пригнічуючи також вивільнення гонадотропнів, затримує дію ендогенного тестостерону на клітини пухлин. У чоловіків призводить до послаблення статевого потягу й потенції, а також зниження функцій

яечка. Призначають при важких проявах гіперандрогенної активності в жінок (важкий гірсутизм, важка андрогенозалежна *алопеція*, важкі форми *акне та себореї*), неоперабельному раку передміхур. залози (також при резистентності пухлин до ін. гормональних препаратів), патол. відхиленнях статевого потягу, що потребують зниження сексуальної потреби. Фінастерид і дутастерид — специф. конкурентний інгібітор 5-альфа-редуктази типу II (внутрішньоклітинного ферменту, що перетворює тестостерон у дигідротестостерон). Не має спорідненості до рецепторів андрогенів. Застосовують у лікуванні доброякісної гіперплазії передміхур. залози для профілактики урол. ускладнень і зниження ризику гострого затримання сечі, зниження потреби в хірург. втручаннях, серед яких трансуретральна резекція передміхур. залози та простатектомія. У комбінації з альфа-адrenoблокаторами (альфузозин) — для зниження ризику прогресування симптомів, пов'язаних із доброякіс. гіперплазією передміхур. залози.

Лит.: Машковський М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Бухтіарова

Антианемічні засоби (від *анти...* і *анемія*) — лікарські препарати, які застосовують у лікуванні анемії різного генезу (група АТХ В03). Представлені препаратами дво- (ферумфумарат, ферумглюконат, ферумаспаргат та ін.) та тривалентного (ферум гідроксид, метоксилплетинсульфат та ін.) Феруму, а також їх комбінаціями з фолієвою кислотою, ціанокобаламіном (вітаміном В₁₂) тощо; ціанокобаламіном та аналогами (гідроксокобаламін, кобамамід та ін.) як у вигляді монопрепаратів, так і комбінацій; фолієвою кислотою (та її похідними) та її комбінаціями з ін. вітамінами й мінералами; ін. А. з. (еритропоетин, дарбепоетин альфа, метоксилплетингліколь-епоеетин бета, пегінесатід). Ферум — незамінний хім. елемент, що входить до складу *гемоглобіну, міоглобіну*, різних ферментів; зворотню зв'язує кисень і бере участь в окисно-відновних реакціях; відіграє важливу роль у процесах кровотворення. Препарати Феруму застосовують внутрішньо та внутрішньовенно для профілактики та лікування залізодефіцитних (гіпохромних) анемії. Ціанокобаламін є чинником росту, потрібним для нормального кровотворення та дозрівання еритроцитів, бере участь у синтезі холіну, метіоніну, креатину, нуклеїнових кислот; сприяє накопиченню в еритроцитах сполук, що містять сульфгідрильні групи; позитивно впливає на функцію печінки та нервової системи. Як протианемічний засіб ціанокобаламін та його аналоги (самостійно і в складі комплексів вітамінів із мінералами) застосовують за агастричних анемії (після резекції шлунка), післягеморагічних і залізодефіцитних анемії, а також у разі анемії аліментарного походження та ін. Фолієва кислота (вітамін В₉) потрібна для норм. утворення клітин крові, включно з процесами дозрівання мегалобластів і нормобластів. Разом із вітаміном В₁₂ стимулює еритропоез, бере участь у синтезі амінокислот, нуклеїнових кислот, пуринів, піримідинів, обміні холіну. Застосовують самостійно або у складі полівітамінів-

них комплексів для стимуляції еритропоєзу при макроцитарних анеміях, при анеміях і лейкопеніях, спричинених хім. сполуками (серед яких і лікар. препарати) та радіацією, аліментарних макроцитарних анеміях у новонароджених, для нормалізації кровотворення при спру, профілактики фолієвої недостатності (напр., під час вагітності та годування груддю). Рекombінантні еритропоєтини людини та їхні аналоги є стимуляторами еритропоєзу. Застосовують за анемії різного генезу, зокрема в разі симптоматичної анемії у хворих із хрон. нирковою недостатністю; як симптоматичну терапію в дорослих онкохворих із немілоїдними новоутвореннями, які отримують хіміотерапію (напр., дарбепоедин альфа), при недоношеності новонароджених (напр., еритропоєтин бета).

Літ.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Бухтіарова, В. Д. Лук'ячук

Антиапекс (від *анти...* та *апекс*) — уявна точка на *сфері небесній*, яка напрямлена протилежно до вектора миттєвої швидкості руху спостерігача відносно будь-якої системи відліку. Точка, протилежна А., наз. апексом. Якщо розглядати, напр., спостерігача на поверхні Землі, який здійснює добове обертання, то А. його добового руху збігатиметься з точкою заходу (добовий А.). Швидкість Землі під час її річ. руху навколо Сонця становить практично кут 90° із радіус-вектором Землі (*орбіта* Землі дещо еліпт.). Положення А. руху Сонця відносно місц. групи зірок (система відліку «місц. стандарту спокою») визначають статист. обробленням спостережув. власних рухів зір, які наче збігаються в точку А. внаслідок оптич. явища *перспективи*. Сонце рухається відносно найближчих зір зі швидкістю 15 км/с з А., приблиз. екватор. *координати* якого такі: за прямим сходженням $\alpha = 6^b$, за *схиленням астрономічним* $\delta = -30^\circ$ у *Великому Псі*. Водночас Сонце рухається разом із цими зорями навколо центра *Чумацького Шляху* зі швидкістю 220 км/с. Відносно місц. міжзор. газ. хмари рух Сонця відбувається в напрямку А. з такими екватор. координатами: за прямим сходженням $\alpha = 78^\circ$, за *схиленням астрономічним* $\delta = +17^\circ$.

Літ.: Lankford J. History of Astronomy. New York; London, 1997; Апекс // Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Kay L., Palen S., Blumenthal G. 21st Century Astronomy, The Solar System. New York, 2019.

О. Г. Шевчук

Антиаритмічні засоби (від *анти...* та *аритмія*) — лікарські препарати, які застосовуються для нормалізації ритму скорочень серця. А. п. за класифікацією М. В. Вільямса (1918–2016; Велика Британія) поділяють на 4 класи. Перший клас має 3 підкласи (IA, IB, IC), до нього належать блокатори натрієвих каналів (IA — хінідин, прокаїнамід, дизопірамід; IB — лідокаїн, токанид, мексилетин, дифенін; IC — етацизин, пропafenон, алапінін, флекаїнід та ін. До другого класу належать β -адреноблокатори: пропранолол, бісопролол, метопролол та ін.; до третього — блокатори калієвих каналів: аміодарон, соталол,

ібутилід, дофетилід; до четвертого — блокатори повільних кальцієвих каналів: верапаміл, дилтіазем, бепридил. Існують також А. п., які не відповідають ознакам класів, вони включають препарати наперстянки (дигоксин); метаболітні препарати — АТФ; препарати магнію, калію — аспаркам, панангін; івабрадин. М-холіноблокатори (група атропіну) застосовують для лікування брадикардії. А. п. показані при аритміях (екстрасистолії, пароксизмальній тахікардії, миготливій аритмії) та порушеннях провідності (синаурикулярній, атривентрикулярній та ін. серцевих блокадах, прискоренні внутрішньошлуночкової провідності). А. п. вводять внутрішньо і внутрішньовенно. Метою терапії аритмії є зниження активності ектопічного водія ритму, збудливості міокарду, нормалізація діяльності синусового вузла. Досягається блокадою натрієвих каналів і впливу симпатичної нервової системи на серце, подовженням ефективного рефрактерного періоду та блокадою кальцієвих каналів. А. п. випускають у таблетках та ін'єкційних розчинах.

Літ.: Фогорос Р. Н. Антиаритмические средства / Пер. с англ.; под ред. Ю. М. Позднякова, А. В. Тарасова. 2-е изд. Москва, 2009; Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

В. П. Верейтінова

Антибактеріальні засоби (від *анти...* і *бактерія*) — антиінфекційні препарати, які порушують життєдіяльність бактерій та застосовуються для системної та місцевої терапії. Першими А. з., розробленими на основі продуктів життєдіяльності мікроорг-нів, є *пеніциліни*, у мед. практиці застосовуються з 1940-х. За походженням А. з. поділяють на природні (пеніцилін та ін.), напівсинтетичні (продукти модифікації молекул, отриманих природним шляхом: амоксицилін, цефазолін, хінідин та ін.) та синтетичні (сульфаніламід, нітрофуран тощо). Традиційно для А. з. природного походження використовувався термін «антибіотики». Такий поділ втратив актуальність, оскільки природні А. з. переважно отримують шляхом синтезу (напр., хлорамфенікол). А. з. поділяють на групи та класи з огляду на спільні механізми дії, спектр активності, фармакокінетичні особливості та ін. Механізм дії А. з. може полягати в *інгібіції* синтезу *білка*, *кислот нуклеїнових*, компонентів клітинної стінки або порушенні цілісності цитоплазматичної мембрани (див. *Клітинна мембрана*). За типом дії А. з. поділяють на бактеріцидні й бактеріостатичні. За хім. структурою класифікують на такі групи: бета-лактами (пеніциліни, цефалоспорини, карбапенеми, монобактами), аміноглікозиди, хінолони/фторхінолони, макроліди, тетрацикліни, лінкозаміди, глікопептиди, оксазолідинони, поліміксини, сульфаніламід та ко-тримоксазол, нітроїмідазоли, нітрофуран та препарати ін. груп. А. з. застосовують згідно з правилами рац. антимікробної терапії: а) призначення відповідно до точно встановленого діагнозу з урахуванням збудника та його чутливості, ступеня тяжкості інфекції, локалізації запального процесу; б) вибір оптимального препарату (препаратів) за специфічністю, типом дії,

особливостями фармакокінетики тощо; в) вибір рац. режиму дозування; г) своєчасна оцінка ефективності лікування.

Лит.: Нековаль І. В., Казанюк Т. В. Фармакологія. 4-те вид., випр. Київ, 2011; Стецюк О. У., Андреева І. В., Копосов А. В. і др. Безопасність і переносимість антибіотиків в амбулаторній практиці // Клинич. микробиол. и антимикробная химиотерапия. 2011. Т. 13. № 1; Євтушенко О. М. Ризики та їх наслідки при використанні антибактеріальних лікарських засобів // Укр. біофарм. журн. 2015. № 4.

Н. О. Вринчану, М. Л. Дронова

Антибаріони (від *анти...* та *баріони*) — елементарні частинки, які є *античастинками* щодо баріонів. А. мають півцілий *спін*, тобто є *ферміонами*, і негатив. баріонне число. Електрично заряджені А. мають *електричний заряд*, протилеж. до заряду відповід. баріонів. У разі зіткнення А. з баріоном найбільш імовірно є *анігіляція*, що призводить до появи π -мезонів, κ -мезонів (див. *Мезони*) та *фотонів*. У разі зіткнення двох А. реакції *анігіляції* не відбувається відповідно до закону збереження *баріонного заряду*. А. позначаються тими ж символами, що й баріони, із додаванням над відповід. символом риски чи тильди. До А., поряд з *антипротонами* й *антинейтронами*, належать також антигіперони (протилеж. за знаком до *гіперонів* — Λ , Σ , Ξ). Згідно з кварковою моделлю *адронів*, А. складаються з трьох *антикварків*.

Лит.: Wong S. S. M. Introductory Nuclear Physics. 2nd ed. New York, 1998; Бояркин О. М. Введение в физику элементарных частиц. 3-е изд. Москва, 2010; Smorra C., Blum K., Bojtar L. et al. BASE — The Baryon Antibaryon Symmetry Experiment // European Physical Journal Special Topics. 2015. Vol. 224. Is. 16.

В. А. Шендеровський

Антибільшовицький блок народів (АБН) — міжнародне об'єднання емігрантських політ. орг-цій різних народів для боротьби з рос. *більшовизмом* і СРСР загалом. Відповідно до офіц. версії, АБН створено 21–22.11.1943 за ініціативою *Організації українських націоналістів (революційної)* на таємній 1-й конференції поневоєних народів Сх. Європи й Азії в с. Бударажі (тепер Здолбунів. р-ну Рівнен. обл.). В основу концепції АБН покладено ідеї лідера ОУН(б) С. Бандери, викладені в інструкції для провідних членів ОУН у 3х. Європі та осн. положеннях статей «Україна в авангарді революції народів» і «Дві концепції — АБН і Межмор'я», видрукованих проведом закордонних частин ОУН (ЗЧ ОУН) у 1-му числі видання «Визвольна політика» у м. Празі (Чехія). Фактично об'єднання почало діяти після Установчого конгресу АБН, що відбувся 16.04.1946 в м. Мюнхені (Німеччина). Реалізувати осн. функції АБН в Україні мала ОУН(б). На 2-му конгресі (1948) до блоку приєдналися нац. орг-ції Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Хорватії. Зокрема, АБН підтримали словац. орг-ція «Білі партизани», лит. «За волю Литви» та ін. (усього до АБН у різний час входили представники 23-х народів). Конгрес висунув нову концепцію, згідно з якою поневоєні народи є третьою силою між 3х. та СРСР. АБН провадив активну пропаганд. діяльність: видавав брошури, організовував демонстрації, зокрема в м. Мюнхені 1949, у якій узяли участь понад 10 тис. осіб, створив

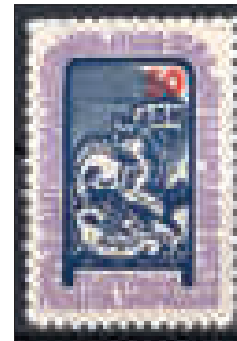
Фронт молоді АБН, видавав журн. «АБН-Кореспонденс» (редактор — Я. Й. Стецько). У 1950-ті т-ва прихильників АБН було створено у Великій Британії, Бельгії, Франції, Канаді, США, Австралії, д-вах Пд. Америки, на Тайвані. На 3-му конгресі АБН у м. Мюнхені (березень 1954) схвалено «Маніфест свободи» та статут АБН; до його центр. органів увійшли представники 15 нац. рухів; того ж року активісти АБН пікетували ООН. Після 3-го конгресу об'єднання значно розширило зв'язки з нац. рухами різних країн, про що свідчать відвідини президентом АБН Я. С. Стецьком Тайваню та Іспанії, візит на запрошення Антибільшовицької ліги народів Азії (АЛНА), під час якого він запропонував створити світ. фронт проти *комунізму* і рос. *імперіалізму*. 1967 АБН став співзасновником Світової антикомуністичної ліги (САЛ), в установчій конференції якої взяли участь 72 представники нац. рухів народів світу та 14 міжнар. політ. орг-цій. Президенти АБН: Я. С. Стецько (1946–1986), Я. Й. Стецько (1986–1996). 1996 АБН припинив існування у зв'язку з виконанням своєї місії. Друк. орган «АБН-Кореспонденс» виходив від 1949 нім., англ. і періодично франц. мовами.

Лит.: АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956 рр. [Б. м.], 1956; АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1959–1966 рр. [Б. м.], 1979; Armstrong J. Ukrainian Nationalism. Littleton, 1980; АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1967–1970 рр. [Б. м.], 1981; АБН в світлі постанов конференцій та інших матеріалів з діяльності 1971–1975 рр. [Б. м.], 1982; Сич О. М. Інституційна характеристика зовнішньої політики закордонних частин ОУН // Збірник наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Іст. та геогр. 2010. Вип. 39; Мамедов А. А. Антибільшовицький блок народів (АБН) як один з елементів боротьби за відновлення української державності // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 25-річчю Незалежності України, 25–26 травня 2016 р., м. Одеса / Ред.: Г. І. Гончарук, Ю. В. Діденко, Л. М. Іваніченко. Одеса, 2016.

М. С. Дорошко

Антибіоз (від *анти...* і грец. βίωσις — життя) — див. *Антагонізм біологічний*.

Антибіотики (від *анти...* і грец. βιωτικός — життєвий — речовини різноманітної хім. природи, які продукують *мікроорганізми* (бактерії та гриби), здатні вбивати або пригнічувати ін. мікроорг-ми або злотики. пухлини багатоклітин. орг-му. До А. належать речовини природ. або штуч. походження, які мають антибактеріальні властивості. Перший А. — *пеніцилін*, виділив О. Флемінг у 1929 з мікроскопіч. гриба *Penicillium notatum*. У пром. масштабах його почали виробляти під час *Другої світової війни*. Попри недостатню на той час ефективність і, навіть, токсичність, пеніцилін урятував багато життів. А. стрептоміцин виділили також із гриба *Streptomyces globisporus* у 1940-х. Він мав сильнішу дію, був менш токсичний і вражав більшу кількість збудників, навіть туберкульозу. Ін. А. — тетрациклін, порушує утворення комплексу між рРНК і *рибосомою*, що пригнічує синтез білка. Ним лікують інфекції дихальних шляхів, сечостатевого органів, шкіри й м'яких тканин. За умови застосування А. на ранніх етапах лікування виживають майже всі бактеріальні захворювання

Антибільшовицький блок народів. Непощтова марка

Антивірус

вання. Однак неправильне використання чи передозування А. завдає орг-му вел. шкоди. Зокрема, А. можуть знищити не лише хвороботвор. бактерії, а й корисні, які в нормі живуть у шкірі, слизових оболонках і кишківнику. Їх заміщають ін. мікроорг-ми, які не можуть компенсувати втрату. Унаслідок цього порушуються травлення та імунітет. *Мікрофлора* людини становить майже 2,5 кг живої маси, з яких у кишківнику міститься бл. 1 кг бактерій-симбіонтів від 300 до 1 000 видів. Вони відіграють важливу роль у перетравленні *вуглеводів*, синтезі *вітамінів*, стійкості орг-му до дії патоген. мікроорг-мів. А. порушують ключові процеси обміну речовин бактерій, унаслідок яких втрачається цілісність мембрани чи клітин. оболонки, пригнічується синтез білків і ДНК, блокується робота дихальних ферментів. За своєю дією та хім. будовою розрізняють кілька типів А., які належать до окр. груп-рядів. А. пеніцилінового ряду виділяють із грибів роду *Penicillium*. Дія цих А. пов'язана з блокуванням синтезу речовин, потрібних для побудови клітин. стінки, унаслідок чого бактерії гинуть. Проте бактерії здатні боротися з А., виробляючи специф. речовини, які блокують їхню згубну дію. Тому на певному етапі А. одного ряду, які втрадили здатність боротися з бактеріями, під час лікування замінюють на ін. Пеніцилін — А. цефалоспорин. ряду. Їх виділяють з ін. видів грибів. Через властивість бактерій адаптуватися до дії будь-яких А. важливо дотримуватися певних вимог: дози, способи прийому, тривалість лікування А. відповідно до призначення лікаря. Якщо завчасно припинити застосування або знизити дозу, зростає ймовірність рецидиву захворювання. Неконтрольоване застосування А. та самолікування можуть призвести до зниження корис. мікрофлори орг-му, виникнення резистентності збудників. Широке використання А. призводить до зростання кількості штамів мікроорг-мів, стійких до більшості препаратів. Унаслідок такої *коєволюції* бактерій і А. лікарям іноді доводиться застосовувати сильніші препарати з більшим спектром побічної дії. Щодо причин походження А. є дві протилежні думки. Одні вчені вважають, що А. потрібні бактеріям у боротьбі з конкурентами, оскільки найбільше А. виробляють мікроорг-ми, що живуть у ґрунті. На думку ін. учених, А. — це відходи, похибки обміну речовин, яких у бактерій дуже багато.

Лит.: Fleming A. Classics in Infectious Diseases: on the Antibacterial Action of Cultures of a Penicillium, with Special Reference to their use in the Isolation of B. Influenzae // British Journal of Experimental Pathology. 1929. № 10; Посохова К. А., Вікторов О. П. Антибіотики. Тернопіль, 2005; Сипливий В. А., Дронов А. И., Конь Е. В. и др. Антибиотики и антибактериальная терапия в хирургии. Киев, 2006; Зоценко В. М. Имуномодулюючі та протизапальні ефекти антибіотиків // Біол. тварин. 2010. Т. 12. № 1; Грицько Р. Ю., Задорожний А. М., Прикуда Н. М. та ін. Побічна дія антибіотиків // Інфекційні хвороби. 2015. № 3.

І. І. Козиненко

Антиблага (від *анти...* та *благо*) — товар або послуга, які не є корисними для споживача. В економіці термін «А.» стосується сфери споживання, бо товари й послуги мають вартісний вимір (оцінку). В умовах ринк. економіки діє *закон попиту і пропозиції*. А. не корисні для споживача, не мають попиту, відповідно їх не виробляють.

Лит.: Шетинін А. І. Політична економія. Київ, 2011; Скоков Р. Ю. Теория благ и рынки аддитивных товаров // Журн. экон. теории. 2017. № 1.

Антивірус (від *анти...* і *вірус*) — програмне та апаратне забезпечення, признач. для знаходження та видалення комп'ютерних вірусів та ін. шкідливого програм. коду. Має забезпечувати сканування комп'ютера загалом, файлів і програм як у режимі реального часу, так і на вимогу користувача. А. дозволяють перевіряти інформацію, яку користувач отримує з *веб-сайтів*, *електронну пошту*, а також відновлювати дані, пошкоджені вірусами. Вони застосовують дві стратегії: пошук уже відомих вірусів та спроби їх знешкодження; аналіз роботи *програмного забезпечення* для фіксації підозрілих дій, що можуть завдати шкоди інформації користувача, з метою встановлення зараження невідомими вірусами. У більшості А. поєднуються і застосовуються обидві стратегії. Через постійне збільшення різновидів вірусів виникає потреба в оновленні *баз даних*. Однак, використання навіть остан. версій та оновлення вірус. баз не гарантує повної безпеки. Осн. проблема полягає в нових вірусах, які за поширення ще однак не зафіксовані розробниками антивірус. програм. забезпечення. Засоби захисту від комп'ютерних вірусів — програмно-апарат. комплекси. На рівні комп'ютера апарат. засоби не дозволяють вірусам завантажуватися перед завантаженням *операційної системи*: операційна система завантажується лише з перевір. файлу, оминаючи передавання керування на фіз. адреси носія інформації, де може зберігатися шкідливий код. На рівні локальної мережі використовують спец. апаратні *сервери* захисту, що є посередниками-фільтрами між локальною мережею і зовн. середовищем, у комбінації з програмними антивірус., антифішинговими (див. *Фішинг*) засобами та засобами попередження несанкціон. доступу. В Україні антивірус. засоби активно розроблялися у 1980–1990-ті: створено першу в світі систему класифікації комп'ютерних вірусів, яка застосовується для пояснення користувачам можливостей та принципів функціонування вірусів. До пізніших укр. розробок в галузі захисту інформації від вірусів і несанкціонов. доступу належить система гарантування безпеки «Zillya», орієнтов. переважно на побут. користувачів.

Лит.: Безруков Н. Н. Компьютерная вирусология. Справочное руководство. Киев, 1991; Додонов А. Г., Ландэ Д. В., Пуятин В. Г. Компьютерные информационно-аналитические системы. Толковый словарь. Киев, 2011; Кучеренко О. А. Шляхи вдосконалення антивірусних систем // Наук. записки Укр. наук.-дослід. ін-ту зв'язку. 2014. № 2; Качурін О. О., Кіт А. Ю. Аналіз особливостей та ефективності роботи антивірусних систем для Android // Наук. вісник Нац. лісотех. ун-ту України. 2016. Вип. 26.4; Смірнов О. А., Смірнов С. А., Поліщук Л. І. та ін. Gert-моделі технології хмарного антивірусного захисту // Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2018. № 2.

Ю. В. Рогушина

Антивітамін (від *анти...* і *вітамін*) — сполуки, що блокують дію *вітамінів*; виконують регуляторну функцію у вітамінному балансі орг-му. А. поділяють на дві групи: а) ті, що безпосередньо взаємодіють із вітаміном, зв'язують та інактивують його або діють як *ферменти*, роз-

щеплюючи молекули вітаміну [напр., авідин зв'язує вітамін Н (біотин), тіаміназа розщеплює молекулу вітаміну В (тіаміну) та ін.]; б) ті, що діють як *антиметаболіти* (напр., акрихін є анти-метаболітом рибофлавіну, сульфаніламід — параамінобензойної кислоти тощо).

Лит.: Вороніна Л. М., Десенко В. Ф., Мадлевська Н. М. та ін. Біологічна хімія. Харків, 2000; Bielenberg J. Vitaminantagonisten in Nahrungsmitteln. Wien, 2003. Bd 57. № 10; Гусев Н. Ф., Немерешина О. Н., Петрова Г. В. и др. Витамины. Эколого-биологические аспекты применения. Оренбург, 2017.

Антигельмінтні засоби (від *анти...* і *гельмінти*), протигельмінтні засоби — лікарські препарати, які застосовують для лікування гельмінтозів (глистових інвазій). Лікування гельмінтозів полягає у звільненні орг-му від гельмінтів (т. з. дегельмінтизація). А. з. видоспецифічні: їхня дія спрямована проти одного або кількох паразитичних видів. При *трематодозах* (група АТХ R02B) застосовують препарати празиквантел, оксамніквін, метрифонат, бітіонол, ніридазол та ін.; *нематодозах* (група АТХ R02C) — мепендазол, левамізол, пірантелу памоат, піперазин, івермектин та ін.; *цестодозах* (група АТХ R02D) — празиквантел, альбендазол, мепендазол. За локалізацією гельмінтів та їхніх личинок в орг-мі хазіяна виділяють А. з., що застосовуються при кишкових та/або позакишкових гельмінтозах. А. з. мають різні механізми дії, які спрямовані на пригнічення життєдіяльності гельмінтів, що призводить до їхнього паралічу або загибелі. Деякі з них (напр., альбендазол) згубно впливають не лише на дорослих гельмінтів, але й на яйця глистів (аскарид, анкілостом, волосоголовців). Застосовують А. з. внутрішньо (за потреби разом із проносними засобами), у низці випадків комбінують між собою. Оскільки кожен А. з. активний проти певного виду гельмінтів, лікуванню має передувати визначення збудника захворювання.

Лит.: Машковський М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

В. Д. Лук'янчук

Антигеморагічні засоби (від *анти...* і грец. αἰμορραγής — кровоточивий), гемостатики — препарати, що сприяють зупиненню кровотеч (група АТХ B02). До них належать *антифібринолітичні препарати* (група АТХ B02A) та вітамін К й ін. гемостатики (група АТХ B02B). Остання група включає А. з. системного застосування (препарати вітаміну К, фактори зсідання крові, фібриноген та ін.), а також місцеві гемостатики. Препарати вітаміну К для медичних цілей (фітоменадіон і менадіон) отримують синтетично. Вони підвищують зсідання крові, підсилюючи синтез факторів протромбінового комплексу в печінці, прокоагулянтів, інгібітору коагуляції протейну С, білків, що зв'язують Кальцій у плазмі крові та тканинах (фітоменадіон) або синтезу в печінці факторів зсідання крові II, VII, IX та X та стабілізації проконвертину (менадіон). Застосовують для лікування та профілактики при станах, що супроводжуються геморагічним синдромом і гіпопротромбінемією. Фібриноген (людини) є природним складником крові, бере участь у кінцевій стадії процесу її

зсідання (утворення згустку). Застосовують при гіпо- та афібриногенемії, кровотечах у травмато-логічній, хірургічній, акушерсько-гінекологічній практиці. Ін. гемостатики для системного застосування (етамзилат, роміпlostим, ельтромбопаг та ін.) мають гемостатичний ефект за різними механізмами: стимулюють утворення фактору зсідання крові III, нормалізують адгезію тромбоцитів, підвищують стійкість капілярів, нормалізують їхню проникність, поліпшують мікроциркуляцію (етамзилат); мають тромбопоетичну дію (елътромбопаг). Препарат, отриманий на основі рекомбінантної ДНК-технології — роміпlostим (аналог тромбopoетину) — є стимулятором тромбopoезу. Застосовують для профілактики та лікування кровотеч різного генезу залежно від специфіки прита-манних препаратом фармакол. властивостей. Як гемостатики системної дії використовують також засоби росл. походження (листя кропиви, кору калини та ін.) у вигляді настоїв, настоянок, екстрактів, зокрема при геморагічних діатезах, легневих, ниркових, маткових, гемороїдальних кровотечах. Для мед. цілей є низка гемостатиків місцевої дії, у складі яких є желатин, фібрин, тромбін, окиснена целюлоза тощо (плівка й губка фібринна ізогенна, губка гемостатична колагенова, губка антисептична з канаміцином, желпластан та ін.), які застосовують для зупинення капілярних і паренхіматозних кровотеч унаслідок оперативних втручань, травм тощо.

Лит.: Машковський М. Д. Лекарственные средства. 16 изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / Ред. І. С. Чекман. 4-те вид. Вінниця, 2017.

А. Е. Левих, О. В. Хомяк

Антиген (від *анти...* і *ген*) — генетично чужорідна сполука, яка при введенні в орг-м тварини чи людини здатна стимулювати імунну відповідь (клітинну р-цію, утворення *антитіл*, *алергії*, *толерантності*) та специфічно реагувати з антитілами. А. — високомол. органічні *полімери*, природні або синтетичні, з мол. масою понад 5 000 Д: білки, *полісахариди*, *поліпептиди*, ліпо-полісахариди, *нуклеопротеїди*, клітини ін. орг-му, бактерії та продукти їхньої життєдіяльності, віруси, мікроскоп. гриби та ін. За певних умов (мутації, різні негативні впливи) чужорідними можуть стати і власні клітини орг-му. А. властиві антигенність, імуногенність і специфічність. Тобто здатність індукувати утворення антитіл, а також стимулювати формування специфічного імунітету. Що складніша молекула А., то більша його імуногенність. А. складається з двох частин: високомол. носія, який забезпечує мол. масу (білок або полісахарид), і детермінантної групи (епітоп), від якої залежить специф. А. Це кінцева структура А., що має порівняно невеликі розміри (5–7 амінокислот). На одному носії може бути багато детермінантних груп і на кожній із них синтезуються окремі антитіла. Детермінантні групи А. розпізнаються рецепторними структурами антитіл та імунокомпетентних клітин. А. поділяють на повноцінні й неповноцінні (гаптени). Це складні вуглеводи, ліпіди та ін. речовини, які не здатні спричиняти утворення антитіл, але вступають із ними в специф.

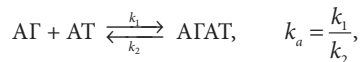
р-цію. Гаптени набувають властивостей повноцінних А. лише за умови сполучення їх із високкомолекулярним білком-носієм. За А. є відмінності між видами та окремими особинами всередині виду. Визначення видової або групової належності А. використовують у діагностиці інфекц. захворювань, під час переливання крові, пересаджування органів і тканин, ідентифікації біол. матеріалів тощо.

Лит.: Ройт А., Бростовф Дж., Мейл Д. Иммунология / Пер с англ. Москва, 2000; Галактионов В. Г. Эволюционная иммунология. Москва, 2005; Abbas A., Lichtman A., Pillel Sh. Basic Immunology: Functions and Disorders of the Immune System. Philadelphia, 2019.

І. І. Козиненко

Антиген — антитіло реакція — імунологічна реакція, що передбачає розпізнавання антитілом антигену в взаємодію з ним. А. — а. р. екзотермічна, відбувається з вивільненням 7,1 ккал/моль. Особливістю імунол. реакцій є висока специфічність взаємодії *антитіл* з антигенами. Механізм специфічності реакції полягає в точній відповідності простору конфігурацій детермінант антитіла й антигену. Просторова конфігурація поверхні заряду функц. центру антитіл визначається складом і перв. послідовністю амінокислотних залишків в N-кінцевих частинах важких і легких поліпептидів *імуноглобуліну*. При цьому варіабельність амінокислот в N-кінцевих частинах поліпептидів імуноглобулінів, що відрізняються різною специфічністю детермінант очікувано зростає, встановлено особливо мінливе розташування бл. 100 амінокислот. У людини виявлено 5 типів антитіл: імуноглобуліни G(γ), M(μ), A(α), D(δ), E(ϵ). В основі специфічності антитіл — перв. структура поліпептидів у молекулі, послідовність амінокислот у поліпептидах, що визначає стабільну простору конфігурацію поліпептидів і допускає реакцію з антигеном. Ступінь відповідності поліпептидних ланцюжків у детермінантах антитіла й антигену визначає специфічність і динаміку імунологічної реакції. Антитіла однакової специфічності можуть мати різну спорідненість до антигену. Розпізнавання антигену є основною умовою розвитку імунної реакції. У розпізнаванні продуктів метаболізму патогенних мікроорганізмів беруть участь ЛПС-зв'язуючий протеїн, С-реактивний білок, С1q компонент комплементу, а також природні та імунні антитіла. На мембранах фагоцитів є спец. рецептори для активних центрів цих молекул, призначені для поглинання патогенів, їх процесингу і презентації в імуногенній формі. Антиген може потрапити в організм через шкіру, дихальні шляхи, слизові оболонки ШКТ та уrogenітального тракту тощо. Імунний процес має генералізований характер: незалежно від місця потрапляння антигенів, залучені всі органи імунітету, що зумовлено циркуляцією лімфоїдних клітин між усіма лімфоїдними органами й тканинами. Клітини, що розпізнають антиген мають фагоцитарні (див. *Фагоцитоз*) властивості, на їхній поверхні є спец. молекули для розпізнавання антигенів. Взаємодія між антигеном і антитілом характеризується універсальністю і специфічністю, які зумовлені хім. природою антитіл, що як білки здатні взаємодіяти з антигенами різного хім. складу і виражені в багатьох видах хім. зв'язків, включно з такими як водень-водневі, вандерваальсові та кулонів-

ські сили. Утворення комплексу антиген — антитіло відбувається лише за умови одночасного наближення однакової кількості атомів детермінант антитіла й атомів детермінант антигену. Взаємодія антигену з антитілом є нековалентною, оборненою і може бути описана кінетичною формулою хімічної реакції першого порядку:

де k_1 — константа асоціації, а k_2 — константа дисоціації комплексу антиген — тіло (AGAT). Їхнє співвідношення — *константа афінності*, k_a характеризує ефективність утворення комплексу, виражається у зворотних молях і дорівнює оберненій концентрації вільного антигену, при якій у рівновазі зайнята антигеном половина зв'язуючих центрів антитіл, $[AT]=[AGAT]$. Зв'язування вважають специфічним, коли k_a перевищує 10^5 M^{-1} , тобто коли швидкість утворення комплексу перевищує швидкість його розпаду на 5 порядків. Для високоафінних антитіл $k_a > 10^8 \text{ M}^{-1}$. Реакція антиген — тіло відбувається зі зменшенням вільної енергії і є енергетично вигідною. Надлишок енергії використовується на необхідні конформаційні зміни в антигені та антитілі для досягнення оптимальної комплементарності. Сироваткові антитіла — це суміш антитіл із різною афінністю до антигену. Крім того, більшість природних антигенів несуть декілька антигенних детермінант. За фізіологічних умов зв'язування антигена антитілом призводить до його нейтралізації шляхом преципітації (розчинний антиген) або аглютинації (корпускулярний антиген) і виведення з організму за допомогою фагоцитуючих клітин імунної системи — нейтрофілів і макрофагів; до активації реакції запалення, в тому числі, алергічних. На сьогодні, найчастіше взаємодію антигена з антитілом вивчають застосуванням імуноензимних та імунофлуоресцентних методів, які за чутливістю не поступаються радіоімунному аналізу, але використовують безпечні ензими та флуоресцентні мітки. Серед таких методів найпоширенішими є сорбційний імуно-ензимний аналіз (enzyme-linked immunosorbent assay, ELISA), Вестерн блоттинг (Western blotting), імуногістохімія та протокова цитофлуориметрія.

Лит.: Скок М. В. Основи імунології. Курс лекцій. Київ, 2002; Вернигора А. Ю., Пастер Є. У., Колибо Д. В. Імунологія. Київ, 2005; Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / За ред. В. П. Широкова. 2-ге вид. 2011. Вінниця, 2011; Murphy K., Casey W. Janeway's Immunobiology, 9th ed. New York, 2016; Бендас В. В. Неплідність та деякі імунологічні фактори, що її спричиняють // Клініч. імунол. Алергол. Інфектол. 2017. № 1 (98); Іонов І. А., Комісова Т. Є., Сукач О. М. та ін. Сучасна імунологія. Харків, 2017.

М. В. Скок

Антигерой (від *анти...* та *герой*) — тип головного літературного героя, який позбавлений героїч. рис або наділений яскраво негатив. рисами. Синонімами до А. є *трикстер* і байроніч. герой. Засади концепції А. простежуються в давньогрец. класич. драмах, текстах рим. сатири та прикладах ренесанс. л-ри. Термін «А.» уперше використано в критичному огляді роману Д. Дідро «Племінник Рамо» у 18 ст. Популяризоване поняття в епоху *романтизму*. До активного вжитку в літературознавстві термін потрапив

завдяки твору «Записки з підпілля» («Записки из подполья»; 1864) Ф. Достоевського. Літ. герой цього типу був породжений *дегуманізацією* сусп. життя. Основа діяння А. — нігілістичний бунт, позбавлений сусп. мети. У сучас. критиці термін «А.» застосовують до персонажів із подвійною мораллю, без чітких соц.-етич. принципів. Класич. приклади літ. А. — Емма Боварі Г. Флобера, Гекльберрі Фінн Марка Твена, Доріан Грей О. Вайлда, Чичиков М. Гоголя, Остап Бендер І. Льфа та Є. Петрова, Арсен Люпен М. Леблана. Сучас. мист-во використовує образ А. в *коміксах* і *кінофільмах*.

Лит.: Герой і антигерой / За ред. Д. В. Затонського. Київ, 1965; Котова І. А. Поняття та ціннісна складові концептів ГЕРОЙ/АНТИГЕРОЙ в англomовному кінодискурсі // Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Філол. (мовознав.). 2013. Вип. 18; Котова І. А. Образна складова концептів ГЕРОЙ/АНТИГЕРОЙ в англomовному кінодискурсі // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2014. № 1103. Вип. 78; Живолупова Н. В. «Записки из подполья» Ф. М. Достоевского и субжанр «исповеди антигероя» в русской литературе второй половины 19-го–20-го века. Нижний Новгород, 2015.

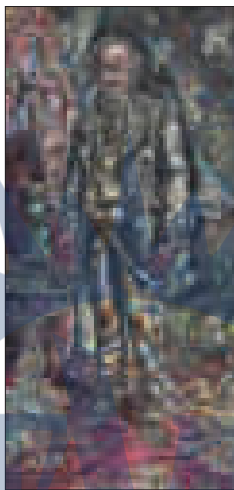
О. В. Білий

Антигіперон (від *анти...* і *гіперони*) — елементарна античастинка щодо маси гіперона.

Антигіпертензивні засоби (від *анти...*, *гіпер...* і *лат. tensio* — напруга), гіпотензивні засоби — лікарські препарати фармакол. груп різної хім. будови, що здатні знижувати *артеріальний тиск*; застосовують для лікування *гіпертензії артеріальної*. Згідно з рекомендаціями *Всесвітньої організації охорони здоров'я* (ВООЗ), як А. з. осн. групи застосовують діуретичні препарати (гідрохлортіазид, фуросемід та ін.); *β-адреноблокатори* (пропранолол, атенолол, небіволол та ін.) та *α-, β-адреноблокатори* (карведилол та ін.); *інгібітори* ангіотензинперетворюючого ферменту (каптоприл, еналаприл, фозиноприл та ін.); *блокатори рецепторів ангіотензину II* (лозартан, ірбесартан, епросартан та ін.); *блокатори кальцієвих каналів* (амлодипін, ніфедипін, верапаміл, дилтіазем та ін.). Як дод. групу препаратів використовують *α₁-адреноблокатори* (празозин, доксазозин, теразозин); *адреноміметики* — агоністи центр. *α₂-адренорецепторів* (клонідин, метилдопа); *симпатолітики* (препарати раувольфії зміїної: резерпін, раунатин); *судинорозширювальні засоби* (натрію нітропрусид, магнію сульфат, папаверин, дрогаверин та ін.); *агоністи імідазолінового (I₁) рецепторів* (моксодонін); *інгібітори реніну* (аліскірен); *гангліоблокатори* (пентамін, бензогексоній). А. з. різних груп застосовують самостійно або в комбінаціях (напр., комбінація інгібітору АПФ або блокатора рецепторів ангіотензину II з діуретиком або блокатором кальцієвих каналів; β-адреноблокатора з блокатором кальцієвих каналів дигідропіридинового ряду). Вибір схем лікування залежить від *етіології*, *првідних ланок патогенезу* артеріальної гіпертензії, *супутньої патології*.

Лит.: Mancía G., Fagard R., Narkiewicz K. и др. Рекомендации по лечению артериальной гипертонии. ESH/ESC 2013 // Рос. кардиол. журн. 2014. № 1 (105); Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 3-тє вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2017.

Н. М. Серединська

Антигерой. Портрет Доріана Грея. Худ. Олбрайт Айвен, 1943–1944

Антигістамінні засоби (від *анти...* і *гістамін*) — лікарські препарати, що частково або повністю нівелюють біологічну дію гістаміну блокуванням різних підтипів гістамінових рецепторів. За впливом А. з. поділяють на блокатори H₁- та H₂-гістамінових рецепторів. Блокатори H₁-рецепторів призначені для системного та/або місцевого застосування (групи АТХ R06A та D04A відповідно). Їх поділяють за часом створення та хім. будовою на препарати першого (дифенгідрамін, квіфенадін, прометазин, мебгідролін, хлоропірамін), другого (лоратадин, цетиризин, терфенадін) та третього (дезлоратадин, фексофенадін) покоління. Блокатори H₁-рецепторів усувають або зменшують спричинені гістаміном спазми непосмугованих (гладеньких) м'язів, підвищення проникності капілярів з розвитком набряку, зменшують гіпотензивний ефект та токсичність гістаміну, поперещують і полегшують перебіг алерг. реакцій. Можуть пригнічувати ЦНС. Для деяких H₁-блокаторів характерні анестезувальні (дифенгідрамін) та антихолінергічні властивості (дифенгідрамін, прометазин, хлоропірамін), вони сповільнюють вивільнення та активність гістаміну та ін. «медіаторів» алергії і запалення (кетотифен, оксатомід). У мед. практиці блокатори H₁-рецепторів застосовують переваж. при різних алерг. ураженнях шкіри та слиз. оболонок (кропив'янка, ангіоневротичний набряк, синна лихоманка, риніт (див. *Нежить*), кон'юнктивіт), при алерг. станах, пов'язаних із застосуванням медикаментів. Вони малоєфективні за *астми бронхіальної* та за *анафілактичного шоку*. Залежно від фармакол. особливостей А. з. також використовують й за ін. показань або вони можуть мати певні обмеження для застосування (напр., седативна та снодійна дії дифенгідраміну, хлоропіраміну та прометазину обмежують використання їх за амбулаторних умов хворими, робота яких потребує швидких фіз. і псих. реакцій). Ці обмеження не поширюються на препарати без вираженої седативної дії (напр., мебгідролін, цетиризин, лоратадин, дезлоратадин та ін.). Блокатори H₂-рецепторів (група АТХ A02BA) є конкурентними антагоністами гістаміну, блокують H₂-рецептори парієтальних клітин шлунку, істотно зменшуючи секрецію хлоридної кислоти, спричинену різноманітними подразниками, а також її базальну секрецію. Представником H₂-рецепторів є ранітидин та фамотидин, які застосовують для лікування виразкової хвороби шлунку та дванадцятипалої кишки, при рефлюкс-езофагіті, ерозивному гастриті, дуоденіті. З урахуванням значення бактерії *хелікобактер пілорі* (*Helicobacter pylori*) у розвитку виразкової хвороби шлунку, створено препарат ранітидин вісмут цитрат, що поєднує властивості блокатора гістамінових H₂-рецепторів із високою бактерицидною активністю вісмуту цитрату щодо *хелікобактеру пілорі*.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Харкевич Д. А. Фармакология. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-тє вид. Вінниця, 2017.

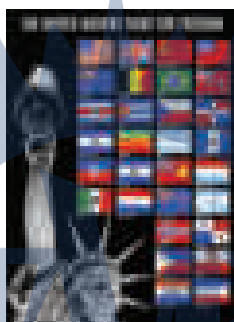
В. А. Мороз

Антигітлерівська коаліція — військово-політичний союз держав, що виступили проти країн Осі (*Німеччини, Японії, Італії*) у *Другій світовій*

1939	Польща, Франція, Велика Британія, Нова Зеландія, Канада, Непал, ПАР
1940	Норвегія, Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Чехословаччина, Греція, Королівство Югославія
1941	СРСР, Монголія, США, Коста-Рика, Домініканська Республіка, Панама, Сальвадор, Гаїті, Гондурас, Нікарагуа, Республіка Китай, Гватемала, Куба
1942	Мексика, Бразилія, Ефіопська імперія
1943	Ірак, Болівія, Колумбія, Іран, Федеративна Народна Республіка Югославія
1944	Ліберія, Перу, Королівство Румунія, Болгарія, Сан-Марино, Албанія
1945	Бахавалпур, Еквадор, Парагвай, Уругвай, Венесуела, Туреччина, Ліван, Саудівська Аравія, Аргентина, Чилі

війни. У процесі формування А. к. виокремлюють два основні етапи: перший — 01.09.1939–21.06.1941; другий — 22.06.1941–02.09.1945. Виникнення й діяльність А. к. на першому етапі пов'язано з нападом нацист. Німеччини на Польщу 01.09.1939 і початк. періодом Другої світової війни. Учасниками коаліції були Велика Британія і Франція, які висунули Німеччині ультиматум із метою припинити агресію; не отримавши відповіді, оголосили їй війну 03.09.1939. Після капітуляції Франції 22.06.1940 союзниками Великої Британії залишилися лише емігрант. уряди окупов. Німеччиною країн, які перебували в м. Лондоні. Другий етап у формуванні А. к. розпочався після нападу нацист. Німеччини на СРСР 22.06.1941. Унаслідок укладеної 12.07.1941 в м. Москві англо-рад. угоди про спільні дії у війні проти Німеччини утворилася друга А. к. В її основі — трикутник Велика Британія — СРСР — США, до якого згодом приєдналися ін. учасники. Політ. програмою другої А. к. була *Атлантична хартія* від 14.08.1941, запропонована президентом США Ф. Д. Рузвельтом. До неї через десять днів приєднався СРСР. Хартія стала першим документом, де було викладено цілі США та Великої Британії у війні та заг. тези про післявоєн. устрій світу. У грудні 1941 після нападу Японії на амер. базу Перл-Гарбор у Тихому ок. у Другу світову війну вступили США. Юридичне оформлення А. к. завершилося підписанням 01.01.1942 Вашингтон. декларації Об'єднаних Націй (26 д-в, зокрема 8 урядів у вигнанні; упродовж 1942–1945 до неї приєдналася ще 21 д-ва) про цілі у війні проти «гітлеризму». За формування й діяльності другої А. к. було укладено рад.-англ. договір про союз у війні проти Німеччини (26.05.1942; м. Лондон), рад.-амер. угода про принципи взаємодопомоги у веденні війни проти агресії (11.06.1942; м. Вашингтон), Рад.-франц. договір про союз і взаємодопомогу (10.12.1944; м. Москва), відбулися три конференції лідерів держав «великої трійки» — *Тегеранська конференція 1943* (29.11–01.12.1943), *Ялтинська конференція 1945* (04–11.02.1945) і *Потсдамська* (17.07–02.08.1945), які визначили умови капітуляції нацист. Німеччини та її союзників, засади і принципи облаштування світу після Другої світової війни. Конференція 50 д-в у м. Сан-Франциско (США) 26.06.1945 ухвалила *Статут ООН*, введений в дію 24.12.1945. А. к. відіграла вирішальну роль у розгромі нацизму й фашизму, перемозі союзників у Другій світовій війні та створенні *Організації Об'єднаних Націй*.

Антигітлерівська коаліція.
Послідовність формування

Антигітлерівська коаліція.
Плакат із переліком держав-учасниць (станом на 1942)

Антиглобалізм. Класифікація

Лит.: История второй мировой войны 1939–1945 гг. : в 12 т. Москва, 1974–1975. Т. 3: Начало войны. Подготовка агрессии против СССР; Т. 4: Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны»; Ready J. L. Forgotten Allies: The Military Contribution of the Colonies, Exiled Governments, and Lesser Powers to the Allied Victory in World War II : in 2 vol. Jefferson, 1985; Weinberg G. L. A World at Arms: A Global History of World War II. 2nd ed. Cambridge, 2005; World War II: the Definitive Encyclopedia and Document Collection : in 5 vol. / Ed. by S. Tucker. Santa Barbara, 2016.

С. С. Троян

Антиглобалізм (від *анти...* і *глобалізм*) — суспільно-політичний рух, представники якого виступають проти міжнар. глобалізації. Саме негативні наслідки глобалізації спричинили появу А., прихильники якого об'єднані ідеєю протистояння міжнар. фін.-екон. ін-там (*Міжнародний валютний фонд, Банк світовий, Світова організація торгівлі*), транснац. корпораціям [«МакДональдс» («McDonald's»), «Найкі» («Nike»), «Геп» («Gap») тощо], торг.-уряд. орг-ціям, із якими пов'язують загрозу демократії, правам людини, доквіллю, сусп.-вам країн, що розвиваються. Ідейним родоначальником А. вважають економіста, лауреата Нобелів. премії Дж. Тобіна. А. уперше заявив про себе 01.01.1994 (у шт. Чіапас, Мексика, започатковано виступи проти міжнар. інтеграції, нав'язаної згори). Першою вел. міжнар. акцією протесту антиглобалістів був виступ молоді в листопаді 1999 в м. Сіетлі (США), обраному для проведення конференції міністрів країн-учасниць СОТ. Початок діяльності антиглобалістів у Європі призвів до трансформації руху, саме тут антиглобаліст. акції протесту набувають інтернац. характеру. Кін. 20 — поч. 21 ст. ознаменувалися сплеском активності антиглобаліст. громад. сил. Протести спрямовано проти зростання глобальної соц. нерівності, поглиблення прірви між якістю життя у найрозвиненіших і найбідніших країнах світу. Типовими є акції протесту проти самітів голів держав «великої вісімки». У складі А. виокремлюють: а) центр. зону (ядро руху), що формують орг-ції, які беруть участь у дзеркальних акціях, альтернативних до вел. міжнар. самітів і конференцій, містять у програмних документах і публ. заявах вимоги, спрямовані на боротьбу з *неолібералізмом*, — «Асоціація за податок Тобіна на користь громадян» (1998; Франція), «Глобальний рух народів» (1994; Мексика), «Селянський шлях» (1993; Франція), «Незалежний медіацентр» (1999; США), «Мережа прямої дії» (1999; США), «Повернемо собі вулиці» (1995; Велика Британія), «Масове суспільство» (1995; США) тощо; б) зону, найближчу до ядра, утворюють орг-ції, які можуть не брати участі в протест. акціях (чи брати нерегулярно), але визнані з боку ядра руху А. (профспілки, реліг., екол. орг-ції, орг-ції в країнах третього світу); в) зовн. зону, що формують орг-ції (терорист., реліг.-фундаменталіст., патріот. й націоналіст. характеру, які представляють т. з. консервативіст. А.), що заявляють про свою боротьбу з неолібералізмом чи його проявами, однак участі в акціях протесту не беруть; їх не визнають ядром антиглобаліст. руху. Антиглобаліст. орг-ції характеризують як радикальні політ. угруповання. Програма й діяльність антиглобалістів представлені такими осн. положеннями: для відновлення ба-

лансу світ. системи зх. країнам необхідно списати борги країн, що розвиваються, та колишніх соціалістичних; виробити нові правила міжнар. кредиту, що забороняють висувати умови, які обмежують суверенітет; замінити МВФ і Світовий банк системою регіон. банків, побудов. на дем. основі, однаково підзвітних усім країнам-учасницям; зх. світу відмовитися від знищення цивілізацій, які є альтернативними зх., і зупинити процес знищення нац. держав. Виділяють кілька форм А.: екон., фін., політ., інформ., гуманітар., екологічний. Соц. базу А. є різні за метою діяльності групи й орг-ції: націоналісти, фашисти, антифашисти, паціфісти, захисники тварин, анархісти, зелені, ізоляціоністи, представники секс. меншин, профспілк. орг-ції, при-

Антиглобалізм. Протести проти глобалізації в м. Единбурзі, Велика Британія, під час початку 31-го саміту G8, 2005

хильники гноблених релігій, представники молодіж., екол., студент. та антивоєн. рухів, борці за права людини, захисники прав споживачів, противники абортів, безробітні, студенти-гіпі. Серед апологетів А. — З. Бауман, С. Джордж (нар. 1934; США), Н. Кляйн (1970; Канада), Д. Кортен (1937; США), Л. Ларуш (1922–2019; США), Субкоманданте Маркос (1957; Мексика), Н. Хомський та ін. Проявом руху А. є Всесвіт. соц. форум (ВСФ) — міжнар. зустріч, яку проводять щорічно (з 2001) на противагу Давоському форуму. Він об'єднує активістів багатьох рухів (зелені, активісти студент. і жін. рухів, неурядові орг-ції тощо) з усього світу. Регулярно відбуваються південноафр. (з 2001), европ. (з 2002), азійський (з 2003), середземномор. (з 2005), а також нац. і локальні соц. форуми (італ., індійський, укр., бостон., ліверпуль, а також Соц. форум США, Білорусі та Росії).

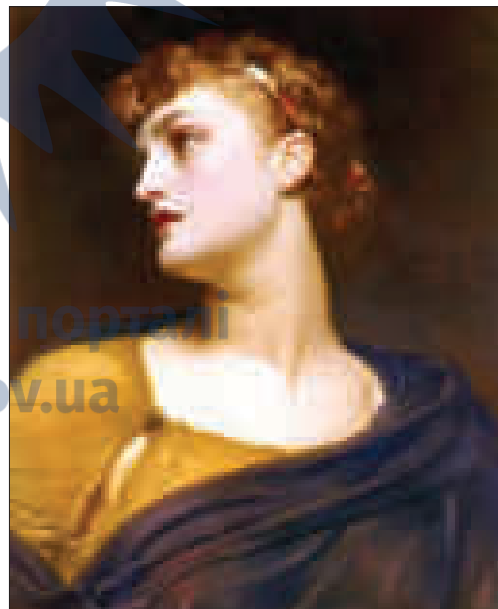
Дж.: Субкоманданте Маркос. Другая революция. Сапатисты против нового мирового порядка / Сост. А. Цветкова, О. Ясинского; пер. с исп. О. Ясинского. Москва, 2002; Klein N. No Logo: Taking Aim at the Brand Bullies. New York, 2009.

Лит.: Мысляева И. Н. Глобализация и антиглобализм // ЭКО. 2002. № 12; Панарин А. С. Искушение глобализмом. Москва, 2002; Удовин С. Альтерглобализм — теория и практика «антиглобалистского движения». Москва, 2003; Антиглобализм и глобальное управление / Под ред. Д. Н. Пескова. Москва, 2006; Самойлов О. Ф. Теория та практика антиглобалистського руху // Пробл. міжнар. відносин. 2014. Вип. 9; Гавела В. Л. Філософія глобальних процесів і антиглобалізм // Наук. праці Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська акад.». Сер.: Філософ. 2015. Т. 257. Вип. 245; Левченко Є. В. Глобалізм — антиглобалізм: особливості прояву // Софія. 2016. № 1 (5).

Б. Л. Дем'яненко

Антиго́на, Антигона (грец. Ἀντιγόνη) — 1) Персонаж грец. міфології та л-ри — донька Едіпа,

царя Фів, та Іокасти (в ін. варіанті — Евриганії, доньки царя флегіїв), сестра Ісмени, Етеокла та Полініка. За трагедією Софокла, після вигнання Едіпа з м. Фів А. не полишила сліпого батька в його поневір'яннях і повернулася на батьківщину лише після смерті старого, коли семеро вождів повели свої війська проти м. Фів. Брати А. не могли поділити між собою владу (Етеокл воював на боці Креонта, Полінік — його недругів) і загинули у двобої. Всупереч наказу Креонта похоронити Етеокла з почестями, а Полініка залишити непохованим, А. благала Ісмену вдвох здійснити поховальний обряд — інакше душа Полініка не впокоїться в царстві мертвих. Ісмена відмовилася, тоді А. сама приспала тіло брата землею. Схоплена вартою, вона полемізувала з царем-деспотом, і Креонт наказав замурувати її живцем. Діалог А. та Креонта — ідейний центр трагедії Софокла: тут свавілля людини, що суперечить божествен. законам, поступається «богів правді вічної». В «А.» Еврипіда син Креонта Гемон допоміг А. поховати брата, тож Креонт вирішив стратити їх обох, але закоханих врятував Діоніс, який наказав Креонтові одружити пару. За ін. версією міфу, Креонт доручив Гемону стратити А., однак Гемон обманув батька. Він переховував дружину в пастухів, потай виховуючи спільного сина. Коли хлопчик підріс і потрапив до м. Фів, Креонт упізнав його та знову вимагав стратити А. Гемон дотримався давньої обіцянки і вбив спершу А., а потім себе. Існує також варіант міфу, за яким А., не маючи достат. фіз. сили, тягла тіло Полініка до багаття волоком, тож ділянка між місцями двобою братів та їхнього поховального вогнища називалася «во-

Антигона. Худ. Фредерік Лейтон, 1882

локом А.». В основі цієї сюжет. лінії — уявлення про магію священ. поховального вогню: багаття тут горіло двома озяками полум'я, які не зливалися воедино, оскільки кожен із них очищав душу одного з братів. А. — символ дочірньої та сестрин. любові та самопожертви. У л-рі образ А. втілили у своїх творах Б. Брехт, Ж. Кокто, Ж. Расін та ін., у музиці — Д. Бортнянський, К. В. Глюк, Ф. Мендельсон, К. Сен-Санс.

2) Донька царя Фтії Еврітіона, яку батько одружив із Пелеєм, віддавши в посаг третину царства. А. ввели в оману, сказавши, що Пелей зрадив її з іншою. У відчай А. покінчила життя самогубством.

3) Донька троянського царя Лаомедонта, сестра *Приама*, яка так пишалася своїм красивим волоссям, що почала порівнювати його з волоссям верх. богині *Гери*. Розгнівана Гера перетворила волосся дівчини на гадюк. Однак боги пожаліли А. й, коли та купалася, перетворили дівчину на чаплю, яка відтоді поїдає змій.

4) *Астероїд*, названий іменем А. (129 Antigone). Відкритий 05.02.1873.

Лит.: Fraisse S. La mythe d'Antigone. Paris, 1974; Давньогрецька трагедія / Пер. із старогрецьк. Б. Тен. Київ, 1981; Кун М. А. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. М. Івченко. Київ, 1996; Давньогрецький театр / Упоряд. Л. Глуценко. Львів, 2010; Ковбасенко Ю. І. Антична література. 3-те вид., розшир. та допов. Київ, 2014; Reader in Tragedy: an Anthology of Classical Criticism to Contemporary Theory / Ed. by M. Nevitt, T. Pollard. London, 2019.

О. В. Наумовська

Антигормони (від *анти...* і *гормони*) — речовини, що пригнічують дію гормонів. Різноманітна хім. будова А. визначається структурою тих гормонів, ефект яких вони блокують. А. білкових гормонів утворюються під час *імунізації*. Це *антитіла* до гормонів, які, з'єднуючись із гормонами, позбавляють їх біол. активності. Утворення А. може призводити до зниження лікувального ефекту в разі тривалого введення людині білкових гормонів. А. для кортикостероїдів і статевих гормонів та ін. небілкових сполук одержують синтетично. А. використовують у медицині, напр., під час лікування гормонозалежних пухлин.

Лит.: Brabander H. de, Verbeke R. Analysis of Anti-Hormones // TrAC Trends in Analytical Chemistry. 1984. Vol. 3. Is. 6; Ponzone R., Biglia N., Jacomuzzi M., et al. Antihormones in Prevention and Treatment of Breast Cancer // Annals of the New York Academy of Sciences. 2006. № 1089; Zarrow M. Experimental Endocrinology. Saint Louis, 2014.

Антигуа і Барбуда (англ. Antigua and Barbuda) — держава у Вест-Індії. Назву о. Антигуа дав Х. Колумб 1493 на честь Богородиці Антигуа, ікона з зображенням якої міститься в Кафедральному соборі Св. Марії в м. Севілья (Іспанія). Слово Антигуа в імені Богородиці пов'язане зі *Старим Заветом* (ісп. El Antiguo Testamento). Назва о. Барбуда походить від ісп. слова *barba* — борода (довгі звислі листки пальм чи смоковниць, які росли на о-ві, нагадувало бороди; за ін. версією, бородатим було місц. індіан. населення). **ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ.** Д-ва розташ. на о-вах Антигуа, Барбуда та Редонда з групи Малих Антильських о-вів у *Карибському морі*. Геогр. координати — 17°03' пн. ш., 61°48' зх. д. Тер.: заг. — 442,6 км² (о. Антигуа — 280 км²; о. Барбуда — 161 км²; о. Редонда — 1,6 км²); суходол — 442,6 км²; вода — 0 км²; берегова лінія — 153 км. **АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ.** Поділяється на 6 округів: Сент-Джордж, Сент-Джон, Сент-Мері, Сент-Пол, Сент-Пітер, Сент-Філіп і дві тер. — Барбуда й Редонда. Столиця — м. *Сент-Джонс*.

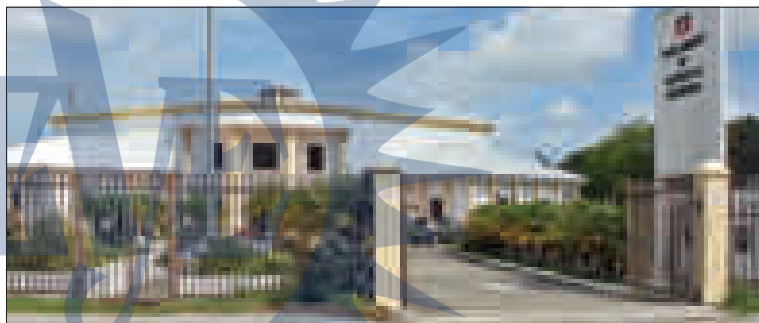
ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн «Прекрасна Антигуа, ми славимо тебе!» (англ. «Fair Antigua, We Salute Thee»), затверджено 1981

Антигуа і Барбуда. Прапор

Антигуа і Барбуда. Герб

Антигуа і Барбуда.

Парламент

після набуття держ. незалежності. Автор слів — Н. Г. Річардс, музики — В. Г. П. Чемберс.

Державний прапор має вигляд горизонт. прямокутника зі співвідношенням ширини й довжини 3:2. Сегментований на 3 перевернуті трикутники. Червоне тло символізує наполегливість й енергію народу, жовтий, синій та білий кольори — сонце, Карибське м., пляжі країни. Чорний колір нагадує про афр. спадщину народу, символізує родючі ґрунти. Сонце, що сходить, — це початок нової ери зі здобуттям незалежності. Світло-блакитна смуга — символ надій та прагнень людей. V-форма означає перемогу. Прапор затверджено 27.02.1967.

Державний герб у верх. частині містить зображення ананаса — фрукта, яким славляться о-ви, поряд — рослин місц. флори (червоного гібіскусу, цукрової тростини, юки). Щит підтримує пара оленів. На щиті зображено сонце, що сходить, піднімаючись із синіх і білих хвиль моря. Сонце символізує початок, чорний фон — афр. походження багатьох громадян країни. На щиті перед морем зображено цукр. завод. Знизу — су-

вій із нац. девізом «Старанням кожного здійснюється суспільне». Герб затверджено 16.02.1967.

Державна мова — англійська.

Грошова одиниця — східно-карибський долар.

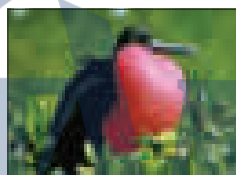
Державне свято — День незалежності (1 листопада). Урочистості та святкування тривають тиждень.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. А. і Б. — унітарна, парламент., представницька дем. монархія. Конституція прийнята 01.11.1981, що ознаменувало здобуття незалежності. Глава д-ви — брит. монарх, який призначає генерал-губернатора як віце-королів. представника за рекомендацією прем'єр-міністра А. і Б. Виконав. влада здійснюється Кабінетом Міністрів на чолі з прем'єр-міністром, який стає лідер партії більшості в Палаті представників. Уряд країни підзвітний парламенту. Двопалат. парламент складається із Сенату та Палати представників. Сенат призначається на 5 р. генерал-губернатором, складається з 17 членів, з яких 11 призначають за рекомендацією уряду, 4 — опозиц. партії, 1 — Ради Барбуди, 1 — генерал-губернатора. Палата представників — 17 членів, що обираються на 5 р. О. Барбуда має значний рівень внутр. автономії. Рада Барбуди (засн. 1976) — орган місц. влади на о-ві. Складається з 11 членів, які обираються на 4 р. У його компетенції: комунальні послуги, транспорт, охорона здоров'я, с. г., лісове госп-во. А. і Б. є членом *Організації Східно-Карибських держав*, у межах якої діє спільна суд. система, представлена Сх.-Кариб. Верх. судом (засн. 1967). Штаб-

квартира цього органу — у д-ві *Сент-Люсії*. Верх. суд складається з Високого суду та Апеляц. суду. Вищим апеляц. судом є Брит. Суд, комітет Таємної ради. У його юрисдикції і трактування конституції. А. і Б. також є членом Кариб. суду, що здійснює судочинство в суд. спорах між д-вами Кариб. співтовариства. Внутр. судова система А. і Б. включає Високий суд (орган конституц. контролю) та Магістрат. суд (розглядає цивільні і кримінальні справи).

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. і Б. — член *Організації Об'єднаних Націй* (з 1981) та ін. міжнар. орг-цій.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Найдавніші поселення представників збиральницько-мислив. культури на тер. сучас. о-вів А. і Б. датуються кін. 4 — поч. 3 тис. до н. е. Більшість ранніх поселень і знахідок кам'яних знарядь їхніх мешканців розташовано на узбережжі о. Антигуа. Пам'ятки кераміки з'явилися на тер. А. і Б. в 3–2 ст. до н. е., коли на Малі Антильські о-ви з пн. узбережжя Пд. Америки мігрували представники Саладоїдної археол. культури (вважаються представниками аравакської мовної сім'ї). Упродовж наступ. століть тривав розвиток цієї культури, до 8–9 ст. її поселення перетворилися на рибальські селища. Вони розташовувалися на мор. березі, біля багатих рибою коралових рифів. Представники цієї культури почали займатися с. г. (виращування маниоки, батату, бавовни й тютюну). Аравакське нас. частково залишило Антигуа й сусід. о-ви під тиском племен карибів і частково змішалось з ними. 1493 о-ви А. і Б. було відкрито Х. Колумбом, проте постійного европ. нас. тут не було до 1632, коли о. Антигуа разом із сусід. о-вами перейшов під владу Англії. Із сер. 17 ст. на о-вах створювалися плантації цукр. тростини, тютюну, імбиру тощо, однак на межі 17–18 ст. ін. культури витіснила цукрова тростина як найприбутковіша. У 1-й пол. 18 ст. із зх. районів Африки на о-ви масово завозили рабів для роботи на плантаціях. Поряд із ними використовували приму-

Антигуа і Барбуда. Фрегат (*Fregata magnificens*)

Антигуа і Барбуда. Участь у міжнародних організаціях

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Рух Неприєднання; Група 77; Співдружність націй
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Організація із заборони ядерної зброї у Латинській Америці; Міжнародний кримінальний суд; Організація із заборони хімічної зброї
Міжнародні економічні об'єднання	Продовольча та сільськогосподарська організація ООН; Міжнародний Фонд Сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Всесвітня федерація профспілок; Світова організація торгівлі; Конференція ООН з торгівлі та розвитку; Міжнародна торгова палата; Багатостороння агенція з гарантування інвестицій; Петрокарибе
Регіональні організації	Країни Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону; Альянс Малих Острівних Держав; Організація Американських держав; Карибський Комітет; Співдружність країн Латинської Америки і Карибського басейну; Організація Східнокарибських держав
Валютно-фінансові організації	Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародний валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції і розвитку; Карибський банк розвитку
Гуманітарні організації	Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація з міграції
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація; Міжнародна організація рухомого супутникового зв'язку

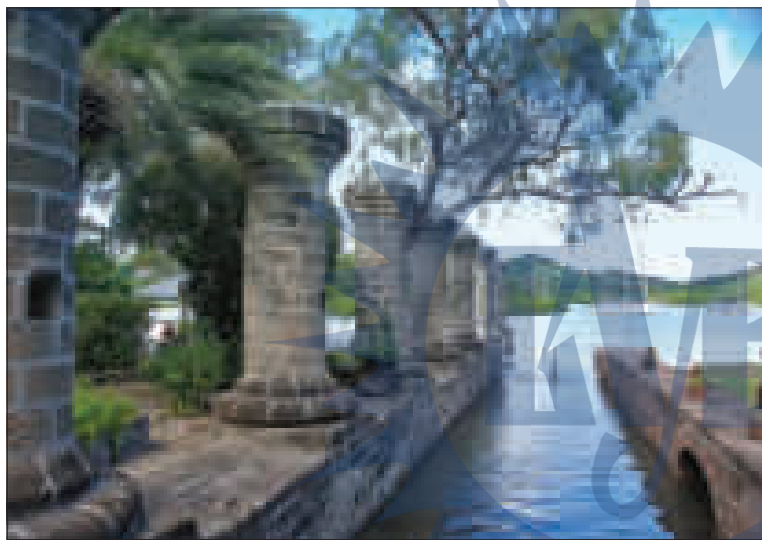
сову працю корінного населення. У колоніальний період кількість корінного нас. значно зменшилася внаслідок поширення европ. і афр. хвороб та через нестачу білкової їжі (корінне нас. мало підвищену потребу в білку через те, що його раціон протягом багатьох поколінь складався переважно з риби). О. Антигуа був транзитним пунктом для перевезення рабів до ін. колоній. Упродовж 1725–1854 о. Антигуа також був однією з найбільших баз брит. військ. флоту. У сер. 18 ст. постачання нових рабів з Африки припинилося, однак рабство в колонії було скасовано лише 1834. Після його ліквідації кол. раби здебільшого продовжували працювати на плантаціях за наймом. До 20 ст. в екон. й культ. житті о-вів зберігалася сувора ієрархія з обмеженням прав чорношкір. нас., незначною кількістю змішаних шлюбів тощо, однак після поширення обов'язкової заг. освіти межі між різн. категоріями нас. стали менш чіткими. Унаслідок завезення рабів з Африки у 18 ст. та високого природ. приросту пізніше чорношкіре нас. стало переважати. Внутр. культ. й етнічні межі між вихідцями з різних регіонів Африки стиралися, уже в 19 ст. місцеве чорношкіре нас. було повністю англізоване. Соц. статус чорношкірого нас. був низький до поч. 20 ст., коли створено орг-цію взаємодопомоги чорношкірих «Загальний союз кучерявих» (англ. «Ulotrichian Universal Union», навмисно вказано будову волосся, а не колір шкіри, згадка про який сприймалася як нагадування про рабство). Ця орг-ція виконувала роль профспілки й координувала екон. виступи чорношкірих, що вплинуло на покращення умов праці. Усі ці дії разом із запровадженням обов'язкової заг. освіти зумовили суттєве поліпшення рівня життя осн. маси нас. та зростання ролі чорношкірих у політ., культ. й сусп. житті. 1939 політик В. Берд (1910–1999) заснував Антигуан. профспілку (перша за часом створення й найбільша профспілка країни), 1946 — організаційно пов'язану з нею помірковано ліву Лейборист. партію Антигуа (згодом названа Лейборист. партією А. і Б.) 1951 на Антигуа й сусід. о-вах було проведено перші заг. вибори. 1958 Антигуа увійшла до складу Федерації Вест-Індії, який планувалося надати незалежність як єдиному політ. утворенню, однак 1962 знову стала окр. володінням через розпуск федерації. 1967 Антигуа отримала статус асоційованої д-ви з повним внутр. самоуправлінням, яка делегувала Великій Британії право здійснювати її зовнішньополіт. представництво й забезпечувати її оборону. Після поразки Лейборист. партії Антигуа на виборах 1971 уряд було сформовано ін. лівою партією — Прогресив. робітничим союзом, який виступав за пришвидшену підготовку до проголошення незалежності. Попри це, незалежність А. і Б. проголошено 1981, через кілька років після повернення до влади Лейборист. партії Антигуа (1976). У 1990-х і 2000-х у країні кілька разів відбувалися корупц. скандали, пов'язані з лідерами Лейборист. партії Антигуа. Їхнім наслідком стала перемога під антикорупц. гаслами 2004 опозиц. Об'єднаної прогресив. партії (2014 вона прогнала вибори Лейборист. партії Антигуа).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. У країні діє двопартійна система. Дві провідні партії: Лейборист. партія А. і Б. та Об'єднана прогресив. партія. Лейбористська партія А. і Б. утворилася в 1946 на основі профспілк. руху. Партія пере-

магала та отримувала більшість у парламенті на всіх виборах із 1951 (за винятком 1971, 2004, 2009). Правляча впродовж 1960–1971, 1976–2004 та з 2014.

Об'єднана прогресивна партія — лівоцентристська партія, утворена 1992 внаслідок об'єднання трьох партій: Карибського визвольного руху Антигуа, Прогресив. лейборист. руху та Об'єднаної нац.-дем. партії. Керівна протягом 2004–2014.

Третя сила — Народний рух Барбуди, що виступає за самостійність о. Барбуда. Ін. партії не здобувають представництва в парламенті. ПРИРОДА. З погляду біогеогр. районування о-ви Антигуа і Барбуда належать до Неотропічної області царства Неогей.

Антигуа і Барбуда.
Англійська гавань

Рельєф. О-ви є частиною вулканіч. острівної дуги в сейсмоактив. зоні, складені переважно кораловими вапняками, оточені кораловими рифами. Поверхня низинна, з окр. пагорбами. О. Антигуа — вел. вапнякове плато, найвища точка — г. Обама (402 м). О. Барбуда — рівнинний кораловий острів, найвища точка — пагорб Ліндсі (44 м над рів. м). О. Редонда — згаслий вулкан, найвища точка — 305 м.

Клімат. Клімат — тропічний морський. Середня т-ра січня — +25 °С, липня — +30 °С. Серед. річна норма опадів становить 1000–1300 мм, вологий сезон припадає на травень — листопад. Літні тропіч. урагани завдають вел. шкоди. Питної води бракує. О-ви періодично потерпають від сильних посух і тропіч. штормів.

Внутрішні води. На тер. о-вів немає жодної річки або озера. Джерелами прісної води є підзем. води, що отримують з артезіан. колодязів. 1970 побудовано установки з опріснення мор. води.

Ґрунти. Наявні піщані, суглинні, вапняні та ін. ґрунти. Землі с.-г. призначення займають 20,5 % тер. країни, рілля — 9,1 %, постійні зерн. культури — 2,3 %, постійні пасовища — 9,1 %, ліс — 22,3 %, ін. землі — 57,2 % (2011).

Рослинний світ. На найбільшому з о-вів архіпелагу, о. Антигуа, ліси відсутні, рослин. ландшафт складають бідні с.-г. угіддя й сади. На о. Барбуда і на безлюдн. о. Гайана збереглося багато невеликих лісів природного походження. Безлюд. о. Редонда є одним вел. природ. парком.

Ґрунтовий покрив вел. частини тер. о-вів — піщаний, лише на деяких ділянках ґрунт родючіший за рахунок вмісту в ньому вулканіч. попелу. Серед найпоширеніших рослин о-вів горлянкове дерево (*Crescentia cujete*), акація Фарнеза (*Acacia farnesiana*), канела вінтерана (*Canella winterana*), кактуси роду *Cephalocereus*, кораліта (*Antigonon leptopus*), плюмерія червона (*Plumeria rubra*), різні види бугенвіллі (*Bougainvillea*), алое (*Aloe*), агав (*Agave*) тощо.

Тваринний світ. Надзвичайно різноманітний, найбагатші за видовим різноманіттям комахи, риби, плазуни і птахи. Серед плазунів у фауні о-вів — ящірки, вужі та мор. черепахи. У навколиш. водах живе безліч риб, ракоподібних, є угруповання коралових рифів. Для охорони екосистем коралових о-вів створені морські парки. На о. Барбуда гніздиться близько 5 000 фрегатів карибських (*Fregata magnificens*).

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 93 581 особа, густина — 211,5 осіб/км² (2016, оцінка). Склад нас. за етніч. групами (2011, оцінка): афроамериканці (87,3 %), мішаного походження (4,7 %), латиноамериканці (2,7 %), європейці (1,6 %), а також ін. (2,7 %) і невизначені (бл. 1 %). За реліг. групами (2011, оцінка): 77 % є християнами, серед них англіканці (17,6 %), адвентисти сьомого дня (12,4 %), п'ятидесятники (12,2 %), католики (8,2 %), баптисти (3,6 %) та ін.; нерелігійні (бл. 6 %). Серед представників ін. конфесій — мусульмани, бахаї, растафаріанці тощо. Вікова структура нас. (2016, оцінка): від 0 до 14 р. — 23,36 %, від 15 до 24 р. — 17 %, від 25 до 54 р. — 42,31 %, від 55 до 64 р. — 9,53 %, 65 р. і старше — 7,8 %. Серед. вік нас. становить 31,6 р. Коефіцієнт народжуваності — 15,8 на 1 000 осіб, смертності — 5,7 на 1 000 осіб (2016). Міграц. приріст — 2,2 на 1 000 осіб (2016). Рівень урбанізації становить бл. 23,8 % (2014). Найбільше місто (2016, оцінка) — Сент-Джонс (бл. 22 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. Країна характеризується вел. часткою держ. власності на засоби вир-ва й землю, що відображається в регулюванні цін на товари та встановлення мит. зборів. 2000 створено зону вільної торгівлі, де розвивається офшор. бізнес. Тут розвинуте вир-во барвників на експорт, меблів і гальваніч. елементів. 2015 ВВП А. і Б. становив 2,209 млрд доларів США (за паритетом купів. спроможності). ВВП на душу нас. — 24 800 дол. США, зростання ВВП — 4,1 %, інфляція — 2,4 %. Структура ВВП за секторами (2015): послуги (77,5 %), пром-сть (20,2 %), с. г. (2,3 %). Держ. борг становив 92,7 % від ВВП (2016), труд. ресурси (робоча сила) — 30 тис. осіб (1991). Зайнятість труд. ресурсів (1983): послуги (82 %), пром-сть (11 %), с. г. (7 %). Рівень безробіття становить 11 % (2014).

Промисловість. Темпи приросту –3 % (2017). Серед традиційних напрямів вир-ва — виготовлення рому (1,5 млн л; 2015). На о. Антигуа — нафтопереробка, на о. Барбуда — видобуток піску. Пром-сть представлена кустар. виробами та орієнтованим на експорт складанням радіоапаратури. Електроенергію — 115 млн кВт-год (2010) — виробляють невеликі ТЕС, що працюють на мазуті та дизельному паливі. Здійснюється виготовлення одягу й постільної білизни.

Сільське господарство. Галузь ґрунтується переважно на держ. володінні землею. Потреба в харч. продуктах задовольняється через

імпорт. постачання. Вирощують с.-г. продукцію: овочі (1,8 тис. т; 2002), фрукти (8,6 тис. т; 2002), цукр, тростину, бавовник. Розвиток сектору гальмує дефіцит води, обмеженість труд. ресурсів. Станом на 2002 розводять ВРХ (13,8 тис. голів), свиней (5,3 тис. голів), овець (18 тис. голів), кіз (34,5 тис. голів), курей (95 тис. особин). Розвинуте також мор. рибальство (1,5 тис. т), здійснюється експорт омарів.

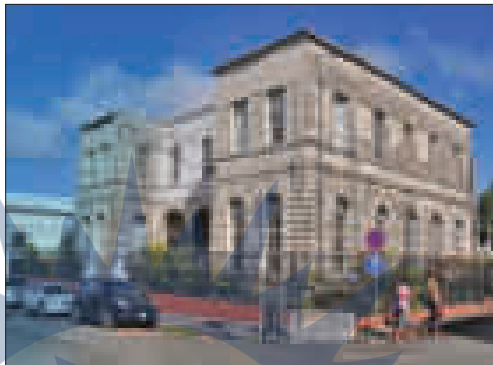
Сфера обслуговування. У секторі зайнято 4/5 актив. нас. Завдяки природ. середовищу туризм забезпечує 60 % ВВП і 40 % усіх інвестицій. Кількість відвідувачів на 2016 — 265 тис. осіб. З 1980-х розвивається сфера фін. послуг. Діє Східнокариб. центр. банк. Д-ва належить до офшорної зони. Кількість офшор. банків від 1993 до кін. 1996 збільшилася до 58, потім зменшилася під тиском США і Великої Британії. **Транспорт.** На 2002 переважають автомобільні дороги (1 165 км), з них із твердим покриттям — 384 км. Збереглася залізнич. вузька колія (77 км), якою транспортувалася цукр. тростина. Найбільший мор. порт — Сент-Джонс. На о. Антигуа діє міжнар. аеропорт ім. В. Берда. На о. Барбуда *злітно-посадкова смуга без покриття.*

Торівля. А. і Б. має дефіцит. баланс зовн. торгівлі. Експорт — 61,3 млн дол. США, імпорт — 420,7 млн дол. США (2017). Осн. статті експорту на 2016: нафтопродукти (24,6 млн дол. США), постільна білизна, комплектуючі до поб. електротехніки, транспорт. обслуговування (151 млн дол. США), харчі. Геогр. напрям експорту А. і Б. (2016): Велика Британія (12,7 %), Камерун (7,2 %), Німеччина (5,5 %), США (4,5 %). Розвивається співробітництво з Китаєм в інвестиц. сфері й туризмі. Осн. статті імпорту: спожив. товари (31,5 %), машини та обладнання (18,2 %), харчі (17,4 %), легкові автомобілі (8,8 %), нафта (8 %). Країни-імпортери (2016): США (44,3 %), Японія (4,7 %), Китай (4,1 %), а також Велика Британія та країни Кариб. регіону. **Зв'язок.** Власником телефон. мережі є компанія «Кабель і бездротовий зв'язок» («Cable & Wireless»; Велика Британія). Кількість мобільних телефонів (2016, оцінка) — 126 тис. (136 одиниць на 100 осіб), інтернет-користувачів — 60 тис. осіб (65 %).

ОСВІТА І НАУКА. Система навчання: дошкільна освіта для дітей віком 3–4 р.; початкова, що триває 7 р. (діти віком 5–11 р.); серед. триває 5 р. (3 р. неповна, 2 р. повна) для дітей віком 12–16 р., профес.-тех. та вища (студенти з 17 р.). Навчання для дітей віком від 5 до 14 р. обов'язкове і безкоштовне. Заклади освіти та виховання державні і приватні (бл. 50 %). Є центри обслуговування дітей з обмеж. можливостями, растафаріанська школа. Рівень грамотності нас. один із найвищих у регіоні (бл. 99 %). Управління освітою здійснює Міністерство освіти, науки і технології, також діють Консультатив. рада з питань освіти, Апеляц. суд із питань освіти. Вища освіта представлена: Держ. коледжем Антигуа (1977), Міжнар. технол. ін-том А. і Б. (1997), Ун-том мед. наук (1982), Амер. ун-том Антигуа (2004), філіалом Ун-ту Вест-Індії. Наук. установа Дослідницький центр Барбуди займається дослідженнями в галузі екології, ведення госп-ва, біології, археології.

КУЛЬТУРА. На тер. А. і Б. збереглися брит. військ. споруди, серед яких — будівля арсеналу

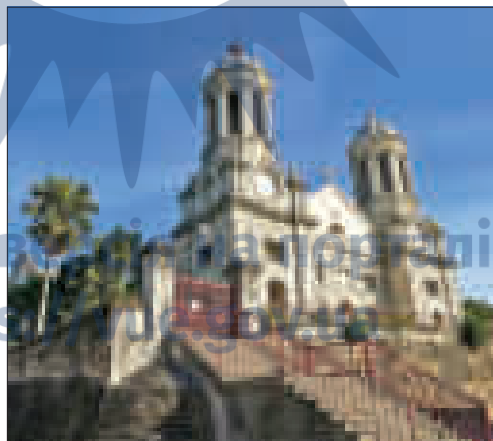
(1743), форти Берклі (1740-ті), доки Нельсона в Англ. гавані м. Сент-Джонс, де функціонує Музей верфі адм. Нельсона (1997). Центр. музей країни — Музей А. і Б. (1985), у віданні якого перебуває *музей просто неба* на цукр. плантації Беттіз-Хоуп (1995). Нац. б-ка А. і Б. (засн. 1854) розташована в м. Сент-Джонс. Є б-ки при унтах. 1983 засн. Бібліотечну асоціацію.

Антигуа і Барбуда.
Центральний музей країни

РЕЛІГІЯ. Конституція 1981 (ст. 11) гарантує свободу віросповідання. Священнослужителям заборонено балотуватися до парламенту. Школа відокремлена від церкви. Катол. церква, Англікан. церква, громади моравських братів, методистів, *Армії порятунку* є членами Християн. ради А. і Б.

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. Преса. «Зе Воркерз войс» («The Worker's Voice») — щотижн. газета, видається в м. Сент-Джонс з 1944, офіц. друк. орган Лейборист. партії А. і Б. та Профес. і робітничої спілки Антигуа; «Антигуа сан» («Antigua Sun») — щоден. газета, видається в м. Сент-

Антигуа і Барбуда. Собор
Сент-Джонс у столиці

Джонсі з 1997; «Дейлі обсервер» («Daily Observer») — щоден. газета, видається у м. Сент-Джонсі.

Радіо, телебачення. Діють радіостанції: «Антигуа енд Барбуда бродкастинг сервіс» («Antigua and Barbuda Broadcasting Service»), урядова радіомов. служба Антигуа; «АБС Радіо» («ABS Radio»), засн. 1956. Крім того, ведуть мовлення кілька приват. радіостанцій. Телеканал «АБС Телебачення» («ABS Television») засн. 1964. Ведуть мовлення також амер. телеканали.

ЛІТЕРАТУРА. Л-ра країни є складником кариб. англомов. л-ри, спільної для англомов. країн Ка-

риб. регіону: А. і Б., Барбадосу, Ямайки, Гайани, Тринідаду і Тобаго тощо. Вона перебуває під значним культ. впливом західноафр. нар. культур, Великої Британії та США. Першими пись-

Антигуа і Барбуда. Вид на столицю

менницями в історії л-ри А. і Б. і, водночас, першими чорношкір. письменницями на Кариб. о-вах стали Е. Гарт Твейтс (1772–1833) і Е. Гарт Гілберт (1768–1834). Вони працювали в жанрах біографії та проповідниц. л-ри, а також займалися освітою чорношкір. нас., зокрема, чорношкір. жінок та проводили аболіціоніст. агітацію (див. *Аболіціонізм*). Актив. літ. життя в колоніал. період на о-вах не було. Певна активізація стає помітною вже у 2-й пол. 20 ст. Особливо став помітним спалах літ. та публіцист. активності в А. і Б. та серед вихідців після початку трансляції Всесвітньою службою Бі-бі-сі (BBC) радіопередачі «Карибські голоси» («Caribbean Voices»), присвяченої творчості англомов. письменників кариб. країн і колоній, а також після створення 1968 сусп.-політ. ліворадикальної газ. «Аутлет» («Outlet») — друк. органу Кариб. визвольного руху Антигуа. Помітною фігурою поч. 21 ст. стає антигуансько-амер. романістка й есеїстка Дж. Кінкейд (справжнє ім'я — Е. Поттер Річард-

Антигуа і Барбуда. пляж (затока Карлайл)

сон; нар. 1949). Письменниця розпочала літ. кар'єру після переїзду до США й здобуття там освіти, стала відомою завдяки публікаціям у журн. «Періс Рев'ю» («The Paris Review») та «Нью Йоркер» («New Yorker») у 1-й пол. 1970-х. Із сер. 1980-х бере актив. участь у культ. житті А. і Б., регулярно відвідує країну. Вагоме місце в її тво-

рах посідають теми *колоніалізму, постколоніалізму й неокolonіалізму, расизму, гендер. проблем, сексуальності, відносин між матір'ю й дочкою*. У її творах постійно фігурують мотиви, пов'язані з колоніал. спадком кариб. країн і, зокрема, А. і Б. Значним представником А. і Б. в літ. житті Кариб. о-вів став Й. Мак-Доналд (нар. 1933), літератор антигуан.-тринідад. зміш. походження, який живе та працює в Гайані. Його твори неодноразово читалися у випусках передачі Бі-бі-сі «Карибські голоси», крім того, він активно дописував до антигуан. опозиц. газ. «Аутлет» («Outlet»). Роман А. Мак-Доналда «Дерево колибри», або «Сесбанія» («The Humming-Bird Tree», 1969; екранізовано 1992) вважається класикою кариб. л-ри й включений до шкільних програм низки англомов. кариб. країн. Він є автором числен. поетич. творів і оповідань, опубл. у літ. журналах кариб. країн і США та окр. збірками. 1970 він став членом Королів. літ. т-ва (Велика Британія), 1991 та 2007 його творчість було відзначено Кариб. літ. премією (номінація «Поезія»). Ін. відомі поетати сучас. л-ри: М.-Е. Джон (нар. 1963), znana завдяки роману «Те, що не спалити» («Unburnable»; 2006) у жанрі сімейної саги — це історія кількох поколінь однієї родини чорношкірих на Кариб. о-вах та у США з описами рабства і його спадку в сучас. культурі. Серед молодших літераторів найпомітнішою є драматург, кіносценаристка і громад. діячка З. Ейрелл (нар. 1983), відома завдяки п'єсам «Забуте» («The Forgotten»), «Світло в темряві» («Light in the Dark»), низці оповідань. У центрі уваги її творчості — боротьба за права жінок і дітей. МИСТЕЦТВО. Гол. культ. подіями на А. і Б. є Вітрильний тиждень (проводиться у квітні) і Карнавал (святкують у серпні). Останній — це свято визволення з рабства, яке відбулося 01.08.1838. Карнавал проходить щороку від кінця липня до першого вівторка серпня. Найважливіший день — джоуверт (або юве), коли більшість нас. о-ва спостерігає за грою виконавців на латун. і сталевих барабанах. На о. Барбуда щоразу також проходить карнавал «Карібана», що триває 5 днів. Усі місцеві карнавали супроводжуються масовим вулич. дійством, муз., танц. й театралізов. виставами. Кожного вересня проводиться популярний міжнар. муз. фестиваль «Де Джем Фестивал», на який приїжджають діджеї з країн Кариб. бас., США і Великої Британії. Музика А. і Б., хоча й зазнала певного впливу европ. стилів, має афр. риси, тому що в основі її — мелодії зх. африканців, яких завозили як рабів. Країна є другим домом для багатьох пан-кариб. жанрів популяр. музики, зокрема каліпсо, соко, стилдрам, зук і *reggi*. Саместилдрам і каліпсо є чільним складником сучас. антигуан. популяр. музики; обидва стилі походять із традиц. музики Тринідаду і Тобаго.

СПОРТ. Найпопулярнішим видом спорту є *крикет*. Розвинені також *футбол, вітрильний спорт, серфінг, легка атлетика, теніс*. Команда А. і Б. бере участь у Літніх Олімпійських іграх від 1976 (окрім 1980).

УКРАЇНА ТА А. і Б. Дипломат. відносини України з А. і Б. встановлено 17.03.1993. Відомостей про укр. діаспору в країні немає. 06.02.2018 між Україною та А. і Б. підписано угоду про взаємне скасування візового режиму, що передбачає можливість перебування у країні до 90 днів упродовж 180 днів.

Lit.: The Antigua and Barbuda Constitution Order. New York, 1981; Antigua i Barbuda // Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ, 1998. Т. 1; Directory of Commonwealth Law Schools 2003–2004. London, 2003; Frohnsdorff G. «Before the Public»: Some Early Libraries of Antigua // Libraries & Culture. 2003. Vol. 38. № 1; Дербишайр Д., Дербишайр Я. Политическисистемы мира : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 2004. Т. 1; Володина Н. В. Особенности конституционно-правового регулирования отношений государства и религиозных объединений на американском континенте в островных государствах (Антигуа и Барбуда, Барбадос, Гайана, содружество Доминики, Гренада) // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Юрид. науки. 2014. № 4; Staddon J., Weston H., Drynan K. Insight Guides: Antigua & Barbuda Pocket Guide. Singapore, 2016; Siegel P. E. Island Historical Ecology: Socionatural Landscapes of the Eastern and Southern. New York, 2018.

Антигуа-Гватемала (ісп. La Antigua Guatemala), місто Антигуа (ісп. Ciudad de Antigua) — історичне місто, столиця колоніал. *Гватемали* в 16–18 ст., тепер адм. центр деп. Сакатепекес, Гватемала; об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО*

Антигуа-Гватемала. Арка Санта-Катаріна

(з 1979). А.-Г. в перекладі з ісп. означає «давня Гватемала». Третя столиця Гватемали засн. 1543 під назвою Сантьяго-де-лос-Кабальерос. Понад 200 р. тут була розташована резиденція уряду військ. губернатора генерал-капітанства Гватемала — адм. одиниці, яка охоплювала практично всю Центр. Америку й теперіш. шт. Чіапас (Мексика). 1566 ісп. король *Філіп II* надав місту нову назву «Вельми шляхетне й дуже вірне місто Сантьяго лицарів Гватемали». 1773 зруйноване землетрусом Санта-Марга. Було вирішено заснувати нову столицю, але частина мешканців залишилася в м. Сантьяго, яке стали називати Антигуа, тобто «стародавнє». З кінця 19 ст. в околицях міста вирощують каву, важливий продукт експорту країни. 1944 стародавнє місто оголошено нац. пам'яткою, 1965 Панамер. ін-т географії та історії оголосив його амер. іст. пам'яткою. А.-Г. — місто-музей, гол. турист. центр країни, зразок *архітектури* ісп. *Відродження* та *бароко*. Більшість будівель у місті в період до 1773 спроектував військ. арх. Джованні (або Хуан) Баттіста Антонеллі (поч. 16 ст. — 1588; Італія). В архітектурі житл. приміщень домінує вплив арабо-ісп. стилю *мудехар*. Пам'ятки: Паласіо-де-лос-Капітанес-Генералес (1549–1568; перебудовано 1763–1764, арх. Л. Діес Наварро), рагуша (1739–1743, арх. Д. де Поррес), ун-т Сан-Карлос (1773, арх. Х. М. Рамірес), *монастир* із *церквою* Нуестра-Сеньора-де-ла-Мерсед (17 ст., перебудовано 1760). Найбільший в Центр. Аме-

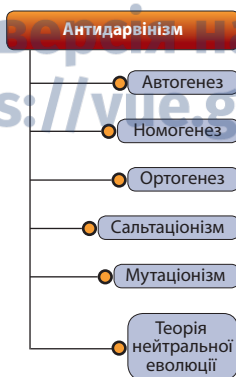
риці монастир Санта-Домінго 1989 перебудовано в 5-зірковий готель-музей. Діють Колоніальний музей (1936), Музей старовин. книги (1956), Музей Сантьяго (1956) тощо. А.-Г. зберегла свідчення впливу ісп. культури на регіон. Міські релігійні, урядові, житлові споруди є показовими прикладами ісп. колоніал. архітектури. Тут розвинувся особливий різновид барокового стилю, т. з. антигуан. бароко (ісп. *barroco anti-güeño*), пристосований до особливостей регіонів із підвищеною сейсміч. активністю. Місто є одним із найдавніших і найпоказовіших прикладів міськ. планування в Лат. Америці.

Lit.: Утко Е. В. Сокровища человечества. 981 памятник Всемирного наследия ЮНЕСКО. 2-е изд. Москва, 2013; Утко Е. В. 100 мест всемирного наследия ЮНЕСКО. Москва, 2014; 1000 лучших впечатлений, которые все мечтают испытать. Москва, 2017; Garín A., Juárez M., Serrano J. 20 historias alrededor del parque de la Antigua Guatemala. Guatemala, 2016.

Антидарвінізм (від *анти...* і *дарвінізм*) — низка здебільшого наук. еволюц. концепцій (*автогенез*, *номогенез*, ортогенез, сальтаціонізм, мутаціонізм, теорія нейтральної еволюції тощо), що базуються на визнанні ролі об'єктивних іст. перетворень у розвитку і становленні живої природи, але без участі *природного добору* як рушійної сили *еволюції*. Концепції А. сформувалися переважно у 20 ст. як альтернативи класич. *дарвінізму* й *синтетичної теорії еволюції*. Їх об'єднує або заперечення природ. добору як провідного чинника еволюції, або навіть повне його невизнання як об'єктив. природ. явища. Ідеол. основою А. є критика осн. постулатів дарвінізму (положень про адаптив. характер еволюції, природ. добір як рушійну силу еволюції, поняття про «найприспособаніший організм» тощо) й акцентування уваги на нерозв'язаних дарвінізмом питаннях. Зокрема, йдеться про неможливість пояснити стрибкоподіб. характер видоутворення або нейтральний характер нуклеотид. заміщень. Одним із новітніх напрямів А. є нейтральна теорія еволюції, згідно з якою молекулярно-генет. зміни мають непристосувальний, нейтр. характер. Сучас. А. слід відрізнити від різних форм *неоламаркізму*, що ґрунтуються на хиб. уявленнях про успадкування набутих за життя ознак, а також від *креаціонізму*, що є теол. доктриною. Типовими антидарвіністами є біологи, які заявляли про себе і як оригінал. філософи: Л. Берг (1876–1950; Рос. імперія, Л. Корчкін (1935–2006; СРСР, РФ) та ін. СРСР), О. Любіщев (1890–1972; Рос. імперія, СРСР) та ін.

Lit.: Берг Л. С. Труды по теории эволюции, 1922–1930. Ленинград, 1977; Kimura M. The Neutral Theory of Molecular Evolution. Cambridge, 1984; Чайковский Ю. В. С. В. Мейен как эволюционист и натурфилософ // Материалы симпозиума, посвящённого памяти Сергея Викторовича Мейена (1935–1987). Москва, 25–26 декабря 2000 г. Москва, 2001; Белецкая Е. А. Генетика и эволюция. 2-е изд., стер. Москва, 2014; Handbook of Evolutionary Thinking in the Sciences / Ed. by Th. Heams, P. Huneman, G. Lecointre et al. Berlin, 2015.

С. В. Межжерін

Антидарвінізм. Концепції

Антидатування (франц. *antidate*, первісно — дата, поставлена замість іншої; згодом — дата минулим числом, від *anti...* — *анти...* та *date* — дата, число) — видача документа з датою, що вже минула. Незаконна операція, яка порушує

принципи повн. висвітлення й послідовності ведення бухгалтерського обліку та складання фін. звітності. Здійснення такої операції може призвести до негатив. наслідків і подій, здатних вплинути на рішення, прийняті на її основі.

Дж.: Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV від 16.07.1999 // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 40. Ст. 365.

Лит.: Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність. 7-ме вид., допов. і перероб. Київ, 2016.

Антидемпінгове законодавство (від *анти...* та *демпінг*) — система нац. нормативно-прав. актів, метою яких є запобігання та припинення імпорту товарів за заниженими цінами через запровадження *антидемпінгового мита*. Гол. принципи А. з. зафіксовані у ст. 6 *Генеральної угоди про тарифи і торгівлю* (ГАТТ) та в Антидемпінговому кодексі, згідно з якими відповід. положення та процедури запроваджують у законодавстві д-в, що приєдналися до Ген. угоди про тарифи і торгівлю (тепер *Світова організація торгівлі*), зокрема в Україні. Основою А. з. України є норми Госп. кодексу та Митного кодексу, закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (1991), «Про Єдиний митний тариф» (1992), «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» (обидва — 1998), «Про Митний тариф України» (2001) та ін. акти. Загалом А. з. містить такі положення: порядок встановлення факту *демпінгу*, проведення розслідування, визначення рівня цін (як базового для порівняння й методики встановлення збитків), порядок встановлення розміру та стягування антидемпінг. мита. Ініціюють антидемпінг. розслідування нац. виробники відповід. товару. Згідно зі світ. практикою застосування антидемпінг. заходів, рівень демпінгу визначають як різницю між експортною ціною та ціною, прийнятою за базу для порівняння. Розмір антидемпінг. мита встановлюють у кожному випадку окремо і стягують лише після спец. розслідування щодо визначення шкоди, заподіяної вітчизн. виробників.

Дж.: Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. № 19–20. № 21–22. Ст. 143; Митний кодекс України № 92-IV від 11.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 38–39. Ст. 288.

Лит.: Осика С. Г. Засади та особливості антидемпінгового законодавства України. Київ, 2005; Лебедева А. Б., Шпакович О. М. Особливості антидемпінгового законодавства ЄС // Право і сусп.-во. 2015. № 3.

В. П. Нагребельний

Антидемпінгове мито — засіб тариф. регулювання імпорту заради захисту нац. виробників; додаткове мито, яким обкладають товари, що експортуються за демпінг. цінами. Антидемпінг. заходи застосовують відповідно до *антидемпінгового законодавства* певної країни, їхня мета — стягнути з експортера на користь вітчизн. виробників компенсацію за заподіяну їм шкоду. Підставою введення А. м. становить ввезення на митну тер. товарів, які є об'єктом *демпінгу*, а також вивезення з країни товарів за ціною, що є нижчою за ціни ін. експортерів, якщо таке вивезення заподіє шкоду нац. товаровиробникові. Згідно зі світ. практикою розмір А. м. запрова-

джують у кожному випадку окремо і стягують лише після спец. розслідування зі встановленням шкоди, завданої вітчизн. виробникові. Запровадження А. м. може бути попередженням про застосування суворіших заходів до імпортера продукції (напр., введення постійного А. м., що зазвичай призводить до втрати імпортером конкретного ринку). Ставка А. м. не може перевищувати різниці між конкурент. опт. ціною об'єкта демпінгу в країні експорту на час цього експорту і заявленою ціною при його ввезенні на митну тер. України або різниці між ціною об'єкта демпінгу з України й серед. ціною укр. експорту. На міжнар. рівні антидемпінгове мито регулюють угоди *Світової організації торгівлі* (до її утворення 1995 регулювання здійснювалося відповідно до *Генеральної угоди з тарифів і торгівлі*), в Україні — Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» (1998) та Митний кодекс. Введенню А. м. передують антидемпінг. розслідування, яке проводять для встановлення фактів демпінгу та шкоди нац. товаровиробнику. Його здійснюють уповноважені на це центр. органи виконав. влади — мін-во, центр. орган виконав. влади, що забезпечує формування та реалізує держ. податк. і митну політику.

Дж.: Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України № 330-XIV від 22.12.1998 // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 9–10. Ст. 65; Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 року // Україна і Світова організація торгівлі / Уклад. З. С. Варналії, Т. О. Панфілова, Ю. А. Петрученко. Київ, 2002; Митний кодекс України № 92-IV від 11.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 38–39. Ст. 288.

Лит.: Приймаченко Д. В. Митна політика України та її реалізація митними органами. Дніпропетровськ, 2006; Ваколюк С. М. Антидемпінгове мито як засіб митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юрид. науки. 2016. Вип. 3 (1).

О. М. Бірюков

Антидепресанти (від *анти...* і *депресія*) — психотропні лікар. засоби, які застосовують для лікування депресив. розладів різного походження, а також ін. хворобливих станів, серед яких — *дистимія*, тривожні розлади, хронічний біль, *мігрень*, синдром дефіциту уваги з *гіперактивністю*, залежності, розлади сну тощо. У депресив. хворого А. здатні поліпшити настрої, редукувати тугу, млявість, *апатію*, тривогу, занепокоєння, дратівливість й емоційне напруження, підвищити псих. активність, нормалізувати апетит, а також фазову структуру і тривалість сну. А. впливають на моноамінергічні системи мозку (норадренергічні, дофамінергічні, серотонінергічні), блокуючи нейрональне захоплення моноамінів (норадреналін, дофамін, серотонін), інгібуванням ферменту моноаміноксидази (МАО), зв'язуванням із рецепторами моноамінів. Найважливі. класами А. є неселективні *інгібітори* МАО, які гальмують МАО А та МАО В (напр., ніаламід, іпроніазид); селектив. інгібітори МАО, які діють на МАО А (моклобенамідітолоксатон); неселектив. блокатори зворот. захоплення моноамінів (іміпрамін, амітриптилін, доксерін та ін.); селектив. інгібітори зворот. захоплення серотоніну (флуоксетин, циталопрам, флувоксамін та ін.), агоністи рецепторів моноамінів — норадренергіч. і специфіч. серотонінер-

гіч. А. (напр., міансерин), специфіч. серотонінергіч. А. (напр., тразодон, нефазодон) та ін. Номенклатура психотроп. препаратів, що нині впроваджується, базується на їхній фармакол. дії, поділяючи всі А. лише на 4 групи за механізмом впливу: рецептори, ферменти, транспорт. протеїни та мультимодальні препарати. Усі А. мають майже однакову силу лікувал. впливу, але відрізняються побіч. ефектами. Вибір А. визначається тяжкістю та особливостями клініч. прояву депресив. розладу, особливостями поперед. лікування (ефективність, стерпність, дозування), наявністю супут. соматич. патології та її лікуванням (взаємодія оск. ліків).

Лит.: Zohar J., Nutt D., Kupfer D. et al. A Proposal for an Updated Neuropsychopharmacological Nomenclature // European Neuropsychopharmacology. 2014. № 24 (7); Zohar J., Stahl S., Moller H. et al. A Review of the Current Nomenclature for Psychotropic Agents and an Introduction to the Neuroscience-based Nomenclature // European Neuropsychopharmacology. 2015. № 25 (12).

О. О. Хаустова, О. С. Чабан

Антидетонатори (від анти... і детонатор) — сполуки, які додають до мотор. пального для підвищення його детонац. стійкості (збільшення октан. числа). Розвиток автомобільної пром-сті на поч. 20 ст. зумовив потребу у поліпшенні якості пального. 1919 для підвищення октан. числа авіац. бензину до нього почали додавати «Ексталін» (N-метиланілін), який став родоначальником палив. присадок. Першою антидетонац. присадкою був тетраетилсвінець $Pb(CH_3CH_2)_4$ (ТЕС), виняток. антидетонац. властивості якого було відкрито хіміком Т. Міджлі (молодшим; 1889–1944; США) 1921 в лаб. фірми «Дженерал Моторс» («General Motors»; США). Від 1923 палне з цією присадкою вийшло на ринок і було незамінним понад 70 р. У 1937 компанією «Стандард Ойл» («Standard Oil»; США) було запатентовано «Іонол», що поліпшував хім. стійкість бензинів. ТЕС — безбарв., прозора, високоокисч. рідина, розчинна в бензині, *спирті етиловому*, *ацетоні* та деяких ін. *розчинниках*, що кипить із розкладанням за т-ри бл. 200 °С. Ін. поширеним пльомбумовмісним А. є тетраметилсвінець $Pb(CH_3)_4$ (ТМС), що кипить за т-ри 110 °С. Завдяки меншій т-рі кипіння, ТМС пор. з ТЕС термічно стабільніший та краще розподіляється між фракціями бензину, що зумовлює його більшу ефективність проти ТЕС у двигунах із вищим ступенем стиснення й за використання у високоароматиз. бензинах. У чистому вигляді ТЕС та ТМС не використовують, оскільки осн. продукт їхнього згоряння — пльомбум (IV) оксид PbO_2 — відкладається в знач. кількостях на двигуні, тому до них додають речовини, продуктами згоряння яких є сполуки з Пльомбумом і його оксидами, що не конденсуються, і разом із відпрацьов. газами видалаються з двигуна. Заг. недоліками ТЕС і ТМС є також висока отруйність самих А. і продуктів їхнього згоряння. Поміж металоорган. сполук, окрім ТЕС і ТМС, ефектив. є сполуки, що містять Манган і Ферум. У перерахунку на вміст металу сполуки Мангану ефективніші за ТЕС, їхня токсичність у 300 разів нижча, проте під дією світла вони розкладаються і втрачають антидетонац. властивості. А. на основі сполук Феруму можна використовувати в складі бензинів усіх марок за концентрації не більше за 37 мг/мл. Вищі по-

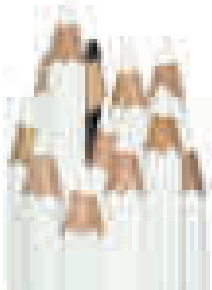
казники призводять до утворення оксидів Феруму, що залишаються на частинах двигуна як нагар. З огляду на токсичність пльомбумовміс. і високу вартість манган- і ферумовміс. А. дослідники посилено шукали А. поміж орган. речовин. До таких А., зокрема, належить амін N-метиланілін ($C_6H_5NHCH_3$). Монометиланілін — масляниста рідина жовтого кольору, розчинна в бензинах, спиртах і естерах, має високій антидетонац. ефект, його істот. недолік — схильність до смолоутворення. Найефективнішим способом поліпшення екол. властивостей автомоб. пального є застосування оксигенатів — нижчих спиртів і ефірів. Їх виробляють з альтернат. паливам сировини: *метанолу*, *етанолу*, фракцій *бутенів* (заг. формула C_4H_8) і *аміленів* (заг. формула C_5H_{10}), які добувають із *вугілля*, *газів нафтових попутніх*, рослин. продуктів і *домішок нафт. залишків*. Використання таких добавок до бензину розширює ресурси пального, підвищує його якість, унаслідок його згоряння утворюється менше оксидів Карбону й *вуглеводнів*. Заг. недоліком усіх оксигенатів є нижча т-ра згоряння, ніж у вуглеводнів, що обмежує можливість роботи двигуна без дод. регулювання. Збільшення концентрації етанолу в бензині понад 10 % збільнює бензиново-повітр. суміші й погіршує експлуатац. характеристики автомобіля. Суттєвим недоліком сумішей оксигенатів із бензином є їхня фаз. нестабільність, спричин. *домішками води* та к-т, переважно оцт., що утворюється під час *ферментації* природ. цукр. сировини. Для забезпечення фаз. стійкості такого бензину до його складу включають *стабілізатори* й антикороз. й протизношув. добавки.

Лит.: Ярмолюк Б. М., Короткова Н. П., Береза Л. І. Тенденції застосування додатків до бензинів // Катализ і нефтехим. 2006. № 14; Паливо-мастильні матеріали, технічні рідини та системи їх забезпечення / Упоряд. В. Я. Чабанний. Кіровоград, 2008; Лях М. А., Дем'янюк О. С., Барилко О. С. Щодо питання використання присадок до палива за кордоном та в Україні // Збірник наук. праць Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. 2009. Вип. 17; Данилов А. М. Применение присадок в топливах для автомобилей. 3-е изд., доп. Санкт-Петербург, 2010; Бойченко С. В., Бойченко М. С., Личманенко О. Г. та ін. Влияние добавок алифатических спиртов на свойства бензинов // Научные технологии. 2015. № 1 (25).

Антидискримінаційне законодавство (від анти... та дискримінація) — система правових норм різної юрид. сили (конституц., міжнар., законодав., підзакон. актів), що спрямовані на усунення та недопущення будь-яких форм *дискримінації* як у публіч., так і приват. сферах життя. Базовим для А. з. є принцип рівності. А. з. є результатом боротьби людей за свої права та свободи. Першим актом А. з. була *Декларація прав людини і громадянина 1789*, ухвалена франц. Установчими зборами, вона мала значний вплив на подальший розвиток зак-ва про права і свободи людини в 19–20 ст. Серед положень Декларації зазначено, що люди народжуються й залишаються вільними та рівними у правах; ніхто не може зазнавати утисків через свої погляди, зокрема релігійні, якщо їх висловлення не порушує громад. порядку, встановленого законом; вільне обстоювання ідей і поглядів є одним із найцінніших прав людини. Як наслідок, кожен громадянин може вільно висловлюватися, писати і друкувати, але відповідальний за зловжи-

Антидетонатори

Антидискримінаційне законодавство. Художнє втілення

вання цією свободою у випадках, передбач. законом. Осн. виявами порушення реалізації прав та свобод людини, на які спрямоване А. з. є майн. стан, стать, вік, раса, етніч. належність, громадянство, інвалідність, псих. захворювання, розумові здібності, сексуал. орієнтація, гендер, гендер. ідентичність, гендер. вираження, гендер. дисфорія, віросповідання, особиста політ. позиція. На міжнар. рівні антидискримінаційні норми були сформульовані у ст. 1 *Загальної декларації прав людини* (1948), за якою «усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах». Крім того, у 2-й пол. 20 ст. ухвалено такі міжнар. акти А. з.: декларації ООН — «Про ліквідацію дискримінації щодо жінок» (1967), «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань» (1981); конвенції ООН — «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» (1965), «Про припинення злочину апартеїду і покарання за нього» (1976), «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979); конвенції МОП — № 100 «Про рівну винагороду» (1951), № 111 «Про дискримінацію в галузі праці і занять» (1958), № 122 «Про політику у галузі зайнятості» (1964); конвенція ЮНЕСКО «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти» (1960). Норми А. з. містять також *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966*. У Європі важливим актом А. з. є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950), яка дає змогу захистити права та свободи в *Європейському суді з прав людини*; *Стамбульська конвенція* (2011). До А. з. в ЄС відносять: *Хартію основних прав Європейського Союзу* (2000), директиви про створення заг. стандартів на підтримку рівноправності у сфері зайнятості і праці (2000), про принцип рівного ставлення до осіб незалежно від їхньої расової чи етніч. належності (2000) та ін. Конституція України проголошує рівність конституц. права і свобод громадян та рівність їх перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політ., реліг. та ін. переконань, статі, етніч. та соц. походження, майн. стану, місця проживання, за мовними або ін. ознаками (ст. 24). Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012) виокремлює такі форми дискримінації: пряма дискримінація; непряма дискримінація; підбурювання до дискримінації; пособництво в дискримінації; утиск. Одним із правових механізмів недопущення прийняття дискримінац. норм є затвердження постановою КМ України порядку проведення органами виконавчої влади антидискримінац. експертизи проектів нормативно-правових актів (2013).

Дж.: Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України № 5207-VI від 06.09.2012 // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 412.

Лит.: Дрьоміна-Волок Н. Кримінально-правові аспекти міжнародного антидискримінаційного права // Юрид. вісник. 2011. № 3; Бахарева Г. Антидискримінаційне законодавство України: шляхи подальшого розвитку // Слово Нац. шк. суддів України. 2013. № 2; Посібник з європейського антидискримінаційного права. Київ, 2013; Петраускас О. Історичний контекст антидискримінаційного законодавства США за часів президентства Дж. Кеннеді та Л. Джонсон // Пробл. міжнар. відносин. 2015. Вип. 10–11; Кресіна І. Проблеми законодавчого забезпе-

чення антидискримінаційної політики в Україні // Сусп.-політ. процеси. 2016. Вип. 2.

М. М. Шумило

Антидіуретичний гормон (АДГ), вазопресин — гормон задньої частки *гіпофіза* (нейрогіпофіза), поліпептид (див. *Поліпептиди*), який складається з 9 амінокислотних залишків, з'єднаних одним сульфідним містком. Синтезується з прогормону вел. нейросекреторними клітинами *гіпоталаму*: унаслідок посттрансляц. модифікації утворюється гормон і транспортний пептид *нейрофізін*. По аксонах нейросекрет. клітин надходить у нейрогіпофіз, який є місцем накопичення АДГ і виділяється в кров за відповід. стимуляції, викликаній підвищ. концентрацією йонів натрію. У плазмі крові міститься 4–6 хв, у вільній, незв'яз. формі. Секреція АДГ регулюється перев. змінами осмотич. тиску та об'єму крові. Стимуляцію секреції АДГ викликає підвищення осмоляльності плазми крові, крововтрата, емоц. і фіз. стреси. Вивільнення АДГ гальмує адреналін. Осн. функція — антидіуретична дія та підтримання *артеріального тиску*. Ефекти гормону виражаються у взаємодії з 2 типами рецепторів. Взаємодія АДГ з V₁-рецепторами гладен. м'язів судин викликає підвищення концентрації йонів кальцію в клітинах. Унаслідок цього відбувається скорочення гладен. м'язів кров. судин, звуження їх, що веде до підвищення кров. тиску. Впливає на гладен. м'язи *жовчного міхура, сечоводу, сечового міхура, цилунка, кишківника*. Взаємодія АДГ з V₂-рецепторами в клітинах нирк. каналців підвищує рівень циклічно. аденозинмонофосфату, що активує фосфорилування білків, які збільшують проникність мембран клітин для води та посилюють її реабсорбцію в кров із первинної сечі в нирках (антидіуретич. ефект). У разі нестачі АДГ виникає нецукров. *діабет*.

Лит.: Осипенко Г. А. Основи біохімії м'язової діяльності. Київ, 2007; Йосипів І. В. Дитяча нефрологія. Вінниця, 2008; Мойсєєнко В. О., Бондур В. В., Нікула Б. Т. Нецукровий діабет: ниркова форма, анатомічна неповноцінність нефрона, порушення рецепторної чутливості до антидіуретичного гормону // Актуальні пробл. нефрології. 2016. Вип. 22; Атаман О. В. Патофізіологія : в 2 т. 2-ге вид. Вінниця, 2017. Т. 2: Патофізіологія органів і систем.

Антидопінгова організація (АДО) — юридична особа, сторона-підписант Антидопінгового кодексу *Всесвітнього антидопінгового агентства* (ВАДК), ухваленого 2003 (ост. чинна ред. від 01.01.2015), відповідальна за встановлення правил щодо ініціювання, розроблення, впровадження або виконання будь-якого елементу *допінг-контролю* відповідно до вимог Міжнар. конвенції про боротьбу з допінгом у спорті (2006). Такими орг-ціями є ті, що підписали ВАДК і погодилися дотримуватися його, проводять тестування під час своїх змагань та в позазмагальний період. Створення АДО почалося після ухвалення 16.11.1989 членами Ради Європи Антидопінгової конвенції. Ця Конвенція була ухвалена для вирішення виявленої спорт. орг-ціями, такими як-от *Міжнародний олімпійський комітет* і міжнар. спорт. федерації, проблеми безконтрольного вживання спортсменами *допінгу*, що унеможливило проведення справедливих і чесних спорт. змагань. Є відпо-

відно міжнародні, регіональні (РАДО) та нац. (НАДО) орг-ції.

Міжнародні АДО: Всесвітнє антидопінгове агентство (ВАДА), Міжнародний олімпійський комітет (МОК), Міжнародний паралімпійський комітет (МПК), міжнар. спорт. федерації (МСФ), ін. організатори вел. спорт. заходів, які проводять на них тестування.

Регіональні АДО — місц. орг-ції, утв. для ефектив. забезпечення інформацією у сфері антидопінг. політики та виконання програм ВАДА, уповноважені країнами-учасницями координувати та реалізовувати делеговані їм частини нац. антидопінг. програм, що може охоплювати адаптацію чи імплементацію антидопінг. правил, планування та збір допінг-проб, опрацювання результатів, розгляд запитів на терапевт. використання, проведення слухань, освітніх програм на регіон. рівні. РАДО створені на кожному континенті як континент. офіси ВАДА. Заг. кількість становить 15 РАДО (напр., РАДО Сх. Європи, РАДО Океанії, РАДО Пд.-Сх. Азії, Центр. Америки тощо). Вони виконують директиви ВАДА та підконтрольні регіон. представництвом МОК. Осн. завдання РАДО: підготовка щоріч. плану розвитку стратегії ВАДА; розвиток та виконання освіт. програм та тренінгів; проведення допінг-контролю; підтримка роботи та розвиток співробітництва з НАДО; розвиток спільних дод. програм з усіма учасниками (ВАДА, РАДО, НАДО); забезпечення ВАДА та НАДО оновленою інформацією; забезпечення участі представників ВАДА на всіх міжнар. турнірах; контроль за проведенням допінг-контролю (у будь-який час) за запитом ВАДА чи МСФ; контроль за виконанням рішень дисциплінар. органів АДО й по дисциплінар. справах щодо порушень антидопінг. правил. Національні АДО — орг-ції, визначені кожною країною як такі, що мають повноваження та відповідають за ухвалення й реалізацію антидопінг. правил, здійснення збору проб, обробку результатів тестування, проведення слухань на нац. рівні. Якщо таке призначення не було зроблено компетент. органом держ. влади, такою структурою повинен бути нац. олімп. к-т чи уповноважена ним орг-ція. В Україні згідно з Законом України «Про антидопінговий контроль у спорті» (2017), «організація та здійснення допінг-контролю у спорті покладаються на антидопінгову організацію України — Національний антидопінговий центр, що є спеціалізованою державною установою». Нац. антидопінг. центр України — держ. бюджет. установа, що належить до сфери управління Міністерства культури, молоді та спорту. Центр утворено на підставі Постанови КМ України № 1063 від 25.07.2002 з метою профілактики, запобігання застосуванню й розповсюдженню допінгу в спорті.

Дж.: Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті // Офіційний вісник України. 2006. № 34; Про антидопінговий контроль у спорті: Закон України № 1835-VIII від 07.02.2017 // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 11. Ст. 102; World Anti-Doping Code. Montreal, 2019.

Лит.: Кузнецова Е. Статус Всемирного антидопингового агентства в международном праве // Журн. междунар. права и междунар. отношений. 2011. № 1; Білоцький С. Д., Бубліченко В. В. Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з допінгом у спорті // Альманах міжнар. права. Одеса. 2015. Вип. 7; Doping in Sport and the Law / Ed. by U. Haas, D. Healey. Oxford; Portland, 2016.

А. Ю. Бордюгова

Антидопінговий контроль — див. *Допінг-контроль*.

Антидоти (грец. *ἀντίδοτον*, букв. — даний про-ти) — препарати, які мають здатність усувати або послабляти специф. ефекти *ксенобіотики* за рахунок його імобілізації, зокрема, хелатоутворювачами, зменшення концентрації (напр., адсорбентами) або протидії на рівні ефективних систем (фармакол. антагоністи). Речовини, призначені для введення до, у момент або після надходження до орг-му токсиканту, обов'язковою властивістю яких має бути *антагонізм* до отрути. А. використовують у клініч. практиці для лікування гострих отруєнь. За різних випадків А. діють унаслідок фіз.-хім. реакцій між отрутою та лікар. речовиною, хіміч. реакцій, конкурувальної (специфіч.) дії А. в біохім. системах орг-му. Позитивна терапевт. дія деяких лікар. речовин може базуватися на функціон. антагонізмі до отрути (А. фізіол. дії). З огляду на те, що специф. А. існують для невел. кількості ксенобіотиків, а механізм антидотної дії складний і різном., класифікація антидот. препаратів умовна. У клініч. токсикології виокремлюють такі групи А.: а) адсорбенти, дія яких базується на фіз. процесах (активоване вугілля, смола та ін.); б) хіміч. (токсикотропні) препарати, що знешкоджують отруту в результаті хіміч. реакції (відновники, окисники, хелатоутворювачі тощо); в) А., що утворюють в орг-мі сполуки з високою спорідненістю до токсиканту (амілінітри, метиленовий синій, натрій нітрил), ці засоби застосовують у разі отруєння метгемоглобіноутворювачами, як-от ціанідами; г) біохім. (метабол., токсико-кінетичні) речовини, що мають здатність модифікувати *метаболізм* отрути вживання; г) фармакол. антагоністи, що конкурують з отрутою в дії на ферменти, рецептори та фізіол. системи; лікар. засоби цієї групи належать переважно до синаптотроп. препаратів з антагоністич. типом дії; д) імунологічні А. Антитоксична імунотерапія має найбільше значення за отруєнь тварин від укусу змій і комах. Її здійснюють із використанням антитоксич. сироваток (протизміна, протикаракуртова тощо). Останнім часом використовують моновалентну антидотоксичну сироватку в разі отруєння дігосином. Недоліками цієї групи А. є невисока ефективність за пізн. призначення (за 3–4 год після отруєння) і можливість розвитку *анафілаксії*.

Лит.: Лужников Е. А., Костомарова Л. Г. Острые отравления. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2000; Боговяленский В. Ф., Боговяленский И. Ф. Клиническая диагностика и неотложная терапия острых отравлений. Москва, 2002; Плетенева Т. В. Токсикологическая химия. Москва, 2005; Калетина Н. И. Токсикологическая химия. Метаболизм и анализ токсикантов. Москва, 2008; Дроговоз С. М., Штрыголь С. Ю., Щекіна К. Г. Фармакологія в допом. студенту, провизору и врачу. Харьков, 2013; Дроговоз С. М., Лукьянчук В. Д., Шейман Б. С. Лекарственная токсикология. Харьков, 2015; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 4-те вид. Вінниця, 2017; Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2019.

Т. Ю. Мельник, С. В. Місюрьова

Антиестрогенні засоби (від *анти...* і *естрогени*), антиестрогени — лік. припарати нестероїдної структури, які пригнічують ефекти *естрогенів* (жін. статевих гормонів), зв'язуючись зі спе-

Антидопінгова організація. Національний антидопінговий центр України, логотип

цифіч. естроген. рецепторами. До А. з. належать клеміфен (АТХ G03GB02), тамоксифен, тореміфен і фулвестрант (АТХ-коди відповідно L02BA01, L02BA02, L02BA03). Клеміфен стимулює овуляцію, блокуючи рецептори естрогенів у гіпоталамусі та яєчниках, і за допомогою зворот. зв'язку посилює секрецію гонадотроп. гормонів, зокрема лютеїнізуючого гормону. Це стимулює дозрівання та ендокрин. активність фолікулів у яєчниках, підвищує концентрацію естрадіолу в крові. За низького рівня естроген. гормонів має помір. естроген. ефект, за високого — антиестрогенну дію. У високих дозах уповільнює секрецію гонадотропінів. Не має прогестаген. та антиандроген. властивостей. Застосовують, зокрема, для стимуляції овуляції в жінок із безпліддям, індукування овуляції в жінок з ановулятор. циклом, у разі ановулятор. порушень циклу центр. гіпоталаміч. походження. Тамоксифен — потужний нестероїд. антагоніст естрогенів. В орг-мі людини взаємодіє з гормонзв'язувальним доменом рецептора естрогену і блокує дію естрадіолу. Застосовують у лікуванні раку молочної залози й раку ендометрію у жінок; як ад'ювантну терапію — у лікуванні раку молочної залози в жінок з ураженими лімфатичними вузлами, а також метастат. раку молочної залози в чоловіків і жінок. Тореміфен зв'язується з рецепторами естрогенів і виявляє естрогеноподіб. та/або антиестроген. ефект залежно від тривалості лікування, статі та ін. особливостей. Застосовують як засіб першої лінії для лікування гормонозалеж. метастатич. раку молочної залози в постменопаузі; для профілактики та лікування дисгормональних гіперплазій молочної залози. Фулвестрант — представник нового класу А. з., який є селектив. деградатором або регулятором рецептора естрогену. Зв'язується із рецептором естрогену, змінює його властивості і порушує процеси функціонування клітин. Застосовують у лікуванні гормон (HR) позитив. та (HER2) негатив. прогресуючого раку молочної залози в жінок у постменопаузі.

Лит.: Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид., 2017.

Т. А. Бухтіарова

Онлайн версія на
Антиінфекційні засоби (від анти... та інфекція) — лік. препарати, актив. інгредієнтами яких є хім. сполуки природ. або синтетич. походження, активні щодо бактерій, вірусів, грибів, найпростіших, гельмінтів, пріонів та ектопаразитів. Відповідно до джерела отримання А. п. поділяють на природні — продукуються мікроорганізмами (напр., пеніцилін); напівсинтетичні — отримані внаслідок модифікації природ. структур (напр., ампіцилін); синтетичні — отримані синтет. шляхом (напр., сульфаніламід, хінолони). За типом дії А. п. поділяють на «цидні» (бактерицидні, фунгіцидні, віруліцидні, протозооцидні тощо), вплив яких призводить до загибелі патогену, та «статичні» (бактеріостатичні, фунгістатичні, віростатичні тощо), дія яких зупиняє або сповільнює розмноження збудника. А. п. поділяють на групи та класи з огляду на спектр дії, фармакокінетичні особливості тощо. Залежно від патогену: антибактеріальні засоби (групи бета-лактамів, аміноглікозидів, хінолонів/фторхінолонів, макролідів, тетрацикліну,

лінкозамідів, глікопептидів, оксазолідинонів, поліміксинів, сульфаніламідів та котримоксазолу, нітроїмідазолів, нітрофуранів та препарати ін. груп; протитуберкульозні хіміо-препарати I та II рядів); антифунгальні засоби (полієни, азоли, аліламіни, тіокарбамати, морфоліни, похідні гідроксипіридину та ін.); протівірусні засоби (протигерпетичні, протицитомегаловірусні, протигрипозні, препарати розшир. спектру, антиретровірусні та ін.); антипротозойні засоби (протималярийні препарати та препарати, які застосовують при ін. протозойних інфекціях); антигельмінтні засоби (похідні бензімідазолу, препарати ін. груп); протиприонні засоби; антипаразитарні засоби.

Лит.: Практическое руководство по антиинфекционной химиотерапии / Под ред. Л. С. Страчунского, Ю. Б. Белоусова, С. Н. Козлова. Смоленск, 2007; Козлов С. Н., Козлов Р. С. Современная антипаразитарная химиотерапия. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2017; Asif M. Review on Antimicrobial Agents // Organic & Medicinal Chemistry International Journal. 2017. Vol. 1. № 5; Державний формуляр лікарських засобів. Випуск десятий. Київ, 2018.

Н. О. Вринчану, М. Л. Дронова

Антиінфляційна політика (від анти... та інфляція) — комплекс заходів і механізмів держ. регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією, неконтрольов. зростанням цін. Розрізняють антиінфляц. стратегію, яка включає цілі та методи довгострок. характеру, й антиінфляц. тактику, орієнтовану на короткострок. результати. Першим елементом антиінфляц. стратегії є зменшення антиінфляц. очікувань суб'єктів економіки, передусім шляхом боротьби з некеров. інфляцією. Другий її компонент — довгострок. грош. політика, яка передбачає регулювання приросту грош. маси відповідно до зростання ВВП країни. Третій складник — збалансована бюджет. політика. Антиінфляц. тактика розрахована на сильні, але короткострок. ефекти, спрямовані на зменшення поточ. інфляц. тиску. Складники держ. А. п.: дефляційна політика (див. Дефляція), політика доходів і політика курсу валютного. Дефляційна політика має на меті обмеження грош. попиту через кредит. та податковий механізми. Передусім це регулювання грош. маси за допомогою інструментів, що є в розпорядженні Центр. банку країни, — зміна ставки облікової, норми обов'язкових резервів та операції на відкритому ринку (продаж і купівля держ. цінних паперів). Політика доходів передбачає здійснення контролю над змінами цін та доходів (заробітної плати). Вона застосовується у випадку необґрунтовано високих виробн. витрат, які швидко зростають, і різкого збільшення заробіт. плати. Гол. метою такої політики є стабілізація цін. Політика валют. курсу полягає в комплексі заходів, спрямованих на стабілізацію обмін. курсу нац. валюти. Вона застосовується насамперед у країнах із вел. залежністю від зовн. торгівлі. Фіксація обмін. курсу фактично стає осн. захистом від впливу зовн. інфляц. коливань. Така політика є виправданою в разі недовіри до нац. валюти. Сучас. економіка ринкова є інфляційною за своєю суттю. Держ. А. п. спрямована на розробку інструментів керування інфляцією з метою її передбачуваності. Це дозволяє сформувати в суб'єктів господарювання та населення раціон. інфляц. очікування і стабілізувати екон. розвиток країни.

Лит.: Кондрашов О. М. Сучасні форми і методи впливу органів державного управління на господарську діяльність підприємств промисловості // Екон. та д-ва. 2007. № 9; Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М. та ін. Політична економія. Київ, 2008; Буркальцева Д. Д. Державні механізми управління макроекономічною безпекою України // Актуальні пробл. екон. 2010. № 11; Калетник Г. М., Мазур А. Г., Кубай О. Г. Державне регулювання економіки. Київ, 2011; Бойко В. С. Економічна свобода та антиінфляційна політика // Екон. часопис-XXI. 2014. № 9–10 (2); Рядно О. А., Рибальченко Л. В. Антиінфляційна політика фінансової безпеки держави // Вісник екон. науки України. 2016. № 2.

С. С. Ніколенко

Антиква (від лат. *antiquus* — стародавній, старовинний) — збірна назва *шрифтів*, що мають засічки із заокругл. контурами. А. бере початок від каролінзького *мінускула*, яким написані книги часів імперії франків *Карла Великого*. У 14 ст. в епоху *Відродження* вчені-гуманісти збирали й вивчали давньогрец. та рим. рукописи, багато з яких були насправді списками 8–9 ст., написаними каролінг. мінускулом. Шрифт досліджуваних рукописів гуманісти назвали *littera antiqua* (лат. — давня буква), або А. 1470 в Італії друкар Н. Жансон (1420–1480; Франція) розробив групу шрифтів «А. венеціанська гуманістична» (*Humanist, Venetian*) як альтернативу готич. шрифту. Наприк. 15 — у 18 ст. виникла А. старого стилю — вел. група шрифтів, біля витоків якої стояв венец. друкар А. Мануцій. А. нового стилю (*Modern, Didone*) розроблено в епоху *класицизму*. У 1700-х, з появою гладшого паперу, нових технологій друкування, шрифт став втрачати подібність до рукописного. Над А. нового стилю працювали Ф. Дідо, видавець Дж. Бодоні (1740–1813; Італія), друкар Й. Ю. Вальбаум (1724–1799; Німеччина). Перехідна А. (*Transitional*) з'явилася в сер. 18 ст. в епоху *бароко*. Осн. графіч. особливості класич. А.: наявність засічок; малоко-нтрастність; порівняно довгі засічки, іноді асиметрич. й заокругл. на кінцях. Основою для побудови літер є прямокутник. Більшість літер алфавіту, за винятком широких («Ш», «Ж», «Ю»), вписуються в прямокутник і мають однакову ширину, букви з округл. контурами («О», «В» та ін.) — овальної форми. Є кілька різновидів А. на основі *латиниці* та *кирилиці*. А. широко використовують у наборі осн. тексту й заголовків друк. документів, а також в оформленні текстів та заголовків в Інтернеті. Гарнітури А. нового стилю (*Bodoni, Walbaum, Modern Extended, Ultra, Times Bold*) виглядають ефектно, особливо у вел. кеглях, але різкий перехід від товстої до тонкої лінії вадить тривал. читанню. Тому ці шрифти оптимально застосовувати для заголовків і виділення текст. блоків.

Лит.: Шевченко В. Е. Характеристика шрифту як способу поліграфічного відтворення тексту. Київ, 2005; Шевченко В. Е. Шрифтове оформлення видань // Наук. записки Ін-ту журналістики. 2005. Т. 18; Шевченко В. Е. Художньо-технічне редагування. Київ, 2010; Eisenstein E. The Printing Revolution in Early Modern Europe. Cambridge, 2017.

В. Е. Шевченко

Антикваріат (від лат. *antiquus* — старовинний, стародавній) — сукупна назва старовин. предметів, які мають іст. або культ. цінність і, як правило, є предметами *колекціонування* й торгівлі

на антиквар. ринку. Тісно пов'язаним із колекціонуванням А. є колекціонування творів сучас. мист-ва. Зародження традиції збирання й вивчення предметів старовини сягає антич. часів. У давньорим. істориків *Тацита* і *Светонія* фіксується вживання терміна «антикварій» (лат. *antiquarius*) у значенні «знавець старовини» або «любитель старовини». Систематич. вивчення й колекціонування А. розпочалося в добу *Відродження*, коли через зростання інтересу до *античності* в Європі сформувалася ринок давньогрец. і давньорим. предметів (антиків). Їхнє колекціонування в цей час поєднувалося з дослідниць. роботою. Уже в 14 ст. зародилося колекціонування антич. монет, яке у 18 ст. розвинулося в *нумізматику* як наук. дисципліну. Одним із перших відомих колекціонерів-нумізматів був поет Ф. *Петрарка*. У 14–15 ст. з'явилося систематич. колекціонування старовин. рукописів (особливо з переписаними в *середньовіччі* текстами антич. творів), творів антич. скульптури тощо, в Італії формувалися перші приват. колекції, покладені в основу майбут. музеїв. Від 15 ст. для пошуку антиків почали застосовувати систематич. розкопки, тобто розпочався донаук. етап розвитку *археології*. У 15–16 ст. також з'явилися перші підробки антиків, які потрапляли на ринок предметів колекціонування, що викликало потребу у профес. експертизі й *атрибуції*. Торговці А. і колекціонери почали звертати увагу на *провенанс*, тобто історію належності предмета старовини конкретним власникам. Відстеження провенансу передусім відіграло

Antiqua

Антиква

Антикваріат. Аукціон книг у «Сотбі», 1888

роль гарантії від підробок. Упродовж 17–18 ст. мода на колекціонування охопила всю континент. Європу, почав формуватися міжнар. антиквар. ринок, колекціонери стали зацікавлені не лише антики, а й *артефакти* середньовіччя й *Нового часу*. Було створено перші загальнодоступ. музеї (перший відкритий для публіки — Ешмолівський музей мист-ва й археології в м. Оксфорд, Велика Британія, засн. 1683). Колекції перших музеїв, як правило, відбивали смаки приват. осіб, чиї зібрання покладено в їхню основу, були слабо систематизовані й мали значною мірою випадк. характер. У 17–18 ст. до колекціонування й вивчення монет, антич. предметів і давніх рукописів додалися нові напрями збирання предметів старовини — ко-

лекціонування друк. книг (див. *Бібліофілія; Антикварна книга*), меблів, порцеляни, декор-приклад. мист-ва, тираж. мист-ва (металеві відливки скульптур, гравюри тощо), тобто А. в сучас. розумінні. У 18 ст. ринок А. особливо активно розвивався у Великій Британії, що знайшло вияв у появі аукціон. домів (див. *Аукціон*). Зокрема, створені тоді аукціонні дома «Сотбі» (засн. 1744), «Крісті» (засн. 1766), «Філіпс» (1796) та деякі ін. існують дотепер. У 18–19 ст. набуло знач. поширення колекціонування давніх рукописів із середньовіч. текстами, іст. хроніками тощо, популяризувалися збирання предметів нар. культури й побуту, що пов'язано з поширенням ідей *романтизму*. Цей процес супроводжувався числен. підробками давніх рукописів і записів фольклор. текстів. Це дало поштовх розвитку низки допоміж. іст. дисциплін, зокрема *палеографії, епіграфіки й текстології*, а також використанню природнич. методів у наук. експертизі матеріальних пам'яток історії й культури, що значно вплинуло на розвиток археології та музейної справи. Значний поштовх розвитку антикар. ринку в Європі також дали *Велика французька революція* й ліквідація монастирів у Франції наприк. 18 ст. та італ. кампанія Наполеона Бонапарта (див. *Наполеонівські війни*), унаслідок яких на европ. антикар. ринку опинилося багато предметів старовини з конфісков. або розграбов. фамільних колекцій та монастир. б-к і архівів. Саме тоді започатковано найбільше в історії приват. збирання давніх рукописів — колекцію Т. Філіпса (1792–1872; Велика Британія). У 18–19 ст. з'явилися перші т-ва антикарів, які поєднували колекціонер. інтереси з дослідницькими. Найдавніші з подібних орг-цій, що існують дотепер, у 21 ст. є наук. т-вами, а не об'єднаннями колекціонерів: Т-во антикарів у м. Лондоні (засн. 1707), Шотланд. т-во антикарів (засн. 1780), Амер. антикар. т-во (засн. 1812), Королів. т-во антикарів Ірландії (засн. 1849), Королів. нумізMAT. т-во (Велика Британія; засн. 1836), Амер. нумізMAT. т-во (засн. 1858) та ін. Багато подібних орг-цій у Великій Британії, Ірландії, США й Канаді існують безперервно дотепер. Поряд із наук.-колекціонер. орг-ціями деякі засн. в 19 ст. орг-ції та клуби зберігають характер переважно колекціонер. об'єднань, хоча їхня видавн. й виставк. діяльність зближує їх із наук. т-вами. До таких належать бібліофіл. об'єднання: Роксберзький клуб (засн. 1812), Клуб Гролье (засн. 1884) та ін.; нумізMAT. орг-ції: Амер. нумізMAT. асоціація (засн. 1891), Брит. нумізMAT. т-во (засн. 1903) та ін. Наук.-колекціонер. орг-ції виникли також у Рос. імперії: Т-во любителів давньої писемності (засн. 1877, ліквідов. 1932), Моск. нумізMAT. т-во (засн. 1888, ліквідов. 1924). У 19 ст. з'явилися перші призначені для колекціонерів період. видання та книжк. серії. У 20 ст. формувалися нові напрями колекціонування, які суттєво впливають на світ. ринок А.: *боністика, фалеристика*, колекціонування автомобілів, екслібрисистика (як окр. напрям, а не розділ у колекціонуванні тиражної графіки; див. *Екслібрис*) тощо. Водночас зберігаються традиц. напрями: колекціонування творів мист-ва, бібліофілія (включно з колекціонуванням рукописів), нумізMATика, колекціонування антикар. меблів та ін. На ринок А. 20 ст. суттєво вплинули політ. події: внаслідок масштаб. еміграції з колиш. Рос. імперії після 1917 до Центр.

та Зх. Європи потрапили числен. пам'ятки історії й культури. Багато з них було вивезено приват. колекціонерами. Наприк. 1920-х — на поч. 1930-х чимало предметів із держ. музейних фондів, зокрема творів мист-ва і книжок, організовано продавалися до Зх. Європи і США уряд. структурами СРСР (Всесоюзне зовнішньоторг. об'єднання «Міжнародна книга» та Гол. контора Держторгу РСФРР «Антикваріат», пізніше Всесоюз. держ. торг. контора «Антикваріат») для залучення валют. коштів для потреб *індустріалізації*. Після приходу до влади нацистів у Німеччині багато колекцій творів мист-ва та ін. предметів старовини, які належали нім. євреям, було конфісковано. Під час *Другої світової війни* нім. окупац. адміністрація систематично розграбовувала держ. і приват. збирання на окупов. територіях. Значну роль у цьому відіграв Оператив. штаб рейхслайтера Розенберга під керівництвом очільника зовнішньополіт. відділу *Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії* (НСДАП) А. Розенберга. Орг-ція нацист. Німеччиною продажу предметів із конфісков. приват. колекцій безпосередньо перед Другою світ. війною та в перші роки війни, а також виявлення після неї в числен. приват. власників, які в минулому були пов'язані з нацист. режимом, викрадених із приват. і музейних зібрань творів мист-ва та ін. предметів А., зумовили зміну політики провідних аукціон. домів щодо перевірки провенансу виставлених на продаж творів. Із сер. 20 ст. осн. метою перевірки стала гарантія закон. походження предметів, а не їхньої автентичності. Натомість, автентичність перевіряється під час фах. наук. експертизи, частину якої становить і перевірка провенансу. 1948 засн. Міжнар. лігу книгарів-антикарів (англ. International League of Antiquarian Booksellers, ILAB; франц. Ligue internationale de la librairie ancienne, LILA), яка станом на 2020 представляє бл. 2 000 дилерів із 32 країн. Одне з її завдань — упорядкування міжнар. обігу торгівлі антикар. й цін. книжками й рукописами відповідно до норм Етичного кодексу Ліги. Упродовж 2-ї пол. 20 ст. в багатьох країнах і на міжнар. рівні було ухвалено низку нормативно-правов. актів, що регулюють обіг предметів старовини та правила реституції предметів старовини і творів мист-ва, викрадених із приват. або держ. колекцій. Осн. такими документами є Гаазька конвенція про захист культури. цінностей у випадку збройного конфлікту (1954) і Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культ. цінності (1970). Зокрема, значно обмежено торгівлю археол. знахідками — у більшості країн торгівля археол. знахідками, перебування яких у приват. руках до 1970 не доведено документально, є незаконною. Ці дії значно обмежили обіг А. на «чорному ринку» й можливості «легалізації» підроби і предметів із невизнач. походженням, що вплинуло на ціноутворення, — ціни на легальні предмети зазвичай у кілька разів вищі, ніж на «чорному ринку». Натепер найб. дилерами А. є аукціон. дома «Сотбі» та «Крісті», які контролюють сукуно бл. 90 % аукціон. продажів А. і творів мист-ва у світі. Поміт. явищем у розвитку антикар. ринку поч. 21 ст. стала поява інтернет-аукціонів (eBay, allegro та ін.) та інтернет-майданчиків для торгівлі за фіксов. цінами.

На останніх, як правило, продаються предмети з невел. приват. колекцій, родин. зібрань тощо. Окрім числен. спеціаліз. журналів для колекціонерів є преса для дилерів А. Найавторитетнішим із подіб. видань є лондон. тижневик «Антикварна торгова газета» («Antiques Trade Gazette»; видається з 1971). Історія колекціонування й антикварної торгівлі є предметом дослідження істориків культури й мист-ва. Цій темі присвячено спеціаліз. наук. журн. «Журнал історії колекцій» («Journal of the History of Collections»; м. Оксфорд, видається з 1989). Поширення колекціонування й торгівлі А. в Україні почалося в 19 ст. Найпомітнішими приват. колекціонерами межі 19–20 ст. були родина *Терещенків* (їхню колекцію мист-ва покладено в основу *Київської картинної галереї*) та родина Б. і В. *Ханенків* (колекцію покладено в основу *Національного музею мистецтва імені Богдана й Варвари Ханенків*). Одним із найбільших приват. колекціонерів 1-ї пол. 20 ст. в Зх. Україні був М. Райхенштейн, який зосереджувався на збиранні єврейських старожитностей. Його колекцію було покладено в основу Єврейського музею в м. Львові (засн. 1934, знищено під час Другої світ. війни, зібрання розпорощено). Подіб. за обсягом була колекція єврейських старожитностей М. Гольдштейна (зібрання у 1930-х долучено до складу Єврейського музею в м. Львові, на 2020 розпорощено). За рад. доби торгівля А. суттєво обмежувалася. Були шляхи офіц. продажу через спеціаліз. комісійні крамниці та неофіц. купівлі у спадкоємців митців або власників вел. дореволюц. зібрань, купівлі-продажу або обміну між колекціонерами. У цей час було сформовано основу мистец. зібрань І. Диченка (1946–2015, після його смерті передано в дар *Мистецькому арсеналу*) і О. Брея (нар. 1954), бібліофіл. колекцій Я. Бердичевського (нар. 1932; 1987 подарував частину зібрання м. Києву для новозасн. Київ. музею О. С. Пушкіна, значна частина його зібрання книг і екслібрисів розпорощена внаслідок продажу перед еміграцією до Німеччини 1994), С. Білокона (значну частину колекції 2012 передано в дар Нац. ун-ту «*Києво-Могилянська академія*») та ін. З поч. 1990-х відбувалася активізація торгівлі А. в Україні — з'явилися приват. аукціон. дом. галереї й антиквар. магазини. Здійснювалася інституціоналізація колекціонування — у 1990–2000-х створено низку колекціонер. об'єднань і клубів. Засн. видання для колекціонерів — журн. «Нумізмати́ка і фалеристика» (м. Київ; з 1997), «Львівські нумізмати́чні записки» (м. Львів, з 2004), «Антиквар» (м. Київ; з 2006), альманахи «Альманах бібліофілів» (м. Дрогобич; з 2015) і «Київський альманах бібліофіла» (м. Київ; з 2017).

Лит.: Бердичевский Я. И. Бердичевские сказы о книжниках и коллекционерах града стольного Киева в середине XX века. Киев, 2002; Who Owns the Past? Cultural Policy, Cultural Property, and the Law / Ed. by K. Gibbon. New Brunswick, 2005; Stourton J. Great Collectors of Our Time: Art Collecting Since 1945. London, 2008; Ulph J., Smith I. The Illicit Trade in Art and Antiquities: International Recovery and Criminal and Civil Liability. Oxford, 2012; Брей А. Нескучное собирательство. Киев, 2017; Гук Ф. Галерея пройдисвітів: Історія мистецтва й арт-дилерів. Київ, 2019.

С. І. Гірик

Антикварки (від *анти...* та *кварк*) — античастинки щодо *кварків*, які входять до складу *мезонів* й *антибаріонів*. Спін А. дорівнює 1/2, *баріон-*

ний заряд — 1/3. Електр. заряд А. протилеж. електр. заряду відповід. кварка. А. приписують квант. число «аромат», що компенсує відповід. *кварків аромат*. А. ототожнюють з антитриплет. представленням колір. групи симетрії SU(3), спряженим триплет. представленням цієї групи, з яким ототожнюють кварки. Тому три кольори А. є доповнювальними щодо трьох кольорів кварків.

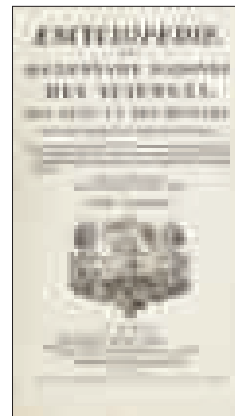
Лит.: Schwarz C. A Tour of the Subatomic Zoo: A Guide to Particle Physics. 3rd ed. San Rafael, 2016; Close F. E. Antimatter. 2nd ed. Oxford, 2018.

Антикварна книга — у книгоколекціонуванні та *букіністиці* — книга, видана в період від початку *друкарства* до 1850. Термін «А. к.» з'явився в Європі наприк. 18 — на поч. 19 ст. Тоді ж на ринку виокремилися книгари-антиквари. Значення терміна історично змінювалося. Досі є різночитання щодо таких понять, як А. к., *букіністична книга*, *рідкісна книга* тощо. У масиві А. к. вагоме місце посідають рукописні книги, *інкунабули*, *палеотипи*. А. к. — цінні культ. об'єкти, їх колекціують, перевидають як подарунк. видання, продають на аукціонах. Водночас А. к. неодноразово викрадали з бібліотек і приват. книгозбірень, збували на «чорному ринку», підробляли. Вартість А. к. визначають шляхом експертизи, при цьому до уваги беруть такі осн. характеристики: дефіцит примірників (унікальність); важливість видання (перше видання, знакове перевидання, книга відомого вид-ва тощо); кількість сторінок; цінність змісту (реліг., наук., худ. л-ра тощо); цінність худ. оформлення (каліграфічність письма або якість друку, якість паперу, наявність *гравюр*, орнаментів); стан збереження; наявність бібліогр. та довід. даних, що свідчать про час і місце створення книги; наявність *автографів* іст. осіб.

Лит.: Поливановский С., Корнюшко Ф. Советская книжная торговля. Москва, 1964; Резников Б. Г. Торговля букинистическими и антикварными книгами // Организация и техника книжной торговли. Москва, 1965; Сьоміна А. Букіністична й антикварна книга // Вісник книжкової палати. 2008. № 9; Ковба Ж. М., Колесник Ю. М. Антикварна і букіністична торгівля між майбутнім та минулим // Наук. записки Укр. акад. друкарства. 2011. № 4; Каракоз О. О. Історія книги. Київ, 2018.

А. А. Майстренко

Антиклерикалізм (від *анти...* і *клерикалізм*) — сусп.-політ. рух і погляди, спрямовані проти світських привілеїв *Церкви*, її претензій на вагомий, вирішальний вплив на сусп.-політ. процеси. Гол. вимоги А. — роздержавлення церкви, відокремлення церкви від публіч. політики, виключення осіб духов. стану з органів влади всіх рівнів, викладацького складу держ. загальноосв. шкіл, заборона церковного землеволодіння та участі духовенства в комерційній діяльності. Термін «А.» з'явився в сер. 19 ст. у Зх. Європі, передусім у Франції, унаслідок боротьби проти катол. *абсолютизму*, *сакралізації* влади *Папи Римського* й духовенства. Джерела ідеології А. — в ідеях *Просвітництва* 18 ст., *Великої французької революції*, *лібералізму* 19 ст. Під час революції у Франції було скасовано всі привілеї, якими користувалося духовенство від доби *середньовіччя*, конфісковано більшість церк. власності; сусп. життя було звільнене від впливу церкви в питаннях реєстрації цивільно-

Антикварна книга. Титульна сторінка «Енциклопедії, або Глумачного словника науки, мистецтва й ремесел», 1751

го стану, сфери освіти, *свободи совісті* та віросповідання. А. як ідеологія та практика став суттєвим чинником політ. життя в усіх катол. регіонах світу — Зх. Європі, Пн. та Лат. Америці. А., зокрема, був тісно пов'язаний із «культуркампом» 1870-х у Німеччині, коли уряд щойно об'єднаної Німеччини розпочав боротьбу проти *Ватикану* щодо питання контролю над закладами соц. захисту. У Франції внаслідок конфронтації між клерикалами і антиклерикалами 1905 ухвалено закон про відокремлення д-ви від церкви. У США А. актуалізувався на поч. 20 ст. як опозиція християн. фундаменталізму. Хвилі антиклерикальної активності поширювалися в різн. країнах світу в періоди повалення, встановлення чи зміни авторитарних режимів (напр., у Португалії, Аргентині, СРСР тощо). В Україні на межі 19 — поч. 20 ст. А. був притаманний значній частині нац. інтелігенції на знак протесту проти одержавленого Російською імперією *православ'я* чи *консерватизму* та *ультрамонтанства* греко-катол. духовенства в півавстрійській Сх. Галичині. Ліберали, республіканці, соціалісти включали до політ. програм вимоги А. У країнах зх. демократії колись гострі конфлікти між клерикалами (незалежно від релігії) та антиклерикалами трансформувалися в одну з ліній на протилежних сторонах, що притаманні будь-якому дем. сусп-ву. У сучас. світі конфлікти, які можна назвати антиклерикальними, виникають між консерватив. реліг. орг-ціями й секуляризованими сусп-вами (напр., у мусульманських Туреччині чи Ірані, Ізраїлі, США). У сучас. РФ спостерігаються такі вияви А., як-от сусп. або поодинокі протести (зокрема, виступи проти клерикалізації освіт. сфери або акції панк-гурту «Пуссі Райот») проти інструменталізації *Російської православної церкви* д-вою, одержавлення церкви. З поч. 21 ст. радикалізація *ісламу* та зростання впливу правих партій, що спираються на христ. консерватизм і традиціоналізм, у країнах Європи стали серйозним викликом сусп-вам ліберал. демократії, випробовуючи їх відданість принципам відкр. і змагального сусп-ва.

Лит.: Sanchez J. Anticlericalism: A Brief History. Notre Dame, 1972; Bertocci P. A. Jules Simon: Republican Anticlericalism and Cultural Politics in France, 1848–1886. Columbia, 1978; Rémond R. L'anticléricalisme en France: de 1815 à nos jours. Paris, 1999; Жилик С. Формування радянського антицерковного законодавства у 60–70-х рр. XX ст. // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.», Сер.: Іст. релігієзнав. 2009. Вип. 1; Добіжа В., Колесник О. Антицерковні кампанії радянської влади на Поділлі // Часопис укр. іст. 2017. Вип. 36; Heywood A. Political Ideologies: an Introduction. London, 2017.

Н. І. Кочан

Антиклімакс (від *анти...* і *клімакс*) — стилістична фігура, що полягає в розташуванні слів або словосполучень у реченні в порядку зменшення їхньої смислової, інтонац. чи емоц. значущості. Один із різновидів *градації*.

Антикліналь (від *анти...* та грец. κλίνω — нахилити) — складка верств *порід гірських*, обернена опуклістю догори, у ядрі якої залягають стратиграфічно давніші породи. Термін стосується верств гірських порід, що подібно нахилені у протилежні сторони. А. утворюється внаслідок бокового стиснення пластів. У нафтогазобасейні А. часто слугують пасмами для

Антикліналь

зкупчень *вуглеводнів*. Під час підзем. розроблення *корисних копалин*, приуроч. до А., ураховують, що її покрівля слугує пологою опорною *аркою*.

Лит.: Горная энциклопедия : в 5 т. / Гл. ред. Е. А. Козловский; Ред. кол.: М. И. Агашков, Н. К. Байбаков, А. С. Болдырев и др. Москва, 1984. Т. 1; Международный тектонический словарь / Пер. с англ.; под ред. Дж. Денниса, Г. Муравски, К. Вебера. Москва, 1991; Самчук І. М. Виявлення похованих антиклінальних структур за допомогою аналізу карт азимутів падіння порід // Геоінформатика. 2016. № 4.

І. С. Потанчук

Антикліно́рій (від *анти...*, грец. κλίνω — нахилити та βρος — гора) — великий і складно побуд. антиклінальн. комплекс, що складається із системи менших спряж. *антикліналей* і *синкліналей*. Його характер. ознакою є заг. підйом дзеркала *складчастості гірських порід* у центр. частині. Зазвичай осяові поверхні одиноких складок перевертаються назовні від центр. частини. Мають довжину в сотні кілометрів завдовжки й ширину в десятки кілометрів. На поверхню в А. виходять древніші та, зазвичай, більш метаморфіз. *породи гірські*. До А. часто приурочені виходи вел. інтрузив. (див. *Інтрузія*) тіл (*гранітів* тощо). А. формується на кінц. стадії утворення дрібної складчастості або після її завершення.

Лит.: Структура континентів і океанов (терминологічний справочник). 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. Ю. А. Косыгина, В. А. Кулындышева, В. А. Соловьева. Москва, 1979; Ковальчук М. С., Довгінка У. С. Геологія і геоморфологія. Київ, 2017; Геологія і корисні копалини України. Київ, 2018.

І. С. Потанчук

Антикоагулянти (від *анти...* і *коагулянт*) — речовини, які уповільнюють або зовсім пригнічують процес зсідання крові, перешкоджають утворенню *тромбу*. Розрізняють А. прямої дії (гепарин, синантрин), що мають безпосер. вплив на кров, і непрямої дії (дикумарин, неодикумарин, синкумар та ін.), які порушують синтез факторів зсідальної системи крові. А. прямої дії мають швидкий ефект, діють *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці) та *in vivo* (лат. — у живому організмі); дія А. непрямої дії проявляється після *латентного періоду* лише *in vivo* (це переважно *антагоністи* вітаміну К). Природні А. — речовини, що перешкоджають зсіданню крові та забезпечують її рідкий стан і плинність, — це компоненти кровоносних судин і крові, передусім *гепарин* (полісахарид, що синтезується в опасистих клітинах, накопичується в печінці,

легенях, гальмує зсідання крові, активуючи антитромбін III); антитромбін III (білок, що синтезується в *ендотелії* та печінці, є осн. білком *плазми крові*, який інактивує *тромбін*); кофактор II гепарину (глікопротеїн, що бере участь в інактивації тромбіну); *протеїн С* (вітамін-К-залежний білок, який синтезується в печінці та під дією тромбіну перетворюється на активну протеазу, що припиняє утворення *фібрину* та стимулює руйнування тромбу — *фібриноліз*); *протеїн S* (вітамін-К-залежний глікопротеїн, утворюється в печінці й ендотелії, виконує роль кофактора протеїну С). Природні А. поділяють на первинні (постійно надходять у кров) і вторинні (формується під час розщеплення факторів зсідання внаслідок процесу утворення й розчинення *фібрину*). У медицині А. застосовують для лікування тромбозів, *емболій*, тромбофлебітів, *інфаркту міокарда* та легенів. При *атеросклерозі* коронарних і мозкових судин у хірургії — для запобігання утворенню тромбів у післяопераційний період, а також під час роботи *апарата штучного кровообігу*, апарата «штучна нирка» для використання з пристроями автоматичного плазмаферезу, заготовлі компонентів крові людини.

Лит.: Деримедведь Л. В., Перцев И. М., Шуванова Е. В. и др. Взаимодействие лекарств и эффективность фармакотерапии / Под ред. проф. И. М. Перцева. Харьков, 2002; Кузник Б. И. Клеточные и молекулярные механизмы регуляции системы гемостаза в норме и патологии. Чита, 2010; Werdan K., Braun-Dullaeva R., Presek P. Anticoagulation in Atrial Fibrillation: NOAC's the Word // Deutsches Arzteblatt International. 2013. № 110 (31–32); Блумчер Ф. С., Мишалов В. Г., Никоненко А. С. та ін. Тромбоемболія легеневої артерії. Київ, 2016; Компендиум 2016 — лекарственные препараты / Под ред. В. Н. Коваленко. Киев, 2016;

Т. А. Германюк

Антикодон (від *анти...* і *кодон*) — ділянка транспортної рибонуклеїнової кислоти (тРНК), що складається з трьох *нуклеотидів* (триплет), які мають незаміщені водневі зв'язки. Послідовність триплету РНК обернена *кодону* матричної (інформаційної) рибонуклеїнової кислоти (мРНК, або іРНК), тому його називають А. Він комплементарний (див. *Комплементарність*) триплету мРНК і є розпізнавальним знаком цього типу тРНК. Кожн. *амінокислота* відповідає одна або кілька тРНК, які зв'язуються зі специф. для них амінокислотою, просувають її до *рибосоми*, а потім завдяки взаємодії А. з кодоном визначають порядок розташування амінокислоти в поліпептидному ланцюзі, таким чином реалізуючи генетичну інформацію в процесі *біосинтезу* білка.

Лит.: Тоцький В. М. Генетика. 3-те вид., випр. та допов. Одеса, 2008; Льюин Б. Гены / Пер. с англ. Москва, 2011; Lodish H., Berk A., Matsudaira P. et al. Molecular Cell Biology. 8th ed. New York, 2016.

Я. О. Межжеріна

Антикомінтернівський пакт [нім. Antikominternpakt, яп. (канджі) 日独防共協定, яп. (катакана) にちどくぼうきょうきょうて, італ. Patto anticointern] — угода між *Німеччиною* та *Японією*, укладена 25.11.1936 в м. Берліні (Німеччина). Мета документа — боротьба проти *Комуністичного інтернаціоналу*. З боку Японії його підписав посол Японії в Німеччині віконт (шіяку)

К. Мушьякоджі, з боку Німеччини — міністр закордон. справ нацист. Німеччини Й. фон *Ріббентроп*. А. п. складався з 3 статей і «протоколу підписання». Ст. 1 передбачала взаємне інформування сторін про «діяльність Комуністичного інтернаціоналу» і спільну боротьбу проти нього. Ст. 2 запрошувала ін. д-ви приєднуватися до цієї угоди. Ст. 3 встановлювала термін дії пакту — 5 р. Упродовж першого п'ятиріччя чинності угоди до неї приєдналися Італія (1937), Угорщина (1939), Іспанія (1939), Маньчжоу-Го (Маньчжурія, маріонет. д-ва, підконтрольна Японії; 1939). Наслідком цього стало перетворення А. п.

Антикомінтернівський пакт. К. Мушьякоджі та Й. фон Ріббентроп підписують пакт

на відкритий військ.-політ. союз нацист. Німеччини, фашист. Італії та мілітарист. Японії. А. п. став основою для підписання між цими країнами 27.09.1940 Берлін. пакту (на 10 р.). Дію А. п. було продовжено 25.11.1941 на наступні 5 р. До угоди також приєдналися низка *сателітів* і союзників гітлерів. Німеччини (Болгарія, Данія, Румунія, Словаччина, Фінляндія, Хорватія) та уряд окупованої японцями частини Китаю, що перебував у м. Нанкіні. А. п. передбачав взаємодопомогу його членів у боротьбі проти «підірвних дій Комінтерну» без будь-яких воен. зобов'язань. Після поразки нацист. Німеччини та її союзників у *Другій світовій війні* А. п. втратив чинність і припинив існування.

Лит.: Борисов А. Японо-німецька угода (вогнище війни на Сході). Київ, 1937; История второй мировой войны 1939–1945 гг. : в 12 т. Москва, 1973. Т. 1: Зарождение войны. Борьба прогрессивных сил за сохранение мира; Boyd C. The Role of Hiroshi Oshima in the Preparation of the Anti-Comintern Pact // Journal of Asian History. 1977. Vol. 11. № 1; Cattaruzza M., Dyroff S., Langewiesche D. Territorial Revisionism and the Allies of Germany in the Second World War: Goals, Expectations, Practices. New York, 2015; The 20th century (1900–1950) : in 2 vol. / Ed. by M. Shalby-Jensen. Ipswich; Armenia, 2018.

С. С. Троян

Антикомунізм (від *анти...* і *комунізм*) — опозиція *комунізму*; сукупність ідей, ідеологій та політ. доктрин, спрямованих проти комуністич. ідеології та відповідних політ. течій і методів правління. Хоча концепт комунізму має давню історію, організований А. розвинувся як реакція на поширення зазначеного явища у 1920-ті й особливо за доби *холодної війни*. Початково більшість антикомуністів заперечували твердження *матеріалізму історичного*, що на зміну *капіталізму* обов'язково прийде комунізм, так

Антикомунізм. Художнє втілення

само як *феодалізм* поступився капіталізму. Сучас. А. спрямований насамперед не так проти ілюзорної ідеї безкласового сусп.-ва, як проти теорії та практики партій і рухів, базованих на ідеях *марксизму-ленінізму*. В іст. контексті А. — системна основа рос. білогвардійського руху. *Святий престол* засуджував комунізм за *атеїзм*, наміри руйнації соц. миру й правопорядку та порушення засад христ. цивілізації. А. був ідеологічною доктриною Зх. часів холодної війни. Оскільки ком. ідеологія асоціювалася передусім із СРСР, А. був тотожний антирадянськості. У межах зх. блоку жорсткий А. протистояв силам, що припускали мирне співіснування з ком. режимами й обстоювали *конвергенцію* сусп.-політ. систем (пацифісти, прибічники нейтралітету й «фінляндизації» та ін.). Антикомуніст. ідеології дотримувалися *фашизм, нацизм, націоналізм* різн. напрямів (*Гоміньдан* у Китаї, «франкізм» в Іспанії, «гарсіамесизм» у Болівії тощо, укр. інтегральний націоналізм), праворадикальний солідаризм і політ. іслам, *маккартизм* у США. Серед міжнар. антикомуніст. об'єднань — *Антибільшовицький блок народів*, Антикомуністична ліга народів Азії, Світова антикомуністич. ліга (з 1990 — Світова ліга за свободу та демократію), «Інтернаціонал опору» й «Демократичний Інтернаціонал» («Джамборі»). Найвідомішими антикомуністами стали чільні представники *неоконсерватизму* — Р. Рейган, М. Тетчер, Ф. Й. Штраус (1915–1988; Німеччина), Н. Ясукіро, Б. Малруні (нар. 1939; Канада), А. Фанфані (1908–1999; Італія), Р. Д. Малдун (1921–1992; Нова Зеландія). Після падіння внаслідок «третьої хвилі» демократизації ком. режимів у Центр.-Сх. Європі й на Балканах та розпаду СРСР, дрейфу абсолютної більшості компартій Європи й Америки в бік соціал-демократії А. як політ. доктрина значно (але не цілком і не повсюдно) втратив актуальність. 25.01.2006 ПАРЄ ухвалила резолюцію 1481 про «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів». 09.04.2015 ВР України затвердила «Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Лит.: Генри Э. Профессиональный антикоммунизм. К истории возникновения. Москва, 1981; Безансон А. Лихо століття. Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту / Пер. з фр. Т. Марусика. Київ, 2007; Куртуа С., Верт Н., Панне Ж.-Л. та ін. Чорна книга комунізму; Злочини, терор і репресії / Пер. з фр. Я. Кравець. Львів, 2008; Seplair L. Anti-Communism in Twentieth-Century America: A Critical History. Santa Barbara, 2011; Torben G. Warming Up a Cooling War: The CIAS and Other Global Anti-communist Networks During the Era of Détente. Washington, 2015; Hendershot C. Anti-Communism and Popular Culture in Mid-Century America. Jefferson, 2017.

В. І. Головенченко

Антиконкурентна практика (від *анти...* і *конкуренція*) — порушення підприємствами, корпораціями правил конкуренції. До ухвалення норматив. актів, що регулюють правила конкуренції на ринку, терміна «А. п.» не було. Суб'єкти ринку використовували методи А. п., але не порушували норм чинного на той час зава. Першим законодав. актом, що нейтралізував негативні наслідки екон. діяльності вел. корпорацій на конкурент. ринку, був закон про бо-

ротьбу з *трестами* (т. з. закон Шермана, або антитрестів. зак.-во), прийнятий 1890 у США. Він регулював обмеження об'єднання підприємств. Цей закон доповнено 1914 заборонаю встановлювати монополні *ціни* на товари. 1936, 1950, 1955, 1976 у США ухвалено нове зак.-во, що обмежувало конкуренцію. Схожі закони з'явилися у Великій Британії (1948, 1956, 1965), Франції (1945, 1986), Японії (1947, 1953). У країнах із розвинутою *економікою ринковою* діють закони, що регулюють конкурентні відносини на ринку. Їх порушення виявляється через поведінку виробників і продавців. А. п. спрямована на здобуття панівного становища на ринку, обмежує доступ до нього ін. виробників чи продавців, створює диктат цін. А. п. передбачає: *демпінг*, коли товаровиробник тимчасово встановлює ціну нижче *собівартості*; обмеження договорів, коли продаць зобов'язують укладати угоди лише з обмеж. колом постачальників або з одним постачальником; фіксацію цін, коли підприємства домовляються між собою про однакові ціни на однакові товари; відмова від угоди (груповий бойкот), коли два або кілька підприємств за змовою відмовляються укладати угоду з виробником; розподіл тер., коли підприємства за домовленістю не реалізують однакові товари на тій самій тер.; гранич. ціни, коли встановлено ціни на рівні монополістичних, що запобігає виходу на ринок ін. продавців; пов'язування товарів, які абсолютно різні за споживчими якостями, але їх продають разом; ціну реалізації, коли постачальник встановлює однакову ціну на свій товар усім продавцям; реліг. аспект або доктрину групи меншості, коли підприємства можуть торгувати лише з цією *групою релігійною* або *групою людей*. Об'єднання підприємств є одним з інструментів А. п., тому в країнах із ринк. економікою держ. органи здійснюють перевірки доцільності об'єднання компаній. А. п. негативно впливає на економіку країни та спричиняє соц. напругу.

Лит.: Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Політична економія : в 2 ч. Київ, 2002; Кіндзерський Ю. В., Паламарчук Г. М. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні // Екон. України. 2006. № 8; Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Марченко О. С. та ін. Економічна теорія. Харків, 2016; Чорнуха О. С. Генеза кримінально-правового забезпечення охорони добросовісної конкуренції в Україні // Вісник Кримінал. асоц. України. 2017. № 2 (16); Гладкий В. В. Дифузія антиконкурентної та корупційної практики // Білянський О. І., Гудзенко С. Г., Федорчук Д. Е. Конкуренція та конкурентна політика очима професіоналів та молоді. Київ, 2018.

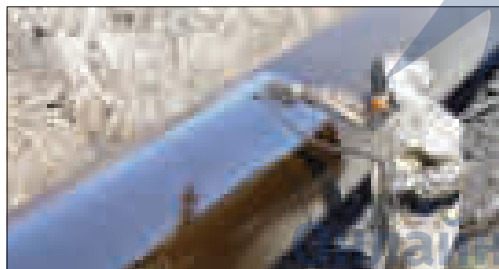
Антиконституційна діяльність (від *анти...* та *конституція*) — умисна, злісна діяльність, що характеризується ворожістю до встановленого в країні конституційного ладу, який визначає основи життєдіяльності д-ви, сусп.-ва й кожної окр. людини, що належать до них; дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституц. ладу або на захоплення держ. влади. Такі дії, зокрема, вчиняли учасники *державних переворотів та путчів* (напр., термідоріанський переворот у Франції, 1794; «пивний путч» у Німеччині, 1923; військ. переворот у Чилі, 1973). А. д. спрямовується проти встановленого Конституцією й законами України порядку створення і діяльності вищих органів

держ. влади, порушення якого створює загрозу нац. безпеці в політ. сфері. А. д. здатні здійснювати окр. політ. партії, громад. і реліг. орг-ції, незаконні воєнізов. формування, юрид. і фіз. особи — як за власною ініціативою, так і виконуючи завдання іноз. д-ви чи орг-ції. В Україні А. д. — злочин, передбачений ст. 109 КК України.

Лит.: Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації). 3-ге вид., перероб. та допов. Київ; Луганськ, 2014; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2018.

М. І. Хавронюк

Антикорозійний захист (від *анти...* та *корозія*) — комплекс заходів, що запобігають корозії або зменшують її швидкість. Для уникнення корозійного руйнування матеріалів і конструкцій застосовують первин. і вторинний А. з. Первинний передбачає вибір матеріалів, зміну складу чи структури буд. матеріалу до поч. або під час виготовлення конструкцій. Вторин. А. з. застосовується в разі, якщо захист від корозії не можна забезпечити заходами первин. захисту, і зазвичай вимагає періодич. поновлення. Передбачає нанесення на поверхню готових метал. конструкцій метал., оксидних, лакофарб. або мастикових покриттів, *мастил*, плівкових облицюв. чи ін. матеріалів та застосування електрохім. методів захисту. Захисні покриття поділяють на утворені внаслідок хім. або електрохім. обробки поверхні металу, металеві, неметалеві. Утворені внаслідок хім. або електрохім. обробки поверхні металу є результатом пасивування *заліза* в концентров. сірчаній к-ті чи *кислоті азотній*, *заліза*, *нікелю*, *кобальту*, *магнію* — у розчинах лугів

Антикорозійний захист.
Нанесення спеціального покриття

до утворення оксидної плівки. До електрохім. методів захисту від корозії належать катод. і протектор. захист. Електрохім. методи А. з. ефективні в струмопровід. середовищі (напр., у мор. воді). Тому протектори широко застосовуються для захисту підвод. частин мор. суден. Матеріалами для метал. захис. покриттів можуть бути чисті метали (цинк, кадмій, алюміній, нікель, мідь, хром, срібло та ін.) і їхні сплави (*латунь*, бронза тощо). За характером захис. дії проти корозії метал. покриття поділяють на анодні й катодні. Анодним наз. покриття, утворене активнішим (менш благород.) металом, ніж той, що захищають (осн. метал). У разі місц. руйнувань такого покриття кородувати буде менш благород. метал, тобто метал-покриття. Катодним наз. покриття металом із більшим потенціалом (у ряду напруг стоїть після металу, що захищають, напр., покриття низьколегов. *сталею* міддю, *оловом*, *нікелем*, *сріблом*). Покриття

має бути суцільним, оскільки в разі його пошкодження утворюватимуться локальні гальван. елементи, де осн. метал буде *анодом* (кородуватиме), а метал-покриття — *катодом*. Цей метод ефективний, якщо йдеться про корозію метал. виробу в невеликому об'ємі струмопровід. рідини. До нього належать *деаерація* — вилучення *кисню* з агресив. середовища через продування інерт. газом; уведення в середовище *інгібіторів* — уповільнювачів корозії. Напр., у випадку кислот. корозії ними є органіч. речовини, молекули яких містять аміно-, іміно-, тіо- та ін. групи. Вони добре адсорбуються (див. *Адсорбція*) на поверхні металу й суттєво знижують швидкість електрохім. реакцій, що призводять до корозії.

Лит.: Семенова І. В., Флорианович Г. М., Хорошилов А. В. Коррозия и защита от коррозии. Москва, 2002; ДСТУ Б А.2.4-15:2008. СПДБ. Антикорозійний захист конструкцій будівель та споруд. Київ, 2009; Ониськів І. М., Романчук В. В., Топільницький П. І. Дослідження захисних властивостей інгібіторів корозії, одержаних з відновлювальної сировини // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Сер.: Хім., технол. речовин та їх застосув. 2017. № 868.

Т. А. Каменська

Антикорозійність — властивість матеріалу зберігати свої якості в умовах агрес. середовища. Антикороз. стійкість матеріалів визначають лише дослід. шляхом. Для цього проводять короз. випробування, за допомогою яких установлюють швидкість *корозії* матеріалу в лаб. умовах, макс. наблиз. до вироб. умов, а також безпосередньо в умовах застосування антикороз. матеріалів. Найчастіше швидкість корозії визначають за зміною маси зразків антикороз. матеріалів. За рівномір. руйнування поверхні швидкість корозії визначають за ф-лою:

$$v = \frac{\Delta m}{S \cdot t},$$

де v — швидкість корозії ($\text{г/м}^2 \cdot \text{год}$; $\text{мг/см}^2 \cdot \text{доба}$); Δm — зменшення (збільшення) маси; S — площа поверхні; t — час. За нерівномір. корозії вимірюють найбільшу глибину руйнування зразка або визначають зміну його мех. властивостей.

Дж.: ДСТУ Б В.2.6-193:2013. Захист металевих конструкцій від корозії. Вимоги до проектування. Київ, 2013.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Сахненко М. Д., Вєдь М. В., Ярошок Т. П. Основи теорії корозії та захисту металів. Харків, 2005; Галико А. В., Кузик О. В., Кропівний В. М. та ін. Матеріалознавство. Кіровоград, 2015; Борисенко Ю. В. Матеріали сучасної техніки та захист від руйнування. Київ, 2016.

Т. А. Каменська

Антикорупційна політика (від *анти...* та *корупція*) — напрям узгоджених дій д-ви і сусп-ва щодо усунення (мінімізації) причин і умов, які породжують корупцію в різних сферах життя. Дієвий підхід полягає в системному й постійному запобіганні та протидії корупції з метою її зведення до незначного рівня й підтримки на такому рівні. Відповідно до ст. 5 Конвенції ООН проти корупції, кожна д-ва-учасниця, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, розробляє і здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції. Зміст А. п. увиразнюється в поєднанні трьох складників: макс. зменшення рівня коруп-

Антикорупційна політика.
Художнє втілення

ції; захист сусп-ва від загроз, впливу й наслідків корупції; виявлення та усунення її причин і умов. Вироблення А. п. має ґрунтуватися на певних принципах: заг., правових, управлінських, екон. та принципі взаємодії д-ви й сусп-ва. До заг. принципів належать політ. забезпечення, системність, акцент на запобіганні корупції, обов'язковість і жорсткість покарання, відшкодування збитків, науковість, міжнар. співробітництво. Правові принципи передбачають верховенство права, законність, правову регламентацію. Серед управлінських принципів — координація, контрольованість, системне удосконалення держ. управління, етизація. Важливими екон. принципами є відділення влади від бізнесу та використання екон. механізмів. Осн. принципами взаємодії д-ви та сусп-ва є відкритість та прозорість, підзвітність, держ.-громад. партнерство в антикорупц. діяльності. А. п. може ґрунтуватися на різних засадах, серед яких вирізняють три заг. стратег. підходи. Перший орієнтований на «війну» з корупцією, що полягає в боротьбі з її зовн. виявами та конкрет. корупціонерами за допомогою каральних засобів. Другий пов'язаний із систем. усуненням причин корупції, що не передбачає значної уваги до зовн. проявів цієї проблеми, тобто до діяльності конкрет. корупціонерів. Третій передбачає «свідому пасивність» щодо корупції та ґрунтується на твердженні про неефективність і безплідність актив. дій, спрямованих на протидію корупції. Водночас корупція визнана істотним, але тимчасовим, негативним явищем, що має зникнути разом із перетворенням д-ви в ліберальну демократію з ринк. економікою. Типовими шляхами запобігання корупції є корекція зак-ва для зменш. відповідних причин корупції; удосконалення засад формування й орг-ції вищих органів держ. влади; структурно-функц. упорядкування системи органів виконав. влади; зміна принципів держ. служби й контроль за майновим становищем представників влади; ефектив. контроль за розподілом і витрачанням бюджет. коштів; удосконалення екон. політики; зміцнення суд. влади; вдосконалення діяльності правоохорон. органів і спецслужб; забезпечення прозорості діяльності держ. органів; формування антикорупц. культури сусп-ва; антикорупц. співпраця д-ви та громадянського суспільства.

Лит.: Pope J. Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System. Berlin, 2000; Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. Київ, 2001; UN Anti-Corruption Toolkit / Ed. by P. Langseth. 2nd ed. Vienna, 2004; Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії. Київ, 2008; Дрьомов С. В., Кальниш Ю. Г., Клименко Д. Б. та ін. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії. Зелена книга державної політики. Київ, 2010; Михненко А. М., Кравченко С. О. Корупція як негативне суспільне явище. Київ, 2011; Михненко А. М., Руснак О. В., Мудров А. М. та ін. Запобігання та протидія корупції. 4-те вид., перероб. й допов. Київ, 2013; Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період. Київ, 2014; Бондар І. С., Горник В. Г., Кравченко С. О. та ін. Антикорупційна політика та запобігання корупції в публічному управлінні. Київ, 2019.

С. О. Кравченко

Антикризове управління (від *анти...* та *криза*), антикризовий менеджмент — процес застосування комплексу взаємопов'яз. заходів, спря-

мованих на соц.-екон. оздоровлення фін.-госп. діяльності індивід. підприємця, підприємства, галузі, регіону, нац. економіки, що передбачає створення умов для виходу з криз. стану та формування механізмів попередження й запобігання криз. явищам у майбутньому. Особливості А. у.: специфічність мети здійснення; ресурсні та часові обмеження; орієнтація на розв'язання проблем, а не лише їхніх зовн. виявів; спрямованість на мінімізацію втрат усіх учасників (власників, кредиторів, персоналу, д-ви); інновац. характер використовув. управлін. інструментарію тощо. Специфіку держ. А. у. визначають особливості цільових орієнтирів органів влади та держ. інституцій, пов'яз. зі здійсненням необхід. антикриз. процедур щодо установ, підприємств і орг-цій держ. сектору економіки та ін. об'єктів відповід. держ.-управлін. діяльності. Здійснення держ. А. у. передбачає використання низки узгоджених між собою механізмів держ. впливу. Відповідно до цілей запровадження цієї держ.-управлін. діяльності розрізняють механізми стратегіч. А. у. (розробка й застосування різноманіт. методів прогнозування та оцінки ризиків, передбачення та розпізнавання передкриз. стану й ситуації, діагностики розвитку кризи) та тактич. (оператив.) А. у. (випрацювання антикриз. програми та комплексу заходів із нейтралізації кризи, моніторингу й контролю за їхньою реалізацією, корегування антикриз. моделі тощо). Пріоритети застосування інструментів А. у. зумовлені змістовими ознаками відповід. криз. ситуацій та їх перебігу. Залежно від стадій розвитку кризи. ситуації виділяють два осн. різновиди А. у. — превентивне (антиципаційне) і стабілізаційне. У першому випадку йдеться про «профілактику» виникнення кризи, у другому — запобігання та усунення несприятливих явищ для успішного функціонування й розвитку об'єкта управління в довгостроковій перспективі. Етапи реалізації А. у.: а) діагностика виникнення кризи — збір і аналіз інформації про внутр. і зовн. середовище діяльності та стан об'єкта управління; б) розробка антикриз. програми — представлення стратегії і тактики подолання кризи, орг-ція виконання антикриз. управлін. рішень; в) реалізація антикриз. програми — здійснення антикриз. процедур (реалізація сформов. концепції подолання кризи), моніторинг і контроль за виконанням антикриз. управлінських рішень; г) оцінка ефективності реалізації антикриз. програми — визначення ефективності реалізації антикриз. плану; г) запобігання виникненню кризи — розробка та впровадження превентивних заходів, спрямованих на відвернення криз. ситуацій у майбутньому. Ефективність А. у. визначають насамперед виваженість розробки й послідовність реалізації антикриз. програми, дослідність завдань і витрат, пов'яз. з її здійсненням. Серед найзаг. принципів забезпечення ефективності цієї держ.-управлін. діяльності такі: ситуац. виправданість стратегії А. у., яка спрямована на подолання криз. ситуації в розвитку об'єкта управління; узгодженість цілей і механізмів стратег. та тактич. (оператив.) А. у., можливість адекват. корегування стратегії при зміні ситуації; чітке розуміння механізмів А. у. та алгоритмів їх запровадження [мети, конкрет. завдань, порядку їх виконання (орг-ції, мотивації, контролю)], можливостей вчасно визначати орг. зміни в системі з огляду на досяг-

нення кінц. мети; макс. використання потенц. можливостей системи управління; ресурсна забезпеченість усіх етапів підготовки та реалізації А. у., відкритість доступу виконавців до інформації, пов'язаної зі здійсненням відповід. антикриз. заходів.

Лит.: Ткаченко А. М., Коваленко О. В., Єлець О. П. Концептуальні підходи до антикризового управління в сучасних умовах господарювання. Запоріжжя, 2010; Хвесик М. А., Степаненко А. В., Ральчук О. М. та ін. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри). Донецьк, 2010; Коваленко О. В. Антикризове управління: теорія, методологія та механізми реалізації. Запоріжжя, 2011; Линник О. І., Смоловик Р. Ф., Юр'єва І. А. Антикризове управління на вітчизняних та закордонних підприємствах: теорія, діагностика кризового стану, соціально-економічні аспекти управління. Харків, 2013; Воронкова В. Г., Ажажа М. А., Білогур В. Є. та ін. Філософія антикризового державного управління: теоретико-методологічний контекст. Запоріжжя, 2014.

О. М. Сафронова

Антилімфоцитарна сироватка (від *анти...* та *лімфоцит*) — імунна сироватка, що містить антитіла до лімфоїдних клітин, переважно до лімфоцитів. А. с. вперше отримав І. Мечников у результаті імунізації морської свинки селезінковою тканиною щура. О. Безредка (Росія) у 1900 довів цитотокс. дію А. с. на лімфоїдні клітини *in vitro* (лат. — у склі, тобто у пробірці). Пізніше було доведено лейко- та лімфопенічну дію А. с. *in vivo* (лат. — у живому орг-мі), а також інгібувальну дію на розвиток реакцій гіперчутливості сповільненого типу. Здатність А. с. пригнічувати в орг-мі реакцію гіперчутливості сповільненого типу використовують у *трансплантології* як один із механізмів впливу на реакції трансплантац. імунітету, опосередковані лімфоїдними клітинами. А. с. отримують шляхом імунізації тварин одного виду (продуцент) лімфоїдними клітинами ін. виду (*донор*). Для імунізації використовують клітини селезінки, лімфатичних вузлів, тимусу, лімфоцити, отримані прижиттєво дренаванням грудної лімфатичної протоки. Найбільшу імуносупресивну активність мають А. с., отримані внаслідок імунізації клітинами тимусу та лімфоцитами грудної лімфатичної протоки. А. с. застосовують при захворюваннях, у *патогенезі* яких є аутоімунний компонент (гострий рецидивуючий *ревматизм*, *ревматоїдний поліартрит* та ін.); при *трансплантації* життєво важливих органів як імуносупресивний агент. У клінічних умовах А. с. використовують завжди в комплексі з ін. імуносупресивними препаратами, що дає змогу збільшити тривалість «виживання» трансплантатів. Тривале використання А. с. може призвести до патол. змін у паренхіматоз. органах, а також супроводжуватися внутр. кровотечами внаслідок тромбопенічної дії.

Лит.: Краскина Н. А., Холчев Н. В., Лопатина Т. К. Характеристика депресивного действия антилимфоцитарной сыворотки и антилимфоцитарного глобулина на продукцию антител у мышей // Микробиол., эпидемиол. и иммунол. 1971. Т. 2; Verghese P, Dunn T, Chinnakotla S. et al. Calcineurin Inhibitors in HLA-identical Living Related Donor Kidney Transplantation. Nephrology, Dialysis, Transplantation: Official Publication of the European Dialysis and Transplant Association // European Renal Association. 2014. Vol. 29. № 1.

О. А. Назарчук, З. М. Прокочук

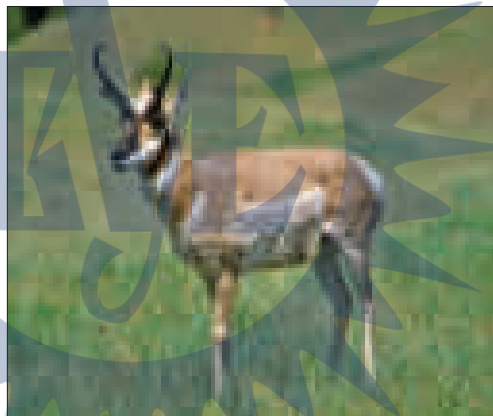
Антилінійне перетворення А лінійного простору над простором комплексних чисел — перетворення, що для будь-яких векторів x , y та комплексного числа λ задовольняє умови

$$A(x + y) = A(x) + A(y), \quad A(\lambda x) = \lambda A(x).$$

А. п. називають також антимографією.

Антилогарифм числа x ($\text{ant log}_a x$) — число N , логарифм якого за основою a дорівнює x , тобто $\text{ant log}_a x = N = a^x$ або $\log_a N = x$. Процес обчислення A . називається потенціюванням.

Антилопи (нім. Antilope, франц. antilope, від лат. anthalopus — казкова рогата тварина) — назва позатаксономічної групи *ссавців* род. Бикових (Bovidae) ряду *парнокопитних*, до якої входить щонайменше 91 вид, що належать до 5–10 підродин, 30 родів. Живуть у Старому світі. Найбільше видів — в Африці, менше — у Пн. Азії. У Європі мешкає лише два види: *сайга* (сайгак; *Saiga tatarica*) та сарна (*Rupicapra rupicapra*). До А. традиційно відносять *вилорога* (*Antilocapra americana*). Це єдиний вид окр. амер. родини вилорогових (Antilocapridae). Гол. особливостями

Антилопи. Вилоріг

будови тіла А. є нерозгалужені роги, що утворюються за допомогою рогових чохла, які вкривають вирости лобових кісток черепа, і не змінюються протягом життя. Роги спрямовані вгору або назад, є в самців і самиць. Хвіст закінчується пучком волосся. Тіло струнке, ноги довгі, тварини пристосовані до стрімкого бігу: газель Гранта (*Gazella granti*) розганяється до 90 км/год, антилопа-гну (*Connochaetes gnou*) здатна бігти 75–80 км/год, газель Томсона (*Gazella thomsoni*) і вилоріг досягають швидкості 75–80 км/год. Найменша за розмірами *карликова антилопа* (*Neotragus pygmaeus*), що живе в Зх. Африці, за розмірами не більше, ніж заєць. Довж. тіла — 50–60 см, хвоста — 7,5 см, висота в холці до 30 см, маса — 3–5 кг. Карликова А. здатна на стрибки завдовжки до 2,5 м. Найбільшою А. є *канна* (*Taurotragus oryx*), зовні схожа на бика і є представником підродини бикових. Може сягати довж. 3–4 м, хвіст — 90 см, висота в холці — 1,8 м, маса — до 900 кг. Ця кремезна А. може бігти лише зі швидкістю 40 км/год. А. — трав'яні звірі, що, як і бики, пережують корм кілька разів. Їжа — перев. злаки або листки нижніх гілок дерев. Особини деяких видів можуть ставати на задні ноги й діставати листки на висоті до 2 м. Зазвичай ведуть стадний спосіб життя. Серед А. є моногамні, полігамні й гаремні види. Живуть

переважно на відкритих просторах — у степах, саванах, напівпустелях і пустелях, хоча є гір. і лісові види. Вагітність зазвичай триває бл. 7 міс. Плодючість незначна — здебільшого 1 дитинча за 1 пологи. А. живуть до 20 р. Деякі види, зокрема канна, піддаються *доместикації*. У фауни сучас. України А. немає, хоча в іст. часи звичайним видом був сайгак. Через смачне м'ясо А. є об'єктом полювання, унаслідок цього 25 видів А. перебувають під загрозою зникнення.

Лит.: Antelopes: Global Survey and Regional Action Plans : in 4 part. Gland, 1988–2001; Mammals of Africa : in 6 vol / Ed. by J. Kingdon, M. Hoffmann. London, 2013. Vol. 6: Pigs, Hippopotamuses, Chevrotain, Giraffes, Deer and Bovids; Брем А. Життя тварин : у 10 т. / Пер. з рос. Д. Федорова. Харків, 2015. Т. 1: Ссавці А — Г (від акуари до гризлі); Castelló J. R. Bovids of the World: Antelopes, Gazelles, Cattle, Goats, Sheep, and Relatives. Princeton, 2016.

С. В. Межжерін

Антилопові, справжні антилопи (Antilopinae) — підродина род. Бикових (Bovidae), що включає бл. 35 видів, поширених в Африці та Євразії. Центром видового різноманіття є Сх. Африка (Судан, Еритрея, Ефіопія, Сомалі, Кенія, Танзанія). Групу азійських антилоп, що поширені переважно в районі Тибету, разом із сайгаком, розглядають як окр. систематичну групу. А. — струнки, порівняно невеликі антилопи, розмірами трохи більші за козулю, при-

Антилопові. Гвинторога антилопа

стосовані до швидкого бігу і життя на відкритому просторі. Газелі (*Gazella*) — рід струнких довгоногих тварин, поширених в Африці та Азії, масою від 12 до 85 кг. Гарна, або гвинторога антилопа (*Antelope cervicapra*), живе в Індії, Пакистані, Бангладеш, Ірані. Спрингбок, або антилопа-стрибун (*Antidorcas marsupialis*), відома вертикальними стрибками на 2–3 м під час тривоги. Дзерени (*Procapra*) — центральноазійські антилопи сухого степу і напівпустелі, колись дуже численні, тепер перебувають під загрозою знищення. Сайгак (*Saiga tatarica*) історично мав ареал від Британських о-вів до пн.-зх. Канади, тепер трапляється кількома *ізолятами*. Орібі (*Ourebia ourebia*) — невелика антилопа, маса — до 30 кг. Унікальна властивість виду — відсутність рогів у самиць, у самців є невеликі ріжки до 12 см.

Лит.: Antelopes: Global Survey and Regional Action Plans : in 4 part. Gland, 1988–2001; Mammals of Africa : in 6 vol / Ed. by J. Kingdon, M. Hoffmann. London, 2013. Vol. 6:

Pigs, Hippopotamuses, Chevrotain, Giraffes, Deer and Bovids; Брем А. Життя тварин : у 10 т. / Пер. з рос. Д. Федорова. Харків, 2015. Т. 1: Ссавці А — Г (від акуари до гризлі); Castelló J. R. Bovids of the World: Antelopes, Gazelles, Cattle, Goats, Sheep, and Relatives. Princeton, 2016.

С. В. Межжерін

Антильська течія — тепла течія в зх. частині Атлантичного океану в Пн. півкулі. Омиває *Антильські острови* (звідси назва) та *Багамські Острови*. Виникає на Пн. Сх. від о. Пуерто-Ріко, коли Пн. Пасатна течія доходить до Вел. Антильських о-вів. Далі простежується вздовж пн. узбережжя о. *Гаїті*, звідки повертає до Багам. На Пн. від о-вів зливається з *Флоридською течією*, живлячи *Гольфстрім* (бл. 30° пн. ш. та 75° зх. д.). Найкраще виражена влітку. У лютому т-ра води становить +24–25 °С, у серпні — +26–28 °С. Обсяг переміщених течією вод у різних районах неоднаковий — від 2 до 7 Sv (або 2–7 млн м³/с), бл. 27 паралелі пн. ш. — 5 ± 2 Sv. А. т. характеризується сезонною мінливістю. Досліджена недостатньо.

Лит.: Lee T., Johns W., Zantopp R. et al. Moored Observations of Volume and Heat Transport Variability in Western Boundary Currents of the Subtropical North Atlantic at 26.5° N // The Atlantic Climate Change Program. Princeton, 1994; Meinen Ch., Johns W., Moat B. et al. Structure and Variability of the Antilles Current at 26.5° N // Journal of Geophysical Research: Oceans. 2019. Vol. 124. № 6.

Антильський ураган — див. у ст. Циклон тропічний.

Антильські острови — архіпелаг, який відділяє відкриту частину Атлантичного ок. від *Карибського моря* та *Мексиканської затоки*. Розташовані між *Північною Америкою* та *Південною Америкою*, від 10° до 23° пн. ш. А. о. поділяються на групи Великих та Малих А. о. До Великих А. о. відносять 4 о-ви на Зх. архіпелагу: *Кубу*, *Гаїті* (Еспаньйола), *Ямаїку*, *Пуерто-Ріко*. Мали А. о. утворюють дугу, витягнуту від *Віргінських островів* до о. *Тринідад*, загалом налічують бл. 50 невеликих о-вів. До цієї групи, зокрема, належать такі о-ви (з Пн. на Пд.): *Віргінські*, *Барбуда*, *Антигуа*, *Іваделуна*, *Домініка*, *Мартиніка*, *Сент-Люсія*, *Барбадос*, *Гренада*, *Тобаго*, *Тринідад* тощо. Заг. тер. архіпелагу — 228,6 тис. км². Відносно розташування до *пасатів* виділяють *Навітряні* та *Підвітряні* о-ви. На англ. картах до *Навітряних* о-вів, тобто відкритих для пасатних вітрів, включають о-ви від *Домініки* і далі на Пд., до *Підвітряних* — о-ви від *Пуерто-Ріко* до *Домініки*. Водночас на франц., ісп. і голландських картах усі Мали А. о. позначені як *Навітряні*. Увіразняються також ланцюжок *Підвітряних* (*Південних*) А. о., що витягнуті вздовж узбережжя *Венесуели*. Серед них о-ви *Аруба*, *Кюрасао*, *Бонайре*, *Маргарита* та ін. Великі А. о. мають тектонічне походження, Мали А. о. — здебільшого вулканічне. Виверження вулканів *Мон-Пеле* (о. *Мартиніка*) 1932, *Суфрієр-Хіллз* (о. *Монтсеррат*) у 1995 і 1997 мали катастрофічні наслідки. Невеликі о-ви, зокрема *Ангілья* і *Анегада*, мають коралове походження. Багато о-вів оточують *коралові рифи*. Клімат — тропічний пасатний, на *Підвітряних* (*Південних*) А. о. і *Тринідаді* і *Тобаго* — субекваторіальний. Природні умови й ландшафти окремих о-вів дуже різноманітні, визначаються геологічною будовою і кількістю опадів.

У різних частинах архіпелагу їх випадає від 600 до 1 500 мм. Подекуди збереглися савани, тропічні ліси. Уперше назва архіпелагу згадується наприк. 15 ст. Європейці почали колонізувати

Антильські острови.
Кюрасао

А. о. на поч. епохи Великих географічних відкриттів. У регіоні було поширене піратство. У 20 ст. більшість країн на А. о. здобули незалежність, але чимало з них і досі перебувають під юрисдикцією Франції, Великої Британії, Нідерландів, США. Назви «А. о.», «Великі А. о.» та «Малі А. о.» переважно використовують у проф. географ. л-рі. Більш вживаними є топоніми «Карибські острови», «острови Карибського басейну» тощо. Утім, до Кариб також відносять *Багамські Острови* та невеликі групи о-вів біля узбережжя Центр. Америки. Див. також *Карибські острови*, *Карибське море*.

Лит.: Higman B. W. A Concise History of the Caribbean. Cambridge, 2011; Landscapes and Landforms of the Lesser Antilles. Cham, 2017.

М. В. Арістов, А. С. Івченко

Антиматерія (від *анти...* та *матерія*) — будь-яка речовина, що складається з *античастинок*. За сучасними даними спостережень А. не утворює стабільних структур. Сили, що визначають структуру матерії (сильна взаємодія, унаслідок якої утворюються ядра атомні, й електромагнітна взаємодія, унаслідок якої утворюються атоми й молекули) мають бути однаковими як для частинок, так і для античастинок. Відповідно, структура А. має бути ідентичною зі структурою звичайної матерії. Первин. Всесвіт складався з *гамма-квантів* і частинок мікросвіту. Частинки народжуються парами (частинка й античастинка) під час зіткнення двох енергійних гамма-квантів, і навпаки, під час взаємодії матерії та А. їхня маса перетворюється на енергію, тобто виникають *фотони* з високими енергіями. Таку реакцію наз. *анігіляцією*. Одна з теорій виникнення А. — модель Великого вибуху (див. *Великого вибуху космологія*), після якого утворилася майже рівна кількість матерії та А. Асиметрія між матерією та А. є однією з нерозв'язаних проблем сучасної астрофізики. Однією з гіпотез, яка пояснює асиметрію між матерією та А. є гіпотеза про те, що за надвисо-

кої т-ри на поч. розширення могла існувати рівновага між народженням пар та анігіляцією, яка, зі зменшенням т-ри, спричинює спочатку анігіляцію важчих частинок, а потім легких *електронів* із *позитронами*. Матерії виявилось більше, що уможливило утворення Всесвіту. Цю перевагу в кількості наз. «баріонною асиметрією Всесвіту». Припускають, що у Всесвіті можуть існувати *галактики* з А. (оскільки без анігіляції неможливо відрізнити за властивостями світло від речовини та антиречовини) і, взагалі, А. може бути більше, ніж матерії, однак це суто *гіпотези*. Альтернатив. моделлю, що пояснює зарядову асиметрію Всесвіту, є *інфляція*, модель Всесвіту, згідно з якою *X-бозони* розпадаються на *кварки* й *антикварки* з перевагою перших. Тож після їхнього об'єднання в *протони* й *антипротони* над античастинками незначно переважають частинки, тому спостерігають «залишок» у вигляді речовини.

Лит.: Андрієвський С. М., Климишин І. А. Курс загальної астрономії. Одеса, 2010; Close F. Antimatter. Oxford, 2018.

І. Л. Андронов, Л. Л. Чинарова

Антимесія (від *анти...* і *Месія*) — в юдейській традиції — позначення гол. супротивника Машіаха (Месії) та *Бога*, втілення сил зла. Уявлення про А. сформувалося на основі образу сирийського царя Антіоха IV Епіфана (2 ст. до н. е.) у кн. пророка Даниїла, де той був описаний нещасливим володарем, смертельним ворогом народу *Ізраїлю*. Образ А. в Іоанновому *Апокаліпсисі* відноситься, найімовірніше, до *Нерона*, що не лише переслідував ранніх християн (які в тодішньому рим. середовищі фактично ідентифікувалися з євреями), а й постав загалом сприйняття римлян євреями. Пізніше уявлення про А. з'явилися в талмудич. думці як концепція двох Машіахів. Саме А., який зливається з образом *сатани*, став причиною загибелі першого Машіаха, об'єднав темні сили та був переможений в есхатол. битві Добра і Зла Машіахом із роду Давидового. Остаточо це вчення сформувалося в апокаліптич. *мідрашах* епохи гаонів (6–11 ст.). У творі «Книга Зоровавеля» («Сефер Зерубавеля»; 7 ст.) А. іменується Армілус, що, ймовірно, походить від Ромул або від імені іран. бога зла Анхра-Майнью (див. *Ахріман*). Уявлення про А. остаточно оформилося паралельно до християн. уявлень про *антихриста*. А. не слід ототожнювати зі лжемесіями.

Лит.: Учение об Антихристе в древности и средневековье / Сост. Б. Г. Деревенский. Санкт-Петербург, 2000; Деревенский Б. Г. Тайны евангельской истории. Санкт-Петербург, 2014.

О. В. Саранін

Антиметаболіти (від *анти...* та *метаболіти*) — речовини, які структурно близькі до природ. продуктів *обміну речовин* і гальмують перетворення та фізіол. ефекти цих ендоген. сполук. Найважливішими А. є структурні аналоги *вітамінів*, *гормонів* та азотистих основ *нуклеотидів* (пуринів і піримідинів). Зокрема, А. — структурні аналоги вітамінів — інактивують вітаміни, руйнуючи або перетворюючи їхні молекули на неактивні форми, також здатні заміщувати *коферменти* в активних центрах вітамінів (у деяких джерелах ці препарати визначають як антивітаміни). До них, зокрема, відносять структурні

аналоги параамінобензойної к-ти (сульфанілами-ди), які пригнічують синтез *фолієвої кислоти* й гальмують ріст мікроорг-мів; структурні аналоги вітаміну К — кумарини (варфарин, тромексан), що блокують утворення *протромбіну*, проконвертину та ін. факторів зсідання крові; структурні аналоги фолієвої к-ти, які гальмують синтез *кислот нуклеїнових*, чинять цитостатичну дію. Застосовують як *антибактеріальні засоби* (сульфаніламиди), при порушеннях зсідання крові (кумарини) як *протипухлинні засоби* (аналоги фолієвої к-ти). Структурні аналоги гормонів, можуть зменшувати або припиняти дію природ. гормонів, включають, зокрема, *антигиреодні засоби, антиестрогени, антиандрогени* та ін., що застосовують у разі порушень функціональної активності залоз *внутрішньої секреції* різного походження. Окр. групою А. є структурні аналоги пурину та піримідину, які належать до протипухлин. препаратів.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства. 16 изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. / Ред. І. С. Чекман. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016; Харкевич Д. А. Фармакологія. 12-е изд., испр., перераб. и доп. Москва, 2017.

Т. А. Бухтіарова

Антимистецтво (від *анти...* та *мистецтво*) — термін, який використовують у широкому сенсі на позначення низки концепцій і настанов, що заперечують і відкидають традиц. визначення мист-ва. Уперше поняття «А.» вжив теоретик мист-ва, худ. М. Дюшан (бл. 1913–1914), створюючи в техніці *реді-мейд* композиції з побутових речей. Тісно пов'язаний із *дадаїзмом* — літ.-худ. авангардист. течією поч. 20 ст., для якої характерні ірраціональність, алогічність, безсистемність, заперечення визнаних сусп-вом канонів і стандартів у мистец. процесі, руйнування традицій, моралі, заперечення майбутнього. Специфічне ставлення до мист-ва зумовило вибір *колажу* як форми образ. вираження й унікальнос-

Антимистецтво. М. Дюшан «Фонтан», 1917

го засобу розкриття супереч. сутності явища. Гол. ознака, що вирізняє А., полягає у культивуванні принципу руйнування, тоді як невід'ємною характеристикою мист-ва є творення. Послідовники цієї течії популяризують твори та худ. ідеї, що заперечують загальноприйнятні канони, норми, жанри мист-ва. При цьому у творах А. можуть заперечуватися як деякі напрями в мист-ві, так і мист-во загалом. У вужчому сенсі слова А. — один із проявів сучас. *контркультури, нонконформізму* (неприйняття панівних у сусп-ві норм, цінностей тощо). Цей термін також використовують як альтернатив. назву однієї з новіт. форм сучас. *авангардизму*, т. з. *концептуа-*

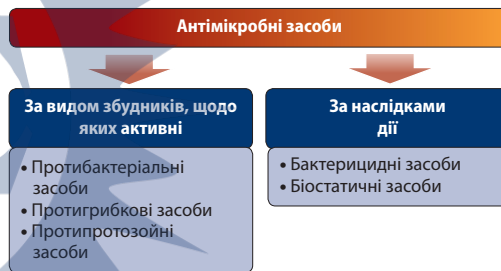
лізму. У теорії мист-ва вважається, що А. не є самостійним напрямом у мист-ві. Воно виражено в нетрадиц. формах худ. діяльності, спрямованої на створення *потворного*. У 1960-х поняття «А.» використали концептуалісти щодо творчості художників, які відмовилися від традиц. мист-ва та комерціалізації своєї творчості. Окр. форми А. та результати антимистец. діяльності визнані мистецтвознавцями як мист-во й розширюють його загальноприйнятні межі.

Лит.: Крючкова В. А. Антиискусство. Теория и практика авангардистских движений. Москва, 1984; Debord G. La Societe du spectacle. Paris, 2015; Richter H. Dada: Art and Anti-Art. 2nd ed. London, 2016.

С. В. Оборська

Антимікробні засоби (від *анти...* і *мікроби*) — лікарські препарати, що пригнічують або зупиняють ріст *мікроорганізмів*. Відповідно до виду збудників недуг, щодо яких активні, А. з. класифікують на групи: протибактеріальні, протигрибкові, протипротозойні. Залежно від наслідків дії А. з. поділяються на 2 групи: 1) ті, які спричиняють загибель мікроорг-мів (бактерицидні); 2) ті, які гальмують їхній ріст і розмноження (біостатичні). До осн. класів А. з. нале-

Антимікробні засоби. Класифікація

жать: дезінфікуючі, антисептики (див. *Антисептичні засоби*) та *антибіотики*. Вплив антибіотичних препаратів пов'язаний зі здатністю до пригнічення біохім. реакцій в клітині збудника або пухлини. Поділяють на групи залежно від молекулярного механізму дії: *інгібітори* синтезу клітинної стінки (β-лактамі); інгібітори синтезу *білків* (аміноглікозиди, тетрацикліни, макроліди); інгібітори синтезу *нуклеїнових кислот* (фторхінолони, рифампіцин); інгібітори синтезу цитоплазматичної мембрани — (поліміксини, полієни); інгібітори *біосинтезу* пуринів і *амінокислот* (сульфаніламиди). Побічні реакції, що виникають у хворих при застосуванні А. з. детально описані в інструкціях до препаратів (напр., токсичні реакції: ураження печінки (тетрациклін, левоміцетин, рифампіцин), нирок (аміноглікозиди, лінкоміцин), органів кровотворення (левоміцетин) чи центр. і периферичної нервової систем (фторхінолони); порушення функцій кісткового мозку (анемія, лейкоцитопенія, апластичний криз); токсичний епідермальний некроліз; дисбіози (*дисбактеріози* та кандидоз); алерг. реакції (*анафілактичний шок, астматичний бронхіт, риніт, кон'юнктивіт*); тератогенна дія; імунодепресивні ефекти тощо. Застосування А. з. викликає формування резистентності збудників та виникнення атипичних форм (L-форм) мікроорг-мів. Для визначення чутливості мікроорг-мів до А. з. використовують такі методи: дифузійні (напр., метод Кірбі — Бауера — диско-дифузійний; метод лунки; Є-тест), автоматичні з використанням тест-

систем та метод серійних розведень зі встановленням мін. пригнічувальної концентрації для призначення рац. антимікробної терапії.

Лит.: Климнюк С. І., Ситник І. О., Творко М. С. та ін. Практична мікробіологія. Тернопіль, 2004; Практическое руководство по антиинфекционной химиотерапии / Под ред. Л. С. Стречунского, Ю. Б. Белоусова, С. Н. Козлова. Смоленск, 2007; Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / За ред. В. П. Широкова. 2-ге вид. Вінниця, 2011.

М. М. Мішина

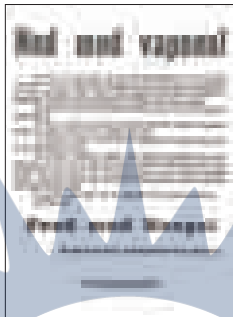
Антимілітаризм (від *анти...* та *мілітаризм*) — ідеологія і політ. рух соц. різнорідних сил, об'єднаних ідеєю боротьби проти використання збройного насильства при розв'язанні внутр. і міждерж. протиріч у нац., регіон. та глобальному масштабах, *гонки озброєнь*. Серед принципів А. — єдність нац.-держ., регіон. і міжнар. форм; безпека через роззброєння; розумна достатність оборони д-в; повсюдне припинення насильства; боротьба з *тероризмом* у всіх його виявах; демократизація, *демільтаризація* й гуманізація міжнар. відносин; єдність політ., правового й морального виховання. Джерела сучас. А. необхідно шукати у філософії *Просвітництва*. Важливою його ідеєю був вічний мир, за якого Європа перетворювалася на федерацію д-в, що не мали власних армій, де забезпечувалася свобода пересування тощо. На межі 18 ст. виникають оригінал. й глибокі проекти вічного миру Дж. Бентама та І. Канта. Так, Дж. Бентам вбачав засіб порятунку від безперерв. воєн у постійному конгресі депутатів европ. д-в; конгрес повинен був мати своє військо. Для запобігання війнам Дж. Бентам пропонував скорочення військ і звільнення колоній від влади *метрополій*. Гол. положення І. Канта: вічний мир не є порожньою мрією — це мета, до якої людство стрімко наближається через своє вдосконалення. Розум не обіцяє, що вічний мир буде досягнутий, але каже, що ми зобов'язані діяти так, ніби він коли-небудь буде можливий. Важл. етапом розвитку А. була межа 19–20 ст., коли напередодні *Першої світової війни* багато европ. урядів вели активну мілітаристську пропаганду й гонку озброєнь. Проти неї виступили соціалісти К. Лібкнехт, Ж. Жорес, Ц. Хеглунд (1884–1956; Швеція). Популярності набули маніфест Ц. Хеглунда «Геть зброю! — Мир із Норвегією» («Ned med varpen! — Fred med Norge!»; 1905) і брошура К. Лібкнехта «Мілітаризм і антимілітаризм» («*Militarism and Anti-Militarism*»; 1907). Традиції А. розвивалися в документах 1-го, 2-го і 3-го Інтернаціоналів, у діяльності багатьох політ. партій, антивоєн., пацифіст., молодіж. орг-цій та установ, особливо у зв'язку з підготовкою та наслідками двох світових воєн. У 2-й пол. 20 ст. кількіс. параметри та якісні характеристики А. значно змінилися. Він набув рис глобального процесу, спрямов. насамперед на запобігання новій світ. війні із застосуванням *зброї масового ураження*. Ідеї А. залишаються актуальними у 21 ст.

Лит.: Исаев А. А. Войско. Флот. Антимилитаризм. Санкт-Петербург, 1908; Мигولاتьев А. А. Эскалация милитаризма. Москва, 1970; Денисов В. В. Социология насилия. Москва, 1975; Мигولاتьев А. А. Альтернативы века: что впереди? Москва, 1992; Miller P. V. From Revolutionaries to Citizens: Antimilitarism in France, 1870–1914. Durham, 2002; Пархомчук О. С. Мілітаризм та проблема конверсії в глобальному світі. Київ, 2004; Cockburn C. Antimilitarism: Political and Gender Dynamics of Peace Move-

ments. Basingstoke, 2012; Munday L. American Militarism and Anti-Militarism in Popular Media, 1945–1970. Jefferson, 2012; Routledge Handbook of Radical Politics / Ed. by R. Kinna, U. Gordon. New York, 2019.

М. П. Требін

Антимі́нс (від *анти...* та лат. mensa — стіл, трапеза) — у *православ'ї* частина *престолу*; освячений *архієреєм* чотирикутний плат зі вшитими *моцями святих* і символіч. зображеннями, обов'язковий для здійснення *літургії*. А. з'явилися в період до 7 ст. Їхню появу пов'язують із практикою здійснювати літургію на *гробницях мучеників*, пошир. у добу раннього *християнства*. На початк. етапі А. виготовляли із лляної тканини; у 18 ст. з'явилися шовкові аналоги, які сприймалися *священнослужителями* як святкові. Колір А. символіч. навантаження не має, а зображення для них із часом зазнавали змін. Спочатку центр. зображенням був голгофський хрест, з 1-ї пол. 17 ст. почали домінувати сцени Страстей Христових. *Київська митрополія* найраніше з усіх Православ. церков (1620-ті) повністю відмовилася від зображень самого лише хреста. Найпоширеніші центр. зображення на А. — композиції «Христос у гробі» та «Покладання до гробу», поряд зі зняттям мук Христових, *євангелістами* тощо. Зі зворотного боку А. пришивається кишенька з моцями. Імена святих, моці яких вкладено до А., зазначаються рідко. Указується також хто, коли, де і для якого храму його освячував. А. розгортається в певний момент *богослужіння* (після закінчення літургії оглашених) і перебуває розгорнутим до завершення літургії вірних, після чого згортається певним чином і зберігається в ілітоні (спец. лляний чи шовковий плат на престолі, що використовують для загортання А. і здійснення *Євхаристії*; символізує плащаницю, якою було оповите тіло *Ісуса Христа* у гробі). На одному А. може бути здійснена лише одна літургія на день. Окрім богослужіння, А. розгортають тоді, коли храм відвідує архієрей. А. оберігають від забруд-

Антимілітаризм. Маніфест «Геть зброю! — Мир із Норвегією», 1905

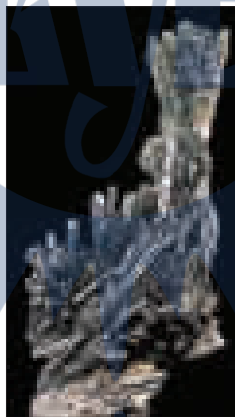
нень, оскільки його не можна прати, а також від дій, що спричиняють його зношування. Розрізняють А. «рухомі» та «нерухомі». «Нерухомі» А. призначені для постійного перебування в певному храмі; «рухомі» видаються у храм, який існуватиме тимчасово, або ж для здійснення служби «на будь-якому місці». А. вважається вел. християн. *святиною*, символізуючи в дух. вимірі *Гроб Господній*. Це також знак дух. та юридич. влади архієрея. Одна з найбільших колекцій А. в Україні (50 од.) зберігається у фондах *Львівського музею історії релігії*.

Лит.: Yurchyshyn-Smith O. Development of Byzantine Iconographic Tradition in Ukrainian Antimensia of the XVIIth Century // *Byzantinoslavica*. 1998. № 59 (2); Антиминс // *Православная энциклопедия* : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Адамович О. Антиминси Київських митрополитів XIX — початку XX століття з колекції національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника // *Лаврський альманах*. 2009. № 24; Скочиляс І. Від давньоруських десятин до намісництва-протопопії: особливості «впорядкування» сакрального простору Галичини в княжий період (до кінця XIV століття) // *Вісник Львів. ун-ту. Сер. іст.* 2010. Вип. 45; Ткачук В. Формування колекцій давніх українських антиминсів в кінці XIX — на початку XX ст. // *Актуальні пробл. вітчизн. та всесв. іст.* 2016. Вип. 28; Ткачук В. Чин освячення антиминсів у Київській митрополії другої половини XVII — початку XVIII ст. // *Сторінки іст.* 2016. Вип. 41.

Антимон (лат. antimonium — сурма) — див. *Сурма*.

Антимоніт (від лат. antimonium — сурма) — *мінерал*, стибій(+3) сульфід. Термін 1845 увів В. *Гайдінгер*. Трисульфід ланцюжк. будови складу Sb_2S_3 , сингонія ромб., ромбо-дипірамід. вид, утворює стовпчасті й голчасті призмати. *кристали*, їхні зростки, радіально-променисті й волокнисті *агрегати*, зерна. Трапляються гігант. призмати. стовпчасті кристали до 60 см завдовжки (Японія). Різновид: аморф. Sb_2S_3 — метастибніт. Теорет. склад А., %: Sb — 71,38, S — 28,62. Домішки: As, Bi, Pb, Ag, Cu, Fe та ін. (0,0–0,0n %). Густина 4,51–4,66 г/см³, твердість за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 2, колір свинцево-сірий, блиск метал., крихлий. Важливі низько- і середньотемператур. гідротерм. мінерал антимоніто-кварцових жил та стибій-ртутних родовищ (*Киргизстан, Таджикистан, Казахстан, Грузія, Японія, Китай, Румунія, Німеччина, Іспанія* тощо). Трапляється разом із *кіновар'ю, реальгаром, аурипігментом, кварцом, флюоритом, кальцитом, баритом, сфалеритом, піритом* тощо. В Україні поширений на *Донбасі*, особливо в рудах *Микитівського ртутного поля* в асоціації з *кіновар'ю*: утворює гнізда, жили, прожилки й вел. кристали (до 5–8 см завдовжки). На *Закарпатті* частіше трапляється на *периферії ртут. рудопоявів*, часто в асоціації з *реальгаром і кварцом*. Виявлений також у *Приазов'ї, Серед. Придніпров'ї і Криму*. А. — гол. джерело стибію.

Лит.: *Мінерали. Справочник* : в 5 т. / Под ред. Ф. В. Чухрова. Москва, 1960; Бартошинский В. З., Возняк Д. К., Галабурда Ю. А. і др. *Мінерали України. Краткий справочник*. Киев, 1990; *Мінералого-петрографічний словник. Книга перша. Мінералогічний словник* / Укл.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018.

Антимоніт

Антимоніопольна політика (від *анти...* та *монополія*) — діяльність держави щодо зменшення рівня монополізації економіки, запобігання та протидія зловживанням монополієм (панівним) становищем на ринку, фін., інформ., консультаційна та ін. підтримка суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку *конкуренції*. А. п. передбачає систему заходів із підвищення конкурент. рівня на галузевих та ін. ринках, обмеження монополічних тенденцій у їхньому функціонуванні. За формою А. п. спрямована проти монополії, монополічних явищ, за змістом — проти ін-ту ринк. влади. Завданнями А. п. є забезпечення ефективності вир-ва, розподілу ресурсів, тобто досягнення ефектив. функціонування ринків; *демонополізація*, подрібнення монополічних структур, розвиток конкуренції, протидія виявам *монополізму*, врівнювання умов діяльності підприємств; запобігання та заборона монополістич. діяльності, підтримання конкурент. середовища, недопущення негатив. впливу монополічних структур на соц.-екон. процеси. Ці завдання взаємопов'язані. А. п. зумовлює антимонопольне регулювання, яке ґрунтується на впровадженні та реалізації *антимонопольного законодавства*. Гол. суб'єктом реалізації А. п. в Україні є *Антимонопольний комітет України* (АМКУ) — держ. орган зі спец. статусом. Визначення об'єкта А. п. передбачає встановлення: а) продуктових, геогр. і час. меж ринку; б) рівня монополізації галузевого ринку; в) факту зловживань монополієм становищем та ринк. владою. Методами та інструментами А. п. є регулювання цін (тарифів) і прибутків природ. монополій, заборона поглинання, контроль за екон. концентрацією, злиттям, регламентування діяльності на монополізов. ринках тощо. Згідно зі світ. практикою А. п. також враховує чітку регламентацію держ. допомоги, чим забезпечує встановлення або відновлення балансу для окр. суб'єктів підприємн. діяльності, екон. зон, територій тощо.

Дж.: Про економічну самостійність Української РСР: Закон УРСР № 142-ХІІ від 03.08.1990 // *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 34. Ст. 499; Про Антимонопольний комітет України: Закон України № 3659-ХІІ від 26.11.1993 // *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 50. Ст. 472; Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 36. Ст. 164; Про природні монополії: Закон України № 1682-ІІІ від 20.04.2000 // *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. Ст. 238; Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-ІІІ від 11.01.2001 // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.

Лит.: Лагутін В. Д., Романенко В. А., Уманців Ю. М. Конкурентоспроможність національної економіки / За ред. В. Д. Лагутіна. Київ, 2011; Бодров В. Г., Соколова О. М., Балдич Н. І. та ін. *Державне регулювання розвитку внутрішнього ринку в умовах модернізації національної економіки* / За ред. В. Г. Бодрова. Київ, 2013; Рудич О. Вплив антимонопольної політики держави на розвиток національної економіки // *Гал. екон. вісник*. 2014. № 3; Швидка Т. І. *Зарубіжний досвід антимонопольної політики та перспективи реформування вітчизняного конкурентного законодавства в умовах глобалізації* // *Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Юриспруденція*. 2018. Вип. 33.

Антимонопольне законодавство (від *анти...* та *монополія*) — галузь законодавства, метою якої є обмеження монополізації виробн. сфери, недопущення недобросовіс. конкуренції в підприємств. діяльності. Ухвалення А. з. покликане слугувати правовому забезпеченню держ. антимонопольної політики. Першим у сучас. розумінні прикладом А. з. був ухвалений у Канаді Закон «Про запобігання та стримування об'єднань, спрямованих на обмеження торгівлі» (1889). Відомішим є А. з. США, виникнення якого пов'язують із затвердженням 02.07.1890 Закону Шермана (за ім'ям автора — сенатора Дж. Шермана). Він мав на меті захист торгівлі та пром-сті від неправомір. обмежень і монополій, забороняв таємні угоди та об'єднання, спрямовані на обмеження вільної торгівлі. 15.10.1914 в США було ухвалено другий за значенням антимонопольний акт — Закон Клейтона, який забороняв недобросовісні дії в ринк. конкуренції, 26.09.1914 затверджено Закон про Федеральну торгову комісію. Ці законодав. акти є основою А. з. США. В Україні з проголошенням Декларації про державний суверенітет України запроваджено самостійну екон. політику, метою якої було створення ефектив. механізму регулювання екон. відносин. У перші роки незалежності найважч. завданням А. з. було подолання держ. монополізму. Згодом з'явилася необхідність створення дієвих механізмів захисту від недобросовіс. конкуренції та удосконалення конкурент. середовища. 2001 ухвалено Закон України «Про захист економічної конкуренції» (набув чинності з 2002), який визначив правові засади підтримання і захисту ринк. конкуренції. А. з. України є складником господарського права. Відповідно до ст. 42 Конституції України: «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополічним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом». У системі А. з. Закони України «Про захист прав споживачів» (1991), «Про Антимонопольний комітет України» (1993), «Про захист від недобросовісної конкуренції» (1996), «Про природні монополії» (2000), «Про захист економічної конкуренції» (2001) та ін., а також укази Президента України, акти КМ України, *Антимонопольного комітету України*, міністерств і відомств, спрямовані на обмеження виявів монополізму та недопущення недобросовіс. конкуренції.

Дж.: Про захист прав споживачів: Закон України № 1023-ХІІ від 12.05.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 30. Ст. 379; Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 36. Ст. 164; Про природні монополії: Закон України № 1682-ІІІ від 20.04.2000 // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 30. Ст. 238; Про захист економічної конкуренції: Закон України № 2210-ІІІ від 11.01.2001 // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64.

Лит.: Бакалініська О. Деякі аспекти формування конкурентного законодавства і права України // Підприємництво, госп-во і право. 2005. № 1; Валитов С. С. Правове регулювання конкуренції в Україні. Донецьк, 2009; Журик Ю. Становлення, формування та сучасний стан законодавства України про захист економічної конкуренції // Юрид. Україна. 2011. № 1; Коверзнев В. О. Конкурентне право. Ніжин, 2014.

В. О. Коверзнев

Антимонопольний комітет України — державний орган, покликаний здійснювати політику сприяння розвитку товарних ринків і конкуренції, забезпечувати держ. контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, захист інтересів підприємців та споживачів від його порушень. А. к. У. утворений ВР України 1993 і підзвітний їй; у своїй діяльності підпорядкований КМ України. Осн. завдання, принципи діяльності, функції й компетенцію А. к. У., а також систему його органів визначає Закон «Про Антимонопольний комітет України» (1993). До повноважень А. к. У. належать: визначення межі товар. ринку й монополічного становища підприємців на ньому; видання обов'язкових для виконання суб'єктами господарювання розпоряджень про припинення порушень антимонопольного за-ва та про відновлення початк. становища, про примус. поділ монополічних утворень, припинення неправомір. угод між підприємцями; внесення у відповідні держ. органи обов'язкових для розгляду подань щодо скасування ліцензій, припинення операцій зовнішньоекон. діяльності підприємців у разі порушення ними антимонопольного за-ва; розробка й ухвалення нормат. актів із питань обмеження монополізму та недопущення недобросовіс. конкуренції; держ. контроль за дотриманням антимонопольного за-ва тощо. А. к. У. функціонує у складі Голови к-ту та держ. уповноважених. Згідно зі ст. 85 Конституції України, призначення на посаду Голови А. к. У. та звільнення з цієї посади здійснює Президент України за згодою ВР України. Для реалізації завдань, покладених на к-т, в АР Крим, областях, містах Києві і Севастополі утворюють тер. відділення, повноваження яких визначає А. к. У. Для розгляду окр. справ про порушення антимонопольного за-ва к-т може утворювати постійні й тимчас. адм. колегії за галузевим, регіон. або ін. принципами, які формуються з держ. уповноважених та голів тер. відділень у складі не менше 3 осіб.

Дж.: Про Антимонопольний комітет України: Закон України № 3659-ХІІ від 26.11.1993 // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 50. Ст. 472.

Лит.: Когут О. В. Особливості правового статусу Антимонопольного комітету України // Вісник Хмельн. ін-ту регіонального упр. та права. 2002. № 1; Пономарьов О. В. Правові основи діяльності Антимонопольного комітету України // Форум права. 2007. № 3; Кантур К. С. Роль Антимонопольного комітету України в розвитку конкуренції // Теорія та практика держ. упр. 2014. Вип. 2; Малух М. О. Актуальні проблеми діяльності Антимонопольного комітету України // Наук. вісник Ужгор. нац. ун-ту. Сер.: Право. 2015. Вип. 33 (2).

В. П. Нагребельний

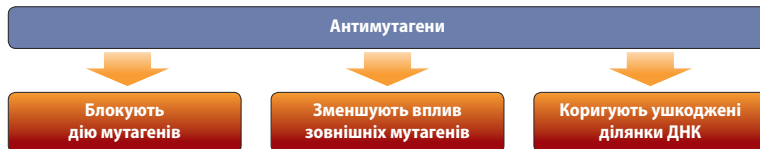
Антимусон (від *анти...* та *мусон*) — повітряна течія у верх. тропосфері, протилеж. за напрямком мусону в нижчих шарах. Верх. течія над мусоном, що падає в цих широтах, має характер загальноциркуляційної, переважно зонального перенесення.

Лит.: Хромов С. П., Мамонтова Л. И. Метеорологический словарь. Ленинград, 1974; Тюленева В. О., Козій І. С. Основи метеорології і кліматології. Суми, 2016.

Антимутагени (від *анти...* і *мутагени*) — речовини, що знижують частоту мутацій і перешкоджають мутагенній дії хім. або фіз. агентів. А. умовно поділяють на три групи. До першої від-

Антимонопольний комітет України. Емблема

носять А., що блокують дію мутагенів, які природно виникають у клітинах у процесах *обміну речовин* (напр., фермент каталаза руйнує перекис водню, що має мутагенну дію). Завдяки цим А. зберігається певний рівень спонтанних мутацій. До другої групи належать А., що зменшують дію зовн. штучних фіз. (йонізуючої радіації тощо) або хім. мутагенів. Такими А. є цистеамін, хінокрин, деякі сульфаніламід, похідні пропіонової й галлової кислот та ін. Третю групу А. становлять ферментні системи, які діють безпосередньо на рівні спадкових структур, тобто такі, що «виправляють» uszkodжені мутагеном ділянки ДНК *хромосоми*.

Літ.: Порошенко Г. Г., Абилен С. К. Антропогенні мутагени і природні антимутагени // *Ітоги науки і техніки ВІНИТИ. Общ. генетика*. 1988. Т. 12; Лукаш Л. Л. Мутагенез і антимутагенез — протилежно спрямовані процеси, що визначають рівень генетичної мінливості та стабільності // *Биополимеры и клетка*. 1998. Т. 14. № 6; *Эпигенетика / Под ред. С. Эллиса, Т. Дженювейна, Д. Рейнберга; пер. с англ.* Москва, 2010; Смірнов О. Ю. *Медицина біологія*. Київ, 2016.

Антинатуралізм (від *анти...* та *натуралізм*) — підхід до соціол. аналізу, що протистоїть природничо-наук. моделі дослідження соціол. феноменів (напр., формулювання про природні закони), вважаючи її непридатною для вивчення різн. аспектів соціол. людської діяльності. Представники А. відкидали існування наук. законів розвитку сусп.-ва, подібних до законів класич. природознавства. Вказували на принципові відмінності між світом природи й соціол. світом, на цій підставі заперечували можливість застосування в соціол. науках засобів, принципів, методів природничих наук. Вважали, що природознавчі науки підходять для вивчення людської діяльності є неадекватними, а спроби надавати на їх основі прогнози й пояснення щодо сусп. життя — марними. Поява й розвиток А. в науках про людину й сусп.-во припали на сер. 19 — поч. 20 ст. в умовах політ., екон. та культур. криз. У цей час намірило розчарування в *позитивізмі*, об'єктивізмі та матеріалізмі, які більшою чи меншою мірою транслювали натуралістичну *парадигму*. А. став спробою знайти новий шлях до інтерпретації складних феноменів соціол. реальності. Нова дослідницька програма була запропонована в працях В. Дільтея, Г. Ріккєрта, В. Віндельбанда, Г. Зіммеля, Ф. Брентано. Основні види А.: а) методологічний — порушує питання про допустимість використання даних природнич. наук для вирішення соціол.-філос. проблем; б) онтологічний — виступає проти зведення всіх процесів до причинових, указуючи на акти свободи волі і творчої активності людини; в) епістемологічний — обстоює право на існування альтернатив. (не натуралістич.) теорій соціол. пізнання; г) семантичний — стверджує осмисленість певного класу висловлювань, що стосуються опису псих. стану соціол. суб'єктів і які не зводяться до фізикалістської мови. Антинатуралісти наголошували на кардинальних відмінностях у

Антимутагени.
Особливості дії

предметі, осн. цілях, методах і термінології соціол. і природнич. наук. На думку антинатуралістів, соціол. науки спираються гол. чином на розуміння сусп.-ва з позицій *агента соціального*, тоді як натуралісти прагнуть пояснити природні явища, виявити причинно-наслідкові зв'язки. Сучас. методологія А. ґрунтується на інтерпретації значень та герменевтичному розумінні соціол. явищ і процесів. При цьому (як і за використання методу розуміння) процедури пояснення відкидаються. Праці представників А. сприяли розширенню дослідницького апарату соціол.-гуманіт. наук, вплинули на розвиток філософії, соціології, психології та ін. галузей пізнання.

Літ.: Давыдов Ю. Н., Ковалёва М. С., Филиппов А. Ф. *Современная западная социология*. Москва, 1990; Судачков В. И. *Социологическое познание: современные тенденции и стимулы развития*. Днепропетровск, 1995; Шюц А. *Избранное: мир, священной смыслом / Пер. с нем. и англ.* Москва, 2004; Кукарников Д. Г. *Основные концепты современной философии социальных наук // Социосфера*. 2010. № 4; Агаларова К. А., Байдак Т. М., Болотова В. О. та ін. *Історія соціології*. Харків, 2017.

М. В. Туленков

Антинейтрино (від *анти...* та *нейтрино*) — античастинка відносно *нейтрино*. А. — легкий нейтр. лептон, що утворюється під час слабкої взаємодії разом з відповід. негативно зарядж. лептоном. Напр., мюонне (див. *Мюон*) нейтрино ν_μ визначають як частинку, що народжується разом з μ^- у розпаді $\pi^- \rightarrow \mu^- + \nu_\mu$. За такого визначення А. вважають, що кожному типу лептонів відповідає певне лептон. число, яке зберігається. *Спін* А. дорівнює 1/2. В А. права спіральність. Питання про існування А. з лівою спіральністю, особливо важливе через можливість наявності у нейтрино маси, залишається невирішеним.

Літ.: Вакуленко М. О., Вакуленко О. В. *Тлумачний словник з фізики*. Київ, 2008; Fritzsche H. *Massive Neutrinos: Flavor Mixing of Leptons and Neutrino Oscillations*. Singapore, 2016.

Антинейтрон (від *анти...* та *нейтрон*) — античастинка відносно *нейтрона*, електрично нейтр. *елементарна частинка*, маса якої дорівнює масі нейтрона (1 838 електрон. мас). *Спін* А., як і *спін* нейтрона, дорівнює 1/2, *магнітний момент* (+1,9131 ядер. магнетона) такий самий, як у нейтрона. На відміну від нейтрона, напрямки *спіну* й *магнітного моменту* А. однакові, а не протилежні. А. здатний до *анігіляції* з *нуклоном*, унаслідок чого може виділятися енергія, що дорівнює енергії спокою А. й нуклона, або виділятися π^- й, частково, К-мезони. Існування А. передбачено теоретично, виявлено експериментально в 1956 О. Пітччіні (1915–2002; Італія, США).

Літ.: Phillips II W., Snow M., Babu K. et al. *Neutron-Antineutron Oscillations: Theoretical Status and Experimental Prospects // Physics Reports*. 2016. Vol. 612.

Антинігілістичний роман (від *анти...* та *нігілізм*) — вид соціально-психол. роману, спрямований проти поширення нігілістич. ідей. А. р. виник у 1860–1870-х як реакція заперечення дем. і соціол. руху в Росії. Появу А. р. як жанру пов'язують із крит. реакцією на роман М. Чернишевського «Що робити? (З оповідань про нових людей)» [«Что делать? (Из рассказов о новых

Антинігілістичний роман.
Окреме видання твору
Ф. Достоевського «Біси», 1873

людях)»; 1862–1863]. Першими А. р. були романи «Збаламучене море» («Взбаламученное море»; 1863) О. Писемського, «Марево» («Марево»; 1864) В. Ключнікова й «Нікуди» («Некуда»; 1864) М. Лескова. У європ. л-рі А. р. не розвинувся. Проте світоглядними ідеями нігіліст.-антинігіліст. змісту налічено значну кількість реаліст. творів 1860–1880-х. В укр. л-рі в цьому контексті показовою є творчість *Панаса Мирного*, *І. Нечуя-Левицького*, *І. Франка* та ін. До сер. 1980-х підхід до А. р. мав ідеол. характер. А. р. було вписано в контекст т. з. реакційної л-ри, спрямованої на дискредитацію революц. руху. Звернення письменників до А. р. інтерпретували як наслідок творчої кризи, перепону на шляху до «ідейно-худ. зростання», відхід від «прогрес. реалізму» тощо. Ознаки А. р.: памфлетність, публіцистичність, посилена подієвість, авантюризм, нетрад. поєднання елементів сатиричного, соц., авантюрного (пригодницького), побутового, роману-виховання, психол., філос. романів тощо, композиц. поділ гол. героїв, категор. авторська оцінка подій, що відбуваються у творі, та перевага реаліст. зображення. Гол. герої А. р. — молодь, що протестує проти усталених естет. ідеалів. Система персонажів передбачає: героя — носія автор. ідей чи героя, який виражає ідеолог. концепцію; героя — жертву нігіліст. інтриг і власних помилкових уявлень; опозиц. протиставлення «старих» і «нових» людей — нігілістів та антинігілістів як втілення конфлікту між діаметрально протилеж. уявленнями про світ; пародіювання окр. рис характеру чи загалом особистості героя, гротескне загострення негатив. рис тощо. А. р. сконцентрував у собі перехід від любов. інтриги, традиц. для 1840–1850-х, до романів соц.-політ. проблематики. Осн. увагу приділено конфлікту сусп.-ва й героя, зображенню боротьби персонажів за право на існування та поширення власних ідей і поглядів. Автор моделює середовище сусп.-ва завдяки памфлетності та ідеалізації, гол. героїв розшаровує за окр. соц. групами з чітко визначеними і яскраво вираженими морально-етичними установками та психол. характеристиками. Серед найвідоміших творів — «На ножах» («На ножах»; 1870) М. Лескова; «Обрив» («Обрыв»; 1869) *І. Гончарова*; диалогія «Кривавий пуф» [«Кровавый пуф»; книга 1 «Панургове стадо» («Панургово стадо»), 1869; книга 2 «Дві сили» («Две силы»), 1874] *Вс. Крестовського*; «Біси» («Бесы»; 1871–1872) *Ф. Достоевського* та ін. Критич. оцінку А. р. зосереджено у працях представників т. з. революц. табору: «Ввіз нечистот до Лондону» («Ввоз нечистот в Лондон»; 1863) *О. Герцена*; «Перли і адаменти російської журналістики» («Перлы и адаменты русской журналистики»; 1864) *В. Зайцева* (1842–1882); «Сердце безсилия» («Сердце бессилие»; 1865) *Д. Писарева*; «Вулична філософія» («Уличная философия»; 1869) *М. Салтикова-Щедріна*. У сучас. літературознавстві акценти зміщено: А. р. трактовано як такий, що відобразив процес змін — сусп.-політ., громад., психол. тощо — у пореформеній Росії 19 ст., втілює ставлення до революц. ідеології.

Лит.: Сорокин Ю. С. Антинигилистический роман // История русского романа : в 2 т. Москва; Ленинград, 1964. Т. 2; Батюто А. И. Антинигилистический роман 60–70-х годов // История русской литературы : в 4 т. Ленинград, 1982. Т. 3; Гринченко Н. А. Проблема полижанровости в

антинигилистических романах А. Ф. Писемского // Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Філол. 2015. № 18. Т. 1; Зубков К. Ю. «Антинигилистический роман» как полемический конструкт радикальной критики // Вестник Моск. ун-та. Сер. 9. Филол. 2015. № 4; Ефимов А. С. Русский антинигилистический роман 1860–1870-х гг. и «готический сюжет» // Филол. науки. Вопросы теории и практики. 2019. № 11.

О. М. Головій

Антиномізм богословський (від *антиномія*) — метод у рос. реліг. філософії поч. 20 ст., спрямований на осягнення парадоксальності христ. догматики, на поєднання протилеж. тез, що є однаково слушними й підставовими. Гол. розробники — *П. Флоренський*, *С. Булгаков*. За С. Булгаковим, гол. завдання релігійно-антином. методології — показати недостатність люд. розуму, щоб охопити потойбічне, виразити суть суперечливої єдності *трансцендентного* (того, що лежить поза межами свідомості й пізнання) та *іманентного* (внутрішньо притаманного предметам або явищам). *П. Флоренський* запропонував розв'язати цю суперечність «подвигом віри». А. б. збагатив богослов'я досягненнями філософії, залучив діалект. підхід у теорію і практику церкви.

Лит.: Флоренский П. Космологические антиномии И. Канта // Богосл. вестник. 1909. Т. 1. № 4; Половинкин С. М. Христианский персонализм священника Павла Флоренского. Москва, 2015.

Є. А. Харьковщико

Антиномія (грец. ἀντινομία — суперечність у законі, від ἀντί — проти та νόμος — закон) — 1) У філософії — поняття на позначення реального чи уявного *протиріччя*, що виникає, коли два альтернативних (взаємовиключних) твердження про той самий об'єкт можуть бути однаково логічно доведені. Істинність чи хибність таких тверджень неможливо обґрунтувати в межах заданої *парадигми*. Термін близький за змістом до поняття логіч. *парадоксу*, нерозв'яз. суперечності. А. поділяють на логічні та семантичні. Перше визначення А. запропонував філософ *Р. Гокленіус* (1547–1628) у складеному ним «Філософському лексиконі» («Lexicon philosophicum»; 1613). Ідея антиномічності людського мислення народжується в *античній філософії*. Тоді ж були сформульовані перші семантич. А. (зокрема «Брехун») та *aporії* («Ахіллес і черепаха», «Дихотомія» та ін.). Вживання й аналіз А. характерні для середньовіч. *схоластики*; пов'язані з богослов. та філос. тлумаченням християн. *догматів* (напр., догмату про Св. *Трійцю*), проблем релігійної *метафізики* та богопізнання. У Новий час вчення про А. розробляв *І. Кант* у контексті міркувань про межі наук. і філос. пізнання. *І. Кант* доводив, що А. закорінені в самому процесі пізнання, є наслідком марності намагань «чистого розуму» вийти поза межі чуттєвого досвіду в царину *метафізики* й пізнати об'єктивну природу «речей у собі». Виділив чотири осн. пари А.: а) світ має початок в часі та просторові межі — світ безкінечний у часі та просторі; б) кожна складна *субстанція* складається з простих частин — жодна складна річ не утворена з простих, і загалом у світі не існує нічого простого; в) окрім об'єктив. причинності у світі існує свобода, «вільна причинність» — у світі не існує свободи, усе відбувається лише за

законами причинності; г) існує першопричина світу, його безумовно необхідна сутність (Бог) — не існує жодної безумовно необхідної сутності, першопричини світу. Окрім А. «чистого розуму», сформулював низку А. моральної, реліг. та естетич. свідомості. Наявність А. спонукала І. Канта до висновку про доцільність відмовитися від міркувань щодо сутності ноуменального світу; прийняти ідею абсолютного й безкінечного винятково як регулятивний *принцип* пізнання. Вчення про А., єдність протилежностей, *тези й антитези* є важливим складником філософії Г. В. Ф. Гегеля. Сучас. філософія тлумачить А. як закономірність пізнав. діяльності, пов'язану зі складністю, діалектичністю процесу пізнання.

Дж.: Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. І. Бурковського. Київ, 2000.

Лит.: Лой А. Н. Сознание как предмет теории познания. Киев, 1988; Уваров М. С. Бинарный архетип: Эволюция идеи антиномизма в европейской культурной традиции. Санкт-Петербург, 1996; Гураленко Н. А. Деякі аспекти проблематики антиномії права // Юрид. Україна. 2012. № 12; Ільницький М. М. Й.-В. Гете й І. Франко: антиномія природи і духу. Дрогобич, 2014.

2) У правознавстві — *суперечність* між двома нормами одного *акту нормативного*, кожна з яких містить положення, що визнаються як логічно доведені.

3) У математиці — *парадокс* (суперечність), який виникає внаслідок того, що в теорії доведено два судження, які виключають одне одного. Кожне з них було виведено переконливо з позиції даної теорії. У *множинній теорії* відомі такі А.: парадокс Рассела; парадокс цирюльника; парадокс Кантора; парадокс Рішара.

Лит.: Трохимчук Р. М., Нікітченко М. С. Дискретна математика у прикладах і задачах. Київ, 2017.

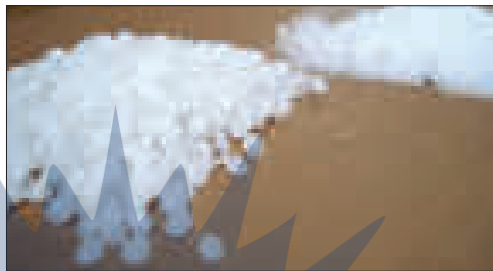
Антинормаліза́торство (від *анти...* і *норма*) — див. у ст. *Культура мови*.

Антину́клон (від *анти...* і *нуклон*) — *античастинка* відносно нуклона. Ядер. взаємодія між А. може зумовлювати утворення ядер атомів *антиречовини*, між А. і нуклоном — до утворення баріонію (див. *Баріони; Антибаріони*). А. відкрито Е. Дж. Сегре, О. Чемберленом, К. Е. Вігандом (1915–1996; США), Т. Іспіланті (1928–2000; США, Швейцарія) на *прискорювачі* на 6 GeV — беватроні (від англ. абрєвіатури BeV — billion electron volts; див. *Більйон*). Труднощі їхнього відкриття пов'язані з тим, що енергія нуклона й А. (народжуються разом) у стані спокою становить бл. 2 GeV. Ймовірність виникнення пари нуклон — А. стає помітною, коли на мішень падають *протони* з енергією не менше за 6 GeV.

Лит.: Klempert E., Batty C., Richard J.-M. The Antinucleon-Nucleon Interaction at Low Energy: Annihilationdynamics // Physics Reports. 2005. Vol. 413. Is. 4–5.

Антиозонанти (від *анти...* та *озон*) — речовини, які захищають гуми на основі ненасич. каучуків від дії атмосфер. *озону*. Озон приєднується до *макромолекули* каучуку за місцями подвійних зв'язків у ній. Унаслідок цього утворюються нестійкі озоніди. Їхній розпад зумовлює розрив вуглець. ланцюга, що призводить до розтріскування, а іноді й до повного руйнування гум. матеріалу, особливо за його експлуатування в напруж. (розтягнутому) стані. Завдяки застосу-

ванню А. опір гум до розтріскування підвищується до 10 разів. Єдиної теорії дії А. немає. Припускають, що реакції каучуку з озonom може перешкоджати утворення на поверхні гуми суц. шару самого А., що мігрує з шарів матеріалу або продуктів його взаємодії з озonom. А. може або реагувати з озonom. макромолекулами каучуку й у такий спосіб гальмувати їхнє деструктування, або зшивати молекули, які вже зазнали деструкції. Осн. шлях запобігання озон. деструкту-

Антиозонанти. Парафін

ванню каучуків і гум — пошук речовин, які реагують з озonom швидше, ніж він приєднується за місцями подвійних зв'язків у макромолекулах. За механізмом дії розрізняють хімічно актив. А. (похідні пара-фенілендіаміну, трибутилтіосечовина тощо), які реагують з озonom із більшою швидкістю, ніж макромолекули каучуку, та інертні А. (суміші твердих парафін. вуглеводнів із кристал. структурами), що мігрують на поверхню *полімеру* і створюють бар'єр для його взаємодії з озonom. Вводять А. в каучуки безпосередньо на вир-ві; інертні іноді наносять на поверхню виробу (воскують). Захисна дія А. тим більша, чим вищий його вміст у гумі. На практиці в гумову суміш вводять 2 або 3 сполуки переважно різної хім. структури. При цьому вміст кожного А. зазвичай не перевищує 2–3 % (за масою) від маси каучуку. У більшості випадків А. застосовують спільно із захис. воском. У стабілізув. дії таких комбінацій зазвичай виявляють ефект *синергії*.

Лит.: Гринберг А. Е. Антиозонанты для светлых и цветных резин. Москва, 1969; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Фабуляк Ф. Г., Иванов С. В., Масленнікова Л. Д. Полімерне матеріалознавство. Київ, 2006; Суберляк О. В., Скорохода В. Й., Семенюк Н. Б. Теоретичні основи хімії та технології полімерів. Львів, 2014.

Т. А. Камєньська

Антиокислювачі, антиоксиданти, інгібітори окислювання — речовини, що при додаванні в систему значно сповільнюють або цілком зупиняють небажані процеси окислення органіч. сполук. Такі сполуки зазвичай самі окислюються краще, ніж речовини, до яких вони додаються. Як А. використовують ароматичні *аміни*, феноли, солі фосфорної к-ти тощо. А. можуть діяти за двома механізмами: взаємодіяти з проміжними пероксидними сполуками, сповільнюючи в такий спосіб вироджене розгалуження (*фосфати, сульфідн*и, карбамати, тіокарбамати й тіофосфати металів), чи з вільними радикалами, обриваючи ланцюги. Напр., бутельований гідроксианізол діє як прибирач вільних радикалів, додається до харч. продуктів для запобігання згіркненню *жирів*, розкладу *вітамінів*. Застосовують А. для стабілізації палив, захисту каучуку, пласт-

мас від старіння, жирів від псування, для зменшення смолоутворення в мастилах тощо.

Лит.: Stone O. Antioxidants: Advances in Biochemistry. Forest Hills, 2017.

Антип, Петро Іванович (04.04.1959, м. Горлівка, тепер Донецької обл., Україна) — скульптор, художник, громад. діяч, бізнесмен, засл. художник України (з 2009). Народився в сім'ї робітників. Працював учнем слюсаря Горлів. виробн. об'єднання автотранспорту (1976), згодом — художником на підприємствах міст Горлівки й Донецька (1976–1980). Упродовж 1980–1984 навчався на відділенні скульптури в Пензенському худ. уч-щі ім. К. А. Савицького (тепер РФ). Паралельно вивчав живопис і графіку. Закінчив учще з диплом. роботою «Плотогони» (керівник — А. Северін). 1982–1986 продовжував навчання в скульпт. майстернях В. Цоя та О. Бема. Від 1986 працював скульптором на Донец. худ. комбінаті. Того ж року взяв участь у Всесоюз. молодіж. ви-

Антип Петро Іванович

ставці (м. Москва, тепер РФ). Відтоді — постійний учасник всесоюз., респ. (за часів СРСР), міжнар., всеукр. та обл. худ. виставок. Член Співки художників СРСР (з 1989). Стипендіат Співки художників СРСР (1990). Член *Національної спілки художників України* (з 1992). У 1989 організував у м. Горлівці творчу групу «Схід» та заснував галерею «Схід-Арт». 1994–1995 мешкав у м. Парижі (Франція), співпрацював із художником і фотографом укр. походження А. Соломухою. 1995 у франц. столиці відбулася перша персон. виставка в галереї «Нельс» («Nelse»). 1996 взяв участь у спільній укр.-франц. виставці у м. Бордо (Франція). 1997 дебютував персон. виставкою в нім. галереї «Стефанія» («Stefania»; м. Магдебург). На замовлення міськ. адміністрації м. Горлівки 1999 створив пам'ятник засновнику міста П. *Горлоу*. Тоді ж облаштував нову майстерню в м. Горлівці. 2000 в Мед. ун-ті м. Магдебурга пройшла виставка А. «Магдебург — моє друге місце народження». Співавтор (разом зі скульптором О. Дяченком) пам'ятника академіку М. *Амосову* на *Байковому кладовищі* 2003. У 2005 запропонував ідею та проект «Фонтану життя» в м. Запоріжжі, 2007 став співзасновником галереї сучас. мист-ва «Арт-галерея 13» (м. Донецьк). Займається бізнесом. 1989 організував фірму «Східна Україна» для проведення скульптурно-монументал. робіт. Згодом вона змінила назву на ТОВ «Художньо-будівельний комбінат «Візантія»» й розширила профіль діяльності. З 2007 існує під назвою ТОВ «Антип

Арт-буд». З 2014 А. живе і працює в м. Києві, де заснував фірму «Антип Арт-проект». 2016 А., спільно з архітектором Р. Боателлі (Італія), переміг у тендері на проект реконструкції пл. Миру в м. Краматорська (Донецька обл.). Творчість А. еволюціонувала від *символізму* у тлумаченні біблійних сюжетів до опори на *архетипи* язичниц. доби, метафорична мова яких суголосна неоміфол. світосприйняттю митця. Малярство А. вирізняється розмаїттям жанрів, синтезом графіч. і худ. технік, особливою увагою до проблем рисунка, колірної гармонії та композиц. побудови картини. Представлена переважно малюнками, лапідарна, узагальнено трактована *графіка* митця насамперед зосереджена на вирішенні худ.-формальних завдань, водночас їй притаманна тонка передача характеру образу та його психоемоц. стану. Автор скульптур: «Мій Сервантес» (1990), «Старий та море» (1998), «Поцілунок Юди» (1999), «Пам'ятник каменю» (2003), «Ти і Я» (2008), «Скіфська Діана» (2016), «Амазонки» (2017); картин «Страга Гонти» (1991), «Ми прийшли» (1991), «У Хомутівському степу» (2001), «Степ» (2007), «Між минулим і майбутнім» (2008), «Золото Скіфії» (2011), «Поєднання протилежностей» (2014), «Скіф та амазонка» (2017), графіч. серії «Амазонки» (2017–2018). У 2009 під м. Донецьком встановлено фонтан «Грошове дерево» авторства А., 2010 у м. Єнакієвому (Донецька обл.) — пам'ятник засновнику міста Ф. *Єнакієву*. 2014 відкрито пам'ятник поетові С. *Руданському* в м. Калинівці Вінниц. обл., 2018 — композитору М. *Леонтовичу* у м. Покровську Донец. обл. Роботи А. зберігаються в музеях, галереях і приват. колекціях України, Росії, Франції, Німеччини, Італії, Швеції та США. Про його творчість знято 5 документ. фільмів. Лауреат (II премія за твір «Втеча до Єгипту») міжнар. скульптур. симпозиуму «Медобори» у м. Тернополі (1990).

Лит.: Мистецтво України ХХ століття: 1900–2000. Київ, 2000; Історія українського мистецтва : у 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2007. Т. 5: Мистецтво ХХ століття; Стрельцова М. Петро Антип: Митець. Громадянин. Філософ // Худ. культ. Актуальні пробл. 2008. Вип. 5; Лисенко Л. Особливості професійних скульптурних шкіл в Україні на прикладі виставок трієнале 1999–2008 років // Укр. мист.: матеріали, дослідж., рецензії. 2009. Вип. 9; Паркова скульптура Тернополя / Упоряд.: Л. Б. Берник, В. М. Окаринський, Є. Т. Удін. Тернопіль, 2012; Собкович О. Петро Антип: справжність та честність мистецтва // Образотв. мист. 2014. № 4; Стрельцова М. Неоміфологія Петра Антипа // Образотв. мист. 2017. № 2.

М. В. Стрельцова

Антипа́па (від *анти...* і *Папа Римський*) — у *католицизмі* — особа, обрана на вакант. Папський престол із порушенням процедури, або як альтернатива легітимному *понтифіку*. Термін «А.» відомий від поч. 14 ст. До того побутували ін. назви, зокрема «загарбник Апостольського престолу» (лат. *invasor Sedis Apostolicae*), «антихрист» (*antichristus*), «незаконний папа» (*adulterinus papa*), «антиєпископ Риму» тощо. Поява А. у більшості випадків була зумовлена політ. обставинами, особливо від часу утворення Папської держави у 756 (див. *Папська область*). Серед осн. причин виділяють: внутрішньо-церковні доктринальні розходження (див. зокрема: *Антитринітаризм*, *Аріанство*, *Монархіанство*), церковні розколи, *схизми*; суперництво ворогу-

ючих кланів світської знаті; тривалу іст. неврегульованість процедури обрання пап. Класифікація пап та А. є дискусійною; історики згадують від 25 до 43 А. Згідно з офіц. переліком *Ватикану* (2000), їх нараховується 37. У період *Великої західної схизми 1378–1417* папи, які вважаються законними, обиралися в м. *Римі*, А. — у м. *Авіньйоні*. У нумерації папських імен порядковий номер, присвоєний А., зазвичай не враховується. У 20 ст. поява А. пов'язана із супротивом реформам *Другого Ватиканського собору 1962–1965*: представники окремих течій католицької традиціоналізму (див. *Седевакантизм*) оголосили еретиками всіх пап, починаючи від *Іоанна ХХІІІ*. Найвідоміші сучас. А.: Пій ХІІІ (у миру Ерл Люціан Пульвермахер, 1918–2009; США) та Григорій ХVІІ (у миру Клімент Домінгес-і-Гомес, 1946–2005; Іспанія). Однак, офіц. перелік А. після Фелікса V (граф Савойський Амадей VІІІ, 1439–1449) станом на 2020 не поновлювався.

Літ.: Гергей Е. *История папства* / Пер. с венг. Москва, 1996; Норвич Дж. *История папства* / Пер. с англ. Москва, 2014; Лозинский С. Г. *История папства*. Москва, 2016.

А. В. Арістова

Антипапізм. Фелікс V (Амадей VІІІ)

Антипапізм — 1) Стан *Католицької церкви* за правління *антипап*. Йдеться про *понтіфіків*, обрання яких потім оголошувалося недійсним. Першим антипапою вважається Св. Іпполіт (217–235), останнім — Фелікс V (1439–1449). Антипапи публічно оголошувалися незаконно обраними на *соборах* Католическої церкви. Деякі з них не визнавали соборного вирішення та створювали власні «двори», діяли під заступництвом різних королів. Домів, інші самі відмовлялися від свого звання. Хоча офіційно Католическа церква їх не визнає, усе ж вони фігурують «у лапках» у реєстрі, що публікується в щоріч. офіц. довіднику «Папський щорічник» («*Annuario Pontificio*»).

2) Заперечення верховенства *Римських Пап* у церкві галліканізмом — реліг.-політ. рухом католиків за автономію франц. церкви від *Святого престолу*. Вимоги руху ґрунтувалися на ідеї обмеження влади понтифіків і посиленні контролю д-ви над церквою. Король отримав повноваження скликати церк. собори й затверджувати церк. закони. Франц. *епіскопам* не дозволялося їздити до м. Рима, а папським *легатам* — приїжджати до Франції. Папські рішення не вважалися остаточними без відповід. схвалення *Вселенським собором*. Рух А. існував до *Великої французької революції*, коли гнаному франц. *духовенству* довелося звернутися до Римського Папи по допомогу.

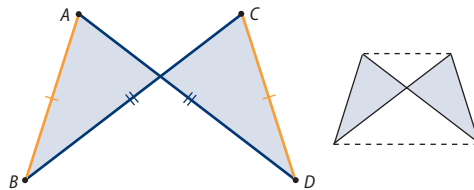
Літ.: Лозинский С. *История папства*. 3-е изд. Москва, 1986; Rendina С. *The Popes: Histories and Secrets*. Santa Ana, 2002; Шкіль С., Горішна Н. Роки навчання Феофана Прокоповича: на шляху до конфесійної визначеності // *Релігія та Соціум*. 2014. № 1–2.

П. Л. Яроцький

Антипаралелограм, контрпаралелограм — плоский чотирикутник, протилежні сторони якого рівні та антипаралельні відносно двох ін. сторін. Бічні сторони та діагоналі *трапеції рівнобедреної* утворюють А.

Літ.: Бевз Г. П. *Антипаралелограм* // *Мат. в шк. України*. 2010. № 3.

Антипаралельні прямі відносно сторін кута — прямі l_1 та l_2 , які перетинають сторони

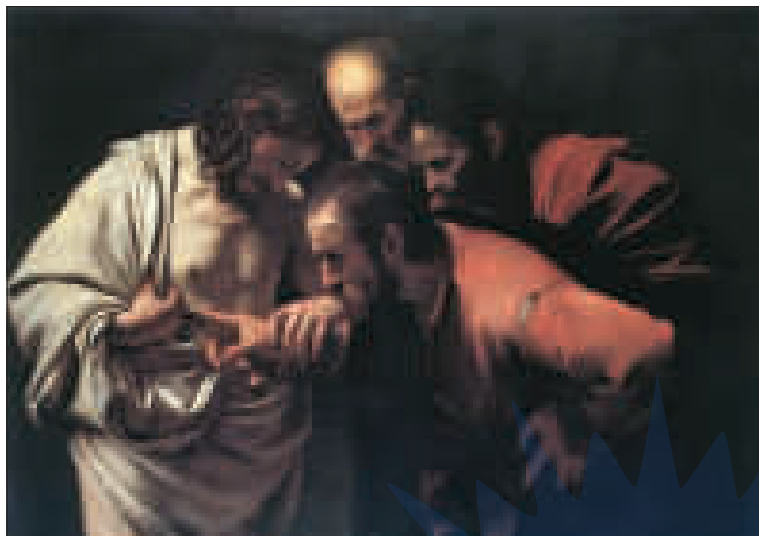
кута $\angle AOB$ і утворюють рівні кути з різними сторонами $\angle AOB$; при цьому рівні кути входять до трикутників, які містять вершину O . Аналогіч. означення дають відносно пари прямих m_1 і m_2 , які перетинаються з прямими l_1 і l_2 . Якщо l_1 і l_2 антипаралельні відносно m_1 та m_2 , то і прямі m_1 та m_2 антипаралельні відносно l_1 і l_2 . Протилежні сторони довільного (не обов'язково опуклого) чотирикутника, що вписаний у коло, антипаралельні відносно двох ін. його сторін. Якщо прямі m_1 і m_2 збігаються, кажуть що l_1 і l_2 антипаралельні відносно однієї прямої.

Літ.: Honsberger R. *Episodes in Nineteenth and Twentieth Century Euclidean Geometry*. 2nd ed. Washington, 2005; Мартинюк О. В., Мартинюк С. В. *Інверсія та її застосування*. Чернівці, 2007.

Є. О. Полулях

Антипасат (від *анти...* та *пасат*) — західне перенесення *повітря* в тропіч. широтах над сх. пасат. перенесенням, тобто у верх. *тропосфері* і ниж. *стратосфері*. А. немає в приєкватор. широтах, особливо в т. з. літній півкулі, де сх. перенесення охоплює всю тропосферу й ниж. стратосферу. Барич. *градієнти* направлені до високих широт і визначають А., створений зміщенням субтроп. зони високого тиску з висотою до *екватора*. Тобто А. є периферійною частиною загальнопланетар. зх. перенесення повітря у верх. тропосфері й ниж. стратосфері над кожною півкулею. Меридіон. складники А. невеликі й нерегулярні, проте переважає перенесення повітря від екватора до вищих широт.

Антипáсха (грец. ἀντίπασχα, букв. — те, що замість Пасхи), Хомина неділя, Красна гірка — християнське свято, яке відзначається наступ. неділі після *Великодня*. Одне з найдавніших вживань терміну «А.» на позначення неділі, наступ. за Пасхальною, міститься в каноніч. правилах, які приписують Константиноп. *патріарху* Івану Постнику. Суть терміна — не протиставлення *Пасці*, а начебто повернення до неї, повторення чуда *Воскресіння*. А. святкується як День оновлення Великодньої радості Воскресіння Христового. Від цього дня починається недільне коло церк. року. Сакральною основою для об'єднання неділі Пасхи й неділі А. у єдиний святковий цикл стало Євангеліє від Івана з оповіддю про явлення *апостолам* воскреслого *Ісуса Христа* двічі. Уперше — «дня першого в тиждні, коли вечір настав», у день воскресіння: Ісус показав учням свої рани, послав їх проповідувати Його вчення світові й дав владу прощати чи «затримувати» гріхи. Удруге — через 8 днів, коли *Спаситель* знову явився апостолам і заповнив у своєму воскресінні апостола *Хому*, який особито не бачив першого явлення воскреслого Христа й не повірив ін. апостолам (Ів. 20:19–31). Диво заповнення Хоми «невіруючого» спричинило ін. назву для дня А. — «Хомина неділя». За правосл. традицією *богослужіння* А. здійснюється за

чином *дванадцятих свят* Господніх, хоча формально до них ця неділя не відноситься. *Кондак* А. складений Романом Солодкоспівцем, *стихири* — Іоанном Дамаскіним. Серед сх. слов'ян свято відоме як «Красна гірка». Ця неділя була першим днем після *Великого посту*, коли дозволялося здійснювати *таїнство вінчання*.

Дж.: *Євангеліє від Івана* // Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / Пер. І. Огієнка. Київ, 2019.

Лит.: Пономарев А. В. *Антипасха* // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Мень О. *Перші апостоли* / Пер. з рос. Л. Хмельковського. Львів, 2015.

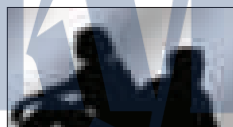
Антипатія (грец. ἀντίπαθεια — огида) — негативне емоц. ставлення до когось чи чогось, відчуття неприязні, відрази, неприйняття. А. протилежна *симпатії*, тобто приязні, прихильності, позитив. ставленню. Ці обидва почуття здебільшого не є результатом роздумів, а виникають мимовільно, часто без чіткого усвідомлення причин. У цьому разі А. спостерігають між людьми психологічно несумісними, тобто через відразу до зовнішності, голосу, манер, запаху тощо. Водночас А. може виникати як упередження до певних осіб чи груп, унаслідок виховання чи негатив. морал. оцінки представників цих спільнот, оскільки їхня поведінка не відповідає прийнятним у даному сусп-ві нормам. А. є мотиваційним регулятором міжособистіс. і міжгруп. взаємин. Один із чинників міжнац. ворожечі — міжетнічна А.

Лит.: *Короткий психологічний словник* / За ред. В. І. Войтка. Київ, 1976; Гозман Л. Я. *Психология эмоциональных отношений*. Москва, 1987; Орбан-Лембрик Л. Е. *Соціальна психологія* : в 2 т. Чернівці, 2010. Т. 1: *Соціальна психологія особистості і спілкування*; Бубчикова Н. В., Чикова І. В. *Социальная психология*. 2-е изд., стер. Москва, 2015.

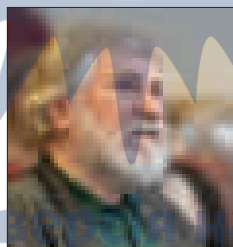
Н. Ю. Максимова

Антипедагогіка (від *анти...* та *педагогіка*) — пед. течія, яка виникла в 1970-х у США й дістала поширення в Зх. Європі, ґрунтуючись на відмові від *виховання* як цілеспрямов. процесу формування *особистості*. Термін «А.» вперше застосував нім. проф. Г. Купфер (1974), а обґрунтував ним. журналіст Е. фон Браунмюль у праці «Анти-

Антипасха. «Невіра святого Фоми» худ. Мікеланджело да Караваджо, 1602. Палац Сансусі у м. Потсдам, Німеччина

Антипатія

Антипенко Олександр Іванович

педагогіка. Нариси про скасування освіти» («Antipädagogik. Studien zur Abschaffung der Erziehung»; 1975). Ідеї А. пропагують також К. Берейтер (США), М. Манноні (Франція), Р. Шерер, К. Рутчкі, Г. Остермайер, Г. фон Шенебек (усі — Німеччина), А. Міллер (Швейцарія), Б. Сліверський, С. Русинський (обидва — Польща) та ін. А. спирається на психоаналіт. концепцію про невротич. вплив *соціуму, культури* на індивіда й затверджує необхідність макс. розширення меж вільного прояву несвідомих поривів і шоквильн. потреб особистості. Представники А., орієнтуючись на принцип спонтан. автономії дитини, радикально відкидають необхідність виховання й освіти, оскільки вважають їх тоталітарними й спрямованими на *деперсоналізацію*. Осн. мета А.: підтримувати, а не виховувати, сприймати дорослого як друга й партнера дитини, а взаємини між ними — як симетричні взаємини (т. з. концепція «відкритої освіти») та «самозумовленого навчання»). Школа має перетворитися на школу пропозицій, її відвідування — довірене на розсуд дитини. Ідеї А. наприк. 20 ст. сприяли проникненню постмодерн. поглядів у пед. теорію та практику.

Лит.: Winkler M. *Stichworte zur Antipädagogik. Elemente einer historisch-systematischen Kritik*. Stuttgart, 1982; Schönebeck H. von. *Antipädagogik im Dialog: eine Einführung in antipädagogische Denken*. Weinheim; Basel, 1992; Braummühl E. von. *Antipädagogik: Studien zur Abschaffung der Erziehung*. Leipzig, 2006; Заболотна О. А. *Теорія і практика альтернативної шкільної освіти у країнах Європейського Союзу*. Умань, 2013; Симоненко С. П. *Освітня концепція постмодернізму як відображення реалій сучасності* // Філософ. та гуманізм. 2017. Вип. 2 (4).

О. В. Лисовець

Антипенко, Олександр Іванович (25.08.1938, м. Київ, тепер Україна) — кінооператор, засл. діяч мист-в РРФСР (з 1988), член Нац. академії кінематограф. мист-в і наук Росії. Закінчив ремісниче уч-ще за фахом столяра, а також курси кіномеханіки. Працював на Київ. кіностудії ім. О. Довженка (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка*), спочатку столяром, згодом у фотоцеху. Тоді ж захопився фото- і кіномист-вом. 1966 закінчив Всесоюз. держ. ін-т кінематографії (тепер *Всеросійський державний інститут кінематографії імені С. А. Герасимова*), майстерня Б. Волчека. Ще під час навчання був фотографом на зйомках стрічки С. *Параджанова* «Квітка на камені» (1962; Київ. кіностудія худ. фільмів імені О. Довженка). Для диплом. роботи А. зняв проби до фільму «Київські фрески» (1966; реж. С. Параджанов; Київ. кіностудія худ. фільмів імені О. Довженка). Попри закриття фільму, А. на основі відзнятого матеріалу змонтував короткометражний фільм. Диплом. роботою став ін. фільм — стрічка про балет «Сьогодні — щодня». З 1966 А. знімав фільми як оператор на Київ. кіностудії імені О. Довженка, а також на кіностудіях «Грузія-фільм», «Узбекфільм», «Ленфільм». Широке визнання принесла робота у фільмі «Мольба» (1968; реж. Т. Абуладзе; кіностудія «Грузія-фільм»). Член Спільноти кінематографістів СРСР (з 1968). Від 1972 працює оператором на Центральній кіностудії дитячих і юнацьких фільмів імені М. Горького (м. Москва, тепер РФ). Зняв, зокрема, низку сюжетів для сатирич. кіножурналу «Сралаш». Працював на те-

лебаченні. Викладає оператор. мист-во на Вищих курсах сценаристів і режисерів (з 1977). Оператор. стилю А. притаманні поетичність і експресивність, психологізм, точне відтворення режисер. задуму. Він прагне до експерименту — використовує нетипові (зокрема контрастні) кіноплівки, розширює кольорову палітру. Серед фільмів: «Жива вода» (1971), «Прошу слова» (1975), «Червоненька квіточка» (1977), «Срібні озера» (1980), «Зірка і смерть Хоакіна Мур'єтти» (1982), «Віра, Надія, Любов» (1984), «Міо, мій Міо», «Будинок із привидами» (обидва — 1987), «Жінка з квітами і шампанським» (1992), «Маленька принцеса» (1997), «Червона Жизель» (2003), «Сибірочка» (2006) та ін. Автор книги «Андрій Тарковський в об'єктиві Олександра Антипенка» (2007). Нагороди: почес. диплом за фоторекламу до фільму «Прапори на баштах», МКФ у м. Карлових Варях (1957); диплом за вирішення кольор. гама у фільмі «Прошу слова», МКФ у м. Барселоні (1976); диплом за оператор. майстерність за фільм «Жінка з квітами та шампанським», Міжнар. кінофестиваль у м. Біголі (1993); премія «Ніка» за найкращу оператор. роботу за фільм «Маленька принцеса» (1997). Нагороджений орденом Пошани (РФ; 1997).

Та.: Андрей Тарковский в объективе Александра Антипенко. Москва, 2007.

Лит.: Кино. Энциклопедический словарь / Гл. ред. С. И. Юткевич. Москва, 1986; Всемирный биографический энциклопедический словарь / -Редкол.: В. И. Бородулин, Н. М. Кузнецов, Н. М. Ланда и др. Москва, 1998; Отечественный кинематограф на рубеже столетий 1986–2002 / Сост. и отв. ред. К. М. Исаева. Москва, 2005; Пааташвили Л. Г. Полвека у стены Леонардо: из опыта операторской профессии. Москва, 2006; Светлаков Ю. Я. Свет мерцающих звезд: беседы о кинооператорском мастерстве. Кемерово, 2010.

Антиперистальтика (від *анти...* та *перистальтика*) — зворотна перистальтика (хвилеподіб. скорочення) стінок порожнистих трубчастих органів (*травного тракту, сечоводу* та ін.) тварин і людини, що спричиняє просування їхнього вмісту в напрямку, протилеж. до звичайного. У нормі спостерігається А. товстої кишки, що сприяє затриманню й кращому перемішуванню її вмісту. Під час блювання й за патол. станів, напр., у разі спазмів, виникає А. стінок шлунка і тонкої кишки.

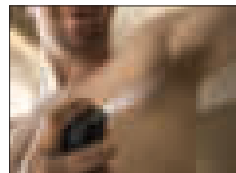
Лит.: Дудель Й., Рюэж Й., Шмидт Р. и др. Физиология человека : в 3 т. / Пер. с англ. Москва, 2010. Т. 1; Лук'янцева Г. Физиология людини. 2-ге вид. Київ, 2018.

Антиперспіранти (від *анти...* та *пізнолат. perspiratio* — випаровування) — космет. засоби, що запобігають виділенню поту. Призначені для усунення неприємн. запахів, зумовл. потовиділенням. А. використовують на певних ділянках тіла, де піт спричиняє найбільші незручності. Дія А. полягає в закриванні вивід. протоків потових залоз, що веде до гальмування локального процесу потовиділення, але не впливає на потовиділення організму загалом. А. виробляють у вигляді *аерозолів*, кульок, стіків, кремів, *гелів*, порошоків, мила та олівців. Осн. складниками А. можуть бути солі алюмінію, цинку або *таніни*, галуни, *спирт етиловий*, винно-кам'яна к-та. Зазвичай у такі засоби додають дезодорув. інгредієнти. *Тальк*, *пудри* та ін. сипучі препарати здатні добре вбирати піт. Якщо в складі тальку

(пудри) є бактерицид. добавки або солі алюмінію, препарат може одночасно слугувати дезодорантом і А. Їх бажано не використовувати в сауні, лазні та за інтенс. фіз. навантажень, тобто у випадках сильного потовиділення, оскільки можуть виникнути локальні набряки в місцях нанесення цього засобу.

Лит.: Вилламо Х. Косметическая химия / Пер. с фин. С. Л. Давыдовой. Москва, 1990; Мороз В. А., Пропіснова В. В., Леонтьев Д. В. та ін. Сучасні проблеми біоетики. Харків, 2009; Коваленко С. І., Кучеренко Л. І., Власенко А. Ф. та ін. Парфумерно-косметичні засоби. Запоріжжя, 2018.

Т. А. Камєньська

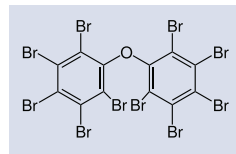

Антиперспіранти

Антипірєні (від *анти...* та грец. *πῦρ* — вогонь) — вогнезахисні речовини, додавання яких у матеріал знижує його горючість. А. ускладнюють займистість матеріалів, знижують швидкість поширення полум'я, надають матеріалам *вогнестійкості*, оскільки перепиняють доступ кисню до захищув. матеріалу. Вогнезахист дерев'яних конструкцій будівель спершу здійснювали у приміт. способи — білили *ванном* або мастили *глиною*. Пізніше ліквідували займання за допомогою пінокислот. *вогнегасників*, де як піноутворювач застосовували екстракт кореня *солодки*. До А. відносять лише просочув. засоби, але не вогнезахис. покриття (лаки, фарби, глини, спучувальні композиції). А. застосовують здебільшого для оброблення деревини як матеріалу буд. конструкцій (дахи будівель і матеріали їх покриття). У *гірничій промисловості* їх використовують у вигляді розчинів, якими насичують горючі елементи кріплення *гірничих виробок* і надшахт. будов. Оброблення буд. деревини А. (масова частка актив. речовин у вод. розчині становить близько 20 %) здійснюють у два способи. Насамперед глибоко просочують у кілька циклів (на глибину від 5 мм) у спец. ваннах із використанням вакууму або здійснюють поверхн. просочування (на глибину до 5 мм) — також у ваннах або вже на місці — поверх зібраних конструкцій за допомогою валиків, щіток, пензлів тощо. Окрім деревини, вогнезахисту потребують також *полімери*, папер. вироби, *тканини* з *волокна* тощо. Уведення А. до їхнього складу відбувається здебільшого на етапах виготовлення. А. можуть бути інерт. (не реагувати з полімером) і хімічно актив. (вступати з ним у реакцію). Найчастіше у складі А. використовують фосфати, сульфати й карбонати Натрію та амонію як найбільш безпеч. речовини. Сполуки Флуору (фтору), Броду (броду), Бору (бору) мають обмеж. застосування через те, що у процесі експлуатації вогнезахист. у такий спосіб матеріалу ці компоненти, потрапивши до навколиш. середовища, створюють небезпеку для здоров'я людей. У таких випадках застосовують дод. (фарб., клейов.) покриви захисту. поверхні. Окрім вогнезахисту матеріалів орган. походження А. можуть виконувати також функцію *антисептиків*, тому особливу увагу дослідники в галузі пожеж. безпеки приділяють створенню А. з відповід. комплекс. властивостями.

Дж.: ДСТУ 4479:2005. Речовини вогнезахисні водорозчинні для деревини. Загальні технічні вимоги та методи випробувань. Київ, 2005; ДСТУ 2272:2006 Пожежна безпека. Терміни та визначення основних понять. Київ, 2007.

Лит.: Мала гірнича енциклопедія : в 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 1; Жартовський В. М., Цапко Ю. В. Профілактика горіння целюлозовмісних ма-

Антипірєни.

Декабромдифеніловий ефір

теріалів. Теорія та практика. Київ, 2006; Рябініна Г. О. Вогнезахисна дія антипіренів та теоретичне обґрунтування їх вибору і технології застосування для ефективного захисту волокнистих матеріалів // Вісник Хмельн. нац. ун-ту. Тех. науки. 2014. № 6; Цапко Ю. В. Вплив модифікування на вогнестійкість деревини // Енергоефективність в буд-ві та архіт. 2014. Вип. 6; Скородумова О. Б., Таракно О. В., Тополь М. Є. та ін. Силіко-фосфатні покриття на основі бінарних композицій золь тетраєто-кисилану — антипірени // Пробл. пож. безпеки. 2019. Вип. 45.

В. П. Орел

Антипод (грец. *ἀντίποδος*, від *αντί* — проти та *ποῦς* — нога) — художній образ, протилежний іншому за якостями, рисами характеру, морал. настановами, цінніс. орієнтирами. У міфах та нар. епосі яскравими образами-А. є персонажі, що символізують добро і зло. Так, А. Бога є диявол, козака Голоти (з одноймен. думи) — тагарин, Кожум'яки — змії тощо. Бінарну опозицію А. можна простежити в худ. л-рі будь-якого періоду: Терсиг і Ахілл у поемі «Іліада» Гомера, А. Сальєрі і В. Моцарт в одноймен. драмі О. Пушкіна, Грицько та Чіпка в романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика (справжнє ім'я — І. Рудченко). У новітній л-рі крізь призму психол. аналізу суперечливості люд. характерів письменники все глибше занурювалися у внутр. світ людини, уникаючи спрощеної й однознач. оцінки персонажів. Таку еволюцію в укр. л-рі відзеркалює творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки, В. Стефаніка, В. Винниченка та ін. У творах А. досить часто є члени однієї родини, однієї громади, гурту, політ. організації (Семен і Роман з оповідання «Ціпов'яз» М. Коцюбинського; Михайло й Сава з повісті «Земля» О. Кобилянської; Антей і Федон із драм. поеми «Оргія» Лесі Українки; Ілько й Андрій із повісті «Краса і сила» В. Винниченка; Катранник і Отроходін у романі «Жовтий князь» В. Барки тощо). Соц. критика поширює принцип А. на всю л-ру, розглядаючи її з позиції споконвіч. боротьби добра і зла, які постають рушійною силою у творі.

Лит.: Чернец Л. В., Хализев В. Е., Эсалнек А. Я. и др. Введение в литературоведение. Москва, 2004; Литературознавчий словник-довідник / За ред. П. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ, 2007; Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ, 2012; Теорія літератури / Авт.-упоряд.: Д. Ч. Чик, О. І. Чик. Хмельницький, 2015.

Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів

Антиподи оптичні — див. *Енантіомери*.

Антиподіст (від грец. *ἀντίποδος*, з *αντί* — проти та *ποῦς* — нога) — естрадний (цирковий) актор, що виконує сценіч. епізод, лежачи на спині. Артист лежить на спец. подушці — тринці, піднятими ногами балансує, підкидає, обертає різні предмети.

Антипротозойні засоби (від *анти...*, *прото...* і грец. *ζωά* — життя) — лікарські препарати, які застосовують у лікуванні протозойних інфекцій. А. з. пригнічують життєдіяльність найпростіших. До А. з. належать хіміотерапевт. препарати різної хім. будови, призначені для лікування *амебиазу*, *токсоплазмозу*, *балантидіазу*, *лямбліозу*, *трихомонозу*, *хламідіозу* (група АТХ Р01А), лейшманіозів і трипаносомозу (гру-

па АТХР01С), протималярійні препарати (група АТХ Р01В). Засоби для лікування амебиазу поділяють залежно від локалізації збудника на амєбіциди, ефективні за будь-якої локалізації патолог. процесу (напр., метронідазол); амєбіциди прямої дії, ефективні переважно за локалізації амєб у просвіті кишківника (напр., хініофон); амєбіциди непрямой дії, ефективні при локалізації амєб у просвіті та у стінці кишківника (напр., тетрациклін, доксициклін); тканинні амєбоциди, ефективні переважно за локалізації амєб у печінці (напр., хінгамін). За лікуванні лямбліозу застосовують метронідазол, тинідазол, амінохінол та ін., трихомонозу — метронідазол, тинідазол, нітазол, орнідазол та ін., балантидіазу — *антибіотики* тетрациклін, доксициклін, мономіцин та ін., токсоплазмозу — піриметамін, кліндаміцин, хлоридин та ін. Протималярійні препарати представлені похідними хіноліну (хінін, хлорохін, мефлохін, примахін та ін.) та піримідину (піриметамін). За тропністю до певних форм розвитку плазмодію в орг-мі людини виділяють гематошизотропні засоби, які впливають на еритроцитарні шизонти (напр., хлорохін); гістошизотропні засоби, які впливають на тканинні шизонти (напр., хлоридин); гамонтотропні засоби, що впливають на статевої форми малярійного *плазмодія* (напр., примахін, хлоридин). Для лікування лейшманіозів використовують препарати п'ятивалент. сурми (солісурмін та стибоглюконат натрію), антибіотик мономіцин, а також метронідазол (зокрема в разі шкірного лейшманіозу). У лікуванні пд.-афр. трипаносомозу використовують препарати мін'яку (меларсопрол і ацетарсол), аромат. діамідинпентамідин та поліаніонну сполуку сурамін.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 3-те вид., випр. та доопрац. Вінниця, 2016.

Т. А. Бухтарова

Антипротон (від *анти...* та *протон*), \bar{p} , \bar{p} — *античастинка* відносно протона. Маса та *спін* А. такі самі, як у протона, *баріонне число* $B = -1$. *Електричний заряд* (і *магнітний момент*) А. від'єм. і дорівнює за абс. величиною електр. заряду (магніт. моменту) протона. А. уперше виявили експериментально в 1955 О. Чемберлен, Е. Сегре, К. Віганд (1915–1996; США) і Т. Дж. Ісплантіс (1928–2000; США) у *Каліфорнійському університеті у Берклі на прискорювачі* протонів із макс. енергією 6,3 GeV. За відсутності речовини А., як і протон, з дуже високим ступенем точності стабільний. У речовині «час життя» повільного А. визначається швидкістю його *анігіляції*. Згідно з кварк. моделлю *адронів*, А. складається з трьох конститuent. *антикварків*: двох *u-кварків* і одного *d-кварка*. Наявність А. у *протонах космічних* свідчить про існування косм. джерел цих античастинок.

Лит.: Sundaresan M. K. Handbook of Particle Physics. Boca Raton, 2019.

М. О. Вакуленко

Антипсихіатрія (від *анти...* та *психіатрія*) — психол. концепція та ідейний рух, які вважають психіатрію формою насильства над людьми, прагнуть її деміфологізації та радикальної перебудови. Філософ. основу А. становлять різноманіт. світогляд. орієнтації: *екзистенціалізм*, *структу-*

ралізм, герменевтика, неокантіанство, марксистизм, радикалізм. А. відкидає розуміння псих. хвороб як наслідок порушень діяльності мозку (біол. підхід), базуючись на психоаналіт. підході. А. включає: новий напрям психіатрії, що пропонує альтернативну концепцію походження, розвитку та лікування псих. захворювань; контр-культурну течію 1960-х — сукупність будь-яких теорій і концепцій, опозиційних офіц. психіатрії; радикальний політ. рух, який захищає права осіб із псих. розладами. Засновник А. — психіатр

Антипсихіатрія.
Демонстрація проти психіатрії
у м. Единбургі, Велика
Британія, 2005

Р. Д. Лейнг (1927–1989; Велика Британія), автор терміна — його колега Д. Г. Купер (1931–1986; ПАР, Франція). Існує 2 течії А.: перша спрямована на знищення клініч. психіатрії, друга — на її реформування та доповнення. У 1960–1970-х за участі екстремістських угруповань проводилися акції проти психіатрич. клінік, виникла інтернаціональна мережа А., що ставить за мету ліквідацію психіатрич. клінік і низки мед. ін-тів. А. об'єднує кілька тисяч психіатрів, мед. працівників, колиш. пацієнтів. Наприк. 1960-х до цього руху долучився гей-рух із метою припинення дискримінації сексуальних меншин; 1974 *гомосексуальність* було вилучено з переліку псих. розладів. А. критикувала клін. психіатрію через неправомірне використання мед. категорій і методів щодо соц. і псих. явищ; нечіткість і довільність у визначенні критеріїв псих. порушень; умовність та сумнівність псих. діагностики; високу токсичність і негатив. побічну дію ліків, які призводять до загинелі нерв. клітин гол. мозку; застосування примус. лікування; ігнорування альтернатив. підходів до псих. розладів; жорстке поводження з пацієнтами. Водночас А. сприяла обмеженню застосування негуман. методів лікування. Відбулися радикальні зміни в правових аспектах психіатрії.

Лит.: Ястребов В. С. Организация психиатрической помощи: Исторический очерк // Руководство по психиатрии : в 2 т. / Под ред. А. С. Тиганова. Москва, 1999. Т. 1; Власова О. А. Антипсихиатрия: становление и развитие. Москва, 2006; Власова О. А. Антипсихиатрия: социальная теория и социальная практика. Москва, 2014; Гавенко В. Л., Бітєнський В. С., Абрамов В. А. та ін. Психіатрія і наркологія. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2015; Лэнг Р. Д. Расколотое «Я». Феноменология переживания и Райская птичка: экзистенциальное исследование «нормальности» и безумия. Москва, 2017.

Н. Ю. Максимова

Антипсихотичні засоби (від *анти...* і *психоз*), нейролептики — лікарські препарати системної дії для лікування психотич. станів (включно з маяченням, галюцинаціями, параноєю або дезорганіз. думками) переважно в межах шизофренії і

біполяр. афектив. розладу. Застосовують також за лікування ін. псих. розладів (вел. депресив. розладу, генералізов. тривожного розладу тощо). За АТХ класифікаційною системою А. з. об'єднано у групу N05A. Є різні класифікації нейролептиків, зокрема за хім. будовою, нейрохім. механізмами дії тощо. За хім. будовою виділяють А. з. — похідні фенотіазину, бутирофенону, *індолу*, тіоксантену, солі *літію* та ін. Розрізняють типові (I покоління) та атипові (II покоління) А. з. За нейрофармакол. дією А. з. поділяють на вибіркові блокатори дофамінових рецепторів (напр., галоперидол, сульпірид), які виявляють виражену антипсихотич. дію та в невеликих дозах здатні послаблювати емоційно-вольові порушення у структурі дефекту за високого ризику екстрапірамідних та ендокрин. розладів; активні блокатори дофамінових рецепторів і слабкі або помірні блокатори серотонінових та α_1 -адренорецепторів (напр., перфеназин, зуклопентиксол), які мають осн. ефекти, подібні до дії А. з. першої групи з помірним ризиком виникнення *гіпотензії*; невибіркові блокатори осн. рецепторів гол. мозку та вегетативної нервової системи (напр., хлорпромазин, хлорпротиксен), які виявляють виражений седативний ефект за порівняно слабкої антипсихотич. дії, низького ризику невролог. і високого ризику вегетатив. побічних реакцій (гіпотензія, закрепи, сухість у роті та ін.); збалансовані блокатори дофамінових і серотонінових рецепторів із помірною активністю щодо α_1 -адренорецепторів (напр., рисперидон, сертиндол), які мають чітку антипсихотич. та антинегативну дію з помірним ризиком серцево-судин. побіч. реакцій і низьким ризиком неврол. й ендокрин. порушень; переважні блокатори серотонінових рецепторів із недиференційов. впливом на рецептори ін. нейромедіатор. систем (напр., клозапін, кветіапін), які мають виражену або помірну антипсихотич. дію з високим ризиком розвитку гіпотензії та седатив. ефекту й низьким ризиком неврол. та ендокрин. порушень; часткові агоністи дофамінових рецепторів (нова група А. з., представлена нейролептиком арипіпразолом), які відрізняються від ін. атипових А. з. тим, що відповідно до рівня дофаміну в структурах *центральної нервової системи* блокують дофамінові рецептори, послаблюючи прояви психозу, або стимулюють їх, що виявляється ослабленням апатико-абулічної симптоматики. Для спеціалістів-практиків осн. значення мають класифікації, що ґрунтуються на різниці клінічних ефектів нейролептиків: вираженість антипсихотич. (інцизивної) дії, широта психотроп. активності та її спектри, профіль побічних р-цій, які полегшують індивід. підбір терапії з огляду на особливості стану пацієнтів.

Лит.: King C., Voruganti L. What's in a Name? The Evolution of the Nomenclature of Antipsychotic Drugs // Journal of Psychiatry and Neuroscience. 2002. № 27 (3); Healy D. J. Explorations in a New World // The Creation of Psychopharmacology. Boston, 2004; Данилов Д. С. Современные классификации антипсихотических средств и их значение для клинической практики (современное состояние вопроса и его перспективы) // Обзорение психиатрии и мед. психологии им. В. М. Бехтерева. 2010. № 3; Uchida H., Yamawaki S., Bahk W.-M. et al. Neuroscience-based Nomenclature (NbN) for Clinical Psychopharmacology and Neuroscience // Clinical Psychopharmacology and Neuroscience. 2016. № 14 (2).

О. О. Хаустова, О. С. Чабан

Антирадіація (від *анти...* та *радіація*) — речовини, що підвищують стійкість матеріалів до дії іонізуючого опромінювання. Уведення А. до складу матеріалів, поряд із використанням зовн. захисту, — один із методів підвищення *стійкості радіаційної* А. Найпоширеніші А. — ароматич. сполуки: *вуглеводні*, феноли, тіофеноли, тіонафтоли. Уміст ароматич. А. у матеріалі становить зазвичай 0,1–10 %. Захисні антирадіаційні властивості також виявляють деякі загусники мастил. (див. *Мастила*) матеріалів (стеарати *алюмінію* та *бісмуту*), інгредієнти гумових сумішей (*сірка*, тетраметилтіурамдисульфід) та ін. Ефект. антирадіац. захисту, особливо в умовах, що сприяють перебігу процесів окиснення (за підвищ. т-р, атмосфер. впливів тощо), досягають за суміс. використання А. з *антиоксидантами*. У цьому разі виникає синерг. (див. *Синергія*) ефект.

Лит.: Тугов І. І., Кострыкина Г. І. Химия и физика полимеров. Москва, 1989; Мельник Л. І. Хімія і фізика полімерів. Київ, 2019.

Т. А. Каменська

Антирадянщина (від *анти...* і *радянська влада*) — пропагандистське кліше, що використовувалося в СРСР для обґрунтування переслідувань за критику керівної партії та держ. устрою. Цим терміном позначалася гадана або дійсна діяльність, приписуваною або справжньою метою якої був підірив чинної влади. Відповідно до КК УСРР і РСФРР 1922 визначення антирадянської («контрреволюційної») діяльності дано у ст. 57, окремі дії та санкції за них перераховано у ст. 58–73 (текст і нумерація статей загалом збіглися). У КК УСРР 1927 відповідні дії та санкції за них передбачено ст. 54 (пункти 1–14), які з незначними змінами відповідали ст. 58 (пункти 1–14) КК РСФРР 1926. А. вважалися організація повстань, допомога здійсненню іноземної інтервенції, шпигунство, диверсії, терористич. акти, «антирадянська» агітація і пропаганда тощо. Перелік цих дій у КК УСРР і РСФРР 1922 і 1926/1927 мав суттєві відмінності. Відповідно до ступеня тяжкості за різні види «антирадянських» дій КК 1922, як і КК 1926–1927, передбачав покарання від 6 міс. позбавлення волі до найвищої міри покарання (розстрілу) або вигнання з СРСР. Згідно з КК УСРР 1922, самовільне повернення до УСРР особи, яку було вигнано за межі республіки, вважалося «антирадянським» діянням і каралося найвищою мірою покарання. Перші судові процеси за сфабриков. справами в УСРР [справа «Спілки визволення України» (1929–1930), справа «Українського національного центру» (1931–1932) та ін.], РСФРР («*Шахтинська справа*» тощо) та ін. республіках СРСР відбувалися відповідно до норм респ. КК 1926–1927 (див. *Політичні репресії у СРСР*). 1934 перелік «антирадянських» діянь було доповнено покараннями за «зраду батьківщини», утечу за кордон військовослужбовця, неповідомлення про підготовку зради батьківщини або втечі за кордон військовослужбовця (ст. 58-1а-1г у КК РСФРР, 54-1а-1г у КК УСРР), покарання за якими широко застосовувалося в роки *Великого терору 1937–1938*. У нових КК РРФСР, УРСР та ін. республік СРСР (1961), ухвалених під час правління М. Хрущова, перелік можливих «антирадянських» дій було скорочено, а покарання за окр. з них пом'якшено. Вони не вио-

кремлювалися в спец. блок, а були розпорошені серед ін. дій у розділі «Злочини проти держави». Тоді, як і в роки правління Л. Брежнєва, кліше «А.» й «антикомунізм» зазвичай застосовувалося не в суд. справах, а в пропаганді проти США, НАТО та емігрант. орг-цій (зокрема українських). Натомість, репресії проти *дисидентського руху* у 1970–1980-х часто відбувалися за «неполітичними» статтями.

Лит.: Костюк Г. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): дослідження і спостереження сучасника. Київ, 1995; Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / Пер. з англ. Н. Волошинович, З. Корабліна. Луцьк, 2009; Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упоряд. В. М. Даниленко. Київ, 2013; Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2017.

Антирасизм (від *анти...* і *раса*) — ідеологія та громад. рух соціально різнорідних сил, об'єднаних спільною ідеєю боротьби проти *расизму*, *расової дискримінації*, *ксенофобії* та пов'яз. із ними нетерпимості. Активісти руху виступають за свободу й рівноправність усіх людей, незалежно від їхніх рас. ознак. Опір расизму історично існував у різн. формах, зокрема антирабовлас. рухи в Нов. Світі, рухи на захист *меншин етнічних* від вигнання й *депортації*, критика ідей расово-антрополог. соціол. школи, протидія *антисемітизму*, *апартеїду*, ксенофобії щодо представників ін. етносів і рас, *фашизму* тощо. Одним із перших заперечив расизм із наук. позицій Ф. Тідеман (провівши дослідження з *краніометрії*). У праці «Мозок негра порівняно з мозком європейця та орангутана» («*Das Hirn des Negers mit dem des Europäers und Orang-Outangs verglichen*»; 1837) він спростував поширені серед європейців *стереотипи* про те, що представники негроїдної раси мають менший мозок, а тому є інтелектуально обмеженими. На поч. 20 ст. роботи антропологів і соціологів (Ф. Боас, М. Мосс, Б. Малиновський, П. Кластер та К. Леві-Строс) зумовили занепад рас. підходу в гуманіт. науках та встановлення *релятивізму культурного* як домінантної *парадигми*. Поняття «А.» виникло після звільнення Європи від *фашизму*. Уперше сформульоване в есе Ж.-П. Сартра «Чорний Орфей» («*Orphée Noir*»; 1948), присвяченому політ. діячу, теоретику *негритуду* — Л. С. Н. Сен-Гору. Генеральна Асамблея ООН 21.12.1965 ухвалила міжнар. конвенцію «Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації». Серед цілей А.: викорінення будь-яких форм расизму; заборона діяльності, спрям. на збудження рас. ворожечі й ненависті; формування рас. *толерантності* й поваги до різноманіття культ. простору. Осн. принципи А.: *гуманізм* як гол. орієнтир у реалізації морального, політ., прав. регулювання міжрасових відносин; розвиток і постійне функціонування *демократії*; забезпечення реалізації прав і свобод особистості й етніч. спільнот, незалежно від рас. належності; визнання і повага до різн. культур, прихильність до ідей миру, злагоди, неприйняття насильства у відносинах між расами й народами; спрямованість держ. органів, ЗМІ, Інтернету, освіти, спорту, усіх форм л-ри й мист-ва на формування у гр-н культури міжрас. спілкування та ін. Щорічно 21 березня відзначають Міжнар. день боротьби за ліквідацію рас. дискримінації, проголошений 1966 Ген. Асамблеєю ООН.

Антирасизм. Девіз ЄСФА «Ні расизму»

Лит.: Bonnett A. Anti-Racism. London, 2000; Landschaften der Tat. Vermessung, Transformationen und Ambivalenzen des Antirassismus in Europa / Hrsg. L. Bratic. St. Pölten, 2002; Hughey M. W. White Bound: Nationalists, Antiracists, and the Shared Meanings of Race. Stanford, 2012; Paradies Y. Re-Configuring Anti-Racism. London, 2018.

М. П. Требін

Антирезонанс (від *анти...* і *резонанс*) — особливий випадок *резонансу*, динамічне явище в коливальних системах. Різновиди А.:

1) А. магнітний — сукупність явищ, зумовлених перетворенням на нуль при певній частоті ω_A (частоті А.) дійсної частини μ' магніт. проникності $\mu(\omega)$ *магнетика*: $\mu(\omega) = \mu'(\omega) + \mu''(\omega)$. Унаслідок істотного зростання товщини скіншару магніт. металу (див. *Скін-ефект*), тобто глибини проникнення в нього електромагніт. хвилі, метал на частоті А. має селективну прозорість. Ефект передбачений 1959, виявлений 1969. Частота А. $\omega_A = \gamma B$, де γ — гіромагнітне відношення, B — магнітна індукція ($B = H + 4\pi M$, де H — напруженість магнітного поля, M — намагніченість одиниці об'єму). Використовується для дослідження релаксаційних процесів — залежності $\mu''(\omega)$ у феромагніт. металів.

2) А. оптичний — провал у густині станів збуджень у твердому тілі, що зумовлено взаємодією двох збіжних або близьких за енергією станів, один із них — дискретний, ін. характеризується *неперерв.* або достатньо широкосмуг. *спектром*. А. виявляється в спектрах поглинання, відбиття, комбінаційного розсіювання світла й *люмінесценції*.

3) А. в акустиці. При *артикуляції* деяких звуків виникають умови, які зумовлюють появу т. з. А. А. мовного тракту мають на коливання джерела звуку вплив, протилеж. дії резонансів. Вони різко послаблюють *амплітуду* складників із частотами, близькими до власної частоти А., що виражається в утворенні глибоких (до нуля) мінімумів у передавальній функції мовного тракту або в сильному гасінні близьких резонансних частот.

4) А. в механіці. У системі з двох тіл, з'єднаних пружиною між собою і з нерух. опорою, за деяких умов тіло, до якого прикладається збуджувальна сила, залишається нерухомим. Явище використовується в динаміч. гасниках коливань.

Лит.: Каганов М. И. Селективная прозрачность ферромагнитных пленок // Физ. металлов и металловед. 1959. Т. 7. № 2; Письма в Журн. эксперим. и теор. физ. 1969. Т. 10; Гейнрих В., Мещеряков В. Прохождение электромагнитной волны через ферромагнитный металл в области антирезонанса // Письма в Журн. эксперим. и теор. физ. 1969. Т. 9; Пановко Я. Г., Губанова И. И. Устойчивость и колебания упругих систем. 4-е изд. Москва, 1987; Brush St. Making 20th Century Science: How Theories Became Knowledge. Oxford; New York, 2015.

Антиреклама

Антиреклама (від *анти...* і *реклама*) — 1) Різновид реклами, спрямований на *дискредитацію* ін. суб'єкта ринку чи сфери діяльності для власної вигоди, зиску. Активно використовується в політ. кампаніях (*компрокат політичний*, *наклеп* тощо) та комерц. і соц. секторах.

2) Алтернат. маркетинг. підхід, що полягає у спонуканні споживачів (виборців) не купувати товар чи послугу (не голосувати за кандидата чи партію), а також у підвищенні власних продажів через послаблення популярності конкурентів.

На міжнар. ринку А. постала в 1950-х. До неї вдавалися такі компанії, як «Фольксваген» («Volkswagen»), «Патагонія» («Patagonia»), «Супрїм» («Supreme») та ін. У США політ. А. вперше з'явилася 1956 за президент. перегонів і була спрям. проти кандидата від республіканців ген. Д. Д. *Ейзенхауера*. Поєднує інформ. та емоц. засоби впливу на аудиторію. Як спосіб формування тенденційного негат. чи позит. ставлення до певного товару чи послуги, А. маніпулює увагою і вибором споживачів, формує ставлення до *бренду*, впливає на показники успішності діяльності. У політ. секторі А. — поширення дискредитаційної інформації з метою сформувати негатив. *імідж* політ. конкурентів, спричинити падіння їхнього *рейтингу* та зниження інтересу з боку *електорату*.

Лит.: Яцунська О. Антиреклама на дострокових парламентських виборах як засіб маніпулювання суспільною свідомістю (частина I) // Віче. 2009. № 23; Яцунська О. Антиреклама на дострокових парламентських виборах як засіб маніпулювання суспільною свідомістю (частина II) // Віче. 2009. № 24; Дроздик Л. А. Політична реклама та антиреклама як елементи виборчої кампанії 2012 р. в Україні // Наук. записки Ін-ту журналістики. 2014. Т. 57; Боярська О. А. Політична реклама в організаційно-планувальному контексті застосування сучасних політичних технологій // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Іст. Політол. 2018. Вип. 21.

Л. А. Дроздик

Антиречовина́ (від *анти...* і *речовина*) — атомно-мол. системи, побудовані з *античастинок*: ядра атомів з *антипротонів* і *антинейтронів*, навколо них замість *електронів* рухаються *позитрони*. За такої заміни структур. частинок фізичні сили (ядерні, електромагнітні) зберігають свій характер, тому А. принципово подібна до речовини (ті самі конфігурації *молекул*, *агрегатні стани* тощо). Можливість існування А. підтверджують відкриття антидейтрона (ядро антидейтерію), ядра антигелію-3. При зіткненні з речовиною А. анігілює (див. *Анігіляція*). Попри принципову ймовірність існування А., у відомій людству частині Всесвіту значних скупчень А. не виявлено.

Лит.: Біленко І. І. Фізичний словник. Київ, 1993; Borisov G. The Story of Antimatter: Matter's Vanished Twin. Singapore; Hackensack, 2018.

Антироман — див. *Новий роман*.

Антисегнетоелектрики (від *анти...* і *сегнетоелектрики*) — *діелектрики*, які не є сегнетоелектриками, але мають певну специфіку електрич. властивостей. Осн. ознака А. — наявність структур. фазового переходу, що супроводжується знач. *аномалією* діелектрич. проникності. Т-ра переходу зазвичай сильно залежить від *електричного поля*, тому він може здійснюватися при накладанні поля, а не внаслідок зміни т-ри кристала. Під час переходу в А. спостерігається стрибкоподіб. зміна поляризації P при зміні поля E . Загалом залежність $P(E)$ має вигляд т. з. подвійної петлі *гістерезису*. Типовими А. є $PbZrO_3$, $NH_4H_2PO_4$, $NaNbO_3$, WO_3 .

Лит.: Зачек І. Р., Левницький Р. Р. Статичні діелектричні, п'єзоелектричні та пружні властивості антисегнетоелектриків $NH_4H_2PO_4$ і $NH_4H_2AsO_4$ // Журн. фіз. дослідж. 2014. Т. 18. № 2–3; Bain A., Chand P. Ferroelectrics: Principles and Applications. Weinheim, 2017.

Антисемітизм (від *анти...* і *семіти*) — різновид *ксенофобії*, що полягає в нетерпимості до євреїв як етнічної або нац. групи. Розрізняють окремі поняття «А.» та «юдофобія» (реліг. нетерпимість до юдеїв і *юдаїзму*). Однак, у побут. мовленні й публіцистиці їх часто використовують як взаємозамінні, оскільки вияви А. у сучас. світі зазвичай супроводжуються проявами юдофобії. В академ. текстах кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст. термін «А.» часто застосовувався на позначення реліг. юдофобії (зокрема, у працях С. Лур'є). Осн. різновиди А.: 1) економічний (приписування євреям *експлуатації* неевр. населення); 2) біологічний (означення євреїв як біол. неповноцінної групи, вид *расизму*); 3) А. як вияв *змови теорії* (звинувачення євреїв у встановленні контролю над світом чи окр. країнами або прагненні до цього); 4) сучас. *антисіонізм* (на відміну від антисіонізму кін. 19 — 1-ї пол. 20 ст., що не мав антисеміт. ознак). Найдавн. формою є екон. А., який набув поширення в окр. країнах Європи ще в 17 ст. А. у сучас. вигляді формувався з 18 ст. унаслідок неприязні до євреїв як етноконфес. групи й одночасної втрати довіри до традиц. христ. обґрунтування реліг. юдофобії в *патристиці* (зокрема, творах *Тертуліана*, *Августина Аврелія*, *Іоанна Золотоустого*). Останнє було зумовлено поширенням ідей *Просвітництва* і процесами *секуляризації* європ. інтелектуал. життя. На розвиток А. кін. 18 — сер. 19 ст. також вплинула низка соц.-екон. чинників і розвиток науки (досягнення окр. галузей використовували для обґрунтування «інакшості», згодом — «неповноцінності» євреїв). Під час *Великої французької революції* у Франції стали поширеними прояви екон. А., пов'яз. із дискусіями щодо надання євреям *прав громадянських* в Установчих зборах (1789–1791) і Законодавчих зборах (1791). У Рос. імперії екон. А. було покладено в основу держ. політики щодо євреїв із кін. 18 —

ти (з 1887) та ін. Упродовж 19 ст. екон. А. набув поширення серед окр. представників лівої політ. думки в Центр. Європі [напр., стаття К. *Маркса* «До єврейського питання» (Zur Judenfrage; 1844)], а також в Україні (зокрема, деякі статті І. *Франка*). Поняття «А.» запровадив публіцист і громад. діяч В. *Марр* (1819–1904; Німеччина), який у брошурах «Перемога єврейства над німецькістю» («Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum»; 1879), «Шлях до перемоги німецькості над єврейством» («Der Weg zum Sieg des Germanenthums über das Judenthum»; 1880) та ін. поєднував екон. А. із теорією змови. У 20–21 ст. екон. А. зазвичай виявляється разом з ін. різновидами. Від 19 ст. бере початок біол. А. На його появу вплинув розвиток біол. науки 2-ї пол. 18 — сер. 19 ст. (вчення Ж. Б. *Ламарка*, біол. антропологія) та *мовознавства*. Осн. ідеї *расово-антропологічної школи*, викладені Ж. А. де *Гобіно* у трактаті «Про нерівність людських рас» («Essai sur l'inégalité des races humaines»; 1853, 1855), стали підґрунтям ідеології расизму. Розвиток пор.-іст. мовознавства (вивчення *санскриту* і генеза індоевропейстики, відкриття *аккадської мови* й розвиток *семітології*, ідеї В. фон *Гумбольдта*) сприяв поширенню ідей про біол. і психіч. розбіжність між євреями («семітами») і рештою європейців («арійцями»). У текстах представників раннього біол. А. [трактати Р. *Вагнера* «Єврейство в музиці» («Das Judenthum in der Musik»; 1850) та ін.; праці Г. *Чемберлена* (1855–1927; Велика Британія — Німеччина) «Основи дев'ятнадцятого століття» («Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts»; 1899), «Арійський світогляд» («Arische Weltanschauung»; 1905); публіцистика Е. А. *Дрюмона* «Єврейська Франція» («La France juive»; 1886), «Заповіт антисеміта» («Le Testament d'un antisémite»; 1891) та ін.] ідеї біол. А. поєднувалися з екон. А., теорією змови і традиц. юдофобією. Першими орг-ціями, які вважали пропаганду А. осн. завданням, були Антисемітська ліга (засн. В. *Марром* 1879), Байройтський гурток (неформ. орг-ція, створена Р. *Вагнером* 1880) й Антисемітська ліга Франції (засн. Ф. *Дрюмоном* 1889). На поч. 20 ст. у Рос. імперії і, зокрема, на укр. теренах поширилися антисеміт. теорії змови, чому сприяла фабрикація у 1890-х або на поч. 1900-х анонім. «Протоколів сіонських мудреців» (уперше опубл. 1903). Унаслідок поразки *Революції 1905* активізувалися праві монархіст. орг-ції, які у пропаганді поєднували теорію змови з традиц. юдофоб. стереотипами, зокрема міфом про вживання євреями христ. крові (справа М. *Бейліса* 1911–1913). У 20 ст. прояви А. стають комплексними, особливо після завершення *Першої світової війни* й оформлення праворадика. партій. А. став центр. елементом ідеології *націонал-соціалізму* (нацизму) від створення нацист. партії (Нім. робітнич. партія, 1919–1920; *Націонал-соціалістична робітнич. партія Німеччини*, 1920–1945). А. було покладено в основу нацист. расової політики 1933–1945, зокрема *Нюрнберзьких рас. законів 1935* і *Голокосту*. Найзнач. роль у поширенні ідей А. в нацист. Німеччині відіграли твори А. *Гітлера* «Моя боротьба» («Mein Kampf»; 1925), А. *Розенберга* «Міф двадцятого століття» («Der Mythus des 20. Jahrhunderts»; 1930), публікації в нацист. газеті «Нар. оглядач» («Völkischer Beobachter»), журн. «Штурмовик» («Der Stürmer») тощо. А. посідав поміт.

Антисемітизм.

Оприлюднення журналу «Штурмовик» («Der Stürmer») з гаслом «Євреї — наше нещастя», серпень 1935, Німеччина.

поч. 19 ст. Відповідні оцінки можна простежити у працях Г. *Державіна* з євр. питання, текстах різн. редакцій «Положення про євреїв» (1804, 1835, 1844) і підготовчих матеріалах до них тощо. Звинувачення євреїв у експлуатації іншоетніч. населення було причиною запровадження в Рос. імперії подвійн. оподаткування євреїв (1794–1817), заборони євреям володіти землями с.-г. призначення, обмежень на проживання за *осілою смугою* (з 1791) і в селах (формально з 1804), також на здобуття університетської осві-

місце в ідеології франц. праворадик. груп: «Французької дії» («Action Française»), «Францистського руху» («Mouvement Franciste») та ін. Менш значними були антисеміт. елементи в ідеології польських (Націонал-дем. партія та ін.) і укр. (*Організація українських націоналістів*) орг-цій. На відміну від Франції і Німеччини, польськ. і укр. праворадик. орг-ції міжвоєнної доби не використовували в агітації мотиви біол. А. і реліг. юдофобії. У 1920–1930-х прояви А. (зокрема побутового) у СРСР суворо переслідувалися. З кін. 1930-х у СРСР провадилася послідовна антиевр. політика: скорочення кількості євреїв серед членів ВКП(б) та працівників адміністрації, ліквідація євр. нац. адміністративно-тер. одиниць в УРСР і Криму, переведення їдишомовних шкіл на рос. мову викладання, позбавлення їдишу статусу однієї з офіц. мов Білоруської РСР (разом із польськ. мовою), закриття більшості їдишомов. період. видань. Під час антисеміт. кампанії 1948–1953 відбулося масове виключення діячів євр. походження із творчих спілок (республікан, спілок письменників, композиторів, художників тощо), звільнення співробітників із ЗВО, установ культури тощо. Після ліквідації в грудні 1948 *Єврейського антифашистського комітету* більшість його членів було заарештовано за звинуваченням у шпигунстві, 1952 страчено. 1951 розпочато фабрикацію т. з. *лікарів справи*, про яку було повідомлено в ЗМІ на поч. 1953. Антисеміт. пропаганда в СРСР досягла апогею на поч. 1953, поєднуючи елементи теорії змови, біол. А. і антисіонізму. Після смерті Й. Сталіна кампанію згорнуто, однак запроваджені наприк. 1940-х неофіц. обмеження на вступ євреїв до окр. ЗВО (деяких ун-тів, мистецьких, військ., дипломатич. і тех. закладів) діяли до кін. 1980-х. Антисеміт. пропаганда в СРСР тоді обмежувалася елементами теорії змови (у публікаціях, спрямованих проти сіонізму), ретрансляцією стереотипів екон. А. (у публікаціях проти юдаїзму), а також публіч. обвинуваченнями у зрадї осіб, які заявляли про бажання вдатися до *алії*. Антисеміт. пропаганда містилася і в окр. текстах *самвидаву* в Росії [поема С. Васильєва (1911–1975) «Без кого на Русі жити добре» («Без кого на Русі живати хорошо»; 1949); тв. письменників О. Фетісова (1908–1942), Г. Шиманова (1937–2013), В. Смедянова (1929–1999) та ін.] та України [праця письменника, журналіста М. Шестопала (1917–1986) «Євреї на Україні»; 1976], однак знач. поширення в неофіц. *дискурсі* не набула. Після *Другої світової війни* і проголошення 1948 держави *Ізраїль* стали поширеними специф. форми А.: 1) заперечення Голокосту; 2) антисіонізм. Натомість, екон. А. у чистому вигляді практично перестав існувати (хоча його елементи простежуються в теорії змови). Біол. А. із запереченням Голокосту поширений серед праворадик. молодіж. орг-цій у США, Зх. Європі і країнах кол. СРСР. Відповідна пропаганда здійснюється через спільноти в *соціальних мережах*, закриті інтернет-форуми, твори праворадик. музич. колективів. Теорія змови в поєднанні з традиц. юдофобією лишається стереотиповою серед окр. христ. церков, зокрема у *православ'ї*. Антисіонізм разом з ідеями теорії змови пошир. передусім у арабських і деяких ін. мусульм. державах.

Лит.: Poliakov L. Histoire de l'antisémitisme : en 4 vol. Paris, 1955–1977; Histoire de l'antisémitisme (1945–1993) / Éd.

par L. Poliakov, Ph. Bregstein. Paris, 1994; History and Hate: The Dimensions of Anti-Semitism / Ed. by D. Berger. Philadelphia, 1997; Antisemitism: A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution / Ed. by R. S. Levy. Santa Barbara, 2005; Туров І. В. Антисемітизм в Україні XXI ст.: політичний ракурс динаміки змін // Наук. записки Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011. Вип. 4; Гаухман М. «Криві дзеркала»: дискурси антисемітизму в громадському житті Російської імперії 1903–1914 рр. (на прикладі Правобережної України) // Judaica Ukrainica. 2012. Vol. 1; Lipstadt D. Antisemitism: Here and Now. New York, 2019.

С. І. Гірик

Антисептика (від *анти...* та грец. σѳтτιχος — гнійний) — комплекс засобів та сукупність лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на знищення патогенних *мікроорганізмів* (патогенних збудників) у рані та навколо неї, патол. вогнищі чи в усьому орг-мі для запобігання розвитку інфекц. процесу. Розрізняють А. мех., фіз., хім., біол., змішану. Мех. А. включає хірург. оброблення, промивання, пасивне дренивання рани. Фіз. А. — активне дренивання рани, застосування гіпертоніч. розчинів, тампонів, серветок із гігроскопіч. матеріалів, ультрафіолет. і лазерне опромінення рани. Хім. А. — застосування хім. антисептичних засобів для оброблення ран, операційного поля, рук, інструментів, предметів догляду. Біол. А. — застосування біол. антисептиків (*антибіотики*, ферменти, антитоксини, бактеріофаги) та стимуляторів *імунітету* (вакцини, анатоксини, імуностимулятори, інтерферони). *Антисептичні засоби* мають протимікроб. властивості (бактерицидна, бактериостатична дія). Їх поділяють на галоїди — препарати хлору (хлорамін В) та йоду (спиртовий розчин йоду, розчин Люголя, йодопірон); окисники — перекис водню, калій перманганат; солі важких металів — нітрат срібла, сулема, оксицианід ртуті; феноли — лізол, карболова к-та; кислоти та луги — борна, бензойна, саліцилова к-ти, сода; поверхнево активні речовини (детергенти) — хлоргексидин, декаметоксин (декасан); *альдегіди* та спирти — формальдегід, уротропін, етиловий спирт; барвники — діамантовий зелений, метиленовий синій, риванол; смоли, дьоготь, іхтіол; нітрофурани — фурадонін, фуразолідон, фурацилін; похідні 8-оксихіноліну — нітроксолін; *антибіотики*; *фітонциди*.

Лит.: Фещенко Ю. І., Гуменок М. І., Мухін О. О. та ін. Антисептичний препарат декасан у профілактиці та лікуванні місцевих гнійно-запальних уражень // Укр. хіміотерапевтичний журн. 2002. № 1 (13); Качан Р. В., Андреева О. А., Строкань А. П. Антисептика рук // Вісник Київ. нац. ун-ту технологій та дизайну. 2014. № 1; Surgical Skin Disinfection Guideline. Queensland, 2015; McDonnell G. E. Antisepsis, Disinfection, and Sterilization: Types, Action, and Resistance. Washington, 2017.

А. Л. Філітук

Антисептики та дезінфектанти — природні й синтетич. речовини протибактер., противірус., протигрибової, протипаразитар. дії, які затримують ріст і розвиток *мікроорганізмів* або вбивають їх. Здатність деяких речовин пригнічувати процеси *гниття*, *бродіння*, відлякувати і знищувати комах-шкідників і паразитів людство використовувало здавна. В антич. світі під час бальзамування померлих їхні нутрощі занурювали в пальмове вино. Напр., у *Єгипті Старо-*

Антисептика. Миття рук із милом

давньому рани та опіки покривали срібн. пластинами для знезараження і швидкого загоєння, в Індії за допомогою срібн. предметів очищали питну воду, оскільки катіони *Аргентуму* (1+) у розчині — сильний антисептик. Від часів *Гіпнократа* для оброблення ран використовували вино. У *Середньовіччі* під час епідемії чуми помешкання окурювали ялівцем, речі обробляли оцтом. *Ефірні олії* в складі парфумів і пахощів, які використовували в реліг. обрядах, також мали антисепт. та дезінфікуючу дію. Для боротьби з комахами-шкідниками, шкір. захворюваннями використовували відвари й порошки ромашки, чистотілу, полину гіркою тощо. Антисепт. властивості часнику, цибулі, евкаліпту, каліни, шавлії також відомі з давніх часів і не втратили значення дотепер (див. *Фітонциди*). Використання дьогтю для дезінфікування та лікування багатьох шкір. захворювань людей і тварин свідчить про антисепт. та дезінфікуючу дію складників його складників, зокрема *фенолу*. 1846 І. Ф. *Земмельвайс* запровадив серед лікарів миття рук вод. розчином хлорного вапна перед хірург. утручаннями і мед. маніпуляціями. М. *Пирогов* застосовував для лікування ран антисепт. речовини: Аргентум (+1) нітрат, хлорне вапно, винний і камфор. спирт, цинк сульфат. 1865 Дж. *Лістер* запропонував використовувати як антисептик вод. розчин фенолу. З розвитком хім. науки і пром-сті кількість синтет. сполук, що виявляють антисептичну й дезінфікуючу дію, невпинно зростала. Механізм дії А. та Д. полягає в хім. впливі на молекули *білків* у клітинних оболонках мікроорг-мів. Унаслідок цього вони знають *денатурації* та втрачають активність, порушується проникність клітин. стінок, що призводить до тимчас. порушення здатності мікроорг-мів до розмноження в орг-мі (бактеріостат. дія) або їхньої загибелі, якщо А. та Д. проникають у *протоплазму* мікроб. клітини й спричиняють зсідання її білків (бактерицид. дія). *Альдегіди*, феноли порушують структуру клітин. стінок; феноли — мембранний потенціал; хлорексидин і етилен оксид інгібують мембрану АТФ-азу. Поверхнево активні речовини, *спирти*, феноли порушують проникність мембрани, що спричиняє витік *цитоплазми*. Хлорексидин, фенол згубно діють на цитоплазму, гідроген пероксид — на *рибосоми*, акридинові *барвники* — на *дезоксирибонуклеїнову кислоту*, *галогени*, метаналь (*формальдегід*), глутаровий альдегід — на білки. А. та Д. мають відповідати таким критеріям: добра розчинність у певному розчиннику або здатність змішуватися з ним з утв. стійких сумішей; низька токсичність і здатність не подразнювати шкіру й слизові оболонки; широкий спектр антимікроб. активності, якнайшвидше її виявлення; здатність добре змочувати об'єкти й не справляти на них кородувальної або ін. руйнів. дії; легке видалення з об'єкта слідів речовин; стабільність під час зберігання; дозвіл на використання речовини як А. та Д. у певній галузі. Поміж А. та Д. є неорган. речовини (галогени та галогеновмісні сполуки, *окисники*, *кислоти* й *основи*, сполуки важких метал. елементів) й орган. сполуки (фенол та його похідні, спирти й альдегіди, барвники, похідні нітрофурану, детергенти). Використовують переважно для знезараження шкіри, слизових оболонок, опікових і ранових поверхонь і порожнин тіла; обробки рук хірурга та операц. поля при опера-

тив. лікуванні пацієнтів, стерилізації хірург. інструментарію. А. та Д. також застосовують для захисту й боротьби з ураженням *будівельних матеріалів* грибками, *цвіллю*, *бактеріями* й *комахами*, для підвищення вологостійкості й захисту від легкозаймистості. За складом А. та Д. поділяють на певні класи. Неорган. водорозчинні застосовують для захисту дерев. споруд, які безпосер. не контактують з водою, тобто для закритих приміщень. Деревина, просочена такими засобами, набуває вис. антипіренових (див. *Антипірени*) властивостей. До таких А. належать натрій флуорид, натрій гексафлуоросилікат, суміш боратної кислоти й натрій тетраборату (бури), суміш цинк хлориду й дихромату натрію або калію, пентахлорофенол. Органічні або олійні не вимиваються водою й утворюють на поверхні щільну плівку, яка перешкоджає висиханню деревини; застосовують для зовн. робіт, ними просочують деревину для нежитл. приміщень, опори ЛЕП, шпали. До таких засобів належать кам'яновуг. креозотова олія, антраценова олія, сланцеві (див. *Сланці горючі*), дров'яні, коксові, торф'яні смоли. Комбінов. засоби гарантують біол. захист і здатні зменшувати горючість деревини. Для збереження харчів використовують консерванти з антисепт. властивостями, що пригнічують розвиток *мікрофлори*, в уживаних дозах не чинять токсич. дії на орг-м, не утворюють токсич. сполук, не накопичуються, не руйнують *вітамінів* й не знижують активність *ферментів* ШКТ. Осн. види антисептиків, що застосовуються в харчовій пром-сті: сорбінова к-та та її солі — для боротьби з *дріжджами* і *цвіллю* (ефективні для збереження як сильно-, так і слабокислих продуктів); бензоатна к-та та її солі — за приготування майонезів, кетчупів, рибопродуктів, безалкогол. напоїв, консервуванні овочів і фруктів тощо (гальмують ріст аероб. мікроорг-мів, а за вищої концентрації пригнічують дріждж. та цвілеві гриби); пропанова к-та та її солі — як осн. консервант для сироваріння. Пропанат також використовують у вир-ві ін. молоч. продуктів і в хлібопеченні; метанову (мурашину) к-ту та її похідні — переважно для консервування овочів та у вир-ві безалкогол. напоїв; *Сульфур* (+4) оксид та його похідні — у вир-ві багатьох продуктів і напівфабрикатів, а також для дезінфікування тари. А. та Д. також є складниками мийних засобів, які застосовують у побуті, в установах, закладах громад. харчування, на пром. підприємствах тощо для запобігання розповсюдженню патоген. мікроорг-мів і дотримання правил гігієни в місцях громад. користування.

Лит.: Артеменко К. А., Самгина Т. Ю., Лебедєв А. Т. і др. Защитные пептиды, выделенные из кожного секрета европейской озерной лягушки *Rana ridibunda* // Масс-спектрометрия. 2007. Т. 4 (2); Винтонів І., Сопушинський І., Тайшінгер А. Деревинознавство. 2-ге вид., допов. Львів, 2007; Білей П. В., Павлюст В. М. Сушіння і захист деревини. Львів, 2008; Машковский М. Д. Лекарственные средства : в 2 т. 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2010. Т. 1; Осипова В. Л. Внутрибольничная инфекция. Москва, 2012; Палій Г. К., Назарчук О. А., Бобир В. В. та ін. Оцінка антибактеріальних та протигрибкових властивостей сучасних антисептиків // Мікробіол. і біотехнол. 2015. № 4; Кіт О. М., Ковальчук О. Л., Вардинець І. С. та ін. Хірургія. Тернопіль, 2016.

Антисептичні засоби (від *антисептика*) — сполуки, що мають протимікробні властивості.

Антисептики та дезінфектанти. Фенол

А. з. і дезінфекційні засоби принципово відрізняються від хіміотерапевт. препаратів відсутністю вибіркової токсичності. На відміну від дезінфекц. хіміотерапевт. препаратів, А. з. частіше наносять на шкіру та слизові оболонки, ранову поверхню. Іноді використовують і резорбційну дію А. з. Для них характерний широкий спектр антимікроб. дії. Вимоги до А. з.: висока протимікроб. активність, шир. спектр дії щодо різн. форм мікроорг-нів; нетоксичність для людини і тварин; швидкість ефекту і тривалість антимікроб. дії; добра розчинність і поверхнева активність; ефективність у присутності органіч. речовин; екон. доступність; нешкідливість для речей, які дезінфікують. А. з. належать до різн. класів хім. сполук і можуть бути поділені на групи: а) галоїди — хлорамін Б, моналазон динатрій, хлоргексидин, трийодметан, повідон-йод, йодин, йодопірон; б) окисники — розчин гідроген пероксиду (перекису водню) концентрований, калій перманганату, бензоїлпероксид; в) к-ти (саліцилова, бензойна, борна, азелаїнова; бензилбензоат, натрію тетраборат) та луги; г) солі важких металів — ртуті дихлорид, срібла нітрат, протаргол, деситин, цинку сульфат; г) *альдегіди* та спирти — розчин формальдегіду, лізоформ, гексаметилентетрамін, спирт етиловий (винний спирт); д) феноли — фенол, трикрезол, резорцин, фенілсаліцилат, полікрезулен, фerezол; е) *барвники* — діамантовий зелений, метиленовий синій, етакридину лактат; є) нітрофурані — ніфуроксазид, нітрофурал, фурапласт, ліфузол, фуразолідон, фуразидин, ніфурател; ж) похідні 8-оксхіноліну — хінозол, хініфон, нітроксолін, ентеросептол, інтетрикс; з) детергенти — церигель, етоній, мило зелене, декаметоксин, мірамістин; и) дьогті та смоли — іхтаммол, вінізол, дьоготь березовий, вінілін, озокерит медичний; і) антибактер. препарати природ. походження — новоіманін, хлорофіліпт, ектерицид, баліз-2, сангвіритрин, поліфепан; ї) ефіри параамінобензойної к-ти — ніпагін, ніпазол. А. з. мають такі осн. фармакол. ефекти: антибактеріальний (усі препарати); антипротозойний (фуразолідон, ніфурател, хініфон); протигрибковий (к-та борна, бензойна, сорбінова; ніфурател, хлоргексидин, інтетрикс); дезодораційний (хлорамін Б, розчин формальдегіду, калій перманганату, перекис водню). А. з. також виявляють кератолітичний (бензоїлпероксид, азелаїнова, саліцилова к-ти), в'яжучий, протизапальний (срібла нітрат, протаргол, цинку сульфат), антипедикульозний (к-та борна), адсорбувальний (поліфепан), захис., пом'якшувальний (деситин) та ін. ефекти. Осн. показання до застосування А. з.: дезінфекція рук та інструментів; знезараження води та предметів догляду за хворими; дезінфекція приміщень; оброблення інфік. ран, опіків, виразок, пролежнів, екзема та ін.; оброблення операц. поля; профілактика та лікування інфекцій порожнини рота й носоглотки; офтальмол. практика; лікування та профілактика пелюшкового дерматиту; неінфіков. пошкодження шкіри (незнач. опіки, порізи, подряпини, соняч. опіки); спринцювання, полоскання, промивання в *хірургії, гінекології, урології, стоматології*; акне, ерозії шийки матки; амевна дизентерія, виразковий коліт, інфекц. захворювання кишківника; видалення папілом, бородавок, мозолів. *Антисептики та дезінфектанти* також застосовують як консерванти у фармацевт. та харчовій пром-сті.

Антисептичні засоби.
Спирт етиловий

Лит.: Жорняк О. І., Стукан О. К., Сухляк В. В. Дія антисептичних засобів на патогенні механізми бактерій // *Анали Мечниковського ін-ту*. 2010. № 4; Дроговез С. М., Штриголь С. Ю., Шекіна К. Г. Фармакологія на допомогу студенту, провізору та лікарю. *Харьков*, 2013; Фоміна Н. С. Антимікробна характеристика сучасних антисептичних препаратів // *Вісник морфол.* 2014. Т. 20. № 1; Фармацевтична енциклопедія / За ред. В. П. Черних. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2016; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. *Фармакологія*. 4-тє вид. Вінниця, 2017.

С. В. Місюрьова

Антисиметричність (від *анти...* і *симетрія*) — властивість бінар. відношення R , заданого на множині (див. *Множин теорія*) А. Якщо aRb та bRa , то $a = b$. Прикладом антисиметр. відношення на множині чисел дійсних є відношення порядку \geq .

Лит.: Кривий С. Л. *Дискретна математика*. 2-ге вид. Чернівці, 2017.

Антисіонізм (від *анти...* і *сіонізм*) — умовна назва низки політ. концепцій, що заперечують право євреїв на нац. самовизначення шляхом створення власної д-ви на *Близькому Сході*, тобто протистоять сіонізму й не визнають легітимності Д-ви *Ізраїль*. До 1940-х А. був поширений серед євреїв як прояв конкуренції двох форм єврейських нац. проєктів — автономізму та сіонізму, а також асиміляторства як ідеї культ. поглинання євреїв у *діаспорі* неєврейською більшістю з одночас. збереженням *юдаїзму*. А. як складник конкуренції між автономізмом і асиміляторством, з одного боку, та сіонізмом — з іншого, сформувався наприк. 19 ст., що було реакцією на формулювання осн. положень сіонізму Л. Пінскером і Т. Герцлем. А. автономістів випливав із декларованої ними ідеї про потребу й можливість екстер. нац. самовизначення євреїв у *діаспорі* (див. *Автономія національно-персональна*). Це знач. мірою збіглося зі сценаріями розв'язання нац. питання, пропонуваними ідеологами *австромарксизму*. Автономізм як антисіоніст. концепція був представлений в ідеології як лівих єврейських політ. партій (*Комуністичний бунд*), так і праволіберальних [*Єврейська народна партія* (Фолькспартей)]. Водночас ідеологія деяких політ. партій, зокрема *Єврейської соціал-демократичної робітничої партії* (Поалей-Ціон) і *Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії* (Фарейніке), поєднувала автономізм і сіонізм, вважаючи перший формою нац. самовизначення євреїв у *діаспорі* у близькій перспективі, а другий — на Бл. Сході у віддаленому майбутньому. Однією з ознак автономізму була підтримка розвитку *їдишу* як рівноправ. літ. мови на противагу сіоніст. ідеї відродження *івриту*. В *Українській Народній Республіці* під час *Української революції* 1917–1921, а також у Литві протягом 1919–1924 були спроби реалізувати ідеї автономістів у формі нац.-персональної автономії шляхом створення відповід. уряд. органів у системі органів влади України й Литви та забезпечення представництва єврейських політ. партій у законодав. і виконав. органах цих країн. Водночас в обох державах конкуренція між сіоністами й автономістами розгорталася як внутр. справа євреїв, А. як складник полеміки між цими групами існував лише у єврейській пресі. У Рос. імперії А. поширився також в ідеології неєвр. партій, передусім в обох фракціях РСДРП —

Російській соц.-дем. робітничій партії (більшовиків; див. *Комуністична партія Радянського Союзу*) і *Російській соціал-демократичній робітничій партії (менишовиків)*. Негатив. ставлення більшовиків до сіонізму зумовлювалося запереченням ними статусу євреїв як нації (оскільки євреї мешкають на різних тер., говорять різними мовами й не виступають спільно як нація) і, відповідно, відмовою євреям у праві на нац. самовизначення. Ці тези було сформульовано у статті Й. Сталіна «Марксизм і національне питання» (1913). Меншовики як союзники Бунду підтримували автономіст. ідеї останнього і, відповідно, заперечували сіонізм. Після *Голокосту* у 1941–1945 і проголошення Д-ви Ізраїлю 14.05.1948 А. набув вигляду заперечення легітимності існування Ізраїлю. Як правило, сучас. А. розцінюється як одна з форм *антисемітизму*. Поряд із тим, він поширений серед окр. ультраортодокс. напрямів у *юдаїзмі* (т. з. реліг. А.). Після здобуття влади більшовиками й поглинання цієї партією вел. груп вихідців із Бунду, Фарейнікте й Поалей-Ціон ідеї автономізму частково було заввоєно Рос. комуніст. партією (більшовиків). У 1920-х в УСРР, БСРР і частково РСФРР обмежено реалізовувалася єврейська екстер. автономія у формі підтримки єврейських культ., освіт. і наук. установ і преси та функціонування євр. секцій у складі місц. осередків правлячої партії тощо в межах політики *коренізації*. Поряд із тим, у 2-й пол. 1920-х і на поч. 1930-х в УСРР і Криму частково реалізовано єврейську тер. автономію у вигляді окр. єврейських нац. р-нів (на місці створених у 19 ст. єврейських с.-г. колоній). 1930 розпочато реалізацію т. з. біробіждан. проекту, метою якого було створення єврейської республіки на *Далекому Сході* (див. *Єврейська автономна область*). У зв'язку з цим розвиток єврейських нац. районів в УСРР і Криму в сер. 1930-х було згорнуто. У рад. пресі та прорад. пресі за кордоном створення єврейських нац. р-нів та заснування Єврейської автоном. обл. подавалося як альтернатива сіонізму, а ідея створення єврейської д-ви на Бл. Сході оголошувалася утопією. У цілому в СРСР у 1-й пол. 1920-х сіонізм було названо зняряддям британ. *імперіалізму* на Бл. Сході, унаслідок чого сіоніст. орг-ції, окрім ліквідованої 1928 Єврейської комуністичної робітничої партії (Поалей-Ціон), були змушені діяти в підпіллі, а згодом припинили будь-яку діяльність. Заклики до здійснення *алії* вважалися сіоніст. пропагандою й прирівнювалися до антирад. агітації. З сер. 1920-х до 1953 і з 1967 до кінця 1980-х у СРСР було заборонено викладання сучас. івриту та видання л-ри івритом. Викладання сучас. івриту переслідувалося за обвинуваченням у антирад. агітації. Найактивнішою антисіоніст. пропаганда в СРСР була у 1953 (після вибору в посольстві СРСР у м. Тель-Авіві 09.02.1953 і розірвання дипломатич. відносин між СРСР і Ізраїлем 11.02.1953), після повтор. розірвання дипломатич. відносин між СРСР і Ізраїлем 1967 та під час Війни Судного дня 1973. Попри пожвавлення взаємин між СРСР та Ізраїлем у 1953–1967 і тимчас. відновлення між ними дипломатич. відносин, у цей період СРСР офіційно підтримував араб. д-ви в їхньому протистоянні Ізраїлю, а публікації про останній у СРСР були гостро критичними. Одним із проявів А. в СРСР стала його формальна інституціоналізація у вигляді створення 1983 відповідно

до резолюції Секретаріату ЦК КПРС Антисіоніст. комітету рад. громадськості (формально ліквідовано 1992, фактично почав згортати діяльність на межі 1980-х — 1990-х). 10.11.1975 з ініціативи СРСР Ген. Асамблея ООН ухвалила резолюцію № 3379, яка визначала сіонізм як «форму расизму й расової дискримінації». 16.12.1991 цю резолюцію скасовано резолюцією Ген. Асамблеї ООН № 4686. В УРСР у 1953–1980-х А. виявлявся в публікації різноманіт. пропагандист. л-ри та проведенні «наук.-популярних» лекцій антисіоніст. спрямованості. Антисіоніст. кампанії в республіці відбувалися одночасно з загальносоюзними. Кількість публікацій антисіоніст. змісту в УРСР була непропорційно високою, ніж у РРФСР, що викликано зосередженням в Україні знач. частини євр. населення — їхньої цільової аудиторії. Найактивнішими у виданні антисіоніст. л-ри в республіці були вид-ва «Політвидав України» і «Каменяр», а також Т-во «Знання» Української РСР. До кінця 1980-х антисіоніст. карикатури регулярно друкувалися в журн. «Перець». Після проголошення незалежності України антисіоніст. пропаганда на держ. рівні не провадиться. На поч. 21 ст. А. є офіц. позицією щодо Ізраїлю у частині араб. і в деяких ін. країнах, більшість нас. яких становлять мусульмани. 31 д-ва з членів ООН (станом на 2019) не визнає факту існування Ізраїлю. Серед них 17 із 22 д-в *Арабської Ліги* [за винятком Марокко, Тунісу, Єгипту, Йорданії, Палестинської нац. адміністрації (Зх. Берег)] і д-ви Орг-ції іслам. співпраці (Афганістан, Бангладеш, Іран, Пакистан та ін.). Попри визнання Ізраїлю Єгиптом, після укладення мирної угоди між цими д-вами 1982 в єгипет. пресі регулярно публікуються матеріали антисіоніст. змісту. Кількість останніх значно зросла після *Арабської весни* і падіння влади Х. Мубарака. Поширення А. в араб. та ін. країнах із мусульман. більшістю після проголошення Ізраїлю супроводжувалося актами насильства щодо місц. єврейських громад, що спричинило втечу останніх до Ізраїлю та (частково) Європи. Одним із центрів А. в сучас. іслам. світі є Іран. А. також поширений серед членів окр. антиглобаліст. і альтерглобаліст. рухів у США і Зх. Європі. Одним із проявів останнього є рух Бі-ді-ес (BDS) — міжнар. кампанія з проведення різних форм бойкоту Ізраїлю, яка, зокрема, знайшла вияв у бойкоті деякими академ. структурами дослідників із ізраїльських ун-тів. Сучас. А. у масовій культурі (зокрема у карикатурах) часто поєднується з ін. формами антисемітизму, зокрема запереченням Голокосту. Реліг. А. з'явився одночасно з виникненням сіонізму в 19 ст. Вони обидва співіснують у єврейському середовищі та юдаїзмі. У 19 ст. та 1-й пол. 20 ст. реліг. А. був значно помітнішим і впливовішим вищезм., ніж реліг. сіонізм. Крім того, реліг. А. існує не лише в юдаїзмі, а й у *християнстві та ісламі*. Після виникнення й становлення сіонізму, передусім у формі політ. сіонізму з його прагненням до державності в *Палестині* («Ерец Ісраель» — «Землі Ізраїлю» в єврейській думці), ставлення різних юдейських напрямів і груп до нього було переважно негативним. Це пов'язано з секулярною природою тогочас. сіонізму. Його провідних теоретиків та ідеологів, а разом із ними і їхніх послідовників, юдейські лідери сприймали як «безбожників», таких, хто прагне втілити месіанські очікування (див. *Месіанство*)

без *месії*. Показово, що при намаганнях провести Перший сіоніст. конгрес Т. Герцль зіткнувся з опором навіть із боку місцевої реформіст. юдейської громади (конгрес відбувся 1897 у м. Базелі, Швейцарія). Досить болючою для сіоніст. руху була також зміна поглядів деяких помітних постатей сіонізму, які стали антисіоністами, долучаючись до юдейських ортодокс. рухів і громад. Приклади такої зміни — громад. діяч і публіцист Н. Бірнбаум (1864–1937; Австрія), який першим на початку 1890-х запропонував терміни «сіонізм» і «політичний сіонізм», та поет і політ. діяч Я. І. де Хаан (1881–1924; Нідерланди). Упродовж 20 ст. з'явилися нові антисіоніст. орг-ції, хоча деякі з них (як-от хасид. напрям *Хабад* та рух і партія Агудат Ізраель) із часом змінили своє ставлення до сіоністів і Д-ви Ізраїль. Створення останньої спричинило поширення критики юдейських антисіоніст. кіл на адресу самої Медінат Ізраель («єврейської держави»), яку вони вважають породженням сіонізму, д-вою, утвореною всупереч волі Бога і законам Тори. Однією з найнепримиренніших антисіоніст. реліг. груп, що з'явилися у 20 ст. й існують дотепер, є Негурей карта, яка виокремилася з Агудат Ізраель наприк. 1930-х у підмандат. Палестині. Представники цього руху є послідов. критиками сіонізму й Д-ви Ізраїль, проводять мітинги насамперед у Пн. Америці та Ізраїлі, а також відвідують антиізр. заходи в Ірані.

Лит.: Rabkin Y. Au nom de la Torah: Une histoire de l'opposition juive au sionisme. Ville de Québec, 2004; Anti-Semitism and Anti-Zionism in Historical Perspective: Convergence and Divergence / Ed. by J. Herf. London; New York, 2014; Anti-Zionism and Antisemitism: The Dynamics of Delegitimation / Ed. by L. H. Rosenfeld. Bloomington, 2019.

С. І. Гірик, В. В. Черноіваненко

Антисклеротичні засоби, (від *анти...* і *склероз*), антиатеросклеротичні, гіполіпідемічні, антигіперліпідемічні препарати — група речовин, група речовин для зниження концентрації деяких фракцій *ліпідів* [зокрема, т. з. ліпопротеїдів низької щільності (ЛПНЩ)] у тканинах і рідинах орг-му. Історія А. з. починається 1971, коли біохімік А. Ендо (нар. 1933; Японія) започаткував виділення статинів. Класифікація А. з.: 1) *інгібітори* ГМГ-КоА-редуктази (ловастатин, правастатин, симвастатин, аторвастатин, розувастатин, пітавастатин); 2) інгібітори кишкового всмоктування холестерину (ezetіміб); 3) інгібітори пропротеїні конвертази субтилізину/кексину типу 9 (PCSK9) (алірокумаб, еволокумаб); 4) фібрати (фенофібрат, ципрофібрат, безафібрат); 5) секвестранти жовчних к-т (коlestипол, холестирамін, колесевелам); 6) нікотинава к-та (ніацин); 7) препарати ω -3 ПЖК (складні етилові ефіри ω -3 ПЖК). Серед комбінов. ліпід-модифікувальних препаратів: статин у комбінації з ін. препаратами (ловастатин і нікотинава к-та, симвастатин і есетіміб, ніацин і симвастатин); ін. комбінації (симвастатин й ацетилсаліцилова к-та, правастатин і ацетилсаліцилова к-та, аторвастатин і амлодипін). Низка нових лік. засобів перебуває на стадії 3-ї фази клініч. випробувань — інгібітори мікросомального білка-переносника (ломітапід), міметики гормонів *щитоподібної залози* й олігонуклеотиди (міпомерсен).

Лит.: Catapano A., Graham I., Backer G. et al. 2016 ESC/EAS Guidelines for the Management of Dyslipidaemias // European Heart Journal. 2016. Vol. 37. Is. 39.

О. М. Білово, В. В. Златкіна

Антистатіки (від *анти...* і грец. *στατός* — нерухомий) — речовини, які використовують для оброблення матеріалів з метою зменшення або усунення накопичення статич. *електрики*, що утворюється внаслідок тертя на їхній поверхні. Дія А. полягає в утримуванні вологи й збільшенні в такий спосіб концентрації *йонів* поблизу поверхні, унаслідок чого матеріал стає провідним. Це запобігає прилипанню поверхонь одна до одної й пилу до них. *Молекули* А. часто мають гідрофільні й гідрофоб. ділянки, вони подібні за властивостями до молекул поверхнево-актив. речовин. Гідрофоб. сторона взаємодіє з поверхнею матеріалу, гідрофільна — з вологою повітря і зв'язує молекули води. До А. належать сажа, вуг. пил, натур. волокна. Основу синтез. А. становлять аліфатичні *аміни* та *аміди*, четвертинні амонієві солі, *естери* фосфор. к-ти, естери поліетиленгліколю або поліолі. А. поділяють на внутр., призначені для оброблення всього матеріалу, і зовн., які наносять лише на поверхню.

Лит.: Закривидорога Е. Д. Химия в нашем доме. Ужгород, 1976; Трахтенберг І. М. Хімічні спокуси у побуті // Безпека життєдіяльності. 2003. № 10; № 11; № 12; Богданов К. Ю. Физик в гостях у біолога. Москва, 2015.

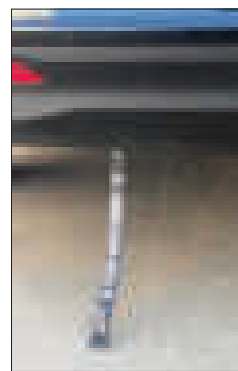
Г. А. Рудницька

Антистрофа́ (грец. *ἀντίστροφῆ*; від *ἀντί* — проти, *στροφῆ* — *строфа*) — парна строфа в антич. хорівій ліриці, що метричною структурою відповідала непарній. Таку систему лірич. тріад, що склалися зі строф, А. та еподів (пісенні фінали або приспіву), ввів у хор. лірику поет Стесіхор на межі 7–6 ст. до н. е., узявши за основу поет. традицію *Алмана*. А. — частина композиції антич. *драми*, яка із попер. частиною — строфою — утворює пару (*діалог*), без якої неможлива сценіч. дія. Актори співали пісні, здійснюючи пост. рухи або імітуючи їх нахилом тіла справа наліво (строфа) та у зворотний бік (А.). Кожна пара мала свій ритм, який міг змінюватися відповідно до зображуваних емоцій, почуттів, поведінки та ін. Строфи і А. зазвичай склалися з однак. кількості віршів одного розміру, тобто були симетричними. А. активно використовував *Есхіл* [драма «Прометей закутий»] («Προμηθεὺς Δεσμώτης»; 444–443 до н. е.), *Софокл* [драми «Цар Едіп» («Οιδίπους Τύραννος»), «Електра» («Ηλέκτρα»; обидві — 5 ст. до н. е.)] та ін. Поділ на строфи та А. в укр. л-рі застосували *Леся Українка* в драм. поемі «Іфігенія в Тавриді» (1898), П. *Тичина* у зб. «Замість сонетів і октав» (1920).

Лит.: Пашенко В. Еллінський театр і його уславлені трагічні поети // Давньогрецька трагедія / Пер. зі старогрецьк. Б. Тен. Київ, 1981; Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. 2-ге вид., виправ., допов. Київ, 2007; Sutton J., Mifsud M. A Revolution in Tropes: Alloistropic Rhetoric. Lanham, 2015.

В. П. Мяслюк

Антисфен (грец. *Ἀντισθένης*; бл. 444/435 до н. е., м. Афіни, тепер Греція — бл. 370/360 до н. е., м. Афіни, тепер Греція) — філософ, засновник школи *кініків*. Походив із заможної аристокр. родини (за деякими джерелами — син афін. гр-нина й рабині). *Риторіку* опановував у *софіста Горгія*, у зрілому віці став учнем *Сократа*. Згодом заснував школу кініків. Гімнасій, де А. викладав *філософію* учням із небагатих родин,

Антистатіки. Використання в автомобілях

Антисфен. Копія кін. 3–2 ст. до н. е. Британський музей у м. Лондоні, Велика Британія

був розташ. pobl. пагорба Кіносарг у передмісті *Афін*. Сповідував аскет. спосіб життя. Найбільшою чеснотою вважав добродієність, зневажав розкоші, визнавав за *благо* страждання. А. вніс сократів. принцип самообмеження в *логіку й діалектику* софістів. На протривагу софістам, які навчали *діалогу*, А. формував уміння спілкуватися із самим собою. Софісти будували *парадокси* на підміні понять, А. — на логіч. *ригоризмі*. Першим витлумачив *логос* як категорію, яка пояснює, що є або чим буває той чи той предмет. Однак, заперечував можливість визначити предмет, оскільки суб'єкту не можна приписати відмінний від нього *предикат*. Саме тому, опонуючи вченню *Платона* про ідеї, стверджував, що бачить коня, але не його ідею, бо людина сприймає конкр. річ, надлену *якістю*, але не її саму. Підійшов упритул до відкриття *суперечності закону*, проте не сформулював його, бо ототожнював поняття «різне» і «суперечливе». Відповідно до етики Сократа, стан щастя пов'язував із чеснотою. Шляхетність і добродієність вважав нероздільними. Наголошував на суперечливості законів д-ви і законів чеснот. Переконував, що щасливе життя — насамперед вільне, проте, щоби бути вільним, недостатньо бути не-рабом (так, більшість політиків — вільних людей — є рабами своїх потреб, прагнень, претензій на матер. добробут). Вважав, що єдиний спосіб стати щасливим і вільним — відмовитися від більшої частини своїх потреб, звести їх до наймізер. рівня, досягти *автаркії* (самовдоволення). Автор понад 70 праць з *етики*, політики, *теорії пізнання*, *філософії мови*, *риторики*, літературної критики, а також сократич. діалогів, декламацій і *діатриб* проти різн. осіб. Серед творів А.: «Архелай», діалог про царську владу; «Аякс», декламація; «Геракл» (змальовано образ ідеал. кінніка, в алегорич. формі зображено його подвиги в ім'я людства); «Одіссей», декламація; «Про природу» тощо. Два ранні тексти — «Аякс» та «Одіссей» — збереглися повністю, ін. твори — в уривках і переказах. Фахівці зауважують на розмовному стилі творів А., вкрапленні *вульгаризмів*. Послідовники А. *Диоген Синопський* і *Кратет* вважали, що в *Елладі* було мало філософів, які могли б зрівнятися з А. за виваженістю, витримкою і непохитністю. Праці А. читав *Цицерон*. *Дион Христом* використав діалог «Архелай» у «Царській промові». З «Гераклом» були знайомі філософи *Прокл* і *Фемистій*, імп. *Юліан Відступник*. А. вважають творцем популярного згодом жанру протретики (умовляння) — захоочення до занять філософією.

Та.: Antisthenes of Athens: Texts, Translations, and Commentary / Ed. by S. Prince. Ann Arbor, 2015.

Лит.: Нахов И. М. Книжечная литература. Москва, 1981; Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Пер. с древнегреч. М. Л. Гаспарова. 2-е изд. Москва, 1986; Караваева С. В. Ареті война: «Одіссей» и «Аякс» Антисфена и воин-страж Платона // Платон. исслед. 2017. Т. 7. № 2 (7); Мочалова И. Н. Антистен как наследник Сократа: к вопросу о сократической пайдейе // Платон. исслед. 2019. Т. 11. № 2.

В. Е. Туренко

Антисциентизм (від грец. *ἀντι* — проти, і лат. *scientia* — наука) — 1) Світоглядна позиція, яка ґрунтується на тезі, що найважлив. ознакою *філософії* є її ціннісний (а не теор.-пізнав.) характер; 2) Соціокульт. орієнтація, пов'язана з кри-

тикою науки як *соціального інституту* і форми пізнання світу, носія загрози для існування *цивілізації*. Як альтернативу науці й методам наук. пізнання А. пропонує позанаук. або позараціональні способи осягнення *буття*. Ідеї А. підтримували послідовники різн. філос. течій. Так, представники Баденської школи *неокантіанства* (див. *Баденська школа*) В. Віндегбанд, Г. Ріккерт у річищі трансцендентально-психол. витлумачення філософії І. Канта наголошували, що наука не може бути панів. чинником культури, а її методи і принципи — абс. *еталоном* для ін. форм пізнав. діяльності. Важливого значення у співвідношенні об'єкта й суб'єкта пізнання набувають системи цінностей. Ірраціоналістичні концепції на зразок *бергсонізму* або *філософії життя* наполягають на обмеж. можливостях розум. пізнання та абсолютизують значення позараціон. (інтуїтив., оцінювальних тощо) факторів філос. розуміння буття. До традиції А. належали філос. концепції А. Шопенгауера, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, В. Дільтея, А. Бергсона. Класич. виявом А. є *екзистенціалізм*. М. Гайдеггер вважав, що розуміння філософії як *гносеології* призводить до її уподібнення до природничих наук, насамперед математики. Філософія є *рефлексією* аналізу самих наук, заснована на виявленні їх гносеол. передумов і обмеженості; спирається на знання, а не тотожна йому. Науки досліджують локальні фрагменти світу, але цілісну заг. картину світобудови може охопити лише філософія. А. характер. для К. Ясперса. На його думку, філософія не прагне пізнати щось остаточно й назавжди, а реалізується як безкін. незаверш. процес, де головне — особистісна націленість обміслити проблему. Філософія має спиратися на наук. знання, але також завжди усвідомлювати їхню концептуальну обмеженість. Критика науки, заперечення за нею статусу єдиної форми пізнання міститься у працях П. Фейєрабенда, К. Хьюбнера (1921–2013; Німеччина) та ін.

Лит.: Пафомова Л. А. Сциентизм и антисциентизм // Инфор. — коммуникация — об-во. 2016. Т. 1; Гусев Д. А., Потатуров В. А. Наука и религия в контексте полемики между сциентизмом и антисциентизмом // Филос. и культ. 2018. № 10; Клименко Р. В. Сциентизм и антисциентизм как культурные явления // Вісник Нац. тех. ун-ту «Харків. політех. ін-т». Сер.: Актуальні пробл. розвитку укр. суп-ва. 2018. № 4 (1280).

Є. О. Борисенко, Є. А. Подольська

Антитеза (грец. *ἀντίθεσις* — протиставлення) — 1) У літературі — стилістична фігура, побудована на прямому протиставленні контрастних явищ, понять, думок, образів, характерів та ін. Стиліст. і висока емоційність А. надають висловом виразності, афористичності, допомагають глибше зрозуміти сутність сказаного. А. активно послуговувалися давньогрец. і давньорим. філософи як засобом *риторики* та ефективним оратор. прийомом. Як осн. ритор. фігуру А. було виокремлено у вченні софіста *Горгія*. А. базується на *антонімах*, *словозполученнях*, *фразеологізмах*, *оказіоналізмах*, *паронімах*. За структурою А. може бути нерозгорнутою і розгорнутою. За будовою А. — проста (однокомпонентна) і складна (двокомпонентна). Характерна для всіх

стилів мовлення, в офіц.-діловому стилі застосовується обмежено. Напр.:

...Не ридать, а здобувати,
хоч сином, сли не собі,
крашу долю в боротьбі...

Франко І. Я. Гімн // З Вершин і низин.
2-ге вид., допов. Львів : [б. в.], 1893. С. 9–10.

...Чи ти мій сон, чи ти моя уява,
чи просто чорна магія чола...
Яка між нами райдуга стояла!
Яка між нами прірва пролягла!...

Костенко Л. Не говори
печальними очима // Триста поезій.
Вибране. Київ : А-БА-БА-ІА-ЛА-МА-ГА,
2016. С. 11.

А. також часто використовують у назвах творів («Живі і мертві» К. Симонова, «Правда і кривда» М. Стельмаха), прислів'ях і приказках («Бідний піт лє, а багатий його кров п'є»), оксюморонах і парадоксах тощо.

Літ.: Доломан С. Е. Антитеза в мові художньої літератури // Культ. слова. 1983. № 24; Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, 2002; Гуйванюк Н. В. Антитетичні семантико-синтаксичні відношення у надфразній єдності та тексти // Studia Linguistica. 2011. Вип. 5; Станіславова Л. Л., Терещенко Л. В. Антитеза в сучасній українській афористичі // Актуальні пробл. філол. та перекладознав. 2015. Вип. 9.

В. М. Лесин

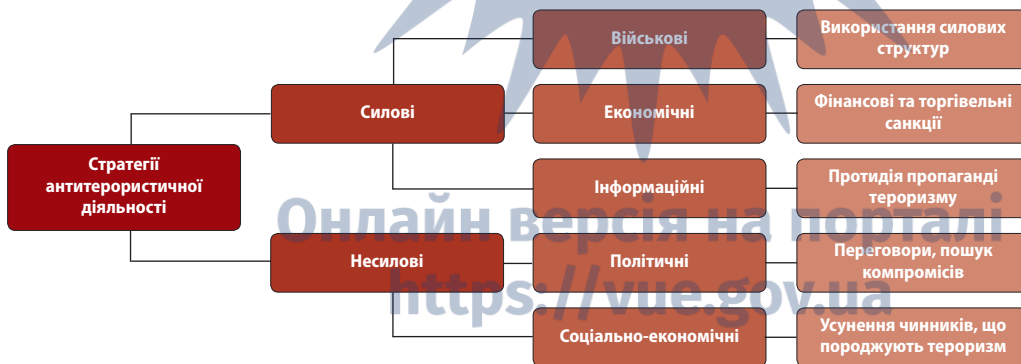
2) У філософії — див. *Теза й антитеза*.

Антитерористична діяльність (від *анти...* і *тероризм*) — комплекс дій, спрямованих на запобігання, боротьбу й ліквідацію тероризму або його ескалації як у нац., так і світовому масштабі. Осн. напрями А. д.: протидія *пропаганді* тероризму, створенню та функціонуванню терорист. груп, фінансуванню та ін. видам допомоги теро-

необхідності застосування збройної сили. Стратегії А. д. можна умовно поділити на такі, що спираються на методи тиску, та не засновані на них. До останніх належать політ. стратегії переговорів, пошуку глоб. чи ситуативних *компромїсів*, спрямованості на укладання тимчас. угод із терорист. групами, здійснення певних поступок, а також методи усунення чинників (екон., політ., етнокульт., релїг. тощо), які породжують тероризм, забезпечують відтворення і розширення його соц. бази. Такі методи активно використовували Іспанія та Велика Британія в боротьбі з *ЕТА* й *Ірландською республіканською армією* відповідно. Різноманітний спектр методів тиску реалізується, зокрема, в екон., військ., інформ. сферах. В екон. — це санкції, *ембарго*, ліквідація рахунків або підприємств, підозрюваних у зв'язках із терористами, створення відп. міжнар. баз даних (напр., виконання резолюції 1373 *Ради безпеки ООН* від 2001). У військ. сфері — це використання армії, внутр. військ. спецслужб і спец. загонів, за допомогою яких реалізують відповідні антитерор. стратегії, зокрема, нанесення випередж. ударів по базах терористів, каральні акції у відповідь у місцях дислокації терористів (*блокування*, *обшуки*), розширення повноважень поліції та ін. Проте, використання регуляр. військ у зонах етніч. і релїг. конфліктів призводить до т. з. феномену «слизьких схидів», тобто некерованого втягування в довгострок. збройний конфлікт. З такою проблемою зіткнулися, напр., США в Сомалї, Афганїстанї, Іраку. В інформ. сфері — це методи боротьби з пропагандою тероризму (формування психол. стійкості та антитерорист. настроїв у населення, закриття веб-сайтів, друк. видань, теле- й радіоканалів), а також тех. методи впливу на комп. мережу терористів. Боротьба з тероризмом суто силовими методами може бути недостатньо ефективною,

Антитерористична діяльність

Антитерористична діяльність. Стратегії реалізації

ристам. Уперше А. д. регламентовано в Конвенції про відкрите море (1958), яка містила низку статей про боротьбу з тероризмом, зокрема *піратством*. А. д. у повітр. просторі регулюють Конвенція про боротьбу з незакон. захопленням повітр. суден (1970) та Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрям. проти безпеки цив. авіації (1971). У 2007 набула чинності Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму. А. д. передбачає ухвалення відпов. зак-ва та широке коло методів і стратегій, застосовуваних у багатьох сферах. Антитерорист. зак-во має нац., регіон. і глобальний виміри, кожен із яких обґрунтований низкою правових актів. Вони не завжди сумісні, напр., щодо глумачення тероризму й

привести до затягування чи ескалації конфлікту, ін. небажаних наслідків [приклад *Палестини*, Кашміру (див. *Кашмірська проблема*) тощо]. Тому А. д. необхідно будувати на комплексі методів силового й несилового характеру з огляду на конкр. умови кож. країни. Суб'єктами А. д. є органи центр. та місцевої влади, військ. та правоохор. структури, представники бізнесу та ЗМІ, які можуть спрямовувати ці методи проти терор. орг-цій, їхніх учасників і прихильників, країн-спонсорів тероризму й широких верств населення.

Літ.: Метелев С. Е. Современный терроризм и методы антитеррористической деятельности. Омск, 2008; Настюк В. Я., Трофімов С. А. Міжнародно-правовий режим

протидії тероризму. Харків, 2008; Howard R., Hoffman B. Terrorism and Counterterrorism: Understanding the New Security Environment. Boston, 2011; Авдеев Ю. И., Бельский В. Ю., Костин А. И. и др. Терроризм как социально-политическое явление. Противодействие в современных условиях. Москва, 2015; Емельянов В. П. Антитеррористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення. Харків, 2016.

М. С. Целуйко

Антитерористична коаліція — міжнародне об'єднання на чолі зі США, утв. у вересні — жовтні 2001 після терактів 11.09.2001 (див. *Терористичні акти 11 вересня 2001*), з метою ліквідації «Аль-Каїди» та ін. терор. орг-цій. Зокрема, військ. сили А. к. здійснили *антитерористичну*

Антитерористична коаліція. Патруль США на кордоні Афганістану з Пакистаном, 2012

операцію в Афганістані (2001–2014), військ. операцію проти «Ісламської держави» (ІДІЛ) на Бл. Сході (з 2014), низку ін. антитерор. операцій. Участь в А. к. взяли Велика Британія, Іспанія, Німеччина, Італія, Канада, Туреччина і Франція. Поряд із тим, Австралія, Йорданія, Пакистан, Філіппіни, Оман тощо не брали участі в бойових діях, але надали ін. види допомоги коаліціантам. Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, дали згоду на розташування на своїй тер. підрозділів Збройних сил коаліції. Україна дозволила використовувати свій повітр. простір. Окрім цього, у складі міжнар. сил було сформовано поліційних підрозділ чисельністю 5,5 тис. військових (з 20 країн) для підтримання порядку в Афганістані. З військ.-тех. засобів коаліція мала 140 стратегіч. бомбардувальників, 320 од. крилатих ракет, 51 корабель тощо. У розпорядженні талібів (див. *Талібан*) було 80–85 тис. воїнів, 160 танків, 250 БТР та БМП, 200 гармат і мінометів, 22 винищувачі МІГ-21, 300 зеніток, 200 зенітно-ракетних комплексів типу «Стріла» та «Стінгер». 20.12.2001 *Рада Безпеки ООН* на основі Боннської угоди (1979) ухвалила спец. резолюцію 1386, яка вперше санкціонує розгортання в Афганістані (перев. у м. Кабулі та його околицях) *Міжнародних сил сприяння безпеці* (англ. International Security Assistance Force; ISAF), тобто поліційних сил чисельністю 5 тис. осіб. Від серпня 2003 керівництво, комплектування і забезпечення Міжнар. сил сприяння безпеці взяла на себе *НАТО*. На вересень 2004 кількість амер. військ в Афганістані становила 16 тис. осіб, Міжнар. сил сприяння безпеці — 7 300 осіб; 2005 — чисельність амер. військ. час-

тин становила вже 18 тис. осіб. 2007 в Афганістані дислокувалася 41 тис. військовослужбовців *НАТО*, з них 26 тис. — зі США, але їх не вистачало для остаточного придушення опору «Талібану». Від 2014 А. к. на чолі зі США веде боротьбу проти терор. орг-ції ІДІЛ на тер. Іраку, Сирії та Лівії. Кампанія отримала назву «Непохитна рішучість» (англ. Operation Inherent Resolve). Залучені головно амер. ВПС за підтримки місцевих союзників, перев. Іракських сил безпеки й Сирійських дем. сил. Авіадари по позиціях ІДІЛ здійснили також Велика Британія, Франція, Туреччина, Канада, Нідерланди, Данія, Бельгія, Сауд. Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та Йорданія. На поч. 2020 А. к. заявила про скорочення кількості операцій проти «Іслам. держа-ви» на Бл. Сході.

Лит.: Marsden P. The Taliban: War, Religion and the New Order in Afghanistan. London, 2002; Умнов А. Операція «Антитерор» и перспективы гражданской войны в Афганистане. Москва, 2003; Зеленецький В. С., Емельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом. Харків, 2006; Современный терроризм / Под ред. Н. И. Горлача, М. П. Требина. Харьков, 2006; Chandra V. The Unfinished War in Afghanistan 2001–2014. New Delhi, 2015.

С. С. Троян

Антитерористична операція — комплекс узгоджених і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом спец. тактичних, розвідувальних, бойових та ін. дій, що ведуться за єдиним планом внутр. військами, збройними силами, спец. держ. органами для затримання чи ліквідації терористів, порятунку життя і здоров'я людей чи захисту цінностей. Визначення операції, спрям. проти терористів, у зак-ві різн. країн мають розбіжні акценти, відбивають ширше або вужче розуміння її змісту, містять різні терміни синонім. значення: «А. о.» або «контртерористична операція». Згідно з укр. зак-вом, А. о. — це комплекс скоординов. спец. заходів, спрямованих на запобігання та припинення терор. діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки нас., знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терор. діяльності. А. о. проводиться лише за наявності реальної загрози життю і безпеці гр-н, інтересам сусп-ва або д-ви та в разі, якщо її неможливо усунути ін. способами. Для проведення А. о. використовуються сили й засоби всіх суб'єктів, залучених до боротьби з *тероризмом*, як держ., так і недержавних (підприємств, місц. самоврядування, громад. орг-цій, ЗМІ тощо).

Дж.: Про боротьбу з тероризмом: Закон України № 638-IV від 20.03.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.

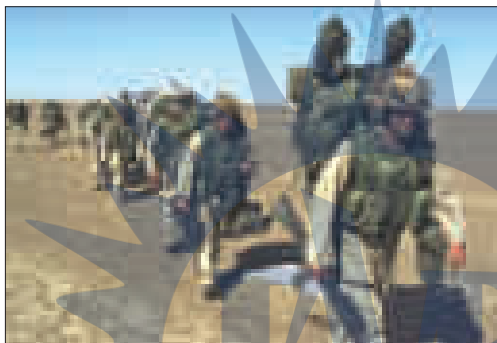
Лит.: Зеленецький В. С., Емельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом. Харків, 2006; Картавцев В. С. Роль і місце громадських організацій у боротьбі з тероризмом // Пробл. безпеки особистості, сусп-ва, д-ви. 2006. № 6; Современный терроризм. Учебное пособие для высшей школы / Под ред. Н. И. Горлача, М. П. Требина. Харьков, 2006; Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства. Київ, 2010; Коваленко Н. В. Правовий режим антитерористичної операції // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юрид. науки. 2015. Вип. 2 (2).

М. С. Целуйко

Антитерористична коаліція. Основні учасники (на чолі з США)

Антитерористична операція в Афганістані, операція «Непохитна свобода» (англ. Enduring Freedom Operation) — військова операція *анти-терористичної коаліції* під командуванням США, спрямована проти бойовиків терор. орг-ції «Аль-Каїда» і руху «Талібан» (2001–2014). Після терактів 11.09.2001 (див. *Терористичні акти 11 вересня 2001*) Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію (28.09.2001) щодо стратегії боротьби з міжнар. тероризмом. Водночас Конгрес США надав Президентові Дж. В. Бушу повноваження на застосування Збройних сил США без поперед. узгодження із законодав. органами країни. США проінформували РБ ООН, що військ. операція в Афганістані здійснюватиметься відпо-

Антитерористична операція в Афганістані.
Морські піхотинці США на марші, 2001. Південь Афганістану

відно до ст. 51 Статуту ООН, згідно з реалізацією невід'єм. права на індивід. та колект. самооборону. Відповідно, США отримали легітим. право на застосування щодо Афганістану військової сили і 28.09.2001 розпочали підготовку А. о. в А. Гол. військ. цілі США в Афганістані: 1) усунення «Талібана» від влади; 2) захоплення в полон чи знищення керівництва і членів терор. угруповання «Аль-Каїда»; 3) формування в країні підконтр. уряду і створення умов, які б унеможливили терористам використання афган. тер. США також мали власні нац. інтереси в цьому регіоні: 1) політ. розгром *фундаменталізму ісламського* як бар'єру для поширення амер. впливу; 2) посилення контролю над нафтонос. регіонами Каспійського бас. та *Перської затоки*, а також гарантування безпеки маршрутів транспортування енергоносіїв; 3) зниження політ. впливу в регіоні Серед. Сходу трьох найб. ядерних держав — РФ, КНР та Індії. Реалізація операції «Непохитна свобода» передбачала 2 етапи: перший — ракетно-авіац. удари із зони *Індійського океану* через повітр. простір Пакистану по об'єктах військ. інфраструктури руху «Талібан» (аеродроми, командні пункти, системи ППО, мости, місця дислокації підрозділів у районах міст Кабула, Кандагара та Джелалабада) і таборів «Аль-Каїди»; другий — після усунення від політ. влади руху «Талібан» проведення розвід.-пошук. рейдів і окр. спецоперацій для пошуку Усама бен Ладена (1957–2011) та його соратників, а також виявлення і знищення баз терористів й інфраструктури наркобізнесу. Військ. фаза А. о. в А. розпочалася 07.10.2001. У ній у різн. спосіб узяли участь понад 40 країн: контингент військ налічував 15 тис. військовослужбовців, із них 7,5 тис. амер. військовиків. Заг. керівництво силами коаліції здійснював Верх. головнокоманд. Збройними силами США Президент Дж. В. Буш; безпосер. командування реалізову-

вав головнокоманд. Об'єднаного Центр. командування Збройних сил США ген. Т. Френк. Завершення операції планувалося до початку мусульм. свята *рамадан* (до 13.11.2001). 7–8 жовтня по об'єктах на тер. Афганістану було здійснено до 70 ракетних ударів. 08.11.2001 розпочалася наземна фаза операції. 12 листопада таліби залишили м. Кабул, наступного дня союзники зайняли м. Джелалабад. Учасники антитерор. коаліції контролювали понад 70 % тер. Афганістану. Духовний глава талібів *мулла* М. Омар врятувався втечею до Пакистану. Ост. притулком керівництва руху «Талібан» стало м. Кандагар, де залишилося бл. 17 тис. військових, зокрема до 5 тис. іноз. найманців — пакистанців, арабів, чеченців, бангладешців тощо. Загони талібів і бойовиків «Аль-Каїди» були позбавлені можливості використання Афганістану як бази для орг-ції та ведення терор. діяльності. Таліби відмовилися від відкр. збройного протистояння зі США на тер. Афганістану і вдалися до партизан. війни. Юрид. усунення руху «Талібан» від політ. влади в Афганістані відбулося 05.12.2001 згідно з рамковою Угодою про міжафган. врегулювання, підписаною в м. Бонні (Німеччина) представниками всіх 24 етніч. і політ. груп країни. У грудні 2001 в Афганістані була створена тимчас. адміністрація (тимчас. уряд) на чолі з Х. Карзаєм, яка отримала всі повноваження щодо управління країною. У червні 2002 була скликана Лойя джирга — всеафган. нарада найвпливовіших реліг., племенних і громад. діячів, під час роботи якої Х. Карзая було обрано президентом країни. А. о. в А. офіційно завершена 28.12.2014 (хоча урядові війська фактично продовжують військ. дії проти терористів). Від 01.01.2015 під егідою НАТО в країні діє операція «Рішуча підтримка» (англ. Resolute Support Mission) — навчальна місія з надання допомоги урядов. військам Афганістану.

Лит.: Умнов А. Операція «Антитеррор» и перспективы гражданской войны в Афганистане. Москва, 2003; Коргунов В. Г. История Афганистана. XX век. Москва, 2004; Зеленецький В. С., Смельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом. Харків, 2006; Современный тероризм / Под ред. Н. И. Горлача, М. П. Требина. Харьков, 2006; Chandra V. The Unfinished War in Afghanistan 2001–2014. New Delhi, 2015.

С. С. Троян

Антитерористична операція на Сході України, АТО — комплекс здійснюваних укр. силовими структурами спец. скоординов. заходів, спрямованих на протидію злочинним діям з боку незакон. російських та пророс. збройних формувань і на припинення цих дій на тер. окр. р-нів Донец. та Луган. обл. (ОРДЛО). Розпочалася 14.04.2014. Попри численні докази присутності рос. збройних формувань на тер. України, офіційно РФ не визнавала факту вторгнення в Україну. 30.04.2018 АТО перформатована в *Операцію об'єднаних сил* (ООС).

Дж.: Про боротьбу з тероризмом : Закон України № 638-IV від 20.03.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180; Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України № 1680-VII від 16.09.2014 // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 45. Ст. 2043.

Лит.: Нікітін Ю. В. Антитерористична операція як необхідна форма протидії злочинності та забезпечення без-

пеки суспільства // Д-ва та регіони. Сер.: Право. 2014. № 2; Головки В. В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.) // Укр. іст. журн. 2015. № 3 (522); Яровий К. Поняття та ознаки території проведення антитерористичної операції // Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2017. № 3 (25).

Антитерористичний центр при СБУ — постійна структурна одиниця Служби безпеки України з координації взаємодії суб'єктів антитерористичної діяльності, а також проведення антитерористичних операцій. Центр розробляє засади та програми боротьби з тероризмом; збирає, аналізує та оцінює інформацію про стан і тенденції розвитку тероризму в Україні та за її межами; організовує та проводить антитерор. операції, здійснює заходи щодо запобігання, виявлення та припинення терор. діяльності, а також командно-штабні навчання і тренування; бере участь у підготовці міжнар. договорів України та надає пропозиції щодо вдосконалення зак-ва України у сфері боротьби з тероризмом; взаємодіє зі спецслужбами, правоохор. органами іноз. держав і міжнар. орг-ціями з проблем антитерор. діяльності. У структурі А. ц. при СБУ — Міжвідомча координаційна комісія, Штаб і координац. групи та їхні штаби при регіон. органах СБУ. До складу Міжвідомчої координац. комісії входять представники СБУ, МВС, Держ. служби з надзвичайних ситуацій, Міноборони, Держприкордонслужби та ін. відомств — суб'єктів боротьби з тероризмом. Штаб є виконавчим робоч. органом Центру, який здійснює поточну орг. роботу. До регіон. координац. груп належать місцеві органи влади. Заг. орг-цію боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необх. силами, засобами та ресурсами здійснює Кабінет Міністрів України. Керівника А. ц. при СБУ призначають за поданням Голови СБУ, а звільняє Президент України. Осн. правовими актами, що регулюють діяльність центру, є Положення про А. ц. від 1999 із наступ. змінами та Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 2003.

Дж.: Про боротьбу з тероризмом: Закон України № 638-IV від 20.03.2003 // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180; Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України: Указ Президента України № 379/99 від 14.04.1999 // Офіційний вісник України. 2010. № 7. Ст. 302.

Лит.: Плетньов О. В. Правовий статус Антитерористичного центру при Службі безпеки України: стан і шляхи вдосконалення // Форум права. 2013. № 1; Кудрявцев Г. В. Особливості координації Антитерористичним центром при Службі безпеки України діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом у ході проведення антитерористичної операції // Мол. вчений. 2019. № 4 (1).

М. Є. Целуйко

Антитетика (від грец. ἀντιτετικός — той, що суперечить, протилежний) — звід суперечливих суджень (тез і антитез), одному з яких не можна надати перевагу, або метод зближення суперечливих тверджень. Ідея А. формувалася в античній філософії. Її появу стимулювало розуміння того, що кож. явище породжує праймів дві протилеж. думки (Протагор). У софістів (див. Софістика), Сократа й сократиків розвинувся діалектич. підхід у комунікації, уміння будувати діалог так, щоб не суперечити самому собі, знаходити контраргументи в дискусії. Це

сприяло формуванню діалектики Платона та логіки Аристотеля. Виникло поняття «анорії» (найвідоміші сформульовані Зеноном із Елей; див. Зенона парадокси). Згодом помітну роль відіграли полеміч. методи схоластів, які культивували абстрактно-догматич. спосіб мислення, формально-логіч. правильність розумування. Притаманні схоластам дух дискусії, богослов. дебати сприяли подальшому розвитку антитетич. свідомості. Метою схоластики було довести за допомогою розуму істини віри, Святого Письма, аксіологія якого будувалася насамперед на «серці» та «совісті», що вимагало застосування антитетич. структури умовиводу. Завдяки софістично-схоластич. спадщині вдосконалювалися способи та моделі мислення, комунікації. Термін активно використовувався у філософії І. Канта у вченні про антиномії «чистого розуму». Кантів. антиномії співвіднесені з «ідеями розуму» — поняттями про універсальні цілісності, які не можуть бути підтверджені чуттєв. досвідом (власне спроби їх глумачити й зумовлюють появу антиномій у мисленні). У праці «Критика чистого розуму» («Kritik der reinen Vernunft»; 1781) І. Кант навів 4 антиномії (див. у ст. Антиномія). На основі доведення від протилеж. філософ встановив хибність тези й антитези в перших двох антиноміях та істинність тези й антитези — у третій і четвертій. Й.-Г. Фіхте вперше у філос. традиції пов'язав поняття «антитеза» і «синтез»; виділив три типи суджень: тетичні — судження, у яких об'єкт думки тотожний собі безвідносно до ін. об'єктів (напр., «Я існую»); антитетичні — у яких фіксується протилежність властивостей деяких об'єктів («Я протиставляю собі не-Я»); синтетичні — у яких мислення знаходить тотож. властивості у протилежностях (напр., «Я протиставляю діленому Я ділене не-Я»). У синтетич. судженнях протилежності об'єднуються і кожен наступ. синтез може бути висхідною точкою для подальшого руху думки. Антитетич. форми мислення використав Г. В. Ф. Гегель у діалектич. вченні про безперерв. рух мислення через щаблі «розуміння — діалектичне судження — спекулятивне судження». Він доводив, що виділення І. Кантом лише 4-х суперечностей — недостатнє, бо антиномії є в кож. понятті. Якщо сутність суперечностей визначається через зіткнення протилеж. визначень, то їхнє вирішення ґрунтується, за Г. Гегелем, на вищій єдності. У такому розумінні антитетич. спосіб мислення втілюється у двох запереченнях (антитеза — перше заперечення тези, синтез — друге). Діалектич. заперечення дозволяє сформулювати синтетич. судження. Тріада разом зі зняттям протиріччя (як наслідок — переходом до нової тріади) постає завершеним логіч. розмірковуванням у діалектич. логіці. Тріада вперше отримала назву «теза — антитеза — синтез» у праці філософа-неогегельянця Г. М. Халібеуса (1796–1862; Німеччина) «Історичний розвиток спекулятивної філософії від Канта до Гегеля» («Historische Entwicklung der speculativen Philosophie von Kant bis Hegel»; 1837). Г. Сковорода формувалася як філософ на межі двох антагоністич. парадигм — сх.-правосл. та зх. секулярно-просвітницької. Це зумовило антитетичність його мислення: він вважав, що антитези становлять основу світу, але остаточно «утворюють єдине: їжу — голод та несить, зима й літо — плоди, тьма і світло — день, смерть і

Антитерористичний центр при Службі безпеки України. Фрагмент знаку

життя — усяк створіння». Своє філос. вчення трактував як поєднання мудрості, символіки та А.; висунув концепцію «двох натур», побудовану на антитетичності. За Г. Сковородою, протиріччя, антитетичність — фундамент. ознака світобудови та свідомості.

Дж.: Гегель Г. В. Ф. Наука логики : в 3 т. / Пер. с нем. Москва, 1970. Т. 1; Фихте И. Г. Сочинения : в 2 т. / Пер. с нем. Санкт-Петербург, 1993; Кант И. Критика чистого разума / Пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ, 2000; Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів / За ред. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків, 2016.

Лит.: Пригодій С. Кільце, аналогії, антитетика у Г. Сковороди й Р. Емерсона // Слово і час. 1999. № 12; Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків, 2003; Скомаровський В. О. Історія європейської філософії: Античність, Середньовіччя, Відродження. 2-ге вид., випр. і допов. Умань, 2018.

Н. М. Ковтун

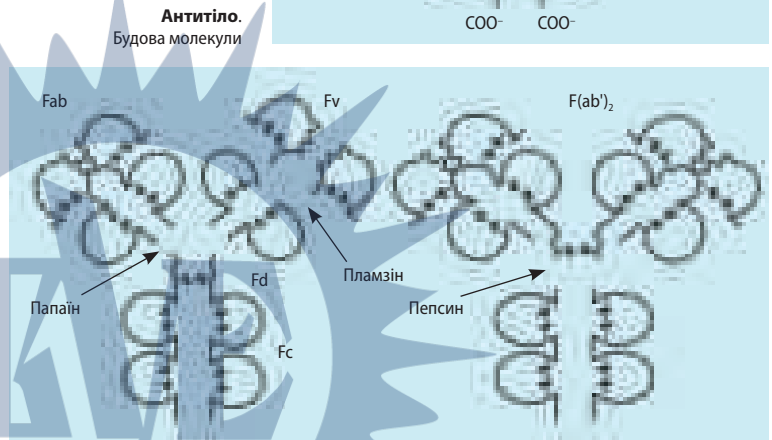
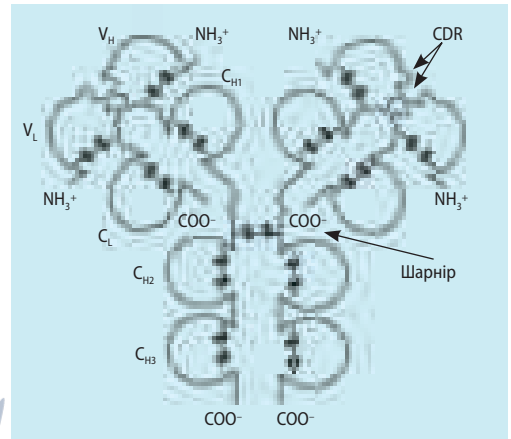
Антитиреоїдні засоби (від анти... та грец. θυρεοειδής — щитоподібний), тиреостатичні засоби — лікарські препарати, які застосовують при гіперфункції щитоподібної залози (група АТХ Н03В). А. з. є представниками різних хім. класів (зокрема, тіоурацилів, сірковміс. похідних імідазолу, перхлоратів). За спрямованістю дії поділяють на препарати, які: пригнічують продукування тиреотропного гормону (ТТГ) перед. частки гіпофізу (препарати йоду, дийодтирозин, дибромтирозин); пригнічують синтез тиреоїдних гормонів у щитоподіб. залозі (пропілтіоурацил, тіамазол та ін.); порушують поглинання йоду щитоподіб. залозою (калію перхлорат); руйнують клітини фолікулів щитоподіб. залози (радіоактивний йод). Для А. з. характерна здатність знижувати осн. обмін. При застосуванні препаратів цієї групи можливий компенсаторний, т. з. зобогнений ефект, пов'язаний із підвищенням рівня ТТГ передньої частки гіпофізу (реакція на зниження рівня тиреоїдних гормонів у крові). Серед ін. побічних реакцій — зміни кількісного складу периферич. крові (зокрема лейкопенія, агранулоцитоз), диспепсичні явища, порушення функцій печінки, медикаментозний гіпотиреоз та ін. Застосовують А. з. у лікуванні станів, що супроводжуються гіперфункцією щитоподіб. залози (тиреотоксикоз) та під час підготовки хворих до хірург. видалення щитоподіб. залози.

Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Германюк

Антитіла — див. Антитіло.

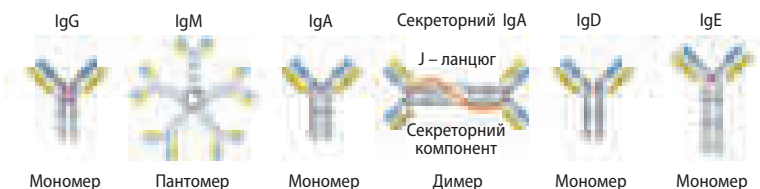
Антитіло — імуноглобулін, який продукується В-лімфоцитами у відповідь на антиген і призначений для нейтралізації останнього. Існування А. («антитоксинів») у сироватці крові ссавців було відкрито Е. А. фон Берінгом, за що він отримав першу у світі Нобелівську премію з фізіології та медицини (1901). Будову молекули А. було визначено лише в 1960-х; за це відкриття Нобелів. премію 1972 отримали Дж. М. Едельман та Р. Р. Портер. Молекула А. складається із двох типів поліпептидних ланцюгів: важкого (H; від англ. heavy) та легкого (L; від англ. light). Важкі ланцюги поділяють на класи: α , μ , γ , ϵ , δ — відпо-

Антитіло. Фрагменти імуноглобулінів

відно, розрізняють 5 класів імуноглобулінів: IgA, IgM, IgG, IgD, IgE. Імуноглобуліни — глікопротеїди, містять до 12 % вуглеводів, перев. залишків манози й галактози. Імуноглобуліни теж можна розглядати як антигени. А. можна отримати штучно і використовувати для ідентифікації відповідних детермінант на молекулі імуноглобуліну. Відповідні А. можуть утв. і природно, особливо це стосується антидіотипічних А., які можуть утв. при появі вел. кількості А. певної специфічності внаслідок імунізації. Виділяють моноклональні А., що продуковані одним клонном В-лімфоцитів. Природні моноклональні А. продукуються клітинами мієлом — злоякісно переродженими В-лімфоцитами однієї специфічності, а також є однаковими за будовою. Саме порівняння амінокислот. послідовностей імуноглобулінів, продукованих різн. мієломами, дало можливість визначити їх константні, варіабельні і гіперваріаб. ділянки. Моноклональні А. бажаної специфічності можна отримати з гібридом — гібридів клітин мієломи та норм. В-лімфоцитів тварин, імунізованих відп. антигеном. Можливість отримання моноклональних А. дозволила стандартизувати імунохім. експериментальні підходи, що стало важл. кроком для створення імунодіагностиків та імунотерапії. Та-

Антитіло. Схематична будова імуноглобулінів різних класів

кож виділяють рекомбінантні одноланцюгові А. (ScFv) — отримані методом молекуляр. біотехнології фрагменти моноклональних імуноглобулінів, які відповідають зшитим Fv-фрагментам важкого й легкого ланцюгів, одержаним унаслідок комбінації папаїнового і плазмінового гідролізу. Такі А. здатні зв'язувати антиген, але не містять алотипіч. детермінант, притаманних Fc-фрагментам, що знижує ризик їх руйнування імунною системою реципієнта при імунотерапії.

Лит.: Скок М. В. Основи імунології. Київ, 2002; Мершигора А. Ю., Пастер Е. У., Колибо Д. В. та ін. Імунологія. Київ, 2011; Murphy K., Weaver C. Janeway's Immunobiology. 9th ed. New York; London, 2017.

М. В. Скок

Антитоксини (від *анти...* та *токсини*) — специф. речовини (*антитіла*), що утв. в орг-мі людини і тварин у відповідь на дію *токсинів* мікроорг-мів, отрут рослин і тварин та нейтралізують їхні отруйні властивості. Термін «А.» запровадив 1890 бактеріолог, лауреат Нобелів. премії з фізіології та медицини, винахідник протидифтерійної сироватки Е. А. фон Берінг. А. утв. в орг-мі в разі потрапляння до нього токсинів, хвороб або під час *імунізації анатоксинами*. У медицині А. використовують у вигляді сироваток для профілактики й лікування укусів отруйних тварин, *ботулізму, правця, дифтерії, газової гангрені*. Такі А. отримують найчастіше внаслідок імунізації тварин (коней) відповідними токсинами. Також як А. використовують *гамма-глобуліни* з крові людей із високим рівнем імунітету до певного хвороботвор. агенту.

Лит.: Van Melder L., Saavedra De Bast M. Bacterial Toxin-Antitoxin Systems: More than Selfish Entities // PLOS Genetics. 2009. Vol. 5. № 3; Murray L., Little M., Pasco O. et al. Toxicology Handbook. Chatswood, 2015.

Антиринітаризм (від грец. *ἀντί* — «проти» і лат. *trinitas* — «трійця») — у *християнстві* — рух, прихильники якого заперечують триєдність Бога, розглядають Його як неподільну *монаду*, беруть під сумнів божественність *Ісуса Христа*, учення про викупну жертву й первородний *гріх*. А. апелює до *Старого Завіту*, у якому відсутнє пряме формулювання *Трійці*. Він формується в монархіан (див. *Монархіанство*) та евіонітів (2–3 ст.) і розгортається у вченні *Арія*, яке було відкинута Нікейським собором 325. Попри те, що аріани були проголошені *еретиками*, *аріанство* стало супровід. чинником християнізації *готів, вандалів і лангобардів* (6–7 ст.). Ідеї А. відродилися в новгородсько-моск. *єресі* жидовілих. У 3х. Європі А. відновився у 1520-х під впливом флорент. *неоплатоніків* та ідей *Реформації* (М. Сервег, І. Кампан). У сер. 16 ст. осередок А. перемістився у Швейцарію (К. Ренато, Ф. Негрі, Ф. Социн тощо). Від 1579 під впливом ідей Ф. Социна А. активізувався в *Речі Посполитій* (М. Чехович, С. Будний, Ф. Станкар, Г. Шо-ман, С. Шпипковський, А. Вішоватий тощо). Тут формуються різні течії А.: польські брати, *соцініани*, буднейсти, нові аріани. Програмним док. польськ. А. став укладений Ф. Социном «Раківський Катехизис» («Katechizm Rakowski»; 1605). Наприк. 1620-х переслідування антиринітаріїв із боку католиків і протестантів призвели до поступ. ліквідації їхніх громад у містах Кракові, Любліні, Ракові, Сандечі (тепер м. Новий Сонч). У Литві ідеї А. поширювали П. Гонезій, Ю. Блан-

драт та ін. Рух розповсюдився частково і серед правосл. населення Речі Посполитої. Соцініанство проповідували Мотовило, Ігнатій із Волині, Р. та Г. Гойські, Е. Отвиновський. Осередком А. на Волині стають с. Ляхівці (тепер смт Білогір'я, Хмельниц. обл., Україна) та м. Киселин (тепер село Локачин. р-ну Волин. обл., Україна), де від 1614 до 1750-х діяла соцініанська академія. 1656–1692 в м. Амстердамі (Нідерланди) надруковано зб. «Бібліотека польських братів» («Biblioteka Braci Polskich»), де були зібрані осн. тв. прихильників А. 1647 сейм засудив книгу аріанина Й. Шліхтінга (1592–1661; Польща) «Сповідання християнської віри» («Confessio fidei Christianae»; 1642), а сеймова конституція 1658 заборонила сповідання і поширення А. взагалі. Більшість польськ. антиринітаріїв подалася до Голландії, Англії, Пруссії, Трансільванії; в останній Ф. Давиду вдалося домогтися для соцініанства статусу «дозволеної релігії» нарівні з *католицизмом і протестантизмом*. Бл. 1571 почали вживати термін «унітарії», який до 1638 поступово витіснив термін «антиринітарії». У зах.-європ. країнах антиринітарії зазнають утисків; в Англії закон «Про віротерпимість» (1689) не поширювався на антиринітаріїв, а закон про їхню страту був скасований лише 1813. Ідеї А. вплинули на формування англ. *деїзму*, зокрема на світогляд І. Ньютона і Дж. Прістлі. Упродовж 18–19 ст. А. поширився в Англії та США перев. у формі *унітаризму* [Амер. унітаріанська конференція, *Свідки Єгови*, христадельфіани, переселені з Росії *хлисти* й толстовці (див. *Толстовство*); певн. мірою — *Євреї за Ісуса*]. На основі А. оформлюються лібер. й модерністська течії у протестантизмі. Станом на 2018 у світі нарахов. понад 100 тис. антиринітаріїв у США й майже 25 тис. в Європі.

Лит.: Дмитриев М. В. Православие и реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. Москва, 1990; Леоненкова И. Р. Антиринитариан // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Давыдов И. П., Лавров П. Л. Антиринитариан // Религиоведение. Москва, 2007; Шугаева Л. М. Особливості еволюції і трансформації антиринітаризму в Україні // Актуальні пробл. вітчизн. та всесв. іст. 2013. Вип. 24; Шугаева Л. М. Особливості процесу інституалізації антиринітаризму в сучасній Україні // Актуальні пробл. вітчизн. та всесв. іст. 2014. Вип. 25.

О. В. Саранін

Антиутопія (від *анти...* та *утопія*) — критичне зображення в худ. л-рі або кінематографі небезпеч. тенденцій і наслідків соц. експериментів, антигум. сутності держ. системи, яка під виглядом «поліпшення» та принадних ідеалів спирається на насильство, облудну *ідеологію*, придушення свободи й *аморалізм*. А. утвердилася в річищі утоп. традиції, а також осмислення процесів розвитку націй і держав у різн. регіонах світу. Риси А. можна простежити в *Біблії, фольклорі й міфах* народів світу. Першими літ. А. вважають «Левіафан» («Leviathan»; 1651) Т. Гоббса, «Байку про бджіл» («The Fable of the Bees»; 1714) Б. де Мандевіля, «Мандрі Лемюєля Гуллівера» («Gulliver's Travels»; 1726–1727) Дж. Свіф-та, «Расселас» («History of Rasselas»; 1759) С. Джонсона та ін. А. активно розвивалися в добу *Просвітництва*, поряд із поширенням світогляд. концепцій перебудови сусп-ва на розум-

Антиутопія. Джордж Орвелл «Колгосп тварин», обкладинка першого видання українською мовою. Мюнхен, 1947 рік

них засадах. У цей період елементи утопії та А. були тісно пов'язані, проникали в реал. або міснично-фантаст. оповідь. Остаточне утвердження жанру А. та її відмежування від утопії відбувається на поч. 20 ст. унаслідок революц. процесів, двох світ. воєн, наслідків ідеологій фашизму й сталінізму та акт. соц. експериментів у країнах Сх. Європи. Це викликало потуж. дух. спротив насильству засобами худ. л-ри. Відомі приклади

активно інтерпретувє літ. сюжети через наук.-фантаст. кінофільми та відеоігри: фільми «Еквілібріум» («Equilibrium»), 2002; реж. К. Віммер), «Останній нащадок землі» («Children of Men», 2006; реж. А. Куарон), «Голодні ігри» («The Hunger Games», 2012; реж. Г. Росс), «Той, хто біжить лабіринтом» («The Maze Runner», 2014; реж. В. Болл) тощо; відеоігри «BioShock», «Mirror's Edge», «Metro 2033», «Mad Max» та ін. Для А. характерні: 1) тісний зв'язок із реальністю, яка викликає гостре несприйняття автора; 2) критика насильницької, тоталітар. д-ви (держ. апарату) на різних рівнях; 3) конфлікт особистості з д-вою, яка унеможливує її волевиявлення; 4) гол. проблема — дух. деградація людини в умовах насильства й пошуки дух. спротиву насильству; 5) широке використання засобів комічного (соц. сатири, гротеску та ін.) для розвінчання сусп. абсурду, антигум. сутності держ. системи, ідеолог., адмін. та ін. видів соц. тиску; 6) зображення сусп.-ва «із середини» — очима людини, яка переживає складний конфлікт із д-вою, що нерідко перенесений у псих. площину; 7) створення негатив. моделі сусп. системи; 8) викриття хибних міфів, колект. міфол. свідомості, на якій нерідко тримається система насильства. А. часто використовує елементи фантастики, є її різновидом, проте не всяка фантастика є А. За змістом і поетикою виділяють сатир., алєгор., психол., політ., детект., молодіжну та ін. види А. Для означення А. використовують також терміни «дистопія», «какотопія», «практопія» тощо, хоча межі між ними чітко не визначені. На межі 19–20 ст. і впродовж усього 20 ст. укр. письменники дали цікаві зразки жанрів утопії та А. У романі «Сонячна машина» (1928) В. Винниченка, «Повісті про санаторійну зону» (1924) М. Хвильового, романі «Місто» (1927) В. Підмогильного, поемі «Гея» (1924) В. Самійленка та ін. взаємодіють елементи утопії та А. (з чіткою перевагою останньої), зумовлені соціаліст. експериментами 1920–1930-х. Помітними явищами сучас. укр. А. є повість «Птахи з невидимого острова» (2012) В. Шевчука, трилогія «Час смертохристів: Міражі 2077 року» (2011), «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084 року» (2014), «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084 року» (2014) Ю. Щербача, романи «Московіада» (1992), «Перверзія» (1996) Ю. Андруховича, «Кагарлик» (2014) О. Шинкаренка, «Помираю» (2016) Т. Антиповича (нар. 1978), «Маша, або Постфашизм» (2016) Я. Мельника (нар. 1959) та ін. Твори авторів заруб. А. переклали укр. В. Морозов («Який чудесний світ новий!»), О. Гакслі, І. Шевченко («Колгосп тварин») Дж. Орвелла; під псевдонімом Іван Чернятинський), В. Шовкун («1984») Дж. Орвелла), У. Григораш («Голодні ігри») С. Коллінз) та ін.

Період	Зарубіжна література	Українська література
17–19 ст.	Т. Гоббс «Левіафан» (1651), Б. де Мандевіль «Байка про джділ» (1714), Дж. Свіфт «Мандрі Лемюєла Гуллівера» (1726–1727), С. Джонсон «Расселас» (1759) та ін.	
1920–1960	Є. Замятін «Ми» (1920), К. Чапек «R.U.R.» (1920), М. Булгаков «Собаче серце» (1925), А. Платонов «Чевенгур» (1926–1929) та «Котлован» (1929–1930), О. Гакслі «Який чудесний світ новий» (1932), Дж. Орвелл «Колгосп тварин» (1945) і «1984» (1949), Ю. Даніель «Говорить Москва» (1962) та ін.	В. Винниченко «Сонячна машина» (1928), М. Хвильовий «Повісті про санаторійну зону» (1924), В. Самійленко «Гея» (1924), В. Підмогильний «Місто» (1927), та ін.
1970–2000	В. Аксьонов «Острів Крим» (1981), Ф. Іскандер «Кролики та удави» (1982), В. Войнович «Москва 2042» (1986), Л. Петрушевська «Нові Робінзони» (2000) та ін.	Ю. Андрухович «Московіада» (1992), «Перверзія» (1996) та ін.
Початок 21 ст.	С. Коллінз «Голодні ігри» (2008), Д. Дешнер «Той, хто біжить лабіринтом» (2009), В. Рот «Дивергент» (2011), Л. Олівер «Деліріум» (2011) та ін.	В. Шевчук «Птахи з невидимого острова» (2012), Ю. Щербак трилогія «Час смертохристів: Міражі 2077 року» (2011), «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року» (2012), «Час тирана. Прозріння 2084 року» (2014); О. Шинкаренко «Кагарлик» (2014), Т. Антипович «Помираю» (2016), Я. Мельник «Маша, або Постфашизм» (2016) та ін.

Антиутопія та утопія в літературі: етапи розвитку

А.: «Ми» («Мы»; 1920) Є. Замятіна; «R.U.R.» (1920) К. Чапека; «Дьяволиада» («Дьяволиада»; 1924), «Фатальні яйця» («Роковые яйца»; 1925), «Майстер і Маргарита» («Мастер и Маргарита»; 1967), «Собаче серце» («Собачье сердце»; 1968) М. Булгакова; «Чевенгур» (1926–1929), «Котлован» (1929–1930) А. Платонова; «Який чудесний світ новий» («Brave new world»; 1932) О. Гакслі; «Колгосп тварин» («Animal Farm»; 1945) і «1984» (1949) Дж. Орвелла; «Говорить Москва» («Говорит Москва»; 1962) Ю. Данієля та ін. Більшість із цих творів були заборонені в СРСР до кін. 1980-х — поч. 1990-х. Тему глоб. катаклізмів і держ. трансформацій (зокрема, розпаду СРСР) в ост. третині 20 ст. і на межі 20–21 ст. розвинуто у творах: «Острів Крим» («Остров Крым»; 1981) В. П. Аксьонова; «Москва 2042» (1986) В. Войновича; «Кролики та удави» («Кролики и удавы»; 1982) Ф. Іскандера; «Нові Робінзони» («Новые Робинзоны»; 2000) Л. Петрушевської та ін. Тематику виклику глобалізації, екол. і техногенних проблем, негатив. явищ у молодіж. середовищі тощо зображено в А.: «Голодні ігри» («The Hunger Games»; 2008) С. Коллінз (нар. 1962; США), «Той, хто біжить лабіринтом» («The Maze Runner»; 2009) Дж. Дешнер (нар. 1972; США), «Дивергент» («Divergent»; 2011) В. Рот (нар. 1988; США), трилогії «Деліріум» («Delirium»; 2011), «Пандемоніум» («Pandemonium»; 2012) «Реквієм» («Requiem»; 2013) Л. Олівер (нар. 1982; США) та ін. У цей період А. набула ознак метажанру, що охопив не лише епічні форми, драму й ліро-епічні жанри, а й

Лит.: Frye N. Varieties of Literary Utopias // Utopias and Utopian Thought. A Timely Appraisal / Ed. by F. Manuel. Boston, 1966; Sargent L. Eutopias and Dystopias in Science Fiction: 1950–1975 // America as Utopia / Ed. by K. Roemer. New York, 1981; Ніколенко О. Н. От утопии к антиутопии: О творчестве А. Платонова и М. Булгакова. Полтава, 1994; Booker M. The Dystopian Impulse in Modern Literature. Westport, 1994; Ніколенко О. Н. Современная антиутопия. Харьков, 1996; Gottlieb E. Dystopian Fiction East and West: Universe of Terror and Trial. Montreal, 2001; Сабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії. Дрогобич, 2002; Applebaum R. Literature and Utopian Politics in Seventeenth-Century England. Cambridge, 2002; Rothstein E. Vi-

sions of Utopia. New York, 2004; Юрьева Л. М. Русская антиутопия в контексте мировой литературы. Москва, 2005; Иконнікова М. В. Антиутопічний дискурс в оцінці літературознавства ХХ століття // Вісник Житом. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2007. № 33; Пархоменко І. І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філол. 2011. № 963. Вип. 62; Жаданов Ю. А., Кулікова І. І. Художня модель хронотопу в антиутопічному жанрі другої половини ХХ століття // Питання літературознав. 2014. № 89.

О. М. Ніколенко

Антифашизм (від *анти...* і фашизм) — ідеологія та громадський рух, осн. змістом якого є боротьба з *фашизмом* у будь-яких його виявах, у мирний та воєнний час. Прихильники й учасники руху розуміють фашизм як антигуманний політ. рух, що породжує ненависть у сусп. свідомості та завдає збитків усім народам, яких стосується. Термін «А.» уперше виник в Італії, де його використовували для позначення супротивників Б. Муссоліні. У Німеччині з 1923 існувала «Антифашистська дія», що була частиною Союзу червоних фронтників — військ. орг-ції Комуніст. партії Німеччини часів Веймарської республіки. Його члени не мали на меті ведення револ. боротьби, а боролися за ідеали Веймарської республіки проти (з їхнього погляду) повернення до *варварства*, що спричиняє фашизм. Після приходу до влади А. Гітлера термін вийшов з ужитку, зрідка використовувався на позначення комуніст. опору. Антифашист. рух знову формується як протидія відродженим нацист., фашист. і радикальним націоналістич. ідеологіям у період після Другої світової війни. А. можна умовно поділити на лівий А., що виступає проти фашизму під прапором лівих ідеологій (комунізму й соціалізму); ліберальний А., що діє відповідно до поглядів класич. лібералізму, анархізму й антигосподарства; христ. А., що вбачає у фашизмі насамперед ворога традиційних христ. цінностей. Осн. цілі А.: викриття фашизму як загрози демократії та джерела воєн; запобігання захопленню фашистами держ. влади, а в разі захоплення — за повалення фашист. режиму; поєднання антифашист. діяльності з боротьбою за мир і соц. прогрес; розкриття ксенофоб., антилюд. змісту фашизму. Відповідно до цілей застосовують різні види (ідеол., політ., військові) і форми боротьби (утворення антифашист. орг-цій, видання пропаганд. л-ри, мітинги, демонстрації, бойкот фашист. виборів, збройні виступи, моральна й матер. допомога антифашистам та ін.). А. має інтернац. характер і нац. особливості.

Лит.: Aquarone A. Fascismo e antifascismo nella storia della Italia. Roma, 1986; Antifascismus / Ed. by F. Deppe, G. Füllberth, R. Rilling. Heilbronn, 1996; Сахно А. А. Фашизм в конці туннелю. Харьков, 2009; Грицанов А. А., Тарас А. Е. Научный антикоммунизм и антифашизм: популярный компендиум. Минск, 2010; Чеканов В. Ю. Зміни у сприйнятті фашизму і антифашизму в сучасній політичній культурі Російської Федерації // Гілея. 2016. Вип. 106.

М. П. Требін

Антифермент (від *анти...* та *ферменти*) — специфічні речовини білкової або пептидної природи, які гальмують або блокують дію ферментів, утворюючи з ними неактивні комплекси. Оберігають органи і тканини від руйнів. дії від-

повід. ферментів. Препарати з антифермент. властивостями широко застосовують у медицині.

Лит.: Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Антиферментні засоби — група препаратів, що містять *антиферменти*, застосовуються в клініч. практиці для зменшення активності певних ферментних систем (див. *Ферменти або ензими*). Найпоширеніші в медицині засоби, які частково або повністю пригнічують активність *протеаз*. Виділяють природні (контрикал, пантрипін) та синтетич. (амінокапронова й амінометилбензойна к-ти) препарати — *інгібітори* протеолізу. Найчастіше їх застосовують для лікування гостр. і хрон. *панкреатиту*, у патогенезі якого провідну роль відіграє процес активації протеоліт. ферментів, що призводять до деструкції та аутолізу власн. тканини *підшлункової залози*. При цьому захворюванні внаслідок підвищення активності кінінової системи може знизитися *артеріальний тиск*. Інгібітори протеоліт. ферментів (контрикал, трасилол та ін.) послаблюють вплив трипсину й хімотрипсину та сприяють зниженню аутолізу в підшлунк. залозі, зменшують патолог. проникність і підвищують тонус судин. стінки. А. з. пригнічують фібриноліз, що пояснює їхню кровоспинну дію. Препарат аprotинін (контрикал) інгібує кініногену та тромбіногену системи, інактивує калікреїн, тромбопластин, трипсин, хімотрипсин, фібринолізин і ферменти — активатори плазміногену, запобігає розвиткові деструкт. процесів у підшлунк. залозі. До А. з. також належать *антагоністи* ін. ферментів, зокрема карбоангідрози (ацетазоламід, бринзоламід, дорзоламід), які застосовуються при лікуванні глаукоми або як діуретики при набряках серцев. походження. Діуретичний ефект інгібіторів карбоангідрози зумовлений пригніченням цього ферменту в нирках, що спричиняє порушення реабсорбції бікарбонату в проксимальних нирк. канальцях. Пригнічення карбоангідрози вільного тіла ока призводить до зниження секреції внутрішньооч. рідини і зниження внутрішньооч. тиску.

Лит.: Кривов'яз О. В. Фармакотерапія глаукоми: сучасний стан проблеми // Фармакол. та лікар. токсикол. 2013. № 4-5 (35); Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017; Підгірний Я. М., Підгірний Б. Я. Пріоритетні напрямки лікування хворих на гострий панкреатит // Медицина неотложных состояний. 2018. № 3 (90); Бобирьов В. М., Петрова Т. А., Островська Т. А. та ін. Фармакотерапія в стоматології. 2-ге вид. Вінниця, 2019.

Антиферромагнетизм — магнітвпорядкований стан речовини, за якого антипаралельні *спіни* сусід. атомів кристаліч. ґраток повністю компенсують один одного за низьких т-р, і сумар. *магнітний момент* елемент. магніт. комірки *кристала* дорівнює нулю. Таку впорядкованість спін. моментів зумовлено квантово-мех. взаємодією атомів (з недобуд. оболонками), що є енергетично вигідним за від'єм. значення обмін. *інтеграла* для пев. типу кристал. ґраток. Спонтан. *намагніченість* у антиферромагнетиків не виникає, бо спін. магніт. моменти сусід. вузлів антипаралельні й компенсують один одного. Можливість антипаралельної впорядкованості спінів теоретично передбачили Л. Е. Ф. Неель

Антифашизм, символічне втілення

1932 та Л. Ландау 1933, експериментально її підтверджено методом нейтронографії. Окрім MnO, антиферомагнетиками є Cr, MnS, MnF₂, FeCl₂, Cr₂O₃, CoO та ін. сполуки. Структуру MnO можна розглядати як сукупність двох підґраток, установл. одна в одній, кожна з яких намагніч. протилежно ін. За нуль температури абсолютної магніт. моменти підґраток цілковито компенсують один одного й результуючий вектор намагніченості дорівнює нулю. З підвищенням т-ри антипаралельна впорядкованість спінів порушується, і намагніченість антиферомагнетика зростає. Таке зростання спостерігають лише до певної, характер. для конкрет. антиферомагнетика, т-ри, яку наз. *Кюрі температурою* або *Нееля температурою*. За цієї т-ри повністю порушено спінову впорядкованість антиферомагнетика, і він стає парамагнетиком. Подальше зростання т-ри зрештою веде до зменшення намагніченості. Трапляються випадки, коли вектори намагніченості J_1 і J_2 підґраток антиферомагнетика не дорівнюють і не компенсують один одного. Це може статися, якщо атоми в цих підґратках різномірні. Унаслідок цієї некомпенсованості кристал спонтанно намагнічується. Такий некомпенс. А. наз. *феримагнетизмом* (див. також *Ферити*).

Лит.: Galsin J. Solid State Physics: an Introduction to Theory. London, 2019.

Антифібринолітичні засоби (від *анти...* та *фібриноліз*), інгібітори фібринолізу — група антигеморагічних лік. препаратів, дія яких зумовлена здатністю пригнічувати системи фібринолізу (група АТХ В02А). Представлені 2 групами препаратів: *амінокислотами* (група АТХ АВ02АА) та інгібіторами протеїназ — аprotинін, альфа-1-антитрипсин, камостат (група АТХ В02АВ). Механізм специф. дії антифібринолітиків-амінокислот (амінокапронова, транексамова та амінометилбензойна к-ти) зумовлений конкурент. пригніченням активаторів плазміногену і частков. пригніченням активності плазміну, інгібуванням біогенних поліпептидів — *кінинів*. Застосовують ентерально та парентерально для зупинення кровотеч під час хірург. втручань, при різних патол. станах, що супроводжуються підвищенням фібриноліт. активності крові та тканин. Найширше з групи інгібіторів протеїназ застосовують аprotинін.

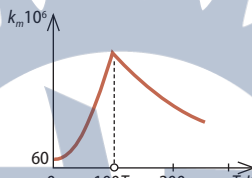
Лит.: Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2012; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія / За ред. І. С. Чекмана. 4-те вид. Вінниця, 2017.

Т. А. Бухтіарова

Антиф́он (грец. Αντιφωνος, від *анти* — проти і *фвонос* — звук) — вид хорового співу, коли два хори (групи хору) або соліст і хор співають по чергово, діалогічно. Принципи такого співу трапляються в нар. хороводних і весільних піснях. Співочий *діалог* започаткувався в давньоєгип. *релігійному культі* й був успадкований давньоюдейською (див. *Юдаїзм*) традицією (співи Єрусалимського храму). Паралельно такий тип співу виник у *театрі Греції Стародавньої*: хор розділявся на 2 групи, що супроводжували діалогіч. співом розвиток сюжету в *трагедії*. У *християнстві* обидві традиції поєдналися і ввійшли до церков. хорової культури, що пов'язується з іменем апт́оx. *єпископа* Ігнатія Богоносця (?–107).

Антиферомагнетизм. Магнітна структура MnO. Стрілками позначено спіни магнітоактивних атомів мангану

Антиферомагнетизм. Повна залежність магнітної сприйнятливості χ_m від температури для MnO. Температура Нееля тут $T_n = 120$ К

Бл. 4 ст. *Амвросій Медіоланський* увів А. у м. Мілані (тепер Італія). Звідти цей тип співу поширився Європою як частина *літургії*, ставши основою муз.-вокал. структури текстів *псалмів*, *стихир* і степенних пісень (частина урочистої утрени, що успадкувала традицію т. з. степенних псалмів, які співалися жерцями Єрусалимського храму на його 15 сходинах). А. містяться в богослужб. книгах (*Мінеї*, *Тріоді*, *Ірмологіоні*, *Октоїху*). Наприк. 6 — на поч. 7 ст. *Папа Римський Григорій I* узаконив А. як один з осн. жанрів лат. богослужіння (антифонарій, або григоріанські хорали — збірник А.; див. *Григоріанський спів*). У католиц. богослужінні так стали наз. *рефрен*, що виконується перед псалмом (євангельською піснею). У правосл. літургії А. іменуються співом діалогічної структури. До укр. церкви антифонний спів прийшов через візант. традицію, яку поглибили композитори А. *Мисенко*, *К. Стеценко*, *М. Леонтович*, *С. Людкевич*, *Є. Станкович*, *М. Скорик*, *Л. Дичко* та ін.

Лит.: Антифон // Романовский Н. В. Хоровой словарь. 3-е изд. Москва: Ленинград, 1980; Шевчук О., Зосім О. Антифон // Українська музична енциклопедія : в 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2006. Т. 1; Music and Culture in the Middle Ages and Beyond: Liturgy, Sources, Symbolism / Ed. by B. Brand, D. Rothenberg. Cambridge, 2016.

Н. М. Кушка

Антиф́он Афінський, Антифон Софіст (грец. Αντιφων; 5 ст. до н. е.) — філософ-*софіст* і математик, попередник концепції *анархізму* та теорії *права природного*. Про життя А. достовірні відомості практично відсутні, приписувані йому твори «Про істину», «Про згоду», «Мова про державу», «Тлумачення сновидінь» не збереглися. Відомо, що в ост. третині 5 ст. до н. е. мешкав у м. *Афінах* (тепер Греція), був сучасником і, ймовірно, опонентом *Сократа*. Згадки про кількох мислителів і ораторів на ім'я Антифон стали причиною дискусій щодо персон А. А. і авторства творів. Уцілілі фрагменти найважливіш. трактату «Про істину» містять міркування з астрономії, математики, моралі й етики. Увіразнював позитивне (грец. *voіos*) та природне (грец. *φύσις*) право; стверджував, що останнє приносить більше щастя людині, ніж «справедливість» законів держави. Позит. право виникає внаслідок домовленості людей і не має абс. та необхід. характеру, натомість природне за своєю суттю є таким, що виникло самостійно, а тому — істинне. Позит. право, або «закон», є «кайданами» для людини, а природне дає їй свободу. Людина страждає через здійснення вчинків, що суперечать природі, хоча могла б насолоджуватися життям. Підтримував ідею природ. рівності людей, зокрема «і греків, і варварів», відкидав притаманні давньогрец. світу уявлення про вищість греків серед ін. народів і племен. Першим наблизився до обчислення матем. константи — числа π та обрахування площі багатокутників. Методи, запропоновані А. А., вплинули на підходи до розв'язання проблеми *квадрату круга*.

Тв.: Речи / Пер. с древнегреч. И. Е. Сурикова // Вестник древней ист. 2015. № 1–3.

Лит.: Decleva Caizzi F. Protagoras and Antiphon: Sophistic Debates on Justice // The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy / Ed. by A. A. Long. Cambridge, 1999; Лурье С. Я. Антифон — творец древнейшей анархической системы. 2-е изд., доп. Москва, 2009; Суриков И. Е. Антифон — первый в европейской прозе эксплицитный

выразитель коллизии «человек/текст» // Люди и тексты. Ист. альманах. 2018. № 11; Баженова Е. А. Истоки естественно-правового мышления в идеях древнегреческих софистов: Протагор и Антифон // Труды Ин-та гос. и права РАН. 2019. Т. 14. № 1.

Я. А. Соболевський

Антифра́з, антифразис (грец. ἀντίφρασις; від ἀντί — проти, φρασίς — фраза) — стилістична фігура, що означає навмисне вживання слів і висловів у протилеж. значенні. Різновидом А. вважають іронію. Хоча в дефініції Квінтіліана А., навпаки, зафіксовано серед різновидів іронії. Також існує погляд на А. як поєднання евфемізму з іронією. Найчастіше А. має ірон. колорит, притаманний сатир., рідше гуморист. творам. Прикладом А. є вираження осуду у формі похвали або зображення негатив. оцінки як позитивної. За таким принципом формуються приказки:

Там-то глибоко — жаби по око
Побачити, як свою потилицю

Українські народні прислів'я та приказки. Київ : Академія наук Української РСР, 1955. С. 322; 420.

Також для використання А. у творах усної нар. творчості типовим є нейтр. за змістом варіант, коли одна з частин А. заперечує іншу. Поширеним це явище є в худ. л-рі:

...Прощай, прощай, чужа мені людино!
Ще не було ріднішого, як ти.
Оце і є той випадок єдиний,
Коли найбільша мужність — утекти...

Костенко Л. Марнуу день на пошуки незримого // Триста поезій. Вибране. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. С. 47.

Для творів худ. л-ри притаманне використання А. в тому контексті, за допомогою якого автор може показати власне ставлення до ситуації, події, героя тощо. Іноді для сприйняття і глибокого розуміння А. контекст недостатньо, оскільки автор для виразності може залучати *пресупозицію*. Напр., Т. Шевченко в посланні «І мертвим, і живим, і ненарожденим...» (1845), викриваючи запорозьку політику гетьман. верхівки («сраби, подножки...»), вживає фразеологію ліберального укр. панства, відтак зоставлення «ясновельможних гетьманів» із героями рим. історії («У нас Брути! І Коклеси! Славні, забути!») набуває сатир., глумливого змісту.

Лит.: Маслюк В. Стилістична теорія професорів українських шкіл 17 — першої половини 18 ст. // Латиномовні поетики і риторики 17 — першої половини 18 ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ, 1983; Хоменко Г. С. Антифразис як засіб експресивізації сучасних інформаційних текстів // Філол. студії. Наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. 2013. Вип. 9.

М. П. Бондар

Антифри́зи (від *анти...* і англ. freeze — замерзати) — рідини з низькою т-рою замерзання. А. на основі *гліцерину* (гліцеролу) почали використовувати в 1920-ті. Осн. недоліком була висока *в'язкість* і низька *плінність*. Згодом для поліпшення реолог. властивостей рідини (див. *Реологія*) до А. почали додавати *спирт етиловий* та *метанол*. Недоліками таких А. були низька *теплопровідність*, сильна *випаровуваність* і низька т-ра кипіння, висока *короз.* агресивність. 1925 у США компанія «Карбайд енд карбон кемікалс корпорейшн» («Carbide & Carbon Chemicals Corporation») налагодила масштаб. вир-во етиленгліколю. 1926 суміш етиленгліколю з во-

дою почали використовувати як А. Перші комерц. А. цього типу були чистим етиленгліколем, розфас. у канистри, на етикетках яких були діаграми розведення А. водою, відповідно до т-ри експлуатації автомобіля. Суміш етиленгліколю з водою вирізняє висока *короз.* активність до *металів кольорових* і *схильність* до спінювання. 1934 компанія «Смітс індастріз» («Smiths Industries»; Велика Британія) зареєструвала марку «Bluesol» і вперше пофарбувала А. на основі етиленгліколю в синій колір, від того часу А. завжди підфарбовують. Масово використовувати А. на основі етиленгліколю почали незадовго до *Другої світової війни*, передусім — для військ. техніки. У СРСР у 1940-х використовували А. марки В-2 з т-рою кристалізації -40°C , уміст етиленгліколю у якому становив 55 %, з *добавкою декстрину* як протикорозійної присадки, що надавала йому вигляд каламут. рідини жовт. кольору. На поч. 1970-х у Держ. НДІ орган. хімії й технології (м. Москва, тепер РФ) розроблено охолоджув. рідини «Тосол-А» і «Тосол-АМ». З 1990-х вир-во «Тосолю-АМ» за оригін. рецептурою було згорнуто, замість нього під цією назвою впроваджено випуск А. за рецептурами, які не завжди відповідали стандартам якості. Від сер. 1990-х, з огляду на посилення вимог до екологічності та економічності автотранспорту, почався випуск двигунів із жорсткішим температур. режимом. Спец. для нових моторів було створено карбоксилат. А., у яких використовували *інгібітори корозії* на основі солей орган. карбон. кислот (карбоксилатів). За типами присадок А. поділяються на силік., карбоксил., гібрид. та лобридни (від англ. low hybrid — низький гібрид). Складниками силік. А. є солі неорган. кислот: нітрити, нітрати, борати, силкати або фосфати. З часом ці солі утв. накіп, що осідає тонкою плівкою й погіршує теплопровідність, тому термін служби таких А. не перевищує 2-х р.; окрім того, вони не витримують т-р понад 105°C . До складу карбоксил. А. входять солі орган. кислот, вони не утв. плівки, а скупчуються в місцях можливої корозії. Термін їхньої служби — до 5 р.; забезпечують макс. антикороз. і антикавітац. захист. Гібрид. А. є перехід. ланкою між силікатними й карбоксилатними. Лобрид. А. виготовлені за біполяр. технологією на основі комбінації силік. та карбоксил. технологій. Вони містять неорган. інгібітори, додані до орган. основи в пропорції 10 % силікатів і 90 % карбоксилатів. Такі інгібітори забезпечують комплекс. захист: силкати утв. суцільну антикороз. плівку, карбон. компоненти діють лише в уразливих місцях. Лобрид. А. мають трив. термін використання (до 10 р.) і використовуються без заміни до 200 тис. км пробігу автомобіля.

Лит.: Антифриз и содержащая его водная жидкость // Реф. журн. Вип. 66: Коррозия и защита от коррозии. Москва, 1998. № 1; Чабанний В. Я., Магопєць С. О., Мажейка О. Й. та ін. Паливо-мастильні матеріали, технічні рідини та системи їх забезпечення : в 2 кн. Кіровоград, 2008; Наглюк М. И., Волков В. П., Наглюк И. С. Уточнение сроков смены антифризов при эксплуатации // Наук. нотатки. 2014. Вип. 45; Сич О. А., Кот Т. М. Експлуатаційні властивості та ідентифікація карбоксилатних антифризів // Криміналістика і судова експертиза. 2019. Вип. 64.

Антифрикційні матеріали (від *анти...* і лат. frictio — тертя) — речовини, використання яких ґрунтується на низькому *тертя коефіцієнті*.

Антифризи. Розширювальний бак з антифризом у системі охолодження двигуна

Крім низьких значень коефіцієнта тертя [0,004–0,10 за тертя з оливою (*мастилом*) і 0,12–0,20 — без мастила], А. м. вирізняються знач. стійкістю до спрацювання, достат. механ. міцністю і пластичністю та короз. (див. *Корозія*) стійкістю. Створено А. м. зі спец. властивостями, які використовують із мащенням і без мащення, у повітрі та вакуумі, за вис. і низької т-р тощо. До А. м. належать литі матеріали (бабіти, бронзи, латуни); спечені матеріали, зокрема композиц. на основі заліза або бронзи; комбін. (перев. металофторопласт.) і полімер. матеріали; антифрикційні чавуни; вуглеграфіт. та ін. матеріали. Литі А. м. відзначаються гетероген. (неоднорід.) структурою з твердими (що беруть навантаження) і м'якими (які є твердим мастилом) включеннями. Використовують литі А. м. у підшипниках металооброб. верстатів, транспорт. і с.-г. машинах, приладах і устаткуванні легкої й харч. пром-сті, де їх експлуатують перев. з мастилом. Спечені А. м. (напр., бронзографіт, залізографіт) мають знач. кількість пор (об'ємна частка — 8–30 %), які насичуються рідким мастилом. Такі матеріали містять графіт, сульфід, селенід та ін. включення, що є твердим мастилом. З А. м. виготовляють підшипники, які застосовують за безперерв. надходження мастила, в умовах самозмащування, сухого тертя, підвищ. т-р, короз. і агресив. середовищ. Комбін. А. м. виготовляють пресуванням і спіканням пористого каркаса з метал. порошоків із заповненням пор фторопластом. Підшипники з таких матеріалів використовують в умовах сухого тертя та хім. агресив. середовищ. Полімер. А. м. (напр., текстоліт, склопластик) застосовують для виготовлення підшипників, що експлуатують у короз. середовищі та іноді в умовах сухого тертя. З антифрикц. чавуну виготовляють підшипники для використання за невисокими навантаженнями і малих швидкостей. Вуглеграфіт. А. м. експлуатують без мастила за невел. питомих навантажень і т-рі до 480 °С.

Лит.: Сологуб М. А., Рожнецький І. О., Некоз О. І. та ін. Технологія конструкційних матеріалів. Київ, 2002; Попович В. В. Технологія конструкційних матеріалів і матеріалознавство. Львів, 2006; Кіндрачук М. В., Лабунець В. Ф., Пашечко М. І. та ін. Трибологія. Київ, 2009; Bhushan B. Principles and Applications of Tribology. 2nd ed. New York, 2013.

Антифунгальні засоби (від *анти...* та лат. *fungus* — гриб), протигрибкові препарати; антимікотика — *антимікробні засоби*, які застосовують для профілактики та лікування мікозів. До появи в мед. практиці специф. А. з. для лікування пацієнтів із мікозами застосовували *антисептики* й калію йодид. Першим А. з. був представник групи азолів — бензimidазол (1944). А. з. поділяють на групи відповідно до хім. структури, способу застосування (системний чи місцевий, зовнішній), джерела отримання, механізму дії тощо. Вони порушують життєдіяльність мікроскопіч. грибів мікроміцетів, справляючи фунгіцидний чи фунгістатич. ефекти залежно від дози та механізму дії. Останній полягає в пошкодженні клітинної оболонки, порушенні синтезу її компонентів (сфінголіпідів, ергостеролу, глюканів), інгібуванні синтезу нуклеїнових кислот, білку або порушенні поділу клітин патогенів. За хім. структурою А. з. виділяють полієни, азолі (похідні імідазолу, триазо-

лу), аліламінами, тіокарбоматами, морфоліни, похідні гідроксипіридону та препарати ін. груп. Для систем. застосування рекомендовані полієни (амфотерицин В, ліпідні форми амфотерицину В), похідні азолів (флуконазол, ітраконазол, кетоконазол, тербінафін), гризани (гризеофульвін), кандини (каспофунгін). Місцеві А. з. представлені полієнами (ністатин, леворин, амфотерицин В), похідними азолів (біфоназол, ізоконазол, кетоконазол, клотримазол, та ін.) та препаратами ін. груп (нафтифін, тербінафін, циклопірокс, аморфолін, хлорнітрофенол). А. з. застосовують відповідно до правил раціон. антимікробної терапії (див. у ст. *Антимікробні засоби*).

Лит.: Сергеев Ю. В., Шпигель Б. И., Сергеев А. Ю. Фармакотерапия микозов. Москва, 2003; Практическое руководство по антиинфекционной химиотерапии / Под ред. Л. С. Страчунского, Ю. Б. Белоусова, С. Н. Козлова. Смоленск, 2007; Клишко Н. Н. Микозы: диагностика и лечение. Руководство для врачей. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2008; Клиническая фармакология / Под ред. В. Г. Кукуца, Д. А. Сычева. 5-е изд., испр. и доп. Москва, 2017; Asif M. Reviewon Antimicrobial Agents // Organic and Medicinal Chemistry International Journal. 2017. Vol. 1. № 5.

Н. О. Вринчану, М. Л. Дронова

Антихрист (грец. ἀντίχριστος — той, хто проти Христа, супротивник Христа) — 1) Умовне, символічне ім'я особи (сили), що протистоїть Ісусу Христу. Семантика «анти» має 2 осн. смисли: а) ворог, антагоніст Христа, той, хто заперечує його чи протидіє йому; б) «замісник» Христа, тобто самозванець, лжемесія, що використовує «личину» Христа заради підступних цілей (узурпації влади над світом). Згідно з христ. есхатологією, А. прийде у світ в ост. часи під виглядом Христа, матиме надзвичайну силу, досягне влади над людством, але буде переможений і скинутий у пекло разом із сатаною та його служниками. Джерелом апокаліптич. уявлень про А. стали тексти *Нового Завіту*. В Об'явленні св. Івана Богослова (див. *Апокаліпсис*) А. ототожнений зі «звіриною, що з безодні виходить» (Об. 11:7,13). Апостол Павло вказує на А. як на людську істоту надприрод. сили, «людину гріха», «сина погибелі», «беззаконника», який противиться Богові, прийде виконати справу сатани, «у Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме» (2 Сол. 2:3–4). Прихід і викриття А. безпосер. передують *другому пришествю* Христа, час обох подій вважається невідомим. Припущення щодо особи А. стали темою розмірковувань у христ. патристиці (Іринеї Ліонський, Амвросій Медіоланський, Єронім Блаженний, Августин Аврелій, Кирило Єрусалимський, Єфрем Сирін тощо). Очікування приходу А., розпізнавання знаків і символів його наближення були притаманні рін. течіям *християнства*, стали змістом містич. пророцтв, ідейною основою сектант. рухів. Термін «А.» широко вживався в міжконфес. конфліктах [напр., таврування Папи Римського як А. у ранньому протестантизмі, патріарха Никона (1605–1681) — у рос. старообрядництві тощо]. З А. нерідко ототожнювали конкр. історичних осіб, влада яких була позначена масштаб. насильством, гоніннями на християн — *Нерона*, Калігулу (12 до н. е. — 41 н. е.), *Тамерлана*, *Наполеона I Бонапарта*, *В. Леніна* та ін. У христ. реліг.-філос. дискурс увійшли терміни «дух А.», «часи А.», «печатка А.» тощо.

Антихрист. Апокаліптичний рукопис 15 ст. анонімного автора. Трикутник на мапі попереджає про прихід Антихриста між 1570 і 1600

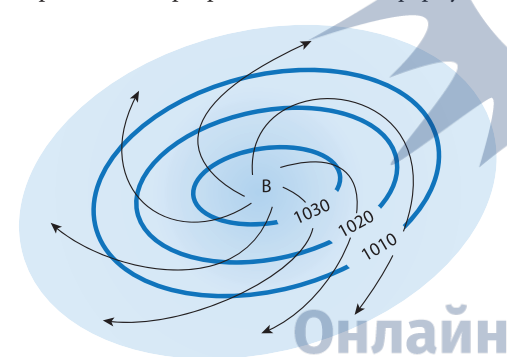

2) Узагальнена, збірна назва для супротивників *Церкви* (*еретиків*, схизматиків, відступників) або христ. релігії (іншовірних, богоборців, атеїстів).

Лит.: Konrad R. De Ortu et Tempore Antichristi: Antichristvorstellung und Geschichtsbild des Abtes Adso von Montier-en-Der. Kallmünz, 1964; Emmerson R. K. Antichrist in the Middle Ages: A Study in Medieval Apocalypticism, Art, and Literature. Seattle, 1981; Peerbolte L. J. L. The Antecedents of Antichrist: A Traditio-historical Study of the Earliest Christian Views on Eschatological Opponents. Leiden; Köln, 1996; Лукин П. В. Народные представления о государственной власти в России XVII в. Москва, 2000; Jenks G. C. The Origins and Early Development of the Antichrist Myth. Berlin; New York, 2010; Прилуцкий А. М. «Политический антихрист»: семиотика мифологеми и образа // Вестник Ниж. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер.: Соц. науки. 2018. № 2 (50).

A. B. Арістова

Антициклон (від *анти...* та *циклон*) — барична атмосферна система, у центрі якої знаходиться область високого тиску *атмосферного*. На синоптич. картах А. зображені як системи замкнених *ізобар* із високими показниками атм. тиску усередині — 765–775 мм рт. ст., іноді — 780 мм рт. ст. Баричні градієнти в цих системах спрямовані від центру до периферії. Через те, що відцентрова сила також спрямована за радіусом назовні, у бік випуклості ізобар, вітер в А. дме за круговими ізобарами за годинниковою стрілкою (у Пд. півкулі — проти), вносячи повітря з центру до периферії А. Водночас у центрі А. спостерігається штиль або різноспрямовані слабкі вітри. Утв. А. нерозривно пов'язано з формуван-

Антициклон. Схема антициклону в північній півкулі: сині криві — ізобари, стрілки — напрям вітру, В — центр антициклону

ням *циклонів*. Вони виникають унаслідок атм. процесів у фронтальних зонах — на межі повітр. мас із різними характеристиками. Масштаб. термобаричні процеси в *атмосфері* Землі спричиняють виникнення областей із нестачею маси повітря, де з'являються циклони, та областей із надлишком повітря, де утворюються А. В А. повітря з високої та серед. *тропосфері* осідає і розтікається в нижніх шарах атмосфери. Повітря адиабатично нагрівається, розвиваються температурні інверсії. У полях широтах утворюються низькі А., у троп., субтроп. і помірних широтах — високі А., що простежуються як системи замкнених ізобар навіть у верх. тропосфері. Над розвиненими А. висота *тропопаузи* більша на 1,5–2 км. Це стабільні малорухл. системи з підвищеною т-рою всередині, тому на противагу полярним такі А. ще називають теплими. Через адиабатичний процес повітря в А. не може насичуватися вологою, умови для *конвекції* стають

несприятливими. Відповідно, там, де панує А., встановлюється суха й безхмарна погода. Особливо малорухливі А., які, зокрема, у серед. широтах унеможливають зх. перенесення повітр. мас, називаються блокуючими. Вони можуть існувати від 5 до 6 днів, рідко — до 15 діб. Є також слабкі, т. з. проміжні А. — області підвищеного тиску між циклонами однієї серії. Поступово з периферії А. надходить більше теплої повітря, яке адиабатично нагрівається. Так А. перетворюється на термічно симетричне атм. утворення, яке далі руйнується від нижніх шарів атмосфери. Узимку А. приносять в Україну холодну, морозну й безхмарну погоду. Улітку А. перешкоджають руху вологих прохолодних мас повітря з Атлантики, умови для формування локальних *опадів конвективних* відсутні, а отже, встановлюється спекотна й малохмарна погода без опадів. Блокуючі літні А. призводять до сильних *посух*, що завдають шкоди с.-г. культурам, також збільшується ризик лісових і торф'яних пожеж. Найсуттєвіше на погодні умови в Україні впливає *Азорський антициклон*. Узимку й навесні можливе проникнення арктичних А., що спричиняють різке похолодання.

Лит.: Lorenz E. The Nature and Theory of the General Circulation of the Atmosphere. Geneva, 1967; Стихійні метеорологічні явища на території України за останнє двадцятиріччя (1986–2005 рр.) / За ред. В. М. Липінського, В. І. Осадчого, В. М. Бабіченко. Київ, 2006; Хромов С. П., Петросянц М. А. Метеорологія і кліматологія. 7-е изд. Москва, 2006; Базалеєва Ю. О., Балабух В. О. Повторюваність, тривалість та інтенсивність блокувальних процесів, що зумовлюють аномальні погодні умови в Україні // Наук. праці Укр. наук.-дослід. гідрометеоролог. ін-ту. 2016. Вип. 268; Gordon A., Grace W., Byron-Scott R. et al. Dynamic Meteorology. New York; Abingdon, 2016.

Антициклональні області — сезонні *центри дії атмосфери*, області високого тиску *атмосферного*, що існують упродовж року. Виникають унаслідок різниці т-р між океанами й континентами: материки нагріваються влітку та охолоджуються взимку сильніше, ніж Світ. океан. Є щонайменше 5 постійних А. о. над океанами: *Азорський антициклон*, Пн.-Тихоокеанський, Пд.-Індійський, Пд.-Атлантичний, Пд.-Тихоокеанський антициклони. Серед зимових А. о., що формуються над континентами, — *Азійський антициклон* і Канадський антициклон, Пд.-Африканський і Австралійський максимуми. Перманентні і сезонні *антициклони* й *циклони* відображають глобальну *циркуляцію атмосфери* на Землі. Вони позначаються на циркуляції повітр. мас і, відповідно, на формуванні погодних умов. На рух повітр. мас над Україною має вплив *Азорський антициклон*, в окремі зими також *Сибірський (Азійський) антициклон*.

Лит.: Переведенцев Ю. П., Мохов І. І., Елисеєв А. В. и др. Теория общей циркуляции атмосферы. Казань, 2013; Бойченко С. Г., Волощук В. М., Сердюченко Н. М. Сучасні просторово-часові варіації індексу континентальності амплітуди сезонного ходу приземної температури на території України // Доповіді Нац. акад. наук України. 2017. № 9.

Антиципація (від лат. *anticipio* — передбачаю, випереджаю) — 1) У філософії, психології — термін на позначення здатності людини завбачувати, передбачувати події ще до факту їх настання або безпосер. сприйняття; уявлення про результат того чи ін. процесу (напр., розвитку

літ. сюжету, реакцію партнера у грі) ще на стадії його очікування. Частковим випадком А. вважають віщування, пророкування. Проблему А. обмірковували вже античні філософи (*епікуреїзм, стоїцизм*). У наук. обіг термін запровадив В. Вундт. Як психіч. процес А. є реалізацією активності на різних рівнях *психіки* — сенсомоторному, перцептивному, мовно-мислинневому тощо. Може виявлятися через усвідомлену поведінку людини, так і неусвідомлено (напр., у мімічних рухах, мимовільних жестах).

2) Семантико-синтакс. явище встановлення лексич. або референційної тотожності займенника з його вербал. відповідником у наступ. контексті. Така А. протиставлена *анафорі*, яка потребує співвідношення з вербал. *антецедентом*, що перебуває в поперед. контексті. А. є основою побудови багатьох складнопідряд. речень із займенниково-співвідносним і корелятивним зв'язком. У стилістиці А. розуміють як особл. стиліст. прийом, що ґрунтується на знаннях мовцем і адресатом антецедента виділеного займенника («Образили його, таку святу людину!»).

3) У *фонології* — синонім терміну «регресивна асиміляція», тобто уподібнення вимови звуків один до одного (вокал — [вогал] — одзвінчення глухого [к] перед дзвінким звуком [з]).

Літ.: Романенко О. В. Типологізація поняття «антиципація» в сучасній психологічній науці // Юрид. психол. 2015. № 2; Завацький В. Ю. Соціально-психологічні основи розвитку антиципації особистості. Северодонецьк, 2018.

О. О. Селіванова

Античастинка — елементарна частинка з тими самими значеннями *маси, спіну* та ін. фіз. характеристик, що й частинка. Від неї А. відрізняється знаками деяких характеристик взаємодії, напр., знаком *електричного заряду*. Існування А. передбачено П. Діраком 1928, відкрито в 1932 (*позитрон*). Існування та властивості А. визначено відповідно до фундамент. принципу *поля квантової теорії* — її *інваріантністю* щодо СРТ-перетворення. Склад. об'єкти з частинок й А. (ядра й атоми *антиречовини*) повинні мати ідент. структуру. Саме визначення того, що називати «частинкою» у парі частинка — А., знач. мірою є умовним. Однак, за цього вибору частинки — її А. визначено однозначно. А. народжується в зіткненнях частинок *речовини*, розігн. до енергій, що перевищують поріг народження пари частинка — А. За т-р, які перевищують енергію спокою частинок цього сорту, пари частинка — А. перебувають у *рівновазі* з речовиною та електромагніт. випромінюванням.

Літ.: Borissov G. The Story of Antimatter: Matter's Vanished Twin. New Jersey, 2018; Purdy R. Particle Physics: an Introduction. Dulles, 2018.

М. О. Вакуленко

Антична гімнастика (від лат. *antiquus* — стародавній, древній і грец. *γυμνάσιον* — бути оголеним, тренуватися) — комплекс фіз. вправ, що використовувалися в давньогрец. системах виховання. Складалася з 3-х розділів: палестрики, орхестики (орхестрики), ігор. Назва першого пов'язана зі словом «палестра» (грец. *παιαίστρα*): так називали приватні гімнастич. школи й зали для занять спортом. До палестрики входили осн. вправи (п'ятиборство — різні види бігу, стрибків, метань, боротьба, кулачний бій); військ.

Антична гімнастика.

Мозаїка із зображенням жінок-гімнасток, 4 ст., Вілла Романо дель Казале, м. П'яцца-Армерина, Італія

вправи (метання пращі, удари бойовим списом, стрільба з лука); спец. вправи (верх. їзда, їзда на колісницях, плавання); сферистика (ігри в м'яч). До орхестики належали вправи типу партерної *акробатики* для розвитку легкості рухів і спритності (пізніше з неї розвинулася кубістика — професійне мист-во жонглерів і канатохідців), *хореографія*, танці в колі. До А. г. входили також ігри — числен. дитячі рухливі забавки.

Літ.: Терминологія спорту. Толковий словарь спортивных терминов. Москва, 2001; Цап І. Г., Цап М. І. Терминологічний словник зі спортивних ігор. Івано-Франківськ, 2013; Sports in the Greek and Roman Worlds : in 2 vol. / Ed. by Th. Fr. Scanlon. New York, 2014.

Антична культура — спільна назва давньогрецької і давньоримської культур, а також інших культур середземномор. регіону, чорноморського узбережжя і Бл. Сходу, які перебували під впливом *еллінізму*. А. к. сягає корінням у найдавніший іст. період розвитку островів бас. *Егейського моря* та прилеглих до нього тер. *Малой Азії* та *Балканського півострова*. Тер. межі А. к. охоплювали спершу палацові д-ви Крито-Мікенської доби (див. *Крито-Мікенська культура*).

Антична культура. Храм Конкордії, сер. 5 ст. до н. е., м. Агрідженто, Італія

Версія на порталі
<http://vue.gov.ua>

Суттєво ці межі розширились в *архаїчний* період (8–6 ст. до н. е.), що було пов'язано з Вел. грец. колонізацією. Після завоювань *Александра Македонського* А. к. поширилася далеко на Схід. У заверш. період розвитку тер. межі А. к. здебільшого збігалися з тер. *Римської імперії*. Нижня хронол. межа А. к. пов'язана з Мінойською цивілізацією (3 тис. — 15 ст. до н. е.) і з певними застереженнями може бути визначена як рубіж 3–2 тис. до н. е. У цей період на о. *Криті* формується «палацова цивілізація». Верх. хронол. межею можна вважати 529 н. е., коли імп. Візантії *Юстиніан I Великий* заклав останній осередок А. к. — Академію *Платона* в м. *Афінах*. Джерела вивчення А. к. можна розділити на писемні (твори антич. авторів, *епіграфіка*) та речові (пам'ятки культури *матеріальної*). Творці мінойської культури — ймовірно, племена, споріднені з народами Малої Азії. Центри екон. та політ. життя — неукріплені палаци (найвідоміший — у м. *Кноссі*; див. *Кносський палац*). На поч. 2 тис. до н. е. на о. Криті вже користувалися ієрогліфіч. письмом (21–18 ст. до н. е.; див. *Ієрогліф*) та пов'яз. із ним «*письмом лінійним А*» (18–15 ст. до н. е.). Друге з них еволюціонувало в

Антична культура. Залишки фасаду давньоримської бібліотеки Цельса в м. Ефесі (тепер м. Ізмір, Туреччина)

«лінійне письмо Б» (15–12 ст. до н. е.). У 17–12 ст. до н. е. на Балкан. п-ові розвивалася Мікенська культура (також відома як ахейська; творці — греки-*ахейці*). Найдавніші пам'ятники періоду — «шахтні гробниці» у м. *Мікенах*, на Пн. Сх. Пелопоннесу (див. *Пелопоннес, Західна Греція та Іонія*). Екон. та політ. життя зосереджувалося навколо добре укріплених палаців. Послугувалися «лінійним письмом Б». У Крито-Мікенський період закладені основи антич. релігії, зміст якої різнобічно відображений в *античній міфології*. Розвинулися прикладні знання, що вело до зародження протонаук. Накопичувалися відомості щодо цінності тих чи ін. рослин для годівлі худоби (*ботаніка*), поведінки птахів, на основі якої передбачували майбутнє (*орнітологія*), та будови нутрощів жертвних тварин (*анатомія*), вимірювання ділянок орної землі (*геометрія*), а також уміння орієнтуватися в просторі під час мор. мандрівок та в часі для визначення термінів польових робіт (*астрономія*), уявлення про обриси середземномор. узбережжя та далеких країн (*географія*), цілющі властивості окр. рослин (*фармакопея*). Період від 11 до сер. 8 ст. до н. е. наз. Гомерівським (імовірний час остаточ. оформлення поем *Гомера*). Поширювалися вироби із заліза (в мікенську епоху відоме у *Греції Стародавній* як дорогоцін. метал). Еволюціонував поховальний ритуал. У 8 ст. до н. е. зародилося алфавіт. письмо. В арха-

їч. період (8 ст. до н. е. — кін. 6 ст. до н. е.) воно забезпечило високий рівень грамотності сусп-ва. Формувалася багатобожна «олімпійська релігія». Кожному з богів приписано певну технологію: так, *Аполлон* і його син *Асклепій* опікувалися медициною, з *Афіною* пов'язували винахід плуга, ткацького верстата, вирощування оливок, буд-во кораблів і колісниць тощо. Богів-покровителів мали окремі поліси: м. Афіни — Афіну, м. Коринф — *Посейдона* тощо; проф. групи: торговці — *Гермес*, мисливці — *Артеміду* та ін.; люди в особливому емоційному, психол. чи соц. стані: закохані — *Афродіту*, одружені — *Геру* тощо. Зароджуються л-ра (*Гесіод*), лір. поезія (*Архілох, Алкей, Сапфо*). Танок був освячений релігією, виконувався індивідуально чи у формі *хороводу*. У 7 ст. до н. е. почалося карбування монет. Виникла *філософія*. У межах ранніх філос. шкіл в Іонії розвивалися уявлення про будову космосу, земної і небесної «сфер», рух зірок, що стало основою геоцентр. моделі Всесвіту (див. *Геоцентризм*). Засновник *мілетської школи* — *Фалес Мілетський* — вважається родоначальником європ. науки. Висловлені гіпотези щодо розмірів Сонця і Місяця та відстаней до них (*Фалес Мілетський*), природу соняч. і місяч. затемнень (*Анаксимен*). Розвиваються матем. знання, сформульовані й доведені перші геометр. *теореми* (див. *Піфагор, Піфагореїзм*). Накреслені перші мапи грец. *ойкумени* (*Анаксимандр Мілетський*). Удосконалено *гномон*, введено у вжиток *календар*. Розвивається архітектура й будівна справа, зароджується містопланування (*Гипподам з Мілета*). Виникає система архітектурних ордерів (див. *Ордер архітектурний*). Зведено храм *Артеміди* в м. *Ефесі*. У класич. період (5 — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.) *давньогрецька релігія* набула завершеності. *Богослужіння* відбувалося перед храмом (*віатар* — просто неба). Деякі святилища набували заг. грец. значення (напр., храм *Аполлона* в м. *Дельфах*), а свята — державного (напр., *діонісії*). Святування на честь божества супроводжувались ярмарком та *агонами* з гімнастики, поезії, музики, танців. Частиною реліг. свята були також театр. дійства у формі змагань драматургів. Ставилися вистави двох осн. жанрів: *трагедії* (*Есхіл, Со-*

Антична культура. Театр у м. Епідаврі, 4 ст. до н. е., Греція

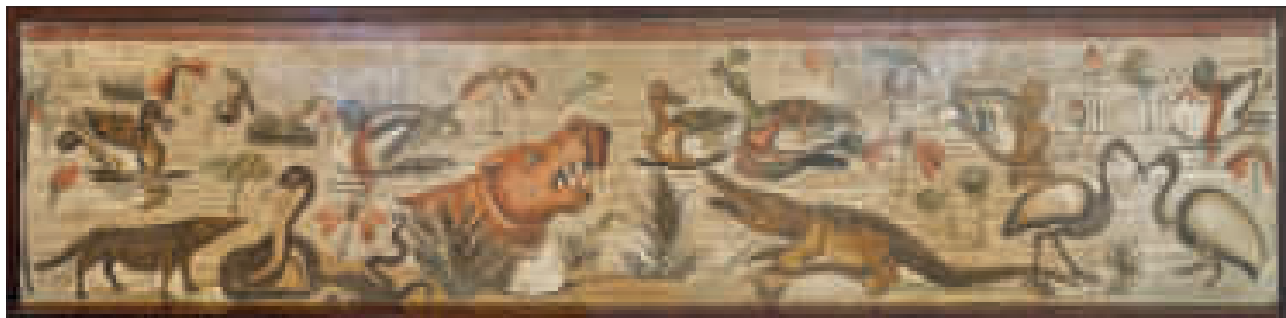

фокл, Еврипід) та комедії (Аристофан). З часом театр став самодостатнім видом мист-ва (див. *Античний театр*). Культурний характер на честь Зевса Олімпійського мали *Олімпійські ігри*. Серед пам'яток давньогрец. архітектури цього періоду — *Парфенон* на *Афінському акрополі*. Наука розвивалася здебільшого в межах філософії. Суттєвий поступ відбувся в історії (*Геродот*) і медицині (*Гіппократ*), у галузі механіки (*Архіт Тарентський*) і математики. Засновано Академію Платона та *Лікей Аристотеля*. Їжа й одяг (хітон і плащ) досить скромні (в осн. рисах незмінні від Гомерівського періоду аж до *Середньовіччя*). Робочий день — здебільшого 6 год. В елліністичний період (див. *Еллінізм*) А. к. збагачувалася сх. реліг. культурами (які також зазнали сильного грец. впливу). З'явилися вел. міста (*Александрія*; нас. — понад 1,5 млн осіб). Покращилося становище жінки, зріс культ сім'ї, що виявилось, зокрема, у поширенні скульптур. зображень дітей. Розширився асортимент тканин: окрім вовняних і лляних, поширилися бавовняні та шовкові. З'явилися освітні заклади — прототипи спеціаліз. вищої освіти з філософії, права, медицини, філології, що сприяли формуванню інтелект. *еліти*, освіченої верстви нас. Засновано *Александрійський музей*. *Евклід* став фундатором александр. матем. школи, з якої вийшли *Ератосфен* (винахідник системи *мериданів* і *паралелей*) та *Архімед* Сиракузький. *Аристарх Самоський* першим обстоював ідею *геліоцентризму*. Набула популярності *астрологія* (занесена в А. к. у 3 ст. до н. е. з *Межиріччя*). Рівноправною частиною А. к. є рим. культура, що розвивалася здебільшого під впливом грецької (безпосередньо або опосередковано через етруску). Рим. релігія була за своїм походженням анімістичною (див. *Анімізм*). Згодом під впливом *етрусків* еволюціонувала до *антропоморфізму*. Деякі з рим. божеств не мали аналогів в ін. релігіях (*Янус*, *Термін*), хоча з часом більшість рим. богів були ототоженні з грецькими (*Афіна* — *Мінерва*, *Зевс* — *Юпітер*, *Тестія* — *Веста*, *Афродіта* — *Венера*). Писемність у Римі виникла ще в царський період (8–6 ст. до н. е.). Для потреб лат. мови було пристосовано етрусський алфавіт (базувався на грецькому). Перші пам'ятки рим. л-ри датуються 3 ст. до н. е. Від 2 ст. до н. е. дійшли комедії *Плавта* і *Публія Теренція Афра*. Оригінальний жанр рим. поезії — *сатира* (Квінт Енній, Гай Луцилій). Серед відомих рим. поетів: *Овідій*, *Горацій*, *Вергілій*. Поема останнього «*Енеїда*» вважається вершиною рим. поезії. З'явилася перша іст. праця лат. мовою — «*Початки*» («*Origines*») Марка Катона Старшого. У 2 ст. *Тацит* сформулював кредо історика, пообіцявши писати «без гніву й упередженості».

Рим. наука значно поступалася досягненнями грецької. Ігноруючи теор. науку, римляни багато уваги приділяли прикладним сферам знання: *сільському господарству* (Катон Старший, Колумелла), *метеорології* (*Сенека*), військ. справі (Вегецій) чи буд. техніці (*Вітрувій*). *Пліній Старший* став автором першої *енциклопедії*. Римляни винайшли міцний *бетон* (хоча й відмінний від сучасного). Географ, математик та астроном *Птолемей* систематизував тогочасні геогр. знання, розвинув геоцентр. систему Аристотеля. Розвивалися анатомія та медицина (*Гален із Пергема*), здобутки якої використовували глadiator. школи (див. *Глadiatorи*). Стародав. греки й римляни торували шлях від *права звичаєвого* до писаного (621 до н. е. — *Драконта закони*; сер. 5 ст. до н. е. — закони 12 таблиць). Розробка чіткої системи писаного права стала одним із найб. розвинень антич. доби. Багато конструкцій *римського права* було відтворено в осн. кодифікаціях цивільного права різн. країн: Франц. цив. кодекс 1804, Нім. цив. кодекс 1896 тощо. Характерною рисою А. к. була відкритість до поглинання складників інших культурних традицій і активність у поширенні свого впливу на сусідні культури. Особливо активним цей процес став після завоювань *Александра Македонського* і початку доби еллінізму, коли грец. культура поширилася не лише на грец. колонії у Середземномор'ї і на чорноморському узбережжі, а й охопила своїм впливом Єгипет, Персію, частину тер. сучас. Афганістану й Таджикистану (Бактрійське царство), де було встановлено династії грец. походження. Суттєвий вплив А. к. справила і на т. з. варварські племенні угруповання, які контактували з грец. колоніями (Азово-Чорноморський регіон) та нас. і адміністрацією прикордонних тер. імперії (Дакія, Галлія, Британія). Це простежується за змінами у збережених пам'ятках матер. культури відповідних племен, появою в них наслідувань давньогрец. і давньорим. монет тощо, появою античних дер-в, більшість нас. яких становили представники «варварських» племен (*Боспорське царство* на Керченському й Таманському п-вах). Цей процес був двостороннім — після поширення еллінізму суттєвий вплив на А. к. справили культури сх. народів, зокрема Персії і Єгипту. Після становлення Римської імперії взаємні впливи грец. й рим. культур, з одного боку, і сх. культур, з іншого, значно посилювалися — у Давньому Римі набули поширення численні сх. релігії. Складником А. к. є *християнство*, становлення якого відбувалося в межах Рим. імперії в період її розквіту — його священні тексти (див. *Новий Завіт*) було написано давньогрец. *койне*, яке відіграло роль мови міжнар. спілкування в Середземно-

Антична культура.

Мозаїчна картина «Ніл» з вілли Фавна в Помпеях, Національний археологічний музей, м. Неаполь, Італія

мор'ї. У цей час грец. культура справила помітний вплив на юдейські громади як у Юдеї, так і в ін. частинах античного світу, свідченням чого є поява давньоєврейських надгробків із написами давньогрец. (напр., на тер. суч. України — у м. *Пантикапей* (тепер м. Керч) уже в 1 ст. н. е., а також факт збереження окремих книг *Старого Завіту* лише у грец. перекладі у складі *Септуагінти* (книги Маккавейські, друга і третя книги Ездри, книга Товита та ін.). А. к. стала основою формування сучас. європ. цивілізації, фундаментом для культури Зх. (зокрема й української), взірцем, предметом дослідження.

Лит.: Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура. Київ, 1999; Лосев А. Ф. История античной эстетики : в 8 т. Москва; Харьков, 2000; Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. Київ, 2008; Кравцова О. О. Проблема дозвілля і рекреації в античній культурі // Культ. і мист. у сучас. світі. 2010. Вип. 11; Левчук Л. Т. Історія світової культури. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2010; Гузєва О. П. Античність як тип культури // Філол. обрї. 2011. № 25; Куликова Л. Б. Экологическая культура античности. Херсон, 2012; Балух В. О., Коцур В. П. Культура Античності. Чернівці, 2015; Кюмон Ф. Восточные религии в римском язычестве. Санкт-Петербург, 2017.

О. М. Петrenchо

Антична література — сукупність творів, складених у Греції *Стародавній та Стародавньому Римі* прибл. від 8 ст. до н. е. до 5 ст. н. е.; найдавніша з європ. літератур. У її межах розрізняють давньогрец. (іст. перша) та давньорим. л-ру. Частину антич. творів втрачено. Однак, збережена спадщина — впливовий чинник розвитку світ. культури.

Давньогрецька література — сукупність лірич., епіч., драм. творів, написаних у 8 ст. до н. е. — 5 ст. н. е. *елліністами*. Римляни наз. їх греками, що й зумовило назву л-ри. Тексти викладено давньогрец. мовою, що на різн. етапах розвитку мала діалекти: аттичний, еолійський, іонійський, дорійський, *койне* та ін.

Періодизація. Згідно з найпошир. підходом, виділяють 4 періоди розвитку давньогрец. л-ри: 1) архаїчний (8 ст. до н. е. — кін. 6 ст. до н. е.); 2) класичний (5–4 ст. до н. е.); 3) елліністичний (кін. 4 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.); 4) рим. панування (сер. 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.). Архаїч. період (епоха «ранньої Греції») характеризувався розкладанням патріарх.-родов. ладу й переходом до рабовласн. держави, становленням *полісів*. У цей час розвивалася політеїст. релігія (див. *Політеїзм*), міфологія, усна поет. творчість. Поширення писемності (відсутньої в «темні століття», 12–9 ст. до н. е.) посприяло розвитку давньогрец. л-ри. Знакові твори архаїч. періоду: поеми «*Іліада*», «*Одіссея*» Гомера (прибл. 8 ст. до н. е.); дидакт. епос «Роботи і дні», генеалог. поема «Теогонія» Гесіода (кін. 8 ст. до н. е. — поч. 7 ст. до н. е.); філос. проза *Фалеса Мілетського*, *Анаксимандра*, *Піфагора*, *Геракліта із Ефеса*; лірика *Тиртея*, *Алкмана*, *Архілоха*, *Солона*, *Сапфо*, *Алкея*, *Анакреонта*, *Стесіхора*; байки *Езоп* (6 ст. до н. е.). Класич. період вважається часом найбільшого розквіту давньогрец. *демократії*, мист-ва, л-ри. Відбулося піднесення м. *Афін* — центру Аттики (особливо за *Перикла*); споруджено *Афінський акрополь* як оборон. і культур. комплекс. *Пелопоннеська війна*, складні відносини з колоніями, «криза полісів» призвели до

втрати Елладою незалежності (див. *Філіпп II Македонський*; *Александр Македонський*). Л-ра класич. періоду різножанрова. Її найзнач. явища — драма *Есхіла*, *Софокла*, *Еврипіда*, *Аристофана*; іст. проза *Геродота*, *Фукидіда*, *Ксенофонта*; оратор. мист-во *Лісія*, *Демосфена*; філос. проза *Парменіда*, *Анаксагора*, *Демокріта*, *Сократа*, *Платона*, *Аристотеля*. Елліністич. період охоплює добу від смерті Александра Македонського до встановлення рим. панування. В умовах політ. нестабільності наприк. 4 ст. розпочалася нова хвиля грец. колонізації земель у Малій та Серед. Азії, Пн. Африці, на Бл. Сх. Гол. культ. центр — м. *Александрія* (Єгипет), де функціонувала *Александрійська бібліотека*. Тут збирали й переписували рукописи, провадили філолог. розвідки. Зокрема, укладено «канон александрійських учених» — перелік імен 9 грец. поетів, які, на думку упорядників, були найвидатнішими: Алкман, Сапфо, Алкей, Анакреонт, Стесіхор, Івік, Сімонід, *Піндар*, Ваххїлід. Найзначніші явища л-ри цього періоду — нова аттична комедія *Менандра*, *Філемона*; александр. поезія *Каллімаха*, *Феокрита*, *Аполлонія Родоського*, *Антифан* та ін. Унаслідок загострення внутр. суперечностей в *Ахейському союзі* («спартанське питання»), поразки в Ахейській війні Греція стала рим. провінцією (період рим. панування). У таких умовах розвиток давньогрец. л-ри загальмовано. Водночас римляни запозичили й засвоїли творч. досвід греків. Головні літ. явища періо-

Період	Час	Автори
Давньогрецька література		
Архаїчний	8 ст. до н. е. — кін. 6 ст. до н. е.	Гомер, Гесїод, Тиртей, Алкман, Сапфо, Алкей, Езоп та ін.
Класичний	5–4 ст. до н. е.	Есхіл, Софокл, Еврипід, Аристофан, Геродот, Лісій, Демосфен та ін.
Елліністичний	кін. 4 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.	Менандр, Філемон, Каллімах, Феокріт, Аполлоній Родоський, Антифан та ін.
Римське панування	сер. 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.	Плутарх, Лукіан, Лонг та ін.
Давньоримська література		
Література епохи Республіки		
Долітературний період	до сер. 3 ст. до н. е.	Фольклор: історичні легенди, реліг. гімни, фесценні, трудові, обрядові, побутові, триумфал. пісні та ін.
Період ранньої римської літератури	сер. 3 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.	Аппі Клавдій Цек, Тіт Макцій Плавт, Публій Теренцій Афр та ін.
Період громадянських воєн	сер. 2 ст. до н. е. — 31 до н. е.	Гай Луцій, Гай Валерій Катулл, Тит Лукрецій Кар, Марк Туллій Цицерон та ін.
Література епохи Імперії		
Література ранньої Імперії	«вік Августа», 31 до н. е. — 30–40-ті н. е.	Вергілій, Горацій, Овідій та ін.
Література пізньої Імперії	30–40-ті — кін. 5 ст.	Сенека, Апулей, Федр, Марк Валерій Марціал, Децій Юній Ювенал та ін.

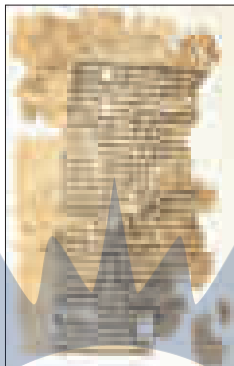
ду — наук. проза: «Паралельні життєписи» та «Моральні твори» *Плутарха*, «Загальна історія Полібія»; сатир. твори *Лукіана*; романістика 1–3 ст.: авантюр. («Херей і Калліроя» Харітона) і пасторал. романи («Дафніс і Хлоя» *Лонга*). Давньоримська література — сукупність латиномов. різножанр. творів, написаних перев. за часів *Римської республіки* та *Римської імперії*. Формувалася під впливом давньогрец. л-ри, від наслідування до творч. засвоєння та

Антична література. Етапи розвитку

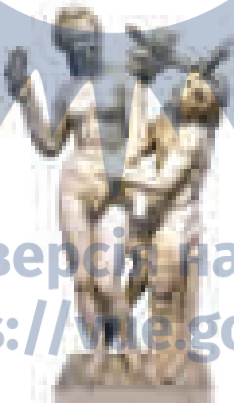
самоств. пошуків. Періодизація. Поділ на періоди традиц. пов'язаний з етапами Рим. республіки та Рим. імперії. Періодизація, запропонована укр. дослідниками В. та І. Пашенками: 1) Л-ра епохи Республіки: а) долітературний період (до сер. 3 ст. до н. е.); б) період ранньої рим. л-ри (сер. 3 ст. до н. е. — сер. 2 ст. до н. е.); в) період громадян. воєн (сер. 2 ст. до н. е. — 31 до н. е.). 2) Л-ра епохи Імперії: а) л-ра ранньої Імперії («вік Августа», 31 до н. е. — 30–40-ті н. е.); б) л-ра пізньої Імперії (30–40-ті — кін. 5 ст.).

Література епохи Республіки. Долітературний період прикметний тим, що римляни не мали такої розвин. релігії та міфології, як елліни. Ранній рим. богам невластивий *антропоморфізм*; слабко розвиненим був і культ героїв. Ці обставини стримали розвиток рим. мистецтва, зокрема епосу, однак у рим. фольклорі сформувався жанр іст. легенди. Найпопуляр. стала легенда про заснування м. Рима та його перших царів — *Ромула* і *Рема*. Серед ін. фольклор. жанрів — реліг. гімни, фесценіни (жарт. пісні), трудові, обрядові, побутові, тріумфал. пісні та ін. Більшість творів нар. поезії мала стародавній віршов. розмір — сатурнічний вірш. Період ранньої рим. л-ри розпочався з перекладання творів еллін. письменників. Ця логіка її розвитку виявлялася і в наступні періоди. Серед найважливіших явищ: «Сентенції» *Аптія Клавдія Цека*; переклади з грец. Лівія Андроніка; «Анналі» Квінта Еннія; паліати *Тита Макція Плавта* і *Публія Теренція Афра*. Період громадян. воєн почався від сер. 2 ст., коли у Рим. республіці загострилася сусп. ситуація. Боротьба за владу, що розгорнулася від реформ Гракхів, війни, повстання рабів, зокрема під проводом *Спартака* (74–71 до н. е.), введення *диктатури військової*, подальші розправи над опонентами поставили під загрозу державу. За таких умов розвиток л-ри загалом уповільнився. Серед помітних літ. явищ — сатури *Гая Луцілія*; поезія неотериків: *Гай Валерій Катулл*; філос. проза: «Про природу речей» *Тита Лукреція Кара*; мемуарна л-ра: «Записки про Галльську війну», «Записки про громадянську війну» *Юлія Цезаря*; оратор. мистецтво: «Філіппіки» *Марка Туллія Цицерона*.

Література епохи Імперії. Вважається, що за ранньої Імперії рим. л-ра досягла найвищ. рівня розвитку. Після поразки Марка Антонія (83–30 до н. е.) Гай Юлій Цезар став єдиним правителем Риму. Його проголошено принцепсом (перший з-поміж громадян, головний серед сенаторів), також Августом (титул, що означає «звеличений богами»). За часів імп. *Октавіана Августа* припинено громадян. війну, проведено низку реформ у бюрократич. апараті, соц., реліг., культ. та ін. сферах. Найважливіші явища л-ри ранньої Імперії: «Буколіки», «Георгіки», «Енеїда» *Вергілія*; «Еподи», «Сагіри», «Оди», «Послання» *Горація*; «Любовні елегії», «Героїди», «Наука кохання», «Метаморфози» *Овідія*. Л-ра пізньої Імперії. Наступні імператори *Тиберій*, *Калігула* (12 до н. е. — 41 н. е.), *Клавдій*, *Нерон* розвивали Рим як культ. центр. Водночас за їхнього правління переслідувалося вільне слово, утвердився декламаційно-ритор. стиль (відхід від злободен. питань, переважання сентенційної ефектної фрази тощо). Головні літ. явища цього періоду — «Моральні листи до Луцілія» *Сенеки*; романістика: «Сатирикон» *Петронія Арбітра*, «Метаморфози, або Золотий осел» *Апулея*; епічна поема

Антична література.
Уривок із поеми Менандра.
Оксиринські папіруси.

Антична міфологія.
Афродіта, Ерос та Пан.
Мармур, бл. 100 до н. е.
Національний археологічний музей, м. Афіни, Греція

«Фарсалия» Марка Аннея Лукана; байки *Федра*; епіграми *Марка Валерія Марціала*; сатири *Деція Юнія Ювенала*.

А. л. вплинула на розвиток усєї подальшої світ. культури, особливо европ. цивілізації. Цілеспрямоване звернення до антич. спадку відбулося в епоху *Відродження*. Давньогрец. та давньорим. автори сформували роди л-ри (лірика, епос, драма), створили жанр. форми (байка, буколіка, елегія, епіграма, сатира та ін.), виробили оригінальну систему поетич. образів, фігур і тропів. Розробили *поетику* й *риторику*. В антич. добу постала культура публіч. читання літ. творів, засновано б-ки, театри, закладено першоосновні критики. В укр. л-рі рецепція А. л. простежується від часів Київської Русі впродовж усєї історії.

Тв.: Давня римська поезія в українських перекладах і переспівах / Уклад. В. П. Маслюк. Львів, 2000; Антична література. Греція. Рим / Упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ, 2006; Давньогрецька класична лірика / Упоряд.: І. П. Мегела, О. В. Левко. Київ, 2006; Римська елегія / Пер. з лат. А. Содомора. Львів, 2009; Левко О. В. Хрестоматія грецької патристики I–VIII ст. (оригінальні тексти з коментарями). Київ, 2015; Зеров М. К. Антологія римської поезії / Упоряд. І. В. Хроненко. Київ, 2016.

Лит.: Пашенко В. І., Пашенко Н. І. Антична література. Київ, 2001; Лосев А. Ф. Античная литература. 7-е изд., стереотип. Москва, 2005; Гальчук О. В. «...Не минає міг!»: античний текст у поетичному просторі українського модернізму 1920–1930-х років. Чернівці, 2013; Туренко В. Е. Гомер та Гесіод: до питання про конотації любові в давньогрецьких епосах // Вісник Дніпроп. ун-ту ім. А. Нобеля. Сер.: Філол. науки. 2014. № 1; Ковбасенко Ю. І. Антична література. 4-те вид. Київ, 2015; Історія європейської цивілізації. Греція / За ред. У. Еко; пер. з іт. Харків, 2016; Содомора А. Жива античність. 3-те вид. із змінами. Львів, 2016; Содомора А. Гесіод і його поема «Походження Богів» («Теогонія») // Дзвін. 2018. № 10 (888).

Т. С. Крайнікова

Антична міфологія — 1) У широкому розумінні — цілісні комплекси *міфів*, витворені народами стародав. світу; охоплюють шумеро-аккад., давньоєгипет., перську, давньогрец., давньорим., анатолійську міфології, доіслам. міфологію араб. племен тощо.

2) У вузькому розумінні — *давньогрецька міфологія* та сформована під її впливом давньоримська. Остання в ранній період становлення міфол. уявленн була позбавлена *антропоморфізму*, проте під впливом етрусських і грец. реліг. вірувань майже цілковито запозичила грец. сюжети й *пантеон* богів, здебільшого вдаючись до переіменування: *Зевс* — *Юпітер*, *Афродіта* — *Венера*, *Гера* — *Юнона*, *Гефест* — *Вулкан*, *Гермес* — *Меркурій* та ін. Сюжетна й образна подібність міфол. систем *Греції Стародавньої* й *Риму Стародавнього* зумовили їхню спільну номінацію — «греко-римська міфологія». Міфи давніх еллінів у дописем. період побутували впродовж століть в усній словесності у виконанні *рапсодів* і співців-*аедів*, з 1 тис. до н. е. ретранслювалися у творах антич. письменників: *Гомера*, *Есхіла*, *Геродота*, *Аристофана*, *Софокла*, *Еврипіда*, *Аристора*, *Менандра*, *Плутарха*, *Вергілія*, *Овідія* та ін. Відповідно до розвитку антич. сусп-ва, в історії грец. міфології виокремлюють 2 періоди: докласич. і класичний. Їхнє порівняння свідчить про еволюцію міфол. уявленн: рух від простого, зовн., хаотич, дисгармон., «титанічно-циклопіч-

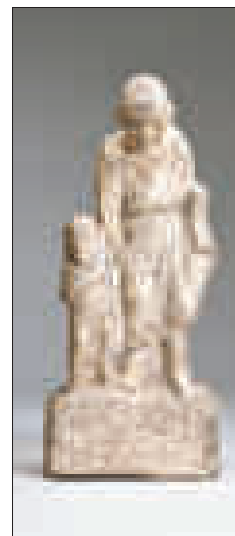
ного», «доолімпійського» до складного, внутр., упорядков., співвідносного й гармон., «олімпійського». Для докласич. періоду характерні такі особливості міфол. мислення: уявлення про світ як посталий із хаосу, хтонізм (див. *Хтонічний*), *анімазм*, *фетишизм*, *тератоморфізм*, *магія*, *символізм*, *анімізм* (фітоморфізм, зооморфізм, міксантропізм). Рисами міфології цього періоду є непорядкованість світу; домінантність жін. образів (що часто пояснюють відомоном епохи *матріархату*); злиття людини зі світом природи; мотиви перетворень одних істот на ін. або не-істот. Класична А. м. ґрунтується на принципах патріархальності, анімистичності, антропоморфізму й *героїзму*. Її осн. ознаки: уявлення про безсмертя і вроду антропоморф. божеств; сюжети про нар. і діяння богів; утв. пантеону *олімпійських богів* із пост. функціями та групуванням довкола верхов. бога (Зевса / Юпітера); подвиги героїв (зазвичай у них один із батьків — безсмертний), що перемагають потвор і демонів; мотиви змагання смертних із безсмертними, родових проклять, подорожей героїв (напр., плавань), великих воен. значну роль у яких відіграють і боги. Для класич. А. м. властиві також періоди т. з. самозаперечення міфології (напр., мотиви повстання безсмертного *Прометей* проти богів) та декадансу (період пізньої класики), коли міф втрачає сакральне значення. Першими систематиз. збірками міфів стали «Теогонія» й «Роботи і дні» *Гесіода* та «Метаморфози» *Овідія*. Фіксація текстів міфів латиною сприяла їхній популяризації спершу в Європі (з часів *Середньовіччя*), згодом — у світі, завдяки чому вони спричинили потуж. вплив на культуру багатьох народів. Етичне, естетич. й філос. осягнення життя, високохуд. форма А. м., її сюжетно-фабульна різноплановість вплинули не лише на становлення світ. мистецтва (див. *Античні сюжети*), а й на розвиток науки і збагачення лексич. фонду різн. мов, зокрема фразеології і терміносистем. Латина і грецька здавна вважалися міжнар. «мовами науки», знання А. м. у різні часи слугувало мірилом освіченості.

Лит.: Білецький А. О. Міфологія і міфи Античного світу // Словник античної міфології. Київ, 1985; Лосев А. Ф. Очерки античного символізму і міфології. Москва, 1993; Азимов А. Занимательная мифология. Новая жизнь древних слов. Москва, 2003; Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / Упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ, 2006; Сидоренко В. Культурний герой як частина художнього мислення античної доби // Укр. акад. мист. 2014. Вип. 23; Гальчук О. Антична топика в сучасній українській поезії // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер.: Філол. 2017. № 76.

О. В. Наумовська

Антична педагогіка — педагогічна думка та освітньо-виховна практика епохи *античності* (у широц. сенсі — усього Стародав. світу, у вузькому — грец. і рим. цивілізації); складник *античної культури*. Генеза, форми, зміст А. п. зумовлені своєрідністю антич. сусп. устрою та світосприйняття. У межах А. п. вироблені різні освітні системи (*спартанське виховання*, *афінське виховання*, рим. виховання тощо); форми *виховання й навчання* (сімейне, храмове, поліснє, приватне, військово та ін.); засновані різноманітні види й типи шкіл (граматичні, мусичні, гімнастич, правові, риторичні, філос. тощо); закладені прототипи сучас. профільованого на-

вчання, багаторівневої та диференційованої *освіти*; сформовані уявлення про мист-во виховання, його принципи й методи, *освітню політику*, *філософію освіти*. Витоки А. п. сягають *Крито-Мікенської культури*. Попри брак відомостей, факт ускладнення письма та археол. пам'ятки свідчать про наявність освіч. еліти (жертв, *аристократії*, замож. осіб, які здобули палацову і храмову освіту), центрів підготовки писців, традицій виховання. Уявлення про зміст освіти й освіт. ідеал в *архаїчний* період подають давньогрец. епос, поезії *Гомера*, *Гесіода*. Герої епосів втілюють гідність військ. аристократії, підготовленої до різн. соц. ролей; наділені різном. фіз., психол., розумовими чеснотами (стійкі й витривалі атлети, дисциплін. і мужні воїни, вправні моряки, письменні, уміють грати на музич. інструментах, знають про діяння богів і предків, красномовні, кмітливі, хитромудрі тощо). «*Іліада*» й «*Одісея*» відіграли вагому роль у навчанні нов. поколінь греків, плеканні культу героїв, патріотич. вихованні, усвідомленні всегрецької *ідентичності*. За словами *Платона*, «Елладу виховав Гомер». Принципово відмінні традиції сімейн. виховання, орієнтовані на нижчі верстви, описані *Гесіодом*. У класич. період (5–4 ст. до н. е.) освіта набуває в *Греції Стародавній* систематич. характеру й держ. значення: *поліс* бере на себе функцію виховання і навчання вільних гр-н, орг-цію шкіл, оплачує працю вчителів. На відміну від цивілізації Старод. Сх. освіта тут втрачає елітар., реліг.-сакральний, *езотеричний* характер і стає відкритою для всіх гр-н. Вихованість і освіченість набули значення сусп. цінності — риси, що відрізняла грека від варвара, вільного від раба. За свідченням *Плутарха*, позбавлення можливості освіти (напр., дітей перемож. ворогів) вважалося тяжким покаранням. Основою класич. А. п. була парадигма *пайдеї* — цілеспрям. впливу з підліткового віку на формування гарм. розвинутої (фіз., інтелект., етич. й естетично) особистості; гідного й відповідального гр-на, готового до участі в публіч. справах; носія навичок, умінь (*техне*), знань, і водночас морал. якостей, *етосу* й *арете*. Освіта не передбачала проф. спеціалізації, але базувалася на принципі універсальності — освічений гр-н мав бути в разі потреби і воїном, і політиком, і оратором. У 5 ст. до н. е. у Старод. Греції сформовані 2 осн. типи виховання: спартанське й афінське. У школах — 20–50 учнів та один учитель, соц. статус якого був невисоким (у м. Спарти — пайдонім, у м. Афінах — *дидаскал*). Заняття проводилися зранку до вечора, з перервою на обід. Канікул не існувало, учні відпочивали лише на свята. Початкову освіту давали «мусичні» школи (для дітей і підлітків віком 7–14 р.). У гімнастич. школах (*палестрах*) навчалися підлітки і юнаки віком 12/14–16/18 р. Заможна молодь вступала до *гімнасій*, де вивчала філософію, політику, л-ру. З 18 до 20 р. навчання продовжувалося в *ефебії*. Вершиною освіти були філос. школи. У Спарти держ. система військ. виховання поширювалася й на дівчат. Серед відомих методів виховання: особистий приклад, тренування та змагання, покарання й заохочення, бесіди, методи інтернат. виховання. Розвивалися ідеї самопізнання й самовиховання як складника освіти. Накопичувався досвід застосування методів гри, наочності, навчання з голосу, повторення, заучування й коментування текстів.

Антична педагогіка.
Педагог і хлопчик, теракота,
3 ст. до н. е. Художній музей
Волтерс у шт. Меріленд, США

Основою А. п. і освіти була класич. *антична філософія*, передусім ідеї софістів, *Сократа*, *Платона*, *Аристотеля*. Античні філософи — не лише носії універс. знань (астрономії, математики, фізики, історії, медицини, музики тощо), а й педагоги (навчання учнів — гол. спосіб поширення їхніх знань *ойкумену*). Бесіди, діалоги з учнями сформували особл. *жанр* давньогрец. філос. л-ри; водночас це джерело інформації про методи й методики виховання і навчання. Сократ життєвим прикладом продемонстрував значення мудр. наставника для виховання молоді, методи її підготовки до самост. суджень, вагомості самопізнання. Платон, міркуючи про ідеальну д-ву, визначив особливості освіти для різн. соц. станів; прагнув сполучити переваги афін. та спартан. систем виховання; розмірковував про потребу врахування задатків і схильностей дітей. Йому належить ідея освіти протягом усього життя як шляху від розуму до *мудрості*. Аристотель підкреслив важливість держ., полісного виховання; обґрунтував ідею спеціалізації освіти; пов'язав 3 аспекти виховання — фіз., мор. й інтелект. — з 3 родами *душі*. Серед найвідом. осв. закладів античності — Академія Платона, *Лікей* Аристотеля, *Александрійський музей*, школи стоїків та епікурейців (див. *Стоїцизм*; *Епікуреїство*). Римській добі (2 ст. до н. е. — 5 ст.) притаманні практич. спрямованість освіти і процес спеціалізації навчання: розширення тер. імперії вимагало фахівців із картографії, механіки, архітектури, медицини, гідрології тощо. Зростає значущість військ. і політ. освіти. За розквіту Риму стимулювалася держ. система освіти, але в період занепаду — знову посилюється значення домашньої. Ремесло педагога стало принизливим. Занепадом творчий складник навчання (музика, поетика). *Сенека*, критикуючи формалізм шкільної системи, вказував, що вона «виховує розум, а не душу». Водночас саме в рим. період сформувалася *парадигма* «семи вільних мистецтв», що визначила розвиток освіти в середньов. Європі. Вагоме значення мало виховання рис характеру — терпіння, вміння володіти собою, опановувати емоції, керувати бажаннями, свідомо визначати поведінку. Заг. принципи А. п.: розуміння знань як чесноти; наслідування взірців міфол. та іст. героїв, авторитетних учителів; світський характер; усебіч. розвиток особистості; стрижнева роль *риторики* й *логіки*; свобода думки; *раціоналізм*; орієнтація на досягнення успіху; змагальність (агонізм); формування полісно значущих якостей вільного гр-нина. В античності зародилися уявлення про педагогіку як окрему галузь практ. і теор. знань, межі й можливості виховання і навчання, пед. цілі, методи та ідеали.

Лит.: Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогике. 2-е изд. Москва, 1963; Энциклопедия освіти / Гол. ред. В. Г. Кремень. Київ, 2008; Форлендер К. История философии: Античность. Средние века. / Пер. с нем. Москва, 2011; Джурицкий А. Н. История педагогике и образования. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2013; Розсоха А. П. Антична педагогіка. Переяслав-Хмельницький, 2013; Левківський М. В., Пашенко Д. І. Історія педагогіки. Київ, 2016.

Антична філософія — 1) У широкому розумінні — сукупність філос. учень, шкіл, традицій, що сформувалися в різних цивілізаціях Стародав. світу.

2) *Філософія Греції Стародавньої та Стародавнього Риму*; історично перший етап розвитку европ. теор. думки й пізнання (6 ст. до н. е. — поч. 6 ст. н. е.). Умовним поч. А. ф. вважають заснування *мілетської школи* й діяльність *Фалеса Мілетського*; датою завершення — 529, коли декретом *Юстиніана I Великого* була припинена діяльність Академія Платона. Першою і осн. мовою А. ф. була давньогрец., від сер. 2 ст. до н. е. почала формуватися латиномовна філос. традиція (утім, помітно залежна від грецької). На зламі *античності* (2–4 ст. н. е.) спостерігається співіснування та контамінація А. ф. і ранньохристиян. *богослов'я* (*апологетики* та *патристики*). У розвитку А. ф. виділяють кілька періодів. У передфілософському періоді (8–7 ст. до н. е.) філос. *рефлексія* як така ще не сформована, але закладені основи філос. мислення, серед

Період	Час	Філософські школи
Докласичний (досократики)	7–5 ст. до н. е.	мілетська, елейська, ефеська, атомістична, піфагорійці, софісти
Класичний (сократики)	5–4 ст. до н. е.	сократична, платонізм, перипатетика, кініки, кіренська, елідо-еретрійці
Еллінізм	4 ст. до н. е. — 6 ст. н. е.	епікуреїзм, скептицизм, стоїцизм, неоплатонізм, неоаристотелізм, неопіфагорійці

Антична філософія. Основні школи

мислителів — Ферекид, Епіменід, *Анахарсіс*, Акусилаї та ін. Протофілос. ідеї простежуються і в текстах поетів (*Гомер*, *Гесіод*).

Докласичному (досократичний, або рання класика, *натурфілософія*) періоду (7–5 ст. до н. е.) притаманний інтерес до пошуків першооснови та *першопричини буття*, заг. законів *Всесвіту*, причини виникнення та структури *Космосу*, джерел його руху й життя. Перші натурфілософи приділяли увагу насамперед *онтології*, *космогонії* й *космології*, заклали підвалини для формування точних наук. Вчення про людину спершу формувалося як складник учення про космос і розвинулося до раціоналістич. *етики*, що виводила правила моральності як основу полісного (див. *Поліс*) життя. У ранніх текстах, присвяч. дослідженню природ. явищ, неможливо відокремити філософію від ін. видів інтелект. діяльності, які згодом набули статусу окр. наук

Антична філософія.
Смерть Сократа (філософ прощається із учнями та приймає отруту). Худ. Жак-Луї Давід, 1787. Музей мистецтва Метрополітен, м. Нью-Йорк, США

(математика, медицина, фізика, географія, астрономія та ін.). Школи ранньої грец. філософії: мілетська (Фалес Мілетський, Анаксимандр, Анаксимен), елейська школа (Ксенофан Колофонський, Парменід, Зенон із Елеї, Меліс Самоський), піфагореїзм (Піфагор, Філолай, Феано, Архіт Тарентський), атомістична (Демокрит, Левкіт), а також Анаксагор, Геракліт із Ефеса, Емпедокл і школа софістів (Протагор, Горгій із Леонтіни, Продік із Кеоса, Кратил, Гіппій з Еліди).

Класичний період (5-4 ст. до н. е.). У творчості Сократа, Платона й Аристотеля — ключових постатей цього часу — розгорнуте коло філос. дисциплін: космологія, фізика, логіка, онтологія, етика, політика. Створений ними ідеал філософа і філософії залишався значущим прот. усієї античності. Сократ уперше здійснив переорієнтацію філософії з уможлидних міркувань про природу на рефлексії щодо людини (див. *Антропологічний поворот*); цікавився пер. питаннями *гносеології* й етики. Вважається батьком критич. мислення («Я знаю, що нічого не знаю»). Платон сформулював теорію ідей (див. *Ейдос*) як «прообразів» матер. речей та висунув учення про єдиного Бога (*Деміурга*), розмірковував про джерело істинного знання (*анамнезис*), *душу*, чесноти й ідеальну д-ву, принципи естетики (*мімесіс*). Філософія Платона стала основою *платонізму*, згодом — *неоплатонізму*. Аристотель поділяв філософію на теор., практич. і творчу, як інструмент дослідження висував логіку. Зробив вел. внесок у формування уявлень про фізику й *метафізику*; обґрунтував учення про Бога як першосутність, першоформу, *першодвигун* і першоціль Всесвіту; розвинув вчення про *форму* і *матерію* (*ентелехія*); проклав шлях майб. природознавству (біологія, географія та ін.) і корпусу гуманітар. наук (мав знач. доробок в галузі етики, естетики, психології, педагогіки тощо); розробив першу класифікацію наук; виділив літ. жанри (*епос*, *лірику*, *драму*); розрізвив *поетику* та *риторику*; утвердив погляд на людину як «істоту політичну» тощо. Був засновником шк. *перипатетиків*, родоначальником *аристотелізму*. Серед філос. шкіл цього періоду також: *кініки* (*Антисфен*, *Діоген Сінопський*); *кіренайки* (*Аристипп Киренський*, *Аристипп Молодший*, *Арета Киренська*, *Геґесій*); *мегарики* (*Евклід Мегарський*, *Евбулід*); *елідо-еретрійці* (*Федон*, *Менедем з Еретрії*).

Елліністична епоха (4 ст. до н. е. — 6 ст. н. е.) характеризується як діяльністю нових шкіл, так і модифікаціями традиц. класич. концепцій платоніків, перипатетиків і кініків. Відбувається схематизація шкільної проблематики, чіткий дисциплінар. поділ філософії на логіку, фізику й етику. Особл. увага приділялася етиці, завданням якої підпорядковуються ін. дисципліни. Осн. школи: *епікуреїзм* (*Епікур*, *Тит Лукрецій Кар*), *стойцизм* (*Хрисипп*, *Зенон із Кітіона*, *Клеанф*, *Сенека*, *Марк Аврелій*, *Епіктет*), *скептицизм* (*Піррон*, *Секст Емпірик*), *неоплатонізм* (*Порфірій*, *Ямвліх*, *Прокл*, *Плотін*). А. ф. стала першою в історії культури спробою відійти від міфол. світогляду і осягнути універс. джерело норм, що керують метафіз. і фіз. буттям (*нус*, *логос*). У її межах сформувалися майже всі галузі філос. знання (онтологія, метафізика, логіка, гносеологія та ін.), а також низка наук. А. ф. стала основою європ. філософії наступних століть і підґрунтям зх. культури загалом: аристоте-

лізм сформував зх. стиль мислення, неоплатонізм став одним зі складників христ. культури.

Лит.: Лосев А. Ф. История античной философии в конспективном изложении. Москва, 1989; Кондзьолка В. В. Нариси історії античної філософії. Львів, 1993; Асмус В. Ф. Античная философия. Москва, 1999; Leonard M. Ancient Philosophy. London, 2008; Peterman J. E. On Ancient Philosophy. Belmont, 2008; Адо П. Що таке антична філософія? / Пер. з фр. С. Йосипенка. Київ, 2014.

В. Е. Туренко

Античне мистецтво — сукупність творів мистецтва Греції Стародавньої та Стародавнього Риму. Термін увійшов до вжитку в епоху Відродження. Джерелами вивчення А. м. є безпосередньо витвори А. м. та їхні копії, твори Плінія Старшого, Павсанія, ін. антич. авторів, дані епіграфіки. У Старод. Греції не було єдиного підхо-

Античне мистецтво.
Фреска з Кносського палацу «Пані в блакитному», 15 ст. до н. е., Археологічний музей м. Іракліона, Крит

ду до класифікації мист-в. Здебільшого виділяли мист-ва «технічні», що існують у просторі (тепер мистецтво образотворче): *архітектуру*, *живопис*, *скульптуру*; та «мусичні», що існують у часі і під опікою 9 муз: *Кліо* (*історія*), *Евтерпі* (*музика*), *Калліопі* (*епос*), *Ерато* (*лірика*), *Мельпомени* (*трагедія*), *Талії* (*комедія*), *Уранії* (*астрономія*), *Полігімнії* (красномовство, *гімн*), *Терпсіхорі* (*танець*).

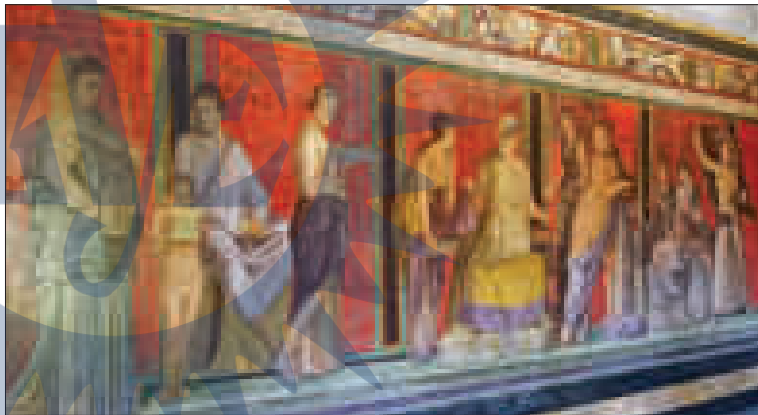
Найдавніший період у розвитку А. м. — егеї-сцький й. У ньому виділяють Мінойську та Мікенську епохи (див. *Антична культура*). Час розквіту мінойського мист-ва припадає на 17-14 ст. до н. е. Найцінніші зразки того часу — *фрески* й виконані з *тиньку* (див. також *Штукатурка*) на поверхні стін кольорові *рельєфи* [уперше відкриті на поч. 20 ст. істориком А. Дж. Евансом (1851-1941; Велика Британія) у *Кносському палаці*]. Наприк. 3 тис. до н. е. з'явилося гончарне коло й «чорний лак» (робить стінки *кераміки* водонепроникними). Мінойська поліхромна на чорному тлі *кераміка* безпосер. пов'язана із чорнолаков. афін. вазами 6-5 ст. до н. е. Ранній сюжетом розпису *кераміки* був рослинний *орнамент*, згодом з'явилася мор. тематика. Зразки мінойського мист-ва відносять далеко поза межами о. *Криту* — у *Єгипті*, *Анатолії* (див. *Мала Азія*), *Сирії*, *Палестині*, *Месопотамії* (див. *Месопотамія давня*) та на о. *Кіпрі*. Попри спільність долі культур країн Сх. Середземномор'я, характер. рисою мінойського мист-ва є елементи *реалізму*, вправна передача рухів тварин і людей, їхніх тіл.

У Мікенську епоху поширився один із найдавніх типів грец. житла — *мегарон* (потрапив на Балканський півострів, імовірно, з Трої, через

Античне мистецтво.
Каріатиди, кін. 5 ст. до н. е.,
Новий музей акрополя,
м. Афіни, Греція

острови *Егейського моря*). Стіни мегарона мікен. доби вкриті фресками, що нагадують зразки мінойського мист-ва. З'явилися теми полювання й батальні сюжети. Орнамент. мотиви надзвичайно багатоманітні, натомість фігури людей схематичні та позбавлені виразності. В одній із могил у с. Вафію в Пелопоннесі (див. *Пелопоннес, Західна Греція та Іонія*) знайдено 2 невел. чаші зі широго золота (1888; висота кожн. до 9 см). Обидві мають реалістичні зображення буйволів. Сюжет однієї з них передає запеклий опір тварин спробам їх уярмити; ін. — мирні сцени успішного одомашнення цих тварин. За припущенням дослідників, безпосер. творцями чаш були критяни чи майстри, які опанували техніку мінойських митців. Мікен. кераміка зазвичай лощена, монохромна — корич., чорна, або оранжево-червона. Серед мікен. витворів мист-ва є зразки, коріння яких шукають поза межами Крито-Мікен. світу. Зокрема, у «шахтних гробницях», у межах *цитаделі м. Мікен* знайдено інкруст. золотом і електризмом бронз. кинджали. Сцени з життя тварин і полювання містять реаліст. зображення левів (хоча тварини не мешкали в Балкан. Греції та на о. Криті). З падінням «палацової цивілізації» живопис розвивається через декорування кераміч. виробів. Протягом 1150–700 до н. е. змінилося декілька стилів: субмікенський, протогогеометричний та геометричний. Останній характеризувався відповідними

Античне мистецтво. Фрески
Вілли містерій, 2–1 ст. до н. е.,
м. Помпеї, Італія

візерунками; з 8 ст. до н. е. стиль поширився на зображення людей і тварин.

В архайчний період (8–6 ст. до н. е.) формувалася система *ордерів архітектурних*, що лягла в основу всієї антич. архітектури. Гол. предметом архітектури став оточ. *колонами* та прикраш. скульптурами *храм* (займав центр. або найвище місце поліса). Вхід завжди був зі Сх., навпроти нього спершу ставили престол для *бога* (для *Аполлона* — триніжок), згодом — його скульпт. зображення, яке освячували. Дерев'яну скульптуру поступово витіснили *мармур* і *бронза*. Найдавні. відомі оригінали давньогрец. скульптур датуються 7 ст. до н. е. Вазопис позначений впливом сх. мотивів. У 6 ст. до н. е. поширився спершу чорнофігурний, бл. 530 до н. е. — червонофігурний стиль. А. м. можна повністю осягнути лише в контексті *міфології*. Скульптори, майстри вазопису й настінного розпису часто зображали боротьбу *Тесея з Мінотавром*, *Одіссея з Поліфемом*, *Геракла з Немейським левом* та ін. Усі без винятку сюжети певною мірою відбивали повсякденне життя греків: працю, побут, дозвілля тощо. Із 7 ст. до н. е. поступово формувався етич. та естетич. ідеал вільного грека, на проти-

вагу рабу й *варвару*: фізично розвинений, із гармонійною будовою тіла, спокійний та впевнений у собі атлет-воїн. У 438 до н. е. на *Афінському акрополі* зведено храм Афіни — *Парфенон*, який став кульмінацією в розвитку сакральної архітектури.

У класичний період (5 — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.) зросло значення світської архітектури. Скульптура представлена 3 іменами: *Фідій*, *Мирон*, *Поліклет*. Окрім зображень богів (як створений Фідієм кумир *Зевса в Олімпії*), для посвятив їм зображали також переможців змагань («Дискобол» Мирона передавав навіть биття пульсу атлета). На основі статуї Поліклета «Списоборець» сформувався загальновизн. *канон* пропорцій тіла людини. Скульптура 2-ї пол. 4 ст. до н. е. пов'язана з іменами *Скопаса*, *Праксителя* та *Лісіппа*; стала тривимірною. З ім'ям живописця Аполлодора (5 ст. до н. е.) пов'язана техніка приготування фарб на ячному жовтку — *темпера* (дала змогу передавати перспективу за допомогою відтінків). Розквіт живопису відобразився у творчості *Зевксиса*, *Паррасія* і *Тіманфа* (усі — 5–4 ст. до н. е.), у роботах яких поєднувалися виразність та ілюзійнізм. У 4 ст. до н. е. Павсій досяг значно більшої яскравості *коліриту* завдяки *енкаустичі*. Подіб. живописом зго-

Античне мистецтво.
Періодизація

Період	Час	Здобутки
Егейський		
мінойська епоха	17–14 ст. до н. е.	Фрески й рельєфи з тиньку у Кносському палаці; поліхромна на чорному тлі кераміка та ін.
мікенська епоха	16–11 ст. до н. е.	кераміка зазвичай лощена, монохромна — корич., чорна, або оранжево-червона; мегафонні стіни, вкриті фресками; кинджали бронзові інкрустовані золотом та ін.
Архайчний	8–6 ст. до н. е.	Формування системи архітектурних ордерів; розвиток чорнофігурного й червонофігурного вазопису; Парфенон
Класичний	5 — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.	Скульптори: Фідій, Мирон, Поліклет. Живописці: Зевксис, Паррасій, Тіманфа та ін.
Елліністичний	2-га пол. 4 — 1 ст. до н. е.	Колос Родоський, Александрійський маяк, Вітар Зевса в Пергамі
Римський	1–5 ст.	Пантеон у м. Римі, імператорські терми, тріумфальні арки та ін.

дом прикрашали дерев'яні корпуси грец. та рим. кораблів.

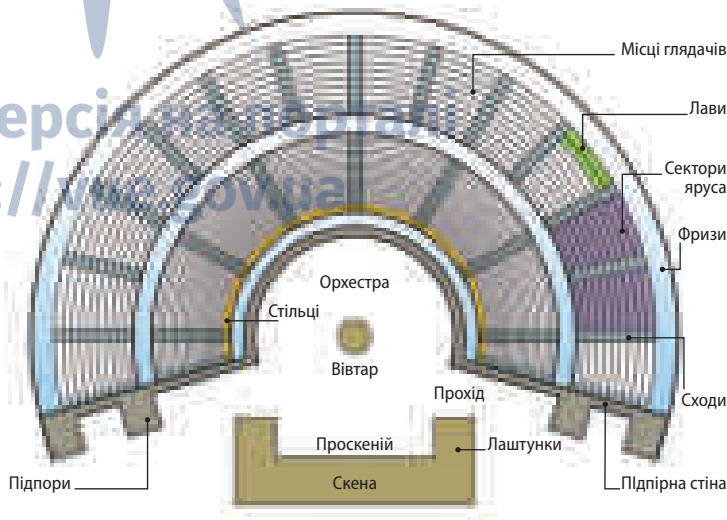
В еллістичний період (2-га пол. 4 — 1 ст. до н. е.) за піднесення будівельного мист-ва зведено споруди, зараховані до чудес світу: *Колос Родоський, Александрійський маяк, Вістар Зевса в Пергамі* тощо. Мист-во звільнилося від реліг. обмежень щодо портрет. зображення людини. *Портрет Александра Македонського* був першим у Греції, що замінив зображення божества на *аверсі* монети. Прагнення до розкоші в побуті сприяло піднесенню декоратив. мист-ва (див. *Монументально-декоративне мистецтво*): *мозайки*, декоратив. скульптури, дрібної теракот. пластики (див. *Теракота*) тощо. Розвиток *глиптики* зумовив появу камен. виготовлення кераміки набуло масов. характеру, штамп. посуд за формою та оздобленням імітував дорогі металеві вироби. Розвивалося мист-во рельєфної обробки худ. виробів із металу (торевтика). Серед гол. центрів розвитку А. м. — міста *Афіни, Родос, Беотія, Сікон, Аргос*, згодом також *Рим*. Архітектура римського періоду (1-5 ст.) характеризується вис. майстерністю в спорудженні *склепінь* (широко застосовувалися при буд-ві мостів та *акведуків*). Найвідоміший архіт. пам'ятник періоду — *Пантеон у Римі*, зведений на честь усіх богів за імп. *Октавіана Августа* та відбудований після пожежі за імп. *Адріана* між 110 та 125. Це величезна кругла будівля з масивним зводом *купола*, діам. якого — 43,4 м, вис. — 43,4 м. У центрі купола — круглий отвір для освітлення діам. 9 м. Пантеон збудований із каменю, цегли та *бетону*, стіни оздоблені кольор. мармуром. Вел. значення для розвитку архітектури мали імператорські *терми, тріумфальні арки* й *колони* для уславлення. Рим. скульпт. портрет 2-1 ст. до н. е. заклав основи для розвитку всього західноєвроп. портретного мист-ва. У ньому чітко передавалися індивід. риси обличчя. Згодом у скульптурі й живописі домінувало копіювання. Зі встановленням принципату держ. споруди прикрашаються скульпт. композиціями із зображеннями рим. імператорів (потім іноді знищувалися в разі засудження пам'яті певного правителя). Багато зображень імператорів-язичників було зруйновано в часи *Середньовіччя*. Так, знамениту бронзову кінну скульптуру *Марка Аврелія* тривалий час вважали зображенням Св. Костянтина, що врятувало її від переплавки. Після встановлення культу імператора (див. *Культ особи*) зображення рим. правителів вшановували відповід. почестями. Зображення 1-2 ст. відзначаються портрет. схожістю й передають образи живих людей. Згодом, реалізм поступово витіснений *ідеалізмом*, прагненням створити узагальнений образ. Від 1 ст. до н. е. у шир. вжиток увійшли вироби з вивудного кольор. скла. На поч. н. е. в усіх рим. провінціях поширилася техніка *мозаїки*, що часто відтворювала попул. твори живопису. Чорнолакова еллістич. кераміка поступилася червонолаковою посуду. А. м. справило визнач. вплив на розвиток західноєвроп. христ. культури. Художньо досконалі класичні форми А. м. утверджували високі гуманіст. ідеали. В епоху *еллінізму* його вплив поширився на значні тер. (зокрема на *Античні держави Північного Причорномор'я*). Там зародилися місцеві школи еллістич. мист-ва.

Лит.: Павлуцкий Г. Г. О жанровых сюжетах в греческом искусстве до эпохи эллинизма. Киев, 1896; Михалов-

ский И. Б. Архитектурные формы античности. 4-е изд. Москва, 1949; Античные орнаменты / Сост. В. Ивановская. Москва, 2009; Суриков И. Е., Ленская В. С., Соломатина Е. И. и др. История и культура Древней Греции. Энциклопедический словарь. Москва, 2009; Суриков И. Е. Античная Греция: ментальность, религия, культура. Москва, 2015; The Oxford Handbook of Roman Sculpture/ Ed. by E. A. Friedland, M. G. Sobocinski, E. K. Gazda. New York, 2015; Ancient Civilizations / Ed. by Ch. Scarre, V. Fagan. 4th ed. New York, 2016; Виппер Б. Р. Искусство Древней Греции. Москва, 2017.

О. М. Петrenchко

Античний театр (грец. Θέατρον — місце для видовищ) — 1) Різновид мист-ва в *Греції Стародавній та Стародавньому Римі* — публічне видовище, сюжетно цілісна вистава, що синтезує л-ру, музику, хоровий спів, декламацію, танок, драму, пантоміму тощо. Іст. джерело европ. театр. мист-ва (див. *Театр*). А. т. нар. з давніх оргіастичних свят і *містерій*, присвячених антич. божествам, насамперед *Діонісу*. Для держ. святкування *діонісії* у м. *Афінах* зведено спец. споруду — *Театр Діоніса*. З кін. 6 ст. до н. е. вистави втрачали прямий зв'язок із діоніс. культом. Початково гол. роль у публ. виставах відігравав *хор*. Зародження сценіч. дійства пов'язують із нововведеннями поета *Феспіса* (*Феспіда*) Ікарійського, який на діонісіях 534 до н. е. додав виконавця-*протагоніста* (або гіпокріта, від грец. υποκριτής — відповідач, коментатор). Актор за допомогою масок зображував різн. персонажів, читав *монологи* від їхнього імені й вів *діалог* із хором. У 5 ст. до н. е. драматурги-трагіки *Есхіл та Софокл* вводять у театр. дійство, відповідно, 2-го (дейтерагоніста) і 3-го (тригагоніста) акторів-декламаторів. Акт. взаємодія акторів між собою та усунення хору з гол. ролі започаткувало мист-во драм. театру. Ранні антич. п'єси склалися на міфол. та іст. *сюжети*. Розрізняли 3 осн. *жанри*: *трагедії* (найбільш поціновані), *комедії*, «сатирові» драми (бурлескні версії міф. сюжетів). Усі ролі виконували чоловіки; з'яви-

Античний театр. Схема античного театру

лися профес. актори з індивід. манерою гри (т. з. майстри Діоніса). У Старод. Греції (на відміну від Риму) професія актора шанувалася, оплачувалася з полісної казни й була доступна лише

вільним повноправ. гр-нам. Актори виступали у вел. масках (просопонах), маски чол. персонажів були темного кольору, жін. — світлого й білого. Маски для хористів робили однаковими, створюючи так відчуття хору як єдиного персонажа. Костюми для трагедії були яскравими й коштовними, для комедій і «сатиричних» драм — простими (а маски — потворними). Шкір. взуття на вис. платформі (котурни) оптично збільшувало зріст і надавало постаті та ході актора-трагіка величності. Котурни з найвищ. дерев'яними підборами вдягали актори, що зображали богів або царів. Організація публіч. вистав була обов'язком поліс. влади (зокрема навчання і утримання хору, оплата акторів, відбір найкращих поетів, догляд архіт. споруд тощо); також діяла спец. почесна повинність — хорегія, яка зобов'язувала забезпеч. громадян виділяти кошти для музич. і хорових змагань. Від 508 до н. е. всі театр. видовища проводилися у вигляді *агону*, у якому традиц. брали участь 3 поети, кожен із групою п'єс. Драматурга-переможця обирала комісія на чолі з *архонтом*. Оцінювались автор. інтерпретація міфу, глибина морал. і філос. підтексту. Враховувалась емоц. реакція публіки. Початково театр. вистави були безкоштовними, пізніше — встановлена вхідна плата за місце. Серед п'єс, які дійшли до нашого часу від клас. доби А. т.: трагедії Есхіла «Благальниці», «Перси», «Прометей прикутий», «Семеро проти Фів», трилогія «Орестея» та ін.; трагедії Софокла «Антигона», «Аякс», «Електра», «Філоктет», «Цар Едіп» та ін.; трагедії Евріпіда «Андромаха», «Вакханки», «Гіпполіт», «Іфігенія в Авліді», «Медея», «Троянки» та ін.; комедії Аристофана «Вершники», «Жабки», «Жінки у Народних зборах», «Лісістрата», «Птахи» та ін. З м. Афін театр. видовища розповсюдились по численних колоніях, стали важливою частиною полісного життя й давньогрец. культури загалом. Якщо класична доба відома як «золоте століття» грец. трагедії, то в елліністич. період гол. жанром стали комедії. На заміну «старій аттичної комедії» (486–404 до н. е.) прийшли «середня аттична комедія» (404–336 до н. е.) та «нова аттична комедія» (від 336 до н. е.). Гол. сюжети «середньої» — події приватного життя пересіч. громадян, сімейно-побутові, любов., ерот. сюжети. Від комедій тогочас. авторів Алексіса, Антифана, Анаксандрида, Евбула дійшли лише окр. фрагменти. «Нова аттична комедія» містила поглиблену психол. розробку характерів і живі розмовні діалоги (найзначуща постать — *Менандр*, також Філемон, Діфіл). В епоху еллінізму «нові» комедії стали взірцем для рим. митців *Плавта* й *Публія Теренція Афра* (доробок яких вплинув на творчість європ. драматургів, особливо В. *Шекспіра* і Ж. Б. *Мольєра*). У Римі від 2 ст. до н. е. популярні ателани (від назви м. Атели) — короткі вистави-фарси із гротескними персонажами. Їхній вплив простежується на пізнішу італ. *комедію дель арте*. Утім, театр не став органіч. частиною культ. життя римлян, поступався за популярністю ін. видовищам. Вистави приурочувалися до свят, гладіатор. боїв (див. *Гладіатори*), тріумфів, траур. *церемоній*. Професія актора зневажалася. Сюжети п'єс становили перев. перекладені й перероблені твори грец. драматургів. Поширилися театри мандрівних акторів-комедіантів — фліаків і мімів. Вони виступали просто на вулицях і площах *полісів*, розігруючи веселі нар. *фарси*,

імпровізац. примітив. сценки буденного, розважал., сатирич. змісту, часто брутальні.

2) Тип архітект. споруди, що з'явився в м. Афінах у 6 ст. до н. е., призначений для реліг. святкування і публіч. вистав, пізніше — філос. чи політ. диспутів, оратор. змагань, нар. зібрань та ін. Поширився в містах антич. світу в 5–4 ст. до н. е. Театр Діоніса в м. Афінах — перший кам'яний театр у Греції (спец. споруда з жертвним *вітарем*, центр. майданчиком для танцюристів і хору, лавами або глядачів) — став зразком для ін. грец. полісів. А. т. розташовувалися на тер. або в підніжжі акрополя (див. *Афінський акрополь*), лави вбудовувались у природні схили пагорбів або висікались в скелі. Вистави відбувалися просто неба при денному світлі. У структурі типов. грец. театру виділяються 3 гол. частини: *театрон*, *орхестра* та *скена*. Передня частина сцени (або декоративна стіна перед нею) — *проскеній* — у 5–4 ст. до н. е. мала вигляд критої колони, імітувала фасад храму чи палацу (у комедії — приватного будинку), використовувалася для кріплення декорацій. З обох боків до неї прилягали параскенії — прибудови для зберігання костюмів, механізмів, тимчасових декорацій та ін. театрального майна. Перші театри будувалися як масштабні споруди, що могли вмістити від 14 тис. глядачів (що зумовлене початк. функціями театру як місця видовищ, признач. для всіх громадян полісу). В *археології* розмір театру є важливим показником для обчислення прибл. кількості мешканців міста. До нашого часу дійшли театри в Афінах, *Прієні*, *Ефесі*, *Помпеях* (див. *Помпеї*, *Геркуланум* і *Торре-Аннунціата*), Ієрополісі (див. *Давнє місто Ієрополіс і джерела Памуккале*), Епідаврї, Сіракузах (див. *Сіракузи та Панталіка*) та ін. антич. містах. Найкраще збережені А. т. стають місцем проведення вистав, фестивалів, концертів.

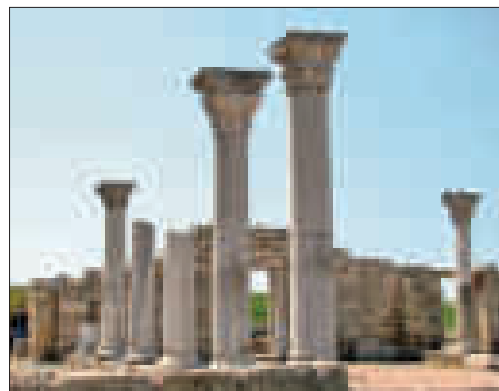
Лит.: История западноевропейского театра : в 8 т. / Под ред. Г. Н. Бояджиева. Москва, 1955. Т. 1; Каллистов Д. П. Античный театр. Ленинград, 1970; Wiles D. Greek Theatre Performance: An Introduction. Cambridge, 2000; Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. Київ, 2002; Freund Ph. The Birth of Theatre. London, 2003; Loscalzo D. Il Pubblico a teatro nella Grecia antica. Roma, 2008; Ley Gr. Acting Greek Tragedy. Exeter, 2015.

А. В. Арістова

Античні держави Північного Причорномор'я — державні утворення, що існували на землях від дельти р. Дунаю на Зх. до дельти р. Кубані на Сх. упродовж пізньоархаїчного

Античні держави Північного Причорномор'я. Херсонес, гемідрахма 2 ст. до н. е.

Античні держави Північного Причорномор'я. Херсонес Таврійський

(2-га пол. 7 — 1-ша чверть 5 ст. до н. е.), класич. (2-га чверть 5 — 3-тя чверть 4 ст. до н. е.), елліністич. (ост. чверть 4 — сер. 1 ст. до н. е.) часу, греко-римської доби (2-га пол. 1 ст. до н. е. — сер. 3 ст. н. е.), пізньюантич. часу (2-га пол. 3 — межа 4 і 5 ст. н. е.). Були засновані на заключ. етапі колонізації *зрейської* перев. іонійським м. *Мілетом* (п-ів Мала Азія). Початок поклато заснування м. Борисфена (сучас. о. Березань, у давнину півострів) у дельті однойменної ріки (сучас. р. Дніпро) у сер. 7 ст. до н. е. та анонім. поселення в *Таганрозькій затоці* біля дельти р. Дону в 2-й пол. 7 ст. до н. е. Їхня поява в *Чорному морі* (Понті Евксинському) пов'язана з розвитком торговельно-обмінних контактів еллін. світу з місцевим кочов. і осілим нас. Пд. Східної Європи. Найдавніші колонії мали статус *емпоріїв*, залежали від *метрополії*. Залюдненість спершу була пов'яз. зі сезонною навігацією; з кін. 7 ст. до н. е. стали пост. поселеннями. На межі 7–6 ст. до н. е. засновано м. *Ольвію* Понтіїську в гирлі р. *Гіпанісу* (р. *Південний Буг*) та м. *Пантікапей* у Сх. Тавриці (м. *Керч*), яке контролювало прот. *Боспор Кіммерійський*, тобто прохід у Меотійське озеро (*Азовське море*). Упродовж 6 ст. до н. е. освоювався Боспор (регіон по обидва боки протоки Боспора Кіммерійського, тепер *Керченської протоки*): у европ. частині виникають міста *Мірмекій*, *Німфей*, *Тіритак*, *Феодосія*, *Парфеній*, *Порфмій*, *Кітей*, *Кіммерик*; в азійській — *Кени*, *Гермонасса*, ранне поселення на місці *Горгіппії* та низка ін. поселень. У 2-й пол. 6 ст. до н. е. виникло м. *Фанагорія*, заснована вихідцями з м. *Теоса* (Мала Азія). Іст. доля антич. міст у Пн. Причорномор'ї була різною: м. *Ольвія* стала центром полісу із внутр. тер. (хорою), де виникли численні поселення й позаміські святилища, провадилося с. г. Його прикордонні тер. сягали, ймовірно, *Дністровського лиману* на Зх., де межували із сусід. Істрійським полісом [мілет. колонія в дельті р. Істру (р. Дунай)]. На Дністров. лимані наприк. 6 — на поч. 5 ст. до н. е. засновані міста *Ніконій* і *Тіра*. На Сх. Ольвійський поліс сягав дельти р. *Борисфену* або *Перекопського перешийка*. У Зх. Тавриці в 2-й пол. 6 ст. до н. е. виникло м. *Керкінітіда* (м. *Севаторія*), на поч. 5 ст. до н. е. — ранне поселення на місці м. *Херсонеса Таврійського* (тепер м. *Севастополь*). Метрополія цих поселень та їхній початков. статус наразі лишаються дискусійними, можливо, вони виникли внаслідок внутр. колонізації міст Ольвії та/або Істрії. Міста Борисфен, Ольвія та поселення хори характеризуються загибл. однокамер. житлами, які у 2-й пол. 6 — на поч. 5 ст. до н. е. змінили наземні будинки. У 2-й пол. 6 ст. до н. е. у м. Борисфені існував теменос (св'ящ. ділянка землі, присвячена певн. божеству) із храмом *Афродіти*, у м. Ольвія — 3 теменосу із храмами *Аполлона* Лікаря, *Аполлона Дельфінія*, *Афродіти* та *агора*. У культурно-реліг. відношенні м. Ольвія тяжіла до м. *Мілета*, вел. значення мав культ бога-героя *Ахілла* з панеллінським святилищем на о. *Левке* (о. *Зміїний*). Ольвійський поліс мав дем. форму правління, законодав. орган (нар. збори), виконавча влада належала магістратурам, до кін. еллініст. доби владу в ньому зберігали олігархи (див. *Олігархія*). 331 до н. е. місто витримало облогу військ *Зопіріона*, полководця *Александра Македонського*, під час його азіфського походу. Місто Херсонес Таврійський

засновано бл. сер. 5 ст. до н. е. на тер. давнішого поселення вихідцями з м. *Гераклеї* Понтіїської (дорійської колонії на пд. узбережжі Чорного м.). Розплановано за *Гіпподамовою* схемою (див. *Гіпподамове розпланування*), з регуляр. кварталами й типов. будинками, агорою в центрі. Відкриті теменос, присвячений *Афіні* *Партенос*, із фундаментами 2-х храмів, і театр (див. *Античний театр*). У херсонес. *пантеоні* виділяється культ бога-героя *Геракла*. Хора Херсонеса охоплювала *Гераклейський* п-ів, розмежований на регуляр. наділи для вирощування винограду, і прибережну зону Пн.-Зх. Таврики, де вирощувався хліб. Найімовірніше, м. *Керкінітіда* увійшла до Херсонес. полісу мир. шляхом. Також у його складі було засновано «мале місто» *Калос-Лімен*. Осн. формою орг-ції хори були численні садиби, зокрема з баштами. Херсонесський поліс мав перев. дем. форму політ. устрою на чолі з нар. зборами. З м. Херсонеса походить епіграф. пам'ятка — громадян. присяга (3 ст. н. е.). У европ. частині Боспору міста *Пантікапей* та *Німфей* від початку мали статус полісів, ін. поселення класифікуються як «малі міста»; сільські поселення тут невідомі до поч. 5 ст. до н. е. На азійській частині, навпаки, відомі численні с.-г. поселення, полісний статус мали м. *Фанагорія* та, можливо, м. *Гермонасса*. Колонію *Пантікапей* засн. на г. *Мітридат*. Там розкопано будинки колоністів від поч. 6 ст. до н. е., ремісничі майстерні. До кін. того ж століття збудовано вел. храм, присвячений, імовірно, *Аполлону*. Карбувалася срібна монета. Зовнішньополіт. ситуація призвела до концентрації влади в місті в руках роду *Археанактидів*, які, за *Діодором Сицилійським*, правили 42 р. Потім влада перейшла до царя *Спартока*, династія якого (*Спартокіди*) правила Боспором від 438 до 107 до н. е. За *Спартокідів* Боспор перетворився на вел. греко-варвар. надполісне об'єднання-державу (див. *Боспорське царство*), до складу якої увійшло м. *Німфей*, потім м. *Феодосія*. Поліси азійської частини [тер. держави *сіндів* (*Синдики*), яка існувала у 6–4 ст. до н. е.] включено до Боспор. держави *насильниць* шляхом. У 4 ст. до н. е. екон. і політ. могутність Боспору досягли апогею. За *Демосфеном*, він був житницею м. *Афін*. У дельті р. *Дону* засновано м. *Танаїс*. Держ. устрій Боспору часів *Археанактидів* та *Спартокідів* визначається як *тиранія* або *олігархія*. У пантеоні виділяється культ *Афродіти Уранії*. Період найбільшого екон. та культ. піднесення всіх А. д. П. П. припав на ранньоелліністичну добу (ост. чверть 4 — 1-ша пол. 3 ст. до н. е.), їхні тер. стали макс. розміру. У містах споруджено нові монумент. оборонні та культові споруди. Д-ви мали тісні екон. відносини з багатьма центрами Сх. Середземномор'я, про що свідчать численні археол. артефакти (тарні амфори, розписний стол. посуд, прикраси, зброя, твори мистецтва тощо). Бл. сер. 3 ст. до н. е. всі міста регіону охопила криза, спровокована політ. дестабілізацією, набігами кочівників, зменшенням с.-г. тер., а також змінами клімату, які зрештою призвели до неврожайів і голоду. Наприк. 2 ст. до н. е. всі А. д. П. П. потрапили під владу правителя *Понтіїського царства Мітридата VI Євпатора*. У м. Херсонесі понт. полководець *Діофант* допоміг протистояти натиску держави пізніх *скіфів* на чолі з *Палаком*. Від влади *Мітридата* міста Пн. Причорномор'я звільнилися лише після

Античні держави Північного Причорномор'я. Ольвія, дідрахма з надкарбуваннями 2 ст. до н. е.

63 до н. е. Міста Ольвію й Тіру бл. сер. 1 ст. до н. е. розгромлено внаслідок гето-дакійської навали. До кін. 1 ст. до н. е. А. д. П. П. потрапляють під вплив *Римської імперії*. У 56–57 м. Тіра ввійшло до складу рим. провінції Нижня Мезія, у 1-й пол. 2 ст. там, як і в м. Ольвії, дислокувалися військ. підрозділи (вексилляції) V Македонського, I Італійського, XI Клавдієвого легіонів. Місто Херсонес адміністративно підпорядковувалося Ниж. Мезії. У пд. частині м. Ольвії зведена *цитадель*, навколо міста — укріплені поселення. У зв'язку з нестаб. ситуацією на дунайському кордоні Рим. імперії у 230–260 з міст Тіри й Ольвії виведено рим. військ. підрозділи. Самі ці міста розгромили *готи*. Держ. та етніч. належність міст Тіри та Ольвії в пізноантич. час залишається дискусійною. Ознаки державності в них відсутні. Унаслідок гунської навали (див. *Гуни*) уже до кін. 370-х ці міста припинили існування. У м. Херсонесі було перебудовано цитадель, у якій розташ. підрозділи тих самих легіонів, що й у містах Ольвії й Тіри, а також частини I Кілійської *когорти*, I когорти Бракарів, військ. ескадра Мезійського флоту. Крім м. Херсонеса укріплення рим. військ. підрозділів відомі в р-ні м. Балаклави (казарми та храм Юпітера Доліхена), мису *Ай-Тодор* (*Харакс*), на Сапун-Горі, лівобережжі р. *Альми* (городище Алма-Кермен). Міста Тіра, Ольвія та Херсонес зберегли самоврядування за наявності контролю адміністрації Ниж. Мезії. М. Херсонес не постраждало від гот. навали й лишилося форпостом Сх. Рим. імперії в Чорному м. Час офіційного прийняття *християнства* тут є дискусійним, поява перших христ. поховань датується 4 ст., включення м. Херсонеса до *Візантійської імперії*, імовірно, сталося за *Юстиніана I Великого*. Боспорське царство перебувало під впливом Рим. імперії від кінця 1 ст. до н. е., коли влада перейшла до *Фарнака II* (сина Мітрідата VI Євпатора) і його нащадків. Унаслідок війни за боспор. престол до влади прийшов *Котіс I* (45–69 н. е.), який поклав початок нов. династії. На час боспор.-рим. війни 45–49 н. е. у европ. частині Боспору збудовано низку укріплень. Адміністративно він підпорядковувався рим. провінції Віфінія й Понт. Держ. устрій Боспору — *монархія*. Серед нас. переважали варвари з домінуванням *сарматів*. У сер. 3 ст. Боспор потерпав від нападів кочівників, які поклали поч. його розпаду. За гунської навали частина міст Боспору вціліла й потрапила під їхній протекторат. У 6 ст. Боспор увійшов до складу Візант. імперії.

Лит.: Україна крізь віки : у 15 т. / Ред. В. А. Смолій. Київ, 1998. Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Т. 2: Античні держави Північного Причорномор'я; Крижицький С. Д., Русяєва А. С., Крапивина В. В. и др. Ольвія. Античне государство в Северном Причерноморье. Киев, 1999; Херсонес Таврический в середине I в. до н.э. — VI в. н.э. Очерки истории и культуры / Ред. М. В. Зубарь. Харьков, 2004; Херсонес Таврический в третьей четверти VI — середине I вв. до н.э. Очерки истории и культуры / Ред. М. В. Зубарь. Киев, 2005; Зубарь В. М., Зинько В. Н. Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории // Боспорские исслед. 2006. Вып. 12; Зубарь В. М., Сон Н. А. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху: основные тенденции социально-экономического развития. Симферополь, 2007; Буйских А. В. Пространственное развитие Херсонеса Таврического в античную эпоху. Симферополь, 2008; Завойкин А. А. Образование Боспорского государства.

Археология и становление державы Спартокидов. Симферополь; Керчь, 2013.

А. В. Буйських

Античні монетні системи — див. *Монетні системи античних*.

Античні сюжети — запозичені з *античної міфології*, історії та *античної літератури* сюжети, що набули поширення в л-рі *Нового часу* і становлять вел. частку традиц. сюжетів. За класифікацією А. Волкова А. с. мають різну генезу, зокрема міфологічну (Амфітріон, Андромаха, *Антигона*, *аргонавти*, Гелена, *Геракл*, *Іфігенія*, *Кассандра*, *Медея*, *Ніоба*, *Одіссей*, *Орфей*, *Прометей*, *Троянська війна*, Федра тощо); іст. (*Александр Македонський*, *Юлій Цезар*, *Спартак*, Катон, брати *Гракхи*, *Ганнібал*, *Клеопатра VII Фелопатор*, *Нерон*, Сапфо, *Сократ*); легендарну (Геро і Леандр, Горації і Куріації, Лукреція, Стратоніка, Віргінія); літ. (напр., «Лісістрата» *Аристофана* або «Менехми» *Плавта*). Дослідниця Е. Френцель (1915–2014, Німеччина) у праці «Сюжети світової літератури» («Stoffe der Weltliteratur»; 1962), що містить статті про понад 300 сюжетів, прибл. п'яту їх частину (понад 60) вважає античною. На А. с. побудовані грец. та рим. епічні поеми («*Іліада*», «*Одіссея*» *Гомера*, «*Аргонавтика*» Аполлонія Родоського, «*Енеїда*» *Вергілія*, «*Метаморфози*» *Овідія*), трагедії (*Есхіл*, *Софокл*, *Еврипід*, *Сенека*), іст. проза (*Плутарх*, *Тит Лівій*, *Тацит*, *Светоній*), деякі форми лірики й малої епіки (гомерівські гімни, *александрійська поезія*, «*Героїди*» *Овідія*). У *Середньовіччі* А. с. у поєднанні з куртуазними ідеалами були своєрідно переосмислені в лицар. романах антич. циклу — про *Александра та Енея*, *Фіви і Трою*, що віддзеркалилися у творчості таких авторів, як-от *Кретьен де Труа*, *Бенуа де Сент-Мор* (12 ст.; Франція), *Гвідо де Колумна* (13 ст.; Італія), *Гайнріх фон Фельдеке* (12 ст.; Німеччина). Лицар. романи на А. с. є і в слов'ян. л-рі, напр., чес. вірш «*Александрейда*» (поч. 14 ст.), болг., серб., пол., білорус. версії анонімних повістей «*Троянська притча*», «*Александрія*» (кін. 14 ст.). Уже в 11–12 ст. через Візантію А. с. досягли *Київської Русі*. Так, перекази популярних грец. міфів містять кн. «*Повість про Варлаама та Йоасафа*», «*Еллінський літописець*» тощо. Нові можливості для функціонування А. с. відкрила доба *Відродження*, одним із гол. естет. завдань якої було освоєння антич. культ. спадщини. У лат. трактатах *Ф. Петрарка* переказував біографії уславлених римлян — від легендар. *Ромула* (див. *Ромул і Рем*) до *Цезаря*, а також *Александра Македонського* й *Ганнібала* [«*Про знаменитих мужів*» («*De viris illustribus*»; 1337)], *Дж. Боккаччо* демонстрував обізнаність з А. с. не лише в трактатах [«*Про генеалогію богів*» («*Genealogia deorum gentilium*»; 1360), «*Про знаменитих жінок*» («*Genealogia deorum gentilium*»; 1361–1362)], але й у поемах [«*Філострато*» («*Filostrato*»; бл. 1335–1340), «*Тезеїда*» («*Teseida*»; бл. 1339–1341)]. *Дж. Чосер* створив поему на гомер. сюжет [«*Троїл і Крессіда*» («*Troilus and Criseyde*»; бл. 1380-ті)], сюжети антич. драматургів використовують *Г. Сакс* [«*Вірна дружина Алкеста та її вірний чоловік Адмет*» («*Die getreue Frau Alkestis mit ihrem getreuen Mann Admeto*»; бл. 1555)], *К. Марло* [«*Дідона, королева Карфагенська*» («*Dido, Queen of Carthage*»; 1594)], *Б. Джонсон* [«*Змова Катіліни*» («*Catiline His*

Античні держави Північного Причорномор'я.
Боспорське царство, статер 3 ст. н. е.

Conspiracy»; 1611)], Л. де Камоенс [«Амфітріон» («Amfitriones»; 1587)]. Рання «Комедія помилок» («The Comedy of Errors»; бл. 1594) В. Шекспіра є своєрід. парафразом комедії Плавта «Близнята» («Менехми»), рим. трагедії [«Юлій Цезар» («Julius Caesar»; 1559), «Коріолан» («Coriolanus»; 1623)] ґрунтуються на життєписах Плутарха. А. с. В. Шекспір втілює у трагедіях «Перікл, цар Тірський» («Pericles, Prince of Tyre»; 1609), «Троїл і Крессіда» («Troilus and Cressida»; 1609), «Тімон Афінський» («The Life of Timon of Athens»; 1623), поемах «Венера і Адоніс» («Venus and Adonis»; 1593), «Лукреція» («The Rape of Lucrece»; 1594). У східноєвроп. л-рах доби Відродження також відновлено інтерес до А. с. Першою чес. друкованою книгою стала «Троянська хроніка» (1470) — переказ подій, викладених у гомер. поемах. На сюжеті троян. циклу міфів заснована драма поета Я. Кохановського «Відмова грецьким послам» («Odprawa posłów greckich»; 1578). Перший угор. драматург П. Борнемісса (1535–1584) переклав «Електру» Софокла, загостривши патріот. спрямування п'єси та надавши їй нац. колориту. Знач. мірою саме через засвоєння антич. спадку постала дубровницька л-ра 15–17 ст., зокрема драматургія: п'єса М. Ветрановича (1482–1576) «Орфей» («Orfej») та ін., пасторалі І. Гундуліча «Ариадна» («Arijadna»; 1633) та ін., драми Ю. Пальмотича (1606–1657). У давньорус. л-рі 16 ст. були популярними ориг. версії історії Троян. війни («Повість про сотворення та полонення троянське», «Троя»), що ґрунтуються на колізіях роману Івідо де Колумна (13 ст.; Італія) «Історія зруйнування Трої» («Historia destructionis

Античні сюжети. Ілюстрація А. Базилевича для «Енеїди» І. Котляревського, 1967

Troiae»; бл. 1287). Звертаючись переважно до сюжетів рим. л-ри та історії, франц. класицисти 17 ст. актуалізували запозичену з античності ідею громадянськості. У трагедіях П. де Корнеля [«Медея» («Médée»; 1635), «Гораций» («Horace»; 1640) та ін.] і Ж. Расіна [«Андромаха» («Andromaque»; 1667), «Британік» («Britannicus»; 1669), «Іфігенія» («Iphigénie»; 1674), «Федра» («Phèdre»; 1667)] оживають герої давньогрец. л-ри та рим. історії, які уособлюють непри-

мир. дуалізм почуття і громад. обов'язку. До езоп. сюжетів звернувся Ж. де Лафонтен, Ж. Б. Мольєр переробив комедії Плавта. Трагестійно-бурлескні версії А. с. подав у поемах П. Скаррон (1610–1660), руйнуючи водночас догмати класицизму [«Тіфон, або Гігантомехія» («Typhon ou la Gigantomachie»; 1644), «Перелицьований Вергілій» («Virgile travesti»; 1648–1652/1653)]. А. с. активно освоювали ідеологи європ. Просвітництва, які в образах діячів дем. Греції та респ. Риму намагалися втілити ідеї боротьби проти абсолютизму й тиранії [«Брут» («Brutus»; 1730), «Смерть Цезаря» («La mort de César»; 1736) Вольтєра; «Агамемнон» («Agamemnone»; 1783) та ін. В. Альф'єрі (1749–1803)]. Нім. просвітників найбільш зацікавлювала класич. Греція та морально прекрасна особистість, яка би втілювала загальнолюд. ідеали [поема «Прометей» («Prometheus»; 1774), драма «Іфігенія в Тавриді» («Iphigénie auf Tauris»; 1787) И. В. Гете; поема «Боги Греції» («Die Götter Griechenlands»; 1788), драма «Мессінська наречена» («Die Braut von Messina»; 1803) Ф. Шиллера]. Низка сюжетів з антич. міфології втілені в рос. класицизмі [«Демофонт» (1752) М. Ломоносова; «Дідона» («Дидона»; 1769) Я. Княжнина; «Антигона» («Антигона»; 1811) В. Канніста; «Едіп в Афінах» («Эдип в Афинах»; 1804), «Поліксена» («Поликсена»; 1809) В. Озерова; езоп. сюжети І. Хемніцера тощо]. Серед найб. ентузіастів античності в романтизмі називають Й. Х. Ф. Гельдерліна [роман у листах «Гіперіон, або Відлюдник у Греції» («Hyperion oder Der Eremit in Griechenland»; 1797, 1799), переклад з Піндара і Софокла]. До «романтичного еллінізму» відносять А. М. Шенье, Г. фон Кляйста (1777–1811; Німеччина), Ф. Грільпарцера (1791–1872; Австрія), П. Б. Шеллі, частково Дж. Кітс, Дж. Байрон. Спорадично зверталися до А. с. і представники критич. реалізму, використовуючи пізню античну, часто християнізовану, історіографію та соц. осмислену міфологію [Г. Флобер «Іродіада» («Hérodiade»; 1877); А. Франс «Таїс» («Thaïs»; 1890); Г. Ібсен «Кесар і Галілеянин» («Keiser og Galilæer»; 1871–1873); Б. Шоу «Цезар і Клеопатра» («Caesar and Cleopatra»; 1898); В. Александрі «Овідій» («Ovidius»; 1890) тощо]. Данину А. с. віддали модерніст. та авангардист. течії — символісти (Е. Верхарн, Г. фон Гофмансталь, Р. Рільке, С. Георг, С. Виспянський, Я. Врхліцький, К. Бальмонт, О. Блок, І. Анненський та ін.), нім. експресіоністи (Г. Газенклевєр, Г. Кайзер, Ф. Верфель, Ф. Ведекінд). Роман Дж. Джойса «Улісс» («Ulysses»; перші публ. 1918–1920), що ґрунтується на гомер. «Одіссеї», став еталоном модерніст. роману. Колізіями й моделями А. с. послуговувалися митці 20 ст. для відтворення онтологіч. безвиході сучас. людини, її неспроможності осягнути свою сутність і навкол. світ. Ця проблематика особливо характерна для франц. екзистенціалістів: Ж. Ануя; Ж. П. Сартра, А. Камю, Ж. Кокто, Ж. Жироду. Носієм А. с. у л-рі 20 ст. стала перев. драма (К. Ф. Г. Шніттєлер, Ф. Т. Чокор, Ф. Дюрренматт, Ю. О'Ніл, Т. Вайлдер, А. Буєро Вальєхо, С. Еспріу, Г. Мюллер, С. Альошин тощо). Однак ориг. варіанти реценції А. с. з'явилися й у прозі. Це засновані на антич. матеріалі романи-біографії [автори: Г. Брох «Смерть Вергілія» («Der Tod des Vergil»; 1945), М. Юрсенар «Спогади Адріана» («Mémoires d'Hadrien»; 1951), Г. Відал «Юліан»

(«Julian»; 1964)], або несподіване, парадокс. перетлумачення міфолог. сюжетів із підкреслено злободенною проблематикою [К. Варналіс «Щоденник Пенелопи» («Το ημερολόγιο της Πηνελόπης»; 1946), М. Дрюон «Мемуари Зевса» («Les Mémoires de Zeus»; 1963), К. Вольф «Кассандра» («Kassandra»; 1983) тощо]. В Україну А. с. проникали спочатку опосередковано — через Візантію і Болгарію; були відомі тут ще в домонгол. період [«Хроніка» Георгія Амартола (9 ст.), «Ізборники Святослава»]. Зачинателі укр. Ренесансу Ю. Дрогобич та Павло Русин вводили А. с. в широкий культ. обіг (15 ст.). Запозичувала А. с. і образи л-ра укр. бароко. Г. Сковорода використав езоп. сюжети в «Байках Харківських» («Басни Харьковскія»; опубл. 1837), а міфолог. образи й ремінісценції — у трактатах, напр. «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе» (опубл. 1798). Історію нової л-ри відкрила «Енеїда» (1798) І. Котляревського — бурлескно-травестійна поема на сюжет поеми Вергілія. У такому стилі був здійснений переспів пародійної поеми 6 ст. до н. е. «Батрахоміомахія» — «Жабомішодраківка» (1859) К. Думитрашка. Серед рос. творів П. Гулака-Артемовського є трагедія з А. с. «Атрей і Фіест» («Атрей и Фиест»; 1818), оповідання П. Куліша «Орися» (1844) навіяне епізодом про Навсікаю із 6 пісн. «Одіссеї». У поемі Т. Шевченка «Кавказ» (опубл. 1859) є образ антич. богоборця з трагедії *Есхіла* «Прометей закутий». Окрім того, на сюжети антич. міфології та історії він створив низку гравюр та малюнків («Наркіс та німфа Ехо», «Телемак на острові Каліпсо», «Діоген», «Мілон Кротонський» та ін.). Езоп. сюжети були популярними в укр. байкарів Д. Боровиковського, Є. Гребінки, Л. Глібова. Багато перекладів і переспівів А. с. належить І. Франкові (уривки з «Гіади», комедій Менандра, «Цар Едіп» Софокла). Неодноразово зверталася до А. с. *Леся Українка* — як у поезії [«Сафо» (1884), «Ніобея» (1908)], так і драм. творах [напр., «Кассандра» (1908)]. Антич. переказом є поема В. Самійленка «Герострат» (1889). Популяризували А. с. у 1920-х неокласици київські. До А. с. зверталися прозаїки Ю. Мушкетик [«Смерть Сократа» (1971), «Суд над Сенекою» (1978)], П. Мисник [«Ціцеронові лаври» (1987)], В. Чемерис [«Скандал в імператорському сімействі» (1988)], Є. Шморгун [«Дорога до Іліона» (1989)]. Увібравши споконвічні архетипи люд. діянь, прагнень, страждань і пристрастей, А. с. завдяки своєму парадигмальному характеру залишаються одним з осн. арсеналів традиц. сюжетів та образів у сучас. світ. л-рі.

Лит.: Франко І. Відгуки грецької і латинської літератур в українському письменстві // Зібрання творів : в 50 т. Київ, 1981. Т. 30: Літературно-критичні праці (1895–1897); Михайлов А. В. Античність як ідеал і культурна реальність XVIII–XIX вв. // Лосев А. Ф., Чистякова Н. А., Бородай Т. Ю. и др. Античність як тип культури. Москва, 1988; Микитенко Ю. Антична спадщина і становлення нової української літератури. Київ, 1991; Турган О. Д. Українська література кінця XIX — поч. XX ст. і античність. Київ, 1995; Баглай К. Іван Франко і антична література. Ужгород, 1996; Шах-Майстренко М. Шевченко і антична культура. Київ, 1999; Микитенко Ю. О. Сяйво Гіппокрени: 3 історії й типології українсько-грецьких літературних зв'язків. Київ, 2008; Шевчук Т. С. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл, 2010; Гальчук О. В. «...Не минає міг!»: античний текст у поетичному просторі

українського модернізму 1920–1930-х років. Чернівці, 2013; Гиленсон Б. Ф. История античной литературы : в 2 кн. Москва, 2018.

П. В. Рихло

Античність (від лат. *antiquus* — древній, старовинний) — 1) У найширшому розумінні — древність, старовина.

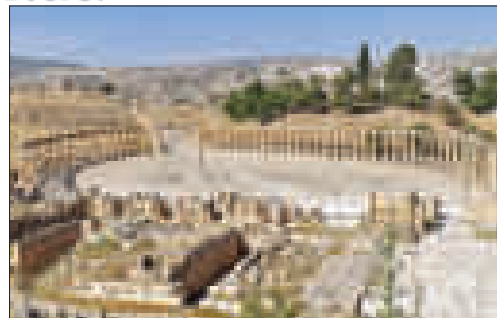
2) Історія формування й розвитку рабовласн. держав Стародавнього світу (прибл. від 3,5 тис. до н. е. — до 1-ї пол. 1 тис. н. е.), включно з Межиріччям, Єгиптом Стародавнім, Ассирією, Вавилоном, Мідією, Персією давньою, Грецією Стародавньою, Стародавнім Римом тощо.

3) Пам'ятки історії та культури архаїч. та класич. Греції, еллінізму й Римської імперії, а також земель (колоній і провінцій), що перебували під їхнім впливом.

4) Культурно-історична епоха, що охоплює часи зародження, розквіту та занепаду цивілізацій стародавніх Греції та Риму (т. з. греко-римського світу). А. як культ.-іст. епоха охоплює період прибл. з 9–8 ст. до н. е. до 5 ст. н. е. Місце зародження антич. цивілізації — бас. Середземного моря, головн. Балканський півострів та Апеннінський півострів, прилегли о-ви й узбережжя. Заг. періодизація А.: 1) рання А. (8–6 ст. до н. е.), або архаїч. період давньогрец. цивілізації — утвердження *полісу* як особл. типу соц.-екон. і політ. устрою, початок Вел. колоніза-

Античність. «Розквіт імперії» (1836) із серії худ. Томаса Коула «Шлях імперії» Нью-Йоркське історичне товариство, США

Античність. Овальна площа у м. Герасі (тепер м. Джераш, Йорданія)

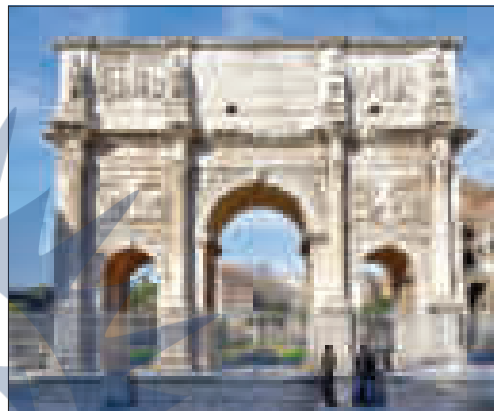
ції грецької, виникнення Рим. держави; 2) класична А. (5 ст. до н. е. — 1-ша пол. 4 ст. до н. е.) — період етнічної консолідації греків і римлян, апогей розвитку давньогрец. культури; 3) доба

еллінізму (2-га пол. 4 ст. — 2/1 ст. до н. е.) — поширення давньогрец. і давньорим. впливів у *Середземномор'ї* та поза його межами; формування та експансія древніх імперій (завоювань *Александра Македонського*, Рим. імперії), взаємовплив *елліністичної культури* та римської; 4) пізня А. (кін. 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.) — період рим. панування, поступового занепаду Рим. імперії та її розпаду під навалюю герман. племен. Початок і кінець епохи А. — предмет наук. дискусій. Поч. А. здебільшого поширюють на *крито-мікенську епоху* (3–2 тис. до н. е.; о. Крит, острови й узбережжя *Егейського моря*) як таку, що заклала підвалини *античної культури*. Віхою завершення А. наз. різні події: вбивство останнього імпер. Зх. Рим. імперії Ромула Августа (476); закриття Платонівської академії в м. *Афінах* (529) за наказом візант. імпер. *Юстиніана I Великого* (найчастіше); мусульм. завоювання більш. частини *Середземномор'я* (7 ст.), першу араб. облогу м. *Константинополя* (674–678) тощо. Ще в добу *Відродження*, на хвилі загостр. інтересу до греко-рим. пам'яток А. виникли поняття «античне мистецтво», «антична література», «антична міфологія», «антична філософія», «антична історія», «антична культура». У них відбилися перші спроби узагальнити специфіку А. як особл. іст. епохи, культ. простору й типу світосприйняття. Із розвитком політ. економії та екон. історії (18 ст.) увійшли в обіг поняття «античне місто», «антична система господарства», «антична сім'я» тощо; завдяки історіософ., політикозн. та культурозн. дослідженням (19 ст.) — «антична людина», «античний спосіб виробництва», «антична демократія», «антична цивілізація» та ін. Основою сусп. життя ранньої і класич. А. був поліс як самост. політ., госп.-екон., культ. одиниця, міська громадянська спільнота. Полісний устрій, що поширився внаслідок інтенс. колонізації, визначив увесь спосіб життя, культуру, *ментальність* давньогрец. світу. Від 6 ст. до н. е. розвивалися ін-ти полісної *демократії* для забезпечення права гр-нина на участь у публ. й політ. житті й управління громадою. Полісна громад. свідомість стала значущою і в рим. добу (громадянство Риму вважалося вис. цінністю і найб. привілеєм, дало особл. правовий статус). Полісна ментальність стала стрижнем особистої і колект. *ідентичності*, основою демаркації греко-рим. *ойкумени* від варвар. світу. Культура А., попри відмінність її від грец. та рим. складників, — явище порівняно цілісне й оригінальне. Гуманістич. зміст, *раціоналізм*, *антропоцентризм*, агонізм (див. *Агон*), громадян. ідентичність тощо відрізняють її від культур Стародавнього Сходу. Серед базових *цінностей* А.: належність до еллінів, цивілізов. ойкумени; першість загальнополісного, держ. і громадян. справ щодо індивід. і приватних; героїзм і звитяга, готовність до *подвигу* заради громади та уславлення свого імені в пам'яті нащадків; знання і навчання, любов до істини й мудрості; прагнення до ідеалу фіз. і дух. досконалості; цінності свободи (на протипагу рабству) і справедливості; пошанування предків, історії свого роду й народу; майстерність, мистецтво виконання своєї справи тощо. Пізня А. привнесла в еллініст. культуру нові риси. Римляни справили виріш. вплив на сферу політики та юриспруденції, військ. справи та держ. управління (див. *Римське право*). Рим створив

єдиний культ. і політ. простір, об'єднавши тер. понад 30 сучас. д-в із нас. не менше 60–70 млн осіб; змінив спосіб світovidчуття і ставлення до світу антич. людини. Невіддільною частиною світ. спадщини стали античні міфологія, філософія (*Геракліт із Ефеса*, *Сократ*, *Платон*, *Аристотель*, *Епікур*, *Сенека*, *Тит Лукрецій Кар*, *Марк Аврелій*, *Плутарх*), л-ра і драматургія (*Гомер*, *Есхіл*, *Софокл*, *Евріпід*, *Аристофан*, *Вергілій*, *Горацій*, *Овідій*), історіографія (*Геродот*, *Фукидід*, *Ксенофонт*, *Страбон*, *Тит Лівій*, *Та-*

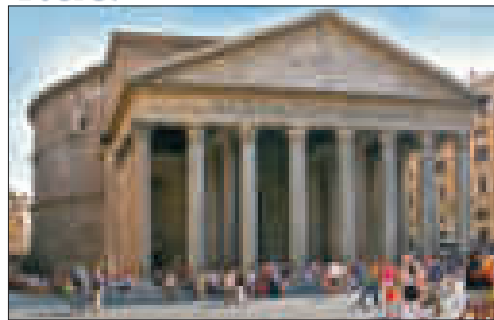
Античність. Тріумфальна арка Костянтина, 315, м. Рим, Італія

цит), красномовство (*Демосфен*, *Ісократ*, *Цицерон*), протонаука й медицина (*Піфагор*, *Гіппократ*, *Гален із Пергама*, *Птолемей*, *Архімед*, *Евклід Александрійський*, *Пліній Старший*, *Менелай Александрійський*), образотв. мист-во (*Фідій*, *Пракситель*, *Лісіп*), архітектура (*Іктін*, *Каллікрат*, *Вітрувій*), рим. право та ін. Антич. міфи, образи і сюжети стали позачас. худ. символами (див. *Античні сюжети*). Ідейна, культ. і політ. спадщина А. вплинула на більшість роман. народів та народів *Середземномор'я*, заклала підвалини сучас. європ. цивілізації. В епоху А. виникли політ. модель *демократії* та основні ін-ти політ. участі; утв. етнічні союзи і групи (що стали основою для формування європ. націй); були вироблені правові норми та ін-ти, які сформували *континентальну систему права*; утвердилися стрижневі цінності європ. культури. Греко-рим. надбання зумовили особливості мовних систем, політики, права, науки, філософії, освіти, мист-ва, риторики, мистобуд-ва й архітектури, моральних систем Зх. світу, вплинули на світогляд, звичаї та

версія на vue.gov.ua

Античність. Пантеон, бл. 125, м. Рим, Італія

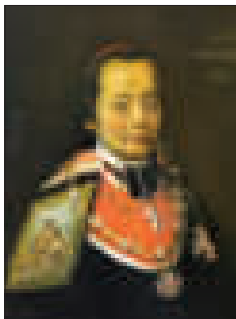

традиції багатьох народів. Поєднання політ. і релігійного в пізн. А. вплинуло на іст. трансформацію та одержавлення *християнства*. Греко-рим. культура (найперше філософія та етика) позна-

чилися на змісті христ. віровчення і богослов'я; протягом століть *Біблія* поширювалася у Зх. Європі в лат., у Сх. — у грец. перекладі. Образ Рима як «вічного міста» і святи. центру імперії та ідея єдності заклали основи імпер. свідомості *Середньовіччя*. Спроби відтворити Рим. імперію стали *парадигмою* европ. історії (*Карл I Великий* у 8 ст., *Оттон I Великий* у 10 ст., *Фрідріх I Барбаросса* у 12 ст., *Наполеон I Бонапарт* у 19 ст. тощо). Переосмислення А. в нових іст. контекстах щоразу ставало стимулом соц. поступу: відіграло виняткову роль у розвитку европ. культури доби Відродження; науки й політ. думки *Нового часу* та *Просвітництва*; різном. неокласич. рухів 18–19 ст. Впливи А. на землях сучас. України простежуються від 7–6 ст. до н. е. Унаслідок колонізації греками Пн. Причорномор'я там виникли численні поліси (*Ольвія, Херсонес, Пантікапей, Тира, Танаїс* тощо) та антич. держави, що залишили по собі важл. пам'ятки історії та культури (див. *Античні держави Північного Причорномор'я*). Завдяки зв'язкам із *Візантією*, де антич. традиція не переривалася до 11 ст., її грекомов. спадщина вплинула на культуру *Київської Русі*.

Лит.: Яригін А. В., Мельник М. В. Лекції з історії світової та вітчизняної культури. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів, 2005; *A Companion to the Classical Greek World* / Ed. by K. H. Konrad. Chichester, 2006; Грейдин Н. Л., Мельничук А. А. Античность от А до Я. Москва, 2007; Boatwright M. T., Daniel J. G., Richard J. A. *The Romans: From Village to Empire. History of Rome from Earliest Times to the End of the Western Empire*. 2nd ed. New York; Oxford, 2011; Історія європейської цивілізації. Рим / За ред. У. Еко; пер. з іт. Харків, 2015; Історія європейської цивілізації. Греція / За ред. У. Еко; пер. з іт. Харків, 2016; *Ancient Civilizations* / Ed. by Ch. Scarre, B. Fagan. 4th ed. New York, 2016.

А. В. Арістова

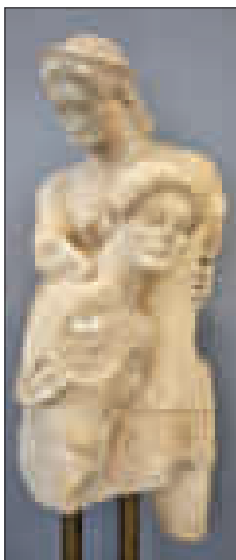
Антін (Ангелович)

Антін (Ангелович) (польськ. Antoni Angełowicz або Angelowicz; у миру — Антоній Ангелович; 14.04.1756, с. Гринів, тепер Пустомитівського р-ну Львів. обл., Україна — 09.08.1814, м. Львів, тепер Україна) — церков., освітній і політ. діяч; предстоятель *Української греко-католицької церкви*, ініціатор відновлення і перший митроп. *Галицької митрополії* (1808–1814), перший ректор Ген. духов. семінарії в м. Львові; ректор Львівського ун-ту (1796–1797; тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). Нар. у сім'ї греко-катол. пароха; шляхтич. Освіту здобув у Львів. єзуїтському колегіумі. 1781 закінчив *Барбареум* (м. Відень) зі ступенем докт. теології; 1783 висвяч. на священника. Зорганізував відкриття духов. семінарії для підготовки греко-катол. *духовенства*, двічі обіймав посаду її ректора (1783–1784 та 1787–1795). Професор догматич. теології Львів. ун-ту (1784–1787), викладав курс укр. мовою; 1796 обраний ректором ун-ту. Від 1796 — *єпископ* Перемишльський, Самбірський і Сяноцький, з 1798 — єпископ Львівський, з 1804 — єпископ Холмський. Спільно з *вікарієм* М. Герасевичем (1763–1836) був гол. ініціатором відновлення греко-катол. Галиц. митрополії з центром у м. Львові. *Буллою* Папи *Пія VII* від 24.02.1807 митрополія була відновлена, А. признач. її предстоятелем із титулом «митрополит Галицький, архієпископ Львівський». Урочисте сходження А. на митроп. престол відбулося 25.09.1808. За ініціативи А. засновані греко-катол. парафії на

Буковині (у містах Сучаві, Чернівцях та ін.), тернопіл. *консисторія* (діяла від 21.08.1810 до 21.10.1811). Листувався з чільними представниками політ. еліти Австрії і Польщі. Знав клас. мови (латину і старогрец.), вільно володів польськ., нім., франц., італ. і румунською. Зазнав переслідувань під час окупації м. Львова у травні — червні 1809 польськ. військом, союзним *Наполеонові I Бонапарту*. Відмовився скласти присягу імператору, зберігши вірність Австрії та *Габсбургам*. Був заарештований та інтернований до м. Стрия (тепер Львів. обл., Україна). Звільнений у кін. червня 1809 після відступу польськ. формувань. Похов. на Городоцькому цвинтарі. Наприк. 19 ст. унаслідок закриття цвинтаря (1875) та забудови його тер., місце поховання А. було остаточно втрачене. Власну б-ку з 8 тис. томів заповів митрополічій *капітулі* в м. Львові. Автор політ. польськомов. брошур «Хто є причиною війни: Австрія чи Франція» («Kto jest powodem do wojny, Austrja czy Francja»), «Хто є наступальною стороною: Англія чи Франція» («Kto jest stroną zaszerejąca, Austrja czy Francja»; обидві — 1805); праці «Роздуми австрійського патріота щодо деяких статей у закордонних газетах» («Observations d'un patriote Autrichien sur divers articles inserés dans les Gazettes étrangères»; 1809), виданої франц., польськ. та нім. мовами. Залишив рукопис опису битви під м. Лейпцигом (1809; Німеччина), пастирські листи (1796, 1799, 1805, 1813). Нагороджений Вел. хрестом ордена Леопольда (1809). На честь А. названо вулицю в Залізнич. р-ні м. Львова.

Лит.: Гайковський М., Паславський І. Антоній Ангелович. Його епоха і діяльність. Львів, 2006; Паславський І. Галицька митрополія: Історичний нарис. Львів, 2007; Паславський І. Антоній Ангелович і Старосамбірщина // Укр. культ. спадщина, нац. свідомість, державність. 2015. № 27. А. В. Арістова

Анти́опа (грец. Αντιόπη) — поширене в грец. *міфах* ім'я. 1) Донька фіванського царя Ніктея та Поліксо в Беотії (за *Геромером*, донька річк. бога Асопа). За Павсанієм, уславилася серед еллінів своєю вродою. Коханка *Зевса*, який спокусив А. у подобі *сатира*. Завагітнівши, утекла від гніву батька до Сикіона і стала дружиною царя Епопея. Ніктей, помираючи, доручив своєму братові Ліку повернути А. до м. Фів. Лік вирушив на Сикіон, убив Епопея й забрав А. Дорогою біля підніжжя г. Кіферон [за ін. версіями — у м-ку Елевтерах на кордоні Беотії (Павсаній), у Гірії (*Гесіод*) чи в м. Гісіях (*Еврупід*)] А. народила синів-близнюків Амфіона й *Зета*. Лік їх покинув напризволяще. Зевс узяв дітей під свій захист і послав до них пастуха, який знайшов хлопчиків та виховав як рідних дітей. Лік і його дружина Дірка збиткувалися з А. упродовж багатьох років. Полонянці вдалося втекти та знайти своїх синів. За *Аполлодором Афінським*, дізнавшись про страждання матері, Амфіон і Зет вирушили на м. Фіви, скинули Ліка, Дірку прив'язали до хвоста дикого бика, який волочив її до загібелі. За версією Гігіна, Дірка наздогнала А. й сама доручила Амфіону та Зету стратити ту ганебну смерть. Тоді пастух відкрив хлопцям таємницю їхнього народження. Вони помстилися за матір: прив'язали Дірку до рогів дикого бика. З тіла, кинутого до джерела, потекла р. Дірка (притока р. Ісмену). Згодом із волі *Діоніса А.* у покарання за смерть Дірки збожеволіла. Її зцілюв цар Фокія

Антиопа. Тесея обіймає Антиопу, 5 ст. до н. е. Археологічний музей м. Еретрії, Греція

ди Фок, з яким А. дожила свого віку. Фок та А. поховані в одній *гробниці* в м. Титореї. Міф про А. покладено в основу однойменної трагедії Еврипіда (збереглася фрагментарно). А. присвячені також однойм. трагедії Лівія Андроніка, Пакувія та комедія Евбула. А. як коханка Зевса є персонажем скульптур. групи «Фарнезкий бик» Аполлонія і Тавриска. До теми цього міфу зверталися художники й скульптори *Середньовіччя та Нового часу* [«Юпітер і Антиопа» А. Ватто; «Сон Антиопи» Корреджо; «Зевс і Антиопа» Рембрандта; «Антиопа» і «Фарнезкий бик» А. Сузіні (1558–1624; Італія); «Юпітер і Антиопа» Тиціана тощо].

2) *Амазонка*, донька бога війни *Ареса* (Арея) та Отрери, сестра Іпполіти (інколи з нею ототожнена, в ін. варіантах — подруга). При облозі *Гераклом* столиці амазонок м. Феміскіри взята ним у полон і подарована за хоробрість афін. царевичу *Тесею*. За Агієм Трезенським, саме А. закохалася в Тесея і віддала йому чарівний пояс-оберіг Іпполіти, унаслідок чого амазонки зазнали поразки. За ін. версіями, викрадена самим Тесеєм під час його перебування в країні амазонок. Саме А. зустріла його з вітальними дарами. Один із супутників Тесея, Солоент, закохався в А. Красуня відкинула залицяння афінянина, через що той кинувся в р. Фермондонт і потонув. За однією з версій, нар. від Тесея сина Іпполіта. Сюжет смерті А. має багато варіантів. За найпошир., загинула під м. Афінами в бою проти кол. посестер, які прибули рятувати її з полону Тесея (за ін. версією, завдяки її посередництву було досягнуто перемир'я). В ін. переказах: вбита Гераклом під час нападу на м. Афіни; вбита Пенфесилеєю на весіллі Тесея та Федри; загинула від руки самого Тесея. Надгробний пам'ятник А. розташ. біля храму *Геї* Олімпійської в м. Афінах. Зображення дружини Тесея А. збереглися на 10 вазах та кількох копіях давньогрец. скульптур. Її ім'я викарбуване на композиції худ. і письменницькі Джуді Чикаго (нар. 1939; США) «Поверх спадку» (англ. Heritage Floor), присвяченій 999 найвидатнішим міфіч. та іст. жінкам. Згадується також у поемі Дж. Бокаччо «Тезейда» («Teseida»; бл. 1339–1341).

3) Дружина макед. царя Піера, який своїм 9 дочкам дав імена муз. На честь А. (невідомо, якої саме) названо відкритий 1866 астероїд 90 А.

Літ.: Цицерон Марк Туллий. *Філософські трактати.* Москва, 1985; Міфи давньої Греції. Київ, 2009; Кун М. А. *Легенди і міфи стародавньої Греції* / Пер. з рос. Київ, 2010; Ротери Г. К., Беннет Ф. М. *Золотий век амазонок* / Пер. с англ. Москва, 2016; Сединина-Барковская Ю. А. *Амазонки: от истребительниц мужей до защитниц человечества (трансформация образа амазонки в современной культуре)* // Женщины-ученые Беларуси и Казахстана. Минск, 2018.

О. В. Наумовська

Антио́х з Аскало́на, Антио́х Аскалонський (бл. 130 до н. е., м. Аскалон, тепер м. Ашкелон, Ізраїль — бл. 68 до н. е., місце смерті невідоме) — філософ, засновник «еклектичного платонізму». Навчався в Академії Платона в м. Афінах; був учнем ост. схолярха т. з. Нової академії — Філона із Лариси. А. з А. відійшов від скептицизму Академії, виступив за відновлення духу Старої академії. За свідченням Цицерона, залишився прихильником стоїцизму. На відміну від стоїків,

А. з А. визнавав, окрім існування люд. чеснот і вад, ще ін. чинники, які впливають на щастя. Так, поряд із внутр. *благами* (розум, мужність, стриманість та ін.) зауважував на значущості зовнішніх (тілесне здоров'я, матер. добробут тощо). А. з А. вважав *істину* такою, що існує й доступна для *пізнання*, а знання є можливим. Двома найважл. питаннями *філософії* наз. критерій *істини* та мету люд. життя. Звертався до проблеми люд. природи: людина отримала від природи основи для самозбереження та морал. життя, але розвинути ці задатки мусить сама. Вважав, що органи чуття не підводять людину, й істинними можуть бути не лише *уявлення*, а й *відчуття*. Праці А. з А. не збереглися, проте *Плутарх* згадував його твір «Про богів». Послідовниками А. з А. стали давньогрец. мудреці Арісто, Діо та ін., його учнями були Цицерон, Марк Теренцій Варрон.

Літ.: Диллон Д. *Средние платоники.* 80 г. до н. э. — 220 н. э. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 2002; Никольский Б. М. *Антиох Аскалонский и учение об oikeiosis* // Историко-философский ежегодник — 2002. Москва, 2003; Sedley D. N. *The Philosophy of Antiochus.* Cambridge, 2016; Светлов Р. В. *Юлиан Отступник — «последний киник»?* // Платон. исслед. 2018. Т. 9. № 2 (9); Степанова А. С. *Принцип природосообразности и антропологический вектор скептической мысли (от Секста Эмпирика к Антиоху Аскалонскому и Цицерону)* // Платон. исслед. 2019. Т. 11. № 2.

В. А. Бугров

Антиохійська богословська школа — східнохристиянська богослов. традиція, що сформувалася в лоні ранньої *патристики* за іст. конститування та розділення *Антиохійської православної церкви*. Назву отримала від м. Антиохії (тепер м. Антак'я, Туреччина), яке стало осідком одного із 4-х (поряд із Рим., Александрійським, Єрусалим.) ранньо-христ. *патріархатів*. Антиох. правосл. церква тривалий час була найб. у христ. світі; звідси поширився термін «християниці». *Єпископ* Антиох. кафедри Ігнатій Богоносець (бл. 35 — бл. 110) — один із перших *Отців церкви*, учень *Іоанна Богослова*, уперше вжив вислів «вселенська церква». Створення А. б. ш. припадає на кін. 3 ст., її засновником вважають *пресвітера* і богослова Лукіана Антиохійського (бл. 240–312). Серед відомих представників — Діодор Тарський (бл. 320 — бл. 390), Теодор Мопсуестійський (бл. 350 — бл. 428), *Іоанн Ліствичник*, *Єфрем Сирін*, *Іоанн Золотоустий*, *Іоанн Дамаскин*. За впливом на христ. *ойкумену* конкурувала з Александрійською школою. Відома опертям на філос. традиції *Аристотеля*, обстоюванням букв. тлумачення *Біблії* (на відміну від алегорич., містико-символіч. тлумачень), акцентуванням «людської» (а не божеств.) природи *Ісуса Христа*. Деякі антиох. богослови схилилися до ідей адопціонізму. До А. б. ш. належав церков. діяч і богослов *Несторій*, христологічне вчення якого стало причиною гострих дебатів (див. *Несторіанство*). Богослов. полеміка щодо співвідношення божеств. і люд. природ Христа призвела до церков. *розколів* і появи *дохалкідонських церков*. Спадщина А. б. ш. є авторитетною у сх. християнстві, це важл. джерело вивчення історії церкви.

Літ.: Roberson R. *The Eastern Christian Churches: A Brief Survey.* 6th ed. Roma, 1999; Neale J. M. *A History of the Holy Eastern Church: The Patriarchate of Antioch.* London, 2016.

Є. А. Харківціченко

Антиохійська православна церква, Антиохійський патріархат (офіц. назва — «Грецький православний патріархат Антиохії і всього Сходу») — автокефальна (помісна) Православна церква. Одна з 15 взаємовизнаних Правосл. церков. Посідає 3-тє місце в *диптиху*. Належить до 4 найдавні. патріархатів — гол. центрів раннього *християнства*. Тер. розміщення інституцій А. п. ц. — Сирія та Ліван, а також країни проживання діаспори (Ірак, Іран, Пн. та Пд. Америки, Туреччина тощо). Патріарша резиденція розташ. у м. *Дамаску*. Назву отримала від м. Антиохії (історично — столиці давньої *Сирії*, з 1517 — м. Антак'я, тепер Туреччина). За свідченням церков. письменників, А. п. ц. заснована бл. 37 апостолами *Петром* і *Павлом*, першим єпископом був ап. *Петро*. Саме в А. п. ц. послідовників *Ісуса Христа* було вперше названо християнами (Діян 11, 26). У 5–7 ст. А. п. ц. пережила низку розділень. Так, за постановами III Вселенського собору (431; див. *Ефеські собори*) з патріархату виділилася *Кіпрська православна церква*. Після IV Вселен. Собору (451) більша частина А. п. ц. не підтримала соборних рішень і утв. Сиро-яковитську правосл. церкву. Розкол став причиною втрати А. п. ц. контролю над Грузин. церквою. Наприк. 5 ст. від А. п. ц. відокремилась несторіанська (див. *Несторіанство*) *Асирійська церква Сходу*, у 7 ст. — мароніти (*Маронітська католицька церква*). У 639–969 тер. Антиох. патріархату була захоплена арабами. Віряни і клір А. п. ц. зазнали утисків як іншівірні та союзники Візантії. З цієї причини Антиох. патріархи змушені були жити у вигнанні в м. *Константинополі*. 969–1098 м. Антиохія повернулася до складу Візантії, проте 1085 місто окупували турки-сельджуки, 1098 — *хрестоносці*. Як наслідок, терени А. п. ц. були поділені: у центрі утв. 3 лат. держави (графства Тріполі, Едеське та Антиох. князівство), на Сх. панували *мусульмани*, *Кілікія* відійшла до Вірменії. За правління хрестоносців жорсткі утиски щодо православних знову вимусили патріарха і кліриків емігрувати. Патріарх А. п. ц. зміг повернутися до м. Антиохії лише через 2,5 ст., у 1268, після захоплення міста турками-мамлюками. До 13–14 ст. частка християн серед нас. Сирії та Палестини різко скоротилася. Резиденція патріарха тривалий час розміщувалася в різн. містах, 1342 перенесена в найб. екон. та політ. центр Сирії — м. Дамаск. Новий етап в історії А. п. ц. розпочався з моменту входження цих тер. до складу *Османської імперії*. Церква фактично опинилася в адміністр. залежності від Константиноп. патріархії. До кін. 19 ст. антиох. патріархів обирав (перев. із грец. єпископів) Константиноп. *синод* і висвячував *Вселенський патріарх*. Пост. етнічні чистки зрештою призвели до того, що наприк. 19 ст. парафії Церкви були здебільшого етніч. арабами. 1899 патріарший престол (за підтримки рос. дипломатів) посів араб-сирієць *Мелетій II* (Думані; 1837–1906), який провадив політику витіснення греків із *ієрархії*. Практика обрання Антиох. патріархів із правосл. арабів зберігається дотепер. Перша і Друга світові війни призвели до суттєвого занепаду А. п. ц., зокрема через *депортацію* правосл. населення у Грецію, негров. розділення (створення Ліванської автокеф. правосл. церкви) тощо. Відродження А. п. ц. розпочалося наприк. 1940-х. Припливу молоді сприяла акт. діяльність патріарха *Олександра III* (Тахана;

Антиохійська православна церква. Церковний герб

Антків Зиновій-Богдан Богданович

1869–1958), випускника *Київської духовної академії*. У 1960–1980-х у Церкві відбулися суттєві реформи: прийнято новий Статут (1972), посилено централізацію, оновлено чернече життя, акумульовано кошти на відновлення храмів і монастирів. Важл. подією для А. п. ц. стало об'єднання у 1975 розрізн. діаспорних церков. структур у Пн. Америці в єдину Антиохійську правосл. архієпископію Пн. Америки, яка 2003 отримала від А. п. ц. *автономію церковну*. З ініціативи А. п. ц. створено *Близькосх. рада церков* та відкрито перший на Сх. Правосл. ун-т. Богослужіння в А. п. ц. відбуваються грец. та араб. мовами, у США — англ. Вищим церков. закладом освіти є Богослов. Академія св. Іоанна Дамаскіна в м. Тріполі (Ліван), яка від 1988 функціонує як ф-т Баламандського ун-ту. При патріарш. монастирі Св. Георгія (Сирія) діє богослов. *семінарія*. Офіц. друк. орган Антиох. патріархату — «Аль-Нахра». Єпископ Антиохії був піднесений до сану патріарха 451. Офіц. титул глави Церкви: «Блаженніший і Святіший (ім'я) Патріарх Великого Божого Града Антиохії, Сирії, Аравії, Кілікії, Іверії, Месопотамії і всього Сходу, Отець отців і Пастир пастирів». Станом на 2020 очільником церкви є патріарх *Іоанн X* (нар. 1955; Сирія), обраний 2012. Нагороджений укр. орден. князя *Ярослава Мудрого I* ступеня (2013). У структурі А. п. ц. функціонують 22 *єпархії* (зокрема по 6 — у Сирії та Лівані), що об'єднують понад 780 церков і каплиць та 20 монастирів. За офіц. даними Церкви, заг. кількість вірян становить понад 4,3 млн осіб, із них бл. 1,2 млн — на Бл. Сх., 2,5 млн — у Лат. Америці, понад 0,45 млн — у Пн. Америці.

Лит.: Робертсон Р. Восточные христианские церкви / Пер. с англ. Санкт-Петербург, 1999; Фразьер Т. Л., Панченко К. А., Нелюбов Б. А. и др. Антиохийская Православная Церковь // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ, 2004; Çolak H. The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria. Ankara, 2015; Panchenko C. Arab Orthodox Christians under the Ottomans: 1516–1831. New York, 2016.

О. Н. Саган

Антків, Зиновій-Богдан Богданович (06.04.1942, с. Острів, тепер Тернопіл. р-ну Тернопіль. обл., Україна — 13.05.2009, м. Київ, похов. у м. Вишневому Києво-Святошин. р-ну Київ. обл., Україна) — хоровий диригент, нар. артист України (з 1991). Походив із мистец. родини, зокрема батько — диригент-аматор, актор, драматург, засл. артист УРСР. Упродовж 1959–1961 А. навчався в Тернопіл. муз. уч-щі (тепер Тернопіл. муз. коледж імені С. Крушельницької). Закінчив Львів. держ. консерваторію імені М. Лисенка (тепер *Львівська національна музична академія імені М. Лисенка*; 1969, клас М. *Колесси*). Під час навчання керував *хором* Нар. ансамблю пісні і танцю «Черемош» Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). Відразу після закінчення консерваторії розпочав творчу діяльність як хормейстер *Державної заслуженої академічної капели України «Думка»* (1969–1984). Від 1984 до кін. життя був худ. керівником, гол. диригентом, директором Київ. чоловічої хорової капели імені Л. Ревуцького (тепер Муніципальна акад. чоло-

віча хорова капела імені Л. Ревуцького). При ній заснував чолов. камер. хор «Боян» (27 виконавців) і хор хлопчиків та юнаків (1988). Разом із творч. колективами гастролював за кордоном. Від 1992 брав участь у міжнар. муз. фестивалях у Бельгії та Великій Британії, 1997 — в Іспанії та Ізраїлі; 1997–1998 здійснив турне Францією та Італією. Пост. учасник фестивалів «Золотоверхий Київ», «Київ Музик Фест», «Музичні прем'єри сезону». Колективи під орудою А. виконували ориг. концерт. програми, до яких входили твори від часів *бароко* до 21 ст. Репертуарними пріоритетами визначав світову *класику*, укр. фольклор, духовну спадщину й творчість сучас. композиторів. Одним із перших розпочав відродження укр. духовної музики, звернувся до інтерпретації літургій К. *Стеценка*, О. *Кошиця*, М. *Леонтовича* тощо. У репертуарі капели під його керівництвом були розспіви *Києво-Печерської лаври*, твори Д. *Бортнянського*, М. *Березовського*, А. *Веделя*, М. *Лисенка*. Популяризував укр. нар. пісні: колядки, щедрівки, весільні, чумацькі, рекрутські, стрілецькі тощо. Перший виконавець кантат «У Києві зорі» (1982), «Літургії» (1989) Л. *Дичко*, низки творів сучас. композиторів України [Є. *Станковича*, В. *Степура*, В. *Зубицького*, О. *Яковчука* (нар. 1952)]. Започаткував проведення різдвяних і пасхальних концертів у Колонному залі імені М. *Лисенка* Нац. філармонії України. Записав компакт-диски «Українська духовна та народна музика» (1993; Велика Британія), «Українська духовна музика» з циклу «Слов'янська православна хорова скарбниця» (1993; Бельгія), «Українська народна музика» з циклу «Українська народна хорова скарбниця» (1993; Бельгія), «Духовна музика. Україна і Світ» (1997; Австрія), «Всеношна» (1999; Україна), героїчний епос укр. народу «Зажурились козачевьки» (1998; Україна), альбом укр. романтичної музики «Чорні брови» (1999; Україна). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (1999), орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2002), численними відзнаками.

Лит.: Степанченко Г. «Ще одна подія, ще одна радість» // *Музика*. 1996. № 2; Антківи // *Мистецтво України*. Біографічний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1997; Дуда І. Антків Зиновій-Богдан Богданович // *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / Редкол.: Г. Яворський, Б. Мельничук, М. Ониськів та ін. Тернопіль, 2004. Т. 1; Панчук І. Тернопільщина в іменах. Довідник. Тернопіль, 2006.

Л. П. Філоненко

Антокольський, Марк Матвіївич (рос. Антокольский, Марк Матвеевич; справжнє ім'я та по батькові — Мордух Матисович; 02.11.1843, м. Вільно, тепер м. Вільнюс, Литва — 09.07.1902, м. Франкфурт-на-Майні, за ін. даними — м. Гомбург, тепер Бад-Гомбург-фор-дер-Гее, Німеччина, похов. у м. Санкт-Петербурзі, тепер РФ) — скульптор, академік (з 1871), професор (1880), дійсний член (з 1893) *Академії мистецтв імператорської*, чл.-кор. Париз. Академії красних мистецтв, почесний член Віден., Берлін., Лондон. та ін. академій. Нар. у незамож. багатодіт. єврейській родині. Після навчання в майстерні різьбяр по дереву в м. Вільно прийнятий вільним слухачем скульптур. класу до Петербур. Академії мистецтв, де навчався 1862–1868 (педагоги М. Піменов та І. Реймерс). Перші нагороди — Малу срібну медаль (1864), стипендію (1865),

Золоту медаль (1868) — отримав за горельєфи («Єврей-кравець», дерево, 1864; «Єврей-скупий», дерево та кістка, 1865). Творчий шлях поділяється на рос. та зарубіж. етапи. Відразу після завершення навчання А. виїхав за кордон. Мешкав переважно в містах Римі (з 1872) та Парижі (з 1876). Реаліст. манера сформувалася під впливом учасників «Бунту 14» (виступу прихильників реаліст. живопису проти академічного напрямку в мист-ві) та майстрів-передвизників І. *Крамського*, І. *Рєпіна*, А. *Куїнджі*, І. *Шишкіна*, В. *Серова* та ін. Особл. роль у становленні особистості митця відіграли В. *Стасов*, С. *Дягільєв*, І. *Тургенєв*, М. *Мусоргський*. Скульптор віддавав перевагу бронзі й мармуру, у ранній період — гіпсу й дереву, інколи з додаванням, напр., кістки. Нерідко повторював одну роботу в різн. матеріалах. У творчості А. кілька сюжетних ліній: портретна, мемор., літ., реліг., побутова. Були також твори євр. тематики: «Суперечка про Талмуд» (гіпс; 1868); «Напад інквізиції на євреїв в Іспанії під час таємного святкування Пасхи» (гіпс; 1868–1870); «Натан Мудрий» (мармур; 1868, за ін. даними — 1873) та ін. В основі ранніх творів А. — здебільшого побутові сюжети з реал. прототипами, що іноді робило їх занадто натуралістичними («Хлопчик, що краде яблука»; кістка, 1865). У жанрі скульптур. портрета відтворено образи В. *Стасова* (мармур; 1872), С. *Боткіна* (мармур; 1874), С. *Полякова* (бронза; 1877), М. *Гінцбурга* (бронза; 1878), І. *Тургенєва* (гіпс; 1880), О. *Половцова* (мармур; 1880-ті), Р. *Полякової* (бронза; 1884) та ін. Найбільш знайний завдяки портретам іст. постатей. До цього жанру А. звертався протягом життя, втілений кож. образу передувало вивчення документів. Автор портретів Б. *Спінози* (мармур; 1882), Єрмака (бронза; 1891). Особливе місце належить скульптур. зображенням монархів: *Івана IV Грозного* (бронза, 1871; мармур 1875), *Олександра II* (мармур, 1896), *Миколи II* та *Олександри Федорівни* (обидва — мармур; 1896) та ін. Автор пам'ятника *Катерині II* (відкритий 1902). Найулюбленишим для А. став образ *Петра I*, що перетворився на пам'ятник-символ у містах Таганрозі, Архангельську. Багато разів варіював статую в бронзі та мармурі; бронз. та гіпсові підготовчі ескізи зберігаються в кількох музеях. Реліг. сюжети не переважали у творчості А., проте стали основою кількох композицій. Складнощі та суперечності духов. світу людини розкрито в образах *Ісуса Христа* («Христос перед судом народу», мармур, 1876), христ. мучениці («Не від миру сього», мармур; 1887–1888), *Іоанна Хрестителя* («Голова Іоанна Хрестителя»; мармур, 1877–1878). Ліризмом позначено інтерпретації літ. персонажів: «Ундіна» (мармур; 1881), «Офелія» (мармур; 1882), «Русалка» (мармур; 1900). Скульптор брав участь у конкурсі на пам'ятник О. *Пушкіну* (1875), створив монумент лікарю К. *Гроту* (відкритий у м. Санкт-Петербурзі 1906). Реквієм століттю, маніфест реалізму з присмаком трагізму вбачають у роботі «Мефістофель» (мармур; 1883). А. хотів назвати скульптуру «19 ст.», втіливши власне бачення Росії зазнач. періоду та підкреслював відсутність зв'язку з твором Й. В. *Гете*. Серед творів А. — присвячені *Київській Русі* горельєф «Ярослав Мудрий» (фаянс, глазур; 1889), в основі композиції якого — відтворення фоліанту «Руської правди», та скульптура «Нестор Літописець» (мармур;

Антокольський Марк Матвіївич. «Русалка», мармур, 1900

1889–1890). Нагороди і відзнаки: золота медаль Всесвітньої виставки в м. Парижі (1878); кавалер (з 1878), командор (з 1900) ордена Почесного легіону.

Лит.: Стасов В. Антокольський Марк Матвеевич. Его жизнь, творения, письма и статьи. Санкт-Петербург; Москва, 1905; Овчинникова М., Фадеева Л. Марк Матвеевич Антокольский. Москва, 1959; Шалимова В. М. М. Антокольский. Москва, 1970; Кузнецова Э. М. Антокольский. Жизнь и творчество. Москва, 1986; Кривдина О. А. Марк Матвеевич Антокольский. От России — для России. Санкт-Петербург, 2008; Головина Л. Марк Антокольский: «Я сделал все, что мог» // Третьяковская галерея. 2013. № 3 (40).

Ю. В. Романенкова

Антокольський, Павло Григорович (рос. Антокольский, Павел Григорьевич; 01.07.1896, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 09.10.1978, м. Москва, тепер РФ) — поет, перекладач, критик. Писав рос., франц. мовами. Походив із родини адвоката. 1914 вступив на юрид. ф-т Моск. ун-ту, але навчання не закінчив. 1915 грав у студ. драм. студії під керівництвом Є. Вахтангова. 1919–1934 працював режисером у Театрі ім. Є. Вахтангова. Подорожував Європою. 1941–1945 — кореспондент фронт. газет, керував групою фронт. театру. Друкувався від 1918 у журн. «Сороконіжка». За сприяння В. Брюсова (1873–1924) з 1921 друкував вірші в альм. «Художне слово». Перша зб. «Вірші» («Стихотворения»; 1922). Творчість 1920-х позначена інтересом до іст. тематики та сповнена романтизмом. У 1930-ті домінувало відображення рад. дійсності — у поетичних зб. «Великі відстані» («Большие расстояния»; 1936), «Пушкінський рік» («Пушкинский год»; 1938) та ін. Активно займався перекладом тв. поетів Франції, Болгарії, Грузії, Литви, Азербайджану, Вірменії та ін. Перекладав тв. *Лесі Українки* («Ізоляда Білорука», «В катакомбах»), Т. Шевченка («Назар Стодоля», разом із К. Чуковським), М. Бажана, Л. Первомайського (1908–1973) та ін. Під час Другої світової війни написав низку віршів, балад, присвяч. солдатам, поему «Син» («Сын»; 1943; Держ. премія СРСР, 1946). Автор зб.: «Майстерня» («Мастерская»; 1958), «Висока напруга» («Высокое напряжение»; 1962); поем: «Робесп'єр і Горгона» («Робеспьер и Горгона»; 1928); «Франсуа Війон» («Франсуа Вийон»; 1934). «У провулку за Арбатом» («В переулке за Арбатом»; 1954); «Четвертий вимір» («Четвертое измерение», 1964); «Повість минулих літ» («Повесть временных лет»; 1969); літ.-крит. статей і спогадів: «Поети і час» («Поэты и время»; 1957), «Шляхи поетів» («Пути поэтов»; 1965), «Казки часу» («Сказки времени»; 1971). Поезії А. притаманні піднесеність і глибока філософічність. Твори А. перекладали М. Бажан, Л. Первомайський, С. Голованіський та ін.

Тв.: Собрание сочинений : в 4 т. Москва, 1971–1973; Стихотворения и поэмы. Ленинград, 1982; Далеко это было где-то... Стихи. Пьесы. Автобиографическая повесть. Москва, 2010; У к р п е р е к л. — Вибрані поезії. Київ, 1957.

Лит.: Бажан М. Поет простує далі. Київ, 1969; Русские советские писатели. Поэты : в 30 т. Москва, 1977. Т. 1; Левин Л. И. Четыре жизни. Хроника трудов и дней Павла Антокольского. Москва, 1978; Аннинский Л. А. Красный век: Серебро и чернь. Медные трубы. Москва, 2004; Зубенко С. О., Журенко М. М. Особливості поетичної «географії» П. Г. Антокольського 1920-х рр. і поезія його

Антокольський Павло Григорович

Антологія. «Українська авангардна поезія 1910–1930» (упор. О. Коцарев і Ю. Стахівська; Київ: Смолоскип, 2014)

сучасників // Наук. записки Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Літературознав. 2018. Вип. 1.

О. О. Білявська

Антологія (грец. ἀνθολογία, букв. — квітник, збирання квітів) — збірник окремих творів різн. авторів здебільшого одного жанру, періоду, тематики чи ін. Прототипом першої А. вважають зб. епіграм «Вінок» давньогрец. поета Мелеагра із Гадари (1 ст. до н. е.), що вміщувала тв. 47 поетів. А. в давньорус. л-рі представлено «зборниками», «цветниками», у рос. та укр. л-рі 19 ст. — альманахами і збірниками. До сер. 19 ст. в Росії А. наз. переважно зб. антич. поезії; антологійними могли бути вірші, перекладені з грец. і лат. мов, а також написані на теми і за зразками антич. поетів. Згодом А. презентували л-ру певного народу, періоду, епохи, жанру. В Україні А. з'явилися в 2-й пол. 19 ст.: «Антологія руська» (1881), де вміщено твори 42 укр. поетів, зокрема І. Котляревського, М. Шашкевича, Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Руданського, І. Франка. Особл. розвитку та поширення А. набула від поч. 20 ст.: «Вік. 1798–1808» (1900–1902), «Акорди» (1903), «Українська муза» (1908) та ін. З часом збільшилася к-сть видань, змінилося наповнення, оскільки А. могла вміщувати тв. певного періоду («За 25 літ», 1924), відображати розвиток окр. жанру («Укр. рад. новела», 1948; «Укр. рад. п'єса», т. 1–5, 1949–1955; «Укр. рад. поезія» 1951; «А. укр. оповідання», т. 1–4, 1960; «А. укр. поезії», т. 1–4, 1957; т. 1–6, 1984–1986; «А. укр. рад. одноактної п'єси», т. 1–3, 1980–1981 та ін.), поєднувати окр. твори однієї теми («Аполлонова лютина. Київські поети 17–18 ст.», 1982; «Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні 16 – поч. 19 ст.», 1984; «Земна нев'януча краса. Українська пейзажна лірика», 1986 тощо). Відмінними за наповненням від українських були А., видані за межами України: «Розстріляне відродження» (м. Париж, 1959), «Координати. А. сучасної укр. поезії на Заході» (м. Нью-Йорк, 1969) та ін. На сучас. етапі розвитку А. набула функції швидкого реагування на зміни в літ. процесі, показника визначення ідентичності, а інколи й самоствердження літ. канону, пошуку іншої л-ри поза прийнятним стандартом. Видаються також збірки філол., соціол., екон. та ін. спрямування, створюючи нові форми та види А. Розвиток А. як метажанру помітно зростає, поповнюючи перелік друк. видань сотнями нових зразків: «Свічадо: А. сучасної укр. поезії» (2016), «Литаври» (2016), «Вольтова дуга: А. (50 укр. поетів)» (2016), «Порода: А. укр. письменників Донбасу» (2017), «Соловечий етап. А.» (2018) та ін. В укр. перекладах видано А. азербайдж., білор., вірм., груз., латис., рос., тадж. поезії, а також чес., словац., польськ., болг., угор., фр., народів Африки тощо. А. укр. л-ри видано в Польщі, Румунії, Чехії, Словаччині та ін. країнах.

Лит.: Смирнов И. П. Олигературенное время: (Типо) теория литературных жанров. Санкт-Петербург, 2008; Галета О. І. Антологія як репрезентативний жанр нової української літератури // Питання літературознав. 2013. Вип. 88; Галета О. І. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття, Київ, 2015.

П. М. Федченко

«Антологія руська» — одна з перших антологій укр. поезії (за ред. І. Франка), видана 1881 у

м. Львові студентським видавничо-освітнім т-вом «Дружній лихвар». Тут вміщено твори 42-х авторів: Т. Шевченка, І. Франка, С. Руданського, М. Шашкевича, В. Шашкевича, Є. Гребінки, Л. Глібова, П. Гулака-Артемівського, М. Устияновича, К. Устияновича, Я. Головацького, М. Костомарова, М. Старицького, Ю. Федьковича, М. Петренка, А. Могильницького та ін.

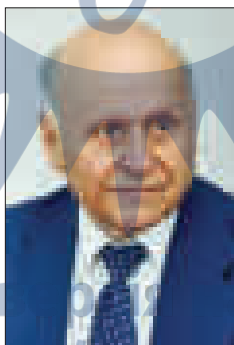
Лит.: Галета О. І. Від «Рідної ниви» до «Поля літератури»: антологія як канонотворчий чинник в українській літературі к. XIX — п. XX ст. // *Studia Methodologica*. 2014. Is. 37; Галета О. І. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX — початку XXI століття. Київ, 2015.

П. Й. Колесник

Антоневич, Владзімеж (польськ. Antoniewicz, Włodzimierz; 15.07.1893, м. Самбір, тепер Львів. обл., Україна — 20.05.1973, м. Варшава, Польща) — археолог, історик, етнолог, мистецтвознавець, член Польської АН (з 1957), почес. член низки археол. та іст. т-в у містах Стокгольм, Відні, Кембриджі, Лондоні. Нар. у сім'ї поштового чиновника. Закінчив гімназію у м. Львові. З 1912 вивчав давню історію й географію у Львів. ун-ті (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*), але на початку *Першої світової війни* 1914 був мобілізований. Після поранення демобілізований і протягом 1916–1918 працював у музеї замку Вавель (м. Краків). Продовжив навчання в *Ягеллонському університеті, Віденському університеті, Паризькому університеті, Карловому університеті*. Доктор. ступінь здобув у Ягеллон. ун-ті за працю «Значення бурштину в давній історії Європи» (1918) під керівництвом П. Беньковського. Після габелітації у Познан. ун-ті (1920) і нетривалої праці доцентом прадав. археології в цьому закладі 1921 перейшов до Варшав. ун-ту. Відтоді працював там до 1963: з 1922 — зав. кафедри первіс. та ранньосередньовіч. археології, згодом декан гуманітар. ф-ту (1934–1936), ректор (1936–1939, 1945). Тут здобув звання надзвичайного (1924) і звичайного (1928) професора, розгорнув активну наук. і орг. роботу. З 1924 водночас був директором Археол. музею. Під час *Другої світової війни* працював кочегаром шкільних закладів у м. Варшаві (зима 1939–1940). Був членом Сенату Таємного Варшав. ун-ту, викладав у ньому. Проводив активну наук.-орг. роботу в установах *Польської академії знань* (м. Краків), Польської АН, числен. наук. т-вах. Редагував період. видання «Відомості археологічні» («Wiadomości Archeologiczne»), «Світовид» («Światowid»), «Поступ археології» («Postępy Archeologii»). Створив і очолив лабораторію Польського археол. атласу в Ін-ті історії матеріальної культури Польської АН (1955–1963). Написав понад 300 наук. праць. 1928 опублікував першу синтетич. працю з археології Польщі «Археологія Польщі. Нарис доісторичних і ранніх історичних часів польських земель», яка стимулювала розвиток археол. науки в країні. Здійснив синтез історії виникнення мист-ва у первісних народів «Історія мистецтва найдавніших первісних суспільств» (1957), був ініціатором і редактором 10-томного видання з історії скотарства «Скотарство Татрів і Підгалля» (1959–1970). Відкрив залишки роман. будівель у містечку Віслиці (тепер місто у Свентокшиському воеводстві, Польща), створив там постійну Археол. експедицію. Першим зробив

Антоневич Владзімеж

Антоненко Григорій Миколайович

спробу дати узагальнений наук. опис реліг. вірувань давніх слов'ян у праці «Релігія давніх слов'ян» (1957). В археол. дослідженнях вирізнявся схильністю до узагальнення регіон. здобутків, зокрема, хронологічно окреслив взаємодії та еволюцію археол. культур Сх. Європи давньорим. часу, пов'язавши їх із загальноєвроп. процесами. Підкреслював важливу роль герман. племен у стосунках племен. етносів на теренах сучас. України. Нагороджений Командорським хрестом ордена Відродження Польщі (1938), орденом Італ. корони (1937), ін. відзнаками, командор ордена Почес. легіону (Франція).

Пр.: Archeologia Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesnośredniowiecznych ziem Polski. Warszawa, 1928; O religii dawnych Słowian // Światowit. 1949. T. 20: 1948–1949; Historia sztuki najdawniejszych społeczeństw pierwotnych. Warszawa, 1957; Religia dawnych Słowian // Religie świata. Warszawa, 1957.

Лит.: Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antoniewicza: w 40 rocznicę pracy naukowej na Uniwersytecie Warszawskim od przyjaciół, kolegów i uczniów : w 2 cz. Warszawa, 1960–1962; Kozłowski S. K. Włodzimierz Antoniewicz, profesor z Warszawy. Warszawa, 2009; Козловський С. К. Польські українці і українські поляки у львівській археології 1905–1945 роки // Археологія і давня історія України. Київ, 2012. Вип. 9; Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny. Warszawa, 2012; Gawkowski R. Poczet Rektorów Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, 2016.

Л. О. Зашильняк

Антоненко, Григорій Миколайович (28.08.1927, с. Степанівка, тепер Гуляйпільського р-ну Запоріж. обл., Україна — 13.01.2017, м. Запоріжжя, Україна) — актор, нар. артист України (з 1996). Дебютував 1943 у Запоріж. прифронтовому театрі ім. М. О. Островського. Починав як артист балету. Закінчив 1948 студію при Запорізькому укр. муз.-драм. театрі ім. М. О. Щорса (курс В. Г. Магара; тепер Запоріж. академ. обл. укр. муз.-драм. театр ім. В. Г. Магара). Працював у цьому театрі (1944–1955, з 1957). Протягом 1955–1957 — конференсьє Київ. естрад. оркестру «Дніпро» під керівництвом Є. Зубцова (виступав у парі з М. Гриньком). У репертуарі актора було понад 200 ролей, серед них — Микола («Нагадка Полтавка» І. Котляревського), Гусак («Нащадки запорожців» О. Довженка), Яша («Професор Буйко» Я. Баша), Непряхін («Золота карета» Л. Леонова), Швейк («Пригоди бравого солдата Швейка» Я. Гашека), Пелікан («Принцеса цирку» І. Кальмана), Наполеон («Наполеон і корсиканка» І. Губача). Зіграв гол. роль адмірала П. Октябрського в худ. фільмі «Море у вогні» (1970; реж. Л. Сааков) та роль старого козака у стрічці «Тарас Бульба» (2009; реж. Є. Березяк, П. Пінчук). Лауреат Міжнар. фестивалю «Класика сьогодні» (1995), премії «Наш родовід» Нац. спілки театр. діячів України (1997), театр. премії імені В. Г. Магара (2012) тощо.

Лит.: Гайдабура В. Запорізький обласний український музично-драматичний театр ім. М. О. Щорса. Київ, 1979; Шиханов Р. Б. Хто є хто на Запоріжжі. 2008 рік. Запоріжжя, 2009.

Антоненко, Микола Іванович (16.03.1953, м. Сімферополь, тепер Україна) — диригент, нар. артист України (з 1999). Закінчив 1977 Моск. муз.-пед. ін-т ім. Гнесіних. Від 1979 — гол. дири-

гент Крим. укр. театру драми й муз. комедії. 1991–2015 — худ. керівник Держ. камер. муз. театру (м. Сімферополь). З 2015 — керівник загальноузов. каф. мист-в *Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серед муз. вистав: оперети «Іспанська рапсодія» В. Львіна (1986, прем'єра), «Фонтан кохання» (1882), ораторія «Меса Херсонесу» (1995, прем'єра) А. Караманова, опера «Аптекарь» (1984) Й. Гайдна та ін. Режисер-постановник муз. фестивалів у Криму. Лауреат Держ. премії АР Крим (1994).

Лит.: Антоненко Микола Іванович // Українська музична енциклопедія : в 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник. Київ, 2006. Т. 1.

Г. С. Фіцко

Антоненко-Давидович
Борис Дмитрович

Антоненко-Давидович, Борис Дмитрович (справжнє прізвище — Давидов; 05.08.1899, м. Ромни, тепер Сум. обл., Україна — 08.05.1984, м. Київ, тепер Україна) — письменник, перекладач. Писав укр. мовою. 1917–1918 навчався в Харк. ун-ті (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), 1923 закінчив Київ. ін-т нар. освіти. Друкувався від 1923. Був членом літ. організацій «Ланка» (потім назва — «Марс»). У збірках оповідань, повістей і нарисів «Запорошені силуети» (1925), «Синя волошка» (1927), «Смерть» (1928), «Справжній чоловік» (1929), «Крила Артема Летючого» (1932), «Люди й вугілля» (1932) та ін. відтворив події революції 1917 (див. *Революція лютнева в Росії 1917; Жовтневий переворот 1917*), громадян. війни і відбудовного періоду. Автор романів на моральні теми «За ширмою» (1963), низки повістей та оповідань, зокрема зб. «Слово матері» (1960), а також статей, зокрема про культуру укр. мови — зб. «Про що і як» (1962), «В літературі й коло літератури» (1964) тощо. Перекладав рос. і нім. л-ру. Незаконно репресований 1935. Реабілітований 1956.

Тв.: Про що і як: в літературі й коло літератури. Київ, 1962; На довгій ниві. Вибрані твори. Київ, 1967; Здалека й зблизка. Київ, 1969; Як ми говоримо. Київ, 1970; Твори : в 2 т. Київ, 1999; Вибрані твори. Київ, 2006.

Лит.: Дзюба І. «Звичайна людина» чи міщанин? Київ, 1959; Бойко Л. Борис Антоненко-Давидович // Українські радянські письменники : в 12 вип. Київ, 1968. Вип. 6; Лицар неабсурдних ідей Борис Антоненко-Давидович / Ред. Л. М. Залеська-Онишкевич. [Б. м.], 1994; Голуб Я. Б. Мій батько — Борис Антоненко-Давидович. Полтава, 1995; Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників / Упоряд. Б. Тимошенко. Київ, 1999; Бойко Л. С. З когорти одержимих: життя і творчість Бориса Антоненка-Давидовича в літературному процесі ХХ століття. 2-ге вид. Київ, 2004; Хамедова О. Feci, quod potui... Доля і творчість Бориса Антоненка-Давидовича. Донецьк, 2009; Борис Антоненко-Давидович — творчість ціною втраченого життя / Уклад. В. І. Салогуб. Ромни, 2014.

А. І. Костенко

Антонеску, Іон Віктор (рум. Antonescu, Ion Victor; 14.06.1882, м. Пітешть, жудець Арджеш, Румунія — 01.06.1946, с. Жилава, жудець Ілфов, Румунія) — державний і військ. діяч, прем'єр-міністр і фактичний правитель Румунії в 1940–1944. Нар. в родині кадрового військового. 1898–1902 навчався у військ. уч-щі м. Крайова (Румунія), 1902–1904 — у Військ. школі піхоти й кавалерії в м. Бухаресті, яку закінчив із відзнакою у званні другого лейтенанта кавалерії (при-

близний відповідник звання мол. лейтенанта). Після річної служби в 1-му полку рошіорів (різновид кавалерійських військ) 1905–1906 навчався у Спеціалізованій кавалерійській школі м. Тирговіште. 1906–1909 — на службі, 1909–1911 навчався у Вищій військ. школі в м. Бухаресті, 1911–1912 стажувався в Ген. штабі, 1912–1913 навчався у Аеророзвідувальній школі. Брав участь у Другій Балкан. війні (див. *Балканські війни*) та *Першій світовій війні*. Під час Першої світової отримав звання майора. Після війни розпочав публіцист. діяльність опублікуванням брошури «Румуни: їхні походження, минуле, жертви і права» (1919), яка містила ідеалози. виклад історії румунів і висловлювала тер. претензії до сусід. д-в. 1923–1926 — на дипломат. роботі, обіймав посади військ. аташе Румунії у Франції, Великій Британії та Бельгії. З 1928 — ген. секретар Міністерства оборони Румунії, 1933–1934 — заст. командувача Ген. штабу. У грудні 1937 — березні 1938 — міністр оборони у профашист. уряді О. Гоґи (після падіння уряду в лютому 1938 ще протягом місяця обіймав посаду, однак втратив її через конфлікт із королем *Каролем II*). 04.09.1940 призначений прем'єр-міністром Румунії (на посаді з 05.09.1940) внаслідок тиску на короля з боку фашист. орг-ції «Залізна гвардія» і прихильників А. Це стало можливим через зростання популярності ревізіоністських настроїв і падіння авторитету короля після втрати Румунією Пн. Буковини (тепер Чернівецька обл., Україна) й Бессарабії (тепер частина Молдови і частина Одеської обл., Україна) на користь СРСР і пн. частини Трансильванії на користь Угорщини (з 1947 знову у складі Румунії). 06.09.1940 Кароль II був змушений зректися престолу на користь свого сина *Міхая I*. Відтоді А. став фактич. правителем країни. З 06.09.1941 А. використовував присуджений собі титул «кондуктор» («вождь»). Після поразки спрямованого проти нього повстання 1941, також відомого як пучк легіонерів, А. остаточно усунув від влади представників «Залізної гвардії» і став одноосібним диктатором. А. провадив дружню до нацист. Німеччини зовн. політику. 23.11.1940 Румунія стала учасницею *Берлінського пакту трьох держав*. 25.11.1941 вона приєдналася до *Антикомінтернівського пакту*. З січня 1941 у Румунії дислокувалися частини німецьких військ (зокрема, біла нафтових родовищ неподалік м. Пляешті). 10–12.06.1941, безпосередньо перед нападом на СРСР, відбулися прямі перемовини між А. та А. *Гітлером*. 22.06.1941 Румунія одночасно з Німеччиною розпочала бойові дії проти СРСР. А. став верховним головнокомандувачем рум. армії. 21.08.1941 отримав звання маршала Румунії. Зайняті рум. військами тер. було включено до складу Румунії. На тер. Бессарабії створено губернаторство Бессарабія (1941–1944), до якого входила тер. Бессарабії, відторгнута СРСР від Румунії 1940 (тепер Молдова та зх. частина Одеської обл.), окрім двох пн. повітів, які, разом із тер. сучас. Чернівецької обл., Румунія включила до складу новоутвор. губернаторства Буковина (1941–1944). На окупованих землях Української РСР, що до 1940 не входили до складу Румунії, було утворено губернаторство Трансїстрія. Переслідування євреїв та політику румунізації у Трансїстрії реалізовував призначений А. губернатором Г. *Александрю*. Популярність А. і

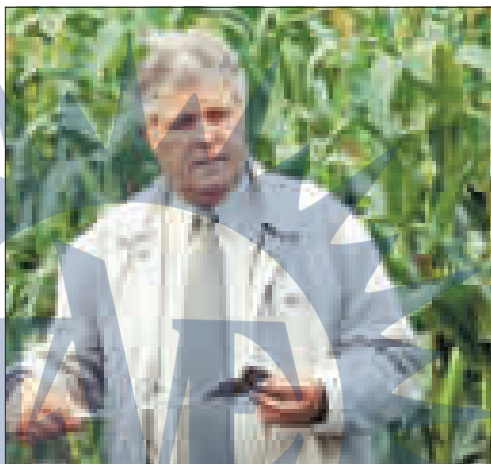

його авторитет серед населення та військових суттєво зменшилися внаслідок втрат рум. військ на Східному фронті, зокрема після *Сталінградської битви* (заг. втрати Румунії у Другій світовій війні становили бл. 800 тис. осіб, понад 500 тис. із яких — безповоротні втрати, понад 470 тис. — безповоротні втрати на Східному фронті). 23.08.1944 король Міхай I висунув А. вимогу укласти перемир'я з СРСР. Після відмови А. зробити це без поперед. повідомлення Німеччині особиста охорона короля заарештувала А. Ключові стратегічні об'єкти та засоби зв'язку в м. Бухаресті узяти під контроль прихильники короля та, за погодженням із ними, члени опозиц. орг-цій (зокрема, підпільної Комуністичної партії). Того ж дня посаду прем'єр-міністра обійняв генерал К. Сенетеску (1885–1947). Румунія 24.08.1944 припинила війну з СРСР, а 25.08.1944 оголосила війну Німеччині. 31.08.1944 заарештованого А. передано рад. військам. До квітня 1946 він перебував у СРСР, після чого був переданий до Румунії для суду. Суд. процес над А. й ін. військ. злочинцями відбувався 10–17.05.1946 у Першому рум. нар. трибуналі. 17.05.1946 А. засуджено до страти через розстріл разом із 13 з 24 обвинувачених. 2006 А. частково реабілітовано рішенням Апеляційного суду м. Бухареста (ухвалу скасовано 2008 Верховним судом Румунії). Реабілітація стосувалася обвинувачення у злочинах проти миру (веденні агресив. війни), однак не передбачала реабілітації за обвинуваченнями у військ. злочинах та злочинах рум. адміністрації на окупов. територіях.

Лит.: Rotaru J., Burcin O., Zodian Vl. et al. Mareașul Antonescu la Odessa: grandoearea și amărăciunea unei victorii. București, 1999; Iancu C. Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940–1944). Documente diplomatice franceze inedite. Iași, 2001; Morgan P. Fascism in Europe, 1919–1945. London; New York, 2002; Новосолов О. Українські землі в політичних планах Румунії (вересень 1940 — червень 1941 рр.) // Вісник Прикарпатського ун-ту: Іст. 2006. Вип. 10–11; Лучканин С. Румунія в Другій світовій війні 1939–1945: білі плями і нові погляди на проблему // Європ. іст. студії. 2018. № 9.

Антоніць, Семён Свиридонович (20.08.1935, с. Антонці, тепер с. Покровське Решетилівського р-ну Полтав. обл., Україна) — новатор у галузі *органічного землеробства* в Україні, Герой України (1999), акад. Укр. екологічної акад. наук (1995), почес. член *Національної академії аграрних наук України* (1999). Походив із селян. родини. Закінчив семирічну школу, серед. освіту здобув у шк. робітн. молоді. 1952–1953 — різнороб. чабан, секретар комсомол. орг-ції *колгоспу* ім. Леніна Решетилів. р-ну. 1954–1958 — інструктор Решетилів. райкому комсомолу. 1956–1962 навчався на заоч. відділенні зоотех. ф-ту Полтавського с.-г. ін-ту (тепер Полтавська державна аграрна академія). 1958–1961 — зав. ферми, помічник бригадира комплекс. бригади колгоспу ім. Мічуріна Решетилів. р-ну Полтав. обл. 1962–1964 — зоотехнік колгоспу ім. Жданова Диканського р-ну Полтав. обл. 1964–1974 — голова колгоспу «Шлях до комунізму» Шишацького р-ну Полтав. обл. 1974 — голова Шишац. райвиконкому. 1975 очолив колгосп ім. Орджонікідзе Шишац. р-ну; за 2 р. вивів колгосп із відсталого в передове госп-во. 1992 реорганізував колгосп у с.-г. акціонерне т-во «Обрій». 2000 на основі САТ «Обрій» заснував приватне підприємство «Аг-

роекологія». 1962–1967 разом із науковцями Полтавського НДІ свинарства розробляв і впроваджував у колгоспах ім. Жданова та «Шлях до комунізму» потокову систему вирощування свиней на основі технології фермера Лі Шустера (США). Від 1975 проводить великомасштаб. експеримент з упровадження безплідцевого обробітку ґрунту в Полтав. обл. А. належить ініціатива пост. вдосконалення тех. засобів та технологій для стабілізації адаптив. рівноваги *агрофітоценозів* великотоварного аграр. вир-ва з повною відмовою від застосування *пестицидів* (з 1978) та *добрих мінеральних* (з 1997) для отримання

Антоніць Семён Свиридонович

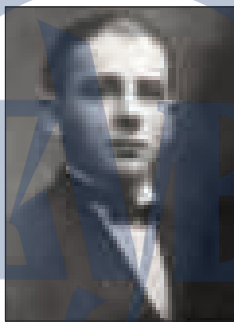
екологічно безпеч. продукції рослинництва і тваринництва. У ПП «Агроєкологія» створено власну модель органіч. землеробства. Ноосферні підходи (див. *Ноосфера*) до господарювання набули визнання серед спеціалістів-аграріїв та учених. Першим у країні обґрунтував концепцію жорсткої стійки лап плоскорізів. За ідеями А. у співпраці з фахівцями ННЦ «Ін-т електрифікації та механізації с. г.» НААН розроблено й виготовлено *культиватори* «Обрій», «Квант-12», «Квант-7». З науковцями згаданого Ін-ту та Матеріалознавства інституту імені І. М. Францевича НАНУ створено кілька нових моделей культиватор. лапи, стійких до зношування та з ефектом самозагострювання. За ці та ін. тех. розробки, які увійшли до роботи «Високоєфект. комплекси тех. засобів для вирощування зернових та ін. культур», у складі колективу авторів нагороджений Держ. премією України в галузі н. і т. (2018). Одержано 26 *патентів* України на винаходи та корисні моделі. Очолював А. ПП «Агроєкологія» є асоційов. членом у складі НААН (2012), філією Полтав. держ. аграрної академії. На тер. підприємства створено міжнар. навч. Центр органіч. землеробства; тут відбуваються наук. конференції, Дні органіч. поля, семінари й тренінги, проходять навч. практику студенти. За останні 30 р. до А. приїздило за досвідом понад 30 тис. гр-н із 38 держав. На базі госп-ва виконано 14 докт. та 42 канд. дис. А. — один з ініціаторів відновлення та голова (2015) Полтав. т-ва с. г. Веде вел. роботу в соц. сфері, здійснює благодійні проекти. Від 1965 чотири рази обирався депутатом районних рад (Дикан. та Шишац.), з 2006 — Полтав. обл. ради 5-го скликання. Автор понад 170 наук. і наук.-популяр. праць та 4 патентів. Розшир. бібліографія про його діяльність

налічує понад 600 найменувань. Нагороди і відзнаки: почесні звання Герой Соціалістичної праці (1991), Герой України (1999), орден князя Ярослава Мудрого V ступеня (2005), медалі, грамоти та ін. Заслуж. працівник с. г. (1988). Почес. академік і доктор багатьох академій, почес. професор дослідних ін-тів та закладів вищої освіти (зокрема Полтав. держ. аграрної академії, 1999). Ім'я А. першим внесено до Книги пошани Полтав. області (2003), А. визнано почес. гр-ном Шишаць. р-ну Полтав. обл. (2009). За рішенням Полтав. міськ. ради, на тер. Полтав. держ. аграрної академії встановлено погруддя А. (2008).

Лит.: Віцєня Л. М. Життя, що стало долею. Полтава, 2003; Бентежний талант хлібороба: штрихи до портрета агроєколога Семена Антонця / Уклад.: В. М. Самородов, С. В. Поспелов. Полтава, 2010; Черкас В. М. Автограф на землі. Полтава, 2013; Дбаючи про землю: думка, дія, турбота. 40 років реального ґрунтозбереження. Презентація книги «Автограф на землі. Семен Антонєць» / Уклад.: В. А. Вергунов, М. М. Давиденко, В. М. Товмаченко. Київ, 2014; Писаренко В. М., Антонєць А. С. Антонєць Семен Свиридонович. Київ, 2015.

В. А. Вергунов

Антоніч, Богдан-Ігор Васильович (псевдонім — Ігор Ігоренко; 05.10.1909, с. Новиця, тепер гміна Устя-Горлицьке Горлиц. повіту Малопольського воеводства, Польща — 06.07.1937, м. Львів, тепер Україна) — письменник, критик, перекладач. Нар. у сім'ї священика. 1934 закінчив філос. ф-т Львів. ун-ту Яна Казимира (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). 1933–1934 — ред. мист. зб. «Карби», гол. ред. часопису «Дажбог»; 1936 — член ради Укр. т-ва бібліофілів у м. Львові. Публікувався від 1931. Автор 6 книг поезій. У кн. поезій «Привітання життя» (1931) відображено засадничі світогл. та філос. позиції А. (*віталізм*, рівновага між перемогами й поразками, життям і смертю), розвинені й поглиблені в наступних творах. Збірка «Велика гармонія» (1932) не було опубл. за життя автора (частинами оприлюднено в періодиці, перше цілісне вид. — 1967, текстол. опрацювання — 2009). Перев. більшість віршів А. належить до дух. лірики; важливими є теми митця й мистецтва, життя та смерті. Кн. «Три перстені» (1934) засвідчила появу нового голосу в укр. лір. передусім через суцільну метафоричність і сміливе образотворення, поет. симбіоз *язичництва* і *християнства*, вливання лемківського (див. *Лемки*) світовідчуття до загальноукр. тексту. Автор кількох проз. творів малої форми та незаверш. роману «На другому березі», над яким працював від поч. 1930-х до кінця життя (вперше опубл. 1992). Твір порушує екзистенц. проблеми життя й смерті (двох берегів), кохання і дружби; є прикладом інтелект. прози та модерніст. фрагментарного письма. Працював над лібрето до опери «Довбуш» на замовлення композитора А. Рудницького (збереглося 2 ред. твору), здійснив поет. переклади з франц., польск., чеської, нім. мов. Писав рецензії на тексти, нариси творчості укр. та закорд. письменників. Більшість статей належить до наук, у яких він синтезує тогочасний літ.-крит. і теорет. дискурс, пропонує власне трактування проблеми змісту й форми худ. твору. Залишив низку творчих задумів у нарисах, планах, фрагментах. Поезії А. перекл. багатьма мовами. Упродовж 1940–1950-х творчість А. була невідома укр. читачеві. Непо-

Антоніч Богдан-Ігор Васильович

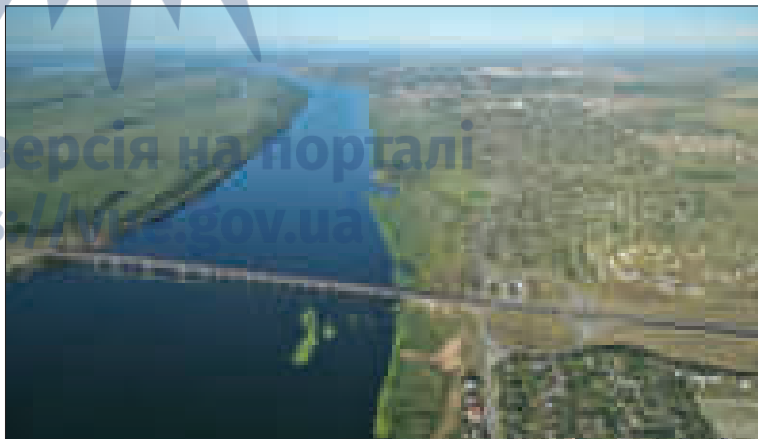
вне видання його творів 1967 вплинуло на кілька поколінь укр. поетів. Від кін. 1980-х розпочато різножанрові та міжмистецькі дослідження доробку та біографії А. 2009 в с. Бортятин Мостиського р-ну Львівської обл. відкрито Музей-садибу Антоничів.

Та.: Перстені молодості. До тридцятиліття від смерті поета (1909–1937). Пряшів, 1966; Зібрані твори. Нью-Йорк; Вінніпег, 1967; Пісня про незнищенність матерії. Київ, 1967; Поезії. Київ, 1989; Твори. Київ, 1998; Повне зібрання творів. Львів, 2009; Вибрані твори. Київ, 2012.

Лит.: Весни розспіваної князь. Слово про Антонича: статті, есе, спогади, листи, поезії / Упоряд. М. М. Ільницький, Р. М. Лубківський. Львів, 1989; Ільницький М. Богдан-Ігор Антонич: нарис життя і творчості. Київ, 1991; Керч О. Альбатроси. Львів, 2006; Стефановська Л. Антонич. Антиномії. Київ, 2006; Nazaruk V. Twórczość poetycka Bohdana Ihora Antonycza. Warszawa, 2007; Калинець І. Знане і незнане про Антонича: матеріали до біографії Богдана Ігоря Антонича. 2-ге вид., випр. і допов. Львів, 2011; «Мистецтво творять шал і розум». Творчість Богдана Ігоря Антонича: рецепції та інтерпретації. Львів, 2011; Ільницький М. Формули осягання Антонича. Львів, 2015.

Д. Я. Ільницький

Антонівка — селище міського типу Херсонської області України. Підпорядковане Дніпровському р-ну м. Херсона. Простягається від пн.-сх. межі м. Херсона вздовж правого берега р. *Дніпра* на 4,5 км. Відстань до ст. Херсон — бл. 10 км. Тер. — понад 6 км². Уперше згадана у 18 ст. як Слобода Широка, згодом відома як с. Широке. Серед перших поселенців — вихідці з Полтавщини. Тут і в сусідньому с. Кіндійці були вел. артілі, що займалися рибним промислом. 1963 села Широке та Кіндійка були об'єднані та утворене смт А. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) — 12,8 тис. осіб, густина — понад 2 000 осіб/км². Укр. мову вважали рідною 75,45 % жителів, рос. — 22,51 %, вірм. — 0,49 %, білорус. — 0,23 % (2001, перепис). Наприк. 19 — на поч. 20 ст. барон Юферов заснував на тер. сучас. А. виноград-

Антонівка

ний розсадник. 1933 утворений колгосп, який був укрупнений 1957–1959 і спеціалізувався на садівництві, виноградарстві та виноробстві, від 1979 — радгосп-завод «Янтарний» (11 800 га виноградників, 700 га садів). Від середини 1990-х комплекс занедбаний. Серед сучас. пром. підприємств А. — Херсон. хлібокомбінат, ф-ка заморожених напівфабрикатів, з-д із вир-ва технолог. обладнання для харч. промисловості, бе-

тонний з-д. Розвинена гуртова й роздрібна торгівля будматеріалами і продовольствами. Тер. А. проходить автошлях Херсон — Джанкой — Керч, що перетинає р. Дніпро по Антонівському мосту (довж. — 1 366 м, відкрито 1985). Через А. також проходить залізнична лінія Херсон — Джанкой. Забудова переважно малоповерхова. Прокладені мережі централізованого електро-, газо- й водопостачання (частково). На березі р. Дніпра облаштований пляж. У с-щі працюють 5 шкіл, 5 ясел і дитячих садків. 2016 відкрито один із перших в Україні навч. закладів із сонячними батареями. Діє недержавний ЗВО — Таврійський христ. ін-т.

Лит.: Антонівка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1972. Т. 22: Херсонська область; Херсону 200 лет. 1778–1978 / Отв. ред. В. П. Загородний. Київ, 1978; Чорна Л. М. Промисли та ремесла сільського населення Херсонської губернії в другій половині XIX–на початку XX ст. // Чорноморський літопис. 2014. № 9; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

Антонівка, Антонівка звичайна, Антонівське яблуко (від імені садівника Антона, який, ймовірно, перший її виростив), Духове — рослина роду яблуня (*Malus*) виду яблуня звичайна (*Malus domestica*), сорт яблука нар. селекції. А. виведена в Курській губернії (тепер РФ) у 2-й пол. 19 ст. У сер. смузі Росії А. — тип. зимовий сорт, у країнах Сер. Азії — літній. В Україні поширена як осінній сорт на Поліссі та в Лісостепу, де вирощується як у пром., так і аматор. садах. Дерево сильно-росле, утв. добре розвинену кулясту середньо-загущену крону з міц. скелетних гілок, що відходять від стовбура під гострим кутом (60–85°). Пробуджувальність *бруньок* — висока, пагоноутворювальна здатність — середня. Плодоносить перев. на квітчатках і списках. В Україні починає давати плоди з 5–6 року. Плоди досягають у вересні (2-га декада). Сприйнятливості до парші та *борошнистої роси* нижча за середню, до *гнилі плодової* — середня. *Зимостійкість* висока. Цвіте в середньоранні строки, дуже рясно. Життєздатність *пилку* середня (38–57 %). Зав'язування плодів від вільного запилення — 6–22 %. Найкращі запилювачі: Алкмене, Бойкен, Кальвіль сніговий, Пепінка золотиста, Ренет курський золотий, Велсі. У плодоношення вступає на 6–7-й рік після висаджування на сильнорослій *підщепі* та на 4-й рік — на середньорослій. Плодить періодично. Урожайність дуже висока: 8–9-річ. дерева на підщепі ММ 106 формують по 30–48 кг, 12–14-річні — по 60–130 кг плодів. Плоди серед. та вище серед. розміру (130–180 г), серед. однорідності, сплюснено-округлі, зеленкувато-жовті, з легким сизим нальотом. Шкірка серед. товщини та твердості, еластич., гладенька, злегка масляниста. Плоди зеленкувато-жовті, вел., округло-циліндрич. або трохи конічні, ароматні; м'якуш жовтувато-білий, соков., сер. твердості, ніж., ароматний, прием. солодкувато-кислого смаку. Свіжі плоди зберігаються протягом 4–6 міс. Знімна стиглість настає наприк. серпня (Лісостеп) — на поч. вересня (Полісся), споживча — у сер. вересня. У звич. сховищі плоди зберігаються 1–1,5 міс., у холодильнику — 2–3 міс. Транспортність середня. Використовують у свіжому вигляді, для вир-ва соків, сидру, пюре,

варення, мармеладу, сухофруктів, мочіння та домаш. переробки.

Лит.: Омельченко І. К. Культура яблуні в Україні. 2-ге вид., допов. Київ, 2006; Литовченко О. М. Кращі сорти плодівих, ягідних і горіхоплідних культур української селекції. Київ, 2011.

М. В. Капішук

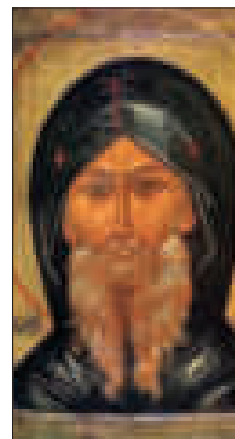
Антонівська культура — археол. культура муст'єрської доби (кінець раннього палеоліту). Пам'ятки А. к. — три стоянки: «Антонівка I» і «Антонівка II» поблизу с. Антонівки Мар'їнського р-ну Донец. обл. і «Олександрівка» поблизу с. Олександрівки того ж р-ну. Пізньопалеолітична стоянка «Антонівка III» у с. Антонівці не належить до А. к. Прибл. вік пам'яток — 100–40 тис. років. Розкопки стоянок здійснювалися 1962–1965. На стоянці «Антонівка I» виявлено крем'яні знаряддя (відщепи, гостроконечники, скребла та ін.); на «Антонівка II» — крем'яні вироби й кістки диких биків і коней. На стоянці «Олександрівка» знайдено вироби з кременю (бокові різці, нуклеуси, скобелі, скребки та ін.). Кам'яні знаряддя А. к. типові для виробів муст'єрської доби, однак окр. кам'яні ножі і скребла мають форми, не представлені в ін. археол. культурах. Стоянки «Антонівка I» і «Антонівка II» досліджував В. Гладилін (1932–2015). Стоянку «Олександрівка» дослідила Д. Цвейбель (1917–1990).

Лит.: Гладилін В. Н. Відкриття муст'єрської стоянки (Антонівка) на Донеччині // Археологія. 1966. Т. 20; Гладилін В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. Київ, 1976; Колесник А. В. Кремневые сырьевые стратегии Большого Донбасса в эпоху камня-палеометалла // Археол. альманах. 2009. Вып. 20.

Антоній Великий, Антоній Єгипетський (грец. Ἀντώνιος; копт. ⲁⲃⲃⲁ ⲁⲛⲧⲱⲛⲓ; лат. Antonius; бл. 251, с-ще Кома, тепер с. Кіман-ель-Арус, pobl. м. Ель-Васта, мухафаза Бені-Суейф, Єгипет — 356, обитель на г. Кульзум, тепер монастир Св. Антонія, мухафаза Ель-Бахр-ель-Ахмар, Єгипет) — пустельник, *анакорет*, один із засновників православ. *чернецтва*, каноніз. церквою. Відомості про життя та подвижництво А. В. отримані з праць *Афанасія Великого* (склав житіє святого, бл. 357), *Єроніма Стридонського*, *ранніх пам'яток христ. аскетич. д-ри* («Лавсаїк, або оповідь про життя святих і блаженних отців», «Історія єгипетських монахів», кін. 4 — поч. 5 ст.), текстів церков. істориків Сократа Схоластика, Созомена, Руфіна Аквілейського (5 ст.). Походив із замож. родини християн-*коптів*. Після смерті батьків (бл. 270), під впливом евангел. повчань віддав землі, майно і кошти нужденним; вів аскетич. спосіб життя. У руїнах фортеці на березі р. Нілу усамітвився майже на 20 р. Віддався *аскезі* й тяжкій фіз. праці; за переказами, боровся з демонами-спокусниками. Цей період життя А. В. став важливим сюжетом для середньовіч. та ренесанс. мист-ва. З часом навколо А. В. утв. громада самітників (г. Пісіпір, тепер монастир Дейр-ель-Меймун, Єгипет). Двічі відвідував м. *Александрію*, щоразу в часи жорстоких гонінь на християн: уперше бл. 308 за імп. Максиміана II Дази (305–313), щоби підтримати ув'язнених *одновірців*; удруге — 337/338 для засудження *аріан* (див. *Аріанство*). 312/313 разом з учнями Макарієм та Аматасом переселився в гірський р-н Ель-Галаха (бл. 30 км від

Антонівка

Антоній Великий. Ікона Антонія Великого, середина 16 ст.

Червоного моря). У цій обителі мешкав понад 40 р. до кін. життя, створив першу спільноту анахоретів — ереміторій. Листувався з *Костянтином Великим* та його синами, підтримував Афанасія Великого в боротьбі з арианством. Бл. 338 відвідав м. Нітрю, де разом з учнем Аммоном заснував чернече поселення Келлії, яке стало одним із найбільш. центрів чернецтва в Єгипті (тепер в руїнах, мухафаза Бухейра, Єгипет). Заповів поховати себе таємно. За *Юстиніана I Великого*, моці А. В. були відкриті й доставлені до м. Александрії; на поч. 7 ст. — перевезені у м. *Константинополь*, у 10 ст. — до *абатства Ла-Мот-Сен-Дідье* (тепер Сент-Антуан-л'Аббеї, Франція), де зберігаються дотепер. На місці обителі А. В. виріс монастир, названий на його честь (Дейр ель-Каддіс-Антван, тепер у юрисдикції Коптської православної церкви). Дійшли 20 промов А. про христ. (найперше чернечі) чесноти, 7 послань до монастирів, вислови. Під ім'ям А. В. відомі також арабомов. версія «Правил чернечого життя» (з якої був здійснений лат. переклад) та фрагменти з грекомов. зб. «Добротолюбіє». Атрибуція обох текстів А. В. з погляду науки сумнівна. Сповнене духов. зусиль життя А. В. стало взірцем для наслідування в христ. ойкумені. Бл. 1070 був заснований орден Св. Антонія, його абатства стали центрами лікування хворих на т. з. антоніїв вогонь. Авторитету А. В. сприяла й популярність життя. Слов'ян. мовою перекладено бл. 900 в Болгарії, в *Київській Русі* стало відомим до 2-ї пол. 11 ст. Імовірно, стало взірцем для *Нестора Літописця* при укладанні життя *Феодосія Печерського*. Дійшов переклад стил. версії життя 1669 у складі *Четв'ї-Мінеї*. Одна з версій скороч. варіанту життя А. В. видана І. Франком. На *іконах* А. В. зображується старцем у чернеч. вбранні, на голові — *кукіль*. Серед атрибутів — посох у вигляді тау-хреста, книга, свиня (в такому образі, за переказом, його спокुшав *сатана*), дзвіночок тощо. Образ А. В. став популяр. у літературі та мист-ві (І. Босх, Д. Веласкес, Х. де Рібера, П. Рубенс, Г. Флорбер, А. Франс тощо). День пам'яті А. В. у *православ'ї* — 17 січня, у *Католицькій церкві* — 30 січня.

Тв.: Вислови // Духовна спадщина Святих Отців. Витяг з Філокалії. Св. Антоній Великий (251–356). Львів, 1997; Устав // Духовна спадщина Святих Отців. Витяг з Філокалії. Св. Антоній Великий (251–356). Львів, 1997; Полное собрание творений. Краматорск, 2013.

Дж.: Athanase d'Alexandrie. Vie d'Antoine / Introd., texte crit., trad., notes et ind. par G. J. M. Bartelink. Paris, 1994; Апокрифи і легенди з українських рукописів : в 5 т. / Упоряд. І. Франко. Львів, 2006. Т. 1.

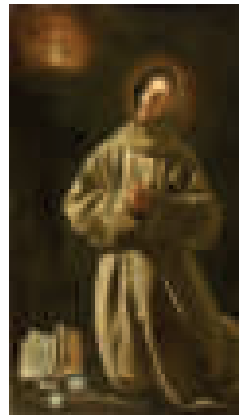
Лит.: Стефан (Лобачевский), свящ. Святой Антоний Великий: Его жизнь, писания и нравственно-подвижническое учение. Одесса, 1906; Rubenson S. Letters of St. Antony: Monasticism and the Making of a Saint (Studies in Antiquity & Christianity). Minneapolis, 1995; Лурье В. М. Призвание Авраама. Идея монашества и ее воплощение в Египте. Санкт-Петербург, 2000; Исиченко І. Монашество давнього Єгипту. 2-ге вид. Харків, 2004; Духовна спадщина Святих Отців. Витяг з Філокалії. Св. Антоній Великий (251–356). Львів, 2006; Боднарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці, 2012; Гофманн Й. Історія ранньої церкви: найважливіші аспекти / Пер. з нім. О. Конкевича; за ред. О. Петринка, А. Михайленка. Львів, 2019.

А. В. Арістова, П. Л. Яроцький

Антоній Падуа́нський, Антоній Падевський, Антоній Лісабонський (іт. Sant'Antonio da Padova; справжнє прізвище та ім'я — Фернандо де Буйон; 15.08.1195, м. Лісабон, тепер Португалія — 13.06.1231, монастир св. Клари в м-ку Арчеллі, поблизу м. Падуї, тепер в обл. Венето, Італія) — реліг. діяч, монах-*францисканець*, богослов, проповідник, *святий Католицької церкви*. Походив з аристокр. родини. 1210 став послушником у монастирі августинців (див. *Августинський орден*) у м. Лісабоні. 1220 приєднався до ордену францисканців, прийняв постриг під ім'ям Антонія (на честь *Антонія Великого*). 1221 після невдалої місіонер. поїздки до Марокко прибув до о. Сицилії, залишився в Італії. Узяв участь у генер. *капітулі* ордену францисканців, де познайомився зі *Франциском Асизьким*, отримав від нього особистий дозвіл на проповідь. Від 1222 почав проповідувати, його публіч. промови мали вел. вплив на слухачів різних верств. 1223–1225 проповідував у різних містах Італії та Франції — осередках еретич. рухів, передусім серед *катарів* і *альбігойців*. 1226 повернувся до Італії, 1227 призначений провінціалом (очільником монахів) областей *Венето* та *Емілії-Романії*. Обрав м. Падуу центром проповід. діяльності. 1230 через хворобу й конфлікти всередині ордену зняв із себе обов'язки провінціала та усамітнівся в келії, влаштованій на горіхов. дереві. Завдяки глибокому знанню текстів *Святого Письма*, *натриптики* й оратор. таланту став одним із перших організаторів системи освіти у францисканців. Був першим викладачем *теології* в ордені (в *Болонському університеті*). Уперше запровадив *Великий піст* зі щоденними проповідями. Дійшли дві зб. його проповідей — «Недільні проповіді» («Sermones dominicales»; 1227) і «Проповіді на свята» («Sermones festivi»; 1228–1229) — які стали першими взірцями власне францискан. л-ри. А. П. вважається покровителем міст Лісабона і Падуї, мандрівників, студентів, нужденних, помічником у сімейних справах та здобутті втрач. цінностей (зокрема духовних). Вважався патроном м. Турки (тепер Львів. обл., Україна); до 1860-х зображення А. П. було на гербовій печатці міста. Вшанування пам'яті А. П. — 13 червня. 18 лютого святкується знаходження нетлінного язика Св. Антонія на вшанування його як проповідника. Від кін. 19 ст. поширився звичай наз. пожертви, зібрані в церкві для бідних, «хлібом св. Антонія». 1946 визнаний Вчителем церкви. Осн. атрибути святого — книга, лілея, вогонь, серце, що падає. У мист-ві його образ закарбовано у творах П. Веронезе «Святий Антоній Падуа́нський проповідує риба́м» (1580–1585), Б. Е. *Мурільйо* «Видіння Антонія Падуа́нського» (1656), *Донателло* «Чудеса святого Антонія» (1447–1450), а також *Джотто ді Бондоне*, *Тиціана* та ін.

Тв.: S. Antonii Patavini. Sermones dominicales et festivi: ad fidem codicum recogniti : in 3 vol. / Ed. by B. Costa, L. Frasson, I. Liusetto. Patavii, 1979; Св. Антоний Падуа́нский. Проповеди / Вступ. ст., ред., пер. и коммент. В. Л. Задворного. Москва, 1997.

Лит.: Задворный В. Л. Жизнь и сочинения св. Антония Падуа́нского // Св. Антоний Падуа́нский. Проповеди / Вступ. ст., ред., пер. и коммент. В. Л. Задворного. Москва, 1997; Хунерманн В. Св. Антоний Падуа́нский / Пер. с нем. О. Останчук. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2004; Самарина М. С. Антоний Падуа́нский в литературе Средневековья: персонаж и автор // Вестник Санкт-Петербургского

Антоній Падуа́нський.
Худ. Франсіско де Сурбаран,
1627–1630. Музей мистецтва
Сан-Паулу, Бразилія

ун-та. Язык и лит. 2013. № 4; Andergassen L. L'iconografia di Sant' Antonio di Padova dal XIII al XVI secolo in Italia. Padova, 2016; Червінська Р. Чуда святих. Львів, 2018.

М. Ю. Чікарькова

Антоній Печерський (у миру — Антип чи Антипа; бл. 983, імовірно, м. Любеч, тепер смт Ріпкинського р-ну Черніг. обл., Україна — 1073, м. Київ, тепер Україна) — реліг. діяч, зачинатель чернецтва в Київській Русі, засновник Києво-Печерського монастиря (Києво-Печерська лавра) та Черніг. печерного монастиря (тепер Троїцько-Іллінський монастир у Чернігові). Уособив перенесення на київ. землі аскетич. досвіду Афонської гори (див. *Афон*). Достовір. відомостей про життя А. П. бракує. У рукописах «*Повісті минулих літ*» та «*Києво-Печерського патерика*» збереглися сліди оповіді (прибл. кін. 11 ст.) про заснування Печер. обителі та її перших подвижників. Реконструкція життєпису ускладнена суперечностями з ін. документами — житієм *Феодосія Печерського*, «Словом про створення церкви Печерської», різн. редакціями «*Патерика*» тощо. Ймовірно, замолоду відзначався побожністю і схильністю до самітництва; жив у власноруч викопаній печері на околиці м. Чернігова. Згодом рушив на г. Афон, де прийняв постриг, обравши ім'я Антоній. Отримав благословення повернутися на Русь, прибув до м. Києва бл. 1013 у князювання *Володимира Святославича*. Оселився в печері на схилі р. Дніпра, у княжому с. Берестовім. У часи міжусоб. боротьби за київ. престол вдруге дістався г. Афону (свідчення про нову подорож з'являються лише в 2-й редакції «*Патерика*», 1462). Повернувся до Києв. Русі після утвердження *Ярослава I Мудрого*. Оселився в окр. печері (на тер. Дальніх, тепер Феодосієвих, печер), колись облаштованій *Іларіоном Київським* (імовірно, від А. П. Іларіон прийняв чернечий постриг). Аскетичне добродіє життя А. П. стало взірцем для вірян. Навколо нього гуртується спільнота ченців, зокрема з блого. оточення князя *Ізяслава I Ярославича*. Постриг придворних Варлаама і Єфрема поклав поч. конфлікту князя з А. П. Пост. відвідини прочан змусили його та частину самітників перебратися на сусід. гору, облаштувати печер. церкву та *келії*, що стало поч. Києво-Печер. монастиря; його правила і статут були перейняті з афон. обителей. Сам А. П. пішов у затворництво, поставив ігуменом Варлаама. Бл. 1062 благословив на ігуменство *Феодосія*. Повстання киян, обурених правлінням *Ізяслава*, та чергов. конфлікт із князем (обставини точно невідомі) спонукали А. П. у 1068–1069 перебратися до м. Чернігова. Заснував на Болдиних горах новий печер. монастир. Повернувся до м. Києва 1069 або 1073. Незадовго до смерті вказав місце для будівництва кам'яного собору Успіння Пресвятої Богородиці, встиг узяти участь у закладанні храму. Спочив на 90-му році життя, точний день смерті невідомий. Похов. у власній печер. келії в Ближніх (Антонієвих) печерах Києво-Печер. лаври. Згідно із заповітом, його мощі «віддалені від очей людських» і перебувають «під спудом» — у запечатаних *раках*, не відкритих для поклоніння. Чіткі відомості про час *канонізації* подвижника відсутні. Ушанування пам'яті 10 липня встановлене не раніше 2-ї пол. 17 ст. Його ім'ям названі також печери Троїцько-Іллін. монастиря в м. Чернігові. Ікони Антонія й Феодосія Печер-

ських відомі від 12 ст. Найдавніше зображення (перед Богоматір'ю) збереглося на Печерській іконі Божої Матері (бл. 1288). Наслідком подвижницької діяльності А. П. стала поява скитів у містах Чернігові, *Любечі*, *Галичі*, *Володимирі-Волинському* та ін. культ.-політ. центрах Русі.

Дж.: Патерик Києво-Печерський: за редакцією, написаною 1462 року по Різді Христовому печерським ченцем Касіяном / Упоряд. І. В. Жиленко; відп. ред. В. М. Колпакова. 2-ге вид. Київ, 2001; Нестор Літописець. Повість врем'яних літ. Київ, 2005.

Лит.: Творогов О. В. Житие Антония Печерского // Словарь книжников и книжности Древней Руси : в 4 вып. / Отв. ред. Д. С. Лихачев. Ленинград, 1987. Вып. 1: XI — первая половина XIV в.; Thomson F. J. Saint Anthony of Kiev — the Facts and the Fiction: The Legend of the Blessing of Athos upon Early Russian Monasticism // Stefanos: Studia byzantina ac slavica Vladimiro Vavřínek ad annum sexagesimum quintum dedicata. Praha, 1995; Гайдай Л. І. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях (від найдавніших часів до Хмельниччини). Луцьк, 2000; Ориєнко І. Українське монашество / Упоряд. М. С. Тимошич. Київ, 2002; Жития Святителя Димитрия Ростовского : в 12 т. Киев, 2004. Т. 11: Месяц июль; Жиленко І. В. Преподобный Антоний Печерський. Джерела і матеріали. Київ, 2015.

А. В. Арістова

Антоніми (від *анти...* і *Ѡноца* — ім'я) — слова (зазвичай однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, *афікси*, грам. форми (зокрема синтакс. конструкції), які, тісно поєднуючись певною семант. спільністю, мають макс. протилежні значення. Антонімія найповніше і найвиразніше виявляється в лексичі. У семант. відношенні вирізняють: а) градуальні А.; б) комплементарні А.; в) векторні А.; г) координатні А. Найб. клас — градуальні А., що позначають 2 діаметр. протилежні (за мірою або ступенем вияву) видові поняття одного родов. поняття. Це перев. поняття якості (хороший — поганий, багатий — бідний, яскравий — тьмяний, холод — тепло), кількості (багато — мало, надлишок — брак, усе — ніщо), дії (палати — тліти, поспішати — зволікати), ознаки дії або якості (дуже — злегка, надто — недостатньо). Таке родов. поняття характеризується можливістю ступеневого зростання або спадання, відповідні А. його цілком не охоплюють, тому між семант. крайнощами можливі проміж. ланки (напр., холодний — прохолодний — теплий — гарячий), а заперечення одного з А. не є ствердженням ін. (напр., «не багатий» — не тожне «бідному»). Комплементарні А. позначають 2 взаємодоповнюв. видові поняття, які разом становлять певне родов. поняття, без проміж. ланок: живий — мертвий, зрячий — сліпий, присутній — відсутній, так — ні, особливо у спільнокореневих А.: одружений — неодружений, платний — безплатний (заперечення одного з А. тут є одночасно ствердженням ін.). Векторні А., що позначають 2 протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: підніматися — опускатися (спускатися), починати — закінчувати, кращати — гіршати. До цього класу належать А. із заг. значенням «дія або стан — їхнє припинення»: рухатися — спинятися, життя — смерть; А.-конверсиви, що позначають протилежно спрямовані, «зустрічні» дії: купувати — продавати, вигравати — програвати. Координатні А.

Антоній Печерський

позначають 2 протилежні точки певного просторов. або час. відрізка: верх — низ, правий — лівий. Ці осн. класи не охоплюють усіх А., напр.: вітатися — прощатися, добрий день — до побачення, вздовж — уперек та ін. Якщо в різнокорених (власне лекс.) А. протилежність виражена різними *коренями* (основами), то в спільнокорених — додаванням до того самого слова або основи антоніміч. афіксів (перев. *префіксів*) чи *афіксоїдів* (в'їхати — виїхати, зацвісти — відцвісти, англофіл — англофоб) або префікса із заперечним та протилежним значенням (воля — неволя, революція — контрреволюція), а при родових кореляціях — додаванням або відніманням афікса з значенням протилежної статі (кум — кума, доярка — дояр). Проміжне місце між різно- і спільнокореними А. займають пари складних слів з антоніміч. компонентами (глибоководний — мілководний, доброякісний — злоякісний). Щодо А. з не- і без-, то ними можна вважати тільки слова з макс. протилеж. вихідному слову значенням. Слова з цими префіксами, що просто заперечують значення твірного слова, до А. не належать, оскільки виражають не крайню, а непов. протилежність (пор. молодий — немолодий — старий, корисний — безкорисний — шкідливий). До А. близькі різні номенклатурні й термінол. опозиції, що членують більш заг. поняття (ціле) на 2 видові (2 частини цілого), повністю покриваючи його або виділяючи в ньому крайні точки: доконаний — недоконаний вид (дієслова), органіч. — неорганіч. хімія, прокурор — адвокат, бас — тенор. Такі опозиції набувають статусу А. за умови розвитку в них якісного значення, зокрема на рівні *метафори*, пор.: актив — пасив, плюс — мінус, рай — пекло. І навпаки, антонімічність втрачається при розвитку термінол. значення, пор.: простий — складний (питання — речення). Багатозначне слово може мати кілька А., напр.: глибокий — а) мілкий (яма), б) поверховий (знання). Антонімічність фразеол. одиниць виявляється насамперед у протилежності значень слів, які входять до їхнього складу, або у вираженні протилежності через заперечення: гладити за шерстю — проти шерсті; велике цабе — невелике цабе; бачити — не бачити смаленого вовка. Якщо ж *фразеологізми* хоч і мають у принципі протилежні значення, але не так вільно асоціюються між собою (напр., у значенні «багато» — «мало»: хоч греблю гаги — як кіт наплакав), вони не так легко вступають в антонім. взаємовідношення. Явище антонімії використовують у випадках *конверсії*, у грі слів і *каламбурах*, для творення *антитези*.

Літ.: Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. Київ, 1973; Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1995; Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові. Полтава, 2007; Калашник В. С., Колоіз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. 4-те вид. Київ, 2008; Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 4-те вид. Київ, 2008; Paradis C. Corpus Methods for the Investigation of the Antonyms Across Languages // The Lexical Typology of Semantic Shifts / Ed. by P. Juvonen, M. Koptjevskaja-Tamm. Berlin, 2016.

О. О. Тараненко

Антонін Ліберал (лат. Antonius Liberalis; дати і місця нар. і смерті невідомі, бл. 2–3 ст.) — грамастик, міфолог. Імовірно, був римлянином, який

писав грец. мовою. Про життя автора відомостей не збереглося. Осн. твір — збірка «Метаморфози» («Μεταμορφώσεων Συναγωγή»). До *компендіуму* увійшли 41 короткі міфол. оповіді, сюжети яких А. Л. узяв із творів грец. поетів, зокрема 22 — у Нікандра, 10 — у Бея та 12 — в ін., та переповів прозою. Спільним змістом сюжетів є найрізном. перетворення богів, людей, міфічних істот, набуття ними ін. подоби (найчастіше тварин, птахів, дерев). Текст «Метаморфози», разом із творами ін. авторів дійшов у рукопису «Palatinus Graecias № 398», який був укладений при бл. у 2-й пол. 9 ст. Манускрипт вивезено з м. *Константинополя* бл. 1437. Уперше було видано 1568 із паралельним лат. перекладом еллініста В. Гольцмана (Ксиландра), за ін. даними — 1598 у м. Базелі (Швейцарія). Перекладався рідко: 1837 — нім. мовою Х. Ф. В. *Якобсом*, 1968 — французькою М. Папатоμουлосом (1930–2011), 1997 — російською В. Ярхом (1920–2003).

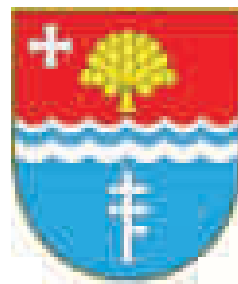
Тв.: І т. перекл. — Le metamorfosi / A cura di T. Braccini, S. Macri. Milano, 2018.

Літ.: Ярхо В. Н. Антонин Либерал. Метаморфозы // Вестник Древней Истории. 1997. № 3; № 4.

Антоніни — селище міського типу *Красилівського району* Хмельницької обл. Розташ. на р. Ікопоті. На тер. с-ща також протікають р. Гуска та струмки-притоки р. Ікопоті. Відстань до м. *Красилова* — 28 км, до м. *Хмельницького* — 62 км. Тер. — 4,6 км². Уперше згадується в документах 14–15 ст. як с. Голодиківці (Голодьки, Холодьки). У різні часи належало *Острозьким*, *Заславським*, *Любомирським*, *Сангушкам*, *Потоцьким*. У 2-й пол. 18 ст. через борги кол. власника поселення перейшло до подружжя Мальчевських. Регент коронної канцелярії, Ігнацій Мальчевський, збудував там вел. маєток та назвав його і саме село на честь своєї дружини Антоніни (бл. 1770). На поч. 19 ст. Сангушки збудували в А. палацово-парковий комплекс. Протягом наступних років ансамбль доповнювали різними об'єктами, а палац декілька разів перебудовували. Згодом у селі був споруджений цукр. з-д. У 2-й пол. 19 ст. намісник *Королівства Галичини і Лодомерії* А. *Потоцький*, чоловік княжни Сангушко, зробив А. однією зі своїх резиденцій. 1919 Антонівський палац був повністю спалений, за часів СРСР споруду розібрали. Після встановлення рад. влади А. стали центром

Антоніни. Прапор

Антоніни. Герб

Антоніни. Центр селища

Антонівського р-ну (існував до укрупнення р-нів 1962). Під час *Другої світової війни* окуповані нацистською Німеччиною (1941–1944). З 1950 А. — центр вел. колгоспу ім. Щорса, що спеціалізувався на буряківництві, зерновому госп-ві, тваринництві. Статус смт має від 1956. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) — 2 268 осіб.

густота — 493 особи/км². Укр. мову зазначили рідною 98,38 % мешканців (2001, перепис). Чисельність нас. повільно зменшується через трудову міграцію до ін. міст України чи за кордон. А. розташ. у центрі ареалу інтенсивного агрови-робництва. Діють цегельний і цукр. заводи, під-приємства з вирощування зернових культур, ремонту техніки й устаткування. На 2019 тут розташ. єдиний в Україні племінний завод, де розводять білоголову українську породу ВРХ. Та-кож наявні невеликі компанії, що працюють у сфері послуг. А. з'єднані автошляхами місц. зна-чення з містами Красилівом і Старокостянтин-овом. Є ліцей, ЗОШ, спеціаліз. школа-інтернат, ДЮСШ, школа мистецтв, будинки культури й дит. творчості. 2017 створено об'єднану терито-ріальну громаду, зусиллями якої відремонтова-но дит. садок, б-ку, активно впорядковується тер. с-ща. До нашого часу збереглися окремі об'єкти кол. палацового ансамблю, зокрема фрагменти муру зі сторожкою, манеж, палацовий флігель, гараж.

Лит.: Єфіменко М. Я., Порхун М. Г., Чехівський М. Й. и др. Стан збереження генофонду білоголової української породи на сучасному етапі // Розведення і генетика тварин. 2008. № 42; Kozłowski T. K. Na dalekiej Ukrainie // Karta. 2011. № 66.

Антонініан [пізньолат. *antoninianus*, від *Antoninus* — офіційне ім'я рим. імператора Каракалли — Марк Аврелій Антонін (*Marcus Aurelius Antoninus*)] — в античній нумізматиці — назва срібного, пізніше — мідного номіналу рим. грошової системи 3 ст. н. е. Не існує джерел, що підтверджують побутування цієї назви в антич. час. У сучас. нумізматиці л-рі А. має назву «радіат» (лат. *radiatus* — осяйний, сонцесайний, від *radiare* — випромінювати, сяяти), що пояснюється зображенням на голові імператора променевої корони). Випуск А. розпочав Каракалла 214 або на поч. 215 зі спробою зміцнити грошову систему Рим. імперії шляхом впровадження в обіг монети, важчої за знеціненій на поч. 3 ст. денарій. За вагою А. мав дорівнювати приблизно 2 денаріям, тобто бл. 5,3–4,7 г. Запровадження А. мало на меті сприяти покращенню фін. стану імперії за рахунок меншої кількості срібла, ніж повинні були містити дві монети номіналом в 1 денарій. Уміст срібла в А. становив 46–48 %. Таким чином, фактична вартість А. була умовно вже з часу його появи, ція умовність зберігалась упродовж усього часу існування номіналу. У 222 імп. Александр Север тимчасово призупинив емісію А., повернувшись до карбування денаріїв. Вони також не карбувалися за правління імп. Максиміна Фракійця, Гордіана I і Гордіана II. Випуск А. поновили імп. Пупієн та Бальбін у 238 Приблизно у 2-й третині 3 ст. А. повністю витіснив з обігу рим. денарій. Проте низька вартість цього номіналу призвела до інфляції та зростання цін. З сер. 3 ст. дефіцит срібла викликав поступове зниження вмісту цього металу в А. (від 38–42 % за Траяна Деція до 2–4 % за Авреліана). Діаметр монети лишився незмінним (21–23 мм), тоді як її вага поступово зменшувалась (від 4,5 г за Гордіана III до 2,6 г за Валеріана). Під час правління Авреліана А. мідна монета з домішкою срібла. Останні А. випустив Діоклетіан. 294 н. е. їх замінено на аргентеуси (срібну монету вартістю 8 фолісів або 1/8 ауреуса, що карбувалася у 294–320). На аверсі А. містилося зображен-

Антонініан. Монета часів правління Авреліана

ня погруддя імператора у променевій короні або погруддя його дружини (зазвичай із півмісяцем унизу). На реверсі А. під час правління Авреліана також містилась цифра «XXI», яка позначала його вартість або співвідношення срібла 20:1. На тер. України А., як правило, знаходять окр. монетами, рідко — у скарбах.

Лит.: Vagi D. L. Coinage and History of the Roman Empire : in 2 vol. London; New York, 2001. Vol. 1; The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage / Ed. by W. E. Metcalf. New York; Oxford, 2016.

К. В. Мизин

Антоніоні, Микеланджело (іт. *Antonioni, Michelangelo*; 29.09.1912, м. Феррара, обл. Емілія-Романья, Італія — 30.07.2007, м. Рим, Італія) — режисер, сценарист, представник неореалізму. Нар. у робітничій сім'ї. Навчався в Королів. серед. шк. Л. Аріосто (1922–1925) у м. Феррари. 1935 закінчив ф-т економіки й комерції Болонського університету. У студ. роки зацікавився театром, ставив перші вистави, писав п'єси та рецензії. 1936 став пост. автором колонки, присвяч. кіно, у щоденній газеті «Корр'єре Падано» («Corriere Padano»), що виходила у м. Феррари, а також спробував зняти перший короткометраж. фільм. Від 1940 працював у м. Римі, спочатку в офісі Всесвіт. виставки, 1940–1941 — редактором журн. «Сінема» («Cinema»), що був осередком формування культури неореалізму. 1941 навчався в Експеримент. центрі кінематографії, почав писати сценарії, зокрема до фільму Р. Росселіні «Пілот повертається» (1942). У 1942 став сценаристом у компанії «Скалера Фільм» («Scalera Film»), працював у Франції як режисер-стажер у М. Карне під час зйомок фільму «Вечірні відвідувачі» (1942). Після повернення до Італії зняв першу документальну короткометраж. стрічку «Люди з річки По» (1943, вийшла 1947), який вважають одним із перших неореаліст. фільмів. Короткометраж. документ. фільм «Любовна омана» (1949) був показаний на Каннському кінофестивалі (1949). Зняв ще низку документ. фільмів, 1950 — перших худ. фільм «Хроніка одного кохання». Фільм «Переможені» (1953), в основі якого — три історії про вбивства, був представлений у позаконкурс. програмі Венеціанського міжнародного кінофестивалю. Фільм «Подруги» (1955), знятий за оповіданням Ч. Лавезе, приніс А. перший вел. успіх: отримав «Срібного лева» Венец. МКФ та нагороду «Срібна стрічка» за режисуру. Після виходу драматич. стрічки «Крик» (1957), відзначеної премією Кінофестивалю у м. Локарно, статтю про неї написав А. Астрюк, і А. став відомим у Франції та Італії. Широку популярність А. здобув у 1960-ті, завдяки тетралогії «Пригода» (1960), «Ніч» (1961), «Затемнення» (1962), «Червона пустеля» (1964). У 1970-х звернувся до соц.-політ. проблематики. Відвідав США, де назривав студ. бунт, та зняв фільм «Забріські Пойнт» (1970), до якого уви-

Антоніоні Микеланджело

йшли документ. кадри студ. зібрань. Відбув до Китаю, де створив тригодинну док. стрічку «Китай» (1972). Фільм 1974 був заборонений для показу в Китаї тогочас. урядом країни та демонструвався там лише від 2004. У 1975 вийшов фільм «Професія: репортер», зйомки якого відбувалися в Іспанії, Англії, Африці, Німеччині. Відвідав СРСР для зйомок картини «Притча про паперового змія» (не реалізовано). Відмовився внести зміни до сценарію на вимогу рад. сторони та повернувся до Італії. 1995 А. поставив за влас. оповіданнями фільм «За хмарами». Працював також у л-рі та живописі. Автор збірки «Той кегельбан над Тибром» («*Quel bowling sul Tevere*»; 1983), до якої увійшло 33 оповідання. Колекція картин А. експонувалася на Венец. біенале. За кінематографічну діяльність отримав низку нагород: премію «*Оскар*» (1995) і «Срібний лев» Венец. МКФ за фільм «Подруги» (1955); спец. приз журі Каннського МКФ за фільм «Пригода» (1960); гол. приз Берлін. МКФ «Золотий ведмідь» за фільм «Ніч» (1961); спец. приз журі Каннського МКФ за фільм «Затемнення» (1962); гол. приз Венец. МКФ «Золотий лев» за фільм «Червона пустеля» (1964); гол. приз Каннського МКФ «Золота пальмова гілка» за фільм «Фотозбільшення» (1967); почесна «Золота пальмова гілка» за фільм «Ідентифікація жінки» на честь 35-річчя Каннського МКФ (1982); почесний «Золотий лев» Венец. МКФ за видатний внесок у мист-во кіно (1983); премія Міжнар. федерації преси на Венец. МКФ за фільм «За хмарами» (спільно з В. Вендерсом; 1995).

Тв.: Рос. перекл. — Антониони об Антониони. Москва, 1986.

Лит.: Wenders W. My Time with Antonioni: The Diary of an Extraordinary Experience. London, 2000; Chatman S. Michelangelo Antonioni: The Complete Films. Köln; London, 2004; Tassone A. Antonioni. Paris, 2007; Pomernance M. Michelangelo Red Antonioni Blue: Eight Reflections on Cinema. Berkeley, 2011; Porcari G. The Antonioni Adventure. Los Angeles, 2019.

Антонія і Феодосія собор у Василькові — правосл. храм, пам'ятка архітектури нац. значення. Розташований у м. Василькові, на пагорбі в іст. центрі міста на вул. Соборній, 61, вище давньорус. дитинця в межах оборонних земл. валів 17–18 ст. Гол. архіт. домінанта м. Василькова, що визначає традиц. характер *архітектурно-середовища*. Мурований собор збудовано замість поперед. дерев'яного у 1756–1758 на замовлення *архімандрита Києво-Печерської лаври* Луки (Білоусовича) лаврським підданим майстром С. Ковніром у стилі укр. бароко. Восени 1758 освячений на честь засновників лаврської обителі Антонія Печерського і Феодосія Печерського. 1786 внаслідок секуляризації церков. майна вийшов із підпорядкування Лаврі. 1906–1908 під час ремонту до гол. входу прибудували дерев. *притвор*, розібраний при реставрації 1974–1985. Храм закрили 1961, повернули правосл. реліг. громаді 1990. Цегляний, потинькований, квадрат. у плані з *апсидами*, що виступають по сторонах світу, чотиристовпний. П'ять бань поставлені в центрі та на кутах. Архіт. форми й декор характерні для заверш. етапу укр. бароко. В архіт. вирішенні *фасадів* застосовано *пілястри* з ліпними *капітелями*, пластичні *наличники* з лучковими *сандриками* над вікнами, розкріповані *карнизи*, активно профільовані цоколі. Апси-

Антонія і Феодосія собор у Василькові

ди завершені м'яко окресленими напівкругл. *фронтонами* з карнизними тягами подвійної кривини. В *інтер'єрі* частково зберігся олійн. розпис 2-ї пол. 18 ст. худ. В. Г. Бібікова, поновлений на поч. 21 ст. Є спрощеною *реплікою* (майже синхронною за часом) собору в м. Козельці (див. *Собор Різдва Богородиці та дзвіниця в Козельці*). Завершує лінію розвитку центричних хрещатих п'ятиверних церков доби укр. *Відродження* і бароко. Презентує *контамінацію* двох розпланувально-просторових типів — хрещатого п'ятибанного і хрестовокупольного, поєднує нар. будів. досвід із вишуканістю столич. архітектури.

Лит.: Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / За ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ, 2000; Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл / За ред. В. В. Вечерського. Київ, 2011.

В. В. Вечерський

Антонов Віктор Миколайович

Антонов, Віктор Миколайович (04.08.1947, хутір Дегтярівській, тепер Кочубеївського р-ну Ставропольського краю, РФ) — фізик, член-кор. НАН України (фізика металів, обчислювальний експеримент; 2006). 1971 закінчив Ростовський держ. ун-т (тепер Південний федер. ун-т, РФ). Працював мол. наук. співроб. у НДІ фізики цього ун-ту. Від 1976 працює в *Металлофізики інституті імені Г. В. Курдюмова НАНУ*, з 1982 — зав. відділу обчисл. фізики. Докт. фіз.-мат. наук (1986), професор (1989). Сфера наук. інтересів: теор. дослідження електронної будови твердих тіл, комп. моделювання фіз. процесів у кристалах. Розробив метод розрахунку магнітооптич. властивостей твердих тіл. Нагороди: премія імені Г. В. Курдюмова за цикл робіт «Про природу мартенситних перетворень та електронну структуру металів» (1999), відзнака «За наукові досягнення» (2008), премія ім. С. І. Пекаря за цикл робіт «Вплив спин-орбітальної та кулонівської взаємодій на властивості електронних систем» (2010), Держ. премія України в галузі н. і т. (2011).

Пр.: У с п і в а в т. — Методы вычислительной физики в теории твердого тела. Зональная теория металлов. Киев,

1985; Mechanism of the Giant Magneto-Resistance in UNiGa from First Principle Calculations // Physical Review Letters. 1996. № 77 (26); Fermi Level Pinning of a Massive Electron States in YbBiPt // Physical Review Letters. 1997. № 78 (21); Computational Methods in Solid State Physics. Amsterdam, 1998; The Electronic Structure of Low Carrier Heavy Fermion Yb4As3 and Related Compounds // Physical Review B. 1998. № 58 (15); Electronic Structure and Magneto-Optical Properties of Solids. Boston, 2004.

Антонов, Володимир Іванович (07.05.1937, м. Орел, тепер РФ — 06.07.2017, м. Харків, Україна) — актор, режисер, нар. артист України (з 1991). Закінчив 1960 Харк. театр. ін-т (тепер *Харківський національний університет мистецтв імені Івана Котляревського*; клас О. Сердюка). 1960–1999 працював у Харк. театрі юного глядача (тепер Харк. театр для дітей та юнацтва). Викладав у Харк. нац. ун-ті мист-в ім. І. Котляревського та Харк. ліцеї мистецтв. Зіграв ролі: у театрі — Жевакін («Одруження» М. Гоголя), Адам («Божественна комедія» І. Штока), Журден («Міщанин-шляхтич» Ж.-Б. Мольєра) та ін.; у кіно (понад 30) — Пташкін («Повість про Пташкіна»; 1964), Кузьмич («Народжена революцією»; 1973–1977), Ярема («Кармалюк»; 1985; усі — Київська кіностудія ім. О. П. Довженка) тощо. Як режисер поставив у театрі спектаклі для дітей: «Теремок», «Червона шапочка», «Горбокопчик», «Син полку», «День народження kota Леопольда», «Дванадцять місяців», «Поросся, яке співає», «Про що розповіли чарівники» та ін. Автор кн. «Край сцени — рампа» (2004).

Тв.: Край сцени — рампа: Записки артиста. Харьков, 2004.

Лит.: Миславський В. Педагоги і випускники харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського у кінематографі. Харків, 2010.

Л. Г. Філіпенко

Антонов, Володимир Сергійович (23.08.1932, м. Воронеж, тепер РФ — 08.10.2006, м. Київ, Україна) — музикант, флейтист, педагог, нар. артист України (з 1998), професор (з 1991). Нар. в сім'ї музиканта. Закінчив 1955 Київ. консерваторію ім. П. І. Чайковського (тепер *Національна музична академія імені П. І. Чайковського*), 1967 — аспірантуру (клас флейти А. Проценка). З 1960 — її викладач, від 1984 до кінця життя — зав. каф. духових та ударних інструментів. Від 1948 — в оркестрі Київ. театру опери та балету імені Т. Шевченка (тепер *Національний академічний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка*), з 1955 — соліст. Неодноразово гастролював у країнах Європи, у США, Канаді, Японії. А. — представник укр. нац. виконавської муз. школи академічного напрямку. Виступав як соліст, а також у складі оркестрів і ансамблів. До репертуару А. входили твори класиків (В. А. Моцарта, П. Чайковського, Д. Шостаковича та ін.) і сучас. композиторів. Виконував сольні партії в оркестрі під керівництвом провідних диригентів: І. Блажкова (нар. 1936), І. Гамкала, Ф. Глуценка, В. Гнедаша, М. Канерштейна (1902–1987), В. Кожухаря (нар. 1941), М. Колесси, В. Тольби, Н. Рахліна, К. Сімеонова (1910–1987), С. Турчака та ін. Брав участь у концертах Д. Гнатюка, Є. Мірошніченко, Б. Руденко, А. Солов'яненка, ін. співаків. Перший виконавець Концерту для флейти І. Шамо (1977), який композитор присвятив йому. Написав низку методич. посібників і

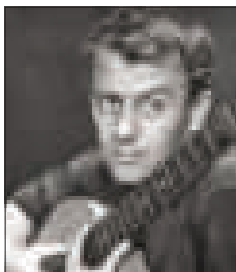
праць із методики навчання гри на флейті. Лауреат респ. конкурсу музикантів — виконавців на духових інструментах (1957). Від 2011 проводиться Всеукр. конкурс молодих виконавців на дерев'яних духових інструментах імені А.

Пр.: Воспитательная работа педагога специального класса // Исполнительство на духовых инструментах. Киев, 1986. (у співавт.); Андрій Федорович Проценко // Виконавські школи вищих учбових закладів України / Гол. ред. І. Д. Безгін. Київ, 1990; Вільгельм Мар'янович Яблонський // Виконавські школи вищих учбових закладів України / Гол. ред. І. Д. Безгін. Київ, 1990.

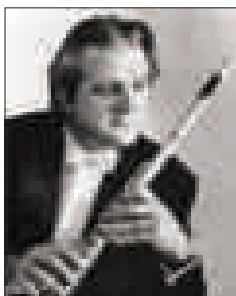
Лит.: Антонов Володимир Сергійович // Мистецтво України / Упоряд. А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський. Київ, 1977; Болотин С. В. Энциклопедический биографический словарь музыкантов-исполнителей на духовых инструментах. 2-е изд., доп. и перераб. Москва, 1995; Антонов Володимир Сергійович // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1; Вовк Р. А. Портрети корифеїв: до 100-річчя від дня заснування Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2013.

Л. П. Філоненко

Антонов, Олég Костянтінович (07.02.1906, с. Трійця, тепер в адм. окрузі м. Москви, РФ — 04.04.1984, м. Київ, тепер Україна) — авіако-структор, Герой Соціалістичної Праці (з 1966), лауреат Державної (1952) та Ленінської (1962) премій, акад. АН УРСР (з 1967) та СРСР (з 1981), заслуж. діяч науки УРСР (з 1976). Нар. в сім'ї інженера-будівельника. Від 1923 працював відп. секретарем планерної секції в Саратовському відділенні Т-ва друзів повітряного флоту, де почав будувати перші *планери* власної конструкції. 1924 навчався на шлях. ф-ті Саратов. ун-ту. Тоді ж створив планер ОКА-1 «Голуб», який було відзн. грамотою за оригінальність конструкції на Других всесоюз. планер. випробуваннях у Криму (1924). З 1925 навчався на відділенні гідроавіації суднобуд. ф-ту Ленінград. політех. ін-ту (тепер *Санкт-Петербурзький політехнічний університет Петра Великого*). За час навчання сконструював і збудував у гуртку Т-ва сприяння обороні, авіац. та хім. буд-ву (ТСОАВІАХІМ) навч. планери ОКА-2, ОКА-3, «Стандарт», «Стандарт-2» (ОКА-5). Після закінчення ун-ту 1930 працював начальником Досл.-констр. бюро планер. майстерень та інженером з-ду № 47 у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ). У грудні цього ж року був направлений до м. Москви для організації Центр. бюро планер. констр. ТСОАВІАХІМу, де створив серію навч. планерів ОКА-7 — ОКА-9, планер-ширяч «Місто Леніна». У 1933 А. призначено гол. конструктором планер. заводу в м. Тушині (тепер у складі м. Москви). Упродовж 1933–1938 створив планери-ширячі «Шість умов», «Рот Фронт» та ін., навч. планери «Навчальний стандарт», «Моцовий», «Роберт Ейдман», серію експерим. планерів «Випробування профілю», експерим. мотопланер ЛЕМ-2. У 1923–1938 А. створив понад 40 типів планерів, а за життя — 52 типи планерів різн. призначення. 1938 обійняв посаду пров. інженера Досл.-констр. бюро О. Яковлева (завод № 115) у м. Москві. 1940–1941 працював начальником Досл.-констр. бюро з-дів № 23 та № 380 у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург), конструював літак зв'язку ОКА-38. У 1941 — Гол. конструктор заводу № 465 у м. Каунасі (тепер Литва). Від червня 1941 — гол. інженер планер.

Антонов Володимир Іванович

Антонов Володимир Сергійович

Антонов Олег Костянтинович

управління Наркомату авіац. пром-ті в м. Москві; з липня цього ж року — Гол. конструктор з-дів у містах Москві і Тюмені. Сконструював і побудував десант. планер А-7 (1941), двоміс. навч. планер А-2 (1942) та планер КТ «Крилатий танк» (1942). У 1943–1945 на посаді перш. заступника гол. конструктора в Досл.-констр. бюро О. Яковлева брав участь у створенні Як-3 — одного з найлегш. і найманевр. рад. винищувачів Другої світової війни. Від травня 1946 очолив власне літакобуд. ДКБ-153 на тер. Новосибір. авіац. з-ду, де 31.08.1947 піднято в небо перший літак ДКБ, призн. для використання в с.-г. авіації (1948 впровадж. у сер. вир-во на Київ. авіац. з-ді під маркою Ан-2). 1946–1948 за сумісн. очолював Сибірський наук.-досл. ін-т авіації в м. Новосибірську (тепер Сибірський наук.-досл. ін-т авіації ім. С. О. Чаплигіна). 1952 А. із колективом ДКБ переїхав до м. Києва, де практично наново створював новий колектив і виробн. базу. У цей період до ДКБ увійшла вел. група випускників Харк. авіац. ін-ту (тепер *Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»*), а також авіац. фахівці з міст Києва, Москви, Ленінграда та ін. Подальша наук. і констр. діяльність А. була зосередж. на розробленні і створенні військ.-трансп., вантаж., пасажир. та багатоцільових літаків. Упродовж 1950-х під кер-вом А. спроектовано та побудовано трансп. літак Ан-8 (1956), пасажир. літак Ан-10 «Україна» та військ.-трансп. Ан-12 (1957), багатоцільовий літак корот. зльоту й посадки Ан-14 (1958), пасажир. Ан-24 (1959). У конст-кції Ан-24 вперше у світі були застос. клеєзварні з'єднання у *фюзеляжі*. У 1960–1965 створено перший у світі широкофюзеляж. надважкий трансп. літак Ан-22 «Антей», на якому в майб. встановлено 41 світ. авіац. рекорд. Одним із осн. принципів творчої діяльності ДКБ О. Антонова стала спадкоємність авіац. конст-кцій. Так, на базі Ан-14 були створені літаки Ан-14М та Ан-28 (перший політ 1973), на базі Ан-24 розроблені аерофотознім. Ан-30 (1967), трансп. Ан-24Т (1965) і Ан-26 (1969), а також трансп. літак для умов високогір'я Ан-32 (1976). Літаки сімейства «Ан» серійно будували на багатьох з-дах: в Україні (міста Київ, Харків), РФ (міста Іркутськ, Воронеж, Ульяновськ, Новосибірськ, Арсенєв, Долгопрудний, Омськ, Улан-Уде), Узбекистані (м. Ташкент), Польщі (м. Мелеца) та КНР (міста Шицзячжуан, Наньчан). Осн. літаком, розробл. під керівництвом А., став найбільш. у світі сер. військ.-трансп. літак Ан-124 «Руслан» (1982), розрах. на перевезення 150 т вантажу. А. належать 72 свідоцтва на винаходи та 10 міжнар. *патентів*. Наук.-констр. діяльність А. поєднував з активною культ.-громад., сусп.-екон. і викладацькою діяльністю. Був депутатом ВР СРСР 5–11 скликань (з 1958). Проводив роботу з підготовки висококваліф. інж. кадрів для авіац. пром-ті та цив. авіації. Від 1997 працював зав. кафедрі конст-кцій літаків Харк. авіац. ін-ту. У листопаді 1965 підписав колект. лист до ЦК КПУ і ЦК КПРС із протестом проти закритих процесів над дисидентами і вимогою відкритого публіч. розгляду судових справ. Докладав знач. зусиль щодо відновлення пам'яті та реабілітації в історії вітчизн. авіації імені І. Сікорського. Виступав на захист оз. Байкал від забруднення його *стічними водами*, закликав берегти та

використовувати прир. ресурси. А. створено бл. 100 живопис. полотен. За його ініціативою й безпосер. участю 1981 в м. Києві *Спілкою художників України* було організ. виставку «Учені малюють». А. — автор низки книг і понад 200 наук. та наук.-попул. публікацій, присв. проблемам конст-кування, *ергономіки, екології, тех. естетики, економіки, культури й мист-ва*. Нагороди та відзнаки: ордени Леніна (1957, 1966, 1975), орден Жовтневої Революції (1971), Трудового Червоного Прапора (1944), Вітчизняної війни I ступеня (1945), Відродження Польщі (1967), медаль «Партизану Вітчизняної війни» I ступеня (1944) та Золота медаль ім. А. М. Туполева (1984) тощо. Ім'ям А. названі вулиці в різних містах кол. СРСР, Держ. підприємство (1984), міжнар. вантаж. аеропорт (2000) та Держ. музей авіації України в м. Києві (2016), 2003 — мала планета № 14317, відкр. науковцями Крим. обсерваторії. 1997 *Національною академією наук України* була заснована премія імені А. за видатні досягнення в галузі тех. механіки та літакобудування. На вшанування пам'яті А. встановлено мемор. дошки в м. Києві на будинках, де він жив та працював, у м. Харкові на будівлі Харк. авіац. ін-ту. Пам'ять про А. увічнена в Міжнар. залі слави Аерокосміч. музею США (м. Сан-Дієго). Міжнар. асоціація вантаж. перевізників у м. Мамі (США) удостоїла А. своєї вищої нагороди — «Почесний свиток», *Міжнародна федерація аеронавтики* запровадила диплом імені А. у сфері авіамоделювання.

Пр.: Теорія польоту на планере. Москва, 1933; Техніка і практика планеризма. Москва, 1934. (у співавт.); Технічне описання і експлуатація планерів УС-4 і ПС-2. Москва; Ленінград, 1936. (у співавт.); На крильях із дерева і полотна. Москва, 1962; Для всіх и для себя. Москва, 1965; Десять раз сначала. Москва, 1969; Техніка, економіка, якість. Київ, 1971; Планери. Самолети. Київ, 1990.

Лит.: Моїсєєв В. А. Крилате ім'я. Документальна повість. Київ, 1974; Антонов Олег Костянтинович. Київ, 1982; Захарченко В. Д. Олег Антонов. Москва, 1996; О. К. Антонов — многогранность таланта: к 100-летию со дня рождения. Київ, 2006; Шаров І. Ф. Вчені України: 100 видатних імен. Київ, 2006; Баранов М. І. Антологія видатних досягнень в науці і техніці. Часть 49: Авиаконструктор Олег Антонов и его свершения в самолетостроении // *Електротех. і електромех.* 2019. № 3.

А. М. Довбуш

Антонов-Овсієнко, Володимир Олександрович (справж. прізвище — Овсієнко; псевдоніми: Микита, Антонов, Стефан Дольницький, Штик, Антон Голоский, Антон Г., А. Гальський та ін.; 21.03.1883, м. Чернігів, тепер Україна — 10.02.1938, м. Москва, тепер РФ) — політ. і військовий діяч. Нар. у дворян. родині. Після закінчення Воронезького кадет. корпусу 1901 вступив до Миколаїв. військ. інженер. уч-ща. Виключений за відмову від присяги. Восени 1902 вступив до Петроград. юнкер. уч-ща, увійшов у контакт із членами Партії соціалістів-революціонерів, за їхнім завданням вів агітаційно-пропагандист. роботу. Водночас співпрацював із членами РСДРП (переважно меншовиками), бундівцями, польськими соціалістами. Навесні 1905 отримав призначення на службу на Далекому Сході, від призначення відмовився. Виїхав до Польщі з метою участі у збройному повстанні в посаді Новий-Олександрії (тепер м. Пулави, Польща),

яке виявилось невдалим. Редагував підпільну газету «Казарма», орган Петербурзького комітету РСДРП. Неодноразово заарештований. 1907 засуджений до смерт. кари (замінено каторж. роботами терміном 20 р.). Після втечі з тюрми (1907) вів революц. роботу у Фінляндії, містах Санкт-Петербурзі, Москві. 1910 емігрував до Франції, долучився до меншовиків. Повернувшись до Росії, у травні 1917 вступив до РСДРП(б). У дні приходу більшовиків до влади — секретар Петроград. військово-революц. комітету. Керував штурмом Зимового палацу й арештом *Тимчасового уряду*. У першому складі Ради Народних Комісарів РСФРР — нар. комісар із військ.-морських справ, водночас — член колегії з військ. і морських справ. У листопаді 1917 обраний депутатом Всерос. Установчих зборів. 26.12.1917 відряджений до України як «комісар із боротьби з контрреволюцією на Півдні Росії». Згідно з розробленим А.-О. планом воєнних дій червоноармійські загони мали завдати осн. удару по військах П. Каледіна, а потім — по силах *Центральної Ради*. Цей план реалізовано під час наступу Червоної армії в Україні у грудні 1917 — січні 1918. На поч. 1918 очолив рад. війська, які намагалися стримати зайняття України німецькими й австрійськими військами. 1919 командував військами Червоної армії під час збройних дій проти військ *Директорії УНР*, контингенту *Антанти*, повстання Н. Григор'єва. 1922–1924 — начальник Політ. управління і член Революційно-військ. ради РСФРР. 1923–1928 був близьким до лівої опозиції Л. Троцького. 1924–1937 (з перервами) на дипломат. роботі (повноваж. представник СРСР у Литві, Чехословаччині, Польщі, консул СРСР у м. Барселоні). 15.09–11.10.1937 — нар. комісар юстиції СРСР. Заарештований 20.10.1937, обвинувачений у членстві в «троцькістській терористичній і шпигунській організації». Розстріляний 10.02.1938. Реабілітований 25.02.1956. Нагороджений орденом Червоного прапора (1923). 1973 у м. Чернігові встановлено погруддя А.-О. (скульптор О. Скобликов), демонтоване 2015..

Тв.: В семнадцатом году. Москва, 1933; Пвалення Центральной Рады (листопад 1917 — лютий 1918 року) // У дні Жовтня. Спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні. Київ, 1987; Записки о гражданской войне : в 3 кн. Москва, 2016.

Лит.: Ракитин А. Именем революции (Очерки о В. А. Антонове-Овсиенко). Москва, 1965; Щусь О. Володимир Александрович Антонов-Овсиенко. Київ, 1965; Варгатюк П. Л. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий : в 2 ч. Киев, 1982. Ч. 2: Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине; Кудінов Д. Військове протистояння більшовицьких та республіканських військ за м. Суми у грудні 1918 р. — січні 1919 р. // Сум. іст.-арх. журн. 2017. № 29.

В. Ф. Солдатенко

Антонова, Олена Анатоліївна (16.06.1972, м. Нікополь, Дніпропетров. обл., тепер Україна) — спортсменка (легка атлетика, метання диску), засл. майстер спорту України (з 2008). Нар. в робітничій родині. 1996 здобула вищу освіту та отримала спеціальність «учитель фізичного виховання, тренер із легкої атлетики» в Дніпропетров. держ. ін-ті фіз. культури і спорту (тепер Придніпровська держ. акад. фіз. культури і спорту). Спортом почала займатися від 1985.

Спочатку — бігом і настільним тенісом; згодом — метанням диску, виступала за спорт. клуб «Електрометалург» (м. Нікополь). Першим тренером був В. Воловик. Протягом 1996–2002 виступала за фізкульт.-спорт. т-во «Україна», а 2002–2009 — за спорт. т-во Збройних сил України. З 2010 — тренер-викладач, з 2016 — директор Комунального закладу Нікопольська дитячо-юнацька спорт. школа «Трубник» Нікопольської міської ради. Депутат Нікопольської міської ради 6 скликання (2010–2015). Від 2015 є головою ГО «Федерації легкої атлетики м. Нікополя». 1991 виборола 3-тє місце на Чемпіонаті світу серед юніорів. 1996 здобула звання майстер спорту міжнар. класу. Чемпіонка України (1996–2000, 2002–2009). Учасниця *Літніх Олімпійських ігор 1996* (м. Атланта, США), на яких виборола 29 місце, *Літніх Олімпійських ігор 2000* (м. Сідней, Австралія) — 13 місце, *Літніх Олімпійських ігор 2004* (м. Афіни, Греція) — 4 місце. Бронзову медаль з метання диску з результатом 62,59 м здобула на *Літніх Олімпійських іграх 2008* (м. Пекін, КНР). 2017 рішенням МОК срібну призерку Я. Барріо (Куба) було дискваліфіковано у зв'язку з позитив. результатом допінг-проби. Якість олімп. нагороди А. МОК підвісили до сріб. медалі. Брала участь у чемпіонатах Європи (1998, 2002, 2006), світу (1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009), Кубках Європи (1997–2009). Спорт. кар'єру завершила 2009. Упродовж 2013–2015 була дискваліфікована й відсторонена від змагань на 2 р. через вживання допінгу (виявлено позитив. результат у пробах на Чемпіонаті світу 2009), однак на 2013 вона вже завершила кар'єру. Почес. гр-нка м. Нікополя (з 2008). Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2008), ювілейною пам'ятною відзнакою на честь 20-ї річниці Незалежності України «20 перлин Нікополя» (2011).

Лит.: Булатова М. М. Енциклопедія олімпійського спорту в запитаннях і відповідях. 2-ге вид. Київ, 2011; Легенди українського спорту : в 2 кн. / Уклад.: С. А. Карасевич, М. П. Карасевич. Умань, 2017. Кн. 1.

Антонович, Адам Іванович (англ. Antonovych, Adam; 20.09.1908, м-ко Сколе, тепер Сколівського р-ну Львів. обл., Україна — 27.01.1992, м. Чикаго, США) — педагог, редактор, громад. діяч. Брат М. Антоновича. Закінчив Львівський ун-т (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). Один з організаторів крайової маніфестації «Українська молодь Христові» (м. Львів, 1933). Учитель укр. гімназії в м. Холмі і референт молоді при місцевому Укр. допороговому комітеті (1939–1941), провідник таборів молоді в Карпатах (1940–1941). В еміграції в Німеччині (від 1944) — учитель таборової гімназії в м. Мюнхені. Від 1950 — у США (м. Чикаго). Голова т-ва Укр. учительської громади, у 1960–1970 — директор найбільшої в укр. діаспорі Школи українознавства «Рідна Школа» (790 учнів). Ред. і видавець журналу «Екран» (1975–1990), де публікувалися статті про музич. життя України й діаспори. Голова т-ва «Бойківщина» та Літ. фонду ім. І. Франка в м. Чикаго, який нагороджував вітчизняних письменників і поетів в Україні й діаспорі. Організатор муз. імпрез із відзначення укр. композиторів та діячів муз. культури.

Лит.: Маркусь Д. Антонович Адам // Енциклопедія української діаспори : в 7 т. / Гол. ред. В. Маркусь. Нью-Йорк; Чикаго, 2009. Т. 1; Карась Г. Хронограф музичного

життя українського зарубіжжя на сторінках часопису «Екран» (США): джерелознавчий аспект // Культ. і сучас. 2010. № 1; Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012.

Антонович, Антоніна Кіндратівна (24.04.1890, м. Київ, тепер Україна — 20.05.1976, м. Кормейан-Парізі, тепер регіон Іль-де-Франс, Франція; похована на цвинтарі м. Сент-Женев'єв-де-Буа, регіон Іль-де-Франс, Франція) — оперна співачка (меццо-сопрано). Навчалася вокалу приватно в м. Києві у В. Кружиліної та Е. Седлицького. Співала в Київ. оперному театрі (1912–1918; тепер *Національна опера України імені Тараса Шевченка*). Навчалася в Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*). 1918 емігрувала до Європи, з 1919 — у Франції. Увійшла до складу трупі «Російської опери в Парижі» К. Агреньова-Слов'янського (1926). Дебютувала в опері «Борис Годунов» М. Мусоргського в ролі Мамки. Потім виступала в Рос. приватній опері М. Кузнецової-Массне, Рос. опері в м. Парижі (антреприза А. Церетелі), Рос. опері та балеті М. Кашука. Співала в опер. спектаклях за участю Ф. Шаляпіна в містах Барселони (1927, 1929), Лондоні (1931), Парижі (1931, 1933, 1935). У 1936 виступала в Укр. опері в м. Парижі. Брала участь в спектаклях і концертах Спілки російських артистів-співаків, Об'єднання рос. діячів л-ри і мист-ва. 1945 співала у вокальному квартеті «Лель». У 1940–1950-х давала в залі «Гаво» (м. Париж) сольні щорічні концерти. Виконувала оперні партії: Ольга («Євгеній Онегін»); Наїна («Руслан і Людмила»), Поліна («Пікова дама»; усі — П. Чайковського); Мамка, Господарка корчми, Федір («Борис Годунов» М. Мусоргського); Власівна («Псковітянка» М. Римського-Корсакова). Партнерами на сцені були М. Давидова, К. Кайданов, О. Курганов, В. Нікольський, Ф. Орешкевич, Г. Поземковский та ін. З метою надання допомоги артистам заснувала Т-во друзів мист-ва, була його керівником, влаштовувала благодійні концерти (1952–1957). Від 1960 жила в старечому домі в м. Кормейан-Парізі. За діяльність у галузі вокального мист-ва у Франції протягом 40 р. була нагороджена срібною медаллю Т-ва освіти (1959).

Лит.: Російське зарубіжжє во Франції 1919–2000 / Ред. Л. Мнухин, М. Авріль, В. Лосская. Москва, 2008–2010; Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012.

Л. П. Філоненко

Антонович, Афіноген Якович (1848, Волинська губернія, тепер Волинська обл., Україна — 1917, місце смерті невідомо) — правознавець, економіст, професор (з 1879), доктор політ. економії та статистики (з 1883). Нар. у сім'ї священика. Закінчив 1869 дух. семінарію в м. Києві, 1873 — юрид. ф-т Імператор. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) зі ступенем кандидата права. Відтоді працював доцентом каф. політ. економії, статистики та правознавства Ін-ту с. г. і лісівництва в м. Новій Олександрії (тепер м. Пулави, Польща). 1877 захистив у *Варшавському університеті* магістерську дис. «Теорія цінностей». Від 1882 — доцент, екстраординар. професор

каф. поліцейського права, від 1883 — проф. каф. політ. економії та статистики Київ. ун-ту. Одночасно А. викладав на Вищих жіночих курсах політ. економію і статистику. 1883–1884 був редактором газ. «Киянин» («Киевлянин»), 1887–1892 — газ. «Київське слово» («Киевское слово»). 1893–1895 — товариш міністра фінансів Рос. імперії, згодом — член ради Мін-ва нар. освіти. Після відставки придбав маєток у Волин. губернії, де прожив останні роки життя. Як учений А. розглядав поліцейське право з позицій економіки, вважав його необх. доповненням до політ. економії (як таке, що «вивчає правооснови, з допомогою яких закони політичної економії належно застосовуються і досягається установлення народного добробуту»). Автор праць із поліц. права та фундамент. дослідження у 2 частинах «Курс державного благоустрою (поліцейське право)».

Лит.: Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира (1834–1884) / Ред. В. С. Иконников. Киев, 1884; Томсинов В. А. Афиноген Яковлевич Антонович: к 150-летию со дня рождения // Законодательство. 1998. № 11; Усенко І. Б. Антонович Афіноген Якович // Антологія української юридичної думки : в 10 т. Київ, 2003. Т. 5: Поліційне та адміністративне право; Макаров А. Н. Киевская старина в лицах. ХІХ век. Киев, 2005; Дубянский А. Н. Экономические взгляды А. Я. Антоновича // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. 2007. Сер. 5. Вып. 1; Гриценко І. С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920. Київ, 2009; Соломаха А. Г. Роль професора А. Антоновича у становленні наукових поглядів М. Цитовича на науку поліцейського права // Форум права. 2013. № 2; Телішук Мик. М., Телішук Мир. М. Історія економіки та економічної думки. Ірпінь, 2015.

В. В. Буран, В. М. Чисніков

Антонович Володимир
Боніфатійович

Антонович, Володимир Боніфатійович (18.01.1834, м-ко Махнівка, тепер с. Махнівка Козятин. р-ну Вінницької обл., Україна — 21.03.1908, м. Київ, тепер Україна) — історик, археограф, археолог, етнограф, громад. і політ. діяч, чл.-кор. Санкт-Петербурзької АН (з 1901). Нар. у сім'ї губернерів. Навчався в Рішельєв. ліцеї в м. Одесі (1844–1848), Другій Одес. гімназії (1848–1850). Закінчив мед. (1855) та історико-філол. (1860) ф-ти Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). У 1861 — викладач латинської мови в Першій Київській гімназії, у 1862–1865 викладав історію у Київ. кадет. корпусі. З 1863 — чиновник у канцелярії київ., подільського та волин. генерал-губернатора. У 1864–1880 — гол. редактор Тимчас. комісії для розгляду давніх актів у м. Києві (див. *Київська археографічна комісія*). 1870 захистив магістер. дис. «Останні часи козащини на правому боці Дніпра (за актами з 1679 до 1716 р.)», а 1878 — доктор. дис. «Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті в[еликого] к[нязя] Ольгерда». Обидва захисти відбулися в Київ. ун-ті Св. Володимира. З 1870 — доцент, з 1878 — ординар. професор, у 1880–1883 — декан історико-філол. ф-ту цього ж ун-ту. Один із зачинателів і голова (1881–1887) *Історичного товариства Нестора-літописця*. Автор числен. праць з історії України, зокрема студій з історії Давньої Русі, Вел. князівства Литовського, козацтва, гайдамаччини та ін. З А. пов'язано запровадження традиції документалізму в укр. історіографії. Під його керівництвом

написано серію моногр. студій з історії окр. давнорус. земель, які започаткували системат. розробку регіон. історії України. За його редакцією зібрано й видано 9 т. «Архіву Південно-Західної Росії», який містив понад 2200 документів з історії України. Разом із М. Драгомановим видав збірку «Історичні пісні малоруського народу» (т. 1–2; 1874–1875). Один із фундаторів руху польськ. українофілів (див. *Хлопоманство*) і *Київської громади*. Наук. погляди А. спиралися на позитивіст. засади конструювання історії із вкрапленнями ідей пізньопросвіт. *раціоналізму* та ідеалів *романтизму*. Прихильник типол. методу й антропол. практик, які вживав для виокремлення архетипіч. рис, що, на його думку, були властиві українцям, полякам і росіянам. Сформував власну іст. школу, серед його учнів — Д. Багалій, М. Грушевський, О. Грушевський, М. Дашкевич, М. Довнар-Запольський, І. Каманін, О. Левицький, І. Линниченко, В. Ляскоронський та ін. Кавалер ордена Святого Станіслава 2 ступеня (1870), Святої Анни 2 ступеня (1874), Святого Володимира 3 ступеня (1882).

Пр.: Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе : в 37 т. Киев, 1863. Ч. 3. Т. 1: Акты о козаках (1500–1648); Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе : в 37 т. Киев, 1876. Ч. 3. Т. 3: Акты о гайдамаках (1700–1768); История Литовской Руси. Киев, 1882; Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Киев, 1885; Польсько-українські відносини XVII ст. в сучасній польській призмі (3 нагоди повісті Г. Сенкевича «Огнем і мечем»). Львів, 1904; Твори. Київ, 1932; Про козацькі часи на Україні. Київ, 1991; Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ, 1995; Лекції з джерелознавства. Київ, 2003; Коротка історія козаччини. Київ, 2004; Чари на Україні. Київ, 2013.

Лит.: Доманицький В. Володимир Антонович (3 нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності) // Нова громада. 1906. № 9; Кордуба М. Володимир Антонович // Лит.-наук. вісник. 1922. Кн. 6. Т. 96; Гермайзе О. В. Антонович в українській історіографії // Україна. 1928. № 5 (30); Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики). Москва; Брянск, 1997; Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. / Упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський. Київ, 1997; Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. Київ, 1997; Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор «Київської історичної школи». Київ, 2005; Короткий В. А. Міхал Чайковський і Володимир Антонович: «Українська школа» польської романтичної літератури і становлення українофільства. Вінниця, 2015.

О. В. Ясь

Антонович, Данило Сидорович (справж. прізвище — Будько; 22.12.1889, м. Білопілля, тепер Сумської обл., Україна — 08.11.1975, м. Харків, тепер Україна) — актор, педагог, нар. артист СРСР (з 1954). Закінчив 1919 Київ. держ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка (педагоги В. Сладкопєвцев і О. Загаров; одержав диплом № 1). Актор Першого театру Укр. Рад. Республіки ім. Т. Шевченка (1919), «Кийдрамте» (1920–1921; обидва — у м. Києві). Упродовж 1923–1926 працював у м. Москві в Першому робітнич. театрі, реж.

якого був С. Ейзенштейн, згодом знімався в його фільмах. Протягом 1922–1923 і від 1926 був актором театру «Березіль» (з 1935 — Харк. укр. драм. театр імені Т. Г. Шевченка, тепер *Харківський державний академічний український драматичний театр імені Тараса Шевченка*). Від 1946 викладав у Харк. театр. ін-ті (тепер *Харківський національний університет мистецтв імені Івана Котляревського*), з 1957 — професор. Серед його учнів — Л. Биков, Л. Тарабаринів (1928–2008), С. Чибісова та ін. Зіграв понад 200 ролей у театрі, з-поміж них — Залізник («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Гнат Голий («Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Ярослав («Ярослав Мудрий» І. Кочерги), Швиденко («Генерал Ватутін» Л. Дмитерка), Отелло («Отелло» В. Шекспіра), Креон («Цар Едіп» Софокла) тощо. Один із перших кіноакторів. Виконавець ролей у кіно: Робітник («Страйк»; 1924), Магрос («Броненосець „Потьомкін”»; 1925), Залізник («Колішвина», 1933), Прометей («Прометей», 1936), Стожар («Сім'я Стожарів»; 1938). Автор «Записок актора» (1958) і спогадів про Л. Курбаса (1969). Лауреат Держ. премії (1948). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора (1947), «Знак пошани» (1948) і орденом Леніна (1951).

Пр.: Записки актора // Прапор. 1958. № 4; Митець, громадянин // Лесь Курбас. Спогади сучасників / За ред. В. С. Василька. Київ, 1969.

Лит.: Гайдай І. І. Даниил Исидорович Антонович — народный артист СССР. Киев, 1960; Антонович-Будько (Будько) Данило Сидорович // Сумщина в іменах / Гол. ред. В. Б. Звагельський. 2-ге вид., перероб. та допов. Суми, 2004.

Антонович, Максим Олексійович (30.04.1835, за ін. даними — 09.05.1835, м. Білопілля, тепер Сумська обл., Україна — 14.11.1918, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — філософ, просвітник, літ. критик і публіцист, природознавець. Нар. у сім'ї дяка. Отримав духовну освіту, був кандидатом *богослов'я*. Пізніше відмовився від *духов. сану*. Був одним із найактив. співробітників журн. «Сучасник» («Современник»; 1859), часто друкувався. Обстоював ідеї реалізму М. Чернишевського, гостро критикував теорію «чистого мистецтва». Після заборони «Сучасника» (1865) А. відійшов від акт. літ.-громад. діяльності й присвятив себе природничо-наук. заняттям. Одночасно друкував літ.-крит. статті. 1881–1882 — служив у правлінні Лівано-Роменської з-ці, 1883 поступив на службу до Держ. банку. 1888–1916 написав спогади про співробітників «Сучасника». За філос. поглядами був матеріалістом (див. *Матеріалізм*). А. критикував *ідеалізм*, *апріоризм* і *агностицизм* І. Канта й *кантіанство* взагалі, *гегельянство*, реліг.-міст. *філософію* С. Гогоцького та П. Юркевича, ідеї *слов'янофільства* та ін., негативно поставився і до реліг.-філос. програми збірки «Віхи» («Веги»; 1909). Розробляв філос. концепцію, типологічно подібну до філософії класич. франц. *Прогресивності* (ідеї всемогутності розуму, запереченні *теології* й *метафізики*, *містицизму*, *спіритуалізму*, *громадянського суспільства*). Страждання людства А. пов'язував із невіглаством і забобонами, а успіхи та прогрес — із розвитком знання. У сфері *гносеології* — прибічник *сенсуалізму*. Закликав до всебіч. вивчення світу, союзу матеріалістич. філософії з природознавством,

Антонович Данило Сидорович

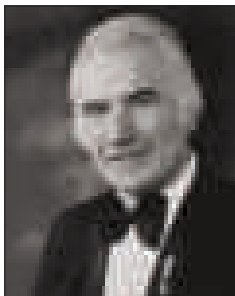
Антонович Максим Олексійович

психології — з фізіологією; базувався на антропол. принципі Л. *Феєрбаха*. А. висував вимоги поліпшення матер. умов життя народу, поширення освіти та одержання політ. свобод; обґрунтував необхідність радик. змін соц. порядків у Росії, виступав за її «європеїзацію». *Марксист* А. не визнав, хоча і симпатизував йому. Як природознавець А. відомий дослідженнями геол. будови Балтійського регіону й Фінляндії. Осн. праці: «Сучасна філософія» («Современная философия»; 1861), «Два типи сучасних філософів» («Два типа современных философов»; 1861), «Про гегелівську філософію» («О гегелевской философии»; 1861), «Сучасні фізіологія та філософія» («Современная физиология и философия»; 1862), «Сучасна естетична теорія» («Современная эстетическая теория»; 1865), «Єдність фізичного і морального Космосу» («Единство физического и нравственного Космоса»; 1874), «Льодовикова гіпотеза та льодовикові явища у Фінляндії та Повенецькому повіті» («Ледниковая гипотеза и ледниковые явления в Финляндии и Повенецком уезде»; 1878), «Чарльз Дарвін та його теорія» («Чарльз Дарвин и его теория»; 1896) та ін.

Тв.: Избранные философские сочинения. Москва, 1945.

Літ.: Костригин А. А., Кирпичева Ю. В. Публицист М. А. Антонович об определении понятия «душа» в «Философском лексиконе» (1861) философа С. С. Гогоцкого // Ист. рос. психол. в лицах: Дайджест. 2016. № 1; Пилипчук О. Я. Сприйняття еволюційної теорії Ч. Дарвіна в Україні (друга половина XIX ст.) // Питання іст. науки і техніки. 2018. № 1.

О. В. Чаплінська

Антонович Мирослав Іванович

Антонович, Мирослав Іванович (01.03.1917, м. Долина, тепер Івано-Франків. обл., Україна — 11.04.2006, м. Утрехт, Нідерланди) — музикознавець, оперний співак (баритон) і диригент, доктор музикології (з 1951), засл. артист України (1997), дійсний член НТШ. Нар. у сміт' судового урядника. Навчався у Філії держ. укр. гімназії в м. Львові (1932–1936). Співав у хорі Малої дух. семінарії під орудою Д. Котка. 1936–1941 навчався як музиколог у Львів. ун-ті (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*; кафедру очолював проф. А. Хибінський) і водночас у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка (тепер *Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка*; клас вокалу О. Бандрівської, ф-но — Н. Нижанківського). Був відзначений другою премією на конкурсі мол. співаків (1938). Під час навчання керував хором Малої духовної семінарії, співав у хорах «Львівський Боян», «Студіо» М. Колесси та хорі Р. Прокоповича-Горленка. У 1939–1941 продовжив навчання (музикознавство, вокал) у Львів. держ. консерваторії ім. М. Лисенка (тепер Львів. нац. музична академія ім. Миколи Лисенка). Під час *Другої світової війни* виїхав до м. Відня, де склав іспити до Муз. академії і вдосконалював мист-во вокалу під керівництвом проф. Г. Граруда (Норвегія). Був головою муз. секції студ. т-ва «Січ». Співав в опер. театрі міст Лінца, Ліцманштадта (тепер м. Лодзь, Польща), де виконував провідні партії в операх Дж. Верді, А. Вагнера та ін. Серед партій: Себастьян («Долина» Е. д'Альбера), Ренато («Бал-маскарад» Дж. Верді), Малатеста («Дон Паскуале» Г. Доницетті). Після війни опинився в таборі для переміщених осіб (м. Ной-Ульм, Німеччина; 1946–1948), де був муз. керівником і диригентом

театру «Розвага», писав музику до театр. вистав, диригував хором учнів укр. греко-катол. духовної семінарії в м. Гіршберзі (Німеччина). 1948 разом із семінарією переїхав до монастиря августинців у м. Кулемборзі (Нідерланди), згодом — до м. Утрехта, де мешкав до кінця життя. Поновив музичол. студії в Утрехт. ун-ті під керівництвом проф. А. Смієрса (1887–1957; Нідерланди). 1951 опублікував монографію, присвячену композитору Жоскену Дебре (бл. 1450–1521; Франція), захистив докт. дис. Від січня 1952 — асистент в Ін-ті музикології Утрехт. ун-ту. Разом з А. Смієрсом працював над виданням повн. зібрання творів Жоскена Дебре; після смерті А. Смайєрса завершив видання й опублікував до 1969 ще 71 твір. Присвятив низку праць дослідженню музично-стилістичних особливостей музики Жоскена Дебре та її впливу на творчість ін. композиторів, а також проблемі ідентифікації його творів. 1951 А. організував виключно з голландців «Візантійський хор», яким керував понад 40 р., виступав із ним у країнах Зх. Європи та Пн. Америки, а згодом і в Україні (уперше 1990). У репертуарі були твори світової класики (Л. Бетховена, Ф. Ліста, К. Орфа), обробки укр. нар. пісень, основу становила укр. церковна музика. Хор зробив багато звукозаписів. Робота в хорі спонукала А. до створення обробок нар. пісень для сол. хору й хорових творів. Серед них — монумент. вокально-симф. композиція «Пролог» на текст прологу з поеми «Мойсей» І. Франка (виконувалася «Візант. хором» 1961), хор на слова О. Олесея «Живи, Україно» (написаний 1945–1946). В ост. роки життя А. створив мішаний хор ім. М. Лисенка, з яким побував в Україні. 1953 А. перебував на стипендії в *Гарвардському університеті* в США, де поглиблював знання в галузі історії ренесанс. музики (у зав. кафедри музикознавства О. Гомбоші). Зібрав багатий джерельний матеріал про давню укр. музику. Був членом Міжнар. орг-ції музикознавців та Нац. музикознавчої спілки Нідерландів. А. увійшов у коло провід. музикологів світу як авторитет. спеціаліст із творчості Жоскена Дебре і західноєвроп. музики епохи *Відродження*. Окрім історії візант. та ренесанс. музики, до кола інтересів А. входила також історія укр. церковної музики: монодія, партесний концерт, давня укр. музика загалом. Уперше в новій історіографії дав цілісний огляд одноголос. етапу розвитку укр. церковної музики. Уперше віднайшов, дослідив і почасти опублікував невідомі зб. укр. партесних творів кін. 17 — поч. 18 ст.: «Українські партесні концерти» («Ukrainian "Partesny" concertos»; 1974) і «П'ятиголосна партесна Служба Божа XVII ст.» (1979). Серед наук. праць: «Українські співаки на Московщині в 17 ст.» (1962), «Канти з українських ірмологіонів» («The Chants from Ukrainian Heirmologia»; 1974), «Кошиць Олександр Антонович — композитор церковної музики і диригент» (1975), «Станіслав Людкевич: композитор, музиколог» (1980). Опублікував зб. творів укр. церков. музики (1990), низку статей та матеріалів про укр. музику та її чільних представників. А. написав спогади про навчання в містах Долині, у Львові, таборові часи (опубліковані в Україні, 2002–2005). Писав також вірші, зокрема, цикл «Моя Батьківщина» (1944). А. зібрав 6-ку муз. українки, музикології та історії культури, а також архів, які подарував Ін-ту літургійних

наук *Українського католицького університету* (2000–2003). Нагороди і відзнаки: золота медаль і лицар. орден «Оранс Насау» (1976), Орден св. Григорія Великого (1985), орден «За заслуги» III ступеня за вагомий внесок у піднесення міжнар. авторитету України (2001).

Пр.: Die Motette Benedicta es von Josquin des Prez und die Messen Super Benedicta von Willaert, Palestrina, de la Hele and de Monte. Utrecht, 1951; Renaissance — Tendenzen in den Fortuna — desperate — Messen von Josquin und Obrecht // Die Musikforschung. 1956. № 11; The Present State of Josquin Research // Report of the Eighth Congress International Musicological Society : in 2 vol. Basel, 1961. Vol. 1; The Chants from Ukrainian Hermologia. Bilthoven, 1974; Кошиць Олександр Антонович — композитор церковної музики і диригент. Вінніпер, 1975; Ukrainische geistliche Musik. Ein Beitrag zur Kirchenmusik Osteuropas. München, 1990; Musica Sacra. Львів, 1997; Oekraïne en de Byzantijnse ritus. Hoensbroek, 2000; Між двома світовими війнами: Спогади : у 2 ч. / Упоряд. О. Долгий. Київ, 2003.

Лит.: Червінський І. «Візантійський хор» Мирослава Антоновича та його дискографія // Калофоніа. 2002. Вип. 1; Ясіновський Ю. Мирославу Антоновичу — 85! // Вісник Наук. т-ва ім. Шевченка. 2002. № 27; Карась Г. Феномен Мирослава Антоновича та його «Візантійський хор»: штрихи до портрета диригента // Musica humana. 2010. № 3; Ясіновський Ю. Архів і бібліотека Мирослава Антоновича // Musica humana. 2010. № 3; Граб У. Мирослав Антонович у контексті наукових ідей європейської музикології // Укр. музика. 2012. № 2 (4); Граб У. Інтелектуальна біографія: Гарвардський рік Мирослава Антоновича // Укр. музика. 2015. № 4 (18); Граб У. Мирослав Антонович. Етапи формування власної ідентичності: дитинство та юність // Укр. музика. 2017. № 2 (24); Граб У. Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повєнних десятиліть. Львів, 2019.

У. Б. Граб

Антонович-Мельник, Катерина Миколаївна (01.12.1859, м. Хорол, тепер Полтав. обл., Україна — 12.01.1942, м. Київ, тепер Україна) — археолог, історик і громад. діяч, дійсний член НТШ (з 1909). Дружина В. Антоновича. Нар. у дворянській сім'ї лікаря. Закінчила Полтав. гімназію (1877) та іст.-філол. від-ня *Вищих жіночих курсів* у м. Києві (1883). Прослухала курс історії у В. Антоновича. Підготувала до друку текст його лекцій з історії Давньої Русі, козацтва (видано літогр. способом 1879, 1882 та 1884). У 1880 перебувала в Австро-Угорщині й Італії з метою вивчення іст. пам'яток. Під керівництвом В. Антоновича займалася упорядкуванням судових справ у Києві. центр. архіві (1882–1886). Протягом 1888–1913 — лаборантка й консерваторка археол. музею Ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). 1896 і 1900 разом із В. Антоновичем подорожувала до Італії. Одна з організаторів *археологічних з'їздів* у містах Києві (1899) та Харкові (1902). У 1913 підписала (разом із М. Біляшівським, М. Василенком, Д. Дорошенком, С. Єфремовим, О. Левицьким, В. Перетцем, О. Русовим, Є. Чикаленком та ін.) документ «В справі зміни статуту Наукового товариства імені Шевченка у Львові». Була членом т-ва «Просвіта» у м. Львові, Укр. наук. т-ва в м. Києві, Москов. імператор. археол. т-ва та ін. З 1919 працювала в Укр. АН (тепер *Національна академія наук України*): зав. б-ки 1-го відділу, співробітниця комісії для складання іст.-геогр. та біогр. словників.

З 1920 — редактор і другий гол. редактор із проблем мови та перекладів комісії з видання праць В. Антоновича. Від 1921 — заст. голови Археол. відділу *Всеукраїнського археологічного комітету* при УАН. З 1924 — дійсний член Іст. секції при ВУАН. 1925 за дорученням УАН керувала археол. розкопками на тер. Софійського собору в м. Києві та в Кременчуцькому р-ні Полтав. обл., 1927 — у Золотоніському р-ні Черкаської обл. З 1928 — відповідальний співредактор (спільно з М. Ткаченком) комісії з видання праць В. Антоновича (планувалося 9 томів). 1928–1930 займалася редагуванням цього видання (підготувала 5 т.; перший том опубл. 1932). Улітку 1930 звільнена з роботи після чистки в апараті ВУАН. У першій пол. 1930-х багаторазово порушувала питання про видання праць В. Антоновича. У 1934 піддана нищівній критиці за «націонал-фашистські настанови» у виданні першого тому «Творів» В. Антоновича. За часів *Другої світової війни* та німецької окупації знов клопотала про видання його праць. Похована на Байковому цвинтарі м. Києва поруч із чоловіком. Після смерті вченої рукописи, фотографії та документи В. Антоновича, що зберігалися у неї, передано до Гол. іст. архіву ім. В. Антоновича, очолюваного В. Міяковським. 1892–1893 описала музейну колекцію О. Поля в м. Катеринославі (тепер м. Дніпро; це зібрання стало основою сучас. *Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького*) та склала її каталог. Як археолог працювала спочатку під керівництвом В. Антоновича, а потім самостійно. Її археол. праці доповнювали дослідження, тематично пов'язані зі студіями В. Антоновича стосовно поширення певних етніч. і культ. типів у басейні р. *Дніпра* (полян, древлян, волинян, тиверців, радимичів та ін.). А.-М. здійснювала також археол. розкопки язичн. кладовища в іст. частині м. Києва, поховань скіф. доби на Полтавщині та Київщині, палеоліт. культури поблизу м. Студениці (тепер тер. Хмельницької обл., затоплена водами Дністровського водосховища), неоліт. стоянок на *Волині, Слобожанщині*, тер. теперішніх Київ., Дніпропетр., Полтавської областей тощо. Перекладала з інозем. мов. Серед перекладів А.-М., зокрема, твори Е. *Ожешко*, Ф. *Равіти-Гавронського*, спогади іноземців для книги «Мемуари, що стосуються історії Південної Росії» (1890–1896, т. 1–2) тощо. 1928 опублікувала частину невиданих рукописів В. Антоновича й організувала при Іст. секції ВУАН виставку, присвячену 20-й річниці його смерті.

Пр.: Путевые очерки Подоля // Киев. старина. 1884. № 5; № 7; № 10; 1885. № 11; № 12; На Днестровском «побережье» // Киев. старина. 1887. № 8; Сведения о походе в Крым Михаила Дорошенка // Киев. старина. 1896. № 11; Раскопки в земле Лучань, произведенные в 1897 и 1898 гг. // Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899 : в 2 т. Москва, 1901. Т. 1; Майданові городища на Україні // Записки Укр. наук. тов-ва в Києві. 1908. Кн. 3; Археологічні досліді на Кременчужчині // Коротке звітлення Всеукраїнського Археологічного комітету за археологічні досліді року 1925 (з каталогом звідомної виставки). Київ, 1926; До археологічної статистики степової Полтавщини // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського. З нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Київ, 1928; З невиданих рукописів В. Б. Антоновича // Україна. 1928. Кн. 6; Василь Григорович Ляскоронський (некролог) // Записки історично-філологічного відділу

Антонович-Мельник
Катерина Миколаївна

ВУАН : в 26 кн. Київ, 1929. Кн. 24; До видання 1 тому творів В. Антоновича // Антонович В. Б. Твори : в 3 т. Київ, 1932. Т. 1.

Лит.: Мельник Катерина Николаевна (по мужу Антонович) // Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава, 1912; Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914 гг.). Москва, 1915; Життєпис К. М. Мельник-Антоновичевої. Реєстр друкованих праць К. М. Мельник-Антоновичевої // Записки історично-філологічного відділу ВУАН : в 26 кн. Київ, 1923. Кн. 2–3; Руденко Г. Г. Життєвий та творчий шлях К. М. Мельник-Антонович // Іст. і культ. Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. 2009. Вип. 6; Нікітенко А. І. В. Антонович та К. Мельник: у контексті подружнього життя та наукової співпраці // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : в 15 вип. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 11; Якімова І. В. Жінка-археолог — поява нової ідентичності // Вісник Дніпроп. ун-ту. 2015. Т. 23. № 1.

О. В. Ясь

Антоновський, Іван Іванович (1893, с. Журавка, тепер Городищенського р-ну Черкаської обл., Україна — 1958, м. Київ, тепер Україна) — бандурист, цимбаліст, диригент. Опанував гру на кількох інструментах. Працював як музикант оркестру в низці колективів. Упродовж 1938–1941 і 1946–1947 — цимбаліст у Держ. капелі бандуристів (тепер *Національна заслужена капела бандуристів України імені Г. Майбороди*), згодом — диригент. Протягом 1945–1946 був керівником оркестр. групи Держ. укр. нар. хору (тепер *Національний заслужений академічний український народний хор України імені Г. Г. Верьовки*). Увів до складу оркестру бандури, альти, баси й контрабаси. Автор аранжувань і оркестровок для капели бандуристів низки муз. творів. Гармонізував укр. нар. пісні (віночок «Сонце низенько», «Ой там коло млина», дует із хором «Місяць на небі», «Гречаники») тощо.

Лит.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Ященко Л. Державна заслужена капела бандуристів Української РСР. Київ, 1970; Желлинський Б., Ковальчук Д. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011.

Антоновський, Олександр Петрович (рос. Антонович, Александр Петрович; 03.09.1863, м. Кишинів, тепер Молдова — 13.03.1939, там само) — співак (бас-профундо), педагог. Навчався 1882–1886 у Моск. консерваторії (клас вокалу Дж. Гальвані, сценічної майстерності — І. Самаріна, згодом І. Булдіна). Упродовж 1886–1890 співав у *Великому театрі* в м. Москві, дебютував там у партії Мельника в опері «Русалка» О. Даргомижського. У 1890–1892 — соліст Рос. оперного т-ва у м. Києві (під керівництвом І. П. Прянишникова), 1892–1894 і 1899 — Одеської, 1894–1898 — Харк. оперних антреприз, 1900–1902 — *Марійського театру*, 1902–1910 — «Нової опери» (два останніх театри — у м. Санкт-Петербурзі). Давав концерти в містах Києві (1891), Одесі (1893), Харкові (1900). Учасник першого в Україні конкурсу співаків (1911; м. Харків). Від 1921 — директор Нар. молд. консерваторії (м. Кишинів). Серед учнів — М. Дідученко, Л. Боксан, П. Келдерару, В. Сьомін, Е. Уреке, Т. Чабан. Мав голос («бас-громовик») вел. діапазону (від до великої октави до фа-діеза пер-

шої октави), вирізнявся актор. майстерністю. За сценічну кар'єру виконав близько 50 партій, серед яких — Сусанін, Руслан («Життя за царя», «Руслан і Людмила» М. Глінки), Кончак («Князь Ігор» О. Бородіна), Варязький гість, Малюта Скуратов («Садко», «Царева наречена» М. Римського-Корсакова; усі — перше виконання), Гремін («Євгеній Онегін» П. Чайковського), Олоферн («Юдита» О. Серова), Дон Базіліо («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Бертрам («Роберт-диявол» Дж. Меєрбера).

Лит.: Леви С. Записки оперного певца. Москва, 1962; Арабаджи Р. Незавершенная мелодия. Кишинев, 1983; Антоновский Александр Петрович // Агин М. С. Вокально-энциклопедический словарь : в 5 т. Москва, 1991. Т. 1; Антоновский Александр Петрович // Отечественные певцы. 1750–1917 : в 2 т. Москва, 1991. Т. 1; Лисенко І. Антоновський Олександр Петрович // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1.

О. М. Німилович

Антономазія (грец. ἀντονομασία, від ἀντί... — префікс, що тут означає заміну, і νόμασία — назва, найменування), антономасія — *троп*, який полягає в заміні назви особи чи зображуваного явища ін. назвою. Один зі стиліст. засобів увиразнення мови й мовлення, відомий ще з *античності*, що виконує роль експрес. підсилення інформації. Одностайної думки щодо визначення сутності терміна немає: низка науковців визначає А. як різновид *метонімії*, інші — як *перифраз*, *символ*, різновид *метафори* чи частину *ефемізму*. Незалежно від такої строгості дефініції А. поділяють на два види: а) загальна — використання відомих власних назв із міфології, історії, л-ри тощо (на основі певних асоціацій метафор. характеру) замість загальних та навпаки: Крез замість багатій, див. *Крез*, Мафусаїл — довгожитель, донжуан — залотник, залицьляник (див. *Дон Жуан*); Каменярь — І. Франко; б) описове найменування особи: батько укр. історії — М. Грушевський. Обидва види А. вимагають поперед. фонових знань. А. використовують у худ., публіцист., наук.-попул., розмовно-побут. стилях, що сприяє образності вислову, дозволяє влучно та вичерпно сформулювати думку, увиразнити зображуване.

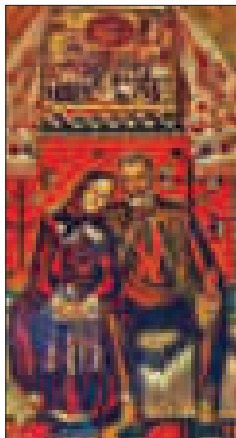
Лит.: Святовець В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ, 2011; Хоменко Г. Є. Експресивні засоби лексико-семантичного рівня інформаційного тексту // Філол. студії. Наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. 2012. Вип. 8; Судець Н. А. Роль антономазії у ранніх поетичних текстах І. Франка і Я. Каспровича // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філол. науки. 2014. Вип. 36.

О. О. Тараненко

Антончик, Михайло Владиславович (15.06.1921, м. Київ, тепер Україна — 08.07.1998, там само) — живописець, нар. художник України (з 1982). Закінчив Київ. худ. школу (викладач Ф. Сударин), 1950 — Київ. худ. ін-т (тепер *Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*), майстерня А. Петрицького та К. Єлеви. Член Спілки художників УРСР (з 1950). Брав участь у респ. (з 1949) та міжнар. (з 1951) худ. виставках. Мандрував Україною, створюючи картини. Представник *соцреалізму*. Зображував сучасників, життя та працю людей. Автор ліричних полотен переважно на сільські теми. Серед них: «Ранок» (1969), «Свято в селі Моринцях»

Антоновський Олександр Петрович

Антончик Михайло Владиславович. «Золотий вік», 1971

Відкриття Палацу культури» (1963–1964), «Золотий вік» (1971), «Колгоспники» (1964–1967), триптих «Поєма про жінку» (1968–1969), «Мої вчителі. Кость Єлева і Анатолій Петрицький» (1971–1972), «Господар рідної землі» (1975), «Творці» (1979), «Листи сина» (1983), «Безсмертя» (1985), «Фронтові листи» (1990) та ін. Створив низку плакатів, портретів («Портрет доярки Євдокії Кошової»; 1949), натюрмортів («Кавуни та яблука»; 1955) тощо. Твори А. зберігаються в Національному художньому музеї України, ін. музеях країни.

Лит.: Шаров І., Толстоухов А. Антончик Михайло Владиславович (1921–1998) // Художники України: 100 видатних імен. Київ, 2007.

Антонюк, Андрій Данилович (15.10.1943, м. Первомайськ Миколаїв. обл., тепер Україна — 16.04.2013, м. Миколаїв, Україна) — художник, нар. художник України (з 2007). Закінчив 1962 Одеське худ. уч-ще імені М. Б. Грекова (тепер Комунальний заклад «Одеський художній коледж імені М. Б. Грекова»; викладачі О. Ацманчук і Т. Єгорова). Під час навчання зацікавився творчістю європ. постімпресіоністів. Після закінчення училища працював у м. Мукачевому Закарпат. обл., де познайомився з художниками закарпат. школи живопису. На А. справила вплив творчість Ф. Манайла. 1965–1971 — на творчій роботі у худ. фондї м. Одеси. Член Спільноти художників України (з 1970). У 1971 переїхав до м. Миколаєва, де мешкав до кінця життя та займався живописом. Засновник південноукр. школи образотворч. мист-ва. Творам А. притаманне худ. осмислення минулого (зокрема козаччини, гайдамаччини), звернення до сакральних традицій праукр. культури, поєднання елементів наївного нар. мист-ва, символіки експресіонізму й естетики модерну. Стиль художника визначають як символіко-реаліст. укр. міфологізм. Працював переважно з *темперою* та *аквареллю*. Серед картин: «Карпатський мотив» (1966), «Вікно» (1970), диптих «Моя Земля» (1971), «Весна» (1974), «Моя Венеція» (1980), «Богопільська мадонна», «На Голгофу. Екологія» (обидві — 1987), «Вчителю, хто ми?», «Хорали Максима Березовського» (обидві — 1988), «Свято моєї душі» (1990), «Прийдіть і поклоніться»

Антонюк Андрій Данилович

(1992), «Молодий князь Володимир та його мати рабина Малуша», «Благословення житія» (обидві — 1994), «В казематі (Тарас Шевченко)» (1994), «Я їду до тебе» (2013) та ін. Твори А. експонувалися на всесоюз. (з 1966) та міжнар. (з 1986) виставках в Угорщині, Чехії, Словаччині,

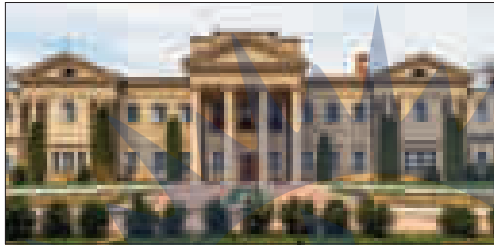
Болгарії, Польщі, Іспанії, КНР, Канаді, США, Ізраїлі, Японії, Росії, Франції та ін. країнах. Полотно зберігаються в музейних колекціях України, *Третяковській галереї* (м. Москва) та ін. галереях, а також у приват. зібраннях в Україні та за кордоном. Лауреат Нац. премії України імені Т. Г. Шевченка (1994) за серію картин «Митрополит Іларіон», «Феофан Прокопович», «Розмова з Всесвітом» тощо, премії ім. Василя Стуса (1993), премії «Золотий Тризуб» (1986). Лауреат Міжнар. фестивалю «Український світ» (1997). Нагороджений срібною (2000) та золотою (2002) медалями Нац. академії мист-в України, дипломом «Золота фортуна» (2001), ювілейною медаллю до 60-річчя ООН (2005) та ін. відзнаками.

Лит.: Підгора В. Міфологізм Андрія Антонюка // Образотворче мистецтво. 2002. № 1; Підгора В. Його український міфологізм // Малярство / Ред.-упоряд. М. Маричевський. Київ, 2004; Степанов М. Душа не знає часу // Малярство / Ред.-упоряд. М. Маричевський. Київ, 2004; Федорук О. Миколаївська когорта // Образотворче мистецтво. 2006. № 2; Тарасенко А. Ясновидючі очі Андрія Антонюка // Образотворче мистецтво. 2007. № 4; Шевченківські лауреати, 1962–2012 / Авт.-упоряд. М. Г. Лабінський. 3-тє вид., змін. і допов. Київ, 2012; Всесвіт Андрія Антонюка / Уклад.: М. Тасинкевич, А. Шевченко. Миколаїв, 2013.

Антонюк, Ніна Іллівна (у заміжжі Преображенська; 16.02.1956, смт Ставище Київ. обл., тепер Україна) — спортсменка, веслувальниця (*академічне веслування*), засл. майстер спорту СРСР (з 1980). Виступала за Спорт. т-во «Локомотив» (м. Київ). 1983 закінчила Київ. держ. ін-т фізкультури (тепер *Національний університет фізичного виховання і спорту України*). Срібний призер Чемпіонату світу (1977, Нідерланди), чемпіонка світу (1978, Нова Зеландія; 1979, Югославія). Срібний призер *Літніх Олімпійських Ігор 1980* у м. Москві (тепер РФ) у змаганнях з академ. веслування (вісімки зі стерновим) серед жіночих екіпажів (відстань 1000 м). Тренер — В. Потабенко. Срібну олімп. нагороду виборола у складі команди СРСР, що складалася переважно зі спортсменок київ. «Локомотива» [разом з нею срібну медаль здобули: О. Пивоварова, Н. Уманець, Н. Прищепа, Т. Бунак, О. Терьошина, М. Пазюк, В. Жулина, Н. Фролова (стернова)].

Лит.: Локомотиву — 50. Москва, 1988.

Антопільський парк — пам'ятка *садово-паркового мистецтва* загальнодерж. значення (з 1990). Розташ. на тер. с. Антополя Томашпільського р-ну Вінницької обл. Займає площу 27 га. Заснований наприк. 18 ст. у маєтностях представника княжого роду Святополк-Четвертинських — А.-Я. Непомуцена (1744–1830), брацлавського *каштеляна*. У сер. 19 ст. маєток перейшов у власність родини Ярошинських. Останнім господарем парку та його споруд був промисловець, фінансист К. Ярошинський (1878–1929). 2012 затверджено Положення про парк. Більшість тер. А. п. рівнинна, гол. ділянка розташ. на підвищенні, де у 1830-х споруджено палац у стилі *класицизму*. Паркову композицію в англ. стилі формують рослини, ландшафт. каскад ставків, архіт. споруди, скульптури. Основою парку став природ. дубово-ясеневий масив, вік деяких дерев якого становить бл. 250–400 р. «Дубу Пушкіна» (за переказами, неподалік від нього відпо-

Антопільський парк

Антопільський парк

чивав О. Пушкін) — бл. 500 років. На тер. парку зростають бл. 40 видів і форм деревних рослин: каштан, клен, липа, сосна чорна, сосна звичайна, ялина звичайна, явір, береза, горобина, горіх чорний, ясен плакучий тощо.

Лит.: Томашпільщина / Упоряд. О. В. Сікал. Вінниця, 2008; Єлісавенко Ю. А., Мудрак О. В., Василевський О. Г. та ін. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Східного Поділля — центри збереження біорізноманіття регіональної екологічної мережі // Вісник Уманського нац. ун-ту садівництва. 2018. № 1; Попович С. Ю., Власенко А. С. Мережа штучних заповідних парків басейну Дністра у трансрегіональному вимірі // Ukrainian Journal of Forest and Wood Science. 2019. Т. 10. № 2.

В. Г. Нанадіста

Антофора (*Anthophora*) — рід комах род. Бджолини ряду перетинчастокрилих. Один із найбільших і найпошир. родів бджіл, що включає понад 400 видів. Розповсюджені в Європі, Пн. Африці, Пд. Америці, Азії. Зовні А. подібні до дрібних джмелів за формою тіла, густим опушенням. Мають довгий хоботок, яким збирають нектар і пилок квітів разом зі свійськими медонос. бджолами. Гнізда облаштовують в землі, щілинах стін, тріщинах стовбурів дерев тощо: викопують довгі галереї, поділені перегородками на кілька відсіків. У кожному відсіку самця запасає порцію корму та відкладає лише одне яйце. Два види А. занесені до Червоної книги України: А. коренаста (*Anthophora robusta*) та А. чорновійчаста (*Anthophora atricilla*).

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За заг. ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Orr M., Pitts J., Griswold T. Revision of the Bee Group *Anthophora* (Micranthophora) (Hymenoptera: Apidae), with Notes on Potential Conservation Concerns and a Molecular Phylogeny of the Genus // Zootaxa. 2018. № 4511 (1).

Антоцеротові (*Anthocerotaceae*) — родина мохоподібних рослин відділу антоцеротоподібних. Рослини таломної (див. *Талом*) будови. Тіло пластинчастої форми, прилягає до субстрату, на ниж. боці розміщені *ризоїди*. Клітини талому однакові, містять пластинчасті *хлоропласти* та пі-

Антоцеротові (*Anthoceros filicis*)

реноїди. Спорогон без ніжки, видовжений. У складі родини А. 3 роди й понад 300 видів, поширених переважно у тропіках. В Україні зростає 3 види з 2-х родів, що трапляються на вологих глинистих ґрунтах, полях, узбіччях доріг. Найпоширеніші з них — антоцерос гладенький (*Anthoceros laevis*).

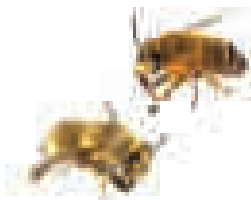
Лит.: Абрамов І. І., Абрамова А. Л. Класс антоцеротовые, или антоцеротопсиды (Anthocerotopsida) // Жизнь растений : в 6 т. Москва, 1978. Т. 4: Мхи. Плауны. Хвощи. Папоротники. Голосеменные растения / Под ред. И. В. Грушвицкого, С. Г. Жилина; Гапон С. В., Гапон Ю. В. Стан та перспективи вивчення антоцеротових та печіночних мохів Лісостепу України // Біол. та екол. 2016. Т. 2. № 1.

Антоціани (від грец. *ἄνθος* — забарвлення та *κυάνεος* — темно-синій) — клас рослин. *пигментів*; здебільшого фенольні *глікозиди*. А. рожевого, черв., фіолет. та синього забарвлення різн.

Антоціани. Зміна рН спричиняє зміну забарвлення квіток Медунки м'якої (*Pulmonaria mollis*)

органам рослин. Різноманітність забарвлення А. залежить не лише від їхньої будови та значення водневого показника клітин. соку, а й від характеру металу, який утворює комплекс з А. в рослині. Червоне забарвлення обумовлює комплекс А. з Fe; сине і фіолетове — Мо, Mg, Ca; біле — Ni або Cu; пурпурове — К. Наявністю А. зумовлений колір оцвіттини та плодів квіткових рослин; червоний колір вина, фруктових соків тощо. З рослин А. екстрагують кислими водними або спиртовими розчинами. Виявляють, виділяють й очищують А. методами *хроматографії*, зокрема, на *папері* й у колонках з целюлозного (див. *Целюлоза*) порошку.

Лит.: Onslow M. The Anthocyanin Pigments of Plants. Cambridge, 2014; Левон В. Ф., Голубкова І. М. Накопичення антоціанів у надземних органах представників роду *Persica* Mill. у різні періоди вегетації // Вісник пробл. біол.

Антофора чорновійчаста

і мед. 2016. Вип. 2. Т. 3 (130). Anthocyanins from Natural Sources: Exploiting Targeted Delivery Forimproved Health / Ed. by M. Brooks, G. Celli. Cambridge, 2019.

Антракнози [від грец. ἀνθραξ (ἀνθρακος) — вугілля та νόσος — хвороба, захворювання] — група небезпечних хвороб рослин, збудниками яких є гриби з родів *Gloeosporium*, *Colletotrichum*, *Kabatella* та ін. Збудники ушкоджують усю надзем. частину квіткових рослин (с.-г., дикорослих; ліс., троп. і субтроп.), найсильніше — пагони й листки. Міцелій грибів перезимовує в насінні й залишках рослин. Місця вражень А. різко обмежені, темно-червоного або чорного забарвлення: плямистості, виразки неprav. форми, некрози, глибокі рани на плодах, гілках і стеблах, що призводять до порушення в надходженні поживних речовин і відмирання різн. органів. Збудники трапляються в усіх країнах світу й спричиняють А. в багатьох с.-г. рослин: гарбузових, бобових, пасльонових, льону, винограду, аґрусу, смородини, полуниці, малини, а також у деяких плодкових дерев (див. *Плодові культури*), зокрема вишні, яблуні. Відомі випадки враження цими грибами горіхів волоських і мигдалю. За шкідливістю і поширенням А. посідають особл. місце серед захворювань культур сільськогосподарських. Найпошир. серед захворювань цієї групи є А. квасолі, гарбузових, льону, яблуні, винограду тощо. А. овоч., плод. і декоратив. рослин найчастіше трапляються в другій пол. літа. Вис. небезпека зараження А. для сходів та розсади. Стрімкому розвитку хвороби сприяють вітер, дощ, комахи. У зоні ризику перебувають передусім рослини із зовн. мех. пошкодженнями або ранами, через які проникає збудник інфекції. А., потрапивши в помір. широти з тропіків (див. *Тропічні пояси*), найактивніше розвиваються за високої (вл. 80–90 %) вологості повітря (див. *Вологість повітря абсолютна*) і підвищ. температури (від +22 °С до +30 °С). Стимулюють їхнє поширення дефіцит фосфору й калію в ґрунті (див. *Ґрунту агрохімічний склад*), а також вис. рівень закислення родючого ґрунту (див. *Ґрунту кислотність*). За останні 3 десятиліття зафіксовано мас. спалахи захворювань, які раніше не мали знач. поширення (А. люпину, конюшини, квасолі), і пор. нових: А. картоплі, вівса, суніци, ареали яких швидко розширюються. Для підвищення продуктивності цих культур, що мають важливе харч., корм. й ресурсозберіг. значення, фахівцями із захисту рослин визначено найважливіші стратег. завдання, пов'яз. з поліпшенням (або оптимізацією) фітосанітар. ситуації. Обґрунтовано систему захисту польових, овоч., плодово-ягід. культур та картоплі на основі агротех., хім., імун. та біол. заходів боротьби зі шкідливими організмами й розроблено відповід. метод. рекомендації. Зменшення шкодочинності хвороб рослин і збереження екол. рівноваги в агробіоценозі, які можуть знизити рівень інфікування чи стримувати ризик розвитку А., залежить від своєчасно вжитих заходів профілакт. заходів: вибір стійких рослин, правильна сівозміна, прибирання залишків урожаю та опалого листя, протруювання насіння тощо. Способи боротьби з А., традиц. й новіт. методи захисту рослин, причини виникнення цих хвороб в Україні на основі узагальнення багаторічних вітчизн. і зарубіж. досліджень геогр. поширення, симптоматики, шкодочинності, біоекології та циклу розвитку збудни-

ків вивчав академік Національної академії аграрних наук України М. Лісовий.

Лит.: Бублик Л. І., Васечко Г. І., Васильєв В. П. та ін. Довідник із захисту рослин / За ред. академіка М. П. Лісового. Київ, 1999; Роїк М. В., Нурмухаммедов А. К., Корнієнко А. С. Хвороби коренеплодів цукрових буряків. Київ, 2004; Котова В. В., Кунгурцева О. В. Антракноз сільськогосподарських рослин. Санкт-Петербург, 2014; Буряківництво і біоенергетика в Україні: історія, наука, виробництво, люди (до 95-річчя ІБКіЦБ НААН України). Київ, 2017; Саблук В. Т., Бабич А. Г., Шендрік К. М. та ін. Шкідливі організми буряків цукрових: історія, сучасний стан вивчення та заходи захисту. Київ, 2017.

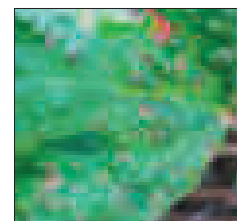
О. Г. Ягольник

Антракоз [від грец. ἀνθραξ (ἀνθρακος) — вугілля], пневмоконіоз вугільників, «чорна легеня», «чорні сухоти» — професійна хвороба працівників вугільних шахт, зумовлена впливом високодисперсного пилу вугілля. Під впливом вугільно-породного пилу, що містить кристаліч. силіцій діоксид (понад 5 %), виникає антракосилікоз (див. *Силікоз*). Найчастіше перші ознаки А. спостерігають через 10–15 р. після впливу пилу вугілля-антрациту та через 15–20 р. після контакту з пилом ін. виду вугілля. Патол. процес характеризується помірно вираженим дифузним інтерстиціальним пневмофіброзом із клітинно-пиловими вогнищами, які формують дрібні вузлики. А. має доброякіс. перебіг із повільним прогресуванням. Для хворих на А. типове передусім переважання клініч. ознак бронхіту та емфіземи, ніж ознак, характерних для пневмофіброзу. Розвиток А. часто супроводжується гематогенними метастазами вугільн. пилу у внутр. органи — селезінку, нирки, печінку, кістковий мозок, лімфат. вузли. Можливий А. шкіри. Важкий перебіг А. (з масив. фіброзом, що прогресує, та атракатичними кавернами легень) трапляється зрідка. Перебіг захворювання та прогноз при А. погіршуються у разі поєднання з туберкульозом легень.

Лит.: Равдин В. А. К вопросу о профилактике антракоза // Борьба с силикозом : в 12 т. Москва, 1964. Т. 6; Hunter's Diseases of Occupations / Ed. by P. Baxter, T.-Ch. Aw, A. Cockcroft. 10th ed. London, 2010; Профессиональная патология. Национальное руководство / Под ред. Н. Ф. Измерова. Москва, 2011; Профессиональные заболевания органов дыхания. Национальное руководство / Под ред. А. Г. Чучалина. Москва, 2015.

Д. В. Варивончик

Антракосиліти [від грец. ἀνθραξ (ἀνθρακος) — вугілля] — мінералоїди, груп. назва антрацитоподіб. бітумів найвищого ступеня метаморфізму. Уперше А. описано 1863 Т. Стеррі Гентом (1825–1892; Канада), згодом 1871 докладніше — Е. Дж. Чепменом (1821–1904; Канада), який і запропонував цю назву. А. — чорні, блискучі й крихкі аморф. утворення, неплавкі, нерозчин. в орган. розчинниках. Злам раковистий, блискучий. Густ. 1,3–2,0 г/см³. Твердість змінна, у межах від 2–3 до 4–5 за Мооса шкалою твердості мінералів. Межу А. у ряду нафтидів встановлено на основі елемент. аналізу: Н < 5 %, С > 89 %, абс. неплавкі й нерозчинні. А. є похідними нафти та близьких до неї за складом сумішей. Трапляються на всіх континентах в осадово-метаморфізов., вулканогенно-осад. і виверж. породах різн. віку від архею до четвертин. періоду, у тісній асоціації з кальцитом і кварцом. Найчастіша форма

Антракнози

їхнього прояву жильна, гніздоподібна. Масштаб прояву — від виділень у мікропорах до метрових пласт. покладів і жил в сотні метрів. За ступенем метаморфізму А. поділяють на нижчі, серед. й вищі. Розрізняють тухоліти, кіскеїти, *шунгіти*. Вищі А. мають сильний метал. блиск, електропровідні, густ. 1,8–2 г/см³, склад (мас. частки): С — 96–99 %, Н < 1 %. До вищих А. відносять жильні шунгіти, які поширені в нижньопротерозойських породах Карелії, а також відомі в Канаді, Індії, Швеції. На тер. України А. уперше виявлено 1914 В. Аршиновим (1879–1955; РФ) у Криму (сміт Партеніт). А. поширені на Закарпатті, у Карпатах, Криму, у зоні зчленування Донбасу з Приазовським масивом, на Донбасі й у Дніпровсько-Донецькій западині. У вищих А. виявлено *фуллерени*. А. — джерело різ. хім. елементів (V, Ni, Mo, Se тощо). Твердий *вуглець* А. використовують у модельних експериментах як структурно-хім. аналог орган. речовини *метеоритів і астероїдів*. Уміст А. в породах нафтогазоперспектив. басейнів є ознакою ймовірної наявності нафти на глибині.

Літ.: Диденко А. Геохимия углеродсодержащих соединений ртутных месторождений Украины. Киев, 1985; Мачулина С., Квасниця В., Мельников В. та ін. Нова знахідка антракосоліту на півдні Донбасу // Геолог України. 2007. № 3 (19); Мачулина С., Иванова А., Зайцева Л. О типизации антракосолитов // Геол. журн. 2008. № 3; Филиппов М. Антракосолиты. Санкт-Петербург, 2013.

В. М. Квасниця

Антракт (франц. entracte, від entre — між і acte — акт, дія) — 1) Перерва між актами (діями) п'єсе, спектаклю, відділеннями *концерту*, театр. або циркової вистави. 2) Музичний твір, невелика муз. або танц. *інтермедія*, яку виконують між двома актами спектаклю до підняття завіси. Іноді А. виконують також як окр. концерт. номер (А. до 3-ї дії опери Ж. Бізе «Кармен» тощо).

Літ.: Паві П. Словник театру / Пер. з фр. Львів, 2006; Henriques V. Théâtre: esthétique et pouvoir : et 2 t. Paris, 2016–2017.

Антрацит (грец. άνθρακίτης — вид вугілля) — твердий, високощільний, блискучий різновид *вугілля* з мін. кількістю домішок, уміст вуглецю в ньому понад 90 %. Горить без полум'я, диму та запаху. Найметаморфізованіший різновид *вугілля кам'яного*, що має високу теплотвор. здатність. Колір чор. або сіро-чор., блиск — метал., злам — раковистий, Густина — 1500–1700 кг/м³, твердість 2–2,5 за *Мооса шкалою твердості мінералів*, висока електропровідність, теплотвор. здатність становить 66–35 МДж/кг (15764–8360 ккал/кг). Хім. склад А.: Карбон (С) — 92–97 %, Гідроген (Н) — 1–3 %, Оксиген (О) — 2–3 %, Нітроген (N) — 1 %, вода — 2–4 %, леткі речовини 2–8 %, зола — 3–9 %, Сульфур (S) — 1–3 %. В Україні трапляється в різн. районах *Донецького вугільного басейну* у вигляді пластів. За межами України поклади А. відомі в Росії, Китаї, Америці, Франції, ПАР. А. використовують як високоякіс. енергет. паливо, сировину в *металургії чорній та металургії кольоровій*, хім. та електротех. промисловості тощо.

Літ.: Лялюк В. П., Товаровский И. Г., Демчук Д. А. та ін. Антрацит и термоантрацит в шихте доменной плавки. Донецк, 2008; Новохатский А. М., Михайлюк Г. Д., Карпов А. В. Проблемы использования антрацита как заме-

нителя кокса в доменном производстве // Сборник науч. трудов Донбасского гос. тех. ун-та. 2009. Вып. 28; Товаровский И. Г. Доменная плавка. 2-е изд., доп. Донецк, 2009; Лялюк В. П., Товаровский И. Г., Кассис Д. О. та ін. Теоретичні та практичні основи використання кускового антрациту в доменній плавці. Кривий Ріг, 2016; Романовский В. И., Хорт А. А. Модифицированные антрациты для очистки подземных вод от железа // Химия и технол. воды. 2017. № 5 (39).

Н. В. Вергельська

Антрацит — місто обласного значення, адміністративний центр *Антрацитівського району Луганської області*. Розташ. на Пд. Луган. обл. Відстань автошляхами до м. Луганськ — 75 км. Тер. — 61,3 км². Разом із селищами міського типу Боково-Платовим, Верхнім Нагольчиком, Дубівським, Щотовим, Кам'яним, Кріпінським утворює Антрацитівську міську раду. До складу Антрацитівського р-ну не входить. Від травня 2014 — у складі тимчасово окупованих територій. А. виник 1895 як с-ще поблизу вугільної шахти Гаєвського. 1904 неподалік споруджено шахту «Рудник Боковський антрацит». Офіц. назва с-ща від 1920 — Боково-Антрацит. 1936 отримало статус міста. Під час *Другої світової війни* окуповано нацистською Німеччиною (1942–1943). У 1962 Боково-Антрацит стало містом обл. підпорядкування із сучас. назвою. До розпаду СРСР — центр видобутку вугілля. 3 травня 2014 — у складі тимчасово окупованих територій. А. розташ. у пд. частині *Донецького кряжу*, на горбистій височині. Тер. міста тече невелика р. Нагольчик (басейн р. Міус), на якій облаштовані ставки. Клімат — помірно континентальний. Пересічні т-ри липня — +22 °С, січня — -7 °С. Середньорічна кількість опадів — 500 мм. Через інтенсивний видобуток кам. вугілля стан *довкілля* погіршився. Заг. кількість нас. (2019, оцінка) — 52,7 тис. осіб, густина — 860 осіб/км². Нац. структура нас. Антрацитівської міської ради (2001, перепис): українці (49,7 %), росіяни (46,7 %), білоруси (бл. 1 %) тощо. За статевими групами: жінки (54,7 %), чоловіки (45,3 %). Укр. мову вважали рідною 11,09 % жителів, рос. — 85,91 % жителів тощо. Із погіршенням соц.-екон. ситуації нас. А. скоротилося від 71,6 тис. осіб (1989, перепис) до 64,0 тис. осіб (2001, перепис), згодом — до 54,6 тис. осіб (2013, оцінка). Окрім того, за даними гуманіт. організації та ОБСЄ, упродовж 2014–2016 місто залишили від 3 до 5 тис. осіб. Утворення та розвиток А. нерозривно пов'язані з видобутком кам. вугілля. На тер. міськради розташовувалися виробничі підрозділи ДП «Антрацит»: шахти «Центральна», «Партизанська», «Кріпінська», «50 років Радянської України», «Комсомольська» тощо. Об'єми видобутку вугілля почали скорочуватися ще 1989–1991. Більшість шахт була закрита упродовж 1996–2011. У передмісті продовжують працювати шахти «Комсомольська» (видобуток вугілля — 1,6 млн т, 2013), «Партизанська» (0,4 млн т, 2013) та приватна шахта «Барс-Інвест». Водночас економіка міста була досить диверсифікованою. Працювали ремонтно-мех. з-д, електротех. з-д «Еталон», телевізійний з-д «Кристал», Антрацитівський з-д збірних теплиць (згодом — «АЗСТ-Колор»), хлібокомбінат, з-д безалкогольних напоїв. На 2014 багато підприємств зупинено. Розвинені також роздрібна торгівля і гуртова торгівля ву-

Антракосоліти. Шунгіт

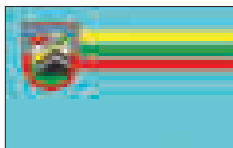

Антрацит

гіллям. Миський громад. транспорт представлено тролейбусами (сполучення від 1987 до 2014), автобусами малої місткості. А. з'єднаний з ін. містами України та Ростов. обл. РФ мережею автошляхів. Пасажирські міжміські перевезення здійснюються переважно автобусами. Найближча пасажирська залізнична ст. Шотове Донец. залізниці — приблизно за 8 км від А. Місцева залізнична станція здійснює вантажні відправлення (з 2014 сполучення припинено). До 2014 в А. працювало понад 20 шкіл, а також дитячі садки та ясла. Функціонували мед. училище, Антрацитівський коледж інформ. технологій та економіки, Антрацитівський ф-т гірництва і транспорту *Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Діяли муз. та худ. школи, б-ки для дітей і дорослих. Концерти і громад. заходи проходили на сцені палацу культури, де також діяли дит. гуртки. Понад 10 мед. закладів. В А. розташ. ДЮСШ (від 1967), де є відділення шахів, легкої атлетики, гімнастики, волейболу. Є стадіон «Авангард-Антрацит» (на 2016 — в аварійному стані). В А. народилися оперна співачка Б. Руденко (1933), спортсмен І. Коробчинський, космонавт, двічі Герой Радянського Союзу В. Ляхов (1941–2018) тощо.

Лит.: Абулдає В. А. Антрацит. Донецьк, 1985; Новікова О. Ф., Котов Є. В. Особливості функціонування вугільної галузі в умовах економічної кризи та напрями подолання негативних наслідків її прояву // *Ек. пром.-сті*. 2009. № 2; Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / За заг. ред. В. О. Зайчука; упоряд. В. І. Гапотченко. Київ, 2012; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019 р. Київ, 2019.

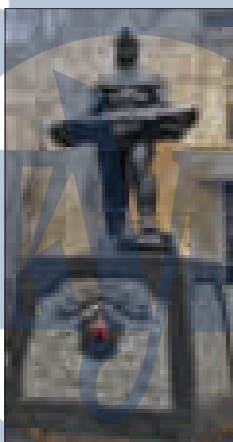
Антрацитівський район — адміністративно-територіальна одиниця у складі Луганської області. Розташ. на Пд. області. Межує на Пн. з *Перевальським районом* і *Лутугинським районом*, на Сх. — з *Довжанським районом* (усі — Луган. обл.), на Пд. Зх. — з *Шахтарським районом Донецької області*, на Пд. — з *Ростовською областю* (РФ). Тер. — 1,7 тис. км². На 2019 р-н поділяється на 6 селищних і 8 сільських рад. Виділяють також 6 селищ міського типу: *Єсаулівка*, *Іванівка*, *Красний Кут*, *Маломиколаївка*, *Нижній Нагольчик*, *Фащівка*. Відповідно до адм.-тер. та земельно-госп. устрою Луган. обл., м. *Хрустальний* та ін. міста Краснолуцької міської ради, м. *Ровеньки* та районний центр — м. *Антрацит*, що розташ. у середині А. р., до його складу не входять. У районі височини *Могили Мечетної* — кілька курганів епохи міді — бронзи. До поч. 19 ст. тер. р-ну була слабо заселена. У 19 ст. тут з'явилися козацькі села й хутори, маєтників, колоністів. На межі 19–20 ст. були відкриті багаті поклади *антрациту*. Розпочалося буд-во шахт, навколо яких виникали шахтні селища. 1936 утворено *Боково-Антрацитівський р-н*. 1962 райцентр м. *Боково-Антрацит* перейменовано на м. *Антрацит*. Відповідно, змінено назву самого р-ну. З травня 2014 — у складі тимчасово окупованих територій. Район розташ. у межах *Донецького кряжу*. Рельєф розчленований, з глибоко врізаними долинами, на Пн. — підвищений (до 300–350 м). На Пд. А. р. уздовж держ. кордону, простягається *Нагольний кряж* — невелика височина з гострими вершинами, стрімкими схилами ярів та балок. А. р. розташ. у межах вел. тектонічних елементів *Донецької складчастої споруди* — *Головної антиклиналі* та *Боково-*

Антрацит. Прапор

Антрацит. Герб

Антрацит. Пам'ятник гірникам

Хрустальської синклінали, що ускладнені по-вздовжними й поперечними розривними порушеннями. З кінця 19 ст. експлуатуються багаті поклади *вугілля кам'яного*. На *Нагольному кряжі* виявлено невеликі родовища золота (див. *Золото самородне*) й *поліметалевих руд*. Клімат — помірно континентальний. Середньодобові т-ри липня — +22 °С, січня — -7,5 °С. Улітку може довго панувати спекотна погода, денні т-ри повітря від +27 до +30 °С, трапляються суховії. Середньорічна кількість опадів у центрі А. р. — 500 мм, на Пд. — 480 мм. Тер. р-ну тече р. *Миус*, у яку впадають невеликі річки *Кріпенька* й *Нагольна*. З пн. схилу *Донец. кряжу* стікають р. *Вільхівка* та ін. річки басейну *Сіверського Дінця*. Ґрунти — *чорноземи дернові* та *щебенюваті*, на Пд. — *чорноземи звичайні* та *глибокі*. Рослинний покрив значно змінений людиною. Поверхневі, підземні води і ґрунти впродовж 20 ст. зазнавали інтенсивного антропогенного навантаження. Є необхідність постійного відкачування підземних вод із закритих шахт для недопущення підтоплення. Ділянки природної степової рослинності та деревні насадження охороняються в ландшафтних заказниках місц. значення «*Бокове-Платове*», «*Степові розлогі*», «*Нагольний кряж*». Заг. кількість нас. — 30,1 тис. осіб (2019, оцінка), густина — бл. 18 осіб/км². Склад нас. за етнічними групами (2001, перепис): українці (62,8 %), росіяни (35,7 %), білоруси (0,4 %), татари (0,2 %) та ін. За віковими групами: до 17 років — 20,5 %, 18–64 роки — 61,5 %, 65 років і більше — 18 %. За статевими групами: жінки (53,2 %), чоловіки (46,8 %). Укр. мову вважали рідною 46,51 % жителів, рос. — 53,10 % тощо. Порівняно з 1991 нас. скоротилося на 15 %. Після початку бойових дій на Сх. України частина нас. А. р. виїхала до ін. регіонів. Найб. населені пункти (2019, оцінка): селища міського типу *Іванівка* (7,1 тис. осіб), *Красний Кут* (2,4 тис. осіб), *Фащівка* (2,2 тис. осіб). Господарство А. р. орієн-

Антрацитівський район.
Прапор

Антрацитівський район.
Герб

Антрацитівський район.
Могила Мечетна

товане на обслуговування потреб провідної вуглевидобувної галузі. Населені пункти А. р. тривалий час були ресурсом робочої сили для шахт. Після виснаження запасів й закриття шахт ДП «Антрацит» та «Донбасантрацит» почалася інтенсивна міграція працездатного нас. Пром. підприємства р-ну: верстатобудівельний з-д (сміт Іванівка), з-д алюмінієвого профілю (с. Ковпакове) тощо. В А. р. виявлено численні місця нелегального видобутку вугілля (підземним і відкритим способом) — т. з. копанки. Наприк. 1990-х почалося освоєння Бобриківського родовища золота — споруджено кар'єр, згодом шахту завглибшки 40 м. Через невисоку рентабельність видобуток золота припинено. Попри техногенне забруднення ґрунтів у р-ні розвивалося с. г., що спеціалізувалося на вирощуванні зернових культур, соняшника, овочів.. Розвинена гуртова торгівля вугіллям, продтоварами. Тер. А. р. проходить магістральний автошлях Е50 Дніпро — Донецьк — Довжанський, а також залізниця Дебальцеве — Довжанська. Для

потреб вугільної пром-сті була збудована розгалужена мережа залізничних під'їзних колій. Нас. значною мірою користується закладами освіти, культури й охорони здоров'я в містах Антрациті, Хрустальному, Боково-Хрустальному, Міусинську, Ровеньках та ін., що не входять до складу р-ну. На 2014 власне в А. р. — бл. 30 шкіл, у селищах міського типу, зокрема Єсаулівці, Іванівці, Фащівці, також дитсадки, селищні клуби, при яких були аматорські худ. колективи, літній дит. табір «Солов'иний гай».

Лит.: Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Київ, 1968. Т. 13: Луганська область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019 року. Київ, 2019.

Антраша́ [франц. *entrechat*, від італ. (*capriole*) *intrecciata* — схрещений (стрибок)] — у класичному балеті — різновид стрибка, за якого ноги танцівника схрещуються в повітрі, ударяючи з однаковою силою й активністю литкою об литку. А. демонструє тех. віртуозність виконавця. Рівень виконання А. залежить від чіткості під час відкриття й схрещування сильно витягнутих ніг за мін. можливої висоти стрибка. Розрізняють парні А. (стрибок із двох ніг на дві) та непарні А. (стрибок із двох ніг на одну). Кількість коротких ліній, які виробляють ноги під час виконання А., визначає назва стрибка: А. труга (франц. *entrechat trois* — потрійне А.), А. катр

(франц. *entrechat quatre* — четверне А.), А. санк (франц. *entrechat cinq* — п'ятірне А.), А. сіс (франц. *entrechat six* — шестірне А.) тощо. Стрибок закінчується за парного рахунку — А. роляль катр (франц. *entrechat royal quatre* — королівське четверне А.) тощо — в п'яту позицію, за непарного — А. труга, А. санк тощо — на одну ногу, тоді як інша переводиться в положення *ку-де-п'є* (франц. *cou-de-pied*), коли нога розташовується на щиколотці ін. ноги.

Лит.: Балет / Гл. ред. Ю. Н. Григорович. Москва, 1981; Hammond S. Ballet: Beyond the Basics. Long Grove, 2010; Колесниченко Ю. В. Інструменти хореографа. Терминологія хореографії. Київ, 2012.

І. В. Снінул

Антре́ (франц. *entrée* — вхід, вступ, вихід, в'їзд, від лат. *intrare* — входити, проникати) — 1) Різновид циркової драматургії, сюжетна, розмовна чи пантоміміч. сценка, яку виконують клоуни. Має зав'язку, кульмінацію і розв'язку. Зміст клоун. А. частіше розкривається дією (яким-небудь осн. трюком), а не словом. Завершується А. здебільшого ударним смисловим і водночас комічно непередбаченим *фіналом*. Як цирковий термін утвердився у 1880-х, коли вже склався творчий дует «білого і рудого» клоунів. У сучас. цирку під А. розуміють клоун. номер, що може включати *репризи* на злободенну тему, ексцентричні та буфонадні трюки, елементи пародії й пантомімі.

2) У балеті — вступна частина *па-де-де, гран-па* та ін. композиційних форм танцю.

3) Страва (холодна закуска), яку подають на святк. парадних прийомах за 1–1,5 год до обіду в приймальні чи кімнаті перед обід. залом.

Лит.: Hammond S. Ballet: Beyond the Basics. Long Grove, 2010.

Антрепрене́р (франц. *entrepreneur* — підприємець, від *entreprendre* — розпочинати, братися) — власник чи орендар *труппи, театру, цирку* тощо; організатор видовищних заходів. Перші А. з'явилися з виникненням професійних актор. труп (16 ст., Франція). А.-драматурги (Ж. Б. *Мольєр*, Франція), А.-актори (Е. Дузе, Італія; Й.-Ф. Шенеманн, Німеччина), А.-режисери (М. Синьєльников, М. Собольщиков-Самарін, П. Гайдабуров; усі — Росія). В Україні першими А. були власники кріпац. театрів (театри Д. Ширая, А. Іллінського). У 19 ст. в Україні гастролювали труппи: рос.-укр. — І. Штейна, Л. Млотковського, К. Зелінського; польські — О. Лотоцького, П. Рекановського. Мали власні труппи провідні майстри сцени — М. *Кропивницький*, М. *Старицький*, І. *Карпенко-Карий*, П. *Саксаганський*, М. *Садовський*, О. Бачинський, Й. Стадник та ін. Відомі також труппи Г. Ашкаренка, В. Грицяя, І. Сетова, О. Суходольського, О. Сулова. 1891 організував у м. Києві приватну *антрепризу* М. *Соловцов* під назвою «Товариство російських драматичних акторів». Відомі в Україні циркові А. — брати Нікітіни, А. Бергоньє, А. і В. *Дурови*, П. Крутиков та ін. 1919 за декретом про націоналізацію театрів приватну антрепризу в рад. Україні було ліквідовано. Водночас на західноукр. землях діяльність А. тривала до 1939 (П. Карабіневич, Б. Сарамана, І. Когутяк та ін.). У пострад. час поняття «А.» повернулось у практику укр. театру й цирку, збагачено багатотомним досвідом европ. та світового *менед-*

жменту в царині видовищних заходів (див. *Імпресаріо; Продюсер*).

Літ.: Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. Київ, 1997; Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталіном. Київ, 2004; Овчаренко Т. Актуальні проблеми менеджменту театральної культури: забуте мистецтво антрепренерів // Культурол. думка. 2011. Т. 4. № 2; Таміліна І. Є. Антрепренери та київська влада (Київська оперна антреприза у 80-і роки XIX століття) // Часопис Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. 2013. № 2.

Т. Д. Мороз

Антреприза (франц. *entreprise* — підприємство, від *entreprendre* — розпочинати, братися) — театральне або циркове підприємство, створене й очолене приват. підприємцем — *антрепренером*. Як правило, організується для постановки кількох *спектаклів*, не має постійної *труппи* (акторів запрошують на контракт. основи) та власного приміщення для вистав.

Антресоль (франц. *entresol*, від *entre* — між і *sol* — земля, ґрунт) — 1) Верхня частина приміщення, поділеного на дві чи більше частин. Набула поширення в спорудах 19 ст.: торг. залах, пасажах, вокзалах.

2) Верхній напівповерх з внутр. галереєю в *особняках* і садибних будинках 18 — 1-ї пол. 19 ст. (див. *Мезонін*).

3) У сучасному житловому будинку — полиця під стелею для зберігання речей.

Антрефіле (франц. *entrefilet* — між надрукованим, від *entre* — між і *filet* — типографське оснащення) — коротка газетна замітка (без заголовка й авторства), подібна до лаконіч. коментаря чи стислої репліки.

Антрит (від грец. *ἄντρον* — печера), отоантрит — запалення *слизової оболонки* антрума, або печери, третьої у ланцюзі повітряносних порожнин *середнього вуха*, розташованих у скроневій кістці черепа (слухова труба, барабанна порожнина, вхід у печеру, печера і комірці соскоподіб. відростка). Печера — найбільша комірка, що з'єднує бараб. порожнину через вхід з ін. комірками соскоподіб. відростка (і на відміну від них, сформована до народження). Порівняно з дорослою людиною, печера новонародженого більша, розташована вище скроневої лінії, але до 7–8 р. поступово опускається до проекції її площини. Оскільки у новонароджених немає клітин соскоподіб. відростка, А. трапляється у них ізольовано як ускладнення гострого гнійного серед. отиту. У дорослих А. — один із етапів розвитку й компонентів *мастоїдиту*, тому в клініч. випадках дорослої отитри майже не реєструється. У разі А., як і мастоїдиту, з'являються симптоми гострого гнійного серед. отиту (біль і шум у вусі, зниження слуху, *гіперемія*, випинання барабанної перетинки або гноетеча з вуха), інфекц. інтоксикації (слабкість, підвищення т-ри тіла, лейкоцитоз тощо) і специф. для отоантриту симптом: біль у проекції печери у заушній ділянці, що посилюється при пальпації і перкусії; звуження зовн. слухового проходу; у дорослих (при розвинутому кістковому відділі) — нависання («потовщення») задньо-верхньої стінки його кісткового відділу. З огляду на складність виявлення симптомів у новонароджених і можливість латентних форм отоантри-

тів, істот. значення для верифікації діагнозу мають *томографія магнітно-резонансна* та комп'ютерна томографія. Лікування А. залежно від наявності ін. ускладнень, перебігу, ефективності поперед. заходів полягає у використанні заг. і місц. антибактер., протизапальної, протинабрякової терапії, зокрема назальних деконгестантів, а також, за наявності показань, — антропункції з дренажуванням або антротомією.

Літ.: Козлов М. Я. Острые отиты у детей и их осложнения. Ленинград, 1986; Кіцера О. О. Клінічна оториноларингологія. Львів, 2006; Тяжка О. В., Горovenko Н. Г., Крамарев С. О. Педіатрія. 5-те вид., випр. та допов. Вінниця, 2018.

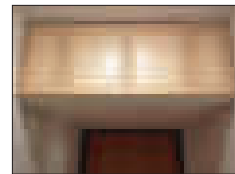
А. І. Барціховський

Антропний принцип (від грец. *ἄνθρωπος* — людина) — засада сучас. *космології*, яка встановлює залежність між існуванням людства як складної *системи* й космічної *істоти* від фізичних параметрів *Всесвіту*. Згідно з цим принципом, розумне життя у Всесвіті є необх. наслідком його фундаментальних властивостей. Визначення терміна «А. п.» формували у 1950–1970-х авторитетні вчені з різн. країн [А. *Зельманов*, астроном Г. Ідліс (1928–2010; СРСР), астрофізик Р. Дікке (1916–1997; США), фізик-теоретик Б. Картер (нар. 1942; Велика Британія) та ін.] й незалежно один від одного. З ост. чверті 20 ст. ідея та зміст А. п. стали предметом наукових (перев. у теор. фізиці й астрофізиці, космології), філос. і богосл. дискусій. Зазвичай виокремлюють «сильний» і «слабкий» А. п. Згідно із «сильним» А. п., властивості Всесвіту є саме такими, що уможливають розвиток розум. життя. Відповідно до «слабкого» А. п., інші значення фундаментальних *констант*, відмінні від визначених людиною, не спостерігаються (бо там, де вони є, відсутні спостерігачі). Чисельні значення багатьох безрозмірних фундам. фіз. параметрів (зокрема відношення мас *елементарних частинок*, безрозмірні константи фундамент. взаємодій) визначають сутнісні властивості Всесвіту. Інші значення констант унеможливили б існування у Всесвіті *атомів, зірок, галактик* тощо та формування умов для виникнення людства як спостерігача (напр., у просторі більшої розмірності стають неможливими існування стійких орбіт *планет у полі гравітаційного зір*; атомна структура *речовини* тощо). Формування А. п. спирається на припущення про теоретично ймовірне існування всесвітів з ін. законами.

Літ.: Зельманов А. Л. Некоторые философские аспекты современной космологии и смежных проблем физики // Нарский И. С., Фок В. А., Иваненко Д. Д. и др. Диалектика и современное естествознание. Москва, 1970; Дэвис П. Случайная Вселенная / Пер. с англ. Москва, 1985; Barrow J. O., Tipler F. J. The Anthropic Cosmological Principle. Oxford; New York, 1988; Астрономия и современная картина мира / Ред. В. В. Казютинский. Москва, 1996; Казютинский В. В. Новая философская энциклопедия : в 4 т. Москва, 2000. Т. 1; Махній М. М. Світоглядний потенціал антропного принципу у висвітленні історії психологічної думки // Вісник Черніг. нац. пед. ун-ту. Сер.: Психол. науки. 2014. Вип. 121 (2).

Л. Л. Чинарова

Антропо... — частина складних слів (препози- тивний елемент), яка походить від грец. *ἄνθρωπος* — людина і означає, що дане явище

Антресоль у житловому будинку

Антропний принцип. Художнє втілення

(або процес, теорія, чинник, аспект) має безпосереднє відношення до людини, її буття, діяльності, впливу; людства загалом (*антропогенез, антропология, антропохорія, антропоцентризм* тощо).

Антропов, Лев Іванович (30.09.1913, м. Берлін, Німеччина — 08.07.1994, м. Київ, Україна) — хімік, доктор хім. наук (з 1946), професор (з 1947), чл.-кор. НАН України (з 1982), засл. діяч н. і т. УРСР (з 1977). У 1936 закінчив Урал. індустр. ін-т (тепер Урал. федерал. ун-т імені першого Президента Росії Б. М. Єльцина). Проводив наук. дослідження на каф. теор. електрохімії цього ін-ту як позаштат. асистент кафедри. 1939 захистив канд. дис. в Ін-ті заг. та неорган. хімії (тепер Ін-т заг. і неорган. хімії ім. М. С. Курнакова РАН), 1945 — докт. дис. в Колоїдно-електрохім. ін-ті АН СРСР (тепер Ін-т фіз. хімії та електрохімії ім. О. Н. Фрумкіна РАН). Завідував кафедрами електрохімії, фіз. й колоїдної хімії в Єреван. політех. ін-ті (1940–1948; тепер Нац. політех. ун-т Вірменії), 1948–1960 — у Новочеркас. політех. ін-ті (тепер Пд.-Рос. держ. політех. ун-т ім. М. І. Платова). 1960–1986 — зав. каф. технології електрохім. вир-в Київ. політех. ін-ту (тепер *Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Гюґо Сікорського»*); від 1986 й до кінця життя — професор-консультант цієї кафедри. 1962 організував при ній проблемну наук.-дослід. лаб. *інгібіторів корозії*. 1957–1960 працював експертом ЮНЕСКО в Індії, де вів наук.-дослід. роботу, керував підготовкою фахівців вищої кваліфікації, організував у Бомбейському технол. ін-ті (тепер Інд. ін-т технології) каф. електрохімії. 1967–1969 за сумісництвом — старший наук. співробітник Ін-ту проблем матеріалознавства АН УРСР (тепер *Матеріалознавства проблем інститут імені І. М. Францевича НАН України*). Опублікував бл. 500 наук. праць. Осн. праці присвячені *кінетиці* електрод. процесів, теорії електровідновлення орган. сполук і дії *інгібіторів* корозії тощо. Уперше вказав на зв'язок кінетики електрод. процесів та заряду поверхні *електрода*, а також запропонував поряд з умов. шкалою потенціалів використовувати звед. шкалу (шкалу А.). Автор підручника «Теоретическая электрохимия», перекладено англ. (1972), франц. (1979), укр. (1972) та укр. (1993) мовами. Держ. премія УРСР у галузі н. і т. (1975), премія ім. Л. Писаржевського НАН України (1992) за цикл праць «Застосування іонно-електронної концепції електродних реакцій і зведеної шкали потенціалів до вирішення ряду проблем сучасної електрохімії та науки про корозію металів». Нагороджений орденами Труд. Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями, ін. відзнаками.

Пр.: Теоретическая электрохимия. Москва, 1965; Ингибиторы коррозии металлов. Киев, 1981. (у співавт.); Композиционные электрохимические покрытия и материалы. Киев, 1986. (у співавт.)

Бібл.: Лев Іванович Антропов: библиогр. указ. / сост. : Н. Ф. Кулешова, Н. В. Кондрашова, И. С. Погребова; авт. вступ. ст. : А. В. Городынский, И. С. Погребова; отв. ред. В. П. Чвирук; редкол. В. А. Смирнов и др. Киев : КПИ, 1991.

Антропов, Олексій Петрович (рос. Антропов, Алексей Петрович; 25.03.1716, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 23.06.1795, там само) — худож-

ник, майстер станкового та монумент. живопису, іконописець. Один з піонерів жанру світського *портрета* в рос. образотворчому мист-ві. Нар. в сім'ї майстра Канцелярії від будівель (закладу, що готував майстрів з буд-ва). З 1732 навчався там, вивчав живопис, серед педагогів — Л. Каравак, А. Матвеев, І. Вишняков. З 1739 працював у Канцелярії від будівель учнем у живопис. команді майстра І. Вишнякова; з 1739 — підмайстер, з 1760 — майстер. Наприк. 1750-х удосконалював своє мист-во, навчаючись у П. Ротарі. 1752–1755 працював у м. Києві над розписами *Андріївської церкви*. 1756 розписував Головинський палац у м. Москві. 1759 був призначений живопис. майстром у Моск. ун-ті (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). 1761 переїхав до м. Санкт-Петербурга, де був призначений гол. наглядачем живопис. та іконопис. робіт Святейшого Синоду та навчав молодих митців. Він мав власну майстерню, в його оселі часто бували укр. майстри. 1789 передав свій будинок для влаштування нар. уч-ща. Серед учнів А. — Д. Гр. *Левіцький*, П. Дрождин (1745–1805; Росія). Похований на цвинтарі *Олександрівської лаври* у м. Санкт-Петербурзі. За стилем твори А. відносять як до *бароко*, так і до раннього просвіт. *класицизму* — залежно від періоду та специфіки виконуваних замовлень. А. відомий передусім завдяки портрет. живопису та галереї образів рос. знаті 2-ї пол. 18 ст. Займався також оздобленням світських і культових будівель, створенням *іконостасів*. Серед монумент. замовлень — оздоблення *Зимового палацу* (1744–1745), Нового Літнього (1748) та Анічкового палаців (1750; усі — м. Санкт-Петербург), Оперного дому (1750; м. Москва), споруд *Царського Села* (1749) та *Петергофа* (1750). Майже всі зразки втрачено (як і більшість робіт, створених до київ. періоду). Створені портрети можна умовно поділити на суто репрезентативні та камерно-психологічні, які вирізняє лаконічність, увага до психол. характеристики моделі та монохромність палітри.

Антропов Лев Іванович

Антропов Олексій Петрович. Портрет А. Ізмайлової, 1759

Для раннього періоду характерне тяжіння до традицій *парсуни*, площинність образів, репрезентативність, відстороненість. До світських творів барокового чи навіть рокайльного (див. *Рокайль*) типу з рисами парсуни можна віднести портрети вел. кн. Катерини Олексіївни (1753), вел. кн. Петра Федоровича (1753), імп. Петра III (1762) та Катерини II (1766). Глибока характеристика внутр. світу моделей та стримана палітра притаманні портретам А. Ізмайлової (1759), графині М. Румянцевої (1764), В. Фермора (1765), автопортрету (1784) тощо. Був запрошений до участі в оздобленні коронац. свят на честь Катерини II (1762–1763). Пізній період творчості позначений частим зверненням до *іконопису*. Для укр. культури важливий насаперед київ. період творчості художника (1752–1756). А. отримав замовлення на внутр. оздоблення Андріїв. церкви й виконав роботи для купола, іконостаса, *вівтаря*, *склепіння притвору*. Ікони для іконостаса привіз із м. Санкт-Петербурга та встановив на місці; частину було написано його вчителем І. Вишняковим. Наймасштабнішим серед київ. творів А. для Андріїв. храму став запрестольний образ «Таємна вечерея» (1754), серед ін. робіт: розписи «Зішестя Св. Духа» та «Св. Андрій», ікони «Успіння Богородиці», «Благовіщення» (усі — 1752) тощо.

Лит.: Коваленская Н. История русского искусства XVIII века. Москва, 1962; Всеобщая история искусств : в 6 т. Москва, 1963. Т. 4; Лапшина Т. Русское искусство XVIII века. Москва, 1963; Сахарова И. Алексей Петрович Антропов. 1716–1795. Москва, 1974; Майорова Н., Скоков Г. История русской живописи. XVIII век. Москва, 2006; Евстратова Е. Н. Мастера и шедевры русской живописи. Москва, 2013; Молева Н., Белютин Э. Живописные дел мастера. Канцелярия от строений и русская живопись первой половины XVIII века. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2017.

Ю. В. Романенкова

Антропоген — див. *Антропогенний період*.

Антропогенез (від *антропо...* і *...генез*) — походження та еволюції людини. Розділ антропології з вивчення походження й еволюції людини. У вузькому розумінні — істор. розвиток роду *Номо* за останні 2–3 млн р., який завершився формуванням людини сучас. виду і підвиду (*Homo sapiens sapiens*), а також різноманітні події сучасності й зумовлені ними зміни генет. структури популяцій, індивід. розвитку і будови тіла людини. У ширшому розумінні А. — еволюція людиноподіб. мавп, або гомінід (*Hominidae*). Перші факт. докази походження людини від давніх предків, що мали риси мавп, отримано в 1840–1850-х. Археолог Ж. Буше де Перт (1788–1868; Франція) знайшов кам'яні знаряддя праці й довів, що їх використовували первіс. люди, які жили одночасно з мамонтом. 1856 в Німеччині в долині Неандерталь було виявлено кістки та уламки черепа *неандертальця*. Наприк. 19 ст. на о. Ява антрополог Е. Дюбуа знайшов рештки ще давнішої людини — *пітекантропа*, особливості будови якого чітко вказували на існування проміжної ланки між людиною та мавпою. Протягом 20 ст. були встановлені проміжні ланки між людиною та стародавніми мавпами, що стало переконливим доказом походження людини від спільних із сучасними мавпами предків. Особливого значення набули результати порівнян-

Назва	Вік
Людина вміла (<i>Homo habilis</i>)	бл. 2,8–2,5 млн років тому
Людина рудольфська (<i>Homo rudolfensis</i>)	бл. 2,4–1,8 млн років тому
Людина гаутенгеська (<i>Homo hautengensis</i>)	бл. 1,8 млн років тому
Людина працююча (<i>Homo ergaster</i>)	1,8–1,5 млн років тому
Людина прямоходяча (<i>Homo eectus</i>)	1,5–0,4 млн років тому
Людина грузинська (<i>Homo georgicus</i>)	бл. 1,7–1,1 млн років тому
Людина-попередник (<i>Homo antecessor</i>)	1,2–0,8 млн. років тому
Людина гейдельберзька (<i>Homo heidelbergensis</i>)	800–130 тис. років тому
Людина родезійська (<i>Homo rhodesiensis</i>)	300–25 тис. років тому
Людина неандертальська, неандерталець (<i>Homo neanderthalensis</i>)	бл. 500–бл. 40 тис. років тому
Людина флореська (<i>Homo floresiensis</i>)	бл. 100–13 тис. років тому
Людина розумна (<i>Homo sapiens</i>)	200 тис. років тому – дотепер

Антропогенез. Види роду *Homo*

ня генет. даних: будови генет. апарату, амінокислот. складу білків і нуклеотид. послідовностей ДНК. Ключові етапи соц. еволюції стародав. людини: виготовлення знарядь праці, приборкання вогню, поява мовлення. Експериментально підтверджено гол. положення, які характеризують особл. еволюції людини: видоутворення сучас. людини в процесі іст. розвитку тривало 7–10 млн р.; предками як людини, так і сучас. мавп є викопні стародав. мавпи; еволюція людини як біол. виду подібна до еволюції ін. ссавців, тобто є каналізованим процесом морфо-фізіол.

Антропогенез. Художнє втілення

змін, що підтримується певними мутаціями. Особливістю А. як наук. напряму є не лише вивчення змін унаслідок видоутворення, суто біол. процесу істор. формування *Homo sapiens sapiens*, але й виникнення в А. соціальності, зокрема мови й труд. діяльності, які вивчаються в *лінгвістиці* та *психології*. Важливими рисами біол. еволюції людини є *цефалізація*, зміна кінцівок, передусім форми кистей рук, що зумовило унікальну вправність і можливість виробляти знаряддя праці. Предками мавп Старого Світу, включно з гомінідами, вважають родину проконсулових (*Proconsulidae*), що жили 17–21 млн р. т. і дали початок евол. гілкам, які відповідають сучас. родинам мавпових (*Cercopithecidae*) і людиноподібних (*Hominidae*). Першими подіями А., що відбулися 7–12 млн р. т., вважають появу дріопітекових мавп (*Driopithecini*), а також відокремлення філетичної лінії, з якої утворилися сучас. африк. людиноподібні мавпи: шимпанзе (*Pan troglodytes*) та горили (*Gorilla gorilla*). Другий етап, тривалістю від 7,5 до 3,5 млн р. — еволюція австралопітекових — викопних мавп, які пересувалися на задніх кінцівках, використовували палиці й щось на зразок кам'яних ножів. Об'єм гол. мозку залежно від виду варіював у межах 350–550 см³, будова — по-

дібна до мозку сучас. людиноподібних мавп. Третій етап — перехід від австралопітеків до представників роду *Номо* тривав від 2,5 до 1,5 млн р. Типовий представник — людина вміла (*Homo habilis*), яка виготовляла знаряддя праці з кварцової гальки. Попри незнач. зріст до 1,2 м, мала об'єм мозку бл. 650 см³ і, можливо, могла розмовляти. Четвертий етап — різном. види та підвиди стародав. людини сучас. типу, відомі як *палеоантропи* (від 1,5 до 0,15 млн р. т.). Ключовий вид цього етапу — людина прямоходяча (*Homo erectus*) — пітекантроп, зі всіма гол. ознаками сучас. людини: прямоходіння, розмір гол. мозку бл. 1 300 см³, чітке протиставлення вел. пальця кисті, соціальність, уміння виготовлення знаряддя праці з каміння, мовлення. Ще один знаковий палеоантроп — неандерталець — існував разом із *кроманьйонцем* і вимер лише 28 тис. р. т. П'ятий етап (від 200 тис. р. і дотепер) — становлення та еволюція людини сучас. типу — *неоантропа*, якого антропологі зазвичай називають *кроманьйонцем*, а біологи — вид Людина розумна (*Homo sapiens*). Уявлення про виникнення людини сучас. типу базуються на паалеонт. знахідках і порівняльній анатомії, підтверджені генет. дослідженнями. Встановлено, що шимпанзе й горила мають між собою та людиною генет. відмінності на видовому рівні. Спільність нуклеотид. послідовностей ДНК шимпанзе та людини, за різними даними, коливається в межах 92–98,5%. Це не лише однозначно доводить їхнє походження в порівняно недалекому минулому від спільного предка, а й дає підстави вважати, а еволюц. гілки людини і сучас. людиноподібних мавп розійшлися не перед, а після виникнення прямоходіння в австралопітеків, тобто еволюція сучас. афр. людиноподібних мавп є прикладом еволюц. регресу. Еволюція людини досі триває. Це здебільшого соц. зміни, а також зміни генет. структури популяцій через потужні міграції, що супроводжуються змішуванням генет. ознак різних рас людини. Наслідком є утворення нових етн. груп. Одним із проявів еволюції людини є *акселерація* — зміни фіз. типу та індивід. розвитку, спричинені сприятливими трансформаціями умов життя та інтенсив. харчуванням в останні 100 р.

Лит.: Яблоков А. В., Юсупов А. Г. Эволюционное учение. 6-е изд., испр. Москва, 2006; Огінова Т. О., Пахомов О. Е. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі). Дніпро, 2011; Робертс Э. Происхождение человека. Эволюция / Пер. с англ. И. В. Павловой, О. В. Сергеевой. Москва, 2014; Помогайбо В. М., Петрушов А. В., Власенко Н. О. та ін. Основи антропогенезу. Київ, 2015; Дробышевский С. В. Антропогенез. Москва, 2017.

С. В. Межжерін

Антропогенне (від *антропо...* і *генезис*; букв. — породжене людиною) — те, що зумовлене різн. формами людської діяльності (на відміну від природних, незалеж. від людини, причин). Серед вживаних понять у соц.-філос. та природничих науках: «А. вплив», «А. навантаження», «А. тиск», «А. фактор» тощо.

Антропогенний тиск — в екології соціальний — руйнівний вплив діяльності людини й людства на *довкілля*, *біосферу*. А. т. відрізняється від впливу факторів природ. походження, дія яких не пов'язана з появою та існуванням людини. Переважно споживачке ставлення людства до

Антропогенний тиск.
Підпал людиною сухої трави

природ. ресурсів, безконтрольне та безвідповідальне їх використання веде до інтенс. зростання А. т., масштаби й потужність якого є причиною кризи локальних і глобальної *соціоекосистем*.

Лит.: Семенюк Є. П. Філософські засади сталого розвитку. Львів, 2002; Іванова К. А., Лантух А. П., Мирошниченко М. С. Антропогенний тиск та проблеми соціальної екології // Актуальні пробл. сучас. мед.: Вісник Укр. мед. стоматол. акад. 2011. Т. 11. Вип. 4 (36); Войчун Н. І., Андрейчук Ю. М., Жданюк Б. С. Аналіз антропогенного навантаження на природне середовище Рівненської області // Людина та довкілля. Пробл. неоекол. 2016. № 1–2 (25).

Антропогенні ґрунти (антросолі, за класифікацією ФАО) — 1) У ґрунтознавстві, фізичній географії — частина поверхневого шару *літосфери*, сформована внаслідок господарської (рільничої, меліоративної, транспортної, промислової) діяльності людини та / або *урбанізації*. Тип ґрунтів сформов. унаслідок *антропогенних змін довкілля*. А. ґ. формуються і змінюються в результаті антропоген. навантаження разом з ін. компонентами *біосфери*: *екосистемами*, природно-тер. комплексами, *рельєфом*, ґрунт. водами, *флорою*, *рослинністю*, *фауною* тощо. Формування А. ґ. відбувається за безпосереднього впливу с.-г. та пром. вир-ва загалом, а також

Антропогенні ґрунти.
Забруднення ґрунту сміттям

окремих видів антропоген. діяльності. У с.-г. вир-ві це обробіток ґрунту, сінокосіння, збирання врожаю, *зрошення*, *осушення*, заміна верхніх горизонтів ґрунтового профілю *добривами органічними* (напр., *компостом*), *торфом*, сумішами орган. походження тощо. У пром-сті — зміна верхніх шарів літосфери під час видобутку корисних копалин, створення систем очисних споруд, шламосховищ, териконів, а також динамічні впливи, хім. забруднення тощо. У буд-ві та міськ. господарстві — вилучення та переміщення родючих шарів ґрунту, трамбування та виотпущування, забруднення буд. сміттям, створення звалищ побут. відходів, а також *рекултивіація*, озеленення, створення соц.-побут. та госп.

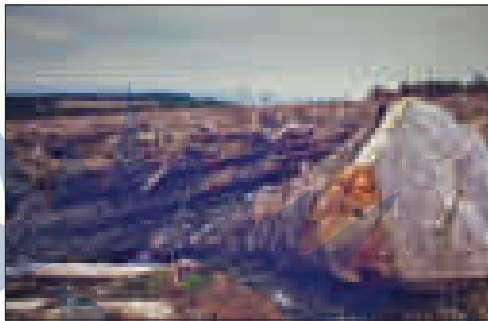
об'єктів (спорт. майданчиків, парків розваг, штуч. водойм тощо) й інше. Усе це призводить до ущільнення структури ґрунту, зміни видового складу і умов існування орг-мів, хім. складу та кислотно-луж. балансу, рівня ґрунт. вод; втрати гумусу, посилення або зниження водопроникнення та випаровування; виникнення й посилення *ерозії*, *дефляції*, заболочення, засолення, окислення, вимивання, забруднення і засмічення ґрунтів. Найбільші площі А. г. — у районах інтенс. зрошувального землеробства, на польдерах (осушених ділянках мор. узбереж) та ін. масивах наливних земель, а також у містах. Значна частина ґрунт. покриву Землі, особливо у районах інтенс. с.-г. освоєння, урбанізації та будівництва, певною мірою зазнає антропоген. навантаження. Проте термін «А. г.» застосовується лише до тих, які змінені значною мірою. Виділено такі типи: ґрунти зі зміненими верх. горизонтами; ґрунти з новими верх. горизонтами (напр., поверхня прир. покриву вкрита орг. субстратом); ґрунти з трансформ. системою горизонтів внаслідок перетворення процесів у профілі [напр., рисові ґрунти на полях рис. чеків, хейлут (насіпні ґрунти Лесового плато в Китаї)], плагген (насіпний субстрат із використанням стійлової підстилки в Нідерландах); ґрунти із новоствор. профілями.

2) В інженерній геології — субстрати, штучно створені внаслідок госп. діяльності людини, специф. тип антропоген. відкладів. До них належать насипні, наливні, штучні ґрунти, утворені при вертикал. та горизонт. плануванні рельєфу, переважно для потреб буд-ва: подушки з піску, гравію, щебеню в основах будівель і споруд; відвали (гідровідвали) й терикони в гірничодобув. пром-сті; штучно перетворені відклади у прир. заляганні порід тощо; антропоген. та природно-антропоген. відклади водойм. До них належать також т. з. культурний шар — дрібноуламкові або піщано-глинисті відклади з численними домішками чужорід. тіл, уламків, сміття. У сучас. інженерній геології та геотехніці більш вживаним є термін «техногенні ґрунти».

Лит.: Гродзинський М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. Київ, 1995; Герасимова М. И., Строганова М. Н., Можарова Н. В. и др. Антропогенные почвы: генезис, география, рекультивация. Смоленск, 2003; Панас Р. М. Грунтознавство. Львів, 2008; Волощук А. Насыпные ґрунты требуют особого изучения. Классификация, специфика и методы изучения насыпных ґрунтов // ГЕОпрофиль. 2012. № 1; Думич І. Ю., Топилко Н. І. Грунтознавство та механіка ґрунтів. Львів, 2014; Шутенко Л. М., Рудь О. Г., Кічаєва О. В. та ін. Механіка ґрунтів, основи та фундаменти. Харків, 2017.

Антропогенні зміни довкілля — трансформація природ. екосистем, перетворення усіх складників *біосфери*, спричинені різн. видами людської діяльності. Виражені дисбалансом хім. речовин у біосфері (надлишкове накопичення одних сполук і дефіцит ін.), зменшенням біол. продуктивності та відновлювальної здатності екосистем, втратами біорізноманіття, які супроводжуються зменшенням чисельності *популяцій* і вимиранням біол. видів. Мають спрям. характер і призводять до негат. наслідків. Глобальними наслідками А. з. д. можуть стати *екологічна криза*, цивілізац. катастрофа, тотальне вимирання жив. орг-мів, знищення життя на Землі в сучас. вигляді. Одним з очевид. наслідків антропоген.

діяльності є забруднення навкол. середовища. Спалювання твердого палива і розвиток пром. вир-ва спричиняють масові викиди токс. речовин у довкілля, випадіння кислот. дощів, утворення смогів, *парниковий ефект*, зростання вмісту вуглекислоти і метану в *атмосфері*. Протягом ост. сторіччя вміст CO₂ в сумарних викидах становив приблизно 66 %. Від 1980-х вплив вуглекислого газу на *глобальне потепління* став менш вагомим.. Половину утв. вуглекислого газу поглинає Світ. океан і рослини, решта — за-

Антропогенні зміни довкілля. Вирубка лісів

лишається в атмосфері. Один з наслідків А. з. д. — висхідний дефіцит прісної води. Найбільше води витрачається на зрошення і потреби пром-сті, найменше — населенням на фізіол. потреби. Прісна вода — один із найдефіцит. природ. ресурсів України. Внаслідок забруднення бл. 90 % підземних і річк. вод мають санітар. стан, оцінений від «поганого» до «критичного». А. з. д. спричиняють виснаження ґрунтів, яке полягає у щоріч. вилученні разом із врожаєм млн т Нітрогену, Калію, Фосфору — гол. компонентів живлення рослин. Одним з чинників деградації ґрунтів також є *ерозія* — руйнування й знесення ґрунт. покриву внаслідок змивання чи вивітрювання. Тер. України є однією з найрозораніших у світі, в обробітку перебуває майже 55 % заг. площі земель (у Франції й Німеччині — не більше за 33 %, Великій Британії — 18 %, США — 15 %). Скорочення площ лісів унаслідок вирубування, яке переважає за темпами природ. та штучне лісовідновлення, — ще одна проблема, зумовлена А. з. д. Знищення природ. оселищ орг-мів, рибальство та мисливство за останні два сторіччя призвели до зникнення кількохсот видів тварин світ. фауни, насамперед, *савців*, *птахів* і рептилій. Під загрозою зникнення ще бл. 2 тис. видів тварин. У сучас. екол. умовах масові пром. види вже ніколи не відновлять свою кол. чисельність. Зникнення видів супроводжується спрощенням структури *біоценозів* і дестабілізацією екосистем. Складна ситуація з охороною біорізноманіття в Україні. До 1-го видання *Червоної книги України* (1980) входило 245 видів тварин і рослин, до 2-го (1994–1995) — 895, до 3-го (2009) — понад 1 300. За останні 400 р. унаслідок діяльності людини в Україні зникли *тур*, *тарпан*, *сайгак*, *кулан*, *росомаха*, *орел степовий*, *осетер атлантичний*, *устриця чорноморська*. На межі існування такі види, як-от *зубр*, *ведмідь бурий*, *лось*, найб. серед літаючих птахів — *дрохва*, найб. орел — *беркут*. Ще 70 р. т. *Азовське море* й пн.-зх. частина *Чорного моря* були одними з найбагатших у світі рибних регіонів, на сьогодні — це зона кризового екол. стану. На поч. 21 ст. у басейні р. *Дніпра* вилов риби зни-

звився втричі порівняно з періодом до зарегулювання й створення системи водосховищ. Із 74 видів пром. риб, які добували в 1950-х, пром. значення зберегли не більше 20-ти, причому чисельність популяцій благополучних видів знизилась майже у 5 разів.

Лит.: Вернадский В. И. Биосфера. Ленинград, 1926; Одум Ю. Экология : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1986; Кучерявий В. П. Екологія. Львів, 2001; Бойчук Ю. Д., Солошенко Е. М., Бугай О. В. Екологія і охорона навколишнього середовища. Суми, 2016; Зубко К. Ю. Оцінка наслідків антропогенного впливу на природу і суспільство // Ек. і сус-во. 2017. № 9.

С. В. Межжерін

Антропогенні зміни клімату — трансформація кліматич. системи внаслідок впливу *антропогенних змін довкілля*. Складники клімат. системи (*атмосфера, гідросфера, літосфера, біосфера*) перебувають у взаємодії, яка характеризується прямими й зворот. зв'язками. Безпосередній чи опосередкований вплив *антропогенної* діяльності на будь-який з чинників у підсумку відбивається на формуванні клімату. Масштаб впливу антропоген. фактора на атмосферу змінюється від глоб. (зростання концентрації парникових газів, коливання надходження соняч. радіації внаслідок зміни соняч. активності) до локального (антропоген. викиди аерозолу, зростання концентрації тропосферного озону). Антропоген. зміни довкілля, спричинені дедалі більшими масштабами госп. діяльності, найчастіше розглядають як опосередковані чинники впливу на клімат. А. з. к. пов'язані з розвитком енергетики, пром-сті, с. г. й ін. галузей виробництва. Характерним для А. з. к. є: зміна газ. складу атмосфери внаслідок викидів продуктів згоряння орг. палива — радіаційно акт. малих газових компонентів (вуглекисл. газ, оксид азоту, метан, хлорфторвуглеводні, гідрофторвуглеводні та ін. сполуки); зміна аерозольного складу атмосфери внаслідок впливу на ґрунт сажі продуктів згоряння сполук сірки тощо; надходження в атмосферу або у води суші та океану безпосередньо тепл. енергії — тепл. викидів (теплове забруднення атмосфери і гідросфери); зміни структури та властивостей підстильної поверхні внаслідок розорювання вел. площ землі, знищення лісів, мелорації тощо. Найвплив. серед них вважаються збільшення концентрації парник. газів та кількості викидів аерозолів у атмосферу, які знижують надходження соняч. радіації. Вміст антропоген. аерозолу в атмосфері прив'язаний до інтенсивності спалювання орг. палива та зростання концентрації пром. викидів. Найповніші дані експерим. спостережень засвідчують збільшення вмісту парник. газів в атмосфері в останні 30 р., що є важл. чинником сучас. потепління клімату. Важл. роль у формуванні клімату України відіграє мікроклімат, з його неоднорідністю горизонт. і вертик. градієнтів кліматол. показників унаслідок взаємодії системи природ. і перетворених ландшафтів, водних об'єктів, урбаніз. і пром. територій. Однією з суперечностей теорії зміни клімату України під дією антропоген. фактору є відсутність безпосереднього зв'язку між потеплінням клімату й викидами парник. газів на її тер. Зміна клімату в Україні зумовлена циркуляцією в Атлантико-Європ. секторі. Причина потепління ост. років в Україні — накладання природ. чинників і глоб. пар-

ник. ефекту. Глоб. ефект реалізується через циркуляцію повітря. Антропоген. фактор формується довготрив. веденням різн. видів госп. діяльності. Його вплив виражений у масштабах мікроклімату. Найсуттєвіше на цьому позначається *урбанізація*: місто з нас. в 1 млн осіб щодня виробляє 25 тис. т діоксиду вуглецю; викидів міста достатньо для зміни локальної циркуляції.

Лит.: Клімат України / За ред. В. М. Ліпінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. Київ, 2003; Шестопалов В. М., Логинов В. Ф., Осадчий В. И. и др. Глобальные и региональные изменения климата. Киев, 2011; Парниковый эффект і зміни клімату в Україні / За ред. В. І. Лялька. Київ, 2015; Дідух Я. П., Чорней І. І., Буджак В. В. та ін. Кліматогенні зміни рослинного світу Українських Карпат. Чернівці, 2016; Швиденко А. З., Букша І. Ф., Краковська С. В. Уразливість лісів України до зміни клімату. Київ, 2018.

Антропогенна система — див. у ст. *Антропогенний період*.

Антропогенний період (грец. ανθρωπος — людина, γενεος — виникнення), четвертинний період, антропоген, квартал — сучасний період геологічної історії Землі [останній період кайнозойської ери (див. *Кайнозой*)]. Співвідносно антропогенна система — наймолодша геол. система в *стратиграфії*, що йому відповідає. А. п. — найкоротший з усіх у геол. історії Землі (2,58 млн р., йдеться про абсолютний геолог. вік, що визначається періодом напіврозпаду радіоактивних ізотопів). Поділяється на 2 нерівні за тривалістю епохи — *плейстоцен* і *голоцен*. У свою чергу плейстоцен поділяється на ранній (нижній; Q_I), середній (Q_{II}) та пізній (верхній; Q_{III}). 2009 Міжнар. комісія зі стратиграфії затвердила нову схему поділу антропоген. системи, згідно з якою до плейстоцену було включено гелазький ярус із нижньою межею 2,58 млн р. До антропогену ввійшли чаудинські та гурійські верстви (мор. відклади), широкинський, іллічівський, крижанівський горизонти тощо. Голоцен — сучас. геол. епоха, що почалася бл. 12 тис. р. т. А. п. має своєрідні риси: часті зміни клімату, що супроводжувалися глобальними зледеніннями; заг. кліматична тенденція до похолодання і посилення континентальності; часті коливання рівня Світового ок., *Каспійсько-го моря* та ін. вел. водойм (див. також *Трансгресія*; *Регресія моря*); швидкий і динамічний розвиток *оболонки географічної*. В антропогені виділяється кілька періодів глобал. похолодання, під час яких на Пн. формувалися центри зледеніння та утворювалися потужні покривні льодовики, що просувалися на Пд. На обширних тер. пану-

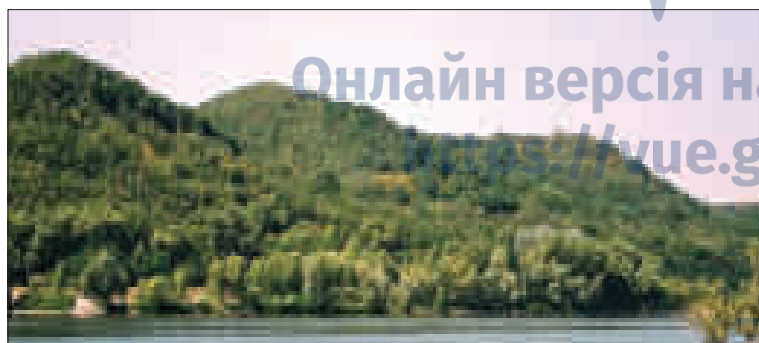
Антропогенний період. Міжнародна хроностратиграфічна шкала

Ератема Ера	Система Період	Відділ Епоха	Ярус		Вік млн років	GSSP	
Кайнозой	Четвертинна	Голоцен	Meghalayan Greenlandian Northgrippian		0,0117	↑	
			Тарантій	Пізній			
		Плейстоцен	Іоній	Середній		0,126	↑
			Калабрій	Ранній	Калабрій	0,773	
			Гелазій		Гелазій	1,806	
			Неоген	Пліоцен	П'яченца		
		Занклій			3,600		

Стратиграфічна		Стратиграфічний горизонт (кліматоліт)			
Період (система)	Підрозділи	Час (горизонт)	Тепло / холод	Вік нижньої межі, тис. років	
Антропоген, або четвертинний (четвертинна) Q	Голоцен	Голоценовий h (або hl)		10	
	Плейстоцен	Пізній (верхній)	Причорноморський рс	X	21
			Дофінівський df	T	50
			Бузький bg	X	75
			Витачівський vt	T	90
			Удайський ud	X	100
			Прилуцький pl	T	130
	Середній	Тясминський ts	X	170	
		Кайдацький kd	T	240	
		Дніпровський dn	X	290	
		Завадівський zv	T	410	
		Тилігульський tl	X	500	
		Лубенський lb	T	640	
	Ранній (нижній)	Сульський sl	X	730	
		Мартоносський mr	T	920	
		Приазовський pr	X	1000	
		Широкинський sh	T	1290	
		Іллічівський il	X	1400	
Крижанівський kr		T	1610		
Еоплейстоцен	Пізній (верхній)	Березанський br	X	1900	
	Ранній (нижній)				
Неогеновий N	Пліоцен	Пізній (верхній)			

вав арктичний та субарктичний клімат. Межі природних зон були зсунуті на Пд. на 200–500 км порівняно з їхнім теперішнім положенням. До сер. 19 ст. вважалося, що впродовж антропогену відбулося одне похолодання, або *льодовиковий період*. На межі 19–20 ст. геоморфологи А. Пенк та Е. Брюкнер, досліджуючи рельєф і моренні

Антропогенний період.
Схема стратиграфічного поділу та палеогеографічних етапів антропогену

Антропогенний період.
Канівські гори

відклади Альп, встановили 4 епохи похолодання в антропогені: *гюнцське зледеніння, міндельське зледеніння, ріське зледеніння, вюрмське зледеніння*. Пізніше на основі вивчення ярусності льодовикового рельєфу в горах Європи були також виокремлені кілька фаз альп. зледенінь, зокрема вюрм-I, вюрм-II, вюрм-III. 1900–1930 рос. геологи виділили 4 епохи зледеніння *Східноєвропейської рівнини* — окську, дніпровську, московську й валдайську (поділяється на калінні-

ську й осташківську фази). Макс. у Європі вважається *дніпровське зледеніння*, за якого пд. край льодовика досягав м. Кременчука. З рухом льодовика рівниною пов'язані *гляціодислокації*, зокрема в Україні — *Канівські гори*, г. Пивиха поблизу смт *Градизька*. Похолодання змінювалися епохами потеплінь, за яких, згідно з палеогеографічними реконструкціями, фізико-геогр. умови в Євразії та Пн. Америці були подібними до сучас., але дещо холоднішими й сухішими (у короткі міжльодовиків'я) або ж теплішими. Біля пд. краю льодовиків утворювалися *перигляціальні зони*. Вони нагадували сучас. *тундру й лісотундру* з багаторічною мерзлотою, криогенними деформаціями гір. порід, холодостійкою рослинністю. Прихильники теорії антигляціалізму не визнають існування глобальних покривних зледенінь. На їхню думку, моренні відклади з'явилися внаслідок осадонакопичення в холодних морях, а валуни, що знаходять в усій Пн. Євразії (включно з Поліссям), були принесені «льодовим переносом» або давніми потоками. Прибічниками цієї теорії були Ч. Лаелл (1797–1875; Велика Британія) та ін. брит. геологи 19 ст., палеонтолог і зоолог І. *Підоплічко* та ін. Для стратиграфічного розчленування антропогену застосовують біостратиграфічні та кліматостратиграфічні принципи. Перший, основний для решти систем *фанерозою*, не завжди придатний для поділу четвертинних відкладів: молюски за такий короткий період майже не еволюціонували, рештки ссавців трапляються досить рідко (найбільше — у Якутії, на Чукотці, менше — у Європі), а лесові й льодовикові відклади є фауністично німими. Важливе значення мають кліматостратиграфічні дані, вивчення палеогеографічних умов (складу антропоген. відкладів, похованих ґрунтів, спор і пилку рослин тощо) упродовж окремих відрізків А. п. Рештки ссавців із четвертинних відкладів у Пн. Євразії та Америці вивчені детально. Зокрема, у холодні епохи ці тер. населяли мамонт (*Mammuthus*), волохатий носоріг (*Coelodonta antiquitatis*), вівцебік (родів *Soergelia, Ovibos, Praeovibos*), у теплі епохи — давній слон (*Palaeoloxodon*), носороги, бізони, олені, південніше — мегатерії, шаблезубі котів тощо. Антропоген. відклади (насамперед континентальні) є найпоширенішими геол. формаціями на Землі. В Україні поширеним їх типом є *леси*. Макс. потужність лесових відкладів — від 10 до 25 м — спостерігається на вододільних плато. Вони також збереглися на високих річк. терасах. Відсутній лесовий покрив у межах річк. заплав і в гір. регіонах. Генезис лесу вивчено не повністю. Дослідники здебільшого вважають їх елювіально-делювіальними та еоловими утвореннями. Ін. виділяють т. з. сухі, сухі холодні, делювіальні, пролювіальні та навіть леси озерного походження. У лесовій товщі на тер. України виділяють горизонти похованих ґрунтів, які за структурою і хім. складом нагадують сучас. За типом вони близькі до підзолистих, деградованих і карбонатних чорноземів, червоноземів. Вважається, що лесоутворення відбувалося в холодні, а ґрунтоутворення — у теплі періоди антропогену. Антропоген. відклади Чорного й Каспійського морів поширені на узбережжях — це шаруваті піски з молюсками, детритусові вапняки, глини й галечники. У Криму, на чорномор. узбережжі Кавказу, Туркменістані вони утворюють мор. тераси висотою від 3–5 до 80 м над рів. м. Палео-

географічні реконструкції показують, що Чорне та Каспійське моря в А. п. з'єднувалися через прот. Манич (тепер западина із солоним оз. Манич-Гудило, РФ), однак палеонтологічні дані свідчать, що трансгресії середземномор. та каспійського морів не збігалися в часі. Вивчення А. п. є важливим для пізнання сучас. кліматич. змін і глобал. потепління. Антропоген. відклади — важливий об'єкт інженерно-геол. досліджень і розвідувань, оскільки це основа фундаментів будівель і споруд. Лесові відклади мають тенденцію до стиснення, просідання, особливо за намокання, тому при буд-ві на лесах здійснюють комплекс відповідних лаб. досліджень. З алювіальними відкладами антропогену пов'язані розсіпні родовища золота (див. *Золото самородне*), платини, берилу, алмазів, сапфірів тощо, із мор. — *титанових руд і монациту*. Власні четвертинні відклади формують поклядям *торфу*, а також буд. сировини (пісок, лесоподібні суглинки, гравій та галька — сучас. *альювій*). Вагомий внесок у вивчення А. п. зробили укр. вчені: П. Тутковський, В. Різниченко, В. Крокос, І. Підоплічко, В. Бондарчук, Н. Сіренко (1922–1995), М. Веклич, В. Шовкопляс (нар. 1929), С. Сябряй (1936–2015), І. Мельничук (1937–2008), П. Гожик, Ж. Матвіїшина (нар. 1938), А. Богущкий (нар. 1938). Стратиграфічне розчленування мор. четвертинних відкладів значною мірою ґрунтується на працях М. Андрусова. Значним є доробок кияв. наук. школи геології та палеогеографії антропогену, яку сформували вчені Інституту географії НАН України, Інституту геологічних наук НАН України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лит.: Шелкопляс В. Н., Гожик П. Ф., Христофорова Т. Ф. и др. Антропогенные отложения Украины. Киев, 1986; Cohen K. M., Gibbard P. L. Global Chronostratigraphical Correlation Table for the Last 2.7 Million Years, Version 2019 Q1-500 // Quaternary International. 2019. Vol. 500.

Е. Т. Палієнко

Антропогенні відклади — комплекс геолог. відкладів *антропогенного періоду* кайнозойської ери. Характеризуються різном. літологічним складом, відносно невел. потужністю (від перших метрів до перших сотень метрів) та ген. різноманіттям. Гір. породи *антропогену* представлені насамперед осадовими утвореннями: пісками, гравієм, гальками, глинами, суглинками, валунними глинами і суглинками (моренами), карбонат. суглинками та алевритами (десами й похованими ґрунтами), супісками, торфом. Найпошир. генетичними типами є еолово-делювіальні (лесові породи), льодовикові (власне льодовикові та водно-льодовикові), алювіальні, елювіальні, делювіально-колювіальні, субаерально-морські та морські. А. в. вивчаються палеонтол., літол., геохім., різноманітними фіз. (ізотопні, дозиметричні, палеомагнітні та ін.) методами.

Лит.: Шелкопляс В. Н., Гожик П. Ф., Христофорова Т. Ф. и др. Антропогенные отложения Украины. Киев, 1986; Cohen K. M., Gibbard P. L. Global Chronostratigraphical Correlation Table for the Last 2.7 Million Years, Version 2019 Q1-500 // Quaternary International. 2019. Vol. 500.

Антропогеографія (від *антропо...* і *географія*) — наук. школа в географії соціально-економічній (особливо в географії населення), яка роз-

глядає місце людського сусп-ва в комплексі геогр. явищ і його взаємодію з природ. середовищем перев. з позиції геогр. *детермінізму*. У спробах пояснення сусп. явищ А. наслідує ідеї *географічного напрямку в соціології*. Думку щодо впливу геогр. положення, особливостей клімату й ґрунту на побут людей, їхній псих. склад висловлювали ще антич. філософи (*Гіппократ, Геродот, Фукидід* тощо). Витоки ідей А. — у працях філософів і соціологів 18 ст. (Ш. *Монтесь'є, Ж.-Л. Бюффон*), які прагнули вивести «дух законів суспільного розвитку» з природ. умов, зокрема з клімату. Вел. роль у зародженні А. відіграли К. *Риттер*, історик Т. Грановський (1813–1855; Росія). У найзавершен. вигляді А. розроблена Ф. *Ратцелем*, який у фундам. праці «Антропогеографія» (1882) обґрунтував її теор. принципи, напрями досліджень і завдання. Він виявив складність зв'язків людини з довкіллям. Ф. Ратцель оголосив завданням А. «з'ясування впливу природи на дух і тіло індивідів і народів». Пов'язував з А. поняття *географії політичної* й нац. психології народів. Ідеї А. були використані *геополітикою*. Широка сфера досліджень А. зумовила співіснування різн. поглядів і нац. шкіл у межах напрямку. На поч. 1900-х А., яка була провід. школою в нім. екон. географії, майже не надавала уваги вир-ву, тлумачила його лише з погляду «занять населення». Франц. школа географії людини [основоположник — П. *Відаль де ла Блани*, представники — Ж. Брюн (1869–1930), А. Деманжон (1872–1940), М. Сорр (1880–1962)] наприк. 19 — на поч. 20 ст. вважала своїм завданням вивчення «взаємних відносин», взаємовпливів природи й сусп-ва, визнавши при цьому, що пояснення багатьох явищ у географії нас. необхідно шукати зовсім не в діях природ. чинників. Рос. школа А. (Л. Синицький, 1864–1933; О. *Крубер, Д. Анучин*) вирізнялася приклад. характером досліджень, розробленням понятійно-термінол. систем. Ліворадик. антропогеогр. погляди обстоювали Е. *Реклю, П. Кропфкін*. У 1900-х ідеї А. лягли в основу амер. школи *інвайронменталізму*, гол. представниця якої Е. Семпл (1863–1932) зробила спробу виокремити під впливом ратцельської А. іст.-географ. розвиток США; Е. Хантінгтон (1876–1947) пояснював іст. розвиток країн їхніми клім. умовами. В Україні засновником антропогеогр. напрямку був С. *Рудницький*. Прихильниками й послідовниками А. в екон. географії стали його учні — В. *Геринович, В. Кубійович, О. Степанів* та ін. У центрі уваги дослідників перебувала людина, її «причинні відношення» до всіх гол. географ. явищ. На відміну від деяких зх. антропогеографів, С. Рудницький застерігав від абсолютизації впливів природ. середовища на високу дух. культуру (хоча й не поділяв принципу *антропоцентризму*). Поширення універс. теорій соц. розвитку, що пропонували всезаг. закони розвитку сусп-ва й мали спекулятив. відтінок, значно послабили позиції А. Тому оцінка внеску А. в науку різна. Окремі вчені вважають, що школа визначила вплив геогр. чинників на іст. та культ. розвиток, вказала на фундаментальну роль природи для розвитку люд. сусп-ва. На думку ін. дослідників, А. переоцінила зовн. чинники в розвитку сусп-ва, зокрема й вплив геогр. середовища. А. відіграла знач. роль у конституюванні географії політичної та географії економічної, поведінк. географії, екології тощо. Завдяки їй у соц.

науках запроваджено вивчення простор. аспекту соц. явищ і процесів. Багато загальногеогр. ідей та гіпотез А. цілковито застаріли й становлять лише іст. інтерес.

Лит.: Ratzel Fr. Anthropogeographie : in 2 bd. Stuttgart, 1882–1891; Синицкий Л. Д. Очерки землеведения (Антропогеография). Москва; Петроград, 1923; Рудницький С. Основи землезнання України. Антропогеографія України. Ужгород, 1926; Semple E. Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzels System of Anthropogeography. New York, 1968; Natur und gesellschaft: perspektiven der interdisziplinären umweltgeschichte / Hrsg. von M. Jakubowski-Tiessen, J. Sprenger. Göttingen, 2014; Rethinking Nature: Challenging Disciplinary Boundaries / Ed. by A. Choné, I. Hajek, P. Hamman. London; New York, 2017.

В. О. Джаман

Антроподицея (від *антропо...* і грец. δίκη — право, справедливість, законність) — 1) Термін на позначення однієї з найважлив. проблем христ. богослов'я, що пов'язана з біблійним вченням про людину (первісно створену як образ Божий, але відпалу внаслідок *гріхопадіння*) та дію в ній Божої *благодаті*, умови і шляхи спасіння ураженої *первородним гріхом* людини та її дух. піднесення до Бога. Розглядався в межах *натриптики*, богослов. спадащини каппадокійського гуртка (див. *Каппадокійці*), в містико-аскетич. напрямі христ. антропології (*ісихазми*) тощо.

2) Реліг.-філос. вчення про онтол. й дух. достоїнство людини, виправдання сенсу люд. життя та високе духовне призначення людини й людства, розвинуте в межах рос. реліг. філософії. Є складним синтезом православно-реліг., філос., богослов. дискурсу; спробами поєднати христ. віровчення, *христологію* й моральне богослов'я з ідеями *філософії життя*, *феноменології*, *антропології філософської*, філософії «*всєдності*», філос. *космізму* тощо. Поширилося серед рос. інтелігенції кін. 19 — поч. 20 ст. Обриси А. виявляють у філософії В. Соловйова (ідеї виправдання добра, дух. основ життя, божеств. призначення людського існування, всєдності тощо), М. Федорова (ідея людини як метаприрод. істоти та воскресіння минулих поколінь), богослова й філософа М. Тареева (1867–1934; міркування про богосиновство людини та духовне благодатне життя), богослова й філософа В. Несмелова (1863–1937; «наука про людину»), В. Розанова (ідеї гармонійного існування людини та значення таємниці статі у творенні життя), філософа й публіциста С. Трубецького (1862–1905; ідеї *соборності* як вищого рівня об'єднання людей та етич. вивищення особистості). У концептуальному вигляді А. розвинута у творчості М. Бердяєва, С. Булгакова, С. Франка, П. Флоренського.

Лит.: Флоренский П. А. Столп и утверждение истины. Москва, 2003; Цесник Е. Е. Разработка идеи антроподицеи в русской религиозной философии конца XIX — начала XX века // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. 2008. № 74 (1); Ларіонова В. К. Історія російської філософії. Івано-Франківськ, 2014; Пустовойт Н. М. Антроподицея О. П. Флоренського // Науч. мнение. 2016. № 11; Валева Г. В. Теодицея и антроподицея в русской религиозной философии: XIX–XX вв.: аналитический обзор // Гуманит. ведомости Тульского гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого. 2018. № 2 (26).

Антропозоонози (від *антропо...* і *зоозни*) — спільні хвороби людини й тварин; група інфекц.

і паразитар. захворювань, за яких джерелом інфекції або *інвазії* можуть бути як людина, так і тварини, перев. свійські чи мисливські. Гол. шляхами передачі А. від тварин до людини є споживання чи використання продуктів твар. походження: за життя тварин (молоко, яйця,

Антропозоозни. Кліщ *Hyalomma marginatum* — переносник геморагічної гарячки Крим-Конго

шерсть) та після забою (м'ясо, шкіра, шерсть, щетина, пір'я, пух), споживання заражених збудником продуктів, безпосер. контакт із тваринами під час догляду за ними, а також трансмісивний (через укуси кровосисних членистоногих). А. характеризуються доволі складною взаємодією між епідерм. та епізоот. процесами. Більшість А. належить до природно осередкових хвороб. Класич. представниками А. є *сальмонельоз*, східноафр. вісцеральний лейшманіоз (див. *Лейшманіози*), амер. трипаносомоз (див. *Трипаносомози*), криптоспоридіоз, гарячки Ласса, Ебола, Марбург, денге, *отісторхоз*, параноміоз, шistosомози, дифілоботріоз тощо. Іноді людина (фасціольоз, геморагічна гарячка Крим-Конго, Марсельська гарячка, епідеміч. висипний тиф) чи тварина (західноафр. трипаносомоз) випадково залучаються до епідеміч. процесу та значення в поширенні хвороби не мають.

Лит.: Епідеміологія з основами медичної паразитології / За ред. К. М. Синяка, В. М. Гріна. Київ, 2001; Козько В. М., М'ясоєдов В. В., Соломенник Г. О. та ін. Медична паразитологія з ентомологією / За ред. В. М. Козька, В. В. М'ясоєдова. Київ, 2015.

Ю. В. Загоруйко, В. М. Козько, В. В. М'ясоєдов

Антропоїди — див. *Людиноподібні мавпи*.

Антропологізм (від *антропо...* і *λόγος* — слово, вчення) — філос. течія, де людина стає стрижневою категорією, довкола якої формується система уявлень про *буття*, природу, сусп. культуру, *істину*, добро, *благо*, обов'язок, свободу, *Бога* тощо. У концепціях А. людина — вихідний пункт і кінцева мета філософії. Підґрунтям А. є *антропоцентризм*, але, на відміну від нього, А. вихідним пунктом *аналізу* вважає біол. (а не соц.) природу людини, підкреслює єдність людини та природи, залежність усіх сусп. явищ від природ. якостей людини, її властивостей і потреб. За такого підходу філософи гіпостазують притаманні поведінці людини закономірності, що формуються у процесі *філогенезу*. Це є підставою для висновку про незмінність біол. природи людини. З огляду на першоснову культури природи, космосу, сутність людини вбачається в тому, що вона — істота біологічна, інстинктивна (а не розумна). Людина, відповідно до такої настанови, — це лише високорозвинена істота, наділена низкою відмінних особливостей, а людство — етап в глоб. еволюц. процесі. Духовними предтечами А. є *Протагор*, *Сократ*, *Платон*, *Аристотель*, *Августин Аврелі*

лій, Йоган Скот Еріугена, Тома Аквінський. У Новий час, у контексті зростання інтересу до природознавства, відбулася переорієнтація на «матеріалістичне» трактування А. (К. Гельвецій і, особливо, Л. Фейєрбах, який розробив А. як методол. філос. принцип, що, постулюючи відносність поділу людини на «тіло» і «душу», піднісв ідею «єдності люд. сутності»). У другій пол. 19 ст. сформувалися «ідеалістичні» варіанти А. (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель). З часом А. відчув на собі знач. вплив *філософії життя*, феноменології Е. Гуссерля, психоаналізу З. Фрейда, екзистенціалізму; «ідея людини» стає не так основою обґрунтування потреби перетворення природи і сусп-ва, як пояснювальним принципом люд. культури загалом. Зокрема, філософи-екзистенціалісти пропонують категорію «людина» як *антитезу* до понять «сусп-во» і «природа». У сучас. зх. філософії людина — це особлива реальність, що протистоїть і сусп-ву, і природі. Завдання філософії полягає в тому, щоб відновити цілісний образ людини в плінні життєвих проявів; не тільки пояснити за його допомогою «навколишню дійсність», а й глибше зрозуміти природу самої людини. Найпоследовніше принципи А. обґрунтовують М. Шелер, Г. Плеснер, М. Ландман, Е. Ротгаккер, А. Портман та ін., які прагнуть ствердити єдність філос. і власне наук. підходу та звільнити розуміння людини від крайнощів антисцієнтизму (див. *Сцієнтизм*) і сцієнтистсько-раціоналіст. тлумачення проблеми. Людину аналізують на широкому тлі наук про дух і культуру (етнографії, мовознавства, соціології, історії релігії й мист-ва та ін.). Попри окремі сформульовані наук. й теор. положення, А. не став цілісним вченням про людину. Однобічність А. виявляється в його абстрагованості від соц. сутності людини, особливостей її життєдіяльності як сусп.-іст. істоти. А. біологізує людину, що неминує призводить до викривлення історії, оскільки підґрунтя всіх сусп. явищ вбачаються лише в суб'єктивно-психол. особливостях «природних індивідів». Серед різновидів А.: біол., психол., раціоналіст., реліг., ірраціоналіст., культурний (антропології емпірична, аксіологічна, семіотична). Як методол. принцип А. поширений в соціології, етиці, естетиці.

Лит.: Landmann M. Der Mensch als Geschopf der Kultur. München; Basel, 1961; Rothacker E. Philosophische Anthropologie. Bonn, 1964; Омельченко Н. В. Первые принципы философской антропологии. Волгоград, 1997; Шелер М. Философские фрагменты из рукописного наследия / Пер. с нем. М. Хорькова. Москва, 2007; Марков Б. В. Образ человека в постантропологическую эпоху // Вопросы филос. 2011. № 2; Павловський А. С. Антропологізм міфологічної свідомості // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 7: Релігієзнав. Культурол. Філол. 2016. Вип. 36 (49); Баркова І. Н. Антропологізм як проблема філософського осмислення // Об-во: філос., іст., культ. 2017. № 8; Столяренко О., Столяренко О. Антропологічна концепція в обґрунтуванні гуманістичних засад сучасного виховання // Актуальні питання гуманіт. наук. 2019. Т. 2. Вип. 24.

М. А. Козловець

Антропологічна криза — 1) у широкому сенсі — проблематичність людського буття у глоб. світі, глибока криза традиц. культури, інтенсив. зміна умов і способів життєдіяльності людини, яка випереджає їхню розуміння й осмислення. 2) Спричинена техногенними факторами сучас.

цивілізації ситуація радик. викликів, що становлять загрозу подальшому існуванню людства і людини як біол. виду. А. к. демонструє тенденцію до трансформації *антропоцентризму* під впливом глоб., насамперед екол. проблем. Це призводить до теор. поширення сфери «людського» на живу природу, яка має стати рівноцінним людині суб'єктом взаємодії. Як наслідок, формуються нові етичні *парадигми*: по-перше, розробляється екол. *етика* з т. з. онтологічними *імперативами*, що враховують позицію майбут. поколінь; по-друге, етика тварин, орієнтована на права ін. видів живих істот, які піддаються люд. *дискримінації* (спесицизм). А. к. актуалізує дослідження цивілізац. тиску на біол. основу самої людини в умовах наук.-тех. поступу, який здатен незворотно вплинути на фізіологію, генетику, психіку й психологію людини, тілес. та екзистенційний досвід (*стреси*, дезорієнтація, депресив. стани, емоц. нестабільність, психосоматич. розлади, псих. та генет. хвороби тощо).

Лит.: Майєр-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільноті / Пер. з нім. А. Ермоленка. Київ, 2004; Rowlands M. Animal Rights: Moral Theory and Practice. New York, 2009; Філяніна Н. М. Екологічна естетика. Осягнення екологічних криз в антропологічному вимірі // Вісник Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Філол. 2014. № 43; Кальницький Е. А. Екзистенційні засади антропологічної кризи // Вісник Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Сер.: Філол., філос. права, політол., соціол. 2016. Вип. 2 (29); Гордиська О. М. Масова людина та проблема психагогії в умовах поглиблення антропологічної кризи // Вісник Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Сер.: Філол., філос. права, політол., соціол. 2018. Вип. 3 (38).

В. В. Приходько

Антропологічний напрям у соціології — напрям, що виник у нім. суспільствознавстві сер. 20 ст. і тлумачить сусп. життя людини як наслідок її біологічної несформованості. Відштовхуючись від ідей *антропології філософської*, *феноменології* та біології, представники напрямку — М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, Г. Шельскі (1912–1984; Німеччина) — вважали гол. характеристикою становища людини у світі її біол. «незавершеність», тобто брак вродженої здатності до стабільної взаємодії орг-му з довкіллям. Доводили, що притаманну людині нестабільність життєвого світу можливо компенсувати лише за допомогою небіол. засобів, зокрема *культури* та *соціальних інститутів*. За висновком представників напрямку, технол. прогрес та авторитарист. тенденції (див. *Авторитаризм*) в 20 ст. спричинили порушення стійкості соц. інститутів, що змусило людину шукати відповідних засобів для відновлення їх стабільності.

Лит.: Berger P., Kellner H. Arnold Gehlen and the Theory of Institutions // Social Research. 1965. Vol. 32. № 1; Байман З. У пошуках центру, що тримає / Пер. з англ. // Глобальні модерності. Київ, 2008; Gehlen A. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. Frankfurt am Main, 2016.

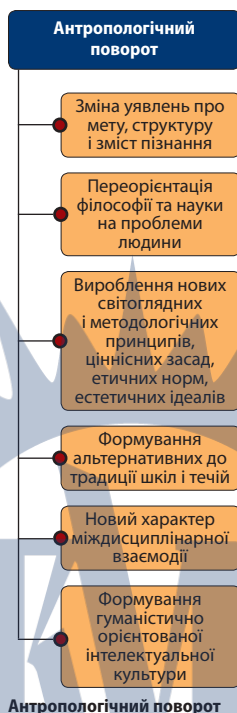
Т. В. Цимбал

Антропологічний поворот — зміна *парадигми* філософствування та *принципів* дослідн. діяльності в бік гуманістично орієнтованої *антропології*; переорієнтація філос. думки на проблеми людини, а *пізнання* в цілому — на людинови-

мірність досліджуваного предмета. А. п. передбачає: а) зміну заг. орієнтирів теор. пізнання; б) антропологічну спрямованість змісту філос. (наук.) концепцій — осмислення специфіки та засад людського буття, звернення до людини як суб'єкта діяльності, творчості, пізнання, культури, історії; в) вироблення нових світогляд. і теоретико-методол. принципів та формування альтернативних до традиції філософських шкіл, течій; г) зміну уявлень про структуру і зміст пізнання: від класичної суб'єкт-об'єктної дихотомії, творення нового ідеалу наук. раціональності; г) посилення світогляд. значення філософії та новий характер взаємодії між різн. способами теор. пізнання (філософією й наукою, філософією та богослов'ям, фундамент. й прикладними дослідженнями тощо); д) формування гуманістично орієнтованої інтелект. культури. Людина стає водночас і «фокусом» інтелект. пошуків (проблематика людини стає пріоритетною), і їхньою «призмою» (процес пізнання об'гурнтовується як визначений суто людським світосприйняттям, формами життєдіяльності та мисленневої активності). Вживання терміна «А. п.» є усталеним в історії філософії для позначення кількох важливих віх у розвитку філос. думки. По-перше, як критерій розмежування «досократичного» та «сократичного» етапів розвитку античної філософії. По-друге, для позначення антропоцентричної та гуманістич. спрямованості філософії Відродження. По-третє, для характеристики антропол. розвідок Нового часу, передусім в межах філософії Просвітництва та класичної німецької філософії. По-четверте, як визначення трансформацій, яких зазнали філософія і культура 20 ст. у пошуках нових ціннісних смислів (тенденція до впровадження принципу людиноцентричності як універсального дала підстави означити цей період не лише «поворотом», а й «антропол. розворотом» усієї культури). В укр. філософії А. п. пов'язують із формуванням і доробком «Київської школи» філософії. У філософії 21 ст. поняття «А. п.» є розмитою дефініцією, яка вживається у розбіж. контекстах і на позначення різноманіт. явищ: вироблення концепцій природи та людини на різн. етапах розвитку філософії; відмінних етапів творчого шляху й діяльності окр. філософа, богослова, реформатора; процесу гуманізації техніки, технології, підприємництва, етики бізнесу; зсуву акцентів сучас. філософії на проблеми комунікації, інтеракції, діалогу, інтерпретації соціуму як простору комунікатив. і культур. обміну; повернення проблематики людини й міжлюдських взаємин як осн. сюжету л-ри й миства; поширення трансгуманізму тощо. Іноді як синонім до поняття «А. п.» вживають поняття «антропологічний ренесанс».

Лит.: Шелер М. Положення людини у космосі / Пер. з нім. // Зарубіжна філософія ХХ століття. Київ, 1993; Бурбер М. Проблема человека / Пер. с нем. Киев, 1998; Философская антропология. Человек многомерный / Под ред. С. А. Лебедева. Москва, 2010; Конев В. А. Антропологический поворот/разворот культуры — новый вариант проекта модерна // Междунар. журн. исслед. культ. 2014. № 2 (15); Философская антропология / Под ред. Н. Хамитова. 3-е изд. Киев, 2016; Андрос С. Володимир Шинкарук: антропологічний поворот в українській філософії другої половини ХХ сторіччя // Філософ. думка. 2017. № 1.

А. В. Арістова

Антропологічний поворот

Антропология. Основні напрями

Антропология (від *антропо...* і грец. *λόγος* — слово, вчення) — наука, що вивчає походження, еволюцію, закономірності морфо-фізіол. організації людини та її рас, поширення їх на Земній кулі. А. як наука сформувалася у сер. 19 ст. завдяки вченим П. Брока, К. Бери і А. Богданову. Початки наук. знань з А. та філос.-природничих уявлень з'явилися ще в надрах давньогрец. філософії (Анаксимандр, Демокрит, Аристотель та ін.), медицини (Гіппократ) та історії (Геродот). Знач. внеском до А. стали праці Ч. Дарвіна з евол. теорії й питань походження людини. У сер. 1950-х у м. Києві в АН УРСР з ініціативи М. Рильського, К. Гуслистого та Г. Дебеца (1905–1969; РФ) було створено групу А. (з 1974 — при Ін-ті археології АН УРСР, тепер Археології інститут НАН України). Укр. антропологи працюють над розробленням проблеми антропогенезу, етніч. і прикладної А., проводять різнобічні антропометр., гематол., одонтол., дерматогліф. тощо дослідження українців та ін. сучас. і давніх народів тер. України. А. межує з біол. і сусп. науками. Гол. розділами А. є вчення про антропогенез, морфологія людини, расознавство, або етніч. А. (розглядає історію й причини формування рас і антропол. типів, їхню класифікацію і поширення на Землі), а також біологія людини (вивчає фізіол., біохім. і генетику орг-му людини, біотич. та абіотичні фактори, що впливають на будову й розвиток окр. органів і систем людини, на конституцію людини). Методика А. базується на антропометрії, а також статистично-матем. методах. Із запровадженням комплекс. антропол. досліджень вивчення зубів різних груп людей (етнічна одонтологія), рельєфу шкіри долонь і підшов. (дерматогліфіка), крові (гематологія), низки фізіол. (фізіологія людини), генетичних (генетика людини) та ін. особливостей в А. почали широко застосовувати спец. методики відповід. напрямів. У поєднанні з даними археології, етнографії, історії та лінгвістики в А. плідно використовують т. з. геогр. метод

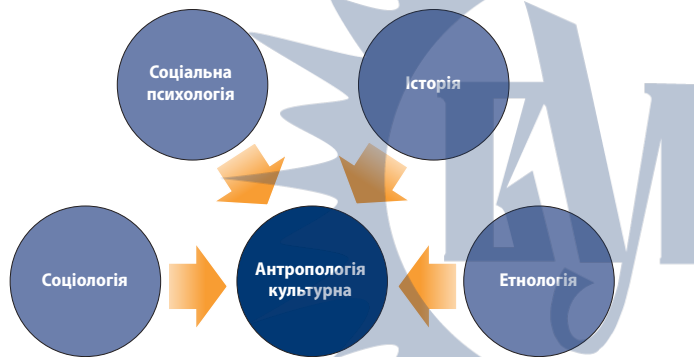
(картографування окр. расових ознак і «накладання» цих карт одна на одну), який становить основу расового аналізу. На межі 20–21 ст. укр. антропологи почали застосовувати у своїх дослідженнях молекулярно-генетич. методику. До сучас. методів досліджень геному популяцій людини належить метод дослідження т. з. гаплогруп (групи гаплотипів). Новий гаплотип може виникнути в разі мутації або рекомбінації генетич. матеріалу. У певній гаплогрупі цю мутацію успадковують усі нащадки, що дає змогу відстежити генеалогію людини або групи людей чи навіть усього людства. Найбільш придатними для генеал. досліджень в А. є мітохондріальна ДНК і ДНК Y-хромосоми, які успадковуються нащадками за прямою лінією, без рекомбінації, не піддаються кросинговеру: мітохондріальна ДНК передається від матері дітям (обох статей) разом із цитоплазмою яйцеклітини, а Y-хромосома передається тільки від батька безпосередньо синові. В А. та генет. генеалогії важл. методом до-

сліджень також є вивчення т. з. сателітної ДНК (повтор певн. короткої, зазвичай від 1 до 6, зрідка — до 10 пар нуклеотидів, послідовності). Сателітна ДНК доволі «гнучка», тобто часто змінюється. Ці зміни використовують як маркери при дослідженні евол. процесів, належності до певної популяції, роду, народу, етносу, історії гібридизації тощо.

Лит.: Алексеева Т. И., Богатенков Д. В., Дробышевский С. В. Антропология. Москва, 2004; Сегеда С. П. Антропология. Київ, 2009; Брайченко О. Ю., Гримич М. В., Зінченко А. Л. та ін. Антропология трансформацій: українське суспільство в умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії. Київ, 2018.

Антропология кінематографічна — див. у ст. *Візуальна антропология.*

Антропология культурна — галузь науки, яка вивчає вплив культ. середовища на формування (або зміну) етнонац. ідентичності людини, механізми інкультурації особистості та процеси аккультурації на рівні соц. груп — носіїв етн. та

нац. культур. Заснована наприк. 19 — на поч. 20 ст. у США Ф. Боасом. Спричинена політ., соц. та демогр. чинниками, зокрема, потужними міграц. потоками до США, що призвели до формування поліетніч. населення і зумовили запит на ідеологію його консолідації як політ. нації. А. к. формувалася на протиставленні біологізаторським концепціям з їхньою тезою про біол. детермінізм та незмінність етнонац. ідентичності й, за аналогією, до наріжного положення соц. філософії марксизму про сутність людини як сукупність сусп. відносин. Замінюючи поняття етнонац. на етнокульт. ідентичність, А. к. стверджує, що остання не є сталою й може змінюватися під впливом культ. середовища. У подальшому з цієї тези представниками теорії мультикультурності було виснувано, що людина сама може визначати свою етнокульт. ідентичність. Теор. джерела А. к.: іст. наука (іст.-еволюціоніст. школа Л. Моргана — Е. Б. Тайлора), етнологія (Е. Вестермарк), соціологія [В. Самнер (1840–1910; США), В. Мак-Дауголл (1871–1938; Велика Британія, США)], психологія соціальна (школа психології народів — М. Лацарус, Х. Штейнталь, В. Вундт). Через полідискурсність А. к. існує проблема розмежування її предмета і предмета зазнач. наук, особливо етнології. Відмінність полягає в акцентуванні А. к. уваги на нематер. складниках культури, у теоретико-методол. інструментарії (для А. к. характерне теор. моделювання з високим рівнем абстрактності узагальнень і висновків) та у міждисциплінар.

(із залученням історії, філології, психології, соціології) характерні культурно-антропол. досліджень. Представлена: у США культ.-іст. школою (Ф. Боас), з якої виділилася етнопсихол., або етнокульт. школа А. к. (Р. Бенедикт, М. Мід), теорією релятивізму культурного (М. Герсковіц), лінгвістичною А. к. (Е. Сепір), теорією культ. ареалу і культ. конфігурації (А. Кребер), школою когнітивної антропології [В. Гуденаф (1919–2013; США), Р. Шведер (нар. 1945; США) та ін.]. У Зх. Європі А. к. номінально репрезентована теоріями Е. Ротгакера і М. Ландмана (1913–1984; Швейцарія, Ізраїль), втім, за своїм характером ці теорії тяжіють до антропології філософської. Для деяких шкіл А. к. характерним є психол. редуccionізм і аксіол. релятивізм. А. к. виступила теоретико-методол. парадигмою теорії мультикультурності [С. Бенхабіб (нар. 1950; Туреччина, США), Ч. Тейлор (нар. 1931; Канада) та ін.].

Дж.: Herskovitz M. J. Cultural Anthropology. New York, 1955.

Лит.: Пархоменко Т. С. Социкультурный дискурс морали (современные англо-американские философские школы). Киев, 1995; Эванс-Причард Э. История антропологической мысли / Пер. с англ. А. Елфимова. Москва, 2003; Арутюнов С. А., Рыжкова С. И. Культурная антропология. Москва, 2004; Безклубенко С. Д., Бондар С. В., Борисенко М. В. та ін. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології. Київ, 2011; Ситник О. С. Культурна антропология: походження людини і суспільства. Львів, 2012; Выжлецов П. Г., Выжлецова Н. В. Структурно-функциональный анализ общества и культуры А. Р. Рэдклифф-Брауна // Филос. и гуманитар. науки в информ. об-ве. 2018. № 2 (20).

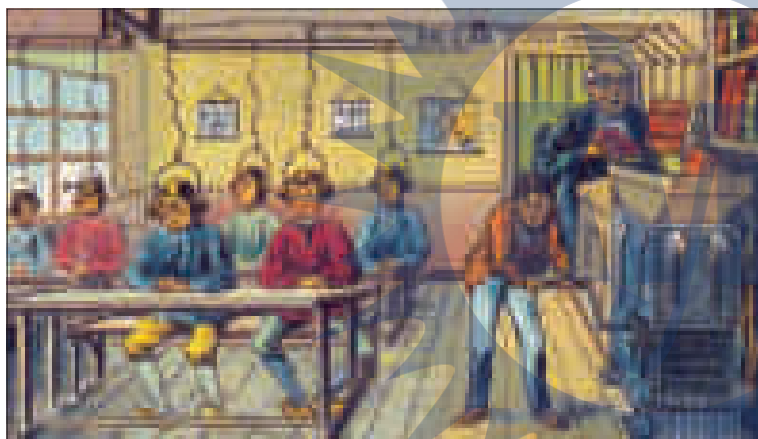
Т. С. Пархоменко

Антропология педагогічна — напрям у теор. педагогії та людинознавстві. Термін вперше вжив К. Ушинський (1867) на позначення особл. погляду на виховання як гуманістично орієнтований процес, вільний від формалізму й бюрократизму. Окреслив пед. розуміння людини як вільної, активної, відповідальної, духовно цілісної особистості. У 20 ст. термін використовується в різн. значеннях: 1) Порівняно самостійна, міждисципл. галузь знань, що сформувалася на перетині філос. та пед. наук, і спрямована на дослідження людини як біо-психо-соціокультурної цілісності, суб'єкта навч.-вихов. процесу, акт. ланки взаємодії вихователя й вихованця. Ідеї А. п. виводять зі спадщини Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Л. Фейєрбаха, К. Ушинського, С. Голла, Дж. Болдуїна, В. Бехтерева, Л. Віготського та ін.; пошуків колиш. педології, що прагнула інтегрувати підходи різн. наук (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини (в СРСР заборонена в 1936); доробку вітчизн. і зарубіж. педагогів 20 ст. Місце А. п. в системі наук, специфіка її предмета, мети, структури, методології лишається сферою наук. дискусій.

2) Антропол. підхід до теорії і практики освітньої діяльності, потрактований як теор., евристична і практична орієнтація освіти на людину як свою гол. мету й цінність. Розуміється як методол. ядро і сучас. парадигма комплексу пед. наук, що вимагає співвіднесення будь-якого знання про освітні явища і процеси зі знаннями про природу людини, закономірності становлення і розвитку особистості. При цьому представники різн. галузей гуманітаристики тлума-

чать А. п. або як педагогічно орієнтовану філос. теорію, або як антропологічне обґрунтування освіти, або як метапедагогічну теорію, що прямує до філос.-методологічних узагальнень.

3) Напрямок гуманітар. досліджень, людинознавства, що сформувався в сер. 20 ст. у Зх. Європі на основі синтезу *антропології філософської, соціології, етики* й теоретико-пед. знання. Набув розвитку перев. у Німеччині (що пояснюють потребою подолання кризи системи освітньо-вих. цінностей після *Другої світової війни*), а також в Італії, Австрії, Швейцарії. Серед відомих представників — М. *Монтессорі*, Г. *Ноль*, Г. *Депп-Форвальд*, О. Ф. *Больнов*, В. *Лох*, Ф. *Кюммель*, Г. *Броер*, Г. *Рот*, А. *Флітнер* тощо. В його межах сформувалася низка течій: екзистенціальна А. п., герменевтична, інтегративна, емпірична, біолого-еволюційна та ін. А. п. як напрям людинознавства вплинула на розвиток теорії виховання, філософії освіти, методології пед. досліджень. Функціонально А. п. розглядають як науку, основу гуманізації пед. процесу, теор. обґрунту-

Антропологія педагогічна.
Шарж «Французька школа у 21 ст.»

вання пед. інновацій і модернізації освітніх процесів. Результати антропол.-пед. досліджень є основою для розробки відповідних навч. дисциплін, що викладаються у пед. закладах освіти.

Дж.: Roth H. *Padagogische Anthropologie* : in 2 bd. Hannover, 1966–1971; Dienelt K. *Pädagogische Anthropologie*. München, 1970; Bollnow O. F. *Anthropologische Pädagogik*. Stuttgart; Bern, 1983; Ушинский К. Д. *Избранные труды* : в 4 кн. Москва, 2005. Кн. 3–4; Montessori M. *Pedagogical Anthropology*. London, 2015.

Лит.: Braun W. *Pädagogische Anthropologie im Widerstreit. Genese und Versuch einer Systematik*. Bad Heilbrunn, 1989; Рахлевская Л. К. *Педагогическая антропология (человековедение) в системе непрерывного образования (история, теория, практика)*. Томск, 1997; Liedtke M. *Evolution und Erziehung Ein Beitrag zur integrativen padagogischen Anthropologie*. Göttingen, 2002; Аносов И. П. Місце педагогічної антропології в єдності і різноманітті антропологічного знання // Пед. формування творч. особистості у вищ. і загальноосв. шк. 2015. Вип. 43; Sujay R. M. *Introducing Anthropological Pedagogy as a Core Component of Twenty-first Century Anthropology* // *Anthropological and Sociological objectives. International Journal of Innovative Science and Research Technology*. 2018. Vol. 3. Is. 7.

Антропологія політична — спеціальна наукова дисципліна, що вивчає традиції, відносини влади, завдання, структуру, функціонування її

ін-тів та систем, процеси адаптації та/або інкорпорації традиції, структур влади новими політ. та адм. ін-тами (насамперед у країнах, що розвиваються), неформ. політ. процеси в індустр. (постіндустр.) сусп.-вах. А. п. сформувалася в 1940-х у межах африканістики. Мала приклад. характер як наука, призначена для орг-ції ефект. управління «примітивними сусп.-вами» в *колоніях*, дослідження конкр. випадків архаїч. спільнот Тропіч. Африки, позбавлених звич. для європейців атрибутів політики д-ви (спец. ін-тів примусу, адм.-бюрокр. ієрархії тощо). Політ. сфера як спеціаліз. галузь люд. діяльності в таких спільнотах була або зовсім відсутня, або нечітко представлена. Традиц. теор. підходи та методи дослідження, результативні під час вивчення європ. сусп.-в, у цих умовах виявилися неефективними. Це спричинило появу праць, які містили суто емпір. аналіз політ. відносин. З 2-ї пол. 1950-х відбулося розширення геогр. ареалу досліджень; поступово А. п. вийшла за межі африканістики. Предметом її аналізу стала також *політична культура* тих традиц. сусп.-в, які порівняно давно є частиною інтернац. системи відносин і зазнали *модернізації*. А. п. фокусує увагу на соц. та культ. диференціації різн. груп людей та інтегратив. рисах, які уможливають цілісне уявлення про людство й дозволяють сформулювати універс. закони щодо походження й розвитку «примітивних» політ. ін-тів та їх генет. зв'язок із сучас. політ. ін-тами. Методи А. п. збагатили сучас. політ. науку, увиразнивши політ. аспекти, традиційно недооцінені політологами, але які є в будь-яких, зокрема й сучас. зх. сусп.-вах: неінституціоналіз. ситуативні форми політики, її символічні, ігрові вияви, які особливо важливі на мікрополіт. рівні (у межах окр. груп і колективів). На поч. 21 ст. еволюція дисциплінар. інтересу зумовила активізацію досліджень *імперіалізму та постколоніалізму*, масового інформ. впливу, а також проміжних, дод. і паралельних до «формальної влади» політ. структур, форм взаємодії окр. груп та неформ. спільнот із держ. владою.

Лит.: Weatherford J. M. *Tribes on the Hill*. New York, 1981; *Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power*. London, 1997; Балаанде Ж. *Политическая антропология* / Пер. с фр. Москва, 2001; Левенець Ю. *Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX — початок XX століття)*. Київ, 2001; Лефорт К. *Формы истории. Очерки политической антропологии* / Пер. с фр. Санкт-Петербург, 2007; Мельник В. М. *Нариси з теорії соціокультурної антропології*. Вінниця, 2015.

В. І. Пащенко, О. С. Токопенко

Антропологія права — 1) Напрямок *філософії права*, що розглядає взаємозв'язок людини і права, найзагальніші аспекти впливу уявлень про природу людини на уявлення про природу права (філос.-правова антропологія). У межах філософії права А. п. є дослідженням антропол. основ права, як метод — осмислення права крізь призму люд. буття: уявлення про право як те, без чого людина не може бути людиною, з одного боку, і з'ясування у структурі люд. буття таких моментів, які у зовн. вияві формують право, з іншого. Однією з центр. проблем А. п. є встановлення антропол. передумов правової теорії. Йдеться про кореляцію «образу людини» та «об-

разу права» у філософії права. Зокрема, егоїст. образу людини, яку може стримати лише держ. примус, відповідає образ права як бюрократично-авторитар. системи (Т. Гоббс). Натомість образу людини як морал. істоти, що керується автоном. волею, відповідає образ права, заснов. на правах людини (І. Кант). Фундаментальним для А. п. є питання про гол. чинник люд. існування (конфлікт чи кооперація). Кооперативна модель люд. буття (Аристотель) визначає право і д-ву як вищі форми люд. кооперації. Згідно з конфліктною моделлю (Т. Гоббс), людина вимушена боротися за існування в умовах обмеж. ресурсів, а тому загрожує існуванню ін. людини. За О. Геффе (нар. 1943; Німеччина), ці моделі доповнюють одна одну — людина за своєю природою є істотою конфліктно-кооперативною, а тому — істотою правовою. Значення свободи людини як універс. основи для правопорядку актуалізується у зв'язку з дискусією про межі можливого технол. втручання в генет. природу людини. Ю. Габермас у кн. «Майбутнє людської природи» (2001) зазначає, що ситуації поводження з доособистісним люд. життям зачіпають проблему розуміння самих себе як видових істот. Зокрема, технізація люд. природи може вплинути на саморозуміння з позицій етики виду так, що ми втратимо здатність розуміти себе як істот етично вільних і морально рівних, які орієнтуються на норми й основопол. принципи. Проблеми співвідношення людини і права (дискурс людини правової) на найзагальнішому рівні філос. правової антропології досліджувала більшість класич. філософів. Тепер ці питання характеризують у межах *антропології політичної* О. Геффе, концепції прав. антропології С. Максимова та ін. Інтегральний рівень аналізу, що поєднує філос.-правові та теоретико-правові підходи, представлений концепцією соціокульт. А. п. І. Честнова, а також концепціями В. Бігуна та Д. Гудими. Конкретніший рівень, етнол. та емпірико-аналітичний — презентований у працях Н. Рулана, А. Ковлера та в напрямі юрид. антропології.

2) Культ.-антропол., іст. та порівняльна дисципліна, яка на емпірич. рівні вивчає правові форми сусп. життя людей у різних сусп.-вах від давнини до сьогодення. А. п. як юрид. антропологія, досліджує процеси юридизації буття людини, етніч. груп, народів, націй на різних етапах культ.-цивілізаційного розвитку, їхні особливості й заг. закономірності, взаємодію традиц. і сучас. правових систем. Нині її предметом є соціокульт. вимір правового буття, а методологія дослідження ґрунтується на методі польових досліджень, порівняння різн. систем життєдіяльності й форм правового буття людини методом безпосер. спостереження та аналізу життя *соціуму*. Перші дослідження з А. п. з'явилися в 19 ст. на основі еволюц. теорії розвитку сусп.-ва і права. Вони стосувалися вивчення *архаїчних* форм права. На основі численних емпірич. досліджень у межах А. п. було доведено, що право виникло задовго до появи д-ви. А. п. виокремлює загальноправові тенденції розвитку людства, водночас окреслює різноманіття правових культур, засвідчуючи плюралізм правопорядків, які виникають у конкр. іст. умовах для регулювання відповід. відносин. Засновником А. п. вважають Г. Мена (1822–1888; Велика Британія), який у праці «Стародавнє право» (1861) акцен-

тував на суттєвій різниці між тими сусп.-вами, де відповідальність залежить від соц. статусу, та тими, де вона ґрунтується на договірних засадах між людьми (принцип «від статусу до контракту»). Л. Морган досліджував технол. зміни та матер. фактори розвитку через такі стадії, як-от дикунство, варварство та цивілізація («Стародавнє суспільство»; 1877). Б. Малиновський у праці «Злочин та звичай в суспільстві дикунів» (1926) заперечував більшість зх. понять права, доводив, що це не сукупність наказів, а інтегральна частина сусп.-ва, павутина взаєм. обов'язків, які необхідно досліджувати в контексті всього сусп.-ва. Подальші розвиток А. п. був пов'язаний із нов. тенденціями у правознавстві й соц. науці загалом: від антропології «порядку» до етнографії процесу спорів [П. Б'юкенен, М. Глюкман (1911–1975; Велика Британія), П. Галлівер]; від дослідження норм права до дослідження процесу (Ж.-Л. Комаров, С. Робертс, С. Ф. Мор; усі — США); переорієнтація з вивчення права як конфлікту на вивчення права як влади (Д. С. Ньюбері і Д. Коллер; обидва — США); започатковано використання інтерпретаційного та герменевтич. підходу до права (К. Гіри, Л. Розен; усі — США); схарактеризовано системи альтернативних та нар. правових культур зх. сусп.-в (К. Грінхаус, С. Меррі, Д. Енгел; усі — США); проаналізовано правові культури різн. груп (Л. Надер і Р. Френч; обидві — США) та ін.

Лит.: Rouland N. Anthropologie juridique. Paris, 1988; Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства. Москва, 1994; Бігун В. Правова антропологія: до питання про дослідження людини в праві // Часопис Київ. ун-ту права. 2002. № 2; Ковлер А. Антропология права. Москва, 2002; Habermas J. The Future of Human Nature. Cambridge, 2003; Гудима Д. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження. Львів, 2009; Максимов С. Антропологічні основи права // Філософ. права і заг. теорія права. 2012. № 2; Соціокультурна антропология права / Под ред. Н. Исаева, И. Честнова. Санкт-Петербург, 2015; Максимов С. Антропология права // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків, 2017. Т. 2: Філософія права.

С. І. Максимов

Антропологія соціальна — наука, що вивчає способи життєдіяльності людей у різних соц. і культур. умовах, закономірності розвитку *соціальних інститутів*, груп, відносин у примітивних і традиційних сусп. системах, також у сучас. розвинених сусп.-вах. До предмет. поля А. с. належать: *ідентичність*, посвячення, *влада*, *гендер*, моделі споживання, форми міжгруп. взаємодії, етнічне насилля, традиції релігійності, охорони здоров'я, піклування про старше покоління, практики мобільності тощо. А. с. зародилася в 19 ст., коли світові імперії були зацікавлені у вивченні способу життя *aborigenів* у колоніях. Витоки А. с. — у працях Е. Тайлора та Дж. Фрейзера. На розвиток А. с. значно вплинули: а) школа культур. кіл (Ф. Гребнер, В. Шмідт); б) доробок представників франц. соціологізму, зосередженого на вивченні первісних сусп.-в (Е. Дюркгейм, М. Мосс, Л. Леві-Брюль); в) амер. школа іст. етнології (т. з. школа Ф. Боаса) та ін. Амер. А. с. (Ф. Боас, А. Кребер, Л. Вісслер та ін.) запропонувала всебічно вивчати кожний народ, зокрема його мову, культуру та антропол. тип,

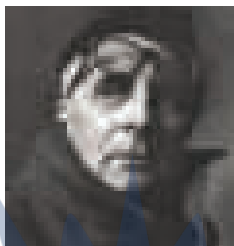

зважаючи при цьому на соц.-культур. контакти, запозичення та впливи. Такий підхід був спрямований на осмислення комунікац. кодів культури, способів розмічання соц. та природ. реальності мовними засобами. На цю традицію згодом сперлися Е. Сепір та Б. Ворф (див. *Лінгвістичної відносності гіпотеза*). У Великій Британії А. с. набула структур.-функц. орієнтації, зробивши предметом досліджень стандартизовані та інституціоналізовані форми соц. відносин, родинно-шлюбні системи, соц. ін-ти та механізми соц. контролю у докапіталіст. сусп.-вах. Засновники англ. школи А. с. А. Рекліфф-Браун і Б. Малиновський підкреслювали важливе значення соц. ін-тів в інтеграції *соціальної системи* та в контролі за поведінкою індивідів. На матеріалах досліджень соц. устрою і культури народів Африки, Азії, Америки проаналізували функції соц. інститутів, зокрема ін-тів влади, в традиц. сусп.-вах. К. Леві-Стросс розробив осн. положення структурної школи в А. с. Він зосередився на аналізі родинних систем, розглянув сусп.-во у призмі соц. обміну (включно з родинним обміном та комунікаціями), інтерпретував їх із структур.-семіот. погляду. На думку К. Леві-Стросса, обмін і комунікація неможливі без знак. систем, якими є правила шлюбу, номенклатура споріднення й тотемістичні позначення. Гол. інтерес структурної школи в А. с. пов'язаний із виявленням колект.-підсвідомих структур первіс. міфол. мислення, що лежать в основі соц. взаємодій та досліджуваних культур. Пріоритетне значення в інструментарії А. с. мають якісні методи вивчення особливостей різних соц. утворень. Актуальними є польові дослідження (*інтерв'ю*, включене спостереження), спрям. на з'ясування особливостей соц. взаємодій людини як у межах її сусп.-ва, так і як у межах її сусп.-ва, так і глобалізов. світу, в умовах *соціальної мобільності*. Запитаними також є порівняльні дослідження — пошук спільн. та відмінного між різн. культурами та сусп.-вами, зіставне вивчення різних форм людського соц. буття, життєвого і культ. досвіду. У сучас. А. с. відроджується еволюціоніст. підхід, аналізуються також соціокульт. зміни, які відбуваються в сусп. системах під впливом пристосування до різних природ. умов. Упродовж 1920-х — до початку 1930-х на теренах України, зокрема у містах Харкові, Одесі, Дніпропетровську (тепер м. Дніпро), діяли антропол. центри. Їх ліквідовано з початком сталін. репресій. У м. Львові на той час працювали представники школи Ф. Вовка — І. Раковський та С. Руденко. 01.10.2013 на базі сектору етносоц. досліджень відділу етнології сучасності Ін-ту народознавства НАН України створено відділ соц. антропології. Це перший у країні офіц. наук. осередок А. с.

Лит.: Добренєков В. И., Кравченко А. И. *Фундаментальная социология* : в 15 т. Москва, 2003. Т. 1.: Теория и методология; Добренєков В. И., Кравченко А. И. *Социальная антропология*. Москва, 2005; Сафонік Л. *Взаємозв'язок культурної (соціальної) антропології з етнографією, етнологією та соціологією* // Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Філол. науки. 2009. Вип. 12; Борисова О. В. *Соціальна антропология*. Київ, 2016.

М. В. Туленков

Антропология структурна — соціологічний напрям у західній *антропології*, що виявляє універсально значущі структури соц. *буття*, до-

Антропология структурна.
Засновник К. Леві-Стросс

сліджує співвідношення між соц. і мовними структурами в процесі розвитку людського мислення на різн. етапах *етногенезу*, аналізує культ. явища з позицій *структуралізму*. Соціологіч. напрям А. с. започатковано у Франції в сер. 20 ст. в роботах антрополога К. Леві-Стросса. На його думку, в усіх культурах існують незм. глибинні *структури*, пов'язані з правилами *шлюбу* й спорідненості, *ритуалами*, *міфами* тощо, які можна розглядати як своєрідні мови, латентно функціонуючі знакові системи. Усі культ. практики мають аналоги в ін. культурах, оскільки спираються на засадничі структури діяльності, тож різні культури — рівноправні. Крім того, латентні знакові системи об'єднують первісну та цивіліз. людину. Поділяючи ідеї *діалектики* Г. В. Ф. Гегеля, К. Леві-Стросс вважав, що кожен культуру можна представити як систему бінарно протилежних уявлень про високе та низьке, життя та смерть, людину й тварину та ін. Запропонував вивчати не самі безпосеред. спостережувані факти соц. світу, а зв'язки між ними, тобто моделі й структури, що лежать в основі цих фактів. Під впливом франц. соціол. традиції Е. Дюркгейма та англо-амер. школи *антропології культурної* [Б. Малиновський, Р. Барт, Г. Блум, Ф. Боас, А. Кребер (1876–1960; США, Франція), А. Рекліфф-Браун та ін.] К. Леві-Стросс відійшов від емпіризму етнографії та перетворив А. с. на строгу, методологічно обґрунтовану галузь сучас. соціол. знання. К. Леві-Стросс та його послідовники (Ф.-Ж. Греймас, У. Еко, П. Рікер), використовуючи методи структур. лінгвістики в етнології, розпочали з аналізу культури примітив. сусп.-в і зібрали значний емпір. матеріал. Згодом вони перейшли до аналізу відносин «символічного соціального обміну», стрижень якого — мова, яка водночас є продуктом культури, елементом та умовою становлення індивіда і сусп.-ва. Сучас. А. с. орієнтується на виявлення універс. і вагомих структур соц. життя індивідів і груп, вибудовуючи відп. моделі, придатні до узагальнення за їхніми формальними властивостями.

Лит.: Воронкова Л. П. *Культурная антропология как наука*. Москва, 1997; Леві-Строс К. *Структурная антропология* / Пер. з фр. З. Борисюк. 2-ге вид. Київ, 2000; Орлова Э. А. *Культурная (социальная) антропология*. Москва, 2004; Энафф М. Клод Леві-Стросс и структурная антропология / Пер. с фр. О. Кустовой. Санкт-Петербург, 2010; Becker J., Wheeler K. *A Macat Analysis of Claude Lévi-Strauss's Structural Anthropology*. London, 2017.

М. В. Туленков

Антропология філософська — філософське вчення про природу (сутність) людини, яка є центр. предметом досліджень; напрям західноєвроп. філософії 1-ї пол. 20 ст. Як напрям філос. думки А. ф. виникла у 1920-ті в контексті заг. для європ. філос. думки *антропологічного повороту*. Ідейними витоками її були нім. романтична філософія та *філософія життя*. Тези Ф. Ніцше про людину як «несформовану тварину», біологічно недосконалу, непридатну до тварин. життя, відкрити для будь-яких ін. можливостей, стали частиною підґрунтя А. ф., а у трансформованому вигляді — елементами деяких її концепцій. Сутність сучас. зх. А. ф. зводиться до спроб визначити основи й сфери людського буття, індивідуальності, творчих можливостей людини, з неї та через неї пояснити її власну природу, сенс

і значення усього світу. Один із засновників А. ф. М. Шелер у праці «Положення людини у Космосі» (1928) обґрунтував завдання створення глибинної науки про людину, вважаючи, що осн. проблеми філософії зводяться до питання: «Що є людина?» Згідно з його програмою філос. пізнання людини, А. ф. має об'єднати конкретно-наук., предметне вивчення різн. сторін і сфер буття з цілісним філос. опануванням. У цьому контексті він характеризував А. ф. як науку про метафіз. походження людини, її фіз., псих. та дух. начало у світі, ті сили і потенції, які зумовлюють людський розвиток, і ті, які розвиває людина. Завданням А. ф. є об'єктивне осмислення

Антропология философская.
«Захоплююча антропология»,
худ. С. Ягело

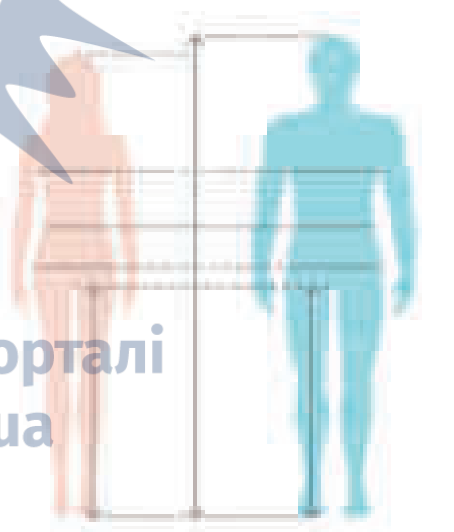
й використання нового наук. знання з метою відновлення цілісного філос. образу людини. А. ф. послуговується тезою М. Шелера про принципovu протилежність людини і тварини: тварина повністю залежна від природ. потягів і внутрішньо прив'язана до конкр. середовища існування. Натомість людина є вільною істотою, поведінка якої не визначається природ. доцільністю, що дає їй змогу дистанційовано ставитися до предмета власної творчості. Людина — не так біол., як дух. істота, наділена здатністю до неупередж. ставлення та безкорисливого інтересу до світ. структур. Ідея спорідненості людини з божеств. актом любові до світу широко використовується у сучас. реліг.-філос. концепціях. У антропол. концепції Г. Плеснера наголошується на ексцентрич. природі людини, яка втратила свою «самість» і тому приречена до вічн. пошуку і самовдосконалення. У філософії А. Гелена людина змушена активно діяти внаслідок біол. недосконалості, реалізуючи себе у різн. формах культури. А. ф. полемізує із позитивістською (див. *Позитивізм*) та неокантіанською (див. *Неокантіанство*) методологіями, вимагаючи повернення від формальних проблем до змістовних, від дослідження природи знання — до осягнення природи буття, передусім людського. Однак цілісна антропол. філос. система, окреслена М. Шелером, не була створена, оскільки прибічники А. ф. абсолютизували окр. аспекти природи людини, ігноруючи ін., не менш важливі. У 1960–1990-х А. ф. стала складником ідейного руху, спрямованого на теор. осмислення та інтерпретацію сучас. знання про людину, формуванням нового філос. розуміння її природи (*прагматизм, психологія глибинна, структуралізм*).

Лит.: Головки Б. А. Філософська антропология. Київ, 1997; Плеснер Х. Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию / Пер. с нем. Мо-

сква, 2004; Петриковская Е. Феноменология и философская антропология // Докса. 2009. Вип. 14; Андрос С. В. І. Шинкарук як ініціатор антропологічного повороту в українській філософії ХХ сторіччя // Філософ. діалоги 2010. Вип. 4; Кобзева Ю. Ю. Жанрове многообразие философской антропологии // Вісник Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Філософ. 2016. Вип. 46 (2); Вільчинська С. Проект методології нового типу (підхід філософської антропології) // Унів. кафедра. 2018. № 7.

О. І. Дика, А. О. Ручка

Антропометрія (від *антропо...* і грец. *μετρέω* — вимірювати) — 1) Сукупність методичних прийомів антропол. дослідження, які полягають у вимірюванні та описі (антропоскопія) тіла людини і його частин для встановлення кількісної та якісної (описової) характеристики їхньої мінливості. А. як науку про вивчення розмірів люд. тіла запропонував математик А. Кетле; над розробленням наук. методів А. працювали антропологи: П. Брока, Л. П. Манувріє, Р. Мартін (Німеччина), А. Грдлічка (Чехія), В. Бунак, Г. Дебец (усі — Росія) та ін. Потреба в А. зумовлена вел. віковою, статевою, расовою та ін. мінливостями розмірів і пропорцій тіла людини. Відповідно до об'єкта дослідження розрізняють: соматометрію — вимірювання живої людини, краніометрію — черепа, остеометрію — кісток скелета. Вимірювальні ознаки визначають між певними точками спец. інструментами: товстотним, ковзним і координатним *циркуляри*, мандибулометром, металевим складаним антропометром Мартіна та ін. Описові ознаки (форма частин тіла, обличчя, пігментація шкіри,

Антропометрія

волосся, очей тощо) визначають за допомогою шкал, муляжів, схем, розроблених за спец. правилами, що ґрунтуються на принципах *варіаційної статистики* (біометр. обробка); одержані дані подають у вигляді таблиць, схем, графіків. А. є вагомою для прикладної *антропології, криміналістики*. На даних А. ґрунтується стандартизація вир-ва одягу й взуття, рац. обладнання роб. місць тощо.

Лит.: Бунак В. В., Нестурх М. Ф., Рогинский Я. Я. Антропометрия. Москва, 1941; Тегако Л. И., Марфина О. В. Практическая антропология. Ростов-на-Дону, 2003; Негашева М. А. Основы антропометрии. Москва, 2017.

Г. П. Зіневич

версія на порталі
<http://vue.gov.ua>

2) Система криміналістичної (кримінальної) реєстрації злочинців, що полягає у вимірюванні певних частин тіла із внесенням результатів вимірювання в спец. реєстраційну карту. Уперше (1860) А. намагався застосувати директор в'язниці у м. Лувені (Бельгія) М. Стевенс. Він вимірював голову, вуха, ноги, груди й довжину тіла в'язнів. Докладне розроблення антропометр. системи реєстрації (бертильонаж) 1879 здійснив службовець паризької поліції А. Бертильйон (1885–1969; Франція). Спираючись на дані антропометр. статистики А. Кетле, він запропонував робити 11 вимірювань тіла (зріст, висота сидячи, довж. і ширина голови, правого вуха, лівої ступні тощо) й заносити ці результати у реєстрац. карту спец. форми. Комплекс результатів вимірювань був засобом *ідентифікації* особи. У 1882 А. як експеримент було запроваджено у поліц. префектурі м. Парижа (Франція), а 1888 санкціоновано франц. урядом для усієї країни. Антропометр. систему реєстрації було введено в Росії (1890), Німеччині (1895), Португалії (1900), Данії (1900) та ін. Однак вона виявилася непридатною для реєстрації неповнолітніх і жінок, потребувала вел. точності вимірювань, використання громіздких інструментів, що унеможливило її застосування поза приміщеннями спец. бюро. Через недоліки та практ. складнощі при застосуванні А. її замінили на дактилоскопіч. систему криміналістич. реєстрації.

— *Лит.*: Гейндль Р. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений / Пер. с нем. Москва, 1927; Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. Москва, 1974; Рассейкин Д. П. Очерки истории уголовной регистрации. Саратов, 1976; Набиев Р. Ф. Горяев Э. Э. Бертильонаж: славное прошлое и возможные перспективы // Ученые записки Казанского юр. ин-та МВД России. 2019. Т. 4. № 2 (8); Эксархонуло А. А., Макаренко И. А., Зайнуллин Р. И. Криминалистика: история и перспективы развития. Москва, 2019.

П. Д. Біленчук, А. В. Старушкевич

Антропоморфізм (від *антропо...* і грец. *морф* — форма) — перенесення форм, ознак і властивостей людини на тварин, рослини, речі

Антропоморфізм. «Трійця»,
ікона Андрія Рубльова,
1-а чверть 15 ст.

тощо. А. є однією з перших ознак самоідентифікації людини в процесі виділення її зі світу природи, початком «олюднення» фіз. та метафізичного світу. Спільна для всіх *релігій* тенденція до А. набула макс. розвитку в грец. *політеїзмі* (див. *Давньогрецька релігія*). Певна антропоморфізація *Бога* відбулася і в монотеїстичних системах (див. *Монотеїзм*) біблійної традиції, щоб висловити нерациональний аспект реліг. досвіду в рац. термінах. Тому в *Біблії*: «Господь — муж війни»; «Говорю Я з ними уста до уст»; у *Бога* є ноги, руки, уста, серце тощо. У реліг. свідомості все це мислиться як *одкровення* *Бога* про себе людині доступною їй мовою. Христ. *теїзм* часом виражався в антропоморфістичних визначеннях, що слугувало засобом *персоніфікації*: *трансцендентний* Бог не мислився зафіксованим у тілесній, матер. формі, хоча іноді поставав і як *Старець*. Політеїстичні божества (див. *Політеїзм*) також набували не лише людських форм, а й подоби тварин, рослин, небес. світил і навіть стихій, що сприймалося міфол. свідомістю як букв., тілесне перевтілення.

— *Лит.*: Insole C. J. Anthropomorphism and the Apophatic God // Modern Theology. 2001. Vol. 17. № 4; Титова Т. А. Антропоморфізм как форма познания мира // Ученые записки Казанского ун-та. Сер.: Гуманит. науки. 2010. Т. 152. № 1; Матвейчев О. А. Происхождение антропоморфизма греческой религии // Науч. ежегодник Ин-та филос. и права Уральского отделения Рос. акад. наук. 2013. Т. 13. № 4; Горева Д. А. «Антропоморфизм» как источник возникновения религиозных представлений: история и современность // Вестник Правосл. Свято-Тихоновского гуманит. ун-та. Сер. 1: Богосл. Филос. 2015. № 5 (61).

П. Л. Яроцький

Антропоморфність (від *антропо...* і грец. *морф* — вигляд) — подібність до людської постаті, її відтворення повне (скульпт., стилізоване) або часткове (зі збереженням утилітар. форми речі, до якої додають голову, руки, іноді лише обличчя або очі, внаслідок чого річ набуває певної людської подоби). Антропоморфними є зображення, які не лише соматично, фізично, а й духовно, емоційно нагадують людину, тобто неживим речам приписують здатність розмовляти, відчувати, переживати, мислити, ухвалювати рішення. А. характерна для міфол. свідомості з її *синкретизмом*, тобто нерозчленованістю елементів зображення. Напр., синкретичними є образи *кентавра*, *сфінкса*, *русалки*. Між тим у всіх цих персонажів простежуються антропоморфні риси. Схильність до олюднення, одухотворення навколиш. світу властива багатьом укр. казкам, прислів'ям і загадкам, окр. висловлюванням, напр., «іде дощ», «листя шепочуть». Відповідно до принципу первіс. синкретизму, навіть міфол. людиноподібні істоти завжди зберігають щось нелюдське: завеликий або замалий зріст, волохатість, клики та ін. Антропоморфними є більшість реліг. зображень. Що складніша реліг. система, то більше антропоморф. рис мають представники її *пантеону*. *Олімпійські боги*, позбавлені своїх тотеміч. ознак, насамперед тварин. коріння, постають завершено антропоморфними. Попередні тотемічні втілення на класич. етапі розвитку міфології виявляються символічними атрибутами. Напр., сова — символ. атрибут *Афіни*. А. необхідно відрізнити від *антропоцентризму*, принципу культури доби

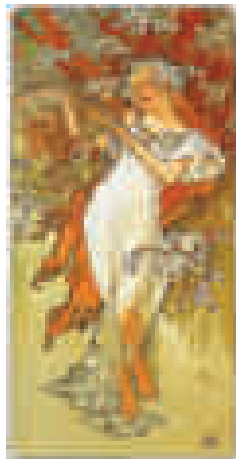
Антропоморфність.
Зображення мінотавра на давньогрецькій вазі

Модерну, головна позиція якого — розуміння людини як найвищої цінності. Терміном «А.» активно послуговуються і в теорії мистецтв, адже при формуванні візуального ряду образотворчість часто передбачає антропоморфний складник. На різні етапах розвитку мист-ва А. або домінувала (класич. мист-во), або періодично зникала (абстракт. мист-во), була притаманна різним мистецьким стилям і напрямам.

Лит.: Тахо-Годи А. А. Греческая мифология. Москва, 1989; Баркова А. Л. Четыре поколения эпических героев // Человек. 1996. № 6; 1997. № 1; Зиммель Г. Ручка. Эстетический опыт // Социология вещей. Москва, 2006; Коновалова О. Антропоморфні мотиви в традиційному мистецтві України від давнини до сучасності // Укр. мистецтвознав.: матеріали, дослідж., рецензії. 2008. Вип. 8; Ятченко В. Ф. Боги і люди в українській казці. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, 2009; Головосоккер Я. Э. Избранное: Логика мифа. Москва; Санкт-Петербург, 2010; Тищенко О. В. Концептуалізація елементів матеріальної культури в інгвокультурологічному вимірі // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. 2019. Вип. 70.

О. Ю. Павлова

Антропoнім (від *антропо...* та *δῆμος, δῆμοα* — ім'я, назва) — власна назва: ім'я особове, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім. А. кодує в собі цінні для дослідження історії мови матеріали: фонет., словотвірні, семант. та ін. мовні явища. У більшості народів за різних епох найменування (або зміна імені) пов'язано з певними обрядами, завдяки яким часом можна одержати нові відомості про колиш. побут, устрій та вірування народу, мітрац. процеси та розвиток соц. класів, професій і ремесел, а також особливості родин. відносин та цінності матер. і дух. культури народу загалом. Розділ *ономастики*, що вивчає А., називається *антропонімією*. Найновіші наук. праці присвячено походженню (*етимології*), словотвір. будові, регіон. характеристичній укр. А.; створено антропонім. словники різних типів. У творах худ. л-ри А. часто використовують як один із засобів худ.-стиліст. навантаження. Типи А.: власне ім'я (Михайло, Надія); ім'я по батькові (Іларіонович, Іванівна); прізвище (Костенко, Ситнянська); прізвисько (Журавель, Кайдашиха); псевдонім (*Леся Українка, Панас Мирний*). Різновидами А. вважають *андроніми, матроніми, патроніми*. Загальноприйнятою в Україні є тричленна

Антропоморфізм. Альфонс Муха. Осінь

антропонім. модель: власне ім'я, ім'я по батькові, прізвище.

Лит.: Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові. Дніпропетровськ, 1975; Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ, 1977; Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XVI–XVII ст. Київ, 1988; Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ, 2003; Голікова Н. Антропонімічні словники в українській лексикографії // Вісник Запоріж. нац. ун-ту. 2012. № 1; Медвідь-Пахомова С. Т. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. 2-ге вид., перероб. і допов. Ужгород, 2012; Бардіна Н. В. Психолінгвістичний аспект антропоніміки (на матеріалі англійської, української та російської мов) // Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Філол. 2017. Вип. 26 (1).

І. М. Желзняк

Антропоніміка, (від грец. *ἄνθρωπος* — людина та *ὄνομα* — ім'я, назва) — розділ *мовознавства*, який вивчає власні назви на позначення людей, наявні в окремій мові (*антропоніми*). А. поряд із *топонімією* є розділом *ономастики* (дисципліни, яка вивчає власні назви загалом).

Антропонімія, (від грец. *ἄνθρωπος* — людина та *ὄνομα* — ім'я, назва) — сукупність власних назв на позначення людей, наявних у окремій мові (*антропонімів*). Крім А. в *ономастиці* виокремлюється також *топонімія* — сукупність власних назв на позначення географічних об'єктів. А. вивчає окремий розділ мовознавства — *антропоніміка*.

Антропоморфізм (від *антропо...* і грец. *μόρφος* — почуття, пристрась) — 1) Наділення властивостями людської психіки природи, світу речей і явищ. А. передбачає, що *емоції, почуття, афекти* притаманні й ін. живим істотам (у *гілозоїзмі* — навіть неорганіч. матерії). Уперше термін «А.» з'явився у творах пуританського *теолога* та мислителя Дж. Оуена (17 ст.; Велика Британія), який тлумачив його як наділення *Бога* людськими почуттями. Л. *Фейербах* використовував цей термін для позначення перенесення притаманних людині афектів на те, що перебуває поза її свідомістю («Сутність християнства»; 1841). Філософ і соціолог П. *Лавров* уживав термін «А.» для наділення тварин, рослин, світил, стихій тощо людськими здатностями відчувати, страждати, гніватись, насолоджуватись («Антропоморфізм і антропоморфізм»; 1862). Філософ-неокантіанець Ф. Шульце (1846–1908; Німеччина) розглядав А. як одну з ключових ознак *фетишизму*, трактованого ним як реліг. вшанування матеріального («Фетишизм»; 1871). Історик і соціолог М. Кареев (1850–1931; Росія) подавав визначення А. як винесення людинною псих. процесів поза собою («Міфологічні етюди. Біологічні міфи і методологія»; 1873). А. визнають етапом у розвитку архаїч. *свідомості*, який передує *анімізму*. По суті, він є варіантом *персоніфікації*. Від А. відрізняється *антропоморфізм*.

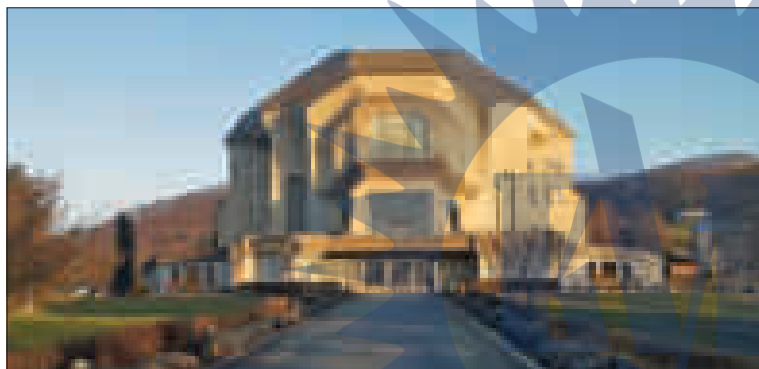
2) У юдейській та християнській теології — приписування Богові людських афектів і поведінки: розкаяння, гніву, жалощів тощо.

Лит.: Лавров П. Л. Антропоморфізм і антропоморфізм // О религии. Москва, 1989; Парсамов С. С. Водномифологические персонажи земного происхождения. Кировоград, 1995; Фейербах Л. Сущность христианства // Фейербах Л. Сочинения. Москва, 1995. Т. 2; Хотеева М. С.

Связь религиоведения и социологии в философии П. Л. Лаврова // Ист., филос., полит. и юр. науки, культурол. и искусствовед. Вопросы теории и практики. 2012. № 1. Ч. 2.

О. В. Саранін

Антропософія (від *антропо...* та грец. *софія* — знання, мудрість) — релігійно-містич. вчення, яке утверджує реальність особливого духов. світу, доступного для людського досвіду та містич. осягнення, та унікальність людини у *Всесвіті* як косміч. істоти, відкритої нематеріальним сферам *буття*. А. засн. на поч. 20 ст. філософом-містиком Р. Штейнером. Орієнтована на те, щоб відкрити людині методи дух. саморозвитку й світопізнання. Джерела А. — христ. містика, европ. та сх. ідеалістич. філософія, зокрема ідеї *піфагореїзму*, неоплатоніч. філософії (див. *Неоплатонізм*), *каббали*, *теософії*, нім. *натурфіло-*

Антропософія. Гетеанум

софії тощо. Особл. роль відіграла ідейна спадщина Й. В. Гете. Р. Штейнер декларував, що з дитинства фіксував наявність «досконалих духовних Істот», які існують паралельно світові земних (людей і тварин); проводив *аналогію* з картиною світу, змалюваною Платоном. Розвинув вчення про те, що все у світі постало з дух. начала, але існує кілька взаємопов'яз. рівнів буття: предметів і подій, які сприймаються людиною як *реальність*; простору поза межам людського існування; душев. простору у *свідомості* людині як місця «духовних реальностей і подій». Вбачав унікальність людини у тому, що їй дано силою власного духу «схоплювати» явища та події різн. рівнів буття. Зазвичай людина фіксує свій «мислимий світ», але не помічає причини його появи — дії «духовної Істоти». Людську *свободу* тлумачив як осягнення істин. природи речей «внутр. зором». Р. Штейнер обстоював існування людини на Землі від найдавніш. часів і відповідну *еволюцію* її форм: «людини-риби», «істоти із хребтом» тощо. Вважав, що процес люд. еволюції керується Планетою та позаземн. силами задля формування в людині вищ. рівня свідомості та свободи, гідного істоти, наділеної *душею* та духом. Дух — «Я» (лат. ego) — здатен гармонізувати всі частини життя людини, але на неї впливають ще «духовні Істоти» (серед яких є «Душі Народів» і колишні *реінкарнації*). Заради осягнення складної *ієрархії* «духовних Істот» і пригадування своїх поперед. існувань людині необхідно морально вдосконалюватися та вправлятися (зокрема за допомогою *мистецтва*) в розвитку інтуїтив. мислення та яснобачення. Останнє дозволяє зафіксувати «ефірний» про-

шарок як кольор. *ауру* навколо фіз. тіла у людей, тварин і рослин. Вчив, що фіз. й ефірне тіла пов'язані: ефірне тіло під «духовним впливом» Всесвіту («Одухотвореної Свідомості») підтримує матер. людське існування у «Світовій Круговерті». *Астральне тіло*, у якому закорінене внутр. життя свідомості, мають лише люди та тварини. *Відчуття*, бажання, мислення — прояви «астрального світу» та діяльності «духовних Істот». Прихильники А. утворили Антропософське т-во (1913). Візуальний образ нової людини демонструвала 9-метрова (створена Р. Штейнером й Е. Маріон) дерев. скульптура «Представник людства», яка зберігається у Гетеанумі — всесвітньому центрі Антропософ. руху (м. Дорнах, Швейцарія). *Космологію* Р. Штейнера оцінюють неоднозначно: як релігійно-містич. вчення, що обоюдно людину; різновид *теософії* чи неортодокс. теософ. вчення; один із напрямів сучас. *окультизму*. Окр. ідеї А. застосовуються в органіч. *агрономії*, *гомеопатії*, *вальдорфській педагогіці* тощо.

Лит.: Штайнер Р. Философия свободы. Основные черты одного современного мировоззрения / Пер. с нем. К. Свасьяна. Москва, 1993; Белый А. Рудольф Штейнер и Гете в мировоззрении современности. Воспоминания о Штейнере. Москва, 2000; Prokofieff S. O. What is Anthroposophy? Forest Row, 2006; Oort H. V. Anthroposophy — a Concise Introduction to Rudolf Steiner's Spiritual Philosophy. Forest Row, 2008; Халамендик В. Духовна наука антропософія: історія виникнення та розвитку // Гілея. 2013. № 75; Steiner R. Anthroposophie heute : in 3 bd. Bad Liebenzell, 2017–2018.

О. П. Поліщук

Антропосоціогенез (від *антропо...* і *соціогенез*) — процес біол. та соціокультур. становлення й розвитку людини, єдність *антропогенезу* і *соціогенезу*. Тривав бл. 3 млн р.; вважається якіс. стрибком із біол. *буття* в соціокульт. сферу; зумовив появу *людини розумної* (прибл. 40 тис. р. т.). А. — складний і багатофактор. процес, на який впливали екол., генет., поведінкові чинники, закони *природного добору*, поява труд. діяльності, свідомості, мови, комунікації, сусп. зв'язків та норм. Ключ. питанням концепції А. є *походження людини*, чинники й закономірності її *соціалізації* та формування *культури*. Найвідоміша природознавча теорія належить Ч. Дарвіну. Вчений намагався розкрити шаблі еволюції мавпоподіб. пращурів сучас. людини, набуття ними свідомості та мови, базуючись на досягненнях *палеонтології*, порівн. *анатомії* та *ембріології*. Проте питання, як саме відбувся перехід від тварин. особин до людського роду, лишилося без відповіді. Поряд із тим, виникли численні антидарвініст. концепції А. (див. *Антидарвінізм*), які заперечували походження людини від приматів та значення природ. добору (*аристогенез*, *неоламаркізм*, *ортогенез* тощо). У марксист. версії А. (див. *Марксист*) людина розуміється насамперед як соц. істота, процес антропогенезу розглядався невід'ємно від соціогенезу. Трудова теорія Ф. Енгельса пов'язувала процес походження людини з виникненням сусп.-ва. Автор висунув концепцію «двох стрибків»: а) переходу від стадії тварин. пращурів до стадії пралюдей (*архантропи* і *палеоантропи*); б) зміна палеоантропів людьми сучас. фіз. типу (*неоантропами*), що сталася на межі раннього та пізн. палеоліту. Найдавніша форма колект. життя людей названа

первісним людським стадом (прасупільством). За А. місце біол. пристосування орг-му до навкол. середовища заступив принципово новий спосіб життєдіяльності — соц. *практика*. Питання про ниж. та верх. межі А. лишається дискусійним. Погляд на те, що з появою неоантропів еволюція людини як біол. виду припинилася, а подальший розвиток людини визначається переважно соц. закономірностями, піддано сумніву. До рушійн. сил А. відносять розвиток вироб. діяльності, яка вимагала появи мислення, волі,

Антропосоціогенез. Полювання як один із засобів формування людських спільнот у Кам'яному віці. Наскельні малюнки в печері Магура, Болгарія

мови і соц. відносин; здобування засобів до життя; розподіл праці тощо. Формування сусп-ва в осн. завершилося з появою *екзогамії* і *роду*, виникненням перших морал. і звичаєвих норм. Відмова від стадіальної концепції антропогенезу відбулася внаслідок «археологічного буму» (1960-ті). Відкриття *людини умілої*, яка за морфологією ще не відрізнялася від *австралопітеків*, але (на відміну від тварин) уже виготовляла знаряддя за 1–1,5 млн р. до виникнення свідомості та мови, змусило переглянути характер і періодизацію А. Випонні предмети свідчать про вел. часовий розрив між появою «сутнісно людських» характеристик: прямоходіння виникло раніше за виготовлення знарядь і колект. полювання, а складно організ. мозок — набагато пізніше всіх ін. ознак. Початок формування мислення, волі, мови відносять до періоду *кроманьйонця* (бл. 40 тис. р. т.). Існують розбіжності і щодо датування генези расових відмінностей, тер. і кількості центрів сапієнізації. З погляду сучас. науки еволюція *гомінід* не була лінійним процесом. Еволюц.-креаціоністська *парадигма* А. полягає у визнанні надприродно заданої спрямованості еволюц. процесу. Згідно з еволюц. *креаціонізмом*, виникнення людини є результатом втручання Творця в еволюцію природи (Ж.-Б. Ламарк). У результаті виникає онтол. прірва між людиною (створ. за образом і подобою *Бога*) і тваринами. В ін. варіанті реліг.-філос. антропології — Бог розгортає еволюцію, яка прямує до людини, а не створює людину безпосередньо (П. Тейяр де Шарден, К. Вальверде). У 20 ст. еволюц. теорія доповнилася концепцією *коеволюції космосу*, *біосфери* і сусп-ва. Згідно з ідеями *космізму* (О. Чижевський, В. Вернадський, П. Тейяр де Шарден), поява людини й людства є не випадковим і локальним наслідком біоеволюції на Землі, а заг. тенденцією косміч. еволюції. Відповідно до *антропного принципу*, фундамент.

фіз. параметри Мегагалактики є саме такими, що зумовили появу людини у Всесвіті. Від кін. 20 ст. набувають поширення теорії, що пропонують шляхи подальш. вдосконалення людської природи завдяки інновац. технологіям (напр., *трансгуманізм*).

Лит.: Алексеев В. П., Першиц А. И., Семёнов Ю. И. и др. История первобытного общества : в 3 т. Москва, 1983. Т. 1; Семенов Ю. И. Как возникло человечество. 2-е изд. Москва, 2002; Lubenow M. L. Bones of Contention. A Creationist Assessment of Human Fossils. Grand Rapids, 2004; Хасанов И. А. Антропосоциогенез и происхождение сознания (некоторые методологические вопросы). Москва, 2006; Алексеев В. П., Першиц А. И. История первобытного общества. 6-е изд. Москва, 2007; Мерцалов В. Л. Логика антропогенеза. Происхождение человека. Санкт-Петербург, 2008; Робертс Э. Происхождение человека. Эволюция / Пер. с англ. И. Павловой, О. Сергеевой. Москва, 2014; Дробышевский С. В. Антропогенез. Москва, 2017.

М. А. Козловець

Антропосоціологія (від *антропо...* і *соціологія*) — 1) Соц. теорія, яка, інтерпретуючи дані антрополог. науки, встановлює безпосер. зв'язок соц. стану індивідів і груп з анатомо-фізіол. ознаками людини (розмір і форма черепа, зріст, колір волосся тощо) і на цій основі розглядає всі сусп. явища і процеси. Засновником теорії є Ж. де Лапуж (1854–1936; Франція), який розвинув теорію Ж. А. де Гобіно про *арійців* як про вищу аристократ. расу, відніс до вищої раси дворян і буржуа.

2) Те саме, що *расово-антропологічна школа* в соціології.

Лит.: Biddiss M. D. Father of Racist Ideology: The Social and Political Thought of Count Gobineau. New York, 1970; Расы и расизм. История и современность. Москва, 1991; Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: Від античності до початку ХХ століття. Київ, 1993; Добренков В. И., Кравченко А. И. Социальная антропология. Москва, 2005; Тагиефф П.-А. Цвет и кровь. Французские теории расизма / Пер. с фр. А. А. Славохотова. Москва, 2009; Борисова О. В. Социальная антропология. Київ, 2017.

М. В. Туленков, Т. В. Цимбал

Антропосфера (від *антропо...* і *сфера*) — 1) Частина *біосфери*, у якій живе людство і яку воно активно використовує.

2) Сфера Землі та найближчого космосу, що використовується людством і зазнає внаслідок цього певних змін.

Антропосфера

Лит.: Кисельов М. М., Гардашук Т. В., Грабовський С. І. Антропофера: сучасні інтерпретації. Ніжин, 2015.

Антропофітєя (від *антропо...* і грец. *φυτεία* — дітонародження) — див. у ст. *Фольклор сороміцький*.

Антропофобія (від *антропо...* і *фобія*) — ірраціональний страх людей, натовпу. А. належить до нав'язливих станів, є однією з форм соц. фобії, підвидом соц. *неврозу*. Нав'язливі стани характеризуються виникненням у свідомості невідступ. і настирливих думок, які сам хворий критично оцінює як хворобливі, безглузді й такі, що не відповідають дійсності, але позбутися їх не може. Людям з А. важко перебувати з ін. людьми. Специфіч. фобія виходить за межі заг. страху перебування в соц. ситуаціях та поширюється на відчуття знач. дискомфорту навіть наодинці з ін. людиною. У важких випадках людина може самоізолюватися від будь-яких прямих контактів з людьми, обмежуючи соц. взаємодію лише мережею *Интернет*. Гол. симптомами А. є страх зорового контакту з ін. людьми, страх зашарітиса, побоювання щодо судження або думки ін. щодо себе, прискорене серцебиття та частота дихання, пітливість, *тремор* у ситуації міжособистіс. контакту. Нерідко страх виникає задалегідь, задовго до очікуваної соц. взаємодії та супроводжується порушенням сну. Часто А. асоціюється з тривож. й депресив. розладами. Такі симптоми є постійними та часом настільки інтенс. і частими, що пацієнт не в змозі розслабитися навіть у компанії людей, яких він любить і яким довіряє. За відсутності лікування А. схильна до прогресування. Найчастіше А. виникає в дит. та підлітк. віці. В етіології патології значну роль відіграють стрес. соц. події в ранньому періоді життя (залякування, насильство в сім'ї тощо), а також особливості виховання (гіперопіка) та генет. предиспозиція (схильність).

Лит.: Ушаков Г. К. Детская психиатрия. Москва, 1973; Zhang A., Yu L., Zhang J. et al. Anthropophobia: Its Meaning and Concomitant Experiences // International Journal of Social Psychiatry. 2001. № 47 (4); Social Anxiety Disorder: Recognition, Assessment and Treatment. Leicester, 2013; Hofmann S. G., Otto M. W. Cognitive Behavioral Therapy for Social Anxiety Disorder. 2nd ed. New York, 2017.

Л. Є. Трачак, О. С. Чабан

Антропохорія (від грец. *ανθρωπος* — людина і *χωρέω* — просуваюсь) — спосіб *дисемінації* рослин. У шир. значенні під А. розуміють несвідоме й свідоме розповсюдження людиною *діаспор* рослин (найчастіше — *плодів і насіння*). Дисемінація є передумовою поширення рослин у межах первинного *ареалу* та визначальним чинником формування вторинного. Роль людини як агента дисемінації зростає пропорційно (так само й значення А. у розповсюдженні *адвентивних видів* рослин і трансформації росл. покриву) до збільшення *антропогенного* навантаження. Свідоме або навмисне розповсюдження діаспор людиною відбувається завдяки *інтродукції* та *акліматизації* рослин, унаслідок яких частина видів натуралізується і входить до складу росл. покриву. За безпосереднього впливу людини здійснюється поширення антропохорів з посівним та садивним росл. матеріалом, за опосередкованого — завдяки різн. видам діяльності. Зокрема, різноманітність знарядь праці і засобів

пересування надає людині значно більше можливостей у порівнянні з природними агентами розповсюдження діаспор, саме тому А. має подекуди знач. переваги на відміну від природ. способів дисемінації (передусім більші темпи, швидкість та відстані поширення). У межах А., залежно від безпосереднього агента розрізняють 3 типи розповсюдження: агестохорію (поширення діаспор транспорт. засобами), спейрохорію (висівання культ. і бур'ян. рослин) та ергаіохорію (поширення с.-г. знаряддями і технікою). Кожен тип А. має свої особливості і переваги. Агестохорія також може бути навмис. (стосується виключно культ. рослин) та ненавмисною (не зумовлена особливостями діаспор певних груп рослин). Розбудова транспорт. мереж і розвиток транспорту уможливили подолання природ. перешкод і відкрили шлях до обміну видами рослин й ін. живих орг-нів між континентами. Трансконтинентальні залізні і автомоб. сполучення відігравали і досі відіграють значну роль у розповсюдженні рослин як міграційні коридори. Бурхл. розвиток транспорту завжди супроводжувався стрім. поширенням антропохорів у межах материків. Найспеціаліз. серед видів А. — спейрохорія — властива групі *сегетальних бур'янів* зі специф. пристосуваннями (насіння схоже за часом дозрівання, морфол. ознаками тощо), поширення яких пов'язане

Антропофобія. Художнє втілення

Антропохорія. «Картопляне поле», бл. 1861. Худ. Жан-Франсуа Мілле, Музей витончених мистецтв у м. Бостоні, США

Антропохорія. Способи поширення плодів і насіння

лише з певними видами *зернових культур* та виключно з агроценозами чи ін. видами обробл. земель (кукуіль звич., волошка синя, галінсога дрібноцвіта тощо). Вирішальне значення для розповсюдження спейрохорів мають складніть відокремлення насіння культур. і бур'янових рослин, способи очищення врожаю та обробітку ґрунту. Серед антропохорів чимало адвентивних рослин, значне поширення яких потенц. небезпечно для росл. покриву, с. г. та здоров'я людини. До групи антропохорів у флорі України належать усі види північноамер. айстр, череди, нетреби, а також цикорий дикий, лепеха звичайна, грицики звичайні та багато ін. рослин.

Лит.: Левина Р. Е. Способы распространения плодов и семян. Москва, 1957; Протопопова В. В. Синантропная флора Украины и пути её развития. Киев, 1991; Раков Н. С., Сенатор С. А., Саксонов С. В. Антропохория адвентивных растений Среднего Поволжья // Известия Самарского науч. центра РАН. 2011. Т. 13. № 5 (2); Sádlo J., Chytrý J., Pergl J. et al. Plant Dispersal Strategies: a New

Classification Based on the Multiple Dispersal Modes of Individual Species // Preslia. 2018. № 90.

Л. В. Зав'ялова

Антропоцентризм (від *антропо...* і *центризм*) — світогляд, принцип, згідно з яким люди є центром і вищою метою світобудови. В *античній філософії* принцип А. сформулював Сократ. А. простежується у філософії *Відродження* (Дж. Піко делла Мірандола, М. Монтень, Ф. Петрарка), у *класичній німецькій філософії*. У 20 ст. елементи А. як вихідної теор. установки були властиві передусім *екзистенціалізму*. М. Гайдеггер (на початку своєї наук. діяльності), Ж.-П. Сартр і А. Камю вважали гол. темою філос. дослідження існування людини, оскільки воно визначає світ. Ключем до *онтології* М. Гайдеггер вважав «феномен людини» (*ноосферу*). Реліг. забарвлення А. набув у філософії П. Тейяра де Шардена, який виокремив 3 поступові якісно відмінні стадії світ. *еволюції*: переджиття (*літосфера*), життя (*біосфера*) і «феномен людини» (*ноосфера*), що не завершує еволюцію, а є ключем до зростального самовдосконалення світу. Образ *Ісуса Христа* вчений тлумачив як символ винятк. ролі людини у світ. еволюції, людські страждання — як стимул актив. сприяння людини світовдосконаленню. У розвитку людської самосвідомості він вбачав потяг до *соціалізації* як дух. єдності. У будь-якій формі А. є найпоширеним виявом телеологічного (див. *Телеологія*) розуміння світу.

Лит.: Antropocentrism. Humans, Animals, Environments / Ed. by R. Boddice. Boston, 2011; Субботина Н. Д. Соотношение понятий «гуманизм», «индивидуализм» и «антропоцентризм» // Актуальные вопросы развития образования и науки в современном обществе. Москва, 2019.

О. І. Дика, В. В. Чепак

Антуан Андре Леонар

Антуан, Андрé Леона́р (франц. Antoine, André Léonard; 31.01.1858, м. Лімож, тепер регіон Нова Аквітанія, Франція — 09.10.1943, с. Ле Пулгєн, деп. Атлантична Луара, тепер регіон Пеї-де-ла-Луар, Франція) — режисер, актор, теоретик *театру*. З 1871 працював службовцем у редакції довідника «Боттен» у видавн. фірмі «Фірмен — Дідо», згодом, з 1877 — у газовій компанії. Цікавився театром, але 1878 не витримав іспитів до консерваторії. Відслужив 4 р. в армії. 1883 грав у аматор. театрі «Галльський гурток». 1887–1894 заснував і очолював Вільний театр, 1897–1906 — театр Антуана; 1906–1914 — директор театру «Одеон», усі — в м. Парижі. 1897 з трупкою артистів Вільного театру А. гастролював у країнах Європи, зокрема в Рос. імперії (міста Санкт-Петербург, Москва, Київ, Одеса). А. вважають винахідником сучас. *мізансцени*. Був прихильником натуралістич. театру, у постановках використовував нові теорії письменника Е. Золя. У Вільному театрі А. поставив 124 нових п'єси, 69 з них були написані авторами-дебютантами. Серед п'єс, поставлених уперше на франц. сцені: «Влада темряви» Л. Толстого (1888), «Нахлібник» І. Тургенєва (1890), «Привиди» (1890) і «Дика качка» (1891) Г. Ібсена, «Ткачі» Г. Гауптмана (1891). На зміну застарілим театр. умовам у Вільному театрі, а згодом у Театрі Антуана прийшли природна гра, наближений до реального тон бесіди, точно виконані декорації, справж. *реквізит* і аксесуари, костюми з реального

життя. У мізансценах А. прагнув до реконструкції реальності; надавав вел. значення жеста́м і руху акторів, а також дрібн. деталям, бо «непомітні речі створюють сенс». Творчість А. позначила перехід від епохи режисерів-керівників постановки до часів, коли режисер ставав співавтором п'єси, надав їй власне прочитання. Вільний театр був першим некомерц. театром в Європі, для цього А. ввів *абонементи*. У театрі «Одеон» ставив класич. твори, зокрема відновив першу постановку 1636 «Сіда» П. Корнеля, твори В. Шекспіра, декорації до яких нагадували середньовічні. 1914–1922 А. працював у кіно, зняв фільми: «Корсиканські брати» (за романом А. Дюма, 1916), «Винний» (за ром. Ф. Коппе, 1917), «Трудівники моря» (за ром. В. Гюго, 1918), «93-й рік» (за ром. В. Гюго, знято 1914, вийшов 1920), «Мадемуазель Ле Сеглієр» (за п'єсою Ж. Сандо), «Земле» (за ром. Е. Золя, 1921), «Арлезіанка» (за п'єсою А. Додэ, 1922), «Ластівка і синиця» (знято 1920, вийшов 1984). На відміну від ін. тогочас. режисерів, А. знімав свої фільми не в студії, а на природі — на Корсиці, у Провансі, у передмістях Парижа, в Бельгії. Серед акторів були справж. селяни, моряки тощо. 1922 припинив творчу діяльність в кіно, писав лише критич. статті та спогади.

Тв.: Mes souvenirs sur le Théâtre libre. Paris, 1921; Le Théâtre: en 2 t. Paris, 1932; La correspondance d'André Antoine: le Théâtre libre. Longueuil, 1987; Antoine, l'invention de la mise en scene. Antologie des textes d'André Antoine. Arles; Paris, 1999; Рос. перекл. — Дневники директора театра. 1887–1906. Свободный театр. Одеон. Театр Антуана. Москва, 1939.

Лит.: Roussou M. André Antoine. Paris, 1954; Sarrazac J.-P. Antoine André // Corvin M. Dictionnaire encyclopédique du théâtre. Paris, 1991; Le Théâtre. Paris, 1997; Chothia J. André Antoine. Cambridge, 2009; Dufief A.-S. Le théâtre au XIXe siècle, du romantisme au symbolisme. Paris, 2014.

С. В. Глухова

Антура́ж (франц. entourage, від entourer — оточувати, з en — у, в і tour — коло) — оточення, середовище, навкол. умови, обстановка. Термін вживають у л-рі та мист-ві — музиці, театрі, кінематографії, щодо оформлення й дизайну приміщень.

Лит.: Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник. 2-ге вид., перероб. і допов. Тернопіль, 2009.

Ану́біс (єгип. ꜥnṯw, грец. Ἄνουβις) — у давньоєгипетському релігійно-міфологічному пантеоні спочатку — бог — володар підземного світу (Дуату), пізніше — бог — провідник *душ* померлих у загробний світ, покровитель *муміфікації*, охоронець *гробниць* і *некрополів*. У добу Раннього царства відомий під ім'ям Анпу (Інпу). На ранніх зображеннях — собакоподіб. чи шакалоподіб. тварина; пізніше набуває вигляду людини з головою довгомордого собаки чи шакала. У руці тримає *анх*, цеп або імут (*фетиш* зі шкіри обезголовл. тварини). Часто трапляється в сценах муміфікації померлого або суду *Осіріса*. На більшості давньоєгипет. гробниць висічені *молитви* до А. З богом пов'язували чорн. колір — від родючого мулу, що символізував відродження, життя, душу *Ніла* та знебарвлення тіла під час *бальзамування*. У ранній міфології згадувався як син *Ра*, богині-корови *Хесат* або богині-кішки *Бастет*. За ін. версією — син *Осіріса* й *Нефтіс* (Нефтіди), знайдений і вихований *Ісідою*. Допо-

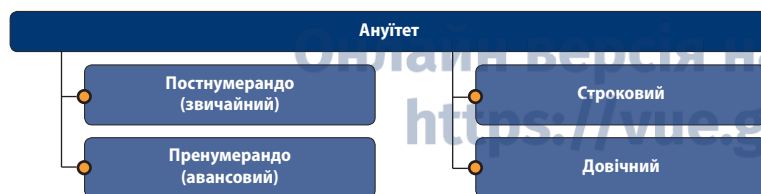
Анубіс

магав Ісіді відшукати і з'єднати частини тіла Осіріса, загорнув його тіло у тканини, просякнути особливим розчином. Звідси — вшанування А. як творця поховальних ритуалів та бальзамування. Центром поклоніння А. було м. Хор-ді (грец. назва міста — Кінополіс, букв. — місто собак). Культ, імовірно, походить від давнього тотеміч. покровителя тер. — шакала або дикого собаки. У період Першої династії (Раннє царство, бл. 32–27 ст. до н. е.) А. вклонялися як повелителя підзем. світу, захиснику могил і цвинтарів. У період XI та XII династій (Середнє царство, бл. 21–17 ст. до н. е.) роль володаря підзем. царства перебрав Осіріс, А. вважався його служителем і помічником, провідником душ померлих у підзем. світ. За *Книгою Мертвих*, під час суду Осіріса визначає на терезах Істини, чи гідна людина увійти у загроб. царство. Вважався хранителем отрут і ліків, таємничим бальзамування; наділявся даром передбачення. За правління *Птолемеїв* ототожнений з *Гермесом* у синкретич. образі Германубіса. Згадки про А. езотеричні герметичні та алхім. тексти зберігають до часів *Відродження*.

Лит.: Lipińska J., Marciniak M. *Mitologia starożytnego Egiptu*. Warszawa, 1980; Freeman Ch. *The Legacy of Ancient Egypt*. New York, 1997; DuQuesne T. *The Jackal Divinities of Egypt: From The Archaic Period To Dynasty X*. London, 2005; Словник античної мітології / Упоряд. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. Тернопіль, 2006; Riggs C. *The Beautiful Burial in Roman Egypt: Art, Identity, and Funerary Religion*. Oxford; New York, 2006; Мюллер М. *Египетская мифология* / Пер. с англ. Москва, 2007; Anubis, Upwawet, and Other Deities: Personal Worship and Official Religion in Ancient Egypt. Cairo, 2007; Wilkinson R. H. *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*. New York, 2017.

А. В. Арістова

Ануїтет (франц. annuité — щорічні надходження, від лат. annus — щорічний) — рівновеликі платежі, що надходять через рівні проміжки часу для погашення частини боргу (*кредиту*, займу, відсотків тощо). У 17–19 ст. А. був поширений як вид довготермін. позики *держави*, за якою щороку рівномірно виплачувалися відсотки для погашення частини боргу. А. нерідко

Ануїтет. Види ануїтету

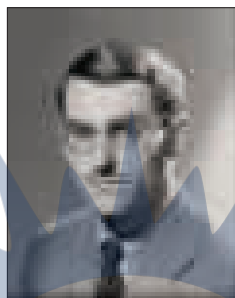
ототожнюється з фінансовою *рентою*. А. постнумерандо (або звичайний чи відстрочений) — якщо платіж здійснюється наприк. часу, відведеного для виплати. А. пренумерандо — якщо платіж здійснено на поч. проміжку часу. Строковий А. передбачає скінченну кількість платежів, довічний — нескінченну. Фін. рента виступає у формі фін. *оренди* або дисконтування грош. потоків. У фін. оренді А. розраховують як теперішню вартість мін. оренд. платежів або дисконтування грошей у вигляді складних відсотків, що є фін. витратами орендаря. А. дисконтування грош. потоків (розрахунок вартості грошей) застосовується до *інвестицій* і довготермін. позик (кредиту). А. майб. вартості грошей обчислю-

ється з урахуванням складних відсотків як сума осн. періодич. рівновеликого платежу фін. ренти й відсотка. А. застосовується для розрахунку розміру рентних платежів фін. оренди, вартості інвестицій і довготермін. позик.

Дж.: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда», затверджений Наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000.

Лит.: Бріггем Е. Ф. *Основи фінансового менеджменту* / Пер. з англ. Київ, 1997; Зубілевич С. Я., Кравченко І. Ю., Прокопенко О. О. та ін. *Посібник з бухгалтерського обліку*. Київ, 2002; Жебка В. В., Антонова О. М., Урікова О. М. *Фінансовий менеджмент*. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2017.

Ануї, Жан-Марі-Люсьєн-П'єр (Ануїль; франц. Anouilh, Jean-Marie-Lucien-Pierre; 23.06.1910, м. Бордо, тепер регіон Нова Аквітанія, Франція — 03.10.1987, м. Лозанна, Швейцарія) — драматург і сценарист. Писав франц. мовою. Батько А. був кравцем, маги — піаністкою. Родина обляштувалася в м. Парижі після *Першої світової війни*. 1921 А. вступив до ліцею Шапгаль (м. Париж), після закінчення й захисту бакалаврату з філософії 1928 упродовж року навчався на ф-ті права *Паризького університету*, але залишив навчання. Працював 1928–1929 у реклам. агентстві, 1930–1931 — секретарем Театру комедії на Єдісейських полях, яким керував реж. Л. Жуве. Перша самостійна п'єса «Горностай» («L'Herminette») поставлена 1932. Справж. успіх прийшов до А. після того, як його п'єси поставив реж. Ж. Пітоєв: «Мандрівник без багажу» («Le Voyageur sans bagage»; 1937), «Дикунка» («La Sauvage»; 1938). Працював також у кіно: спочатку над реклам. фільмами, а в 1930-х як автор діалогів до худ. фільмів. 1947–1961 був автором сценаріїв чи діалогів до 7 фільмів, серед яких: «Пан Венсан» (1947), «Білі лапи» (1949), «Смерть красуні» (1961) та ін. Автор понад 40 п'єс. А. поділяв свою драматургію на «чорні п'єси» [«Бал злодіїв» («Le Bal des voleurs»; 1940), «Еврідіка» («Euridice»; 1941), «Антигона» («Antigone»; 1944), «Ромео і Жаннетта» («Roméo et Jeannette»; 1946), «Медея» («Médée»; 1953) та ін.], «рожеві п'єси» [«Леокадія» («Léocadia»; 1940), «Рандеву у Санлісі» («Le Rendez-vous de Senlis»; 1941), «Запрошення до замку» («L'Invitation au château»; 1947)], «негармонійні п'єси» [«Вальс тореадорів» («La Valse de toréadors»), «Бідолашний Біто» («Pauvre Bitos»; обидві — 1956)], «яскраві п'єси» [«Репетиція, або Покаране кохання» («La Répétition ou L'Amour puni»; 1950), «Коломба» («Colombe»; 1951)], костюмовані, або іст., п'єси [«Жайворонок» («L'Alouette»; 1953), «Беккет, або честь Бога» («Becket ou l'Honneur de Dieu»; 1959), «Хай живе Генріх IV» («Vive Henri IV»; 1971)]. Змальовував самотність, проблеми спілкування, жорстокість світу, вади тогочас. сусп-ва, критикував людські недоліки. У п'єсах на міфол. та іст. сюжети песимістич. сприйняття А. дійсності свідчить про його близькість до екзистенціаліст. концепції світу (див. *Екзистенціалізм*). У комедіях 1950–1980-х висміює міщанство. П'єса-концерт «Оркестр» («L'Orchestre»; 1962) присвячена соц. морал. тематиці, в оригін. формі розкриває людські стосунки. Комедія «Штани» («La Culotte»; 1972) — *буфонада* на тему *фемінізму*. Уся творчість А. — це варіація стрижневої філос. теми — міфу про первинну чистоту, яку псує час. А. вважають водночас класиком і новатором

Ануї Жан-Марі-Люсьєн-П'єр

франц. драматургії. Укр. мовою п'єси А. переклали: А. *Перепада*, Ж. Васильківська, Г. Донець, К. Квітницька-Рижова, Р. Маланчук, М. Понеділко, Я. *Стельмах*, Л. Тома. П'єси А. входили до репертуару багатьох театрів України: *Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка* («Бал злодіїв»), *Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки* («Запрошення до замку», «Антигона», «Пасажир без багажу»), *Київського академічного театру* («Генерали у спідницях»), *Київського академічного молодого театру* («Голубка»), Черкас. обл. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка («Медея»), *Харківського державного академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка* («Оркестр»), Миколаїв. рос. драм. театру («Жанна д'Арк»), театрів Львова, Одеси, Сум, Чернівців та ін. міст. А. нагороджений міжнар. премією Чіно дель Дука (1970), Вел. театр. премією Франц. академії (1980), Вел. премією Т-ва драматургів (1981), ін. відзнаками.

Тв.: Antigone. Paris, 1946; Le Voyageur sans baggage. Paris, 2007; Théâtre : in 2 t. Paris, 2007; La Sauvage. Paris, 2008; Р о с п е р е к л. — Пьесы : в 2 т. Москва, 1969; Оркестр // Французская одноактная драматургия. Москва, 1984; У к р. п е р е к л. — Медея. Філадельфія, 1959; Антигона. Мюнхен, 1962; Жайворонок // Сучасність, 1991. № 7–8; Антигона // Французька п'єса ХХ століття. Театральний авангард. Київ, 1993.

Літ.: Зонина Л. Жан Ануїль // Современная зарубежная драма. Москва, 1962; Ginestier P. Jean Anouilh. Paris, 1969; Veugnot V. Les critiques de notre temps et Anouilh. Paris, 1977; Барская Б. Я. Античные источники и проблематика пьесы Ануїя «Медея» // Проблемы развития реализма в зарубежной литературе XIX–XX веков. Одесса, 1978; Скуратівський В. Л. Французька драма у нашому столітті // Французька п'єса ХХ століття. Театральний авангард. Київ, 1993; Ардаб'єва А. Ануї Ж. // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : у 2 т. Тернопіль, 2005. Т. 1; Visdei A. Jean Anouil. Une biographie. Paris, 2012; Lormier D. Les années interdites: auteurs, journalistes et artistes dans la Collaboration. Paris, 2018.

Анулювання, ануляція (від пізньолат. *annulare* — знищувати, з лат. *ad...* — до і *nullus* — ніякий, жодний) — 1) відміна, скасування, оголошення недійсним акту, договору, домовленості, контракту, прав, повноважень, угод тощо; 2) (*фін.*) визнання недійсними цінних паперів у разі їх втрати, списання *акцій* або іншого цінного паперу в разі вилучення його з обігу. А. *векселя* здійснюється після повного його погашення шляхом списання номера вексельного бланку в емітента або банку, який реалізував цей бланк. А. *облігацій* проводиться емітентом після виконання всіх боргових зобов'язань за запозиченнями.

Дж.: Про обіг векселів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2374-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 24. Ст. 128; Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268; Порядок анулювання викуплених акціонерним товариством акцій без зміни розміру статутного капіталу, затверджений рішенням НКЦПФР від 06.08.2013. № 1415 // Офіційний вісник України. 2013. № 74. Ст. 2749.

Літ.: Гарагонич О. В. Правові аспекти анулювання викуплених акціонерним товариством акцій // Часопис цив. і кримін. судочинства. 2014. № 5; Гавкалова Н. Л., Шутеева О. Ю. Ринок цінних паперів: особливості та фінансове забезпечення його функціонування. Харків, 2015.

Анурадгапұра, священне місто (сингал. අනුරාධපුරය, таміл. அனூராதபுரம்) — колишня столиця першої вселанкійської сингальської держави та реліг. центр, розташований у центрі пн. частини о. Шрі-Ланка, пам'ятка *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (з 1982). Місто засновано 377 до н. е. фундатором вселанкійської сингальської державності царем Пандукабгаєю (бл. 380–307 до н. е.) із династії Віджая. Третій представник династії Віджая цар Деванампія-Тісса (307–267 до н. е.) намагався використати для утвердження своєї влади ідейну доктрину буддійської державності. На його запрошення до о. Шрі-Ланки прибули син *Ашоки*, першого пробуддійського імператора північноінд. д-ви Маур'їв, царевич Магінда з сестрою Сангамітою. Вони доправили на о. Шрі-Ланку святині

Анурадгапұра. Дагоба Руанвелі

буддизму — кілька кісток Будди й паросток дерева Бодгі з інд. м. Бодгая, під яким, за легендою, царевич *Сіддхартха Гаутама* досяг просвітлення і став Буддою. Паросток, посаджений в землю А., прижився й став місцем буддійського *паломництва*. За часів царя Сірімегаванні (304–332) до А. було доставлено зуб Будди, який став ще однією буддійською *святинєю* о. Шрі-Ланки. У 11 ст. в ході завоювання о. Шрі-Ланки тамілами — прибульцями з Пд. Індії, які сповідували *індуїзм*, — А. зазнала масштаб. руйнування й втратила статус політ. столиці сингальської д-ви, але залишилася місцем паломництва буддистів. Після здобуття Шрі-Ланкою незалежності з метою збереження старожитностей А. її іст. частина була оголошена археол. заповідником (1950). На честь сакрал. *реліквій* буддизму в А. споруджено кілька дзвоноподіб. *ступ-дагобів*: найстаріша з усіх — Джетавана; Мірісаветі (під якою зберігається кістка Будди); Руанвелі (де міститься чаша Будди, призначена для збирання *милостині*); Тхупарамаїя (з ключицею Будди); Абгаягірі (з відбитком ступні Будди); Джетавана (з паском Будди). Зведено кілька буддійських храмів, серед них — розташований у місті найдавні. культовий комплекс Магавігарая та вирубанний у скелях неподалік монастир Ісурумунія, стіни якого прикрашають *барельєфи* пробуддійської сюжет. та естет. спрямованості. Іст. цінність мають залишки місц. палаців (зокрема, «Бронзовий палац» Логапасада).

Літ.: Nissan E. The Sacred City of Anuradhapura: Aspects of Sinhalese Buddhism and Nationhood. London, 1985; Sene-

viratna A. Ancient Anuradhapura: The Monastic City. Colombo, 1994; Harischandra B. W. The Sacred City of Anuradhapura with Forty-Six Illustrations. New Delhi; Madras, 1998; Gunawardena C. A. Anuradhapura // Encyclopedia of Sri Lanka. 2nd ed. New Delhi, 2006; Ігнат'єв П. М. Шрі-Ланка: країнознавчий портрет. Чернівці, 2009; Смал' І. В. Географія туризму. Ніжин, 2011; Sri Lanka. Paris, 2017.

В. А. Рубель

Ану́рія (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *οὖρον* — сеча) — відсутність надходження *сечі* в *сечовий міхур* через припинення її утворення або неможливість її проходження по *сечоводах* із *нирок*. За А. хворий не мочиться й не має позивів до сечовипускання. Добова кількість сечі становить не більше 50 мл. Такий стан є багатofакторним — спричинений хворобами *нирок* та ін. органів *сечостатевої системи*. Розрізняють 4 осн. види А.: *аренальна*, *преренальна*, *ренальна* і *постренальна*. *Аренальна А.* — це вроджена, несумісна із життям аномалія розвитку — відсутність обох *нирок* унаслідок генетич. *аберацій* у плоді, т. з. *аплазія* (або *агенезія*) *нирок*. Однею з форм *аренальної А.* є *ренопривна А.* (від лат. *renes* — *нирки* і *privus* — *позбавлений*) — видалення єдиної *нирки* або послідовно обох з метою санації (напр., для ефективнішого лікування пацієнтів із *хронічною нирковою недостатністю*) у термінальній стадії для подальшої замісної *ниркової терапії* за допомогою *гемодіалізу* або *перитонеального діалізу* чи *трансплантації* *донорської нирки*. *Преренальна А.* виникає внаслідок зниження *артеріального тиску* нижче рівня фільтрації, тобто такого, за якого не забезпечується функція *утв. сечі* — настає за будьяких видів *шоку*. Пацієнти потребують застосування інтенс. реанімац. заходів у стаціонар. відділеннях залежно від причин *шоку*. Ін. група причин *преренальної А.* пов'язана з проблемами забезпечення достатнього заг. *кровообігу* через *серцеву недостатність*, за якої істотно знижується скорочувальна здатність *серцев. м'язу (міокарда)*. *Ренальна А.* виникає через ураження *ниркової тканини (паренхіми)*; може відбуватися на тлі повного поперед. здоров'я, напр., при гостр. отруєннях *нефротоксич. речовинами*, *солями важких металів*, *сулемою*, *отруйн. грибами*, *різн. токсинами* або *клітинами крові* чи *тканинами*, що розпадаються при *гемолізі еритроцитів*, *краш-синдромі* (*синдром тривалого стиснення*, або *компресійна травма*). Ці стани трапляються також під час захворювань, які призводять до загибелі чи пошкодження *нефронів* (у разі всіх видів *нефриту*, *алергій*, *переливання несумісної крові* та ін. причин). При цьому виникає *гостра ниркова недостатність*, і пацієнти потребують спеціаліз. *нефрол. допомоги*, серед якої — *застосування гемодіалізу* до періоду відновлення функції *нирок*. *Постренальна*, або *обтураційна, А.* пов'язана з *обтурацією сечоводів* або їхнім травмуванням, унаслідок чого унеможливується вивільнення *сечі* з *верх. сечових шляхів*.

Лит.: Hohenfellner M. Emergencies in Urology. Berlin; Heidelberg; New York, 2007; Основи нефрології / За ред. М. О. Колесника. Київ, 2013; Іванов Д. Д., Корж О. М. Нефрологія у практиці сімейного лікаря. 3-тє вид., перероб. і допов. Донецьк, 2014; Steddon S., Chesser A., Cunningham J. et al. Oxford Handbook of Nephrology and Hypertension. 2nd ed. Oxford, 2014; Пасечніков С. П., Возіанов С. О., Лісовий В. М. та ін. Урологія. 2-ге вид., випр. і допов. Ві-

нниця, 2015; Лісовий В. М., Андон'єва Н. М. Основні синдроми хвороб *нирок*. 2-ге вид., випр. і допов. Харків, 2016.

Ю. В. Криворотько

Ану́ров, Олександр Герасимович (справж. прізвище — Онуров; 21.04.1914, м. Костянтинівка, тепер Донец. обл., Україна — 03.10.1995, м. Київ, Україна) — актор театру і кіно, нар. артист УРСР (з 1976). Навчався 1930–1932 на театр. відділенні Київ. худ. ін-ту (тепер *Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*). Працював у драматичних театрах — 1932 Вседонбас. рос. (м. Костянтинівка), 1933–1935 — Сталінському укр. (тепер Донец. держ. академ. муз.-драм. театр імені М. М. Бровуна), 1935–1936 — Вінницькому рос. пересувному театрі. Служив у лавах Червоної армії (1936–1938), зокрема 1937–1938 — читцем Червонопрапор. ансамблю пісні й танцю Харків. військ. округу. Згодом актор театрів: 1938–1941 — Центр. Рад. Армії (м. Москва, тепер РФ), 1941–1945 — фронтового Пд.-Зх. фронту, 1945–1953 — Одес. Рад. Армії. Упродовж 1953–1994 — у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки (тепер *Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки*). Гра актора вирізнялася романтич. темпераментом, шляхетністю, стриманістю. Зіграв ролі в театрі — *Серебряков* («Дядя Ваня» А. Чехова), *Петро* («Влада темряви» Л. Толстого), *Черкун* («Варвари» М. Горького), *Дороднов* («Пізня любов» О. Островського), *Ведерников* («Роки блукань» О. М. Арбузова), *Васін* («Російські люди» К. Симонова), *Теодоро* («Собака на сні» Лопе де Веги), *Альба* («Дон Карлос» Ф. Шиллера), *Вуланд* («Хижак» О. Писемського), *Коваленко* («Далекі вогні» В. Собка), *Веллер Мартін* («Гра в джин» Д. Кобурна) та ін. Серед ролей у кіно: *Олександр Савицький* («Полюшко-поле», 1956; кіностудія «Мосфільм»), *Дзержинський* («Правда»; 1957), *Калугін* («НП. Надзвичайна подія»; 1958), *Петлюра* («Кров людська — не водиця»; 1960), *Клим Петрович* («Розвідники»; 1968), усі — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка*) та ін. Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1967), медалями, зокрема «За оборону Сталінграда» (1942), «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945» (1945), «За доблесну працю» (1965) та ін.

Лит.: Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Редкол.: В. Д. Сидоренко (голова), І. Д. Безгін, Г. І. Веселовська та ін. Київ, 2006; Український театр ХХ століття / За заг. ред. М. О. Гринишиної. Київ, 2012.

Ануфрі́єнко, Анатолій Васильович (18.03.1940, м. Ворошиловград, тепер м. Луганськ, Україна — 11.10.1998, м. Київ, Україна) — диригент, нар. артист України (з 1995). Закінчив 1962 оркестр. ф-т Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*), 1977 — ф-т оперно-симф. диригування (клас Ю. Луціва) Львів. консерваторії (тепер *Львівська національна музична академія імені М. Лисенка*). Упродовж 1961–1976 — соліст оркестру, 1976–1977 — асистент гол. диригента, 1977–1979 — диригент-стажист Київ. театру опери та балету (тепер *Національна опера України імені Тараса Шевченка*). З 1979 — худ. керівник і гол. диригент Держ. естрадно-симф. оркестру України (тепер Держ. академ. естрадно-симф. оркестр

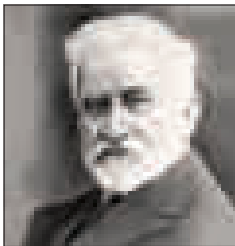
Ану́ров Олександр Герасимович

України). З оркестром співпрацювали співаки М. Гнатюк, П. Зібров, В. Павлик, В. Шпортко, Н. Яремчук та ін. З 1988 — худ. керівник Держ. вокально-хореогр. ансамблю України «Таврія» (м. Сімферополь). Як оркестр. диригент створював муз. супровід до кінофільмів: «Твоє мирне небо» (1984), «За покликком серця» (1985), «Поранені камені», «Випадок з газетної практики» (обидва — 1987), усі — Київ. кіностудія худ. фільмів ім. О. Довженка (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка*). Був упорядником низки збірок пісень: «Співає Софія Ротару» (1986), «Співає Назарій Яремчук» (1987) тощо. Брав участь у створенні Асоціації діячів естрад. мист-ва України (1989).

Лит.: Сердюк О. В. Українська музична культура: від джерел до сьогодення. Харків, 2002; Корній Л. П., Сютя Б. О. Історія української музичної культури. Київ, 2011.

Анучин, Дмитро Миколайович (рос. Анучин, Дмитрий Николаевич; 08.09.1843, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 04.06.1923, м. Москва, тепер РФ) — антрополог, географ, етнограф, археолог, музеєзнавець, організатор та історик науки, акад. Санкт-Петербурзької АН (з 1896), її почес. член (з 1889). Нар. у дворян. родині. 1860 вступив на іст.-філол. ф-т Санкт-Петербур. ун-ту (тепер *Санкт-Петербурзький державний університет*). Покинув навчання через хворобу, 1861–1863 лікувався за кордоном, переважно в Італії. 1863–1867 навчався на природничому відні фізико-матем. ф-ту Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). 1871–1874 — вчений секретар Т-ва акліматизації тварин і рослин; 1872 став співзасновником журн. «Природа». З 1874 — член, з 1875 — секретар антропол. відділу, 1890–1917 — президент Т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії. Від 1876 — дійсний член Моск. археол. т-ва. 1876–1879 — у відраджених для фах. підготовки з антропології (перев. у Франції, де працював у лаб. П. Брока й Париз. музеї природничої історії, брав участь в археол. розкопках тощо). 1880 (за ін. даними — в січні 1881) захистив магістер. дис. «Про деякі аномалії людського черепа, і перев. про їхнє поширення за расами». 1881–1884 — приват-доцент першої в Рос. імперії каф. антропології. З 1884 екстраординар., від 1891 — ординар. професор по каф. географії й етнографії, яку очолював до 1919. У 1894 заснував журн. «Землезнавство» («Землеведение»). У 1920-ті брав активну участь в орг-ції наук.-краєзнав. установ. Працював у Держплані; співпрацював із відділом охорони природи Головнауки Наркомосу РРФСР. Був залучений до підготовки Атласу світу. Дарвініст, представник комплекс. наук. підходу до антропол. розвідок. Міркував про расово-антропол. особливості в контексті теорії еволюції; можливості й межі застосування матем. і компаратив. методів у антропології; витоки древніх тотеміч. (див. *Тотемізм*) культів тощо. У 1870-х працював над матеріалами з антропології та етнографії племені айнів (праця «Матеріали з антропології східної Азії, I. Племя айнів»; 1876). Пізніше здійснив антрополого-етногр. дослідження чуді, східно-слов'ян. племен. Засновник наук. шкіл з географії, антропології та етнографії в Моск. ун-ті. 1879 за його ініціативою при Моск. ун-ті створений антрополого-етногр. музей;

1919 — каф. антропології; 1922 — Наук.-дослідний ін-т антропології (тепер Науково-дослід. ін-т і Музей антропології Моск. держ. ун-ту імені Д. М. Анучина). 1887 проводив археол. та етногр. розвідки на Серед. Уралі у складі експедиції Моск. археол. т-ва. 1890–1895 здійснив експедиції (зокрема й під керівництвом О. Тілло) на Валдайську височину, вивчаючи витоки річок *Волги*, *Західної Двіни* та *Дніпра*, Верхньоволз. озер та о. *Селігер*, досліджував зледенілі тер. та льодовики на Кавказі, вів археол. розкопки в Дагестані. Основоположник рос. академ. географії, став першим в Рос. імперії професором географії, розробником піонер. університет. курсів із фіз. географії, зарубіж. країнознавства. Фундатор Геогр. музею (очолював 1908–1923), згодом — Ін-ту географії Моск. ун-ту; організатор і учасник низки геогр. експедицій. Автор праць з *геоморфології*, *гідрології* (вважається засновником *лімнології*), які поклали початок систематич. вивченню рельєфу та озер Росії. Значну увагу приділяв дослідженню природ. умов і ресурсів, наслідків антропоген. впливу, проблемам охорони природ. пам'яток. 1902 ввів у наук. обіг поняття «*антропосфера*». До кін. життя редагував часописи «Землезнавство», «Етнографічний огляд» («Етнографическое обозрение», з 1889), «Російський антропологічний журнал» («Русский антропологический журнал», з 1900). Автор понад 600 публікацій (наук. праць, статей, доповідей, іст.-біогр.-начерків, етюдів, рецензій тощо). Праця А. «Про географ. розподіл зростання чолов. населення Росії (за даними про заг. військову повинність імперії за 1874–1883 рр.)», пор. з розподілом в інших країнах» (1889) була удостоєна Золотої медалі Рос. геогр. т-ва. Осн. тв.: «Антропологія, завдання і місце» (1879), «До найдавнішої історії свійських тварин в Росії» (1886), «Верхньоволзькі озера і верхів'я Західної Двіни» (1894–1895), «Рельєф поверхні Європейської Росії у послідовному розвитку уявлення про нього» (1895), «Охорона пам'яток природи» (1914) та ін. Склав геогр. й краєзнавчі нариси низки губерній Центр. Росії, країн Пн., Центр. Азії, Японії, Єгипту; залишив праці, присвячені М. Ломоносову, М. Миклухо-Маклаю, Ф. Нансену та ін. вченим. Серед доробку А. є праці з укр.-назв. тематики: стаття до *Брокгауза і Єфрона енциклопедії* «Малороси» (1896), розвідка «До антропології українців» (1918), рец. на статті про антропол. склад та етнографію укр. народу. Вказував на антропол., соц.-психол., культурно-етногр., лінгвіст. тощо особливості українців, проте в цілому обстоював «великороські» позиції. Узагальнив археол. матеріал з різних аспектів життя сх. слов'ян до Київ. Русі (напр., «Сани, лодії та коні як приналежності поховального обряду», 1890). В розвідці «Рельєф поверхні Європ. Росії...» значна увага приділена рельєфу України. Підтримував наук. зв'язки з В. Антоновичем, Д. Багалієм, М. Біляшівським, Ф. Вовком, О. Маркевичем, М. Сумцовим, Д. Яворницьким. Нагороджений орденами Св. Володимира 3 і 4-го ступенів, Св. Анни 2-го ступеня, орденом Почес. легіону. Почес. член Париз. антропол. т-ва (з 1879), Італ. т-ва антропології та географії (з 1880), Амер. антропол. т-ва (з 1883), Королів. антропол. ін-ту в Лондоні (з 1897). Уряд СРСР спец. Постановою (1948) увічнив ім'я вченого як фундатора рос. університет. школи географії. Засновано премію імені А. за найкращу опубл. працю

Анучин Дмитро Миколайович

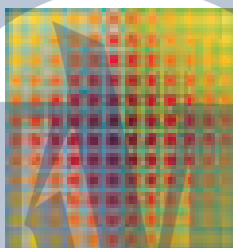
з географії. На честь А. названо льодовик на Пн. о. *Нова Земля* (хребет Сунтар-Хаята), гора на Пн. Уралі, острів і протока Малої Курильської гряди, кратер на Місяці.

Пр.: Малороссы // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 82 т. Санкт-Петербург, 1896. Т. 36; К антропологии украинцев // Рус. антроп. журн. 1918. Кн. 41–42. № 1–2; Геологическое прошлое и географическое настоящее Москвы; Доисторическое прошлое Москвы // Москва в зеркале веков. Москва, 2007; Избранные географические работы. Москва, 2018; Учёные, путешественники, первооткрыватели. Избранные очерки. Москва, 2019.

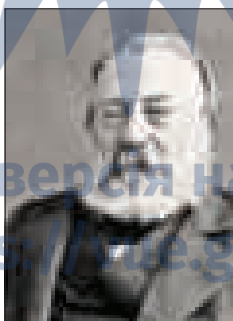
Лит.: Богданов В. В., Дмитрий Николаевич Анучин: Антрополог и географ (1843–1923). Москва, 1941; Есаков В. А. Д. Н. Анучин и создание русской университетской географической школы. Москва, 1955; Карпов Г. В. Путь ученого: очерки жизни, научной и общественной деятельности Д. Н. Анучина, 1843–1923. Москва, 1958; Карпов Г. В. Дмитрий Николаевич Анучин. Москва, 1962; Соловей Т. Д. Институализация науки в Московском университете (Жизнь и труды Д. Н. Анучина в контексте эпохи) // Вестник Моск. ун-та. Сер. 8: Ист. 2003. № 6; Ляшко С. Биографии ученых у праця Д. Н. Анучина, В. П. Бузескула, В. І. Вернадського (До питання становлення наукової біографії та методики біографістики у другій половині XIX — початку XX ст.) // Наук. праці Нац. 6-ки України ім. В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24; Клейн Л. С. История Российской археологии: учения, школы и личности : в 2 т. Санкт-Петербург, 2014.

А. В. Аристова

Анушкевич, Річард Джозеф (англ. Anuszkiewicz, Richard Joseph; 23.05.1930, м. Ері, шт. Пенсильванія, США) — художник, гравер, скульптор, один із засновників руху *оп-арт*. Походить із родини польських емігрантів. Мист-вом зацікавився ще в дитинстві. Навчався у Клівленд, ін-ті мист-в (1948–1953), де здобув ступінь бакалавра мист-в, у школі мист-ва та архітектури *Єльського університету* (1953–1955), де його наставником був худ. і педагог Дж. (Й.) Альберс (1888–1976; Німеччина, США), здобув там ступінь магістра мист-в. 1956 у Кентському ун-ті (м. Кент, шт. Огайо) отримав ступінь бакалавра з науки та освіти. Викладав у Вісконсинському, Корнелльському, Кентському ун-тах. 1957 переїхав до м. Нью-Йорка, вже через кілька років музеї та галереї зацікавилися його творами. Популярність А. зросла після виставки «Чуттєве око» (1965) в Музеї сучас. мист-ва. Мешкає у м. Енгвудді (шт. Нью-Джерсі). А. найбільше приваблював абстракт. живопис, що зумовило худ. пошуки строгої геометр. простоти. Твори А. — геометр. композиції, насичені яскравими кольорами. Художник досліджує явища світла, кольору, лінії та їхній вплив на сприйняття людини. Серед картин: «Додаткове сяйво» (1960), «Подвійні квадрати» (1969), «Нью-Йоркська опера» (1978), «Внутрішнє око» (1970), «Лілово-пурпурова площа» (1978), «Пурпуровий» (1979), «Срібна веселка з сірим» (1989), «Жовта, блакитна і зелена зірка» (1991), «Храм смарагдового-зеленого», «Храм лаванди з апельсином» (обидві — 2018), «Храм літнього світанку» (2019) та ін. Протягом творчої кар'єри трансформував свій стиль, використовуючи різні техніки та матеріали. Експериментував із фіз. ефектами оптич. явищ, створюючи скульпт. геометр. композиції. Створив серію робіт із пофарбованої сталі (2000), присвячену П. Мондріану. Виставки його робіт проходили в США, Італії, Японії, Ні-

Анушкевич Річард Джозеф.
Неонова гра, 1969

Анфантен Бартелемі
Проспер

меччині. Картини зберігаються в Музеї сучас. мист-ва (м. Нью-Йорк, США), Музеї сучас. мист-ва (м. Хоккайдо, Японія), Музеї мист-в ун-ту Індіани, Колумбійському музеї мист-в, Філадельфійському музеї мист-ва (усі — США), приват. колекція тощо. Лауреат Клівлендської премії мист-в (1977), премії Е. і Д. Карлсена, премії Нью-Джерсі (1996), премії Л. Медічі Флорентійського біенале (2005) та ін.

Лит.: Kolva J. Anuszkiewicz, Richard // Encyclopedia of New Jersey / Ed. by M. Lurie, M. Mappen. New Brunswick, 2004.

А́нфа (грец. Ανθή) — природ. супутник Сатурна. Отримав ім'я однієї з алкіонід (за давньогрец. міфологією, доньки гіганта Алкіонея). А. відкрито 30.05.2007 на фотографіях, переданих автоматичною міжпланетною станцією «Кассіні». А. — 60-й супутник Сатурна, існування якого доведено. Унаслідок малої маси та близькості до багатьох масивніших супутників — *Міаса* та *Енцелада* — А. зазнає знач. гравітац. збурень, що призводить до оскуялції елементів орбіти. Амплітуда коливань великої півосі орбіти А. становить бл. 20 км за 2 зем. роки. Розміри А. вчені оцінюють у 2 км. Велика піввісь орбіти А. в середньому дорівнює 197 700 км, *ексцентриситет* — 0,001; період обертання — 1,03650 доби. Нахил орбіти А. до площини *екватора* Сатурна становить 0,1°. Період обертання навколо осі ймовірно синхронізований з орбіт. періодом завдяки дії приплив. сил.

Лит.: Корсунь А. О., Лісіна Л. Р., Пілюгін Л. С. Астрономічний енциклопедичний словник. Львів, 2003; Pater I., Lissauer J. Planetary Sciences. Cambridge, 2015.

О. Г. Шевчук

Анфантен, Бартелемі Проспер (франц. Enfantin, Barthélemy Prosper; 08.02.1796, м. Париж, Франція — 31.08.1864, там само) — філософ-утопіст, економіст, журналіст, представник *сенсімонізму*. Син банкіра. Навчався 1810–1812 у ліцеї Наполеона, у 1813–1814 — у Політех. школі (обидва заклади — у м. Парижі). 1814 брав участь в обороні м. Парижа від військ Антифранц. коаліції. Після тимчас. закриття Політех. школи за режиму *Реставації* у Франції не зміг поновити навчання. З 1815 зайнявся виноторгівлею. Як негодіант багато мандрував (відвідав Німеччину, Нідерланди, Швейцарію). 1821–1823 працював у приват. банку в м. Санкт-Петербурзі (тепер РФ). Після повернення до Франції вступив до організації *карбонарів*. Увійшов до оточення А. Сен-Сімон, Клод Анрі де Рувруа, був його учнем і послідовником. Один із засновників і видавців газети «Продуктер» («Le Producteur»; 1825–1826). У 1830–1832 йому належала також газета «Глоб» («Le Globe»). У газетах пропагував екон. теорію сенсімонізму. 1828 А. разом з С.-А. Базаром (1791–1832) очолив школу послідовників сенсімонізму, яка нагадувала церк. громаду, її керівники називалися «верховними батьками». Після розпаду школи 1831 заснував комуна у передмісті м. Парижа Менільмонтані, що ґрунтувалася на ідеях вільної праці й вільного кохання. Влада в суд. порядку заборонила діяльність громади. А. був засуджений до 1 р. тюрем. ув'язнення. Звільнившись, вирушив до Єгипту (1833–1837), де заснував інженер. компанію та намагався створити сенсімоніст. громаду. А. одному з перших належить ідея створення *Суець-*

кого каналу. З 1845 був директором Ліон. залізнич. компанії, відкрив також з-цю, що пов'язувала міста Париж і Марсель. Останні роки життя присвятив підготовці видання творів А. Сен-Сімона (47 т.; 1865–1878), долучивши до них кілька власних праць. А. цікавила можливість побудови нового громадян. ладу (на противагу застарілому сусп. ладу з архаїч. поділом праці). Цей устрій мав ґрунтуватися на ідеях вчення та морал. системи «Нового християнства», що проголошують рівність та свободу представників різн. класів. Виступав також за рівність між статями. Автор праць: «Релігія сенсіонізму» («Religion saint-simonienne»; 1832), «Наука про людину» («La Science de l'Homme»; 1858), «Вічне життя» («La Vie éternelle»; 1861) та ін.

Пр.: Procès en la Cour d'assises de la Seine les 27 et 28 août 1832. Paris, 1832; Colonisation de l'Algérie. Paris, 1843; La Science de l'homme. Paris, 1858; Œuvres de Saint-Simon et Infantin : en 47 vol. Paris, 1865–1878; La vie éternelle, passée, présente, future. Paris, 1867.

Лит.: Philippe R. Histoire et nouveautés des fonds saint-simoniens de la Bibliothèque de l'Arsenal // Bulletin du bibliophile. 2000. № 2; Mathematics and Social Utopias in France: Olinde Rodrigues and his Times / Ed. by S. L. Altmann, E. L. Ortiz. Providence, 2005; Базилевич В. Д. Історія економіки та економічної думки. Київ, 2018; Душенко К. В. Історія знаменитих цитат. Москва, 2018.

Я. А. Соболевський

Анфелція (*Ahnfeltia*) — рід багаторіч. морських червоних водоростей, до складу якого входить 10 видів. Кущики до 20 см заввишки, 50 см у діаметрі, ниткоподібні, хрящуваті, ясно розгалужені, темно-пурпурові або майже чорні. Відомо 5 видів. Зростає здебільшого в холодних морях і океанах Пн. півкулі. Найпошир. представник роду — А. складчаста (*A. plicata*), з якої добувають *agar-agar*. У низці країн їх культивують. У сх. країнах А. вживають в їжу та використовують як лік. росл. з протизапальними й антибактер. властивостями.

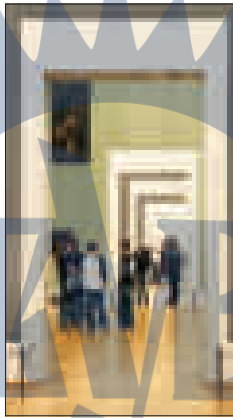
Лит.: Mantri V. A., Kavale M. G., Kazi M. A. Seaweed Biodiversity of India: Reviewing Current Knowledge to Identify Gaps, Challenges, and Opportunities // Diversity. 2020. № 12 (1).

Анфілада (франц. enfilade, від file — ряд) — ряд суміж. кімнат або колон, розміщених на одній лінії; при відчинених дверях створюється наскрізна перспектива всіх інтер'єрів, що становлять єдину архіт.-пластич. систему (Тульчинський палац, 1757; *Мар'їнський палац* у м. Києві, 1745–1752). А. характерні для палаців *бароко* і *класицизму*.

Анфімов, Яків Опанасович (рос. Анфимов, Яков Афанасьевич; 29.10.1852, м. Севськ, тепер Брянської обл. РФ — 11.02.1930, м. Тбілісі, тепер м. Тбілісі, Грузія) — лікар-психіатр, доктор медицини (з 1887), професор (з 1892). Нар. у сім'ї священика. Закінчив 1877 природниче від-ня фізико-математ. ф-ту Імператор. Санкт-Петербур. ун-ту (тепер Санкт-Петербурзький держ. ун-т) та 1880 Імператор. медико-хірург. академію (тепер Військ.-мед. академія імені С. М. Кірова, м. Санкт-Петербург). Навчався у О. Бутлерова, Д. Менделєєва, С. Боткіна, І. Сеченова. Після закінчення був призначений ординатором 2-го Тифліського військ. шпиталю (1877–1881), потім мол. ординатором Ставропол. військ. шпиталю (1881–1884). Від 1885 удосконалював знання в

Анфелція (*Ahnfeltia plicata*)

Анфілада. Стара пінакотека у м. Мюнхені, Німеччина

Анфімов Яків Опанасович

Анфісен Крістіан Бемер

клініці нервових і душевних хвороб І. Мержеєвського (у м. Санкт-Петербурзі), під керівництвом якого написав докт. дис. «Про зміни в центральній нервовій системі під час лікування шкіри». 1890 отримав звання приват-доцента каф. нервових і душевних хвороб мед. ф-ту Імператор. медико-хірург. академії. З 1892 — екстраординар. професор, від 1893 — ординар. професор Томського ун-ту. 1894–1919 — ординар. професор кафедри психіатрії та нерв. хвороб мед. ф-ту Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). 1903–1912 — голова Т-ва наук. медицини і гігієни. З 1912 — голова Т-ва психіатрів і невропатологів. Від 1919 — зав. кафедри психіатрії Тифліського ун-ту (тепер Тбіліський держ. ун-т ім. І. Джавахішвілі). Похований у Дідубійському пантеоні (м. Тбілісі). Вивчав функції вегетативної (автономної) нерв. системи; розробив проблему періодичності в нерв. і псих. захворюваннях, ритмічності псих. явищ залежно від впливів навкол. середовища, патології особистості. Особливу увагу приділяв проблемі дії електр. струму на орг-м людини. Був також суд. експертом-психіатром.

Пр.: Сознание и личность при душевных болезнях. Томск, 1893; Периодическая усталость и периодические психозы // Протоколы общества научной Медицины при Харьковском университете. Харьков, 1897; Психология и психопатология сознания // Психиатрическая газета. Харьков. 1916. № 6; № 12; № 13; № 21.

Лит.: Професор Я. П. Анфімов // Укр. мед. архів. 1930. Т. 6. № 1–2; Кавтаридзе П. П. Жизнь и деятельность заслуженного проф. Я. А. Анфимова. Тбилиси, 1960; Пустарнаков В. Ф. Университетская философия в России: Идеи. Персоналии. Основные центры. Санкт-Петербург, 2003; Фоминых С. Ф.; Некрылов С. А., Грибовский М. В. и др. Профессора медицинского факультета Императорского (государственного) Томского университета — Томского медицинского института — Сибирского государственного медицинского университета (1878–2013) : в 2 т. 2-е изд., испр. и доп. Томск, 2013. Т. 1; Вовк О. Психіатрія та неврологія у стінах харківського університету: сторінки історії // Психіатрія, неврол. та мед. психол. 2017. Т. 4. № 2 (8).

О. В. Семененко

Анфісен, Крістіан Бемер (англ. Anpinsen, Christian Boehmer; 26.03.1916, м. Монессен, шт. Пенсильванія, США — 14.05.1995, переписна місцевість Рандалстаун, округ Балтимор, шт. Меріленд, США) — біохімік, член Нац. АН США (з 1963), Амер. академії мист-в і наук (з 1958), іноз. член Королів. Данської академії наук і л-ри (з 1964), почес. доктор Брандейського ун-ту (з 1977). Нар. в родині інженера, вихідця з Норвегії. 1927 закінчив Свартемон-коледж і отримав ступінь *бакалавра*, 1939 — Пенсильван. ун-т, став *магістром*. 1940 протягом року проходив стажування як стипендіат Американо-Скандинав. фонду в Карлсберг. лаб. в м. Копенгагені під керівництвом фізико-хіміка К. Ліндерстремала (1896–1959; Данія). Вивчав *біохімію* й 1943 отримав ступінь доктора філософії в *Гарвардському університеті*, де й працював 1943–1950 (спочатку як інструктор, згодом — як асист. професора хімії). 1944–1946 служив в Управлінні наук.-дослід. та дослідно-конструктор. робіт США. А. обрано членом Амер. ракового т-ва (1947–1948), у якому він під керівництвом А. Г. Т. Теорелля працював молодшим дослідни-

ком при біохім. від-ні Нобелів. ін-ту у Швеції. 1950 став зав. лаб. цитофізіології та метаболізму в Нац. ін-ті серця, що входив до складу комплексу ін-тів здоров'я (м. Бетезда, шт. Меріленд, США). 1962 повернувся до Гарвард. мед. шк.; 1963 очолив лаб. хімічної біології Нац. ін-ту артрити та метабол. захворювань (тепер Нац. ін-т артрити, діабету та захворювань травлення та нирок) у м. Бетезді й став керівником Об'єдн. дослідницької програми в Нац. ін-тах здоров'я США. 1982 — професором біології в Ун-ті Джонса Гопкінса (м. Балтимор, США). 1943–1950 досліджував метаболізм крові здорових мавп і мавп, зараж. малярією. 1956 почав дослідження ферменту (див. *Ферменти або ензими*) рибонуклеази. Осн. увагу сконцентрував на восьми напівцистеїн. (див. *Цистеїн*) залишках та їхній ролі у вторин. структурі ферменту. Виявив, що молекула рибонуклеази складається з довгого поліпептид. (див. *Поліпептиди*) ланцюга, що утворює «складки», зв'язані дисульфідними містками. Під його керівництвом розроблено нові методи дослідження, зокрема, методику гідролізу окисн. рибонуклеази *трипсином* з поперед. блокуванням ε-аміногруп (див. *Аміногрупа*) *лізину*, методику розгортання поліпептид. ланцюга з відновленням S-S-зв'язків тiogлікол. к-тою, а також широко використовував. нині метод *хроматографії* ферментів на фікс. аналогах субстратів — речовин, на які вони діють. Поперед. результати дослідження структур рибонуклеази опубліковано А. 1956. З урахуванням їх В. Г. Стайн і С. Мур 1960 розробили повну схему первин. структури ферменту. Після цього наук. досягнення А. отримали широке визнання. Новим напрямом досліджень науковця стало вивчення залежності активності ферменту від простор. структури його молекули. За результатами нових експериментів та їхнього поглибл. аналізу А. дійшов висновку: природність ферменту, виражену в його здатності каталізувати пев. реакцію, не слід пов'язувати з усією його структурою. Цю тезу покладало в основу досліджень, які започаткували нов. напрям у біохімії — молекуляр. еволюцію. Структуру білків А. розглядав як пряме відображення структури *генів*. Став одним із основоположників вчення про еволюц. біохімію молекул, згідно з яким порівн. біохімія білків може дати уявлення про генет. збіг та відмінності особин різ. видів. У 1960-х вивчав структурно-функціон. взаємозв'язки багатьох білків. У 1970-х досліджував *інтерферон*. 1972 отримав Нобелівську премію (половину) за встановлення зв'язку між послідовністю *амінокислот* і *конформацією* біологічно активної молекули *рибонуклеази*, а другу частину премії розділили С. Мур і В. Г. Стайн (за аналог. роботу). 1996 міжнар. Протеїновим т-вом (англ. The Protein Society) засновано щоріч. премію А. за знач. тех. досягнення в галузі науки про білки.

Пр.: Aconitase from Pig Heart Muscle // *Methods in Enzymology* : in 636 vol. / Ed. by S. P. Colowick, N. O. Kaplan. New York, 1955. Vol. 1; On the Non-Essential Nature of Hydrogen Bonding for the Catalytic Activity of Ribonuclease // *Comptes rendus des travaux du Laboratoire Carlsberg*. 1956. № 30 (2); The Molecular Basis of Evolution. New York, 1959; Concepts and Experimental Approaches in the Determination of the Primary Structure of Proteins // *The Proteins Composition, Structure, and Function* : in 5 vol. / Ed. by H. Neurath. 2nd ed. New York, 1963. Vol. 1. (у співавт.); Molecular Structure and Function of Proteins // *Molecular Organization and Biological*

Function / Ed. by J. M. Allen. New York, 1966; *Classical Protein Chemistry in a World of Slicing and Splicing* // *Protein Engineering. Applications in Science, Medicine, and Industry*. Orlando, 1986.

Лит.: Серебровская К. Б., Комиссаров Б. Д. Кристиан Бемер Анфинсен // *Журн. Всесоюзного хим. об-ва*. 1975. Т. 20. Вып. 6; Anfinsen, Christian Boehmer (1916–1995) *American Biochemist* // *Biographical Encyclopedia of Scientists* / Ed. by J. Daintith. Boca Raton, 2008.

«Анфологіон», Антологіон (від грец. *Ἀνθολόγιον*, букв. — збирання квітів) — церковно-богослужбова книга у православних і греко-католицьких церквах — зб. текстів літургійного та релігійно-повч. змісту. Збірники відомі також під назвами «Антологія», «Трефологій», «Трефологіон», «Цвітослов», «Цвітна Мінея», «Мінея Святкова» тощо. Містили тексти богослужб на всі гол. свята року (а також свят на честь особливо шанов. святих), *життя*, святоотчеські праці, уривки *Святого Письма*, *молитви* для *мирян* тощо. До 16 ст. поширювалися рукописні тексти «А.», від кін. 16 ст. — друковані. В Україні перше видання «А.» здійснено 1619 у Києво-Печерській друкарні з ініціативи *архімандрита Єлисея (Плетенецького)* за взірцем венеціан. видань *Міней Святкових*. Переклав тексти з грец. мови *Йов (Борецький)*. Знач. внесок у підготовку видання зробив *Захарія (Копистенський)*; передмову і післямову склали *Єлисей (Плетенецький)* і *Павло Беринда*. Окр. тексти повторювалися і в наступ. виданнях «А.»: Києво-Печер. друкарні (1619, 1636, 1734, 1745, 1766); друкарні Львів. братства (1632, 1638, 1643, 1651, 1694, 1738); Новгород-Сівер. друкарні (1678); Чернігів. друкарні (1753); Почаїв. друкарні (1777). Укр. видання були багато ілюстрованими, містили десятки *гравюр*. У роботі над ними брали участь майстри книжков. гравюри 17–18 ст. — *Н. Зубрицький*, ієромонах *Ілія* та ін. Збірники сприяли формуванню укр. літ. мови.

Лит.: Дей О. І., Ісаевич Я. Д., Коляда Г. І. та ін. Книга і друкарство на Україні / За ред. П. М. Попова. Київ, 1964; Радішевський Р. П. *Анфологіон* // *Українська літературна енциклопедія* : в 3 т. Київ, 1988. Т. 1; Огієнко І. *Історія українського друкарства* / Упоряд. М. С. Тимошик. Київ, 1994; *Анфологіон* // *Православна енциклопедія* : в 50 т. Москва, 2001. Т. 3; Шустова Ю. Э. *Документи Львовського Успенського Ставропігійського братства (1686–1788)*. *Источниковедческое исследование*. Москва, 2009; Тюрина Г. А. *Из истории изучения греческих рукописей в Европе в XVIII — начале XIX вв.*: Кристиан Фридрих Маттеи (1744–1811) / *Отв. ред. Б. Л. Фонкич*. Москва, 2012.

Анх (егип. *ꜥḫ*) — давньоєгипет. *ієрогліф*, що використовувався на позначення життя. Полісемантич. символ життя природи й людини, вічного й божества, відродження й безсмертя, продовження життя душі у потойбіччі, а також родючості й плідності, води й повітря (як умов життя), подиху тощо. Знак має хрестоподібну форму з видовженою петелькою замість верх. кінця. Часто зображувався в руках богів (*Амона*, *Осіріса*, *Анубіса*, *Ісїди* та ін.) та *фараонів*. Труднощі тлумачення пов'язані, зокрема, з тим, що А. тримають як за нижній кінець, так і за верх. петлю. Останнє дало підстави наділяти А. значенням ключа (від царства мертвих, вищої мудрості чи таємниці). Активно використовувався як декоратив. елемент у храмов. розписах, *гробницях*,

«Анфологіон», надрукований у друкарні ставропігійного Львівського Успенського братства, 1694

Анх

некрополях. З А.-амулетом ховали небіжчиків. Знак А. є частиною давньоєгип. написання слів «благополуччя» і «щастя». Сплеск популярності символу в зх. світі припадає на 1960-ті, разом із поширенням контркульт. рухів, різних течій Нью-Ейдж. Від кін. 20 ст. А. вживається як символ афр. культ. ідентичності; неоязич. вірувань; субкультури *готів*; наділяється склад. семантикою і магич. властивостями в езотерич. вченнях і практиках.

Лит.: Andrews C. Amulets of Ancient Egypt. Austin, 1994; Египетская мифология / Пер с англ. Москва, 2002; Issitt M., Main C. Hidden Religion: The Greatest Mysteries and Symbols of the World's Religious Beliefs. Santa Barbara; Denver; Oxford, 2014; James P. A. Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs. 3rd ed. Cambridge, 2014.

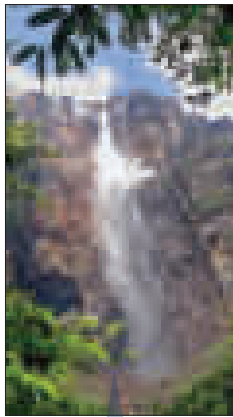
А́нхель (ісп. El Salto Ángel, мовою пемон Kerepakuraj Vená) — водоспад у *Венесуелі*. Найвищий у світі: заг. висота — 979 м, висота вільного падіння — 807 м. Ширина біля підніжжя — 150 м. Розташ. у шт. Болівар на Сх. країні, у верхів'ї р. Чурун, що в басейні р. Кароні — правої притоки р. *Оріноко*. Водоспад утворюється, коли води р. Керепакупаї-Меру падають зі століщої гори Ауянтепуй (висота — бл. 2,5 тис. м, пл. — бл. 650 км²). Першовідкривачем водоспаду вважають офіцера військ.-мор. флоту Е. С. ла Круза, який побачив А. ще 1910, але не оприлюднив відкриття, а просто повідомив про це уряд Венесуели (за ін. версією, він бачив водоспад на ін. притоці р. Кароні). Водоспад А. названо на честь авіатора Дж. К. Енджела (1899–1956; США), що випадково виявив А. під час аерогеологічних робіт над регіоном у листопаді 1933. Зацікавившись відкриттям, розшукав свідчення дослідника Ф. Кардони Пуїга (1903–1982; Іспанія, Венесуела). У березні 1937 разом із ним здійснив ще один політ над водоспадом. У жовтні того ж року Дж. К. Енджел приземлився на вершині г. Ауянтепуй, при цьому пошкодивши літак (був звідти демонтований 1970 та переданий до музею). А. розташ. у межах заповідної природної території — Нац. парку Канайма (пл. — 30 тис. км²; відкрито 1962), де охороняються ландшафти столових гір (тепуї), місцева флора й фауна. Від 1994 — об'єкт *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*. Навіть за сьогочасного рівня розвитку транспорту дістатися до водоспаду складно. Утім, до підніжжя А. прокладено декілька туристичних маршрутів (пішохідних і на човнах), що розраховані на 2–3 дні.

Лит.: Grisi F. Salto Angel. Amazonas Adventures. Barcelona, 1992; Angel K. Why the World's Tallest Waterfall is Named Angel Falls // Terrae Incognitae. 2012. № 44 (1); Hudson B. Waterfall Nature and Culture. London, 2012.

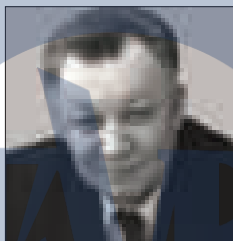
Анхіте́рій (лат. *Anchitherium*) — рід вимерлих трипалих ссавців родини *Коневих* (Equidae).

Анхіте́рій. Нижня щелепа

Анхель

Анциферов Андрій
Вадимович

Жили в *міоцені*. Рід північноамер. походження, мігрував до Євразії, мав великий *ареал* у неогені (див. *Неогеновий період і неогенова система*). Мешкав в умовах теплого субтроп. клімату в лісах або на вологих луках. Розміри подібні до сучас. поні. Лицьовий відділ черепа А. дещо видоужений, зуби низькокоронкові, безцементні. За будовою зубів А. подіб. до *палеотерія*, за будовою кінцівок відрізнявся від нього: 2 бічних пальці трипалої кінцівки значно коротші, ніж середній. Об'єкт досліджень В. Ковалевського при вивченні еволюції коней. Рештки А. знайдено на Пд. Франції, у Пн. Кавказі та в Казахстані, в Україні — в Апостолів. р-ні Дніпропетр. обл. та у відкладах *пліоцену* в Одес. обл.

Лит.: Ковалевский В. О. Остеология Anchitherium aurelianense Cuv. как формы, выясняющей генеалогии типа лошади (Equus). Рассуждение для получения степени магистра по геологии и палеонтологии. Киев, 1873; Ковалевский В. О. Палеонтология лошадей / Под. ред. Л. Ш. Давиташвили. Москва, 1948; Гопка Б. М., Хоменко М. П., Павленко П. М. Конярство. Київ, 2004; Prado J. L., Alberdi M. T. Global Evolution of Equidae and Gomphotheriidae from South America // Integrative Zoology. 2014. № 9.

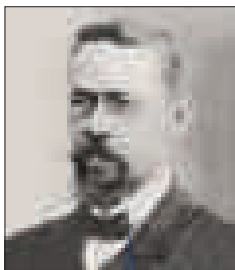
Анциферов, Андрій Вадимович (10.10.1953, м. Тарту, тепер Естонія) — вчений у галузі гірничої геофізики, д-р тех. наук (з 2003), проф. (з 2007), чл.-кор. НАН України (з 2012). 1977 закінчив *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова* і до 1984 працював у Підмоск. наук.-дослід. і проєкт.-констр. вугільному ін-ті (м. Новомосковськ Тульської обл., тепер РФ). З 1984 — в Українському наук.-дослід. і проєкт.-констр. вугільному ін-ті гірничої геології, геомеханіки і маркшейдерської справи (УкрНДМІ) НАН України (м. Донецьк): ст. наук. співробітник, зав. лаб., зав. відділу. З 1995 — заст. директора УкрНДМІ з наук. роботи, з 2000 — директор. 1988 захистив канд., 2003 — докт. дис. на тему «Теорія і практика шахтної сейсморозвідки». Осн. напрями наук. діяльності: дослідження рудн. і нафтогазоконденсат. *родовищ*; прогноз гірн.-геолог. умов відпрацювання вуг. пластів на нових ділянках та глибоких *горизонтах*; розробка теор. основ застосування шахт. сейсморозвідки в складних гірн.-геол. умовах *вузільних басейнів* України на базі використання методів мат. моделювання процесу поширення сейсм. коливань у не порушеній та порушеній вуг. товщах та вдосконалення методів шахт. сейсморозвідки. А. — один із засновників наук. школи «Шахтна геофізика». Член Президії Всесвіт. маркшейдер. спілки (International Society for Mine Surveying, ISM; з 2004). Лауреат премій ім. Ленін. комсомолу (1979), ім. С. І. Субботіна Президії НАН України (2006) та Держ. премії України в галузі н. і т. (2008); засл. діяч н. і т. України (з 2004); повний кавалер Почес. знаку «Шахтарська слава» та знаку «Шахтарська доблесть».

Пр.: Прогноз горно-геологических условий отработки угольных пластов методами шахтной геофизики. Киев, 2003; Теория и практика шахтной сейсморозведки. Донецк, 2003; Геомеханический мониторинг подземных геотехнических систем. Донецк, 2010. (у співавт.)

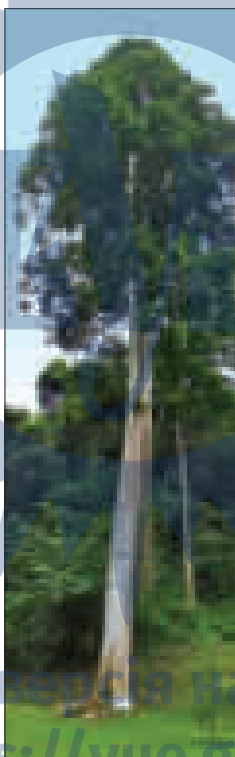
Лит.: Науковці України — еліта держави : в 5 т. / Авт.-упоряд. Я. Я. Білейчук. Київ, 2012. Т. 2; 60-річчя члена-кореспондента НАН України А. В. Анциферова // Вісник Нац. акад. наук України. 2013. № 10.

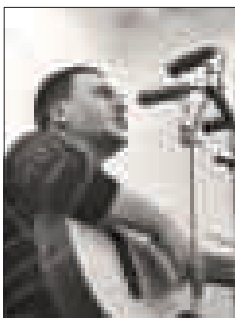
Анциферов, Олексій Миколайович (рос. Анциферов, Алексей Николаевич; 22.08.1867, м. Воронеж, тепер РФ — 18.03.1943, м. Париж, Франція) — економіст, статист, юрист, педагог, теоретик і практик кооператив. руху, громад. діяч, доктор політ. економії та статистики (з 1917). Нар. у сім'ї вкладачів. Закінчив 1890 юрид. ф-т Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Відтоді працював у земстві, був повітовим і губерн. гласним Воронежської губернії, обирався почес. мировим суддею. 1899 відвідав Німеччину, де слухав лекції політеконома Й. Конрада. З 1903 — приват-доцент Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), де викладав екон. дисципліни. Захистив магістер. («Кооперація в сільському господарстві Німеччини та Франції»; 1907) та докторську («Центральні банки кооперативного кредиту»; 1917) дисертації. Викладав у Київ. комерц. ін-ті (тепер *Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана*), Моск. нар. ун-ті ім. О. Шанявського, на Вищих жіночих курсах. Водночас був гласним Харків. губерн. земства та міської думи, головою Комітету сприяння с.-г. кооперації та громад. бібліотеці. Ініціював створення Моск. нар. банку, у складі робочої групи розробляв його статут (1908), був членом Ради банку. Брав акт. участь у кооператив. з'їздах та з'їздах діячів установ дрібного кредиту. Очололював створену на Всерос. кооператив. з'їзді (1908) комісію, що займалась розробкою кооператив. законодавства, результати якої лягли в основу першого кооператив. закону (1917). На другому Всеросійському кооператив. з'їзді у м. Києві (1913) обґрунтував ідею створення кооператив. ін-ту та музею. Через несприйняття радянської ідеології змушений емігрувати (1920) для подальшої наук., пед. та громад. діяльності. Сприяв заснуванню Рос. ін-ту с.-г. кооперації в м. Празі (1921), викладав в Ін-ті права й економіки Паризького ун-ту, Російському вищому тех. ін-ті, Ін-ті слов'янознавства. Опікувався рос.-укр. академ. групою (1923). Один з організаторів Міжнар. ін-ту вивчення кооперації, Міжнар. ін-ту з вивчення сусп. рухів. Визнання у світі науки отримав завдяки розробці проблем кооперації. Був прихильником Німської школи кооперації Ш. Жида (1847–1932; Франція) та статистики, якими зацікавився ще студентом під впливом проф. О. Чупрова (1842–1908; Росія), а згодом, вивчаючи кооператив. досвід у Німеччині та Франції. Новатор. підхід А. щодо системи орг.-ції фін. взаємодопомоги громадян оприлюднений на засіданні Харків. юрид. т-ва у доповіді «Дрібний кредит, його організація і значення в Росії» (07.12.1902), опублікованій як окрема праця (1903). Автор праць: «Оренда селянських подушних наділів та її значення» (1902), «Система домашньої промисловості» (1903), «Учення про заробітну плату» (1904), «Сільськогосподарський кредит» (1910), «Про бажаний напрям діяльності земських кас дрібного кредиту» (1912), «Кооперативний інститут і музей» (1914), «Новий кооперативний закон і найближчі завдання російської кооперації» (1917), «Кооперативний кредит» (1918), «Кооперативний кредит і сільськогосподарська кооперація в Росії» (1929), «Найважливіші законодавчі акти Держави Російської» (опубл. 1950) та ін. Популярністю серед студентів користувалися

Анциферов Олексій Миколайович

Анчар

Анчаров Михайло Леонідович

навч. посібник «Курс елементарної статистики» (1908) та праця «Динаміка населення» (1910). За наук. діяльність удостоєний премії Париз. Академії наук (1942).

Пр.: Кооперація в сільському господарстві Німеччини та Франції. Воронеж, 1907; О желательном направлении деятельности касс мелкого кредита. Харьков, 1912; Очерки по кооперации. Москва, 1912; Центральные банки кооперативного кредита. Харьков, 1916.

Лит.: Теплицын В. Л. Алексей Николаевич Анциферов (краткий биографический очерк) // Кооперация: Страницы истории. 1994. Вып. 4; Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: очерки истории экономической науки и экономического образования. Харьков, 1995; Юхименко П. І., Бойко С. В. Олексій Анциферов: життєвий шлях і внесок у розвиток фінансової науки // Фінанси України. 2009. № 7.

Л. В. Дідківська

Анчар (*Antiaris*) — монотипний рід рослин род. *Шовковицевих*. Єдиний вид у його складі — *А. отруйний* або упас-дерево (*Antiaris toxicaria*) з кількома підвидами і варіаціями. Вічнозел. високі дерева 25–45(60) м заввишки, з прям. стовбурами діаметром до 180 см, дощкоподіб. коренями-підпорками до 3 м заввишки, невол. овал. кроною. Листки прості, округлі, еліпт. або серцепод., завдовжки 7,5–20 см і 3,5–8,5 см завширшки, з цілісн. або зубчаст. краєм. Однодомні рослини з невираз. квітками: чол. — зібрані в головч. суцвіття, жін. — поодин., сидячі чи об'єднані по 2 з числ. *приквітками* в грушоподіб. суцвіття. *Плоди* — кістянки дрібні, довгасто-округлі, яскраво-черв. до червоно-фіол., соков., істівні, зібрані в *суцвіття*, як і в ін. видів родини. Розповсюдження насіння відбувається завдяки *зоохорії* та *антропохорії*. Осн. хромосомні числа (див. *Хромосомний набір*) $2n = 24, 28$. Рослини містять *алкалоїди*, *глікозиди*, завдяки яким є отруйн., що здавна використовувалися місц. населенням: молоч. соком обробляли наконечники стріл. Заг. поширення виду — тропіки Старого Світу (троп. Африка, о. Мадагаскар, троп. Азія до Філіп. о-вів та о-вів Фіджі). *А. отруйний* — рідкісна рослина, перев. зростає в розрідж. лісах до 1 500 м над рів. м., поодинокі в *саванах* і на прибер. плато, як у посушлив. умовах, так і в дощ. або заболоч. лісах. Рослини виду мають госп. цінність: деревина *А.* є експорт. сировиною; луб. волокна дерев використовують для виготовлення мішковиної; плоди — кармінові фарби; екстракти застосовують у традиц. кит. медицині для виготовлення лік. препаратів.

Лит.: Boer E., Sosef M. Antiaris Lesch // Prosea: Plant Resources of South-East Asia : in 19 vol. / Ed. by M. Sosef, L. Hong, S. Prawirohatmodjo. Leiden, 1998. Vol. 5/3; Kankam B., Oduro W. Frugivores and Fruit Removal of *Antiaris toxicaria* (Moraceae) at Bia Biosphere Reserve, Ghana // Journal of Tropical Ecology. 2009. Vol. 25. Is. 2; Ugwoke C. E., Anze S. P., Nweze A. E. et al. Pharmacognostic Evaluation of the Leaf of *Antiaris toxicaria* (Family: Moraceae) // International Journal of Pharmaceutical Sciences and Research. 2017. Vol. 8 (6).

Анчаров, Михайло Леонідович (рос. Анчаров, Михаил Леонидович; 28.03.1923, м. Москва, тепер РФ — 11.07.1990, м. Москва, тепер РФ) — письменник, музикант, один із засновників жанру *авторської пісні*. Писав рос. мовою. Нар. в сім'ї інженера-конструктора. 1940 вступив до Архїт. ін-ту, але в липні 1941 пішов доброволь-

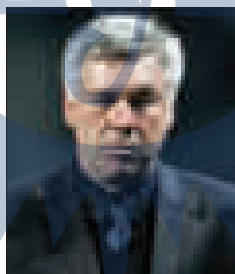
цем на фронт. 1944 закінчив Військ. ін-т інозем. мов (китайська, японська). Працював військ. перекладачем. 1954 закінчив Моск. худ. ін-т, 1958 — Вищі курси кіносценаристів. Член Спілки письменників СРСР (з 1966). Від 1937 А. почав складати пісні на вірші О. Гріна, Б. Корнілова, В. Інбер та ін. Під час війни писав власні вірші та музику до них. З 1964 писав прозу. Романи «Теорія неймовірності» («Теория невероятности», 1967) і «Цей синій квітець» («Этот синий апрель», 1969), а також наук.-фантаст. трилогія «Сода-сонце» («Сода-солнце»; 1968) становлять своєрідний цикл, об'єднаний гол. персонажами — вченими, винахідниками, першовідкривачами. Темі творчості та пов'язаній з нею широкій морально-етичн. проблематиці присвятив романи «Самшитовий ліс» («Самшитовый лес», 1981) і «Як птах Гаруда» («Как птица Гаруда», 1989). У повісті «Блакитна жилка Афродіти» («Голубая жилка Афродиты», 1960) звертається до образу О. Довженка. З 1963 виступав на концертах. Автор близько ста пісень «Кап-кап», «Баллада об относительности возраста» («Баллада про відносність віку»), «Стою на полустаночке» («Стою на полустаночку») та ін., п'єс, кіно-і телесценаріїв: «Мій молодший брат» («Мой младший брат»; 1962); «Іду шукати» («Иду искать»; 1966); «В одному мікрорайоні» («В одном микрорайоне»; 1976) та ін. Окр. твори А. переклад Б. Тен, М. Якубенко.

Тв.: Приглашение на праздник. Москва, 1986; Сочинения. Песни. Стихотворения. Интервью. Роман. Москва, 2001; Избранные произведения : в 2 т. Москва, 2007; Укр. перекл. — Теорія неймовірності. Золотий дощ. Київ, 1968.

Лит.: Соколова И. А. Вначале был Анчаров...: О поэтическом творчестве Михаила Анчарова и его вкладе в развитие жанра авторской песни // Мир Высоцкого: Исследования и материалы : в 6 вып. Москва, 1998. Вып. 2; Ревич Ю., Юровский В. Михаил Анчаров: писатель, бард, художник, драматург. Москва, 2018.

Н. І. Чорна

Анчелотті, Карло (італ. Ancelotti, Carlo; 10.07.1959, м. Реджоло, регіон Емілія-Романья, Італія) — спортсмен, футболіст (півзахисник), тренер. Закінчив футбольну академію клубу «Парма» (Італія). Як гравець (центр. півзахисник, орієнтов. на оборону) виступав за італ. клуби «Парма» (1976–1979), «Рома» (1979–1987), «Мілан» (1987–1992). Виграв Кубок європ. чемпіонів (тепер Ліга Чемпіонів; 1989, 1990), Міжконтинент. кубок (1989, 1990), Чемпіонат Італії (1983, 1988, 1992), Кубок Італії (1984, 1986), Суперкубок Італії (1989). З 1981 виступав за збірну Італії (зіграв 26 матчів); півфіналіст Чемпіонату Європи 1988, учасник Чемпіонату світу 1986 (був у запасі), бронз. призер Чемпіонату світу 1990. Загалом як гравець за 16 сезонів зіграв 468 матчів, забив 42 м'ячі, здобув 14 титулів. Вирізнявся високою працездатністю та вел. кількістю виграних єдинорств. Завершив кар'єру гравця 01.07.1992. Кар'єру тренера почав 1992–1995 як асист. гол. тренера збірної Італії А. Саккі (сріб. призер Чемпіонату світу 1994). Працював гол. тренером у клубах: «Реджана» (Італія; 1995–1996; за рік вивів клуб із серії В до серії А), «Парма» (Італія; 1996–1998; 2-е місце у серії А), «Ювентус» (м. Турин, Італія; 1999–2001; 2-е місце у серії А), «Мілан» [Італія; 2001–2009; виграв Лігу Чемпіонів (2003, 2007), Клуб. чемпіонат світу (2007), Чемпі-

Анчелотті Карло

Анчерл Карел

онат Італії (2004), Кубок Італії (2003), Суперкубок Італії (2004)], «Челсі» (м. Лондон, Велика Британія; 2009–2011; виграв Чемпіонат Англії, Кубок Англії, обидва — 2010; Суперкубок Англії, 2009), «Парі Сен-Жермен» (м. Париж, Франція; 2010; виграв Чемпіонат Франції, 2013); «Реал» (м. Мадрид, Іспанія; 2013–2015; виграв Лігу чемпіонів, Суперкубок УЄФА, Клуб. чемпіонат світу, Кубок короля, усе — 2014); «Баварія» (м. Мюнхен, ФРН; 2016–2017; виграв Суперкубок Німеччини, 2016, Чемпіонат Німеччини, 2017), «Наполі» (м. Неаполь, Італія; 2018–2019). З 2019 — гол. тренер клубу «Евертон» (м. Ліверпуль, Велика Британія). Перший тренер, що виграв 4 топ-чемпіонати. З А. «Мілан» упродовж 7 р. 4 рази грав у півфіналі Ліги Чемпіонів і 3 рази у фіналах. Під керівництвом А. у різний час грали і розвивали свої таланти футболісти: З. Зідан, А. Шевченко, К. Роналду, Рівалдо («Золотий м'яч» 1999), Кака («Золотий м'яч» 2007, чемпіон світу 2002) та ін. Під його керівництвом розпочав тренер. кар'єру як помічник А. З. Зідан. Автор автобіогр. книг: «Відаю перевагу Кубку» (2009), «Моя різдвяна ялинка» (2013), «Спокійний лідер» (2016). А. високо цінує тренера В. Лобановського, брав участь в укр. документ. фільмі «Лобановський назавжди» (2015). Одним із провідних гравців у «Мілані» під керівництвом А. 2001–2006 був укр. футболіст А. Шевченко. А. отримав титули: тренер року у Лізі Чемпіонів (2002–2003), найкращий тренер серії А (2001, 2004), найкращий клубний тренер року за версією Міжнар. федерації історії та статистики (2007), найкращий тренер франц. Ліги 1 (2013), другий найкращий тренер світу (2014) та ін. Увійшов до десятки найкращ. футб. тренерів 20-го ст. за версією Міжнар. федерації історії та статистики. Уведений до Зали слави італ. футболу (2014). Нагороджений італ. орденами «За заслуги перед Італійською Республікою» (1991) і «Орден Італійської Зірки» (2014).

Тв.: Preferisco la Coppa. Milano, 2009; Il mio alberodi natale. Milano, 2013; Il leader calmo. Come conquistare menti, cuori e vittorie. Milano, 2016; Р о с п е р е к л. — «Я остался ребенком» // Советский спорт. Футбол. 2014. № 22 (521).

Лит.: Garcia M. A. Ancelotti. Sencillez ganadora. Madrid, 2014.

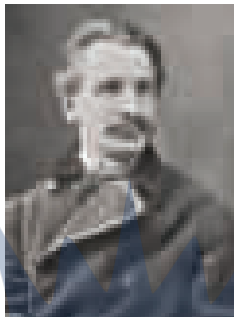
С. В. Глухова

Анчерл, Карел [чес. Ančerl (Antscherl), Karel; 11.04.1908, с. Тучапи, Південночес. край, тепер Чехія — 03.07.1973, м. Торонто, Канада] — диригент, нар. артист Чехословаччини (з 1966). Нар. у сільській родині виробника спиртних напоїв. Після закінчення гімназії вступив до Празької консерваторії (1925–1929), у якій вивчав композицію, диригування, гру на скрипці та ударних. 1929–1931 був асистентом диригента Г. Шерхена (1891–1966; Німеччина, Італія). 1931 почав диригувати в авангардист. «Звільненому театрі». 1933–1939 працював на чеському радіо. 1939 разом із сім'єю заарештований нацистами та відправлений до концтабору Терезієнштадт. Там зорганізував струн. оркестр. Після показу вистави «Фюрер віддає євреям місто» (яку 1944 було з пропагандист. метою організовано спец. для Червоного Хреста) переведений до Освенціму. А. вдалося вижити, однак дружина й сини загинули в газовій камері. Після Другої світової війни повернувся на празьке радіо, 1947–1950 — гол. диригент його оркестру. Згодом працював худ.

керівником і гол. диригентом оркестру Чеської філармонії (1950–1968). У цей час оркестр гастролював у Австралії, Новій Зеландії, Китаї, Індії, Японії, США та Канаді. Після вступу радян. військ до Чехословаччини 1968, А. вирішив емігрувати до Канади, де з 1969 до кін. життя працював із Симф. оркестром Торонто. Славу А. принесло його вміння майстерно контролювати оркестр; йому вдавалося як організувати заг. плин музики, так і реалізувати найменші деталі. Був одним з найкращих інтерпретаторів творів чес. класиків А. Дворжака, Б. Сметани, М. Кабелача, а також композиторів поч. 20 ст. — І. Стравінського, С. Прокоф'єва, Г. Віллана.

Лит.: Valtrová M., Ornest Ota. Hraje vás tatínek ještě na housle? Praha, 1993; Tomeš J. a kol. Český biografický slovník XX. století : in 3 t. Praha; Litomyšl, 1999. T. 1; Vošahlíková P. a kol. Biografický slovník českých zemí : in 21 s. Praha, 2004. S. 1; Osobnosti — Česko: Ottův slovník. Praha, 2008.

Анчиц Владислав Людвік

Анчиц, Владислав Людвік (польськ. Anczyc, Władysław Ludwik; псевд. — Казімеж Гуральчик; В. А. Лассота; 12.12.1823, м. Вільно, тепер м. Вільнюс, Литва — 28.07.1883, м. Краків, тепер Польща) — письменник, видавець, Писав польсь. мовою. Походив із родини акторів. Мед. освіту отримав у Ягеллонському університеті (1847) у м. Кракові. 1849 був доц. каф. хімії та фармації. 1858–1867 мешкав у м. Варшаві, працював редактором. Був одним із укладачів реєстру газет до 28 томів «Універсальної енциклопедії» С. Орґельбранда (1859–1868). У 1868 повернувся до м. Кракова, де займався просвітн., видавн. та театр. діяльністю. Засновник і власник друкарні (з 1875). Дебютував як сатирик 1848 у журн. «Додаєк до Швістка» («Dodatek do Świstka»). Автор зб. поезій «Пісні пробуджених» («Pieśni zbudzonych»; 1863); серед патріот. поезій однією з найвідоміших є «У Татрах» («W Tatry»). У кількох публіцист. статтях популяризував театр та драматургію. П'єси А. ставилися у Кракові, театрі. В одноактній п'єсі «Селяни-аристократи» («Chłopi i Aristokraci»; постановка 1849) показав життя польсь. села після скасування панщини. Автор п'єси «Селянська еміграція» («Emigracja chłopska»; 1876), іст. драми «Косцюшко під Рацлавіцями» («Kościuszkę pod Racławicami»; 1881), публіцист. праці «Пияцтво, нужда і згуба селян» (1867), опубл. в укр. перекладах О. Стефановича (м. Львів; 1876). П'єса «Селяни-аристократи» була поставлена у м. Львові Рус. нар. театром 1865 під назвою «Мужики-аристократи» в перекл. О. Левицького й відтоді часто з'являлася на укр. сцені в Галичині. 1884 І. Карпенко-Карий переробив її на жарт-водевіль «З Івана — пан, а з пана — Іван». Водевіль «Роберт і Бертран, або Два злодії» (1871) йшов у Рус. нар. театрі з 1876 в перекл. І. Гродського.

Та.: Obrazki dramatyczne ludowe. Warszawa, 1894; Poezje patriotyczne i Kościuszkę pod Racławicami. Krakow, 1924; Р о с е р е к л. — Тень воеводы. Санкт-Петербург, 1877; Мужики Аристократы. Коломыя, 1899.

Лит.: Szykowski M. Władysław Ludwik Anczyc: Życie i pisma : in 6 t. Kraków, 1908. T. 1; Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX століття). Київ, 2006; Markiewicz H. Pozytywizm. Warszawa, 2008.

Р. Я. Пулитчук

Анчоус європейський, хамса (*Engraulis encrasicolus*) — вид род. Анчоусових (Engraulidae) ряду оселедцеподібних (Clupeiformes). Ареал

охоплює сх. Атлантику від Норвегії до Пд. Африки. Мешкає також у Середземному і Чорному морях. Трапляється в Індійському океані біля узбережжя Сомалі. Влітку мігрує в Північне, Балтійське та Азовське моря. Риба невел. розмірів, зазвичай 12–15 см у довжину. Тіло видовжене, округле в поперец. розрізі. Рот дуже великий, нижній. Луска тонка, легко спадає, очі великі, на ниж. щелепі невеликі зуби, кіль та бічна лінія відсутні. Спино забарвлена у яскраво-зелений, синьо-зел., майже чорн. колір або світліша, сірчата. Боки сріблясто-білі. Зграйна морська океанодромна пелагічна риба. Щорічно здійснює міграції від місць зимівлі до місць нересту і нагулу. Влітку переміщується на Пн., піднімаючись у верхні шари води; взимку — на Пд., опускаючись до глибини 400 м. У тер. водах України виокремлюють дві форми А. є.: чорномор. та дрібнішу — азовську, що заходить улітку до Азов. моря через Керчен. протоку. Зимує в ямах біля берегів Криму і в сх. частині Чорного моря на глибині 40–70 м. Тривалість життя — 3–4 р. Ікра пелагічна (плаваюча). Плодючість становить 20–25 тис. ікринок. Ікру А. є. відкладає порціями від квітня до поч. жовтня. Живиться переважно

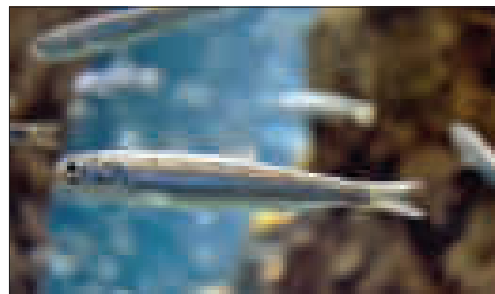
Анчоус європейський

дрібними планктон. ракоподібними. А. є. відіграє величезну роль в екосистемі моря, адже є осн. кормом пеламідам, оселедцям, судакам, білугам, дельфінам, ним живляться морські птахи (мартини та буревісники). А. є. невибагливий до рівня солоності й стійкий до коливань т-ри, тому має дуже шир. діапазон толерантності, заходячи навіть в опріснені лимани та естуарії. А. є. — важливий пром. вид риб у світі й Україні. Чисельність виду в останні десятиліття невпинно зменшується.

Лит.: Мовчан Ю. Риби України. Київ, 2011; Handbook on Fish Age Determination: A Mediterranean Experience (Studies and Reviews). Rome, 2019.

А. О. Циба

Анчоусові (Engraulidae) — родина променеперих риб ряду оселедцеподібних (Clupeiformes). Переважно мор. зграйні риби невеликих розмірів. Більшість не перевищує у довж. 15 см і маси 190 г; найб. представник — 50 см, найдрібніший — 1,95 см. У складі родини 17 родів і 146 видів. А. мешкають у троп. і помірних водах Атлантичного океану, Індійського океану та Тихого океану. Деякі види пристосувалися до солонув. і прісних вод. Тримаються переважно мілких

Анчоусові. Японський анчоус (*Engraulis japonicus*)

прибереж. вод і лиманів. Зовні А. схожі на оселедців, від яких відрізняються дуже вел. ротом і сигароподіб. стиглим з боків тілом сріблястого кольору. Спинка синя або зеленувато-бура, у деяких видів на боках темна поздовжня смуга. Великі очі розташовані бл. до кінця рила і вкриті зовні прозорою шкірною плівкою. А. — пелагічні риби, що утворюють великі косяки. Живляться зоопланктоном і мальками риб, плаваючи з широко розкритим ротом і фільтруючи зябровими тичинками. А. відіграють важливу роль у трофіч. системі: слугують кормом багатьом риbam, мор. ссавцям, головоногим і птахам. А. — теплолюбні, їхні скупчення у пром. кількості обмежуються т-рою +5–+28 °С і солоністю води до 7–39 ‰. А. є наймасовішими рибами Світ. океану і посідають одне з провід. місць у світ. рибальстві. Зокрема, об'єктами шир. промислу є аргентин., европ., каліфорн., капський та яп. анчоуси. Представників родини вживають в їжу, зазвичай їх характеризують як жирну рибу. Ці риби слугують також сировиною для вир-ва рибного борошна.

Лит.: Фауна України : в 37 т. Київ, 1980. Т. 8. Вип. 1; Мовчан Ю. Риби України. Київ, 2011; Naung N. O. Early Life Distribution of Gold Spotted Grenadier Anchovy *Coilia Dussumieri Valenciennes*, 1848 at ye River Estuary, Southern Mon Coastal Water // Journal of Aquaculture & Marine Biology. 2018. № 7 (2).

А. О. Циба

Аншенман (франц. enchainement — поєднання, послідовність) — у балеті — послідовність танцювальних рухів та положень тіла танцівника, які становлять танцювальну фразу.

Лит.: Захарчук Н. В. Словник хореографічних термінів. Луцьк, 2013.

Аншлаг (нім. Anschlag — афіша) — 1) Оголошення у мистецькому закладі про те, що всі квитки на виставу чи концерт продані (в касах не залишилося квитків). Найчастіше термін застосовують, коли йдеться про те, що культ. захід користується популярністю, тому у глядацькій залі немає вільних місць. Інколи вживається і щодо спорт. заходів.

2) Заголовок у газеті чи журналі, спільний для кількох статей, шапка. Набирається великим шрифтом. За його допомогою подається дуже важлива, головна або сенсац. новина.

3) Природоохор. знак, на якому зазначено ділянку, заказник, мислив. господарство, написані заклики до корект. поведінки на природі (заборона полювання, збирання яєць птахів, грибів тощо).

4) Табличка на будинку, де позначений його номер, або на зупинці громад. транспорту з її назвою.

5) Застаріле. Оголошення, яке вивішували у громад. місцях.

Аншлюс (нім. Anschluss — приєднання, прилучення) — примусове приєднання Австрії до нацист. Німеччини (1938). Ідея об'єднання німців в одній д-ві існувала з 1-ї пол. 19 ст. Певною мірою це було реалізовано входженням Австр. імперії та більшості нім. д-в до Германського союзу, створеного за рішенням Віденського конгресу 1814–1815. Франкфурт. Конституція 1849 передбачала створення єдиної Герман. імперії на чолі з пруським королем, утім цей документ не набрав чинності. Тимчас. Конституція Нім. Австрії,

ухвалена Нац. зборами після поразки у Першій світовій війні та розпаду імперії, проголосила Австрію частиною Герман. республіки (1918). Цю ідею підтвердили Берлін. протокол урядів Німеччини та Австрії (1919), положення Веймар. конституції (1919) щодо австр. представництва в парламенті Німеччини, плебісцити у містах Зальцбурзі й Тіролі (1921). У березні 1931 уряди Німеччини та Австрії висунули пропозицію щодо митного союзу. Проте Версальський мирний договір 1919, Сен-Жерменський мирний договір 1919 і Женев. протокол 1922 забороняли об'єднання Німеччини та Австрії навіть у формі екон. союзу. Значна частина сусп-ва обох країн сприймала цю заборону як порушення права на самовизначення. Це зумовило висунування низкою політ. сил гасла про об'єднання. Серед ін. цю ідею пропагувала Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини, очолювана А. Гітлером. Після приходу нацистів до влади в Німеччині ідея об'єднання німців в одній д-ві стала першочерг. метою їхньої зовн. політики. Натомість, в Австрії ця ідея зіткнулася з протидією уряду, політ. партій (деякі партії, які раніше обстоювали цю тезу, вилучили її зі своєї програми) та католицького духовенства. Задля приєднання Австрії до Німеччини нацисти 27.07.1934 організували невдалу спробу держ. перевороту. Однією з найважл. причин поразки путчу була позиція Б. Муссоліні, який на той час був прихильником самостійного існування Австрії. У наступ. роки зближення нацист. Німеччини та фашист. Італії, успішність Саарського плебісциту (1935) та політика «умиротворення» агресора з боку Вєдикой Британії та Франції створили сприятливі умови для реалізації А. 12.02.1938 Німеччина висунула ультиматум канцлеру Австрії К. Шушнігу: призначення міністром внутр. справ і начальником поліції розшуку австр. нациста А. Зейсс-Інкварта, амністія засуджених злочинців-нацистів, включення нацистів до

Аншлюс. Німецькі й австрійські прикордонники демонтують пункт пропуску 15.03.1938

єдиної в країні політ. партії — Вітчизняного фронту. К. Шушніг зробив спробу запобігти А. шляхом проведення плебісциту щодо подальшої долі Австрії. Але під тиском А. Гітлера він скасував призначений на 13.03.1938 референдум і подав у відставку. Уранці 12.03.1938 армія нацист. Німеччини увійшла до Австрії. 14.03.1938 набрав чинності Закон про возз'єднання Австрії з Нім. імперією, який офіційно санкціонував анексію Австрії Німеччиною. Австрія увійшла до складу Третього рейху як Східна марка (нім. Ostmark), а не Австрія (нім. Österreich), що мало підтвердити втрату нею держ. статусу. Задля легітимізації анексії 10.04.1938 було проведено плебісцит, наслідком якого стало схвалення А. («за» проголосували 99,75 % австрійців і 99,08 % німців). Моск. декларація д-в — учасниць *Антигітлерівської коаліції* (1943) визнавала Австрію жертвою нацист. агресії, не знімаючи з неї провини за участь у війні на боці гітлерів. Німеччини. Після *Другої світової війни* Австрію відновлено в її довоєн. кордонах. Поряд із тим, на тер. країни було встановлено окупац. режим 4-х союз. д-в (СРСР, США, Великої Британії та Франції), що тривав до укладення 15.05.1955 Держ. договору про відновлення незалеж. та дем. Австрії. У л-рі термін «А.» нерідко використовують як синонім анексії.

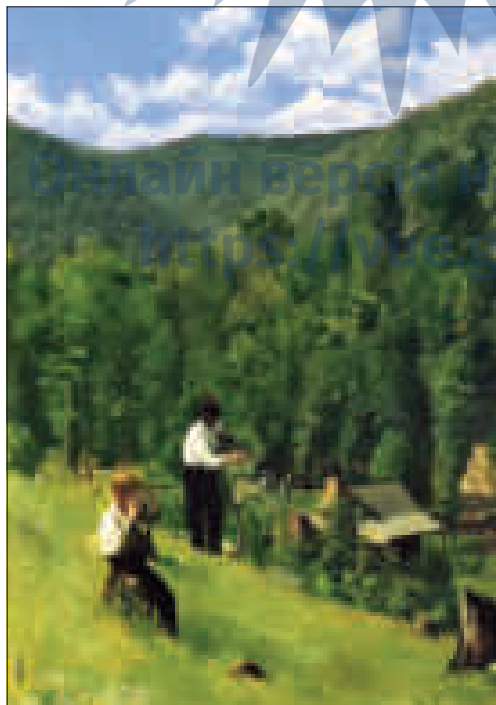
Лит.: Цветков Г. Н. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. Київ, 1997; Цюльнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Львів, 2001; Steininger R. Austria, Germany, and the Cold War. From the Anschluss to the State Treaty, 1938–1955. New York; Oxford, 2012; Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938 : in 12 bd. Wien, 2016. Bd. 12.

Н. М. Крестовська

Аншутц, Томас Поллок (англ. Anshutz, Thomas Pollock; 05.10.1851; м. Ньюпорт, шт. Кентуккі, США — 16.06.1912; м. Філадельфія, шт. Пенсильванія, США) — живописець, педагог. Першу

Аншутц Томас Поллок. Автопортрет, 1909

Аншутц Томас Поллок, «Фермер та його син на жнивах», бл. 1879

мистец. освіту здобув на поч. 1870-х у Нац. академії дизайну (м. Нью-Йорк), клас Л. Вілмарта (1835–1918; США). 1875 переїхав до м. Філадельфії, де брав уроки в Т. Екінса (1844–1916; США) у Філадельф. рисувал. клубі. 1892 навчався у м. Парижі в Академії Жуліана. З 1886 викладав у Академії образотвор. мист-ва Пенсильванії. 1898 разом із Г. Брекенріджем (1870–1937) заснував літню школу в м. Дарбі (шт. Пенсильванія, США), де влаштовували пленери. У м. Дарбі А. створив серію яскравих олійних пейзажів, які ніколи не виставлялися. Він працював у школі Дарбі до 1910. Цього ж року був обраний асоційов. членом Нац. рисувал. клубу. Восени 1911 залишив викладання через проблеми зі здоров'ям. Серед творів художника переважно портрети й пейзажі. Напрямок — *реалізм, імпресіонізм*. Автор картин: «Фермер та його син на жнивах» (бл. 1879), «Ливарники опівдні» (1880), «Чоловік і жінка на пляжі» (1893), «Маги і дитина», «Пейзаж із сірим небом», «Літній будинок», «Відображення жінки в дзеркалі» (усі — 1900), «Жінка, яка пише за столом» (бл. 1905), «Портрет Марти Гайнц» (1906), «Індіанці з Огайо» (1907), «Автопортрет» (1909), «Портрет Ребекки Велен» (1910) та ін.

Лит.: Schwartz S. The Art Presence. New York, 1982; Griffin R. Homer, Eakins, and Anshutz: the Search for American Identity in the Gilded Age. University Park, 2004.

Аньхой, Аньхуей (кит. 安徽, піньїнь Ānhuī) — провінція Китаю.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташ. на Сх. Китаю, у пониззі річок Хуайхе і Янцзи. Має внутрішньоконтинентальне положення, межує з провінціями Цзянсу (на Пн. Сх.), Чжецзян (на Пд. Сх.), Цзянсі (на Пд.), Хубей (на Зх.), Хенань (на Пн. Зх.), Шаньдун (на Пн.).

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. У межах провінції виокремлюють 16 міських округів. Адм. ц. — м. Хефей. Тер. — 140 тис. км.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Тер. сучас. А. була густо заселена ще за часів імперії Мін, чому сприяло близьке розташування до її столиці — м. Нанкіна. Як тер. одиниця А. сформувався в епоху Цін. У 17 ст. його землі входили до провінції Цзяннань. Згодом унаслідок адм. реформи в 1660-х у її межах утв. управи Аньцин і Хойчжоу, за першими складами яких потім почали називати нову виділену провінцію — А. Тривалий час столицею був м. Аньцин. 1946 її офіційно перенесено до м. Хефею.

ПРИРОДА. В А. виділяють 5 фізико-геогр. районів: рівнина Хуайбей, рівнина Хуайхе, гір. хребет Дабешань, що є вододілом між долинами річок Хуайхе та Янцзи, рівнина Нижньої Янцзи та гористий Пд. Рівнини — слабохвилясті, слабко розчленовані, абс. висоти — 100–150 м. На Пд. простягається гір. масив Хуаншань, складений гранітами та осадовими породами. Найвища точка — г. Ляньхуафен, або пік Лотоса (1 873 м). Характерними рисами рельєфу Хуаншаню є останці та ін. форми *вивітрювання*. На Пн. А. тече вел. р. Хуайхе, що приймає притоки Інхе, Сіфейхе, Цин тощо. Пд. частина провінції розташ. в пониззі р. Янцзи, що має тут ширину русла від 1,7 до 2,3 км і утворює кілька вел. о-вів. У її долині розташ. вел. озера Лонганху, Дагуань, Поху (усі пл. понад 150 км²) та ін. Річки Янцзи та Хуайхе транспортують багато наносів, які заповнюють їх заплави настільки, що русла цих річок

Аньхой. Міст через р. Янцзи
у м. Аньцин

іноді лежать вище рівня запливи. Це призводить до періодичних повеней. Для захисту збудовано вел. протипаводкові споруди. На Пд. від м. Хефею лежить прісноводне оз. Чаоху — одне з найбільших у Китаї (пл. — бл. 760 км²). Переважають *алювіальні ґрунти*, подекуди — коричневі

Аньхой.
У горах Хуаншань

ґрунти. Поширені також антропогенні ґрунти, т. з. рисові. Клімат мусонний помірний, у пд. частині — мусонний субтроп., із вираженими 4 порами року. Пересічні середньодобові *t*-ри січня — бл. +5 °С, липня — +25–27 °С (удень — до +33 °С при 90–100 % відносній вологості). Середньорічна кількість опадів — від 910 мм на Пн. до 1 100 мм на Пд. Сезон мусонів — від кінця червня до серпня, у цей період випадає 160–200 мм опадів щомісяця. Рослинний покрив значно трансформований унаслідок тривалого с.-г. освоєння тер. Значні площі в долинах річок зайняті рисовими чеками, підвищені рівнинні ділянки — полями *зернових і технічних культур*. Лише в горах Хуаншань збереглися ділянки природної рослинності з багатим видовим складом (майже 1 400 видів рослин). Лісистість у горах — 56 %, в ін. районах А. — до 8 %. Серед основних деревних порід у горах Хуаншань — *сосна Массона*, хуаншаньська *сосна* та ін. хвойні породи. У нижній частині гір (до 600 м) — мішані ліси з дубом монгольським. Трапляється гінґо дволопате. Тваринний світ у всій провінції, за винятком гір. масиву, збіднений. Збереглися

макака тибетський і макака-резус, гризуни тощо. Є також *ендемики*: кілька видів цибуль (*Allium plurifoliatum*, *Allium listera* та ін.). алігатор китайський, остання популяція якого (бл. 100 особин) перебуває під охороною.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 63,2 млн осіб, густина — 452 особи/км² (2018, оцінка). Етнічний склад одноманітний (2010, перепис) — переважають хань (99,3 %). За віковими групами: 0–14 років — 17,8 %, 15–64 років — 72,0 %, 65 років і більше — 10,2 %. За статевими групами: жінки (49,2 %), чоловіки (50,8 %). У 2018 природний приріст населення становив 6,45 %о. Більшість мешкає в сільській місцевості — бл. 75 %, (у 1980-х — до 87 %). Частка міського населення збільшується через масову трудову міграцію селян. Найбільші міста (2017, оцінка): Хефей (4 млн 470 тис. осіб), Хуайнань (2 млн 420 тис. осіб), Уху (2 млн 400 тис. осіб), Хуайбей (1 млн 114 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. Пром-сть почала активно розвиватися в 1990-х. Загалом А. — один із центрів видобутку вугілля в Китаї. Так, зокрема «Вугледобувна компанія Хуайнань» здійснює видобуток антрациту (бл. 3 млн т, 2017). Найб. електростанції в А. — теплові, зокрема Піньвей (4 400 МВт) тощо. Традиційною галуззю є цементна пром-сть. У м. Мааньшані функціонує сталеплавильний комбінат. У провінції виникли вел. індустріальні парки, які спеціалізуються на виробництві верстатів і технологічного обладнання (м. Хефей), електроніки, телекомунікаційного обладнання і кабелів, рідкокристалічних моніторів (міста Хефей і Уху). Автомобільні заводи компаній «Чері Отомобайл Ко.» («Chery Automobile Co.») розташ. у містах Уху, Хефей та Сюаньчєні, «Джі-ей-сі Моторс» («JAC Motors») — у м. Хефей. Розвинені також хіміко-фармацевтична, біотехнологічна, меблева, легка й харчова пром-сті. Регіональний ВВП — 3 трлн юанів, близький до рівня м. Пекіна (2018). А. є одним з основних с.-г. районів Китаю, тривалий час провінція була власне аграрною. Вирощують переважно зернові (рис, пшеницю, ячмінь), сою, тютюн, бавовну. Розвинені також овочівництво, свинарство, риборозведення у водосховищах і ставках. У вел. містах провінції стрімко розвивається сфера послуг — роздрібна торгівля, громад. харчування, побутове обслуговування нас., телекомунікації. Активно споруджуються нові ТРЦ, кінотеатри, спортивні споруди. М. Бочжоу — визнаний центр традиційної кит. медицини, де виробляється майже 70 % усіх лікарських та профілактичних засобів для альтерна-

тивної медицини в Китаї. Туризм переважно внутрішній. В А. розвинена мережа автошляхів і залізниць. Швидкісні залізниці з'єднують адм. центр провінції з містами Пекіном, Шанхаєм, Фучжоу тощо. Судноплавство по р. Янцзи має велике значення для перевезення вугілля та ін. вантажів. Найб. річкові порти — Аньцин та Уху. Є декілька аеропортів, зокрема діє міжнар. аеропорт Хефей Сінцзяо (11 млн пасажирів, 2017).

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. Упродовж 1990–2010 у провінції зросла кількість шкіл, закладів середньотех. та вищої освіти. На 2017 діють понад 2 800 серед. шкіл та 100 коледжів і ун-тів. Серед закладів вищої освіти — Аньхойський

Аньхой. Храм Мінцзяо

мед. ун-т (засн. 1926), Аньхойський ун-т (1928), Науково-технол. ун-т Китаю (1958; усі — у м. Хефей), Аньхойський пед. ун-т (1928; м. Уху), Аньхойський фін.-екон. ун-т (1959; м. Бенбу) тощо. Від 1990-х активно розвивається наука, насамперед фізика. У м. Хефей діють Ін-т фіз. наук АН Китаю (2001), Центр дослідження синхротронного випромінювання (1984), Нац. обчисл. центр (1995). На 2017 у провінції діють понад 170 музеїв і 120 публ. б-к. Археологічні знахідки з різних районів провінції зберігаються в Музеї провінції А. (1956). Пд. А. є батьківщиною Хуейської опери, одного з різновидів традиц. кит. опери. 2010 відкрито Вел. театр у м. Хефей (на 1 500 глядачів). Одна з найдавніших пам'яток архітектури провінції — храм Мінцзяо (орієнтовно 6 ст.) у м. Хефей, що вважається одним із найдавніших буддистських храмів у світі. Руїни давнього міста епохи Мін збереглися в повіті Феньян, *пагода Чженьфен* заввишки 72 м (1570) — у м. Аньцині.

СПОРТ. У провінції збудовано низку сучас. багатофункціональних стадіонів. Зокрема, у м. Хефей розташ. Олімпійський спорт. центр на 60 тис. місць, у м. Аньцині — спорт. центр на 40 тис. місць.

Лит.: The Oxford Companion to the Economics of China / Ed. by S. Fan, R. Kanbur, S. Wei et al. Oxford, 2014; China Statistical Yearbook 2017. Beijing, 2017; China Statistical Yearbook 2018. Beijing, 2018; China Statistical Yearbook 2019. Beijing, 2018.

Аньшань (кит. 鞍山市) — місто в Китаї, провінції Ляонін. Розташ. на Пн. Сх. країни біля пдніжжя хребта Цяньшань, що є відгалуженням Чанбайшанського плоскогір'я. За часів імперії

Мін на тер. сучас. міста було збудовано поштову станцію, яка отримала назву А. Дослівний переклад назви — «сідлова гора» — пов'язаний із горою, що розташ. неподалік і за формою нагадує сідло. Дещо згодом поблизу станції почали робітники, які добували тут залізо (див. *Залізо самородне*). 1379 А. сформовано в повноцінне м-ко та військ. укріплення. 1900 під час Ігетуанського (Боксерського) повстання значна його частина була спалена. На поч. 20 ст. у цьому р-ні виявили поклади залізної руди, що прискорило буд-во Південно-Маньчжурської залізниці через А. і сприяло зародженню металург. пром-сті. Виробництво чавуну та сталі у вел. обсягах почалося 1935–1937, коли під контролем Маньчжурської держави (Маньчжоу-Го) було створено «Корпорацію важкої промисловості». Чавун та сталь експортувалися до Японії, що сприяло стрімкому розвитку міста. Під час Другої світової війни А. зазнав значних руйнувань. 1951–1957 місто почало розбудуватися. Тоді ж, за тех. допомоги СРСР, був повністю реконструйований металург. комбінат. 1960 він давав 40 % заг. обсягу виплавки чавуну і сталі в Китаї. Заг. кількість нас. — 1,5 мld осіб (2010, перепис). Склад населення за етнічними групами (рік, перепис): китайці (понад 80 %), маньчжури (10 %) тощо. Природний рух нас. додатний, переважно за рахунок внутр. міграцій. Клімат — помірний мусонний. Зима холодна, суха, середньодобова температура січня — –10,2 °С. Затяжна прохолодна весна змінюється спекотним і вологим літом. Середньодобова т-ра липня — +25 °С. У липні — серпні — період мусонних дощів, під час яких випадає 350–360 мм опадів, часті зливи, у горах — паводки. Річна сума опадів — 800 мм. А. — важливий пром. центр Китаю, відомий як «сталеве місто». Вел. гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК) оточують А. у вигляді півкола. Найбільшими є Цяньшаньський, Аньшаньський, Датунський, Хейчанжуанський ГЗК. Поблизу останнього споруджене водосховище Вейкань — вел. звалище, куди скидають відходи збагачення руди залізної. На ГЗК відкритим способом розробляють поклади т. з. аньшаньського типу —

Аньшань

архейські вулканогенно-осадові породи (див. *Архейська група порід*), що містять магнетитові кварцити. Аньшаньський металург. комбінат

розміщений уздовж залізниці А. — Ляоянг майже на 20 км. Він виробляє *чавун*, *сталь* різних типів, труби, феросплави. Комбінат належить корпорації «Анстіл» («Ansteel»), одного з найб. у світі виробників *ванадію*. Ін. вел. підприємства А. — з-ди з вир-ва гірничого устаткування, хім. машинобудування, комбінат із вир-ва синтетичних *барвників* і *пігментів*, підприємства індустрії буд. матеріалів. Неповдалі міста — родовище мінер. вод. Води термальні (до +72 °С), збагачені натрієм, ферумом, марганцем, йодом, в окремих свердловинах слаборадіоактивні. Є також лікувальні грязі з т-рою до +45 °С. Створено санаторій на 1 300 місць, де лікують захворювання опорно-рухової та нервової систем, шкіри. А. — вел. залізничний вузол. Залізницею доставляють вугілля на металург. комбінат, а в ін. р-ни Китаю відвантажують залізорудний концентрат, сталь, прокат, машини. А. має налагоджені пасажирські залізничні сполучення з багатьма містами країни. Новий вокзал «А.-Західний» приймає швидкісні пасажирські потяги, що курсують за лініями Пекін — Харбін та Харбін — Дальянь. Є аеропорт Тен'ао — кількість пасажирських авіарейсів незначна. У місті понад 200 шкіл. Серед ЗВО: Ун-т науки і технологій провінції Ляонін, Аньшанський пед. ун-т. Пром. р-ни А. розташ. переважно у зх. частині міста, житлові — у центр., пд.-зх. та сх. У сх. частині міста розташ. вел. парк «219» — масив зелених насаджень зі штучними водоймами, аттракціонами та буддійським храмом, де 1995 була встановлена гігантська (260 т, 8 м заввишки) статуя Будди, вирізана з цілого масиву нефриту — «Сад нефритового Будди». На схилах гір неподалік міста розташ. понад 40 монастирів і храмів.

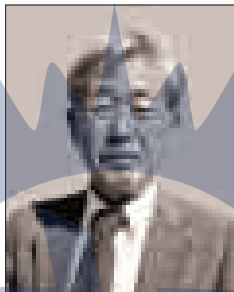
Лит.: The Lost City of Anshan // Science News. 1973. № 103 (14); Waters M. Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE. New York, 2014.

Аньюм [португ. (бразил.) *ainhum* — тріщина, з мови *йоруба* — пиляти, різати], спонтанний дактилоліз — патологічний стан, що призводить до циркулярного ущільнення м'яких тканин в основі пальців та з часом — до спонтанної *ампутації*. Часто буває двостороннім, вражаються усі пальці стопи. Серед хворих на А. — перев. пацієнти негроїд. раси з троп. і субтроп. країн. Частота враження — 0,015–2 % заг. *популяції*. Найчастіше хворіють люди віком 20–50 р. Удвічі частіше А. реєструють у чоловіків. Є спадкова схильність. На сьогодні етіологія захворювання не встановлена. До спонтанної ампутації найчастіше призводить травма, що може бути спричинена ходьбою босоніж у тропіках. Клінічно А. виражена трьома симптомами: концентричне звуження м'яких тканин в основі пальця, булавоподібне потовщення пальця та стоншення чи *лізис* кісток фаланг пальців. Виділяють 4 стадії: а) утворюється борозна в основі пальця; б) виникає булавоподіб. потовщення пальця; в) до процесу долучається кісткова тканина; г) спонтанна ампутація пальця. Лікування А., що дає змогу зупинити прогресування захворювання та запобігти ампутації, відсутнє. На 1-й та 2-й стадії можливе хірургічне втручання, що полягає у проведенні Z-пластики зони фіброзування та зменшує вираженість больов. синдрому. При 3-й стадії здійснюється ампутація. З огляду на розповсюдженість захворювання в троп. країнах, важливо запобігати вторин. інфекції. Рекомен-

довано носити взуття, що сприяє профілактиці травмування пальців стопи та знижує частоту захворювання.

Лит.: Mallory S. An Illustrated Dictionary of Dermatologic Syndromes. 2nd ed. New York, 2006; Jemmott T., Foster A. Edmonds M. An Unusual Cause of Ulceration: Ainhum (Dactylolysis Spontanea) // International Wound Journal. 2007. Vol. 4. Is. 3; Bassetto F., Tiengo C., Sferazz R. et al. Vohwinkel Syndrome: Treatment of Pseudo-Ainhum // International Journal of Dermatology. 2010 № 49 (1).

А. М. Рубленко

Аокі Хітоші

Аокі, Хітоші (яп. 青木ひとし; 01.06.1930, м. Токіо, Японія) — геолог, іноз. член НАН України (з 1997), заслуж. професор РАН (з 1999). Закінчив ун-т Шіншуу в м. Мацумото (1953). У 1961 захистив докт. дис. «Регіональний метаморфізм і гранітизація в районі Йорідані — Отані пн.-зх. метаморфічного регіону Хіда». З 1966 — професор ун-ту Токай (м. Токіо), у 1988–1996 — також директор Музею природничої історії цього ун-ту. Наук. праці в галузі *петрології*, вулканології, руд. родовищ, *геології моря*. Разом з укр. вченими Є. Шнюковим та Є. Кулішем виконав низку досліджень з мор. геології та *геохімії* Мангану, неодноразово відвідував Україну для участі в наук. заходах: *відзначенні* 125-річ. ювілею В. Вернадського (1988), ювіл. сесії НАН України (1998), виступав з наук. доповідями в Ін-ті геол. наук НАН України, на Заг. зборах Від-ня наук про Землю НАН України тощо.

Пр.: Ученые — мои коллеги и друзья. Российская АН и НАН Украины: ученые-специалисты по литосфере. Токуо, 1999; Российская АН и НАН Украины: ученые по литосфере и естественно-исторические музеи. Токуо, 2000.

Лит.: Кулиш Е. А. Вклад в сотрудничество ученых России, Украины и Японии, изучающих литосферу // Геофиз. журн. 1999. Т. 21. № 4.

В. М. Палій

Аоминь. Прапор

Аоминь (кит. 澳門, піньїнь *Àomén*), Макао (кит. 馬交, піньїнь *Mǎjiāo*) — спеціальний адміністративний район *Китаю*, колишня колонія *Португалії*.

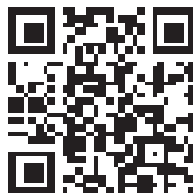
ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташ. на Сх. країни, на узбережжі *Південно-Китайського моря*, у пд. частині Дельти Перлинної річки (р. *Чжуцзян*). Включає п-ів Аоминь, та острівну тер. — кол. о-ви Тайпа та Колоан, з'єднані штучно намитим масивом Котай (2005). У пн. частині річки, на відстані бл. 60 км від А., розташ. *Гонконг*. Заг. тер. на 2019 — 32,9 км², о. Тайпа — 7,9 км², о. Колоан — 7,6 км².

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ ТА УСТРІЙ. А. як спец. адм. район має широку автономію, законодавчі, виконавчі та судові повноваження. Уряд Китаю офіційно делегує частину функцій, відповідно, Законодавчій асамблеї Макао, Викон. раді Адміністрації Макао, судам першої інстанції та Суду останньої інстанції Макао. Законодавча асамблея Макао, що складається на 2019 із 33 членів, приймає закони й підзаконні акти, що діють на тер. А., затверджує бюджет тощо. Адм.-тер. поділ А. — 7 муніципальних округів (фрегезій).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. А. вважається першим европ. поселенням на Дал. Сході. 1513 в Дельту Перлинної річки увійшов перший португальський корабель. 1557 португальці заснували в Макао на правах оренди факторію, через яку

Аоминь. Герб

здійснювали торгівлю з Китаєм і Японією. Окрім комерсантів, туди прибували місіонери-езуїти. 17–18 ст. вважаються періодом процвітання А. Споруджено низку будинків у европ. та кит. стилях, собор Святого Павла (збудовано 1602–1640) тощо. 1849 португальці перестали платити рен-ту Китаю та проголосили Макао своїм володінням. Згодом Португалія завоювала та приєднала довколишні о-ви. 1887 підписано Пекінський договір, за яким Китай визнав владу Португалії над Макао. У 1930–1940-ті А. був нейтральною тер., притулком для біженців-китайців і європейців. Відповідно, у р-ні зросла частка кит. населення. 1943–1945 контроль над тер. фактично належав Японії. 1951 році Португалія офіційно надала Макао статус заморської провінції. Китайська влада неодноразово вимагала від Португалії повернути А. Під час *Революції культурної* Китай припинив постачання води Макао, загострилося протистояння між кит. та португальською громадами. 1979 між Китаєм і Португалією встановлено дипломатичні відносини, 1987 вони підписали спільну декларацію. Згідно з нею, А. став спец. адм. районом Китаю від 20.12.1999. Китай зобов'язався реалізувати політику «одна країна — дві системи», за яким Макао має зберігати автономію в усіх питаннях, окрім оборони й зовн. справ, упродовж 50 р.

ПРИРОДА. Рельєф півострівної частини А. пагорбистий, островної — низовинний, сплюснений. Найвища точка — пагорб Альто-де-Колоане (172 м над рів. м.) на о. Колоан. Водопостачання здійснюється, зокрема, з притоки р. Чжуцзян — Сицзяну. Спостерігається гострий дефіцит земельних ресурсів, уся тер. переважно забудована. Клімат субтроп., морський. Серед. т-ра липня — +27,8 °С, січня — +13,8 °С. Середньорічна кількість опадів — бл. 2 100 мм. У мусонний період (червень — вересень) — понад 50 % річної норми. Періодично (найчастіше в серпні — жовтні) на А. обрушуються потужні *тайфуни*, що формуються над акваторією Тихого ок.
НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 667,4 тис. осіб, густина — 20 осіб/км² (2018, оцінка). Нац. структура (2016, перепис): китайці (88,4 %), пор-

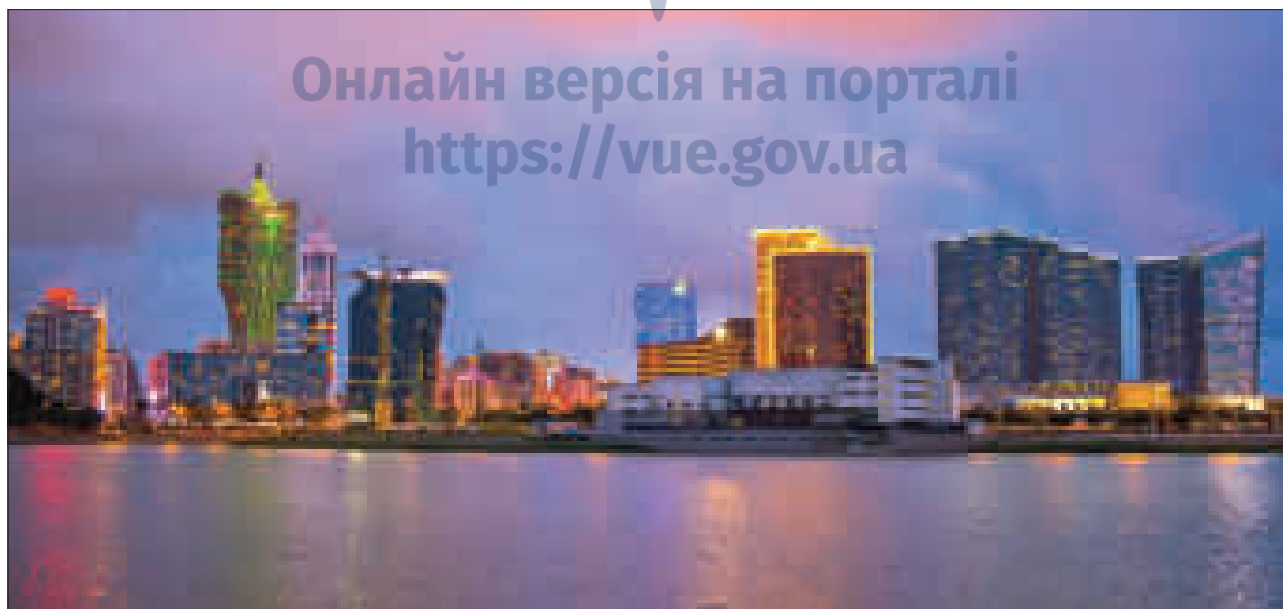

Аоминь. Собор Св. Павла

тугальці (1,4 %), філіппінці (4,6 %), в'єтнамці (2,4%) та ін. Домінує кантонський діалект (80,1 %). За віковими групами (2018, оцінка): до 15 років — 13 %, 15–64 роки — 76 %, 65 років і більше — 11 %. За статевими групами: жінки (53 %), чоловіки (47 %). Населення зростає переважно за рахунок міграції. Народжуваність зменшується, на 2018 природний приріст — 5,9 ‰. Рівень урбанізації — 100 %.
ГОСПОДАРСТВО. Обсяг ВВП А. — 54,5 млрд доларів США (2019, оцінка). А. має власну грошову одиницю — *патаку*; курс прив'язаний до гонконгського долара. Пром-сть (вир-во електроніки, іграшок, одягу й взуття), яка 1985 забезпечувала 35 % ВВП А., 2019 становила 6,3 % ВВП. Провідна сфера економіки — неви-

Аоминь

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

робнича. А. є одним із найб. у світі центрів грального бізнесу. В індустрію казино залучено вел. обсяг іноз. інвестицій. Валовий дохід від ігор становив бл. 38 млрд доларів США (2018, оцінка). Понад 90 % відвідувачів казино — китаїці (у материковому Китаї гральний бізнес заборонено). Макао є відомою *офшорною зоною* в Сх. Азії. Цьому сприяє ліберальна податкова система. На 2018 діють 29 комерційних банків. Найвні філії багатьох кит., гонконгських і міжнар. банків. Працюють «Промислово-комерційний банк Китаю», «Тай Фунг банк» та ін. Розвинений туризм. 2016 Макао відвідало 30,9 млн осіб, 15,7 млн осіб перебувало тут понад добу. Міжнар. аеропорт Макао розташ. на о. Тайпа. Злітно-посадкова смуга збудована в морі, на насипному ґрунті. Кількість пасажирів на 2019 — 9,6 млн осіб. А. з'єднаний з ін. регіонами Китаю автошляхами. 2018 відкритий один із найдовших у світі мостових переходів Гонконг — Чжухай — Макао (заг. довжина — 55 км). Комплекс включає основний міст 22,9 км завдовжки через естуарій Перлиної річки, а також підводний тунель довжиною 6,7 км. Мор. порт Макао має пасажирський, вантажний, контейнерний термінали. Є поромне сполучення. Міський транспорт представлений автобусами. Наприк. 2019 почала працювати перша лінія швидкісного т. з. легкого метро.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. Шкільна освіта обов'язкова після 5 років. Школи мають автономію у виборі навчальної програми. На 2018 діють 77 серед. шкіл, з них 67 — приватні. Єдиний класичний ЗВО — Ун-т Макао (засн. 1981), у якому навчаються понад 10 тис. студентів та аспірантів. Діють також Політехнічний ін-т Макао (1991), Ун-т св. Йосифа (1996) тощо. Функціонують Науковий центр Макао (2009), 78 б-к і читальних залів. Старовинні будівлі іст. центру півострова нал. жать до *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (2005). У Макао тривалий час проживали разом представники різних націй, які сформували багатокультурну ідентичність району. Поєднання європ. і кит. традицій простежуються в традиціях, побуті, а також в архіт. пам'ятках 17–19 ст. Серед них — собор Св. Павла (частково зруйнований), Святий будинок милосердя (1569), театр Педро V (1860), громадська б-ка (1895) тощо. Збереглася фортеця Гуа (1622), біля якої розташ. капела (так само) та найстаріший у Китаї маяк (1865). Ін. фортеця — Форгалеза-ду-Монте (побудована 1617–1626) — у напівзруйнованому стані. Діють музеї Макао (1998), музей Гран-прі Макао (1993), аграрний (1997), худ. (1999) музеї тощо. Парк імені Л. де Камоенса є одним із найбільших (пл. — бл. 2 га) і найстаріших у Макао (від 18 ст.), на його тер. також розташ. грот (1835).

ЙОПОРТ. Макао має власний спорт. олімпійський комітет, участі в *Олімпійських іграх* на 2020 не брав. Гол. щорічна спорт. подія — перегони Гран-прі Макао (мото- та автоперегони, є етап «Формула-3»). Ін. відомі щорічні змагання — Відкритий чемпіонат Макао з *бадмінтону*, Відкритий турнір Макао з *гольфу*. 2007 в А. проведено Азійські ігри в приміщеннях, що включали змагання з багатьох неолімпійських видів спорту.

Лит.: Macao — Cultural Interaction and Literary Representations / Ed. by K. Wong. London, 2017; UNWTO Tourism Highlights: 2017 Edition. [W. p.], 2017.

С. А. Лісовський

Аонікс (*Aonyx*) — рід хижих *ссавців* род. *Куницевих* (Mustelidae). Рід належить до підродинои *видрових* (*Lutrinae*) у складі якої 3 види: А. азійський (*A. cinereus*), А. африканський (*A. capensis*), А. конголезький (*A. congicus*). Довжина тіла А. афр. й конголез. 76–97 см, хвоста 40–59 см, маса 10–25 кг; А. азійського відповідно: 40–64 см; 24–31 см; 2,7–5,5 кг. Загальне забарвлення коричневе, з блідшими нижн. частинами й, різною

Аонікс

мірою, білими чи кремов. грудьми, горлом, мордочкою. Край вуха білуватий (*A. capensis*, *A. cinereus*) або зовсім білий (*A. congicus*). Кігтів немає або вони сильно редуковані. Лапи лише частк. перетинчасті. Активність може бути *перев. денною* (*A. cinereus*), *присмерк.* (*A. capensis*) чи *нічною* (*A. congicus*). Спосіб життя *перев. поодинокий* (*A. capensis*, *A. congicus*) чи *соціальний* (*A. cinereus*). А. використовують свої *спритні передні лапи*, щоб знайти здобич у бруді чи під камінням. *Поживою є краби, молюски, риби, жаби та інші дрібні хребетні й безхребетні.* Вагітність *самиць* А. азійського й А. афр. становить *прибл. 60 днів*; у виводку *найчастіше 1–3 дитинчат*; *тривалість життя у неволі — до 15–16 р.* А. азійський поширений у Азії від Індії до Пд. Китаю, Філіппін і на Пд. до Сінгапуру. Інші 2 види поширені *південніше від Сахари*, за винятком пустель. А. *населюють прісновод. екосистеми* від дощових лісів до *напівпустель*, а також *морське узбережжя* за умови, що є доступ до прісної води. Усі види А. *перебувають під загрозою зникнення і включені до списків Міжнародного союзу охорони природи.* Гол. причинами зменшення чисельності є *руйнування середовищ існування, скорочення біомаси здобичі; для афр. видів — полювання задля м'яса чи використання в лікув. цілях; знищення тварин як шкідників.* А. азійський і А. африканський утримуються також як *домашні тварини.*

Лит.: Nowak R. M., Walker E. P. Walker's Mammals of the World : in 2 vol. Baltimore, 1999. Vol. 1; Larivière S. *Aonyx congicus* // Mammalian species. 2001. № 650; Moretti B., Al-Sheikhly O., Guerrini M. et al. Phylogeography of the Smooth-coated Otter (*Lutrogale perspicillata*): Distinct Evolutionary Lineages and Hybridization with the Asian Small-clawed Otter (*Aonyx cinereus*) // Scientific Reports. 2017. № 7 (41611).

С. В. Харчук

Аоракі, гора Кука (англ. Aoraki, Mount Cook) — гора, найвища точка *Нової Зеландії*. Розташ. у новозеландських Пд. Альпах, у зх. частині о. Південний. Висота гори за різними даними: 3 724 м (2018), 3 754 м (1994), 3 764 м (1990). Відмінність зумовлена масштабними обвалами льоду й підстилаючих гір. порід, що періодично трапляються на вершині. А. розташ. у зоні *постійного впливу океанічних пов. мас.* Середньорічна кількість опадів на схилах А. — 4 800 мм, в

Вид на Аоракі

деякі роки — до 6 000 мм. Часті інтенсивні дощі та снігопади, штормові вітри. З різних боків А. обмежена льодовиками, що швидко рухаються і в такий спосіб спричиняють льодопади. Навкруги вершини розташовані льодовики Хукер, Лінда та Фокс, за кілька кілометрів, зі сх. боку — великий, розгалужений долинний льодовик Тасмана (довж. — 23 км, пл. — 100–120 км²). Біля його краю сформувалося моренне озеро, на поверхні якого плавають брили льоду, що відколотися від самого льодовика. Попри невелику для альпіністів висоту, через часті обвали льоду А. вважається складною і небезпечною для сходжень горою. 1894 її вперше підкорила група новозеландських альпіністів — Дж. Кларк, Т. Файф і Дж. Грехем. 1939 та у 1948–1949 тут тренувався Е. Гілларі (1919–2008; Нова Зеландія) — один із 3-х альпіністів групи, яка вперше підкорила г. Еверест (*Джомолунгма*) в 1953. А. є частиною однойм. Нац. парку (англ. Aoraki / Mount Cook National Park). Англ. назву — г. Кука — отримала 1851 на честь мореплавця Дж. Кука.

Лит.: Purdie H., Mackintosh A., Lawson W. et al. Interannual Variability in net Accumulation on Tasman Glacier and its Relationship with Climate // Global and Planetary Change. 2011. Vol. 77 (3–4); Aoraki/Mount Cook National Park Management Plan. Wellington, 2018.

Аорист (грец. ἀορίστος — букв. невизначений, невідмежований, безстроковий) — у давніх слов'ян. мовах видо-часова форма дієслова, яка означала нетривалу або разову дію, що виявляла себе до моменту мовлення (мин. час), і в момент мовлення уже не була актуальною. Залежно від свого походження А. змінювався за двома парадигмами. У праслов'янській мові збереглися форми тематичного кореневого і сигматичного (із суфіксом *-s-, який відповідно до закону Педерсена ще у праслов'ян. період перейшов у *-x-, що у відповідних фонет. умовах після розпаду праслов. мови перейшов у -ш-) А. Особові форми обох мали багато спільного, пор.:

Тематичний кореневий аорист

	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	могъ	могомь	моговь
2 ос.	може	можете	можета
3 ос.	може	могъ	можете

Сигматичний аорист

	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	знахъ	знахомь	знаховь
2 ос.	зна	знасте	знаста
3 ос.	зна	знаша	знаста

У дієсловах із коренем на приголосний у праслов'ян. мові замість суфікса -хъ- у сигмат. А. частіше виступає суфікс -охъ-. Так утворився новий сигмат. А.

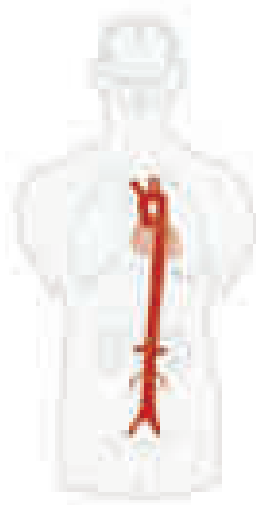
	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	несохъ	несохомь	несоховь
2 ос.	несе	несосте	несоста
3 ос.	несе	несоша	несоста

У давньоруській мові від дієслів із основою або коренем на голосний утворювалися форми старого А. (сътворихъ, видѣхъ), а від дієслів із основою на приголосний — форми нового А. (рѣкохъ, несохъ, идохъ). До традиц. закінчень у 3-й ос. одн. і множ. могло ще додаватися закінчення -тъ: несеть, сътворить, несошатъ, створишатъ. У мові укр. грамот 14–15 ст. форми А. майже не вживалися. Протягом наступних століть їх інколи використовували як літ. прийом. У новій укр. літ. мові А. вживається для стилізації під давню мову, напр., у поемі Т. Шевченка «Царі» (1848, 1857):

Владимир князь перед народом
Убив старого Роголода,
Потя народ, княжну поя,
Отиде в волості своя

В. М. Русанівський

Аорси (грец. Ἀορσοί; лат. Aorsi) — сарматське плем'я (див. *Сармати*) або племінне об'єднання, що населяло тер. від Пд. Уралу до Ниж. Поволжя й Азовського моря. З А. ототожнюються сарматські пам'ятки цих регіонів 2 ст. до н. е. — сер. 1 ст. н. е. За відомостями *Страбона*, А. мешкали у степах Пн. Прикаспію («верхні А.») та вздовж течії р. *Дону*. Частина з них була кочівниками, частина займалася землеробством. А. контролювали торговельні шляхи, що проходили через Кавказ і Середню Азію. А. брали активну участь у військ.-політ. подіях в Причорномор. регіоні, зокрема в династичних конфліктах у *Боспорському царстві* в сер. 1 ст. до н. е. та сер. 1 ст. н. е. У 2 пол. 1 ст. н. е. частина А. із Подоння-Повол-

Аорта

жя зайняли степи між річками *Дніпром* та *Дністром*. Деякі джерела дають підстави вважати, що в ті часи в Пн.-зх. Причорномор'ї утворилося міцне військ.-політ. угруповання — Аорсія. У 2 ст. н. е. А. увійшли до аланського об'єднання (див. *Алани*), у пізніших джерелах не згадуються.

Лит.: Шилов В. П. Аорсы (историко-археологический очерк) // История и культура сарматов. Саратов, 1983; Смирнов К. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. Москва, 1984; Скрипкин А. Азиатская Сарматия: проблемы хронологии и её исторический аспект. Саратов, 1990; Симоненко А., Лобай Б. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. (погребения знати у с. Пороги). Киев, 1991; Кузнецов В. Очерки истории алан. Владикавказ, 1992; Скрипкин А. Янцай, аорсы, аланы // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 4: Ист. Регионовед. Междунар. отношения. 2018. Т. 23. № 3.

О. П. Гончаров

А́орта (грец. *ἀορτή*, від *ἀείρω* — підіймати, подавати) — головна кровоносна судина тіла. Серед *безхребетних А.* є у *молосків, членистоногих* і деяких *червів*. У *риб*, які мають дві А., кров від серця надходить по черевній А. до *зябер*, звідки по спинній А. та її відгалуженнях розходить по всьому тілу. Наземні *хребетні* мають одну А. В амфібій (див. *Земноводні*) від єдиного шлуночка серця відходить *артеріальний конус*, а від

нього — 1 (у безхвостих) або 2 (у хвостатих) пари аортальних дуг, які сходяться, утворюючи спинну А. У *птахів* і *рептилій* (див. *Плазуни*) в *онтогенезі* зберігається лише права дуга А., у *ссавців* та *амфібій* — лише ліва. А. розгалужується й утворює *артерії*, що постачають кров'ю всі органи тіла, крім легень. У птахів і ссавців А. — гол. артерія великого кола кровообігу, постачає артеріальною кров'ю всі органи. У ссавців А. починається від лівого шлуночка серця, на виході із серця розширюється. Тут А. має 3 клапани, що перешкоджають поверненню до серця виштовхнутої крові. Від серця А. підіймається вгору (висхідна А.), після чого загинається дугоподібно назад (дуга А.) і на рівні 4-го грудного хребця переходить у низхідну А. (грудна, а нижче діафрагми — черевна А.). На рівні 4–5-го поперекових хребців низхідна А. розділяється на праву та ліву загальні клубові артерії, які переходять у стегнові. Від дуги А. відходять безименна, ліва загальна сонна та ліва підключична артерії; від грудної А. — міжреберні та ін. артерії; від черевної А. — черевна, брижові та ін. артерії.

Лит.: Свиридов О. І. Анатомія людини / За ред. І. І. Бобріка. Київ, 2000; Роубак Дж. Анатомія человека 360°. Иллюстрированный атлас / Пер. с англ. Москва, 2016; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 7-ме вид., доопрац. Вінниця, 2019. Т. 2.

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Перелік основних скорочень у текстах

- а. о. — автономна область (з назвою)
 а. окр. — автономний округ (з назвою)
 абс. — абсолютний
 абстр. — абстрактний
 авіац. — авіаційний
 авт. — автономний
 автобіогр. — автобіографія
 автом. — автомобільний
 агр. — аграрний
 адм. — адміністративний
 адм. — адмірал (з прізвищем)
 адм. ц. — адміністративний центр
 адм.-госп. — адміністративно-господарський
 адм.-тер. — адміністративно-територіальний
 АДФ — аденозиндифосфорна кислота
 АЕС — атомна електростанція
 акад. — академік (з прізвищем)
 акц. — акціонерний
 алгебр. — алгебраїчний
 алф. — алфавітний
 альб. — альбом
 альм. — альманах
 алюм. — алюмінієвий
 амер. — американський
 АМФ — аденозинмонофосфорна кислота
 АН — Академія наук
 англ. — англійський
 антол. — антологія
 антроп. — антропологічний
 АПК — агропромисловий комплекс
 АПК — Арбітражний процесуальний кодекс
 АР — автономна республіка
 араб. — арабський
 арк. — аркуш
 артилер. — артилерійський
 арх. — архіпелаг (з назвою)
 арх. — архітектор (з прізвищем)
 археол. — археологічний
 архів. — архівний
 архім. — архімандрит (з ім'ям)
 архіт. — архітектурний
 астр. — астрономічний
 АСУ — автоматична система управління
 АТ — акціонерне товариство
 АТ — артеріальний тиск
 ат. — атол (з назвою)
 ат. м. — атомна маса
 ат. н. — атомний номер
 атм. — атмосферний
 АТФ — аденозинтрифосфорна кислота
 афр. — африканський
 БАД — біологічно активна добавка
 бакт. — бактеріальний
 балт. — балтійський
 БАР — біологічно активна речовина
 БАС — біологічно активна сполука
 бас. — басейн
 бельг. — бельгійський
 бібл. — біблійний
 біол. — біологічний
 біохім. — біохімічний
 б-ка — бібліотека
 бл. — близько
 Бл. Схід — Близький Схід
 бл.-сх. — близькосхідний
 болг. — болгарський
 бот. — ботанічний
 брит. — британський
 буд. — будівельний
 буд-во — будівництво
 будд. — буддистський
 букв. — буквально
 бурж. — буржуазний
 бух. — бухгалтерський
 бюдж. — бюджетний
 в. о. — виконувач(ка) обов'язків
 ВВП — валовий внутрішній продукт
 вел. — великий
 верх. — верхній
 верш. — вершина (з назвою)
 вет. — ветеринарний
 вет.-сан. — ветеринарно-санітарний
 вжив. — вживається
 взут. — взуттєвий
 вид. — виданий, видання, видавець (з прізвищем)
 вид-во — видавництво
 визв. — визвольний
 вип. — випуск (з цифрою)
 вир-во — виробництво
 ВА — вокально-інструментальний ансамбль
 від-ня — відділення
 відп. — відповідальний
 військ. — військовий
 ВІЛ — вірус імунодефіциту людини
 вінниц. — вінницький
 вірм. — вірменський
 вітчизн. — вітчизняний
 ВК — Водний кодекс
 вкл. — включно
 власт. — властивий
 ВМС — військово-морські сили
 ВМФ — військово-морський флот
 вміц. — великомучениця (з ім'ям)
 вміч. — великомученик (з ім'ям)
 ВНД — вища нервова діяльність
 ВВП — валовий національний продукт
 внутр. — внутрішній
 ВО — виробниче об'єднання
 воєнком — воєнний комісар
 волин. — волинський
 ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я
 ВПС — військово-повітряні сили
 ВР — Верховна Рада
 ВРХ — велика рогата худоба
 ВС — Верховний суд
 вул. — вулиця
 ВФП — Всесвітня федерація профспілок
 г. — гора (з назвою)
 га — гектар
 ГА ООН — Генеральна Асамблея ООН
 газ. — газета (з назвою)
 ген. — генерал (з прізвищем), генеральний
 ген.-губ. — генерал-губернатор
 генет. — генетичний
 геом. — геометричний
 геофіз. — геофізичний
 ГЕС — гідроелектростанція
 гіст. — гістологічний
 ГМО — генетично модифіковані організми
 гол. — головний
 госп. — господарський
 госп-во — господарство
 грец. — грецький
 грн — гривня
 гр-нин — громадянин
 громад. — громадський
 громадян. — громадянський
 губ. — губернія (з назвою)
 густ. — густина
 Дал. Схід — Далекий Схід
 д-ва — держава
 дем. — демократичний
 деп. — департамент
 держ. — державний
 Дж. — джерело (у бібліографії)
 д-зія — дивізія
 див. — дивіться
 дис. — дисертація
 дит. — дитячий
 діагр. — діаграма
 діам. — діаметр
 дніпров. — дніпровський
 дніпроп. — дніпропетровський
 ДНК — дезоксирибонуклеїнова кислота
 довж. — довжина
 додатк. — додатковий
 дол. — долар
 дол. — долина (з назвою)
 донец. — донецький
 дослід. — дослідний
 дослідн. — дослідницький
 доц. — доцент (з прізвищем)
 друк. — друкарський, друкований, друкарня
 ДСТУ — Державний стандарт України
 ДТП — дорожньо-транспортна пригода
 ДЮСШ — дитячо-юнацька спортивна школа
 екон. — економічний
 експерим. — експериментальний
 електр. — електричний
 електрон. — електронний
 електротех. — електротехнічний
 енерг. — енергетичний
 ЕОМ — електронна обчислювальна машина
 ЕРС — електрорушійна сила
 естр. — естрадний
 євр. — єврейський
 європ. — європейський
 єгипет. — єгипетський
 ЄЕС — Європейське Економічне Співтовариство
 єп. — єпископ (з ім'ям)
 ЄС — Європейський Союз

жарг. — жаргонний
житл. — житловий
житом. — житомирський
жін. — жіночий
ЖК — Житловий кодекс
журн. — журнал (з назвою)
зав. — завідувач (ка)
заг. — загальний
закарп. — закарпатський
зак-во — законодавство
закл. — заклад
закорд. — закордонний
запоріз. — запорізький
запороз. — запорозький
заруб. — зарубіжний
засл. — заслужений
засл. діяч н. і т. — заслужений діяч науки і техніки
засн. — заснований, засновано
заст. — застарілий
заст. — заступник
зат. — затока
зб. — збірник, збірка, збірний (про назву)
ЗВО — заклад вищої освіти
з-д — завод
зібр. — зібрання
ЗК — Земельний кодекс
ЗМІ — засоби масової інформації
зовн. — зовнішній
ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
Зх. — захід
зх. — західний
зх. д. — західна довгота
з-ця — залізниця
івано-франків. — івано-франківський
іл. — ілюстрація
ім. — імені
імп. — імператор (з ім'ям)
ін. — інший, інша, інше
інвест. — інвестиційний
інж. — інженер (з прізвищем), інженерний
іноз. — іноземний
інструм. — інструментальний
ін-т — інститут
Інтерпол — Міжнародна організація кримінальної поліції
інформ. — інформаційний
іРНК — інформаційна рибонуклеїнова кислота
ісп. — іспанський
іст. — історичний
італ. — італійський
іхт. — іхтіологічний
ІЮПАК — Міжнародний союз теоретичної та прикладної хімії (англ. International Union of Pure and Applied Chemistry)
кам.-вуг. — кам'яновугільний
канд. — кандидат (у назві наукового ступеня)
катол. — католицький
каф. — кафедра
КВК — Кримінально-виконавчий кодекс
КЗпП — Кодекс законів про працю
київ. — київський
кільк. — кількісний
кін. — кінець (з цифрою)

кіровоград. — кіровоградський
КК — Кримінальний кодекс
ККД — коефіцієнт корисної дії
клімат. — кліматичний
КМ — Кабінет Міністрів
кн. — книга
кн. — князь, княгиня (з ім'ям)
КНДР — Корейська Народна-Демократична Республіка
КНР — Китайська Народна Республіка
коэф. — коефіцієнт
кож. — кожний
колиш. — колишній
команд. — командувач
комп. — комп'ютерний
кооп. — кооперативний
коп. — копія
косм. — космічний
КПК — Кримінально-процесуальний кодекс
крб — карбованець
крим. — кримський
к-т — комітет
к-та — кислота
культ. — культурний
лаб. — лабораторія, лабораторний
лаг. — лагуна (з назвою)
лат. — латинський
лим. — лиман (з назвою)
лік. — лікарський
Лит. — література (у бібліографії)
літ. — літературний
ЛК — Лісовий кодекс
лондон. — лондонський
л-ра — література
луган. — луганський
львів. — львівський
м. — місто (з назвою)
м. — море (Балтійське м., але море Лаптевих)
МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергії
майб. — майбутній
макс. — максимальний
мал. — малюнок
матем. — математичний
маш.-буд. — машинобудівний
МБРР — Міжнародний банк реконструкції та розвитку
МВС України — Міністерство внутрішніх справ України
МВФ — Міжнародний валютний фонд
мед. — медичний
метеорол. — метеорологічний
мех. — механічний
МЗС України — Міністерство закордонних справ України
миколаїв. — миколаївський
мист. — мистецький
мист-во — мистецтво
митр. — митрополит (з ім'ям)
міжнар. — міжнародний
мін. — мінімальний
мін-во — міністерство
Міноборони України — Міністерство оборони України
міськ. — міський
МК — Митний кодекс
м-ко — містечко
МКФ — Міжнародний кінофестиваль
млн — мільйон

млрд — мільярд
МО — міжнародна одиниця
МОЗ України — Міністерство охорони здоров'я України
МОК — Міжнародний олімпійський комітет
МОН України — Міністерство освіти і науки України
моногр. — монографія
МОП — Міжнародна організація праці
мор. — морський
моск. — московський
мотомех. — мотомеханізований
мРНК — матрична рибонуклеїнова кислота
муз. — музичний
мусульм. — мусульманський
м'ясо-мол. — м'ясо-молочний
н. е. — нашої ери
н.-д. — науково-дослідний
НАД — нікотинамідаденіндинуклеотид
НАДФ — нікотинамідаденіндинуклеотид фосфат
наз. — називається
найб. — найбільший
найпошир. — найпоширеніший
НАМН — Національна академія медичних наук
НАН України — Національна академія наук України
НАПН — Національна академія педагогічних наук
напр. — наприклад
наприкін. — наприкінці
нар. — народився, народження
нар. — народний
нар. арт. — народний артист
насел. — населення
НАТО — Організація Північноатлантичного пакту
наук. — науковий
наук.-популяр. — науково-популярний
наук.-тех. — науково-технічний
нац. — національний
нач. — начальник
НБУ — Національний банк України
НДІ — науково-дослідний інститут
НДПІ — науково-дослідний і проектний інститут
невід. — невідомо, невідомий
нім. — німецький
НОК — Національний олімпійський комітет
норм. — нормальний
НТШ — Наукове товариство імені Шевченка
о., о-ви — острів, острови (з назвою)
ОАЕ — Об'єднані Арабські Емірати
обл. — область (з назвою), обласний
образотв. — образотворчий
ОБСЕ — Організація з безпеки та співробітництва в Європі
одес. — одеський
одном. — однойменний
оз. — озеро (з назвою)
ок. — океан (з назвою)
окр. — окремих
окр. — округ (з назвою)
ООН — Організація Об'єднаних Націй
оптич. — оптичний
опубл. — опублікований, опубліковано

- орг. — організаційний
 орг-м — організм
 орг-ція — організація
 осн. — основний
 особл. — особливий
 ОУН — Організація українських націоналістів
 офіц. — офіційний
 ПАР — Південно-Африканська Республіка
 ПАРЄ — Парламентська Асамблея Ради Європи
 париз. — паризький
 пд. — південний
 Пд. — південь
 Пд. Зх. — південний захід
 Пд. Сх. — південний схід
 пд. ш. — південна широта
 пд.-зх. — південно-західний
 пд.-сх. — південно-східний
 пед. — педагогічний
 перекл. — переклад, перекладений
 перен. — переносне значення
 п-ів — півострів (з назвою)
 ПК — Повітряний кодекс
 пл. — площа
 Пн. — північ
 пн. — північний
 Пн. Зх. — північний захід
 Пн. Сх. — північний схід
 пн. ш. — північна широта
 пн.-зх. — північно-західний
 пн.-сх. — північно-східний
 пов. — повіт
 повітр. — повітряний
 подат. — податковий
 пол. — половина
 політ. — політичний
 полк. — полковник (з прізвищем)
 полтав. — полтавський
 польськ. — польський
 пом. — помічник
 пор. — порівняйте, порівняно
 португ. — португальський
 пос. — поселення (з назвою)
 пост. — постанова (з назвою)
 пост. — постійний
 поч. — початок, початковий
 ППО — протиповітряна оборона
 Пр. — праці (у бібліографії)
 правосл. — православний
 преп. — преподобний (з ім'ям)
 преф. — префектура (з назвою)
 прибл. — приблизний, приблизно
 прим. — примірник
 прит. — притока
 прізви. — прізвище
 пров. — провінція (з назвою)
 прод. — родовольчий
 пром. — промисловий
 пром-сть — промисловість
 проф. — професор (з прізвищем)
 профес. — професійний
 псевд. — псевдонім
 р. — рік
 р. — річка (з назвою)
 р. т. — років тому
 РА — реакція аглютинації
 рад. — радянський
 РАН — Російська академія наук
 РБ ООН — Рада Безпеки ООН
 ред. — редакція, редактор
 реж. — режисер (з прізвищем)
 реліг. — релігійний
 респ. — республіканський
 РЕ — Рада Європи
 рис. — рисунок
 рів. м. — рівень моря
 рівнен. — рівненський
 різн. — різний
 різном. — різноманітний
 р-н — район (з назвою)
 РНК — рибонуклеїнова кислота
 род. — родина (у біології)
 розм. — розмовний
 розташ. — розташований, розташовано
 рос. — російський
 росл. — рослинний
 рРНК — рибосомальна рибонуклеїнова кислота
 РФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РСФРР — Російська Соціалістична Радянська Федеративна Республіка
 РФ — Російська Федерація
 с. — село (з назвою)
 с. — сторінка
 с. г. — сільське господарство
 с.-г. — сільськогосподарський
 с.-петерб. — Санкт-Петербурзький
 самост. — самостійний
 санат.-кур. — санаторно-курортний
 св. — святий (з ім'ям)
 свящ. — священник (з ім'ям)
 секр. — секретний
 сер. — середина
 серед. — середній
 симф. — симфонічний, симфонія
 синт. — синтетичний
 SKU — Сімейний кодекс України
 скульпт. — скульптурний
 смт. — селище міського типу
 СНД — Співдружність Незалежних Держав
 СНІД — синдром набутого імунodefіциту
 СОТ — Світова організація торгівлі
 соц. — соціальний, соціально-соц.-дем. — соціал-демократичний
 спец. — спеціальний
 специф. — специфічний
 спеціаліз. — спеціалізований
 співавт. — співавтор, співавторство
 спорт. — спортивний
 справж. — справжнє
 СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
 ст. — стаття
 ст. — століття (з числом)
 ст. — станція (з назвою)
 стан. — станиця (з назвою)
 сум. — сумський
 сусп. — суспільний
 сусп.-політ. — суспільно-політичний
 сусп.-во — суспільство
 сучас. — сучасний
 Сх. — схід
 сх. — східний
 сх. д. — східна довгота
 США — Сполучені Штати Америки
 с-ще — селище
 т, т-ра — температура в °С
 t_{кип.} — температура кипіння в °С
 t_{пл.} — температура плавлення в °С
 т. — том, томи (з цифрою)
 т. з. — так званий
 та ін. — та інші, та інші
 табл. — таблиця
 ТБ — телебачення
 тв. — твір, твори
 т-во — товариство
 теор. — теоретичний
 тер. — територія, територіальний
 терноп. — тернопільський
 ТЕС — теплова електростанція
 тех. — технічний
 ТЕЦ — теплоелектроцентрально
 тис. — тисяча, тисячоліття (з числом)
 ТОВ — товариство з обмеженою відповідальністю
 торг. — торговельний
 трансп. — транспортний
 трлн. — трильйон (з числом)
 тРНК — транспортна рибонуклеїнова кислота
 ТЮГ — театр юного глядача
 укр. — український
 ум. — умовний
 УНР — Українська Народна Республіка
 ун-т — університет
 УПА — Українська повстанська армія
 упоряд. — упорядник
 УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
 утв. — утворено, утворюють
 УФ — ультрафіолетовий
 УЦР — Українська Центральна Рада
 уч.-ще — училище
 фарм. — фармацевтичний
 ферм. — фермерський
 фіз. — фізичний
 фіз.-мат. — фізико-математичний
 фіз.-хім. — фізико-хімічний
 філос. — філософський
 фін. — фінансовий
 ф-ка — фабрика
 ф-но — фортепіано
 фортеп. — фортепіанний
 франц. — французький
 ФРН — Федеративна Республіка Німеччина
 ф-т — факультет
 х. — хутір (з назвою)
 харків. — харківський
 херсон. — херсонський
 хім. — хімічний
 хмельниц. — хмельницький
 хореогр. — хореографія
 хр. — хребет (з назвою)
 христ. — християнський
 худ. — художній, художник
 цАМФ — циклічна аденозинмонофосфорна кислота
 ЦАР — Центральнаафриканська Республіка
 цем. — цементний
 центр. — центральний
 церк. — церковний
 цит. — цитологічний
 ЦК — центральний комітет

ЦК — Цивільний кодекс
 ЦНС — центральна нервова система
 ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс
 ч. — частина (з цифрою)
 черкас. — черкаський
 чернівец. — чернівецький
 чернігів. — чернігівський
 ЧКУ — Червона книга України

чл.-кор. — член-кореспондент
 (з прізвищем)
 чол. — чоловік, чоловічий
 ЧСС — частота серцевих скорочень
 шир. — ширина
 шк. — школа
 ШКТ — шлунково-кишковий тракт
 шт. — штат (адміністративно-територіальна одиниця, з назвою)

шт. — штука
 ЮНЕСКО — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
 яд. — ядерний
 яп. — японський

Перелік основних скорочень у бібліографічному описі

КИРИЛИЦЯ

Авіаційний — авіац.
 Автор-составитель — авт.-сост.
 Автор-укладач — авт.-уклад.
 Автор-упорядник — авт.-упоряд.
 Аграрний — аграр.
 Академія, академік — акад.
 Альманах — альм.
 Аналитический — аналит.
 Аналітичний — аналіт.
 Антарктический — антаркт.
 Античний — ант.
 Античний — антич.
 Антропология — антроп.
 Арабский — араб.
 Арабський — ар.
 Археографічний — археограф.
 Археология — археол.
 Археология, Археологічний — археол.
 Архів, архівний — арх.
 Архітектура, архітектурний, архітектор — архіт.
 Асоціація — асоц.
 Астрономія, астрономічний — астр.
 Бердянський — бердян.
 Библиотека — б-ка
 Біологія, біологічний — біол.
 Богословие, богословский — богосл.
 Ботанка, ботанічний — бот.
 Будівельний — буд.
 Будівництво — буд-во
 Бухгалтерський — бух.
 Ветеринарний — вет.
 Видання — вид.
 Використання — використ.
 Виправлення — випр.
 Випуск — вип.
 Виробництво — вир-во
 Вищий — вищ.
 Відповідальний — відп.
 Військовий — військ.
 Вінницький — вінниц.
 Вісник — вісн.
 Вітчизняний — вітчизн.
 Волинський — волин.
 Всесвітній — всесв.
 Внутренний — внутр.
 Внутрішній — внутр.
 Восток, восточный — вост.
 Галицький — гал.
 Генетичний — генет.
 География, географический — геогр.
 Географія, географічний — геогр.
 Геологорозвідувальний — геологорозв.

Геология, геологический — геол.
 Геология, геологічний — геол.
 Главный — гл., глав.
 Головной — гол.
 Государство — гос-во
 Грецький — грец.
 Гірський — гір.
 Горный — гор.
 Государство — гос-во
 Гуманітарний — гуманіт.
 Давньогрецька мова — давньогрец.
 Давньоруська мова — давньорус.
 Дагестанский — даг.
 Данська мова — дан.
 Держава — д-ва
 Дипломатичний — дип.
 Дитячий — дит.
 Дніпропетровський — дніпроп.
 Доопрацьований — доопрац.
 Донецький — донец.
 Доповнений — допов.
 Дослідження — дослідж.
 Дослідний — дослід.
 Древнегреческий — др. греч.; древнегреч.
 Древний — др.
 Духовний — духовн.
 Екологія, екологічний — екол.
 Економіка — ек.
 Экономичный — экон.
 Экспериментальный — эксперим.
 Электроника — электрон.
 Етнографічний — етногр.
 Етнография — этн.
 Єврейська мова — євр.
 Європейський — європ.
 Женщина, женский — жен.
 Житомирський — Житом.
 Жіночий — жін.
 Загальний — заг.
 Закарпатський — закарп.
 Запорізький — запоріз.
 Застосування — застосув.
 Зоологический — зоол.
 Зоологічний — зоол.
 И др. — и другие
 Известия — изв.
 Император, императрица, императорский — имп.
 Инвестиции — инвест.
 Инновационный — инновац.
 Иностранный — иностр.
 Информатика — инф.
 Информационный — информ.
 Искусство — иск-во

Исландский — исл.
 Исследования — исслед.
 Инвестиции — инвест.
 Інноваційний — інновац.
 Институт — ін-т
 Інформаційний — інформ.
 Ісландська мова — ісл.
 Історія — іст.
 Історіографія — історіогр.
 Італійська мова — іт.
 Кардіологія — кардіол.
 Кибернетика, кибернетический — киб.
 Киевский — киев.
 Київський — київ.
 Кіровоградський — кіровоград.
 Клінічний — клініч.
 Конный — кон.
 Космический, космонавтика — косм.
 Краеведческий, краеведение — краевед.
 Краезнаводство — краезнав.
 Кримінальний — кримін.
 Кримський — крим.
 Кримсько-татарський — крим.-тат.
 Культура, культурний — культ.
 Культура, культурный — культ.
 Культурология — культурол.
 Латинська мова — лат.
 Литературоведение — лит-вед
 Лікарський — лікар.
 Лінгвістика, лінгвістичний — лінгв.
 Література, літературний — літ.
 Літературознавство — літературознав.
 Луганський — луган.
 Львівський — львів.
 Математика, математический — матем.
 Математика, математичний — матем.
 Медичний — мед.
 Международный — междунар.
 Менеджмент — менедж.
 Метеорологічний — метеоролог.
 Методичний — метод.
 Методологічний — методол.
 Механика, механический — мех.
 Механічний — мех.
 Миколаївський — микол.
 Минералогия — минер.
 Мирный, мировой — мир.
 Мистецтво — мист.
 Міжнародний — міжнар.
 Місцевий — місц.
 Мовознавство — мовознав.
 Молодий, молодой — мол.
 Московский — моск.
 Московський — моск.
 Музичний — муз.

Народний — нар.
 Науковий — наук.
 Научный — науч.
 Нафтовий — нафт.
 Національний — нац.
 Недвижимість — недв.
 Німецький язык — нем.
 Нідерландський язык — нідерл.
 Нижегородський — ниж.
 Нідерландська мова — нідерл.
 Німецька мова — нім.
 Новый — нов.
 Образотворчий — образотв.
 Общество — об-во
 Общій — общ.
 Одеський — одес.
 Оновлений — оновл.
 Освітній — Осв.
 Офіційний — офіц.
 Охрана, охранный — охр.
 Пам'яткознавство — пам'яткознав.
 Патология, патологический — пат.
 Педагогічний, педагогіка — пед.
 Перероблений — перероб.
 Переклад — пер.
 Переяславський — Переяслав.
 Пермський — перм.
 Персидський, перська мова — перс.
 Пожежний — пож.
 Поліграфічний, поліграфія — полігр.
 Политика, политический — полит.
 Політичний, політика — політ.
 Політологія — політол.
 Полтавський — полтав.
 Польський — пол.
 Польський — пол.
 Почвенний — почв.
 Православний — правосл.
 Природний — прир.
 Природничий — природн.
 Природокористування — природокорист.
 Проблема(и) — пробл.
 Промисловість — пром-сть
 Професор — проф.
 Психологічний, психологія — психол.
 Публикація — публ.
 Радянський — рад.
 Редакция — ред.
 Редакція — ред.
 Реферат — реф.

Розвиток — розв.
 Російська мова — рос.
 Рукописний — рукоп.
 Семейный — сем.
 Серия — сер.
 Серия — сер.
 Сільський — сільс.
 Сільськогосподарський — с.-г.
 Слов'янський — слов'ян.
 Советский — сов.
 Современный — соврем.
 Социальный — соц.
 Социология, социологический — социол.
 Соціальний — соц.
 Соціологія, соціологічний — соціол.
 Спеціальний — спец.
 Старослов'янський — старослов.
 Строительство — стр-во
 Сумський — сум.
 Суспільство — сусп-во
 Сучасний — сучас.
 Східний — сх.
 Та інші — та ін.
 Таврический — таврич.
 Творчий — творч.
 Теоретический — теор.
 Тернопільський — терноп.
 Технічний — тех.
 Технологічний, технолог — технол.
 Товариство — тов-во
 Токсикологічний — токсикол.
 Том. — т.
 Торговельний — торг.
 Транспорт, транспортний — трансп.
 Турецкий — тур.
 Угорська мова — угор.
 Ужгородський — ужгор.
 Український — укр.
 Університет — ун-т
 Университетский — унив.
 Университетский — унів.
 Упорядник — упоряд.
 Управління — упр.
 Фармакологія — фармакол.
 Фармацевтика, фармацевтичний — фарм.
 Физика, физический — физ.
 Физиологический, физиология — физиол.
 Фізика, фізичний — фіз.

Фізіологічний, фізіологія — фізіол.
 Філологічний — філол.
 Філософія — філос.
 Французька мова — фр.
 Фундаментальний — фундам.
 Харківський — харків.
 Харчовий — харч.
 Херсонський — херсон.
 Химия, химический — хим.
 Хирургия, хирургический — хир.
 Хімічний, хімія — хім.
 Хмельницький — хмельн.
 Хозяйство — хоз-во
 Християнський — христ.
 Художній — худ.
 Церковнослов'янська мова — церковнослов.
 Цивільний — цив.
 Частина — ч.
 Черкаський — черкас.
 Чернігівський — черніг.
 Чорноморський — чорномор.
 Чувашський — чуваш.
 Школа — шк.
 Экология, экологический — экол.
 Экономический — эконом.
 Этнография, этнографический — этн.
 Юридический — юр.
 Юридичний — юрид.
 Языкознание — яз-знание

ЛАТИНИЦЯ

Aufl. — auflage
 Bd. — band
 Cz. — częśc
 Ed. — edition
 Ed. by — edited by
 Et al. — et alia — and others
 Hrg. von — herausgeben von
 Is. — issue
 Pod. red. — pod redakcją
 Pt. — part
 Réd. par — rédigé par
 T. — tome
 Tłum. — tłumaczenie
 Trad. par — traduit par
 Trans. by — translated by
 Vol. — volume
 Wyd. — wydanie

Онлайн-версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Допускається скорочення прикметників та дієприкметників,
 які закінчуються на

-авський, -адський, -жний, -азький, -айський, -альний, -альський, -аний, -анський, -арський, -ативний, -атичний,
 -атський, -ацький, -евий, -ейський, -ельний, -ельський, -ений, -енний, -енський, -ентальний, -енький, -ерський,
 -еський, -ецький, -зський, -ивний, -инський, -ирський, -истий, -иський, -ицький, -ичий, -ичний, -іальний, -івний, -
 івський, -ійний, -ійський, -ільний, -ільський, -інський, -ірський, -істий, -ічий, -ічний, -кий, -ний, -ній, -ований, -овий,
 -овський, -одський, -ольський, -орський, -ський, -уальний, -чий, -яний, -янський

шляхом відсікання цієї частини слова, а прикметників, що закінчуються на -графічний, -логічний, -номічний, -навчий
 відсіканням частин -афічний, -огічний, -омічний, -авчий.

Наявність слова у списку скорочень не виключає можливості вживання його повної форми у певних випадках.

Одиниці вимірювання та їхні скорочені позначення

Одиниця вимірювання	Скорочення	Одиниця вимірювання	Скорочення	Одиниця вимірювання	Скорочення
Ампер	А	Декада	дек	Міліметр	мм
Ампер-година	А·год	Декалітр	дал	Міліметр водяного стовпчика	мм. вод. ст.
Ангстрем	Å	Децибел	дБ	Міліметр ртутного стовпчика	мм. рт. ст.
Ар	а	Дециметр	дм	Мінута кутова	'
Атмосфера технічна	ат	Джоуль	Дж	Моль	моль
Атмосфера фізична	атм	Дина	дин	Непер	Нп
Астрономічна одиниця	а. о.	Діоптрія	дптр	Ньютон	Н
Атомна одиниця маси	а. о. м.	Електронвольт	еВ	Оберт	об
Бар	бар	Ерг	ерг	Оберт за секунду	об/с
Барн	б	Ерстед	Е	Оберт за хвилину	об/хв
Бекерель	Бк	Калорія	кал	Октава	окт
Бел	Б	Кандела	кд	Ом	Ом
Бер	бер	Карат	кар	Парсек	пк
Біт	біт	Кельвін	К	Паскаль	Па
Вар	вар	Кіловат	кВт	Пуаз	П
Ват	Вт	Кіловат-година	кВт·год	Радіан	рад
Ват-година	Вт·год	Кілограм	кг	Рентген	Р
Вебер	Вб	Кілограм-сила	кгс	Сантиметр	см
Вольт	В	Кілоелектронвольт	кеВ	Світловий рік	св. рік
Вольт-ампер	В·А	Кілокалорія	ккал	Секунда	с
Гаус	Гс	Кілометр за годину	км/год	Секунда кутова	''
Гектар	га	Кілометр за секунду	км/с	Сименс	См
Генрі	Г	Кінська сила	к. с.	стерадіан	ср
Герц	Гц	Кулон	Кл	Стокс	Ст
Година	год	Кюрі	кюрі; Кі	Тесла	Тл
Градус кутовий	°	Літр	л	Тонна	т
Градус Цельсія	°С	Люкс	лк	Фарад	Ф
Градус Фаренгейта	°F	Люмен	лм	Хвилина	хв
Грам	г	Метр	м	Центнер	ц
Грей	Гр	Мікрометр (мікрон)	мкм		

Компоненти для утворення десяткових кратних та частинних одиниць

Множник	Префікс	Скорочення
10 ¹	дека	да
10 ²	гекто	г
10 ³	кіло	к
10 ⁶	мега	М
10 ⁹	гіга	Г
10 ¹²	тера	Т
10 ¹⁵	пета	П
10 ¹⁸	екса	Е
10 ²¹	зета	З
10 ²⁴	йота	Й
10 ⁻¹	деци	д
10 ⁻²	санти	с
10 ⁻³	мілі	м
10 ⁻⁶	мікро	мк
10 ⁻⁹	нано	н
10 ⁻¹²	піко	п
10 ⁻¹⁵	фемто	ф
10 ⁻¹⁸	ато	а
10 ⁻²¹	зепто	з
10 ⁻²⁴	йокто	й

Онлайн-версія на порталі
<http://vse.gov.ua>

ОСНОВНІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НА КАРТАХ ВУЕ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

НА ПОЛІТИЧНИХ КАРТАХ МАТЕРИКІВ І СВІТУ

- РАВАЛПІНДІ понад 1 000 000 жителів
- ⊙ ТЕГУСІГАЛЬПА від 500 000 до 1 000 000 жителів
- Андіналатубі від 100 000 до 500 000 жителів
- Сьодад-Акунья до 100 000 жителів

НА ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ ДЕРЖАВ

- РЮ-ДЕ-ЖАНЕЙРО понад 3 000 000 жителів
- ГВАДАЛАХАРА від 1 000 000 до 3 000 000 жителів
- ⊙ ТИРУВАНАНТАПУРАМ від 500 000 до 1 000 000 жителів
- ⊙ Фрайбург-ім-Брайсгау від 100 000 до 500 000 жителів
- ⊙ Сток-он-Трент від 50 000 до 100 000 жителів
- Шпіттал-ан-дер-Донау від 10 000 до 50 000 жителів
- Кортіна-д'Ампеццо до 10 000 жителів

Примітка. Столиці держав позначено червоним, центри залежних територій – жовтим.

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

- ⊙ **ДНІПРО** понад 1 000 000 жителів
- ⊙ **КРИВИЙ РІГ** від 500 000 до 1 000 000 жителів
- ⊙ **ВІННИЦЯ** від 100 000 до 500 000 жителів
- ⊙ **МУКАЧЕВЕ** від 50 000 до 100 000 жителів
- ⊙ **СВІТЛОВДСЬК** до 50 000 жителів
- **Пісочин** понад 10 000 жителів
- **Кострижівка** до 10 000 жителів
- **Яблунівка** Села
- **ІНГУЛЕЦЬ** віддалені частини міст (з населенням понад 500 000)

НА КАРТАХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

- ⊙ **АНДРУШІВКА** Центри районів
- ⊙ **Новоівницьке** Центри об'єднаних територіальних громад
- ⊙ **Нехворощ** Центри селищних і сільських рад
- *Гленівці* інші населені пункти

КОРДОНИ ТА МЕЖІ

НА ПОЛІТИЧНИХ КАРТАХ СВІТУ, МАТЕРИКІВ, ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ ДЕРЖАВ

- держав
- адміністративних одиниць
- демаркаційні лінії

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

- держав
- областей
- районів і міськрад

НА КАРТАХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

- держав
- областей
- районів
- міськрад

ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ

- Залізничі
- Автомобільні дороги
- Морські пороми

- 154 — Морські шляхи, відстані в кілометрах
- Канали судноплавні

- ✈ Аеропорти
- ⚓ Морські порти

ІНШІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- а б Озера: а-прісні, б-солоні
- Озера з мінливого береговою лінією
- Річки, водоспади
- Річки, що пересихають

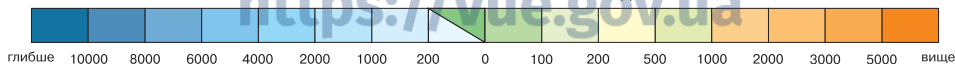
- Зимова межа плаваючої криги
- Літня межа плаваючої криги
- Піски
- Болота, солончаки

- Сухі річища (ваді)
- Материкові льоди
- Діючі вулкани

- 2278 Позначки висот над рівнем моря (м)
- 7729 Позначки глибин (м)
- Коралові рифи

ГЛИБИНИ І ВИСОТИ В МЕТРАХ

НА ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ МАТЕРИКІВ І ДЕРЖАВ

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

НА ІСТОРИЧНИХ КАРТАХ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

- **КИЇВ** Столиці держав
- ⊙ **Вільно** Столиці залежних держав, державних утворів, провінцій, володінь
- Луцьк Центри дрібних адміністративних одиниць, володінь і територій
- Ужгород Інші

КОРДОНИ І МЕЖІ

- держав
- залежних держав і територій, державних утворів, володінь, адміністративних одиниць

Онлайн версія на порталі
<https://vuc.gov.ua>

У К Л А Д А Ч І:

Киридон А. М., д-р іст. наук (*керівник авторського колективу*);
Арістова А. В., д-р філос. наук; Арістов М. В., канд. геогр. наук;
Бабка В. Л., канд. політ. наук; Білецький В. С., д-р геол. наук;
Борисенко К. Г., канд. філол. наук; Вечерський В. В., канд. архітектури;
Гайко Г. І., д-р геол. наук; Гірік С. І., канд. іст. наук; Головченко Н. І., канд. пед. наук; Єнін М. Н., канд. соціол. наук; Зав'ялова Л. В., канд. біол. наук;
Іваненко А. О., канд. іст. наук; Калінічева Г. І., канд. іст. наук;
Кобріна Л. В., канд. хім. наук; Крайнікова Т. С., д-р наук із соц. комунікацій; Лелюк О. Ю.; Мамонова Г. В., канд. фіз.-мат. наук;
Межжеріна Я. О.; Слюсарчук Л. І., канд. екон. наук; Тимочко М. Д., к. фіз.-мат. наук; Тищенко А. О.; Торопчинова К. Л.; Філімонова Т. В., канд. пед. наук; Шевчук О. Г.; Шліхта І. В., канд. іст. наук.

Наукові редактори:

Богорадова Ю. В.; Вербич Н. С., канд. філол. наук; Глухова С. В.;
Задорожня І. В.; Лашевська А. А.; Лашевська Г. А.; Мялківська Л. О.;
Чікарькова М. Ю., д-р філос. наук.

Літературні редактори:

Арістова А. В., д-р філос. наук
Богорадова Ю. В.

Бібліограф: Панчук Д. М.

Коректор: Богорадова Ю. В.

Художнє оформлення та макет:

Гутман М. Б., Гутман О. Е.

Карти до Великої української енциклопедії укладено
ДНВП «Картографія». *Укладачі карт:* Гречаний В. О., Ісаєв Д. В.

Ілюстративний матеріал до статей енциклопедії підготовлений на основі фондів архіву Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»; наданих авторами та співробітниками установи матеріалів; творів, які вільно поширюються за умовами ліцензії Creative Commons разом із творами, що перейшли в суспільне надбання.

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

т. 2

Акц–Аор

Підписано до друку 01.11.2020.
Формат 84 × 108 1/16.
Ум.-друк. арк. 80,64.
ДНУ «Енциклопедичне видавництво»
01030, м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 51-а,
тел. (044) 235-61-62

Віддруковано у ТОВ «ПК «Типографія від «А» до «Я»
02068, м. Київ, вул. Колекторна 38/40,
тел. (044) 562-37-03

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010 р.

Велика українська енциклопедія, т. 2 / Упорядник
д. і. н., проф. Киридон А. М. — К. : Державна наукова уста-
нова «Енциклопедичне видавництво», 2020. — 768 с.

ISBN 978-617-7238-39-2

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби незалежності універсальне багатомне енциклопедичне видання з усіх галузей знань.

У стислій і доступній формі представлено найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретовано найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтерпретації.

Видання призначене науковцям, студентам, школярам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.